

प्रस्तावना

मराठी भाषेची वाढ

“तारामधें घारा रासी । सप्तवारामाजी रवीशसी ।

यां दिपिचेआं भातामधें तसी । बोली मराठिया ॥” — खित्तुराण, अवस्थक १. १२६

विषयप्रवेश — चवथ्या विभागाच्या प्रस्तावनेत मराठी भाषेची उत्पत्ति पूर्ववैदिक कालापासून, वैदिक संस्कृत, ब्राह्मण व शुक्लकालीन संस्कृत, अभिजात संस्कृत, पांडुरंग, अपभ्रंश इत्यादि निरनिराळ्या टप्प्यांनी व अनेक स्वरूपांत रूपांतर पावत आली हे दाखविणें आहे. प्रस्तुत स्थानी मराठी भाषेची उत्पत्ति साह्यानंतर तिची वाढ व तिचा विस्तार कसकसा होत गेला याचें स्पष्ट जवळारन करायचा आहे. याकरिता आपणास प्रथम ज्या भाषेला “मराठी” असें स्पष्टपणें म्हणता येईल, असें तिचें स्वरूप कोणत्या कारणां विषयत्वातून दृष्टीस पडतें तें पाहिलें पाहिजे. कोणतीही भाषा लोकांच्या प्रचारांत असता तिच्या स्वरूपांत जो परक पडत जातो त्याला निमित्त स्वरूप येऊन पूर्वस्वरूपापासून उत्तर कालीन रूप स्पष्टपणें निराळें होऊन त्याला निराळें नामाभिधान प्राप्त होण्यास दीर्घ काळ लागत असला पाहिजे. जरी प्रत्येक जीवित अथवा प्रचलित भाषेच्या स्वरूपांत नित्यच थोडाफार परक पडण्याची क्रिया अवाचिस्पणें चाललेली असते तरी या क्रियेनें तिच्या स्वरूपांत विशेष फालट होऊन पूर्व स्वरूप व उत्तर स्वरूप यांस भिन्न भिन्न नांवांनीं संबोधण्याइतका त्यांच्यांत परक पडावयास अनेक वारतीत तो दमोचर नद्यास लागतो, एखादी काही किफकोळ वायतीत भाषेंत परक पडल्यास त्यावरून कोणी भाषाला निराळें नांव देत नाही. तेव्हा ज्या ज्या निरनिराळ्या स्वरूपांतून मराठी भाषा स्थित्यंतरे पावत “मराठी” या नामाभिधानास पायली त्या त्या भाषांचे नि निराळें कालखंड असले पाहिजेत व त तसे भाषणांस पाडतां येनात, ही गोष्ट सामील विभागांत विशद करी जाई. आतां प्रत्यक्ष “मराठी” या स्वरूपांत या भाषेच्या प्रचारास आरंभ केव्हां झाला ही गोष्ट निश्चितपणें सांगणें वाटणें जाई, या ण भाषेंत पडणारे परक, प्रथम उत्पत्ति दमोचर होऊ लागला व नसत तोतीत केव्हां आले याचें समक आपणांस उमरकालीन सापडणें शक्य नसतें. असें गेलींतील परक जेव्हां वाढण्यांत रूढ होतात व असें भिन्नकालीन वाढ्य जेव्हां आल्या दृष्टीस पडतें तेव्हां आपणांस या दोन कालांतील भाषेंत पडलेले परक स्पष्टपणें नरजेस येऊन आपण या दोन कालां वान भिन्न भाषा अथवा एकाच भाषेचीं दोन भिन्न स्वरूपे रूढ होतील असें म्हणतो. एव्हा एखादी भाषा विशिष्ट प्रदेशात केव्हां रूढ होती हे पाहावयास त्या प्रदेशातील वाडणें हेच खरें समज होय.

आज वाढ्मय — या दृष्टीनें आपण महाराष्ट्राकड पाहिलें असता आपणांस महाराष्ट्री किंवा अपभ्रंश वाङ्मयानंतर मराठी प्रथम ज्ञानेश्वराच्या कार्या दृष्टीस पडताना. ज्ञानेश्वरींनीं धर्मसंग्रहगवद्दीतवर मराठी भाषेंत कलेली टाका जी ज्ञानदेवी त्या ग्रंथात आपणास मराठीचें कामलें प्रगल्भ व पूर्वकालीन भाषापासून स्वतंत्र असें स्वरूप दृष्टीस पडतें परंतु त्या स्वरूपासहि प्रगल्भता प्राप्त होण्यास ज्या दाख ताल लागला असला पाहिजे, एखादी भगवद्गीते सारख्या तत्त्वज्ञानग्रंथात ग्रंथांतील उच्च वाटापट पोंरून किंवा इतक्या सुगमतेनें व विस्तारात प्रकट करणें या नवीन भाषेस शक्य झाले नसत, तव्हां ज्ञानेश्वर काल हा समज या तत्कालीन स्वरूपाचा पूर्ण वाडीना अथवा वैभव काल हाता असंच म्हटलें पाहून व ज्या अर्थी ज्ञानेश्वरी ता मराठीचें स्वरूप अनेक अलंकारात सामीनें नटलेलें दृष्टीस पडतें त्या अर्थी असें पारणत स्वरूप प्राप्त होण्यापूर्वी मराठी व पूर्ववस्था आपणास माहीत वरून घ्यावयाची असल्यास या कालाच्या मार्गे दाखालपर्यंत आपणास शक्य का जाई.

अशा तऱ्हेनें भाषेच्या अस्तित्वाचा शोध आपणास सगळ्याचा झाल्यास उच्च कोटीच्या ग्रंथापूर्वी या कालात तत्कालीन वाङ्मयाला किंवा वाङ्मय प्रवाहात नटलेल्या व सगळ्या स्वरूपास त्याचा शोध करणें, त्यापूर्वी केव्हां टिपणें, टाचणें असल्याम त्याचा शोध करणें हे आवश्यक होय या याहि पलायने जावयाचें म्हणजे ताम्रपत्र, शिला-लेखादि चरनीवि लिखाणें अरतील त्यांना शोध व दानना के यास भाषा या पुत्रावरून छटा लागण शक्य असतें याखेरीज इतर भाषांतील वाङ्मय अथवा ग्रंथ व लेख यामध्ये या भाषेसारखे नटिलेले उल्लेख यण्याचा समभव असतो

अशा तऱ्हेने शोध घेत घेत आपणांस कोणत्याहि भाषेच्या प्राचीनतम उल्लेखाबद्दे जाता येत व तेथून त्या भाषेची वाढ व प्रसार कसकसा होत गेला हे पाहता येते.

जुना लेख — या वर्षी पाहता मराठी भाषेतील सर्वात जुना लेख म्हणून रा. राजवाडे यांनी शके ६५८ म्हणजे इ. स. ७३६ मधील चिकुडे येथील ताम्रपट प्रवादण कप्पन जो ग्रथमालेंत प्रसिद्ध केला आहे त्यापैकी थोडा उतारा पुढे दिला आहे.

“ हस्तीनापुरी सुखसकथा विनोदी राज्य कथित दक्षिणदिशाये दिगुविजययात्री विजय करवुन करहाट वयेश्वर देवा रानिधी कदमेलिकार करवुन विवुसुनुनिमिती सदाग करित अहेंद्रभक्षक स्वहा तथा एवणावुधि-मादपौह मुम्यतरत चर्मपतिष्ठे तदनंतरे करहाट ४५०० म्यतर कारिवेनद्राह प्रामोच बलियवाड चिक्लवाड प्रामा मुलिका मनेयराम गावडेया मद्रहस्तीपाळस्वापालकराया मनवुन भाव सबधरे वैशाखमासे कृष्ण पक्षे भौगदिने अष्टम्यां तिथौ दत्त । ”

या उताऱ्यांत जरी काहीं संस्कृत शब्द व रूपे आढळतात तरी भाषेची मोडणी मराठी आहे, परंतु या लेखाच्या कालागळ निश्चित मत्त देता येत नाही कारण रा. राजवाडे यांनी शके ६५८ हा जरी या लेखाचा काल म्हणून दिला असला तरी त्यातील भाषेचे स्वरूप पुढे जे या कालातील किंवा कालापूर्वीील शिलालेख दिले आहेत त्यापेक्षा अधिक अर्वाचीन दिसते. तथापि हा काल जर बरोबर असेल तर देशी भाषा दिव्दी शकाच्या साठव्या शतकांत रूढ झाल्या म्हणून चवथ्या भागाच्या प्रस्तावनेत पूर्वी जे विवेचन करण्यांत आले आहे त्यास बरीच लेखा बळन घळकटी येईल. यापूर्वीचे व या सुमाराचे काहीं शिलालेख, ताम्रपट वगैरे पाहता पुढे दिलेल्या निरनिराळ्या लेखांत मधून मधून मराठी शब्द वापरलेले आढळून येतात.

(१) शक ६०२ मघल्या ताम्रपटांत—पलास, ग्रिथिवी (ग्रथिवी), (२) शक ६११ (वालुव्यांचा शिलालेख)—सुक, वादावी, हित. (३) शक ६७५ (सामानगड ताम्रपट)—देऊळबाडे, पारगांव, आरेंतशाडे (४) शक ६८० चा ताम्रपट—दोसिराज (जोशिराज), मडारगविठमे (भांडारकवडे). (५) शक ७२८ चा बणीचा ताम्रपट—वारिलेड (सण्याचे बालेड) (६) शक ७३५ चा ताम्रपट—खळखळ, (७) शक ७५७ चा ताम्रपट—येत (यश) (८) शक ८१० चा राष्ट्रकूटाचा ताम्रपट—न्हा, पुन्य, जो (कर्बनाम), सिध (सिंह), दह (दया), यिति (रियति), रियु, इ० (९) श. ८३२ चा ताम्रपट—बहरि (बॅरी), निशेप, सिध. (१०) शके ९०० चा ताम्रपट—साराडय (११) श. ९२२ चा शिलालेख—करणिक, थीर (१२) श. १०१६ चा ताम्रपट—कौकण, रिधि, सोमण, सवत, छेपाटी, भाभण (बाण), नोर, राय. (१३) श. १०४९ च्या शिलाहारांच्या ताम्रपटांत—सकु (सरु), सवत, घोरपद, वरवली, ऊसर, मोर, मोवली, गोंडीमार्गे

परप्रांतीय उल्लेख — याप्रमाणेंच मराठी भाषा ही याच सुमारास महाराष्ट्रासहजरील प्रांतांसहि “ मरहट्ट ” म्हणून प्रचारातील भाषा या नात्याने परिचित होती, ही गोष्ट मागील विभागाच्या प्रस्तावनेत कुवळयमालाचवमेधील देशी भाषांच्या मनुष्यांचा जो उतारा (इ. स. ७७७) दिला आहे त्यावरून स्पष्ट होईल. तसेंच प्राकृत पैंगलाभये “ मरहट्टा ” म्हणून एक सवाईच्या चालीसारखें वृत्त दिले आहे. यावरून मराठी भाषेतील छंदाचा परिचय त्या काळी इतर प्रांतीयांस झाला होता असे दिसते “ एहु छंद सुखराण भणइ विअकलज जणइ पिंगलाणउ । तिसमइ दह अस्तर पुण अडक्खर पुण एगारह ठाउ । गण आइहि छकलु पच चउकलु अत गुह लहु देहु । सउसोलह अगल मत्तस मगल भण मरहट्टा एहु ॥२०८॥ ” प्राकृत पैंगलाचा काल निश्चित नाही, तथापि त्यामध्ये आलेल्या कळबुरी राजपरा याच्या उल्लेखावरून तो कळबुरी सत्तेच्या सुमारास (दहावे, अकरावे शतक) झाला असावा असे वाटते तो उल्लेख भ्रष्टा — हणु उ० न० गुज्जर राअ दल । दल दलिअ चलिअ मरहट्ट बल । उल मालिअ मालय राअ बुला । हुल उउचल कलचुलि कणपुला । १८५ । याप्रमाणें या मरहट्ट भाषेचे ज्ञान महाराष्ट्राबाहेरच्या प्रांतांसहि बऱ्याच पूर्वापासून प्रसंग पाडिले असे दिसते

चालुक्यवर्गी दुसऱ्या विक्रमादित्याचा मुलगा रोमेश्वर हा इ. स. ११२७ ते ११३८ पर्यंत राजा होता. त्याने मानसोद्गात अथवा “ अभिलषितार्थमंचितामणि ” या नांवाचा एक संस्कृत ग्रंथ शके १०५१ (इ. स. ११२९) मध्ये लिहिला यांत ठिकठिकाणी मराठी उदाहारी केल्या व शब्द आढळतात व ग्रंथाचा थोडासा अलेखचा भाग तर

मराठीत आहे. शिवाय महाराष्ट्र सिव्हाय मराठी शाखांचा व जात्यावरील ओढ्यांचा उल्लेख केला आहे. इतकंच नव्हे, तर एका भागात मराठी पर्वेहि आली आहेत. त्यांतील एक पुढील पद्य आहे.

“जेणें रचानल उणु मत्स्यर्षे वेद भाणियले मनुशिवक गणियलें तो संसारसायरतारण मोईतो रायो नावावणु जो वीची.”

मराठी भाषेची शिष्ट ग्रंथांत आलेली ही पहिलीच शुद्ध कविता दिसते. म्हणून तिने विशेष कांतिक करण्यासारखे आहे.

मराठी शिलालेख-ताम्रपट—शक १०० च्या सुमारास अथवा सित्ती शकाच्या दहाव्या शतकाच्या अखेरीस आपणास प्रत्यक्ष मराठी भाषेत कोदलेले शिलालेख बंगरे आढळू लागतात. कालानुक्रमानें पाहू गेल्यास आपणास एकामागून एक पुढें दिलेले लेख आज उपलब्ध आहेत.

१. म्हैसूरजवळ श्रवणबेलगोळ येथील शिलालेख हा मराठीतील पहिला शिलालेख असल्यामुळे याचें विशेष महत्त्व आहे. हा लेख शके १०५ (सन १८३) म्हणजे शनिश्रीच्या पूर्वी ३०७ या वर्षी कोरला. या घराण्यातील राजा महाराजांच्या कारकीर्दीत (इ. स. १७४-१८४) त्याच्या चातुण्डराय नावाच्या प्रधानानें बाहुबळजी कर्क गोमटेश्वराचा एक अतिशय प्रचंड असा दगडी पुतळा उभारला, आणि सर्व लोकांच्या माहितीसाठी पुतळ्याच्या खाली निरनिराळ्या देशभाषांत ती गोष्ट कोरविली. मराठीतील मजकूर पुढीलप्रमाणें आहे.

श्री चातुण्डरायें करवियलें ।

मगराजे सुताले करवियले ।

हा दोग्ही ओळी एकाच काळी खोदल्या गेल्या नाहींत. दुसरी ओळ काही वर्षे मागाहून कोरली असावी.

२. चातुर्व्य राम याचा भोर ताम्रपट शक १००१ (सन १०७९) मधील आहे. या लेखांत काळाचा उल्लेख ‘सकु एकोत्तरसहस्र अकातोपि १००१ नृपकालार्ति सिद्धार्थ सयस्त्रातिरित...’ असा आहे. हा ताम्रपट चातुर्व्य लमदेव याच्या वेळचा आहे. याची माहिती ताम्रपटांत आली आहे ती अशी—धीरवर्धन (= शिववळ) देशामध्ये चातुर्व्य वंशातील राम म्हणून राजा होता. त्याने स्वपराक्रमानें राजा ही पदवी मिळविली. त्याचा मुलगा तैलप्य हा होता. तैलप्याचा पुन्हा खम. या खमानेंच ताम्रपट दिला आहे. खमाच्या प्रधानांची नावे देऊन पुढें ‘एते पंच प्रधानाः’ असा सारा आहे. खमराजानें पुढीं दान केलेले असे महाराष्ट्रान विद्म पुन्हा दान केले आहे, असें या दानपत्रांत मुख्यतः नमूद आहे. याची भाषा सामान्यतः अजुद्ध सरळ आहे. तीवर मराठी व कानडी या दोग्ही भाषांची छाया तर पडली आहेच, पण शुद्ध मराठी वाक्येहि आहेत. सहस्र (ओळ १ री) आणि ओ. ११-१५ तील बहुतेक सर्व शब्द हे मराठीची छाया दारवितात, आणि ८ व ९ या दोन ओळींत तर ‘वाउ वाइ सुयुं तपे वरिल पुइल तेलटि माइलीक कारक देणें’ अशी स्पष्टपणें मराठी भाषेतील वाक्ये व शब्द आहेत.

३. यानतरचा शिलालेख श. शके १०७९ (सन ११५७) मधील पळखदेव येथील होय. हा शनिश्रीच्या पूर्वी १३३ वर्षांचा आहे. पळखदेव हें गाव गारदींगणापुन सहा मैलांवर मीमेच्या काठी आहे. तेथें सरदेश्वराच्या देवळावर हा लेख आहे. जावबाच्या पूर्वी राष्ट्रकूटांच्या राजवटीत मराठी भाषा चांगली प्रचलित होती, असें ह्यावरून दिसतें. श्रीचंगदेव दखनाकें विष्णुगृह केले । ईश्वर सबछरी नीजजले प्रासादी व स व न स व गा तेहाचे पुत भाउया । शतमा निवृत्ती सोनेया साहस्र एकु १००० प्रासादि अत कर वातोचरे भूमि १०० दाउ पसाउ वाहिरा । सकु १०७९ मगल मह श्री ।

४. यानंतरचा शिलालेख मोगलाईतील उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापूर वाळुन्यांतील रावसांब येथील महामंडलेश्वर कदंबकुलतिलक मालाडदेवानें दिलेल्या दानाखर्ची आहे. ह्याचा काळ १०८६ शके आश्विन शु. १ गुरी’ असा आहे. ह्याला इयत्ती तारीख १९ सप्टेंबर ११६४ इस्वी अशी येते.

३-१-१ सकु १०८६ तारण सखरें आश्विन शुभ २ गुरी कळ (ब) । कुलतिलक महामंडलेश्वर मा रड (१) गणक तत्पादप्रपोपजी । नि भारी अवादेवीचिआ कीर्तनासि बीसोवे म माधवनायके लाहियायके मासप्रति द्रा म २ दत्त (न) केडी तो खान गावघुलप रम यरय य (दा) (भू) मी तस्य वरय तदा क (ळ) ।

अशा तऱ्हेने शोध घेत घेत आपणांस कोणत्याहि भाषेच्या प्राचीनतम उद्देशाकडे जाता येते व तेथून त्या भाषेची गाढ व प्रसार कसकसा होत गेला हे पाहता येते.

जुना लेख — या दृष्टीने पाहता मराठी भाषेतील सर्वांत जुना लेख म्हणून रा. राजवाडे यांनी शके ६५८ म्हणजे इ. स. ७३६ मधील चिकुडें येथील ताम्रपट संवादन कम्म जो प्रथमालेंत प्रसिद्ध केला आहे त्यापैकी थोडा उतारा पुढें दिला आहे.

“...इस्तीनापुरी सुखसकथा यिनांदी राज्य कथित दक्षिणदिखावे दिगुविजयवाप्ती विजय करतुन करहाट-
धन्येश्वर देवा सनिधी बटुमेलिकार करतुन विजुसुनिमिती संपन्ना कथित अहेंद्रमक्षक स्वहा तथा स्वर्णासुधि-
माळपौह सम्यतरत धर्मपतिष्ठे तदनतरे करहाट ४५०० भ्यतर कारिवेनद्राड ग्रामींच बलियवाड चिकलवाड ग्रामा
मुलिका मनेयराम गावडेया मद्रहस्तीपालरक्षपालकथाया मनतुन भाव सबछरे वैशाखमासे क्षिण पक्षे भौमदिने अष्टम्या
तिथी दत्त...”

या उतार्यांत जरी कांहीं संस्कृत शब्द व रूपे आढळतात तरी भाषेची मोटणी मराठी आहे. परंतु या लेखाच्या कालाबद्दल निश्चित मत देता येत नाही. कारण रा. राजवाडे यांनी शके ६५८ हा जरी या लेखाचा काल म्हणून दिला असला तरी त्यातील भाषेचे स्वरूप पुढें जे या कालातील किंवा कालापुढील शिलालेख दिले आहेत त्यापेक्षा अधिक अर्वाचीन दिसते. तथापि हा काल जर बरोबर असेल तर देशी भाषा हिस्ती शक्तीच्या सातत्या शतकांत रूढ झाल्या म्हणून चवथ्या भागाच्या प्रस्तावनेत पूर्वी जें विवेचन करण्यांत आलें आहे त्यास बरीच लेखा बळून यळकटी येईल. यापूर्वीचे व या सुमाराचे कांहीं शिलालेख, ताम्रपट येथे पाहता पुढें दिलेल्या निरनिराळ्या लेखांत मधून मधून मराठी शब्द वापरलेले आढळून येतात.

(१) शक ६०२ मधल्या ताम्रपटांत—पलास, प्रिथिवी (पृथिवी). (२) शक ६२१ (चाळुक्यांचा शिलालेख)—सुक, मादावी, हित. (३) शक ६७५ (सामानगड ताम्रपट)—देऊळबाडे, पारगांव, आईतबाडे (४) शक ६८० चा ताम्रपट—दोसिराज (जोशिराज), भडारगविहगे (भांडारकबडे). (५) शक ७२८ चा बर्गीचा ताम्रपट—बारिलेड (भयानचे बारिलेड). (६) शक ७३५ चा ताम्रपट—खळखळ, (७) शक ७५७ चा ताम्रपट—वेळ (वळ). (८) शक ८१० चा राष्ट्रकूटाचा ताम्रपट—म्हा, पुय, जो (सुधनाम), सिध (सिंह), दह (दहा), धिति (रियति), रिपु, इ० (९) श. ८३२ चा ताम्रपट—बहरी (बरी), निशेष, सिध, (१०) शके ९०० चा ताम्रपट—सात्राव्य (११) श. ९२२ चा शिलालेख—कानिक, घोर, (१२) श. १०१६ चा ताम्रपट—कौकण, रिपि, सोमण, सवत, छेपाटी, भामण (बाण), मोर, राय, (१३) श. १०४९ च्या शिलाहाराच्या ताम्रपटांत—सकु (शक), सवत, घोरपड, बरवली, ऊसर, मोर, मोनली, गोंडीमार्ग

परंपरांय उद्धेत — याप्रमाणेच मराठी भाषा ही याच सुमारास महाराष्ट्राजारील प्रांतांसहि “मरहट्ट” म्हणून प्रचारातील भाषा या नात्याने परिचित होती, ही गोष्ट मागील विभागाच्या प्रस्तावनेत कुवळयमालाकथेमधील देशी भाषांच्या नमुन्याचा जो उतारा (इ. स. ७७७) दिला आहे त्यावरून स्पष्ट होईल. तसेंच प्राकृत पॅगलाकथे “मरहट्टा” म्हणून एक सवाईच्या चालीसारखे वृत्त दिले आहे. यावरून मराठी भाषेतील छद्माचा परिचय त्या काळीं इतर प्रांतीयांस झाला होता असे दिसते. “एतु छद मुळरतण भणइ पिअकखण जयइ पिगलणाउ । विसमइ दह अकख पुणु अडवरण पुणु एगारह ठाउ । गण आइहि छकलु पच चउछकलु अत गुरु लहु देहु । सउसोलहु अगल मतस मगल भण माहडा एतु ॥२०८॥” प्राकृत पॅगलाचा काल निश्चित नाही, तथापि त्यामध्ये आलेल्या कळबुरी राजघराण्याच्या उद्देशाकडून तो कळबुरी सत्तेच्या सुमारास (दहावें, अकरावें शतक) झाला असावा असे वाटते. तो उद्धेत असा. —एतु उजर गुजर राअ दल । दल दलिअ चलिअ मरहट्ट बल । यल मॉलिअ माल्य राअ कुला । कुल उवजल कळबुलि कणकुला । ५८५। याप्रमाणे या मरहट्ट भाषेचे ज्ञान महापद्मशाहेच्या प्रांतांसहि बघान पूर्वापासून असले पाहिजे असे दिसते

चाळुक्यवशी दुसऱ्या विक्रमादित्याचा मुलगा सोमेश्वर हा इ. स. ११२७ ते ११३८ पर्यंत राजा होता. त्याने मानसोद्भास अथवा “अभिलपितामर्चितामणि” या नांवाचा एक संस्कृत ग्रंथ शके १०५१ (इ. स. ११२९) मध्ये लिहिला यांत ठिकठिकाणी मराठी उद्धानीं रूपे व शब्द आढळतात, व ग्रंथाचा थोडासा अखेरचा भाग तर

मराठीत आहे, शिवाय महाराष्ट्र लिखाणाच्या मराठी शाखांचा व जात्यावरील योग्यांचा उल्लेख केला आहे. इतकंच नव्हे, तर एका भागात मराठी पर्वेद आहे. त्यातील एक पुढील पत्र आहे.

“जेणे रसातल उगु मत्स्यरूपे वेद आणिये मनुशिवक गणियले तौ संसारसायरतारण मोईतो राघो नारायणु जो गीची.”

मराठी भाषेची शिष्ट ग्रंथांत आलेली ही पहिलीच शुद्ध दिसते, म्हणून तिचे विशेष कौतुक करण्यासारखे आहे.

मराठी शिलालेख-ताम्रपट—शके १०० च्या सुमारास अथवा ख्रिती शकाच्या दहाव्या शतकाच्या अखेरीस आपणास प्रत्यक्ष मराठी भाषेत खोदलेले शिलालेख बरे आढळू लागतत. काळानुक्रमाने पाहू गेल्यास आपणास एकामागून एक पुढे दिलेले लेख आज उपलब्ध आहेत.

१. शंकरजयल गणपवेळगोळ येथील शिलालेख हा मराठीतील पहिला शिलालेख असल्यामुळे याचे विशेष महत्त्व आहे. हा लेख शके १०५ (सन १८३) म्हणजे शानेश्वरीच्या पूर्वी ३०७ या वर्षी कोरला. गग घराण्यातील राचमल राजाच्या कारकीर्दीत (इ. स. १७४-१८४) त्याच्या चातुण्डराय नावाच्या प्रधानाने पाहुळजी कर्ण गोमटेश्वराचा एक अतिशय प्रचंड असा दगडी पुतळा उभारला, आणि सर्व लोकांच्या माहितीसाठी पुतळ्याच्या खाली निरनिराळ्या देशभाषांत ती गोष्ट कोरविली. मराठीतील मजकूर पुढीलप्रमाणे आहे.

श्री चातुण्डरायें करवियलें ।

गगराजे सुताले करवियले ।

हा दोन्ही ओळी एकाच काळी खोदल्या गेल्या नाहीत. दुसरी ओळ काही बरे मगाहून कोरली असावी.

२. चातुर्वय खम याचा भोर ताम्रपट शके १००१ (सन १०७९) मधील आहे. या लेखात काळाचा उल्लेख ‘सकु एकोत्तरसहस्रु अकातोपि १००१ नृपकालातीत सिद्धार्थ सखलरांतर्गत...’ असा आहे. हा ताम्रपट चातुर्वय खमदेव याच्या वेळचा आहे. याची माहिती ताम्रपटात आली आहे ती अशी—श्रीवत्स्य (= शिवल) देशामध्ये चातुर्वय वर्धातील खम म्हणून राजा होता. त्याने स्वपराक्रमाने राजा ही पदवी मिळविली. त्याचा मुलगा तैलप हा होता. तैलपाचा पुन्हा खम. या खमानेच ताम्रपट दिला आहे. खमाच्या प्रधानाची नावे देऊन पुढे ‘एते पंच प्रधानाः’ असा शेर आहे. खमराजाने पूर्वी दान केलेले असे महाराष्ट्राने विद्ग पुन्हा दान केले आहे, असे या दानपत्रात मुख्यतः नमूद आहे. याची भाषा सामान्यतः अद्भुत सद्भुत आहे. तीचर मराठी व कानडी या दोन्ही भाषांची छया तर पडली आहेच, पण शुद्ध मराठी वाक्येही आहेत. सहस्रु (ओळ १ ली) आणि ओ. ११-१५ तील बहुतेक सर्व शब्द हे मराठीची छया दारुवितात, आणि ८ व ९ या दोन ओळींत तर ‘गाउ वाह सुयु तपे वरिल पुरळ तेलटि माझीक कासक देणें’ अशी स्पष्टपणे मराठी भाषेतील वाक्ये व शब्द आहेत.

३. खानतरचा शिलालेख म्ह. शके १०७९ (सन ११५७) मधील पळसदेव येथील होय. हा शानेश्वरीच्या पूर्वी १३३ वर्षांचा आहे. पळसदेव हें गाव गारदोडपापून सहा मैलावर मीमेच्या काठी आहे. तेथे सरडेश्वराच्या देव लावर हा लेख आहे. जाबवाच्या पूर्वी राष्ट्रकूटांच्या राजवटीत मराठी भाषा चांगली प्रचलित होती, असें ह्यावरून दिसते. श्रीचगदेव दहनाके विष्णुगृह केले । इश्वर खचरी नीकजळे प्रासादी व स व ण स व गा तेहाचे पुत भाउया । स्तमा निष्कृती सोनेया साहस्र एव १००० प्रासादि अथ वर वातोत्तरे भूमि १०० दाउ पसाउ वाहिरा । सकु १०७९ मगल मह श्री ।

४. खानतरचा शिलालेख मोगलाईतील उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापूर तालुक्यातील सावगांव येथील महामहेश्वर कदपकुलतिलक मासाददेवाने दिलेल्या दानासुबधी आहे. ह्याचा काळ १०८६ शके आश्विन शु. १ गुरी असा आहे ह्याला इमर्जी तारीख १९ सप्टेंबर ११६४ इस्वी अशी येते.

“सकु १०८६ तारण सवत्तरे आश्विन शुभ २ शुयै कर्क (व) । कुलतिलक महामहेश्वर मार रड (!) गणक त्पादपशोपनी । वि माली अवादेवांचका कीर्तनासि गोसोचे म माधवनाथके लादिपनाथके मासपति द्रा म २ दस (न) केडो तो स्थान गावपण्ठय स्य वरय व (दा) (मू) मी तस्य वत्स्य तदा फ (ल) ।

५. हानतरचा शिलालेख म्हणजे परळ येथील सरकारी बंगला बांधीत असताना सांपडलेला. हा शके ११०९ (सन ११८७) मध्ये कोरलेला असल्यामुळे शनिश्रीच्या पूर्वी १०३ वर्षांचा ठरतो. त्यात कोवण्या अपभ्रंशित नावाच्या राजाने श्री वचनाथ देवाच्या पूजेसाठी ' द्रष्टि ' म्हणजे साष्टी प्रांतातील माहुलीजवळ २४ द्राम उपलब्धाच्या जमिनीची देणगी नमूद केली आहे. हातील प्रारंभीचा मजूर सक्कृतांत अल्ल शेंवटच्या दोन ओळीतील शपथ मात्र मराठीत आहे. त्यावरून एक गोष्ट उघड आहे की, ह्या सुमारास शिष्टांची दरबारी भाषा जरी सरकृत असली तरी सामान्य लोकांची भाषा सररा मराठी होती; सर्वाना ती शपथ किंवा तो शपथ समजावा म्हणून जी भाषा वापरली ती पुढीलप्रमाणे आहे. ॥ अथ तु जो कोणु हुषि ए शारुन लोपी तेया धीर्वचनाथ देवाची भाल खुटुनीआ पडे ॥ तेहाची माय यादवे * निजे ॥

६. हानदेसात चालीसगांवापासून दहा मैलांवर असलेल्या पाटण ह्या गावातील श्रीमवानीच्या मंदिरातील शिलालेख बरील लेखानंतरचा आहे. हा लेख शनिश्रीच्या पूर्वी ८४ वर्षांचा म्हणजे शके ११२८ (सन १२०६) मधील आहे. हा लेख भूषेच्या हद्दीने अधिक स्पष्ट आहे. लीलावतीचे कर्ते प्रसिद्ध गणिती मारुकाचार्य याच्या चांगदेव नावाच्या नातवांनी हा लेख रोदविला आहे. देवगिरीच्या सिपण यादवाचे मोडलीक म्हणून असलेल्या निकुम नावाच्या राजकुलाच्या आभयाने ज्योतिषशास्त्राचे अध्ययन अध्यापन करण्यासाठी मठाच्या स्थापनेसर्वांनी हात उठेत आहे. मठाच्या योगशेमासाठी कोणकोणत्या गोष्टी घाबयाच्या त्याचे वर्णन त्यांत आहे. लेखाच्या शेवटच्या चार ओळी मराठीचे पूर्ण स्वरूप प्रगट करतात. ह्या लेखात ' ह्या, पाटणी, केणे, तेहाचा, ब्राह्मणा, दिव्हला, तेलिया, मविजे, मवावे ' इत्यादि मराठी व्याकरणाने मान्य केलेली रूपे आढळतात.

स्थिति श्री शके ११२८ प्रमथ सवसरे धावणमासे पौर्णमास्या चंद्रग्रहणसमये श्री सोईदेवेन सर्वजमसनिर्द्धा हस्तोदरपूर्वक निजगुरुचिंतमठायापरस्थान । दत्त ॥ तद्यथा ॥ ह्या पाटणी जे वेणे उघटे तेहाचा असि आउ जो राउला होता ग्राहकापासी तो मठा दिव्हला ॥ ब्राह्मणा जे विक (ते) या पासी ब्रह्मोत्तर ते ब्राह्मणी दिव्हले ग्राह

कापासी दामाचा वांसोबा जाऊ पाठी नग (रे) दिव्हला ॥ तुलदाह्या पैल सिद्धये ॥ बाहीरला आऊ पाठी गिष्ये ग्राहकापासी । पाच पोषा ग्राहकापासी ॥ पवि

लेआ घाणे आदणाची लेटि मठा दिव्हली ॥ जेदी घाणे बांहति तेतीया प्रति पली पली तेल ॥ येथ (जे) मजिजे ते मडीजेन माये मजोये मापाउ मठा अर्द ॥ अर्द

मापहारी । (व) पाचे सूक । तथा भूमिः ॥ चतुराधाट विशुद्ध ३० हुम्रासु पण्ड बालेआ कामतामये चह्वटा ॥ एतल यडा ॥ पडिताचा कामतु ॥ श्री ते आ

मी चाउरा भामोजीचीअ सोंडिआ

७. हानतरचा शिलालेख शक ११५० (सन १२२८) मधील आहे. शनिश्रीच्या पूर्वी ६२ वर्षे ह्याचा काळ येतो. हा लेख आवेजोगाई येथे मिळाला असून ह्याला रोलेश्वराचा शिलालेख असे म्हणतात. ह्यांत कोरलेल्या एकदर १७ ओळींपैकी पहिल्या ३५ ओळी आणि शेवटच्या पाच ओळी सक्कृतमध्ये आहेत. मधील ४-५ ओळी मराठी आहेतसा वाटतात, कारण त्यातील मराठी स्पष्ट नाही. सक्कृत लिहून सल्यावर तोच मजूर महाराष्ट्र भाषेमध्ये लिहिला. " तदेव महाराष्ट्रभाषयान लिख्यते " - असे लेखांतच म्हटले आहे.

तदेव महाराष्ट्र भाषयान लिख्यते । ठ । ठ ! आंध्रदेशे लघुग्राह । धी नाम ग्रामो दत्तः ॥ तथा बेटे सुकेडादेउ । असिदत्त । उदगिर । खुबोसगे । विडिबोसह प्रति...लिक ॥ तथा आत्र-पुरे

—दवलोल किं...तथा पुर । गुरवा सनसोम स्वर्ण सरचे...चांदेसी चांविडी मात्य प्रतिपा ॐ बातडेआ ॥ दाव निडेसह.. दसी पालवि बेल फलपणु सर्वनमस्य ॥...आ पालिये गादव लोले समीप म १-१.. हलडी मला-देवा समीप

मला-तथा पूर्वता मला-पूर्व मले ७ ॥ हा (द्रा) छी (टी) सालिणी प्र... घाणे ॥ ६ ॥ आंध्रक्षेत्रे कामत ॥ तथा पूर्वता कामत १ ॥ माय प्रविलोका...क ॥ या...वा ॥ आत्रगण पोफला... १२ ॥ पाले आ पली गृका ॥ चाटुसी ॥ आडसी-मह

८. ह्या लेखानंतरचा शक ११६१ (सन १२३९) मधील नेपास येथील शिलालेख होय. हा ज्ञानेश्वरीचा ५१ पर्यायी शुभा आहे. शनैश्चमहाराजांनी ज्या रावाला टेकून शनैश्चरी लिहिली, अशी समजूत आहे त्याजबळ कणैरधराचें जुने हेमादपती देऊळ होते. त्या देवळाच्या एका दगडावरील हा लेख आहे. ह्याची भाषा संस्कृत मराठी मिश्र असून त्यात सीडू पद्धत वृत्तिकाराला १८ निवर्तनें जमीन दिव्याचा उल्लेख आहे. लेख पुढीलप्रमाणे आहे:—

स्वस्थि श्री शक ११६१ विकारी सप्तमे ॥ श्री वणेश्वरदेवालय ॥ पुराण वृत्तिकारः । ज्ञानकर्मोनीय नाथ्यदिनः ॥ श्री सीडूपद्धितः तथा पांथ्वीहरि सीमागारे पुराणवृत्ती भूमी निवर्तने सर्वनमते अटरा १८ ईष्ट भूमीः कणैरधर दे ॐ मूली ॥ हे भूमि देवे प्ररुपेण । जीवणा दिषली ॥

९. यादवकृष्ण याच्या वेळचा तालगाव-ताम्रपत्र हा नेपास येथील शिलालेखानंतरचा असावा, कारण त्यात काळाचा स्पष्ट उल्लेख नाही. पण 'तरिम्न कृष्ण नरेणे शासति...' या पत्तीवरून हा ताम्रपत्र यादव कृष्ण अथवा कन्हार याच्या कारकीर्दीत म्हणजे शके ११६८-६९ ते ११८१ च्या दरम्यान खोदला गेला असे दिसते.

ताम्रपत्राच्या पहिल्या ८२ ओळीपर्यंतची भाषा संस्कृत असून पुढे १७ व्या ओळीपर्यंतची भाषा मराठी आहे. ज्ञानेश्वरपूर्वकालीन मराठीचा नमुना म्हणून या भाषास महत्त्व आहे. १७ व्या ओळीत पुढील संस्कृत भाषा सुरू होते ती शेषपत्रात.

या लेखात आरमी जैनपालाची स्तुति असून जैनपालाचा वंश यादव कृष्णापर्यंत देऊन त्या राजाच्या प्रसादाने शतानन्दाचा वंशज गुजरे द्विज चंद्र व त्याचा भाऊ केशव याचा वंश उत्तर्य पावत होता इ० दिले आहे. यादवांचा मांडलिक अशा या चंद्राला स्वहस्तमह ही पदवी होती. त्याचा भाऊ केशव व तो वानी मोज्या भक्तीने कल्लिदे नांवाचे शिवालय बांधिले, व त्या देवाच्या अष्टांगभोगासाठी मंत्रवाटक गावाचा अर्धा भाग व २५ ब्राह्मणांच्या भोजनासाठी अर्धा भाग अन्नहार करून दिला. नंतर त्या गावाच्या सीमा दिव्या आहेत व चर्मनांवाची चिंता करणारे आठजण होते, त्यांची नावे दिली आहेत. हे शासन तिहिणारा म्हादेव नांवाचा पद्मभाषा-चक्रवर्ती कवि होता.

मराठी भाषा असलेल्या ओळी पुढीलप्रमाणे ॥ मजभाडे गाव अर्ध कल्लिदेवा अष्टांग भोगा अर्ध पंचवीसा ब्राह्मणभोजना प्रामाणे पूर्वदीसे गोवर्ध मर्याद सीमा दक्षिण दिसे वालगवाड सीमा पश्चिमे हथिनोर मर्याद सीमा उत्तर पेढ मर्याद सीमा एया चर्मकार्या चिंता करिते वेदांगराशि गुरोरुहा (त्या) नापती वातनाह नरसिंहभट्ट अण भट्ट गंगाधरभट्ट महादेवभट्ट गोहूदभट्ट विष्णुभट्ट नाचंगु लासणभट्ट हे आठ मुख वस्तु चादाही वृत्तिमत सनपा रुद्र देवरुद्र (स्य) लासि भुवि ओडेरि रुद्ररुद्र (स्य) लासि ब्राह्मण ओडेर सन भोगु प(पा)लावा गुरवी देवभोगु प(पा)लावा ब्राह्मणी देवासि निल पचम्युन निजाल भूगमति नैवेनु दीपवर्ति पुपे ॥

१०. ज्ञानेश्वरीच्या पूर्वी १७ वर्षे म्हणजे शके ११९५ (सन १२७३) मध्ये कोरल्ला पदरपूरच्या श्रीविठ्ठलाच्या मंदिरातील शिलालेख आहे. ह्यालाच लोक भाविकपणे चौ-यायसीची शिला म्हणतात. ह्या शिलेस पाठ लाविली म्हणजे मनुष्य चौऱ्यायसी योनीतून मुक्त होतो अशी समजूत आहे. श्रीविठ्ठलाचे मंदिर बाण्याराठी बगणी रोड्या करण्यात आली त्या वेळेस ज्यांनी ज्यांनी मदत केली त्याची नावे वर्षावर्षाप्रमाणानुसार त्या किल्लेवर आठ रकाने बाळून त्यांत कोरली आहेत. ह्या यादीत त्या बळग्या जनक व्यापारीची नावे व काही नाण्यांचा उल्लेख आहे. या यादीतील बगण्या श. ११९५ ते ११९९ पर्यंतच्या आहेत. यात हेमादपतीने श. ११९८ (इ. स. १२७६) मध्ये बगणी दिव्याचा निर्देश आहे. पुढल्या वर्षी रामदेवराव जाधवाने बळग्या साहाय्याची दीप पुढील शब्दात केली आहे:—श्री. सकु ११९९ ईश्वरस्वरुपे मार्गसिंह मुदि १५ सुक ॥ श्री विठ्ठलदेव रावांसि पांढरी फटमुख्य आचन्द्रार्क श्री जादव नारायण प्रौढमतापचक्रवर्ति श्री रामचंद्र दव्याण द ॥. एकदर नांवे जरी मुखळ अस्ती तरी त्यांपैकी काही नावे व शब्द मराठी व्याकरणनियमांशी सज्ज आढळतात. "चालाव्या ईकाचा, रामचंद्र देवराये, देवरायासी, वस्तु, सेंटो, तेयाची, दिव्याची आणि " त्यादि शब्द मराठी बळग्याचे आहेत. लेखातील जरूर सैबदा भाग पुढे दिला आहे.

स्वस्ती श्री सन् १२९६ श्रीवल्लुख स्वस्तीर पागनिगूर श्री. विहलंदवरायासि तिसा सिति. कुलें कुलें दांते आचंद्रार्क चालवेआ नानामक मालीआं दत्त पैकाचा विषय.

११. हानतरचा रामदेव जापवाच्या राजवटीतील शके १२०७ म्हणजे ज्ञानेश्वरीच्या ५ वर्षे पूर्वीचा मासवड-(पूण) जवळ पूर्वांगांत एक शिलालेख आहे. ह्यामध्ये ११ ओळी असून त्यातील बराच भाग नष्टित आहे. लेख पुढीलप्रमाणे आहे:—स्वस्ति स्त्री सन् १२०७ वर्षे ५ (पा) र्विव स्वधरे आस्विन (ना) दौ अश्वद स्त्री म प्रौ-(प्री) दप्रताप चक्रवर्ती खीपामच(च)द्रदेवविजय राज्योदे तदपादपुत्रमोपजिवि सक्कळकर्णी (रणा) चीप...हेमादि पडितो । त बोह...दडनायक खीपत ५ (प्र) मु(मु) णे नायक । रामचंद्रदेवो नाडिती ओविलक कुळ.....सोडि...

१२. ज्ञानेश्वरीच्या एकच वर्ष पूर्वीचा म्हणजे शके १२११ (सन १२८९) मधील निष्णामशाहीतील उनकेश्वराचा शिलालेख आहे. ह्या लेखात रामचंद्र यादव, त्याचा एक नातलग वकदेव, त्याचा करणाशिर हेमादी पंडित, त्याचा हस्तक सोमदेव पंडित व माहूरचा रहिवासी सरणनायक, इत्यादींची नावे असून सरण नायकाने उनकेश्वराच्या देवाच्याचा जीर्णोद्धार केल्याचा उल्लेख आहे. लेखात १८ ओळी आहे. त्यापैकी पहिल्या आठ ओळी पुढे दिल्या आहेत:—

अनमो गणाधिपत्ये नमः स्वस्ती स्त्री सके १२११॥ श्रीक्रम स्वस्तीर आ...स्व... प्रतापचक्रवर्तिः स्त्री रामचंद्रदेवः विजयोप्रत पाद पदुमोपजिविः दाचि साहा रसो वकदेवः चः प्राधान हेमादिपंडित...त निरोपीत नाएकु टकत्तु सोमदेवै पंडितः तस्मिन्काले वर्तमाने प्रेता-युगी रामः जनवासप्रसंगीः सरभगाच आ आसमा आले. सर भंग मीत्यर्थ हे उद दक उल्ल केलेः तदा काल्ये रसि देवरचित तीर्थ हेः हरीहरा प्रसादे मातापुत्रनिवासी क-सी-ध्वः कौटुंब्य गोश्रः सगुना एकः दत्तेर्हेतुः सकल प्रासादारुत केले. तो राम प्रासाद संपूर्ण जालाः तेयाचा नमस्कारः हरीहरा... देवता सकलांसि नमस्कारा विनाशः नाचिता विनैया.....लटिप्राप्त ॥ २ ॥

ह्यापुढे देवाच्यास दान दिल्याचा उल्लेख आहे. ह्या लेखातील भाषा सरकृतमित्र मराठी आहे. काही वर्षे अरसल मराठी दिव्याची आहेत.

१३. ज्ञानेश्वरकालीन गोमंतकी मराठी ताम्रपट—

हा ताम्रपट फोंडे महालातील बरे गांवचा रहिवासी रा. आत्माराम शेट घरेवर नांवाच्या बाण्याच्या घरी सांपडला. याचा शके १२२१ प्रारंभीच दिलेला आहे. पंतु हल्लीच्या पद्धतीने शके १२२१ या वर्षी सावरी म्हणजे सावरी स्वस्तीर येत असल्याने हाच काल येतो.

खाडेगांवचे बाणी व सोनार यांचा तटा पडल्यावेळी बरेगांवचे बाणी आपल्या जातीच्या मदतीस यावून गेले. या उपकाराची फंड करण्याकरिता काही मान व दान ठरवून दिले आहेत असें लिहले. हा ताम्रपट जेथे लिहिला ते खाडेग्राम, पडोळे या नांवांनीं सध्या ओळखिले जाते. तेथे गणनायाची मूर्ति पार जुनी आहे. त्याच देवळांत वसून हा अभद्रार लिहिण्यात आला आहे.

या ताम्रपटातील छंदी जुनी कानडी (हळेकळड) व भाषा मराठी आहे. पोर्तुगीज किंवा आदिशुद्धा यांचा अमल गोमंतकांत बसण्यापूर्वी यांचाच वर्षे गोमंतकांत कनाटकी राजांचा अमल चालत होता. या कानडी राजांपरोबर काही कानडी बाणी गोमंतकांत फिरले. त्यांचे लिहिणे हिंदीव बरोबर कानडीत चाले. परंतु भाषा मराठी असे. हा प्रकार ७५ वर्षांपूर्वीपर्यंत म्हणजे येथे प्रचारांत होता.

(पहिला पत्रा) स्वस्ति श्री साळिवान सक १२२१ वरदां वरतमन सावरी स्वधर भावण सगुळ ८ मि सोमवारी विष्णुमतीर भर्माधम मरिकु मावुर राज करीत असतां अग्राहर खाडेग्रामे चारतु श्री. गणनाया देवाचा देउळी वर शिके नगर समस्त मळल्याचा विषय गोजे नगर पयिकी सेटिया नागसेटी जणु १ तथा नगर पयिकी गोम सेटी जणु १ तथा मयिसेटी जणु १ तथा कायिकेटी जणु १ तथा लणुसेटी जणु १ यथे गोवळेचे नगराचे निममि (विं ?) जण ५ नावें नगर पयिकी सेटिया विहल सेटी जणु १ तथा नगर पयिकी सात (१५) सेटी जणु १ तथा सोमसेटी जण १ तथा वजरसेटी जणु १ यथे नारवेंनगराचेनि निमिते जण ४ चवथ यथे समस्त आमी मगरान बरे-कारासी अंभुजे मितरी अग्राखेरें ग्रामे लकसेटी सिबा चांदेटी सिबा यिस्तर सेटीसि यथे जण ३ तीं वरगासी लुमु

गुडि थळावें मान्य वाची नष्ट तुमी आमचे जाति समधाचा कारे (१ रि) यासि उपमा अलेत क्वण कार्य म्हणाल तरी आमासी आणि सोनारासि सवादा होउनु हाणमारी जाले समधी तुमी बेरेंकार अमचेया वाणिवाचा समधाचे संमदि विडिबि तुमी वाणी समधासि यउनु मानु समेचा राकिला समधी आमी नगरा दोखी जानि तुमासी आमी दांसि जा नगरातु जातीतु कार्य निहासी (१ वो) प्रसवो तुमासी आमी दांस मान लुगडी विडा गंध आकेत दिधले... भोगावया दिधले आमी वा आमचा जातपरजातान यावचद्र पाळावा लिहिलेप्रमाणें तुमी वा तुमच्या जात परजातान यावचद्रक भोगावे म्हणउनु दिधला दानमानेचा ससनपट्ट होय... ग्रामसेतु जण ५ लिहित सेणवी वृळ तळी प्रामे सारांतु आहेत मांग सेणवी स्वस्ति... श्री, कपिलेश्वर देउ श्री, नागनाथ देउ...

लिखित व अलिखित वाङ्मय—शिलालेखांनीं व्यापलेल्या काळांत मराठी भाषा ही सामान्य जनतेची भाषा होती ही गोष्ट उघड होते. कारण शिलालेखातील मजकूर सामान्य जनतेस, येणाऱ्या जाणाऱ्या कोणाहि मनुष्यास कळावा म्हणून लौकिक अथवा सामान्य जनांच्या भाषेंत लेखकांनीं खोडून ठेवलेला असतो. याप्रमाणें मराठी ही बोलोरूपांनीं या दीर्घ काळांत वावरत होती. आतां या बोलोंत कांहीं जानपदगिती, कथा वगैरे बाङ्गय सवार होत असलेंच पाहिजे. पण हे बहुधा अलिखित स्वरूपांत व तोंडी परंपरेंत चाललें असेल पाहिजे व ते फारतें शिष्टस्वरूपांत अखणें सभ्यत नाहीं. त्यामुळें त्याचें संशोधन करणें कठिण असतें व म्हणून अमुक काळाचें अमुक लौकिक वाङ्मय आहे असें निश्चितपणें सांगणें कठिण असतें. शिवाय त्या काळीं लेखनकला विशेष सुलभ व प्रचारांत नसल्यामुळे विशेष महत्वाचें तेवढेंच बाङ्गय लेखरूपांत उतरत असलें पाहिजे व अशा विशेष महत्वाच्या वाङ्मयाचेंच लोकतां जतन करून ठेवणें शक्य असतें. तेव्हा आपणांस आज जें मराठीच्या प्राथमिक अवस्थेतील बाङ्गय उपलब्ध असेल तें अशा रीतींनीं जें कमी महत्वाचें बाङ्गय नष्ट होऊन व अधिक महत्वाचें जतन होऊन किंवा कांहीं कारणांमुळें परंपरेंत आपणांपर्यंत चालत आलें असेल तेवढेंच आहे. बांताहि परंपरागत वाङ्मयाच्या भाषेचें स्वरूप तिला उत्तरोत्तर प्रचलित भाषेशीं एकरूप बनविण्याकरितां निरनिराळ्या लोकांनीं तीवर हात फिरवून कालौघाप्रमाणें बरचेवर पालटत असतें ही गोष्टहि आपणांस लक्षांत घेतली पाहिजे व तसें मराठी भाषेतील अनेक प्राचीन ग्रंथांच्या वास्तवीत झालें आहे ही गोष्ट आपणांस गमवाटे—उपादित ज्ञानेश्वरी व रामदायिक ज्ञानेश्वरी, तसेंच हुकारामाची जगनाडी भाषा व रामदायिक भाषा यांवरून दिसून येईल.

भाषेचें बदलतें स्वरूप—कोणत्याहि भाषेंत देशकालानुसार बदल होत जात असतो व हा बदल होण्यास अनेक कारणे असतात ही गोष्ट विस्तृत रीतींनीं दुसऱ्या भागाच्या प्रस्तावनेंत नमूद केली आहे. तेव्हा त्या कारणांची येथें थोडकितसा करण्याचें कारण नाहीं. परंतु थोडक्यात सांगायचा तर (१) वय, (२) हवामान, (३) व्यवसाय, (४) वाणिज्याची रचना, (५) न्यायिकता उच्चारभिरता, (६) ऐतिहासिक व सांस्कृतिक परिस्थिति, (७) उच्चारसुलभतेकडे प्रवृत्ति, (८) मानवस्वभाव, (९) अनुकरणप्रियता, (१०) परकीयांचा संस्पर्श, (११) आनुवंशिक संस्कार, इत्यादि कारणांनीं भाषेच्या स्वरूपांत बरचेवर बदल होत जातो. तसेंच सामाजिक, राजकीय किंवा धार्मिक क्रांति अथवा हुकूम नगरेसारखी राष्ट्रीय आपत्ति यांमुळें समाजांत जी पळवळ होते तिचाहि भाषेच्या स्वरूपावर परिणाम होतो. तरी आतां आपण कळानुक्रमानें मराठी भाषेचें स्वरूप कसकसे बदलत गेलें तें पाहू.

कालानुक्रमानें मराठी भाषेंत झालेले भेदः—मराठीचा उत्पत्तिकाल सातवें शतक हा आहे, असें पूर्वी दाखविलें आहेच. परंतु ती प्रथमविष्ट होण्यास आणखी पांच शतके जाशीं लागलीं. या पांच शतकांत मराठीमध्ये कांहींती जानपद स्वरूपाचें बाङ्गय निर्माण झालें असायें, परंतु तें उपलब्ध नाहीं, या पांच शतकांतील भाषेचें स्वरूप आपणांस फक्त शिलालेख व ताम्रपत्र यांतच दृष्टी पडतें. सातव्या शतकाच्या सुरुवातीपासून तीं मुकुंदराज-ज्ञानेश्वरांच्या कालापर्यंत म्हणजे बाराव्या तेराव्या शतकापर्यंत ज्या ज्या शिलालेखांत किंवा ताम्रपत्रांत मराठी शब्द, रूपे अगर बरेंच आढळलीं तीं यथानुक्रम पूर्वीं दिलीं आहेत. त्यावरून आपणांस बाराव्या तेराव्या शतकापर्यंतच्या मराठीच्या स्थितीची थोडोडो कल्पना येईल. या एवढ्या काळांतील मध्य उपलब्ध नसल्यानें आपणांस बाराव्या शतकापर्यंतच्या बाङ्गयबद्दल मराठीची स्थिति कळणें कठीण झालें आहे. म्हणून मरील लेखामरच संपुष्ट गेलेला आपण तेराव्या शतकापासून पुढील काळांतील या भाषेच्या अवस्था पाहू.

वाराचें शतक.—मराठीचे आद्यकवि आज मुकुंदराज हे समजण्यांत येतात. त्याचा काळ इ.स. ११२८-११९८ हा जाई. यांनी विवेकसिंधु व पद्ममृत जस दान वेदांतपर ग्रंथ लिहिले आहेत. हे ग्रंथ त्या वेळच्या भाषेत जसे लिहिले गेले तसे मिळणें दुर्गभास्त झाले आहे. ग्रंथाचा नक्का व त्या नकलाच्या पुन्हा नक्का, असें होत होतात प्रत्येक नक्काकाराच्या व्युत्पत्तिप्रमाणें किंवा अष्टाष्टीप्रमाणे शुद्धलेखन, प्रत्यय, वाचा, मात्रा, न्हयदीर्घ इत्यादि कांन कालमानाप्रमाणें परक होत हात पद्याव्या-सोळाव्या शतकांत लेखनाच्या प्रती आपणायेंत आल्या आहेत. त्यांतल्या त्यांत पुन्हां जे पद्य किंवा जीं पद्ये लोकांच्या पादांत अधिक येत रेही त्यांचें अर्थाचीकरण पार झाले आहे. या वाचणानें आज उपलब्ध असलेल्या विवेकसिंधूतील मराठी भाषा ही शुद्ध वाराव्या शतकातील आहे असें म्हणता येत नाही. मुकुंदराजांनी हा ग्रंथ शक ११० (सन १८८८) मध्ये रचिला, याचा आधार म्हणून विवेकसिंधूचा काही हस्तलिखित पोथ्यांतून खालील दोन जोड्या आढळतात:

शक अस्ता दाहोत्तर । साधारण सवसर । गजरा शारगधर । राज्य करी ॥

ऐसा समयो खंवांतमू । तेथ मुकुंद द्विजोत्तमू । विवेकसिंधू मनोरमू । निर्मिता जाला ॥

मूळ ग्रंथ इतका जरी जुना असला तरी तो मूळच्या स्वरूपांत नसल्याने आपणास त्या वेळच्या मराठीचे विशेष प्रचार किंवा भाषेची जवळचा कशी होती ती ठरविता येत नाही. म्हणून त्या वेळच्या भाषेच्या स्वरूपाचे विवरण न करता फक्त विवेकसिंधूतील एक उतरात दोंत.

वेदाज्ञाचा मतिताथ । मराठिया हाय फलिताय । तरी चतुरी परमार्थ । वां न ध्यावा ॥ १० ॥ काडा चातुर्थीतें जिणें ऐसें बोलती शाहाणें । तरी येथींथिये परमार्थबुणें । प्रादिक कां न म्हवें ॥ १२ ॥ जरी रुचिे झाडी । भरती मधाचिया कावडी । तरी हिंदावयाची आवडा । वां पडों थावी ॥ १३ ॥ जरी हे अदप बाल । तरी रोकडें ब्रह्मज्ञान हें नथल । तरी अवज्ञा कोण करील । येथ विपर्यी ॥ १४ ॥ ऊठ कीर दिसे काळा । परी घे पें रत्ना गळाळा । तसे अदप बाल परी झळाळा । दिसे निवेळाचा ॥ १५ ॥ विवेकसिंधु-पूर्वार्ध १.

तेरावें शतक:-या शतकातील मुख्य ग्रंथ म्हणजे ज्ञानश्वरी. यांत आपणास मराठीचा बाविल्लास पूर्ण रीतीने पाहावयास सांपडतो. यातील उपमा, रूपके इ. अलंकारांची समृद्धि, विषयप्रतिपादनाची उत्कृष्ट हाताटी, शास्त्रासाठी मूर्धाभिप्रेत करून ग्रंथ यदातार असला तरी गुणाग्रसाचीहि उदाहरणरूपांनी दाखविलेली जुलूक, प्रसाद प्रतिभादि गुणाची उज्ज्वलता इत्यादि पाहून मराठीची यत्न्यता व सज्जता प्रत्येकास येते. याहूनहि विशेष गोट म्हणजे 'माझा महाकावि नेल' म्हणून मराठीचा विशेष अभिमान दाखविला आहे ही होय. यदातासापेक्षे गहन विषय सज्जत-मधूनच सांगितले पाहिजेत हा दृढक माझ्याचें धारित ज्ञानेश्वरांनी केलें तें उगान नव्हे. त्या वळी मराठी भाषेला उत्तम व सज्जत स्वरूप आले होते.

मराठीचा अभिमान आपणांस इतर ग्रंथांतहि आढळतो. महातुभाब पयाचा आद्यप्रवर्तक चक्रधर यांन आख्या आचारप्रकरणात 'कानददसा, शंकरादेसा न वचावे. महाराष्ट्रीं असावे' अशा नियम धावून महाराष्ट्र व मराठी भाषा यांमदुल्लाच अभिमान व्यक्त केला आहे त्याप्रमाणे दक्षमणीस्वयंवरकर्ता नरेंद्रपंडित म्हणता 'हे पुण्यवान मराठी । जाइरुती आदर्श कर्णोदरी । तेयासी वन्हनी न पडे कामाठी । ससाराची ॥' आपणही ऋद्धिपूरवर्णनकर्ता नागयण पंडित रहाळे यानहि 'जेथची नांव तद्दी मन्हाटी । परी पद्ददसांतें दळवटी । प्रमेय धांडोळिता सुधी । आधीचिना ।' अशा तद्दचे उद्गार वाहून मराठाचा अभिमान बाहिला आहे अशा रीतीने या शतकांत मराठीचा अभिमान उत्पन्न झाला होता. भलत्याच गेष्टीविपर्यी काणीहि अभिमान वाळगीत नाही. यावरून हें शतक हा मराठीचा वैभवकाल होता, असें ज्ञानश्वरी ग्रंथ पाहून म्हणण्यास प्रत्येकास नाहीं.

ज्ञानेश्वराच्या पूर्वोपासून महानुभावीयांनी ग्रंथ लिहण्यास सुरुवात केली. लीलाचरित्र, चक्रधरसूत्र, वसहरण, वसिमणास्वयंवर, धवळे ह ग्रंथ ज्ञानश्वरीच्या पूर्वीचें आहेत. या पद्याच्या लोकांनी त्या वळी पद्य प्रमाण गद्यातिहि ग्रंथरचना केली. चक्रधराचा विद्वान् शिष्य म्हर्दंड व्यास यांन आपल्या सुखच लीलाचरित्र गायिले. शिशुपालवध व एकादशस्कंध किंवा उद्भवर्गाता अस दान ग्रंथ भास्कर व्यास यांन रचिले आणि आपलें नांव त्या ग्रंथांतल भाषा प्रमुख, कामल पदालिख्य, वर्णनकाशब्द, वरुणाविभव इत्यादि गुणांत ज्ञानदेवाच्या वरावरीन वार्याम केलें ह दान ग्रंथ शक. १२२८-१२३१ च्या सुमारास म्हणजे ख्रिस्ती सनाच्या चादव्या शतकाच्या सुरुवाताला लिहिले गेले असावे.

व प्रथमकाळ देणारी ओवी (१०८८) प्रसिद्ध असून तीत दिलेला ११९५ प्रथमकाळ बरोबर नाही, असे श्री कोल्ते यांचे मत आहे. भावे व्यास यांनी ' पूजावसर ' नावाचा एक चांगला ग्रंथ व इतर तीनचार गद्यात लिहिले. पूजावसर यात ग्रीककालाची दिनचर्या दिलेली आहे. त्यामध्ये आपणास त्या काळाच्या समाजस्थितीचे चित्र चारही उमटलेले पाहावयास मिळते. यानंतर गोपाळपंडित ऊर्फ अनिराज व्यास व कवच व्यास हेही ज्ञानेश्वरासारखे महानुभाव ग्रंथकार हाऊन गेले. चक्रधराची शिष्या रुग्ई ऊर्फ महदना ही ज्ञानेश्वराची समकालीन होती. हिचे घवळे-यशोमती प्रसिद्ध आहेत. याची नवी आवृत्ति नुकतीच यवतमाळचे ग. वामनराव देशपांडे यांनी संपादन केली आहे. ही म. ठीकी नाय कवयित्री हाय. ज्ञानेश्वरांना समकालीन जसा दुसरा एक महानुभावपंथीय लेखक दामोदरपंडित हा होय. याचा प्रसिद्ध ग्रंथ ' वच्छ (स) रण ' हा ज्ञानेश्वरीपूर्वी गद्यात वर्षे लिहिला गेला.

ह्या वेळच्या महानुभावीय वाङ्मयातील मराठीचे स्वरूप आपणांस निश्चिन्न करण्यास कठीण झालेले आहे. कारण या पद्यांचे सर्व वाङ्मय सकललिपित लिहिलेले आहे. या लिपीचा जनक स्वच्छ व्यास एकनाथकालीन असल्यामुळे साहित्यिक भाषेचे मूळचे वळण जाऊन त्याऐवजी एकनाथकालीन वळण आलेले आहे. ज्ञानेश्वरीची मुद्रा तीच स्थिति आहे. स्वतः एकनाथानांचे ज्ञानेश्वरी परिशुद्ध केली, परंतु, ज्योती ज्ञानेश्वरांनी रचिली तशीच जरी नसली तरी एकनाथपूर्वकालीन रा. रायबाळ यांनी संशोधित करून छापलेली ज्ञानेश्वरीची एक प्रत उपलब्ध झाली आहे. त्यावरून आपणास तेराव्या शतकात मराठी भाषेचे स्वरूप वसे होते ते काहीसं पाहता येते.

बरील लेखकाशिवाय निरुत्तनाथ, सांगनदेव, मुतई, नामदेव, जाणि त्यांचे सर्व छुट्टन आणि इतर अनेक मत मंडळी यांचे अभंग वगैरे आज जरी उपलब्ध असले तरी ते नेहमीच्या पाठांत फार भक्क्याने त्यांचे अर्वाचीकरण फार झाले आहे, व यामुळे तेराव्या शतकातील भाषेचे स्वरूप ठरविण्यास त्याचा उपयोग नाही.

शिलालेख व ताम्रपत्र यावरील लक्षात कोणाला दबळादबळ करणें शक्य नसल्यामुळे ह्या लेखातील भाषा त्या काळी जशी होती तशीच तशीच आपणांस पाहावयास मिळते व या भाषेवरून आपणास त्या काळाचे तिचे स्वरूप समजते.

तेराव्या शतकातील शिलालेख अनुक्रमानें पुढीलप्रमाणें उपलब्ध आहेत — १ पाटण येथील मवानीच्या मंदिरातील—सन १२०६, २ अत्रिजेगाई येथील—सन १२२८ ३ नवार्से येथील—सन १२३९ ४ पदरपूर येथील चौऱ्यामद्याच्या शिलेवरील—सन १२७३ ५ निजामग्राहीतील उनकश्याचा शिलालेख—सन १२८९ ६ वेळापूर येथील—सन १३००.

यांपैकी पहिले पांच पूर्वी आले आहेत. वेळापूर येथील शिलालेख पुढीलप्रमाणें —

स्वस्ति श्री राहु १२२२ सर्वरि स (व) । स (त) रे ज्येष्ठादी श्रीमश्रोद । प्रतापचक्रवर्ति श्रीराम ।

चंद्रदेव विजयरायोदाय । तुंगदपदुमापनीर्व सर्वाधि । कारी श्री जोशदेव त (त) नि (त्रि) रापि । त ब्रह्मदेव राणे तदुभार राई । दे अरण्य मण्डशशस्रव ये । लागुर तेथल घ (मं) स्थल बरेस्व । राचे गुण मठ अ कले या याव । र वार्यदेव दत पाली स्वर्गा । जाए न प (पा) री सा नरका जाए लेप । क दामोदर पंडित मुत माइदव मगल ॥

रायबाळे यांनी संपादिलेली ज्ञानेश्वरी आणि शिलालेख यांवरून या शतकातील मराठी भाषेच्या स्वरूपाविषयी सामान्यतः असे म्हणता येईल—मराठी भाषेने अरब व निजलक असे स्वरूप आपणास या काळात पाहावयास मिळते. त्या वेळेचे यादव राजे व त्यांचा प्रथमकार व सत्कर्तृ यांची चांगलीच वास्तव्युत्तर करित म्हणजे मराठीला राजाश्रय मिळाल्यामुळे ती चांगलीच कोंकणवल्ग एकदम दृष्टात पडत तिचे मूळचे अजूर भ्रम्य आहेत. या काळात सौंदर्य, प्रसाद, गामाथ, अलंकारप्रयुक्ता, इत्याद गण तिथ्या ठिकठाणी चांगल्या दृष्टीस पडतात.

महानुभावांचा वाङ्मय काही गटांत विभागून ज्ञानेश्वरी आदिग्रंथ पद्य ग्रंथांत आपणास माध्यमभूष पूर्ण वानें आढळून येत परंतु या महानुभावी ग्रंथ ग्रंथांची भाषा अगदी साधी, सुटसुटीत, सरळ व सुनाव अशी आहे. लहान लहान व नुटक वक्तृ आढळतात पण यांचे प्रदर्शन आजचा काळले आहे.

मराठी संस्कृतप्राकृतोद्भव असल्याने तीत संस्कृत प्राकृत शब्द वगैरे अगदीच आहेत, परंतु संस्कृतना पगडा वसलेला माय काढाई दिसत नाही. शायनी भाषांचा त्या बली तळा मिळालेला नाही. नाही म्हणवयास मराठी

भाषेच्या जमाभ्या येळी मराठीचा आणि कानडी, तेलगू या द्राविडी भाषांचा अति निकट संबंध आयामुळे त्या भाषांच्या काही खुणा मराठी भाषेवर उमटल्या आहेत. हानेवरील काही तेलगू शब्द आढळतात पण ते फारच थोडे. उदा. घुरि, उपर, एकवकी आणि जकटिले एवढेच शब्द प्रत्यक्ष तेलगू दिसतात. त्या मानाने कनडी शब्द बरेच, सुमारे ६०, आढळतात. उदा. अडदर (भय), आद्र, आराणें, आरोगणें, आळ, आळुपी, आळुकें, उडव, उड्या, उरी, उवगणें, उळीग(सेवा), ओगर (जेवण), गुंदा, गुदी, मनु, मेण्डु, हडर, परी, कुसी, चोताळणें, मित्यती, किराळ, आरोप, मीड, बरडी, वीरी, पिले, पोवळ, तळपणे, पांट, पण्डणें, कोंदण, मुडल, पांगरी, कडे, बार, तूप, दाटी, सोसु, पेकी, वेवारे, बिदार, काडी, तूक, गडी.

या काळातील मराठी भाषेत होणारे वर्णांचे परक आणि व्याकरणविशेष पुढे दिवाप्रमाणें आढळतात. स्वरः—संस्कृतमधील ऋ (ऋस्व आणि दीर्घ) ऐरीज सर्व स्वर आहेत. ऋस्व ऋ फक्त तत्सम शब्दांत आढळतो. तद्रूप शब्दांत 'अ' बदल 'इ' किंवा 'रि' येत असत. उदा. नंदत, रते, नृपवर, मिह, मिधि. शब्दार्थी 'अ' ऐवजी 'आ' येत असे. उदा. माहा, साहाजे. 'ए', 'आ' आणि 'ये', 'यो' यांमध्यें बराच घोटाळा दिसतो. एका ऐवजी दुसरा वर्ण येतो. 'ए आणि ओ' बदल 'ये आणि वो' येणें ही द्राविडी भाषांनी प्रवृत्ति मराठीमें या काळांत उचलिली. उदा. डाऊ (यां), हातपाऊ, सोहमाऊ, येकमेही, बोलतो, योगार, केहटे. निरनुनासिक अक्षर वित्येक येळी सानुनासिक होत असे. काही शब्दांतून ऋस्व स्वराऐवजी दीर्घ स्वर आलेले आढळतात, उदा. मा(म)हा मुख, साहाजे (सहन). याच्या उलट काही ठिकाणी दीर्घाऐवजी ऋस्व स्वर आढळतात, उदा. कुम(आ)र, यद्दवी (येद्दवी), कार (काही), बसयटी (बसोटी). त्याचप्रमाणें ऋस्व किंवा दीर्घ स्वराऐवजी घुपुक स्वरहि आलेले आहेत. उदा. येदुडुळी, जेसेतेंवे, अतयो (अतिशय), उपेगा (उपयोग). व्यंजनः—'ळ'चा मूर्धन्य उच्चार सद्गुण आढळत नाही. फक्त त्या उच्चाराला या काळीं सुरुवात झाली असावी असे पदरपूरस्थाले शिलालेखांतील 'ळ' घट्टन वाटतें. तालव्य आणि दंततालव्य ह्या दोन उच्चारांत परक कारणाची प्रवृत्ति ह्याच काळांत सुरू झालेली दिसते. कारण विचार, जाति या शब्दांवरवर 'विश्चार, ज्योति' असे 'य' मिश्रित शब्दहि बापलेले दिसतात. 'ल' बदल 'प' बापलेला दिसतो. उदा. लेपक (लेलक), रत्नपवित्रि, पोविला; याच्या उलटहि आढळतें—सुषेल, बीनो. रोजानतर नेहमीं वर्ण द्रित होतो. उदा. बहमी, चर्म, कामें. 'न' आणि 'ण' यांचा घोटाळा आहे. उदा. जाळीण(न), ग्हेने (णे), सर्फी(णी). काही ठिकाणी स्वरलोप होऊन वर्णसंयोग दिसतो. उदा. ग्हाळुमी, (महा)हासन, कुल्लणी(करण), तर काही ठिकाणी स्वरान्म आढळतो. उदा. सरावण, बरपा, छुमी, पदुम, पृथुची. त्याप्रमाणें वर्णागमहि आहेच. वर्णिपळा (वर्णिला), आहक (ऐक), सोहोपा (सोपा). 'श' बदल 'ष' आणि 'स'; व 'स' बदल 'श' आणि 'ष' आलेले आहेत. उदा. गुडाकेप (श), अमळ (अशक), स्वप्ती (स्वस्ती), वैरोळ (वैरेळ).

विभक्तिप्रत्ययः—एव,

प्रथमा—उ, अ, ओ, आ, ऐ

द्वितीया—उ, आ, एया, ते, आ, इया, ति;

तृतीया—आ, ऐ, ऐन, ने, ई.

अ, व.

ए, अ.

ई, ई.

विभक्तिप्रत्यय—एव,

चतुर्थी—इया, एया, आ, सी, आते—ये

पंचमी—ओनि, ओनिया, हुनि

षष्ठी—चा, ची, चें

सप्तमी—इ, आड, ए.

अ, व.

ऑ, सी, आते

हुनि

चा, ची, चें

ऑ, ई

काही रूपेः—प्रथमाः—रणेणु, सूर्य, नारायणु, संशयो, विरमो, जाओ, ठाय, केणें. द्वितीयाः—जीणं घाल, अमिपाये, भावीं, रायीं, गोसावियातें. तृतीयाः—ईश्वरें, रणेन, हरिदेवें, सर्वशें, ब्राह्मणीमें. चतुर्थीः—चौशीचिया, फडेया, देवा, तेयासी, दुशी, मदा, सागरा. पंचमीः—मेवीनि, सगुद्रोनि, सनपादिकोंहुनि. षष्ठीः—नामिकाचा, विडकाची, ग्वासाचा, देसा, वृष्णा. सप्तमीः—देडळी, पाटणी, देही, ग्रामांत. षष्ठ्यंत नामाना आणि सर्वनामाना 'नि' हा आगम लागलेला आढळतो. उदा. दुष्टेनि नामे, संप्रामाचेनि अवघरे.

सर्वनामांचीं कांहीं रूपे

प्रथमाः—तुम्हा, कऱ्हाणी, जो, जें, काई, एक-कोणतु, मि, मी, तू.

द्वितीयाः—मां, मिये, तां, ह्या, मातें.

तृतीयाः—तिया, मिया, जेणें, तेणें, तेया, तिआ, मातहीं, तुवां.

चतुर्थीः—तेयाते, येया, आपुलेया, ऐसेया, तेया.

पंचमीः—ययाहोनि, आपणें.

षष्ठीः—जेयाचा, तेयाचे, जेयाचेया, केहाचा, तेहाचा, मासा.

अथ, आमही, तुम्ही, तिया-ये

आम्हां

तिहीं, तेंहीं, जेही,

तुम्हां-मि, तयातें

आमचा, तुमचा, तयांचें

ज्ञानेश्वरीमध्ये शब्दयोगी अव्यय विभक्तीच्या रूपांना जोडलेली अर्थां सापडतात. उदा. ईश्वरचातुनि, ठावोवरी. यांत 'चातुनि, वरी' हीं शब्दयोगी अव्ययें द्वितीयेच्या रूपांना जोडलेलीं आहेत. याप्रमाणें जीकांचीं, मरवेंसि, नानामृतसरितें, भर्तारंहीन यांत तृतीयेच्या रूपांना शब्दयोगी अव्ययें जोडलेलीं आहेत. चतुर्थी व पंचमी यांच्या रूपांनाही जोडलेलीं अव्ययें सापडतात.

विशेषार्थः—वर्तमानकाळाचीं रूपे साधारणतः दोन प्रकारांनीं झालेलीं आढळतात. (१) 'त' काश्चत धातुसाधित विशेषण घेऊन त्याच्यापुढें अस हा धातूच्या वर्तमानकाळाचीं रूपे लाविल्यानें वर्तमानकाळ साधणें. उदा. आचरत+आहाती = आचारहाती; याप्रमाणें बोलताती, वर्तताती इ०. करीत+आहों=करीतों (अ. व.), दिसत+असे=दिसतसे, किजतसे. (२) फक्त कृदन्त वाचून वर्तमानकाळ साधणें. उदा. दळमळित, आन्दोल्ल, उरळत. आणगी निरनिराळ्या रीतींनीं वर्तमानकाळ लाविल्याचीं उदाहरणेंः—जाणों, आरकें, चापे, अनुमयी, आठवी, बोले, घेई, बीप, जात, भीत, विस्मरेति. भूतकाळाचीं कांहीं रूपेः—सरले, निगाळा, आरवळेंडा, घासितेनली, रवीकरिल्ली, दिवहली, घरीदळा, काढिल्ला, मणितले, बोभाळी, खेविल्ली, सांधीतली. भविष्यकाळाचीं रूपेः—होववेल, अभिनवेल, असेल, सांडिलेल, नवेल, उरल, नारील. हीं रूपे ऐल प्रत्यय लागून झालेलीं आहेत. होए (होईल) हें विशेषरूप आहे. स्वयंतैः—नि, ऊनि, ओनि, आनि, उतन इ० प्रत्यय लागून होतात. उदा० झालोनि, रिगोनि, भवहोनि, जाऊनि, उठोनि, हावोनि, म्हणोनि, भिऊत, देलोत, चरुत, करुतुन, हारोनि इ०.

तराव्या शतकांतील भाषेचे निरनिराळे नमुने—पूजावचन (महाभारती वाक्याव-गद्यः)—समस्त मनुजें एतिः सर्वज्ञेच्या श्रीचरणां लागतिः पासि वैसतिः सर्वज्ञास निरूपणाची प्रवृत्ति असे त्रि निरूपण करीतिः ना राखि पडील असे त्रि पड्डु होयेः नातरी आसनी नथिल वैसतिः महदये प्रसु करीतिः ओ जी आम्ही सर्वज्ञातें चिंतु सर्वज्ञ काई चीतीतिः म्हणति वाइ हें सकल जीवांतें चीतिः नागंधे प्रसु करीतिः यावा आम्ही यावातें चिंतु यावा काई चीतीतिः सर्वज्ञ भणति वाइ हें श्रीप्रभूची थापु चीति.—

ज्ञानेश्वरी—हें सावरताचें गोड । तुम्हींचि लाविलें जी हाड । तरि अवधानामृतें वाड । सिपौनि कीजो ॥११॥ मग हें रसभाव फुलीं फुल्ल । नाना फळभारें भरिल । तुमचेनि प्रसादें होईल । उपयोगु जगा ॥ २० ॥ येया बोला संत रिखले । म्हणति बोललों गा मलें केलें । आतां साधें जें बोलिलें । अर्जुन तेथ ॥ २१ ॥ तव निवृत्तिदामु भणें । कृष्णा अर्जुनाचें बोलणें । नीं प्राकृणु काह साधों जाणें । परि बोलबाल तुम्ही ॥ २२ ॥ आहो रानिच्या पालेलाहारा । नेवाणें करविलें लंकेश्वरा । एकला अर्जुन परि अकरा । न जेणे धोणी ॥ २३ ॥ म्हणोंनि समुर्थ होये साहाकारी । गान्धवे कैस सचराचार्य । तुम्हीं सत विचारपी । बोलया मातें ॥ २४ ॥ तरि आतां बोलतसें आडकां । हा गीता अभिप्राय नीका । जो धेकुकनायका । मुखौनि निगाळा ॥ २५ ॥ वातु भणु सीता । जो वेदीं प्रतिपाद्य देखता । तो श्रीकृष्णु वक्ता । जिये प्रथी ॥ २६ ॥

महादहासेचे 'षवळे', पूर्वार्धः—एकले देव नीगाले रामु करी अवसरवि । चला चला म्हणोंनि थापाविलिया मेरी । नीसान लागलें पटियारं टाळ फोफरीती । पेणें केलें कौशल्या बळिमद्रा-उग्रसेना जाणवीती ॥ २५ ॥ रवी-मुनी देव ते तेंविस फोडी । यादवा चालतां पृथ्वी घोडी । नगरांचे सवळें लोक रावमडलीका चालती उछाये । पातले पवनवेशें जेथ मेलिकाह फेडा श्रीकृष्णारायें ॥ २६ ॥ रामा-कृष्णा भेटि मीतीं देवी आदिगन । समस्त नमिती कृष्णा जगज्जीवना । पातले परमानंद वृषादी अखलोंकिलें देवकीनंदन । जाणती तया होय कृष्णदयान ॥ २७ ॥

एकी रभी रामरुण उदयदसोर्जुन । अश्वघाटीं वसुदेवो गजभारी उपसेन । परमाया पुण्यां मंपदवरी अषाढाह । चालती छीम वेगें ब्रह्मादीक देव करीती जयजयकार ॥ २८ ॥

चक्रधरोत्त सूरपटः—रसतन्त्र्य हा मोक्ष, पातन्त्र्य हा बंध ॥ १ ॥ मायाबहिनी आघातिता आमचा दाहिये टांछिये क जाह्य, परमेश्वर आघातिता कटकटियेमान गव्दरीं कपाटीं ऐसा के अरेल ॥ २ ॥ पोरा जीवा व्हडणी सामसी न होआये ॥ ३ ॥ पोरा जीवा सामसी भणिये गडदस ॥ ४ ॥ सज्जही सामद्रिया परित्यजोनि एगिया मुपती मुपजा होआये ॥ ५ ॥ एग्यात्रय त्यजोवें ॥ ६ ॥ लोकींचा भेट तो एधींचा नष्टः एधींचा भेट तो लोकींचा नष्ट ॥ ७ ॥ जय जय प्रयोगजु तय तयें अप्रयोगजुः जय जय अप्रयोगजु तय तय प्रयोगजु ॥ ८ ॥ तयत्येन असावें जव आपुलें भेटल्य नष्टल्य प्रकाशेना ॥ ९ ॥ अन्धधर्में पुरुष धर्मागोनी जाण ॥ १० ॥ धिकारें पुरुष धर्मागोनी जाण ॥ ११ ॥ आपणेंचो उरदो उडी तेयाचा असणु कीज ॥ १२ ॥ —आचारमालिका,

चौदावें शतक —तेजाव्या शतकातील कविराज ज्ञानेश्वरानंतर चौदाव्या शतकात अनेक कवि झाले, तथापि ते या कविराजाच्या योग्यतेचे नव्हते. परंतु या कविप्रचकारांचे लिखाण वें उपलब्ध आहे त्यातील कव्याचशा मागाचे अर्वाचीकरण झाले आहे. ज्ञानेश्वरसमकालीन असेल व ज्ञानेश्वरानंतरादि पुढील बरेच दौणव संप्रदायाचे पुरीण नामदेव व त्यांच्या घरची त्यांच्या जनीदारांसह सर्व महती आणि इतर भक्तमंडळी यांचे सध्या आढळणारे अभंग हे चौदाव्या शतकातील आहेत. परंतु आपणांस हल्लीं त जसे पाहावयास मिळतात त्यांपेक्षा त्यांचे मूळ स्वरूप फारच निराळें असलें पाहिजे. ज्ञानेश्वरांच्या संगतीचा लाभ मिळालेल्या या सतकवींची भाषा ज्ञानेश्वरीसारखीच असावी, परंतु असेल मूळच्या रूपातील अभंग सध्या उपलब्ध नसल्याने हे सांप्रतच अभंग चौदाव्या शतकात लिहिले गेले एवढ्या नामनिर्देशांतरीत तत्कालीन भाषेच्या अवस्थेच्या दृष्टीने अधिक उपयोगी नाहीत. नामदेवांनी इ. स. १३५० साली समाधि घेतली. परंतु त्यांच्या प्रमावळीतील इतर सतकवि यांनी त्यांच्यापूर्वीच आपले देह ठेविले. सनाढ्याची, परिसामागत, विसोमरोत्तर (१३०९), नवरी सोनार (१३१८), वफा मदार (१३१९), जगमिन नागा (१३३०), चारामेळा (१३३९), १० बरवरी रूपदायातील चौदाव्या शतकातील सतकवींचे अभंग सतत पाठानें पार बघून त्यांचे मूळ स्वरूप नाहीसे झाले आहे.

बरीलप्रमाणेंच अज्ञानकवि यांच्या बरदनामेश या ग्रंथाची स्थिति आहे. हा कवि चौदाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात होऊन गेला. याचे ग्रंथ बरदनामेश, बरलज्ञान, गुहाशिवस्वाद, पंचावशमंत्रेय व काही अभंग हे जे उपलब्ध आहेत, ते एकनाथकाळीं नकलले आहेत. अर्थातच त्यांचे चौदाव्या शतकातील भाषिक रूप बदललेले आहे सामान्यतः आणि बहिरांगस्य यांचे सिद्धांतग्रंथ, बहिरंगी टीका, सवटहर्णा, विषमप्र इत्यादि ग्रंथ हेहि या शतकाच्या उत्तरार्धातील किंवा समाप्तिरालातील आहेत. हे जरी असेल मिळालेले नसेल तरी त्यांचे फारसे अर्वाचीकरण झालें नाही. काही शब्द व रूपे ज्ञानेश्वरीसारखी आढळतात.

ज्ञानेश्वरांना शरण आलेला महासिद्ध चांगदेव, याचे काही अभंग आहेत. पणु यापेक्षा अधिक महत्त्वाचा असा त्याचा 'तत्त्वसार' नांवाचा ग्रंथ असून त्याचा काही भाग उपलब्ध झाला आहे. याचा रचनाकाल 'शके चौतिसे बारा' (इ. स. १३१२) हा आहे. म्हणजे ज्ञानेश्वरानंतर चांगदेव वर्षांनी हा ग्रंथ लिहिला गेला ज्ञानेश्वर-मुक्ताईला गुढ वेंव्यामुळे व त्यांच्या सामर्थ्यात अस्त्वानें या ग्रंथाची भाषा ज्ञानेश्वरीरुद्ध असावी यांत आश्चर्य नाही.

याचें अर्वाचीकरण किमपिहि न होतं मूळातील असल भाषा कायम आहे असा या शतकातील उपलब्ध ग्रंथ म्हणजे चौमा कविवर्य उपाहरण. या ग्रंथाचा रचनाकाल अत प्रमाणावरून व भाषेवरून श्री. राजवाडे शके १३०० ते १४०० असा दतात मापेच्या दृष्टीन हा ग्रंथ ज्ञानेश्वरीला अगदी जवळचा आहे. यांत ज्ञानेश्वरीतील शब्द, यौगैनेश्वरी आणि रूपे जशींच्या तशींच आहेत. भाषा शुद्ध मगटां असून फारशींचा सरकें नाही आणि सरकृतहि काव्याकारण आहे भाषेचा आध मज्ज असून कृत्रिमता मुळीच नाही, इत्यादि कारणानी या ग्रंथाला या शतकाचा आदर्शग्रंथ मानण्यास हरकत नाही. या शतकातील मापचें स्वरूप तरविण्याला याचाच पुष्कळसा उपयोग आहे.

परशुगम पंडिताचा पद्वीरामोपदेश हा ग्रंथ इ. स. १३५६ मधील आहे. याचीहि भाषेचें स्वरूप बरविण्यास पुष्कळशी मदत ह्यावर आहे.

महानुभावीयांना व्याप्रमाणे 'महाराष्ट्री भाषा' अशी चक्रवर्ती आशा होती त्याप्रमाणे त्यांच्या पद-
शिष्यांनी म्हणजे नामदेवाचार्यांनी मराठीचा अभिमान बाळगून आपल्या केशवभ्यास नामक शिष्यास संस्कृतचने-
पासून परावृत्त केले. "नको गा केशवदेवा, जेणे माझिये स्वामीचा सामान्य परिचार नागदेल, मर्णांनि देवाया रंरुत सुनपद
प्रकरण न करी न की" अशा तऱ्हेने मराठी हीच आपल्या पथाची भाषा या महानुभावीयांनी मुकार केली व
अनेक गवयस ग्रंथ मराठीत लिहिले. या शतकात अनेक कवि व लेखक झाले, त्यांपैकी नारोब्यास यहाले, बोरदेव-
शिव पंडित भीष्माचार्य आणि मुनीश्यास हे मुख्य होत. पैकी नारोब्यास यहालिये याचा कृद्धिपूरवर्णन हा ग्रंथ
'साती मर्णा'तील शाहे व भीष्माचार्यांचे पंचवार्तिक हा ग्रंथ भाषाशास्त्रावरील अस्त्यामुळे महत्त्वाचा आहे.

या पथाच्या शास्त्रवांतीस या काळाची महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे गुनलिपि. सहाद्रिदर्शनकर्ता स्वयंभवास
यांनी 'रगळ' लिपि काढली व या लिपीनंतर आजणीही अशा गुन लिप्या ज्ञानाच्या. इतर लोकांपासून आपले वाङ्मय
गुन ठेवण्याची जखरी या पथायांना वाटली व त्यामुळे या निःनिग्न्या शकितिय गुनलिप्या निघून यांतच त्यांचे
वाङ्मय लिहिले गेले. यांल्ले यांच्या वाङ्मयाचा इतर लोकांवर किंवा त्या काळातील प्रमुत अस्त्य्या वारवरी
धवदायावर काहीच परिणाम झाला नाही. या लिप्यामुळे निरनिग्न्या मर्णांतील वाठ मात्र शुद्ध राहिले आहेत.
यांमुळे महानुभावीय ग्रंथ आपल्या उपयोगी पणारे आहेत.

या शतकातील मुख्य गोष्ट म्हणजे राज्यक्रान्ति. बाद्यांची सत्ता नाहीशी होऊन यवनांच्या भमलाराही
महाराष्ट्र देश गेला. इ. स. १२९३ साली अल्लाउद्दीन पहिल्याने दक्षिणेंत उतरला. तेव्हापासून मुसलमानांनी महारा-
ष्ट्रात धुमावूळ घालण्यास सुरुवात केली. रामदेवराय मुसलमानांशी उलोटा टांन होता. परंतु त्याचा कुला वळवर
रावणी देईना म्हणून मलिकफातूरने त्याला ठार मारून देवगडचे राज्य इ. स. १३१२ मध्ये मुसलमानांनी राज्यास
जोडले व तेव्हापासून महाराष्ट्र मुसलमानांनी चलेराही शिवाजीच्या स्वराज्यस्थापनेपर्यंत होता. या राज्यक्रान्तीचा परि-
णाम व्याप्रमाणे घमे आणि सरहति यांवर झाला त्याप्रमाणे तो भाषेवरही झाला; विंघुना त्यापेक्षा अधिक झाला.
कारण स्वराज्यस्थापनेनंतर आणि शिवाजीच्या स्वनामाभिमानालादि न जुमानता फारशी, अरबी इत्यादि वाक्यी
भाषांनी आपण पगडा कापम ठेविला. मुसलमान राज्यवर्ते अस्त्यामुळे यादनी भाषा ही दवारी भाषा झाली
आणि त्यामुळे त्या लोकांचा सरकारदरबाराशी प्यारत सग्न येई त्यांच्या बोलेवर्तात वाक्यी शब्द येऊ लागले, परंतु
जितका सरकारदरबारां या भाषेचा परिणाम स्वकर झाला तितका सामान्य लोकांच्या भाषेवर किंवा आध्यात्मिक
वाङ्मयावर झालेला दिसत नाही.

सारांश, तेव्हाया शतकातील भाषा ही शानेश्वरीतील भाषेहून फारशी भिन्न अशी आढळणार नाही. ती
शानेश्वरीसम्य आहे. या वेळचे असे जे विशेष दिसतात ते देतां.

'इ'कार दीर्घ विशेष आढळतो. पदारमी किंवा इतरत्रहि दहाी जेथे इतर इकार आहे तेथे दीर्घ ईकारच
आढळतो. इहव इतर वचित्तच आढळतो. उदा० मेनीश, धीधुवन, तीय, बीबावा, बीररांत, रीन्गन, ईद्राये,
चीन. 'ओ' ऐवजी 'वो' येतो. उदा० वोदवील, वो, वोविआ. यांच्या उलटहि प्रकार आढळतो. उदा० जीऊ
(जीव), राओ. महदंओ, चोभाइत उपाहरणांत र' बहल सर्वत्र 'य' आढळतो. 'ए' च्या ठिकाणी 'शि' येतो. उदा.
येकत्र, येक, येवे. २ नंतर अगर पूर्वी यणांच्या 'अ'चा लोप होतो. उदा. प्रामोला, कविजे, पादाविदी, प्रजीले (परजोले).
यांच्या उलटहि स्थिति आढळते. उदा० धम्मु (धर्म). 'य' आणि 'श' यांवरुल 'छ' येतो. उदा० छंवा (शंवा),
कुरणांत (कृणांत), सासनविपय (शासनविपय), बीध्वास्तु (विश्वस्तु). महाराणाचा लोपः-प्रलदिदेवे (प्रलददेवे).
'य' बदल 'ज'ः-जुगानजुगवरी, जमाचे कालदह. 'ळ' कार भरपूर आढळतोः-उचळताये, धुळोंग, प्रलयरात्रीचे
जळघर, बोळले. काहीं ठिकाणी वर्णागम दिवून येतो. उदा० आपणयाते, चारवय, द्रिस (दंड), स्वसारी
(सहारी). अनुस्वार काहीं ठिकाणी विनाकारण दिला आहे वसाच तो मूळचा असलेला साळलाहि आहे. उदा०
उमटला, घावती, ईद्रा, राहावरीचे घोडे. ताल्य आणि दतताल्य यामधील घोटाळाः-रायाच्ये निरोपे, च्यारी. 'ह'
ऐवजी 'म' येतो. उदा० मर्णांनि, मणे, नामः-उकारान्त ग्रंथमेची हपे वाहल्याने दिसतात. ओवारात व अकरा-
न्तहि आहेत. उदा० ब्राह्मण, पविउ, रम्यु, लेपु, अनुर्घ, येक, बापु, बीरावो, घावो, ठावो, बीर, तप, वुध, सासन-
विपय. शानेश्वरीतील उकारान्त आणि ओकारान्त रूपांप्रमाणे या काळांतहि तशी हपे पुष्कळ आहेत. पातुं अकरान्त

ह्ये यागण्याचा आरती प्रघात दिस्तो. द्वितीयेची ह्ये प्रथमेप्रमाणेच आहेत. तृतीयेचे प्रत्यय न, ऐ, ई, ही; किंवा नुसता घाशाचा मूळ त्याबद्दलही तृतीयेचा अर्थ होतो. उदा० रुक्मिणी धरिते हात ।, भेग (भीतीने), उपारेन, आगरियादि, तिहीं, हरणीं, नादें, येणेंजमें, एणें नावें, मियां, रुक्मिणी. चतुर्थीः—तीये (ये चतुर्थीचा प द्वितीयेचाहि प्रत्यय), मायाळये, दिसे, तिये, मनावें, बुद्धीतें, आगरियाच, चद्रा, ईद्रा, सेवकांप्रति, पथीयांये, राजपुरुषाये, आळदीये. पंचमीः—अतराळीनि, पटीः—तेराचा, राशिचेयां, जीये तीये, तीयाची (त्याची), घायाचे, जेयासी. षष्ठ्याः सामान्य रूपः—पुढळिकाचा परीं, आतुलां डोळां, शीतल्वेन नादें, माहोया घायाचे, मीजेचां यंदाई, रुद्राचीया हता, जेयाचेया तेजा, रायाच्ये निरोपें, मूर्माचिय घानीदि, काळयुगासा भेग (काळयुगाच्या भीतीने) मत्तमाः—आंगीं, बीन्हाई, ठाई, मनासी माशांरी (मनामच्ये), भुयगागीं, तीये वेळ (त्या वेळीं). रुद्रयादिशेषणः—तींच, पांचि, सतें, त्रियापदः—वर्तमानकाळः—मदघटित, उपज्याये, गजेंत, जाणत, अरे, पांधीजताती, बाहे, पिकिळि आहे, घनेळे घतें, पैसे, विये, होये, होए, जाए, मगे, योलिजेति. भूतकालः—चाळवीला, भुलवीला, जाळा, नीगाला, जाणीतें, कापदीली, मंळवीली, गळीनले, भणितलें, दणितले, बोळिला, योलिलेति, अनुवादली, विस्त्रलिया, टेलिया, रोखते होती. भविष्यकालः—सांगन, वसा नेदु, निर्वचेल, पाविजेल, होईल, अनुवादैन, देऊ. विषयः—कौजे, दोजे, मेळविजे, कर्विजे, पालोले, भेपायें, प्रतिकारायें, प्रतिपाळायें. अकरणरूपी त्रियापदः—नेपटी, नेदावी (न पावी), जुपनेची, मोळयणी (न ओळयणी), नेदु (देणार नाहीं), बाधिजेना, नेणो, नेपेळ (घेणार नाहीं). अव्ययः—तेव्हा (तेहा), केउनी (कोठेहि), तेय, परीता, तंगीनी, ग्हाणीनु, भणीनि (ग्हाणून), बाचीनि (बाचून), तच, केवि, पूर्वकालपाचक घातुसाधितः—दीउनी, देउनी, घेउनी, बोळाउनि, बळघीनि, बांचीनि, सागीनि, जाणीनि, ग्हाणीनि वर्तमानकाळपाचकः—पळतु, रिंगतु (रांगत), देतु, वेतु, पाडात, रडत, गीवचीत, प्राचीत

या चादाच्या हातकांतील नाण्यात्मिक मराठीवर पारवी ६० वायनी भाषांचा विशेष परिणाम झाला नाहीं हें पूर्वीच सांगितलें. चौभाकृत उपाहरणांत यायनी भाषेतील शब्द सुळींच नाहींत. मुसलमानी राज्याच्या योगानें लोकांच्या बोलिल थोडेथोडे वायनी शब्द वेऊ लागले. नागाय येथील शिलालेखांत ' ह्रिजत ' साह पातळें आहे. तथैच जमात हा शब्द आला आहे. याशिवाय या हातकांतील बाळ्यांत विद्या लेखनांत मुसलमानी शब्द नाहींत. इ. स. १३४७ सालीं बहामनी राज्याची स्थापना झाली तेव्हापासून मुसलमानी अमल खरा चालू झाला. लोकांच्या बोलण्यांत मुसलमानी शब्द येण्यास काही काल लागणें साहजिकच आहे, आणि परकीय शब्द आमसणू होऊन बाळ्यांत शिरण्यास अधिक काल लागणार. यापुढें बहामनी राज्याच्या स्थापनेनंतर ५० वर्षांनीं म्हणजे पुढील पंचराव्या हातकांतील बाळ्यांत पारवी शब्द आलेले दिसतात.

षवदाव्या हातकांतील भाषेचे नमुने चौभाकृत उपाहरण. (पृष्ठ ६९ अ व बा)—आला आला नारदमुनी । पाहावी मगाई उचलौणी । अरयांनी तेंणें देपौलीं आसुवे । अवघेयांची लोचणी ॥ ७७६ ॥ ते वीनोद दपत असे । केहीं न मायें तेने सतोसे । मादीये माजी उमा टेला । काहीं न बोले ना न वैसे ॥ ७७ ॥ राजा करीतु आहे ईद्राहनु । तो वळीया उमरेनु । मुनी वसा सीहासनी । साउमा पावो अवघारनु ॥ ७८ ॥ आतां जालें आमचेया एसे । बरीता धरीता येताये हासे । तव अर्च सीद्रामन । सोडीलें रुपीकसें ॥ ७९ ॥ तेव्हा म्हणत असे मुनीरावो । न वसां मोटा असे सदेहो । बाइला माजी पसता । आंगां येईल अन्यावो ॥ ८० ॥ आसुवें अवघे यांचा डोळा । रते असा घरनु कपाल । नपुसकां माजी बैसतां । कचण होईल पळ ॥ ८१ ॥ यादवां जरी तुम्हां होय वळ । असे आपुले पणाचें सळ । अनपु बाणाचिये वाचवडी । त्यावरी पचवीस साकळा ॥ ८२ ॥ बाघवडी पाहों गेला । म्या देपीला कोमाइला । गहीघर न सवरेची मज । अठवणी उचवळला ॥ ८३ ॥ नीच नीच कादोजे माव । सुमर सुमर म्हणे धणाधु । ऐर म्हणे कबणु रायेल । डुरी टेला सारग घर ॥ ८४ ॥

पंचतमः—(प्रो. पोतदार, मा. इ. स. म. त्रैमासिक, १८४४) तें बोलणें आहकोनि दक्षिण म्हणे सुयोपायें आपुली वर्षाणुक सिद्धी न पांय या कपटें तयासि विश्वासे या उपजळ लागला ।—सुयामुल—ह दोही चरणि उमा गाईला । हात उमासुत उन्मीलित नयन बखेया बुदीयायें बचवेया चमोंपेदेख बोलता झाला । अहो, हा खसार असाय । माताच्या एका भयें नाथ पावती । स्वप्रासारिया पदीयेतयाचा रंगम इद्राळालसारिया । कुटुंब

परिग्रहो हरि धनु वासुन आनीय नाहीं । बोलिले असे । ज्या पुरुषा दिवस धर्मेचीण जाति । तो सोदकाराच्या मातेचा परी रणातु धार्म्य परी जियेना ।

चांगा घटेश्वरवृत्त तत्त्वसारः— श्रीगुरु ह्याने प्रथम । पश्येनि विशाल वदन । जैतें उजळलें गगन । चंद्रविशीं ॥ १०२२ ॥ मग श्रीगुरु म्हणे शिष्यातें । आतां तूं प्रवेश गा येथें । पावलासि मातें । अमेदहस्यें ॥ १४ ॥ ऐसा ध्वनि आइवला । तव शिष्य मुखें प्रवेशला । जैसा प्रकाश मीनला । प्रकाशासि ॥ १५ ॥ कां समुद्रिं समुद्र मिशळला । कां आकाशि आकाशलयो जाला । हरिहर जाला । ऐकयाहु ॥ १६ ॥ तेंतें उभयतां मीनले । त्रसतेजिं एकवटले । गुरुगरी वादिनले । असल्यात ॥ १७ ॥ गुरुनु शिष्याचा घोंट भस्नु । आपण याहीं मिठी देखु । प्रतीति मागु खांडोतु । राहिला ये ॥ १८ ॥ अह्मां मार्गा पुढीं एकुचि । घनदाट गुरुसि । तया मुखा नयेचि । रूप करू ॥ १९ ॥ गुहाशय एक झालें । तें जालेंपणहि गेलें । गेलेंपण राहिलें । वटेश्वरी ॥ २० ॥ ऐसा शिष्य गुरुभक्ति बोधला । येद गुह्य पातला । कथिता धर्मे सपला । मग्य हा ॥ २१ ॥ हे चतुर्विध भक्ति । हा पांचवा पुरुषार्थ जाणती । तें कधीं समाप्ति । पावविली ॥ २२ ॥ महाटी बोलिलां आरज । शालबोधमो विरज । गुरुवटेश्वरी वाहली पुजा । चांगा म्हणे ॥ १०२३ ॥

ऋद्धिपूर वर्णन.— हा तवचि आदर बहुत । जव सुनुतांचा समुद्र । मग निगावा चक्रवीहु । भारिया तो ॥ १७१ ॥ दाऊनि साकुरेची गोडी । माती भरिति तोंडी । जैसीं छापीवीये वेडी । चाळविलीं ॥ ७२ ॥ तेंतें स्वर्गादि मुला । रातलेभा जीवां अशेसा । परिणामीं भवदुःखा । यांचीनि जान नाहीं ॥ ७३ ॥ कीं बळवीनि झाडा । घर हारा करी माकोडा । तैसा भवरासि बापुडा । सचरतुसें ॥ ७४ ॥ ससार कुपाचा पोटी । कर्म माळिका परीं । बाया यनरुद्ध जीव सुधी । भ्रमतुसे ॥ ७५ ॥ कीं बुद्धता भवसागरिं । भणोनि देवता चक्रां । माया मोही मषडिता ही परी । न जीएतांचि ते ॥ ७६ ॥ ठर्मभूमीचिए घानोंडि । बाघोनि मिया शानाची हापडी । काळे मयडिलीं गायुडी । जीव पशुबे ॥ ७७ ॥ मेक पासाव घनवटें । जईहिं जाईं तुकमटें । तेहदीं दुःखें भोगिता जरि न विटे । जीवरासि हा ॥ ७८ ॥ विगयें प्रमत्तानिवा घारा । बरि गणवती गगनिचिया तारा । ना तरि पवें घाल्तां बारा । उमानल कीर ॥ ७९ ॥ परि जीव भोगाचा जीणसी । नाहीं देवताही सारसीं । मणोनि आयुछाला कर्म लेपेसी । अळरोति तियां ॥ ८० ॥ असो हे भवगार्वांचीचे । जे दि मुटिक बोलिजेति जीवाचे । ते मिया उपाए घाडोलिले सुष्टीचे । भणे नारायण ॥ १८१ ॥

पंचवार्तिक — अल्पाहारे का पूर्वपवाहुति समवेत अल्पाक्षरं असदिग्ध पदें असेति. तेही पदंकरुन जेणे प्रयोगे अर्थज्ञान सुत्रिजे म्हणिजे सुत्रिजे, तथा प्रयोगातें सूत्र म्हणिजे. आता सूत्राचे चार भेद कैसे ? तर सूत्राचे चार भेद — वचन, वाक्य, प्रकरण, महावाक्य. तें केवि ? तर वचनापासोनि अर्थ निरूपला तो वचनार्थ वचनापासोनि वाक्य निरूपलें वाक्यापासोनि प्रकरण निरूपलें प्रकरणापासोनि महावाक्य निरूपलें

एकीं दों शब्दां आचारविचाराचा निर्वच ते निर्वचन बोलिजे जेथें निर्वच नाहीं ते शब्द, लीलेचे दों चा वचनाचा समुच्चय तें वाक्य सातापाचा वाक्याचा मेळावा तें प्रकरण सातापांचा प्रकरणाचा वाचा तें महावाक्य बोलिजे आणि अवघेया महावाक्याचा आवांका तो पंडी बोलिजे अवघेया निरूपणाचा आवांका अवघेया प्रकरणाचा समुच्चय यातें पंडी बोलिजे

नागाव येथील शिलालेख (इ स १३६७)— स्वस्ति श्री हिजस्त ६९ सकु १२८९ पळवग स्वसरे आवेध X X भीमत्य प्रादिप्रतापचक्रवर्ति महाराजाधिराज श्रीहर्षिद राओ ठाणे कोंकणराज्य कति सत्ये तस्मिन् काळे प्रयतमाने धर्मादिपत्र लिखित दया सर्वथापारिस्मिहो समिरोपि अतागर अधिकारिआ कुसना अहासण नाकाचा सेणवे देऊ प्रोण्होह वळित समरघ चिचावळिआस पैकीं तेथील मिजिगिति सिद्धिओ कळि तेथे मरगीआ ल्येयालागी आडागर समघ दातारे दिन अरुनि जालिआ म्हणोनि समळि आगरियास त्याति विकळिते गुतिकैवाह सोडयुनि सिद्धिओ लगानि वाडिआ विकळि आहे वाडिआ कोण्ह दातात ठमठळित गुती करि तर समष्टि आगरियाहि प्रति(का) रावें हा धरयु सिद्धिओचा तितिचढ समष्टि आगरियाहि समष्टि प्रतिपाळवें— हाडेआचि जमेतस जेजुके आगर सादिहा इतें पाडे तेजुवे आगरास आप्रशाडवें .. सासनविषय भोगवारी हा फम समष्टि प्रतिपाळावा हे जन १८ मुख्य करुनि समष्टि प्रतिपाळवे

परीक्षाम पढितव्य परीक्षामोपदेशः— गणतिथि दुष्णा। वाघ चतुर्गुणा। नक्षत्र मेळयिजे। प्रवक् ४ मेळयिजे। तिदि भागु। उल्लेख। रोप लाह पाहिजे। एक जल। दोहो रघल। गृह्य आश्या। स्पष्टी सायली। जली आडाउं। आनाशी सायलीये आटाउ तीव्दार। हे जमेति। आटवार। आदित्या पाठीनु। नक्षत्रे १ उत्तमे। दाहाये मयम। तथा पुढील १ उत्तमे। वरिला तिहीं। रोखु पात्रु १७ उत्तमे। वीळायांचे हाह निवेदल। २२। रोह दोईल। पूर्ण यश पाविजे। हातीयेर हातिती। पल दोईल।

पंधरावें शतक—हें शतक मराठी बाळग्यांच्या दृष्टीने बरेचचें कठीण गेलेलें दिसतें, कारण या काळांत ग्रंथकार व कवि पारच कमी झालेले दिसतात. या काळीं मुसलमानांच्या राज्यकारभाराचे व व्यवसायाचे जडम लोक सोडीत होते, मुसलमान आपला धर्म व भाषा वाढवण्यास लागले होते. त्यांच्या धर्मवेदांगुले लोक पार घालून गेले होते व शक्य तितका प्रतिस्पर्धा करीत होते. मुसलमान, हिंदूना जडमगरदासीने राटवीत होते व पुण्यळ ग्रंथ तज्ज्ञांनी त्यांची श्वर बागलूक हिंदूना जाचदायक होत होती. या संघटाच्या जोडीला आणखीहि संकट होती. मुगादेवीचा दुष्काळ इ. स. १४६८ ते १४७५ पर्यंत होता. ह्या दुष्काळांत अर्धपणाजुळें निवडेतिकडे अन्न प्रदत्त होऊन अनेक लोक प्राणस मुकले, या दुष्काळाची प्रत्यक्ष गांजलूक महामारास वारा बघें भोवली. धान्याचा कण आणि पाण्याचा थेंब जिपडे तापटेल तिवडे लोक घाब घेऊ लागले, अस्त्या आपणांत धर्म, भाषा व संस्कृति यांकडे होनांचे लक्ष राहिलें नाहीं हांत आयर्थ्य नाहीं. ज्ञानश्वरनामदेव्यांच्या येळी म्हाटीचा मगभराटीचा काळ होता. त्यांच्या पथात एक प्रकारची उतरती कळा मराठी बाळग्याला लागली ती एतनायतापर्यंत, ही उतरती कळा लागल्यास यील गोंडो कारणीभूत झाल्या अद्याप.

या शतकांत एकनाथाचे पणजोस भानुदास हे होऊन गेले. यांचा काळ इ. स. १४४८ १५१३ ह्या आहे. कान्हापाना इ. स. १४८० च्या सुमारास झाली; व दामाजीपतानें प्रसिद्ध मुगादेवीच्या दुष्काळांत सरकारी कोठार छुटविणें. या तिपानीहि अभंग केले आहेत. या शतकांत महानुभावीय रूपक, चान्हणदिव्य वृत्तिवृत्ति, कवीश्वर आम्नाय दीक्षित श्रीगोविंदगुरु वलाळ, आणि कृष्णदत्तश्रीभक्तियार इ. होऊन गेले. त्यांनी अनुक्रमे संकेत-गीता व कविमणीस्वयंवर, भक्तिप्रवेश व प्रज्ञावृण्डाव इ. ग्रंथ लिहिले. हें शतक मराठीच्या स्वरूपाच्या दृष्टीने पार महत्त्वाचें आहे तेगान्याचीं शतकांतील कवीश्रीसरस्वती भाषा बदलून तिला निराळें स्वरूप घडू लागलें होतें. तिच्यांत मुसलमानांच्या राज्यकारभारुळें पारखी अरबी शब्द शिगत होते तिचें शुद्ध मराठी रूप बदलून दुसरे जरा निराळें रूप येत होतें. पारशी भाषेच्या प्रवेशाविषयक प्रतिप्रिया म्हणूनच ही वाय, संस्कृतवादि परिणाम तिच्याला व्हावत होऊ लागला, प्राकृत किंवा अभ्रष्ट शब्दांच्या एवजी शुद्ध संस्कृत शब्द प्राक्शब्दांची जी मुळे सोळाव्या शतकांत प्रथा पडली तिची सुव्वात याच शतकांत झाली असावी. याकरी भाषांच्या प्रातकारांत तद्वय शब्दांना वाट मिळून त सम शब्द आस्त प्रचारांत येऊ लागले ही प्रसूति पुढील शतकांत जो जाहायल्ली दिसते तिला सुव्वात याच शतकांत झालेली असावी.

या वेळेंच भाषेचें स्वरूप आपणास पत्त महानुभावीय प्रथावरून समजून घेतलें पाहिजे. कारण भानुदास, दामाजीपत इ. चे अभंग त्या काळच्या भाषेच्या स्वरूपांत न राहतां पार बदलले आहेत. या शतकांत पारशी शब्द घोल्ल्यात आणि सरकारी कामगजाच्या लेखांत येऊ लागले होते. उदा. दामाजीच्या हातच्या महत्त्वांत पुढील शब्द पहा:—पाच्छाय, इक, तगादा, रसद, नीचशी, दर, वदो रत. या वळी शब्दांच उच्चार वदुधा वरून गेले असावे व त्या सारखेच ते आजपर्यंत चाट्ट आहेत एका वर्णाएवजी दुसरा वर्ण येण वद झाले फक्त 'न' 'ण' यांमध्यें घोंटाळा राहिला उदा. गच्छाणे, महागें, यणी, पणशहाणी. नामें सामान्यतः उक्तांत आणि अकारान्त उपयोगात येऊ लागलीं. पूर्वीचें ओंकारान्त रूप दिसत नाहीं. उदा. कागद, महा, मय, मान, उमर, अश, प्रकाश, वहुत, विभक्तीचीं रूपें हल्लींमागेच आढळतात. ज्ञानश्वरनालीन प्रयय गेले उदा. महा में, महारास, वेळस, याची, कामी, वशी, आधुनिक सामान्यरूपातील य दिसत नाहीं. उदा. चाल्दराजाच्या वशी, कवीचेनि मनु, याच हातचा, पाछायाचे कामी, ते वेळेच. खोण्या 'जी', 'हा' यावरून जे, ह अशीं रूपें आढळतात. अवयवें—जरी, केची, जेध, जन्ही. क्रियावर्तें—वर्तमानकालाच्या प्रथमपुरुषाचीं रूपें—जोली, वदो, वृतावृता या एवकानाचीं रूपें—रजवीत; विणताये, असे. मूतकाळ—दिहरी, दिली, केली, जालं, रोखले, देखील भाष्यकाळ—मोर्लेन, रघुल, गार्हन.

पूर्वकालवाचक—उतरौनि, विस्तारौनि, देवौनि, गृणोन, ओणोन, वरुन, भरुन, वरुन याप्रमाणें निरनिराळीं व्हे आहेत यांतील काही जुनी आहेत व काही नवीन आहेत यावरून हे शतक शानेश्वरकालीन मराठी व एकनाथकालीन मराठी यांमधील दुवा आहे.

पंधराव्या शतकातील भाषेचे नमुने—भानुदास—कोरडोया काष्टी अकुर कुटल । यणें येणें जालें विठोराचें ॥ समर्थाचा आम्ही धरिला आधार । तरीच म्हर आला येणें ॥ माक्षिया सकटी आलासी बांडनी । भानुदास चरणीं लागतसे ॥

× × × ×
 घुदावनीं वणू कवणाचा माय बाज । येणुनादे गोवर्धनु गाज । पुच्छ पसरुनि मयोर विराजे । मज पाहतां भासती यादधराजे ॥ १ ॥ गृणचारा चरु विसरलीं । गार्हव्याम एक ठायीं जालीं । पक्षीकुळें नियांत राहिलीं । वैरभाव समूळ विसरलीं ॥ २ ॥ गनुनाजळ स्थिरस्थिर राहे । रवीमळळ चालता स्तंभ होय । शेषवृंम्वराहा चवित राहे । याळा स्तन देऊ विसरली माय ॥ ३ ॥ ध्वनी मनुळमनुळ उमटती । बांकी कणमुण कणमुण वाजती । देव विमानी वगोन श्रुतीगाती । भानुदास कावली प्रममति ॥ ४ ॥

दामाजीच्या हातच्या महजरांतील कांही भाग—ह देणे पाछायाचे व दामाजीपत यांचे हातचा कागद असे. विठ्या महार पाछायाचे कामी पडला व दामाजीपत कामी पडला गृणोन पापघाणी विठ्या महारात एक करून दिव्हे याचबरोबर यांचीतील कोठीतील कोठाडी एटल्या त्याजदल तगादा दामाजीपताळ फेळा ते येलेस धी विठोबाचे विठया महाराणें रूप घटन राष्ट्रात याची रसद पोहचती केली दामाजीपताचा पैका भरून विठया महाराणें दिव्हा आणि याचाले पुन्हा पावती दिली व दामाजीपत याजपार्शी विठया महाराणें आणोन दिव्ही याचबरोबर याणी चौकशी केली व दामाजीपत याची चौकशी केली त्याजवरून विठया महाराणें आणोन उपकार पोटास भाकती व नवाचयास जगा करून दिव्ही महाराचे यदोस्त करून दिव्हे

कान्हूपाना—पुरविली पाठ न सोडी मळ । अथम चांडाळ पापराशी ॥ १ ॥ बास्तां नायके डुष्ट दुराचार । काय कर विचार पाहुरो ॥ २ ॥ तू माय माउली जगाची जननी । गृणोनी मिठी चरणीं घालितसे ॥ ३ ॥ विनवी कान्हुपाना जोडानिया हात । आता देहातसमय पाहतासे ॥ ४ ॥

चाव्हाणप्रिय नृसिंहकवि—चाव्हाणजाचा बशी । मज जाले नसिहासी । ता विणताये सतासी । प्रवचकरणी ॥ ६७ ॥ कविवाचेनि मिणें । गार्हिन देवाची चरितें मुलें । जे कां भागवती शुक्क्यास । कथन करीं ॥ ६८ ॥ न बोलों कथेविरहित । परस नेणेचि बहुत । महाकवीचेनि मनु । प्रवर्षां पदों ॥ ७० ॥ परी आयुल्या मतीसारिलें । काहीएक बोलैन मुलें । गावडा बोलौ बालकें । रजवति जैस ॥ ७१ ॥ आतां असो हे रक्वतो । भोते असलर्थ भावित । मजति वेडयास मति । केची शकुरेळ ॥ ७२ ॥ आतां आरसु कथा । मान देवौनि समस्ता । कां जे जही जाला जाणता । त ही नेणीच हे निकी ॥ ७३ ॥

--भक्तिप्रयोग

कनिश्चर आम्नाय विश्वीत श्रीगोविंदराज गुरु वल्लभ--सात खण चौदा उघाळी । बाहतर ओव रिया एकवीस पानतळी । तेथ बाहुले रेरिले तळी । कुसर उमेसकराचा ॥ २७४ ॥ नाना परिचे प्रकाश । सात राणी जासीमहागु । चहु वेदांचे अक्ष । तेथ बली रिलीया ॥ २७५ ॥ तेतीस कांडीसहित इन्द्र । उमेसहित ब्रह्मर । परिपारेसहित फनेन्द्र । देखिले स्तोत्रनी ॥ २७६ ॥ अनुसरण विश आळगीनी । जीवे निवलेण उतरौनि । स्मरण विस्तारौनि । घाली दबवते ॥ २८ ॥

--भक्तिप्रयोग

मोळाचे शतक--तेराव्या शतकात मुसलमानांची टाळघाट दक्षिणेंत आली व तिनें मराठी राज्य फट केले. तेव्हापासून सोळाव्या शतकापर्यंत मुसलमानी सत्तेला स्थिरस्थावर होण्यास काळ लागला या शतकांत महा राष्ट्राला राजकीय स्थैर्य प्राप्त झालें. हिंदूंचा धर्मछळ कमी होऊ लागला व मुसलमान राजाविषयी हिंदूंच्या मनांत याशयबुद्द आदरभाव किंवा विश्वास येऊ लागला. याचा परिणाम गृणजे लोकाना धार्मिक व पारमार्थिक गोष्टींत मन घालतां येऊ लागलें व मध्यतरीच्या दोनवीन शतकांतील अंदापुर्दामुळे वाळयाला जी उतरती रुळा लागली होती ती बदलून वाळयान्या गणनेयेनें एकदम उच्च रिदु गाठला. या शतकांत एकनाथ दत्तापतांसारखे प्रतिभा शाली स्तकवि निर्माण झाले आणि त्यांनीं अर्थशास्त्राखे वाळय लघाविले दत्तसामाधिकांचा वेदतुल्य ग्रंथ 'गुं

चरित्र' याच शतकांतला. व्यापमाणें हें शतक बाळ्यनिर्मितीच्या दृष्टीनें बरण्या दर्जाचें म्हणून एक प्रकारचें महत्त्व पावचें आहे त्याप्रमाणें या शतकाचा दुसरा विशेष म्हणजे जुन्या अर्थाचें लक्षोघन हा होय. एकनाथानीं पूर्वीचा जातिबुद्ध परत 'पाठांतर्ग शुद्धावृत्त' झालेला शनिवरी ग्रंथ 'शोधनी प्रतिबुद्ध' केला. महानुभावी बाळ्यांतहि निष्कळक, गीतगोविदाची महाराष्ट्र टीका इत्यादि अर्थावरि शोधकारांची लेखणी विरून ते ग्रंथ नव्याने प्रचारांत आले. या शतकाचा आणखी एक विशेष म्हणजे मराठीची सुदृगिरी. शिवाजीनें स्वराज्यस्थापना करून त्याप्रमाणंतरच्या लोकांनीं अनेकसें व्होटे लावण्याच्या किती तरी अगोदरच मराठीनें सुदृगिरी सुरू केली होती. याचें श्रेय महानुभाव-पयालाच आहे. या शतकांत महानुभावपयाचा प्रसार पंजाबांत झाला व तेथून पुढें तो सहरा प्रांत, काश्मीर आणि ाफगाणिस्तान येथवरि जाऊन पोचला. या पथानें आपली भाषा मराठी ही निश्चिंत केल्यामुळे व याच मार्गेत या पयाचे ग्रंथ असल्यामुळे महाराष्ट्रावरिहि या पथीयांनीं याच मार्गेतील ग्रंथांचा प्रसार केला. काश्मीर, काबूल येथील मंडांत आणि कृष्णमंदिरांत पूजास्तोत्रे इत्यादि मराठींतून होत असून मराठी ग्रंथांचा समग्र प्रांथक मंडांत व मंदिरांत असता.

या शतकांतल मराठीवर, मुसलमानी स्तोत्रा यांमार्गे झालेला पारशीचा परिणाम चांगल्या शीतीनें प्रत्यक्ष यास येतो. परमार्यपर अशा चारूपांत पारशी शब्द सहसा येत नाहींत. तथापि एकनाथानीं जीं ह्मकें केलीं आहेत त्यांपैकीं अर्जंदस्त, ताकीदपत्र, जायचिटी, कजलपत्र, जमागर्च इ. सामान्य व्यवहारावर जीं आहेत, त्यांमध्यें पारशी शब्द जवळजवळ निम्मे आहेत. राजसुता मुसलमानी अस्त्यामुळे सरकारदरबारांत पारशी भाषा सुरू झाली व हल्लीं सरकार कामासर्षे सर्वे कागदपत्र पारशींत राहू लागले. पूर्वापार धर्मग्रंथांत आढळणाऱ्या सहा नाहींद्या शब्दांचा त्यांच्या जागा मुसलमानी शब्दांनीं घेतल्या. या पत्रकांचें हस आपणांस एकनाथांच्या बरील ह्मकांतून पाहावयास मिळतें. अशा शीतीनें पारशी मराठीचा संबंध जो ह्या काळांत सुरू झाला तो पुढें मुसलमानी राजवटी होत्या तीं-पर्यंत चालला. एवढेंच नव्हे, तर पुढें पेशवाईमध्यें मुद्दां टिकावला नाहीं, व अजून इमली अमलांत मुद्दां विशेषत कोर्टांत पारशी शब्दांनीं आले रस्तान कायम राखिलें आहे.

'ब' हें उभयामयी अण्वय, ला हा द्वितीयेचा प्रत्यय, विशेषण विशेषाच्या पुढें ठेवणें, अ ह्या स्वराचा सोकेडा उच्चार, शब्द व्यजनप्रत उच्चारण्याची छक्र, 'री', 'दार', 'बाबा', 'खाना', हासारखे शब्द सिद्धीचे प्रत्यय वगैरे विशेष जे मराठींत आढळून येतात ते पारशी भाषेतूनच आले आहेत व ते ह्याच काळांत आले आहेत.

कानडी तळपूचा परिणाम मराठीवर तिच्या जन्मापासून होत आहेच. पूर्वीच्या 'छ' बद्दल 'ळ' या काळांत अधिक येऊ लागला. याला उदाहरणें सिंहासनगतिशीतील पुढील उतम्यांत भरपूर दिसतील 'न' ऐवजी 'ण' घातलेला पुढील ठिकाणीं आढळतो. उदा. तेणें (त्यानें), णाणा (नाना), कल्पणा.

संस्कृत शब्द पूर्वीच्या शुद्ध दशी शब्दांची जागा घटकावू लागले पहिले देशी शब्द अपभ्रंश घाटल्यानें त्यांच्या ऐवजी शुद्ध संस्कृत शब्द घालण्याची पेट जास्त प्रचारांत आली असावी.

या शतकांत पूर्वीचे जुने विभक्तिप्रत्यय बहुतेक गेले व हल्लींच्या रूपांना जवळ असलेलीं अर्धी ह्मकें जास्त प्रचारांत येऊ लागलीं. प्रथमा -देही, राबो, भोजु, भनु, मानु, शुद्ध, अर्धी ओकारान्त व ऊकारान्त ह्मकें आढळतात त्यांपैकीं अकारान्त ह्मकें जास्त आहेत. द्वितीयेचीं ह्मकें निष्प्रत्यय आहेत शिवाय मूर्खी येरा, शुद्धें, शाना, हं सामान्य रूपां वरून आणि प्रत्यय लागूनहि द्वितीयेचें रूप सिद्ध केलेलें आढळतें. तृतीयेचीं ह्मकें -तेही, महादेन, योळें, तुझेनि, हातें, सुमनेही, तेणें इ. जुन्या पद्धतीचीं आहेतच, तथापि 'ने' प्रत्यय लागून झालेलींहि आढळतात. उदा. जाण-त्यानें, इनें, धास्तीनें चतुर्थी -जया, तया, स्याना, मखाही, तवाही, नाकापुरास, डोळसवादीस, घन्यास पट्टीचीं ह्मकें अगदीं हल्लींप्रमाणें चा, ची, ये हे प्रत्यय लागून झालेलीं आहेत. सप्तमीचीं ह्मकें -ससुतें, वांदोडीं, नहीं, घरा, गांठि विभक्तिप्रत्यय किंवा शब्दयोगी अण्वयें लागून नामांचीं सामान्यरूपें झालेलीं आहेत तीं जुन्या पद्धतीप्रमाणें उदा. जाणतया(नें), पाणीया(सणें), तया(ची), पुतळीये(सनिचे), येथिया, यया, सतरावीये, नुचीं. पठ्पठ सामान्यरूपांचाहि अशाच प्रकार यांना कांहीं ठिकाणीं व आढळत नाहीं, तर कांहीं ठिकाणीं व आलेला दिसतो. उदा. तुसां स्यानीं, जींचा वांदोडी, बहुताच्या उपकारा, भीसिंदेबगराच्या आचोळ्या. संस्कृतप्रमाणें विशेषाच्या रूपाप्रमाणें विशेषणाचेंहि सविभक्तिक रूप ठेवण्याची पद्धत आढळून येते उदा. नुचीं हातें, सतरावीये पुतळीये सनिचे,

महादेन बोलें. लीलिंगी सर्वनामें वी, ही, ती, हावदल सर्व ठिकाणीं जे, हे, ते, अशीं रूपे वाढळतात. क्रियावदाची
 रों:-सर्तमानकाल हें-गुणे, म्हणे, वाहेत, यथतात, देत नाहीत, दिवे, जाणे, पुटे, पटे, असे, होतसे, कष्टतोसी,
 दूषिती, चर्चिती, म्हणती, भजती, भूतकाळ.-सचली, सामावली, योळिली, जापिली, जाली, वाढली, आला, पोहती,
 तिनविला, पाहे, जाये, म्हणे. मथियकाळ:-प्रसवेल, होसी (असवील). विषय:-बोळिजे, वांघिजे, किजे, आसीजे,
 आह्कावी, सांढावे, म्हणावी, आणावा. आशय:-वैसें, वैस, सांगें, परियेसा. घातुसाधिते-म्हणौनि, बोलिं
 (बोलिलें) देखौनि, येऊनी, घस्नी, वाढौनि, गेलिया, होउनि, गेलिया तेसे, जैसी, जैसा शीती अशीं जुनीं
 रूपे आढळतात.

सोळाव्या शतकांतील उतावे. दासोपंतकृत गीतार्णव-स्वसंप्रदायिक जे योगी । यया मननांचे
 विभागी । टीका हे तयांची जोरी । तेहीं आह्कावी ॥ २१ ॥ स्वानुभवचि येथिचे प्रमाण । स्वानुभव हेचि
 साधन । अन्यत्र शास्त्रप्रवण । तैसें हें नव्हे ॥ २२ ॥ प्राकृत म्हणौनि दूषिती । तेचि यया शाना चर्चिती । भाषाचि
 केवळ भजती । ते पूर्वे की ना ॥ २३ ॥ हातीं देता नवरुनें । म्हाटेन रीलें नेपेणें । आतां हानी तयाकारणें ।
 ते दूरि नसे ॥ २४ ॥ सख्खें गेलिलें सेवणें । तेचि सांढावें प्राकृत वचनें । ऐतिषां मूर्तां मुळणें । किती आता
 ॥ २५ ॥ (अध्याय २ हा)

ज्येष्ठराजकृत बालयोध.-अनादिमूर्ति श्रीसिद्धेश । प्रकाश स्वयंप्रकाशा । जगदात्म्या जगदीशा ।
 जगत्पूर्णा ॥ २ ॥ जे हे प्रपच उभारणी । ते तुजपासोनि तुला स्थानी । जेही अवरा दिवे माणी । निजतनुसी ॥ ४ ॥
 वाक्कि तुला अहमावी । तु शक्तिचक्रांचा गोठारी । रूपें चरनि मायावी । प्रकट होसी ॥ ५ ॥ ते माया तुझेनि
 घटे । तु न भुलता देहो पुटे । येरा बाजे काटिटे । सहायजे ॥ ६ ॥ इद्रादिकें मायुर्जी । अरख जीवा मांदोडी । ते
 माया देवीचि प्रौढी । कवण जणें ॥ ७ ॥ जे ब्रह्मं ब्रह्म सचनी । वाढौनि विशाकार जाली । ते मौकटी सामावली ।
 समझुरी ॥ १३ ॥

महालिंगदास कृत (१२) सिंहासनवृत्तिणी. (१५६५)-पुनरपि राजा मुहूर्त पाहें । स्तरावीये पुतळीय
 स्तनीच जाये । तव तीस बाचा होउनी योळिली काये । ते परियेसां पो ॥ ५१ ॥ तु विक्रमासारीया धीर्य उदार्य
 होसि । तीच धें सींहासनीं दैसें । भोजु म्हणें ते कसें । सगि मज ॥ ५२ ॥ रावो विक्रम उदार्य अति । श्रीलोक
 वाढली व्याची कीर्ती । बहुलोकी जया भळा म्हणति । तोचि धनु ॥ ५३ ॥ उदार्य धीर्य जया । परउपकार
 आळा बांटेया । सव भर्ता तया । तीहि लोकी मानु ॥ ५४ ॥ म्हणानि लौकिकी जो भळा म्हणती । तया
 सत्य म्हणावी गती । जया अनोपकारी जन म्हणती । ते फोटे न सती ॥ ५५ ॥ जो देवो धर्म मेणें । तुनींहे हाने
 न हाणी सुने । घरा गेलिया वंस न म्हणे । तो अनोपकारी योळिजे ॥ ५६ ॥

विष्णुदासनाम्त्याची यावण आश्रयी.-कल्याणा चोरटि मोडिजे । कळि जयळी सभे न राहिल । कळावता
 मानु दीजे । घुरे देवता ॥ १ ॥ सरें खोटे जाणजे । सरें वांढि वांघिजे । खळाळें मदी न उतरीज । जाणतयान ॥ २ ॥
 गर्व म्हूत न किजे । गभीर होउनि आसीजे । गमन किजे । चतुरा सगे ॥ ३ ॥ घणवटपणें आसीजे । घडे ते ि
 काम किजे । घडी भरी न राहीजे । पायीया सगे ॥ ४ ॥ गाणा विद्या जाण्यासीजे । नास पुढा होउ न दीजे । नाव
 राणीजे । बहिलांवे ॥ ५ ॥ (२ रा अध्याय).

गुरुचरित्र (१५५८)-सिद्ध म्हणे नामधारकासा । अग्र्यं झालें परियेसीं । गुरुचरित्र विम्वारिणी ।
 सांगता सतोष होतसे ॥ १ ॥ गाणवापुरीं असतां गुरु । क्पाती झाली अपरवाह । भक्त होता एक गुरू । तयाची
 कथा ऐक पां ॥ २ ॥ श्रीगुरु नित्य सगमासी । जान अस्ता अनुग्रमाची । मार्गी तो गुरू परियेसी । आपुलें दोती
 उभा असे ॥ ३ ॥ श्रीगुरुस्तें नित्य देखोनी । धावण येऊनि धांववूमि । आपण साक्षां नमोनी । पुनरपि जात
 आपुले स्थाना ॥ ४ ॥ मायावद्दकार्ळां मढासीं येतां । पुनरपि चरणीं ठेवीं माया । ऐसे कितीएक दिवस होता । शूद्राची
 भक्ती वाढली ॥ ५ ॥ श्रीगुरु तयासीं न बोलती । नमन गेलिया उभे अर्चती । येणेंविधि बहुकाळ क्रमिनी । आला
 शूद्र नमस्कारा ॥ ६ ॥ नमस्कारितां शूद्रासी । श्रीगुरु पुसनी स्तोत्री । कां गा नित्य तू कण्ठोसी । नमन करिनी
 येऊनिपां ॥ ७ ॥ (अध्याय ४८ वा.)

एकनाथी भागवत - पुढां पुशिलें जैसा रीतीं । तैशियाची या उपपत्ती । धर्म पुशिलें भीष्माप्रती । देहांतीं शपजरीं ॥ ३७ ॥ एक त्या धर्माची थोरी । ज्यासि शत्रु नाहीं सधारीं । सत्यवादी जननिधारीं । जो ऋषिमन्त्री जन्मला ॥ ३८ ॥ ऋषया पाद्वनिर्दळण । वज्रदेही श्रावया आपण । धर्म पुसतां दुयोधन । धर्म असत्यवचन न पोले ॥ ३९ ॥ ऐसा राजा युधिष्ठिर । निर्मलसर परम पवित्र । तेंपे करुनि अत्यादर । भीष्म महावीर विनविला ॥ ४० ॥

रत्निमणीस्वयंवर :- आणुले आतांचें अजन । शुद्धसाधनें पत्र जाण । बुद्धिबोधें वेंलें लेटन । वर्णाक्षरी असुर ॥ १ ॥ मनोवेगाचा पै वार । त्याबरी बैसविला द्विजवर । वृष्णापाशीं सवार । रमूळ मूळ पाठविला ॥ २ ॥ माझे पूर्वपुणें तू दिगवर । वृष्णप्रातीसी तू मज गुरू । म्हणवोनो केला नमस्कार । वेगीं खुबील आणावा ॥ ३ ॥ द्विज पावला द्वारका । पैकुन केलासाहून अधिका । जेथें निवास जगसायका । विश्वाम्यापका श्रीकृष्णा ॥ ४ ॥ द्वारका बाह्य-प्रदशी । आराम रमयी जीवशिवासी । वसत निवयी सर्दी सुमनेसी । सताप कोणासी असेना ॥ ५ ॥ — प्रस्ताव ३

अर्जदस्त :- अर्जदस्त अर्जदार बदरी । वदेनवाज । साहेब आलेकू सलाम । कायापुरीवर जिवाजीपत सुभेदार । बुधाजीप । पडणोस । पराणें शरीरासाद ॥ हाकिमत ॥ सरकारची रजा घेउन निघाले । तों स्वार होऊन विह्व कायापूर येथें दाखल जाहले ॥ दरोस्त अमलदार सर्व सरकारकामास राज्य नव्हते ॥ ऐशियास परगणें मजकूरचें कथ्यगुरातील उलडे दखू शाले ॥ सदरहु परगणा व जमातदार सरकारचे पुढारी लोक यांचीं नावें ॥ पाटील कुलकर्णी शेते महाजन । देशमुख दसापाडे । याचीं लालीं लिहिल्याप्रमाणें नावें । दमाजी शेते । वामाजीराव महाजन । मनाजीराव देगमुख । ममताई देसमुखीण । बरसाई पाटलीण । कसाजीपत कुलकर्णी । जराजीराव देशपाडे । हे पार हशमजादे आहेत । कचेरीत जांम घरून वसतात । सरकारचें काम सुरू होऊ देत नाहींत ।

सतरावें शतक :- सतरावें शतक म्हणजे मद्रासप्रांताचा अमुदयकाल. याच काळांत छत्रपति शिवाजीनें स्वराज्यस्थापना केली. सर्व प्रकारच्या स्वातंत्र्याचें बोरें शिवाजीच्या नगनसोतून खेळत होतें. त्याच्या दिग्ध चावल्याने महाराष्ट्रांत नवचैतन्य उत्पन्न होऊन स्वातंत्र्याची लाट महाराष्ट्र देशभर उठली होती. स्वराज्याच्या स्थापनेबरोबर स्वधर्म व स्वमाया यांच्या सुधारणेकडे लक्ष जाणें अपरिहार्य होतें. या शतकाच्या सुरवातीला पारशीने मराठीवर आपली मगरमिठी हातकी घट मारली होती व तिला जवळपास हातकें ओढून धरलें होतें की, तिला गिळकृत करा-वयाचीच फक्त ठेविली होती. सरकारी कामातील कागदपत्र पाहिले म्हणजे याची साक्ष पडते. शिवाजीला प्रत्येक परकीय गोष्टीसह असून तिठकारा व द्वेष असल्याने, त्याने पारशीवर टोला मारला आणि मराठीचा तिच्या तडाख्या-तून सोडविण्याचा प्रयत्न केला. राजदमारात नेहमीं लागणाऱ्या शब्दांचा राज्यव्यवहारकोश बरव्यास रघुनाथ पडि-तास त्यानें आशा केली व अशा रीतीनें मराठीच्या शुद्धीकरणाचा प्रथम उपक्रम केला. तेराव्या शतकानंतर मराठी साहित्याचा प्रवाह धीन होत चालला होता, परंतु सोळाव्या शतकांत मराठी मायाव्य नदीला एकदम भरती आली आणि तिच्या पात्राची रुंदी व पाली वाढून तिला पुर्ववत् म्हणजे तेराव्या शतकातील स्वल्पाप्रमाणें किंवा त्याहूनहि अधिक मोठें असे रूप प्राप्त झालें हे मार्गें समितलेंच. हा प्रवाह अशाच स्वरूपांत या शतकातहि वाहत होता. या शतकाच्या पूर्वभागांत पारशीच्या योगानें हिचा प्रवाह बराचसा गढळ झाला होता तो पुढें निवळू लागला, आणि तो स्वच्छ, आल्हादकारक आणि नवचैतन्यावादाक जीवननें पूर्ण होण्याची चिन्हें दिवू लागला. भाषिक उच्चाटाल आणि वाङ्मयाने खटाटोप यांत शिवकाल कसा चिरस्मरणीय कालखंड आहे, हे पुढें दिलेल्या कथांच्या नांवांवरून पळून येईल सुतेश्वर, रामायलमदास, शिष्यकल्याण, लोलिबराज, शामगज, हुकाराम, गोवर्धनबुवा, निव-राज, मोरपानीसाथी, गणेशनाथ, विठ्ठलदास, शेख मलमद, रामदास, गणाधर, रगनाथस्वामी, आनंदमूर्ति, केशव-स्वामी, वामनपंडित, नागदा, विठ्ठल बीडकर या सतमळींच्या कामगिरीनें शिवकाल म्हणजे वाङ्मयाच्या खटाटोपांत चिरस्मरणीय असा काळखंड झाला आहे. हा शिवाय रामदास, हुकाराम व इतर सत हांचा शिष्यगण व वेणाबाई, आकाशई वाईणाबाई या विंश आपापल्या परानें हातभार लावीत हात्या. ह्या सर्वांचा जनपदामध्ये परिणाम झाल्यानेच पारशीचा लोंढा थांबविला गेला.

पोतुंगीजांचा उपसर्ग मराठीत पारश्या शतकासहून मोर्घू लागला होता. त्यांनीं लेह्यापासून या काल-पदेन आरामारी शब्द, हयाराचीं नावें, खलाचाचीं मापा, पोषाखांचे छद्द, रुपातील हक्क, घमांसकधी परिमाणा, काही युतापोय पदार्थांचीं नावें, काही पद्यांदांचीं नावें अशा पुष्कळ शब्दांचें लोण मराठीत आणून सादिलें होतें.

उदाहरणार्थ-चेपें, शिर्पेंच, कुतमो, फालतु, कंय, कपिना, वाडतूस, धमेलें, गणाल, पिरतुल, पारत, बरेला, वापर सांगण, कादो, मेळी, फर्मा इत्यादि पोटुंगीज शब्द आहेत.

या शतकात मराठीच्या आधुन्यांतील एक महत्त्वाची गोष्ट घडली. फादर स्टीफन ह्या एका इंग्लिश मिशनरी गृहस्थानें मराठी भाषेत लिहिलेलें किस्त पुराण इ. स. १६१६मध्ये छापिलें गेलें ही ती गोष्ट होय. हेंच मराठी भाषेतील छापलेलें पहिलें पुस्तक होय. मात्र हें देवनागरी लिपीत नाहीं, रोमन लिपीत आहे. यावेळच्या उच्चारार फारशी उच्चारणांचा परिणाम झालेला दिसतो. अ, इ, उ, ऋ, ए या स्वरांना फारशी भाषेत स्वतंत्र प्रतीकें नाहींत. त्यामुळें मराठीतील विशेषनामें फारशी बोलणाऱ्यांच्या तोंडून व फारशी नावें मराठ्यांच्या तोंडून उच्चारिलीं जातांना बरील स्वरांच्या बाबतीत विशेष फरक झाला आहे. शब्द व्यजनान्त न उच्चारितां स्वगन्त उच्चारण्याची लक्ष्म मराठी भाषेमध्ये आहे. ह्या विन्या स्वभावामुळें फारशी भाषेतून मराठीमध्ये जे जे व्यजनान्त शब्द आले ते सर्व स्वरांत झाले. स्वरांचा निश्चित उच्चार करण्याचा एक नवीनच प्रकार मराठीत वांगड्या जाणत्यांच्या तोंडांत रुढ होऊन बसला. पुणें, नगर, नाशिक, खानदेश या जिल्ह्यांत विशेषतः गांवडळ लोक्यांच्या भाषेत ह्या निश्चित उच्चारणाचा प्रकार तितकासा रुढलेला दिसत नाहीं. हे लोक शब्दातील अंतर स्वर साधत उच्चारतात. नागर भाषेप्रमाणें पडला, घेला, जेव्हा, कर्तो, जागृतो असे उच्चार ते करीत नाहींत. ह्यावरून नागर भाषेतील उच्चारारांवर जितका फारशीचा परिणाम झाला तितका ग्रामिक भाषेतील उच्चारारांवर झालेला दिसत नाहीं.

या कालाच्या महानुभावीय बाळ्याकडे पाहिल्यात त्यांत जुने शब्द आणि रूपें वापरण्याचा श्रव्य तितका प्रयत्न केलेला दिसतो. इतर बाळ्या आणि हें महानुभावीय बाळ्या यांत यामुळें पुष्कळ फरक दिसतो. या पंथाच्या छेदकांना पूर्वीचीं जुनीं रूपें वापरण्याचा सोह आचरतां आला नसावा, किंवा परंपरादान एवढम निराळे होणेंहि त्यांना शक्यच नव्हतें असायें. इतरांनीं या पंथाला नावें ठेकिल्यानें व या पंथाची अवहेलना होत गेल्यानें ह्या पंथ एकांगी झाला. त्यानें आपलें बाळ्या गुप्त ठेवण्याचा प्रयत्न केला. अशा रीतीनें इतरांनीं पटवून घातल्यानें हि या पंथाच्या भाषेची अशी स्थिति राहणें समजवें.

मागील शतकातील भाषेच्या स्वरूपांत आणि या शतकाच्या भाषिक स्वरूपांत विदेश फरक नाहीं. क्रिया-पदांचीं रूपें पुष्कळशीं अलीकडील हारलीं भासतात. नामांचीं रूपें जुनीं व नवींहि आहेत, तीं पुढें दिलीं आहेत. वर्णा-मधील थोडा फरक पहावयानें देतो. य च्या ऐवजीं ये किंवा ए. उदा.-गणनायेका, पळदायेका, नयेन; एयें, वाए. य किंवा व बद्दल बहुधा 'य' येतो. उदा. बाळमुन्य, रुकेना, देसमुता, भासेन, देछांच्या. उलट 'य'च्या ऐवजीं 'श'. हि आलेला आढळतो. उदा.-दाखल, नांमो:-प्रथमा:-छापारंग, ओयु, नमो, पळु, गोरी (एकवचन). द्वितीया, चतुर्थी:-कविचरणा, पूर्व, तूतें, मातें, देशादियाची, लोकांची, बाळमुन्याच, मज, जेवाचे. तृतीया:-मासेन, काळें, रातो, निघवतीनें, मिळसदारांनीं. पंचमी:-त्रिवर्कहिनि. षष्ठी:-मासिये, तुसिये, जयाचे, याची, तेभाचा. सप्तमी:-अंतरां, नेत्रीं, लोकीं, जीवीं, चरणीं, लहाटीं. सामान्यरूपा:-नामाला जी विदेशणें हारंहेलीं असतात त्यांचीं रूपेंहि नामाप्रमाणेंच करण्याचा प्रघात दिसतो. सवृत्तप्या पदवींचा हा परिणाम असावा. उदा.-पदुतेंकें अनावधें, आणियेंकें उत्तरें, बहुतां जनांसि. किंवा विशेषणांचें मुळें सामान्यरूप बरेचले दिसतें. उदा.-आह्मां देशादियांनीं, वधेभराचिये, मासिये, तुसिये. पठपत सामान्यरूपांत 'य' आढळतो आणि त्याप्रमाणें पूर्वीं या तऱ्हेचीं 'य' कायविहित रूपेंहि आहेत. उदा.-दशीच्या, वधेश्वराचिये, वृषंचेवि, न हाण्याचे मांसेची, रत (निश्चयीनें). शब्दमोगी अभ्यर्थे वापरण्याचा प्रघातहि पार होता. नामांचे विभक्तीचे रूप पळून त्याला शब्दमोगी अभ्यर्थे जांहालेलीं सांपडतात. उदा.-शुभाष्टाचें-परुनि, स्वप्नमाणें नाम आणि शब्दमोगी अभ्यर्थे यांमध्ये दुसरा शब्दहि आणता येत असे. उदा.-मयवृत्तमं हा सारखा. 'ही', 'ती', 'जी' या सर्वनामांचीं रूपें पूर्वीप्रमाणें हे, ते, जे अर्थाचे आढळतात. क्रियापदांचीं रूपें या काली बहुधा ठगल्यासारखीं दिसतात. काय हाडीचीं क्रियापदांचीं रूपें या या कालाचीं रूपें यांत थोडें फरक आढळत नाहीं. कांदीं दुन्या रीतीचीं रूपेंहि आढळतात. 'आह्' 'य'ऐवजीं 'अं' 'हं' रूप आढळतें. दुसरीं कांदीं रूपें-चालीं देत नाहीं, देत तें काणें, कंजे, कर्तवें, चालसांत एंगे केले पादिन, पाठला, पाठला जाह्ला.

पूजाकार्याचक धनुषाभितान्त्री सर्व प्रकारची २० आद्यल्लार. उदा.—भृणान, भृणान, भृणउनु, नभस्कास्त्रि, नभनी, गेपु, वडु, यन्त्रिया, होऊन, येऊन, लाडन. शुभते—चाढावया, कगवया, होऊसी, निरोपरी.

सतराव्या शतकातील उतारे -रामदास -“ओं नमो जि गणनायका । सर्वविधि फळदायका । अज्ञान-
त्रासिलेदका । बाधरूपा ॥ १ ॥ माशिये जतरीं म्हातये । सर्वकाळ वास्तव्य कराये । मज बाधमुखास बंदबोये । कृपा
ह्यानेचरुनी ॥ २ ॥ तुशिये कुपेनेनि बळे । निवृत्तीचीं प्रतीचीं पडळे । आर्जा विश्वमक्षक काळे । दादयाच कीजे ॥ ३ ॥
म्यां कृपाची निज उडी । विप्र कांफरी बाधुडी । हाऊन जाती देशघडी । नाममात्रे ॥ ४ ॥ म्हणोन नांम विप्रहर ।
‘आ’ जनागाचें माहेर । आदिकरुनी हरीहर । जमर बदिती ॥ ५ ॥ बघुनियां मंगळनिमी । कार्यरुतिां सर्व विधि ।
नासत असुथाले उपाधी । बाधु सकेना ॥ ६ ॥ नयाचें आठवितां ग्यान । बाटे परम समाधान । नेत्री शिघोनियां मन ।
पांयुळे सर्वोर्षी ॥ ७ ॥ द. १ स २

मुचेधर - नमस्कारनि कथिचरणां । राजा म्हेण समंसा । ज ते स्वामीनीं केली आसा । तनि रीती वरं
 वणं ॥ १ ॥ पूव उगजनि छायायु । पथिमे चाले अयत्रमार्गु । कीं विरकींहुनि गीतमी भोगु । प्राची उअ
 चमवे ॥ २ ॥ देहं एयं न घडे युधी । स्वामीनीं निरोपिली जे नीती । स्वामीजी कीर्दी यथाशक्ती । घडे न घडे
 नगवे ॥ ३ ॥ आतां एक दृष्टिजे चित्त । तें सादर कथिने मातें । वरतज्यमाय विश्व वृत्त । दिष्टी असे या हेतु ॥ ५ ॥
 मयवृत्तयेमो सारंगी । आर्णाफ सभा आर्णाफ लोर्बी । जेमे कीं नमे हे कीतुकीं । सांगीतलें पाहिजे ॥ ६ ॥
 महाभारत समापये अध्याय ४

पत्रव्यवहार—माघ ६, ४८, १११०—महल्ल भनाम राजश्री नारा। मिकाजी सुमेदार व कारकून सरदेसमुखी सरकार महल्लहाय तत्कावन भवती राजश्री शिवाजी रावे सु।। तिसा सिर्तन अल्फ, त्रिकुची नसत प्रभु हुजूर येउन माळूम केलें कीं, फसरे कल्याणचे कुलकर्ण व हुदेदारी आपणी मिरात माहाबाद माहात कदम कारकीर्दी माहिकरर बाजे कारकीर्दी दर कारकीर्दी चालत आलें असे, हाही मोगलाचे कमाबिसीमधें देसमुख व देसपाडियांनी कुसूर कसन चालो देत नाहीं, चिटणीस व माहिकबाडी यांचा मुशारा सरकारी पोते खर्च पट्ट होतो तो हाही मिरा सदागर्नी रयतेनिसवत लावून त्यांचें चालवितोत, आणि आपणसह हुदेदारीचा मुशारा दरमादे टके १० व कागदबाय दरमादे टका १ एकून टके ११ होते हे चालवीत नाहीं, तर आपणसह मुशारा सट्ट रयतेनिसवतीं लावून चालवीत व कुलकर्ण हि त्रिकाकुसूर चालवीत पेंछें केलें पाहिजे म्हणून माळूम केलें सग, याने भित्तसदारांच्या मिरासीच्या मिरासी चालबादया आणि याही कुसूर करावया काय गरज आहे। हाही मुद्दा देसमुख देसपाडियांनी साक्षीद कसन त्रिक प्रभु मजमुखाचे कुलकर्ण व हुदेदारी सालाबादप्रमाणें हुदेदारीचा मुशारा याने मिरात—प्रमाणें रयतेनिसवतीं देत तें करणें बोमाट येऊ न देणें—मराठ्यांच्या इतिहासाचीं साधनें खंड २० पृ ३००

* फादर स्टीफन्स १९१५—तैं सांगवेया कारणें आतां । प्रघट करावेया समस्ता । गारी उडिली उकटा ।
 माजा जीवीं ॥ १२० ॥ परम द्याव जगी प्रघटावेया । बहुता जनां पळविदी होवावया । मासा बांदोनी मराठिया ।
 कथा निरोविली ॥ १२१ ॥ जैसी हर्यामाजी रत्नकिळा । कीं राजांमाजी हिरा निळा । तैसी भासांमाजी नोखळा ।
 भाखा मराठी ॥ १२२ ॥ जैसी पुश्तामाजी पुस्त मोगरी । कीं परिच्छामाजी कस्तुरी । तैसी भासांमाजी साजिरी ।
 मराठिया ॥ १२३ ॥ पवित्रां मधें मयोर । बुलिगामधें कल्पतरु । भासांमधें मानु थोर । मराठिमैसी ॥ १२४ ॥
 तारांमधें वारा रासी । सनवार्तामाजी रबिबारी । या दीपिकां भासांमधें तैसी । गोली मराठिया ॥ १२५ ॥—दलें
 पुराण अवचर १

येनुकेया अवस्वसः । किल्हिलेखो नायेका सर्गः । निगता जाहाला दाविदा वरी । हुल्लु पातला जवळी
॥ ६० ॥ चालतां जेपाचा वरणी । भारि कापि मेविणी । जेवाथे देखतां प्राणी । पळीं पाहे ॥ ७० ॥ येरी कडा
दायाई कुमरा । पिंगट केंस शोभती त्या मुखा । जेंस अस्तमानीं अवरा । दिसे लोहित ॥ ७१ ॥ पोले हाती रक्तवर्ण ।
भैत पोर्नर घदन । हासैसगिती नयन । माणिका हातरेले ॥ ७२ ॥ येव देखोनी दाविदाही । तेभाचा पाहु नकरी
मानसी । काए बोला जाहाला तयासी । तें ऐका तूमी ॥ ७३ ॥

प्रस्तावना—हे सर्व माण्डिये मासेन लिहिले आहे ह्या देखाण्या भाषा भितुर ही भाष परमेश्वराच्या वरत निरोपुमि योग्य एसी ठिसलि म्हणतु वण शुद्ध मराठी मधिया लोकासि नकळे देखुन ह्या पुराणाचा पद्ध नव्हता

जनांसि सुफलं होजसि, काय केलें, मायेच्या कयेश्वराचीं बहुतेक अवघडें उत्तरें सांडुन सांपुजेया कयेश्वरांचिये रिनु प्रमाणें जाणियेक सोर्पा ब्राह्मणांचे भायेचीं उत्तरें ठाईं ठाईं मिशरित करुन कवित्व सोपें केलें.

वामनपंडित—हे यथार्थदीपिका । यथारियत अर्थाची प्रकाशिका । स्वयं भगवत करितो टीका । मीह येयें कोणाची ॥ १९८ ॥ आतां त्याग बोलता जें धीपती । बोलिला कीं ' विचक्षण सर्वकर्मफलप्राप्तें ' ये रीती । अगा अर्जुना प्रकयें बोलती । पूर्वापर विचारें ॥ १९९ ॥ त्याचा ऐसा सिद्धांत । पोटी धरुनी बोलिला भगवत । कीं कर्म नित्य वेदोक्त तें निश्चित । करावे आणि फल त्याचें त्यागावें ॥ २०० ॥ सिद्धांत ऐसा अतरी । आणि मोष्टी टाकिली विचक्षणांवरी । कीं विचक्षण येसें बोलती म्हणूनी परी । जनांस अविचक्षणही वाटती विचक्षण ॥ २०१ ॥ यथार्थदीपिका १८.

व्यापक नसे शरीरी । तों भोग घडे कोणेपरी । अत एव सुखमतर परी । मिउनी भेदवादी म्हणती व्यापक ॥ १५० ॥ कीं चंदनाचा विंदु सुखमतर । परी दैत्यें व्यापी शरीर । ऐसें बोलती परतु चरणीं पडतां नीर । नग्वे ओला टिळा ललाटी, हें नकळे ॥ १५१ ॥ चरण भिजतीं जळीं । परी टिळा ओला नग्वे चंदनाचा कपाळीं । पाय पोळतां अग्निवाळीं । चंदन ललाटीं नग्वे उण ॥ १५२ ॥ तैसा छेदित हात । जीव दु खी नग्वे हृदयांत । तरी हा समजेल हृष्टांत । व्यापकत्वी ॥ १५३ ॥ यथार्थदीपिका अध्याय १५

तुकाराम—बाये उपदेखीला कोळहा । सुलें राव याचें भळा ॥ अती मारसी तें न चुकें । सज ही मारीतोखी भुके ॥ येव भळा भळा । निवाड तुझ्या तोंडे जाळा ॥ देहे तो जाहार । घडेल हा उपकार ॥ येव म्हणे मनीं । येसे जायें समजोनी ॥ गांठीं उकां उकां । त्याचा धर्म बोळे तुका ॥ (ज गा. ३०५१)

महानुभावीय गोपीभास्करकृत शुक्लचरित्र—भों पडलीं गया इद्रा । कलक लागला चद्रा । हयमागदा नरींद्रा । घडला पुनचु ॥ ९८ ॥ स्त्रीःच जाले नारदा । विटवना जालीं ऋषीशुभा । रावण पावला मगा । राक्षसी-सहित ॥ ९९ ॥ ब्रह्मया जाला अवमान । भस्मासुर जाले दहन । मृत्यु पावला दुर्घोषन । श्रौं ध्रौपदीचेंनि ॥ १०० ॥ तिलोत्तमं कारणें । दोन्ही दयां जालें मरणें ॥ पुरवा पुढविला उर्वशीनें ॥ १०१ ॥ कामाचेनि अभिमानें । सैवरीं आटवीं सैवरीं । नाडले बहुताकारणें । आयुष्य तुटती ॥ १०२ ॥ जन्ममरणाचा टेया । स्त्रीसुभेचि जोडला जीवां । जन्मानज्मीं दुःशिया सेवा । गेलिया रमे ॥ १०३ ॥ तुवा अर्जुना केला नपुंसक । पक्षिया केला वेदधोप । तैसा नको मज देत । रमे जाय जाय ॥ ४ ॥

गृहणकृत अष्टविवाहवर्णन—वाहावा जेणें विटविला शकर । तो महान दाटला फेंसा लेकर । ते मायराणी भादियुव । आग्रा पावलाचा ॥ विष्णु बरिले स्त्रीरूप मोहिनी । देखोनि ब्रह्मा भुलविला ततक्षणीं । कैस विचळला तपासोनि । आमुचेनि यारभें ॥ लवणासुराचेनि मांस । नारायण बुडाला न दिसे । तो हात देवोनि अनियाचे । कादिला कमलजा देवी ॥ पतिव्रते द्रव्यतिचेनि अभिलाषें । देव नळ जाल तनासरिसें । ते सामर्थ्यळ नेणवे कैसें । आग्रा राहलाचे ॥ गौतमाचिये अदिल्ये लागोनी । इद्रें केली कपटकरणी । तैहोनि चद्र कळाकिया सहस्रनयनी । मूर्ती इद्राची ॥ १५५ ॥

अठरावें शतक—या अठराव्या शतकांत मागील शिवशाहीच्या सेलची एकदर परिस्थिति बदलली त्यावेळचे वातावरण पर बदलले मुसलमानांविरुद्धीं वाटणारा परकीयपणा बहुतेक नाहीसा होला. शिवशाहीच्या व त्याबरोबरच स्वराज्यस्थापनेचा उत्साह व आनंद आत्मन मराठ्यांच्या हादींमाशीं शत्रुघ्नपतीच्या अस्मानुष छळामुळे व शाहूच्या कैदेमुळे एक प्रकारची सृष्टाची भावना छळसळत होती, परंतु शाहूच्या मुदकेनं सर्व परिस्थिति एकदम बदलली स्वाजित स्वराज्यादल जो एक जागता अभिमान हाता सा शाहूकारां राहिला नाही दिहापतीच्या मोहदतीने आपण मुक्त झालें व त्याच्याच मोहदतीने आपण सख्तनशीन झालों आहों, तेव्हां त्याच्या वृषावृक्षासप्रमाणें मराठ्यांचें राज्ययत्र फिरलें पाहिजे अशी शाहूची कल्पना होती मुख्य केंद्रकीं राजसत्तेची परकीयांवद्दल भावना ही अशा प्रकारची होती. हीच परकीयांवद्दल आत्मिकत्वाची मुख्य त्रिंभा भावसत्ताही पडली. हाच पराजितत्वाचा ठसा शाहूकालीन किंवा पेशवेकालीन मार्गेत उमटल्यास नवल काय! मूळ समजून तशी अस्त्याने मराठी भाषेच्या वापत किंवा मराठा धर्माच्या वापत जितकी जायत्यय ज्योत शिव व शत्रु ह्या छत्रपतींच्या काळांत लेवली तशी शाहू कारां तेवली नाही भाषेची मगारमिठी जी नदाम्नी काळांत बसली ती शिवकालांत तशीच राहिली किंवा थोडीशी

दिल्यावरी, परंतु पन्नावरत मात्र ही व्याप्त असून अवळली गेली व शिवशाहीत भाषेस्यर्था जे यांदेसे प्रयत्न झाले ते निरर्थक झाले. ऐक्य सुनिश्चित संस्कृत असल्या तरी त्याला फारशीच्या-कच्चाट्यातून मराठीला ओढविता आले नाही. कान्यात मात्र फारशी शब्द पार कमी आढळतात. राजदरबार, धर्मवहा, -याजगहाद, समुद्रनाथ वगैरे इत्येक क्षेत्रात फारशीमय मराठीच वापरली जात होती असे तत्कालीन पत्रव्यवहारावरून दिसते. मराठी व फारशी यांचा संवत्तदावण्यास आणखीहि एक कारण झाले. पेशवाईच्या प्रथमांर्धात मुलतः गिरीची परमावधि झाली. मुद्रगिरीत हर्षमर्षाचे प्रसंग याचपाचे ते महमदीयांशी किंवा अन्य भाषीयांशी. तेव्हा या धुमश्रीत कोण कोणाचे किर्ती शब्द घेतो, कोणाच्या भाषेचा परिणाम आपल्या भाषेवर झाला याचकडे लक्ष देण्यास कोणास पावत नव्हते. म्हणूनच बहामनी काळात मराठीच्या भाषेची जी एक फारशी भाषेची पोलादी चौकट घातली गेली त्याच चौकटीत पेशव्यांच्या साम्राजशाहीतहि मराठी भाषा जखडलेली दिसते. शिवाय बहामनी यादशाही किंवा तिची झालेली उत्तरकालीन शकळे किंवा त्यांच्यानंतर आलेली निजामत ह्या सर्व राक्षसती महमदी धर्माच्या होत्या तरी त्यांचा धर्माचा फडवेपणा इतका विकोपास न गेल्यामुळे इतर इष्टांनी त्या स्थानिक लोकांत सामावून गेल्या. ह्या सत्ताबिंदू तथीत लोकांना परकीपणा वाटला नाही. यामुळे त्यांच्या भाषेवर महमदीयांच्या साम्राज्याचा परिणाम झाला. मराठीवरील फारशीचा परिणाम ददावण्याचे हे आणखी एक कारण. फारशी शब्द मराठीत धिरून त्यांचा परकीपणा सामान्य लोकांच्या लक्षांत न येण्याइतके ते शब्द लोकांच्या आंगपठणी पडले. परंतु मोरोपतासारखे विद्वान् संस्कृत पंडित यांना परकी म्हणून दूरच ठेवीत. मोरोपताची कविता संस्कृतप्रभुर व स्वतः त्याने म्हटल्याप्रमाणे 'संस्कृतप्रभुराभिधित' अशीच आहे. परकी फारशी शब्द त्यात सहजा संपिडत नाहीत. मोरोपताची एकदर कविता वाटण लावतच आहे व ती रामजोशीसारख्या उदात्त कथेकन्याच्या रसळ बाणीतून लोकांत प्रसृत झाली व लोकांना त्या कवितेची गोडी उत्पन्न झाली. याचा परिणाम एकदर मराठी भाषेवर झाल्याशिवाय राहिला नसला पाहिजे. भक्त वाक्यातच एकदरत हे परकी शब्द न वापरण्याचा फटाश दिसतो. परंतु त्यांतहि मोरोपताच्या वाक्यसंपर्कात ते फारच कमी संपडतात. मोरोपताप्रमाणे महिपतीच्या मत्तलीलामुत्र इत्यादि लोकांच्या आपडीच्या प्रपांचाहि परिणाम एकदर फारशीचा जो जोर होत होता त्याला काही तरी प्रतिकारक झाला असावा. महिपतीची भाषा सोपी, सरळ, व रसळ असल्यामुळे सामान्य लोकांना ती सहज समजते व यामुळे असल्या भाषेचा इतर विद्वत्पूर्ण संस्कृतमिश्रित भाषेपेढून लोकांच्या मनावर अधिक परिणाम होतो. महिपतीच्या प्रभासारजेच थीरराचे पांडवप्रताप, हरिविजय, रामविजय इत्यादि ग्रंथहि लोकप्रसिद्ध होते. मात्र याची भाषा महिपतीपेक्षा जग भरल्या दर्जाची आहे. अशा रीतीने मोरोपत, महिपती, धीरप इत्यादि कवींनी वाक्यनिर्मित करून मराठी भाषेला उर्काप्रति नेली व फारशीचा जोर आपल्या प्रांतात तरी कमी केला आणि तिच्या एक निराळे वळण लाविले. यामुळे मराठीचे निरनिराळे दोन प्रवाह झाले. दुसरा प्रवाह शाहिरी वाक्यांत व लोकप्रचारातील भाषेत वाहावयास मिळतो. या शतकाच्या उत्तरार्धात त्याच्या व पोवाडे यांच्या रचनेला जोर येत चालला व पुढील एकोणिसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात तो तसाच अवलंबा दिसतो. हे शाहिरी-वाक्य सामान्य लोकांनी रचलेले व सामान्य लोकांकडिताच असल्यामुळे त्यात फारशी शब्द जरा अधिक आढळतात. ते शब्द त्या वेळी सामान्य लोकांच्या प्रचारात असले पाहिजेत. यावरून आपणास असे दिसून येईल की, फारशी ही मराठीवर आपला अमल घालवीत होती व मोरोपतासारखे विद्वान् तिच्या प्रसाराला प्रतिकार करीत होते व मराठीला संस्कृत वळण लावीत होते. अशाच रीतीने या काळात कवेश्वर, निजामबाबू, शामराज, म्हणदयार्णव, मय्युनी, इत्यादि कवींनी मराठी भाषेची उत्तम सेवा केली. ह्या त्यांच्या सेवेने मराठीला एक सुसंस्कृत असे वळण लाभले. सामान्य भाषेपेढून किंवा राजदरबाराच्या भाषेपेढून ही बरीच निराळी होती. या वेळी फारशीचा उच्चारार्थ झालेला परिणाम कथ, दन्तताराम, भद्राप्रणमिधित वगैरे इत्यादि ग्रंथांच्या यास्तीत जास्त दगोचर होता. शब्दांतील अ अर्धा किंवा तोकटा उच्चारण्याची फारशीची लक्ष्य मराठीत आली. उदा० गवत, नवल, द०. मूळचे व्यंजनांत फारशी शब्द मराठीत स्वरान्त उच्चारले जाऊ लागले आणि आंतर व्यंजनाहि स्वरान्त झाले. उदा० गुजरान्, निशान् हे शब्द गुजराण, निशाण असे मराठीत व्यंजित पावले. त्याप्रमाणे सकार, अकार, जतोर यांच्या ऐवजी, सरकार, अपकारी, अतार हे शब्द आले.

विशेषः—ए, ऐ, ओ, औ हे उच्चार जेदा शब्दांच्या आरंभी येतात ते. हा त्यांचा उच्चार वे, वै, वो, वी केले जातात. ही एकूच सव्य द्राविडी भाषांमध्ये आहे तीच पेशवेकालीन मराठीने कानडीच्या संघर्षाने उद्धरलेली प्रस्थापी. उदा० यीची, मैसीजे, यंबजी, येथान्याय, येक, योक, वोपच. इ आणि उ हे स्वर अंती असल्यास त्यांच्याऐवजी अ उच्चारण्याची एकूच दिवत येते. उदा० संतत (सतति), भाव (भाऊ), अम (अभि). मंजनाचे दिवत गालेले दिखते. उदा० हातीं (हातीं), अडायीच, शुच. क्रियापदांच्या रूपांत उपान्त्य इकार फार आढळतो. उदा० म्हणिजे, करितादे, असिले, करिजेतो, काढिले, असें या ऐवजी ऐसें हे रूप होते. उदा० पेशास, ऐसी, ऐसी इ० त्याप्रमाणे वैश्यामध्ये असें रूप तश्यामध्ये या ऐवजी आलेले दिखते. वृत्तीच्या 'न', 'नी' या प्रत्ययांच्या ऐवजी ने, नी हे प्रत्यय फार उपयोगात आणलेले दिखतात. उदा० याणी, त्याणे, त्याणी. 'प' आणि 'रा' याऐवजी 'स' येतो. उदा० निरंटेने, सिवाजी, थारी, जरी, च्यारसें. तालस्य आणि दततालस्य यांमध्ये पोंटाळा शालेलाहि फाक्ति दिखतो. उदा० च्यारसें. काही विशेष रूपः—दिश्यानें, दिहरी, आयके, प्रजंयकाल. नामांची व सर्वनामांची विभक्तिरूपे पुढे दिल्याप्रमाणे होतात. त्यात आणि हल्लींच्या रूपांत विशेष फरक आढळणार नाही. प्रथमेचा 'उ' प्रत्यय या काही नारियां हाहा. शब्दांचे मूळरूप तेच प्रथमेचे. द्वितीया व तृतीया—यासि, स्वामीस, राज्यास, थारी, कामथिरीस, स्वामीस, तयासी, लिगाते, गुणा, घनाप्रती. तृतीयाः—याणी, निरंटेने, सोदागरे, त्याणे. एचमीः—नगराहून, एयंप्रमेहून, देखीहून. पद्यीः—यांची, दाणापाणिग्याची, सतमीः—ईश्वरभजनी, मुक्तामी, अस्तमानां, गहरांत, हस्तकी, पोजेंत, जागां. विशेषणांचे सामान्यरूपः—पांचा खोकेककून, असिते थिरे. नामांच्या पुढे विशेषणे ठेवण्याची फारशी भाषेतील पद्धत मराठीत कधी कधी आढळते. उदा० अनानास शंभर, सारी च्यारसें, ग्रंथ श्रीशंकरभगवत्पूज्यादकृत, अनानास प्रजंयकालाची. शब्दयोगी असण्याच्या पूर्वी सामान्यरूपाऐवजी विभक्तीचे रूप आढळते. उदा० प्राहुतभायेंककून, गुरुशिष्यसेवादहयेंककून, शोकेककून. ही, वी, जी, शा खीलिगी सर्वनामांची रूपे हे, वे, जे, अर्शाच आढळतात. 'त्या' हे तो यांचे हे सामान्यरूप. तेंहि 'ते' असेच आढळते. उदा० 'ते समयां.' क्रियापदांची रूपेः—पतमानकाळः—करितादे, रचिजेत आहेत, प्रवर्तले आहेत, प्रवर्तले आहे, करिजेतो, होय, करी, आयके, म्हणे, मेळवी, वंदी, करिती, करिसी, नसे, जाणिजे, असे, गेले आहेत, रागितले आहे, आहेत, मरे, पणिले नवजाय. मृतकाळः—पाचो लागले, जाहलो, दांघले, करिते झाले, अडिले, दिहरी, मानले, केली, पाडविले, पावले, केला, आले, पोहोचले, होले, झाले, घडो न दे. भविष्यकाळः—देईन, म्हणाल, असेल, घडेल. आशयः—न पाडवीत जाणे. पूर्वकाळः पाचक घातुसावितेः—निघोन, होवोन, देखोन, म्हणोन, जावोन, म्हणोन, कहन, घडोन, घेऊन, जाऊन, काढून, घडून इ०. तुषतः—आणायस, करावयाची, वचाया.

अठराव्या शतकातील उत्तारे—पत्रज्यवहारः—सन १७२२, श. १६४४ भाद्रपद शुद्ध १४. स्वस्ति श्रीराग्यामिनेक शके ४९ शुभकृत नाम सवसरे भाद्रपद शुभ त्रयोदशी मंदवार क्षत्रियकुलावतच धीराज छत्रपतीश्यामी याणी समस्तराजकार्यधुरार... राजश्री कान्होजी आंगरे सरलेल यासि आशा केली ऐसी जे राजश्री नारो कृष्ण उपनाम जोशी बांडिल्य गोत्र हे स्वामीच्या राज्यातील पुरातन सेवक या राज्यांत निरंटेने सेवा केली त्याउपर सेवा सोडून आपला काल सार्पक ग्हाया याकरितां नानाकथा करून ईश्वरभजनीं लागले. यांची योगक्षेमाची अनुकूलता करून दिवल्याने स्वामींस व स्वामीच्या राज्यास धेयस्वर याकरितां विद्यालंगडचे मुक्तामी कैलासवासी थोरले स्वामी कसया मुष्ट ता पचनदी प्रा दामोद पैकीं त्कारी दामोली लारी च्यारसें पुत्रपौत्रां वृत्ती पूर्वी कांठवासी शिवाजी राजे दाजी याणी दिहरी प्रस्तुत नारो वृष्ण याणी वैकुण्ठवास केला. त्यांचे पोटी सतत नाहीं याकरितां त्यांचे भाव राजश्री माहादाजी कृष्ण व गोविंद कृष्ण याणी किंति केली व पुत्रे आणून दाखविली.—मराठ्यांच्या इतिहासाचीं साधनें, खंड २०, पृ. ४१५.

इ. स. १७६१—राजश्री मोराजी जिंदे नामनाद, जर्जेरे रानागिरी गोसावी यासी असतितल्हमी राज. मान्य थो राधुनाय बाजीराय, गुा हसले सितन मया व अलफ. तुम्ही पत्र पाठविले ते पावले. अनानास शंभर पाठविली आहेत म्हणोन लिहिले ते कळले. पेशास शंभर अनानास पै। अडायीसः येणे—आली, तीहि नासली.

असा नासका जिरस दुखन न पाठवीत जाणें. असें पूर्वी लिहिलें असतां हाशीं खतीस ह्याच घडन अनानासें प्रजननाची पाठविणी दे थोडे कामाची नसे पाठवी पाठवीत न जाणें. आणिजे.—म १, सा. १०, पृ. १

संयरी साी नमस्कार विनायना ता मद्यार पावेतो वतमान यथास्थित असे विशेष. काळ निरोप घेऊन आलो ते भरतमाना पाहोचला. नि. रा. नरहर बापु गृहगत भेटले. त्याणीं सांगितलें कीं मी कामगिरीस जातो तेव्हा आल्यावर पत्र देईन ते लष्करांतून चंद्रोदयीं निपोन नगरास गेले फडणीस तेथें होते त्यांस नेलें. बरोबर पौज आहे हें वतमान श्रीमतास आज कळलें त्याजवरून मजीं दिव्य आहे. रा. बाळोजी बागा सवाळी बाढ्यांत जाऊन लष्करांत गेले आहेत नगराहून बधी प बाळोजी तात्यास आणावयास सांगितलें आहे.—म १, सा. १०, पृ. १८६

निरंजनमाधव —आतां बाळमनुजानाम ग्रथ श्रीशंकर भगवत्सूत्रादिकृत त्याची टीका प्राकृतभाषेकरून कवि निरंजन करिताहे । त्यास प्राकृत म्हणजे अपभ्रंश होय असें असतां कदायशी प्रयोजन काय म्हणाल तर प्राकृत अर्थांतुच जविले तर दोषावह आहे । शब्दांतुच दोषावह नसे । म्हणवून बालगोपार्थ रचिलेंत आहेत । .. ऐशीं बाक्ये आहेत । जुरातन मिष्टरी प्रसंतले आहेत । हें पाहून मीही प्रसंतले आहे । गुह्यशिवसवादस्येवरून बाळमनुजाक्य प्रवृत्त झालें । त्यामध्ये स्वस्वार्थ जीव त्याचा वियेक पांचा श्लोकेकरून प्रयत्न करिजेतो ।

जरी कन्या घन्या निजगजनमाया मुचरिता । मने हे सामाया नवतरुणि कदर्पमरिता । शहा याची सारे करिति वृत्ती ऐवुनि गुणा । न आणी जे पायांविण अणिक तो यत्न मन ।। ४४ ।।—मुमद्राचपू.

श्रीधरकृत शिवलीलामृत —सौदागरे तें काढून । तीच्या हस्तकीं घातलें कण । येरी होयोनि आनंद घन । नेम करी तपाशीं ।। ५८ ।। पृथीचे मोल हें कण । मोही बरीतलक्षणी पणि । तीन दिवस सपूर्ण । दावी हुमची झाले मी ।। ५९ ।। त्यासि तें मानलें । सर्वेचि त्यानें दिव्यलिंग काढिलें । सूर्यप्रभेहून आगळें । तेज वणिलें मयाय ।। ६० ।। लिंग देखोनि ते वेळीं । महानदा तमय झाली । म्हणे जय जय चंद्रमौळी । म्हणोनि वदी लिंगातें ।। ६१ ।। त्याच्या आगेकडून । नृत्यशालेस लागला अग्र । जन घांवीं लागले चटुकडोन । एकचि हाक पाहली ।। ६२ ।। सीस आवच करी मदनारी । म्हणे अग्नि लागला ऊठ खबरी । येरी उठली धावरी । तब बाता मज वेतला ।। ६३ ।। तैश्वामाजी उडी घाडन । कठपास त्याचे काढून । कुबकुटमकूट दीखले सोढून । गेले पळोन बनाप्रती ।। ६४ ।।

—शिवलीलामृत अध्याय ११

मोरोपत केकावली —मुविच धन मेळवी वचन नावके आवरी । प्रपंचमर घे शिरीं करि कृपा पिता त्यावरी । असा जरि मने रुचे तरि न ता अमद धण । तसा तुजचि आवडे करिसि तूचि तद्रक्षण ।। १४ ।। पिता जरि विटे विटे न जननी कुपुर्वी विटे । दयामूनरसादधी न कुलकजले त्या फिटे । प्रसादपट क्षांकिती परि परा गुरुचे विटे । म्हणुनि म्हणती मल न कृण जन्मदेवें विटे ।। १५ ।।

ऐशीं वचनें बमला धर्म पयोनिधि जरीं विपें असितें ।

तेव्हा त्यासि वनाया शुद्धमना श्वेतबाहू घे असितें ।। १ ।।

सारा कुडू घनजय भारीन म्हणे मनीं न ऐष वदे ।

तें समजे स्वाश्रितजनतारक मलेंत घटों न केशव दे ।। २ ।।—वर्णपर्व—अध्याय ४१.

भाऊसाहेबाची वखर —इकडे भाऊसाहेबाकडील वर्तमान तरि लष्करांत महागाई झाली भोंवताले गिलचे फिरो लागले दाणापाण्याची रस्त पौजेंत बोचेंनाशीं झाली आणि जामदारखान्यातील खाजिना कुल रालीं आला अन्नकुळळ आणि दामदुसकाळ, दोनसि ऐक्य जालें मनुष्यास अन्नाचें खोबरें जालें. दिवसामध्ये मनुष्यास अर्धगाय भाकर मिळेंनाशीं जाली. येथें हत्ती घोडे यांचा विचार काय पहावा ! लष्कर केवळ जेरीस आलें. घोडे मनुष्यांची हिंमत हरली तमास पौजेंत निरवानिरव होऊ लागली. कोणास जगून कशा जाऊ असा भ्रंवसा नाहीसा जाला ते समर्थ भाऊसाहेब याणीं प्राणालसमय जाणून आपले जागा विरमय करिते जाले कीं, "आम्ही गनीम, मोगलाचे अन्नपाणी वद करावें तें न करतां आमचाच आटा वद जाला. तेव्हां सर्वे उपाय राहिला देशीहून कोणी कुमक करावी, तेही भारथा राहिलीं समारामें मुलें मनुष्ये आणिणीं पयदे वाईट केले, असो आप मेला जग बुदाळा याने देसी अलेख तें घडल." म्हणोन मनांत चटउतार करू लागले

एकोणिसावें शतकः—आधुनिक मराठी क्िया शिष्ट अभिजात मराठी, या शतकात यमली. या शतका तील मराठीची दोन स्थित्यनरे दिसतात. या शतकाच्या सुरुवातीला काही वर्षे पेशवाई होती, त्या वेळां पूर्वीची जुनी फारशीमिथ मराठीच उपयोगात होती. ही गोष्ट पुढें दिलेल्या पेशवाईतील पत्रव्यवहारवरून चांगली स्पष्ट होते. पेशवाईनंतरहि काही वर्षे हा पूर्वीच्या भाषेचा परिणाम कायम होता. शास्त्री पोद्दार्यातून आणि छाबण्यांतून फारशी शब्द असलेले आढळतात. अशा रीतीने साधारण माननें, इ. स. १८१८ मज्जे पेशवाई सुरुल्यानंतरची आणखी ७-८ वर्षे मिळून या एकोणिसाव्या शतकाची पहिली पयलीस वर्षे ही फारशीमिथ मराठीचा किंवा जुन्या मराठीचा काळ असे म्हणता येईल.

इ. स. १८१८ पासून इमजी अमल सुरू झाला, ही जी रायपत्रांत झाली तिच्याबरोबर भाषेच्या स्वरूपात आणि पेदेराव इत्यादि गोष्टीतदि फरक झाला. हिंदुस्थानला विद्यादान करणें हे आपले श्रेष्ठ कर्तव्य आहे असे त्या वेळीं गव्हर्नर असलेल्या एल्विन्स्टनसाहेबांला वाटलें व त्याप्रमाणें विद्यादान करून हिंदुस्थानला सुधारण्याचें काम त्यानें हातांत घेतलें. इ. स. १८२२ सालीं 'बॉय नेटिव्ह एज्युकेशन सोसायटी' नांवाची एक संस्था स्थापन झाली होती, तिच्या एल्विन्स्टननें सरकारांतून बक्षिसे देण्याकरितां आणि नवीन पुस्तकें छापण्याकरितां म्हणून पांच हजार पोटांची मदत देवविली.

एल्विन्स्टनसाहेबांची कारकीर्द सुरू होण्यापूर्वी ढाकारगाला प्रांतात एक मांड आंदोलन सुरू झालें होतें. त्याच मुख्य ठिकाण धीरामरू हे होय. येथें निस्ती मिशनर्यांनीं देवा भाषेची कौशल्याकरणें तयार करून प्रसिद्ध करण्याचा उद्योग चालविला होता. डॉ. विल्यम बॅरे हा मिशनरी पद्विन या मंडळीत असेल होता. त्यानें इ. स. १८१० मज्जे विज्ञानाच नांवाच्या पहिलाच्या साहाय्यानें मराठी-इमजी कोश छापून प्रसिद्ध केला. या ग्रंथांत मराठी चरित्रा ही पुस्तकें बाहेर पडलीं, आणि नंतर इमजी कारकीर्द सुरू झाली आणि पुस्तकें तयार करण्यास आणि छापण्यास सरकारांतून उत्तेजन मिळाल्यामुळे तीं पुष्कळच अविकाधिक तयार होऊ लागलीं. छापण्याची कडा सुभईत इड्ड इड्ड पसरत चालली आणि घरील पुस्तकांतील दोबटंच पुस्तक प्रसिद्ध आणि अत्यंत जुन्या अशा गणपत कृष्णाजीच्या छापखान्यांत छापलेलें आहे. अशा रीतीनें सरकारी उत्तेजनां आणि छापण्याच्या कलेच्या प्रसारांनें मराठीत ग्रंथाची वाढ झपाट्यानें होऊ लागली.

यापूर्वी मराठीत गोष्टी पुस्तकें होती व जीं होती त्यांची माहितीरि फारशी कोणास असावीसें दिसत नाहीं. किंतुना तो वाङ्मयप्रवाह एत झाला आणि सर्व मंडळी इमजी नव्या अवताराच्या हाळाळीनें दिपून गेली. गणितादि शास्त्रे जिवा व्याकरणकोश यासारखी पुस्तकें नसल्यानें तसलीं पुस्तकें तयार करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला आणि अनेकविध विषयांवर पुस्तकें तयार होऊ लागलीं.

इमजी अमदानीमुळे आणखी महत्वाचा पायदा म्हणजे इमजी भाषेतील वाङ्मयाचें पळें मोठें वाढून महा राष्ट्रीयाना उपरें झालें हा होय. पाश्चात्य वाङ्मय आणि विद्या शिकविण्याचें ठरल्यावर पुढें तर अनेक लोक हे वाणिजीचें दृष्ट पिकून तयार झाले आणि त्यांनीं इमजी वाङ्मययत्नात विह्वल निरनिराळ्या ग्रंथांची शिकार करून ती मायघरी आणून ठेविली. अशा रीतीनें इमजी ग्रंथांचें मराठीत भाषांतर करण्याचा एक नवीन प्रयास पडला. यापूर्वी सरकारी भाषा जशी फारशी होती व त्याप्रमाणें तिनें मराठीवर जबरदस्त पगडा बसविला तशी यापुढें इमजी राज-भाषा झाली आणि तिनें मराठीच्या घरांत आपला चतुःप्रवेश करण्यास सुरुवात केली. इमजी पुस्तकांच्या भाषांतरांतून इमजी तऱ्हेची वाच्यरचना आढळते.

मराठीत विरामचिह्ने या काळातच उपयोगांत येऊ लागलीं. ही इमजींतूनच मराठीत आली विराम चिह्नांच्या उपयोगाने अर्थगोच स्पष्ट होतो. त्याप्रमाणेंच प्रत्येक शब्द जोडून लिहिण्याचीहि प्रथा पडली.

या शतकात इमजी भाषेच्या परिणामांपेक्षां संस्कृत भाषेचाच परिणाम मराठीवर अधिक झालेला आहे. फारशी नामोहरम झाली ती इमजीच्या परिणामामुळे नवून संस्कृतच्या परिणामामुळे. हा संस्कृतचा परिणाम संस्कृतश शास्त्रीपंडितांनीं मराठीत लिहिण्यास सुरुवात केल्यामुळे झाला. सरकारनें हा शास्त्रीपंडितांकडून त्यांच्या मदतीनें अनेक पुस्तकें तयार केलीं व तींच पुस्तकें छापिल्यामुळे व त्यांचा प्रचार झाल्यामुळे तसलीच भाषा रुढ झाली.

असह्य नासका जिघ्रस ह्मन न पाठवीत जाणें, असें पूर्वी लिहिलें असतां हालीं रयतीस हेराण करून अनानासें प्रजाशाखाची पाठविर्तिन हे गोष्ट कामाची नसे. याउपरी पाठवीत न जाणें. जाणिजे. — म. इ. सा. १०, पृ. १

सेनची सां नमस्कार विजापना द्या मदवार पावेतो वर्तमान यथारिधत असे विशेष. फाळ निरोप घेऊन आतो ते अस्तमानी पाहोचली. चि. रा. नरहर वापू दादरांत भेटले. त्याणीं सांगितलें कीं मी कामगिरीस जातो. तेवून आल्यावर पत्र देईन. ते लष्करातून चंद्रोदरीं निघोन नगरास गेले. पडणीस तेथें होते त्यांस नेलें. खोरर पौज आहे. हें वर्तमान श्रीमतास आज कळलें. त्याजवरून मज्जी दिव आहो. रा. बाळोजी बाग सकाळीं वाढयांत जाऊन लष्करांत गेले आहेत. नगराहून वरी प बाळोजी तात्यास आणावयास सांगितलें आहे. — म. इ. सा. १०, पृ. ३८६

निरंजनमाधव. — अतां वाक्यमुधानाम ग्रय श्रीशंकर भगवत्पूज्यपादकृत त्याची टीका प्राकृतभाषेकरून कवि निरंजन करिताहे । त्यास प्राकृत गृहणिजे अपशब्द होय असें जसतां कथवयाची प्रयोजन काय गृहणाल तरि प्राकृत अर्थावृत्त असिले तरि दोषावह आहे । शब्दाद्वयत दोषावह नव्हे । गृहणवून बाल्योपार्थ रचिजेत आहेत ।..... ऐश्यां पावयें आहेत । पुरातन शिष्टही प्रवर्तले आहेत । हें पाहून मीही प्रवर्तलों आहे । शुद्धशिष्यसवादरूपेकरून तत्त्वमसिवाक्य प्रवृत्त झालें । त्यामध्यें स्वपदायें जीव त्याचा विवेक पांचा श्लोकेकरून प्रगम करिजेतो ।

असा कन्या कन्या त्रिजगजनमान्या मुचरिता । नव्हे हे सामान्या नवतरुणि वदर्यमरिता । रघुही थीची सारे करिति नृपती ऐकुनि गुणा । न आणी जे वार्धाविण अणिक तो वदम मना ॥ ४४ ॥ — सुभद्राचपु.

श्रीधरकृत दिवलीलामृत. — सांदापरे तें काढून । तीच्या हस्तकीं घातलें ककण । येरी होवोनि आनंद घन । नेम करी तयारी ॥ ५८ ॥ पुर्वीचें मोल हें ककण । मीही वर्तिसलक्षणी पदिण । तीन दिवस सपूर्ण । दासी तुमची शालें मी ॥ ५९ ॥ तपासि तें मानलें । सर्वेचि त्याणें दिव्यलिंग काढिलें । स्वयंप्रभेहून आगळें । तेज वणिलें नवजाय ॥ ६० ॥ लिंग देखोनि ते येळीं । महानदा तमय शाली । गृणे जय जय चंद्रमौळी । गृणोनि वदी लिंगातें ॥ ६१ ॥ त्याच्या आलेकहन । नृपशाळेस लागला अग्र । जन धांवो लागले चहुकडोन । एकचि हांक आहली ॥ ६२ ॥ तीस लावच करी मदनारी । गृणे अग्नि लागला ऊठ लवकरी । येरी उडली घावरी । तब बातामज चेतला ॥ ६३ ॥ तैशामाजी उडी घाउन । कडपास त्याचे काढून । पुस्तुडमर्कट दीघले सोडून । गेले पळोन वनाप्रती ॥ ६४ ॥

— शिवलीलामृत अध्याय ११

मोरोपंत केकावली — मुविच धन मेळवीं बचन आयके आवरी । प्रपचभर घे शिरीं करि वृषा पिता घावरी ॥ असा जरि नसे रुचे तरि न तो अमर छण । तसा गुजवि आयबे करिसि तूचि तद्रक्षण ॥ ९४ ॥ पिता जरि धिटे विटो न जननी कुपुत्रीं विटे । दयामुनरसाईधी न कुलकजलें त्या फिटे । प्रसादपट साकिती परि परा शुभेचि फिटे । गृणुनि गृणती भले न कृण कर्मदेचें फिटे ॥ ९५ ॥

ऐशीं बचनें यमला घर्म पयोनिधि जसीं विषें असितें ।

तेव्हा त्यासि वधाया शुभमना श्वेतबाहू घे असितें ॥ १ ॥

साला हुद घनजय मारीन गृणे मनीं न लेख बदे ।

तें समजे स्वाश्रितजनतारक मल्लें थडों न केराय दे ॥ २ ॥ — कर्णपर्व — अध्याय ४१.

भाऊसाहेबांची घरर — इकडे भाऊसाहेबांकडील वर्तमान तरि लष्करांत महागाई शाली. भोंवतालें गिळचे फिरीं लागले. दाणापाणिवांची रस्त पौजेंत पोचेनाशी ह्याली आणि जामदारखात्यांतील खजिना कुल पाली आला. असदुष्काळ आणि दामदुष्काळ, दोनीस ऐक्य जालें. मनुष्यास अन्नाचें खोबरें जालें. दिवसामध्यें मनुष्यास अर्धेगाव भाकर मिळेनाशी जाली. येथें हत्ती घोडे यांचा विचार काय पहावा ? लष्कर केवळ जेरीस आलें. घोडे मनुष्यांची हिमत हरली. तमाम पौजेंत निरवानिरव होऊ लागली. कोणास जणून कसा जाऊ असा भरवसा नाहींसा जाला. ते समयी भाऊसाहेब याणी प्राणतसमय जाणून आपले जागा विरमय करिते जाले कीं, “आम्ही गनीम, मोगलाचे अन्नपाणी नद करावें. तें न करतां आमचाच आटा बंद जाला. तेव्हा सर्व उपाय राहिला. देखीहून कोणी कुमक करावी, तेदी आम्हा राहिली. समागमें तुलें मनुष्ये आणिं एवढें बाईट केले. अशी. आप मेला जग बुडाला. ज्याने दीर्घा असेल तें घडेल. ” गृणोन मनांत चढउतार करू लागले.

एकोणिसावें शतकः—आधुनिक मराठी क्िया शिष्ट अभिजात मराठी, या शतकात बनली. या शतकातील मराठीची दोन स्थित्यंतरे दिसतात. या शतकाच्या सुरुवातीला काही वर्षे पेशवाई होती, त्या वेळी पूर्वीची जुनी मराठीमिथ मराठीच उपयोगात होती. ही मोठ पुढे दिलेल्या पेशवाईतील पन्नासवहारावरून चांगली स्पष्ट होते. पेशवाईनंतरहि काही वर्षे हा पूर्वीच्या भाषेचा परिणाम कायम होता. शास्त्री पोवाड्यांतून आणि छावण्यांतून फारशी शब्द असलेले आढळतात. अशा रीतीने साधारण मानने, इ. स. १८१८ मध्ये पेशवाई बुडाल्यानंतरची आणखी ७-८ वर्षे मिळून या एकोणिसाव्या शतकाची पहिली पंचवीस वर्षे ही फारशीमिथ मराठीचा किंवा जुन्या मराठीचा काळ असे म्हणता येईल.

इ. स. १८१८ पासून इमजी अमल सुरू झाला. ही जी राज्यकर्तांति शाही तिथ्याबरोबर भाषेच्या स्वरूपात आणि पेशवाई इत्यादि गोष्टीतहि फरक झाला. हिंदुस्थानला विद्यादान करणे हे आपले श्रेष्ठ कर्तव्य आहे असे त्या वेळी गव्हर्नर असलेल्या एलफिन्स्टनसाहेबाला वाटले व त्याप्रमाणे विद्यादान करून हिंदुस्थानला मुधारण्याचे काम त्याने हातांत घेतले. इ. स. १८२२ साली 'वेबे नेटिव्ह एज्युकेशन सोसायटी' नांवाची एक संस्था स्थापन झाली होती, तिला एलफिन्स्टनने सरकारांतून बक्षिसे देण्याकरिता आणि नवीन पुस्तके छापण्याकरिता म्हणून पांच हजार पोडांची मदत देवविली.

एलफिन्स्टनसाहेबाची कारकीर्द सुरू होण्यापूर्वी ढाकाजाला प्रांतांत एक मोठ आंदोलन सुरू झाले होते. त्याच मुख्य ठिकाण श्रीरामपूर हे होय. येथे ख्रिस्ती मिशनर्यांनी देशा भाषेची कोशम्यकरणे तयार करून प्रसिद्ध करण्याचा उद्योग चावडिला होता. डॉ. विलियम करे हा मिशनरी पंडित या मठळीत अमेरल होता. त्याने इ. स. १८१० मध्ये विद्यानाथ नांवाच्या पंडिताच्या साहाय्याने मराठी इमजी कोश छापून प्रसिद्ध केला. या ग्रंथांत मराठी शब्द मोठी ठसे करून छापले आहेत. यानंतर आणखी सिंहासनराजिशी, रघूजी मोंस्व्याची घशाबळी, गीतामाधवचंद्रिका ही पुस्तके बाहेर पडली, आणि नंतर इमजी कारकीर्द सुरू झाली आणि पुस्तके तयार करण्यास आणि छापण्यास सरकारांतून उन्नेजन मिळाल्यामुळे ती पुकळच अधिकधिक तयार होऊ लागली. छापण्याची कडा घुसईत हळू हळू पसरत चालली आणि बरील पुस्तकांतील शेवटचे पुस्तक प्रसिद्ध आणि अत्यंत जुन्या अशा गणपत कृष्णाजीच्या ठारखान्यांत छापलेले आहे. अशा रीतीने सरकारी उन्नेजनाने आणि छापण्याच्या कलेच्या प्रचारांने मराठीत ग्रंथांची वाढ झाल्याने होऊ लागली.

यापूर्वी मराठीत पोर्ती पुस्तके होती व जी होती त्याची माहितीहि फारशी कोणास ज्ञातवीसे दिसत नाही. फिरदुना तो वाङ्मयप्रवाद एत झाला आणि सर्व मंडळी इमजी नव्या अवताराच्या हाखाळीने दिपून गेली. गणितादि शास्त्रे किंवा व्याकरणकोश यांसारखी पुस्तके नसल्याने तत्सर्ग पुस्तके तयार करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला आणि अनेकविध विषयांवर पुस्तके तयार होऊ लागली.

इमजी अमदानीमुळे आणखी महत्वाचा पायदा म्हणजे इमजी भाषेतील बाङ्मयाचे भले मोठे दालन मराठीराष्ट्रीयाना उघडें झाले हा होय. पायाच्या वाङ्मय आणि विद्या शिकविण्याचे ठरल्यावर पुढे तर अनेक लोक हे वाणिजांने दूध पिऊन तयार झाले आणि त्यांनी इमजी वाङ्मयपत्रांत विहलून निरनिराळ्या ग्रंथांची शिफार करून ती मायघरी आणून ठेविली अशा रीतीने इमजी ग्रंथांचे मराठीत भाषांतर करण्याचा एक नवीन प्रवात पडला. यापूर्वी नसकारी भाषा जशी फारशी होती व त्याप्रमाणे तिने मराठीवर जबरदस्त पगडा बसविला तरी यापुढे इमजी राजभाषा झाली आणि तिने मराठीच्या घरांत आपला चतुर्पवेश करण्यास सुरुवात केली. इमजी पुस्तकांच्या भाषांतरांतून इमजी तऱ्हेची वाङ्मयरचना आढळते

मराठीत विरामचिह्ने या काळातच उपयोगात येऊ लागली. ही इमजीतूनच मराठीत आली विरामचिह्नाच्या उपयोगाने अर्थबोध स्पष्ट होतो. त्याप्रमाणेच प्रत्येक शब्द तोडून लिहिण्याचीहि प्रथा पडली.

या शतकात इमजी भाषेच्या परिणामापेक्षा संस्कृत भाषेचाच परिणाम मराठीवर अधिक झालेला आहे. फारशी नामोहरम झाली ती इमजीच्या परिणामामुळे नवून संस्कृतच्या परिणामामुळे. हा संस्कृतचा परिणाम संस्कृतज्ञ शास्त्रीपंडितांनी मराठीत लिहिण्यास सुरुवात केल्यामुळे झाला. सरकारने हा शास्त्रीपंडितांकडून त्यांच्या मदतीने अनेक पुस्तके तयार केली व तीच पुस्तके छापिल्यामुळे व त्यांचा प्रसार झाल्यामुळे तत्सर्गीय भाषा रूढ झाली

इमनी शब्दांच्या अवलंबून अमदानीत विद्यासाधनें जे रचणिले गेले व त्यांच्यामार्फत जी पुस्तके लिहिली तेनीं तीं सर्व पुस्तके शास्त्रीयशैलीकडून लिहिलीं गेलीं व त्यामुळे त्यांच्या संस्कृतप्रचुर भाषेचा मराठीवर परिणाम झाला. जामेकर, सतेकर, चिपळूणकर वगैरे कवीं मदली शास्त्री होती आणि त्यांनीं लिहिलेल्या अनेक प्राथमिक पुस्तकांत उर्दू शब्दांस बारा मिळाल्या नाहीं. मराठी बुन्याद पदांत उर्दू शब्द कमीच होते व त्याच भाषापद्धतीचा त्यांनीं स्वीकार केला, आणि अद्यां गीतोंनें मराठीचें पहिले साधें रूप जाऊन तिला पद्धिती किंवा शास्त्रीय बळण लागलें, आणि तिला भारदस्त व पोत स्वरूप प्राप्त झालें. शास्त्रीमंडळी मराठी लिखाणांत पारशी उर्दू शब्द वापरण्याच्या गवतीत किती प्रतिकूल होती ही गोष्ट मराठी भाषेचा कोण गृहण जो शास्त्रीमंडळीकडून पहिला मराठी कोण तयार करण्यांत आला त्याच्या प्रस्तावनेमध्ये त्यांनीं पारशी शब्दांविद्दल जें मत व्यक्त केलें आहे त्यावरून स्पष्ट होईल.

“या देशीचें राज्य पूर्वीं कितीएक वर्षे यवनानीं केलें, त्यामुळे यवनी भाषेतील द्र, तयार, रोज, सारगुदस्त इत्यादि कितीएक शब्द या भाषेंत मिसळले आहेत. ते राजकीय व्यवहाराचे अनुरोधानें आले अथवा राजकीय व्यवहाराचे प्राधान्यरहून वर्ततात आणि तेथेंच शोभतात. इतर साधारण व्यवहारी सरासरी बरे दिसतात, पण शास्त्रीय व्यवहारासर्फी मोठे गृहण जी भाषा तीत तर अगदीच शोभत नाहींत. याकरितां मोठे भाषेंत ते शब्द वेळ नयेत.”

या शतकांत भाषेचें नें स्वरूप साधारण मानतें निश्चित झालें त्यांत छद्म देशीपणा दिसत नाहीं ‘इम्रज्जांची अमदानी प्रथम सुरू झाली ती कोंकणांत व तिच्या सुराखाचें व स्वास्थ्याचें मुख प्रथम लाभले तें तेथील लोकांना, त्यांच्या शिक्षणाचें, सुभारणाचें व संस्कृतीचें बीज तेथें रुजून तेथील लोक त्यांच्याशीं उबकर समरत होऊ शकले. नवीन पादांघ्रात केलेल्या प्रदेशांत इम्रज्जांनीं ज्या कांहीं सुभारणा सुरू केल्या त्या अर्थात ह्या लोकांच्याच सव्यानें केल्या असल्या पाहिजेत. ह्या लोकांत मुरईच्या आणि कोंकणच्या लोकांचा भरणा विशेष होता. त्यामुळे इम्रज्जांनीं जें भाषा शिक्षण सुरू केलें त्यावर कोंकणी भाषेचा परिणाम झाला. पूर्वीचा छद्म देशीपणा जाऊन मराठीवर कोंकणी भाषेचा थोडासा ठसा उमटला, ही स्थिति विजुशास्त्र्यांच्या नियममालेपर्यंत होती. गृहजे या शतकांत पहिली पंचवीस वर्षे जुन्या मराठीचीं आणि नंतरचीं पन्नास वर्षे हीं कोंकणी ठसा उमटलेल्या व शास्त्रीय बळण प्राप्त झालेल्या अद्यां मराठीचीं व नगरचीं वर्षे आधुनिक भारदस्त आणि शिष्ट मराठीचीं, विजुशास्त्र्यांनीच भाषेला हें उच्च स्वरूप प्राप्त करून दिलें व त्यांची भाषा हीच शिष्ट किंवा सम्यवर्ति मराठी गृहण मानली गेली, हे जे हीन भाग पाडले हे मराठीच्या या शतकांतील तीन अवस्थांस घेऊन पाहिले, मात्र त्यातील मंद सूत्र आहे. पहिल्या पाच शतकांतील भाषेचें स्वरूप पुढील दोनही भागांतील स्वरूपापेक्षा निराळे आहे हें मात्र चटकन लक्षांत घेण्यासारखें आहे.

या शतकांत बाह्ययनिमित्ति पार झाली. फौज, व्याकरण, इत्यादि शास्त्रीय ग्रंथ, नाटक, नायले, कथा, इत्यादि ललितसाध्या, चरित्रे, निबंध, इतिहास, भूगोल इत्यादि बाह्यसाध्या प्रत्येक शास्त्रीतील ग्रंथ तयार झाले. यापुढे, बाह्यशास्त्री जमिंदार, परधाराभक्त गोडबोले, दादासा पोद्दार, कृष्णशास्त्री, लोकहितवादी, बाबा पदमनजी, विठोबा अण्णा, विजुशास्त्री, टिळक, आगरकर, केशवसुत इत्यादि अनेक प्रयत्नकार या शतकांतील होत.

या शतकांतील मराठी व इर्ली प्रचलित असलेली मराठी यांमध्ये फरक आढळत नसल्याने पुढें भाषेच्या स्वरूपासंबंधी विचार केलें नाहीं चिपळूणकरांच्या पूर्वीच्या काळांत कांहीं बोर्दी रूपें व शब्द मात्र जुन्या तऱ्हेचे आहेत. इर्ली तशीं रूपें व ते शब्द प्रचारांत नाहींत, उदाहरणार्थ कांहीं देतो.

यांला, (त्यांना), त्याणीं (त्यांनी), घऊ आदरिले (वेतले, स्वीकारिले), पण चाटला (पण घाविला), रयांवास्त (त्यांच्याकडून), त्यांची आर्हयां (त्यांचे आर्हवार), बालायाची (बालण्याची), सुरय वैकहन (मुद्रयत), याकडे (यांत), याकरिता (याकरिता), बल्यबदरकरतां (या कारणे त्यास (बाह्यबदरकरत्यास) जा जा (ब्या-ग्वा), भाषेचा (भाषेच्या), अलवानजी (मुहजी), बोलवायें (बोलवाचीत असे), बलावयास लागत असे (बलाय लागे).

एकोणिसाव्या शतकातील उतारे-परव्यवहारः—दृढवत विनवि उपरी तुम्ही चिठो पाडविली ती पावली. लिहिना मजूर कळरा. त्यास आंग्रजांनीं तह दारमदार करून झाला. त्यांकडून आतां आगरीक बहानीं घेईं राहिले नाहीं. पळटणें बाफर होतील, हा सबाब दुर्हास होता. त्यास, भीदयेनें ता प्रकार झाला नाहीं व आग्दी

केला नाही. तहाचा तपशीलही, तुम्हाकडील ग्रंथयथे येथे आहेत, त्यांचे लिहिल्यावरून वळे. मसहतीचे प्रवर्ण तुम्ही व राजाशी भीषर लक्ष्मण व कुण्णराव माधव ऐसे भिवर्ण, त्यांत कुण्णराव माधव याचा प्रकार श्रीजीनें तसा केला. आतां राहतांना तुम्ही उभयतां आहां. तुमचे मनात जो जो अदेश होता, तो कांणताहि एक नाही. पुढें धैर्य घेऊन चालणें आहे. उपा स्थली तुम्ही जाण्याचें योजिलें होतें त्याप्रती जाणें तों जालें असेल. परंतु तुमची भेट जाल्यानंतर हे सर्व प्रकाश बोलण्यांत येतील, तेव्हां सविस्तर समजण्यांत येईल. धैर्य व विचार तुम्हासमतिमानीं सोडू नये, जसे लिहून पाठविलें तसें मनांत तुम्हीही ठेऊन असवें. नारायण रावजी तुम्हांस माझे लिहिले हेंच कीं जें कर्ने तें वाळावर नजर देऊन केलें. त्यास आतां सर्व माझे तुम्ही. जे जे सोयती आहां त्यांहीनीं धैर्य व मरुलत जुद्ध नये हे तुमची व माझी व उभयतांचीं बोलणीं जाहलीच होतों. याप्रमाणें उद्गोस असावा.....यहुत वाय लिहिलें हें विनंति.—राजवाडे, रवड १०, पृ. ४८४.

ब्राह्मण जातींत कोणी कन्येचा नक्त ऐवज बगेरे देखील कर्जेवाम कांहींएक वरपक्षापासून न घेतां कन्या देऊन विवाह करावे. याप्रमाणें तुम्ही तालुके मजकूर येथील धर्माधिकारी व जोशी व उपाध्ये व समस्त ब्राह्मण व देशमुख व देसायडे व सोत व मुत्कर्णी व महाजन यांस ताकीद करावी. ताकीद केली असतां कन्येचा नक्त ऐवज बगेरे व कर्जेवाम घेऊन विवाह करितां त्यांस विवाह होताच परचेवर वरपक्षानें व मध्यस्थानें सरकारांत तुम्हांस समजवावें. नंतर येथील चौकशी तुम्ही करून कन्यापक्षानें वरपक्षापासून घेतलें असेल तें वरपक्षास मागारे देऊन कन्यासंवापासून तितकीं गुन्हेगारी सरकारांत प्यावी. व मध्यस्थानें घेतलें असेल तें मध्यस्थास माग करावें. वरपक्ष व मध्यस्थ या उभयतांनीं सरकारांत न समजावितो परमारे सरकारांत समजल्यास वन्यापक्षानें वरपक्षापासून घेतलें असेल तें व तितकीं गुन्हेगारी व वरपक्षापासून दुप्पट गुन्हेगारी व मध्यस्थापासून मध्यस्थारहल घेतलें असेल तें व तितकीं गुन्हेगारी याप्रमाणें सरकारांत तालुके मजकुराकडे प्यावयाचा ठराव करून हे सनद तुम्हांस सादर केली असे.

(चाड रोजनिशी—दुसरा मार्गारव, ५ पृ. २६६).

पोवाडा:—प्रतिवर्षिक दक्षणा लक्ष ब्रह्मण धावणमार्शी । असा धर्म आहे जुटें आवतर कोण्या ग्रामासी । निरिच्छ योगी ध्याती गाती जे ईश्वरनामासी ॥ अन्नन्न वनधान्य तयाच्या चाडिती धामासी । नदादिप नैवेद्य दाईं दाईं विडल रामासी । उच्छाहास दिव्हे गाव सुभद्रामुताया मामासी ॥ किंतीक विडे उचलून पावले मृत सगामासी । त्याचि पुत्र पौतास मागें नाही दुष्काळदामासी । मुलस सरजामास देऊन केली कायम गलिमाई । मनुष्यमायादिकांचे माहेर होति येराचाई ॥ (पे. वे. ४२९)

जग्याजीनें त्याला तें औपध दिलें. त्याणीं पूर्वी करीत असत तशीं येडीवाकडों तोंडें न करिता तें पेंऊ आदरिलें. तें अधिक संतोषानें कोण घेतो याविषयी त्यांचा फण चालला. त्या औपधानें गुण लक्षकच आला आणि हीं बरीं झालीं, त्यानंतर त्यांपासून कधीं अभ्यास होई तेव्हा पारिपत्याचा धाक दाखविणे झालें तर त्यांचीं आईवर्षी त्यांस म्हणत कीं "आम्हीं तुम्हांस स्वतंत्र करूं." त्या शब्दानें त्यास असें भय होई कीं तुम्हास बदिशाळेंत टाकु असें म्हटल्यानें तसें भय पाटत नसे.—पालमित्र, आशुति १ लो.

महाराष्ट्र भाषा म्हणजे महाराष्ट्रदेशी राहणारे जे देशस्थ ब्राह्मणादिक लोक त्याची बोलायाची प्राकृत भाषा. तिचा कोश म्हणजे त्या भाषेंत शब्द येतात त्यांचा कोश. कोश शब्दाचा सामान्यतः हा अर्थ आहे कीं प्रसर्गा प्रयोगार्थ वाहेर काढावयाचा जो अर्थसंपात त्याचें समजावें सांठवण. राजकीयादि व्यवहारेणयोगी जीं मोहरा, पुतळ्या, होन, हत्ये इत्यादि द्रव्ये यांचे सांठवण जे भांडारगृह त्यास जशी कोश ही सहा प्रसिद्ध आहे तशी वाक्यहारोपवांगी जे शब्द तत्समग्ररूप जो प्रथ त्यास ही सहा प्रसिद्ध आहे. राजकीयादि व्यवहारास मुख्य वेवस्त आश्रय जसे द्रव्य, त्याच प्रकारें वा वाक्यवहारास आश्रय शब्द होत. द्रव्यकोश आणि शब्दकोश यांचे सर्व गोष्टींनीं साधर्म्य आहे परंतु द्रव्यकोश सत्य आणि हा अशक्य एवढा मात्र याचें विशेष आहे. याजवरितां माग्यवहारावर्ता जो कोणो त्यास शब्दकोश पाहिजे म्हणून जा जा मागिनें व्यवहार करावयाचा त्या त्या भाषेचा कोशावर सर्वांचा आदर अवश्य असावा.—महाराष्ट्र भाषेचा कोश १८२९ प्रस्तावना.

आमच्या अस्तवानजीष्टा व्याकरण किंवा गणित पार चालेल येत होतें असें नाही. तसेंच त्यांचे मोडी अक्षरहि चांगले नव्हतें. ते ब्राह्मणजातीचे असून त्यांस नवीं अक्षर्यापुरते इंग्रजी येत होतें. ते फार सालची होतें.

मुलांस धाळत घालताना सरस्वतीपूजनाच्या निमित्ताने त्यास शर्चाप्रमाणे पागोटें बगैरे देण्याची तेव्हा चाल होती. निदान काहीं दधिणा तरी घावी लागत असे. शिवाय धाळेंतील मुलांस मिठाई बगैरे वांटीत. आमच्या गुरुपत्नीने कर्णामर्षी घन आर्द्रवापांच्या मुलांस घरी जेवाययास बोलकें. अव्राह्मण मुलांस दूर ओढ्यावर बसावयास लागत असे. इतकेंच नाही तर त्यास त्यांच्या उघद्या पत्रावळी बाहेर उचलून टाकून जेवणाची जागा शेणानें सारवून काढावी लागत असे. ही जेवणावळ स्वार्थाची असे. मुलांस आमच्या गुरुपत्नीस मोजनाच्या दामदुप्पट दधिणा चोळखण बगैरे चार्ब लागत असे.—बाया पदमनजी, अरुणोदय.

भायेंत गद्य ग्रंथांचा प्रचार सुरू होणें हें लोकसुधारणेचे एक मोठें चिन्ह आहे. कारण पद्यरचना सोडून देऊन गद्याकडे जेव्हा लोकांचा कल होतो, तेव्हा केवळ मनोरंजन करणाऱ्या विषयांहून अधिक योग्यतेच्या विषयांकडे त्यांचीं मनं प्रवृत्त झालीं असें दिसून येतें. गद्यांत जो विषय लिहायचा तो अर्थातच शास्त्रीय बगैरे असावयाचा. तो छदांत रचणें केवळ अप्रयोजक असून सर्वांस खळ रीतीनें समजण्याकरिता अर्थातच व्यावहारिक भायेंत लिहाया लागतो. तेव्हा ही दुसरी रीत पडणें हे राष्ट्राच्या सज्जन अवस्थेचें विशेष सूचक होय हें उघड आहे.—निबंध-माला, पृ. ५५४.

कोणतेंहि मोठें इत्य होण्यास मनुष्याची कर्तव्यगर्ग आणि ईश्वरी कृपा अथवा अज्ञेय साधनाची अनुकूलता दोन्ही गोष्टी असल्या लागतात. पंकी एक गोष्ट जरी आपल्या ताब्यातील नसली तरी दुसरी थोडीबहुत तरी प्रयत्नाच्या आद्ये व तेवढ्याचपुरता मनुष्यानें नेहमीं प्रयत्न केला पाहिजे. प्रयत्नवाद आणि दैववाद यांचा प्यानीं प्यानीं म्हणून मिलाफ घातला आहे त्यांनीं त्यांनीं तो अशाच प्रकारें पातलेला आहे. नुसत्या प्रयत्नानें काहीं होत नाही व नुसत्या दैवामेही काहीं होत नाही व विशेषकरून मोठमोठ्या गोष्टी घडून येण्यास दोन्हींचीही सारस्तीच अनुकूलता लागते. —टिळक, केसरी १८९६.

मृष्टि आणि कविः—पयस्यो गाते ही मृदुपनरवें मृष्टि मधुर । कसा गाऊ तीष्ण्याबुद्धति पद मी पामर नर । तशी ती गातांना धृतिमुग्धा तों पाक्षिकवनें । कशासाठी गावीं अरसे कवनें मी रचवदनें ॥ १ ॥ मियांनीं मृष्टीच्या पल्लखळ अशी मृष्टि रवता । तुणाचीं दाळत्या भजल तसले अथु कविता । निशीर्षी ती तैशी हड्ड मृदु-महद्वास करिता । कवीची गा कोण्या तजिल तसले श्वास दुहिता ॥ २ ॥ केशवसुत पृ. ६.

या शतकांत वायव्याचें भाषांतर व इतर किस्ती वाच्य काही तयार झाले. त्याची भाषाबद्धति अगदींच निशाली असल्यामुळे तिचे दोन नमुने पुढें दिले आहेत.

प्राचीन-करारः—१. तुझा देव परमेश्वर तुझा दयाचा देश देतो, त्या राष्ट्राचा विनाश जेव्हा तुझा देव परमेश्वर करील आणि तू त्यांचें बतन घेऊन त्यांच्या नगरांत व त्यांच्या घरांत बसशील, २. तेव्हा तुझा देव परमेश्वर तुझा जो देश बतनसाठी देतो, त्या आपल्या देशांत तू आपल्यासाठी तीन नगरे बेगळी देव. ३. तुझा देव परमेश्वर तुझा जो देश बतन करून देईल त्याच्या विरतापचे तू तीन विभाग करून आपल्यासाठी मार्ग सिद्ध कर; आणि असें व्हावें कीं ज्यानें घात कंझ त्या प्रत्येकनें तें पळून जावें. —अध्याय १९, अनुवाद

जो आकाशांत राहलो त्या तुझकडे मी आपली दृष्टि बर लावितों. पाहा जरी चाकरांची दृष्टि आपल्या घन्याच्या हाताकडे, जरी चाकरिणींची दृष्टि आपल्या भनिणीच्या हाताकडे असली, तरी आमची दृष्टि आमचा देव परमेश्वर आम्हांवर कृपा करी तोंपर्यंत, त्याकडे आहे. हे परमेश्वरा, तू आम्हांवर कृपा कर, आम्हांवर कृपा कर, कारण कीं आम्ही फार तुझ खाली. जे निष्काळजी, त्यांच्या निंदेनें आणि गर्विष्टांच्या तुच्छतेनें आमचा प्राण आम्हांमध्यें पार व्यापला आहे. —चट्याचें गीत, १२३८

विश्रावें शतकः—विश्रावें म्हणजे सध्यांचे चालू शतक असून आजकालची शिष्ट मराठी सर्वांस परिचित आहे. एकोणिसाव्या शतकातील व विंशत्या शतकातील भाषेत फारसा फरक करता येणार नाही. विशेषतः गेल्या शतकाच्या उत्तरार्धांत किशोरदासी चिपळूणकर, प्रो. आगरकर, बरीरेसारख्या गद्य लेखकांनी जी भाषा आपल्या लेखनांत वापरली तीच भाषा आजही मान्य असून स्वाभ्यान्तरे हरि मारायण भाषटे यांच्यासारखे कादंबरीकार, किंवा केसरीसारखी प्रमुख वर्तमानपत्रे यांनी तेंच भाषेचें बळक काम ठेवले आहे. विंशत्या शतकांत अनेक गद्य-

पद्य लेखक व वर्तमानपत्रे व मासिके पुढें येऊन मराठी बाळायात पुष्कळच भर पडली आहे व त्यामुळें आजच्या भाषेच्या स्वरूपास अधिक स्थिरता प्राप्त झाली आहे. विसाव्या शतकातील दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे शिक्षणाचा प्रसार फार झपाट्याने होत असून मासिकें व वर्तमानपत्रांची बगैरे वाढ महाराष्ट्राच्या निरनिराळ्या भागात खरेलें होत आहे. यामुळें भाषेस लिखितस्वरूप प्राप्त झाल्यामुळें जशी स्थिरता तशी शिक्षता प्राप्त होत असते. याचा परिणाम निरनिराळें प्रांतिक विशेष कमी कमी होत जाऊन एकाच तऱ्हेचें शिष्ट स्वरूपाचें वळण सर्व प्रदेशांतील भाषेस येत चाललें आहे त्याप्रमाणेंच दळणवळणाची साधनें हे झपाट्याने वाढत आहेत जागगाड्या, मोटारी, वगैरेमुळें प्रवास अतिशय सुलभ झाल्यामुळें महाराष्ट्राच्या निरनिराळ्या भागांतील लोकांचा सवष अधिकाधिक येत जाऊन परस्परांशीं बोलणें, पत्रव्यवहार बगैरे स्पर्शांनीं विचारविनिमय बगैरे वाढत आहे आणि त्यामुळें या विचारविनिमयाचें साधन जी भाषा तिचें स्वरूप परस्परास परिचित व त्यामुळें शक्य तितक एकजिनसी व एकस्वरूपी होण्याकडे अधिक अधिक धुकत आहे

अद्या त हें मराठी भाषा बोलणाऱ्या निरनिराळ्या गटांचा परस्पर व्यवहार वाढला म्हणजे निरनिराळे वाक्यप्रचार व शब्दविशेष यांची देवाण घेवाण होऊन भाषेचें सर्वपरिचित व सर्वप्रातीय विशेषाचें समाहक असें एक स्वरूप निश्चित होऊन त्यास शिष्टत्व येईल व विद्यापीठासमग्री सर्वगम्य सध्या महाराष्ट्रामध्यें स्थापन झाली व तिनें अशा भाषे-या शिष्टस्वरूपास मान्यता दिली म्हणजे त्या स्वरूपात जी भाषा सर्व महाराष्ट्रात स्थिरत्व व मान्यता पावेल व महाराष्ट्रातील कोणत्याहि भागांतील मान्य ग्रंथ घेतला तर तो याच भाषेंत लिहिलेला आढळेल व अशा तऱ्हेनें या भाषेस कोणतेहि स्थानिक स्वरूप अथवा नांव प्राप्त न होतों तिचें वास्तविक नांव जे मराठी तेंच तिचें नांव प्रचारात राहील

मराठीचें प्रांतिक भेद — आतापर्यंत कालमानानुरूप मराठी भाषेमध्यें जी स्थितयतरे झाली त्याचें वर्णन केलें. कालमानाप्रमाणें भिन्न भिन्न प्रदेशांत प्रचलित असलेल्या एकाच भाषेच्या स्वरूपांत स्थानिक परिस्थितीमुळें थोडाफार फरक आढळतो तसा तो मराठी भाषेच्या एकदर क्षेत्राकडे अवलोकन केलें असतां आपणास या भाषेस एहि प्रतीत होतो भाषेचें क्षेत्र जितकें विस्तृत व त्यातील भौगोलिक परिस्थिति जितकी भिन्न तितकें तिचें स्वरूप अधिक विविध प्रकारचें दिसून येईल हिंदी भाषा ही पार विस्तृत क्षेत्रात पसरली असल्यामुळें तीमध्ये अनेक स्थानिक भेद पडले आहेत व त्याच्या परस्परस्पर्शामध्येंहि पुष्कळ अंतर असलेलें आपणास आढळतें तींत सुटपत पूर्व हिंदी व पश्चिम हिंदी या तर जवळ जवळ स्वतंत्र भाषा मानण्याकडे अर्वाचीन भाषाशास्त्री व विशेषतः खाने हमारीकार याचा कल दिसतो व त्यांतहि अनेक पोटभेद करण्यांत येतात, ही गोष्ट आपणास दुसऱ्या भाषांच्या प्रस्तावनेच्या शेवटीं जें कोष्टक दिलें आहे त्यावरून दिसून येईल. 'बारा कोरावर भाषा यदळते' म्हणून जी आपणांत म्हण पडली आहे तीहि या भाषाप्रवृत्तीचीच धोतक आहे मराठीचें क्षेत्र जरी हिंदीइतकें विस्तृत नसलें तरी गोचें किंवा कारवारपासून तों सरळ उत्तरेस दमण व पूर्वस नागपूर-भंडार्यावरून निजामचे कांहीं जिल्हे व्यापून पसरलें आहे हें आपण तिसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेंत पाहिलेंच आहे तेथें या विस्तीर्ण प्रदेशांत मराठी हीच जरी एक भाषा प्रचलित असली तरी तिच्या स्वरूपांत थोडाफार फरक असून तीस ठिकठिकाणीं निरनिराळीं स्थानिक भाषेंहि प्राप्त झाली आहेत तसेंच या क्षेत्रातील देश्य अथवा परकीय निरनिराळ्या लोकांच्या बोलींचाहि तत्प्रभेदां शांतील भाषेवर थोडा फार परिणाम झालेला आहे. तथापि मराठीमध्ये जरी थोडा फार स्थानिक फरक पडला असला तरी मराठीची स्वतंत्र पोट भाषा म्हणतां येईल अशी बाँकणीशिवाय दुसरी कोणतीहि भाषा आढळत नाही अतिशयनें या बाँकणीस तपटीच मराठीची पोट भाषा मानलें आहे व बाँकणीच्या सर्व भाषांस मराठीचीच भिन्न रूपें मानली आहेत

तेथें या दृष्टीनें आतां आपण सर्व मराठी भाषाक्षेत्राचें अवलोकन करून निरनिराळ्या स्थानिक भेदांचें वर्णन करू त्यांत सर्वांत अधिक मोठ्या क्षेत्रांत पसरलेली व अधिक लोकसंख्येकडून घेतली जाणारी व आज याच्यायोगेन अथवा शिष्टस्वरूप पावलेली जी भाषा तिचें स्वरूपवर्णन प्रथम पुढें दिलें आहे

देशी मराठी — दक्षिणेंतील मराठी हिला देशी, देशावरील किंवा दख्खनी भाषा असें म्हणतात मध्य रती पुणेरी मराठी भाषा किंवा पुणरी ह्या शब्दांनीं आज हिचाच बोध होतो. इतर बाँकणी, यवार्दी बगैरे यांस प्रांतिक भेद मानतात

देसीच्या सीमा:—उत्तरेस य दक्षिणस मराठी भाषाक्षेत्राची जी सरहद्द तीन दिक्कांनी आहे, पश्चिमेला ही, देश व नौकण हे प्रांत उभा सहाद्रीच्या रांगेने विभक्त केले जातात त्या सहाद्रीच्या डोंगराळ प्रदेशातील कोंकणीत वगडून आंतर प्रांते; य पूर्वेला बुलढाणा जिल्ह्यातील पश्चिम मग व्यापून पुढे यवार्दीत मिळून जाते.

यावेरीस ही बडोदा सरकाराची राजभाषा असून नुकतीच सरकारद्वाराची भाषाहि होती य त्या सरकाराच्या हद्दीत कांही जिल्ह्यांत ती अद्यापि प्रचलित आहे. विजापूर व धारवाड या जिल्ह्यांची मुख्य भाषा कानडी असूनहि वरील दोन्ही शहरी ही बोलली जाते. देखी मग म्हणजेच मराठी शिष्ट भाषा असल्याने सर्व सुशिक्षित महाभाषीय कोठेहि असले तरी हीच भाषा बोलतात. बऱ्हाडीत गेल्ये दक्षिणेंतील लोक आपली मूळचीच बोली बघून आहेत. मध्य हिंदुराजात व दूर सरकाराची ती राजभाषा असून आन्ध्र व भोपाळ सरकारांत जे दक्षिणी प्रांतांत व नर्मदेच्या आसपासच्या सुद्धांत ही भाषा बोलणारे लोक आढळतात, दूधगावात व मकराई, नरसिंगपूर, जयलपूर, दमो व चोरा हे जिल्हे वरील प्रांतांत येतात. या सर्व जिल्ह्यांत बोल लोक ही भाषा बोलतात. देसीच्या ज्या सीमा सीमिगित्या त्यांत ठाणें, नाशिक, अहमदनगर, पुणे, सोलापूर, सातारा, बेळगांव, धारवाड, विजापूर, बुलढाणा हे जिल्हे, भोर, अकलकोट, औंध, पलटण, जत, कोल्हापूर ही सरकारांत, दक्षिणेंतील जयगिरी, निजाम-गार्दीतील मयलवाडा व मुसई शहर वगडा उपांचा अंतर्भाष होतो.

ह्या देशी बोलींत जरी ती इतरका मोठ्या प्रदेशांत बोलली जाते तरी वनितच थोडाकार परक कांही कांही स्वभाव आढळून येतो नाशिक जिल्ह्याच्या पश्चिम सरहद्दीवर असणाऱ्या दोन पोटाभाषांचा गोडाका परिणाम तेथील भाषेवर झालेला असला तरी तो फारसा महात्वाचा नाहीं.

बेळगांव जिल्ह्यातील मुख्य भाषा कानडी असली तरी पश्चिम पर्वतांतील बहुतेक लोका मराठीच बोलतात. तेथील लोक 'न' आणि 'ण' ह्यांचा गोंबळ करतात. 'त्याने' व 'त्याणें' अशीं दोन्ही रूपे आढळतात. 'एक' हा शब्द 'यिक' असा म्हणतात. 'शास' न म्हणता 'गाह्या' म्हणतात. असे सारीकसारीक भेद असले तरी ते अगदींच क्षुल्लक आहेत. कोल्हापूर भाषेंत व कोंकणांत भूतकाळीं द्वितीय पुण्याच्या अनेकपचनाला 'त' लावतात. जेथें दिवेंत, घतलेंत, केलें नाहींत, दिलें नाहींत. दक्षिणेकडे विजापूर व धारवाड जिल्ह्यांत म्हणजे ज्या ठिकाणी मराठी संपते व कानडी लागते तेथील सीमेवरील मराठीवर कानडीचा थोडासा परिणाम झालेला दिसतो. हा परिणाम लिंगभेद बरोबर न कारणें व समकाल क्रियापदांच्या कर्मणि व कर्तरी रूपांतील भेद नीट न मानणें, या गोष्टीत दिसून येतो.

विजापुरी — विजापुरातील जेवढे मराठी बोलणारे लोक आहेत त्यांपैकी बहुतेक शुद्ध मराठीच बोलतात. परंतु कांही अडाणी लोकांमध्ये जरा मिराळी बोली प्रचलित आहे. ती बहुतेक शुद्ध मराठीप्रमाणेच पर कांही अशी ती कोंकणीप्रमाणें आहे.

विजापुरीचे विशेष:— 'ए' ऐवजी 'अ', 'ण' बदल 'न', महाभाषाबोळार गाळणें, इ, ई, गच्या पूर्वी असलेल्या वचा उच्चार न करणें, इत्यादि आहेत. उदा — 'तेथें' बदल 'तत', 'कोणी' बदल 'कुनी', 'नाहीं' बदल 'नाई', 'विहद' बदल 'इहद', 'यीस' बदल 'यीस' इत्यादि रूपे होतात.

त्याचप्रमाणें वर जो लिंगभेद नीट मानीत नाहींत म्हणून व्हटलें त्याचें उदाहरण 'समदा किंवा समदी जिनगी' हें आहे. 'त्याच्या मुलास मी लें पटकें मारलो आहे' अशा तऱ्हेचे प्रयोगहि आढळतात. त्यातील उताऱ्या-बघन ह्या बोलीचें स्वरूप जास्त चांगलें दिसेल.

'कुनि योक माणसाला दोन व्योक होतें. त्यातल्या व्हानणा बापास व्हटला, "बाबा, माजे घाटनीचा माळ मला दे." मग त्याने बाटनी कडून दिली. मग थोडक्या दिवसांनी दाकटा व्योक समदि माळ गोळा करून गेलून वधानि दूर मुलकास गेला. तज उदवेकन कडून समदि जिदगी हाळ केळ मग समदि जिदगी हाळ केव्हावर मोटा दुकळ पडला त्यामुळ त्यासनि अडचन होवू लागली. तवा तोकडच थोक मानसाजवळ चाकरी राहिला.'

धारवाडी मराठी:—धारवाड जिल्ह्याची मुख्य भाषा कानडी असली तरी शिक्षित-लोक-शुद्ध मराठी बोलतात. परंतु धारवाड व कलपटगी तालुक्यांतील कुणबी 'कुळवाडी' भाषाची बोली बोलतात. हिच्यावर योजागील कानडीचा पारणाम झालेला तिच्या कठोर व कर्णकट्ट हल्ल्यांभरात दिसून येतो हीत निरमिराळी क्रियापदांची

हमें व लिंगें ह्यात गोंधळ झालेला दिसतो. उदा.- आपला सर्व जिंदगी, गृहस्थाची धर्मी; तू मेजवानी दिले, मी पाव केले इ०. चालील गोष्टीत हे सर्व चागलें दिसून येईल.

‘येक कोला व कोली होती. ते येक दिवस विरण्यास गेले. जाताना वाटेमध्ये येक वाघाचा घर होता. ते पाहून कोली, ‘मी इथेच प्रसूत होतो’ म्हणू लागली. हे ऐकून कोला म्हणाला की, “अग राडे, वाघ साय काळीं येतून तुला खाऊन टाकील. खात्यावर तुझा जन्म नाहिआ होतो.” हे न ऐकता कोली वाघाच्या घरात गेली, सायकाळी वाघ आपल्या घराला आला. हे पाहून कोला कोलीस, ‘मूल कशासाठी रडतात’, म्हणून विचारला ‘त्याला ती ‘वाघाचा मास दे म्हणतात’, म्हणून सांगितली त्याला कोला ‘आणून दिलो आहे की’ म्हणून उत्तर दिला हे ऐकून कोली ते सगळे सपले म्हणून सांगितली तेव्हा वाघ ऐकून मला मारतात म्हणून पळून गेला. हतबयात मूल थोर झाली आणि आई व मूल मिळून आपल्या घराला जाऊन प्रपंच करू लागले वाघ ते गेलेले पाहून आपल्या घराला आला’

नगर जिल्ह्यातहि देशी मराठीच प्रचलित आहे परंतु तेथील भाषेतहि काही स्थानिक विशेष आढळतात, निजामशाहीतील मराठवाड्यात जवळजवळ याच बोलीभाषेची भाषा प्रचलित आहे. पुढील उदाहरणावरून या भाषेचे स्वरूप लक्षात येईल.

नगरी बोलीचा नमुना.—“दोन पहार शाल बाटूळचा मी तुपली बाट पघत या वत्ताला इठ येऊन बसलों, पर तुझा पत्ता बी न्दवता. मून कटाळून पपाकड जाया लागलों. तितक्यांत वल्ह्या आणून काहीं बाजल म्हून तिकडे पथितल तथा लांबूनस्मेन तूच नदर पड्डी. देवाच्यान इत येड कोट्यापायीं बी लागल नव्हत मपल्याला पर त्या मातुर निह येड फेल्यु मपल्येला.” शाल भतरणीची बाट पळून कटाळलेला गोहद हिरा नेदी येताच तिला म्हणाला, “ग्यां आन, कहां!” मुसका मारीत हिरा म्हणाली “बन्हा मून काय इन्प्यारीस! समदा ईळच्या ईळ बी तुपल्या नादात जातोय मपला, काम बी तुसना आन काई बी तुसना! मग हो काय तुपल्या येडागिरा अस इत न्हय ई?” “गोहद ह्या कळाला १२ गप्पा करावत! गज्याची जात, बोछाया राज आघळवळ, येकदां गरज सल्लेवर लजून इन्पारमार बी न्हाई कर्षी.”

कोंकणातील मराठी—सह्याद्रीच्या योगाने महाराष्ट्राचे देश व कोंकण असे दोन भाग पडले आहेत व त्यांना अनुसरून भाषेचेहि देशी व कोंकणी असे दोन भेद मुख्यतः मानले जातात. सह्याद्रीच्या पश्चिमेकडील समुद्रा पर्यंतच्या पट्टेला जरी कोंकण मानण्यात येतं तरी हा सर्व कोंकणी भाषेचा मुक्त नगरे. उत्तरेस दमणपासून दक्षिणेस राजापूरपर्यंत जो भाग आहे त्यातील बोली ही देशीप्रमाणेच आहे, व राजापूरपासून त्यालीं कोंकणी बोलीचा प्रारंभ लागतो. अद्या रीतीने कोंकणाचे, भाषेच्या दृष्टीने दोन भाग पडतात. ह्या दोन भागांपैकी दमणपासून राजापूरपर्यंतचा जो उत्तरेकडील भाग आहे त्यांत शुद्ध मराठी किंवा दक्षिणेकडील मराठी भाषा बोलली जाते. हिचे स्वरूप जवळजवळ देशीप्रमाणेच आहे यांत निरनिराळ्या अनेक पोटभाषा असल्या तरी सामान्यपणे हिचा सगमेधरी अगर उत्तर कोंकणी या नावाने संबोधित येईल. हिच्या उत्तरेकडे गुजराथी भाषा असल्याने दमणपासून उबरागांवपर्यंतच्या प्रदेशातील भाषेवर गुजराथीचे परिणाम झालेले दिसतात तेथील भाषेत गुजराथी शब्द फार आहेत दक्षिणेकडे ही कुशाळी व नंतर कोंकणीत मिळते. म्हणजे ही ठाणे जिल्हा, जव्हार संस्थान, जुलगा जिल्हा, जजिरा व रत्नागिरी जिल्ह्यांचा उत्तरभाग एवढ्या प्रदेशात आहे. ह्या प्रदेशात निरनिराळ्या अनेक बोली चालू आहेत. त्यांचे मुख्यत दोन प्रकार पाडतां येतात : (१) स्थलावरून नावे पडलेल्या जसे बाणकोटी, दमणी, पाटी, मावळी, व सगमेधरी, (२) जाति किंवा धर्मा यांवरून नावे पडलेल्या जसे आग्नी, भडारी, धनगरी, फन्हाडी, किरिस्तांव, कोळी, घुणवी, परमी व ठाकरी. यांपैकी स्थलविशिष्ट भाषांचे वर्णन पुढे दिले आहे.

उत्तर कोंकणी उच्चारणेचे विरोध—दोषे स्वर कधीकधी न्हस्वहि उच्चारित जातो, जसे-हुत किंवा होतो, उदुन किंवा उडून, नय, नाय इ. ‘ए’ चा उच्चार, ‘ये’, ‘या’ किंवा ‘यो’ असा करतात. उदा-एक = येक, योक. लेक = ल्येक, ल्याक, ल्योक. ओ चा ‘यो’ किंवा ‘वा’ उच्चार होतो. पोट = प्याट, प्योट. सोने = स्याना, काहीं ब्यांतून ज्या ठिकाणीं शुद्ध मराठीत ए असतो तेथे या बोलीत अ येतो. उदा-सोने, सुपर, सोधन (सोधन), तथा,

भुज (भुजें), महापाण नखत्यास घालण्याचा व अस्वत्यास गाळण्याचाहि प्रघात आहे. उदा.-जी, आमी, आनून किंवा हानून. मूर्धन्य ड, ढ हे स्वरानुद्धे आले म्हणजे त्यांचा र होतो. घोरा (घोडा), परला (पटला), अघरा (एवडा), त्याचप्रमाणे मूर्धन्य 'ण' दहल 'न' येतो. उदा० कोन, पन. 'ळ' दहल 'ल' येतो; उदा. डोला, रगला, इ. ईश्या व एश्या पूर्वी येणाऱ्या 'व'चा अगदीं अस्पष्ट उच्चार केला जातो किंवा गाळला जातो. उदा. इस्तु, विस्तु; ईस-वीस, येल, वेल. इत्यादि उच्चारणील विशेष आहेत. हे सामान्यपणे उत्तर कोंकणीतील बहुतेक बोलींना लागू पडतात. ज्या बोलीवर मध्यवर्ती मराठीचा जास्त सत्कार झालेला आहे तेथे ती बोली मध्यवर्तीच्या वर्तीवर गेली आहे. उदा.-'ळ' दहल 'ल' किंवा 'ण' दहल 'न', न रेणे इ० बरील विशेषहि अगदीं उत्तरेकडे, रत्नागिरी जिल्ह्यात किंवा सुभईच्या शिथित वऱ्हाडे आसणाऱ्या भाषणात दिसत नाहींत. हे जे विशेष सांगितले त्याशिवाय बहुतेक भाषांतील मध्यवर्ती मराठीशी उच्चारान्या वावर्तीत हिचा सारोपणाच आहे.

नामं — नामांचीं रूपे बहुधा मध्यवर्ती मराठीप्रमाणेच होतात. काही थोडे फरक रालीं दिल्याप्रमाणे होतात. बापुस याचें सामान्यरूप बापास असें होतें. उदा.-बापासचा, मानूस—मानसाला, ऊकारांत शब्दांचे सामान्य रूप होताना ऊ वा व होतें. लेख याचें लेखीस असें रूप होतें. विभक्तिप्रत्ययहि बहुतेक तेच आहेत. परंतु तृतीयेच्या रूपान्या शेवटीं न, न, नी येतात. उदा.-सोनात, बाबान, बापासनी. पचमी किंवा तृतीयेला ही किंवा शी प्रत्यय लावण्याचा प्रघात पुष्कळ आहे. 'चाकरांन्ही'. सतमी आन् किंवा आन् लावून केली जाते. 'बान्', 'बान्'. कोंकणीप्रमाणे लहान खोलींगी भाष्यांना नपुंसकलिंग येजतात. उदा. तें चेंडू (मुलगी).

क्रियापदे — अशनें या शब्दांचीं रूपे पुढीलप्रमाणे होतात

	ए. व.	अ. व.
प्रथम पुरुषः	होंय	होंय
द्वितीय पु.	होंयस, हास	हों; होंय
तृतीय पु.	हाय	हान, हान्, हातीन (क.)

मारणे

	ए. व.	अ. व.
प्र. पु.	मारताय	मारताब
द्वि पु.	मारतावस	मारताय
तृ पु.	मारताय	मारतायत, मारतात.

भूतकाळच्या खोलींगी प्रथमपुरुषाच्या एकवचनाचे रूप फक्त निराळे आहे. बाकी सर्व रूपे छंद मराठीप्रमाणेच होतात 'होय' दहल होयें, होतीं. अशनेंचा भविष्यकाळ 'आसन', होईन असा होतो. आशार्थाच्या द्वितीयपुरुषाच्या एकवचनाला 'स' प्रत्यय लागतो उदा — देस, घेस भूतकाळीं सकर्मक क्रियापदाच्या तृतीयपुरुषाच्या एकवचनाला 'न' जोडतात व 'आन' नें अत होणारें सामान्यतः पुढिगाप्रमाणे खोलींगीचे वेळीं हि येजतात 'त्यान मिटि मारलान किंवा मारलीन' पूर्णभूतकाळीं तो मेलाय (गेला हाथ), तो मेलाता (मेली होता) अशीं रूपे होतात. भविष्यकाळीं द्वितीयपुरुषाच्या एकवचनाचे रूप 'शी' नें अन्त होणारें अरुतें. 'तू मारशी' शी, शेनी, द्यानी उभयान्वयी अन्ययांचा पुष्कळ उपयोग केला जातो. उद्गुनशी, आऊनशेनी. शब्दसंग्रह — गुजराथीच्या शेवारीं वावरणाऱ्या वया उत्तर कोंकणी बोली आहेत, त्यात गुजराथीचे शब्द जास्त आढळतात उदा — काळी बोली, यात सोकरा, (मुलगा), जवळ (सर्व), निभा (दुसरा), मेरे (जवळ), जापन (बोलणे) इ० शब्द दिसतात ठाण्याच्या दक्षिणेकडील भागांत जी बोली बोलली जाते, ती, म्हणजे या उत्तर कोंकणीचा विशेष प्रकार आहे. ही भाषा म्हणजे सामान्यतः कोळी भाषा होय. सतराव्या शतकात एका पोर्तुगीज भ्रमोपदेशकांतें हिचे व्याकरण लिहिलें आणि दुसऱ्या एका फ्रान्सिस्को वास् डी गिमेरीनस् नावाच्या मिशनर्यानें या बोलीत एक (रिस्ती) पुराण लिहिलें आहे. त्यातील एक उतरा पुढें दिला आहे.

एकलीं पावोमिसाची । वा वर वरते आमचे गरजे । त्यातो परमेसोर खं देते । तुमी मिसस एका परमेसोर पावली ॥ १ ॥ एके नगरान होवे दोन दोस्त । एक मिसस एके सदा । विना नैवे करीत मिसाची

पद्मा । दगा त्याळा का विचल्लं ॥ २ ॥ दोगनी सदा जात हायत पावदे । एके दिसा गेले राना । तह यगा का विचल्लं त्याना । ऐतुन होआल ईरान ॥ ३ ॥ राना पाऊन जेव्हा होत्या नऊ गर्बा । ठेप गिमाच होत । जउलां पाऊ लागलीं तदाना । विंजा बारा गुरुराठ आंणि मेठ परला ॥ ४ ॥ एका एका विंज झळकली जोराशी । गुरुराठ मोठा जेला । आगवशीं ऐसा बोल ऐकिला । मार, मार तुघत जो मिरल ऐके नाय ॥ ५ ॥

—फ्रान्सिस्को बास डी गिमेरीन्सच्या पुराणातील उतरा (इ. स. १६५९).

कऱ्हाडीः—कऱ्हाडे ब्राह्मणाची ही भाषा आहे. हे कऱ्हाडे, रत्नागिरी जिल्हा व सायतवाडी संस्थान व गोव्यातील कांहीं भाग येथें आहेत. परंतु यांचा मूळचा प्रांत घाट्यावरील कोयना व बारण। या दोन नद्यांमधील कृष्णाकाठ होय. यांचें नांव सातारा जिल्ह्यातील कऱ्हाड या गावावरून पडलें आहे. उत्तर कोंकणीचीं हिचें पार साम्य आहे. मात्र सातान्यातील मराठीचीं कांहीं बाबतींत ही जुळते. ल, लृ, ण, न, यातील उच्चारितां पूर्ण फरक राखला जातो. ङचा र होत नाही; व वर्तमानकाळाचीं रूपे देशीप्रमाणेंच होतात. हल्लीं कऱ्हाडी ही जरी कोंकणातील एक बोली आहे तरी मूळची ती सातारा जिल्ह्यातील असण्याचा संभव आहे. हल्लीं तिच्यांत कांहीं कोंकणी रूपे आढळतात. उदा०—‘गपूस, आऊस, चेडू इ. मी हाय, तू हास, तां हाय इ० क्रियापदांचीं रूपेहि आढळतात. अनुस्वाराचा उच्चार करताना पुढील अक्षरांच्या बगोचा अनुनायिकाचा उच्चार करतात. उदा०—‘तंतल’ या शब्दाचा उच्चार ‘तैतल’ असा करतात. त्याप्रमाणें तेजा (त्यानें) इ० रपातील णहि लभात उच्चारणारखा आहे. चतुर्थीच्या रपांतील शेवटीं ओ ‘स’ असतो त्याचा विस्मर्ग हांतां. हा या बोलीचा विशेष आहे. उदा०—माणसाः (माणसास). शिवाय ‘आणगास’, ‘तड’ (त्याला) अशींहि रूपे आढळतात.

घाटीः—मावळी भाषा ही बहुताशी या घाटीसारखीच आहे; विंयहुना ही निरळी नाही. ही ठाणें व पुणें जिल्ह्याच्या दरम्यानच्या सद्माद्रीच्या घाटावर म्हणजे मावळीत बोलली जाते. नाणें मावळ व पवन मावळ असे मावळ्याचे दोन भेद मुख्य आहेत. कोंकणालगतच्या सद्माद्रीच्या घाटावर कुडावा आणि भोर संस्थान या दरम्यानच्या टापूत ही पोटभाषा बोलली जाते. हिचा मुरड देसी भाषेच्या मुलराला जोडून असल्याने मध्यवर्ती मराठीचीं रूपे व उच्चार हिच्यांत आहेत. स्वरांतर येणाऱ्या ङचा र केला जात नाही व लळा नेहमी ल असाहि उच्चार नाही. वर्तमानकाळाचीं रूपे देशीप्रमाणेंच होतात. परंतु कोंकणीप्रमाणेंहि रूपे होतात. उदा०—मी हाय, तू ईस, तो हाय, आगडी हाऊ, तुम्ही हायसा, त हायती. ही बोली उत्तर कोंकणीहून कायशी निराळी नाही.

संगमेश्वरीः—रत्नागिरी जिल्ह्यातील देवस्थान ताडवयातील लोकांची संगमेश्वरी ही बोली आहे. मुबई-पावून राजापूरपर्यंत जी बोली बोलली जाते तिला सातान्यणें संगमेश्वरी हें नांव दिलें जातें, उत्तर कोंकणातील ज्या उपभाषा आहेत त्यांत ही महत्वाची आहे व हिच्यांत थोडेंसे प्रांतपरत्वे किंवा जाति अगर धर्मांपर्यंत भेद होऊन इतर उपभाषा बनल्या आहेत. या कारणास्तव उत्तर कोंकणी म्हणजे संगमेश्वरी असे म्हणता येतें.

विदोषः—ए आणि ओ हे स्वर न्हव आणि दीपे अशा दोन्ही रीतींनीं उच्चारिले जातात. उदा०—देखिल व दिखिल, असे दोन्ही उच्चार होतात. त्याचप्रमाणें ‘हुता’ व ‘होतें’ हेहि दोन उच्चार रुढ आहेत. दशक सर्वनाम व सवथा सर्वनाम ह्यांचें पुढिछगो एकवचनाहि ह्या भाषेंत जरा चमत्कारिक रीतीनें होतें. उदा०—हा, ता, जा. असणें ह्या धातूंचीं रूपे पुढीलप्रमाणें होतात.

	ए. व.	अ. व.
प्र. पु.	होय	होव
दि. पु.	होयस	होव
तृ. पु.	हाय	हाईत, हेंत.

* माणें धातूचीं रूपे

प्र. पु.	मास्ताय	मास्तांव
दि. पु.	मास्तायस	मास्तांव
तृ. पु.	मास्ताय	मास्तायत, मास्तात.

‘पाणो शिरलो’ असा प्रयोग ह्या भाषेंत हांतां.

वाणकोटी:—रत्नागिरी जिल्ह्याच्या दमणगड पेठ्यांतील वाणकोट येथील ही भाषा आहे. या प्रांतात मुसलमान लोकांची वस्ती पुष्कळ असल्याने येथील मापेंत ऊर्दू भाषेची छटा उमटली आहे. याची इतर वायव्येतील सगमेश्वरीच आहे.

सगमेश्वरी व वाणकोटी या दोन्ही पोटभाषा उत्तर कोंकणीपैकी शेवटच्या मयादेंवरील भाषा होत. ह्यांप्यनंतर दक्षिण कोंकणीचा पोटभेद असेली कुडाळी रागते.

वाणकोटी भाषेचा नमुना

(रालील संवाद दोन मुसलमानांमधील आहे.)

पहिला:—सलाम् अलेक्कम्.

दुसरा:—अलेक्कं सलाम्.

पहिला:—काय चिऱ्या, भ्येस देना ! रिकर्यां ऐरां !

दुसरा:—आमी कापशी ऐल्; गुदवावाहिक्रे म्पेल् हुत्. तुमला रिकरे जायाचां हाय !

पहिला:—आमला कापांत यकीलाहिक्रे जायाचां हाय. चुबटो वकील कोन हेंय बरी !

दुसरा:—काय तटो तरी काय हेंय !

पहिला:—तटो मोटो लई सारन्यासरारो नाय्, अल्फ् हाय. दीरदोन रुपिये किमतीचा येक भेंडीचां हार आमी तोरलांय. त्येचो आमवर आमच्यो धुवरीया पुतुन्नी दावो घालान् हाय. आमला समान् बी छगलां हाय. भ्येस्तरमारची तारील हाय. तया भाज मोट्ट्यां जाव्.

दुसरा:—बरां तर ! तो बरिया (बरें) वकील हें नाय ! त्यो तुमच्यो चिऱ्याच्यो टावरणायां ! त्यो मोटो चुकटो योळणारो हाय. छट्टो भोंडण पर चुकटा भाडवील. तर बेशा, आमी जाव्.

दक्षिण कोंकणी:—कोंकणाचे भाषेच्या दृष्टीनें दोन भाग पडतात. दमणपावून राजापूरपर्यंतचा उत्तर-भाग व राजापूरपावून कारवारपर्यंतचा दक्षिणभाग, उत्तरभागांत जी भाषा बोलली जाते ती मध्यवर्ती मराठीहून फारशी निराळी नाहीं, हें आतांपर्यंत जे भाषाभेद पाहिले त्यांवरून दिसून येईल. परंतु दक्षिणभागांतील जी भाषा आहे ती या मध्यवर्ती मराठीहून फार भिन्न आहे. नुसत्या ' कोंकणी भाषा ' या शब्दद्वयानें हिचाच शोध होतो व उत्तर कोंकणी देशांत मोडली जाते. देखली व कोंकणी असे जे मराठीचे दोन भेद मानले जातात त्यांत कोंकणी म्हणजे दक्षिण कोंकणीच समजली जाते. या भाषेचें मूळ ठिकाण गोमतक अस्त्यानें तिला गोमतकी असेंहि म्हटलें जातें

या भाषेचें क्षेत्र फार मोठें आहे. राजापूरच्या दक्षिणपावून कोंकणी भाषेचें क्षेत्र सुरू होतें तें दक्षिणेस गोवें ओलाहून खालीं कारवारची परम सीमा गाळितें. होनावर, मंगलोर व कोचीन येथें कोंकणी लोक जाऊन राहिलेले आहेत त्यांनीं ही भाषा आपणावरोबर तिक्क नेली. वेळगांव जिल्ह्याच्या नैऋत्यभागातहि ही भाषा चालू आहे. अशा रीतीनें ह्या भाषेच्या क्षेत्रमर्यादा पुढीलप्रमाणें होतात:—उत्तरेस मालवण व दक्षिणेस कारवार, पूर्वेस छद्दादीच्या रांगा व पश्चिमेस समुद्र. भाषेच्या दृष्टीनें हिच्या दक्षिणेस व-पूर्वेस कानडी भाषा व उत्तरेस सगमेश्वरी व वाणकोटी आहेत व शेवटच्या दोन भाषांच्या योगानें ही शुद्ध मराठीला नाकून मिळते.

अस्सल उत्तम कोंकणी भाषा गोव्यांतलें साष्टी प्रांतांत तिसवाडोच्या आसपास बोलली जाते. सर्वसामान्य असें जर निरीक्षण केलें तर कोंकणांत एकसारखी, एकजिनची अशी कोंकणी बोलली जात नाहीं. प्रत्येक भागांत काहीं थोडेसे फरक आढळून येतात. प्रांठ, वंदा, सख्ति वगैरे चार्चामुळे आणखी काहीं पोटभेद दिसून येतात. या दृष्टीनें कोंकणी भाषेंत तीन उपभेद पडले आहेत १ बारदेसकर २ कुडाळी आणि ३ मालवणी. हे जे तीन भेद झाले आहेत ते प्रांठपर्यंतच झाले आहेत. गोव्यात जी भाषा बोलली जाते तिच्यांतलें एकदशौश शब्द पोर्तुगीज भाषे-तील आहेत. कारवारमधील बोलार्थांत कानडी शब्द फार आढळतात व जसजसे दक्षिणकडे जायें तसे ते जास्त जास्त आढळतात हे जर जे प्रांठ परतून भेद सांगितले त्यांच्याहून जातिरत्नें होणारे भेद म्हणजे चिसावनी व दाल्दी हे जाग विशेष प्रकारचे आहेत. कुडाळी ही उत्तर कोंकणी व दक्षिण कोंकणी यांचा मिलाफ आहे. तेव्हा कोंकणीच्या मुख्य उपभाषा ह्या तीन (१) चिसावनी, (२) दाल्दी व (३) कुडाळी.

कोंकणीचा मराठीशी संबंध—मध्यवर्ती मराठीपासून ही कोंकणी हत्की निराळी आहे की, काही लोक हिला मराठीची उपभाषा न मानता स्वतःचा भाषा मानतात. ही एक स्वतंत्रच भाषा आहे, खुद्द मध्यवर्ती मराठी ह्या कोंकणीपासूनच उद्भवली, प्रांथिक भाषा म्हणून या कोंकणी भाषेचा दर्जा मध्यवर्ती भाषेहून अगदी कमी नाही व या भाषेत अभिजात वाङ्मय उत्पन्न करून हिला मध्यवर्ती मराठीच्या जोडीला आणून घेण्याचे शक्य आहे, अशी काही विद्वानांची ह्या भाषेसंबंधी विचारसरणी आहे. प्राकृतभाषेपासून स्वतंत्रपणे ही भाषा निघाली, निहावाहून परधुरामाने जे शैलीची प्राप्ति आणले व त्यांचे यश सध्या गोभ्यांत जिकडे तिकडे आढळतात त्यांच्या सरस्वती बळभाषा नांवाच्या बोलीपासून ही निघालेली आहे, इत्यादि कारणे, ही एक स्वतंत्र भाषा समजण्यास, हे विद्वान देतात.

कोंकणी वाङ्मयः—पोर्तुगीज लोकांनी गोवे जिंकण्यापूर्वी या भाषेत काही वाङ्मय होत असे म्हणतात; परंतु मिशनरी लोकांनी परधर्मीय वाङ्मय म्हणून या भाषेतील हस्तलिखिते जाळून टाकिली व पुढे सर्व कोंकणी वाङ्मय नष्ट झाले. १६८४ मध्ये सर्वांनी कोंकणी न बोलता पोर्तुगीज भाषा बोलवी, असा जाहीरनामा काढून कोंकणीला मारण्याचाहि प्रयत्न झाला.

१५७९ मध्ये पोर्तुगिज लोकांचा एक इम्रज गोव्यास आला आणि त्याने पहिल्याने कोंकणी भाषेचे व्याकरण लिहिले, शिवाय त्याने कदा करारवर मराठीत ओवीबद्ध काव्य केले. ते १६१६ साली छापले व तेव्हापासून अजूनपर्यंत खिस्ती शालेच्या गोवेकरांचे ते आवडते पुस्तक आहे. कोंकणी लिहिताना देवनागरी, कानडी व रोमन लिपीहि उपयोगात आणलेली आहे, यरील पुस्तकानंतर आणखीहि पुष्कळ पुस्तके खिस्ती लोकांनी कोंकणीत लिहिली आहेत.

उच्चारंतील विशेष : १ ह्या भाषेचे उच्चारण बरेचसे नासिक्य आहे व त्याची परमावधि कारवारकडील सारस्वत प्रांताच्या बोलीत दिसून येते. २ अगदी दक्षिणेकडील मंगलोरजवळ व कारवारच्या शेणवी लोकान्या भाषेत कानडीभाषेप्रमाणे व्यञ्जनान्त असा शब्द सांपडणे कठीण प्रत्येक शब्दाच्या शेवटी अ सरला न्दस् एव जोडण्याची चाल आहे. ३ ई व ऊ हे कधी कधी न्दस् उच्चारिले जातात व गाळलेहि जातात. उदा.—घेतली, घेतलि; मारून, मारन. ४ ए व ओ या शब्दांचे प्रत्येकी दोन दोन उच्चार आहेत. (१) न्दस् परत स्पष्ट (२) दीर्घ. ५ सुरवातीचे ए आणि ओ यांचे ये आणि वो असे उच्चार केले जातात. ऐ आणि आ ह्यांचे उच्चार व छेखन आय व आव असे होत. ६ महाप्राणयुक्त व्यञ्जनातील महाप्राणाचा उच्चार नाहीसा करण्याकडे प्रवृत्ति दिसून येते. उदा. थोइन (मडण), वाव (भाज), गेर (घर), ७ इपूर्वी येणारा 'व' बहुधा गाळतात. उदा. इकूक, विकूक; कधीकधी एच्या पूर्वीचाहि 'व' गाळतात आणि 'व'चा महाप्राणयुक्तहि उच्चार आढळतो. उदा. ब्हाड, व्हाड, व होड (मोडा); 'व' बदल 'य' येऊ शकतो. उदा. तुवें, तुयें (तुझ्याहून).

नामः—बघात येणाऱ्या पूर्वी किंवा इत्यका जातीच्या किंवा प्रतीच्या लिप्यांची नामे नपुसकलिंगी मानतात. उदा. चेड्ड (मुलगी). ते (चेड्ड) खप गेले! मनुष्येतर प्राण्यातील नर मादी दादले व वाडले हे शब्द जोडून दाखवितात, उदा. मुने (कुत्रा). वाडल (वाडले) मुने = कुत्री. दादले डोक = बगळा. ख्रीष्ती नामांचे अनेक वचन ई व ओकारान्त व नपुसकलिंगी नामांचे आकारान्त असते उदा. राण्यो (राण्या), बोर्षी (बरे). सामान्य-रूपाचा उपयोग कधी कधी पठ्ठी व चतुर्थीहि दाखविण्याकडे होतो. उदा. 'देवा कुपां (देवाची कृपा) कित्या, कित्याक (कितोळा). तृतीयेचा न प्रत्यय आहे कारवारकडील सारस्वत निपळ्या तऱ्हेने तृतीया करतात. उदा. बापतुने आशिल्ले कडे ? (बाप कोठे होता ?). पठ्ठीच्या चो प्रत्ययाशिवाय 'गेले' हा आपत्ती एक प्रत्यय आहे, 'मागेल्या बापतुनेला चाकरापकी' (माझ्या बापाच्या चाकरातील). बापायले (बापाचा) असेहि रूप आढळते. सतमी र लागून होते. सतमी प्राण्यांच्या नामांची सतमी पठ्ठीच्या रूपास र लागून होते उदा. वाटेर, बापाचेर. सर्वनामः अस्म या संज्ञित शब्दापासून हाव (मी) हे प्रथमेचे रूप झालेले आहे. तृतीया हावे अशी आहे.

क्रियापदः—वर्तमानकाळात सर्व पुरुषात रूपे सारखीच राहतात उदा. बच = जाणे, एकवचन वता. अनेकवचन वतानी. मध्यवर्ती मराठीप्रमाणे या काळी क्रियापदांचे लिंग कर्माप्रमाणे न बदलता तसेच राहते. उदा. तो, ती, ते निदता. या काळाचा मध्यकाळ दाखविण्याकडेहि उपयोग होतो. शिवाय 'लो' हा प्रत्यय लागून मध्यकाळ करण्याचाहि प्रघात आहे. 'हाव निदतली' (मी निजेन). 'ताले' लागून अपूर्ण काळ साधितात.

उदा. 'हाव निदतालो-ली-ले' (मो निजत होतो तें तं). निवेद्यार्थक क्रियापदें हा एक कोंकणीचा विशेष आहे. वर्तमानकाळाची व अपूर्णभूतकाळाची नसणें या धातूंचीं रूपें मूळ धातूला लागून ते ते काळ वेले जातात. उदा निद ना = तो निजत नाही निदनातलें = मी निजत नव्हतो. वर्तमानकाळाच्या रूपाना 'मालो' लागून भूतकाळाचीं रूपें केलीं जातात 'पचना जालो' (तो) गेला नाही

	असणें	वर्तमानकाळ	भूतकाळ	
प्र. पु.	आतां,	आहा	आसांव,	आहांव
दि. पु.	आसाय,	आहाय	आसात,	आहात
तृ. पु.	आसा,	आहा	आसात,	आहात
	निजणें	वर्तमान.	भूतकाळ.	
प्र. पु.	हाय निदतां	आमी निदतांव	निदलों	निदले
दि. पु.	तू निदताय	तुमी निदतात	निदलोय	"
तृ. पु.	तो निदता	ते निदतात	निदलो	"

भविष्यकाळ

प्र. पु.	निदतोलें	निदतेस्यांव,	निदतेले
दि. पु.	निदतोलोय	निदतेल्यात,	"
तृ. पु.	निदतोलें	"	"

'निदू (दों) क' या धातूची निधनितोळी धातुसाधितें पुढीलप्रमाणें होतात -

धातुसाधित नामें : निदचें, निदुचें, निदूक, वर्तमानकाळाचाच निदत, निदतोलो. अपूर्णकाळाचाच 'निदतालो, भूतकाळाचाच निदलो भविष्यकाळाचाच 'निदचो, ऊन प्रत्ययात 'निदून, निदीन, निदून. क्रिया विशेषणामक निदताना, निदता.

कांहीं गोमंतकी शब्द - चेंहां (मुल्गा), भुरगें (सुद्धान मूल), तामसेर (पहाटेला), आल्सान (जकात), फोंस्क (आगपेटी), सोल्दार (शिपाई), पुडवें (घोतर), घोव (नवरा), धु (मुल्गी), पेल्मान (पलीकडे), मेस्त (सुतार), चडशाणो (जास्त राहाणा), केस्ताव (भाटण), पॅपार (बाजा), हांगा (येथें), कबट (अंडें), भावीण (सुरळी), हावान (तीर्थ), उलावणा (समापण), पिशाट (वेदसर), लेवप (चाटणें), पेवप (पाहणें) माड (टुकान), भायर पडप (मरणें), घोदवी (छत्र न ह्यालेली घन्या), घापोर (स्टीम लॉच), सात (आठवड्याचा वाजार), सण (कुत्रें), हळदुळा (पिवळा)

घाटेसकरी कोंकणी - वेळगांव जिल्ह्याच्या नैर्ऋत्य भागातील लोक ही भाषा बोलतात हिचे विशेष म्हणज मासिक उपचार शुद्ध कोंकणीतून कमी करणें व महापाणपुत्र 'यज्जे' गाळणें उदा नोलोक = चाळक, आव = हाव ह आणिल हाची अदलायदलहि होऊ शकते उदा दुकोड, दुकोळ = दुष्काळ, त्याचप्रमाणें कडीण यज्जनावदल मृदु यज्जनेहि घालण्याची रीत आहे उदा - नेसाग = नेसूक, येक, योग, येक शेवटचे दोन विशेष कानडीच्या सद्वासाजें या बोलेंत आलेले आहेत शेणवी किंवा गाड ब्राह्मणाचे जे ४ भेद आहेत त्यातील पारदेस करांची ही भाषा आहे

गोमंतकी भाषेचा नमुना - ग्हापत्या शअराव एक हॉटला धीमत गिरेस्त आसला तका चार चेंडें, चार मुनो, तीन चेड्डां अशीं सतती आसली तेंचें चेंडें, मुनो, चेड्डा तेचीं सवाचमरी अकापरास एक जास्त चडाथोडीन करतालीं किरपापातून तर तेंणें आपणाग सपतीची वांठणी ज्वास्त दिवची म्हणून तेंका किंदें जय किंदें नाका, प्रहृताची विचाररूम, रैम वेतलें, पतलें, वसतला, उडतलें, रातलें, जेवतलें बी सगळी तेंच्या घन्याची चोकरी सगळीं मनस्था मन लावून करग लागलीं, हा सर्दीच तेनचेर चडसोशी आसला जेंवां तां चड म्हतारां जालें तेंजां तेंणें सगळ्या सपतीचीं आपणाकड कायच दवरी नासताना घाटणी करून सगळ्यास दिली.

नमुना २ रा - घन्या मुखार दोंगां इस्तीनीचें उलावणें - लघीमगाय-दुर्गाशय, तुमनेर हाव पळेंतां केंद्राच हागहें तदों म्हणून माकां दिसना सर्दीच पळे जाव्सा येळें सेपेक शान्त थडगार दिसता माकां मोटें नवळ

दिशता, नामास्थार आमगेर पळय, हांय आमच्यांची आनी आमच्या मांव मांयची माज्या जिवाकडेन पळतां कितली सवाचारणी करतां पणून लेय हागट्यात, गाळी सांगतात आनी मांव मांयूक तू तर पळेताय हांव कशी तेंपी करतां तीं कंभाकंभा चडच जातयूच हांय रटांमुखां तेंप्रां हेरुंय, हांव किदें करू मारां किदेंतरी उपाय सांग.

दुर्गावाय—रुधीमवाय, तुकां जर चागट दिशना तर हांव सांगतां हें पसं जाता तें. हांव सांगतां तशें करची जाल्यार तू सुरताक पावशी. किदें सांगू ?

रुधीमवाय—सांगू म्हणून किदें विचारताय ? तू जर माज्या वयाक सांगताय तर माकां कित्याक वायट दिशतलें. सुशाल सांग. तुजें उरकार भाजेर राव जायत.

नमुना तिसराः—कोंकणी भास ही गोंयाभायर पाविल्ल्या गोंयकारांक आसले मुळचे भुयेक राईणो एक पट यो दुवो भास, तो वेसाच सदय जांयक आनी निराशूक पावना. परत मोठ्या खेदाची आनी दुखाची गजाल ही कि आमगेले पारोले गोंयचे हिंदु हीं दुवो मोडून तांची पूर करून उर्डीच्या वायगरु मेळ्या नंदांन हागल्यात. तांकां आपलो रासा आपे नांराचो नास्यो. ते वाटेवेंचे परकें वायलेक आपे समजून सुमाराभायर भुरगुटल्यात. ह्या हांगेल्या नष्टेणाला लागून कोंकणी भास आपल्या हाकच्या घरांत आज यदिणीवरी दीस पाट्ट. परकां मराठी ये दिशनादीस इतलीं घुमसणां घालूक हागल्या कि घटदाराचे राजमात्रीक ही सिगापिणात घोडांत उडेतली म्हण्टा. — गोंयकारांची गोंयाभायली वसणूक १५१.

एक पदः—हुमि किलेंय सोदलें विचार किलोय पेलो ॥ तरि गुरुनगर देव हुमकां मेळचो ना पेलो ॥ ॥ ॥ ॥ आजले तिर हजारांवेर सागु जायत गेले ॥ तरेतरेक उरकार वाणि लोकांचेर पेलो ॥ त्या साधुत येक पुण गुरुशिष्य जालो ना ॥ गुरुशिष्य केराच माथाक कोण गेलो ना ॥ या सचारात पुण गुंव नास्वार जांय जाता ॥ येक अक्षर तरि पुण शिकूनस्वार जांय येना ॥ गुंव नास्वार पुणकुट हाताक गावचें ना ॥ गावलेच तरि तें पदराक रावचें ना ॥ रावलेच तरि तें देवाक पावचें ना ॥ हें भाशेन जण येक मनोव गुरुचो पांलो ॥ आस्तना केरिना गुरुक देखून तो भग्लो ॥ हुमि ॥ १ ॥ — भा इ. स. म वापिक इतिवृत्त वाक १८३७ पृ. २५७

कारवारमधील सारस्वत ब्राह्मणांची बोलीः—कारवारमधील सारस्वत हे विशेनाहून पश्चिमांन आणलेल्या लोकांचे वंशज असें स्वतःस मानतात. ऋतुपुराणातील सहाद्रिपहाचा बाला आधार देसात, हे लोक पोर्तुगीजांच्या स्वागितात गोंय्यांतून बाहेर राहावयास गेले व हल्लीं वास्वार, अकोला, हलियाल, सुधा व शिरडी येथें पुण्डळ आढळतात, हे लोक फार जल्द परतुं हल याहून बोळतात, व यांच्या बोळण्यांत कानडी व पोर्तुगीज शब्द फार कमी येतात. या बोलीची चटकन रुपांत येण्यासारखी गोष्ट म्हणजे कोणताहि शब्द व्यजनान्त असा उच्चारिला न जाणें, उदा० पुत=पूत, दोनि=दान. शब्दाच्या शेवटचे न्हय स्वर हे जुन्या प्राकृत म्हाय्याचे अवशेष दिशतात. उदा० एकु पुत=महाराष्ट्री प्राकृत=एको पुतो, एकि धुवा=महाराष्ट्री. एक्वे धूभा, दानि=माहाराष्ट्री=दोन. अन्य दीर्घ स्वर न्हय संतात. नास=आहे, दि=दे नाशिय उच्चार अधिक प्रमाणांत आहे व अन्य स्वराचा उच्चार नाशिय करतात, दोन स्वरांमधील व्यजनांचे पुण्डळ वेळां दिले होतें उदा० माका, तांजें. आणि कटोर व्यजनांएवर्णां मृदु व्यजनें येनात, इतर वस्तूंक वायटांत शुद्ध काकणीहून ही निराळी नाहीं.

कुडाळी—मराठीच्या उपभाषांपैरी कोंकणी म्हणून जर एक मुख्य उपभाषा अशी मानली तर त्या कोंकणीची कुडाळी एक पोटभाषा म्हणता येईल. कोंकणपट्टीवर बऱ्या उपभाषा चालू आहेत त्यामध्ये उत्तर कोंकणी व दक्षिण कोंकणी असे दोन मुख्य खूब भेद आहेत. या दोन मुख्य भाषांमधल्या सधाव कुडाळी यते. हिचा प्रात उत्तर व दक्षिण कोंकण यांच्यामध्ये आहे. या बोलीचें नांव कुडाळ दयावरून पडलें आहे. हिला हल्लीं मारवणी अशेंहि दुयेंर नांव आहे. पूर्वी कडाळ देशाची मर्यादा फार मोठी होती, रम्या सावतवाडींत कुडाळपेटा आहे. हल्लीं ही बोली दक्षिणेस तेरखोल्चीं ग्याडी आहे तेवपासून उत्तरेस देवगड, वणकली आणि पोंडा धाटापर्यंतच्या कोंकणपट्टींत बोलली जाते. अर्थात् हिच्या पूर्वे व पश्चिम सीमेवर सहाद्रि व अरबी समुद्र आहेत. जर दिलेल्या प्रातातील सर्व सुशिक्षित व अधिक्षित लोकांची कुडाळी ही भाषा आहे. सुशिक्षितांच्या बोलीवर शिष्ट मराठीचा थोडानहुत परिणाम झालेला दिसतो हे लोकां छंद मराठी शब्द जात वापरून त्यांना कुडाळी विभक्तिप्रत्यय

व क्रियापदांची रूपे वापरतात व कुडाळीच्या उच्चारांतील विशिष्ट हेलमर्थी त्यांचा उच्चार करतात. कुडाळी भोंपत वाढाय जानपद स्वरूपाचे आहे.

कुडाळी भाषेचे विशेष पुढीलप्रमाणे आहेत.—१ मराठी शब्दाच्या शेवटी इ अक्षर असल्यास कुडाळीत त्याचे य रूप होते. उदा० समय (समई), घाय (घाई). २ मध्ये इ असेल तर ती उद्दल य किंवा वि, वी, अर्थां रूपांतरे होतात. उदा० रायल (राईल), कायल (काईल), नायक (नाईक), सुवीण (सुईण). ३ आकारान्त नांम ओकारान्त होतात. उदा० आंबो, सुळो. ४ एकारान्त नांम आकारान्त उच्चारिणीं जातात. उदा० कोळम्या (कोळमे), आळम्या (अळमे), नाणां (नाणें), पाना (पानें), जातां (जातें) इ०. ५ काहीं काहीं टिकाणीं मदाप्राण भिडळतात. उदा० हडे, हकडे (हकडे), पाटी (पाटी), पुडे (पुडें) इ०. कोंकणीप्रमाणेच ह्यांतील नांम चालतात, कोंकणी ह्याच वाचरळ मराठीप्रमाणे 'मी' हाच शब्द या बोलतात आहे.

असणें ह्या क्रियापदांचीं रूपे पुढीलप्रमाणे.

धर्तमानकाळ		भूतकाळ	
मी आसय	आमी आसव	मी होतांय	आमी होताव
तू { आसय, आसव ह'स, आदस	तुमी आसात	तू होताय	तुमी होतात
तो आसा, हा, आहा.	ते आसात.	तो होता	ते होते.

भविष्यकाळाचीं काहीं रूपे:—गणान (गणेन), मेळत (मिळेल), येतले (येईल). पुष्कळ अर्थां ही बोली छद्म कोंकणीतून वेगळी नाहीं, हें पुढील उतान्यावरून दिसून येईल.

कुडाळी बोलीचा नमुना:—गोमा गणेश पितळी दरवाजा. कुडाळ परांताचे पयले माळक कामण परछु सरदेसाय होचो पूर्वज गोमा गणेश परभु गणान होयन गेलो. तेची कथा अशी सांगतत २-गोम परभुक त्या परांताच्या सरकाराची गांठ घेवची होती, पण दरवारात काय तेची दाद लागवना. अरज लीवून धाडलो तरी त्याच्या म बसल्या अमलदाराचे सयशिको शास्त्राशिकाय तो परतोच जाय नाय, आणि मसल्या अमलदाराक चिरीमिरी दिल्याशिवाय त्याच्या सयशिको होय नाय. चिरीमिरी देवक गोम परभुकचे काय नाय होता. सगे त्याकां येक इशुत सुचली त्याणां 'गोमा गणेश पितळी दरवाजा' ह्या अधरांचो एक शिको करून घेतलो. आणि पितळी दरवाज्याच्या भायर दारतिच मांडी घाटून बसलो; आणि जो कोण अरज घेऊन भितुर जाय त्याच्या अरजतार आपलो शिको माघन भितुर सोडुक लागलो. असा कांय म्हणते चालला तेवां म्हडल्या अमलदाराक वाटलां सरकाराच अरज पयल्यान पात पडून भितुर सोडुक कोण तरी अमलदार नेमलो हा. म्हणान त्याच्याकडे गेल्याल्या अरजतार 'गोमा गणेश पितळी दरवाजा' हो शिको नवलो तर तो माघन आणुक अरजदाराक परत पाठवुक लागले.

नमुना दुसरा:—येकदां दत्तगिरी ग्हाराज आमच्या गांवात खूप दिवस खडे. एक दिवस असा जाला. ते लिंगाच्या देवळांत बसले. जयल आमचे बडील होते. तेंकां तेणां सांगलो, "तू आपलो देवळाचो दार टोकात ये आणि भायर पायऱ्यांवर वसान भजन करीत राव." तसे आमचे बापा भायर येऊन बसले. बरोच वेळ जाला. ग्हाराज कांय दार उगडुक सांगवनत, तेवां यात्रा माथूरएत साद घालूत आसले. तरीय भितुरएत कांय शब्द येयना. तेया तेणां आण ग्हाणच दार उगडलां. बगतत तर ग्हाराज भितुर दिशले नाय. तें दाराखेरीज माथूर जांवक तर दुसरी वाट नाय. तेवां तेंकां सोदुक ते सरकारी खल्यान न्हंयार अदो मेलपयोंत गेले. हतकयांत पुडून पांचपन्नास मंडळीग्द्री ग्हाराज दत्त नामाचो गजर करीत येत हटसां त्याकां दिशली.

चित्पावनी:—चित्पावनी भाषा कोंकणांत तलागिरी तालुक्याच्या उत्तर सीमेपासून म्हणजे जयगड तालीच्या दक्षिणतीरापासून दक्षिणेकडे समुद्रालगतच्या चिंचोळ्या प्रदेशांत वहत वेंगुले, सावतवाडी, गोमतक आणि कदाचित् ह्यांच्याही पलीकडे पार लावपयेंत चित्पावन ब्राह्मणांची खास भाषा म्हणजे आपसांत मोल्ण्याची भाषा आहे. बांदेर बोलतांना ते छद्म मराठीतून बोलतात, परंतु तेन्हां आतल्या मूळच्या भाषेप्रमाणें नास्तिक उच्चार पार

करितात. ही मापा घोलणारे लोक कमी कमी आढळू लागले आहेत. ही चिखावनी भाषा व कोंकणी भाषा यांचा फार निकटचा संबंध आहे, व ही शुद्ध कोंकणी व उत्तर कोंकणी किंवा संगमेश्वरी, यांना जोडणारी भाषा आहे.

रुक्चारविशेष :— १ कुडाळीप्रमाणें एं च्या ऐवजीं आं येतो. उदा०—केंळां, सोनां, फुलां, तां, जां, गेल्यां, हवां, बोलल्यां; जां, माहां, रां, खगळां, तुतां. २ आकारान्त शब्द ओकारान्त होतात. उदा०—पोढो, मोपळो, पोखो, घाहणो, हो, हो, आयलो (आले), हयो ठेयलो. ३ आशार्थ व प्रयोजक ह्यांच्या वेळीं 'य'च्या ठिकाणी 'य' धातूच्या रूपांत आलेखा दिसतो. उदा०—फिरयलो, करय, जेय, ठेय, चालयली. ४ नात्याचे शब्द शकारान्त असतात व त्यांना पुढें प्रत्यय लागतात. उदा०—आईय, यायूस, भाऊय, वेहणीय, मंदय, चूल्दय इ. .

नामें:—नामांचीं सामान्यरूपे पुढीलप्रमाणें होतात : १ अकारान्त (पु. न.) देव-देवा, माणूस-माणसा, चित्र-चित्रा. अकारान्त (स्त्री.) जीन-जिमा, वाट-वाटा, भित-भिती, चेह-चेही, पाळ-पाळी. २ आकारान्त (न.) तळां-तळे, सोणचां-सोणचे, फुसा-फुसे. ३ ईकारान्त (स्त्री. न.) मिमी-मिम्या, पोडी-पोड्या, खुडी-खुड्या, सोणी-सोण्या. ४ ऊकारान्त (न.) लिंबू-लिंबा, गोहं-गोवां, बांसहं-बासवां, काहं-काहवा. ५ ओकारान्त (पु.) पोढो-पोडे, माचो-माचे, आंशो-आंशे, हो-हे, जो-जे, तो-ते. ओकारान्त (स्त्री.) बायको-बायका.

खाली विभक्तिप्रत्यय देऊन एक नाम चालवून दाखविलें आहे.

प्र. व.	अ. व.	प्र. व.	अ. व.
प्र. •	आ, ई, ई, ए, ओ, यो, यां	ए. ए.	आंशे
दि. छा	ना	आशेला	आंशेना
तृ. व, जीन	य, य	आंशेन	आंशेन-म्
च. छा	ना	आंशेला	आंशेना
पं. पाडी, पडा, हाटडी	पाडी, पडा, हाटडी	आंशेपाडी	आंशेपाडी
प. चो, ची, चां	चो, ची, चां	आंशेचो	आंशेचीं
स. त	त	आंशेत	आंशेत

सर्वनामांचीं रूपे सामान्यतः वरील प्रत्यय लागूनच होतात. मी याचो प्र. व तृ. मे-आम्ही. दि. च. आमला (अ. व.) तू-च. अ. व. तुमळा, तो-तु. ए. व. तेणीत, तेणें.

क्रियापदें:—असणें ह्याचें ह्यांतर 'सणा' असें होतें. त्याचीं पुढीलप्रमाणें रूपे होतात :

‘सणा’ वर्तमानकाळ

प्र. पु. सां	सों
दि. पु. सस	सां
तृ. पु. से	सत

रीतिवर्तमानकाळाचीं कांहीं रूपें: में सचां = मीं असतो. तू सचस = तूं असतोस. पुढें ‘ये’ तिन्ही काळात चालवून दाखविला आहे.

वर्तमान

भूतकाळ

प्र. पु. येचां	येचों	आयलों	आयलों
दि. पु. येचश	येचा	आयलेश	आयले
तृ. पु. येचे	येचत	आयलो	आयले
भविष्यकाळ		विष्यधे	
प्र. पु. येन	ऐऊ	येचां	येवां
दि. पु. येथील	याळ	येचाश	येचांत
तृ. पु. येळ	येतील	येवां	येवीं

पूर्वकाळवाचक धातुसाधित उनी, वनी विंवा नी लागून होतें. उदा.-माहनी, मारनी; जावनी, देवनी, खावनी इ.

काही चित्पावनी शब्दः—अहुर (एर), आंदुळो (झोंगळा), चटोर (चापट), बळकट (पुष्कळ), इतला (इतकें), चेड (मुलगी), बोड्यो (मुलगा), एठाठी (येथून), जोवणा (वीज), उवणस (कराग), माभ्यो (खी), रळ (आगण), डवरो (रळगा), मिरसाग (मिरची), गाता (यात्र), गळ (नुहा), मोरळी (यिरी), घडवी (विटाळशी), चरोट (चांगले), वाढवण (केरमुणी), जरडी (म्हतारी), केंड्या (कर्घा, केडा), नरणे (नरुणें), मुईहारची (मुईकडील), पडू (पोहे), हासामूस (दमलेला), सोपारा (सोपें), वापरणा (पसरणें), किता (काय), कें (कोटें), किण्डा (कशाला), ठावका (मांडें), दाळ (जुहार), पारो (कोवळा वणस), पोंड (पाणी साठविण्याचा रळगा), वळवण (घराच्या भिंतीपासून पावळांपर्यंतची जागा), घोऊश (नवरा), परवो (परका), हेंगडावणा (वेढावणें), नाका (नको), शेड (फांक), खेड (मिसळ), आदयेचो (प्रथम परिचयाचा), आघोट (उन्हाळा), अद्न (झुम).

चित्पावनीचा नमुनाः—कोणतीच बोली हेंगाडी नाही नी आमची हेंगाडी वशी सेल. उलटी आमचीच बोली सरवृतामळ से असा शास्त्रीवाचक म्हणचत. एतां इतला तरा कां, सा बोल्यात ह्येंगलेले प्रथ नी पुस्तका आमला के भाडळत नाहीं, असां पुष्कळ म्हणचत. पण हेवरी जायत चांगले शिकले सभरलेले विद्वानांची ही व्यवहारभाषा मसेवी. एतां ही बोली कें नि केंवेरीं बोलचत ता सर्गचां. रत्नागिरीचे उत्तरा जयगड म्हणीं बदा से, ते जयगडाचे उत्तराहार ही नाहीं. पण जयगड पाठीं दक्षिणाहार रत्नागिरी, राजापूर, देवगड, मालवण, बैंगुर्ला, सामतवाडी, मोर्सा, एडापावत सेच. पण तेचेव दक्षिणाहारी कदाचित् चालत सेल.

चित्पावनीचा २ रा नमुनाः—माणसण ये म्हटलें आपलेंवण सोडू नये. दुसरेचा चपोट सेल तां येवां. पण उठले हुटले दुसरेच्या सगळ्योच तहा घेणां अगदीं वाईट. आताया पुदप, वायाको, धाकटी बघेवीं तीं अगदींच आपलीं शिळयत दिवचत. दिवसान दिवस सगळ्याच गोष्टीं भिकारपण नी पुढयेवण वाढत चाल्ला. हेचो सगळेअ विचार करनी आपला हितघाबन करवे हवा. नि हें साधेच शिकलेसकलेले नी तारणे लोकाज मनावादीं झटवें हावा.

बऱ्हाडी :—देशी मराठीचें जें क्षेत्र मागें सांगितलें आहे तें पूर्वेस गुलढाण्याच्या पश्चिमाधोपर्यंत आहे. त्यातुडें बऱ्हाडी लागते. बऱ्हाड व मध्यप्रांताच्या दक्षिणभागात जी मराठी बोलली जाते ती मध्यवर्ती मराठीहून जरा निराळी आहे व ती सामान्यपणें बऱ्हाडी या नावाजें सगोचिती जाते. बऱ्हाडी भाषेचें क्षेत्र पूर्वेस विस्तीर्ण आहे. पश्चिमेपासून सुरदात केल्यास शिची सुरहद गुलढाण्याच्या मध्यांतून पश्चिमाधें सगळून उत्तरेस सापी नदीपर्यंत जाते. येथून पूर्वेकडे पल्लिबपूर, बैतुल, छिंदवाडा, शिवणी व बालाघाट यांचा दक्षिणभाग पोटांत घेऊन दक्षिणेकडे वळते. मंतर भंडारा, चांग्राचा बायल्यभाग, वणी व वांदीम इतका प्रदेश वेढून परत गुलढाण्यापर्यंत येते. कोंकणी भाषेचे व्यापमाणें प्रादावस्न, आर्तावस्न, व घर्गावस्न निरानिराळे उपभेद पडलेले आहेत तसेच बऱ्हाडी भाषेचेहि आहेत. घाटावरवीं बऱ्हाडी किंवा घाटोळी व घाटाखालची बऱ्हाडी असे दोन स्थूल भेद आहेत. नागपुरी, बालाघाटी, चांदा इ. देशानिष्ठ व खारपी, घनगरी, कतिया, कुणरी, कुमारी, मढारी, गोवारी हे आर्तावस्न पडलेले उपभेद आहेत. वेवडी हा आणखी एर पोटेभेद बघेली भाषेचीं मिसळून झाला आहे. इल्ली म्हणून जो पोटेभेद आहे तो बऱ्हाडीच्या शेवटच्या परिसरावर बापरला जातो. ह्या प्रत्येकींत मध्यवर्ती बऱ्हाडीपासून थोडे निराळे असे स्थूल भेद आहेत.

वर्णप्रक्रिया — १ दीर्घस्वर विशेषतः. अन्य दीर्घस्वर म्हत्व उच्चारिले जातात. उदा. मी अथवा मि. माहि अथवा माही. माहा, मडा (माहा) २ शुष्णे मीर्षत जेथें 'ए' अन्व स्वर येतो तेथें बऱ्हाडीत 'अ' घालतात. उदा. ० 'संगितल, त्यान, श्केन, नसळ. ३ 'ए' किंवा 'य' बदल बऱ्हाडी भाषेत इ स्वर येतो. उदा. दिव, देल, यळ, इळ, यळ, वेळ राहला, त्यवडा. ४ 'आय' 'ए' चा उच्चार 'ये' असा करतात. कोंकणी भाषेत असाच परक होतो. 'ए' बदल 'ये' किंवा 'ओ' बदल 'यो' येणें ह्या प्रकार कांजडीच्या सगळीं मराठींत झाला असण्याचा समर्थ आहे. उदा. येक, योगळ. ५ 'अव' आणि 'अवि' ह्या दीर्घांइल ओ ह्या स्वर उच्चारतात. जोळ (अवळ) उडोळा (उडविळा) ६ अनुनासिकाचा उच्चार अर्धवट न करता अगदीं रसध करतात. उदा. 'तू' चा तून. देवार्थ

देवादीन्, ७ 'ह' या उच्चारणपूर्वी बन्हाईत वरीच मानगड जाहे. एकाद्या स्वराच्या नंतर ह आस तर त्या 'ह'चा उच्चार 'र' होतो. 'ळ'चा उच्चार 'र' किंवा ऋच्या जवळ जवळ होतो. कधी कधी 'य' यासारखाहि होतो. वुलढाणा मलकापूरकडील भांपेत त्याचा नियमानें य होतो. उदा.-डोळा-डोया, जवळ-जोय, जवय. माळी या शब्दाचे मारी, मायी, माई इतके भिन्न उच्चार होतात. ८ बन्हाई भांपेत न बदल न घालतात, तर नागपुरीत ह्याच्या उलट न बदल न घालतात. ९ ल आणि न हे वर्ण भविष्यकाळी एकमेकांवरल येऊ शकतात, उदा. मी मारीन-मी मारील. तो मारन-तो मारल. १० इ, ई, ए ह्या स्वरांच्या पूर्वीचा 'ब' अस्पष्ट उच्चारिला जातो. कधी कधी त्याचा लोपहि होतो. उदा.-विस्तू, वस्तू, बीस-ईस, येळ-येळ. ११ इच्चा उच्चार म असा कधी कधी करतात. उदा.-नव्हते-नभते.

नामें :—अन्त्य स्वर दीर्घ असेल तर तो न्दस्व करणाऱ्या लक्ष्य बन्हाईत आहें म्हणून वर सांगितलें. तिचा परिणाम असा झाला आहे कीं, नपुंसकलिंगी अनेकवचनी जें 'हें' कारान्त रूप असतें तें यन्त्याच टिकाणीं अकारान्त होतें आणि असें अकारान्त रूप झालें म्हणजे त्याचें विदोषण साहजिकच पुढिल्लगीं अनेकवचनांत राहतें. उदा०—चांगले माणस, अशा रीतीन पुढिल्लग व नपुंसकलिंगी यामध्ये घोंटाळा केलेला आढळतो, हा फक्त मराठी व गुजराती या दोन भाषांमध्ये प्रामुल्यान आढळतो. हिदीत तो तसा फारसा नाहीं. तेव्हा या दोहोंमधील दुषा बन्हाई भाषा साधते. विभक्तिप्रत्यय मन्ववर्ती मराठीप्रमाणेंच आहेत. फक्त चतुर्थीच्या हा प्रत्ययाच्या ऐवजीं 'ले' हा प्रत्यय वापरण्यात येतो. उदा०—बापाले, अनेकवचनाच्या प्रत्ययापूर्वी ही किंवा ई हा एक आगम येत अरुतो. उदा०—बापाईस, बापाहीस; माणसाईले.

सर्वनामें :—सर्वनामांच्या कांहीं विभक्तींचीं रूपें चमत्कारिक होतात. पुरुषवाचक सर्वनामें—द्वितीया-मज, मजले, मले. तृतीया-तुया, त्या, त्या. पयीं, माहा, तुहा. पुणेरी भाषेंतील माहा, तुहा हीं हंपेहि वापरलीं जातात.

दर्शकसर्वनामें :—जो, तो याचीं रूपें पुणेरी मराठीप्रमाणेंच होतात. लीलिंगी एकवचन मात्र हे, ते, जे असें होतें. काव्यामध्ये, जुन्या भाषेंत व पत्रव्यवहारांत लीलिंगी एकवचनी रूप एकारान्तच आढळून येतें. उदा० 'कळावें हे विनंति !' प्रभार्यक सर्वनाम 'काय' ह्याचीं पचमीचीं रूपें वाहून, बाहून, काहून अशीं होतात.

क्रियापदै :—पुणेरी भाषेंतील क्रियापदांची सामान्य रूपें शिष्टाचारान्त आहेतच. त्याशिवाय जीं हंपे प्रामुल्यान वापरांत आहेत तीं हीं : मी म्हणून, मी अथल-अदीन, द्वितीय पुरुष आणि तृतीय पुरुष यांचीं एकवचनांचीं रूपें सारसींच होतात. तू आहे, तो आहे; तू गेला, तो गेला. त्याचप्रमाणें भूतकाळातील द्वितीयपुरुष आणि तृतीयपुरुष याच्या अनेकवचनांचीं रूपें सारसींच होतात. उदा० तुम्ही गेले, ते गेले. वर्तमानकाळाचीं प्रथमदुरुषाच्या एकवचनांचीं असणें किंवा हो यातूचीं रूपें : मी आहों-आहें वय अशीं होतात. द्वितीय व तृतीय पुरुषाचीं एकवचनांचीं रूपें आणि तृतीय पुरुषाचीं अनेकवचनांचीं रूपें सारसींच होतात; त्यांच्यामध्ये लिंगभेद नसतो. उदा० तू राहतेस, तो येते, तो करते, ते जातेत. 'मी जातो' असें स्त्रियाहि म्हणतात. 'मी म्हणेंदा दिसली.' 'तो काम केला' असे चमत्कारिक प्रयोगहि द्राविडीभाषांच्या सगळीं बन्हाईत आढळतात. आज्ञार्थीचीं द्वितीय-पुरुषी एकवचनांचीं रूपें यकारान्त होतात. उदा० जाय, राय, पाह्य इ. रीतिभूतकाळाचा उपयोग भूतकाळाप्रमाणें होतो. 'ओ' कारान्तस्पर्शी कचित् आढळतात. उदा० मी निजो. अकरणरूपात ह्या ऐवजीं ये हे अक्षर येतें. उदा० 'तो जायेना, तो देयेना. कोंकणीप्रमाणें अन लागूनहि रूपें होतात. उदा० घाडलून, सांगितलून. 'म्हा मारले' या प्रयोगाप्रमाणें 'त्या मारले' (तू मारिलेस) असाहि प्रयोग होतो. भविष्यकाळाचीं रूपें पाहण्यासारखी आहेत.

मी मारल	आम्ही मारु
तू मारखीन	तुम्ही मारसान
तो मारील	ते मारतीन

धातुसाधित नामें पुणेरी मराठीप्रमाणें आहेत. पण त्यांचीं रूपें निराळ्या तऱ्हेनें होतात. या, आ, आय नूळ घालून लागून सामान्यरूप होतें, व मग इतर प्रत्यय लागतात. उदा० चारावल, खावावले, करावे. पुणें सातान्याच्या कुणराज भाषेंत ह्यप्रताळा यानि, यान शब्द जोडलेला आढळतो, तसा बन्हाईतहि तो वापरण्याची वढिवाट आहे. कळूनयान, धातूनयान, म्हणूनयान.

वन्दाहीचा नमुना:—एका साक्षीदाराची जयानी:—रामजी बल्लद सोनाजी, जात माळी, उबर घरे पचेवाळीस, वस्ती होमठान. प्रतिशेवर कळवितो बी, आजमास पयस दिवस झाले असतील रोज हुकरवारी रात्री मी व माही बायको आनी दोन पोर असे घरांत निजळीं असतां दोन प्रहर रात्रीचे सुमारास माझा बायकोन म्हा जाग केल. आन म्हणू लागली की घरांत मांढे बाजत आयून मणसाचा चाहाळ येते. तेव्हा उठता. त्याचन मी उठलो आनी भीतीकडे पाहिले त मला भोक दिसत. त्याचन खास बाळ की कोनी तरी घर पोडून आत शिरत आहे. घरात दिवा नव्हता, माझा आपघनाखाले आगपेटी व्हीदी, ती लगेच बाळून पेटविली. इतक्यात हाच आरोंपी भीतीस पाडलेल्या भोकाजवळ जाऊ लागला. त्याच्यावर माही नजर गेल्याचरोबर म्या त्यास पकडल. आणि त्याचा हात घेउन त्यास म्हणाली की, “अरे पोरा, कोठ जात ?” त्याचन त्याची व माही शोंवाणीची घरीच झाली. मी परांतून कलमाई म्हात केला. त्याचन घराचे दोजारी लोक सिताराम व इटोबा हे आले. इतक्यात माझा बायकोन दिवा लावला आनी घरातली साखळी काढावली. व रादरहु इष्टम आत आले. मग मला माझ जोर माल, व मग आग्नी विषान त्याचे हात बांधले, आनी लगेच पाटलाकडे पेंडून गेलों.

घाटोळीचा किंवा घाटावरील वन्दाहीचा नमुना:—एक दीण एक फिंद शोपी गेलता. एक उदीर तेव्हा लंगोजन पळाला. मून तो जागा झाला. त्या फिंदानुं त्या व्हानशा जीवाले घरेड. आन त्यान त्या फिंदाले जाग केल. मून मारास इतक्यात मले मारु नके आस मोठ्या मिनतवारान त्या इतर मून त्यान त्या तला पोडून देड. गरायान त्या फिंद रानांत शिकार करायसाठी गेला आन जळपामदी आडकला. ते जाळ त्या गोव्या गोवळ्यायन त्याले घरायले टाकल. मग जेचा का जीव त्यान बाचवळता तो उदीर आयल्याकडे येतोय आस त्यान त्या वाळ. “बा मले बाचवळ तस म्या बी तुले बाचवळ.” आस तो उदीर योवला. मग समदे उदीर कामास लागले आन लय मोठे दोरलत त्यान फुटलले आन सिव् मोकळा झाला.

वन्दाहीचा स्वताचा असो शब्दसंग्रह आहे. उदा० भेटणें (मिळणें), वावर (घेत), पोव्या, बोर (फोल्कटें), टगी (अडचण), डाबलें (करहा), पारीस (सहाण), पारही (पागर), पावरी (विडी), वेवा (पितावर), पोपरी (गोवडी, वाकळ), दाळा (नवरा), जिजी (मोठी घडीण), गोन्हा (गार्वें वावर) आनू (कुत्रा), कोडा (गोडा), राई (मोहीरी), मडोचरी (फोडणीचे वरण), पोफड (पावटे), मेद्री (रमादो), फोडळ (तांबडा भोवळा), आळ (बटाटे), आंवारणें (एक होणें), हाव्या (बावळा), अडाऊ (लुच्चा), चवरा (बडबड्या), चकणें (चाडू होणें), तिरपी (लहानशी पिढकी), बारणें (सुरके मारणें), मेदे (मडकें), दिंगर (लुच्चा), हाताही (छम).

नागपुरी:—नागपूर, वर्षा, चांदा, भडारा, घालपाट, रायपूर वा जिल्ह्यांत जी भाषा बोलली जाते ती नागपुरी होय. वास्तविक ही व वन्दाही यांत भिन्नता नाहीं. परंतु वन्दाहीत धरोळ जिल्हे नवल्याने मध्यप्रांताची राजधानी जे नागपूर शहर त्याचन हीच हें नामाभिधान देण्यांत आले आहे. व हिला वन्दाहीची एक उपभाषा म्हणून मानण्यांत आले आहे. एक यातील जो माझ उरिया किंवा हिंदी यांना जवळ आहे तेथे सीधमदेशावर या भाषांचा तेथील मराठीवर परिणाम झालेला दिसतो.

चंद्रपुरी:—चांदाकडील वन्दाहीला चंद्रपुरी असें नांव आहे. या बोलीचे वन्दाहीन आणखी विशेष आहेत ते पुढीलप्रमाणे:—

लव्या ऐवजी र येतो. उदा. जवर (जवळ), डोरे (डोळे). लिंगाचा निर्वच क्रियापदाच्या रूपावर नाहीं. उदा. ‘तो म्हणते,’ ‘वार तोडून टाकला’ पूर्वकाळवाचक अन्यपदा ‘इयानि’ जोडण्यांत येतो. ‘पेडून इयानि.’ ‘हात जोडून इयानि.’ पंथीचीं रूप ‘चा’ प्रत्यय लागून होतात. आणखी विशेष व इतर गोष्टी पुढील उदाहरणावरून जास्त चांगल्या समजतील.

नागपुरीचा नमुना:—“पटवारीचा चिपु लोबी याच्याकडे तु चाकरी होतास का ?” “होतो. सात आठ महिने चाकरी केली. गेल्या चैताचे मघात चाकरी सोडली.” “चाकरीवर होता तेव्हा कोठ राहत होता ?” “माहि ठेवलेली बायको इस पेडून मि चिपुचे घरात राहत होतो. माझ्याकडे किरसानकोच काम होत, आनखिन

माळकान जे काम सांगितल ते कराव. जेम्हां सार पिक जमा झाल व चावरात पळ केल तदि मि पळ्यात रात्रंदियस रसगालिच राहत होतो व माहि यायको घोर राते. ” “ चिंधु कधीतरी खळ्यात राहिला होता ! ” “ तो कधीकधी पळ्यात निजे, एक कड्याच्या पेंड्याची ल्हानसी शोपडी केरी होती. त्यात मि निजे. ” “ चिंधु त्या दियसी पळ्यावर निजला होता, तर त्याच्या अंगावर डागिने होते ! ” “ चिंधु दिवसभर पळ्यावर होता. जेवाचयाच घरी गेला नाहि. सण्याकळी त्याचि खासु पलाउ आलि पर गेला नाहि. मुक नाहि म्हुन सांगितले. त्याच्या अंगावर सोन्याच कड, चांदिच कड, चांदिचा फरदोडा आणि सोन्याचा छत्रा इतक होत. ”

चंद्रपुरी भाषा:—“कोन ! मोठी माय ! ” “ व डड ” “ कोटी जते माय ! ” “ ददाकड जातो बये सदावेले भाकर घेऊन श्यानी. ” “ काऊन ! सददादादा घरी नाई आला कावो ! ” “ कसा येईल बये ! चावरात जोह्याचाच चुनना चालला हाये, पायसाच्या मारे उरत नाई, नईच्यान दोसव्यासयचा आदरा, कोनाच्या भरोश्यान कोठ चुनना होते, दादत्यावानी माणसाच्या उरावर राहाव लागते तेच कोठ दाणा दिवते डोऱ्याल. ” “ सरा आहे माय तुझा म्हणून, आजकाल पोटाच्या पोरावर इश्यास राहला नाई. तुले त माहीत आहे. हसवा पाटलाच्या पोरान मागच्या हाडोरात राती पडतानाशानी दोलीवत गढू चोरून नेले. आलीर काय झाल ! ” “ आहे बये माहित. का कराव लागते आपल्याले लोकाच, पर बये, जातो चावराकडे. घरा का वार्द भकभक घालवे, विस्तो लागला जरा काई. ”

मन्हेटी:—बालापाट जिल्ह्याच्या दक्षिण भागातील लोक मराठी बोलतात. वरच्या जातीचे लोक नारापुरी बोली बोलतात व खालच्या जातीचे लोक मन्हेटी नांवाची बोली बोलतात. या मन्हेटीवर शेजारील पूर्व हिंदीच्या उपभाषांचा परिणाम होऊन ती एक मिश्र बोली झालेली आहे. या भाषेतील उच्चार बऱ्यादीप्रमाणेच आहेत. उदा० येर (वेळ), जवर (जवळ); मनळा (म्हणाला), इरब. या भाषेचे स्वरांचे विशेष पुढीलप्रमाणे. स्वरांनंतर येणाऱ्या ङचा र होतो. उदा० झार (साड). श्रासयुक्त उच्चार गाळण्याकडे प्रवृत्ति दिसते. उदा० मनळा, दोवनी. पुष्कळ वेळां नपुसकलिंगाऐवजी पुलिगच वापरलेले दिसते. उदा. ‘चांगला पांफसन’, ‘आपला पोटा’, ‘मी त्याले खाल्ला पाझो’, ‘वापनें दया केला’ असे प्रयोग होतात. मुका (मुकेलेला), चाला (गेलेला), पांभाय, इत्यादि रूपे हिंदीच्या सद्व्यवहारेने झाली आहेत.

मन्हेटीचा मसुना.—मी त्या पोऱ्याला आपल्या सांगात जावुर खावाले नेले होते. मी येका मोठ्या झाडापाशी गेलो. मग त्या झाडावर चगलो. पोरमा झाडाच्या खाली उभा होता, मी घराकडून जावुर दाकत होतो. पोरमा काहीं जावुर खात होता अन काहीं ठेवत होता. मी मग झाडावना उतरलो अन त्या पोराळे घेऊन घराकड येत होतो. मोठ्या तत्त्वासाठी आलो. मग मी त्याचा गरा दोरी हाताना धरून त्याले खाल्ला पाझो, त्याच्या गन्यावर टोपरा ठेऊन गरा मुरडून देला. थोड्या घेतमची पोऱ्या पडपडून मरून गेली.

खानदेशी—अहिराणी भाषा—डॉ. प्रियदर्शन बानीं खादिलेल्या भाषापाहणी (लिनिंग्रिटिक रुई) ग्रंथांत या भाषेला मराठीची पोटाभाषा न मानतां गुजरातीची पोटाभाषा म्हणून गणली आहे. अशा तऱ्हेचा सशय मोडमोठ्या पडितानाहि पडावा इतका गुजरातीचा या भाषेवर परिणाम झालेला आहे. हिच्या या स्वरूपातले हिला एक प्रकारचे महत्त्व प्राप्त झाले आहे. या भाषेला नांव प्रातावरूनच पडले आहे. शिवाय दुसरे नांव ‘अहिराणी’, हे जे लोकांनी ती भाषा बोलतात त्यांच्या नांवावरून आलेले आहे. ही अहीर-आभीर लोकांची भाषा आहे. या भाषेने क्षेत्र साधारणपणे पूर्व व पश्चिम खानदेश जिल्हे, दक्षिणेकडे नाशिक जिल्ह्याच्या उत्तर हद्दीपर्यंत व उत्तरेकडे बऱ्हाण-पूरपर्यंत आहे. शिवाय ही भाषा बोलणारे आमीर किंवा अहीर लोक खानदेशाच्या बाहेर नाशिक, नेमाड व मुल-टाण्यापर्यंतहि आहेत. म्हणजे या भाषेचे क्षेत्र फार विस्तृत व भाषा बोलणारे लोकांहि पुष्कळ आहेत. खानदेशाच्या उत्तरभाग डोंगराळ आहे व तेथे भिळ, डाबूर, गोंड, कातकरी, बारली इ. राजटी लोक राहतात. शिवाय खान-देशमधील हल्लीं श्यायिक असलेले आमीर लोकांहि मूळचे उत्तरेकडचे या भाषेचे क्षेत्र मोठे व त्यात निरनिराळीं अड-गळेहि पुष्कळ. शिवाय निरनिराळ्या लोकांनीं यथे वसाहत केलेली असून त्याचे निरनिराळे पथ, समजुती, चाली इत्यादि-मर्थे भिन्नता आहे. या सर्व कारणांनीं या भाषेला बहुसंख्य प्राप्त झाले आहे व ठिकठिकाणीं पोटाभेदहि झालेले आहेत.

उच्चारविशेष.—‘स’ बहुल ‘छ’ उदा.-छोटा, छावली. च वर्गातील व्यंजनांनंतर येणाऱ्या लघ्या ठिकाणीं क आणि ‘ळ’ ऐवजीं ‘य’ येतो. उदा.-जयगान, शाय, काया, पियस, केयी इ. कधीं ळ ऐवजीं ‘ड’

येतो. उदा.-जयगांव, जडगांव, (जळगांव), 'ण' बद्दल नेहमी 'न' येतो. उदा.-पानी, पन.- 'र' नंतर व आल्यास 'र' बद्दल 'ल' येतो. उदा.-लहणें, पळे (परडे), बलहणें (ओरहणें). 'स'च्या ऐवजी 'ट' येतो, आणि महाप्राणोच्चार उच्चारिला जात नाही.

नामः-विभक्ति प्रत्यय लागण्यापुढीं नामांचे सामान्यरूप होत नाहीं. एवढ्याच नांवा प्रत्यमांना पूर्वी 'स' जोडलें म्हणजे ते अनेकवचनाचे होतात. प्रत्यय पुढें दिल्याप्रमाणे :- द्वितीया-ले. तृतीया-ही, नी, वडतीन, वड, नारन, बरी चतुर्थी-ले, ये पचमी-तिन, पिन, पान. पडी-न्द, न्हा, न, नी. छतमी-म, मा, महार. उदाहर-णार्थ काहीं ह्मणे:-घरले, घरीतीन, घरमहार, खानदेशमा.

सर्वनामः- 'मी' आणि तू या सर्वनामांचीं ह्मणे खालीलप्रमाणे.

प्रथमा	मी	आम्ह, आमु
द्वितीया, चतुर्थी.	मले, माले, म्हये,	आम्हले, आम्हये
तृतीया	मिन, मावरी, आम्ही	आम्हनावरी, आमुन
पचमी	मनपान, मानाधीन; मनाधीन	आम्हनपान-धीन,
पडी	म्ह ना नी; माझ	आम्हना नी, आमन
छतमी	मनमा, मनामा	आम्हनामा,
प्रथमा	तू	तुम्ह
द्वितीया, चतुर्थी.	तुले	तुम्हले
तृतीया	तू, तुवरी, तुनी.	तुम्ह, तुम्हनी, तुम्ही.
पचमी	तुनपान, तुनुधीन	तुम्पान, तुमुनाधीन
पडी	तुन्द, तुना, तुनी	तुम्नी ना
छतमी	तुमा	तुम्नामा

इतर सर्व नामांना वर दिलेले प्रत्यय लागतात. क्रियापद- क्रियापदांचीं ह्मणे वार्ताच्या लिखाप्रमाणे बदलत नाहींत. वर्तमानकाळात दिग्दी पुरुषांचीं ह्मणे एकच आहेत. उदा.-मी, तू, तो वरस, आम्ह, तुम्ह, ते करतस.

भूतकाळ क्रियापदांच्या नुसत्या मूळरूपाबद्दलच रिख्द होतो. कोणत्याहि पुरुषाचा व पचनाचा अर्थ त्यापन्न होतो उदा मी, तू, आम्ह, तुम्ह, त्यांही त्यानी, मी, तू, इ. येले

काहीं धातूंची वच मिटाळी ह्मणे होतात. उदा मी बोलत, तू बोलना, त्या बोलनात.

भविष्यकाळचीं के (करणें) या धातूंचीं ह्मणे.

मी	वरसु	आम्ह	करयत
तू	करदी	तुम्ह	करयात शाळ
तो ती ते	करी	त्या	करतीन तील.

काहीं अहिराणी शब्द --नशात्र (कोणीकडून), अशात्र (इकडून), उनात (आळात), पद्य (वपाडी), गावडी (गाव), अडोर (गुलगा), निस्तराईन (हव्दहळ), गुमणे (हरवणें), राधाद्या (सोनती, मिह्), टिमकारणें (चोपणें), वा (वाप), अडे (येथे), चितोंग (जुणरी वायरांच्या गळ्यातील अलंकार), वडे (वर), जवसा (थोडा), हाड्या (कायळा), लव्हलव्ह (लवकर), खायखाय (खोडकी), घाट (परात), गोड (गोष्ट), डोरकी (गुराळी), चिडी (चिमणी), बाहारी (घुल), वगार (पारड), बडांग (जुण), दोष्पापासू (देवी डॉक्टर)

अहिराणी भाषेचा नमुना —एका पत्रांतील उतरा तुम्हीन वये पत्र घाडल, त्ये म्हये कालदी मगय-बारी भेटल. मागो टुला आठी कालदी उनता त्यास्ये मिन सागर को वावरात पळ्यामधुन सन तूरमी शेंम प्येरी दे औदा उपारीह्ये भाव नाहीं आन रोल्या परी मेघराबाकन कपाशीच येक बौडनी भेटल नाहीं, माझी अवस्था म्हये माळूम की देवांस्ये माळूम कसतरी दिवस काढी राहिनो आहे वारे रवराण्याचा जाग्ये दोन गोहे घेइसन टाकतो. नवरीचा चितोंग अन वाकरपाळ्या राहून टाकीसन रुपये कडाडीन.

विस्तारवाही टोण्या याच आमच्या गावहजे उनता. गणू यांच्याच्या दऱ्यावर मंचवावर जपला होता, तशी त्याहजे राती इच्छा. गणू यांच्याचा अंघोर अन् माही बहारी गावहजे जायले शे. घन्याच्या घोरहजे वुकु लावहजे. फ्यान हाय पे.वीचे जेवन दिवत. गुयाचा दिवशी वरहता. जहमाची नयाच पानी रई येत, तशी होटी शाखावर ज्ञाने रो. यहील गुयाहजे भेटीवन कामद वरी टाकू. ३०

दृष्टीः—दखर लोक मध्यमार्तातील वस्तर आणि कापिर ह्या संस्थानांत व नांदा, रायपूर आणि भंडारा ह्या यात्र्याच्या आगगास पवले आहेत. मध्यमार्ताच्या पादरेदि काही ठिकाणी दखरी लोकांच्या तुल्यक वसाहती आहेत. यन्दावात एलिचपूर जिह्यांत पुष्कळ दखर आहेत व ते कोठ्याना घडा करतात. दखर हे गोंदापकी आहेत असे समजण्यांत येते. मद्रास इलाक्यातील व रायपूर मधील दखर लोक गोंदापकींच आगगास समजतात तर मद्रास येथील दखर आरला व गोंदाचा काही सवध नाहीं असे तितक्याच जोगने समजतात. ओदचा प्रांताच्या राज्याच्या तैनातीत हे लोक पेयाचाकरी वस्त्र राहत. मानवयशसाच्या रतीने दखर लोकांसह घोंच मतयेचिच्य दिवत जालें तरी भाषाशास्त्राच्या रतीने ते मूळचे अनार्य एवढरीय असून त्यांनी आर्य भाषा रचोकारित्या आणि भाषेबरोबर आर्य-घमोदि रचीकारला. दखरी लोकांच्या भाषेत मराठी, उरिया आणि छत्तिसगडी या तीन भाषांचे मिश्रण आढळून देते. वस्तर येथील दखरीच्या पुढील पोटाभाषा आहेत. मराठी किंवा मेट्टी, अरकुरी, वरती, चवारी, गच्चिकोरो, मिरा-गानी, मुशिया व छोरी ह्या निरनिराळ्या पोटाभाषा निरनिराळ्या जातींच्या व घरांच्या नांवावरून मानल्या आहेत. वस्तुतः दखरीहून त्या भिन्न नाहीत. वर्नेल त्यावरून दखरी भाषेवरवीं पुढीलप्रमाणें लिहिता. 'दखरी बहुतांशी छत्तिसगडी सारली आहे. तीत मराठीचे पुष्कळच मिश्रण जालें आंद, किडहुना बहुतेक प्रत्यय मराठी आहेत. बहुधा असे दोतें कीं छत्र हिंदी शब्द घेऊन त्याला प्रत्यय इ० मराठी लाविले जातात. उदा० 'मी देणलें नाही.' हे जगदलपूरजवळील मुशिया लोकांच्या तोंडातील वचन. या ठिकाणी मी नाही हे मराठी शब्द, 'देरा' हा हिंदी शब्द व त्याला 'लो' हा भूतकाळचा मराठी प्रत्यय लागलेला आहे. एकदरीत ही भाषा म्हणजे मराठी व हिंदी यांचे मिश्रण आहे; व त्यांत त्याकारण आणि वचनप्रचार यांचा तर पूर्ण गोंधळ झालेला आहे.'

या भाषेत शब्दांचा भरणा हिंदी अष्टा तरी त्यांना ज्या अर्थी प्रत्यय मराठी भाषेतील आहेत त्या अर्थी दखरी भाषा ही हिंदीची उपभाषा न समजतां मराठीची उपभाषा समजणे जास्त सदाच आहे.

विशेषः—रमराच्या उच्चारणाच्या वास्तवताहि हिंदी आणि मराठी भाषांतील उच्चारणांची साभेसळ दखरी भाषेत झाली आहे. मराठीच्या छत्तिसगडीचे भोदा वार आहे. 'अ आणि ओ' व 'ऐ आणि उई' हे एकमेकांसह येतात. उदा० पलो, वोलो; मै, मुई (मी); बेल, बुरल. त्याप्रमाणें ऐ आणि ए व ओ आणि ओ एकमेकांसह कधीकधी येतात. उदा० मै, मँ, गेलो गेलो; फीनी, फानी. तालव्यस्पर्शनांचा उच्चार हिंदी तालव्यप्रमाणें होतो. ढचा कधीकधी छत्तिसगडीप्रमाणें 'र' असाहि होतो. उदा० कपरा (कपटा) 'ण'चा 'न' असा उच्चार करतात. ल चा र कधीकधी झालेला दिसतो. उदा० परा (पळा), येरा (बेळा); व बईल हिंदी व उरिया भाषांप्रमाणें 'य' येतो. बर (बेल), बीस (बीस).

नामः—'विता' (वृत्ति) ह्या शब्दाचा उपयोग नागाची जोडून करतात व असा केला असतां मूळ शब्दाच्या अर्थात बदल होत नाहीं. 'वारविता'; वेटाविताक (गुलाल). लिगे दोनच आहेत. वृद्धिग व व्रीहिलग. मारडातील नवुसक लिगाएववी येथें वृद्धिगच वापरण्यात येते. यद्धने दोन आहेत. पैकीं अनेकवचन 'मन' हा शब्द एकवचनाच्या ह्वापुढें ठेवून तयार होतें. उदा० बावामन; हुनमन (ते). कधीं कधीं अशा रीतीनें अनेकवचन न साधतां एकवचनावरूनच अनेकवचनाचा बोध पुष्कळ अशा अर्थाचा शब्द जोडून उत्पन्न करतात. उदा० नोंकर सनोके (सर्व नोंकरांना), खुये धोंडा. नामांचे सामान्यरूप न होता छत्तिसगडीप्रमाणें नुसता विभक्तिप्रत्यय लागतो. मुख्य विभक्तिप्रत्यय पुढीलप्रमाणेः-चतुर्थी-के. चवथी ल, रगे, रले. पछी चो, के. सप्तमी-में, ने तृतीयेचा. प्रत्यय नाहीं. दोग्गने याचें भाषांतर 'दोरासगे', काठने याचें भाषांतर 'बडमीमें' असे करतात. विशेषांच्या ह्वांत लिग आणि वचन यापुढें परक पडत नाहीं.

सर्वनामः—ह्या भाषेतील सर्वनामांचीं रूपं ध्यानांत ठेवण्यासारखीं आहेत.

प्रथमपुरुष	तुम्ह, तुम्ह, मर, मर, मे.	आमी, हमम्ह
द्वितीया	मोफे, मके	
पठ्ठी	मोचो, माचो	अमचो, आमर
द्वितीयपुरुष	तुम्ह, तुम्ह, तू	तुमी, तुम
द्वितीया,	तुम्ह	
पठ्ठी	तुम्हो, तोर	तुमचो, तुमार

इतर सर्वनामं—तों, ये (हा), जो, जे, जउन, कोन (काचो पठ्ठी), हुन, हुनी (तो).

श्रियापदे.—श्रियापदांचीं रूपे लिखाग्रमाणें बदलत नाहीं. ' ना ' हें अल्पय पादपुरणार्थ लावतात.

उदा० तूचो नाव काय आहे ना ? तुम्ह हिंदले ना.

असणें क्रियापदांचीं रूपे—वर्तमानकाळ

आसे	आणू
आसीस	आसास
आसे	आसत.

इतर घातूना हीं रूपे लागून रयांचीं वर्तमानकाळचीं रूपे होतात. भूतकाळांत स हें विकरण लागतें. प्रत्यय मराठी, उरिया व छतिसगढी भाषांतील आहेत.

राष्ट्रणें-भूतकाळ

रले, रली	रले, रला, रलो
रला, रले, रली	रलास, रले
रलो, रले, रली, रला	रले, रला, रली, रलो.

छ ऐवजीं व लागून भूतकाळ सावण्याचा अणखी एक प्रकार आहे. उदा० मरूं करवसे (मीं कैले आहे). मोके मारवा भासत (मला मारलें).

भविष्यकाळीं 'दे' क्रिया कधीं कधीं 'ते' प्रत्यय लागतो. उदा० मरूं मारूंदे, मारूंदे, देदे. या दे ऐवजीं क्वचित् से आढळतो. मरूं करूसे (मीं करीन).

आज्ञांयें मुख्या क्रियापदांच्या रूपानेंच छिद्र होतो. कधीं कधीं 'आत' लागून व मराठी आणि हिंदी प्रमाणें आकारान्त व धोकारान्त आशार्थांचीं रूपे होतात. उदा० बस, आनास, दियास, राखा, देलो ह०

ह्या चरील विवेचनावरून हें वजून येईल कीं, हळवी भाषेमध्ये कांहीं नाहीं तरी तीनचार भाषांचीं मिश्रण आहे आमर तुमर ह्या रूपांत बंगालीचा अवरोध दिखतो. पठ्ठीचा 'च' प्रत्यय आणि भूतकाळचा 'स' प्रत्यय ह्या दोहोंत मराठीचा अवरोध दिखतो. शब्दचि उच्चार, नामांच्या विभक्ति, सख्याविशेषणें, सर्वनामं व शब्दप्रमह ह्यांमध्ये छतिसगढी भाषेचा ठसा चांगला दिखतो. उरिया भाषेचाहिं स्वर्क भूतकाळच्या रूपांत दिखतोच. ह्याचियाय हळब लोकांची मूळचीं द्राविडी भाषा असल्यानें हल्लीं यांच्या बोलींत (याहि भाषेचे अवरोध दिसून येतातच). ह्यावरून ह्या भाषेला मराठीची उपभाषा म्हणावी कीं नाहीं ह्याविषयीं विद्वानांना शका आहे.

काकिर येथील हळवीचा नमुना — एक हुन बाघ कोनी यनमें पडे सोउ रली. एकदम खुबहन हुनके पास अपलो थिल्ले निकरले. हुनके आरोसे बाघ उठले आउर हुनके डाबला एकहुन मुसापर एकदम पडला रीसमें हलो. राघनें हुन मुसाको मोखेर तैयार हो रहिलो. मुसा अजीं करलो तुमचो आपन बाट देलो मोचो बोर देख मोचो मारलेसे तुंचो का वडाई मीलेवे. हतनो हुन बाघने मुसाको छोडेन घाती मुसाने अजीं करलो. बो वडलो, कोनी दिनमे आपलो यचे दायका बदला दीहो. हुनकेसुन बाघ हसले आउर बनबाट गेलो. पोडे दिन पाछे हुन यनके पासके रहिलो पीतामन पांदा लयावलो. बाघको परावलो. कधींकि हुन हुनके दोरके वन्तु वन्तु मारत रेलो. बाघने पांदोसे निकरन रहलो, फेर निकल नही सकलो. आखिर हुन दुखके मारे नरिआवलो. हुनो मुसाने जिनक बाघ छोडाउन दले रहला हुन नरिआलो मुनलो. हुन आपलो उपकार करियाके बोली जानलो आउर रोजत उया उमरलो हुता बाघ पसा पडा रहलो. हुन आपलो तेजचो दावोसे पांदाको कवरलो आउर बाघको छडावलो.

गण अथवा जातिनापाः—व्यापमाणें मौलोलिक दृष्ट्या पुष्कळ अशा निरनिराळ्या भागांत एकाच भाषेचे निरनिराळे प्रकार दृष्टीस पडतात त्याचप्रमाणें निरनिराळे व्यवसाय अथवा घडे वरणाऱ्या लोकांमध्ये त्या बोली रूढ असतात त्याविही आणखी थोडासा परक असलेला बारकाईने निरीक्षण केल्यास आढळून येतो. विशेषतः भरत-खंडामध्ये अनेक भेदे आनुवांशिक पद्धतीने काही विशिष्ट लोकांमध्ये काळू अकण्याची प्रथा फार प्राचीन काळानासून पडची असून या वहिवाटीमुळे काही धर्मावरून स्वतंत्र जातीही अस्तित्वात आल्या आहेत. अशा जाती अथवा गण जरी सामान्यतः मराठीच भाषा बोलत असले तरी त्यांच्या राहणी व सवयी यांवरून काही शब्दांचे उच्चार करण्याची विशिष्ट लक्ष्य त्यांच्यामध्ये उद्भूत होते. तसेच त्यांच्या व्यवसायासंबंधी अनेक शब्द त्यांच्यामध्ये तयार होतात. त्यांपैकी काही शब्द इतके वैशिष्टपूर्ण असतात की ते त्यांच्या व्यवसायाशी संज्ञा असणाऱ्या लोकांसच परिचित असतात. अशा तऱ्हेचे अनेक शब्द निरनिराळ्या जातींत रूढ असून अत्यंत अन्वर्थकहि असतात, परंतु त्यांचा वाङ्मयामध्ये क्वचितच समावेश होतो. कारण वाङ्मयीन भाषा ही शिष्ट व सुशिक्षित लोकांचीच भाषा सामान्यतः असून तिच्या शिष्टाणामुळे एक प्रकारचे ठरीव व एकसूत्री घट्टण येत व लेखकगोष्टी सामान्यतः नागर राहणीशी विशेष परिचित असल्यामुळे व सामान्य जनतेशी त्या मानांने कमी परिचित असल्यामुळे त्यांच्या लेखनात या अनागर गणभाषेचा क्वचितच संबंध येतो व त्यामुळे या बोलीतील शब्द किंवा विशेष लक्षणी फक्त या जातीपुरत्या रूढ होऊन त्यांना सार्वत्रिक स्वरूप न येता विशिष्ट समाजनिबद्धता येते. अशा तऱ्हेच्या काही भाषांची माहिती पुढे दिली आहे.

कोळीः—कोळी लोकांची वस्ती गुजरात, कोंकण व देश यांतील बहुतेक खेळ्यांत आढळते. अति-प्राचीन राष्ट्रजाती म्हणून या मानल्या जातात त्यांपैकी मुंडा नांवाच्या राष्ट्रजातीशी यांचा संबंध जोडला जातो. कोळ्यांत तीन भेद आहेत—(१) डोंगरावरील कोळी किंवा महादेव कोळी; (२) किनाऱ्यावरील कोळी, किंवा मछिमारी कोळी अगर सोन कोळी; व (३) या दोहोंहून कमी दर्जाचे कोळी.

कोळ्यांच्या भाषेतील विशेष लक्ष्याः—नामातील उच्चार तर सर्व कोंकणीत सर्वसाधारण आहेत; परंतु ह्या लोकांमध्ये हा उच्चार कधी नासक्य तर कधी निर्नासक्य होतो. ती व तो, तें व ते असे दोन्ही प्रकारचे उच्चार आढळून येतात. ओ आणि ओं त्याद्वल म्हव स्वर उच्चारण्यांत येतो किंवा त्याद्वल ऊ आणि ऊं येतात. होतोवद्दल हुतू असे रूप येतें. ध्वनोच्चारामध्ये अशीच अदस्तावदल होते. छ वद्दल न, र वद्दल न असे विपर्यय होतात. रागवद्दल नाम म्हणतात व माष (लाष), नागला (लागला), मोटी (रोटी) असे शब्द आढळतात. य, प, व ह्या तिन्ही उच्चारवद्दल एक ' स ' चाव उच्चार करतात. उदा. देस (देश), जावडी (जाउनडी), जाईन वद्दल जान येतें. त्याचप्रमाणें पुढील हपें लक्ष देण्याकार्या आहेत. मी, मे, में. (मी ची तृतीया), तू (तू किंवा तृतीयेचें तू शब्दाचें रूप), हाता-ते = आहेत.

महादेव कोळी जी भाषा बोलतात ती पुष्कळ अर्थांनी ठाण्यातील पूर्वेकडील इतर भाषांप्रमाणें देशी किंवा मध्यवर्ती मराठीच्या सारसी आहे. किनाऱ्यावरील बोळी भाषा देशीला पुष्कळ दूरची आहे. ड व छ या देशावरील लोकांप्रमाणेंच महादेव कोळी उच्चार करतात. उदा. पटला, दुवाळ. स्वतमान वाळ्याची रूपें देशीप्रमाणेंच आहेत. उदा. मी मरतो. विशेष रूप पुढील आहेत.—माहा (माहा), तुहा (तुहा), त्यासा-त्यासा (त्याचा), दोघालो (दोघाना). बाकी इतर शक्तींत कोळी भाषेचे विशेष हिण्यांत आहेतच. सामान्य कोळी भाषेचा एक नमुना पुढील गोष्टीत पाहावयास मिळतो.

‘एक पुढली आपल्या मरणाच्या वेळी जाणत्या समया सोडल्यास जवळ वाहून त्यास बोललो, “वालांनी माजे जवळ तुमासा देयाला मांझ्या सेतासिवाय दिसरे वाय नाय. आनी त्या सेताचे मिनी तुमासा सगळ्याना सारके वारस केले हातीन. मांजे जवळी जी काय सपाटी हाय ती सगळी मिनी त्या सेतात पुरलेली हाय. सी रजनी ते तुमासा गयेड.” असा बोललो आनी त्यानी आपला परान सोरला. मग ते सोफरे पावडी बुढली केऊन त्या सेताला घावत जेले, आन दयेय करता सेत खनायला लागले. त्यासनी ते रुगला सेत रजला. त्याला त्याला दयेय ययाच मदला नाय. तया त्याना वाईट घाटला आन ते परा जेले. मग त्यानी त्या सेताला भात परला. तया ती जमीन चकोट खनल्यामुळे त्या घासी त्या सेताला घसापडी भात भोप गेला. तया ते सोफरे बोलले “आपल्या बापांनी सेताला

दावे पुढून ठेवला ह्या ते आपून त्याची चकोट मेनत करावी म्हणूनचानी हांगला आसता व त्या परमान आरच्यास त्याच फल गावला.

किरिस्तांव.—ठाणें जिह्यातील जे कॅथॉलिक खिश्तन आहेत त्यांची भाषा किरिस्तांव ह्या निराळ्या नावांनं ओळखिली जाते. हे मूळचे कोळी परंतु पोर्तुगीज मिशनर्यांनी यांना गटविलें, म्हणून त्यांच्या भाषेंत थोडासा पोर्तुगीज शब्दांचा भरणा झालेला दिसतो. उदा० पाय (पाव), माय (आई), मिसस (मास-प्रार्थना), इगार (उपदेशक). यांच्या बोलण्यांत 'ण' अधिक येतो. कांहीं चमत्कारिक रूपें—वोटला (बोलला), ऐकटल (ऐकले) इतर वाचतात ही कोळी भाषेइतून निराळी नाहीं.

कुणवाडी (-कुणवाऊ):—कुणारी लोक हे सामान्यतः दोतकरी आहेत. ते जेथें असतात तेथील भाषा बोलतात. मुराई, ठाणें, जजिरा इ. ठिकाणचे कुणारी तेथील भाषा म्हणजे उत्तर कोंकणीच बोलतात. त्यांच्या धर्माचा वगैरे त्यांच्या बोधीवर परिणाम होऊन तिच्यांत थोडी निराळी छत्रब उपर झालेली दिसून येते. पुणें जिह्यातील कुणारी किंवा मराठे जी भाषा बोलतात ती ह्या उत्तर कोंकणीतील कुणवाऊप्रमाणेंच आहे. ज्वं तिच्यावर देशी भाषेचा थोडासा परिणाम झालेला दिसतो. उदा० ड व छ चा उच्चार ते करतात व वर्तमानराळाचीं रूपें देशी किंवा पुणेरीप्रमाणें असतात. पालीळ गोष्टीबद्दल ही कुणवाऊ भाषा म्हणजे एक स्वतंत्र गोळी नसून थोडक्या स्थानिक बदलांनी युक्त अशी उत्तरकोंकणीच आहे हे दिसून येईल.

‘एक रांडमुडचा पोर होता, त्याला एक बय होती. ती राख्यावर दलाकांडा कराय जात आस ततना ती कोंडामुड घेऊन ये. तबा त्या रांडमुडच्या पोरण्या दोन गाय होत्या तबा एक तला होता त्या रव्यावर तो गाय चरवीत आस. तबा त्याची बय त्या तव्यावर भाऊमुठुड हा त्या पोरसाठना घेऊन व तबा त्या पोरण्या राखनांत राजान आपली गाय देली. तबा तो पोर तव्याच्या परीवर आपली भाकरी बघून खाताय तबा एक नागीन आनि एक आरदल्या चा दोगाचा मेल लागला. तबा त्या पोरान त्या आरदल्यावर काठी टाकलान तबा काठी टाकल्या बघेर नागीन पाताळांत गेली, ती पाताळांत गेल्यारोबर तिचा वार पाताळांत म्हता. तबा ती त्यास आसी सारताय रांडमुडच्या पोरान मासेवर काठी टाकलान. तबा नाग दुसऱ्या सापास म्हत, तुमी रांडमुडच्या पोरान डसावला आ तबा घेतना ब्यार साप निगाल आनि जित पोर म्हता तिथ आल, आनि त्याच्या वाटळ झाल. तबा त्या पोरान चार पानाच ब्यार दुसून डसावलान आन एक गाय ब्यार दुरनामदी पाजलान आन ते ब्यार दुसून चार सापाच्या तोंडांत बतलान तबा साप त्याला सांगतात. तुळा नागानी येलवना केलाय. तू गेल्यारोबर नाग तुळा दटवीळ की, नागनीनी कडी काय येवना केली, ता साग. तो तुळा वनदीलट देल तबा दू हन, मना तुमची वनदीलट नको. तुमच्या हाती जागडी हाय ती मना चा मग त्या नागान त्या लेकीचा सात पाट काडून मुड्या गाड्यावर रतवलान, आनि तिचो धोंड गावातना काडलान आनि तिळा हाकलून लावलान.’

बन्हाडी कुणवाऊ—चादा जिल्ह्यातील कुणारी जी भाषा बोलतात ती एक स्वतंत्र बोली कुणवाऊ या नांवानें ओळखिली जाते. ही बोली मात पिरविणारे व तळीं बिहीरी बांधणारे दोतकरी यांच्या कोडळी भाषेइतून निराळी नाहीं. हिच्या विशेष म्हणजे नपुंसकलिङ्गाबद्दल पुष्टिय वापरणे हा होय उदा. ‘दोष लेकर होते.’ ‘लेकरु गंटा’

परामी —परामी म्हणजे परम्पू किंवा परम्पू लोकांची भाषा, परंतु हिला आणतोहि नांवें आहेत, वामरगी, दमणी व मुवापुरी मुबईतील सर्व मराठी बोलणारे लोक व ठाणें जिह्याच्या दमणपर्यंतच्या भारातील सर्व लोक ही बोलतात. हे परम्पू लोक गुजराथ व उत्तरहिंदुस्थानांतून आलेले आहेत असे समजण्यात येतें सतराव्या व अठराव्या शतकांत मुसलमान व मराठी राजाकडे हे लोक म्हणून राहिले होते ऐतिहासिक दखरी पहिल्यानें गद्यांत लिहून ठेविल्यानें मराठी भाषेची मोठीच सेवा यांनीं केली आहे. ण, छ, व ह यांचा देशीप्रमाणें उपयोग केला जाता. उदा.—‘पोडें दिशान, पार हुकाळ पडला. वर्तमान मावळ्याळाचीं रूपें मध्यवर्ती मराठीप्रमाणें होतात ‘मी मातों, मास्ताय,’ ‘मी समिन.’ या बोलींत गुजराती शब्द आढळतात, विशेषतः उपरोक्त उदा ठिकाणीं गुजरातीचा निकट सद्वास आहे तेथें तर जास्त आढळतात.

आगरी —आगरी लोक हे दोतकरी आहेत. कोळी लोकांपेक्षांच हे आहेत असे मानण्यात येतें पुष्कळसे आगरी लोक मोठ व स्त्रिया खमिर्नातील मात पिकवितात. कुडक्या किह्यांत यांची घस्ती आहे. मागील काळी

मध्यवर्ती मराठीपणून ही पार भिन्न होती. परंतु सध्या ती उत्तरकोंकणीतून भिन्न जाऊ शकते. याच उपयोग व काही शुद्ध देशी रूपे यांत आढळतात. त्यामुळे ही मध्यवर्ती मराठीला पुष्कळ वस्ती आहे.

धनगरी:—धनगर लोकांची ही बोली ठाणें जिह्या, जव्हार सरधान, जव्हार वेलगाव जिह्या यांत आढळते. ठाणें जिह्यात मुखाड ताडुनयांत धनगराची वस्ती विशेष आहे. जजियात जेथे आहेत ते देशावरून व वनस्थळांतून आलेले आहेत आणि म्हणजेत्या त्याची पुष्कळ वस्ती आहे. वेलगाव जिह्यात साधुवाडी, सरधान-या यांच्या भाषा बोलणारे लोक आहेत. टाण्याच्या धनगरी बोलीत ड आणि छ वा उपयोगाने येलेली जाते. उदा. सोडा, सगळा, वर्तमानकाळचीं हपें देशीप्रमाणें होतात. स्वरापूर्वी य घालण्याची विशेष पद्धत आहे. 'मराठी' (मराठी) 'तों'. जजियाची धनगरी बोली उत्तरकोंकणीतून पारशी निघाली नाही. भूतकाळच्या वृत्तीय पुढील 'एकवचनाचें रूप 'आन' लागून होतें. उदा. 'वान साभितलान.' वर्तमानकाळचीं हपें व डचा उच्चार देशीप्रमाणें केला जातो. 'मो रातो', 'तू म्हातास, 'तो म्हगतो' इ०. वेलगावातील बोलीत ड, छ आणि ण चा उपयोग देशीप्रमाणें केला जातो. उदा. घोडा, डोळ, आणि, इ० ह्या बोलीचा विशेष म्हणजे अन्य स्वरोच्चार गाळणें हा होय. उदा. सोन (सोन), घोड (घोडा), बासर (बासर), गुज नाव (गुजें नांव) इ०. काहीं विशेष शब्दोच्चार.—याक, योक (एक), योन (दोन), ईस (बीस), हा (आहे) हास (तू आहेस), हा (तो आहे), हाव (आहो) इ०. वेलगाव जिह्याचा वायव्य भाग जरी सह्याद्रीच्या पूर्वेला आहे तरी भाषेच्या दृष्टीनें कोंकणातच मोडतो. पुढील उताऱ्यावरून ही बोली जवळजवळ उत्तरकोंकणीप्रमाणेंच आहे हें दिसून येईल. (पुष्कळशी देशीप्रमाणेंहि दिसते.)

(वेलगावी धनगरी). सकाळपासून सय्याकाळपर्यंतच काम—'सकाळच्या उठल्यानरोबर बासर सोडली, बासर सोडून मशीची वार राहिल्या त्यावरून दोन गडी पाडून वशीद आनल. ते वशीद दोनतीन वशीद मिळवून मशीस घातल तिथून पुढे ताक दबल. तिथून पुढे यात्री राजून सात आठ आळाची लोक धरिल्ली, आळाची लोक वलतून कामास लाऊन नाकरी राजून गारावड गेले. पुन्हा गारावड जाऊन मस पाहली, मस पाहली तर निराल ठकली, तिथून पुन्हा ही मते समजून काहीतरी वशीद बगाव म्हणून दुर्गास गेले. पुन्हा मदकोपास गेले, मागुरुपास गेले, अवशीद घेऊन तीन तास रात्रीस गरास गेलो, तिथून पुढे जेव्हास ते वलाद मशीस पाजिवल तुकडा राजून जरा पडलो दोन तास रात असताना गोर सोडली. तिथून गरास आनून बासर सोडली, बासर सोडून हातावर बेघी येथी बाकरी घेऊन लवकर तीवकुडेस आलो. तिथून तचेरीस आलो.'

बदाडीतील धनगरी ही बदाडीतून वच सालील थोड्या वास्तवीन भिन्न आहे. मध्यवर्ती मराठीत जेथे शब्दांच्या शेवटी ए अक्षरां त्यावरून बदाडीत अ येतो. व ह्या अचा उच्चार धनगरांत गाळतात. उदा. त्यानू सगळ धन. आदर दाखविण्याच्या वळचीं आशयाचीं हपें, येजो, पाहेजो. इ० होतात. त्याप्रमाणें बदलेत (बदली होतां), पात (खातात), जातेन (जातात) इ., हपें विशेष वळचीं आहेत.

लोककथा:—'एक धनगर होता तो बकरे चारायले गेला. त्यान आपल्या मुनेले सांगितल, माही भाकर घेऊन येजो, पारा वाजवी थेंव शाली. तिले त्या भाकरीची याद राहली नाही. एका आदरामधी एक कुनरी जाऊन वाहल हाता. तो धनगर त्याच्यापार्शी गेला. त्या कुनऱ्याला म्हणते की माह बकरे आम्हालाले बसलेत. माह बकरे पाहेजो; मी जेऊन येतो, तो जेरासाटी गेला जेऊन पुन' आला बकरे बसलेच होत्या. पुन्हा त्यान आपल्या बकऱ्या घेऊन गला चारायले.

भंडारी (हेटकरी).—भंडारी लोकांची भाषा ही उत्तर कोंकणीतून विशेष निघाली नाही. फक्त ड च्या उपयोग देशीप्रमाणें केला जातो, कधीकधी ड चार हातो. उदा० 'तुता शब्द मी कदाही मोरला नाय.'

ठाकरी—ठाकूर लोक गुजरात देश व कोंकण यांत विशेष आढळतात. ते रजपूत आणि फोळी लोकांचे घराज आहेत असे समजण्यांत येतें. ठाणें, मुलगा व नासिक जिह्यातील ठाकुरांची ही बोली देश व कोंकण यांच्या मधील आढळते व ती ह्या दाहोमियास भाषाचा दुषाच आहे. कुलना जिह्यातील ठाकूर जी भाषा बोलतात तिच्यावर देशी मराठीचा पुष्कळ परिणाम झालेला दिसता. 'ळ' व 'ण' च्या 'र' व 'न' पासून भिन्न उच्चार मानला जातो. व ड ही तणाच राहते. एकदांत ही भाषा म्हणजे उत्तर व मध्य कोंकणीची सरमिसळ होऊन झालेली

आहे. नाशिकची ठाकरी हिचा देशी क्विया मध्यवर्ती मराठीशी जास्त रुच घेई. उ आणि छ हे उच्चार आहेत. ण चा कधीकधी न असा उच्चार आढळतो. उदा. पानी. त्याप्रमाणे कोंबणी शब्दहि पुष्कळ आढळतात. उदा. हस्तव, वेळ, त्यान, झुकर, असन, वेला, (गेला). ' ती झुकर खात होते ' या वाक्यात जे होते असे रूप आहे ते गुजराथीचा परिणाम होऊन झालेले आहे. वास्तविक नपुंसकलिङ्गी रूप पाहिजे ते पुद्गिणी अनेकवचनाने आहे. ठाणे जिल्ह्यातील ठाकरीत गुजराथी मिसळलेली दिसते. उदा. देईजो, मुका (भुजेने), आपोन (असेर). चतुर्थीचा प्रत्यय पुष्कळ वेळां ल असतो; आब्याल (बापाल), माल (मला), त्याझळ (त्याला). पुरुषवाचक सर्वनामांची वृत्तीया ' हान ' लागून होते. महान (म्यां, माझ्याबद्दल), हुहान (तुझ्याबद्दल). व्याप्रमाणे माहा, हुहा अशीहि रूपे आहेत. त्याप्रमाणे करी (वीं, वसें). बाकी इतरांप्रती ही त्या जिल्ह्याच्या भाषेप्रमाणेच आहे.

दालदी:—दालदी हे मुसलमान असून यांचा घडा मासे मारण्याचा आहे. ते स्वतःला अरबांचे वंशज असे मानतात. परंतु कोंकणी बोलीच बोलतात. हे वारवार, रत्नागिरी जिल्हा, जजिगा, मुघई व मद्रास इत्याख्यातहि आहेत. या लोकांची ही दालदी भाषा सर्व ठिकाणी सारसीच नाई. हे ज्या ठिकाणी राहतात तेथील बोलीचे परिणाम होऊन ठिकठिकाणी थोडथोडा परक यांच्या बोलीत पडलेला आहे. पुष्कळशा दालदी लोकांना हिंदुस्तानी येते व यामुळे हिंदुस्तानीचा थोडासा परिणाम यांच्या भाषेवर झालेला दिसतो. उदा० बाई शब्द व उच्चार-विशेष हिंदीतील आहेत. छ दहल ल वेणे, श्वरामधील उ दहल र वेणे हे हिंदीयवनच आलेले उच्चार विशेष होत. उदा० घोरो (घोडा). दालदी भाषा कुडाळी भाषेप्रमाणेच आहे. उदा० प्रथमपुरुष एकवचन ' मी ' आहे व मृतकालचे वृत्तीय पुरुषाचे एकवचन ' आन ' कारान्तच कुडाळीप्रमाणेच आहे. ' तना बोझान ' = तो बोलला, या भाषेचा विशेष ' कर ' या वाटूचे ' के ' मध्ये स्वतः परस्पात द्यात येतो. उदा. केरला (बरण्याकरता), केरला (वेळ). व्याप्रमाणे पुष्कळ रूपांच्या शेवटीं स अर्धणे हाहि एक विशेष आहे. उदा. पुतुस, भावस, पुताचिस रस, पुढील उताव्यावरून दालदीचे स्वरूप बघून घेईल.

' एक फकीर साई होते, त्याचे चार सोकरी होते. त्याची बायको आपल्या घोवाला बोलते, " तुमी घरांत बसून-रेव्यांव, धंदोरोजगार नाय. तवा हीं लेखां खातील पिठील बाय ! " तवां तो बायकोला बोलते, " मिमी आजचे दीस सडुर करा आनि खा चार रोटी मळा भुजून खा, म्हजे मी घडाला जाल. " आतां बायकोनीं मुघई आपल्या घोवाला चार रोटी भुजून दिलान. त्यो रोख्यो तो घो घेऊन जगल्या तरफ खाना झेलो. तो मुठ्या कोंक-स्थानांत गेलो. त्याला दिसा बाय घाजव्याच्या गुमाराला एक बाय नजर पडली. त्या बायींवर बंदून सोदूनघ्यो चार रोटीयो सोदून बायींच्या चार कोंनावर ठेवळान आनि बोलवे लागलो, " एवडू खांव कीं दोकु खांव. " आपल्यांत त्या बाबितला देखनामाची घू होती. तवां बायानीं मुघेला बोलवे लागलो कीं, " बायींवर एक फकीर भुवा येऊन येवलेलो हाय त्याला फाई खावेलो ये. " घू बोलल्या खाली " आपल्यादल खावेलो बाय नाय. तवा बाय बोल्लो, आपली हांडी हाय तीं बरतीं देऊन जा, आणि त्या हांडीच्या खलतीं छान जाल. म्हजे त्या हांडींत बाय तरी शिजून ठायार होईल. ती त्याला खाये देस. " त्यासमान घू बरतीं येऊन बायाने सोगितल्यापरमान वरून फकिराला खाया घाटलान आनि ती हांडी ती फकिराच्या हातीं केलान. फकिराने ती हांडी घेऊन घनदी चालतो झेलो. तो वाट चालतां चालतां एका खात्री चोराच्या गावात गेलो. रात झेली होती, आनि त्या गावचे उगळ लोक चोरीला गेले होते म्हणून एकाच्या ओटीवर त्यान आपला शिंतार लायलान. चोराची बायको घरात होती. त्या बायकोनीं त्या फकिराच्या सोपदची हांडी बरलान. तिच्या दिलाला लागली कीं ही हांडी मुठी गुनवान हाय. आवय्यात तिचो घो चोरी करून गेलो. ती आपल्या घोवाला सांगते " हा फकिरभवळ एक हांडा हाय. तीं मोटीं गुनवान हाय. म्हणून फकिर जिझ्यावर आपल्या घरातची एक हांडी मळा आनि फकिराची हांडी हाय ती आपल्या घराटला हना. " त्या परमाने तिच्या घोवान केलान. बायकोनीं ती हांडी सुलीवर ठेवल्यासोवर त्यांत आरनीं विरयानीं शिजली. तीं दोघां घो बायलांनीं बंदून खावें. तिनघतीं बायको आपल्या घोवाला बोलल्या लागली, " तुमला आतां चोरी करपा जग्याची बाय जर नाय, आपल्याला आतां पोटभर खाव्याला मिळाय. " "

कातकरी किंवा काथोडी:—हा आणखी एक कोंकणी भाषेचा प्रकार आहे. ही भाषा बोलणारे लोक कातकरी ह्या नावाने ओळखिले जातात. त्यांचे नांव वात ह्या शब्दावरून पडले असावे. कारण त्यांचा रांगवासून कात काढण्याचा धंदवा आहे. हे लोक मूळचे आर्य आहेत की वाय ह्याबद्दल मतभेद आहे. ते हत्त्यादींच्या एखादीत व कोंकणातील दम्याखोऱ्यांत राहतात. यांची बोली ही मूळची पानदेशीशी निगडित अशा एका भिन्न भाषेपैकी आहे. परंतु हिंयावर मराठीचा अतिशय सत्कार झाल्याने ही कोंकणीची एक उपभाषा म्हणून मानली जाते. या बोलीला कातकरी, काथोडी किंवा काटवाडी असे म्हणतात.

विशेष:—कातकरी भाषेत गुजराथी किंवा पानदेशी भाषेसारखा पट्टीचा प्रत्यय 'ना' आहे. उदा. वाहासना = वापाचा, वात वाहास हे सामान्यरूप कोंकणी मराठीप्रमाण आहे, परंतु प्रत्यय ना गुजराथी आहे. कधी कधी 'चा' ही योजतात. उदा० 'माझा बापाचा चान्तराला' त्याप्रमाणे 'घरामा' व 'घरात' ही दोन्ही रूपे आहेत. 'माना' = माता, 'तुवा' = तूसा. क्रियापद सामान्य कोंकणीप्रमाणे चालते.

असणे

	ए. व.	अ. व.
प्र. पु.	आहा	आहांव
द्वि. पु.	आहास	आहा
तृ. पु.	आहा	आहात, आहांत.

'मा पाव करा हा' (मी पाव केले) असे प्रयोग होतात. पुढील गोष्टीवरून काथोडी ही जरी इथी मराठीत मोडते तरी ती मूळची वेगळी भाषा होती असे दिसून येईल.

गोष्ट:—'दोन दोस एकेच वाटन सगत जाहव. त्याना नदरमा एक आरवळ पडनेळ. त्यामा एक विहीनी एका झाडावर चढनेळ, आन झाडाच्या खांद्यामा आरना जीव जगवा दसना. बीसरा आरव्या एवल्याच्यान अरवळा समोरानी नीराव लागार नाहा, आसा हेरानी जमिनीवर पडना आन मरनाता नीमीत हीदा. त्यान मदना दोंग लोडाना कारन त्यान ऐकेला झाडा, आरवळ मुरदाना सीवत नाहा. तो पडना आहा ती आरवळ त्याच्या दोण्या आनी आन त्याना काळीज कान आन नाक गदग पर त्या मानसान हावेल नाहीं, दम धरी रडना, आन ती आरवळ तो मरीनई ये ध्यानमा हीदा. ती आरवळ हेरी गई. ती आरवळ दूर पडनी पीहीला मानूस झाडावरून जाल उबरता आन बीसयाना आसा, "आरवळ तुज्या कानामा वाय गुदय हती." तो आता, "मी त्याना बोंड तुज्या कानावा हेरा," त्याना दोसदार बोला, "त्यामा मोठावा दपरा नाहा. त्यान वडाच आसा जा मानूस कासनीमा आहा ता आरव्या वचावाचा ईचार करवाहा आन आपल्या दोसदाराना पसवाहा ये लोकाची सगत करवा नाहीं."

वारली:—कातकरी लोकांसरखीच वारली म्हणून एक खगटी लोकांची जात ठाणे जिल्ह्यात आहे. त्यांची वस्ती डहाणूजवळ पार आहे हे मूळचे सातजुल्ल्यातील भिन्न लोक असल्याने त्यांची मूळची भाषाहि भिन्न भाषाच होती. परंतु पुढील काळाच्या मराठीच्या मूखांतोल रचणाने या वारली लोकांची भाषा मराठीची उपभाषा बनण्याइतका तिच्यावर मराठीचा सत्कार झाला आहे. विशेष — ह्या बोलीत दीर्घ स्वर न्हय उच्चारण्याची पार लक्ष आहे. 'कोठ जातोस' याच्याबद्दल 'कोठ जास' असे न्हय उच्चारणेच वाज्य म्हटले जाते. 'तेथे' बद्दल 'तथ', 'दिले' बद्दल 'दिरह', 'बापाला' बद्दल 'बासला', 'मज्ज' बद्दल 'भास' सामान्यरूप 'ए' वारात होणे इ० वारली भाषेचे विशेष आहेत. नांगणे = पहाणे असाहि शब्द आढळतो. ही बोली म्हणजे निरानाळ्या बोलीचे मिश्रण आहे. पुढील अशी ती टाण्याच्या बोलीशी जुळते. इतर बाबतीत ती मध्यवर्ती किंवा पुणेरी मराठी-प्रमाणे आहे व शिवाय तिच्यावर गुजराथी भाषेचा परिणाम झालेला आहेच. उदा० तथ, सांगन, पटल इ० रूपे कोंकणीप्रमाणे आहेत. ण, ड आणि ल यांचा देशी भाषेप्रमाणे उपयोग केला जातो व गुजराथी शब्द चिवा (दुसरा), पोते (स्वता), त्याने (याचा), मोल (मेलला) इ० आहेतच.

वाडवळ:—पांचकळधी पुणवी जातीची वाडवळ या नांवाची एक पोटाचात आहे. ठाणे जिल्ह्यातील समुद्रकांडच्या वरई, माहीम व डहाणू या वाडवळांत यांची वस्ती जास्त आहे. इतर पांचकळधी लोकांप्रमाणेच हेहि

गुजरायमधून आलेले आहेत जसें समजले जाते. या लोकांच्या बोलीचे काही विशेष आहेत व त्यामुळे तिला एक स्वतंत्र उगमापा मानली आहे. 'च' चा उच्चार या बोलीत 'स' किंवा 'श' होतो. उदा०—साकर (चाकर), सद् (चद्र), शार (चार). 'स' आणि 'श' ह्यांच्याबद्दल हे येतो. उदा०—रोम (रोम), वाद (दस), हागितला (सांगितला), हेत (शेत), हेमर (शमर); 'ह' चा कधी कधी लोप होता. उदा० आत (हात), आय (हाय, आहे). असणें या क्रियापदांचे वर्तमानवाक्ये तिन्ही पुरुषांचें एवढेचन हाय बिया आप जसें होतें. अनेक-वचन अनुक्रमानें १ आत (हात), २ आदा, आव, ३ आव, हात जसें आहे. भक्तिपदाळचीं काही रूपे: अहेम (असेन), सालान (चालेन, जाईन), हागेन (सागेन), मारिहाल (मारशील). काही शब्द व रूपे गुजराथी आहेत. उदा०—सा, छ (सहा), मरे (जवळ), पोतेदी (स्वतःची), भुके (भुकेन), त्यातना (त्याच्यापैकी). या बोलीचे इतके विशेष असले व गुजराथीचें यांत मिश्रण असलें तरी हिचा उत्तरकांणीशी अधिक सगळ असल्याने तिच्यांत हिचा समावेश केला जातो.

फुटगी —ठाणें जिल्ह्यातील एका भटक्या जातीची ही बोली आहे. ही वाढवून बोलीतून निराळी नाही असें मानण्याइतका अगदीं थोडासाच भेद दोहोंत आहे. उदा० साकर, शार, घोडा ह० शब्द दोहोंत आहेत, आणि 'तुया बाबा ह्या परात कबदेर पोर हात' ह० वाक्यस्थाना व शब्दांचीं रूपेहि दोन्ही बोलींत एवढेच आहेत.

सामवेदी:—ठाणें जिल्ह्यातील वसई व माहीम या गाडवयांत सामवेदी ब्राह्मणांची वस्ती आहे. ते रुपे घेतलीचा किंवा गवळ्याचा धडा करितात. या लोकांची भाषा मराठी व गुजराथी यांचें मिश्रण होउन झालेली आहे. यांच्या मापेंत वाढवळ भाषेप्रमाणें च दहल स किश ट येतो. मराठीच्या प्रांतांतून जसजसे आपण खानदेशी किंवा गुजराथीच्या प्रांतांतून जातो तसतसे 'च' दहल 'स' वापरण्याची प्रवृत्ति दिसून येते. उदा. साकर (चाकर), नासपात (नाचपात), अडहण (अडचण). पटीचे प्रत्यय हो, हा किंवा आ आहेत. बापाहा, रांडाआ 'स' चा ह होतो. उदा. दिहात (दिशान, दियसात), होक्रो (छांक्रा). बोलिली, पालिली यांच्याबद्दल बोहली, पाहली अर्थां रूपे होतात. प्रथमेचें पुढिली रूप गुजराथी व कोंकणीप्रमाणें थोकारान्न होतें. उदा० होकगे, वाटो. वृत्तीया ए, हे व दे लागून होते. उदा. निर्मेय, आनदाहे, भुकेदे. चतुर्थी दो लागून होते. माहणादी. क्रियापदांचीं रूप ठाण्यांतील इतर बोलीप्रमाणेंच मुख्यतः होतात. भुक्काळ खानदेशीप्रमाणें होती.

असणें भूतकाळ

	ए. व	अ. य.
प्र. पु.	हात	हाताव
दि. पु.	हातस	हाता
तृ. पु.	हात	हाताव, हातात

'हा' च्या ऐवजी 'ही' हे अग घेऊनहि भूतकाळचीं 'दुसरीं' रूपे होतात. उदा० हिना, हिनान.

महारी —महारा मुसई इलाख्यात सर्वत्र आहेत. हे जेथें असतात तेथील बोली बोलतात महार, घेद, होलिआ व पर्वारी या नांवांनीहि ओळखिले जातात. ठाणें जिल्ह्यातील महार हे मराठ्यांनी देशमुख व देशपांडे यांना मदत करण्याकरितां इंग्रून् दक्षिणेंतून आणिलेले आहेत अशी समजूत आहे. कोंकणातील या महारांची बोली ही मुख्यत्वेकरून उत्तरकांणीतून निराळी नाही. थोडे जे विशेष भेद आहेत ते पुढें दिल्याप्रमाणें — 'ए' आणि 'ओ' हे 'यो' आणि 'बा' होतात त्या (तें). च्वारा (घोडा) 'य'च्या ऐवजीं य व यो हीं कधी कधी जादळतात. यक, योक. ण, ड, ळ चा उच्चार न, र आणि ल करतात. हाट (आठ), न्हव (नऊ), दात (दात), ब्येला, म्येला (गेला) ह० शब्द व रूपे आढळतात. मधुसवलिया जवळजवळ नाहींतें झालेले आहे, व त्याऐवजीं दुहिग याजितात.

असणें

	ए. व	अ. व
प्र. पु.	हाये	हायो
दि. पु.	हायेस, हायस	हा
तृ. पु.	हाय, हाय	हायेउ, हायेती,

इतर क्रियापदांची रूपां सरळ होतात. खांगला, चाराभारती, भंगायला, पाडुनघानी इ० रूपां वाहण्या-
सारणी आहेत.

बऱ्हांडांतील मधारीः—मदार जेथे असतात तेथील भाषा बोलतात. उदा० ठाणें जिह्यांतील मदार
कोंकणी व वस्तरमधील मदार इहवी भाषा बोलतात. त्याप्रमाणें बऱ्हांडांतील बऱ्हाडी बोलतात. त्यांच्या जातीमुळे
य घंघामुळे काहीं काहीं रूपांत य उच्चारतां परक होतात. दोन स्वरांमधील ङ चा र उच्चार होतो. उदा०
परळा (पडला), पोषा (पोषा), इस्तु, ईस, पानी, मी आसल (असेल), तो मारीन (मारील), मारतन
(मारतात), मानसान र्वाले टेंवहन, ' मी तुदी चाकरी केले ' इ० घडू, रूपां य प्रयोग वाहण्यासारखे आहेत.

झारपीः—एलिचपूर जिह्यांतील पांच हजारपर लोक ही बोली बोलतात. ह्या पृथी जर खर असेल तर
त्या इन्हा 'ळ' उच्चारिला जातो. उदा० घोळा (घोडा), ज्या घड्यांत मूळचा 'ळ' असतो तेथे त्या ळबद्दल र
येतो. उदा० कार (काळ, दुष्काळ), ईर (येळ). शिवाय इन्हा येणारा ळ हा मुद्दा र सारताच कांहींसा उच्चा-
रला जातो. म्हणून शास्त्री अर्केदि नांव या भाषेचे आहे असे म्हणून जेव्हा. राखवाले, घाड्यान् इ० रूपां ह्यांत
डेव्हासारणी आहेत. इतर पावतीत ही बोली बऱ्हाडीहून भिन्न नाही. या बोलीतील एक लोकगीत पुढें देतो.

गोविचंद राजियाचे सोनियाचे बाल । शिस्त्या घोळिपर खार हाता ॥
आंगी सेला हागाबागा कानी कुंडल लिहलेला । चेल गोगाबाचा हाता ॥
माळा बोलली मैनावनी जोगदह नोको घेऊ । राज कोनाले देऊ मोवर बंगल्याचा ॥
गोविचंद जाते घना रया रळते हुराहुर । नारी नेतगले जल मैनावीचिया ॥
गोविचंद जाते घना रयात मनी गयबल्ली । मनी लुगाल घाली मैनावीची ॥
याग गोविचंदा जोगदंड घेईन । पुळ चाळून घेईन मोवर बंगल्याच राज ॥
हळू नको झुक नोको चंफायती घेनी । आला जोग घेऊनी गोविचंद राजा ॥
गोविचंदन भाया पोरा आला सन । बैला जेजू वाहले कोन घेईन बोलली चंफायन ॥
गोविचंदन भाया आसीन आला सन । पाडो बसवळ कोण माळा घाडीच्या घाबुन ॥
गोविचंदन माळा भाया दिवारी आला रन । सोरन करल योन सजना घाबुन ॥
याग बरस झाले गोविचंदाच्या ज्यनीले । मुदरका येनीले घेनीची चंफायतीच्या ॥
नाया माळा गोविचंदा याग बरसाची तुदी जानी । कोन घेईल पानी तुझा आघोरीले ॥
गोविचंद बोलला बरसाची मादी जानी । अळचा बरसाची मादी राणी घेईन मले पानी आघोरीले ॥
भाया माळा गोविचंदा कोदरी तुदी जानी । तुझा आघोरीले कोच्या कागरीच्या पानी ॥

गोवारीः—वास्तविक ही स्वतंत्र बोली नाही. हुदगावादमधील गोवार लोक बुदेही भाषा बोलतात.
छिंदवाडा, चांदा आणि भदारा जिह्यांतील कांहीं भाग एवढ्या प्रांतातील गोवार बऱ्हाडी बोलतात. फक्त त्यांचे असे
कांहीं विशेष त्यांच्या बोलीत आहेत ते पुढीलप्रमाणेंः—१ तृतीयच्या शेवटच्या एच्चा व क्रियापदांच्या रूपांतील
अंत्य एच्चा लोप होतो. उदा० त्यान्, मुकन्, पोंट मराच्. २ कर्षाकर्षी इ इव ए आणि उ इव ओ येतात.
उदा० देल, दिला, तोहा (तुहा). ३ 'ण' चा 'न' आणि 'ल' च 'ळ' नेझीं होतो. ४ कांहीं विशेष घडः—तुत
(तू), तुया, तुच्या (तुझ्या), ते खाते. गोवारी बोलीत जे विशेष दिसतात ते पुष्कळ अर्शा शेजारील बुदेहीच्या
सद्वाराने आलेले आहेत. एखां वी बऱ्हाडीच आहे. ५ पुढिल आणि नपुसकलिंग यामधें घोंटाळा आहे. उदा०
' इतले वरीं झाले. ' ' आपला काम '.

कोट्टीः—अकोला, एलिचपूर आणि बुलढाणा या जिह्यांतील कोट्ट्याची ही बोली आहे. अकोला व
बुलढाणा येथील कोट्टी शुद्ध बऱ्हाडीच बोलतात. फक्त एलिचपूरमधील कांहीं किंवा उगारी यांच्या बोलीत थोडे
बिरोप दिसतात. १ शारपीप्रमाणें स्वरांमधील ङ चा ळ उच्चार कळाव. उदा० पाळा. मूळच्या ल इहल य किंवा
र येतो. उदा० डाळा-ढोया, जोळ-जोड (जवळ). २ जय, अवि यांबद्दल ओ येतो. उदा० जोळ (जवळ),
' समूद घन उडाला. '

कुमारी:—अकोल्यांतील कुमार शुद्ध बऱ्हाडी बोलतात, परंतु मुलढाण्यातील कुमार बुंदेलीची एक बोली बोलतात. छिंदवाड्यांतील काही बुंदेली व काही मराठी बोलतात. चांग्यांतील कुमारी कोमटाऊ नांवाची तेलगूची उपमापा आणि भंडारा जिल्ह्याची कुमारी भाषा ही बघेलीची एक बोली आहे. छिंदवाड्यांतील कुमारी ही तेथील इतर बघनगरी, गोवारी इ० बोलीप्रमाणेच आहे तिचे असे विशेष नाहीत.

नटकानी:—चांदा जिह्यांतील सिरोंचा तहसिलीतील मोठे शोक ही भाषा बोलतात. तेथे मुख्य भाषा वेष्टू आहे व तिचा परिणाम या मराठीच्या उभ्यांपेवर झाला आहे. अ चा बघी कधी जो होतो. उदा० मोंत सोन, मंतरन. नको, नोको. दीपं स्वर वरचेवर नव्वर केलेले आढळतात. उदा० मि, ति, त्याच वाय. महाभाग युक्त उच्चार वहुधा गाळले जातात. उदा० माझ, माझा. लिगामधील वरज नोटपणे पाळता मान नाही. उदा० त्याले दया आला. त्याले राग आली. क्रियादाया पुष्कळ रूपांच्या अर्ती न आढळतो. 'मी जाउन', 'मी म्हांन', 'तुजा माऊ आउन', स्वयंभू क्रियादाया भूतकाल नपुंसकलिंगीत अर्ती 'रुन' येऊन होतो. 'मी पाप वंजन', 'तू पिलु मही देहन.' 'खाउतु (आम्ही खावें), राहूतु (राहवें), पावे (पदा), व्याय (जा), इ० विविध रूपे पाहण्यासारखी आहेत उकारान्त रूपे ही तेलगूच्या परिणामाने आलेली आहेत.

नटकानीचा मसुना —'एके गांवाभेदे बी.व्या मनाचा ऐकव राहिलन एकं दिशि त्याचे बाप त्याले धोरविलन, त्याले माजेवि टोपलि देहन. आरले दोस्तिले देयाले सांगितहन. मन बी.व्या टोपलि डोवियर पेटहन. अमिताममाजवर जाऊन ते तिले दिलन. माजे घेऊन अमिताममा मनालि, मातो हरका बीरप्पा तू छाडि भू रोज झपाळे बाट पाहलन.'

कविआ किंवा कवियाई:—मध्यप्रान्तात कविआ नांवाची दिगबऱ्यांची एक जात आहे. त कात-पुरुषाच्या हत्थालोन्व्यात व हुशंगाबाद जिल्ह्यात आहेत. हुशंगाबाद, रायगरी व छिंदवाडा या जिल्ह्यांत यांची बरीही लोकसंख्येच्या दृष्टीका दोन या प्रमाणात आहे. छिंदवाड्यात या भाषेला कवियाई व नरसिंगपूरमध्ये कविआ म्हणतात ही भाषा म्हणजे मराठी व हिंदी यांचे मिश्रण आहे. मोठ्याची लक्ष्य हिंदीप्रमाणे आहे, परंतु नामे व क्रियापदे यांची रूपे मराठीप्रमाणे होतात, व त्यामुळे हिंला मराठीची उपमापा मानली आहे. कचित् हिंदी प्रत्यय लागूनहि रूपे होतात. उदा० बरी, घात, घांम. पुरुषवाचक कर्तृनामांची रूपे हिंदीतही तऱ्हेने होतात. मे, मी, में, म्ने (माझ्याकडून), हम, आम्ही असणे या घट्टी रूपे मराठीप्रमाणेच आहेत. कचित् हे, या, इ० हिंदी रूपे आढळतात. क्रियादाया भूतकाल प्रत्यय लागून होतो. उदा० गेला, बरले (मी बरे), केला (त्याने केले). अन आणि तन लागून छिंदवाड्यांतील भाषेत भूतकालचे तृतीय पुरुषाचे एकवचन हाते. उदा० 'बोहन' (तो बोलता), 'करन' (त्याने केले), देहन, देतम (त्याने दिले) एकदलीत ही भाषा हिंदी व मराठी यांच्या मिश्रणाने बनलेली मिश्र भाषा आहे.

मुंजिआ -मुंजिआ लोक हुशंगाबाद, रायपूर, सखलपूर, पाटना, बरहडी इत्यादि मध्यप्रान्तातील जिल्हे व सरथाने यांत आणि मद्रास इलाख्यातील बळपूर प्रांतात आढळतात. मुंजिआ लोकांची बोली हळदीहून पारशी पेगळी नाही. उच्चारार्ची पद्धत व नामांची रूपे हळदीप्रमाणे आहेत. हळदीचा पद्यीचा 'के' प्रत्यय नामाना आणि 'चो' प्रत्यय सर्वनामाना लागतो. उदा० मानुशके, माचो, तूचो. चतुर्थीचा के, को, का या प्रत्ययसंज्ञिवाय आणखी 'रा' हाहि प्रत्यय आहे तूचो (तू) यांतील व हे शुद्ध च-दयोगी अव्यय आहे. पद्यी तूचो यांतील चो हा प्रत्यय निराळा आहे. त्याप्रमाणे, काचा=काही. हारा=तो, हा चमद हुन याची जोडण्याचा प्रघात आहे. उदा० हुनझाय. क्रियापदांची रूपेहि मुख्यत्वे हळदीसारखीच हातात असणे याची वर्तमानराज्यची एकवचनाची रूपे पुढील प्रमाणे. प्र. पु आहे, आये, दि. पु. तूचो आछत, तू. पु आहे, आहे भूतकालच्या रूपांत ल ऐवजी न दिसतो उदा० करती (मी केले) बदती, बदतीत (तो झाला). मविषकालची काही रूपे नमुनादखल देतो. जाहद (जारन), गुधियात (म्हणून), रायन (खाऊ), रहन (राहू) मुंजिआ भाषा ही हिंदीची अपभ्रंश भाषा आहे व हे लोक गोंड लोकांशी मिश्रलक्ष्य नै या बाबींत गोंड शब्द आले आहेत मुंजिआ लोकांची स्वताची निराळी भाषा नाही, असे काहींच मत आहे. बरील विवचनलक्ष्य मुंजिआ ही हळदीहून भिन्न नाही हे दिसून येईल

नाहरी — नाहरी हें नाथ नाहर नावाच्या लोकांच्या नांवावरून आलें आहे. हे लोक रायपूर, बिलासपूर, खळपूर, आणि छत्तिसगढ व उरिया यांतील बारीकसारीक सरथानें यांत आहेत. नाहरी ही मुंजिनाप्रमाणें हळवीची पोटभाषा आहे. आणि उच्चार व नामांचीं हवें हळवीसरसींच आहेत. चतुर्थीचे प्रत्यय, वे, फ, को, का आणि का हे आहेत. पचमीचे से आणि ये, उदा. दूखे, पट्टीचे प्रत्यय हळवींतील आहेत. काहीं विशिष्ट रूपेः— मानेचा (मनुष्याचा), दयाकरलो बदला (दयेची परतफंड), अनेकप्रचंतात छत्तिसगढी हवें आढळतात. उदा० भित्तान-सग (भित्तांरोवर). प्रियापदाचीं रूपे हळवीप्रम णें होतात. उदा० रहलो, रहले, रहला (तो होता); काहो (त्यानें ह्मिळलें), गहलो (तो रोला), करबे (मी केलें), नारदे (जार्जन), सासुदे (सांगेन), देखो (देखेन). काहीं विशेष रूपे—आस्त (आहेस), रहबो (होता), हासिडा (हसला), हलिस (आला), दिलास (दिलें), खादलू (खाऊ), पीद (पिऊ). पुढील उतान्यावरून ही नाहरी बोली हळवीसारसीच आहे असें दिसून येईल.

नमुना — ‘ एकलो बाघेदो फोनेटा वनमें पढदो सोववो. हुहा सुवसे उचेलो हुनाचो पास आपलो वीलमेसे निकरलो. हुन आरोसे बाघेदो उठलो और हुनाचो डोलीं एकले उचेलोपर हुदा पढलो. रीसमें ऐना बाघेदोने हुन उचेलोको बीधाना चाहो. उचेलोने अरजी करलो “ आपलो तुचो वोर और मोचो वोर देर. हमचो मारीदासे आपले केदा बहाई होले ” इहचो मुनलो बाघेदोने उचेलोके छाहून दिलो. ’

कमारी किंवा फंदारी—कमार किंवा कमार नांवाच्या एका अनार्य जातीच्या लोकांची ही भाषा आहे. मध्यप्रांतातील पुढील जिह्मे व सरथानें यांत हे लोक आढळतात. रायपूर, बिलासपूर, खळपूर, बस्तर, कांकेर, रायगढ, याम्ना, रहरखोल, सोनपूर, पाटना, कलहडी, सामान्यतः मध्यप्रांतात उरिया भाषा ज्या ज्या निव्व्हांत किंवा सरथानांत बोलली जाते तथें तथें हे लोक आहेत, आणि रायपूर व याम्ना यांत या लोकांची बस्ती पार आहे. हे कमार लोक रानटी अहून अरण्यांत राहतात आणि कद, मुळें, पळें व शिकार वावर उपर्जिका करतात. कमारी ही द्राविडी भाषा म्हणून मानली जात होती, परंतु हल्ली तिला आर्यभाषांपैकींच एक मानली जाते कारण, हिचीं रूपे वगैरे आर्यभाषाप्रमाणें होतात हळवी भाषेसारसीच ही भाषा आहे. छत्तिसगढी, उरिया आणि मराठी या भाषांतील रूपे आणि वाक्यचार हिंयात सुसहजे दिवतात. हळवीहून हिंयांत रूपांची इ० सुश्रवता वमी आहे. कमारीहें हें हल्लींचें स्वरूप अगदीं अलीनहवें आहे, आणि त्यामुळें एकाच रूपावर निरनिराळ्या विभक्त्यांच्या रूपांचें काम भागेलें. उदा० ‘ हुना चे ’ ही ‘ हुन ’ (तो) याची पट्टी, चतुर्थी किंवा प्रथमाहि होते. कमार हे गोंड लोकांसारखे दिवतात आणि वावरून त्यांची मूळची भाषा बोधी अख्याचा पार समज आहे. शब्दोच्चारान्वी पद्धत हळवीप्रमाणें अहून छत्तिसगढीशीं तर ती पारच जुळवारी आहे. हळवीप्रमाणें या बोलींत नामांचें सामान्यरूप निराळें होत नाहीं विभक्तिप्रत्यय पुढीलप्रमाणें आहेतः तृतीया—ने. चतुर्थी—को. पचमी—से. पट्टी—के, का, दे. सप्तमी—में हे प्रत्यय लागून रूपे होतात. उदा० आभारके उलटा (आक्राशाच्या विरुद्ध), नाच दे शयद (नाचाचा आवाज). ‘ हो ’ आणि ‘ आछ ’ या अरुणें या धातूच्या दोन अर्थावरून निरनिराळीं रूपे होतात हां (आहे), आछ (आहस, आहे, आहेत). हळवीप्रमाणें या भाषेतील क्रियाशब्दांच्या रूपांनाहि ‘ दे ’ हें विभक्ति लागलेलें दिसतें. उदा० कहुदे (कर्तो), महुदे (मी मरत आहे), जाऊदे (मी जाईन), बोळुदे, बोलादे, वळदे (तो बोलला). ‘ द ’ ऐवजी ‘ दी ’ कधीं कधीं दिसतें. उदा० पंदी (पडला), देवदी (दिलें). अशा तऱ्हेचीं रूपे लिहो काळीं योजिलीं जातात प्रयोजक रूपें मराठाप्रमाणें केलीं जातात. वरील सर्व गोष्टीवरून ही कमारी भाषा हळवीप्रमाणें निरनिराळ्या भाषांच्या मिश्रणांनें बनली आहे असें दिसून येईल.

कार भाषा — उद्याप्रमाणें निरनिराळ्या जाती अथवा गण सामर्थ्य एताशा भाषेचें विशेष स्वरूप अथवा काहीं व्याकरणविषयक, उच्चारविषयक भेद व काहीं विशिष्ट वाक्यचार दृष्टीस पडतात त्याप्रमाणेच निरनिराळे व्यवसाय कणारे जे घरेवाईक अथवा जातिमूलक रून असतात, त्यांमध्ये काहीं भाषाविषयक विशेष आपणांस दृष्टीस पडतात निरनिराळ्या व्यवसायांमध्ये त्यांचीं साधनें, प्रिया व तयार होणारे पदार्थ हे निरनिराळे असतात त्यामुळें सामान्य भाषेप्रत्ये जे सामान्य शब्द असतात ते विशिष्ट घटांतील जवळ जवळ सारखींच पण परस्परांपासून आकार, उपधाग इत्यादीमुळें भिन्न अशीं जीं साधनें असतात, त्यांस विशिष्टच येण्यासाठीं हे व्यवसायी लोका निरनिराळीं नांविं दतात व अशा

रीतीने नवीन नवीन विशेष शब्द तयार करून त्यांच्या अर्थकळा अधिक निश्चित करतात उदाहरणार्थ—
 एखादा पदार्थ घड्याळरिती सामान्य व्यवहारात चिमटा हा सामान्य शब्द आहे परंतु सोनारास किंवा होत्रास
 निरनिराळ्या आकाराचे चिमट निरनिराळ्या पद्धतींनी पकटावयाचे असल्यामुळे त्यास भिन्न भिन्न आकाराचे व भिन्न
 भिन्न उपयोगाचे निरनिराळे अनेक प्रकारचे चिमटे वापरावे लागतात, व विशिष्ट चिमट्याचा बोध होण्यारिती
 त्यास स्वतः नावें द्यावी लागतात, अशा रीतीने चिमटा, सांघस, सवाणा, गावी इत्यादि शब्द प्रचारांत येतात, अशाच
 तऱ्हेने आपणास जरी सर्व प्रकारच्या कातण्यास चामडें हा सामान्य शब्द चालतो तरी चांमारास निरनिराळ्या जना-
 वार्यांचीं कातडीं निरनिराळ्या शब्दांनीं दर्शयिणें जरूर असल्यामुळे तो स्वतः व आपले निरनिराळे शब्द बनून
 आरले काम भागवितो. उदा० म्हसडे (म्हसांचे), बाली (बैलांचे), गायबट (गाईचे), मेठी (मेंढराचे),
 सागळ (सक्याचे), हरणाळे (हरणांचे), बागुडें (बागरांचे), पादडें (म्हशीच्या पादडांचे), रागडें
 (करडांचे), चाकी (फोंकरांचे) इ०. तसेंच बुध्द आपल्या निरनिराळ्या आकाराच्या टाकल्यास निरनिराळीं नांवें
 देतो. उदा० पाटी, टोपरी, टोपरा, दुरडी, रोयळी, दास, मजा, बणगी, दुलारा, घुराडें, करडी, कुंकुलें,
 पायवाडें, डाली, टोरी इत्यादि. तसेंच तो भिन्न भिन्न जातीच्या बागुडि निरनिराळीं नांवें देतो. उदा० वेवली,
 चिवा, बडू, बाडू, मेस, मेच, तारापुरी, उदा, गळू, माणगा, बळक बगीरे.

यामागेच कुमार आपल्या महक्यास त्यांच्या आकारावरून व उपयोगावरून निरनिराळ्या सहा बाबतीं
 उदा० महकें, लोटा, बगर, माठ, तयली, एरोटी, टापर, गाडगी, मुगड, बरड, डेरा, हांडा, राजण, बोलकें,
 गुडी, पारा, कोपम इत्यादि दाखोवतात तर शब्दरचनेच्या बाबतीत प्राकृत भाषेनें सज्जत भाषेइहि मागे टाकले
 आहे असें म्हणले आहे व त्यान सज्जत घट शब्द हाच दशातादासल थेऊन प्राकृत भाषेत घटाच्या प्रकारागणिक
 अनेक नांवें प्राकृत भाषेत आढळतात म्हणून तिचें सरहृत्तर यत्तस्य आहे असें दाखविलें आहे. तो म्हणतो,
 'सज्जते षट् म्हणती । आतां तयांचे मेद भिती । कवण पटाचीं प्राती । पाबाधी नेणें ॥ दारा, डेरा, राजणू ।
 मुदा, पडगा आनु । मुगड, तीली, मुजाणू । केली बोलेल ॥ घडी, घागी, घडीली । गडें, बाचिकें, बोळी, ।
 चिटकी, मोरवा, पातळी । सांघवणें तें ॥ ऐसे प्रातभाषे येणाले । घट अस्ती नामाधिले । एके सरहृत्ते रुवं बळे ।
 ऐसे केलेन ॥' तसेंच नात्रिकास निरनिराळ्या दिश्यांनीं वाहणाऱ्या वाऱ्यामागे मेद बहून निरनिराळीं
 नांवें द्यावीं लागतात. उदा० हेतयास, उपरवास, मटलई, बरदानी, बरपट हेरमी, घुरमी, सोसाबाग, गायबल,
 पोयशी, सुतयियास इ० यामागेच तो आपल्या कामास लागणाऱ्या अनेक प्रकारच्या लहानमोठ्या दोऱ्यांस, निर-
 निराळ्या आकाराच्या शिडांस स्वतः नांवें देऊन अनेक शब्दांची मर म पेंत घालीत असत । अशाच तऱ्हेचे अनेक
 व्यवसायी लोक आपली विशिष्ट भाषा व शब्दरचनित तयार करीत असतात व अनेक शब्दांची मर सामान्य भाषेत
 घालीत असतात. उदा० एक गेलहाट घेतला तरी त्याच्या निरनिराळ्या अनेक अवयवास निरनिराळीं नांवें असून
 त्यामुळे अनेक शब्द मराठी भाषेन आले आहेत व त्यांतील काही पार गमतीचेहि अस्तुन त्यावरून काही वाक्प्रचारहि
 उनल आहेत. उदा० कनेकडाचे लापरकड करणें, पात कनेकड हें लोडूड येच माठें असून तो ब्रह्मांडाचा मुख्य
 भास असतो व त्यावर २५ ठोडून रहाटाचे भलि मोठें चक तयार होतें तर रपोरकड ही वस्तू बीरभर लावार्ची । एक
 ईच जाडीची काठी असून तिचा दांडा पादलेल्या असून ती माळेच्या दोरखडांत बसविलेली असते व तीवर लोटा
 बांधला जातो, तसेंच मडोहाट हें लोडूड रहाटापक्षा मोठें तर नरुतेंच पण तो केवळ एक बांसा असून विहीरीच्या
 तोंडावर माळ सरकू नय म्हणून आदवा टाकलेला असतो अशा तऱ्हेनें अनेक विशिष्ट शब्द या भिन्नभिन्न व्यवसा-
 यांतील लोकांकडून भाषेत रुढ अगतात अशा तऱ्हेनें काही व्यवसायांतील शब्द पुढें दिले आहेत.

चांभारी—रवाद, नुसतळ, गिराई, वास, आरी, सेज, जिमी, दाळा, घुरा, टेंपर,
 पान, अधोड, घुरे, चौप, गोठ, बचबलें, पायतण, रोहदा, निफाटणी, धिरी, हत्ताच हजरी
 तऱ्हाच्या जोड्यापरींवर अनेक इमजी बघवदा या बोलीत घुसले उदा० टो, ड्रेन, कटीन ड्रेमर, पच,
 शेर, ट्रक, बाईर, पन्, पोलिड, लेदर, हाफकुस इ०. निरनिराळ्या जाळ्याच्या पद्धति, बुटांचे प्रकार, वडाणा
 व चपलाच्या व हा याना प्रत्येकी निरनिराळीं नांवें असून त्यांच्या योगानें एक जात किंवा तऱ्हा दुसरीपासून स्पष्टपणे
 निराळी दर्शविली जाते याच्या धंद्याला लागणाऱ्या काही हत्यारांचीं नांवें—रापी, अरी, दस्ती, घुरपें, इगा, काळपें,

फलभूत, शिगाडी, पुडा, टेपा, चूप, निष्पावलसनी, तेव्हण इ० एकाच इत्याराचे अनेक प्रकार असल्यास त्यांना परत निराळीं नांवें आहेत उदा० आरीचे प्रकार -आडआरी, पेराची आरी, रेशमाची आरी, तळाची आरी, वटार आरी.

म्हावी -धोकटी, घोळ, नहाणी, शेवटणें, पलाटणें, आगना, मळी, मळई, फोंयरी, बोंच, बोंच करणें, टाळ, वघडी, खुट, फारागीर, फेंवफट, चौवूडकट, मद्रासीकट, खोरीकट.

गुरूड पिढें, फिकरें, पाते, बटसा, अर्धफोड, बरकाथि पाऊक, तावडीतासन, वळ, अदण, सळई-वाकूट, बंद.

नामिक -भदारी दारदी आणि कोळी हे सामान्यतः दर्यावर्दी आहेत. निरनिराळ्या समुद्रयानांना, त्यांच्या भागांना, अधिारी लोकांना, निरनिराळ्या दिशाकडून येणाऱ्या बाप्नांना या लोकांची स्वतंत्र नांवें आहेत. उदा० समुद्रयानाचे प्रकार -जोरु, मडागिरी, तारू, सरखत, पतंगारी, मचवा, वल्गाव, पडान, रपाटा, दोण, बोद, कोटवा, वतेला, मजी, डाव, छगिना, पगार, इ०. रतर शब्द -धुकती, ताण, जुवें, हेट, रोंची, नस्त, चिरण, दर्पा, पोय, रोजण, पड, डुगी, हेंस, टास, सवार, तांदेल, नारखा, नाळ, उलांडी, आडावणी, बावकाड इ०. बाप्ना मापेंत दोघांसहि उपयोगप्रमाणें निरनिराळीं नांवें असून सर्वांत मोठ्या व मजकूत दोरास मराठ्यांचा अगरमार्सस्थापक 'शिवाजी' याचें नांव दिलेंलें आहे.

सुतार —रखणें, जरेखणें, घोळणें, क्षारणें, रतावणी, मोल्हा, रचरा, हुडली, निशाणा, पोखर, पितपिन, चापन, दारण, होजोट, मंडला, टिटव इ०

सोनार —निचुड, पगे, नाळ, गावा, पाट्या, चाली, दाळणी, हात, बचनळी, जतरपट्टी, गवळी, स्यागी, उराळा, पटाग, खाल्लें, आघटी

तेली —बाण्याच्या मार्गांची नांवें—चीकट, लाट, दोक, जागी, मुडो, नाडवळ, छुपरी, गारसिळी, बंद जोपड, हतो, शेडू इतर शब्द सापडो, डोळे दागणें, पदार, सुडकें, पातेलें, दोप, दयणें, टीप, नाद

हुंभार —चाक, तुडी, गुडा, पळा, मुरा, पळाटी, चिरोट, घाटणें, एकोटी, शाटगी, डापे, गुडग्या, खारा, कोयमे

निगकर —मागाच भाग—घोडी, फाळका, अगारा, बरी, ताणसाळ, पासा, पणी, पैली, डासनवाठी धारसड, नेलकें, बाड, डाग, मातडी, घोटा, रुटेल इ०. छुगड्याचे व ण —गगाजमनी, वळसुगडी, पेन्वा, पाटली, गोमी, जिाते, एारला, धनवड, नावधनी, कचवी रईफूल, युगडी, पडवळी, अजिरी, रास्ता, चद्रकळा, वैगणी, मुगी, दोरवा, पुताणी, गोंड, पोफळी, चचणी इ०

धनगरी —लाड, राडी, पातणी, लाणी, टाटा कातरणें, साडोर, गसर, बापुर, भाला, परशु, मेल्याचें प्रसार —भोरी, मळी, करी, रदरी, इजारी, मरी, टिकी इ०

त्रियाची भाषा —आतांपर्यंत ज्या प्रांतिकारिने व निरनिराळ्या चत्याप्रमाणें मराठीच्या निरनिराळ्या बोलीं अस्तित्वात आलेल्या आहेत त्याची माहिती न नमुने दिले आतां एकाच घरात व एकाच कुटुंबात वावण्याच्या ह्मी व पुरुष यांच्याहि मापेंत, सूक्ष्मपणें अवलोकन केल्यास आपणारा जो परक दिवतो त्याकडे लक्ष देऊ त्रियाची भाषा ही पुढांपाष्या मापेहून अगदीं मिन नाहीं तथापि तिच्यामध्ये काहींसुद्धा मद आहेत त्रियाच्या मापेंत असा परक पडण्याची कारणें दुसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेंत सविस्तर आलीं आहेत, तथा त्याची पुनरावृत्ति करण्याचें यथें कारण नाहीं परंतु त्रियाच्या घाटणीस आलेले सामाजिक निर्बंध, नवर्गिक कोमलत्वा, त्याची भाषनावयता, परपरेल चिचवून राहण्याचा गुण इत्यादि गोष्टी वावणीभूत आहेत, एवढेंच थोडक्यांत सोईकरता देता येईल त्रियाच्या चालींतील काहीं शब्द व प्रयोग पुढें लिहिल्याप्रमाणें आढळतात.

शब्द —अगाई, अद्रष्ट, अन, बबदसा, आकागई, आपल, इथ, इदथ, इनमीन, वनी, किनई, किनी, कारुण, किली, राहुर, गडे, घरी, जलम, जळु मेल, डोंख, तिकडे (नवरा), धुणात (परीट, कारण राणी नांव घेत नाहींत), नी, -हातोपुती, ध्यान, पोतद, पावतर, बादगई, बाहर्ची, मार्गसर क्रिया मार्गेश्वर, मेला, गडटल, लगीन

चन्ध, वरीस, येरी, सवाण, खरणें, सैपाक, खडः (नवरा), विडका, उजवणें, पुनय, अबस, जेपतवार, मुबारीण, दुष्ट, आलाड, पूय, माही इ०

प्रयोगविशेषः—अगावर विटाळ जाणें, पर पाहणें, जिवंत घस्स होणें, यादेरचीं होणें, ओडीत घालणें, घरीं येणें, दहिमात लिपणें, देवाळा जाणें, खोलीन काटणें, सोडळें घेणें, मांडीवर देणें, जॉम रेटेना, नांय घेणें, पदार्त घेणें, माणसनि काय बोलायचे ! कुठू वाटवणें, थोर करणें, छोटी मरणें, ओवळणी काटणें, धाड्या दगदावरचीं रेषइ.

मुलांची भाषाः—बिघांची भाषा पुरूषांच्या मायेहून निघाळीं झाली आहे, ती लिंगभेदानें झाली आहे. ह्या भेदाप्रमाणें यवाच्या भेदानेंहि भाषेंत भेद होत असतो. मुलांची भाषा आणि घोंरांची भाषा असा एक मराठीमायेहि साळा आहे. मुलांची अशी निघाळी भाषा होंप्यास मुख्य कारण म्हणजे त्यांच्या कठनाइयांची व जिमेची कमावणी स्वावयाची असते. मुलें अनुकरणशील असतात व त्या स्वभावांनं ती ऐकलेले शब्द पुन्हां उच्चारण्याचा प्रयत्न करतात. परंतु असें कंठाना एक तर त्यांच्या स्वरोत्पादक नाट्याची भरपूर वाढ झालेली नसते व त्यांना तसें नीट धळणहि लागलेलें नसतें, आणि दुसरे म्हणजे त्या मुलांना तो शब्द जशाचा तसाच भाटवतो असें नाहीं. यामुलें नामर शब्दाला मुलांच्या भाषेंत विकृत रूप प्राप्त होतें. एका शब्दासारखेंच दुसरे रूप करतांना त्यांना घुपतिशान अगर व्याकरणशान इत्यादि नकल्यानें भरलेचें रूप प्राप्त होतें. परंतु मुलांमधींच्या मायेनें मोठीं माणसें त्यांच्याशीं बोलतांना तेच शब्द त्याच स्वरूपांत योजतात आणि अशा रीतीनें मुलांची अशी वेगळी भाषा बनते. शिवाय 'प', 'ब', 'म' हे वर्ण मुळांस प्रथमतः उच्चारवायास येतात व ह्या वर्णांनीं युक्त असे शब्द तीं बनवितात. शाबिपरी दुसऱ्या भागाच्या प्रस्तावनेंत विवरण आलें आहेच.

मुलांच्या भाषेंत वर्णव्यवस्था कसा होतो याचीं कांही उदाहरणें पुढें दिहीं आहूत. 'क'च्या ठिकाणीं 'ट', 'ठ', 'च' किंवा 'क' याद्वल 'त', 'ल'च्या ऐवजीं 'द', 'र' यद्वल 'ल' इत्यादि. सामान्यतः कठोर व्यञ्जनांयद्वल मृदु अधिक येतात. शिवाय पुष्कळ ठिकाणीं वर्णांचा रोंप होतो. एका मुलाच्या वाक्यांत जो वर्णव्यवस्था आढळतो तोच दुसऱ्या वाक्यांत आढळतो असें नाहीं. एखादें मूल 'क' यद्वल 'ल' म्हणेल, दुसरे 'ट' म्हणेल. कांही शब्द मात्र एक-सामान्य मुलांच्या भाषेंतील म्हणून मानले गेले आहेत. उदा० पापा, काऊ, माऊ, बिऊ, बू, माई, हम्मा, श्वभयश, मोमो, तोंतो, नतो, पाणी, माता, अगाई, मम, इ०

स्वभावात्त सावण्याकरितां प्रथकार मुलांच्या शोधल्या बोलाचा उपयोग करतो. त्याचीं कांही उदाहरणेंः—

वालभाषा—उवचि नावदसाकल सोवनें तलुल देउनि बाय वलें वलें ।

वसुनियां मा तू गलुलावली मजुलें उलवी वलि वाशी ।।

वालालिया देइन गोल गोल गोलालिया देइन पलफाल ।

मी ईहुनी भावल्लें खलें को एसा हली खेउवि खेऊलें फी ।।

—वामन, द्वारकाविजय, सर्ग तिसरा, २१ व २२.

माया आइ उधीव लौवल वलें अगास मी लाविन । दादाच्या म्हुनी गले उधय वू हाका मला माहून ।।

—वेद्यसुताची कविता, दिवाळी.

गोरशिणु म्हणति पलिखा लखा हल्लिनेच झाडिला पाय । गाला उलोनि पल्ला रुल्ल रल्ल नवल कलितखा काय ।।

मोरोपत कृ. वि.

नंदभाषा —ही व्यापारी लोकांची सांकेतिक भाषा आहे. वस्तूची किंमत किंवा इतर फायदा इ० गोष्टी नोंकर किंवा इतर लोक यांना कळू नये म्हणून सख्यावाचक शब्द व नाण्याचे शब्द यांच्याद्वल व्यापारीवर्गांत सांकेतिक शब्द प्रचलित आहेत. ज्ञानेश्वरांच्या काळापासून आजपर्यंत म्हणजे सुमारे सहाशें वर्षे ही भाषा महाराष्ट्रांत अस्तित्वांत आहे. हा कांदून कधी आली व हिचा नंदभाषा कां म्हणतात इत्यादि माहिती अजून उपलब्ध झाली नाहीं. फक्त सख्यावाचक शब्द व नाण्याचे शब्द यांच्याद्वलच संकेत आहेत. नाण्यव्यापार्यांना वस्तूची किंमत गुप्त ठेवतांना हेच शब्द लागतात. इतर शब्द नंदभाषेच्या बोलींतील असतात. विसावा खेचराचे अभंग, महिपतीच्या भक्तिविजयांतील अठरावा व बवेचाळिषावा अध्याय व पुष्करामाचे कांही अभंग यांत ही भाषा सोपवते.

या भाषेतील शब्द रेणुप्रमाणे:—केवली (१) अयास (२), उषानु (३), पेक् (४), म्लु (५), देली (६), पवित्र (७), ममी (८), सेदस् (९), सेक्न (१०), अरुल्ल (१०), पक्क (११), रंपा (१२), टेपस् (१३), चोपड (१४), तळी (१५), तान (१६) शुरवातान तळी (१७), उषानुतान तळी (१८), काटी (२०), शुरवा तानकाटी (२१), पिटी (१००), दका (१०००), पाटा (१ आषा), अयास पाट (२ आषा), दुकार (आषेरी), दकार (दसली), पकार (पावली), टाली (अघेरी), शुरका (रपया), टोक्ळा (एक पेसा).

आमारा:—ही प्रस्तावना लिहिण्याच्या कार्या संपादकयोगींकी रा. विठ्ठल दिनकर आधारकर, पी.ए., यांची मदत घरीच झाली आहे, हे येथे नमूद करणे इष्ट आहे. तसेच पुढे दिसेल त्या प्रघांचा उपयोग करण्यात आला आहे व त्या प्रयत्नांचे आम्ही आभारी आहो. (१) Dr. Grierson.—Linguistic Survey of India, Vol. VII. (२) Proceedings and Transactions of the Seventh All-India Oriental Conference, Baroda. (३) रा. रा. क. पां. कुलकर्णी:—मराठी भाषा, उद्गम व विकास. (४) के. बाळकृष्ण अनंत भिडे:—मराठी भाषेचा व बाळकृष्णाचा इतिहास. (५) रा. रा. लक्ष्मण रामचंद्र पांगारकर:—मराठी बाळकृष्णाचा इतिहास, खंड १ आषा २ रा. (६) के. विधनाथ काशीनाथ राजवाडे:—शनेश्वरीचे स्थापन, शनेश्वरी, मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने, खंड १० आषा १०० (७) प्रो. पंतदार—मराठी गद्याचा इमजी अचतार. (८) भा. इ. सं. म. यापिक इतिवृत्त शके १८३३, १८३७.

निरनिराळ्या प्रांतांच्या निरनिराळ्या बोलींचे नमुने आम्ही अनेक ग्रंथांत घेऊन लिहून मागविले होते. त्यांचीं पुढील उद्गृहणांनी पाठविले त्याद्वल आम्ही त्यांचे आभारी आहो. (१) रा. रा. हरिश्चंद्र विनायक वर्माशिकारी, मु. पोरण, जि. ठाणे. (२) रा. रा. क. ना. देशपांडे, कोल्हापूर. (३) रा. रा. मु. डा. देशपांडे, फलटण (माणदेशी). (४) रा. रा. विधनाथ नारायण बोल्हारकर (नगरी). (५) रा. रा. रत्नमाजी गणपत चौदरेडे भिंगार (नागपुरी). (६) रा. रा. रा. म. काटे (घाटी). (७) रा. रा. विष्णु गणेश बनिमदन, मेहेकर (वन्दाडी). (८) डॉ. इ. जी. राजदेकर, राजदा, (वन्दाडी). (९) रा. रा. वि. वा. जोशी, चांदा (चंद्रपुरी). (१०) रा. रा. कृष्णाजी गोविंद साठे, देवाचे गांठणे, रत्नागिरी (वित्तपायनी). (११) रा. रा. वसुधाशम गोमळ महपे, दापोली, रत्नागिरी (वाणकोटी). (१२) रा. रा. यमुदेव अनंत पायडेकर, मुनई (कुडाळी). (१३) डॉ. शंभुनाथ सिताग्राम देसाई, पेठणे, गोवा (कुडाळी). (१४) रा. रा. बाळकृष्ण अनंत पाटील, मुपई (कुडाळी). (१५) रा. रा. विष्णु काशीनाथ प्रभु शिरारे, फोंडा, गोवा (कोंकणी). (१६) रा. रा. गोपाळ बळवत आमोणकर, र्हापसे, गोवा (कोंकणी). (१७) रा. रा. नारायण भास्कर नारई, गोमतक (कोंकणी). (१८) रा. रा. गंगाधर आवाजी भागवत, भुसावळ (रानदेशी). (१९) रा. रा. य. रा. लाले, कासार, मल्हापूर (रानदेशी). (२०) डॉ. प्रो. गु. चिंकर, जळगांव (रानदेशी). (२१) रा. रा. पुरुषोत्तम पाट्टण गोखले (वन्हाड). सर्वच आलेल्या उतान्यास खलाभावामुळे रयान देता आले नाही. त्यांतून काही निवडून घेतले आहेत.

यशवंत रामकृष्ण दाते

महाराष्ट्र शब्दकोश

विभक्त्यः पांक्षका

प

प—व्यंजनमालेतील एकविंशत्ये व्यंजन. अक्षरविक्रमः—या वर्गाच्या तीन अवस्था असून त्यांपैकी पहिली गिरनार येरात (इ. स. पूर्वी ३ रे शतक), दुसरी मथुरा येथील जैन येरात (इ. स. पूर्वी पहिल्या शतकाच्या आसपास) व तिसरी इ. स. च्या चौथ्या शतकाच्या मध्याच्या आसपासच्या काळातील अलाहाबादच्या स्तंभावरील लेखात दृष्टीस पडते.

प—वि. १ (समासांत उत्तरपदी) रक्षक, संमाल करणारा; पालन करणारा. जमै—भूमिप (चुम्ब्याचे संरक्षण करणारा—राजा); धनप (=अभ्यर्थक—कुवेर). [रां. पा=पालन करणे] २ पान करणारा; विणारा. असे—रक्षण (=रक्ष विणारा—मधमाशी—मनर). असे सामासिक शब्द काव्यांत नेहमी येतात. [सं. पा=पिणे]

प—भ. (य.) कडे, जवळ.

पा—(संक्षेप) १ परणे. २ पयक. ३ पाठविले ४ पाहिजे.

५ पर्यंत. ६ पाटील. ७ पातझाडी. ८ पासून.

पाो—(संक्षेप) १ पावेलें. २ पोष्य.

पदक—पु. (गो.) निंबय.

पईडा—पु. (गो.) सांक्र; लांकडी पक्षा; पायंडा पहा.

पई—जी. (खा.) पळी.

पईज, पईल, पईस इ०—या शब्दासारखे पई पासून आरंभ होणारे शब्द पै मध्ये पहा.

पईलवान—पु. येदी; पहिलवान पहा.

पडतें, पडल—पड—ऊ पासून आरंभ होणारे शब्द पौ मध्ये पहा.

पक—न. (प्र.) पग; आशय; पद. —माझा(को). [सं. पद; हि. पग]

पंक—पु. (गो.) (मिठाई इ० करण्यासाठी) साखर, गूळ इ०चा केलेला पाक, रोपा. [सं. पाक]

पंक—पु. चित्त; वर्धम. [सं.] ०ज—न. दमळ. 'पदपंकज.' [सं.]

पकटी—स्त्री. १ (बों.) मधाच्या पोलपांतील तुक. मेणाचा भाग; पाकडी पहा. २ (दादर) भाग; तुकटा. ३ (दादर) बंदराचे एक टोंक.

पक(कड)ड—स्त्री. १ (मगविया) प्रतिपक्ष्यास कषाटपांत धरण्याचा प्रकार, डाव, पेंच. २ (वस्तूत्व) प्रतिस्पृश्यांच्या मापनांतील त्याला अडवितां येईल असा दोपयुक्त भाग; भाषणातील दोष. 'ज्याची पकड धरावयाची असेल त्यास बहुत वेळ पोलखाचें.' ३ (ल) दुसऱ्याची छाप आपल्यावर न कसू देता, आपली मात्र छाप दुसऱ्यावर पडेल अशी युक्ति. 'ही एक पोलण्याची पकड आहे.' ४ जाणून घुटून केलेले व्यर्थी मापण (करार, विनंति करताना, वचन देताना); प्रमंणानुसार पाहिजे हसा अथे व्हावया-जोयें मापण, युक्ति. सोडवणूक; तवड, पळवाट. 'बहुधा गुण पडेल म्हणून पकड देवून प्रतिज्ञा केली.' ५ खिळा उपपण्याचें एक हत्यार; अंबु, विमटा. ६ मलखांवावर करावयाची कसरत, पेतलेली टडी. [पकडणे] ० धरून बोलणे—पळवाट देवून सावधगिरीने व अंगावर बाजू न येईल असे बोलणे ० वारंट—समान—समस्त—न. निरुडीचा, घटून आपण्याविषयीचा, पकडण्याविषयीचा हुकूम. [हि. पकडना]

पक(कड)ड—स्त्री. (संगीत) रागशास्त्र मुख्य स्वरसमुदाय. [हि.]

पकडणे—उक्ति. १ (हात इ०नीं) धरणे; आटोक्यात घेणे, आणणे, सुटीत आणणे, जडप घालणे. २ (ल) भाषण वगैरेंमध्ये अडविणे; व्यंग, दोष काढणे; मर्मी धरणे [हि. पकडना] म्ह० (व) पकडला रोही त्याच राना जाई—संधय लागल्यावर ती पोटा फिरून फिरून करावीची वाटणे याअर्थी. पकडणी—स्त्री. पकडण्याची क्रिया

पकड्या—पु. (पायकी) पुगडी, झिमा वगैरे खेळतांना मुली लोडवून पक पक पुः असा कादतात तो आवाज. [ज्व. पक्]

पंक्ताल-ळ-ळी ताडुळाची एक जात

पकाडी-पाकरी पहा

पकार-रा-पु १ पावली या नाण्याचा एक सवेंत २ (तामा) पैसा, छदाम, द्रव्य (पने आरंभ होतो म्हणून) पकार पहा 'जवळी नाही एक पकार।' - अमृत ३६.

पकारी-ळी १ पकारपहा २ (बुद्धीबळाचा खळ) (सत्रेता) प्याडमात

पकोडा-डी-पुनी मजें [दिं, सुल० स पच्-पज+ वडी]

पकोरडी-ळी शीळ पालणारा एक पत्नी

पका-वि (दावडा व ल) कच्च्याच्या उलट १ पिळलेला, प्रगल्भ, पूर्णविरूपेत आलेला २ सिजविलेला, सिद्ध झालेला ३ तयार असलेला, निमित्त, नशी झालेला (वेत, मस रत इ०) ४ भाजलेले (मडकें, बीट इ०) ५ पुष्पदिवस दिवसास (१५) ६ तरवेज, हुशार निष्ठात, पूर्ण, थेट (मनुष्य वस्तु इ०) जसे-पका-कारवून-पडित-घोर इ० ७ पूर्ण केले, तयार केलेले, गणित करून काढलेले (नैराशिकादील उतराचे चवथे पद कच्चा पहा) पका कच्चाचे निरनिराळ्या कच्चाशी संयोग होतांना निरनिराळे अर्थ होतात पका घोडा=मतिद्वय कठिण घोडा पका पैसा=डूडू पका कोस=सवय, पुरा कोस पकें दूध=सापविलेले दूध पकें पुप=कार कडविलेले पुप पकें रोमीम=उबडून तयार केलेले रोमीम, पकी शाई=सिजविलेली, फिकी न पडणारी, पुसून न जाणारी शाई पका डाक=सोने, चांदी, पित्त यांनी दिलेला डाक, कस्तूर, यांच्याउलट कच्चा=कचलाचा डाक [सं पका] •कूचवा-वि (पका आणि कच्चा) अर्धवट पिळलेला, शिजलेला, तयार, लिहिलेला पुरा केलेला (अन, पीक, जमाखर्च, रण इ०) •खरडा-खर्डा-हिसाब-उ शेजळड्यावरून तयार केलेला हिसाब, कच्च्या टाचण वरून कायमच्या कोपणीत मांडलेला हिसाब पकी कीडे •खयाल-पु (सगीत) खयालमधील एक प्रकार •तोळा-पु १६ (गार) शुभाचा तोळा (कच्चा तोळा= एक शयामात्र=१० शुजा) •रंग-पु (सिकाशी सोंगण्याचा खळ) (दोन बाजूस दोन दान रंग वाटून घेतात त्यातील) एका बाजूच्या तावड्या व एका बाजूच्या पिंवड्या रंगाच्या सोंगण्या काळ्या आणि हिरव्या रंगाच्या सोंगण्यांना कच्चे रंग म्हणतात •शेर-पु ८० तोळ्याचा (भार) शेर पकी हुड्डा-पु खळ वंगर लावून करीत स्वच्छ मुमें व कडक इच्छी करणें याच्या उलट कच्चेबुद्धी •जामी-ळी (कायदा) पैसाळा, मिनाळ शाल्यानंतरचा जमी याच्या उलट कच्ची, अवळ जमी •मुदत-ळी बंदी मुदत पदा, सपलेली, भरून गेलेली मुदत (हुडी

हुडी) पकें खातें-न (जमाखर्च) ज्या सात्याचे वणें-वेणें बुद्धीला लागण उतरांचे लागणें ते खातें

पकचर-न सायकलच्या हुवा भरलेल्या रवरी नव्याला पड लेई मोंक [इ]

पक्ति-ळी १ ओळ, राग, मालिका, माळ २ जेवढ्यास यमणाची पगत, ओळ ३ (ल) साहचर्य, बहुत्व, सोचत, सगत ४ मडळी, सघ, गट, नेळी, मेळा, समाज 'त्याला पचीस पेतले-पक्तीवून काढले' 'आपले पचीस गृहस्थाधी सोईर गत कारावी' ५ दहा, १० ही संख्या 'यक्ति सहच सुवर्ग प्रतिमार्ति क्वनि पतन स्थापि।' - भागवत ४ १७७ ६ (साहित्य) एर एर याच्या धरणात अर्जुन दहा असतात चपकमाला, विराट इ० घृतात हा एर देतो [स] •कार-वि पक्तीला जेवणारा 'रसवाद पडात । पमितहास जाण मी होईन ।' - एसा १२ ५४० [स] •दोष-पु १ अपांन माणूस पक्तीत बसल्यानें तथील सर्वे माणवांस लागणारा दोष, 'मुद्दादि कमी प्रतीच्या मनुष्याच्या पक्तीज जेवण्याचा दोष २ रागकषा जातील लागू होणारा दोष-कच्छ ३ ज्याच्या योगानें मनुष्य अपाकृत होता असा अपराध, दोष •पठाण-घारगीर-पु १ जेजून खाऊन काजित टोचलेला घारगीर (पोडवार) याला पगाराच्या ऐवजी मातकाच्या पक्तीस जेवण मिळते (या वरून) ३ -वि (ल) ऐशी, आळशी, भोपनभाऊ, तुकडमोड्या, गुमता पुरख्याला हजर असणारा [घ पक्ति+दि पठाण, का बार गीर] •पाचन-वि पक्तिशेष नसलेला, पक्तीस बसण्यास योग्य, तेदीव्यवहाराचा लायक •प्रपंच-पु १ पक्तीत वाढतांना केलेला पक्षपात, भेदभाव, पक्तीत धीमत, शिट किंवा परिचित अद्या लोकांस भरपूर व चांगली पकाने वाढणे व दुसऱ्यास हलकं सलकें पदार्थे पावणें २ (?) पक्षपात, भेदभाव (किं० कारणे) [पंक्ति+प्रपंच=भेद पक्षपात] •बाह्य-वि अपास्त, सामाजिक इ० कारणाळें ज्याला पक्तीत पेत नाहीत असा •भाऊ-पु (सहभोजी) एका ताटात जेवणारा, भोळा मित्र, सोबती •भेद-पु १ पक्ति प्रभव पदा 'दशशत वाणानीं तो ऐकितें रणाणों हाणी । न करीच पक्तिभेद श्रीकर्णाचा उदारवर पाणी ।' - मोक्षक ३० ६९ २ भोज नाचे वेळी ज्यांना एकाच पक्तीत बसता येत नाही त्यांची भज्ये जाणा टाऊन किंवा दिशा बदलून निराळी पक्ति करणें 'पक्तिभेद असल्यास गोळक व्याधि आम्ही एकत्र जेवलों तरी विता नाही' •घाडीवी ३ एकाच आर्तीतील लोकांची त्याच्या राहण्या सवण्याच्या, चालचलपुडीच्या प्रकामुळें निराळी पगन होणें 'गुजराती ब्राह्मण आणि दक्षिणी ब्राह्मण याचा पक्तिभेद आहे' •भेद्य-वि पक्तिबाध पहा •लाम, पंकीचा लाभ-पु एकत्र पगड, सहभोजन •व्यवहार-पु १ पक्ति अर्थ २ पहा

२ महोजन ० संसर्ग—५ एवा परतीत भोजन करण्याचा ध्येय, सहभोजन पंतोतला नळा—५ भोजनाच्या परतीत उक्ता वयाचा दास्या नळा पंक्त्येतत्—न पत्तिभेद अर्थ = पहा

पक्ष—१ १ पक्ष पहा २ शिजलेला, तयार केलेला ३ पक्ष शिजला, पिलेला ४ पिलेला ५ (ल) शोध, परिणत सामाशब्द पक्ष शोभामने पहा [स] ० दस्त—१ (गो) भारदस्त ० रस—५ घारीतीवरील अपाचक अम्लस, पित्तस, अम्लस, आम्रस, पक्षाघात—१ १ त्याह, पुरणपोळी १० उथी राखपदार्थ, मिश्रण २ राख पदार्थ [पक्ष+अ+१] पक्षाशय—३ पोटा, बोटा, अथ पचण्याची जागा [पक्ष+आशय]

पक्षादी—१ लोखंडी वन, राखई, वनवी

पक्ष, पंख—३ १ पक्ष्याच्या एक अवयवरूप पिताचा समुदाय, पक्ष याच्या योगाने पक्ष्याला उडता येते २ पक्षातील एक पीत ३ पक्षवशा, मदि-पानील १५ दिवस, पक्ष मदिन्याचा एक अर्थ ४ वायू पक्ष ५ पक्ष, समुदाय, तप (सप्तमी विभरतीत उपयोग) 'म्या उद्याना भातला तो पक्ष्यांचे परी नाही' [स पक्ष, या पक्ष, हि पक्ष, प्रैपि पक्ष] ० फुटणे—१ वयात येणे, मोठा होणे, २ उडून जाणे, पळणे ३ (ल) लवाडी करण्यात तरवेज होणे ० चन्दी—१ एक जातीचा पोपट याच्या मानेच्या वरचा भाग व पक्षाचा काडी भाग लालसर असतो याचा रामनगरी असेहि नाव आहे ० बाळी, पंखेबाळी—१ प्रियाच्या बाणा तीव्र एक दागिना ० मांजर—१ (व) पुरवडाच्या जातीचा एक लहान पक्षी ० शूल—३ बाण्या वरगाडीत उठणारा शूल [स पक्ष+शूल] पंपाडी, पंपाड—१ (निंदाधी) पक्ष्याचा पर

पंखे—३ (गो) बैंग विचाण्याच्या पदतीनील एक प्रकार, वायूत झुजेने वाडणे, घुर्दी [स पक्ष, म पक्ष]

पंख—३ (गो) साखरेत पाणी घालून आटवून करतात तो साखरेचा धाक पक्षपहा

पक्षे—३ (गो) तोंड बंद होऊन अरुम दिवा फोड बुजत जाणे [पिक्के]

पक्ष(घा)रडा पक्षल पक्षल(र)ण, पक्षाडा—३ १ अस्वास्थ्यस्त पडलेला पक्षरा २ अशा पडलेल्या वस्तू 'पक्षरडा पडला बदरीतडी' कविर रक्षित एक महावळी ३ अव्यवस्था, अडथळा ४ सडा (फळ फुल्ल्याचा) (किं० पडणे) 'पहा फुलांचि पक्षरण क्षिप'—० कक्ष ७६ [स प्रवर्ण निवा से प्रवृत्तन-पक्षवत्तन-पक्षवत्तन-भाष १८३३]

पक्षरणी—१ पक्षण्याची विरक्षित करण्याची क्रिया पक्षर(ळ)णे—३ विरक्षणीत करणे पडणे सडा टाकणे पडणे पक्षणे उघडणे [पक्षवत्तन सि परिशु]

पक्षवा—३ पक्षवा पहा [ध]

पक्षवा—३ (वर निरण काम) चोळीचे पारो, उभार पुढचा भाग 'पाटीच्या निपट पक्षरा असावा' [स पक्ष, म पक्ष, हि पक्षवा]

पक्षवाज—३ (वाद्य) एका वाद्य, मृदंग, तबला, सार, वाग ६० लोखंडाचा गुमारे सवा हात लावीचा व १५ इंच व्यासाचा मोठुतक आकार पोखलेला असतो दोन्ही तोंडाशी याचा व्यास मज्यापेक्षा गुमारे तीन इंचांनी कमी असता तोंड वाहण्याने मजविलेला असता एका तोंडाच्या मध्यभाग वार्द्धने मजविलेला असतो व दुसऱ्या वायूत वादनाच्या वेळी वणकचा गोळा लिपितान दोन्ही तोंडांच्या काठवर वगविलेल्या मज्यामधून वादी ओढून त्यात लावडी गेदे वगविलेले असतात वादन, कीर्तन, भजा पंक्तेच्या वाद्याच्या वाद्यीस याचा उपयोग करतात [पक्ष+वाजणे, स पक्षवाद्य १ हि पक्षवाज] पक्षवाजधी—जी—१ पक्षवाज वाजविणारा [हि पक्षवाजी]

पक्षा—३ पक्षा अर्थ ८ व पक्षवाजी पहा

पंखा—३ पानातील एक दागिना यात झुजे असतात, योमाते २ ३४७

पंखा—३ १ वायू घेण्याचे, पालण्याचे एक पक्षाच्या आकाराचे वाहन, विस्तार २ चोळीचे पांटे पक्षवा पहा 'पंखे ह्या कमी तेजखणी'—० वेत्तीस १ १२९ ३ एक मोठा पतंग, वायडी ४ पक्षीच्या पदस्या जतारी दुरा (हे दोन्ही कानावर खालपर असे सात असतात) ५ (विनाडी धडा) पिसाड्याच्या भीस हवा पुरविणारे यंत्र, भाता ६ (वर) पाडीवान वसण्याची सांगीतळवी घुरीवरील जागा ७ (पंजाबी धडा) कापूत पिजण्याचे कमानेस एका वायूत असलेली अर्धवृत्त पक्षी ८ पक्ष याळी पहा ९ (पक्षी धडा) भित १० मज्जे कमान रचताना पक्ष्याच्या आकाराप्रमाणे वसविलेल्या विंग १० छापण्याच्या यंत्रावरील छापून आलेला एक एक कागद व्यवस्थितपणे एका जागी ठेवला जाण्याचे साधन [स पक्ष, म पक्ष]

पक्षादी—१ (गो) तडप (पाऊलपंखे लावून नवे म्हणून खिदवीला वापतात ते) [स पक्ष]

पंखाडा तिकीट—१ पक्षाची एक जात—मुक्या ९५

पक्षाणभेद—३ (प्र) पाषाणभेद पहा [हि पक्षाण=पाषाण]

पक्षाळ—१ पाणी आणण्या-नेण्याची, वेलाच्या पाटी वरून वाहून नेण्याची कातडी मोठी पडवी पितवी २ मोठ ३ (ल) डरपोट, दोंडीट [स पक्ष+खड=चामडे, चामड्याची पितवी हि पक्षाळ] पक्षाळची—जी पक्षाळ्या—१ १ पक्षाळ वाहणारा २ पक्षाळ वाहण्याच्या वेलाला हावणारा ० पार्वती—१ डेरपोटी स्त्री

पक्षाळ(ळ)णी—पं, पक्षाळपुजा—पाखळणी पहा

पत्रिलेखा, पत्रिलेखा—वि पक्ष्याच्या जातीचा 'पेठु' केया दिनाचा सांगणेरु। जो का सांगे राजाचा प्राहार। तो पत्रिलेखा साडु घाली गमेव। पाखे कापुडोनी।' -रिपु २ ४६, १२१

प(प)री, पंखिल, पंखेरु—खी (काव्य) पक्षी, पाखरु 'पत्रिया मधे मयेव।' -रिपु १ ११२४ [स पक्षी]

पंखी—खी विसापासून तयार केलेले एक प्रकारचे कापड, वस्तु [पख]

पंखेवाळी—पखवाळी पडा

पंख्या—पु उडणारी खार [पख]

पग—न १ पाय, पाद 'पग पाहून मोर हुरे।' २ पाऊळ, पावलाची पण ३ (ल) पाया, मुलाभार, मर्मांश, मूलतत्त्व (घाळ, कला इ०चे) 'हा बारा वर्षे दिशोव शिकतो आहे पण दिशोबाचे पग अजून याचे मनात आले नाही' ४ बुद्धिबळाच्या किंवा सोंगट्याच्या पटातील घर, चौकट; भोवत्याच्या गतीत येणारी घराची सर्व ओळ ५ (खा) (सोनारी घरा) शेगडीं तील विस्ताराच्या भोंवतीं चार वाजूस ज्या चार विना ठेविलेल्या असतात त्या प्रत्येकी [स पद, हि पग] पगां घरणें—बोलण्यात, सद्बत पकडणें पगां सांपडणें—बोलण्यात, सद्बत सापडणें पगवस्ती घरणें—सापडणे पडा ० दस्त—ह्ती—वि १ (शुद्धिबळाच्या खेळ) एकदा एका घरात दिलेले बुद्धिबळ पुन्हा मागे न घेता खेळणे—वि (ल) अडक, अचल, न बदलणारा (निधय, बचन, भाषण) २ सावध दुरदर्शी, सहजासहजी न कसपासार, अडकणारा (आपण इ०मध्ये), हुसत्याला बोलण्यात पकडणारा, पगीं धरणारा ० दस्ती—दस्तीं धरणें—आणणें—हुसत्याला आपणत पकडणें ० दस्तीं सांपडणें—आपण धरिते स्वतः अडकले जाणे

पग—उ (कर) बाजू, कड, पक्ष 'याच्या पगन तो बोलतो' [स पख]

पगड—न (गो) पक्ष; तट (गंगातील, लोकातील) [स पकि, म पगत]

पगडडाघ—पु सोंगट्याचा एक खेळ [पगडा—एक दान-दाव]

पगडा—पु १ कातावरील एक सख्या, जिन्ह टिथ २ (ल) पाऊळ, शिरवाच, प्रवाह 'चार पेसे पदतीं असल्यावाचून ज्यव हारात पगडा पडत नाही' ३ पायवा, प्रवाह 'अलीकडे याचे आमचे परी येण्याजाण्याचा पगडा घातला आहे' ४ प्राचीन्य ५ बरेच, सत्ता दाव (कि० घालणें, पडणें, पाडणें, बसविणें इ०) 'त्या पंडिताचा राजाबरोबर पगडा घालला पडला' [स पद] ० पाडणें—पेक्षा स्थापणें 'पगडा पाडीत जमीं वारटक करित जूणें त्या दगडा।' -मोहन २० २४ ० घसणें—बसविणें—

(सोंगट्याच्या खेळात) काही विवक्षित दान पडले म्हणजे एक नरद पगवर बसविण्याचा हक्क मिळतो पगडें बसलें म्हणजे विरुद्ध पग्यावर आपला जोर अधिक चालतो या वक्तुन छाप पडणें, पाडणें, प्रतिष्ठा मिळविणें 'इस्वीसारख्या प्रबल परभाषेचा मराठीवर अगदीं पगडा बसून तिचें स्वत्व नष्ट होण्याच्या वेतात आहे' -नि ६

पगडी—खी १ लहान पागोटें विघेपत लहानमाठीं पागोट्याप्रमाणें शिवलेले शिरोभूषण, टोपी २ (डोळ्याचे भाषणात) पागोटें, शिरोभूषण [हि] म्ह० शीर सलामत १२ पगड्या पचीस ० उतरणें—अपमान करणें ० घेणें—विद्यादि गुणांनीं एखाद्याहून वरचढ होणें ० फिरविणें—१ करार, वचन, शब्द म पाळणें, मत, मन बदलणे, अशाध्य मार्गाकडे वळणें २ रागानें एखाद्याच्या अंगावर येणें, सामोपचार सोडून विरोध करणें ० फेकणें—शोकानें पागोटें चढविणें ० फेकून जाणें—पगडी फिरविणें अर्थ २ पडा, फेरपगडी करणें ० दांधणें—सन्मान करणें 'तो श्रीकृष्ण गडी तुम्हासि पगडी बाधी, मला लुगडी।' -भासु ६ पगड घंडू—घ—पु पागोटें बांधण्याचा धरा करणारा माणूस पगड घंडकी—खी पगडबटाचा पडा, पागोटें बांधून देऊन उपजीविका करणें पगडबंदी—खी १ पगडबंदी २ पागोटें बांधण्याची मजुरी पगडीमाई—वि एकमेकांची पगडी एकमेकांनीं बांधून झालेले मित्र (परस्पर पगड्या बदलल्यानें वपुल स्वीकारल्या सारखे होते ही एक इमानाची छाप असते) 'दिडुस्मानातील स्वपनें कीं, पगडीमाई झाल्यावर पोटाचे घाबे पण पाठवे देऊं मये, त्यास रक्षावें' -भाब ५ ० वाळा—वि पगडी घालणारा (म्रादण) 'बोळण्या पगडीवाला।' -समासमगोटे २८.

पंगत—खी पकिअर्थ १ ते ४ पडा [स पकि] ० मांडणें—पाट—रंगोळ्या करणें, पातें मांडणें, भोजनाच्या पक्तीची तयारी करणें ० घासविणें—पगत (विघेपत रमातील मंडळी) जेवावयास बसली असता वाजवी वाजविणें ० घाटणें—सर्व पगतीस जेवणाचे पदार्थ वाडणे, पक्तीत वाडण्याचे काम करणें ० साधणें—जेवणाची वेळ साधणें पगतीस घेणें—१ आपल्या बरोबर जेवावयास येण २ रोटीबरोबर धरणें, स्नेहसंबंध ठेवणें पगतीस चुकणें—(तयार झाल्यामुळे) पक्तीतील आपली जागा गमावणें पगत बसण्याच्या वेळाला न येणें म्ह० पक्तीस चुकला गो जेवायला चुकला पंगतीस बसणें—१ बरोबर भोजनाप ब इतर वेळीं एकच बसणें २ सप्तमान होणें, एकाच माळेत ओंवेळ जाणें

पगट—पु (अ) प्रद पडा याचे तांबडा व पांढरा असे दोन भेद आहेत (कि० लगणे)

पगतरा—पु मद्रा लोकांच्या कानांतील एक दागिना [स प्रग्रह]

पंगना—५ (विणम) वसारास जोडण्याकरिता जे काही तार राखून ठेवतात व आसामर शुभादतात ते [हिं पंग= दोर]

पंगार—५ (नाविक) एक प्रकारची होडी ही साऱ्या होडीपेक्षा चांगली असून हिला उलाढीची जबर नसते ही कमी हलते

पंगार—५ सुतारिा, चेतन, सनखा, पंगारच्या रूपात नोकरीबद्दल मिळालेला मोबदला [पोर्तु पागा=चेतन, गो पंगार] ० पत्रक=न तनपापत्रक, ज्यावर लिहिण्याप्रमाणे पंगार देऊन सही घेण्यास येते ती बही येडा पंगार—५ चाकरी न करता, घर बसल्या मिळणारा पंगार

पंगारा—५ (व) पंगारा, व्याप 'कागदाचा पंगारा पाळून देविला'

प(पं)गिस्त—त—वि १ लगडा, पाय गुदलेला २ (ल) पाराधीन, बोझाला, तावेदार, परतून 'रसनापगिस्त नाही होणे'. काहाळ सेवेचे निजनेधे'—एमा ८ २८ [पयु किंवा पंग=पाय] पंगिस्तता—की १ पताधीनता २ गरज, जरूर 'माझे भजन करिता। न पडे हान्याची पंगिस्तता।'—एमा ११ ६५०

पंगु—गू—वि १ पांगळा, लगडा, पाय गेलेला, निकळ, बयग २ विलून, बंदग अवघपाचा, एजाया अवघपात खोड अवलेला 'हा बोलवाने पंगु—तो हावाने पंगु' ३ (ल) दरिद्री, भिनारहित, असहाय, साधनविरहित, निराधार, असमर्थ 'धान्या वाटून दुनिया पंगु' [स, फ्रेंचि पंगो] ० घात—५ एक प्रकारचा अवघांगवायु पक्षपात याने माणसाचे पाय जातात पंगुळ घेल—की (झाडावर चढणारी) एक वेळ

पंगेरा—५ पंगारा पहा (ऊ) पायारो

पंगोजी—की नारळाची खव मेषात पाळून अज्याप्रमाणे तयार करतात ते पंगान—गृशि १ ४५०

पंगळ—किवि (कर) तन्वळ, भरपूर, पुष्कळ पंगळ पहा 'जपानी माजरपाटाचा पंगळ पंगळ तीन हात आहे' [पंगळ पुष्कळ]

पंग्या—पुकी (सोनारी पधा) सोन्याची लमळ पाडण्यासाठी, सोन्याचा रस ओतण्यासाठी जाड राखट पन्हाळ व तिकाच भागे दारा असलेली एक लोखंडी पळी पया, पडघमी पहा [पया]

पंगणे—सकि (अशिट) पाहणे, बघणे [सं पय]

पंगणे—न डुलरी, पंग (किं) घेणे, देणे, खाणे, मारणे

—अकि पंगणे, डुलरी घेणे

पंगळ—वि १ ऐसपैस, भरपूर, विस्तीर्ण क्षेत्रफळाचा; अवा दव्य, अपंगळपळ 'आकाश जेणे पंगळ। पवन ज्याने चणळ। ज्याचेचि अनळ। दाहक पै तो।'—सिख १ २२ २ (ल)

विस्तृत, पांढ्याळीरू (माण्य)—किवि. ऐसपैस, मोकळेपणे 'पंगळ घसा—माठा' [पपळणे]

पंगळणे—अकि १ विरपळणे, पायळणे, पातळ दव होणे, पितळणे २ (ल) दयाई होणे, कळवळा घेणे, झवणे. ३ विस्तृत, मोठा, सैल होणे, पंगरणे, घाळणे (पट जोडा) 'तयाही तळी पंगळे। वेत पाळु।'—झा १५ १४५—उकि (राजा) (धान्य, निरगूट इ०) जमीनीवर गसरणे, ऐसपैस माडणे [स प्रगलनम्] पंगळणी—स्त्री पंगळण्याची क्रिया, विरपळणे, पितळणे

पंग्या—५ साचा, मूय (भाट्याचा रस ओतण्याची), लगड होण्यासाठी घ्यात भाट्याचा रस ओततात ते साधन [स प्रगल्]

पंच—वि हा शब्द स्वतंत्र न येता समासात उत्तरपदी दिज विणार, पिळविणार, दिजणारा, पिरणारा, याअर्थी येतो जसे—सुसपच=सहज दिजणारा दु सपच=दिजाला कटिण [स पच]

पंच—५ अथ १ शदमस्त यार्बीत निवाडा देणारे, लवाद, पचायतीतील एक किंवा सर्व व्यक्ती घात बहुधा पाच माणसे असतात पंचाचे दोन प्रकार आहेत—न्यायपच (ज्युरी) आणि व्यवस्थापच (ट्रस्टी) २ समसपदांनी मान्य केलेला लवाद [स पच=पाच] ० कमेटी—की (ना) पंच, लवाद, व्यवस्थापक मंडळ, कार्यकारी मंडळ, पचाची सभा [पच=कमिटी] ० कयास—५ पचांनी केलेला अदालत, निकाल निवाडा ० नामा—५ पचांच्या समोर केलेल्या सपासाचे नोंदपत्रक ० ममत—न पचांचा निकाल, त्याचे म्हणणे ० सभा—की लवाद, पचाची बैठक, ज्युरी पंचाईत(य)त—की १ पच २ पचामाफेत केलेली चवफरी 'पचायतीत टरेल असे उभयपक्षांनी बसोवें' ३ आडण्याचे कारण, कज्जा, खटला ४ पचांनी निकाल देण्यानेगा खटला ० जाम्ही ही पचाईत घेऊन त्या पचा कडे नेले ५ पचाचा निर्णय, निकाल, न्याय 'आता सतामी करापी पचाईत। कोण हा फजितसोर येथे।'—तुगा १९१८ १

(ल) सटाटेव, अनावश्यक चवफरी, सार्वजनिक पचा (किं० वरणे) ० अडचण, गोंधळ, सकट 'जाण्यावेण्याची पचाईत' 'तुसत्या अटकळीहि बापण्यास मोठमोठया इतिहासवेत्यासमुदा पचाईत पडते'—नि १ ८ ददात, दुभिक्ष 'त्याचे घरी अजाची पचाईत आहे' २ विवका, नासाडी. १० निष्कारण वाद विवाद, प्रतिकार (किं० माडणे, लावणे घालणे) ११ भाडण, तग, तकार, झगडा (किं० सांगणे) १२ पचाची सभा, बैठक, पचमंडळ [हि पचायत] पचाईतदार—वि १ पचातील इसम, पच २ पचाईत करण्याविषयी झालेला पंचाईतनामा—५ पचाचा लेखी निकाल, निर्णय [पचाईत+फा नामा] पंचाईतमत—न पचांनी दिलेला निकाल

पंच—नि पाच, ५ संख्या [स] ० उपप्राण—पुणव पाच वायु—नाम=शिक येणारा वायु, कूर्म=जामई येणारा, इकल=देवर

पंच—५ अथ १ शदमस्त यार्बीत निवाडा देणारे, लवाद, पचायतीतील एक किंवा सर्व व्यक्ती घात बहुधा पाच माणसे असतात पंचाचे दोन प्रकार आहेत—न्यायपच (ज्युरी) आणि व्यवस्थापच (ट्रस्टी) २ समसपदांनी मान्य केलेला लवाद [स पच=पाच] ० कमेटी—की (ना) पंच, लवाद, व्यवस्थापक मंडळ, कार्यकारी मंडळ, पचाची सभा [पच=कमिटी] ० कयास—५ पचांनी केलेला अदालत, निकाल निवाडा ० नामा—५ पचांच्या समोर केलेल्या सपासाचे नोंदपत्रक ० ममत—न पचांचा निकाल, त्याचे म्हणणे ० सभा—की लवाद, पचाची बैठक, ज्युरी पंचाईत(य)त—की १ पच २ पचामाफेत केलेली चवफरी 'पचायतीत टरेल असे उभयपक्षांनी बसोवें' ३ आडण्याचे कारण, कज्जा, खटला ४ पचांनी निकाल देण्यानेगा खटला ० जाम्ही ही पचाईत घेऊन त्या पचा कडे नेले ५ पचाचा निर्णय, निकाल, न्याय 'आता सतामी करापी पचाईत। कोण हा फजितसोर येथे।'—तुगा १९१८ १

(ल) सटाटेव, अनावश्यक चवफरी, सार्वजनिक पचा (किं० वरणे) ० अडचण, गोंधळ, सकट 'जाण्यावेण्याची पचाईत' 'तुसत्या अटकळीहि बापण्यास मोठमोठया इतिहासवेत्यासमुदा पचाईत पडते'—नि १ ८ ददात, दुभिक्ष 'त्याचे घरी अजाची पचाईत आहे' २ विवका, नासाडी. १० निष्कारण वाद विवाद, प्रतिकार (किं० माडणे, लावणे घालणे) ११ भाडण, तग, तकार, झगडा (किं० सांगणे) १२ पचाची सभा, बैठक, पचमंडळ [हि पचायत] पचाईतदार—वि १ पचातील इसम, पच २ पचाईत करण्याविषयी झालेला पंचाईतनामा—५ पचाचा लेखी निकाल, निर्णय [पचाईत+फा नामा] पंचाईतमत—न पचांनी दिलेला निकाल

येणारा, देवदत्त=उचकी येणारा व अनजय=मर्बे घरीरात राहून ते पुष्ट काणारा व मनुष्य नेल्यावर त्याचे प्रेत कुणवियारा बायु नाग कुर्म कृकल देवदत्त । पाचवा धनजय जाण तेथ ।' - एभा १३ ३२०.

०कन्या-कीम पाच मुक्कल्यात पतिव्रता क्रिया, अहल्या, द्रौपदी, सीता, तारा आणि मंदोदरी ०कर्म-नम्र घरीराची मुख्य पाच कामे-ओक्षण, रक्तस्त्राव होणे, मलोत्सर्ग, मूत्रोत्सर्ग, नाक छिन्नणे इ० किंवा यतीचे पुढील पाच प्रकार - उत्क्षेपण (वर करणे), आपक्षेपण (खाली करणे), आकुचन (आखडणे), प्रसारण (पसरणे) व गमन (जाणे) ०कर्मद्रिये-ज्ञात, पाय, वाणी, शिष्ट व गुद कर्मेद्रिय पदा ०कल्याण-णी-नि ? ०कल्याणार्थ पोट पाय व तोंडावर पाठरा पटा असलेला (घोटा) हा शुभ असतो - अक्षप १ १० ० पंच कल्याणी घोटा अखल्ल ।

३ (उप) एवं अयं च विकृत आलेला (माणूस) ३ (उप) भाव्याचे तद्द घोटा (वाला दोन्ही टांचांनी, सोहंही मुर्तींनी व दाभन्याने मारून किंवा तोंडाचे चकूच करून घाल्यावे लागते म्हणून) ४ (उप) कयाच्या नाकाला निरंतर होतूड असून तो बारवार मगगदांनी काढून ठिरिस उघट नवणारा असा (घोर) ०काजय-की (गो) पंचखाय पदा ०कृष्ण-पुनव (१)

महाशुभाव समवायातील ५ कृष्ण-कृष्णकवती, मातापूर येथील वत्त, नवद्वाराचा पुढम राखळ, द्वारावतीचा व प्रतिष्ठानचा चाल देव राखळ -चक्रधर सि मुने पृष्ठ २१ (२) हस, दत्त, कृष्ण, प्रसाद व चक्रधर -हाको (म) ७० ०केणे-न मसाल्यातील मिरी, मोहरी, जिरे, दिंग, दागडूत इ० पदार्थ ०केण्याचे दुकान-न डोटेले विराण्याचे दुकान ०केदार-पुनव केदार, ममद, तुंग, रद्द, गोपेश्वर ०कोटी-की उत्तर हिंदुस्थानातील राखराचे तीर्थक्षेत्र ०कोण-पु पाच कोनाची एक आकृति -वि

पाच कोनाची ०कोश-प-पुनव अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय व आनंदमय अर्थां देहाची पाच आवरणे या कोशाचा निवेदाशी पुढी-अभाणे समन्वय करतात-अन्नमयाचा स्थूलदेहाशी, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय याचा सूक्ष्म किंवा लिम्बदेहाशी व आनंदमयाचा कारणदेहाशी ०कोशी-की १ चार, पाच कोशाच्या आतील गावे, एखाद्या क्षेत्राच्या भोंवतालची पाचवोस जमीन ०पुरे देहाशी भरले शीमेसी । अवधी पंचकोशी दुम दुमोत ।' -तुगा २६१० ३ (ल) या मततील जोशाची वृत्ति ४ पंचकोशी यात्रा पदा ०कोशी यात्रा-की क्षेत्राची (विशे

पत काशी क्षेत्राच्या भोंवतालच्या पाच कोसातील देवस्थानांना प्रदक्षिणा, तीर्थांची यात्रा ०खंडे-नम्र आशिया, युरोप, अमेरिका, आफ्रिका ओशियानिया ०खाज-जै-खाद-नपुन १ ख या अक्षराने प्रारंभ होणारे खण्णायोम्य अने पाच पदार्थ (खारीक, खोबरे, खमवस (निंबा खवा) खिरमिस व खडी साखर) - एभा १० ४१२ ० पूर्ण मोक्ष पंचखाजा । तु वन्हाही

आशी ।' -वेसीध्व ३ २ (गो) नाट्याचा खड, गूळ, कण्याची डाळ इ० पाच जितकाचा देवला दासबावयाचा नैवेद्य ३ (कों) तांदूळ किंवा गहू, काजळ, कुकू, उडदाची डाळ व खोबरे याचा भूतपिशाचाचा दावयाचा वडी, या पाच बाणजिनसा ०गंगा-की १ महाबळेश्वरातील एक तीर्थ देवे कृष्ण, वेणा, कोयना, गायत्री (सरस्वती) व सावित्री यांचा उगम आहे २ काशी क्षेत्रातील एक तीर्थ ०गंगा भारति सुयंतु निरणा वा भूतपापा तसे । पाची एरवटोनि तीर्थ निपजे ते पच-गंगा असे ।' -नरहरी, गंगा स्तनमाला १५० (नवनीत पृ ४३३) ३ पंचधारा पदा (कि० वाहणे) ०गति-की घोडपाच्या पाच चाली-भरपरा किंवा चैवड चाल, दुखी किंवा गाम चाल, दुडवी, बाजी, आणि चौक चाल यांची संस्कृत नावे अनुक्रमे-आस्कदित, पौरितक, रैमित, वलित, प्लत ०गव्य-न गाईपासून निघालेले, काढलेले पाच पदार्थ दुध, दही, तूप, गोमूत्र, दूध यांचे मिश्रण (याचा धार्मिक शुद्धिकार्याकडे उपयोग करतात) ०गोदाने-नम्र पापघेऊ, उत्क्रांतिघेऊ पेंतणी, म्हणघेऊ, कामघेऊ ही पंचगोदाने और्ध्वदेहिक कर्मात करतात ०गोड-पु ब्राह्मणांतील पाच पोट जाती-(अ) गौड, कनोज (बान्यदुज), मैथिल, मिश्र व गुर्जर, किंवा सारस्वत, कान्यकुब्ज, गौड, उत्कल आणि मैथिल ०ग्रथ-पुनव यजुर्वेदाचे पाच ग्रंथ-संहिता, ब्राह्मण, आरण्यक, पंदे आणि क्रम ०ग्रही-की एका राशीत पाच ग्रहांची युति [पंचग्रह] ०तरथे-नम्र पंचग्रहाभूत पदा ०त-मात्रा-कीनव पंचमहाभूताचीं मूलतत्त्वे, गंध रस, रूप, स्पर्श, शब्द हे गुण ०प्रकृति मुख्य महत्त्व । पच, तन्मात्रा सूक्ष्मभाव । - एभा १९ १९० ०तीर्थ-नम्र ह्रिद्वार किंवा न्यवक्रधर येथील गंगाद्वार, बुधावर्त, विल्वक, नीलपर्वत आणि वनखल ही पाच तीर्थ ०द्वेती-नि पाच दात असलेला (घोटा), समर्पदी व अशुभलक्षण पदा ०दात्री-जीनव रुर, हर गरा, भूत, उडीद व वाटोणा या पाच धान्याच्या डाळी ०देवी-जीनव दुर्गा, पार्वती, सावित्री, सरस्वती व राधिका ०द्रविड-पुनव ब्राह्मणांतील पाच पोटजाती-तैलग, श्रविड, वरतावडी, महाराष्ट्रीय व कोंकणी, किंवा तेलगी, श्रविड, महाराष्ट्रीय, कर नाटकी व गुर्जर ०द्वयी-जी १ दक्षिणा दावयाच्या रक्तेचे (ती कमी करणे शक्यास) पाच भाग करून त्यातील दोन किंवा तीन टेंडून बाजोने वाटणे २ अशा रीतीने शेत, काम, रकम, वस्तु इ०ची वाटणी करणे ०धान्ये-नम्र हवन करण्यास योग्य अर्था पाच धान्ये-माहू जव, तांदूळ, दोळ व मूग महादेवाला याची लाखोली वाहतात ०धान्याच्या काढा-पु हा धने वाळा, सुड, नागर घोटा व दाखिनी यांचा करतात ०धार-की १ जवताना तूप पडले न पडते इतके कमी वाटणे, तुपाच्या भांड्यात पाच थोडे हुडबुड आभार दिपवणे २ शाडान पाणी पारण्याची पाच

पारांची शारी 'जगनीवनाचिया आवडी। पंचधार करी वरी पडी।' - अ. ७३. ०धार-जी (विनोदने) तितट पदार्थ खाण असता निवा नाकात गेला असता दोन डोळे, दोन नाक पुड्या व लोंड यातून वाहणाऱ्या पाण्याच्या पाच धारा ०धारे - न देवावर अभिप्रेत करावयाचे पाच भौकाचे पात्र [पाच-धारा] ०नर-नस्ती-वि १ पाच नरें असलेला (मनुष्य, शूद्र, वाघ) २ ज्याचे मात खाण्यात योग्य मानिते आहे असे पाच नरें असणारे सायाळ, घारपड, गेंडा, कासव, सता ६० प्राणी 'पचपच नसा भक्ष्या।' - भट्टिनीय ६ १३१ ३ छत्तीश्वर, सूर्यवर पाच उम्या रेखा असणारा (घोडा) हे अशुभलक्षण होय - अथप १ १५ ४ ज्याच्या चार पायांपैकी कोणत्याही एका पायाला फाटा पुटल्यासारखी आकृति असत असा (घोडा) - अथप १ १८ ०नघटे-पुश (शवा पु) एतत्तादिकांचा अनेकानी मिळून अनेक प्रकारचा फळेला नावा, (एखाद्या सस्येत, मंडळात झालेली) फाटा फूट, पिघाड (किं० करणे) २ गोंधळ, घालमेल, अडचण [पच+नघ] ०पकात्रे-नघव १ लाहू, पुरणपोळी ६० पाच उंची मिश्रणे २ भारी, उंची खाद्यपदार्थ, जेवण ०पंचतपःकाल-उ सूर्योदयापूर्वी पाच घटिकांचा काळ, अगदी पहाट 'पंच पच तप कारी रविचक्र निघोआले।' - होरा १७. ०पदी-बी वषाणुडे नित्य नियमाने पाच पदे, अमग भक्षणग म्हणतात ती 'पचपदी राम कलिसंनैतन।' - सप्त २१ ३६ ०पर्व-वि योगत्याहि एका पायास फलदायाची आकृति असणारा (घाडा) - अथप १ १०२ १०२ ०पल्लव-पुशव आवा, पिंपळ, पिंपरी, वड व उदर या निवा इतर पाच वृक्षांचे वडाळे (निवा पाने) स्मार्त यादिकांत ह फलतामध्यें घालतात 'पचपल्लव घालोनि आत। आणि अशोकें केले बेधित। नलारी मिळाव्या समस्त। एमप्रोहळिया कारणें।' - अ. ५९ १४ ०पाखंड-न जैन, बौद्ध, चार्वाक ६० पाच मुख्य प्रकारची अवेदिक भूते, सप्रदाय ०पाकडी-वि वरील पाखड मतांपैकी कोणत्याही मताचा अनुयायी ०पात्र-पात्री-नली पाणी पिण्याचे निवा इतर उपयोगी नळ्याच्या आकाराचे मोठे भांडे ०पाळे-न लाकडाचे, निवा घातूचे पाच वाट्या अथवा खण असलेले पात्र इबड, कुड ६० पूजासाहित्य ठेवण्याच्या उघ योगी, निवा पोढणीचे सामान ठेवण्याच्या उपयोगी पात्र (गो) पचफळे ०पुरुषार्थ-उ धर्म अर्थ काम मोक्ष (सलोक्ता समीपता, सत्पता सायुज्यता) व परमप्रेमरूपा-परानुरक्ति-परामर्श हे पाच पुरुषार्थ ० जैमा ज्यासी भावापैकी तैसा पुरवी मनोरथ। पडिय पचपुरुषार्थ। तो हरि नादव वैकुंठी। - एभा २४ ७७ ०प्रमाणे-नघव शब्दप्रमाण, आस्थावाक्यप्रमाण अनुमानप्रमाण उपमानप्रमाण व प्रत्यक्षप्रमाण ०प्रयाग-पुशव नक्षत्रप्रयाग स्वप्नप्रयाग, रश्मिप्रयाग, दवेप्रयाग व वनप्रयाग हे पाच

प्रयाग ०प्रलय-उ निद्राप्रलय, मरणप्रलय, ब्रह्म्याचा निद्राप्रलय, ब्रह्म्याचा मरणप्रलय, व विवर्कप्रलय ०प्रवर-पुशव ब्राह्मणात काही पंचप्राची ब्राह्मण आहेत त्यांचे पाच प्रवर असे-भागीव, व्यावन, आप्तान, और्ये व जामदग्न्य प्रवर पदा ०प्राण-उ १ प्राण, अपान, व्यान, उदान आणि समान, हे पाच प्राण प्राण्याच्या आयुष्यास कारणीभूत आहेत याची त्याने आणि कायें भिन्न भिन्न आहेत (किं० ओढणे, आर्पणे, सोडणे, टाकणे लागणे) 'वह त्यागुन पचप्राणी। गमन मळे तात्काळी।' - युगादि २८ २८ २ (८) अतिसय आवडती, प्रियकर वस्तु 'लोपचप्राण धन्याचा।' - सप्तमगीते ११९ (एखाद्यावर) पंच प्राण ओवाळणे-पंचप्राणाची आरती करणे-दुसऱ्या करिता सर्वस्व, प्राणहि देणे, सर्व भावे वरून आरती ओवाळणे, घरी, उत्कटभक्ति निवा प्रेम दाखविणे 'पच प्राणाची आरती। सुखावाही ओवाळती।' ०प्राणाहु(व)ती-बी पाच प्राणाला घाब याच्या लहान लहान आहुती निवा घात या प्रेरणाकानीं मोज नाच्या आरभी यावयाच्या मरतात पाच आहुती घेणे म्हणजे घासभर, याहेसे खाणे (किं० घेणे) [पच+प्राण+आहुती] ०बदरी-बीश्व योग, राज, आदि, पुत्र, व्यान या सर्व बदरी पदी नारा यणाच्याच रस्त्यावर आहेत ०बाण-उ (फाव) मदन, कामदेव मदन्याच्या पाच बाणासाठी घाण शब्द पदा ०बैरुळी-बी पाच नाग्याची झगडी - मनवो ०घेळी-बी शोबिल, कुत्र ६० विक्री करिता एवत्र मिसळलेले लहान मासे ०मद्र-वि सर्व शरीर पिबडे असून पाय व्याधि होई मात्र श्वेतवर्ण असणारा (घोडा) - अथप १ २१ ०भूतातीत-वि १ पचभूतापासून अलसि मुलेला (मुल मनुष्य, लिंगदेह) २ निरवयव, निराहार (ईश्वर) ०भू(मौ)तिक-वि पाच तत्वांनी युक्त, जड, सूत, सद्यु ०भूते-नघव पचमहाभूते पदा ०भे(मे)ळ-पुश्वी पचमिसळ पदा अनेक पदार्थांचे मिश्रण - वि पाच प्रकार एवत्र केले 'मोहोरा पचमेळ वरुडूम पच पुरदर।' - वादसमा ३ ८३ ०मघा-बीश्व १ मघा नक्षत्रात सूर्य आल्या नंतरचे पाच दिवस २ मघापासून पुढची पाच सूर्यसक्रमणाची नववे ०महाकाव्ये-नघव खुबरा कुमारासमव नाच निरात, निघव ही पाच मोटी सत्तुत काव्ये ०महातत्त्वाचीं देवस्थाने-१ पृथ्वी-काचीवरम् (काची स्थान) आप-जुनेश्वर (धीरगम् स्थानपासून १३ मैल) तंज-अहणाचल (एम एम् एम रत्नचच्या मलय स्थान नजीक) वायु-जालहस्ती (वरील रेलवेच्या रेणीगुडा स्थानपासून शुडर रस्त्यावर) आकाश-चिदावरम् (जंगलपट रस्त्यावर) ०महापातके-नघव त्रफहत्या, मघपान, सुवर्णचौथ, मानागमन निवा शुक्रोत्समोग व वरील चार महापात त्याची सप्त ०महापातकी-वि वरील महापातके वरणारा. ०महाभूते-नघव पृथ्वी आप तेज वायु व आकाश ही पाच

गंध, रस, रूप, स्पर्श व शब्द हीं याचीं अनुक्रमे सद्वस्तूचें होत याना पंचसुखभूतें असें म्हणतात. पंचमहाभूतांचीं हीं मूलभूतार्थे आहेत. ह्यावरून जगदुत्पत्तिविषयक प्रथातून पंचभूत व पंचतन्मात्रा अशा सत्ता ज्या येतात त्याचा अर्थ पंचमहा(सुख)भूतें असाच होय तन्मात्र पदां ०महायज्ञ, पंचयज्ञ-पुण्य व अन्नयज्ञ(वेदाध्ययन), पितृयज्ञ (तर्पण), देवयज्ञ (होम, वैश्वदेव), भूतयज्ञ (बलि), मनुष्ययज्ञ (अतिथिसत्तर्पण) भोजनाच्यापूर्वी ब्राह्मणानें नित्य करावयाचे हे पाच यज्ञ आदिनाकार्पणी होत ०महासरोवर-नम्र विंदुसरोवर (सिद्धपुर-मातृगया), नारायणसरोवर (कच्छ-प्राची माडवी), मानस सरोवर (दिमालयामध्ये उत्तरेस), पुष्कर (अजमीर), पद्मासरोवर (एम् एम् एस् देलवेच्या होसपेट रुखननजीक) ०महासागर-पुण्य उत्तर, दक्षिण, हिंदी, पॅसिफिक व अटलांटिक महासागर ०माता-स्त्रीत्व स्वमाता, सास, घोररी भावज्य, सुप्रपत्नी व राजपत्नी ०मिसल-मेळ-पुष्पी १ पाच ढाळींचें केलेलें कालवण, आमटी २ पाचसहा प्रसन्न्या ढाळी किंवा धान्ये यांचें मिश्रण ३ (ल) एका जातीच्या पोटेमहालील झालेल्या मिश्रविवाहाची सति, वृद्ध, ज्ञात, कोण त्याहि वेगवेगळ्या जातीच्या सक्रापासून झालेली जात, वकर-जात ४ भिन्न भिन्न पाच जातीतील होकाचा समाज ५ (ल) निरनिराळ्या जातीचा एकत्र जुळलेला समाज -वि मिश्र, भेस छीचें हे तातूळ पंचमिसल आहेत ०मुख-पु १ एकर 'चतुर्मुख पंचमुख। बेवें पण्मुख पातळाः।' -एमा ६ २५ २ सिद्ध ०मुखी-वि १ उबार भोंवरा असून त्यात पाच डोळे असणारा (घांघा) -मसाप २ ५५ २ पाच तोंडाचा (मास्ती, महादेव, रुद्राक्ष) ०मुद्रा-स्त्रीत्व (योग) भूचरी, खेचरी, वाचरी, अगोचरी आणि अक्षर अशा पाच मुद्रा आहेत 'योगी स्थिर वरुनिदां तोये मन। शनै शनै साधितो पवन। पंचमुद्रांचें अतक्यं विद्वान्। ते अभ्यासयोगे साधितो।' -स्वादि ९ ३ ६२ ०रुनी-वि १ पाच रंगांचे (रेखीम, नाडा ६०) २ धोतरा, अक्षू ३० पाच खंभी पदांचे धातून तयार केलेला (घोटा) ०रुनीगीता-स्त्री भगवद्गीता, विष्णुसहस्रनाम, भीष्मस्तवराज, अनुसृष्टि व गजेंद्र मोक्ष हे पाच अध्यात्म ग्रंथ ०रुनै-जमव सोमै, हिण, नीळ, पाच व मोती मित्रा सोमै, रुपें पोवळे, मोती, राजवर्त (दिन्वाची निहड जात) ०रुखी-वि १ पांच (किंवा जास्त) धातूच्या रंगापासून तयार केलेली (वस्तु) २ होकाचा एक प्रकार 'पंचरती आणि विडी लोखरी।' -ऐपे २२५ ०राशिक-राशि-पुष्पी (गणित) बहुताधिक दोन त्रैराशिके एकत्र करून तीं योजण्यात योजविण्याचा प्रकार, सयुक्त प्रमाणांतील चार पदांपैकी सयुक्त गुणोत्तरातील दोन पदे गांथि साच्या गुणोत्तरातील एक पद हीं दिगी अशा साच्या गुणोत्तरातील दुसरीं पद काढण्याची

रीत ०रुखी-रुढ-वि साधारण सामान्य, रायवळ, अनेक प्रकारचे, जंगडी (लाकूड-सागवान, खैर, शिसवी इ० इमारतीस लावणाऱ्या पाच प्रकारच्या लकडाशिवाय) ०रुचणें-नम्र मीठ, बायडखार, सेंधव, विडलेण व सचळ ०रुखी-वि (गो) पंचाखी पहा ०रुहो-न तावें, पितळ, जस्त, शिसे व लोखंड यांचें मिश्रण ०रुकार-पुण्य व नें आरभ होणारे व प्रत्यक्षास लागणारे पाच शब्द म्हणजे विद्या, वपु, वाचा, वन्न आणि विभव 'विद्या वपु वाचा वन्न विभवेन वा। वकारे पच भिहीनो नरो नागोति गौरवम्।' ०रुक्च वदन-पु महादेव 'भक्तोत्सल पचवदन। सुदर अति अधरदत्त।' -देप १००. याच्या पाच तोंडाचीं नावें-सगोजात, तत्पुत्र, अपोर, वामदेव आणि ईशान ०रुज्येनामै-नम्र आत्मनाम, सुत्तनाम, वृषणनाम, ज्येष्ठापत्यनाम व पतिनाम या पाच नामांचा उच्चार करू नये ०रुध-वि पाच प्रकारचे ०रुधरी-स्त्री १ पंचवीस वर्षांचे वय २ पंचवीस वस्तूंचा समूह पहिल्या पंचवीशीतले पोरयें-तरणाबाड ०रुधय-पुण्य (वर्ण, स्वचा, वधु, रसना, घ्राण या) पाच ज्ञानेन्द्रियांचे अनुक्रमे पाच विषय-शब्द, स्पर्श, रूप, रस व गंध ०रुधवीस-२५ सख्या, वीस आणि पाच ०रुधवा-वि साख्य सताप्रमाणें मूल-प्रवृत्त्यादि जीं चोवीस तत्त्वे आहेत त्यापैकीकडील पंचविधावा (आत्मा) 'तु परम देवत तिहीं देवा। तु पुत्र जी पंचविधावा। दिव्य तु प्रकृति भावा-। पैलीकडील।' -ज्ञा १० १५० ०रुद्र-पु पंचवाण पदा ०रुद्र-न तृष, मय, तापविलेले दूध, पिंपळी व खडीसाखर हे पदांचे एकत्र पुसवून तयार केलेले सार हे विषमज्वर, हृदय, श्वास, वास व क्षय यांचा नाश करते -योर १ १५३ ०रुद्र-सूत्री-वि १ पाच दोन्यांचे, धान्यांचे, रेषांचे २ सारख्या लावीच्या पाच छतामध्ये केलेले, वसविलेले (धातुंकेसद वनविलेले शिवलिंग) 'पंचसूत्री दिव्य लिंग करी। मणिमय शिवसद गौरी।' ०रुना-स्त्रीत्व काडण, दळण, चूल पेटविणे, पाणी भरणे, सावणे यापासून जीवहिंसादि चवथारे दोष 'पंचसूना त्रिचिपे म्हणुनि। एथें बाळागिति।' -यथादी ३ २३ ०रुक्ते-नम्र ऋग्वेद सहितेतील पुरुषसूक्त, देवीसूक्त, सूर्यसूक्त (सौर), पर्जन्यसूक्त व श्रीसूक्त हीं पाच सूक्ते ०रुक्मभूतें-नम्र पंचमहाभूत पहा ०रुक्म-पुण्य सौगताच्या अथवा चौदाव्या दर्शनाला अनुसरून मानवी ज्ञानाचे पांच भाग म्हणून रूप, वदना, विज्ञान, सदा व सख्कार या धन्दांचे विषयप्रपच, ज्ञानप्रपच, आलयविज्ञान सतान, नामप्रपच आणि वासनाप्रपच ह्या अनुक्रमे पांच शास्त्रांनी स्पष्टी करण केले आहे ०रुनानै-नम्र पांच रुनानै-प्रात-सगव-माष्यान्ह-अपराह-तायस्नान ०रुह्यारी-वि १ डाल, तरवार, तीरकमान, बंडूक, भाला किंवा पशकवज या पांच हत्यारांनी

युक्त २ चार पाय व तोंड याचा शास्त्राभावे उपयोग करणारे (जनावर-सिंह, वाघ इ०) ३ (ल) हुंकार, योग्य, समर्थ, संपन्न, सिद्ध असा (मनुष्य) ४ (अभ्यासार्थी) वेदाद्विषाई, तिसमारखान ०हत्या-क्षीभव अन्नहत्या, वृणहत्या, वाळूहत्या, गोहत्या व स्त्रीहत्या पंचाग्नि-ग्नी-पुनव १ चारी दिशाना चार पेटविलेले व ठोक्यावरील तप्त असा सूर्य मिळून पाच अग्नी 'पंचाग्नी गोराजने' जे प्राप्त नव्हे।' -दा ५ ६ २९ २ चारीरातील पाच अग्नी ३ -वि पाच श्रौताग्नी धारण करणारा गृहस्थाश्रमी ब्राह्मण हे पाच अग्नी-दक्षिणाग्नि, गार्हपत्य, आहवनीय, सभ्य व आवास्य हे होत -अग्नि साधन-न चारी दिशाना चार कुंडे पेटवून दिवसभर उन्हात बसणे हा संप्रदायाचा एक प्रकार आहे याचा पंचाग्निसेवन, धूपपान असेहि म्हणतात 'चोहीकडे ज्वलन पेटवुनी दुपारी। माझ्यावरील तपसे जय सूर्य भारी। येसोनिया सुनि सुतीक्ष्ण म्हणोनि हा कीं। पंचाग्निसाधन करी अवले विलोकी।' 'पंचादुयो-द्विवी-दुचो-देवी-क्षी पचद्वयी पदा [अथ] पंचादेवी-क्षी श्रोताच्या उत्पन्नाचे ५ वाटे करून ज्याचे बेल अक्षील त्याला ३ व दुसऱ्याला (मालसला) २ वटि दण्याची रीत पंचानन-३ १ शर २ (सामा) पाच तोंडाची किंवा बाजूची वस्तु ३ सिंह पंचामृत-१ १ दूध, दही, घृण, मध आणि साखर या पाचाचे मिश्रण यानी देवाच्या मूर्तीला न्नान घालतात 'पय दधि आणि घृत। मधु शर्करा गुड सयुक्त। मूर्ति न्हाणोनि पचामृतें। अनियेक करिती मग तेव्हा।' २ शेंगदाणे, मिरच्या, चिंच, मूळ, खोबऱ्याचे तुकडे इ० पदार्थ एकरुं शिजवून त्यास तेलानी फोडणी देऊन केलेला पदार्थ ३ एक पत्रान, मिश्रण [स] २४० १ वेगवेगळ्या पचामृत आचवाबऱ्यास खातें पाजी २ पचायृत खाई त्यास देव देई ०मृत सोडणें-(वायकी) चातुर्मासतील पहिल्या महिन्यात दूध, दुसऱ्यात दही, तिसऱ्यात तूप, चौथ्यात मध व पाचव्यात (अधिकृत) साखर किंवा पाचवा (अधिक) मस त्यास चौथ्यातच मध व साखर यांनी युक्त असे पदार्थ न खाणें ०मृतातें-पंचामृतें न्हाणें-पंचामृताच्या पदार्थांनी देवास स्नान घालणें पंचायतन-न १ शिव, विष्णु सूर्य, गणपति व देवी या पाच देवता व त्याचा समुदाय या पाच देवतांपैकी प्रत्येक देव तेस प्राधान्य देऊन शिव, विष्णु गणपति इ० ची पाच पचामृतें मानण्याचीही पद्धत आहे (गो) पचिष्ठ २ (ल) एकचित्त असलेले पाच जण ३ पचमहामृताचे स्थान, शरीर 'तें अधिदेव जाणावें। पचायतनीचें।' -ज्ञा ८ २९ पचारती, पचारत-क्षी १ तबकत पाच दिवे ठेवून आरती ओवाळणें २ आरती वरिता लावलेले पाच दिवे ३ असे दिवे ठेवण्याचे पान पंचाक्षरी-वि पंचाक्षरीमंत्र म्हणणारा व अगतील भूतपिशाचच काढणारा, देव कपो 'पंचाक्षरी काढितो समथ।' ०क्षरीकर्म-न पंचाक्षरीमंत्र हाको ५ २

म्हणून अगतील भूत काढणें ०क्षरीमंत्र-३ १ भूतपिशाच काढून टाकण्याचा पाच अक्षरांचा मंत्र २ उन्नम शिवाय इ मंत्र पंचाक्ष-न पचकोण -वि पचकोणी [स] पंचाळ-क्षी (विणकाम) १ पाच पत्राकरिता लावलेला तागा २ एक शिवी -नि १ फार तोंडाळ, बडबड करणारी (क्षी) पंचोकरण-न १ पाच महामृतांपैकी प्रत्येकाचा कमीजास्त भाग घेऊन त्या सर्वांच्या मिश्रणांत नवा पदार्थ तयार होणें -गीर १८१. २ आका खादि पचमृतें, त्याचे देहादिकाच्या उत्पत्तीसाठीं ईश्वरसक्तीने झालेले परस्पर समिश्रण तत्त्वज्ञानविषयक ग्रंथ हा देह किंवा विश्व हें पचमहामृतात्मक कसे आहे याचे विवरण करणारा ग्रंथ पचीकृत-वि पाच मुळत्वे एकरु झालेली (रिपती) पंचेचाल-चाळीस-ताळ-ताळीस-वि चाळीसामध्ये पाच मिळवून झालेली सख्या, ४५ पंचैद्रिय-नवव पाच इंद्रिये डोळे, कान, नाक, जिह्वा व त्वचा यांचीं कामे अनुक्रमे-पहाणें, ऐकणें, वास घेणें, चर घेणें व स्पर्श करणें पंचोतरा-३ १ दरमहा दररोजका पाच टक्के व्याजाचा दर २ शेकडा पाच प्रमाणे वाढ्याचा दर ३ सरकारीसारा वसूल करताना पाच टक्के अधिक वसूल करण्याचा हक्क ४ सरकारीकरिता शहर विषे किंवा एकर जमीन लागवडी खाली आणली असता पाटलाला पाच विघे किंवा एकर सारा माफीने वाढ्याची जमीन पंचोतरा, पंचोतरा-३५१ गव ताच्या शहर पेट्या किंवा आवे विकत देताना पाच अधिक देणें पचोपचार-३५५ गध, गुप, धूप, दीप व नैवेद्य या वस्तु व त्या देवाला समर्पण करणें पचोपप्राण-३५६ नाग, कूर्म, वृक्ष, देवदत्त व धनत्रय हे पाच उपप्राण कूर्म अर्थ ३ पदा पचो पाख्यान्ती-वि १ (पाच प्रकारचे पचोपाख्यान नावाचा विष्णु शर्मांचा नीतिपर एक ग्रंथ आहे त्यावरून) अनेक कथा, सदेव, उदाहरण, इत्याद इ० नीं परिपूर्ण २ कल्पित, विलक्षण, अद्भुत ३ अमद शिवराळ (किया सर्वांची योजितात) पंच्यापेदी-पंच्यादी-वि ८५ सख्या पच्याणव-वि ९५ सख्या पंच्याहसर-वि ७५ सख्या पचक-न (गो) १ कुडपाच्या मुळाचे एक चौपट २ दस्त्या एक प्रकार [पाचक] पंचक-न १ पाचाचा समुदाय २ धनिष्ठा नक्षत्राच्या उत्तरार्धापासून अश्विनीच्या पूर्वार्धापर्यंतची पाच नक्षत्रे हीं मरण कारी आल्यास निपिद मानितात ३ काही विशिष्ट सरया. विष क्षित लप्रसक्त्येत गत चातुर्विधीची सरया मिळवून त्या वरजेला नवानीं मागावें व १, २, ४ ६ किंवा ८ यांनी गाल्यास तो पचक होय या पचक्या निरिच्छांनीं नावे असून हे अगुभ मानितात ४ मध्येचक पदा पंचकडी-क्षी (वागद, पेंच्या, वषय इ०) पाचाचा समुदाय पचक अर्थ १ पदा

पच-कन-कर-विर्गो-विर्शि—मिति शुक्तांना, दोरी
 तोडतांना, घुसप शुक्तांना, चिखलातून चालताना होणाऱ्या आवा
 जाप्रमाणे आवाज होऊन [ध्व]

पञ्चकरणे—सक्ति धरणे, (विशेषतः साखर भण्डारणी) दुब
कुली मरणे [पंजा पचा=ह्वाताया पजा]

पचकृष्णी, पंचरूपाणी—स्त्री (गो) फार पाणी घात
ल्याने येथव लागणारी कडी [पचकृष्णीपाणी]

पचकल्ल—वि १ नि सत्त्व, वैचव, दण्ड २ (ल) अमत्र हल्ले,
विन ताळतत्राये, असम्भ, मूर्खपणाये (भाषण कृत्य, माणूस (पक्ष)

पचकौ—वि (गो) नि सत्त्व, वैचव [पचक]

पंचैकादश—वि (गो.) अपूर्व

पञ्चकी—श्री दमडीया सिमतीये एक ता.शये भाषे

पंचंग-गी—नखी १ पासोडी, हावळे ६० वज्र मानेपासून
 कमरपर्यंत पोच, पाठ झोकेल असे गुंडाडून गळ्यामागे गाठ देण्याचा
 प्रकार (किं. घालणे, बाघणे) ३ धोतराची कांस (किं. वसणे,
 घालणे), [पाच+अंग ० बाघणे—ल] कार्यास सिद्ध, बद्धपरि
 कार होणे 'केवोती सद्भा भावनी। पचग बाधिला म्हातारणी।'
 —अफला ४ १७ 'पचग बाधुनि तयार व्हा र।' —मराठी २ रे
 पुस्तक

पञ्चचै—भक्ति (गो) कृष्णे । ध्य ।

पघडें-डी-नशी (व) हिरवी मेणी, वही व हरम-याच
शळ याची वाशिबीर

पचणी—जी १ जिरणी, पचने २ भागचने, पोटास निच
कोठ्यास सोसणे (अन्न, औषध इ०) अपकार न होणे [पचणे]
•स पडणे—असाध्य रोगाने खिलपणे [स पच]

पंचम—सर्कि १ जिरणें जळ्यामीन भक्षितल्या पदार्थाप
परिणाम, परिपाक होणें २ (ल) निस्तारावयास न पडेल असे
करणें साफ जिवून टाळणें (ह्यामजोरी ६०), उमगण्याची
शिखा होण्याची मुळावें भीति न राहिल अशा रीतीन उपभोग
पेळून व्यवस्थेच्या लागणें, पक्षात्ताप किंवा मनास हुरहुर न आणत
मिळवूया होणें ३ भाकर, पोळी ६० मानली जाणें; शिजणें
सकडणें ४ (ल) दुखणें नगैरत फार दिवत क्लेश पावणें, रस
वत पडणें, क्षिंतपणें [स पच्=शिजणें] म्हू० पवेल तितकें खा
शोभेल तितकें बोलावें

पचत्व—न । मृत्यु मरण, बहातील पाच तत्वे निरनिराळें होणें ' किं पचत्व पावळा तोही । तुझेनि विरहें । '—भाए १५१
२ पाचत्वे अस्तित्व [पच+त्व]

पचन—न १ जिरणी, पचणें अर्थ १ पद्धा परिपाक २ शिजणें
पिकणें, परिपक्व होणें [स] पचनीं पडणें—१ मानकें, उपद्रव न
होतां पोटांत जिरणें २ लाभणें, आत्मसात् होणें

पचपच—स्त्री १ विसर्गान्न चालताना होणारा आवाज इ०
२-५ (गो) अर्धशून्य भाषण [ध्व]

पचपच-पचां—मिनि पचकल पहा, त्या शब्दज्ञ सांगित
सल्या क्रिया बारवार होणे [५४]

पद्यपचीत—वि १ पाणचट, बेचर, हलवीत, कवकवीत (कळें मानी) यावहून २ (३) मळमळीत, फिफा, निर्जीव, पुळपुळीत, नीस, बेदरट (भाषण, गाणें), कमजुवत, बेहिमती, मेणचट, उल्लाहदुख्य (काम)

पंचेबा—३ १ एखाद्या प्रसिद्ध शाहीराज्या सम्राधीपार्शी दर
 आषणी सामचार्यी जमून शाहीर लोक जी गाण्याची इजरी वतात
 ही २ (बर बाई) (ल) फजरीती, ह्यो, दर

पंचम—ती पाचवा पंचम-पंचमस्वन-स्वर-आलाप-
उन १ (संगीत) स्वरमालेतील (सात स्वरांपैकी) पाचवा स्वर, प
—एभा ५ ५५५ ' कोळिका आळवितो पचमस्वर । विपिन ते
मुबारसित मनाहर । '—द १० १६७ ' पचमस्वनीं या गाती
कोळिका । '—दापसत्रम २ एक राग यथि तीन प्रकार भादित
प्रकार १ ला—यात पडूज, कोमल ऋषभ, तीव्र गाधार, कोमल
मध्यम, तीव्र मध्यम, पंचम, तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लाग
तात जाति संपूर्ण—संपूर्ण बादी कोमल मध्यम, सवादी पडूज
गानसमय रात्रीचा चौथा प्रहर प्रकार २ रा—यात पडूज, कोमल
ऋषभ, तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, तीव्र मध्यम, तीव्र धैवत,
तीव्र निषाद हे स्वर लागतात जाति पाचव-पाचव बादी कोमल
मध्यम सवादी पडूज गानसमय रात्रीचा चवथा प्रहर प्रकार
३ रा—यात पडूज, तीव्र गाधार कोमल मध्यम, तीव्र मध्यम,
तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात जाति भौंडव-भौंडव
बादी कोमल मध्यम सवादी पडूज गानसमय रात्रीचा चवथा
प्रहर ३ (ल) खाण्याची सवाकू ४ धावक (वाणी) जातीतील
एक भेद दुसरा भेद तुरत ५ वीणा वाद्याची पहिली तार हिच्या
तुल्य पंचम स्वर निघतो सोनारच्या दोन ताराना जोड व चवथ्या
पुत हिच्या ताराला घोर म्हणतात या चवथीतून सजे स्वर निघतो
६ (ल) तुळीकिक, अपकीर्ती (किं) कणें) ॥ मद्रासकडील
एक अग्रदुसय वगे पंचमसाली—३ जिगाईत जातीतील एक भेद
बाकीचे भेद चिलवत शब्दामध्ये पहा

पचमर्णे—अग्नि (वौ) प्रावरणे, मोड़णे, व्यर्थ होणे ठार होणे पालथा पडणे (धदा)

पंचमी—श्री १ चैत्रादि महिन्याच्या शुक्र किंवा कृष्ण पक्षातील पाचवी तिथि २ (न्यासरण) पाचवी विभक्ति [सं]
० प्रजनन-पाचवी पहा

पञ्चगान—ति (प्र) पच्यमान शिजत तयार होत, पिकत
परिपक्व होत अमळेला [सं पच्यमान]

पंचर—न (गो) भाउट आवा

पंचरट—वि १ घागेरखा, वाईट वासाचा (विशेषत मूनाच्या) २ पचकळ (-वि) पहा [पच] ० वास, पंचरटाण -पुजी वाईट पाण (विशेषत मूनाची) [पंचरट+पाण]

पच(चुर)णें—अकि सरीरावरील नायटा, व्रण इ० पसरणें, चरणें [स प्र+चर, प्रसर]

पचविणें—अकि १ जिरविणें, पचत करणें २ शिजविणें 'पचवुनि पाली मज आता।' -शिली १४ १२९ [स पच= शिजविणें]

पंचा—उ १ हात-सव्या हात रद व पाच-सहा हात सव्य असे नेतावयाचे ल्हान पोतर (कि० नेसणें) २ (राजा) हाताचा पजा [स पच=पाच] पंचेजोडी-की दोन पचे, पोतराप्रमाणें नेतावयाचे दुपरी वस्त्र (कि० नेसणें)

पंचाई—उ (व) लोहार, पिडाडी [पाचाल]

पंचांग—न पचग-गी पहा

पंचांग, पंचाग—उ (वॉ) दीर्घाद्योम, भेरीरव्य प्रयत्न [पच+अंग]

पंचांग—न १ तिथि, वार, नक्षत्र, योग व करण ज्यात दिलेली असतात असे पत्रक २ जप, होम, व्रण, अभिषेक व ब्राह्मणभोजन अशां उपपत्तीनेचीं पाच अंगे ३ पाच भाग-अंगे अपवा वस्तुपा समुदाय ४ हात पसल्ल, गुडघे व डोकें लवून आणि भाषणाने व ह्मीने पूज्यदुद्धि दाखविण्याचा प्रकार ५ (वैद्यक) एकाच साऱ्याचीं पानें, फळे, मुळें, पुलें आणि साल -योर १ १७३ -वि पाच अंगे, भाग, अवयव, विषय ज्याला आहृत असा [स] ० शुद्धि-की शुभ कार्याला तिथि, वार, इ० पंचागातील योगाची अनुकूलता ० ध्वषण-न वर्षप्रतिपदेच्या दिवशी किंवा रोज पंचाग ऐकणें

पंचांगी—की (कु) योचकें

पंचांगी—उ (तजा) तेलगु जातीचा पुरोहित [पंचाग]

पंचांगुळें—नभव लहान मुलाच्या हातातील एक दागिना, पाच बोटात घालावयाच्या पाच भागळ्या साखळ्यानीं जोडून मन गटास बांधण्याचा दागिना पंचांगुळ-वि पाच बोटे मापाचा

पंचाचां-पंचापच-पंचां—किवि पचपच-पचा पहा [पच पच]

पचाण—न (वे) जोगली [का]

पंचानन—उ १ सिंद, वाप 'जो बरि तो बरि जनुक करी गर्जना। जब त्या पंचानना बखिले नाही।' -बुगा ३२३८ २ अत्यंत रागीट माणूस पच पहा [पच=विस्तृत+आनन]

पचापच—विडि (गो) निंदयपणें

पचारणें—अकि पाच वर्षांचा होणे (पोहा)

पचाळ-ळ—वि पागळ पचकळ पहा

पंचाळ—उ सोनार, सुतार, लोहार, कारार व पापरवट या पाच जाती (हे जावचीं पाळतात) पच पहा

पंचाळणें—अकि सारगळणें, वाफळणें, चौडाळ-वेडग-अभ्यवस्थितपणे (हलक्या समाजांत मिराळल्यामुळे) भरकटणें, वाफळ वगणें [पंचाल]

पचाळी—की (व) फजीति, पचची [पचची]

पंचिका—की पाचाचा समुदाय ऋग्वेदाच्या ऐतरेय ब्राह्मणाच्या आठ भागांपैकी प्रत्येकास सहा या प्रत्येक पंचिकेंत पाच अध्याय असतात [स]

पची—उ (कु) पाच किंवा सात दगड किंवा गोठ्याचा लहान मुलाचा एक खेळ [स पचिका]

पंची—की विस्तृत सापण [स पचिका]

पंची, पंछी—उ पक्षी (विशेषत पोपण) -वि. (ल) चतुर 'अहो पछी मुयाकर हुम्ही कोटिल रहितासी।' -प्रला १११ [स पक्षि=पछि] पंचीप्यारा-वि प्रिय; प्रियकर 'तो पंचीप्यारा चिरिला।' -समामगीतें ७८.

पंचू—उ पक्षी -वि चतुर, कुशल ' धरि सुख जया तो काय सोडील पंचू।' -२ १० [स पक्षिन्]

पचे टांग, पच्याल—न (कु) अजागळ माणूस

पच्यो—की रेशीम न दिसेल असें गुडाळलेलें जतरार -किवि पट, गवच, सुरक्षित, पक्केंपणें (कि० बापणें, जोडणें, जुळविणें, चरणें) ० करणें-आपले पूर्ण वर्षेस्व किंवा कौशल्य दाखवून एखाद्याला मारणें, जिंकणें अपवा एखादे काम उरकणें, पुरें करणें ० काम-न जहाज काम (यंत्रां) बुकजी काम, सोन्याचे किंवा पादोचे पद अथर खुले घाटात नखवना तीळ घालून रत्न बसविण्याचे काम -जनि ७ पच्यीगर-पंचीगर-उ जहाज काम करणारा सोनार

पचची—की फजीति, दुर्दशा, दुर्दैवशी, हुयों, टर, पाण उतराण, लपहाट, दपदून पूर्णपणें आपल्या कथात आणणें, निष्प्रभ करणें (कि० करणें, उडविणें) [स अपत्री=सोदर्यनाश; हिं पचची]

पछाडणी—की १ (मतविद्या) चीतपट, हापटणी २ (वाद इ० मध्ये) पराभव, कुठित करणें ३ धरणें, क्षपाटणी (मृत इ० ची) [स प्रच्छाड हिं पछाडना] पछाडणें-अकि १ (मतविद्या) खातीं पाडणें, चीतपट करणें, जमीनीवर भादळणें, आपटणें २ (ल) वादविवादात जिंकणें, पराभूत करणें, कुठित, निस्तर करणें ३ आपणात किंवा वतनात पकडणें, धरणें ४ तापानें, सुवानें, त्रासानें, देवाचें क्षपाटणें, पिच्छा पुरविणें, पाडणें किंवा जेरीस आणणें, (बहुधा) धरणें, पकडणें

पंछी—उ पची पहा

पंज—वि १ पाच ५ सत्या २ पाच वर्षांचा (पोहा)

[स पच, पा पज]

पंज—उ क्षालण्याच्या, डाक बसविण्याच्या कामी उपयोगी पध्दती एक पृष्ठ

पंज—भी (गो) पज, पेय

पंजट, पंजर(ल)ट, पंजरा—नक्षीबन अथवा भारलेले, पोचट किंवा रोग पडल्याने लहान झालेले भाव्याचे दाणे

पंजडी—स्त्री फासावरील पाचाचे दान (किं० टाकणें)

[स पच]

पंजम—न (पाचव्या प्रतीची) रैसामाची एक हलवी जात -मुल्या १६

पंजर—उ १ पंजरा 'हिरे जडित मुद्री वनक पत्रां हि बडे।' -अभ्योक्तिरत्नावली २ (ल) पिनच्याप्रमाणे उरलेला नुसता हाडाचा सापळा, सागाडा (माणूस, पशु इ० चा) 'हृष्टो पंजर होऊन विजे।' -दा ३ ८ २६ ३ छाती, ऊर बहु इत्यत्र [स]

पंजरी—स्त्री हुंड, धने, ओंवा, मिरे (खोबरे) व साखर यांचा छत्राडा हा रामनवमी, गोपुडभटमी इ० उत्सवात वाटतात [स पच, हि]

पंजा—उ १ पाच ठिपक्यांचे गजीकांचे, पत्त्यांचे पान फाशावरील पाच चिन्हे किंवा फासांनी पध्दती पाचाचा डाव २ पसरलेला, उघडलेला हात ५ बोटे व तळहात ३ वाप, माजर इ०चे पाऊल बानराचा हात, पाच पवित्र पुरुष दैवविगारा मुसलमान लोकांचा एक लोखंडाचा वेलेला हात ऊर्ध्व पडताना पाक (हस्त अली याचा हि हा पंजा समजतात व तो मोहरमचे दिवसात मिरविताना) गोसाव्याचे पत्त्याच्या भाकरांचे एक उपकरण ३ हातभोका, अगुलिगाण ५ (ल) बपेटा, थपड [स पच, फा पजा]

पंजा—उ (अशिष्ट) पंजा, प्रपितामह [स ग्रंथे]

पंजाबुद्धी—स्त्री पंजाबुद्धी—स्त्री पंजाबुद्धी पदा

पंजाबी—वि १ पंजाब देशाचा ३ (ल) धूर्त, छत्र्या, हुशार 'पंजाबी फसल पाणी यथिल दिसते।' -प्रला ११३

[फा] ० टाल—उ सोळा मात्रा व चार विभगांचा एक टाल ० सालमिथी—स्त्री मोठी सालमिथी, लहान जातीच्या मिथीस लक्षणी सालमिथी म्हणतात

पंजामजा—उ कळगी व तुऱ्यावरील गाणी लावण्या कळगी व तुऱा हे शब्द पंजा पंजेवाला—पंजा गाणारा, याच्या विरुद्ध दुसरा मनेवाला—मना गाणारा

पंजारणे—अकि पाच वर्षांचा होणे (पोहा) पोढीने वयात येणे [स पच]

पंजापा—न (व) विटार्थी भटी 'विटार्था पंजापा वा गावी नाहीं' [स पच हि]

पंजी, पंजोत्र—पंजजी, पंजोत्र पदा [स प्रायिका-पंजिआ-पंजी, प्रायोज्य-पंजाल-पंजोत्र]

पंजो—उ (हु) नेसण्याचा पंचा

पट—पुष्पी १ सुद्धिवेड किंवा सोंगटपा टाळण्याने, भेंगे पाडून तयार केलेले एक पत्र २ (बडोदे) नावाचे पत्रक, यादी रिकाडे, पेरिस्तपत्रक, विद्याप गोष्टीच्या नोंदणीचे लिखाण, नियम किंवा चालीरीती दर्शविणारी यादी किंवा श्रेष्ठ, तक्ता, बोटा 'नोकर लोकांचे पगार खाजगीच्या पगारपत्रानून मिळत असतात' -चिमा ० ३ (क्यो) सकातिपट (सर्व कोणत्या राशीला वेळीं जाणार इ० कथात लिहिलेले अमने तो), प्रहणपट (प्रहणाविषयी माहिती असलेला); समन, सुहृदपट इ०, अनेक कागद एकापार्ल एक चिफ्टनून घड्याला नावा प्रकारची चिन्हे वाडिलेली असतात काही गुळाळी इ० कापड, वस्त्र 'त्यात मानचि शिरता काप्यावर पाळतां चिरे पडतील' -मोरिसाट ३ ४१ ५ जमीनीची अतिराय मोठी वरपड, उत्तरण ६ पडदा 'ऐंसे बंदोनि राघव तीन घराचा क्षणें करुनि पड' -सोमनरामायण युद्ध १८८ ७ (व) डेल

गाड्याची शरीत, शकरपट (किं० खदणें) ८ पाट, फळी ९ राजाची यादी, सिंहासन 'जो दमनशील जगजेथी। अकरावीही नळी निमटी। तो निजमुखींचे साम्राज्यपती। बैने उठाळीं तत्काळ।' -एभा १४ १०४ १० गावेचे जमाबंदी किंवा वेत सारा—याचे पत्रक ११ स्थान; ठिकाण 'लाऊनि बैसवी पती। मोक्षप्रियव्या।' -झा १४६ -न दोन, तीन पडद्याच्या, घडी पालतां येण्यासारख्या झडपाच्या फड्यापैकी एक फळी, माग [स प] ० कर—व पटकर पटकर ० का—पु १ शीतमर स्त्रीचे व ५।४ हात लांबीचे वयरस काप्याच्या कापड, कांचा, कमरपट २ दोडसे बापावयाचा ८ ते १५ हात लांबीचा फेटा ० कुडो—उ (गो) पापरा ० कर—सुरे—डूळ व (निदावी) एकरी पन्हावी चोंगडी किंवा वस्त्र 'टाकले पटकर निजले थटकर' फटकर पदा [स पटल] ० खटणे—स्तिक (महातु) बाळ्या देणें, पाचरुण झालेणें धवेलें, उत्तरार्ध ६ ० चीर—न वस्त्र पताका च्वज 'टक पडथिरे। तळपती रुचिरे।' -आसु १३ ० छ—छ—न १ आच्छादन पडदा आवरण, आवरणत्वचा 'प्रथमवि पावेंशाच्या पटळें सम दान दाटले होतें।' -मोर्कण ११ ३३ २ नेजावरील त्वचा ३ डोळ्याथर रोगानें आलेला दृष्टि बघक पडदा सारा इ० ७ (स) सुदीवर असलेले आवरण, आच्छादन जसे—मोह—माया—आज्ञान—द्वैत—पटल 'क्षाला व्याकुळ दुर्मति आपुल्याचि असाचिया पटळें।' -मोसमा ३ ३ ५ (स) समुद्राय, राक्षी, डीब याचरुन) दग, समूह, राक्षी, लोट (धूळ,

धूर याचा) ६ फाटी ७ पापुदा पटातर-वि परोक्ष, पत्यस्र नव्हे असे 'आदिचित्री पटातरी।' - शा १६४२८ पटाधिकार-५ पटाचा अधिकार, मूळच्या कामावरील, वेणगीवरील अधिकार, अधिकारपत्र, हक्क किंवा अधिकार धारण करणे किंवा असणे [पट+अधिकार] पटाधिकारी-वि हा अधिकार धारण करणारा किंवा अमणारा

पट-५ (गो) १ चहाट २ यादी

पट-वि तोंड खाली असलेले, पाळथे (पैसा, कवडी)

याच्या चलन चीत-वताणा ०काढणे-(मरविद्या) प्रतिस्पर्ध्यांचा पाय ओढून त्यास उताणा पाडणे ०कोडणे-न निजविले असता चटनन लूनवसणारे बाहुले ०घुसणे-(व) (मरविद्या) माडपात घुसणे

पट-स्त्री सख्यावाचक शब्दात हा शब्द जोडला असता त्या सख्येची तितकी आर्जित दर्शविली जाते जेमे-धान्याची दहापट झाली -न सख्यावाचक शब्दापुढे आणि क्रियाविशेषणा-पुढे यणारा वास्तुविशेषक प्रत्यय, जसे-दुप्पट, पाचपट, विंतीपट, जितकेपट [म प्रति] पटीचे गुणोत्तर-न द्विषयाच्या गुणा सत्ताची वस्तुपाळट केडी असता निघणारे गुणोत्तर

पट-३ स्तुक्त किंवा एकजित असलेला समूह

पेट-स्त्री १ (गो) पेटो २ बत्ती [पेटो]

पट(दा)ई-स्त्री पाटणी, पाटणी करणे, कडीपाट, तफपोडी, घराचा मजला बसवितांना जमीन तयार करण्यासाठी तुळयावर एकास एक लावून घालावयाच्या फळपा किंवा त्याची जोडणी [स पट, हि]

पटरुणे-सकि जोरात हाकणे, आपळणे, खाली टावणे, मारणे, फेकणे, पाडणे 'पाळणे पटरुती।' - उल्ला २ [च हि पटरुना]

पट-वन-कर-दिनी-दिशी-किवि १ वस्तु वरून खाली पडली असता होणाऱ्या पट या आवाजासारखा आवाज होऊन २ अतिशय थोडक्या काळात चकक 'पटरुन-य-जा-बोल' त्वरेने चककन सादरिशी, चकप [ध्व पट.]

पटका-५ मोठा नास गडती (साथीने माणसे व गुरे याची, वादलात फडाची ६०) (कि० लागणे)

पटका-३ पेटा

पटकावणी-स्त्री चटदिशी पडडणे पडडणी शडपणी, मडकावणी, पडडीत धरणे

पटकाविणे-सकि १ चकन पडणे, चगाने एखाद्याच्या अंगावर वृद्धन पडणे, सडप घालणे, शपाट्यात पडडणे, चुकीने धरणे (पडण्याच्या वतत अमलेल्या किंवा भपणात चुकत असलेल्या माणसाने, दुर्मिळ मौल्यवान वस्त्यास) एकापडी पडडणे,

धरणे, मडकावणे, चटदिशी ताच्यात घेणे २ (व) खाऊन दाकणे ३ साधारणत स्वर व अनायासे एखाद्या वस्तूची प्राप्ति करून घेणे 'आज म्या १० रु पटकाविले' ४ (ल) मिळवून घेणे, खाणे (पैसा ६०)

पटकी-स्त्री १ सावीचा रोग, विशेषत महामारी, मरी, वाखा, जरीमरी, कॉला २ मोठ्या प्रमाणात (माणसे, जनावरे) मरणे, ३ लागणारा एकामागून एक फळे किंवा घरे पडणे (कि० लागणे, येणे, होणे)

पटरी-स्त्री आपटण्याची क्रिया [ध्व पट] ०खाणे-वसणे-१ मोठा तडाखा वसणे, चाली मद्दल घडणे (एखाद्या मूर्खपणाच्या वृत्त्याने) २ अप्रिय वेल्याने मोठे दुःख प्राप्त होणे ०दाखविणे-देणे-टावणे-फराविणे, हुलकाविणे हाकविणे [ध्व पट]

पटकुळ-स्त्री एक रानटी पुल्लाड पेटुळी, बकाळी पटफोडगा-वि पका निलजरा, निगराड [पटफोडगा] पटपळणी, पटखणी-स्त्री (गो) धावूचा रस मोठे-ण्याचे सोनारचे खोबणीसारखे एक साधन

पटगण-न पदागण पदा

पटंगा-५ आश्रय -शर (तुगा २१९६)

पटडी-स्त्री (व) दौली, पटडी, पक्कत 'बोवाची कीर्त नाची पटडी चाली आहे' [पटाडी]

पटण-णी, पटनी-स्त्री (की) ताटुळाची एक जात, याचे पुष्कळ प्रकार आहेत उदा० घरगळ ६०

पटणे-सकि १ स्वीकारले किंवा मानले जाणे, मान्य होणे (हुंडी) २ खालणे, निरोप म्हणून स्वीकृत होणे (६५३, पैसा) 'तुम्ही दखे पाठविल्याप्रमाणे दुकांनी पटले' ३ जुळणे, मनाम येणे, पसत पडणे (नोकर विक्रीची वस्तु) 'धोरजोड पटलीत तितके टेवा शक्तीचे आमचेकडे पावून था' 'तुम्ही माणूस पाठीवला तो चानरीवर पसत नाही' ४ खरी ठरणे घडून येणे अनुभवास येणे (बटा बातमी अटकळ भविष्य) 'तुम्ही या अवस्थे कारण तत्काल म्हणून सांगितले तो पटले का री काळ ही तरुपान कुठे तेथे खरे' ५ खऱ्या गोष्टीशी जुळणे, मेळ बसणे (पुरावा साक्ष याचा) ६ चालले विक्री होणे 'जिन्नस पटल-चापले विक्री झाली' ७ चालले होणे उत्तम प्रकार किंवा मनाजोय होणे काम पटले' ८ (सामा) मान्य, कबूल होणे [स पतन हि पटना]

पटणे-सकि (व) गाडीवले जाणे ओढून वा वसणे (रत्ने मणी ६० तार किंवा दोरा यात) [म पट]

पटणे-न (गो) खोली मती जमीन खोण्याचे साधन, खोणी [विठले]

पटदीपित्री—उ (सगीत) एक राग यात पडूज, तीन ऋषभ, कोमल गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीन धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात ऋषभ व धैवत बऱ्ये जाति ओडुव-सपूर्ण वादी पडूज सवादी पचम गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर

पटपट-पटा—किंवि १ एकामागून एक होणाऱ्या त्वरेच्या पटपट या शब्दांचे अनुकरण होऊन, पाण्याचे टिपक किंवा हलक्या आणि रठिप वस्तू पटताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन 'रागेभक्ताच डोळ्यावाटे पटपट टिपे गढू लागली' २ झटझट, चटपट, तडझट इत्यादी 'चार कामे पटपट करून टावावी आणि मग स्वस्थ निजावे' [पट]

पटमंजिरी—उ (सगीत) एक राग यात पडूज, तीन ऋषभ, तीन गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीन धैवत, तीन निषाद हे स्वर लागतात जाति संपूर्ण-संपूर्ण वादी पडूज सवादी पचम गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर याच्या दुसऱ्या प्रकारात कोमल गाधार व कोमल निषाद हे स्वर आणि गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर एवढाच भेद आहे

पटरी—की १ फळी, सुकृतलेल्या जुन्या शाली, पागोटोई २० पसलून साफ करण्याकरिता केलेला फळ्याचा एक सच, सागन २ (काशी) फरसबंदी [स पटिका, हि]

पटल—न पडदा पट शब्द पहा

पटन(वि)र्णे—सकि १ पुनळ्या, दहादा २० रोण्याच्या तारेंत किंवा रेशमी दोऱ्यात इकडेचें तिकडे व होई असे गप्पी दऊन घट ओंवेणे विणणे [स पट=विणणे] **पटणी, पटवणी**—की १ पनविण्याची, ओपण्याची क्रिया २ पटविण्याची, मान्यता मिळण्याची क्रिया कुठतीत पटणी पटवणी. 'होला १४३

पटव(वि)र्णे—सकि स्वीकारणे, मान्य करणे (पन, लेख, हुडी २०) [पणे प्रयोजक] **पटवणी**—की पनविण्याची क्रिया

पटवधन—उ एक आठनास पन्वारी, कुळकर्णी यासारख्या हुद्याकडून हे पडले पटवारी पदा -वि धोड्याचा एक प्रकार, शुभ, पाय व तोंड हे भाग पाडल्या रंगाने नसलेला (पोडा) -अथवा १२१ [म पटवधन]

पटवा, पटवेकरी-कर-गार—उ पुणी केलेल्या विंवा जटित काम अगलेल्या नगास पटी, गोफ, गोंडे लावून तयार वरणात, दागिन पनविण्याचे काम करणारा वास्तवीर [स पनिकार] **पटवादोर**—उ भाताचा मुद्दा २० वापण्याचे केळीचे सोपट [हि]

पटवारी—उ गाव कुळकर्णी, पाडपा, दहाडी 'पाटील म्हेने रे टाका टोका। पन्वारी वड अनुमान का।' -दावि ३०९ [हि]

पटह—उ पडयमसारचे एक जुने वाद्य, नगारा 'मिनास पटहो भेरी।' -शिशु १०२७. -साहस १३७ [स]

पटा, पटाईत, पटाधिकार-कारी—पथमभ्ये पहा

पटाळ—उ (व) पाटाळ पहा

पटाड्या—वि (व) पडे असणारा जाड रेवाचा

पटांगण—न मोकळे व विस्तृत आगण, मैदान, मोकळी आगा, प्रदेश [पग=जमीनीचा तुकडा=भागण]

पटाटां—किंवि पटापट, पटपट (विशेषत अधिक जोराचे किंवा त्वरेने) [ध्व]

पटाड—की दैलाच्या मुठी(खोगिरा)चा आवळण्याचा पटा, पडड, पडार [स पड] ० वंद- (व) व्यापारी.

पटाडा—वि १ सखल व पसरट; कपडा व जाड, आलुड व पड २ (प) मोठी, फनाडी 'पटाडी घेवडी, पटाडी गोम' ३ दूरदूर अंतर ठेवून विणलेली (साट) [हि पटडा=कडा, तणा]

पटाडा—उ. पटापड पडण्याची क्रिया, पटका, गळनी, नास [पट]

पटापट-पटां—पटपट-पटा पहा

पटाविणे—सकि पटविणे, वटविणे, मान्य करणे, स्वीकारणे (हुडी, लेख २०) [पटणे]

पटाशी-सी—की (सुतारी धदा) रुई पातीचे किंकरे, चौशी

पटि(ड)की—की (गो) लहान सुगडाचा धवा

पटिंग—उ (गो) सेंकडा

पटिंग—न जाड निबर, डोंगरी गवत

पटिसाळा—की पाखाळा, राजमड 'सैमे स्तण मीर वेले। पटिसाळे।' -ऊ ५७

पटी—पटी पहा

पटी—की १ पत्र -थार २ (कु) चोपडी ३ (गो) पोथी ४ खिडक्याला तावदाने बसविण्याचे लुकण -थार.

पटु—वि १ हुशार, तवेज, निष्ठात, चतुर, कुशल 'हट हल पटु स्वये सुखि लाविपेले करा।' -केका ९५ २ पलाख, तडख [स] ० रेव-न चारुता, कौशल्य 'पटुव सकतेदिवी मनुजता सुशी जनी।' -केका १२

पटेंकरी—पेंकरी पहा

पटेल—उ पाटील पहा

पटेल—की (हेट) अर्जी [१६ पिटियन]

पटोळडी—की (कों) मासाची एक जात

पटु—उ १ रेशमी वस्त्र, सुतर, रसीत कापड २ पाट ३ (स) गादी, पट, पटवी, गिहासन 'रामयें स्वरधानी महतामी पट माही दिपले।' -सप्त १२ ३६ ४ सुट्ट [स] ० कूल-न

उची रेशमी वस्त्र पट्ट अर्थ १ पट्टा - ति श्रेष्ठ, मुख्य 'पट्टशिष्य' [स । ० गज-३ मुख्य हत्ती 'विरय वेला वगराज । सर्वेचि चढ पट्टाजा ।' - एरुव १ ५४ ० जंत-३ कपणा, अदद व लज जंत (६) निन्याडा - प्राणिमो १३१ ० तंतु-३ रेशमी 'पट्टतु स्वये पुनीतु । वायुने शुद्ध कर्णातर ।' - एसा २१ १३१. ० पूजा-की राज्याभिषेक अप्रपूजा 'धरामध्ये राजा । नोद न्हावी पट्ट पूजा ।' - तुगा २०९० ० राणी-की राजावरोवर जिला राज्याभिषेक होतो ती मुख्य राणी [स पट्टाडी] ० शिष्य-३ मुख्य शिष्य

पट्टण-न-न १ शहर, राजधानी, पत्तन 'त्याही माजी वति दुखणी । द्वारकापथी ते नाही ।' - एरुव ३ १३ २ अन हिल्पट्टण गुनराथेंतील एक शहर [स]

पट्टण-न (नाविक) दोन्ही रोजांत साधणारे व दोन्ही राजासहित आगाचे लाकूड हा गळवताचा पाया होय या लाकूड कात बऱ्या अंगात दोन्ही बाजूस खाचा पादन त्यात पळवा वसवितात [प=पळी]

पट्टाळा-३ (गो) बाळतमेन बाळतविडा पट्टळ, पळवळा पट्टा

पट्टा पट्टा-३ १ एक जातीची लाव, दुयारी, खोब लशाच्या मुगीची, ५० अगुळे लावीची तरवार हिला कोंपरपावती हाताने सरकण करणारी मूठ असत इत्यापट्ट्याचे शोक कानडे लोक ।' - ऐपो ३४२ २ शिकाळ हरवार 'हाडपा' ३ पंग, राग, ओळ, रेष रया ४ जमीनीची लाव पट्टी ५ पट्टी चिचोळा व लावत तुकडा (पीत, कापड, रागोळी, काट ५० चा) नाडी, दाल नवार सखलादीबा तुकडा शिपायाचा पट्टा ' ६ सोने-चादीचा किंवा साधा कमरुड घालवयाचा दागिना तरवारीचा गळपात अडकवियाचा चामडी वद ७ कौल कबुल्यतपत्र लेखीपत्र (सोताचे बंगरे घडपत्र) गावल्या जमा पट्टीचे तालेवदपत्रक, कराराचा कागद 'भाडे पट्ट' ८ दोरेवर वस्त्याने काढलेला पाट ९ शरीर, वस्त्र इंचवर काही एक रंगाचे १० चिन्ह १० दोराची विशिष्ट गुणन रुचक कलेले म्हाउतास येत जाडग्याचे साधन शिकारी - मसाप १ २ ७ ११ (पगहबद) (पगडी पामाने खराब होऊ नये म्हणून लाविलेली) पगडीच्या आतील मेणकापडाची पंगी १२ (वाभारी) गिर्णीतील चकावरची चामडीरुप पंगी १३ (हत् नातिक) भोयाना व काडीला बांधलेली दोरी १४ अधिकार अधिकारपत्र 'तरी मी तया । जैम असती तेगिया । कडिकाळ नोकोनिया । घेतला पंग ।' - हा १२ ८४ [स प' दि पग] ० आडणे-घालणे-पाडणे-१ हजमत कृताना नोईकून वमा तरी वस्त्रा वरडणे यावळ २ (२) सरासरी अपवा कों तरी करणे, ओवड्यावडणे किंवा घनवपमक कामाग प्रारंभ करणे ३ (निदारी) काम अपेक्ष करून खाडवत ठेवणे

० परजणे-१ पट्ट फिरविणे, खेळणे २ (८) सभापाडित्यात किंवा कडक आपण्यात एकसारखे व अनुष्ठितपणे बोलणे ० मारणे-वेणे-बलात्काराने डुवाडणे, हात मागे (तोडचा) ० सोडणे-एक घारखी बडवड करणे पट्ट्याचा हात फिरविणे-१ पट्टा पेलणे, चालविणे २ (८) मुल्यापा देणे, सोदा आविर्भाव आणणे, अवढवर माजविणे पट्टारित-वि १ पट्टा (हत्पार) चालविण्यात तरतव किंवा त्याचा व्यायाम घेणारा २ (८) निष्णात निपुण, कुशल, वस्ताद (माणूस) ३ अगावर पट्ट असलेला, टाण्या (वाघ, ३०) ० ईत वाघ-३ अगावर पट्ट असलेला, चांगल्या जातीचा वाघ ० ईत-शराईत-ति निष्णात, कुशल (चांगल्या व वाईद दोन्ही भवी) ० धूळ-की १ धूळधान, पूर्ण नाश, मोड, दुर्दत्ता (सैन्याची) २ सधूण मोडोड, पडसड (इमारत यन, वस्तु याची) ३ पुण दुर्लोकिक, उपहास, अप्रतिष्ठा (मनुष्याची) ४ नाश, विधाड (मसळत मंत्र याचा) ५ वाताहात, सत्यानारा (चिंदी, काम याचा) [पग-पूळ] ० पट्टी-की १ अगावर भस्नाचे पे ओढण्याची मिया, भस्मविलेपन यावळ २ टिका टोपी, चढीपट्टी ३ (८) आडव उभे पे, उरपात्र सुरफाट पे, उभ्या आडव्या पंग्यानी युक्त अशी स्थिति (सन्नी ३० की) [पग दि] ० पट्टीचा-वि पट्टा, रेषा, कोळी ज्यावर काढ-लेल्या नाहत भवा पट्टाईत पट्टाधिकार-३ १ दिवाणगिरी, प्रधानी २ पट्टाना (करारपट्टाचा) अधिकार पट्टाधिकार, [न] पट्टाधिकारी-३ १ दिवाण, मुख्य प्रधान २ मन्त, मठ वगैरच्या गादीवरील व्यक्ति [स] पट्टामिषिक-वि न्यास राज्याभिषेक झाला नाह भवा (राजा, राणी) [स] पट्टामिषेक-३ (राजा किंवा राणी यास) सिंहामनावर बस वून जगवयाचा ययाशाख राज्याभिषेक [स]

पट्टी-की १ विधी चिपोटी, चिरोटी अदद व लाव तुकडा (कापड) धातु लाकूड याचा) २ जमीनीचा लाव अदद तुकडा ३ दोन माग जोडणारा तुकडा, जोरपट्टी अट्ट (लोखंड ३० चा) ४ सरकासे यावापासून कलेल्या जमावदीची घनकृत्याकृतिता बंगर जमविलेल्या बंगीची अथवा कर दड किंवा खडणी ५ ची यादी 'आम्ही चौपानी पंगी करून गरीबचे घर बांधून दिले' (सध्या यादी हा अर्थ नाहीता हाऊन व्यापेवती या यादीतील वर क्रिया दड मरण्याच्या विषयाचा बोध होऊ लागला आहे) व्यपशक नाम पंगी शब्दाच्या मागे लागून असत अनेक समास हात असतात अस काही समास पुढे दिले जाईत-स्वारी पंगी-राचा किंवा अधि चारी याच्या सकठीचा खडे भागविण्याचा कर पाखीपंगी-गावात आलेल्या भोसाव्याच्या मेळयास शिपापाणी ३० उण्याकृतिता वमविणकर खुगालपंगी-पुनरुज्जम ३० उत्तमकाचा खडे भागविण्या साने वसविलेला कर लग्नापंगी-गावाच्या पंगी लग्नाय झाले असता

पठणै—वकि १ (काव्य) पठण करणे वाचणें २ तोंड पाठ म्हणणें, पाठ करणें, आवृत्ति करणें [स पठन] पठक—वि पठणात् पाठक पठ्वा पठकपरपरा की तोंडीं पाठ करण्याची शुद्धिपुष्प परपरा लेखनकृता त्यावेजीं नसताहि आपल्या वेदा प्रमाणें तीं काव्ये पठकपरपरेजे त्या लोकांत राहि १ '—नि ४०. पठन-ण-न १ वाचन, अभ्यास 'हा ग्रंथ मी पठण केला' २ पाठ म्हणणें आवृत्ति करणें, आवृत्तन (किं करणें) 'वद पठण पठनीय—वि वाचनीय, पठण करण्यास योग्य पठित—वि १ वाचलेले २ पाठ कलेले, म्हटलेले

पठाड—भी पैलाच्या पाटीवरील योगीर आपल्याचें साधन पठाड पहा 'आपुलेनि हातें आपण । पडावेसी खोविला दाभण । रात्रीं वसताचि तें जाण । सपेंभयें प्राण सोडिला ।' - एसा २३ ५९६ [स पृष्ठ-पाठ]

पठाड—न रूंद व सपाट पाठ (मार दण्याच्या किंवा माराचा धाक दाखविण्याच्या वेळीं म्हणतात) [स पृष्ठ-पाठ]

पठाडी—वि विस्तृत, रुंद; पसरट पाटीची (गोम, धामण स्रेग इ०)

पठाण—न १ रुंद पाठ पठाड पहा २ रुंद व पसरट, जाड कौल, आठपावरील किंवा सुदावरील कौल [पाठ]

पठाण—उ मुसलमानांतील एक जात व तींतील एक व्यक्ति [हि पठान, पै स पश्यन्] पठाणी—वि पठाणासंबंधी पठाणाचे ० खातें—यहो—याद—हिशोर—न १ अव्यवस्थितपणे ठेवलेल्या शेंकड्या जमाखर्चांची बरी २ (सामा) अव्यवस्थित पत्रक, सूचना इ० ० मिरची—खी एक प्रकारची साबट मिरची ० लाघ—उ एफ झाड किंवा त्याची साल, औषधी धूप

पठाण—न (कों) गरवताच्या सडावे लाकूड हे चौकोनी असतें पठार पहा

पठार—खी खोमिराचा लग्न, पठाड, पठाड पहा [पाठ]

पठार—न १ डोंगरावरील सपाटी, मैदान, सहा 'मैरपठार वासी समप्र । देता शुभ कार पातले ।' - रावि १० ९३ २ जडाणाचा, होडीचा सडभाग ३ (ल) व्यवस्था, आरंभ पूर्वतयारी (किं० घालणे) 'त्यानें घर बांधावयाचें पठार घातलें आहे' ४ (धाव्या) पाठ, मागील पात्र ५ (निदाभी) पाटीचा ओवडयोवड रुंद माग, फताबी पाठ [स पृष्ठ म पाठ हि पश्यन्-सकता, फटा, स प्रस्तर]

पठारा—उ डोंगरावरचा सपाट भाग पठार पहा - वि पठाडी, रुंद धपटी, फठाड पाठ असलेली (गोम इ०)

पठाल—न (व) बसराची फाट काढून तो उलट्या करून त्यास वेल पुढून तें ओत जमीनीवरून फिरविणे, जमीन ठेवले मोडून सपाट करण्याचें साधन 'ही पैलाच्या जगोदर रातावर पठाल करतात' - महाराष्ट्र वृत्तीवृत्त ३४ ८ १९३०

पठाचा—उ पाटिवा, पठा पहा - दार

पठा-पठ्या—नि बळकट धाकण धरपुष्ट बहादर झाला पहिल्यान (मनुष्य जनावर, पक्षी इ०) [अर पठ्या, हि]

पठाली—उ (गो) अनुभव पडताळा प्रचीति [पठताळा]

पड—न (गो) पार चौथरा वृक्षाच्या समोवतालची दगडी बांधणावळ, घुसुरा ओटा

पड—उ (वायकी) पुष्कळ बघ्ये, खण असलेली पेटी, पिशवी

पड—उ १ दोराचा एक पेट, एका पदराचा दोर, अनेक पदरांचा दोर, अनेक धाग एवत्र कमन पीळपातलेले सूत २ (व) पिळा, पीळ (किं० घालणे)

पड—खी १ (ऊ) (माफी) दोन दोर 'पडी उणे दहा दोर' २ (गो) पाऊण दोर (माफी) [का पडि]

पड—उ (गा) दिवा, अग्रमासुध्री

पड—खी १ ओडें सडून काण्याची ताकद नसता किंवा कामगुकारपणावें (वेल इ० कावें) मटवन खालीं बसणें २ (र) नकार, नाकारणे, पिडकारणे ३ मागे, माघार घेणे (भाडण, बादविवाद इ० कात), स्तब्ध, गुपचिप बसणे, छात राहणें, याच्या उलट उचनळ (उचनळ खाणें पडा) (किं० खाणें, घणें, पतकरणे) ४ बाल्या भाडणात गोविंदरावांनीं पड घेतली नसती तर मोठा अनर्थ झाला असता '४ साडावरून मापो माप गडून पडलेले आहे' ५ याच्या उलट आडीत घालून पिकविलेले आहे ५ पडिन किंवा विन लागवडीची जमीन ६ एकदम पुष्कळ मागसाचें आजारी पडणें 'ज्यराणें दोनदों मनुष्याची पड पडली आहे' ७ (अनेक गावे वगैरे) उजाड होणें ८ (पुष्कळ जमीन) पडित पडणें, अलणें (किं० पडणें) ९ (पत्त्याचा खेळ) अगावर डाव, हार येणें, नाट (किं० लागणें) १० मेढले जनावर देवामुखाचे वरीं पड झाली असता मंदाराचें म्दशीचें कातडें मागू नये ' - वस्तु ४ ५७ ११ मेढलें जनावर नेण्याचा व त्याचें नामडें घेण्याचा मंदाराचा हक [स पत्र, पडणें प्रा पड] ० कर-नि (ऊ) १ पडित (जमीन) २ ओसाड (खेडें) ३ रिकामें (घर) ४ उपयोगात न आणलेली (वस्तु) ५ वैदार (मनुष्य) ० केणें—न १ बागारातील पडून राहिल्या, शिळ्या न विकलेला परत केलेला माल २ लवकर नासणारा घाळणारा माल ० धर-न उजाड, रिकामें, ओसाड, बसती करणारांनीं सोडून दिलेले घर ० जमीन—खी पडित, लागवड न केलेली, ओसाड (जमीन) ० झड—खी १ पडणें झडणें मोडतोड २ पडणें राहिलेले सामान ३ केरकरत, गदळ ० सार नि उजाड पडित (जमीन) [पडणें-भसर-सारखी]

पड—अ हाताचागील दुय्यम, दुसऱ्या प्रतीचा, मुख्य वस्तूच्या ऐवजीं घ्यावयाची या अर्थाचा एक प्रत्यय जसें - पड-वाकर-शिण्य-लका-जीभ-वोट साक्ष इ० 'तु लका पाहि लीस तर काय झालें मी पडलका पाहिली' [प्रति-दुसरा किंवा स पर-परीकडचा] ० केडा-स-उध्वळ कोळ्याच्या पापगीच्या खालीं आतील बाजूला लग्नगारे वेंस कोळ्याचा एक रोप ० कोट-उ किण्याच्या चोहरेचा तर ० गादी—खी गालिचा, लहान गादी ० गहाण गाहाण-न गहाण ठेवणारांनीं किंवा सावकारांनीं आपल्याकडे गहाण ठेवलेले दुसऱ्याकडे गहाण टाकलेले विनस

० गहाणदार-उ. पडगहाण टेडून घेणार. ० छाया-स्त्री. १ प्रतिबिंब. २ छाया; साउली. [सं. प्रतिच्छाया]. ० जावई-उ (व.) जावयाचा भाऊ. ० जाम-स्त्री. जिभेच्या मागे असणारी दुसरी लहान जीभ; जिभेच्या मुठाशी लोंबणारी मांसची लोळी. [सं. पतश्चिन्हा]. ० थळ-न (राज) पिशाच्चाच्या उपद्रवाचा एका देवाने काही निर्णय सांगितला असता इतर यावेचे देवाला विचारून जो त्याचा पडताळा पहातात ते; किंवा त्या देवाने सांगितल्याप्रमाणे पुजान्याकडून करून घेतलेला देव; पडताळा. [प्रति+स्थळ]. ० दोरा-उ. गळ्यातील माळ, हार ३० वास जोडलेला व गळ्याभोवती बांधायचा जोड दोरा. ० नांव-न. टोपण, व्यापहारिक नाव. ० नाळ-(कों.) (नाविक) भागच्या खाचास बाहेरच्या बाजूस जोडलेली लाकडे. ० पापणी-स्त्री. पडवेश पहा. ० पंद-उ (गंजिकांचा खेळ) थंडाच्या (राजा, बजीर यांच्या खालील पानांच्या) खालचे पान. ० मित-स्त्री. मुख्य भिंतीच्या बाहेरची दुसरी भिंत. ० भोज-भोजन-न. १ वरपशाकडून रुमाचे दुसरे दिवशी वधूपक्षास दिलेली मेजवानी. २ परत जेवण. [पड+प्रति किंवा परत+भोजन]. ० टंका-स्त्री. एक राबणाची लंका व दुसरी तिच्याहि फोडीचे दूर असलेली लंका. ० विद्यार्थी-उ विद्यार्थ्यांच्या हाताखालचा दुसरा विद्यार्थी. ' शिवाय त्या शाळेत पडविद्यार्थी असत ते निराळेच ' -वै १९. ० शब्द-साद-उ प्रतिशब्द; प्रतिशब्द; पडिसाद. ' का पडसादाचा अवशिष्टा । गजर उठे । ' -दा ६.८.१९. ' शब्द पडसाद उठला. म्हणे कोणरे घोळिला । ' -रामदासी रघुपद अंग २७ नवनीत पृ. १५०) [सं. प्रतिशब्द]. ० शाला-ल-शाला-स्त्री. १ घरापासून थोड्याशा अंतरावर बांधलेले छोटेखानी घर; ओवरी. २ उताईसाई देवालयालगत बांधलेली धर्मशाला. ' मठ संघा घर्मशाला । देवदारी पडशाला । ' -दा ४.५.२३. ० सरी-स्त्री. १ उतार असलेल्या जमीनीवरील पाणी वाहून जाण्यासाठी काढून दिलेला नाला, पाट, जलमार्ग. २ वागाईत जमीन. [पर+सरी]. ० साई-स्त्री १ छाया, काळोख; छावळेपण ' आघार काँडोनि पती । घरा पडसाई न करी । ' -अमृ ७.२१. (जुनी प्रत) २ सारली, पडछाया. ' दीपामागे पडसाई । तैरया जोळधामागे भोंवई । ' -भारवाळ ६.५० [पड+छाया] ० सावली-स्त्री पडछाया; प्रतिबिंब. ० साळ-स्त्री. १ पडशाला पहा. २ (कु.) पडवी, ओटी. ' तेव्हा ती लवकर घरातून बाहेर जाउन पडसाळेत एक वपांच्या दयाची हंडी होती तिला तिने त्या घरात आणिले । ' -मराठी सहावे पुस्तक, पृ. १८. (१८७५) ० साश-स्त्री. १ पुराव्याला चळकटी देणारा दुसरा पुरावा. २ पडसाही पहा. ० साशी-उ १ पुराव्याला चळकटी किंवा पुष्टि देणारा साक्षी दार. २ साक्षीदाराचा साक्षी, दुसऱ्याच्या विश्वासुण्याबद्दल

वापयपूर्वक साक्षी देणारा. ० सूत्र-दोरा-उ मंगडसूत्र, गळसरी ३० ओडून गोंड दिल्यावर जी त्या दोऱ्याची टोके राहिली असतात ती. ० स्थळ-न. पडथळ पहा. ० हात-उ. (गो.) प्रतिहस्त. पंड-न. (गो.) जमीन मोजण्याचे एक परिमाण. पंड पहा. पडक-न. झाडावरून पडलेले फोफळ. -वि (राजा.) पडून गळेली (गुपारी), होंबळेपणीच झाडावरून गडून पडलेले (फोफळ). [पडणे] पडकणे-अभि. संवय लागणे; सोकणे (चांगल्या किंवा बारीक अर्थ), चटक, व्यसन, छंद लागणे; लाजवावणे, सोकावणे; नांदी लागणे; चढावणे, संवयणे, छुडच होणे. ' पाहतां वृष्णस्वर पारी । आराधुक नाहीं कोळियांती । यालागीं न येती दयापासी । शृंगमुखासी पडकी । ' -एरस्त १८.२३. [सं. प्रतिकरण] पडकय-स्त्री. (कों.) शेतकऱ्यानीं परस्परान् इंगामाच्या वेळीं शूर, मजूर बरे देण्याची रीत; कामाची व साधनांची देवघेव. [सं. प्रति+क] पडका-वि १ लवकर पडणारा; योगरा (आवाज, गळा, संश्रजनि). २ मोहकी; पडलेली, (इमारत). पडकी पिळी-स्त्री. जिचे पांते पाहतां येतें, भिडता येतें अशी विथी. हिच्या उलट उभी विथी. पडके-न. (कों.) गुप्याच्या दाव्याची एक कानी; गुळबी. पडके-न. (ला.) माल बाहणाऱ्या विनसाच्या गाडीला दोहों बाजूंन माल पडें नये म्हणून लावलेल्या दोन साट्या प्रत्येकीं. पडकेल-वि. सोनीच्या सापनाची, मजुराची देवघेव वर-णारा; पडक करणारा. पडनय पहा. पडखर-वि. शेखडेक; दणखणीत; खमरीत; कणचणीत, स्पष्ट, भीडभाड न धरतां केलेले (भाषण). [पड+खर] पड(डि)खरणे-अभि. (महातु.) ओळखणे, पडखळणे. ' आंधळेयाचा नगरी । कवण कवणार्ते पडिखरी । ' -भाए ५५४. [सं. परि+ख] पडखलण-न. (बायकी) १ पायातील जोडणी निसटून जाऊं नयेत म्हणून त्यांना लावून घालायचे ताग्याचे वेडे; २ टोंकलेल्या कानांचे ओंक बुज्जे नये म्हणून त्यात घालायचे हुल्लें तारेचे वेडे. [सं. प्रतिखलन] पडखळणे-अभि. १ भादळणे, एकमेकांवर पडणे. ' वीर पडखळले वीरी । परस्परें हाणती । ' -एरस्त ८.३८. २ उडवणी करणे. ' वीरीं चेतला रणकावीं । देखोनि धाविजला सावो । मिळोनि वीरांचा समुदावो । महाबाहो पडखळिला । ' -एरस्त १०.६२. पडंग-वि. (गो.) लायवड न झालेली; पडित (जमीन). पडगण-न. (गो.) ताम्हन. [पडगा]

पडगा—घा—५ १ लाकडी ल्हान कायबट, पाळें, वाडगा २ चवघडा, सबळ ६० काच्या जोडीपैकीं प्रत्येक. ३ (कुमारी धदा) आंब्यावून मडकीं काढलीं असता साफ व गुठगुळीत कर प्याचे एक साधन [स प्रतिप्रह]

पडगी—घी—खी १ भाव्याची पेंदी, वूड किंवा पेल वरी रेची बैठक २ धातुचा रस ओतून लगड वनविण्याची मूस पडगीस पडा ३ निनारी आवाजाचा सबळाचा भाग ४ ल्हान पडगा **पडगे—घे—न** १ नगान्याचे गंगाळ, पडगा, चवघडा, तबला, समेल ६० सजेड बर्मवाद्यापैकीं प्रत्येक अवयव २ पडगी नयें ३ पडा ३ पडाव, होडी ४ लाकडी पडगा, पाळें

पडगे पाळें—न (व्यापक) पडगे, कायबट, पेल **पडघण—खी** (सोनारी धदा) धातुचा रस ओतण्याची पन्हाळी मूस (गो) पडघळणी पडघ(घा)णी पडा [स प्रतिप्रहणी]

पडघणी—खी (हों) ओकीचा आडवा बासा ज्यावर ठेवतात ते लाकूड, हुवेकन्यात वसविलेले ल्हान लाकूड **पडघ(घा)णा—खी** धातुचा रस ओतण्याचा साचा, मूस **पडघ(घा)न—बांघ—न** एक धर्मदाय, सैन्यातील मोठ्या आवाजाचा नगारा, टोल (३) हून 'बाजवीत पडघम डोल.' —सामागती ६०

पडघाणी—खी कलसाची बैठक 'उपरि सोळावा अध्यायः तो श्रीवैद्यका आचो । सप्तदश तोचि ठावो । पडघाणिये ।' —ज्ञा १८ ४० [स प्रतिप्रहणी]

पडण—न पडाव, होडी

पडण—न १ धाकण्याची, विभ्रातीची जागा, तळ, अशा 'बैल उतरावयाचें हें एक पडण आहे येथें उतरले नाही तर बोसा वर हुसरे पडण आहे, तेंच उतरतील' 'बघ्यापुत्र पडणीं बैसा हळना ।' —स्वादि ११ ५ ११ २ गुराची वसण्याची किंवा खव करण्याची जागा ३ भेट, सभा ६० ची टराविक जागा व वेळ ४ फळें वगैरे पाहण्याचा, उतरण्याचा, काटण्याचा द्वागम, नियमित ऋतु, काल 'सदाच्या पडणास जावे लागले नाहीत पुढच्या पडणास बहुत लागतील' ५ उतार, उतर 'पडणीवरून पालन घ्यावें । तो तमोगुण ।' —दा १ १ ३१ [स पनन]

पडणी—खी १ (क) पडणे २ (ल) नाश घालणे, टोम येणे (व्यापारान) म्हातारपणात शारीरिक न्हास होणे, दुर्बल होणे **पडणीस येणे—१** शेत घालले पिकणे, दाणा भरणे दाणाच्या भाराने वगैरे वाडणे २ (मनुष्य) म्हातारा होणे

पडणे—अदि १ खाली येणे, पडणे, पन्न पावणे, पक्षाचा स्थानापन्न भ्रष्ट होणे, आचार तुटणे खाली येणे, खाली—नीच रिपनीप्रत चांभे 'किंशक्मन दगड खाली पडला' 'बाऱ्याने हाणें मोडून पडली' २ (ल) यावणे, धंद होणे, पडून रहाणे,

सतत चाललेला धदा—व्यवहार काही कारणांमुळे बंद पडणे, याचें 'पैसा नाही म्हातून सावकारी पडली' 'वी मिळाले नाही म्हातून यदा येत पडेल' ३ पडणे, पडून येणे, होणे, असणे 'तुम्ही घनी पडला मी चाकर पडलों' 'तुमचें घर लाव पडलें' 'हे शहर पडलें म्हातून लाकूडफाट्याची महागारी' ४ प्रवृत्त होणे, कळ लागणे, सुट करणे 'तो आतासा लिहिण्यावर पडला आहे' ५ जोराचा हल्ला करणे, चालून जाणे 'अहस्तात् गनीम पडला आणि निसतान येले.' ६ उद्धरणे, पडणे, होणे, जाणवू. दिसू लागणे (गडी, अघार, उजेड, उज्याता इ०) ७ कमी होणे, मडावणे, झट होणे (घार), कमी होणे, उतरणे (दर) ८ जमिनीवर अग टाकणे, निजणे, आढेवे होणे, लवडणे, पडणे ९ आळसाने निजणे, सुस्त पडणे 'येथें काय पडलास कामावर जा' १० शिवामा, वेकार, निर्वस्त, वस्तीशिवाय, पेरल्याशिवाय, विन वहिवाटीचा, विन वापरलेला विषा उपयोगात न आणलेला असा राहणे, गायें (मनुष्य, खेडे घर, जमीन, रस्ता, वस्तु इ०). 'पाव घालणेड्या पडव्या आहेत हुला पाहिजे ती पे' ११ (लवार्त) मरणे, धारातीर्थी पतन पावणे 'पचनाचि भीष्म, पडले रडले कुलीर भूप मुर लागे ।' —मोनीम ११ ११७ १२ गुतणें, उपयोगात शिरणें; संवष ठेवणे 'तु त्या कामात पन्हाळी तर रडशील' १३ आवश्यक्ता प्राप्त होणे, भाग पडणे 'तु ज्वरप्रस्त झालास म्हातून मला खेपा घालावयास पडते' 'बायको केली तर घर बाधावयास पडते' १४ किंमत शक्यास लागणे 'बाल ओडीला पाचवें रुपये पडतील' १५ होणे, पडणे, पडून येणे, उपस्थित होणे १६ ठरणे, शेवटीं दिसणे, उपवडीस येणे १७ परामृत होणे, मार खाणे (वाद इ०त) १८ कोसळणे, गुदरणे, प्राप्त होणे (गार, दुख) १९ स्फातर होणे, स्थित्यनवर होणे 'हात पाय मार पडले' 'हा रंग काळा पडेल' २० उद्धरणे, उत्पन्न होणे, परिणाम होणे 'क्षतात किडे पडले' 'मज्जे चार रेपा काटल्या म्हातून तीन कोटकें पडतल' 'ह्या सियाच्या दोन आर्या पडतील' २१ बुडणे, खचणे (दारिद्र्य, दुर्बलता, हल-केपणा, कुडीर्ति इ० त) २२ दाटणे, योगात होणे, हलका पडणे, वरणे (आवाज) २३ (पत्त्याचा, जुगारीचा खेळ) गमावणे, हरणे 'मी दहा रुपये पडलों' २४ सुट, प्रारम होणे, चालणे, प्रचारत, व्यवहारात अमणे (धदा, उपयोग, चाल, दम इ०) २५ बाहेर येणे, (होबातून), ओसरणे 'अन पडले' २६ (गणित) जराबि कादि गणितावरून काही एक फल पळित होणे 'कोशास आठ हजार हात तेव्हा वर्षे कोशास काय पडते?' २७ सगत चालू असणारा व्यापार—कड इ० चालू रहाणे 'पडावळीचा एकदा पड पडला म्हातून कोणी येईल तो लावील' २८ कर्मपत्र सद्यो नावे आण 'तो पडला अधिकारी नाही तर पाहून घेतले

असते ' १९ दाखल हाणें, समाविष्ट होणें ' एकम दरमहा वयात होऊन जो फंड जमा जावलेला असतो त्यात पडवावयाची आहे '—(बडोदे) कलावतखर्च ३३ ३० (कु) मानवणें 'माझ्या जिवाक पडता ' ३१ (अकतूक) परस्पर जळणें, जमणें, जम वसणें, योग्य असणें, पडणें ' विधेय आणि लक्ष्मीस पडत नाही ' 'अंवाडीची भाजी आणि भाकरी यास बाणलें पडतें ' [स पत्र, प्रा पड; गु हि पडनु-ना, मॅजि पेर, आम्हें पर] म्हणु पडलेले शेण माती घेऊन उठते=चांगल्या मनुष्यावर काही टपका आला आणि त्या उपक्याचे जरी त्यानें सर्वांशीं निरसन केले तरी त्याची थोडी तरी बदनामी होतेच पडतझडत-किंवि हाडतपडत पडा [पडणे+झडणे] म्हणु (व) पडझडे माल धावे=एखादा मुलगा परला म्हणजे त्याला म्हणतात म्हणजे असे पडल्या पडल्यानेच हाकि येते पडत उमरे-न ? (प्रशस्तार्थी) उत्पन्न होताच, जन्मलाच उमरे राहणारे, बावळ हाकणारे गाय इ० कांचे बासरु २ (ल) यशास्वी वपाययोजना, भयस्कर वागणूक ३ अनुकूल प्रारब्ध [पडणे+उमरे] पडता काळ-उ उतरती कळा, न्हासाचा काळ, निश्चय दसा पडता पाया-उ ? न्हास, पडता काळ २ (क) खालावलेली स्थिति पडती भायना-ओ ? (पाऊस) पडू लागणें, येऊं लागणें, (पावसास) घुरवात होणें. २ (क) रुज्द, यडी पडणे, सुरू होणें, पडू लागणें (कि० होणें) ' थडीची, उन्हाची पडती भावना ' ३ आरमाचे किंवा धुरवातीचे चिन्ह, सूचक लक्षण पडल्या पुढ्याचा-वि (माण) उतरत्या कुल्याचा (पोडा बेल बगेरे) पडत्या फळाची आशा-ओ मात्तीस सीतेनें पडलेली फळे खाण्यास तेवढी परवानगी दिल्याबरोबर हाडें उपटून त्याचीं फळे पाहून त्यानें अशोचवनाचा विषयस वेला यावरून एकदा भोडोशी सनळत दिल्याबरोबर तिचा फायदा घेऊन अपेक्षेबाहेर काम करणें, आपल्या इच्छेप्रमाणें आयतेंच कार्य घडून येत असतां तें तात्काळ घडवून आणवें अशा विषयीची माणसाची आतुरता पडला हाडला-वि पडलेला व हाडलेला, गडून पडलेला, साडलेला, विवडलेला, पसरलेला [पडणे+झडणे] पडलें पान-न खेड्यां तील सर्वाधिकार (पडलेले पान हि येथ्याचा ज्याला अधिकार आहे असा) ' जोशीपणा व बुद्धकण हे दोनच अधिकार त्याच्याकडे आहेत असें नाही तर पडले पान त्याचें आहे ' पडल्या पानावर हळू असणें-गालासमयी सर्वाधिकार, हळू स्वतःकडे असणें पडतीचा आया-उ (पिडलेला किंवा कड्या) झाडावरून पडलेला आंबा याच्या उलट उतरलेला, काढलेला पडी पडणें-? (पडलेल्यात पडणे) नाहीसा होणें, विसरला जाणें, उपयोगानून जाणें, नष्ट होणें, बाजूला पडणे २ अडपडल्यानीं अडविला जाणें पडल्यापडल्या-किंवि ? पडतां पडता, पडत, छोटत असतां सोळतां सोळता २ आळसानें, धिमपणानें [पडणे] ओगोटी

मांगणें-विचार न करता काही तरी मोठी सागणें ओजिकणें-करणें-सहज डीरेनें पिडणें, करणें

पडत-ओ (जकाती शब्द) जकात, कर याची माफी, सुट (सक्या, परिमाण यातून)

पडत-उ पडित, ब्राह्मण ' तुम्ही पडत लोकाकडेत पार वाजे वाजविण्यास जाता ' -विक्षित १ ५८ [स पडित, हि]

पडतन-न परतन पडा

पडत(द)रणें-अकि विस्तारणें 'वराचराचेनि मिपें पडत रेंले। विद्रुपा पडियांस।' -माप ७००. [स प्रस्तरण]

पडत(ता)ळ-न वाढ, विक्षाईत, सामान्यमान [हि]

पडताळया-वि ओडें, पडतळ वाहणारा (तन्द्र, उंट बगेरे)

पडतळ-ताळा-उ उपचार, आदरस्तकार 'आनवु जाहाला सकळा। तेयासी करिती पडताळा।' -विपु ९ ९५

पडतळ पडा

पडतळ-ताळा-उ ? अनुभव; प्रतीति 'ऐसा मागील पडतळा घेउनी। पुढां अभिप्रावो द्दही सुनी।' -हा ७ २०२. २ सदेह निरसन करण्याकरिता ताहून पाहणें, अजमावून पाहणें, जोखणें, दुसऱ्याशीं मिळवून, तुलना करून पाहणें, सिद्ध करण्यासाठीं उलटमुलट रीतीनें परीक्षा घेणें, मेळ, प्रयोग, मोजमाप; गणणें (कि० पाहणें, ताहून पाहणें) ३ अनुवाद. 'म्हणेनि एक वेळ देश। ताचि पडताळा घेयावा। विस्तीरल तरी साणावा। साधवुनि।' -हा ५ १९७ [प्रतिन्ताडणें]

पडत(ता)ळणें-अकि ? प्रचीति, परीक्षा पाहणें ताळा पाहणें, अजमावून पाहणें, तुलना करणें, मेळ पाहणें, रुजवात करणें, खावून पाहणें, मोजणें, मापणें, तोलणें, वजन करणें (पुन्हा रुजवात घेण्याकरिता); गणणें, मोजणें 'भीष्म पडताळी विद्या म्यास।' -गुआदि ३ ०१२९ २ पकडणें, हातात घेणें, धरणें (शालविण्याच्या हेतूनें हत्यार, शस्त्र इ०), घेणें; पाजळणें बाहेर काडणें 'पडताळुनि सुरी येसली सेजारी। यमकासा करीं घेळनियां।' -गुणा १ ५४३ 'जरासैच आणि भीम। उभे दाकले गदा पडताळुन।' -ह ३३ ८० 'राजानें पडा पडताळिला।' -ऐपे १९ ३ सज्ज होणें, पोपाख बगेर चढविणें, घालणें (जोडे, पांथेडें, अगरसा इ०) ७ ऐपेनें धारण करणें, गुंहाळणें, लपे टणें, बांधणें ५ परत देणें, फेडणें (शिक्या इ०) 'त्यानें भागिप्रदान केलें तें म्या आज पडताळलें ' [परन्ताळा]

पडती-ओ उतरती कळा; दुर्देश, अपदर्थ

पडतोरा-उ (संज्ञा) सळपात किंवा नदीत उतरण्यास बांधलेला बांट [सामिळ पडिसोरे, पडि=पायरी, सुरे, तोरे=थट, चदर]

पडयाळा—प्र १ (गो) प्रसूतीनंतर बाळविणीला सासरा हून किंवा माहेराहून स्ववरच येणारे सामान पडताळ पट्टा २ (कु) बाळविडा

पडद—स्त्री १ पडदा अर्थ ८ पहा २ हेंपाळ्याला धूळ चिकट्ट नये म्हणून देपाळपात पातलेले फडके

पडद(त)पोशी—स्त्री १ पडदा, गौप्य, छपवणूक, २ पडदा, मित इ०नीं निर्माण केलेला आडोसा, एकाटाचें स्थळ, विप्राति घण्याची, विसावा घण्याची जागा, अतर्गूह ३ पडद्याची चाल, पडदानगीनपणा—विदि ६९ 'पडदपोशीची आणि उन्हापासून त्रास न होईल अशा व्यवस्थेने विहायन करविणें।'—ऐपुप्र ४ २२१ [का परानपोशी]

पडदणी—स्त्री १ स्नान करताना आडवें लावून घ्यावयाचें लहान वस्त्र 'प्रायण सेंमार कठीण फार। दुसरे पडदणीत नाही वस्त्र।' २ त्रिया नाहण्याच वेळीं अर्थ, पाटवें वस्त्र नेसतात तें 'ये पा न्हाणुदे घेई पडदणी। अडा जाहल्या उकळुद वेणी।'—क्या १ १० ६० ३ (व) पडदोनी, सोवळे नेसताना बायकामध्ये एक आडवस्त्र वटून घेतात तें ४ पडदा, पडद अर्थ १ पहा [पडदा, तुल० स परिधानी—पडिदाणी—पडदाणी—पडदोनी—भाभ १८११]

पडदळ—न १ घामान, बाह-विगात, परगातीं जतला बरोबर नेण्याचें सामान, पडतळ पहा पालपडक या सारक्या ठिकाणीच फक्त हवित् उपयोग २ पडदळें पहा

पडद(दा)ळ—न तरवार अडकविण्याचा (गळपापासून कमीपर्यंतचा) ११ 'पाटो पडदळे तिले टोप ओये। हें तों घाले तुजें मरणमुळ।'—नुमा ३०२१ [पडतळ]

पडद(दा)ळ्या—नि ओप वाहणारा, ओम्रेल, कळाळ्या (देल, उट, लूद इ०)

पडदा—प्र १ आठ लावलेले वस्त्र, एकादें मोटें लावत कापड भिनीसारखें प्रतिवधाकरिता मध्ये आठ लावितात तें, कापडी आवरण २ आडोसा, आडवाडू अतर्धान, एकाट, निवात जागा ३ सुरखा, गोधा, झाडण, जवनिता ४ (ठ) गुसण्या, राज, लज्जा, धारम, विनयाने मागे राहणें, मर्यादा म्ह० पडदा तील बाहुली पडपात सोमतात 'कोणेंही एन पडले अंतर धन्यात कळले नाही, इतका पन्दा आहे तोच बरें इत्क्याने मागून मर्यादत अमते'—मराठा १६ ५ पर, पापुता कवच मा' पर (पळ, कादा भाकर, दाद, लाडू इ० वरील) ६ शब्दाप्रतीन पडळ पटन, सारा ७ भय (विमस्त) करणारा अवयव जेम्—कानापा—नाकाचा—डाळपाचा—पडदा ८ माझ्या तील शिखिचे अत्र (भत वीर) ओगण्यासाठी आपलेचें वस्त्र किंवा कापड, पडद ९ आगरक्याना पुतिल (पट्टीनरित) आग

१० पेडी, पिथवी इ०चे कपडे, भाग पाडणारे जाड कापड किंवा लाकडी फळी ११ (भाषण करताना किंवा बोल्याना) मनात ठेवलेला, गुप्त राखलेला माग (कि० ठेवणे, राखणे) १२ गुप्तता, छपवणूक, गोपन, आवडारे, दुजामाव 'आपल्याशीं पडदा स्वनीं हि नाही'—पया ३०९ 'त्याचे माझे स्नेहामध्ये पडदा नाही' १३ गाडीच्या तोंडाच्या पुटचा आडोसा १४ अडयळा, आळा १५ अतर 'जाता दुल्ल दुल्ल पडयानें शब्द बोळता'—प्रला १६ नाटकाचा पट 'अगोदर दहा माच वेंप तरी त्या कवनीचे पडदे ओढायचें काम करावें लागतें'—नाकु ३ २५ १७ (गुप्तकाम) उन्हापासून रक्षण व्हावें म्हणून बारीक कामग्या घुनडीत विणून केलेला चिकाचा आडोसा १८ (यवसाय) अटकाडी करणारे साधन (६) व्हात्व याचा उपयोग त्यामधून जाणारा प्रवाही पदार्थ (तिल, बाफ, पाणी वगैरे) जाळ देणे अगर थांबविणें व त्याचें प्रमाण कमीजास्त करण्याकडे करतात 'बाफेचे पडदे बहुतेक लोखंडी असतात' १९ सतार, बीन इ० वाद्याच्या दाडी वर स्वरवाची जागा निश्चित करण्यासाठी बसविलेला पितळी अगर लाकडी वाकदार तुकडा यावर तार दावून स्वर वाढायचा असतो [का परा, तुल० स परिधा—पडिधा—पडदा—माभ १८१४ स पट, पटल] २० उघडणें—एखादी गोष्ट उघड करणें २० उघडविणें—लाज सोडणें, बाजूला सारणें २० पाडणें—ओढणें—टटीआड वरणें, लपविणें, छपविणें २० राखणें—मर्यादा राखणें, पाळणें, छपवणुकीस जागा ठेवणें (बोल्यात वगैरे) सातत्या पडद्यांत यत्नणें—अत्यंत गुप्त अशा जागी जाऊन बसणें म्ह० (व) पडदा मारी शब्दा—एखाद्या छीला पडदा अमुन ती वाईट चालीची अवस्थ्यास तिला म्हणतात

पडदी—स्त्री एक विटची पाटलेनी भित (सामान्यत विभाग करण्यासाठी), पडदा, वृद्ध

पडन—न पडण पदा

पडन—न (व) आश्विन शुद्ध नवमीस महारांच्या दवीशवळ रेडपाचा बळी दण्याचा विधि [पड]

पडप—न १ अतिशय रुडिवाळपणा, वीतुक, लांड एसा याचे गुण बाळागण्याची होस अगर आवड 'आहे पडपनयतत दिम्विजयांचे वृषा पडप याम।'—मोवत ७ १०३ २ स्तुति, बाळागण्येले सद्गुण, चागुलपणा (कि० सामने, बोल्ने) 'दिव समर माहर्षे पडप सागु' ३ पात्रात, कोणएकास कोणाची खर्वादा प्रष्टिण व्हावी, ती वगैरी, असे जे तद्विषयी पणपावाने वाटने तें ४ आदून लावून आणलेली प्रष्टिण, उमना दिनास, तोरा इरा मन्ता डोल, अरड, उदरपणा 'बघतान इतके पडप क्याम पडिजे' ५ नारीन्य, नवऱ्हे विलगपणा 'त्या गोष्टीने मोटें पडप बटते—माते' ६ दण करणारा घुरवपणा,

शोभा, तगार अग बोल मातुनि तपें । विवाहया आपणें ।
अगदीन पडपें । चियापरी ।' - ज्ञा १७ २५६ 'तुमैं सोलिव
मोहाचें तर । तें जाण यापितास्वरूप । त्यादीकरा खगणेप ।
वखें पप भूषणें ।' - एमा ८ ८४ ७ (महातु) भूषणाचें भूष
विगारें वख 'पडप द सध्यावडुति आरामाचें ।' - गमा २५
[पटियता-प्रिय] • पुरविणें-राड करणें, पुरविणें 'एतें निज
मस्ताचें पडप । तू मायवाप पुरविता ।' - महिपति पाडुरग स्तोत्र
• दानी-नि-नि (महातु) ? भूषणवप दणारा 'वैवल्याचा
पडपदानि ।' - भाए ६४९ २ शोभा दणारा [पट+दा]

पडप-शी बरोवरी

पडपाचणी पडपणी-शी ? न्यायानें एखाद्या कुटुंबातील
व्यक्तीच्या ज्या हजामती कराव्या लागतील त्या कराव्या आणि
त्यात वर्पाव विना सहा मदित्यानीं अमुक घावें काती केलेली
बोली थारा २ अदा कराराची रक्कम, पान्य वगैरे हक्क [पडण=
ठराविक बळ+पावणे]

पडपेंठ-शी संपूर्ण हवीकत, मूळ, लगम बाड इ० पूर्ण
माहिती, कुळगोत इ० (कि० पहाणें, लावणें, शोधणें, लागणें)
'सुलाची पडपेंठ पाहून सुलगी थायी' [पेंठ=वातमी, खबर]

पडम-न जाड व सुनी कापड (पिरावी, गोंगपाट,
पड्या इ० काप्याच्या उपयोगाचें) गोंगपाट, दुहेरी दिहरी
सुमानें विणलेले अक्षर बळ

पडमूत-न घोडीवर स्वार बसल्यावर निवा ती रस्त्यानें
घालली असता तिनें कलेली रचवी मूत इराकत - नि असा
ताहेनें सुतगारी (घोडी)

पडमूर-वि (गो) निष्ठुर समुवन

पडय-न (कु) सेल्ले शुभ जनावर पड पडा

पडलस-उ शिवडगासाखा पण अधिक काळा मासा
यांग रावले नसतात याचें तोंड वागेले असतें व ओठावर मिशा
असतात याम दोन पक्ष असतात छातीवरील पक्ष बळकट अस
तात

पडला-शी (कु) ? कुलाची परधी, बाजूची, वसाची
विणलेली लहान टोपणी २ (व) जोगवा मागण्याची टोपली
[पडो]

पडरण-न (बाभारी) खुना मासुड लाववून देणें

पडवळ, पडोळ-शी ? भोपळगाच्या वर्गातील एक केल
हा बराच वाढी यास २३ हात लांबीची हिरेक अगर पांढरी पेंदर
फळे ददात - न या पलीकें पळ पडभाची ही भावी पड्यवर
हदयंग दितर व शमितागक आह - बयु ४ ५३ [स पडल
परीक्ष, या पडाड] हाता पायांचें पडवळ होणें-अशक
व हाडउंते गणें पडवळाची दात-(बों) पुणवून पळ

होण्यास सुखात झाल्याबरोबर बारीक लाव दिसणारे पळ
'अळपावर धिती पडवळ वाती दिसतात ।' • काठी-शी
(महातु) छत्रकाठी 'स्याहाणी कोडी तेजिया । पुढा डोलनाती
पडवळकाठिया ।' - शिशु १० ३४ [स पडोळ=वज्रप्रकार, म
पडवळ+काठी]

पडवा-उ एक प्रकारचें सुकलेलें फळ हें औषधोपयोगी
आह

पडया-यें-३५ (कु) अनायात झालेला राम 'आवोनि
गोवर्धना लढी। पर्वत उचलिला समूढी । पडवा जाहल तपेवेळीं । गार्ह
गौडी सुधी केले ।' - कथा ४ ५ १५४ [का पडु=प्राप्त होणें]

पडवी-शी खगचा तळखडा - दार

पडवी-शी ? घराची भागील बाजूची अक्षर ओसरी
ओवरी, इ - दाराडा २ घराला लागून काढलेली जागा, भिंतीला
लागून बांधलेली छायची जागा, एकाची इमारत अडोसा ३
होरीवर घेतलेल्या ओढ्यावर आच्छादन घालण्यासाठीं इत्यास
जोडलेलें चुबळ

पडवें-न (बों) देवधी, द्वारमंडप ढलज (इ) पोचें

पडरी-शी हुमोट करावयाच्या सोयीचें मध्यें तोंड ठेवून
केलेलें पडम इ० वाचें पोतें, दोहों बाजूस दोन तोंडें असून मध्यें
जोडलेली घडी काण्यासारखी मोठी विखची कडाळ

पडस(सा)र-वि पडचें झालेलें ओसाड ओस, पडित,
पडिक (खंडे, जमीन) [पडणें+सर=घारणें]

पडस(सा)ळ-शी ? देवीनगर अगावर उठणार फोड,
पुळ २ पिराची कापणी झाल्यावर सदाशीं अगर पिडाच्या काप
लेल्या सुडल्याशीं उपचणारे कोंब कापणीनंतरची पून [पड+सळ]

पडस-न घरी सारी, सारीसुळे नाकातून पाणी गळणें
'पडस झाले-कोंडले-कोंडाळे-वाहते' [स प्रतिशयाय]
पडसावणें-पडशेणें-अर्क नाक गळणें, पडले येणें सदीं
होणें पडसेकरी-वि पडसें ज्यास झालें आह असा

पडळ-न ? डोळ्यावरील सारा पल्ल, पडदा डोळ्या
तील मोतिविडु 'जिनुकें अभिमानचें पळ । तितुकें निजदशी
पडळ ।' - एस्व १६ १०८ २ आच्छादन, आवरण [स
पड]

पडळ-ळी-शी (काव्य) (गाथीच्यासांचा) यवा,
जमाव समुदाय पल्ल पडा

पडळ पडाळ-शी ? मावळी जागा २ शलात, वागेत
बांधलेली पडवी, सोपणी [३ ग पड+आलय]

पडळें-न अन्न दग सेप 'आग धावणमास चाण
पडळें यजें दमैं केंवरी ।' - अक्षर २ बसव द्वादशमान २८
[ग पल्ल]

पडाण—न (ङ) ? भजनात चाल व ताल बदल्याचा टप्पा २ पाठांचे पाणी बदल्याचा, अदवण्याचा बाव

पडाव—उ (?) सैन्याचा, कळपचालण्याच्या टोळीचा, देव घेव करणाऱ्या लोकांचा, यात्रेकरूंचा इ०) तळ, मुकाम २ तळ देण्याची किंवा मुकाम बसण्याची जागा, उतरण्याची जागा, शिप्पर, छावणी, बेरा, कपू, वस्ती 'आसमतात पचवीस पचवीस कोस पर्यंत मेळण्याचा पडाव असतो'—तीप ३१ [हि]

पडा(डां)व—पुन पाचपासून वीस खडीपर्यंत वजन वाटून नेणारी नाव, दोबी, मचवा [का पट्टा तुल० स प्यव]

पडासणें—कि उलगडा करणें—शर

पडाळ—न (व) एक प्रकारचे गवत 'शेतात पडाळ पाळते'

पडिकर—वि छुर, डोळस 'का पुढासून पडिकरा। अक्षमु घाले।'—झा १७ ४२

पडिकार—उ उपाय 'नाना पडिकाराचेनि सळें। काडी आपलेचि डोळे।' तें बानवसा आवळें। जेसे डाके।'—झा १७ १०३ [स प्रतिकार]

पडिखरणें—सकि (महातु) ओळखणें, पहाणें, पारख करणें 'आपळेयाचा नगरी। कवण करणातें पडिखरी।'—आप ५५८ पडखरणें पडा. [परीक्षणें]

पडिघ(घाणें), पडिघाडणें—कि ? धरणें, बावणें 'बया परी मतमुकडी। तेच पडिघायिले आणिलीं। म्हणनी दादो विकरी। तरी हुन्ही भले।'—झा १३ ५१ २ प्राप्त होणें, पुढें वेणें 'तंसंचि नाना रोग। पडिघानी पुढा आग। आरामयाचे उपेग। कसनि घाली।'—झा १३ ५८७ [? स प्रतिपद्धण]

पडिघा—उ तप्त, पीकदाणी पडणा पहा 'भीचि होरेंल सायळा। वर मुईन शुरळा। साडिती तो नेपाळा। पडिघा मीचि।'—झा १३ ४१८ [पड्या, स पल्लव ३]

पडिघाणी—भी कळवाची बैठक पडघाणी पहा 'दास्यें पडिघाणिये कडा मेळावा। सख्येमी वरी कळस नोमला बरवा।'—स्वानु ७ ३ ५९ [स प्रतिपद्धणी]

पडिघातणें—कि आदळणें, ताबन करणें [स प्रतिघात]

पंडित—उ ? विद्वान ब्राह्मण, विद्यासंपन्न, नशीत मित्रुत्तेत निष्णात, व्यासणी, शास्त्रज्ञ, विद्वान दुर्बल वस्तु न बाजी न करी जो नष्ट वस्तुचा शोध। आपसीत न मोड त्या पंडित म्हणति जाणस शोक।'—मोउयाग ३ ९१ 'नग तिसरा पंडित बात्रा।'—शनिन २१ २ (परतीळ मायन्यात) मोठ्या मनुष्याच्या नाशान्या अगादर च्या पुढें लिहितात ३ (स) दयाया शास्त्रत किंवा कलें निष्णात, हुपार, बतुर, कणाभिज्ञ,

वडा ४ शिक्षक; पतोजी 'हें बहु अगो पटितु। परुनि बाळ काचा हातु। बोळी लिही व्यस्तु। आपणची।'—झा १३ २०७

[स पड्-ज्ञाणें] **पंडितमन्य**—मान्य, पंडितमानी—उ अभिमानी, गर्वित, मिजासखोर पंडित, दाम्भिक व अज्ञानी इसम, विवेचा नसता डोल दाखविणारा, अवडवर मात्रविणारा मनुष्य—वि अंगीं विद्वत्ता नसुन स्वतः मोठा विद्वान समजणारा किंवा तशी ऐट मारणारा 'जेवीं का निर्देवाहाती। वनक पडलें दोस माती। तेवीं पंडितमान्यचि न्युत्पती। निपयासची नासिली।'—एमा ११ ५४० ० राव—उ राजदरबारातील पंडित, छत्रपतीच्या अष्टपधानांपैकी एक

पडिपाड—उ (काव्य) ? साम्यता, सारखेपणा, धरोवरी तुलना (कि० यणें) 'सुर्यासी खयोट रणागणी। भिटीं हाके शोडणणी। तरी तुज मजळागोनी। पडिपाड रणी घडेना।'—एह्रव ११ ३१, १५ ४६ 'आनंद तुळिता पडिपाटीं। स्वगैदी दिसे ठेंगण।'—मुआदि १६ ६० २ पराक्रम, प्रताप, सामर्थ्य 'नवत काळसयांचा पडिपाड। विपत्राय विषय बेला मोड।'—एमा ११ १२० ३ व्याप्ति—मनको [स प्रति-म पडि+ पार-पाड] **पडिपाडी**—किवि मोठ्या युक्तीने 'परी नि राप पोरी ना सोडी। ऐसे पडिपाडी राखत।'—एमा २० २१८

पडि(डां)भर-भार—उ ? लयिरता, अतिदायपणा—झा २ १९३ 'पायारी दोई टेवीन आवरें। प्रीतिपडिभरें आळिपल।'—तुया ५५४ २ भर 'त्याचे गावीं निद्रिवा पडिभर।'—दावि ४०९ ३ आसक्ति 'अभेदाचें पाळतर। अति विषयी पडि भर।'—तुया ४ बरेजाव 'सर्वेचि विषयाचा पडिभर।'—नामव १४०८ ५ सोबती 'परि ठाविलियाहि तागळ। जेना मागीलही यावा अनिवाह। निवे भगविये ऐसा पडिभर। प्रेममावा।'—झा १४०८ ६ आधार 'की ह कल्पनेचे करपतर। की ह भोक्षाचे मुरय फडीभर। नाना सायाज्यतेचे विस्तार। विस्तारें।'—दा १ ७६—वि थेट [स प्रतिभार]

पडिभार-चार—उ पडप, बडिबार पहा

पडिमा(या)सणें—कि ? भागणें 'परि लडिकपणाची नवाई। पडिमासि गा।'—झा १५ २३९ २ शोभणें 'हैसा बडि प्रदक्ष गमीह। पडिभाम उवाचा।'—शाय ४३३ पडियासणें पडा [स प्रतिमास]

पडिमड—उ (महातु) प्रत्यक्ष ह्वाण, प्रतिमड अर्थ ? पहा खरीचें पडिमडें गादने। त मणी केने रहावले।'—गिनु १६९ [स प्रतिमड]

पडिर्यत—भी प्रगटि—शर

पडियाचो—उ आषड—शर पडिभार पहा

पडिसार्ह—**की** पडसावली पहा 'अदमा बालिया पहा। म्हणिजे निगे कीतोसि उबारा। पडिसाधि पाडितोसि दिनकरा। पस्ता सर।'—झा ११ ६२७ [स प्रतिच्छाया]

पडिसाद—**पड** पडसाद पहा 'कां गापुलीसि उत्तरे। पडिसादा होतो प्रत्युत्तरे। ते मिथ्याचि परी साबोकारे। अर्थी अहोरे उमगती।'—एमा २८ ८८

पडिसादु-पडिया—**पड** पडसाद पहा 'हव सिद्धाचे हावडे पडिसादु योह जाला।'—पच २ २२

पडो—**की** पड, माघार पड पहा 'मिळोन जाळन मिळवावे। पडो घेऊन उलयावे।'—दा १५ ६ १६

पडोका-त—**वि** १ पड, विन लागवडीची (जमीन) २ उप-योगात नसलेली, न लावलेली (कस्तु) [पडणे]

पडोतचाराव—**पड** १ पड जमीनीवर गुरांना चारणे २ अस्ता चारणवळ वसूल केलेला पैसा—कर [पडोत+चारणे]

पंडु—**पड** १ पांडुरोग, रणहीनत्व, रक्तक्षय २ पांडवाचा पिता [स पांडो] **पंडुछाया**—**की** पांडुरोगाची आरभीची किंदे **पंडुचारोग**—**पड** पंडुरोग

पडुलि—**की** पडळ पहा 'त्याहि पडुलि वाडे।'—पच ५ ९ **पडु**—**वि** (ऊ. कों.) पड्या पहा

पडें—**न** आपोभाप, अपपाताशिवाय मेलेल्या जनावराचे प्रेत, मेलेले किंवा मृत जनावर, पड

पडोशी-सी—**पड** शेजारी **पडोस**—**क्रि** शेजाराचा, आसपासचा, आसमतांतील [स प्रति+वस्, हि]

पडोसरी—**की** मागील बाजूची ओसरी किंवा पडवी

पडोसा—**पड** १ शेजार 'ह्याच्या पडोसास दुसरा पाहिजे' २ (स) जवळपणा, जुळतपणा, सारसपणा 'ह्या शालजोबीचा पडोसा पाहून प्यावा' ३ पडताळा [स प्रति+वस्+आस-वासी श्वेती, हि] **पडोस पाहणे**—ताहून पाहणे, तुलना करणे **पडोसास उतरणे**—तुलनेत जुळणे, उतरणे

पडें—**न** (व) परस् परडे

पडया—**वि** मड, सुस्त, मड, आळशी, कामाचा कटाळा व तिठकारा असलेले (जनावर इ.) [पडणे] म्हणु उठया पुर्वतो पडया पुर्वत नाही'

पडया—**पड** क्षेत्रातील हिंदुस्थानी ब्राह्मणाचा एक वर्ग, जात व शैली व्यक्ति २ (उत्तरहिंदुस्थान) उपाध्याय [स पडित, किंवा पड=विद्वत्ता, हि]

पडया, पडयाऊस—**पड** एक जातीचा ऊंस, पुडया पहा

पडयाळ—**क्रि** (अशिट) पलीकडे पलीकडच्या बाजूस, त्या बाजूस किंवा दुसऱ्या बाजूस याच्या बळट अडयाळ

पडयाळ—**न** (व) दुसरे, नदीकाठी उगवणारे गवत 'नदी वरील पडयाळ थादाकरीता घेऊन ये'

पडण—**न** शिजून गेलेल्या किंवा चोयट झालेल्या हत्या-राला नवीन पोलाद घालण्याची क्रिया (किं. करण, घालणे)

पडणे—**अक्रि** १ वाचणे २ एताद्या प्रयात स्पष्ट उघेस केलेला, झालेला असणे 'प्रयकार पडला आहे' ३ म्हणणे, पडण करणे 'सामनामाचे पडाडे। असह ज्ञ्याची वाचा पडे।'—तुगा ४२२९ ४ शिकणे, घोकपटी करणे, धाड्यादि विद्या पडन करणे 'पडला गुरपाशी ते प्रकटी शत्रु कोणे कडश।'—मोरामायण पंचवती ३७० [स पड, प्रा पड]

पडणे—**न** ज्ञान, विद्या, शिक्षण, लिहावयास, वाचावयास येणे 'तुगा काही पडणे कोते?' 'तुमचे पडणे किती झाले?'

पडतसूर्य-पडु—**वि** शिकलेला असून व्यवहाराज्ञानशून्य, शिकलेला असून मूर्ख, शिकलेला सवरलेला असून कार्याकार्याचा विचार न करता सूर्योत्तारेचे बाणगारा 'तया नांव पडतसूर्य।'—दा २ १० २ **पडता**—**वि** पडीक 'वारी वो पडतयां पुतां। कोप बल हतासी।'—शिष्ट ८२६ **पडयता**—**वि** बोलका, पडीक 'तव मने कमलावती। साडोनि सत्यभामा पडयती।'—शिष्ट १८१ **पड**

विणें—**शिकविणें** 'उद्योति विदित असे दारिद्र्याचि कपट हीस तें पडवी।'—मोमनु ३ ४ **पडीक**—**वि** विद्वान, शिकलेला पडलेला बहुश्रुत पडियावो—**पड** (महातु) पडियतेपण, शिक्षण 'साक्षा पडियाओ। गोसावी बोलवी तो अवघाचि बावो।'—आप ८१

पंढरपूर, पंढरी—**न**त्री पंढरपूर शहर 'पंढरपूर परगणा। विद्वन्मया दरबाजावर मोत्याचा पाळणा।' 'काया ही पंढरी। आत्मा हा विल।' [स पांडुर, म पांडर+पूर] म्हणु आळ शाला गंगा दूर आणि पाच्याला काय पंढरपूर पंढरपुरी—**वि** पंढरपुरासवधी, पंढरपूरची पंढरीची धारी—वारवरी म्हणून जे विठोबाचे भक्त आहेत ते दर महिन्याच्या शुभपक्षातील एकादशीस किंवा दर आषाढी कार्तिकी एकादशीला पंढरपुरास विठोबाच्या दर्शनास जातात यावरून सामान्यतः वारवार होणारी खेप 'बाणरा अम्यास न कता परीक्षेत जाणें म्हणजे पंढरीची वारी करणेच आहे' **पंढरीनाथ**—**निधान**—**पुन** (पंढरीचा नाथ किंवा निधिमाडार) विठोबा, पांडुराम 'हृदयी धरिले पंढरीनिधान। तैलून आटला काळ आला।' **पंढरी पिकणे**—अत्यंत भ्रमराट व उत्कर्ष होणे, विपुलता, सुबलकता असणे (इगम, पीकपाणी इ.)

पडवळकाटी—**की** (महातु) उच भाला 'दीर्घ कसेयाचा भाला पडवळकाटी पहा' बोलली पडवळकाटीआ।—शिष्ट ५२७

पडळ—**न** टाळ, टाळाची वाटी, टाळाच्या दोन भागांपैकी एक [१ स पडळ]

पट्टिकर—उ १ साहाय्यक. २ रोम घरे वरगारा पैय. —खर.
पट्टियासणें—भकि. प्रतिभासणें, भासणें; पट्टिभासणें पदा
'ना तरी पत्रें धरिले वीर. पट्टियासं तरंगावारा। का परापेक्षा
अट्टकार-। व्यक्ती वनरी।' -हा २.१६७. [सं प्रतिभास]
पट्टियासणें—भकि आपडणें, प्रिय असणें 'तेरी क्या
अंत करणी। मने पट्टियासली।' -सिधु ३५. 'जे पट्टिबेसी तु
मज। म्हणुनियो।' -हा ४.२८. पट्टियेंता, पट्टिया-आ-
वि. प्रिय, आवडता; लाडका; प्रेमाचा. 'वैयानी शुद्धनया।
प्रणापरीस पडियो पितया।' -मुआदि १७.३६. 'जेजां कवी
पडिजे हुंगारू।' -दाव ४७. 'प्रणाहुनि पडिये मित्र।' -एमा
२३.११३. [सं. प्रतिभास]

पट्टियाचो—उ आवड; प्रेम. 'संताचा पट्टियाचो कैसापरि-
लाक्षे। नामाचा आवडो कैसा राखे।' -तुगा १६१८.

पट्टयान्, पट्टयान् शोकला—वि. (न) काम न वरगारा,
आळशी.

पण—उ १ घन, निचम, प्रसिद्ध. 'जनकाचा पण पुर्वी
कथक बौद्धदेड मोडूनी।' -मोहनमशमायण १. २ पैज, होड
(कि० कणें, पाल्णे) ३ (सूतात, पण्याच्या खेळात) लावलेली
रकम, पैजेचा जिनस [सं.] •मोगणें—निशिनि, खात्री असणें,
पैज विंचा होड लावण्यास तयार असणें •जित-वि. प्रसिद्धापूर्वक
बादास पराजित झालेला, पणत विरळा गेलेला.

पण—उज. १ पण्ड, अयापि; चयापि, तयापि २ देखील,
सुद्धा, त्याचप्रमाणें, तया, तसेंच. 'त्यनि त्याला सुद्धा एक तारेची
तसवीर काढून दिली आहे व तो सलाबतखानानाजब अयाप आहे
पण' -आनंदीरमण. ३ की, ना प्रामाणें वाण्यास जोर, खात्री
देण्याकरिता योजितात असे. -जातो पण, येतोपण 'मी पण आर्जे-
नेलें' • ४ हि शाअयी योजितात जसें -शयपा पण वाहिल्या
पण खरे नाहीं झेलका विची पण दिची पण म्या सोसली • ५
कोणताहि रोहोपेची वाटेल तो 'मला फिरावयास जाण्यास घोडा
पण चालेल, गाडी पण चालेल' [सं पुन, प्रा पुणो, नो पणून,
पोण]

पण—भाववाचक नाम वनविषयासाठीं नामास व विशेषणास
हा प्रत्यय लावतात जसें—चांगलेपण, बाईटपण इ० हीं सर्व पणांत
नाम नपुंसकलिगीं होत शब्दाचा अंत्य आ असेल तर त्याचा ए
होतो जसें—जाणता याचे जाणतेपण कचित आत्मा अ होतो
जसें—साहागा, म्हातारा इ० यांचे राहाणपण, म्हातारपण इ०
(पुढकडदा पुर्वीं ससृष्ट शब्दांलाहि हा मराठी प्रत्यय लावतात
उदा० वनपणा) [सं पड-पन, हि पन]

पण—उ जीवनवस्था, ज्वाली, धव 'सुखाी मुला—पणात
आला' पणांत असणें—मारा धर्माच्या वयातदार ज्वाली संपेक-
शको ५ ४

तक्या वयांत असणें. पणांत येणें—(धावकी) वयात येणें.
जीवनवस्था प्राप्त होणें. म्ह० बाई आली पणात येवा असेल
कोनांत.

पण—न. ऐसी गुंजा भार वननाचें नाणें. -धर्मसिधु [सं.]
पणें—न. (गो.) पाटखी, रव वगैरे मिरवणुकीत टिकटिकाणी
धावणें व धावल्यानंतर वरण्यात येणारा कलावंतिणीचा नाव. [पणें]

पण आजा—आजी, पणआजीळ—(अविष्ट) पणजा-
जी पहा.

पणक—उ पैसा. [सं पण्]
पणकसर—न. एक दागिना. 'तानिवेड हस्तकडूने कळ
विया। पणवेसरें गळसरी भोवविया। अनेकें घुपणें विधलीं
येया।' -सिधु १.१६.१४४. [सं पर्णकनरी ?]

पणज, पणजे—न (वों) पोकळ दागा विंचा कणीस,
वरपलेलें विंचा न भरलेलें घान्याचे कणीस, ओवी (विशेषत
भताची)

पणजा—उ काण्याचा पाप, बापाचा, आईचा आज्ञा [१
पर वदल पण+आज्ञा]

पणजी—की. पणज्याची बायको; बापाची, आईची आज्ञा.
पणजेसासु—सासरा इ० समासहि होतात

पणजोळ, पणज्यळ, पणजयळ—न बापाचे विंचा
आईचे आजोळ

पणत—ती, पणथी, पणतोली—की मातीची मुलगी
[सं प्रनन्नी]

पणतसून—की पणतूची बायको

पणती—थी, पणतोली—की दिवा लावण्याचे मातीचे
पात्र, मातीचा दिवा

पणतुंड—तोड, पणतवड—न पणतू, पणत, नातीचें,
नातवाचें मूळ

पणतू—उ नातवाचा विंचा मातीचा मुलगा (गो.)
पणतुर [सं प्रणतू]

पणंदू—न पणज पहा

पणपणें—कि १ वेली, झुडप इ० जोराने मूळ धरून जोमाला
लागणें, जोमाने बाटोस लावणें २ (स) चांगला पाया, आधार
मिळणें, उत्कर्ष पावणें, अरभराट होणें, संपत्तिमान होणें

पणव—न एक प्रकारचें वाय 'पणव कुंगे मोहरी काढला.'
—मुमु ४० ११ —ह २१ २७ [सं]

पणस—उ (राजा) फणसाचें झाड व त्याचें फळ फणस
पहा 'शरचितदेहे जिंकी फळ ओम मनुष्यदेव पणसाचें।' •

—मोमीष १११८ [सं पनस, म फणस] पणशी—वि
(गो) पणभाच्या लाकडाचे केलेले.

पणा—पण प्रत्यय पण पहा. या प्रत्ययापासून वनलेली नामे पुढीं असतात उदा० ल्हानपणा, मोठेपणा इ०.

पणाजा—जी, पणाजोळ—पणजा—जी पदा.

पणासणे—कि. रचणे पणासणे पहा. -घर

पणिन—वि पचन, शब्द दिलेला, सोदा कडून केलेला.

[सं. पण]

पणीत—न सोनाराचे एक हत्यार.

पणून, पोण्ण—अ. (गो.) परंतु: पण.

पणोरी—पन्हेरी पहा.

पणय—वि विज्ञानवाचा, विज्ञानवाद्याची बाजारात बाहेरलेला (माल), विकण्यास शक्य, योग्य, विक्रीचा, बाजारी. [सं]

पणयांगना—स्त्री वेदया, कमवीण, बाजारवसवी 'जे व्याप्राचे क्षेत्र । जे पणयांगनेचे क्षेत्र । जे विषयविज्ञानयंत्र । गुपु जित ।' -झा ८१४१ [सं पणय+अंगना]

पण्हरे—नप्र उत्तम सोने. पण्हरे पहा. 'आयाचेनि गेरेपणे । हे पण्हरेबावरी पदवी आकणे ।' -विष्णु ८००

पत—स्त्री १ नावलौकिक, इमान्तीपणा, विश्वासपणा ह्या बहूव्री कीर्ति (विशेषत व्यापारी लोकांत), अन्न, सचोटी या विषयीं सुखन्याचा विश्वास, 'सुखाल पत आणि खीला पति' -अेम २८. २ वजन. [सं प्रति-इ=प्रत्यय-प्रतीति] पत असणे—व्यापाराच्या वगैरे कामात पैसाचे बाबतीत लोकाचा विश्वास असणे पतीवर पाणी पडणे—व्यापारातील पत, अन्न किंवा वजन अगर विश्वास नाहीसा होणे, सुटणे, त्यास भ्रष्टा पोहोचणे. पतीस चढणे—नावलौकिक, विश्वास, मालमरातव वाढणे. **पतपात, पतपातेरा, पतपासोडी**—स्त्रीपुत्री. सचोटी. पत पदा 'सावकारादि पतपात भारी अहाली.' -भाव ११. [पत द्वि] **पेटी**—स्त्री लोकांनी संयुक्त भावबलावर काढलेले सावकारी दुकान (इ) केडिटपेक **पघाण**—स्त्री १ नापत, वेगळ २ (व्यापारात) युक्तान, तोटा [पत+पघाण]

पंत—प १ अष्टप्रधानांतील प्रत्येक मंत्री याच्या पाठीमागे लाबायथाची मानानी पदवी अगर किताब जसे -पंत प्रति निधि, पंत अमात्य २ शाखांचे अध्ययन न केलेल्या पण सार-कुनी ३० करणाऱ्या गृहस्थ ब्राह्मणाच्या नावापुढे लावतात, गृहस्थ धर्मी ब्राह्मण (शाली, अट नव्हे असा) ३ बहुमानाची पदवी जसे -केमोपंत, मोरोपंत आद्य प्रातात पंतलु (पंतांचे अन्न) असे रूप येते ४ पतोजी, शिक्षक 'अभेराचे साठी । पंतें दातीं धरली पाटी ।' -सुण २१८० [सं पटित याचे सक्षिप्त रूप हें बनारस कडे भ्रमून या अर्थी योजितात] **प्रधान**—पु पेशवा, मुख्य प्रधान, अष्टप्रधान पहा.

पतक—नपु. १ पोढेस्वर्णाचा, रातुतांचा समुदाय; स्वतंत्रसर दाराच्या दुकमतींत सुमारे शंभर मोढे असलेले पयक. २ पतकीचा हुद्दा, धंदा. [सं. पति; पत्तिक] **पतकी-क्या-पु** १ पयकावरील मुख्य अधिकारी. 'पयकावरीवर ऐसे पतके रिती ।' -ऐणे १०० **पतकी-पु** (प.) जहातीकडील दुस्यम अधिकारी

पतक(का)र, पतकरा—प मान्यता; स्वीकार; अंगीकार

पतक(का)रणे—सकि -१ संमत, मान्य असणे; कडून करणे. २ हातीं घेणे; अंगीकारणे; अंगावर, शिरावर घेणे (काम इ०). ३ आवडणे, पडणे, पसडणे. 'हे काम मला पतकरले' [सं. पय+कृ]

पतखाल—स्त्री. पतकल पहा. (किं) मारणे, घालून वसणे

पतग—प पक्षी. 'वे आपली तनु तरी पतग प्रमाण ।'

-आश्वि २६ [सं. पत+ग]

पतंग—पु १ दिव्यावर छत्र घालणारे एक जातीचे मच्छर. 'बा दावपावकासी समर बरनि पावतिल पतंग जया ।' -मोठयोग १९२. २ कागदाची वावडी, तुपल. ३ सूर्य [सं] **पुंगुडी**—स्त्री. दरफुगडी पहा.

पतंग—पु १ एक झाड. याच्या लाकडाचा रंग तांबडा असतो त्या पासून गुलाब करतात. २ या झाडापासून तयार होणारा रंग 'गुलाब आणि अनिहार पतंग ।' -ऐणे २११. [सं पत्रांग, हिं]

पतंगी—वि. पतंगाच्या लाकडापासून केलेला. 'नीं लागतां सुटिरिण । पतंगी रंग उडतसे ।' -अवि १०.१९५.

पतंगी—स्त्री पाण्यांत उडी दाकण्याचा एक प्रकार

पतंगी याळी—स्त्री कानातील एक प्रकारची बाळी. 'होदी याळया पतेपोयाळया सुटती तार ।' -अकला ५५.

पतन—न पडणे, नाश, अधोगति 'कर्म धर्म नव्हती सग । उण्या अंघे पतन ।' -सुण २५१८ [सं]

पावणे—**भोगणे**—१ मग्न होणे, संकटांत पडणे. २ वेअन्न होणे, खालायणे, केल्या कर्मांचे, दुष्टकर्मांचे फळ भोगणे **किरण**—पु (शाप) वर पडणारा किरण, आपातकिरण. (इं.) इन्सिडेंट **कोन**—पु पहा **कोन**—पु किरण पडण्याची दिशा, रोख, (इं) अंगल **आफ इन्सिडन्स पतनीय**—वि पडण्याच्या वेतात अमणारा, पळवांस योग्य

पतपाणी—न (अशिश) पथ्यपाणी पहा

पत—न लांकडाचे, ओपळधाचे विश्वापात्र (गोसावी इ० ये) (ऊ) पतिर

प(प)तचंड—न नातवाचे किंवा नातीचे मूल, पणतुंड इ० पहा [पण+]

पतवा—पु (कों) सोनारी धंदा) दोन बाजूंवर वेगळाव्या देवता-प्रतिभावा उडव असलेला ह्या पुतळी वगैरेवर दोन्ही बाजूंनी दोन वेगळाल्या मूर्ती उडवितात त्यास हा उपयोगी असतो

पतवार—न (काशी) सुभाण् [हि]

पतवाळ—खी (कु) पतवाळ पहा

पतली—खी (प्र) पातली, सोनें, लोखंड इ० धातू तोडण्याचे एक पोलादी हत्यार, छनी

पताक—उ (गो) एक रुप्याचे नाणें [पाठें]

पताक-का—खी १ लहान निशाण, ध्वज, बावटा २ चिह्न, निशाणी, चंद्रचिह्न ३ हाताची पायी बोटे जुळवून हात पसरणें पताकहस्त पदा. 'पताकाचिया बोटवना।' -माए ४५५ [स] ० हस्त-उ (वृत्त) हाताची बोटे सरळ पसरून आगळा किंचित् बापडणें

पताड—खी १ गलबतात साठवण रहावी म्हणून त्याचे काठ वर काठया, कावटया, आयन्या बाधून गलबताचा काठ उच करिता ती २ बैलाच्या खो गिराचा तग, पत्तर

पताडा-डें—वि पताडा-डें पहा

पताडें—न १ (म्हेंस इ० जनावरांचे) पसरट शिंग २ पातडे पहा

पति—उ १ नवरा २ धनी, मालक, स्वामी 'पुत्रोपति अश्वपति इ०' 'पतिसहि अश्वपचार—प्रक्षिता उतरु नदी न नाव दिवे।' -मोभीम ३ ३ [स] ० यचका—वि नवन्यास फमवणारी, व्यवहारी (खी) 'पतिवचकरी सागना उरुद। परि ते पापाड तिचे सनी।' -तुगा ३११४ ० वंता—वि सभृका, सधवा, सवाण 'पतिवतनें टिकायि लाविला। पुत्रुवापा।' -विम ४ १८० [पतिवती] ० लाड—उ सुरतमोडा, धुगारिक विलास ० वृत्ती—खी सवाण, सभृका खी—वायमो पतिपरा—खी लग्नाला योग्य झालेली मुलगी, उपवरकन्या [पति+पृ] पति व्रता—खी १ साध्वी, सती, अव्यभिचारी, पवित्र खी २ पतीच्या आज्ञे व वागणारी, पतीला देव मानणारी व त्याची अक्षड सेवा करणारी खी [स]

पतिकर—उ १ उपाय २ अनुभव 'ना तरी गुणचिनि पति करे। आर्तीचेनि पडिअरे। हे कीर्तीचि स्वयंवरे। आली तुज।' -सा २ १९३ [स प्रतिकार]

पतिगा—उ १ (वें) माठे वस्त्रे २ वस्त्राचा दाढा ३ उपळ पाण्यात लाव काठी जमीनीस टवून नाव चारकितात ती काठी, ताज

पतित—वि १ पडेला 'आवासापतिता नीरा। जेसा निपुधि यव घारा।' -सा १८ ५६० २ अत्र (जाति नीक्षि इ० पासून) 'जानि-त्यान-कने-मार्गे पतिता ३ दुग्धुणी नीच, दुराचरणी 'पतिता मी पापी शरण आलों तूज। राख माजी आज पोडुम्मा।' -तुगा ४ जातिप्रद जात घेतलेला पापी 'अगवदूचनीं अविस्वामे। रेणा बाण पतित असे।' -दा १ १ २१ 'पतित

पावन म्हणविशी आधी।' -तुगा-कान्होपाता नाटक अंक ५, प्र १ [स पत्र] ० परावर्तन—वि धर्मप्रद शास्त्रेच्या पूर्वीच्या धर्मात परत पणें, धर्मोत्तर करून परत आर्तात, धर्मात पणें ० पावन—न. पतिवचकावर्तन पदा -वि पतिताचा, पाण्याचा उद्धार करणारा (देव, साधू प्रायश्चित्तादि कर्म इ०) 'करी ब्रीद सांचे आपलें आपण। पतिपावन दीनानापा।' -तुगा १ पतिताद्धार—वि पतिताचा उद्धार करणारा पतिवचका पहा

पंती, पंतोली, पंतुंड, पंतू, पंतांड—पणती, पणतोळी इ० पहा

पतीचा कोळबा—उ हळवा कोळबा हा तोरण्याचे हि मगोदर दोन-चार दिवस तयार होतो भर पावसात हे पीक तयार होतें -बदलापूर २८९

पतेमारी—खी एक जलद जाणारे गलबत फतेमारी पहा [पता=वातयो+मारणे+सागुन मारी, गो पातमार, इ फें पातिमार]

पंतोजी—उ १ पगरी शिक्षक, मास्तर, गुश २ (वें) बसिस्त पंतुलीबद्दल शिक्षा देण्याचा अधिकार असलेला माणूस, धनी 'सुनला सागु पताजी.' [पत+जी]

पत्तन—न नगर, शहर 'पुण्यपत्तन' [स]

पत्तर—न भिक्षापत्र पत्र पदा भैरोबाचे भक्त याची पूजा करतात माणगींचे पत्तर पहा [स पात्र] म्ह० बाजू जवळे पत्तर घालें केलें=काजील उधळ्या माणसास लावतात ० पूजा—खी शैरावाचे भक्त करतात ती पतराची पूजा

पत्तर—पत्तर पदा ० पूजा—खी १ (ल) दगड मारणें, जोपणें २ शिज्या देणें, भातडण

पत्तर—न पत्र, कागद [स पत्र] ० वडी—खी, पत्रवडी पहा

पत्ता—उ १ शोध, माग, वातमी, खपर, माहिती, वर्तमान (कि० राखणें राखणें) 'यदा तें लग्न होणार बीं नाहीं त्याचा पत्ता लागू ये' २ थाग, मुद्रा, दिशा, मागणाचा टावटिकाणा, शोधण्याची खुण 'तुम्ही दोत काठें ठेवणार सो पत्ता गला सागून ठेवा ३ राहण्याचे स्थळ व त्याचे ठिपण 'पत्रावरचा पत्ता' [स पत्र हि पत्ता] ० दारा उ भागादारा, पत्ता अर्थ १, २ पहा ० मुद्रा—उ (सामा) पुरावा, माग, माहिती, माग पाव्यामुद्यानिर्गो—वि वि योग्य पुराव्यासह, शुद्धमात्तासहित, साधार, सप्रमाण पत्रेदार—वि आवश्यक माहिती, पत्ता वर्णन असलेले (पत्र सूचनाचा कागद) -किवि आवश्यक सूचना, माहिती येणेंचें सुफ होऊन

पत्ता—उ १ तवराचे दिवे, विन घुलले पान २ (मेळ) गरिफातील, पायातील एक पान ३ (वाय) लक्ष्मणाचे नवक्षीदार

चपरे तुकडे [स पत्र, हि पत्ता] •जळणें-सोम्य प्रखीं पते, गनीका यातील पान न टाकल्यामुळे ते निरुपयोगी होवें

पत्ति—उ १ (सैन्याची) एक ल्हान तुकडी यात एक हत्ती, एक रथ, तीन घोडेस्वार व पाच पायदळ शिपाई असतात २ पदाति, पायदळस्वार 'हय सूत महुनि झाले ते यदुखंभनरिन रवि पती।' -मोमीध ६ ६४ [स]

पत्ती—खी १ भगेचीं पाने २ पत्री, निरनिराळ्या पाडाचीं पाने (पूनेसाठी आणलेली) ३ कोठ्यातील वारीक चपटे तुकडे [हि] •पन्हा उ पानाचा नहा याच्या उलट भुकटी, पूव (पावडर) [स पत्र, हि]

पत्थर—उ १ दगड, पाषाण, पत्तर २ (ल) मदसुदीचा, ४, मड मनुष्य [स प्रस्तर, हि]

पतन—उ १ (व) प्रायश्चित, दुख 'दुखन्याला छलन्याने पतन भोगतो' २ पतन पडा (कि० पावणे, भोगणे) [न पतन]

पत्नी—खी लमाची बायको, भाया, बाया, स्त्री [स]

पत्थ—खी पत्र, सचोटी 'पत्थ राखें नेणे कदा।' -दा १ १४८ [पत]

पत्र—न १ चिठी, लिहिलेला कागद, लेखी मजकूर, दस्तऐवज २ शाळाचे पान ३ फुलाची पाकळी, पदल ४ पुस्तकाचे, पोथीचे पान ५ धातूचा पातळ पत्रा ६ वखे ७ चिठीचपाटी, हुडी, लेख, कागद ८ अयनि समासात वापरतात जसे -आयक-कमजास्त-कारार-गहाण-जामीन-पाहणी-भलाकण-लावणी-वकील-शिफा रस-पत्र ८ दाखला परवाना 'बहसादिमावा आपुलिया। शाहा वकनि आपरमा। पत्र चेती शानिय जया। मुळपरासी।' -शा १५ २७९ ९ (कायदा) सनद, लेख (६) चार्जर डीड [ध] •दर्शनी-किति पत्र पढाताच (पत्रीं लिहिल्या प्रमाणे करणें) या शब्दाचा पत्रव्यवहारात उपयोग करतात •द्वारा-किति पत्रामार्फत पत्रानें पत्र लिहून •वडी-खी शाळ ६० कांच्या पानाची (तळलेली) वडी [पत्रावडी] •घरली, पत्रावली-खी (दुगार) अमावर गोंदून काढलेली मणी, चिथे बेलपत्ती (कि० काढणें, लिहिणें करणें) 'रमाखुच तर्गो लिही न बडुवा (पत्रावळी)।' -कदा ७ •घेर-खी विडपाच्या पानाची बेल 'पत्रबेलीचें पान। बायानें हाले सणसणा।' -लिपु १ ५ २ १ •शाक-खी पालेभाजी, ज्याच्या पानाची भाजी कर तात ती भाजीची शाई

पत्रा—न १ पुस्तकाचे पान लिहिलेले पान २ जमा मर्चाचा खर्च उतारा ३ यादी, तक्का, जर्नी कोष्टक टांचण ४ मुबनापत्र 'नांदीन ल्हानतें चोपडे, हस्तपत्रक (६) पॅक्ले

पत्रें—न (गो) एक पत्री

पत्रा—उ एक शाड

पत्रा—उ १ एखाद्या धातूचा तक्का, पातळ पान, तक्त, पत्र अर्थ ५ पहा २ (गो) हुता पाचोळा [स पत्र]

पत्राज-स—खी (निदायी), मिजास, डोल, दिमाख, मोठे पणाचा आव [फा] पत्राजी-सी-वि पत्रास मिरविणार, मिजासी, डौली, गर्विष्ठ

पत्रावळ—खी १ शाळाचीं पाने चोयानी टावून केलेले पान, पानांचे ताड, जेवण्यासाठी अत घेण्याचे एक साधन (व) पत्राळ (क) पत्रवाळ २ ठिगळे लावलेली वस्तू, ठिगळ [स पत्रावळि] •उडणें-१ मोठ्याच्या पगतींवन पान काढून टाकणें २ (ल) कनीती उडणें •चलप-(गो) पगतीला जेवण मिळणें •साघणें-(व) पत्रावळी वाणें भर पत्रावळीत राख घालणें, भर पत्रावळीवरून उठणें, भरली पत्रावळ ओढणें-हिसकणें-एखाद्याच्या चांगल्या निर्वाहासपानाचा नाश करणें पोटावर पाय आणणें, धणें

पत्राळ—खी (व) पत्रावळ पहा •साघणें-(व) पान वाडणें

पत्रिका—गी १ जन्मवेळीं जीं दिथि, वार मसत्र, योग, करण वयैर असतील त्याचीं नोंद केलेला कागद २ यावरून काढलेले कुमाकुम फळ ज्यात दिले आहे असे जन्मदिवण, सणें आयु व्याचें भविष्य, कुतूबी ३ लग्न, मुज ६० चा मुहूर्त ज्यात लिहिलेला आहे तो कागद (पत्रिकापूजनाच्या वळी हा कागतो) ४ (काव्य) शिरी, पत्र, लेखी सदश 'प्रणयपत्रिका' 'हृष्यासी नाहीं विषय गोदी। म्या पत्रिद्य लिहिली कुडी।' -एरव ५ ४४ ५ (समासात) पत्र, लेख, मजकूर याअर्थी 'निमजण-बुद्धम-पत्रिका' [स] •पूजन-न लग्न मुज ६० वार्तात मुहूर्ताच्या पत्रिकेची केलेली पूजा पत्रिका अर्थ ३ पहा

पत्री—खी १ जायपत्री २ देवाला वाढण्यासाठी आणलेलीं अनेक शाळाचीं पाने पत्री ३ (ल) सवारीचे पान, पत्ता ४ पादत्राणांच्या तळाला मारवयाचा खेरेखडी तुकडा, (६) स्दार (व) बैगाच्या बायाची नाल, शेखडी पत्रा ५ कोठ्याचे वारीक चपट तुकडे, पत्री ६ (तामा) ल्हान पत्रा, पत्राया तुकडा [स पत्र] •घीड-न निहाचा एक प्रकार; घडवाम कर ताना उडणारे पाणुं, यांचा उपयोग शोभेच्या दास्त पाररा प्रकार वत्पन करण्याकडे होतो

पत्राडा—उ (व) अवोळीसारचें भजें

पत्र्या हरताळ—उ मोनरी रणाचा हरताळ

पथ—खी पत्र पहा

पथ—उ रस्ता मार्ग, वाट पथ 'जो भुतिस्तुतिनणता। भावें भो भगवन्ना। त्यामि विधिनिपयवाधकता। स्वर्गीदी

सर्वथा प्रमाद न घडे ।' - एमा २ ३२३ २ रीत, चाल, पद्धत
 'म्हणसी ऐमा जर्गी न पय वाहे ।' - सोआदि ३४ ५५ पथ
 पहा [सं पथ=चालणे-पार्थिन ?]

पंथ—पु १ पय अर्थ १, २ पहा 'हृत्तात पुधिला कोठेनि आलात । चालता पय करण कार्या ।'—ब ४४१ २ धार्मिक सप्रदाय वगै, शास्त्रा, ईश्वरप्राप्तीचा मार्ग जसे—नाथपथ, नवीर पथ ३ (ल) प्रवास [रा पथ, मार्ग जिप्सी पथ] म्हु० एक पय दो काज=एकाच गोष्टीने दोन कामे करणे आल्या पंथे—किवि आलेल्या वस्त्याने 'मासुती जावे आल्यापय ।' ० लग्नगणे—निकाल लागणे 'मासा एकदा पय लागला म्हणजे मग मागे होईल तें होऊ ' पयास टेकणे—लग्नगणे—मरणोन्मुख होणे पंथास पोहोचणे—मरणे पथी—वि एखाद्या धार्मिक पंथाचा, संप्रदायाचा अनुयायी पयस्थापकाच्या नावास जोडून प्रयोग जसे—नाथ बानरु—हानेश्वर—पथी

पथक—न षोडश्वाराची तुकडी, पतक पहा

पथकरणे—पतकरणे पदा 'राम म्हणे कार्य तुझे जे, ते मी
जानकीश पथकरितो।'—मोवन ११९९ [स पयनः८]

पथकें लखकर—न सरजामी सरदार व जिल्द्वार निपाई
 वगैरे लोकाची नेमणूक नोंदण्याचें सदर -दार

पथर- ५ (प्र) प्रयमवर पहा

पयाडा—वि फताहा पहा

पथाही-इया निवडुग—५ नागवणी निवडुग, फड्या
निवडुग

पथा प्रश्न—पृ १ परगावात गेल्या मनुष्य परत केव्हा येईल
याबद्दल जोशाला विचारलेला प्रश्न २ त्याचे उत्तर [स पध्दत
मधे]

पथारी—ही १ बम्ब्याची बैठक (बाहेर रुतरीची ६०)
२ सहज पम्बून निजानवाचा लहान विठाना अयम्ब (किं.
पसुरें) ३ (४) जवळच्या सामानाचा पमारा भाड ४ पम्
लेने सामान विद्रमा [स प्रस्तुत प्रा पम्बर]

पथिक—वि बान्धव, प्रवागी पायस्य [स]

पयिक्कर—वि १ भोजनाच्या पक्कीत यमणारा जेवणा
 यमं त्या दंतुकेया पयिक्कर जाणवितो । जी नो परिसेसई विनति ।
 जहांगी भोजनाची तेति । तसिक आग व्हायमिया । -पयिक्
 ११४२७ २ आचारी बाबरी [म पयिक्कर]

पथा पथोत्ती—स्त्री पगली पातो । पद्मा

पधुरली—सी (गायरी) रङ्गाय पयारी [पयारी मलय]

पर्य—त १ दुमनेष्ट्याम त्रिकारक अने नियमित माय
युक्तादार, रोम्याने साणे २ राग्याने काय साणे, काय बडावे
यामधी नियम, साय ३ दुमनेष्टी, बाळ्तीन ६०४ अम.

जेवण 'तुमचें पय्य झालें म्हणजे ही माजा घ्या' -नि १ हित कारक, फायदेशीर 'राया ! मल्लेंचि वदमि, पय्य हित स्वयुक्त्वच न जाड्मसी !' -मोमीष्म ४७ 'अधार हा चौराम पय्य' २ पय्यकारक, पय्याचें (अन, आहार इ०) [स] ०अपय्य, पय्यापय्य-नि हितकारक व अहितकारक 'पय्यअपय्य न म्हणता परि सोसावें मयुक्त हें तय्य।' -मोरणें २१ ३९ ०रुर-कारक-नि १ योग्य, युक्त मानणारें, फायदेशीर, हितकारक २ पय्याचें, योग्याला युक्त (अन, आहार इ०), पय्य पद्दा (गा) पय्यीक ०करी-वि पय्य करणारा, पाळणारा, पय्यावर अवणारा ०पाणी-न आजारी माणसाच्या शुधुपेची, पय्याची ०यवस्था पय्याचा-नि १ हितकारक, मानवणारा २ रायाच्या पय्यासवर्षाचा, जेवणाचा पय्याउर पदणें-हितावह फायदेशीर, उपयुक्त होणें, अनायास अनुकूल, सोयीचें होणें एकदरीत पाहता मामच्या नव्या लोकाची बाल ही दितले कीं, पय्यावर पय्यापुरती मात्र ते सुधारणा उचलतात' -नि

पद—न १ पाऊल, पाय 'सदैव नमिता जरी पदलला' कहते हैं। '—का ११ २ पाऊल (टप्पा), पाटका 'विष्णु पद' ३ अधिका, हुदा ४ सत्रय शब्द प्रातिपदिक ५ विभक्त्यत, सप्रत्यय शब्द ६ पावनातील एक प्रकार, पय, गायें ७ वरुळाचा एकचतुर्पाश ८ जागा, स्थळ, ठिनाण 'प्रथम पद' ९ औजैदहिक क्रियेच्या चवथी प्राप्तास वाग्यतेप्रमाणे दान करावयाच्या वस्तु (छत्री, जोडा, भाई वगैरे) १० (गणित) मालेतील कोणतीही विवक्षित सख्या उदा० गुणोत्तरातील आदि—अत्य पद ११ अवयव, भाग १२ वर्धमूल, (समासात) मूल जेथे—घनपद=घनमूल १३ राज्य 'क्षणहि अनेचि नमिता होऊनि पस प्रसन्न, पद लाहो।'—मोभीष्म १८० १४ मद्दत दर्जा, योग्यता 'बोलावया जयाये पद। मुक जाळे वद।'—शु ३१ १५ वगमात्या 'न शुशिक्षिष्याची पाठी। पद पिडाची पाठी।'—हा २ ३०२ १६ स्थिति 'दे पद हातीं कमलार। रिडनहीं।'—हा ६ १९५, [स] ०७८५—न १ कादी एक अयाय लगन जो विशावगादिचा अनेक वें अन्तात त्याचे अव्याप्तादि अपपरिहाररूप जें त्या पदाचे अयभारा प्रमाण ते व्याप्ता इन्तान् शब्दांचे प्रयोजन कार्य ६० २ पदल्य प्रदत्ता १ गति स्थ व्यापेतील वित्यक्ष शब्दांचे स्वरूपान्, विवरण (जार अ १ मवद ६० दागविगरे) ०७८८—न पाया नीउ स नदी 'लागिनि पदमउ बधनाते।'—राम ५ ८०९ ०८८९—न पदलया ट्या (किं उमगें, निगे पदा) ०८९०—३ शब्द समाग य च शब्दवदा पद। ०८९१—म्रुही अविहार—मन—न पदमन निमान्, काउमल ०८९२—न पद अथ ९ पदा ०८९३—३ व पदमात्या

याने मय्य ०बंध-पु (काव्य) शब्दाची विविध प्रकारची रचना जसे कमलवध, छत्रवध 'पदवध नागर। तसे रगाधिके अवर। जम साहित्य वागे सधुर। उजळये।' - द्वा १६ ०थाऊना-रचना-भी श्लोकादिकत अर्थ, रस, छंद प्राप्त इ० काव्यगुणात अनुसृत पदाची जी योजना ती, शब्दाची जुळणी, प्रबंध ०लाटिर्य-न पदातील किंवा पद्यातील यमक, प्राप्त, अनुप्रास यापासून प्राप्त होणारे सौंदर्य, वाक्यातील पदरचनेचे सौंदर्य, अर्थबोध न हाताडि केवळ शब्दप्रयुक्तमात्रेकरून चमत्कार वाटा वयाजोगी श्रुत अमणारी प्रासादिक विविध योजना पदशः-किंति प्रमाक्रमाने, पायरी पायरीने पदसंख्यान-न (प्र) पादसतान्न पाय चपणे, रगडणे [पद-पाद+सतान्न] पदां धुज, पदाध्वज-न (काव्य) शरणकमल 'माये सारुनी सजळ घोमान। वदी पदाध्वजे देवुनी ललाट वो।' - तुगा ११८ [त पद+अनुज, अन्न=कमल] पदाध्वज-न (काव्य) पायाची धूळ पदापदी-किंति १ कवितेच्या प्रत्येक शब्द-परमाण्विक 'त्याने श्रुकात पदोपरी दोप दाखविले' २ पावलोपावरी ३ (ल) धनोक्षणी, वारवार 'हे पोर मला पदोपरी अवचिते' [पद दि]

पदक-न १ (हारामधील किंवा स्वतंत्र अस) छातीवर रुळ गारा पिंपळाच्या पानासारखा एक अलंकार, किंवा २ खाण्याच्या (साखरेच्या) गाठीतील प्रत्येक अवयव, भाग ३ (गो) मुलीच्या फमरेचा एक दागिना ४ (तामा) पक्षीस देण्यात येणारा पिन, मुद्रा, प्रशस्तिमुद्रा (इ) मेडल [ग]

पद-पु १ वध्याचा, कापडाचा शेवटचा भाग, अन्त 'ओढू नको फरफरा, पळ ये सावरुनिश पदर।' - मोसमा ५७ २ वध्याचा नक्षीदार काट ३ कापड, दोर, हार याची पट्टी, हुमड (पकरी, दुहेरी) सर 'चार पदरी कटा' ४ कणानुवध, स्नदमवध ५ नाते, आसन्नवध ६ काही स्वीकार करण्याकरिता पसलेले वस्त्र, वस्त्राचा भाग, ओटी, पोळ यावरून ७ (ल) (अ) ताचा मालरी, कच्चा, स्वामित्व, अधिकार, सवध 'हे भात तुम्ही आपल्या पदरी ध्या' हा दोप तुमच्या पदरी पडेल (आ) आम्हा, धारा, पाखर 'न दर स्पर्शोदे तुजवरि विवेचा सदा वसे पदर।' - माशाल ७ ३३ 'मी तुमच्या पदरी पडलों' 'पाळि पदर कृपा।' - वयावादी रामदासी (इ) सवध अवलंबून आणगे स्वामित्व 'आपले पदराचा माणूस जाऊ देऊ नये' (ई) स्वतःची खाजगी मिळकत पैसा, प्राप्ति, इस्टेट, सगळ 'मी मज्या पदर मोहून खातो' 'तुजे पदरास काय सार पडला?' ८ थर, आवरण, घरी, कपडा, पायुझ (कादा, आघरी इ०च्या वरचा), डोकळाच्या गुठुळावर येणारा सारा, पडळ ९ वयात आलेल्या मुलीने लग्नाचाच छानीकून ध्यावयाचा वस्त्राचा

भाग परवट नेसण्याचे सोहून अगावरून पदर ध्यावयाचा विधि. (कि० पालणे, काढणे) परवट पडा यावरून १० ऋगुन्माहा होणे, नहाण येणे (कि० येणे) [स पत्र] ०उतरणे-विषवा होणे, पदर टाकणे पडा ०खरत्वेणे-छाणे-मोडणे-स्वतःच्या रचाने जमणे, स्वतः पडा, संसार चालविणे ०घालणे-१ शाक्य घालून एसादी वस्तु उपडणीस न येऊ देणे २ वयात येणे, ऋगुप्राप्ति होणे 'वाईसादेव यास पदर चातळा' (दिम्बाक) ०घालणे-देणे-दिवा मालणे ०घालणे-भरणे-गमावणे-एखाद्या घरात गाठवा पैसा रचने करावा, भरावा लागणे, नुकसान लागणे पदरचा-स्वतःचा, छंद आपला, आपल्या कल्पनेने योजलेला किंवा टाकिलेला 'ही माझ्या पदरची वातमी नाहीं' स्वतःच्या तेनातीत अगळेला, नोकरीस ठेवलेला 'पदरचा माणूस, भास्त्रि' स्वतःजवळचे, स्वतःच्या गाठीस असलेले 'ती आपल्या पदरचे पावरी देणार नाहीं' (अतिशय चिकू माणसासबवी म्हणतात) पदरचे घालणे-१ मुळात नसता एखादे वाक्य बघेर (एखाद्या घरात, घोरण्यात) घुसवून देणे, तिखटमीठ लावणे २ कमताई पडली असता आपल्या जवळचा पैसा बगर घालून भरती करणे ०टाकणे-१ (डोक्यावरील पदर खाली काढणे) विषवा होणे २ पदराच्या गुणने एखाद्यास जवळ मोलाबणे पदर पसरणे-१ नवप्रणामे, कळकळीने याचना करणे 'पदर पसरिला तुजला रिपुग्न वचानना मृगामार्गी।' मोकणे ११ ३ २ क्षमा मागण्या साठी ओटी पुढे पसरणे, रीन होऊन क्षमेची याचना करणे 'जुळें क्षमा करावी, पमराया उशिर काय पदर मला।' - मोक्षी ४४३. ०फाडून देणे-लगावा सवध ताडणे ०येणे-रमाडरी होणे, वयात येणे (मुलगी) 'हर हर मरा, पदर मशि आला दुरुनि चाल शाहण्या।' - लावणी ०लगावणे-१ नाते, आसन्न सवध जुळणे (मराठ्यात छत्र टाविताना वधूवरच्या घराण्याशी आपणापैकी एखाद्या घराण्याचा सवध येतो वी नाहीं हे पाहतात, अगरही नवल्या घराण्याशी शरीरसवध करीत गाहीत) २ वाईट जातकुळीचा सवध असणे 'गोविंदरावाची मुलगी तुम्ही करू नका, त्याच्या घराला पदर लागला आहे' ०सारणे-नड येणे, जाऊ सभाळणे, लाज राखणे 'माया माडगी कोणी लुरली। पदर साराया। धातरे धाव यदुराया।' - धावा (जननीजनक) पदरांत येणे-१ वेणे, स्वीकार करणे, स्वाधीन करून घेणे, कडून काढणे 'माझी चुनी मी पदरात घेऊगी' २ आश्रय देणे 'काय करू वाळाने अमय दिले घेतलासि तू पदरी।' - मोकणे ४५ २९ ३ मुलीचा (लगासादी) स्वीकार करणे छत्र लावणे पदरांत घालणे टाकणे-मुलगी देणे पदरांत-पदरी पडणे-१ यिकणे, हाती येणे 'आजचा दिवस पदरी। पार) पडला' २ लपव्यात येणे सापडणे 'त्या भूमिनेचातुनि सापडला।

अन्यत्र ताहीं पदरीं पडेना । ' म्ह० पदरीं पडले पवित्र झाले पदरांत बांधणे—१ जवळ, नजीक असणे ' अद्यापि बांधिले तुमिया मतिने अधेय का पदरीं । '—मोविराट ४३ २ माथी मारणे (आरोप, चुकड०) पदरात येणें—ताब्यात येणे ' मेल्या विना न देहल आले जे भव्य राज्य पदरात तें । '—मोदाल्य २८१ पदराला(स)गाठ बांधणे—मारणे—आटवण राहण्यासाठी वस्त्रास गाठ मारणे, आटवण ठेवणे, आलेला अनुभव लक्षात ठेवणे पदराला(स)खान पडणे—नुकसान लागणे पदराला(स)घार लागणे—पडणे—लाचिणे—लावून घेणे—नुबसान लागणे, झीज सोसावी लागणे पदरीं असणे—आध्यासासाठी किंवा ताब्यात असणे म्ह० अशीं असेल तें काम आणि पदरीं असेल तो दाम पदरीं—पदरात घालणे—१ स्वाधीन करणे ' रवि नेल्यावर तो छुत गंगच्या घातला तिने पदरी । '—मोआदि १५ १९ २ ठलेले भरपूर देणे पदरीं घेणे—कडल करणे, मान्य करणे (अपराध, दोष इ०). पदरीं माप घालणे—खत्री फगून देणे, शिद्ध करणे (दोष, पाप), चुरी, अपराध, लबाडी वगैरे पूर्णपणे दाखवून देणे खत्री फविणे पदरीं धरणे—चोर चढेना चोरी वस्ताना पकडणे पदरीं बांधणे—१ स्वाधीन करणे २ जबरदस्तीने देणे, माथी मारणे एक पदरीवर घेणे—अस्तुरे करणे, म्हणणे, एकरीपर घेणे तानाशाह—पदरकर—करीम—स्त्री १ (बों) नहाण येण्याच्या पूर्वी पदर घेणारी मुलगी, पदर घेण्यालायल मुलगी २ नुनताच पदर घेताना आढे असो मुलगी पदर अर्थ १ पदा ० गाठ—स्त्री गाठचा पैसा पदर अर्थ ७ (३) पहा ० पेशा—वि आश्रित ' विप्रास शाळनोड्या पदरपेशास कडेतोडे पुष्कळ द्रव्य हाटेने । '—गाणे ७७ ० केणी—स्त्री (त) चिरोडा ० मोड—स्त्री स्वतःच्या जवळचा पैसा खर्चणे, शिल्लकीतील (नफ्यातील नव्हे) पैसा खर्च करणे (किं० वरणे) ' स्नेहासाठी पदर मोड कर पडत जायिन होऊ नको । '—अकला पदरानपदर—३ (पदराने पदर) विवाहसंवादांमुळे जडवेल्या दूरचा संबंध, लाक्या आत्ममय (पदर+अनु+पदर)

पंदरपूर—३ (गो) खोखोचा नेळ

पदवी—स्त्री १ हुद्दा अधिकार अधिकाराची जागा पद 'जीवा प्रसाद दतो वाचस्पतिची जडास ही पदवी । '—मोआदि १४ २ फिदाय नारायुडे मानाचे उपपद ३ मानमरातव, कीर्ति ' देत म्हणे धृतराष्ट्रा रागा मोठी जमीं तुम्ही पदवी । '—मोडखोय ८१ [स पद—जाणे]

पंदी—३ (गो) स्मशानस्थळ

पदाड—न पदे—थें पयाड पदा

पदावि—ती—३ १ पायदंडातील सैनिक, पायी चालणारा माणूस पाईव ' किती गज किती रथ । अथ पदाती समस्त । '

—एखव १२ ७५ २ नोक, सेवक [१] ० भार—३ पायदंड सैन्य

पदार्थ—३ १ वस्तु, जडदम्य, (शाप) आकारविशिष्ट प्रकृति २ पदार्थ खाण्याचा उत्तम जिवस ३ वाक्याचा, पदाचा अर्थ ४ (तद्वशास्त्र) वस्तुज्ञाताच्या विभागाचे नाव यात पदार्थाच्या पुढील सात जाती सांगितलेल्या आहेत—द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य विशेष, समवाय आणि अभाव ५ अस्तित्व किंवा अभाव जिचा मानता येईल अशी वस्तु अर्थ ६ (निदर्श) प्राणी, ईश्वरनिर्मित वस्तु (गण्यगोटीत न घालण्याजोगी) ' वृत्त कथ पदार्थ आहेत । ' [स] ० निश्चान—न दन्यादिकांच्या स्वाभाविक धर्म विपर्ययेंज्ञान (२) किमिस, भौतिकशास्त्र यात पदार्थाचे मुख्यत्वादि सामान्य धर्म ध्वनि, लण्णता, प्रकाश लोहसुवक व विद्युत याविपर्यय नियमांचा समावेश होतो) ० वेद्या—स्त्री पचावूतापासून होणारा प्रास 'मुनी थोळे मंद्रा । पदावेक्या रामचंद्रा । न लागेत नंद्रा । यासी आक्षी जाणो । '—वेसीख १ ७८ [पदार्थ+व्यया] पदार्थाचे सांख्यिक धर्म पुढे ४ पुढीलप्रमाणे आहेत—निर्भेदाता, विभाज्यत्व, सच्चिद्रता, सवोचत्व, स्थितिरुपापकृत्य, जडत्व, अविनाशित्व इ० पदार्थानुसमय ३ वाटण्याची विविध पद्धत प्रकार काही पदार्थ अनक—व्यतीर्णा वाचयाचे असताना पहिल्या वेळी प्रत्येकाला एक एक असे दल्ल शाळ्यानंतर दुसरा पदार्थ वणे, नंतर तिसरा, असे दग्याची रीत, व्यवस्था याच्या उत्तर वाहातुमवय पदार्थांमाविनी—स्त्री हानी जीवाच्या सात भूमिकातील सहावी भूमिका

पदावणे—कि (व) १ मारणे २ जबरदस्तीने वसूल करणे, घेणे विशीदाद्वे राज्य पदावून घेतले ' पादाविणे पहा

पदे—थें—न १ एक प्रकारचे निवर, राठ गजत २ एक वन स्थिति (अनेक वाडुन्याकडे) इच्या मूळाचे पीठ करून त्यात मीठ पावून त्याह करतात [स पक्षध]

पदेर—३ (गो) पाव विकणारा [पोर्तु पादरीरो]

पद्धत—स्त्री (व) पत ' तज्जापासून त्याची पद्धत उदाती '

पद्धत—ति—ती—स्त्री १ चाल, रीत आचार नेहमींना, योग्य मार्ग, आचरण सवय २ धार्मिक विधि, आचार सांगणारा ग्रंथ विशिष्टग्रहसवय ३ ओळ राग सांगिका ४ रचना ' अष्टादश पुराणे । तीथि मणिसुपणे । पदपद्धती खबणे । प्रमेयस्वार्थी । '—ज्ञा १५ [स पद्धति] पद्धत लावणे, जमविणे—(ना) संचान बांधणे बशिला टावणे पद्धतपार—किवि व्यवस्थितपणे, योग्य रीतीने नियमितपणे

पद्म—न १ कमळ नीलमल २ एकावर बारा पुत्र्ये असणारी एक संख्या, दहा हजार राम शतरोटी ३ नागाच्या

पद्मा—३ ढोळयावरील पत्रल, पडदा पदर अर्थ ६ पहा [पदर]

पद्माळें—न (गो) पवारवडा पक्ष

पधरा—वि १५ ही सख्या [स पचदश, प्रा पण्णदह, हि पदह प पदरा सि पद्मा शु उ पधर] पधरकी—त्री १ पधराचा समुदाय २ पधरा जिण्यांचे परिमाण (जमनीचीचें) ३ पधरा माणमाना उचलता येईल, करता येईल असें ओझे—काम

पंधरावडा—३ अर्धा महिना पक्ष दोन आठवडे पधरा दिव साचा काळ (गो) पधम्न, पधम [स पचदशावर्त] पंधरस—३ (हु) देवळातील नोकराची सेवची पधरा ठिकसाची पाळी

पंधरा मुहूर्तें संक्रात—स्त्री आर्द्रा, स्वाती, भरणी शततारका, आश्लेषा व ज्येष्ठा या नक्षत्रांनी देणारी संक्रात हा योग आला असता दुर्मिश्रता प्राप्त होत पंधरावें—पधरें—न उत्तम सोनें (शहर नवरी) [ज्ञानेश्वरकाळीं सांग्याचा भाव पधरा हरये तोळा होता त्यावरून] ‘जैसा विद्याळाचा दोघु जाय। तरी पधरें तेंचि होये।’—ज्ञा ६ ८२—अमृ १० २७

पंधाड—न निवार गवत पेंदें पहा

पनकूळ—स्त्री (हु) एक भाव

पनपणें—कि तारांनी बाळें पणपणें पहा

पनपात्र—पात्री—नळी पचवान—पात्री पहा [स पान+पात्र, पच अप पन+पात्र]

पनपार—३ (गो) (शेवणी फळाचे हुकडे इ०चा) दवाचा नैवेद्य

पनपाळ—३ एक वाय ‘ताशा मरफी पनवाळ थोर।’—नव ११ ६९

पनवेळ—ल—स्त्री एक जातीचा तांदूळ

पनस—३ फणय पडा ‘पनस जवू जरीर विविच निवें।’—२ ८ [स पनस]

पनसाळ—३ जडपाचें, जडाव करणाराचें हत्यार—शार

पनस्कार—३ (गो) एक पद्धत्य

पन(ना)ळ, पन्याळ, पन्ह(न्हा)ळ—३ १ नळ पाट पाणी वाहून नेण्याचा, जाण्याचा मार्ग, चर दगडा विटांनी बांध केले समार मोरी, लाकूड, पत्रा इ०चा तयार कळला नळ पाट कोणतात रहायाचे पन्हळ सुरमादाचे कलेले असतात २ (ल) पुढ जनावराच्या पाठीच्या कण्यास पडलेला खालगत बरासारखा भाग ३ अहद व खालगत ररता (कि० पडें होणें, असणें) (व) पन्याळ पन्याळ [स प्रणाल, प्रा पणाल] पन्याळी, पनाळी पन्हाळी—स्त्री १ ल्हान नळ नळी अहद पडळ (गो) प डळी २ नळ पाट वाधून नलेला पाण्याचा प्रवाह पन्हळ नून वाहणारे पणी ०फील—न ठेच कडांचे व

सपाट कौल, थापी कौल •पाटली—झी आतील बाजूस गटार, पन्हाळ काढला आहे अशी पाटली

पना—पु एक साद याची फळे खप्यासारखी असतात याचे लहान व मोठे असे दोन प्रकार आहेत

पने (पे)र—री, पनीर—खी विरजलेल्या दुधातील पाणी वाटून टाकून त्यात मीठ वगैरे घालून केलेले एक घट खाद्य (इं) चीन [फा पनीर]

पनेळ, पन्हाळ—पु (गो) लहान होडी

पन्नाग—पु साप, सर्प 'सुरासपन्नाग्या' ठायीं. हिंदा सौंदर्या विप्राती नाहीं। म्हुणोनी धाविनेले खवर्ही। भीमवी देही विप्राती।'—एरुव ७३ [स] •मणी—पु पाचू रत्न

पन्ना—पु पाच नावांचे रत्न पद्ममणी [स. पद्म]

पन्नास—वि ५० ही संख्या [स पचासत, प्रा पण्नास, पन्नास] पन्नासी—झी १ पन्नासाचा समुदाय २ पन्नास वर्षांचे वय 'पन्नासीची झुजुळ लागली बाईल दुसरी करू नको।'—सारदा

पन्नासपे—१ बंदोबस्त करणे २ झुगोभित करणे, भ्रमणणे 'आता याचेनिबळें मवळें। हें दुपें जैसे पन्नासिले।'—झा १११६—एना २२ ३०६ [सा ते का पणु—तयार करणे, मडित करणे, का पण्णिखु—तयार करणे] पन्नास—पु बंदोबस्त—भर

पन्नीर—न (तजा) गुलाबपाणी [फा सा पनि= पाण्याचा पेंच, दबांनीर=जळ] •चंदू—पु गुलाबदाणी

पन्पाकार—पुभव (को) १ भाजी इ० पदार्थ कचकर व्हावा म्हणून त्यास दिंग, जिरे, मिर्री इ० कार्वां करावे लागणारे अनेक संस्कार २ अपा संस्कारांनी तयार केलेले पदार्थ ३ पाहुण्याची उत्कृष्ट सत्कारार्थ, जेवण्याची व्यवस्था ४ (ठ) तितकमीठ लावून पुन्हाच सांगणे (एकादा प्रमाण गोष्ट) ५ बढाईकोरपणा, आत्म शोदी [अन्य(पन्म)+प्रकार किंवा स पयईठ]

पन्हेरे—न उत्तम सोने पन्हेरे पन्हेरे पन्हा 'सोने परिणामले साखळे। कीं साडे पन्हेरे आले कडिबळे।'—ळ ५३.

पन्हा—उ (कापडाची) रुंदी [फा पन्हा=रुंद]

पन्हा, पन्हाई—झी १ छाया, सावली 'प्यार मोहवत मेहेरचा पन्हा फकिरावर असो दिला पाहिजे'—अच ३०८ २ आश्रय सरकारच्या दुधमनास पन्हा न दावी'—ख ७ ३५६७ ३ तावा 'जो इमज्याच्या पन्हाईत असतील'—बाहसया २६५ [फा पन्हा]

पन्हावणे—सकि (व ना) १ जास्त लाव करणे, हाणे (खर इ०) फैलावणे विस्तृत होणे २ चोप, सार घेणे [पन्हा]

पन्हावन—न (व) वाहन 'स्टेशनावर बसावयास पन्हावन ठेवा'

शब्दी ५ ५

पन्हाळी—झी (सोनारी धदा) मणी तयार करण्याचे एक हत्यार, मणीघोळणी

पन्हाळी रुपया—पु पन्हाळगड येथील एक विशिष्ट चलन; मोल्हापुरी टाकसाळीत पाडलेला रुपया

पन्ही—झी (चाभाडी धदा) डापरास वसविलेला सागळेचा तुकडा, पान [पान]

पन्हे—न आग्याची बैरी, चिंच इ० काचे आवट पाणी करून त्यामध्ये गूळ किंवा साखर घालून तयार केलेले पेय, आवा इ० चे सपेत (गो) पनक [स पानका]

पन्हेरी—झी फळ झाडाचा किंवा फूलझाडाचा मुळासह व भोंवतालच्या मातीसह बांधलेला गद्दा, रोपा (दुसरीकडे लावण्या साठी तयार केलेला), झाडाचे कलम

पन्हेरी—झी १ रस्त्यावरील पाणपोयी, जलस्थान, पाणी घर २ आग्यागेत्यास पाणी पुरविण्याचा धदा, न्यवसाय [स पानगड]

पप—उद्गा उजव्या हाताकडील पैल हाकण्यासाठी म्हणूनला जाणारा शब्द, पो! पो! याच्या उलट मप [प्य तुल० त पो पो=चला चला! गो पपा=पळ]

पंप—पु १ कोणताहि प्रवाही पदार्थ द्रवरूप किंवा वायुरूप असला तरी त्याला खालच्या पातळीवरून उचलून वरच्या पातळीवर नेणे किंवा त्याला जोराने दाबणे यासाठी जे यंत्र लावितात ते 'पपाचा मुख्य उपयोग दाब उत्पन्न करण्याकडे होतो' २ मोटार, सायकल यांच्या चाकातील रबरी नळीत हवा भरण्याचे साधन ३ मोटारीत पेटोल भरण्याचे साधन [इ]

पपई—यी, पपय्या, पपेट्या—पु एक फळझाड व त्याचे फळ याची फळे नारळासारखी पानाच्या साली लागतात हिच्या फळाची भाजी करतात पिकलेली फळे गोड व खाण्यासारखी असतात फळ वातुळ, जखम फोडणारे आहे याचे लाकूड दिसूळ असते—वयु ४५१ [स्पॅनिश पोहे पापाया, गो पपाय हि पपैया]

पपन्न(प्र-जी)ख—झोपु एक झाड व त्याचे फळ चकोत्रा, हें मूकचेमळायादीपातील असावे याला भोपळयाएवढी फळे बार सदा येतात फळे आवटगोड असतात फळावरील त्वचा तळहता एकडी जाळ असते [इ अमेरिकन पॅपेलस]

पपा—झी (गो) पळणे पळ पप पद्दा 'त्येणे येचान पपा काढली'

पपाळें—(कर) १ खाले बाजा (कि० वाजणे) २ बेअर फजोती वगळे पद्दा [प्य पपा+आळें प्रत्यय]

पपिता—पु एक ओपवी झाड याची बी हयवणीवर उप खोली आहे

पपेट्टी—ही पारशी लोकांचा नव्या वर्षाचा पहिला दिवस, पाडवा

पय—न १ दूध 'तुवा म्हणे प्यारि पया। कें पावाल या दया।'—तुगा २१४ २ पाणी [स] पय. केनधवल—उ (वाण्याच्या वेगाप्रमाणे शुध्र) दाकर पयस्विनी—ही १ दुभती गाय, म्हैस २ नदी ३ सुवासिनी मरण पावली म्हणजे तिच्या और्ध्वदेहिक कर्मांत ब्राह्मणास दान करावयाची पाय पयोधर—उ १ व्रीचे स्तन, कुच 'सखी धरी पयोधर। साहाते कुरमुर सवें।'—तुगा १२७ २ जनावराची कास ३ मेघ 'अंबरगत परि पयोधरांतें मडुनि पडतो डुरी।'—राता ३५ ४ एक सुवासिक गवत [स] पयोधि—उ समुद्र 'एणे परी परिततां अतिदीन बाचा। हेलवला नल्पयोधि दयारसाचा।'—२१२ पयोद्यत—न महिनाभर दुधाच्या आहारावर रहावयाचे यत अयोग्य दान घेतले असता प्रायश्चित्त म्हणून गोठपास राहून वरील यत करावयाचे असते

पयदूरपय—त्रिभि पावलोपावली, पदोपदी, एकासायुन एक 'वेविसीचा तखुदीचा प्रकार आपणास पयदूरपय लिहिलाच आह.'—पेव २० १८४ [पय=पाय+दूर=प्रत्येक+पय]

पयळ—उ १ बाजू २ रत्न, मणी यांचा एक छट भाग पैल पहा [का]

पयाळ—ही अहाज होडी सांतील एक प्रकारचे फडताळ, कपाट

पयाळ—व पयाळ—व पहा

पयेण—न (पें) (प्र) पयाण, बाळकेचे गवत (पें)

पयाण=छन्हाकवासाठी कापलेले गवत

पयूर—क्रि (गो) परवा (कालच्या मागला दिवस)

पर—उ पज, पीस 'कसे मुनीला पर पुढले घेठे म्हणती गण।'—पला ७१ [का पर] ० फुटणे—१ पख फुटणे २ (स) वयात येणे, जोमात येणे, बाडीस लागणे ३ (मूल) खोडकर, स्वर होणे ४ आश्रय, आधार, पाठिंब मिळणे, साधन, उपाय सापडणे ० लावून जाणे—पळणे—घांयणे—चालणे—जळविले चालणे पराचा कावळा करणे—अतिशयोक्ति करणे फुगवून सांगणे, सोईचा होंगर करणे (एखादे पक्ष्याचे पर, पीस असले तर कावळा आहे असे सांगणे)

पर—ही १ परी, घाल रीत, पदत (मावण, काम इ०ची) प्रकार गत 'ती पर केली मशीं बद्रास।'—पला ४६ २ लूडी, प्रकार, दम. [स प्रहार] परीचा—वि चमत्कारिक, अपूर्व, विशिष्ट प्रकारचा परी प्रकारचा—किवि नाना प्रकारचा, पुष्कळ ताहेचा, विविध परी प्रकारचे—त्रिभि नाना तऱ्हांनी

पर—उम परंतु, तथापि, पण, तरी [स]

पर—न १ ब्रह्म, परमेश्वर 'पर सुयाची उर्मि।'—वृ १ २ वस्तु (ब्रह्म) 'आतां अर्जुना आणिक बाही एक। सागेन मी आडक।जे विचारें पर लोक। बोलखिती।'—हा २ १२५ ३—उ धातु; जरि 'हुड कटकास बहु भय देती गर्जेनि सिंहसे पर ते।'—मागीपम ५ ६२ [स]—वि १ आत्मीय नव्हे असा, परका, परकीय, विदेशी (समासांत) परचक्र—देश—मुलूख इ० २ दुसरा, इतर, भिन्न, निराळा, वेगळा 'आप आणि पर नाही दोन्ही।'—तुगा २११७ 'कपडादरें वळो पर, परि परमेश्वर कसा घडेल ही।'—मोडयोग ७ १० ३ संवय असलेला, अनुसरणारा, (एखाद्यास) बाहिलेला, आधीन, जोडलेला 'ज्ञानपर दाख तुम्ही कर्मपर लावू म्हणता तर लागणार नाही।' 'लोकनिदापर भाषण करू नये' ४ अद्भुत, आश्चर्याचारा, अपूर्व ५ भेट, उघड थोर 'जो पतीहून पर।'—रास १ २६७ ६ नंतरचा—त्रिभि परीकडे 'ईश्वर स्वरूप मायचे पर आहे' ज्याच्या पूर्वपदी हा शब्द येतो असे अनेक तद्वित या सामासिक शब्द आहेत त्यातील काही पुढे दिले आहेत परका—खा—वि १ दुसरा, बाहेरचा, परकीय कानो लळी (माणूस) २ सत्रीन, निराळी, वेगळी (वस्तु) [स परकीय] परकाई—खाई—ही १ परकेपणा (मागताचा) २ नवलाई नावीन्य (वस्तू) [परका] ० कामिनी—ही दुसऱ्याची बायको, परदासा, परली 'मम हें ओढाळ गुरू परपन परकामिनीकडे धावे।'—मोरोपत (वीतेन १ २४) ० काय (या) प्रेयसा—उ मैनादि सिद्धीने आपला दड सोडून एखाद्या प्रेयसात किंवा दुसऱ्याच्या देहांत शिरणे, ही विचा परकी परकीय—वि १ परका पदा अनोळखी, नवीन (माणूस) २ दुसऱ्यासबरी, दुसऱ्याचा परकीया—ही दुसऱ्याची बायको (प्रेमविषयक तीन वस्तूंपैकी एक) ० फोट—उ एक तटाच्या बाहेरचा दुसरा तट, पडकोट ० ज्ञाति—ही (ज्यो) काविस्तृताच वाकडेपणा ० गति—ही स्वर्ग 'परगति पावो पाहसि, पर पदरीं फार पाहिजे शुचिता।'—मोआवि २४ ५६ ० गमन—न स्वकी किंवा पति सोडून दुसऱ्याशी व्यभिचार करणे, व्यभिचार ० गृह—घर—न १ दुसऱ्याचे घर २ दुसऱ्याच्या घराचा आश्रय घेणे 'तो फार गर्भरीमित आह त्याला परगृह माहीत नाही' ३ व्यभिचार परगमन पहा ० घर निवारण—न इत पर दुसऱ्याच्या मदतीची आवश्यकता न पडेल अशी स्थिति (देणगी) ० गोत्री—वि निराळ्या गोत्राचा 'आद्यास परगोत्री ब्राह्मण बोललावे' ० चक्र—१ स्वारी करणारे सैन्य २ काजूची स्वारी हाडा चढाई परचक कोठे हरिदासाच्या वासे। न देखिले तसेचो राहातिया।'—तुगा ६४६ ३ परकीय अमळ, ताबा ० छंद—वि दुसऱ्याच्या स्वाधीन, ताब्यात असलेला, दुसऱ्याच्या तऱ्हांनी मर्जीने चालणारा, पराधीन ० संतत्र—वि १ दुसऱ्याच्या स्वाधीन, ताब्यात असलेला, दुसऱ्याच्या

मा० ।' २ (८) सुलगी कारण एत शाल्यावर ती परम्याची होते. ०धारजिणा-वि (निदार्थी) दुय'याच्या उपयोगी पडणारा, दुसऱ्याला फायदेशीर, उपकारक (स्त्री, मुलगा, मोहर) ०मार-नारी-स्त्री दुसऱ्याची मायको 'परधन परनारी। आम्हा विवाहिया परी।' 'परनार विवाही पार पात करि जीबा।' ०न्यास-वि काढल त्यास शिष्या इ० देण्यास लगणारा (एक वाळविकार) ०पाकरुचि-वि नेहमी दुसऱ्याच्या परीजेणारा, पराग्रभोजी [पर+माऊ+रुचि] ०पाडित्य-न (निदार्थी)(स्वतः त्याप्रमाणे न वागता) दुसऱ्याला उपदेश करणे ०पार-उ १ पणिकडा काढ-भिन्नारा, परतीर 'तेय मज सत सज्जान नर। स्वये पावविशी परार।' -एमा २० ५ २ (महाच्या पलीकडचा तीर) मोक्ष 'जेणे पाविये परपार। तिये नाव यात्रा पवित्र।' -एमा २१ ५८ ०पोडा-स्त्री. १ दुसऱ्याला प्राप्त, दुसऱे देणे परीरेमारखे पाप नाही (किं करणे, देणे) २ दुसऱ्याचे दुसऱे ०पुरुष-उ १ परका माणूस २ (बायको) नवरा, भाऊ इ० जवळचे भात सोडून इतर माणूस ३ ईश्वर, परमेश्वर ०पूर्व स्त्री-की स्वैरिणी, व्यभिचारिणी स्त्री ०पेठ-स्त्री १ दुसरे गाव २ हुडीची तिसरी प्रत, एक हुडी गहाळ झाली असता दुसरी वेतात तिला पेठ म्हणतात व तीही गहाळ झाली तर ती तिसरी वेतात ती ०मुखि-स्त्री दुसऱ्याची शुद्धि, अजळ -वि दुसऱ्याच्या शुद्धीने, यत्राने चालणारा ०माग्योपजीवी-वि दुसऱ्याच्या नशीबावर लगणारा आश्रित, पोष्य पराधीन ०मार-उ दुसऱ्याच्या नाश 'प्रतिनीन परमाह। यागवरी।' -ज्ञा १६ ३६० ०मागि-उ १ परमेश्वराचा मागि परमागि 'जेथ नैबल्य वस्तु सांगे। परमागि वाहाति संदे। जेअलागि।' -अर १०० २ महाउभावाय धर्म 'तो ममस्वरूप परमागि। दातात्मा।' -अर ६ ०मुलूख-उ परदेश ०रत-वि व्यभिचारी (स्त्री, पुरुष) ०राज्य-न १ दुसऱ्याचे, परक्या लोकांचे राज्य, परकीय सरकार २ परकीय लोकांचा अमल, ताबा याच्या उलट स्वराज्य ०रूपसधि-उ (न्या) १ दुसरी स्वराच्या जागी मुदला स्वर मात्र होतो असा सधि ०रुहमी नारायण-वि उल्लस्या, दान मिळालेल्या संपत्तीवर होळ मिरवणारा ०लोह-उ १ मृत्यू नंतर प्राप्त होणारा लोक, ठिकाण (स्वर्ग नरक, इ०) मृत्युनंतरची रिषति २ (व्यापक) अक्षय शुक्लत्यागाच्या जागा प्रत्येकी (वैरास, वैकुंठ इ०) ०लाकवासी होणे-मरणे, मृत्यु पावणे ०वधु-स्त्री दुसऱ्याची भार्या, परदाता ०वश-वि दुसऱ्याच्या ताब्यात असणारा पराधीन, परतन ०वशता-स्त्री पास्तन्य, पराधीनता 'कारचिवरी मिरयगति परवशता शतपुणे करी जाच।' -मोहिराट १ ५६ ०वस्तु-स्त्री १ उत्कृष्ट वस्तु २ थोडे वस्तु 'विदेशाखी परवस्तु नाही' -न परतन [स] ०शय्या-

क्षी व्यभिचार, परपुण्यासीं त्याच्याच घरीं सध करणें ० दारा-
न (महातु) श्रेष्ठ दारा, ब्रह्मविद्या, अग्न्यात्म 'आशेष परिहार'ी
निर्धार. करिता परसाध विचार. ॥ -श्रु २३ ० स्त-इथ-वि.
१ परक्या गावात किंवा देशात रहाणारा, परगवाचा २ (न)
तटस्थ, तिन्हाईत, नि गणपाती ० स्त्री-क्षी आपल्या स्त्रियेबाबतून
इतर स्त्री, दुसऱ्याची बायको 'नका लाऊ जिवळ्या श्रौत तुम्ही
परकीये आई. ॥ -होला १०८ ० स्थळ-च दुसरी जागा,
स्थळ (ज्याच्या विरुद्ध निकाल झाला तो दुसरी करील निका
लाची खप्पट करताना बापरतो) ० स्व-न दुसऱ्याची मालमता,
घन 'नासरी परस्वापहार. ॥ जे सुत अवतरे. ॥ -हा १८ ८०४
० स्वाधीन-वि परतत्र, परवदा इह ० परस्वाधीन जिणें व
पुस्तकी विद्या उपयोगी नाही ० हस्तगत-वि दुसऱ्याच्या
हातात गेलेले

परकपाल-न (ज्यो) पयिन गोलाधे [स पर=पत्री
कडचे=कपाल]

परक(फो)र-उ ह्दान मुलीचा नेसावयाचा हागा (व)
परकोल [स परिकर, तुल का परकार म परकार]

परक(का)ळा, परकाळ-उन १ कापडातील एक
प्रकार 'कोणासी पागेटे परकाळा. कोणी मागती अठथेली
चोला. ॥ -भवि ३० ४१ २ कापडाची चिंधी ३ (ल) (अनेक
पचनी प्रयोग) दैना नासाडी मोडकळीची स्थिति 'जीवाचे,
ससारचे परकेले झाले' ४ खिरीत पालवयाचे गव्दले, माळक्या,
चोई इ ० [का परकाला]

परकार-रा-उ १ कपास, घेर २ फेरा, गर्डा, बळसा
[का परकार दुः० स प्रकार]

परकेल-उ शेतीकरितां आळत, गडी, वील याची एक-
मेकनी एकमेकास मदत करणें, ह्दा -बदलापुर १६ पडक्य,
पडकेल पहा [स प्रतिक्रिया]

परक्यास-किवि (गो) सुद्धा 'आवें परक्यास आइलें'
परकडा-उ पुढचा वेडा तोडलेले केळीचे पान [पर-
काडणे]

परसंद-खद्य-न (गो) मुजा मुलगा, नवरा किंवा नवरी
यांना मुज रम इ०च्या वेळीं परण्याचा आदर

परगणा-उ १ एक देशविभाग, जिन्हा देश पहा किंवा
अथवा मोठें शहर याच्या नावावरून परगण्याला नाव पडलेलें
असतें 'बाणी अक्षरें कीं पाहूनराव चिटपा करी परगण्यावर. ॥
-ऐषा ४०८ 'पडपूर परगणा. विरुद्धा दलाजावर मोठ्याचा
पाळणा. ॥ २ (स) कामाच्या मोठा व्याप पसारा खटला,
प्रत्य कामाचा येवढा परगणा पडला आदि तो केव्हा आटपेल ॥

[का] ० पाटील-कुलकर्णी-उ परगण्याचा पाटील, कुल-
कर्णी

परगुणें-न १ मेजवानी 'क्षीस्तागता परगुणें. क्षीजे क्षीर
सागरविषणें. ॥ -हा १५ ५६५ २ पत्रात्र 'कां पाहालेनि मुयाणें.
जाण्या परगुणें. पडिमेंतें पाहुणें. स्वर्गोनिया. ॥ -हा १४ २१६
'घरोघरीं परगुणें. ॥ -दाव ३०८

परचीत-क्षी (काव्यातील अप रूप) (प्र) प्रचीति,
प्रचीत पहा

परचुरण-न १ नाण्याचा धुर्दा, रेजणण, रेजणारी, मोड
२ मोडकेटोडके दागदागिणें ३ विरकोळ, सटरफटर वस्तु [स
परिचूर्ण, शु पाचुरण]

परज-उ तरवारीची, डालीची, परयाची मूळ, खोबळा
'बडिलार्जित परज होता तथा अत. ॥ -रामदासी १ १५४ [हिं
पत्रें] परजणें-जकि १ तरवार, पडा इ० फिरविणें, पेलणें, धमका
वणें, मारण्यासाठीं सिद्ध करणें (तरवार) 'गदा परजति हस्त
मुळले. ॥ -सुआदि ३१ ६५ २ ह्दया करणें, छेदणें 'सत्तारसीं
पत्नी सेवटीं. मीचि तयालासि. ॥ -भाए ८०८

परज-उ (संगीत) एक राग या रागात बड्ज, कोमल-
कृपम, तीव्र मध्यम, पचम, कोमल येवत, तीव्र निपाद हे स्वर
सांगतात आति सपूर्ण-सपूर्ण यांही तार बड्ज सवादी पचम.
गानसमय रात्रीचा बीया प्रदर [हिं. पत्रें]

परजकुंवर-उ पुण्य नक्षत्र या नक्षत्रात पुष्कळ पाऊस
परतो म्हणून यास हें नांव [परज्यकुंवर]

परजणें-जकि स्वाधीन ठेवणें 'मनास पत्नी ऐसा थोर.
शु नर अशुर दिसेना. ॥ -एमा २१ ६८१ [स प्रजा]

परजणें-जकि (व) परवडणें, पसत असणें 'परजेल तर
जोडा ध्या'

परंजय-ल, परंजळ-वि शुद्ध, सत्य, खरें, प्राजळ,
प्रामाणिक [स प्राजल]

परंजळणें-सकि प्रज्वलित करणें, पाजळणें, पेटविणें 'जैशी
अम परंजळली. ॥ -ऐषो १०. [स प्रज्वलन]

परटवणें-न परिटाकटे धुवाकदास टाकलेला किंवा त्याच्या
बहुन धुवून आलेला कपडा, धुण्याचे किंवा धुतलेले कपडे [परीट]
परटी-वि परटाकडून धुवून आलेला (कपडा)

परटीण-ज्जी १ धोबीण २ एक काळ्या-पाळ्या रंगाचा
पक्षी ह्याची शोपणी नेदमीं हलत असते

परटीस-किवि धोण्याकडे धुण्यासाठीं (कि० घालणें,
देव, टाकणें) परटीहून-किवि धोण्याकडून (धुवून) [परीट]
परड-डी-उक्षी एक सापाची जात हा दोन पुढव लांब,
फार चपळ अपुन विपारी नसतो लहान मूल रुद्ध गिळतो

‘परड सोडचे महाहुळें। शुद्ध नाप सोनसळे।’ -कथा ४.४ ३१
[प्रा परडा=सर्पविशेष]

परडा—पु (ध.) शिपतर, परडी पहा

परडी—ली १ बाजूच्या वाड्याची केलेली मोल पाटी, टोपली; शिपतर; करडी २ (कु) परडीच्या आकारानें बायकांच्या सोप्यातील फूल [१ सा परिधि, का परटे]

परडी—डे—जीन धान्याची कमसे राखवार आणल्यावर धान्य पुकड भरावें म्हणून बोकड पुळें १० चा देखील मिवा पिशाचाला घाबऱ्याचा बळी दवरा पदा

परडूल—न १ (निंदापी) ल्हान परडी, टोपली २ ल्हान परडे, आवार, वाड्ये

परडे—न १ तराजूचे एक परडे, शिंपल्याचा अर्धा भाग, शिंप ‘वाकेल ताजव्याचे भारावाचोनि काय या परडे।’ -मोद्रोण (नवनीत ३२१) २ बसच्याचें टयळें, वाटी ३ लाकडी पळ, धाळा ४ घराच्या माथचें आगण, परए, पराजवळची बाग करण्याकरिता राखिलेली जाणा. [परडी] ० उतरणें, घसणें—१ वजनात बसो भरणें २ (ल.) योग्यता कमी होणें ० जड होणें—चडणें—१ वजनात जड, जास्त भरणें. २ (ल) अनिमान चडणें ० घसणें—योग्यता उतरणें, कमी होणें

परडे—न धारीक रेडीम मिवा जतार गुडालण्याचें यत्र
परण—पु (ताल) एक ताल, समेपासून ठेक्याच्या बोला हून निराळे लावलेले त्याच लढीतील अधिक बोल ‘पडवाज वाव्यास तालाबरोबर परण व तुकडे वाजविता आले पादिकेत’
-(बभेरे) कलावतजातें ३२३

परणान—न (काव्य) वरणें, रम करणें, लम [स परिणयन]
परणणें—उकि वरणें, विवाह करणें, लग्न लावणें ‘परण पावे राक्षसविधी। तें मी सिद्धी जाळ नेदी।’ -एस्वर १२ ६६

परणाळी—ली १ मोरी, पाट, नाला २ (ल) रचना, व्यवस्थेशीर माडणी, टराविक किंवा योग्य मार्ग, परपरा [स प्रणाली, परगेळ-इ पनेल]

परत—ली १ फेड, उलट, परत करणें, दिलेला मोबदला, प्रतिक्रिया, कर्म २ खजीन्यातून परता पाठविलेले सोडें नाणें ३ माघारी वळणें, फिरणें, परतणें ४ पुन्हा काळजी घेणें, लक्ष देणें (किं० करणें) ५ झुथ्सा, समाचार ‘तो आनारी पडला तेव्हा कोणी त्याची परतहि केली नाही’ ६ समासत जाणूचि किंवा फेड या अर्थानें योजतात जसे—परत-जेवण-चौकटी-रतावणी-पाहणी इ० -किवि पुन्हा माघारी, मागे उलट फिरून (वणे, करणें=माघारी देणें) [स प्रति] ० जाणें, येणें—माघारी जाणें, येणें ० घेणें—सासरहून मुलगी विधवा होऊन माहेरी येणें सामा

शब्द— ० सर्जरी—ली पुन्हा केलेला कर्ज ० अहेर—पु अहेर करणाऱ्याचा फेड म्हणून आपला दुसरा अहेर करणें ० कळवी—ली सरकारी रजिन्त्यातून प्रार्थी पाठविलेली रकम, पैसा (बद्दलन पाठविण्यासाठी) ० कूळ—न साटेलोडें, परतवेल, ज्या घरी आपले घरची मुलगी दिली ती जिवत असता त्या घरची मुलगी आपले घरी करण्याचा प्रकार ० गोष्ट—ली उद्घटपणाचें, उलट उत्तर ० सांगणें—उलट गुलट शब्द बोलणें, तोंडासतोंड देणें ० जमा—ली कर्जाक खम परत आली असता ती जमेच्या वाजूस लिहिणें, माडणें ० जबाब-जाब-पु प्रत्युत्तर (किं० देणें, करणें) ० जामीन-जामिनकी—ली आपण ज्यास जामीन राहिलें आहों त्याजकडून जामीन घेण्याचा प्रकार ० जिम्मा—पु जिम्म्याला मोठा जिम्मा पाहणें ० जिम्मेदार—पु परत जामीन पदा ० जिम्मेदारी—पु परत जिम्मेदाराचें काम ० ताप—पु पुन्हा आलेला ताप, उलटलेला ताप ० निशा—ली. ज्याच्यासाठी स्वतः जबाबदारी पत्करावयाची त्याच्याबद्दलची अधिक खातरी करून घेणें ० पंचाईत—ली पंचाईतीनं केलेली फेर चौकटी ० फेंसला—पु (कायदा) फिरून तपासणी करून दिलेला निकाल ० बडुडा—पु बडुडा पदा ० भाडें—न माघारी घेण्याचें, आणण्याचें भाडें ० मांडव—पु रमातील मांडव परतणें ‘परत मांडव परतला।’ -दावि ४१ ० मुकदमा—उ (कायदा) पुन्हा क्व कधीचरता घेतलेला दावा, खटला ० घाघ—पु (ना) मनुष्याचा वापात रूपांतर झालेला वाघ (एक अढाणी लोकसमूह) ० घेल—ली परतडूळ पदा ० घेळ—ली तिसरा प्रहर, दुपार परतल्यावरची वेळ ० वयाज—न कर्जाची फेड करताना आलेल्या जास्त रकमेवरील साधकारानें कुळाला परत केलेलें व्याज ० हामी—पु परत जामीन-जामीनकी पदा ० हुंडी—ली माकारलेली हुंडी परतून—किवि १ परत फिरून, माघारी वळून २ पुन्हा, फिरून (गोष्ट इ० सांगणें) परतून-पडणें—(कर) कि विरुद्ध होणें, उलटून पडणें

परतण—वि (कर) लुगड्याच्या पोतामध्यें चौकटी वाज करण्याकरिता मध्यें पाडारे, हिरवे किंवा दुसऱ्या रंगाचे दोरे, तावू घाळतात, ते काढात न जाता मध्येंच परतून लुगडें विणण्याचा एक प्रकार अशा लुगड्याचा माव चार आणे चड असतो

परतणी—ली या अगवाकून त्या अगावर वळणें, पाळणें, बदलणें, परतण्याची क्रिया [परतणें]

परतणें—उकि १ दुसऱ्या बाजूला अगावर वळणें ‘माकरी झुल्ली म्हणजे परतावी’ २ दिशा किंवा रोख बदलणें, स्थान किंवा जागा बदलणें ३ उलटणें, पाळणें, बदलणें ४ परत करणें, देणें, पाळविणें ‘परती नीर विस। होउनि परते।’ -झा १८ ८०१ ५ एकादा पदार्थ सग्यावर (याईघाईन, अपुरा) भाजणें,

‘पदिने पदाभे सयार करणे इ चोळणे, मितळणे ‘पदित्रा गणो
 दहा। गरिमी परनित्र कप्पुरिका। तरि परिमळाचेया चरतिप्र।
 वान ल्वावि।’ —भाए ३२ —अभि १ मागे फिरणे, बळणे,
 जणे, येणे २ (वर्तुड, मुदत संपून) उलटणे, परत येणे (बघे, रास
 ६०) ‘जेथे आपली जे मुन। एहिशी परिणामे सेन। परतनी बौर
 निर। हाऊनि परत।’ —श १८ ८०१ ३ संपर्ने, निपून आणे
 (दुपार, मध्यरात्र) ४ बदल होणे, फरक पडणे (स्वभाव, वेत,
 मिश्रय यात) ५ माघार पणे, पाठोमागे सरणे, मोडता घेणे इ
 व्याख्यानानंतर लोच गाभग राहणे (माय, दैस ६०) ७ पदिस्त्रा
 स्विनीप्रत जाणे [रा प्रत्ययन] परतनी—म्ही परत विरण्याची
 किया ‘वेडजि बळाची परतनी। प्राणा दरी खोंचणी। भायु
 व्याधी तोडी सकनि। हळु हळु।’ —भाए ५२३ [परतणे]

परत(ता)न—१ नागराच्या एका उलट गुलट फेरीन
जिती जमीन नागराही जाईल त्वरी जमीन दाखल २ जमी
मीवी पने, एक पग, चार पाच विषयांचे लक्ष्यन दोत —आर्न ७
१ ते ४ ३ नागराच्या फेरा ४ जमीन मोठ्यापैच एत परिमाण
[परतोन]

परतभाष—उ (य) अताप सामर्थ्य 'हा तुमज्याच
कृत्याचा परतभाव' [प्रभाव रूप]

परतयण—न १ द्विरागमन, पुनरागमन २ सप्रान्तर नवस्था
मुलीची माहाराष्ट्रन सासरी परत पाठवणी

परत(ना)ळणें, परत(ता)ळा—पारताळणें, पारताळा पदा

परता-ती-त-वि पलीकड्या; लांब्या, दूरचा यांच्या
उलट अरता -किवि १ पलीकडे, दुरुच्या याजून 'द प्रेमालाप
रती दाकी भी यापडे मधेना परती।' -मोडकळ ३१ ३८

—अज (कान्य) पेशा शिवाय 'ह्या परता तो बागला' 'ह्या वेदातापरतें काही। सर्वथा श्रेष्ठ नाही।' —दा ५६ ३७ —अज खेगीज बाबुन शिवाय 'सुद्धे जय की स्वर्ग श्रेष्ठ जमीं लाभ कोण था परता।' —मोहाय्य ३ ३२ 'कर्ता हता पाळिता। मज परता नसेचि।' [स पार] परता—वि श्रेष्ठ

परता—किवि परत, मागें, दूर 'तयनि परतें पाहतां ।'
 -परमा ४३ 'सुद म्दणे म्या वरिली सर परता धरुनि हात
 तोडावा ।' -मोमादि ३६ ३८ 'परता होई चाडाळा ।' [परत
 स प्रति]

परता—अ (वाक्यालङ्कारार्थी) तर मग, बरे तर उदा.
'जा परता', 'म्हणा परता'

परती—स्त्री औदसिन्ध उपरति, विरक्ति [स उपरति]
 परतायाण—पु (गो) लम्पानतर वरामह पात्र माणसात्वे
 पुनरागमन [स प्रति+आवर्तन—आगमन]

परताळणें—अकि (वे) दुखणें उलटणें [परत+आळणें]

परती—श्री (विगद्यम्) लड़ीये सुन ज्यावर गुण्यतात ही
कांडी, नठकांडी, बांसीन (६) [पल] परतीयेकाम—दोन्ही
कांगगांगी दोन व मारीत पातासाळी मळ भत्ता तीन भाटपांनी
काम करणें यामुळे आश्वगाचे रेशीम काढून जात नाही परतून
पडा

परंतु—उभ १ पत्र, द्वि १ पूर्ववाक्याय अंगिकारान् ह्यास
 दोषप्रतिपादनदिरूप विशद वाक्याचा उगव्यास कृत्य्य अनता
 मध्ये याचा प्रयोग होता २ तरी मुद्रा, तरीहि, तथापि, तत्राप
 [स]

परत्र—किवि नाही तर, अन्यत्र —न पर शब्द पडा
[सं]

परत्वे—अथ आुरोपार्ने, मुळे, अनुसरून, ने उदा० 'अधि
का-जानी-पार्ले' काळ-दश-हान-गुण-योग्यता-स्वान-
एतन्-तन्-परत्वे 'धर्मा करून शास्त्राची पूर्ती जोडून हा शब्द
येथी उदा० बालारत्ने वरून=गमयाला, बाळाला अनुसरून

परदेश-शी, परदेशी खुंटा—५. (विणकाम) उभाएँ
पसरलेईं दूत (बहारन) यात जो ताग बहात स्थायी दोरी ज्या
रुपावरन माथ्याच्या वज्याबाजून भागती असते ती एदी,
तागचें मत (बहारण) ज्या भोंवतीं गंडावतात ती धुटी

परनाट्य(द्वि)का—की परिनाटिका पहा

परनिष्ठ—नि ई देवताविषयक गोष्टीत मम अवलंब, परमार्थ
निष्ठ २ सत्यवादी, न्यायानिष्ठ, नि पशुपाती 'राजभीषक
बन्ध्या परनिष्ठ गोष्टी सांगितले' -पद ६६२ ३ ह्मण्ट
रुत 'परनिष्ठ णिहूज पागविये।' -खर ८८५ ४ उपकारी,
दाता [स]

परनिष्ठा—स्त्री १ पारमार्थिकपणा, परमार्थचिंतन २ लोकोपकारधृति लोकादहर्त्तृची कळकळ [स]

परं(रिं)द—उ पक्षी 'पाच परिंदांची शिकार करून आव
राईतून आले'—रा ७१०४ [फा परन्दा]

परपर-रा—किवि कापड फाडणे, शौचाला होणे इत्यादि प्रसर्गां होणाऱ्या आवाजांचे अनुकरण होउन दारदर-रा पहा 'जे मदमत मतगड हगल मदसेकडीन परपर त।' -मोभीष्ट १०.११५ [ध]

परंपरा—श्री १ एकापुढे एक किंवा एका मागे एक वशा
कमाने अनेक सवळ पदावांची मालिका, राग व्यवस्था, क्रम
उदा० धर्मपरंपरा राजपरंपरा 'मनुने आपण अमुद्धिरी। सम
इत्थानुवा उपदेशिली। ऐसी परंपरा विस्तारिली। आस ह गा।'
—शा ४ १८ २ वरापरापयचे ससेपरपय, एका पिढीपासून दुसऱ्या
पिढीकडे या क्रमाने चालत येणे ३ विस्तार 'आता जयाचेनि
सकलें। हे लोकपरपग होय हारपे।' —शा ११ ८२ [स]

० गत-आयात-वि १ परपरेने आलेले, पूर्वापासून सारखे चालत आलेले २ यशादि परपरेने चालत आलेली (वृत्ति, आचार) ० चिटाळ-उ परपरागत स्पर्शजन्य विटाळ, सांस्कारिक अशुद्धता ० संबंध-उ परपरेने जडलेला किंवा मध्यस्थामार्फत जमलेला संबंध ० स्पर्श-उ परपरासयधाचा किंवा अन्य द्वारा झालेला स्पर्श ० परपोरु-जी मापीक जमीन, लागवडीस निवययोगी जमीन 'हीशेवा पडेल घर व नीके । सायक परपोक कळावया ।' -पैमा १ ४५ [तेलगू]

परय-उ १ एक रत्न; चपटा हिरा २ दोन्ही बाजूस सपाट (पैल नसलेला) असा हिर्याचा पातळ तुकडा -जनि (पारिभाषिक शब्द) ८ [हि]

परय-न (कु गो) सण [स पर्व, हि गु. परय]

परवा(भा)ण-न-न (नाविक) शिडाला जोडलेली काठी.

'गावी परवान जाया जाले' -वाङ्मया १ २३६ [हि परवान]

परवाहिरा-किवि परभारा, बाहेरच्याबाहेर, परस्पर 'म्हणुनी त्यजिला परवाहिरा। नव्हे सोयरा निजाचा ।' -एकदश ६ ६३ [पर+बाहेर]

परवळ-न परमेश्वराचे निष्ठाधिक, निराकार असे स्वरूप [स]

परमाण-न १ (ऐतिहासिक) (सख्या, महत्त्व इ० गुळे असलेले) परभू (प्रभू) लोकांचे वैश्वत्व, प्राबल्य २ त्याच्या वैश्वत्वाचे स्थान [परभू]

परभारा-रा-भारी-भारे-ई-किवि १ एखाद्या इसमास वगडून २ ज्याच्याबद्दल आदर, वळकळ दाखविणे योग्य आहे असा विषय, वस्तु किंवा माणूस याची डेलसाड करून 'मला न सांगता त्यास तू परभारा निरोप देऊ नको' ३ जी गोष्ट लक्षात घेणे जल्लर आहे त्याकडे दुर्लक्ष करून ४ परस्पर बाहेरच्या बाहेर 'धर्त जाण्याची त्वरा होली म्हणून तुमची भेट न घेता मी परभारा गेलों' ५ नेहमीच्या परिपाठाव्यतिरिक्त ६ अपत्यस्य रीतीने; अन्य द्वारे 'तुमच्या हातूंचे परभारा परिपत्य घाले' ७ काही प्रयत्न न करता सहज 'प्रतिवर्षी परी खडण्या चाळून येती परभारी' -ऐणे ४०६ (समासात) परभारा-अमळ-खवे-मिळकत शिळक ८ (कु) पाठीमागे परोक्ष [स पर+बहि] १ परभारे-न (जमाखवे) वराती दिलेल्या रकमाच्या तपशीलाचे सधर

परभू-उ एक वाङ्मोहतर हिंदू जात व तींतील व्यक्ति प्रभु हे आपणास चांद्रमेनीय कायस्थ क्षत्रिय म्हणवितात दुसरा पाठारे म्हणून एक भेद आहे परभू हा जुना शब्द अजून अंगीकृत त्या बदल प्रभु असा शब्द रुढ झाला आहे [स प्रभु]

परम-वि १ अत्युत्तम, अत्युच्च, श्रेष्ठ अतिशय चांगला 'ॐ नमो सद्गुरु परम। जयत्रय सद्गुरु पुरुनोत्तम।' -एमा

२८ १ २ मुख्य, प्रमुख परमावधि दर्शविण्यासाठी समासात योजतात जसे-परम-कोर-निंदय-चतुर-किवि पुष्कळ, अति शय, फार [स] ० प्राति-खी, (ज्यो) परमापम, परापम, क्रांतिरुताची वकता ० गति-ती-खी शेवटचे आधयस्थान, सर्वेव 'तू मासी परमगती म्हणुनि विनविता अगा महाबाहो ।'

-मोर्कण ७ १४ ० गुरु-उ १ रक्त च्या गुरुचा गुरु २ श्रेष्ठ गुण ० तत्त्व-न १ अति उच्चतत्त्व २ परब्रह्म, परमेश्वर ० पुरुष-उ १ श्रेष्ठ माणूस २ विष्णु परमेश्वर ० धाम-न मोक्ष 'की

परमधाम प्रकट। सर्वे विद्यांचे मुळ पीठ। शास्त्रज्ञाता वरिष्ठ। अशे पांचे।' -झा १ ३० ० मर्यादा-खी शेवटची स्थिति सीमा,

परमानधि ० चरित्र-वि अत्यंत श्रेष्ठ, उच्च परमेश्वराचे विशेषे पण ० वस्तु-वस्त-न अतिशय उत्तम वस्तु परमेश्वराचे विशेषे पण ० हंस-उ १ सन्यायाचा एक वर्ग, (सामा) सन्यासी

'पत्सहस्ररूपे देऊनि उपदेश ।' -दावि २८९ २ परमेश्वर पर

माणगति-खी अत्युच्च अमरत्वा, जीवब्रह्मैक्यस्थिति, अवस्था

'शुद्धि न घडे परमाणगति।' परमानंद-उ १ अतिशय आनंद

२ परब्रह्म परमेश्वर, ईश्वराचे विशेषण (परम+आनंद) परमान्न-

न १ उत्तम पक्वान 'भक्ष परमान्न पक्वशाका । त्राहण वाविताही

अनेका ।' -गुय ३८ ५९ २ साखा आणि दूध घालून शिजवि

लेला भात (पिडासाठी) परमाप्त-वि अत्यंत प्रिय, लाडका.

'श्रीराम भक्षपमाप्त तयात वाटे।' [परम+आप्त] परमायु-

न दीर्घ आयुष्य परमावधि-उ परममर्यादा पदा परमो

हृष्ट-वि अतिशय उत्तम उच्च पदवीला पोचलेला (परम

गुरूला म्हणतात) परमोन्नति-खी (ज्यो) खल्वस्तिक

कळस, अभ्यादरुतातील बिंदू; वेक्यावरील बिंदु

परमणी-खी (ज्या) पर्वे अर्थ १, २ पदा [स पर्वणी]

परमणी-खी (विणकाम) वैलीवर परलेलीं सुते कुच्यानें

साफ करण्याची क्रिया याच्यानंतर पाजणी सादणी, पोपती

(पळी) ह्या क्रिया करतात

परमळ परमळणे-परिमळ-जे पदा [स परिमळ] पर

मळिक-वि (गो) सुरासिक

परमा-मै-पुन प्रगेह गर्मी, पाठुरोग, शिश्नद्वारा पू वाहणे

[स प्रगेह]

परमाई-खी (श्रेष्ठमाता) वीरमाता 'जोंवर तोंवर शूर

त्वाच्या मोठी । जव परमाईचा पुत्र दृष्टीं देखिला नाही ।' -जुमा

३२३८ [पर+श्रेष्ठ+माता]

परमाटीव-वि चांगला टाकीने घडलेला, हुम-यादा गुळ

गुदीत साफ करेला (दगड) [पर+माटीव]

परमाण-न शिडाला जोडलेली काठी परमाण पहा

परमाण(न)गी-खी (जप) परवानगी पहा

परमाणु—३ (अणुपेक्षा सूक्ष्म) पृथ्वी, जल, तेज, वायु याचा कवळ सूक्ष्म अंश (याहून पुढे सूक्ष्मतेची कल्पना रहात नाही), अतिसूक्ष्म कण; अविभाज्य स्थितीतील पदार्थ उन्हाच्या कवडाशात दिसणाऱ्या एका प्रसरेणूचा सहावा भाग कित्येक इ. 'अॅटम' याला तर कित्येक 'मोलेक्यूल' याला हा प्रतिशब्द म्हणून वापरतात [स परम+अणु] • वाद—३ परमाणुपातून जग बनलें आहे अने मत

परमातमा—वि पराश्रय, दुसऱ्यावर आश्रयून राहणारा [परमार्थ+मात्रा]

परमात्मा—३ १ विभावा आत्मा सर्वत्र आत्मा, जम कचलक, सर्वव्यापी, सर्वसाक्षी परमेश्वर २ सर्व वस्तूना आधार भूत असलेले परमत्र ३ शुद्धात्मा ' (आणि सोच आत्मा) या प्राकृत म्हणजे प्रकृतीच्या किंवा द्वाच्या गुणापातून मुक्त झाला म्हणजे त्यास परमात्मा म्हणतात ' -गीत ११७ याच्या उलट जीवात्मा जीवात्मा पदा [स परम+आत्मा]

परमात्म—३ (ज्यो) वक्ष्यात ४ कातिवृत्त यांमधील अक्षर, परात्म [स परम+अपम]

परमार—३ १ घातूचा उच्छेद करणारा २ मालव्यातील एक जुने राजघराणे पवार हे आठनाव यापातून निघाते [स]

परमार्थ—३ १ ईश्वरसाधनरूप पुरुषार्थ, मोक्ष, संप्रति २ प्रज्ञान 'ऐसी जमीं सुरस कथा। जे जन्ममृति परमार्थी मुनि सांग नृपनाथा। जन्मजया।' -झा १४८ ३ केवल सत्य, सत्यास याच्या उलट माया, असत्य 'कवि कैवल्यप्रसंगी मुखा पेक्षा चंद्रास केवल तुच्छ करतात परत परमार्थ पाहता मुखे ते मुख बचत हो बच' -कवि सद्देवमार्थी, परमार्थ जेठे -परमार्थ-ज्ञान-गाव-औषध म्हणू प्रपंचाला घन परमार्थाळा वैराग्य पर-

परमार्थ—कवि सत्यत खऱ्या दृष्टीने, प्रामाणिकपणे (भाषण, वर्तन) • वृद्धि-जी-परमार्थाची आसक्ति, इच्छा -वि परमार्थाची बुद्धि असलेला • प्राप्ति-जी ब्रह्मप्राप्ति, मोक्ष • बुद्धि-जी १ कवचादि रहित भावधरूप बुद्धि (व्यापक) सत्य, पावित्र्य, अकृमिता अहेतुकता इ. बहूत्र योज्यतात २ देवी प्रेम शुद्ध पवित्र भक्ति आत्म्याचा परमार्थाकडे ओढा • शिक्षा-जी धर्माकरिता धार्मिक विचाराने मागिलेली शिक्षा • साधन न १ परमार्थ मिळविणे, प्राप्त करून घेणे २ परमार्थ मिळविण्याचा उपाय साधन **परमार्थी**-वि १ श्रवणपेक्षा ईश्वरसाधनरूप भागाकडे जास्त लक्ष लावणारा ब्रह्मप्राप्तिसाठी श्रवणारा २ भावार्थी कळकळीचा प्रामाणिक निष्कप

परमीत—जीन १ मोजमाप, प्रमाण, परिमाण २ मर्यादा, सीमा [स परिमिति]

परमुत्प—वि प्रमुख 'निया वासुणी परमुत्प सवळा। जाण मागे रूप।' -भाए ६९८ [स प्रमुख]

परमेटा—३ कापडातील एक प्रकार [१ इ]

परमेश्वर—३ १ पद्मप्र, परमात्मा, जगदीश्वर, सर्वव्यापी, शक्तिमान ईश्वर २ शक्कर किंवा विष्णु [स परम+ईश्वर]

परमेश्वरी—जी (मशिष्ट) वचनचित्री, रोखा (१) प्रोमी-सरी नोट [इ प्रोमिसरी अप]

परमेष्टी—३ ब्रह्मदेव 'द्विजदेव आरमूनी येद। परमेष्टि-देवपथ। स्वर्गमुख देहसमस्त। भोगवी निजित पुण्याभिमान।' -एमा २० ५०० [स]

परमोणु—३ परमाणु 'परमोणु चिच मुमिके।' -भाए २१०

परयेळ—न परळ पहा

परव(चा)चा-चजा—३ १ तोंडाने म्हटलेली उजळणी, शुद्धाक्षराचा पाठ (साजसकाळचा) (किं म्हणणे, वाचणे) २ आपल्या कर्मांची रक्क्या, कर्मबद्धानी पगमुती, सांसारिक गोष्टींचा पातळाळ (किं सांगणे, लावणे, लागणे) [पर+उल्ह+वाचणे]

परवेटा-वंट—३ (बायडी) साडी नेसण्याचा एक प्रकार, म्हणून मुलीस साडीचा पदर न काढता निव्या साडीच्या पदरा-पथेत बाहून ती साडी परतमेच कर्मेसोबती आवळणे, लुगट्याचा पदर न काढणे या नेमण्यात पुढे वरवटपाच्या आकाराचा आढवा लावोडा भाग (केळे) दिसून येतो (किं काढणे, नेसणे) 'बकुडी वग्याच्या परवटी। मुचाकडे सळकटी।' -मुसता १४ ६२ -वता ६८ • करीण-करी, परवटी-जी वरवटपाची साडी नेसणारी, पाच ते दहा वर्षांची मुलगी दहा वर्षांची मुली झाली म्हणजे तिला पदर देतात तन्हा तिला पदरवर-करीण म्हणतात

परवेटा—३ वरवटा -शर

परवड-वडी—जी १ खाद्यदार्थांचे अनेक प्रकार, पकाव पन्थाकार पदा २ तडा, रीत, पदत चाल, दम (बसलकारिक, तडेवाईक), विशिष्ट प्रकार 'हा पोर परवडीने जेवतो' ३ अन्यव रियतण्याचा, दुर्दैवाचा प्रकार-तन्हा-रीत 'मी माझे घरी नज्दते म्हणून मागे सयाराची परवड झाली' ४ (सामा) द्राव दगदग ५ अन्यवस्था, गोंधळ, चादल 'साक्ष्य पावता परवडी। कन्या जन्म मादिली।' -सुआदि २२७ ६ यथातुक्रम मार्गे-रीत 'परवडीने पाणी भरवते, विहीर एकच आहे' • व्यवस्था, वासलात लाकड्याकरिता घटलेली वस्तु ८ (कों) घर, राग, ओळ (दगदग, विज याचा) 'शहर परवडीने हो भित तयार होईल' ९ (ऊ) पल्लवा, उजळणी (किं साचणे) १० रक्क्या चन्हाट कटाळाणी हळीकत (किं सांगणे, लावणे, मावणे) ११ दुर्दैव १२ आवड, आनंद 'गोडीसहित रस निवडी। जाण परवडी तेच येथी।' -रयो ७४६ १३ (कर) सार्वजनिक, जातिविशिष्ट वचन १४ सुकाळ, समृद्धि [स परिपाटी] परवडी

करणे—नाना तऱ्हेने घाला; देणे. परखडीचे काम—न. पाळी-पाळीने, आळीपाळीने करावयाचे काम.

परघट्टणे—अकि. पुरवणे; कायदेशीर होणे; पटणे; पंढरीस येणे. 'तुला परवढेल तर घे.' (हा शब्द प्रथम मुंबईकडे रूढ असे).

परघणी—स्त्री. (विणकाम) परमणी पहा.

परघणे—अकि. (गो.) वण्टणे; कुंघणे. [सं. परिवेदन]

परघणी—स्त्री. (गो.) वण्टणे; कुंघणे.

परघत—उ. (वृण.) देवपेव; व्यापारी देणे-पेणे-पंदा-उद्योग. -किवि. साटी; करिता; मुळे. [सं. परिवेदन] •संवंधी-किवि. देवेष्वीविपयी; धंद्याच्यासंबंधी आत्मकार्या परघत-स्वतः च्या व्यापार-धंद्यासंबंधी.

परघन—उ. पंवेत (वायदपत्रात) कामाचा, व्यापारधंद्याचा बोजा, डोंगर. [पंवेत]

परघता—उ. परवचा पहा. (किं० वाचणे)

परवर—स्त्री. एक फळभाजीचा बेल व तिचे फळ. ही बेल काहीही तोंडलीसारखी असते. फळाची भाजी पय्यकर असते. [हि.]

परवर—वि पोरनिदा; वालनकटा. 'गरीब परवर=परिवाचा पोनिदा. 'बकर परवर हत्तीवर दौळतराव सिदा.' -ऐपे १४४. [फा परवर] •दिगार-उ. आग्रपदाता परमेश्वर. [फा.]

परवर—उ. १ घराची जमीन, सुई २ (ल) खळपातील रास काढून घेतल्यानंतर राहिलेले धान्य. ह्यावर मढारुचा हक्क असतो. ३ तलाव किंवा विहीर याच्या भोंवतणी दगडाचा किंवा भातीचा बांधलेला बाय किंवा पाळ ४ (वाघकाम) जमीनीतील प्रायाचा सपाटीचा भाग. यावर दुसरा नवा घर सुरू होतो पर-घारास आणणे-येणे-एखादी गोष्ट उघडकीस आणणे, येणे, तिचा हुल्लेकिक करणे, होणे. ५

परवस, परवरीस, परवरदी, परवरुती—स्त्री. पोपण, परामर्ष, आश्रय, सामाळ; संगीपन; पोपण, सामाळ केलेली स्थिति 'आवादीने नैल रयतेरा सादर आहेत त्या वमोजिव पाडून रयत परवस करावयासी आनीलास आझा केरी राहिजे' -नाटकाचा १.२०४. [तुल० सं परामर्ष, फा परवरिदा]

पर(परि)वस—उ (महाउ) स्वर्ण; भक्ता 'दातपरिवसेया नेणिजे आपेर.' -आए ३४३

परवा—उ पाण्याचा पाद.

परवा, पर्या—स्त्री १ आदर, कठकळ, पिरीर; आस्था; महत्त्व, किंमत. (किं० करणे, वाढणे) 'हे जेन्ना मागेचे पैकत शुंग होतात तेन्ना राजाचीहि परवा वाळगीत नाहीत' रत्नाळजी, पिता; घोर. (किं० वाढणे). 'हे काम तुमचें मला पावले तुम्ही परवा वाळवू नये.' [फा. पर्या], रत्नाळजी, पिता ५६

परवां, परव्हां—नस्त्री. मागचा किंवा पुढचा दिवस, बोदा फळ मागील; पुढील अर्थ काळ. 'हे पोर परवाचे पण फार बोलेंत.' -किवि. काळच्या मागच्या किंवा उद्याच्या पुढच्या दिवशी. [सं. परवस, परवः परन्वासर]

परवान(ण)गी—स्त्री. १ हुकूम; अनुज्ञा; आज्ञा (काही कार्य करण्याविषयी मागून घेतलेली). २ सुटी; सुटका; मोकळीक. [फा पर्वनीगी] •चिठी—स्त्री. परवाना; आज्ञा असल्याची रत्नेची चिठी-दाखला. •घरदार—उ. मालकाला कोणी वाहेरचा आला गेल्याची नवी देणारा व आंत जाण्याची परवानगी आणणारा नोकर. [परवानगी+घरदार] •रसवानगी-रसानगी-स्त्री. (सामा) आज्ञा; परवानगी. [परवानगी द्वि.]

परवाना—उ १ हुकूम; परवानगी, पास, दाखला; अधिकार-पत्र २ सनद, दिक्कामोतव असलेले अधिकारपत्र ३ (बायको) नाते, एखादी माहिती बगैरसंबंधी कपा, हकीकत. (किं० गाणे; सांगणे) [फा. परवाना]

परवार—किवि. (राजा) गाय, म्हैस इ० फळण्याच्या दिवसात न फळता (रहाणे). (किं० जाणे). अमराठ पहा.

परवारी—उ गावच्या मदारनोकर; जागल्या; वेस राखणारा; निरोप्या, वाटाढा, विगारी इ०ची कामे याला नराची लगतात. परवारी हे नाव पेठ या अस्तृष्टय मोचाला सहज, सौम्यपणे बोलवयाचे शाण्यासच वापरतात. एरवीं रागात पेठ किंवा मदार असे संबोधितात 'याखेरीज २ शिपायी १ मोजणा परवारी एकूण ३.' -नाटकाचा १.२०५.

परवेशी—स्त्री—स्त्री. परवरीस पहा.

परव्हा—उ मूल तान्हे असता आई गरोदर राहिल्यास तिचे दूध प्यायल्याने मुलास एक रोग (मुखवशी) होतो तो. [१ पर=दुसरे मूल=बदल=वाढणे]

परव्हाण—न—न. गाडी, पोडा इ० वाहन. जसे—गाडीचे—पोड्याचे—गाड्याचे परव्हाण. [सं परन्वाहन]

परशु—श—उ कुन्हाड; फल [सं. परशु] •राम—उ एक परमेश्वराचा अंशात्मक व प्रख्यात वीर. तीन रामापैकी पहिला राम व दशावतारातील सहावा अवतार याने एकवीस वेळा धृष्टी निक्षिप्य केली. परशुरामक्षेत्र—न. कोंकण, उघोरेस विमल-निर्मल, पुर्वेव सध्यादि, दक्षिणेस गोकर्ण व पश्चिमेस समुद्र या चतुःसीमंतील अश्वेक्ष परशुरामाने हा कोंकण प्रांत वसविला.

परस—उष हून; कल; पेसा (प्र) परीस पहा.

परस—उष (मोजमाप) पुरव, माणसाची रंची, (प्र) पुरव पहा [स पुरव]

परस—रुई—न. पायाची मागील बाजू, अंगण, खुली जागा. परदे अर्थ ४ पहा. [सं. पार्श्व] परसांतील भाजी—(परसातील

भाजी हवी त्यावेळीं काळांत येते यावरून (२) सहज आत्ममात्र होणारे काम पदा, उद्योग इ०, सहज धाप ठेवता येणारा, जिवता येणारा माणूस शत्रु (मुष्टता दर्शवितांना वापरतात) 'दार, दुःखाजा-नष्ट घराचा मागील दरवाजा 'घांभी निबाई परम दरवाजा लाविला.'-ऐणो ६९ परसराड-कडे-डेस-नभी सौच शौचास जाणे माणें मलाची बाहेर अधानदाराकडे गति (मला परसाकडे लागले नेहट्या -किति शौचास, मरिखगार्थे (कि० जाणें बसणें)

परमणें—उक्ति १ (काव्य) ऐशणें, परिसणें २ (गो) प्रथम जणें (प्र) परिसणें पदा

परम—न (वे) उल्लेख

परमणें—कि (च) परतणे परत येणे वळविणे, उल्लेख

परम—कि (त्रि) धावें पल्लव पाउने [स परिवर्ण]

पर(रा)पणें—अकि (व) अ। शून हात फिरविणे मुलाला पळून जरा पलासते [न परि+ष्ट-मर परिवर्ण]

परसरिणें—अकि उल्लेखेन पाहो पाहून निवा तूप चोपडून मडक्याचा सकिउपणा घालवून ते पडें करणें निव वणे पदा

परसा—उ (कों) शेकीगे, आगरी, चुनीखरीज इतर भूमीवर पेटविलेला अग्नि [परस]

परसाई—न (ठाणे कों) जुन्या काळचे सरकारी अधिकारी बरदासत ठेवण्याबद्दले एक राजकीय इतर [परसणें]

परसाड—उ (व) परकर

परसुंदा—उ (चामारी पदा) ओढा शिवून उरलेला दोऱ्याचा तुकडा

परस्पर—नि एकमेक एकमेकांचा-पहिल्याचा दुसऱ्याशी जो संबंध तोच दुसऱ्याचा पहिल्याशी असा असणारा, समान गोष्टी करणारे उभयता ते अन्योन्य 'याचे परस्पर लागले आहे' 'पर

स्पराने परस्परच्या तोंडांत मारिगी' [स] परस्पर-रा-न-किवि १ एकमेकांस, मित्र २ परामार, बाहेरच्या बाहेर परस्पर समर्थ्यामी-बाहेरच्या बाहेर परभारे स्वतःचा काहीं एक संबंध न येऊ द्या एखादी गोष्ट करणे कामाची परमारी बाबलात लावणे

परसंमपद—न (व्या) कर्तरी प्रयोग ससृष्ट घातू ज्या दोन प्रयोगात चालवितात त्यातील एक (दुसरा आत्मनंपद) दुसऱ्यास उद्देशून केलेली क्रिया [स]

परळ—उ मातीचे उबळ पात्र, पातळ पाळी गरीब लोक यांत जेवतात यावर भाकरीहि माजता येते [आ परिवर्ण]

परळी—अी लहान परळ

परळ—उ एक साख

परळी धैजनाथ—उ बारा ज्योतिर्लिंगांपैकी एक हे देहा बाद सत्पानांत परळी गांवीं आहे

परशुवंत—नि (अशिष्ट) परीक्षावन परीक्षा करणारा

परा—अी वाचेच्या चार अवस्थांपैकी पहिली नाभिस्थान स्थित निर्विकल्प आठवरूप अनुविष्ट वाचेंतील पहिली वाचा

वाचाचे पहिले स्वरूप 'नाभीपसुन उन्नेपवृत्ती' तत्ति परा जाणिते धाटी।' -दा १०८१, -ह २० १२७ परयंती मध्यमा वैखरी

पदा [स] परा-अीवि अथ परादिव्याचा-अीभव परा, पदगति, मध्यमा आणि वैखरी या चार वाचा, सर्व अवस्थांतील निवा कोणत्याहि अवस्थेंतील वाचा, वाणी 'परादिवाचा

कुरित जे। निज तयें निमबाळा।' (व्यापक) वाचा, वाणी परामर्श-अी अथ अकि 'परामर्श हे शुद्ध दुष्टी

जाणा। मुकांभुणे ऐमेक कों यावें या जना वा।' -तुगा १११

पराई—अी १ मानवी आकृष्याच दान माग, तारुण्य आणि वास्तव्य प्रवर्त, चरतें आणि उतरतें वय 'चरतो पराई

आज उतरतो पराई लागी' २ ज्वरी 'निरागी आपली समस्तमान ऐन पराई हा। कडून शोभावी परंणावर सौख्य सराई

हो। -प्रला १५२ [स पराई]

पराई—अी परकपणा, दुखा भाव परपदा [स पर=परका]

पराकाष्टा—अी परमावधि, अतिशयपणाची शेवटची हद्द मर्यादा दशा हा शब्द काढल्यादि प्रकारची अतिशयितता, विशेषत

क्रियेच्या आवकासह दाखवितो 'पावसाची पराकाष्टा झाली' 'पारवानें पराकाष्टा केली' 'पराकाष्टेची लडाई, पराकाष्टेचा बोल

णारा-बालणारा-बाणारा इ० -किवि परमावधीन, अतिशयपणें 'यदा पराकाष्टा स्वस्ताई झाली' [स परा=वर्तून दौक-पराकाष्टा=

सीमा, शर्यतीच्या शेवटी मर्यादादर्शक पुरलेले लांकूड खाव]

पराहृत—नि (प्र शाहत) स्वाभाविक, नैसर्गिक, मेह मीपा, साधारण 'तैसीच मारसी वचनें। पराहृतें।' -दा १६१२

'आह तेसा नोव्ह ऐसा हा अनत। नय पराहृत झणो यासि।' -तुगा [स शाहत अप]

पराक्रम—उ १ शक्ति बळ धामर्थ्य २ बहादुरी शौर्य, बळाचे कार्य [स] ० कर्म-दाखविणें-जयात हटवें करणें, शौर्य गात्रविणें पराक्रमी-नि पराक्रम करणारा, सूर। वीर सामर्थ्यवान

पराक्रांत—नि वित जिंकलेला, कावीज हस्तगत केलेला, पादाकत [स पर=क्रांत]

पराग—उ कुलातील राज कण, शारीक चूर्ण शुद्धा 'परा गाची पोटाळी। घालावी मकरद जली।' -शिष्ट १९७ 'पराग ही साद तयात राहती।' -र ८ [स]

परागदा—नि १ भटक्या दुईसा प्राप्त झाल्यामुळे घरा बाहेर भटक्य फिरणारा, परदार बतन इ० पोहून वशातीत ठेवलेला, जेवल्याची 'आपण समस्त गावकरी यास साक्ष ठेऊन परागदा

जाणें आहे. '—वाङ्मया २.२१७. 'आम्ही दहा वर्षे परागंदा होतो म्हणून वतनाचा भोगवटा आम्हांकडे नवता. ' १ पर सोडून बाहेर गेल्या; फारी. (कि० होणे; असणे). २ अस्ताव्यस्त; विवृष्टले; विवरीणे. [फा. तुल० सं. परागत] ० जमीन—खी. परागंदा झालेल्या माणसाची जमीन. हीवत्या त्याचा हक्क पुढाऱ्याला असतो.

पराङ्मुख—वि. १ तोंड, पाठ फिरविलेला; मागे फिरलेला. २ एखाद्या विषयाची, कार्याची वाट सोडलेला; त्याला विन्मुख झालेला. [सं.]

पराचा लाखोटा—उ १ ज्या लखोट्यास पीत रौंचलेले असते तो. ह्याचा अर्थ जलदीने पोंचवावयाचे पत्र असा होतो. लखोटा नेणारा महार हें पीस पाहून पत्र स्वकर पोंचवें करावयाचे आहे असे समजतो. २ (ल) तातडीचे पत्र [पर=पीस+लखोटा]

परांची—खी (बाधकाम) माळा; पडाव; पालख; माचोळी इत्यादींचे काम करतांना गवंडी, सुमार इ० लांकडांचा घडवंची-प्रमाणे उपयोग व्हावा म्हणून जो माळा करतात ती.

परांची गाडी—उशी—पर (पल) हा शब्द पहा.

पराजय—उ पराभव. पाडाव; मोड; अपजय; अपकर्ष (बाद, युद्ध इ० कामांत झालेला). [सि] **पराजित**—वि. पराजय झालेला; पराभूत [स]

पराजल—लठ—वि छुद्र; प्रामाणिक; खरा. (प्र) प्रांजल पहा [स प्रांजल]

पराडा-डा-डा—उ रोटीचा एक प्रकार; सव्यावर तुपांत तळलेली मपिटाची घडीची लहान पोळी हिला चिरोट्याप्रमाणे पापुरे भयतात. [दि. पराडा]

परा (हा)टी—खी १ (खा व) कापसाचे झाड २ कापूस काढण्यानंतर राहिलेले कापसाच्या झाडाचे कांड पट्टाटी पडा.

पराडे—वि (गो) सुट्ट

पराड—न शंभर याडांचे अंतर 'ही नभा एक पराड आहे'

पराड—डी—खी परततीनी राम

परा—खी १ बैसाख टोंक्याची अणी ० टोंकणी. अर २ (ल) नेट; जोर [स प्रवयण]

पराण्ड—ण—न सुसींदयासून सडा मडा घटकांचा एक अशा पाच भागांपैकी तिसरा भाग अपराण्ड पटा टिकवाचे पत्र भाग सुसींदयाप्रमाणे—प्रातः, मेषद पूर्वार्द्ध पराण्ड व सायंकाळ सं.]

पराण—खी ताटाच्या आकाराचे धातूचे मोठे पत्र; मोठी पितळी. [दि. का.]

पराणर—वि अत्यंत श्रेष्ठ उच्च (ईश्वर). 'हरी साक्षा त्पराणर' जो सकळ प्रमाणां अपोचर. —अ. ११. [महानु

दीप-देवता समूहांत परजी माया तिचे सासावडी जो पर तो पटलपट]

परागमा—उ. परा वाचेच्या पलीकडील आत्मा; अन्त्युच्च आत्मा. शिव, शिवात्मा पहा. 'नित्य तो परात्मा। अनित्य तो अनात्मा।' [सं. पर+मात्मा]

पराधीन—वि. परत्वाधीन; परतंत्र; दुसऱ्यावर अवलंबिलेला. [सं. पर+अधीन] म्ह० पराधीन जिणे पुस्तकी विद्या.

पराभ्र—न. १ दुसऱ्याचे भ्रम, जेवण. २ दुसऱ्याच्या येथे भोजन, जेवणे. 'आज पराभ्र झाले त्यामुळे पध्याचा विचार राहिला नाही.' ३ घराबाहेर जेवण. [सं. पर+भ्र] म्ह० पराभ्र ग्रंथसंस्कृत. ० पुष्ट-वि दुसऱ्याच्या येथील, फुकटचे खाऊन लड वनेलेला. ० रुचि-वि. पराभ्राची आवड असणारा; पराभ्र-भोजी. पराभ्ररुचि पहा. [पर+भ्र+रुचि]

पराम—उ (ज्यो.) परमकाति पहा. [सं.]

परपर—रां—किवि परपर-रां पहा. [ध्व.]

परापवाद—उ परनिंदा; दुसऱ्याची कुचेष्टा 'न देखे माणुसे केले. परापवाद स्वये गोले.' —एभा २१.२५४. [सं. पर+अपवाद]

पराष—खी (क्र.) सणाच्या दिवशी आश्रितांचा वाघवायी नारळ बाहेरची देणगी. 'ओमंताच्या घरी गणेशचतुर्थी व शिवमा या सणांत लोकांस पराष देतात.' [दि. परष=सण; सं पर्व]

परामध—उ पराजय पडा [सं परा+भू] **परामविणे**—उकि पराजय करणे, होणे, हरणे. 'ईतें अवलंबितां डोळा। परा-भवती अस्किळे।' —मुआदि १३.५४. **परामभवया**—वि. परामभ करणारा 'बलादण शत्रु परामभव्ये.' —ऐपी २१९. **परामृत**—वि पराजित जिंकलेला.

पराभणी—खी (विणकाम) पराभणी पहा.

परामरी—उ १ विचारयूस; समाचार (गरीब लोकांच्या सुखदुखाचा, आश्रयाच्या प्रकृतीचा, पाहुण्यांच्या मेजवानीचा वगैरे) (कि० घेणे, करणे) २ (ल) मदत करणे; विपत्ति दूर करणे (स्वकीय गोरगरीब यांनी) ३ (प्रक्षोभ) नियम लागू व्हाव्याच्या उदाहरणाची जाणीव. अनुभवाने रत्नाची सत्याची झालेली जाणीव एखादी विवक्षित वृत्ति किंवा परिणाम पाहिल्या मुळे त्यापासून काढलेला सर्वमाधारण निष्कर्ष. ४ जाणवणे; पटणे; कळवळा. [सं] **परामर्य** **परा मर्य**—डा-परामरी अर्थ १ पडा. नान परीने परामर्य. करिता न मानी उबगलेला. —दावि २७१. **परामरी**—रां—वि परामरी घेणारा.

पराय प्राय—ण. (गो) मोठीवा धडा. (कि० करणे). पोठे जेवा]

परायण—वि १ अनुसरणारा; चिकटून राहणारा; आसक्त; तशीन 'या मनोःस्थि ईश्वरपरायण झाल्या.' २ बाहिलेनी; योग्य.

जागती, नेमून दिव्त्री 'ही विहीर ब्राह्मणपरायण आहे' ३ सज्ज निगडित ज्ञानपरायणशास्त्र '४ तत्पर, सिद्ध, उत्सुक 'श्रण-श्रण-परायण जिणे निरपप्रामिणी पळता।' - मोहिराट ४८० [म]

पराया-य—वि १ ति श्हाईत, परका, परस्य २ दुसऱ्याचा [स परकीय, प्रा पराय, दि] इहू आपली गाय परायाचा वल खाय=दुसऱ्याच्या भ्रमाचा कायदा आपल्याला मिळजे
० धन-न-दुसऱ्याची संपत्ति इहू परायधन परळ्हीनारायण=दुसऱ्याच्या पैशावर उदार **पराया गांढीचा पळिता-य** तोडपाची किंवा रंजेकीची वेढूक (तलवार, भाला इ० प्रमाणे स्वयंत्र नमुन पेटण्यासाठी तोडण्यावर अवलंबून असणारी)

परायी—की मानवी आयुष्याचे दोन भाग, सारण्य आणि बांधक्य प्रत्येकी पराई पहा

पराय—३ दुसऱ्याची मालमत्ता, संपत्ति, पदा, उद्दिष्ट इ० 'स्वाधेपराई पहावा' - किंवि दुसऱ्याकरिता [स] ० शूर-वि १ दुसऱ्याचे काम करण्यास तत्पर, सावैज्ञानिक हितासमर्पी कळकळ बाळगणारा २ दुसऱ्याने स्वाधेत्याम करावा असे सांगणारा पण स्वतः मात्र पैसा न खर्चणारा, पतोपदेशपठित ३ दुसऱ्याच्या वस्तूचा कायदा वेगार, दुसऱ्याचे लबाबणारा [स]

पराय—न १ उतराये २ एकाच्या आकरणावर उतरावून इतकी सख्या ३ ब्रह्मदेवाचे अर्थ आयुष्य [स]

परावर्त, परावर्तन—३न १ परावृत्त होणे, मागे फिरणे, वळणे, पतणे २ उलटविणे, रद्द करणे (शिक्षा) ३ (शाप) परत जाणे, उलटणे (इ) रिफ्लेक्शन ४ शुद्धि मूळ पदाला परत येणे 'पतितपरावर्तन' [स] **परावर्तक-य** (शाप) परावर्तन करणारे (मिग इ०) (इ) रिफ्लेक्टर **परावर्त्य** व्यवहार-३ (कायदा) १ अपील, दाद २ निडाल विरविणे परावर्त अर्थ २ पहा.

परावृत्त—न (व) वधान [स उपानह २ पर+वहन]

पराया—३ १ दुसरा, तिन्हाईत (भाष्य), परका पहा 'आपली धरुनिया दुरी। परायासी करी मीत्री।' - दा २ १. १४ २ वेगळी, नवीन (वस्तु) 'धरुन परावी आस। त्रेल साडी सावकास।' - दा २ १ १० [स परकीय, प्रा पराय]

परावृत्त—वि १ परावृत्त पहा २ उलटलेले उलटविलेले ३ परत दिलेले, केलेले [स] **परावृत्ति**—की १ माघारी वळणे, परत येण्याची अवस्था २ उलटणे, बदलणे, फिरविणे ३ परत येणे, मिळणे (पैसा, संपत्ति)

पराशय पुत्र—३, (कायदा) खेळीपासून झालेला पुत्र [स]

पराश्रम—३ परकीयाचा प्रवेश 'नवाबास आपल्या स्थळा मध्ये पराश्रम होऊ न देणे' - शाह १.११ [स पर+आश्रय]

परास—३न (क) पथा, परस, परीस पहा

परास्कंध—३ अविमडळापासून सप्तद्विपावेतों ज्याची मर्यादा आहे अशा सप्तस्कंधांनील सहावा स्कंध हे सप्तस्कंध म्हणजे अवाकथ, गवस्कंध, उद्धस्कंध, सहस्कंध, विवस्कंध, परास्कंध व परिवाहस्कंध हे होत - दहो. [स']

परास्त—वि मागे परतविलेला, सारलेला, दूर केलेला, 'रहणे आम्ही सर्वहि होवनि धवलशशम्परास्त रणी।' - मोमीप ११ १३० [स]

पराहस—वि दुसऱ्याने पराभव केलेला, मार दिलेला, पराभूत, जिंकलेला (अक्षरशः व स्थणेते) [स पर+हस]

पराही—की पराई पहा.

पराहण—पराहण पहा

पराळ—न (क) भाताचे काष्ठ भाःयाण, 'पेठा [म. पला]

पराळ—३ परळ अर्थ १ पहा

परि—३न (काव्य) परतु पण 'स्पष्ट दुडालें होतों, या गेलें क्षण मीं परि भवाते।' - मोळु ६ ११.

परि—की प्रकार, तन्हा 'असो हे तैमी परि जाली। श्री कादियुर देखितेआ।' - द ११

परि—एक ससृष्ट वपसणे, प्रत्यय हा धातु आणि धातु-साहित नामे यना लागते याचे बाई अर्थ—१ जिऊदे तिकडे, समोबार, चढवे 'परित' 'परित्वा' परिभ्रमण' २ आणखी, खेरीव 'परिपाक' 'परिपाठ' ३ विरुद्ध, उलट 'परिचिन्त' ४ अतिशय फार 'परिशुद्ध' ५ परिपूर्ण 'परिपक्व' इ०

परिअवसान—न (पर्यवसान सुक्रीचे रूप) क्षति, सामर्थ्य, धीर (कि० खर्चणे, झुजणे, जाणे, कचकणे, कचरणे) [स पर्यवसान अप]

परिआ-या—३ होमा, परिया पहा 'गोपी परिअे देती।' - दाव ६४ [तुल० का परि=हलणे, पुढे जाणे]

परिआळोच—की पर्यालोचन [स पर्यालोच अप]

परिकर—३ १ कमरेमोंवताली गुहाळावयांचे एक वज्र 'ध्यान पाहता भगवीं बळें परिकर लगेटी।' - दत्तपदे ३८ परकर पहा २ विस्तार, प्रपचाचा पत्तारा 'टाकूनि एक घर। हुजे गृहात जातावर। खाईं मेळनि परिकर। त्या मरीचा ने जया।' - यथादी २ ११३० ३ अगण, मोंवतालची जागा, परस कापा उठ [स]

परिकर—३ (काव्य) १ रीत, पद्धत चाल तन्हा २ आत प्रकार 'ऐसे सताचे बोल परिकर। ऐकोनि परमानंदे श्रीधर।' - वि चांगळे श्रुदर मयुर 'सुको सांडून परिकरें। का पदती थापावी खापें।' - रावि २४ १९३ (पाठभेद) [स प्रकार]

परिकर, परिकरांकुर—३ (साहित्य) जेथे विशेष्य सामि प्राय आंहे तें 'हा अलंकार' होतो. 'उदा० 'कंसातें भीष्माखुन देती अचलेति शस्त्र संपर्त'।'—मोभीष्म ३.३०

परिकरणे—उक्ति, नेमून देणे; नियोजिणे; 'अये परिकरोनि प्रमाण। अत्रिनंदन पै गेला।'—नव २.५५ [सं. परि+कृ]

परिकर्म—न १ प्रांरीची, आधुनिक काम. २ (अंकगणित) एक प्राथमिक सूक्ष्म नियम. हे आठ आहेत [सं. परिकर्माष्टक—न. (अंकगणित) प्राथमिक, सूक्ष्म आठ नियम—वेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार, वर्ग, वर्गमूळ, घन आणि घनमूळ.

परिक्रम, परिक्रमण—घुन. १ प्रदक्षिणा. २ मोठेने फिरणे; भटकणे. [सं. परि+कम्]

परिखा—छी. विज्ञा, राजवाडा इ० च्या भोंवतालच्या खेदक; घर. 'परिखा करता मोठी या शारतत्पास भोंवती खोल।'—मोभीष्म ११.१४६. [सं.]

परिखा—वि परावा, परका पहा 'त्या देण्याचे सुख-मेढी। परिखे देखता लाज उठी।'—एमा १३.५९४ [परका]

परिगणन-गणना—गणी. १ देवणी, निवड. २ मोजणी, मोजदाद, गणती. [सं.] **परिगणनीय**—वि. मोजण्यास, गणण्यास, निवडण्यास योग्य. **परिगणित**—वि. १ मोजलेले २ वेगळे काढलेले, निवडलेले

परिगुणे—३ १ सुमति, योग्य संयोग, प्रसंग. 'ययालाही हें कोलें। अनुमतामृतगणे। स्वानुमृति परिगुणे। बोगसिं।'—अमृ १०.२४. २ पाहुणचार परगुणे पहा

परिग्रह—३ १ परिवार, लवाजमा; अश्रित लोक. खटला, कुटुंब 'आणि समर्थ आपुला खोडा। शिमें वाहवी जैसा होडा। सैसा भुजैनि जो गाढा। परिग्रही।'—हा १८.१०६२, —एमा ११.९०१. २ (कायदा) (अविनिवृत्त अशा कोणत्याहि वस्तूचा) तावा विचा कवजा घेणे. जसे—जमीन, पाणी इ०चा परिग्रह '३ घेणे, स्वीकारणे ४ गोळा करणे, जमविणे ५ पसारा '३ निर्द्ध निमगिमान पहा हो। त्यास समूळ मिथ्या निग्रहेहो। तोच देहनेवंचे परिग्रही। उरावया ठावो मग कैचा।'—एमा २६.३४५. ६ दान, ह्याम ७ समह [सं.] **परिग्रही**—वि १ कुटुंबवत्सल 'सदे जे देखिच ते ध्यानकासे लाविले। परिग्रही पातले। तरीया वरी।'—हा १२.११ २ दान देणारा **परिग्रहीत**—वि अंगीकृत, पसंत, मान्य केलेले, घेतलेले 'ही गोष्ट दिष्टपरिग्रहीत आहे'

परिग्राह—३ लेखखंड, लेख, परिच्छेद [सं.]

परिग्रह—३ १ घर, आवार यांच्या भोंवतालची भित; कुंपण, कुप, कोट; कपाड, २ लोखंडांचे गेदसारखे हत्यार ३ (ज्यो.) सतावीस योगशील एकोणमावा योग ४ पेट; बलुकाची मर्यादा दाखविणारी मोल रेखा [सं.]

परिधाटणे—सकि. समोर्बती दवळणे; पाटणे 'काडणे कुटणे परिधाटणे। पाटा पसरोनि वरी लाटणे। पाकक्रियेची लक्षणे। तुज दावूं जेडिया।'—मुविटाट २.७५. [सं. परि+घट्]

परिचय—३. १ ओळख, सहवास, घसट; संघर्ष; माहिती (मनुष्य, वेदा, विषय, ज्ञानक्षेत्र इ० विषयी). २ (प्रत्यय या बदल घुळीने) अनुभव; अनुसमिक ज्ञान; प्रतीति. (कि० घेणे; पाहणे, येणे, उतरणे) [सं. परि+च] **परिचयार्थक**—वि. (व्या) निर्देश करणारा; दाखविणारा; व्याख्या, विवरण करणारा; परिचय करून देणारा. [सं.]

परिचर्य-चर्या—नकी. सेवा; चाकरी; श्रूया. 'आणिका एवढे नाही धैर्या यालागीं तुझे परिचर्य।'—एमा ४.१३६. [सं. परि+चर्]

परिचार—३ १ प्रदक्षिणा; परिक्रम पहा. २ देशाटण; परिग्रमण ३ प्रचार; इकडेतिकडे दिवणे. 'परिचारी केळी आपुलीच रुढी। पोटीची ती कुडी ठावी नाही।'—तुगा ३५६१. ४ व्यापार. 'निमिपोन्नेपाचे संचार। श्रावोच्छ्वासाचे परिचार।'—एमा ११.५१०. ५ चाल, रीत प्रचार पहा. [सं. परिवार, प्रचार]

परिचारक—वि. सेवक; चाकर; अनुयायी. 'यांचीं इसमें पुजारी व वेणारी व डिगे व परिवारक व हरिदास व दिवडे एकूण सदा.'—वाडवमा ३.६५. [सं.] **परिचारिका**—स्त्री दानी; सेविका, सखी.

परिचित—वि १ ओळखीचा; माहितीचा (मनुष्य, गोष्ट). २ ओळखणारा, माहीत असलेला [सं.]

परिच्छि(च्छि)न्न—वि. १ अलग केलेला, सोडलेला, निराळा; निश्चित २ मर्यादित; विभागलेला; भाग पाडलेला (परिच्छेद, प्रकरण, भाग इ० नीं) 'तो (परमात्मा) व्यापक भी परिच्छिन्न। तरी ऐम्प कैचेन।'—किंवि १ निश्चितपणे, नवी, हमयास. 'मी परिच्छिन्न दयेचे पेईन मग उटेन.' २ उघडपणे, स्पष्टपणे; निश्चितपणे, खडखडीत, खसखडीतपणे (सांगणे, बोलणे) ३ (मकराची) केव्हाहि नाही; मुळीच नाही, कोणत्याहि प्रकारे, छडीने नाही 'त्याचा पैका परिच्छिन्न मद्रा पडणार नाही.'—वाडवमा १२ [सं.]

परिच्छिन्न(करण)—न (चुल्य) दोन्ही हात वक्ष स्पष्टा-वर ठेवणे, डोकें संतत करणे व केवर पुढें मागे हलविणे.

परिच्छे(च्छे)द—३ १ वेगळा करणे; भिन्न करणे, निश्चित करणे २ विभागणी, खंड, भाग, प्रकरण इ० पाडणे; इयत्तीकरण. ३ भिन्नपण, वाटाणी ३ प्रकरण, अध्याय, भाग, सीमा. ४ लेख-खंड. (६) व्यास, परिग्राह. [सं.] **परिच्छेदक**—वि. तुकडे, भाग पाडणारा, वेगळे करणारा, विभागणीदार.

परिजन—उ चाकर सेवक परिचारक पदा [स]
परिजिणे—सकि परजणे पदा हेचि हें बरिल्लि हातीं।
 चक परिमितया आयती।' -हा ११ २१५
परिणत—नि १ परिपक परिपूर्ण पूर्णवस्थेस प्राप्त झालेला,
 प्रौढ जयजय दक्ष अद्वितीय। परिणतोपर्यैकप्रिय।' -हा १८ ९
 २ नम वांछलेषा वाक्याग ३ (ल) लुप्त वधलेला वेध
 पात; निर्दिष्ट [स] **परिणति** स्त्री १ पूर्णवस्था पडता २
 वाकलती अवस्था; विनीत स्थिति ३ नमस्कार प्रणाम ४ उत
 रतपणा उतार ५ निर्दिष्ट स्थिति ६ (गणित) फल (६)
 कवचान

परिणय परिणयन—उन लग्न करणे लग्न विवाह स्मृति
 पतिवते पाले परिणयन। काम सतपण निष्कामता।' -तुगा
 ४१५६ [स परिपुनी]

परिणाम—उ १ छवट निष्काल अखेरी; सार फळ,
 निष्पत्ति 'पापाचा परिणाम नकै' २ (व्यापक सामा) मुख्य
 कारक घेव (यथा काम बौरचा) सिद्धि ३ अश्वाची नून निमा
 घून गलेली गोत्र यथास्वी निष्काल चडगत (यथासार्थी प्रयोग)
 (किं० लागणे) पाचवे रूपच रित्यावाप्तून मात्ता परिणाम लागणार
 माही ४ आकार स्थिति याचे रूपान्तर बसल अवस्थांतर,
 स्थित्यंतर पन्थाचा घुमरूप परिणाम होऊन त्याचा पुन्हा
 पन्थेवरून परिणाम होतो ५ अंतिम अवस्था अन्तर अरसा
 वस्था ६ (ल) ब्रम् जो निशमिरे झाला। परिणामु आनुष्या
 आला। पूर्णते जाहला। बन्धु जो।' -हा १२ १७१ [स]
परिण(गा)मणे १ परिणामाला पावणे एवें स्वातुभयविश्रामे।
 वैराग्यमुक्त जे परिणमे। ते सात्त्विक योगे नामे। मोक्षिजे सुख।'
 -हा १८ ७१३ २ पालणे बदलणे सुखले मत्प्रसीधे बरे।
 तो धर्मे अर्धमे परिणमे। -एभा १४ २९९ ३ परिपक होणे ४
 विस्तारणे सान परिणामे साधने। नीं साने पन्हेरें जाल कडि
 वडे। -ज ९३ ०४९ -न पुव कारणाचा लोप होऊन जे

त्यास रूपांतर प्राप्त होतें त्याचें नाव जेव्हा मूळ कारण लोपून
 त्याचें सां स्वे दती ६ रूपांतर -हने ०दाह-उ १ सत्त्याच्या
 कळी सरीताची हांगारी आय जाळ मडका दाह २ अन्नपचन
 होत आल्यावर पटात उडणारी आय (रिक्ताच्या पाटात ही
 उडते) ०शुद्ध नि ०पाचा शब्द गोड होतो ते शुध्परिणामी
 सुखपथवसायी ०शुद्ध-उ १ चांगले अन्नपचन झाले नसतां पोणत
 उडणारी कळ २ अन्नपचन पुर झाले असतां पाणत होणारी आय
 परिणामदाह अर्ध २ पदा ३ मणणाच्या वेळच्या वेदना; शवटची
 घडपड ४ कोणताही अवाच्य राग

परिणीत—वि विवाहित लग्न झालेली (स्त्री) [स]
परित—किवि समोवती चहुडके [स]

परिना—उ (व) मोटवें खालचें लंगोळें पाह
परिताळ—उ आनंद सतोप परितोप पदा 'ऐणेकरुनि
 समस्ता। परितोसु होईल दवतां। -राहा ३ ९५

परितोप परितापण—उन १ सतोप समाधान आनंद २
 आनंद समाधान होणे सतोप पावणे [स] **परितुष्ट**—वि सतुष्ट
 आनंद समाधान झालेला 'परितुष्टें एके आते। प्रसन्न एवें।'
 -हा ११ १२८ **परितो चक**—न वेणगी मेहनताना पारितो
 चिक पदा

परित्याग—उ त्याग सोडणे सर्वस्वी टाकणे [स]
परित्यक्त—वि सर्वथा सोडलेला, टाकलेला

परित्राण—न १ सराण; रक्षण २ नीज दुस्त करणे,
परिपुणे करणे [स] **परित्राणा**—वि रक्षणकृता संगोपन कर
 णारा राखणारा [स]

परित्रा—उ परिश्रम प्रवास (किं० करणे पडणे) [स]
 परीन्हा]

परिद—वि १ प्रवीण निपुण निष्णात २ समये लायस,
 हुपार [स प्रवीण अप]

परिदान—न १ ताटोलेडे २ फेर मोबदल्याचा व्यवहार
 विनिमय ३ पात करणे, मोबदला घेणे [स]

परिधान—न १ सेंसो पाचणे वापरणे, अंगावर घेणे
 (वस्त्र) २ वापरावयाचे नसल्याचे वस्त्र परिधानें ते पळ-
 कनी। -वेदीस ९९१ [न] **परिधाना**, **परिधेय**—वि
 परिधान करणात नसत्यास योग्य (वस्त्र)

परिधि—उ १ भूतामीच्या कुणच्या दक्षिण पश्चिम व
 उत्तर या तीन बाजूस रवावपाच्या तीन लावट समिधांपैकीं
 प्रत्येक २ भोंवतालची वेध समोवार घेर परिध कर्य ४ पदा
 कां१ वस्तुसोबती वेडा ३ बंगारा वेडणा पदार्थ वस्तु ४
 सर्वेच्छाचे खडे अनुमाता ५ प्राक्चक नीचोचवून [स]

परिनाटिका—न १ नाता वाट मगर २ (ल)
 व्यवस्था पडन ०वस्तुन साडगे लवंगी रुढ झालेला वाग्य
 मागें रीत कड परपरा ३ रक्षणें कणकनगी लावलेक गोत्र
 (किं० लवंगे करणे लागणे पडणे चालण) ४ शाबुकेच्या
 वरच तीर्थे जव्वाची पन्नाळी [स प्रणालिका]

परिनिष्ठ—वि निपुण निष्णात ब्रह्माज्ञपरिनिष्ठ। श्रवण
 मनन ब्रह्मासयुक्त।' -एभा १९ २५ [स]

परिपक—वि १ पूर्ण पिकलेला पूर्ण तयार झालेला पका
 २ (ल) प्रौढ [स] ०वुद्धि—वि प्रौढ बुद्धि

परिपथना—स्त्री १ (व) (ओपवाचे) पथ्य ओपव
 घेतले व्हाणे चाण्णी परिपथना टकणे अकथ्य आह २ (व) तज
 बीज बुन्ही तर चालला पुढ आमची परिपथना कोण राखील'

परिपाक—५ १ पूर्णवस्था विकस (फळे, अन्न, धान्य, मूल्यवत्, दुग्ध ६० कावा) 'कोष' ऐसा महादोष। जयाचा देखा परिपाक।' -शा १८ १०५८ २ (दुग्धत्याचे) फळ, परिणाम, शब्द 'आचरे दोष न घरी धाक। परीपाक दुखाचा।' -नुशा ३१ ४३ ३ असपचन ४ कटातील मद्यत्वाची वनस्पति, द्रव्य ५ शिखरिणी 'तुका म्हणे जेसा कुचराचा दाणा। परिपाकी जाणा खोटा तैसा।' -नुशा ५३८ [मं परिपच]

परिपाठक—५ (मो) एक औपधी वनस्पति
परिपाठा—ठी—ली १ ब्रम अनुक्रम, व्यवस्था, प्रपात, प्रस्थापित रीत माग, परिनाटिका 'कार्ये भोवत्य हे परिपाठी।' -विश्व ३ ८१ २ (अंकगति) 'मंरुपाकेलनपद्धति -वि व्यावहारिक, रुढ 'अरुढारी नाम परिपाठी। कन्या अमेल जयाच्या पोटी।' -नुशादि ९९ [स परिपाठी] **परिपठ**—५ १ परिपाठी, चाल, रीत छठी आमचा त्याचे घरी जयाचा परिपाठ जाई' २ प्रवात, बहिवाद 'ह्या गोष्टीचा त्या दशात परिपाठ आहे' ३ पद्धत, प्रकार, चाल रुढी, दम (किं० घालणे) ४ प्रवृत्ति, बळ मत्स्यमेषुन दक्षित्यासाठी। खवळत्या कामाच्या परिपाठी।' -एना १७ ३५१

परिपात्र—क्रिपि सर्व बाजूनी, सभोवतीं परित पहा [स]
परिपालन—न पूर्णपणे संरक्षण, संयोजन, पटन पोषण. [सं] **परिपालित**—वि परिपालन केलेले, संरक्षित, बाळगलेले [स]
परिपीठिका—ली मूलपीठिका पीठिका पहा [स]
परपुष्ट—वि धष्टपुष्ट, गवडल रत्न [स]
परिपूरण—न पूर्ण करणे, तयार करणे, शेवट, सट लावणे [स]

परिपूर्ण—वि १ सपूर्ण, अगदी भरगच्च, सगळे २ तयार, जवळ, सिद्ध ३ पुढा झालेला, संपविलेला ४ तस [सं] **परिपूर्ति**—ली १ सपूर्णता, समाप्ति २ पूर्ण हप्ति, समाधान
परिपसी—ली व्यापकता -दार. [२ परिपसि=व्यापक]
परिपुतता—ली पुरेपूर भरणे (ई) संपुष्टेराज [सं परिपुल]

परिमव—पु अनादर, पराभव, अनादराची, लज्जन्यतेची स्थिति (समासात) काम-कोष-लोभ-पितृ-पुत्र-जी-विषय-परिमव [स]

परिमाप—ली टीकाप्रय, भाष्य 'वैद्यक गायनविद्या माना परिमाप।' -स्कादि ४५ २० [स]

परिमाषा—ली. १ शास्त्रीय प्रयातील विशेष अर्थाच्या शब्दाची सुची, शास्त्रीय प्रयातील संकेत सहा शास्त्रीय संज्ञा २ स्फटीकरणची, व्याख्याची यादी प्रयातील सक्षिप्त चिन्हे शुणा ६० कांचा तत्त्वा ३ प्रस्तावना, प्रास्ताविक भाष, पूर्वपीठिका

(स.) (षटा ६० बोची) मूलतत्वे, सामान्य सिद्धांत पहिले मुद्दे 'बोष्ठी एक व्यवहाराची परिभाषा समजेली तो व्यवहार कठीण वाटतो' ५ (वैद्यक) चिकित्सा, शास्त्राशास्त्र विचार ६ (व्या) पाणिनीच्या नियमाच्या स्फटीकरणार्थ कलेले विवरण, विवेचन ७ (साया) विवचन, विवरण 'हे काय एकैक ऐसेसे नाना परिभाषावसे।' -शा १८ ११ [स]

परिभ्रम—न १ भ्रमणे फिरणे २ प्रदक्षिणा घालणे, काठोळे फिरणे [मं] **परिभ्रमणे**—भक्ति (काव्य) भ्रमणे, फिरणे 'विचारवनी परिभ्रमे मन।'

परिमल—ल—पु सुवास, सुगंध [स] **परिमलणे**—भक्ति सुगंध सुटणे, सुवास दाखवणे तन्हा सुवास करून। परिमलत भवते गगन।'

परिमाण—न १ माप, मान, परिमिति, संख्या २ उद्यामुळे वस्तु ६०चा आकारमान, प्रमाण इ निश्चित करणे जसे नदी रीत, नियम ३ लांबी वजन, आकार, काळ इ०चे मोजमाप त्याचे साधन उदा० पड्याळ, घटकापात्र ४ मोजणी, मापन मिति ५ मापचा विद्या मापण्याचे तीन प्रकार-अणु (परमाणु) मद्य आणि पाम मद्य परिमाण (पहिले सूक्ष्म, दुसरे प्रत्यक्ष अणुपासून पृथ्वी-समुद्रापर्यंत व तिसरे आकाश, काळ, वायु दिशा, आत्मा यांच्यासंबंधी) ६ भूमिति विषयक मापन, मोजमाप

परिमाण—न सभोवतां केल्या शोध [स]
परिमाजित—न १ छुणे, स्वच्छ करणे, शुद्ध करणे, प्रज्ञा लव २ (स) कोष, शोध इ०कांचे काही उपायेकरून निरसन करणे [स] **परिमाजित**—वि १ प्रक्षालित, शुद्ध केलेला, पुत लेला 'पदया ज्या वज्राच्या रजक परिमाजित तितुन्या।' २ निरसन केलेला

परिमित—मीन—ली १ परिमाण पहा मोजून निश्चित केलेली संख्या २ मोजणी, गणना ३ मर्यादा नदी प्रमाण ४ (गति) आहूतीची मर्यादा दाखविणाऱ्या सर्व रेषांची बरीज, आहूतीची परिमिति -महमा २० [स] **परिमित**—वि. १ मोजलेला, मापलेला, निश्चित केलेला (काही नियम, प्रमाण वानी). २ साधारण, अल्पम, बेताचा, योग्य प्रमाणात असलेला मोजका, जितक्यास तितका मित पहा परिमेय-वि मोजण्यासारखे, नायक, योग्य.

परिचयसणे—भक्ति १ अनुभवास येणे 'म्हणेनि परतें झप असे। ते आत्मत्वे परिचयसे।' -शा १७ ३७७ २ शब्द होणे, बरवे [स पर्यवेसान]

परिचय(सणे)—भक्ति (काव्य) एकूण, लक्ष देणे 'देवा आदिदेवा जगप्रयाजीव। परिचयी वेतावा विनति मासी।' -नुशा ९ [स परिभव]

परियळ-याळ—पुन.एक खाण्याचा पदार्थ; मांडा (पकाय).
'मनोरथांचे परियळ । आरोगिजतु कां लक्षवेळ ।'—अष्ट ६.३३.

परिया—उ. झोका. 'हृदयाकाशपल्लवी । परिये देखी निजे ।'
—झा १२.५. [का. परि=हालणे; बाहणे; तुल० सं. परि+इ=भोंवती फिरणे]

परिया—उ. (कों.) नाला; ओढा; पन्हा [स. प्रवाह]
परियाळ—न. १ शिक्षापत्र, परळ. २ जेवणाचे पात्र; वाट. (तुलसी) दळ पालोनिया परियाळी. '—कपा ४.१८.१४३.
[प्रा. दे. परिजळ=पाळी]

परिरंम—पु. आलिंगन. 'त्या विजयश्री देवनि परिरंभा कां न नातवा राहो ।'—मोरोप ३ ८८. [स.]

परिलेख—पु नकाशा. 'जलयान, पादत्राण, परिलेख वगैरे अपरिचित शब्द प्रथमतः योजून ...'—नि ४४८. [स.]

परियहणे—पकि १ प्रकार करणे; प्रत लावणे; वस्तू निशिष्ट पद्धतीने मांडणे. २ वर घालणे. 'आधींच इथेच लुसुली वरि परियहिल्ली मोहरी । जिये घेतां होती धुवारी । नाकें तोंडे ।'
—झा १७.१४६. ३ काळणे, माखणे. 'गुळे गूळ परियहिला । मेळ घुणें सविला ।'—अष्ट ७.४४९. [परवड; सं. परि+हृ]

परियर—न. घर, माजघर. 'दारीं परियरीं । कुडीं कवाडीं मी घरीं ।'—तुगा १३९७.

परिवर—उ. प्रकार. —शार. [परवड]

—परिवर—न. गुप्तस्थान. —शार. [सं. परिवार]

परियजन—न. परित्याग पडा. [सं.] **परिमजित**—नि. परित्यक्त पडा.

परिवर्त, **परिवर्तन**—पुन १ समोवती फिरणे, प्रदक्षिणा करणे. २ फेड; मोवदल. [सं.]

परिवर्तनी—झी. मात्रपद वय एकादशी. [सं.]

परियसणे—सक्ति. स्पर्श करणे. 'वी परिवसलिया पोयी । वायिली होय ।'—झा १५ ३९४. [सं. परि+वसृ]

परिवाण—न. भाषा, शब्द; बोलणे. —शर.

परिवार—उ. १ आश्रित; ल्याजमा; घरचा, पदरचा सटल्य; कुटुंब, अनुयायी २ मर्यादित केलेली जागा. 'काकलिया इंदीवरा । परिवार नाही घनुपरा ।'—झा १३.३६९. ३ विस्तार. [सं.] **परिवारणे**—सक्ति १ घेणे, समोवती अमा होणे; वेडणे. 'असो तिहीं परिवारला ।'—रास १.१०९५. २ विस्तारणे.

परिवादित—उ. (अभिनेय-जुल्य) रमाने एवढां उज्ज्विकडे व एवढा वाढीकरे बोकें वरून विस्मय, —आनंद, स्मरण, विचार-मग्नता इ० गोष्टी या अभिनेयाने शब्दविषया आतात..

परियेदन—न. सविस्तर सांगणे; विस्तारपूर्वक कथन करणे.

परिवेप—उ. १. चंद्र-सूर्याभोवतालचे खळें. २ परिधि; परीप. [सं.]

परिवेषण—न. १ अल, पदार्थ वाढणे. 'परिवेषण करितां । चतुर्विधें अत्रे ।'—रास १.१९७. २ गुंदाळणे; वेडा घालणे; वेडणे. [सं.] **परिवेष्टा**—उ. वाढपी; अन्न वाढणारा. **परिवेष्टित**—नि. वेडा घातलेले, गुंदाळलेले. **परिवेष्ट्य**—नि. १ वेण्यास, पुढे करण्यास योग्य. २ भोजनात वाढण्याजोगे.

परिमाज—माजक—उ. संन्यासी. [सं. परि+मज्] **परिमाजन**—उ. संन्यास. 'जेवि भगवंति रंगले मन । उक्त धर्म विस-रुन । जाणते जे जन । परिमाजन करितो ।'—रास १.१०६.

परिशीलन—न. मनापासूनचा अभ्यास; छंद; एखाद्या विषयापाठीमागे लागणे; जबर न्यासण; दीर्घ संघटन [सं.]

परिशोदित—नि. अभ्यास केलेला (विषय, माणूस).

परिशुद्ध—वि. अत्यंत शुद्ध; पवित्र; निष्कलंक. [सं.]

परिशेष—उ. १ प्रमाणचा एक प्रसार. 'अर्थापत्ति उप-मान । इतिहास परिशेषादि प्रमाण । तयाचीं हीं स्वतंत्र कथन । प्रमाण होय बोलेल ।'—विबेकसिंधु. २ विशिष्टाचा उल्लेख करून अवशिष्ट (अनुश्लिष्ट) भागाचा सामान्यता किंवा अमान्यता घेणे. उदा. चवपासरीं एकानेंच यावें. (म्हणजे बाकीच्या तिघांना बंदी केली). विगमनाचा एक मार्ग. ३ अवशेष; शिल्लक राहिलेली वस्तू किंवा पदार्थ. 'प्रस्तुत उपयुक्त बोधाचा उत्कर्षापूर्वक आक्षर करून वर जो त्याचा परिशेष सांगितला तो रचून आपल्या देशाचेस सादर करण्याचाहि काळें करून प्रसंग आणतोत. '—नि ४५७.

परिश्रम—उ. १ अतिसाय धम; कंठ; मेहनत. २ पश्वा; दम शूक. [सं.] **परिश्रांत**—नि थकलेला; दमलेला.

परिश्रो—उ. परसं. —शार. [यै. सं. परिश्रय=इं. पूण]

परिपत—इ-इ—झी. संस्था; सभा; मंडळी. 'महाराष्ट्र साहित्य परिपद्. ' [सं.]

परिष्कार—उ. समर्थन, परिश्रमाने पाठपुरावा करणे, उजळा देणे (वाङ्मयीन निबंध वगैरे). [सं.] **परिष्कृत**—नि अंगाचा परिष्कार, समर्थन केले आहे असा (निबंध).

परिष्वंग—उ. आलिंगन. 'पतिनतेवेनि परिष्वंगे । प्रियाते जेसे ।'—झा १८.५८६. [सं.]

परिस—किंवि. प्रमाणे सारखे. परीस पडा 'चापेकळीपरिसही सल्लव नाहीं ।'—र १५.

परिसंख्या—झी. इतरत्र प्रतिबंध गर्भित असलेली आज्ञा, परवानगी; कारण तर एवढे मात्र करावे (इतर कसे नये) असा तात्पर्याचा जो काही एक गोष्टीविषयी निधि असतो तो जमे—अनध्यायविदर्शी येथळे=अध्यायविदर्शी सर्वथा सं. मधे. अमे या विधीने निपट्याची तात्पर्य आहे [सं.]

परिसंख्यालंकार—उ साहित्य शास्त्रातील एक अलंकार उदा० स्नेहक्षय दीपावधि होय न हृदयातरात सुंदरिका ।

परिसंग—उक्ति (मान्य) ऐकणे, लक्ष देणे परिसंगेने वहा 'एणेपरी परितता अति दीन वाचा । हेलाबला नळपयोधि दया रसाचा ।'—२१२—मोमीष्म १९ [स परि+श्रवण] **परिसणा**—वि ऐम्णारा 'म्हणे परिसणे याच्या राया । आहें बापा घन जया ।'—झा ८५८ **परिसचिणे**—उक्ति ऐकविणे, समजवत सांगणे, विवरण करणे 'ते कैसेनि हें शारंगपाणी । परिसवा माते ।'—झा ८५ 'तरी उजविलें योग्यापथें । ते आम्हास परिसवी ।'

परिसमूहन—न अग्नीभोवती जलसिंचन करणे, अग्नीच्या भोवती, ईशान्येस आरंभ करून प्रादक्षिणिक पाणी फिरविणे—पायाचें भोवतालची जागा सारविणे 'तेथ करुनि अन्वाधान । प्रतिष्ठा आ हुताशन । त्यासि करुनि करस्पंदन । परिसमूहन करावें ।'—एभा १० ३०६ [स]

परिसर—उ १ जवळपा प्रवेश, भाग, स्थान बोलव्याची इतरे । जलाशय परिसरे ।'—आ १३ ६१२ २ मदीचा काठ तीर—एभा १८ ११६ 'ते शैव तेन परिसरी । गाछिती होन नेतद्वारे ।'—कया ७ ६.५९ [स]

परिसोय—स्त्री सवय 'साक्षिणी तुम्ही गोत परिसोय । फोडविली होय कमांहाती ।'—तुगा १३३९ [परि+सोयरा]

परिस्तरण—न यज्ञ-यागासाठी त्यापन केलेल्या अग्नीच्या चारी बाजूस दर्भ टाकणे इध्मा बहि त्रिसधान । करोमिया परि स्तरण ।'—भाराबाल २ ७० [स]

परिस्थिति—स्त्री, भोवताची स्थिति, वातावरण, प्राप्त दया [स]

परिस्पंदन—न हालचाल, क्रिया, इथे तिथे राहणे, हणणे, कामे करणे 'प्रागचे परिस्पंदन । मनासरिसि झालें लीन ।' [स]

परिस्फुट—स्त्री १ उघडकीस आणणे, उघड करणे, खुल्ले गोष्टीची प्रसिद्धि २ झंगोरा, मोभाटा, गदगवा—वि स्पष्ट वाक्य, रोचक, स्वच्छ, उघड (भाषण ६०) [स] **परिस्फोट**—उ १ उमलणे (कळी ६०), बाहेर पडण्याचा, फुटण्याचा आगार २ (८) परिस्फुट वहा ३ सुद्ध स्पष्टीकरण, विवरण, फोट [स]

परिहरण—न निरसन, गुळासा, परिस्फोट परिहार वहा. 'केडे प्रभाचे परिहरण ।'—रास १ ४९३ [स]

परिहसणे—कि (महानु) ऐकणे 'परिहसि शृंगळा । नि क्षेभचा निवाळा ।'—भाए २०३

परिहार—उ १ दूर करणे, काढून टाकणे, उपाययोजना करणे, नाहीसे करणे (अडचण, प्रास, आठ ६०). निरसन 'काठ-घडो. ५७

विती मागे पापुण्य दोष । परिहार एकीस एक देती ।'—तुगा १०९ २ खुलासा, स्पष्टीकरण. 'परिहारमिपे प्रयोध । भीमकीसी कली हलायुध । एका जनादनीं विनोद । परमानंद प्रगटला ।'—एरुव १२ १५२ ३ त्याग, टाकणे, सोडणे [स] **परिह(हा)रणे**—सकि १ त्याग करणे, टाकणे 'आहारातें स्वीकारी त्यजवें ते परिहरी ।'—झा ५ ४३ २ दूर करणे, उपाय करणे (अडचणी, प्रास) **परिहारक**—वि परिहार, उपाय करणारा **परिहार्थ**—वि (दोष ६०) दूर करण्यास, नाहीसे करण्यास, निरसन करण्यास योग्य नाहीसा करता, टाकता येण्याजोगा

परिहास—उ थडा, मस्वरी, विनोद [स] **परिहित**—वि घागण केलेले, अगावर घेतलेले (पद्य ६०) [स]

परिहृत—वि परिहार केलेले, दूर केलेले, प्रतिकार केलेले [स.]

परिहृत—उ एक प्रकारचे पात्र, परळ पहा

परिहान—न पूर्ण ज्ञान, परिचय १ प्राचीन, निगुणता **परिहान**—वि पूर्णगणे समजले, माहीत असलेले **परिहाना**—वि परिहान असलेला, पूर्ण हानी, हरवेज, निष्पात

परी—स्त्री युधि, मार्ग, प्रकार 'तेथ दुर्जेनी । पराभविता परी आननी ।'—भाए ७७८

परी—स्त्री (काव्य) १ प्रकार जात, मार्ग, रीत, दम 'काम-धेनु सदन्याप्रती आरी । ते काष्ठनहारें मारुन पिटली । परी कली तैसीच ।'—याप्र २७ ३२ २ हकीकत, गोष्ट 'तव दिने एक नगी । तेथें काय झाली परी ।'—शनि २८२—३ अज प्रकार, राने, रीति, प्रमाणे, योग्यतेप्रमाणे 'बडील बडिलापरी मोल-गार लेणें लेकरांपरी छजणार ।'—म्हा आपल्यापरी काय सामा-याचे तें सांगिलें 'शिरस्त्याप्रमाणे, नेहेमीप्रमाणे, वाजवीप्रकारे; स्वाभाविकपणे ६० अर्थी योजतात उदा० पैक्यापरी पैका पाहिजे खरचला, ताकापरी ताक पाहिजे खरचले [पद्य] **म्ह० १** वापापरी वाप गेला, चोबळताना हात गेला (वाप घात्रीने मरावयाचेच त्या प्रमाणे माझाहि वाप मेल्या वण त्याच्याबद्दल घोळ वरताना माझा हात दुखावला) २ घरा (द्रव्य) परी घरा (द्रव्य) भेले बायको परी बायको गयी **० प्रकारचा**—वि नाना तऱ्हेचा. **० प्रकारे**—वि वि, नाना तऱ्हेने ज्याच्या त्याच्या परी—वि वि जया माणूग असेल त्याप्रमाणे, जया माणगाच्या गरजा असतील त्याप्रमाणे 'वस्त बडील मनुष्यास ज्याच्या त्याच्यापरी मजीं सामाव्यावी लागते, मन धरावें लागते' **० आजच्या-रोजच्या-नित्य-दिव्या-काळा-परी**

परी—स्त्री. बरोबरी, तारंगपणा, सर 'नव्हे मानवी बयाची परी । पाहव बाचें नऱ्याभोहरी ।'—मुभादि ४१ ९९

परी-रीं—शब्द परीस, प्रमाणे, सारखें 'हा परी पेडनी पाणी। चोव्ती रामाप्रती कपी सारे।' [स परि]

परी—स्त्री १ चोव्ण्याचें क्षरीर, माणसाचें तोंड व मोहरप्रमाणें पख असलेल्या असा वस्त्रित प्राणी मोहरमातील ताडूताना असा परी मसवितात २ (ल.) सुंदर स्त्री, अप्पारा [पा] ० जादा-उ पुरुषपरी [फा]

परी—उच्च परिस, पेक्षा 'ससोंपरी मी दीन दुर्बळ।' -दावि ६० [स परि] परी-रीं उच्च (काव्य) परतु, तथापि. 'परी माझा पाडबाकडे ओढा।' [स पर]

परीकाळ—उ विलंब, उशीर -हार [प्रा]

परीघ—उ, १ समोवतालची भित, कोट परिघ पहा २ समोवतालची, घेराची रेषा [स परिघ]

परीट—उ १ धोबी जात व तींतील व्यक्ति २ लांब शक्तीची, राखी रंगाची विमणी [दि] ० घडो—स्त्री धोव्याकडून मुक्तेच धुवून आलेले, घडी घातलेले न वापरलेले वस्त्र -वि परटाकडून धुवून आलेले, घडीचे (कपडे) ० घाट—उ बंदीबंदील परीट लोकाची धुण्याची जागा, धोयीपाट ० धुणा—वि परटाकडून धुवून आलेले ० धुणी—स्त्री धोव्याची धुण्याची जागा ० धुणें—न परीटाकडून धुवून आलेले किंवा धुतावयास यावयाचे कपडे ० घाडा—उ परटाचा मोहरा, गळी ० शीळ—उ धोव्याचा धुण्याचा धोंडा दगड

परीन—वि (व) प्रवीण निपुण [सं प्रवीण]

परीमाड—न घातील सुप, टोपळे वगैरे उपसाक्षित्य

परीश्रय—उ (महातु) शौचाची जागा 'खोडवीएवाहीरी बाब्ये परीश्रये।' -श्रु ११५ [स परिश्रय]

परीस—उ १ स्वर्णाने लोखंडाचें सोने करणारा एक कल्पनिक दगड, स्वर्णमणी 'परिसाचें सविधाने। अथवातु होय सोने।' -विष्णु १ ६५ -एमा ० ६४७ २ (ल) सुंदर मुलगा श्रीमंत माणूस, यशस्वी, उत्कृष्टशाली मनुष्य, वस्तु ६० [स स्वर्ण, प्रा परिस]

परीस—उच्च पेक्षा, हून, परिस पहा 'जीतापरिस तें वाढते। मज आवडते।' -श्रु १२५ [परी]

परीहास—उ यहा परिक्षास पहा

परीक्षा—स्त्री १ पारख, दोष, तपास, कसोटीस लावणें गुणदोष जाणण्याचा व्यापार 'मला स्वप्याची परीक्षा नाही, तु खराखोटा सराफास दाखीव' २ प्रचीति, अनुभव कसोटी, दिव्य ३ (अनुभवाने किंवा परिचयाने आलेली) लायकी, ज्ञान, बुद्धि, नीशाल्य 'वेद्याला रोगाची परीक्षा असावी' ४ अनुभवाने मिळविलेले ज्ञान, अनुभव ५ विद्याध्याना एखाद्या विषयात किती गम्य आहे त्या विषयाचा अभ्यास कितपत झाला आहे हे लेखी, तोंडी प्रश्न विचारून ठरविणें, असे प्रश्न विचार

प्याचा व्यापार [स] ० करणें—प्रयोगानें किंवा तपासणीनें ठरविणें, पाहणें ० धेणें—स्वतःच्या अनुभवानें, स्वतःवरच प्रयोग करून ठरविणें ० नळी—स्त्री (शाप) प्रयोगाने परीक्षा केल्यासाठीं लागणारी मळी (६) टेस्टट्यूब ० घेत-घान, परीक्षवेत-वि पारख असलेल्या, पारख, निवाडा करणारा, परीक्षक पदा 'दिव्य रत्नाच्या समोर्बती। जोहरी परीक्षवत जैसे मिळती।' -सतलील'मृत ३ २ (नवनीत ४ २४३) परीक्षक—वि १ परीक्षा घेणारा; कसोटी लावून पाहणारा, तपासणी, दोष करणारा, गुणावगुण पाहणारा, कन्यावाङ्मयाचा निवाडा करणारा 'अंधानें टाकिलें रत्न घुरस। परी परीक्षक सरक्षित।' २ पारखी, कस लावणारा ३ प्रयोग करणारा, अनुभव, प्रचीति पाहणारा परीक्षण—न परीक्षा, पारख, तपासणी, पर्यालोचन गुणदोषाची पहाणी 'भयपरीक्षण' परीक्षणें—उक्ति १ परीक्षा पाहणें, प्रयोग करून, कस लावून गुणदोष पाहणें, तपासणें २ दाख, तलाव, चौकशी करणें, निरतून पहाणें, निरीक्षण ३ स्वयं अनुभवानें, अजमावणें, प्रचीति पाहणें. परीक्षित—उ एका राजाचे नांव अभिमन्यूचा मुलगा. -वि १ परीक्षा पतलेलें, तपासून, दोषून पाहिलेले २ अनुभविलेले, प्रयोग करून, अनुभव घेउन पाहिलेले

पहता—तें—किंवि परीकडे, परता पहा. -शब्द शिवाय, परतें 'का जे धर्मनाशीया पडते। समये नाही।' -ह्याम १६४

पहप—वि १ बटार, अवघड, जहाळ (भाषण) २ निर्दय, रानटी, जंगली, असम्य (माणूस, इत्य) [स]

पहपाळ—न (रसायन) हा एक ज्वालाप्रादी व रंगास उपयुक्त असा पदार्थ आहे हा नीळ, राळ, अनिल, रेशीम, लेंकर, काढे वगैरेस तीव्र नवाम्नाच्या क्रियेच्या योगानें तयार करता येतो (६) पिकिक नॅसिड -झाको (न) ३८ [स पहप=(६) पिकिक+अम्ल]

पहशी, परोशी—उ १ लिस्ताच्या काळीं येवदी लोका मध्यें एक पय होता त्याच्यापैकीं कर्मठ गर्मिष्ठ व माहजुदीला महत्त्व देणारा मनुष्य 'तेव्हा योहानाचे शिष्य त्याजकडे येऊन म्हणाले, आम्ही व पहशी पुढळ आपस करतों' -मत १५ २ बोंगी [हिंदू पहशीस=वंगळे कळेले]

पहूस—न परस, परस पहा [स परिसर] ० दार—न १ परसाकडील दार, परसदार पहा २ परसदाराच्या आसपासचा भाग

परेच्छा—स्त्री दुसऱ्याची इच्छा [स] परेच्छाप्रापक—न एखाद्याकरिता दुसऱ्यानें केलेल्या इच्छेमुळे उपडलेले देव, नशीब, ह्याच्या उलट अनिच्छाप्रापक व स्वेच्छाप्रापक [स]

परेज—न (व) पव्य 'वैद्याच्या औषधावर कटक परेज असतें' [फा पडझ]

परेत—न प्रेत, श्व 'रवि वशोत्तम वाक्ये जावनि तो वधुते परेताते।' नोमनरामायण बुद्ध ७१५ [स प्र३३]

पराड—उ यम

परल—उ मोडशाचा एक रंग—अक्षप १२८

परेश—उ १ परमेश्वर, सर्वश्रेष्ठ ईश्वर, मायावियता, परमात्मा. 'अगार करणी बहुवसी। उषणता समान जेशी। तेसा नाना जीव राशी। परेश असे।' झा १३ १०६२ २ परमात्मस्वरूप [स]

परेशान—वि चिन्तातुर, हतबुद्ध, हैराण, वस्त, कठी [फा परेशान, स परिश्रत] परेशानी—स्त्री व्याकुळता, त्रास, सकट, काळजी 'दाण्याची महंगता याजमुळे बहुत परेशानीत आहे'—पद्मन ७० [फा]

परल—उ १ मातीचे एक ताटासारखे उघळ पात्र, परळ पहा २ (व) लमातील युद्धप्रवेशानंतर पूजावयाचे कुलदैवत, दैवत पात्र 'परेळाची पूजा आज करू'

परैर्या—उ मद्रास प्रांतातील एक कसबूदय जात, परया [ता का परैर्या, हा कातकपाचा असतो यावरून अस्पृश्यता]

परोचा—ता—उ राण्याकाळचे पाडे परवचा पहा,

परोज—न एक रत्न परोज पहा 'मागिक मुक्ता पात्र परोज। नीळ वैर्हय पुष्कराज।'—सुरज ६८९

परोड—स्त्री परवड पहा

परोड—उ (व भाटी) एक प्रकारचा सर्प परळ पहा

परोत्कर्ष—उ दुसऱ्याचा अभ्युदय, दुसऱ्याची शरभराट 'वृद्ध म्हाणे हे सजय मज न परोत्कर्ष परितेचे पावे।'—सोभीष्य ५१६ [स] परोत्कर्षासहज—न दुसऱ्याचा उत्कर्ष, भरभराट शहन न होणे, न पाहवणे, मत्सर, हेवा वाटणे

परोपकार—उ १ दुसऱ्यावर केलेला उपकार, मेहेतबानी, दया, दया २ शेकोपकारखुद्द, मृतदया, सर्वांशी समतर्पे वागणे [पर३उपकार] परोपकारी—वि १ परोपकार करणारा, दुसऱ्याच्या उपयोगी पडणारा २ मृतदया भ्रमत्रेला जनहितेच्छु सदैव उपकारक परोपकारी लागणें—कि शेकोपनात करण्या साठी स्वतःला बाहुन घेणे, परोपकारार्थे झटणे

परोपदेश—उ दुसऱ्यास उपदेश, दुसऱ्याला सांगणे, शिकविणे [स पर३उपदेश] पंडित—उ (मिदानी) दुसऱ्याला मान उपदेश करण्यात पटाईत पण स्वतः त्याप्रमाणे न बागणारा मनुष्य—शेपाडिर्य—न दुसऱ्याला उपदेश करण्यात निचा त्याची निचा, टीका पंगेर करण्यात पटाईत कुशल पण स्वतः हवीतमान काढी नसणे म्ह० परोपदेश पाहित्यम=दुसऱ्याला उपदेश करव्याचेवटी मान पंडित, वृद्धपति, जीम पुस्तक चालविणारा पण स्वतः श्रुति व्रताना त्याच्या भगदी टलट। लोकां सांगे ब्रह्मज्ञान आपण कोरका पादाण, या अर्थी

परोपरी—किवि निरनिराळ्या प्रकारांनी, रीतींनी, तन्हांनी, पद्धतींनी, अनेक प्रकारांनी 'सर्वांनी जनवाद पीडले परोपरी। अतराळो दुरी तुजवी तेणें।'—तुषा ११३० [पर३तहा, प्रकार] परोपरीचा—वि निरनिराळ्या प्रकाराचा, रीतीचा, पद्धतीचा, जातीचा, तडेचा

परोवरी—उ आजूबाजूचा प्रदेश—श्वर

परोळ, प(पा)रोळे—न. एक प्रकारचे मातीचे भांडे, घाळी, परळ पहा

परोळ—स्त्री (व) चुलीसमोरील शेकण्याची जागा, चुलीच्या बाहेर ओढलेला निखात 'भाकर परोळी लावली'

पराश—किवि १ एखाद्याच्या पाठीमागे, गैरहजरीत, सोळपा आड, असमक्ष २ (चुकीने) समक्ष अडाणी माणसे परोक्ष याचा समक्ष या अर्थी उपयोग करतात व असमक्ष करिता अपरोक्ष योजतात—वि अदय, अदष्ट न पाहिलेले [स] ०ज्ञान—न न पाहिलेल्या वस्तूचे ज्ञान हा शब्द अप्रत्यक्ष विषयदर्शन द्यासाठी हि योजतात

परोक्षमृत—उ (व्या) मृतकाळचा एक प्रकार, अनश्नतन, लिड [स]

परीतां—ते, परता—किवि पळीकडे, पर 'यया परीता नाही अभ्यासयोग।'—दाव ६२ 'बीं जाति वेव्हारा परीता। जेया परिकर्मे सकळिता।'—क १४—अकि यापेसा (जाता), परता पहा 'न तपे परीता। बारा ही मासा।'—तिष्ठ ११८. 'परीता तेयाचा अधकार।'—उपा १५७९ [पर]

परगणा—उ निव्हा, प्रत, परगणा पहा [फा परगना]

परगरी—स्त्री कठी—दिमरा १७५ [फा परेर]

पर्या—उ (व) अधिकारपत्र दुसऱ्याचा कागद पुर्ना पहा 'पन्नाच्याकडून शेताचा पर्या मिळाला।' [फा पुर्या, फा हि पर्या]

परजंद—उ (पों) शुलभ फजंद पहा

परजंय—उ मेघापासून पडणारे पाणी, पाऊल, पर्वाव, शिष्ट [स] ०फाळ—उ पावगाळा, उन्हाळा व हिवाळा दामयला परजंय पडण्याचा काळ

पर्ण—न पात्र [स] ०धुंदी—शास्त्रा—स्त्री १ गवत, पाने इ०ची केलेली झोपरी २ (नियाने किंवा निदापी) रहा नसे रहते घर ०यीज—न घ्याच्या पन्नासच अजूर पुद्दन झाड होते असे एक झाड नुका—चाव्यतइ० पर्णा(ळि)ळी—ली—स्त्री पानावरील आळी, पानकिडा 'पर्णाळि पाहोन उचले। जीवपुटी विवेके बाळे।'—दा ११ १११

पर्णणे—अकि बरेणे लग्न करणे परणणे पहा 'सत्ता जिव लग्न बघू सबळ। सागध अष्टपा प्रयळ। मयोनि कैयादि दळ। मज केवळ पणारे।'—एरव्य ४ ३५ [स परि३नी, परिअचन]

पर्णीकः—वि पर्णिलेखी, वरिलेखी, लघु लेखनी (स्त्री) 'तू हो तयाची पर्णीक ! हे तुजवि जाण पातक ! आता न्न साठोनि भाक ! करी साच ।' —कथा २ ९, १०९

पर्त—शम (गो) परत शब्दाचे रूप [पत] ० चाची—स्त्री (गो) उलट, पत किती; किमी नसता पेटी (कुडुग) टपटण्याचे हत्यार [पर्त=पत+हि चाची=किती] ० धरण—न (गो) नव न्याय्य लघुमहापात पोचविण्यानंतर परत फिरलेली नव्हाडमहाली [पत+डाणे]

पर्ता—वि पलीकडचा, परता पहा 'सहजजनविचिता जाण त्याहूनि पर्ता ।' —दोवि १९८ 'परंगुन पर्ता न िचे विचिता ।' —राम १९० [पर=पलीकडे]

पतंल—वि शेतकरी एकमेकांची कामे आळीपाठीने करतात ते पडकेल पदा [पतणे]

पटून—न पाद, पादणे, बायु सरणे [स]

पपट—उ पापड 'तिया बाढती डुरवडिया । पपट्टी ।' —क ८२ [स]

परान—न—न शीड ज्यास लाविलेले असते तो बासा परबाण पहा [का पर्बाण]

परमानिनी—स्त्री १ पर्यानी २ भेट करून द्यावद्दल बलीब नानाजवळ उभे रहावयाचे ध्यायाचे नाईक आहत ते परमानिनी लावितात परमानिनी खेरीज पालखीपददयाची दखील गाठ पडत नाही —ख ११ ६०५९ [का पर्यानी]

पर्यक—उ पल्ल, मचक, क्षेत्र 'पर्येष्टी निद्रा करावे शयन । खुभाडे आपण समवेत ।' —गुणा ४६६ [स] ० पंडित—वि (निंदार्थी) आरामचीर घसून (स्वतः कष्ट न घेता) हुसत्यास उपदेश करणारा (इ) आर्मेचेअर पॉलिटिश्ियन

पर्यटन—ण—न (अप प्रयोग पर्याटन), प्रवास, फिरणे हिरेणे, भटकणे, दौरा, फेरी 'समुद्रपर्यटन' [स]

पर्यंत—उ शेवट, टोक, मर्यादा, मर्यादा किं. रेखा [स परि+अत]

पर्यंत—शम १ पावेतो (स्पल—कालाला उद्देशून) 'त्याला मी त्याच्या परापर्यंत पोचविले' 'त्याच्या पक्ष भरेपर्यंत मी सोडणार नाही' २ सवय, अव्वल अखेर, सर्व होईपावेतो जसे—मासपर्यंत=महिनाभर, महिना संपेपावेतो, वर्षपर्यंत इ. ३ अनुक मर्यादापावेतो, अखेरच्या साधनापावेतो उदा ० भिळचे ज्ञान तीरापर्यंत, काळजाचे ज्ञान शेखणीपर्यंत, पढिताचे ज्ञान समे पर्यंत, सोनाराचे ज्ञान अग्नीपर्यंत [स]

पर्यंद—उ अगोश्वीत, पाळणागाणे 'पाळणा घालोनी बाळगशी । पर्यंद गायन अतिवृत्ती ।' —गुल ११ ३६ (पाळेदे)

पर्यय—उ (कालचक्र) चौकडी (वृत्त, त्रेता, द्वापार व कलि या चार युगांची), एका मन्वतरांत अने ७१ पर्यय अमतात सरासरी साठेदीन वाटी वर्षांचे एक मन्वतर मानितात [स परि+अय]

पर्यवसान—न १ श्रावट अखेर, अंत २ निकाल, परिणाम निष्पत्ती [स परि+अवसान] पर्यवसन्न, पर्यवसित—वि १ संपेले, शेवटस गेले, अखेरीस पोचलेले, पूर्ण झालेले, केलेले २ निकाल लागलेले, परिणाम पावलेले ३ साध्य झालेले, दावटी स्थापन केलेले [स]

पर्यस्त—उ (अग्रहार) (वृत्त) तल्पप, अपविद, वर्तित, निवृत्त, ऊर्लूत, आक्षित, उरोमचल नितव व कण्ठिन हीं करणे क्रमाने करणे [स परि+अस्]

पर्या, पहा—उ (राजा) ओढा, नाला, ओढोळ, झरा, प्रवाह 'जपुन टाकी पाउले असा पट्टारीचा पर्या ।' —हाला १०८ [स प्रवाह]

पर्यासि, पर्यास—स्त्री १ ममाधान, वृत्ति, पूर्णता २ योग्य पुरवठा, पुरेसा अर्पण, समाधानकारक संधि [स] पर्यासि—वि १ पूर्ण 'पावसास सगळीं सरोवरे पर्यासि झालीं' २ (स्त्री) वृत्त, समाधान पावलेला 'शमर रुपये मिळाले म्हणजे माझे इच्छित पर्यासि' ३ पुरेसा पुरता, पुरा होणारा 'एवढा कागद इतके लिहिण्यास पर्यासि होईल'

पर्याय—उ १ रीत पद्धत, मार्ग, योजना, एखादे काम साधण्याची सुक्ति चौरास नेण्याची रीत, योजना 'जल-मार्गाने जावे हिंसा पायवाटेने जावे हे दोन पर्याय आहेत' 'तावहार सोडीना तेव्हा शेत पिकले म्हणजे तुले स्वाधीन झरीन असा पर्याय वादन मी निवून आलों' 'ह्या दोघाच्या कज्जा तुम्ही एक पर्याय वादन टोडा' २ होली घाटी, विशेष पद्धत, वैशिष्ट्य 'त्याचे योण्याचा पर्याय निराळा ह्याचे योण्याचा निराळा' ३ आरुति कम, एक वेळचा प्रयोग एकदा केलेली वृत्ति 'शास्त्र केवळ पढिल्या पर्यायास समजते असे नाही' दान तीन पर्याय करावे लागतात 'तीन पर्याय जेव्हा करावे तच्चा हे शेत होईल' ४ काही गौण दिवा निराळा प्रकार, रीत, चाल, उपाय पय ६० 'एकादशीचा मुख्य पक्ष होईना तर काही पर्याय करावा' ५ उपा नावरी, खड, भाग कमामाने व्हाव याच्या क्रियेतील एक अवस्था 'एकदम दहा कोस चालण्याची शक्ति नाही पक्षापचयामांनी चाल' ६ चार पर्यायांनी ब्राह्मणभोजन झाले' ६ निरनिराड मार्ग प्रत्येकी (काम स्वकर होण्यासाठी) एकसमयावच्छेदकपन्न चालू केलेले कामाचे भाग स्वतः योजना 'एवढाच चार पर्याय चालविले तेव्हा हजार ब्राह्मणांस चार घटकात दणिणा आटपली' ७ धुवक खोटी सवय उडवा खडवी, बयादा 'होय दिवा नाही म्हणून सांगले तो हजार पर्याय

सांगतो ' ' द्विगोव विचारिला असता तो अनेक पर्याय सांगतो ' ८ समान, एकाच अर्थाचे दोन शब्द परस्पर, प्रतिशब्द १ व्ययस्था, पद्धतशीर मांडणी, क्रम १० गौण, समाविष्ट, अंतर्भूत गोष्ट किंवा याच गोष्टविभाष ' त्या कामामध्ये पर्याय पुष्कळ आहेत. ' ११ गोष्ट, भावार्थ ' साक्षा हा पर्याय पुढे त्यासी ' -रामदासी २ १०७ [स] पर्यायापथायाने-किंवि आल्लुग पाल्लुग, अल्लुग बदल्लुग

पर्यालोच, पर्यालोचन—पुन १ विचार ' तेमि अधिकार पर्यालोचें । नितन हे यज्ञ करणें सर्वांचे । परी विप कसोले । न पापे माजी । ' -हा १६१७ ' धुतिगुडवाचय निरुपण । ऐकता अद्वैतप्रपण । युक्तियुक्ती पर्यालोचन । मनन गुण या नाव । ' -गंगा ११ १६१ २ अवलोकन, पहाणी, समोवार दृष्टि [स परिभाषेन]

पर्याय—३ १ प्रकार, पर्याय ' हा भक्तीचा पर्याय । आवडीच्या गोड्या सांगे देवो । ' -गंगा ११ ११०५ २ प्रतिशब्द, पर्यायशब्द, दुसरे नाव ' तेय दुजो जे जीवदश । तिये नव विरेखा । देये अव्यक्त ऐसा । पर्यायो हा । ' -हा १३ १२ [स पर्याय]

पर्युदास—३ (पडिती) मनाई, प्रतिवच ३० विपरी आक्षा करणे, निराळी किंवा विरुद्ध गोष्ट करून करणे, एखादी गोष्ट खालीपूर्वी सांगणें किंवा पसत अगर नापसत ठरविणें, अदमास करणे, काढणे जसे—' खोटे बोल नये ' यावरून खरे बोलचें असे निघते (ही गर्भित आक्षा) पाल नक्षत्रे मुक्तीचे उपयोगी नाहींत म्हणजे काहीं विवर्जित पाच नक्षत्रे मुक्तीला लागू न पडणारीं साहित्यां व त्या योवरच बाकीचीं नक्षत्रे मुक्तीला योग्य आहेत असे दाखविले ' अत्राक्षणे ' यावरून ग्रंथण म्हणें पण दुसरा कोणी मनुष्य आह असे अनुमान निघते हा शब्दाची प्राथमिक-पडिती व्याख्या अशी - ' तद्धिन तससहस्रमहार्थयोग्यनिषेध । ' [स]

पर्युपित—वि सिद्धा पातेशा (एक शत गेल्यामुळे दोष युक्त झालेले अन्न, पाणी, १०) [स]

पर्युक्षण—न अभीच्या भोवती, ईशान्येस आरंभ करून प्रादक्षिणिक पाणी फिरविणें शिरवणें परिसमूह पहा [स]

परल—न (गो) परल, चुलीजवळीच जागा परळ (व) पहा

पर्ये—न १ अमावास्या, पौर्णिमा वैष्णवी, व्यतीपात, सकात प्रश्न ३० जे समुद्रस्तान प्राद दान ३० पुण्यमग्नियसी काल (जका पुण्यकर्म केलें असाव कोटिगुणित फळ प्राप्त होतें असे) सांगिते आहेत ते काल प्रथम पर्येणी, सणाचा दिवस, पुण्यकाळ ' मासा भोदियेळ सर्व । अकाळी काळ आपवे पडे । ' -तुंगा ७१८ ' तुमच्या मानिये' ते भीतिशब्दचि पर्व तातें हो । ' -मोमी ६ ४० २ चंद्रमासातील शुद्ध व कृष्ण दोन्ही पक्ष-

तील काहीं दिवसांना दिलेले नाव पौर्णिमा, पक्षी, अष्टमी, दशमी ३० ३ सूर्य नवीच राशीमध्ये जाण्याचा काल, सकात ४ युति किंवा जुद्ध आलेला योग, सयोगकाळ. ५ (ल) सयुद्धतेचा, उत्कर्षाचा काळ, हेगाम, ऋतु, मोठ्या सार्वजनिक आचार-रुढीचा काळ, वाहुल्य, विपुलता, बहर ' कीं आर्यानांदे रसि काची नित्य हो सभा पर्व । ' -मोसभा ७ १२ ६ साधा, वेद्य, गोरु, बोट ६० कावें पेर, कांड ७ पुस्तकाचा भाग, प्रकरण (ज्यात पुष्कळ जग्याय असतात असे) ' भारताची मुख्य १८ पर्व आहेत ' [स] ८ चुकणे-टळणे-हातची संधी गमावणे ९ साधणे-गांठणे-संधी साधणे, एखाद्या कामात फायदा करून घेणे १० फाल-ल-३ पर्व अर्थ १ ते ५ पहा ' तीर्थ पर्वकाळ । अवधी पायापें सक्त । ' -तुंगा २१८६ १० भेद-३ (वैद्यक) सधितात, साधे दुखणे [स] १० संधि-३ पौर्णिमा किंवा अमावास्या आणि प्रतिपदा यांचा सधिकाळ पर्वेणी-खी १ पर्व अर्थ १, २ पहा ३ (ल) दुर्मिळ सुखी, काय दिवसांनी येणारा क्षमकार, सधि (पर्व)

पर्वत—३ १ मोठा डोंगर, गिरि, अद्रि, हिमालय, सहाद्री ३० पर्वत २ (ल) मोठे ओसे, योजा, अरुण्य भार ' कामाचा पर्वत = अतिशय काम, ' दु ख्याचा पर्वत = अतिशय दु ख, ' कर्माचा पर्वत ' ' कारणें कर्माचे पर्वत मान करून ठेविले आहेत ' (वाम) पर्वताची रई होणे-मोडेवणा जाणे, गवहरण होणे, महत्त्वाचा नावा होणे ' नकटे ईश्वरी सुन शाली पादा पर्वताची रई । ' -ऐपो ४०८ याच्या सल्ल राईचा पर्वत होणे १ फळ-न (ल) दगड, लडक पर्वतीय, पर्वतीय-वि १ पर्वतासर्था, पर्वत विपथक, पदाडी, डोंगरी २ पहाडी डोंगरात राहणारा (मनुष्य) ३ डोंगर बडगात, उच घाट पडण्यस योग्य (घोडा) ' चडे शैल नीट । लहान घोडा लयीस थोडा । ले पर्वती । ' -

पर्वत—३ देवदेव, व्यापार, सावकारी पर्वेविण पर्वत करु नये । ' -हा १ २० [स परवत]

पर्वदा—खी पालन, रक्षण ' स्वामी इष्टाष्टीनें पालन करून पर्वदा करीत आहेत -रा १ ३१ -वि १ पाळलेला २ वयात आलेला त्यावर सोनारोपत पर्वदा जाले परतु वतनावर गेले नाहींत ' -रा ८ ३३ [फा]

पर्वदिग्धार—३ पोषण करणारा ईश्वर परवर पहा [फा पर्वदिग्धार]

पर्वेश पर्वेस, पर्वेदिशी—खी पोषण, निभावणी पर वरीत पहा ' आमची पर्वेश करणार घनी समथे आहेत ' -पदमव ७४ -रा ५ ७१ [फा पर्वेश]

पर्वा—खी आस्था, काळजी परवा पहा [फा पर्वा] **पर्वा(मो)न(ग)मी**—खी आक्षा, मोकळीक, हुकूम, परवानगी पहा ' पर्वागणी होत नाहीं ' -ख ११ ५७७१ [फा पर्वागणी]

०रसानगी—ही बंदोबस्त 'पर्वांनी रसानगी दख्ख्यास गाड याची नाहीं' -ख ४ १९९०

पर्वांना—उ आशापत्र, पाय परवाना पद्दा [फा]
०अस्तम्या—उ राजानें दिलेली जमीनवक्षिस्ताची सनद 'पर्वांना अस्तम्या करून घेतले आहेत' -पया २३ [तुर्की अस्तम्या=सनद, हुकूम]

पर्वरी—ही पर्वरीची, पोपण, पेन्वान परवरीस पद्दा [फा]

पन्हाणा, पन्हावण—पुन वाहन, परव्हाण पद्दा 'पन्हा वाणावरि समग्र. घालनिया।' -गीता २ ३४३७ [पर+वाहन]

पन्हा—हा, पन्हवा—उ नाला, हरा, पत्रेन्य काळी पाणी जाण्यासाठी खणलेली बरी, खाचखळण पर्या पद्दा 'रायवणी सुमीपुडे। पन्हे उन्मादती खातवेडे।' -शा १३ ५९२ [स प्रवाह]

पन्हा—किति पलीकडे, दूर 'म्हणेनि योरपण पन्हायि राभिज। एय म्युस्परि आपरी विसरिले।' -शा ९ ३७८ [पर]

पन्हादी—ही १ कापसाचे झाड, कपाशीच्या झाडाची बाळलेली काडी २ (ब) कपाशी पराटी पद्दा [पळे+काटी]

पन्हावण—मकि (ब) परिणाकारक होणे

पन्हेज—न (ब) पय्य परेज पद्दा [फा पन्हेज]

पल—न १ पळ, पटिकेचा सालचा भाग, अडीच पळांचे एक मिनिट होते २ मास ३ बाळीस मासे (३८० गुजाचे) वजन -उ विपुवृत्तापासून अंतर, अक्ष [स] ०ज्या—ही एखाद्या स्थळाच्या अक्षाची ज्या, अक्षज्या [स] ०पैतृक—न प्राडाच्या दिवशी स्वयंपाकात मासाचा उपयोग करणे 'पल-पैतृक ब भ्रातुरांना। कल नये म्हणताती।' -गुन १२ ९४ [स पल=मास+पितृ-पैतृक]

पलक—ख—पुन डोक्याची पापणी रुग्ण्यास लागणारा काळ, निमिष क्षण पल अर्थ १ पद्दा 'हे सुवन सुशोभित सुवन नसे कलिपवन पलख एक न्याया।' -दशपदे २५ [फा पलक]
०दयाव—उ अतिशय मोठी पर्यन्यष्टी, अकस्मात् जलप्रलय करणास पाऊन पळणे, जोराचा पाऊस 'पाऊस काय पलख दयाव, पलखामध्ये जिंकडे तिकडे पाणजळळ करणार' [पलक-स+दया=समुद्र]

पलंग—उ मचक माना, पर्यंक, जमिनीपासून वर निज ग्याचे साधन उच्च प्रतीची चारपाई, खाट, बाज [स पर्यंक, मा पडक, हि प पलप, सि पलपु; ब पालक—ग ओरिया वलक, का पकडि तुल, का पलपु] ०पोश—ख—उ चादर, विडल्यावर पालण्याचे बल, आच्छादन गेदोसे [फा पल्या+पोश] पलं गडी—खी १ ल्हानसा पलंग २ (तुच्छतेने) लुवा, राईट पलंग पलं गी—उ (हर) शक्येची सजवीज, व्यवस्था करणारा 'पळी कडून मुश्यान भरून ध्या'

पलट—टी—ही उलय, कलगी, मागे सडी [स परिवर्त, मा पलट, हि पळ्या] ०खाणें—१ भावारी फिरणे, उलट खाणें २ कोळारी उडी घेणे पलटणे—कि (ब) परतणे [हि पल टना] पलटन—न (ब) फेरी, जाळन परत येण्याची क्रिया पलटवणे—कि (ब) फिरविणे [हि, पळटाना]

पलटण—न—जली फौजेची दोळी, फौज, हुकडी, अस्त्रास पर्यंत पायदळाचा समुदाय [पोतू, ई प्लॅटन हि पलटन] पल टणी—जी—नि पलटणसवर्धी (मनुष्य वर्गरे)

पलटा—उ १ एक जवियाचा डाव आपल्या हातातील बेवियाने जोडीदाराच्या डाव्या बाजूच्या शेवटच्या बरगडीवर छातीवर मागे (पूर्वीच्या मारलेल्या जागेपासून त्याचे शेवटाकडून उलट बाजूस मारतात म्हणून हा शब्द) २ (संगीत) स्वराचा अवरोह [पलट]

पलटड—ही पलीकडचे तीर पेलयड पद्दा [स पर+तड]

पलपल, पलपलाट—हीउ १ (मायळ) चैन, बगळ 'त्याची तेंपे पलपल चालते' २ भरभराट, उत्कर्ष, सामर्थ्याची वर्षेत्वाची स्थिति ३ काजील पीक, अतिशय समृद्धि ४ सुख सुळाट, अतिशय माजणे (लुगाल, चौर, टोक, उंदीर इ०) [का पल=कार, पुळळ]

पलमा—ही (ज्यो) अयनांशसहित सूर्य केवळ विपुनसूत्रा वर असता मध्याह्नाच्या वेळीं शरा अगुळे उंचीच्या छुटीची पडलेली छाया [स]

पलवावाघटी—ही वाघळी नांवाचा समुद्रातील एक प्रकारचा मासा याची पाठ राठ, खरखरीत असते

पलाखतीमार, पलाखतीचाभार—उ खरपूस, खूप जोराचा मार, फरमाची मार, टोक [हि]

पलाट—किति पलीकडे पल्याट पद्दा

पलाटणे—न (म्हान्याचा धडा) वस्तूच्याची धार साफ कर ग्याचे चाभेदे, धार लावण्याची तळहालाप्वडी कातड्याची पटी, चटरट [पारलणे १]

पलाटन—ण—न १ भ्रमण, मळकणे, हिंङणे, वेसाटन २ पलटणी, केरा, पळसा, गिरका, इकडे तिकडे आसपास घोडते फिरणे (किं० मारणे) 'शाईल कल गेला पलाटन।' -रावि १०.१३८ [स पर्यटन]

पलाटी—ही कापसाची काडी, पन्हादी अर्थ २ पद्दा 'पेरणी दाखून पलाटिया चपडावयास गेलेत' -वेद २१ १५ [पळे+काटी]

पलांटी—ही पलाटन अर्थ २ पद्दा 'तुम्ही भरी पलाटी मालन या टों मी रचये तयार करून ठेवतो.'

पलांडु—३ कादा, कद्वे 'वितामनी टाकोनि रोडडा। पलांडु मेतला बळेचि।'—रावि १२ १०३ 'शेर टादुळ, कशाचा शुळ मिलेना जळ खाया नाहीं पलांडु।—ऐरो २४५ [स]

पलाण—न १ खोगीर (मुफ्यत उदाचें व हत्तीचें), पल्याण, मूठ, (ल) आच्छादन 'दर्यास पलाण (शिवाजी) राज्याची पातळे'—समासद ५१ 'शूतनावळें बरुल। घातळें पृथ्वीस पलाण।' २ घोडयावर पहिल्याप्रथम घातलेलें खोगीर, ३ पहिल्यादाच घोडयावर खोगीर पालणें (कि० बरणें) ४ (ल) लावची विंदीर जोडणारी जमीनीची पटी, विंदीरीचें पाणी दूरच्या जमीनीस पोचचें म्हणून पाण्याचा पाठ नेण्यासाठी घातलेली मातीची लावट उच बरवडी, बाघ [स पत्ययन, पर्याण, प्रा पगण=घोडयाचा साद, तुल० का पालन] पलाणणें—उकि (काव्य) १ खोगीर बघविण, घोडयावर पलाण घालून सज करणें, तयार ठेवण २ (ल) हाताखाली आणणें 'जेणें सत्ता वल्ल पसरोनी। पलांगिली कुमिनी।' ३

पलाण—न साव पला पलाण पहा

पलाद—३ (शाप) हा एक प्वातिन बगोतील धातू आहे (इ) प्याळडियम या धातूस रजतासारखी चकाकी असून हा चिबट असतो पलादाचा उपयोग मिश्र धातूमध्ये, दंतरोगाकडे व षडधाळाच्या कमानी करण्याकडे करतात

पलायन—न पळ, जलदीन पळून जाणें (अयादिकांमुळे किंवा दुसऱ्याला न सापडवें म्हणून), धुकोन निसटून जाणें [स पळ] **पलायमान**—वि पळणारा पलायित—वि पळलेला, पळून गेलेला

पलाल—न्य भाताचें काड, गवत, पेंढा, फडवा, बादक, केर 'कृष्ण म्हणे बहु बरें, व्हा माफत हो पलाल खळ-बळ तें।'—मोविराट नवनीत २९७ [स]

पलाश—३ पळस, पळसाचें झाड [स]

पलि—न पिकलेपणा, पादरे कैस होणें—वि पिकलेल्या, वृद्ध [स]

पलिता—दा—खी. १ हिलाल, दिवटी, मशाल या वरिता केलेली वापराची वाटोळी गुढाळी २ तोफ दागण्याचा लोहा, वती, जामणी, काकडा (कि० लावणें, देणें, ठेवणें) ३ बंड कीची दारू घालून तयार केलेला काकडा ४ (तोफा, बंदुका यांची) फेर, सवली, सड, भडिमार (कि० शाहणें, झटणें) तिखत्या पलित्यास स्वार फुटले ' [स प्रदीप्त, प्रा पलिह तुळ० अर फतीला]

पलिता—३ (व) मोटच्या खालचा सोंदोर ज्या काकडा वरून गले तें पिरतें चाक

पलिती—खी पलिता अर्थ २ व ४ पहा

पलिस्त—न (निंदार्थी) पीडा देणारा माणूस, वस्तु भदा, रोव, चारा, पालस इ०, पीडा, रोग [फा पलिस्त=अप वित्र, पाण]

पलिस्तर—न शरीराचें कातडे भाजल्यासारखें होऊन त्याचा फोड आणणारें औषध [इ ग्लिस्टर]

पलीस्तर—न गिलावा (इ) प्लेस्टर,

पलीकटचा—छा, पलीकडील—वि पलीकडे असलेला, दूरच्या स्थळा-कालासवधी, संवधाचा, दूरचा, मागील, पूर्वगामी **पलीकटून**—किवि उलून, दूरच्या बाजूकडून, पूर्वीच्या, मागल्या दिवसापासून

पलीकडे—किवि १ (स्थळवाचक) दुसऱ्या बाजूस, इर, बाजूस, दुसरीकडे २ (कालवाचक) पुढें, नंतर, पूर्वी, अगोदर, मागे (विशिष्ट कालाच्या) याच्या उलट अलीकडे [] होणें—(एखाद्या स्थलापासून) इर होणें, अग काढून घेणें

पलेटण—न भटकणें, पलाटन पहा [स पर्यटन] **पलेटणें**—अकि (काव्य अशिष्ट) भटकणें, हिडणें, इकडेतिकडे फिरणें

पल्याड—किवि (त्या) पार पलीकडे अर्थ १ पहा. याच्या उलट अत्याड [पेलन्तट]

पल्याण—न खोगीर, जीन पलाण पहा ० घालणें—ताम्हात ठेवणें 'याचा प्रसाद होता सिद्धी घालील शशवि पल्याण।'—मोभीष्म ६ २२

पल्ल—न (गो) चुलखड

पल्लक—३ पाळणा पालक-स पहा 'आधाराचीचिया अर्धी। वादविसी कौतुकी। हदयाकाशपल्लकी। परिये देती निजे।'—झा १२ ५

पल्लय—३ १ पालवी, पाणें (विशेषत अन्न प्रयोग), अक्र, रोम (कि० फुटणें, राणें येणें) 'म्हणोनि जाणतेनो गुरु मजिजे। जेणें इतकाय होईजे। जेस मूळसिंचन सद्गें। शाखाप हव सतोयती।'—झा १ २५ २ नवीन पालवी फुटलेल्या डाह-ळीचा शेदा, शाखाप, पानांनी भरलेल्या फांदीचा शेदा, नवी फूट, पालवीचा मुक्का ३ (ल) एखादी हकीकत सांगत असता त्यात पदराची घालेली मा, तिखटमीठ, ममाला भाणें 'त्याने सावितलें असेल तितकेंच बोल नवा पल्लय कावू नवो.' ४ काप डाव्या तुळड्याचा, वज्राचा शेवट, (घोतर इ० वज्राचा) पदर 'ऐकतां मुल्लें वचन। गार्दीं बांधो पालवीं साजून।'—मुच ९ १२ पल्लवीं बांधवेल सायु बैसा।' ५ पुरवणी, पुरगिका, सोंपट, जोड [स] ० सडक—खी पदराची शशी 'तेय व्यासादिकाच्या भती। तेचि मेळळा मिरवती। चोसाळणें पळवती। पळवसळती।'—झा १ ९ ० हस्त (संयतहस्त) ५ (रुखा) रुखा

मनाटांत सेल करून हलविणें पल्लवित्त-वि १ मदीन पावली
आणि अदुर पुन्हेलें (साह) २ (स) विस्तृत

पल्ला—उ १ तीस पावली दिसा १२० दोरानें माव
२ (पातळ पदाचे, तेच, सुगारी इ० यागजिप्रस मेजण्याचें)
१२० दोराचें अडीच सणाचें पडें वजन ३ पदाभर धान्याचे
पोतें, पैला अगर गोणी [पैस पल्ले=धान्याची गोणी, प्रा प]

पल्ला—उ १ (खोली, जागा इ० कांती) सांवी, विस्तार
'हा पदा लांब आहे' 'याचा पदा लांब पल्ला' २ अवधि,
अंतर, मुदत, मजला, टप्पा (चाल, मागें, काळ, पदा याजवहल)
'एध दिवसांत विसा कोरांचा पण मारला' 'इतक्या इतक्या
पुरील बरेपदेत पण वेगार नही' 'मनसुबीचें प्रकरण इतक्या
पल्यास आणून ठेवेलें' 'हे काम दोन दिवसांनीं पणवास जई' ३
(ल) आटीका, व्याप्ति, सांवी, सामर्थ्य, अपलवून अजणा
व्याधी मारिछा 'मागे चार पडे हाते स्टगून मी मुगुरुप पार
पडलें' 'पण जमला-लागू माला-सिद्धीस गेला-विपश्चला इ०'
[हि पल्ला] • पणें घांघणें-आपार, आधय, पाटपळ इ०
मिळविणें, मदतनीस, सहाय्यक मिळविणें • पांठणें-१ वज्र
पोचें २ अपेक्षित स्वर्गी जाऊन पोचें • पेणें-(ना) पुसल्या,
धूम टोकणें, पडणें 'मला पदाताच त्याने पदा घेतला' 'देणें-
जागा, अवधि वणें 'पेदार पदा इतका ठेवें मोवताले' -पेणें
२३५ पल्लपावर असणें-अगदी जवळ, पाटीशीं अगणें (मंडी
करण्यासाठीं किंवा हुछापत करण्यासाठीं)

पल्ला—उ बलाचा जतीचा, सुदीदार काठ [स पल्लव,
यु पल्लो]

पल्ला—उ कपूतर इ० पश्याचा कळप
पल्ला—उ नवऱ्याने वसुल दिलेला पैसा, जिप्रस, विरोध
खोचास दिलेला पैसा, खोळीखवें हा वसुल्या वापरावळ ठेवि
तात ही चाल मुन्नायेत आहे [यु पल्ल]

पल्लाण—न (ऊ) अवधि, अंतर पण पदा
पल्ली—झी एक धुप जतु पाल पदा [स]
पल्ली—झी लहान गाव खरें [स]
पल्ली—झी (गो) धुमी, दोकोटी, आणटी पोल्ली अर्सेदि
रूप रुढ आहे

पल्लेकरी—उ पदाभर धान्य, धान्याची गोणी धाडून
वेगारा व त्या हमालीवर उपवीचिका करणारा हमाल, डलवरी
[पदा+करी]

पल्लेदार—वि खोमिवत, वसुलीदार पदराचें काठाचें,
लफेदार (वज्र) 'पेदार दोरवा पेठणी आलमहक नेडुव'
गादीवर डोलामधें वसुन।' -पल्ला २२७ • [पण+काठ, पदर]

पल्लेदार—वि लांबपदेन पोच असणेची, लांब मोठा
जावयायोगी (लोक इ०) [पद=अंतर, सांवी]

पल्लड—न खपटें 'हे पल्लगीं जीवन मेप जेवा।' -अकक
२ इतीहास मुदलपार्ये विरचित रामायणें मागील १४ [य]
पल्लहाटी—झी कापटी, पल्लहाटी, पल्लहाटी पदा 'पल्लहाटीचे
पुन सुगमहीन' परि राया रंका तेचि भुषण।' -अरि १० १३३
२ कापणाच्या झाडाची काडी [पल्लह+काटी]

पल्ल—उ (पडांतीत) कंठावरीत १ संस्थेची लूग, चिन्ह
[दि] • पारा, पोपारा—उ (पापांचा पाठ) एक दान, तीन
काडोपरीं एकाच एक व दोहोवर सहा सहा ठिपके मिटून १३
पडणें पयपारा वरणें-व्हणणें-(चा दानानें सोंगटी दूर
आले जावून ल) पळ काडणें, पटून जाणें पोपारा पदा
'पोरांनीं भांरीं बाहून पवारा केला' -विदि ८ ११ २०८

पल्ल—झी १ (व) सामान्यां वनविषयाचीं फेरेटी लाकडाची
सीळ २ पणमापा आंतीन नामा, पाव, पाळ

पल्लणें—अरि (कान्य) पावणें, मापल होणें, मिळणें
पोंवणें, पावणें पदा 'स पें त्या मारी पोंडी।' -मुभादि
१४ ८८ 'द्रीविन सौजन्य न पव कोणी।' [पावणें]

पयन—उ वायु, वारा, पंचमहाभूतांपरीं एक (स) • चळी-
झी वाय्याच्या जोरावर, दाखीने चालणारी मिरणी, जांते, यंत्र
[पवन+हि वरी=जांते]

पयन—उ (गो) पोंव (नाणें) [ई पोंव]

पयना—न्या—उ इतकीसारेत एक लूग, गवत [ई ववन]

पयमान—उ १ वायु २ एक यंत्रासि, गाईपत्य ३ एक

विशिष्ट भवसमुह [स]

पवली—झी राजमागे -दार

पवळ—उ १ पक्व, पात -हवी २ होवणें -मनको [प्रा]

प(पे)वळें—न पोंवळें, प्रवाळ पोंवळें पदा 'पवळेंवाचिआं
हती। जावडे कालानि नीयुती।' -शिपु ५५० [स प्रकार]

प(पे)पल्ल—उ पल्ल, कळगुळ, मळारी प्राडा पदा

पवाड—उ १ सोडेपणा, कीर्ति, महाव 'हे मारिले ते
वर पोडे। आणीकही साधन गाडे। मग नोंदन पवाडें। येकलाचि
मी।' -झा १६ ३१२ 'कीं हा श्वराचा पवाड।' -दा १ ७

३२ २ विस्तार 'मिथळ वचळ आणी जड। अवया मायेचा
पवाड।' -दा १२ ३८ ३ ठाव, अवकाश 'जयाचिच प्रती
तीचा वाखाटा। पवाड होय वराचरा। तो महारमा धनुषरा। दुर्लभ
आधी।' -झा ७ १३७ ४ इच्छा 'जे विट ना सरे। मोनि
तयाचेनि पवाडे पुर।' -झा ८ २६४ ५ टिकाण ६ कौशल्य

'मग केदु यया सुदी। पवाड कीज।' -अयु ७ ६३ ७ एक कान्य

प्रकार पवाडा पदा [स अशुद्ध प्रा पवड तुल० स प्रवाद]

पवाड—प रिक्कामपण 'मज आगसेवे नार्दी पवाड। तर त्यागा भोगा होए अपवाड।' —भाए १४१

पवाड—श्री प्रकार, परवड पहा 'तेय सयमाप्तीचीं कुडें। इद्रियदव्याचेनि पवाडे। यजिती उदहें। शुक्तिघोषें।' —शा ८ ५० [परवड]

पवाडणें—कि १ आत शिरणें, घुतणें 'काच म्हणोन उद कात पडे। का सभा देखोन दर्पणें पवाडे। द्वार सुणेन शक्ती वडे। जाणें या नाव भ्रम।' —दा १० ६ २२ २ सामर्थ्य असणें 'एन्ही ऐवें पडे। जो जळत वरी साराडे। तो मग्न पवाडे। कुडाखणें।' —ता १३ ५४८ ३ टिकाव धरणें 'तेयें मज मुस्ताची मती। पवाडेल कोटें।' —दा १४ २ ४ स्तुति करणें, नावाजणें

प(प-पो)वाडा—प १ वीरच्या पराक्रमाचें, विद्वानाच्या बुद्धिमतेचें, तसेंच एखाद्याचें सामर्थ्य, गुण कौशल्य इ० काचें काव्यात्मक वर्णन, प्रशस्ति, स्तुति-स्तोत्र २ पराक्रम, वीरिता 'अनंत हे बोरी। गजेंताती पवाडे।' —सुगा १५७८ 'कृष्णें पवाडा हा केला।' —निषा १८ ३ विस्तार, महत्त्व इ० अवी पवाड पहा [पवाड मुल० का. पाडु=गाणें]

पवारी—खो १ एक औषधी वनस्पति २ तिजपासुन तयार केलेले एक सुवासिक औषधी द्रव्य

पवारलें—न (यु) प्याला, एक प्रकारचें भाडें, कुत्रपान —नीज २ ६ ११३० [स पव=पुनीत+आलय, यु पावाड]

पवि—प इद्राचें पञ्च [स]

पवित्र—न १ ब्राह्मणांचें जानवें, यज्ञोपवीत २ पवित्रर गोमूत्र घालण्याची दसांची (गाठ दजून केलेली) त्रिंवा सोन्याची अगदी ही अनामिकमय्यें पुत्रादि धार्मिक विधि करताना घालतात —वि १ शुद्ध, निर्मळ, स्वच्छ, धार्मिक, सांस्कारिक दोषरहित सोवळें (अन, उदक इ०) २ निष्पाप, पापरहित पुण्यकारक, नीतिमान, स्वतंत्र, नीतिशुद्ध (माणस) ३ पुण्यकारक पाप क्षयकारक (कर्म, वस्तु जागा इ०) [स] पवित्रक—न दमाची किंवा त्या आकाराची सोन्याची अगदी पवित्र अर्थ २ पडा

पवित्रारोपण—न धावणाऱ्या महिन्यातील एक विधि नव्या शुद्धाचें तयार केलेले दोरे पवित्र ग्हावेल म्हणून देवाच्या मूर्तीवर बाणें आणि भस्म ते मूर्तीवरून बाहून स्वतः घालण्यासाठी घणें पवित्रित—वि १ पवित्र केलेलें २ सोवळें, विधिपूर्वक शुद्ध केलेलें पवित्री—श्री पवित्रक पवित्र अर्थ ० पडा पवित्री करण—न (ति) आपली कुपा दानरूपे दव्याचें परमेष्टराचें एक कार्य (इ) सन्निधिकेवान या कार्याने मनुष्य देवाच्या प्रसिद्धेनुसार सर्वस्व नवा होतो असें प्रितस्तानुयायी समजतात —इफि ४ २३, २४ पवित्रीपूर्णमा—श्री श्रावण महिन्यातील

पौर्णिमा (या दिवशीं पवित्रारोपण करतात) पोक्तीपौर्णिमा पोवत्याची पुनव

पवित्र—न वरण 'मुगाचें पवित्र। आणि लोणकडें तुप साजूक।' —बदलापूर २१३

पवित्रा—प (मजविद्या) बाबा पाय पुडें वस्तु कुस्तीच्या तयारीनें सभें रहाण्याचा प्रकार दस्ती (कि० करणें) पवित्र्यांत असणें—उभें राहणें—भांडणाऱ्या तयारीत असणें, भांडण करा वयाचेंच अशा इराद्यानें बोलणें, उभें राहणें इ०

पवित्रु—त्र—ति (नदभाषा) सात, ७ सख्या 'केवला काटी पवित्रु त्यासी। सागोनिया दीपलें।' —भवि ४२ ४५

पव्हणें—अकि पोहणें पडा 'जेता आमज पुणेंदरी। पव्ह मार्वेय एवाकी।' —हा ११ १८७ [स प्रवाहनम्, प्रा]

पव्हणा—प पोहण्याजोगा पाण्याचा डोह पव्हणाख—वि पोह गारा 'गारा शिष्यसरितेसि बोरु। तेंचें अविवेक पव्हणारु।' —विपु १ १००

पव्हणी—श्री नौका, होडी [स प्रवहण, प्रा पवहण]

पव्हरी—श्री (व) उसावरील एक रोग यामुळें उसाचे डोडे पिवळे पडून वाळतात

पव्हे—श्री पाणपोई 'आहा आदा रे भाई हें अतदानाचें सन। पव्हे घातरी सवैन।' —सुगा ३२९ [स प्रवाह, प्रा पवाह]

पशम—न १ लोंबर २ (सक्रेतांन) शुभभागावरील केंस रोद, शष्प (कि० उखडणें) 'ते आमचे समंदी असता त्यानीं तेचें पत्र पाठविलें तर काय पशम उखडनी।' —रा ६ ६१९ (हि पशम तरडना असा वाकप्रचार आहे) ३ क पदार्थ 'कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुडें पशम आहे।' —ख १२ ६२९६ [फा परम्] पशमी—वि लोंकरी, लोकराचें (वज्र इ०) [फा पशमी] पशमीना—प लोकराचें वज्र कापड [फा परमीना]

पशीना—प (व) घाम 'पशीना सुटला आता ताप उत रेल' [स प्रश्वित, हि पशीना]

पशु—प १ जनावर, चतुष्पाद २ (ल) मूळ मनुष्य ३ अविचारी निर्दय आडवाड मनुष्य [स] ० पति—प १ (सर्वे सनीव प्राण्यांचा प्रभु) शस्त्र, महादेव 'केला मातीचा पशु पति। परि मातीची काय महती।' —सुगा ३४६७ 'आहे डाडक पुत्रार्थ तुला तुज प्रिय असो पशुपती।' —प्रला ५ २ (उप) गुराचा डॉक्टर व्हेन्स्नरीसर्जन [स] ० वळ—वि गुराची, गुरें चारगास, पाळगास 'माता ही दोन ठायीं पशुवळ। विकिती दुग्ध घेउन डोई।' —अफक २, किंमुदाम ७२

परोमानी—श्री पस्तावा, पक्काताप, डुख [फा] परो मान—वि पस्तावळेल्या, पक्काताप पावळेल्या, डुखी [फा परोमान]

पदोरी—भी १ पांच घोरांचे वजन पावरी; पदोरी ३ (स) उपजीविका, उदरनिर्वाह [पांभंदेर]

पश्चात्—वि १ गेन, मागून २ पाठीमागे आह, परोक्ष, पश्चिमे [उ] •स्थिति-न जिजिाया पश्चिम मिडु [ग] •द्वारागामी-वि शुद्धीकरण करणारा, वस्त्रेवाज [स]

पश्चात्ताप—उ (माणून होणारा ताप) पाठीमागून काईट वाजणे, पस्तावा, पस्तावणी, अजुनाप डुख खड [स]

पश्चात्ताप—उ (वि) पापी मनुष्याम आपल्या पापा निघवी खरी जाणीव हाऊन किस्तगोरे वसाच्या दपचे झाले प्राप्त झाल्याचे त्याच्या त्याच्या पापांचा निरस्कार व खड उल्लाप होतो आणि तो हृदयस्थाने व परिधामांने नवीन प्रचारे आश्वासन पसरायला पापापाणून दवाकड फिरतो ती स्थिति (६) रिपन्टन्स 'दाग झुगे आग लाग मीपणा' पश्चात्ताप झाला गुन तथे' -उद्य ११६

पश्चिम—भी १ मावळत सूर्य मावळण्याची दिशा 'एवून समुद्र पुढे पश्चिम आहे' २ पश्चिम दिशाचा वारा -वि १ पश्चिमेचा पश्चिमेकडील पागाय २ पाठीमागचा, नंतरचा, पापाय अवर, अवर [स] •कपाल-न पश्चिमागळे •द्वार-न १ पश्चिम कोणत मागील द्वार पातक (घाट, राजवाडा, पर ६०५) २ (स) गुद ३ (संकेताने) अपानवासु •धान्य-न १ साल अक्षर उशीरां पिळणारे धान्य, मागून तयार होणारे धान्य २ उशीरांचे पीक; क्षिप्रपेक्षातील पीक खीनान्य पहा •मुद्रि-भी पश्चिममुद्रि मागाहून मुचणारा विचार मुद्रि •रात्र-भी वेसरात्र मध्यान्हीनरात्री रात्र •वायु-उ (स) वाद, पदेन, अपानवासु पश्चिमाग्रा-भी पश्चिमेकडील अग्र, सूर्य तारा जेथे मावळतो तो क्षितिजिंदु पश्चिमदिश पश्चिमास्त-चपु शुच शुक्र पावे पश्चिमेकडे (सुर्यासाक्षिण्यामुळे) मावळणे अस्ताम जाणे पश्चिनोदय-उ शुच व शुक्र हे सुर्यास्तानंतर पश्चिमेकडे दिसणे (पश्चिमेकडे यांचा उदय वरच दिपण होतो)

पदमी—वि लोकी पदमी पदा पदमी ह्मणलकतांबडा पाठविला आहे -ख ११५००१ [का] पदमीना-उ लोकी वस्त्र, पदमीना पदा

पदय—वि दिसणारा दृष्टीस पडणारा वाटणारा हा शब्द या अर्थाने समासांतच यतो उदा० ख-दूर-प्रभ हित-मित-उच्छ-शूर-दूर-दीर्घ-पदय [स]

पदयती—भी (परा पदयती, मध्यमा व वैखरी या) चार बाबतील दुसरी बाबा परपासून हृदयस्थानी ईश्वरान्न उभट पारी भास्वरूप बाणी परा मध्यमा वैखरी पदा 'जया तुमिचा उद्देशासाठी' पदयती मध्यमा पोटी । सुनि परंसीही पाटी । वैखरी विर. -झा १६२० वैखरी मध्यमा पदयती परा । बह

बाबातीत छासहरण । तो ई परात्तर सोयरा । काव्यामर्देना श्रीरूपा । -दवि २० १३७ [उ]

पदयतोहर—उ १ वृग्न, समोर कोरी वगणा 'कोडे जात डेजे २ मध्यपधरेपुपयतोहर हो । -मोविगत ४८४ २०३ २ (गामा स) सातार [स पदयत+हर]

पट्ट—वि (काव्यमीन अण) एपट उपट, ताप, स्वच्छ 'वेथे सांगिते पट । सखूड भजन । -दा ७ १० ४२ -वि रि एपटये, उपटये 'अंगना मासिया वरिष्ठ । ऐथे कोणी हाट धेट । परी त्या दीपघ्न होती पट । सूर्य भय सन्मुखा । -मुवि २ १७ [ग एपट]

पसंगयत—वि गेरहजरीत, इनर नसना, पयार [पा पसंगयत]

पसंत-व—वि १ मान्य मनात आलेला, कडून स्वीकार केलेला, समन प्रिय, निवडलेला वनेला, आवडलेला २ अनु रूत कडुनीचा, कडून, राची (किं करणे) [पा पसंत] पसती-व—भी १ समति मान्यता कडुनी 'तुम्ही वरचवर निदिता, परा कडून गाट पसदीस पड, शास्त्राच्यानी निदा होये ऐथे करण्यांत येत नादी' -ता ६ ३१४ २ आचड 'पारिव्या नतर पसदीस येतील त्या राच्या' -ता ऐकिप्र ६२ [का पसदी]

पसतक—उ घोडाच्या मागील पायांतील एक तोंग -अक्षप २०८१

पसतीस—वि ३५ ही सक्या, तीस आणि पांच पसय—उ (गे) पसा पसा जमविलेले धान्य, फड [पसा]

पसर—उ १ (काव्य) पसारा विस्तार 'आता अक्षोहा सुदविचार । सर्वे यणांका तरी अपार । प्रया होईन पसर । -क्या १७ १५१ २ पसरणे फैलावणे चाडू राहणे 'अखड लागली पार । खड नसे गणापसर ।' ३ पसारा-क पहा [स प्रसर प्रा पसर] •कार-उ (गे) हुकानदार

पसरडी—उ (बों) पावसाचे पाणी काढून बाजूने लावण्यासाठी राणलेला ओढोळ [पसरणे]

पसरणे—उकि भकि १ विस्तार पावणे विस्तारणे उघडणे (तोंड, हात इ०) २ साठ लांब करणे विस्तृत करणे (पाय इ०) ३ पागापाम होणे विस्फटणे ४ (ल) निजणे, हातपाय लाव करणे 'तो जवळ झाल्याबरोबर पसरतो' ५ आघरणे वर घालणे बांदी मसर व त्यावर नीज '६ अधिक प्रदेश व्यापणे सजवित वणा सोडणे फैलावणे [उ प्रसरण प्रा पसरण] पसरट-डा-वि १ पसरलेले विस्तारित २ उघड खट प्रभास्त (मांडे इ०) [पवत] पसरणी-भी १ पसरण्याची क्रिया वाड विस्तार २ पागापाम फैलावणी

पसरा-रू—उ १ दुकान (गो) पसरो -शर (-दुगा ६१६) २ पसर, पसारा, विस्तार 'साडी स्वतन्त्राचा पसरा। प्रया होनेस अवसर।' -कालिकापुराण ३८ [स प्रसर, प्रा पसर]

पसरू—न (कु गो) पशु, गुरू [स पशु]

पसव(चि)णें—उक्ति १ प्रवृत्त होणे, प्रसवणे, पिणे वेत येणे (घोडी, गाढवीग यानी) 'घोडी सवर झाल्यापासुन प्राय वकरा महिन्यानी पसवते' -मराठी ३ रे पुस्तक १०८ (१८७३) २ गोवा बाहेर टाकणे (केळीने) ३ तुरे, वणसे बाहेर टाकणे (नाचणी, वरी, सावा इ० नीं), निसवणे [स. प्र+सु, प्रा पसव]

पसा—उ १ हाताचा विविध केलेला आकार (धान्यादिक घेण्यासाठी), खोंगा, हाताची थोटे जुळेलेली शेवटास थोडी वर वळवून त्यास आगदा जुळला असता होणारा खोलेगट आकार २ ओंजळ, अजळि 'मुस्तावर बहु गळे, परि मुनिचा एक ही भरे न पसा।' -मोक्ष २९ ३५ ३ (ज) पसाभर धान्य 'मुर्खीच पसरी नसता पसा।' -नव १० १७० [स प्रसत, प्रा पसव]

उलथा पसा, पालथा पसा—(ल) उधळणी, उधळा कार मार, लघळेपणाची वागणूक पसाचें पायलीस उठेना—जो प्रथम पसाभर म्हणजे थोडे घेऊन काही काम करण्यास तयार असतो तोच पुढे चढून गेल्यामुळे पायलीभर (पुष्कळ) घेऊनहि ऐकनासा होतो ० मूठ—बी ओंजळभर किंवा मूठभर धान्य इ० बळतेदार आपला हक्क मागण्यासमयात हा शब्द फार योजतात. कित्येकांचा पसाचा व कित्येकांचा मुठीचा असा हक्क असतो

पसाइता—छी (बडोई) सरकारी कामदाराकरिता राखून ठेवलेली जमीन -बडोद्याचे राज्यकर्ते १६०, नेकरीचा मोवदला म्हणून दिलेली जमीन [स प्रसाद प्रा पसाय २ गु पसायतु]

पसाघोडी—बी पैदाशीसाठी राखून ठेवलेली घोडी -पेद ५४१ [पनविणे+घोडी]

पसाट—न (भा) बैलगाडीतील मागच्या वाजुला असत याची जागा बैलगाडीचा मागचा भाग, पसाट

पसाड—उ (खा) मोठा परकर, धागरा

पसाद—वि १ (व) उशीरा झालेले २ उशीर मिथा बेल असलेले [फा पसू=मापून]

पसाय—उ प्रसाद कृपा, मेहरवानी आता तेजेंचि पसायें तुम्हा सताचे मी पाये। -हा १५ २८ 'अनो हें सांगता कया खु। तेजें परितोपोनि प्रभु। पसाय दे परमलाम्। म्हणे मुनी विव्हाणु।' -ज्ञाप्र ६० ०दान-न प्रसाद वर 'तोपोनि भज यावे। पसायदान हे। -हा १८ १७९३ [स प्रसाद, प्रा पसाय]

पसार—उ १ व्यावसायासाठी फेऱ्या घालणे, धातपाकती २ इन्हून तिकडे फेऱ्या घालणे (पडारेकरी, सत्री यानी) -वि १

गेलेल, झालेला, गत उदा० आठ पसार=आठ वाजून (३ ले) २ मान्य, बहुमताने पसव (६) पासुड (किं० होणे) 'तो टावा पसार झाला' ३ उत्तीर्ण, पास (किं० होणे) 'तो परिक्षेत पसार झाला' ४ निवून जाणे, पळणे (किं० होणे) 'तो येथून मघा शीच पसार झाला' [पोर्तु पासार=जाणे, इ पास]

पसार-रा—उ दुकान, पसर-रा पहा 'ते वेळे ते चौधी जमी। पसार घातले तत्त्वर्णी। विकरा करनी। सुवर्णसंख्या।' -कालिका पुराण ३० ३३

पसारा—उ १ (वस्तु काम इ०चा) विस्तार, व्याप फैलाव, प्रसार 'म्हणोनि बाबेचा बोवारा। पातळिया धर्माचा पसारा' -ज्ञा १६ २२३ २ जाहीर होणे, प्रसिद्धि (एखाद्या गोष्टीची) ३ चढूकडे पसरले जाणे, अभ्यवस्थितपणे पडणे, गोघळ ४ पारलेल्या, अस्ताव्यस्ता पडलेल्या वस्तु (किं० करणे, पडणे) 'बाहेर धान्याचा पसारा पडला आहे तो आटवून ठेव' ५ मूल आढवे आले असताना बाळतिणोने पसरणे (किं० पडणे) ६ दुकानातील सामान इ० भरण्याचे एक प्रकारचे तक्का, ताट ७ (खा) बारदान, पडो कपासी ज्यात बांधतात ते गोनपाट [स प्रसर, म पसरणे] पसारी-न्या-उ १ औपचै विकणारा, मेपजी, गांधी २ वाणी, किराण्या जिनसाचा दुकानदार [हि पनसारी, पसारी, पसार=दुकान]

पसारा—उ गुराचे रांगीचेबेळीं चरणे गुरास रात्री चराव यास नेणे [हि पसर]

पसाव-यो—उ प्रसाद, कृपा, उपकार पसाय पहा 'आता ऐसिया नपसारा। मर्यादा नाही सुकडा। म्हणोनि रक्ष रक्ष प्रमादा। पसावो म्हणुनो।' -ज्ञा ११ ५७१ [स प्रसाद, प्रा पसाय]

पसि—किति पेक्षा 'तें चैतन्यस्तापसि उजाळे। अधीक दीसे।' -भाए ७९६ (तुळ० गु पडी)

पसु(सो)रडी—छी (निंदाची) पैसा

पसू—छी पैदाशीकरिता ठेवलेली घोडी पतपोडी पहा [स प्र+सु पसवणे]

पसोपेश—छी हरकत अडचण 'मुलाकटही होण्यास काय पसोपेश आहे' -रा १ १४० त्या पक्षीं परकारची खारजमा होय ऐसे व्हड पैमाना बाबयास पसोपेश करणार नाहीत -रा १२ २२ [फा पसू-उ-पेश]

पस्त—किति पूर्णपणे संपूर्णतेने, सर्वस्वी, निखाल्लापणे, निशेप, साफ (नाश करणे, फना उडविणे इ० अर्थाच्या नित्या पदा बरोबर योजतात) उदा० छत्रणे, नागविणे, बुचाडणे, घर झुणे [फा पस्तू=खाली, अनंत (ल) जमीनदोस्त] ० करणे-नाश करणे, खायस करणे नागयुक्त करणे, समूळ नाश करणे 'सफेजग छत्राई बसून छत्रायस खायकर यास मोहन पस्त केले'

—रा ४ ३१ 'वरकड त्यांचे लफर अत्रेचे लुटून पस्त केले'—म
५ २४०६ ०प्राणें—चादनपुसुने सवें साणें, निखालम खाऊन
टाकणें ०चारणें—प्रत्येक चीजवस्त धोरून नेणें, घर धुकून नेणें
०जाळणें—जादून राल करणें

पस्ताचाप—अकि पथात्ताप पावणें, होणें, करणें, पस्ताचा
हाणें स्वनच्या (नीति-अनीतीच्या) कृत्यापद्धत खेद होणें,
मागाहून शाक करणें, [स पथात्ताप] पस्ताव-या, पस्तार्-
पुली पथात्ताप, अनुनाप, स्वतःच्या नीति-अनीतीच्या वतनाबद्दल
किंवा मुफ्तानकारक गाथीबद्दल बाणारें दुख, शोक, खेद
पस्तावणी—को पथात्ताप पस्तावा होणें, करणें, खेद दुःख
पस्ताव पहा

पस्ताळीस—नि (अशिष्ट) पचेचाळीस

पस्तीस—नि पसतीस, ३५ ही संख्या

पस्तु—३ एक ताल यात सात मात्रा व तीन विभाग अथ
तात

पस्तु(स्ता)री—की (व ना) वाढावा सवलत वत्ताळा,
कोणताहि मित्र मोजून ज्याच्याचा तितका यंतल्यावर थोडा वर
जो अधिक घेतात तो 'शमर आण्यावर पाच पस्तोरीचे वतात'

पस्तोर—किवि (व) पर्यंत 'तो माकापस्तोर पळास'
[पस्तोर=मोर]

पस्श होणें—कि परावृत्त, परागदा होणें, पळ काढणें
'तेव्हा पळणें कौजच्या सुकावल्यास ठरून सक्तता झाडीत पण्या
हाली'—पया ४७५ [का पस्पा=मागी घालणें, हि परपा होना]

पडडणें—न ज्ञान विद्या, वाचन, पाठ, पठन—उकि
(प्र) पडणें पडा [स पठण]

पडा(हा)ट—की १ घुमोदयापूर्वीचा सहा धटिकाचा काळ,
सप काळापासून सूर्योदयापर्यंतचा काळ प्रभात प्रात काळ २
(व) सकाळ 'मी पडाटे ८ वाजता जाईन' ३ उत्तररात्र
'तो पडाटेचे प्रहरी रात्री लळा' [स प्रमा-प्रमात, आ पडा,
पडाभ, पडाद हि पड पोह, गु पोह, सि पिरिह] ०फुटणें-
उगवणें, आरंभ होणें 'तो व्यासि भेटे लट्टें' त्यास सुखाची
पडाटपुन'—एमा १४ १११ ०पटी—किवि (राजा) प्रभात
काळी, उजडण्यापूर्वी मोठ्या पडास

पडाड—की एक जातीची बेल, गरज्याचें झाड. -वधु
७ २९ [स पाडा] ०मूळ—न या वेगळें मूळ

पडाड—३ (बाधकाम) परतचें बऱ्याच मजल्याचें बाधकाम
कलावा मजुराना, कामगाराना उतरण्या—चढण्यासाठी जाडवे-
उम वास बांधून माया करतात तो, पराची, पाड 'पडाड डुहेरी
अगवा'—मॅरट १०

पडाड—३ १ डोंगर, लहान पर्वत, टेंकाड 'चंढे वैडुडीचे
पडाडी' क्षीरसागरी वतसे हुडी'—एस्व १ १२ २ (ल) अति
साय मोठा व उच्च, खणखणीत आवाज, वठवनि (गाणा-याचा,
गवयाचा) [हि] पडाडची यात्रा—की डोंगरावरील, डोंगर

राळ मुळपातील प्रवास, यात्रा, विरापत हिमालय पर्वताची यात्रा
पडाडी—वि १ पडाडाचा, पडाडामवर्षी, डोंगरी २ मोठा, उच्च,
खणखणीत (आवाज) पडाडी किल्ला—३ डोंगरावरील दिका

पडाडी—३ (संगीत) एक राग यात पडून, तीव्र क्रम,
तीव्र गाधार, कोमल मधुम, पचम, तीव्र धैर्य, तीव्र निषाद हे
स्वर लागतात जाति संपूर्ण-संपूर्ण वादी पडून सवादी पचम
गानसमय सार्वकालिक [पडाड] ०जिरहा—३ एक रागिणी

पडाडी—की पालखी, मेणा इ० वहायास जे भोयाचे समु
दाय ठेकिले असतात ते प्रत्येकीं, पाहडी पहा

पहाण(णी)खरडा, पहाणदार, पहाणी-णें, पहाण्या
इ०—पाहणीखरडा, पाहणीदार इ० पाहमार्थ्य पहा

पहाता—३ प्रेरक, पाहणार 'तर्किन होत निज पर भट
विषु की रवि असे पहावे ज्या'—मोनीम १ ३९ [पाहणें]

पहार, पहारय—की लोखंडाची भली जाड टोंकदार काव
(खडक पोहणें, जमीन खणणें, उखळत कुटणें इ० कामाकरिता
उपयोगी असलेली), खणण्याचें, कुटण्या-पोहण्याचें एक लोखंडी
हत्यार [स प्रहार]

पहार—३ तीन तासाचा काळ, प्रहर, याम, दिवसाचा
आठवा भाग 'जिय गावोंचा पडाक दिवोबेरी' एका अमट्टाचे
आयुष्य व परी'—ज्ञा ८ १५५ [स प्रहर]

पहारा—३ १ रखवाली, चौकी, राखण, आगल २ चौकीदार,
रखवालदार, सरक्षकाची हुकमी ३ चौकीदारी, रखवालदारी,
पहारा करणे 'आता पहारा कोण करितो?' 'मासा पदारा
भरला' ४ निरोपन, प्रतिषेधक इलाज राखण (६) पिक
टिंग 'दासच्या गुल्यासुद्धे पहारा देवून गुण्यात दास पिण्यासाठी
जाणाऱ्या लोकांचा पराईमुख करण्याची जी बळचळ सऱ्या
गुण्यात चालू आहे'—टि ३ २६६ [का पहारा स प्रहर
वर प्रहरास हा बदलीत असत यावरून] पहारेकरी पहारे
दार—३ पदाऱ्यावरचा शिपाई सत्री, चौकीदार, रखवालदार
पहारेवेदी—की पहारेकऱ्याची राग, नाकेबंदी करण्यासाठी
जायजागीं पहारे देवून केलेला बंदोबस्त

पहाळ—की १ श्टि पचव, पावसाची सर २ डोंगरातील
प्रवाह थोडा ३ शाखापाणी मिळाने म्हणून त्याच्या सभोंवार
खणलेला खळगा, आळें ४ उपासामुळे पोटाचा पडलेली खळी

पहाळ—३ एक झुबकेदार वनस्पति, रापडें
पहाळ—न मोठी रांग—शर

पहाळो—भी पावसाची तर पहाळ अर्थ १ ते ३ पहा
 पहिरणी, पहिरणे—(कों) पेरणी, पेरणे पहा
 पहिरा—उ (गोंध) गदगदक, सोकऱ्यां १ एकमेकांचे
 चं एकेकां देणे किंवा एकेकांच्या बाभावर जाणे, पडकेल पहा
 पहिरु उलटा—उ (जबिया) एक हाव, आपल्या हातातील
 जबियानें आपल्या हाव्या बाजूस अर्थात जोडीदाराच्या उजव्या
 बाजूस जोडीदारीच्या कोंपराची लश्म जया ठिकाणी टकते त्या
 ठिकाणी मारणे पहिरु स्तीधा—उ आपल्या हातातील जबियानें
 आपल्या उजव्या बाजूला म्हणजे जोडीदाराच्या हाव्या बाजूला
 मारणे [पहिरु=मगलेची बाजू+उलटा, स्तीधा]

पहिलटकर—कळ, पहिलार—रु, पहिलटकरण—
 मिन्नी १ पहिलटनेच विगारी, गमन राहिलेली (गाव, म्हैम ६०),
 प्रथम गमिणी छी 'मी पहिलाह व्हेला यात मला कांदी'।
 -होला १५६. २ एन्दाच बाळकीण साहेली छी [पहिला]

पहिलमपरता—किं (ना) पहिल्यादा, सर्वोत प्रथम,
 प्रथमत [पहिला]

पहिलवान, पहीरान, पलवान—उ १ भाव, धीर,
 कुस्तीबाज, जेठी, सलीमबाज, साफीचीं कामे करणारा, दक्षिमान,
 हुक्या करणारा याचे बोधे, जेठी, पजारी व बल्लमूठी असे चार
 प्रकार आहेत पहिल्या तीन प्रकारचे पहिलवान साफी कुस्ती कर
 तात दोनवे हे हातात कचकडपाच्या कण्या पादून परस्पर मुष्टि
 प्रहार करून कुस्ती करतात —(बरोदें) पहिलवान व कुस्ती =
 २ या नावाचा एक शाफीचीं कामे करणारा वगै, जात याचे गोपाळ
 नावाच्या लोणारी वधूत्व असते ३ उररडपावरील एक मोठा
 किडा [का पळवान् हि] पहिलवानकी—की पहिलवानांचे
 काम धदा किंवा कौशल्य

पहिला—उ घोड्याचा अवयव, बैसीक सधीचा (पोटरीचा
 बाजूचा) अग्रभाग (मागील भाग) —अक्षप १६३

पहिला—वि १ प्रथम, प्रथमचा—किं पहिल्यानं, आरंभी
 सुरवातीत, प्रथमत, पहिल्यादा 'जैसा निंब जिमे कडवटु।
 हिरडा पहिलें तुरटु। तैसा कर्मा ऐल शेवटु। खणुवाळा होय।'
 -हा १८ १८६ २ प्रथम, अगोदर, पूर्वी 'माझा हा झुका
 निगेप पहिले जाऊनि सांगा तिला।' [प्रा पहिल, स प्रथम]

पहिलीगंगा—की पावसाळपात नदीला येणारे पहिलें पाणी
 -बदलापूर १२१

पहिलील—वि पहिला, प्रथमचा [पहिला]

पहिलेप्रथम—किं सर्वोत पहिल्यादा, अगदी पहिल्या
 प्रथम [पहिला]

पहिल्याप्ररचा—वि (दुसरें रत्न नरण्या विषवेच्या
 मुलासंधी वापरतात) पहिल्या पूर्वीच्या नवऱ्यापासून झालेला
 मुलगा

पहिल्याच—किं १ पहिल्या येथी, प्रथमा २ आरंभी,
 अगोदर, अगदी पहिल्याप्रथम. [पहिला]

पहिल्यापहील—विक्रि १ अगदी प्रथमचा, आरंभीचा
 २ प्रथमत, पहिल्यानेच [पहिला द्वि]

पहीत—न. (महाव) वरण 'तूच भात पहीत दोन्ही साक-
 वतीया फडी।' -पूजावसारा.

पहीपाहुणा—उ (व्यापक, अनिश्चिती) आलागेल्या
 मनुष्य, पाहुणा वगैरे, वतार, वाटसार, अतिथि [स पधिक,
 प्रा पहिअ, युज पही=दुखा दिवशीं राहणास पाहुणा]

पहुंची—की १ मणक २ पुण्याच्या मनगटावर बांधा
 वयाचा एक दागिना, पोंची [का हि]

पहु(ही)हणें—अकि. १ (काव्य) (विभ्राति घेण्यातलीं)
 कलहणें लजहणें, अप टाकणें २ निजणें 'तो तू ववकीकृषीचा
 सेजारी। पहींइलासी राया मुरारी।' -शिउ १२० 'कलनिया
 भोजन पातळें आचवण। आनंद नारायण पडुडेल।' -दुगा ४६४
 [प्रा पवतु=निजणें, का पवडिउ] पडुडु—की. निद्रा -सर

पहुणी—की १ विदेपयेंत दूध वेणारी गाय किंवा म्हेंव
 'परी पडुणी हें दुडिलें। तें तें सुलें न दुमेचि व्यालें। का उमे
 सेत चारिलें। पिकावया तुरे।' -हा १० १४८ २ ओढाळ गाय.
 -सर ३ एक किडा

पहेदणें—अकि (व) लालचाकणें, मोहात पडणें 'साथला
 पहेदल आहे'

पहाण—न (कों) बैरणीसाठी कापून वगडात बाळविलेलें
 गवत

पळ—उ (व ना) मोठी पळी, पळा

पळ—न १ पटिकेचा साठावा अत, तासाचा १५० वा
 भाग, क्षण 'जुळां न लागता तुज पळही सापावया उत्तार
 मला।' -योभीम ११ १४३ २ (लोणी, तूप इ० वजन करा
 वयाचे) अदारीस वटुंचे वजन [स पळ] • पळडी—किं पळ
 भर, क्षणभर 'नशे प्राणतल्या विसरु मजला पळपडी।' -
 सला १ [पळ+पटिका]

पळ—उ १ (शहर, खेडें, देश इ० मधील लोकांची, लघ
 व्यून लाबलेल्या सैन्यातील लोकांची) पळापळ, धावाधाव, पळत
 झुगवें अशी अवस्था (कि० झुगें) २ (ल) पळणारे भोक,
 पळपुगी माणसे 'आमच्या गावात पळ आला आहे।' -की १
 धावें, जोरात धावत झुगें, धाव (कि० घेंणें) २ शयंत, दौड,
 धूम (कि० मारणें) ३ कोणी पाठीस लागल्यामुळे होणारी तिरपीट
 [पळणें] • काढणें—१ भोतीमुळे किंवा सकट टाळण्यासाठी
 एखाद्या ठिकाणापासून पडून जाणे, निसटून जाणे, पोयारा करणे
 'पळ काढिलाचि दुमच्या पाहुनि ते कर्म तडक लेंकाही.'

पञ्चिन—नि पिकलेले (वेंस) पलित पहा 'स्पौनि चोर सोचेचा बोहळीं। पळीत पळिताचे ताडवण पाली।'—आए ५२१ [स पलित]

पळिताइ—झी (गो.) कुरुपपणा

पळी—झी १ पातळ काढवण, आमटी, कडी वगैरे पदाथे वाढना देण्याच्या उपयोगाचे एक सोखडी निवा पितळी साधन (दाढपाचे), लहान पळा, हाव २ सधेच्या, पूजेच्या वगैरे नित्य नैमित्तिक कर्मासाठी उपयोगातील एक उपकरण, दर्वी ३ धुन्याच्या घाणीच्या चाकामागून एव सोखडी लाव दाढयाचे उत्पन्न घाणीतून फिरवितात ते [हि पळी] ० आढकण—न (फर) पळी ठेकण्याकरिता असलेली लकडी वस्तू ० वाढा-दया—नि पळीने वाढता देण्याजोगा (आमटी, कडी इ० पातळ पदाथे) [पळी+वाढणे]

पळीच—न (राजा) सापास माण्याचे त्रिशूळाकारखे, दात असलेले हत्यार

पळीच—न १ (ऊ) नागाचा काळ २ लहान पावटे (पाण्याचे पाट तयार करण्यासाठी लावे खणण्याच्या उपयोगाचे), मागे लाडकट बसविण्यासाठी वडुळाट्टित व पुढे खणण्यासाठी चापट केलेले रोखडी हत्यार

पळु—उ (कों) एक प्रकारचा मासा

पळू—न (कों) पळीचे टवळे, तोंड [पळी]

पळ्हाटी, पळाटी—झी १ (जा व) कापसाच्या साठ्याची वाळवी काटवी २ कापसाचे झाड [पळई]

पळ्हे, पळे—न १ कापसाचे झाड २ कापसाचे शेत, लागवड रानकापशी पहा [प्रा पळई=कापूस]

पक्ष—उ १ पक्ष्याचे सडण्याचे साधन, पख 'कुटतील पक्ष केव्हातर दैवतले तुलेली वध।'—मोरणी ६ ४४ 'हुळे गळिबेची गोवियेले पाय। तिसरोनि जाय पक्ष दोन्ही।'—तुगा ३ ०५२ २ वैत्रादि महिन्याचा (चाद्रमासाचा) अर्धाभाग, पखवडा, शुक्र (शुद्ध) व कृष्ण (वध) अशा दोन अर्धांतील प्रत्येक 'तेरा वर्षात अधिकदश पक्ष द्वादश क्षपा पडती।'—मोविराट ४ ६२ ३ भाद्रपद महिन्यातील वध पक्षात (कन्या राशीस सूर्य असता) सर्व पितरास उद्देशून जे श्राद्धकर्म करतात ते अपरपक्षीय श्राद्ध, महालयश्राद्ध ४ (लढा, वादविवाद, दोषांचे काम, धर्म वगैरेतील) वाजू भाग तट, तड, पंथ, भेद, प्रकार 'हा श्रीकृष्ण प्रभु ज्या पक्षीं तयें समस्त वल्याण।'—मोमीम्न ६ २२ ५ मुद्दा, मत, तत्त्व, मूल मिद्दात ६ पद्धत रीत, चाल, संप्रदाय, विकल्प, कृतिप्रकार ७ वाणास लावलेले पीस पक्ष ८ प्रतिपादन करवयाचे तत्त्व, मत, प्रमेय ९ अजमास, अनुमानाचा विषय, मिद्दाताचा प्रकार

'म्हणौनि विव्क्षतपशु। हा अन्धशुच्या ठायी पशु।'—हा १३ ८७७ १० आत, वर्षे. ११ बहिषाटीत जी वादीची अर्जी घेतात तिचा

पर्यायवाचक शब्द 'आपा, प्रतिज्ञा, पक्ष हे अर्जीचे पर्यायवाचक शब्द जाणावे'—मिताक्षरा, व्यवहारमयूख १३ १२ वाजु, पार्श्व भाग, एक अंग १३ (सामा) मतभेद, मतभेदाचे प्रकार, पय प्रत्येकीं [स] ० धरणे—१ वैचार घेणे २ एक वाजु पत्तरणे ० फार—फार—उ (कायदा) न्यायाच्या कचेरीत भाडणारा वादी निवा प्रतिवादी ० धात—उ अर्धांगवायु, अंगाचा काही भाग चेतनाशून्य होणे (रुढ) पक्षापात ० पात—उ १ एका पक्षा कडे, वाजुकडे मनाचा ओढा, विशेष आवड २ वैचार, वाजु घेणे, एका पक्षाची तरफदारी ३ पक्षप्रवच, असमदृष्टि ० पाती—नि १ एका वाजूस निवा पक्षास अनुकूल, तरफदारी करणारा, पक्ष पात करणारा २ वैचारी, आश्रयदाता, पाठिमाखा ० प्रदोप—उ प्रत्येक पक्षवड्यातील प्रदोप 'त्याच दिवशीं पक्षप्रदोपदि आहे'—चर ४३ ० दार—न वाजुचे दार, लहान दार 'पक्षद्वारे विप्र बाहेर आला।'—साहज ४ ५३ ० मित—झी वाजुची भित ० वात—वायु—उ अर्धांगवायु, पक्षपात पहा. ० वान—नि पक्ष असलेल्या, सपक्ष, पंख कुटरेला पक्षाघात—उ पक्षपात—वाजु पहा पक्षांत—उ पक्षवड्यातील (शुद्ध निवा कृष्ण पक्षाचा) केवट्या दिवस, पौर्णिमा निवा अमावास्या [पक्ष+अत] पक्षाभास—उ १ (कायदा) खोटी किर्मान २ (तर्कशास्त्र) खरे भासणारे वण दिवाळ प्रमाण, सिद्धताभास, निःसमर्पक प्रमेय, अप सिद्धत पक्षारंभ—उ भाद्रपद वध पक्षाचा, पितृपक्षाचा आरंभ पक्षीं—निवि एका दृष्टीने, एका वाजुने, विचाराने, एका अर्थी, यदाकदाचित्, विषयेकडून, शक्यतर. [पक्ष याची सप्तमी विभक्ति]

पक्षिणी—झी १ एक रात्र व दोन दिवस, निवा दोन रात्री व एक दिवस असा काल २ वरील मुदतीचा आशौचकाल 'पक्षिणी आशौच' ३ पक्ष्यातील मादी 'पक्षिणी प्रभाती चारियासी जाय।' [स]

पक्षी—उ पक्ष असणारा, पखानी उडणारा प्राणी, पाखंड [स] ० प्राणी—उ ज्याला मागेपुढे कोणी नाही असा, एकटा, निराधार, निराश्रित मनुष्य [पक्ष+प्राणी]

पक्षी—उअ तर, त्याअर्थी पक्षा पहा 'तयापि आपण म्हणता त्या पक्षीं हे असो'—कम ४ ११९

पा, पा—वडा १ अरे! गहो! बापा! बा! 'मनासा पा रावणा काय जाळे'—राम १३ २ (काव्य) पादपूरणार्थे निवा चरणातील मात्ता कमी पडल्यास हा शब्द जोडतात, याच्या समा नाथेक दुसरा शब्द ये हा आहे, वाक्यालंकाराथेक निवा निव्यर्थक अन्वय 'तव उजरिया केले देवाचिआ। ते परिसा पा।'—प

१० 'दबा अधियज्ञ तो काई । केवण पाइये देहीं।'—झा ८४ कोण सोडवी तेथे पा। '—रावि १९४ (नवनीत पृ २१७)
'मोठे पाहुनि चित्र काय करिता का पा । तुम्हीही असे।'—आसु ४३ ३ जरी, ययपि 'झाला पा खवेंशर । धरिला जागिबेचा अह्काह । तरी तोही नेणें पाह । तया स्वरूपाचा।'—विपु ३ १७

पाइ(ई)क(कु), पायक—३ १ सेवक, चावर 'आहोजी परिसा पा पाइकु । जरी होये स्वामि बचकु।'—क ४५ २ इत, निरोप्या, जासुद हरकारा. 'एकाएकीच पाइक येऊन मुजराकेला आणि अजें केला बी'—आव ५४ ३ पायदळातील शिपाई, सैनिक 'फिरण ठेवी त्याला जाऊ द्या, त्याला । राबु नका तुम्ही जगारल्या पाइकाला।'—ऐरो २१ ४ खेड्यातील एक छोटा अधिकारी ५ (स) दास सेवक, अहित, अक सैनिक 'आम्ही रामाचे पाइक । आमचा श्रीराम भारी ।'—इह ० नऊ पायक दाहवा नायक ६ मनास व ओरिसा प्रांतातील लष्करी मोजरी करणारी एक जात [स पदातिक, पदिक, पत्तिक, प्रा पाइक, पा पैकु] ० पण—न सेवा, बाकरी, दाह्य 'पाइकपणें ओतिला सिद्धात।'—तुगा ३७३ **पाइ(ई)की—**की १ सेवा, बाकरी, दाह्य, पायकाचा हुडा 'जाण ज्ञान तयापासी । पाइकी बरी।'—झा १३ ३८३ 'तेथे स्वामिनी मी स्वतः । पाइकी मान त्या कीजे।'—सुमादि १ ३९ २ सेवा, दूतपणा 'दीककी पाइकेचेनि धीकें । जमीं भणिजतु छुनीकें । तें धाड पाता असनी मिये एके । तरी हें तू जाणवी ।'—शिख ७७

पाइट—वि (व) बरून खाली उतरता, निमुळता विदीरीच्या भोंवतालचा भाग 'कामकऱ्यानी पाइट खोदला आहे'

पाइट—३ १ (मुद्रकला) टाईपाची काढी मोजण्याचे परिमाण हें एकवडास्तार इव प्रमाणाचे असते २ टोंक ३ विंदु ४ मुद्रा, विषय द्रव्य प्रकरण, वाव ५ पायरी, प्रमाण, मर्यादा, स्थिति अवस्था [६]

पाइंड, पाइंड—की लावीचे एकचतुर्थांश इव प्रमाणाचे एक परिमाण [पाव इव २]

पाइ(य)तन—न वहाण जोडा 'नाहीं पाइतन मृपतीचीं दावा । पिव त्या कवल्या आगी लागो।'—तुगा ३१६२ [स पादत्राण]

पाइमाइन् पैमाश—की (जमीनीची) मोजणी [स]

पाई—की १ चवथा हिस्सा पाव भाग चतुर्थांश २ पाव आणा, पेसा ३ प ४ राहुनीच्या दो-याच्या खालच्या व चरच्या अशा दोन्हीच्या दोन रांगांमधील अंतर ५ तद्रुच्या भोंवतालचा मंदक [स पाद]

पाई—शब्द (अशिष्ट) सारीं, करिता 'तरवार मला गरि बाला कशापाईं व्हाई'—मृ १८ [स ग्रीत्यर्थ]

पाई(ई)क—३ नवाच्या व्हात असणारा एका जातीचा क्रूर व खादाड मात्ता—आग्रिमो ८४

पाईचा—वि पायदळातील शिपाई, सैनिक पाइन् पहा 'विजे अमदानगर येथें गडबडेमुळे शहर माणूस पाईंचे व पचवीस राखत नवे ठेविले आहेत'—बाह्यमा १९

पाईट—की इव पदार्थ (विशेषतः दात) मोजण्याचे, माप ज्याचे एक इंग्रजी परिमाण 'किंचित संगीतवादींची पाईट तोडास लाविली बी'—संगीत घोटाळा २ [इ पिंट]

पाईण—न १ पाव परतन मिवा तीस चौस विष्वा शक्या जमीनीचे परिमाण २ एकचतुर्थांश इव लावीचे परिमाण, पाइट

पाईत—न १ (अथरूण, डोंगर, दोत इ० वाचा) पाय ध्याचा भाग पायया, पायते पहा २ इग प्रदेशातील डोंगराच्या पायथ्यालगत अवलेख सपाट जमीनीचा राखडीस आणजेला तुळका [पाय]

पाईन—वि पायाकडील बाजूचा, खालचा [पाय] ० घाट—३ १ पायाकडील बाजूचा, खालचा पाट, याच्या विरुद्ध बाला पाट २ कर्नाटकाच्या बालेधानाखालील पूर्वसमुद्राकडील प्रदेश [पाईनपाट]

पाईमार्ग—३ पाऊलवाग पायरस्ता 'महाल मजदुरी पाट व सिधी पाईमार्ग'—मसाप २ १३९ [पाय+मार्ग]

पाईर—पुकी पिंपळासारखी पण जरा लाट पातें असलेला एक वृक्ष 'त पाईरदि खेर किंजळ तिथे आईनही वाटती।'—वेक १२९

पाईरी—की पायरी पहा 'पाईरीया नदीतीरीं मांडारगुहे देवद्वारी बांधे तो खचगुण।'—दास २७ २२ [पायरी]

पाईळ पायळा, पाळा—३ लहान कोयता

पाड—न (ना) जात्याची बरवी तळी—शर

पाड—वि चतुर्थांश, पाव 'पारा पाऊसेक भरल।'—बैचक ७९ (—भाज १८३३) [स पाद, म पाव]

पाडखणें—अकि वाट पहाणें 'आता चढनाच्या सखरी । परिसळालांनी फुलवरी । पाडखणें त्रिपायरी । लागेना बी।'—माझा १८ १७४४

पाउटी—टी, पाउठणी—की १ पायरी, पावठणी 'आदें प्राणाचा हात धरनी । यमनाची पाउटी करुनी । मध्यचेनि दाद देहुनी । हृदया आली।'—झा ६ २७१ २ (ल) दर्जा, योग्यता 'मग तथा पुण्याची पाउटी सर । सर्वेचि इद्रपणाची उटी उतरे।'—झा ९ ३२८ [स पादरपानी=पाय+ठापी]

पाउ(ऊ)ट(टा)—उभी. १ देवादिहनुडे टेनलेखा दक्षिण, पानमुगरी. 'पैरामयाने नवगिणे मागिजे। महात्माचा पाउट काढने।'—तिगु १२१. 'एव ते अकपाताना पुता। विद्या पाऊट भोवता।'—भा १८.४९. २ बाप्ता, बापुशेव, पापूड इ० भितो वगी धर्मांचे 'पाउट' या शब्दातून पैसा मागणान; मोक्षपास पाव-याचा पैसा.

पाउड—उ. (महानु.) रिवाची; पारदी. 'पाउडो पाऊ पारिता।'—रिगु ५१२. [पाय]

पाउड—उ. पाऊल; पावड पहा.

पाउ(ऊ)टा—रि. मापार सेल्हेला, मागे किरलेखा; आहुता—रि. [सं. पराएन]

पाउण—रि. पाऊण; तीनचतुर्थांश; पाऊण पहा. [सं. पाओन; आ. पाओन, पाऊल, हि. पौन] ० वी-दरी. एक पाउणे पायुन शंभर पाउणे पाऊण दो पैसेतणे पाडे ०६६—न. पाऊण; तीनचतुर्थांश; पाऊणची तीनचतुर्थांशची कोणतीहि पट. जेव्—१११. २, ३ इ० पाउणे आठ—रि. १ साततुर्थांश तीनचतुर्थांश मिळ्या. २ (स) नुनवड; नामदे; पुडा (पुड) [पाऊण+आठ] पाउणे पांच—चतुर्थांशातून कमी अशी पांच ही संख्या घे मेरे पाउणे पांच—अनन्यादि युक्तिदाने, पुदिवादाने उयाची समजून पडत नाही, जो आपला हेच सोडीत नाही अशा व्यक्तीस जेव्हेन आसले हा वाक्यप्रारं योजतात; येर माझ्या मागल्या; पहिले पांडे वर पंचायन या अशी. [पाऊण+पांच]

पाउतका—भी. (अरिष्ट) पाडुका. पाडुका पहा. [पाडुका]

पाउडी—भी. दरमहा किंवा वर्षांमतेर काहीद्रव्य वेण्याच्या कराराने दुसऱ्यासाठी मागलेली गाय, म्हैस इ०; पावडुक; वावपी पहा. 'तरी कामपेनु पाउडी यावी।'—गीता २ ४१० वावपी पहा.

पाउल—न. पाय, पादशेप; गति. पाऊल पहा. 'आपळे पाउली बोलखाले। विचखुणे।'—दास ९.५.२२. [पाउल] ० पाउली—रि. वि. पावलागणिक; पावलोपावली. 'जाती पाउल-पाउली अणणे मासोन सर्वात्मना।'—निमा १.१९.

पाउलघा—उ. १ पाउलाची खुण, खा. २ नापटाना केलेला वंदार पदविशेष. [पाऊल]

पाउली—भी. १ वृषा; वृषाटि. —मनवो. २ पावली पहा.

पाउवा—भी. खडावा; पाडुका 'पाउवा मी होईन। तियां मीचि लेववीन।'—भा १३.४१६. 'सोनियाच्या पाउवा पायीं ल्याथिल्या।'—वसा ७०. [सं. पाडुका, आ. पाउआ]

पाउसाळा, पाउसाळी, पाउसाळ—पावसाळा इ० पहा.

पाऊ—भी. १ (वी.) पाग, अननम, रामपळ इ० कांच्या आंत दिलेले देठाचे अन्न. 'कणगाची पाऊ जशी नंग वती।'—श्लोक २.७८. २ (ना. व.) जावयाची परची सळी.

पाऊक—न. (मुदहदाम) देडट व पाटळ कामटो. [पाड=पाव !]

पाऊगलक—उभय. पाददळ. यान कट्टी, पाजे लोक, गुट्टे, अडाऊ, लवे, तुवशी, वमानी, इट्टी, अदीर, बाणवरी, गोटेदाव व गुडदल हे श्लोक येत. —माभ १८३४.५१. [पाऊ (व) +गलक]

पाऊट—भी. (गु) १ जाणे आणि येणे; फेरी; येव, येव-सार २ पाडी, येव; येज 'मी चार पाऊटी मेले आणि म्यां चार पाऊटी त्यावर मागिले.' [पाय+टणे]

पाऊटणी—भी. पावरी, पाउटी पहा.

पाऊड—उभय. देवादिहनुडे टेनलेखा पैसा, दक्षिण. पाउड पहा.

पाऊंड, पावेडा—उ १ पाउंड पहा २ समानर सारवी चाल; मोक्षका अंतरावर चालणे; दुडवी चाल. [पावंड]

पाऊण—रि चतुर्थांशातून कमी अणलेली, तीनचतुर्थांशातशी (संख्या, परिमाण इ०). समागत पूर्वपदी दोननात. जेव्—पाऊणराव; पाऊणदोर; पाऊणमाथरी इ० संख्यावाक्यापूर्वी यांचे पाऊणे असे रूप होते. [सं. पाड=पाव हिस्मा+त. छन=कमी; आ. पाओन, पाउव. हि. पौने] सामाद्वन्द— ० म्हातारी—की (तिरवारागी) सारीवा देवलेली म्हातारी, व्हा; येवडी. ० यांडा—उ १ तीनचतुर्थांश हिस्मा. २ (ल.) (विनशित अस-लेवापेरी) बरीच मोठी संख्या, भाव, प्रेम. [पाऊण+वाटा=अंश, भाव]

पाऊल—न. १ पायाचा चोटपासालेचा भाग, तळवा. 'मोले तैसा चाले। त्याची पैरावी पाउले ' 'वाजे पाऊल आपुले। म्हणे मागे कोण व्यले।' 'सुकुमार पाउले पोळती।'—सुकेभर हरिध्यान्यास १९६ (नवनीत पृ १९४). २ चालताना दोन्ही पायात, पायाच्या तळव्यात पडणारे अंतर 'हा सोलीची लांबी पैरा पावले व हंदा अकरा पावले आहे.' ३ पायाच्या तळ-व्याची उमटलेली खुण, खा, चिन्ह, आकृति. ४ चालण्याची वर, गति, तन्हा; चाल 'आमच्या तळाला तुवी पाऊल चागले साधले.' ५ चालण्याचा वेव. 'रामाचे पाऊल हरीच्यापेक्षां सावकाश आहे.' ६ पायाच्या तळव्याची लांबी. 'सगळ्यांची पावले हतीच्या पाव-लात ' ७ (ल.) कारस्थान ८ (ल.) कल, स्वभाव. [सं. पद=चालणे] (वाप्र) ० उचलणे—उचलून चालणे—जळीने, सर-सर पावले टाकून चालणे; त्वरा करणे. ० ओळखणे—जाणणे—

समजणे-(एखाद्याचा) स्वभाव, क्त ६० आणि ठेवून टाकणे-ठेवणे-एखादी गोष्ट, कृत्य ६० विचारपूर्वक करणे, काळजीपूर्वक वर्तन करणे. •पडणे-शिरणे-(एखाद्या विषयात) गति होणे •पुढे ठेवणे-एखाद्या कार्याचा भार शिवावर घेण्यास तयार होणे •पुढे पडणे-(एखाद्या कार्याची) प्रगति होणे, (कार्य) वाढीस लागणे, पुढे पुढे जाणे, वाढणे •वाहेर टाकणे-अनीतीने वागणे, वाढते पाऊल टाकणे 'पोरीने पाऊल बाहेर टाकल्यापासून मागाने बाहेर टाकावयाचे सोडले आहे' •प्रेममन्यास •माघारें घेणे-काढणे-(एखाद्या गोष्टीपासून, कार्यापासून) परावृत्त क्षणे, हटणे, माघार घेणे, पाय काढणे •मोजत चालणे-१ सावकाश चालणे २ मधीरपणाने चालणे. •चांकडे पडणे-सरळमार्गे सोडून आडमार्गाने, अनीतीच्या मार्गाने जाणे, दुर्बल (व्यभिचारादि) पडणे 'हलग विपवाच्या हातून बाहेर पाऊल पडण्याचा समज असतो, असे म्हणणाऱ्यांनी त्या गोष्टीच्या प्रतिवर्षाचा काय केले आहे?' •घाटेचे पाऊल आड घाटेस पडणे-पड नये अशी वाट प्रमादाने पडणे (एखाद्याच्या) पाडलावर पाऊल ठेवणे-(एखाद्याने) सर्व गोष्टीत अनुकरण करणे (पाऊल हा शब्द वन्याच अर्थातच वाक्प्रचारात सामान्यतः पाय शब्दाप्रमाणे आहे आणखी बरीच उदाहरणे व वाक्प्रचार पाय शब्दांत पहा) इ. १ शौर्याची पावले चोर ओळखतो=चोराला चोर पुरेदेखी ओळखू शकतो २ जेथे जावे तेथे पाऊलभर पाणी=अपुरे ज्ञान सामावणू •बुद्धि-बुद्ध-बुद्ध्या-की १ क्षणिक बुद्धि, मनाची चवचल, छान्दश्रयणा, छद्मपणा २ -नि (क) चवचल मनाचा, छान्द, क्षणिक वृत्तीचा, स्फुरी [पाऊल+बुद्धि] •बुद्ध्या-नि पाऊलबुद्धि अर्थ २ पहा [पाऊल+बुद्धि] •मेड-ट-की (गे) गोट्याच्या बाजूचा ल्हान खांब [पाऊल+मेड=खांब] •वाट-वट-की घोडे, गादी इ. ज्या वाटेने जाऊ शकत नाही, फक्त मनुष्यास जाता येईल अशी अर्ध वाट, पायवाट [पाऊल+वाट]

पाऊस-उ १ हवेत असलेली वाफ विरुळण्याची शक्ति कमी झाली तर ती घन होऊन मेघरूपाने दिसत व पाण्याच्या येवच्या रूपाने किंवा गाराच्या रूपाने धृवीवर पडत त्यास पाऊस म्हणतात (-मिहकृत सृष्टिज्ञान २०) पुण्याचे बारीक कण वाऱ्याच्या योगाने एके ठिकाणी जमून हवेतून खाली जतरून जमीनीवर पडल्यानंतर त्यास पाऊस म्हणतात हा सूटीला जीवन देणारा आहे -हाको प ५९ पर्वत्य, आकाशातून पडणारी जलवृष्टि २ पर्वत्याचा पर्वत, सर ३ (ळ) मिलकत, प्राप्ति इ. कावी समृद्धि विरुळता, रलचेन, पूर, चमक 'आज काल बागमधवावर हव्याचा सुसता पाऊस पडला असता' -जाकू ११३ [स मावृ प्रा पाऊस, हि बारिय] (वाय)

उघडणे-पाऊस पडण्याचे घाबणे, पर्वत्य खडे •उतरणे-आकाशात पुन्हा वर येऊन मोठा पाऊस पडण्याची चिन्ह दिवू लागणे •डोईवर येणे-मेघांनी आकाश भरून देऊन पाऊस पडण्याची चिन्ह दिसणे, पावमाळ्याच्या धारभाची चिन्ह दिवू लागणे •भर-किंवा सर्व पावमाळ्यावर •हडपणे-पाऊस पडण्याचे अजिबात भावो पावसाचे पाट फुटणे-सुखद्वारा पाऊस पडणे पावमाने झाडणे-पाऊस न पडणे -साने डोळे उघडणे-पाऊस बंद होणे, आकाश निरग्न होणे -साने-डोळे घटारणे-दिवा लावणे-पाऊस पडण्याची विलंब चिन्ह न दिसणे, अर्धगणेने दुष्काळ पडण्याची चिन्ह दिवू लागणे -साने तोंड वाहेर काढून न देणे-पावसाहेर पडणे मुपडील होण्यासता जोराचा व सतत पाऊस पडणे -साने भिजविणे यापाने माळले, सरकारने छुटले कोणाजवळ फिर्याद करावी-न निवास्ता देण्यामरण्या गोष्टी म्हणू केव्हाच पाडित अशी स्थिति असता योजतात पाऊस म्हणतो मा-एकसारखी लागलेली पावसाची पड दोनदा पाऊस-(उप) अतिशय मोठा, शिपहत्यासारखा पडलेला पाऊस पडत्या पावसात-किंवा भर पावसाळ्यात, पावसात (किं) येणे, जाणे, करणे) •काळ-ळा-उ पावसाळा, सुर्वगत, मृग आणि हस्त या दोन पर्वत्यामहासमयील दिवस [पाऊस+काळ] •पाणी -न पाऊस पोक इ. काची स्थिति, पर्वत्यामन वगैरे [पाऊस+पाणी]

पाप. पाउ-उ पाय 'कृष्ण बघतोही माये पाप' पडनि राहो.' -म्ह २८ 'पाडडां पाउं घातिला' -शिष्ट ५१२ [स पाप दि पाय] पापमळे-किंवा (महातु) डोक्यावर घेतलेल्या ओढ्याच्या भाराने दमून गेलेल्या स्थितीत, अतिश्रमिता होऊन 'बी अनुभवचाचा मापा. वाउणि मुखापिया लोया। तेणे पापमळे दाटतां। सादु काये।' -म्ह ६४

पाक-उ १ अग्निस्काराने (अग्न ६०) शिजविणे, स्वयं पाक, भोजनाकरिता अन्न सिद्ध करण्याची क्रिया 'पाक सिद्ध करिता सीताबाई.' -दावि ४४ 'मग सावकार करविला पाक।' -शनि १२० २ फळे इ. (आढीत घालून) पिकविण्याची क्रिया ३ पत्रता, पिकलेली स्थिति, परिपक्वपणा, पक्वपणा 'कली फळे तव बाडे वाढी। फळपाके माळी झाड ताडी.' -एभा १ २२४ ४ पोटात अन्नचन होण्याची क्रिया, अन्नावर होणारा जाळरसाचा परिणाम ५ मद्ध इ. पिकणे, पुवळणे ६ पत्रात शिजवून तयार केल्या खाद्यपदार्थ 'इंद्रियरुचासारखे। करवितो पाक निक।' -झा ३ १२९ ७ (पाण्याचे) पोक 'मार्गदीर्घे मी माता भावू। जो धान्यपाक युक्त आल्हादी।' -एभा १६ २२० ८ परिणाम, पर्यवसान फळ 'जेव्हा शास्त्री दूध घातले। तेव्हा वाया गेले। यमले। पती फळपाकीं दुष्पामले। दक्षिणे जर्वा।' -झा १५ ५९९

पांडुरले—न (राजा.) (बालभाषा) वांसंत.

पाकुळका, पाकुळकी, पाकुळता—झी. अंत करणाऱ्या आठ मात्तक भावांपैकी प्रत्येक, अष्टभाव पहा. दया, प्रेम इ० भावनांनी मनाला आलेला द्रव, गहिरा इ०. 'आठवे माशी अठ पाकुळका आकारल्या, सत्वर।'—भज ८५. 'आशा मनशा। त्या पाकुळका वंचल झाल्या तिथी जणी।' [पाकुळणे]

पाकु(को)ळणे—प्रकि १ (फूल, प्राणी इ०) विगटित, सिथिल होणे; गळाले; जोम नाहीसा होणे; दिले पडणे; पेंपळणे 'तुमच्या कामात मजकडून कधीही बरी माशी पाकुळली असेल तर पहा.' (असे म्हणतात की पावसाचा भर असला की माशा गलितगात्र होतात म्हणजेच पाकुळण्याची अवस्था त्यांना प्राप्त होते) २ (ल) दयेने द्रवणे; पांशर फुटणे; (इच्छा, वासना इ० कानीं मन, जीव इ०) आकर्षिते जाणे; पापळणे. 'द्रव्याकडे, श्रीकडे, विषयाकडे मन पापळले, जीव पावडला.' ३ विस्फोटित होणे. 'सादतचि नाही काही पाकुळले। उगल्या उगले दळत आहे।'—नुगा ३५१३ [पाड=साखरेचा पाक]

पाकु(को)ळणे—प्रकि. (ताक, तेल, तूप इ०) पाकोळी नावाच्या पतंगासारख्या पांड्या कीटकविरोधांनी भरून जाणे, विडून होणे. [पाकोळी—छुद कीटकविरोध]

पाकोडी—झी. हलम्यांचे पीठ द्यात भिजवून त्यांत मसा वयाचे पदार्थ घालून तळलेले भजे. —ग्रंथि १.३५८. [पाक+वडी]

पाकोळी—झी. १ बाघुळाची एक लहान जात २ पाकळी; पुष्पदल, आरी 'त्याचे केले घुनामवक। सदस पाकोळ्या भये वर।'—कथा ३ १३ १६५ ३ (ल.) (सर्प, महालुंग इ०कातील) फोड, फाक ३ चिमणीसारखा एक पक्षिविशेष. ५ लहान बाघुळ. ६ एक जातीचा पतंग, पुरपाखर्ल. ७ ताक, तूप, तेल इ० विडून करणारा बारीक व पाटरा पतंगासारखा कीटकविरोध. ८ (गो.) डोरीतील एक फूल [पाख] ९ किनार—झी. (सहोदामाचा धडा) पांशळपाच्या आकाराची वेळुडी.

पांख—वि १ पंचील, ओळीत लिहिलेला (श्रय, पुस्तक, पोथी इ०); ओळीसंबंधी, ओळीचा २ (जेवताना) एका पेकीस बसविण्यास योग्य, पंचिव्यवहारास लायक (मनुष्य). [सं.] ३ श्रय—उ श्रयाचे मूळ (टीका इ० माग सोडून) [पाख+श्रय] ४ पांखोपस्थिति—झी. (एकाद्या) श्रयाचे अतिवृद्ध, प्रत्येक ओळीचे ज्ञान, श्रयातील प्रत्येक ओळ माहीत करणे, पाठ म्हणता येणे. [पाख+सं. उपस्थिति=ज्ञान, तयारी]

पाक्या—वि. स्वयंगरी; बबर्जी. 'काही पाके आपल्या इच्छेप्रमाणे पाणी कमी किंवा अधिक प्रमाणात आटविलात.'—ग्रंथि २.१२. [पाक=स्वयंगरी]

पाक—वि छुद; पविड, निर्मळ; पाक—(वि) पहा. 'तुका म्हणे पान मन। नारायण ते भोगी।'—नुगा ३६७४. 'पाख-

स्वेहामन्ये वत्स कदाकाळी न पडे ते वरी।'—होला १०५. [विं. पाक; फा; पाक]

पा(पां)ख—उ १ पक्ष, बाजू. 'या वेहाचीं आवाराकवे। छुद वेंपुजे कां सखे। देहाचेनि सुखावती सुखे। देह एकें पाखें त्यांवाही।'—एमा २६. २११ २—न. छपराची उतरती बाजू. पाखे. ३ खरो-भाग आच्छादणाच्या चोळीच्या दोन भागांपैकी प्रत्येक. 'विया अविद्या पाखे दोनी। दोन्ही आच्छादिले दोही स्तनी।'—एस्व ७४१. ४ (अशिट) महिन्यांतील दोन पक्षांपैकी, पंचरवडयांपैकी प्रत्येक. —मात्र १८३४४. 'पाखे चंद्रपराभवान्द अग्रन मय्यान्द् झुके दिने।'—मात्रे १०.३.११४. ५ पंख; पीस. 'कीं पाखाचा मेक बैसा। रवेवड भिरवितसे तैसा।'—हा १.१३९. 'पांसांच्या फडतारीं लडवनी नेली घारी।'—नुगा ३६८८. [सं. पक्ष; प्रा. पख, गुज. पाख=पंख] ७ घात—उ. पंखाचा वारा. 'अंतराचेनि पांखवाते। हे कंठिनी बाचरी जाते।'—रिश्र ६८९. [पाख=पंख+सं. वात=वारा]

पांख—उ (गो.) कणसाचा चीक. ०ट—वि. (गो.) पाखा=सारखा चिच्छ.

पाखट—उ एका जातीचा मासा. —बदलापूर १४५.

पाखड—उ सताक. पाखड पहा.

पाखें(खां)ड—न १ एका देवतेस पूज्यत्स देऊन इतर देवांची जिंदा कतावी अशी जी हिंदुध्यात अनेक मते झाली आहेत त्या पैकीं प्रत्येक; नास्तिकमत; वैदश्रामाण्यास धुगारून बुद्धिमात्रास मानणारे मत; धर्मविरोधी मत; (ल) विनंदावाद. 'विंभडुना उपड। आमी भरुनिया पाखांड। नास्तिकपणाचे हाड। रोविले जीवी।'—हा १६ ३१५. 'हरि तुझे नाम गाईन अपंड। याविण पाखंड येने काही।'—नुगा १११०. २ (एकाद्याविद्द स्वलेले) कुभाड; तोहमत, तुफान; कपटजाल ३ (शेंगी, दामिक मनुष्याचे) मोतांड; शेंग; भौदपणाचे कृत्य, मोठ [सं] पाखें(खां)डी—वि. १ नास्तिक; धर्मलेड; बाममागी; जडवादी; वेदांना न मानणारा (मनुष्य, मत, पंथ). २ (ल.) पाखंड, मोतांड रचणारा; दामिक, भौद. [पाखंड]

पाखडण—न. १ घुपाने पाखडून घान्य इ०कडून काढलेला बोंडा, सुम, फोल इ० २ पाखडण्यासाठी घेतलेले घान्य. ३ घान्य इ० घुपाने पाखडण्याची क्रिया. [पाखडणे] पाखडणा-यळ. पाखडाई—झी. घान्य इ० पाखडण्याची मंडुरी. पाखडणी—झी. पाखडण अर्थे ३ पहा.

पाखडणे—प्रकि. १ घान्य इ० घुपाने स्वच्छ करणे, बोंडा, फोल, माती इ०कांनी रडित करणे. 'नेतर तो रवा बेंबाचा व पाखडाचा.'—पाटकट्ट पाख्याख २२. २ (पक्ष्याने पंथ इ०) काडपडविणे; फडकड करणे. 'हे काळनळाच्या मुंदी। पातरी

लेनियाची उंची। माशी पांघु पाखडी। हंत हें सरे।' -झा ११.११०३. ३ (स.) वगळणे, काढून टाकणे, गाळणे. 'भूळ राडां बापला त्यातीस बरेचवे पाखडून टाकतां आले असते.' -के २०.५.१०. [सं. प्रशालन, नि. पसेटणु=पसरणे, फैरावणे] (शाय) (एखाद्यावर) शाय पाखडणे-(एखाद्याचा) सर्वस्वी नाश होईल असे कुभाड रचणे, दोषांतरेच, पहाडी बरणे, सगे भरणे, हाडणे, आग हाडामध्ये आगपाखडणे पहा. हात पाय पाखडणे-मरणान्मुरा हियतीमुळे, कोषावेतामुळे हात पाय हवेतिष्ठे आपटणे. पाखडोव-वि. घुसांत पाखडून पाखडलेले, पाखडून स्वच्छ केलेले.

पाखडो-श्री. किंमत. 'यांत मुगर म्हुण नये जळो गाई बडकिपि किति पाखडी।' -राता ६०.

पाख(पा)डी-श्री. १ थिरेदी अंदर वाट, फसवडी रस्ता. २ (शें.) गांवातील घरांची आळी ३ (कु) घराची पडवी, छपी. ४ छत्राच्या पाख्याचे आखे लांकूड -मनको. [पाखे]

पाखनीशी-श्री. शोधकता. 'पाखनीशी शोधकता' -राय ८.७५ [पाख=शुद्ध]

पाखर-श्री. १ पक्षी आपल्या पिलावर पंखांचे आच्छादन पालतात ते. (किं० पालणे). २ (ल) आघरा, संरक्षण, आश्रय, श्वा. (किं० पालणे). 'ऐसा हूं मामा दातार। मरुणि पाखिसी कुरेची पाखर।' -भ्यं १००. 'गोपाळा हे म्हुणे पाखर मज त्याची। सुदैवशी ज्याची महिमा घोर।' ३ छाया, छावली 'ऐंगी 'घरीराबाहेरलीगडे। अम्यासाची पाखर पडे।' -झा ६ १११. ४ गाय, म्हैस इ० राच्या कासेचा आंचळाचा उजवा त्रिधा हाचा भाग. 'एक पाखर पिळली एक बासराम ठेविली.' ५ पखाडीची एक बाजू, अर्ध. ६ टेकडीचा, छोंगराचा उतरणीचा भाग. ७ (पर६० काव्या) छत्राचा उतस्ता भाग, पाखे. -वि. श्वाणु -शर, -हंको [सं पक्ष, म. पाख, सिं पाखर=छत्रा, दया, गुरूने दिलेला वयाचा प्रसाद.]

पाखर-श्री. १ पोटा, हत्ती इ० कास युद्धात शरीरसंरक्षणार्थे पालतात ते लोखंडी चिलखत. 'पलाकासि रथ पुंज। रणी पाखिले अपार। पाखरासि अक्षिवार। मारिले सरळधूर रणाभाजी।' -एमा ३० ११८. 'चिलखत, पाखरा, ताज, हुके, दाखलेळी, बाणादि सामान येर शत्रून मजपुदीत असावे' -मराआ १४. २ घोडा, हत्ती इ० कार शोभेकरिता घालावयाची वृत्त, झालर 'पोडिया बाणशी मोढाळी। कंगणटोप रागावळी। पाखरा झळझटी तेजाळी।' -एरस्त ८.१५. 'रंगविले हत्ती पाखरा मजरी जय।' -पेपो १११. [सं. प्रखर, प्रक्षर, प्रा. पखर=हत्तीची, घोड्याची वृत्त (-इमारपालवित ४४९), हिं. पाखर] पाखरणे-सकि. सिद्ध,

तयार करणे. 'पाखरीला पोडा न पाहावा.' -सुप्रपाठ आचा उतासार्थ २०९.

पाखर-श्री. एक वनस्पतिविशेष.

पांघ(खा)र-श्री. (गो) झाडाची डोली.

पांखरखाद्-श्री. फळबागा, पीक इ०वांची पक्ष्यांनी केलेली नाशारी; खरापी. -वि. पाखरांनी अर्धवट खाविले, चोचीने नोडले (कठ). [पांखर=खाद]

पाखरणे-सकि. १ पारणे; उभारणे, तयार करणे. 'जो का तुम्ही शिष्यापिला। विद्या देऊनि कुळा केला। तेणें हा सैन्यसिंधु पाखरिला। देखेव।' -हा १.९५. 'गज पाखरिले अमित।' -वेदीस ७ म [सं. प्र+कू=प्रचरणे=पसरणे; सिं पसेरणे=पसरणे]

पांखरपाखरी-३ पक्षी पकडणारा पाखरी. [पाखर+पाखरी]

पांखरपाख्या-वि. शेतातील पिंयाचे पांखापासून रक्षण करणारा [पांखर+पाखणे=रक्षण करणे]

पाखरा-श्री-३. पोडपाच्या अंगावरील चिलखत, पाखर पहा. -सम. 'हाणोनि खेळाडी। कोबिती पाखरां कुपडी।' -शिष्ट १९९

पाखरिया-३ आन्याची एक जात पुणे येथे हिरवागंत या जातीचे एक आन्याचे झाड आहे. याच्या फळांचे वजन सुमारे २० तोडपापर्यंत असते. फळ पिकल्यावर त्यास सोनेरी रंग येतो. -हृपि ६५८.

पा(पी)खरुं-न. १ पक्षी. 'तें खादें तेणें पाखरें।' -उवा ८५६. 'पनापु न पडे मुखीं उपडिल्याविना पाखरें।' -केका ४०. २ (ल.) सुंदर स्त्री, छानछवेली, खेळी. 'पाव-पत्रास हवेचे दायदा झडें लागले बीं ... टेन एराये पाखरुं, त्रिबा आण तावडे पाणी...' -टि ४ १४. ३ (व्यापक) कुलपाखरुं, पतंग इ० कावाराच्या प्राण्यांचे प्रत्येक [सं पशित(=लहान पक्षी)]

पांघवपाखरी वाट पाहणे-अतिशय उत्कटेने व उत्पुङ्कतेने वाट पाहणे (वातक पक्षी स्वतः ला पिण्याला पाणी मिळावे म्हणून मेघाची अत्यंत उत्पुङ्कतेने वाट पाहत असतो त्यावरून) पाखरें राखणे-पाखरांपासून पोटाचे संरक्षण करणे. 'मजली बोळिला उत्तर। माळपावर बसुन राखी पाखरें। म्या उडविलीं असतीं तर। मतीं उपवासे बापुडी।' -

पाखल-श्री. १ मुकेने पोटा खपाडीस लागल्यामुळे त्याला पडणारी खळी, मळाडी, मळाळी. २ (कु) आसरा, संरक्षण पाखर अर्थ २ व ३ पहा [सं पक्ष; म पाख] मारणे-अकि. (कु.) कासावीस होणे

पाखळपूजा—**श्री.** यात्रादिकांच्या वेळीं लोकांच्या गर्दीमुळे देवापाशी स्वतःमळ (घाण) जमतो तो सर्व धुनू ते स्वच्छ स्वच्छ करून जो देवाची पूजा करितात ती. [सं. प्रक्षालन+पूजा]

पाखळी—**पु** १ घुसोपियन; गौरवर्ग; सोबीत. 'पणजेचे पाखळे झाले भयभीत। पळाले साखळे जिथ पावति तारवात।' —साप्तादी १६४. २ (ल.) (गो.) व्यवहारानुषंग; आढावा; सरळ स्वभावाचा.

पाखळा—**पु** (महात.) (पक्ष्याच्या) पंखामधील, पंखा-खालची उबान्याची जागा; पंखाची उब. 'अपक्षा पाखळा देउन। जे जीव जीवनी पक्षिणी।' —**रू** ५. 'मोराचा पाखळा विधामनु। फणिकु देवा।' —दाव १८६. [पाख+पंख]

पाखळ—**श्री.** (शोडलेल्या फळांचा, फुलांचा) अस्ताव्यस्त रीतीने पडलेला पसारा. (कि. पडणे). पखरण पडा.

पाखळणी—**श्री.** १ देवांच्या मूर्ति इ. उजळणे; स्नान इ. घालून स्वच्छ करणे. २ (छ) हंगाम संपल्यानंतर शेतवडी करितात तो भोजनसमारंभ. क्षणमात्रे सर्व काम निवटल्याचे द्योतक असून हा समारंभ असतो. 'आज आमच्या येथे पाखळणी आहे, जेवायला या.' [पाखळणे]

पाख(ला)ळणे—**सकि.** (यात्रा इ. काळ्या आरंभी विशा नंतर देवताच्या मूर्तीस वही, दूध, तूप इ. पंचामृतानी स्नान पारणे, शुद्ध, स्वच्छ करणे. 'जे संसाराते उन्मूळी। सर्वलपंकु पाखाळी।' —**हा** १३ १७२. [सं. प्रक्षालन; प्रा. पक्षालन]

पाख(ला)ळ पूजा—**श्री.** १ पंचामृत स्नानानंतर केलेली देवाची पूजा. पाखळपूजा पडा 'ससाग यात्रा जाली महाराजा; संपा-इनिया पाखळपूजा।' —दावि १९८. २ (न) (पंखावाड) तिरस्कारपूर्वक दाखवून लावणे. [पाखळणे+पूजा]

पाखा—**पु** १ उभेमाण साकणारा चोळीचा प्रत्येक भाग २ (क. गो.) वायुचा रूढान जात, पाखोळी; घुबड. ३ छपराची उतरली बाजू. (प्र.) पाखे

पाखाटो—**पु** पख; पंख (पक्षपंखे).

पाखाड—**ड**—**न.** १ छपराचा, पाखाचा एक भाग; पाखे. २ छपराची उतरली बाजू. ३ पक्ष्याचा पंख. ४ (मेज, बार, कपाट इ. काठील) एक पान, पाखे, पळी. [पाख]

पाखांड—**न.** पाखड पडा —**वि.** नास्तिकवादी 'पाखा हाचे कडे। नागवीं लुंथिती मुंडे। नियोजिडी वितडे। ताळासि येतो।' —**हा** १२.२१ [सं.] •**स्नान**—**न** नास्तिक मत; मोठाड, जाडवाद. 'मूर्ख जल्पति पाखाडज्ञान।' [पाखाड+ज्ञान]

पाखाडा—**पु** घुगने पाखडून काढलेला, निघालेला बोंबा इ. सारखा नि सत्त्व भाग. पोलकट. [पाखडणे]

पाखाडी—**श्री.** १ पाखाडी अर्थ १ ते ४ पदा. २ उतरत्या छपराचे उभे वामे टोकण्यासाठी (पंखाच्या) आढपापावून कांठी अंतरावर (गाडपाच्या) दोन्ही बाजूस ठेवलेल्या तुळ्यांपैकी प्रत्येक; बैज्यावरील काढण्या साकड्यांपैकी प्रत्येक 'नेरघारी रूढ सांडे। आडी पाखाडपा नुपणी हाडे।' —**एमा** ८.२३२. 'पाखाडपा त्रितक्या लांब मिळतील तितक्या असाव्या.' —**मॅरट** ८२. [पाखे]

पाखांडी—**वि.** पाखंडी पडा.

पाखाई—**न.** १ पाखाड सर्व अर्थी पडा. २ पाखाडी अर्थ २ पडा.

पाखाण—**पु** दगड, पाषाण 'च्युताकुसाचा घोरकाडी। प्रम-दावे हृदय पाखाण पोडी।' —**शिथु** ८२५. 'मन्व्यटक सहाया केथे सामर्थ्य पाथेपाखाणी।' —**मोरिराट** ४.२२. [सं. पाषाण]

पापाणणे—**सकि.** वडणे; आजमणे. —**हार**. [पक्ष, पंख]

पापार—**श्री.** (सं.) शिवाच्या कापडाचा लांब तुकडा. [पांख]

पांघारी—**श्री.** (गो.) पांख ठेवलेली, पिमें खावलेली काटी [पांख+पीथ]

पाखाळ—**पु.** शुद्धता, पवित्रता, उजवळता. 'बाहेरें धर्म साळला। नितरीं ज्ञानें उजवळा। इही दोही परी आला। पाखाळा एका।' —**हा** १२.४९३. [सं. प्र+क्षल=घुणे, स्वच्छ करणे]

पाखाळ—**न.** (वे.) कपूतर [ता पाखळ+पक्षी]

पाखाळणी, पाखाळणे, पाखाळपूजा—**पाखळणी** इ. पंदा.

पाखाळी—**पु.** स्वच्छता; शुद्धता —**हार** [पाखळणे]

पाखाळी, पाखाळीव—**श्री.** शुद्धता; निर्मळता —**वि.** धुत लेला; स्वच्छ केलेला. 'कविता भली पाखाळी। घुरंग दिसे।' —**शिथु** २३. 'करचरण तले। जैसी का रातोलेले। पाखाळीं हांती दोळे काय सागो।' —**हा** ६.२६५ [पाखळणे+स्वच्छ करणे, घुणे] **पाखाळीं कीड**—**वि.** निषेधाची बाईट, अहितकर ठरलेले. 'एन्ही मोरी कीर कानी पोड। परी सावाचा पाखाळीं कीड।' —**हा** १६.१२१.

पांखिरू—**न.** पक्षी; पाखरू 'पाखिरू जाली आनंदभरिते।' —**दाव** १८४. 'पदविले पाखिरुं ऐसे न बोले।' —**हा** ११. १७० [पांख]

पाखी—**श्री** (प्र) पाखी, पाकी (-श्री.) पडा

पाखुडा—**वि.** बोडा 'तेदि पखु पाखुडी।' —**अंगराज** ३ ६.

पांखुरडे—**न** (तिरस्कारार्थी) पक्षी; पाखरू. [पाख]

पाखे—**न** १ छपराची उतरली बाजू १ गाय, म्हैस इ. काळ्या कापेतील एका बाजूचे दोन आचल समुच्चयाने

३ शौमराच्या रागेची उतरती बाजू उतार —मृ३ ५९ ४ उरोभाग
शाक्याच्या चोळीच्या दोन भागांपैकी प्रत्येक पागवरी 'चोळिया'
पेमां पागियां। गोरी वेळ लागल्या।'—वि३ ६५५ [त पक्ष=
पाजू, न पाग]

पाखो—३ (क) पक्ष भासलेला बोटक [पाख=पक्ष]

पाखोडी—खी (ना) कामक्याला (विशेषतः शेताची
लागवड करणाऱ्या मनुष्याला) दर पक्षवड्याला दावयाचे त्या
विक्र धान्य, वेतन [पाख=पक्षवडा]

पाखोद्या—३ पक्ष 'जेनी वेदविरग चोरोनी। पाखोवा
जेनी पिलियासी।'—एमा ७४६५ [पाख]

पाग—३ १ (ग) गलवतात पिडाडीन बापडेवा नाडा,
पाग रडण होडी निवा उडी, उलडी बाण टवतात २ समुद्र
३००० मासे धरण्याचे मोठे जाळे ३ पगार, वेतन ४ एक
प्रकारची होडी, पगार ५ भोडावयाचा दोर, ओढ, ओढण ६
बेलाच्या वेतगीत बापडेला दोर, कातरा —त्री १ यदराच्या बाहेर
पडतांना जहाजास दावा लागणारा वर २ पटका, पागोटें 'माया
निर्मलम देवारी पाग स्पेडिनी माहे।'—सुप्र ४ १७ ३ अगावर
घेतलेला 'सद्गज सुदर ते नोळ तन। कनक पाग विराजमान।'—
वत्सीस्व ९ ११

पाग—३ (भि) पाय 'ती रोहिदी हापाली उडीने मूष,
आय, पाग तोवे' = ती रोज सकाळी उठून हॉट, हात, पाय पुढे
—भित्री २७ [स पाद, गु पाग]

पाग—३ १ उरकट इच्छा, आत्ता, लुप्ता, आसक्ति (किं
फिटणे, निवारणे, फेडणे) 'आजि असतें बैचिजेल। परी पाहे
काय बीजेल। ऐसा पागी वडील। व्यक्ताय ग्राही।'—शा १४
१६५ 'वर्णाश्रमाचा पाग। न करी राम नि संग।'—वि३ ११ ६
'वासना करण इचा नको करू पाग।'—ब ५९१ 'जिन्हा अमृतसे
वठे। अन्य रसाचा पाग फिट।' २ पराधीनता तावेदारी
'यय श्रजणाचेनि पागे—। वीण श्रोत्या व्हावे लागे। हे मनाचिनि
निजाय। भोगिले गा।'—शा ६ २४ 'त्यजुनि अहममता पाग।
विचरती नि मग हरिकीर्तनी।'—एमा २ ५४९ ३ गरज, इच्छा,
अपक्षा जरूरी 'त्यासि सगी वोगाची श्ठी लाग। यालागीं देवो
त्या पुढे मागे। त्या समोवता सर्वांनीं। भक्तिचेनि पागे शुल्ल।'
—एमा २ ७१९ ४ उणीव दारिद्र्य, पगुपणा हाल, अस्वस्थ इ०काची
दशात (चिंता सामान्यतः अनेकचर्चा प्रयोग) 'जेथ बैराग्याचा
पागु फिट। विवकाचाही सोझु तुटे।'—शा ४ १६४ 'मोठ्याच्या
पदरीं पडले म्हणजे साण्यादिण्याचे पाग फिटतात।'—हा मुल्या
मोठा झाला म्हणजे तुमचे पाग फेडील '५ यातायात श्रम, वट
'न लग वेदशाखाचा पाग।'—वि३ ११ १७ ६ (सावकार,
उपकारकर्ता इ०काविषयीचा) मिथेपणा, ओढे, ओसाळपण,

सकोच पराधीनतेची जाणीव 'त्या वज्रदाराचा मला पाग वाटतो'
[त पगु=पगडा] • फिटणे—मनारय सफल होणे, उणीव, याता
यात, काळजी दूर होणे 'समस्ता मज्जाचा नयनगत हा पाग
फिटल।'—सारह ८ १६७ • फेडणे—नमोरय सफल करणे,
चिंता दूर करणे, 'जेणे फेडिला पाग व्रजपिकाचा।'—राक १ ७
२४० यतीन पाग तर फितील पाग

पागड—खी दोर 'कटार, कोहते, मिडिमाळा। पाडा पागडी
शकळा।'—हमुता २५ १६ [पाग=होडीला, घेलाला बापडेला
दोर]

पांगडा—३ पावट्य, पराधीनता, पगुपणा 'धुधेचिया
तोंडा। भिळो बोंडा अथवा मांडा। परी ससनेचा पागडा। न करी
धडकुडा तयाची।'—एमा ७ ४१२ 'अज्ञे टवा सकळाचा। परी
पागडा फिटना दारीचाचा।'—दा ५ २ ३९ [पाग]

पागडी—खी (मुद्रित रुड) पगडी, घरभाड्याचा कावदा
होण्यापूर्वी, माडेकरी जागेत येतेवडीं त्याच्यापासून पराचा मालक
काही उस्त राख पत असं ती, कधी कधी चाळीतला मेधा (करवून,
भेड्या) असली खम पेन असे [गुम पापडी=पागेने, न पगडी]

पा(पा)मण—न (गो) जादण दावयाची वस्तु, अहेर
पागणी—खी पागेये, अस्ताव्यस्त होणे, इकडेतिक्के फाकणे
पडणे पडणे [पागेये]

पागणे—सकि पागाने, जाळपाने मासे धरणे [पाग=माने
धारण्याचे मोठे (फेकण्याचे) जाळे]

पांगणे—अकि १ (मनुष्याचा जनाव ६०) अस्ताव्यस्त
होणे सारवारा पडणे, विस्कलित होऊन निरनिराळ्या दिशानी पडू
लागणे, पडणे 'थी ससारसामरी। बागुमाळ पागीले हीवरी।'—
—ह २४ 'जे जाळ जरी पांगिले। तेथ चढवि दिसे आतुडले।'—
—शा ९ १२८ —सुगा १४७४ [स पद, गु पग=पाय]

पांगापाग-पागी—खी १ दाणादाग, फुगफुग, फळाफळ,
विस्कळिकपणा २ दाणादाग झालेली स्थिति [पागेये द्वि]

पांगणे—सकि वस होणे, पतन होणे 'भक्तमावे आभा
रला। देवो उपकारे दाडल। यालागीं बुद्धवे बाल। पागे पागला
अकान्या।'—एमा ७ ४८३ [पाग]

पागनीस—३ पागेवरील अधिकारी, कारकून [का पाग-
नीस]

पागर—३ ख वरवडीची मित —खि३ [का पागर, स.
शाकार]

पागरा—३ एक धूपविशेष, पागरा पहा

पागराण—न (ऊ) पावसण पहा

पागळ—वि (व) वडा उल्लू खुटका [स हि पागळ]
० पणा—३ मूखेपणा वडेपणा उल्लूपणा 'शिवाजी मराठ्यांचा

अशा प्रकारचा हार्मोन्या चार दोन महिन्यातलाच आढे
असे नाही' -विहित १२७ [पागल] पागलाश्रम-५
वेढ्याचे इतिपत्र, रुग्णालय -वर्षा १५३ [पागल+स आश्रम=
घर]

पागॅल—न (गो) वस्तुलाकार जाळे [पाग=मासे पवडा
वयाचे मोठे जाळे]

पागली—ळी—ळी एक वनस्पति, (कु) पागळी

पांगवात—ळी, (मि) पंगत, मेजवानीचा समारंभ 'एक
दिदी एका को बोराना पांगवात आयी' =एके दिवशी एकाच्या
घरी लमाची पंगत होती -मिळी २५ [म पंगत]

पांगविणें—अकि पसरणे, फाकणे 'दियरावली गंग। पांग
विले म्हणे उगा।' -तुगा १९७ [पांगणे]

पांगविणें—मकि दुबळा, परतन, पराधीन, पंगु करणे 'बहु
पांगवीलें बहु नागविलें। बहु दोस्त झाले कासावीस।' -तुगा
१५०५ [स पंगु]

पांगरी—ळी शाह, पालेमाची इ० खुडल्यानतर त्यास
फुगणारा अडार, धुमारा, फूट (कि० फुगणे) -वि ज्याचा बहर
ओलून गेला आहे असा (बेल, मिरचीचे शाह इ०) -चा-नि
पांगरी (वि) पहा -ची तमाखू-ळी तमाखूच्या खुगास,
जेव्हा फुटलेली दुसऱ्या बहराची तमाखू पांगरीचे फळ,
पांगरीफळ-न १ (ओपळा, फलिंग इ०) काच्या वेलास येणारी
दुसऱ्या बहराचे फळ २ (ल) उतारवयात झालेले अपत्य

पांगळ, पांगळमें—(म) पापळ, पापळये पहा

पांगळपोवा-पोहा-पोहो—५ पांगळपोवा इ० पहा

पांगळा-पांगु(गु)ळ—५ पडटिच्यावेळी गावात कैरी
घालून मिठा माणगरी किंवा मदीबेल फिरवून उपजीविका कर्णारी
एक जात व तीतील व्यक्ति 'बैलाची करी धानी। पांगुळाचीया।' -

म्हा १४ १५८

पांगळा, पांगा—नि जन्मापासून किंवा काही विकृतीमुळे
ज्याचा एक अवयव दोन्ही पाय निकामी झाले आहेत असा
(मनुष्य) (अशा मनुष्याचा) लगडा, लुका (पाय), पंगु, लगडा,
लुका २ अपूर्ण, अपुरा (उपाय, इलाज) 'इच्छा बलावलेली
आणि इलाज अगदी पांगळा, बाशी अवकळा जीवाला वेढ लावते'
-राजमन्यास ५४. [स पंगु मि विंगुलो]

पांगळी—ळी (वे) १ बलाच्या पन्हाळीतून पटणारी

पाणी, पांगोळी २ छपरचा शेवट [पाणळणे+ओळ]

पागा—ळी १ घोड्याळा, घोड्याचा तवेळा २ (सामा)
पुष्कळ घोडे बावण्याचा तवेळा ३ एका अयमन्दाराच्या हाता
खाली असलेली घोडेस्वांची टोळी, पक्क, हल, रिसाला बांत
दोन नगराजी, एक लगीदार, एक निशाणदार, एक दिगावपा, एक

झुजरी (उडावरील) नौबत, एक दफेदार व दहा स्वार असतात

-पेशपुत्र ४ २६९. ४ एकाच धन्याच्या मालकीचा घोड्याचा

समुदाय, पक्क [फा पाय-गाह] पांगेस लावणे-१ (एखा-

द्याच्या) तान्यात दिला जाणे, स्वाधीन केला जाणे २ (एखा-

द्याच्या) धोरणाने वागणे ३ (एखादी वस्तु) जेपल्या तेथे

ठेविली जाणे पांगेस लावणे-१ (एखाद्याच्या) हवाली करणे;

तान्यात देणे २ (एखाद्याच्या) तनाखाली ठेवणे ३ जेपल्या

तेथे, योग्य स्थळी ठेवणे ४ सरकारी पांगॅल (घोडा) जमा करणे

पांगेची मुजुमदारी—ळी पांगेवरील मुजुमदाराचा हुद्दा,

काम 'नारोपतास पायरी पायरीने वाढवीत शेवटी आपल्या

पांगेची मुजुमदारी दिली' -स्वप ५३ पांगेचे तद्द-न १

(घोड्याच्या) पांगेतील तद्द २ (ल) खुणखुणित, बलास मागव,

मूल ० मुजुमदेदार-पु पांगेवरील एक अधिकारी हा आपल्या

भ्रमाणे कामे करून मुख्य सेनापति व प्रधान यांच्या समामें

काम पहात असे -इतिहास व ऐतिहासिक २२ २४ ० द्वार-

पांगेदार-पु पांगेवरील मुख्य अधिकारी ० नवीस, पांग-

नवीस, पांगनीस-पु पांगेचा जमाखर्च इ० काम पहाणारा

कारून [फा] पांगेकरी-पु १ पांगेतील मनुष्य २ पांगेचा

मालक

पागा—वि १ पागळा, लगडा, लुका, पंगु २ (ल) फिका,

निस्तेज 'अन्याचे तेज फिती काळाचे तेज त्याउडे पागे।' -

मोका ४६ १२ ३ (राजा) बाकदार वाय असलेला, पैसा

(पाय) [पंगु]

पांगो, पांगयां—नि कुवडा, पाठीवर आवाज वाढलेला

पोक निघलेला [गो पांग]

पागाणी—ळी (को) पांगोळी पहा

पांगार—व (ऊ) बागडा, पेढवा इ० मासे पांगण्याचे जाळे

पांगार—पु घान्याचे बी पेरण्याचे एक लाकडी औत

पांगार—पु पदर 'अक्षपति नरपति पुण्य पांगारी। घमं

शील धर्मेसा धर्मविचारी।' -वसा १२ [पांगरी]

पांगार—नि (महातु) रक्षक, रक्षणकर्ता 'जो पाखां

पांगार। वैरिआ बघिपार।' -शिख ७११

पांगार—पु (को) होडीचा एक प्रकार, पिंगे पंगार पहा

पांगारा—पु एक वृक्षविशेष हा मोठा असतो याचे पाडरा

व लांबडा असे दोन प्रकार आहेत पाडरा पांगारा वचित्त

आढळतो याचे लाकूड हलके असते तरबारीची म्यान व मुलांची

खेळणी याच्या लाकडाची करतात -वगु ४ ५९ [देशी-पांगारा]

म्ह० (गो) पांगारा मातले म्हण पाटयेक उपकारा ना=पांगा

न्याचे द्वार कितीही वाढले म्हणून त्याचा बहालाला उपयोग

होणार नाही

प्रांगिस्व—न प्रवर—मनभो [पागणें-पसरणें]

प्रांगि(गी)ळा—वि १ दुस-वावर न्याच्या पोषणाचा आर
आह असा, मिथा, ओशाळा, अन्नित, पराजित 'या पोषकांणें
या झालें पांगिला जना।'—तुगा १४९ २ (स) चिस्ट
लेला, दुसऱ्यावर अवलंबून असलेला ३ शरण आलेला 'एका
जवादीनीं अवे तुजला पांगिले जन।'—भज ७५ ४ अथु पयु
दुसळा. 'येक देहाचे पांगिले। ते आमीं हुपळले।'—दावि ४०३
[पाग]

पागी—नि (गो.) मासे पकडणारा कोळी [पाग=पासे
पकडायचाचें मोठें जाळें]

पागी—नि (कु नाविक) नावच्या नाडीवर घतणारा

पागी—खो ओसाळगत; मिथपणा, पराधीनता—शर.
[पाग]

पागुडें—न (महातु) पायातील अलंकारविशेष 'अनु
पायवडें पागुडें पदका सायळी। हारे झरकतीं साता आगा लेणें।'—
धवळे उतरावें ३३ [पाय+गु डे?]

पांगुळणें—अकि व्यास, आच्छादित होणें, पायापर्यंत
व्यापलें जाणें 'आतु महानदा चेडें जाडलें। बाहरी गात्राचें वळ
हारोनि पेलें। आपाव पांगुळें। पुत्राचलें।'—झा ११ २४६
[पग=पाय+गुतणें]

पांगुळें—सकि (गो) पापरणें, झाणें [पापरणें]

पांगुरविणें—सकि (महातु) रपविणें 'बालिपेविभा
७५। पाडचीं तुरें पांगुरविलीं।'—शिथु १७५

पांगु(गु)ळ—वि १ पय, पागळा (-वि) पहा 'देवा
पांगुळ एकाचें विरजे। सरी जन्मोनि जोजार सादिने।'—झा
४ ३४ 'नवेद पांगुळ असता। सरी तो कार्यास न येता।'—
अ १ १० २८ २ स्थिर 'मातियाचीं वीळ। होय मोतियावरी
पांगुळ।'—अम १ ५७ [स पय] •गाडा-उ ल्हान मुलगा
बालग्यास शिक्षणाचा तीनचाकी गाडा [पांगुळ+गाडा]

पांगु(गु)ळणें—अकि १ पय होणें, गति घुणें, योगवणें
'एथ वेद मुकें जाडलें। मन पवन पांगुळलें।'—झा १० ६४ २
(ल) वृद्धि होणें, स्तिमित होणें, छन 'माझ्या मूर्खपणाचा
पार। पाहता विचार पांगुळें।'—पभा ८ २१६ [स पय]

पांगुळ—उ १ एक पडोटें येणारा मिश्रकरी पागळा (-पु)
पडा २ शान सोडणारा एक किडा, पिंगुळ, पांगुळ किडा ३
अंगावर ठिपके असलेला घुबड, (प्र) पिंगळा [देसी स पय]
•किडा-उ पिंगुळ पांगुळ अर्थ २ परा •वेळ-उ पांगुळ या
नावाच्या मिश्रकऱ्याचा नदीवेल •वेळ-की [पांगुळ मिश्रकऱ्याची
माथान मिश्रकरिता पेंरी घालण्याची वेळ ही साधारणपणें पहासि
एक तासभर अवसे

शब्दो. प. १०

पांगुळ—वि १ पागळा, पय लगडा 'गुळ व्हेडवि वाटे
मज तातविचार होय पांगुळ।'—मोठण ८३ १९ २ वृष्टि,
हुंटेलेला 'कापूर आणि परिमळ। निवडू जाता पांगुळ। निवाड
होये।'—अष्ट १ २३ [स पय] •काठी-घोडा-धिरा-
कीपु १ लगड्या मनुष्यास चालताना आधारभूत असलेली काठी,
कुबरी २ (ल) पागळपाचा, दुबळपाचा, दीनाचा वनवाळ,
मित्र, सहाय्यकर्ता •गाडा-गाडी-पुकी पांगुळगाडा पदा
•पोवा-पोहा-पोहो-उ पागळपा, दुबळपा, लगड्या मनुष्याचा
जमाव, टोळी, सामान्यतः प्रवास करणाऱ्या असल्या प्रिया व मुलें
वाच्या जमावात उदेरून वापरतात [पांगुळ+पोवा=जमाव,
समूह (यादेरू, प्रवासी)] •वाडा-उ लुडपापागळपा लोकांच्या
वस्तीचा मोहाण, पुरा, पेठ [पांगुळ+वाडा]

पांगें—न (गो) ल्हान होडी पाड इ. कास वायून टेंप
ण्याचा थोर [पाग]

पांगिरा—उ पांगारा पहा

पांगोटो—की (व) लहान पांगोटें, पगडो

पांगोटें—न १ पुरुषाचें कोकीस बाधावयाचें घुमारे हातभर
रुद व प्रवासपासून सन्वाडें हात लाव भलें बळ (किं) बाधणें,
पातणें, ठेवणें) २ पगडी—शर [का पांगु गु पावडी] (वाय)
•खालीं करणें—(एखाद्याचें) एखाद्याच्या नावास काळिमा
आणणें, (एखाद्याचा) दुर्लौकिक करणें 'मुलांन बापाचें पांगोटें
खालीं के' •गमायिगे—(यन्हार इ. रा) टोपण खाणें, अप
मान करून घेणें, फसविलें जाणें, अपकीर्ति होणें •गुडाळणें—
(ल) (एखाद्यास) लुबाडणें, भोंदणें, मुडणें, बी वसविणें, दणें
•घेणें—स्वत न फपता दुसऱ्यास फसविणें, चरविण, दुस
ऱ्यास फसवून आपला फायदा करून घेणें •टाकणें—सर्वसंग
परित्याग करून सन्यासी होणें •पडणें-पाळणें पडणें—
पांकडें होणें—(एखाद्याची) फनीती होणें •वाघणें-वांघून
दणें—(एखाद्यास) पांगोटें इनाम दणें, पांगड्याचा अडर करणें
•चाळगणें, पांगोट्याची साज धरणें-चाळगणें—स्वत चा
नावलौकिक राखणें, नावलौकिनाची चाळ चाळगणें •व्याम
विणें-सामाळणें, पांगोट्याचें पैच सभाळणें—(धदा,
ज्यनगर २० कात) स्वतची पत राखणें, वोज सामाळणें, पत
कमी होऊ न दणें—टयाचे पैच गळ्यांत येणें-फेले वृत्त्य
अभ्यस्त गडपाचीं यणें, (स्वतच्या) दुष्कृत्याचीं, पळे भोगणें
—टयास फुलें वाघणें—(एखाद्याचें) आवडें, करणें, लुडुडत
करणें, एखाद्यास गोंजणें, फूस लावणें, खुशामत करणें आपलें
पांगोटें थगळत मारणें-मारासारीत, भाडणास सिद्ध होणें,
कवर बाधणें, बदवामी करणाऱ्या वृत्त्यात भाग घेण्यास तयार
होणें पांगोट्याचा घनी-उ (सामा) (व्यापार इ. कात)

पत असेलेला, ऐपतदार, अन्नदार मनुष्य म्हणू. आपल्या पागो
टपाशी भांडवले=अगोदर आपल्या परीस स्थिति नीटनेटकी बराची
व मन दुःखाच्या शृङ्खलेतील दोष काढावे

पागोटो—५ १ दक्षिण हिंदुस्थानातील हिंदू दंबळांना युरो
पियननीं दिलेले नाव २ मद्रासहवील एक सोन्याचे जुने नाणे
यावर दंबळाची आठ्ठानि असते [पांघुर पागोटो]

पा(पौ)गोरा—५ १ रोविलेला खांद्याम दोर इ०काचा
दिलेला तणाचा २ मासे पकडण्याच्या जाग्याची दोरी. ३ पिचवी,
कसा इ०काचा बंद ४ चाबछाची दोरी, बादी (जिने मारवयाचे
ती) ५ (वख, अगरखा इ० काचा) साव, फडफडण्यास टोकाचा
भाग, पदर. ६ दूध, वेत इ० कांच्या मुळाशी पुट्याच्या व पोटीं
फडे जाळण्याप्रमाणे पसरणाऱ्या तनुकप मुळपांईं प्रत्येक 'मुळपांवे
बारीक पागोरे. तेथे पेंथे उदक भरे.' -दा १९ ४६. ७ वेळी
आपल्या आधारभूत बसवून ज्याने आरटून धरितात तो संतु, तागा
८ धान्याचे पीक, गवत इ० कांच्या बांधून राहिलेल्या सुगता, टेंगला
पुन पुढेलेला अकुर, फूट, पात, काडी 'सरी महददेकरा। लागु
निया घडुपैरा। सुगतीचा पांगोरा—१ वरि पें पा।' -हा १५ ४४८
९ गोपण 'तेथ घुक बैसला सोंकारा। तेथें फोडिला हरिकषा
पांगोरा। पावपड्याचा घारा। उडतिला पुण नि घेव।' -एमा ३१
४४१ 'नाही यमाथे पोटे। विलारागेन्याच्या नेंटे।' -सुगा
३९० १० पौष 'नेत्र संधीण मनोहरे। जेथे रत्नचे पांगोरे।' -
कषा १ ११६. ११ होमर इ०कांची छाळा, पांटा १२ नदी
इ०काचा काटा १३ (ल) सवय, पागा, दुधा १४ (आपण
इ०कांच फोडलेला) विषयंतररूप फाटा [म पाग=आळपाची
दोरी+दोरा] •फोडणे=फांटा फोडणे -आप्रीकी

पागोळी(ली), पागोळा—४३ १ इमातीच्या पाण्या-
वरील पजेन्य इ०कांचे पाणी जमीनीवर पडावयास जेवून घुबवत
होवे तो इमातीच्या छपर्याचा भाग, छपर्याची खालची धार २
इमातीच्या पाण्यावरून खाली जमीनीवर पडणारी (पजेन्य
इ०कांच्या) पाण्याची धार, पावळी ३ (ल) वळवणीच्या
पाण्यामारसी (खेळे इ०कांतून बाह्यारी) पाण्याची धार [पाच
ळणे+ओळ] पागोळ्या सोडणे—(२) रडणे

पाय्या—३ १ रिसाल्यावरील चोबदळावरील अधिकारी
'समाप्त पागेवतके वेतोजगारी घडनि कुत्ते।' -ऐपो २५२ २
चोबदळातील चोडधार देखरेख ठेवणारा, चोडद्यावेवरील हवाल
दारसारखा अधिकारी ३ पांगेचा मालक [पागा, हिं पाय्या]
४०१ माही होता बाच्या देखयोगे साला पाय्या, त्याचा एवढोच
राहिला एवढाभाव जाईना -सुगा

पाप्र(प्र)ण—न (गो) पायळण

पांघरणे—उकि १ (पोट, पाठ इ० निवडित अवयव झाकले
जातील अशा तऱ्हेने वख इ०) अंगावर घेणे, आच्छादणे पांघरणे

हा धातु, (पागोटें अंगरखा इ०) घालणे, तसेच नेसणे या धातूहून
अर्धनि भिन्न आहे व त्याच्या ऐवजी हाचा उपयोग कधीहि होत
नाही. २ पाहणे -मनको. [स प्रपृग्-पाघरण-पाघरणे, घृग्ग्-
घरणे, घेणे -राजराजे भाग १८३३ स प्रांगवण, प्रा पाघरण]

पांघरण—न १ पांघरणे जाईल अद्या तऱ्हेने अंगावर
ध्यावयाचे, घारण करावयाचे वख उदा० देला, घात्र, रजई इ०
'अस्ति पांघरण ते मासे सोडले। मत्र बोमडिले सतत्रनी।' -राम
दाग-स्पुट अभय ४१ (नवनीत पृ १५३) 'आगले जारार पाप
रण।' -ऐपो ४४३ २ (अनेकवर्नी प्रयोग) पाघण्याच्या, नेष्ट
व्याख्या पोपासाच्या उपयोगाची वर्थ समुच्चयाने 'पाटाकडनीं
पाघरी आली नाहीत' ३ (ल) (आपल्या) निर्वाहाचा,
संरक्षणाचा भार ज्यावर आहे असा पुष्ट, कश्चित, आईबाप,
सुकान, आग्रपदला इ० 'राजा राजाचे पाघरण' जाई हे.
मुलांचे पाघरण 'सिं प्रागावरण' स प्रावरण, प्रा पाघरण,
पंगुण-वाही •घरणे-वत्रे इ० घारण घरणे, पाघार करणे या
अर्थी वाक्प्रचाराचा प्रयोग अतिष्ठ असून प्राय तो युरोपिय
माच्या नोंदरीत 'कपडा बरना' या हिंदी वाक्प्रचाराप्रमाणे रुढ
आहे पाळणे, घेणे इ० क्रियापदासह प्रयोग दित आहे •घालणे-
(ल) काई गोंध, गुन्हा इ० छपविणे, झांकण्याचा प्रयत्न
करणे, छपविलीत येऊ न घेणे 'ते (गुन्हेगार लोक) आपल्या
वर पाघरण घालणाऱ्या गावकामगारांना पानमुपारी द्यात -सुत्रा
३१ पांघरणे जाळणे-पत्राचा जवाब मिळण्यासाठी पूर्वीच्या
काळचा धरजे वेण्याचा एक प्रकार, प्रागा करणे 'सिजमतगारांनी
पाघरणे जाळलीं ह्यापि हुन्नर न आले' -पया ११८

पाघळ—३ एक, साखर इ० पदार्थास सुटणारा द्रव, पासर,
ओषळ [पाघळणे]

पाघळणी—४३ विळकण्याची, विरपळण्याची किंवा ठिब
कण्याची किंवा यूरें, साखर इ०कांस द्रव मुण्णे [पाघळणे]

पाघळणे—उकि १ (ओले वख इ० कातून पाणी इ०का
सारखा द्रव) घळणे, ठिबणे, टपकणे 'ओंजळीवरी ओंजळी
ह्यात ओले पाघळती।' -बसा ५० २ एक, साखर इ० पदार्थ
हवेतील उष्णतेने द्रवानें युक्त होणे, पासरणे, निघळणे [स प्रगलन,
हिं पाघळता] पाघळत घेणे-जाणे-(ल) मानखडना, तेजोभय
होउन खाली मान पाहून जावे लागणे, जण जीम पाघळणे-
बोळण्याच्या नगन भोसळपणाने न भोलावयाच्या गोष्टी बोळून
जाणे

पांघुरण—न (व) पाघरण, वख, कपडा [पाघरण]

पाघुरणे—उकि पाघरणे पडा

पाघुरविणे—उकि लेवविणे, आच्छादित करणे 'सेना बसनें
सर्व जयती। पाघुरविलीं सनथे।' -सुभादि १५ ३१ [पांघरणे]

कार' ० प्राणी-स्त्रीश्व सृष्टीच्या, सृष्ट पदार्थांच्या उत्पत्तीचे पाच प्रकार (अ) मानसिक, (आ) जरापुत्र, (इ) अहङ्ग, (ई) स्वेदज, (उ) उद्भिज्ज - हेको [पाच+खण=उत्पत्तिस्थान] ० चार नऊ-(तिकाशी सोंगट्याच्या खेळत) तीन फाशावर अनुक्रमे पाच दोन व दोन असे पडणारे तिकाशी सोंगट्यातील दान ० जिन्नस-पुन (न्यायशास्त्र) न्यायातील वत्सीय पदार्थाचे खालीलप्रमाणे पाच जिन्नस कल्पिले आहेत -(अ) पाच भूते व पाच खाणी मिळून दहा (आ) पाच कर्मेद्रिये व पाच प्राण एकूण दहा (इ) पाच शर्मेद्रिये, मन व बुद्धि मिळून सात (ई) मूळ माया, विया व अविद्या मिळून तीन (उ) जीव आणि ईश्वर हे दोन - हेको ० तीन आठ-(तिकाशी सोंगट्याचा खेळ) तीन फाशावर अनुक्रमे पाच, दोन व एक असे पडणारे दान ० दोन सात-(तिकाशी सोंगट्याचा खेळ) तीन फाशावर अनुक्रमे पाच, एक व एक मिळून झालेले दान ० धारी, पंचधारी तिरडुंग-पुन पाच कडा बोरार, धारा असलेली निवडुंगाची एक जात ० पंचकै-नव (वैश्वशास्त्र) पंचवीस तत्त्वे याचे पुढील ओवीत सांगितल्या. प्रमाणे पाचापाचाचे गट आहेत- 'अत कां प्राणपचक । ज्ञानेद्रिये कर्मेद्रिये पचक । पाचवे विषयपचक । ऐसी ह पाच पचकै ।' -दा १०८१५ [पाच+पंचक=पाचाचा सनुदाय, गड] ० परतणै-न लगानवर वर बघूक येउन घरी आला की तो पाच दिवस आपल्या घरी राहून बघूकडा परत तिच्या माहेरी जातो ० तो प्रकार -बदलापूर १२०,१५० [पाच+परतणै] ० परतावण-भी (नो) मांडवपतण ० पर्वचण-न (ऊ) लग्न लागल्यावर बघू पतिव्रती गेल्यावर पुन चार पाच सडळीसह बघूवर बघूच्या पतिव्रती येतात तो विधि, पाच परतणे पहा ० पायाड-नव (प्र) पचपासाड, पचपाखड पहा ० पायाडी-वि पचपाखाडी पहा ० पाड-पुन एखाद्याची रिड फाडताना त्याला विरूप करपा करिता वस्तूच्याने त्याच्या डोक्यावरील केसांचे पाच घेदे काढीत ते [पाच+पाड=पण] ० पांडच-पुनव घाघे भीम, अजुन, नजुन व सहदेव हे पडराजाचे पाच पुत्र [पाच+पाडव=पडुचा मुलगा] ० पाळी-पाळी माजी-खी (राजा) उडीद, चवळी माट पोळ्या इ० काचे चार, पाच प्रकारचे पाडे एकूण वरून त्याची केळेची भाजी ० पावली-खी (व.) मंगलकार्ये तत्काळीत व पाय याना हळद व डुकु याचे वे ओडण्याचा विधि 'वर मायला पाचपावली करा' ० पावली-खी लाव अतरा वर असलेल्या देवतेचे केलेला नवम काही अडचणीमुळे फेडण्याचा राहिल्यास, लग्नाची वर पडल्यास, त्या देवतेच्या स्थानाच्या दिशेने काही पावने चालून जाऊन काही वेळाने घरी परत येण्याचा एक प्रकार, विधि [पाच+पावले] ० पावली-खी सापची एक जात ही दाढभरापेडा कमी लांब असून बोटभरा जाड असते

हिला चार पाय असतात ही चावरी असता माणसात पाच पावलेहि चालून जाऊ देत नाही म्हणून हीस हें नाव सापसरही असेहि हिचे दुमारे नाव आहे -उदाहर ३४८ [पाच+पावले] ० पिसे-न १ वड, नम आति 'मज तुला केले जी तेने। माते मोपण धाडिनि दसे। स्तुतिमिपे पावपिसे। बाधले बाचे।' -माझा १८. १८ २ वर्गान -मनसो, -हरो [पाच=अधिक+पिसे] ० पोपाख-उ पोपाखहील पाच बंदे ६० 'शिवाचीमहाराज पाच पोपाख नला।' -ऐपो ३२ [पाच+पोपाख] ० प्रमाणे-नश्व शब्द, आसवाक्य, उपमान अनुमान व प्रत्यक्ष अशी पाच प्रमाणे ० पालव-पुत्र १ पचपण 'ऐव अपार तुजे केले। एरी बाचा काय मो बोले। परि पाचही पालव मोकलिले। मजप्रती।' -ज्ञा ११ ६३ २ अत करणपचक-मन, बुद्धि, चित्त, अहंकार व अत करण -माझा (कठिण शब्दाचा बोध) [पाच+पालव] ० घाटे-नश्व अगुण (आपण), तजनी (आण्टपाजवळचे थोट) मध्यमा (मथले थोट), अनामिका (करगळीजवळचे थोट) व कामुगी (कामुळी) ही हाताची पाच बोटे म्ह० पाची बोटे सारखी नमतानत=सर्वे मनुष्ये सारख्या स्वभावाची नमतानत मूर्ति तितक्या प्रकृती याचथी ० भौतिक-वि पाच महाभूतानी बनलेले (शरीर) 'मग पाचभौतिक सचटे। जेव्हा शरीर नसे निदेल।' -ज्ञा ५ ५३ [पाच+स भौतिक=भूतासवधी] ० घट-घट्टे-उप १ पाचव्या तः समुदाय 'ऐसी पाचवें जवजिके। कृनिवादाविदि अमिलापे।' -कृ ५५ 'बावरी आदी। पाचवटयाची बांधी। पाचली प्रमेदी। पचमूर्तिरी।' -ज्ञा १३ ४६ ० घटा-उ पाच बाटा जे एक होतात तो प्रदेश दिशण -शर [पाच+बाटा] ० घनी-म्हो-पुश्व पाच प्रकारच अग्नि-प्रत्ययानल, विपुदनल, वडवानल, शिवनजान व द्वादशवित्यामल 'तेसे पसरलेनि प्रकाशे। तेच पाचनिया ज्वाळाचे वडसे। पडता प्रकणह काळसे। होत माहाती।' -ज्ञा ११ ३०५ 'ना ते पाचवने जाळु वेरिले। प्रकपावकाचे। -दिउ १३५ [पाच+वन्हि=अग्नि] -वि (मशानु) पाच वर्णांचा, पाच प्रकारचा 'दे विहारीचे पाचाने वीर। नसे देत असा।' -भाए १२१ ० चेउली-ळी-नी पाच माग्या असलेगी झगळी 'हे उषव पाचवउगी। पचपा आगी लगगी।' -ज्ञा १३ १०६९ [पाच+वेळी, विंगळी] ० दोरी-की १ पाचशेर प्रमाणाने बजा २ (स) उपजीविका, चरितार्थ [पाच+शेर] पाचामुलाचा-ति पाच सोडे असलेला (महादेव, शर) चहु मुलाचा वर्णित भागला। पाचामुलाचा त्यस्य राहिला।' -ह ३७ पाचोत्रा-पंचुना-पंचुमी-पुकी १ पाच वस्तुचा समुदाय (फळे पेजा वीर) २ (कर) (कडव्याच्या पेंढया विद्या ६० वीच्या व्यवधारत) विज्ञाना शमरामांने मापन साक्याचा पाच नगाचा

समुदाय 'पाचोत्र्यासह चार हजार विडी पाठवा' 'एक हजार-वरचे दहा पाचोत्रे ठाक' [पाच]

पाचक-वि १ स्वशपाक करणारा, आचारी २ जेणे करून अजारे चांगले पचव होत असे (ओपध ६०) ३ (फोड, गड ६०) विकविणारा पुपजनक (पदार्थ) [स]

पाचक (कें)-वि हलें, दिणकम (सोने ६०) पाचिक पहा

पाचकळ-वि. (ध्व) चाव, वाजट, फाजील, पचकळ पहा 'असल्या पाचकळ खीचा त्याला सशय व निस्कार यजन तिला त्याने कव्हाच हाकून लाविली असती' -नाकु ३ ४७ २ नीस, राणचट [पच]

पांचकळदी-द्या-खोड पाशर प्रभृतीत एक पोटतात सोमवशी क्षत्रिय पाठारे अर्पेदि यांचेदुसरे नाव आहे -ज्ञा ११ ११ खमप्रसर्णी योहोल्यावर पाच कलश ठेवण्याचा प्रघात या जातीचे आने त्याकडून याना हें नाव रूढ झाले [पाच+कलश=साध्या]

पांचको-उ (गो) (पत्याचा खेळ) पाच ठिपक्याचे पान, पत्रा [पाच]

पांचंग-न थोर ६० नसण्याची, पासोबी लपेटण्याची एक विशिष्ट ठाहा, प्रकार पचण पहा (किं० चालणे) [स पच+अंग]

पांचंग्या शिणगाण-उ कुडकुडपा जोशाच्या जातीचा प्रमुख पच प्रधान गाणा ३०

पांचजण्य-उ १ विष्णूच्या हातातील शस्त्र 'पाडकु पाठीसी पातय। आपण पुढा राहिला। तणे पाचजण्य आरुकु रिला। गवगीळाचि।' -ज्ञा १ १४३ २ (ल) शस्त्रज्वनि, बोंब (किं० करणे) [स] ० करणे-(ल) १ बोंब मारणे, शस्त्रज्वनि करणे, आरदाभोरदा करणे 'कोणाचे हात लुटके, कोणाचे पाय हुटके म्हणून ते पाचजण्य बंद लागले' -लक्ष्मी आणि सर स्वती २ (माण ल) ताने लोकर फालवे म्हणून दोन्ही हात दोन्ही पाय व लोंड अशी पाचहि बाणे वाळविणे

पाचट-च १ उसाचा बाळलेला पाल २ उसाचे चिपाड ३ दुपडे, वाडीवरील मुताची केलेली गुढाळी मुढा हात व कापर यावर गुढाळलेली काव्याची दोरी वगैरेची गुडी कोप १ अर्थ १ पहा पाउंटे पाचट, पाचोट पहा ४ (मां) छुटा ६० घट बस विण्याचे मापन पाचर पहा

पांचट-वि (हर व) फाजील वाजट [पाचज] ० पणा-उ बावटपणा, फाजीलपणा बस झाला हा पाचटपणा 'अस्तमा ६०

पाचत घालणे-मदि (डु) अडू आरे ६० वदबोंब आणि ब्रह्मचरित अथवा मार्तीन पुणे [स पचन]

पांचन—१ अनेक गोपनीय केवळ काळा २ (धर्म) रेखा समान केवळ ३० भाग्यदृष्टी व लक्षणवादींनीं आणजे लुप्त पत्ता, पत्ता कष्टाचा एक उपाय मातोश्वर पदा ३ मित्रदिने, (साय पदां ६०) मित्रान् मातृदास योग्य वस्त्याची मित्रा ४ काय ६० पक्षिणि, पत्ता करो - पु पट्टासि - नि १ पचन शशीय मस्त करारें (औषध ६०) २ (गई ६०) पित्रिणारें, पृथक्क ६ (३)]

पांचपट—१ (पु) पदां, प्रभातपय [३ पंचप्रदर, मित्रा म पदां]

पांचपेच, पांचपेच—१ १ मनुजान् वस्तान् वे वाचपाय २ (स) वाद, पुद ६० का दुग्धपाया पादाय ३ रथवाकरितां योगि तात वे वाचपेच, गुग्गु मगज, दिवन्त ६०, पचेपेच, (प्र) पेच पांच ' ईपच आमच्या पन्नावर अनत्याम त्याणीं वाईट दृष्ट्यु होणे काय व वरकांनीं पांचपेच कच्चा होणे काय ? ' - पदा ३ [का पेच दि]

पांचर, पांचरयट—१ १ गुग वपेरे वा वगविषया धरित, वापरीने तिरुम कापलेली लाईहाच्या कर्गीत मयव्या- कर्ता, ओळ ६० पुत्रविद्याकरितां करतात ती लाईहाची पट्टी व निगुळी मुंठी, डपनी. २ निगुळी मुंठी ' पांचर ही पिरती हुंही उतरण आहे ' - वक्वि ९९ [दि पांचर] ३ मारणें— (१) मयाया वाचांत, काम'स) विप्र आणून ते काय वद पाऊं

पांचरात्र, पांचरात्रधर्म—१ १ धर्मधर्मीय २ प्रसुत पय व मन दात चार वेद आणि सत्य व योग या पांचावाहि यमावेद होतो म्हणून त्यास हें नाव मिळालें आहे - गीर ५४८

पांचव—१ (गो) गोमुख

पांचवर्ग—१ अति दृष्ट होणे, नजर लागणे [पांचव]

पांचवर्दा—१ (विह) पावुदा पचुदा पदा

पांचव्या—१ १ दुखणे घे होत जाले असता जरा वाहेर फिरण्याने ते उलटले, तेव्हा दृष्ट लागू न येती जी समजून होते ती ' प्रत्यक्ष व्याधि लागली अर्वां होत पांचवा । ' - रामयुगात्मजटत त्रौपदीवखहरण ११७ २ पांचव्या दिवशीं नियमाने यणात ताण पांचव पदा ३ पटीचा उतार म्हणून गळवात बांधलेला मणि

पांचवर्ग—१ (गो) द्विवा [पांच=तल]

पांचव्या—१ अनुक्रमाने चौथ्याच्या नंतर येणारा [स पंचव्य, हि पांचवा, प पंचवा]

पांचवी—१ १ स्त्रीच्या प्रसूतीच्या पाचव्या दिवशीं पक्षी देवी, जीवतिका ६० देवताची वरितात ती पूजा ' झाले शतका प्रमुदित ज्याची पाहोनि पाचवी राजे । ' - मांसीसिद्ध २ ४३ २ वरील प्रसंगीं पूजावयाची देवता ' साधू ही म्हणती अण मिति भरा का पाचवी वाचवी । ' - मोहण ७२ १८ ' पोराल पाचवीं

काही झाले ये शिवते ' [पांच] (एमादी मोष्ट पन्नावाच्या) पांचवीला पुजणें, पुजलेली असणे—(एमाद्या एमादी मोष्ट, मोष्ट ६०) जन्माधी लागो; जन्मापावून जरी

पांचव्या—१ (वी) लाईहें तोडण्याने एक दृष्ट्यार

पांचा—१ (पु) पोय अर्थ ३ पदा

पांचाचारी—१ (महान्) मानिक, पंचाशती ' वी काम सत्ताची भावोती। पाचिता पांचाचारी । ' - शिष्ट २६३. ' पातां प चान्चरी । भा भुजगने निप उतरी । ऐसा कष्टगी न जेने पांचाचरी । तुं वाजुनि । ' - भाए ७६८ [तं पंचाशती]

पाचार—१ १ पाचारण, बोलावणे - दार २ सत्कार, मंत्रा ' वदु यापच पाचपच । यादीं करून उचिन पाचार । प्रपन करू म्हणे जो नरा सो एव मूर्ख जाणावा । ' - मुक्तेधस्तू १११. [स पाचारण, उपचार]

पाचार—१ (क) पाचर पदा

पाचारण—१ बोलावणे, आमंत्रण [स पाचारण]

पाचारणे—१ १ बोलावणे. २ आमंत्रण ३ बुधाल प्रभ विचारून घेतलेला समाचार ४ (कु) घटाच्या नातेवाइकास भेटावयास जाण्याचा, दारदरीनाचा विधि [स पाचारण]

पाचारणे—१ १ बोलावणे, हाक मारणे ' क्षत्रिया रणीं पजेनि जाणे । ते कोण साहे काणिकाणे । का वैद्यक्ये पाचारणे । महाशक्तिवे । ' - शां १६ १७७ ' क्षाप्रवत स्वरोनि सुनी पाचारिले म्हणुनि आला । ' - मोरना ५ ३९ २ आमंत्रण देणे, आवाहन करणे ' चौक माझिला आसली । पाचारिली कुलस्वामिनी । ' ' पाचारिले ब्याळ त्याविले शरीरी । अंग वहुकोरी वेष्टिलेले । ' ३ बुधप्रभ विचारणे, समाचार घेणे ४ (कु) घटाच्या नातेवाइकास भेटावयास जाणे, दारदरीन करणे ५ आठवणे, स्मरण करणे ' ले हवेडी हातीं काय दड घेतले । कृष्णाजिनाचे उगडुन जेले । मग मित्रा हीं पाचारिले । का पित्याची आण । ' - शिष्ट १४०. [स पाचारण]

पाचारा—१ (विह) पाचवा, पाचवा पाचव, (-पु) पदा

पाचारिका—१ दासी, दूती, परिचारिका ' लेखे साधून तुजे सर्वाला । राव सभेच्यानीं गेला । येरीकडे पाचारिकेला । पाठविले बोलावू । ' - जव १८ ५६ [पाचारणे स परिचारिका अप २]

पाचारी—१ (गो) पाचर

पांचाल—१ सुता, कोठी न्हावी, धोवी व चामार वा पाच कातरवीर जातीचा समुदाय, गट, त्या जातीचीं कोण तीही एक जात - मोल ' स्वयं पांचाला सागत समर्थ । निर्माण करविला सुदार रच । ' - दारि २०४. शिवाय यासारखे दुसऱ्या अनेक प्रकारांनीं पांचाल या नावाने निर्दिष्ट केलेल्या पाच पाच

जातीचे गट आहेत उदा० सुतार, सोनार, होहार, कासार व पायखट (—पस्टन—कास्ट ६) यांही बरेचसे लोक स्वतः स पांचाल ब्राह्मण म्हणून घनात व गळपात जातवे घालतात (प्र) पांचाल, पंचाल पहा

पांचाल—उ पाच नव्या मील प्रदेश, पंचाव [स]

पांचाली—स्त्री पाडवाची बायको, द्रौपदी -वि पांचाल देशातील 'पांचालीदि कृती चकोर तकिळा त्या ज्योतिस्नकेला जशा।' -कम ११९ [स]

पांचाव, पांचावा—उ (विरु) पाचवा, पाचवा पहा १ दृष्ट लागून दुखणे उलटणे २ पांचव्या दिवशी नियमाने येणारा साप 'ज्वर पांचाव आणि शारे।' -दा ३ ६ २६ ३ (सुवर्द) पांचाना कळगे, बोभाटा

पांचारा—उ पाचुदा -सात्रीको

पांचाल—वि पाचकळ, बडबड करणारी, मूख (स्त्री)

पांचाली—स्त्री पांचाल देशाच्या दुपद राजाची मुलगी, द्रौपदी पांचाली पहा 'पांचालीची गाजिता बैरी। वळे आपण झाला हरी।' -दुगा २५२७ [स]

पा(पा)चिक—वि हीणवस्त (सोने) 'नाना पारिके आणि सोळे। हे सोनया तववि आले। जव परिडु आयमेळे। एक कनीना।' -हा १८ १२५४. [पचरहित?]

पाचिखंड—न (महातु) पाचिचा खडा 'की चैतन्याचिजे मातुन। चैतन्याचे पाचिखंड जैसे।' -शिथु ५९ [पाच+म खंड=नुकडा, खडा]

पाचित—वि शिजविलेला, शिजवून, तडून तयार केलेला (खाद्यपदार्थ इ०) उदा० तैलपाचित=तेलत तळलेला, घृत पाचित=घुतात तडून तयार केलेला, ब्राह्मणपाचित=ब्राह्मणाने तयार केलेला, स्त्रीपाचित=स्त्रीने शिजविलेला [स]

पाची—स्त्री पाच, पाचिचा खडा 'पाचीचा गुण घडाळाचें मोती।' -शिथु २९ 'पाची हीरक पद्मराग रत्नें गोमेद मुक्ता फळे।' -साहू ३ ४२ [पाच]

पांची—स्त्री ऐतरय ब्राह्मणाच्या चाळीस अध्यायाच्या प्रत्येकी पाच याप्रमाणे पाडलेल्या आठ गटांपैकी प्रत्येक पवित्र, पवित्रा पहा 'कित्येक तेथें पडताति पाच्या। कित्येक माळा घरिती जगच्या।' -साहू ६ ४६ [स पचक]

पाची—स्त्री पाच रुपये मिमतीचे कोन्याचे नाणें [पाच]

पाची—म एक या सत्तेस पाच या शब्दनें गुणतना योभावयाचा शब्द जे—ऐक पाची पाच [पाच]

पाचाव—न १ (राजा) गुराचे मूत्र २ पशूच्या मूत्राचे खत [व स पच=पचलेले, कुजलेले]

पाचुटे, पाचूट, पाचोट-टे—न (विणकाम) कुकडे, चातीवरील, पाटाररील सुताची केलेली गुराळी ही चिवडाच्या निम्मी अवगते [व]

पाचुंडा—उ (कों) पाचुदा अर्थ १ पहा

पाचुंडी—स्त्री (वे सोनारी धदा) पाच रव्याचा एकर केलेला मणी इ०. [पाच]

पाचुंदा—उ १ कडव्याच्या पाच पेंड्याचा गट, पचकडी 'सामूलप्रमाणे महाराजा गावकी परकीचटल नागरामागे आठ पाचुद बळते मिळे' -गागा ५४ २ (उ) लाडू, पोळ्या इ० काची पचकडी [पाच]

पाचुंदा—उ एक वृक्ष यास बारीक कटि असतात याची पाने वेलाच्या पानासारखी असतात पुढे क्षेत्रेसरखुळ असून फळे बारीक असतात लाकूड हलकें असून त्याचे मणी दुखणे कायाचे दुखणे उलट (पाचाव) नये म्हणून त्याच्या हातात बापतात -वयु ४ ६१ [स पतर]

पाचुली—वि (मि) पाचरा 'गोठ पाचुनी' -गोष्ट पाचवी -मित्री १५ [पाच]

पाचू—स्त्री (काव्य) रत्नविशेष, पाच 'पाचूचे नेसणें आज्ञाची मोटिया जाळी।' -वसा २६ [पाच]

पाचूचा टसा—उ (कों सोनारी धदा) एका बाजूस देवताप्रतिमा व दुसऱ्या बाजूस बेलगुनी असलेला टसा

पाचेट—वि (प्र) पाणचट, पाणचट पहा [पाणचट अप]

पाचेणें—मकि (कु) कोंब, मोठ कुण्णें, अडुरणें

पाचेरू—न (राजा) पाचर पहा

पाचांडा—उ (ब) पाचोळा पहा

पाचोंदा—उ पाचुरा पहा

पाचोरा—उ १ पाचुदा वृक्ष २ पाचोळा पहा

पाचोळा—उ १ कडवा, वडू सका, वस्त इ० काची शुष्क पाने पात, (झाडावरून) गडून पडलेली शुष्क पाने, काढा, लसुण इ० काची शुष्क टरफले सालपटे २ (प्रा) मळणी केलेल्या घान्यातील बारीक कोंडा, मूस इ० ३ (ल) धुळपाण धुव्या, दाणादाण 'इपजी सेन्याचा त्याने पाचोळा करून टाकला' -ईप १ ३९ [पात=पान+चोळा=चोळामोळा]

पाछा, पाच्छा, पा-छाय, पाच्छाह-पाच्छाय—उ पादशाह सम्राट 'असना पाछा तो होशी निमन।' -दावि २१. 'वसविले हस्तिनापुर राज्य पाच्छाव।' -देवी १५४ 'पाछा हाचा बाप आहोकाचोनीया। जैसे तोहानें या म्हणती म्यामी।' -रामदासी २८ [पा पाच्छाह=सम्राट]

पाच्छाई, पाच्छाय पाच्छायत, पाच्छाहा, पाच्छाही—स्त्री (प्र) पादशाही इ० पहा

पाळ्ठाणें—भक्ति. (कु.) पाळणें; प्रशुभ होवें; उलटणें. 'दूप पेल्यामुळ हा ताप पाळ्ठाळा.' [सं. पयात्र]

पाज—झ—स्त्री. १ (राजा.) होंपरांतील पाळ्ठाळाट. २ (गो.) सोपानपरंपरा; जिना. [पोतु. पासो=पाळल, कदम]

पांज—स्त्री. (कु. गो.) बोंबड्या हावण्याकरितां केलेल्या बळकाच्या कांयटपांचा द्वारा, टोपल्याच्या आकाराचा पिंजरा. [सं. पंजर]

पाजळें—भक्ति. (गो.) पाजळणें. 'निपरा बगर तोखंड पाजेना.' [पाजळणें]

पाजणा कुणथी—पु. (खा. व) कुणथीची एक पोटजात. ही खानदेश व बऱ्हाड या भागात आहे.

पाजणी—वि. (जुनरी) स्वतःच्या आर्देने न पाजल्यामुळे दुसऱ्या येडोने पाजून पोसलेले (बोकल) 'ते पाजणी बोंकले आहे.' [पाजणें]

पा(पां)जणी—स्त्री. न. कोऱ्या कापदास, घुतास रावतात ती जोपळा, पाजरी रिया सादूळ याची केलेली खळ (किं. करणें, देणें). [पेज, पाजणें]

पा(पां)जणी—स्त्री. १ पाणी पाजणें. २ शत्रू इ०कास धार लावण्याची क्रिया ३ विगाड्याचे सुन बळकट होण्याकरिता त्यास खळ लावण्याचा, पाजण करावयाचा संस्कार. 'कर्म तेतु रिया विणवणी। क्योनि बढताताची पाजनी।' —हाप्र ६४८. 'साडपाही नोंपटीच्या कतिपय लुगडी जे नवे पाजणीची।' —साप्र ३४१. 'पाजणीच्या येन्नाची अढवण दूर झाली असता ल्हान कारखाने उपयोगी पडतील.' —दि १.३.५४. ४ नवें सुत, बळ इ०कास लावण्याची खळ; पाजण. ५ (ल.) खळ लावून विणण्या करिता मागावर लावलेले सुत [पाजणें]

पाजणें—सक्ति. १ प्यावयास लावणें, पिण्यास घेणें. 'जातीनें ताण्डुल्याना पाजण्याचेंहि काम बायकांच्या गळपस घातलें.' —बाय ३.१. २ (शत्रू इ०कास) धार लावणें; पाजळणें, परजणें. ३ (ल.) टकविणें; भोंवणें; मुंडणें. [सं. प्राधान, —मोल, सं. आन्नायनम्—धार. सं. बाययति=पाजतो]

पांजणें—भक्ति. १ सुत, नवीन बळलेली दोरी, दोर इ० शुळगुळीत, मळ करण्याकरिता एखादें लाकूड, खाव इ०नावर पासणें. २ विगाड्याचे सुत खळीनें बुण करणें [दे]

पांजणें—भक्ति. हात इ० शरीरावयवावरून दोरी, दोर पासत गेल्यानें हात इ० खोबळला, घसरवटला जाणें [दे]

पाजतिक—पु. (महासु) पारिजात, पारिजातक 'कवण गणी ते चंद्रक। जेय असेखवात पाजतिक।' दाव १३८ [सं. पारिजातक]

पाजप—भक्ति. (गो.) धार काढणें [पाजणें]

पांजरण—न छपराच्या घासांच्या वर व कौलाच्याखाली बसत, पानें इ०काचे करितात ते आच्छादन, ओमण [सं. पंजर]

पांजरणें—भक्ति. १ विस्तारणें; पसरणें. 'शिष्टागमविधानें। विविधयागविधानें। इथें पानावरी पानें। पांजरती।' —शा १५. १८९. २ पिंजारणें. [पिंजारणें]

पांजर(रा)पोळ, पांजरपोळा—पु. म्हातारपणामुळे सुच कामी झालेल्या, लंगडपा, छळपा गुरांचें मोकन निगा टेवण्याचें ठिकाण [सं. पंजर+न पोळ; यु. पाजरापोळ]

पांजरा—पु. १ (पशु, पक्षी इ०) बोंडून टेवण्याचा पिंजरा; सापळा. 'एक धरा नेठनि कवतिकें पाजरां घातल्या।' —पंच १.५१. 'त्रिविध भोग या शरीरा। वर्म कोटार पाजरा।' —तुगा ७१३. २ साड, साड इ० वृक्षाला जेवें लावळया कुठतात तो शेंडयाचा, माथ्याचा भाग. ३ प्राणी, मनुष्य इ०काच्या बगडयाचा सांगाडा, सापळा. 'ते प्रलयभैरवाचे पाजरे। बी वृताताचे बाबारे। बी कामकावि धबळारे। काळरात्रीची।' —शिष्ट १४६. 'बी देहाचा उभाय। केषळ अर्प्याचा पाजरा।' —एना २६.२३०. ४ (घर, गलबत इ०काचा) भाळडाश्नापांचून असलेला सागाडा. [सं. पंजर, हि. पंजर, यु. पाजरा] अंगाचा-शरीराचा-हाडांचा पांजरा—पु. अधिपंजर, अतिशय रोड मनुष्य

पांजरी—स्त्री. (खा.) खदानांतील सामान पडूं नये म्हणून त्याच्या मागील बाजूस बसवितात ती बाजूची बोकल [सं. पंजर]

पाजवणी—स्त्री. १ पाजण्याची, पिळ घालण्याची क्रिया. २ शत्रू इ० पाजळण्याची, परजण्याची क्रिया [पाजणें]

पाजळणें—सक्ति. १ (शत्रू इ०स) धार लावणें; पाजळणें; परजणें. २ (व.) टोकणें; बढवणें; टोक देणें. ३ पाणी पिण्यास देणें. [पाजणें] मिशी पाजळणें—गर्वांन मिशीबस्तून हात फिरविणें.

पाजवा उंदीर—पु. उंदिराची एक जात. हे परांत न राहतां बाहेर चेतवाडीत राहतात

पाजविणें—सक्ति. १ प्यावयास लावणें; पिळ घालणें. २ (शत्रू इ०कास) धार लावणें, परजणें. 'हे पाजवीली छुरिका अनंनं।' —साप्र २.५३ 'नवे पाजविलेले भाले हातीं देवन.' —कर्म ४.१०६. [सं. पा=पिणें]

पाजळणी—स्त्री. १ प्रदीप्त, प्रज्वलित करणें. २ (शत्रू इ०कास) धार लावून तीव्र करणें, परजणें, पाजवणें. [पाजळणें]

पाजळणें—सक्ति. १ शिलगावणें, पेटविणें, चेाविणें; प्रज्वलित करणें (दिवा, दिवडी, मसाल इ०) 'दुर्वासमंत्र सुखानिळ। फुंनेनि पाजळिल तेगळें।' —सुआदि १४.१४६. 'रत्नदीप-प्रभा कैशा पाजळल्या ज्योति।' —तुगा ४७७. 'कंदूदीप सतेज

घोर। पाजळोन उमे असुर। विशाल शरीर ज्याथें।' २ (ळ) शस्त्र घोरस धार लावणे. [स प्रज्वलन, प्रा पज्जलण, मि पजि ख] (एखाद्याचा) टेंभा पाजळणें—(एखाद्यास) राजदरवार ६० टिगारीं माठी प्रतिष्ठा प्राप्त होणे

पाजळी—शी दिव्याची ज्योत [पाजळणे]

पाजो—उ (गे) पाच कोऱ्या कागदाचा एर दस्त [पाच]

पाजी—वि १ हलकट, नीच, पाणेरेढ्या मनाचा, खेतरखाळ, निराजरा, असम्य 'क्षक मारितात पाजी। आपल्या आपण फजीत पावतील' -र १ ११८ २ पागळ मुखें 'चाकराचा आन व चुगलारी या प्रभारची, व आपली त्या पाजीकरिता आम्हावर इतराजी' -रा १ ६०५ ३ (ळ) अनिष्ट, वाईट 'कल्पवृक्ष देवोनि घेतली भाजी। वसुधैव तैसा झाला राजी। समसो पाजी म्हणानिया।' -देहूणजन्म ६० [स पाज्य=नीच, का पाजी, सि पाजी] •पचक—न. नीच माणसाची पचकडी, चाहाळचौकडी -राजे [पाजी+पचक] •पणा—वि मनाचा धुप्रपण, नीचपणा, हलकपणा, वेदरमपणा 'आणि अज्ञान बसेल तर पाजीपणा व्यक्त होतो' -दि १ १ १०४ [पाजी+पणा प्रत्यय]

पाजी—जी १ टोंक, अन्न, अन्नभाष 'वेन्ही अभक्तावे आम्हामाजी। वाचेची पाजी विटाळली नाहीं।' -एमा ५ ३०० २ शतरुच्याचा एक हुळावार यत्न देवता, पिशाचाचा बोंबडें क्रिया यत्ना बरी देऊन तो प्रसाद म्हणून खातात ३ भूत, पिशाच ४ नस शक्त करण्याकरिता अन्नवली समर्पण करण्याचा विधि (किं० करणे) ५ सदर विधीनें समर्पण केलेला अन्नवली (किं० देणे) 'इशवि पाजी आपणचि खाया। त्याचिया काथे पाडसाचे भय।' -निगा ८४ ५ (ळ) (एखाद्यास) कुंठित चरित निरुत्तर करणे, घोटालपात पाडणे मति गुग करणे बोंडें (किं० करणे) [दे]

पाजी—शी पंचाग -शर

पाजें—न (नदभाषा) (व्यापान्यात रूढ) घर

पाझर—उ १ (पाणी, तूप इ० द्रव पदार्थ भरलेल्या मळक्या तून त्या पदार्थाचा किंवा खडकातून पाण्याचा ढाळ्यातून अन्धूचा) थोडा थोडा होणारा साव शिरपण ठिवरी, टपटपू गळणे 'ऐकताचि चमी लागले पावर।' -रामदासी २ ५७ २ क्षरा ओपळ, ओहट 'कड कपाट पाझर।' -दावि २४४ ३ गूळ, साखर इ०कास हवेतील ओशब्बानि सुटणारे पाणी, पापळ, पिडाळ ४ दयाईत -शर (किं० फुटणे) [स प्र०झर=पाझरणें प्रा पज्ज] दगडास पाझर फुटणे—अतिशय कठोर हृदयाच्या मनुष्याच्या टिघाणीं दया इ० श्रुत भावना उत्पन्न होणे

पाझर—रा—उ १ पिचरा २ अस्थिपत्र, अतिशय रोड झालेले शरीर अशा घातीरानें पुष्कळपण 'सुरसुर पाझर झाले' -र १७३ ३ पज्जर]

पांझरट्ट—न नवरात्रादिवत्सवप्रसंगी देव्हारा इ०कावर, विवा मखर इ०स शोमेरुतिता लावण्याची वातरकाम केलेली कागदाची आळी [पांझर=पिचरा]

पांझरणी—शी १ पांझरण्याची, ठिक्कण्याची, गळण्याची क्रिया, गजती २ (गूळ इ०) पाघटण्याची क्रिया [पांझरणें]

पांझरणें—शी १ (गूळ, साखर इ० पदार्थ हवेतील जरा शानें) पाघळणें, द्रवयुक्त होऊन वाहू लागणें, (भाडें, मडकें इ० कातून आतील पाणी इ० द्रव पदार्थ) गळणें, ठिक्कणें, झरणें, गिरणें, खवणें 'वीं श्वाराचे मेघु उळले। तसें ख-राए पांझिले। अतराळी।' -विशु ६१७ 'त्वचा बळिली पांझर आधलाची। -सुरा सुदकाड ६ २१३ २ (अतःकरण इ०) द्रव्ये, कळवळणें, पिळवटणें [स प्रभरण, प्रा पज्झर=पांझरतें सि पोंघिणु]

पांझरीच—वि पांझरेला, पडलेला, ठिक्कलेला [पांझरणें]

पांझळ पांझळ—शी (ना) निष्कारण बडबड, कळकट, बडबट (किं० खवणें) [स पांझळ १]

पांझू—शक (राजा कुण) मुळें, करिता, सार्थी, पाई

पांथी 'सपा पांऊ भक्तेक गिरण्यो वद साव्यो।' [स प्रीत्यर्थ]

पाट—उ १ चौकोनी लहान लाकडी फळीला खाली आखव पाय जोडून बसण्यासाठी केलेलें आसन, बैठक 'तेन्हा पातुनि बैसे पाथें सुभदार्थी जसा पाटी। सुभिर धुधित ब्राह्मण हा हा म्हण ताहि वाढिया ताटी।' -मोहूण्य ८६ २२ २ विहासन, गादी, पीठ 'त वेळीं विजयप्रियेच्या पांथी। एकुचि बैसे। -झा ७ १२ 'योगसाध्याच शेष पाट। तुजचि साज। -विपू ७ १०५ ३ श्रेष्ठपणाचा मुख्य मान, अधिकार 'बरी क्षत्रियामाजी श्रेष्ठ। जो जगजेठी जर्गी सुभट। तया दळवैपणाचा पाट। मीमांसि पै।' -झा १ ११५ 'एकाएकीं हज्जी पाट। नेणे चाट काडळें।' -सुरा २८७० ४ श्रेष्ठपणा, मोठपणा 'बावाळका एकी माय-। वाचोनि जिणें काय आहे। म्हणीनि सेविने धी तो होय। पाट्या घडु। -झा १८ १०८ ५ (खडीकामाचा धदा) ठसे उड-विण्यासाठी खाली घराबयाचे फळीसारखें साधन ६ (विणामाचा धदा) सुत उडल्यासाठी ताण्णा घालण्यासाठी फजीवर घुण्याच्या राणा जोडून केलेलें साधन ७ खाद्याची उची वाढावी म्हणून त्याच्या माथ्यावर सुडईखाली बसविलेली लाकडी बैठक चौकोनी तुकडा [स पीठ, पड] •घांघणें-पानिपेक सिहासनाभिपक, काणें इया गुरवरणसेवा। हों पात्र तया दैवा। स सकळार्थ मेळावा। पाद बाधे।' -झा १५ १ पाटीं घसणें—अकि १ कोणत्याहि विधि अथवा चक्काराच्या वेळीं पत्नीनें पती शत्रातीं उजवे बाजून बसणे २ (एखादी स्त्री) रजस्वला, विटाळशी होणे ३ अधिकारार्थ, मानार्थ स्थान प्राप्त होणे, मिळविणे 'वीं त्याही

पाटी। जे वेळीं एव्ह मांसाते पाणी। ते बर्गी निरवयवियेच्या पाटी। एतुचि येमे।' - झा ७ १० पाटीं घसविणें-मान दणें, प्रतिष्ठेस्थान दणें 'सकळां ज्ञानाचा सुपटी। कदनि आगमा टी।

निगमा येसवी पाटी। परगनाचा।' - ऋ ३ पाटाळा-वि १ सर्वोत्कृष्ट, मुख्य 'तें माझे निरुपमा पाटी। पाटाये गा।' - झा १५ ३१९ २ ऐम्माचा -मनरो ३ (महातु) अपिस्तरप गिळा स्त्रेण, हपाचा 'पयता वाठणें पीऊ। ते शुभ चौ-शुभां बघिनु।

भगवन्नि ते पाटाये अकु। मन्मयाचें।' - शिशु ६०२ सामासब्द-
० पाणी-न १ (जेराययास अल्ल्या) पाटुण्याम, इष्टमित्रांम
मगण्यास पाट व पाय पुण्यास पाणी बंगर डेऊन करावयाची तर
बराई (किं व्हेणें) २ भोजनाम वतणाच्या सडळेंकरिता पाट
माडून, त्यासुद्धे ताटे माडून व पाण्याने तांब भरून टेवून कराव-
याची (भोजनाची) पुर्वतयारी (किं व्हरणें) [पाट+पाणी]
० पामोडा-उ विवाह, मुज ६० मंगलकार्योक्त वधूचें बटु ६० बाना
वयल्याकरिता केलेली घालगोरी, ससलाद ६० पाणी आच्छादित
अशी दोनतीन पाट जाडून नाकेली वेटव या वेटवीवर पान्य
६० काचर थोक भत्तात [पाट+पागाडा] ० पिढें-न १ (व्यापक)
सुधी, मेज, पाट ६० ससरोपयुक्त काडवी तामान, त्रिज २ पा
वगैर आसन 'वृद्ध जा पापविडे मसाया।' - सादह ७ १११ [पाट+
स पीठ] ० ररर-उ (राजा) आग्याचा एरडा रस काढून हात्यावर
पुन त्या साली व कोया याच्यात पाणी घालून (पाटावर दाडून)
काढतात तो रस [पाट+रस] ० सडी-बी हरम्याच्या गिठांत
तिख, मोठ, मसाला ६० घालून तें उकडून पाट ६० कावर थापटून
केलेली वडी 'वडया पाटवडया घाला वटुत।' - नव ९ ११८
[पाट+वडी] ० धर्धन-वि अपिकार पक्षी वाढविणारा 'तडल-
मुकुट-पाटवधन। वन-माला विराजमान।' - दाव ३६१ [पाट+
स वधन=वाढविणारा, वाढविणें] ० दोवई-बी पाट, लाव
फळी ६० काच्या मसलीने केलेला शेवयाचा एक प्रकार याच्या
उज्व हातशेवई ही केवळ हातांनीच करतात [पाट+दोवई]
० सरी-बी जेथें मित छपरास मिळते त्या ठिकाणची अतीत
बाजूत राहिलेली जाणा, जई

पाट-उ १ शेतात, बागाईतात विडीचीं, नदीचें, तलावाचें
पाणी खेळविण्यासाठी वेटवी पाण्याची सारणी, रहान काळ्या
२ (ल) असल्या सारणीतून वाहणारें पाणी 'वसु जैसा मोकाड।
वारा जैसा अफाट। पुन्हा जैसा पट्ट। निरजनी।' - झा
१३ ६१७ 'जळ तुजतां वडणीं पौडवा खयतो वसा पाट।
-उत्तरासमवसिन्न (गोडवोलेवट) (मराठी ६९ पुस्तक पृ १७७)
३ (कों) नदीचें पात्र [स पाटक] ० करी-उ १ पाटाच्या
पाण्यावर व दुकतीवर देखरेख ठेवणारा खमेगवातील नोकर, २
पाटाच्या पाण्याचा भागीदार [पाट+करी] ० कुट्टी-बी

(राजा) सहानया पाट, पाण्याची सारणी. [स पाटक+रुत्या]
० वड-ग्री (राजा) पाटवण पहा [पाट+वाट?] ० वण-न
पाटाचें पाणी घालून नेण्याकरिता राखून केलेला मार्ग, पाण्याचा
रहान पाट 'असल्या पाटवणांत कोणतेहि पीक बागाईतदाराचें
करता कामा नये' - के २ १२ ३० ० धणी-न १ पाटाचें
घालून केलेले पाणी २ पाटाच्या पाण्याने उत्पन्न केलेले पळ ६०
वृषिपवमीत अवलें पळ खाण्यास योग्य अशें [पाट+पाणी]
० रुथळ-रुथळजमीन-नबी पाटाच्या पाण्याने भिजणारी
(सगवरीसालीं अमलेची) जमीन याच्या उज्व मोटस्थळ=
मोटच्या पाण्याने भिजणारी जमीन [पाट+रुथळ] पाटागर-न
(वे) पाटाचें पाणी दिलें जाणारें नारदीचें भांगर [पाट+भांगर]

पाट-उ घालच्या जातीतील, दुसऱ्यातील विधवेने पुन्हा लग्न
करण्याचा विधि, मोहवूर (किं साणें, करणें) [सं पीठ,
प] पाटीं घसणें-(एवायाशी एखाद्या छीनें) लग्न लावणें,
विवाहवट होणें 'याचिये येमोनि पाटी। मज्जे वेविली माही
सुतगोरी।' - स्वादि २ १५८ ० कर-कर घायको, पाट
करीण-बी पुनरें लग्न करणारी विधवा स्त्री ० करी-पु विधवा,
काडीमोड केलेल्या स्त्रीची विवाह करणारा सुस्य [पाट+करणें]
० करूं-न (निरकरारी) पाटपरीण, जिने पाट लावल्या आदि
अशी स्त्री [पाट+करणें] ० रडू पाटक ते घडवत ० दाम-उ
पाट लावण्याच्या वेळीं पाटील-कुलकर्णी वगैर हकदाराना घाव
याची कराच्या तपाची याव [पाट+दाम]

पाट-उ १ गोणताट, पडम ६० विणताना जी रुंदी धरलेली
असते त्या रुंदीचा कापडाचा लाव पग, तागा 'चादर पाट पान,
वार १५ ची' - ऐरापुर ३ ११५ २ (सामा) (महातु) वज्र,
'मुणालकुताचिनि पाटें विगिल।' - शिशु ७७४ ३ शेतातील,
बागाईतातील पिकाचा, भाजीचा लाव पड, बापा ४ एखाद्याची
पिंड काढताना त्याच्या डोक्यावर होडीपासुन डोक्याच्या शेव
तपर्यंत वस्त्याने तासेलल्या पण्यासारख्या लावट भागापैकीं
प्रत्येक हा भिक्षेचा अपघा मानखडना करण्याचा एक प्रकार
आहं (किं काडणें) 'अर्धेदुसरे त्याच्या माया काढुनि पाच
पाट वदे।' - मोक्क ९ ५२ ५ गोणपाट [म प] ० सुत-न
नवार 'आगम ठाउ एजेथें। सामवेदादि गाते। सत्वाचिनि पाट
सुतें। वीगिला जो।' - ऋ ८७ 'अवचित पाळणा आगिला
विश्वकर्माने। तो विगिला पाटसुताते। - वसा ३५ [पाट+सुत]

पाट-न रेथीम [स प हि पाट] ० सूत-न रेथमी
दोघ, कडोरा - शिशु
पाट-उ (सगीत) सुदगादि वाद्याचे बोल
पाट-न बैल, टोणगा ६० काचा गाय, रथेम ६० कावर उठ
व्याच्या गाडतीपैकीं प्रत्येक [पट]

पाट-ठ—शी (कर) स्त्रीजातीय कर, बरकर
 पाट—शी पाट, घरीराचा कचेरेपासून वरचा शृटमाण मागील
 बाजू 'बधा पाणी पावो देवतु बधा, पांडीया दोनी घावा'
 -बघक ७७ [स शृट अय]
 पॉटकल—न (गो) पोटाकडची जागा, पोटाकडी [पोट]
 पाटकों—उ (गो) सण, गोणपाट
 पाटखंड—न १ (घण्टी ६० वाण्याच्या) पाटपाचा
 तुफा, फुटेल्या पाटपाचा भाग २ (तिरस्कारार्थी) लहान पाटा
 [पाटा-खंड]
 पाटंगण—न पांगण पहा [पांगण]
 पाटगा—उ (फुटाई ६०चा) बाफा, वाटवा (प्र)
 पाटगा
 पाटगें—न एकरी हरीचे, पाटाच्या हरीचे बळ बापड
 [पाट]
 पाटगें—न (खा) तीन बाफे मिळून झालेले जमीनीचे,
 बागाड्याचे क्षेत्र —काव्यशेकती ६६
 पाटडी—शी (युज) गुळई —मोज २६३०
 पाटण—न नगर, शहर पटण 'त विदेहाचा पाटणी। पुर्वी
 असती जाली।' —आए १७६ 'जेसी सगळीचे पाटणी। एनेचि
 शीचे दिवेलवणी।' —झा १५४१३ 'मादे भीमातीर। पटर
 गुपाटणी।' —गुपा २८१ [स पतन प्रा पटण, हि पाटन]
 पाटण—न १ (कु) घुरीच्या बरचा भाग २ (कु)
 फणसातील गेरे व काटरी त्वचा वाच्यामधला भाग तळखंड ३
 (कु) फणसाची खरवरीत, कटिरी त्वचा ४ (कु) मोठे नील
 पाटण—न—शी साधा नमुना —राकी २८७
 पाटणी—ण—शी १ तक्तपोशी पाटण्याची क्रिया —मॅरट
 ५९ २ कडीपाट, लाकडी छत [पाटणें] पाटणें—वकि (कु)
 तक्तपोशीने यष्टप्रदेश आच्छादित करणे [पाट=फळी]
 पाटणी—शी ताडुळाची एक जात पटणी पहा [पटणी]
 पॉटतिडक—शी (गो) बळकळ [पोटा तिरिक]
 पाटयर—थरा—उ १ जोत्याच्या अगदीं वरचा (घडीव दग
 हाचा) थर २ इमारतकामास उपयोगी असणारी व गुळगुळीत
 दगड याचा उपयोग जोत्याचा खोलां बरचा थर बांधताना करि
 तात इमारतीकरिता लागणार दगड म्हणजे गुटे पाटयेरे दोवळे,
 तोडी वगैरे ज्या नमुन्याच पाहिजेत त्या नमुन्यावरहुवूम खाणी
 वरच साधारण घडावे. —मॅरट १ ३ दराव्यासमोरील पाय
 रीचा घडीव गुळगुळीत दगड [पाट+यर]
 पॉट फुगरों—वि (गो) फुगीर पोटाचा [पोटा+फुगणे]
 पाटल—वि १ ताडूत, गुलाबी रंगाचा 'जो मजरी सरस
 पाटल वणें बेलें। शोभ जयास लघुपें निटळीं अवाळें। —२ ५०

२ पांडव्या रंगात तांबड्या रंगाचे मिश्रण असलेला (गाईचा एक
 रंग) [सं]
 पाटला—उ (जस्तार धदा) १ लहान पडपावर बालगारें व
 किलई देण्याचे एक थंड २ रीळ भरण्याचे यंत्र ३ सोन्याची बीप
 पॉटलॉ—उ (गो) इय्यनिधि [यु पोटी=इय्याची
 पिठरी ?]
 पाटलॉ—उ (गो) मोठी टोपरी [पानी]
 पाटलाग—उ (वे गवंडी, सुतारी काम) दारास लागणारा
 करीच्या पडीचा भाग अथवा पडीची कडी
 पाटली—शी १ सुमारे पाच इंच रुंद अशा सोन्याच्या लंबट
 पडीचा बागरीच्या आकाराचा हातात घालण्याचा क्रियाचा एक
 दागिना हिच्या लोंढ्याच्या दोन्ही टोंकावर पाच ते एकपंधत
 ठिबक उतरत्या त्रिकोणी आकारात खांदले असतात पाटलीचे
 तोडीच्या, पाडाच्या, पुरणाच्या असे प्रकार आहेत २ जीम
 खरवून साफ करण्याचे एक साधन जिमी, निमली पहा ३
 (रेल्गाडी) गाडीच्या चागाच्या तुपाच्या बाहेरील बाजूस बस
 विठें बुरडाकार रोखडी कडे [स पु पाटा=पटी]
 पाटली—शी एक दुर्मिळ फुलझाड यांचे फूल चार खुकु-
 मार व गुवातिक असते या पृश्तास पारिजातकामासो द्या फुलें
 येतात —बगु ४६०
 पाटली—शी (विजलामाचा धदा) विनारीचा मळचा
 भाग फाळतील साधे शर दास पाटी असेहि म्हणतात
 पाटली—शी दोन ह्वापेक्षा अधिक जाड नसलेली व
 जाडीच्या दुप्पट रुंदी असलेली लाकडाची फळी, तफा —मॅरट २७
 पाटली—शी रेशमाची एक जात —मुंथ्या ९७
 पाटली—वि गुलाबी; ताडूस 'असुराचा वैदयकुळी। अल्प
 शुद्धवर्ण पाटली। सुवर मुनी देवता सकळी। सर्व देवता अवधारी।' —
 मुंथ ६६१ [पाटल=गुलाबी]
 पाटलू(लो)ण—शी एक प्रकारची विजार [ई पॅटलू]
 पाटलें—न (खा) (जेवताना बसाबयास घेतात तो)
 लाकडाचा पाट [पाट]
 पाटलें—न (व) जम बस्तान 'आता त्याचे पाटले
 जमले'
 पाटव—न १ बौद्धय पडता चातुर्थे 'सविषेकमति
 पाटव। हेचि मत्र विद्यागौरव।' —झा ९२४२ २ (शुद्धीचा)
 तळखण्ण, चलाखी, हुसारी तरतीतपणा [स पट=पाटव]
 पाटव्य—न १ निवृणता बौद्धय देह कल्पाचा जो एवा
 पूर्वे पाटव्य इदिवधुका । —एमा २७ १८७ २ तरतीतपणा,
 सामर्थ्य शक्ति 'पाटव्य अस्ता स्वदेहासी। कर्म न करिता महा
 दोषी ।' —एमा २९ १३५ [पाटव अय]

पाटस—न (व) चाकाच्या घेराचा धावेजवळचा लावडी भाग पाटा अर्थ ८ पडा

पाटसरी—स्त्री जई पडा

पाटमून—अ (राजा कुण) पाटीमागून, मायोमाग 'जोताच्या पाटमून हिंडवत नाय'—मसाप २ ४ ३६८ [पाट]

पाटा—उ १ पुण, चटणी इ० वाटण्याचा टाकीने घडलेला दगडाचा तुकडा २ (ल) सपाट जमीनीचा लाव पटा, पटाण, माळरान 'बरें काहीं न दिसे दृष्टी। पाटा वगेल सर्व सृष्टी।'—मुआदि २८ ११५ ३ ददा तिकणी रतग जमीनीचा भाग ४ एक झाड ५ (कु) एक प्रकारचे लहान जाळें ६ लहान होड्याना नागर म्हणून वापलेला दगड लोखंडाचा तुकडा 'फोडूनिया नौका पाटी'। उत्तरीन म्हणे मार्गस्या।'—मुवन १७ ११ (सामा) मोठा दगड, शिळा 'उरीं खेळता वाटले त्यास पाटा। उठे सकणीं आठवी नीळकटा।'—मुरा बाल ११ ७

लोखंडी तुळईचा माथ्यावरील सपाट भाग ज्यावर कड्या ठेवता येतात तिचा वापरनामहि करता येतें ८ चाकाचा परिघ लावडाच्या ज्या तुकड्यानीं बनेलेल असतो त्यापैकीं प्रत्येक ९ (व) पोळपाट १० (व) कपाशीच्या सोप्यातील भेंडी, गवारी इ० देण्यासाठीं राखून ठेवलेली एक तासभर जमीन [स प, प्रा पट, व पाटा=चवी, जमीनीचा पग] पाट्याचा आगडा—उ (बेल-गाडीचे बावट) चाकाच्या आन्त्याचे कुतू • पूजन—ग श्री प्रसूत साल्यानंतर पाचव्या दिवशीं करितात ते सट्टीपूजन 'पाचव्या दिवशीं पाटापूजन'—पाळगेहप्रह ३ [पाटा+स पूजन=पूजा] • चरखंडा—उ १ पाटा व त्यावर ज्याने पुण चटणी इ० पदार्थ वाटतात तो भुल्लाकार लावट घडीव दगड २ (ल) (मगडागोरी पूजन) मगडागोरीस व अजपूणस वसविण्यासाठीं कणकचीं वी गादीं करितात तिला पागा म्हणतात व कणकेचा रोड करितात त्यास आकारासदयावरून बरबटा असें म्हणतात ३ (ल) चक्राचुर, विजय सत्यानाश (कि० होंगे करणें) 'ससाराचा-व्यापाराचा-घराचा-गावाचा-धुव्नीचा-लोमचा- पाटावरवग ' [पाटा+वरवटा] पाटेकार—उ (कु) पाण्यावर बसविलेली देवता, कुडाल देशकर द्राघण राजवटीतील राज्याचा देव [पाटा] पाटा—उ पायबंदी घालण्याच्या उपयोगाचा कलाचा अस्त्र व लांब पडा [स प] पाटे मोडणें—पायपट्या घालणे मगटे लोक घोंगे याजकडे लम होतात तसे पाट मोडाने '—मसाप २ २ १०४

पाटा—उ (महाव) मखाचा तुकडा, चिरी रथीं जुजारा घायेवटे। तरे पणिया न बघिजाति पाटे।'—आए २४१ [स पट] पाटा(टा)ऊ पाटाव पाटाघू—उव १ उची व चित्र विचित्र रक्षणी वन्न २ पेंडणी, पिडावर 'एन्हीरीं तरी खंयज्याच्या

गातीं। पागवें काय बरवीं।'—शा ४.२२ ' पाटाऊ म्यानवधा तडप आणि घटपा भेद सबायिताचे।'—साह ३ ४१ ' शोले शालू साडया क्षीरोदक लाववट पाटावे।'—मोसभा ५ ८३ [हि पाट=क्षीम, स पट] उह० १ नेसीन तर पाटाऊ नेसीन नाहीं तर नायवी असेन २ वेडीचें सोंग घेतलें म्हणजे पाटाऊ फाडलें पाहिज

पाटागडो—उ (गो) मुख्य विद्यार्थी

पाटागण—न (प्र.) पटागण

पांटाचा—वि (गो) राडलेक [पाट=मोहपूर]

पांटाटा—वि (गो) भुवेचणा, पाटाड [पोटा]

पाटिलकी—स्त्री पाटलाचे काम, अधिकार, हक्क

पाटिली—स्त्री १ पाटलास मिळणारा मुचाहिरा २ पाट लाचा अधिकार, काम [पाटील]

पाटी—स्त्री १ लहान मुलाची मूढाक्षरें लिहिण्याची कळी धूळपाटी हिच्याबद्दल हर्णी दगडी (स्फट) पाटी वापरतात 'माहेरीं बालपणीं मज झाली त्स्ममूर्ति पति पाटी। शिकलें तोषरि बाई। साध्वीची कातभक्ति परिपाटी।'—मोक्षूण ८२ ११८ २ पोथीच्या खाली व वर (आकृष्टानार्थ) ठेवतात त्या फळपापैकीं प्रत्येक ३ ससाच्या चरकतील लाटाच्या वर व खाली असणाऱ्या लकडाच्या जाड फळपापैकीं प्रत्येक या फळपाना खालची पाटी व वरची पाटी अशीं नावे आहेत ४ जिच्यावर देव्या तयार करतात ती लकडाची कळी ५ (आट्यापाट्याचा खेळ) कीडा क्षेत्रावर पाडलेल्या आडव्या जाड रोपापैकीं प्रत्येक दिचीलावीं सुमारे वाघीस फूट व हरी सुमारे एक फूट असते ६ (राजा खा व) लाकडाची जाड कळी, लहान तुळई बुचबुदाचिआ पाटिया। कल्लासिआ मोहमिया।'—शिख ७.१ ' दशरथ बुडता तळ वटी। रामनाम स्मर वासुकीं। तव सापडली फुडकी पाटी। नाम तारक।'—कथा ६ १४ ३७ ७ अष्ट जमीनीचा लाव पग ८ शेताचा पाडलेला लहान तुकडा—इति २१० (रागा) भातजमीन ९ (वें) घरटाच्या वरच्या टोकीच्या मध्यभागीं बसविलेली लोखंडाची जाड पती हि-या मध्यभागीं असलेल्या छिद्राल खालील तळीचा खुटा कितो १० जियाचे एक चट्टमुपण ' कटीं मिरवे मुक्कमाळती पेटपा पाटी नांना जाशी '—अष्ट ५५ ११ रीत, पद्धत, परिपाट १२ (उदबध्याचा कारखाना) उदबध्या तयार कर म्याचा पाट १३ (बाय) तैवोण्याच्या भोंवड्यावर आच्छादना साठीं बसविलेली लाकडाची फाटी तबकडी १४ (खान) दाराची एक फाटा [स प] • उधळणें—शाला मुगटवेटी धूळपाटीवरील धूळ भिवा विजयराचा मुग उधडन लावून लिहि रलीं अक्षरें नाहींशीं करणे जुन्या काळीं धूळपाट्या वापणीत असत त्यावडीं शालेंतील दारोज्या अम्यास सपग म्हणजे धूळपाती वरील धूळ उधडन टाकण्याचा परिपाट होता (मुलगा, मूल)

पाटावर घालणें-यमचिणें-लाचणें-दिक्षण वेण्यास योग्य झाल्यास मुलास मृगक्षरें दिक्कणियास आरंभ करणें, घाळेंत पाळें, आनामा दणें पाटी गणित-न अंकगणित [पाटी+गणित] पाटया यत्कालें-वर्गातील मुलांनी पाटीवर लिहिलेला अभ्यास, परतपाठ पाटया बंदून पाठ तपासण्याचा एक प्रकार -अ यापन ९९

पा(पा)टी-शी वायू इ०चाभी केलेली मोठी टोपरी, हास [मि पाटि] पाटीतलें मास-न (तिस्कारार्थी) शुद्ध व अग तिक व्यक्ती, लाचार व दीन मनुष्य 'मी पाटीतली मास परमान सायासी लायलें। जमनीची नरो टाकु जसे जळ बळयाचें बाढवेलें।' -होला ११४ म्हणु पाटीमर बोलणें गुजमर अर्थ=अवधेवर युक्त निरर्थक बोलणें [सि पाटि]

पाटी-स्त्री पाठ, बारीसाचा पृष्ठभाग 'आता राज जातो। निमुनी पाटी पसरिली। अविशमारे सोप येते।' -दावि २६० [पाठ]

पाटी-क्रि नदर 'पाटी समाविष्टियेचा अरोख। आत्मा गुभवराजमुखा। पदभिषेक देखा। समसे जाह्ला।' -झा ९ २१८ [पाठ]

पाटी-जी (व) सुताची गुजडी
पाटीदार-उ १ (बघोडे-गुजराथेत ह्म) पाटील 'तसे प्रत्येक मुली, मतादार व पाटीदार यांनी (सरकारस्वारीस) नजरणा करावा' -स्वारीनियम १२९ २ रीतकरी [गुज पाटीदार, पाटीदार १५]

पाटीर-उ १ बंदनाचा कृद्, खोड २ बंदनाच्या सोडाचें उगळलेचें गंध 'पाटीर हेममय वाटीत ये, विनय ताटी कळें फुल जळें।' -आविधा ६ [रु]

पाटील-उ १ गावचा बाभार पाहणारा बतनदार अधिकारी याच्याजवळ गावच्या शिवारातील एवूण एक जमीनीचें पट असतें याला गावची पीकपहाणी, आयेवारी, पोलीसबंदीवस्त, लवाद होऊन न्याय करणें, पचायत नेमून निवाडा करणें याचचा वसूल जमा करणें इ० कामें करावी लागतात पाटील, बुळ कर्णी व चौथुला या तिघात मिळून गावच्या शेेतजमीनीपैकी एकपचवीसाश जमीन दनाम अस -ग्रंथक याच्या हातीं शिल-हार व यादव यांच्या काळीं गावातील फौजदारी व लष्करी अधिकार असून गावाचें रक्षण करण्याची जबाबदारी यांच्यावर असे लढाईच्या प्रसंगी राजाला काहीं विशिष्ट सल्लागार सैनिक यांचें गावानून पुरविले पाहिजेत असे हद्द यादव बालापासून पेठा याईच्या अंतापर्यंत होत (-शा रो १४८) हल्लीं गावच्या बंदी वस्तांचे सारावसुलीचें व काहीं विशिष्ट मर्यादितपैत मॅजिस्ट्रेटचें काम यांच्याकडे असतें गावच्या पालीसाचा हा मुख्य समजला

जातो गावागवणी सारं सरकारी पत्रव्यवहार याच्या माफेत होतो याची नेमणूक सरगाराकडून होत व ती बंधपत्रात असते पाटि लकीचा ह्मण सरकारच्या पंचवानीनें विकता येतो किंवा त्यात भागीदारहि घेतां येतो याच्या मानाच्या व हजाराच्या काहीं बाबी असतात 'महाप्रनापचाली महादजी शिवांना पाटील म्हणवून घेण्यात येणान घाटे' -गांगा ४६ २ मसळा पुणवी व्यपीस आदारानें, सन्मानानें संवोधण्याची सहा [स पाटील, गु हि पंडेल] पाटलाची घोडी-(उप) (पाटलाच्या गोठघात गवताची काडी जमवी तरी त्याची घोडी मात्र नेहमीं पुढ असत यावरून) दुगण्याच्या जिवावर मजा मारणारी व्यक्ति म्हणु १ काहीं नगो पण दादला पाटील असो=धरात काहीं नसले तरी नव-याला मात्र लोकांत मानमरातब मिळो, नवरा मात्र पाटील असावा २ (व) पाटलाचें घोडें महाराजा भुसवूट रामाशब्द-० कुळकर्णी-पटवारी-पुभव पाटील, कुळवर्णी इ० गांवचे अधिकारी समुच्चयानें ० गढी-स्त्री पाटलाची रहाण्याची गढी 'बहुतेक गांवामध्यें सुरक्षिततेसाठीं इतर वस्ती मध्य भागांत व पाटीलगढी गांवकुलाजवळ मान्याच्या टिकाणीं घात लेली आढळते' -गांगा ४६ [पाटील+गढी] ० पाहणी-स्त्री पाटलानें केलेली गावच्या पिकांची पाहणी ० बा(पो)बा-उ १ (संकेतिक) गदादपी सिंदे -रा १९ १११ २ शिवाच्या गाडीवरील पुत्र्य दत्ताजी, जनकोजी, क्षौत्रराव यांनाहि ह्या शब्दाचें संपोषीत

पाटीर-वि फक्त्यानीं पाटलेली तक्तपोशी, छत [पाटणें]

पाटु-ह्म-वि श्रेष्ठ, उच्चासनावर बसण्यास योग्य [पाट=श्रेष्ठ] ० बाध-उ पदमिपेक -मनको

पाटुला-उ (हु) रुहान टोपली [पाटी]

पाटे-न हद्द लोकांची मोठी पाटी, टोपलें, हास [पाटी=टोपली]

पाटेफुटे-पुभव शेलापागोटें 'जीवोदाराणाचे पाटेफुटे। जि कवणा दोधले।' -आप १२२

पाटेल, पाटेलकी, पाटेलपटवारी, पाटेली, पाटेलु-पाटील इ० पहा

पाटेलु, पाटेलु-लु-पाटांगणावा मुख्य अधिकारी, पाटील -राजवाडे प्रथमाला -जनीजनादेन 'साजकार सोमदेज नोरादज वारिके बतोज गुपलपाटेलु नागला पाटेलु' -नागाव येथील यादवांचा शिलाखेळ शक १२८९ (राजवाडे प्रथमाला)

पाटेस-उ (को) छपराचें कांडे, दांडा [पाट=आस, स फूळवण]

पाटो-उ (हु) १ रुहान कथा [पट] २ प्रदेश [पाट=रुहान जमीनीचा पट]

पाठोरी—श्री पोट -शर (तुगा ५५८)

पाठोला-ळा पाठोळी—उत्ती १ विप्रविचित्र वेष्टमी
वप्र पागळ 'मेसली क्षीरोदक पाठोळा।' -एरुव ७४४
'वेदून विरदिम पाठोळा।' -सुआदि १३ ५१ २ अदरुण,
विठाना 'शाबोनिया मचरु। वरी पाठोळा क्षीरोदक।' -ह १०
१२९ 'कांते शोभे पाठोळी।' -कथा १ २ ११५ [स पटोळ=
वप्रविशप -मेदिनीकोश]

पाठोराटी—क्रिषि १ आषाढल्यापरी -शर २ पाठोपाठ
'न बाहता धावं पाठोबाटी' -दावि २१८

पाठोळी—श्री (कु) पाटाची बायको [पाट=मोहूर]

पाटाळें—न (कु) पागाच्या बायकोपासून झालेले मूल
[पाट=मोहूर]

पाटोळा-ळे—उन (महालु) वप्र, रेदमीव्र 'कटि
प्रदक्ष मावळा।' वरि वेडिला पाठोळा।' -ऊ ८९ [स फोल
=वप्रविशप -मेदिनीकोश]

पाठ—उ १ वदपटन, वदादि प्रवाची आश्रित करणे
पचमहायज्ञांपैकी हा एक यज्ञ आहे २ (सामा) वाचणे,
पठण करणे (स्तोत्र इ०) ३ मुखोदत काण्याकरिता अम्ब्यासा
साटी विद्याभ्यानें शुक्रपासून घेतलेला भाग, धडा 'राजकारणाचा
अगोदरचा हा पाठ' -ईप ११९ ४ पुस्तक इ०काठील घडा
५ एखाद्या प्रवाच्या प्रतीतील वाक्य, शब्द, अक्षर ग्रन्थ इ०
विषयक भेद परक 'मूल पुस्तकातील पाठ निराळे असावेत'

-विचि ८४ ८९ तसेंच एका प्रवाच्या दोन प्रतीत एकीवर एक
व दुसऱ्या प्रतीत दुसऱ्या प्रकारचा परतु अशुद्ध मसलेला अर्थ
ज्याच्या पासून निघतो असे ज दोन प्रकारचे अक्षरक्रम ते
प्रत्येकी आणि त्यावर करावयाचे=असे चिन्ह इ वहिवाट,
पद्धत परिपाठ 'जेदुनि जो क्षाला तो त्यात शिरे एकरूप हा
पाठ।' -मोस्वगरोहण २ २२ ७ -वि मुखोदत, प्रवाच्या मद
तोवाचून त्यातील भाग तोंडाने म्हणून दाखविण्यास्तका स्मरणात
असलेला 'सुमना मुनीति सैसा माया बहुसाल पाठवीराज्या।'
-मोमीधम १० ४० [स] (वाप्र) ० करणे-१ पोकणे, (एखाद्या
प्रवातालभाग, धन पाठ) स्मरणात राहिल अशा तऱ्हेने पुन्हा पुन्हा
म्हणणे २ (एखादा ग्रंथ, पोथी स्तोत्र इ०) समग्र वाचणे म्हणजे,
पठन करणे ० पडणे-वहिवाट, शिरछा पडणे परिपाठ प्रपात चालू
होणे पाटान असणे-(एखादी गोष्ट, काम इ०) परिचयाची

धरावातील रावत्यातील असणे पुढे पाठ मार्गे सपाट-नदमी
वाक्यी वरणाच्या परतु पोकलेले विसरणाऱ्या मनुष्यास उद्बुध
योजतात ० शक्ति-श्री (एखादा ग्रंथ इ०) पाठ मुखोदत कर
ण्याची बुद्धीची शक्ति स्मरणशक्ति, [पठ=शक्ति] ० शाला-
ळा-श्री शाल इ०काच पाठ सांगण्याकरिता असलेली शाला,

नियत्य, शिरविण्याची जागा पाठातर-न १ एखाद्या
प्रपात श्लोक वाक्य, शब्द इत्यादि विषयक असणाऱा भिन्न पाठ,
पाठभेद 'यचि पदी पाठातर। तितिक्षा म्हणती थोर थोर।'
-एमा १७ १०४ २ मुखोदत गतयेला श्लोकाचा, गोष्टीचा, प्रवा
तीत भागाचा भरण 'अर्थेविण पाठातर कासया करावे। व्यथेचि
मरावे धोवुनिया।' -तुगा ४३ ५७ ३ (ग्रंथ इ०) पुन, दुस
ऱ्यादा वाचणे, पठण करणे 'पाठातर व्हावे मनीं धरिता। निवडसीं
आली प्रसादता।' ४ (एखादा ग्रंथ इ० कातील भाग) मुखोदत
असणे 'त्याने पाठातर मोठे आहे।' मला भागवताचे पाठातर
आठ ५ -वि पाठ, मुखादत 'वीर्तनामाजी साचार। चरित्र
नसले पाठातर।' [स पाठातर, पाठ=अतर] पाठाशक्ति-श्री
पाठश्रित पडा [पाठशक्ति अण]

पाठ—श्री १ ववरपासून मानेपर्यंतचा शरीराचा मागचा
भाग २ (ल) तथा, सहाण, पाठ, आरसा इ० सारख्या वस्तूच्या
मागची, कार्योपयोगी वाजुच्या उलट वाजू ३ (ल) मदत,
साहाय्य, टका (कि० दणे) 'इमजाचा गन्यायी विषाला
पाठ पेशव्याची। म्हणून साहेब लोकानीं आरमिली आगष्टिक
दाव्याची।' -ऐसे ३१७ ४ (ल) (पृथ्वी, समुद्र इ०काचा)
पृष्ठभाग, पृष्ठविस्तार, पातळी ५ साल, बाह्यत्वचा, सालपट इ
(भरतकाम) टोपी इ०च्या कापडपट्टीचा भाग सोडून बाह्यव्याशीं
समोवारा शिबलेले कापड ७ (भरतकाम, शिवणकाम) कबरे
पासून मानेपर्यंतचा शरीराचा मागचा भाग हाकणारा काप
डाचा तुकडा ८ मूत्र, विनखार इ०काची दरीनीय भागा=भूतिरिक्त
अमेळी दुसरी, मागची, अगतील वाजू ९ शेडीचे छीनातीय
अपत्य पिढी या अर्थाने वापरण्यात येणाऱ्या बोई या शब्दा
प्रमाणे हा शब्द, फक्त बक्याच्या बाबतीत पिढी या अर्थाने
वापरतात ह्या बकरीच्या चार पाठो माझ्या ह्यातीत शाल्या '
[स फुट प्रा पट्ट पिड पुट्ट दिं पोड गुज पट्ट सिं पुडि व
पिट] (वाप्र) ० उघडी पडणे-(ल) पाठवे मावड मरणे
० उचलणे व्यवसाय सावरणे गतवैभव परत मिळविणे, मिळणे,
गमावलेली शक्ति तब इ० पुन्हा मिळविणे यांच्या उलट पाठ
मुईस लागणे ० काढणे (एखाद्या कामात) चुचरपणा अण
चोरपणा करणे ० कापणे-(भीति इ० कानी) शरीर बरबर
कापणे ० घेणे-१ पाठोपाठ जाणे पाठलाग करणे पिच्छा पुरविणे
० (एखाद्या गोष्टीबद्दल एखाद्यास) सतावणे गळ घालणे जरीस
भागणे सगळीस लागणे खणपडीस बसणे इ (एखादे त्रासादायक
काम आजार इ० एखाद्याच्या) पोवाडी बसणे ० चोरणे-१ (वैल
शोभा इ० बाह्यास उघडलेल्या जनावराने) फार ओणे लादले जाऊ
नव म्हणून पाठ आकुंचित करून ते सुकविण्याचा प्रयत्न करणे
२ (एखादे काम करताना) अण चारणे, चुकारपणा करणे, पाठ

काष्ठेण पद्मा ० ह्रांकर्णे—(एखाद्याने एखाद्याच्या) पाठीवर जन्मास येणे ० टाकर्णे—विश्रांतिसाठी (जमीन ह० वावर) अग वाढवें करणे, आडवें पडणे ० था(थो)पटणे—(एखाद्यास) उक्तेजनार्थ पाठीवर प्रेमानें थाप मारणे, बाचासवी देणे, बाढवा बघणे 'पाटविला काळें जणें थापटुनि पाठ वीर गडी।'—मोभीष्म ६.४७ 'हनुमताची पाठी थापटी । प्रेमें सतुगी आशिषी ।'—भारविर्णि ३.१८ 'लोकाग्रणीं लोकाची मज्जी गपादप्या साठी अथवा त्याजवडून आपली पाठ धोपटून ऐष्यासाठी त्याच्या दोघाचे मडन करणे अत्यंत लज्जास्पद आहे'—आगरकर ० दाखविणे—(युद्ध इ० कांतून) भीतीने पडून जाणे, पोथारा करणे 'त्यात हडावे मेले असतिल दाखुनि जे परा पाठ।'—मोसाति ४.३५ [तुल मि पुडि भिअणु=पाठ वणे] ० देणे—(युद्धात शत्रुपक्षाला) भीतीने पडून जाणे, पाठ दाखविणे, 'अशुद्धस्वतरेपरमुक्षुत्रा धमे पाठि दे चुकवी।'—मोक्षगे ३४.२९ २ मदत, सहाय्य द्या 'मिथ्यावादाची कुडी आली । तें निवातचि साहिली । विरोधा दिधली । पाठी जेवें ।'—अमृ ७.१०५ ३ (एखाद्याचा उपदेश, विनंति इ० कांचा) अन्वेष करणे, आभयमाने, न एवणे 'पितृवचनासी पाठ दिधली।'—एकनाथ ४ मुकाटपानें सरुद्ध, विपत्ति इ० सहन करणे 'देवोनि पाठ त्याला सर्वहि मी सोदिणों मुकाटपानें ।'—कृ ना आळव्ये 'आल्या प्रसंगाला पाठ दिली पाहिजे' ० घरणे—पाठालाग करून पडणे ० निघणे—रिघणे—(स्वतःचें) तसकण हडावे म्हणून, आभयासाठी एखाद्याच्या मागेमाग जाणे, एखाद्यास शरण जाणे, पाय घरणे ० पुरती घेणे—पुरविणे—(अतिशय आपन्न करणे, गळ घालणे, खणपटीस बसणे 'मठात्सर्व्ये मासी वृही दे म्हणुनि पुरविली पाठ।'—मोअनुशासन ५.७२ २ (एखाद्या गोपीचा, कामाचा) पिच्छा पुरविणे, नेट्याचा प्रयत्न घालू देणे ० पुरविणे—मदत देणे, साहाय्य, पाठवळ देणे 'आधींचि देखणी दिटी। वरी सूर्य पुरवी पाठी । तें न दिसे ऐसी गोठी। केही आढे ।'—झा १८.१७३१ ० पोड सारवें होणे—(उपासमार, आजार इ० बानी) अत्यंत रोड होणे ० पोडून निघणे—(एखाद्याने आपल्या) वडील भावाच्या, बहिणीच्या पाठीमागून जन्मास येणे ० मुरईस लावणे—(द्रव्य, वस्तु इ० वाबतीत एखाद्याची स्थिति) अतिशय खालावणे; असमर्थ होणे, दबधुईस येणे वाच्या उलट पाठ सळवणे ० मुरईस लावणे—थीत करणे, दहपणे ० मळ करणे—(एखाद्याच्या) पाठीवर मारणे, बडविणे, पिटणे 'मापी पाठ मळ करणे आपगाला नदमी हवे अलते'—सुममग्न ० राखणे मदत करणे, पाठवळ देणे 'लोकीं अत्यंत क्षमा करितो। आळिया लोकाचे प्रीति। मग त लोका पाठो राखरी। नाजा प्रकरी।'—दा १९.४.२९ ० पळणे—विचक्षित स्थलाकडे पाठ व्हावयाजोगे

फिरणे, पाठगोरे होणे, परत फिरणे. ० घळणे, पाहणे—मागे वटून पाहणे ० सोडणे—१ एखादा व्यवसाय, काम इ० नेटानें घालू निघ्याचें सोडून देणे २ एखाद्याच्या गती पडण्याचें, राणपटीस बसण्याचें, मागे छाण्याचें सोडून देणे 'पाठी न सोडितो नरो म्हणतारी।'—दावि ३४४ पाठीचे चकडे काढणे—रूप मार देणे, बडविणे. पाठीचे चकडे निघणे—रूप मार बसणे पाठीचे धिरडे करणे—काढणे—(एखाद्यास) रूप मारून पाठ धिरड्या सारखी लाव व राबवीत करणे 'आई, ही मासी पाठ पद्मा हें पाठीचे धिरडे तुझ्या जामदारानें कराविले'—समाजी पाठीचे साल जाणे—१ मार मिळणे २ (ल व्यापार इ० कर्त) तुझ्यान येणे, शेकर बसणे ३ लुबाडला, नागविला जाणे पाठीमागे ठेवणे—(पैसा, माणें इ०) मेल्यावर मागे ठेवणे 'त्या म्हाता न्याने पाठीमागे एक पैमाही ठेवला माहीं' पाठीमागे देणे—पल देणे पाठीमागे पडणे—१ (एखादी गोष्ट इ०) जुनी सारख्यामुळे प्रचारांतून कमी होत जाण, स्मृतिशेष होणे २ (एखादी गोष्ट) तीव्रता, महत्त्व इ० बाबतीत कमी होत जाणे ३ (एखादे काम इ०) लावणीवर पडणे, मुदत टवून मागे राहणे ४ कमी प्रगति होणे, मागे राहणे, मंद गति असणे पाठीमागे मुंगा लागणे—(एखाद्यास) सतत त्रास देणे, ससे मित लावणे पाठीमागे लागणे—(एखादी गोष्ट, वस्तु इ० काच्या) मागीं लागणे पाठीमागे सरणे—मागे हटणे, हार खाणे पाठीवर—किवि ? (पिच्छा पुरविण्याकरिता, खणपटीस बसण्याकरिता उक्तेजन देण्याकरिता एखाद्याच्या) मागे, पाठीशी, मागेमाग (असणे) २ (जन्म इ० बाबतीत एखाद्याच्या) नंतर, पाठोपाठ पाठोवर असणे—१ मालक इ० काने देकरल करण्यास, वावर इ० कांची चूक झाली असता शिक्षा करण्यास आध्य भूत, मागे असणे 'या माणसाच्या पाठीवर कोणी असल्या शिवाय काम बरणार नाहीत' २ मित्र बहु इ० कार्णी आपत्ति दूर करण्यास (एखाद्याच्या) मागे, पाठीशी असणे 'आमच्या पाठीवर ईश्वर आहे' ३ सतूचा नाश, पाठलाग करण्यास मागे माग असणे 'बोरोंच्या पाठीवर दोनदो स्वार पाठविले आहेत' ४ सततिकमाने कनिष्ठ, सोदरत्यानी असणे 'माझ्या पाठीवर पाच भावंडे आहेत' पाठीवर टाकणे—(एखादे काम) लावणीवर टाकणे, दिरपाईने करणे पाठीवर, पाठीला तेल लावून ठेवणे—खरपूत मार लावण्यास तयार होणे, असणे पाठीला पाय दडून येणे—(एखाद्याच्या) नंतर, पाठीवर, मागाहून जन्मास येणे (मूळ इ०) (एखाद्याच्या) नंतर अधिकारासूद्ध होणे (राजा, मंत्री इ० कार्णी) पाठीवरून—अ नंतर, मागेमाग पाठी वळून हात फिरविणे—मोठारणे प्रेमानें दुस्वाळणे पाठीघाटे वाळीअ निघणे—सुर पारिपत्य होणे, करणे 'जो कोणी

पतप्रतिनिधीची अखत्यारी सुमेदारी काढू म्हणजे त्याचे पाठीबाटे काळीज निघेल ' -रा १ ३५० पाठीशी-अंगावर, मागे.
 'माझ्या पाठीशी शमर लढावे आहेत ' पाठीशी घेणे-अंगावर घेणे, पतरणे (काम इ०) पाठीस काळीज असणे-स्वभावाने धाडसी, साहसी, बडबडणे पाठीस पाठलागणे-१ (आजार, उपासमार इ० कारणी) पोटा खपाटीस लागणे, रोड होणे २ उदर निर्वाहाची जबाबदारी अंगावर असणे, उदरनिर्वाह करण्यास अतिशय धर्म, यष्ट, यातायात पडणे, या अर्था पोटा पाठीस लागणे असाहि वाक्प्रचार आहे 'पोटा लागले पाठीशी' दिंडवितें देशे देशी' -तुगा ४१११ पाठीस(ला)लागणे-१ (एखाद्याचा) पिच्छा पुरविण, पाठलाग करणे 'पाठीस लागले ते पाडवपाचालाबद असे म्हणता' -मोक्षल ३ १५ 'तुझ्या पाठीला हा महादेव लागला आहे ना?' -नामना १५ २ खपापरीस बसणे, गळी पडणे पाठ घेणे पहा पाठासी-शी-किवि (अक्षर व लक्षणेने) (एखाद्याच्या) पाठीमागे पाठीशी(सी)घालणे-१ आश्रय देणे, रक्षण करणे २ स्वीकारणे 'राये पाठिशी दासी घालिता' तिची सहायरी चाले सत्ता' -रावि १ ४१ (जवनीत पु २१४) पाठीशी घेणे-(एखादे काम इ०) अंगी मारणे, पत्करणे पाठी हाटणे-माणे जाणे, मागे पडणे -देशीभाषा १६ झाकल्या पाठीचा-वि प्रतिष्ठितपणाच्या वापण्याजाली बेल्ल (गुन्हा पाप इ०) उदा० विवाहित स्त्रीचे परलक्ष्यगमन इ० झाकल्या पाठीने-किवि अज्ञातपणाने, प्रतिष्ठा न गमाविता तापल्या पाठाने-किवि जोंपयेंत शरीरास जांभ, ताकद उत्साह आदि तोंपयेंत शरीर शिथिल व दुपळे होण्यापूर्वी साधितसावद-पाठचा-वि १ (एखाद्याच्या) नंतर, पाठीवर जन्मलेला (भाऊ बहीण इ० भावड) 'मी तुझ्या पाठीची बहीण आहे' -नामना ११३ २ जीव वाचविण्यासाठी आश्रयास आलेला [पाठ] म्ह० पोटाचा पाठा पाठचा देऊ नये-प्रसंगविशेषी पोटाच्या मुलासाठी बळी द्यावे रस्तु शरण आलेल्यास दगा देऊ नये पाठला-वि पाठचा अर्थ १ पहा पाठी-किवि १ एखाद्यावर अवलंबून (असलेला मुलाबाळाचा परिवार इ०) 'माझ्या पाठी चार पोरें आहेत' २ मागोमाग, पाठीमागे 'भीमविजय त्यापाठीं नकुलसहदेव' -मोप्रस्थान १ २३ ३ नंतर, मागाहून 'पाठीं आपण जाणजे' -अ-मोल-पणे' -विशु ४७४ 'स्वपद पावतीयापाठीं' जेवीं कां वृत्ति होय उफरादी' -रघुव १ ३१ पाठीकडून-किवि मागे वळून तोंड घुरवून 'दिंडी सुखाचिचे बरेवे' जरी पाठी कडून फावें तें आरिसे पाडोळ्याने लागती काई' -मयू २ ७६ पाठीचा-वि पाठीवर ओझे बाहून नेणारा (घोडा इ०) पाठीचा कणा-उ बरोपासून मानेपर्यंतच्या शरीरास ताठपणा देणारा हाडाच्या मणक्याचा पाठीतील दड, पृष्ठस्थ पाठीचा

फोंका-उ पोक, कुबड पाठीचा तपता उ पाठीचा कृष्णमाग, विस्तृत भाग पाठीं नाला-किवि नाला पाठचा भाऊ किंवा पोर्ण राति नाही असा जन्मपदित-वर्णनार्थ माणसाच्या स्थितीस उद्देशून वाचविण्याचा वाक्प्रचार पाठीमागचा-मागला-मागील-किवि १ (एखाद्या गोष्टीच्या) नंतर, मागाहून घडेल, नंतरचा मागला २ बडील भाग (एखाद्या) पाठीवर, नंतर जन्मास आलेला (भाऊ इ० भावड) पाठीचा पाठी मागून-किवि १ (एखाद्यापासून) किंवा (एखाद्याच्या) मागच्या बाजूने, पाठीकडून 'माझ्या पाठीमागून विस्तव नऊ नवोस' २ (एखादी गोष्ट, किया इ० काच्या) नंतर पश्चात् 'वाप मेळ्यावर पाठीमागून त्याने पत्ता मिळविला' ३ (एखाद्याच्या) मेरुदंडात, मागे 'हा पाठीमागून शिब्या देतो' [स पश्चात्, आ पच्छा, प पिच्छे, दि पीछे, पाछे, गु पाछु] पाठीमागे-किवि १ (एखाद्यावर) अवलंबून, आश्रयासाठी 'त्याच्या पाठीमागे मोठा परिवार आहे' २ (एखाद्याच्या) पश्चात् मरणा नंतर 'त्यास माझ्या पाठी मागे राव्यावर वसविण्याचा अधिकार मिळेल' -मत्ता २ ३ ३ (एखादी किया गोष्ट इ० काच्या) नंतर ४ मेरुदंडात, परोस, समस नव्हे अशा रीतीने म्ह० १ आपलें पाठ आपणांस दिसत नाही-आपल्या अगदीं साति ध्यात घडणाऱ्या पण आपणास माहीत न घडणाऱ्या गोष्टीस उद्देशून योजनावयाची म्हण २ पाठीवर मारावे पण पोटावर मारू नये = एखाद्यास त्याच्या अपराधाबद्दल दंडदंड खुशाल करावा पण त्याच्या निर्वाहाची साधनें कमी नाहीशी करू नयेत सामासवद-० काव-खी वाटच्या पाठीची, बाहेरील बाजूची काढलेली साल कापटी याच्या उलट पोटाकाव-अन्तील बाजूची काढलेली कावीट [पाठ+काव] ० कुळी-कुळीस-कोळी-गोळीस, पाठगुळी-गुळीस, पाठगुळी, पाठगुळीस-किवि (एखाद्याच्या) पाठीवर (किं० घेणे, मारणे, आणणे घसणे) [पाठ] ० कोरा-वि एकाच बाजूस लिहिल्याने दुसऱ्या पत्रास कोरा असलेला (कागद) ० कोर-न एका बाजूस न लिहिलेला कागद ० गा-वि पाठीवर स्वारी, ओपे नेण्यास शिकविलेला (घोडा, बैल) (किं० करणे होणे) [पाठ] म्ह० शेट बहाणे आगि बैल पाठो ० गुळी-किवि (ना) पाठकडी पहा ० जाळ-उ पाठच्या भावडार्ये मरण इ० अनिष्ट गोष्टीचा शोक [पाठ+जाळ] म्ह० पाठजाळ पुरवेल पण पोटाजाळ पुस्तत नाही-पाठच्या भावडाच्या खुबूबद्धच्या शोकापेक्षा उग्रशोक अधिक भयंकर असतो ० तगड-न (सोनारी घटा) (सोने इ० धातूच्या) पत्र्याच्या दागिन्यातील अवघा पेटी इ० सारख्या दागिन्याच्या मागील तळवा दृष्टीरा न पडणारा भाग [पाठ+तगड=तड पत्रा] ० थोपटणी-खी एखाद्यास उत्तेजन देण्याकरिता त्याची पाठ थोपटण्याची किया,

सावासनी, वाहवा 'कारण युरोपियन कामदात्याच्या ह्या पाठ योपटणीने ते पुशारून जाऊन आपले दोघाई वरून पूर्ववत् कायम ठेवतील हे सागावयास नको' - टि १ १ ४६१ [पाठ+योपटणे] ०नळ-अथवा १ पाठीच्या वण्याच्या दोन्ही बाजूस असलेले वटि प्रदशाच दोन नळाकृति स्नायू याच्या उलट पोटातळ २ (ल) बराच वेळ एकाच स्थितीत वषण्याने, वातादि विकाराने पोटा फुगल्यामुळे पृष्ठवशाच्या दोन्ही बाजूच्या कमरेजवळ असलेल्या स्नायूस आलेला जडपणा, साठपणा, त्याने होणारी पीडा [पाठ+नळ] ०निध्या-नि आश्रयाकरिता, रक्षणाकरिता आलेला, धारण आलेला [पाठ+निधणे] ०पलाणे-न ? (विवाहसमारंभत रुढ) वरपक्षाकडून बराच्या सासुस बोलखण आणि रुग्णें यांच्या अहं रास विनोदाने दिलेले नाव २ पायपडया सपून विहीणी घरात शिरताना वरमातेस बराच्या सासुने खणलुगडयाचा करावयाचा अहं [पाठ+पलाणे] ०पुरावा-उ साहाय्य मदत पाठिया [पाठ+पुरविणे] ०पुराव्या-वि मदत करणारा साहाय्य, पाठिया देणारा [पाठ+पुरावा] ०पोट-न पर्वतीत घोकळें उपडे पालून ते घुतांने बांधून नकरसकातीच्या दिवशी श्रिया परंपरास देतात ते बाण -किवि दोन्ही बाजूनी, पृष्ठवर (लिहिलेला, वाचलेला कागद इ०) [पाठ+पोट] ०पोटी-किवि समोरासमोर 'जैसी उदया आणिरी गोष्टी। तैसी दाखवा प्रत्यक्षदृष्टी। सुखें जयद्रथ पाठगोटी। मिरवा महाराजा।' - नव १२ ८९ [पाठ+पाट] ०फळी-थी वाड सांडल्यानंतर त्याचे बांधे राखे व कोकोनी वरण्यागाटी त्याच्या वाहरील चारी बाजूनी वाडजेरी ओपव थोपव फळवापरी प्रत्यक्ष [पाठ+फळी] ०व्यद-उ पैलाला, पोडपाला वाडीला जोडण्याचा मद पडा -राको [पाठ+वद=पग] ०वळ-न इष्टमित्र, भाऊवद इ०काची (एखाद्या कार्यास होणारी) मदत, साहाय्य [पाठ+वळ=शक्ती] ०घीळ-वेळ-न (राता) बाजूची वाहरील बाजूची काढलेली कापणी, चिपाटी, पाठ्याव पडा [पाठ+घीळ=पाटी इ० विण्याची बाजूची चिपाटी] ०मोड-थी पाठीस कळ यईल अशा तऱ्हेचे (लिहिणे, ओपे घाडणे, खणणे इ०सारखे) वडाचे, परिश्रमाचे काम [पाठ+मोडणे] ०मारा-नि १ पाठ फिरविलेला (एखाद्या वस्तूकडे) पाठ करून असलेला २ (ल) विमुख पराङ्मुख विरुद्ध उलट झालेला वस्तूने पाहणारा माये बट्ट पाठमोरें इत्य। - ह २९ १०७ 'ईश्वर होता पाटमारा। नसतीच विजेने यती घा।' - किवि पागेकडून पागेच्या बाजूने [पाठ+मोदरा] ०राखण-राखणा-राखणा-मीपु १ लग्नानंतर नव्यानेच शुक्ली सासरी जातवरी पिग तोबत म्हणून जाणारे माहरेचे माणूस २ दिवाळ सणा करिता जावरे सामुखादीम जातवरी त्याच्याकडोवर जाणारे माणूस ३ गाझ-पकटा मदत करणारा पाठीराखा बाजी

[पाठ+राखणे] ०रिगा(घा)वा-उ (क) साहाय्य; पाठवळ [पाठ+रिणे] ०रिध्या-वि रक्षणाकरिता आश्रयाची शक्ती करणारा, धारण केलेला [पाठ+रिणे] ०रुग-उ (प्र) साक्षिण्यात, निरुद्धन (विद्यादि साधनाकरिता शिष्याने गुरुजवळ इ०सारखे) राहणे 'तु त्याचा पाठरुग सोडू नको म्हणजे बरे' दोईल ' [पाठ+रुग] ०रुगा-उ ? (एखाद्यास पकडण्याकरिता त्याच्या) पाठोपाठ जाणे, पिठळा पुरविणे, पाठपुरावा २ तपास, छडा ०वटी-टी-किवि (राजा) (एखादे कार्ये आरंभिले जात असताना, केलें जात असताना) पाठपुराव्यास, पाठवळ देण्यास, मागे, पाठीस (असणे) [पाठ] ०वशास-किवि पाठीमागे -राको ०वळ-न १ स्वारी वडाण्यासाठी निरुद्धन तयार करून जनावर २ ओझ्याचे जनावर (विशेषत घोडा) ३ (ल) बौगतहि काम मुकाटपांने करणारा धडावडा किंवा चिम्मा मनुष्य ४ (ल) नेदुर्मी येथे विपय वनगारा सोदीक मनुष्य ५ (ल) गेल्ले छी ६ (ल) रखली राख [पाठ+वळणे] इहं शेट साहणा आणि बेल पाठवळ ०वळण-न नवरा मुलगा आपल्या सासुस रुग्णें बोळी दतो त्याला विनोदाने म्हणतात -धोमारो २ ३५७ ०वाड-थी मदत, पाठपुरावा [पाठ] ०शिगी-गा-व्या-वि ज्याची शिगे मागे, पाठीकडे वळलेली आहेत असे (जनावर) [पाठ+शिव] ०शील-न (वॉ) नारळावरील काण्याच्या आ०छादनावरील साल त्वचा, नारळाच्या चोडाची साल [पाठ+साल] ०सर-किवि मागच्या बाजूस पाठाण-न (वॉ) १ पाठ, पाठीवर मागाना किंवा तिच्यावरील पोड इ० दुसऱ्या तिरस्काराने म्हणतात 'माझे पाठाणात कड आली -रोज्यु ९४ २ (राजा) बोळीचा पागेचा तुकडा [पाठ] पाठावळ-वळ-थी (वॉ) घराचे आडे 'आज घराची पाठावळ घसवावयाची आहे' [पाठ+वळ प्रत्यय] पाठाळ-न पाठीवरून ओसे, मनुष्य बाहून नगारें बेल, घोडा इ० जनावर पाठवळ 'जो जेस काम सागत। तितुडे करो नेवळ-अक। चारा पाणी आणुनि दत। पाठाळे बाधीत निजागे।' 'बोस पयंत गिल्ले यांनी पाठलाग केल्या, पल्लु पाठाळ सच शोर (१) होतें म्हणून तडामून (पावतीवाडी) निमाळून गली' -माव १५४ (नवी प्रत) -नि १ मोठ्या रुद पाठीने (जनावर) २ घामल्या पाठीचा (घोडा) ३ जोडी वडाण्याच्या उपयोगाचा (घोडा इ० जनावर) [पाठ] पाठादागून-किवि नंतर पन्हा पाठु(ठा)गळी-किवि पाठीवर पाठकुळी पडा [पाठ] पाटून-किवि पाठीमागून पडा पाटेळ-न ओझ्याचे जनावर, पाठवळ 'पाटेळ करिता न खाद्याचे वारा। साहलिया डोरा गाणी चाले।' -नुगा २ २७९ १ पाठापाठ-टा-टी-किवि १ लागरीच, मागेमाग २ पाठीमागे, आगेपाठ 'दब ओळा धाव भपापाठोपाठी।' -तुग १३ [पाठ दि] पाठापाटा-टी-टी-निवि १ पाठापाठ मागेमागे

पाठीमागे 'देखौनि श्रीमूर्ति उघडी। ब्रह्मविद्या होळे मोडी। मुक्ति धावे उघडी। पाठोवाटी।' - शिगु ३७२ पाव योपिताचे पाठो वाटी। - एभा ८ १६४ २ वरचेवर, वाखावर, एकामागून एक 'का पाठोवाटी पुढे। भांगारा खाह देणे पट।' - झा १८ १५७ [पठ द्वि] पाठोर्शा-किवि पाठीमागे [पाठ] पाठयाळ-न पाठवळ अर्थ १ व ३ पहा [पाठ]

पाठरु-१ १ देवळात सावेचनिहरीत्या पुराण वाचणारा पठोक ब्राह्मण, पुराणीक 'जोसी पठित पुराणीक। बैद्य वैदीक पाठक।' - दावि ४७३ २ धर्मशास्त्रविषयक निर्णय देणारा पठित ३ उपाध्याय ४ अन्वयापन, गुरु ५ ब्राह्मणातील एक आडनाव [स]

पाठरुण-वणी, पाठरुणूक-खी १ निरोप देणे, बोलवण (किं करणे) 'असो हे सुवावनी जागी। सखिया पाठवणी दीवली।' - शिगु २२९ ३ (परीं अलेल्या) अतियोची पाहुण्यानी बोलवण करताना द्रव्य देऊन कडेची सभावना व ते द्रव्य, विदागी (किं देणे) ३ हरिदास पुराणिक वपरेस दिव्नी विदागी ४ (क) (पमे ह०) पाठविण्याची क्रिया [पाठविणे]

पाठरुणिणे-सक्ति स्वाना करणे, घाडणे [स प्रस्थापन प्रा कर्णान्न, हि पजना, पणौ सि पंगु व पाठारवा]

पाठवळणे-भक्ति पठावत, विमुख परस्मैसु हाणे मापारे करणे [पठ+वळणे]

पाठसून-किवि (कु) मागाहून नंतर [पाठ]

पाठा-१ (काव्य) विस्तारपूर्वक, तपशीलवार, पाह्याने समितलेली माहिती, विस्तार यादी, पाठा बाबे हरिनामाचा पाठा। व्यापार खाटा न करणे। [पाठ=मु अटत वने स्तोत्र इ०कावे पठण]

पाठाउ-वि ममरे लावक, योग्य 'वैदत्यनकाधिया दाना। जो न कडसो थार साना। श्रुताधिया दर्शना। पाठाउ जो।' - अष्ट २५

पाठाड, पाठाण पाठार-न (तिरस्काराची) पाठ, पठाड, पठाण, पठार इ० पाठ या अर्थी पहा

पाठाड-नि पठाडी पहा

पाठार-न १ पुरैताच्या माण्यावरील सगळ मूर्देस पृष्ठ भाग पंगर पडा 'गोवर्धनाचा पाठारी। गोचने चातिरिति खोराती।' - दुव ३१७ २ उग्रप्रय पाठवळ भेसा पननाचनि पाठार। यता धारणेचनि पैमारे। - झा ६ ५८ ३ (तिरस्काराची) पठ पठार अर्थ ४ पहा [पंगर]

पाठारणे-भक्ति (महानु) (अन्वया दशा दिवस इ०) उल टणे, पाळटणे, जणे व्यतीत हाणे तारुण पाठरुनी उलटीमिळी। तारुण्याची सजाळी। - शिगु ३९६ [पाठरु=पाठ]

पाठार-१ धुव्या, पत्रा, दाणादाण 'रजपूत लोक पडि ल्याच सपाठयास आमच्या सैन्याचा पाठारा उडविली' - द्यामुदरी २७

पाठारा-१ प्रभू समाजतील एक पोटभेद व त्यातील व्यक्ति

पाठारी-१ सुतार जातीतील एक पोटभेद व त्यातील व्यक्ति, पाचरुळशी

पाठिगा-चा-१ पाठवळ, साहाय्य, मदत - शर - वि मदत, पाठवळ देणारा, पाठीराखा, साहाय्यकर्ता [पाठ]

पाठिगा-१ वरपेपासून मानेपर्यंतचा शरीराचा भागचा माग, पाठ, पठार 'जे गळे सिंहगढा। त्याचे पाठिरे पाहिले। नाहीं बुडारे पाहिले।' - ऐपा ३६ [पाठ]

पाठी-खी १ वरपेपासून मानेपर्यंतचा शरीराचा पृष्ठभाग, पाठ २ साहाय्य आश्रय, मदत 'निवळापार्शी निवळाळा। पाठी कैची।' - दा ६ १ २६ ३ पाठ (खी) इतर अर्थी पहा [पाठ]

पाठिमारा-वि १ पराङ्मुख पुण्याविषयी पाठिमोरा। साडु संना पाहुनि मुद्रा। - सिस ४९ १७५ २ मागे बडवला तोंड फिरविलेला 'जेय घुपवा पठ गाठी। तय पाठिमोरी दिडी। - झा ५ १५२ ३ परत मापारा 'गाडीव त्यासि वे हे ह्रीवा हा शीघ्र पाठिमोरा जा।' - मोरुण ४० ७३ [पाठ=मोहरा]

पाठीराखा-ख्या-१ (काव्य) रक्षणकर्ता (विरु) पाठराखा 'हिरण्याक्षी साळ दळा। हिरण्यकशिपु पाठीराखा।' [पाठ+राखणे] पाठीलागा वि पाठीस लागणारा, मागोमाग चणारा, मिळता पुरविणारा 'पाठीलागा काळ येतसे या क्षणे।' - तुगा १८०९ [पाठ+लागणे] पाठिलार्गो-विनि पाठीमागे बळे लागला काळ हा पाठिलार्गो। - राम १३ [पाठी+लागणे]

पाठी-वि १ वाचल्याबरोबर ज्याच्या लक्षात राहते असा, चांगली पाठशक्ति असलेला उदा० एकपाठी २ ज्यास एखादा मय किंवा विषावत बद तोडणे पाठ म्हणता येतात असा 'जयपानी, घनपाठी' [पाठ=वाचन]

पाठुरका-वि (व) पाठराखा, साहाय्यकर्ता [पाठ+राख्या]

पाठे-न (व) गाडीच्या चाकाचा परीव लाकडाच्या ज्या बवुलावर हुडकपाचा बनविलेला असतो त्यापेकी प्रत्येक, पठा अर्थ ८ पहा

पाठारापिठोरा-१ भक्ती अमावास्याच्या दिवशी चौमट योनिनीच्या पिठाच्या प्रतिमा राहून किंवा त्याची कागदावर चित्रे काढून पूजा करितात तो पिठि [पिठोरा द्वि]

पाठ्य-न (वाटप) पाठाने, नगने बोलवण्याचे भाषण, नऊक [स पाठ्य=पाठ व्हावयाचे पाठ करण्यास योग्य, शक्य]

पाठ्याळें—न भात-जमीनींत खिलवण्याचा विनयासेचा कुळव -मसाप २ ३ २५४ [पाठ]

पाड—उ १ बाजारभाव, दर, निरख 'सद्वाभमाणें पडिला पाड होता' -र ११४ २ (ल) योग्यता, बरोबरी, साम्य निमित्त निमुवनधुरा हें रूपडें। माझी कन्या त्याच्या पाडें।' -वेसीस्व १ ६३ ३ मंदव 'आमुच्या काजाचेनि पाडें। देखती आपुलें जीवित योक्तेडें।' -ज्ञा १ ११२ ४ प्रमाण, मान 'बीज चमकें जेणें पाडें। तैसा गरुड होपावें पुढें।' -मुआदि ६ ७३ ५ पाडावरील फळाची विशेषत आख्याची वच्चेपणा जाउन पाडें पिकण्यापूर्वीची अवस्था 'आरया पाडू लागला जाण।' -एभा १२ ५९९ ६ पिकण्याच्या अवस्थेस आलेला झाडावरील आवा 'हिरावाईजवळ आख्याच्या पाडांनीं भरलेली होवली आहे' -बाळ २ ४३ ७ माळोत्या, माची ८ परवा, क्षिति 'झोळाचा पाडू न व्हीं। भीमाचें भय न धरीं।' -ज्ञा ११ ४७२ ९ अंतर, भेद 'सतगें घेष्टिचे लोहें। परि लोह भ्रामक नाह। क्षेत्रेन हा आहे। तेतुला पाडू।' -ज्ञा १३ ११२२ १० (बा) जोड प्रतिस्पर्धित ११ समति मेळ, जुटणी -शिपु १२ परिणाम -शर १३ (नाशिक भागात रुड) रक्षणी काटाचें व खुणी पोताचें बळ १४ (-वि) योग्य, साजसा, आतुरूप 'राजा बोले वसिष्टासी। रामापाड ह गुणरासी।' -वेसीस्व १ १०९ [का पाडू=समता, बरोबरी, का पडि] म्हणुं नाव आले पाडा निखुणी आख्या रसा (वाप्र) पाडास जाणें-१ फळझाडाचा पाडाचा ऋतु टळणें २ गाय, म्हैस इ० जनावरा फळण्याच्या समया पलीकडे जाणें, फळण्याचें टळणें पाडास येणें-लागणें-फळ पिकण्याच्या अवस्थेस प्राप्त होणें 'हेचि आख्याचें सदा फळें वन। पाडा आलें प्रेमेकरून।' -ह १९ २२४ सामाशब्द-०कुळा-वि (राजा) वयाणें ग्रीड असुनहि धारीणें नाडुक व पुं असलेला (पुरुष इ० व्यक्ति), ताजातवाना 'तिला पयरा मुलें शाली तरी ती पाडकुली दिसते' [पाड=पिकलेली स्थिति] ०पंचाईत-खी १ (एखाद्या वस्तूची) निमित्त इ० विषयी वारीक चौकशी २ (सामा) पंचायतीन व्हेलेली चौकशी, विचार पुस [पाड=निमित्त+पंचाईत=तपास चौकशी] पाडाचा-वि पिऊन झाडावरून वाढण्याच्या, गळण्याच्या स्थितीत आलेला (आवा इ० फळ)

पाड—उ शेर 'जे तो विषयाची मोट छाडी-। माचीं कामकोषाचीं सांकी।' लुकावुनि आला पाडी। सद्वासनविषया।' -शा ७ १२७ [पहाड]

पाड—न (गो) मासे धरण्याचें जाळें
पाड—वि (गो) ओसाड, पडीत तुमच्यासारख्या कापी होवपाची हट लावून तर आमचा हा गव अस पाड पडला

-सहाद्रीच्या पायथ्याशीं ९० ० पाडचें-भकि (गो) धुक पाण होणें, ओसाड पडणें

पाड—किनि पलीकडे -शर [पार]

पांड—उ १ जमीन मोजण्याचें एक परिमाण हें विषयाच्या एकवीसाशाद्वकें किंवा चारशे चौरस काठप इतकें असतें 'कित्ती पाड मोजीन म्हणता गगन। लोक हासतीं तयातें।' -जै ७७ ४५

२ (देशात उत्तरेकडे रुड) जमीनीचा तुकडा, ठिकें, फाडी

पाड—न पाळत, पावड 'वचन वदुनि ऐसें चालिला चार पाडें।' -आविश्वा २५ [पावड अप]

पाडऊं—उ (गो) गाईचें वासर, पाडा [पाडा]

पाडकू—न (वे) ल्हान पाडा, पाडी [पाडा]

पाडगण—खी (वे) मोतिया वनस्पति

पाडगा—वि (प्र) पाठीवर ओपें, स्वारी वाढण्यास शिडविलेला (घोडा इ० जनावर), (प्र) पाठगा पदा [पाठगा]

पाडगा—उ पाड अर्थ २ पदा [पाड]

पाडगुण—उ (गो) दुर्गुण, अवगुण [पडलेला+गुण]

पाडगें—न १ पासोरी इ० काचें एक पडें, पाटगें, तागा २ (बडोदे-मराठ्याडा, पालक्या जातीत रुड) पैठणी, रक्षणी सारी 'शाळ अगर पडगें' -अहेर-बहुमान पोशाखाचा नियम ७ ३ कापडाच्या साग्याच्या गाईपैठी प्रत्येक [पाटगें]

पाडगें—न (व) गाभर्वविवाह मोहूर्, पाड [पाट=मोहूर्]

पाडगायो मोंडों—उ (गो) बायकी) हाड मुलगा

पाडणी—खी पाडण्याची क्रिया पाडणें क्रियापद सदै अर्थी पदा [पाटणें]

पाडणें—सकि १ खाली वेवेल असें करणें पडेल असा करणें, जमीनदोस्त वरणें, तोडून टाकणें (साड इ०) 'म्हणतीं हाणां मारा पाडा ह्या काय पाडतीं तोंडा।' -मोद्रोण ३ १२५ २ मागें टाकणें 'वाकड पाडुनि ठाय। सावळु डाडारला आहे।' -ज्ञा १७ १४३ ३ (एखाद्या व्यवहार, धदा इ०) मोडणें मोडून टाकणें, दावून टाकणें, नाहींसा करणें ४ चालणें, टेवणें टाकणें 'काळ मोरानि न सोडी। यातना भोगवी गाडी। सदैचि गर्भवासो पाडी।' -एभा १० ४२७ ५ विभागणें, भाग फाणें नियमप्रमाणें वयांत दोन हजे पाडणें '-(बडोदे) ख नगी खात्यातील जाईलीं हस सवर्षी नियमाची दुष्टी १ ६ केरी करणें -पथा १०२ या चातुव्या अथाच्या निरनिराळ्या अनेक छटा निरनिराळ्या सद भनिं मापेंत रुड वाहत त्या सर्वांचा जोराणें खालीं आणणें, टेवणें, करणें इ० गर्भितार्थ आहे मारणें, लावणें, पासणें याच्या वर्गातीलच हा धावू आड निरनिराळ्या नामाच्या सव्यत या क्रियापदाच निरनिराळ अर्थ होतात त्यांपैकी काहीं पुढें दिले

माहेत इतर ठिकाणी सध्यांवरून अर्थ समजण्यास कठिण जाणार नाही [स पातम्, प्रा पाड, हि पाडना] (राप्र) उबेड, नाव पाडणे=नीति मिळविणे, वीतीने लोकाल दिपविणे कोष्टक, कम पाडणे=कोष्टक करणे, कम लावणे चाल, सराव, सवय पाडणे=सुवादी पद्धत रूढ करणे, सवय लावणे जसास पाडणे=एवढा जमाव करणे 'घोडी, हत्ती देणे ऐसें वरून पैसे व जमाव पाडिला' -मराठिथोरा ४० जिल्ह्या, बुदी पाडणे=जिल्ही-बुदीच्या कळया तयार करणे दक्ते पाडणे=लाकडाच्या मोटया ओढपाच्या कळया बरवतून काढणे तुदी, ताटातूट पाडणे=एकमेकापासून तोडणे, ताटातूट, विथोण, करणे 'ऐसी लोही पाडिली तुदी। नव्हे राखेसी कृष्णभेगी।' -दृ ८९९ दार, खिडकी, ओक पाडणे=(गिन, कुपण इंस) दार खिडकी, ओक इ० करणे, ठेवणे पायच्या पाडणे=जोंगर इ०कात खणून, खोदून पायच्याच्या आकृती कापणे पैसा, हपये पाडणे=प्रमाने पैसा मिळविणे फणीला दाते पाडणे=जोषट हातेल्या फणीला दाते तयार करणे मुरकुडी पाडणे=नाचा करणे 'अक्स्मात मालेनि धाडी। पोरयोराची पाडी मुरकुडी।' -जै ७८ ४५ १ण पाडणे=युद्धात रातूना मारणे, ठार करणे 'अमिमन्युने रण पाडिलें देखोन। बाध्यै करिती कृष्णार्जुन।' -पाप्र ४५ ८५ रस्ता पाडणे=पूर्वी रस्ता नसलेल्या ठिकाणी रस्ता काढ करणे, रस्त्याची वटिकाव करणे हपये पाडणे=टांगडीलातून हपयाची नाणी काढून प्रचारात आणणे रेघा पाडणे=रेघा, ओळी ओढणे, काढणे, आखणे बळी पाडणे=कापड इ० हुमडणे कापड इ० हुमडीने, सळाने धुक करणे विटा पाडणे=साच्याने माती इ०च्या विटा तयार करणे विहीर पाडणे=विहीर खणणे देत पाडणे=ननीनच लागवडीस आणणे त्या जमीनीचा लागवडीस सोईस्कर असा तुकडा भाग करणे शोध ठिकाण पाडणे=(एखादी वस्तु) शोधून काढणे, तपास लावणे समजून, उमज पाडणे=(एखादी गोष्ट एखाद्याच्या) डोक्यात उतरवून देणे समजावून सांगून स्पष्ट करणे इ० (वाप्र) पाडून नेणे=रुडाईत निरुणे काढीज करणे 'तेथे सदाशिव जमाणी याणीं लोकबाही पोहीं उजे पाडून नेली होती' -योमारे १ १७ पाडून देणे, घेणे=(सोदा इ० टाविताना माउ बगर) किंमत इ० कमी करून देणे घेणे पाडापाड-ही १ (पर इ०) पाडण्याची अव्याहत क्रिया र ल्हाट्ट [पाडणे द्वि]

पाडथर-रा-प्र (विप्र पाडथर) पाडथर पहा

पाडथळ-न पाडण्या पणाने भिजणारी लागवडीची जमीन पाडथळ पहा याच्या उलट कुडथळ [पाड+थळ] ० विना पाडथळी रिया-प्र पण पाडया विना याच्याउलट कुडथळविना [पाडथळ+विना]

पाडर-प्र (पा) (साकृति) नाव सप, पणर पहा

पांडरी-ही ग्रामसत्था, पांडर पहा. [पांडर] ० फड मुख्य-प्र राज्यातील सर्व ग्रामसत्थाचा अधिपति 'सि पांडरी-फड-मुख्य समताभाग आचदाकैथी' -चौ यात्राचा शिलालेख (पडरूर) [पांडरी=ग्रामराज+फड=कचेरी+मुख्य-अधिपति]

पाडव-प्र १ (सगीत) अवरोह (कि० करणे) २ पराभव (प्र) पाडाव, पाडाव पहा -वि १ प्र) पाडाव (-वि) पहा पाडव-प्र (वे) चार मेनीमधला दगड, जमीन इ०च्या सीमेची खुण म्हणून चारी बाजूस चार सखल दगड पुरून त्यामध्ये पुरलेला एक वच दगड [का पाड=चौकट]

पांडव-प्र १ पडराजाचा बराज, विशिष्ट युधिष्ठिर भीम, अर्जुन, नकुळ व सहदेव या पडराजांच्या पाच मुलांना समुच्चयाने हा शब्द लावण्यात येतो २ (ल) पाच हपय इ०काचा समुदाय ३ एक प्रकारचा पाणवेंवडा [स] पाडवांचे लेणे-न जोंगर, खडक इ० पोखरून केलेली मनुष्यशक्तीस करण्यास अशक्य दितण्याजोगी देवालय, मूर्ति, राहण्याच्या खोल्या इ०काची रचना ० छत्य-न लेणे लेणी ही मनुष्यशक्तीच्या आढोकात नाहीत असा प्राय समज आहे तीं पराक्रमी पाडवांनी केलीं असावीत अशा समजुतीवरून हा अर्थ 'एका टेकडीच्या गुहेत पाडव्हृत्य आहे' -कौरकि २२३ [पाडव+वृत्त्य] ० प्रताप-प्र कौरव-पाडवाच्या कथाचा श्रीधरवर्नीने लिहिलेला ओवीबद्ध प्रम [पाडव+प्रताप=पराक्रम]

पाडवकी-ही (कु) (साहावरून नारळ इ०) पाड ग्याची, काढण्याची क्रिया, पाडा (कि० करणे) [पाडणे]

पाडव(चि)णे-सकि पाडण्यास लागणे, भाग पाडणे [पाडणे यांचे प्रयोजक रूप]

पाडया-प्र (ह) पाडण्याची क्रिया (वि० करणे) पाडणे]

पाडवा-प्र १ वेदादि महिन्याचा शुक्र व वृष्णपक्षतील पहिला दिवस, प्रतिपदा पाडिवा पहा २ (गौरवाची) वर्षप्रतिपदा चैत्रशुद्ध अष्टमा कार्तिकशुद्ध प्रतिपदा 'लोका महोत्सवप्रद ताचि सदा त्यासि पाडवा नलग।' -मोचन ४ ३९ [स प्रतिपद् प्रा पाडिव, युग पडवो द्वि पडिवा] पाडव्याचे साल-न चैत्र शुद्ध प्रतिपदेपासून शुक्र होणारे वर्ष शास्त्रावरून शाकचे साल चैत्रिसाल हे साधारणपणे सामान्य व्यवहारातील वर्ष समजले जाते याहून भिन्न म्हणजे सूर्यसाल दिवाळीचे साल ही हात 'या (शाहीवाहन) शाक्रीतील वर्षास बोणी पाडव्याचे साल असे म्हणतात' -मराठी इ० पुस्तक पृ २१३ (१८७५)

पाड(डा)वेल-ही (गा) एक प्रकारचा वेल

पाडशी-ही पडशी, मोठी पिशवी [व पडशी]

पाडस-न १ हरिणीचे वस्त्र, मृगमांसक 'पाडस बायुर द्यावी। जरी मुणी मेव बोटाडी।' -डा ७ ९५ 'आळवितो जैस

पादस कुंगिगी। पीडितिया वनी तहानमूके।' -तुषा १६०५.
२ गाईचे वासते ३ (त.) (लडिबाळपणाने) लहान मूठ.
'म्हणे बाळा रोहिदासा। भेटी वेई बा पावसा।' -मुवन-हरि-
शंदाचयान (नवनीत पृ. १९७). [दे]

पाइस—५. (गो.) छपराई मुद्दय आइ. पाइस पद्दा. दि.
पाइसावयली कुंयाली—५. १ (गो.) आदपावरील बोहवा.
२ (ल.) मुश्तित टिकाणी असलेला जिनस. पाइसावयली
फीट—बी. (गो.) आदपावरील टिंगी.

पाइस-सा-वि. (विप्र. पारट) पारट पदा.
पाइसडणे-भकि. (कों.) (११ १०) पर्यटित होणे;
पारसडणे.

पादसङ्केतः—न. मुख्य आदशाच्या दोन्ही बाजूम असलेल्या छपराच्या पाख्यांपैकी प्रत्येक. { पडिस+आडे }

पादसाहि—उ दोरांड; जा० दोर; चन्दाट-दर.

पादसं—१. पात्र. -शर.

पाडळ-ली-जी. एक ओपरी तार. याच्या वेलपाडळ व
वृक्षपाडळ अशा दोन जाती आहेत. पाडळीस फळांचे घोंस देतात
ही फळे पांढरी, लहान मोत्याएवढी असून गोड असतात. वेलपाड-
ळीचे मूळ वृक्ष असते. वृक्षपाडळीचीं पाने वृक्षीच्या पानांप्रमाणे
असतात. -वयु ४६०. पाटली पहा. 'योजनसुगंध पाडळ
आळिकुलामंद वकुल।' -दास १५६. 'गन्दाळी दावितोति
पाडळ। परिमळाची।' -विद्यु १९६. [सं. पाटळ-ली]

पाठा—उ १ गाईच्या बांसांतील नर; गोव्हा, 'विरीटी
कामधेनुचा पाडा। बरी वस्त्ररुपा आढे मांडोडा।' -झा. ८.८
२ खोंड; पोल 'काही केला ताढामोडा। विकिला घरी ना पाडा-
रेडा।' -दा ३ ४ १३. ३ (बडोदे) रेडा -लागतीचे नियम ५८
'आमच्या सरकारची पावानगी घेतल्याशिवाय पाडे न; घण्यास
शिकारीस पवानगी नाही' -विक्षित ३ १४४. [यु. पावो-
रेडा] ० पेट्रिव्हिण-खोंडाला नागर ओढण्यास शिकविण. 'वी न
पेट्रिताचि पाडा।' -सिं. ८.१९१.

पाडा—उ १ शेतकीच्या नामाच्या सोयीसाठी शेतकऱ्यांनी आपल्या गावापासून किंचित दूर व शेतोपासून जवळ बांधिलेल्या शोपण्याची नावी (सामा.) ल्हान खेंद. 'त्याला लघून मोपी वडी म्हणून ल्हानसा पाडा आहे.'—बदलापूर ३२. २ शेतकऱ्याची शोपणी, शोपेंद.—शर. ३ राहणंतील पेठ, मोटी गल्ली, मोहळा. [सं. पद३—पृष्ठ-पाडा—राजवाडे भाग १८१३; यु. पाडो=खेंद; वं पाडा=पेठ, मोहळा; सिं. पाडो=मोहळा]

पाडा—३. (गो.) नारळ, मुपारी इ० फळे खाद्यवस्तु
पाडण्याचा हेगाम, क्रिया. 'जेथे पूर्वी दर पाडयाळ वीस-पंचवीस
हजार नारळ पडत, तेथेच आतां पधरासोळा हजारहि पडण्याची

भारतमा ।' -साक्षात्कीया पायध्याशी १५. [पाठ्ये] पाठ्ये
करी-३ (वी.) नारळ, पोळळ इ०कावा पाठा करण्यात कुशल
अनुष्य.

पाडा—५ १ उजळणीचा पाठ, पाडा (तीन एके तीन, तीन
हुणें सहा याप्रमाणे उजळणीचे पाठ). २ (क, खा, नि, थो
होसारखा) बारावर्तीचा धडा. ३ (ल.) तपशीलवार कथन;
लोकवचक तपशील, चन्हाट. [सं. पटण, पाठ; पाटी=पाटा
(अंकगणित) -राजवाडेभात्र १८३२] ४ चाचपणे-५ (गोष्टीचा,
दृग्ग्याचा, कामाचा) टांकवचक तपशील सांगणे.

पाडा—पु. रोंपटें; लडान रोंप. 'पृथ्वीवरील तृणाचे पाडे।
ह्याचीदि गगनी दोडल बाडे।'

पाठा—वि. (गो.) नि.मंतान, निर्वस. [पठने] • घालचं—
(गो.) गमीन रुद्धस्त करणे, नासाही करणे. • पठूचं—(गो.)
निर्वस होणे.

पाडों—वि. (गो.) १ द्वाह, दुष्ट स्वभावाचा (मनुष्य). २
ओसाह; पडीत प्रवेश. [पडणे]

पांडा—पु. उत्तरहिंदुस्थानी ब्राह्मणाची एक पदवी. पंड्या
वहा. [सं. पंडित, हि पंडा=पुरोहित]

पांढा—३ (वापाचा) बच्चा; पितुं, वापाच्या पित्याची
 दापाखणने अर्धा बाट होईपर्यंत त्यास, पादा, विशेषकृत्य
 दापाचा पादा असे म्हणतात

पाडाऊ—वि स्वसत्ताधीन करणारा, पाडाव, काडीज कर-
णारा. —शर. [पाडाव]

पादाव-३ । परामित्र; पराजय, भेद. 'नी त्याचा
 शत्रु शत्रूत पादाव करीत' । लडाईत पडलेले लोक, कैदी.
 'पाटील कपडुलअरी हत्तीची दावी गाठ पडली तर कामचें व
 माचें फिर कापून घेनील, त्याहून त्याजकडे पादाव सापडले ते
 उत्तम.' - भाव ६३. - रि पराजित, पराभव केलेला; लडाईत
 पडलेला, कैद केलेला 'अगोदर दोघों पोडी पादाव केरी नंतर
 खासा पादाव केला' [पाडणे] • कर्मन घेणें-(सौदा रूग्नि
 वित्ताना) दिनव कारच कमी करून (जिप्त) विकत घेणें
 • विकणें-(जिप्त विकताना) बळजबरीने जास्त किंमत मागणें.
 • जिन्नस-पुण्य लडाईत जिंकलेले, लुटून मिळविलेले वस्तू .

पाडाच—३ (हेट) मोठी होडी, १४५५ [पुडाव]

पाडावळ—ही (गो) एक झाड; पाडळ.

पाडावा—पु (कु) नारळ इ० शिडविरून पाडण्याचा
धडा करणारा. [पाडणे]

पाठि—स्त्री (महानु) विश्व 'मृणोनि दक्षार्णो। तु
 तिमै कैवल्याची पाठि।'—भा. ५२६ [पहाड]

पांडित्य—न १ शास्त्रार्थ सागणें १० प्रत्यये पंडिताचें काम विद्वत्ता, इ'पृच 'सभे पांडित्याचा प्रसर समरीं शीर्षे मिरव ।' —वामन-सुप्रलोक (नवनीत पृ १३३) २ भाषणचतुर्थे, विसवें आडवर दौल 'पित्या हें पांडित्य आता पुरें वर ।' —मेर ५ [स]

पांडिप—न सुपण, दौलत शोभा परप पदा [पडप]
पांडिप—उ प्रविपदा पाहवा 'पांडिप्याची चंद्रस्त ।'
 —झा १५ ४७० [पाहवा]

पांडी—स्त्री १ कावड 'ते नर असल्यास पांडा व माती असल्यास पांडी म्हणतात' —मराठी ३ रें पुस्तक पृ ११३ (१८७३) २ पारडी (म्हणीची) [श्रा पडी=पारडी, गुज पाडी=पारडी]

पांडी—स्त्री नदीतील मासाची एक जात
पांडी—स्त्री १ डोंगर गडाव —सर २ डोंगरातून कोळी ड० वाढा नगर भोई बोलवर ड० लोकांचा जमाव समूह [हि पहाडी=ल्हानशी टकडी]

पांडी बाय—स्त्री (गो) ओसाड विहीर [पंडिक+बाय]
पांडीया—उ पुढारी 'स्यान पांडीय आमदावात प्रत गुनराय याच नावें फौल' —धोमारो २८७ [पाहवा]
पांडीय—वि १ (झाड ड० हालून) पांडेलें (फळ ४०) (विडून गडून पडलेल्याच्या उलट) २ वेळेला, वनावेला, तयार केलेला (रस्ता पूत झाले ड०) ३ गडून लढाईत विडून, पाडून मिळविलेला हस्तगत झालेला मात [पाडणें]

पांडीवड—उ (का) नदीत, डनड्यात आणखणारा एक निर्विष साय

पाडु, पाडुर—वि पात्रा किंवा [स]

पाडु पाडुरोग पाडुफामला—उची रक्त त्याचा एक रोग हा व त विष व कफ या त्रिवीयापासून तीन प्रकारचा कोणा त्रिदोषजन्य व माती गायपापासून हांगरा पाक्या जड्या पाच प्रकारचा असतो लगाची त्वचा फुटणें तोंडास अति शुकीपणें आ गळाल्यासारखें होणें माडी घाण्याची दृष्ट होणें डोळ्याच्या पाण्यामुळे मळमळून याना विवळपण असणें, अप्रपचन होणें हीं याचीं लक्षणे होत —सार १७१९

पाडु(ड)क—न (कु) गडीचें याम—[पाडा]

पाडुक—उ पाटुकच्या आकाराचा बोहपाच्या अंग वरील हेंसारा भेंवरा —अक्षप १८५

पाडुर—वि पात्रा 'पाडुराव हाचे डोळ' —एस्प १०
 २ 'हृद वर वल्या का पाडुरा जडलाति साग मला' —गणमा ३ २७ [स] पाडुराव—ता—नवी पत्रपण परि म क्य]
 पाडुराचे वली। राह ते ।।' —अट ३ २८ 'पदमिपाच्या वटो

आगी पाडुरता वदनी । —शाकुल अक ६ [पाटुर+त्व भाववाचक नमाचा प्रत्यय]

पाडुरी—स्त्री पाडरी, सुनखडीयुक्त जमीन [पाडुर=पाडरा]

पाडूक—स्त्री (गो) चोरी पाडूक करप—(गो) चोरी करणें

पाडें—न गडीचें वास्तू [पाडस]

पाडें—१ (वाक्य) प्रमाणें सारखें, मानाचें 'परमापुजेनि पाडें। सेमें लपलीं ब्रह्मदे।' —रु ४३ २ प्रकारे 'ड० सडल सुशरण्यु। मी हीत बहुते पाडें।' —रु ४६ ३ (गजा कुं) पक्षा पास 'त पाडें दिग्नेच काय गावात तें वरें गंमो लागते' —मसाप २४ ३६९ [पाडची तुटीया]

पाडे—पुष्य (व) वतनदार हडकणी पाटेस बोलावा म्हणे सडकरी ।' —दावि ४११ 'देसाई देशमुख, पाडे, जमादार कचेरी' —मसाप ११५ [स पडा] २ पणा—न पाडयाचें, गावच्या कारभाराचें काम 'सेट्या ना चौधरी। पाडपण वाहे शिरी।' —मुगा ३०५९ [पाडे+पण प्रत्यय]

पाडेकरी—उ हाडावरून फळें वंगरे पाडून घेवणारा [पाडणें]
पाडेखात—उ डावुवाडीचा कारभारी 'गवडरी, पाडील, पाटवोत वंगरे मडळीस यजमान बोलावतो' —रजलापूर १४८ [पाडा+कोत]

पाडेजणें—कि विस्तारणें —सर —मनको
पाडेपाडें—किरी (व) हड्ड हड्ड (चारणें) [पाडड]
पाडेरी—उ (गो) फळे पाडणारा, हाडावरून काडणारा पंदेवाईक हसम पाडेरी [पाडणें]

पा(पा)डेवार—उ (व काव्य) गावकामदारी करणारा वतनदार मदार —गणमा ७० भिरावाईसाठी पत्ते विणव्य ला। समाजीची जाल पाटवार।' —मुगा ३६९१ [पाडा=पात्र]

पाडिसार—वि द्वीणस्त, ओगळ

पाडारी—उ (गुज) पावरी पडोशी पडा [१ प्रविदिन, हि पंगेगी शु पडोशी—सी। पाडासैं—उ (व) साचार

पाटया—उ योग पालेग वषाचा घना पाटा पण

पाड्या—उ १ वतनदार बुडकणी पडवारी मूळ वाट त्या पाड्या ।' —दावि २० २ पड्या—उ रजलापूर मूळ वाट नाव ३ अथ्य पराशी येकाटी उपाड्या [म पडा म पाडा हि पडा; व पाड=चर वद व महाभागत या। उत्तम ज्ञान जमेल्या झालेपण]

पाड्यात—उ रज्याची एक जात, पुडगा कम [म पांडुर+त क्य]

पाडड—उ रजड —सर

पांढर—खी १ गावाच्या चतुःसीमेंतील सर्व जमीन, गाव टाप 'हा पांढरीने पाणी काणास बांधणार नाही' २ गावची परेशारे जिच्यावर बांधिले जातात ती गावच्या वसाहतीची पांढरी जमीन इच्या उत्तर काळी जमीन ही लागवडीच्या उपयोगी आणतात 'हरतनापुरी काही वस्ती नाही साधा मात्र जुनी पांढर आहे' -भाव ४४ ३ काळ्या जमानीत मधून मधून असलेली पांढरी जमीन किंवा तिचा पट्टा ४ गावाच्या शिवासाठी जमीनीचा (एखाद्या शेताच्या) शेताचा भाग, हात 'मी आपली पांढर ओसाड टाकीन' ५ पांढरी माती किंवा जमीन ६ गावातून यच्चयावत होऊ, सर्व गावकरी मळी (गावरीच्या कामासाठी एकत्र जमलेली) 'त्याची पचाईत मीने मजकूरचे पांढरीने करून

'-समाशे १ १० ७ गावाची प्रामदेवता किंवा शेताची वास्तु देवता 'ही गोठ व करतोस पांढरीस सोसणार नाही' 'पांढरीने पीक सोड' ८ (गावठाणाची) वसाहत झालेली, वस्ती असलेली स्थिति शेकवस्ती 'एवून पांढरी लटली-ओसाड पली' ९ व्यापारी जितस जंगम मिळकत इ० काकील सरकारी जकात, जमातीने उत्पन्न [६ पांडुर=पांढरा] -रीवा डोळा-३ (८) गावचा वग्नदार महार पांढरीचा भेंडा-३ गावच्या वतनदारांनी आपली गरीबी, वैय्य इ० कास उद्देशून गावातवधी किंवा वतनदारासवधी योजावयाचा शब्द -रचि प्रभू-३ भव (माण) पांढरीकुळकर्णी सामा-२८ ० फूळ-३ न गावातील सर्व समाज मळी समुच्चयाने [पांढर+मूळ] ० गणा-३ न सर्व गावकरी मळी समुच्चयाने [पांढर+स गण=समुदाय] ० गणा-३ गावन बारा वळत [पांढर+गण] ० झाडा-३ गावठाणाचा हिशेब 'मीने मजकूरचा वलशाडा व पांढरपाडा कुलैफा दस्तक' -दाज १ १९९ [पांढर+साडा=आडावा] ० पट्टी-३ गावातील कारागीर, दुकानदार ० पापारी इ० शेतीनियतिरिक्त धंदा करणाऱ्या रहिवाशास याचा लग्नगारा वर मोहर्ता [पांढर+परी=पर] ० पेडा-३ शेतीव्यतिरिक्त इतर धंद्यावर किंवा पांढरीवर उप जीविका करणारा (अगमेहनतीची कामे न करणारा) समाजातील उच्चवर्गीय म्हणून मानला गेलेला ऐकक वरील शिखक, ब्राह्मण श्रु सोनार इ० वर्ग त्या वर्गातील व्यक्ती 'त्रि गळे ये नीं सामान्यत महाराष्ट्र देशात ब्राह्मण म्हणजे पांढरपणे उप हिचा व्यासपी वर्गाच्या निष्ठ स्थितीने वर्गन यथाथे केले आहे.' -ले ४ २१० ज्या धंद्याचा काळीनी निष्ठ सध्व नाही त करणाराना पांढरपण म्हणतात 'गापा ८ [पांढर+फा पेडा=पदा, वृत्ति]

पांढर—वि पात्र या शब्दानु समासात पूर्वपदी वेगारे रूप जसे -पांढरगाती-पांढरगोन पांढरवणी इ० पांढरा या शब्दात या रूपाने सामाविले शब्द पदा [पांढरा]

पांढरा—३ (कों) १ (साकेतिक) सर्प, साप सापाला श्रत्यक्ष साप सर्प या नावाने टोणणे अशुभ मानतात म्हणून हे नाव २ फार विचारी अशी सापाची एक जात याला अकरमाशा पांढरा असे म्हणतात याचा रंग काळा असून हा धामनीच्या पोटाचा असतो याच्या मानेखालच्या रेषा काळ्या असून हा आपण होऊन दस करितो याला फणा असते -वदलापूर २४०

पांढरा—वि १ सफेत, शुध्र श्वेतवर्ण २ (ल) (महासु) लुषा, सोदा, कपटी, अमगळ 'हा पांढरा सन्यासी। तू काही जाणमी ना।' -शिथु १२० [स पांढुरा] (ताम्र) पांढऱ्याचा काळा-पांढऱ्यावर काळे करणे-१ (एखादी गोष्ट बारा इ० पांढऱ्या कागदावर काळ्या शईने) लिहून नमूद करणे, लेखवद करणे (सामा) लिहिणे 'ज्यास पांढऱ्यावर काळे करता येत म्हणते स हरीं मानसशास्त्राच्या गोष्टी सय लागले आहेत' -ओक पांढऱ्या २ पांढऱ्याची-वि विषया, (कपाला वरील) कुतुबतिरकडीन, गतभवेका पांढऱ्या पायाचा-वि (स) जेथे जाईल तेथे बाटोळे करील अमा, अफाडुनी, बाईट पायगुणाचा (मनुष्य) उखळ पांढरे होणे-राशिरा आठन श्रीमती यणे सामाहब्द- ० अमृक-३ अमृकाची पांढरी जात ० डेस-३ विषहस पांढऱ्या ससाची एक जात (बडा किंवा विनायकी उस याहून निराळा) ० काडा-यडाडा-३ (०४) (कु) बोनगीचे अडे ० काशळा-३ निसर्गात अविद्यमान, आश्रय वस्तु जसे-काशना, खपुष्य घण्यापुन इ० कावळा हा काळ्या रंगाचा असतो त्यावरून हा अर्थ पांढऱ्या कावळ्या रडे जाणे-देशात वरून भीक मागणे 'आम्हास पांढऱ्या कावळ्याकडे जावे लागेल' -हरिकसनखर ५४ जिकडे पांढरे कावळे असतील तिकडे जा- 'येवून काळे कर' या अर्थी रोचट मनुष्य इ० कास उद्देशून योजावयाचा वाक्यप्रचार ० गट्ट-३ गट्टाची एव जात ० चिन्त-३ किचकाची पांढरी जात ० तिसिर-३ कपिजल -योर १ ५९ ० धोतरा-३ पट्टी पुळे येणारी धोऱ्याची एक जात ० परीस ३ (उप) १ दण्ड पांढऱ्या पायाचा मनुष्य, काळजंगण 'बाईबापांच्या पोटी असण पांढरा परीस जन्माला आला' -नामना ९९ २ अट्ट सोडा लुषा [पांढर+परीस] म्ह० (व) पांढरा पराग नमंथा गणेश=आत विराळे व बाहेर निराळे असे ज्याचे वदन अगते त्यास उद्देशून म्हणतात ० पाल-वि आजार इ० समुळे शरीर रक्कीन घाल्यामुळे पांढऱ्या पलीसारखा दिग् लागलेला ० पट्टपट्टीत-सफेत-शुध्र-फेक-वि अतिशय पांढरा, वेवळ पांढरा, पांढरा स्वच्छ ० पट्टपट्टीत-फिटूक-वि अतिशय पिंपा, निष्ठेत्र त्याचा चंद्रादि पागगपिटूक दिमाकला लागला आहे' -कमना गाठ ४६ १ प्र २ ० भोपळा-३ दुष्या

भोंपळा ० राळा-५ राळपाची पाडी जात बाही लोक खससम व हे धान्य याचा अतर्भाव अठरा उपधान्यात वरून एरुण उपधान्याची संख्या चौस मानतात ० वडस-५ वडसपाच्या धुवडावार पाड्या रगाचा होणारा रोम ग शुभार्ग -योर २ ५३३. ० सफेत-द-वि पाडरा स्वच्छ, अतिशय पाटरा (वज्र, कागद इ० पदार्थ) [पाटरा+का सफेद=पाडरा] ० वृत्ती-५ (ल) मोठ्या रज नें पाळता, पोपिता येण्यासारखे, पोसण्यास जड असे जनावर, मनुष्य इ० (इ) व्हाई एल्फ्ट सास प्रतिशब्द ० वृत्त्या-वि ताडुळाचा एक भेद पाडरापायी-वि मागचा एक पायपाटरा असलेला (बादा) हा अयव मानतात अनुम चिन्हें पडा [पाडरा+पाय]-२ पाळ-म्ही (ल) अति क्षय रोग, निस्तेज मनुष्य -२ पोटा-वि १ गव्हाची एक हलकी जात ह्या जातीचा गव्हा एका बाजूस तावडा व दुगण्या बाजूत पाटरा असतो २ जव्यपरिचयपणे माजलेली व मध्यभागी पाटरी राहिलेली (भाकरी) [पाडरे+पाट]-फळी-ली एक तुणभान्य व त्याचे तुण पाडाफळीचीं कांडे म्हणून अन्न हात-हीड हात उच असतात या झाडाचा रंग पाटरा असतो याम गोहीहीन जरासे माठे असे पाटरे हीं येते हे बीं गुरे खातात दुग्धकात माणसां या विषाव्या भाकरी फन खातात -वय ८ ६२ [पाटरे+फळ]-२ माती-ची १ पाट्या रगाची माती २ पाणी जमीन -वड-वि किंचित् पाटरा, पाडुरा [पाटरा+वृ]-२ वणी-मी-न पाटरा अदर 'पाडरानी पडेते राहे' -वैयक ८५ ८१ [पाटरे+पाणी] पांडरे केश-त-५ व १ विकलेले पांडरे हाकेले केश २ (ल) म्हातारपण, उठावय. -२ गोलक-५ व रक्तातील पाळ्या पेयी -२ तारे-५ (शोभेचे दाककाम) दाक कामाचा एक प्रकार 'बाण, मळे वंगर सामानात पांडरे तारे तयार होतात' -अनिक्रीडा ११ -२ तोळ-५ तिलाची पट्टी जात -२ पिशी-विश्व. गव्हाची एक जात या जातीच्या गव्हाचा दाणा मिठा असून अरीव व चमडार असतो -मुन्या ४२ पांडरी-मी. १ (गव्हाणावरील) लोकवस्ती 'यथापरी वृद्ध समस्त. पाडरी पडरी।' -गीता २ २२७१ २ गावची सीमा, शिवारातील (गाळाची मळी सावून तयार झालेली) जमीन, गारगाण 'गावची पाडरी सोडून लोकानी वस्ती ठान नेली' -वेया २५ ३ पाडर-ही इतर सब अर्थ पडा [स पाडर] पांडरी घेदळ-घेदाळी-ही फाळीची, पुनन्याची पाटरी जात -री जमीन ही पाणसर जमीन ही आवळ व निबर असून पाणी दाबत -गागा १ -री झोर-मी (भयकाम) छेरी जतार असलेली मयम -री तुळस-मी रामतुळस, दिव्या उलट कृष्णतुळस ही काळसर रंगाची अयव -री पोळी-ली गव्हाची साधी पोळी पुरणपोळी,

गुळाचीपोळी इ० गव्हा उलट -री माट-ली माट या पाले माजीची पाटरी जात तावडी व काट माट असे हिचे दुसरे प्रकार आहत -री माती-ही विषणमातीचा एक प्रकार, चिनी माती पाडर माती पण -पदाव ३५ -री रुई-ही पित्त पाळ्या रगाची रुईची जात -री साल-ही ताडुळाची एक जात याच्या उलट काळी साल -री सुगळी-ही (विणकाम) १ फणीतील एका घरात काळे व एका घरात पाटरे उभार सुत असून आडवण सर्व काळे व कोणतीही निवार असलेले लुगडे २ फणीतील एका घरात तावडे व एका पाडरे असे उभार आणि आडवण सर्व तावडे असून कोणत्याही निवारिने सुक असा लुगडाचा प्रकार पांडरे अळू-न अळवाची पाटरी जात हे अमिदीपड व तारक असून मूळव्याध, वृमि, पित्त यांचे नाशक भांड -योर १ ४७ -२ निशाण-न (ल) सुलभमानाचे, नैमिशाचे निशाण 'नऊवे पडाम काविला. पाटरे निशाण उपडले।' -ऐवो ६१ -२ पाणी-न अगदी पातळ, पाणचट ताक, तावणी -२ पातळ-न (विणकाम) मरे पोत पाटरे व बाणवीही निवार असे विणलेले पत्त -२ फेक-वि पाटरे छत्र -२ धुवळ-न डोल्पातील पाडरा भाग, याच्या उलट काळे धुवळ -२ मीठ-न समुद्राच्या पण्यापासून वगविलेले मीठ, याच्या उलट मातीमीठ, खाणीतील मीठ, काळे मीठ -२ घांगे-न (सापेक्षिक) (क) डोंबाचे नडे. पाडरी-ही एक झाड हे डोंगराळ प्रदेशात होते ह्याची पाने निवोगीच्या पानासारखी असून दडस असतात. लाकूड जड, कठिन व पाटरे असते पाडरीची काडी हातस असल्यात भुतबाणा होत बाही, तसेच सर्व जगावर वादून देत नाही असे म्हणतात वल्पाटरी म्हणून दिवो दुसरी एक जात आहे पाडरीचे लाकूड हस्तपत्राप्रमाणे असून असते -वय ४ ६० पांडरू-ही (कु) एर झाड पांडरूस-वि (री) पाडरस, किंचित् पाटरा, पाडरा [पाडा] पांडरोबळा-५ (कु) एर जातीचे भात पाडव-५ पत्रेक, विधान 'चित्त पाडव चातुर्यसाणी' -नव १३ ८८ [पत्रे] पाडा-५ १ घटा २ उजळणीतील दसक ३ लाबलक, पाड्याळाची इकीत [स पाड, या पाड] ० वाचणे- (गव्हाची माट) सविस्तर, सत्यत, तपशीलवार सांगणे पांडाळ-५ माग्येदरक, वडाडवा, पत्रविणारा कोवक 'जी गीतमत्त-प्रासादाचा वज्र अर्थचिंतामणीचा। सर्वे नीता दर्शनाचा। पाडाळ जो।' -झा १८ ३० पांडुरका-गा-वि १ काहीसा पाटरा, जवळीत (अस्पष्ट, अमुक दिसणाऱ्या वस्तुवधाने प्रयोगात रूढ) 'तो मार्गावर

योगसा पाडुरका दिसतो.' 'हा बैल पाडुरके पाहून घुक्तो' [पाडुरा]

पांडुरकी—की १ (कागद, कापड, पण्येत उडी मारणारा मासा इ० फाची) पादरी चकावी. २ खोळपाच्या काढ्या घुळ्यावर आलेला पाडुरेपणा, भुरी ३ प्रभाती, सूर्योदयी दिसणारी आकाशाची पटरी चकावी याच्या उलट तावडे [पाडुरा]

पाण—पाणी या शब्दाचे समासात पूर्वपदी येणारे रूप जसे—पाणनौबडा-पाणबुडी-पाणचकी इ० सामासिक शब्द करिता पाणी शब्द पडा

पाणकुदळ—की (ये) एक टोंक रुंद असलेली कुदळ
पाणथा—उ (गो खा) नदी इ० टिकाणी गावातील लोक जेथे पाणी भाणे, फपडे धुणे इ० म्रिया करतात ते टिकाण पाण वडा पडा

पाणइ पाणइ पाणअ पाणंदो-धी—की गावातून येतातून, शेन ठुपसामयून जणारी अरुद बाट 'घावो जावडे पाणयी. धू-याचिया.'—हा १५ १८८ 'गावतून बाहेर पडतना पाणरीत, ओढपात व रस्त्याच्या रुडेन विष्टा नही रिवा नाकास पडर न खावता मागे क्रमिता येतो असे कधीच नाही.'—खेया ७ [पाणी]

पाणपड—त—न विनस सत्पाताडा, सहार, कत्तल (कि० होणे) (पानिपन येथे वेगळ्याच्या सैन्याचा सहार झाला त्या-करून हा अर्थ) [पानिपन अप]

पाणवोळ—की (गो) लष्करी लोकाचा, टिपायाचा समुदाय
पाणसाथर—की (मालेगावी) कडपा निवडण, (प्र) पाणसावर [पाण+सावर]

पाणारणे—अकि पणस, आवा, उता इ० काचे फळ पाड साच्या पाण्याने स्वाद विषण्ण्यास्तरे विकृत होणे, पाणचट बनणे [पाणी]

पाणि—उ हात, हस्त समासात उत्तरपदी विशेष उपायाप उदा० कोडउप गि-वअपाणि-चरुपाणि इ० 'सेतूनि जोडिलें कुक कुडतिले परमहर्षिते पाणी।'—मोसभा १ १३ [त] सामासिक—ग्रह-ग्रहण-उप विवाहप्रिचीने स्त्रीचा स्वीकार करणे लग्न विवाह 'आता अभिवेकुमारत्वा मुक्ते। जया विरलीने पाणि ग्रहण जाहले।'—दा ४ १२२ [स पाणि+स ग्रह ग्रहण=स्वीकारणे, धरणे] ० पात्र-न दोन्ही हात जुळवून कळी भाज्यासारखी रचना ओजळ 'मिशेलीणी पाणिपात्र। साखण उदरमात्र।'—एमा ८ १११ [पाणि+स पात्र=भाडे]

पाणिअडा—उ (महातु) पानोथा पाणवडा 'जमुनचा पाणिअडा। एने थोर कला पवारा।'—शिथु ८५७ [पाणी+डाव?]

पाणिवाळा—उ (महातु) त्रियाचे एक कैमुण, पान वाळी 'मग पानिनीचा पाणिवाळा। योजितो हतु हतु।'—शिशु ७८८ [पाण+वाली]

पाणी—न १ उदक, जीवन, जल, सरिल 'पागियाछाया दुनारी। पमळाधि।'—शिशु ६२८ 'चोखे पागिया न्हाली।'—वेसा २५ २ पाऊस, पत्रेन्य ३ हत्यारो भात तापवून नंतर ती पाण्यात बुडवून त्याच्या आगी आगिलेली टटता (कि० देणे, चढविणे, उतरणे) ४ (ल एखाद्याच्या अंगातील) धमक, अवमान, भीय, शक्ति, तेज 'आने न रजुताये परि यवना सर्व हरतिता पाणी।'—विह ६८ ५ (मोत्ये, रत्न, हिरा इ० काचे) तंग, काशि, सफारी 'नाना पुकाफरांचे पाणी।'—दा १६ ४ १६ ६ चेदुन्यावरीत टवटरी, कानि, तजेग ७ धातुचे भाडे इ० वस्त सोने, चांदी इ० काच्या उतात ले मूलाभा, झिगडे ८ शब्द इ० पासून त्याच्या योरेत आणलेली तीक्ष्णता, फडकणा (कि० देणे, पाजणे) 'नना सक्षामधे पाणी।'—दा १६ ४ १ ९ अन्न लौकिक भीति (कि० जाणे, उतरणे चढणे) १० (राग, मणें इ० फाची) नीरसता, रुझपणा, रमडीनता ११ (खोऱ्यातील) चमक, तेज १२ अन्न 'दुगां वेवीच्या खोळपातून पाणी सज लागले'—विनि ८ १ ४९ पाणी बाचे समासात पूर्वपदी 'पण' अर्थ रूप होऊन अनक सामासिक शब्द होनात उदा० पाणनौबडा, पाणपोडा, पाणरोड इ० सामासिक शब्द पडा [स पानोच, प्रा पाणिअ, गुज पाणी, हि पाणी, के निप्सी पनी, प नू निप्सी पावी] (बाप्र) ० उतरणे—१ पराभूत, पराश्रित होण 'पाणिपन्या लडाईनंतर मराठ्यांचे पाणी उतरल्या नंतर निजामास संधी सापडली'—विनि ८ ६ १०९ २ मृत जाणे, अपकीर्ति होणे ज्या स्नेहांने पाणी उतरते, तो स्नेह रुपये पाण्यात टाडून राखावा, त्यापेक्षा इथे राखावे हे फार चाले आद'—बाळ २ ३ (खेले इ० कातील) तेज, कमक, कमी होणे 'तिच्या सतेज खोळपाचे पाणी उतर लागले'—पाण्ड ५४ ० खोळखणे—खोळखणे—(एखाद्याच्या अंगातील) गुण, धमक, धैर्य, विद्रता इ० कल्पनेने ताडणे (अगाचे, रक्ताचे) ० करणे—अतिशय खपणे, कष्ट करणे, फार मेहनतीचे (एखादे काम, कतेन्य ह०) करणे म्ह० रक्ताचे पाणी हाडाचा मणी ० काढून टाकणे—उकि (रसा) (एखाद्या पदार्थातील) द्रव, द्रवास नाहीसा करणे, घालविणे (६) दीहायष्टे ० कांडणे—(सैन्य इ० काचे) पाणी बंद करणे, त्यास पिण्यास पाणी मिळून देणे 'कडवा दाण बंद कोंडिले पाणी बहर कथन।'—नेपो २३६ ० घालणे—१ (वायकी) (विटाळशी इ० स्त्रीस जेवताला) पाणी वाढणे, देणे २ (वायकी) विटाळशीस, वाळटिणीस स्नान घालून शुद्ध करून देणे ३ नाश करणे, खरावी करणे, गमावून वसणे 'हाने आपल्या हाताने आपल्या रोजगारावर

पाणी घालले.' ४ (ल.) (एखाद्या गोष्टीच्या) अभिरुद्रपणं प्रयत्न करणे, जोपासनेबद्दल उपाय करणे ५ (एखाद्या बस्तूवर) पाणी सोखणे; त्याग करणे. ६ (मो.) सापाने दिव उतरविण्यामागीं सर्प चारवेळ्या मनुष्यास मंत्रित पाणी पिण्यास देणे व अंगपर घालणे. ७ इत इ० कांच्या बाबीला जतर ते पाणी त्यांच्या मुळाशी ओतणे. ८ चढणे-महत्त्व प्राप्त होणे; वीर्य, स्वयं गौरवणे. ९ शोरासंगे दुर्बलास पाणी चढे.' -पदा ४.१९. १० छाटणे-छापणे-१ (पोहणाराने, सोटीने आपल्या अंगच्या जोरात) पाणी दुभंगून पुढे सरणे. २ (पोहणाराच्या, नावेच्या) गतीमुळे पाणी दुभंगले जाणे. ११ जोळणे-(ल) करडा अंमल घालविणे, पुरवणीची कृत्र्ये करणे. १२ जोखणे-ओळखणे-(एखाद्याची) कर्तृत्वशक्ति, धर्म, विद्वत्ता, पराक्रम इ० अन्वयाचे. १३ सावणे-(एखाद्याच्या नावाने, नावावर, नावाविषयी इ० शब्दांसह प्रयोग आतल्यात-एखाद्याने) मरण, अमिष्ट इच्छिते. (शब्ददानासाठी नेताना ते उचलण्यापूर्वी, पाणी तापवून त्यास स्नान घालितात त्याबद्दल हा अर्थ). १४ तुटणे-(पोहणाराच्या, नावेच्या गतीने) पाणी दुभंगले जाणे. १५ पनोबेगा दळ बहुतेक मीनेल. वाटे पाणी तुटले.' -श्लो ५०८. १६ तुडविणे-(परण इ० पावून) पाणी भोवून परणे. १७ सोडणे-पाणी छाटणे अर्थ १ पडा. १८ दाखविणे-(वर.) (घोरा-कांत रुत) (गुरास) पाणी पावून आणणे; पाण्यावर नेणे. १९ देखील न घोटणे-(एखाद्याचे) प्राण कंटी येणे; मरणासून होणे; पाणी घालावी उतरण्यास्तफाई अवकाश, धीर नगणे. २० टुणे-१ पोलादाच्या अंगी नरमपणा, कडकपणा, चिकटपणा इ० निरनिराळे गुण आणण्याकरिता ते मिश्र मिश्र ट्राविक प्रमाणात तापवून वापरून तुडविणे. या क्रियेचे कडक पाणी, नरम पाणी, जाळले पाणी, पिचले पाणी इ० निरनिराळे भेद आहेत. -श्लो ५०४. २ पाणी देण्याच्या कृतीने लोखंडात पेरफार होतात.' -पदाव १.१५५. २ दाख इ० कांन धार लावणे. ३ (गुराचा) आदविधि करून (त्याला) तिलाजलि देणे; (सामा) तर्पण करणे. ४ देणे-सोडणे-१ (एखादी वस्तु इ०) गमावून वसणे. २ सोडून देणे; आद्या सोखणे, (वस्तु इ० काचा) उत्सर्ग करणे (एखाद्या वस्तूचे दान देताना तीवर सोडेत पाणी-आपला हक्क नाहीसा करण्याचे वाटव म्हणून-सोडण्याचा प्रघात आहे त्यावरून हा अर्थ). (कर्मा) 'वर' अथवा 'ख' हे प्रत्यय लावून प्रयोग). 'माणे एक पुढे एक. दोन्ही मिळुनि विडल देख. ऐसी होताचि मिळणी। दिलें सैसारासि पाणी।' -एकनाथ १ पडणे-कुपट जाणे; निरुपयोगी होणे, खराब होणे; दुर्जा, गुण, महत्त्व, उपयुक्तता इ० बाक्तीत मागे पडणे; नाश पावणे. कर्म स्थानी असलेल्या शब्दास 'वर' हे शब्दयोगी अभ्यय चोवून प्रयोग जसे-तो जुगारावर-पोटावर-सैसारावर-कामावर-स्नेहावर-पाणी पडले. 'त्या कार्यावर तर सर्वस्वी पाणीच पडले असते.' -इप ८. घाले. ५. १३

० पाजणे-१ (गुरास) तिलाजली देणे, प्रेतदान होत असताना प्रेताच्या कपाळामोठानंतर पितेभोवतीं तडिछद मन्त्रांनी पाण्याची पार पारणे; धाव इ० करून तर्पण करणे. २ (ल.) (एखाद्यास) मरेनंतरां पुप मारणे, बडबणे (१ व्या अपावकून रुढ). ३ पराजित करणे; जिंकणे; चीत करणे. ० पाणी करणे-१ तहानेने 'पाणी घा' 'पाणी घा' असे म्हणून मुद्रणे; एकसारखे पाणी मागत राहणे. २ (एखादे जनावर मनुष्य इ० कांत फार) रावून, पादाइन वेदस करणे. ३ (अन्न, यज्ञ, पदार्थ इ० कांची) पूर्णपणे नागारी करणे. ० पाणी होणे-१ पुनःपुन्हा पाणी पिण्याची प्रवृत्ति (मिष्टान्न खाण्याने, उन्हाच्या त्रासाने) होणे. २ (एखाद्या बस्तूचा) नाश, खराबी होणे. 'हे कटोर गाल तहून जाईल तर जिंता यांने पाणी पाणी होईल तर तिती बहार होईल.' -विकार-विलसित ० पिऊन मांडणे-वाढ करणे-(ल.) नेटाने व मोराजोराने, आवेगाने माडणे. ० फिरणे-(बडोदे) व्यर्थे, फुकट जाणे; पाणी पडणे पडा. 'उनापतीच्या घातुयावर व सैनिकांच्या सोयीवर पाणी फिरते.' मेवामाहात्म्य १०. ० मरणे-वाढणे-घालणे-(एखाद्याच्या घरी विद्वत्ता, संपत्ति, विविध व्यक्ति इ० कांती) बडोदीप्रमाणे रावणे; दाख पक्कन राहणे; बड असणे (एखाद्याच्या घरी या शब्दासह प्रयोग). 'रूपचिनि आहे। ऐकवत पाणि बाहे।' -श्लो ५०८. ० उदोगाच्या घरी कदिरिदि पाणी भरी। ० मरणे-१ (एखाद्याचे) धैर्य गळणे; गर्मजडित होणे, धावे दणणणे. २ (एखाद्या गोष्टीत किंवा हिशेब, आपण इ० वत) सोडपणा, पोळपणा, लपारी इ० असणे. ० मारून न देणे-एवढम, तडाक्यासरशीं टार करणे (मरतांना पाण्याकरितां मनुष्य ठडकटते, पाणी मागत असतो त्यावरून हा वाक्यप्रचार). 'तुला मी बडविळे तर पाणी मारूं देणार नाही.' ० मारणे-पाणी कापणे-छाटणे पडा. ० मुरणे-१ (एखाद्याचे भाग्य, वर्तन इ० कांत काही तरी संशयास्पद असा) कमीपणा, वैगुण्य, तोप, मर्मस्थान असणे. २ भित वगैरेत पाणी जिरणे. ० लागणे-१ वाईट पाणी पिण्यात आल्याने आजारी होणे; पाणी वापणे. 'वैक जणाल्य पाणी लागले मासोळी मागे पारी।' -ऐपे १५४. २ ज्याची संपत्ति घरली असेल त्याचे किंवा जेथे कोही काळ राहिलास झाला असेल त्या ठिकाणचे गुणदोष, लंग अंगी जडणे. (आंत) ० शिरणे-(धदा, रोजगार, काम इ० कांस) अवस्था; उतरती कळा येणे; नासाडी होणे; क्लम होणे; अंत वतपत येणे. ० सोपून घेणे-(सा.) (एखाद्या पदार्थातील) द्रव रस सोपून घेणे; (इं) देखिलीस. ० सारणे-(व.) आणोळीसाठी पाणी उपरणे. ० सोडणे-१ (वायणास दिलेल्या दानावर पाणी सोडले म्हणजे दानाची झांगता. होऊन त्यावरून आपले स्वाभिव्य नाहींत होऊन वायणाकडे जाते या धार्मिक कल्पनेवरून पुढील अर्थ) (एखादी

वस्तु) स्वेच्छेनं कायमची वेळून टाकणे, (एखाद्या वस्तूचा) त्याग करणे 'हे श्री नवेई प्रतिष्ठा तुमची जरि ईस सोदितो पाणी।' -मोविराट ११०३ २ (स) (एखाद्या वस्तूची) आजा सोरणे, ती गेली असें समजून स्वस्थ बसणे ३ (एखादी वस्तु, भावना इ०) नाइलाजास्तव सोडण्यास, तिच्याकडे दुर्लक्ष करण्यास, विसरून जाण्यास, नाश बराबयास तयार व्हावे लागणे 'परि त्याही आम्ही त्या प्रेमासि रणांत सोडिले पाणी।' -मोद्रोण १७१० ० होणे-(एखाद्या वस्तूची) खराबी, नाश होणे, नाहीत होणे 'त्या दुखाचें तुमच्या दर्शनानें पाणीच झोळून गेले' -रत्न ५२ पाण्याआधीं वळण बांधणे-नदी, ओढा इ०कास पूर येण्यापूर्वीच पुराच्या पाण्याचा निकाळ लावण्याची व्यवस्था करणे २ (स) भावी साध्याची उपाययोजना आधीच करून ठेवणे 'पाण्याआधीं वळण बांधितां उत्तम वाढी तर दणामेणाचे लोख्हाचे जालियावर पुढें भारी पडेल' -भाव ८३ पाण्याचा काटा माडणे-अभिसंयोगाने पाणी बरोबर होणे, करणे (अतिशय थंड पाणी अगार घेतल्यास अगार बरवा ठसा राहतो, किंवा तें अगाल काटपाप्रमाणे भोचते ह्यावरून बरील अर्थ) पाण्याची गारगोटणे-पाणी गोठून बर्फ होणे पाण्यात घाम येणे-(एखाद्यानें) अतोनात सतापणे, रागानें अंगाचा मळका होणे पाण्यांत घालणे-पुरविले, नाश करणे, खाल करणे 'सत्वार घातला पाण्यात. स्वेंतें समस्त वुडविलें।' पाण्यांत जाणे-बसणे होणे, फुकट जाणे नानाची मुक्तेदिली सारी पाण्यात जात असली तर 'नि पाण्यात दिसणें-(स एखादी व्यक्ति एखाद्याच्या) देहास पात्र होणे, अडणे पाण्यात पडल्यासारखें होणे-कजीत होणे, काजिरावणे होणे 'मग देवाला खान बाटली पाण्यात पडल्यासारखें झालें' -नामना ६९ पाण्यात पाहणे-(एखाद्याचा एखाद्यानें) अतिशय देव करणे (एखाद्याचा कडा धातु किंवा त्याला ज्याचा अतिशय दारास आहे अशी व्यक्ति भीतीमुळे त्यास सर्वत्र जळीं, स्पळी, काठी, पाषाणी दिसू लागत त्यावरून) पाण्यानें घातीं पाजळणे-(महातु) अक्षय्य मोट शक्य करू पाहणे 'अवा डुजी वनुपार लागती। तरि पाणिनें वासि पाजळती।' -शिशु ६७५ पाण्यापेक्षा, पाण्याहून पातळ करणे-(एखाद्याची) कजिती, पाणउतारी, तेजोभग करणे, फार लाजविले 'नामचि करि पाण्याहुनि पातळ यश मास्कादि तेजाचें।' -मोवन १२५० पाण्यावर घालणे-नेणे-(कर) (गुराणा) पाणी पाजण्यासाठीं विहीरी, नदी इ०कास नेणे पाण्यावर लोणी काढणे-(कर ल) अतिशय कडूपण्या करणे गळ्याशीं पाणी लागणे-१ पाणी गळ्यापर्यंत येणे २ (कर) इ० गोष्टीची) पराकाष्ठा होणे दुसऱ्याच्या ओंजळीनें पाणी पिणे-१ दुसरा पाजील तेवढेच पाणी पिऊन स्वस्थ बसणे

२ (स) दुसरा सोमेल होणे मुकाटपाने बाणें उन्हा पाण्यानें घर जाल्ले-जळणे-(स) सोटया आरोपाने, निंदेनें रवातळास नेणे, जाणे, (एखाद्याचा) नाश करणे, करू पाहणे, होणे (अकरा रूपांत योजितात व हे घडणे अक्षय्य असें दर्शवितात) खोल पाण्यांत शिरणे-१ आपल्या आवास्यापोरचे काम शिरावर घेणे २ (एखाद्या गोष्टीची) काजील चिकित्सा करणे ३ (एखादे गुरू, गुपित) उकलण्याचा प्रयत्न करणे पाणी केस तोडते-पाण्याच्या अतिशय जोराच्या प्रवाहाचे वर्णन करतानां योजितात पाणी खाहेला-वि पाण्यात ठेवल्यामुळे आत पाणी मुरलेला पाण्यांतील पावण्यादे-जलमचारांत प्रवीण, आरमारांतील प्रयत्न लोक 'ईश्वर लोक पाण्यातील पावण्यादे' -इतिहाससंग्रह ऐतिहासिकचित्र ११५ पाण्यापाण्यानें-किंवि नदीच्या काठा कांठाने पाण्यापेक्षा क्षीतळ-वि अत्यंत घोशीक, शौम्य, घात गर्मीर स्वभावाचा पाण्यावर-किंवि नदीच्या कठी ब-हूच्या पाण्यावर 'य २१११ पाण्यावरचा धुडधुडा, पाण्यावरची रेघ-पुत्री (स) क्षणभंगुर, अशाश्वत वस्तु क्षणभंगुरता दर्शक इतदि वाक्प्रचार आदित ते पुढें दिले आहेत -जलधुडधुद, धुळीवरचे साखण, दुपारची सावली, विजेचे कमळी, निःसारखा, बोजब, अन्नचळया, आभाळाची सावली, कमलिनीवरचा विडु, काळ्याचा वज्र, सदाबराचा कावळा, तारपाचा रंग (हीन दिवस), शिराळसोडाचे शिंय, आवाहन व विसत्रून बरोबर, ओढ पटिकचे राज्य, पधेचे, पटिकेचे पडयाळें, उपजवणी, वृणाचा शक, पुष्करपत्रतोयतरल, पळते पीक इ० 'वितादही का' चित्र जिवांचे पाण्यावरच्या रेणानीं। -बास्यैजयती-मोविदाप्रज पाण्यास आधार-आसरा-पु अतिशय तहानल्यानें उपाधे पोटीं पाणी पिणे आराम्यहृदया अनिष्ट असते, म्हणून आधीं अन्नाचे एक दोन घात खाऊन नंतर पाणी पितात अन्नाच्या ह्या दोन-तीन पासास, अस्पासास उद्देशून हा वाक्प्रचार योजतात म्ह० १ पाण्यात राहून भावाशीं वैर करू नये-आपल्या कार्यक्षेत्रांतील मंडळीशीं वैर करू नये त्यांच्याशीं मिळूनमिसळून वागण्यातच फायदा असतो २ (दि) पाणी तेरा रंग वैसा, जिसमें मिळाल्या वैसा-अशी वळ यत्न तसे वागणे ३ पाण्यापासून जवळ सोयऱ्यापासून दूर-मनुष्यानें पाण्याच्या जवळ राहणे सोईचे असते, तसेच सोयऱ्या पासून दूर रहावे म्हणजे प्रेमात विषाद करणाऱ्या गोष्टी टाळता येतात ४ पाण्यात इशे बाहेर मोल-अनिष्टित, आणामी गोष्टी विषयी, निरपेक्ष चरित, चिह्नितसम उद्देशून ही म्हण योजितात सामान्य- पाणआघाडा-उ आघाड्याची एक जात हा आघाडा सुज, बर्फ, खोकला, वायु दोष याचा नाश करतो -बधु ११ [पाणी+आघाडा] ०उतार-उ १ नदीतून चालून आता येण्याजोगा, कमी पाणी असलेला मार्ग २ (नदी इ०कांचे) ओसरणे,

कमी होणे. 'गेगेलि भंग घडु पाणउतार होतो।' - २. [पाणी+उतार] • उतारा-३. १ मानसंडना; तेजोभंग; अपमान, धुवपणाने लेवून (एखाद्याची) केलेली विडंबना. अवहेलना. २ (क) पाणउतार पहा. [पाणी+उतरणे] • कणीस-न. ओहळात, दोपरभर पाण्यात कमईच्या झाडाप्रमाणे होणारे पुरुषभर ढाचीचे एक झाड याची पाने बाजरीच्या पानांसारखी असून याचे कणीस बाजरीच्या कणसासारखे असते. हे कणीस बाळगून त्यावरील कापूस पद्मक पेटविण्यास घेतात हे तेलांत बुडवून पेटविले असता काकडपाप्रमाणे जळते. -मसु ४.६२. रामबाण. • कसर-स्त्री. पाटस्पथ्याच्या पाण्यावरील वर, पडी. 'गांवचे पाणकसर गेल्यावर्यापासून दीडपट वाढविण्यांत आली.' - के ११.०.३०. [पाणि+कसर] • काठी-स्त्री. १ (गो.) विहीरीतून पाणी बाहेर काढण्याचे एक साधन. ओछी पहा २ (ल.गो.) उढावशी. [पाणी+काठी] • काडो-पु. (कु) देतास पाणी काढून पैरीप्रमाणे आळीपाळीने दाडून देणारा; पाणकाढा. हा होतकन्यांनी आपमांत पाण्याविषयी तंट्या होऊ नये म्हणून निवडलेला असतो [पाणी+काडणे] • कापड-न. जलमेवर, सारीच्या कापलेल्या भागावर बांधतात ती ओल्या कप्याची बिघी. [पाणी+कापड] • कांदा-कंद-पु. नदीत होणारा एक विशिष्ट कंद. 'यास नागदवीच्या फुलासारखी फुले येतात. -मसु ४.६१. [पाणी+कांदा] • कावळ-न (विशेषत. गुराची) गनोदकाची पिशवी. पाणकी-स्त्री. पाणी भरण्याची मनुरी नर. गारी स्त्री. 'हुण विषवा ठेवितो धरामचे पाणकी।' - ऐतो १६९. पाणकुड-कौबंड-न पशांत निवा जिमेच्या खालच्या बाजुत होणारा एक विकार. • कुकुट-पु (मदान) पाणनौबडा. 'चंद्र चक्रा चोखर्दी। कोळे मशुवारी आतुटी। ते मोडपणे पाण-कुतुटी। लाहिबे कैसा।' - क ५२. [पाणी+स कुकुट=कौबंड] • कौबंडा-ड-पुन. १ जलवर पडी. 'पाणनौबडे कौबंडे। बढवाघुला बुबडे।' - दावि १४४. २ चंद्राभोवतली पडणारे खळे. [पाणी+नौबड] • केश-पुन. शेवाळ • कौबडी-स्त्री. एक जलवर कौबडी. • कोळी-पु. मासे खाणारा एक पक्षी. -प्राणिमो ५७. • कया-पु. १ लोकांच्या घरी पाणी भरून त्यावर उपजीविता करणारा मनुष्य. 'एखादा पाणकया नवरा मिळता तरी फाकता' - मोर ३४. २ (ल) निक्षुर व घटिण मनुष्य. [सं. पानीय-पाणकय-पाणका-पाणक्या-राजवाडे (ग्रंथ माला)] • खार-पु (कों.) उकडआवे इ० शारमिण्यासाठी पाण्यात मीठ घालून केलेला खार. [पाणी+खार] • गड्ड-पु मोटेच्या, पाटाच्या पाण्याने होणारा गड्ड. [पाणी+गड्ड] • घर-न १ पाणी तापवून स्नान करण्याकरिता असलेली खोली; स्नानी-घर. २ विहीर इ० खणतांना जेथे पाणी लागते सो बमिनीतील खोल घर [पाणि+घर] • गोडा-पु. आफ्रिका खंडात मोठ्या

नशांत, सरोवरांत आढळणारा एक अजरा पण निरपदवी प्राणी. याचा रंग करणाऱ्या प्राण्यांत समवेत होतो. याचा रंग काळसर तपकिरी असतो. याच्या कातड्याच्या ढाली करतात. -प्रांमो प ६७. (इ) हिपांपोटमसु [पाणी+पोडा] • धोणस-पु. पाण्यांत असणारी सापाची एक निरपदवी जात [पाणी+धोणस] • चव्की-स्त्री. पाण्याच्या जोरात, साहाय्याने चालणारी चव्की. [पाणी+चव्की] • चट-वि. १ ज्यास गोडी कमी आहे असा (धन पदार्थ); नेचव. २ (ल.) शुक्र; बाणकड; नीरास; अर्थसून्य (बोलणे, लेखन, गाणे, बोलणारा, लिहिणारा, गाणारा इ०). 'देवटी जापल्या निस्सीम भक्तांकडूनहि वरच्या सारख्या पाणचट प्रशंसे पेदां अधिक काही सार्थकिकीट मिळू नये ...' - टि १.१.१६४. [पाणी+छटा] • चूल-स्त्री. पाणपरांतील, स्नानाचे पाणी इ० तापविण्याची चूल. 'तेथे पाणचुटीत विस्तार घालून त्यावर पाणी तापत ठेविले.' - कोरकि ५१२. [पाणी+चूल] • चोर-रा-पु. गारोडपाजवळील पाणी भरण्याचे सचिडद पात्र. 'पाणचोच्याचे दार। बरिल दाटले ते चोर।' - तुगा २५८१. [पाणी+चोर] • जंजाळ-न. (कों.) पजेन्य, पाण्याचा पूर इ० कार्नी जिकडे तिळडे होतं ती जलमय स्थिति. 'गड पाणजंजाळ देखोनि डोळा।' - राक १.१२. [पाणी+जंजाळ] • जांवाई-पु. (पदेने) जावयाचा भाऊ, पडवाई. [पाणी+जांवाई] • जुकाव-पु. पाणी बाजून टिपवून लाकण्यासाठी दरबाज्यावर केलेले शुकाळ कारमिस, गलया; पाणकारमिस. -राचो ५१२. [पाणी+शुक्रविणे] • झेली-स्त्री (चंद्र, विडीदाइ इ० खेळत) झाडावतून खाली पडताना निवा पाण्यातून चंद्र, कोललेली विडी इ० जमिनीवर पडण्यापूर्वी झेलणे. याच्या उलट आणजेलेली. [पाणी+झेलणे] • टका-पु पाटस्पथ जमिनीवरील एक लहानसा कर. [पाणी+टका] • टिटवी-स्त्री. तांबडा कडा असलेली टिटवीची एक जात. पाणह्या, पाणहडी-डया-वि. जमीनीत कुड्ड व चिती खोल खणले असता पाणी लागेल हे काही आढाऱ्याच्या सहाय्याने जाणणारा [पाणी] पाणढाळ-पु पाणी काढून आप्याजोगा जमीन, छपराचे पांथे इ० कास दिलेला, असलेला उंचसा उतार; सखलपणा. -वि. पाणी वाहून जाण्यायोग्य उताराने युक्त, उंच उताराची (जमीन इ०) [पाणी+ढाळ=उतार] • ताव-पु सोने, चांदी इ० तापवून पाण्यांत बुडवून त्याचा रस पाहण्याची पद्धत, याच्या उलट शुक्राव=सोने इ० तापवून तुतेचे थंड करणे. [पाणी+ताव] • तीर-पु (युद्धशास्त्र) स्फोटक व ज्वालामुखी पदार्थांनी भरलेले चिह्नासारखे नियुक्त्या आकाराचे एक युद्धोपयोगी साधन. याचा व्यास दीड-दोन फूट असून लांबी सहा याई असते. याच्या आभाताचे मोठ्ठमोटी जहाजे समुद्राच्या तळाशी जातात. (इ.) टेंपेंडो. -झाको (ग) ६७. 'गेल्या महायुद्धांत योजलेल्या

अनेक शास्त्रांमन पाण्तीराचा पहिला नगर लोमेल' - हाको प
१७ [पाणी+तीर=पाण] • तुट्टी-वि जैदील रतास, इराण
कमी साला आहे अशी, दाडीसी पिळलेली (पाळेभाची) [पाणी+
तुट्टे] • थरा-उ थराच्या जोत्याच्या सर्वान बरच्या थरातील
दगड, चिरा, पाटथर पहा • थरी-ली १ आंध्रपेशी, प्नीहा २
प्नीहाया एक विचार, पाटोनील चीप ३ प्नीहा, आंध्रपेशी भाडणे
[पाणी+थर] • थळ-लीन १ पाऊस गेल्यानंतरहि जेथील ओठ
जात नाही व उन्हाळयातहि रागले अमता पाणी रमणे अशी
जमीन 'आणि पाणयळ असे तेथे मात रावी' - पावड ११ २
पाटाच्या पाण्याने मिजगारी जमीन [पाणी+थळ] • दुळ-न
(क) पाणयळ अर्थ १ पहा [पाणी+दुळ] • द्विउड-लीन
(क) पाण्यातील सापाची निर्विड जात [पाणी+दिवड] •
दोरी-ली विहीरीतून पाणी काढण्याच्या उपयोगाची दोरी,
बारीक दोर [पाणी+दोरी] • नेचा-उ पाण्यात, दलदलीत उगव
णारी एक वनस्पति, (६) हायड्रोटेरिडि - हाको अ २२१
[पाणी+नेचा] • पट्टी-ली पाणकापड पडा • पिकले, पाण
पीक-न (क) ज्या पिढास सद्य पावसाळयातील पावसाची
जलरी असते ते पीक पहिले पीक, खरीप याच्या उलट रब्बीचे
पीक [पाणी+पिकणे, पीक] • पिला-वि १ कार पाणी खाल्ले,
काजील पावसाने मासलेले (पिडाचे कणीस इ०) २ (न)
पचपचीत पाणच पचकळ, मुकुमुळीत (आपण कारभार, मय
लत व्यवहार, गोष्ट, काम इ०) ३ (पटवून पाणी पिण्यासाठी)
तल्लू, चलाखीने, तडकेचे (इत्य, कृति इ०) ४ रोखटोक, धोख,
स्पष्ट (जावव, जाव उतर इ०) [पाणी+पिणे] • पिशी-ली
काजील पावनामुळे न भरलेले पाच राहिलेले ग्राम्याचे कणोग
• पिसा-वि पय्येनातिरेकामुळे पोच राणेडाउन गेले, दाण्यानीं
न भरलेले (कणीस इ०) • पिसे-न वड वेडगटपणा अभिष्टपणा
-हार -मनको -वि वेडगळ, छुटचट -मनको [पाणी+पिसे]
• पेटी-ली (स्वापत्यशास्त्र) पाण्यात काम करतेवेळी पाणी
जात येऊ नये म्हणून कामाभोवती बसविलेली उम्या फळवाची
मुढे मारून केलेली पटी (इ) कोंकण्डम् -राको ३६० [पाणी+
पेटी] • पोई-ली १ वाजमरुना आल्यागेल्याना पाणी पाजण्या
साठी केलेली सोय पन्हेरी 'येई भाई येय भाई। घातरागे
पाणोणे।' - यशोधन २ अशा ठिकाणी आल्यामल्यास पाणी
देण्याची किया [पाणी+पोई] • फोल-न (राजा) भाताच्या
पुल्यावर पाऊस अतिशय पडल्यामुळे त्यामये होणारे फोल
पोचटपणा, अथळे न भरलेले पोच कणीस [पाणी+पाऊस+फोल=
पोचटपणा] • पुड-ली पाटाच्या पाण्याने मिजणाच्या जमीनी
वरील कर [पाणी+पुडणे] • बुड-उ (क) पाणकेंडयासारखा
एक पशी [पाणी+पुडणे] • बुडा-डया, पाणिबुडया-

पाणबुडया-उ १ मामे धरगारा कोली 'तरी मासालागीं
मुळी। वज्ज पाणबुडा रियाला।' - हा १६ ४५१ २ पाण्याच्या
तळाशी असलेल्या बस्तू वर काढण्याकरिता पाण्यात बुडी मारून
बरान वेळ पाण्यात राहण्याचा मराव ज्यास आहे तो समुद्रत बुडी
मारून मोल्ये वर काढणारा 'ते वाजममुदिचे पाणिबुड। हीं
सारसारसीमेचे मुंड।' - अ २४ ३ एक प्रकारचा पशी [पाणी+
पुडणे] • मुडी-ली १ पाण्यात मारलेली बुडी, मुकाडी (कि०
माणे) २ पाण्याच्या घृष्टमागासातून संचार करणारी बुडोव
योमी नौका (६) सव्मरीन 'ते आरमार पाणबुडयाच्या
आघातामुळे इतउतर आपली पूर्वकामगिरी देण्यास दिवपत समये
राहील.' - डि २ ३ १४८ [पाणी+बुडी] • बुडीत-वि
पुराने, पावयाने जलमय झालेली (जमीन पीक) [पाणी+बुडणे]
• द्योदंड-वि (मा) पाणयळ, दलदलीची (जमीन) [पाणी+
पुडणे] • भर-भरजमीन-ली. १ नवीनच खोदलेल्या विहि
रीच्या पाण्याने, आढयाच्या, पाटाच्या पाण्याने मिजगारी दोत
जमीन २ पुराच्या पाण्याने मिजगारी जमीन. ३ असल्या
जमीनीवरील सरकारी सारा. [पाणी+भरणे+जमीन] • भर
जिराईत-ली पाटाच्या पाण्याने मिजगारी पल्लू कोरड म्हणून
गणली गेलेली जमीन [पाणमर+जिराईत] • भरणीचा-
भरीन-भरिताचा-वि १ पाटाचे पाणी मिळणारे (शेत, मळा
इ०) याच्या उलट वाडवाय-भाही २ पाटाच्या, विहिरीच्या
पाण्याने तयार झालेले काडले (पीक इ०) • भरा-वि १
विहिरीच्या पाटाच्या पाण्याची जलरी असलेला (गडू बोंधळा
इ०) २ रादर पाण्याने मिजगारी (जमीन) [पाणी+भरणे]
• भन्या-भर्या-उ पाण्याची पाणी भरण्याचा धडा करणारा.
[पाणी+भरणे] • भाकरी-ली नदीच्या तलावाच्या पाण्याच्या
घृष्टमागावर स्थापन पिकण्याचा मुलाचा रा- भाकरीचा खेळ
ते शक्यत वाज्याच्या सोसाटयात सापडून मुलाच्या पाणमाकरीच्या
खळातल्या खापरिप्रमाणे भलीकडे गेले - नोरकि ७७ [पाणी+
भाकरी] • माजर-न मानसासारखा एक जलचर प्राणी [पाणी+
माज] • मोट पाणमोटली-ली मोठ्ठी, पाण्याची
मोट-ली प्रसूतीसमयी गर्भ बाहेर पडण्यापूर्वी गर्भोदकाचे भर
लेली गर्भाशयातून बाहेर पडणारी विशवी (कि० येणे पडणे,
कुपणे निपणे) [पाणी+मोट मोटली=वासडपाची मोठी पिसवी]
• रस-उ पूर्वी रस काढून घेतलेल्या अ व्यावर पाणी ओतून त
हालवून, येवून पुन्हा त्यापासून काढलेला पाणचट रस [पाणी+रस]
• रहाट-उ पाण्याच्या साहाय्याने चालणारा रहाट पाणच-नी
[पाणी+रहाट] पाणरो, पाणसाप-उ (गो) पाण्यात असणारी
सापाची एक जात [पाणी+सपे] पाणलड्हा-पाणलडाय-उ
(क) पक्षिविशेष यास निवड अंसहि म्णतत [पाणी+रवा,

लंढा=पक्षिविशेष] •खोट-उ १ पाणी, वाहून जाईल असा उतार, पाणढाल २ टेकडी-नी, डोंगराची उतरती बाजू उतरण ३ पाण्याचा जोराचा प्रवाह, लोंढा, झोट, धोत ४ डोंगरगाथा, जेथे पाणी पडले असता तेथे न यावता दोहोंवाजूस वाहून जाते अशी डोंगर माथ्याची धार उदा० सद्गद्गोचा पणलोट [पाणी+लोट] •घटा-ठा, पाणवथ-वथा-उ नदी इ०कारर याचचे लोक जेथे पिण्यासाठी पाणी भरणे, वेष्टे घुणे इ० मिया करतात ते ठिकाण 'दिवसा पाणवठा म्हणुनिया रात्र आम्ही ही घरली।' -राखडीदा १२ 'पौलवणी येकनि शुद्ध पाणवथी पैसडा।' -नव १८.४२ [पाणि+वत्तिक -वग] म्ह० गारा बोनावरचा पाऊन, दिवेचा राऊत, पाणवट्याची पापर योपरर पाखात येतान •वड-झी पाण्याचे राजण, पागरी, डेरे इ० मरून ठेवण्यासाठी (घरात) केलेला भोटा, ओटली [पाणी+टाव] पाणयडा-घाडा-उ पाणवठा पहा 'हेरागाविचा उकरडा। भवपुरिचा पानवाडा।' -साक्षा १६ ४०५ [पाणि+वत्तिक] पाणयसा-उ (कों) पाडे, म्हशी इ० गुराच्या जीवनास हेतुभूत असणारे (पावचे) पाणी, गवत इ० समुच्चयाने, पाणसा [पाणी+सास] •यळ-न १ (कों) पावसाळ्यानंतर काही काळपर्यंत जीत ओलावा ठिकून राहतो अशी जमीन, पाणयळ अर्थ १ पहा २ -नि वेचन, पाणच पाणचट अर्थ १ पहा [पाणी+ओळ] •घाट-झी १ पाणी वाहून गाण्यासारखा उतार, सलळ शुभाग, मोहोळ, पाणलोट 'पाणी पाणवटे जेंस। आपणचि घावे।' -दा ७९ ११ २ पाण्याची वाट [पाणी+घाट] •घारू-उ (प्राचीन पौराणिक वयात लूड)क्षोडी, नाव [पाणी+घारू=पोडा] •शार्डे-झी शारस्वर फारण्याकरिता मृद्व इ०कास नेहमीट इ०काच्या लुगणाचा, शार्डेवा देतात तो पातळ थर, याच्या उत्तर भरशाई [पाणी+शार्डे] •शेग-झी (ल) मासळी [पाणी+शेग] •शोप-उ पाणमोस पहा [पाणी+स शोप=सुरणे] •सरकी-झी पाणसऱ्याचे काम, हुद्दा पाणमरा पहा [पाणसरा] •सरडे-न. पाण्यात असणारी एक निर्विष सापाची जात [पाण+सरडा] •सरडे-न रदाटाची माळ सल नये म्हणून बसवितान ते प्रति वयक लाकूड [पाणी+मरा=आडवीतुर्कडे] •सरत-उ डोंगराच्या वागातील वधापरपरागतचा जरातदार याला बतन न ठराविक दूक असत घाटुस्मृतीचे काम याच्याकडे अने [पाणी+सराणे] •सलळ-सालळ-झी १ (गवड्याचा वधा) वायकाम इ० सम पातळीत आहे की नारी हे पाहण्याचे गवड्याचे साधन, साधणी (द) लेबल बॉल २ समपातळी 'मितीचे वायकाम वराचे असेल तर मितीच्या प्रत्येक १० इप चवीस भाया पाणसळीत आणगा व त्यावर पातळ चुन्याचा रदा करून घालावा' -मॅट १४ ३ पाणी वाहून जाईल असा उतार [पाणी+सलळ]

पाणसा-उ गुरागोराच्या जीवनेपयोगी असे (एण्याचा ठिका पाणे) गवत व पाणी, पाणवस 'द्या गवचा पाणसा गुरास मानवत नारी' •साप-उ पाण्यात असणारी सर्पांची जात [पाणी+साप] •सापूड-झी पर इ०काच्या छपराच्या खालच्या बाजूस वाशांच्या टोंकाजवळ कामट्याच्या, रिफाच्या, ओवणाच्या शेवटी बांधतात ती जाळ कामटी, सापूड [पाणी+सापूड] •सासरा-उ (विनो दाने) जावयाच्या भावाने आपल्या भावाच्या सासऱ्यास विनोदाने, घटनेने उद्धेखण्याची सजा जावयाच्या भावात पाणजावडे असे घटने म्हणतात त्याप्रमाणेच हाहि घाद आहे •सामू-झी पाण जावयाने स्वन च्या भावाच्या सासुस घटनेने उद्धेखण्याची सजा [पाणी+सापूड] •साल-वि (क) समपातळीत असलेली (जमीन इ०) [पाणसळ] •साल वरणे-जमीन इ० समपातळीत आहे की नारी ते पाहणे •साल-झी प्रवासी, वाटसरू इ०काना पाणी पुरविण्याच्या सोयीकरिता रस्त्याच्या बाजूस बायलेली उपरी इ०, पाणपोई [पाणी+स साल=पर] •साल, पाण सळी भात-झीत पाटाच्या, विहीरीच्या पाण्यावर केलेले (मळा इ०तील) भाताचे पीक [पाणी+साल] •सुरंग-उ समुद्रातील आगबोटी इ०काचा नाव करण्याकरिता समुद्राच्या शुभागावर्ती योग्यत ठेवण्याचे सुरंगासारखे आधुनिक युद्धो ययागी साधन 'बदलत पातलेच्या पाणसुलामी व पाण सुधानी हे समुद्रावरील वचस्व पोखरण्याचा प्रयत्न सुरू झाला आहे' -टि ३ ३ ३५० [पाणी+सुरंग] •सोस, पाणसोप, पाणसोड-उ १ ताप इ०कात पुन पुन लागणारी अतिशय तहान, घरास पडणारी चोरट २ प्रस्तीळा होणारा एक (पुन पुन तहान लागण्याचा) विमार [पाणी+सोप=चोरटे पडणे, होणे] •सोळा-उ दिवडाच्या जातीचा, वाडवा रगाचा, पाण्यात राहणारा एक निर्विष साप -बदलापूर ३४७ पाणि ढाल-उ १ ओढोटी 'अतुरागाचा निह ताउनी। पाणिडाडु।' -त्रा ७ ९९ २ पाण्याचा ओघ खाली सोहून देणे 'पाणिडाळु गिरीशे। गगचा केला।' -हा १८ १६८८ [पाणी+ढालणे] पाणिपद-न (महातु) तेजाचे स्थान गामीचे ढाळ 'परि अण्ठाता उपहासावे। मोलाचे पाणिपद निहाळावे।' -शिशु ३६५ [पाणी+तेज+पद=स्थान] पाणिपात्र-न पाणी प्यावयाचे भांडे 'एके हरितले पाणिपात्र। एके नेले पीठ पवित्र।' -एगा २३ ५२० [पाणि+पात्र=भांडे] पाणिय(वि)डा-उ (महातु) पाणवठा 'आत्मगणेचा पाणियेडा। शेवळा अज्ञान-सीहाचा दडा।' -साए १०६ [पाणी+वडा, टाव] पाणिपाडा-डे-डे-पुन १ पाण्याचा साठा, तळे 'सतराविषचे पाणिपाडे। वळिया विळे।' -हा १ २१४ 'झुळे धरिले पाणिपाडे। अवघेण पडे बहुकाळ।' -भारावात १ ७८ २ ज'पात्र -साक्षा-३ ठिणश'दाचा

कोरा [पाणीवडा] पाणिलग-वि पाण्याच्या सागिण्याने राहणारा 'पाणिलगे हों. दोनी पारी सारखे।' -शा ६ १७७ [पाणि+लग] पाणित्रया-उ पाणवडा पहा. पाणिवैद्य-उ (कें) विपारइ० उपद्रवावर पाणी अभिमनून देणारा वैद्य [पाणि+वैद्य] पाणीकांजी-न (व्यापक) पाणी काटले व अरगे इ० गृहसवधी कामाविषयी व्यापक अर्था सोडावयाचा शब्द [पाणी+कांजी] पाणीचोर-उ पाणचोर पहा 'जेतें पाणी चोराच्या द्वारि। वरील रत्न दाटिजे जरी।' -विपु २ ९६ [पाणी+चोर] पाणीटाळ-उ ओहोटी -दको, -दार, -मनको पाणिटाळ अथे १ पहा [पाणी+टाळ] पाणी तावणे-न (ना) आंघोळीचे पाणी तापविण्याचे भांडें किंवा जागा [पाणी+तावणे] पाणी दाम-उ पाणीपरी [पाणी+दाम=किंमत] पाणीदार-वि १ ज्याच्या अर्गी बाळगे पाणी, तेज आहे असा (हिरा, रत्न, मोत्ये इ०) २ तीक्ष्ण, बांगल्या धारेचे (शस्त्र इ०) ३ तेजस्वी, स्वामिनी, राग, धमक इ० कानीं सुक (मनुष्य, पशु इ०) [पाणी+का दार=सुक] पाणीपट्टी-स्त्री म्युनिसिपालिटी इ० स्थानिक सत्त्या नगरवासीयाकडून पाणीपुरवठायाबत घेतात तो कर 'म्युनिसिपालिटीनें पाणीपटी बाढविली' -के १७ ६ ३० [पाणी+पटी=कर] पाणीवण-न पाण्याचा भाव 'कां गया यमुनाउदक। बौध्दके वेगळिक। दावी होऊनि एक। पाणीवणे।' -शा १८ ५२ [पाणी+वण=भाववाचक नामाचा प्रत्यय] पाणीपाऊस-उ १ नद्या, तळीं, विहीरी इ०कडून पाण्याचा पुसळा बळत वगारा पाऊस 'पीकपाऊस आहे, पाणीपाऊस असून नाही' २ पाऊस, पीक इ०, पाऊसपाणी [पाणी+पाऊस] पाणीपिसा-वि स्नान करणे, कपडे धुणे इ० पाण्याच्या व्यापाराचे व्यास वेढ आहे असा पाणीपिसा वडा 'एक राखे एक राखे। एक ते अत्यंत घोलके। पाणीपिसां झालीं उदकें। पुष्ट शक्तिनें विरुतली।' -अशा १४ २०९ [पाणी+पिसा=वेडा] पाणीभरा-वि पाणभरा पहा पाणीवळ-उ पाण्यातला मळ 'तेणे बहुती जन्मीं कामिली। विज्ञेपार्ची पाणिवळ झाडिली।' -शा ६ ४७१ पाणीदोणी-न झाड-सारवण पाणी भरणे इ० गृहसवधी स्त्रीने करावयाची इत्ये समुधायने [पाणी+दोणे] पाणेरा-रें-उन पाणी भरलेली भांडी ठेवण्याकरिता केलेली धिरवडी ओटली [पाणी] पाणोट-ठा, पाणोथा-उ १ पाणवटा पहा २ (वे) नदीचा उतार [पाणी] •

पाणीवणे-भक्ति पळणे -दको -दार -मनको

पाणी-न उदरपात्र 'कातुंरें सहीतु घेलला धीमा। सुधी कोडी हातीं पाणे।' -उपा २१ ३५

पाणोराणी-किंवि पाटोपाट 'कोण जाय सर्गीं। पाणो वाणी तयाच्या।' -तुणा ३८ १२ [पाणी+राणी=प्रमाणे २]

पाण्यत्-न पैसा, द्रव्य, छद्मणी 'याचा त्याचा पाण्यत् यत्नि टेंग झाला।' -तेपो २५७ [स पण्य=पैसा, द्रिभन]

पाण्याड-न पाण्याचा साठा, पाणियाडा पहा 'गमना भाडीं येक उजराटा आड। तेथीत पाण्याड बोअवेना।' -दावि ७८९ [पाणियाडे]

पाण्हाउ-उ (महानु) पाण्हा 'उरसे पाण्हाउ न धरे माता।' -दाप ३०५ [पाण्हा]

पात-न १ पान, झाडाचे अरुद व लाव पान. २ पान, पातें (शस्त्र, हत्यार इ०चे) ३ छोळपाची पापणी, पापणीचे पत्र व (कों) ल्हानसे नारळीचे झाड, रोप -क्षीपु (कु) एक सुवासिक वनस्पति, पाच पहा -स्त्री. १ (गो) कंदाचे रोपडे २ बांडा, लग्न इ०चे पान, पाला [स पत्र तुल० मॅजिस्ती पत्र, पोहें जिप्सी पु] इ० हातावर मिळवावे आणि पातावर सावें=हातावर पोटा भरणे • फणस-उ फणसाची एक जात या जातीच्या झाडाचीं पाने फार मोठीं असून फळात गेरे फारसे नसून पातीं असल्यामुळे फारशी खाण्याच्या उपयोगी नसतात (गो) पातफणस [पातळ+फणस]

पात-उ एक समुद्रातील मासा

पात-न तासणी, वाजस झुन्हाड इ०चे दांडा पालण्याचे भौक, नेडे

पात-उ १ पतन पडणे खालीं येणे नि पात, (ल) नाश २ (ज्यो) सतरावा योग, व्यतीपात ३ चद्रसूर्याचे कातिसाम्य, शेषपात ४ उद्वाण, उडण्याचा प्रकार 'एका पातांतचि या हसाला हा हवयधु हारवितो।' -मोक्षार् २८ ३८ 'उडेन एवैक पात शतगावे।' -मोक्षार् २८ २९ ५ प्रहार [स पत्त=पडणे]

पात-स्त्री (व पाटी) जोड जुवाची खालची बाजू शिवा लयाची खालची दाडी [स पक्ति पत्.]

पात-स्त्री (कों नाविक) १ परमाणाचा बराच भाग हा भाग पेटीच्यावर निमुळता असतो २ बल्हास पुढच्या टोकस बांध लेली फळी, बल्हाचे पान, चपरा भाग [स पत्र]

पा(पा)त-स्त्री ओळ, राग भाताचे रोपे शतात ज्या रांगेने लावतात किंवा कापतात ती राग, कापणी किंवा वेणणीच्यावडी पहा माणसाचे धरलेली ओळ पर शाकारण्याचे वेळची लावा वयाची कवडाची इ० राग धान्यमळण्यासाठी खळपात जुपलेली तिबडा नावाच्या खाबाभोवती फिरणारी बैलाची राग (मामा) ओळ राग (कोंकणात पात व देशात पात असा हा शब्द वापरतात) (किं० धरणे लग्नाचे) 'मजूरकऱ्याचे यरोवरीं। आपण पात घरी हुसरी। संप्रेम प्रेमाचिचे गजरीं। तुकया करी सवणी।' [स पक्ति]

पात, पातकांवा-उ (गो) कलहस

पातक—न अधर्म; पाप, दोष, अपराध, एखादे दुष्टत्व, गुन्हा [स] ० खाणे—पापावद्दल पश्चात्ताप होणे ० निरास—पु पाप नाहीसे करणे, घालविणे पातकी—वि पापी, पापाचरण करणारा, केलेला, दुराचारी, दुमार्गवर्ती, अपराधी [स]

पातकारी—पु (कु) कुळवादी रोकात पूर्वजांच्या नावे जेवण वाटण्यासाठी बोलावलेला पाहुणा [पातक+अरि]

पातकिरला—वि (रं) (बायकी) मारीक, पातळ, रोड, कृश, सडपातळ, पातलागी (माणूस) [पात=पावन+कर=कंवार, भूस]

पातड—डो—डें—पुकीन १ पंचांग, मविष्य वर्तविण्यासमयी लिखाणाची बंगरे चोपडी, चोपडे 'पातड वाचे वेदमायी'—दावि ४९० 'ग्रन्त होऊनिया घडे। सन्मुख वाची पातडे।' २ एखाद्याच्या पचाची, उद्योगाची साधनसामुग्री (कामदण्ड, रेल, मुस्तकें, कामाच्या वस्तू इ०) (कि० पसरणे, उपडणे, माडणे, बांधणे, साकणे, अडपणे) [स पत्र]

पातणी—खी (ध) डोळ्याची पापणी, पातें 'रानभर पातणीला पातणी नाही लागली'

पातणे—अकि विधास टाकणे, भरवसा ठेवणे 'तो त्याज वर पातला म्हणून ठकला' [स प्रत्यय, म पात्यविणे]

पातणे—अकि (काव्य) १ यज्ञ पोंचणे, येणे, दाखल होणे, पावणे 'भूप म्हणे भगवता ठिखिता ज्या पातलासि कायतें।'—मोसासि ४९० २ प्राप्त होणे 'तेसें व्यासोक्ति अळकारितें। आचरतें वरयेपण पातले।'—झा १४५ ३ घडणे, पडून येणे [पावणे]

पातण्या—पु परममचील एक भेद, अव पातणे

पातन—न एक रासायनिक क्रिया, पदार्थाची उत्पत्तीच्या साहाय्याने वाफ करून त्या वाफेत द्रवरूप देणे 'हिंदुस्थानात व चीनात प्रिस्ती शकापूर्वी हजारों वर्षे पातनाच्या क्रियेने अर्क काढीत असत'—झाको प ७६ [स]

पातन (तारा)—पु (नृत्य) डोळ्याचीं बुबुळे (तारा) रालच्या बाजूस नेणे हा अभिनय कणरसास युक्त आहे [स]

पातन (भूचर)—खी (नृत्य) एकावेळीं एव निवा दोनही भुज्या खाली वगळे हावय, अतया हा गावाच्या वेळी या झूक मोचा उपयोग होतो [स पातव+भुचर]

पातमार—खी (गे) कलेमारी [हि]

पातमुठ्ठा—पु पातीचा मुठ्ठा

पातयी, पातय—खी डोळ्याची पापणी, पातणी 'पात याची मिठी। नुकळितां दिदी।'—अश्रु ७१४८ [स. पत्र]

पातें—न (गे) विडी ओढून साल्यावर तिचा राहिलेला अवशेष, रोदक [स पत्र]

पातरकुरळी—खो एक पक्षी

पातरवाडी—न (गे) अलवाची वडी [पत्र+वडी]

पातरी—खी (प्र) पाथरी, रानातील एक वनस्पति, हिथी

माजी करतल [स पत्री]

पातरंग—न (चामारी घट्टा) वपलाच्या आकाराचे मेज, माप (कि० कापणे) [इं जर्मन]

पातल जीवन—न जीवन मोठ्ये, मोठ्याचा एक प्रकार

पातघड—खी (कु) पाण्याचा पाट ताफसूफ करण्याची क्रिया [स पात्र]

पातघडा—पु खणल, पोपडा, टप्पल, पदर, पापुद्रा, पाचोळा पापुद्रा पहा 'तेसा आहाचवरी बोरडा। त्वेचेचा असे पातवडा।'—झा १२५२ [स पत्रवत्]

पातवडी—घट—खीपु १ तटून खाण्याची पावडी (विशे पत ताटलाच्या किंवा जोषट्याच्या पिटाची) २ हरभ-याच्या पिठाचे थिरडे, पाटवडी पहा ३ अश्रु इ० वत्या पानास डाव्याचे पीठ लावून गुहादून, उबवून, तटून वलेली वडी [पत्र+वडी]

पातशाप—पु (गे) विटाल

पातशींबे—सकि (गे) दुखणे विकोपात जाणे

पातसडला—वि ज्याची पाने झडून क्रिया वाडून गेली आहेत असे (शाव, काढी) पातसडणे पहा [पात=पावन+सडणे=दुजणे, सडणे]

पातसांडा—पु (कु) एक प्रकारचा मासा

पातळ—न लघ्वयासारखे जिर्याचे नेतरयाचे एक हलकें वज्र 'पातळ पैठणी हिरव चौकडीदार।'—भात्रे १० १ ११६ [स पत्रळ=चारीक]

पातळ—वि १ मारीक, जाड नव्हे असे जाडीला कमी (कडी इ०) २ द्रवरूप, प्रवाही, द्रवयुज, द्रवासा अधिक असलेले (ताक इ०) ३ विचिरीत, बीण दाट नसलेले, सैल विणीचे (वज्र) ४ चिस्टून, धा, दाट नसणारे, अतराभतरावर अगणारे, दूर दूर असलेले, पसरलेले (पीक) 'शेत मारी पातळ पेरलेत' ५ विचिरीत, कूज, सडपातळ, रोड ६ वेनापाताची, सोडीसो, कमी, परवर, दाट नसलेली (ओळस, भ्रम, रोम, रजक, रुपा इ०) 'तुमी रुपा पातळ चार साही।'—साष्ट ४.१६ [स पत्रळ, हि. पातळ]

० पोटपा—मि पातळ, सपाट पाटाचा याच्या उलट ढर पाटपा पातळी—खी १ दाटी नसलेली स्थिति पातळपणा, निरलता, मणीचा अभाव मधा वकळात दाटी दाटी, आतां पातळाई आहे' (सामा) निरकळित स्थिति, पागापगा २ द्रवपणा, खेल्पणा, विरळपणा, चारीपणा, विचित्रीकृतपणा, (पातळ—वि) चा पहिला अर्थ गाढून सर्व नामाच्या अर्था भाववाचक

नामें) पातळांगी-अंग्या-नि किङ्किडीत, दारीक, ह्या, रोड, पातळ अगाचा [पातळ+अग]

पातळ जीवन—न मोत्याचा एक प्रकार, जीवन मोत्ये हीं एसा चवत १० ते ११० पर्यंत येत असलीं तर त्यास म्हण तात पातळ जीवन पहा

पातळांचें—सकि (गो) पातळें टाकणें, पमरविणें [पातळ]

पातळी—स्त्री १ पातळपणा; विरळपणा, पातळाई अर्थ ० पहा २ गदी, दाटी नसणें पातळाई अर्थ १ पहा ३ स्वयंपाकतील लढानसे भाडे ४ धातूचे गज तोडण्याचें हत्यार, केरे, लादाराची ठिनी, छिःणी ५ सपाटी; एका समतलत असून उंच किंवा सखल नाहीं अशी स्थिति (भूमिति) ज्याला लावी व रुंदी मात्र आहेत असें छत्र किंवा क्षेत्र ६ (ये सुतारी) लावून पोडण्याचें साधन, पगशी [पातळ]

पाताजली, पातजल याग—पु पतजलि नावाच्या प्राचीन ऋषीनें घोषिलेली हृदयोगाची पद्धत, ह्याच 'पाताजली याग साधन'. साङ्गिना यागी पावती निरजना. [पतजली+योग]

पाताडे—न १ (रेडा, म्हैस इ०चे) सपाट क्षिग २ पनाडे पदा

पाताण्या—पु पाताराप्रभु, एक जात किंवा तीतीत व्हेनित पत्नू आणि कायस्थ पदा

पाताल—ळ—न १ पृथ्वीच्या खालचा लोक, नागलोक, मूलोकाच्या खाली सात लोक आहेत ते प्रत्येकी ३ सप्तपाताल पदा २ (ळ) फार खोलपणा वर्णावयाचा असता अतिशयोक्तीने म्हणतात जसे—पोट पाताळास गेलें—उपासानें डोळे पातळत गेले.

स] ० फोडून, पाताळातून काढणें—(१) एखाद्या अपायत कलेलें हृदय उजवात उघडकास आणणें २ ओढून घाणून तर्क, कल्पना काढणें पातळीं घालणें—(ळ) पूर्ण नाश करणें ० गंगा—स्त्री हिमालयात उगमाजवळील गंगेचे नाव सधे ती जमिनीखालून वाहते अशी समजून आहे पाताळची गंगा ० पाणी—न १ विहीर इ०त जमिनीखालून झऱ्यानें यणारें पाणी 'विहीरीला पाताळ पाणी लागलें' २ (सामा) खाल पाणी ० यंत्री—वि कोल, गूड गुप्त पत्ता न लागणाऱ्या मसलती करणारा, कारखान्यानी, पाताळापर्यंत (फार खोलपर्यंत) ज्याचे यंत्र (मसलत घोग्या) पोचतें असा गूढ (सुतुष्य) [पाताळ+यंत्र]

पाताशें—स्त्री (गो) एक मासळी

पाताळयंत्र—न उदेल इ० तल काळण्याचें यंत्र उल, अर्क, सत्त्व काढण्याचें किंवा धातूचे मसूर करण्याचें साधन, यंत्र मातीचीं दोन भाडीं तोंडास तोंड लावून वरून तीं चामळीं लिपून जमिनीत भरी इ० तयार करून तींत टेवणें [स पाताळ+यंत्र]

पांति—स्त्री पक्ति, पगत 'तेप कोळिळांची पाति दईरा। कवि लाभे।'—म ५२ [स पक्ति] ० वर—पु १ पक्तीस बसणारा, जवणारा, पक्तीचा 'जेप दाताचिया घरा। अद्भुत आला आहे पाहुणेरा। आणि येराही रसा पातिवरा। जाहला मातु।'—शा ११ २ २ हिस्सेदार ३ सोवती

पातित्य—न १ पतितपणा (दुष्कर्म कल्याणुळे यणारा) २ बहिष्कार, पतनत्वे (जातीतून, अधिकाराच्या जागेवरून) [स]

पातिथ्येचें—भक्ति (गो) विश्वासणें, विश्वास टाकणें पातिथ्य—न पातिव्रतेचा धर्म, स्त्रीनें पतीच्या मनोदया प्रमाणें, पतीच्या आज्ञेत वागणें, पतिव्रतापणा, पतिव्रताधर्म [स]

पाती—स्त्री १ धातूचा पातळ तुकडा, साधकामाच्या डाकाची पती, पती (रोपडी) २ कन्याचें आडवें पातें ज्यावर दीग मारणारें लावून फिबितात तें ३ जानवीं इ० वरताना त्याची तिछुती इ० गुहाळण्याचें कागोट ४ लायट भाकाराचें पान किंवा पात (उसाचे, नारळाचे इ०) ५ फणसाच्या गन्याच सागुळाभोवतीं असलेले दंत [स पत्र, पगी]

पाती—स्त्री सखड्यातील मळणीसाठीं जुपलेल्या बैलाची ओळ, रांग, पात [स पक्ति]

पाती—स्त्री पाणें, पराण्याची झाडा धाकट पातीतीत मळकी यंत्रप्रमाणें होती'—विस्ति २ ४२ [स पक्ति]

पाती—स्त्री पावणी (डोळ्याची) कोण माडव हा कोण कुळ याति। शाव्या सत्य सवळा नेत्रपाती बो।'—तुगा १३५ [स पत्र]

पाती—स्त्री कापसाच्या झाडाचे फूल—हार [स पत्र]

पाती—स्त्री बरोबरी—मनको [स पक्ति]

पा(पा)ती—स्त्री वाटणी, भागी, अन्न, हिस्सा, तामाईक व्यवहारातील वाटा 'आपुलिया मानवले या धर्ममखात दव पात्याते।'—माअथ ६ ४६ 'या सावकारांत धोण्याची पाती आहे' [स प्राप्ति हि] ० दार—वि भागीदार हिस्सेदार, पति करी

पातीकादा—स्त्री पाती असलेला कादा याच्या उलट वाडका कादा [पात+कादा]

पातीचा चहा—पु गवती चहा (वनस्पति) किंवा त्याचा काढा [पात+चहा]

पातु, पातुळें—स्त्री १ ग्राहणास दिलेली वस्त्रिणा दान 'पडली पातु नशाबाल।'—गेपो २ ५२ २—पुअव पातु, दपव [स दक्षिण पातु—दक्षिण वतना म्हणतात]

पातें—न १ डोळ्याची पापणी 'मोक्ष प्रभु दुसर धनु सज्य करी जों न हाले पते।'—मामोष १० ८४ २ पान

(तस्वार, गुरी इ०चे) ३ (ल.) रहाये आहवे राखूड ४ (बैरागी) गुगल्याच्या वर टोकलेले घोडयाशीं समांतर असे लावून ५ पणमाच्या गण्यामोवनाखे लागू ६ लावट पान (ऊस, नारळ झाड इ०चे) ७ जाखडाच्या खालचा समांतर भाग, गालचे लावून दशात जोखडाच्या वरच्या भागास जोडून दिवा शिबळ, शिजळ, शिडूय शिवाळ इ० म्हणतात [स पत्र, पाते] पातयास पातें न लागणें—घोडी सुद्धा शोष न लागणें

पाते(ति)जणें—उक्ति सोंपविणें, विश्वास देवणें, विश्वासणें, पात्यवणें 'म्हणोनि ज्ञाना कर्मा कर्तया। पातर्तो नये भाजया।'—डा १८ ५१८ [स प्रत्यय]

पातेरा—रं—१ पाला, पाचाला, कचरा, बडवा, टर पत्र २ (ल) (काव्य) कथापादातीत पत नावरीलिक ३ (ल) आभय—घर [पात] ० टडणें—(ल) पत, बोज चढणें, नाहीता होणें 'जनाचारामध्ये टडाला पातेरा। शालें निगजिरा म्हणूनि।'—तुगा १२१९

पाते (प)ले—न घणुणें, बोपणें, कडी सावरी २० करण्याचे पातूचें एक पात्र, (कें) पातये (ब) भणुणें [स पात्र] पातेली—स्त्री लहान पातले

पातयिणें—उक्ति (सामा) पात्यविणें पडा

पाता(ता)डा—३ पापोडा पापुडा पापडा पापुदरा पदा [स पत्र]

पाताडी—स्त्री पाटवडी, पातवडी पदा

पातोवळा, पातोळा—३ ताडुळाच्या पिगतकाळडी, पूळ व खोबऱ्याचा फीस इ० घाटून हळदीच्या पानावर तें पीठ घापटून मादकाप्रमाणें उकडून कढेले पडात हें दान तीन दिवसपर्यंत टिकतें (गा) पाताळी 'घावन पातोवळाच्या ओढी।'—मसाप १२३ [पात+घोडी]

पातोळी—वि (गो) (ल) भीम गुरगुह चालनिघारी (स्त्री)

पातोळी—स्त्री (कु) दुरुण्याचा घाला, साध [स पात]

पातोळे—न (गो) मणीदास बोलधेवडा मातूस

पात्यविणें—उक्ति (काव्य) १ सोंपविणें विश्वासणें, हवाल, भरवसा देवणें पातणें पदा 'नेणत्या मुलावर पर पात्यवून बाढा जाऊं-य' २ निघात राहणें निमवणें, निचाडणें वागविणें 'विहिरीवर मुलास एकें पात्यवू नका' [स प्रत्यय, हि पत्र=विश्वास]

पातया—न हळवार जमनीत पेरतात असें मान—बदलापूर ०८१ [स पत्र]

पात्र, पात्रा—न १ (सामा) गाढें, ताड, तबक, पेला, वागी, पातेगी इ० 'घरी पावया अन्न हस्तात पात्री।'—नरहरि

सको ५ १४

गगारलमाला १५५ (नवनीत पृ ४२३) २ काही एक पदार्थ ठेवायास आधारभूत वस्तु जसे—पेला, उधळें, ज्वालय, अन्ना-शय, मलासय इ० प्रतिप्राहक (दान, आदीर्वद, शाप इ० वा), खाण समुद्र, निधि (मुण, दुगुण इ०चा) ३ नदीचा प्रवाह जेवून जाता त्या जागची दंडी 'आकारे निगुणित पात्र होय तीच।' ४ (नामप) वय, सोंग, भूमिडा ५ अतिथी 'या ठुडुदारा पानुनि पात्रे वरिती गुणानुरुपाय।'—मोवर्ण ११ १२ ६ (व) पत्रावळ ७ वेदया राख, रखेली—वि १ योग्य, लादक, युक्त जसे—प्रससापात्र—निद्रापात्र—दानपात्र—मोहपात्र इ० 'परि पात्र होय गुहमखल्लते तो सुल्लामा जीन।'—मोतामटपच घनी—वाल २ २ आधार करिता आज्ञाभा होभाचें पात्र जादले चवयेः।'—मोआदि ११ ६० [स] ० नाचविणें—उपदेवणाने राहणें, कर्णें पात्रात राख कार्याणें—जीवनाच्या दिवा निघाहाच्या साधनाचा नारा करणें पात्रावरून उठविणें—(ल) उपवाचिके साधन काढून टाकणें, नाहीत करणें पात्रीं घसणें—पानांर भाजनास पडणें पात्रें पूजणें—पानावर घोडेंसे मवाळा काढणें, काटेलें करणें पात्रें चाटणें—१ जवगाचीं पतें मावणें २ (ल) सात्र मावणें सर्व तयारी करणें ३ ह० पान पाहून दान करावें ० वस्त्र—न (आपव) भावीतुडी व वपदेलेत संगार ठील अथवा लागण्याच्या वस्त्र

पात्रा—स्त्री नतडी माचणारी नाचणी, वेदया, राड [स पात्र]

पात्री, पाथरी—रा—स्त्री शेतात उरवणारी, लाव व पानांस्त्री कड कातरल्यासारखी असणारी एक रावभात्री, पाथरी [स पत्र]

पात्रु—ड—३ दगडफोड्या, पाभारुट [पाथवरुण अप]

पात्रेसमिन—१ मुकडमोडणा, पक्तिवारणारी, पदात्र हचि २ भोजनमाऊ आदतोजी, पुकट्याळ [स पात्र]

पातस(त्सा)र—३ (कु) विश्वास, भरवसा, प्रत्यय [स प्रत्यय]

पातसाण—र्य (गो) दुर्गंधि [पाद+माण]

पातसाळी—न (कु) एक जातीचा मासा

पा(पा)थ—स्त्री (की) आळ, तग, पक्ति (ब) अमाव, समुदाय [स पक्ति]

पाथ—स्त्री १ (ना व) पिकाच्या दोन उम्या रामाहोत माकळी जाण दिवा राण किती पाथा दिवसातून निरून होतील' २ (व) निद्रण्याकडित वायका ३ तस व मनुष्य ४ तस शेतात व असे घेतले तास ज्याचे त्याने पूर्ण निद्रले म्हणजे एक पूर्ण पाथ होते पात पदा [स पक्ति] ० धरणें—(खा) सळण्यात मळणी करता कणायवरून बेट फिरविणें

पांथ—५ १ मार्ग, रस्ता, वाट, सबळ २ प्रवासी, यात्रेकरू
 'तू पाय तापस छाया धनु। होसि पर मार्गिया उतातु।' -श्रृ ५०
 -वि, १ पायस्थ, वाटकस्त. २ मार्गासंबंधी, रस्त्यासंबंधी [स
 पय] **पायस्थ, पा(पां)थिक—**३ वाटसदृ, मुखाकर, प्रवासी,
 मार्गस्थ 'जैसे बापे जोडिले सेंना। वाटिले सुये मार्ग पाथिका।'
 -ज्ञा १८ ८२६ [स पयस्थ] **पाथेय—**न १ प्रवाससामुग्री,
 शिंदोरी, प्रवासात लागणाऱ्या खाण्याच्या बगैरे वस्तु २ और्वद
 वैदिक कर्मांत करावयाचे एक विशिष्ट श्राद्ध [स]

पाथर—स्त्री १ कपडे धुणे, स्नान करणे, बसणे, मसाल्याचे
 पदार्थ घाटणे इत्यादि करिता असलेला मोठा, चपटा आणि
 निगड दगड २-३ (कांठ) (सामा) दगड 'कोणे एके
 ऋतु आहारा। दळाराम घेतसे मदिरा। तो पट हाणोनिया पाथरा।
 फोडिला तोय।' -नया ४ १५ ५७ [स प्रस्तार, प्रा हिं
 प थर, प पथर, सि पयथ, व पाथर पातर, ओ पयर]
 ० **पाथरी—**स्त्री जाणोत्री दगडावर पथेन्याळी एक आवट घन
 रुपति रुशन असते-ती ० **फोड-फोडया—**३ १ बोचीने दगड
 फोडणारा एक पत्नी २ दगडफोड्या, पाथरवट [हिं] ० **थट,
 पाथरट-ड, पाथरुट-ड-३** १ दगडफोड्या, दगडाचे घडीव
 काम करणारा, शिलापट जात व सींतील व्यक्ति २ एक पत्नी पाथर
 फोड अर्थ १ पहा [स प्रस्तारत] **पाथरी—**स्त्री धुण्याचा ल्हान
 दगड, ल्हान पाटा, ल्हान पाथर [पाथर]

पाथरणे—सकि पसरणे, अवरणे 'सुरवी करडपात सुडाची
 कैदाळ गवत पाथरावे' - (वडोदे) मरळमाशाची पैदास ४ [स प्रस्तु]
पाथरा—३ बाळग्याकरिता पडलेली, पसरलेली ओळ, राग
 (हापलेल्या पिताची तवाखुच्या जुडवांची ६०) [स पकि, पात]
पाथरी—स्त्री १ (कातकरी) बिचोरी, खेकडपाची एक जात
 -बदलापूर १२८ २ एक रानभाजी पात्री थडर.

पांथरी—स्त्री प्लीहा, (प्र) पाणथरी पहा. [पाणथरी]
पांथा—३ रीत पद्धति, तहा, मार्ग 'धेतु आला पाया। मडा
 रथिमा विभा।' -शिष्ट ५८२ -जी (कों) पात पहा [स पय]
पाथावेळ—स्त्री १ (गो) पुरावा २ (गो) मालिका
 [स पय]

पाथी-ती—स्त्री (कु) कुलाची वेणी [स पकि]
पा(पां)थी—स्त्री १ खळयांतील देवकी राग, पात २
 (सामा) राग, ओळ, रथ ' (इतमत) शुद्धपाथी किरवितमे '
 २ समुदाय. ३ मागी, पाती, हिस्सा ४ मार्ग, पंक्ति ६० पाती
 पहा [पाती] ० **दार-वि** भागीदार, हिस्सेदार वांटकरी
पाथणे—कि (कु) गळणे
पाथ्या—३. (कों) खळयांतील मळणी करणाऱ्या पातींतील
 सुसय रेल [पाय=ओळ, राग]

पाथ्यांसे—कि (गो) पादरणे [स. पाथस्=पाणी]

पाद—३ १ अपानवायु; शुद्धद्वारेने सुटलेला वायु [स
 पदन] **पादणे—**अकि अपानवायु सोडणे

पाद—३ १ चतुर्थांश, चवथा हिस्सा. २ वर्तुळाच्या चतु
 र्थांश, ३ श्लोकाचा एक चरण 'एका श्लोकाचा एक पाद पूर्व
 श्लोकाशी संबद्ध' -विवि ८७ १२४. [स] ० **पूरण—**न १
 वाक्य ची, श्लोकाच्या चरणाची भरती, श्लोक ६० पूर्ण चरणे २
 ववितेचे चरण पूर्ण करण्याकरिता योजिलेली सहा अक्षरे (तु,
 हि, च, रम, ह, वै ६०) ३ (ल) यथेपूरक पद ६० ४ (ल) उगीव
 भटन काढणे, असली भरून काढलेली उणीय किंवा वस्तु

पाद—३ पाय, चालण्याचा अवयव [स] ० **अभिनय—**

३ (गुल्य) नृत्यामधील पायाच्या अवस्था ह्या सहा प्रकारच्या
 आहत-समपाद, उद्विष्टपाद अमृतलसचरपाद, अचितपाद, कुचित
 पाद व सुचीपाद [स पद=चालणे] ० **प्रहण—**न (ब्राह्मणाच्या
 ६०) पायाला स्पर्श करणे, वदन, नमस्कार करणे, अभिवादन
 (विशेषत उपदेश घेण्याचे वेळी) [पाद+प्रहण] ० **चारी—**
 वि पायाने चालत जाणारा, पायी चालणारा, पाईक 'पाय
 चारी असो वा नसा वापुडा शस्त्रधारी।' -विक ११५५ [स]

० **चाल—**स्त्री पायाने जाणे, चालणे बहुधा पादचालीने, पाद-
 चाली असा प्रयोग होतो ० **छाया—**स्त्री किती बाजले हे निश्चित
 करण्याकरिता, पायाची मोजलेली माणसाची छाया साहून
 निराळी शब्दछाया [स] ० **सत्तचारी—**३ पायाच्या तळव्यावर
 चालणारे प्राणी कसले व त्यासारखे हुसरे प्राणी या वर्गात
 येतात तसेच अमेरिकेतील राऊन आणि विलायतेतील च्याजर
 नावाचे प्राणी याच वर्गात येतात -प्राणिमो २८ [स]

० **त्राण—**न (सामा) पायाच्या रक्षणाचे साधन, जोडा, पाय
 रण, बंधाण, वृत् ६० 'हात लावीता-ही सोडीन मी प्राण। शिरीं
 पादत्राण कोण वाह।' -मोतीतामोत ३१ (चवनीत वृ १५७)
 [स] ० **दाह-दाहवात** ३ ज्यात पायाची आग होते असा
 वातराग, वातविहार [स] ० **न्यास—**३ पाय टेवणे, पाळ
 टाकणे [स] ० **पाशर—**३ १ पायदोरी, (गुराच्या विक्षेपत
 चोडपाच्या) पायाला घातलेला कास, बळावा २ पायातील बाळा,
 घागऱ्याचा बाळा [स] ० **पोड—**३ बसण्याचा लाकडी पाट [स]

० **पूजा—**स्त्री १ आचार्याद्वि श्रेष्ठ व्यक्तीचा पूजाविधि २ मोठ्या
 यज्ञात श्रेष्ठ मानल्या जाणाऱ्या व्यक्तीचा केलेला सन्मानविधि ३
 (ल) सरउपरी [सं] ० **प्रमाण—**३ पायावर होके टेवणे
 पायाना बटन करणे [स] ० **प्रहार—**३ राथ मारणे, रत्नाग्रहा
 [स] ० **पूज—**तळगाय, पायाची पूर, तळया [ग] ० **यधन**
 न पावाना बाळग्याचे कोणतेही साधन [स] ० **रक्षा—**न
 पादत्राण पहा 'चारटे श्लोक थोरून जातो। पादरत्ना।' -२

१८ १० ०६ [पाद+रण] ० लघु-न पादग्रहण पदा [स]
० चन्द्रनिष्ठ-न एक प्रकारचे स्त्रीधन, जेव्हा वधू सासू-सासरा
यांच्या पाया पडावयास जाते त्यावेळी त्यानीं प्रीतीनें तिला दिलेले
धन -मिताक्षरा व्यवहार मयूख दादविभाग २३९ [स]

० शोध-उ पायाची सूज, पायाचा सविवात [स] ० सबाहन-
न पाय चोळणे, हलके हलके रगडणे, दाबणे 'तातूळ देतो
आपून ! करिती पादसबाहन।' -गुच्छ ५ ९८ [स] ० सेवन-

छो १ चरणसेवा (देवाची पूजा, कर्वा, पादप्रक्षालन इ०) २
नवविद्या भक्तोपेक्षां चौथी भक्ति (सामा) पाकरी, सेवा [स]

० सेवनभक्ति-छो पादसेवन अर्थ २ पदा [स] ० संस्थान-
न प्रोडपाच्या पायाचा एक रोग अक्षप २ ३८ [उ] ० स्फोट-

उ पायातील शीर, भेग फट, कातरा [स] ० हृष-उ पायास
आलेल्या मुम्या, पायाची खरव [स] पादांगुली-छो पायाचे

घोट, अंगुली [स] पादांगुष्ठ-उ पायाचा आंगठा. [स]
पादोदक-न ज्यात ब्राह्मणांचे किंवा दुर्गत्या पवित्र भागताचे

पाय धुनत किंवा बुडविले आहे! असे पाणी, बरणाचे तीर्थ
[पाद+उदक] पादादक-उ सरे, उरग, शेष 'सब गुणांघी
नचले पादोदर स्फूर्ति।' -होला ३ [पाद+उदर]

पाद-छो गावामून, शेतामधून, कुपणामधून जाणारी वाट,
अहद रस्ता, पाणद (हेडदरी) पादण [स पाद २]

पादङ्गणे-छकि ताबडणे, जोरांने हाडणे, टाक दिले करणे,
सपादन काम धणे, दमविणे [पादणे २]

पादडा-उ १ अति भ्रम पडचा, पुष्कळ पादडल्यामुळे जंजर
अवस्था होणे टाक दिले हाणे (कि० निपणे) २ (पलायन) इतून
सहस्र रीतीने पतलेले भ्रम, बरेल अशा रीतीनें घेतलेले ताम
(कि० काढणे, पाडणे) [पादङ्गणे]

पादप-उ साद, उड साडे पावानी (मुळ्यानीं) पाणी पितत
म्हणून 'थापदे पापाण पादप। सीता म्हणोनि आरिणी।' [स
पाद+प]

पादमेकाड-वि (ना) मित्र, भेड्ड [पाद+मेकट]

पादरक्षण पादगण-छी पादल्यामुळे गुन्हेली पाण,
पाटाची पाण [पादरक्षण पादगण+पण]

पादधीट-वि बघाईकोर पुढट पुढारली माणसारा
प्रमगाच्या वी गीतीने पादगारा परवीं धीट एका नवे कोडे

दुसरा पाद। पादर ता धीट म्हणती त्यासी।' -गुण १२८६
[पादर+धीट] पादधिष्टाई-छी भली सामर्थ्य व धीटपणा

नसतो तोंडांने दानविना जणास धीटपणाचा डोल बडाइ
[पादर+धिष्टाई]

पादरा-उ एक किडा पिळूक पडा -वि १ पादप्याची
गणप अतण ग, नहमी पादण रा २ (स) निटा, बुडका, हग्रा

३ डुबूल, निवूल, अचकत फुसका, नि सख, धुद धुळक कमजोर
(इमारत वस्तु, उद्योग, मत, भाषण, मनुष्य इ०) [पादणे] म्हू-
पाद-पास वालाचे मीठ-पाकटणांचे निमित्त पादरफुसका-वि
हडका, कवडीमोल, तिरस्त्रणीय, भितरा (मनुष्य), निर्बाव,
निवूल, हलकी, नादान (वस्तु, पदार्थ)

पादरा-उ (वे) कोंवडीचीं पिले झावण्याची वेदुची
टोपळी [पिजरा]

पादरीमामी-छी एक धनस्पति

पादविणे-छकि १ पादण्यास लावणे २ (ल) ताबडणे,
पादडणे, भ्रमविणे, भागविणे, दमविणे, कष्ट करावयास लावणे ३
सेवकत मार घेणे, परामव करणे [पादणे]

पादशाहा-शाह-उ सम्राट, बादशाहा, मुसलमान राजा
[फा] पादशाही, पादशाहत-छी साम्राज्य, बादशाहाचा

अमल, बादशाहाचा अधिकार, सत्ता, वैभव [फा] म्हू-पादशाहास
पादशाही घाली म्हणून पिमान्यानें तार तोडू नये पादशाही-

वि. १ बादशाहाने दिलेला, बादशाहास शोमेसा, साजेसा, बादशाहा-
सचर्धी (मोहर, सनद, शिक्षा, पारवाना, रिवाज, शिरस्ता, डौल,

सरजाम इ०) २ दरबारी, बादशाही, भोय, भय्य, उमरा,
पायाचा ३ विलक्षण, अतिशय, पराकट्या जसे-पादशाही

खुश, जवरी-भयकर खुश, पातशाहीरुपाडी-अतिशय खोटे
बोलेणे याप्रमाणेच पातशाही-फारसाला-फारभार-मुद्दल-पीक-

अमदनी इ० [फा] म्हू-मन पादशाही पण देव गाइ
पांदा-किवि (गो) खाली [स पद]

पादुजांन-वि पायाखालीं बुडविलेला पायांनीं आक-
मिलेला, पायाखालीं पातलेला (वडा जागा) जिंकिलेला, बरा केलेला;

पराजमावे हस्तगत केलेला (अनु देश इ०) [स]
पादडणे-छकि ताबडणे, (प्र) पादडणे पदा [पादङ्गणे]

पादा-धी-छी १ गांवून, शेतामधून कुपणामधून गेलेला
अहद गाडीरस्ता रुतान वाट, (प्र) पाणद (व ना) पाप,

पापप-न २ (ल व) आकाशगंगा [स पाद १]
पादुका-छी १ जाडा वडाण (पिठावून) लाकडी सहावा

२ देव शुभ इ०च्या पायाचा दगडावरील टणा (पूजेकरिता
अंगिलेला), पाजांची प्रतिमा [स पाद] ० वर-वि ओडा उडल

जारा 'पादुकापर नेवसा।' -दावि १८३ [पादुका+परणे]
पादेलेणे-न एक कायद्या रणांचे प्रतिम अभिरीपक,

सौम्य स्वरु असे मीट शार विरलवग पदा [स पदक+लेणे]
पाघ-न पाय धुण्याचे पाणी किंवा पण्याने पाय धुण्याची

किया 'नवत नईन नारी पद। पूजन वरा पादां।' -गुण
३०९५ देवास स्नानाचे वेळीं गंध, अजता, फुले पाणी वगैरे अर्पण
करतात ते पूजा, समकार कायद्यातील एक विधि [ग] पापाचे

पालपे-फरणे-(उप.) यथेच्छ लावा मारणे पाधापर्य-न.
(आग्रह, अनिधि इ०) पाय पुण्यास दिसेल पाणी इ०; पूजा,
सत्कार. [पाय+पर्य]

पांदाच-३. (गो.) दिसास; बडई; पुनारही.

पाद्री-५ ? शिस्तीधर्मप्रचारक; शिस्ती धर्माचा भटकी. २
लघ, आभार अग्नर सरकारी खाती यामधील शिस्ती पमा-
चार्य. [पोतु पाद्री; इ. पादर]

पाद्री-५. बुद्धिबळाच्या खेळांतील खेळ. [पाद्री. पेड्री]

पाधाणी-नी-वि. अज्ञात; अज्ञानी (बायको). 'बाय
धोंगाणी पाधाणी. ताकामध्ये पाद्री लोणी.' -तुगा ६२३.

पान-न ? झाडाचे पान, पत्र; पत्र; दल. २ (सामा.)
नागवेलीचे, विडपाचे पान. २ (ल.) विडा:नागवेलीचे पानास पुना
लाहून त्यात कात, सुपारी इ० घालून खाण्यासाठी केलेला विडा.
४ पुस्तकाचे पृष्ठ, पत्र. ५ कागदाचा टाक, धंद. ६ पातुका बसकाचा
पातळ पत्रा. ७ लहान मुलाच्या कपाळावर, श्री-पुरुषाच्या गळ्यात,
पोहपाच्या गळ्यात अथवा कपाळावर बायल्याचा पानाच्या
आकाराचा एक दागिना; गिगळपान ८ थोडरजोरी पैरी एक नग;
एक थोडर. ९ केतकीच्या मुलाची एक पाकळी, दळ. १० पर्याये,
गणिताचे पान. ११ दाळाचे, हत्याराचे पाते. १२ (ल.) सप;
साप, नाग (याची कणी पानासारखी असते त्यावरून विडा
संप्रुत पत्रग या शब्दावरून व्युत्पत्ति) (ल.) (ब) संप्रदंश.
(कि० लागणे, लावणे) १३ माटुटीचे लाकूड, कडी; छपराच्या
बाशाचे चावट ज्यात पसरवितात ते लाकूड, कडी. १४ छिद्राच्या
सटाचा बरचा दोन ध्यामधील माग किंवा भित. (हा विषयाच्या
पानांच्या आकाराचा असतो त्यावरून). १५ एका जातीचे औषधी
गवत, (स) एरका एरका पदा १६ सवळाचे वातड्याचे तोंड.
१७ (स) तकाळ १८ (कु) नागराचे टोंक, भाग. (वे.)
नागराच्या काळावरील लकडी तुकडा १९ जेवणाचे पान;
पत्रावळ. [सप, गु. पान, प पण, पत्रा; मि. पत्रु] (वाप्र)
२० हलपणे-१ बाकाचे पान हलप्याला यत्किित् तरी कात
खगते. त्यावाचून ते बायें होत नाही, यावरून) (एखाद्याच्या
बाबत) कोणतेही कार्य न होणे उदा० त्याच्या बाबत पान
हालत नाही ० पुजणे-(ल.) पानावर थोडेसे अन्न बाळणे.
(तोंडाला) ० पुसणे-कपविणे, डकविणे ० लागणे-संप्रदंश होणे,
साप चावणे पानावर पान टाकणे-घालणे-डेवणे-
दडपणे, दावादावी करणे; छपविणे. 'त्या कज्याची चौकशी
काही न करिता घालेन वगीच पानावर पान टाकले, घाले.
पानावर पान डेवणे-छपविणे; गूळ, संदिग्ध ठेवणे. पांचा
पानांचा विडा-पट्टी देणे-(एखाद्या कामावर जेमणूक क-
तना पूर्वी सरदाराने पत्र विडपाची पाने व सुपारी देत असत

यावरून) निवेष्ट देणे; मोकरीवरून काढून टाकणे. (दुसऱ्याच्या)
पुढले पान, ओढले नये, पुढच्या पानास माती घाले नये-
(ल) दुसऱ्याच्या पोटावर पाय आणुं नये; दुसऱ्याच्या. पोटा-
पाण्याचे साधन काढून घेऊं नये. पुढे वाढलेल्या पानास लात
मारणे-१ (ठ) महाराष्ट्रजनी प्राप्त झालेल्या किंवा एखाद्याच्या
कृपेमुळे मिळालेल्या कापद्याच्या गोष्टी शिडकावणे, नाकारणे. २
(ल) ऐन साक्ष्याच्या किंवा उत्कर्षाच्या काळात मरणे, मरण देणे
सामासुद्ध-० जायत्या-ळी-३००. लहानकटिरी व फळे येणारे
झाड; आवळीचा एक प्रकार. ० उघा-छोमव. झाडांची पाने
खाणारे उवांगारणे किंवे. ० वांढी-म्ही. (तेजा) पानग्या
खोवण्याकरिता दाडी; रावा. ० कातर-कापे-न. (की) केळीची
पाने कापण्याचे हत्यार, कातरी; (राजा) दोशस विडा बांधलेली
आंखडी. ० घोंगडे-न. इरले. ० झाड-न. (की.) पानापासून
उगवणारी, पुतणारी वनस्पति; पानफुटी ० तट्टी-की. पत्रावळीची
पाने दुमडून नयेत म्हणून त्याच्या भोवती कावटपा बांधल्या काहेत
अथवा पत्रावळीचा किंवा झोणाचा गदा; वेडळ. ० तुळी-की.
(महासु) पर्णदाया; पानांची शेज. 'तेंद भणे ररनावली. न की
को न की पागुळी.' -शिशु ७९९. ० दान-न. १ विडपाचीं
पाने बरीर देण्याचा इया. २ (ब.) पानाचे तवक. [पानमका.
दान=गाम] ० पट्टी-म्ही १ विडपाच्या पानांत सुपारी कात इ०
घालून केलेला विडा, गुंडाळी. २ एका दुमडलेली नागवेलीची पाने
(पानसुपारी देताना देण्याकरिता केलेली). ३ (पर) मोहटीचे
शेवटचे लाकूड. बाशाची टोके दिवून नयेत म्हणून छपराच्या तोंडाशी
मारलेली कडी. ० पत्रावळ-की पत्रावळ, पसत जेवण्यास ह्याप
गारी पाने आपणे, साडणे, माडणे इ० काम ० पुड-पूड-पुडा-
पुन विडपाची पाने देण्याचा गवताचा ताड, विडी याच्या पातींचा
किंवा पितड इ० पातुका ओंजळीच्या आकाराचा केलेला पुडा,
डुडरी दया. [सं प्रपुड] ० पेंडा-दा-३ पत्रावळीचा भाग,
गदा खोतयेरीपैरी एक बाब 'खोतवेड' पदा. ० पोत-की. बाय-
वाचा गळ्यातील एक दागिना, निचपेटी व मोत्याचा पोत, पेंड.
० बाजी-वाजू-म्ही (गंजीकाचा खेळ) राजा व वजीर यांमिवाय
जसलेली हातातील मोटी पाने, वेद ० बाळी-म्ही गानातील
एक दागिना; मोती इ० लावलेला पानाच्या आकाराचा सोन्याचा
अलंकार 'पाचवाळपा तिथे मासवाळपा मारो लहर.' -अफला
५५ ० छोर-न लहान मुलाच्या कपाळावरील केसाला बांधण्याचे
सोन्याच्या गोंदवान. दिरे वगविलेले एक मूवण ० भारा-३
पानपेडा पदा ० मळा-३ नागवेलीच्या, विडपाच्या पानाचा
मळा, शेव. ० लागी-की ज्यामध्ये एकेमेकांवर पाने देणे घेणे.
लागतात असा पयाचा पेळ. 'एक हुरी काढून देवून तिथे पन-
लगी खेडू लागले.' -मुद्दे २६. ० चडी-म्ही. शळ्याच्या पानाची

तदन तेलेली वडी -शुश १ ३९१ ०वेल-भी विदधन्वा
पानाचा बल, नागवेल ०वेल खळी-भी पानवेलेली वावयाच्या
पाण्याकरिता कलेला खळगा, पावलेली सरी, चर ०सडे-न
पानदान पानपूड पहा ०सर-न (पावयापासून बचाव व्हावा
म्हणून) पानाचे किंवा वस्त्याचे केलेले एक आच्छादन इतले
०सांखळी-भी पुस्तकातील पानवारविषयस्थी, अनुक्रमणिका
०सावर-भी फडया निवडण पाणसावर पहा याच्याशिवाय
काडेसावर निराळा ०सुपारी-भी १ विदधाचे सर्व साहित्य,
विडा २ लोकान बोलावून सन्मान करण्याचा समारंभ अत्तर,
गुलाव, पान-सुपारी देणे २ (स) बभिची पोस्त लाच
'साहेबात भेजवयाचे म्हणजे बपरावाला पानसुपारी द्यावी लागते'
पानेघाटणी-भी (को) लग्न दरविषयाच्या वेळी गोताला
आमंत्रण करण्याचा समारंभ, पानसुपारी 'पानेघाटणी झाली म्हणजे
लग्न निश्चित झाले' -महाराष्ट्र शारदा पृ ५० जुलै १९३५

पान-न १ पिणे प्राशन (पाणी, दारू इ०) 'पे प्रातृह
अमृतपाना। ना न म्हणवे जी।' -झा १० १९१ (समासात)
अमृत-नपु-रस-क्षीर-पान २ नयपान, घुसापान [स] ०करजे-
पिणे 'तो धूततापूसाया। चुतेसे पान कराया।' -झा १५ ५८९,
०पात्र-न (सामा) पाणी पिण्याचे माडे, पेला

पान-भी ओरिसामधील एक गुन्हेगार जात, व्यक्ति -गुज
पान-न (कर) पावसोर (शिंगा मूळ याच्या व्यापारात रुढ)
'शेगात दहा पान माती निपाळी'

पानई-भी (अक्षिष्ट) पाण्याचे भाडे देण्याची जागा [पाणी]
पान-उतारा-कापड-फावळे-कांडा-घाणस-
चकरी-चट-चुल-जघाई-दाळ-पानयरी-थर-(प्र)
पण उतारा-कापड-गाळ इ० पहा [पाणी]

पानर-न (सामा) आठसर पय पडे गेले लिखत,
चिक्कणी इ० सरकत गायर घातलेली पाणी व लिखाचारस यांचे
कोडे पय -शुश १ ४०६ [स]

पानर-उ साप पदम माग 'आठ रुक्ताके सापीली।
म्हणीनी गडदळ पानर।' -उवा ८५८ [स पदम]

पानरठा-उ पावसाळा 'राधाबा दादा म्हणे नारायण
गव भाता पुढे पानरठा आला।' -भापो ९९ [पाणी+वाळ]

पानरघावशी-भी (व) दिवसभर पणयत बसणारी माय
अथवा रंग [पाणी+रंगणे]

पानरही-उ (गो) दरवयाच्याय सहाय्यक पणक्या
[पानही]

पानरही-भी एक राग त्याचा दाढ मऊ पतळ होणे
उतारंग विदळपणा आणि टोळपात्र, पाडरपण ही स्थिती सात
हाता -थार १ ५३५

पानकेलि-ळि-भी (महासु) पाण्यामध्ये केलेली मीठा,
जलमीठा 'तरि अमृतची पानकेलि। कवि वरिता।' -भाए २०२
[स पानकली]

पानकी-उ (गो) मूळ घाटून भाजलेला पावाचा एक
प्रकार

पानगा-उ पानाला मीठ लावून निखाऱ्यावर भाजलेली
माकरी आहारीली 'स्नानसंघादि कर्म जाहले। पिठाचे पानगे
माजले।' -पाप ३० २३१ पानगी ही म्हान पानगा [पान]

पानछरी-भी (तडा) दोन काण्यास नवीं लुगणीं घुपून,
घापून देवणे (रमातील एक प्रकार)

पानट-न (निदार्थी) झाडाचे पान कागदाचे चिटोरे,
पुस्तकाचे पान इ० [पान+ट]

पानडो-भी १ पदर २ साजाची पेजी ३ कापशीच्या
पानासारखी सर्व पैरभर कातरे कातरे असलेली साजात धालवयाची
पेजी, बायकांचा गळपत घालवयाचा एक दागिना [पानट]

पान(ना)डी-डया-वि जमीनीत पाणी कोठे लागेल ते
सागणारा पाणारी पहा [पाणी+नाडी]

पानतायन्-भी (व) पाणी तापविण्याची खोली, आग-
धुव्याची खोली, म्हणगी, स्नानगृह [पाणी+तायणे]

पान नैद-थ-भी (प्र) पाणद पहा

पानपणे-सकि १ जलम मरून येणे २ चाबरे करणे, होणे
पानपोई-पोय-भी एर बल हिचा गुराच्या औषधाच्या
कामी उपयोग होतो दिर्घी पाने हातावर खोळी असता हाताला
ताजूस रंग येतो [पाणी+पोय]

पानफुंरुणी-फुंकी-भी (ना) मुलींचा एक शिवाशिवीचा
खेळ -मराठी खेळांचे मुक्क ६१

पानवसन, पानवोदाड-नभी (व) पाणी धरून ठेव
णारी, पाणघटजमीन [पाणी]

पान वगनिणे-न (व) पाणारी थंडा सळाच्या पाहेरीत
बाजूस बसविणे पाणक्या मुक्का [पान]

पानगुडी-डया पानगट-भी (प्र) पाणगुडी-डया
इ० पहा

पानरट-न पानद पहा

पानघटा-ठा-पानघडा-था-उ (प्र) पाणक्या जगाय
पाण्याची जागा घुव्याची अपाठ करण्याची जागा 'जे देश
गावींचा उकरडा। सवपुरीचा पानरडा।' -झा १६ ४०० 'अवनी
नटमलेन मनी। पनका सांग माहाणी।' [पाणी+गाव]

पानउळ-न (गो) दत्यापण पाणी घेणे (त्रि० शिवण)
[पाणी]

पानमाहलेत-न ह्या ह्याचे नांव ३-थर

पानसत्र—न पाणपाई [स]

पानसगडे—पानसारूड—पाणगरडे—मापूड पहा

पानसग—सरकी—पाणसरा—सखी ६० पहा

पानस(सा)ळ—खी जमीनीची शेतळी दाखविणारे चढ-
उतार लावविणारे रवण्याचे एक हत्यार साधनी पाणसळ पहा
[पाणी]

पानसळाई—खी सोनाराचे एक हत्यार

पाणसाळ—खी (वेलगाडी) गाईत ठबलेला माल पडू
नय म्हणून गाडीस मागच्या बाजूस आठसर, धडप लावतात ती

पाना—वि (राजा कु) (सेतातील धान्य भात ६०) एक
ठिकाणी साठविल्यावर किंवा तयार झाल्यावर त्यावर पाऊस
पडल्यामुळे पिवठसर पडून उबले गेलेले कुजलेले पाणी खावले
पानेताडूळ—पुनव अशा तऱ्हेने विषहलेले विजून कुजलले
तांदूळ भात ६० [पाणी]

पाना—उ बोलगास बसविलेला नट खोलणारे एक हत्यार,
बायी [इ हॅनर]

पानाचो—खी तंबाखू [पान]

पानारी—उ प्रवाळीच्या पानाचे भारे भाणगारे लोक,
आशेकरी किंवा त्यातील एक व्यक्ति [पान]

पानिएडा—उ जलाशय पानड पहा

पाना—वि विणारा (समासात) मय-क्षीर-अमृत-पानी
[स]

पानीय—न पाणी -वि पिण्यास योग्य लायक [स]

पानेड—न १ पाच २ सरोवर जलाशय पाणवटा
पानिएडा—शर [पाणी+जय]

पानणे—अकि (राजा ड) (तांदुळ बगेर) धान्य एक
शाख जमना त्यावर पाऊस पडल्यामुळे ते खराब होजे त्यास
पाण पुणें पाणणे [पाणी]

पानो—उ कु) सुतासार एक हत्यार [एन-हत्याराचो]

पानापानी—वि प्रत्येक पानास या पानापानून त्या
पानापर्वत मी चिच झानी। मुनीश्वरासी उताही। दवत
रुपा पानापानी। डिताती। -ना १२१ ६

पानोळो—खी (ब ना) तिगीच्या साडाच पान पिंदीची
पावगी [स पण]

पाहणे पाह(ज)चिणे पाहणे—अवि असेलता दूध
साहो पा हा पुणें किंवा सोहणे (मातृवात्सल्यामुळे मातुने किंवा
आंगास ६० पाहून गाय म्हैस ६०मी) [पान्हा] पान्दवण—न १
पान्हा मोडावा म्हणून गाय म्हैस ६०च्या पुणें त्रैवाचये ३ गाय
दाणा बगेर २ (ल) मन बळविवाररिता वा कल्याकरिता सय
जून पत्ताभरिता दिळे बनीस लाव पान्दवणकराण—खी

पान्दवण दाखविल्याशिवाय जी कधीहि दूध दन नाही अशी गाय
म्हैस बगेर

पान्हा—उ १ मातृवात्सल्यामुळे जनावराच्या कासेत दूध
उगरणे मुण्ये प्रेमातिशयाने मातुच्या स्तनातून जोराने बाहेर
येणारे दूध 'गायीला पान्हा कुजला-आला' स्तन दादून कुजला
पा हा। नवीं दाळी अभुषीवना।' २ दयने २० करणास येणारा
कळबळा [स प्रलय प्रस्तु] (राजवून) पान्हा आणणे-(ल)
बळेंच आल्या कळबळ ६० उपात करणे ० घालणे-धरणे-
पटविणे-सोडणे-(गईने) पान्हा चोरणे याचें 'अहो वासलं
देखिलयाचिसाई। धेनु सडकतौनि मोहें उठी। मग स्तनामुखाचिये
मेगी। काय पा हा धरे।' -माशा ११४० ० पुणें-दूध येऊ
लागणे स्तनातून दूध बहू लागणे 'अहो तान्हाचें लागतां
झें। तणे अधिकचि पा-हा पुढें।' -हा ११८ ० चार,
पान्हेचार-वि पाव्हा चोणारी (गाय ६०) [पान्हा+चोर]

पान्हा—वि पाना पहा पान्हेताडूळ-पुनव पाना पहा
पान्हेरी—खी पाणपोई 'दासे दासलें आगळी। पान्हेरीने
माग मळी।' -जुया ३३८ [पानीय]

पाप—न १ अपराध कुकर्म दुष्टपणा, दोष, पातक, नीति
बाह्य कर्तन 'पापापासून इश्वरक्षोभ ईश्वरतोमापासून नरक-
प्राप्ति नरकप्राप्तीपासून स्वर्गितास' याच्या उलट पुण्य २,
काहेर हेतु कुलस्वता कुण भाय दुष्ट वासना मनात बाही पाप
आलेसे पापते' ३ -पुष्पीन (ल) दुष्ट नासदायक पापी मज्जा
'ससतळ घोडेस अरति न घातील तदि पाप तण।' -भोक्णे
४० ७१ ४ व्दाचि पीडा पडचण सकळ लथाड [म] (बाय)

० उभे राहणे पाप भोगणे पाप उघडकीस घेणे, मार्गात आडवें
येणे ० टाणे-पक्षातापां मन खाणे मन स हुरहुर लागणे
० चौथ मारु-देऊन उठणे ज्याचें पाप त्याच पुढें
येऊन नाचणे स्पष्टपणे पाप उघडकीस येणे पापाचा धागा
उचलणे-पापट्याचे परिणाम भोगण्यास विवद असो। विशा
न इलाजने तयार होणे (मागील जन्मातील पापाची कळे भोगाची
लगतत जगी तमझुत आडे त्याकरून) पापात पाय घुणे-
सवेदा पापाचरण करणे पापात पाय भुलले-वि अशिय
पापी दुष्ट गदान्तरासी (मनुष्य) सा पाप देणार माहीं तर
पुण्य काढून वईल तो फारच कृपा आह वाईर वस्तु घनील
दूग शाप त्याच्याने दववत नाही गय च गरी दववत नाही
यात काय नवउ? सायाग- ० इमां-वि दुष्टमी वाईर प-
करणास दुष्ट पापी ० उग्र पुनव अशिय धम वष्ट अचत
दुख कावाचवष्ट (रागात ज्ञानागे वेतातून सोलत ना जोर
तात) म्या पापगणे रवदपाक कला तो पुण्याने विरुष्ट
० वळी-खी कलियुग म्या मात पापवळे। भाविय म रिउ

सकली।' -दा ३५२२ [पाप+कलि] •खाण-स्त्री अत्यंत, भयंकर, पापी मनुष्य, मदान् पातकी, पापाचे आगर •प्रह-उ. मगळ, दानि, राहु, वेतु इ अशुभ मानलेले ग्रह, आमाशातील ग्रहांची अपशुभकारक, दुश्चिन्हकारक पुति, योग •ट्टि-स्त्री पापी नजर, काम, मत्सर इ०नी युक्त अशी दृष्टि, पद्मण्याचा प्रकार -वि काशुक, पापी, कलुषित दुष्ट, दोषी नखरेवा •वैधा-वि पापाचा तिरस्कार करणारा •धुणी-स्त्री पाप धुलें जाणें पापापासून मुक्तता 'जें धरण करता पापधुणी होय एकदा सर्वोची' -द ४४४ [पाप+धुणे] •निरास-उ पाप धुवून टाकणें, दूर करणें •पिड-उ (स्त्री रजन्मलां अनताला गर्भ राहतो यावेळीं मातेचें अगुद एक वाहत असतें, त्यावरून या काळातील) गर्भ पिड, गर्भ •पुत्र-उ कुपुता 'बाप तयाला ताप वृद्धपणि पापुन हा करी।' -ऐगो ३६८ •बुद्धि-मति-वि बुद्धि, दुष्ट, चाईट मनाचा, पापी हुतीचा. •भ्री(मे)रु-वि पापाला भिणारा, मित्रन बाणणारा •मृति-राशि-रूप-स्वरूप-वि घोर मदान् पातकी मृतिमत पातकी •योनि-नी-स्त्री १ पापजानि तिय पापयोनीही विरीगी । जन्मले जे । -ज्ञा ९४४३ २ गुन्हगार जाती 'पापयोनि हात्रांनें अलीकडे सरकारद्वारात ज्याला गुन्हे गार जाती भेमें म्हणतात तया प्रकारचा अर्थ विवक्षित असुन' -नीर ७४८ -वि पापी, पातरी (मायुव) •धासना-स्त्री अपवित्र, पापी दूष्ठा, दुष्ट वासना •वेळ-स्त्री रात्री अकरा वाजत्या पासून तों पहाटे तीन वाजेपर्यंतचा काळ धार्मिक व पवित्र कार्यांसाठी वेळ अथवाय समजतात •संस्प्रह-उ पापाचा सोळा, सवय •संताप-उ पापामुळे होणारे दुःख मनस्ताप काचगी पापाचा वाप-उ जन्मदाता वाप (कारण तो मुला-मुलीचा उत्पत्तिकारण असल्यामुळे त्याच्या पापाची त्याच्यावर जबाबदारी येते) याच्या उलट पुण्याचा, धर्माचा वाप पापाचे पर्वन-उभव मोठी आणि पुढळ पापें 'अपार जीव माले। पापाचे पर्वत सावले।' -रात्रि १११० पापात्मा-उ अत्यंत पापी, दुष्ट मनुष्य, पापमूर्ति, पापाचा केवळ अर्क पापापुर्व -न अनीनीच्या कृत्यापासून उत्पन्न होणारे चाईट फळ, परिणाम इ० अर्थाचे पदा पापिष्ट पापी-वि अतिक्रम पापावरणी दुष्ट, अनीतीनें बाणणारा, पातकी, पापयुक्त पाण्याचा पितर-न (ल) अतिशय रोड, दुर्बल व क्षीण, मनुष्य (पापी माणसानें दिशेने पिंड त्याचे पितर सात नाहींत त्यामुळे ते राड बनतात त्यामत्तन)

पाप - न (गो) पोगीध

पापड-उ उडीद वगैरच्या डाळीच्या पिठान हिंग इ० मसाला घालून ते निववून लादून व उन्हात बाळवून (घितवाकर भाजून) तोंडी लावावयास पोडीसारखी केलीं पन्नी [स पपैट,

पा पण्ड] •खार-उ (पापडात घालावयाचा) एक क्षार, साखीक्षार, सखीसार ३ कट्टीअल्कली •पीठ-न पापड. चटणी इ०करिता केलेलें (मुखत उड्याच्या डाळीचें) पीठ, दागर पाप(पा)डो-स्त्री १ ताडुळाच्या पिठात मसाल्याचे पदार्थ मीठ घालून तें पीठ पाण्यात भिजवून त्याचा पातळसा घर एखाद्या पानावर फिवा पातळ पत्र्यावर घालून तो वापेंत उकडून, उन्हात वाटवून केलेली आणि मग तळलेली पातळ, कुडकुडीत पोळी, ल्हान पापड, फेणी २ कडणाच्या उसाच्या रसाच्या बरवी मट्टी व तिची थापटी, पापुडा ३ ताडुळाच्या फिवा गन्दाच्या पिठात मूळ घालून तयार केलेली आणि तळलेली थापटी, मूठपापडी ४ (राजा) सपाट दगडाची फाशी, फासबंदी रस्ता ५ (गो) (तामा) पापुडा [पापड]

पापडी-उ. पिबळया रंगाच्या रेशमाचा एक प्रकार -मुक्या ९७

पापणी-स्त्री १ डोळ्यांचे नेस २ डोळ्यावरचे कातडे ३ डोळ्याच्या वर व खाली असलेले चामड्याचे सनेज आच्छादन, [स पक्षम]

पाप(पु)दरा, पापुद्रा, पापादरा-पोद्रा, पापोडा-टा-उ १ चरीर, फळ, पाळी, भाकरी, कव इ०यांच्या वरील पातळ तंबा, पदर, पापडी, जखमेवरील खपली, भितीचा, होणानें सारक्या या भुईच्या पोपडा, टरकल, फवची २ आबरण, बंडण (कादा इ० वरील) [का हापळ=खपली]

पापर-रा-री, पापरा-स्त्री लाप, लताप्रकार 'ती ते पापरा हाणें।' -पंच ५९ [स शं पदप्रकार]

पापलिष्ट-लेट-उ (कें.) एक पाडा, तळहताएवढा, समुद्रातील मासा

पापा-उ (वाल्भाषा) ल्हान मुलाचा मुका, धुवन [ध्व]

पापा-उ वायावद्द शब्द [बाप]

पापा-स्त्री भाकरी

पांप्राय-स्त्री (गो) बडाई, दिमाख

पाप्रेर-वि (गो) गण्णोदास माताड्या (मायूस)

पापू-उ (गो) ६५ मासळी

पापुडणें-अकि १ पापाडा, पापुडा खपली घरणें, पदर मुण्णे २ पित खवळणें रागात त्वपात येणें [पापड, पापुदरा]

पापरी पामरी-स्त्री एक प्रकारचे पापापायाचे देशमी वस्त्र (ल्हान मुलाचे)

पापळ-उ १ सारा २ वाडा नारा, ओहोळ 'पौया पर्वत निवुल पाणी पुंडे पापळानून घरे खणून.' -लेया ४५ ३ खीर, मित्रा 'यमुने पावळी। गडिया बाले वनमाठी।' -नुषा २३०

पायल-ह्या-री-लें-नि १ पायर तुच, दुबळे 'हो
हो लपारी आणि मोहाची भेटी । हे वायली पायळी गोटी ।'
-सा ११६६ २ गववत, नथर 'अर्धु हें पवळे बोला ।
वाढये काढें बोला ।' -सिगु १००० [श्र]

पाम—न (गो) एक प्रकारचे माप

पात्र(भा)ट, पात्रारी—श्री शिवाता बी परगण्याचे आवळ
याच दफणी, तिकणी, चौकणी, सदा पणी असे प्रसार आहेत
'पात्रपात्रारी शीकणी। न त्यांचे करावी पणी।' - दुसरा ३६०
२ परणी. [द]

पानक—घी (राजा) भरण्य वृष्टि विवा यपवि, पुष्कळ
पक्षे, निपणे, गळणे (शाकावरून फुटें, पाने, पंढे, वाळणी
तून दागे दे) [प्रवाह]

पामर—**श्री** धृष्ट धृष्टक, क पदार्थे हलङ्गा, नीच तेजोवीर्य-
(नी ति) गयुन परिस्यित्तर्त्तने धृष्ट अन्ता मनुष्य) । विना न हृदय-
धरी सज्ज पामा प्रतदया । - कृष्ण ४४ [८] पामरता—नी-
धृष्टता, लुप्ता, हल्लेपणा दुर्बलता 'मज्झिमा अत्यन्तं बरिणो
जो हन्त हात पामरता ।' - मोभीम्म ३ ७

पामा—श्री खल्लज, इराव, ददु, त्वचेना रोग 'गुभापुत्र
 वासा रामन्त'त पामा।'-हिमुदाम ४ [स]

पामा-३ भुस्ता 'मालता पामा म्दणज भुस्ता नरावा'
-मध्या ४५

पाय—उ १ (सदस्य व लक्षण) पाळ, पद, चरण
 ईश्वर, शुद्ध, पति, भूमी इंस उद्देश्य विनयायें म्हणतात 'मला
 तरी हे पाय सोदून राहिल्याने येन का पचणार आहे ?'—कोरि
 १०. २ सगळी ३ ५ वरप सुन तों खात्री सोदपतका सर्व भाग,
 बाणण्यात साधनभूत अवयव ४ (ल) पायाच्या आकाराची,
 उपयोगाची बाणणीदि वस्तु (पद, चौरा, चुर्ची, टेबल,
 पाळपाट इत्यादि) दूर ५ डोंगराचा पायचा, खाऱ्या सपाटीचा
 भाग ६ आकाराचा विनय पायाचा भाग ७ हाडाचे मुळ

पानोवार्नी—दी (व ना) शिरीच्या निवळणें—भरभर सारणें,
 पातोळा—दी (व ना) शिरीच्या निवळणें—भरभर सारणें,

पाहणें पाव्ह(ा)विणें पाव्हणें—एक सप्त करणें, हाणि,
तोडो। वा-दा पुणें विचा सोडण (मातृरासून्यामुळें मातेन
आगम १० पावन गाय म्हैस इ-सी) [पाव्हा] पाव्हणुण-न ?
शान्ता मोडावा म्हणून गाय म्हैस इ-च्या वुदे त्रेभावयार् ज-रीण दु खर
दाणा बोर २ (ल) मन वक्रविपयाकरितां, बुद करण्याकरितां सम तात
जून पालण्याकरितां दिल्ले वशीत त्याच पाव्हणुण करीण-शी

काष्ठान्, पाशान् ० धूर्णे-प्रवृत्ति होणे, इच्छा होणे 'त्या
कामात्ता माक्षा पाय घेत नाही' ० ताडणे-(ल) एखाद्याच्या
कामांत विघ्न आणणे ० दास्यविणें धीन देणे, भेट देणे 'तो
मज दावील काय पाय सखा।' ० मोविराट ६ ११० ० देणें-
१ पायाचा भार घाटून अंग घेणें २ हुडविणें, उपश्रव देण्या
साठी, तुरापत काढण्यासाठी एख घाला पायांत ताडून वरणे ३
पाय लावणें, पायाचा स्पर्श करणे ० धरणे-१ पाया पडणे,
घरण जाणे, विनंति करणे, आभयाखाली जाणे २ आर्धांगवासु
३० रोगांनी पाय दुखणे ० घुघून-कुडून टाकणे-ठेवणे-
(ल) मोठ्या खबरदारीन, काळजीने वागणे मागे-पुढे पाहून
वाटणे, वागणे ० धुणें-१ सध्यावदनादि कर्मांप्रती विवा बाहेरून
आल्यावागेवर पादप्रक्षालन करणे २ कोणाची पुजा बघेर कर
वना, आदरसत्कारार्थी त्याच मादप्रक्षालन करणे ३ (बायकी)
ल) लपवी करणे मृनोत्सर्गाला जाणे, (मृनोत्सर्गानंतर हात
पाय पुण्याची घाल पायकात रुढ आहे त्यावरून) ० म ठरणें-
वरसे दिवणे, मन्त्रज्ञ रहाणे, विभ्राति न मिळणे, पादाला विसावा
वणे ० निघणें-मुनस होणे, मोडणे होणे, बाहेर जाणे, पडणे
त्या गांवातून एखादा मात्ता पाय निघो म्हणजे झाले' -विधि
११ २०९ ० पसरणे-१ अधिकार प्रस्थापित करणे, पूर्णपणे
भोग घेणे, अल्प प्रवेश झाला असता हृदय हृदय पूर्ण प्रवेश करून
२ मरणे (मरताना पाय लाव होतात यावरून) 'शेवटी
ताच्या भांडवुडें त्याने पाय पसारे' ३ ३० १ मंडास दिली
परी, अत हातपाय पसरी २ अथवरून घाटून पाय पसरावेत
सरून निजणे-निश्चित आळशी राहणे निद्राघाणी असणे
पेटां जाणे-भयभीत होणे, अतिशय भीति वाटणे निजलेला
जीतने हातपाय आखून घेतो यावरून 'जव भेजे पाय
मेले नाही।' ० दावि १६० ० पसटणे-प य शिजविणे,
पिटी करणे, तयदया तोडणे, एखादे काम करण्यासाठी कोडे मारी
दूरवर किंवा एकसारखे पायांने चालत जाणे 'काहीं लाम
त उगीन पाय कासटीत चार कोस आतो भोग' ० फुटणे-
स्तार पावणे, वाढणे 'पहिल्याने तुझे एक काम हात नसर
आले आतां तिसरे आणखी त्याला किती पाय पुष्णार
कोणास टाऊक' २ हृदय नाहीसा होणे, चोरीला जाणे
३ धडी-या योगाने किंवा अजबबाने पाय भेगलणे, चिरटणे
० मळतीकडे नेणे विषयांतर करणे मुद्याला सोडून अथवा
वेगेने, काट फोडणे ० सुईशी(ला)लागणे-१ (एखाद्या
) कायमपणा येणे, निश्चितपणा येणे २ जिवावरच्या सकात्पून
० माफक्या करणे-दाणे १ अन्नवर्णीत व हेर पडणे,
या पायका करणे या या आखडकपणा नाहीसा करणे,
खी वगैरे पायांनी कसित नसणे २ निराशेमुळे गलिगलि

होणे; निरादा होणे. 'माझा भाऊ गेल्यापासून माझे पाय मोडले.'
 ३. एखाद्याच्या कामात हरकत आणणे; धोर गमविणे; मोडता
 गलणे; काम करू न देणे. ४ (नवरी) एखाद्या मुल्यच्या पाठीवर
 त्याच्या मातेस काढी दिवत जाणे; गोदर राहणे. 'नवरीचे पाय
 मोडले की?' (त्याच्या पाठीवर काढी दिवत गेले भादिते काय.)
 •येणे-चालता येणे; (रहान मूल) घासू लागणे. •रोयणे-
 रिवट, कायम होणे. •लानणे-पाय भुरशी लागणे पहा. (घर)
 •येणे-प्रतिबंध, अडपण होणे, येणे. पोटावर पाय येणे=उदर-
 निर्वाहाचे साधन नाहीमि होणे. •घरपणे-ओरपणे-(घर.)
 बिचपाण्यात पाय घुसवून ते तापासक्या सव्यावरून ओढणे व पुन्हा
 बिचपाण्यात घुसविणे, याचप्रमाणे पांच दहा मिनिटे सारखी
 करीत राहणे (बोळणीची लढजळ यासारख्या विकार नाहीता
 होण्यावर हा उपाय आहे). [ओरपणे पहा] •घटणे-१ दुसरी-
 कडे प्रगति होणे; गुरवणे; वळले जाणे (भ्रम इ०). २ वातविकारात
 पायांत वेदना उदरप होणे; पाय तिडकू लागणे; गोलें येणे.
 •वाहणे-एखाद्या स्थळी जाण्याचा मनाचा कल, प्रगति होणे.
 •शिपणे-(मुलाला पायावर घेऊन हूष पात्राद्वारांनी स्वतः)
 पाय घुमणे. 'ते माय आगोदर पाय शिंपी.' -साइ १.५.३.
 •शिपणे-पायांत स्वशी करणे; पायाची छाप वाहणे. पायां-
 काळीं मुडविणे-१ दुख येणे; हेत येणे; छळ करणे. २
 कन्याप्रमाणे मातणे; मानदावि करणे. पायाचा मू पायीं
 पुसणे-(ल.) प्रोणत्यादि पायेरबणा गोष्टीची पाण जास्त वाई न
 देता तिचा तावबतोच बंदोबस्त करणे. पायांचा जाळ-पायांची
 आग-पायांचे पित्त मस्तकास जाणे-बलितय रागापणे;
 क्रोधाविष्ट होणे; संतापणे. पायांची वळ भागविणे-व्यर्थ
 सेवा घालणे, फिरणे; निरर्थक कार्यास प्रवृत्त होणे. पायांजवळ
 येणे-(आदराची) एखाद्याकडे जाणे, येणे, भेटणे. पायांना
 जेवणे-खाणे-अत्यंत मूले, वेडा असेल, होणे. पायांना
 लोटणे-तिरस्कार करणे; अवहेलना करणे. 'म्हणतो बुधिशिर
 नमो पाये लोटें मला अवनतात।' -मोठयोग ८.१८. पायां
 पडणे-पायावर होके ठेवणे; नमस्कार करणे; विनविणे, याचना
 करणे. 'उत्तर म्हणे नवी ने। पायां पडतो वृधपरे। सोड।' -
 मोविष्ट ३.७४. पायांपाशीं पाहणे-जवळ असेल त्याचाच
 विचार करणे; अदृष्ट असणे; आपल्याच परिस्थितीचा, आपल्या
 पुस्ताच विचार करणे. पायांपाशीं येणे-पायाजवळ येणे पहा
 पायांला-त, पायांअडी पडणे-(स्वातारण्यामुळे) चालतांना
 एका पायाला दुसरा पाय घासणे. पायांला खुट्या येणे-
 एकाच जागीं चार वेळ ससत्याने पाय तालणे. पायां लागणे-
 •पायां पडणे. 'मी पायां लागे कां। कांसेया लागी।' -शिष्ट
 पायांवर कुत्री-मार्जर घालणे-(ल) अतिशय

प्रायेना व विनयण्या करून एखाद्यात कांही काम करावयास उठ-
 विणे. पायांवर घेणे-मूल जन्मल्यावर त्यास रवच्छ करण्यासाठी
 म्हाते घालणे व जरूर ते छुराणीचे काम करणे. पायांवर नक्षत्र
 पडणे-सरोदित फिरत असणे, एखाद्यास भेटवणे; पायाला विनविता
 नसणे. 'कादरे, पटकामर कांही दुसरा पाय एका जागीं ठेवता,
 पायावर नक्षत्र पडते आहे काय?' पायांवर पाय टाकून
 निजणे-थेनीत व रेलीत निजणे. पायांवर पाय ठेवणे-देणे-
 एखाद्याच्या पाठोपाठ जाणे; एखाद्याचे अनुसरण करणे. पायांवर
 भोंवरा असणे-पडणे-एखाद्यास भेटवत असणे; भेटवया
 मारणे. पायावर नक्षत्र पडणे पहा. पायावर हात मारणे-
 पायाची छाप घेणे. -नामाना ११०. पायाशीं पाय बांधून
 घसणे-एखाद्याचा एखाद्याच्या पिच्छा पुसून कांही सामणे.
 पायांस कुत्री बांधणे-(ल) तिच्या देत घुटणे; भ्रमसात शिब्या
 देणे; चार शिब्याळ असणे. पायांस पाय बांधणे-एखाद्याच्या
 संगतीत एखाद्यास रहाणे. पायांस भिगरी-भोंवरा असणे-
 पायांवर भोंवरा असणे पहा. पायांस-पायीं लागणे-नमस्कार
 करणे; पायां पडणे. 'तू वेष्टली त्वरित जावनि लाग पायी।' -
 काव्य ८.११२. पायांस घडाण बांधणे-बांधलेली
 असणे-एखाद्यास भेटवत राहणे, पायपीट करणे. पायीं-किवि.
 १ पायांचे; पायाच्या टिकाणी. 'मूँपे हृदय परिला बहस पायी'
 -१०. [पाय] २ मुळे; साठी; बलित. 'काय जाळे देणे निपाळे
 दिवाळे। ही बाधलासि बळे म्हणेपायी।' -दुगा ८४५. (दुगा.)
 'आपायी' =अज्ञाकरता; कां. पाई. [सं. प्रीत्ये, प्रीत्ये] पायीं
 बांधणे-(हत्ती इ०च्या पायाशीं बांधणे या शिष्टेवरून) हाजि,
 पसभन करण्यात तयार असणे. आपले पाय माझ्या घरीं
 लागावे-(आदराची ल) आपण माझ्या घरी येऊन मला घन्य
 करावे. आपल्या पायांची धूळ माझ्या घरीं झाडाची-
 (नम्रपणाचे आभार) माझ्या घरी आपण यावे. आपल्या
 पायांवर धोंडा पाडून-ओढून घेणे-मापले सुकसान आप-
 णच करून घेणे, आपल्या हातांनी रवत वर संकट आणणे, विकत
 भाद घेणे. एका पायावर तयार-सिद्ध असणे-अत्यंत
 उत्सुक असणे. 'बाजीराव शिपाई आहेत तसा भीदी आहे.
 त्याच्याप्रमाणेच हा प्रतिनिधि योग्य असेगी पाहिजे त्या मोहिमेवर
 आप्यात एका पायावर सिद्ध आहे.' -बाजीराव. धोड्याच्या-
 हत्तीच्या पायीं येणे आणि मुंगीच्या पायीं जाणे-
 (आचारीपण, संकट, विकट परिस्थिति इ०) हीं येतांना जळदीनें
 येतात वण जावयास दीर्घकाळ लागतो. याच्या सलट श्रीमंतीबद्दल
 म्हणतात. चट्टे-दोही पायांना उतरणे-(सिंहण, वांस्त, पादा इ०नीं)
 चार किंवा दोन पादच्या पायांसह जन्मणे अळता
 पाय जाळणे-एखाद्या कामात, व्यवहारात, व्यापारात दुस्मान

पायळ-छा-ळी-ळें-वि १ पामर हुच्छ, दुर्वळ 'हा हो तयाची आणि मोहाची भेटी । हे वायवी पायळी मोटी ।'-श ११ ६६ २ नाशवत, नश्वर 'असतु हें पायळें बोला । वाढणें काई बोले ।'-गिउ १००० [त्रा]

पाम-न (गो) एक प्रकारचें माप
 पाम(भा)र, पामारी-भी १ शेतात बरी येण्याचे आज्ञा याच दुष्णी, तिकणी, चौकणी, राहा पणी अने प्रकार आहेत 'शानपामरी तीकणी । न राग करावी येरणी ।'-दुगा ३६० २ परणी [य]

पामळ-छी (राजा) भरणेच वृष्टि विना वर्षाव, पुष्कळ पडणें, निधम, पाडणें (साडावरून फुल्लें, पानें, पडें ६०, पाळणों पून दाणे ६०) [प्रवाद]

पामर-नी धुन, धुडफ, क पदार्थ, हलका, नीच तपोहीन (नीतीनें गसून परिस्थितीनें धुन असा मनुष्य) 'विना न ह्दयी धरी सहज पामर प्रत्यक्षा ।'-कंफा ४४ [स] पामरता-नी धुवता, लुवता, हलकेंपणा दुर्लक्षता 'मजरिता प्रात्यक्षीं वरिली जोडून हात पामरता ।'-मोभीय ३ ७

पामा-झी खल्ल, हसन, दड्ड, त्वचेचा रोग 'गुतापुत्र वामा समस्तास पामा ।'-भिरुदाम ४ [स]

पामा-उ हुस्ता 'मालात पामा म्हणजे हुस्ता नसावा'-मु-या ४५

पाय-उ १ (शब्दशः व लक्षणें) पाऊल, पद, चरण ईश्वर, गुरु, पति, धनी इंस जेव्हेचून विनयानें म्हणतात 'मल्ल तरी हे पाय सोडून राहिल्यानें कैत का पडणार आहे ?'-भोरकि २० २ तगडी ३ श्वरापासून तों खालीं बोटापर्यंतचा सर्व भाग, चाण्यास साधनभूत अवयव ४ (ल) पायाच्या आकाराची, उपवोगाची कोणतीही वस्तु (पलग, कौरग, सुची, टेबल, पोळपाट इत्या) सूर ५ डोंगराचा पायचा, खाऱ्या, सपाटीचा भाग ६ अक्षरांचा किंवा अक्षरालाचा भाग ७ दाहलें मुळ ८ शवचा भाग, चतुर्थास, चरण, ५ ९ सिडोची पायरी पावला पायडा १० (ल) कारण, लक्षण, 'ह रंग 'मुलाचे पाय पाळण्यानें दिसतात ' [स पाद या पृष्ठ, ति पात्रा, पाय, पा पाद, हि पाव] (वाय) ० चळणें-मरभर चाणें, न रंगाळणें ० उतारा-या आणणें-यणें नम्र करणें, होणें, तोरा अभिमान कमी करणें हाणें ० कृति कृतिपून जाणें, निसटणें नाहींस होणें ० वराग्यलक्षणी ० ल्यामुळे मातेनें झळ ० गडावरून रातोरात पाय काढला ० २ (व्ययवज्ञातून) अग काढून घणें भीति वाटणें भयभीत होणें ० पोडट ० निजाना पाय अगाशीं वेगे ०

साहजें, पायझणें ० घेणें-प्रकृति होणें, इच्छा होणें 'त्या कामाला माझा पाय घेत नाहीं ०' ताडणें-(ल) एसायान्या कामान विघ्न आणणें ० दाखविणें-० क्षीन दणें, भेट दणें 'ता मज दाखीत काय पाय सरता ।'-माविराट ६ ११८ ० देणें-१ पायाचा आर पातून अग चपणें २ गुरुविणें, उपद्रव दण्या सार्थी, उरापत काढण्यासाठीं एखाद्याला पायानें ताडून करणें ३ पाय लावणें, पायाचा रपश करणें ० धरणें-१ पाया पडणें, धरण जाणें, विनंति करणें, आग्रयाचार्यां जाणें २ अर्धांगवासु ६० रोमांनीं पाय दुसणें ० घुघून-घुंघून टाकणें-डेवणें-(ल) माण्या खवरदारीन, काळींनीं वागणें, मागें-उडें पाडून घालणें, वागणें ० पुणें-१ सध्यावदनादि कर्मापूर्वीं झिवा बाहेरून आल्यावरुपर पादप्रक्षालन करण २ कोणाची पूजा करीत वर ताना, आदरसत्कारार्थं त्वाचे पादप्रक्षालन करणें ३ (बायवी) (ल) लघवी करणें मूत्रातसर्गाला जाणें, (मूत्रोत्सर्जनानंतर हात पाय गुण्याची चाल थायकात रुढ आहे त्यावरून) ० न टरणें-तारलें दिवणें, भक्त राहणें, विभ्राति न मिळणें, पायाला विसावा नसणें ० निघणें-मुचत हाणें, मोकलें हाणें, बाहेर जाणें पडणें 'ह्या गावानून एका माझा पाय निघो म्हणून झालें'-विबि ८ ११ २०९ ० पसरणें-१ अधिकार प्रस्थापित करणें, पूर्णपणें उपयोग पणें, अल्प प्रवेश झाला असता हद्द हद्द पूर्ण प्रवेश करून घणें २ मरणें (मरताना पाय लाय होतात यावरून) 'शेवटीं म्हातान्या आईपुढें रवाने पाय पसरले'-३ ह्द १ मदास दिवी ओसरी भट हवराय पसरी २ अचरुण पाहून पाय पवरावत ० पसरून निजणें-निश्चित, आत्मशी राहणें, निदोशी ० असणें ० पोटीं जाणें-भयभीत होणें, अतिशय भीति वाटणें निजलेला मनुष्य भीतीनें हातपाय ओंखडून प्रतो यावरून 'जव भेणें पाय पोटीं गेले नाहीं ।'-दावि १६० ० फांलटणें-पाय क्षिप्रविणें, पायपिटी करणें, तपड्या तोडणें, एखादें काम करण्यासाठीं कोटें तरी फार द्रुवर किंवा एकसारखें पायाने चालत जाणें 'काहीं लाभ नमता उणीच पाय फासटोत चार बोस जातो काग ?'-फुटणें १ विस्तार पावणें, वाढणें 'पहिल्यानें तुजें एक काम होतें नंतर दुगेंरें आलें आता तिसरें अणवशी त्याला किती पाय फुटणार आहेत कोणस टाक ?' २ हद्द नाहींसा होणें, चोरीला जाणें (वस्तु) ३ धडीच्या योगानें किंवा जडवातानें पाय भेगलणें, चिरटणें ० फोडणें-मळीकडे नणें विपयांतर करणें मुद्याला सोडून अचळ पळ वळणें, फाट फोडणें ० भुरेसां(ला)लागणें-१ (एखाद्या कर्मास) कायमपणा येणें, निश्चिपणा येणें २ निवाकरच्या सकटातून उल्लेख ० माकळा करणें-दाणें १ अडवणीन बाहेर पडणें, ता माकळा करणें, या पाया आसलेल्या नाहींसा करणें, प्रकृति नसण २ निराशातुं ३ गतिपेथे

होणें, मिरादा होणें 'माशा भाऊ रेव्यापायून मासे पाय मोडते' ३ एणादाच्या वामांत इष्ट आणणें, धीर राखविणें, मोडता पालणें, काम करू न देणें ४ (नगरी) एणादा मुख्या पाटीवर त्याच्या मातेस कांहीं दिवस जाणें, गोदर राहणें 'नरहीचें पाय मोडले का ?' (त्याच्या पाटीवर कांहीं दिवस गेले आढेत काय.) ० येणें-चातना देणें, (पहान मूल) पाय हाणें ० रोयणें-सिर कायम होणें ० लागणें-पाय भुरेसी हाणें पहा (वर) ० येणें-प्रतिपद, अरचण होणें, येणें पोटावर पाय येणें-उदर निवांहाचें हायन नाहीत होणें ० घरपणें-ओरपणें-(वर) चिचपाण्यांत पाय मुडपून ते तापनेत्या तव्यावरून ओटणें व पुन्हा चिचपाण्यांत मुडविणें, पाचप्रमां पाय दहा मिनिटें तारखें करीत रहाचें (कोटपांची जळजळ शाराखा विकार नाहीता हाण्यावर हा उपाय आहे) [ओरपणें पहा] ० घळणें-१ दुपरीं वडे प्रगुति होणें, मुरवणें, वळले जाणें (प्रेम इ०) २ वातविद्याराने पायात वेदना उतराव हाणें, पाय तिडकु लागणें, मोळे येणें ० घाटणें-एणादा स्वर्गी जाण्याचा मनाचा वळ, प्रगुति होणें ० दिपणें-(मुलाला पायावर येउन दूध पाजण्यापूर्वी स्वतः) पाय पुणें 'ते माय आगोदर पाय धिपी।' -सादह १५३ ० दिवणें-पायास स्वर्गी करणें, पायाची क्षापय बाहणें पाया पालीं तुडविणें-१ दुव देणें, वेडा देणें, छळ करणें २ कप्याप्रमाणें माणें, मानहानि करणें पायाचा गू पायीं पुसणें-(ल) कोणत्याहि पाणेरडपा गोष्टीची पाण जास्त वाडू न देता तिचा तावडताव बरोबरस्त करणें पायांचा जाळ-पायांची साग-पायाचें पित्त मस्तकास जाणें-अतिशय रागावें, कोधाविष्ट होणें, सतापणें पायाची यळ भागविणें-व्यर्थ येवा घालणें, फिरणें, निरर्थक कार्यास प्रवृत्त होणें पायांजघळ येणें-(आदराची) एखाद्याकडे जाणें, येणें, भेटणें पायांन जेवणें-पायांन-अत्यंत मुखें, वेडा असणें, होणें पायांन लोटणें-तिस्कार करणें, अवहेलना करणें 'म्हणतो युधिष्ठिर नरो पायें रोद मला अवनतात।' -मोउयोव ८१८ पायां पडणें-पायावर कोकें टाणें, नमस्कार करणें, विनविणें, याचना करणें 'उत्तर म्हणे नरो गे। पायां पडतो मूढमते। सोड।' -नाविराट ३७४ पायापाशीं पाहणें-जवळ असेल त्याचाच विचार करणें, अदृष्टी असणें, आपल्याच परिस्थितीचा, आपल्या पुस्ताच विचार करणें पायापाशीं येणें-पायाजवळ येणें पहा पायाला-त, पायाअदी पडणें-(म्हातारपणमुळे) चाळताना एका पायाला दुसरा पाय घासणें पायाला खुंटया येणें-एकाच जागीं कार वेळ बसल्यानें पाय ताडणें पाया लागणें-पाया पडणें 'मी पाया लागें का। काडयेवा लागें।' -शिष्ट २२४ पायावर कुत्रीं-मार्जर घालणें-(ल) अतिशय

प्रायेना व विनवण्या करून एणाद्यात कांहीं काम करावयास उटविणें पायांघर घेणें-मूल जन्मल्यावर त्यास स्वच्छ करण्यासाठीं व्हडलें घालणें व जरूर ते सुदृशीचें काम करणें पायांघर नक्षत्र पडणें-घटोदित पित्त असणें, एकमारखें भटकणें, पायाला किवावा बसणें 'कबरे, घटकाभर कांहीं गुला पाय एका जागीं ठेरना, पायावर नक्षत्र पडलें आहे काय ?' पायांघर पाय टाकून निजणें-बैनीत व ऐटीत निजणें पायांघर पाय ठेवणें-देणें-एणाद्याच्या पाठोपाठ जाणें, एणाद्याचें अनुसरण करणें पायांघर भोंवरा असणें-पडणें-एकमारखें भटकत असणें, भटक्या मारणें पायावर नक्षत्र पडणें पहा पायावर हात मारणें-पायाची क्षापय येणें -नामना ११० पायाशीं पाय बांधून घसणें-एखाद्याचा एकसारखा विच्छा उरपून कांहीं माणें पायांस कुत्रें घांधणें-(ल) दिव्या देत सुडणें, सरगताड शिब्या देणें, वार शिवराळ असणें पायास पाय घांधणें-एणाद्याच्या सगतींत एकमारखें रहाणें पायांस भिंगरी-भोंवरा असणें-पायावर भोंवरा असणें पहा पायास-पायीं लागणें-नमस्कार करणें, पाया पडणें 'सू येव्हरी स्वरित जाडनि दाग पायीं।' -सादह ८१२ पायांस पहाण पांधणें-घांघलेली असणें-एकमारखें भटकत राहणें, पायपीठ करणें पायां-किरि १ पायांचें, पायाच्या टिकाणीं 'सूयें हडच परिला कलहस पायीं' -२१० [पाय] २ मुळे, घाटी, कतीता 'काय जालें देणें निघालें दिवाळें। हीं बापलासि वळे ऋणपायीं।' -गुणा ८४५ (इण) ० कदापायीं 'कदाकता, का पाई [स शीतये, प्रीत्यये] पायीं घांधणें-(हसो इ०)क्या पायाशीं घांधणें या शिसेवहन) हानि, पायभ काण्यास तयार असणें आपले पाय माझ्या घरां लागाचे-(आदराचीं) आपण माझ्या घरीं येउन मला धन्य करावें आपल्या पायाची धूळ माझ्या घरां झाडाची-(नमस्कार्ये आयचण) माझ्या घरीं आपण यावें आपल्या पायांघर घोंडा पाडून-ओडून घेणें-आपले बुद्धान आप णव करून घेणें, आपल्या हातांनीं स्वतः वर सकट आणणें, विवत धाद घेणें एका पायावर तयार-सिद्ध असणें-अत्यंत उत्तुङ्ग असणें 'बाजीराव शिपाई आहेत तसा भीदी आहे त्यांच्याप्रमाणेच हा प्रतिनिधि योग्य प्रसंगी पाहिजे त्या मोहिमेवर आण्यात एका पायावर सिद्ध आहे -बाजीराव घोडयाच्या-हत्तीच्या पायीं येणें आणि मुंगीच्या पायीं जाणें-(आनारीपण, सद्ध विकट परिस्थिति इ०) हीं येताना जळदीनें येतात पण जावयास दीर्घकाळ लागतो याच्या वळट श्रीमतीबद्दल म्हणतात चड्डें-दोहो पायांनीं उतरणें-(शिणू, वासरू, पाव इ०नीं) चार किंवा दोन पावल्या पायासह जन्मणें जळता पाय जाळणें-एखाद्या कामात, व्यवहारात, व्यापारांत बुद्धान

होत असताहि तो ससाच पाळ देणें. त्या पायांच-किवि. साध-
 तोय; त्याच पावलीं. भरल्या पायांचा- (रस्त्यांत चालून आल्या
 मुळे) ज्याचे पाय (बाहेरून आल्यामुळे धुळीनें रंगे) पाणेरदे झाले
 आहेत असा. 'तु भरल्या पायांचा घरांत येऊं नकोस.' भरल्या
 पायांनीं, पायां भरलें-किवि. बाहेरून चालून आल्यावर
 पाय न पुता; पाणेरदा पायांनीं. (बाहेरच्या दोपारह; स्थ
 स्थुगदि दोष क्रिया भूतपिशाच्चादि बाधा घेउन). 'मुलाच्या
 जेवणाच्या वेळेस कोणी पायीं मारले आले म्हणून आज हे मूल
 जेवीत नाही.' 'ज्या घरीं बाळंतीण आहें त्यांत एकाएकी पायीं
 मारले जाऊं नये.' मागला पाय पुढें न घालूं देणें-(ल.)
 केलेली मागणी पुरविल्याशिवाय पुढे पाऊल टाकूं न देणें मुद्दीच
 हल्ले न देणें मागला पाय पुढें न देणें-मागितलेली वस्तु
 दिल्याशिवाय एखाद्यास सोडायचाचें नाही, तेव्हां जाऊं द्यायचाचें
 नाही असा निश्चय करणें. मागिल पाय पुढें नाही पुढील
 पाय मागें नाही-द्वीपणा, करारीपणा; दाम निश्चय; जागच्या-
 जागीं करारीपणाने डाव घळून घसणें याअर्थी उपयोग. मागल्या
 पायीं येणें-एखादे काम करून ताबडतोब परत येणें; त्याच
 पावलीं परत येणें. इ० १ पाय धु म्हणे तोडे केवढापाचे ?
 २ पाय लहान मोठा, न्याय खरा खोटा. ३ पायाखालीं मुंभी मर
 णार नाही (निष्पत्ती माणसाबद्दल जोजतात). ४ (व.)
 पायावर पाय हवालदाराची माय=आळशी स्त्रीबद्दल जोजतात. ५
 पायांची वहाण पायांची घान-बरी (दुलक्या मनुष्यास काजील मरख
 घेऊं नये या अर्थी) 'मज पामरा हें काय घोरपण। पायांची
 वहाण पायीं बरी।' -तुगा ५३५. ६ हत्तीच्या पायात सग-
 ल्याचे पाय येतात सामाशब्द-० आंग-न (व.) गर्भाशय
 उतार-रा-उ नदीतून पायीं चारत जाण्यासारखी वाट.
 'एन्ही तरी अवधान। जो दाविला तुम्हीं अनुसारा। तो पळ-
 प्याहनि पायउतारा। सोहपा जेता।' -झा ५ १६५. -वि. १
 पायांनीं ओलाहून जाता येण्याजोगा २ पायीं चालणारा; पायदळ
 'आम्ही गाडदी लोक केवळ आम्ही पायउतारे.' -भाव १००.
 [पाय+उतार] उ० रां-रा-किवि पायां; पायानें. (क्रि०
 येणें, जाणें; चालणें) 'पायउतारा येईन मागे पळभर ना सोदी।
 -सल २०. पायउतारा होणें-येणें-(ल) शिण्यागाडी, मागण
 करण्यास तयार होणें ० ऋद्धी-स्त्री पायातील वेदी. 'तुम्ही
 शीतकंदरा, पाय+दहा घ. ल. या.' -सोर्व १२६. [पाय+कडी]
 ० ऋ(र)स्त-स्त्री. पायपीट, एखाद्याचे अटवणें, वणवण, [पाय+
 कट, खस्त] ० ऋस्ता-उ एका गावीं राहून दुसऱ्या गावाच येत
 कणारें कूट, ओवळेकरी 'दर गावास छपरवद व पायकस्ता देखील
 करार अंग.' -बाडवावा १ २२९. [का पाएकावत] ० कस्ता,
 पायांकस्ता-किवि. पायीं जाऊन, पायांनीं वट्ट करून; ओव-

डपानें. 'आमपास गांव रंगते असतील त्यांनीं पायीं वस्ता येतें
 करून लागवड करावी ...' -बाडवावा २.२८३. ० काळा-उ.
 (वै.) (सामान्यतः) कुणबी; नांगऱ्या; शेतावरचा मजूर. [पाय+
 काळा] ० खाना-उ कौबकू; गंडास, शेतराना. [का. पाए-
 खाना] ० खिळो-उ (गो.) पायखाना पहा. ० खुंट-खुंटी-
 पुडी. जनावर पळून जाऊं नये म्हणून त्याच्या गटपास व पायाम
 मिळून बांधलेली दोरी, किंवा ओंहा; लोहणें. [पाय+गुंठ, लुटी]
 ० खोळ-उ लाय. 'का वेयातें बरी सळा। एतुसाडी पायखोळ।
 तो रोगिया जेवीं विव्हाळ-। सवता होय।' -झा १५.१०१. २
 शेतराना [गो. पायखिळो] ० खोळा-ळा-किवि. पायतळीं;
 पायदळी. 'धंदन चउं ठेवनिटळा। येक काठ पडे पायखोळा।' -
 -मुंरु १७९. ० खोळणी-वि. शेतरान्याची २ 'जैसी पाय-
 खोळणी मोहरी। मरणाश्रय आमन्यनीरी। तैसा द्वय सोनिद्वारी।
 म्हणेनि सदा अघोच।' -मुंरु १५४. [गो. पायखिळो=शेतराना]
 ० गन-न स्त्री. १ विद्यावाची पायावडची बाजू. पायतें. 'सर-
 कारनें दाडववास्त्याचे धाण बाधून आमच्या पायतणची नदी
 उदागती जेव्हा मेऊन देवली...' -डि १ १७४ २ (डोंग, डेंडरी,
 शेत इ०चा) पायया; पायतारा ३ पलंग, खाट यांचे पायाच्या
 बाजूवडील गाव. [पाय+नं. गात्र] ० गात घेणें-बाज इ०च्या
 पायगताच्या दोऱ्या ओढून बाज ताट करणें, ताणणें. ० गम-उ
 (व) पाया; पूर्वतयारी; पैगम पहा. 'आधीं पावून पायगम
 बाधून म्हणजे वेळेवर अशी भादल होत नाही' ० गुण-उ.
 (पायाचा गुण) एखाद्याचे येणें किंवा हजर असणें व त्यानंतर
 लगेच काहीं घण्याबाईत गोष्टी घडणे याच्यामध्ये ओढण्यात
 येणारा काल्पनिक कार्यकारणसंबंध, बरेवाईत कळ, शुभाशुभ
 शत्रुन. हातयुय शब्द याच अर्थाचा पण थोडा निराळा आहे
 एखाद्या माणसाचे वाम, कृत्य यासीं हातगुणाचा संबंध जोडतात
 धनाजीला नौकराला ठेवल्यापासून इथीराव पुन पूर्वीच्या
 वमवाला चढले, आणि धनाजीचा हा पायगुण समजून त्याला
 प्यार करूं लागले' -बाजीराव १२७. ० गुंता-उ अडचण; आड-
 काटी, अडथळा. पायवद पायगंगा पहा. 'दिशेंत गले आणि
 तिरडेव राहिल तर मग रत्न नाही यास्तव समागमें पायगुंता
 विश्वासराव मास यावे' -भाव १०७ 'हीं माथचीं माणसं स्वारींत
 बळक असलीं नी पायगुता होतो' स्वप ४८ [पाय+गुतणें]
 ० गावा-उ १ पायगुता, एखाद्या जुवाडत पाय अडकल्यामुळे
 होणारी अडचण, पायामुळे झालेली अडचणूक २ (ल) अडचण,
 अडथळा, नड, हरकत, आडकाटी, अटकाव. 'निरोपण सुपथीं
 आडथळा। पायगंगा वाट सकळा।' -मुसभा २.९५ 'दवधर्म
 तीर्थ करावयास निरजोवाचा पायगंगा होईल जैसे आहे' -पेद
 ९.११. ३ बाजूच्या सैन्याला पिडाही म्हून अडविणें. [पाय+मोवणें]

० घड्या-संभव लभत वगमाय व मनहरिणी यांना त्यांच्या ज नवम पर प सुन वधुमहर्षी आपणाना तशाच्या रस्त्यावर आणव याच्या पासोड्या (मोट्या सत्काराचे चिन्ह) पायपड्या पळण्याचे काम पवित्राकरे असते 'वाघ्री पायपड्यातिरीतिरी विट्ठीली चालली।' - बया ५३ [पाय+पड्या] ० घाळ वि पाय पथरी पोचें (यव.). 'कौसुमरी पाटळ नमली असे पायघोळा.' - कया १११ ११२ - विवि दाव्ही पाय सवले अलील अमे (नेसगे) पायावर पोळे असे. [पाय+पोळणे] ० चेंप-स्त्री. पाय चेंपणे, सेवचा एक प्रकार 'हातदाकरी, पाय पी, विनवारी, चोळणी इत्यादि प्रकार करण्याचे अपुवे प्रसंग जुन्या लोकांच्या परिचयाचे मन्हेते अमे ते सांगतात' - बया २८ [पाय+चोपेचेंपणी] ० चळ-पुष्पी अयुध अयधकुली पाळळ पायगुण बाभलवादि कयाचा विचार विजित मकटा-री बाळ ६० शेंपयने काम मन्हावनन जा गग पळ पदवर्नी मायुष विवा मृत अमे सननतात, पायरावा [पाय+च] ० चाल-की. पायाने चालणे, चालम आणे, चरणचाल 'धीं येथ हे हलुप चालत पायचाली।' - साळ ८ १४४ [पाय+चाल] ० चाल्ट-उ. १ विनाकारण केलेली पायाची हाक्याळ २ (विणकाम) पायाच्या हालचालीमुळे हातमागस शिलेली चालदा विवा अडा रीतने चालणारा माग ३ अपराधुनी पायगुण, पायचळ [पाय+चाळा] ० चोरी-वि पार काढताना मागील पाय वर उचल-णारी (गाय. न्हेस ६०) [पाय+चोरी] ० ज(ज्ज)मा-उ. विजार. तुमान, चोळणा: सुवार. [का पणप्रमा] ० ज़िमी-जिव-जीव-कीन वारिक पागण्या असलेला पायस चालण्याचा एक वाणिना, तोरदी; पैजण वन्हाडात आया पायजिना चालतात 'सोव्याचे पायजिव तळी।' - पळा ५६ [का पाएजेव] ० टा-उ. १ पायरी (विडी, जिना इ०ची) २ विडितीत उतर-भ्यासाटी केलेले कोनाडे विवा वाधीव विडीतीत वाधकामाच्या वाहेर येतील असे पुढे वसविलेले जे दगड ते प्रत्येक, नारळाच्या झाडात वर चढताना पाय टेवण्यासाठी पाडलेली खाच. ३ पाय-वाट, पाळवाट ४ (ल) बढिवाट; पायंडा, शिरस्ता; प्रपात. (कि० पडणे, लागणे; वसणे). ५ चाकाच्या परिघाचा प्रत्येक तुकडा, अवयव, पाटा ६ (मोट्याच्या विडितीच्या) थारोळ्याच्या दोन्ही बाजूचे दगड, प्रत्येकी [पाय+टाय] ० टांगी-की (ना) खाली पाय सोडून बसता येईल अशी योजना असणारी बैलगाडी. रेड [पाय+टांगणे] ० ट(टा)ण-ठणी-नकी पायरी; पायटा पदा. 'ही चार पाच चढुनी हळु पायझणे।' - कळ २५ [स पदस्थान, न पाय+ठाणे] ० टा-उ. १ चावाच्या परिघाचा अवयव, पाटा. २ (राजा) सपाट जमीन भाजून तेथे नाचणी इ० पेरण्यासाठी तयार केलेले शेत. ३ ज्यात मोटेचे सुळे, बगाडाचे

साव बगवितात ते विडितीचे, भोके पाडलेले दोन दगड [सं. पदस्थ, पाय+टेवणे] ० त(ता)ण-न-न (जडिष्ट) १ जांडा; जुता: वुणवाळ जाडा; पाटघाण (सामा) पायात घालण्याचे माधन 'विद्रल दितण दिवसाराशी ध्यान। होईन पायतन न्याचे पाटी।' - सुगा ११२०. 'लोपट चोहन पळे तंहा पैची नळास पयतणे।' - सोवन ४ १५५ २ (रों) घाणा; वेपल्या [स. पादघाण, प्रा पादघाण] ० वस्तावणे- (चाभारी धंदा) जोहा व-वस्थित वरणे. पायत-पायते पदा ० तरे-न पायरी. 'एय अशी हें पहिले पायते। ज्योतिर्मय हे दुसरे।' - झा ८.२२३. [पाय+थारणे] ० त्राळ-उभव. (पायाखालचे ताळू) साधे, स्वच्छ ताळू निगिराळ्या दोन पटीत, शिप रस्त (वाडणेतरात) भिवा पत्र वरी (व द्यणात) टेवतात व त्यावर नियोजित वयुध व वगस लव साठी उभे करितात या वाडुनावर उपाध्याया । हक अस १. ११ न वडुभा तो महारास हतो, वधुवाक्या मस्तकवर ताळू गडू निवा शोधक जे टाकतात त ज मंतर पत्र व नितात त्यासदि पायताळू असे म्हणतात ह्या ताडुळावर वसत-महारावा हक असो [पाय+ताळू] ० नर(रा)-ता-थर(रा)-था-पायते-थे-पुन १ विडान्याची पायगतची बाजू. २ (टेकडी, शेत बगीचा इ०ची) पायम, पायतळची बाजू [स पाय+थारणे, पादात, व पायते] ० थण-न-न (विर) पायतण पदा. ० थरी-की. (सा) दुकानाच्यापुढे लकरी विवा दगडी तीन चार पायन्या असणात त्यापैकी प्रत्येक पायरी; पायटा ० दळ-न. पायाने चालणारी फौज, पादकाचे सैन्य, पदाति [पाय+दळ (सं. दल-सैन्य)] ० दळ-ळी-विवि. जाग्यादेभ्याच्या वाटेवर; पायाने हुडबिले जाईल असे (पडणे) 'फुले वसकरिली वुगिग सेव्यान पायदळी तुडवीरी' - उष-काल १२८. ० दळणी-क्रि. वि. पायाखाली, पायदळी. (कि० पडणे) [सं पाददलन] ० दान-न (व.) ताम्याच्या, बैलगाडीच्या मागच्या बाजूस पाय टेवण्यासाठी केलेली जागा. [स पाद+दानेणे, दान] ० दामा-उ. १ पडी पकडण्याचे जाळे २ फूस लाविणारा पडी, ससाणा. -मराचिथोडा ३३ [का पाय्दाम्, सं पाद+दाम=दावे] ० द्राज-न पाय पुसणे; पायपुस, हे बहुतेक काभ्याचे वेलेले असते. [पाय] ० धरणी-की १ पाया पडणे, अत्यंत नम्रतेची, काडुळतीची विनवणी, पराक्रांतेचे आश्रव 'कशीह दि पायधरणी मनघरणी वरा-वयास तयार झाले' - अस्तमयूरकेका प्रस्तावना १६. [पाय+धरणी] ० धूळ-की १ पायाची, पायास लागलेली, धूळ. 'नाचत बोळे श्रीदावळी। घेउन लावी पायधुळी।' - दा २.७.४१. २ स्वत बद्दल दुसऱ्याशी तुलना करताना, बोळताना (गुह, इ० कावळ) नम्रता-दक्षक सोळावयाचा शब्द. [पाय+धूळ] (पखाद्यावर) ० धूळ झाडणे-(पखाद्याच्या घरी) आगमन करणे, भेट देणे; समाचार

पेणें (गौरवाची प्रयोग) 'मज गरिबावर पायभूळ झाडीत जा' 'जगां जरी ठायीं ठायीं पायभूळ झाडून येई.' -टिक ५

०पाखाळणी-ही पाय पुणे 'तयापरी ओ कठोपा। विश्वा चिया अभिलाषा। पायपाखाळणिया देखा। घट्टा जाला।' -शा १८६५१ [स पादप्रक्षालन, या पायपक्खालण; म पाय+पाखाळणी] ०पाटी-पांटी-ही समाच्या वेळीं पायतांबुळींनीं भलेली पाटी, शिपतर ६० [पाय+पाटी] ०पा(पो)टीचे तांबूळ-पुश्क पायतांबूळ पहा ०पिटी-पीट-ही विनाकारण चालण्याचे भ्रम, वषवण; इकडे तिकडे धावाधाव 'यहु केली वणवण। पायपिटी झाला सिण।' -तुगा २०० [पाय+पिटी] ०पुसणें, पुसुं-न पायपुसण्यासाठीं दातांनीं टेविलेली काण्याची जाड गादी, पायदाज, पायपुसण्याचे साधन (महातु) पाय पुसणें 'तया विराग्याचें बैसणें। घामव सुखाचें पायेंपुसणें।' -भाप ८११ [पाय+पुसणें] ०पेटी-ही हार्मोनियमचा एक प्रकार हीत पायानें भाता कारविण्याची योजना केली असल्यानें दोन्ही हातांनीं पेटी बाजविता येते याच्या उलट हातपेटी [पाय+पेटी] ०पैस-(र) पाय टाकण्यास जागा [पाय+पैस=प्रयास] ०पोश-स-उ (ल) जोश, वहाण, चपल, पादभ्रमण 'सालाबादप्रमाणें ऐन भिन्नस पायपोसाचे जोडव याजासुन पेत काणें' -दा २०१२ [का पायपोश, स पाद+उच्छृ] ०पोस जळाला, गेला-तुटला-काहीं पर्वी नाही, हरकत नाही, क्षण गेलें वाजवी वाकप्रचार 'एका महाद्वाराची सामग्री शोधायई काय लागेल ही पुण्याहून माळशिरसास पाटवील न पाटवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महाद्वार करून आम्हीच घेय घेऊ' -त्रप २०१ ०पोस मारणें-मानहानि करणें, निर्भत्सना करणें ०पोस दातीं धरणें-अत्यंत लीन होऊन समा माणणें, याचना करणें, आश्रय घेणें ०पोसासारखें तोंड करणें-फजिती माल्यामुळें तोंड वाईट करणें, दुसुखलेलें असणें कोणाचा पाय पोस कोणाच्या पायात नसणें-मोघळ उडणें (एवजळ मडळी जमली असली आणि व्यवस्था नवली म्हणजे ज्याचा जोडा त्याच सापडणें मुश्किल होतें त्यावरून) ०पोसखाऊ-वि खेटखाऊ, हलकट, अत्यंत छद्र, निर्लज्ज (मनुष्य) [पाय+पोस+खाणें] ०पोसगिरी-ही जोड्यानीं मारणें, दोन पक्षातील व्यक्तींनीं केलेली जोड्याची मारामारी, जोडुजोडी (जि० करणें माडणें, चालणें) [का] ०पोसपोहरा-उ जोड्याच्या आका राचा विहिरींदून पाणी काढण्याचा पोहरा [पायपोस+पोहरा] ०पोसापायपोशी-ही परस्परतील जोड्याची मारामारी, जोडाजोडी पायपोसगिरी ०पोशी-ही दर चामारापासून दर साल एक जोडा नजराणा घेण्याचा पाटील-कुलकर्णी इ०चा हक्क ०पोशी-वि पायपोसाच्या दोलणें, बाटचें बापलेलें पागोटें

०पोळ-पुंभी १ (तापलेली जमीन, खडक, वाड ६०वस्तुन चालत्यामुळें) पाय भाजणें २ (ल) मज्याहूनीची वळ ३ जमीनीची तप्तावस्था, जमीन अतिताय तापलेली असणें 'एव्हा पाय पोळ झाली आहे सध्यावाळीं कां जाना।' [पाय+पोळणें] ०फळें-न (राजा) ओकतीच्याजवळ पाय देण्यासाठीं यश दिलेली फटी [पाय+फटी] ०फोडणी-ही १ परीं रोण्यास पद्याग्याकरितां आल्याबद्दल वैद्यास धावयाचें बेतन, वैद्याच्या भेटीचें शुल्क २ पायपोळ [पाय+फोडणें] ०फौज-ही (गे) पाय दळ [पाय+फौज] ०धंद-उ १ पोडपाचे मागचे पाय बांधण्याची दोरी 'एक लपटाणी बैसले। पायबंद सोडू विरले।' -वै ७६६० २ अथळ्या, बंदी 'इमज व मोंगल यांत तिकडे पायबंद जल्ल पोंचला पाहिजे' -बाइसमा १ १६ ३ (फौजेच्या पिठाडी वर) ह्वा करून व्यत्यय आणणें 'रायगडास वेढा पडला, आपण पायबंद लावारा म्हणजे ओठ पडेल रायगडाचे वेढा छटेल' -मराठिपोद्या ३४ ४ ससाराचा पाश [का पायवड] ०धंद लावणें-लागणें-घालणें-देणें-पडणें-भाळा घालणें, बसणें, व्यत्यय आणणें, येणें, मळपळा, बंदी असणें, करणें 'भलत्या आशा व आकाशा यांना इतिहासादिशाळांकडून पायबंद पडेल' -विचावि ५२ 'निजामाला पायबंद लागणें शक्यच नाही' -भाऊ (११) २ ०मार-उ पायदळ याच्या उलट अश्वभार, कुजभार, रथभार ६० 'अश्वरथ कुजरा। गणित नाही पाय मारा।' -वया १ २ ५५ [पाय+मार] ०मर्दी-ही भरमर ये जा करणें, चालणें, धावाधावी, धावपळ करणें एखाद्या कामा वर फार खपणें 'पायमरी केली तेव्हा काम हाले' (कि० घेणें, करणें) [का पायमरी=धैर्य, निश्चय] ०मली-म(मा)ली-मेली-ही १ सैन्य खुरे इ०नीं कलेली देवा, सेत इ०ची नासाडी, पायाचारी जुदविणें, नावधूस, तुडवातुडव 'आपले सरकारची फौज मलक मइमदखान वगैरे गेले आहेत त्यानीं पायमाली केली आहे' -दिसरा १ १५० २ शत्रूनें आपला मुलुख छुटला असता, तद्वात त्याच्या कडून त्या छुटीवद्दल घेण्यांत यणारा दड किंवा खडणी (सामा) मोवदला मरपाई 'सर्व आमचे कडे सरकारातून कारमारी देतील तव्हा काय पायमाली दहापांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी' -ख १ ४८५४ 'शेतकऱ्यास जुड्यानीं दाखल पायमाली देण्यात येत असते' -हिल्द १७४ ३ (ल) हुदैश, अपमान, गेटाळणी, अवहेलना (कि० करणें, होणें) 'आमच्या भापेथी अशी पायमाली व्हावी हा मोठा चमत्कार नव्हे काय?' -नि ११२ ४ नाम जुकसान 'महादजी गदाघर यांनीं दरवारी छुनी राहटी राखिली नाही, याजमुळें पायमाली आहे' -रा ८ २०१ [का पायमाली, स पाद+मर्दन; म पाय+मळणें] ०मळणी-ही

सारस्ती चाल, पसट, वहिवाट, एवसारसैं चालणें वहिवाट ठेवणें
 'जो रस्ता सध्या विकट व अडचणीचा वाटतो तोच पुढे पाय
 मळणीने बराच सुधारेल' - नि ४२९ [पाय+यळणें] ०मांडे-
 ५ (काव्य) पायपड्या पहा 'विषयसुख मागें साडे। तेनि
 पायातळीं पायमाडे।' - एमा ८६ - वैशीस्व १० १९ ०मार्ग-
 ५ १ पायवाट, पाळवाट २ जमीनीवरचा रस्ता; भूमिमार्ग
 दुष्प्रीचा मार्ग ह्याच्याउलट जलमार्ग ०माल, पामाल-वि
 पायमाडी केलेला, तुडविला गेलेला, सध्वस्त, नष्ट ०[फा पाएमाल]
 ०मोजा-५ पायात घालावयाचा विणून तयार केलेला पिढवी-
 सारखा कपडा हा पाऊत, शरी, बारा यापासून पायाचा बचाव
 करण्यासाठी वापरतात [पाय+मोजा] ०मोड-खी १ प्रवासाला
 निघालेल्या किंवा चास्त असलेल्या मनुष्यास जाऊ न देणें १
 अशी केलेली दाबवणूक, पाचवून गेलिलेली स्थिति [पाय+मोडणें]
 ०मांडे-न १ (कों) उस्तादमग, अडयळा करणारी मोट,
 (हातीं घेतलेल्या किंवा घ्यावयाच्या कामात) एखाद्याचा उस्ता
 हाचा, आत्ताचा बीमोड, तीव्र निराशा २ आमुष्यातील अडचणी
 अडयळे, सफेद ३० वाटत्या व्यवहाराची गति कुठित होण्यास
 निमित्त 'हें पोर अमळ चालू लागलें म्हणजे खोकला, पडलें
 अशीं अनेक पायमोडीं येतात' [पाय+मोडणें] ०मोडे घेणें-
 (हातीं घेतलेल्या कार्यापासून) भीतीने परावृत्त होणें ०रय-५
 बरदळ, वहिवाट, दलणवळण, पायडा पैल पहा 'आणीकही
 एक पहावें। जे सापशीं वसतें होआवें। आणि जनावेनि पायसवें।
 मैदेचिना।' - झा ६ १७२ - खी १ पायसळ, पायदळ, पाय
 ठेवण्याची जागा 'रावण जव भरी घडे। तव मुमुट पायसी
 पडे।' - मारा बाल ७ ५ २ (राजा) चाहुल, साचल ३ पाय
 वाट रस्ता ४ प्रवेश 'प्रथम चाकरीस येतों म्हणून मधवेने
 पायसव करून घेतली' - ऐटि १ २९ ५ टट नजर, आदरवसा,
 भूतनाथा, पायखा पायचळ पहा 'करज्यास पायसव राघून
 लागनीच सरवत झालें' - वफा ४ १ पायगुण 'घरात आल्या
 योवर रामलेंच बरजाचें सरवत झालें काय हा पायसव।' - वफा
 ४ ७ पैल पहा [स पाद+रव, पाय+रव हि पैल] ०रवा-
 ५ १ पायसव, शिरस्ता, पायडा 'त्या माणसाचा येथें येण्याचा
 पायखा आहे' २ पायचळ, टट लागणें 'विहीरीवर तुची मूळ
 तिनीसाजची गेली होती तेथे दिला बाहेरचा पायखा झाला'
 - वेड्याचा बाजार ०रस्ता-५ १ पायवाट २ जमीनीवरचा
 रस्ता, पायमार्ग [पाय+रस्ता] ०रहाट-५ (अल्पाशीं)
 रहाटी-खी पायानें पाणी लाटण्याचा रहाट, रहाटमाडणें [पाय+
 रहाट] ०रावणी-खी पायघणी, विनवणी रावण्या पहा 'देकरी
 येसविली सुखासनी। लागल्या बाजनाच्या ध्वनी। निजणें बातिती
 दोषीगणी। पायरावणी पदोपरी।' - एक्ख १६ ३२ [पाय+

रावण्या] ०लाग-५ १ गुराच्या पायास होणारा एक रोग हा
 गुराच्या तोंडावर व पायावर परिणाम करितो २ खिसाना होणारी
 पिशाचवाधा (एखाद्या खीबद्दत भूत पायीं तुडविलें गेल्यास तें
 दिला पळवतें अशी कल्पना आहे) [पाय+लागणें] ०घट-खी
 १ रद्ददारीचा रस्ता आहे असे दाखविणाऱ्या पावलाच्या पुढा,
 पावलाच्या खुणा २ पायगुण 'नेणें कोणाचा पायवट जाडला।
 एक म्हणती समय पुरला। एक म्हणती होता भला। वेनराव।' -
 क्या ६ ५ ९१ [पाय+वळणें] ०घट-(प्र) पायवाट पहा
 ०घट-टा-५ (महानु) पाय, पायाच्या शिरा, (टीप-ओढदळ
 पाचाहि मुख्य शिराचा सागातु ४ ८८) 'समसा गुरफाचा
 उचवटा। धीप्रमुचिया पायवटा।' - श्रु ८८ ०वणी-न वरणो
 दक, वाणशीथें, ज्या पाण्यात एखाद्या द्रावणानें किंवा पवित्र
 विभूतीने पाचलें तुडविलें आहेत किंवा पुतलीं आहेत असे पाणी
 'बरिता सापसाची कडसणी। कणुजवळा ठेविजेत घालपाणी। तोहि
 अभिमानु साड्नि पायवणी। मापा बाहे।' - झा ९ ३७२ 'कोणी
 राम देखिला माजा। त्याचें पायवणी मज पाजा।' [पाय+वणी-
 पाणी] ०घाट-खी १ पाळवाट, पायस्ता 'तिड्डे जय,
 तुज देतिल मेलेच पायवाट आजिकडे।' - मोमीम ११ ४५ २
 जमीनीवरचा, दुष्प्रीचा मार्ग, भूमिमार्ग 'आच्या उलट जलमार्ग
 'समुद्रावरी सैन्य ये पायवाटें।' - लोपासुद्र नामन-नवनीत १०८
 [पाय+वाट] ३ (गो) पारखी देवाल्यात शिरण्यापूर्वी योग्या
 कडून पारण्यात येणारा धुतलेला पायपोस ०वाट करणें-उत
 रून, ओलाडून जाणें 'पायवाट केने भरवणी।' - दावि ३३०
 'असिपु पायवाट कराल' - नाना १३५ ०शिरकाव-५ १
 प्रवेश मिळवणें २ मिळलेला प्रवेश [पाय+शिरकाव] ०शूर-वि
 चालण्याच्या, वाटेच्या कामीं अतिशय वाकवणार, निष्णात 'कोळी
 लोक कटक व पायसूर असल्याने त्यांना जंगलातील वाट ना वाट
 माहीत असते' - गुजा ६० ०सरार-५ (खा व) पायवाट,
 पाळवाट पायस्ता [पाय+सरार=लहान वाट] ०सर-५ पायरी,
 पाय ठेवण्याची (किंवा ३०ची) जागा, फळी [पाय+सर=फळी]
 ०सुट-वि सपळ चलास, मरार चालणारा [पाय+सुटणें]
 ०सोर-५ (गो) पायगुण ०स्वार-वि (उप) पायीं चाल-
 णारा पादचारी पाईक [पाय+स्वारी] पायाखायला-वि
 (कों) (पायाखालील) सापाची भीति, उपश्रव असलेले (अरण्या,
 रस्ता) पायाखायलें-न १ (कों) पुरतें, साप २ संपदश
 पायाखालची वाट-खी नदरी ज्या वाटेने जाणें येणें आह
 अशी वाट अंगवळणी पडलेली वाट पायाचा-वि पायदळ
 (शिपाई) 'पायाचे मिदता। तोडिति जानिवसे जे।' - सिगु
 १०४५ पायाचाजड-वि १ हड्डि चालणारा, मदगतीने
 चालणारा २ चागलें चालता न देणारा पायाचा डोळा-५

घोटा पायाचा नक्षत्रीय-पु (मशविद्या) एक हाव आपला पाय जोडीदाराच्या बगलेतून जोडीदाराच्या मानेवर घालून मान फिरवून मानवर घालेल्या पायाच्या पत्रांनी मानस दाब ठेवून मारणे, दिवा पीत करणे [पाय+नक्षत्रे] पायाचा नरस-वि (वायकप्रमाणे) मऊ पाय असोत ॥ १६ नमुसक पायाचा पारवा-पु (पाय+प्राप्ताणे गति असोले) जलद मग्न विवा पुढील चालणारा मनुष्य पायाचा पटवळ-वि लाया मर पोर लायाड (जन वर) पायाचा हुलस-पु (मशविद्या) जोडीदारांनी खात्री घेऊन आपला एक पाय घालून असता आपला दुसरा पाय जोडीदाराच्या बगलेतून घालून आपल्या पायाच्या पत्रांनी त्याच्या दोपराजवळ तसे ठेवून आपला दुसरा हात त्याच्या बगलेतून ठेवून जोडीदाराचा हात आपल्या पायाच्या अंगाने घेऊन तो पाय लाव करून हाताने काढिलेला कस जास्त उगाराने मुरगटून गेत करणे पाया १०१ गट्या-की पायाच्या बाज पेशीसबत लहान असलेले डब्याचे बाट पायाच्या माणने नभय पायवळ पायाच्या मणसाचे सलावत फीजवर -ख ३५५ पायाची माळा-की (मशविद्या) एक हाव (माणे पाय बांधून गडयास मारणे याला मोळी म्हणतात) जोडीदाराचा एक पाय उचलून आपल्या माडीच्या लकीत दाखून देवावा दुसऱ्या हाताने जोडीदाराचा दुसरा पाय घेऊन जोडीदाराच्या दोन्ही पायास तिडा घालून मुरगटून मारणे पायाचे खुबे-पुनव पाडीच्या कण्याच्या खालच्या माजूकडील दवावकडा, घळकण आणि पत्र असता हाडाचा सागाडा -मराठी ६ वें पुस्तक (१८७७) २५३ पायांचे भेदे-न अनकाणी घालून पायास खडे बगैरे घेवून पाय खरखरीत होणे, पायाची खराची, पाय खडबडीत होणे चालताना पायांचे भेदे होऊ नये म्हणून पाय कातरिता कातड्याचे वेषण तयार करण्याचे काम -उपा प्रयमासिका (हा येथे बोग उभा) पायाच्या पांढऱ्या-कीसव तापलेल्या वमीनीवस्त्रन घालण्यामुळे पांढळेले पाय, पायपोळ (कि० होणे, घडून येणे) पायातर-न पायरी [पाय+तर] पायापुरत वधान कपणारा-वि कजुप, टपण, कबडीचुबक, अतिशय जपून खडे कपणारा पायापैस-की पायापुरती मोकशी जाणा (अगदी गर्दी, दागी सराफी वापरताना प्रयोग) [पाय+पैस (अपळपत्रळ, माकळी)] पायांचा पारवा-पु पायाचा पारवा पहा पाय-न (मि) पाणी 'साकडे रोडतात रोडता त्या घुमड पायाम् पोडी' -मि १५ [स प्रा पाय=पाणी, पान] पाय-पु (सा) लाकडी पाळे पडणे पाय-पु (सत्रा) उगड्याच्या किमारीचा एक प्रकार पायक-पु पारक पहा

पायक-पु सेवक, चाकर 'घरी पायका, नुकीसिदी रमानायका।' -अमृत २९

पायका-पु (ग) एर देवत गावातील देवताया मगदत पायका-पु (मुद्रण) टाड्याच्या एका जातीच नाव हा वाता पश्ट म्हणून एक दशाश इव उचीचा असतो

पायका-पु (विळ) पक्का पडा पायका-सा मधा पडकी पडा पायगा जडागार-की पौत्रक्या सरत्रामापाटी दिलेली जडागीर अशा जडागीरी हेडावाद सस्यानत बन्त्याच कोहेत [का पाए+गाहू=दर्जा]

पायगीर-पु मासे पकडायची एक प्रकारची टोफरी. [पायणे पडा]

पायगा-ऊ-पु १ विमारीचा पय २ (पवत गेला इ० वा) पायका [पायजमा]

पायडा-पु १ प्रथम मुखात काणत्याहि कामाच्या भार भीचे कृत्य हा पुढे मस्त चाडवा अशा इतने करावयाच्या व्यवहाराचा आरंभ २ पाडावर बसताना पाय उचण्यासाठी मांडाला कलेली लगनदा खोबण, विहिरीत उतरता येवें म्हणून विहिरीच्या वायकामात येवलेला बानाड दिवा बसविलेले पुढे भालेले दगड प्र. पायडा ३ (राजा) न त्याच्या आडावर बसणारे लोक जी दोरी पाय, हात अडकविण्याकरिता मत्तात ती ४ पादही, पादरी (तिडीची) ५ शिरस्ता चाल, बहिवाड, प्रपात 'बटवदाराची खुशामत बरी बरीत जावी पर त्या स वतवयाचा पायडा माहे त्या पायड्यास तिळतुल्य आजती होऊ न यावे' -मराठा २३. [पाय] (वाप्र) •कारणे-घालणे-पाडणे मुरवात करणे, बहिवाड पाडणे, वस्तात वसविणे •पडणे-हाणे-शिरस्ता, चाल, बहिवाड सुरू होणे

पायडा-की पादरी, पायडा अथ ४ पदा पाडण, पाडण-की (गे) दगडाच्या सडानून गेलेली मळद बाट, योळ

पायणी-पु (गे) देतास पाणी/वणारा पायणू-वि (बों) दलदलीच्या प्रदेशात केलेली व पायानी तुडविलेली (भात, माचणी इ०) [पाय]

पायर-पुत्री एर वृक्षविशेष, पाईर पायरव-पु नेहेमी जाणे येणे, दळणवळण पेशव पाय पडा [का पैती]

पायरघणे-ऊक १ (बों) पायकामुळे विषयणे, दट लायणे, नजर मग्नून अथ बगैरे नासणे 'पायरव अत्र। मग बरी बडडीण।' -तुगा ३२२९ २ (राजा) एकाथा हावलेल्या

वस्तुविपर्यो ऐक्ये किंवा पाहणे ३ चाहुलीने किंवा प्रत्यक्षत
आढळणे (मनुष्य)

पायरिका—श्री खडगावा -बदलापूर ५१ [पाय]

पायरी—ही १ शिडी, जिना इ०वर चढताना एक एक पाऊल ठेवण्यासाठी केलेला आधार, पायटणी, पायटा, टप्पा 'वितामणि पोडून घातला। पायरीत आभाये।'—रावि १ १३७
२ (ल) योग्यता, दर्जा, अधिकार, मान्यता ही आमची पायरी नव्ह'—निच ७२ 'प्रत्येकाने आपआपल्या पायरीने राहवें'
३ बोलू इ०ची लेखणी करताना शोमेसाठी घेतलेला उतरता तास ४ (चाभारी) वातडयाचा एक भाग [पाय] (वाय) 'चा धोंडा होणें-हाऊन पडणें-स्वतःच्या योग्य जागी कायम भिरवून असणें' 'न ठेवणें-एखाद्यास त्याच्या योग्यते प्रमाणे वागविणें (पाव, पुण्य, भोग, सुख, दुःख इ०ची)
'भरणें-घडा भरणें, परमावधि होणें, पूर्णतः आणि 'वर पाय देणें-स पाय लावणें-चिरकालीन वास्त आलेली मर्यादा उघड करणें, अपमान करणें बरोबरी करणें, बरोबरीच्या नात्याने वागणें 'सोडणें-डावणें स्वतःचा दर्जा ताडणें 'मी पायरी सोडून घालें याची मला क्षमा करा'—स्वप्न ४५३ पायरी पायरीने चढणें-आज थोडें, उद्या थोडें असे कार्य करीत जाणें आपल्या पायरीवर असणें, आपला पायरी चरणें-स्वतःच्या योग्य जागी राहणें, स्वतःचा दर्जा सोडून न वागणें

पायरा—ही कस्मी भाव्याची एक उत्तम जात परेरा नामक
गृहस्थानें या जातीची लागवड करी यावरून त्यास पायरी हें नांव
पडले—कृषि ६८० [पोर्तू-पररा]

पायरी—श्री उवर, बड इ०च्चा वर्गातील एक रसुविशेष
पायर पाईर महा

पायरी--की (कु) आब्याची कोय

पायरीक-५ कनिष्ठ जातीचा मनुष्य, अतिशुद्ध -शर

पायरीव—स्त्री रीत, पद्धत 'माझवया' जनपायरीव ।
-दावि ११४ [पायख]

पायली—भी ? धान्य मोजण्याचे चार प्रेते (पडा किंवा वस्त्रा) एक माप घ्या किंवा सोळा पायल्यांचा एक मग होतो स्वानुशात अष्टोत्तरीस द्यानी एफ पायली हास [पाय= एक चुनगास पाव] दोळा पडा (वाघ) • भाषणे-१ (स्वतःच्या गरजा, आहुत्य भगवान्नी स्थिति ह०से) संप गुरुन घणें स्थाये साधने। काम करून घणे रक्षावाला उत्तरी कळ लागणे पडा पायली भगे पडा • चा पता करण-दोन परश्व्याचा गुप्तवे अपहार करणे समी करून सामणे वमी करणे हाणे • चे पिंधरा-अतिविपुल पुष्कळ फार स्वस्त, ज्यास काढती निम, महत्त्व नाही • से. दुष्ट 'छप्पन' • न्ह्यावासास पायली

पधरा अहेत 'गोव्यासते' पायलेड पनास = पायलीचे पनास असा प्रचार आहे आपली पायली मरणें-स्वतः पुरतें पाहणें, स्वार्थ, आपलपेठपणा करणें म्ह० आण पायली वरू द वायली

पायली—श्री जात्याच्या वरच्या तळीला धान्य घालण्या
साठी असलेले भोंक

पायली—खी १ (ना) बदिलाची काच २ कागदाच्या कदिलात फिरणारी पायलीच्या आकाराची रचना

पायवटणें—यदि १ रहदारीमुळे किंवा अनेक लोकांच्या जाण्यायेण्यामुळे चोळवलेली, मळलेली भमणें (वाट, रस्ता) २ नेहमींच्या जाण्यायेण्यामुळे एखादी वाट परिचायी होणें, अग-
वळणी वणें [पायवटणें, पायवट]

पायवंस, पायांस—न (राना) विद्यायाची पाया
कहवी वायू, पायते [स पाद+यस=पायू]

पायचा—५ (ना) घराचा पाया

पायस—न (व) क्षाज, पलग, विठाना इ०चा पाया
कडचा भाग, पायते पायवस पहा

पायस—न १ खीर विशदत तादुकाकी (शिजविलेल्या भाताची) खीर 'पायसदि बरणी पक्वान्ने।'—शशिनेना २ यज्ञातील अवशिष्ट प्रसाद 'जनना यज्ञपायसपाने करि, द शुक्ला वरा महिला।'—मोरा १ १९६ [स]

पायस्त—विधि (को) पावलास पाळ् लावून (बालपे)
पायळा—३ लहानसा कोयता पाळा पाईत

पादल्ला—सी भवत कापावयाचें खारें

पाया—पु १ पर वगैरे वाश्यापूर्वा जनीत राधन धीन राध-

पुना इ० धारुन करला भवम वरोवस्त पराचा तळ जमनीनीतरे
 बांधण्य (ल) वृद्ध तळ बैरक 'पाया कोटा आणि खोटा
 पायावर रचलेली इमारती खात्री' - जिने १ ६ २ प्रारंभ
 मुद्रणात ३ आधार, आसण आधारभूत पाय तुसे वृषचा परि ईम
 पाया। - सारव १ ३० ४ (मुमापन) ज्या रफला अमुलपुन लारी,
 ली चढ उतार इ० माजनात ता (भूमिति) त्रिकोणाची कागतीहि
 एक (विश्रुत खालची) बाजू ५ योगताचा त्रैकोना पाय्या
 ६ दिरस्ता [म पाय फा पाया] • घालणें - आरभ करणें
 • यास्तव सरकारने तीं तयार करून म पचा उक्तासि प्रथम
 पाया घेतला' - नि ८ • नव्वीं घालणा - १ इमारतीच्या पाया
 पयले जिवन मनुष्य पुण्ये २ (ल) सगळ चिरडगे नाश
 रण्ये याम शब्द - • मृत्त - वि (अद्भुतमस) मूलभूत (६)
 फामदल • मृदु - वि १ मपूद पाया (इमारत), दाम्य व
 अन्वर्थरी आरम्भाचा (उद्योग धंदो इ०) २ काही अपूर्णता, व्यप
 • नदरे (कथें) [पायाभट्ट]

पायाब—५ नदीचा पायउतार 'उभयतां यमुना पायाब पाहून बोराडीजवळ उतरले' -दिमरा १ २५७ [फा पायाब]

पायास—न (राजा) पायवस पहा

पायाळ—ळू—वि १ पायाकडून जन्मलेला चोरी वगैरे गुन्हे पकडण्याच्या बाबतीत पायाळ मनुष्यास वार्हा देवी कफि असतो असा समज आहे त्याचप्रमाणे त्यास विजेपासून धोका असतो व वशाला गुप्त धन व पाणी कुठे आहे ते कळते असाहि समज आहे 'पृथ्वी निघाने भरली आहे। परी पायाळवीण प्राप्ति नोहे।' -एभा २४ १७२ २ योग्य, प्राज्ञ, लायक 'क्यासि आवडे सतसपाचा मेरू। जो साधुवर्चनी अतिभुक्ता। जो पडिले पचन नेणे उपाय। तोचि पायाळ निजमची।' -एभा ११ ७८४. ३ दवी, तिष्णात 'सनग एकहाती-एकतंत्री-म्हणजे एका पाया-ळच्या नजरदाली तयार झाले तर बळकट व उपयुक्त होतील' -नागा २१४ [पाय+आळ प्रत्यय]

पायिक—३ पायदळतील शिपाई, पाईक 'पायिक वढले बोर आदेशी।' -दावि २१२ [स पयति]

पायी—झी १ राहुटीच्या तनाच्यावरचा हातभर लावीचा जो असा तो २ राहुटीच्या आत पाणी न यावे म्हणून तिच्या भोंवती जो बर खणतात तो पाई पहा [स पय, पाय=पाणी, पद=पाय]

पायीत—न सोनाराची जमीनीत पुरलेली, आढवी नळी लावून केली शेंगडी, पुरलेली बागेसरी [पाय, पायीत]

पायीत—न पायतर, पायते पहा [स पायत]

पायु—न शुद्ध मलविषअनमान 'मग बाचा आणि बर। बरण आणि अधोदार। पायु हे प्रकार। पाच आणिक।' -झा ११ १०० [स]

पायेदामी—५ जाळी लावून पक्षी पकडणारे 'तेथे लाक्षा वीं रामचंद्र पायेदामी व माहादजी खाण्णा लाववाज पाठविले आहेत' -पेद ८ २७ [फा. पायदामी]

पाँय—अ (राजा कुण) मुळे, साठी पाई, पायई, पायीं पहा 'शिलापाँय मी दवर्णे' -मुळयामुळे मी राहिलो [स. प्रीतये प्रीत्यर्थ]

पार—५ १ अत, ठाव शेवट, मर्यादा, सीमा 'एव ब्रह्मा आणि शक्र। चरणाचा नपवती पार। तेथें त्रैलोक्य वैभव बोर। मानो तो पामर अति मदभाग्य।' -एभा २ ७५१ २ पली कडचा कांड विनारा 'मग जेवढी वास पाहिजे। लुटडी क्षातीची दखिने। तय अपारा पाह नणिज। निरारता।' -झा ४ १११ ३ (कों) नदीतून पळिकडे वतरून जण्यची वाट, पायउतार ४ (राजा) जमीनीत शिरलेला समुद्राचा भाग ५ (गो) पाण्यात बुडालेला खटक [स]

पार—३ झाडोरा, घड, पिंपळ इ० वृक्षांच्या भोंवतालीं घातलेल्य ओढा, वडा, चौयरा, चवुना या ठिकाणी गावकरी बहुधा जमतात यावजून गावचा अड्डा, गावसभा 'राजद्वारी का सभेमाझारी। बैसावे पारीं अथवा वेव्हारी। वां मढवीं तोरणा भीती। सन्माने करी उपविट।' -एभा १२ १४२ ० द्विजविणे-१ पिंपळास किंवा एखाद्या देवाला प्रदक्षिणा घालणे २ इष्ट हतुसिद्धीसाठी देवाला राकट घालणे. [स. प्राकार, प्रा पाभार, म पार?]

पार—५ १ तीन तासाचा काल, प्रहर 'काळोखी रात्र, पार-। रात्रीचा अम्मळ झाला।' -ऐपो ५२ २ (नाविक) पदारा [स प्रहर (अप)]

पार—खी (नाविक वों) अस्तमनास काटी उभी करण्यासाठी खोदलेली खाव

पार—कवि १ पलीकडे, बलाडून, आरपार, मधून 'बन्तूच गोवरणे। अमृताते पार म्हणे। रस होती बोळगणे। अक्षराती।' -झा १३ २ २ पूर्णपणे, साफ, अजिवात 'घारीने माझ्या दशम्या पार लावविल्या' [स पारम्] ० करणे-उकि १ समाप्त करणे, फडशा पाडणे २ निभावणे ३ पैल तोरला नेणे. ० जाणे-१ मधून जाणे, आरपार जाणे, पलीकडे जाणे २ उडिष्ट स्थळीं पोचणे ३ निभावणे (वाय) ० पडणे-१ काही अटकच, संशय इ०तून निभावणे 'अथळा व लंगडा एकमेकांच्या मदतीने त्या विकट वाटेतून पार पडले' २ कार्य, इ० समाप्त होणे, शेवटस जाणे, पूर्ण होणे, वरकणे ० पाडणे-१ सडटावून सोदविणे, निमाडव नेणे २ सपविणे, समाप्त करणे. पारद-वि पार करणारा, नेणारा 'स्मरे घडिघडि प्रभो भव पयोधिच्या पारदा।' -केका ११५

पारई—खी पहार, जमीन खणणे, उकरणे इ०साठी अस लेले स्लेखडी इत्याद पारय [स प्रहार-री, दप्रा पाराई, गो पार]

पारका—वि १ अपरिचित, दुसरा, परका, पारखा पहा 'ऐसा उपकारी देखा। या दहासारिखा नाही सखा। म्हणसी राखावा नेटका। तब तो पारका मुळीची।' -एभा ९ २९७ २ वातु 'थादवाचेआ कटका भीतरी। पारका आठवारी केली थोरी।' -किशु १८८ [स पारथीय]

पारका—झी निवळी निवळीये वीं 'तरी विपयेंद्रिय मित्रणी। करुनि घापे चितुणी। जैत तोडिजे खडु पाणी। पार केया।' -झा १६ ८९ [स पारक, दि पारक=शुद्ध करणारे]

पारकिडा—५ १ गुराच्या पोटांमध्ये भयंकर विकार उत्पन्न करणारा एक किडा. २ गवतात सांवरणारा एक किडा, किळ ० उडणे-(घोडा इ०चे) पोटात पारकिडा होऊन तो चाव लागणे

१. पारख—ची १ परीक्षा, तपसणी, चांचणी 'पद्विष्याच मेरीपुनवर पारख केरी म्हुणायची' -नाकु ३ ११ २ नाणें, दिसा, मोती, माणिक ३०ची किंमत टाविणें दर्जा, भाव टपविष्यांचें ज्ञान 'स्तुति करायला गुणाची पारख पाहिजे' -मगैनिवाण ८८ ३ किंमत, योग्यता, दर्जा 'मी तों नों तेंतुन पारखीसी। पदोपदी कां मज पारखीसी।' -साहद ४ १४ -ग्र १ पोतदार, पेसा पारखून येणारा अधिकारी २ सावकार 'त्याचा पारख त्याला करे वेईनास झाला' -धर्माजी ८. [स परीक्षू मा परिक्षा, गुज, ति पारखा] पारखणावळ, पारखाई—ची नाणें, दिसा, मोती ३०चा दर्जा, वस, किंमत ३०ची परीक्षा करण्याबद्दल दिलेली मजुरी, पारखण्याची मजुरी, सराफी [पारख] पारखणी—ची (नाणें ३०ची) पारख करणें, परीक्षा, तपासणी [पारखणें] पारखणें—कि १ परीक्षा करणें, तपासणें २ (नाणें ३०ची) किंमत, दर्जा ३० टपविणें 'म्हणोनि फुडे। पारखणें तरे फुडे।' -ज्ञा ८ २४२ ४ (गो) अजमास करणें [स परीक्षू (परीक्षा करणें)] ३ सुलाखणें—३कि परीक्षावरून खात्री करून घेणें, प्रतीति पाहून अनुभव घेणें, सरासार विचार, न्याय करून टपविणें (तानें पारखताना ये एक निरुधी आहे किंवा नाही तें पाहण्याकरिता त्यास घुसून नदबज छिद पाडतात त्यावरून, तावून सुलाखून पहा) पारखून सुलाखून—कसा प्रयोग रुज आहे (किं० पाहणें—देवणें—घेणें—घेणें—आणणें) ३ पारखून केला पति आन त्याला भली रक्षिती पारख नीस—३ पारख करणारा अधिकारी, पोतदार पारखापण—ची परीक्षा करण्याबद्दलची मजुरी पारखाई पारखणावळ पारखी—३ १ (गो) ज्योतिषी मृतभविष्य सांगणारा २ पोतदार, नाणीं पारखून येणारा माणूस, अधिकारी ३ सराफ निधियाक सावकार ३० यावरून आढावादि पडेल आहे -रि १ पारख करणारा, परीक्षक तपासणारा मर्मज्ञ 'ऐसेनि कार्या कायेविषेकी जे प्रवृत्तिनिवृत्ति मापरी। खरा कुडापारखी। निघापरी।' -ज्ञा १८ ७१६ २ निवाडा करणारा

पारखा—वि १ परका, परतीय, अपरिचित तिन्हाईत अनोळखी (माणूस) 'तेप जैताचीएक घायी। अनुदत निमाण लागलें पाही। सोचिता पारखें कोणी नाही। केलें टायी स्ववश।' -एमा १ १३७ २ नवीन, मित्र, अपूर्व (वस्तु) ३ एखाद्या गोष्टीस अपरिचित नवीन, परका असलेला (समासात) घर पारखा, गाव-देश गोत-जातपारखा ३० ४ नि-सुख ५ अनु अमित्र 'का घरिचिया उजियेडू करावा। पारखिया आघार पाडवा।' -ज्ञा १२ १९८ 'येता देखोनि पारखे भार। मग सामोरे लोटले।' -पहदर १२ ८२ सापक्षित सद्गम्याचें डुड बाल पारख्या पालेच्या मनुष्यबळाची हानि करून येत नाही -विपि लिखित ११ [स परकीय]

पारखीय—ति पारख केलेला, परीक्षा केलेला, तपासलेला [पारखणें]

पारखे—मि परोक्ष, पाठीमागें, मागें, पथार [स परोक्ष] पारख—गो—हो (ना व) मजुरीची दिवा कामाग जण्याची सफळची दिवा दुपारची वेळ 'एक पारगी' = एक साज

पारंग—नि (प्र) पारंगत पहा 'हा पारंग सर्वविषयी।' -सिख १३ [स पारंगत]

पारंगत—वि (पार सवगत, पगीकडे गेलेला) १ पूर्ण अध्ययन केलेला हातीं घेतलेल्या व्यापाराचा, विषयाचा ज्ञास अत सांगला आहे असा 'तो ब्राह्मण एका शास्त्रामध्ये पारंगत आहे' 'शाब्दबोधे सदादित। ब्रह्मज्ञाने पारंगत।' -रमा २ १६७ २ निपुण, गुशर, वाक्यगार 'जें अपेक्षिजे विरक्ती। सदा अनु मविज सती। सोहमाये पारंगती। रमिजे जेय।' -ज्ञा १ ५३ [स पारंगत] पारंगती मिळणें—लाघ(म)णें—मुक्ति मिळणें, मरण 'हृण्यातीर्थ पुनीत रक्षकगडी पारंगती लपला।' -भार्ग १० ३, वृ ११५

पारंग—ग्र (वित) पापारा, एक वृक्षविशेष

पारंगीवारंगी—स्त्री आढीपाढी, अदलाबदल या शब्दाचे पारंगीवारंग्याचा—ने—ह दोनच प्रयोग वापरण्यात आहेत 'ह ओसे पारंगीवारंगीने आहे' 'ह ओसे पारंगीवारंगीने नळें तर जाईल'

पारचा—ग्र १ मामाचा रेशमी पोटास, बल २ एक रेशमी कापड '१० पारचे जच दर ७५ प्रमाणें' -बाडवावा २ १५३ [का पाचां तुल हें पारचेंद]

पारचा—जरा पारजापरजा—ग्र कागदाचा तुकडा, कागद पत्र, चिठ्ठेरे पुरता पहा [का पाचा, का पुजां, म पुरजा]

पारच—कि (गो) गुण घेणें

पारज—ग्र पारा 'नयतेभि अहपण भरुनि अतरी। नाना लिंगाची पूजा करी। स्तिका पापान का पारज प्रतिमेवरी। धरी अत्यंत आचार्ये।' -स्वादि ७ ३ २५ [स पारज, गो पारज] - पारजक—ग्र पारिजातक पहा [पारिजातक अप गो पारजत]

पारजत—च (गो) पारिजातक पहा [स पारिजात]

पारजी—ची राहुटी तडू ३०च्या राखाच्या माध्यावर बसविलेली लाकडी तबकडी वाटोळा तफा

पारठा—वि १ व्याख्याला पुष्कळ दिवस उलटून गेलेले असूनहि अजून जी दृष देत आहे अशी (गाय, म्हैस ३०) २ ज्याचे स्तनपान सुटेलें आहे असे (वरील प्रकारच्या जनावराच वामरु) ३ चांगळे, बसदार पळे व मुलले (पारठी गाय म्हैम

इथें दूर) ४ पाडसा, ग्रीड, वयन्क, पोफ़, पळ 'तान्दी आनि पाडी। ह्या कामपेणें दिडी। सुनि जैतिया मोठी। बीजतीना।' -झा १ १७९ ५ परिपक दरोस अलेला (नारळ). [सं प्रथ-प्रवाह=रोतीच्या उपयोगी झालेला सधन पैल] (बाप्र)=पडणें-शिल्लीस एडणें, बाचणें. ०पाडणें-शिल्लीस टाकणें, बाचविणें, राखून ठेवणें

पारंदा—५ छप्पराचे ओढें व कोपरे

पारडी—स्त्री म्हत्तीचे छीजातिवाचक वायल, रेडी

पारडी—नि मलिन बाणाची 'एकें मोहरीं मादी पारडी। एके बाघी चितळीं पुडी।' -दाव २८१

पारडें—न म्हत्तीचे वायल, रेड्डी. ०गळपांत बांधणें-(ल एसावावर) कथप्रद काम सोंपविणें, लावणें

पारडें—न १ तराजूच्या दोन पात्रास आलेल्या, वजन करावयाचा मिश्र प्यात पावतान ह्या पात्रांपैकीं प्रत्येक, पारडें, तागडीची एक बाजू 'उपमे तुज्जितीं गणनात। म्हवें पारडें वरतें।' -मुसमा १ ६९ २ ताक पुणळ्याच्या खोबी रोरी (बाप्र) ०फिटणें-खालीं असलेले वर जाणें व वरचे खालीं येणें, परिस्थिति विपरीत होणें, स्थितीमध्ये परिवर्तन होणें 'परा एका-एकीं किल्लें युदाचें पारडें।' -विक २९ पारडा-डां-किति पारड्यात 'उभय दिशाद्वय पारडा।' -मुसमा ५ २२. 'गळे पारबा घालेनि कपोता। घतलें वाज।' -कथा ३ १६ २०४ पारड्यात घालणें-प्रतिदिवशीं वजन करून तें कमी अत जाईल अशा तऱ्हेने अपराध्याचे हाल करणें मनुष्याचे वजन व मारण्याची दिनसम्या या मानानुसंग प्रतिदिवशीं काही अवयव कापणें पारड्यामध्ये घालणें। का कटेलोट करणें।' -दा ३ ७ ७२

पारडें—न (डुळाचा) तोंर

पारण—णें—न १ उपवास सोडणें, अतानंतर भोजन करणें, पूर्वदिवशीं सर्व दिवस उपवास करून दुसऱ्या दिवशीं भोजन करणें 'सहजें व्रतसाचे पारणें। केलें अर्जुनालाणीं नारायणें।' -झा ६ ९ -एमा ३ ४७२ २ समाधान वृत्ति, आनंद (किं) होणें 'त्याचे रूप विलोकिताचि घडलें तऱ्हेचना पारणें।' -मोवण्या ५५ १० ३ मेजवानी, वृत्ति 'माने ये मूर्तीवेनि दर्शन। होत डोळ्या पारणें।' -एमा ११ १४९२ [स पारण-णा] ०फिटणें-फेडणें-(डोळे-कान इ. इद्रियाचे) समाधान, वृत्ति होणें, करणें 'मज फेड या नयनांचे पारणें।' -विक २४

पारणा-णी—जी १ उपवास सोडणें पारण पारणें पहा 'करपारणा शुधा बहु पूर्ववयामागि कन्यके। लागे।' -मोवण १३ ३८ २ आनंद वृत्ति 'दखता दिनमणी नंदा हाय पारणी।'

-दावि २८५ ०फिटणें-गमाधान, वृत्ति होणें 'फिटें हे लोचनपारणाही।' -सारह ८ १११ [सं]

पारणें—अकि (उ) हितावद होणें, (अप्र, पाणी, हवा, औषध इ.) मानवणें.

पारणेत—स्त्री (दैवत) विवाहसमयीं वधूची नंसावयाची रेड्डी घाडी, वधूवर, गाळीं गाळीं पहा -बदलावर ४८३

पारत—उ (अशित कुण) परेत 'घरलून घरी वसले पाटी।' -मसाप २ २६ [सं पर्वत अप]

पारतंत्र्य—न परतंत्रता, दुसऱ्यावर अवलंबून असणें पर पत्रता; पराबलबन, परस्वाधीनता; पराधीनपणा 'पारतंत्र्य क्षुल्ला। वाजते पार्थी राळसाळ त।' -विक १२३ [स पर+तंत्र]

पारत्रिक—वि परलोकसंघींचें, पारलौकिक, दुसऱ्या जगा संघींचें 'हे अस्तित्वे कीर्तीसी मातु। आणि पारत्रिकासि अप धनु। म्हणे जगत्रिवातु। अर्जुनाते।' -झा २ ७० [सं परत्र]

पारथा—नि (ना) १ पारोसा, अपोळ न केलेला १ (व) पारठा पडा [पारठा]

पारद—उ पारा हा पात्र आहे नेहमींच्या उष्णमाना वर हा पात्र इतरपांत असतो याना रंग बांदीसाल्या पात्रा असतो हा जड, इतरप व इतर वर काच न होणारा असल्यामुळे उष्णतामापक यंत्रें कार्याकडे याची योजना करतात -झाको(प) ८९ 'जो तोपुनि अवपारदु। अनादिरस सिध्दु।' -म्ह ४ 'श्रीमहादेवो कापरे वडिला। पैलातु पा दे ववरिला।' -झा ११ २२२ [सं]

पारद—घी—स्त्री (विरुपार) शिकार पारध पहा

पारदर्शक—वि प्रकाशास परीकड जाऊं दणारा ज्या कपून दुसरा पदार्थ दिसतो असा उदा काच, पातळ कागद, पातळ वज्र (६) ट्रॅन्सपरेट [पार=पलीकडे+दर्शक]

पारदारिक—उ दुसऱ्याच्या पत्नीशीं सभोग करणारा, परस्त्रीगमनी, व्यभिचारी [स पर+दार]

पारदार्य—न परस्त्रीशीं संग, परस्त्रीगमन, व्यभिचार, जार कर्म [स पर+दार]

पारदिक—उ (क) पारिजातक पहा

पारदोज—जी—पुली (प्र) पारादोज, पारादोजी पहा

पारध—घी—स्त्री १ शिकार, मृगया, अरण्यातील पशु पक्षी इ. धरणें मारणें 'क्षत्रियासि लागल्या अनुपती। पूर्वोक्त करावी वणिपट्टी। वा पारधी करावी यनाही। तेंणें अनुपती कटावी।' -एमा १७ ४६२ 'पारध करण्यास या पठारावर रोज लोक यत'

-विकि १ ७८ २ अरण्यातील शिकार करावयाचे मारावयाचे पशु शिकार 'हे तापसा, माझ्या अरण्यात येऊन ही पारध

परितोस हे काय ।।।' -किरातअर्जुन अंक १. प्र. ६. [सं. पापदि; प्रा. पारदि] ०खेळणें-शिकार करणें; मृगया करणें : उदका आला त्वरितरी । पारधी खेळतां ।' -कथा १.५.२३.

पारधी—स्त्री. १ एक गुन्हेगार जात. कामेपारधी, बाघरी पारधी, गायेपारधी, चितेपारधी, हरणशिकारी, टकारी : असे यांच्यांत पारध करणाऱ्या सापणावरून बरेच पोटभेद आहेत. याचे मुख्य धंदे जनावरांची (हरिण, डकर इ०) पारध, वनस्पति, औषधे विकणे, बजरबटू व जंगली माल विकणे, मजुरी व जागलकी हे आहेत. याच्यांत लंगेदीपारधी म्हणून एक पोटजात आहे ही गुन्हे करिते. -गुजा ८६. २ पारध करणारा; शिकारी. 'जाला सिद्ध पितृक्षया मृगवधा जाणों हरी पारधी ।' -मोहळ्य ७२.१०. म्ह० ज्याच्या हातीं ससा तो पारधी. [सं. पापदि; प्रा. पारदि].

पारपती—उ. (गो.) ग्रामसंरचनेचा, देवस्थानाचा त्रिपार्श्व; पारिपत्यदार. [सं. पारिपत्य]

पारपत्य—उ. इक्ष्वरख ठेवणारा, व्यवस्था पाहणारा, (सामा.) त्रिपार्श्व; सेवक; बाका; शिष्य इ० 'पारपत्ये म्हणवीं जी सदीप घावया राजयाला ।' -सप्र ८.२९. 'पारःस्थादिनारीनरा जेजनि भाले इत्यादि समग्र ।' -दावि १७५ -न. १ शिष्या; दंड; शासन; खटव्याचा निकाल. 'स्थाबा तोचि करी । पारपत्य सकळां ।' -गुजा २६८५. २ धनीपणा; यज्ञमानपणा. 'सकळांचे कर्तव्ये पारपत्य । आलयाचे कर्तव्ये आतित्य ।' -दा ४.७.२५. ३ रक्षण. -मनको. [सं. परिपत्य=ह्ना करणें; किंवा परिपत्ति=रक्षक] ०कर्ता-रखवालदार; नोकरवाकर. 'पारपत्यकर्ते राखव असती ।' -दावि ४७४. ०गार-उ. अम्मलदार; व्यवस्था, देखरेख इ० ठेवणारा माणूस, किळ्याचा हवालदार इ०.

पारपट-रा-दी—क्रि. परंपागत; परंपरेने. 'एकाहुनी एक थोर । मुख्य पूजा पारंपर ।' -रामदासस्तुत गर्भ १९ (नवनीत ४. १४८) 'येतील उपकारा पारंपरा ।' -दावि २१७. 'बहुता कामा येती पारंपरी ।' -दावि २१५. [परंपरा]

पारंपरिक—वि. परंपरागतचा; क्रमानें येणारा. [परंपरा]

पारंपर्य—न १ एकसारखा क्रम; परंपरा; भाळका; लागोपाट येणें; पूर्वीपासून चालत आलेली गोष्ट; परंपरा कथा. [सं.]

पार(रं)पळ, पार(रं)पोळ—वि (कों. गो.) स्वच्छंदी पणानें अटकणारा, वागणारा; स्वैराचारी, मनाप्रमाणे वागणारा. [पार+पळणें, पोळ]

पारंथा—उ (व.) कणगीची दगडी बैठक.

पारंथा-सी—उ. स्त्री. १ वड, रिपरी इ० झाडाची फांदीपासून माली लोंबणारी मुळे. -हा १५.५८. 'दिसती बटा तीन दहा-ळिया । एक मूळ सदा फ्रटि त्या । आणि अड्या पारंथिया ।'

-कथा १.१५. 'अड्या पारंथे पत्रीं फुलीं । अनंत तो ।' -कथा ४.२.८९. २ आंब्याच्या वाडीच्या आतील धी; अठथी. [सं. आलंब] म्ह० बोडी तुटो कीं पारंथी तुटो.

पारमार्थिक—वि. १ परमार्थाच्या मार्गे असणारा; सत्यान्वेधी; नग्न हुडकून काढण्यांत गुंतलेला. २ सत्य; खरें; वास्तविक. २ अध्यात्मकविषयक; परमार्थासंबंधी. [सं. परम+अर्थ] ०भेद-उ. खरा, सत्य, वास्तविक किंवा आध्यात्मिक भेद. याच्या उलट औपाधिक भेद. 'नग्न आणि जीव या दोहोंत औपाधिक भेद, पारमार्थिक नाही. '

पारय—स्त्री. (कों. गो.) पहार. पारई पहा. [सं. प्रहार प्रा. दे. पाराई]

पारय—स्त्री. (गो.) मृत्रवाहिनी. [सं. पार]

पारया—वि. (व.) पारोसा; अंधोल न वेलेला.

पारयेळ—स्त्री. (गो) पहाडवेळ. [पहाड+वेळ]

पारलौकिक—वि. परलोकाविषयींचे. याच्या उलट ऐहिक. [सं. पर+लोक]

पारवडा—उ (कों.) खेड्याचा भाग, पैठ; मोहला; पाडा.

पारंथसा—वि. पारोसा पहा.

पारवा—उ. १ कपुतराची एक जात, जंगली कपुतर. २ पांडरा व काळा मिळून होणारा रंग. पारवा पक्ष्याचा रंग. 'काळें पडरें मेळवित । पारवें होतें तत्पत्ता ।' -दा १.७.४०. -वि. कपुतराच्या रंगासारखा. (सामांत) पा वा 'अंगरखा-पागोडे-शेला-पातळ इ०. [सं. पारवात; प्रा. पारवय; का. पाराळ]

पारची—स्त्री. नाकणीची एक जात. दिवा दागा पारचा असतो. ही जात गरबी आहे. -कृपि २८३.

पारची-चें—स्त्री. पारच्या रंगाचे कापड.

पारशी-सी—उ. इराण देशातील एक लोकराष्ट्र व धर्म; त्या धर्माचा मनुष्य. [सं. पारथोक, पारसी; का. पारसी]

पारस—उ परीस पहा. [सं. पर्सो; प्रा. हि.]

पारसहणें—अक्रि. (राजा) झाडाचीं पाने गटून पडणें, शडणें, झाड पंगरहित होणें. [पान+सहणें]

पारसनाथ—उ जैन (धावक) संप्रदायातील लोकांचा एक धर्मप्रणेता, लीचंकर [सं. पारिनाथ]

पारसनीस, पारसनवीस—उ १ दावाराचा फाशी पक्ष-व्यवहार करणारा चिटणीस; मुनवी २ यावरून पडलेले आडनाव. [का. पारि+नवीस]

पारसा-सी—वि शिळा; पारोसा. पारोसा पहा.

पारसि-सी—स्त्री. फारसी भाषा. 'याकणे माझा पारसि । वेदत शिळांत नोरमि ।' -ज्ञानप्रदीप ८५५. [का. पारसि]

पारसेपण—न. पारोसेपण; शिष्टेपण; जुनेपण. 'हो या स्ये काय शिवा । अमि म्हेगो येत आह वोविळा । कां नित्य वाहातया गंगाजटा । पारसेपण ।'—झा १०.२०२.

पारळा—उ. सपदील, हकीकत, इतिहास, माहिती. (कि. देणें). [पार]

पारा—उ. एक पातळ खनिज पदार्थ; रसायन. पारज, पारद पहा. [सं. पार, पारद, प्रा. पारओ; हि. प. वं उरिया पारा]

पारा—उ. (फौ.) कोंबळा फणस. [पाडा]

पारा—उ. पायपात, पायाळ नांवाच्या झाडाची पाती.

पारा—वि. पतरे व काळे छिपे असलेला (भाव, पैल इ. प्राणी). [पाखा]

पारां—उ. (गो.) १ भिनीच्या रवारीतील दगड, विटा इ०चा थर. २ (गो.) भित्त. [सं. पार]

पारां—उ. (गो.) नावा; दुकसान. [पार] • पारलं—नास काणें; नष्ट करणे. • पडलं—नासणे.

पाराकों—उ. (गो.) एक विपारी सपे.

पारादोझ—उ. जोडे, वृद्ध इ० शिवणारा, मोधी; चांमार. 'वालेरीज पारादोझ अतामी येक पाळून देणे.'—पेद १८. १०१. [का. पार-दोझ]

पारादोझी—झी. क्रिकेट चांमारकाम. [का. पार-दोझ]

पारायण—न. १ एखाद्या प्रप, वेद दोज असुक मज्याय वगैरे बाबून असुक दिवसात संपविण्याचा संकल्प करून जे त्या प्रयागे बाचून, पळण करतात ते, पुराणादि ग्रंथांचे सार्वत बाचन. २ पार आणे, ओलावणे, उतारी होणे. [सं.]

पारायणी—वि. पारायण करणारा, पुराणादि ग्रंथांचे साधन बाचन, पळण करणारा [पागयण]

पारावचे—कि (गो) कवड्याचे ओरडणे. [पाखा]

पारावार-चारा—उ. १ अलीकडील व पलीकडील तीर २ मर्यादा, अंती, शेतट (बहुधा निषेधार्थी प्रयोग) 'पारा-वार रहित निरीक्षी ।'—परमा ८ ११. 'ह्या भाषेत सन्ध्या पारा-वार लागणार नाही. ' ३ समुद्र 'मी पारावारांतें आलों ऊंच पित त्यामाजी. '—मोरामायणे—मंत्रप्रमाणण सुदरकांड ११९. —कि.वि. अलीकडे व पलीकडे 'तेले विवेकाविथे बाटी । सजे ठाकल्या निरीक्षी । पारावाराचिया गोटी । कणें येदा ।'—झा १५.५३७ [सं. पार=पलीकडचा+अवार=अलीकडचा] • नसणे—मर्यादा नसणे, अंत नसणे. 'याच्या खोडकरण्याला पारावार नाहीसा झाले आहे. '

पारिका-खा—वि. १ परका; अन्य; दुसरा. 'साधला पारिका प्रसंगे ।'—शुभा २९.८५. 'या नाव क्षमा म्हेजिजे । अमय ते ऐसे ज.मिने । जे जे पारिले देखिजे । ते ते होइजे आपणची ।'

—एसा १९.३९१. २ धनु. 'साता पाताळां चां भरीं । असे पारिके हो रीणाल जरीं ।'—शिशु १००३. ३ (महातु.) अलम्य; अ. य. 'जेस कामे काळिलिया मारकें । विहिणी भोग होती पारिकें ।'—झा ७६७. [सं. पारीय]

पारिजात, पारिजानक—उ. स्वर्गातील पांच देववृक्षांपैकी एक; प्राज्ञक; मंदार. हे झाड पार मोठे मठेत. ह्यात फुलें असलेल्या फांया व कात्रीदार पानें व फेंगाप्रमाणे फुलें येतात. 'फुलें माजुक असून त्यांचा सुवास मधुर असतो. चौदा रत्नांपैकी हे एक मानतात. 'कल्पदुम हून पारिजात । गुणें वेदवृक्षी वाह विख्यात ।'—झा १०.३३५. [सं.]

पारिजातक—उ. मुन्नीचा शिवाशिनीचा एक सेवक, —मराठी खेळांचे पुस्तक ३०७.

पारिजे—न. पारा; पारज पहा. [सं. पारद अप.] :

पारितोषक—न. काही काम, बरमणुक इ० 'संतोषकारक केल्यामुळे रुप होऊन दिलेले इनाम; बक्षीस; देणगी, पुस्तक, निबंर, कविता इ०ला पडतीदाखल दिलेले दराविक बक्षीस. (इ.) प्रार्थ. [सं.]

पारिपत्य—न. १ शिवा; दंड; शासन. २ पारपत्य या अर्थीहि वापरतात. पारिपत्य पहा. 'सकळ पारिपत्य त्याआधीन । राये केले सत्रिचें ।'—पद्य १.५८. 'कों की राज्यातील पारिपत्यपूर्ण । जारासी प्राप्त जाहाले ।' [सं. परिपत्] पारिपत्या-मार—उ. प्रसासक, योजक; सुलक्ष्मी. पारिपत्यामार पहा. 'समर्थांच्या भाषेत बोलावयाचे म्हणजे वरम पारिपत्यामार पाहिजेत ।'—खेया ३१.

पारिपार्थक—उ. कपेचा प्रस्ताव करणारी व्यक्ति; सुन-पाराचा हस्तक (पारिप) 'तदन्तर पारिपार्थक पदयातून बाहेर रंगविलेलं येतो.'—कप १.२१. [सं.]

पारिपथ—उ. स्वागता. 'शूर कथात पडेना नेऊं या पारिपथ अकूर ।'—मोहण ८६.३१. [सं. परिपथ]

पारिमद—उ. १ कडुमेव. 'जेथे थोडक्यामीचे हसन घेतल्यानंतर पारिमद मेवक करून ...'—एय ४. २ देवदारवृक्ष. ३ मंदारवृक्ष [सं.]

पारिमापिक—वि. परिभाषेवंशीचा, संज्ञाविषयक; सांकेतिक; शास्त्रांत योजनावस्थापा, साक्षीय नांवाचा (संज्ञ.) (इ.) टाविनवळ [सं.]

पारियात्र—उ. पर्वत. [सं.]

पारिये(य)ण—उक्ति. एकूण —मनवो.

पारिसा—वि. स्वान व केळेला. पारोसा पहा.

पारी—झी. (महातु.) पायरी पहा. 'बळकट नावाचें पान्या वाह आचार नितीसुद्धिक ।'—भाप ७९७. [पारीरी]

पारी—झी १ केळकुलाच्या बाहेरील जाळ आवरणपैकीं प्रत्येक २ केळकुलाच्या पोटातील फण्यावरच्या आवरणपैकीं प्रत्येक छातील पाडल्या—आतील कोवळ्या—आवरणास विनोदनें नाय व काळपा आवरणास इईस असें म्हणतात ३ मोदकांचें कवच (ज्याच्या आत पुरण भरलेलें असतें) ४ आच्छादन, आवरण ५ आभ्याची कोय, बाठ [स परि १]

पारी—झी धान्यावर पडणारी कीड, पोरविडा पोरा पडा 'जेय मगळाचिया अहूरी। सवेचि अमगळाची पडे पारी। मृत्यु सदराचिया परिवारी। गर्भु गिबरी।'—झा १ ५०३

पारीख—क्रि वि पारखें, निराळें, मोकळें पारिका—सा पडा 'कजांपासून पारीख जाला'—ख ८६९ [स परवीय, प्रा. पारख]

पारीण—वि पारणत, तज्ज पडित, माहितपार 'आमच्या देशीं मायेचे पारीण मानिले येलेले हे एवढ्य'—वेदीभाषा ८ [स पार नी १ किंवा पारण, का पारीण]

पारीस—उ (मा व) सहाण, गव उगाळण्याचा फक विविष्ट प्रकारचा कुशकाचा वतुळाकार किंवा चौकोनी दगड पारीसखोड—सहाणखोड [स परीस हि पारस]

पारु—रू—उ १ पार, तीर, तप पार पडा 'कीं वैभव्य मूर्तितन। एव वैराग्याचा पारु। तैसा कटिप्रदेश गमिव; पडियासे देखावा।'—झाप्र ४३३ २ अट, शेवट 'क्षाला पा रुईथस। धरिका आणिवेवा अदकार। तरी तोही नेणे पारु। तया स्वरूपाचा।'—विपु १ १७ [पार]

पारुका—उ (वर) पाळी, खेप उसाच्या गुच्छाळतील चाल घरकाचा दोन मादणें रस निवेपयतवा काळ 'रात्रीचा पारुका माझ्याकडे आहें।'—दान पारुक दोईपर्यंत पात हाणशी [हि पारी=पाळी स प्रहर १]

पारु(रु)खणें—उकि १ वाट पाहणें, घावणें, वर करणें 'ऐणें कैवल्यनाथें बीण। पारखें ना आगमन।'—दाव २ ५१ २ स्थिर रहाणें 'हें असो दिठी जयावरी सळके। कीं हा पमळक मापां पारखे। तो जीववि परि बुके। मगहेंसी।'—झा १० ९ [पारपणें]

पारुखणें—उकि स्वपंश करणें [स स्वपंश ग पडित]
पारुखणें—उकि रिज होणें, स्वणें रागवणें 'जो यया रागें तोखे। अळणें न पारखे। पाळेंवेवीण न बुके। समुद्र जैसा।'—झा १२ २१० [स पदप-पारुख]

पारुखणें—उकि नष्ट होणें, खेपणें 'सद्गुरूचें भगवत्परि चर्चा। करिता पारुख कर्मकिया।'—एमा ३ ६०४ [पारुखणें]

पारुखणें—उकि पारखा होणें नुसणें 'ऐसे ईश्वरपवीण। काही न पारखें प्रमण।'—झाप्र २४८ [पारखा]

पारुखणें—परीक्षा करणें पारुखणें पडा.

पारु(रु)खविणें—उकि घावविणें, राहविणें 'आजि रात्रिचा अवसर। आमीं राहू येके विडारी। ऐसा प्राश्नेनि अनेका उत्तरी। पारुखविता।'—रिपु २ ५४ ५७ [पारुखणें]

पारुपविणें—उकि परीक्षा करणें, पारख करणें 'दळ माहिरी पारुखविळें। रिगळा साहित मादियाळें।'—विपु ३३८ [पारुखणें]

पारुपा—उ हेर—विपु [पारस]

पारुखा—उ १ पाहुणा २ शत्रु—रिपु [पारका]

पारुडकें—न (चामारी) पारुडकें, म्हत्तीच्या रेडकाचें कातडें [पारड]

पारुण—वि पारखा पडा—शर

पारुप—न पारुप पडा

पारुपण—न माधारे फिरणें, परतणें

पारुपणा—वि फिका, निस्तेज

पारु(रु)पणें—उकि १ शिळा होणें, वेचव होणें २ फिकें पडणें निस्तेज होणें 'बाळसुर्दाची ही ओप। जया पाहतां पारुपे।'—मुसभा १४ ४१ ३ बद पडणें, मावणें, खुणें 'एय सारासार विघाटावें। कवणें काय आचरावें। आणि विधिनिषेध आचपे। पारुपती।'—झा १ २४६ 'वाडवे तें जीवण पडला वीसल। इद्रियच्यापार पारुपला।'—ब ४ ५६ [स पडुपित स पारोसा]

पारु(रु)पणें—उकि नष्ट होणें, घुडणें, पारुदी होणें 'काद हें खडईउ कमें। पारुतील धर्माधर्म।'—तुगा ६९८ [स पर कीय, स पारखा]

पारुपणें—उकि मुळउ वरणें [स पदप पारुख]

पारुपविणें—उकि खुगविणें घावविणें बद करणें 'वा येउवि पळ्याचा घड। पारुपवी केळीची वाड। श्रीगुरु मेडांनि वरी पाड। पयल्लु जैसा।'—झा १८ १६८ [पारुपणें प्रयोजक]

पारुप—न कठोरपणा, कठिणपणा (भापण, वागणूक इ० तील) 'तो मनुष्यात अघमु जाण। पारुप्याचें अवतरण। जाता आश्रक राण। अज्ञानाची।'—झा १६ २४५ [स]

पारुप—नि पारोसा पडा मागिनिचे क्षणींचीं आगें पारुणीं म्हणोन कपें।—अष्ट ७ १२७

पारु—न (मायठ) देव [स पार=पारा १]

पार(रो)ज—उ (गो) पारा पारज पडा [स पारद]

पारठा—नि (की) (विरु) पाठा पडा

पाररा—उ आठवण स्मरण 'स्वहित घडाय जनाळागीं।

घडीघडी पागेर देती योगी।'—दावि ३५० [स प्रे १]

पारो—उ कच्ची निवा अपेव भित पारो पडा

पातोशी, पातोशी घोसाळी, पातोशी दोडकी—जी. विजेरे; घोसाळ्याची एक जात.

पातोसा—वि. १ धुणे, स्नान, पासणे. ६० संस्कार ज्यावर केलेले नाहीत असे (वस्त्र, भांडे, माणूस, तोंड इ०). 'तुं पातोसा आदिस तों पातोशी भांडी पास. २ शिळा (परत साठलेल्या केर, पूर्वदिशाची आणलेले पाणी पुढे इ०) ३ अयाप न साडले—तारवि-लेले (पर, अंगण, चूल्हा इ०). [सं. पुरेणित-परतिग्न-पास-पातोस-सा-सी-से] ० केर-३. आदल्या दिवशीचा, पातोसाने काढावयाचा केर; स्वयंपाकघर, देवघर यांतील अंगणुप्यापूर्वी काढावयाचा केर. ० थुं ना-३. सकाळीं निवून उठल्यावरची व तोंड धुण्यापूर्वीची तोंडाली धुंदी. या धुंदीच्या ठिकाणी बरे-बाईत पुष्कळसे गुण असल्याचे मानितात. पातोसे—वि. आदल्या दिवसाचे, शिळे. ० कापाळ-न. आदल्या दिवसाचे गंध कायम आणलेले, न धुनलेले कपाळ. ० काम-न. (जमलेला केर काढणे, खरकटी भाई पासणे, घेण-पाणी करणे इ०) आदल्या दिवसाचे करावयाचे राहिलेले काम.

पातोसा दाडका—३ दोडक्याची एक जात; घोसाळे; पातोसे.

पातोसा पिंपळ—३ एक पिंपळाच्या जातीचा वृक्ष, नोक-जात चास मजेर; अथ कडेपाई म्हणतात २ (स) कोणासहि चिकटून न राहणारा, वेपशई मनुष्य; ज्यास आईबाप, भुलेबाळ नाहीत किंवा ज्यावर कोणी अवलंबून नाहीत असा कटिप माणूस [सं. पार्थपिपल परितः गुज पारसपीपळी, सि. पारसुपिपिड]

पातोसे, पातोसे घोसाळे—न. घोसाळ्याची एक जात पातोळा—०—३न पातर किंवा मोघण ह्या आजुताच्या दात्याने टोंक, टोपण कारोळे पहा.

पातोळी—वि. पातोळे गावची (पळी, उपकर्णी इ०). ० पळी—३ खानदेशातील पातोळे नांवाच्या गावी तयार केलेली संध्येची पळी

पार्चा—३ १ माताचा लग्न व चपटा तुकडा. -शुति २. १. २ वस्त्र, पोशाख, पारचा पहा [फा.]

पाटे—३ १ नाटकीय भूमिका; वेप, सोंग जमे—खीपाटे, उपप्राटे इ० २ भाग [इ.]

पाटी—३ नाटकातील भूमिका घेणारा; पाटे करणारा, पात्र; वेपघारी उदा० खी-देव-राक्षस-पाटी. 'त्या पाटपांच्या तोंडात मन्नामदीनेवरील शोकाग्नीर्षी भाषणे हे खुशाल घालतील हे खास समजा.' -नाट ३.२८. -जी. १ पहा, बाजू. 'मातर आदिकरून मळकी एका प्राटीची असावी असे अनुमान करण्यास बळकटी आली' -विक्षित २.४२. २ उपाहार; मेजवानी. 'हुन्दी एखादेवेळी असता घरी नाहीतर कोठे पाटीला गेलेले.'

-संगीतपोदाख्य प्र. १. ३ तुकडी; संप, समूह. 'पोलीसपाटी रवाना झाली.' -के. २६.७.३०. ४ आमासी, व्यक्ति. 'ज्येष्ठार कर्ताना पाटी पागळी पाहून कसावा.' [इ.]

पाटी—३. (गो.) ज्यांत पुष्कळ जुनाट झाडे असतात अशी खोटेलेल्या पांढी जाण. [सं. पर्ण]

पाथीक्य—न. घृणकृपणा; मिनपणा; वेगळेपणा. [सं.]

पाथी—वि. (व) पातोसा. 'आज तो पाथी राहिला'

पाथिव—३ राजा. -न. नित्यपूजेसाठी केलेले मार्तचे शिवलिंग [सं. घृषा, घृषी] -वि. १ घृषीसंबंधी, घृषीपासून उत्पन्न झालेला (पदाय इ०). 'तेवीं पाथिवे पाथिवासी। सुमनु खराभा न घडे त्यासी।' -एमा २२.७७६. २ मार्तचे; मृण्मय, 'आहेत पाथिव धातु आपवी। आरोगिता काही मुरवी।' -शा ६.२३१. 'सुना, शार ही पाथिव इत्ये आहेत.' ३ (ल) जड; मारा-वंत 'अहो देहो पाथिव कीर जावे। ययाची काकुळती कवणा आहे।' -शा ११.३६७. ४ भूगोलासंबंधी; भौगोलिक. [सं.]

पादाक्षि—३ (गो.) एक जुने माणे

पाथांतक्य—३ (महातु) पारिजातक 'वनोवनी चायेदाचीं साहे। परि नाहीं पायांतक।' -आप ५१५. [सं. पारिजातक]

पार्लमेंट—न. १ ब्रिटिश साम्राज्याचे राज्यस्वरूपस्थानसंघ. यात होस ऑफ लॉर्ड्स व होस ऑफ कामन्स अशी दोन कायदे-मंडळे असतात. 'पार्लमेंटाने राजाचा शिरच्छेद करवला.' -के १२.७.३०. २ कायदेमंडळ; संसद; कोमिसल. [इ.]

पार्लमेंटरी—वि. १ पार्लमेंटसंबंधी. -२ (ल) कायदेमंडळा-तून शिष्ट समजती जाणारी; सनदशीर; सभ्य (साधा). -विचावि ११. [इ.]

पार्वण—न. १ पर्वदाखलसंध्याचे नैमित्तिक पितृआद. 'आणि सोमसूर्यमहणे। येउन विरवितो पार्वणे। कां मातापितरमणे। अंकित जे दिवस।' -शा १८.११०. २ बाप-माजा-पणजा, आई-आजी-पणजी, आईचा बाप, आईचा आज्ञा, आईचा पणजा या प्रत्येक श्रव्यीस पार्वण म्हणतात. [सं.]

पार्वती—स्त्री शिवपत्नी; उमा; धैर्या; महादेवी [सं.]

पार्थी—वि. १ शरीराच्या एका बाजूचा; कुडीचा २ जवळचा. [सं.] ० अभिनय-३. (श्रुत्य.) कुशीची दाखविलेला अभिनय नृत्याभ्ये पार्थक्य पाच आहेत. त्यांची नावे -नत, उन्नत, प्रसारित, विवर्तित व अपरत. [पार्थ-अभिनय] ० क्रांत- (आक्रांतीचारी) -न (श्रुत्य.) दोन्ही मांड्या हलून वुचिन पाय उचलून बाजूला टाकणे ० क्रांत (करण) - (श्रुत्य) दोन्ही मांड्या हलवून कुंचित पाय उचलून पुढे टाकणे. ० छेदक (अंगहार) -न (श्रुत्य) हात बसवण्यावर निष्ठित करणे व ऊर्ध्वजातु, आक्षिप्त व स्पर्शिक हीं करणे करणे. नंतर त्रिक फिरविणे. नंतर हात उरोमंडल

करून नितंब व बरिहस्त व वटिच्छिन्न हीं करणे प्रमाणें वरणें.
 •सानु(करण) -न (मृत्य) एर पाय सरळ टाठ ठेवणें, दुसरा पाय दुमडून त्याचें पाऊल त्याच पायाच्या मांडीच्या माथच्या पाजूम लावणें, म्हणजे गुठपा बाजूस येतो •निकुट्टक(करण) -ग. (मृत्य) एरा बाजूस हात स्वस्तिकाकार करून ठेवून पाय निकुट्टि करणें. •पथ-३ फलाट; (ई) प्लेटफॉर्म. -विलायतचा प्रवास भा. १ पृ १६. •पिंपळ-३ पिंपळाच्या जातीचा एक वृक्ष. पागेसा पिंपळ. [सं.] •भांग-३. १ मृदुव्य, शुद्ध हवेचे मांगोल व पुडील भागाखेरीज कडेचे जे दोन भाग ते प्रत्येक, बाजूकडील भाग २ (स्थापत्य) बाजूची उभारणी. (ई) साईड एलेव्हेशन. •मंडळ-न. (मृत्य) दोन्ही हात वर करून वाटोळे फिरवून बाजूस आणणें. •मुख-न. (मृत्य) मान पुढी, सवेंय एका बाजूस वळविणें. •शूल-न. छातीतील कळ; चमक, उरण. •स्थितिक-न (मृत्य) पार्श्वस्थितिक पाय करून अर्धनियुक्त करण, मग हीच क्रिडा त्याच प्रमाणें दुसऱ्या बाजूस वरून पुन्हां करणें व हात फिरवून मांडीच्या मागे ठेवणे. नंतर आक्षिप्त, नितंब, बरिहस्त व वटिच्छिन्न हीं करणें करणें.

• पाथेक, पाथानुचर-३ १ वारं, सेवक, वेढसंरक्षक; हुजम्या. २ (काव्य) भागदार, चोपदार. [सं पाथेन-अनुचर]

पाथिवक-वि पार्थ पडा. [सं.]

पार्थव-३ १ सेवक; कारर; नोकरीवरण 'कांटीकर दोघे मरळ. पार्थव उभे असती.' -गुच २९.११९. २ विष्णूच्या परिवारातील शूद्र-सुनंदादिक गण 'मूर्ति चतुर्भुज वेत्ताळ. शंस चक गदा कमळ. सुनंदादि पार्थवमेळ. शिवांचे सवळ सायु-पादिक.' -एमा ३ ८३९. [सं.]

पार्णि-३ टाच, खोंट 'मग गरीसंबु पायां. अंशपही सवैया. पाणीचा माथा. स्वयभु होय.' -झा ६ १९८. [सं.]

पार्सल-न गद्दा; हाग; एका गावाहून दुसऱ्या गावां पोस्ट, रेल्वे इ.नीं माल पाठवितांना होयीसाठी त्याचा केलेला गद्दा. 'शुद्धलेच पार्सल कणाच्या पदरपुरात।' -नाश्र ३.७१ [ई]

पाण्डेरा-३ संगत सोबत -मुगा. -घर.

पाण्डेरा-ळा-३ १ सविस्तर हकीकत, इतिहास; वृत्तांत (एखाद्या गोष्टीविषयीचा). (किं० टेंगे) २ कंटाळावाणी व लावळक गोष्ट; पाव्हाळ, चन्हाट (किं० सागणें, लावणें, पडणें) [ई सं. पल्य, म पाव्हाळ]

पाल-खी. सरढयाच्या जातीचा एक सरपटणारा सुद्ध प्राणी हिच्या तोंडातून एक तन्हेची चिबट लाळ येते त्या योगाने इला किडयासारखे प्राणी विशेष आसाथिवाय पिळतां येतात पाल सुचसुक्कें हें एर अशुभ चिन्ह समजतात. [सं. पळी]

पालीचें तेल-न तेलत पाल टाडून उबवलेलें तेल. याचा विचमच्या देशावर लावण्यास उपयोग करतात.

पाल-३. (गो.) संताय; किंतु; शंका. (किं० पक्ष)

पाल-न. १ एखाद्या जाड वापडास दोन बाजूस उतार घेऊन पुडील व मागील भाग उपडा ठेवितो केईल अशा तन्हेतें तंत्रप्रमाणें उभारलेलें लावर्द कापड, उपड्या जागेत दुकानें माड-स्यास त्यावर आगडादनासाठी केलेलें तरट, गोणपाट किंवा जाड कापड. २ पाच-दहा सुताडे एकत्र जोडून-बैटक पालमें, टाया वरणें इ.वरीता केलेलें मोठें वस्त्र; जाजमाचा एक प्रकार. ३ पडित्या प्रकारचा लहानसा तंत्र; राहुटी. 'देवोनिया पाल राहिले तेंपेचि.' -नामदासी २.७५, ४ -३. लडाक गरगदाचा एक प्रकार 'ईप्रजाचे पाल आहेत रयाजवर वेजराय पाटून पाल शिकस्त केले तर...' -समारो २.२९. ५ शीड, कनात; पडम. ६ (ल) दुकान 'यात्रेत टिकठिकाणचे दुकानदार पाल लावतात' -मसाप २ ३८ • कराची सुट; माफी. 'तरी आधार होईल त्यापेई चौथ्याई बातीं पाल देंणें.' -बाडबावा २ ११२. 'देसापडे कुडकणीं यांची दुकानें असल्यास पाल दावयाची बाल ओडे.' -मसाप २.१८३ ८ (कों) मासे पकडण्याचें एक जाळें. ९ रताळपावरील एर प्रकारची कीड -कृषि ५५१. १० झाडाचीं कोंवडीं पाणें, अंडूर (किं० पुढें; निषणें, देणें, होणें). [सं. पडव] •पालणें-मांडणें-(ल.) जीनें उपडणें व्यभि-पारावर पैसा मिळविणें •करी-३ पाल उभारून त्यात भापल। माल माडणारा बाणो किंवा त्यात राहणारा मजदूर. •कोयती-की जहाजावरील सोदल्या दहाळ तोडण्याचा ल्हान कोयता; सावंतवाडीकडे याचा शस्त्रासारखा उपयोग करीत त्याचा दाडा लाव असतो [पाल+कोयती] •छर-न कर माफ असलेलें घर. -बदलापूर ३६१ [पाल+छर] •छन्न-न. मराठ्यात छत्रप्रसंगीं काठीच्या टोंकास मोठे व लोबेंत पागेडे बांधून गुडीसारखे जे नवरवणसुद्धे घरतात ते [पाल+छत्र] •जत्रा-खी. कापणी व गळणी क्षाल्यानंतर चोकरच्यानीं शेतात एकत्र जमून केलेली मेज-बानी. उवरा छायेळीं शेताच्या सरलक्ष देवतेस कोंवडी, बकरा इ. अर्पण करितात ही देवातील चाल जाली कोंकणात, छपरावर पालण्यासाठी किंवा भाजवळीकरिता झाडाच्या लहान फाया किंवा पाला इ. दहाळ आणण्यासाठी लोक जमळत जातात त्यावेळीं वनवस्तेची आराधना करण्यासाठी केलेला जमाव, पालेजत्रा. [पाल+जत्रा] •पट्टी-खी १ प्रवासात ल्हान राहुटीसाठी किंवा बैटकीसाठी वापरावयाचे जाडभुरडे कापड २ लहान पाल, अगदी ल्हान तंत्र [पाल+पट्टी] •पडदड-न पाल व तरतुपंगिक इतर वस्तू याचा समुदाय, पाल वगैरे [पाल+पडदड]

पालउ-ऊ-३ पालव, पदर 'वैसा मातेयाचे पालउ। जे लाजे तोंडा दाक।' -ज्ञाप्र १८८. [सं. पडव, म. पालव]

पालक, पाल—वि. पालन, पोषण, रक्षण करणारा. (समा-
सांत) भूपाल—महोपाल इ०. 'नीचांच्या संगतींमिं चितुराचा पालक'.
विक्रम हा मम झाला दुव्हेसनीं घातक.'—वि० १९. [सं.]
गोत्र—न एखादा मुलगा ज्या कुलांत दत्तक गेला त्या कुलाचे
गोत्र. [पालक+गोत्र]

पालक—ख—उ १ (काव्य) पाळणा. 'सुवासिणी मिळवुनि
सकळा. पातेंचें बाळ पालखात.' २ श्लोपाळा. 'बसा पालखा
तुम्हां हळवितां हळूच वेतें शोका.'—पल २. [सं. पल्यंक]

पालक—ख—झीउ. एक प्रकारची पालेभाजी; बहिरोपेचा
पाला; शेंपालक. [सं. पडव]

पालक—उ. १. बाजारांतील पालांवर घेण्यांत येणारा एक
कर. २ (पालातील) हुकानदार. [पाळ]

पालक—उ. (गुरे इ०) पाळण्याचा खर्च. [पाळणे]

पालक—ख—उ सोमंकेपे यांची परीक्षा करतांना त्यांना
तापवून पाहण्यापूर्वी कानस त्रिंवा मुराल इ०चे जे चिन्ह करतात ते.

पालकांडे, पालकांडे वेल—नखी. एक प्रकारचा वेल.
ह्याचे तंतू घट व मजबूत असून त्याचा गळा, भारा इ० बांधण्या-
कडे उपयोग करतात.

पालकी—खी. (वि०) पालखी पहा.

पालकी—खी. एक प्रकारची पालेभाजी.

पालकुना—उ (क.) चाभाराच्या भरीला धार लावण्याचा
दगड. हा सावंतवुडी संस्थानातील साकळी मणीयारमध्ये सांप-
डतो. तो काळा असून सोन्याचा रस पाहण्यासहि उपयोगी आहे.
[पारख]

पालख—खी १ (परीक्षा करण्याकरिता) विस्तवात घालण्या-
पूर्वी सोने, चांदी इ०चा तुकडा कानशीने घासणे; अशा तऱ्हेने
कानशीने घासून केलेली मृग (कि० घालणे) २ भट्टीतून बाहेर
काढलेल्या भस्म सोन्यावर पाणी घालणे, नवेपणा व चकचकी देणे.
(कि० घालणे) [पारख]

पालखन—ट—खंड—खी (महातु ना) मांडी; मांडी
घालून बसण्याचे आसन 'चतुर्भुजाचिये पालखती जवळिा वेसले
होते.'—भाए ६९ [पल्यंक] • पालटणे—मांडी घालून बसणे.

पालखणे—सकि सोने, चांदी इ०ची तापवून त्याची परीक्षा
करणे. पालख करणे [पालख]

पालटी—खी १ राजादिकानीं बसून जाण्याचे व मनुष्यादि-
कांनीं वाटून न्यावयाचे वर धनुष्याकार दांडी असलेले एक लांबडी
वाहन; डोलीसारखे एक यान, शिबिरा. 'सितिकांची पाणी मृदा
वुडुनि हालकी। पनियास पालखी बाकरास मालकी।'—ऐरो ३६९.
२ (ल) प्रेताची तिरारी. पुढे उतरुनि विप पालखी।—द्वानि १४७.
[दि. ब. फा. पालकी; का. पडकि] • पडप—कि. (गो.) उचलून

नेणे. • चा गोंडा—उ. पालखीत बसणाऱ्या इसमास घरण्यासाठीं
पालखीच्या वरच्या दांडीपासून सोडलेला लोंबत्या दोरीचा रेशमी
गोंदा. • नदीन—वि. पालखीचा व्याला मान आहे असा बडा
सरदार. [फा. पालखी+नदीन=आलूड; बसलेला] • पडस्थ—
वि. पालखीत बसण्याचा राजाकडून ज्यास अधिकार मिळाला आहे
असा.

पालखी—खी. एक लहान मुलांचा खेळ. —मराठी खेळांचे
पुस्तक ६४.

पालड—खी. काकडी, खरबूज, कलिंगड, भोपळा, कोहळा,
दुण्या इ० जातींच्या फळवेलीची लागवड. [फा. पालीज, फालीज]

पालट—उ. १ पाळी; खेप, घारी; आलटापालट, अदल-
बदल (काम, धर्म, मनुष्य इ०ची). 'चाकरी करावयास चार चार
घटकाचे पालट बाधून दिले. ' 'काल जेवलो आज उपोषणाचा
पालट.' २ बदल, अदलाबदल; मिश्रता; निराळेपणा. 'सकळाचा
जाहला एकघट। पाईनें बलाहि होई पालट।'—कथा १, ५, ८.

३ फरक; बदल, हित्यंतर 'त्याला पैसा मिळताच मुझीस पालट
झाला.' 'ऐधी अनचळित समता। धूमतात्रासीं सदयता। आशि
पालटु नाहीं चित्ता। कवणे येले.'—हा २, २९८. ४ (वेविया)
आपल्या हाततील जेवियोंनें जोडीदाराच्या उजव्या पायाच्या
भातील घोटयावर मारणे. ५ चळत्याच्या न्हाव्यानें येऊन हज-
मत करण्याचा दिवस. —किवि. सोबदला; बदला; ऐकनीं.

'जेवीं का चित्तमणीधियेसाठीं। मागे बादीलागीं खापरछुटी। कां
परीस देवोनि पालटी। काळी गोमटी धीट मागे।'—एमा १८.
५८. [सं. पयेंत; प्रा. पळ; पळव; पं. हि. पलटा; पं. पळट;
गुज. पालटो] • घाणी—खी. (अन्न, स्थल, उद्योग इ०चा) बदल;
फरक; पर्याय. • घाणी—घाणा—किवि. (हवा, अन्नपाणी,
उद्योगपदा इ०चा) फैजदल करण्यासाठीं. [पालट+घाणा=

प्रत्यय] • घाणे—न खाण्याविषयांतील बदल; नेहमींच्या अप्रत
काठीं फरक करून त्यास रुचि आणणे, (ल.) नेहमींकां, मार्ग,
पाल, रीत, पद्धत इ० बदलणे. (कि० करणे).

पालटणी—खी. बदल करणे; फरक करणे; फैजदल, अदला-
बदल करणे; (दुसरे) मागारी येणे, उलटणे. [पालटणे]

पालटणे—अकि. १ दुसऱ्या बाजूस बळविणे, बळणे, फिरणे.
२ बदलणे; एक टाकून त्याच्या जागीं दुसरे घेणे, स्वीकारणे;
(मागे, रीत यांत) फरक करणे; बदलणे (पदारा इ०). ३ (ल)
बदलणे; फरक करणे; वेगळे मिश्र करणे; फिरणे. 'एसा झानाचिये
मिजगती। पालटु पेहे गा सुमती। छोटपांची घोभा राती। पालटे
जेवी।'—हा १८, ४५५. 'सातसोड मासो शेरीस नसला।
जरी या बचना पालटला।'—नुगा ७५९. ४ (दुसरे) उलटणे;
पलट येणे. [सं. अवर्तन, परिवर्तन; प्रा. पलट; गुज. पालटवुं]

पालटीव-वि. पालट केलेले; मळविणेंले; वस्त्रेले; भद्राबद्ध
केलेले; परक केलेले. [पालटो] पालटो-वि. वस्त्रे; एवढी.
'ज्याच्या आवडीच्या मोभा. भद्रावत् पालटो आला वया. दहा-
पत्तांवी मोभा. जाहवी पत्तांभा ज्यापेनी.' -एमा २.२३४.
पालटी-टो-श्रीन. (बों.) मात टेक्यासाठी वार-पांच
बांध्या भोर्ती तऱ्या मागून करतात ती सातुरती रजिग, वणवी;
पातें.

पालट्या-प. (बों. बा.) (ल.) न्हावी; पालट्याचे
पाट्यांग घेऊन हजामत करणारा. पालट ५ अर्थ पदा.

पालटो-न. पारडे पदा. 'स्वानंद तुकारा काटाळें. सर्व-
जीवानंद वृत्तिता तुळे. पुरि पालटो नेले अंतराळे. स्वानंद
तुंकता.' -स्वादि १२.४.२७. [पारडे]

पालणूबा-श्री. जहाजीमधील वेगवेगळ्याचा एक हद्द, करा-
पाटन माफी. पाल अर्थ ७ पदा.

पालस-य, पालती-थी-पालट १० पदा.

पालती-पु. गार.

पालथणें-उक्ति. पालथे, वपडे करणे, हांगे; दुष्टाचा वाज-
वर करणे; उलटून टाकणे, वलटणे.

पालथा-वि. ज्याचे तोंड (किंवा बरीच गात्र) चाली गेलेली
आहे किंवा केले आहे असा; उपरा. ०. घालणें-१ गुंदाळणें; सोपणें.
'भाषण सोपीत असलेली वस्तु जवळच बोटे अचानक सांपड-
व्हणजे आपले आपणालाच आश्चर्य वाटू लागते की, इतकी जवळ
वस्तु असून सारा गांव पालथा घातला.' -११ लघुतं वीण देतो.
२ वरजित करणे; पराभव करणे; एखाद्याचे संपत्तीस नुकसान करणे.
[सं. पयस्व; प्रा. पयस्व] ०. घेणे-जन्मसमयी (मृत) मातेच्या
उदरांतून त्याची तोंड करून बाहेर देणे. हे एक अणुम चिन्ह समज-
तात. पालथे उतरणे वरणे-शोकविणे; हावहाल करून पराजित
करणे. 'गुरोपांतील मज्जांना पालथे उतरणे करून विजयप्री सेवून
आणणारा अहमदबख्श हिंदीच ना?' -माग्योदय, लोकमान्यांचा
व्याख्यान. पालथ्या घागरीवर पाणी-(पालथ्या घागरीवर
ओतलेले पाणी आत जात नाही त्यावरून ल.) निष्फळ प्रयत्न,
खटपट, धम; हद्दी व स्तरावारी मनुष्यास केलेला निष्फळ उपदेश.
'दुराग्रहाच्या पालथ्या घागरीवर अनुभव्याच्या पाथ्याचा वितीहि
वर्षाव केला तरी पुष्ट.' -प्रेमसोपन १४१. सामाजिक-०. लघ्या-
पु. लहान मुलांच्या पोटांत होणाऱ्या एका रोगाचा प्रकार; मुद्दूस.
०. तांग्या-उशी. (ल. बा.) विटाळशी वणवे. ०. राजदहमा-पु.
वफायाचा तीन प्रकार. पालथी सुशी श्री. मुली नावाचा
पोटांतील आंतदुषाचा एक आताण्य रोग. ०. थो मूज-श्री. प्रथम
हुंग्याच्या प्रवेशावळ येणारी व नंतर गांडपा, पाय व सर्व
परीभर पसणारी सुज.

पालन-न. १ रक्षण; संगोपन, पोषण; संवर्धन; सांभाळणे.
२ (मत, वचन, प्रतिज्ञा इ.) पाळणे; पूर्ण करणे; राखणे; पुरी
पाळणे. [सं. पाट-सांभाळ करणे] ०. पोषण-न. संरक्षण व संगो-
पन; सांभाळ व भरणे. [सं.]

पालपटी-श्री. (य.) सवलतीने वृद्धितीस मिळालेली देत
जमीन. [पालथे+पटी=जमीन]

पालपेट-श्री. (कु.) एक प्रकारचा मासा.

पालथी-श्री. (बों.) (विरु.) (वड १० झाडाची) पारंबी
पदा. [पांथी]

पालभारा-पु. १ शाबांच्या पाठ्याचा भारा. २ हा गावांत
विहीस आणून असतां त्यावर पेण्यात येणारी जकात. [पाला+
भारा]

पालमची-श्री. (गे.) लांडगाची पापटी. [पोट्टी. गुलमादोरी]

पालमांडे-न. (महानु.) एक प्रकारचे भांडे. 'नागांवा
उज्जोदह पालमांडे आणीत.' -पूजावसर.

पालय-श्री. (गे.) माताची पालवी, बोंडले अजुर; पातें.
[सं. पयव]

पालय-पु. १ झाडांची दोंडपास फुटलेली बोंवडी पत्ते व
अंकुर समुच्चयानें, पालवी. 'तेव विधि निघेची सजवर. वेदवाक्यांचे
मनिनव. पाल्या बोलती पय. आगिती तया.' -हा १५. १५७.
२ झाडाची बोंवडी फांदी; बोंवडपा पातळा व अंकुरांचा सुंवथा,
दुस. ३ (शेला, लुणें १०५) पदर; (गे.) बोडीवरचा पदर.
४ (ल.) हट. 'बों लागला पालव पाणिनीचा.' -साख २.९२.
५ वप्राच्या पदराने केलेली दूरच्या इतमास इमारत, खूण; दिवा
सालविण्यासाठी पेटलेला वज्राचा पदर. 'देह लवी वात. पालव
पाटी जाली रात.' -तुगा ३१३७. (किं. घाळणे; टाकणे; वरणे;
देणे). ६ (ल.) मर्यादा; सोमा; हद्द; खड; वांट; सीमा. ७ (ल.)
भित्तीच्या पुढे आलेला पराच्या छपराचा भाग. ८ (ल.) गोष्ट;
युवरोजक वृक्षांत १० सांगतांना तो जास्त रंगविण्यासाठी त्यांत घात
लेली भर. ९ नोते; आसपणा; सोयरगत; पदर; घरोव्याचा संवंध.
(किं० मिलणे; मिळणे; टाकणे). १० बुडवतां अनेक पुरव जन्मल्या-
मुळें झालेल्या विस्तार; वंशविस्तार. ११ आच्छादन; आवरण;
पदर 'यज्ञोपवीत कानीं ठेवोनी. डोईस पालव घालनी.' -गुच
३६ १२०. १२ (व.) फडके; चिरघट; चिंधी; वस्त्राचा लहान
टुकडा. १३ (ल.) कटु; न्हाण; पदर. 'आजच आला पालव
मजला विती जीवा झुशी. दिवस पांचवा ऋतु संपादन मग जा
मुणवशी.' -पला ३.१८. १४ (ल.) पिच्छा; नाद; आधार. 'परी
पालव न धरिती विवासाचा.' -परमा ४.११. १५ (अली-
बाग बों.) पैलांना मारण्याची दोन-मढीच फूट लांब व दीड-दोन
हच चेताची काडी. १६ (बों.) हातभर लांबीचा एक मासा. १७

(कासारधदा) माहपाच्या अर्गाई वरच्या वाटाच्या वरसोच्याचा पत्रा—बदलापूर १७ १८ (गो) दळणाऱ्यास सहाय्य, मदत १९ (गो) वांटूच्या थारीक काटपार दोन्यातीं विणून घेलेले जालें, कडमरी २० (भा) रंद पाटली २१—पु (छ) दया, श्व पाक्षर बाळच्या साडास पालव फुटल पण याचे हृदयास पालव फुण्णार नाही २२ (ल) इद्रियवृत्ति—मनवो २३—जी (गो) मदत २४ (कु) बालाच्या दोरीचे, वलाचे शेवटले टोक, अग्र [स पत्र] म्हणू सदैवाचा पालव यरा कापून देणें—काडी मोहून देणे, लप्रसवध रद्द करणे ० पसरणें—पदर पसरणे, काकुळ तीस चकन विनविणें 'पालव पसरोनि तुम्हासी। भी मायतो अवधियासी।'—माराभिरुक्ति १२ १८ ० करीण—भी नहाण आंगी व पदर घेणारी स्त्री, पदर करीण ० दाख—पु (पें) गोंड्याकडील एक लोफसमात्र 'कुडाळी, महाजन, भवक, ग्रामस्थ, पावबदार वगैरे मेद'—हिंदु ११ २ ३० ० पद—१ १ गाण्याच्या वर कडव्याच्या शेवटीं गाण्याचा जो भाग पुन उप्ता म्हणतात तो पाळपद, पूर्वपद आकणवडवें ध्रुपद 'कीर्तनकाराचे आख्यान पालव पत्रावर ओलें—राको २ एखाद्याचे तोंडीं असलेला एखादा शब्द, शब्द ६० ० पाल्वे न १ पदपत्र २ अन्न करणपत्रक—हरो [पालव+पाल्वे=पत्रक, पाचाचा समुदाय] ० फकीर—पु (गो) प्रथम पतीचे पिशाच ० साती—लो (महातु) कापडाची पत्ताका, निशाण 'हालवति पालव—सातिपा। पाळेवाचिषा।'—भाए ४४१ ० देणार—पु (गो) सहाय्य करणारा माणूस विशेषत परमेश्वर पालघानपालघ—पु विवाहामुळे उडलेला फार लवचा संवध, एका कुटुंबाचा दुसऱ्या कुटुंबाशीं दुसऱ्याचा तिसऱ्याशीं आधा त इतें दोन दूरच्या कुटुंबांत लग्नामुळे झालेला संवध लावचें नातें [पालव+अनु+पालव]

पालघट—पु बोडपाच्या मागाच्या आडव्या काटचा [पाल+काटी]

पालघण—न (कु) साडाला फुटलेलीं बोंबळीं पानें, अडुर [स पत्र, स पालव]

पालघणी—न दुसऱ्यातून उडलेल्या मनुष्यास श्रम स्नान चालण्यासाठीं ओपधी, कडलिय ६० घालून तापविलेले पाणी [पाल+पाणी]

पालघणी—न वस्त्राच्या पदरानें केलेली इशारात सृण कळविलेला संकेत [पालवणे]

पालव(वि)णें—उक्ति १ (काव्य) साडास अडुर फुटणें नवीन पालवी येणे २ वस्त्राच्या पदरानें बिंबा हातातें बोलविणें, पुढाविणें 'आला घेरुनिया यमुन बाहेरी। पालवितां ही गडि यामी।'—जुमा ५३ ३ पदरानें दिवा मालवणें पदरानें (माघा, पूज ६०) उडविणें 'म्हणौनि दिवा पालवें। श्वेति टांग मालवे।

वां रविबिंबासवें। प्रकाश जाय।'—माहा १२ १०० ४ विस्तार करणे, मोपडें करणे 'तो प्रसंगु आह पुढां। जेप सातु दिलेल उपडा। तो पालविलेल मुडा। प्रमेयवीजाचा।'—हा ६ ४८९ ५ प्रगट करणे 'न दिसणें दिसणेंतसीं मावळवी। दोहीं झालिं ते सैंब पालवी।'—हा १६ १५ ६ सत्कारणें, सतोपविणें 'अमारीं भात्या सत्कारून पालविला। तो कसा भाग्य उदयाचा दीप मालविला।'—प्रला २१० ७ पदराखारीं घालणे, झाकणे ८ श्रमय देणें ९ मदत करणे १० कावीज करणे ११ डोलविणें, नोंकें देणें लाड करणें, आळविणें 'मुणें गोविंद मला दाहा वेळ मरणावर पाळ्या।'—प्रला ९७ [पालव]

पालघा—पु १ (कों) साडाची तोडलेली दिखी फारी, पोंक, लहान काटी (नागराचे वैल हांकण्यासाठीं घेतलेली) २ (सुतार काम) दोन लाकडाचे भाग एकत्र करणा या साध्याच्या प्रकारांपैकी एक—उपशीलपत्रकें पृ २८ [पालव]

पालरी—स्त्री १ साडास फुटलेलीं बोंबळीं पानें, अडुर (किं येणें, पुढणें) २ (ल) आजारालून उडलेल्या मनुष्याच्या शरीरात येणारी नवीन बाकि, जोम, तैला ६० (किं येणें, पुढणें) ३ (ल) एखाद्याशीं सापत्तिक दिवति सुपारून त्याला प्राप्त झालेली उरति (किं येणें, पुढणें) ४ हाकेस वता ५ (व) वहीत जमातीतील निवडयोगी धुडवें ६ (ऊ) आताचीं पाती ७ (गे) उपडुलवता ८ आकडादन—मनवो [पालव]

पालचीं—किं खालीं—मनवो

पालचें—न वस्त्राचा पदर [स पत्र]

पाल(र)पती—श्व जवळ, बाजूला 'विष्णेश्वराचींय फल पती।'—उपा १ १५ [स परिपार्श्व]

पालसेण—न (गो) कडा

पालसत्र—न पालाचा समुदाय, लहान तत्राचा समुदाय 'शतदससक्या घोमती पालसत्रे।' [पाल=राहुटी]

पालसां—नि (गो) तिरकस, कलेला

पाला—पु १ साडाचीं पानें, पाचोळा पानांचा समुदाय पानें, बोंबळे अडुर ६०चे धुवके ६० 'सेतुनि सतत पाला सत तपाला बर्षे करितात।'—नवनीत २५५ २ (ल) समूह समुदाय 'सससाचा यहात उठे पाला।'—आराम ११ [स पत्र] ० करणें—(पुणें) कच्च्या कडाचे लोणी करणे ० भरविणें—डु ख देणें पीडणें देवें वृत्तपुत्रविप—आमेचा तीस भरविला पाळा।'—मोझी ४ १३ ० होणे—बाळलेल्या पाल्याप्रमाणें धुवक होणे 'घुडलख म्ळानख स्त्रीकादीने जाह्लासि पा। पाला।'—मोविराट ३ ७७ पाला छ्या शब्दाचें समावात पाले असें रूप होतें जसे—पालेभाजी, पाळेदार ६० [स पत्र गो पाले] ० चोरोलणे—

(ना) बिंब बाहेर काढणें, अमाचा ओपळा फोडणे पाळ्याचा

चहा-३ १ चहाची पांने २ पांने उरळून तयार केलेला चहा
पालेदार-वि. माहाचा पाला राणापा ३ पांने 'अहो
रानीधिया पालेदार'। मेवाणे बरिये लेकथर ।' -हा ११ २३
-रावि २५ ६२ ० ज्ञाना-सी (पों) पालजना पदा ०दार,
०भरू-सी-रि पुढळ पाला, पातीं अलेला (बड्या बंगरीची
ताटे), पात्यांनीं युक्त; भरपूर पाला अलेला ०पट्टी-सी
शेतात विकारी बोवळी पांने दिव लागतांच त्यावर बसविलेला
कर ०भाजी-सी पाला असणारी भाजी; ज्या भाजीचा पाला
खाण्याच्या उपयोगी देतो ती भाजी (मेथी, माठ, पोळ्या इ०)
याच्या उलट पडभाजी ०माळ-पात्याची माळ, दार 'पाले
माळा सुमनाळा ।' -दा १३ ११ ० मोड-उ कडेपेदीकृति
शेतकऱ्याने सावमाराला पुढे विकणारे मात अगाऊच मिळणे
-यदलपूर १०२. ०धन-न. पणकुटि, पाल्याची सोंपडी -हा
२ १६३

पॉलॉ-वि (गो) माल

पॉलॉ-वि (गो) मीर नसलेले (कळ), पोंचट 'पाल्या
पणमाळ पाळ बड [गुज पोळ=पोळ, म पोळ]

पालाटणे-न (कर) (म्हाव्यात रुढ) धार लावण्याचा
कातडी पत्र, लपाटणे 'पालाटणे मज नाही, पालाटण्याने वन्त
म्याला चार वेते' [प्र]

पालाण-न पळण पहा आच्छादन, खोगीर 'मुगोवरी
भार गजांचे पालाण। चालिता ते कोण कार्यसिद्धि।' -हुगा १५२५
[स प्रत्ययन, पर्याय, प्रा पणण=पोडणाचा राज, का पालन]
०पट्टणे-बवेव मिळविणे, 'राज्याची अनेक बडे जाली। गो
मालाणवरी पालाणे पडली।' -स्वादि ११ ७५

पालाणणे-उवि १ खोगीर चडविणे, पोडणावर पालण
पालून सज्ज करणे; तयार ठेवणे 'प्रणपापान पिणसी पैना। सैसं
बारू पालाणी।' -एकव ४ २९ २ जोडणे, सज्ज करणे; सिद्ध
करणे, अंगावर घालणे 'रत्नमणीचीं बाळ ठेणी। पालाणिचीं
अखरें।' -मुसमा ४ १०७ 'घाव दीधला निशाणा। म्हणै सैन्य
पालाणा पालाणा।' -जै ७४ ४५ ३ (ल) उरगण्यास लावणे,
पमरणे 'जळनिधिवर सानी शैल पालाणवावें।' -मुरा १ ४४ ४
आच्छाटणे ५ बोलावणे 'पालाणवी मग दळाप्रति शीघ्र काळें।' -
माधव रामायण बाल २९ [पालाण]

पालाणापालाणी-सी तयारी सिद्धता, सज्जता 'भग
हाली पालाणापालाणी। पारशी निघाले तीन क्षोणी।' -कालिका
पुराण १४ २१९ [पालाण दि]

पॉलॉ-३ (गो) पायाच्या बोटात घालण्याचा रुपेरी
दागिना [पोल्हारा]

पालालणे-सकि (पालाणे १) ओळवणे, उल्लवणे -शर

पालाशविधि-३ एकाद्या माणसाचा मरणपर्यंत शाव न
लागल्यात व तो मेलत असे पर्वे सामजस्यानंतर आणि त्याचे प्रेत
विना अल्पी सोपवत नसल्यात त्याचा पडसाच्या पानाचा पुतळा
वरून त्याचे और्ध्वरेदिक वरण्याची प्रिया [स]

पालिंग, पालिगन, पालिगण-३न समुदाय, समूह,
पक्षि 'तव नानावर्गे कमळवर्ने। विक्रापिली तैसे अडुने। नेत्र
देखिले पालिगने। आदित्यानी।' -हा ११ २०३ [पाण=
समुदायभंग]

पालिजणे-सकि पाजणे. -शर
पॉलिटिक्स-न (६) राजकारण 'अलीकडे ते पॉलिटिक्स
मज्ये पडल्याचा आरोप ज्यात्यावर लादतात' -वेले १ १०२
[३]

पालित-वि पालव केलेला, समोपन केलेला, सामावलेला,
पोतलेला [स]

पालिषय-३ माला, धमल, हल, निह, धुपम, हुजर,
पक इ० १० चिन्हाचीं दुस्र पनाका अशा १०८ म्हणजे १०८०
पताकाचा समुदाय हे सावैभौमत्वदर्शक आहे -शाक ६९७
मिपरी राष्ट्रकूट साम्रपट

पालियण, पालियन-न पाल्याची केलेली सोंपडी, पण
कुटि 'जो आडुनेनि नागरणे। इत्युवनाने पावळे म्हणे। तो
केवी रजे पालियणे। भि'चेनि।' -हा २ १६३ [स पय-अभयन]

पॉलिश-न १ रोगण, तपाईचा राग, चकाकी आणणारा
पद २ जिल्ह, चकारी, सतेजता [३]

पॉलिसी-सी (६) कार्याची दिशा, कार्यक्रमपद्धति,
धोरण, कपट-नीति, वेत 'महाराजाच्या हुकुमाप्रमाणे अजून
कारवाई पाठवे तेव्हा ही सरकारची काय पॉलिसी आहे कळत
नाही' -विसित २ ५ 'सरकारास शाब्दिक विरोध करणे हे
पॉलिसीचे लक्षण काही लोक समजतात' -टिले १ ५०४ [३]

पॉलिसी-सी निषापत्रक [३]

पाली-लि-सी १ कानाची पाळी २ (तळ्याचा) परिध,
पाळ [स पाली]

पाली-सी जिच्यात गीतमनुष्याने लोकास उपदेश कला
ती भाषा [स प्रकट, प्रा पाभड]

पालीज-सी (विर) पालज पहा

पालु-३ (वों) एक प्रकारचा मासा

पालु-लू-न (३) फडके, वज्राचा लहान तुकडा [स पय]

पालुपद-न बावार म्हणावयाचा पदातील भाग, धुपद,
आकणकडेवे, पाल्वपद पहा [स पडव-पाल्व-पालुपद]

पालुपाग-न (वों) मासे पडण्याच्या एका जाळ्याचे
नाव [पाव=मासा-पाग=जाळे]

पालू—शी३ (गो.) साडीतील एक मासा.

पालूपाचया—वि. बायला; नेसळट, अजाणळ. 'बेटा बिलाळ पालूपाचया निपाळा, त्याच्याने स्वतःची बायको संभालवन नाही' [पद्म-पालूनेपदी+पालणे]

पालें—न. १ पानें; पवन इ०चीं पारी; पानांचे दोडे; पान-पागोरा; पालवण. २ (क) पाल्य सांविण्यासाठीं बायलांच बाजूंन्पासोवनी तहपा गुंडाडून करतात ती वणणी, कडिण, पायेटी. ३ दुकानासाठीं केलेली ल्हान राहुटी; पाल 'मग ते चौसटी उडता. पात्रे भरोनि गेले बातीपुरा. पालें देवोनि पसारा. विस्तारिली भांडी.'—क्या १.१७.१०४. ४ (गो.) गुंभाचें वेदोळे.

पालेआ(अ)सण—उ (गो.) आसण दिवा आसणा नावाच्या झाडाचा एक प्रकार.

पालेजणें, पालेणें—भक्ति १ (क. कों.) पालवी पुढणे, भंडुर येणें, पुराणे पदपुष्क होणें. २ (ल.) उरग्यांच्या दिवा भरमसाटीच्या दिवशीत असणें. (गो.) पालेजें. [पाले]

पालेजयिणें—भक्ति शिवंत करणें; संदेन करणें 'यापरी एकते मावी. जीवें गेलिया जीवरी. अचतनातें पालेजरी. ये सिद्धीची पदवी ईशाल.'—एगा १५.१२. [पालेजें प्रयोगक]
पालेजचे—भक्ति. (गो.) पालवी पुढणे. पालेजणें पदा. [पालेजें]

पालोटी—शी. मात वगैर देवळासाठीं तहपा व बाजूं बांधी केलेली मोठी वण. [पाल+साटी]

पालोपद—न. पालपद पदा.

पालोय—उ (गो.) बघावा पदर [यं पद्म, म. पालव]

पालोवेली—शी विस्तार, पसारा, व्याप 'पाटीं रूपपत्र पालोवेली. ऋतु लाय हें काडें पाली. तेथे व्यामोहता अली. पाहाजीं आय.'—माहा १५.१०२. [पाला+वेली]

पाली—उ (महाउ) पदर, पालव पदा 'झोवतां पाली किंटे. तेच कुलटी देवाची हटी काजवटे.'—सिधु ७११. [पालव]

पालीचें—भक्ति (गो.) मालविणें पालविणें पदा. 'दिवा पालव' = दिवा मलव [पालविणें]

पालयार—शीभर (व) सरीटाचा लाटून व लवून नेलेला एक खाद्यविशेष

पालयारु—उ (महाउ) पाळणा, पालख 'जो असे सुत-ग्रामी सकळीं तो खेले एकी गोकुळीं. मद्राष्टे नामीकमळीं तो पालवीं सुनी.'—द व ५९ [पालव-ख]

पालयव—उ (महाउ) पदव पदा. 'बंदन पालव कोंवळे. पालिलें मेवेवरी.'—सिधु ७७४ [ले पदव]

पॉहलॉ. पडलॉ—उ (गो.) गरोदरपणामुळे दुग्धोन्मत्त बमी होत गेली म्हणजे अर्भकान जो हांबरेपणा उत्पन्न होतो तो. ०पट्टप-हांबरेपण उत्पन्न होणें.

पाह्ली—शी. (गो.) पाल [सं. परी; म. पाल]

पाह्ळणें—पाह्ळणें पदा. —सिधु १०२०.

पाह्ळयिणें—भक्ति. वेणें. —हा ६.४८१. —ईको. [पालविणें]

पाह्ळण, पाह्ळण-न—उ १ (होती व उंट यांच्या पाटी वर घालावयाचें) एक प्रकारचे खोगीर; (विद) पलाण 'एक म्हंगी विमुबनावरी. पाह्ळण पालीत पुरयाचें.' २ वेव्रा; आकडाच 'तों मद्रामेच बोळल जाण. धृवीस पाह्ळण पावने तेथें.'—मड ११.१२१ पलाण, पण पदा [पलाण]

पाह्ळणणें—भक्ति. १ (काव्य) खोगीर चडविणें, पाह्ळण पाटून उगड करणें. (ल.) बांधणें, आकडाणें, पसरणें, वेडणें. 'मुदि आगिताचि राघवेद. पापाणीं पाह्ळणीत समुद्र.' २ समज करणें, उगडून उतार देवणें 'पाह्ळणिले रघुंकर समस्त सैन्य.' 'पाह्ळणुनीं करीं त्रिल्ल वसविला. पलाणणें पदा.

पाह्ळायणें—भक्ति विस्तारणें, प्रगट करणें 'म दिवणें दिसनेमशीं मावळवी. दोहीं साहिते तें संध पाह्ळारी.'—माहा १६.१५. [पालव]

पाह्ळाल—उ १ विस्तार; बाड; फैलाव, पसारा. 'जया-रिये आच्येनेनि बोले. सरकम पाह्ळालीं गेले. संछल्लें सत्य विपाळे. जयाचेवि.'—हा ९.४७८. 'दयापालनाचे मुजळीं. प्रभावरी गेली पाह्ळाली.'—मुआदि २२.१७४. २ सजावट, अलंकारात्मक भर. 'कविजन गोरीचा हचित संक्षेप हचित पाह्ळाल करतात' ३ मोठ सामगाराचें मोठीला रंग यावा म्हणून स्वतःच्या पदरची भर घाटून केलेला विस्तार (विशेषणादि अंश). 'मी यास थोडें बोलायात सांगितें पण यानें पदरचा पाह्ळाल लावला' ४ दया, करुण इ०मुळे हृदयात येणारा हव-झाको ५ कंटाळ बाणें कथन, चन्दाट, निष्कळ बोलणें 'कासया पाह्ळाल आणिकांचे देखो. सागतां मण्डे मुळी साबरेसी.'—मुगा २८७६. [स पत्र]

पाह्ळालणें—भक्ति १ विस्तार पावणें, पसरणें 'को सोम-कातु सोमे पवळे. दुयें फाकती कमळे. एच असे तेचि पाह्ळाले. आव नवे.'—हा १८.११२ २ फोकावणें, पालवणें 'वडी पाह्ळाली.'—दा १०.१०.२२. ३—भक्ति विस्तार करणें 'म्हणोवि क्या नये गाळितां. सुविस्तारें नये पाह्ळालिता.'—मुमादि १९९ [पाह्ळाल]

पाह्ळालीक—वि लांबलचक, विस्तृत, कंटाळवाणा [पाह्ळाल]

पाह्ळेलें, पाह्ळेलणें—भक्ति १ विस्तार पावणें, पाह्ळालणें. 'ज्या वरींकाळ गमली. पाल्हेचे नवनी.'—हा १५.१५२

२ पावडी कुटणे, प्रकुलित, टवटवीत होणे. 'हो वा जे शारदियेचे वोटें। चंद्रबिंब पाव्हळें। का तेजचि मूर्तिमत बैसले। आसनावरो।' -हा ६ २५८. 'पाल्हेजती तेरे सुमने।' -मुआदि १ २८. ३ उत्पन्न होणे. 'सहारावाते प्रचडे। पडती प्रकयार्तीचीं सालडे। तेंव फल्पादीचीं खुंवाडे। पाल्हेजती।' -हा १५ १२७ [स. पत्र].
पाव्हेंणें—अकि (महातु) १ पाव्हरणे, पायळणे 'देखोमि रूप सावळे। वैराग्य काम-कळा पाल्हेलें।' -शिशु ३७१. २ पाव्हेंणे, विस्तारणे -शिशु ५१७

पाव—५ १ चवथा भाग; चतुर्थांश जसे—पाव-आणा-शेर-मग, इ० २ (काव्य) पाय, पाळ 'जैसा महासपें घरिला दाव। त्याचिच फजेवर पडला पाव।' 'मात्रा पावोचि मोडला।' परी मी मोडला 'हें न म्हणे। -एम्मा १० २५७ ३ तीसःसौस गिन्याचें जमीन मोजावयाचें परिमाण ४ (लहान मुलाच्या खेळात) नवीन गडी, मिठ. 'नवा पाव नवा डाव' ५ (मुळात रुड) (विडीदाह्याचेळ) पहिल्या दाह्याचें अंतर ६ (गो) पातळिक व्याचें एक माप, एक चतुर्थांश वाटली. **पावमारणें**—(क गो) बडवडा टोला मारणें, पायाच्या बोटावर विडी ठेवून वर उडवून तिला दाह्यानें टागला मारणें 'पांवे वसत नाहीं, पाव मारायचा चुकला' [सं पाव, प्रा हि पाँव, लि पाळ] ७ **व्यादा**—३ पायवट जिपाई 'पावण्यादे नवे ठेवाळ याणेंच बवोबस्त होईल' -समातो १ १६. ४ **रोट**—३. वजनी किंवा माशी रोराचा चतुर्थांश ५ **रोरी**—स्त्री खेडवात धान्य विकणाऱ्यानीं मोक्याशी किंवा इतरांम वावयाचा धान्यरूपी कर

पाव—स्त्री १ फणस, वननस, रामफल इ० फळाच्या आत दड्याचे शिरलेले अन्न दास फळाचे गेरे चिकटलेले असतात २ भारान्ध ३ जात्याचे दोन अवया एक टोळा आणित लोंड या मधील दादा, भाग ४ जात्याच्या वरच्या तळीच्या सालच्या वाळूस टोळ्याचे भोक असलेली लाफडी पडी ५ (गो) जाट्याची तळी ६ (व) मातीची परत 'पावात कणीक ये, पावता माचरी आहेत' [स पाव]

पाव—३न गव्हाचि पीठ अवतून तयार केलेला पोळी, भावरी इ० सारखा एक खाण्याविशेष। रोटी [पो पाओ, म पावरोटी]

पावक—३ १ (पावन करणारा) अग्नि 'ना तरी पवतु मेगाती जिह। वीं अमृतासि मरण आहे। पावें पा धनचि मिळोनि जाये। पावकाते।' हा २ १४ २ एका रागाचें नाव 'कल्याण मोटी धीराग। मुरलीत आळवी धीराग। वसत पावक पद्मस। नीलावर राग वाजवित।' -ह १०. ११७ -दावि १३८ [स]

पावका—३ १ शिडीची पायरी २ (ताड, माड इ०) झाडावर चढण्यासाठी किंवा विहिरीत उतरण्यासाठी पावलेली खाच

खोवण २ (घडवची, पलग, मेज इ०चा) पाय, खुर 'वाळ तिणीच्या बाजेच्या चार पावऱ्याशी ..' -प्रसुतिहत्यावरी पृ २५ ४ लहान डवा (तूप, तेल, इ०चा एक चतुर्थांश डवा) [पाव+क प्रत्यय]

पावऱ्ही—स्त्री उजळणीचा एक प्रकार, एक, दोन, तीन इ० शबरसपर्यंत जे कमाक त्याच्या पावऱ्यांची पंक्ति जसें—एक पाव पाव, वे पाव आर्षा, तीन पाव पाळण इ० पावें [पाव+री प्रत्यय]

पावकें—न १ (लोणी, तूप इ०चा) चवथा हिस्सा, चवथा भाग, अंश, एकचतुर्थांश भाग २ (लोणी, तूप इ०चा) लहान डवा पावका कथे ४ पहा ३ एक चतुर्थांश किंवा त्याची कोणतीहि पट, पावनी पहा ४ रहाटाचा हात -समाप २ ३ ७२ [पाव]

पावगर—स्त्री३ (विणकर धंदा) वंटीच्या आकड्यातून ओवून लुहडवाला बाघलेली दोरी

पावजी—३ (पिण) मोठ पिकविणारा व्यापारी, मिठागन्या

पावडा—३ एक द्विदल धान्य, वाळ, वरण, एक कडपाव्य याचा बेल असतो. शेगा आणूड व चपट्या असतात [सं पावठ]

पावडा—३ १ (मृत्प, दाहपत्र इ०मध्ये) कुडालेनें पाठल टाकण्याचा प्रकार, पदत्यास-विक्षेप, पदार्पण, पायाचा पवित्रा 'तिला अजून माचाचा पावडा साधला नाहीं' २ वर्तन, व्रम इ० 'त्याचा पावडा वाकडा' ३ पाऊल, पाउल ह्या धड्यावरील वागप्रचार पहा ४ प्रारंभीचा भाग, पूर्वचिन्हें (एखाद्या मोठीची, कामाची) ५ (सोनार धंदा) (सोने, चांदी इ०धातूची) तार ओढण्याचा रहाट [पाव+टा प्रत्यय]

पावटी—स्त्री १ पाऊल, पायाचा टप्पा रगून २ शिडीची पायरी, पायरी 'हें उषपती चढावनी। जें कैवल्यगुर्गीची निराणी। ते मज न कसे अहानखावनी। योगपावटी वृशी।' -हाप्र १० १७ ३ पायचढ्या **पावडया**—स्त्रीप्रव पायाच्या रहातरीनें मळलेला रस्ता [पाव]

पावटी—निमि वेळी, सेवेग जसें—एक पावटी, दोन पावटी इ० 'शहर पावटीं मागिलें वस्तु रीत सोडी ना' 'म्होरच्या पावटीं लोणी आणीन' [पाव]

पावटेकरी—३ पावटा नावाच्या रहाटावर (सोने, चांदी इ०ची) तार वारीक (साखळ्या बगैरे करण्यासाठी) काढून त्या वर उषजीविसा वरणास क्षम [पावडा]

पावठ—स्त्री (गो) खेप, पाळी, वळ उदा० दोन पावडी दोन डेवा पावटी पहा

पावठाटणी—स्त्री. १ (चिना, विहोर इ०ची) पायरी 'नाच'ी वे वा आई रे। मोप अग्निमान केण पावठणी। एक एक

खाणनील पायीं रे।' -तुगा २४४ २ (विणकाम) नागाची पायांमं दावावयाची पायरी त्या दोन अस्तात ३ (शिबी इ० ची) पायरी, पाय ठेवण्याची जागा ४ पाऊल, पायाचा टप्पा, राण, पदविन्द पावटी, पावठणी पहा 'रमणें सुदेल पावठगिया' -सुभाभा २.४३ [पाव+ठाण]

पावठाण-ठाणा-गु १ (शाबावर चढण्यासाठी रिंवा विहीरीत उतरण्यासाठी केलेली) खाच, खोबण, पायरी इ० २ पाऊल ठेवण्याची जागा, पादस्थान [सि पादस्थान-म पावठाण]

पावठी-शी १ पाय ठेवण्यासाठी साहाय्य पावलेली खाच, विहीरीत उतरण्यासाठी केलेला ल्हान खोनाडा, खोबण, पावठाण अर्थ १ पदा २ (विणकाम) नागाची पायरी, पावठणी अर्थ २ पदा ३ (रासमो विभक्तित प्रयोग) पावरी पहा [सि पादस्थ, प्रा पायः पाव=पाय+ठाण=ठाव, ठिकाण]

पावड-उ १ पावलाचे अंतर, पाऊल, कदम (कि० टाकणे, चालणे) २ पावडा पहा [पाव] पावेंडाखालीं हाकणें-काचणें-घरणें-चालचिणें-गारीचे शेल हद्दहद्द चालविणें, सवणें गाडी हाकणें पावेंडाखालीं-घर चालणें-जाणें-हद्दहद्द चालणें, सवणानें जाणें, चालणें

पावडा-उ १ (नाविक) जहाजाच्या नांगराचा फाल, काटा, आकडा २ (सामा) मोठा नागर (पदावृत्ती) [पाव=पाय]

पावडा-वि पाय सरळ पडत नसलेला, चालतांना वाकडे पाऊल पडणारा, पागळा 'पावडा पाय असा समयात बावला।' -ययाती १.१६. 'मुलें बघीर राखोंडें। थोटे बळलें आणी बडें। पायुळ पुढें आणी पावडें। या नांव आध्यात्मिक।' -दा १६.४१ [पाव=पाय+अडा-अडणें]

पावेंडा, पावेंडा-उ १ विहीरीत उतरण्यासाठी रिंवा शाबावर चढण्यासाठी पाडलेली खाच, खोबण, खोनाडा इ० २ नाड इ० शाबावर चढणाऱ्या इसमाचा (गवत, शेर इ०चा) फास ३ पाऊलमर अंतर, पाऊल, कदम (कि० टाकणें, चालणें) ४ पाऊल, पायाचा उमटलेला टप्पा, तूण ५ (विणकाम) भागाची पायरी, पावसारा, पावठणी इ (क) (पलग, चौरण, मेज इ०चा पाय, खुर ७ (क.) शिबी इ०ची पायरी ८ (कु) दोरीचा ल्हान तुकडा ९ सव गती पावडपावर चालणें पावड पहा [पाव]

पावडी-शी पावडी, कावडें पहा

पावडी-शी (व) लघात परंपरास दावावयाची वस्तुपावडणें व आदिण घेंवें, वगरेण, वेकार [सि पावर का पावड=मायकी कपडा]

पावडी-शी १ (कु) लोकांचा उचसखलपणा दाखविणारे हत्यार २ लोकांवर कडेयासून समांतर रेषा मारावयाचे एक हत्यार खतावणी

पावडी-शी खेळाचे एक साधन चार साडेचार हात लाव बांधूया लुवडा घेऊन त्याच्या एका टोंकापासून दोन हातांच्या

अतपावर स्थापना केली वस्तुविलेखी असते अशा दोन पावडपावर पाव ठेवून मुलें फिरतात, उड्या मारतात [पाव=पाय]

पावेंडी-शी पावडा अर्थ १ पहा

पावडे-न. १ दांडा चालण्यासाठी मागे वळुलाकृति भोक असलेले व बाबी सवाट पड्याप्रमाणें गुमारे वीतभर लावीरदीचे पुढे पार असलेले सामान्यत चौकोनाकृति होखरी हत्यार, कावडे, खोरे २ म्हातुमावी पयाचे लोक व इतर जोगी भाकडपामारका वाडलेला दड हातहत वेतात तो ३ कानकाटे लोक जवळ बाळग तात ते एक लांडक्याचे साधन कावडी पहा ४ गूळ करताना बाळ केला राा जमीनीवर ओतून पड करवाचे एक लाकडी हत्यार इतर अर्थी पावडे पहा ० मोठ-शी खोन्त्याने पसा ओडणे, अतिशय धु 'दिंडुस्थानच्या इम्याची जी पावडेमोड चालली आहे' -टि २ २९६

पावडेकरी-पावटरी पहा

पावण-उ १ नव्या नवरीला माहेराहून सासरी रिंवा हासरा हून माहेरी पोचवितो तो मनुष्य, मुन्हाडी, पावता, पट्टाखण, पावताल्या -न १ (बों) बघून प्रथम सासरी आणण्याचा विधि, शुद्धवेदा २ (पमा) माहेराहून निघते वेळी बघून दिलेला खाऊ [पावणें]

पावणा-उ (राजा) (सारा किंवा सरकारी बेट म्हणून गांवड्यानीं सरकारला दिलेला) खलाशी नावाडी

पावणा-उ (गो) पावभागा, पैसा [पाव+भाणा]

पावणा, पावणेचार, पावणारायळा इ०-(कु) पाहुणा, पाहुणचार इ० पहा

पावणी-शी (बों गो) लिखव -दिंडुपत्र १९ ८ ३०

० दाट-उ (गो) मजेदार

पावणी-शी १ (कु) प्रवासात अडकला होऊ नये म्हणून सरकवचे शिपाई रिंवा परवाना घेतात तो २ पोचता करणें, मार्ग रक्षण करून नेणें [पावणें]

पावणी-शी सरकारजमा होणारी रक्कम, धसुली, पदी 'मुमके मातवरीप्रमाणें बहुमान केला जाईल व पावणीचा ऐवज जसा होईल' -वाडवावा १ १७ [पावणें]

पावणें-उत्क्रिमिक १ पोचविणें, पोचवी करणें नणें, (एखादी वस्तु मनुष्य) पावणवी करणें नेऊन सोडणें श्रेण पावोनि ये वृण करि स्वन्नाधि वृणें।' -मोराघनाक्षर रामायण ३८ 'जावुनि समाद्रुतापावणें प्रभुवरासि पावत्या।' -मोडयोग १० २३ २ (एखाडे स्थल, स्थिति दशा इ० प्रत) पोंडेंचणें, देणें प्राप्त होणें 'धर्मप्रति वात्सल्यस्वीकृततत्त्व देव तो पावे।' -मोडयोग ११ ३३ 'मी पावना सपदाकाडीं पावलें' 'हा धुदत्व पावल्यावर बधिरत्व पावला' 'हदयाची डावी बाजू आडुचन पावली म्हणजे

धर्मांत रक्क जातें. '३ मिळणें; प्राप्त होणें. 'म्हणोनि अवघरे जें जें पावें। कीं तेवंचि तो सुखावें।'—हा ४.१०९. 'चितीं नित्य असोत, सर्वे म्हणजे या पाचका पावले।'—मोह्युष्ण १५.२९७, ४ हातीं लागणें; मिळणें; सापडणें. 'मागील कर्जा-पैकीं काय पावले तें सांग. 'तो विळा मला तेवंच पावला.' ५ प्रसन्न होणें; ह्या करणें; (देवानें भजाचा नवउ; अशीष्ट ६०) पूर्ण करणें; चोळणें. 'देव नवसास पावला.' 'मातुं हृदयता इतप्तत्वा वास मज नको पावें।'—मोरामा १.५११. 'अगा प्रगत्यत्सला म्हणति त्या जनां पावला.'—केका ९. ६ सप्तकणें; लक्षांत येणें; अंगीकाराचा विषय होणें. 'ही गोष्ट मला पावली.' ७ अवघर सांपडणें; मोकळीक मिळणें, समर्थ होणें; शक्य असणें. 'तुला एक दोन काढया रघुन सावल्या म्हणजे तूं हावूं पावणार काहीम. '८ अवावदार असणें; जबाबदारी घेणें. 'मीम म्हणे संसारा बौव मज सवें पावले जा गा।'—मोकणें ३९.५६. ९ हरकन नसणें; मोकळीक असणें. 'संसारात तरा, म्हणाल मजला खोटा म्हणा पावले।'—जोअंथरीपाठ्याण (नवनीत ३६०). [सं. प्रायु; प्रा. पाव; पुन. पामतुं; हि. पाना; वं. पाओवा; वि. पाइण] परत्र पावणें—परलोकीं जाणें; मरणें. 'कडला संसारी समाधार। ज्योमातुर पावला परत्र। धगपगितें कंमांचे अंतर। म्हणे विचार केमा कलें।'—ह १२.१७१.

पावणेआठ—वि. मनुष्य; शीव. पावणेआठ पदा.

पावणेगारा—वि. (गो.) मुखें; बेमळतो.

पावणेर—३. १ (३) पाडणे, पाडणवार पदा. २ (गो) देवापावडील जेवणाचा एक समारंभ.

पावणोत्रा—३. दरमहादरुंका तीन अनुपांश ह्या दरा-प्रमाणे व्याज. [पाऊनउत्तर]

पावत—किति. (राजा. कुण.) पावेंतों, पर्यंत. 'पावते पावत हलम मजे झाले.'

पावत—शी. (गो.) मांखणी.

पावतकी—शी. १ (कों. विपदण) पाव ठेगण्याची जागा. २ (क) राखी काढण्याची लाट ३ (सातारी) पादुका. [पाव=पाय]

पावतर—किति. (प.) पावेंतों, पर्यंत.

पावता—३. कपूला सासराहून मांदरी व मांदराहून सामरी पोबकिने तो हलम. पावन पदा [पावणे]

पावता—वि. पोबकेल, हातीं भाजेल, पाडून दिवेल; पोबता; दाखल. 'मत्ता तुम्हाकड काय पावता काय.' ज्याची पोधी त्याम पावती करून ये. '० करणें—पोबता कलें; पोबकिने; देणे. 'पावतीं करावी जीवने। दया द्यामी।'—दा ४.७ १२. [पावणे]

पावती—शी. १ मिळाव्यावद्दल लेख; लेखी क्युली; एखादी वस्तु, रकम इ० पोबल्यावद्दला दाखला; पोब; रसीद. 'परभारे ऐवज पावला ती पावती.'—आज १८३२. २ पाठविलेल्या वस्तूची सुरक्षित रवानगी, आगमन; पोब, पावणें; पावलेपणा. [पावणें] ०५ही—शी. पावती, पोबल्याची नोंद ठिहून घेण्याकरिता तयार केलेले पुस्तक; पावती पुस्तक.

पावंद—शी. (कों.) भात सोबतेवेळीं शोडणाऱ्याच्या पायांपाशीं किंवा मादीच्या आसपास पडते तें भात. [पाव=पाय]

पावधी—शी. (कों.) वर्षास किंवा महिन्यास टाविक इत्य वेश्याच्या करारानें आणलेली दुसरी गाय किंवा म्हैस.

पावधूक—शी. १ दुसरे जनावर टाविक मुदतीच्या बोलीने आणल्यावद्दल त्याच्या मालकास द्यावयाचे इत्य. (कि० घेणें; देणें). २ अगा करारानें आणलेले जनावर, गाय, म्हैस. [सं. पाद+दुह; बहुधा हें इत्य दुवाच्या पावपट विमती इतकें असावें. यावरून]

पावघे—न. (तिरस्कारार्थी) पावधी पदा.

पावन—वि. १ पवित्र; शुद्ध; निर्मल 'परब्रह्ममूर्ती श्रीहृण्ण। सार्देर करिता अवलोकन। तेणें दही होय पावन। चोळणां संपूर्ण इलाखेपू।'—एमा ५.५०६. २ निर्दोष; निष्पाप. 'आम्ही स्वधर्मनिशापावन।'—एमा २३.२४३. ३ पवित्र करणारा; शुद्ध करणारा, पावर. 'मी खरा पवित तूं खरा पावन।'—नवनीत १५५. [सं.] ० पण—न. १ पवित्रपणा; शुद्ध करण्याचे सामर्थ्य. 'याचे पावनपण सोदवाजी तुम्ही। पवितपावन आम्ही आहो खरे।'—तुगा १२१८. २ साधेपणा. 'चरणार्थे पावनपण या नाव जाण उदवा।'—एमा ११.१२११.

पावय—शी. मयुराणां; गोष्ट शब्द. 'ऐरुनियां पावय भंग नेची।'—शरितसेना १७०. [पांवा]

पांवरी—शी. लडाव पांवा; सुली; पांवरी. [पांवा+री लघु एव दंतक प्रत्यय]

पावलट, पावलटणें—(राजा.) पायवट, पायवटणें पदा. पावलटा. पावली—३ शी चार आणे किमतीचे एक चांदीचे नाणें, कपयाचा अनुपांश. [पाव+ला, ली प्रत्यय]

पावलटा—३ १ पायाचा टपा; रूण; पाऊन; पदचिन्ह. २ पाऊन; कदम. ३ दाबण्या येण्यांना किंवा नाचनाला बौतल्याने करावयाचा पादप्रक्षेप; पावटा पदा. ४ काही वाक्यप्रकारात पाऊन ह्या शब्दाप्रमाणेच जोडितात [पाऊन] पावलटापावली—किति. पावकापावणें, इतरद; पावतीपावरीने [पाऊन हि.] पावलटा-पर पाऊल टाकणें, ठेवून जाणें—एमायाच्या प्रमाणे, पावले बणें; अनुसरून कलें.

पावलित्—शी. पडी मोडांची एक जात, जेव्हा.

पायलोक—५ पायदळ. 'यांत हुजुरात म्हणजे राजाचे हुद्देदारी विया राजनाट्यातील सुभे, मामले, इशाले व पुढनार्हेक म्हणजे बाहेरील कामगार यांचा समावेश होतो. भाज १८३३. १३८.

पायलोपायली—क्रि. १ पावलागणीक; एदोपदी; वेळो-वेळी; कांवार. २ (प.) चवकन, उमाळभी; पावलापावली. [पावला द्वि.]

पावक्ष्या—३ संताचे वियाणे लावतात त्यावेळी कांठी तुडवून घुरतात तो कंठ. -इपि ३४५. [पाळल]

पावप (वि)णे—अक्रि पोंचविणे; पावता करणे. [पावणे प्रयोजक]

पावदा, पावदागुयळ, पावदापो—३ खातक पक्षी. [पाळम]

पावशी—जी. (ना व. खा.) विळी. 'भाजो चिरण्यास पावशी आण.'

पावस—३ (अशिष्ट) पाऊल पदा. [सं. प्राट्ट; प्रा. पावस]

पावसरा, पावसारा—३. (विणकाम) १ कोष्टी माग चालविताना ज्या फळपा पायाची दाबतो त्या प्रत्येक २ माग-खाली बघी किंवा जोवी उमाना जोडलेली असते त्या दाब्या. [पाव=पाय+साणे]

पावसरी—स्त्री (विणकाम) माग-३ पावसपाची दोरी.

पावसो—वि (गो.) पावसांतर्धी, पावसाळी.

पावसरा—३ पावसरा पदा.

पावसाळा, पावसाळी—३ श्री मृग व हस्त ह्या दोन नक्षत्रांमधील काळ, पर्जन्यकाळ. पाऊल पदण्याचा हंगाम. इ.स. १४०० च्या महिन्याचा सन्दाच्या आणि पटेक्या पावसाळा [सं. प्राट्टकाळ; म. पाउस+काळ] **पावसाचाकोंडा**—३ शुद्ध; शुभट; सुरी, अत्यंत बारीक व दाट येवाच्या रूपाने पडणारा पाऊस. **पावसाचा तोडगा**—३ पाळप पडत नाहीं असते वाटल्या-वर तो पाडण्यासाठी एक तोडगा करीत असत नव्हत सोदून व पाळ नेसून रात्रीच्या वेळी कोणीतरी बाई घरोपर हिंमत असे. तिच्या अंगावर लोख पाणी पाळीत. अर्थात ती बाई काळोखातच दिंडावयाची पण तोडगाने गाणे म्हणत फिरावयाची. ते गाणे— अरुंगु सुरुंगु बैल बुजा. बंदनी सुका गुरगजा. पाणी देवे खावा पाणी दे । -ममता २, ३२. अशा तऱ्हेने तिचाचा पाला अंगा-भोवडी गुहाटून पाणी अंगावर घेत व 'नेथेराला वस्त्रे इ.' गाणे म्हणत कांठी मुले किण्याची चाल खानदेवात आढे **पाव साचीझांक**—श्री. १ जोराची परतु घोडा घेऊ टिकणारी पाव साची सर. (किं. येणे; जाणे). २ इगाची काळोखी; अज.

पावसाचे घर—न. १ (वेसावरील शब्द) पावसापासून रक्षण व्हावे म्हणून तयार केलेले आच्छादन. इ.स. १४००. २ ज्या-ठिकाणी सतत व जोराचा पाऊस पडतो तो प्रदेश, भाग.

पावसाचे पाई—न. अत्यंत थोड्या प्रमाणात पडणारा पाऊस. **पावसाचे घारे**—३ अज. पाऊस आणणारे (हिंदी महासागरातून हिंदुस्थानकडे वाहणारे) घारे; नैर्ऋत्य किंवा ईशान्य घारे; पाण-घारे. (इं.) मानसून.

पावसाळे—न. (कों.) पावसाळी हवा; पाऊस पडेल अशी आकाशाची स्थिती. 'काल उपड होती आज पावसाळे दिसते'

[पावसाळा]

पावळणी—स्त्री. पावळी पदा.

पावळी—स्त्री. (कों. कु. गो.) १ पागोळी पदा. २ सडा; बर्पाव; सिंचन 'तुझ्या दाती माझ्या रक्षाची पावळी करीन.' -निर्व ८२.

पांवा—३ बाजूच्या मळीस अनेक छिद्रे पाहून सतत साधून केलें वाच; अलंगुळ, येणू; बासरी सुरली पदा. 'बाई बारी मोहोरी पावा बाई पाटी. धन्य जाळी काळी कांबळी ते । -दुगा १६. [ध. प्रा. पावय]

पाविजणे—क्रि. पावचे पदा. 'सत्संगेसिण हेवाविजेव । पाविजेत माहीं । -दा ५.१.२३.

पाविज्य—न. मानसिक व शारीरिक शुद्धपणा; शुद्धता, परिश्रम 'प्राप्तिप्राप्त पाविज्य, शुद्धता व स्वच्छपणा. बास जितकी नपते तितकी इतर यशासहि जपन नसल. -ज्ञानो (प) ११०. [सं.]

पावीत—वि. (राजा.) पावता, पोंवता केलेला; पावलेला; हाती पडलेला. [पावणे]

पाडल, पाडलपुडि, पाडलवाट इ.—पाऊल इ. पदा.

पावेतो—अज. पथव (स्थल किंवा काल ह्यांसंबंधी).

पावो—३. पाय, चरण. पाव पदा. 'का पावो शेतळता खडे । कां ते जोडपाचिलागीं होये । -झा १६ १६०. 'पावो आदळता देव । झणी घुस्वी 'पावेल दुज । -झा ३.४५१. 'त्याचा पावो दुखावला' -पंच [पाव]

पावोन—अज. पासून. 'जळी बेदिकेच्या पसरती वेनी । ते बाळी बंदे नाहीं बाडविली । तेनि माते पावोनि ठेवीं । दुरी कर्म । -झा १.१२३.

पावोसरणे—अक्रि. कडून येणे, वाढे लागणे; कळणे. 'तेच आदिलापासुनि पावो । येविजे ऐसीजि अवस्था । दुगावळी हे यदुनाथा । पावो सरले । -झा ६.४८७.

पावळणा, पावळणारावळा, पावळणचार इ.—पाहुणा इ. पदा.

पापणा—उ १ (को राजा) उगळ, बाहीन २ आताची
कमळ, तटपा लाडून केलेले सांडवण पाहुणे पहा

पाव्हतोर, पाचो, स्तो)र—शम (य) पावेतो, पर्यंत
'त्या गावापास्तोर गेलीं होतो'

पाव्हळी—शी पावळी पहा

पाश—उ १ काम, बलयावार करून गाठ मारलेली दोरी
'कितीवेळ ते पाश घेऊनि आले।'—राक १६ २ पथी,
जनापरे ६० पहाण्याचे जाळे ३ (ल) (कामघदा, परि
रिपति, हनुसिद्धि इ० सवधींचे) बघन, अडकळा, गुता जयें-
भवपाश, यमपाश, कालपाश, स्नेहपाश, मायापाश, आशापाश
इ० 'ऐना चिन्ही चिन्हीनु देवसी तोचि मुस्तु। आतापाश
रहितु। बोळख पा।'—झा ३ ७४ 'रमणरमणी परस्परान्या
मोदयार भादून एकदा का परस्परान्या प्रेमपाशात शुरफरी'
—बयूरीदा पृ १३६. ४ सोंगटपा ६० गळातील फासा
'पाश अपवित्र सज्जन। सहसा हातीं न धरितो।'—सुसभा
१४ १९ ५ (ल) आपल्याला पाहिजे तसें दुसरा बागेल असें
कल्याणें, पदा वरण्यांचे साधन [स] ० टाकणें—१ भूल पाहणें,
माहिती घालणें, बस करणें २ कसविणें, टक्कणें ३ आठोव्यात
आणणें 'पाहा मी आता त्याजवर कमा पाश टाकतो तो'
—विधि ८ १० २०७ ० धंदू—उ १ कैद, शटक २ फास दोर
'सिद्धी रक्षिलें पाशवरीं तयाला।'—राक १ १९

पाश(शि)क—उ पाश, फाव 'तरि एकु मी अनेकीं।
गेंविने देहपाशरीं। त्रिगुणीं छुडवकीं। कवणेपरी।'—झा १४ ६४.
[स]

पाशिष्ट—न (राजा) घराचे आठें पाठ पहा

पाशी—उ पश्चिम दिशेचा स्वामी; बळग, (याचे शस्त्र पाश
आहे अथवा समजुतीवरून) [स]

पा(पा)शी—खी गुरांना योग्य वर्गी पावी प्यावयास न
दिल्या कारणाने त्यांना होतो तो रोग, फाशी, पोटापुगी [पाश]
० फुगणें—(वों) पोटाचा तडत तिडका लागणें, उदरव्या
शेजून मरणें

पाशी—सी—शम १ जवळ, समीप, हाजारी 'हेतापाशीं
गाय चरत' 'सेवेसही मग करोनि तयाचपाशीं।'—र २५
२ जवळ सज्जीस सयदास, ताच्यात हातात (मालकी दाख
विणारा) 'त्यापाशीं चार पैसे आहेत ३ स त्या या चतुर्तीच्या
प्रत्ययाची (दान, दिशा, ठिकाण इ० दाखविणारा) 'त्यापाशीं
दे, ह्यापाशीं सांग' 'तुला कोणी जोडपापाशीं देखील वसे कर
णार नाही' [स पाशे प्रा पास] पाशीळ—खी जवळचा
जेजाराचा, बाजूचा 'व्यास शकरा पाशीळ ग्या।'—सुभा
१ १०८ [आ पासिल]

शको ५ १८

पाशीट—न (कु गो.) घराचे अगदीं वरचे आठवे राखड,
घराचे आठें पाठ, पाशिष्ट पहा

पांशुता—खी माती—गनको [स पासु—शु=धूळ]

पाशुपत—उ १ शिवोपासनेतील एका त्रिशिष्ट मताप्रमाणें
बाणगारा, भैरवउपासक, हातात नरकपाल, गळ्यात हाडाच्या माळा,
श्मशानवास, नरकपाशात भिक्षा व भोजन, पशुवर्णिदान, मास
गमण इ० गोथी याच्यात आहेत—वि १ या संप्रदायाविषयींचे
२ शिवासवधींचे (वत, दीक्षा, मत, मंत्र, अष्ट इ०) [स पशुपति=
घातर]

पाशुपतास्त्र—न एक शकराभिहित अष्ट 'पाशुपतास्त्र तेजें
करून। मंत्रास्त्र गले सघोन।'—जै ५ ४८ [पशुपति]

पाशुपात्य—न १ गुराख्याचा, धनगराचा धंदा २ गुरें
पाळणें [स पशुपाल]

पाशेरी—खी प्र पावशरी १ पांच शेरांचे बजन २ (ल)
चरितार्थांचे साधन ३ (ल) रोजच्या खावयाच्या अन्नाचे प्रमाण
[पाचशेरे]

पाश्चात्य—वि पश्चिम खंडातील, युरोपातील (लोक, देश,
वस्तु इ०) युरोपियन, अमेरिकन इ० प्राच्येतर—पया ४९
(इ) वेस्टर्न याला प्रतिशब्द म्हणून फार रुढ आहे पाश्चात्य
पहा [स पश्चात]

पाश्चिमात्य—वि (पश्चांत्य शाब्दाप्रमाणेंच हा जुनीचा
प्रयोग आहे) पश्चिमेकडील, युरोपीय, पाश्चात्य 'एण अशीं
वास्तवने व काव्यरत्ने ज्यास यथेच्छ हवीं असतील त्यानें पाश्चि
मात्य एकाचे भाषण, लिहिणें याकडे अगळ लक्ष घुरावें म्हणजे
झाले'—वि ११५—दि २ ५६०, ३ १९ [स पश्चिम-
पाश्चि]

पौंद्य—खी (गो) तावा, अधिकार [पौर्त पास]

पाप—उ पक्ष, पक्ष 'तव पापाचा उडुवद्।'—वपा
१७११ [स पक्ष, म पाप]

पाप(पा)ड—न पाखड पहा 'एकाची वेदवाङ्मयुत्पत्ती।
ते आपुलालिये स्वमतीं। पापाडाते प्रतिष्ठितो। तेंच उपदेशितो
दिष्यते।'—एमा १४ ६० 'घडनि उठतो पापाड। भयेंचि।

—सिख ४ १ पापे(पा)डी—वि पाखडी पहा

पापठ—किवि (राजा) पर्यंत पावतो

पापाण—उ दगड खडक पोडा तो पापाणामात्र
परिछु। रसाप्राप्ती सिद्धछु।'—ज्ञा १०.७६ 'तृणवत तनु सोनें
ज्या पापाण। पाईका त्या भित्र नाही स्वामी।'—तुगा ३७७
[स] म्ह० १ पापाणांला घाम येईल पण छाला रणार नाही
२ लोख सांग ब्रह्मज्ञान। आपण घोरडा पापाण।' ० गार्दस—उ
हनुवतीखालीं सुज येऊन अचिपात कणारा एक रोग ० सुयव-

३ एक खनिज पदार्थ (इ) लोडस्टोन या खनिजपदार्थापासून लोखंड काढता येते हा पापाग लोखंडाप्रमाणेच काळा अपार दसक व कठीण असून त्याच्या अर्धे पातळपणेच चकाकी आहे त्याच्या अर्धे सुरक्षित असेल - हाका (ए) ११२ ० मेद-३ १ काही दगडावर उगवतारी क्षारयुक्त उगवण २ एक औषधी पाथरपोड [स पापागमेद हि पाखानमेद च पाथरकुच गु पापागमेद] ० माळा-भी दगडाच्या मण्याचा माळ 'पापागमाळा वढे माळा।' -दा १३ १० १ ० युग-न जगाच्या सत्कृतीचा एक काळ या काळाने माही ह या २० दगडाची करीत (इ) स्टोन एज ० शास्त्र-न खडक कसे बनतात यासंदर्भाचे शास्त्र प्रस्तर विज्ञान (इ) पेट्रॉलॉजी ० हिश्या-३ दगडासारखा कटोर शिथळ मन निष्ठुर करणे समावाद पापागहिश्याकला. -ऐषा १४८ ० हृदय-वि दगडाप्रमाणे कठीण, कटोर मनाचा निर्दय दुष्ट [स] पापणी-वि दगडासदृशी पापापाचा (पदार्थ) [पापाग] ० वरप-न (गो) शिलाखेव [गो वरप=खेव] पापाणीभूत वि पापागभूत प्रस्तराभूत अस्सीभूत दगडा प्रमाणे कठीण पालेले; दगडी धरात तपातर, दगडरूप झालेले -पदाव २३

पापागा-३ बोडपना होणारा एक रोग पापा-न (व) बैलगाडीच्या चाकाच्या ज्या लांबडी चक्रीकार फाट आर बसवितात ते पास पापा-शम पेसा त्यापात्र तुषी अजळ कमी -वि (गो) (अमुक गका गोश) पेसा वाईट कमी कुचकामी बुड्या पाट = वि पेसा कुचकामी पापा ०-न घराचे आडे घराच्या छपराचे आडवे लाकूड पाट= अडप=

पापा-३ पापा पापा-नशुची पापापासून वाढले (अर्थ निव लावीचे) सु= सुनारी गुनी धुळड होउनि दुरवपा वत्या। कोरी होउनि पात्र विनिव्या। -अमृत १५ [पात्र]

पापा-३ गो याची लार पात्र-हे पहा

पाटी-गव (राजा) पासून

पाम-शम (ना को व कळ) 'नवळ समीप पाही [स पार्थे प्रा पाम नि पास म जि पयो]

पाम-भी १ दुष्टाचे रोखडी पत्ते (नसतील जमीन साफ करण्याचे) २ कुत्रा ३ (रु) नांगराला लावतात तो पाळ ४ बाटला ६० कगवयापाटी करतात ती (अचमासे पस तीस ताळ वजन ती) चाली ती लग्न

पाम-भी १ काट २ अग्या मगधममम दुरम आहत नगवाची पाम न्यम सर्वोत्तरा जात -ग ५ ७० च दुभोरा पाट्या ३ (व) पत वचन एकी आमची पासनाही

४ एकनिष्ठा 'पास तथेच फजल इलाही' -पया ४९३ [पा पास]

पास-३ (गो) १ यास फास २ दोरखड [स पास]

पास-३ (गो) किसिमि वंदाणा [पोर्तु पास]

पास-३ १ दाखल पत्र परवाना तिक्कि (आगगाहीने नाटकाचे इ०) 'विश्रित इतीत ज्यास पुन.पुन किरावयाचे आहे त्याच्यासाठी नेमासिक पणमासिक किंवा वार्षिक पास वाढ घ्याच्या कथा पद्धती आहेत' -आगर ३ ७३ -वि १ मजूर मान्य पत्तन कितीही आज्ञेव कले तरी कामाच्या दिवसात आठवारा दिवसाची दलील रत्ना पास करावयाची माही' -आगर ३ ४५ २ परिक्षित वतीने याच्या उलट नापास [इ]

पास-न (व) चाकाचे धावेम लागून असलेले वहुळाकार लाकूड, पाटा पाट

पासक पासक-३ ज्या शोकाच्या पासोन्धर किंवा शिस्त्याचा ईस्तर सण [पोर्तु २]

पासको-३ (गो) इरगोळीसारखे करड्या रंगाने एक विषाणू एक प्रकारचा 'हान साप

पासग-३ १ तराजूच्या सोलतील विषमपणा (एक पारडे हलके व एक जड असणे) २ तराजूतील विषमपणा काढून टाकण्याकरिता दोन्ही पारडी सारली कण्याकरिता एका पारड्यात पातलेले वजन किंवा काही वस्तु घडा विशदम्यनि धरुनि सुधी। पासणा घातले तरीच कोणी तरी न सैसे तळवणी। हाडलेपणे अयापी।' -सुसभा २ ७० ३ ज्याळचा शोक रोप ४ (ल) बरोबरी योग्यता हे १ माजविणाराची योग्यता आणि अधिकार पाहू गेले तर ते १ श्रीशिवानीप्रहाराज न्या अधिकारतेजापुढे खपोतेवत दरीत पासगस लागवयाचे नाहीत।' -दि ४ ३१८ [क्र पा-नग] (वाप्र) पासपास पणे-दोन पारडी पण वायू इ०सारखा प्रमाणा १ क प्यासता घातले (पण्ये मनुष्य इ०भी) पर पासपास न पुरणे न लागणे-फारच थोडे किंवा कमी योग्यतेचे असणे लागल न पासगाते -सप्रामगीते १३५ पासगी आणणे-मान दणे किंमत दणे (बहुधा निवेदाधी प्रयाव) पामगी न आणणे कमी रचणे वृचकिमतीचा आहे असे समजणे

पामगाळ-गाळी-भी १ (कु) आडपापासून पाण्या पडतच खाली कोलेले वास वृकन राण्यामाटी दुष्टाच्या टोका कर आडव लाकूड बसविलेले असते ते इ०इ० २ वळचणीखालचा आग

पामचा-वि १ जाळचा सारखा २ मालकीना कव कवतीत ३ इत्याचा कोणत्या संपाचा [स पार्थे प्रा दि पास]

पासवें—प्रकि. (गो.) संभोजे; जोड देणे (पाव ६० स.).
पासव पहा.

पांसट—वि. (प्र.) पांसट; १५ ही मंत्रया. [पांच+गाठ;
यु. पांसट]

पासडी—स्त्री. (गो.) वर्षाप्रतिपदेच्या दिवशी नवरात्र्या
पासटूर पाटविण्यात देणारी वर्षे, राख व इतर जिनसा.

पासणे—प्रकि. (वे.) घटणे; मागे पाउणे. पासवणे पहा.

पासंदार—उ. (ना.) उतारु; प्रवाही. [इ. पेंसेअर अण.]

पासप—न. (गो.) (पाव ६० स दिवसा) राधा; जोड.
राग.

पासपूस—स्त्री. (विरु.) पास्तपुस्त किंवा पुस्तापस्त.
पुस्ताराम; विचरपूस; वास्तपुस्त [पुणगे द्वि.]

पासंथा—उ. केशीच्या कापास पुटरेला बोंब; भोगा;
केशीचे पित्रे; केश्या.

पासयान—उ. पहादेरही; द्वातपाळ. 'पासयानस्वयं सधो
द्वापलक्ष्मीरित.'—राख्य १२१. [का पास+यान]

पा(पा)स(से)री—स्त्री. पांचदेरी; पांदरी पहा.

पासल—स्त्री. (राजा.) भाव्ये होणे; अंग दाखणे; बल-
हो; कुडीवर किंवा उठावे निजणे. (किं० देणे). [सं. पार्थ.
प्रा. पासल] पासलणे—प्रकि. (विरु.) पासल घेणे; जमीनीवर
अंग दाखून विप्राति घेत पावणे; बलहोणे (निदर्शी उपयोग),
कामधंद्या न करता निजणे; निदर्शीगी भरणे [पासल] पासल
पड्डी—स्त्री. पासल घेणे, लोळणे. (किं० करणे). [पासल+पणे
प्रत्यय]

पासला—वि. जमीनीवर आडवा पडलेला; उताणा. 'मये
भुले निवाधी पडले हस्तुतदि पासले शवसे.'—भोभादि २७६८.
'पाहनिया पासला तोंडी सुपा। योती त्याला न म्हणवा सोडा
कदा।'—दावि ३६१. [सं. पार्थिक; प्रा. पासिल] *पडण-
१ नवता कारभार किंवा लडवुड करणे; भन्त्ये तोंड घालणे. २
पासलणे. 'साळ जन्मत होउनि पासला पडला।'—वैव १.२०.
पासले पाडणे—१ (वाद, युद्ध इ०मध्ये) पराजित करणे; पाडाव
करणे. २ (एखादा व्यूढ, वेत, कावा इ०) हाणून पाडणे,
दावळविणे.

पासला—वि. जवळचा; (विरु.) पासचा पहा.

पासली—स्त्री. (ब) कामळी, दगडी. (प्र) कासली पहा.

पासली—स्त्री. एक बनस्पति हिची पाने युरोपियन लोक
कोशियिरीवर्ती उप योग्य आगितात—शारो (प) ११२

पासचडा—उ. (मदात) बैठक, पासोडी, चादर 'मृणाल
सुताचा पासचडा घातला।'—शिष्ट १७७ 'तथा आस्तुल्लवरी
पासचडा निमळे। मग्नविचेवा।'—अरु ४५

पासघण—स्त्री. प.प्रा; धंधन—हंमो.—मनवो. [सं. पास]

पासघणा—प्रे—पुत मापार; पटमोरेपण; मातून होण.
मागे हटणे. 'हाती हाता पुर्ती। पासरगा जेती न घाली।'—हा
१३.४१६. 'वेसे विहलणे कमाणे। कट्टे वेगोनि रागणे न ले

मतिप्रमाणे पासवणे। पेनीपिना।'—हा.प १७३. [म पार्थ;
प्रा पास]

पासघणी—स्त्री. एक श्रुतिविशेष. 'पिपरी शेवने महासुख।
पासघणी आणि सेळाटक।'—भवि २७८२.

पासघणे—प्रकि १ मागे पाहणे २ (वे) वळणे. पासणे
पहा. [सं पार्थ; प्रा. पास]

पासघन—प्रभ. (कों.) करिता; मुठे,—गिपु.

पा नचा—उ १ नेपत्या यत्राचा मांजला परर; परर; दाच्या
उलट बांदीत परर. २ नदीचा काटा.

पांसष्ट—वि. ६५ ही संख्या. [पांच+गाठ]

पासा—उ. (मदात) पान; काता; धंधन 'बापु मोहाचा
पसा। कतगते न बघी।'—आए ३२९. [मं पास; प्रा. पस]

पासा—उ. (जराव घेता) पत्र समार चादीची लगड, प.स
पहा.

पासां—उ १ कासा (सेळयाचा). २ कुवडीचे नेडे.

पासां—उ. (गो.) पसा पहा.

पासाक—वि. (गो.) सताड मोळणे.

पासांग—उ. (विरु.) पामंग पहा.

पासांवा—उ. (चि.) 'केशीत' बोंब पुढून काढीसा मोटा
सालेला रोपा पावथा पहा.

पासाय—उ. १ (काय) पामून, कडून. 'आतां प्रेम ते
मेळे लाजोन। पसाय मय।'—गीता १.२१ 'दुजिया पासाव
पासले मन। केले ध्यावे दाव होइले ते।'—हुगा ७५२. २ पैसां.
'काहीच न व्हावया पसाव। सवेंही होणे हे बराव।'—विपू
७.५५ ३ (गो) सार्थी, करिता, या अर्थी प्रत्यय. [सं. पार्थात]

पासाव—उ प्रसाद, आशय, पसाय पहा. 'बापासी दीवला
पासावो।'—उपा ६६.

पासांयचे—कि (गो.) पास घालणे.

पासावणे—प्रकि जवळ होणे.—शर [पास=जवळ]

पासावणे—प्रकि. पसरणे 'खचित मंचक सखेविणे।
पासाविले मृदासवे।'—वेमोस्व १४४२.

पांताळी—स्त्री शुद्धीचा लोट 'मोटका वेओ वागाणं हातु
जाळी। सवेंचि वेसे माथिली पायाळी।'—शिष्ट १०११. [सं.
पासु+आली]

पासि (शि)रु—उ पास; फस; जाले. 'हे बिखलेवीम
तेबिती। पाधिक्कीण गोबिती।'—हा ३.२५९. [सं. पाश]

पासिल—मि. जवळचा; निकटवर्ती. 'पासिला हागे घडे.' -गीता २.२३७४.

पासी—घम. जवळ; पासी पहा. 'पापपुण्ये असेये. पासींचि असतुन वेरें.' -हा ५.८०. 'एही असतील पासी।' नित सया-पासी परी। -तुगा १२५.

पांसी—श्री. घुरांचा एक रोग. पांशी, कांशी पहा.

पासीट—न. (हेट. नाविक.) छप्पर.

पांसु—३. धूळ; माती; रज कण. 'मी रियाळें भसें घुनडी। म्हणोनि समुद्रमहाजडी। हे पांसुची वेणुडी। विरेचिना।' -हा १५.४०१. [सं.] पांसुता—श्री. मातीवणा; गुणमयता. 'पांसुता निःशेष जाये। ना घटभांशदिके होये।' -हा १५.५०५. पांसु-खुर—३. घोड्याच्या पायाचा एक रोग. -अथ २.२८.

पासून—घम. १ (परिगमना करतांना) विशिष्ट काळ धरून, नेतर. 'त्या दिवसापासून मी परी आहे.' २ (यति क्रिया अंतर घातांना) विशिष्ट स्थळ धरून. 'उण्यापासून मुंबई एकडे एकोगीत भेल आहे.' ३ उत्पत्तिदर्शक. 'ह्या साम्राज्यासून कळ होतें.' ४ (गमन दर्शक अव्यय) कडून. 'मी त्यापासून आलों.' ५ (यिगो दर्शक अव्यय). 'त्यानें ह्यापासून रुपये नेले.' ६ साधन-कट्टेच दर्शक; कडून. 'ह्या माझे मजपासून फुटले.' (म्हणजे माझ्या हातून फुटले). ७ (गमन मार्गदर्शक अव्यय) बाजूने; जवळून. 'तो आमचे गांवापासून गेला.' ८ सन्निध्य, संपर्क इ. दर्शविणारे अव्यय. ९ (तत्समभावदर्शक अव्यय) पेक्षा. 'बज्रा पासुनो बडोणे।' -उपा ७०१. 'हुज्रा ऐसा कोण बळी आहे आतां। हरि या अनंता पासुनिया।' -तुगा १०७. [सं. पांथे; प्रा पासून, लन प्रत्यय]

पासोडणें—सक्रि. आंढणे; पसरणें. 'सोन्याचा पाट पाखो-हुनी भोटी भरितो।' -वसा १०.

पासोडा—३ (वे.) पळस.

पासोडा—१ रंगीत पासोडी २ भोटी पागोडी; कुलाचा. ३ डेची वस्त्र 'मडवी पासोडा पाटावरी पातला। सेये एक बीड बैसला।' -कालिकापुराण १६.६९. ४ एक मुलीचा रुपंडावाचा खेळ. खेळातील पुढारी मुलींनी एक पासोडी अगर दुसरा कल्लादि लांबदंड कपडा घेऊन त्याची दोन बाजूंची दोन टोंके हातांत धरून उभें राहवें. याप्रमाणें धरलेल्या कपड्यास 'आगीन पासोडा' असें म्हणतात -मराठी खेळाचे पुस्तक २७३. पासोडी पहा.

पासोडी—श्री. १ खादी इ.च्या दोन किंवा चार पट्या (आटपडी) एकत्र शिडून केलेले जाळ पायरून; जोळ; छुवाचे जाळ पांयरून, द्विपटी -राज्य २.२९. 'कुठसेनेवरि पसरें शारपल्या जेवि मध्य पासोडी।' -मोक्ष १९.२७. २ बस-भ्याचे वस्त्र, वेडक. 'पासोडी विचिद्र परी। बैसु पाळवीसे सारी।' -श्रीगीमाल ७ १६. ३ विणकराकडून गावच्या पाटील

वर्गेची एक पागोडी येण्याचा हक्क. ४ पाटलाचे इनामी शेत; गांवच्या पाटलात चाकरीबद्दल खाण्यात दिलेली जमीन. -इनाम २८. अडेपारवे आणि इनामपासोडी पहा. ५ तोंडावर घालावयाचे पांयरून; हाण्ड-डो. 'ऐसें बरोनि मार्गेणट्टि तया-हरि महानपा सोडी। जैसी आटोपाया मतगजशिरी महात पासोडी।' -गोशेण ९.२१. [सं. पांसुड= (विष्ण्यांश बीग) पांसुड-पांसुड-पासोरी. विष्ण्या शिडून घुद मिश्र पांयरून करीत. -भाष १८२५. तुल. का. पवड सं. प्रच्छद्-प्रच्छद् पासून पासोडी] एके पासोडीचीं पाटणीं-एकाच माळेचे मणी.

पासोनि-नी—पासून पहा. 'आदिला पासोनि अपाडे।' त्रियापरी। -हा १.४३.

पांसोळा—कि. कुशीत; बाजूला. 'हर्न माता बाळु चोहनि। आपुले पासोळा ठेविकी।' -सिपु १.२६.१७. [सं. पांथे; प्रा. पासव]

पां(पा)सोळी—श्री. बराडी; कांयडी पहा. एका पासो-ळीचा-मि. (ल.) अत्यंत किडकिडीत; काटकुडा; हाडकुडा (मनुष्य).

पासोनि—घम. (काव्य) १ पासून. 'ते साखिले संघटा-पासोनि।' -शर १०९. २ पेक्षा. 'सिम बरवी अष्टगुटे। विंव फलापासोनी।' -शिपु ४११. पासून पहा.

पासरी—३ (गो.) एक वर्षेविशेष. पासरो पहा.

पास्तुर्यो—श्री. (गो.) वृण, अंड.

पास्टा—३ (सोमारी) कोणत्याहि धातूचा समपातळीचा जवळ पत्रा.

पास्त—न. (गो.) मासळीचा माडवा तुकडा. [पोर्तु पोस्ता]

पास्तपुस्त—श्री. १ विचारपुस्त; वास्तुपुस्त, शारीक चौकशी, शोध, तपास. (किं. करणे). २ एखाद्याचा घेतलेला समाचार, काळजी. (किं. करणे; येणे); पुस्तपास्त पहा. [पुस्तपास; हि' पाहनापुस्त्या]

पास्तर—श्री. पाचर पहा.

पास्यान—३ पहावेकरी, पामबान पहा. [का.]

पाहडी—श्री. घालखी वाहून नेणाऱ्या लोकांची सोळी, जमाव; डोलकर; पाडी. -वि. डोंगरी, पहाडी पहा [पडाड]

पाहणी—श्री. १ पाहणे; बघणे; अवलोकन, दृष्टि; लक्ष इ. २ (जमीन, पिके, घर, झाड इ.ची) तपासणी; देखरेख. ३ जमावदीची तपासणी, जमाव; अंदाज करणे. ४ परीक्षा, देख-रेख [पाहणे] पहाणी मार्गेणे-पाकरी मार्गेणे, महाराचा एक हक्क. 'कामगार अपवा वापरता मदार असेल त्याला घरोघर गाकरी मिळे. मावरी मार्गेणे चाला पहाणी मार्गेणे म्हणतात.' -बदल्यापूर १६६. पहाणीचा-मि. अक्षरण, नकल करण्यासाठी

न्या वेग्या, बघण्या. • कामजाहणी-१. निरक्षर पाहणी. परमेष्ठा पहा, तारापा. • रागडा. पाहणपरदा. पाहणी पत्र-पत्र १ कामाचि पहाणी, वर्ये शिव. २ हजोरीनीना काम. • हाजा-३. जमावरीनी पुढां हाजवणी; पाहणी बरोबर आहे शिवा मारी यापा ताजा पाहणे. • धार, पाहण वार-३ जमावरीनी, शिवा वगुवाची पाहणी करणारा श्रम; वमाविमदार.

पाहणे—वि. १ बघणे; अवरोधन करणे, दृष्टि, नजर टाकणे; विचार करणे. २ (छोडवणी) बघणे; अवरोधन करणे. 'दे शिव पदा भाजिते चित्र पदा.' ३ कोणत्यादि दृष्टिपाने जाणणे शिवा तम झून घेणे; अनुभवणे. जमे-या फळाची पत्र पदा-मुत्तापा पुत्रम शिनी मगुर आहे तो पदा ६० ४ बाळजी घेणे; तपास, ममाचार घेणे, लक्ष घेणे; भ्रमावर भार घेऊन करणे. 'मुत्ता संगार पाहणे' ५ पदा करणे, बाळवणे, बाळजी करणे; लक्ष घेणे. 'पैताकडे पाहू नये गुणोदके, योग्यतेकडे पाहणे.' ६ पारलणे; त्यागणे; परीक्षा करणे; कपला लावून निव्विटा करणे, निव्व करणे. 'दे सोने पाहा.' 'याच्या कडाराचे बळण पाहा' • पाहणी, तपासणी घरणे, तमालोचन करणे. ७ शोषणे; तपास करणे; दुष्टवर्ण. 'कामाच्या वेळेस पाहणा लो कोडे नाही जेवावयाला मात्र तेजवा रोमेचा येणे.' ८ दृष्टिकणे, बाहेर; मागणे; अर्थणे; (जाले, घेणे, बोलणे, करणे ६० काशी) दृष्टा टाकणे, असणे 'शोकीं पुढे स्वावाता, पर जगा परावाता.' —मोमीपन १ ४८. 'हा तुला पोडे पाहतो.' 'हा जाळे-येजे-बघे-उडे-जेतू-मार्ह-यस-पाहतो.' १० पाहणे. 'नटरदित थरासीं वृक्ष जोडुनि पाहे.' -२ २८. ११ मोगणे; तंग करणे. 'पयुशाला तुमच्या वचने पुत्रोदवाच पाहेन.' —मोआदि १७.६१ १२ मयत करणे; रखण करणे. १३ हानि करणे; नाश करणे. 'बोण राम-छया पाहो बके.' —मोसीतागीत ३५ (नवनीत पृ २५७) [सं. प्रथम, प्रा. पेहण] पाहत-ता अर्थी, पहाताथी पहिले असता, पाहिल्या अर्थी-विचार केला असता, वास्तविक; खरोखरी 'त्यान शिवा देणे पाहिले असता काही कारण नाही' • बरोबरी तयारी बोण करील पहा-ताथी. —पेपो ४१५. पाहता पाहता—कि १ बोलखटित, अगदी तमोर; उघडपणे २ मोठ्या पातुयनि, इशखलेने पाहा पाहा करणे-(व) मंगि लागणे, जास घेणे 'तिची पाहापाहा कां करता' पाहायासी-किवि. लोकांत दिसावे म्हणून; बवरव. 'पाहायासी दसारी उगीच सर्वां कस्तो.' —वेद १०.१२. पाहून

घेणे-१ योग्य से घासन करणे; घुड घेणे; उत पाहणे. 'बर आहे, बघेची, पाहून घेन.' २ यंत्रोबत करणे; मीटनेटने करणे.

पाहणे—मि. उजाडणे; उजेड होणे, उदय होणे. 'घेरे मृतप्रात निरेले तथेथि जया पाहने। आमि जीर जेय चेहेले। तथ निद्रिउ जो।' —हा २.३५५. 'फिटला दुस दुप्तादा पाहला गुवावा गुमाद।' —एमा ११.१३. [सं. प्रभा; प्रा. पदा] पाहणे—कि. (घ.) दोहणे; (प्रैम, गाय ६० कांशी) धार काढणे. 'त्याने गाय पाहिली.'

पाहणे—कि. प्राथेना करणे. 'पाये भूनी पाहीजे ईश्वर।' —उपा १३. [सं. प्राथेय; प्रा. पाह]

पाहण्या—वि. १ हलकेरी शिवा बोरीस गेलेली वस्तू परत मिळवून देणारा; हलक्याचा गंग लावण्याची मंत्रादि विद्या जाण-णारा. २ मगुळ ठिकणी विहीर खणली अवती पाणी सांगल अने सारू हाडले ली; पानाडपा. ३ घडून पाहणाता. [पाहणे]

पाहता—वि. १ पाहणारा. 'अतक्य त्याची पाहती रिटी। म्हणे इते चकळ खटी।' —एमा ७.१४१. २ होळम; द्रव्या. 'पाहतया भेद न बरेचि।' —दावि १८५. —अप ६.२.

पाहता, पाहारेकरी-घंवी, पाहळी—परात, पहारेकरी, पहाळ ६० पदा.

पाहरी—३. रात्रीचा पहाता करणाऱ्या मोडेस्वाराचा घोडा; यामिकाथ. 'यामिकाथस्तु पाहरी।' —राज्य ५.१७. [पदास], पाहाट—भी. प्रभात; पहाट पदा. 'तयाते इंदियेलीची पेटी। न म्हणे अवती पाहारी।' —हा १३.२५.

पाहाड, पाहार, पाहारय, पाहाळ—पहाड, पहार, पहारय, पहाळ ६० पदा.

पाहाइन—आहाइन पाहाइन पदा.

पाहाण(न)पट—(महातु.) पहाट. पाहातपट पदा. 'एमादी नीरोपण करितो पाहाणपट जावी.' —पूजावसर

पाहाणा—भी. (पाहण्यासारखा) सुंदर —शर [पाहणे]

पाहाणी—भी. पाहणी पदा.

पाहाणे—मि. १ उजाडणे. २ प्रकाशणे; पाहणे पदा.

पाहात—भी. (महातु.) प्रभात, पहाट. 'पाहातिने निशी।

तो खु मरिजे हेयकळसी।' —शिथु ७०८. [सं. प्रभात; प्रा. पहात] • पट—प्र. प्रभातकाळ, पहाट. 'ताहण्याचीये पाहातपटी। ईद्रिये घेति विषयांची दाराटी।' —भाए ५०८. —शिथु ७५०.

• पाहार—प्र. पहाटेचा प्रहार, काळ 'पाहातेआ पाहारा। ते उरकुं मरिजे कनकधास।' —शिथु ७८३. 'पाहातीये माहारी।' —उपा ८९८

पाहारी—वि. प्रकाश पावणारी; पहाटलेली; उजळलेली, उदीपित; प्रकाशमान. 'तवे बोले अहणावरी। रात्री जाहली बो

पाहाती ।' -शिशु २२२ 'तं कर्मसुखाची पाहाती । पाहांत जाली ।' -झा ७.१३०.

पाहार—प. प्रहर, पहार पहा. 'हा हो जयाचेनि सोसे । शिणन आठरी पाहार योगी जैसे ।' -माहा १२.१६७. -एमा १०.२४३.

पाहार—स्त्री. पहार पहा. -

पाहारा—पहारा पहा.

पाहाल—प. प्रातःकाळ; प्रमातकाळ. -सनको.

पाहाल—न. 'पुढां वनकाचे वळसु देखिले; जैसे तेजाचे पाहाल उपडिले ।' -शिशु ३२४.

पाहाल(ळ)णे—भक्ति. उजाडणे. 'तन्ही पाहालया रजनी । सारा रोपती मगनी ।' -झा ११.९३.

पाहारल—न. १ प्रमात, पहाट. २ उजेड; प्रभात. -शर 'अवध घरोरा पाहारले । चंद्राचे जेवि ।' -स्वादि १२.५२.

पाहावणे—सक्ति उजाडवणे. 'ते पाहटिणी पाहावि । अमृतवीण जीववित ।' -झा ९.२०१. [सं. प्रभावय; प्रा. पहावय]

पाहावणे—पाहणे पहा, 'पाहाविया उठीनिलियां असा-सिता ।' -शिशु ६००. 'कन्धत जावे पाडव्यासी ।' -दा २०. १०.७.

पाहाळ—प. १ विस्तार; पाव्हाळ. 'ते वेळीं व्यामोहता मली. पाहाळीं जाय ।' -झा १५.१०२. २ वृष्टि; वर्षाव. पहाळ पहा. 'पन्ता धीट्ठण पवाळे । ठिकतां बोळें धोंपु पडे । रसंगाचे पाहळ उमडे । धोतेयासी ।' -शिशु २०. ३ शुभम. 'वट्टी चामराचे पाहाळ ।' -कुसुमा २५.३८. ४ ढीग 'तेथ वृष्टिमे लागवचि पावुस पाहाळीं थालक रुपविणे ।' -ऋ १२६.

पाहाळ—न. 'पूज्यंदाजीनि आमाळु काविले । वीं शंभार पहाळ उपडिले । तें अवघेपु उमटले । वालिं आढोनी ।' -शिशु ७२०.

पाहाळी—स्त्री. पावसाची सर. पहाळी पहा. 'जाणें-पाहणें. 'आता धीचण तीथिचेनि ओले । वरील सुख पाहाळी गेले ।' -ऋ १७

पाहिजेणे—कि. पाहाणे पहा. 'पाहिजे वीं वर योग्य पाहिजेला ।' -र ३३ [पाहणें-पाहिजे]

पाहिजे, पाहिजेळ—कि. (पाह पावुचें कर्मणिरूप) इष्ट, हवें, अपेक्षित, जरूर अमणें; इष्ट असणें. 'हा धोंबा मला पाहिजे.' 'हे काम डेले पाहिजे.' 'गावाम गेला पाहिजे.' 'कियापदापुडें रुपयोग केला असतां कियापदाचें मृतकालीं रूप किंवा आयास-आवयास अशी हेतुर्थक रूप होतात. उदा० हे तुम्हास लिहिले-शिरायास किंवा शिरावयास पाहिजे. पाहिजेळ हें पाहिजे, ह्याचें अधिकारकाचें रूप होतें परंतु ह्याचें कासरे प्रचारांत नवी.

अनेकवनीं पाहिजेत हें रूप आहे. जसे.-पनाम गावे पाहिजेत. नामाचें कोणतेहि लिण असलें तरी या शब्दांत फरक होत नाही. द्वितीयपुरुषी एकवचनी सहा प्रत्यय लागतो. जसे-तूं मला पाहिजेम. असणें ह्या साहाय्यक क्रियापदाचीं रूप पाहिजे ह्यापुडें पुष्कळ वेळां येतात. उदा० पाहिजे होता, पाहिजे असला. पाहिजे—कि. (पाह पावुचें कर्मणिरूप) (इष्टजी) वॉल्टेड थाला प्रतिशब्द हा जाहिरात देताना योजितात 'त्याच साहाय्यकाच्या अंकात 'पाहिजे' या सदासह्याची खालील जाहिरात प्रसिद्ध झाली, '—विचावि १४१. [पाहणें भाववाच्य रूप] 'ते-ह्यां-किंवि. कोणत्याहि वेळीं; मागाल तेंव्हां.

पाहुडा—प. पाऊल. -शर. 'पावणें-कि. मागे पाऊल घेणें.

पाहुणा—प. (सं. कुणाचा) घुमळछाव.

पाहुणा—प. १ नेहमीं आल्या घरीं रहात नसून जो प्रसंग-विशेषीं आपल्या घरीं रहावयास किंवा जबाबदास येतो तो किंवा परमादाहून आपल्या घरीं काही दिवस रहावयास बोलाविलेला (एखादा नातलग, ओळखीचा किंवा अपरिचित मनुष्य). अतिथि, अम्यागत २ तिन्हाईत; नवशिक्या. 'पाहिजे तें मागून घ्यावें, तूं का पाहुणा आण्ये ?' ३ (ल.) मातबर योद्धा; वीर. 'सत्त बासन, वज्रधार पाहुणे मेले महुत फार.' -ऐरो १८५. [तुल० स. प्रधान, प्रा. पहाण] ४ भोका; अधिकारी. 'ते पाहुणे होती अविचार । रत्नराचे ।' -विपु ३ २०. ५ (ल.) बावळ, तांबडी मुंगी (ही पावसाळयत जेव्हा प्रथम दिसू लागते तेव्हा तिला म्हणतात). [सं. प्राणुण, प्राणुणक, प्राणुणिक, प्राणुणिक; प्रा पाहुणअ; दि. पाहुना] ६ १ पाहुणें जावें आणि देवें खावें. २ एक पाहुणा घर पाहुणें ३ हेमंतीला पाहुणा रहतीलाही पाहुणा (जानेव माना वीं दुःख माना संमते टलेलेव). ४ दोघो घरचा पाहुणा उपरासी (मेला). किंवा बहुतांचा पाहुणा उपरासी 'एक न परितो उपरासना । साचरीं प्रदल केले नाना । तरी साक्षात्कार नव्हेंहि आणा । बहुतांचा पाहुणा उपरासी ।' ० राउळा—प. (व्यापक) पैपाहुणा; पाहुणाविहुणा, पाहुणा वगैरे [पाहुणा द्वि] पाहुणचार—प. १ आलेल्या पाहुण्याचा आदरस्कार, आदरातिथ्य पाहुणेर पहा २ मेजवानी. [पाहुणा-आचार] पाहुणपण—न. (व) पाहुणचार पहा पाहुणर—रु-रु—प. (महागु) पाहुणचार पाहुणेर पहा. 'जाणीन आपरा पतिष्ठ । तया कसया पाहुणर ।' -माए ४४८. 'दीनरी राउळे भोगकें केला पाहुणर ।' -धवळ पूर्वांच ४७.

पाहुणें—न. उखळ. [सं. पावण; प्रा. पाहाण]

पाहुणें—वि. अल्पकाल टिकणें; २ शासन, समभंगुर 'आवि शुद्धीजेवें चादणें । हेगे ताशय पाहुणें ।' -सुरग २०६ पाहुणेर—रु-रु—प. १ (काव्य) पाहुणचार; पाहुण्याचा आदरस्कार, आतिथ्य, पाहुण्याची सत्पराई. 'वेड्या

कल्पतरुवरी पुनैरा। वायसेनि पाहुणेर क्षीरसागर।' -झा
१० ११ 'सकळा पेना पाहुणेर। स्वामी गेले ज्ञानानंद।' -कथा
११४ २१. २ (लक्ष्मणेने व शब्दश) मेजवानी 'विठो लाव
ण्याची राती। जननयवारी पाहुणेर।' -निगा १२४ पाहुनरु-
नेरुं-(महानु) पाहुणार पहा 'देवा करिता जाला पाहुनरु।'
-शिखु ७२३ 'पाहुनेरु सारीनि धीजवतू।' -शिखु १६७

पाहे-की पहाट, प्रभात -शब्द १ उद्या, उदयिक 'पाहेचा
पेना पाटवधा। तव आजीचि होईजे सावधा।' -झा १३ ५४७
२ पुढे 'म्हणउनि सामान्य गा नोहे। हे सागता घडिल मोठि गा
आह। परी तें बोले देखील पाहे। आता प्रस्तुत ऐके।' -झा ७ १४
[स प्रभा प्रा पहा]

पाहुणें-अभि १ उजाडणे, पाहुणें पहा २ प्रवेश करणे.
'कानाचेनि गवायडोरे। बोलाचे रदमी अभ्यंतरे। पाहेना तंव
चमत्कारे। अवधान ठरले।' -झा ७ २००

पाहेरी-की पावरी 'पाहेच्या ०। पर्यंत जावें धडधडा।' -

-ऐषा ४२४. [पावरी]

पाहोणा-उ (विरु) पाहुणा पडा

पाहोनरु-नेरुं-पाहुणेर, पाहुनरु पडा 'बाडोनि केला
पाहोनरु। मागबाधिराचा।' -शिखु ४४३ 'क्षीराच्या दुधाचा
पाहोनरु।' -दाव ४०८

पाहोपाहो-पडा (व) तमासगिरी, बाढवा। मना फेली।
अमे म्हणजे, पाहापाहा। 'पाधा पाचो सर्वच करतात पण छरी
मदत कोणी करीत नाही।' [पाहोणें, पडादे डि]

पाळ-उ घेर घेरा -की १ विहीर सरोवर इ० च्या कडा
काढांने बांधलेली उच व रुद मित, कडा काट काढवा प्रदेश
'वज्र ठगेनी सरोवरपानी।' -मुआदि १५ १३४ -रावि २४४
२ जे दाढ्या बरल्या तळींचे जे रुंद त्याच्या समोवती अमळरी
उच कड रीत वैराण चालतात ती, आल्याने ठरले ३ कानाची
कड (जी किंचित टुमटलेली असत ती नाक इ० ची सालची
कड होडा ४ धान्याची कडा साठवत वरुं धान्य उडू नये म्हणून
खड्यावर कडचा, साम इ० चे केलेले बोटाळे, वडे ५ पाणी रदा
वयासाठी मध्ये खड्या करून समोवती केलेला (भरी, बुना इ० चा)
उचवडा, चानाळा बाघ, कालवण इ० पाळ पदांचे बाहून जाऊनय
म्हणून भोताचा घातलेला बाघ ६ झाडाच्या मुळाशी पाणी राहण्या
साठी कोठे आठे ७ जाल्यास भोवती पडलेली पिटाची कुटुआकार
कड ८ किल्ल्यासमोवतालची मित ८८ ९ (पाड खाल मनुष्य
इ० चा) घेरा, घरा, वडा १० (मामा) बोग-यादि प्रकारचे बोग
त्यादि पदांचे व १ भोवती केलेले क ११ पण्याच्या जोरच्या
प्रवाहाने जमिनीन पडलेला चर, (जिन यावरील) नागची खुग
१२ (मामा) चरा १३ लोंक १४ (खा) आल्याची आवी

[स पाळि तुल० का पाळि=राग] ० पट्टी-की सारा माफ
असलेल्या जमीनीवर घेण्यात येणारा एक चर २४२-३ १
धान्याची शोडपणी संपल्यानंतर महाराष्ट्र वेण्यासाठी पाळ
मोहून बडवा, साम इ० काचा केलेला भाग किंवा गडा २
(काही प्रांतात) रेतकन्याकडून पाटील किंवा जहागीरदार यानी
घेतलेले गूढ किंवा न शोडपलेल्या वणत्याचा गूढा किंवा सारा

पाळ-वि १ कराची माफी असलेले (जनावर इ०) 'चार
म्हणी पाळ आहेत २ कोणेकाची बळ विगार पाल ही वन
त्याचे जागेत घर बांधून पण पराचा कर न देता रहाते असे (कूळ),
ज्याला चर, सारा इ० काही याचे लागत नाही असा (मनुष्य
कुटुंब इ०) ३ माफ, मुक्त (चर, दग इ०) 'बडवणे पाळ आहे'
पाल पडा

पाळ-न (गा) लाऊड इ० तोडण्याचे एक हत्यार याचा
तोडण्याचा भाग पोयल्यासारखा अनुन चाला कुडाडीसारखा
दाडा घातलेला असतो.

पाळ-उ १ धनगर इ० च्या ताव्यातील, त्याने पाळलेला
वळव २ पाळलेली वस्तु मापूत इ० -वि (प्र) पालन, रक्षण
करणारा, पाळणारा, जोपासना करणारा, पालनकर्ता 'हाडा
जिआ देवाचा पाळा।' -शिखु १५५ 'ताडी कपाल पाळ
क्षितिचा सेवा धतनि हा हाते।' -मोमना १६३ (समासात)
मुपाळ-राकपाल इ० 'या उपरी राक्षसपाळ। सीते जवळी कोले
अनगळ।' -रावि २४ २६. [स पाळ]

पाळ पाळक-व १ झाडाच्या मुळाची दाढ्या, काडा,
सदान मूत्र, उपमूळ, रुडी 'मुळाच्या शस्त्रेक पाळाचे शस्त्रे
एक जळे असते' -मराठी सदांचे पुस्तक पृ २०७ (१८७५)
२ (ल) बम्बूची अस्तावदस्त, विजुलेली पसरलेली स्थिति
(कि० घालणे साडणे, पसरणे, पडणे) पाळपाळले-पाळमुळें
खणून टाकणे-पूर्ण भाग करणे, विच्छेद करणे

पाळक-वि पाळ पडा [स पालक] ० पुत्र-पेटा-उ
पुत्र म्हणून बाळगलेला दुसऱ्याचा मुलगा ० घेटी-की वया
म्हणून बाळगलेली दुसऱ्याची मुलगी ० लेंक-पुष्पीन बाळग
लेला मुलगा, मुलगी किंवा मूळ

पाळक-उ १ (पि) मेपपाल २ (ल) पिस्ताच्या मूत्र
जीला पाळणारा ३ धार्मिकपद्धत मंडळीची सेवा करणारा (६)
पास्तर 'पाळक प्रतिनिधि यद्युचा। कडु सखा निजमवाचा।' -
उस ५८९ 'हापेरी एकजण स्फाटलशेस जाऊन निराप विद्या
भ्याम कळन पाळकाची दोष्टा पाऊन सर्वेच राहिला' -अदभोदय
६६ [स पालक]

पाळका-उ उताच्या नगरास जुपलेल्या पैलना दाडणारा
-कवि ४०३ [स पालक, म पाळक]

पाळग्रहण—न पाळन, सांभाळ, सगोपन करणें, पोषण करणें, बाळगणें, वाढविणें. 'ज्याजन्हे त्यांच्या पाळग्रहणाचा अधि-
कार आहे त्यांनी त्यास उद्योगी मनुष्य करण्यास द्यावे.'—व्याजि
८७ [पाळन+ग्रहण]

पाळजी—स्त्री (वि) जोपाळा कापल्यानंतर कापलेल्या साठ-
तून फुटलेला बोंब, धुमारा पळजी पहा.

पाळण-लन—न ? रक्षण, सांभाळ, पाळनपोषण ?
शपथ, वचन, आभासन इ० प्रमाणें वागणें; पाळणें, टप्पन न
करणें ? (मन, नियम इ०) पाळणें, आचरणें, अनुसरणें [रा
पाळन] ० पोषण—न सगोपन, सवर्धन, रक्षण पोषण इ०, वाढ
विणें ० चाला—उ (काव्य) जो एखाद्याचे पाळन, पोषण, रक्षण,
सगोपन इ० करतो तो, पाळनकर्ता 'धर्माचा पाळनवाला हो
शिवानी राजा झाला।'—मोविदपवि [दि]

पाळणा—उ ? लहान मुलाला निजवून क्षेणें देण्याच्या
सोयीचा, लाकूड इ० चा एर प्रसारका शोपाळा, पातस, झोळा
'पाळणा लवोनि आनड। हालवीतसे।'—कथा १४ १२४. २
जत्रा इ०त उभें केलेले, रहाटाप्रमाणें फिरणारे पाळणे लावलेले
एक खेळणे रहाटपाळणा पहा ? मुलाला पाळण्यात निजवून
रिवाज अर्ज ह्मण्याच्या बाललीलांनीं गाणीं म्हणतात तीं प्रत्येक,
देशाच्या जन्मोत्पादकाच्या दिवशीं हरिशम असं पाळणे म्हणतात
यांच्या शब्दांनीं जा जो, जोजार, असा तऱ्हेचीं पाळणें असा
सात (कि० गाणें, म्हणणें) 'ऐसा रीति विश्रजननी। पाळणा
गातसे तये क्षणीं।' ४ मूल होण्याची पाळी, वाळतपण, वंत.
'विचा होन बर्पाचा पाळणा आहे।' ५ (ब) गाडीचा साटा
[स पाळन, ति पाळणे] पाळणा हलणें—? लहान, तांदूळ मूल होत
असणें २ (न) कुटुंबवत्सल, पोरनेष्ट असणें 'आता छुट आगचे
पाळणे हलवला लागलेत म्हणून काळजी करायची।' 'पाळणे
दलत असणाऱ्यांनीं स्वैर वागून चालणार नाही 'पाळणेरहाट-
उ (विरु) रहाटपाळणा पहा पाळण्यातलें नाच—न ?
मुलाच्या जन्मनक्षत्रावरून ठेविलेले नाच २ बारदयाच्या दिवशीं
ठेविलेले नाच जन्मनाम पहा

पाळणूक—स्त्री पाळनपाषण, सगोपन, पाळण्याची क्रिया
[पाळन]

पाळणूक-णुक—श्री वर, सारा इ० सरकारी दण्यासवर्धी
माफी 'पाळणुक देसमुख व देशपादिये आख्या शिरस्तिवायप्रमाणें
चालवणे कलम ?—बाबशाळ १४२ [पाळ]

पाळणें—न (विरु) पाळणा पहा

पाळणें—तकि ? मनुष्य, जनावर, पक्षी इ० ना खाऊपिड
चालून त्याचें संरक्षण व सगोपन करणें, बाळगणें, वाढविणें, रक्षण

करणें. 'म्हणौनि या सुमती। जे पुढनोरपां पाळिती।'—झा १६.
३५२ २ (ल) (काही मत, नियम, आचार इ०) आचरणें,
अनुसरणें, प्रतिष्ठेप्रमाणें वागणें १ आझा इ० मानणें ४ (धर्म,
कायदा इ०चे) रक्षण करणें, राखणें—अकि (अन्न, पाणी,
औषध इ०) मानवणें, दितकर होणें 'हें जड पाणी तुम्हास
पाळणार नाही' [सं पाळ=रक्षण करणें, पाळन]

पाळत-य—स्त्री ? (दुसऱ्याच्या हालचालीवर असलेली)
बारीकनजर, गुप्त देखरेख 'ते त्याचे पाळतीवर आहेत' २ (बोरी
बंगरे घोडून काढण्यासाठी काढलेला) माग, सुगावा काढणें, शोध,
तपास 'शोरशापारीं शीघ्र येऊन। म्हणे वूं माय मासेन देशील
घन। वूं बोण कोणाचा येऊन। पाळतीनें मिरवनी।'—नव १३.
८१ 'गावत दरोडा पडला अमता गांवचा रामोसी पाळत रावून
देतो.' ३ (एखाद्यानें पडून जाण्याच्या किंवा बोरी करण्याच्या
हेतूनें त्यावर) लक्ष देवणें, बोरून रिवा लपून पाहणें, डोळा
देवणें (वि० घणें, लावणें, काढणें; राखणें, देखणें) 'त्यांनी
पाळत देखी आणि घर मारलें' ३ रक्षण, जतन, पाळन—दक्षी
—शर [पाळणें] पाळतीवर असणें—एखाद्यास कव् न देतां
त्याच्या हालचालीवर गुप्तपणें नजर देवणें 'ते म्हणाले—अहनद,
वूं मगत्या पाळतीवर आहेत कीं काय ?'—उप काल

पाळतणें—अकि पाळत ठेवून अतणें, दपून बसणें 'बाले
शब्दसां लसवणी वाट। वाहे पाळतुनीं उभा सोपि नीट पो।'—
मुगा ११२ 'बोरें पाळतीले चालण पाहोनी।'—रामदासी
२ १२१ [पाळत]

पाळतव(वि)णें—अकि (क) एखाद्याच्या हालचाली गुप्त
पणें आणणें, पाळत देखणें, देहळणी करणें, सुगावा काढणें
पाळतणें पहा [पाळत]

पाळती—थी—जी. १ क्षेम, रक्षण, जतन, वाळण 'जिये
पक्षीचेनि पायके। ते मात यथायुक्त। दे पाळती मज विशोखे।
आचरे करू।'—झा १० १३६ २ जातमी, शोध, तपास पाळत
पहा 'का दे न सागा आम्हास। पाळती तुमच्या घडीची।'—द
७ १२१—नि पाळत देवणारा, दुसऱ्याच्या हालचालीवर गुप्त
पणें लक्ष देवणारा, गुप्तदेर 'पाळती येवोनिया तेव। शुद्धी सांगती
वाळीसी।'—भारा किंविचा ५ ३ [पाळत] ० पाहणें—घेणें—
पाळत ठेवणें, शोध घणें, तपास काढणें 'मी विप्र होउन
तवरीत। पाळती घेतों भोकुजी।'—द ४. ११०

पाळद—पाळत पहा 'दोन ओळे एकमेकांशीं मिटले बीं
तिसऱ्या ओळ्याची पाळद तेथे आदिच म्हणून समजावें'—मानाप
८

पाळद—स्त्री १ शेतातील वाट, गडी पाणद, पाणद इ०
पहा २ बोंबर काढण्याची करतवदी वाट, पाटी

पाळंविषय—खीन पाण्यात राहणारा एक निर्विष साप
[पाणी+विषय]

पाळला—उ (को) लाऊड तोडण्याचे एक हत्यार पाळ
पहा

पाळवी—वि (गो) सहाय्यक, मदत करणारा, मदतवीस.
[स पाळय]

पाळा—उ झाडाच्या बारीक फाया बगैरे तोडण्याचा एक
ल्हान कोयता, पाळ पाळला पहा

पाळा—उ १ (काव्य) पाळ, वेढा, गरका, पेर, बरादा,
कडे 'त्यामोवता मिळाला बाराचा रण पहावया पाळा।' -
मोक्ष १४ २० 'हातीं घेऊनी घनसावळा। ब्रजभाता धरिती
पाळा।' 'उच तरी मयाचिवेगळा। नूमीमथें सहस्र सोळा। तथा
मोवता वेष्टित पाळा। लोकांलोक पवैताषा।' -दा ४ १० ६
'मिळे पाड्या त्या समोवता पाळा।' -मोक्ष ११ १० २
समूह, समुदाय, घवा, टोळी, मेळा 'तरी बंदपांचनि बॅळें।
इदिवें उत्तीचेनि मेळे। विमाझुनि येती पाळे। विषयाचे।' -हा
१३ ८४ -शिळी १३ ७ 'लोडळा पौरजाचा पाळा। नेत्रीं उदकें
वडळ्या।' -मुवन (नवनीत ४ ११२) 'तिजजवळि सखाचा
बैसला बोर पाळा।' -साह ३ ६७ 'मृताचे पाळे अपार। मद
राचवें मिळाले।' ३ कळप, ताहा, घवा 'जैसे गुराचे पाळे
बहुद। एक गुराची राखीत।' 'विदू माझा लेखुराळा। सग
लेखुराचा पाळा।' -ब ५४ ६ ४ पदार्थांची अस्तव्यस्त स्थिति,
पसारा. (कि० चालणे, माळणे, पसरणे, पाडणे, पडणे) ५ (ल)
आपन, पीठ, वेढक 'थीं सतवणुनी विपुता। पाळा माझि
हारीरापस्ता।' -नव ११ १२१ ६ बघन, घेउन 'पाळ पाळा
अविषका।' -दावि २५९ [स पाळि, म पाळ]

पाळा—उ (कु) आतापाळन, आज्ञा, बघन इ० पूर्ण
करणे [पाळणे]

पाळा—उ (को) समुद्रातील एक सायुष रहान मासा
पाळें—उ १ (गो) भाकरी २ (गो) ल्हान गायडी
पाळाणें, पाळाणें—घकि (महाउ) १ टांढेकणें,
पाळत देवणें 'आनंद पाळाति धीमूर्ति।' -दाव १८८ २
न्याहाळणें, अवलोकणें 'मग पाळाइले वस्तुगापाळति।' -दाव
११९ [पाळत]

पाळायचें—मकि मुखें घेणें, मुखपा कुटणें [पाळ=मुख]
पाळि(ळी)गण—न—उन १ सांडवण -दो २ समूह
समुदाय पालिन-पहा 'पालेनिया भासनें। देव भटता जरी
प्याने। तरी बहाचीं पाळींणें। कां पां तन्धनें नुदत्ती।' -
-पना ५ ११६ [पाळगण]

पाळिया—उ दाव, लोहा
पणे ५ ११

पाळिग्रहण—न (प्र) पाळग्रहण पहा.

पाळिजणें—न फाळणें, पसरणें, पाळणें पहा -दो

पाळित—वि पाळलेला, पाल्य (इ.) बाई [स पालित]

पाळी—खी १ खेप, क्रम, पैरा, बारी २ नागराचा किंवा
कुळाचा फेर (कि० चालणे) 'धर्म कुळपणी। न लगे धर्म
पाळी।' -तुगा ३६० 'मी आपलें देत पाळी घालून तयार केले
आहे' ३ भोग, क्रमप्राप्त अवसर, प्रसंग 'मी बाज छत्री
आणली नाहीं म्हणून फजीतीची पाळी दिसते' ५ (ल)
शिर्याच्या मासिक रज खावाची खेप, विटाळसपण **पाळो**
टळणें—चुकणें—गरोदर राहणें, विगाळी वस्त्याची मासिक
पाळी बंद होणें, दिवस जाणें 'पाळी वेढा टळली होती'
-निच १३ ९३

पाळी—खी कानाच्या सालच्या टोंकाचा भाग, चापा
'तव कर्णाची निर्मय घटनी पाळी।' -विक ९१ [स पालि]

पाळी—जी शिक्षण 'ग्रहधर्माची कुतुहल तो भोगवान् विरक्त
परि पाळी।' -मोआदि ११ ५४ [स पाळ]

पाळी—खी १ पाट, ओटा, उचवटा 'अधरी प्रवाळ
पाळी।' -दावि १५४ २ दह किंवा जोर काढताना ज्यावर हात
टेकतात तो टोकळा, हाता -सम्या ६१ [पाळा]

पाळी—खी (काव्य) १ (सैन्य, झाडे, भित, कुपण इ०
वा) वेढा, गरका, समूह समुदाय 'होळकराची फिरती पाळी'
-तेपो २२४ २ वाघ, कड कड 'बघे टेकोनिया पाळीं। जडीं
नये निपाळिया।' -कथा १७ ६ -किवि मोवताळी, आस
पाव, समोवर [स पालि]

पाळीड—वि १ पाळलेला पाळणारा, वाढविलेला २
माणमाच्या वस्तीत राहणारा, रागटी नन्द् भवा (कुवा, पैल इ०
अनावर) [पाळणे] ३ यकरा—उ. (क) सांगितलेले काम कशाचीहि
पूर्वी न करता करणारा

पाळुं—द्वे—न (वाच्य) जात्याच्या तोंडाची संवकड, पाळ,
पाळे

पाळूक—न गौगलगाय, पिडूळ, राबूक [स पालिका]
पाळें—न १ जात्याच्या तोंडाची संवकड, पाळ, पाडू
२ (शिरण मीठ इ० टेंवण्यासाठी कोटले) लांबचाचें भाडे, लांबरी
बाह्या, 'जे कां सरकटले पाळे। अत्यंत गोंगाणीं गोंगाइले.'
-एम्ब १८ ४३ ३ झाडाच्या बुडाशी पाणी पालण्यासाठी केलेला
खड्या, आळे ४ गोंगाळ प्रदेशातील सखल जमीन, दरी 'हाहा
ळण्याच्या पाट्या फारच अयेधर पाळी आहत' ५ टांढे, बघणें
इत्यादि किंवा आतील जाण, अपघात ६ (राजा) पुराीच्या
तोंडावरचें लांकूण ७ बाई किंवा हाण असलेला पानधुपारीच्या
बघ्याचा भाग ८ समूह, समुदाय, मेळा 'राजा मारिणि व्याग्र

पाळे। हसनि जनतु ख।' -रत्नकंठा १७ ९ साठा, आश्रय 'तया ईश्वरं ओ दयेचेच पाळे।' -विवि ८ ३ ५९ [स पालि] ० पड्यो-
न (व्यापक) ताटवाटया, भाजीकुडी वगैरे सत्तारोपयोगी जिनसा
० गण-३ (महातु) समूह, समुदाय 'ऐसे असोस पाळेगण।
यादवाचे।' -शिख ५४४ [पाळ]

पाळेकर-करी-३ पाळेगार पहा 'पळाले पुढ पाळकर।' -
ऐपे २७३

पाळेगार-३ डोंगराळ प्रदेशात राहणारा कर्नाटक प्रांता
तील लुगार व बडखोर लोकांचा मुख्य बडखोर सरदार हे प्राचीन
काळी महालक्ष्मी अधिकारी असत, पुढे मुसलमानी अमलात
स्वतंत्र बागणारे जहागीरदार बनले [पाळे=दरी+गार प्रत्यय,
तुळ ० का पालय=वस्ती, गाव, तळ (पनी म पाली=गांव तळ)]
० गारी-त्री पाळेगारांचा थंदा 'समशेरबहादूर यानीं शाहीत राहून
पाळेगारी करून मुल्ख मारावा' -मराचिथोरा ५४ 'त्या प्रांतात
जाऊन पाळेगारीतें मुल्ख मारून चौथ सरदेशमुखी पासदाणा
अमल बसवून राहते' -स्वर २३२

पाळ्या-३ (३) लाकूड तोडण्याचा विद्या पाळ, पाळा
पहा

पाक्षिक-न पयरा दिवसांनी प्रसिद्ध होणारे वृक्षपत्र, नियत
कालिक इ० -वि १ पत्रव्यवस्थेचे पक्ष पहा २ (एवा यादविवाद,
धर्म इ०तील) बाजू तर, पंथ, प्रकार इ०चा असणारा, पक्षाचा [पक्ष]

पाह्या-लीलव (खा) दागे काढेलीं कासें -भात्रे ७ १४

पिक-३ कौटिल्य पक्षी आद्या त्या पिक सेवितां सम
समा संयोग वीं आहण।' -वृ गप्तास्त्री चिपदूतकरकून अन्वोक्ति
(मराठी ७ वे पुस्तक) 'परी पिकवि एतन् मयुर वाणि लापे
कृती।' -कौटिल्यान्वोक्ति (मराठी ६ वे पुस्तक पृ ३९४ स
१८९९) [स]

पि(पि)क-त्री (तंबाखू किंवा विद्या वगैरे खाण्यानंतर)
तोंडातून टाकलेली किंवा टाकावयाची धुने (कि० मारणे, टाकणे
सोडणे) [हि पिक] ० दाणी-नी-त्री तत्स विद्याची किंवा
तंबाखूची धुने धुकण्याचे एक विवक्षित आकाराचे मांडे [पिक्
दिनी-पिकदाणी-भा अ १८१४, हि पिक+क दात]
० दान-न पिकदाणी पहा पिकदाने वर्षभूखे। तातुपत्रें
अतिधुरेखे।' -ह ३४ १५८ [हि] ० धरणी-त्री पिकदाणी
'तोंडुलाची पिकधरणी। ते मी असें मुख पसरली।' -दुगा
१७४६ ० पात्र-न पिकदाणी 'मृदुमवाळ धोडिगणे पिकपात्रें
झळकती।' -मुभादि ४८ १७ पिकणी-न तुळणा, पाण्याची
वृळ पि(पि)क्ती-त्री बुडी पिक पहा

पिक-न १ शेततील धान्य २ (ल) कळ 'भाजि कृष्ण
स्नहाचे पिक' -शा ४९ [पिक] ० दाव-राह-छाह,

पिकले-पुष्पीन १ पिकाचा हंगाम, सुपी २ शेततील पीक
[पीक] पिकावळ-त्री (कु) शेततील पीक [पीक+आवरी]
पिकाळ-वि (गो) सुपीक पीक क्षारी (जमीन)

पिकट-वि १ पिकट, निस्तेज २ पिकट, पिवळसर,
पिकटेले

पिकटणे पिकुटणे-अकि पिकं होणे, निस्तेज होणे,
पिवळसर होणे (रोगामुळे माणसाचे शरीर, झाडाचे पान इ०)
[पिकणे] पिकटाण-त्री (राजा) पिकलेल्या पक्षांचा वास
(विशेषतः फणसाचा, केळसाचा) [पिकणे+पाण] पिकटी-
त्री (राजा) आजारीपणात शरीरावर व चेहऱ्यावर आलेला
फिकटपणा [पिकणे]

पिकणे-अकि १ पक होणे, पूर्णावस्थेस जाणे २ (अक्ष
रत्न व ल) टकवीतपणा, तपेन, मंदपणा वगैरे नाहींसा होणे
२ उत्पन्न होणे (पीक वगैरे) 'विष्यास दहा मग भात पिकतें' ४
(बातमी, वस्ता इ०) प्रवृत्त होणे, पसरणे ५ (दोंगटपांचा
खेळ) सोंपटी सर्व पट फिकन परात जाऊन बसणे ६ उत्कर्ष,
भरभराट होणे, एखाद्याचा धडा, योजना, धेत घडस्वी होणे ७
(पोटात) गर्भ बाढणे, पोटा पिकणे ८ बगळ, जेन होणे ९ कळ
हूप होणे 'तेसा युचिमत्त कौतुके। अन्यासाचिया मोहटा ठाके।
आणि आत्मविदोषि पिके अतुभुत लयाचा।' -हा ६ ३५५

[स पत्र] म्ह० पिकल्यावाचून गाभत विस्त नाहीं (वात्र)
पिकलें झाड-(ल) अतिशय भीमत व उदार मनुष्य, मुष्कळ
मिळवत होणारा धरा, संयोग म्ह० पिकल्या झाडावर धोंडा
कोणीहि टाकील पिकल्या झाडाखालीं उपाशी मरायाचा
किंवा मरणारा-अतिशय आळशी मनुष्यास वेदून योजाव
याचा वाक्प्रचार पिकलें पान-अतिशय वृद्ध मनुष्य 'आम्ही
म्हातारी पिकलीं पावें झालें आहोंत' -नामना १३१ पिक
लेलें शेणखत-न कुजलेले नासलेले, उपयोगास योग्य झालेले
शेणाचे खत दौल पिकणे-एखाद्या गोष्टीस मर येणे, मना
सारखी गोष्ट होणे इच्छेलेली वस्तु प्राप्त होणे 'लाभा नाहीं
उणे पिकला दौल' -निगा ३२५

पिकं(का)दर, पिकं(का)दोर-न एका बाजूस टोक व
एका बाजूस चपन आण असून त्यास धार असलेले एक हत्यार,
पिकव टिकाव कुदळी [इ पिक अंस]

पिकर-स-३ (विनायक) धावत्या धोट्याच्या मागा
तील धोट्यात गति वेणारा टोकळा [इ पिक=उत्तरणे]

पिकला-वि पिकलेला पत्र [पिकणे]

पिकवण-न १ कळे पिकविण्यासाठी लागणारे गवत पेंडा
वगैरे २ गव वगैरे पिकविण्यासाठी त्यावर बांधाव्याने पोटीस,
लेप वगैरे [पिकविणे]

पिकविणें—सकि. १ परिपक्व करणें (धान्य, फळे इ०); पिकाव्यास लावणें. २ (वातमी, कंठी) पसरविणें; प्रसृत करणें. 'त्याने कोणची वातमी कोसेनेत पिकविली?'—वाय ४.३. ३. कोप देणें; शोषणें; जोराचा मार देणें; बळविणें. ४ उत्पन्न करणें. 'इतें गावनि तरतो सुहान मनत हरिकथा पिकवी।'—मोमंभा २.१९. ५ सांगणें; प्रसिद्ध करणें. 'श्रीमृतिजयनवार्ते ज्याची सर्वत्र गुणकथा पिकवी।'—मोमीधम ११.४६. —मोडयोल ११.१५. [सं. पक्.]

पिरळी, पिकु(कू)ळ—खी. नोगळ्याय; रांपूक. [वे.]
पिका—वि. पिकलेला; परिपक्व झालेला. [सं. पक्; प्रा. पिक; पोत. जि. पेर.]

पिकाळ—वि. १ पिकण्याच्या स्थितीस आलेला; पिकावयास झालेला. २ सुपीक (जमीन). [पिकणें]

पिकाणी—खी. केळीच्या पानाची गुंडाळी करून, आंब्याची कोय बाबून, कापड वगैरे गुंडाळून केलेले दाजविण्याचे मुलाचे खेळणें; विंवाणी. [ध्व.]

पिकाव—न. (हेट.) टिकाव; कुदळी. पिकंदर पदा.

पिकास—न. (गो.) मोठें पिकेंद्र; पिकाव.

पिकूट—वि. पिकट; निस्तेज (वज्र, रंग, चेहरा इ०). [सं. स्फुट १ म. पिकणें]

पिकेटिंग—न. दास पिणें, विलायती कापड बापरणें इ० झारखी एखादी अनिष्ट गोष्ट करणाऱ्या इसनास सविनय प्रतिबंध करणें; तसें न करण्याविषयी त्याची समजूत घालणें; निरोधन. 'त्यांनीं पक सादीचे व दासूचे अड्डे दाखवून पिकेटिंगचे सीन दाखविले होते.'—नाऊ १.१६. 'पिकेटिंगमध्ये सारासार विचार घालवावा.'—के १७.६.३०. [इ. पिकेट]

पिको—३. पोळी वगैरे किरात बापततात ते फळावतुचे फळ.

पिकोटा—३. विहीर बांधवा पाण्याचा झरा, डबकें यातून पिकास पाणी देण्याचे साधन. ओकती पदा.

पिकल—न. एक माप, वजन, ५३२० सुती रुपये भार. 'पिकलचे वजन ५३२० सुती रुपये भार असतें.'—सुंय्या १०५.

पिक(कू)रणें—सकि. वास्तव्यान्त करणें, टाकणें (सं वगैरे); क्षम्यस्थित होणें, पचणें, क्षमणें; पिकावणें; विखणें. [सं. विपू.]

पिपोली—खी (ना.) एक प्रकारचे पुट्याखळ.

पिंगट—वि. १ पिचळट; पिचळस; पिचट. २ पिंगळ किड्याची घाण येत असलेला [सं. पिंग]

पिंगटणें—सकि. १ पिंगट होणें; पिचळट होणें; सडून पिकळ होणें. 'पिके आचपी पिंगटली रे।'—दावि २५२. २ पिंगळ किड्याच्या घाणीप्रमाणे घाण, दुर्गंधि गुठणें. [सं. पिंग]

पिंगल—न. साठ संवत्सरांतील धरापदाचें संवत्सर. [सं.]

पिंगळा-ळा—खी. (योग.) उजव्या नाकपुडीतून वाहणारी एक खासनाडी. 'इडा पिंगळा एकवटती.'—ज्ञा ६.२४४.

—एषा १४.२२२. [सं.]

पिंगवी—खी. कांगणी; कांगोणी; एक बगस्पति पिंगवें-न. कांगोणीचे बी. **पिंगवेल**—न. पिंगवीच्या बियापासून काढलेले तेल; कांगणेल; कांगणीचे तेल. [पिंगवें+तेल]

पिंगळ-ळा, पिंगळ-ड—१ एक प्रकारची दुर्गंधि सोडणारा एक किडा. (ल.) २ कांहीं तरी बीमत्स किंवा अमृद बोलणाऱ्या इसमास योजिताव. [सं. पिंगल] **पादणें**—(ल.) अमंगळ, अमृदविचकट, बीमत्स बोलणें.

पिंगळ—३. ओवरा; गुंतागुंत, धमाले आवरण. 'खळ मोहा पिंगळ तोडा.'—म्हातारीचें घोचकें फोडा.'—दावि २११.

पिंगळ(ळा), पिंगा—वि. पिंगड, पिचळट; पिकट. तिथेंचि कृष्णमेघाच्या दाटी। मार्जो वत्पतविभूंचिया स्फुटी। तैमिया बन्दि पिंगळा दिठी। धूमंगातडी।'—ज्ञा ११.२०४. [सं. पिंगल]

पिंगळा—३. १ अंगार लहान टिपकें असलेले एका जातीचे घुबंद. 'सिक पिंगळा आणि पाली। बोखटे होला काक फलाली।'—दा ३.७.५८. 'जसा पिंगळा गिरविजला नांना शब्द बोले लोकांला।'—ऐरो १६१ २ डमरू किंवा कुडबुडें वाजवून पडाव्या वेळीं भिस्ता मागणारा एक भिक्षेदारी. 'पिंगळा माढाहारी। बोती बोल्लो देवा वीर फिरवीतो हुगहुग देवा।'—मज ४४. [सं. पिंगल] **पिंगळा जोशी**—३. नेहमीं अभिव्यासकशी बोलल्या गोष्टी सांगणारा व्योतिषी, कुडबुडणें जोशी.

पिंगळा—खी. एक नारी. पिंगला पदा.

पिंगळी—खी. वाचा; वाणी; बोलणें; भाषण. 'होम करितो हे बोरपिंगळी। बरली विभीषणाणी।'—कृपु ४१.५.

पिंगळी—३. (गो.) कुडबुडणा जोशी; पिंगळा.

पिंगा, पिंगारा—३. लहान मुलीचा (विवशित तन्हेने आवाज करून रोवण्याचा) एक रोख. (सि० घालणें). 'पिंगा म्हणिजे पिलंगोनि भिरभिरियाचे परी। फिराविगी माज मान हरे तुम्ही योरी।'—निगा ९२. 'नका पाळें पिंगा मे। तुम्ही रामांगो रंग मे।'—एदनाय २. (ल.) जागचे जागीं भ्रमण करणें; धमंती, बगेदराचा, घोटाळ्याचा कारमार. [सं. पिज्=आवाज करणें]

पिंगाणें—न. दिव्याच्या ओवती फिरतया घालणारा, एक पेंढ असलेला किडा, पतंग. पुण्यासारकें. ३. पिंगाणें. [ध्व.]

पिंगाळें—न. (वे.) लहान पितळी, पराउ.

पिंगाडी—३. वानर, माण्ड 'खावे फळा तें अदम्यात। उठोनि पिंगाडी पातव।'—दावि २६१. [सं. पिंग+भिन्ज]

पिंगी, पिंगें, पिंगेल—एक बगस्पति. (विच.) पिंगरी, पिंगवें, पिंगवेल पदा.

पिगुटणे—भक्ति. पिगुटणे पहा.

पिगुळ—उ (गो.) काया.

पिगुट—वि पिगुट पहा.

पिगुळ—उ. पिगळ पहा.

पिगुळवेल—शुकी. एक जातीचा वेल. पुगळवेल पहा.

पिगळणे—भक्ति (प्रा) १ परळणे. २ वितळणे; पातळ होणे. [गुज. पिगळवुं; हि. पिगळना]

पिचकन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि. (शुंकी, पिचकारी, रफ इ०ची) चिपक्री उडतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. [ध्व.]

पिचकट—वि. १ चोर पडलेला; किवि. पुटका; तडकलेला; चिपका. २ ज्याच्या डोक्याच्या काचेला (मुबुडामोवताल्या मगास) चोर पडलो आहे असा, मिचमिचा. [सं. पिचकट=नेत्ररोग]

पिचकणे—भक्ति पुटणे, हुटणे; भंगणे. —भक्ति. (ना.) जोरातें दाबणे [पेचणे]

पिचकळी—श्री पिच, शुंकी बगैरेची टाकलेली पिचकारी; गुळणा. [ध्व]

पिचका—वि. १ पिचलेला; चोर, भेग, तडा पडलेला. २ ज्याम नेहमी पाणी येते व जो अर्धवट उघडा असतो अशा डोक्याबद्दल किंवा अशा डोक्याच्या मनुष्याबद्दल योगितात ३ ज्याचे अंगी हट कामापुरते सामर्थ्य नाही असा इसम; पादर-फुसका [ध्व का पिचु] (शाय.) पिचक्या डोळ्याचा—वि अर्धवट मिटलेल्या डोक्याचा.

पिचकाट—श्री. (ना.) नसती व्याद, शुक्रकाष्ठ, कटकट. [पेच]

पिचकारी—श्री. १ (मागील बाजूस दृष्टीने दाखून) रंग, औषध बगैरे उडविण्याची नळी, चिपनळी. २ (रफ, रछ, पाणी इ०चा) जोरात उडणाऱ्या कवारा. [सं. अपस्किरी-पिचकारी-पिचकरी-पिचकारी. —मात्र १८३२; हिं; ध्व]

पिचकुडा—वि. (विल) पिचका पहा

पिचको—उ (व) शिजवून तयार केलेले निरूपयोगी मिश्रण, खाराब झालेले अन्नादिक पदार्थ. 'शिरा तयार करावयाचा तिला सांगितले तर तिने हें करून ठेविले काही तरी पिचको.' [सं. पचू. म. पिचणे]

पिचड—न (कों.) डोक्यातून येणारी घाण, घू. चिपड. [चिपड वर्णव्यत्यास]

पिचडी—श्री (प्रा) शुंकी; शुंकीची पिचकारी. 'कैसे बाभुळीचें खोड । गिरवद्दि जाती सरह । कैसे पिचडीं तोंड । खर-कटिले । '—भा १३.५६१. [पिकु, ध्व.]

पिचड्या—श्रीभव. (कु.) पायीमासे वळवून हात बांधण्याची क्रिया. (विल) पिचुड्या पहा.

पिचणे—भक्ति. १ पुटणे (बांगडी, कांच, बर इ०), चोर, तडा, भेग पाणे, मोडणे. 'त्या बिचाऱ्याच्या बरागड्या पिचून ...'—नाटू २ २५. २ (तांदूळ बगैरे फार भिजविल्यामुळे) फुगणे, फुलणे, डिगळ होणे. ३ (हाड, शिंपा, पुनखडी इ० फार माजल्यामुळे) चलेणे. ४ तांदूळ बगैरे फार शिजल्यामुळे, मिच-मिचीत, गोळा होणे, मऊ, बिफट होणे. ५ सडणे; फुजणे. 'तिला पयासापाऱ्या नरकांत पिकत टाकून बाबूला व्हावं हेंच बरें दिसत.'—तोबे ६५. ६ दळणे. —शार. [सं. पचू; ध्व. पेचणे] पिचलेला चुना—उ पाणी घातलेला, भिजविलेला, उमळविलेला चुना पिचून टाकणे—माहीती करणे. पिचूनपिचून—किवि हात हाल करून.

पिचणे—भक्ति. (पसे बगैरे) पिचणे पहा.

पिचनळी—श्री. पिचकारी पहा.

पिचपिच-पिचा—किवि १ शुंकीची पिचकारी वारंवार टाकल्यामुळे होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन, दोरा, टिसूळ पदार्थ एकसारखे फुटल्यामुळे होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. २ डोक्याची उघडझाप करून, डोळे मिचकावून. [ध्व.]

पिचपिचणे—भक्ति. १ (डोळे इ०ची) बरेचदा उघडझाक करणे, मिचकावणे. २ पिचकारीप्रमाणे आवाज करणे, पिचपिच असा आवाज करणे. [ध्व.]

पिचपिचीत—वि. बारीक, मिचका; मिचमिचा, छत्रलुका (डोळा, असे डोळे असलेला मनुष्य).

पिचपांच—किवि. पिचपिच अर्थ १ पहा. [ध्व]

पिचवाही—श्री जाड मितीला असलेल्या दुहेरी चौकटीच्या दरवाजाच्या आतील बाजूच्या चौकटीच्या दोन्ही खाव्यांपैकी प्रत्येक [पिछना+वाही]

पिचर—न (कों) पाथरवाचे एक हत्यार.

पिचला—न (मिती) पिचू 'एक पिचलान ते काय उनायो नेच'—एसा पिलाने ते काही एकले नाही. —मिह्री १.

पिचवणे—भक्ति. १ (कट अन्न खाल्ल्यामुळे) पघात, पोटात, उपात जळवळणे. २ (विल.) (रात्रा) पिचणे पहा. पिचविलेला चुना—उ पिचलेला चुना पहा. [ध्व.]

पिचाचां, पिचापीच—किवि. खरकर एवकर केलेल्या पिच पिच अशा मोठ्या आवाजाने [ध्व.]

पिचिक्क—शय. (गो) शुंकी टाकतांना होणारा आवाज; मिचकन पहा. [ध्व.]

पिचु(चौ)ड्या—स्त्रीभव पाठीमागे बळवून बांधलेले हात
• बांधणे-बांधून घेणे-लेप, पत्रे, करार इ० ज्या सहाय्याने
पूर्णपणे गुतरून घेणे

पिचुमंद—उ कडु तिच 'पिचुमंद नित्य सेविल्या इस।
त्यासि बाधीना कोणी विस।'—एमा १५ २०६ 'उद मंद मरु
इंद पुर पिचुमंद बकुळवन सुल्ल्या सुली।'—साला ३२ [स.]

पिचु—न १ (कु) शेळाची सहान गोटी २ (कु) माशाचे
अगर कुलीचे सहान पोर [बच्चा ?]

पिचोद्री—स्त्री (को) माशाच्या हाडास पानांच्या मधून
मधून उपवर्णाप्रमाणे येणारी आवरणे

पिचोळी—स्त्री १ पिचकारी, पिरनळी २ रक्त रस, पाणी
इ०ची जराची धार, चिळकाडी [ध्व]

पिचुळ—उ सोपूड [स]

पिचुळ—न १ पश्याचे पीस २ मोराचा पिसारा ३ वोंव
रुपाचा तुरा [स]

पिचुळ—वि १ मोले विंच, निसरळा, शुशुळीत 'स्वेदो
इके कडने पिचुळ भाग बाई।'—विठ्ठल, रमजरी २६—अकक
२ २ पश्याच्या पिशाकाराचे [स पिचुळ, पिचिळ]

पिच्छा—उ १ पाठीकडचा, मागील बाजूचा भाग २
मागच्या बाजूचा तुकडा (भागखा इ०चा) ३ एखाद्याच्या
मागे लाविलेला तगदा, एखाद्याची एखाद्या कानासाठी पाठ पुर-
विणे [स पशव हु पिछो] (वाप्र) **पिच्छा करणे**—बडक
उदविताना तिने मागे धरून घेणे, मागे हटणे • **पेणे**—पुर
विणे—घरणे—नेट, निडह लावणे, पाठपुरावा करणे, नाद, छद
घेणे, पाळगण करणे • **सोडणे**—नाद सोडणे, मोकळे होणे
पिच्छ्यास घसणे—लागणे—पिंटा पुरविणे **पिच्छ्यावर**
असणे पिंठा पुरविणे

पिच्छाविपाक—उ (रसा) ज्या विपाकात गोंद निंबा गोंदा
सारखी द्रव्ये उत्पन्न होतात त्यास पिच्छाविपाक म्हणतात

पिचुड्या—स्त्रीभव (विरु) पिचुड्या पदा पिचुडोडे-
उभव (विरु) पिचुड्या पदा

पिछा—उ बसावयाच्या जागी ज्या वस्तूवर पाठ टेवली
जाते त्या ठिकाणी लाविलेले भरजरीचे वस्त्र 'वधाकरिता मोठा
पाठ माडण्यात येतो व त्याचे मागे भरजरीची पिछवा लाविली
असतो'—येरा २४१ [पिंठा]

पिछवाडा—उ घराची मागची बाजू परस 'दोदो ल्हाचा
एक वाडा। त्याच्या फोडोनिया क्हाबा। मोकळा अवघा पिठ
वाडा।'—अफला २७ [हि पीछे=मागे असलेले + वाडा=
आगण]

पिछा—उ पिंठा पदा [हि]

पिछाडा—स्त्री मागील भाग, बाजू. [हि]

पिछाडी—उ १ मागील भाग, बाजू २ घोड्याचे मागील
पाय ३ पायबंद ४ (सैन्य, घर इ०चा) मागील भाग [हि
पीछे] (वाप्र) • **ड्या** यांधणे-हात मागे बांधणे, दिशेचा
एव प्रकार 'त्या कुणाच्या पिछाड्या बांधून इकडे घेऊन या
—रत्न ७१ • **मागणे**—लाग मागणे, हज करणे [हि]

पिछो(छा)डा—उ मागील बाजूवर हात बापण्याची शिक्षा,
पिचुड्या पदा 'टांगणे ठिपऱ्या पिछोडे। वेडी गुपनाल कोल
दळे।'—दा २ ७ ६७ [हि]

पिछोडी—स्त्री पिछोडा पदा 'सावजभावे बाधोनि
पिछोडी।'—दावि २११ [हि]

पिंजकट-कर—वि सहज पिंजण्याजोगे सहज तुंगारें,
जोणे [पिंजणे]

पिंजका—वि पिंजकट पदा.

पिंजट—न वस, बाजू इ०ची काढलेली सहान कामटी

पिंजट—वि पिंजकट पदा

पिंजणावळ—स्त्री (कापूस इ०) पिंजण्याची मसुरी
[पिंजणे]

पिंजणी—स्त्री १ (कापूस, लोकर इ०) पिंजण्याची क्रिया
२ पुटेणे, पिचणे, तुटेणे इ० क्रिया ३ पिंजण्याचे हत्यार, ४
(प्र) पिंजरी, गाडीचा चावदा, चवरडोल

पिंजणे—अकि १ पुंगळणे मोकळा करणे, (कापूस, लोकर
इ०) निचरणे, (बाबू बस वाठी इ०चा) पीर, भेग पडणे २
ज्या काढणे (कापूस, कागद इ०) [स पिंज, स पिंजा=कापूस
हि पिंजा]

पिंजणे—अकि १ झिपकणे धमकणे धुसधुसणे २ (हाड
अवघा हाडे) दुखकारक रीतीने शिवशिवणे टसटसण ३ (मोमार
पदा) सोने शुशुळी चिकटणे ४ (ल) तटाटणे 'गौळी म्हणती
पिंजल्या गाई।'—निगा २२ [स पिंजा]

पिंजपिंजणे—अकि १ मिचमचणे उपहशाक करणे, मिच
मिच करणे (दुखरे डोळे व अशा डोळ्याच्या मनुष्यास जेव्हून
योपितात) २ झिपकणे धमकणे ३ दुखणे, शिवशिवणे (हाड
हाडे) [पिंजणे हि]

पिंजर—स्त्री एक लाल रंगाची पूड धवधवीत तांबडे व
बोरडे कुकू ते तेलत घालून तयार करण्यापूर्वीच्या, देशात कुकू
म्हटल्या जाणाऱ्या चुंगीत कोंकणात पिंजर म्हणतात व तेलत
काढविल्यावर तयार कुकू म्हणतात [हि]

पिंजर—न १ पिंजरा, पजर २ (ल) (मनुष्य, पण इ०
चा) हाडाचा साणगा ३ बरगड्या [स पजर]

पिंजरणी—स्त्री. पिंजरें; विस्कारणें; विस्वरणें; पसरणें.
[पिंजरें]

पिंजरणें—भक्ति. १ विपुलणें (केश; पिंते ६०); विस्कारणें; अस्ताव्यस्त होणें; दूरवर पसरणें (गवत ६०). २. (विष्.) पिंजारणें (-भक्ति.) पहा.

पिंजरा—पु. १ पंजर; सांपळा; पांजरा २ गज बसवून केलेली लहान खोली. ३ माडाचा शेरा, पोसा. ४ पर, जहाज, गाडी, पालखी इत्यादी सांगणारा. ५ तुंग. 'श्रीमंतोच्या मुलास महाराजांनी एकदम कैद करून वाढ दिवण दोंतयालाच पिंजन्यांत ठेविला.'—विश्वस ३.११७ [म. पंजर] जंगणाचा घाटीगाचा. हाडांचा पिंजरा—अत्यंत दृढ, रोड मनुष्यास म्हणतात. पिंजरा होणें—अत्यंत अशक्त होणें; हाडांचा सांपळा राहणें.

पिंजरा—पु (सागरपोट्याचा खेळ) प्रथम जमीनीवर हाव्या हाताची बोटे निरनिराळी उभी, टेवाची. हा पिंजरा खाला. नंतर उजव्या हातात खडे घेऊन ते पिंजन्यावर जमीनीवर टाकावे व खेळखडा हातात घेऊन वर उडवावा व तो खाली पडण्यापूर्वीच हातातून एक खडा पिंजन्याखाली धडवून हात उलटून खेळखडा खेळावा याप्रमाणे पुढेही खेळावे. —मराठी खेळाचे सुस्तक पु. ३४३.

पिंजरापोळ—पु. पोळानें लोकांस घ्रास देऊं नये म्हणून शरीत देवण्यासाठी केलेले विंवा करण्यासाठी राखलेले आहार; (विष्.) पाजरपोळ पहा. [पिंजरा+पोळ]

पिंजरी—स्त्री १ पिंजरा. २ पालखीवरील छत्रोमित आभूषण. ३ गाडीचा श्वरबोल, बांधवा ४ छत्र 'भूषण'ाची पिंजरी। काजतिया कायूत जरी होवारी। का सुईविवा माझाही। आपां शिरे।'—हा १ १२५. ५ (छ) उटी. 'जैर्षी धंदमगाची घडी उपलविनी। मग गगनाकरवीं घुंघी घेईविडी। तैसी धंदनपिंजरी देखिली। सर्वोर्षी तेणें।'—हा ११.२२३. [सं. पंजर]

पिंजळ—पु एक वृक्षविशेष.

पिंजार—न. मळणीमन्यें गुंतलेले अपरूढ भात्याण्याचे लहान तुकडे. [पिंजरें]

पिंजारणावळ—स्त्री. (कापूस, लोकर ६०) धुनवण्याची मजुरी, पिंजणावळ [पिंजारणें]

पिंजारणी—स्त्री. १ धुनकणी, पिंजणी. २ विस्वरणें; पसरणें. [पिंजारणें]

पिंजारणें—भक्ति. १ (कापूस, लोकर ६०) धुनकणें; मोठेकें करणें; पिंजणें. २ विस्कारणें, विस्वरणें; पसरणें (गवत, पिंते, नैव ६०). [पिंजणें]

पिंजारणें—भक्ति १ हेलवणाच्या पालखीने आच्छादित होणें. २ कोपादिघानी (खोळे, नाक, शेउर ६०) कुणें, मोटें

होणें; विस्कारणें). ३ खवळणें; रामावणें. 'दिवकराव मानाचा लळकी। पंचमुख वयाय जेसा पिंजारी।'—ऐपे ८८ [पिंजणें]

पिंजारी—पु. (कापूस, लोकर ६०) पिंजणारा. —स्त्री पालखीच्या दाखीवर बांधण्याचे वेसमी गाऊआदन; पिंजरी. [दि. पिंजारा; गु. पिंजारो; ता. पंजारी, पंजुकोरी; सं. पिंजिक=कापूसाचा पेडू]

पिंजिरा—वि. मंजूर. 'त्याचे योगशेमाविनी हुम्मी हुजुर अने बराल त्याप्रमाणे पिंजिरा होईल.'—ना २२.६२. [फा. पिंसीरा]

पिंजु(जू. जो/ळी)—स्त्री. पांढोरी; निरफडी; कांबट; फाडलेल्या लांब व अर्धद तुकडा (पान वेत, ६० कावा). [पिंजणें+ओळी]

पिटकन—कर-दिर्नी-दिशीं—मि. वि. वेढकीच्या उडी मुळें, हलर्षी फळें दिवा विद्या पडल्यामुळें दिवा पाण्याचे पेंब पडण्यामुळें होणाऱ्या टर, टप, आवाजाचे अनुकरण होऊन [श्व.]

पिटकी—स्त्री. (मनुष्य, जनावर ६० कावा) विष्टेचा लहानसा लवचा; सेड; (अन्नण, कडी ६० कांतील) लहान गोळा. [श्व.]

पिटकु(को)ला—वि. लहान, बिमकुला, छोटा; गोंडस. [सं. प्रयुक्त]

पिटकुली—स्त्री. १ लहान माझाराचें फळ (आंबा, पेरू, हाडिब ६०). २ पिचकपा रंगाचे एक फुल. [सं. प्रयुक्त]

पिटकें—न. एक माप, बोळवें, अदयाव; केराचा एकमष्ट. मांस माप [सं.]

पिटकें, पिटकुलें—न. रंदान व छुरेस असा जिवंत प्राणी; लंदीर, ६० चीने पिल. 'परंतु तुपाचे पाणीवर लंद्याचे पिटकुलें बसले तैसा प्रकार जाहला.'—भाष ४५. [सं. प्रयुक्त]

पिटकोळी—स्त्री. (गो.) १ एक वृक्षविशेष २ (गो.) एक पक्षिविशेष.

पिटण—न. मारणें, बडविणें. 'येकेवि समयें जाहटण। घनातें केळें पिटण।'—गीता १.७७६. [सं. पीडन, म. पिटणें]

पिटणी—स्त्री. मारणें, कुटणें; बडविणें. [सं. पीडन]

पिटणें—भक्ति. १ मारणें; बडविणें, शोधणें; चोप देणें; (हातोडी, काठो, मुसळ, दांडकें ६०) बाणी) खेळणें. 'परि ते ऐसें पंडुपुत्र। तातलें रोड पिटिला।'—हा १२.१०१५. 'पोटें पिटिलें काहारे। दया नाही या विचारें।'—सुगा १५४. २ जोरानें हाका रणें (जगावर, सैन्य ६०), घोडा दबडणें, वेगानें पाटविणें(जासूद), पळवून काढणें (शत्रु. सैन्य ६०). 'पापेंत यथायें कणें शर एक यमैं स्वतूतषा पिटिला।'—मोरणें ३६ ११. 'सर्वस्व दहन करपें नळ्याचें पिटनि लाविला पायें।'—मोळी ३.१०. ३ (टाळी ६०) बाजविणें, घडव करणें. 'हरीमंदिरा नारें समटाळी। पिटोनी

म्हणे ऐक कांतामाळी। '—कीर्तन १.५२. [सं. पीठन; हि. पिटना; सि. पिटणु] .

पिटपिट—स्त्री. धारा; कटकट; कंठाळवाणे मागणे (उदास मुलांचे); चिरचिर; पावसाची रिपरीप. 'गोविंदावाचोनि वदे ज्याची वाणी। ह्मणवण वाणी पिटपिट ते।'—तुगा ३०३९. [ध्व.]

पिटपिटणे—अकि. १ दुसऱ्यात स्त्रीण येईल अशा रीतीने आपटाने मागणे; चिरचिरणे; चिरचिरणे. २ मिचकावणे; उपड-झाड करणे (डोळे इ. ची). [ध्व.]

पिटपिट—वि. (गो.) गुठणारे. 'पिटपिट रत' [ध्व.]

पिटपिट्या—वि. १ असेतुट सदा-धुममुसणारा आणि दोष काढणारा. २ पिरपिर, रडवें तोंड करून याचना करणारा. [पिटपिट]

पिटपीट—स्त्री. (मिच.) पिटपिट पडा.

पिटविणे—सकि. (विल्.) दबडणे. पिटणे पडा. 'टाथीं टाथीं गुन्याशीं पडें लिहून तांडणीस्वार पिटविजे।'—ऐपे २३०. 'या पिटनिण्यात गमीम अन्नाविणे मरावे, परंतु रातबुवत्ता, ओठे हवेरे व गडू व गाजरे पुढकळ.'—माव (तरी प्रत) १७. [हि. पिटवाना]

पिट(डा)ळणी—स्त्री. जोराने हांकून लावणे (जनावर, मनुष्य इ. कास). [पिटळणे]

पिट(डा)ळणे—अकि. १ जोराने आपल्यामुळे हांकणे (जनावर, भग्न सैन्य इ.). २ आपणाव सोडणे; दबडणे (घोडा इ.); 'बुचवि प्रभु! इळगति रय फिरवी, रवति चोटक पिटळी।'—मोहोमम ३०.८८. ३ घालवून लावणे, हाकवून लावणे (मनुष्य, भिकारी इ.).

पिटो—स्त्री. पिटपिट्याची; राव. २ टाळी; वणवण; पापंटी. डोळे दो

पिटुळें—न. भिंमिळी. [सं. प्रवृक्ष]

पिटुडो—पु. एक विविध मासा. याच्या छातीशी व छुद-द्वारावर दोन पंख असतात. अंगावर तीन-चार काळे पट्टे असतात.

पिटुळें—न (कों) एक विशिष्ट मासा.

पिटोळी—स्त्री. (गो.) एक पक्षिविद्रोष.

पिट्ट-ट्टा पाडणे—अकि. पिट्या पाडणे पडा.

पिटोळ—पु. (गो.) एक गोवधा पाण्यात राहणारी माखळी.

पिट—न. (व.) खाव व खाड यामधील लाकडाचा टोकडा; पटा [सं. पीठ]

पिटें—न (गो.) गंडीच्या दिवसात होणारा एक रवचातोव.

पिटडा—पु. (विल्.) पिडाड पडा.

पिटरडी भाजी—स्त्री. पीठ लावून केलेली भाजी.

पिटरपाकवाद्—पु. (न्याय परिभाषेत पिट्ट म्हणजे जव-जरी आणि वाद म्हणजे मत) एखाद्या गोष्टीचे गुणधर्म तिच्या

परिभाषेत उत्पन्न होतात अशा मतांचे स्थापन. याच्या उलट पिटु-पाकवाद (पिटु नैयायिक भाषेत परमाणु) म्हणजे सर्व गुणधर्म मूलद्रव्यांचे आहेत अशा मतांचे स्थापन. पिटरपाकवाद, नैसर्गिकवादा आणि पिटुपाकवाद नैयायिकांचा आहे. पिटरपाकवादी आणि पिटुपाकवादी हे पिटरपाकवाद आणि पिटुपाकवाद यांचे अनुक्रमे अनुवादक होत. [सं.]

पिटळें—न. हरमन्याच्या डाळीच्या पिट्यांचे एक तोंडीलावणे; वेसन; झुणझा. (गो.) पिटळें; (राजा.) पिटळां. [सं. पिट]

पिटघण—न. एक प्रकारची वनस्पति.

पिट—पु. दाळचे दुकान; गुप्ता. 'दाळचे ताडदेवीच्या चमेली बागेच्या पिटघाता उदार आश्रय देत आहेत.'—के २१.६.३०. [सं. पेट्टी=दाळ]

पिट—वि. १ टिबळ; भुसभुशीत; रेवाळ (दगड). २ मिच-मिचीत; अर्धवट भाजलेल्या पोळी किंवा भाकरीसारखा (विशिष्ट फळाच्या गौर). [पीठ]

पिट—न. (कु.) १ एक जातीचा मासा. २ मवीन जन्म-ल्या मुलाच्या अंगास जो चिकट पदार्थ असतो तो. [पीठ]

पिटड—र, **पिटळा**—पु. १ मुरा केलेली, चूप केलेली, खंदकछेदी, जमीनदोस्त झालेली; फगा केलेली दिपति (भोजन समारंभात अन्न, सोतातील उभे पीक इ.ची) (ल.) स्त्रीण; यकलेदी स्थिति. ०करणे, पाडणे—फगा वडविणे. [सं. पिट]

पिटायें—न. निवा. [वे.]

पिटळ—वि. मऊ; लिंबिलीत; पिटुळेली (भाकरी इ.); पिटळ पडेल्या स्त्रीण अर्धी पहा. [सं. पिट]

पिट(डु)ळणे—अकि. मिचमिचीत होणे (भाकरी इ.); पाण-चट होणे; पचवपीत होणे (भात, शिजविलेले अन्न इ.).

पिटळें—न. एका जातीचे मऊ व खवणारे पोळे हे मधा-बरोबर खातात. [सं. पिट?]

पिटो—स्त्री. १ (साडुळचे) बारीक पीठ. 'की स्नाना जाईन गंगातटी। मागे शुन्य आहे पणकुटी। यास्तव शस्त्रांची कतोनि पिटो। पातली कमडली।'—कया २.७.४८. २ पाण्यात शिजविलेले पीठ (खाण्याचा पातळ पदार्थ म्हणून); कोणतेही पीठ शिजवून केलेले काळवण ३ (कु. हेड.) दुळियाच्या पिठाची आमटी किंवा पिठळें ४ (गो.) पापडासारखे काळवून तयार केलेले पीठ (विशेषतः उडदाचे) [सं. पिटु=चुरा काणे; पिट]

पिटो साखर—स्त्री. मऊ व बारीक साखर [पीठ=साखर]

पिटुळणे—अकि. १ गाडुळणे; पाडास येणे (फळ इ.). २ पिझळ होणे; फुसफुशीत होणे (भाकर, भात इ.). [पीठ]

पिट्ट—वि. पिडाप्रमाणे पाडरे; स्वच्छ, चकचकीत (विशेषतः चंदनिये, चंदन). [पीठ]

पिटळ, पिठोळा—वि १ पिठासारखे मऊ; गिचगिचीत; कच्चा (मात ६०). २ मऊ; पाणचट (मात ६०). ३ मऊ; ठिसूळ, भुसभुशीत (दगड ६०). ४ वेचव, पाणचट (फळे, शिजविलेले अन्न ६०). [पीठ]

पिटें—न. (कु.) पिठां अर्थ २ पहा. [पीठ]

पिठेरा—उ एक प्रकारचा कुंचला. कोष्टी लोक सुताच्या ताण्याला पांजण निवा खळ लाविताना हा उपयोगात आणतात. [पीठ]

पिठोवा—उ एक देवता. 'देवनामो जोतीवा ... जणोना, पिठोवा, राघोवा, मोरोवा...'—खेया ५६. !—

पिठोरा, पिठोरावाडोरा—उ. थावण महिन्यांतील अमावास्येच्या दिवशी पिठांनं चौसठ योगिनींच्या आकृती काढून त्यांचे पूजन करायला येत. [सं. पिठ]

पिठोरी—जी. थावण वय अमावास्ये व त्या दिवशी करावयांचे वत. [सं. पिठ]

पिठोळा—वि पिटळ पहा.

पिठोळी—ली. (कु.) पीठ शाळण्याकरिता केलेली बांध्याची खदान कुंचली.

पिट्या—वि. १ भुसभुशीत; ठिसूळ; रेबाळ (दगड ६०). २ गिचगिचीत; बागल्यानमाजलेल्या भाकरीप्रमाणे असलेला (फळांच्या गीर ६०). ३ (ल.) मऊ, नरम, सहज बघा होणारा; याच्या उलट कणक्या व ज्वारीच्या पिठाची भाकरी ज्याला घालून घ्याची असा साधारण पाव्हणा शाळ्या उलट गळ्या (हा पदिल्यापेक्षा मानानं मोठा असतो). [सं. पिठ] • पाडणें—१ (भा) घोरपडी करणें २ एखादे काम नेटानं तशीस नेणें. ३ (सोलापुरी) एखाद्यास दमविणें.

पिड—डें—डें—न. (व.) पाट, (कर.) बसणं [सं. पीठ]

पिड—उ १ गोळा; पुंज, समुदाय, हीग. 'का कणें एके पिडे' विचितां अवतरे माडें। मग भवंहीजे दंडें। प्रेम चक्र।'—भा १८.३१०. २ श्वेत पितराना जवळच्या मातेवाइकने आद्याचे चेळी अर्पण करावयाचा माताचा गोळा. ३ शरीर; वेह 'पिड पोसावे दे अमार्थे हान।'—तुगा ३३५६. 'जव यसोदा करी न्याहाळ। तव जवशी न दिसे बाळ। मग पिड पडिला विठळ। यशोदेचा।'—क्या ४ ३.८३. ४ गोल, कोणताही बाटोळा पदार्थ. 'उदा० मातापिड ६०; धयो. ५ (सुमिति) घनतेचे माप. ६ पुढ्याच घालेला गमे; धूग. ७ (गणित) त्रिज्येचा एकचोविशीस ८ एक प्रकारचे रान. ९ जीव 'पदपिडाची गळी।'—भा ३.२०२. [सं] (वाप.) पिडास पिळणें—जडणें—एसणें—छारीणें—जडणेला, शिळलेला, चिडटलेला असणे (खोड, आजार, उपद्रव ६०) इह० १ अं पिडी सें त्रापी=आपणायून जग ओळखारें निवा मानूस हा

एक खदानसैं त्रापांइच आहे याजयी. २ पिडे पिडे मतिभिन्ना=ज्यपी तिनक्या प्रकृती. सामाशब्द—०जन-उ. जीवसृष्टि; देहधारी लोक.

'तैसें होय शरीर। तें तें म्हणिजे खेचर। हें पद होता चमत्कार। पिडजनी।'—भा ६.२९६. पिडदंड—वि. आढाव. 'चेल्पाचा शुक्राळ। पिडदंड गगणाळ।'—तुगा १८.१९. • दान-प्रदान-न

सुताना आदात भाताचे पिड अर्पण करणें. • पितृयज्ञ-उ. पितरास वेद्दून अमावास्येस करावयाचे पिडदान, • ब्रह्मांडरचना-त्री. मानवी देहानी जी रचना तीच अखिल विश्वाची घटना (माणसाचे डोळे, रक्ताहिन्या, केंस इ०च्या ठाई चंद्रसूर्य, नद्या, झाडे इ० कल्पणें) असें समजणें; अशी समजूत. • रोगी-वि. जन्मापासूनवा आजारी; गर्भावस्थेपासूनचा आजारी; जन्मरोगी. • हान-न. शरीर-रचनासाध. • हानानी-उ शरीररचनासाधक. पिडोदक-न. मृदास उत्तम गति मिळण्यासाठी त्यास पिड (भाताचा गोळा) व उदक (पाणी) देण्याचा धार्मिक विधि. [सं.]

पिडणूक—ली. त्रास; जाच; छळणूक. [सं. पीडा]

पिड(ठो)णें—उक्ति. १ दुख देणें; पीडा करणें; त्रास देणें. २ दुखी असणें; त्रासत असणें. [सं. पीडनम]

पिडरी—ली. १ पायाची पोदरी; २ (ल.) ज्यांत हाणे ठासून भरले आहेत असे कणीस; पोदरा. ३ ज्यायामानें जाड व दणक झालेले दंड, पोदर्या इ०. [सं. पिड; हिं.]

पिडा—ली. १ पीडा, त्रास; दुख; आजार. २ ज्यापासून आपणास वांत दोतो तो इसम. ३ बाळंतपणापूर्वीची वेग; इजा; • जावप-(गे.) वेणा देणें. [सं. पीड=त्रास देणें]

पिडा-टा—उ नारळाच्या फांदीचा बुडल्याचा भाग; हावळीच्या मधला दाहा. २ (गो. कु.) दंड, पिडो.

पिडा—उ. सुत, रेदीम, धुम इ०. प्या; विडा. [सं. पिड]

पिडी—ली १ ओवणे एतकें कुंदादिन केलेली, आलेल्या होळणावर ठेवावयाची पुरवरी; पदिल्याचे लिग; शाळकेंमधील वाण. 'जे शुच्यतिथ्याची पिडी।'—भा ६.२०३. ३ (कुमार घंदा) चाकावर ठेवून, चाक फिरवून ज्यास मळकें, राखण इ०चा आकार देतात असा मातीचा गोळा. [सं. पिड] पिडीबंध-उ. (जुल) अनेक व्यक्तींनी मिळून शिष्टा प्रकारच्या निरनिराळ्या आश्टीत उभें राहून कदावयाचे वृत्त्य. याचे पिडीबंध, धुंका-बंध, स्थाबंध व भेषबंध असे चार प्रकार आहेत. [सं.]

पिडे—डें—न आसन; पाट. इह० डेंग बघून पिडे। तोड बघून विडा. —लोह २.०३ [सं. पीठ]

पिडेचंत, पिडेखोर—वि. (गो.) रोगी; दुखणेकरी. [सं. पीडान्वंत]

पिड्डुक—ली. (गो.) कांचेचे काळे बारीक मणी; दाळी पाव, पिड्डुकांचा सर. [सं. पिड]

पिठलें—न. (य.) बसावयाचा पाट; आसन; थोरेंग. (य.)
पिठ; (कों.) पिड्डि. [सं. पीठ]

पिंडा—३. १ आसन; बसावयाचा पाट. २ (राजा.)
माहात्म्या कांदीचा, मांवजीचा मुधा; देरा; धापील; पिरा. [सं.
पीठ]

पिढा—पु. पाठ्याग. 'पिढा करावयाची पाठविणे.'—शिवप्र
१७. [सं. पृष्ठ]

पिढावणें—सक्रि. (व.) मारणें.

पिढी—झी. पुच, नाव, पणव, बाप, आज्ञा, पणजा इ० जे वंशपरंपरींतोच पुणव ते प्रत्येक पुस्तः कुडी. [चं.] (बाप) ० लागणें-लमंमंधपामुखे दोन गोत्रांच्या पिढ्यांचें वरस्परगत मिथन होणें (ब्राह्मणांमध्ये मातेकडून व पित्याकडून अनुक्रमें रहिल्या बाच व सात पिढ्यांत लग्नमंधय होत नाहीं). पिढीचा—वंशपरंपरागत, पिढीजाद 'पिढीचा संगतिवान्—मुदिमान्—सोगी—दरिद्री.' ० ला लाता मारणें—देणें—पाय लावणें—१ पूर्वपरंपरेला ह्मणून वेंणें; तिच्या विश्व वंद करणें. २ कर्त्रेकडींत मुद्रासात् मुद्रा कमी पडणें. पिढ्या तुडणें—तोडणें—दांग पराण्यातील संवंध (जन्म, मरण इ०च्या संबधानें युक्त, सोदें, वंशिया) नाहींता होणें. कसा संबंध सात पिढ्यांमेत नाहींसा होतो. तामाघड— ० द व पिढी—किनि. वंशपरंपरेत; पुस्तदपुस्त. ० न पिढी—किनि. वंशपरंपरेत; प्रत्येक पराण्यांत. ० जाद—जादा—न दाज—नि. १ कुलीन; वंदाज. २ पिढीचा द्याबदलहि पुर्वीं योजितात. [फा. पिढी+सादा] ० पेस्तर—नि. पिढ्यान्निपडा; वंशपरंपरागत; पिढीदपिढी. [सं. पीडिका]

पिंडे—न. १ बसावयाचा पाट; आसन; बसण्याची चौकी.
२ पिंड देवण्यासाठी अमळेले लाकडी तीन टोके. ३ तुळई आणिव्या
खाव याच्या मध्ये असलेला लाकडाचा तुकडा; खावासाठी पाल-
तात तो खायची. ४ पुन काढण्याच्या बरक्यासाठी असलेला लां-
डाचा तुकडा, बैठक. ५ गाडीच्या साठीच्या पुढच्या बाजूला जोड-
लेला आढवा लाकडाचा तुकडा. ६ (सुद्ध काम) कळक सोडण्यास
४ पोडण्यास आधार म्हणून घेतलेला लाकडी ओंढा. [सं. पांढ.
०दान—न. पाट, मुसळ, काठी इ०चा मार. 'तुंव पिढेदान त्या
प्राप्त झाले.'—निगा १०. पिढयांचे काम, पिढयांसाठीचे
काम—ज्यात घराचे धारण पिढयावर देविलेले असते अशी दमास.
हाच्या उलट लुचीचे काम.

पिणिचा—वि. १ मुख्यत्वे आईच्या दुधावर वाढलेले (मूल, वास्तव ६०). २ अंगावर पिणारा; यानचा; शब्दवर्णा आईचे दूध पृच्छ प्यात्यामुळे गुटगुटीत, गोंडस असरेखा [पिणे]

पिपे—उक्ति. १ प्राशन करणे; जल, वायु इ० पातक पदार्थ
मुखद्वाराने गळ्याखालीं उतरविणे २ दोसणे, झोकणे; गटगट पिणे
शब्दो ५. १०

पोटणें. ३ (तेषां, अफ् इ० च्या धुराचें) सेवन करणें; धूत्रपान करणें. ४ शोषणें; जिविणें (कातडें, लांकूड, कापड इ० नीं तेल, रंग, पाणी इ०). ५ कुंजुनीनें दासलेल्या दास्ता वार न होणें. ६ (ल.) दावणें; गिळणें; सहन करणें; पोटात घालणें (राग, अपमान, चोरा, खोडपा इ०). (ल.) प्रीतीनें ऐकणें. 'कवी तव यशःश्रवा नवमुखा नवया पतिता।' —केका ५१. [सं. पा.; ति पिअणी; पोटुं.जि. पिळार]

पिण्डता—स्त्री. (गो.) रागाने घोडेसे खेचसुन मोलणें.

पित्त—न. (या.) पित्त; (गो.) पित्त.

पित्तम—किञ्चि. (गो.) प्रथम; आर्धी. [स. प्रथम]

पितर—५ स्वर्गात् शिवा चंद्रमंडलात् राहणारे मनुष्य जातीचे गृत पूर्वज 'सरी पितर काय करिती । वैसेनि स्वर्गी वसती ।'

—श्री १.२५५ २—पुनश्च. आद विधीने क्याना पिंडोदक दिलें पाहिजे असे मातेवाईक (आई, बाप, भाऊ, बहीण, पुत्र, कन्या, कत्नी, मित्र इ०). ३—नवव. मातापिता. ४ भाद्रपदकृष्णपक्षांत रागुदायानें केलेले महालय भाद्र. [सं.] •उद्धरणें—त्यगाचार मेणें—(उप) पूर्वेजाची निंदा करणें; आईबापांवरून शिष्या देणें. पितरें घालणें—(माण.) कोंकणीतील देवीच्या पुजाच्यास पांच-दहा रुपये वेळून मुलें असेलेले धोंडे आणवून त्याजकडून दुसऱ्यास त्रास देणवियें. इह० काल मेला आणि आज पितर झाला. सामसाध्—•एस्तान्—ली. १ आदाचे वेळीं कपाची लागणारी खट-पट, त्रास, बोधध. २ (स.) अल्प कार्याविवर्था कंडाळा येण्या-जोगी कपाची लागणारी मोठी खटपट, त्रासदायक काळजी व परिश्रम. •पक्ष-पाल-पांड-पाटा-पाठ-उ.भाद्रपद कृष्णपक्ष; पितराचें आद करावयाचा पंधरावडा. •लंड-वि. जो पितराचें आद करीत नाही असा. [सं. पितृ, पितर]

पितृया—पु (कातकरी) १ धृषण. -बदलापूर १२८. २
(स.) देवक यसविणारा (ठाकूर). -बदलापूर १४७. [पितर]

पितळ—न. जस्त यतां ये वाय्वा विशिष्ट मिश्रणांनं बनविलेला एक धातु. [सं. पिचल] (वाप) •वाहोर पडणें-दिसणें-निघणें-१ मुलाया दिलेच्या, मदविलेच्या वागण्यांतील मूळचें पितळ वाहोर दिपुं लायणें. २ (ल.) बरपाची फेलेला वहाणा, मीप, लोंप नजरेत येणें. सामासन्द्- •पान-न पितळेचा अतिशय पातळ पत्रा; पितळेचा रंध्र •पात्र-न. पितळेंचें भाजें. ' कितो कासपात्रे पितळपात्रे । '—मय १ २९. पितळ्यो-कां. पितळेची, अंच काळची लहान ताटली; लहान पतल. -वि. पितळेचा; पितळ-मय

पितळ—वि पित्तयुक्त, पित्तल.

पितृ—वि. (राजा.) चिह्नखोर; तापट; तामसी. [सं. पितृ]

पिता—५ बाप, जनक, 'पै जयाचेनि अयसणे। हये प्रज्नी स्तव अष्टांगे। जन्म पाविजत असे जणें। तो पिता मी या।' -हा १०६९ [स. तुल० पोडुं जि पतरो, बाता, पात] म्ह० सो पै पिता स वै पुत्र । =बाप तैसा बेटा

पितांवर—५ निरिनायका (विशेष पिवळ्या) रंगाने, रसमी काठ असलेले वस्त्र [स पीत+अवर] पितांवरी—भी अल्पमळाचा लहान पितर 'लगेदी नसली तर नसुद, आमच्या कडची पितावरी दईन त्याला मी' -गुद १४ पितायन्या—नि (ना) अगावर येे अरणारा (बाप)

पिता(त्ता)यी—भी पिताद्वयामुळे अगदील दणाऱ्या गादी [स पितृ+यी]

पिता(त्ता)म—भी (गे) एक ह्मचारोप, पितामी [स पितृ]

पितामह—५ १ आज्ञा बापाचा बाप. 'सब तेथ पाहुं सख्या पितृ पितमह कवळ। गुह्यपु मातुळ। देखता जाहला।' -हा ११८० २ जन्मदेव 'मी पितामहाचा पिता। हे आठ विताही नाठव विता। -हा १०२०६ ३ भीष्माचार्य 'पिता मह बर तक्ष' 'पुत्र दृष्टानरना।' -भीष्मप्रतिज्ञा (मराठे ५ वें पुस्तक पृ १५०) [स]

पितामहत—५ आज्ञा -अनु

पितामह—भी बापाची आई आज्ञा

पितामह—कि (गे) रंगविणें [पोडुं पितर]

पितृ—भी (गा) सति [स पृ २] म्ह० (गे) जाती

पितृपति—साणीसारखा माता

पितृपति—५ (ये) मध्यविशेष पापनीट. [इ पाप्मेट ४]

पितृ—५ १ बाप, जनक पिता २ सुलता, बहील माणूस

'तेथ पाहुं सकळ। पितृ पितामह केवळ। गुह्यपु मातुळ। देखता जाहला। -हा ११८० ३ पितर पहा [स] समासच-

०श्रुण-न बापांचे मुलांचे पालनपोषण केल्यामुळे त्यांची परत

फेड व्हावी म्हणून पुत्राला आवयक असलेली कर्तव्ये पूर्वजा

संस्थे असलेली कर्तव्ये हे श्रुण आद्यादिक करून फेडजे जाते दुसरी

दोन कर्मे म्हणजे दवकण अपिकण [स पितृ+कण] ०कर्म-

न आद तर्पण इ० कर्म [स पितृ+कण] ०गण-न १ ज्याचे

आद करणें जरूर असले असे पितर २ पितराच्या निरिनायका

बर्गास, समुदास सामान्य शब्द [स पितृ+गण=समुदाय] ०गया-

भी गयस कळेल बापांचे आद ०गृह-न १ बापांचे घर, (श्रिया

संस्थे) मंदिर २ स्मथान [स पितृ+बाप, गृह+पर, प्रा

पितर पिश्र, दि पीशर गु पीयर] ०तर्पण-न १ ह्वाण

केव्यानतर ब्रह्मज्ञानाचे पितरास पाणी देण्याचा विधि २

मृत पितराच्या मुण्ये आद्याच वेळी दिवले दन [स पितृ+

तर्पण] ०तिथि—भी आई किवा बाप याचा थाददिन [स पितृ+

तिथि] ०तीर्थ—न उजव्या तळहाताचा आगळा व त्याजवळील

बोट (तर्जनी) यांमधील भाग तितृतेषामांमध्ये त्या भागावरून

पाणी सोडलात [स पितृ+तीर्थ] ०त्य-न जनकत्व, बापाचे

नाम पद, गुण किंवा लक्षण ०द्रोह—५ बाप, पूर्वज इ०संबंधीचा

द्वेष [स पितृ+द्रोह=द्वेष] ०द्रोही—वि पितृद्रोह करणारा, पाप,

पूर्वज इ०चा द्वेष करणारा [स पितृ+द्रोही=द्वेष करणारा]

०प-५ यम [स पितृ=पितृ+पा=पालन करणे] ०पक्ष-

पात-पात-पात-पात-५ १ भादपद कृष्णपक्ष २ पितरसमूह [स

पितृ+पक्ष=पक्षपक्ष] ०पूजा—भी मृत पितराच्या सन्धीचा धाद

विधि पृथ्वीवरील सर्व प्राचीन व अर्वाचीन राष्ट्रात शोधपापर

फाराने याचे अस्तित्व आढळते [स पितृ+पूजा] ०पु-५

बापाच्या आतये, मावशीचे व मामाचे पुत्र [स पितृ=बाप+

पुत्र=भाऊ] ०भक्त-वि बाप, पूर्वज इ०संबंधीची कर्तव्ये बघा

बगारा [स पितृ+भक्त] ०भक्ति—सी बाप, पूर्वज इ०संबंधीची

कर्तव्यदेवता [स पितृ+भक्ति] ०यज्ञ-५ पंचमहायज्ञांपैकी चौथ्या;

पितृआद, तिस्र अत्रापैकी पितराचा उद्देशून अन्नदानाचा विधि,

तर्पण [स पितृ+यज्ञ] ०यान-५ पितृमार्ग, इष्टप्राप्त्यंतर किंवा

धूर, रात्र, हस्तपक्ष दक्षिणायन या मार्गांनी ब्रह्मकाप्रत जाण्याचा

जीवाचा क्रम हा जीव होणुपुण्य हाता म्हणजे बल्लोकामुन पुर्ण

दत्तप्राप्ती जन्म [स पितृ+यान] ०लंड-वि पितराचे आद

बोरे न करणारा 'बळकड पितृलंड। बाकीचीच करी तोंड।' -दा

२११० [स] ०लोक-५ मृत पितराचा श्वायाचा प्रदेश,

स्वर्ग, बदलोक [स पितृ+लोक] ०लघकर्ता-वि बापास

दार मारणारा [स] ०धन-न स्मदानद्वि 'बहुधा तो

पितृवर्ती न मृत दला।' -मोविराट २१८ [स पितृ+धन]

०व्य-५ पुत्रा; बापाचा भाऊ [स] ०शक्ति—भी पितरास

अववा बहील भागवतास दार मारणें 'पंचभूतार श्रौषी स सती।

कृतिं पितृघाती पुण्यधर्मा।' -तुगा १४८ [स पितृ+शक्ति]

०सदन-न पितृद्वय बापांचे घर [स पितृ+सदन] ०हत्या-

धध-भी५ बापास दार मारणें ०हत्यार-वि पितृधधकर्ता,

बापास दार मारणारा

पितोही—भी (गे) एक प्रकारची मासळी पितृद्वयो पहा.

पित्त—न १ यज्ञाच्या योगाने रक्तातून निघणारा आणि

अन्नपचनस मदत करणारा एक पिवळा रस एफ शरीरदोष 'नामि

चममाही हात। लाजनि काढिले पित्त। मग राखिले शिफत। आंगिक

जीव।' -हा १२२१ २ नापटपणा, तामधीपणा रागीट-

पणा [स] (बाप) ०उसळणे-खवळणे-चढणे-भाडकर्णे-

(ल) रागावणे संतापणे, खवळणे ०व्यर्थ हेतोच स होतो म्हणुनि

उपलब्धे सज्जनांचेहि पित्त।' -मोहक ५६५० ०तापविणें-

संतापविगे; कोपविगे; कोप आणविगे. पित्ताची कुप्पी, पिशाची-पित्ताशय; पित्तशरीरांत सांठ्याची पिशाची. पित्ताची ज्योत भरणे-पित्तामुळे पशांत, उरांत जळजळणे. पित्ताने उचमळणे-जळजळणे-पित्तामुळे उरात, पशांत जळजळ वाटणे. सामाशब्द-० फुर-फुरी-वि पित्त करणारा; जो पदार्थ खाहणाने पित्त होते तो. [सं. पित्त+ह=हणे] ० फुरपण-न. ज्वालावमन. 'मग बोसंडिलेनि देई कामाही पित्तफुरे। तया पत्नी सैष पळिपे। कोपाशि तो।' -हा १६ ३९४. ० जन्य विकार-उ. पित्तामुळे होणारा एक रोग [सं.] ० ज्वर-उ. पित्तोपायामुळे उद्भवलेला ताप. [सं. पित्त+ज्वर] ० पत्र-पापडा-मनु एक पित्तशामक औषधी वनस्पति वंची ३-४ हात असून हिची पाने मारीक व फुलेनि लहान असतात [सं. पित्त+पट्टक, घं. क्षेत्रपाडा; दि. पित्तपापडा, गु. पित्तपापडो; कर्ना. पर्पाटक; तेल. पर्पाटकमु] ० प्रवृत्ति-जी पित्तकर तत्त्वतः, पित्तोपायाने शुध्द असलेली तत्त्वतः. -वि. ज्यास बरेचवेर पित्ताधिक्य होते असा (मनुष्य). [सं. पित्त+प्रवृत्ति] ० प्रकोप-उ. पित्तोपाची झालेली आस्त वाढ, पित्तातिशय. [सं. पित्त+प्रकोप] ० भाषना-जी. प्रवृत्तीची पित्तकारक स्थिति. [सं.] ० मारी-जी. एक प्रकारची वनस्पति. ० छ-छ-वि. (पित्त.) पित्त पदा. ० पायु-उ. पित्तप्रकोप होऊन झालेली पातविट्ति. [सं. पित्त+पायु] ० धेगी-वि. शीघ्रप्रापी; रागीट, संतापी; तापट [पित्त+वेग] ० वेळा-जी. पित्ताची वेळ; पहिला प्रहर आणि दुपार यामधील काळ. [पित्त+वेळा] ० शामक-वि. पित्त शामविणारा; पित्त शांत करणारा. [सं. पित्त+शामक] ० श्म-उ. पित्तोपाची वाढ व विघाड; पित्तप्रकोप, पित्तातिशय. [सं. पित्त+शोभ] ० पिशाशय-उ. पोटात पित्त ज्या ठिकाणी राखलेले असते ती पिशाची. [सं. पित्त+आशय=साठा] ० पिताळ-वि. पित्तशरीर; पित्तोप सत्पन्न करणारा; पित्तप्रवृत्तीचा [पित्त+आळ+किया आळ प्रत्यय]

पित्तपाठ-उ. (व) पित्तपद. पितरपाठ पदा.

पित्तू-उ. (ना.) पित्त्या पदा.

पित्या-उ. (खळात) कमी असलेल्या खेळाडूची जागा भरून काढण्यासाठी दिलेल्या गडी, पोटागडी चोट गडी पदा. 'रायबाळा एक पित्या दिला व पुनंद आणि बाळू एका बाजूला शाले.' -सुवे ६. [सं. पित्रीय] ० देणे-पोटातमध्यें घेणे-कमी असलेल्या खेळाडूची जागा भरून काढणे

पिधान-उ. आम्हिकेतील एक पंचड जवळवर ग्रामिणो ७० [६. पायथोन]

पिधान-न. १ हाकण, टोपण; २ आच्छादन, आवरण; आच्छादनाची जागा किंवा कारण ३ (ज्योतिष) आकाशस्थ एका ज्योतीचे दुसऱ्या ज्योतीकडून आच्छादन. [सं.]

पिनळकोड-न. फौजदारी कायद्याचा संप्रद. 'भायेंवर पळाल्परि बरणे हा साहित्याच्या पिनळकोडामध्ये गोळा गुन्हा समजला जातो.' -नाऊ ३.२४. [६ पिनळ+कोड]

पिन(ना)स, पिन्नस-उ. नाकाचा रोग, [सं. पीनस]

पिनाक-न. १ शिवभद्रपुत्र. २ एक वाद्य. 'टाळ मृदंग मोहरिया। पळे झुंगें घुमरिया। ध्वरीणे पिनाकिया। वाजवितो मुखरो।' -ह १०.१४०. 'गिहविदियाचेनि नादे। फुरणे उदितें सदे। लाविलेया विगेदे। पिनाकिया।' -रिपु २.३१.१५ [सं.] ० पाणि-णी-उ. हात; शिव. 'काय पिनाकपाणीच्या भाता। वायकाई आहाती।' -हा ११.२०७. [सं.]

पिन्हा-उ. (व.) पिन्हा; पाळ्याग. [१] ० काढणे-पुरविणे-पाडणे-(व) पिन्हा पुरविणे, मागे लागणे. 'कामाचा पिन्हा पाडत म्हणून काम उरकले.

पिंप-न. पीप, टीप.

पिंपर-रु-ने-न १ पिंपळाच्या झाडाचे फळ. 'पिंपळाच्या आशा। न शिपिजे पिंपळु पिसा।' -हा १८.१७१. २ (रा.) कोणतेही बोंबळे फळ, भाजीचे फळ. [पिंपळ] १ पिंपरसारखा आपटणे-एवढा नेतने आपटणे.

पिंपरणी, पिंपरी-जी. एक झाड; पायरी. याची पाळे नादुरीसारखी असून लांकूड इमारतीत उपयोगी असते, (गो) केळ. [सं. पिप्परीजटी; सं. पिपिरी]

पिंपरनीड-न. (गो.) पुर्विन्याया अर्क, पेरमिडच्या वडगां [६ पेरमिड]

पिंपरी-जी (गो.) लहान, बोंबळी काकडी

पिंपलिका-जी. मुंगी. पिपीलिका पदा.

पिंपळ-उ. १ एक अत्यंत पवित्र मानलेले झाड; अश्वत्थ. हा लंच अणु फार बरे जमते. याच्या लकडावर लाख तयार होते २ पिंपळाचे फळ [सं. पिंपळ] (वाप) पिंपळास पार बांधणे-(उ) एखादे पुण्यासारक घमंष्ट्य करणे घडाची साल पिंपळास लावणे-सन्मान खोटे व खोटाचे खरे करून सांगणे. लटपट करणे एखाद्या गोष्टीचा भरल्याच गोष्टीशी संबंध जोडणे पिंपळाचे फळ-न (पिंपळास फळ कधीच आढळत नाही यावरून न) कृषिवृ व फरा दिवसानी भेट देणाऱ्या इसमास उद्देशून योजितात सामाशब्द-० पान-वण-वन-वाण-न १ लहान मुलाच्या बपाळावर वसात बांधा-बघाचा दोन्याचा, मोत्यानी शुक्लेरा व पिंपळाच्या पानामारखा एक दागिना २ (गो) क्रियाच्या मांगस मागे ने दोन फाट पुढ-सात त्यामधील आकार भाग ३ त्या ठिकाणी घालावयाचे पदक, फुल. ० घासी, पिंपळावरचा मुंज्या-वि. १ (पिंपळावरील

मृत नेहमी जागा बदलते त्यावरून) मृत-पिशाचादिकाची मीति न बाळगता रात्रीं अपरात्रीं भयान प्रवेशांत दिव्यान्मात्या उद्देशून योजितात २ भटक्या; भटकणारा; निश्चित एके ठिकाणीं न सांपडणारा.

पिपलमूळ—न एक औषधी मूळ [सं. पिप्पलीमूल; हि. पीपलामूळ; मि. पिपिरामूळ; ब. पिपुलमूल; गुज. पिपरीमूळना गोंडोडा; कर्ना. पिप्पलियवेस; तेल. पिप्पलीवेस]

पिप(पि)ळा—३ (कों.) केळीचीं पातें कापण्याचे एक हत्यार. कांय कमी हें कळकाच्या टोंकास बांधून त्याने झाडांनीं पातें, फुले इ० काढतात

पिपळाई देवी—स्त्री एक धुद देवता. 'पिपळाई देवी म्हणे जी नारायणा। अ०२५ संसार हा स्वल्प नाही जाणा।' -सप्र ५.२१.

पिपळी—स्त्री. १ एक औषधोपयोगी वनस्पति; दिर्घ फळें दिव्या रंगाचीं असतात. त्यांना तिखट-गोड स्वाद देतो; पिपळीचे गाठीपिपळी व लंडीपिपळी असे दोन प्रकार आहेत. पिपळी पातनासक व उष्ण आहे. २ पिपळीचीं होण ३ पिपळीच्या होणे-सारखा जातव्यास पडलेला पीळ. ४ मोत्यांनीं भरविलेला एक कानातील दिवा नाकातील पिपरी सारखा दागिना; निरुप्याळीचे मधळें मोती ५ (सोनारी) शेलव्याचे सुत मोत्यात ओवून ते मोती शेलव्याच्या गोलाकारावरून बसवल्यावर मोत्याच्या डुमच्या बाजूस जो फासा किंवा मुदनी करतात ती [सं. पिप्पली; हि. पिपल १, बं. पिपुल; गु. लिङ्गिपीपळ; कर्ना. हिण्णली, तेल. पिपड्ड, ता पिपिल, फा. पिल्पिल्दराज, अर. हार किस्किद्, ई. लोंग पेप्पर, लॅ. पाइपर लोंगम्] • पाक-३. पिपळी पालून तयार केलेले एक औषध

पिपळी—स्त्री. (व) लोखंडी म्हान पीप
पिपा—३ (व. मा.) (राकेल ६० वं) पीप; उवा; टीप.
पिपाणी—री, पिपोणी—स्त्री. पिपाणी पहा. [ध्व]
पिपासा—शा—स्त्री. लूपा, तहान; शोष. [सं. पिपासा; हि. पियाम] **पिपाधु**—वि. तहानेलेला; पिण्याची इच्छा करणारा. [सं. हि. पियासा]

पिपि—किति. पिपाणी, सनई इ० कांच्या तीक्ष्ण व कर्षण आवाजाचे अनुकरण करून [ध्व] (पात्र.) • करणे—वाज-चिणे—नर्तन आवाज करणे; किंकाळणे. [ध्व.]

पिपी—स्त्री. (बालभाषेत) मातृहृदन.

पिपीट—न. (राजा.) पिपाणी.

पिपीलिका—स्त्री. लहान, तांबड्या रंगची मुंगी. 'ब्रह्मादि पिपीलिकावरी।' -हा १०.१०५. 'हनुक्यामध्ये दुसरी माती-कमिका पिपीलिका आली' -मराठी छिंभें पुस्तक [सं.] सामा-

खब्द- • **भक्षक**—३ दक्षिण अमेरिकेंतील एक दंतहीन प्राणी. हा आपल्या तीक्ष्ण पंथ्यांनीं मुंग्यांचे वारुळ फोडतो आणि आपल्या लांब जिभेने त्यांतील मुंग्या ओढून घेऊन मिटून दाखतो.

• मार्ग—३. १ (योगशास्त्र) समाधि साधण्याची, एक सोपी व पायरीपायरीची रीत. ह्याच्या उलट विद्वेगमार्ग. २ जगाविषयी विरक्त, सर्व मनोभूतीचे, वासनाचे, इंद्रियांचे दमन करण्याची एक रीत. ३ (ल) कोणेंहि कार्य संशयपणे व सावकाश करण्याची रीत. • **यति**—स्त्री. (संगीत) गायनार्थी मध्य, मध्ये हुत, अंती मध्य; किंवा प्रारंभी विलंबित, मध्ये हुत व अंती विलंबित अशा प्रकारच्या लयीच्या गती असणे. [सं.]

पिपेल—स्त्री. (गो.) दाढ पिणे [पीप+एल !]

पिपोणी, पिपाणी—स्त्री. (विप) पिपाणी; पिपाणी पहा.

पिपुल—न. पिपळाचे फळ. 'तया वृक्षाचीं फळे। सुरते तिखटें तोंडाळें। पळें अपेक्षें सकळें। ज्यासि पिपुलें म्हणताती।' -एभा ११.१९९. [सं.]

पिप्ली(पि)ळा—स्त्री पिपीलिका पहा. 'ब्रह्मादि पिप्लीळा देहवारी।' -दा ११.१.२७. [सं. पिपीलिका]

पिपुडी—स्त्री (पि.) मिक्षीण. 'एक रानाम धवरी नावा पिपुडी येतली आयी.' -मिळी २९.

पियांकास—स्त्री. (गो.) देवदारी पेटी. [पोवु ?]

पियानी—३ एक तनुगाप. हें मूळ जमनीत तयार झाले [ई]

पियाळ—३ स्त्री. एक प्रकारचे शूळ. [सं.]

पियु(यू)र-प—न. अवृत 'अक्षरमक्षेने अपूर्वकोक। कोळिने आपली मक्षिरसपियुसं।' -दावि १९ [सं. पीयूय]

पिर—स्त्री. (गो.) बशी; चिनीमांतीची लहान डपळ तयारी. [पोवु. पिर]

पिरळणे—भक्ति. एकदम मोठेसे पातळ हणणे; चिरणे [ध्व]

पिरंगणे—भक्ति. (राजा) १ पिरपिर करणे, किरकिरणे; रड लावणे. २ गव्याव्या करून भीक मागणे. [ध्व.] **पिरंगणी**—स्त्री. (गो. राजा.) किरपिर; कुखुर; किरविर.

विरग(या)ळणी—स्त्री. मुरगाळणे; मुरळणे; पिळवळणे. [पिरगळणे]

पिर(रं)ग(गा)ळणे—भक्ति. मुरगाळणे; मुरळणे; पिळवळणे; पीळ पालणे. [पिळणे]

पिरगाळा—३ बकर; फेरकटका. 'योडासा गेल्याचा देसाबा करून मी पिरगाळा मारला अन् परीं आलों.' -क १.७.१०. [पिरगळणी]

पिर(री)गा(गा)ळा—३. १ मुरगाळां (बरीर, अवयव इ० कांचा) पीळ; बळ. २ पिळवटलेली, पिरगळेडी स्थिति. [पिर-गळणे]

पिरगा—उ (कों नाविक) घुरीच्या जाळ्याचा दगडी नागर

पिरंगा—वि (कु) इराण्या, पिरपिन्या, घुरइरणारा

पिरंगुळें—अकि (गो) पिरपिर करणें, फुलुर करणें, वण्णें,
कुवणें [पिरपिर]

पिरंजळचें—अकि (गो) घ्रासणें, चरणें, तडकाणें

पिरडुक—झी (फु) ब्रियाच्या गळ्यातील भयन्मुखाचे
काळे किंवा हिरवे लहान काचेचे मणी पिरडुक पहा

पिरतुम—झी (राजा फुग) पृथ्वी [म पृथ्वी]

पिरपि(पी)र-णी—खो १ किरकिर, कटकट (लहान
मुलाची), पिरगणी, कटकटून विनित करणें २ एवमारखी कट
कट, जिंदीर, घ्रास 'तुती का इतकी पिरपिर लागली आहे'
—नाकु ३ ८९ ३ एवमारखी लागलेली (जिमशिम पाऊन ६०ची)

रिपिपि [ध्व] पिरपिरणें—अकि किरकिर करणें, कटकट
करणें, पिरणें, याचना करणें [ध्व]

पिरपिरा—झ्या—वि किरकिर करणारें (सहान मूल), कट
कट करणारा, घ्रासदायक (भिडारी)

पिरलुरु—झी (फु) दिटी, अलगून [ध्व]

पिरसां—उ (अशिष्ट) (कों) गरत, काटक्या ६० काचा
केलेला लहान विस्तव, शेकोनी, परता पहा

पिरसुपी—झी चान्या पाण्यातील एक लहान पानरा मासा

पिराइन—न (व) सकट; आपत्ति [स पीडन]

पिराडॉ—उ (गो) नुडताचा डेंड

पिराय—झी (गो) अमदानी, काळ [बरी=परिस्थिति ?
का पीरी=बाधक्य ?]

पिराळया—उ (रसाचा बरक) भरकवळा

पिरिपिरि—किवि पाऊस ६० राच्या एकराखें पडण्याच्या
आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन, रिपिपि [ध्व]

पिरी—झी पार्थक्य, म्हातारपणा याबरी नियत धरिनी जे
आपला पिरी=वक्त जाला, आता मकेस जावें '—मा १८३४,
३ १४४ [का पीरी (पीरपासुन)]

पिर्य(धु)म पिर्य(थी)म—झी (कु गो) पृथ्वी—अष्टाप
४४ २८०

पिल—न (ना) केळीचें टोपटें [पिळु ?]

पिलकू—न लहान मूल छावा माजरीचें पिल कुत्रीचें
पिल ६० कास लडिवाळणानें योजावयाचा शब्द [पिळु]

पंाटीमागें लारणें—काढणें एखाद्याच्या पाठीशीं लचात
लावणें

पिलखाना—उ हत्ती बाधावयाची जागा हत्तीखाना तन्ह
तन्हेचा शिशारखाना। बाजाराच्या पुढें पिलखाना। दिला विनी
वर तोफखाना।'—ऐपों २१५ [का]

पिलगणें—अकि पुढें पुढें धावणें, रुपतलपत जाणें, पड्ड
पडणें 'जो का नागाविषयस्वार्थो। न साजे नीचापुढें पिलगता।'—
—एमा ११ १२०९ *

पिलंडा—उ (प्रा) गोळा, गुग्न, गुडाळा, पिंडा (रोरा,
दोरी, काथ्या ६० काचा)

पिल(लु)पाफ्वाद्—वादी—उ पिडरपाकनाद—वादी
पहा

पिलपील—झी (सुतारी धदा) खबरा, चिरणी नावाचें
हल्यार, खतावणी

पिरंपोवा-ळा पिलमपाग—उ (व ना) शवा, बासरी

पिलरसून—वि.वि. (गो) गर्भाशयातून, (पदयादिकाच्या)
अड्यातून [पिळु]

पिलया—उ (कों) पिल पहा

पिलयान्—न—उ हत्ती हाकणारा, म्हात [का फीलवान]

पिलस-सा—वि मळकड, अस्वच्छ 'खाद्याच्या पिलसो

मसोत म्हणती त्याला बहु रागिजे।'—सारह ३ ४६ [का पिलिदल]

पिला—उ (कों) पिल पहा ०पांज-झी (गो) जोस

पुष्कळ मुलें आहेत अशी झी, हेडुरवाडी

पिलां—झी (गो) कोंबडी

पिली—झी १ (गो कु) रंग देण्याची कुचली २ (फु) नाक
काळ ६० टोंकल्यानंतर त्यात पालवयाची गवताची लहान काडी,
नाकत पालवयाची चमकी

पिलू—उ गायनातील एक राग

पिल्ह-ल्ले पिल्हें—न पशु पक्षी ६० काचे लहान पोर,
बालक, बच्चा, छत्रा [दे पीलक, पिल्ह प्रा पीलुम=बच्चा,
तावक ता पिंद् तेल पिल, का पिके मल पिके, दे लें घुप
लस, घुपण=मूल]

पिल्लर—उ दगडी खाव [इ पिलर]

पिल्ला—उ (राजा सुतारी धदा) भोरक पाडण्यासाठी किंवा
ठसे उमर-विण्याकमिता केलेला साधा

पिल्लूकू—झी (गो) मुरली, पुवी शील, शिंगी

पि(ने)वडी—झी रणाची पिंवळी माती [स पीत, म
पिवळा]

पिवंदी—न झाडाचें कलम (किं करणें बाधणें)—बागेची
माहिती १२

पिचशीं—झी (व) पिचवी, घेली [पिचवी वर्गव्यत्यास]

पिचळ—उ १ एक प्रकारचा पक्षी २ (गो) पीळ

पिचळकी—झी पिचळेपणा [पिचळा]

पिचळचें—अकि (कु) पिरगाळणें, मुरगणें, मुरणें,
आळेपिके देणें [पिळणें]

पिवळट—**की** पिवळेपणा [पिवळा] **पिवळट**, **पिवळसर** **पिवळरट**—**वि** किंचित् पिवळा, **पिगट** [पिवळा]
पिवळणी—**की** पिरगाळणी, मुरगाळणी, मुरडणी. [पिवळे.]

पिवळा—**वि** पीतवर्ण, **पिवळ्या** रंगाचा [स पीत, प्रा पीथ पीवळ=एक रंग, सि पीलो, वा हिताळी] (वाग्र) **पिवळे करणे**—**होणे**—हळद लावणे (ल) लस करणे 'पोरणी पिवळी करून तुमच्या पदरत टाकायची'—मा १३ सामाशब्द—**०अभ्रक**—**पु** पिवळ्या रंगाचा अभ्रक, एक खनिज पदार्थ **०गडू**—**पु** गव्हाची एक जात **०चटक**—**जरद**—**जर्द**—**धमक**—**धमधमीत**—**रस** **रसोत**—**वि** अतिशय पिवळा **०चापा फा**—**पु** पिवळे फूल येणारा चापा, सानगफा **०जोंधळा**—**पु** पिवळ्या जातीचा जोंधळा **०ध तरा**—**पु** पिवळ्या रंगाचीं फुले येणारीं थोट-त्यांचे झाड **०पंजम लडी**—**पु** एक रेशमाची जात —**मुब्या १७**
पिवळी पगडी—**की** १ पिवळी पगडी घालणारा २ (ल) मुंबईचा पोलीस शिपाई 'या सर्वांचे मुसलमान खोसांवासून रक्षण करण्यास दोनशे पिवळ्या पगड्या घुरे आहेत.'—**दि १ २६२.**
०फोटांडी—**की** पिवळीं फुले असलेली फोटांडी, एक फूलझाड **०छाया**—**की** १ (आजारीपणासुळे धारीतार येणारा) फिकटपणा, फिकटी (किं० येणे, जाणे) २ पुढें, सुव्यवस्था इ० सुळे पदार्थावर येणारा पिवळेपणा **०जरतार**—**की** पाडल्या तारला इलेक्ट्रोकेमिंग करून साण्यानें पाली चढवून तयार केलेली जतार **०जुई**—**की** एक प्रकारचे फुलझाड नागमडी **०मज्जा**—**की** हासतातील पिवळा हव पदार्थ **०माता**—**की** सोगडाव **०राइ**—**की** मोहरी, किरगु **पिवळोखी**—**की** पिवळेपणा, फिकटपणा, पिगटपणा **पिवळ्याखी** **०चटणे येणे**—**पिवळपणा** **येणे**, **पिगट होणे** [पिवळा]
पिसा—**वि** जाड लठ गुनसुखीत, विण्याड [सं थीवा]
पिशांग—**वि** करारा (रंग) 'मध्यमस्वर पिशांगवणे। ऐसें करा हुड्डी घ्यान।'—**मुच २६ ३३९ [स]**
पिशांगण—**न** (गो) खुळेपणा, बरेपणा [पिसा]
पिशांज—**त**—**द**—**पु** पेशवाज पहा
पिशांजी—**की** १ पैली, कोथळी २ पोटातील पिशांशय [का हिंजो]

पिशांग—**वि** पिसा पडा तो फुगुवातेनि जमणाजे। पिसा कला गुमा।—**शिष्ट ४५७ [पिसा]**
पिशाच—**पु** १ दुर्ययोनीतील एक जातिविशय २ मरण समयी ज्याची इच्छा तस झाली नाहीं असा मनुष्यजीव बायसप होऊन श्वर मनुष्यादिकांस घ्रात देतो तो, मृत समष्ट 'आतां जागृता भ्रमहत। जैते पिशाचचे चित।'—**शा ५५७ ३(न)**
अपोरी, राहसी मनुष्य [स] ३६० **पिशाचाच्या हातीं खेरीक**

आर्षीच खोडकर अमुन त्यात उत्तेजनाची भर पडणे या अर्था सामाशब्द—**०पकान**—**न** (कों) बडे, कोडबुळी इ० कास उदें दून योजतात कोंकणात पिशाचाच्या नैवेद्यात हे अन्न असते. [स पिशाच+पकाव] **०घाघा**—**की** भूतवाधा, भुतानें सपाटणे [स पिशाच+वाधा] **०भाघना**—**की** पिशाचवाधेसुळे उद्धव लेला आजार, पिशाचाचा भंमल [स पिशाच+भावना] **०भापा**—**की** चार प्राहुन भापापैकी एक मापा हिचा उपयोग विशेषत नाटकात करतात [स पिशाच+भापा] **०मोचन**—**न** पिशाचयोनीपासून मुक्ता [स पिशाच+मोचन] **०लिपी**—**लिप्त**—**लीप**—**की** मोठी लिपी ही हेमाद्रपतानें लढेहून इकडे आणली असें म्हणतात [स पिशाच+लिपी] **०विद्या**—**की** भूत, पिशाच नष्टराजस, समष्ट इ०वर अमल चालविण्याची कला स पिशाच+विद्या] **०विवाह**—**पु** विवाहाच्या भाट प्रकाशपैकीं एक की शोपेत असताना किंवा तिला खुप दारू पावून बेहोरी असताना बळजबरीनें तिच्याशीं विवाह करणे 'विवाह रीत बहुता परी। पिशाच गाथें आणुती।'—**एल्ल ४ ४२ [स पिशाच+विवाह]** **०संचार**—**पु** पिशाचवाधा भूत वाधा [स पिशाच+संचार] **पिशाचा धिपट**—**पु** १ शिव किंवा वेताळ २ (स) लहान मुतांत खेळणारा प्रौढ इमम, मीतिप्रद मनुष्य [स पिशाच+अधिपति] **पिशाचिका**—**की** हळद, बाकिणी 'तें माझे जन्मनाम कीर्तिगुण। जे वाचेति ताहीं पटन। ते वाचा पिशाचिका जाण।' इत्यादि पदे बघनीं—**१**—**एमा ११ ६२१ पिशाची**—**की** १ पिशाचिका २ (ल) वृक्ष की पिशाच—**पु** पिशाच पहा

पिशाचदेवल, **पिशाचवल्की**—**पु** सुडबड बावळट, वेड पड मनुष्य [पिशाच+देवल, वली]
पिशारथ—**पुत्री** लवची, मुघ [का पेदाव]
पिशारल—**पु** एक प्रकारचे झाड, (विर) पिसा
पिशित—**न** मांस 'कुडिले पिशित जैते। आनाचे का।'—**झा १३ ५२१ [स]** **पिशिताशन**—**पु** मांस खाणारा राजस [स पिशित+अशन]

पिशु—**की** १ दासे काढल्यानंतर उरणाऱे, मक्याखेरीज कोणत्याही धान्याचे कणीस हुरडा खाताना यानें दही खातात २ (सा) पिशाची, पैली ३ एक गव्हाची जात [द]

पिशुन—**वि** बघाहसोर दुष्ट चुगलखोर द्राड 'दहियें काय करतें परितो तो हितक्या पिशुनकानें।'—**मोडशाग ६७ [स]**
पिशुनता—**की** कष्ट लबाडी, दुष्टपणा, बघाहसोरपणा 'तें कां दुष्टेण लेख जें पिशुनच जें, कां महापातकें।'—**बामन, स्फुट-श्लोक (नवनीत पृ १२६) [स]**

पिशुलोद—**पु** बापू आनि मजिक अम्हात बापूत निज वून केलेल्या रागायनिक पदार्थांच्या संघा गाने झालेला रागायनिक

पदार्थ याचा उपयोग पण्या, बाहुल्या, सेलणी इ० मारीक्यारीक वस्तू तयार करण्याकडे करितात [इ० सेल्युलॉईड]

पिशुलोस—३ वनस्पतीच्या मूळ पेशी ज्यापासून उत्पन्न होतात ते शून्य, अद्रिज्वंपेसीद्वय [इ० सेल्युलोस]

पिशेल—न पिसा झाडाच्या बियापासून वाढलेले तेल [पिसा+तेल]

पिश्याद-ल—न (गो) कुचला [पो पिन्सेल]

पिष्ट—न, धान्यादिकांचे पीठ, चूर्ण 'ब्रम्हापाचे सल्ल पद । यादसी पिष्ट करिता जाण ।'—एमा ३० २१५ [स] (बाप्र) ० करणे—चूर्ण करणे, दार मारणे 'ऐसे म्हणे रात्री तो केला सीत्या घातेकरि पिष्ट ।'—मोर्कण ४० २१ सामासक—० पेयण—न पुन पुन 'तेच ते सांगे म्हा करणे, एखाद्या गोष्टीचा निरर्थक खाल करणे, कवित्तवर्णन [स पिष्ट+पेयण=दळणे] ० मयद्वय—न पिष्टसत्य पहा ० मेह—३ पीठ काळविलेल्या पाण्याप्रमाणे होणारी सपथी, प्रमेहाचा एक प्रकार [स पिष्ट+मेह] ० शर्करा—जी पिष्टवत्ता पासून तयार झालेली स्फटिकमय रसाखर [स पिष्ट+शर्करा=साखर] ० सश—न कद, धान्य इ० कात होणारा मग्याचा पिष्टक सत्प्रा [स पिष्ट+सत्प्रा]

पिसक(कार)णे—अकि विसकरणे, अस्ताव्यस्त होणे, विसरणे, विसकारणे 'कंस पिसकलेले, दाढी वाढलेली—नपुं ९७ [स अपिस्करण]

पिसटणे—अकि वेढवट होणे, वड घाले करणे, पिशाचदाधा होणे [पिस]

पिसणे—अकि १ दळणे, पीठ करणे, चूर्ण करणे २ वाटणे, पोळणे, उगाळणे, गरगटणे ३ परत्याच्या पाताची प्रेसळ करणे, पळन करणे [स विपु, पेयण, प्रा पीरण, शु पिसवु हि पिसना=दळणे ४ जि पिस] पिसणाघात—जी दळणावळ, दळण्याची मजुरी, पिसाई [पिसणे]

पिस(सो)रा—३ एक वनस्पति

पिसचळा—३ पिसोळा पहा

पिसवाज—३ पेशवाज पहा 'कुसुमी जरी पिसवाज रेल चरित कवी ।'—सख २७

पिसवी—जी गोमुली, पिसवी 'हुदकी पिसवी हालविता पाही । माठेमणी ओढी निदचे ते ।'—गुणा ३०९८ [पिसवी]

पिस(सा)ळणे—अकि १ कोव्हा, कुत्रा इ० कास एक प्रकारचा रोग होऊन त्यामुळे त्यास वेड लागणे, असा रोगयुक्त प्राणी मनुष्यास चाबल्यामुळे त्यास त्याच प्रकारचा रोग होणे २ वेड्या सारखे करणे, सतावणे, खचणे ३ पिशाचबाधा होणे [स

पिशाच, प्रा पिसळ=वेडे होणे] पिसाळून सोडणे—वेडे पणात त्रास देणे

पिसा-शा—३ १ एक प्रकारचे झाड ही झाडे महाबळेश्वर, मायेतान व दुसऱ्या पुढळ ठिकाणी आहेत 'पिशोबाचे पालव दाटनी । होळ्याचिआ वागा उढीनी ।'—शिशु ६०८ २ कापूस—शार. [पीस]

पिसा-शा—३ हातोड्याचे वजनदार व घाव मारावयाचे टोक याच्या उलट मुखा=पसरट तोंड [पिच्छा]

पिसा, पिशा—पि वेडा, भ्रमिष्ट, पिसाट, पिशाचासारखी वेडा परणारा 'पेसी आठवेडे मुकीच्या अमिळाले । चाळवी जा पिसे ब्रम्हाजी ।'—गुणा १५१२ [पिसे] म्ह० १ आणी पिसा त्याचे हाती दिले कोन्ही २ बायको वेडी पोर पिसे जावई मिळाले तेहि तसेच

पिसाई—जी दळणावळ, दळण्याची मजुरी [पिसणे]

पिसाट—न पिशाच, भूत, प्रमरास -वि १ वेडा, वकपट, खुचपट, छुडा २ ज्यास पिशाचबाधा झाली आहे असा [स. पिशाच] पिसाटणी—जी वेड, खूळ, भ्रम [पिशाट] पिसाटणे—अकि (को) १ पिशाचबाधा होणे २ भ्रमिष्ट होणे, वेड घाले करणे [पिसे] पिसाटरीक—वि वेडा, भ्रमिष्ट, खुचपट, खोडकार, पिशाचासारखा. [पिसे, पिशाच] पिसाटर—पि (कु) पिसा वेडा, भ्रमिष्ट.

पिसाव—३ सपथी, मूत्र, पिशाच [स प्रसाव, फा. पेयाव] ० करणे—सपथी करणे.

पिसाय—न १ (गो) वेडेपणा, २ पिस उभारणे (पदयाने)

पिसारा—३ १ पिसाचा समुदाय उभारलेले पक्ष २ वाणाच्या शेवटी लाविलेली पिये ३ पीस ४ धान्याचे पोचट कणीस 'शेसी पिसार राहिल त्यासी । निजएहासी मुझी न्यावे ।' ५ अडपातीळ वलक ६ दुधात कोंबडीच अडपाचा पिसारा रचून व्हाणे 'नालरोमीचकित्सा २८ ६ चिपाशीहून वारीक असे चामा राखे हत्यार—वदलापूर २८९. ७ पिसे असलेली लहान मुलाची टोपी [पीस] पिसारणे—अकि पिसे उभारणे (पदयाने)

पिसावचें-पे—अकि (गो) वेडे होणे, पिसाटणे [पिसे]

पिसाळणी—जी वेड, पिसाळणे भ्रमिष्ट होणे [पिसाळणे]

पिसाळा-ळे—३ घास, कटकट, कडाळा 'मी दावि न्याकरिता दट करून त्याला पिसाळा आणत ।'—कोरकि ३२१—न वेड खूळ, सूतबाधा [पिसे] म्ह० इयाच्या शेजारि पिसाळा

पिसाळे—न (गो) पतंग, कुलपासू [पीस]

पिसुडणे—अकि (रा कु) (पिसे, कुलाच्या पाकट्या पुस्तकामें पाने इ०चे) ओढून कुठडे करणे कुरतवणे, (गो) पिसुडणे [पीस]

पिसुंडी, पिसुर(क)डी पिसुंडी—ही नारळाच्या पाराच्या मुठाशी असलेले तनुयुक्त जाळे, पायीच्या बत्ती त्वचा [पोंस]

पिसुण-णा—वि पिसुण पहा

पिसुर(डे)—न सापच्या जातीचा एक प्राणी

पिसुवा, पिसु—ही देव करणारा एक सप्त धुर वतु, पय असलेली ऊ 'पिसुवा म्हणती जासुचे पर। निवसेंही।' —दा ११०:४० [हि]

पिसुर—न (साप मय जाडोरा २०:१) साप, लाडगा, कुशा २० शाळला मनुय

पिसुड—न (गो) मशारा वापट्यावर राहिलेले वसुचे रोक पिसुडी पहा [पोंस]

पिसे—न १ बड, भ्रम विभावना, म्हातारपण इ०मुळे लागले वेड जात्यपा लागे पिसे। मा ते रेत धावे जेसे।' इ २१३ [पिशाच] पिसेपण—न बरेपणा, वेड 'तहात पा न मिरविता। पिसरग न दाखविती।' —इमा १४९

पिसोडी पिसाडी पिसोणी—ही (ग) एक प्रकारची गवताची करपणी [पिसुडी]

पिसाडे, पिसुड, पिसाड्या, पिसुड्या—पिसुच्या पहा

पिसोदर—ही (गो) पिसुडी पहा

पिसोर—रा—३ हरिणाची एक लहान जात हीत कव्ठूरी मृगणादि अतम व होतो

पिसाळा—३ एक तापडा उडणारा व दगडगणारा किडा 'पिमोळा आजून पळाला। तेणे प्राणी दुषीत जाला।' —दा १८:१०:२५ २ पिसावा नाश करणारी एक उपवनस्पति हिची उची हात-दोडहात असून पाने लहान असतात ही रेंचक आहे —वगु ४:७१ [स पडकमा पिसु]

पिसोळे—न (गो) कुरी कुलपासारू पतंग [पीत]

पिसकाट—ही (गो) पाकता न यणारी सुती

पिसकारणे—सकि पिसकारणे पहा

पिस्ता—३ पिस्त्याचे शाड व फळ हीं झाडे सिरिया दमा स्कम मेसोपोटमिया या प्रांतात होतात फळाचे तेल औषधी आहे [फा] पिस्तार—वि काळसर दिरंग्या रंगाचा; तसले वख

पिस्तुल—न सिगात ठवण्यासारखी ल्हान बंदूक हे स्थानक हत्यारापैकी आहे हे एका हाताने वापरता येते [इ पिस्टाल]

पिस्ताळ—न एक नाणे याची किंमत सवा आठ रुपय आहे —छत्र ७०

पिस्तोलेफर्माद—वि (गा) बाहररयाली मनुय

पिस्त्याद—३ पिस्तावाज, पस्तावाज पहा [फा पस्तावाज]

पिहा—३ पानपरी, प्लीहा पहा

पिह—न कोरिलेच्या आवाजाचे अनुकरण [प्व]

पिह—३ प्रियकर, जात, उपपति [स प्रियकर]

पिळकणे—सकि एकदम पोहेते पातळ हगणे, ल्हानसा

जुलाब [प्व]

पिळक(वा)घणे—न पीळ घट बसण्यासाठी दोरीच्या पद रात जे (गारीच्या साकणीमधील रिवा तेल्याच्या घाण्याच्या लाटेच्या दोरामधील) लांकूड घालून पिळतात ते [पिळणे]

पिळकी—ही (ल्हान मुलाम) एकदम व योडा होणारा जुलाब [पिळकणे]

पिळगी—ही (गो) वृळ; पिडी, सजति 'आमच्यो पांच पिळग्यो याच घरांत सात्यो' [पिडी]

पिळगुटणे—सकि पिळणे, पिळवणे, मुरगाळणे जोरने फिरविणे [पिळणे]

पिळण—न (व) १ ऐन उडारावर एक बाजूस कण्ठारे रस्त्याचे बळण २ आखेन पेऊन दमणीच्या पुन्याच्या भोंवती वापरलेला दोर [पिळणे]

पिळणी, पिळण—ही (कों) कापड इ०चे पिळणे, पिक बटणे [पिळणे]

पिळणे—सकि १ पीळ घालणे बळणे २ पिरगाळणे, मुरगाळणे पिडून काढणे (अचक कळ इ०तून दूध, रस इ०) दाबून काढणे ३ (स) जुलमाने बळणे उबळणे [स पीडन प्रा पीलग, पिलह, गु पिळवु हिं पिलना का पिक]

पिळपिळीत—वि १ चागला पीळ न पातळी, देल विणीची (दोरी इ०) २ (स) सैल विणीचे, असणीचे (कापड), विसविशीत ३ (स) मुळमुळीत नेमवड; नि-सत्व, कमगोर (उपाय, आपण वतेशूड इ०) [प्व]

पिळपिळे—न (कों) जुलमाने एक हत्यार पिलपील पिळवट—वि घट पीळ दिलेला पीळदार पिळवटणी—

ही पिळणे, पीळ घालणे

पिळवटणे—सकि १ पीळ घालणे, पिळणे, पिरगाळणे २ (ल) व्यथित होणे दु सावे करपणे 'पिळवटलेल्या हृदयाच्या।' —समागणीते ६८ [पिळणे]

पिळवणी—न कपडे वगैरे पिडून निवाळेले पाणी [पिळणेन पाणी]

पिळसुटाणी—ही (गो) एक प्रकारची दुर्गंधि

पिळा—३ १ पीळ व० पिळलेले वख वगेर २ (ल) गारीलाल दिलेले आळपिळे ३ पोढ्याचा एक तोंग —अक्षप २ १३० [पिळणे स पीडन पीलू=अभिवे]

पिकाई—भी. पावदांतून तेव पिडण्याची मजुरी. [सं. पीड= दाणे; मि. पिडाई]

पिकाचंवा—उ. पिचळा चांका; सोनचांका. [पिचळा+चंवा]
पिळिपिळि—मि. पि. (संजा.) वेढपासारंगे; भावचुन्येने (पाहणे).

पिळिहोसोय—वि. (गो.) निरुत्त्व; जेमळट (मनुष्य)
[पिळणे]

पिळू—उ.भी. रत काट्यासाठी केलेला बापमाच वेडू. वेडू (पिळवून केलेला काय्या, बापूत इत्यादी). ' पिळून पिळून वेला पिळू. '—मंत्र ५९. [प्रा. पिळो]

पिळें—न. पिळकणें पडा.

पी—वि. पिणारा (सामानांत अंतर्भावही); मयरी; क्षीरपी ६० [सं. पा=पिणे]

पी—स्त्री. प्लोहा पडा.

पीक—न. पिक पडा. ' पीक गंगावरी दाखो आठस्मात. '—रामदासी २.७८. ०दाणी—गो—दान—सौन. पिचदाणी—दानी पहा. [पीक+दान]

पीक—न. १ ऐलेले धान्य इ० कांची परिपक्वता. २ शेतांत उभे झालेले किंवा मुळीच कापणी केलेले काढावड धान्य. ' सेवरी पीक शेतांत पनवत. ' बुधवट अंगी संतोषे. ' ३ मळून तयार झालेले धान्य. [सं. पक्, पक] (बाप्र.) ० जळणें—अतिशय उन्हात पीक वाळणे, पिकाचें मुळमान होणें. ० सोडणें—जमीनीची पीक देण्याची शक्ति कमी होणें, जमीनीची मुग्रीकता कमी होणें. पिकाचा—फुफाटा उडणें—पिकाची धुळवाण होणें; पिकाची राखराखी होणें. लामा शब्द—० नुकसान—न. पिकास (अतिशय पाऊन, उज्ज्या, थंडी इ०मुळे) झालेली नुकमानी; पिकाची नासाडी. ० नुकसानी—स्त्री. १ पिकाची नासाडी; पीकनुकमान २ पीक सुटल्यामुळे सरकारने दिलेली वट. ० पाऊस—उ. पीक पिकावयास योग्य जसा पाऊन. ० पाणी—न. पिकावरून सामान्यपणे सोळखाना योजावयाचा शब्द. ' येदा पीकपाणी सुळें. ' पावसाचें एवढरमान लक्षांत घेऊन पिकावरून योजावयाचा शब्द. ' हुमन्या गावाकडे पीकपाणी कसे आहे बरे ! ' ० पाहणी—स्त्री. पिकाची तपासणी, अंदाज, आणवारी.

पीक—उ. कोडीळ (वि.) पिक पडा. [सं. पिक]

पीक—स्त्री. (वे) गोगलगाय. [वे.]

पीक—उ. (व) फोट, जखम इ०न येणारा द्वपदार्थ; पू. ' फोडांतून पीक गेला. ' [पिक्णे]

पींग—न. (गो.) दोन माणसाचें ओळें. (बाप्र.) ० बांघणें—दोन माणसास ओळें उचलतां याचें म्हणून लावता दांडा बाघणें पीछेहाट—स्त्री. माघार; मागे हटणे [हि. पीछे+हटणे]

पीटांगूळ—न. (गो.) एक प्रकारचा पक्षी.

पीटिका—भी. पुटी; सडान फोट. [सं.]

पीठ—न. १ (विशेषतः रुगिक सोडून इतर). धान्यादिकांचे दडून केलेले चूर्ण. २ जमीनदोस्त, खिदलेली, नाश पावलेली स्थिति; पसमून, पादाकांत केलेली स्थिति; पूर्ण रचने; चूर; उराडा; धूळ, माती, सार इ० धान्यावरून योजितात. ' तंव ह्यादिसादियांचा मेळा. ' एवत्र होय रनिमंजळा. तो पीठ करी पर्वनाशिला. कृष्णाळा उर्वोद्वी. '—एमा २४.५२६. ३ आधिक्य दाखविण्यासाठी गोरा या शब्दापुढे योजितात. उदा० ' गोरा गोरा पीठ ' ४ स्वच्छ व शुद्ध चांदण्यास उद्भूत कृष्याविशेषाप्रमाणे योजितात. उदा० ' चांदणे पीठ पडलें ' [सं. पिठ] म्ह० १ आर्षी पिठोबा मग त्रियोस—प्रथम पीठ मग इतर कांय. २ पिठार्थात पीठ नाही मिठा—व्याप्त पीठ नाही. सामाशब्द—० फूट—न. स्वयंपाकास लागणाऱ्या नेहमांकर्या व आनंदयक वस्तू. [पीठ+फूट] ० गांठया—उ. आळ. बाळा पागाची पीठ काढून सेवत सळलेली बडी. ० पाणी—न. साखर पावून पण्यांत काळविलेले लावणें पीठ, आगारी माणसाचें एक पेय. ० पोळी—स्त्री. तांदळाचे पीठ दिमळून त्यास गव्हाचे अन्नास लावून केलेली पोळी.

पीठ—न. १ आसन, बैठक. २ वेदान्यास करणाऱ्या विद्या-प्राप्ति द्वाारे केलेले आसन. ३ मुख्य स्थान. जणें गुरुपीठ इ० ' तेथे ब्रह्मविद्या जाणा. ' कैमेनि प्राप्त होय आपणा. ते पूर्वपीठ-विर्वचना. साधनानुसार परिदेशी. '—एमा १०.३२५. ४ विष्णूच्या चरणे झालेले पार्वतीच्या मून शरीराचे तुकडे ज्या ठिकाणी पडले ती एक कृत्स्नस्थी जागा, पीठस्थान अशी पीठे एवढर एकावत आहेत. अशा पीठ पहा. [सं.] ० न्यास—उ. पूजा करताना पीठास विविध जागीं कवचांचे स्पर्श. [सं.]

पीठवण—स्त्री. बोटावरील एक औषध. [सं. प्रुष्टिपर्णि]
पीठा—उ. १ बखार. ' लकडपीठा. ' २ दाळचे दुकान. [सं. पीठ]

पीठिका—स्त्री. १ वंतापरंपरा, हुंडपरंपरा; सर्व मोक्ष, फल निचा बंध २ पाया; श्रुतिका, आसन. ' दो कां आतमनिवेदना-तडीची. ' जे पीठिका होय सख्याची. पाह्ये अघिडात्री तेथिची. मातृका या. '—झा ९.१२७. २ (ल.) कोणत्याहि गोष्टीची, धर्माची इ० साप्र हकीकत [सं.]

पीठ—विक. ताडाच्या हाडाचा धुंभा. —रूपि ७५८. [हि. पेड]

पीठणें—विक. १ घासणें; घासविणें; दु. ख देणें २ दावणें. ' सव तें हळीं ठेविजे. तेणे मिक्कीमधु पीठिजे. '—झा ९.१९४. [सं. पीढन]

पीढन—न. घास; पीडा; दु. ख. [सं.]

पीडा—की १ दुःख, प्रास, कष्ट २ व्याधि, उपाधि, प्रासदायक मनुष्य, गोष्ठ, धंदा इ० ३ मृतवाचा [स] ० काढणें—व्याद दाढणे, प्रासदायक मागसास हाकटून लावणें पीडावणें—अकि प्रासणें, दुःखित होणें, पीडणें 'तेव ते अत्यंत पीडावली' वाट पाहात बैसली' । -दा १४.१८ [स पीडा] पीडित-वि. नासलेला, गाजलेला, पीडलेला, वधलेला

पीढ—न (व) पाठ [स पीठ, यु पीठियु]

पीण—की (कों) स्तनपान, घात पिणें [स पा=पिणें]

पीत—वि पिबळा [स] ० चंदन—न पिबळें चंदन

पीताजनविपांग—वि उजव्या बाजुपि पिबळे ठिपके असलेला (घोडा) पीतांबर—उ पिबळपा रेशमाचें वस्त्र, नेसावयाचें वस्त्र, नेसावयाचें खची रेशमी वस्त्र [पीत+अवर=वस्त्र]

पीत—उ (स) दिवा, ज्योत 'पीतापासून वृष्ण जालें' मृमब्धी विस्तारलें। तेणेविण ठमजलें । हें तों घेवना ।' -दा १५ ११

पीत—वि १ प्यावलेला, प्राशन केलेला २ प्राशन केला गेलेला [स पा=पिणें]

पीताम्ब—न एक राहोन तेल, ह्या अम्बाच्या ताळाच्या ह्यापाचा रण पिबळा असल्याकारणानें यास पीताम्ब म्हणतात -ह्याको प १३७ [स पीत+अम्ब]

पीन—वि पुष्ट, लडा, मासल 'एवें पीनावयव मासलें। एकें शुद्धें अतिविकलें।' -हा ११ १३९ [स]

पीनस—उ (विस्) पिनास, नाकाचा एक रोग [स पीनस]

पीप—न पाणी भरण्याचें लाकडाचें एक मोठे पात्र, टीप [पीतें पिपा]

पीयु(शु)ष—प—उ १ अमृत 'हुत्ते मुद्दीचें क्यारीयुख। बिंदुमात्र लागतां देख।' -एमा १९ १२८ २ पाणी 'माता निवाद्युनि कनकें। भरिला गागेपीयूख।' -हा १६ १९७ ३ कोंबळें दूध, कीक (जनावर व्यालें असतां प्रथम काढलेले) [स]

पीर—उ १ भुक्त्मान साधु किंवा त्याचें पदमे २ वृद्ध माणूस ३ वस्त्राद, वस्त्रत्र माणूस ४ कुत्रा, वेडा माणूस [फा] इह० त्याला पीर मेठला म्हणजे तो देखेल आदा—उ. साधुपुत्र 'त्या ठिकाणी हुमनीसादेव म्हणून मशायद पीरजादा आहे' -दा ५ ११२ [फा पीरजादा]

पीर—की (गे) बशी, पिण्याचें उघळ पात्र [पोतें पीरिस]

पीळ—न १ (बोंबडी, पोपट, कावळा, भाजर इ० पशु पक्ष्यांचें) पिळ २—पुन केळ, कटक इ० चांचा खोंब, अक्षुर

पीळ—न एक उपारून हें जपानी व चिनी लोकांस कार श्रिय आहे त्यास स आपलें राष्ट्रीय स्तन समजतात हें शुकट

रगाचें, पाडरें, पाडरट हिरवें असून कठिण व अपारदर्शक आहे (हें जेड)

पीलखाना—पु. १ गजशाला, हत्तीखाना २ गजदळाचें खातें 'पीलखाना व अस्तवालास व उटास दाणा नाही फाके गुजराता' -र १ ५४ [फा पीलखाना]

पीलमळ—वि दामिक, ढोंगी, मोडू पीलमळि—की १ जग परमाणूपासून उत्पन्न झालें आहे असे मत २ प्रेम व मैत्री याविषयीच्या पोकळ वाता ३ ढोंगीपणा, दामिकता [स पिल भकि]

पीलवान—उ हत्ती हाकणारा, महात [फा]

पीलु—उ (सवीत) गायनातील एक राग यात बड्ड, कोमल ऋषभ, कोमल गाधार, तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धैवत, तीव्र धैवत, कोमल निषाद, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात आदि सपूर्ण-सपूर्ण वादी कोमल गाधार व सवादी तीव्र निषाद गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर कोणी सार्वकालिकहि मानतात आरोहात तीव्र स्वर व अवरोहात कोमल स्वर घेतले जातात.

पीलु—न एक कोंकण-गुजरातप्रांतीय झाड याचीं पानें घावडीसारखीं व फळें तोरणसारखीं असून फळाचें तेल बाहुहारक आहे कोंकणी नांव किंऊण, सारी -वयु ४ ७१

पीपांड—की पिछाड 'येक दडी मुडू पीपाणीं घाल। मनक परी गुदाळत। तोंहें काडनी घेरी मोहोरे। तेवें आणीकें हसनी।' -उवा १६९९ [हि पिजडी]

पी(पी)स—न १ लहान व बारीक पत्त २ बाणाचें टोंकास लावलेलीं पिसे शत्येकी ३—जीन भाताच्या रोपास लागणारी कीड, कीड लागून रोपटकेलें कणीत 'भातानें पिचा टाकल्या' 'शेताला पिसा पडल्या' 'हें पीस तोडून आणलें' ४ पळी, उचटणें इ०चा दांडा 'पळीचें पीस भातात फिरवून वर झाकण ठेवावें' -पाकसात्र २. [स पिच्छ] पिसाचा कायळा करणें—जतिग्रयोकि करणें

पीस—न पिबळा [पिधु]

पिडू—न कोडीक पक्ष्याचा आवाज [ध्व]

पीळ—उ १ वळ, मुरड फिरवळा फिरवलेली स्थिति (घोर इ० की) २ (ल) लाटा, मगल्ली फिरवारापणा ३ (ल) प्रेमाचा किंवा दयाचा कडवळा ४ (ल) मनहरील अडी, पंच, बाह, तिडा 'जाणत्याचें पेंच जाणावे। जाणत्याचें पीळ उक लाव।' -दा १८ २ ११ [पिळणें] इह० शुभ जळेल पण पीळ जळत नाही (चात्र) = पडणें—मनत गदी धरणें, विपरीत प्रह करून घेणें पिळ्याचा घाळा—उ (गोनारी) लहान मुलांच्या पायांत घालण्याचा एक दामिना (चांदीच्या) चार दुर्गना आहे

ठिकाणी पीळ घालून घोटणाच्या आकाराचे त्यांचे बगुळ बनवून व त्या बगुळ्यावर तीन ठिकाणी घाग्या बसवून तोंडाशी दोनही बाजूस मोगरे कलेले भरतात. पिळाची गांठ-रांगोळीचा एक प्रकार ही धनुऱ्यात्मक असते ही अकरा ठिपक्यांच्या चौक्या बसते पिळाची फुली-रांगोळीचा एक प्रकार पिळाचे वमळ-रांगोळीचा एक प्रकार हे वमळ रात ठिपक्यांच्या चौक्यांत बसते हे वकरेपात्मक असते पीळणी-फी पीळ 'आधुनी गजाचे प्रदात' पाचे ददनी लपही दांत। तेवी पीळणी घेदनी। पुरी रावताची जुगल।' -उपा १४८३ पाळदार-नि चांगले पिक लेले, वमलेले, मजवूत २ गर्बिष्ठ, आठपतेखोर, मिआसखोर (मनुष्य)

पीळ-३ (पादबद्ध) पागोट्याच्या बाष्पणीतील एक विशिष्ट रचना रात थिरगुऱ्या सुरळीभोंवती लव्या कापडाच्या पट्या सुडवून घुळाळतात व अजून शिवतात पगरीच्या बोक्याच्या एका बाजूस सारखे पीळ व दुसऱ्या बाजूस सपाट पट्टा असतात [पिळणे स पीळ=मजविणे]

पीळकाणे-न (दोराचा धरा) वामठें पिळून काढण्याचे काढू

पु।-(साकेतिक) पुरवणी, पुरवणीपत्र इ० बद्दलचा संक्षेप पु-वि प्रत्यवाचक पद समासात उपयोग्य उदा० पुकेलर पुगल, पुलिम इ० [स पुस, प्रा ५] पुंजननेंद्रिय-न पुराणे जनेन्द्रिय, लिम, विप्र [स पुस+जनन+रदिय]

पुमाळणे-ककि (मदात) पळणे, धावणे, चालणे, स्थिर न राहणे 'रावळपुड बाळत। राजवाडान पुमाळित। हो हो मणता राखत। आणुळी गा।' -विशु ५३०, शिवाय ६८२, १००६ [स जवन=चोडपाची एक चाल दौड]

पुई-फी १ पुळी, पुरळी २ एक प्रकारची वनस्पति छुडप हे साधारण पुष्पभर लचीचे असते याचा पालव काढून लाकट काळवून मणावर लावला असता मणातील सर्व पू बाहेर येतो [पू स प्रति, प्रा पुई=पू]

पुई-फी पोय पदा पुई-क्रिबि (मि) खारी 'इ विईने बादराहीवी दोन्या कडिने पुई टाक्या' =हे पाहून वानरांनीही दोन्या काढून खारी टाकल्या -मिनी १९

पुका-३ (वों) एक प्रकारचा मासा हा हातभर लांब असतो

पुकानद-वि (उप) खादाड, पुख्खा झोळणारा पुखानद पदा अलीकडचे साधू नुसते पुकानद [पुख्खा+आनद]

पुकार, पुकारणी-३फी १ मोठ्याने हाक मारणे, आरोळी मारणे, बोलावणे २ हाकाटी, पगवा, बोभाटा, बातमी 'बाघो

बाघच्या बसमानपत्रातून महीनी पुकार होतच असतो' -नि ३१९ ३ (धामा) कारकाओरड, ओरडा [स पुत्कार, प्रा पुकार हि पुकारना, सि पुकारण] (वाप्र) पुकार काळणे-पडणे-वातमी पसरणे, आवई पडणे, जाहीर होणे, विदित होणे 'मग पुकार कळली पुणेसहराल। गर्मर बाया चालल्या पाढाया।' -देपो १६७ 'सारे सहरामे पुकार पडली लगे छुभे माडीमाडी।' -पजा ४१३ -देपो २१४ पुकारा-३ पुकार पहा 'शिवाजी राजांनी नजर अप करात खती असल्यामुळे एवढा पुकाराला लावा बाहे' -विशित १५० पुकारणे-१ ओरडणे, मोठ्याने आवाज करणे २ एखाद्यावरिष्ठ ओरडा करणे, हाकाटी करणे ३ जाहीर करणे, बातमी पसरविणे 'लष्करी कायदा पुकारला तो कोणत्या आचार?' -के १० ६ ३० ४ आरडाओरड करणे [पुकार]

पुफार-३ ताटा, अभिमान, कुणें 'नको मानसी हान गेवें पुफार' -रामदास, कण्ठाक ४ [पुकार]

पुंकेसर-३ कुळात श्रीकेशपाच्या भोंवताली असणारे केसर. [स पुम+केसर प्रा पुंकेसर]

पुंज-पुन १ पिसे लावलेले बाणाचे अम्र 'रणा माजवी तोरण, पुसबाणी मेववणे।' -आपद ५८ २ पुंज, पिझारा 'शाहीमनुष्य अतिसवळ। सुणेंपुस बाण सरळ। हल आणि मुसळ। आयुषे प्रयत्न पूजावी।' -एसा २७ २५६ [स]

पुळा-छळा-३ येथेच जेवण, भरपूर, भाऊ जेवण (कि० पाळणे, करणे डरकणे) 'तेवून परत आल्यावर तयार करून देवलेल्या पुरुषावर यथास्थित हात मारतात' -आमर ३ १५८ [पूते+खाणे] •झोडणे-स्वतः भ्रम न करता मिळालेल्या ज्ञानावर येथेच हात मारणे 'जोपर्यंत पुरुखा झोडायला मिळे तंपर्यंतच 'रावताहेव' करीत' -कोरकि ८८ पुखानद-३ पोतमर मिथान मिळाले म्हणजे कृताचे मानून काही लडोग न करणारा, केवळ पोतभल 'कुळा बाझण येक पुखानद।' -रामदासी २ ४१ (पुळा+आनद) म्ह० पुखानद आणि सुखानद

पुलन-वि पोळ परिकर 'जो विचार करणे तो पुस्तक काळ' -जोरा १२३ [फा पुळा]

पुगट-स-वि पुगडाच्या अगास येणाऱ्या दुर्गंधीप्रमाणे घाण येणारा; घाईत वास असेलेला

पुगळ-३ एक पादप किडा, विरूळ पदा 'पुगळ म्हणती आयुषे पर। वाळण्या म्हणनी आयुषे पर।' -दा १ १०.४० [स पिंगळ] •वेळ-ळी-पुळी एक दुर्गंध येणारी वेळ 'का पुगळेवेळीचे जेवें सुमन। नेनास साखिरे दिवें दुल्ल।'

पुगळी-ळी (ना) कागद वगैरेची छाली, वळकटी, वळी, मोंगळी पहा [१ पोळणी]

पुंगी—स्त्री. तोंडाचे पांजविण्याचे गाढवी इ०चे एक वाद्य. हे कडू ओपळपाचे करतात. सापास सोहून दाखण्यासाठी हे उपयोगात आणतात. 'अनुदात वाजरी पुंगी ! बावा जोयी।'—अज ११६. [दे. प्रा. पुमा=एक वाद्य ?] (वाप्र.) •वंदू करणें—एखाद्यास गप्प वमविणें; निहात करणें; दुसऱ्याचे कवेस्व चालू न देणें. 'एखाद्या छत्र्याची ठकविया जाणून त्याची पुंगी कोणी बंद केली असतां त्याचा जपा माथा भडकून जावा ...'—नि ३९७ ३६० गाजराची पुंगी वाजली तर वाजली नाही तर मोहून खात्री. सामाशब्द—
•पेदारा—पु. (प.) सामान्यमान [पुंगी+पेदारा] •घाळा—
पु. गाढवी; पुंगी धाजविणारा.

पुंगीफल—ल. सुगरी; पोफळीचे फळ; पूगीफल [पूगी+फल]

पुचकणें—भक्ति. (पु.) मरणें, मचकणें. [ध्व.]
पुचकरणें—भक्ति. पुचकारणें. 'जानवार तेपूनच पुचकरतो.
—चिमा १४. [ध्व.]

पुचट—वि. (प्र) पोचट; पोचळ; निरुत, नि. राख (राखवा; व लक्षणेनें). [दे. प्रा. पोचट, म. पोचट]

पुचं(पुं, घों)डी—स्त्री. (प्र) पुचुंघी पहा.
पुचपुच—स्त्री. १ हलक्या व सोल गावाजत कोलणें, कुज सुश्रुणें, कानगोष्टी. २ कुणकुण; गुणगुण, थोडा वध्रा [ध्व.]
पुचाट—वि. १ पोचट, हलका; पुचट २ इथेल; नागदें. [पुचट]

पुचुपुचु—स्त्री (पा) कुजकुज. पुचपुच पहा. [ध्व.] •रंगण—
न एक करड्याचा खेळ—मराठी खेळांचे पुस्तक पृ. १२५.

पुचा, पुची, पुचवी—स्त्री. (अलील) क्रियांचे जननेदिय; वून, योनि. [का. पुकी—ज्वरी]

पुच्छ—न शेपट. पत्र पक्षी इ०चा शुद्धावतरील अवयव. —सा १०.२५५ 'शरीर वमा ऐसैं ! कवळीं भ्रम्राड जो पुच्छें !'—
—रुणा ४०१. [स] (वाप्र.) •पुच्छणें—छांयणें—घाटणें—
(भ्रम, धंदा, खर्च इ०) मूळ योजनेपेक्षा अधिक वाढणें, अन पेक्षित विस्तार होणें (मास्तीच्या शेंपटी वाढण्याच्या गोष्टीवरून) सामाशब्द—
•प्रगति—स्त्री. (ल.) (शेपटाच्या दिशेने जाणें) मार्गे हटणें, भाषार देणें, परगति, पिछेडाट. 'परंजये साहेबांनी पुच्छप्रगति पाहून विचाऱ्या शिष्यवर्गाला काय वाटेल ?'—बेले १२६७. [सं. पुच्छ+प्रगति] **पुच्छावर्त**—वि. शेपटीजवळ ओंठरा थापलेला (घोडा) [सं पुच्छ+आवर्त]

पुच्छावर्तार्थ—स्त्री (परंजये सेली) मुलाच्या बापाचे वधूकडील मागसास पडे देण्यामंत्राची वा विधि, कनसुनई—बदलापूर २६९.

पुंज—उ. १ धान्यादिकांची रास, ढीग; समुदाय; धुवका; धुवळ. 'जयाचा रश्मिपुंज निघर।'—सा १९९. २ खोत किंवा थोरळी

यानीं शुच आणि महार यांस त्यांच्या त्या वर्गातील कामावढ दिलेली धान्याची लहानशी रास. ३ मेळा; गट. [सं.]

पुंजका—उ. शेव्या; धुवका; हुरा; घोंस; समूह; रास; लुहगा; जुडी, गळी (बॅस, पानें, पातीं, मधमाशा इ०चा). [पुंज]

पुंजट, पुंजर(ल)ट—न. धान्यादिकांतील हलकें, पोचट दाणें. [१ पुचट]

पुंजणें—भक्ति. १ पुज्य मानणें; आदरसत्कार करणें; मान देणें. २ पूजा करणें; देव, ब्राह्मण इ०ची गंध, फुलें इ०नीं संभा वना करणें; अर्चणें, उपासना करणें. [सं. पूजन] (वाप्र.) (एखादा पदार्थ) पूजून ठेवणें—त्याचा उपयोग, दान इ० न करिता उगीच संग्रहीं ठेवणें **पानें पुंजणें**—खाद्यपदार्थ पानावर थोडा थोडा वाढणें, मुसने नांवाला पदार्थ वाढणें. पानावर वाडल्यासारखे करणें. **पान पुंजणें**—फार न खाणें, नावाला जेवणें. (लो.) (चांचें) घरेदारें **पुंजणें**—आपल्या कामाकरितां लोकांच्या परीं कांवार खेपा काळणें.

पुंजनी—न. रेशमाची एक जात. —सुंव्या १०.

पुंजमाल—उ. थोड्याला खारा करतेशेथी किंवा नाल ठोकते. वेळीं त्याच्या तोंडाच्या खालच्या अवयवाला बांधून मग शेपटाच्या खाली बांधलेली दोरी; ओढाळी. [का. पूंजमाल]

पुंजट—न. (न.) पाणेंरेंडें फडकें किंवा कपडा.

पुंजवणी—स्त्री. गोळा करण्याची क्रिया. (मदारी) वृताची तिसऱ्या दिवसाची उत्तरक्रिया; राख सावळणें. —बदलापूर १७२.

पुंजा—उ. १ (विणकाम) तळहातामोवती गुंदाळलेले धागे किंवा रंगु ह्या रंगुंची संख्या साठपासून ऐंशोपर्यंत असते (सामा.) साठ ताराचा समूह. २ शेंण, राय, केरकचरा इ०चा ढीग. 'नाव ठेवीत केर-पुंजा.'—दा १.१.४१ (खाराप घालेलें, वाळवीनें खाडेलें, कुजकें धान्य, लोहूड, कापड इ० पदार्थांचा) मंज; ढीग; रास ३ (सामा.) राखी; समुदाय. 'विनिमिषेय पैसा । जळाशी पंचा-कानवेनुवा । होता संचितनियमागुंजा । तोही बोजा अजाला।'—एमा ७.७६८. [सं पुंज]

पुंजा—स्त्री. (घों. खा. अशिट) पुजा पहा.

पुंजा—स्त्री. १ (प्र. पूजा) देव, मोठी विमूति इ०चा आदर-सत्कार; भर्ग; मानमन्मान; उपासना; भक्ति. २ पूजेनें वाढिल्या व पूजा करतांना करावयाचे विधि. ३ संप्रदायांमधील असतां शुद्ध लोक करितात तो संस्कार. [सं पूजा] (वाप्र.) •करणें—घाटणें—१ (ल) बळविणें, चोप देणें; यारणें; पिठणें. २ भोगवणें, खरवणी काडणें. •छांयणें—देवाच्या मूर्तीस पुष्पादिकांनीं तजविणें, देवाला हुंगार घालणें. 'चोड करितां राखुंटी । तोडौनि भरिंति गोमटीं । जैसी रेवाळ पुंजैटी । पुजा बांधितुं ।'—रघु १००९. 'पूजा बांधिली माणिघरोतीं हाची ।'—रघु ३०००. •चामाराच्या देवाला खेटवची पुजा.

सामासब्द-०पत्री-स्त्री. १ कुलें, पत्री वगैरे पुजेचें साहित्य. २ (ल.) वक्रविणें, मारणें, खुदळणें. (किं० करणें)

पुंजाणा-ना-पु. (तिरस्कारार्थी) केरकचरा, गवत, घाण इ०चा ढीग, उकिरडा.

पुंजापा-पु. (स्त्री.) पूजेचें साहित्य. पूजापत्री. [हि. पुजापा]

पुजारा-स्त्री-पु. देवालयांत देवाची पूजा बऱ्यापयसाटीं नेम लेळा माणूस; ब्राह्मणाखेरीज इतर जातीचेहि पुजारी असतात 'महजरी बाधोन पुजारें'. ठाई ठाई स्वापिले.' -नव २३. १७८.

प्रीण-स्त्री, स्त्री पुजारी; पुजाऱ्याची स्त्री. 'पुजारिणी दासे द। ग १ दे दां १।' -श्लोके ११९५ तीळ पंढरपुरचा शिलालेख [पुजा]

पुंजा(ज)व(वि)णें-उक्ति. १ एकत्र करणें; गोळा करणें (जमीनीवर पसरलेले घान्न वगैरे) २ जखवेच्या श्रेलाची राख गोळा करणें, राख सावळणें. [पुंज]

पुंजाळ-उ. (काव्य) ढीग, राख, राख, जवाप 'परम तेजस्वी प्रलयप्राप्त। पुंजाळ रक्ष जीवाचा।' -पुंजाळ त शब्दकृती बहुतल कीळा।' -दावि ४८२. [पुंज] पुंजाळणें-भक्ति एकत्र गाळा हाणें; जमणें.

पुंजाळ-वि. तेजस्वी; चक्राकित 'पेल सावळें तेज पुंजाळ कैते। सितीं हुविळीं साजिरीं मोरपितें।' -डुगा ४२५. [पुंज]

पुंजाळणें-भक्ति १ तेजस्वी हाणें, चक्राकणें. 'प्राण पागुळला जेथिचा तेथ। वारीर संदंभद हांपउ। नयन पुंजाळले निश्चित। अशोन्मीलित से जाहेले।' -एमा २९ ६५४. २ पसरणें 'घर चिले पातीं छळती। तळींचीं तळीं पुंजाळती। तेथ अशोन्मीलित स्थिती। लपजे ठया।' -हा ६ २०२. 'मानुडदयाचलीं तेज पुंजाळलें' -मुपाळी.

पुंजी-स्त्री १ (रूपये, घान्न इ०चा) सहान ढीग, राख; समूह २ (सामा) साठा; समूह, कोडार, भाकरवन्न, अरणा; भांडार (वस्तू, विया, इत्य इ० जे), इत्य; पैसा. [सं पुंज] -भरणें-१ राख, ढीग करणें, जमा, गोळा करणें. २ पैसा साठविणें.

पुंजी-स्त्री. धोडपाला धुंगारण्याच्या सामानापैकीं एक; खिरो बंद [पा. पुंजी]

पुंजी-स्त्री. (सुमड्याच्या) काळाचा एक ईचाचा भाग, (सामा) मागावरील ताण्याचे ६० थोरे. [पुंजा]

पुंजी-स्त्री एक तामगरोट्याचा खेळ. -मराटी खेळाचें पुस्तक पृ ३४२.

पुंजुणें-पु. (गो) पुंजी; पुंजाळ पहा.

पुट-न १ (हात, कान, पांने इ०) दुमटून केन्ही गोचरी, शोभ. २. पुट (सम) मात अंजलीपुट, कुटपुट, पणपुट; कणें पुट इ० २ कपें १००, अर्धपुट ३ चौपथादिकम एकटां केलेला घंटा; २, त्रिप, पातळ भरतल तेज, दहा० चौपथादिक माजण्या-

चाळविण्यासाठीं विस्तप, लन, ह्या इ०त एक वेळ ठेवणें; तसेच एखाद्या रसार्थें एक वेळ माखणें किंवा त्या रसात घुडविणें (किं० देणें). (समासात) अमिपुट, सुर्यपुट, औपघपुट, रसपुट इ० 'माझे या विराट्प्रतिवेनि पुटे। जिवाचें आगार आटे।' -भाए १७०. ४ पुट देण्याचा पदार्थ (रस, लेप इ०) ५(ल) मृग-भरी 'सोनें जेरी पुटी पडे। मळ हुटे वाणें खे। तेरीं गुलेमेवा जडव मोडे। चित्तगुदी जोडे तिहुट।' -एमा ३ ३८८. 'जैसें पुटीं पडतां सुवर्ण। तेजस्वी हिमे दैदिव्यमान।' ६ संशोचित जागा. 'तरीं पुट्ट वाटली। पुटीं होती दाटली। ते ब्रमासनें चिमुटली। तापप होय।' -हा ६ २२५. ७ तेज. 'कृष्ण अंगा जडलेपणें विजुशीं पुट जालें चौपुणें।' -एस्व १ २६ ८ धोड्याच्या पृष्ठभागाच्या टिमाणीं केंचोरपर्यंत ज्या दोन बाजू असतात त्या प्रत्येक. -मथप १. ६३. ९ (तृप्य) पापण्याच्या द्वारां वेलेला अभिनय नृत्यामन्त्र्यें पापण्याचे नज प्रकाशचे अभिवय करतात ते-हम ठन्मेप, प्रसूत, धुंचित निमेप, पिहित, विवर्तित, स्फुरित व विलोदित 'लागतीं कटाक्ष सर्वांचिया पुटी। कळहारियें जिक्काचियें।' -भाए ४५३. १० वृक्ष पुटी.

समासात नासिचा, नारा, प्राण ह्या शब्दांवरवीर योजतात जसे- नासिचापुट इ० [स.] सामासब्द-०पाऊ-पु. १ औपचारिकाच्या समोववार पणें पादून व वर माती लावून तीं भरीत भाजण्याची क्रिया. २ मृगीमन्त्र्यें सोनें वितळविणें. [स. पुट+पाऊ] पुटीकरण-न (सूशाख) पुटे बसणें; घर बसणें; एकावर एक लेप बसणें. गाळाच्या निरनिराळ्या तन्हा निवडल्या जावन प्रत्येकाचे निरनिराळे व्यवस्थित घर एकावर एक रचले जातात त्यास पुटीवरण म्हणतात. -नू ४६. [पुट+करण]

पुट-टी-शब्. (ना) प्रत्येक वेळीं, गणिक, पद पहा. जसे-पानपुट-जाण्यापुट-येण्यापुट-वसण्यापुट इ०.

पुट-टा-स्त्री. (महातु) वेढोळे. 'ना हे उकळली पुटी। कोष सुगंधाची।' -भाए ७५५.

पुटक(कु)ळणें-भक्ति. पुटकळपानीं व्यापून जाणें, पुटपा होणें, पुटक चढणें [पुटकुटी]

पुटक(कु)ळी-स्त्री पापी किंवा घू मारलेली पुटी, लहान फोड [स. पिटक स्पोटक, स्पोट]

पुटपुष्ट-स्त्री. १ तोंडावून काढलेला एस्सारया पग धारीक भाषाच; दुजुन. पुटपुट. (किं० बरणें, योलणें). २ पटपट मार. लेजी उडी (वेन्डीची) (किं० येणें, जाणें; पडण). -किवि. एस्मारण्या बारीक भाषाभाशें, रिपरीप, पिटपिट (पाऊम इ० पडणें) 'पाऊम पुटपुट पडतो' 'वेडकी पुटपुट उरते' [ध.]

पुटपुटणें-भक्ति १ रिपरीप, पुटपुट पडणें (पाऊम) २ तोंडातल्या सोंगात अस्पष्ट योलणें, हट्ट हट्ट योलणें. 'उगी वारंवार श्रितपतिष्ठते जें पुटपुटी।' -सायद ७. १५६. ३ दुरतुणें;

पुवमुण्णे 'आगाचा सताप होऊन ती आपल्यासोबत पुट्टपुटी'
-मोर ३३ [५ पुट]

पुट्टवचें—सकि (गो.) पुराणें

पुट्टिकाळी—ली (महातु) वेडाळे, बडसा पुट्ट-टी पदा
'आनदनिगानवरी येमीनिरी। मोक्षमुत्रगाथी पुट्टिकाळी। सैमी
वेडुडी वगो सोविली, आढाही।' -शिशु ४२५ [पुट्टकुटी]

पुट्टिला—३ पटल 'तोंडा येगो फेंड पुट्टिला नावविल बा
रे।' -निगा ९४

पुट्टी—रि ओपन, रस, लेप इ०ची ज्यास पुटे किंवा दवा,
जगता दिली आहे असा (साधनिक पदार्थ) पुट्ट पदा (समासात)
अभिपुगी, सुवेपुगी, राहपुट्टी इ० [पुट]

पुट्टकुटी—ली पुट्टकुटी पदा

पुट्टणे—(महातु) १ प्रकाशणें, २ पासणे पाटणे, एक
मेकत गुरगणे (टिप्पणीतील अर्थ) 'आमिचेनि कसमछाटें।
रसरगाचा पूर पुटे।' -शिशु ४११ ३ रसछणे, उरणे [स
मुट्ट, का पुट्टि]

पुटे—न (वे) कर्नाटक प्रांतांत होणारे दरवृत्र

पुट्टकळन—किरि (गो) अश्विनी, पट्टिती, पट्टन पदा

पुट्टा—३ (वर) गाडीच्या साटाच्याखातचा कण्यावरील
लाकडी आडवा भाग 'कण्यावर पुट्टा वेतात देवा.'

पुट्ट—न पुट्ट अर्थ ७ पदा •छट्टविणें—(महातु) छट्टि
करणें, प्रसमा करणे 'सु-वेचें माळणें। पुट्ट करविलें वायानें।
मेचमी पळे हीं गुणें। भुजों नगे।' -शिशु २०३

पुट्टा-ट्टा-३ १ पोडा इ०च्या पुट्टाजवळचा भाग हुंगण,
टिरी, डुप्रा, निमत्र २ पोडा विक्त पेंतांना एका पोड्याबद्दल
वाजावयाचा शब्द ३ बडी, पुस्तक इ०वर असलेले जाड व मज
बूत आच्छादन, मळगुठ 'पुटे रमित पत्रकें वनचितें आजदले या
परी।' -नर ३१ ४ कागदपत्रें ठेवण्यासाठी दोन पुठिपत्रें
एवत्र करून फलेगी बही, फाईल ५ जूट, जमाव, गडा, माण
काज जमाव सध ठेवले, कपू ६ पांचसात खेड्याचा टापू, शेजारी
शेजारी असलेल्या पांचसात खेड्याचा सध, अर्थ ७ विक्रीसाठी
ठेविलेल्या वस्तूचा गट, सच ८ गाडीच्या पाकास ज्या लाकडी
तुड्यापासुडे बटुळाकार येतो तो बाह्यार तुड्या चाकाच्या आन्या
वाची लाड फटी पाटा ९ (जलतीचा) पिठोळा, गुडा १०
पत्र, गोठ (ल) विधास फडणवितांच्या पुण्यात शिरले पाहिजे
असे विमुभाज्य वाटले 'अस्तभा ३५ ११ शुष्टिपत्र, काईयेकै,
जाड कागद १२ छत्रभाग पाड, मागवा भाग 'कां पुनी वळ्या
छाती। गोडी जैसी।' -हा १० ल२ [स छत्र या पुट्ट]
पुट्ट्यांतील मंडळी-पसातील कूतील, विधासतील माणसें,
नालमचवे •पाट-३ पुट्टा अर्थ ८ पदा

पुट्टी—ली पुस्तीतील एक शब्द, आपल्या एका हाताने
जोडीदाराच्या चवीत कुठ्ठावर हात घालून आपला दुसरा हात
जोडीदाराच्या बगनेतून उराच्या साह्यात घालून आपल्या जोडी
दारास उबवून उताणा पाडणें

पुट्ट—किवि पुटे 'जेसं विर अति गोड। गोडनि म्हणून करावा
पुट्ट। मग त मिचें घातुच, ह। द्रंर सुख घाटावया।' -नव १४
१५६ [पुटे]

पुट्ट—वि १ बंडखोर, गावपुड, दांडगा, उलाढाल्या 'पुट्ट
घरोपरी बंड कुणावर बंड कोण बांधिती।' -देणे १६६. (धामा)
दोयेगेमोर छत्रास, चोर [१ दे प्रा पुढ=तळण, युवा. तुल० स
पौगड, पुट्ट] रामाछत्र-•गिरी-ली. बंड, गुडपणा, दांडगे
पणा, उलाढाली 'आपण भारोचक्राप्रमाणें पुडगिरी घालविली'
-स्वप ४११ •पाट-३ छत्रांचा मुख्य [पुड+पाल] •पाळे
गार-३ छत्रास व बंडखोर लोकाबद्दल सामान्यतः योजावयाचा
शब्द [पुड+पाळेगार] •मवासी-३ पुड आणि मवासी, पुड
घाटेगार भुजे बरी लोक 'देशोदेशिच्या खडप्या घाडून देती
पुडमवासी।' -देणे १०० [पुड+मवासी]

पुडका—३ १ कागद, पत्रावळी, पाने इ०चा एकत्र बांधून
केलेला गदा, पुडा, बडल २ (व) पत्राचें पाकीट, लिफाफा ३
(वे विणछाम) दहा पींड वजनाचें छत्राचें बडल [पुडा]

पुडका-की-पुडरी (चाभारी) डेप्याच्या पाठीमागे लाव-
णारा चामड्याचा पुडका, सोसुस [पुडा]

पुडकें—न पुडका पदा

पुडयां-यें—न (कु) प्रसंगविशेषी नैसर्ग्यासाठी ठेविलेले
वस्त्र वगैरे, धोतर (शे) पुडवें

पुडरीक—न १ पाडरे कगळ २ अष्टदिग्गजांपैकी एका
दिग्गजाचें नाव. [स]

पुडवटी—ली रहान पुडी [पुडा+वटी प्रत्यय]

पुडवाटया—३ (महातु) दवा किंवा बटवा भाटवा पदा.

'बाईस पुडवाटया येति।' -पूजावतर [पुडा+वाटया]

पुडवें—न (शे) झेलर

पुडसाधणें—अकि घमडावणें, धमकी देणें, दाटावणें -हार

पुडा—३ १ पानें, कागद इ०चा दुमटून बांधलेला गडा,
पुडका २ साखर इ० पदार्थ कागद पान इ०त गुंडाळून बांधिला
अवतां जो आकार होतो तो, पिराबी ३ मृदगादिकाचें पुड,
वाजण्यात कातडी भाग 'बाजता पुडा, पुमाचा पुडा' ४
(चामार धदा) टापेचा भाग उजव्यावरितीं उपयोगात आणाव
याचा कातड्याचा अर्धेगोल टोकळा ५ (गे) पुड्याच्या आहूतीची
एक प्रकारची पोळी [स पुट्ट, या पुड, हि पुडा, हि पुडो]
•घालप- (गो) राणे छुपत घालून निवडण्याचा एक प्रकार

पुंडा—वि. (प्रां.) पांढरा (गाय, वैल इ०). 'एकें मोहरीं मोरी पारही। एके वापी चितळी पुंडी।' -दाव २८१. [सं. पुंडू=पांढरे कमळ; प्रा. पुंड; सं. पांडु=पांढरा]

पुंडा-पुंडा ऊंस, पुंड्या, पुंड्या ऊस—३. संसाचा एक प्रकार. तावुस ऊंस. 'सातळें ऊंस पुंडे कविठ वमारखें बालकें सुक्ष्म थोरें।' -साह ३.८१. [सं. पुंडू; प्रा. पुंड; पांडू]

पुंडाई, पुंडायकी—झी. १ बंडखोरपणा; लुटारूपणा; वैकायदेशीरपणा. २ लुटस; उपद्रव, जबरदस्ती; लुटालट; बंड. (गो.) पुंडाय. [पुंड] ० माजविणें-एण माजविणें; यणेडा माजविणें; गोंधळ करणें. 'काही तरी तभेत पुंडाई माजविणें दे शाहण्याला शोभत नाही.' -टि ४.१२०.

पुंडाय—झी. (गो.) पुंडाई.
पुंडाय-चा, पुंडायकें, पुंडावें—न. पुंडाई पदा. 'संसार पुंडावें बुळलें।' -दा ६.२.२५?

पुडी—झी. लहान पुडा. १ कागद, औपच ६० काचें लहान पुडकें २ साखर इ० बांधून केलेला लहान पुडा. ३ संन्यासाचें जेवण (हें फार थोडें असतें यावरून पुडी हें नांव). (ल. उप.) जेवण: जेवणाचें आमंत्रण. ४ (चांभारी) सायक रंगविण्याचा कच्चा रंग ५ पक्षवाज इ० काम बसविण्याची घाई. ६ (ल.) गुप्त गोष्ट, घातमी इ०; पूड. (क्रि० पुडणें; फोडणें). 'पुडी फुटल्यामुळें हा अनर्थ ओढवला.' [पुडा] (वाप्र.) ० आणणें-बाहेर न फुटलेली घातमी आणणें. ० फुडणें-घातमी बाहेर फुडणें. ० फोडणें-घातमी फोडणें; खरी गोष्ट बाहेर आणणें **पुडीस जाणें**-संन्यासाने जेवणास जाणें **पुडी स्फोडणें**-गप्पा मारणें. म्ह० फुडीला पुडी (पाहिजे) सामानावर- ० मांस-न. सापेवती व मांस शिमेवून त्यांत काकवेताचा पाला घालून तयार केलेला पदार्थ. -यधि २.९८. [पुडी+मास]

पुडी—झी. (गो.) एक प्रकारचें झाड.
पुडीस—वि. गोटराच्या खेळात ज्याची पाळी जपदी शेवटी येईल त्या खेळणारास पुडीस असें म्हणतात. -मराठी खेळाचें पुस्तक पृ. १४२. फुडी पदा.

पुंडू—३ कपाळास लावलेला बंदन, मसम इ० काचा टिका; गंध. त्रिमुद्र हा शब्द जास्त रुढ आहे. 'उर्ध्वपुंडू माळ वेंदी शोभे माळ; कापिजे बळिकाळ सया भेजे.' -दुगा २२१४ [सं]
पुंडूक—३. भोवत्याचे प्रपाणावर असणारा पांढरा पत्त. -अधप ११०५. [सं.]

पुदचा, पुदला, पुदली—वि. १ अगोदरचा; पूर्वाचा-पुढे जाणारा, (च्यलकालासंबंधीत) अग्रिम. २ अविष्यवाक्यी 'पुदची गोष्ट बोग सांगळ.' ३ (वारांच्या, नांवांच्या पाठीमागे)

योजला असतो) ताबडतोब येणारा; आगामी; आता यापुढें येणारा. जसे:-पुदला सोमवार. [सं प्रथम; प्रा. पुदम] (वाप्र.) **पुदचे दांत**-झांडां मुलास प्रथम जे वार दांत येतात ते; वरचे दोन व खालचे दोन दांत. **पुदच्या जोताचा**-वि. १ पुदच्या जुंवास खेपण्यास योग्य. २ (ल.) चलाख; ताल्ल; हुशार; ततरीत. ३ पुडारी; सुत्रधार; मुकापुडार. म्ह० पुदच्यास ठेच मागला (चा) शहाणा (दुसऱ्याच्या अनुभवांचें मनुष्य शहाणा होतो या अर्थी). 'इतिहास, बघरी व चरित्रे हीं पुदच्यास ठेच मागचा शहाणा यां न्यायाचें सर्वांच अत्यंत हितावद् आहेत.' -बाजीराव. **पुदच्या पुढें**-अज किंवि. १ अगदीं समोर; समक्ष, एकदम पुढें (क्रियावाचक धातुसमवेत प्रयोग). २ इतर सर्वांच्या पुढें; इतरास मागे टाकून; एखाद्या बाबतीत पुढाकार घेण्यासाठीं सर्वांत पुढें. [पुढें] (वाप्र.) ० करणें-लुटमुठ करणें; किनाकारण लुटेपणा, लुचटपणा करणें. ० नाचणें-मनराणी करणें; खुसामन करणें; थुंकी होलेली

पुदतपुदत, पुदतपुदतीं, पुदतांपुदतीं, पुदतो-पुदतीं—किवि. (काव्य) बांबंवार; पुन पुन्हा; पुढेपुढें. 'सर्वे स्वर्गीं तुता आधार। दुस्तराह्नि पाववी पार। दीन जनाचा बरी उदार। पुदतपुदत सांभाळी।' -दावि १२. 'तैसा पुदतपुदतीं तोचि। मिया अभिवंदिला श्रीगुरुचि।' -झा १.२५. 'आतां ऐमा राजा मागुली। होणार नाही पुदतांपुदतीं।' -नव १८.८. 'विदुर म्हणे पुदतोपुदतीं। तैचि तें तुज सांगिजे किती?' -सुबन १००. [पुदती द्वि.]

पुदता-तीं—किवि. (काव्य) पुन्हा. 'तरी कर्मयोगीं कैथीं अतिमु। पोखोवसां पुदती।' -झा ५.१. -राज. (विप्र.) पुढें पदा. 'आतां तैचि तप पुदती। तामसाचिये रीती।' -झा १५. २५३.

पुदपुढें—किवि. १ पुढेंपुढें; आरंभापासून पुढें जातो तपासता; उत्तरेत. 'हा श्रेय पुदपुढें थापला जादे.' २ इतरांस मागे टाकून आपण एकट्यानेच पुढाकार घेण्यासाठी पुढें सरून, होउन (बोलणें); पुदच्यापुढें. [पुढें द्वि.]

पुदला—वि. पुडचा पदा.
पुदवसा—३. पुदला, पुडचा माग [पुढें+वसणें]
पुडा—३. १ (राज.) पुडचा, तोंडाकडील भाग २ दक्षिणे. वडे पुडा करून बसू नको. २ (शिपी) बोट इत्यादींचा पुढे बणारा भाग. माणा [पुढें]

पुडां—अव.किवि. पुढें; पुढारां 'पुडां झगं एक नयनी। दूर दलोनि विथिल बाणी। पायाळ रग पळतां बनीं। पाटीं पांथें दृषाळ।' -सुआदि ७.६५. [पुढें]

पुढाईत, पुढाकारी, पुढारी—वि. १ पुढाकार घेणारा; नेता; मार्ग; पुढें टोचन हुद्दमत चालविणारा. अपां गंध नव्या

पुढाईत हातपाय जोडून।' -पला ७७. 'पुढारी हे लोकांचे घनी नव्हत तर चाकर होत.' -टिपु २२१. २ अधिकारी; कारग्यारी; व्यवस्थापक; प्रमुख. [पुढा]

पुढाकार, पुढार-रा—३ ? पुढारीपणा; अग्रेसरत्व, नेतृत्व; हुद्दमत 'समाजाचा पुढाकार घ्यावयाचा म्हणजे स्वतः पाया-शब्द वर्तन पाहिजे' -टिपु १४३. २ कारभार, अधिकार, व्यवस्था. [पुढें+कार] **पुढाकारी**—वि पुढाईत पदा.

पुढाय(र)की—भी पुढाकार पदा [पुढें+कार]
पुढार-री—वि पुढील, पुढें येणारी. -हा १.२७५ 'पुढारी दोगांही तनुमर उपायी उतरतो।' -२ ५६.

पुढार—पु बोल, वचन. -भाए १४५. 'मग म्या बोलिले उत्तर। माझा एक हो पुढार। हिमवंत होईल भुपवर।' रेणुदासो।' -कथा २.१९.४७. [पुढें]

पुढारणें—अकि. १ पुढे होणें; सरमावणें. 'मारीचाव्य पुढारला भुजनळें ह्मणावया रुढला।' -आय २५. २ बोलणें. 'आणि आत्मया एष काही। सर्वया लायु नाहीं। हे पुढारलासि ते देई। काहणें माझे।' -हा १८.२९१. ३ उत्करास, प्रगतीस चढणें, पुढे येणें.

पुढारां—शम (काव्य) १ पुढें, समोर 'प्रन्त दिगुढारा जाहला राजमौडी।' -२ ४०. २ निमिषानें 'वां पितृवचन पुढारा। सीतेभिमा विदोद्गारा। रीता आणि वानरा। उदरी निशा बरा खुलाय।' -एमा १९.३३३ -किवि. (काव्य.) १ पुढें; कालतरानें 'मग ते व्याळ द्वारपाळ। म्हणती नाया न करी तळ मळ। हुन्हा मायनेवसाचा मेळ। ईश्वर करील पुढारी।' -वच १५ ३७ २ पुढें होऊन, आगाऊ, आगाव.

पुढारी—वि पुढाईत पदा
पुढारीं—रें—शम किवि (काव्य) पुढें. 'शीर्ष वाट झाडी पुढारी। तो नारायण नरूपे।' -मुआदि १ ५१ 'नेऊन घालिती पुढारें।' -दा ३ १.४ 'मोले लणें व्यजन तें धरिता पुढारी।' -२ १४.

पुढारेली—किवि (काव्य) पुढें पुढारी पदा. 'घाहनि जाणाऱ्या स्वस्थलाप्रती। सीराळकराची मानुनि विशांती। सद्दी-तसमुखाव कृपाभूती। पुढारेली चालिले।' -दावि ३ १७.

पुढारचें—कि (गो.) पुढे जाणें, पुढारणें पदा.
पुढांसणें—वि पुढे चालणे करणें 'हे असो नाचें रूपे। पुढासुनि कमूपे। जेप आली वासिपे। अविद्या हे।' -अष्ट ७.११४.

पुढि(डी)ल—वि १ पुढचा, आगोदरचा-नंतरचा (स्थल, कालवर्षी). पुढचा पदा २ अन्ना, दुसरा, लोक. 'आपुळे अगींचे मळ। पुढिलें छाळिता सकळ.' -एना २३.७२. 'केटयाविण

निवडूं नये। पुढिलो कदा।' -दा २.२.१२. ३ पुढे येणारी; मावी (पिढी, लोक). 'पुढिला सिमवण। ने घ्यावी आपण।' -दावि १०३. ४ पुढें-खाली-यानंतर येणारी, सांगितलेली (घोट, मुद्दा इ.). ५ जवळचा. -हा ३.१७७. [पुढें तुल० सं. पुरस, अर्थमागधी. पुरित] सामाशब्द-० पाय-३. प्रवृत्ति, प्रपंचा-कडील वृत्ति. 'ऐसाही जरी विपायें। सांझि पुढील पाये। सर्वे-दियासि होये। पाठिमोरा जो।' -हा १०.७२. पुढिल्ल्यो-किवि. (कर.) (विडीदाह्या खेळ) विडीच्या पुढल्या टोकापासुन (मोजणें). पुढीं-किवि पुढपांत, पोटाशी. 'घेऊन पुढीं नुसती सोव्यात विडीं तांझवी।' -प्रका १६०.

पुढून—किवि. १ पुढील वाजून, समोरून. २ पूर्वी, आगोदर (वाल्वाचक). [पुढें]

पुढें—किवि १ समोर, अग्रभागी २ विवक्षित अवधी-पासून, अग्रिमप्रदेशी; नंतर; पलीकड. [सं. पुरस किंवा सं. प्रपम; प्रा पुढून] (घाप्र) ० पाऊल पडण-प्रगति होणें. 'तुमच्या सारक्याच्या मदीवून आमचें एक पळतुमुद्दा पुढें पडणार नाहीं.' -अंधपरदिव्य ० पुढें करणें-लडबुड करणें, धुसामत करणें. ० धाडून जाणें-येणें-फौजेसह धाडून ह्मण करणें. 'ईमज पुढें बाहून येत नाहींत' -पया १७६. म्ह० १ पुढें तिखट आणि मागें पोचत २ पुढें वाड मागें सपाट ० पाठी-किवि. पुढें आणि मागें.

पुढोसा—३ पुढचा भाग [पुढें]
पुढथा—३ एक प्रकारचे ल्हान्णें.
पुढथां—३ (कु.) चोतर (गो) पुढें, पुढचा पदा
पुढथांत—किवि १ पुढे, पुढच्या भागात; समोर. 'आपल्या त्रेमाच्या भाणवांची कार दिवसानीं भेट होऊन त्याच्या हातचें गुप्यास अग पुढपात येते.' -स्वप ८९. २ ओटीत, पायापाशीं-मध्यें (गुपचिप पायात टेंबलेल्या लांचलुचपतीबद्दल योजितात). [पुढें+भात]

पुण—उच्च. (महाव.) पंतु 'म्हणौनि मज आत्मारासा। पुण पडियो तो।' -भाए ८०४.

पुणती—किवि. पुन्हा -खिपु १.१.४७ [पुन.]
पुणी—ग्री पिंडलेल्या कापसाची वडी; पेढ [य]
पुणु—३ पण, होर, पैज -खिपु [पण]
पुणेगी—वि पुणें वाढासबंधीचा, पुण्याचा (जोडा, भावा, चाल इ.). [पुणें]

पुण्य—४. १ उत्तम आचरण केल्याने ईश्वरप्राप्तिद्वारां गुप्त प्राप्त करून देणारा वास्तव्याच्या ठिकाणी असलेला विशिष्ट धर्म, धार्मिक, नैतिक गुण उत्तम आचरणचें पळ. २ सत्कृत्य; धार्मिक, परोपकारी कर्मे याच्या उलट पाप. [स पुण=धर्मकृत्य

कार्णे] (वाप्र) • पारचणें-वांरट कृप्य कार्णे, वांरट कृप्यांत गुणें पुण्याचा-धार्मिकदृष्ट्या मानिलेला, कल्पिलेला, धर्माचा (वाप्र, भाई, भाऊ, बहीण, पुत्र इ०) जेव्हा-पुण्याचा वाप्र, पुण्याची भाई इ० पुण्याच्या पारो-पुण्यद्वारांनी वसणें, पुण्याचा पार बांधणें-पारपत्तरी किंवा धार्मिक कृत्यांत नहमी गुतेलेले असणें, पुण्यदृष्ट्यें करणें सामासम्भ- • कर्म न पुण्यजनक कर्म; पुण्यदृष्ट्य [स पुण्य+कर्म] • काल-यु सकृति, मद्रूप इत्यादि परेष्टाळ, ज्या काळांत पुण्यदृष्ट्य करणारास अधिक फळ मिळतें असा काळ [स] • कौंति-त्री पुण्यद्वारक कृत्याची प्रसिद्धि लौकिक [स] • गिरि-उ (भाय्याला) क्षान्ते स्थान आश्वासकत्वाचे परंतु नाचतया पुण्यगिरी; चिद्धैराज्याचा राजपती; मनपचना ही रीचपुत्री। वाहूनिचा।' - भा १८ १०४० [न] • जन-उ १ पुण्यवान मनुष्य 'सदा प्रायत आगि हीउ। तयादी धीं गुणत्वाचा मानु। परी न म्हुणित पुण्यअनु। राजपु काई।' - भा १८ ७५० २ राजपु [म] • तिथि-त्री १ पवित्र दिवस २ सन्यासी मृत झाला असतां बाराव्या दिवशी किंवा प्रति वार्षिक मृततिथीस त्याच पुत्र-शिष्यादि श्राद्धहवानी जें कर्म करि तात तें किंवा ती तिथि ३ (सामा) घोर सत्पुरुषाची प्रतिवार्षिक मृत्युतिथि; श्राद्धतिथि [स] • धाम-न काशी, प्रयाग इ० पवित्र स्थान, क्षेत्र [स] • नंदी-त्री १ पवित्र नदी २ (स.) पुण्याचा, सदाचारवान नदीसारखा जाणारा प्रवाह (स पुण्य+नदी) • परायण-वि पुण्यदृष्ट्यें करणारा सत्वर असणारा, पुण्यकर्मास वाहिलेला [स] • पात्र-न पुण्याक, शिंपव, पुण्यशील मनुष्य • पावन-वि १ पुण्य संपादन करून पवित्र झालेला २ स्वर्गच्या पुण्यानें इतरास पवित्र करणारा (कथा सत्पुरुष, पवित्र स्थान नदी, वृक्ष इ० बद्दल योजितात) 'उत्साहण पुण्यप वन। ऐरावे चित दहन। चित्ररेखा तिची मैत्रिण।' - श्रीगीत [स] • पुंज-उ पुण्याचा साठा, सचय, राशि 'स्थावग गिरीआतु। पुण्यपुज जो हिमवतु।' - भा १० २३४ - परस्व १४५० [स] • पुरुष-उ १ ज्यानें पुण्यसचय केलेला आहे असा मनुष्य; पुण्यवान इत्यस २ सद्गुणी, सदाचरणी मनुष्य [स] • प्रताप-उ पुण्य कृत्यासुद्धें, सद्गुणासुद्धें झालेली शक्ति, प्रभाव, वजन मान्यता, राजोत्तर कार्यास इष्ट असें पुण्यसामर्थ्य [स] • प्रताप-वि पुण्याचें सामर्थ्य अर्थां असलेला [स] • प्राणी-उ परोपकारी, सद्गुणी, पुण्यशील मनुष्याबद्दल योजावयाचा शब्द [स] • फळ-न सत्कृत्याचें फळ, बक्षीस [स] • भूमि-त्री जगादि कर्म वरण्याविषयी शास्त्रानें योग्य म्हणून सांगितलेली भूमि, हिमालय व सिंधू यांमधील प्रदेश, आर्यावर्त [स] • मारी-उ पुण्य संपादन करूं प्याचा मार्ग, रस्ता पथ पद्धत इ० [स] • लोको-स्वर्ग इहलोक सोहून गेल्यानंतर स्वतःच्या पुण्यासुद्धें मिळणारी सुखाची जागा,

मन्त्रलोका [स] • धान्-घत-वि सद्गुणी, सदाचरणी, नैतिक व धार्मिक गुण असलेला [स पुण्य+घत] • ध्यासना-त्री चांगली दृष्टा, सद्विद्या 'सत्पुण्य चित्ति प्रगट। ते चेळी पुण्यवामना उमट।' [स] • धेक-त्री सदाचरणी विविधित वळ ही वळ पुण्यद्वारक कृत्यासाठीं शुभ व योग्य मानित्री आहे [पुण्य+वळ] • दधील-वि सत्पुण्य वरण्याकडे ज्याची प्रवृत्ति आहे असा, सद्गुणी, सद्गतीनी [स] • नृपाक-उ पुण्यकारक कृत्यानें प्रसिद्ध असलेला मानवी किंवा देवी पुण्य ज्याच्या नामस्मरणानें पुण्य लागतें असें रत देवत्वना यांना हे विगणन योजितात (धर्मराज नल जानरी इ०) [स पुण्य+नृपक=नृपति] • सामात्री-त्री इष्ट कार्ये मिदीस नय्यारागी साधन म्हणून असलेला एखादा सद्गुण [स पुण्य+स मयी] • क्षेत्र-न पवित्र स्थान ज्या ठिकाणीं राहिले असता गळे असता पुण्य लागतें असें ह्वाण (घाशी कुल्ले ६०) [स पुण्य+क्षेत्र] • पुण्यात्मा-उ अत्यंत सद्गुणी व सदाचरणी मनुष्य [स पुण्य+आत्मा] • पुण्यपूर्व-व चांगल्या नैतिक गुणाच्या-पुण्यदृष्ट्यापासून वदुमत्तगारे फल, शुद्ध अर्थाचे पदा [स पुण्य+पूर्व] • पुण्याई-त्री १ पुण्याचा सचय; पुण्यसामग्री २ (स) सामर्थ्य वरूप [पुण्य] (वाप्र) • पारचणें-आठोकाट प्रयत्न करणें, दिव्यत्त करणें 'तो दराव पास होगेकरिता कतराणीं सारी पुण्याई खाविली' - के १६ ४ ३० • पुण्याह-न पुण्यद्वारक पवित्र दिग्ग [स पुण्य+अह] • पुण्याहवाचन-न १ वरम्विवा - विवाहादि मंगलकार्यांत प्रार्थी करतात ते कर्म व (ल) प्रारंभ शुध्दता [स पुण्य+अहवचन] • पुण्योद्ग-न पवित्र वाणी तीही जेव्हा-तीथोद्ग पादो २६ इ० [स पुण्य+उद्ग] • पुण्योद्ग-उ पुण्यकर्मां केलेले पुण्य करून हाणे, दन्य मा-यता इ० मिदु भाग्य असता त्याचे कारण सांगणाला हा त्याचा पुण्योद्ग आह असे म्हणतात [स पुण्य+उद्ग] • पुत-उ पुत्र मुलगा 'सेवित साउबळे काही होतें तें जवळी। विज येत पुत माया तुज्जी हे लागवळी।' - तुगा ३५०० [स पुत्र, आ पुत] • याधापुता करणें-समजून घालणें गोंगारणें 'जवर्नी लवूर व ईने बाबा पुता करून, गोंजारून त्याचें साहवन केले' - पाह ८३ • पुतजी-त्री पुण्याच्या मावाची मुलगी, स्त्रीच्या दिराची मुलगी, ध्वाडी • पुतण्या-उ पुण्याच्या मावाचा मुलगा स्त्रीच्या दिराचा मुलगा (गो) पुतण्यां, पुतण्यां [स पुतण्याक] • पुतळा-उ १ पापु लाकूड माती दगड इ०चे पुण्यावार बाहुळें प्रतिमा, मूर्ति वगैरे हातीं वजन करीमगोला। पूर्णकर्मां रचिला पुतळा।' - नव १० १०१ २ शुणाचे आत्यतिरस्व मूर्तिमत्त्व दाखविण्यास योजितात उदा० कोधाचा प्रेमाचा

पगांचा पुतळा. [गं. पुतल. तुल० सं. पुत्रक, पुत्रिका; प्रा. पुतल्य, पुतली; हि. पूतला-ली]

पुतळी—स्त्री. १ दगड, लांकूड, पातु इ०ची स्त्रीच्या आकाराची प्रतिमा, मूर्ति वगैरे. 'नातली पुताची पुतळी.'—विउ ५.७०. २ गुमारे चार रुपये निमतीचें एक सोन्याचें नाणें. (या नाण्याची माळ करतात). दामिन्यात घालतात तो सोन्या-चांदीचा पाटोळा व चपटा तुकडा. 'तुं मज पुतळीचा टसा आपडशी कसा। मी कलेवर तुं आदमराज मासा राजसा।'—होला ११५. ३ तल्वारीचें टोंक. ४ घोड्याच्या तळव्यावरचा नातूक व मळ शिंगसारखा उंचवटा. ५ दन्याच्या दिवशीं आपट्याच्या पानाबद्दल झगडतात. ६ घोड्यांतील बाहुदी. ७ एका माशाचें नांव. ८ हुंदर स्त्री. ९ (विष्णुचर्म वें) काठातल्या नदीचा एक प्रभार. हुंदरी भाग्याचा एक द्वितीयांत इंच अकाराचा पौढरा (पौढर-टिंगल धाग्याचा असतो). [सं. पुन-नी]

पुतळी घर—न (न) कापडाची गिरगी.

पुनी—स्त्री. संतान; अपत्य; मुल. -वि. संख्यावाचक शब्द मागे लोह्न भिषेवणाप्रमाणें उपयोग करतात. जसे—एकपुती, सातपुती वगैरे. [सं. पुन] म्ह० १ एकपुती रस्ती; दुपुनी रस्ती, सातपुती रस्ती, निपुती रस्ती (एकपुती रस्ते व सातपुती रस्ते). २ काठी तशी पुती त्याण तशी माती.

पुनुर—उ. पुन. 'त्याच्या मागचें शेतर माळ्या पुनुर लावा. साहेब केला राजाला।'—येथो ३४६.

पुतो—उ (कों राजा.) वंशवृत्ता.

पुत—उ १ (गो.) पुन; मुलगा २ (गं) पुन व अक्षर. [सं. पुन; प्रा. पुत]

पुसलिकाश्ल—न (सा) तेलस बर्गीतील एक अम्ल. हे तावड्या भुंग्यामध्ये सापडतें. (ई) फॉर्मिक ॲसिड.

पुत्रयेण—न एक प्रकारचे गवत

पुत्र—उ १ मुलगा २ दत्तक. हिंदुधर्मशास्त्रांत बारा प्रकारचे पुत्र सांगितले आहेत ते प्रत्येकीं. द्वादशविधपुत्र पहा. [सं.] म्ह० सोळा वर्ष पुत्र मग मित्र सामाशब्द—०जीव-उ एक डाड पुतवैती पहा ०ट्टि-स्त्री (एकावाक) स्वतःच्या मुला प्रमाणे मानणें, लेखणें [सं पुन+ट्टि] ०धर्म-उ. मुलाचें कर्तव्यकर्म (मातापितराची श्रुतया इ०). ०पौत्रादि वंशापरंपरा-स्त्री मुलगा, नातू. पणतू इ० जी संततीची परंपरा ती. [सं पुन+पौत्र+आदि+वंश+परंपरा] ०आय-उ १पुत्रपत्नी; पुत्रविषयक संबंध, स्थिति २ पुत्राप्रमाणें नांवाचें, वागणें; पुत्रवर समजणें 'मयी पुनमाचें अशी गाय माये। स्वतः प्रेमापान्दा िच बाय माये।' [सं] ०राग-उ (संगीत) रागाच्या एका प्रकाराचें नाव काही प्रेमाकार रागाचें भावाराग, पुष्पराग, पुनराग असें बर्गीकरण

करितात. [सं. पुत्र+राग] ०घंता-वि. मुलें धातलेला; विशेषतः औषणाच्या वेळीं चिया हा शब्द वापरतात [सं. पुत्र+वत्] ०घंती-घंती-स्त्री. १ जिला मुलगे आहेत अशी स्त्री. 'म्हणेति तुं होसित पुत्रघंती।'—साहू ८.१७. २ एक प्रकारचे शाहू. हा शाहूच्या चियाची माळ ज्या क्रियांत पुत्र आहेत त्या घालतात [सं. पुत्र+वत्] ०घंतीचा मणी-उ पुत्रघंती नांवाच्या शाहूचे बी. ०घंतीची माळा-स्त्री पुत्रघंती क्रियांनीं घालावयाची पुत्रघंती शाहूच्या चियाची माळ. ०धाम-वि. ज्यास पुत्र आहे असा. [सं. पुत्र+धाम] ०संताम-न. पुत्ररूप संतान; पुत्रमंदति. [सं.] पुत्रायण-न. सोळा संस्कारांपैकीं एक संस्कार; पुत्रमुखावने कन्याचा विधि, जातकर्म; यांत नालवेदनापूर्वीं मुनाम सोन्याच्या एवरांनीं गुन अमे तुन व मथ वेतात 'रावे केले पुत्रायण। मानापर्यं मुरि-येण.'—१या ३.१.१२. २ अश्यासोडेव, तुम्हाला मुलगा झाला तर त्याच्या सोडांला मागचें थोड लावून त्याचें पुत्रायण करण्याला मुलाच्या बापाचें आणें पाहिजे।—विन्यासत १०६ [गं पुन+अवन+अक्षण] पुत्रोकरण-न १ दत्तक घेणें, पुन काणें. २ (वि) आपली हया दानरुपें देण्याचा ईश्वराचा एक संकल्प, यामुळे उद्धाराचें निबळेल्ल्या जनसमूहांत जिव्हाती माणसांनीं प्रवेश निवून देवाच्या पुत्रात जे अधिकार आहेत, त्या सर्वांचें त्यांचा अधिकार राहतो. (ई.) अर्थोदान. -योहा १.१२. पुत्रेदणा-स्त्री. १ पुत्रविषयी श्रेम, प्रीति, आदर इ० (हा अर्थ लढीनें झाला आहे). २ पुत्रप्राप्तीची इच्छा. [सं. पुन+दण] पुत्रेष्टि-स्त्री. पुत्रप्राप्तीसाठीं यशस्वाचा एक वाग, पुत्रकामेष्टि. 'कृदीश्रम आश्वि वृद्धीचा ठाया। करी पुन-दृष्टी महायाग राया।'—मुत्तमा-यणशाल ३१. [सं. पुन+ष्टि] पुत्रोत्सव-उ १ पुत्रजन्मांमुळे झालेला आनंद, उत्सव वगैरे २ या प्रसंगी होणारा समारंभ. [सं. पुन+उत्सव]

पुत्रक—उ. पुत्र; मुलगा. [सं.]

पुत्रिका, पुत्री—स्त्री. १ कन्या; मुलगी; पुत्रस्त्री' मानि केळी कन्या. २ बाहुली; प्रतिमा. [सं] पुत्रिकासुत-उ वारा-पुत्रांतील हुसण, मुलीचा मुलगा हाहि जोरसासारखाच असतो. -मिताक्षरा [सं पुत्रिका+सुत]

पुत्री—वि पुत्र असलेल्या, पुत्रवान्

पुत्रोय—वि. पुत्रासंबंधीचें, पुत्रविषयक [सं]

पुद(दा)डणी पुदल(ळ)णी—स्त्री. निष्काप्रजीवणानें वापर, उपयोग, वागणें, गुणडा. [पुदलणे]

पुद(दा)डणें, पुदल(ळ)णें—उक्ति. (अशिष्ट) गुणडणें, खराब करणें; (अशुभ, प्राणी, वस्तू इ०) निष्काळजीपणानें वापरणें, वागणें, उपभोग घेणें 'तो आमचीच गाडी चार महिन्यांपासुन पुदलतो आहे'

पुकावा)डा, पुदाला-ळा-उ (अभिष्ट) (मनुष्य, प्राणी, वस्तु इ०चा) नफिरीरणें, निष्काळपीण्याचें वापर, उपयोग उगभाग वगैरे पाडाडा पदा

पुदरट-न अत्यंत जेणें व काटरे पथ 'जुने पुदरट' असा प्रयोग -वि फाटमा, नळका [फाटण्याचा ध्वनि]

पुदळ-वि (माण) बाणतेदि काम सावकाश बरवारा, उरक नसणारा

पुदरु-ए-ळी (व खा) रिकामा घास, कटकट 'आमच्या मागे काय पुदाख साविली हो ?'

पुदिना, पुदाणा-ना-उ हुळशीच्या वर्गातील एक वन स्वति याच्या पानात तिखट ओल्यासारखा वात येतो पाला औषधी असून न्याचा बटणी-माजीबदहि वपयोग करितात [फा पुदिना, हिं योदिना, व पुदिना, ति पुदिना, गु छोदिना]

पुन-किवि (महातु) पुन्हा. पुन इ प्रकृती धोरकपाणी. हो कळसोद्भूत। ' -अ ३ -उम (महातु) पय परतु 'चापे-भोरदी भागे उघडी डेली पुन पडतीचि ना।' -शिख ५५८ [पुन]

पुन -किवि १ आगळी एकरा, पुन्हा, दुसऱ्यादा २ फिरून, परतून [स]

पुन-ळी वावू 'नामि मध्यस्थान मोहोनि सविता। रक्षि मेव पुनी उगमे सज्जिता।' -कथा ६४ ३४

पुनई-य-ळी एक जपली साब, पुनर्नवा

पुन-रु-उ चोड्याच्या पायाचा एक रोग -अ ४९ २ ३८

पुनति-ता-ति ३ (नाम्य) पुन्हा 'जन्मोनि मरणे पुनति उपजने ऐसा जो। कृतिप्रमग ता तोशिला।' -अ २६ (टीप)

पुन पुन -किवि पुन्हा वारंवार, बरबबर [स पुन द्वि]

पुनर-किवि पुन पदा [स] (सामाश्रय) पुनरपि

किवि पुन्हाहि बरबबर, बरेचतर फिरा [स पुनरु+अपि] म्ह० पुनरपि जनन पुनरपि मरण-उन पुन्हा तीव ही गोष्ट व्हाव व तिच्याबद्दल शिक्षा भोगणे पुनरागमन-न पुन्हा परत येणे, माघारी येणे, निघालेल्या ठिकाणी परत येणे [स पुनरु+आगमन] पुनरावृत्ति-ळी १ प्रयादिकाची पुन्हा आरंभित २ उबजणी, पुन्हा करणे, घडणे ३ पुन्हा मागे येणे, माघारी येणे, पुनरागमन ४ पुन्हा जन्मास येणे, पुनर्जन्म 'ये पुनरावृत्तीचेनि उभडे। हळजती तय्यलोकीचे हुडे।' -शा ७८० -एमा २९ ६०८ [स पुनरु+आवृत्ति] पुनराशा-ळी निराशान्तराची आशा, पुन्हा आशा जाण्या हाणें, खात्री बाळगे [स पुनरु+आशा]

पुनरुक्त-वि पुन्हा सांगितलेले एकरा उबारिलेले (वाक्य) 'तो म्हाजान उपदेशविधी। शुक बोशिला वृत्तीवरुपाची। म्हणोनि ते निरुपण य सध्या। न प्रतिपार्थ पुनरुक्त।' -एमा ३० ४०२ ४०२ [स पुनरु+उक्त] पुनरुक्तोप-उ एके ठिकाणी सांगि

नलेल प्रकार रिया विधि पुन्हा सांगणे, हा शास्त्रांत वाक्यदोष सांगितला आहे [स पुनरुक्त+दोष] पुनरुक्ति-ळी १ एकरा बोललेले वाक्य किंवा शब्द फिरून बोलणे, पुनरुक्तार. २ द्विरुक्ति, अनुवाद [स पुनरु+उक्ति] पुनरुक्त्यान-न १ पुन्हा उठणे, (ल) जिवत होणे (२ ति) रुद्ध स्थितीचे पुन ज्वीवन ३ (ति) मृतोत्थापन, मेरेलीं सवे माणसे न्यायाच्या दिवशी पुन उठणे, (६) रेक्रेकशन -योहा ५ २८ [स पुनरु+उत्थापन] पुनरुद्धा-ळी पुनर्बिवाहित विधवा 'मूळ बाटारात राणी पुन रुद्धा आहे' -वि ५४१ [स पुनरु+उद्धा] पुनर्जन्म-उ १ दुसरा जन्म, आत्म्याचे एका शरीरापून दुसऱ्या शरीरात जाणे मेत्वाबरोबर जीव पुन्हा जन्म घेउन मागील जन्मातल्या कर्मांचे बरे वाईट फळ भोगतात हा पुनर्जन्माचा सिद्धांत मान्य २ (ल) घट्ट चापचाळोम्या मोठ्या सक्तपण सांठेल्या बचाव. ३ (ति) शिस्तद्वारा बधीन व पवित्र मन प्राप्त होणे 'पुनर्जन्म सात्व्याविना। शिस्तद्वारा त्या कळना।' -उस १९७ [स पुनरु+जन्म (-न)] पुनर्धर्म-ळी पुनर्बिवाहासलेली, पाटाची ळी पुनर्धर्म तीन प्रकारांची असू शकते - (क) जिचे रम मान झाले परत पाहिल्या नववय र्ही सग झाला नाही अशी (भा) जिचे प्रयमत एकाशी लग्न झाले असून जी पुढे व्यभिचारिणी म्हणून उदकशीस येत ती, व (इ) लग्नाचा नवरा सेवा असता ती सवर्ण व सर्पिड अशा दुसऱ्यास दिली जाते ती [स पुनरु+धर्म] पुनर्लक्ष-न एक वाक्यो मेत्वा वर पुन्हा केलेले रम पुढ्याच्या पुनर्बिवाहास हा शब्द योजतात म्हणून धर्मादावे करावा लागणारा यज्ञ सधर्माचारिणी नसल्यामुळे करता येत नाही करिता पुनर्लक्ष करणे जरूर आहे 'उपास्य गारिका ४ [स पुनरु+लक्ष] पुनर्लक्ष-वि पुन्हा मिळण्या जोगे, पुन्हा संपादण्याजोगे [स पुनरु+लक्ष्य] पुनर्बिवाह-उ विषयविवाह विधाने पुन्हा विवाह करणे (इ) किंवा रिमिरेज दणा मी द-द [स पुनरु+विवाह]

पुनरा- वि पू। 'पोतरिया कळी गाभ पुनरा छोडिले।' -मसा ३८

पुनर्नया-उळी एक औषधी वृक्ष, वेदळी, सापरी हिचे तावडा न पाडरा असे दोन प्रकार आहेत [स]

पुनरिस्तु-उळीन सावने नक्षत्र व त्याच्या सारका

पुनरु-उ एक प्रकारचे झाड, पुनर्नवा

पुन(ना)न पुनीच पुन्यो, पुन्योव-ळी पौर्णिमा पुनियसादीं सोताणु। घालट जेता। ' -सा १८ ४९६ 'ममिमन्यु विवाहोत्सव जग मिववी जेवि चर पुनियवा।' -मोविराट ७ ३० [स पुन्या, प्रा अप पुणिना, हि पुन्यो, उ पुनम]

पुनवत्त-उ (इ) पुनर्वसु पदा

पुनश्च-किवि पुन पुन, पुनरि, आणखी, बारवार [स पुन +च]

पुनस्पुन.—नि वि पुन पुन, धारवार [पुन पुन अप.]

पुनस्सस्कार—उ पुनस्सधान पहा [सं पुन+सस्कार]

पुनस्सधान—न १ पुन सावयक सस्कार करणे (पहि ल्यात व्यत्यय आल्याने) २ श्यामि (शुद्धस्थाने विवाह झाल्या-
दिवसापासून धारण करावयाचा अग्नि) नाहीसा झाल्यास तो पुन
उत्पन्न करण्याचा विधि, कोणताहि स्स्कार चुक झाल्यामुळे पुन्हा
करणे ३ (ल) कोणतेहि आरमिळेलें कार्य तबोस न जाता विस
कल्यामुळे पुन मूळापासून करणे, त्यासाठी करावी सागणारी
संपत्त [सं पुन +सधान]

पुनीत—नि पवित्र शुद्ध, प्रायश्चित्तादिकानीं पावन झालेला,
(महातु) पुनेतु 'अभावेनि चरणे पुनेतु। जगं वाणिजेति तीर्थे।'—
—॥ १८ 'केला पुनीत सायुष्या।'—एमा ७ १९० [सं]

पुनै—क्रि वि (महातु) पुन्हा पुनः, पुनर् पहा 'पुनै तें
ओवें स्व नें सगिण पुण्यातें। जरि शास्त्र धोडें।'—॥ ४१

पुनरोळी—की (पो) पुणपोळी [सं पूर्ण, प्रा पुन+रोळी]

पुन्राग—उ १ नागकाळा २ उरीण [सं]

पुन्हा—ज्हा—नि वि पुन फिल्ल, आणखी एकदा पुन
पहा [सं पुनर्]

पुमपत्य—न पुस्य जातीनें अपत्य [सं पुस, प्रा पुम+अपत्य]
पुमर्थ—उ मनुष्याच्या इहलोकींच्या वास्तव्याचें ध्येय, पुस-
पार्थ पहा [पुम+अर्थ]

पुमान्—उ पुन [सं]

पुयनण—न (कों) एक प्रकारचें मवत

पुयशिर—न (कों) एक झुडूप, बेल चढविण्यासाठी याचा
वायोग करतात

पुयाड—नि (व) कुजका पुसका 'पर फार दिवसांत फेर
केले नाहीत ते पुयाड होताना गेले आहे, आतां धापर कोणी चढला
हीं पाय आत जईल' [पू]

पुयी—की पुई पहा

पुर—न १ नगर, शहर मोठें गाव, लोकवस्तीचें ठिकाण 'तें
अवधेधि साकार। वस्तुनी आपणण्या पुर। जाळें असे तस्तुतारा।
चैनन्यचि।'—हा १५.४८६ २ किला ३ घर ४ अर्जुन [सं]

पुरजात—उ पेट, शहराचा भाग 'हमाम पुरजात व कारखाने व
राजमंदिरी चौक्या'—इम २३६ पुरद्वार—न (शहर, राज
वाडा, वजळ इ०चा) पुढचा दरवाजा, मगद्वार [पु+द्वार]

पुर—नि वि पूर्णपणे, पुरेपूर 'पुर पालख्या तमाम केव्या
पुभा।'—इपो १३९ [का पुर हुल० सं पूर्ण]

पुरकळें—अक्रि १ (लहान मुलांनीं) पुर्वी पाजविलें; पुरपूर
असा आवाज काढणे 'गेर पुरकळें आह त्याला काही दुसऱे वणार
मोठे दिवतें' २ एकटस व थोडेसें हसणे, मिळकणे, तिरपणे [प्व]

पुर—क्रि १ (समासात उपयोग) पुढें, समोर २ प्रथम,
आधीं ३ पूर्वी, एके काळीं (समासात) पुरोगामी; पुरोवर्ती, पुर
स्तर बगैर [सं]

पुरफी—की (लहान मुलांनीं) 'मिडलेल्या जोठातून काढ
लेला पुरपूर असा आवाज, फुरफी [ध्व.]

पुरखा—उ जुना माणूस, वडील, वयस्क, प्रौढ, म्हातारा
शुद्ध—वि १ प्रौढ, मोठा 'पडतां उरावर धनुष्य घेतला लज्जेचा
कुखा। तें रामानें सहज मोडिलें नसतां वीर पुरखा'—पला ४२
२ अनुभवी, समजस 'शहाणे पुरखे अकलवत हेवट म्हातारे विन-
काजी।'—पला ६९ पुरखा—की—उ (विशेषत दक्षिणेंतील
कुणवी लोकांत) आदरणीय वयस्क शुद्ध, अनुभवी, समजस
मनुष्य [सं पुस्य, हि पुरख, पुख]

पुरखाव—उ अमिनीत पुरेल्ला खाव ह्याच्या उलट उपाय
बराच खाव [पुरण+खाव]

पुरंगळी—की १ (४) दुमंग, कटकट, आस, लचोड शुद्ध
काष्ठ 'माझ्या मागे पुरंगळी लागली' २ एकासारखी धार, गळती
'साखरेचें पोतें पुढून पुरंगळी लागली' [पुरपूर+गळणे]

पुरसु(बो)ळी—की अगदी लहान गावोळी, लहान मोठळी
वज्राच्या बोंपऱ्याला गाठ मारून ठेवलेला लहान तिमस (किं
वाचणें करणें)

पुरंजन—उ आत्मा—शर

पुरजा—जे—जुन १ कागद, बिंदी, बिंदोरी, कागदाचा कपडा
२ खत, पत्र, दस्तऐवज पुजां पहा [का पुला] पुरजेपुरजे—
जुन तुकडे तुकडे (किं० करणें, होणें)

पुरजारी—की जपत होऊन पुन्हा पत मिळालेलें इनाम
किंवा इनाम जमीन [सं पुर+पूर्वी+अर जारी=चाव]

पुरद, पुरदली—नि (व) म्हातारी, वयस्क, बिंदी उतति
योर घाली आहे अशी 'पुरद गाईला रोम मोठा. हुबल हुबल
मोडला गोय'

पुरडैला—नि (महातु) पुरेसें खात्रेला, पूर्ण बळी मिळाला
माह ज्यास असा 'काळवनाचा उग्रात। पुरडैला देतुं
दहल।'—शिडु ४४० [पुर(दू) +इड-दहा(दिवास-दिलेला बळी)]

पुरदणे, पुरदावणे—अक्रि १ (मातीचे मखें ६० काही
विशिष्ट ह्दतीनें) मजबूत करणे, होणे, सापविणें निरादवणे पदा २
(ल) कोणत्याहि व्यसनात पकें करणें, सुरविणें—अक्रि फार व्यसन
लागणें निरादवणें, सुरणें

पुरण—नकी १ सारण, करजी, पोळी, मोदक इ० खाण्याच्या
पदार्थांत नारळाचा चर शिरवून वाटलेली दाळ, खवा इ० चाल
तात तें २ धोण्याच्या पाटल्या, गोठ बगैर पोटाद दागिन्यात
तावें, खे इ० हलका भातु पाळतात तें ३ कोणत्याहि पदार्थाचा

आकार मोठा करण्यासाठी त्याच्या आत जे घालतात ते ४ मिठ, जोत्याची आतील बाजू ६० मध्ये दगड, घोरे, माती ६० समुच्च याने घालतात ते ५ सुक्याच लाविलेल्या रोपामोवतीची माती घालतात ती, भर ६ (सामा) आत भरण्याची, समाविष्ट कर प्याची वस्तु क्रिया [स पुरण] सामाशब्द-० पोळी-ही पुरण घालून केलेली गन्दाची पोळी, एक प्रसारची गोठ पोळी [पुरण+पोळी, तुल० वा हूण होळी] ० भरण-न बरेचवर घातलेली भर, मिठ ६० कात घातलेली दगड, विटा, चिखल ६०ची भर, झाडाच्या मुळाशी घातलेली माती (कि० करणे, घालणे) [पुरण+भरण] पुरणावरणाचे-न पाहुणे, देवधर्म यासाठी नेहमी पक्षा अधिक केलेला स्वयंपाक [पुरण+वरण]

पुरणी-ही १ (खाब, हाडे ६०) जमीनीत पुरणे, रोवणे, जमिनीत गच्च यस्विते २ भर, भस्म पुरण (२ त ५) पडा ३ दत्ता अवलंबे पागोटे (याला मत्ताहून कठ लाविता येतो) ४ (हर) घुत ताणण्याची लाकडी नळी ५ (४) हाताचे विंवा पायाचे लाब हाड ६ (बरोडे) देशीम, दोरा यात मोर्दी, मणी ओवण्याची हुनि सापी, गाडीची व काडीची असे दुर्लभचे तीन प्रकार आहेत-जनि (पारिभाषिक शब्द) ७ ७ सळा, पुरवडा, पुरवणी 'केली मळपुराची पुरणी।' भाए ५६२ [पुरणे] (वाप्र.) पुरणीचा ऊस-लावणी केल्यानंतर पाण्याशिवाय बाडीस लागून परिरूप होणारा ऊस ह्याच्या उड्डा शिंपणीचा ऊस पुरणीम(ग)र-उ (बडोदे) दागिन्याची दुरस्ती, पुरणी वर गाटा, पट्टेकरी.

पुरणी पुराटे-पुभव पराट्यानील एक प्रकार, बिरई पुराटे-ग्रिष्ट १ ३४ पराटा पहा

पुरणे-जकि १ गाढवे, इय, काही पदार्थ जमिनीत ठेवणे, घाणे २ (हाड, काळी, खाब ६०) जमिनीत माती घालून रोवणे, रिथर रादी असा करणे ३ पूर्णे, पुरा, दोणे, पुरे पणें, वेताचा होणे 'परी कायजीने वाजटा। पूर्णत असे।' -शा ११ ५५ ४ समाधान होणे, पावने, सरोपणे 'ऐनेन पुरे खुलचे काम।' -मुआदि १७ १०५ ४ सपणे, यावणे 'नातरी आपुण्य सुळे आहे। तरी औषधे काही नोडे।' -शा २ ६७ ६ टिकणे 'प्रियशर बहु न पर्थी सुळे।' -मोमहाप्रस्थान २ २३ [स पू-भरणे, ततोवणे]

पुरत-किति [विर] पुरेत, पुरे आहेत पुरतकाळी-वि पुरतकाल (पोर्तुगाल) देशातील कागद भाषा, चाल ६०-शाळीको [पोर्तुगाल]

पुरता-वि १ वेताचा, पुरेसा 'पुण्यसाम्मी पुरती। तया सीच घडे भगवद्गुपी।' -दा २ ४ २७ २ समप्र, सपूर्ण, व्याप नसेला 'हा जनक हे माता। हा भी गौर हीन पुरता।' -झा

१५ ४९२ ३ पुण्याजोगता, चालण्यासारखा 'संसारापुरता पैसा मिळाला म्हणजे पुरे' ४ निष्णात, निपुण 'जरी स्वये झाला व्याख्याता। पुराणपठणे पुरता।' -एसा ११ १२३९ ५ सपन-किति बरोबर, ततोत, नक्की. 'हा पोतजोबा पुरता दहा हात नाही' [स पू-पूत] पुरती-ही (बडोदे) पावती, पूतता करणे 'भाडी परत आरी म्हणजे पुरतीचा शेरा करून' -प्रेरापुत्र २ १२० [स पूर्ति] पुरतेपणीं-किति काही एक कमोपणा न राहता पूर्ण होई असे (एकून घेणे, वरणे, बोलणे वगैरे)

पुरंदर-उ १ ईद २ महाराष्ट्रातील एक शिक्षा [सं] पुरंदरी-ही (अप) विवाही स्त्री -हको [स पुरमी] पुरपुराट-उ विपुलता, सच्छि, भरपूरपणा [पुरणे द्वि] पुरपुरे-किति १ पुरे, आता नको, बस याप्रमाणे (होणे, घाणे), (नामाप्रमाणे हि उपयोग करितात) 'यदा पावसाने पुरपुरे केले' [पुरणे द्वि]

पुरमय्या-न १ परदेशी, हिंदुस्थानी मनुष्य २ हिंदूतील एक जात व संतील व्यक्ति भय्या पहा [स पूर, हि पुरविया= पूर्वदेशीय] म्ह० आठ पुरमये नऊ थोके (जुली)

पुरमगज-वि (व) पुरून उरण्याइतका, भरपूर, पुरपुराट पहा 'नऊ आल्याने आता आम्हाला पुरमगज पाणी मिळजे.' [पुरणे+गज प्रत्यय]

पुरमाशीण-ही (अप) गरोदरपणाचे दिवस पूर्ण भर लेली, लोटलेली स्त्री [पूर्ण+मास+ईण स्त्रीलिङ्गी प्रत्यय]

पुरव-ही १ पुरेसेपणा, पुरवडा, (एखादे कार्य, इद्र, ६० साध्यास) पुरवडा, समाधान होण्यासारखा गुण (कि० देणे) पुरवेस पडणे असा हि प्रयोग होतो २ समाधान पुरवडा झालेली स्थिति (कि० होणे) [पुरणे]

पुरवडा-१-३ १ पुरेसेपण, तोटा न येणे, भरपूर होणे, सच्छि, विपुलता २ समाधान, पुरेसेपणा पावलेली स्थिति (कि० पावणे, भरणे, येणे) पुरवड्यास पडणे असा हि प्रयोग होतो ३ सळा, सप्रद, वेगवी, साहिय ४ (अर्थशास्त्र) मागणीप्रमाणे देणे पुढे वरणे, बरण भागविणे 'मागणीपेक्षा पुरवडा जास्त असल्यास मालाची किंमत उतरते' ५ (द्विया एकत्र गाणे गात असताना) एकीने दुसरी पासून घेतलेला, मागण्या शब्दापासून पुढे चालू केलेला मागण्याचा भाग मेढीसारखा एक प्रकार ६ (ऊ) कपडे असलेली पिशवी, बटवा पुरवडेसार-वि जितके पाहिजे तितके, विशिष्ट कार्याला पुण्याइतके, विपुल, भरपूर, शेवटपर्यंत पुरणारे (अत्र ६०) [पुरवडा+सारखे]

पुरवडा-दा-उ मृदगवाला, तबलजी 'तें कमी वचवून मृदवाते। इतळ बाजवी पुरवडा।' -नव २० १२४

पुरवणा-उ योर व्यक्ती व राजे याचा इतिहास [पुराण]

पुरवर्णा—श्री. १ पुरवर्णा; भर; सार्व. 'पुरवर्णा मानसी वी. जिती आयी.'—झा १३.५१२. २ कागद संप्रत्ययमुद्धे दुमन्या कागदावर लिहिलेला मजदूर. ३ परिशिष्ट; ओह; पुस्त. 'औषधाधिया बहुवर्णगी. जेसी अमृताची पुरवर्णा.'—झा २. ८१. ४ पुरवर्णाने सिद्ध करणे, पाठपुरावा करणे. ५ टप्पीव मरून काढणे; त्यासाठी घाललेली भर. ६ (क) नदीस आलेला पूर, जोरा. [पुरविणे] सामासिक—० अर्ज—जर्ज—पुत्री. १ पूर्वीच्या अर्जास जोड म्हणून केलेला नवीन अर्ज. २ न्युनतापूर्व अर्ज. ३ नाम चालू विग्यासाठी विलेख पुरविलेला अधिक माहिती. [पुरवणी+अर्ज] ० परीक्षा—ज्येष्ठ वार्षिक परीक्षेत नापास झालेल्या विद्यार्थ्यांची मागाहून घेण्यात येणारी परीक्षा. ० धंद—३. पुरवणी म्हणून उप योगात आणलेला कागद; जोडबंद. ० वाचन—न स्थूल अभ्यासासाठी नेमलेल्या पुस्तकांचे वाचन. (६) रंविड रीडिंग. **पुरवणीचा**—वि. पाहिजे स्तिका; बेताचा; पुरवठ्यावर पदा. [पुरविणे] **पुरवर्णा**—श्री. मोत्याची माळ. ० गार—३. मोत्यात ओले पाहून ही ओवणाऱ; गडबेकरी; पुरणीगार. [पुरवणी+गार] **पुरवणूक**—श्री १ परिशिष्ट; पुरवणी, संप्रत्यय. २ भर; पुढा; कमी असलेल्या मागाची पूर्वेता. 'ह्या रीतीने त्या येदस स्वच्छ वायूची पुरवणूक करितां घेते.'—मराठी ६ वें पुस्तक पृ. ८५ (१८७५) [पुरविणे] **पुरवणे**—अकि. १ व्यापणे, सनावणे; जेथे संपे हजर असणे. 'असासना कननिया पुढे । पुरवणे पाहिजे चहुंवेडे.'—दा ११. १०८ २ पारवणे, पसरणे, आषाढणे, मान्य होणे. 'मात्रा पात पुरवला, तुज त्याचा मात्र पात पुरवेना.'—मोडयोग ११.२१. [पुरणे] **पुरवार**—श्री. (क) पुराव्याने सारे कथन दाखविणे. —वि. पुराव्यासहित [पुरणे, शु पुरवार] **पुरविणे**—अकि १ पुरवठा करणे, पुरवें पाडणे, देणे. 'मी हुद्दास तूप पुरवीन' २ पुरेल अशा वेळाने सार करणे; टिकविणे. ३ पुरवें होणे; स्वयं बेल पुरणे. 'हे काम मला सारा दिवस पुरविते.' ४ पूर्ण करणे, पुरवणी लावणे, कमीपणा मरून काढणे. 'तयाची ते बाब पुरी। पुरविता मी।'—झा ७ १४३. ५ सगळा विणे, सिद्ध करणे. 'असे तो पुरवून देई.'—मराठी ६ वें पुस्तक पृ १८८. (१८७५) ६ बडे रक्ष लावणे, देणे. 'परमेश्वराने पुरवी मन।'—दावि २८२. ७ धरणे; बाळगणे 'धीर न पुरवे कवणाही प्रवृत्त।'—दावि २१८. [पुरणे] **पुरव्या**—वि. १ पुरवि रा; पुरवठा करणारा, पूर्ण करणारा. २ सेवा, चाकरी करणारा; उपयोगी पण्यारा. (समासात) सखट-पट पुरव्या (सखटपट्या=आचार्याचा मदनीस), पाणीपुरव्या, सामानपुरव्या ६० [पुरविणे] **पुरवुं(गु)टो**—३ (गो.) मल्लाद.

पुरशिदा—श्री. चौकरी, विचारणा. पुरशीस पदा. [पा. पुरीसा] **पुरदी(सी)स**—श्री. १ चौकरी; विचारणा; मुख्य तप सगी. 'मोज मजहूरचे मोडदमास बोलावून आणून पुरदीस केली.'—बाडगावा २.४२. २ प्रथास दिलेला जराव; जखानी. 'राजप्री मल्लाह जगन्नाथ कारवून यांनी हुजूर आणून दरवार सर्पांची पुरदीस केली.'—योमाते २ ३३. 'बाबाजी विन मोत्यानी यास पुरदीस करितां त्याने निमित्त केले की...—समाते २.३२९. ३ सर्व पत्रांचे म्हणणे विचारून लिहिलेला कागद; जबाबाचा कागद; वैपरीयत (किं० घालणे; पाडणे, करणे; लावणे ६०). ४ अर्ज; सवाल. 'देवपुत्रे यास पुरदीस केली.'—बाडगावा ३.६२. [पा. पुर्मिदत=विचारणे] **पुरव्हरण**—न. १ मंत्रनामार्थ मिळविण्यासाठी मंत्रकाळात सांगितल्याप्रमाणे मंत्रांचे जपावृत्त करणे. 'शुद्ध मंत्रांचे पुर्वधरण। करी वितांचे निर्दळण।'—एमा २८.६०९. २ (सामा.) अनुष्ठान, त्रा; पाठ. '०४४ करिती पुरव्हरण। जिथेने हजनि केले मन।' [सं.] **पुरव्हरणी**—वि. पुर्वधरण करणारा 'रजस्वलेची ऐकोनि वाणी। हूर पळे पुर्वधरी।'—एमा १२.२४८. **पुरस्**—वि. (गो.) लड, स्थूल मनुष्य. [सं.] **पुरस्कर**—वि. (पुरीने) पुरस्कार (पूर्वक) या नवी पुरस्तर पदा. **पुरस्कार**. **पुरस्फाटी**—३ १ घाल्ना, ज्येष्ठ देणारा; पुरस्कार करणारा. पुढि देणारा; पक्षपाती, सहाय्यक. २ स्वतः पुढाकार घेऊन काम करणारा; दारभार पाहणारा. ३ पुढारी; म्होरक्या; कारभारी; बहुवचनपक्ष, सवालक. [सं. पुरस्+घातो=कार] **पुरस्करणे**—अकि १ पुरस्कार देणे; सहाय्य करणे. २ सन्मान करणे, शान्तासही देणे; बक्षीस देणे 'ऐने पुरस्करोनि श्रीदरी। आदरिजे बोले।'—झा ५.१२८८. [सं. पुरस्कार] **पुरस्कार**—३ १ पुढे नेणे, करणे; चालना, पुढि देणे, पुढे ढकलणे. २ पुढाकार; (एकादं कार्य) अंगावर घेणे, चालविणे; व्यवस्था पाहणे. ३ सन्मान, प्रशंसा, सत्कार 'या प्रमाणा त्यांनी पुरस्कार केला.'—के १७.१.३०. ४ बक्षीस, सहाय्य. [सं.] **पुरस्तर**—वि. १ मुख्य पुढारी, अग्रेसर २ पुढे आणारा, सरणारा. 'पुरस्तर गदासंचे सांगितां तत्त भागरी।'—केका ६६. ३ (समासात) सहित; पूर्वक 'शायपुरस्तर-शुद्धिपुरस्तर-आदर-पुरस्तर-दृष्टापुरस्तर ६०' इत्युत्तर देव दारण गेले. [सं. पुरस्+उ] **पुरळ**—झा—३ पितादि विह्वलीमुळे अंगावर येणाऱ्या पुढळक्या (किं० येणे; उठणे, निपणे). **पुरळणे**—अकि अंगावर बारीक पुढळक्या उठणे. [पुरळ] **पुरळी**—श्री. पुळी; पुढळी. [पुरळ]

पुरा—वि १ पुरात, पूर्ण, इमीपणा नसलेला, निर्दोष, अश्रया 'उणा पुरा यासीं नाहीं कोणी दाबा।'—तुम्हा २२ २ पूर्ण झालेला, संपविलेला, साध्य केलेला ३ निष्पात, निपुण, पक्का, कुशल, पारगत 'यन्वत स्तनपारवी पुरा। तमे बुद्धीमार्जी देखिल्या हिरा।'—एमा १ ४१७ ४ पुरेसा, वेताचा, पाडिजे तितका—त्रिवि १ पूर्णपणे, कुशलतेने २ भरपूरपणे, पुरेतेपणी 'कधी घाण वळे पुरा होय पावी।' [स पूरा (वाप) ० फरणे—१ पार पाडणे, अमगत आणणे (कोटीचा हुकुमनामा, खटला, निकाल इ०) २ जेवढ करणे, नायनाट, खलास करणे 'वेरानसे मन्मथ ती पुरा रे।'—साह २ १२५ ० जाणें—(गो) यवने, दमने, श्रमणे ० होंपे—ठार होणे 'म्हाडोळ लुमाजीराया पुढे पुता झाला।'—ऐपे ८७

पुरा—उ १ 'गहराची पठ भाग, मोहोण २ रुपनगर, समोवतालचा प्रदेश, गड [स पुर]

पुरा रा—त्रिवि पूर्वी प्राचीनकाळी 'जेणे पुग वारवु जनाच।'—विबि ८ ७ १२३ [म]

पुराड—ट—न नदीच्या उरावरवर वहात आलेले गवत लाडके, पने, केरकचा इ० 'पुरी पुढे भेटनी।'—अयराज ७५ [पूर]

पुराण—न १ प्राचीन इतिहासपर वारिजपण काव्यप्रप छान्दःश्रीची उत्पत्ति स्थिति व लय, देश-दानव, राजे, क्षत्री इ०च्या कथा, पराक्रमवी वनेने, वसावडी इ० माहिती असते पुराणे म्हणजे पावडा वेद म्हणण्याचा जुना प्रवाद आहे हे धार्मिक वाङ्मयसमजने जेते पुराणे अद्यावधिते, त्याची नावे—३ प्रप निथ्य वाङ्मय शिव शिवा, गणेश नारद मागवत, अग्नि रुद्र भविष्य व्रतवने मार्कंडेय वासन वराह मत्स्य, कूर्म, व्रजव 'गडादत पुराणे। तीचि मणिमूर्तये।'—शा १ ५ २ (ल) चंद्राद, कदाचरणी मोष्ट—रि पुरातन, जुना, प्राचीन 'पुराण पुरा' 'विस्तारिले जे पुरवी पुराणी।'—साह १ ११ [स] (वाप) ० काढणे—चालविणे—मांडणे—लावणे—खोडणे—काढवणी मोष्ट लागणे, चंद्राद लावणे इ० पुराणतरी वली पुराणत नामादाद—० विसरे—म पुराण वाङ्मयाची ऐकण्याची उत्तुष्टता भावड, पुराणाचे वेड [पुराण+विभे] ० पुरण—उ १ ईश्वर 'जिवा पुणामपुरा सप्रति बहु भागनाति या वामी।'—मोक्षायल माला ११ (नवनीत २५०) २ (ल) जुन्या ताडेचा, अगदी म्हातारा माणूस ० मनयादी—रि जुन्य मत्ताचा सनातनी ० यस्तुमिदोषक—उ जुन्याचे ऐतिहासिक वस्तूंचे मद्योपन कर ० यस्तुमिदोषक—न १ जुन्या ऐतिहासिक गद्यवाक्या वस्तूंचे सतोषन करणे (६) आदिआ गेयी २ पुरातनकालीन लोकांप्रती त्या काळाच्या उपलब्ध वस्तुवस्तुन पुराणकारांच्या

प्रवासील वेडे निवडक कथा याचा समग्र, व अन्वयास—गाणा १२८ ० वैराग्य—न पुराण ऐकन असत ना जगाच्या फोलपणाबद्दल वाटगारा विटकार, समारासवरी नावड, विरक्ति, धर्मोपदेशामुळे वाटगारा तात्पुरता पश्चाताप [स पुाण+वैराग्य] पुराणाक—वि १ पुराणात सांगितलेला (मंत्र, स्तोत्र, उपदेश इ०) २ पुराणाच्या आधारे केलेले (कर्म, संस्कार इ०) [स पुराण+उक्त] पुराणोक आशीर्वाद—उ ज्यास वेदाधिमरनाही अशास लिहा वयाचा आशीर्वाद पुराणोक कर्म—संस्कार—उ वेदाधिकार नसणाऱ्याचे संस्कार पुराणातील वचनाप्रमाणे करणे

पुराण—पां—पे—नत्री (घा व) थैल स हाकताना खाला टोंचणाकरिता टोंकास अणोदार खिळा, आर इ० बमविलेली काटी चानूक, टोंचणी, पराणी

पुराणीक—उ १ पुराणाचा अन्वयास केलेला पुराणात पारगत असलेला ब्राह्मण २ देऊळ इ० जाहीर ठिकाणी पुराण वाचून त्याचा अर्थ सांगणारा, पुराणावर वृत्ति असणारा [म पौराणिक]—वि जुना, पुरातन 'तर कोणे एके काळी। कबल भन्तर पाताळी। पुराणीक ज्ञेयावरी। असती दोषे भुजगा।'—कथा ५ १ १०९

पुरातन—वि जुना, प्राचीन, पूर्वीचा, जुन्या काळाचा 'हवेचे व अवादी। पुरातन।'—शा ११ १५४ [स]

पुरात—वि (गो) उपूर, भरपूर, पुरता [स पूर, पूर्य]

पुरारणे—भवि भरणे, व्यापणे, परिपूर्ण असणे 'वीरधीने अगदी पुरारलेले लोक'—पुर्वोदय ९९ [पूर दि]

पुराव—चा—उ १ पुरावडा, पुरविण्याचा व्यापार करुनि पुरावा कृष्णगदगुपेदि पुण्यधावा।—मोअनुशासन ८ ६५ २ पुरवणी, भर ३ साक्ष प्रमाण, आधार 'पग छीव नून सृष्टी उत्पन्न वण्याचा इति विश्वामित्राने धरत्याचा पुरावा काही नाही'—नकु ३ २१ ४ (वायदा) चौकरी घाल असलेल्या गोरीबदल कोटीसमस्त साक्षीदारांनी सांगितलेली हकीकत, हजार केलेला म्हण्टे हेवज ५ मदत, साहाय्य, कुमक, पाठवल 'शाणी टिकाणी शहूनच पाजेचा पुरावा करवयाचा होता'—भाव ११० [पुरणे, पुरविले मूल० पोते थोवडा ६ म्हण्टे] ० दाखविणे—आधार, प्रमाण दाखविणे

पुरि(क)भेत—उ (ग) पुरवा येवणी 'पान्याउवा पुमेत' {पुत्रे प्रविष्टेना}

पुरी—श्री १ नगरी, लहान शहर २ चण्णायपुरी (चार पयलील एक) ३ पवित्र नगर क्षेत्रम्भान पुरी गत आहेत—अशोच्या मजुरा माया (दरिद्र) श्री वांसी, अतिक्षा (उजैन) दारावरी (दाराहा) दारावरी मन्वी पुरी।—० मा ३० ७६

पुरी—उ दसन म साहाय्य ० क व १ [म]

पुरी—जी. १ रवा भिन्नद्वय गोल लादून तुपात टपून वलेल्ल
पदार्थ, एक पदार्थ 'जर्मी दावितो बाबा। पवि आतुनि कावा
भोंडुनि खाती पुरी।'—ऐषो ३६८ २ (रा) पुरणपोळी

पुरी—खी पुरवडा, पुरेता, पुरेतेपणा (किं करणे, घेणे,
पाडणे) -वि परिपूर्ण, त्त 'मनपवनाची खीच पुरी। बाहू
निया।'—माहा १८ १०४० [पुरेण]—पडणे—पुरविणे, पवडणे
•ताजीम—खी पाडणा भेटावयास आला असता किंवा भेटून परत
जाताना त्यास उभे राहून दिलेला मान याच्या दल्ल नीयताजीम
ताजीम पहा (किं घेणे, घेणे)

पुरीश—उ नगराध्यक्ष शहराचा मुख्य गुरागिपति [स]
पुरीष—उ विंथा, गू दण [स]

पुरु—उ पुर पडा 'तव आनेदाचा पुर।'—विपु १ १००

पुरख—उ १ पुरा -क ३५ -हा १४ ७६ 'ज्यातुनि
अन्य श्रियतर नरलोकीं न व मना पुरव गमला।'—मोक्षेपिक
१ ६१ २ (राजा) महाराचा देव [स पुरव]

पुरता—किवि (महातु) पुरता पहा 'तो गाता ठरी एक
टिका। परी स्वें पुरता मीळा।'—विपु १ ६८

पुरव—उ १ ज्याच्या अर्गी प्रजोत्पादक बीज आहे असा
मनुष्यप्राणी, नर २ वयात आलेला माणूस, बाप्या ३ कळसाचा
मधील नर ज्या झाडात पुकेसर असतात ते झाड ४ (व्या) पुरव
बाचक िग पुगि 'वृक्ष हा पुरव झाड नसुन' ५ (व्या)
वचा श्रोता व उक्ताविषय असे सह-गुण्येने ज तीन प्रकार करतात
त्यास 'पुरव' ही सहा लावतात प्रथम, द्वितीय व तृतीय असे तीन
पुरव आहेत १ साबेतीन हात उभोचें प्रमाण २ पिडी, पिडीची
एक एक व्यक्ति पिडीतील प्रवेश ८ पति नवरा 'तुझा जन्म
कवणें वशी। पुरव तुझा कोण सांग। -गुव ३५ २४१ १ हाता,
जाणगारा, उपभोग घेणारा माणूस १० जगताच्या उत्पत्तीस
प्रकृतिमधवेत कारणीभूत व्यक्ति 'प्रकृति आणि पुरव। या दोहींस
जेथे निरास।'—दा १ २ ३९ ११ (तत्त्वज्ञान) आत्मा, क्षेत्रज्ञ
'ज्याला क्षेत्रज्ञ किंवा आत्मा म्हणेल यासच सामान्यशास्त्र
०. पुरा म्हणतात'—गीर १५९ १२ (गो) मूळ पुरव [स]
•गाठ—खी चांगेगाठ, गोटात पालाब्याच्या खोल्याच्या पवि
नकावर असते तशी गाठ याच्या उलट राहणाट किंवा बाईलगाठ
•ल्य—न १ पुराच्या टिकाणी प्रजोत्पादनाविषयी उघडस्त जी
शक्ति असते ती, बीर्य २ (ल) सामर्थ्य, शौर्य, पराक्रमाचा
उत्साह 'वृषकेतूंचे पुरवत्व पाहोन। शोकही मान आनदें।'—जै
१८ ७० ३ (०वा) पुगि [स पुरव+तत्त्व प्रत्यय] •प्रयत्न—उ
मानवी प्रयत्न मनुष्याने केलेली घडणूक (इ) क्षमण एण्ट
'कला म्हण्टी वीं पुरवप्रयत्न आलाच'—(रा म ह२) गोविंदा
मन [स पुरव+प्रयत्न] •याचक(सर्वनाम)—न, (व्या)

सर्वनामाचा एक प्रकार, मो, तू तो १० जातीचे सर्वनाम, प्रथम,
द्वितीय व तृतीय असे याचे तीन प्रकार आहेत पुरवपाकार-उ
शौर्य, पुरवत्व 'तुझा जाणे पुरवपाकार।'—ज्या १४३८ [पुरव+
आकार] पुरवपांतर—न एक पिढी -विपु [पुरव+अंतर]
पुरवपाद—वि नरमशूक, नरमांतमशूक 'म्हणति मातुनिया पुर
पाद। हा करील शुभ यशें सदिशा दादा।' [स पुरव+अद=
चापे] पुरवार्थ—उ १ पुरासने साधावयाच्या चार गोष्टी,
कतेव्ये, घम, अर्थ, काम आणि मोक्ष, पुराच्या इच्छेचा विषय,
ईप्सित वस्तु 'पुरवार्थसिद्धि चौथी। घेजनि आपुल्या हाती।'—
हा १२ १९ २ भासत, पराक्रम, शौर्य लटिका पुरवार्थ बालें
नवे।—दा २ २ १० [स पुरव+अर्थ] पुरवार्थचतुष्टय—
न पुरासने साधावयाच्या चार गोष्टी, धर्म, अर्थ, काम आणि
मोक्ष पुरवार्थराज—उ मोक्ष 'म्हणोनि करावा त्वधर्म। जा
वतितां दिशोनि वधधु। उचित दईल पत्तु। पुरवार्थराज।'—हा
१८ ९४९ पुरवार्थी—वि पुरासनेचतुष्टयापैकी कोणताही एक
पुरवार्थ साधण्याविषयी प्रयत्न करणारा मिकाले यथे सर्व वृत्ति।
जे पुरवार्थी थोर थोर।' [स पुरव+अर्थ] पुरवपादान—न नर
मासमयुग -वि नरमशूक पुरवाव पदा [स पुरव+अशान]
पुरवपोत्तम—उ १ उत्तम पुरव पुरवप्रेष्ठ २ परमात्मा विष्णु
'व्याप्यु मी व्यापकु। पुरवपोत्तम मी।'—हा १८ १११८ [स
पुरव+उत्तम] पुरवपोत्तममास—उ अधिकमास मळमास, थोडा
महिना दा दर ३३ महिन्यांनी येतो [स पुरवोत्तम+मास]
पुर(रु)ळ—उ पुरळ पदा
पुरख—उ १ (राजा) अतिशुद्धाचा, महाराचा देव २
(अप) पुरव पुरख पहा [स पुरव]
पुर, पुरपुरे—किवि १ पुरतें पुरेपूर 'मला दहा हात
धोरजोडा पुरे' २ बसत घराबसत 'घसवा पुरे पुरे का म्हणता
घनवन कण कसा वेंची।'—मोक्षसाधनमाला १६ (नवनीत
३५१) (अव) पुरेत पुरेपुरे करणे—घासवून सोडणे [पुरणे]
पुरे—न पूर्वेपणा 'म्हणोनि मागीळ जे अभ्यास। ते चढते
मूकीने आग। तयाचें पुरे दाखिताहे। आपुल्या आर्गी।'—हा
१८ ४२ पुर पहा [पुर]
पुरेजात—उभय पुरे, पदा, शहरातीड भाग 'राजशींनीं
परलोकाधन करिताच तमाम पुरेजात व कारखाने व राजमंदिरीं
चौक्या ठेऊन बसोवस्त केला'—पेटि १ ६५ [पुरांप्रेष्ठ अव]
पुरेत—किवि पुरेसें बस पुरे पहा 'पनास आवे पुरेत'
[पुरे+आहत, पुरे अव]
पुरेपूर—किवि पुरळ भारूर पुरेपूर दूध प्यालें [पुरे
दि तुळ ० पै पुरमपुरेपूरळळ—भाभ १८३०]
पुरोटा, पुरोटेसार—वि पुरवडा—डा, पुरवेंसार पहा.

पुरोडाश—३ १ इष्टि, यत्न ६० श्रौतकर्मोत्त देवताया इष्टि देवताकृति, तादृशचै पीठतुपावर भाजून त्यात कट्ट पाणी कोतून धर्मज्ञालेव्या पिठाचा कासवाच्या आकाराच्या गाळा करतात तो इष्टिदेव्य २ सातव्या पिठाचे गाळून ज्या तुपात बुडवून दहन करतात ते तुपा ३ यज्ञात दहन करून जे शिडक रहाते ते, हवनायद्रव्यशेष 'मम आत्मनोर्ध्वे' सुख । जे सयमाश्रीचे हुतशेष । तोचि पुरोडाश देख । घेतला तिहीं ।' -ज्ञा ४ १३९ [स]

पुरोधा—३ उपाध्याय, पुरोहित [स]

पुरामागी—वि व्यवस्थापक, देखरेख करणारा पुढारी, [स]

पुरोवर्ती—वि समोर उभा असणारा, पुढे असणारा [स]

पुरोहित—३ यज्ञयाग, धार्मिकविधि आदिकरून धर्मकृत्ये यजमानाकडून यज्ञासागरीतीने करवून घेऊन, त्यावर देवाची वृथा सत्पादन कर्म इच्छिणारा वगैरे किंवा त्यातील व्यक्ति हिंदू धर्मातल्या प्रमाणेच इराणातहि प्राचीनकाळां पुरोहिताची सत्त्वा अस्तित्वत अस्तित्वा आढळत -ज्ञा १० (५) २२१, कुळाचा उपाध्याय, कुटुंबातील सर्व धर्मकृत्ये चालविणारा भिद्युक्त 'पुरादिगु नाविष्करे दातेषां' -ज्ञा १० १६९ [स] ० गुण-३ १ पुरोहिताचा धर्म, पेशा 'तन्वी पुरोहितपुंजो मी योल्लो उरें उणें' -ज्ञा १० १७६ २ पराधीनता -मनसो [पुरोहित+गुण]

पुरिंचे—उक्ति (गो.) लिपि, पुरेणें दाट पुरोची (मानो लिहून घेऊन)

पुरेस—३ लडाईं सग, बलस 'तरी पुरेस-बलडा पड' स्यास खावई प्रतापी आहत -नेटि ३ ४० [का पुलांन]

पुणंतर-री—जी (गो) ज्या टिगणीं मरणानंतर आत्मा पाषाणासून मुक्त होतो अशी जागा जिवा स्थिति (इ) पर्वरी -लिउ ५६३ [फोटो पुणतोरिओ]

पुण्टली—जी (गो.) अगावी कवळी, फुरागून बसणे [पुरागुणे]

पुजा—३ १ कागदाचा तुकडा, पुजा पहा 'सर्व घर सोपून कागदाचा पुजा न पुजां पारतून बोद्धन काढून सरकार कचरीन न्यावा' -ज्ञानम ६२ २ कागद लेख, पत्र 'सरी गांधी यास दसम्यान होऊन पुजां दिव्हा होता' पद ०० १०१ ३ दस्तऐवज पत्र [पुजा]

पुर्ती—जी (गो) पश्याच्या प्रवाहानून बाहून आणली माती, मागाल घालतात ती माती, गाळ [पूर]

पुर्मा—३ पुराम्या पहा 'गडीत खात शिरल मराटे मोगल पण पुर्मा हनर परोपर मरले' -देशे २२४ [हि पुर्विया, म पुराम्या]

पुर्या—जी (प्र) पूरा, एक रागिनी 'ज संध्या घेईयेयां इदमिषवति वयमन्यथे पुर्या' -पुरामयो १०१ [स पुर्या]

पाने ५ २३

पुर्वस—३ (कु) मूळ पुरुषाच्या नावे स्थापन केलेली देवता [स पूर्ववच]

पुर्विल्लो, पुर्वील—वि (गो) (प्र) पूर्वील, प्राचीन [पूर्व] **पुर्वि(सि)दा**—जी चौकशी, विचारणा 'साम्रत पुन्हा सर कासत पुर्विदा जाळी' -दिमरा २ १८२ [का पुर्विदा]

पुर्वी(सि)स—जी चौकशी पुराशीस पहा 'हत्ती चितोपत, बाळाजोपत, अयरामपत यास पुर्विसा सरकारातून होत आहेत' -ख १० ५०२९

पुन्हळ—३ पुरळ पहा

पुन्हण—न (खा) बैलास टोचण्याची आर टोचणी, पारणी पुराणी-णे पहा

पुलक—३ रोमाच, (भय आनंद झीत इ०मुळे) अगावर उभा राहिलेला चटा पोपी अशी पति ह्यामाउस-मव-मुदसमुद्धरे पुलक लका ।' -मोसमा ७ २५ [स] **पुलकाकित, पुलकित**—वि रोमाच ठळले (झोरी) 'पुलकाकित रामाच उठी । उन्मी लिह दृष्टी पुलाळे ।' -एमा २ ५९२ **पुलकांचल**—न रोमाच 'आपाद पावुलें पुलकांचलें' -ज्ञा ११ २४५ [स पुलक-अचल]

पुलका—जी अध्याच्या विक्रमा, पुलका, पूर्णकडी, स्वरीता आणि नीलकवा या पाच गतींपैकी एक -अध १ १८५

पुलन—१ (बलम, गद्य इ०म०ये) दृढ स्वरूप करणारा, विकार बंधन खासपदार्थ (पावडा इ०) [पू]

पुलंदरी—जी १ पुलाची बांधणी २ पुलाची रचना मादगी ३ धरण, घसा, बपारा [का पुलनबदी]

पुलस्ती—जी (ना) पोलीस, पोलीस ठाणे

पुला—पुकी (पवत पारा फडवा इ०ची) पेंडो, गडा भारा 'बैल पोवीस पचवीस पुके अशी महागाई' -भाष १४ [हि पूला, पुल० रा पुल०गोळा कले जाणें]

पुलाय-घा—३ मासमिश्रित मसलेदार भात, धियाणी, ही वस्तु मुसलमानी पाकशास्त्रांत अग्रगण्य मानिली जाते, सन्मृतात याचा पक्कप असे नाव आहे -पुदि २ १३५ 'बलरागाइ अलिख पुलाय सेवी' -सप्र १६ ४१ [स पुलाक=भाताचा पिंड पत्रप्र (पत्र=मास+पत्र) का पुला-ओ]

पुलावचे—उक्ति (गो) (फोड फोडून) पू काढणे पुत्रेभ्रं, पुलेणे पहा [पू]

पुलिका—जी १ कण, बिंदु पुलिका स्वेदकळी । जिरळ निवा ।' -ज्ञा १० १५५३ २ पुष्टिका पहा [पुली]

पुलिजन—न एक प्रकारची वनस्पति

पुलिंद—३ १ एड जंगली, रानटी मनुष्यन, मनुष्य -वि २ अगून घाम्य, बीमस्य भावा बालणारा [स] ० देवा-३ बळिचिपाय -अध १ १४

पुलिन—न १ नुस्तेंच तयार झालेले वन, नुस्त्याच उषडा पडलेला नदीतील सडक २ बाळवट 'नरामर शतावधी पुलिन वैमुनी ते किती।'—नरहरि भगवतनमाला (नवनीत ४३१) पुल्ल पदा [स]

पुली—झी (गवत-इडव्याची) स्थान पेढी पुला यांचे अल्पतादशक रूप [हि पुली]

पुली—झी (यत्र) कप्पी खोवणीचे चाक दिवा उपयोग यजन उचलण्याकडे होतो [६]

पुलेजणे, पुलेणे पुवळणे, पुवारणे—अकि (जवम, फोड इ.तून) पु वाढणे, पुवाने पुष्क होणे [पुलन, पु] **पुले घेचे**—अकि (गो) पु तयार होणे पुढे येणे पदा

पुलकस—झी एक अत्यज नीच, चांडाळाप्रमाणे जात 'भिन्न होवो माग अत्यज प्रभुति। चांडाळ आणि पुलकस।'—स्वादि ६५ २७ [स पुवन]—रूप—वि अधम, चांडाळ 'कामुक जे परिपुणी। पुलकस अत करी।'—गुण ३४ ३८

पुलमाण—न (कु) पु उल्लस करणारे साय (बावग, हर मयाची बाळ इ०) पुलन पदा [पु]

पुल्याणे—अकि (कु) पुढे येणे, पुलेणे पदा
पुल्ला-कली—पुझी जुडणे, पेढी पुला, पुली पदा 'गोविंदराव बुद्धे बामीचा पुला गेला होता रस्त्यावर।'—ऐरो १३३

पुल्लिंग—न (व्या) ज्या नामामुळे प्राणि, इ. अथवा अप्राणिवाचक पदार्थांच्या पुल्लत्वाचा बोध होतो ते लिम पदा—वि पुल्लिंगी पुल्लवाचक [स]

पुल्ले—पु (महानु) पेडा, जुडणा, बीग पुला पदा 'बस्तु रीचा पुल्ले चिबडोनी।'—शिगु ७६१

पुव(वा)ळणे—अकि पु होणे, सडणे

पुवा—पु एक प्रकारची भाकरी [हि पुआ]

पुवाळणे—अकि (महानु) पुवकारणे यात करणे (बोडपाला) 'घन धोरु मगनु। चाखाळिया ते पुवाळिडु। उपलने निगळे वरवतु। हाटामाजि।'—शिगु ५०३

पुवा—झी (गो) पूवा नक्षत्र

पुवकि—झी पुवक्यविन पुवरा जातीचे माणूस पुवरा [स पुव-व्यक्ति]

पुशी—झी १ (को) (विरु) पिसू पदा २ (गो) मोफळपांतील कीड [का पश=पिसू]

पुशी—झी प्रथ चौकशी विचारसू (कि० चालणे) वड लाच्या कळशी नादे एक न्हवी। तया घातली पुशी बोधेश्वरी।—(शागा) मुकावडी ४१ [पुनणे]

पुधल्ली—झी स्त्रीगी, वेदया, व्यभिचारिणी पुध सदा श्रीअनुयाग। परी सद्गता न करव प्रक्षम। त्याभि पुधलीचा पडव्या

सग। ते बाधी निलाम हावभावी।'—एमा २६ १७५ [स]
पुचरिच—न वरयावृत्ति, व्यभिचारवृत्ति [स पुधली+चरिच]

पुधर—न १ अजमीरात्रयकचे एक तीर्थ हल्ली त्यास पोत्तर असे म्हणतात २ हत्तीच्या सोडचे अंग, मुद्राप्रभाग ३ एक औषधी, पोखर ४ निळे कमळ ५ सप्तदीवापेडी एक सप्तदीप पदा ६ तळें, तळय ७ आकाश, अतलाय 'तिस्कारवस्कार लापोनि रासी। निप पुधरी दुष्काराचरामी।'—सुरामा ३ ६६ ८ एरड 'शरभा आणि सुपर्णा। का रासमा आणि देरावना। पाव कां वेसा हरिचदना। पुधरती।'—रु ४७—पु राजलक्षणी घोडा, घोडपाचा एक प्रकार—अधप २४ [स] सामाशब्द—**पुध**—न कमळाचे पान, कमलपत्र **पुधतायतरल**—वि वम लाच्या पानावरील पाण्याप्रमाणे चंचल [स पुधर+पत्र+तोय (पाणी)+तरल (अस्थिर, चंचल)] **मूल-ळ**—न पुधरा औ। धीची मुळी [स पुधर+मूल]

पुधराग-ज—पु एक प्रकारचे रत्न याच्या कोरड इत नील आणि सोमरुड अशा पांढऱ्याती आहत त्याचे रंगदि अनऊ असुन त्यापेडी विवळा व पावरा इंग चांगले [स पुधराग]

पुधरि(र)णी—झी १ (विशेषत वनजें असळें) बाधीव स्थान तळें, हीट 'वेलासनाचाच्या मदिताप्रमाणेच पुधरिण्या बगैर होव्या।'—चर ४८ २ पायच्या असळेची मोठी विहीर [स पुधरिणी]

पुधल-ळ—वि १ भरपूर, रंगड विपुव असक्य अति शय २ विद्याल, मोठे 'जे कृपा ना पुधळ। जे वक ना वतुळ। जे सुख ना नग्न स्थूल। वस्तु वचळ निर्विकार।'—एमा ३ ६७७ ३ भेट उडव तेथे करिता अनुपधान। चैतन्यां तमरसे मन। त्याते म्हणिजे पुधळ ज्ञान। उपदेश पूर्ण या नाव।'—एमा २९ ४३९ ४ शिक्कर, फायदशीर, चांगले 'जे मुळीचि चंचळ। ते कदा नव्हे पुधळ। क्षणां भासे क्षणां चंचळ। तेणें तळमळ साधका।'—एमा ९ ४०४ [स पुधळ]

पुध-घी—चळी (घ) शेपट, पुच्छ पदा

पुध—वि १ लड, मासल, रथक, गुवगुवीत २ पोसलेला, चाडविलेला पोषण केलेला ३ (गो) पुच्छक भरपूर 'पुध साखर घाल' [स पुध-पावणे] सामाशब्द—**पुध**—वि पुगीर मालाचा (ल) ताळ घरणारा 'ऐसा मान्यतचा पुधगडु। तो अभिमानो परम लडु। रौराचा लडु। मापुचि वोहा।'—शा १६ २३६

पुध्रि-घी, पुध्रि—झी १ लडपणा, मासलपणा, स्थूळता, गुणगुवीतपणा 'हे विष्णुचिचे दिटी। जे न्याहाडिचि किरीटी। ते पांडुरोगाचि पुध्रि। सारिजे दिसे।'—शा ५ ११९ २ परमेष्टाचा अनुपद कृपा—गीर १७ ३ (ल) दुजोरा पाठवळ, पाठपुरावा ४ बाड भरमरा उग्रवादस्था, प्रगति [स पुध्रि-पावणे] हुल०

फा. पुस्ती=आधार, मदत; फा पुस्त=पाठ] सामाशब्द-०पत्र-न.
१ पुस्तक न मळावें म्हणून घातलेला जाड पुश. २ पोयीच्या किंवा
प्रेयाच्या खालीवर पाळता येईल असा सुपारीच्या विरीचा दुस-
लेला तुकडा. ३ (सामा.) कोणत्याहि पुस्तकाचे जाड आवरण.
(इ.) कडर. ४ लिहितांना कामशाखाली घेतलेला जाड आधार.
पुश. ५ दुजोरा; पांढिवा; मदत. (किं० देणें). ६ दुजोरा देणारा;
मदतवीम, साहाय्यक. [सं.] ०प्रद-वि. मदत करणारा; साहाय्य
करणारा 'यासि रणी पुष्टिद होतिल शनपूर्वमनुसह देव ।'
-मोमीधम १.१५. [सं. पुष्टि+प्रद (प्र+दा-देणें)] ०भाग-पु.
पाठ; पाठीमागची बाजू. 'बंधु तिचे सुंदर पुष्टिभागी ।'-दावि
४८२. ०भार्ग- (परमेश्वराच्या अनुग्रहाचा मार्ग) बळमत्तंप्रदाय.
पुष्टिक-वि. (व.) शक्तिवर्धक; (प्र.) पौष्टिक. [सं. पौष्टिक]
पुष्पीकरण-न. हळू करणें, दुजोरा; पांढिवा; बळकटी. [सं.]
पुष्ट-न. (व.) पुच्छ; शेवट. पुष्ट-धी पदा. 'म्हत्तोने पुष्टे
पकड.'

पुष्ट-शी. पाठ 'लावूनीयां पुष्टी पोरें । आणि करकर कये-
माजी ।'-तुगा २४४४. [सं. पुष्ट]

पुष्टपद्मा-वि. मदतनीस, सहकारी. -राव्य ८.१४. [फा.
पुष्ट+पद्माह्]

पुष्प-न. १ फूल. २ जिर्यांचा विटाळ; खीरज; आर्तव;
कटु. ३ बोकपाचा एक रोग, फूल. ४ गर्भाशय, गर्भकोष्ठ. [सं.]
(वाग्र) ०ठेवणें-शेप काढणें; नावें देणें. सामाशब्द-०फोडा-
पु. फुलाच्या पांच भागांपैकी एक ०द्रव-पु. फुलातील मध
०घरी-प. जयदत्तानी सांगितलेल्या बोंडवाच्या बारा प्रकारच्या
संगामांपैकी एक. -अथप १.१८५ ०नियसि-सार-स्वेद-पु.
फुलातील मध. ०पण-न. मोठेपण [पुष्प+पण] ०पुट-न.
(कृत्य.) उजवा हात सर्पशीपे करून त्याच्या तळहातावर बांध्या
हाताचीं बोटे चिडचिडून देणें पुष्पांजलि पदा. [पुष्प+पुट]
०मुकुट-पु. कुत्र्याच्या पांच भागांपैकी एक [पुष्प+मुकुट] ०रेणु-
पु. फुलातील पराग ०लिद-पु. (वाक्य) मधमाखी; गुंग. [सं.
पुष्प+लिद=पाटणारा] ०घत्ती-त्री. पिटाट्याची स्त्री; रजस्कव;
ननुमती. ०घत्ती-पु. लग्नाच्या बारा प्रकारांपैकी एक. -अथप
१.१८५. ०घळावि-पु. पुष्पवर्षा; पुढें सपटणें. 'मोतियाचा
सामास घालिला । ही देखी पुष्पवर्षांभी केला ।'-निमु ७१५
[सं. पुष्प+वर्षावि] ०घा(घ)टिका, घाटी-शी फुलवाग; उद्यान.
'नानाजातीची वृक्ष ते वन । फळमयी वृक्ष ते उपवन । पुष्पघटिका
ते उद्यान । वृक्षाणि पूजेवी ।'-एमा ११ १२१२. 'तोडुनि
पुष्पघटिका फळवृक्षाती । गडिती वाभळा कपनि सार ।'-तुगा
३१५८. ०तुष्टि-शी. १ कुत्र्याचा वर्षाव. २ (छ.) अस्तरित
व अथवा मापन किंवा वादविवाद. ३ (छ.) शिब्या; व्यग्र

यांचा मडिमार. 'महाराजांची जांबई व शालकमंडळी राहिली
त्यांच्यावर पुष्पघटि पडन असते.'-विसिप्त १ ६५. ०संकोच-
पु. कुत्र्याचे भिंटे ०सार-पु. पराग; परिमल, सुगंध. 'नाना
पुष्पांचिया उदरा । न येतां पुष्पमारा । आपणचि भंवग । होमाचें
पदे ।'-अमृ ५४२. पुष्पांजलि-जुळी-शी १-पुजेच्या
शिवी दोन्ही हातांच्या ओंजळीत फुले घेऊन देवास वाहतात तो.
(किं० वाहणें; करणें; टाकणें; पालणें, सोडणें) 'पुष्पाजुळी
मंत्रोप जयमयकार । दुमडुमी अंबर तेग नादें ।'-तुगा ८१. २
(महातु.) उजवा हात सर्पशीपे करून त्याच्या तळहातावर बांध्या
हाताचीं बोटे चिडचिडून देणें. पुष्पपुट पदा 'ते रंगी उभी टेली ।
सवेचि विचारें लागि केली । तेव पुडा जुसे पुष्पाजुळि । खेवंगी
मनकटाचां ।'-भाए ४५१. ०(मंत्र)पुष्पांजलि-ळी-शी. मंत्र-
पुष्प. पूजा, आरती झाल्यानंतर मंत्र म्हणून देवाला फुले वाहतात
तो विधी. [सं. पुष्प+अंजलि] (घर) ०करणें-देणें-शिब्या
देणें; अपशब्द घोलणें; लापोली वाहणें. पुष्पासव-पु. फुलापासून
काढलेली दारू. [सं. पुष्प+आसव] पुष्पास्तरण-न. बायलेवर
फुलें वपस्त्राची कला. फुलाचा गालिचा करणें. चौसठ कलांपैकी
एक. [सं. पुष्प+आस्तरण] पुष्पाळी-शी. फुलाची पंक्ति. 'अहो
वाक्पुष्पाळी अशनि रसनेच्या करतळीं ।'-निमा १.१२. [सं.
पुष्प+आलि]

पुष्पक-न. बोकपातील फूल, वस्त. -पुन. कुत्र्याचे विमान.
'तो पातळा प्रयागघाट । पैकुंदीहून तये बैळें । पुष्पकविमान जवळ ।
आठे दासाच्या सनिय ।'-सं.]

पुष्पिन-वि. फुलें ज्याय आली आहेत असे; फुलांनी युक्त.
[सं.]

पुष्पे(दे)ल-न. पुष्पतेल; पुष्पापासून काढलेले पुष्पंजी
द्रव्य; अक्षर. 'सुगंध पुष्पेलेहली । जचिले कसरी मूषेनी ।'
-तुगा ७५.२. [पुष्प+तेल]

पुष्प-पु १ मत्तवीम नक्षत्रांपैकी आठवें नक्षत्र (यात तीन
सारा जवळत); 'तिय २ पीप महिना [सं.] पुष्पाक-
०योग-रतीचा पुष्पवधो चंद्र येतो तो काल [सं. पुष्प+अकें]
पुस-शी (व) विचार, समाचार [पुसणे] ०घेणें-विचारणें;
विचार घेणे.

पु(पु)म-न. पुच्छ, शेवट. 'पुनी आंगुठी दाबनी पुज-
राव्या । नमी ओंवाणी दाबिनी मोषणीच्या ।'-तुगा ६.११७
'पुंम वरते पडाला'-सं. ४ ३. [सं. पुच्छ]

पुंस-पु. पुरुष पुंवा पदा [सं. पुंम्]
पुसक-वि. (गो.) विमा; वेष्टा.
पुसकट-पुसट-वि. किडिर पुसका; किडिर अस्त्रपट;
अंडक; पुसका पदा. [पुसका]

पुनकटणें पुसटणें—उकि १ अक्षर, चित्र इ० पुसणें; अपर न्होंये करणें, होये २ जोरानें चोळणें, घासणें, पुसणें. [पुसणें]

पुसका—वि १ (पुसकें गेल्यामुळे) कल्पट, अपुक, अर्ध वट (अक्षर चित्र इ०) २ अल्प दिसणारा (पदार्थ, चित्र, वखावा इ०) [पुसणें]

पुसकुरी-लो पुसकुंबरी-लो—चो पौय महिन्यात येणारा कोंकडा ल्हान फगत [पुस=तौवमास+कुंबरी, कुंबरी=कोंकडा फगत]

पुसट, पुसटणें—वि पुसकट पदा. [पुसणें]

पुसटना—वि बोधासा, विस्तारानें नं० असो, ओसलता 'रत्नायगतील वादपस्त विषयांचा पुसटता परामर्श घेये आवा क्यान नाहीं'—मन प २ २ १९ [पुसणें]

पुसणारा—वि १ विचारणारा, चौकशी, वास्तुपुस्त करणारा २ विचारणाचा क्रि० राणें भाषणाचा ज्याला हक अत्रि कार आड असा (गुन्हा इ० काही कर असता) [पुसणें]

पुसणारी—स्त्री (व) कणकला रूप दिवा तेल पुसून केलेली पोळी 'बोबच्या नवरात्रान आमच्या परीं साधी पोळी चालत नाहीं, पुसणारी करावी लागते' [पुसणें]

पुसणें—उकि १ विचारणें, प्रश्न करणें, चौकशी करणें 'यंगारवि तरि साध्वी! शत्रूभयानसि पूस, मग वे, तें.'—मोवन १३ ४४ २ समचार घेणें, वास्तुपुस्त आदरातिथ्य करणें ३ आज्ञा मानणें माल घेणें काळजी घेणें आदर असणें 'त्याला काणी पुसत नाहीं' ४ तपास करणें, बोलविणें **पुसता** आकार-साय नसणें-विचारणें शक्य नसणें, विचारण्याची सोंय नसणें (अतोनात यममार गोटीबद्दल आपणवी) [स पुसट्ट प्रा पुसट्ट का पुसुं प पुसट्ट (णा), सि पुसट्ट (शु) हि गुज पुसट (ना-यु)]

पुसणें—उकि १ (कामद शरीर वस्त्र इ०चा मळ, फडकें इ०ने) घासून नाहींसा करणें साफ करणें, जोखून स्वच्छ करणें २ नाहींसे होय करणें, नष्ट करणें नश करणें 'तें उगाणिले मज कर्म. तेवढाचि पुसिलें मरणज-म।'—ज्ञा १४ ४०४ 'श्रावणें सोयें तें कैयें। शत्रूचें नि शेष नांवचि पुसे।'—एमा १७ १४५ ३ काडें करणें ४ लिहिणें या क्रियापदावरवीर निरर्थक योजितात 'त्याला लिहितां पुसतां येत नाहीं' म्हणजे त्याला गुळीच लिहितां येत नाहीं तो अज्ञानी, अशिक्षित, निरक्षर आहे [स रत्ना आच्छन्न-पुसणें-पुसणें-राजवाडे प्रथमाळा]

पुसणें—न १ पचवट किंवा कोरटें काढण्याचें फडकें असे-नाक पुसणें, तोंड पुसणें, पाय पुसणें इ० २ (व) लिखट काढून व तस लागून केलेली पोळी पुसणारी पदा. •पुसण्याच्या

साटोऱ्या-जीवन (व) वस्तुन रूप पुसून केलेल्या साटोऱ्या (न तळलेल्या) [पुसणें]

पुसणें—न (वायवी) निरोप विचारपुन, पुसापुसी 'माझी बडीण काशीस राहिली आहे तिचा जाताना माझे पुसणें साग' [पुसणें=विचारणें]

पुसता—वि १ विचारणारा, चौकशी करणारा 'हरिकथेची महिमा कैवी। आदरें पुसत्या सांगत्यासी। होती पुण्याविया राशी। पाप चोसदासी मिळेना।'—एमा ३ ५८७ २ अवाबदार घर गात, जाव विचारणारा, राणें मारणाचा ज्यास अधिकार आहे असा [पुसणें]

पुसलाणी—स्त्री (जुनरी) पोषात केलेली मंडराच्या केसाची कातरणी [पुस(पोष)+लाणी (स स्वन)=कापणी]

पुसवण—न पुसवण पदा [स पुसवण]

पुसवणें—न (मदासु) उपचार, उपाय 'एकैके वेळें जालें दुसणें। तें आम्हीं केलें पुसवणें।'—शिपु ८१६, ८१८ [पुसणें]

पुसवन—न सोडा राभकारांपैकी एक, स्त्रीच्या ठिकाणी गर्भधारणा झाल्यापासून तीन महिन्यांनी त्या गर्भास पुसव प्राप्त होण्यासाठी अथवा त्या गर्भाची उत्तम प्रकारें बाळ होण्यासाठी जा सत्कार करतात तो 'गर्भाधान पुसवन। जातकर्म अन्नप्राशन। हीं समस्त कर्म पूर्वीं जाण। वेळीं संपूर्ण चोळता।'—एमा १७ २७० [स]

पुसा—वि पुस-पौय महिन्यासंबंधी

पुसा—उ पक्षी, पोपट अहो पुस आपणचि पडरिलें। मग पडे तरी माया मुक्किलें।'—ज्ञा ११ १७ [स पुच्छ+क, पुच्छ-पुवुअ-पुसअ-पुसा-मसाप १ ३९] **पुसि-सी**—स्त्री स्त्रीपात्र, पावटी 'कोवड एके पक्षि पुसि व्यालें।'—पच ५१ **पु(ठुं)सा**—उ पुठा, रात्रय 'जयाचा मावार्थ जेसा। उष्याम लब्ध हैसा। मत्सर धरि जो पुता। तयाच तैचि प्राप्त।'—ज्ञा ११ ३८ [स पुस, प्रा पुस]

पुसाटी—स्त्री पुच्छ, नेवणी 'रां आपणेनि पुसाटी।'—भारविदिग्धा ३ ५१ 'अर्गी अग होता भेटी। सकोच पुनीं लागे पटीं। तरी न सोडी पुसाटी। कुकत उठी कामानी।'—एमा १३ २०८ [स पुच्छ, पु पुछी]

पुसापुसी—स्त्री (पुच्छाची, पुच्छांनी केलेली) चौकशी, विचारपुन, पुसवण 'होरेत जरि पुसापुसी। उतर त्यासी योखावें।'—ज्ञा १४०० [पुसणें]

पुसायत—उ बोधणाच्या पुच्छाजवळचा मोवटा—अश्वप १ १७ [पुस+आयत]

पुसा—स्त्री १ मग, पुच्छा, विचारणा, कदा 'तया अण्या लयाप्राणीं। जें साचणाची ये पुसी। तें येदने अया टायासी।

ते गीता । ' - हा १८ १२३४ २ समाचार, शोध, तपास (किं-
करणे) ' पुमी करितो विवरितो व्यापक त्रैलोक्याचा । ' - दावि
१७१ ३ कल्पना, विचार ' ऐसें बशीमि राज्य करिता । कटक
नाही पैसे सध्या । तव पुमी आवडली बहुता । दिवमी एक । ' - कथा
२६९ ० करणे-विचारणे, प्रश्न करणे ' श्रुतीनें मग प्रसन्नमनें
करनिया तिजला पुमी केली । ' - होला ४८ पुसीचा-वि
विचारण्यास योग्य विचारावयाचा, फार दिवसाचा मनातला ' तुवा
पुमिले पुसीचा प्रश्न एक आता । ' - कथा २६३ [पुसणे]

पुस्त-—छी १ गजिकेची (पावाची) मागील बाजू २ पाठ
पिडाडी [स शृ फा पुस्त]

पुस्त-—यु पिडी; वरा ' सन १७१० इसवी व सन १७९६
यांचे दरम्यान जे दिल्ले असतील ते दोन पुस्त पालवावे व तिकीरे
पुस्तात निम्मे पेंशनरास यावे ' - इनाम ३८ [स शृ फा पुस्त]
गामी-—छी मन पुर्वेक साहाय्य, उपराला पाठराखणी, मदत ' राव
पत्रप्रधान याच्या कौजा हुपनीचे जमीयातीचे पुस्तगामीवर पत्रक
दमी कल्ल जाणें जहर ' - ज ४४३४ [का पुस्तगामी] • गारी-
पुस्तपना पदा • दूरपुस्त-—किवि पिड्यानपिडा वरापरपरागत
पिडीरापिडी ' तुमचे पुस्तदूरपुस्त इनाम अनुमदून सरकारल्लात
बालन जावें ' - समारा १ २९१ [का पुस्तदूरपुस्त] • पना-
पन्हा-—पन्हाई-य मदत देका, शाश्रप, जुमक, पाठराखण,
पाठपुरावा, (किं • काणे, देणे, ठेवणे) ' थोडकी लवचे पुन्हास
लिहून पाठविलील ह्याप्रमाणें पुस्तपन्हा करणें, ' - दूसरावाडीराव
४५ ' त्याचे पुस्तपन्हाईस आपलो दोन पत्रउणे व एक ह्मण
भातवर पाळखीनशीर ऐसे मेचे ' - मदवा १ ६७ [का पुस्त-
पन्हा] पुस्तगानी-—छी-छी पाठवा; आधार, आश्रय, मदत
(शब्ददा व अलंकारिक) (किं • काणे, देणे) ' या उपरी
साहेब लच्छाची पुस्तगानी फौज उत्तम व दाद ' - पेद ३ १२६
का पुस्तगानी प्रत्यय]

पुस्त-—छी (गमारी) तजा, जोडपाची सागळ पुन्ही पदा
पुस्तक-—न ग्रंथ पोथी, चोपडी ' हस्त पुस्तकें समस्त
भल्ली रेखोव नामावळी । ' - मासि १३४ ' ह्यामीचे पुस्तक
वेळनापापासी । ' - सप्र २८ [स] (वाप्र) पुस्तका-रून
आढणे-वरवर वाचणे, बोगल्यादि विषयांचे अर्थवट्टान असणें
म्ह • पराधीन जिणे पुस्तकी विद्या सामावाळ-० पाठ-नि पुस्त
कावरून सद्गुण वाचता यईल जिवा समजातून साक्षा यईल अशा
त-हनें माहित असणें, पोथीपाठ याच्याउलट मुखपाठ (तोंडपाठ)
[पुस्तकपाठ] • पानट पानरट-न पोथ्या पुस्तकें कागदपत्रे
६० समुच्चयाने [पुस्तकपानट पानरट=श्ट, पान] • विषय-
य पुस्तकें विष्णारा, पुस्तकें विद्मन पोट अणारा (इ) उक्तेय
' मद्गाराच्या आवडीच्या शिष्या पुस्तकविदमनी दिव्या नाहीत

तोंपरत त्याचा अधिक फायदा होणें नाही ' - विक्षि ३ ३९
[पुस्तकविषय]

पुस्तंग-—य (पुस्त-मण) १ पाठसाखून जाणारा फोडगाच्या
खोबिसाचा तण २ (पुस्ती) एक डाव, जोडीदारानें आपल्यास
खातीर धरल्यास जोडीदाराचें मणगट आपल्या ज्या बाजूला आलें
असेल त्या बाजूच्या आपल्या हातानें जोडीदाराचें मणगट धरून
आपल्या बाहेरील पागानें जोडीदाराच्या फोटपाजवळ पायाचा
पत्रा टेकून जोडीदाराला आपल्या टेकलेल्या पायाकडे झटका
देऊन व हात ओढून बीत घरणें [का परतक]

पुस्तनी-—छी पुस्ती ८ पदा

पुस्तपास-स्त-—छी विचारपूस, शोध, बारकाईनें केलेली
चौकशी, वास्तपुस्त (किं • करणे, पेंणे) ' ज्याची बाहोंकडे
मानमान्यता रुझने त्याची फारशी पुस्तपास्तहि न होऊन ते
कोनाकोप-याउ कतरीच्या भक्ष्यस्थानी पडतात - नि ११ [पुस्त-
तपास हि]

पुस्ती-—छी १ मुलाचें अक्षर लिपत सुपारलें हें वाह्म्या
साडी व्हाविक दिवसांनी त्याच्याकडून लिहवून घेतात तो चायला
झर्झा, कापद, अक्षराचा नमुना २ (स) काय येतें समजतें हें
वाह्म्याची परीक्षा ३ जोडा इ० कास दिलेले कातड्याचें ठिगळ
४ मरत, साहाय्य, पाठवळ, पाठवा, आधार ' दाभाडिये, गायक
बाद, व बाडे याचे फौयेस पुस्ती दाखवावी ' - पेद १० ६१ ५
बोगल्याहि पदार्थास बळकटीसाठी त्याच पदार्थाचा दिलेला जोड
(कागदास विरुद्धेला कागद वक्रास दिवलेले वक्र, मितीस
आधारा म्हणून वापरलेली मित) ६ जोड, पुरवणी ' पुर्वें होत
खस्ती बसे पुण्यपुस्ती । ' - दावि २१९ ७ (कों) दारास दिलेली
सोयी ९ [स पृष्ठ फा पुस्त-शती यु पुस्ती] • ल्हावणें-
(चामारी) फाटलेला जोडा इ०स ठिगळ लावणें • थत-वि
(गो) साहाय्यकारी मदतनीस पुस्तीची मित- (बाधकाम)
आधाराची मित - मॅरेट १२

पुस्तु-—छी एक भावा, पटाणाची मापा ' मेजर फांले यानीं
पुस्तु भाषेत त्यांना ती रक्कम कमी करण्यास विनविले ' - के
१०६ ३० [का पुस्त]

पुस्तेन-—उतव दोन पिडवा पुस्त पदा ' दोन्ही रियासती
पुस्तेन पाषोण देऊ जुदाई नाही ' - रा ७ १५१ [का]

पुस्तव-—न १ पुस्तव २ सामाव्य, शीर्ष, शक्ति, पराक्रम
३ पुर्णत्व [स]

पुहपका-—छी (मद्गा) माडीण, पुलें देणारी ' रघु
मजोगिरे सुदरिले हाथी पुदपरी रुमिणी श्रीकृष्ण बाह । '
- सिद्धपुन पाठ पत्रावत, पत्रावे [म पुहपकी]

पुळकणें—अकि. थोडें व पातळ एकदम शौचास होणें; विरपणें. [ध्व.]

पुळका—पु. १ थोडें व पातळ शौचास होणें; पिकली. २ पावमाची जोराची व अल्पकाळ चिकणारी सर. ३ एकवारखें व श्रमदायक रितीनें मागणें; दुरदूर, पिरपिर. (कि० लावणें, लावणें). [ध्व. पुळ. पुळ.]

पुळका—पु. उमाळा; लहर; इळा; प्रेमाचा मोठा आवेव. (कि० देणें) [सं पुळक]

पुळका—पु. (व.) मुंमळ. फुलका पहा. -
पुळकट—वि. (व.) नेमळट, भितरा; कटूचक्षुः.
पुळण—नशी. वाळवट, वाळवें मैदान. -झी. रेती वाळ.
[सं. पुलिन] ०वट—वि. १ रेनाड, वाडुडामय (जमीन). २ किनाऱ्यावरील, कफ पावमाची पीक देणारी. [पुळण+नल (प्रत्यय)]

पुळक—न. (क) शारीरिक दोष उत्पन्न करणारा चाल्याचा पदार्थ; जखम; फोड इ० मध्ये पू उत्पन्न करणारा पुलन पहा. [१] पुळकास येणें—जखम; गड, फोड इ० घुमय होणें.

पुळपुळ—झी १ एकसारखे शौचास होणें. २ एकवारखा पाऊन पडत राहणें. ३ एकवारखें बोलणें; पुटपुटणें; इतरेणें; भीक भागणें किंवा कोणतीही श्रावदायक किंवा कंटाळवाणी क्रिया करणें. [ध्व.]

पुळपुळ—झी—किंवि पुळपुळ अशा एकसारख्या पिककण्याच्या भाषाजानें [ध्व.]

पुळपुळट—पु. १ (पुळपुळें) अतिशय एकसारखें पिककणें. २ एकसारखा बारीक पाऊन पडणें. ३ एकसारखें बंडबंडणें; पुटपुटणें, रागावणें, दुरकरणें इ०. [पुळपुळ]

पुळपुळीन, पुळपुळी—वि. १ वेचव. नि सत्व. पचपचोत (खाय) २ सौम्य, मीठ, कंटाळणें, निळमिळीत आवेश कस लेवें (भाषण) ३ श्ट कार्य पडवून आणीतच अशी खात्री ज्यात नाही अशी; मुळमुळीत (वागवूक, सुचि, माणूस इ०). ४ मित्रा; नेमळट, कटूचक्षुः; मुंमळ; नि सत्व. 'नाहीतर दृष्टीचीं मुले पुळपुळीत.'—विवि ८.१८ [पुळपुळ]

पुळट—पु. पेशा पुज पहा. 'हातत पासाचे पुळे पेटवून घेऊन.'—विमा ८. [पुळा]

पुळटी—झी रामांटी जातीच्या बाभळीनें लहान शाक. पुळिका—झी. १ दिग्भावी ज्योत 'पुणा तुलाविषा सोय रिहा. निरंदि दीपकळिका ते हां होईल पुळिका कापुताची.'—अथ २.५१. २ (ल) पुढीची स्फूर्ति, उठाव 'पुढीची पुळिका विरे। परिमळ प्राणी वरे।'—हा ६.२४६. [सं. पुळक, म पुळी]

पुळी—झी. १ पुटपुळी, लहान फोड. 'खरून खरवें पुळिया नाह।'—श ३.९.१६. २ मोठा होणारा मग; चढवला, रुघोट.

[सं. पुळक; प्रा. पुळ] पुळीचे फारर करणें—लहान मोठ मोठी करून सांगणें; छुट गोष्टीस जास्त महत्त्व देणें; राईचा पर्वन करणें.

-पुळक—पु. (महासु.) कैम, रोमांच. 'प्रेममसुद्धां भरिते जेस। आनंदाभ्यं येति तेमः किं सुखा हीर' फुटले मोपे। पुळ काचेनि।'—भाए ७.१८. [सं पुळक]

पुळ—पु. (क) पीप महिना [सं. पीप]

पु—पु. १ द्रपित रक्त; फोड, जखम इ० मध्ये उत्पन्न होणारा दुर्गंधिपुल पातळ पदार्थ. २ डोळ्यातून येणारा चिकट भाव. ३ अत्यंत जोड, गुजडा झालेला पदार्थ (लाकड, वख, कागद इ०). [सं. पुय; प्रा पुय] ०फरणें—(ल) अतिशय विषाड, मुक्तान कर्णे.

पुळ—वि. (नंदभाषा) चार ही संख्या. 'माज मी पुळ सातकीं (लगडीं) दिलीं.' ०फाटी—वि. (नंदभाषा) ऐशी ही संख्या. 'या अचोईडी झालाला घुडवादी रुपये पडतील.' (दुर्जन काटी=बोस)

पुळ—न. (गो.) कांचेचा पेला. [पोतू. पुकारो]

पुण—पु. सुपारीचे झाड, पोखळ. -न. सुपारी (कळ). [सं] ०पात्र—न. सुपारी देण्याचें भांडें; सुपारीची डवी. ०फल, घुमीकल—न. सुपारी. 'घुमीकळे आणी पाने। वसम संभमाचीं अत्रे।'—वेडीलख ७७. [सं. पुण+फल]

पुज—ग. (विद.) प्रत्य पहा

पूजक—वि. पूजा करणारा, आराधक, कल्याण; पूज्यसुद्धि देवणारा; मफि [सं.] पूजणें—अकि. पुजणें पहा. [सं. पूज] पूजन—न. पूजा; अर्चा; सत्कार, सन्मान. [सं.] पूजनीय, पूजाई—वि. पूजनास योग्य; वेव, आदरणीय, सन्माननीय. [सं] पूजमान—वि (प्र.) पूज्यमान पूजनीय पहा. [सं.] पूजित—वि पूजिलेला; वेव; आदरणीय. [सं.] पूजिता—वि. पूजणारा; पूजक 'पुजित्वा होसे जयप्रद।'—थावि १८२. पूज्य—वि १ पूजा करण्यास योग्य (वेव, शुद्ध इ०). २ माननीय; वेदनीय; ज्याची वास्तू पाळती पाहिजे असा (पिता, वंश इ०) [सं.] ०मान—वि पूजमान पहा.

पुजा—झी. १ पूजन; अर्चा, वपास्य दैवताची आराधना. पूजेचे वंदीपचार व पोढीपचार असे प्रकार आहेत २ पूजनासाठीं वेव, पुळे इ० रूप आणलेली सामग्री. ३ सत्कार; सन्मान; आदर देवचें; मफि ४ (ल.) इच्छारूप सत्कार; पेशा. 'वे कळतिर यादीं बाबिजे। जग पुडिलाचें काज कीजे। पूजा घेऊनि रमुदीजे। पोडितामी।'—हा १७.२८७. ५ (ल.) सपमान; खरहणी. 'नागोपनाची पूजा होऊन ते परीं गेले'—विहित १.१२. १ खोचकुचकट. -स १५००. पुजा पहा. [सं.] (पात्र.) ०फरणें—घालणें—मरगें; बडविणें, पुडकणें; मोसडपडी काढणें, फार रागें मारणें. 'बायकोनें खेटावे मव-माची, पूजा केटी-पातली अशी

उदाहरणें पहायला सापडतात '० धार्थणें-फुलें इ०चीं मूर्ति सज विणें, मूर्तीला नुगारणें सामाश०-२-० अर्चा-०-० श्री १ पूजा व तिच्या अगमूत इतर वृत्तयें; पूजन २ (ल) शिष्या, अपमान, खरडपटी 'सासेर मळकींची पूजाअर्चा चालूच आहे' -विक्षित १ ६५
 ० आरती-आर्ती-०-० श्री १ पूजाअर्चा पडा २ (ल) अपमान, खरडपटी 'लेंडयाची पूजाअर्ती महाराजांनीं करायामुळे त छत्र नीत जाऊन राहिले' -विक्षित १ ३२ ० उर्जा-०-० श्री पूजाअर्चा 'हृद्वाचनाची पूजाउर्जा चालवतील येविषयी ताकीदपत्रे' -शाळ ३६ ० नृद्वय-न पूजेस साधनास निवा अवश्य असलेला जिसस (फूल, गंध, पाणी इ०) [स पूजा+द्वय] ० पत्री-०-० श्री १ (कुने, पत्री, बेलाचीं पाने इ०) पूजेचें साहित्य, देवपूजा २ (खा) पूजा करणें -मात्रे ७ १ त ४ [पूजा+पत्री] ० पाटी-०-० श्री (ना) पूजाअर्चा, पूजा नगरे [पूजा+पाटी (स पत्री)] ० पात्र-न पूजेचें साहित्य देवग्याचें एक विविध प्रकारचें भांडें [स पूजा+पात्र] ० पुरस्कार-उ पूजा व तदनुगमिक इतर कर्म ० वध-उ बाहेरी पूजा 'मुमुक्षुशी स्वयंभू. द्यायीं द्यायीं पूजा वचनेक।' -शा ११ १२० पूजोपचार-उगव देवाची पूजा करण्याचीं सर्व उपकरणें, कर्म, तरे इ० पोडशोपचार पडा

पूज्य-न १ अक्षराच्या होक्यावर देतात तें टिंब; अनु स्वाराचें चिन्ह अनुस्वार २ दशाक्ष अपूर्णाक माडला असता द्यावीकडे देतात तें टिंब, दशाक्ष अपूर्णाकाची खण ३ बादीतीळ विशिष्ट नाव किंवा पदार्थ नाही, पाहिजे, असें दोसऱ्यासाठी त्या पुढे कलेले वज्र किंवा खण ४ छाट, अभाव, कमीपणा अस्म त्पुलासि पडले तेव्हापासुनि आजिविर पूज्य।' -मोडणें ४२ ४३ ० कुरवें-१ वगळणें, बिसरून जाणें दुर्लक्ष करणें २ खाउन सफा करणें, चापणें (विद्या, स्नानसंख्या इ० घरी पुढणें पडणें-विद्या, स्नानसंख्या इ० बाजूस सारणें, वद करणें, कण्याचें बिसरणें. (विद्या, पैसा इ०च्या) नांगरिणें पूज्य-विद्या, पैसा इ० चा पूर्ण अभाव असणें 'बाप बागता पण शाळाच्या नातणें पूज्य'

पूट-ठ-न पूड, चुर्ण, मुकुरी पूड पहा
 पूट-ठ-उ लेव, एखाद्या पदार्थात एखाद्या विशिष्ट गुण उतरविण्यासाठी केलेली रासायनिक क्रिया, लेपाचें इत्य पु पहा
 पूट करणें-घेणें-(फणस, आवा, बिच इ०) फळद्रावाच्या पिठाचा अजमास करून तें खरेदी करणें पूट देणें-पुढें येणारें पीक विकणें

पूड-०-० श्री १ चुर्ण मुकुरी, पीठ २ (गो) टपवीर [वा पुढि, तुल० स पुट=दखणें]

पूड-न १ नगरा, नोवत इ०चें भांडें पडणें २ बायाचें तोंड पुडा पहा ३-उग खण, पर कण्या (पंगी, पित्रवी इ०चा) ४ चुनाळें, तपकिरीची डणी इ०च्या दोन अणुका

(टोपणा) पैकीं प्रत्येक. ५ (वेत, वावू माडाच्या पाती, गवत इ०चें) विड्याचीं पाणें ठेवण्यासाठी केलेले बारदान ६ हुहेरी तबुच्या आतील निवा बाहेरील आवरण जसें-आतलें पूड, बाहेरलें पूड ७ (मृदण, तबला, ढोल इ०चें) चर्मबद्ध तोंड निवा आवरण, चामड्याच्या एक, दोन निवा अनेक आवरणांपैकी प्रत्येक (हि) पुडी, याकरून एकपुडी, दुपुडी, त्रिपुडी इ० [स पुट, आ पुड] ० फुटणें-बाहेर घेणें-रहस्य प्रकट, जाहीर होणें ० फोडणें-रहस्य प्रकट करणें

पुढिल-वि पुढील पहा 'नको रे मना इत्य तें पुढिलाचें।' -राग ९ [पुढें]

पुत-उ पुन, मुल्या (मयादित प्रयोग) 'असा कोण मायेचा पुत आहे,' 'पुन सुत कोठें ओळखावा जो दुनयेमध्यें नाव करील' 'तो जोडता पुत आहे' [स पुन, आ पुत]

पुत-वि पवित्र, शुद्ध, निर्मळ, स्वच्छ 'मोडी तन्मन जेंस साधुचें पुतहि मन गाढ कली।' -मोमीष्म ५ ४४ [स]

पुत-०-० श्री रीत, प्रवृत्त 'हुरीचीं केंजें कुपरिमित। महार पोल्यान छागीं मात। पण पुत पापराव्याची पुत। काय त्याला टक्की।' -अक्षर २७ [प्रत]

पूतना, पूतनामावशी-०-० श्री १ एक राक्षसी कसाच्या साण्यावरून ही मायाची रूप धारण करून वृष्णाचा नाश करण्यासाठी योजक्यात आली होती २ (यावरून ल) त्र सदायक, नावस्ती मावशी ३ दिसण्यात सुंदर व सन्मय पण अतर्पणी पुट अशी ली [स पूतना]

पुतिवण-उ आग वरगारा व पसरणारा मग, क्षत जाळ पुडी [स]

पुन-०-० १ (अशिश) पासून जमें-मघादून=मघ पासून कव्हापून-कोणातून इ० 'शावक्तावरचा बहार निघले कव्हा पुनी अणवी।' -कवचकुमार

पून-न (अशिश) घम, पुण्य 'केले दानपून पालवी दिली जाडणाल।' -ऐरो ८९ [स पुण्य, आ पुण्य]

पुप-न अपूप एक साधविशेष [स अपूप]

पुपी-०-० १ पोपी; तब्याची लहान पोळी २ दूप पहा [स पुपिका]

पुय-न ५ दूषित रक्त. 'साग पुयपदीच किडे। काय निवडी घती।' -शा ५ १२१ [स] ० प्रदूर-उ पुयुक्त प्रदूर नावाचा त्रियाचा एक रोप ० प्रमेह-उ मृत्रवाहक नलिकेतून पुवाचें पुय असा पदार्थ वाहणें, एक मृत्ररोप पुवाचा परमा ० रक्त-शोणित-न रक्त मिश्रित पू पुयाम-उ मृम्य पदार्थाचा द्राव, प्रदराचा एक प्रकार पुयारस-उ १ साध्याचा एक विकार, गुथरी, होपरी २ गद इ० पुवाळणें [स]

पूर—वि (समासात् उपयोग) पूर्ण 'खजानपूर आहां' -रा १२ ७० 'पैकेपूर होऊन पार उतरोन गेला' -दिमरा १ २०३ 'सो गोटीने तुम्ही पडे फाजल आहां व सवे विताय जाणून अकल-पूर' -रा ३ १८६ [पा १२, तुल० स पूर]

पूर—उ १ (गदी, ओठा, नाला इ०स येणारा) पाण्याचा खेडा, अतिशय वृद्धि २ (ल) वृद्धि, विपुलता, समृद्धि 'मजवरी करणेचा राफता पुरलोटी।' -छाया २८ म्ह० मुंगीस मुताचा पूर

पूर—उ धडह, मोठा गाव, पुरी सामासिक शब्दांत विशेष योजितात उदा० कोल्हापूर, पडरपूर इ० [स पूर]

पूरक—उ (योग) उजवी नाकपुडी दाखून दावीतून श्वास आत घेणे 'आत ओढून घेतलेल्या श्वासान' उच्छ्वासाचा होम करणं म्हणजे पूरक नावाचा प्राणायाम होतो -गीर १७८ पूरक, डमक व देवक अशा प्राणायामाच्या तीन क्रिया आहेत -वि १ पूर्ण करणारा, भरघालणारा २ समाधान, तृप्ति करणारा ३ (शाप गणित) पुर्वशीचा, भरतीचा, (६) सत्त्वितेंद्री जसे—पूरकोन-ज्या इ० [स पूर=पूर्ण करणे] पूरण—न १ भर, एखाद्या न्यूनतेची पूर्तता करणे, पूर्ण करणे 'पंडितरायांनी ज्याप्रमाणे स्वतःच्याकडचे पूरण स्वचित उदाहरणांनी केले आहे' -नि ८६७ १ पूर्ण करणारा भाग, पुर्वशी न्यूनता पातळणारा, तृप्ति देणारा अथ ३ तृप्ति, समाधान (विणकाम) आढवी बाण, बाणा, अक्षवण [स] पूरणिका, पूरणी—स्त्री मला; भर, पुर्वशी, पूरण पदा [स]

पूरणी—स्त्री (गवडी काम) विडा, दगड, भेदा इ०च्या बांध कामात मधून भर घाल्यात ती, मसाला, पुरण

पूरणे—उक्ति (योग) उजवी नाकपुडी बंद करून डाव्या नाकपुडीने श्वास आत घेणे 'वायुवीने आवाहूनी' गिंगल प्राण पूरुनि १ -एमा २७ १८२ [स पू-पूरण]

पूरिका—स्त्री (मदाल) पुरी, एक खाद्यविशेष 'वाडितां उदरों ससिं। पुरिकाही।' -हृ ८२

पूरित—वि १ पूर्ण केलेला, भरलेला, पूर्ण २ तृप्त [स]

पुरिया—उ (समीत) एक राग ह्या रागात षड्ज, कोमल ऋषभ, तीन गंधार, तीन मध्यम, तीन पैकल, तीन निषाद हे स्वर लागतात जाति पाडव-माडव, बादी गंधार सवादी निषाद गानसमय रात्रीचा पहिला प्रहर

पूर्ण—न १ वेळेच्या विवक्षित भागाचा अभाव दर्शविण्या साठी पंचागात दुन्यावद्दल योजावयाचा शब्द 'आदितातीं पत्री पूर्ण घटिका पाव पळे' २ सत्त्वयेचे अभावबोधक चिन्ह 'अर्धा एक पुढे पूर्ण। त्या नाव दहावे दृक्षण।' -धमा ११ १४३३ [स]

पूर्ण—नि १ भरलेला २ इच्छा, माझशा इ० देवतास गेली आहे असा, सकळ ३ पुस्ता, सवे, कोणत्याहि बाबतीत न्यूनता नसलेला ४ कुप्राप्त, निष्पात ५ उब अवस्थेस पोहोचलेला 'आतां आगिळ एक गहन। पूर्णाये चिन्ह। अमुना तुज सागेन। परिण पां।' -झा २ ३७४ [स पू=पूर्ण करणे] सामास्य—० केंडी—स्त्री घोड्याचा एक कतिप्रकार -अथप १ १८५ ० कपोल—उ (तृप्त) भूवे व उत्साह अशी मन स्थिति दाखविण्याच्या वडी गाल कुपीर दाखविणे ० काम—वि १ ज्याचे मनोरथ सकळ झाले आहेत असा, संतुष्ट, तृप्त २ ऐन उमेदीत असलेला, उत्साही (तद्वग) ० गर्मा—स्त्री १ गोदरपणेचे नऊ मदिने भरले आहेत अशी स्त्री १ पुणपोटी 'तरी पूर्णमां करुनि सत्वर। भोजन पोतमरी घालवें।' -अवि ५६ ५७ ० छटिका—स्त्री राम, सुभ, इ०विधीसाठीं सुहृते दाखविणारी पाण्यात तरंगत सोडलेली व पूर्ण मलेकी येवढी घटिका (किं० घालणे, भरणे, हांगे) ० घन—वि सर्वत्र भरून राहणारा, सर्वव्यापक 'परमात्मा तो पूर्णपण' ० चंद्र—उ पौर्णिमेचा बंद, सोळा कलांनी युक्त असा बंद 'बार दिव्या व पूर्णचंद्र।' -गुह [स पूर्ण+चंद्र] ० चंद्रोदय—उ १ पुर्वे चारवे पडणे, चंद्र चांगळ दगवणे २ एक औषधी मात्रा ० चैतन्य—न पूण प्रवर्तकत्व, बालकत्व, जीवाची शुद्धता -वि चैतन्याने युक्त, अत्यंत उत्साही, उद्योगी असणारा (परमेश्वर) 'तत्त शब्दे पूर्णचैतन्य ते त्वशब्दे प्रत्येक चैतन्य बोसिजे' ० पणा—उ १ पूर्णत्व, पुर्वेपणा, भरपूरपणा २ चौकाल्य, निपुणता ० पात्र—न १ राजादिकांनीं माझणास दिलेले पचपानासारखे मादरे हे कोणासहि दाखवून घान्याने भरून घेण्याचा घासुले हा प्राप्त होतो पुढेकड मित्रा मित्राची म्हणून घोरानी दिलेले मित्रा स्थापन २ काही धार्मिक विनीत कलशावर ताडुळ इ० नीं भरून ठेवलेले मादरे यात आराध्य देवतेची स्थापना करतात ३ एक लंबी माप -बाडदुधा २३६ ० पात्रो—उ ज्यास पात्राकडून पूर्णपान मिळाले आहे असा माझण ० पुरी—स्त्री पुरण मलेली पुरी, साठोरी 'पूर्णपुरी पूर्णपुरी। प्रेमबोध लाड त्यापरी।' -भज ४२ ० पोळी—स्त्री पुरणपोळी पहा 'चोटी मुगद वुडीविशप। पूर्ण-पोळिया विस्तीयेपाता।' -नव १ ११७ ० घोघ—वि अत्यंत ज्ञानी, विद्वान्, सत्त्व जाणणारा (सुपुत्र) 'मग घोळे श्रीगुरु पूर्णबोध।' ० ग्रह—न १ केरळ ग्रह, वज्रसार २ ग्रहाशी (पामे शरणीं) तादात्म्य, एकरूपता ० भूत—वि (न्या) कालनिदर्शक शब्द ज्या काळीं कियची कवळ पूर्णता किंवा परिसमाप्ति दर्शविती जावे तो काळ पूर्णांक—उ पूर्ण असलेला आठडा जसे—१, २, ३ इ० याच्या उलट अपूर्णांक पूर्णांकगणित—न पूर्ण आठवडांचे गणित पूर्णांगमी—उ बंद, धुति इ० पूर्णपणे जाणारा, वैदिक 'मृत्य न म्हणे हा श्रोत्री। मृत्य न म्हणे मन

२०१ । पूर्णगमोः । - 'दा ३ १५०० । [पूर्ण + आत्मी] पूर्णानिषिक्त
 पूर्णानिषेदी-नि पूर्णानिषेक उपाय इत्यादि आत्मा [ग]
 पूर्णानिषेद-प्र १ १ वागी धार्मिक विधि समाप्त वाच्यत्वर कर्त्तव्य
 आने यजमानाभार कर्त्तव्यत्वेन [विद्या दोषो नरैः स्यात् गतिर्लोकात्
 स्रज्जने] केले ये मियन २ मद्रोपमा भित्त्यान्तर दुर्गम विद्यावर
 केने अमिषे ३ (त उप) मद्राया तनुभ्यान्त्या भर्त्ता कमेत्या
 तर्त्तादुपुन, दुर्गुणदोषे अने कर्त्ताभित्त्ये केने [म] पूर्णान्नतर-
 प्र सोळा कर्त्ताभी पुन अमा ईधराचा अन्तर दशावतारोर्त्ता
 नरतिह, राम आणि कृष्ण हे तीन अतार [म पूर्ण + अतार]
 पूर्णान्नत्या-भी परिवर्त्ता, दोषदाग केने विपति [स
 पूर्ण + अतार] पूर्णान्नता-भी पूर्ण आत्मभाव 'तमी ते पूर्ण
 रता । कां देवर्षे पातुमता । - 'साता १८ ४१४ [पूर्ण + अतार]
 पूर्णान्नति-भी १ दशावतार द्वादी तर्त्ता उवत ना दिनेगी वादुति
 ' होरेव यागपूर्णदुति । मग वर भागवति ११ । - 'वया १ २ २
 (८) (सें-दाभी) भद्वर १८, १८४३, मने मारद होणे
 ' आजमाइ रावसेवर मोटवा नाटवा मरद राभी पूर्णान्नति दानी '
 ३ स्रज्जने मरण, स्रज्ज (एकदि ब्रह्मचा) ' रवाभी पूर्णान्नति
 भेनगी ' [स पूर्ण + जादुति] पूर्णान्नर-म (दुस्य) द्यावर उभे
 स्रज्ज भाग होवत धन्य पोट दोहे पुँ आणी भाग गावणे,
 उदरोग दानविणे बर्त्ता येवीं हा अभिनय करितात [पूर्ण + उदर]
 पूर्णान्नमा-भी (दादित्य) उपमेय उपमान, सामान्य भवे आ ।
 साम्य (उपमा) वाचक शब्द ही उभयार्थी चारदि जेणे वया उपमेत
 आयेम ही ' जा भैय भवता सद्यस्वरणा तजे तमा दूराता । ' ६०
 श्लोक ' गजा मुवाक्यादित रूप जेवा । उपा अमत्यन्त्रित्या र्त्ता ।
 नादास हा वारण, जा दयाग । दना मुनीं गुरुव वदास ।
 द्वापमा पदा [स पूर्ण + उपमा]

पूर्णा, पूर्णातिथि—भी अमावास्या, पौर्णिमा, पक्षमी
भागि दशमी या त्रिपैक्षी प्रत्येक [म]

पूर्णिमा—श्री ज्या तिसीत चन्द्रिय सोळादि वरानी युक्त
असत ती तिथि, पौर्णिमा [रा] पूर्णिमात मास-शु क्य प्रति
पंचवासन शुभ पूर्णिमेवर्थ महिना

पूत—न विशीर, तळे, देऊळ, धर्मशास्त्र इ. बाधेन, त्याडे
 लावणे, अन्नदान करणे इ. रूप धर्मरुच्य 'यापरी ज्यास त्रिय
 विरमती । तेशी इष्टापूर्त जे वसति । योग याग त्याग साधिति ।
 मागी गमति त उषे ।'—एभा ११ १५१४—ह्यां पूर्त पदा
 -वि ? पूर्ण, पूर्ण भरलेले, संपूर्ण, ससर्प २ पर्ण वेष्टेला शेवट्यास
 नेलेला परिपूर्ण पदा पूर्त कवणी ही न बळे चरित्र । जव चाकळी
 वेष्टे लोळा विभिन्न ।'—दावि ४५६ [म]

पर्यंकाल—५ (अप) पोर्तुगाल देश

शको ५ २४

पूर्णपेश—५ पोटुंगीन लोक जुया जेलिदासि कागदपत्रा-
न अमे परकीय निभेपनामनि अभिस्त आदत्त त

પૂર્તના- સ્ત્રી પરિવર્મતા પુનિ વદા [પૂર્ત]

पूर्ति-र्त-—ग्री १ समामि, ० नेर, रोदा सेवर्ता ३ वृत्ति,
समाधान, मतो १ ३ दुर्देवा वती ३ पूर्ति अमे र्ति न अक्ष
वृत्ते ३ ३ १—मोवभा ५ ३ ३. ३ ३ रिपुता, पूर्णपत्ता ५ पूर्ति
(—न) पदा. 'पूर्ति मगादिक् याधि व त्याची वमे म्दणू नका हो
गरी ।'—पेपो ३६८ [सं]

पूति-ती-वि पुनी पदा. 'दरी अंतरी मात पेउनि पूति.'
-सक ११४ [पुणे]

पूर्व(वि)ष्ट्या—३ उत्तदिगुप्त्यानी लोमंभी एक जात पु-
ग्या पश. [पूर्व, श्रिया]

पुष्पा—३ (सगीत) एक राग. प्रिया ५४। ०७५५५५—
३ एक राग का रागान्तर प्रहस्य, कोमल श्रुति, तीव्र गाथा, तीव्र
मन्द, पचम, कोमल ध्वनि, तीव्र निषाद के स्वर सांगतात जाति
सितुंग—सुखी यादी पचम, तंषादी श्रुति गानमय गाथारस

पू—भी उगाव, सुपुंदिच ज्या दिशेत होती ती दिशा 'का' पूर्वापर गरिवा । मित्र दिशती पाहता । मग मिथु मिळती ऐकवता । पावती येती ।' - झा ३ ३९ 'बौद्ध धर्माचा प्रसार काश्मीरात व कपुत्र होऊन पूर्वेक दिशान व टुकल्यानापर्यंत त्याभी मजल नेत्रो होती...' - गीर ५८६ - नि पूर्व दिशेचा, पूर्व दिशेकडील.

(ग) (पाथ) पूयचा मूर्ध पश्चिमेन उगमये—(क) कल्पेन
अथस्य गोद मुश पद्वे यो इद १ शवा दरील ती पूर्व (दिशा)
१ मागल ती पूर्वदिशा सामान्य— •पाल गालार्ध—न
पूर्वदरील गालार्ध •दिशा—भी पर पदा ' पूर्व दिशे मुय छुटते,
दोठमे नाव तिविरा '—दाल •द्वान—न ? (बादर, राजबादा,

प्राद्वन्वा) पूर्वैः कील दिवा पुडील दवाजा २ (ल) लोड,
पश्चिमदिवा शुद्धार याच्या उत्तर पश्चिम-मि पूर्वैः हून
पश्चिमेकडे ज्याची लावी आहे तिथे संसुद्ध-उ पूर्व दिशेकडील
गमुद संसुद्धि-न क्षितिजाचा पूर्वैः कील बिंदु पूर्वाग्रा की
पूर्वैः कील अग्र, सुर्वे व तारा तिथे मावळतो तो क्षितिजबिंदु, पूर्व
दिशात [स पूर्व+अग्र] पृथ्वीस्त-नष्ट (पुन, दृष्ट इत्ये) परं
दिशेन सुवाजवळ गल्याने नदक्षन होई पूर्वाग्र-उ सुवाग्रा
वराच बळ उदय पाहू लागल्यामुळे शुक्र सुन इ-ने दक्षीन होणे

पूर्व—वि १ पहिला, अगोरत्वा आधींचा, मुखातीचा २
प्रचीन मागला, गतहारीन ३ पुढील निवाः मागील (माग, वाचू
इ०) ४ प्रवानुक्रम दिसे। कोराव्यन। —हा २ २३ ५ ज्या
दान गार्गीत आजुर्चासचक्ष्म गतो त्यापैरी आधींच्या वस्तुन पु
व नत्तया वस्तुन उत्तर म्हणतात ६ भुल्ले पुन निमर ७ सारे।
अगीं गल्ले नूतन बारे।"—विड ५, समासत पूर्वपरी व उत्तरपरीति

हा शब्दः योजितत जौ - १२२पूर्व, ध्रुवपूर्व, उत्तरपूर्व, पूर्वदृष्ट, वयपूर्व
(तदन ६०) ' वयपूर्व तु व बाद्धीतयां रानी । - रामशास्त्री २ १५६
सह, बरोबर ६० अर्थात् क प्रत्यय लागून (पूर्वक) सामान्यतः योजितात
जने - भाग्यहर्षक ' ईश्वराचे नाम धीरावर्षक ह्याचे ' ० कथा-
न्नी १ सदमे लागवा म्हणून पूर्वी सांगून हालेल्या कथा जो
भाग पुन्हा सादरावलापणे सांगतात तो २ मागील इरीकत, इतिहास
० कर्म-न सय स्थितीत सुख दुःखास कारणीभूत असे मागे निवा
पूर्वजन्मी कलेले कर्म, पूर्वीचे कृत्य इह ० पुढीपाठी ह्याचे आणि
पूर्वकर्मास रहावे ० कालयाचक अवयव-न (व्या.) मूळ धातूम
जून, १ न प्रत्यय लागून होणारे अवयव उदा० वरून, बोटून इ०
० ग्रह-५ प्रथम, पूर्वी शाल्मी कल्पना, नव, समज इ०, आत्मी
शालेया ग्रह (बरावाईट) ० ग्रहदूषित-नि पूर्वीच्या मताचा,
महाचा परिणाम झालेला, पूर्वग्रहाने कटुपित असे (गन) (६)
ग्रहदूषित ० ज-३ आपल्या अगोदरच्या पिढीतील माणूस,
पुरा, बाबबोल ' जिंगिंग ते जिंग पूर्वजाची वृत्ति असोदि
होतीची गळी रे । ' - हावि ४१५ - वि पूर्वी, आधी जन्मलेला
(बघ) [स पूर्व + ज (जन्मलेला) प्रत्यय] ० जन्म-न पु मागला
जन्म, ह्यांच्या जन्माच्या पूर्वीचा जन्म ० जन्माजित-नि
पूर्वजन्मी संपादन केलेले (पाप, पुण्य इ०) [स पूर्व + जन्म +
जित] ० टेया-३ पाहू जन्मत सुरदुःखाम कारणां पुन मसा
पूर्वजन्मातील पापपुण्याचा मत्तय पूर्वकर्म पदा ० दत्त-वि
(पूर्वजन्मी दिलेले) ह्या जन्मी वर बाईट अनुभव देण्यास कारणी
भूत असे पुज-न्मी केलेले दानादि कर्म; आपण जे पुज-न्मी
दिले-माचले अथवा तसे परमेवर या जन्मी आपणास देतो मसा
समज ० घन न बडिलापानित पैसा ' माझे पूर्वघन । हुन्ही घांघे
कण । ' - गुण १ १०० [पूर्व + घन] ० घरी-नि पूर्वापार चालत
आलेला, सनातन ' राउळीची चारी करी थोरी । ते उषसाहावा
जी सुररी । का सुडिक्ता पूर्वधरी । भगऔनिया । ' - दाव ३६०
० धान्य-न पावसाळ्यात यणारे पीक, खरीपाचे पीक अग्र
धान्य पदा ० पद-न १ इतिहासाने कवेच्या सुरवातीस घेतलेले
एखादे विधान, सूच, नातिवचन यांचे हा निरतिराळी उदाहरणे
देऊन विवरण करतो य दत्तगी पुन्हा सिद्धत म्हणून त्याच पदा
वर थोटे वावरून २ समास, बाक्य कविता इ० चे पहिले पद
३ (ले) पूर्वस्थिति पूर्वपदावर येणे-न दत्तगी कलेले अग्र
पुढत जाऊन पुन पूर्वीच्या बाईट मार्गाकडे वळणे ० पद-१
(तर्क, न्याय) वादविवादात एका पक्षाने केलेली आपल्या मताची
माझणी, दुसरा विरुद्ध पक्ष याला उत्तर दतो पूर्वपक्षाचे खडबड निवा
मंडण करणे अथवा असते एका बाबुचा उघण्यास ' पूर्वपक्ष त्यामुळे
सिद्धात निरूपण करावे नसत । ' - दा ४ २ १६ २ (कायदा)
तकार, फिर्मादीचे म्हणणे, वादीचे म्हणणे ३ सिद्धत, प्रमेय ४

महि-याचा शुद्ध परवरणा ५ आसाकामय स्थिति, माया ' पूर्वपक्ष
म्हणजे माया । सिद्धते जाये विलया । ' - दा २० ३ २० ६ पूर्वीची
अविचल, अविचल स्थिति (मनाची), मूळ सिद्धांतमय स्थिति
' मुक्तासम रूपं येयोनि प्रत्यक्ष । म्हणे पूर्वपक्ष सांभाळीजे । ' - व
२५ ० पाठ-३ पूर्वापार चालत आलेली लढी, प्रवात, रिवाज,
वर्दिवाट ० पाठिका-न्नी १ पहिली, मागील, पूर्वीची हिंवा
शरीराने पदत, मार्ग, चाल, रीत इ० ' आताल्याने सापुण्या परिला
परत त्याची पूर्वरीटिका तर बहुत विरुद्ध आहे ' २ (एखादा,
वादविवाद हिंवा इतर प्रग याच्या) इकितीचा पहिला भाग,
पूर्वीचा इत्यमृत दूतान, पूर्वदूत, आरोंचा हिंवा मूळचा माग ३
प्रथाचा शास्त्राविक भाग, प्रस्तावना (पूर्वपुजा-पूजा-न्नी
१ पूर्वपुण्य पदा ' साव कृपा परिपूर्ण पूर्व पुजा बहुत चांगली । '
- ऐणे ३२० २ देवयुवन देवतण अभिषेक करण्यापूर्वी करावयाचा
पूजा पूर्वपुण्य, पुण्यवाई-न्नी पूर्वजन्मी सत्कृत्ये वचन मिळ
विलेले पुण्य ० पुरुष-३ भव पूर्वपक्षे पक्षज, पूर्वज मग बोवांविती
स्वर्गस्थ । पूर्वपुरुष । ' - हा १ २५३ ० प्रवाह-३ प्राचीन, पूर्वीचा
मार्ग (घट्टा व ल) ० घस्ती-न्नी वरचे पोट, आटीच्या
वरचे पोट, छातीचे मध्यपटल व बंधी यांच्यामधील माग, मणिपूर
ह्याच्या उलट उतरास्थि ० भूमिका-न्नी पूर्वदल पदा संन्यास
घेतल्या जाण । पूर्वभूमिका अवलोकन । ' - एसा २३ ५०२
० भीमासा-न्नी. नीम वाटा लाचा एक भाग हा भाग कैमिनीने
बेला असून त्यात कर्म मागचे प्रतिपादन आहे, कर्मकांड ' कैमी
हिंवाचे कर्तन अहिरा । निफजविज हा ऐसा । ५ पूर्वमीमासा । निणों
बेला । ' - हा १३ २२० उत्तरमीमासा पदा ० राज-न्नी राजाचा
पहिला भाग, सध्याचाळ्यासून मध्यरात्रीपर्यंतचा काळ ० रूप-
न १ पूर्वसूचना (रोगाचे) पूर्वचिन्ह, पूर्वक्षण ' कायला (कावीळ)
ही पाहूचे पूर्वतप ' २ आधीचे स्वरूप, आकार, प्रथम दिव
सागणारी चिन्हे ३ कानडवाहणी, आगाऊ दिलेली सूचना ० रूप
संघि-३ (व्या) ज्यात दोन स्वरांच्या जागी प्रथम स्वर कायम
होतो असा सधि ० रूपज्ञान-न १ पूर्वचिन्हावरून होणारे ज्ञान,
प्रथमची लक्षण, सूचना इ० वरून होणारे ज्ञान २ (वैद्यक) रोगाचा
साध्यासाध्य विचार, चिकित्सा ० रेपा-खा-न्नी कपाळार लिहून
ठेविलेल्या सुडील आयुष्यातील बन्वाबाईट भाग्याविषयीच्या गोष्टी,
दैव, नसीब, भाग्य, लक्षादरेपा ' दास म्हणे पूर्व रेखा । प्राप्त न
टके ब्रह्मादिका । ' - रामदासाच अभंग (नवनीत पृ १४८)
० धत-किंवा पूर्वीप्रमाणे पहिल्यासारखे ० घय-न मनुष्याच्या
आयुष्याचा पहिला अर्धा भाग, बालपण लहानपण ' पूर्ववशी
चित्त निश्चित । ताळस्यै तेषि कामासक । ' - एसा २० २७
० धय-३-वि आयुष्याच्या पहिल्या अर्धात असलेला लहान
बयाचा, अल्पवयस्क तरण ० घाद-३ (कायदा) आधीपासूनचा

ताया अगल्यापुन तरार पहिला भोगवटा-मालकीबटुनी
मरव पुं करणे ०यादो-वि १ (वादिवादन) वादविवादात
शुभावत करणारा, पुंरागी २ (वाद्य) तरार बग्याग
शिंपांदी, वादी ३ प्रथमचा ताया, भोगवटा दादविगारा, पूर्वी
पासून घालून आलेली मालती प्रस्थापित करणारा ०घुत्त-
घुत्तांत-न। पूर्वीचा इतिहास (गथात मनुष्य, प्रारण ६०-वी)
आरंभीची हरीकृत पूर्वघटा पूर्वीटिका ०घेत-घेट-ठ, पूर्वट-
ति प्रथमच गाभण भवणे शिवा बघाणे [पूर्व+वत] ०स्तदर्थ-
३ (भाषण, बघाव ६०-चा) पूर्वीचा सत्य ०संस्था-भी
(शि) सगळ्या आदल्या दिवसाची सायंकाळ (३) ईश्वर ज्या
भोगवटा घालता पूर्वसभ्या आहे, त्यासाठी नेमलेली सायंकाळ
पूर्वीच्या सभ्याकाळाच्या उपमातीत म्हणारी ०-सात्रा ३९
०इदल-स्थान-न १ (एरादी गोष्ट, मनुष्य ६०-वी) पहिली
शिवा पूर्वीची स्थिति, टिकाण, दवा, जागा ६० २ ज्या टिकाणा
हून निघून द्यातात तेले ते टिकाण ०स्थिति-नी पहिली शिवा
पूर्वीची अवस्था प्रकटिभूत स्थिति पूर्वांग-न १ आरंभोचा,
प्रारंभिक मग अन्त, (एरादी पुरतक पदा शिवा काम यांगी)
सुरवातीची कोमे, प्राथमिक याजना, एराद्या धार्मिक विधीतील
मुख्य कर्मापूर्वीचे कर्मे त्याच्या दृष्ट उतरांग २ (सगीत)
रागाच्या सार, री, ग, म त्या चार स्वरांचा सगुताय पूर्वांग
चावोरांग-३ (सगीत) ज्या रागाचा वादी स्वर त्याच्या
पूर्वांगामध्ये असतो असा राग ह्या वर्गात येणारे राग दिवसा बारा
वाजल्यापासून रात्री बारा वाजेपर्यंत वादले जातात पूर्वापर-वि
१ मागील व पुढील, पूर्वीचे व नंतरचे ०पूर्वापरवध ०-तय या
पत्रापर धोराबा ॥ विचारुनि कुमर पड्या ॥ नैरा प्रश्न हून अथ
सगीबा ॥ करिता होईल ॥ -शा ८ २११ २ -किसि आपी जावि
नेतर, पहिल्यापासून शक्तीपर्यंत, अथवा इतिपर्यंत प्रथम व पर
पहिल्यापासून लागणार नाही ० तया माधवविशयणी ॥ शुभाचारो
होती नारी वासना तिची पूर्वापरी ॥ ईश्वरपूजा करितम ॥ -गुच
११ ८ [स] पूर्वापरविरोध-३ (प्रवादिकात पहिला व दोनव्या
भाग यात भिन्नता) असद्वपणा, विसंगति पूर्वापरघुत्त-न
समजत समजवत स्वताच्या माध्यान्वत वृत्ताला स्वतःपाने उद्देशां
द्वन्द्वल-सर्व १ [स] पूर्वा(वी)पार-किसि १ पूर्वापर
पदा २ पूर्वीपासून, प्रथमपासून प्राचीनकाळापासून ॥ आश्वची
पुनपार बहिवट अशीच आहे ०-वि पूर्वापर पदा पूर्वाभ्यास-
३ मागील शिवा पूर्वीची सवय विज्ञानी अभ्यास ६० पूर्वाचिन-
न (प्र पुवाजन) पुनरुप पदा होनाजी बाळा म्हणे मुक्य
जन्मार् पूर्वाचिन नोडली ॥ -होला ८८ [स] पूर्वाधि-३
स्थलावादिवाका पहिला अलीकडचा, नवळ्या वर्षी माय
हाच्या उच्च उतराये ॥ पयरा अध्याय पूर्वाधि ॥ व्याख्यानातले

शिद ॥ सुप्रभाय उतराये ॥ दागविण विसर अध्यायार्थ ॥ -तगा
१६ ६९ [स] पूर्वीवलीकन-न आधी शिवा आरंभी केलेली
पद्धती, पूर्वी केलेली परोक्षा, विचार ६० [स] पूर्वाटण-३
सर्व उगारव्यापासून सहा घटिकांचा तिसरा भाग, दुपारच्या अंश
दरम्या सहा घटिका पराटण, पराट्ट पदा [स] पूर्वत-ट-ट-
वि पुर्वत (अप) पदा पूर्वात्त-वि १ पुर्वत व मागील
मागील व नंतरचा ०पूर्वोत्तरवध ०-किसि सु यातीत व नेतरगी,
प्रथम व अन्तर २ आभापासून अन्तरपर्यंत, संपूर्णपणे, ० कथा
इथेच तर पूर्वोत्तर ऐकावी मग तिचा सगळता ॥ [म] पूर्वात्तर
मोमांसा-स्त्री पूर्व आगि उतरांमोमांसा, दर्शनतील कमवांड व
ज्ञानांत ० पूर्वोत्तरमीमांसा दोनी ॥ कुडले जाहली कृष्णभ्राणी ॥
-रुच्य १ ५२ [स]

पूर्वत-३ (३) एक वृत्ता विनूदेवजा. [स पूर्ववत]
पूर्वा-स्त्रीभव सतापीत नक्षत्रांमधीं अकरावे नक्षत्र [स]
०पाळगुनी-स्त्री फलगुनी नावाच्या नक्षत्रगुनीतील पहिल्या दोन
तारका व सतापीत नक्षत्रांमधीं अकरावे नक्षत्र ०भाद्रपदा-स्त्री
भाद्रपदा नावाच्या नक्षत्रगुनीतील पहिल्या दोन तारका व सता
पीत नक्षत्रांमधीं पंचमितावे नक्षत्र पूर्वापाळा-स्त्री आपाटा
मागच्या नक्षत्रगुनीतील पहिल्या दोन तारका व सतापीत नक्षत्रां
मधीं विसावे नक्षत्र [स]

पूर्विक-ल-वि पूर्वीचा प्राचीन, मागच्या जन्माचा विद्या
नाही वैभव नाही ह्या तों पूर्विल ठेवा ॥ -दावि ८३ २ पूर्व
दिशेकडील, पूर्व दिशेची ० निगिज पूर्विल्या मोहरा ॥ कीं यज्ञे
पविमेधिया घरा ॥ -शा ६ १५९

पूर्विका-स्त्री पूर्व पीठिका, घराची हकीकत पूर्वज, वाड
बरोल ० प्रग कळ करवा निहा ॥ सागन आता तुज विवका ॥
अत्रिकुपीची पूर्विका ॥ छटि१ सागि सळ ॥ -गुच ४ ३ [पूर्व]

पूर्वी-किसि १ प्रथमत आरंभी अगोदर २ मागे, प्राचीन
काळी ० पूर्वी जे पुन्यची दृष्टी हात होती तथे गौयाची उष्टी
होण्याचा प्रथम आला आहे ॥ -दिले २ ५८ [पूर्व] ०चा-वि
आरंभीचा अगोदरचा प्राचीन गतकाळचा ०पासून-किसि
सुद्धातीप सुन, प्राचीनकाळापासून पूर्वाल-वि अगोदरचा
पूर्वीचा प्राचीन सुरवातीचा मागील, गतकाळीन, पूर्विल पदा
० ते पहावया धैव नोड नत्रा ॥ म्हणोनि पूर्वील बालमित्रा ॥
-मुजादि ३० १२० [पूर्व]

पूर्वी-स्त्री ३ (सगीत) एक राग यत पडून बोमल
द्वेष तीव्र गाथार बोमल मध्यम तीव्र मध्यम, पचम, बोमल
धैवत तीव्र निषाद हे स्वर लागतात आति सगुण-सगुण वादी
वाधार, सवादी निषाद गानसमय सायंकाळ ० आधीच त्रियाचा
कळ तयामची पूर्वी खुडे तिघे प्रदती ॥ -प्रला २ ३६ २ पत्राचा

चारोंचा भाग, उपोद्धान [पूर्व] ०थाट-पु (संगीत) पका
 यागये, स्वरमालिचेये नाव हाचे यात स्वर जमे अमतात-शुद्ध
 पट्ट जमोन्नतपम शुद्ध ग-गार, तीग मध्यम, शुद्ध पचम,
 नमेल धैवन, शुद्ध निषाद

पूठ—पु नगीमें पात्र आगवडोचा फाग ५० आलाइन
जग्यामार्गे उथावन्न बाधेण रस्ता, दादर, सेतु, दोन उगा

पुलिका—जो १ दिव्याची ज्योत पुलिका पद्म २ स्फूर्ति,
जमि 'कुडीची पुल्का विरे' परिमळ घाणी जरे।'—साक्षा
६ २४६ [स पुलिका, स पुली ?]

पलिका—छी राखी, डीग, जमाव [स पुर्=डीग होजे,
दि पली]

पूपा—५ सू० [स पू०]

पूत—प १ (बादरी) पौष महिना २ पुष्य नक्षत्र [य
पौष म पुष्य, प्रा पुष्य पूत] • लृष्टाणी-स्त्री पौष महिन्यात
जे-गे मेरपाच्या शारीरी रूपगी [पुन-लाणी-का. ॥]

पूस्—आ बोशो तपाइ पुन पडा [पुष्प] भावस-
छी खोल चौपरी बारीक निचाणा, तपाइ 'यथे आल्हावरी
शत्रुस पूतगवन करुन परिपत्य करतीक'—दिमरा १ १९७
[पुस+अर थोरा]

पुंस—५ (मगध) पत्नी, पोषण 'वनकराविजा आगेरी।
रत्नाचे हात गुड जेही। सोंकरिताति तुरविभादरी। पुसेदाते।'

-શિવ ૨૫ -ન પુરુષ, શૂન્ય [સ પુરુષ, પ્રા પૂર્ણ]

पृष्ठक—वि प्रश्न विचारणारा चौकशी करणारा [स]

पृच्छा—की १२३ तबाल विनारपुस चौकड़ी [म]
 पृतना—का १ ता सै- फौ 'असताहुम्ही' इति प्रथा-
 पुन मयिति या म्हीय पृतनैते । -भोभीष्म ४ / २ सै'यादा
 एन्ते'यादा भाग -दार [स]

पृत्ता—रा पृच्छा पद्मा आश्रित जे तुज दुर्वाच्य असेल
पृत्ता। तें करी मा तू शक्य। —रवादि ११८१

पृथक्—वि भाजा, निराजा भित्त—वि वि निरनिराजे
वगलेपमाने भित्तपणने । ते शुचिनिष्करण । दमस्ते द्वाया करण ।
—शा १० २५० [स] पृथक्करण—न १ (शाव) पदार्थोर्वी
पञ्चद्वये निरनिराजी करणे निराजे करणे दर्शित्व करणे फोड,
विघटन, निभजन (५) डिवापोनिशन, अनेलिस्सि २ (व्या)
वाक्यपदेच्छेद वाक्यमीमांसा ० जन्तु—पु मुखं मनुष्य । मनी म्दणे
हे सतीरत्न । म्यां वर्ना साहिने आपण । तदी मी जाहणे शुचवज्ज ।

पथाथि देवा ।'-कथा ११० १६० [स] प्रययत्स्व-न देवके
पणा, निराळेपणा, भिन्नत्व '१६० जिन्सीपणा भाइतु बहुजिन्सी
पणा उत्पन्न होणे यासच प्रययत्स्व म्हणतात'-गीर १७१

०मिळकत-ओ (कायदा) वदितपिनसेरीज म्हणजे भाऊ, चुक्या इ०कडून घारस या नात्याने किंवा इतर रितीने प्राप्त झालेली मिळकत. सध्यापरिचय-ही भाषा-जी भाषा-जी मियाली

विद्यते प्रयुगातिमन्ना प्राण्यथा, जासां नतला
 स्थिति, अस्तित्व स्वतन् अस्तित्व [पृथक्+आत्मन्] पृथ
 मत्वन-पृथक्करण पहा-संख ११-पराव १४ पृथग्भूत-
 ति विलग्न पृथक् सात्त्विक, विद्युत्-पराव ५१ पृथग्भूत
 क्रिया-नवय मिश्रित क्रिया (६) एषकम् पृथग्विध-
 ति निरनिरालया प्रकाराया, बहुविध, नानाविधम्

पृथ्या—श्री (प्र) प्रतीति, अनुभव प्रना पडा 'तरि पाहीं नाहीं' सर्वैया। ऐमी जरी नववस्था। तरी नाहीं हे पृथ्या। कवणासी पा।'—अमृ ४ २६ (पाठभेद) [प्रया]

पृथा—की पाहे 'पुरागाजि जाउन भिरा पहाँ । मिळाल्या
पृथा दत सुशीरु हाते ।' - निरुदाम १५ [५ पृथुक]

पृथा—शी पुताये नाव वितामइ वदे तथा प्रवळ तू प्रया
नदना ।'—वामन भीष्मप्रतिज्ञा ८

પૃથિવી—જી પૃથ્વી પણ 'પ્રભા પૃથિર્માસરી । ચક્રાયતી
સાત્તલગી ચરી ।' -એવા ૧૨૭

पृथिवी—ती पृथ्वी पदा [स] ०पति-उ राजा पृथिवी
पति आणिक। बहुत आगती।'-ज्ञा १ १७५ ०घट-उ राजा

‘स्वस्मान्नं त्याज्या पृथिविवरं कुर्ये हरपती ।’ —विनि ८ १ २०
पृथु—वि १ मोघ, जाड, स्थूल २ अवाङ्मय, विस्तृत,

—वामन [स] •करण-१ (पाप) महत्करण माटा करण,

दासविने (६) भेगिफिकेनान अतर-वि फार जाडा विस्तृत
स्थल 'एके तुरो एके स्थले । एके न्दस्वे एके विशाके । पृथुतरे
मारे । मयारे पौ ।' - भा १११३४ । स पृथ-तर प्रत्यय ।

पृथु पृथुङ्—५ पांदा, पोह [स]
पानी—सी १ अमि. जमान २ जरे पथरुप गुग रादता

असे पंचमहायुतांपैरीं एक भूत ३ सुगोत्र, सूर्यमायमधील पृथ्वी हा सदापावनचा निरुरा मंड आहे वातावरण, जमीन व पाणी

हे तीन विषय पृथ्वीशीं सबद आन्त ४ भूगोलावर राहणार
मनाय ११ पृ० पर्वत ६० सर्व जग ५ माती 'अवतरती

[स] • दिग्भिजय पु पृथ्वी त्रिदशे सावभौमत्व 'दुर्ग तो

असाध्य आणि एक जागा स्वर्गची फौज राक्षसिया पृथ्वी-दिग्वि
जय होणार नाहीं ' - भाव १३

पृथ्वी—श्री ए० वृत्ताचे नाव याच्या चरणान्त सन्ता अक्षरे
व ज स ज, स, य, ल ग हे गण अमतात उदा० 'भुसगति

पृष्ठ-पु—न १ मनुष्यादिमात्सी पाठ 'कर्मरूप हा वननाली

छीं पारली सोदिनी । १ - दशावताराची भूपाळी पृ ८ २ मागची

बाजू पाठीमागचा भाग, पिठाडी ३ वागदाची दोन ओं
प्रत्येकी पुढेहावे पान ४ पदायांची बरवी बाजू ५ (ज्यो
पदार्थ) (गोल इंची) पांढरवी पाठडी -सूर्य ८ ६
(महत्त्वमापन) निचा कळ लावी व हरी जाहेत अशी पातळी
(६) सरफेस ७ (१०) यथाग्याचा ल्हान पाट [सं] सामा
शब्द- ० मॅट्र-न वरुळाचा आस, कगा, धुव [सं] ० केंद्रवा
चुस्त-न एका वरुळाच्या घुस्वान जाणारे दुसरे वरुळ, गोंयवटुळ
घुस्वतोनुघुस्व-किवि १ एका मायून एक, पाटोपाट, एराच्या पुढे
हुग-माची पाठ येईल असा तन्हेने (चास्त अगलेला समाज इ०)
२ लागोपाठ अनुक्रमे [छा+अनु+छा] घुस्वदेश-३ १ पोहयाचा
म-यभाग आणि कवरपासून घुस्वपर्यंत पश्चिम भाग -अथवा
१ ६४ २ छुभांग पदा ० फल-छ-न (महत्त्वमापन) कोण
त्याहि घनातुळीची मर्यादा दाखविणाऱ्या सर्व छुट्या क्षेत्र
फळाची बेरीज, मरीच पदार्थांच्या सरील भागाचे क्षेत्रफळ 'बरी
घाला बघासांनै शुणिले अनता गोलचे छुट्टकळ निपते' -मराठी
६ वे पुस्तक, पृ ३२८ ० भाग-३ १ छुट, पाठ २ सपाटी
पातळी; सपाटीवरचा भाग (६) सरफेस ३ (स्थापत्य) मागगी
उभारणी (६) बॅक एंक्लेव्हन ० मान्ना-छी (क, के, को,
कौ, मान्ने) भूतत्वाचा डोण्यावर न देता पाठीमागे दिलेली मान्ना
बगालीप्रमाणे जे-संभव, कपोत याजवद्दल असंभव, व ५ पात
अशा छुट्टांवा छुट्या कागद पत्रातून उपयोगीत अगत
० मेशुन-न मुदमेशुन, अनैसर्गिक संयोग कन्वेराजी ० वंश-
३ (हाप) पाटीचा कणा, मणिस्तम (६) स्पाइन बॅकथोन
० वंशी-वंशीय-वि कणा, हाडे इ० असलेला (प्राणी) (६)
० वॅन्ड्रे -प्राणिमो ११ प्राण्यांचे दोन वर्ग आहेत, एकाला
पाठीचा कणा असतो तर दुसऱ्याला नसतो ० वंशहीन-नि पाठीचा
कणा नमनल (प्राणिमो) (६) इन्-वॅन्ड्रेट ० वंशाचर-न
१ शेवटचा कटिमणि, कफिकोहरा २ शेवटचा कटिमणि व
माकडहाडाच्या वरच्या बाजूचे त्रिभोणाटति हाक यामधील प्रदेश
० स्वस्तिक-न (नृत्य) हात सारखे बडेबाकडे पैकी व हात
फरता फेरता त्याचे स्वस्तिक करणे तसेच पाया १ अपक्रात
आकाशचारी क्स्मन अर्थेपुष्पिकराप्रमाणे पाठीमागे बाजूस पायाचे
स्वस्तिक करणें घुट्टाकृति-छी (महत्त्वमापन) एक निचा अनक
रवानी सर्वोपान्दून मर्यादिलेली पातळी [छा+आकृति] घुट्टात-
५ पाठीचा खालचा भाग 'उचलले का नेणिले तसे छुट्ट
उचलिले ।' -झा ६ ११७ [छा+अत] घुट्टानुसार(वाहु)-
५ (नृत्य) बाहु पाठीकडे येणे
पें-शम १ (काव्य, पाठी वरिटा) पाठी, अवळ मन न
वळे मज जमा मन अजून न कुमता मरता पें । -मोआदि ७ १०
२ क्ते, शी, सी 'खोवि की निरटी माणे येवडया जैता निचे ।

आपण पें जो ।' -अमृ २ १९ 'साधुपायापें बोटगती सळ ।'
-दावि ६७ ३ सा, ला, ते 'ते तीपें पाता न स्मरे । आपण पें ।'
-अमृ १९ ४ पासून, पाठी 'तव गिरिजा म्हणे देवें । मन हिमव
तापें मागवें ।' -कारिका पुराण ५ ४४ ५४२ 'तियाज चाहापें
बांदरे आणें ।' -वित्री १९ (सातान्यान्डोल कुणबळ भापेंत
मय-मजपाशी हा छंद वापरतात)

पेऊली-छी (चांदा) ल्हान बाताची (कळकाची) पटी

पेंऊ-न पोंक, बुवड, पोंग, वोंग

पें(पें)कट-ड, पेकाड, पेगट-न १ (निदार्थी) कयर,
कयरेचा सत्था, कयरेपासून माव्यापर्यंतचा भाग २ (वों) कटि
प्रदेश, कयर पेकडहाड-न (वों) पाठीच्या कण्याचा खालचा
शेवट, भगदी खाळचा मजला, कयरेचा काटा पेकडहाड व माक
डहाड एक नव्हत

पेंक(रा)पें-सक्ति (काव्य) वाट पहाणें, मार्गप्रतीला
करणें, पोडा वेळ, अमळ बाणें हा शब्द बोंकणी व मखिड कुळा
आहे [स प्रेक्षण, स प्रबंईश, प्रा पेक्ख, प्रा पेक्खण]

पेंकण-अकि (गो) जखम इ० बरे होणे

पेंका-पु वेड्याच्या जातीचा एक प्राणी

पेंका-कया-वि कुडडा, पोंक असलेला [पेंक]

पेंकण-न १ नृत्य, नाचरण 'बरोबरी कुडावेन । गीत
पखणी देवाचें ।' -कया २ ६६ २ काव्याकूट ३ छंद
-मनरो [स पेंक]

पेंकणी-छी (महातु) नतकी, नाचणारी 'मन्ये करूहणी
छाडे पेंकणी ।' -क ६९ [स प्रें]

पेंकणें-न (महातु) नाच, नृत्य, नाचरण 'पेंकणें वा
करिती तिआ विशाचत मारी ।' -पंचरं पूर्वांश ७१ 'तव पेंकणें
माळडे शोपती । सभांरंगी ।' -कया ७ १० १०९ [स प्रेंखू=
हृत्पे-हृत्पेवि]

पेंकणें-सक्ति पूर्वे होणें, पीठ हाणें [स पेक्ण]

पेंकणें-सक्ति (वों) जखम सुधारणें -खिपु

पेंक-छी कुळी, वोपेपुळें मान डोलें (कि० रणें)

[हि] पेंगणें अकि १ (शोपच्या सुणीमुळें) कुळी घेणें २ तग
ठणें एरा पायावर चालणें ३ (तेगादिनीनी) निरुत्साही, उदास
हाणें हुवलें होणें, अराफ होणें [हि] पेंगणी, पेंगणें-छीन
१ पेंग कुळी चेंब्याची किया (कि० रणें, पेंगें खाणें, मारणें,
येगें) २ लयडी, लयडणें लयडशाई पेंग(रा)ळणें-अकि निर
त्साही उदास होणें अराफ होणें, खानी निचा सुस्ती चडणें,
नि सव्य होणें, सळणें, बसजोर होणें [पेंगणें] पेंगळा-वि छिला,
जड, सुस्त, निरुत्साही, उदासीन, कमजोर (मनुष्य, पशु)

पे(पे)गवर पेगमवर—उ ईशराचा दूत स्वर्गाहून निरोप आणणारा मासेस बद्दु महमद आणि अझी यांस काहीशा विंगप अर्थानें व भदानें हा शब्द लावतात [फा]

पेगम पे(पै)गाम—उ १ विनवणी उपाय, युक्ति, मार्ग काण्याचा दिवा प्रेवरा मिळविण्याचा प्रयत्न 'क्यार इमानी मिदून पेगाम कला की'—पद २० १७६ २ पत्रव्यवहार, दळणवळण चालू करणें निरोप सुर्तीनें वाधलेलें संपान इ०च्या सायलीचा दुवा, एकरूपता परस्पर माहिती दिवा सदस खटण (कि० करणें बाधणें घालणें) 'राजाची मज च्याद्याला गी चार चणें पेगम करीत आहे' 'सरदारामवापूचे चतुकडे पेगम होते' २ पत्र आगेका टप्पा आवाका; शक्ति सामर्थ्य ३ बोली (ल्हाची) 'तहोत्तर पाचसावेरोजी सत्रुलाचा पेगम नबाबाकडून आण'—पद ११

पेगमवरी नवसागर—उ एक प्रकारचा नवसागर [हि]

पेगाव—उ (गे) मातीचा खाव 'पेगाव घालूक जाय= मातीचे खाव घातले पाहिजेत'

पेगळ—उ एक पाण बास सोडणारा बीडक, पिगळ

पे(पै)च—उ १ पीळ, बडा आटा बळसा (पागाटाखा)

पाचपैच अग्यरी काणा कोणी बाजून पाडीला'—सला ४१

पेरीचा बग निळखा (एखाद्या वस्तूमोबती असलेला), पिरगळा बडोळें बगुल (एखाद्या पिळलेल्या वस्तूचे) २ (ल) सुवीची लपेट

हून घडलू दिकमत हुस्तीतीत मळपुदातील डाव प्रतिपद्याला

पाडण्याची सुक्ति भीमानें एक अवघड पेंच घालून राक्षसाची

कथर माडली ३ (बाद—यवद्गतातील) कोडे राव आळावेडा

आळें तड बरता कुटिलता कपट ज्या राजकारणात पीळ पेंच

असल त्या कामात मी यणार नाही—रा १ १४८ ४ अत्र

अडचण खकटे दुष्ट सत्तु हणें समजुनि सुवर्ष करिता नमन

ढळत का पेंच'—मोसाति २ ४७ ५ पचावत गोंधळ, पोटा

ळपाची स्थिति (कि० यणें दिवा पचात पणें सापडणें घरणें

पाडणें आणणें) ६ मळसुन स्फू किंवा त्याचा आटा 'ला

स्फूचे पेंच घाले नाहीत ७ पोंच समज 'मुलतय शिपायाला

इल्हा पेंच कुडला—दप १२३ ८ खोंच (मपणतील) त्याच्या

घालण्याला पेंच प्रथम आपणाला कडला नाही'—दप ११४

९ (भापण घोरतील) खुबी; युक्ति 'अतरी पीळ पेंच बळसा। तोचि

पाडवी बहुवसा।'—दा १५६ १४ १० कूट शूद्र जगत्याचे पेंच

आणावे।'—दा १८३ ११ ११ (दिडीच' दा) सा हा नेट

(पनाचा) [स प्रत्य फा पेंच] १२ दू (ना) स्फू वा १३

हत्या १४ दार—वि १ शुभायुगीन नेगण्या २ जात जस

लग पेंच अमर्या वाचिलेला १५ दार पेंच नि आणण्याचे माटे

असलेला फारशुभायुगीचा १६ पट्टी—पाटी—ली (सुनारी धदा) पेंच

पाडण्याचे हत्यार; आठ पाडण्याचे वपटें यत्र १७ पाच—पाड—उ

१ (मणविद्या) डावपेंच, सुनीदार लपेट हिकमत पण्ड २ (ल)

त्रासदायक धोरण कारस्थान युक्ति छेदेपत्र घावडाव 'ग्रीति

चिया चोत्र नाही पेंचवाड। भल्लें मोड करुनि चरें।'—सुगा

१६६५ ३ छंज, अडचण गकाएकी भजरी गोष्ट आम्ही करीत

नाही मागील पेंच—पाच बहुत आहत'—पया [पेंच द्वि हि]

पेंचकू—ली १ पितृत्री तार जरतारी कामात दिवा लप

योग करितात २ (फूलाळी धदा) हाराची बलाबल (पाटी

वचित पिळगी) ३ पड्या दोऱ्याची गुडी [हि]

पेंचकूट—उ (मुग) जुळविलेल्या मजकुराचे, टाड्याचे

शुभ वाक्यांसाठी वापरलेला पत्रा दोरा [हि]

पेंचकूट्टी—ली (प्र) पेंचकूट्टी

पेंचकाड—न (च) (निदार्थी) पत्र करणें पकाड

'त्याचें पेंचकाड मोडलें' [पकाड]

पेंचणें—उक्ति (राजा गो) मधोमध दोन भाग करणें

उभा चरणें, पीडणें (बापू ६० उमा) पाडणें, पुडणें, काढादिक

पिळणें जाणें [पेंच]

पे(पै)चणें—सक्ति १ पिळणें पीळ घालणें पिळकणणें, पिर

गाळणें जोरानें फिदिणें २ पोटादयात चुचकळ्यात पाडणें अड

खटविणें निरुत्तर कुटिल करणें (बादल) भापणत कोडे पेंचात

घरणें त्याची हर एक जायसाली पेंचून माकूड करीत नाही हें अपूर्व

आह—रा १३ १९ ३ अडचणीत सडवतें पकडणें पेंचात

सकटात आणणें पोळितो वृणाला पेंचुनी।'—दावि ४५७ ४ सच

कणें तिरपणें दुसडणें कचणें मुरगाळणें (दात पाय इ० अवयव)

[पेंच] पे(पै)चणी की पीळ निळखा पिळणें पिरगाळणें

पे(पै)जाटी—ली गोंधडा जग्यासाली पच पडल्याची

स्थिति कचाटी अडचण पचाईत खकटे (कि० सापडणें घरणें)

(सामान्यतः सप्तम्यत प्रयोग) [पच]

पेंचापक्षी—उ एक पक्षी

पेज पेजवणी पेजपाणी—लीन काजी भातावरचें

काढून घेतलेलें पाणी कण्टेरी ताडूक शिजवूननर जें भातातील

वेदून पाणी काढतात ते 'ममरिल तरि कर पेंचें चातक रसना तूप

करुनि करे ज।'—मोहण ४६९ [स पय] पेजट पेजकट,

पेजतरा—वि १ परपरीत ज्यत पेज फार आहे मसा (भात)

२ (ल) प्रोषणा भावउठू स्फू दिलण्यात पुत्र पग घाचिडीन

(मुज्ज) ३ पात्र पेजा—ननि प्रोषणा पेज ४ थें १ पडा

'पचमपत्र' ५ बुडा—वि (चौ) पचज ज्यान पुढक पेज

नाहे असा पचपची (भात) ६ बुडा भात—उ पातळ भात

आपारी माणसास उद्दह पचावा म्हणून ज्यान पेज राखणी आहे

असा भात ० वुड्डे—न पेज घालून घट्ट बरेलेले ताव ० मारप—किं (गो) पेज जेवणे

पेजवणे, पेजवत, पेजळक—नकी (ऊ राजा) दुसऱ्या जनावराचे भावे [पेजे] पेजळी—की (राजा) माडयाने सेतलेले दुभते जनावर [पेजे] पेजे—न (राजा) गाय किंवा म्हैस ज्यावल्यामुळे उत्पन्न होणाऱ्या दोन पैदासी (पेजे आणि जावपे) पैसी एक, म्हणजे दूध (दुसरी पैदास म्हणजे जावपे—वासरु) [स पेज] पेजेजापे, पेजेजावपे—न दुभते व वासरु न घेता गाय किंवा म्हैस परत घेण्याच्या अटीवर ती पाळण्यासाठी एतद्याकडे ठेवण्याची चाल 'ही पाडी सी पेजेजावप्याचे बोलीने आणली आहे' [पेजे+जावपे]

पेट—की (व) नदी बगैरे तरून जाण्यासाठी केलेली ओपळ्याची सागड, पेटे [पेटारा]

पेट—उ १ तोफेची दास भरण्याची कोटी, (विशयत) तोफेचा, बंदुकीचा भरलेला बार २ बंदुकीचा, ताफ्याचा आवाज बार—कीउ पेट घेणे, शिल्लणे, चतणे (किं घणे) [पेटणे]

पेट—उ (ऊ) एखादी वस्तु सारखी किंवा सपाट परण्याकरिता धापणे, टोक्णे, पहार, तडाखा, चपेदा [पिटणे]

पेट—की (ऊ) पेटी, सडूक [स पेटिका] ० फुली—की (ना) बासाची सयार केलेली ल्हानशी पेटी

पेट—न (यु हिं) पोट [दे प्रा पेट, हिं पेट]

पेटका—की—उकी. १ साप कावल्यामुळे भगवत ओडी येणे, गात्रनेत्रेच, हाडका, लहूर, बळ २ रंगायु जोराने ओढल्यामुळे सडगारी वेडकी, बळ (किं काढणे, उडवणे, दाखविणे, निघणे, उडणे, यणे) [हिं १] पेटगापेटगी—उकी रंगायुत उठणारा गोळा, बरबटा, मंडका, पेटका, सडका, आचका (किं येणे, उडणे)

पेटणे—णां—न (ऊ) जोफणे, धोपटणे, जमीन चोण्याचे काडूड जमीन ठोकून सपाट करण्याकरिता याचा उपयोग करतात [हिं पीटना]

पेटणे—नकि १ चेतने, शिल्लणे, आग लागणे, पेट घेणे २ (ल) रागावणे, धुव्य होणे, सतावणे, मडकी ३ (बेल) जोताला धरणे, बडणीस येणे [दशी] पेटणी—की पेट घेणे शिल्लणे, चेतणे पेटवा—उ १ आग २ (ल) जितमि 'तरी तुज पेटवा निमर्थये' कामानेले दाटला' नव १३ १३९ [पेटणे] पेटचिणे—सकि १ चेतविणे, शिल्लवणे २ (ल) सताव विणे, धुव्य करणे ३ बडणीस आणणे, कामाला लावणे (बेल) [पेटणे] पेटवण—नकी १ विस्तर पडविण्यासाठी उपयोगात आणावयाचे गवत, काटऱ्या, रांग, धिल्ल्या वीर साधन २ अग्नि पेटण्यासाठी त्यावर गोवरीचे तुकडे, घारीक काटऱ्या ३०

रचून ठेवतात ते पेटवणी—की १ चेतवणी, शिल्लवणे, धुव्य करणे २ बडणीस आणणे पेटवी—वि १ पेटलेला, पेटविलेला २ (ल.) बडणीस आणलेले, निरढावलेले (जनावर) [पेटणे, पेनविणे]

पेटा—उ १ वहुळ, घोर, पोट २ (ल) तावा, अधिकार ३ अनेक गावाचा समुदाय व त्याचे मुख्य ठिकाण, साम्रतचा तालुक्या-हून लहान वेशाविभाग, वरीचशी लहान गावे आणि खेडी ज्यात आहत असा देशाचा विभाग, परगण्याचा, तालुक्याचा पोटविभाग दस पहा ३ विण्याच्या घेरातील गावाचा समुदाय व तो किंवा 'एक नगराच्या पेटघात शहर गाव असतात' ४ अधिकारी पुरुष व त्याचे हाताखालील नोकर किंवा लवाजमा 'मोठ्या पुरुषास आमरण केले म्हणजे त्याच्या पेटघात लहानसहान येतात' ५ गावाचा पेटीसारखा विजरा, सापळा, ६ (बों) नदी बगैरे तरून जाण्यासाठी केलेला भापळ्याचा तराफा पेटें पटा ७ पेटा, एक प्रकारचा ओपळा ८ मुळासकट उपटलेल्या काटेरी छड्याचा (मुख्यत्वे काडई, हरभरा, अवाडी, ताग इ. चा) केलेला भारा, ओले, काट्याचा भार, तसल्या छड्याची रास, गजी ९ गावाचा किंवा सिद्धाचा वस्त्रा 'व्याप्रीचे अधिकारी जसे पेटे' १—मोआदि २१.१३ १० ज्या जातीचे पितृ असेल त्या (डुवा, मातर, सता इ.) जातीचा शब्द पाठीमागे योजून हा शब्द योजितात जसे—पुण्याचा पेटा, डुवराचा पेटा ११ (बीजगणित) समीकरणाची एक बाजू [हि पेट=पोट]

पेटा—उ बाजार, पेट 'उरळू विण्याचा पेटा' होत मनाचा चोडता' १—सा ८ १८४. [पेट]

पेटारा—की—उकी १ बाजूची, वेताची—साधारणपणे खाव, चौंस २ १५-१८ इंच सोल, जशी केलेली झाडगाची पेटी, टोपची, पेटीसारखा मोठा कडा २—की (अडागरी) नागरी या जमीनीतील टेकळे फोडून ती सारखी करण्याचे व डिक्क्यामागून ठेवण्याचे झाडगाचे टोपरी 'बोपे मानपनाचा पेटारा जो पृथक्-सुद्धे' १—मोवत्य ३ ४० [स पेटक]

पेटारं—न १ (गडूची, वेताची, झाडाची) लहान वाटोली पाटी, टोपरी, कडा २ (बों) पेटाडे, देत साक करण्याचा मोठा कुकडा, कावडी, देतातील कचरा, माती काढून जमीन साफ करण्याचे बेल्याने आढले जाणारे आडत [स पेटक]

पेटारी, पेटरी—की (गो) एक साक पेटिया—उ दाण्याचा, बंदी, आहार (भाजन किंवा त्याच्या खावडतफा पैमा), पोटापुरते अन्न, भत्ता, साक्षीदार, चपराशी बंधिना दूर पाळवण्याचे असतो त्यांना दण्डाने येणारा राखे, भत्ता [हि पट=पोट] म्ह. ० घागिया पाडा पेटिया पानर काय कामाचा

पेटी—छी १ गडक, वस्तु थदोवरतानें देवण्याचें लाड्डाचें आचमदनसहित साधन, ल्हान पेठारा २ पुरपाच्या मणपटा वा, दडावर बाधावयाचें एक भूषण ३ बायकाच्या गजपातील एक जडावाचा, ल्हान ल्हान पन्था असलेला दागिना, बिचपेटी. ४ पगण्याच्या सराचें बंद पुडकें ५ दगडी जोत्याच्या मथला वा, बेंदरी व पाटयर यामपील ल्हान थर ६ चालातंगी, तेंगी, पोडपाच्या पोटाखालून घ्यावयाचा खागीर आवळण्याचा पटा ७ कमरेपासून खाद्यापर्यंतचे चिलपत, जाकीट ८ गाडीच्या दाढ्या ज्यात बसवितात तो व गाडीच्या कण्यावर असलेला पेटीच्या आकाराचा लांकडी भाग ९ नदीतून तरण्याचा तराफा सागड 'पेटी' आणायारी गले तःशः।'—रामदासी २ २८ १० (कों नाबिळ). परमाणवे तुकडे मध्यभागी ज्या ठिकाणी कांड बाधतात, त्या ठिकाणी विविध पद्धतीनें साधतात तें साधकाम ११ (विणकाम). मुलाचे थोक एकत्र बांधलेले बडल पुडकें, जितक्या नवरचे सुन असेल तितकं थोक त्या नवरच्या मुताच्या पेटीत अमतात १२ (ल) सजीना 'सबळ जनळ माझा राम लावण्यपेटी।'—स्त्रोत्र-माला—रामदास, कदगाष्टक १ १३ बाजाची पेटी, (३) हार्मो नियम १४ (ल) समूह, समुदाय 'सपातें इदियवैलांची पेटी। न म्हणे अवसी पाहाटी।'—ज्ञा १३ २९ [स पेडक, हि पेटी] ५. चाला—उ हार्मोनियमची पेटी बाजविणारा पेटी(टी)ची, सादार—को एक प्रसारची मज, पिडीसीखर ही धोनमधून पेटी तून येते पेडु(ड)ळ—न ल्हान पेटी [पेटी]

पेटें—व नदीतून तरण्याकरिता अनेक भोंपडे एकत्र बाधून केलेले साधन तराफा सागड ल्हानमाव पेटी 'कारमाराचें ब्यसन खोटें। जेंयें फुडें पेटें।'—अमृत ११३ [हि पेठा=भोंपळा] पेडेकरी—उ १ माणसाना बरील पट्यावर बसतून नयादिकांतून नगारा इनम, सागडवारा, नावाडी २ ज्याच्याजवळ पेटें आहे तो

पेटें—किंवि बावतीत, (कनैफेडीच्या) पोटी 'सरकार पेण्या पटें जमा करविण्याची सक्तीज कळी पाहिजे —(बडोदें) खावगी खात्यातील अमल्दाराच अधिकार १५७ [यु पेट पोट]

पेटोली—छी जिच्यावर पोडपाचा तग बांधावयाचा ती पोटाखालची पी—अथप [पोट]

पे(पें)ड—जी १ अनेक कारखाने असलेले व्यापाराचें शहर, बाजार गाव, कसबा 'खुली पड फिरमानें।'—ऐरो ४४५ २ खेदीविक्रीचे दवपेदीचें ठिकाण, (कापड, धान्य वगैरेचा) विव धित बाजार 'प्रणवाचिये पेटें। जाहलें बन्धद्वज्ज माझिळें।'—ज्ञा ६ १०९ दुनर्का दुकानें असलेला घाटारातील खाव रस्ता, दुनानाची ओळ 'बाजार असा पाटाचा भरल होता वीं जणू काय एक पेट बमली आर' १ शहराचा मोठा भाग जवें—पुण्याची धनवारण, नारायण पट ४ बाजारमावाची बातमी, सावकाराची खबर,

बाजारमावाच्या चड—उताराची माहिती (मि० यणे) ५ खाजगी युस थातमी, (सामा) खबर, बातमी ६ बाजारमाव पेट उतरली'

७ किडपाच्या किंवा गडाच्या खालचा मोठा गाव ८ पेनीचा च्यांचे यातमीपत्र ९ (अस्पल हुडी हरवल्यामुळे) नवी केलेली हुडी, हुडीची पहिली नवल [स पीट=स्थान, द्रा पेटे=बाजार, हि] (वाय) १० नसाची हो—हें प्रसिद्ध हाक दळ नळा, काणास कळू देऊ नळा १० लागणें—गुप्त गोष्ट बोलल्याची वगैरे बातमी पुट्यें, पसणें सामाचाड—०६२—उ १ पेटेवरील, बाजारातील मुख्य मनुष्य, पेटेवरील अधिकारी, बाडवगार, शेठपा पहा १२ प्रत्येक गोष्ट जाणणारा व ती करणारा गांवचा कुळकर्णी ३ एखाद्या परंपण्याच्या किंवा गावाच्या जोडीपणाची पाळी कमाकमानें ज्याच्या कडे आली आहे असा माणूस ४ चलन—मो, पेट चाल—ली—मि पेटें किंवा मोठया गावात चालणारें (चलन, नाणें) [पेट+चालणें] ५ पाड—उ पॅन्नील बाजारमाव पेटेचा गाव—उ बाजारपेठ किंवा काहीं खाणीं दुकानें असलेला व कधी कधी बाजार भरत असलेला गाव, ल्हानसे शहर, उता(मालाच्या खरंदी विक्रीचे गाव

पे(पें)डगणी, पेडघणूक पेडविणें—खीन विदागी पाठवणी ६० पहा 'पेटगणी भग्न नशा देऊ लिगाड।'—तुगा २८३ [पाठविणें]

पेठा—उ गोल दुण्या भोंपळा [स पिडी, हि पठा]

पेड—का (गो) एक मासडी

पेड—न १ झाड, वृक्ष, बहुधा एखाद्या झाडाच्या नांवापूर्वी

योक्तात जमे—आव्याचे—खिरणीचें—बाभळीचें—पेड २—नखी झाडाचें खोड, मुख्यत्वे जमीनीपासून काट्या कुटेपर्यंतचा झाडाचा भाग ३—न (कों) (माड, पोफळी याचा) दुमरीकडे लावण्या साठी, मुळात इजा होऊ नये म्हणून गुदाशी थोडी माती देवून खणून काढलेला रोपा, कुडी, हाडी 'रोपाचा पेड जरा मोठा काड' ४—न झाडाचा थर, घेरा ५ (गो) झाडाचा पार, वृंदावन [हि]

पेड—उ १ पेड, वेठ एकरी दोरी, पदर (दोरी, वेणी,

गोळ ६० काचा) २—खीन (कों) जात्याची तळी ३—खी

(कों) उच्च आसन, बसण्याची जागा ४—न (कों) डोंग

राच्या उतरणीवरचा सपाट जमीनीचा तुकडा, भाग ५ (कु)

सापाचें चारुळ (विशेषतः सुगंधीनं केलेलें) अगल्या जागेवर

नागाच्या पूजकरिता बहुधा दळक बाधतात [का पिडी]

पेड—को १ लोख खोबरें ६० कातील तेल बाहून घेतल्या

वर सहजारा थोपा जवें—खोवत्याची—तिळाची—करडीची—

उडिबीची—पेड या पेडीच्या सामान्य चार जाती आहेत पंढी

पहिल्या तीन शुरांना घालतात व चवथीचा खटाप्रमाणे उपयोग

करतात २—उ पायाला किंवा जोडयाला कापूनाना चिकण्यास

विखलाचा (आल्या काळ्या मातीचा) गाळा, धान्याचा किंवा

दुसऱ्या ओल्या पदार्थाचा मिश्रण झालेला सगदा ३ कोंवळ्या नारळाचा पड, नारळीस येणाऱ्या शहाळ्याचा सुवका ४ (शेक-
ण्यासाठी) चेचलेली आणि ऊन केलेली पाने, दुसऱ्यासा भागावर
बाधावयाचा नारळाचा चव पवेटीला धरलेल्या मनुष्यानी बाहेरले
ओथे, असा तऱ्हेने वेटीचे ओसे बाहणे ६ घराच्या पाटणीवर
त्रिबा ओमगावर पसरलेला मातीचा घर ७ (कों) मोठें डेंडळ,
मातीच्या भिंती इ० घालण्यात उपयोग केला जाणारा मातीचा
गोळा, भेंडा 'कों पेंड आणि कुरें। कों हस आणि घुबड अप
विन।'—इ २१ १६५ [स पिण्याक, स पिंड, ग्रा पेंड] **पेंडणे**—
सक्ति १ पेंड (बाकलेली पाने इ० चे) पोटीस बाहणे २ छपरावर
त्रिबा पविश्या मजल्याच्या बऱ्या जमीनीवर पड टाकणे ३ वण
मीचे तोंड चिखलाने बंद करणे ४ बापणे, गुढालणे ५ गुढालणे,
बळमंटी करणे [पेंड] **पेंड टाकणे**—सागवडीस माकण्याच्या
जमीनीवर वावून खुणेसाठी डकळे टाकून बा३-सकड्या घालणे
० **पेंडणे**—१ (नोटपा प्रमाणात, उपपेत मनुष्ये, जनावरे इ०)
मरणे, आजारी पडणे २ घरात अडकविणे, कोंडणे (ज्याप्रमाणे)
घनशे रिणकोरा कोंडतो त्याप्रमाणे) **पेंडमोल**—जी पेंडवल
पडा **पेंडजमूर**—पु ओला, सगदा, गोळा झालेला खजूर [पेंड=
गोळा+खजूर] **पेंडवल**—जी (थोडासा पाऊस पडल्यामुळे
झालेली) डेंकळाची ओल, जमीन ओली होणे, ओलावा
(समासात) पेंडवल-जमीन-भुरि-काळी-शेत-मार्गे-रस्ता -नि
१ (क) क्रिचित ओली झालेली (जमीन) २ (अंधका या शब्दा
सह) कणसात दागा असलेला **पेंडवल पाऊस**—३ बवळ
जमीन भिजण्यापुरता पडलेला पाऊस **पेंडसणे**—न (कों) लोळ,
खोथे इ० काचे तल काढून घेतल्यानंतर राहिलेला चोबा पेंड
बर्थ १ पडा [पेंड] **पेंडीचा खंडा**—३ गाण्याच्या किंवा नाच
गाण्याच्या वृत्तवेलून ओसे मळळीचे शब्द दूर कल्यावसिता
समासितरामच्ये बसविलेला सुंदर, खूबसुरत मनुष्य [पेंड=चोबा+
खं] **पेंडीचे गुळ**—न १ पेंडीची आवड असलेले पेंडीवर
पातलेले जनावर २ (ल) लाचखाळ काच येणारा मनुष्य
[पेंड+गुळ]

पेंड—३ (मुद्रण) सरस चिक-विण्याचा कळाचा दाडा
पेंड—पु खानदरा, नाथीक सोलापूर या प्रांतातील मागव्हीत
एक पोतजत—असष्ट ४७

पेंड—३ (ब) नदीचा पाट त्रिबा उतार असव्ही जागा
जसे—धोण्याचा पेंड 'नाड्याचा पेंड सोपा'

पेंडकण—न कुण्याचे कवाड, दार

पेंडका-गा—३ पाटका अर्थ ३ पडा

पेंडका-को-क—३ धीन गवत, बडवा इ० काचा भात,
गदा, ओसे 'पेंडके टाकले आढे त्याची मसुरी वा' [पेंड]

प्रको. ५. २५

पेंड(ड)र—न (कों) गवत, कडवा इ०चा लहान भात, गदा
पेंडके—न दोरीचे पेंडे त्रिबा धातुचे कडे पेंडे पडा [स पिंड]
पेंडगुळ—जी एक मोठी बल.

पेंडण—न (राजा) मोदक इ० उकडताना त्यात पाणी न
जगावे म्हणून भाड्यात चाळावयाचा पाचोळा, पाने इ०

पेंडणे—न (बे) नागताचा भाग, नागराचे स्मरणे

पेंडपोहो—पु आळशी ऐरी, जड, काही, कळे तरी जो
काम करीत नाही असा मनुष्य [पेंड+पोहो]

पेंडवळा—जे—पुन १ मर्यादा, सीमा 'लाजेचा पेंडवळा।
खाणोनि घाली।'—हा १३ ६९५ २ (ल) भेंडोळा 'तरी
हे गडवैनगरीचे उमाळे। जाग पोळीचे पेंडवळे।'—हा ११
४६४ [पेंड=बकळे+आळ]

पेंडवां-वो—३ (गा क) एक जातीचा लहान मासा

पेंडस—पुन १ (कों) दोन हात लान छकडी दाडा असलेले
ब खाली चाप सरळ टोक असलेले खोदण्याचे षट होखडी
हत्पार २—पु (राजा) खळगे खगण्याचे फावडे, (उपण करतांना)
जमिनीत खळगे करण्याची मुमळासारखी लाकडी पहार, उत्कड
शाच्या शेकण्या होखडी पाट्याला भाल म्हणतात [पेंड]

पेंडसळ, पेंडसा—जी३ (राजा कों) पावसाळा सपत्या
नंतर घराच्या बांध्यावर पसरून टाकलेल्या गवताच्या पेंड्या मारे,
ओमण (किं घालणे, घेणे टाकणे) [पेंड+सळ]

पेंडळी—जी पुष्टा—हवो

पेंडा—पु १ (कों) ओल्या गवताचा त्रिबा बड इ०च्या
पावाचा भात २ भाताचे काड, भात्याण ३ विरतत कायम
राह्या म्हणून पुर्णितल्या आढारागांनी, कुफाट्यात देवलेला,
अथेवज वाकलेला शेणाचा गोळा [स पिंड, न पेंडा]

पेंडा, पेंडार-री, पेंडी—पेंडा, पेंडार इ० पडा

पेंडापटो—जी (मगदी त्रिबा मालाच्या रूपाने) फड
शाडवर बसविलेला कर [पेंडा+पटी]

पेंडावद—३ (सगीत) गाण्याचे ध्रुपद त्रिबा पाउपद [१]

पेंडान्या—नि एका गावापासून दुसऱ्या गावापर्यंत ओसे

नेण्यास करीत घरलेला (माणूस) [पेंड]

पेंडाळ—पुन एर बदनिशेप [पेंड+अळ]

पेंडी—जी (गो) एर प्रकारचा मासा

पेंडी—जी (ब) एक पानमळयत होणारा बंद हा सप
वासत खातात [पिंड]

पेंडी—जी पासेल सण मालाचा बाधलेला गदा [पिंड]

पेंडे—न १ मोल्याच्या साराची माळ २ तिरडे, मुद्रन
(दाण्याची, दावणीची गाड्याच्या पाडकाची वगैरे) ३ (कों)
एका गरीतील, मळातील, परंपर सत्य असणारी मळळी, टाळी,

जुद, झुड, जमाव 'पच, वादी, साक्षीदार असें सगळे पेंडेचे पेंडे उद्गून आले ' ४ (विणकाम) जुणगी आणि अठणी जोडणारी दोरी, पेल अथवा पेलीची दोस्तुदन ५ (दोराचा धदा) गोफण मारण्याकरिता कातड्याची केलेली वस्तु-आंगठा [स पिंड, का पणे=मुद्रावणे प्रा पेंड=वलय]

पेंडोळा-ळें—पुन १ (वार, नवार इ०ची) गुडाळी, वेडोळें, गुडी २ भारा इ० वाधण्याचे साधन, पेंदीचें बधन (बळलेल्या गवताचें, ओल्या सालीचें, खचकी बेलचें) ३ शेताची हद्द सीमा दाखविणारा बाध, कड, रस्ता, रया इ० ४ पेंडाची बळ, एका खेड्याहून दुसऱ्या खेड्याकडे जाणाऱ्या ओश्यानें रावलेल्या बाह्याची किंवा वडीस घालेल्या लोकाची राग ५ (ल) वम, परपरा, (यावरून) रुढी बहिवाट, नित्यरम [पेंड ?]

पेंड—पु १ पेंड अर्थ १ पहा २ पेंड अर्थ २ पहा ३ एक प्रकारचा निवडुग ४-न (कों) नारळ, पोफळ, भाड, सुपारी इ०चे झाड (या शब्दाचा उपयोग रोप लावण्याच्या किंवा गणती करून पर वसविण्याच्या संधात करतात) ५ पेंड अर्थ ४ पहा [१३]

पेंड—की (गो) पेंड अर्थ १ पहा [पेंड]

पेंडना-की-कें—पुत्रीन भारा, पेंडका पहा

पेंडर-रा-री—पुत्री एक प्रकारचे झाड; याच्या फळास पेंडर किंवा तुप केळें म्हणतात

पेंडा-डा—पु १ पुधाचा खवा करून त्यात साखर पालून तयार केलेली मिठाई, दूधपेडा २ बोंगराच्या माथ्यावरील किंवा उतरणीवरील काहीसा उंच व सपाट भाग [हिं] पेंडवणी-न पेडपाचें झाड पुढून काढलेली पाणी [पेंड+पाणी] पेंडेघाट-पु पेड्याच्या आकाराचें रत्न (मोती किंवा माणिक) [पडा+घाट] पेंडेघाटी-वि पेड्याच्या आकाराचें (रत्न, जवाहीर, हवा)

पेंडा—पु १ (गों) भाताचें तुण, भात्याण २ भात्याणाचा भारा, मोठी पेंदी ३ भात्याणाच्या तीन घाडांचा भारा ४ जोपळे, मित्रत पालून व अवतून तयार केलेलें एक पेय, शुक्राच्या किंवा माणसाच्या करिता भातणापासून तयार केलेलें एक पेय [स पिंड=गोळा होणे] ० मरून ठेवणें-मेरेला बाप, लाडगा याच्या कातड्यात गवन शुभा मरून हें दाखविण्याकरितां ठेवणें

पेंडार-रा-री—नपु १ छत्राल लोकाची टोळी, सपुत्राय पेंडारी लोक इ लाय पोडस्वार असून अनक मिटून गाव, दश उगीत असत २ (विश्रांत) पेंडारी लुटारुची घाड (किं पावणे) ३ गाई-म्हत्वाचे कळप पळून विरगार अहीरबरे [स पिंडार=मत्तळी]

पेंदी—म १ वगण्याकरिता, जे रणाचीं तांटे, दबबरे ठेवण्या करिता जमीनीवर केलेली उंच जागा २ सराफबधा, सराफाची पेंडठ, वगण्याची जागा, सराफ, हुदीनाला यांचे दुकान ३ (गुब)

दुकान ४ (अर्थशास्त्र) पैदाचा व्यवहार करणारी संस्था (इ) बँक [स पीठ=आसन] ० चाला-पु पैशाचा, भाडवलाचा व्यापारी, पेदीचा मालक

पेंदी—की १ गवत, कडवा वगैरेची जुडी, ल्हान गदा, कापलेल्या जोडघाच्या ताटाची मुठीन भाविल अशी गरी २ पेंडे अर्थ १ पहा ३ (कर्ज, व्याज वगैरेचे) ओझें, भारा (वि० जमणे, होणे, असणे) (गो) बळाचा गदा [पेंडा] (वाप्र) जळत्यांत पेंदी टाकणे-बल्हास उतेंजन देणें ० काडी-की (व्यापक) पेंडथा 'पेंदीकाडी मागायला बळते आले' [पेंदी डि]

पेंडे—न (विणकाम), १ बैलीच्या गुलड्याला अडकविलेला धातूचें कडे किंवा दोरीची मुदत दोरीचे एक आठवोटें इंधीचें वाटोळे कडे केलेलें असतें व तें माट, बाळ, तनवूल गुलडा बघेरेत ताण देण्यासाठीं उपयोगी पडतें २ डेंकणी आणि बही याना साधणारा डुवा

पेंड्या—पु एर प्रकारचा निवडुग

पेंड्या—पु वच खेळ घात प्रत्येक गुलाजबळ एक एक पेंदी (वचताची) अग्राची रागते हा फक्त पावसाळ्यातच खेळतात-मराठी खेळाचें पुस्तक ११०

पेण—की (प्र) पाणकौली पहा

पेण-पेण—न. १ मिरवणुकीच्या वेळीं पालखी उगी वरण्याचें एक ठराविक ठिकाण, प्रशासकीय मुक्कामाची जागा 'देवा तक्ष कृपे वाचून। मीं न पाववि हें पेण।'—कथा २ १ २ मुकाम, माल, टप्पा, मजलीवर बाबणें 'करा एव वेळ पेणे। मय नलव देणे जाणे।' [स आप्यादनम्]

पेन्नाल, पेन्नेल—न (गो) रॉबेल, पासलेट [६ पट्टोल, पातुं पेरोलिओ]

पेन्नेलो—की (गो) एक फुलझाड

पेंद—की (गो) शेताच्या (खाचराच्या) बांधाची बड मजबूत व्हावी म्हणून लावण्यांत येणारा बिसल

पेंद—न (कों) गवत, भात वगैरेचा जुबडा, तृणादिकांचा एका बीजापासून अनेक अक्षर पुढून होणारा विविध समुदाय, नारळाचा घर [स पिंड, स पेंड] ० फाटणें-भातरांतीची, खावणी नंतर वेगणी करणें पेंद्वारणें-भकि (कु) १ पेंद होई अशा रीतीनें निस्तृत होणें, विस्ताराने वाढणें (गवन वगैरे) २ झुबेदार पेंदांनीं आच्छादित होणें (जमीन). [पेंद]

पेदिद—पु (गा) मागणी, शस्त्रटाकणी

पेंदी-धी—की १ प्याला, भांडे वगैरेची डेक, वृक्ष २ उडविण्याच्या पतीभाचा शाल्या भाग ३ कलमवडी, पेंदरी (किं करणें, बांधणें) ० पेंतणे-पु पेंदी अमलेला कागदाचा पतंग.

पेदीव—पु (गो) पर्यानी खेज्याच्या जुगाराचा एक प्रकार [पोतु पेदिदो]

पेंदूर—न कोंकणात होणारा एक झाड यास जेथे आपाड मद्दियात पेरुएवी फळे पठात याचा रंग हिरवा असतो याची माजी करतात -वगु ४०

पेंदो—पु (गो) स्मशानभूक

पेंदो—पु (कु) खेकड्याचा मगज बिवा पाय.

पेंद्र—वि दुधेल, कमकुसत, निरैल, भिन्ना 'वसईच्या किम्यावर भगवा झंडा रोवताना भेदारलेल्या एखाद्या पेद्रूला विचारलें असतें तर ' -नि ९५ [पोतु पेंद्रो]

पेंधा—पु मोळा -शर -वि मोडका, पगळा 'जे अनसु तो पेंधा. निवडवा जुमथा १' -शा १३ ९८० [पेंड] पेंधे—न पडित जागेंत, दोतात उडवणारा गवत

पेनसिल—की १ दगडी पाटीवर लिहावयाची दगडी काडी २ (कापशावर लिहावयाची) सिसपेनसिल [इ]

पेनसी—वि (नदभावा) पनास 'हुम्दाखळ पेनसी भुरके (स्पये) मिळतील काय ?'

पेनेत—न (गो) बायकाच्या कानातील एक दागिना, ईनरिंग [इ पेंडट]

पेन्धान—न टराविक मुक्तीपर्यंत चाकरी केल्यानंतर तदा ह्यात मिळणारा पैसा पगार [इ]

पेपर—पु १ कागद २ (परीसेचे) प्रश्नपत्रक ३ वर्तमानपत्र [इ]

पेपरमिट—न १ पुढीन्याचा किंवा एका विशिष्ट वनस्पतीच्या अकै २ हा घालून केलेली मिठाई [इ]

पेपाणी, पेंपेर—खोन (पानाची) विपाणी, वाजविण्याची पोंगळी, दुनी, मजी, धिटी [ध्व]

पेमेन—न (व) (निंदाची) पाणवट पातळ पदार्थ 'सावूदाण्याचे पेमेन शिजविले आहे, लागेल तर खा'

पेय—की (कु) गुराच्या पोटातील एक रोग

पेय—न विण्याचा पदार्थ -वि विण्यायोग्य, सारखे [ध]

पेर—की (को गो) पेरुवे झाड -न पेरु, वाय [पेरु]

पेर—पु १ पैलाकडून मळली जाईत म्हणून खळयामध्ये कणसे वंगर पसरणे, पात, अशा रीतीने पसरलेली कणसे (किं घालणे) २ (पेरल्याप्रमाणे) धान्य, फुले कपड वस्त्रे, निरुपयोगी वस्तु याची पडलेली पखळण, पसरण (किं घालणे करणे, होणे, पडणे) अशा रीतीने पडलेल्या वस्तु -खां ची वीज पेरणी [पेरणे] म्ह० पेर सेल फळ

पेर पेर—न १ बोट ऊन येऊ इ० चे काडे तुकडा पेरें, वय वगैरेच्या दोन गाठीमधील गांग चौन्यायशी लक्ष घेनी।

पेरि काडा पेर सादणी १' -शा १४ १०७ २ बोटाच्या टोकाचा रोय [शं पर्व] ० फंडे-(व) ज्वारीच्या ताटाचे, धाडपाचे पेर

पेरअळू—न एक झाड, गेळ

पेरओळ—की पेरयत पद्दा

पेरकू—न १ मोडलेलें, सडवडीत, निरुपयोगी पेर, काडे, बोरु. २ (ल) रूढतं, अडवण, प्रास, लचाड (किं लावणे, लग्नणे, येणे, वगणे, जडणे) [पेर+कूड]

पेरकूट—न एक प्रकारचा निवडण [पेर+कूट]

पेरगांव—की (गो) जाहिरात, दवडी [पेरणे, पसरणे]

०कार—पु (गो) दवडी पिठणारा

पेरण—न पाण्याच्या आभ्रपास वाढणारा सुंदर पानाचे झाड हे सावरीत टेवून यास पाणी घातल्यात हिरवेगार राहते [इ फर्ने]

पेरण-पे—न (प्र) पेंदरण [स परिधान]

पेरणे—वकि १ उगवण्यासाठी जमीनीत रीं टाकणे, लावणे २ पसरणे, पसरून टाकणे, फेंकणे साडणे ३ (ल) पाया घालणे, आरंभ करणे, उत्पन्न करणे ४ (ल) पसरणे, फैलावणे (घातमी, खनर, चुगली, कड्या इ०) ५ (ल) विप्रादि गुण प्रकृत व्हावयासाठी शिष्यादिकास शिकविणे ६ (ल) अधिक प्राप्तीच्या इच्छेने (व्याजाच्या बोलीने) धन इ० दुसऱ्यास देणे. [स प्र+ईय, प्रा पेर, पड, हिं पेरना] पेरणी-पेरा-कीड घेतात बीज पेरणे, पेरणी करणे, बीजारोपण पेरीय-वि १ पेरल्यामुळे उगवणारा सहजगत्या, आपोआप जे उगवले नाही ते २ पेरलेली (जमीन) ३ पेरलेले (घी, धान्य) इह० जसे पेरावे हसे उगवते पेरवल-की बीं पेरण्यायोग्य असा जमीनीतील कोलवा [पेर+ओल]

पेरवी—की पेरवी पद्दा

पेरसवाणा—वि (व) खिन, उडिम 'आईवाचून इतका वेळ राईलाने मूल परसवाणे झाले'

पेरखोन—वि ज्याचे काज मोठे व दोळे मनुष्यासारखे आहेत असा (घोडा) हे अशुभ लक्षण होय -अक्षप १ १०४

पेरा—पु (सोनारी) सोन्याच्या कात्रीच्या गोल सळ्या बनविणे (आपटी इ० करण्यासाठी) [पेरें] पेरांची अपटी—की सोनाराची अपटी एक प्रकारचा पेर किंवा साधे असलेला एक पसरस धातूचा तुकडा याला आडवे रवे असतात वावाची अपटी आणि बेटणी पद्दा

पेराज—की (को) (नाविक) होडीच्या काठावर आडवी, जाड टोकलेली फटी ही सर्व गल्पतास नसते [पेरें ?]

पेराव-घा, पेरावणी—पुकी पहराव, पहरावणी पद्दा

पेज्जा, पेरोज-जा पिरोज्जा—पुन वैद्यू, एक रत्न. पावी पेरेज हीरमाणीके। -धवळे, उतरापे ५० [फा फिरावा]

पेसू—३ जवाचे साह, फळ [पोतु]
 पेसू—न जमीनीवरील एक पेरी टर्फी—शु. २१०
 पेरें—न १ पर-परचे अर्थ १, २ पदा २ पेन्त्याच्या अर्थ
 टीन टोपून ठस, ८० पाकळी पाण्या-चादीची सळई [स पंग]
 पेन्ट्या—३ पारंगत पावण्याची उसाची पेरी होवणारा
 पेण—नी (गा) सरकम
 पेन्त्या—३ पर जतीचा घवडा [पेरें]—शु. ५८६
 पेर्जी—श्री (गो) एक जुन्या काळचा दागिवा •चेट-
 म (गो) पेर्जी करणारे सोनाराने एक हत्यार
 पेल—३ ताळण्या-तावल्याची क्रिया (प्र) पलाव पदा
 पेलकट—न निंदा आराप आळ (किं घालो रणे)
 पेलण जी—नशी १ होल राखणे पलणे समतोल
 (किं राखणे, टेबणे) २ पजन पचवव जोर (किं वाटवणे,
 वळणे)
 पेलणे-न—न (कों) उपरावरीन मग्न इ० न उडवे
 म्हणून तयार आढवी टवळी ताड इ०ची फांदी या कामाकरिता
 जर जगनी लाकडाचा उपयोग यला नसल तर ते भाडवें न देवो
 मुगळापासून लोखते (बलून घाली असे) टपनात
 पेलणे—सकि १ समतोल राखणे तोल सभायून धरणे
 स्थिर समतोलत राखणे (कोई उभी काठी इ०) २ मुद्दल,
 लेजीन इ० शरीर दड करण्यासाठी फिरविणे ३ (ल) निभावणे
 झपणे देवणे पार पाडणे (अभ्यर्णानुन) आजपणे घालविणे
 व्यवस्था लावणे (पैसा बाजि बुडि इ० कायदा जोरावर)
 ४ दामटणे हाकळणे पुढे ओढणे (मुप्य जनावर) पुढे
 देणे टकलणे घडविणे (गिन्य) दबवणे पाठविणे (दुत) ५
 ओढणे राम पहाया पळती। -वेसीस्व ९ ७३ ६ पर राख
 इ० एका भगावर कणें ७ तयार होणे 'सब पुडा काडी पळ'
 नवेया वहाची। -डा १५ १६ ८ भरणे-मनरो [स प्र
 प्रण म परण पेण पण] पेल्याय पेल-३ १ उचलणे
 तोलणे (वाहून न्यावयाचे आधे) शरीर पेणणे किंवा समोरा
 राखणे (उडी मारण्याच्या बर्डी) शरीराचा तोल २ (रुत्नाचा
 वासाची मेळ बमण्याकरिता) निजिन व सपटिन यत्न [पळणे]
 पेलच—श्री (कों) पद
 पेलवान—३ (प्र) पहिलवान पदा [दि]
 पेना—३ १ चातु काच माती इ० ये पाणी येव पिण्याचे
 भाडे प्याया २ (विणकाम) ताण्याच्या सुत्राचे जालदून पाल-
 दून वर-खाली हाण्याने त्यात पेन्यासारखा उत्पन्न हाणस
 आकार ३ (पिवण) सरदारी अंगल्याचा (छातीवरील) पेन्या
 सारखा गोल भाग निर्वाणवरून उबवे कडील पेन्याच्या

आकारास त्या आकाराची पेरी यमवारी - निरुदि २ २०
 [३ दिक् स पद-पा प्याला]
 पेला पेले—पुन (डु कों) काप्याचा, साह्याच्या वडा
 थपांचा कुणफरिता बांधेला भास ओले [पळणे]
 पेला—श्री १ ओरी साल लाहव 'कलियुगती कोरी।
 चड युगांची सांडाची। तव हतयुगाची पेरी। दव्दवी पडे पुढती।'
 -डा १५ १९ २ उत्पति -उर
 पेड—श्री कसांच्या अंग, जटांच्या कसाचा मुक्का पद पदा
 पेलेपेले—श्री बाड वृदि 'पाटी रूपम पेलावरी।
 चड लांबते कडे पळी।' -डा १५ १०
 पेलाड—श्री (गो) पेलाड, पलीडील भाग [पेलाड]
 पेल्—३ (गा) चेंद्र
 पे(पे)य—न धान्य सांविण्याची जमीनीतील कोरडी विहीर
 जमनीतील काटार 'काय मुख पेंव आपदांची धाव। नित्य हुंसे
 तात मुन्धारिता।' -गुण १०४ [१] •फुटणे-उडवणे-भा
 भर बाहर पडणे गोळा हाणे 'मिळान्याचे-प्रक्षणाचे-मुग्याचे-
 पेंव पुढे' •भरणे-(बायली) चातुम सत वेरापुडे सुमारे कोवें
 भर धान्य मायल असे दोन राखेग काढून एकात ताडूळ व एकात
 दाणे अस रोज पादा उडक सोखणे पेवात पडणे-मोण्या
 त्रासत, सध्यात पडणे •पुड-श्री पेंव लपवून धान्य कापताना
 गावचा कुकळशी व महार दाना दक म्हणून त्यातून बांधे धान्य
 पावे लागते तें
 पेवगा—३ (डु) एक पेरी
 पेवडी—श्री पिबरी, पिबळा रण पळ्याची कुर्णे गोमूयान
 मिळून तयार केलेला पिबळा रण [पिबळा]
 पेवणे—अकि (राजा) पोहणे (गो) पेंव पेंव
 पेंवणा-श्री (राजा) पाटणे (किं मारणे टाकणे) [पोहण]
 पेवडी-धी—श्री शाहाचे कलम बांधणे कलमबरी -वि १
 कलम केले (शाह) २ टिगळ लावलेला टिगळ्याचा [फा पवड]
 पेवली—श्री (व) विड्याची पांने टेवण्याची टोपरी [पव]
 पेज-धें—पुन १ एक वनस्पति २ एक औषध
 पेज-वि बज्जदार दरबार वंदर मन्थे मान-मायता अस
 लेला सन्माननीय (माणूस इ०) राजकारणात बहुत पेश
 -वेद १ ९१ [फा पेज] •करणे-पुढे टेवणे सादर करणे (अर्ज
 इ०) अर्पण करणे बदागीस पस केली -दम ६५ •कदमा-
 श्री १ पुढे पाऊल टाकणे प्रगति दिवसेंदिवस त्याचे फीतेची
 पसकटनी आह -रा ६४ ३० २ पहिली हालचाल सुदाची
 हालचाल पावा सुदुख आपल कावूत यईल तितका पुढेपणे
 बंदोबस्त करून मग पुढे पद-कदमी करणे ठीक आहे -दिमरा
 १ १८० ३ आगळीळ आम्हाकडून अतर नसता तिकडून पेश-

कदमी खाली तेव्हा इकडून पेशकदमीची तशीच करणे प्राप्त झाले ' -ख ८ ४०२८ [फा] •कार-पु १ मदनतीक्ष, नायब, मुतालीक, अर्जे पेश करणारा, व्यवस्थापक, प्रधान, मुनीम २ (४) फडणीस, अवल कावून, नायब तहसीलदार [फा] •कारी-खी नायबी, मुतालीकी 'यास्तवे कालिदासास सफुशिनन् खानाची पेशवारी सांगितली' -रा १ ५४ •दस्ती-खी १ व्यवस्था, पैसो मोहिवावडून अमे अमलात येत असता मरकार तर्फेने पेशदस्ती होत नाही' -रा १० १२८ २ चाल पेशन्देश-पु दूरदृष्टि, पूर्ण विचार पेशामद-खी प्राप्ति, बळती 'काम मोठे होतला थोडा, कथेही करून पेशामद करावी म्हणून खोला घ्यास जातात' -रा ५ ११ [फा पेश+आमद]

पेश(प)कवज, पेशकवाज—न एक प्रकारची कटथार 'तिणे पेशकवज चालविले ते मांडीवर सापू आहिले' -ऐदि १ १६ [फा पेशकवज]

पेशकश(इक)-प, पेशकसी-शी—पु देणगी, मानपान, बत्तापरपरागत हक्क इ० मिळाला असता त्याद्वल सरकारास द्यावा लागणारा नजराणा, राडणी, रकम 'त्या कडेवर पातळहानी दस्तक केले माकूल पेशकस सरकारास विधिल्या देऊ' -दिसरा १ ४४ [फा पेशकश]

पेश(प-स)कळी—खी अगरकपास पुढच्या अगास लावि लेला त्रिकोणावृत्ति तुकडा, पुढच्या बाजूला येणारी कळी 'पेप कळ्याची तिरपी बाजू जोडावयाची' -शिकवि २ २८ [हि]

पेशखाना, पेशखेमा—पु प्रवत्तात जगोदर पुढे पाठवावयाचे हेरे वगैरे मुक्तामाचे व विहाडाचे सामान, प्रस्वानमळप नेरल्या हून पाच कोस तेथे पेशखेमा पाठविला आदि' -दिसरा १ ८६ [फा पेशखाना, पेशखेमा]

पेशगी पेशगी, पेशगी—खी आगाऊ दिलेली खर्ची, इजान्मापैरी आगाऊ दाव्याची रकम स्वारास एवेक मद्दिन्याची पेशगी निहाळसुर देणे' -रा १ ३० [फा पेशगी]

पेशगी-जी—निवि (पत्रव्यवहारात) पूर्वी, मागे, वढेयान काळाचे पूर्वी मागी 'पेशगी जावली घने आली व हाकीही तुमची पंचे आली' -रा ८ १०४ [फा पेश+अली]

पेशकंध—पु थोड्याचे खोगीर न सररण्याकरिता बांधावयाचा पट्टा परोपद -राव्य ५ १४ [फा]

पेशमान, पेशमान—नि कधी दुखी दिव्णीर पस्ताव लेखा 'खान स्वामीची खत चित्तात आणून पेशमान जाहला' -चित्रगुप्त ४५ [फा पेशमान] पेशमानी—खी पस्तावा दुस 'सर्वानी सीधेपणाचे आहिले आधीन रहावे हे ज्यास अगन्य त्याजकडेच पेशमानी, बुद्धिरीप, दृषण' -चंद्रबुध दत्तर १२९ [फा]

पेशर(इर)फ्त—नि यशस्वी 'याचो गोष्ट पेशरपत जाली नाही' -रा ५ ६५ [फा.]

पेशवा, पेशवा—पु मुख्य प्रधान; सातारच्या छत्रपतींचे मुख्य प्रधान, पतप्रधान, मराठ्यांच्या राज्यातील मुख्य प्रधान [फा.] **पेशवाई**—खी प्रधानी, पेशव्याचा अमल, कारकीर्द, पदवी पेशवायगिरी—खी प्रधानकी पेशवायगिरीची वंश तुम्हास देतो' -भातसुर १० **पेशवेशाही**—नि पेशवे घाटाचे, 'अफतागीर ज्याचे पेशवेशाही' -भातसुर ६५

पेश(प)वाज, पेशवात-द—पु पुढे खुला असलेला शगा (विशेषत नैतरी छियाचा) दोन दोन पेशवाज मान ठेकिले' -रा ५ १४० [फा पेशवाज]

पेशा—पु धदा, उद्योग, श्रुति, रोजगार, बाण, काम, खाते (गणाशात) बावून-शागीर्द-चाकर-पेशा उदा० पावरपेशा= मजूर निवा रोतारी मसलेल्या लोकाचा वर्ग [फा]

पेशा(सा)य—पु मून पिशाच (कि० करणे) [फा]

पेशीन—नि पूर्वीचे 'सनद असनाद पेशीन मुकर जाणोन' -योगारो ६५ [फा]

पेपण—न दळणे, जात्यातील दळण 'बळण काढण पेपण चाळणे' -रासह ३.५२ [स] **पेपणे**—अकि बळणे, पितळे **पेप(स)णूक**—खी (को) पिशाच्य हुसत्यावर चालणे! दुसऱ्यास उधरय इत्याकरिता भूत उठावणे [स प्रेयण]

पेस—खी (राजा) फाफ तुकडा, शकल (काकडी इ०चे)

पेसणे—अकि १ पेपणूक पदा २ फोडी करणे, चिरणे

पेसपाड—खी ताळटन -शर

पेस्तर—नि पुढील, पुढील वाळचा, आगामी, भावी, (सुमा सात) पेस्तर-चाल-वर्ष-मास-दिन-रोज 'पेस्तर सारी शत्रू आपण पहातच आहो' -माव ४४ २ पुढील (वर्ष) पेस्तर-जमावरी-बसल-इस्तावा-लावणी-मुजरा-दिशोव' [फा पेस्तर]

पेह—पु पोतपुगी, जलोदर 'पेहाचे पोड विस्तीर्ण' -दा ३ ६२० [फा]

पेहरणी-णे, पेहरा—(२) पेरणी-णे, पेश पहा

पेह(हे)रणे—अकि परिधान करणे, अगल चालणे, पापरणे [हि पहिरा] **पेहरण** **पेहरणे**—खीन सदा, वृद्धते, पेरण, लहान मुलांचे अपठे [स श्रावण, फा पेहरन]

पेह(हे)राय, पेहरना—पु पोशाख, पोशाखाची तन्हा, पगल कलाकतीय उच्च पराय करून साबाजी अनताच्या घरा प्रती जाण्यास तयार जहाली' -भातसुर २११ 'पहरा करिनी आपला मोळ्य म'हाठी' -सरा ३८ [स परिधा, तुल० प्रा परिधा, हि पहिरा, पु पेहरपु, सि पहरण प पहिरणा]

पेहे—न पेय पदार्थ 'तया ओरसे वेतुसे पेहे।'—क २
[स पेय]

पेळ—ली (ऊ) अण, राखे इ०च्या भोंवतालची वरवडी
पेळणी—ली माडयांचे तोंड रुदावण्याचे हत्यार—बदलापूर
१६

पेळा—उ (गो) एक जातीचा रहान मासा—मंसाप ३३
पेळी—ली (गो) कडधान्याचे कडण, कट
पेळी—ली (गो) बाजूच्या वेळची किंवा वताची रहान
वरडी, सवळी, पेढारा (स्नानपद्धतेचे सामान टेवण्याचा)

पेळू—ळू पेळव—ए—उली १ (वों) वापसाची वळी, गुभ
वळावयाकरिता काण्याचा वातीसारखा बेलेला आकार ३
गुराचा एक रोग पेळू—न (वों) गुराच्या पदसारखे सनुष्यास
क्षोणारे खाऊक, उठाण [पीळ]

पेळेर—उ (गो) काव्याची पितळी
पेक्षां—उअ हून, अपक्ष्या 'या पक्षा हा उन्हुष्ट आहे'
[स अपक्ष्या]

पेक्षा, पक्षी—क्रि वि ज्याअर्थी, त्याप्रमाणे, म्हणून, असे
हाल्यामुळे (ज्या, त्या, या शब्दास जोडून प्रयोग) 'ज्या
पेक्षा तुम्ही आला त्या पेक्षा बस्तू दिली पाहिजे' [स पक्षा]
पै—आ अ ज्याचा बारावा भाग, पैशाचा तिसरा हिस्सा,
हाजी [पैसा]

पै—ली (मुद्रण) त्याच्या त्याच्या घरात न टाकता एकत्र
गोळा झालेले, अर्थात निरूपयोगी निरनिराळ्या अक्षराचे टाईप
पै—क्रि वि (काव्य) पादपूरक वाक्याकारावैक अन्वय, खाचा
अर्थ खात्रीने निश्चितपणे असा होतो 'पै आमुपहीना जीवाते।
दारी साडी जेनी अवचित।' हा १५ २९१ [स पै]

पैरु—वू—उ सगुदाय 'म्हणुनि प्राणिज्याच्या पैरी। पळिडी
भ्रष्टा अवलेकी।'—हा १७ ६१ [का]

पैरुडी—ली (राजा) मथमाशा राहतात तो पोळयाचा भाग
पैक (ख) णे—सकि (काव्य अशिष्ट) वाट पाहणे, मार्ग
प्रतीक्षा करणे [स प्रेक्षण]

पैका—उ १ पैसा, द्वय समर्थी म्हणुनी पैका वेंचू।
—अमृत (नवनीन पृ ४४३) २ खपाचा चवथा भाग किंवा
शिवराईचा बारावा भाग ३ (व) पैसा, बार वचड्या [ले]
पेस्तु—पेस्तुन=पदिग अर्थ पत्तु नंतर पैसा पेस्तुनिया=पैसा इ
पेस्तुनियरी। पैकवरी—उ श्रीमत धनाढ्य मनुष्य ज्याच्याकड
पैसा आहे असा मनुष्य पैकवृत—उ पैसाकरिता मी तुमचा मुलगा
आह असे म्हणणारा [पैसा=पूत] पैकेपूर—वि पैसांनी करिपूर्ण,
अत्यंत श्रीमत, धनाढ्य 'पक्षात्र कुल पुढ प्रथमवर सु०५ पैक
पूर।'—प्रा १०२ [पैसा=पूत] पैकेपूर—वि श्रीमत

पैका(खा)ना—उ घरास, शोधरूप [का पाखाना]

पैकाना—उ (राजा, वों) नारळ वगैरेच्या पान विरी,
ढहाळया इ०चा (घाण वगैरे लोटण्याचा) खराटा [का पाखाना]

पैकाळा—उ (वों) घरकाम, मालमतेचे साक्षण इ० कर
ण्यासाठी वेलेला पगारी किंवा भाडोत्री नोकर [पैका]

पैकीं—अअ मधील, मधला, आतला, अनेकांतून एक
'समस्ताही यहाच्या पैकीं। जपयज्ञ तो मी य लोकीं।'—हा
१० २३२ [का पैक, पैकी]

पैग(गा)म, पैगमवर, पैगमवरी मवसागर—पैगम इ०
पहा

पैगळ—उ किडा, पिंपूळ (गो) पैंगीळ [पिंपूळ]

पैगामा—उ ढवळाढवळ, घुमाकूळ, दगा 'अशी ताकीद
वयावी तीं तुमचे फौजेचीं कोणी पादसाही मुखतः पैगामा कर
नये'—रा ८ ७७ [का] पैगामी—ली बोलावोली, जावताल,
प्रश्नेतर 'दोन चार रोज पैगामा पैगामी आली'—रा २० ३८

पैगुली—ली एक पुरस्ताद वैगुली पहा

पैज—ली १ होड, शयत (क्रि० करणे, लावणे, घालणे)
२ वण, प्रतिष्ठा, एखादी गोष्ट करण्याची प्रतिष्ठा करणे व अपयश
आल्यास शिक्षा, दंड भोगणे. 'परी पैजेवीण आवेसरत। सहसा
जाण उपजेना।'—मुसमा १४ १२ ३ करार, टाव, वायदा,
बोली (क्रि० मारणे, करणे, पारणे, बोलणे) विशी १ पोट्टेजिप्सी
पारने=नशीब। पैजेचा विडा—उ एखादे विकट काम करण्यास
कोण घजतो हे पाहण्यासाठी दरबारात विडा मांडीत व ज्याची
काम पुरे पाहण्याची छाती असे तो उचली यावरून अवघड काम
करण्याची प्रतिष्ठा करणे 'विडा पैजेचा उचलू नको।'—अजला ६०

पै(पै)जण—उ ब्रिया किंवा कवुतरे याच्या पामतील
रुप्याचा एक दागिना वाळा, तोरडी सुपूर 'सोनियाचा पैजण।
मुद्रुमणि बला हीण।'—तुगा २२६८ [दि]

पैजार—ली विशेषतः मुसलमानांनी पद्धतीचा जाडा, पायपोडा
पहा 'मेर रामको नाम जो रेवे बारोवार त्याके पार्ल मेरे
तनकी पैजार।'—तुगा ४३८ [पा] पैजार—वि खेरखाल
हलकट झुड, नीच, निर्दय, कुपसिद्ध (मनुष्य) पैगारी—
पागोट—अन विशेष रीतीने पैजाराच्या डोलाने बापलेले पागोटे
[का पैजार+दि पवडी]

पैजाल—वि उग्र, प्रखर 'तळीं वरलीं आरुना सात प्रेत। शिरीं
बाधिने व्याड पैजाल जेपे।'—मुगमा मुद्र २१३ [स प्रवत्र]

पेड—उ १ परिपाट २ गीतरिवाज ३ प्रस्ताव, मार्ग प्रवडा
होणे ४ (व) पदत पैण पडा [स प्रविष्ट, प्रा पद्वट=मार्ग,
रस्ता दि पैण आर्मेवि पजेळ=आत शिरणे]

पैठणी—ली १ रसमी रुद नगरीदार जरीवाटी, पैठण
गोरी विणजेळे रुपडे 'पैठणि नवुनि घाल पापली।'—कम २

-वि १ पैठण गावासवधी, गावाचें (पागोटें २०) २ (ल) पोक्कळ, रोटा, दिखाळ, रवाडीचा [स पद्ध, प्रतिष्ठान] •आवूर-३ वारवरा, बावात्कारी आदर, खोटा, दिखाळ, सत्कार 'पुरे करा पैठणी आदर, वरवीं हो।' -अण १०७

पैठा-३ प्रवेश, शिरकाव 'भीतरीं जाहला पैठा. मारिला व्याधीचा कुरठा।' -बाळिकापुराण २७.३ [स प्रविष्ट, प्रा पद्ध-मार्ग, रस्ता, हि पैठा, आमिजि पेजेळ=आत शिरणें] •करणे-प्रविष्ट करणें, स्थापणें 'ते निजभक्ति माझी जननी। ज्या पैठा केसों जवादीनी।' -एभा २५.५५५ •होणें-प्रवदा करणें, जाऊन पोहोंचणें, परिणामकारक होणें 'काम कामिवा चपळदही...। सधि साधुनि विषे हटीं ते नव्हेचि पैठी हारसी।' -एभा १९ १५३. पैठणें-भक्ति १ प्रविष्ट होणें २ बसणें 'मग पैठें होइने महापरीं। निजात्मयोगी।' -स्तादि १०.४ ६१ [हि. पैठा]

पण-३ नायपासकरवा एक रोग, आपणें.

पेण-३ (काव्य) पेज, होड, शयन, वराण (किं करणें, घालणें) [न, प्रतिष्ठा, प्रा पदण=रापण] •भोगण-बाळगणें-पाळणें-धरणें-मारणें-१ (पैजेळ तयार असणें) आग्रहणें, निधायने पावपुरावा करणें, एतादी गोष्ट करण्याची धमक बाळगणें. २ एखाद्याकडल तिरस्कारासुक्त आदर असणें

पेण-न (कों) वाळलेले पतव पडेण, पहाण पहा

पैत-वि (नदभाषा) सात. खाडे पैतगंडे-तीस सरुया

पैतुक-न १ पितराचें धाड [स] पैतुक, पैत्र-वि पूर्वजा संवर्षी, वाडवडिलासवर्षी [स]

पैतय-न पित [पित] पैत्तिक-वि. पितासवर्षी [स]

पैतरपै, पैदरपै-वि वि लागोपाठ, एका भायून एक 'पैदरपै विनतिपत्रे सेवेसी पाठवितों.' -दिमरा १८ [फा पै-२२-पै]

पैदा-वि १ मिळविलेले, संपादित, प्राप्त केलेले, निर्माण केलेले 'काणरांनी मस्ती पैदा करून -इरे ५ १००. [फा]

•गिरी-३ उकळणूक, (बहुधा जुलमानें गोळा केलेला) वधूल, बलात्कारानें घेतलेले धन 'दरी वस्त पनालेस विजापुराहून एक हवात्कारा गैरमहसूल पैदागिरी कूल करून आला -इरे ५ १००

[फा] पैदास-स्त-३ १ नफा, पायदा मिळकत २ उत्पत्ति, उत्पन्न, उपज, निपज ३ (य) 'पैदास्ती बरील नेम शुद्धीमुखे साहूकारास उपद्रव होऊन साहूकारी बुडेल -मराठा ३६

अमदानी [फा पैदास]

पैन-३ बोडवाचा एक राग, शिंगाडा यानें कानास सास वाळतें, छेद वद होतात, पिंबळें पाणी निघतें -अधप २ १३५

पेण पहा

पैन-न (कों) पैण, वाळलेले मग्न

पैतंदी-३ १ वधन, व्यवस्था 'स्नेहाचे वृद्धीची पैतंदी करीतच आहों -दिमरा १ ३९ २ पैतंदी पहा [फा पैतंद-संवंध]

पैमाल-वि (ना) ५ पदार्थ, तुळ [पाय+माल]

पैमाश-प-स, पैमाशी-पी, पैमायप-३ शेत जमीनीची मोजणी व नोंदणी, मोजणी, जमीन-धारापद्धति ठरविणें, सर्व्हे आकारणी 'तीस वर्षांच्या पैमापोची चाल मोहून कायम घान्याची पद्धत सर्व्हे स्थापवी' -आगर ३ ११८ [फा पैमा इशू] •आकार-३ जमीन मोजणीनंतर बसविलेला धारा •खातें-न जमीनमोजणीचें, खातें •दार-३ मोजणीकामगार

पैर-किवि (गो) पखा 'तो पैर आयलो' [पखा]

पैरण-३ (कु) सदा, अमरता 'सरी विंदली आगडे पैरण।' -श्रीवृष्णाचा पाळणा ३ [सं प्रावरण, हि पेहरता]

पैरव-३ १ जाण्यायेण्याचा रायता, जाणें-येणें, दळणवळण २ सवध 'कितेक हुजूर येणार ते नाउमेद होऊन केलेली पैरवी रोडतील' -राज १२ ६७ ३ व्यवस्था 'सदु

तर महासज्जानी राज्याचा पदोबस्त करावयाची हिंमत भरिली आणि पैरवीस लागले' -बिनगुल ७५ ४ विचार, बागधाट, चर्चा (किं घालणें, टेवणें) 'पुढें ते कागद हलगत करून घ्यावेत या पैरवीत आहेत' -उर १५०४३ ५ पाटलाग 'बहुबहुन तग

करून खुद्दीत पुन्हा पैरवी न करीत ऐसे कळे असता पाठशाहीत नव्या' -दिमरा १ ६१ १ मार्गजाणें ७ टपळाडवळ [फा पैरवी]

पैरा-३ १ (राजा कु) मजूरी करणारा; रोजकरी, हात काम्या २ हगाम, पाळी (तापाची) ३ इस्वीक, चारंगुळा पहा

पैरें-न १ (राजा) दिवसाच्या कोलीनें मजूरीवर लाविलेली छी विवा मुल्या २ रोजदारीचे एका दिवसाचें काम, मजूरी (किं घालणें) •पग-न १ पैरे केल्याबद्दलची मजूरी. २ गैमानें काम

पैराव-बा-३ पोपाख, पेहराव, सो करण्याची विशेष तन्हा, शिवाज [हि पेदराच] पंराप(विण)-तनि पोपाख, बल देणें 'सरी आणुले बळ पैराविलें' -मव ३९

पैल-वि (साथ) दुसरा, समोखा, पगीकडचा (तीर, विनाच, बाजू) 'पैल तीर-यड-पार.' -किवि पलीकडे 'हा

अधक्यामा पैल पाह' -शा १ १०७ •तड-न (कों) पगीकडील विनास, तीर. [पैल+तड] •थंड-डी-३. पैलड. •पार-किवि (काव्य) पलीकडच्या बाजूस, तीरावर, पलीकडे 'पोत

पालवी का पैलपारी।' -सुविवाद ६ १०३ -३ पगीकडील तीर, बाजू [पैल+पार] पैलती-किवि (काव्य) पलीकडल्या तीरावर, 'पैलती खोबळीमाजी साचारा जिद्दाला दिसतो पाणिग्याचा.'

[पैल+तीर] पैला-वि. (काव्य) दुसऱ्या, समोरच्या, पलीकडच्या तीराचा, बाजूचा [पैठ] पैलाड-३ समोरच्या, पलीकडचा विनास, बाजू -किवि पलीकडे 'पपासोवर पैलाड

वेदी। 'दावि ४८ [पैल+आह] पैलाडी-किवि फलीकडचा
'मग समुद्रापेलावी देते।' -शा १०९९ पैलीकडचा-ला,
पैलीकडील-नि फलीकडच्या स्थळामधवीं, काळासवणीं, दूरच्या
बाजूचा, तारसेचा पैलीकडून-किवि. फलीकडून, दूरच्या,
फलीकडच्या काळापासून, बाजूपासून. पैलीकडे-किवि. पलीकडे,
दूरच्या, फलीकडच्या बाजूला, वेढेला [पैल+कडे]

पैल-वि (प्र.) पहिला, आरंभाचा, प्रथमचा -किवि
प्रथमत, आरंभी, सुरुवातीस [पहिला]

पैलटकर-वि. पहिलटकर पहा.

पैलपान-प्र मग्न, पहिलपान पहा [स प्रथम, प्रा पहल,
म पहिला]

पैल, पहिल-प्र १ बाजू, कोन (विशेषत रत्नाचा) २
रत्नाची एक बाजू, दिग, माणिक इ० कंस कोन पाडिले असता
दावीं कोनाच्या मधील सपाट भाग, बाजू [फा. पट्ट]

०दूर-वि घासन पैलू पाडलेले, पैलू असलेले (रत्न इ०)

पैवंद-दी-धी-पैवद-दी पहा

पैवस्ता-किवि (ना. व) तीन वर्षांपूर्वी, तिगस्ता 'पैवस्ता
लम शाळे'

पैवस्ती-स्त्री १ पत्र, पत्रव्यवहाराचे पुढके इ० मिळा
व्याची, दाखल झाल्याची मिति, तारीख, दाखलझाल्याची नोंद
(ही ज्यास पत्र इ० मिळाले तो स्वतः लिहीत असे), दाखल, पोच
२ पोहोचणूक, येणे; आगमन 'पुन्हा सुरुवात त्याची पैवस्ती न
होय ऐसे जाले असता सर्वोस कागले' -दिमरा १४४. ३ वस्ती;
राहणे 'व्या गावात पनास बरी पैवस्ती आहे' ४ दळणवळण, सवय
'मी राहतो पुण्यास पल्लु मुबईस पैवस्ती पुष्कळ' [का पैवस्त]

पैशाच, पैशाचिक-नि पिशाच्यासवणीं, भुताविषयीं (उप
इव इ०) [स] पैशाच विवाह-प्र विवाहाचा एक प्रकार कन्या
पल्लून विवाह अवतरतीने लाविलेला विवाह. आर्यविवाह पहा [स]

पैशु(शु)न्य-न १ दुष्टपणा, दुराचरण २ चहाडी, ठकबाजी,
द्वेषबुद्धि, दोषदृष्टि 'तसा ठाविती इटाले' पैशुन्यानीं। -झा
१६४० ३ गुप्त दुष्टी, दोष, ब्यंग, न्यून, विंग (कि० काडणे,
पाहणे, निषेण) ४ अप्रतिष्ठा व्हावयाजोगा दुराचरणादि दोष प्रसिद्ध
करणे [स] ०काडणे-दुष्टी, ब्यंग, उगेपणा, न्यून उपदृष्टीस
आणणे ०पाहणे-दोष काडण्याकरिता टपून बसणे, छिद्र पडणे

पैश्टी-भी पिडापासून तयार केलेले मद्य -वि पिश्टी [स]

पैस-प्र १ जागा, स्थळ, मोकळी, विस्तृत जागा 'पैस
धरुमी चाला टांक ठायीं ठायीं।' -नुगा ४६३ २ प्रसार,
विस्तार, फैलाव 'एन्ही विकाराचेनि पैसे। कठी नीर इदियाचे
याचि ऐसे।' -शा ७४७ ३ पाजळ, मार्ग प्रवृत्ति 'जेव मुदील
पैस पाखे। मागील स्मरावें ठे टावे।' -शा ६६० -वि १

प्रगुप्त, विशाल, विस्तीर्ण, अपठपपट, असंबोचित २ (कों)
दूर, लांब 'पैस असो तोचि कळे।' -सित १२७५ -किवि.
दाटी, अडचण न होई अशा रीतीने, ऐसऐस, प्रशस्तपणे, मोकळे
पणे (वसणे, वस्तु पडणे). -वटा (स्त्यावरच्या लोकास सवोभून)
दूर व्हा। बाजू इटा। रस्ता सोडा। [स प्रय, मित्रा पार्श्व] पायां
पैस नसणे-अतिशय गदीं असणे पैसणे-कि १ प्रवृत्त करणे
'तरी मज अश पंतो। दिटी तुझी।' -शा १७०. २ मरून
जाणे -शर ३ पारणे, फैलावणे

पैसा-न तांच्याचे नाणे, एक दिवडी, (नाशिक, खा कों)
दोन दिवड्या इतक २ द्रव्य, धन, संपत्ति, पैसा ३ तीन रुपयांचे
अथवा सारखात विघ्याचे जमीन मोजण्याचे एक माप ४ एक
प्रकारचा किडा, वाणी पहा [दि पैसा, इटालियन, हॉलिव, दुर्वा
पिआम्रे=एक नाणे पैसा पहा] (कात्र) पैशापायली-पासरी-
अतिशय स्वस्त, मातीमोल ('आमच्या) लोकांत कितावी विद्वान
पैशापासरी या मोलने विरू लागले' -नि ०न जळणे-पैसा न
सपणे 'त्याच्या घरांत जळता जळणार नाहीं इतका पैसा आहे'
०मरणे-निरवयोगी होणे, ब्याज, कायदा न मिळता मुद्दल वेलील
परत येण्याची अशक्यता पैसे उडविणे-अनावश्यक पस्तुत,
बर्बात पैसे खर्चणे पैसे काडणे-वज्र काढणे 'लोकाचे पैसे
काढून मुल कपड पेऊन दिने आहे' -नामना ७६ पैसे खार्णे-
राव घेणे, मालकाच्या पैशात अफरातफर करणे पैसेच पैसे-१
पुष्कळ पैसे २ नुसत पैसे (आणखी दुतरे काही नाहीं) सामा
शब्द- पैसा अडका-टका-प्र. (व्यापक) पैसा; नगदी
रकम [पैसा+अडका] पैसेकरी-पूर-घानू-याला-वि
धीमत, घनाडण, मातबर, (व) पैसदाज ०खाऊ-वि १
खाचाचा, मोठ्याचा (पदार्थ) २ पैसे खाणारा, वडा मारणारा
पैसार-प्र १ प्रशस्त रस्ता, मार्ग 'पैसा पवनाचेनि पाठो
येतां पारणेचेनि पैसारे।' -शा ६५८ २ विस्तार, प्रसार
'मुलाचा पैसाळ जोडे।' -शा ७१५५ ३ अवकाश [स प्रसा?]
पैसाय-प्र १ विस्तृतपणे पसरणे। २ कमी झालेली दाटी,
गदी दाटीनतरचा मोकळेपणा, असंबोचितपणा [स प्रय]
पैसावणे-अकि. मोडकें, छुट्टे होणे, पसरणे पाकणे, विस्तारणे,
दूर, लांब होणे [पैसाव] पैसाविणे-अकि गदी कमी, पातळ होणे
पैसाळ-प्र आयात माल याचे जलद निकाळ=निर्गम माल
-वि माल आयात होण्याजोगा (बदर) [पैसा+आळ]
पैसे-किवि बळावें, योगाने 'त्या दि खचक्षुचेनि पैसे।
बहूकडे जर पाहत असे।' -शा ११ २६५
पेढ(हा)म-किनि कारखार, बरेबबर, निगतर एका मायून
०८ 'याचे बयाव सुप्रमत्त पैहम आ साहवात बरमी बरप्रयत
आले' -पयाव ४७८ [फा पैहम]

पो-पो—५ एकदम पडलेले शेण, शेणाचा खण्डा, मोठी पोयटी [दे प्रा पोह=वैराग्या शेणाचा ढीग, कच्ची पोह]
 पां—किंवि सनई इ० सारखा आवाज होऊन [ध्व.]
 पोहरी—स्त्री (वैशाखात) वायव्येकडून वाहणारा वारा
 पोई—स्त्री पाणपोई, (प्र) पोय धर्मपोईचे उदक जाण.
 -मुवन (नवनीन पृ १९५)

पोईड—न (राजा कु) नदीत मिळालेला ओषळ, नाला
 पोऊळ—स्त्री देवळाच्या भोवतालची भिंत, पोंवळ
 पोरू—पुन एक मासा, बिजेरे
 पोका—न पुवड, पोंग, पाठ, भिंत, भावे इ० कास आलेला वाक, वरुता २ -वि (पों) शारंगेला, नमलेला, वाक आलेला (मनुष्य, इमारत इ०) [प्रा दे पोक] पोक्कणें-अकि पाठीस पुवड असणे, इमारत इ० वाकणे, झुकणे पांख्या-वि पुवडा

पोकटा—उ कोंवळा नारळ खाऊन टा पडा
 पांका(का-फो)टी—स्त्री कोंवळे पाकळ, सुपारी
 पाकडो—स्त्री (कों) मधमाशाचे जाळे, पर, पोवळे
 पोंकण—न (कों) घान्यातील कीडखाद दाणा, पोकळ घान्य [पोंकळ]

पोकळ—वि १ भरीव नव्हे तो २ (ल) रिकामा, शून्य, फुफ्फु, विला, सैल, वाकरणी, अर्धेहीन, फोळ (वनन), निरर्थक, स्पर्ध (भाषण), विन फायद्याचा, फोल (धंद, डयोग); हलका, सोपा, छुद्र (नकाराच्या निषेधाची योजनात) 'हे काम काही पाकळ नाही!' ३ अनिश्चित, अनिर्णीत पुरा न केलेला (दिशेव, वाव), मोघम, पुळपुळीत (भाषण) [स पुष्कर, हि पोला, यु पोल] *खर्च-उ दिशेबातील खावाची कल्पित, इनाबट, सोटी वाव *जमा-स्त्री जमेची कल्पित वाव *जमाखर्च-उ जमेचा ३ खावाचा (न मिटलेला) तसाच पडलेला दिशेव *जमीन-स्त्री भुमभुशीत जमीन *धोड्या-भट-उ (निर्दायी) विद्या, धन, बुद्धि या विरहित ब्राह्मण, नुसता पोखरबड्या मनुष्य *ग्रह-न (ल) दिशाळ, पोकळ काम, भाषण, वाव इ० *सुत्री-वि नेमग्रह गवाळथा, अव्यवस्थित (मनुष्य) पोकळ्यापोकळ-ळी-वि पोकळ, (ल) वरवरणी, निरर्थक निष्फल, निश्चीव, निकस, रिकामा, लभ्यास नसलेला [पोकळ द्वि] पाकळि(ळी) स्त-वि १ अनिश्चित, अनिर्णीत दिशाळ; दिशेबात न पडलेला (जमाखर्च) २ मोघम, निरर्थक, सद्विध (भाषण) पोकळी-स्त्री १ पोकळपणा २ पोकळ जागा, अवकाश, डिरेपणा पोकळीस, पोकळ्यासारखी जाणें-ऊट, व्यर्थ, निष्फल होणे (एखादी गोष्ट साधण्याचे प्रयत्न) पाकळी(पोळकी)-स्त्री कागदाची नळी (वाण काढतसे टेवण्याकरिता) पोकळीक-स्त्री पोकळ पणा, रितेपणा, व्यर्थपणा

पोकळा—उ हातभर उंचीची एक पाळेमाजी दैत तासून असून माळसारखा पाजे ताडुळ्यासारखी, भाजी किंचित जाबट
 पोंका—उ (कु) माझ्याच्या गळ्यातील पिशवी हिचा राण्यासाठी उपयोग करतात [पोंक=पुवड १]

पोकू—वि (नदभाषा) चार, ४ 'सेल पोकू आणि ढकार आवास खण सांगती सत्तर।' -भवि ४२ ४६

पोंकें—न (कों) मधमाशाचे मोहोळ
 पोक्त-का, पोखत-खता—वि १ प्रौढ, वयात आलेला; समजव २ पूर्ण, निपुण, पंगईत, वाढव, निष्णात ३ पक्वी, पक्व, चांगला विचार केलेली (वच, गोष्ट) ४ विपुल, प्रचुर, सुवल्क, भरपूर, पुष्कळ, उदक, अतोनात 'त्यास येथे पोखें सामान असले पाहिजे' -पद १ १८९ ५ पळकट, मजबूत, भक्कम (इमारत), जाड, मठीव, भक्कम (माठे) बजनदार, मोठे (मोठे), मोठी, प्रवस्त, प्रचंड (वस्तु) [का पुष्क] पोक्ता जिहस्त-उ विरुल, पुष्कळ असलेला (खाद्य) जितस, वस्तु *दाणा-उ मुख्य दाणा, खाण्याचे मुख्य घान्य पोक्त(सत)मी-स्त्री पक्वता, मजबूती, कायमी 'आपले ह्मेडाची पोक्ती करावी' -दिनर १ ३ [का पुस्तगी]

पोंय, पोंयट—न (कों) शेवट (वस्तु, राग, गाव इ०चे)
 पोखंड—न पोक्काच्या विरीचा तुकडा (प्र) पोवखड [पोय+खंड]

पोरणें—न पोपण, लालनपासन -एकि पुष्ट करणे, वाड विणे, पोसणे तरी धर्मयोगी कधी अस्तिष्ठ। पोखीटसा पुवटी।' -झा ५ २ -अकि पुष्ट होणे 'आणि सौभाग्य पोखले।' -झा १ २५ [पोषणे]

पोर(धा)र—नप सरोवर, तळे [स पुष्कर, प्रा पोखर]
 पोखरण-णी-स्त्री १ ल्हान सरोवर, तळे, हौद 'वा आमी की भिर्भळणी। हारपल्या या पोखरणी।' -अमृ ४ ३९ २ एक औषधी फुलाचे झाड [स पुष्करिणी]

पोखर, पोखार-रा—नप १ भोंक, नळा; पोकळी (साह, भिंत बघात इ०त उदीर, किडे यांनी पोखरून केलेली) २ खारहून, डुरडहून खणून काढलेली घाण, धूळ, चूण, पीठ ३ खडकात जमीनीत पोखरेले विवर -वि १ पोकळ केलेली, पोखरेली (जमीन, घान्य इ०) २ (ल) भुसभुशीत सडून नाणखी खणली आण्याजोगी (जमीन) ३ फुगलेला; तराळेला (बडा इ०) 'सर्जीव वडे पोखर। वटात घालोनिया वाढिले।' -नव १ १२० [पोखरणे] पोखरणें-एकि १ खणून, खारहून, उकळून कोरून पोकळ करणे २ (ल) पोखरून खाणे, घुचकणे, मुळणे टोपसार काढणे पोखरणें-न साक्षाची होली, खडकाची पोकळी, विवर (जमीनीतील)

पोखराज—३. (गो.) पुखराज (रत्न). [सं. पुखराज]
 पोम, पोमारी—पुत्री. १ शाहाण जेथून फळें येतात तो गांभा.
 -रुपि ७५८. २ बोंब; भातरोपास दोन पानांनून पुटणारी सुरळी.
 पोंग—न. पुवड. पोंक पडा. पोंगणें—सकि. पोंक, पुवड
 अणें. पोंगां—ग्या—वि. (बों.) पोंक, पुवड असलेला; पोंक्या.
 पो(पों)गडा—पु वयात न आलेला मुलगा; तरण पोरागा;
 १६ वर्षे वयापर्यंतचा किंवा त्याच्या आंतीस मुलगा. [सं. पोंगडा]
 पोंगडी—भी. सोळा वर्षांच्या आंतीस मुमारी. (खा.) मुलगी
 (स्वनन्वी). [सं. पोंगडी].

पोगर—२१—पु १ पत्र्याला भोंकें पाडण्याची रोखेची छिनी,
 पोलादी छिळा. (कासार) भांगराला भोंकें पाडण्याचा एक जाड
 छिळा. ' भोंकें पोगरानें पाडूं नयेत. ' २ (खांभारी) चामण्याच्या
 चाक्या पाडण्याचे पोलादी हत्यार. -बदलापूर १८६.

पोगरदुम्या—वि (व) गेल्ल्या. ' पोगरदुम्या वाडला आहेत '

पो(पों)गा—पु. कणीस वाहेर देण्यापूर्वी वेणारी पोटीर,
 अंडर; बोंब.

पोंगा—पु. सायाचे पिळू.

पोंगा, पोंगाडा—पु. १ (गा.) गिर्लो, वारखाने यांची
 शिटी. २ एक वाय. [ध्व.]

पोगाडा—पु (बों.) अळकाचा, कासाच्या फेंड [पोगा]
 पोगिरा—पु कोण्याचे हत्यार. [पोखरण]

पोगी—भी १ नारळास केवढ्या पानांच्या धुवक्यांतून
 वेणारा मोक (बोंब); नारळ, गुरमाड इ०चा कोका. २ पोगी,
 शिडाची जीम, गळउतावरचे त्रिकोणाकृति निशाण (शीड). [सं. पूग]

पोघर—वि (व) पोकळ. ' ही नळी पोंघर आहे ' [पोखरा]
 पोच—पु कोंकण किनाऱ्यावर आडळणारा एक समुद्रसर्प

पोंच, पोंचविणें, पोंचणी—पों, पोचता—(प्र) पोहोच,
 पोहचें इ० पहा.

पोंच—पु १ दूरछि; शाहाणपण. २ पोंचन्याबद्दलचा लेख;
 पावती. [हिं. पोहोच, म पोंचणें]

पो(पों)चट—वि. १ पोंचा-बेचरा, पोचारा, खळगा पड-
 लेला. २ पोकळ, नि सत्त्व; निर्जीव; टणक नसलेले (धान्य इ०)

३ (ल.) नि सत्त्व; नि स्तार; निर्जीव; दुबळा [यु पोचा]
 म्ह० चाभळीचा काटा पुढे तिखट आणि मागे पोचट

पोचं(लुं)डी—भी (प्र) पुखंडी पडा.

पो(पों)चा—पु पावटा; टोका, भाडें, दागिमा इ०कड
 पडलेली खळी, भाड्याचा राखगा. [हिं. पोंचा] पो(पों)चळणें-
 सकि (भाडें, दागिमा इ०कड) पोंचा पडणें, वेणें पोंचारणें-
 सकि. (बों) (वपडे धुतांना ते) हातानें पुवडणें; सुडीनं टोचणें
 पोचा(वि)रा—वि. पोचा, टोका असलेला.

पोची—भी. १ मणगट, मणिवंष. २ पुर्यांच्या मणगटा-
 वरील अल्कार [हिं. पडुंधो] ० ओळखणें—एखाद्याचे पाणी,
 शक्ति, आवांश, सामर्थ्य, दम इ० जाणणें, ओळखणें. ० जाणणें
 -ताटणें—पाहणें—एखाद्याचे सामर्थ्य जाणणें, कमाटा खचणें.

पोंजड—डा—वि. (वृ) पाणेराडा; ओंगळ; खराप (मनुष्य).

पोंगडा—वि. (गो.) ओंगळ; अभद्र बोलणारा.

पोंहा, पोहाट—डा—वि पोपडा; पुगीर. खावरून (उलट
 आर्षी) अक्षक; निवैक; दुर्बळ; घामव्यहीन.

पोट—पु १ अग्रादय, उपासातून वस्तीपर्यंतचा, ज्यामध्ये
 अग्नेद्वाराद्वि किंवा गर्भ राहतो तो बारीताचा भाग, बगडीच्या खालचा
 व बेंबरच्या वरचा भाग, उदर. २ कोठा; अन्नपचनार्थे स्थान;
 अडर. ३ (ल) गर्भ; गर्भाशय. ' तुमैं ओंझें नज सहिनें मी पोटात
 बाहिलें हो ? ' ४ (ल.) गमरपण. सदा० पोट येयें. ५ (ल.)
 कोणत्यादि वस्तूचा पुगीरभाग कोणत्यादि गोष्टीचा पुढें आलेला
 भाग. उदा० पटाचा, पापण्यांचा इ०; उदा० गळ्याचें, पागरीचें
 पोट. ६ वस्तूचा पोकळ भाग; पोकळी; दरा; खळगी; बांच.

७ खोल्या; पांढ्या; दड; कवळ; खातें; समावेश करण्याचा
 गुण, शक्ति; मुख्य दिवा आंतील बाजू; मुख्य हत्यार्याच्या अंगभूत
 इतर वृत्त्ये. नदीच्या पात्राचा मध्य. ' बरपस्थान, वारदान
 इ० हीं सवें विवाहाच्या पोटीचीं कर्म. ' ८ (ल) मन; हृदय;
 कुक्षीचें, विवाहाचें स्थान. ' ज्याच्या पोटीं खर विप, दुर्धीं आण्य
 हेम्यगवीन. ' -वि. या. निचे. [सं. पुट; पुट दे. पोटें, प्रा. पोट;

का. होटें; तुठ० हिं. यु पेट] (बाप्र.) ० करणें—(जनावर)
 गामण राखणें; लड बणें. ० करणें—कुमणें—येणें—वाढविणें-
 व्यवभारानें गमर होणें. ० गज्ज्याशीं लागणें—कार जेवत्यानें
 पोट आंकट भरणें पोट(टा)चें दुःख काढणें—सोसणें—
 उभेची चेदना सोसणें. पोटचें पाडणें—कुत्रिम जगायलीं गमे-
 पात करणें; पोट पाडणें. ० जाणें—डाळणें—डाळ, रेच, जुलाब
 होणें. ' हृदये नाहीं पोट नेलें. ' ० जाळणें—१ (निदार्थी,
 वेतागानें) पोट मरणें. ' समर्थांची लाळ भोदें नरो तर काय
 कर्म हें पोट आज्ञावयाचें आहे ना ! ' २ दुसऱ्याचें सुकसान

करून आपला फायदा करून घेणें. ' हा वेळीं मला बडती मिळा-
 वयाची, पण त्या संकराबानें आपलें पोट जाळलें ना ! ' ०
 जिरणें—गर्भ शमन होणें; बाहू लागलेला गर्भ पोटांत जिरणें. ' त्या
 स्त्रीचें पोट जिरलें. ' ० जिरविणें—झाडणें—पाडणें—मारणें—
 खांडणें—(औषध घेऊन) गर्भात बरणें ० तडीस लागणें—पोट
 गळ्याशीं लागणें पडाः ० दुखणें—(ल.) दुसऱ्याचें चागलें पाहून

मत्वर वाटणें, अणख होणें; बाईट वाटणें. ' खरचगाराचें खरचतें
 आणि कोळबड्याचें पोट दुखतें. ' ० धरणें—जुलाब बंद होणें.

० धरूनरून हेंसणें—अतिशय हेंसणें. ० नकटें आहे—पोट

लाजवीज काही जाणत नाही (भूकलागली असता, वास्तव्यप्रेमाने कळवळा आला असता) **०पाठीस लागणें-पोटाला मिळविण्यासाठीं खोण करावा लागणें** 'पोट त्याने पोटीसी' हिंदवीत देशी देसी। -गुण ४१९९ **०पाठीस लागणें-पाताळास, रसा तळास जाणें,पोटाची पत्रावळ होणें-खादयास न मिळाल्या मुळे पोट खपाटी जाणें, पोटास खळगी पडणें, पोट-पाठ एक होणें** **०पिकणें-१** प्रसूत होणें, मूल होणें 'त्या मुलीचें एकदांचे पोट पिकले' **२** गर्भार असणें **०फुगणें-१** अजीर्णशिकामुळे पोटात वायु सधून पोट मोठें होणें **२** (स) एखादी गुप्त बातमी कोणास तरी सांगण्यास संधि न मिळाल्याकारणाने अस्वस्थता वाटणें **३** गरोदर होणें **०फुटणें-सरोखरी पोटफुटल्याप्रमाणें पोटाचा वदना होणें** 'हमता हसता आमची पोटे फुटलीं.' **०फोडणें-गुप्त बातमी फोडणें, उघडकीत आणणें** **०धांधणें-उपासमार करणें, पोटाचा चिमटा घेणें** **०धांधून चाकरी करणें-पैसा जमविणें-जेरणें-खाणें-परचणें-पोटाम न खाता नोकरी करणें, पैसे जमविणें** **३०** **०धांदिर पडणें-जेवणाचा खर्च परमारा भाणें** 'त्या व्यापारात पोट बाहेर पडून दहा रुपये मिळतात' **०धांदेर पाडणें-गुप्त गोष्ट बाकीचाच उघडकीस आणणें, फोडणें** **०बुडणें-चरितार्थाचें साधन नाहीमि होणें** 'यदा पाऊन बागला पडला नाही, माझे पोट बुकाले' **०भर अन्न, अंगभर चव मिळणें-माणसाच्या निर्वाहारा आवश्यक असा वस्तू मिळणे** **०भरणें-१** इच्छा वृत्त होणें, पोटाची गरज भाणें, भरपूर जेवणें 'माझे पोट भरले, आता जिल्ह्याचा आग्रह करू नका' **२** चरितार्थ चालविणें 'माझ्या सामर्थ्याने भरिल आम्ही पोटातें। -मोआदि १६ १४ **०मोठें कर्णें-(स)** दया दाखविणें, कृपादृष्ट होणें **०सरणें-सुटणें-१** रच होणें **०सुटणें-१** कातानें दोंद वाळणें, खायला, प्यायला यथच्छ मिळत असल्याने दोंद येणें **२** (स) उदरनिवाहाचा खर्च बाहेर पडणें, अनावर न पडणें **पोटाखालीं जाणें-येणें-ओढपा होऊन जाणें, विचवणें पाट लावला असता पहिल्या नवऱ्यापासून झालेल्या मुलानीं तिखत्रोरच जाणें पोटाचा कपोता घळणें-अतिशय रोड, रुवा होणें पोटाचा चाकर, पार्श्व-पोटावरिता मजुरी करणारा पोटाचा डमरू, नगरा होणें-पोटात वायु भरल्यामुळे पोट फुगणें पोटाच्यापाठीस लागणें-चरितार्थाची साधने मिळविण्याकडे सर्वे वळ शक्ति खर्चणें पोटाचें पाणी होणें-जोराची हणवण लागणें पोटात आग पेटणें-अतिशय मूक लागणें पोटात कालयणें-पोटात दबळणें, पोटात गडबड होणें पोटात बावळे ओरडणें-कोकावू-तोडू-टोचू लागणें, पोटांत फोंबडी चढू लागणें-अतिशय मूक लागणें, भुजनें जीव व्यावृत्त होणें **पोटांत राडयपणें-भूक लागणें पोटांत गोळा उभा राहणें-सकट****

येणें, भीमि वाटणें, पोटात धस होणें **पोटांत घालणें-घेणें, पोटीं घालणें-(अपराध, वृत्त) क्षमा करणें** 'पोटी पालावा त्या, जोडा, माझ्या नमेषि अपराधा।' -मो **पोटांत जावप-(पो)** पोटात दुखणें **पोटांत ठेवणें-गुप्त ठेवणें, कोणास कळ न देणें पोटात-स डोकें घालणें-आश्रय, कृपा मपादणें पोटांत तडस भरणें-पोटाम कळ लागणें (कार खाल्यामुळे) पोटांत तोडणें-(स)** दशनें पोटात कळवळणें, दुःस होणें 'तुजें गरिबीचें बोलणें ऐकले म्हणजे पोटात कसे तडाडत तोडतें' -नामना ११२ **पोटांत धाक पडणें-भीति उत्पन्न होणें** 'माझ्या पोटात धाक पडला आहे' -मृ १९ **पोटांत घांडा उभा राहणें-अतिशय-भीति वाटणें** 'तिला पडावाच माझ्या पोटात एवढा पोराचा धोंडा उभा राहिला' -पग वक्षत कोण घेतो **पोटांत पाय शिरणें-खच्चन जाणें, घ्रात होणें, भावावणें** 'त्याच्या मरणची खबर ऐकिल्यापासून याचे पायच जों पोटात शिरले आहेत' **पोटात पोट-मुख्याच्या पोटात असलेला, गण (मनुष्य, वस्तु) पोटांत पोट करणें-मापल्या उपजीवितेमधून दुसऱ्याचे पोट भरणें पोटात पोट घालणें-एकाच्या अनात, निवाहता दुसऱ्याचा समावेश होणें पोटांत प्रसूराक्षस असणें-उठणें-खा खा झुणें पोटात भडभडणें-दु खानें वर भरणें** 'अथ म्हणे या पुत्रव्यसने पोटात कार भडभडतें।' -मोआद्य ४ ४१ **पोटात शिरणें-निघणें-१** (दुसऱ्याची) मृतीं सपादन करणें **२** दुसऱ्याच्या गुप्त गोष्टी काढून घेणें **पोटात शूळ उठणें-सलणें-(स)** गतार श्वा वाटणें, दुसऱ्याचें घर माहून बाईट वाटणें **पोटातील पाणी न हालविणें-एखादीगोष्ट गुप्त ठेवणें पोटातून उगळणें-कळवळा येणें-मायेचा पातर फुटणें पोटा येणें-पोटी जन्म घेणें** 'पाटा येऊनिया बाग। उत्तममा फवला।' -एश्व १ ७२ **पोटाला कुंकू लावणें-(व)** गर्भापणीच भावी सततीचा वस्त्रधूचा वाटनिथय करणें **पोटाला गांडी देणें-चिकणूपाचें, दारिद्र्यामुळे पोटाला पुरेसे न खाणें पोटाला पाटा बांधणें-पाटाला चिमटा घेणें, भुकेच्या वदना बंद करण्यासाठीं घातराणें पोट बांधणें पोटावर उठणें-मारणें-येणें, पाटाआड येणें, पोटावर पाय देणें-मारणें, दुसऱ्याचें उदरनिवाहाचें साधन काढून घेणें, प्राप्ति कमी करणें पोटाचारी नोकरी करणें, राहणें-फक्त ज्वण घेऊन नोक्षरी करणें पोटा(ट)रीं घरणें-१ प्रेम समता करणें **२** मदत घुणें, पोषण, सामाळ करणें **३** (झारावर्षीं तय्यत) झाडास कवचातून दवाचा शयष घेणें, बाहणें **३०** **पोटा(ट-टि-डे)रीं राहणें-असणें-गर्भार अश्वणें, राहणें पोटास अघा ढोंगास वख मिळणें-निर्वाहाचे अर्था किमान साधन मिळणें, निर्वाहाच्या अर्था आवश्यक वस्तू मिळणें** **पोटास तडस लागणें-कार****

जेवल्यामुळे अस्वस्थता वाटणे पोटास विचित्र घालणे-चिमटे घेणे-पोटाला न खाता राहणे, उपास काढणे पोटास येणे-उदरी येणे, जन्मणे, मूल होणे. 'केल पढा, कसा हा येउनि पोटास पात लेमानी।' -मोउयोग ४.५९ पोटीं-पोटांत-(आल्याच्या-गेल्याच्या-दिवाच्या-वेल्याच्या) तर्फे, आपुणिक पोटीं उतरणे-जिरणे पोटीं खोसणे-(ना) बनवटीला राधणे, कडोसीला लावणे पोटीं घालणे-अपराध क्षमा, माफ करणे 'अपराध कोटि पोटीं घालाया मुकुट पाय ते करितो।' -मोवू ६ ६३, पोटीं जन्मणे-(आई-बापापासून) जन्म पावणे, उदरी येणे पोटीं धरणे-आजव धरणे, स्वीकारणे 'पुण्य मार्गे पोटीं घरी।' -दा ५ ८ १४. पोटीं-पोटांत पडणे-१ भक्ष्यानी पडणे २ दारीरात खिळणे (तेग, गोवर, वेवी, ताप, खरूख इ०) ३ स्वतःच बळकाविणे (पैका, द्रव्य) ४ जेवणात खर्च होणे, ५ पोटात मुरणे, नाहींसे होणे (औषध), (दुष) पोटात तसेच राहणे (रेच करणे) पोटीं वागविणे-एखाद्याला सतत आपल्याबरोबर वागवून त्याची काळजी बाढणे 'है पशुळे वागवितोसि पोटीं।' -सादह १ ८ पोटाचा घालणे-(गो) मलने, पोट सरपटत चालणे 'यंडा पोटातें-नित्रमावाचें, सलोण्याचें, चिरडीशिवाय, अकसाशिवाय, राणा-सोमा-शिवाय भरल्या पोटीं-पोटातें-जेवणानंतर लागलीच (काम करणे, चालणे इ०) रिकाम्या पोटीं-पोटातें-जेवल्याशिवाय इ० पोटाचा(वे) पावा पण पाडचा देऊ नये-प्रत्यक्ष आपले मूलहिसोबावे पण आभ्रयास आलेल्या माणसास सोडू नये. साधितशब्द-पोटचा-वि १ औस, एवत-चा, स्वजात, एखाद्याच्या पोटीं जन्मलेले (मूल) 'पोटये घावे पण पाठवे देऊ नये' ३ पासून जन्मलेला, झालेला 'हा कोणाच्या पोटाचा!' ३ अतर्भूत, समाविष्ट नलेले 'साठीच्या पोटाचे साठ गाव आहत' पोटाचा गोळा-लोळा-पु स्वतःचे पोटाचे मूल, पोर, नऊ महिने पोटांत वाळवलेले मूल निचार पडला कसा पोटाचा गोळातोडावा' -वि ४० पोटाचे ज्ञान-१ नैसर्गिक, उपजत, स्वाभाविक ज्ञान, न शिकता, संपादित अर्गी असलेले ज्ञान २ अगची गुजारी, साहाणपण ३ स्वतःची बुद्धी, अक्ल, समज इ० पोटाचा अडवळ-वि शौच्याला लागली असता खणभरमुळा धोर धरत नाहीं असा (ल) क्रिया सध्या पोटाचा पार्श्व-पायक-पु पोटाचा पाकर, पोटापार्श्व पदा सामाशब्द-० उका(काल-शीउ मन मोडले करणे (कि० करणे) ० फटार-री-शी १ पाटात फटारा, घुरा छुपून घेऊन आत्महत्या करणे, आत्महत्या (कि० करून घेणे) २ कटपारीने दुसऱ्यास भोसकणे (कि० करणे) ० करपी-शी (बायकी) एक शिबी, पोटाजाळी (पोट+कारणे) ० करीण-शी व्यभिचाराने गोंदर झालेली शी ० कली-हुली-कूळ-शीन १ (निंदाची) हजान पोट. २ पोटकुळी पहा ० वॉच-शी

बाजूची आंतल्या बाजूची चिट्टी, कामटी याच्या उलट पाठकाच ० कडा-पु १ (झाड, फळ इ० च्या) अत राहणारा किडा. २ (ल) गुप्त गोष्टी, गुहे जाणणारा मनुष्य ० कुळी-शी पोटाची बाजू, बनवटी, कडोसी, ज्यावर धोतर, लुंगे आवळले जाते तो भाग (तेथे काही सोवण्याच्या संघर्षाने उपयोग) 'त्याची पोट कुळी म्या चाचपून पाहिली' -किवि प्रमाणेहि उपयोग होतो ० कुळ-न (निंदाची) पोट. ० कूळ-न दुसऱ्याकडितो जामीन राहणारा मनुष्य, संगतीचा, परिवारातील माणूस ० खण-शी (कु) अभावीपणा ० खर्च-पु खाण्यापिण्याचा, जेवणाचा खर्च, पोटगी खर्च ० खर्ची-शी प्रवास इ० प्रसंगी खाण्यापिण्यासाठी घेतलेले पैसे ० खराब-वि मध्ये (खडक, वाळवट, घळ, पाववाट इ० मुळे) खराब असलेली, लागवड न होण्याजोगी (जागा, जमीन) ० खराबा-पु (बें) बहिष्ट जमीनीच्या पोटी ओसाड, खराब असलेली जमीन ० खोळ-खिळा-शीउ १ शिवाळेची आंतील खोळ, याच्या उलटगेळ खोळ २ आतील, मधली खोळ, छुनी. ० गडी-पु १ (सोंगटयाचा खेळ) खेळणाराच्या हाताखालचा व त्यास मदत करणारा गडी, आंगगडी, पितू २ (ल) मदतनीस, रिकामी झालेली जागा भरून काढणारा गडी ० गळ-शी (राजा) खाजणाच्या बाधाच्या आत पाणी साचणारा बर, ० गुजारा-पु गुजारी गुजराण, निव्वळ उपजीविका, निर्बाध, छुद्राति ० गुमास्ता-पु मुख्य गुमास्ताचा मदतनीस, (इ) संप्रजड. ० घडी-शी गमोर आदि असे दिवावे म्हुन कासोटया छीने पोटावर बांधलेली घडी ० घर-न (सोंगटयाचा खेळ) पटाच्या बाजूवरील पराच्या तीन ओळीवरीं मधल्या ओळीतील शेवटचे (खालचे) घर ० चक्र-पु मोठ्या शेताच्या अतर्भूत असलेले पण दुसऱ्याच्या मालकीचे हजान शेत, जमीनीचा विभाग, शेताचा पोटविभाग ० जामीन, पाट्या जामीन-पु जामीनाच्या पोटातला जागीच, खाजगी जामीन, आतील जामीनदार, परत जागीन ० जाळ-पु आईची माया, मातृवात्सल्य, पोटच्या पुत्रा दिकाचा नाश झाल्यामुळे होणारा शोक [पोट+जाळ] इ० पाट्याळ पुढील पोटागाळ पुढत नाहीं ० जाळू-वि (ल) चहाड खोर, पोटापाटी हलके काम करणारा 'पाट्याळ माणसाच्या हातून मदारजाला हेतु शिकीत आईल' -विक्षि २ १०७ ० जीम-शी पटजीम, आतील बाजूची, घरातील जीम ० झांफणी-पे-खीन (बायकी) १ रमांत हुनमुखाच्यावेळीं घराच्या आईबद्दल वृत्त्या आईला लुगडे देण्यात येते ते २ शेते विधि ० टाळा-पु (दोराचा घरा) दोन अपोबीमधील हुकडा ० तिडीक-शी १ पोटातील कळ, पोट दुसऱ्याची वेदना २ (ल) कळकळ, आद्या ० दुपणे-न अजीर्ण बरोर कारणाने पोटात वेदना होणे, पोटघुळ, मुरा ० दुघा-दुघी-पु १ (बें) पोटशुद्धी ब्याचा,

नहमीने पोट दुखणे १ (ल) दुसऱ्याचे बरे पाहून झालेले दुःख, हवा, मत्सर १ गरज, मागणी, हाव 'बैदाची-दलाळाची-कार पुनाची-लाचेची-मिळकतीची-पोटदुखी' ० नर-उ मोत्याच्या आतल्या पडद्याच्यादि आत जो नर असतो तो ० नळ-नळव पोटातील नळाचे वर बाणारे आणि खाली जाणारे भाग, नळाचा आजार, दुखणे याच्या उलट पाळक. ० पडीत-न लाणवड केलेल्या जमीनीमथला पडीत हुकडा ० पार्श्व-पायक-वि पोटाची, उपायविकेरिता काम, गोदारी करणारा, काम करणाची जरूर असलेला (मुप्य) ० पाणी-न पोटाची तजवीज, व्यवस्था ० पु(पु)जा-की १ खाणेपिणे, भोजन (कि० करणे) २ (ल) खाव दणे ० पोशा-सा-वि पोटाची, पोटभरू, खादाड 'न करिता भाळसी पोटपोसा।' -दावि ४१७ ० फुगी-की. १ व्यभिचार करून गरोदर होणारी, झालेली स्त्री २ पोट पुणणे, दबव होणे, पोटात गुंथारा घरणे ३ नेहमीचे पोट पुणणे, पोट फुगण्याचा रोग ४ दुसऱ्याचे बागले झालेले पाहून वाईद वाटणे, हेवा, मत्सर ५ आढस, चुनस, नुस ० फू(कु)ग-की काही गुप्त गोष्ट पाह०माची डल्का (त्यामुळे पोट पुणणे) [पोट+पुणणे] पोटफुगी झाडणे-गुप्त गोष्ट पोडणे ० फोड-की १ मन मोडले काणे २ गुप्त गोष्ट पाहणे, प्रसिद्ध करणे ३ एकाचे कोडे वळणे [पोट+फोडणे] ० फोडे-वि एकदा व्यावले (जगावर) [पोट+फोडणे] ० वैद्या-वि पोटाची, कष्ट पोटाकरिता काम, चाकरी करणारा ० बांधणे-णी-नली पोटात बांधण्याचे कर (विशेषत बाळकीण खियाकरिता मुराकरिता) ० वाचू-उ १ पोडपोशा, पोटभरू, खादूनदन, प्रसादन २ पोटाला मिळाले म्हणजे बाकीच्या गोष्टीविषयी बेचिरी असणारा [पोट+वाचू] ० वृद्ध-की १ निवाडाच्या साधनाचा नाश, धुतिनाश २ काजवी-विवा अपेक्षित रक्तेपेशा कमी रक्कम उत्पन्न देणे, लुप्तसाची 'अशा बोलीचा व्यापार आम्ही करणार नाही, हात आमची पोट धड आहे' ० वेरीज-की दिवोबाच्या पोटतील सख्याची वेरीज ० भर-की उदरपूर्ण, वृत्तस्थिति किंवि पोट भरणेयत्त, (क्षुधेची) वृत्ति होईपर्यंत (ल) गरजेची, इच्छेची वृत्ति होईपर्यंत. ० भरणा-भरती-की (राजा कु) (अनादिकाली झालेली) पोटाची भरती, पाट भरणे, धुपेची वृत्ति 'गुपची पोट-भरती पावसात होत' ० भगई-की (ना) पोट भरणेयत्त खाणे ० भराचा-उ उदरनिर्वाह 'पोट भराच्या कारणे। नाना विद्या अभ्यास करणे।' -दा ६१२० ० भरू-वि ज्यापासून पुष्टि सुखीच नाही पण सुसते प्राणधारणेंपुढे पोट भरणारे विवा रुचकर नसून भरपूर पोट भरणारे (अन) ० भरू-भर्या-वि पोटावाचू पडा ० भाडेचिडी-की पोटभाडेकरव्याकडून घेतलेली भाडेकर्याने खडचिडी, भाडेचिडी (पर ६०ची) ० मडळ-न मूळ मडळाची

धाव्या, मदतीत मडळ, पुरवणीमडळ 'संयुक्त राज्यघटनेचे एक पोटमडळ नेमण्यात आले.' -के २.१२ ३० ० भांडणी-भांडा वण-की पोटभर, रण आणि कावेरे घराची पाखी न दगची म्हणून प्राय त्याच्या मध्यजांनी खावावर रणा पाळून उभे केलेले काम ० मारा-उ उपासमार, पोटाला चिमटा घेणे, पोटाची आवाळ ० म्हातारा-वि पोटाच्या, अंगाच्या आवाळीमुळे म्हातार्यासारखा, अशक्त झालेला ० रक्म-नी पोटातील वायू, पोटातील सदर, कलम ० चहीत-वि मध्ये मध्ये लागवड केलेली (जमीन) याच्या उलट सनधवरीत ० वाइ(ई)क-वि पोटभरू पडा ० वांटा-उ पोट वाटणी, मुख्य वाटवातील केलेला वाटा ० वाटेकरी-उ पोटवाटणीचा मालक दुय्यमवाटेकरी ० वाडची-वाडी-की व्यभिचाराने गर्भार झालेली स्त्री [पोट+वाडविणे] ० शूल-सुळ-उ पोटदुखी, मुरा ० सर-उ पोटमाडणी पडा ० सरकत-की पोटभागीदारी, पोटवाडा ० सरकती-वि पोट भागीदार, पोट वाटेकरी ० सरू-की पोटजाळी, एक शिवी 'राड मुराखाची पोटसरू।' -राजा ४६ [पोट+सारणे (दुसऱ्यापुढे)] ० हिस्सा-उ पोटवाडा. पोटातून-किवि मनापोसून, खरो खरी 'मल हा वेत काही पोटातून भावडला नमुता' पोटा-पाण्याचा बंदोबस्त-उ निवाडाची केलेली व्यवस्था, तजवीज पोटाची-उ पणार न वेता मुसत्या जेवणावारी राहणारा मोकर पोटाचा पडा [पोट+अर्धी] पोटाचरी-उ पोड्याच्या पोटावरील मोवरा हे अंगुन रुध्ण होय -वि जेले चिन्ह असलेला (पोडा) [पोट+आचरी] पोटाळ-वि मोठ्या पोटाचा, डेरपोट्या, दोंदीर (माथूस) पोटाची आग-की भूक 'एखादीने पोटाच्या आंगीमुळे असे केले तर अतो मेले।' -काल्युनरान पोड्या-वि १ पोटभरू पडा २ पोटाचा (मुलगा) ३ (व) पोटाच्या स्त्रीचा पूर्वपत्त्या, पाटकरणीबरोबर येणारा मुलगा 'एक पोट्या मुलगा आईबरोबर आला' पोटकुळी-(गो) एक बनस्पति हिला तावडी कुले, फळे येतात पोटळणे-मकि १ (कों) गामण होणे, पोट मोठे होणे (बरो वडीस लागल्यामुळे-मादीचे) २ पाण्याच्या कणसात दागा मरणे, (दाण्याने) कमीस भादार होणे -मकि वर चढतला कण टाळणे (माड, ताड इ०), घट पोटाशी घरणे (पेवा, मालमत्ता इ०) (सासा) प्रेमाने कढाळणे, घट पडणे, घरणे (व) पोटळणे [पोट] पोट्या-उ (गो) गुगणासारखा मोठ्या पोटाचा एक जातीचा मासा [पोट] पोटगी-नी-कीन (राजा) १ पोटखांकरिता घेतलेले वैसे विना आवश्यक वस्तू पोटाची. २ उपजीविकेचे, निवां हाचे साधन, जीवरोपाय, अन्नपत्र (व) टराविक वेतन. ३

कामाक्रीतां पलायन्या कचेरीत जाणाऱ्या गविकासपारणे गांव-
सर्चाच्या रक्षेनेतून घेतलेला पैसा. [पोट]

पोटडी—स्त्री. (प्र.) पोटडी.

पोटरा—पु. भरलेले धान्य न उकललेले बणीरा.

पोटरी—स्त्री. १ मुठ्या व पायाचा पोटा याच्या मधला
मागचा मायल भाग, हाताच्या पुढ्या बांसल भाग. २ (प्र.)
पोटरा. १ पोटडी; पोटडी. [सं. प्रकृष्ट]

पोटकी—स्त्री. (व.) गभे भ्रष्ट व अति असलेले पीक.

पोटला—पु. धकऱ्याच्या पोटाचा भाग; या भागातील मांस.
—बदलापूर १२५. [पोट]

पोट्या—पु. (दोरांचा धंदा) जनावराच्या पोटाची (कात-
ह्याची) जागा.

पोटशी—स्त्री. गरोदर. 'त्याची बायबो पोटशी आहे.'

पोटस्त—स्थ, पोटिस्थ—न. १ प्राचीने अत्यल्प किंवा
मौन साधन; निरकोळ, विहाय मिळकत, प्राप्ति. २ (क) उदर
निर्वह; उपजीविका [पोट+स्थ]

पोटस्ते—किवि. पोटास्तव; पोटासाठी 'पोटस्ते करणे घेते.
सेवा कुटुंबाची.' —दां ८.१०.३. [पोट]

पोटळा—पु. १ पोटातील आतडी किंवा त्यांचा गोळा;
कोयळा २ (वाक्य) बापूने उत्पन्न झालेली कुणवटो (अवय-
वाची) 'वामांगी बायूचा पोटळा.' [पोट]

पोटळा—स्त्री—पुढी १ बरेचतर डोक्यावर—देवण्याकरिता
केलेली कोवंबाची पुसुंडी. २ मोटेली, गंधीडी. पुसुंडी पडा.
(गो) 'बोचें' (किं० बायणे). [पोट दे. प्रा. पोहल, दि.
पोटली]

पोटा, पोठ्या गट्ट—पु. गव्हाची एक जात. [पोट]

पोटा—स्त्री दाढीमिची असणारी स्त्री; पुढरी स्त्री. [सं.]

पोटारा—स्त्री १ आस्था; अगत्यवाद; कळकळ; काळजी.
२ खरी ममता; आतड्याची माया [पोट+आग]

पोटांतले—न (सावेधिक) बीप नावाचा लहान मुलगा
पोटात होणारा विकार याचे प्रकार तीन—पोटातले, बवा व छुडी.

'पोटारा—वि १ (ऊ) विहाल; प्रवास्त (बाहे). २
(राजा.) फक्त पोटाची काळजी करणारा [पोट]

पोटारी—वि (गो) गवाडी. [पोट]

पोटाशी, पोटिशी—वि गर्भार. [पोट]

पोटाळणे—अकि. पोटळणे. (अकि.) पडा. —अकि. १
पाळणे, पोसणे; सायला पाळणे. २ कवटाळणे; मिट्टी मारणे; पोटाळी
घरणे 'तुका मध्ये वेले सन्मुख बदन' 'देखता चरण पोटाळीन.'
—दुगा १६६३. ३ (ल) कुरवाळणे, लाड करणे. [पोट] पोटाळणी—
स्त्री. १ पालन—पोषण. २, अलिप्त, कोडकोतुक. [पोटाळणे]

पोटाळा—पु. ओतडी; पोटळा अर्थ १ पडा. —वि. पोटरा
अर्थ १ पडा. [पोट]

पोटिस्त—स्थ—न. (प्र.) पोटस्त पडा.

पोटी—किवि. १ (हिच) टिपेतल्या जिनसांच्या निर-
निरालाशा रकमा असणाऱ्या सदसामध्ये [पोट] २ अंगभूत; नंतर;
पामून; योग्य. 'अनुभवाचे पोटी—आल्या भेरायाचे पोटी—परिचय
पडतो—सारे होते.' [पोट]

पोटोळी—स्त्री. (प्रा.) पोटळी पडा.

पोट्या—(विणकाम) किनारीचा मधला भाग. [पोट]

पोटरा—री—पोटरा—री पडा.

पोटरा—पु. (दासारी) मांड्याच्या ज्या मागावर ओळी, रेषा
वरतात तो भाग. —बदलापूर ९७.

पोड—पु. (गो.) दोरी [पेड]

पोडा—पु. (कें.) माडाच्या शांपाला जेवून पात्या
पुटतात त्याच्या मागील दांडा. 'पोड्याचा दर दोकडा माड आपे
आहे.' [प्रसुट १]

पोंडा, पोंडाऊस—पु. वंसाचा एक प्रकार. [पुंढा]

पोंडी—स्त्री. पोंडी पडा.

पोडर—वि. (गो.) निष्ठुर, निर्दय.

पोंड-ड, पोंडा—पु. १ (राजा. कें.) (ल) विहिरीतून
काढलेले किंवा पाटातून आणलेले पाणी साठविण्याचा होई;
जेवतांना भातावर कालवण घेण्यासाठी केलेली खळी; बोहें कुजत
पालण्यासाठी खावणांत खणलेली खळी. २ आगर शिंपण्यासाठी जे
दाढे करतात त्यात पाणी रहावे म्हणून खणलेली खळी. (नदीत,
पाटात); पाण्याकरिता केलेला निवा सालेला खडा, माडाचे आळें;
साडाच्या कुण्यांत खणून बाजूस माती थाटून पाणी राहण्यासाठी
केलेली आगा; पराचे मोरीचा खरा ३ डोक्याचा मागील
भाग. [सं. कुंड; राजा. बोंड=खळगा] पोंडी—स्त्री. (कें.)

१ लहान खळगा; खळी २ डोक्याच्या मागील खळी; खोळट
भाग. पोंडळणे—अकि. (कें.) खोल जाणे (उपासामुळे बोले
इ०). —अकि. (कें.) (मारळीची, पोफळीची लहान रुखणीची
बाहे) उपटून पोंडात नेऊन लावणे. [पोंड] पोंडे—न. भाताचे
रोप लावण्याकरिता केलेला खोळट जमीनीचा लहान मुकडा;
भाताचे खाकर. [पोंड]

पोणसुला—पु. (गो.) अवतंघ समारंभाचा चौथा व शेवटचा
दिवस. [पळसुला १]

पोत—पुढी. १ काचेचा, (क) सोन्याचा, दगडाचा मणी.

२—पु. द्वितीयाच्या गळपातील मोत्याचा मण्याचा, दामिना; माल;
प्रत्येक. [दे. प्रा. पोती=काच, घोशा]

पोत—५ १ अनेक चिंध्या गुहाद्वयनेरेला शुल्याचा काळडा यास लोखंडाची विडी जोडली म्हणजे मशाल होते 'कोंप्याचे पेळती पोत झळाळा' - राख १०२ २ (हत्याराचे, काळीचे ६०) अप, शोबट, रोंक, शोबट शोबटचा भाग (धम्याचा) पोत, पोत—५ न १ पोंप जखम वगैरेतून पुढे काढून घुण्यासाठी घाला वयाची वात २ (ल) फाळाने पडलेले भोंक [का पोतु=वाळ]

पोत—न्य वीण, विणकाम (बळाचे) खेटणी, पडण्या, विणकामाची सफाई 'सुत पोत पाहून पोतर घ्यावे' [दि]

पोत—५ नौवा, होडी 'जिज विरहाचेवी पोत' प्रेमनिगा बाम्दासि येथे। आगिले हुवा। - रास १ ८२७ [सं]

पोत—५ बालक, पुत्र 'सुपीवांसि तराया धेऊनिया जाय भगना पोत।' - मोरा १ ३१ [स पुत्र] पोती—भी, मुली, कन्या म्ह० [स पुत्री] 'मात तसो पाती राना तसो माती'

पोत—५ पोते, थैला, मोठी पिशवी, गोण [का पोता]

पोत—झी (कु) जुबडी (शरीरातील दूषित रक्त काढून टाकण्यासाठी वापतात)

पोतकडो—५ (गो) आतडी

पोतडी—झें—जीन पिशवी, सोनार, सराफ बाबीं वजन तराजू वगैरे जितस टेंपण्याची पिशवी, बटवा, पुरजुरी, गात्रेडे 'आता हुवा भावळ होडी। भरीं मति माझी पोतडी।' - झा १४ १० [पोते]

पोतडी—झी १ पोतडी अर्थ १, २ पदा २ रजत पाण्याने कोंप्यासाठी बळाचा केलेला बोळा (क्रि० देणे, लावणे) पोत डीचा पैक [का पोता=कापडाचा बोळा]

पोत(ते)दार—५ नाणेपारखी, इत्यपरीक्षक, सरकारसत आलेले रुपये इ० नाणे पारखणारा अधिकारी 'पोतदार याणी पारख करावी - वाढ सनदा १०५ गावचा सोनार, सराफ [फा] पोतदारी—झी पोतदाराचे काम, अधिकार, हक्क इ०

पोतनीस—५ खनीनदार, सरकारी पोत्यावरचा अधिकारी 'पोतनीस याणी पोते-जमा-खर्च ठिडिगे बरवे' - वाढ सनदा ११५ [फा पोतनवीस] पोतनिशी—झी खनीनदारी, पोत निसाचे काम, अधिकार 'आमच्या तयन विद्रानाचे विद्रतेचे चीज समेची विद्रिशी दिवा पोतनिशी करण्यापलीकडे नाही' - नि ४४४ [फा पोतनविशी]

पोतरा—नि पोस्का,

पोतराज—५ वेदुर फासून रुहणा नेसून गरीमाईच्या नावाने मोक भागणारा म्हदार माग, कडकळ्ळरी [पोत=मशाल+राज]

पोतचड, पोतचड जमीन—झी (हालदेश) दुम्टीचल्या वडीस येत चाललेली जमीन पडित जमीन लागवडीस आणल्या नंतर तिसऱ्या वर्षी तीस म्हणतात

पोतां-रयां, पोत्यांनिशी—जिवि स्वतः, जातीने, खुद्द [यु पोता=स्वतः]

पोतां—न. (वों) (अशुद्ध) पोते [फा पोता]

पोतास—५ भीमसेनी कापूर 'तया तत्वता बोलडा। दिवी पोतासानी सुभटा। मग मीचि होळुनि दिवटा। पुढा पुढा चाले।' - झा १० १४२ [पोत=दिवटा]

पोती—झी (गो) पिशवी, थैला. 'पाशिके पोती वाशुरा।' - झा १६ ३४५ [फा पोता]

पोती—झी (ना) चुलीवर भाडे नक्ष नये म्हणून त्याच्या गुंडाला लावलेला मातीचा, राखेचा रेष

पोतीपूर्णमा, पोते—(प्र) पोक्ती पूर्णमा, पोवते पहा

पोते—न १ धान्य इ० भरण्याचा पडमाचा थैला, गोण, मोठी व आड पिशवी, बोथळा २ सरकारी खजिना पोचविण्याची पिशवी ३ (ल) तिजोरी; खजिना 'जे देणे ते बरातीने द्यावे अगर पोत्यातून रोख ऐवज द्यावा' - समासद २४ 'पोते आह खायावी।' - दावि ११२ ४ जिल्ह्याच्या खजिन्यात गावचा खजिना नेण्यासाठी तयार केलेली चैली ५ एक माप [स पोतव, फा पोता] • ध्याद्—झी पोत्यातील (साखर इ०) माल

पोत्यास विकल्यामुळे आलेली माळाची वृद्ध, दुकसान • चाल—झी वाळू माणे, सरकार खजिन्यातील चलन - नि त्या चलनाचा, पोतेवालीचा (दफा, पैता, नाणे इ०) • झाडा—५ खजिन्याच्या पैशाचा हिशेब

पोतेअलम—नि शुषण अलग असणारा किंवा त्यावर बस असणार (घोडा) हे अशुभ लक्षण आहे - अधव १, १०४

पोतेरे, पोतारे—न १ शेणमातीने वृळ, पर-इ० सारविण्याचे फडके २ भसे सारवण शेणशितोडा, (ऊ) पोतेरा ३ (उ) धुद्र, झुजक वस्तु 'शरीर नव्हे ते पोतारे।' - मीता २ १०५ [पोत]

पोथ—थो—झी (व) अक्ष (भाजी) 'पोथीच्या पानाच्या बट्या' [दि पोथी]

पोथ—५ १ क्षा-जिद्रत सुत घालून वाढविण्याची वात, खोळ, सुवण पोत, वात २ फाळाने पडणारे भोंक [पोत]

पोथंडी—झी पोतडी पहा.

पोथळा—५ (व) जोडा

पोथा—५ (कर) (ल) मोठी पोथी 'पोथा नीट देव' [जोथी]

पोथा—५ (राजा) १ शेणाचा, विष्टेचा पोहो २ (ल)

(निंदाधी) सुस्त मनुष्य वातुळ शरीराचा माणूस

पोथी—झी १ पुस्तक, ग्रंथ, हस्तलिखित २ तावड्या झाडे प्रमाणे उपवापात आणवडाचा राख, लोभ इ० काचा रंग, त्यांत मिजविलेल्या पोथीच्या आकाराचा कापूस, पाळी पहा [स पुस्तक, प्रा पोत्थम, दुळ० दि व पोथा, यु पोथी, सि पोथु; व पुथी—

ती] •धाचा-वि पोपी वाचणार, पुराणिक 'हरिदास, पुराणिक किंवा पोपीवाचा' - 'खेया (माहितीचे टिप्पण) ४ •पाठ-वि पोपीकून म्हणायोजोगा पाठ यतो असा (प्रथ, विषय) याच्या वरून मुक्तपाठ •पुस्तक-न (सामा) कोणत्याहि आधाराचे पुस्तक, हस्तलिखित इ०

पोंच-वी-नळी (कु रें) वृक्ष, तळ (आंढराचे) [पेंदी]
पोंदाडा-उ मोटा पोंचा, टोका, खळगा
पोंदी-धी पोंचा, पोंचा-च्या-वि पोंचया, मांसल सुटलेला, पुट पण राखीहीन, सुस्त; बरया व आळशी (मद्येय)
पोदोन-उ (गो) धर्मपिता [पोट्ट पोंद्रिन्हो]
पोद्या-किंवि निष्कळ, व्यर्थ, फुटून, बाया
पोंचा-उ हमीची रंगी, हळीस आणि नागर यांचा जथे जोड होतो तेथील चुंगी

पोपट-उ एक पक्षी; राष्ट्र छूट, वीर [स पुट=चोळणे]
•पंची-पंचीविद्या-झी अर्थज्ञानवाचून केवळ शब्दोच्चार, नेवळ शास्त्रज्ञान, (स) अल्पविद्या 'अलीकडील जी पोपटपंची होत पूर्वी मुळीच धारा न मिळून' - नि १०७ (कि० कारणे=बदलवणे, अर्थ न समजता पाठ केलेले असेल ते म्हणून दाखविणे)
•पंडित-उ तुटपुट्या, वसत्या ज्ञानावर विद्वानांशी स्पर्धा करणारा
•पान-न पापण्यासारखे शिकविलेले तुटपुणे ज्ञान पोपटी-वि पोपटाच्या रंगाचा

पोपट-टी-छीउ (ना व) कडवे बाल, बावटा पोपटी-छी (धें) बाल इ० काव्या रेंगा मद्याला पाळून तटून किंवा भाजून केलेला खाद्य पदार्थ

पोपटणें-अकि (व) दिले पक्षणे
पोपटी-छी तांबडसर जातीची कवडी [पोपट]
पोपटी-छी (कों) शिमग्यामध्ये धरोपरचे पदार्थ आणून धावयाचे सहभोजन

पोपडा-उ १ सारबलेल्या अमीनीचा, भितीचा खपण; सखिरवडी सुटलेला वायुदा २ जखमेवरील खपणी [स पुड=सोडणे मुणें]

पोपडी-छी दायटयात उगवणारे रोप दावठा पहा -बदलापूर २९४

पोपडेवाडकें-न (ना) धावाडे
पोपणी-छकि विक्णे -मनको [ओपणे १]

पोपती-छी (विणकाम) १ मागावर सत तापून बसविण्या पूर्वी कुण्याने ते साफ करण्याची क्रिया (व) सावणी व (नाशिक) दहावारा लग्न्यासाठी तयार केलेला सुहाळेलेला उमाराचा ताण

पोपन(ण)स पोपनी(णी)स-न १ एक फळ चक्रीचें पपनस २ त्याचे झाड पपनस पहा

पोपय-या-ई, पपैया-उ पपईचे झाड व त्याचे फळ हे झाड उष्ण देशात होते फळ साधारण माळाच्या आकाराचे असून मधुर असते पपई पहा [हि पपैया, मलायी १]

पापली, पोपो-पी-छी (कु राजा) स्थान मुळासाठी दूध पाळून केलेली व निरान्यावर भाजलेली कणकची चांदरी [स अपूप]

पापा-उ (गो) वडा [स अपूप]

पोपिस्तो-उ (गो) पुण्डूस

पपिरें-न लहान मुंगीनी तोंडाचे बाजविण्यासाठी ताड किंवा केळीचे पान यांची कलेली पिपाणी, पपाणी, पपरे [प्य]

पोपेला-न पुढील दात नसलेला घोडा -अध्व १ १०४

पोफळ-छी १ कुपारीचे झाड २ सालीमुद्दा असलेली गुपारी [स पुगीफल, पुफळ या पोफळ, का पुफल अर फौकल]

•धारणें-पैत्र मारणे दबापुने गुपारी ठेवून प्रतिष्ठा करणे 'लपके बागबाल' ना म्हणमी तर पोफळ। पातले आहे।' - झा १२ २०

•गांठ-छी १ दोरीच्या पदरास दिलेली एक प्रकारची गाठ २ वज्र नसण्याचा, अंगावर घेण्याचा एक प्रकार पद्दत 'पोफळ गांठी वेळे मेसलियां। हुदरी त्रिगा।' - शिष्ट ६५४ पोफळा-

छी पोफळ पदा

पोफळी-वि मोटया चौकटीचे (वज्र) फणीचीं तीन घरे काळीं, एक घर पांढरे एक तांबडे एक पांढरे असा उभार अवघण तीन घरे काळीं, एक पांढरे एक तांबडे असे किनार कोणतीहि (मसे लुगडे) [पोफळ]

पोफळी-न (गो) लहान ओहोळ नाळा इ० कांवरून पलीकडे जाण्याकरिता बांधलेला पोफळी-नारळीच्या लाकडाचा पूल

पोबारा-उ (शिकारीं सेळ) फाशातील एक दान पवबारा पहा 'परी ते पोबारा खरेपणी' असतां क्षोमली घडानी।' - नव २५४ •करणें-पवबारा करणे पहा

पो(पां)भाळणें-छकि चोळणे गोंजारणे 'पोमाळिता चरे अतरीचे दु ख। रावें फांसें मुला उषडावें।' - सुगा २११७

पोम-न १ अगो विला नवतां माजविलेले ढोंग स्तोम अवडक देखावा मफका २ पोडळ प्रसिद्ध दिकामा लौकिक क्वाचित [का पोम=कुणें] •धादेर पडणें-फुटणें स्तोम, ढोंग उषडकीस येणे •माजविणें-धाडविणें-स्तोम वाडविणें

पोमशी-छी (कों) दगाच्या दिशेने किंवा वायव्येकडून येणारा धारा [हेट पोयस=वायव्य दिशा]

पोमा डेगी हाकरणें-छकि (व) आपलेच म्हणणे खरें करणे 'तो आपलीच पोमाडेगी हाकलतो'

पोमिनी-छी (महातु) एक झाड बरी पधिनी '४३ पोमिनीची पावे करिता ती।' - दाव २९२

पोय—की १ पोयडीच्या पानाच्या देशजवळचा पगर
भाग (याचा द्रोग करतात) विरी, पवरी, पामी नारळाचा
बोंब माडापेथोड, नारळीच्या फुलावरून आच्छादन २ (कु)
नारळीच्या पेडीचा जाड पापुश 'पोयतिन साडी कावतात'
०३२-वि (बों) प्रथमत ज्यात पोय आली असा (माड)
०कापो-पु (बों) माडी काढणाग भडारी [पोय+कापणे]
पोय—की धर्मपोई, पाणपोई

पोय—की १ (कु) पोयाड, नदीला जाऊन मिळणारा
ओढोळ, नदीला मिळणारा फाटा, अर्ध र्याडी २ (बो) देतात
खारे पाणी राखण्याकरिता केलेली राठी [वे]

पोयतीपूर्णमा, पोयतीपुनव, पोयते—(प्र) पोवती
पूर्णमा इ० पहा

पायस—की. (हेतुकी नाविक) वायभदिसा पोयशी
(नी)गारा-पु (बों) उत्तर व पश्चिम यामधून वाहणारा वारा हा
चैत महिन्यात सुरू होतो

पोयें—न झाडाच्या डालीत, खवड्यात, विळान लागलेले
माहोळ, मधोवे पोळ

पोर—पु ल्हान मुलगा, पोरगा १—की ल्हान मुलगी,
पासो ल्हान मूल, बच्चा २ जनावरांचे ल्हान विल्लू पाडस,
बळवे—वि (गो) पोरका, अनाथ [स पुत्रक, का पार]
इ० पारा आणि बुद्धि तेरा ०३३-वि पारातारले, पोरला
शामणारे पारका-वि १ ल्हान मुलाचे, मुलगा, शोभणारे
भव्य, गंभीर, प्रौढ इ० नव्हे ते (आपण, वज्र इ०) २ (बों)
आईबापावापून असलेला, अनाथ उदा० 'बापपोरका, आई
पोरका' ०३३-पु धान्य खाणारा एक ल्हान भिडा, टोका,
छुट्टीट ०३३-वि जिची मुठे लवकर मरतात अशी (की)
०खेळ-पु १ मुलाचा इटीदाह इ० खेळ २ पोरसाखे हडपणे,
उड्या मारणे इ० ३ वेणे देणे इ० व्यवहाराचे मर्यादा सोडून मनारवी
वर्तन ४ (ल) सहज करता येणारी गोष्ट पोरगा-पु १ मुलगा,
पोर २ खिजमतगार पोर, पोच्या, ल्हान बयाथा नोकर ३ छीवेप
वेलेल्या नाचणारा पोर ४ लेखकाला मुलाम [पुत्रक] पोरगी—
की मुलगी पोरसे—न ल्हान मूल ०गळ-वि पारवट पहा
०चेष्टा-की पोरखळ अर्थ ० व ३ पहा मुलाचे नाचणे, बागडणे
०जिजास-पुकी (निदार्थी) ल्हान मुलगा, पारसोदा पोर
पोरगा-टी-हे-पुकीन (निदार्थी किंवा रागणें) पोरगा-भी-गे,
कारदा ०विसा-वि १ पाराचा अतिशय शाकी मुलाची पार
कावट असणारा २ अपत्यप्राप्तिसाठी अशाय उत्कंठित झालेला
०पितें न १ पाराचा बेसुमार शाक २ अपत्यप्राप्तीसाठी व
मुमार उत्कंठ ०पुद्धि-की अपक बुद्धि—वि अपजबुद्धीचा
०वट-वि पाराच्या आचारविचारासारखा, पारवट पहा [पोर+
शोरो ५ २७

वत] ०३३-चाडा-चंदा-प पाराचा समुदाय, सुळमुळात,
मुलाचा पुत्रक भागण असलेले कुटुंब, घर, गाव, राज्य इ० च्या
काश्माराग-ये प्रौढ, अनुभवी मनुष्य नसत्यामुळे होणारी अन्य
वत्त्वा किंवा अनुभवी लोकांचे प्राधान्य 'मुस्ता पोरवडा परी
न कवडा वित्ती वरा नीवडा।'—अनु ५ [पोर+वाडा=वर]

०वय-न ल्हानपण, ल्हान वय 'ससार सुखास अहल्या
आनवली पोरवयात।'—विक १६ ०वाळा-वि १ मुलेंवाळे
असलेला (बुट्टी पुत्र-की) २ (ल) हेंमुवाळे, फाटे फुट
लेले (हळकुड) ०समजृत-की ल्हान मुलाची बुद्धि, अप
समजृत ०सोदा-पु ल्हान मुलगा, पोरजितस 'हा पोरसोदा
असून बरा बघाणा आड'—वि पोरवय, मुलासारखा [पोर+
वा, सोदा=माल] पोरगाटी-हे-कीन (उपहासानें) पोर
यडा पहा [पार+गड]—वि पारे व वायका मान आवेत असें
[स पुत्रक] पोरपोरगा-वि आईबाप आणि मित्र नस
लेला, अनाथ (मुत्रक) [पोर+पार] पोरपोरी, पोर
सोरी—वि १ पोरगध्ये, पारामून, पोरानी २ एका मुलापासून
दुसऱ्या मुलाला असा रीतीने वधपरपरे (वतन, वारसा इ० जाणे)
पारीटोरी कीनव (निदार्थी) मुली 'पोरीटोरी गेरी काळी
साऱ्या वाहुनि कविराय बाला।'—राला ५४ पोरेंवाळे-लेकरें-
सोरे—नभव मुलें लेकरें, (०वापक) मुलेंवाळे [स पुत्रक+सोद
रक] पोरी-वि (कु) पोरका, आईबाप नसलेला पोरगा-
पोरवडा पहा पोया, पोच्या-पु १ पोरगा अर्थ १ ते ३ पहा
२ (बों) पोरकिडा ३ (प्र) पोहरा पहा ४ पोथा, बच्चा पहा
पोर—न (ना) मागील वर्षे [दि, स पूर्व] पोयें-
किवि (गो) नेच्या बपी

पारका—पु (व) पावपापासून नितीचे संक्षण कसल्या
करता पळवाच्या काचावर माती घालून केलेला घर
पोरें-क्या—न (नाविक) मुकाणुजवळची तिसरी, कलमी
च्या मागची व तिच्या पेक्षा ल्हान बाठी किंवा शीड
पोरचाळवणी—की एक पक्षी
पोरदिस—किवि (काताडी) गुदस्ता—वदलापूर १२८
[परा पूर्व दिक्क]
पोरसचें—सकि (बों) अजमासानें ताडणें
पोरसाचणें—सकि (गों) कपडा जळल्याचा वास येणे
पोरा सी—पुकी टोरा पोरकिडा पहा 'जय मेगळाचिया
अजुर्ती। खेचि अमपळाची पडे पारी।'—माहा १५०३ पारी
पहा [पार+ल्हान मूल]

पारा—वि लवक्याकडून आपल्या आपण उरवेले, रानटी,
उपली (शाक) [स पूर्व] पोरे झाड-न जंगली, रानटी शाक,
एण पोन्धो-वि (गो) आपोआप उगवलेला (ल) निरपक्वगी

पोरुणै—न. (कु) कण्ठगे ' तो ताप आन्यापासुन एक
साखा पोस्तो ' [ध्व]

पौर्णे—वि (गो) जुने पुराणे [स प्रयत्न, हि पुराणा]

पोर्तुचें—सक्रि (गो) पस्तणें, डलट करणें [पातणें]

पोर्पुल्लि—वि (गो) १ उजाह २ (गो) बेलगामी

पल पॉल—न (गा) चुलीच्या आसपासची जागा

पोशी—क्रिवि (गो) परस्पर [द्वि अस्य-परस]

पोल पोलष्ट पोल्ट—न १भरदार दाणा नसलेले धान्य, विशेषत मात हलक़ दाणा पोलपट, भरडीचा कोंडा, (प्र पोल) २ शोभेची दात साठविण्याचे मातीचे भांडे पोवळ नवी (दारूच्या बाणाची) बाणाची पाले रोखडी, बाजूची निंवा जाड कागदाची असतात '—अभिक्रीडा १३—वि १ पांऊळ पोल (दाणा) हलके पोळू धान्य असलेली (धान्याची रास) २ कोय निंवा गुठी नसलेला (आधा, फणस ह०) ३ (गो) फुफट झालेले, पडिज, फलक [स पुल=उज हागे]

पोलक—प्र (सातारा) लखोग, लिफाफा नवाय्याचे
गालिथा म्हणतात [पोल=पाकळ]

पोलकें—न वायकाची चोळीवजा यडी (३ पोलका)

पालणै—भक्ति नाहीशी होणे (थडी, पडसें) अ फोलणै
[पोल=पोकळ]

पोलपेढ पालपेढ, पोलवा—क्षीप (गो) एक मासकी

पोला—मि पाकळ, पोलकट पहा। [हिं थाल=पोकळ।]

पोला-ला-पु (कु) गाल 'माचो पोलो सुजता'

पोलादी—आ (शें) छातीशीं पख असणारा रुद्धान मासा

पोलाद—म कावेन घालून कठिण व लवचीक केलेले लोखंड,
तिखें [फा पु(कु)राद्] पोलादां—वि पोलादाचे
पोलिस्त—श्री १ लायवड केलेली जमीन २ शेताच्या
सुरप्न वराचा पाटलाचा आणि मंदाराचा हुक

पोली—वि (को) मेलेली व बाळलेली (लीख ऊ) यांच्या
सलग सपुट=जिवत, धळयळणारी ऊ. [पोल=पोवळ]

पोलीस-५ शिपाई रथानिक वदोवरतावरिता टर्बिनेचे
शिपाई -न वदावताचे खाते [६] -अम्मलदा-५
जिल्ह्याचा मुख्य पोलीस अधिकाारी •खाते-न बोटवालीचे काम
'पोलीसखाते' म्हणून म्दारणी खाते अशी लोकांची समजूत
बसून ' -टिपे ३४०८

पोद्द—वि (गो) पातळ [पाळ-पावळ]

पोले—न एका चौस्त काठीचे अथवा विप्याच्या एक चार
पयास दिश्याने जमीनीचे माप [६ पाल]

पोलेगाद—न (गो) सवा इच लबीचें परिणाम

पोहयोपोहयो—न (व) ढिलाई, पोहळपणा 'पोह्यो
पोह्यो सापडलें म्हणून असे माजला !' [पोह=पोहळ]

पोह्वार-रा-नः पायाच्या अगठघात घालण्याचे नाय
कांचे एक चादीचे भूषण 'अनवर जोहवी पोह्वारे। कानी बाघली
एकसरे।' - १९६७]

पाव, पोषटी—पुली (राजा) शणाचा, विष्टेचा पोषो
दीग [पोहो]

पोष-३ (कों) वल्लभणीपासुन मुगळा (आढया)पर्यंत
एकापासुन एक असे छपास आळदून पालदून दिलेले (गवत दहाळ
इ०चे) थर (क्रि० घालणे)

पोवई—जी (प्र) पाई धर्मपोई

पोवखड-न पोफडीच्या पोयी । चिटी मय पोयी
इ.ला अथवा कागद सुरक्षित ठेवण्यासाठी पुष्टीपत्रप्रमाणे दिवा
उपयोग करतात पोय मठा [पाय+खड]

पोरची—ही पोरची, मन्मठावर बाधण्याचा दागिना सुद्धा पोरची धमधमती । १-वेसीस्व १५४ २(ब) क्रियाव्याहाता
 तील अवा नावाचा दागिना [हि]

पोयटी—जी (गो) पोटी

पोयडा—पु (शें) माडाच्या फादीवें मुळाकडचे शेवट
मुडखा पोय पहा

पोवणी-णै-पोदणी-णे पहा

पावर्णे—सक्ति (देखीनी पाने १०) विस्तार उन, बाफ १०चा
 एक दडन मरम करणे [पोळणे]

पोषणे—सकि (विणनाम) फणी-आवीमध्ये ताण्याच धाम
भोवणे [ओवणे ?]

पौवर्णे—सकि (कों) पोहणें, तरगणें

पायलें-ती-नजी १ धावणी पौणिमेस (४ इतर दुम-या
द्विन्यास) दबास अर्पण केलेला (चार अथवा पाच कापसाच्या

आच्या किंवा वृत्ताच्या प्रसंगी ब्राह्मणांनी आणि इतरांनी गळघात,

तात, मनगटात, घातलेले पवित्र दार २ स्त्रियांचा पातीचा,

पुण्याचा गळपातीन एक दागिना ३ लमांत सुदानी गळपात

पुलावयाचे पिवळ दारे, गडा [सं पत्र] पावती पूर्णिमा-

मन्त्र—स्त्री श्रावणो पौर्णिमा या दिवशी पोवने घाल्यात

पौवशेवचे—सत्रि (गो) कुजण्यास लागले, निविरीत होणे [पौवशे] पौवसो—वि (गो) कुजण्यास लागलेला (मास) पौवसुटाण—खो (गो) घाण, दुर्गंध बुजट वास पौ(पौ)रुळ, पौ(पौ)वळी—खो १ दवळाच्या भोंवड्याची भिन २ (गो) पाट, कालवा यात पाणी सोडण्याकरिता ठेव लेले दार, दार

पौवळीं—ले पौवळीं—ले—न प्रवाल, पोकें एक बीटक जवळ सावड्या रंगाचा दगड, एक रत्न [सं प्रवाल] पौवळ पाटळी—खो (बायकाचा हातात घालायच्या) पौवळे सोन्यात मडबुन केलेला एर दागिना, पाटली [पौवळे+पाटळी] पौवळ सर—पु पौवळ्याचे केलेले वकण [पौवळे+सर] पौ(पौ)रुळा—वि धूसर किंवा पौवळ्याच्या रंगाचे (जतावर, गाय, बैल) रुढ दवळ्याजवळ बांधला पौवळा घाण नाही पण गुण लागला

पौत्रा—(कों) १ सापाचे पिलू २ (छापर शिवणे, कुपण करणे वगैरे कामत) दामणप्रमाणे उपयोगी पडणारी काठी

पौत्रा—उ समूह, जमाव (यात्रेकरू, भिकारी, याचा) 'पौत्रा बरी पौत्रा घेऊनि जाती।'—दावि १६३ [स प्रवाह १]

पौत्रा—उ १ (सामा) केळफुलाचे आवरण, पोकळीची विरी २ करडईवर पडणारा रोग—हृषि ३६३

पौ(पौ)वा—उ अलवून, पावा, वेळूची पिपाणी [पुन]

पौ(पौ)वाडा—उ पयान पहा

पौयाणी पौराळी—खो (कों) पौहले, (प्र) पोषणी (किं० टाकणे) [पौहणी]

पौरी—खो (कों) (प्र) पौई पोय

पौवे—न दगड झाड, लाकूड वगैरेच्या सार्थीत मरमातांनी केलेले मयाचे पोळे, मोशेक [पौवे]

पौशा—वि १ (निशर्मी) पोसलेला, पालन केलेला, स्वन च्या प्रमाणे वाढविलेले (मूल) २ गवडुल, पुष्ट, पोषण, खालन स्वस्थ वसणारा [स] पोषण]

पौशा—र—ग—उ पेरुवाव अगावर घेण्याची बखेप्रावरणे, शोभेसाठी अगावर घालायची बखे [फा पौशाक] ० करणे—दर सांगितलेली बखे अगावर घालणे, घेणे ० पट्टी—खो सन्मानार्थ घालण्याच्या पौशाकाच्या खर्चाकरिता बसविलेली पत्ती, कर पौशाकी—खो—गी—वि छानदार, दिवाळ आकर्षक पण कवडी मोल मिजामी हामडीशी पौशाकाच्याच उपयोगी ताडस टिकाळ नसलेले (भाई वस्तु मग्युल ६०) पौशाकी नांज—न औष चारिक परिपाठातील न व, व्यावहारिक नाव पहा पौशाकी वखे—शगिने—नुसब शानदार सजवती घालण्याचे दागदागिने

पौशिशा—वि आश्रयदाता, पालनकर्ता प्रीतिपूर्वक पोसणारा 'लास मरोत मण लाखाचा पौशिन्दा न मरो'—राज सन्यास ७३ [फा]

पौशीदा—वि आश्रयदाते, पुत, मर्यादित 'पतप्रधान यांसी पौशीदा' अथवा पौशीदा नाही [सा १४५ [फा]

पौशीदा—र—वि संस 'दिवेक' पौशीश मस्तीच्या मज्जुनावास्ते असत [सा १४५] याने निगृहताद केले असत'—पयाव १८७ [फा. पौशीदा—अभ्युदयन]

पौशेण—अकि धान्याचे कणीस बाहेर पडणे [प्रसवणे]

पौशे—र—पुन (कों) मोठे, तावडे व काटरी कमळ

पौशेवचे—सकि १ (गो) हातांनी घासणे २ (गो) काढून घेणे

पौषणे—अकि पोसणे, समाळणे, आश्रय देणे, खाऊपिक घालणे [स पौषण] पौषक—वि १ पोसणारा, पालन करणारा, आश्रय देणारा २ पुष्टि देणारे पौषण—न १ पालन, सवर्धन, अनादि देउन रक्षण करणे, प्रतिपाल, आश्रय २ (स) भक्ष्य—सार ३ बडोटी—सार [स पुष्=पोसणे] पौषणीय—वि पोषण, पालन किंवा सवर्धन करण्यास योग्य पौषित—वि पोसलेला, समाळलेला बाळगलेला पौषणा वि १ दत्तक २ खावयास घेण्याच्या अटीवर ठेवलेले व स्वतःच्या उपयोगात आणलेले (दुसऱ्याचे जनावर) ३ (नाण) दुसऱ्याचे जिवावर जणणारा पौषण—वि १ ज्यांचे पोषण करावयास पाहिजे असा (पुन, कन्या ६०) २ पूर्वीच्या पत्रव्यवहारात बयाने बघील मित्र किंवा आश्रयदाता इत्यादींना पत्र लिहिलेला लिहिणाराच्या नावापूर्वी हा शब्द लिहीत असत, आजिज [स] ० उर्ग—उ ज्यांचे पोषण केले पाहिजे अशाचा (मुले, काकर ६० वा) समुदाय

पौपाक—ख—ग, पौपाकी—खा—गी—पोशाक, ६० पदा

पौष्ट—न १ टपालकचेरी २ टपाल [१ पौष्ट]

पौस—पु (गो) खरवस [स पीयूष] चांदण्याचा पौस—उ रुकते पडू लागलेले वारणे—सर

पौसणे—सकि पोषणे पहा

पौसणे—अकि १ जोराने वाडणे पुष्ट होणे, भरभराट होणे, पुष्ट होणे 'पौस शरीर होइदि।'—नव १४ १५४ २ पूर्ण वाढ होणे, पत्रदोस येणे (प्राणी झाड ६०) [स पुष् शा पौस, पोषण] पौसका—गा—वि (गो) दत्तक, समाळलेला, पोसावयास घेतलेला (मुलगा) पौसकेपण—न (गो) दत्तक पडति पौसणा—पे—पया पुन पोषणा पहा 'होईन सरता। सतामाजी पोसणा।—तुगा १५०३

पौसर—न (सामा) एक प्रकारचे कमळ. पोसरे पहा

पौसवणे—अकि कणीस बाहेर पडणे, पनवणे [स प्रसव]

पौसिदा—वि पोसिदा पहा

पौम्—न (गो) नाचणीचे होंगर [पसवणे]

पोस्ट—३ ? (छावखाना) छावण्याचा कागद भाजार
००१६६५—मुद्रण १६ 'बैक पोस्ट पेपर' २ टपाल, पोस्ट पहा
पोस्ट—न ? नोकरांचाकरास सगळ्यांनी—विशेषतः होळीच्या
सगळ्यांमिळत दिलेला यत्तीची या पैसा किंवा दात २ त्या पैसाची
धमराविरावले दिलेली मेजवानी ३ नेहमीपेसा जास्त किंवा
दस्ताने नाम करणायदल दिलेला पैसा, चितीमिती ४ शाईबोझ
मिवा वाटून जाऊ नये म्हणून दोरीत टाकले की मिथी, शाईस बाजळ
पोष्ट्याकरिता (पुरवुडी करण्याकरिता) ध्यावयाचे फडके ५
(को) र्हा गायने शिमार करून, घरोघरचे धान्य जमवून कटावशाचे
समोजन [स पुत्रि, दि पोस्त=अहूँ पोड] •विह—३
दुग्ध्याच्या जिवावर चैन करणारा, पक्षिपटाण, पयप्रपुट
पोस्तरीं—न अहूँचे बोंड पोस्ती, पोस्त्या—वि ? निचा
बाज, मिथ्या, दासराज २ वृषापुट, गळेलू

पोहचण—अकि ? पोचणे, पोहोचणे, दाखव, प्राप्त होणे
३ हाती येणे, पावणे ३ (ल) समजणे अर्थ कळणे, जाणणे,
अवगत होणे 'तर्कांत, सुमेन पोहचणे' [दि पोहचना] पोहच—
कीड ? पावनी २ येणे, पावणे, हातात येणे (येणे आलेला
पैसा) ३ पावलेला पैसा, दाणा इ० 'पोहच वज्रा करून बाकीचे
रुपये घे' ४—३ (ल) टप्पा, अटोळा, आवाजा, सामर्थ्य
'जमजमा कोणाच्या सुडीचा पोहच तसतसे त्याला समजणे'
पोहचता—वि पोहोचलेला, प्राप्त झालेला 'मला सुद्धाकरून
कागद पोहचला त्याचा' पाहूचविणें—अकि पोहोचते करणे,
पावना करणे, नेऊन घालणे (माणूस जनावर, वस्तु) पोहोचेल—
वि (ल) दूरवर पडणारा, दूरपडि, दूरवर पोहच असलेला
पोहोची—आ ? मनगट पोहोची पडा ३ पुढ्याच्या मनग
टावर बाकण्याचा एव भरकार, पोहोची 'मुक्तादोवरा पोहोच्या
धुमधुक्या होसगळ उजवे'—साद ३ ४२ [दि]

पोहोटा—३ ? पुरामध्ये नदीच्या पाण्यात येणारी कुठवी,
कुणगे, पूर 'कोटपाला पोहोटा आण' बरील प्रमाणे नदीचे
पाणी कुणल्यामुळे काठावरच्या जमोनीत पडलेले अवयव, घरी
३ खाडीपासून दूरवर गेलेला तिचा पाटा, ३ माडीची जमीन गद्दी
पडा ४ देण्याचा गोळा, पाहो पोहोटी—की देणाचा ल्हान
पोहो २ खाडीची शाखा, पाहोची पूर आलेल्या नदीचा ल्हानसा
पाटा, प्रवाह पाहोटीची माती—की देणाच्या पोहोला चिक्क
लेली माती, ही खाताकरिता उपयुक्त अगळे, पुरामुळे आलेला गाळ

पोहणे—अकि ? हारापायांनी पाणी तांदून नदी वगैरेत तरणे
२ तिरणे, तरणे, पेवणे ३ परिपूर्ण होऊन निरंतर वर्तणे गळ असणे
(शास्त्र, सरति इ० मध्ये) —अकि पोहून नदी ओलाडणे [स
पवन, भाडण] (वाप्र) पोहणारा बुडतो, लिहिणारा
बुडतो, राहाणा गडवा, खेळणारा पोळतो—जे पोहणाय

अमेर तोच बुडतो इ० (अमे परिणाम घडतात म्हणून त्या त्या
गोष्टी कोणी कळ नसेत की जाय ? तर बराव्या) पोहणी—की ?
पोहणे २ पोहण्याचा एक दम, एक सुकाडी 'मदीच्या त्या
तीतापासून एरे पोहणीने या तीरास आले'—वि पोहण्याचोरी
खोळ (नदी), पोहून जण्या-भोगा खोळ (प्रवाह) पोहणीस
घालणे—जनावरास नदी वगैरेच्या पाण्यात घालणे पोहनाव—
दि पायडताराने जाणें येत नवून नावेच्या साहाय्याने जाता
देण्याचोमे पोहणी (-वि) पडा

पोहणी—की घाण, दुर्गंधी (देण इ०ची) [पोहो=देणाचा]
पोहती—की ल्हान पोहो
पोहरण—की (व) लावण, दीर्घवृत्ता 'पोहणी पडले
काम, आता वेढां होईल कोणी सांगवे' ?

पोहणे—अकि डब्व होणे, कुणगे (पोट), कुणगे (माती,
भित इ० मिश्रिली अर्था)

पोह्या—३ विहिरीतून पाणी काढण्याचे लाकडी निचा
धातूचे भाई [स अपोहर, पधाधर]

पोह्या—३ मेळा, धवा, पोवा, समुदाय (यात्रेकरु मिशेकरी
याचा 'पोह्या चालतो अपार।'—दावि ४५ [स प्रवाह]

पोह्या—३ साळीवरून जम पाणी घालून कुटून बघण केलेला
आताचा दाणा पोहोयाचे एकवचन [स वृधुन, मा पुडुअ, सि
पेह]

पोह्याडणे—अकि (व) पोहणी घालणे 'उन्हाळपान बेल
पोह्याडता' [स लवन]

पोहिटी, पोहिटीची माती—पोहोटी इ० पडा
पोहो-दे—की (प्र) पाणपोई पडा पोह्या अनजून घाल'
नियां बरी। दडिता बांदी आभियासी।'—तुगा १२१५ [पोई]

पोहे पोह—अहूँच पोहा पडा [स वृधुक]

पाहो—३ देणाचा पो, पोह्या, विट्टी रास

पोहाच, पोहाचणे, पोहोचना पोहोची, पोहोटी,
पोहोटी, पोहोमी, पोहोणे, पाहोणे, पोहोरा—पोहचणे,
पोहच इ० पडा

पाहोटी—३ (व ना) भावून वाळविलेला हुरडा [पोहा]
पोहो फाळणे—अकि (व) मरणोदय होणे 'पोहा पावला
म्हणजे निचा' [स प्रवाह]

पोह—३ ? दवाळ वाडिलेला, पितराच्या नावाने सोड
लजा खोळ याचे आगवर विथुळादि चिन्हें डारतात, वस्तु 'रचुनि
महत्वाचे खळे। मथी एके काळोनि पाळे।'—झा ११ ३९ २
(ल) वृषापुत्र मनुष्य, आळशी, रुद्र, निक्षयोमी माणूस—वि
माजलेला, सोकाट [देव्या पाआल=पेल] •जमना—की ?
पोळ सोडलेला बेल, रेडा यास दवीपुढे बरी देवे २ (ल)

विश्वगुरु, शत्रूच्या सैन्याची वसूल व दाणदाण 'याप्रकारे मल्हार राव यांना फौजेची पोळजरा झाली' - भाव ८१. पोळा पडा

पोळ—त्री १ नुमत्यादागडाची रत्नेलेगी (माती, जुना इ० शिवाय) नित २ आळी, घोळ [स प्रवोली, सु]

पोळ—न (गो) जमीनमजगीच्या मावाची काठी [इ पाळ] पाळ—उ (ना) मोठी पत्री, पळा [पळा]

पाळ—उ (वेलगाडी) लाव, सरळ व व गोळ्या गाडीच्या दाड्या प्रत्येकी

पोळळे—न (कों) मोहोळ

पोळसी—नी १ कागदाची नळी (वाण, फाडतूस, फग कडा इ० वरिता केलेली) पोळ, पोळरड अर्थ २ पडा ३ (क) लपोटा, लिकाफा [हि पोळ=पोळक]

पाळणें—भक्ति १ भाजणें, हारपळणें, जळणें, जमिपणें होणें, घडरा लागणें २ (ल) हातीं वेतलेल्या कागात तोटा, चुक सान काणें बडा बमणें 'जारीन राहून मी एवढा पोळणें' ३ (ल) इ खानें व्यथित होणें [दि का होळे=तेजस्वी असणें पकाणें]

पोळभाज—ली (शेतकी) जामीन भाजण्याचें काम, भाजवणी [पोळणें=भाजणें] पोळीव—वि पोळलेले, भाजलेले जळलेले

पोळपाडली, पोळसर, पोळाळे—(उत्तरकडे) पोवळ पाडली, पोवळसर इ० पडा

पोळा—उ आपाळ छुद १०, आवण वा ३० व भाडपद वा ३० या दिवशीं बैलाम दृगारून पूजाअर्चा करून घाटानें मिरवितात तो उत्सव सण [संप्रा पोअळय, पोळ]

पोळा—उ १ मथमाशाचें पोळें २ झाडाच्या वातावर मुगळे उरील, हरण यार्नी कलेले घरें

पोळा—उ १ घर इ० जडत असता त्यातून कात्यानें वर उडणारा तुपावि समुदाय २ (कों) दागीचा जमीन भाजण्या सारखें त्यावर पसरलेला गत व पानाचे दाढले वगैरे यांचा जळल्या शिवाय राहिलेला भाग [हि पोळ=पोळक]

पोळा—उ (कों) केडीच्या पानात घालून विस्तवार माजलेला पाकळा अथवा कोरपाचीं फुलें, पानपुडा लहान मुलांचें एक खाद्य शिजविलेला मात [स पुलाक]

पोळी—ली १ कणीक भिजवून, लाटून भाकरी सारखी केलेली नपाती कणकेचा उडा आणि ठकडीचें पुरण याची केलेली नपाती २ मोहोळारा—मथ नमलेला पोळीच्या आकाराचा भाग ३ (ल) एखादा दाटून पोळीसारखा केलेला पदार्थ ४ लांब लोभर अगिठा इ० कात्या सगत भिनविलेला पाळीच्या आकारा सारखा केलेला आणि बाळकेला कापूस दा चांदेत लढा पावला भिनवून याची सारखी शाई रुगतात ५ (ल) काबळी केलाच्या गळघाखालीं गुठलेला भाग, पत्राळी [स पोळिका पुलिहा व पुलि, का होळ्ळु लाटणें, हाळिग-पोळी] (वाप्र) ० पाडणें-

(प्रा) दग्न होणें ० पिपे—येन होणें, काहीं दिवस सुगात अत मिळण्याचा योग प्राप्त होणें, (आपल्या) पोळीवर तुप ओढणें-दुपच्याच्या कायदाकडे रुढ्य न वेता आपला कायदा कडून घेणें, अणपपोटेणा करणें, एकपानेंच सगळें मिळकृत करणें सामाशब्द-पोळतवा-उ पोळी भाजण्याचा तवा [पोळी+तवा] पोळरड-पाड-उ पोळी लाटण्याचा लाटडी गोल पाट [पोळी+पाट] ० तुकडा-उ (सामा) पोळी इ० खाद्य पदार्थ [हि] ० घरण-न १ पोळी व वरणाचे जवण २ (ल) साध जेवण पोळवापाठक-उ (विनोदाची) पोळ्या करणारा माणूस (इत्याद्या वोगत्यादि कामास मिश्रयोगी या अर्थी)

पाळे—न (कों) मथमामाशाचें मोहोळ, मधुरोहा [पोळी]

पोळी—उ (गो) अगोळी (खायविशेष) [पोळी]

पोळीव—उ (गो) तोंडीलावण्यातील दाट रस

पो—उ काढारातील एर या सख्यचें चिन्ह, पव [हि पव]

पोवड—न मनुष्याचा पावपासून १६ वर्गापर्यंतची, घसात यक्षपथीतची अवस्था, जवानी, बाढती दशा, शाल्यावस्था व ताहय पाच्या मधील स्थिति [स]

पोंची—ली पोंची, पोहवी पडा

पोड—ली १ (गो) पांगरी २ (गो) बरोबरी, तुलना 'तुजो पोड पत नवोन्हेयाची सर येणें साक्य नाही'

पोड—उ १० दरवे किंवा पांढें जास्त किंमतीचें एक इमनी नाणें सोव्हरिग [इ]

पोडणें—भक्ति (कांय) लडणें, आवचें होणें, पडणें पडा (विभ्रति मित्रा क्षोपकरिता) मी पिडन पोडतय नका म मन हालू! - ऐपो ३१६ [पडणें]

पोण, पोणकें पोणाहातारी—पाऊण पाऊणकें इ० पदा पोतिपूणिमा, पोतें—पोवतीपूणिमा, पोवतें इ० पदा

पोत्र—उ नातू (बहुधा मुलाचा मुलगा) [स] पोत्रा—ली नात (बहुधा मुलीची मुलगी) [स] पोत्रिकेय-उ पुत्रागुत

पोतू—सवि (मदभाषा) सात पोतू मुखे (रुपय) आठ दिवसांनीं तो दणार आहे

पोन पुण्य—न पुन पुन कर्म्याची क्रिया पुनरावृत्ति [स]

पोनरुक्त्य—न मायणाची घोरण्याची पुनरावृत्ति [स]

पोनयुंय—१ दोन वेळ रूप झालेल्या स्त्रीचा मुलगा असत किंवा खनखोन अशा पुनर्मृत्त्या ठ धीसमर्णापासून जन्मलेला मुलगा नारा पुत्रातील सद्गता [स]

पोबारा—उ (काशाचा खेळ) पवबारा पडा [पवबारा]

पोर वि १ बुवाची नागरिक २-वि शहासत घनविलेला, उत्पन्न केलेला नगराचा नगरी नगरासवधी [स पुर-पोर]

पोराणिक—उ पुत्राणिक पडा -वि पुराणासमर्थ, पुराणा

पोर [स]

पौषप—न १ परात्मनः शौर्यं पुष्पाचा युग, पुष्पत्व २ शक्ति सामर्थ्ये जोम ३—पुष्पीन मनुष्याच्या उचीमक्षी गेवही हात पर करून हाताच्या घोटापर्यंतची उची —वि मर्दानी, मानवी मनुष्याचा, मान्यविषयक [स] पौषप—उ स्वकीचे इच्छास्वातंत्र्याचे मत किंवा त्याचे समर्थन स्वतःच्या प्रयत्नाने मनुष्य आपला उत्कर्ष किंवा अवनति करून घेतो असे मत प्रयत्नवाद याच्या उल्लेख देवारादः प्रारब्धवाद [म] **पौषपवादी**—उ वरील मनाचा पौषपेय—वि पौषर (—वि) पदा [स]

पौराहित, पौरोहित्य—न पुरोहितांचे काम [स] **पौर्णमासी पौर्णिमा**—स्त्री पूर्ण चंद्राचा दिवस शुद्ध पक्षातील शेवटचा दिवस उत्तरहिंदुस्थानात अद्याप पौर्णिमास महिना मानतात [स पूर्णमास]

पौर्वापर्य—न पूर्वापर, मागला पुढला सधर [स] **पौल**—उ (राजा) सतति, शाव स्ट्रेस इ०चे व सधर **पौश्चर्य**—न व्यवहार चर्याश्रुति [स] **पौष**—उ वैशाख महिन्यातील दहावा महिना [स] **पौषी**—स्त्री पौषातील पौर्णिमा —वि पौषासवरी

पौष्टिक—वि १ पुष्टिकारक बलवर्धक, तनूस्कर पोषक धातुयुक्त करणारे २ श्रेयस्कर आनुवंशिक, संपत्तिदायक, सुखकारक (यज्ञ-याग धार्मिक विधि इ०) [स]

पौष्ट—स्त्री—स्त्री कुपणवजा दगडाची लहान मित, पोवळी, आचार तट पोवळ अर्थ १ पदा 'तय सप्त पौष्टी'। रत्नतंत्राची बाह्यळी। —शिशु ३२२ [का पौष्टी=आचाराची मित]

प्याज—उ कादा [का पियाज] **प्याजी**—वि काष्ठ कथा ग्यासारचें किंचित गुलाबी रंगाचें किष्ठ गुलाबी, पाटल 'जडने बादी पोवाल गुलाबी प्याजी।' —सला ३८ [का पियासी]

प्याड—न (गो) वारळ

प्याड—स्त्री (गो) लहानशी मित

प्यादा—उ १ पायदळातील शिपई पायशिपाई पाईक 'पळतीत त्याम धरून परिचिन्न डोक्यां मारणें सदांर अग्य प्यादा न म्हणणें' —प्रच ७७ २ (सुदिवळाचा खेळ) हलकें सोगरी, मोडरीखेरीज करून इतर बोगडेंहि सुदबळ प्यादे 'राजा प्रधान पशुप्यादा कटक। सुदिवळीं अवघे काढयक।' —भारथवाउ ११ २५४ [स पदाति का पियादा] (वाप्र) **प्याद्याचा पर्जा** होणें—हलका मनुष्य मोठ्या धंदवीत बळणें, रक्षा राव होणें (सुदिवळाच्या खेळात प्याच ची समोग्या अखेरच्या पदापर्यंत प्रगति झाली म्हणून त्या परचें मोडरें मेळें असल्यास त्यास उडविता येतें यावरून) **प्यादमान नव्व** पायदळ 'पांगेल बावापाणीं वीम परवीम दवर रंगार प्यादमान मिदून आदे' —दिमर १ २४३ [का पियादमान] **प्यादगी**—

स्त्री १ पाईदग पायदळाचें काम २ पाईकांचे नेतन 'याचा शेजमुस कजा (=राजीवगा) व नेवकजा (=मुक्यम काजीवगा) व प्यादगी टेंक तीनेई सादेसात यास जागा जकात कसव मज्जर ठरिले अमत' —शामनवर १४१ **प्यादाजरादा**—उ प्यादा इ० शिपाई **प्यादे**—न प्यादा अर्थ २ पदा **प्यादेगिरी**—स्त्री पाईरी 'या श्रान्ती व तमाम सुखमान लोक प्यादेगिरीचे कणव कम्पन पोत्र भवदान' —रा ५ १६ **प्याद-प्यादे-मात प्यादी**—स्त्री १ (सुदिवळ) प्याद्याने शह दऊन राजाचा कलेज बोंडमारा प्याद्याच्या शहाने कलेजी मात २ (ल) परामव 'समजनात जरी येवात प्यादेमात कुच उरात रसासे।' —अकला ८१

प्यान दयाप—न (कु बों) खोऱ्याच्या एका हितकर्यात यणारा मातीचा भाग [पेंड, डेप]

प्यार—स्त्री १ प्रेम, माया समता प्रीति २ प्रीतिपात्र रतेनी [हि प्यार, तुल० स प्रियकरा प्यार, प्यारा—वि प्रिय, आवडता, सोयीन, खुस झालेला प्रेमाचा लाडका 'आम्हांवर की हमला वहीप्यारा।' —ऐप्री १२४

प्यारा प्यारिमाक—उ मज्जुरातील विवक्षित भाग, लेखपरिच्छेद, लेखणीस तोडलेला भाग [इ प्यारिमाक]

प्याला—उ १ पेला (घातु काच माती इ०चे) पाणी इ० विण्याचें लहान भावें 'क्यादा प्यावयासी प्याले सड्णी (दगडी) उत्तम पाडवून दये' —रा ६ ३१२ २ काना रजडीचा पेला [ये स पेद का] —मृतवाला—उ (ब) मिंगेला हास विजून मत्त झालेला • पिणें—पेणें—सुसलमान होणें (कारण हिंदूच सुसलमान करतांना कावी त्यास प्याल्यामधून काही पय पाजतो यावरून) **प्यालेदार**—वि छतीशर यणारा भाग प्याल्या सारखा शिबलेला (अगरखा)

प्यास—स्त्री लहान लुणा (अक्षरशा बल) [स पिपासा हि]

प्याहा—उ १ प्योहायुक्त २ पानवरी, लोहा 'एका प्याहा पानवरी।' —गीता १३ २४५५ [स प्योहा]

प्र—एक उपसर्ग, हा उपसर्ग शब्दास लागून पुढील मुख्य अर्थ होतात—(अ) अधिक यति (आ) आधिक्य, प्रकर्ष कतिशयता (फार पुढळ इ०) थेटा, उच्चरणा [स]

प्रा प्रो—(सक्षेप) परम्पणा, प्रमाणे

प्रा—(सक्षेप) प्रात

प्रकट—वि १ उघड, स्पष्ट 'की परमधाम प्रकट।' —झा १ ३० २ जाशहीर विरपात प्रसिद्ध नावाजलेला 'अवेवु अमोष सिद्धी। व प्रकट कृपाविधी।' —न ५० ३ —किवि उघडणें, स्पष्टणें, जाहीरणें, साक्षात् 'प्रकट महाभिरवसा नास्त मेला ।' —मोक्ष ४५ ३० [स] **प्रकटावयव**—वि आच्छादन जगलेला उघड्या शरीराचा निजमाता वच्छवसेसी। प्रकटावयवी लाडवी पुत्राची ।' —एमा २९ ४८०

प्रकटणे—उक्ति १ प्रसिद्ध करणे, जाहीर करणे, उघडकीस आणणे २ दाखविणे (उघड रीतीने) प्रदर्शित करणे, प्रकटकरणे ३ गुप्तस्थिति टाकून बाहेर येणे, स्फुटपणे दिसणे, उघडपणे बाहेर येणे 'परी आम्हासाठी होसील सगुण। स्तभासी फोडून प्रगटसी।' [प्रकट] प्रकटित—वि जाहीर प्रसिद्ध केलेला, उघड, स्फुट केलेला विख्यात [स]

प्रकट—५ (गो) अतिशय काळजी [६] प्रकटदेखे—भक्ति (गो) अतिशय काळजी बाहणे

प्रकपन—५ वार, वासु [स] प्रकंपित (उघड स्वरुप)—न (वृत्त) वृत्त्याच्या वेळी दोनही पायांच्या चवदश्यात उभे रहावयाचे व पुन्हा टाचा जमीनीवर टकावयाच्या असे करण्याच्या वेळी वक्ष स्वरुप वर खाली होऊ लागते ती स्थिति जोराने श्वाशोच्छ्वास घेत असताना उभे होणे हसणे, हसणे, फार प्रेम, भय वाटणे वगैरेच्या वेळी हा अभिनय करितात [स]

प्रकर—५ समूह समुदाय [स]

प्रकरण—न १ खाते, शाखा कामाचा वर्ग विभाग 'राज्य कारभाराचे प्रकरण निराळे सावकारांचे प्रकरण निराळे' २ अन्याय, भाग, परिच्छेद, खंड स्वरुप, पर्व, कांड, कागदपत्र ३ विषय, मुद्दा, बाब गोष्ट सुदृढकर्णी गोष्टी करा '४ वायव, काम, गोष्ट, उपयोग '५ प्रकरणो चार हजार रुपये खर्चिले' ५ पक्ष, मंडळ, मंडळी, विशिष्ट मताने किंवा विचारसरणीने वाणणारे लोक समुच्चयाने, १ (स उप) चिया तुळ जाति, गुण अवगुण ६ गोष्टीनीं असामान्य असा अनुषंग, जाडा विद्वान, प्रत्येक थंड तुकाराम एव मोठे प्रकरण हाडून गेले' ७ हा शब्द गोष्ट प्रत्ये, काही हतु ८ अर्धी पुष्कळ ठिकाणीं येतात पसे—'मुखळ मानाचे प्रकरण निराळे दिवूचे प्रकरण निराळे' 'परी चार माळ आहत चौघांनी चार प्रकरणे निराळी आहेत ८ नाटकाच्या दहा प्रकारांपैकी एका यांचे सविधानक विस्तृत असून त्यात सर्व रस व नाना प्रकारची पात्रे असली लागतात उदा० मृच्छकटिक व मालती—मापव ही नाटके [स] प्रकरणोपास—वि चालू विषयाम किंवा कामास धरून असलेले, प्रयोग असलेले असलेले [स प्रयोगउपास]

प्रकृपे—५ उत्कर्ष श्रेष्ठता जापिकव अतिशयपणा बाण त्याहि गुणाची किंवा गोष्टीची परिणति विपुलता [स]

प्रकांड—वि १ उच्छ्रित श्रेष्ठ उत्तम उच्च दर्ज्याचा २ विज्ञान प्रचंड पहा [स]

प्रकाम—नि अतिशय पुष्कळ भरपर आवड [स]

प्रकार—५ १ भेद जाति २ सहा मार्ग रीति पद्धत ३०० एक गट प्रकार वहु ३ (भक्ति) रीति पद्धत ४ वर्त-पूर, प्रसंग हे ऐकण्यावर एखादा मज्जात प्रकार ५ वाचा

—स्वकाता ४४ [स] ० करणे—निरनिराळ्या रीतीने त्रास देणे, सतावणे, पीडणे

प्रकाश—३ १ उजळ, तेज, चमक अथ काराचा लोप २ (शब्दार्थ व ल) फैलाव, विस्तार, प्रसार ३ पुलाचा विस्तार, प्रसृष्टता ४ ज्ञान, विषयांचे रहस्य, बुद्धीचा विकास ५ वातमी, खबर इ०चा फैलाव, प्रसार ६ सत्य प्रकट करणे, सत्यान्वेपण ७ चित्, चैतन्य, आत्मज्ञान 'सत्ता प्रकाश मुख। या तिहींतिहीं उणे देखे।'—अष्ट ५१ ८ प्रसिद्धि, ख्याति 'समस्त लोकशिक्षता। प्रकाश झाला चहू राणी।'—गुच ४६ ५ ९ (नाट्य) उघड भाषण, पात्रांने प्रथम स्वगत भाषण करून नंतर दुसऱ्या पात्राबरोबर भाषण करणे [स] सामाजिक—० क—वि १ प्रकाशगारा, तज देणारा, चक चक्रीत करणारा २ स्फुट, विशद करणारा, जाहीर करणारा प्रसिद्धि करणारा [स] ० कृण—परमाणु—५ सूर्य व दुसरे तेजस्वी पदार्थ यापासून निष्पन्न त्या प्रकाशाच्या किंवा तज्ञाच्या असलेल्या सूक्ष्म परमाणुपैकी प्रत्येक, तज्ञारमाण ० जन्यशक्तिमापकयज्ञ न प्रकाशाच्या किरणाची तीव्रता मोजण्याचे यज्ञ निरगणिकारकत्वमापक, क्रिष्णतीव्रतामापक (६) अँसिग्नॉमिटर ० त्प—न प्रसिद्धि, ख्याति, नास्तौकिक 'प्रकाशत्व चहू राष्ट्री थोर। समस्त येती दर्शना।'—गुच ३० १६ [प्रकाश+त्व+प्रत्यय] ० द्वाग्ज—न स्फुर नावाच्या अधातुरूप मूलद्रव्याचे आम्ल, स्फुराकाम्ल, (६) फॉस्फोरिक अँसिड ० दर्शन—न. (प्रकाशदेखन) जाणूत काच उजेडात ठेवणे (६) एकसंगोसर ० पुंज—५ मोठ्या प्रकाशगोलातील दुर्बिणीतून दिसणारे ल्हान टाचे बिंदू ० प्रतिध्वक्क—वि अपारदर्शक प्रकाशाभेद, प्रकाशरोधक (६) ओपेक् ० भेद—वि (पारदर्शक नसून) उजेडास वाट देणारा उजेड जाळू देणारा—६ टॅन्स्यूसट ० मान—वि प्रकाशगारा तेजस्वी चकचकीत [प्रकाश+मान+प्रत्यय] ० मापकयज्ञ—न प्रकाशाची तीव्रता मोजण्याचे यज्ञ, (६) फोटोमिटर ० लेखन—न प्रकाशाच्या साहाय्याने चित्र काढण्याची कृति (६) फोटोमॅफी ० वृत्त—न सूर्याचे प्रकाशित जे गोलाचे त्यास अप्रकाशित गोलाभाषासून निराळे करणारे वृत्त (६) सॅल ऑफ इन्फ्रामिनेशन ० व्यक्तिकरण—न प्रकाशलहरी एका दिशेने जात असता वि३६ दिशेने जर तत्ताच प्रकाशलहरी येत असतील तर त्या दोहोंचा संयोग होऊन त्या ठिकाणी प्रकाशाच्या ऐजनी काळोख दिसतो याच चमत्कारास प्रकाशव्यतिकरण अगर विवृति असे म्हणतात ए ए मिचेलसनने प्रकाशाचे व्यक्तिकरण करून त्या योजनेने प्रकाशाच्या लहरींचा लांबी मोजली—ज्ञानो (५) २३०

० द्वाग्ज—न दृष्टिघातक दृष्टाक्ष दर्शनावुत्साहनाक्ष (६) ऑप्टिक्म् ० द्वापण—न दूर अंतरावरून पत्ताछा वस्तूचा प्रकाश येत असल्यास मधल्या वातावरणात त्याचे किरण शोषणे जाऊन प्रकाश कमी रावतो दिसतो अगर प्रकाशित वस्तूचा समोर

दुसरे द्रव्य अगर वस्तु टेवल्यास त्यावरून प्रकाश शोषला जालन मंद होतो या शोषणक्रियेस प्रकाशशोषण असे म्हणतात (३) अवशोषीन ऑफ लाईट - झार्को(प) २३३ प्रकाशाची विकृति - की प्रकाश सरळ रेखापासून वक्र होणें, प्रकाशाचें अपभ्रमन होणें, (३) डिफ्रॅक्शन ऑफ लाईट प्रकाशाचें भ्रुवीभ्रमन - न प्रकाश एकरूप करणें (३) पोलरायझेशन ऑफ लाईट प्रकाशाची दास्ताका - की विरगष्टता, अनुजाल, विरगजाल, (३) पोलरिज ऑफ रेज प्रकाशाचें पृथक्करण - न प्रकाशाच्या रंगाचें पृथक्करण, विघटन, (३) डिफ्रॅक्शन ऑफ लाईट

प्रकाश(शि)णें - उक्ति १ चक्रवर्णे, चमकणें, झळकणें २ (ल) उपवर्णीत वणें, प्रकट होणें, ३ तेजस्वी करणें, उजेड देणें, प्रकाश वणें, सूर्यप्रकाशानें पदार्थे दिसे असा करणें, ४ (ल) स्पष्टीकरण करणें, उदाहरण देऊन स्पष्ट करणें, प्रकट करणें, दाखविणें, उपदेशीत आणणें, प्रसिद्ध करणें. अंतरी शुचित्व पूर्ण वसे। तें बाह्यकर्म स्वयें प्रकाश। तें शुचित्वचि अनायासे। परमायदेशे प्रकाशी। - एमा ३ ३१७ [प्रकाश] प्रकाशित - वि १ प्रकाशलेण, तेजस्वी झालेला, तेजोमय २ प्रसिद्ध, उपड केलेला [स] प्रकाशी - वि प्रकाशगारा, तजस्वी. 'प्रकाशिया प्रकाशी जोजा। तो सज्जत गुणा निजदत्त।' - एमा १५ प्रकाश्य - वि प्रकाशित, प्रकट, उपड, प्रमिद करणारा योग्य, जरूर, इष्ट, (सप्रकाश ल) ' जो प्रकाश्यवीण प्रकाश।' - झा १५ ४५५

प्रकाळ - व्या - ३ उशीर विलभ 'आता प्रकाळ वाडसा।' - उपा १८ १७ [स प्र=परिवर्तित+काळ] प्रकाळणें - नकि. (महातु) लावणें, बराच वेळ भिक्वें 'मग समोदगुखे प्रकाळली। रात्रीं तेया। - शिशु २२९ [प्रकाळ]

प्रकीर्ण - नि १ मानाविध, विविध निरनिराळ्या विषयांनीं शुक (पुस्तक अध्याय, भाषण इ०) २ विस्तृत केलेला, विस्तृत केलेला, उपड केलेला ३ विस्तरेला, विस्तरेला, अस्ताव्यस्त पडलेला ४ सर्वत्र प्रसिद्ध किंवा जाहीर झालेला [स]

प्रकृत - की १ (प्र) प्रकृति शरीरावस्था, सद्यत २ स्वभाव [स प्रकृति] - वि १ चाल प्रस्तुत साधत, इष्टी प्रचलित 'आमच्या देशातील बैंगणाचीं कावणें प्रकृत दूषणापासून मुक्त आहेत असे नाही' - मि ८१९ २ - किति सग्या, ह्या प्रसगी, हणी [स] स्वर - ३ ध्रुवस्वर पदा प्रकृतार्थ - पु चाल विषय हातीं पतलेला विषय म्हणुं द्वौ नवी प्रकृतार्थे ह्यतत दोन नवी राचा एक होशार होतो

प्रकृति - की १ शरीर किंवा मन ह्याचा मूलस्वभाव मूलधर्म, अकल्पा, स्थिति स्वभाव शरीर तत्त्वतः बैंगशाखान सारत प्रकाश्या प्रकृती सांगितल्या आहेत - वातज, पित्तज, कफज व त पित्तज, वातकफज, कफपित्तजप्रकृति आणि समधातु किंवा सम

प्रकृति, हाशिवायहि कल्पाच प्रकाश्या प्रकृती आहेत उदा० कल्पा शीत-उष्ण-मंद-कोमलप्रकृति इ० २ पदार्थमात्राचा मूलधर्म, मूलस्वभाव किंवा मूलस्थिति 'जव प्रकृतीचें अधिगान। तव साडी माडी हें अज्ञान।' - झा ३५३ 'तियें आपबीचि मासुती। विवत भेटली प्रकृती।' - झा ११ ६६६ ३ (तत्त्व) विषयाच्या उत्पत्तीचें कारण, मूलकारण, समवायीकारण, ह्याच्या वलट अन्वयार्थिक कारण, सर्व सृष्टीतील पदार्थांचें मुख्य मूल 'जगातील सर्व पदार्थांचें जें हें मूलभूत द्रव्य त्यास साध्यशास्त्रात प्रकृति असे म्हणतात' - गीर १५५ ४ (वेदांत) माया, आदि माया, ब्रह्माची जग उत्पन्न करण्याची इच्छाशक्ति, अविद्या, 'म्हणोनि आपणें। मागील मज आठवें। मी अनुद्धी परि समजें। प्रकृतियोगें।' - झा ४ ४४ ५ (व्याकरण) शब्दाचें किंवा धातूचें प्रत्यय रागण्यापूर्वीचें मूल रूप व धृवी, आपू, तज बाबु, आकाश, मन, बुद्धि आणि अहंकार ह आठ पदार्थ, अष्टविधा प्रकृति ह्यांपैकी पहिले पाच, ज्यास पंचमहाभूत असे म्हणतात, त्याचा पंचमूलभूतार्थी (गंध, रस, रूप, स्पर्श आणि ध्वनि इ० र्थी) मूलकारण म्हणून सर्वत्र लावून व मन, बुद्धि अहंकार तसेच ठेवून दुसरी अष्टविधा प्रकृति होत पंचमहाभूत पदा ७ राज्य कारभाराचीं सात अर्थे - स्वप्ना, अमात्य, सुहृद्, कोश, राष्ट्र, दुर्ग, आणि बल ह्यात आणखी प्रजेचा अतर्भव करितात पदित्या साताना सप्तविधाप्रकृति व आठाना अष्टविधाप्रकृति असे म्हणतात ह्याचाहि पुन्हा अत प्रकृति (स्वामी, अमात्य आणि सुहृद्) व बहि प्रकृति (कोश, राष्ट्र, दुर्ग बल आणि प्रजा) असे भेद आहेत ८ प्रजा, रयत 'दुसरे दिवशीं प्रकृति नादिति यजति आपल्या पतिते।' - भाषन १३ १०४ ९ एक छंद १० काही एक व्यवसाय राचा सामान्यतः चाललेला प्रकार [स] (वात्र) ० ताळ्या वर येणें - आजार, राय देर इ० मुळे हाणें १ सव्यतीचा विवाह, मन घताप इ० नाहींता होणें. प्रकृतीचा ताळ विघटणें - नासणें - सोडणें प्रकृतीचें ताळ साडणें - टाकणें - ताळयातून जाणें - १ सव्यत विघटणें, शरीराचा ताम, कस, स्वास्थ्य, तेज इ० कमी होणें, नाहींत होणें २ भाडणात सुखात वरणें, होणें, रागावणें, कोपाविष्ट होणें प्रकृताचें चालणें - जाणें - चालणें - असणें - एखाद्याच्या मनीप्रमाणे, स्वभाव, मन, इच्छा इ० प्रमाणे चालणें, (आपल्या) स्वमात्राकूप, मनीप्रमाणे चालणें प्रकृतीघर टाकणें - ठेवणें - आसूं - देणें आजार वगैरे मितमिक रीत्या बरा होऊ देणें सामाश - २ - मगत - नि प्रकृतीच्या किंवा मातःच्या स्वाधीन झालेला मायोपाधिक 'आणि हाहि प्रकृतिगु। सुखदुःखभोगी ठेवु।' - झा १४ ३४ ० ज - नि उपजन जन्मन, स्वाभाविक 'अथ मुलम २ प्रकृति ३ मने' - नीति २६४ ० द्योप - पु जन्म म्हणु इ० दारीक विवाह

‘तैसा मर्त्य लोकाभातु । तो जरी जाह्या प्रावतु । तही प्रकृति दोषाची मातु । भोजिजे तप ।’ -ज्ञा १० ७९ ०परिहार-प्र प्रकृतीसंपर्षाचा सर्प विचार, युगसा, स्वयीकरण ‘सयावरी सप्तमी । प्रकृतिपरिहार उपकर्मी । भजतिजे पुण्योत्तमी । तं बोळिले पान्ही ।’ -ज्ञा १० २८ ०पुरुष-प्र १ जगताच्या उत्पत्तीस कारणीभूत असलेला-माया व आदिपुरुष ‘सृष्टीला आदिकारण प्रकृतिपुरुष ।’ २ रीपुरुष ‘प्रकृतिपुरुष चालिले मेळ । धीयुद्धेवदशीना ।’ -सप्र ८४० ०प्रलय-प्र कल्पाती होणारा सृष्टीचा विलय, महाप्रलय ०मंत-वि शरीराने शुक्र, शरीराना ‘नातरी प्रकृतिभूत होउनी । इदिया लळा देउनी ।’ -ज्ञा १ १९४ ०विकार-प्र माया-कार्य, जग ०विकृतिभाव-प्र प्रकृति व विवृति याचा परस्पर संबंध ०स्वभाव-प्र १ मनुष्याचा मूलस्वभाव २ पदार्थाच्या भगवा नैसर्गिक गुणधर्म प्रकृत्येव-प्र (क्योतिप) वोगत्याहि गोलाच्या अर्गी असलेला जडपदार्थाचा अंश [प्रकृति+अश]

प्रकृष्ट-वि उत्कृष्ट, उत्तम श्रेष्ठ [स] प्रकोप-प्र १ कफ वात, पित्त इ० शारीरिक दोषाची अति-शय वाढ, अधिकय, बचैरव पित्तप्रकोप वातप्रकोप, घातुप्रकोप इ० २ दगा वड ३ चित्तक्षोभ, राग, शुष्कता, क्रोध [स]

प्रकोष्ट-प्र दोषाखालचा हाताचा भाग याच्या उलट प्रवृत्त (कोपरवारचा हाताचा भाग) [स]

प्रक्रिया-की १ रीति, सरणी, पद्धति, मार्ग, नाल (काय इ० ची) २ (क्या) शब्दाच्या मूलरूपासुद्ध प्र-पय वगैरेलावून शब्द सिद्ध करण्याची कृति ३ सविग्न वगैरे होण्याच्या पूर्वांचे शब्दांचे रूप [स]

प्रकर-वि १ अतिशय लघा तीक्ष्ण तीव्र कडक(औषध, तपकीर इ०) २ भयंकर, तीव्र अनावर मनस्वी, उताथील पगाची -किवि चक्षुषपणे सुगुणीतपणे, रोचक्षेपणे स्फुट पणे (उत्तर देणे) [स]

प्रखेळ-वि (गे) परमार्थ व साधनास

प्रत्या-की प्रसिद्धि, कीर्ति, रयाति लौकिक [स प्र+स्थाय]

प्रत्यात-वि प्रसिद्ध, सर्वश्रुत नावाचेला [स] प्रत्याति-की प्रसिद्धि कीर्ति नावलौकिक [स]

प्रगट, प्रगटणे-प्रकट, प्रकटणे पहा [प्रकट अथ]

प्रगड-प्र वाहु हात प्रकोष्ठ प्रगंडास्थि प्र उदांचे हाड गुमास्थि प्रकोटास्थि [स प्रगड+प्रस्थि]

प्रगणा-प्र (प्र) परगणा पहा

प्रगति-की सुमार्गा, उत्कर्षाचा भिवति [म] ०कारि-वि पुढे पुढे जाणारे, सुमार्गाप्रिय अहा प्रगतिवारि हे उग नवे उदरे पहा । -चंद्रिका ४४ १० ०प्रिय-वि सुवर्णप्रिय उत्तरेश्वर ११२ (पंडेहवन) प्रगतिप्रिय (लिनल) फलाल मिळाला -विचावि १५६

प्रगमनशील-वि सुधारणाप्रिय, प्रगतिप्रिय परंतु या विचारसरणीस न जमानता बहुतेक सर्व प्रगमनशील राष्ट्रांनी जोड घेतल्या पद्धतीचाच स्वीकार वला आहे -यस्व ११९ [स]

प्रगल्भ-वि १ पूर्ण वाढलेला, प्रौढ, परिपक्व २ धीट वाढवी, निश्चयी, उत्साही ३ शहाणा गभीर, खोल, अगाध (ज्ञानाचा मनुष्य) [स] ०विचारदात्ति-की पूर्णतः पोचलेल्या विचारांचे सामर्थ्य, जोर ‘इंग्रजी शिक्षणाने प्राप्त झालेली प्रगल्भविचारशक्ति याचा उपयोग’ -टिळे २४३४ प्रगल्भता-की आधिक्य पूर्णता

प्रगाथ-प्र एक वैदिक कृत

प्रगाथ-प्र (अथ) प्रपात पहा

प्रग्रह-प्र (चंद्र, सूर्य इ० कांचे) ग्रहण [स]

प्रघट प्रघटणे-(अथ) प्रगट, प्रकटणे पहा

प्रघट्टक-न एखाद्या विषयाची माहिती व त्यावर केलेली चर्चा, वादविवाद प्रयाचे किंवा भाषणाचे विस्तृत पाहिले विभाग

प्रघात प्र १ परिपाठ, शिरस्ता, प्रचार सर्वत्र रुढ असलेली गोष्ट २ चाल, रीत, रुढी, संप्रदाय ‘अथैव शास्त्रोक्त प्रगत प्रचारस्त अने’ -टि ४१० ३ पद्धत, वर्ती, दम, रुढ असलेली तन्हा किंवा मार्ग [स]

प्रचंड-वि १ श्रेष्ठ, परमावधीचा, आतोनात, पराक्रांष्टिचा, आत्यंतिक कमालीचा, मारी उदा० प्रचंड-क्रोध-पराक्रम-मायु विद्या-औदाय्य इ० २ जोरदार, आवशी ‘चरदस्त दाढगा हा प्रचंड पंडित आहे’ ३ भयंकर, भयंकरारी ‘ते प्रचंड अरण्य’ ४ फार मोठा, अवान्वय, विशाल ‘तैर्मी नियेतिचकड । तुझी वस्त्रे जी प्रचंडे ।’ -ज्ञा ११ ३४४ [स]

प्रचलन-न प्रचार, प्रसार, फैलाव रामदासाप्रमाणे प्रतियोगाचे सतानी प्रचलन केंद्र -टि ४४९६ [स प्र+चल्]

प्रचलित-वि १ अचळगारा, अचिर, चलन पावणारा, च्युत प्रचलित व काराची सर्वथा बुद्धि मानी । -राम कण्ठाश्लेष नववीत १७० २ चालू रुढ [स]

प्रचार-प्र १ चाल रीत, शिरस्ता, परिपाठ प्रपात रुढी रगति वस्तूक व्यापार ‘की मावळलिया दिनकड । सर विर जाचा पमळ । तैगा मनोअर्थे प्रचार । बुद्धीदियाचा ।’ -ज्ञा १२ १८४ ३ प्रसिद्धि प्रसार जाहिरात परिष्कृतता [स] ०क-प्र प्रचार करणारा (चतवळ मत तत्त्व, कार्य इ० विपरीत) माहिती मानून प्रसार करणारा अर्थाभाग्रमागमागे दयेही कफ प्रचारक तयार करण्याचे शिपण वा दंत नाडीत -कले १ ३६६ [स] प्रचारित-वि प्रचारात आणले व विचारलेले रूप सामान्य, सर्वसाधारण [स]

प्रचि(ची)त, प्रचीति—की अनुभव, खात्री, प्रत्यतर विश्वास, पक्काळा 'माझी मज असे घडली प्रचीत। नसेल पतित पेसा कोणी।'—तुगा ३५६ [स प्रतीति]

प्रचुर—वि पुष्कळ, विपुल भरपूर समासात युक्त पूर्ण व्याप्त इ० अर्थां योजनात जल-वृक्ष-धान्य-सुवर्ण विद्रुताप्रचुर' इ० [स]

प्रच्छन्न, प्रच्छादित—वि झाडलेला, लपलेला, गुढ, गुप्त; अप्रकट 'ती राज्यपटना गुलामगिरीचाच प्रच्छन्न प्रकार मानला आहे'—के १२३० [स] • पातक—न गुप्त पातक

प्रच्छादणें—सक्ति झाकणें आच्छादणें, लपविणें प्रच्छादण—न १ झाकणें लपविणें आच्छादन, आवरण २ घाडपाच्या होळ्यामधोल काळें व पाढरें बगळ—अथप १६१ [स]

प्रज्ञणें—उक्ति १ मारण्यासाठीं सिद्ध करणें परजणें (हरवार) 'त प्रजुनी उभा ठेवा'—उपा १७६५ २ हट्या करणें मारणें, छेडणें, परजणें पहा 'मग प्रजीलें महाकाळें।'—उपा १७१३ [स प्रयु]

प्रजन—उ (महाजु) परवश 'ससाराचा प्रजनी। तु साहजि जात प्रमु धीकपाणि।'—भाए १०८ [स परजन]

प्रजन्य, प्रजन—उ (ल) पजन्य, पाजस 'बीज पडे हिंव पडे। प्राणी प्रजनी सापडे।'—दा ३७५१ 'भवदत्त स' मुगुर। प्रजन्य आणिला ते अवसर्ती।'—देवसत् ३५ [स पजेन्य]

प्रजळणें—अक्ति १ जोरातें जळणें २ (ल) अळकळणें, दुष्टाचा करणें दाहोज प्रजळती बैरी चिंतीति आन।—वसा ४ [स प्रजळन]

प्रजा—भीभव १ रयत शोक 'ज्यातें सकळ लोक प्रजा। होजनि सविती।'—हा १०२३९ २ सतति मुलेंबाळें 'आणि प्रजा जे जाली। तियें वस्ती कीर आली।'—हा १३५९६ वाप प्रजा असी जी पितरासि भवार्णवात सुतरी ती।'—मोआदि ११६ [स] इह० यया राजा तया प्रजा सामाशब्द—• द्रोह—उ राजानें केलेला प्रजेचा सुन्हा सध्याच्या पीनलगेडात प्रजद्रोहासि शिता सांगितलेली नाही तरी परमेश्वराच्या कोडात प्रजाद्रोहाची शिक्षा सांगितली असेल—दिस १५६ • पति—उ १ ब्रह्मदेव 'हेंही असो प्रजापती। शक्ति जे सृष्टिस्तीति।'—हा १७३३५

२ दक्षकर्मदासि प्रजीपती प्रत्यक्ष ३ राजा शिवाजीरावसारास प्रजापती कोणी निर्माण झालाच नाही असें म्हणावें खाणें—• विद्वित ३०१६ ४ शिशु पुण्याचे जननंदिय तोंड बायीं प्रजापति गावचा [स] • पत्य—न प्राणपत्य पडा • पति पद भी प्रजेचा मताबद्दल नर्चा करण्याची महासभा हे प्रजा परिपक्वचे आठवें अधिवेशन आहे—• के १६४२० • आमा—उ उ पमापरीं रयतेचा भाग [स]

• स्वराज—वि लोकांनीं निवडून दिल्या प्रतिनिधींनीं चालविलेली (राज्यपद्धति) • स्वार्थन—

न प्रजोत्पत्ति, वयस्त्रिदि 'आणि कुळें गोधूमि दोन्ही। कुमारेचि शुभस्त्री। मेळवीजती प्रजासाधनी हेतु जरी।'—हा १६३०३ प्रजोत्पत्ति—की १ मैथुनद्वारा सततीचें जनन २ सतान, सतति प्रजोत्पादन—न प्रजोत्पत्ति अर्थ १ पहा [स]

प्रजी—की तत्वार, ढाल, पहा इ० ची मूळ खोबळा; परज पहा 'घेचे प्रजी हाती यहा।'—उपा १६७७ [परज]

प्रज(जग)ळणें—उक्ति १ जळणें, प्रदीप्त होणें, जाळणें जेसा घर्षि आणुला। वानिवसें वन्ही लागला। तो आणिकाही प्रज्वळिला। जाळनि घाली।'—हा १२५८ २ (ल) जळपळणें, रागावणें कोवणें 'ऐसें वचन ऐकोनी। ईश्वर प्रजाळला मनी।'—युच ४९२१ [स प्रज्वलन] प्रज्वलन न जळणें, पटणें पेटविणें (शब्दस वल) [स] प्रज्वलित—वि पेटविलेला जळणारा, कळत असलेला प्रदीप्त (शब्दस वल) [स]

प्रणणें पर्णणें—सक्ति १ (का०य) विवाह करणें वरणें वाणिप्रदण करणें (विशपत वराहून) स्वयवरा आली उर्वशी। ते मामौरी पाविली साधुनीं। परी हुडि टेली कैसो। ज हेची प्रणावा।'—शिशु २०२ 'पर्यं म्हणती पांचाळपुत्री। तें नावेक विलोक्।'—मुविराट ४११८ २ (स) स्वीकार करणें, घेणें 'कौरव प्रणव अपकीर्ति। जाते साले स्वस्थका।'—मुविराट ११७० [स परि०नी]

प्रणत—वि १ बसलेला वाकलेला २ (ल) नम्र विनय झील शरण आलेल्या 'प्रणत प्रतिपाद्य। हे खंजु जयाचा।'—हा १२४२ [स] • पाळ—वि शरण आलेल्यानें रक्षण करणारा 'देखा प्रणतपाळ कृपाकोपी। दुसरा जणीं असेना।'—एमा ५

३७८ • घात्सल—वि गरिबाचा व शरण आलेल्याचा आश्रयदाता 'अग प्रणतवत्सा म्हणति त्या जना पावला।'—केका ९ [स]

प्रणति—की १ नमस्कार नमन, वंदन तेसा हुशिया प्रणती। मी श्रुत्ये जाहलें श्रीनिष्ठति।'—हा १७२० २ (ल) नम्रता, स्तौनता, नम्रपणा [स]

प्रणती—की पणती पडा प्रणय—उ प्रेम, प्रीति, कळा [स] • कोप—उ नवरा सत्यकोमपील लूका राप, आपल्या प्रेमाच्या मनुष्यानें आपसी समजूत करावी म्हणून त्याच्यावर केलेला पोटास राग रागाचा नसरा प्रणयिनी—की प्रिया, प्रियकर स्त्री पुढिगी रूप प्रणयी पहा प्रणयी—वि प्रेम करणारा प्रेमी, प्रीतिजन, प्रियकर प्रणयिनासी एकनिष्ठतेन वागण्याचा उपदश परिणामकारक रीतीनें करणारा शुद्ध प्रेम हा एकच होय—'जन्मरहस्य ३३ • जन—उ प्रियवृत्ति, प्रेमापत प्रियकर

प्रणयन—न १ चण्याची, न्यायवाची क्रिया २ पुरस्कार, प्रचार प्रसार 'या शास्त्राचें प्रवक्ष्यातें प्रणयन यापुर्वी आपल्या दक्षान कधीं द्यालेलें माहीत नाही'—वि २५१ [स]

प्रणव—उ १ ओंकार 'प्रणवरूपिणी मूर्च्छकृति। परिकोपेल
निमुननपति।' 'प्रणवाचिये पेटे । जाहले शब्दब्रह्म मानिलें।'—झा
६ १०९ २ प्रणायाम—झा १८ ३३६ ३ वाद्यविशेष, पञ्च
पदा [स]

प्रणाम—उ नमस्कार, वंदन [स]

प्रणालिका प्रणाली—स्त्री १ पात्र, नळ, गटार, पन्डळ,
परिनालिका २ (ल) नेहमीची ठराविक व्यवस्था, पद्धत, माडणी,
रूढ झालेला, योग्य मार्ग, रीत, क्रम, परिपाठ परंपरा परिनालिना
पदा [स]

प्रणियान—न (एखाद्या गोष्टीकडे किंवा गोष्टीत) मन लावणे,
धारणे, च्यान, चिंतन [स]

प्रणियान—उ नमस्कार, वंदन, दंडवत [स]

प्रणियणे—कि वरणे, परिणणे, प्रणणे पदा 'जो पैसया
द्विज गणन कलाविधी हो। म्या सापणे प्रणियला गुणवारीधी
तो।'—आसो ३६ [सं परिणय]

प्रणीत—वि बनविलेला, केलेला, रचलेला समासात—
उत्तरपश्चात योजितात जसे—अप्राप्तप्रणीत, गौतमप्रणीत इ० [स]

प्रणीता—ति—जो यज्ञातील एक पात्र हे समजक पाण्याने
भलून अग्नीच्या उत्तराग्रास देवावयाचे असते हे साकडी चौकोनी
पाळपाच्या आकाराचे असून याला मूढ असते 'रक्कमाप्रणी
तया। भर भरो।'—झा १७ ९९ १८ [स]

प्रणु—उ परिणय, विवाह, लग्न 'सामग्र्युत्तमप्रमाणे। दुडुभी
हुरें लागली।'—वैसीख ९ ३९ [स परिणय]

प्रत—स्त्री १ नकल, चिन्ता, मूळ वस्तूची प्रतिलिपि प्रतिलेख,
मूळावरहुकूम बनविलेली दुसरी वस्तु २ अनेक पुस्तकांपैकी एक
पुस्तक, एक नग ३ ज्या लेखावरून किंवा पुस्तकावरून दुसरा लेख
किंवा पुस्तक लिहितात तो मूळ लेख, पुस्तक इ० 'खर्च प्रत लिहून
वपोज करणे पुरवठे'—केले १, २२६. ४ एक चित्र पाहून त्या
सारखेच काढलेले दुसरे चित्र ५ पुस्तक, ग्रंथ 'आणवताची प्रत
आम्हास पाहिजे' ६ नमुना, मासला ज्ञान, सहा 'ह्या प्रतीची
साखर आणीत जा' ७ गुणाप्रमाणे केलेला, पाडलेला प्रकार, जात
'आव्याच्या चार प्रती केल्या आहेत' ८ विभाग, वर्ग, दर्जा
(आकार, महत्त्व यावरून) 'सन १७१० इमवीचे अगोदरचे जे
संरजाम लोकाकडे बाल्य असलील ते वधपरंपरा चान्वावे व त्या
सबे संरजामाची पहिली प्रत करावी'—इनाम ३९ ९ मज गज
गदा, समृद्ध, ग १० समासाच्या वेळी निमित्त व उच्च दर्जाच्या
पाहुण्याला, शिष्टांग वयासाठी योजिलेल्या दक्षिण—अहेरातील
सर्वात उत्तम गट [स प्रति] ११ झाडात—उ १ एखाद्या मोठ्या
कामाचा किंवा निरनिराळ्या गोष्टीचा (जमखर्च, निमित्तक्या
बन्नाचा) खातवारा दिसार (कि० ठेके, काढणे लावणे मिळ

वणे) २ अशा तऱ्हेने ठेविलेला विशेष (कि० निघणे, लागणे,
मिळणे) ३ खंदी—स्त्री जमखर्चाच्या गुणावरून पिकाच्या मज
दुराप्रमाणे केलेले वर्गीकरण 'वावाड मिल्ह्यात प्रनरदी सुम्
होती'—इनाम ९ ० वार—किवि गटाने, वर्गवारीने, पन्हा
प्रमाणे (माढणे, सांगणे, लावणे) ० वारी—स्त्री एखाद्या प्रातातील
जमीनीच्या वर्गवारीचा तत्का प्रतीचा—वि एकाच प्रकारचा,
वर्गाचा, साचाचा

प्रत—अम १ स, ला, ते, कडे, दिशा, उद्दिष्ट दाखविणारा
प्रत्यय 'तो ग्रामाप्रत गेला,' 'राजा प्रधानाप्रत बोळतो' 'गजानन
महाराज, चरणाप्रत वंदन करितो' 'सुत्रधार, हुजप्रत कल्याण
असो'—रासरीडा १ २ उद्देशून, करिता, साठी 'घराप्रत तीन
रुपये दिले' ३ प्राप्य स्थलादि बोधक प्रत्यय, ला 'ही वाट
सधून आम्ही घराप्रत होऊ तेव्हाच्या साऱ्या गोष्टी' प्रति पदा
[स प्रति]

प्रतणे—अकि माजणे (वाईपईने व अपुरा), परतणे 'नीव
रसे प्रतुन गदु कीचे। दुसोडे।'—वैद्यक पृ ७६ [स प्रतप्]

प्रतरणा—स्त्री (प्र) प्रतारणा पदा

प्रतान—उ १ वेळ, छा 'प्रतान बोलल निजशीलाचा
खाली टासलेला।'—बरीशाळा २ रुतेचा बारीक तळ, धुमारा,
पागोरा, दाणा ३ विस्तार, प्रसार [स प्रतान]

प्रताप—उ १ योग्यता, अधिकार, प्रभुत्व २ वैभव, प्रभाव
सामर्थ्य, प्राबल्य ३ शौर्य, पराक्रम बौर्य पौरव 'हा सप्रामु
काय म्हणिपे। वी स्वर्गुचि देणे तरे। मूर्ते वा प्रतापे। उदो
कला।'—झा २ १९२ ४ सामर्थ्य शक्ति, गुण, परिणाम
(औपच इ०चा) 'पापे जळावया समस्त। नामामाजी प्रताप
बहुता।'—रावि १ १५६ ५ उगता दाह 'मुठला प्रतापाचा
वारा।'—उषा ७४ ८३१ 'प्रौढ प्रतापदिनकर' ६ धागवाड
वगैरेकडे प्रचलत असलेले सुमारे दोन रुपये किंमतीचे एक नाणे,
गर्भा होत—शिरप १०३ [स] ७ उघडणें—अगळे दुसुण
प्रच करणे गुण उघडणे पदा 'त्याच्या सहाय्यणाचा प्रताप
त्याला घरात उघड द'—विहार ० महिमा—उ एखाद्याचे
शौर्य, पराक्रम, सामर्थ्य इ०चे तेज, माहात्म्य मोठेपणा, शौर्याचा
प्रभाव [स] ८ रुद्र—वि भयंकर, अज शक्तीचा पातळाचा
(माक्षीचे एक स्वरूप, बावा हात कमंडलू, उजवा उगारलेला व
पायाखाली 'त्रुमाळी राक्षस तुडविलेला) 'प्रताप रुद्र मास्ती।
सुर्वमंडळ धरिले हाती।'—रावि २ २३६ [स] ९ लक्षेश्वर—उ
एक औपवी मान्य ० घराळी—उ (लगीत) एक राग ह्यात
पडून दोन जातून, तीन गवारा जातून मध्यम, पचम, तीव्र
ध्वज हे स्वर लागताना आणखीत गाभार, निपाद वगैरे व अखरोट
निपाद वगैरे जाति ओडवतात व शरीर जपम सवादी पचम

गानमन्य राजाचा दुसरा प्रश्न ० चान् प्रतापो-वि १ पदानमी, सामर्थ्यवान् शौर्यशाली, शक्तिवान् २ परिणामकारक, गुणकारी, जहाज कडक (ओपर १०) [स] ० धीर-प्रतापद्वय पदा-समदासी १५ १७२ ० शूर-वि वीर्यशाली, धाडशी ० सिंह-वि मिढा प्रमाणें पताकमी राचा, घोडा इ०त उद्गून योजन्याये विरो पण -३ विशदनाम विशदय अक्षरकालीन मेवाडचा गडा गणा (म् १५१७) [स] ० सूर्य-प्रतापार्क-वि सौर्य व पराक्रम यात सूर्यासारखा (राजा, बादा इ०) 'अथोध्यचा राजा दशरथ। तो प्रतापार्क रणपटित।' -नाथि ३ ६३ [स]

प्रतारक-वि प्रतारण करणारा, लबाड, लुच्चा [स]

प्रतारण, प्रतारणा-नशी कपटवृत्त, लबाडी, लुचवगिरी, कपट 'आदू वेणु विदाणु। आसा दारा प्रतारण।' -झा १३ २७१ 'त्याचीं प्रतारणा करतो ता एरपशी न०ह तर सर्वस्वी धोर टरतो' -टि ४ ४८९ [स] प्रतारण-नकि पस विणें, टकविणें, बचणें [प्रतारणा] प्रतारित-वि पसविलेला, टकविलेला, बचित [स]

प्रति-एक उपमर्ग (अभि याच्या उलट) दावे अर्थ पुढीलप्रमाणें हातात १ ऐवजी, बदला, च्या जागी २ प्रतर्बरी, दर एकास 'प्रतिगृह्णत पाच पाच रुपये दिले' ३ दिशा, उद्दिष्ट स्थल कडे, दिशेने, वर ४ परत मापारी पुन्हा ५ तुल्य, समान सद्रूप प्रमाणें 'तो ब्राह्मण प्रतिपुत्रे आह -उभ दिशा, गमनोद्दिष्ट दाखविणारा प्रत्यय स, ला, कड प्रत पदा याजी हिताप्रति निराहनि पापहर्त्रे।' -यामनहनुज श्लोक नवनीन १४६ [स]

प्रति-सो बरोबरी, जोड 'प्रति नाही त्याचीं बरी परा भव।' -शिवगीता ६१ [स]

प्रतिकुच-उ शत्रु विरोधी प्रतिकुच पदा [स]

प्रतिकार्य-उ प्रतिमा प्रतिविंब, चित्र, प्रतिरूपि [स]

प्रतिकार-क-उ अनुभव, प्रतीति-मनको

प्रतिकार-उ १ प्रतिक्रिया विरुद्ध दिशेने उलट प्रयत्न, व्यापार २ उपाय इलाज दूरीकरण निरास ३ विरोध प्रति वर अडवणूक तो प्रतिकार म्हणजे कोणता तर सर्वानी दशा कपडा वापरवायास लागले' -ति ५ ५१० ४ सुट अपमानाची दुखाची फेड, उसने फडणे [स] प्रतिकारक-वि १ प्रति क्रिया करणारा उलट उपाय योजनारा प्रतिबन्ध विरोधक २ सुट उगविणारा, प्रतिकूल देणारा [स] प्रतिकारक कारण-न (कायश) आपले कार्य उत्पन्न करून दिलेले कार्य उत्पन्न न होऊ दणारे अडवळा आणणारे कारण-न्याय्य २८

प्रतिकारा-उ प्रतिविंब दर्शन प्रलयाम्ने प्रत्यक्ष नाश। जयासी पुन्हा नाही दर्शन प्रतिकारा।' -स्वादि १३ ५ १२ [स]

प्रतिगुचर-वि प्रतिकुल, विरुद्ध 'जयास सांगावा विवरु तो। जिजाणा प्रतिगुचर।' -रा ११ ६५ -३ रिक्कामी उडवूड, मजबुस्ती, डागडगळ करणारा, द्राग दणारा [स] प्रतिगुचर

प्रतिगुल-ळ-वि मिष्ट उलट, विरोध, विपरीत, विपम (साधून प्रपण घटना इ०) साच्या उलट अनुकूल 'प्रतिकुल होईल केना गुणधेव मात।' -सोमर -न विवाहादि मंगल कावाचा नियम घाल्यावर अशीवादिदामुळे यणारी अडवण [स]

प्रतिगुति-सो १ प्रतिमा, प्रतिविंब, प्रतिरूप, चित्र, नकल, प्रतिकार्य २ प्रतिक्रिया पदा [स]

१ प्रतिगुति-सो १ पलेकड, घन्यावाई गोष्टीचे प्रतिकुल, प्रतिकार, उलट क्रिया, क्रियातर २ प्रतिगुतिच्या क्रियवर कलेळा उपाय, तोड, कडाज, उपचार विरोध 'कीं स्तुर हननक्रिया प्रतिगुति।' -ययासी ४ १५०९ प्रतिगार पदा ३ (काप) प्रत्यापात, उलट गिया (६) रिभेवशन 'ज्याप्रमाणें किदनें प्रतिक्रिया उत्पन्न होतें' -गिले ४ ४१२ [स]

प्रतिगामी-वि १ विरुद्ध उलट विरोधी 'तथापि प्रति गामी स्वरूपाचीं दखोलकाई उदाहरणे दाखविता यावयाचीं माहीत अने नाही -बल ७२ २ पिडेदायीची पुढे प्रगतीची [स] प्रतिगुहीन-वि १ स्वीकार केलेले स्वीकृत २ कडल केलेले, पसवणी मान्यता दिलेले, पसन, मान्य [स]

प्रतिग्रह-उ १ देणगीचा स्वीकार, दान घेणे 'तुका म्हणे ग्राह लवकरी उदार। मी आहे सादर प्रतिग्रहा।' -मुगा ९७२ २ स्वीकार, मान्यता, पसति बघली ३ (कायदा) देणगीचा प्रत्यक्ष तावा मिळणे ४ (कायदा) देणगीच्या मालाचा कवजा घेण्याची शयरी अधिकार [स] प्रतिग्रह प्रतिक्रिया (ही)ता वि दान घेणारा आपणचि विरुद्धि हुडिता। कीं न माग म्हणे पिता। तो सुत्र कीं प्रतिग्रहिता। जाग्राई शिरके। -झा १८ २३४ प्रति ग्राहक प्रतिग्राही-वि १ स्वीकार करणारा दान इ० घेणारा २ कडल करणारा मान्यता परवानगी देणारा [स] प्रतिग्रह-वि स्वीकार व लवकास घेण्यास योग्य शक्य, लायक स्वीकारणीय [स]

प्रतिग्राह-उ एका पदावावर दुसरा पदार्थ आपणल असता उलट वग उत्पन्न ग्राह्यावाजोगा त्यावर जो तडाखा बसतो तो, प्रति क्रिया प्रतिहार, उलट प्रहार प्रतिबन्ध प्रत्यापात प्रतिशेषण [स]

प्रतिग्राहक-वि प्रतिगुति करणारा प्रतिकारक उलट प्रहार करणारा [स]

प्रतिग्राया-सो १ पडावली, पडग्राया २ प्रतिविंब ३ पुढळा चित्र प्रतिमा [स]

प्रतिग्राप-उ उलट उत्तर जवाब [स] प्रतिग्रा आप

प्रतिग्राह-सो पडगीभ [स]

प्रतिताळ-उ (संगीत) विषम पदा

प्रतिनी—ही प्रतिती पहा

प्रतिदान—न १ मोवदळा, परतफेड २ परत दिलेली
दणगी उलट अहेर [स]

प्रतिदिन—विनीं—किवि रोजरोज, दररोज [स प्रतिदिन]

प्रतिदो मडा—उ दोकडयाचा विवा कळण्याचा कोणताहि
अपूर्णक

प्रतिद्वंदा—वि १ विरुद्ध जागरा, आड दणारा, प्रतिस्पर्धी,
उलटपक्षी २ अर्थांतरासारूप, अर्थोत्तरमय [स]

प्रतिध्वनि प्रतिनाद—उ पडसाद प्रतिध्वनित, प्रतिध्वनित,
प्रतिनादित—वि पडसाद, प्रतिध्वनित दणारा, दिलेला, पडसादानें
शुध

प्रतिनायक—उ मुख्य पुढाऱ्याच्या विरुद्ध बाजूचा पुढारी,
नायकाचा प्रतिस्पर्धी

प्रतिनिधि—उ १ प्रतिमा, चित्र, प्रतिकृति, प्रतिमूर्ति,
प्रतिरूप २ (ल) नायक, मुतालिक, राजाच्या जागी असणारा
अधिकारी, वकील, मुखत्यार, मदतनीस, दुय्यम, हाताघालचा
मासति व गड यांचे मुखवटे व दोन आवदागिरी ही प्रतिनिधि
त्वाची चिन्हे होती ३ एकाच्या बदली येऊन दुसरा माणूस
मिवा पदार्थ ४ सत्यने निष्ठित कामासाठी, आपल्या यतीने काम
करण्यासाठी नियुक्त केलेला माणूस (३) हेलेगे ' राष्ट्रीय
सभेचे जे प्रतिनिधी येथे जमले आहेत ते मध्यमस्तिर्षातील गृहस्थ
आहेत असा माया समज आहे ' ५ मराठ्यांच्या राजमंडळातील
अग्रजानाहून बायें पद आंध्रचे सत्पातिक प्रतिनिधि घराण्यातील
आहेत ६ जामीन, करारदार [स]

प्रतिशत—पदा—ही शुद्ध कृष्ण पक्षातील पहिली तिथि [स]

प्रतिपक्षि—ही १ आदर, मान २ सरादणूक, उपाजन ३
(ल) भेजवानी ' हे. अतोत्र या घोलाची सट्टी भली ' वरी
सैन्यसैन्ये वोगरी । ही प्रतिपक्षि मिद्या केली । निष्फानासी ।
—ज्ञा १०२ ४ साधन, पद्धति, विधिविधान ' सत्या कोणें प्रति
पक्षी । विराड केले । '—ज्ञा १६ ३०४. [स]

प्रतिपथ—उ रूपांतर ' तथि रसाळ कपा । मन्हाठिया प्रति
पथा । आगिजळ आता । अवगारिजे । '—ज्ञा १२ २४६ [स]

प्रतिपथी—वि विरोधी, विसमत ' मग त्याणें (मायव
रावांन) त्या सत्तासमग्रापूला आपलें प्रतिपथि प्रतिपथी असा
जाणोन '—मराठ्याचीबळर पृ २८९-९० [स प्रति=उलट+
पथ=मार्ग]

प्रतिपद—न १ समामार्थक राज् पर्याय २ विवेचन,
पोड ' एव सवैशब्दांचे प्रतिपद । शून्य रूढे मोविंद । '—यादी
१८ ६३२—वि प्रत्यक्ष शास्त्राची, शास्त्रागमिक, सविस्तर टीका
याची विवद । मार्गे जाली प्रतिपद । '—यादी १८ ६०४ [स]

प्रतिपदी—किवि पावलोंपावली, क्षणोक्षणी (शब्दस व
ळ) ' प्रतीचिचे राजविदी । अवस्थाभेदप्रमदी । यीमत आह
प्रतिपदी । सुखाचि लोण । '—ज्ञा १८ १०६९ प्रतिपदीक—वि
शास्त्रादिकांच्या ठिकाणी तदर्थ शब्द योजून ज्याचें वि गान केलें
आहे तो (तपशीलवार सांगितलेला, विशेष वर्णिलेला प्रसंग, गोष्ट)
[स]

प्रतिपक्ष—उ १ (कायदा, वादविवाद इ०) विरुद्ध, उलट
बाजू, पक्ष, प्रतिस्पर्धी २ प्रतिपक्षी पहा [स]

प्रतिपक्षी—उ १ (कायदा, वादविवाद इ०) विरुद्ध पक्षाचा
हसम, प्रतिवादी २ प्रतिस्पर्धी, दुसऱ्या गोष्टीच्या विरुद्ध व
नाशास कारण असलेली एखादी गोष्ट ३ शत्रु [स]

प्रतिपादक—वि प्रस्थापित करणारा, पुराव्याने सिद्ध कर
णारा (वादविवादी, मुद्दा इ०) [स]

प्रतिपादणें—उकि १ सिद्ध करणें, प्रस्थापित करणें, पुष्टि
देणें, प्रमाणानें सरा करून देणें २ सर्वस्वीं दुय्याच्या स्वाधीन,
हवारीं करणें, कायमचा वेजून दावणें, वहाल करणें ३ घोलणें,
सागणें ' आधीचि विवेकाची गोठी । बरी प्रतिवादी धीवृष्ण जय-
जयी । '—ज्ञा ४२ [प्रतिपादन]

प्रतिपादन—न १ हर्षणीयें दोषाचें निरसन करून स्वतःचे
मत सिद्ध करणें, प्रस्थापित करणें, विवेचन आत्मसमर्थन २ दान,
देणगी देणें [स]

प्रतिपादित—वि सिद्ध प्रस्थापित समर्थन केलेला [स]

प्रतिपाद्य—वि सिद्ध करण्यालायक, जोगा, शक्य, समर्थ
नीय, प्रस्थाप्य प्रतिपादनीय ' सैवा प्रतिपाद्य ओ ईश्वर । से
हो शिवपालाये गोचर । '—ज्ञा १६ १०३ [स]

प्रतिपाल—ळ, प्रतिपालन—उन (अतन्त्रादि द्वारा)
सरक्षण संचयन, सगोपन, पालनपोषण (शब्दस व ल) ' प्रति
पालु तरी पाट चा । '—ज्ञा १० १८३ [स प्रतिपाल, प्रतिपालन]
प्रतिपालक—वि सारक्षण, सगोपन, पालनपोषण करणारा [स]

प्रतिपाल(ळ)णें—उकि पोसणें, पाळणें, पालनपोषण करणें,
सरक्षण करणें, सामाळणें ' म्हणोन भूतें इन छजावो । या छजिगी
प्रतिपालावी । '—ज्ञा ९ १०२ [प्रतिपालन]

प्रतिपालित—वि सरक्षण केलेला पारलेला, राखित
(शब्दस व ल) [स] प्रतिपाल, प्रतिपालक, प्रतिपा
ळण प्रतिपाळणें प्रतिपाल वंगर पहा

प्रतिपुस्तक—न आपातर, नगल

प्रतिप्रसन्न—उ सामान्य निपधाचा विशय गोष्टीपुरता पुन्हा
केलेला विधि, प्रतिप्रसन्न कायद्याच्या बाबतीत सयळा, निषेधा-
त्मक बाबींचें पुन्हा प्रतिपादन [स]

प्रतिप्रक्षेपक, प्रतिप्रक्षेपणीय—वि (पाप) परत पाठ विणारी, धातुवर ज्वाळा फेकणारी (भी) —परा १५१ (इ) रि०ध्वरेखरी

प्रतिकल—ल—न फेड, माववला, उलज कळ 'त्या साधनाचा तो जसा उपयोग करील, तसे त्यास प्रतिकल प्राप्त होईल' —व्यनि (प्रस्तावना) १ [सं प्रति०कल]

प्रतिकलन—न (प्रकाश) परावर्तन 'ब्रह्म स्वतः प्रकाश नाही, त्यावर सूर्याचा प्रकाश पडून त्याचे चटावरच्या प्रमाणे प्रतिकलन होते' —मराठी सहावे पुस्तक ३२०

प्रतिकलित (प्रेरणा)—स्त्री दोन किंवा अधिक प्रेरणास समतोल धरिते ती' (इं) वॅलन्सिस

प्रतिकलणे—कि फलरूप होणे, अनुकूपणाने फळणे, सिद्ध होणे 'एथ प्रतिकले भावना! आपुणाली।' —हा ४७६ [प्रतिकल]

प्रतिबद्ध—वि अडयळा झालेला; प्रतिकार केलेला, प्रतिबंध झालेला, मज्जाब केलेला, अडविलेला [स]

प्रतिबद्धक—वि प्रतिबंध करणारा, आड येणारा, प्रतिबाधक पदा 'ह विषयता तुमचाशी'। कृष्णमुखाशी प्रतिबद्धक।' —एकव १३४२

प्रतिबंध, प्रतिबंधी—पुं० १ अडयळा, विरोध, अडवणूक, अडकाठी, प्रतिकार, विघ्न २ अडवणूक, घाववणूक, नियंत्रण, अक्षरोध अडयळा केलेली स्थिति ३ (युद्धकाळ) ज्या कारणांनी चालू पावलेल्या पदांवांचे चलन कमी होते अथवा नाहीसे होते किंवा उरते होते त्यास प्रतिबंध म्हणतात —यमु २१९ (इ) रेक्षिम्पस [स प्रतिबंध] **प्रतिबंधक**—न अडयळा, अडवणूक, विरोध, विघ्न [स] —वि प्रतिबंध करणारा, अडवळा, प्रतिकार, अडवणूक करणारा निवारक [स] •कारण—कार्यनिवारक कारण स्वतः कोणतेही कार्य उत्पन्न न करता केवळ आपल्या अस्तित्वाचेच दिलेले कार्य घडवू देत नाही असे कारण —न्यायप २८.

प्रतिबंधन—न अडवण, विघ्न अडयळा अधिकसादल्याला अडवणे प्रतिबंधन घुस्सेचे।' —एमा १७ ३१० **प्रतिबाधक**—वि १ विरोध, अडयळा, मज्जाब, प्रतिबंध करणारा, अक्षरोध करणारा २ मार्गात येणारा, प्रसिद्ध असणारा कार्यानाश करणारा

प्रतिविष—न पाणी, आरसा इ० च्या पृष्ठमागवर दिसते ते परायांचे प्रतिरूप पडछाया [स] **प्रतिविषणे**—अकि १ पडछाया पडणे, प्रतिबिंबित होणे, स्वरूप उमटणे 'जैसी प्रतिविंबे छाया। निजापाणी।' —हा ७ १५ २ भाषणे, वाटणे 'मागे अव्ययत्व तरी न बसे। परी होणे आगे एक दिने। ते प्रतिविंबे मायाबरो। माझ्याचि ठायी।' —हा ४ ८० [प्रतिविंब] **प्रतिविंबित**—वि पडछाया पडलेले, प्रतिविंब पडलेले, प्रतिभासित [स]

प्रतिमट—पु १ स्पर्धा, बरोबरी करणारा माणूस २ शत्रु, प्रतियोद्धा [प्रति०मट-योद्धा] **प्रतिमटणे**—अकि स्पर्धा, बरोबरी करणे, झगडणे, भाडणे 'असे ज्यांचे त्याशी प्रतिमटति जे पामर पिसे।' —चामरस्फुटभोक्त नवनीत १३४ [प्रतिमट]

प्रतिमा—१ प्रतिविंब, स्वरूपांतर, छाया 'जैयें सरोवर आट। मग प्रतिमा नाही।' —हा ५ १०६ २ कल्पना, मानसिक प्रतिमा, काल्पनिक चित्र ३ अनुभव, प्रतीत 'वी आत्मराजाचिचे ससे। गीते शोधविले खावे। मग खोऱप्रतिमे। ऐसे येत।' —हा १८ १६६५ ४ उच्च प्रकारचे ज्ञान, अलौकिक बुद्धि, स्फूर्ति ५ कांति, तेज, •वान-दाली-संपन्न—वि श्रेष्ठ बुद्धिमान, अतिशय हुशार, बुद्धिमान

प्रतिभास—पु १ प्रतिविंब, प्रतिरूप 'ब्रह्म करि निराभास। परि माया अविद्या तिया साभास। म्हणुनि तसे उठति प्रतिभास। परतमाचे।' २ प्रतिभा अर्थ २ पदा [स]

प्रतिभासणे—कि दिसणे, वाटणे, प्रतीत होणे 'अहो पाहता बोर प्रतिभासे। एथ नवलावो काय असे।' —हा ११ १२९ [प्रतिभास]

प्रतिभित—स्त्री समोरीची भित 'का प्रतिभितो थोळात समोरिल चित्र उमट।' —हा १५ ४४४

प्रतिभू—पु जामीन, हमीदार [स] **प्रतिभू**—वि तारखा, एखाद्याची प्रतिमा असणारा बहुमीहि समासाच्या उत्तरपदाची योजितात जसे एतत्प्रतिभू-तत्प्रतिभू-सुप्रतिभू-सिद्धप्रतिभू इ०

प्रतिबंधल—न १ (गणित) केन्द्रपाद्मस बंदूक, विशेष बंदूक, उपभारक बंदूक (इ) एक्सेट्रिक सर्कल २ प्रतिविंब 'माली सुप्रतिभयडक। जसेनि धरी सलिल।' —हा १३ ९०८

प्रतिमह—पु जोडोचा पहिलवान, प्रतियोद्धा, शत्रु, प्रतिमट 'तेच राणी प्रतिमहाचा। गोसावी सर्व दळाचा।' —हा १८ ४९०

प्रतिमा—स्त्री १ सादर्य साम्य, बरोबरी, उपमा 'याची प्रतिमा त्यास यणार नाही' २ धातु पाषाण इ० काचर कोरलेली देखाविकाची मूर्ति 'गिंजा प्रतिमा रिठी। देखत येवों अंगेष्टी।' —हा १७ २०४ ३ प्रतिविंब ४ चित्र ५ नकल ६ चिन्ह, खुण [स] **एकेप्रतिमेचा**—वि एका साक्षाचा किंवा शिखाचा, एका चडणीचा, नमुन्याचा 'हा व तो एक्या प्रतिमेचे आहत'

प्रतिमायाद—न ललित रेखनात व प्रत्यक्षात (जे इद्रिय-गम्य ते) तत्काळत व पडतो प्रत्यक्षाचे हुबहुच चित्र काढणे राविचयीं दुष्टाद्द—प्रतिभासाधन

प्रतिमान—न लेखाक्या कल्पित राशीत जी पात्र वागतात त्या प्रत्यक्षातील (जे जे इद्रियगम्य ते ते) स्त्री-पुरुषाचा गाडीव नमुना —प्रतिभासाधन

प्रतिमुख—न प्रतिविंबातील मुख 'पैबुद्धिमेदाचा आरिसा। तया हातोनि पडिला वीरेसा। म्हणोनि प्रतियुखागासा। मुक्या तो।' - भा १४.२०४ [स]

प्रतियुति प्रतियोग—छीउ (ज्यो) पृथ्वीच्या एका बाजूस सूर्य व दुसऱ्या बाजूस ग्रह असून त्यापासून मधीकडे येणाऱ्या रेखात १८० अंशाचा कोन होत असलेली स्थिति -सूर्य २० [स]

प्रतियोगी—उ १ शत्रु प्रतिस्पर्धी २ विरुद्ध बाजूचा इसम, विरुद्ध व नाशकारक पदार्थ किंवा गोष्ट 'ऐसीं रुदादिप्रतियोगिये। असदादि तिन्हों हयें।' - अमृ ५.१२ ३ जोडीच्या भाग, जोड, पूरक भाग, उतारा -वि १ जहास तसा बागणारा, दुसरा आपल्याशीं जसा बागतो त्याचप्रमाणें त्याच्याशीं बागणारा २ मापून, नदर घेणारा, अनुयोगी याच्या उलट अनुयोगी पदा [स] ० सहकारिता-त्पी. (राजकारण) परिस्थिति जितकी अनुकूल किंवा प्रतिकूल तितक्याच अनुकूल प्रतिकूलदेवें बागणें, दुसरा ज्या प्रमाणें बागेल त्या प्रमाणेंच त्याच्याशीं बागणें (६) रेखांन्विसह कोनोंपरेखन घाला प्रतिशब्द म्हणून नेमरीनें मॉट्यू-बन्मूलपोई घुषारणाच्या वेळीं योजिला पूर्ण सहकारिता नव्ह व पूर्ण असह कारिताहि नव्हें तर याच्या मधील मार्ग 'प्रतिध्वनी सहकारिता श्रेष्ठ का प्रतियोगी सहकारिता श्रेष्ठ हे राजकीय विषय आहेत' - नाकु ३ १७

प्रतिग्व—उ १ (बायदा) विरुद्ध तक्रार, मालकीहवाविरुद्ध तक्रार, भाडण, क्षाड २ प्रतिध्वनि [स]

प्रतिरूप—न प्रतिमा, चित्र, कोणत्याहि पदार्थाचे सदरसुप

प्रतिरूपक—न नाटक, कादंबरी इ.ंत काही फेरफार करून नवीन बनविलेली कादंबरी, नाटक इ., रूपांतर. 'शकुंतलपिर कवीच्या नाटकानीं मराठी प्रतिरूप' - शोक्कसिधर नाट्यमाला, तुफान प्रस्तावना पृ ४४

प्रतिरोध—उ १ गडपळा, यावयवूक प्रतिघप २ गडपळा, यावयवूक, पतीला प्रतिघप हाच्यामुळे होणारी स्थिति [स] प्रतिरोधक-वि अडथळा करणारा, विरोधक

प्रतिलेख—उ लेख, पुस्तक इ.० ची केलेली हुचहुच नवळ, (६) कोंपी

प्रतिलोम—उ १ उलट उम व्यतिरिक्त 'अनुलोम प्रति लोम। विचरना बांदेल दुर्गेम।' - रमा २४ ६०३ २ उच्च वर्णाच्या स्त्रीचा नीच वर्णाच्या पुण्याशीं झालेला विवाह उदा० ब्रह्मणीचा क्षत्रिय, वैश्य किंवा सूर पुण्याशीं क्षत्रियचा वैश्य किंवा सूर पुण्याशीं वैश्यचा क्षत्रिया याच्या उलट अनुलोम (पदा) 'उत्तम वर्णांनीं चें मारी। हीन वर्णाचा गर्भ परी। तिची सक्ती समारी। अभिमान मरी प्रतिलोमज।' - रमा २० ३०. - नि १

(लोम=तेस याच्या बळणाच्या उलट) नैसर्गिक मार्गाच्या विरुद्ध प्रवाहाच्या विरुद्ध दिशेचा, उलटा, विपरीत, विरुद्ध २ (ल) नीच, हल्का, छुट, दुष्ट ३ हीन जातीच्या पुरुषापासून उच्च जातीच्या स्त्रीस झालेला [स प्रति+लोम=वेंस] ० ज-वि प्रतिलोम अर्थ ३ पदा 'वर्णाप्रमाणातील गुज. प्रतिलोमानुलोमज।' - रमा २० २१ ० प्रमाण-न व्यस्त प्रमाण -मराठी ६ वें पुस्तक (आध २) पृ १७१ ० विवाह-उ उच्च वर्णाच्या स्त्रीचा हीन वर्णाच्या पुण्याशीं झालेला विवाह प्रतिलोम (-पु) अर्थ २ पदा

प्रतिवचन, प्रतिवाद—नउ १ उत्तर, जबाब 'तेथें दवें पुशिल जो प्रश्न। त्याचें कोण द प्रतिवचन।' - रमा २१ ४८८ २ आक्षेपस उत्तर विरुद्ध भाषण [स]

प्रतिवदन—न प्रतिदिब 'का प्रतिवदन जेंस। आरसनि।' - भा १३ ९०७

प्रतिवादी—उ १ (बायदा) ज्या इसमाविरुद्ध दिवाणीदावा लागलेला असता तो, वादीची ज्या विरुद्ध तक्रार असते तो मापूस २ प्रतिपक्षी ३ वादविवादात प्रत्युत्तर देणारा, उलट जबाब देणारा, प्रतिस्पर्धी. [स]

प्रतिवार्तिक—वि दरवर्षी करवयाचा बणारा किंवा होणारा, सावत्सरिक [प्रति=प्रत्येकनवर्षे]

प्रतिविधा—उ प्रतिक्रिया करण्यासाठी केलेले एखादे हत्य, व्रत, मन्त्र, अनुष्ठान इ.

प्रतिविधृति-त्ती—छी. सामान्य, गौण विभूति (वैश्यादि) 'यय विभूती प्रतिविभूती। प्रस्तुत अर्जुना सांगितेती।' - भा १० ४१

प्रतिचिन्ता—उ विदाव्याचा पाठविभाग, निश्चा पदा प्रतिपुच्छ—न १ वेदपाठानुसृत वर्तुळ प्रतिमल अर्थ १ पदा १ (समा, समेलन इ.० ची) हकीकत, अहवाल, रिपोर्ट 'प्रतिज्ञाच्या सारली कार्यकारी मंडळाच्या दहा बैठका झाल्या' - क १७ ६ ३०

प्रतिशब्द—उ १ परसदा, प्रतिध्वनि, प्रतिनाद 'ताद घ-त-लिया आकारा। जरी प्रतिशब्दु जेवा।' - भा १७ २०१ २ एरा शब्दाला जोड यावयासाठी द्विध्वि करून योजिलेला दुसरा एतसद्व शब्द जमे -माचरी-मिळी, धारणधारण, दगडविण इ.० उपशब्द पदा ३ एकाशब्द शब्दाचा अर्थ इतर काव्यांसाठी योनि केला त्याच अथाचा दुसरा शब्द, पर्याय समानार्थक शब्द

प्रतिपिच्छ—वि १ मनाई कलेटा, निषिद्ध त्याज्य २ अवयव नाशिलेला, रद्द, आश्रित [स] प्रतिपेध—उ १ मनई, मन्त्राघ २ विपेध, नवा त्याग ३ निश्वाण प्रतिपेध [म] प्रतिपेधक—वि मनाई, निपेध करणारा नाशकारण. 'तसि अविपेधनुगे। पिदधि प्रतिपेधे।' - अमृ ६ ६८.

प्रतिषेधार्थे—अकि १ मनाई करणे, निषेधणे २ नाकारणे, बर्जेणे, इनकार, प्रतिषेध करणे [प्रतिषेध]

प्रतिष्ठम्—उ. अडयळा, विरोध, हरकत [सं]

प्रतिष्ठणे—सकि १ (काव्य) देवळात मूर्तीची यथाविधि स्थापना करणे, स्थापणे, समग्रक प्राणप्रतिष्ठा करणे 'वदाधारे बोलली। देवळ धर्मे प्रतिष्ठित।'—हा २ २४५ २ देवणे, माळणे 'घटिका प्रतिष्ठित अतरी।' ३ अधिकाराच्या, मानाच्या जागी एखाद्याची स्थापना करणे—अकि (काव्य) असणे, राहणे, थांबणे, चालू असणे 'ते ज्ञान हृदयी प्रतिष्ठे।'—हा ४ ११०. [प्रतिष्ठा]

प्रतिष्ठा—अजी १ मान, कीर्ति, पद, लौकिक, प्रतिदि, साठेपणा, ख्याति 'ताना पुरतिथे प्रतिष्ठेलाय।' सान्नीय धरुनि आणी।'—हा १ ४६ २ अधिकाराच्या, बहुमानाच्या जागी एखाद्याची स्थापना ३ एखाद्या वस्तूच्या सन्मानार्थे उभारलेल्या स्मारकाची स्थापना ४ देवादिकाच्या मूर्तीची यथाविधि स्थापना, प्राणप्रतिष्ठा 'प्रतिमाप्रतिष्ठे पहाहो। प्रकट आयुर्मावो भद्रमात्रे।'—एमा १ १७० ५ नवीन बांधलेल्या घरात राहण्यास जाण्या पूर्वी करितात तो विधि, घरभरणी ६ अष्ट झालेल्या देवादिकांच्या मूर्तीची पुन्हा स्थापना ७ वसतिस्थान, गृह ८ बोल, आढपता, अभिमान (किं० करणे, मिरवणे, बाळगणे) ९ देवळात मिळावेली नेमणूक, बर्पासन इ० १० हुडा देऊन मुलीचे लग्न लावणे ११ आयुष्यात स्थिर कायम, स्थायिक होणे १२ (पौमा) विचरता, स्वये, कायमपणा, स्थापना 'बुद्धी येथी होय वळोता। तरी मनात अनुभवाच्या वाटा। हळू हळू करी प्रतिष्ठा। आत्मभुवनी।'—हा ६ ३७८ १३ (निदाधी) अप्रतिष्ठा, अपमान [स]

१४० हुडेथेवाचून प्रतिष्ठा वाढत नाही पधरा प्रकरण्या प्रतिष्ठा—दिमाखाने व गवाने कुणून जाणे, फाटील अतोनात बोल, मिजास, आढपता सामाखंड—० नाम, प्रतिष्ठित नाम—न कपवदारात आदरार्थी जाजवावार्थे टोपणनाम (दादा, तात्या, नाना बापू, अण्णा इ०) व्यावहारिकन व पहा ० वचन—१ १ शभा, दरवार इ० ठिकाणी प्रतिष्ठित घेउन जावयाच्या उपयोगी पोषाख, उंची, मारी, छदर, छानोजीचा पोषाख २ उंची पोषाखातील एक वस्त्र

प्रतिष्ठापन—ना—अजी प्रतिष्ठा अर्थ ४ व १२ पहा

प्रतिष्ठापना—अजी (क्षि) आचार्याची एखाद्या मळकीवर यथाविधि करेली स्थापना, योजना (इ) इन्स्टिट्यूट 'नियमांनुसार भलेल्या कौमिलच्या समने नेमल्या उपासनापद्धतीप्रमाणे आचार्याची प्रतिष्ठापना करानी'—कोपवन १५

प्रतिष्ठिणे—अकि स्थापन करणे, प्रतिष्ठणे पहा 'आली महादवी तिने गैरीहार प्रतिष्ठित।'—वसा ४६ [प्रतिष्ठा]

प्रतिष्ठित—वि १ सन्मानने, आदराने वाढविलेला, मान दिलेला २ मानाला पात्र असेलना, सन्माननीय, आदरणीय,

समाकित ३ छदर, भपकेदार, मान्यतेचा (पोषाख) ४ अवि क'राच्या जागी स्थापिलेला किंवा नेमलेला (माणूस) ५ यथा विधि स्थापिलेली, प्राणप्रतिष्ठा केलेली (देवाची मूर्ति) ६ प्रतिष्ठ, प्रख्यात, नावाजलेला, लौकिकदान ७ साध्य झालेला, संपूर्ण झालेला. ८ (लग्न, उद्योगधदा इ० च्या योगाने आयुष्याच्या मार्गाला लावून) स्थिर, दृढमूळ, कायम, स्थायिक झालेला ९ बर्पासन, नेमणूक दिलेले (देऊळ, देवस्थान इ०), हुडा दिलेली (कन्या) १० सर्वांस आवडणारा ११ (निदाधी) अहमन्य, शिष्ट, मिजासखोर, आढपताखोर [स] प्रतिष्ठेपोरपणा—उ (निदाधी) छिष्टपणा, प्रतिष्ठितपणा, मिजासखोरपणा, अहमन्यता 'मुसलमान लोकांत प्रतिष्ठेखोरपणा, आळस' इत्यादि अवशुण बऱ्याच अंशाने बसत आहेत'—आमा ३ २१५

प्रतिस्तरुकारपक्ष—उ सरकाराची कामापुरता सरोखा बोहून प्रसंगविशेषी विरोध करणारा, प्रतियोगी सहकारिता करणारा पक्ष प्रतिस्तरुकारपक्षाचे धारण असे आहे की, जेव्हा आपला अभिमान राखून सरकाराची राहकार्य करता येईल तव्हा ते करावे'—के १७५ ३० [स प्रतिस्तरुकारपक्ष]

प्रतिसारण—न (ताप) पदार्थाचे अणु ज्या शक्तीने आघे रत्न बाबून दूर सरतात ती शक्ति (इ) रिपल्शन 'हुं सकोच्य प्रवाही पदार्थाचे परमाणु निरंतर एरमेकाचे प्रतिसारण करीत असतात'—मराठी ६ ६ पुस्तक (१८७५ भाग २री) पृ ८६ [स प्रतिस्तरु]

प्रतिस्तरुसरिक—न स्त्रुते स्त्रुतिशीस दसवर्षी करवावयाचे थाक—वि वरताळ हाणारी, करवावयाची (गोष्ट, विधि, इ०)

प्रतिस्वचना—अजी आधी केल्या सूचनेत फरक करणारी सूचना 'सर्व सूचना व प्रतिस्वचना अनुक्रमाने अन्यज्ञाने समजुडे मांडल्या पाहिजेत'—दि ३ २३५

प्रतिस्वर्थ—उ १ स्वैविवाची प्रतिकृति २ (ल) विद्वान्, सज्जनी माणूस

प्रतिस्पर्धा—अजी १ चढाओढ, बरोबरी, एखाद्याच्या वर चढ होण्याची, त्याच मागे टाकण्याची इच्छा, प्रयत्न कोणेका खोबर स्पर्धा (किं० करणे, धरणे, माडणे) २ मत्सर, द्वेष. [स] प्रतिस्पर्धी—वि १ मत्सरी, द्वेषी २ चढाओढ, बरोबरी, स्पर्धा करणारा ३ सामनवाला, प्रतिवादी, प्रतिपक्षी [स]

प्रतिस्फटि (निर्ग)—नि ससत्तासाराचा चिक्चिरीत, पिच्छल, जिल्जिबप्रमाणे दिसणारा (इ) कोलाहल

प्रतिहत—अजी १ मार खाविला, तडाखा दिलेला, जखमी कलेख २ मागे हटविलेला, मागे िवा खाली राठलेला ३ परा वृत्त, माघारा फिरलेला ४ निराश झालेला, भ्रमभक्कप, राहित मनारप, बुद्धिगत 'कुळ उद्धरील समस्त। विपरीत प्रतिहत ने करे।'—एमा ९ ३७५ ५ नष्ट झालेला [स]

प्रतिपत्ति—३ सोमयागातील सामक्यातील कृत्विज प्रतिपत्तिगृह—न मेदीस येणाराना भेट होण्यापूर्वी वसण्यासाठी असलेली जागा. (६) वेष्टिगृहम् 'प्रतिपत्तिगृहातील. सामान व्यवस्थित रीतीने लाऊन ठेवावे.'—प्रायश्चित्त १४५०

प्रतिपत्ति—वि प्रतिपत्ति, परावर्तित [स] ० क्रिया—स्त्री परावर्तनक्रिया 'मोहनस्थानाचे म्हणजे प्रतिपत्ति क्रियाचे ..'—विचावि ६.

प्रतिपत्ति—स्त्री १ वचन, वरार, ठराव, अमुक गोष्ट अमुक रीतीनेच घडेल किंवा मी अमुक करीतच इ० रूप एखाद्याने ठावून केलेले विधान, तिथय २ पैज, पण, होड. 'तरी अवधान एव वेळे दीजे। मग सर्वसुखाति पाव होईजे। हें प्रतिपत्ति तर माझे। उपपट्टेका।'—ज्ञा ११ ३ (कायदा) शायचपूर्वक केलेले विधान, कवूली, सत्यास समूल सांगणे. ४ (न्याय) साध्याचा निर्णय प्रमेय, उपपाय, सिद्ध करावयाचे उपपादन, सिद्धांत ५ शाय [स] ० भोगण—प्रतिपत्ति करणे, वचन देणे, ठराव, वरार करणे 'आम्ही पुस्तकास आरम करतेवेळीं अशी प्रतिपत्ति भोगलेलीहि कोठे आम्हास आढळत नाही।'—नि ६२८ ० पत्र—न दस्तऐवज, कजुलयत (ई) ० किंकिरेव्हित ० विरोध—३ (न्याय) पूर्वी पक्षाची किंवा उपायाची अमान्यता प्रतिपत्ति—वि १ उपायाच्या सध्याने प्रतिपत्ति केली आहे असे, कजुल केलेले, मान्य केलेले २ ठावून सांगितलेले, उपपादन केलेले

प्रतीक—न १ मूल प्रथ, विवरण किंवा टीका करण्यासाठी मूलप्रथातील घेतलेले वाक्य, पक्षि, पद इ०. २ प्रतिपक्षाच्या विधानातील खट्याचे घेतलेला अर्थ, मुद्रा ३ उदाहरण, दाखला देण्यास, सादरय दाखविण्यास पुढे देलेली गोष्ट, वाक्य ४ विन्द. खण 'मन हें छद्मा एक दैवतक असून पत्रपत्रांचे प्रतीक म्हणून त्याची उपनिपदानूच उपासनाहि सांगितली आहे।'—गीर १२५

प्रतीकार, **प्रतीकारक**—प्रतिकार, प्रतिकारक पदा

प्रतीचा—वि गुण, जाति इ० नीं वरोपरीचा, समानगुण

प्रतीची—स्त्री, पश्चिम दिशा, मावळत [स.] **प्रतीचीन**—वि पश्चिम दिशेकडील, मावळतीचा, पश्चिम. [स]

प्रतीत—स्त्री अनुगत, खानी, प्रतीति पदा

—वि अनुभवलेले, दिवून आलेले, अनुभवाने किंवा पाहणी करून खरे ठरेले, प्रत्ययास आलेले, मिळ केलेले, हात [स] **प्रती(ची)** ति—स्त्री १ अनुभव, खानी, प्रत्यय, शोध, अंतरास मनास पडेल्या दाखला, प्रत्यय, अनुभवाने अवलोकनाने झालेली, खानी, एखाद्या गोष्टीबद्दल किंवा एखाद्याच्या स्वभावाबद्दल कोणी केलेले विधान खरे आहे असे आढळणे येणे 'कामभोगाची निरवृत्ती ऐंमे मृष्टी वा विवेक बोलती। ते अथ पातीं पाहती। हे मज प्रतीति स्वयं झाली।'—एमा २६ १६६ २ प्रत्यक्ष जाणीव, ज्ञान, छात्र, शक्ती ५ २९

अवलोकन 'भेगादि शब्दांचे ठायीं वर्णाची प्रतीति होत नाही' ३ चमत्कार, अद्भुत कर्म, साक्षात्कार ४ प्रसिद्धि, ख्याति 'देदी मया वेदाती। निरूपणभाषाप्रतीती।'—ज्ञा १५ १०. [स] **प्रतीतीस येणे**—१ अनुभवास येणे, अवलोकनात येणे २ खानी पूर्वक निश्चित होणे, चेतोउत जुद्ध खानी होणे

प्रतीप—न (सारित्य) एक अपरिहार हात प्रसिद्ध ८५ मेयाची उपमा दिलेली असते, नेहमीच्या उपमान—उपमेदाची अदलाबदल असते. उदा० 'दुष्ट्या लोचनासारखे पत्र तेही। दुडाले जलीं वीं बहु खोल दोही। प्रिये तन्मुखासारखा चंद्र त्यातें। पना मेधमाला पदा लोचवीते।' [स]

प्रतीयमान—वि अनुभवास किंवा निदर्शनास येत आहे असा, ज्याची जाणीव होत आहे असा [स]

प्रतीदार—३ राजवाड्यावरील द्वारपाळ [स] **प्रतीदारी**—स्त्री अत पुराच्या द्वारवर असलेली स्त्री द्वारपाळ, वेतवती [स]

प्रतीक्षण—० किं वाट पाहणे, अपेक्षा करणे. [स] **प्रति+ईक्ष्** **प्रतीक्षा**—स्त्री १ वाट पाहणे २ अपेक्षा 'ऐशी प्रतीक्षा ह्मणत वेवा।'—यामन, नृसिंहदर्पण २४ [स]

प्रतोद्—३ १ चापूक, बोरडा, अक्ष. 'भीमवधाया धावे हरि हस्तें कबजुनि प्रतोदास।'—मोभीम १० १५ २ छायेबद्दल नेळ भोजन्याचे सोड्यासारखे रंग, छायायन, वाक्यत्र [स]

प्रत्य—किं उलट 'आले पर प्रत्य आपणाहि कैमे उचित हे होये।'—गोताचरिका १ २९ [स] **प्रत्यक्ष**

प्रत्यई—ह्रीं—किं दरोज, प्रसिद्धिची, 'कुच धूता छळ होतें। यास प्रत्यई पुईवेत।'—दा २ १ १५ [स] **प्रति+अहर्**

प्रत्यक्ष—वि १ पुढचा, पुढला, नंतरचा, पश्चात्कालीन २ पश्चिमदिशेकडील ३ (स्थल, काल, जीव, पदार्थ, भाग इ० त) सर्वत्र व्यापून राहणारा, सर्वव्यापी (आत्मा, शिव, जीव यास जोहून) ४ साक्षात्, प्रत्यक्ष 'नामया शरण भगवतासी। सग-वत तरी प्रत्यक्ष रयासी।'—एकनाथ आनंददहरी ११९ [स] ० ज्योति—स्त्री आत्मप्रकाश 'प्रत्यक्षज्योतीची बोवाळणी। करिती मनपन्नाची खेळणी।'—ज्ञा १२ ६ ० दर्शन—२२१—नक्षी माये पहाणे, पुढे पाहणे, पश्चिमेकडे पाहणे ० प्रतीति—स्त्री आत्म ज्ञान ० बुद्धि—स्त्री अतमूख झालेली बुद्धि, मी अत्माची (आत्मा) आहे अशी बुद्धि 'मग बहादरचें दुळे। साहजि ऐकचि वळे। प्रत्यक्षबुद्धी करळे। हातवगावे।'—ज्ञा १५ २५८ ० बोध—पु

आत्मज्ञान, प्रत्यगात्मा व ब्रह्म एकच आहेत असे ज्ञान. 'जे प्र-२ गोधाचया मायया। सोडतेचो मन्धान्ही आत्मा।'—माहा १६ १० ० मुखपण—न अतमुखपण 'येव प्रसिद्धि बोद्ध जिणे। अग्रप्रसिद्धी यापावणे। आता प्रत्यक्षमुखपणे। प्रकाश दिसे।'—अभ्य १ २८. **प्रत्यगात्मा**—३ १ देहास व्यापून राहिलेला प्रम

२ त्वपदाये लक्ष्य ३ कृत्स्न [प्रत्यक्ष-आत्मा] प्रत्यगावृत्ति
प्रत्यक्कृत्स्नि-की आत्माकारवृत्ति अंतर्हति, ३ हर्मुयना, मोह
अती स्वस्वरूपाकार वृत्ति 'मग प्रत्यगावृत्तीची पोछटें एविकी
भोगेचि तटें।' -शा १८ १०१७ [प्रत्यक्ष-आवृत्ति, वृत्ति]

प्रत्यंग-न १ वारीताचा गौण अवयव 'मग तळवे तळवत
तोपी । उर्ध्वे सख भेदी । साक्षा ये सपी । प्रत्यंगाचा ।' -शा ६
२३२ २ विपद्याचा गोटविभाग [स]

प्रत्यंगा-की धनुव्याची दोरी 'धनुव्याची प्रत्यंगा
ओढिली असतां ती धनुषारीच्या कानापाशीं चेत' -हिंदू ५
[सं] 'चंद्रविणे-धनुव्यात दोरी लावून तें तज्ज करणे 'तिच्या
स्वयंवराकरिता या धनुव्याला प्रत्यंगा चरविणे हाच पण सु
जाहीर कर' -धनुर्भंग नाटिका, पृ ६

प्रत्यंतदेशगमन-न मनुष्यालीकडील प्रसूत जाणें [स]

प्रत्यंतर-न १ पुरावा, खात्री, पुष्टि देणारी एखादी गोष्ट,
दाखला, उदाहरण, दृष्टांत इत्यादि, आधार २ अनुभव, खात्री [स]

प्रत्यय-न १ अनुभव, खात्री, प्रतीति 'सद्यपरिवारे वळती
कामकोप । कीं प्रत्यया यता प्रमानद ।' -पत्र ४५ २१ २ भा
वसा, धडा, निष्ठा, आत्मविश्वास ३ (व्याकरण) नाम व धातु
याच विशेष अर्थ उत्पन्न करणाऱ्या रत्याला ओढून देणारा शब्द
[स] प्रत्ययास येणें-पणें, अनुभवास येणें ' इंगोनि अजो
हें पुत्र । प्रत्यया नये मंत्र ।' -शा १ १०८ ० प्रतिभू ३ खात्री-
लायक कामीन विश्वासप्रतिभू [स] प्रत्ययित-वि विश्वास
दाखलेला, भरवसा दाखलेला, विश्वस्त [स] प्रत्ययी-वि विश्व
सनीय, भरवसाचा, खात्रीचा, पतीचा [स] प्रत्ययीभूत प्रमाण-
न अनुभवास दाखला म्हणून देणारे उदाहरण, दृष्टांत, विधान

प्रत्ययाय-उ १ पापीपणा, गुन्हेगारी २ जे कावें तें न
केल्यामुळे निंवा जे करू नये तें केल्यामुळे उत्पन्न होणारा दोष,
गुह्यमान, हरकत विपिनियेप जे प्रत्ययाय तब गळे । स्वाधिकार
महुंवे उजळें ।' -शा १८ १२२ ३ विघ्न, अवयव 'जो
एकदा सकल केल' तो त्रितीही प्रत्ययाय आले तरी तडीस नेऊन
पोचवणें ' -नि ७३२ [स] ० जाणें-जकि १ आलेला
वाद्य दूर करणें २ निघायस येणें प्रत्ययायता-की दोष, पाप
' कर्माकर्म-प्रत्ययायता । हे सद्गानासीच सर्वथा ।' -पद्मा ११
११६४ प्रत्यवायी-वि दोषी, अपराधी, पापी [स]

प्रत्यय-न धनुर्वेदाचा एक प्रकार 'शास्त्र अख, प्रत्यय
परमात्र या विद्या त्यास चांगल्या अवगत होत्या' -हिंदू १७

प्रत्यई-किंवि दारोज प्रतिदिवशीं [प्रति-अवृत्त]

प्रत्यक्ष-न जाणोव ज्ञान दाखे कान इ० इत्यादींनीं
होणारे ज्ञान, विषयगोरूपता 'सुब्दानें प्रत्यक्ष श्रोत्रेन्द्रियावाचून
होत नाहीं' -अथ समक्ष देखत पाहता पाहता -निवि

साक्षात्, यतोपर, वास्तविकपणे, वस्तुतः, स्वतंत्रपणे, जातीने,
स्वतः 'मी तिकडे प्रत्यक्ष गेलें' 'हा माझा प्रत्यक्ष धनु काह'
-नि दितगारे प्रगट, हजर, उपस्थित, इन्द्रियगोचर 'तरी
प्रथम धीगुह्यमूर्ति । प्रत्यक्ष कापी याचे हाती ।' -नव १६ १२६

[स प्रति-अक्षि] म्ह० १ प्रत्यक्षास प्रमाण वसावा ? २ प्रत्यक्ष
ते खरे सामान्य-० कर-उ कर देणारा व कर सोसणारा
या व्यक्ती पदच असतात असा कर जमीनीवगील कर ह प्रत्यक्ष
कराईची आहत ० स-किंवि साक्षात् : समक्ष, धडधडीतपणे,
उपस्थित, समोर, इन्द्रियाना गोचर होईल असे [स] ० ता-की
समक्षता, प्रगटता, इन्द्रियगोचरता [स] ० दर्शन-न (देव,
व्यक्ति इत्यादिद्वारे) साक्षात् भेट, स्वप्नगोचरता ० दर्शनी-नि
१ पडलेली गोष्ट ज्याने स्वप्न वया होळवणी पाहिली आह असा
२ एखाद्या गोष्टीचा स्वतः अनुभव घेतला आहे असा ० प्रमाण-
न होळवणी दिवणारा पुरावा ० प्रमाणवाद-उ अनुभवानें
मिळणाऱ्या ज्ञानावर सर्वस्वी अवलंबून असणारा एतद्वाक्याचा
एक पय (६) पॉसिडिन्डिस्म ० सिद्ध-नि इन्द्रियगोचर पुराव्या
वर प्रस्थापित कळें प्रत्यक्षी-नि पाहणारा, दृष्टा, स्वतः किंवा
जातीने पाहणारा, जाणणारा [स]

प्रत्याख्यान-न इनकार, मनाई, निराकरण, निराकरणें,
दूरगारणें [स] प्रत्याख्यात-वि १ इनकार केलेले नाकूल केलेले,
नाकारलेले, नापतत म्हणून दूर सारलेले 'तिच्या (बोमुदीच्या)
तज्जसुवें पुरीचीं अल्प तबे प्रत्याख्यात होस्वातीं निष्पन्न होऊन
मेली' -नि ५०८ २ प्रसिद्ध नावाजेल्या, सर्वप्रसिद्ध [स]

प्रत्याघात-उ प्रतिक्रिया, उलट परिणाम, उलट प्रहार,
प्रतिकार [स] प्रत्याघातक-वि प्रतिक्रिया, उलट परिणाम,
उलट प्रहार करणारा [स]

प्रत्याग्राह-उ मुख्यत्वेकून जे प्रायश्चित्तादि कर्म साधितले
तें तबे पडणें शक्य नसल्यास त्याकथा ऐवजीं इच्छादान किंवा इतर
जे अनुग्रह केले जाते तें [स प्रति-ऐवजीं-आश्राय=बोलेले]

प्रत्यारय-उ नित्यनेम, दारोज करावयाचे गीतापाठादिका
सारखे पुण्यकर्म [स प्रति-आरभ]

प्रत्यालीढस्थान-न (गुत्य) आलीढ्यानाप्रमाणे उभे
राहणें उजवा पाय कुचित व डावा पाय पाच ताल पुढे ठेवणें
आलीढस्थानाप्रमाणेच यांत अभिनय सुचित होतात आलीढस्थान
पदा [स]

प्रत्यावर्तन प्रत्यावृत्ति-नत्री १ वारवार वरचवर
करणें पुनःपुनः करणें याचारी येणें उलट अवस्था 'कृष्णरूपी
वेधत्या वृत्ती । प्रत्यावृत्ती हरि पाहती ।' -परस्व ६ २७ २ पुन्हां
जन्मास येणें पुनर्जन्म 'तब प्रत्यावृत्ती घेरणारें । आत्म
साक्षात्कारें खुली ।' -पद्मा २ ३१६ [प्रति-आवर्तन, आवृत्ति]

प्रत्यासत्ति—जी विशेष दलनखलन, सहास घरोबा नाते, सवष 'हा लुच्चा आहे, याची प्रत्यासत्ति इतकी कामाची नाही' [प्रति+आसत्ति=सानिष्य] •न्याय-३ वक्ष्यात जो अर्थ स्पष्ट किंवा पूर्ण उक्त नाही तो समवचन पूर्ण करून घेण्याची सगरी वाक्यांचे ठिकाणी साक्षात्प्रदान्या शक्तीमुळे जो अनुक्त अर्थ अन्वित्र व्हावयाचा, तो त्या प्रकरणात वाक्यातराच्या ठिकाणी जो उपस्थित आहे तोच अन्वित्र व्हावा इतर न व्हावा, अशा अर्थविवर्या उपस्थिताचाच अवयव होणे.

प्रत्यासन्न—वि अगदी जवळ असलेला, निकट सवष असलेला, समीपस्थ [प्रति+आसन्न=ससेलेला]

प्रत्याहृत—(सगीत) गाताला ध्वनीन खड पडून देतो इच्छित उच्च स्वरापासून इच्छित नीच स्वराकडे जाणे घटित पदा

प्रत्याहार—३ १ आपापल्या विषयाचा ससंग न करता इद्रियाचे यिताच्या स्वल्पास अनुसरून राहणे, इद्रियाची अतर्मु खता, इद्रियदमन 'मग प्रत्याहाराचा अभाव' जो बुद्धीचियाची पाया निखरडा ।' -शा ६ ५६ 'हवविषयासप्रयोग चित्तस्वल्पासु कार्ष्वेयियाणां प्रत्याहार' -पातञ्जलसुन पा ३ सु ५४ २ प्रणायामभूमिरेवेच्या पूर्णावस्थेत सुप्तविविष्ट पद्धतीने कुडलीसहित प्रणवासु चरणागुहापासून ब्रह्मप्राप्येत चतुर्विण्याचा ४ पुन्हा उतरविण्याचा क्रियाप्रास अष्टांगयोगपैरीं पाचवे अंग 'प्रत्या हारादि अंगी । योगं अग टॅकिं सौमी ।' -अष्ट ९ २७ १ प्रणयामाचा विशेष नाहीसा करणारा सरीरातील एक वायु, प्रत्याहारेचेचकपवन ४ नियमन ५ परत घेणे, प्रत्यादान, अपहरण [स] •न्याय-३ सखेप

प्रत्यादिक—वि द्योतक निषगारे, दैनिक 'मुबईच्या एका प्रयादिक इतकी पन्नातील शीवेवचन हें उचळ आहे' -उडि १ २८१ [स]

प्रत्युत—किंवि १ एवढेच नव्हे तर, आणखी, शिवाय, खरीन 'ह्याप्रवर व उच्चार करितोस परंतु हा प्रत्युत्कार कोडे वणारा' प्रत्युत शिबी देईल '२ इत्यापय्यां उत्पत्तयः । [स]

प्रत्युत्तर—न १ उत्तरास दिलेले उत्तर उलट जबाब प्रतिषधन 'तय प्रत्युत्तरं घाली । थीकृणं जी चालविली ।' -शा १८७४ २ (सामा) उत्तर जबाब [स]

प्रत्युत्थान—न १ भेटीम अन्विष्टा मनुष्याच्या सन्मानार्थ असूनवाचन उठणे २ सुट वादविवाद इ० मध्ये प्रतिपक्षाचा पराभव करणामाटी उठणे [स] प्रत्युत्थित—वि अत्र दक्षा सगी किंवा पराभूत कार्यामाटी उठलेला [स]

प्रत्युद्गम, **प्रत्युद्गमन**—३१ भेगीमाटी दोन हात करण्यासाठी गोमोरे जाणे [स] प्रत्युद्गत—वि सामोरा गेल्या, पुढे गेलेला [स]

प्रत्युद्गह—३ आपली मुलगी दुसऱ्याच्या मुलाला वेळून त्याची मुलगी आपल्या मुलाला करून घेणे, असें एम साटेलेटे [स]

प्रत्युत्तर—३ दुसऱ्याने आपणावर केलेला उपकार पिटावा म्हणून त्याजवर केलेला उपकार; उपकाराची फेड 'योग्याने शिणता अपार । प्रत्युत्तर कदा न पडे ।' -एमा २९ १७१ [स]

प्रत्युत्स्थान—न नव्याने सुरुवात करणे, आपला पराभव करावयास उठलेला किंवा ज्याने आपला पराभव केला त्याच्या पराभवासाठी उठणे, गेलेला हक्क पुन्हा मिळविण्यास सज्ज होणे [स]

प्रत्युष—न प्रातःकाल, पहाट [स]

प्रवृद्ध—न विज्ज, राकट 'श्रीरामनाममनप्रितचिंतामणि करील हें पूर्ण । पूर्णप्रत्युद्धाचे रसिकाचे चितही सुखी पूर्ण ।' -मोआदि १ १० [स]

प्रवेक—वि प्रयष्टृष्टृष्ट, दारक, हाक -किवि ऐक, एवकट, एकामागून एक [स] •चैतन्य—न व्यक्तित्वचैतन्य, चराचचैतन्य धाच्या उलट पूर्णचैतन्य [स]

प्रयक्त—वि (अप) वेगळा, निराळा, मित्र, (प्र) प्रयक् 'तव प्रयक्त सत्तामाव । ऐसे गमे ।' -प्रयराज ७ १०२ [स दृक्]

प्रथम—वि पहिला, पूर्वीचा, आरंभीचा, मुख्य, स्वस किंवा काल यामध्ये आधीचा -किवि पहिल्यादा, आरंभी, अगोदर, प्रथमत [स] इ० प्रथमप्रासे मसिकापात इच्छित गोष्ट साध्य हास्याच्या आरंभीच काहीतरी विज्ज घेणे सामाशब्द-•खरेदी-की इतर निहाडकापूर्वी खरेदी करण्याचा अधिकार, अग्रक्रया शिंशार •चरण-३ पहिली पायरी अकन्या, मुक्तीच सुरुवात; प्रथमाकन्या एखाद्या कालाच्या चार विभागांपैकी पहिला विभाग •त-किंवि पहिल्याने आरंभी, सुरुवातीला, अगोदर •दुर्दोनी-किंवि काही एक कार्याच्या आरंभी सुरुवातीला, प्रथमाकन्येत, सखदोनी •व्या लिहावयास पोली घेतली, प्रथमदोनी चूक पडली •दुर्दोनी-की १ आरंभ, सुरुवात 'वार्षिके प्रथमदो १ खोदकन्या शेतीचे सर्वांग असे ।' -शा ११ २४७ २ बालपण •द्विचस-३ काही एक कार्याची प्रथमाकन्या, प्रथमचरण 'इतक दिवस बाद सांगतो पम अत्रुन प्रथमदिवस आहे' •पाथ्योष्ठ ३ जवळपाचे खातेवे हाड •पुरुष-३ १ (सकृत् व्या) क्रिया पदान्या धातूचे कोणत्यादि काही स्त्रीविपुल्याने रूप बनविणारा प्रत्यय २ (सकृत् व्या) से, ती इ० वा पुरुष, स्त्रीयपुरुष ३ (अस्त्री व्या) बोल्यास स्वत, जी, आम्ही इ० वा पुरुष •व्यवसा-वि तक्ष •की व्यवसायवृत्तमात्र । प्रथमवयसा ।' -क्या १ ८५३ •व्यवसायाकाष्ठ-३ वाक्य •की प्रथमवयसा काळी •व्यवसायाची नग्राळी ।' -शा १ ४२ •धर-३ १ ज्याने प्रथमच रूप होत आह असा वरामुखा याच्या उलट विजवर, तिजवर इ० २ ज्याचे निहासास योग्य वय गळे आहे असा मुलगा,

•सयन-न बोलण्याचा साधा, नेहमीचा स्वर प्रथमा-म्ही १ (व्या) पहिले विभक्ति, त्रियापदाच्या कल्याची विभक्ति २ संधोपनाची विभक्ति ३ कोणत्याहि काळाचा प्रथम पुण्य [स] प्रथमारंभ-उ सुखात, मूळारंभ, सुखातीची पहिली अवस्था [स] प्रथमाक्षरी-वि (कहाव ह्या शब्दाचा आरंभ क ह्या पहिल्या वर्णापासून होतो त्यावरून) कन्दाहे ब्राह्मणाबद्दल औप रोपिक शब्द

प्रथा-म्ही १ रुढि प्रथत सर्वसाधारण चाल पद्धति, सरणी 'नि सगत्यादि प्रथा। केसेन होती।' -रास १ ६९ २ प्रतिदि कीर्ति, प्रकृति 'तुम्हेनि पांड पाहता। आणिचाचि काय कपा। पुढोत्तम ह प्रथा। तुजचि कां पाली।' -रास १ १९९ ३ लोकमत सर्वसाधारण भावना ४ लोकसमाज ५ अनुभव रुढि प्रतीति 'किंवहुना ऐगी प्रथा। वाढती दयती पायां।' -हा १८ ५४ ६ स्थिति -शर [स] म्हणू जी प्रथा पहली ती अंगी जवली प्रथित-वि प्रसिद्ध कीर्तिमार माशाजळेल, प्रसिद्ध केलेले, उपपण्ये जाहीर केलेले [स] प्रतिथि-म्ही प्रसिद्धि सर्वत्र आवड, संपाति [स]

प्रथुत-भ तत्पर -मनसो

प्रद-वि (समासात) वेणारे बहाल करणारे, कायम करणारे जसे -सुख-दुःख-धन-विद्या-शोक-प्रद [स] प्र+दा=रणे

प्रदोषणा-म्ही प्रशिक्षणा -विपु [स] प्रशिक्षणा

प्रदर-उ ब्रियाचा एक रोग, घुंगरी ह्यात निरतर रज हाव होतो याचे रजप्रदर व श्वेतप्रदर असे दोन भेद आहेत तिवाय सूरमभेद कृष्णप्रदर धातुप्रदर पूयप्रदर, दूयाम, रजप्रदर इ० आहेत [स]

प्रदर्शन-न १ दाखविणे, आविष्करण करणे, दर्शविणे जसे -भय-दैन्य-गुण दिक्-प्रदर्शन २ (ल) समाशा, दखावा 'विगायन पुढारी अधिकाऱ्यापुढे राजनिष्ठे प्रदर्शन करितात' -के २७ ५ ३० ३ अनेक प्रकारच्या नैसर्गिक किंवा कारामितीच्या धर्मु व्यवहियत रीतीने मांडून ठेवणे किंवा त्या जेथे मांडून ठेवतात ती जागा [स] प्रदर्शक-वि दाखविणारा प्रदर्शित वरणारा आविष्करण केलारा जसे -गुण-मय-लोभ-प्रदर्शक [स] प्रदर्शविणे-सक्ति दाखविणे, दृष्टीस पवेल असा करणे प्रकट करणे, (ल) वखर देखावा करणे [प्रदर्शन]

प्रदक्षिणा-म्ही १ देव ब्राह्मण इ० कास आपल्या उन्नत्या हाताकडे करून त्याच्या भोवताली घातलेली फेरी प्रदक्षिणा ते अवघे तिचा हो। -यामन वणसुधा प्रथम २ ३ २ वर्षीं कधी उन्नत्या हाताचा सवध म ठेवता घातलेली फेरी उदा० होमसूत्री प्रदक्षिणा [स] म्हणू लक्ष प्रदक्षणा आणि पैमा दक्षिणा प्रदक्षणे-अकि प्रदक्षिणा घालणे प्रदक्षिणी आदरी ह्युतीतें।

-देशगजम् ४८ [प्रदक्षिणा] प्रदक्षिण-कि वि पूर्व, आग्नेय दक्षिण, नैर्ऋत्य, असा क्रम धरून (केलेले गमन) उजव्या बाजूने; प्रादक्षिणिक [स]

प्रदान-न ऐणे, देणगी जसे -अन्न-वस्त्र-गो-द्रव्य-विद्या-दक्षिणा-प्रदान [स] प्रदाता-वि दणारा, दाता, उदार दिलदार, दातृ, औदायशाली (समासात) विद्या-धन-दान-प्रदाता [स]

प्रदोष-उ दिवा [स] प्रदोषन-न पेटविणे, चेवविणे ज्वलन [स] प्रदोष-वि १ चालले पटलेले जळत असलेले, प्रस्थित 'पहिले पैताग्यक्षप परिपूर्ण। इंदियानवीं प्रदीती।' -हा ८ ४८ २ उज्ज्वल, तेजस्वी, प्रकाशमा [स]

प्रदेता-उ विशिष्ट मर्यादानी नियमित असा भूमि शास्त्र, कला इ० चा भाग, प्रात जाणा 'एव एकेकाधिया प्रदेती। विष देख विस्तारेती।' -हा ११ १५० [स]

प्रदेशिनी-म्ही हाताच्या मागल्याजवळचे शेट तपनी [स]

प्रदोष-उ १ सायकाळ; रात्रीचा आरंभसमय, तिन्हीसांजाचा समय सुवास्तानंतरच्या दोन घटिका प्रदोषी असे मज्जनाचीच पाठ। -क्रम ४ १०३ २ प्रयोदशीस नक्षत्रत करून सायकाळी शिवपूजा करण्याचे मत प्रदोषाचे क्षति व होम (सनिवारी) वेणारा व सोमवारी येणारा असे प्रकार आहेत ३ चतुर्थी, सप्तमी आणि प्रयोदशी ह्या तिथि पूर्वरात्रीत असता पाळावयाच्या अनन्याय [स]

•काळ-उ सध्याकाळ [स] •चर-उ राक्षस [स] •पूजा-ला सायकाळची पूजा प्रदोषोपासणे-न अब (वि) सगळ्या आदल्या दिवशी करावयाचे उपवास (इ) जिह्मिन् 'अंगित कर चर्चया प्राथेनासप्रदात कित्यक विशिष्ट दिवसा-थापूर्वी करावयाचीं प्रयोदोषोपये सांगितली आहेत' -उम ३ [प्रदोष उपोषण] पक्षप्रदोष उ प्रयोदशीस सध्याकाळी शिवपूजा करावयाचे मत

प्रधान-उ १ सत्री दिवाण अमात्य रचीव इ० राजाचे मुख्य मदतनीस प्रत्येरी राजाचा सत्तागार कारभारी 'सकट पहले काहि सुचना प्रधान पुज्याला।' -ऐणे ३१७ २ (सुद्धिवळ श्रीडा) बुद्धिदळाच्या खळात राजाचा कारभारी किंवा दिवाणजी वजीर पदा ३ योद्धा जामीतील कवि भाट -वि १ सूर्य भ्रेष्ठ उत्तम, वरिष्ठ 'यालाणी प्रधाना मिया रुदा। तिया विमूनी आदके।' -हा १० २११ २ जोराचा प्रयत्न महत्त्वाचा ३ प्रमुख विशेष महत्त्वाचा असलेला प्रज्ज, युक्त (धनुर्ग्रीहि समासात उपयोग) काही वृष कल्पप्रधान असतात काहीं गुणप्रधान काहीं पत्रप्रधान [स] •देवता-म्ही कर्मातील मुख्य देवता

प्रधान-न प्रकृति जगाव उपादानकारण माया 'प्रधाना पासाव महदादिद्वारा। नादा विकाराचा पसाग। -एमा २२ ३४६ [स]

प्रध्वंस—उ सन्तुळ उच्छेद, पूर्ण नाश. [स] **प्रध्वंसभाव**—
पु पदार्थांचा समूळ नाश झाल्यामुळे उत्पन्न होणारा अभाव,
अवस्था [स]

प्रपच—पु १ जग, मानवी कृत्याची मोठी रंगभूमि, जीवानी
उत्पन्न व्हावे मरावे, अनेक सुखदुःखादि भोगावे इत्यादि रूप
जो व्यवहार ईश्वरी भाषेपासून उत्पन्न झाला तो २ ससार, सन्तु-
ल्याचा वायका, मुळे, घर होत इ० रूप खटला 'तैसे विचारिता
निरवले. तें प्रपच सहने सादवले.' -ज्ञा २१३१ ३ कपट,
प्रतारणा, वचना, कमवणूक, लबाडी ४ भेदभाव पक्षपात
पक्षिप्रपच 'दोषी ब्रिया जयासी त्यात ठेवी प्रवासी.'
-युच २८ २९ ५ माया, भ्रम, अविद्या ६ विस्तार, व्याप
पमारा पाल्हाळ ७ तपशीलवार कथन, विवरण दिवा स्पष्टीकरण
[स] ८ तळमळ-खो. ससारातील दगदग, नास, कष्ट, ताप.
'सोडुनि प्रवचतलमळ करी निश्चर हरिभजन.' ९ ता-की
पक्षपातीपणा, भेदभाव 'कृष्णाकड आमुचा पिता। जिवें भावें
तिकेच माता। कार्याकारण प्रवचता। मिष्टा दाविती आम्हा
कडे.' -एस्त्व ६ ४८ [प्रवच+ता (भाववाचक नामाचा प्रत्यय)]
१० दुःख-न ससारासंबंधी दुःख नास; भाग 'ज्यात लापसें
अतुल्ये। तो न मानी प्रवचतु दा। ११ निराह-उ ससारात अगदी
थर अशा कष्टांची तरतूद, ससारयात्रा चालविणे १२ घेडी-की
(ल) पत्नी, स्त्री, बायको 'आता राहिलें तें घेणे उज्या। पाई
सुडल्या कीं प्रवचवेड्या।' -दावि ३४ १३ माया-की मृत्यु
रोकासंबंधी वाटणारा मोह, अशाश्वत गोष्टीची मनुष्यास वाट
पारी द्यावृत्ति, ससारातील मोह, भ्रम, भ्रांति १४ स्वार्थ-उ
इलोकातील स्वार्थ, आपमतलब, अल्पपोटपणा 'प्रवचस्वार्थ
कळनि निश्चिनी। एकास एक सुरसुरति। १५ प्रपचार्थजमीन-की
प्रपचि कृत्यावा खरी भागविण्यासाठी वहात घेलेली जमीन
माफीजमिनीवैधी पाटविभागाचा हा एक पाटभेद आहे प्रपची-
वि १ ससारातील गोष्टीत निमग्न ऐहिक सुखात दग झालेला,
समाप्ति २ ससारासंबंधी, साधारिक [स] प्रपचीक-वि ससारा
संबंधी ससारिक 'प्रपचीक नाही जयातें उपाधी।' -रास ५१
[स प्रापचिक]

प्रपद—न पावलाचा पुढील भाग, पायाच्या योगावळीत
प्रदश, चवदा 'ज्याच्या मुकुटनिरकिणे साचार। प्रपदे ज्याचीं
चवळी।' -शिली १ ७० [स]

प्रपा—की पाई जलशाला [स] १ संन-रुपान-न
पांषपादे 'अति रमणीय प्रपास्याने। मायाभय निमि'।
-सुवन हरिप्रशस्त्यान १९९ (नवनीत पृ १९४)

प्रपाण—पु घाह्याचा बरवा ओठ -अथर्व १ ६१

प्रपादणी—की १ मिद करणे प्रस्थापित करणे नियमाचे
प्रतिपादन २ निययपूर्वक, प्रतिपार्पूर्वक बोलणे, बजाविणे [प्रपाद-

प्रपादर्णे—सकि १ सिद्ध, समर्थन करणे, पुष्टि देणे २
बजावून निययपूर्वक सांगणे, बाजू राखण्यासाठी बोलणे 'का अज्ञान
अतीस प्रपादून। वैमै साधवास होईल ज्ञान।' [स प्रपादन]

प्रपिता—उ बापाचा बाप, आज्ञा [स] **प्रपितामह**—उ
बापाच्या बापाचा बाप, बापाचा आज्ञा, स्वतःचा पणजी 'तोंपर्यंत
कायदे नाही नायद्याचे प्रपितामह आले तरी' -ति ४ ९३
[स] **प्रपितामही**—की बापाची आज्ञा, स्वतःची पणजी [स]

प्रपिता—उ एक औषधो वनस्पति
प्रपोटक—उ घोड्याच्या पायाचा एकरोग -अथर्व २ ३८
प्रपोत्र—उ मुलाच्या मुलाचा मुलगा नातवाचा मुलगा,
स्वतःचा पणवू [स] **प्रपोत्री**—की मुलाच्या मुलाची मुलगी,
नातवाची मुलगी [स]

प्रकुल प्रकुल्लित—वि १ कुल्लेले, उमललेले, विक
मित २ (ल) आनंदित [स]

प्रयंत्र—उ (प्र) प्रयथ पडा 'चातुर्य नाही प्रयंत्र नाही।
भक्तिज्ञान वैराग्य नाही।' -दा १ ६ १५

प्रयथ—उ १ (संगीत) गाण्यातील एक चीज चीज पहा २
काव्य श्लोक निघड इ०ची रचना छंदोबद्ध रचना 'तें वीविधेचेनि
प्रयथे। सांगल की।' -हा ६ ४९७ ३ काव्यप्रय, (सामा)
प्रय म्हणजेनि माझे नित्य नवे। क्षासोच्छ्वासही प्रयथ हो मावे।'
-हा १८ १७३४ ४ सापण, पोष्ट कथा आता निरोपीन प्रयथ।
अवधान दीज। -हा १२ १९ ५ कपन, सांगणे 'कृष्ण विष्णु
हरि गोविंद। या नामांचे निखळ प्रयथ।' -हा ९ २१० ६
अलङ्कार सातत्य [स] ७ गाननिष्ठाताता-की प्रयथ
गानातील प्राचीण्य ८ होड-होडा-उन्नी कवित्व कर्ण्याची पंज
'तो वाचस्पतीचीं करी। प्रयथेतेडा।' -हा १० ८

प्रयल—वि अतिशय क्लवान सामर्थ्याचा बलिष्ठ
'जगज्ज देव प्रयल। विद्वितामगळ इत।' -हा १८ १ २
अतिशय भरपूर, विपुल 'तों हें हर्षिजना प्रयल। न चढ पड
जडाचो।' -एवा ८ ६३ [स प्रयल] प्रयलता-की सामर्थ्य,
शक्ति कल आशा म्हणजे पुरपावाची प्रयलता आहे -सत्या
द्याचा सप्तर पृ ३३ प्रयलणे-भकि (काव्य) बडकट, समर्थ

होणे जोराचे वाढणे; जादवार हाण 'यथ विवर्णे विरयो हाय
हीण। तथ वैराग्य प्रयते परिपूर्ण।' -एवा २९ ७४१ [स प्रयल]

प्रयुल—वि १ प्रो-पुन वसव्या बालका पूर्ण वाढ झाल्या
(समुल्य मन नान सुदि इ०) जमे तिचे जग प्रयुद धार आल।'
-यव ११ २ (यादवन ल) अतिशय सुदिमान, घाहाणा, पिडान,
हजार तरी रीने ह प्रयुद। सोहोप नाह।' -हा १७ ७० ३
पिडितबन्धा जाउन पुण्यो जगा हुदर मोलेला (अगथा व
ल) आत्मज्ञान प्रयलत [स]

प्रबोध—३ १ आशुति, जागृणा; निद्राभाव, जागृत्यता; सावधानता; शुद्धीकर आलेखी स्थिति. 'ती प्रबोधेन ज्ञेय मोहः । तेन निद्रा काय अंतु आहे ।' -शा १५.२१५. ३ जागे करणे; शुद्धीकर, भानावर आणणे; जागृत करणे. ३ यथार्थ ज्ञान, जाणीव 'मूढमतीचा प्रबोध । मानी उर्वशीचा अपराध ।' -एभा २६.११४. ४ सुचना, परिचय; उपदेश; कळविणे; सांगणे. ५ प्रकाश. 'मी आनंदाचा आनंद । मी शुद्धीवादी प्रबोध ।' -एभा १६.२०१.

-वि. विकसित काणारा; उमलविणारा. 'नमो विद्यारवोचविद्यार । विद्यारविद्यारोपा ।' -शा १०.१. [सं] प्रबोधोत्सव-३ विष्णुस जागृत करण्यासाठी कार्तिक शुद्ध दशमी ते पौर्णिमेपर्यंत करितात तो उत्सव [सं.] प्रबोधरु-वि. १ जागृत करणारा. २ ज्ञान देणारा. 'भागवतशास्त्र सुधारा । अन्दासावे भारदेरी । दृढनिश्चयेसी प्रबोधक ।' -एभा ३.५०३ [सं.] प्रबोधणे-वकि. १ जागृत होणे, करणे. 'नातरी प्रबोधलिये वेळे । स्वप्नीची डिडी मावळे ।' -शा १५.३१५. २ ज्ञान सांगणे, उपदेश करणे. 'ऐसा विरळासी प्रबोधी गोटी । बरी उदावटी करीकाम ।' -एभा २६.२४८. प्रबोधन-न. १ जागे करणे; उदविणे २ शिक्षण; उपदेश. 'शिष्यप्रबोधनी समर्थे । स्योचित् निजमावे ।' -एभा ३.२३८. [सं.] प्रबोधि-वि. १ जागा केलेला; उदविलेला. २ शिक्षविलेला; पदविलेला; उपदेशिलेला. [सं.] प्रबोधिनी-स्त्री. कार्तिक शुद्ध एकादशी या दिवशी विष्णु जागा होतो. [सं.]

प्रमंजन—३ (काव्य) सोसाटापाचा, गुफान दारा; प्रवेष्ट बाटु. 'मन्मथराजलज्जाल-प्रमंजन ।' -शा १८.१ [सं.]

प्रमथ—३ १ पराक्रम, बल, प्रमाथ; ऐश्वर्य; वैभव, उत्पथ, उत्थत्व २ मूलकारण, उत्पादक कारण. ३ प्रवर्तक कारण. ४ उग मावे रान 'भागीरथीचा प्रमथ हिमालय । उत्पत्ति; जन्म 'तैसा जगतप्रमथी पंडुपुता । हेतु मी जाणे ।' -शा ९.१३१. ५ (काव्य) सुखदुःख ७ साठ संवत्सरांनील पहिले. [सं.] प्रमथणे-वकि १ प्रमाव चालणे, समर्थ असणे. 'एव महाशोभु न प्रमथे । माहताचा ।' -शर २.१४६. २ उत्पन्न होणे; जन्मणे. [प्रमथ] प्रमथी-स्त्री (काव्य) प्रमथ -मनको.

प्रमा—स्त्री १ प्रकाश, तेज; काति; दीप्ति (विशेषतः फावलेली, पसरलेली) 'आता जिवा आणि प्रतिजिवा-मार्जी केची हे म्हणें नये प्रमा ।' -शा १५.५४२ २ छाया; सावली. ३ कीर्ति, लौकिक; प्रसिद्धि ४ शोभा 'कानी कुंडलाची प्रमा ।' -गणपतीची सुपाळी पृ ३. ५ स्वतः बद्दली जाणे व ज्ञान, निश्चय 'तैसा ज्ञानरूप आत्मा । ज्ञानेचि आपुली प्रमा । वसितसे साई मा । ऐसा वंश ।' -अष्ट १.२३ ६ (सुकीं रूढ) पत्ता; फिरीट; किंमत; महत्त्व 'मी कोणाची प्रमा बाळगीत नाही ।' हिमत पद्ध. [सं.] ७ कर-३ सुये. [सं.] ० वात-वि. सेवस्वी, कातिमान, प्रकाश

णारा; पच्चहीत. [सं.] ० हीन-वि. निस्तव. 'कां रवि राहुं प्रसु । प्रमाहीनु ।' -शा १.२००. प्रमापळ-स्त्री. १ मूर्खीच्या पाठीमागे जागी २० पावंची करितात ती महिरप. २ (ल) मोठ्या शोकाच्या समोबताळची मूळची. 'त्यांच्या इतर घटुगुणांची प्रमापळ त्याला किती शोभा देते ।' -पद्म २१ [सं. प्रमा=नेत्र+भावलि=भोज] प्रमोत्सव-३ (सायन) पंचम कांदी काळ प्रकाश दाखविला असता जो अंधारान परत प्रकाश देतो असा पदार्थ. (६.) फोस्फोरस. [प्रमा+उत्सव] ३

प्रमाण—३ (गणित) भागाचा प्रतिभाग, अपूर्णाकाचा भाग. [सं.] ० जाति-जातिअपूर्णक-स्त्री. पुषव. (गणित) ज्यात अपूर्णाकाचे अपूर्णाक असतात ते अपूर्णाक. उदा० ३/४ चा १/४ ० जातिसघणन-न. (गणित) प्रभागजाति अपूर्णाकाचे समजवड रूप [सं.]

प्रमात—स्त्री. सकाळ; पहाट; प्रातःकाळ, अर्णादयाचा काण; उषःकाळ. 'प्रभाप्रमातसुवा । सुखोदया ।' -शा १४.१. [सं.] ० फेरी-स्त्री. प्रातःकाळीं स्त्रीपुराचा जो मेळा रस्त्याने देशभक्ति पर व प्रगारत्मक पदे गात जातो तो. 'ल्हान मुलाची प्रमातपेरी काढून स्वदेशप्रवादच्या जाहिराती वाढवाण्या ।' -के १०.६.३०. ० मेघाडवर-न. १ प्रातःकाळचे मेघाचे पडल. २ (ल.) पोळळ बडाया, बचने, भीति ३० पापेबाजी. [सं.] ० टात्र-जी. पहाट.

प्रमात—३ (गान) एक राग. त्या रागात पडून, कोमल रूप, तीव्र गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धैर्य, तीव्र निवाद हे स्वरलागतात जाति संपूर्ण-संपूर्ण वादी मध्यम, संवादी पडून. गानसमय प्रातःकाळ [सं.]

प्रमाथ—३ १ ऐश्वर्य; वैभव, मोठेपणा, तेज २ सामर्थ्य; पराक्रम; प्रताप; शौर्य. 'ते प्राणिये तेव स्वभावे । अनादिमाया प्रमाते ।' -शा १०.५६ [सं.]

प्रमास्त—न द्वारकेजयचौल एक पुण्येधन. 'धर्मगुज अर्जुन प्रमासाळ ।' -मोहना ८६.१. 'ठाकोनि आला प्रमासेसी ।' -एकव १४.१९.

प्रमास्त—३ शत्रोक्त्यांनु येणारा उजेड. [प्रमा?] प्रमाळ—स्त्री (गो.) देवास बोल जावताना लावलेल्या पाकड्यांपैकी एक पाकळी [प्रमावळ?]

प्रभु—३ १ धर्म; स्वामी; मालक 'कोणी येके प्रामी अथवा वर्णी । राक्षणे आहे आपणासी । न भेटता तेथिल्या प्रभुसी । सौल्य केने ।' -दा ६.१२. २ राजा. ३ देव, ईश्वर 'प्रभु त्याते ममी शारहाणी ।' -मो रामायणे. -वि. समर्थ, कर्ता. [सं.] ० रत्न-न. (राज्यकर्ता, अधिकारी, अग्रद्वार ६०ची) जागा, पत्थरी; स्थान ६०. [सं] प्रभुत्व=भावनाच नामाचा प्रत्यय ० भोजन-न. (श्वि) हा एक संस्कार किंवा साकर्म्य आहे. हात निस्ताने नेमून दिव्याभ्राने आकार व प्राशास देतात व घेतात. हा संस्कार

सिस्ताच्या मृत्यूचा दर्शक आहे आणि योग्य प्रकारे ते भोजन करणारे, दैहिक व इन्द्रियोच्चर रीतीने नव्हे तर विश्वासने त्याच्या शरीराचे व रक्ताचे व त्यापासून होणाऱ्या सर्व लाभांचे वाटेकरी होतात आणि त्यायोगे त्याचे आत्मिक पोषण होते व त्याच्या दार्या ईश्वरी अनुपहाची कृती होते असे ग्रॉस्टेड्ट हिस्ती लोकांचे मत आहे. 'शक्ति-स्त्री युद्धाच्या तीन शक्तींपैकी एक राजांचे सामर्थ्य, द्रव्यबल व सेनाबल अशा ह्याच्या दोन बाळा आहेत मनशक्ति, उत्साहशक्ति पहा. 'संस्मित-वि (धन्याप्रमाणे) अधि पाएलुक्त, बोरदार, खणखणीत, वादशाही, अमलदारीचा (शब्द, वाक्य, भाषण, आह्वा) [स]

प्रभु—एक जात, परभू

प्रभूत—वि पुष्कळ, विपुल [स]

प्रभूति—स्त्री १ (काव्य) बाहुल्य, पुष्कळपणा, वैपुल्य २ आकार. -मनको

प्रभृति—किंवि आदि, पासून जयें—अथप्रभृति, जन्म प्रभृति, तत् प्रभृति, वाक्यप्रभृति, शिर प्रभृति इ० 'एव इये उप रती। शानविन्हे माशुता। गमामिस्वादि प्रभृति। बाखाणिती।'

—हा १३ ८४९ व इत्यादि, आधर्मेकलन [स]

प्रमेद—पु मितप्रकार, रीत 'वापरी आशी। पाचवट्याची बाधी। वाचली प्रमेदी। पचमृतिर्ही।'—हा १३ ४६ [स.]

प्रमद—वि १ गर्दिश, उन्मत्त (अधिकार, संपत्ति इ०मुळे), मगल, बैकाम झालेला 'ऐसा स्वधर्मीक्रियारहित। आभिलेपने प्रमदु।'—हा ३ १०७ २ शिगेलेला, बैक चढलेला, निरंते अस लेला, धुद, गाफील [स प्रमद=माजणे]

प्रमथ—पु शिवाच्या गणांपैकी एक बगै 'स्वर्गभोगी महा तत्पर। यज्ञी देवपितर प्रमथादिक।'—एमा २१ ३३० [स]

०नाथ—पु शंकर, शिव [स]

प्रमद—पु (अप) प्रमाद [स प्रमाद]

प्रमदा—स्त्री १ तरुण व सुंदर स्त्री प्रमादी पाडी सर्वांची। हे प्रमदानामाची निजक्याती।'—एमा २९ ५६६. २ (सत्ता) स्त्री [स] ०वन-न क्रियाकरिता करमणुकीची स्वतंत्र नाग, जागा

प्रमय—न (महातु) छंद, वृत्त 'वदप्रमयांचे युक्ते। स्यामा भुजवधाते निग।'—भाए २६ [प्रमेय]

प्रमा—स्त्री १ यथार्थज्ञान, निश्चितज्ञान 'जे सफळभाभ्याची तीमा। मोक्षलाभाची जे प्रमा।'—हा १८ ५०१ २ समभूत, आणोवा, सुदि जे दहलडा नाम आत्मा। ईश्वर पाषाण प्रतिमा। यथापराती प्रमा। ढळी नगे।'—हा १८ ५६७ ३ प्रमाण 'अनिशा नाशी आत्मा। ऐसी नव्हे प्रमा।'—अष्ट ६ ४१ [स प्रमा=भोजणे]

प्रमाण—न १ पुरावा, दाखला आधार, साक्ष, वादप्रसूत विषयाचा निर्णय करणारा लेख भाग साक्ष इ० 'आणि उबो

अस्तत्वेनि प्रमाणे। जैत न चल्ता सूर्याचे चालणे।'—हा ४ ९९ प्रमाणाचे आठ प्रकार आहेत—१ प्रत्यक्ष, २ अनुमान, ३ उपमान ४ शब्द, ५ अर्थापत्ति, ६ अनुपलब्धि, ७ समव, ८ ऐतिह्य (किंवा ५ भोग, ६ लेख, ७ साक्ष, ८ दिव्य) २ यथार्थ ज्ञानाचे साधन, निधय, प्रमा उत्पन्न होण्यास कारणीभूत जे आतवाक्य, अनुमान इ० 'अर्थापत्ति उपमान। इतिहास परिशेषादि प्रमाण। तयासी हि स्वतंत्र बवण। प्रमाण तो बोलेल।'—विवेकसिंधु ३ आधार, प्रत्यक्ष, पुरावा, निश्चितपणा, खात्री 'तो आज येईल उद्या येईल हे सांगव नार्ही त्याचे येण्याचे प्रमाण नार्ही।' ४ बसोटी, कठिण प्रसंग, तप्त दिव्य ५ सीमा, मर्यादा, इत्या, निश्चितपणा, ततोदत बरोबर सख्या इ० 'शब्द विती आहेत ह्याचे प्रमाण कोणतास लागेल नार्ही' ६ परिमाण, आकार, विस्तार, (औषधाचा) टक, मात्रा ७ माप (वजन, लयीवरी, वेळ इ० चे) ८ एखाद्या वस्तूचा निश्चितपणा, विभाग इ० टाविण्याचा नियम ९ (गणित) त्रैशिकितील पहिली सख्या, दोन समान गुणोत्तराची नाहणी १० सर्वमान्य, ग्राह्य, आज्ञा, उपदेश सलामसलत व्यावसाय योग्य आसा शब्द, माणूस, वचन, ग्रंथ इ० 'धर्म म्हणे गाभीमा। तुज जर आम्ही प्रमाण तरि कोडी।'—मोवन ९ ६४ ११ शपथ, वचन 'वैद्य म्हणे तियेरी। प्रमाण घावे आम्हासी।'—युच १३ ७१ १२ ज्ञान, यथार्थ ज्ञान 'तैने प्रमाता प्रमेव। प्रमाण जे ग्रय। ते आज्ञावचे कार्य। अज्ञान नव्हे।'—अष्ट ७ ४६ १३ (सुकीने) फर्मान हुकूम 'वाच्य पाठविले प्रमाण। वजीर बोलवा तामा।'—ऐरो १० १४ अत करण 'दुकी—वि खरे, योग्य, बरोबर, सत्य, न्याय 'हे माते भाषण प्रमाण भाहे।'—किवि मान्य, वचन 'सेवकासी आज्ञा रवामीची प्रमाण' [स] इह० नैको कुरियेस्यपच प्रमाणम्। सामाशब्द—० गणित-न त्रैशिकि ० चैतन्य-न सत चैतन्यातील आभासचैतन्याचे अत करणचैतन्य नामक तिसरे अप ० इन्द्रा-पु प्रमाणरूपी दिवा, लामणदिवा 'प्रमाणदिशेव्याचेनि बंधाळे। पाता तरलेले वदाचे डोळे।'—शिडु ९ ० पत्र-न अविचारपत्र, सुरुवाच्या सहीचे पत्रक 'ज्याच्या जवळ प्रमाणपत्रे असतील त्यालाच बगैगी वावी'—क १२ ७ ३० ० फल-न त्रैशिकितील चौथी सख्या उत्तर ० भूत-वि १ प्रमाण म्हणून घेता येईल असे, इत्या टाविणारे २ (वाचन) खरे, सत्याला धरून असलेले मूत पदा ० मधार्क-पु (प्रमाणशक्ती) पुरी तमदार, पुरी कडक दात (इ) दुफ दिपरीट ० रूद्र-न त्याचे बळी वधू व वर याची उची ज्याने भोजतात ते सत प्रमाणीरु-पु त्रैशिकितील पहिली राशि बाकीच्या दोन राशीस मध्याक आणि दळाक अशी नावे आहेत [प्रमाण+अक] प्रमाणालंकार-पु प्रमाण अर्थ १ पदा [प्रमाण+अलंकार] प्रमाणीभूत-वि प्रमाणमूत पदा

प्रमाणगी—स्त्री (अप) परवानगी 'प्रमाणया आपण वेववील्या।'—सारह ३ ३१ [फा परवानगी]

प्रमाणि—वि खरा, इमानी, सचोटीचा, विश्वास, प्रामाणिक, नेकीचा (माथूस, काम, व्यवहार ६०). [स प्रामाणिक]

प्रमाणिका—स्त्री एक समरत याच्या चरणात आठ अक्षरे व ज, र, ल, ग हे गण असतात 'तया वनात एकली। विलासिनी विलोविली। मंदे भोगी कोल्लो। तिबेसि हस बोल्लो।' २२३

प्रमाणे—शब्द १ एखाद्याला अनुसरून २ सारखे, सत्य, अनु रूप [प्रमाण]

प्रमाता—वि सिद्ध करणारा, आधार, पुरावा दाखविणारा, दखविणारा [स]

प्रमातामह—उ आर्क्ष्या बापाचा बाप, पणजा [स]

प्रमातामही—स्त्री आर्क्ष्या बापाच्या बापाची स्त्री, पणजी [स]

प्रमातृचैतन्य—न सप्तचैतन्यातील आमासचैतन्याचे जडात चैतविणारे शब्द अंग [स]

प्रमार्थी—उ साठ सवसराईई एर [स]

प्रमाद—उ १ दुर्दृश्य, हयगय, अनवधानता, भ्रम, विस्मृति, असावधानता 'जेय कामकोधाची जोडी। प्रमाद कोडी झणझणा।'—एमा २० १३४ २ चूक, कट्टर, गुन्हा, अपराध 'हे हुज मन्हे प्रमादु। एष प्रमदेलिया दिततसे बाधु।'—हा २ ३१ ३ मगरी, माझरीपणा गर्विष्ठपणा, उन्मत्तपणा ४ (शब्दशे व ल) वैक, असल मद [स] **प्रमादी**—वि दुर्दृश्य करणारा, निष्काळजी, वसावध हयगय करणारा, गाफील [स]

प्रमित—वि १ प्रतिपादलेले, समर्थन केलेले, सिद्ध केलेले २ मोजलेले, मापलेले, प्रमाणबद्ध परिमित 'तें द्वादशांगुलप्रमित। अत्रिभूमि कालिलें स्वरित।'—स्वादि १० ३ ४२ [स]

प्रमीत—न प्रमाण 'पीकाचे घरून काही प्रमीत। नीमावणी त्यामान पाहली।'—वैमा १ ३८

प्रमिति—स्त्री १ यथार्थ ज्ञान, अनुभवसिद्ध ज्ञान प्रमा २ मोजगे, मोजमाप मोजव्याद, गणती [स]

प्रमुख—वि १ मुख्य, बरिष्ठ, श्रेष्ठ, प्रधान २ अत्युत्तम, उत्कृष्ट ३ (समासात) अग्रमार्गी असलेला, शिरोमार्गी असलेला 'विष्णुप्रमुख दव मन्दादेवापार्ती गळे' [स]

प्रमुदित—वि आनंदित, आल्हादित, हर्षित, खूब [स]

प्रमय—न १ प्रमाणानी सिद्ध करावयाचा विषय, सिद्ध करण्याची गोष्ट २ प्रतिपादिलेले तत्त्व, विषय 'अष्टदश सुतंगे। तीथि मणिमूषे। पद्मपदी लेखे। प्रमेयस्वार्थी।'—हा १ ५ ३ सिद्धात 'प्रमेयमाहायुरे। हे मतिगया व योर।'—महा १४ २२ ४ तात्पर्य, सारांश ५ अर्थ 'प्रस्ताविले बरवे। प्रमेय तें जी।'—माहा १८ २९० १ ज्ञान • (महाजु) इष्टप्रमय [स]

चैतन्य—न सप्तचैतन्यातील आमासचैतन्याचे पाचवे अंग ०२४—न विषयत्वं 'विषो नाही कोणाही। जया प्रमेयत्ववि नाही।'—अमृ ५ १६—वि १ सिद्ध करावयाचे, सिद्ध करण्यास योग्य किंवा शक्य २ श्रेय 'तैं प्रमाता प्रमेय। प्रमाण जें त्रय।'—अमृ ४ ४६ [स]

प्रमेह—उ एक धातुरोग, परमा. छात लपवीचा रय, प्रमाण ६० कात फरक होतो ह्याचे मधुमेह, परमा ६० एक्वीस प्रकार आहेत, ते असे—उदक, इशु, साद, घुरा, पिष्ट, शुक्र, सिकता, शीत, सनैरू, लाला, क्षार, नील, काल, हरिद्रा, मजिष्ठ, रज, वसा, मज्जा, हस्ति, मधु, प्रमेह किंवा मेह [स] प्रमेतिह, प्रमेही—वि प्रमेहाचा विकार ज्यास झाला आहे असा [स]

प्रमोद—उ १ आनंद, आल्हाद, खुल १ साठ सवसरा पैकीं शब्द [स] **प्रमादित**—वि आनंदित, आल्हादित खुली [स] **प्रयत**—वि मग्न [स]

प्रयत्न—उ १ मोठा यत्न, परिश्रम, कष्ट २ शिष्टाचार के काम, परिश्रमाचे कृत्य, दीर्घयोग ३ (संगीत) गाताना स्वरोच्चारण करावयाच्या अंगोदर श्वास आंत घेण्याची व नंतर बाहेर सोडण्याची क्रिया आन्यतत्प्रयत्न व बाह्यप्रयत्न पदा ४ (साता) ४) श्रम, यत्न, खटपट काही कार्याचे केलेली धडपड [स] **मह** ० प्रयत्नी किंवा प्रयत्नातीं परमेश्वर सामातब्द—**वाद्**—उ नशिवावर हवाला न ठेवता प्रयत्न केल्यानेच इष्ट परिस्थिति व फळ प्राप्त होतात २ मत यालाच पौरुषवाद असें नाव आहे याच्या उलट वैश्ववाद किंवा प्रारब्धवाद **वाद्**—उ प्रयत्नवादाप्रमाणे चालणारा किंवा त्याचे समर्थन करणारा **वान**, प्रयत्नी—वि १ (कामकाजात) तत्पा, दस, उयागी, विकाटी धरणारा धाडसो २ परिश्रम, कष्ट धरणारा, बर्मे किंवा क्रिया करणारा याच्या उलट नशिवावर हवाला ठेवून स्वल्प बसणारा [स]

प्रयाग—उ १ एक पवित्र क्षेत्र हल्लीचे अलाहाबाद नावाचे शहर येथे गंगा व यमुना या दोन नद्यांचा संगम होतो व पाताळातून वाहणारी सरस्वती नदीहि येथे येऊन मिळते असा समज आहे समासात दोन नद्यांच्या संगमाच्या पवित्र स्थानाच्या नावापुढे हा शब्द योजवताना उदा—देव-मद-कर्ण-प्रयाग 'प्रयागी वसेत शब्द योजवताना उदा—देव-मद-कर्ण-प्रयाग 'प्रयागी वसेत पजन। येथच लग्न करणाऱ्यांनी।'—प्रग २१४ २ (ल) संगम, ऐक्यता 'युक्ति योगाचे आग पावे। ऐसे प्रयाग जेय होय बरो।'—हा ६ ३७० [स] **माधव**—उ प्रयाग क्षेत्रातील वेणीमाधव दैवत 'म्हणानि अलंघने एव सद्भाव ने माहावे। प्रयागमाधव विध रूप पहावे।'—हा ११ १० **चट्ट**—उ गंगायमुनाच्या संगमावर असलेला अमृत्य वटशृंग ही हा संगमावर नवून असलेला शिखरात आहे 'म्हणोनि वृणाजुनसंगमी। प्रयागवट जाहो।'—हा १० १६ **चट्ट**—उ प्रयाग क्षेत्राचा तीर्थोपध्याय

प्रयाण—न १ जाणें, गमन निपणें 'जीवप्रयाणाची सुसु
हृता।' गमनवरत्नांचे तात्त्विक बुद्धता।' -एदरव ५ ८३ २ मय्य
'एकभाषें राजा आपण। प्यावया धीगुहदक्षेन। प्रयाणावरी कवी
प्रयाण।' -गुच ६० १६७. ३ (ल) मरण, मृत्यु 'आणि निथिता
अत करणी। तू जाणिजसी बहूप्रयाणी।' -ज्ञा ८५ [स]
• समय-३ मरणाची बळ, मरणमय

प्रयास—उ आयास, कष्ट, थम, प्रयत्न 'ताल राखता
खावप्या। लेपाच्या करा प्रयास काय।' -एमा ६ १४ [स]

प्रयुक्त—वि १ (समासात्) एखाद्या गोष्टीपासून प्राप्त झालेले,
उद्भूतलेले, कार्यकारणसंबंधी, औपाधिक, प्रेरित जसे -पापप्रयुक्त
दुःख, श्रीप्रयुक्त तप, चौथीप्रयुक्त दंड ६० २ योजिलेला, नेमि
लेला ३ युक्त, नियुक्त, सहित मयन [स]

प्रयुक्ति—की परिणाम, शरद, मुख्य हेतु ध्यय [स]
प्रयुक्ते—सक्ति योजने, लावणे नामांचीं अर्थे तिन्ही।
कना आदिमध्यनिधानी। प्रयुजाची पै ६ पानीं। एही तिही। -माज्ञा
१७ ३५४ [स प्रयोजन, म प्रयोजने]

प्रयुक्त—न दशलक्ष, १०००००० ही संख्या 'त्याच्या
परिमावर जर सून बेडिले तर त्याची रावी अन्नक प्रयुते मेल
मरल' -मराठी ६ वें पुस्तक पृ १ (आ २, सन १८०५) [स]

प्रयोक्ता—वि लावणारा, योजणारा विशेषित करणारा,
व्यवस्था करणारा प्रयोग पहा [स]

प्रयोग—पु १ (मंत्र, अन्न, औषध इ०ची) योजना, लावणे
याजने एखाद्याकडे-वर-विस्तृष्ट लावणे, उपयोग करणे 'विधा
मित्राने त्या मन्त्राचा प्रयोग वलिष्टावर केला २ रचना, मादणी
(शब्द, वाक्यातील अवयव इ०ची) ३ मंत्र, तोडगा, मन्त्राचा
प्रयोग, चेदक 'त्यापासीं प्रयोग माह १' ४ मंत्र, तोडगा इ०ची
याजना, उपयोग करणे 'त्याने मजवर प्रयोग केला' ५
(व्याकरण) वाक्यामध्य कर्तृप्रधान, कर्मप्रधान, आवप्रधान या
भेदासुद्धे क्रियापदात कर्ता, कर्म क भाव याच्या अनुसारेचे विचार
होऊन वाक्यरचनेचा जो प्रचार होतो तो प्रयोग चार आहेत-
कर्तार कर्मणि भावे आणि भावकर्तार ६ विस्तारपूर्वक स्पष्टी
करणानंतर केलेले विधान अनुमानावरून काढलेला नियम सून
७ (माज्ञा, नियम इ०ची) प्रत्यक्ष क्रिया, बावीं श्रेष्ठ सिद्ध
कल्पमाकरिता जो संस्कार करावा लागतो तो क्रियाची क्रिया
अंगी सांगितली तसा आम्ही प्रयोग करून पाहिला परंतु साधत
नाही ८ परिणाम, सोद, पर्यवसान ९ रीत पद्धत सारणी
१० अनुग्रह ११ (शब्दाचा) उपयोग, वापर तु वरणे याचा
बहुवु। प्रयोग तप। -ज्ञा १७ ३०५ १२ नाटक रंगभूमीवर
करून दाखविणे 'त्यानी कालिदासहून विक्रमोर्वशीय नाटकाचा
प्रयोग करून दाखविला' -विवि ८ ९ १०४ १३ कथे, कृत्य
घडो ५ ३०

'विविधयोगें सकळ प्रयोग। करीत जावे।' -दा १७७. १९ १४
(काव्य) यत्न, थम; यष्ट [स] उद्गु प्रयोगशरणा वय्या
करणा • पाठी-वि विवाहादि कर्मांचे प्रयोग मान ज्यास पाठ
यत्तत पालु ते ज्या आपारावर किंवा कारणास्तव केल्ले आहेत हे
समजून नारीत असा • शाळा-की रससत्त्वाग्रह, रसादनकर्मग्रह
• सिद्धशास्त्र-न प्रयोगात्मक शास्त्र, प्रयोगज्ञान, परीक्षात्मक
शास्त्र • सिद्धसारणी-की सत्साराणीसून (३) एपिरिकल
फॉर्म्युला प्रयोगी-वि जादुगोणा, जारणमारादि कर्म करणारा
'नित्य मायबाप जातो तूणा लागीं। पाळिता प्रयोगी जाण तोये।' -
य १४ ११

प्रयोजक—वि १ कार्यप्रवर्तक, कर्त्यास क्रियेच्या ठाई
प्रवर्तविणारा, प्रधान, आदिजन २ करविता, प्रक, प्रेणा देणारा,
घडवून आणणारा योजिणारा [स] • क्रियापद-न (व्या)
जेथे क्रियेच्या मुख्य कर्त्यास अन्याच्या प्रेरणेने गौणत्व देऊन
अन्यक मुख्य कर्ता असतो ते क्रियापद • शक्ति-की रासायनिक
आवर्णनेचे माप (६) यॉड

प्रयोजने—सक्ति (काव्य) योजना करणे, योजणे, लावणे,
एखाद्याकडे-वर उपयोग, प्रयोग करणे, वापरणे विवाहनि मनीं।
पाहिजे तें प्रयोजने।' -मुगा ३२४५ [स प्रयोजन] प्रयोज्य-
वि १ योजण्यास, परिणाम करण्यास उत्पन्न करण्यास शक्य,
योग्य, इष्ट समवधीय २ (व्या) प्रयोजक [म] • धातु-उ
प्रयोजक क्रियापद पदा • प्रयोजकमानसबंध-उ योजिलेले
व योजणास या उभयतांचा संबंधविशेष

प्रयोजन—न १ जसरी, गरज आवश्यकता 'पण तसे
महाराष्ट्रीयानी म्हणजे नसलासुद्धे त्याचा विशेष विचार करण्याचे
प्रयोजन नाही' -मसा २ २ १०६ २ कारण साधन साधार,
प्रसंग निमित्त 'पे नामाप्रयोजनशीले। दोषी वंते घटुले।' -ज्ञा
१३ १०६० ३ हेतु उद्देश निवडणुकी जर सरकार लाववीत
नाही तर त्या ते लाववितात असे म्हणून निषेध करण्याचे काय
प्रयोजन? -सास २ २६५ ४ लक्ष मुज, ब्राह्मणभोजन इ० रूप
कार्य जेवणावळ ५ अनुवधपचतुष्टयातील शाकापगमन आणि
आनंदावाप्ति या उभयरूपाने तिसरे अंग [स]

प्रकट—वि पूर्णपणे वाढलेले आच्छादिलेले 'तैसे ज्ञान
तरी शुद्ध। परी इही असे प्रकट।' -ज्ञा २ २२३ [स प्रकट]
प्रारब्धना—की नाटकाचा हेतु त्यातील सुनिर्दिष्ट इ०चा उप
श्लेष प्रस्ताव [स]

प्रारोह—उ १ शस्त्राची अडक २ उदय वाढ 'अनास्तव भूते।
प्रारोह पावती समस्तें। -ज्ञा २ १३४ ३ उदय ४ उत्पत्ति [स]
प्रर्जी—उ रोग 'प्रर्जीराव इतीरित।' -राव्यको ३ १९
प्रलपण—अकि निरर्थक चोर्णे पडरणे [स प्रलपन]

प्रत्ययक—३ टागणारा लोवत, अर्थात्ती टेगणारा [स]

प्रत्यय—५ १ कन्पाताच्या वेळी (४३०००००००० वर्षांच्या मृत्तीनंतर) होणारा अणुपात अतः मृत्यु सत्य विषय सद्वार, (सामा) नाश ३ (ल) अतिशय नामधूस, धूळधाण अनर्थ वद्धर धुव्या महामारी, दुष्काळ, गेलधाळ, दस्त्या, दुष्ट इ० रूप आपति 'लगाईचा-जुलमाचा-उदिराचा-पोपटाचा प्रलय' पाव माने प्रलय मांडला 'जरीमारी प्रलय कदा' ४ निरतिशयता, अमर्यादता अपंगारता अनामान्यता अतिशयता पराकाष्ठा 'वज्रपाया-गाण्याचा-शिवण्याचा-लिहिण्याचा-पिकाचा-पाण्याचा-प्रलय' ५ मूर्च्छा एकाएकी वृष्टि होणे, घरी शीट, नजरेतला अशभाव पडा इ अनर्थ [स प्रत्यय] • फाल्-३ १ कन्पाताच्या वेळी होणाऱ्या जगाच्या प्रलयाचा काळ २ अत्यंत भीतिप्रद व अवाटविकाळ स्वरूपाचा मनुष्य राक्षस १ (ल) निजत अवस्था कांशा हृत्या, वैदलोप अत्यंत भाव खार बायबो • भैरव-३ प्रत्यक्षात्ते मृत, पिशाच, राक्षस 'भगीनि एकी बोव सुत्री द्वारी। प्रलयभरलोचो। -शिपु १०८१ • बीज-बी १ अतिशय गहगहन करणारी, भयकर बीज २ (ल) भयकर शिवा भीतिप्रद मनुष्य ३ चलास, तत्परीत, अंगाही मनुष्य ४ सुद्ध व बड लावणारी स्त्री प्रकृमीदामिनी अग्राधिप्रयोग आहे • वेताळ-३ प्रलयकाळचे पक्षी • रिता-च 'तन जाला इ जाला जगबोद्धा' भोगीनि बोबाडला प्रत्यवोद्धा। -शिपु १०८० प्रलयासि प्रलयआग-इती १ अतिशय मोठी भाग वगवा २ (ल) प्रलयबीज पडा प्रलयाहुन प्रलयकाळचे पाणी कायि प्रलयाचा उगवा • बोपु मानी। -माहा १८४३ [स]

प्रलाप—३ अतवद, निरर्थक बडबड (शोप, शोक, मद इ० तील) व्यथ मरण हा प्रलाप स्वीकारातीने करावा • भाव ७४ [स] प्रलापणे-अकि (कांथ) विसमतेणे बोलणे बड बडणे, बडणे [प्रलाप]

प्रलोकित-दर्शन—न (शुल्य) शुक्लामन्ये बाहेरच्या पात्रुस बद्धन पाहणे [स]

प्रलोभ-३ अतिशय लोभ 'तेथ तडु घ स्वानदे। प्रलोभाचा।' -हा १ १०८ [स] प्रलोभन-न १ पूस, आमिष, माह मध्याने बोव दाखविणे 'गवा २ (विजने) प्रवर्तन उप पादन -वि मोह लावूच आमिष दाखविणारा पुम लावणारा [स] प्रलोभनेणे-अकि माह पाडणे प्रलोभित-वि मोहित, माह घातेलेला एकाचकला

प्रस्ता-३ १ (मि) दवाच्या गद्दावर भाव्य अगर प्रवचन करणारा २ भविष्यवादी ३ (ल) घोळणारा

प्रवचन—न १ राणे उपनिषदे इ० तील जाही बाप चवन त्यातील सिद्धांताची पाह करून भावत्यासमजावून सांगणे निवरण,

व्याख्यान 'केळकराची गतिवर प्रवचने गुरू आहेत' -के ३१ • ३० [स] • फा-३ प्रवचन करणारा

प्रवण—वि १ उत्तरता, सचल, वरलेला (समासात) दक्षिण-प्रवण २ आसक, तत्पर पगरण, 'ज्या समर्थी ईश्वर भविष्यप्रण चित्त दाते त्यासमर्थी विषयवेराग्य होते' ३ तयार, सिद्ध उन्मुक्त [स]

प्रवर—३ गोत्रातील मुख्य पूर्वज, गाढप्रवर्तक कृपि प्रवरंत एक प्रवा, द्विप्रवा, त्रिप्रवर व पंचप्रवर असे प्रकार आहेत -वि मुख्य, प्रधान श्रेष्ठ, उत्कृष्ट [स] प्रवरैक्य-न दोन शिवा अधिक पराभ्यात प्रवराचा समानपणा शिवा ऐक्य हे त्याच्या बरी अयोग्य मानितात [प्रवर-ऐक्य]

प्रवरा—स्त्री अत्यंत गाढ पाण्याबद्द प्रसिद्ध असलेली नदी री रोरे गावी गाढावरीत मिळत इह • प्रवरापान गगार्लान

प्रवर्त—३ १ दबपव, दबवार व्यवहार 'इमाळयाने गळे रात। प्रवर्त सुडाला चेषिचा तप।' -एभा २३ १२८ २ मार्ग 'मामी कर्माकामिया व्यवहारी। प्रवर्त दावी।' -हा ७ २६ [स] प्रवर्तक-वि १ उत्पादन, मूळप्रक, पुरस्कार करणारा 'द्याना प्रसविण्या' कालाचा तो प्रवर्तक बनतो -साज ३६

२ उत्तेजन दणारा, चट दणारा, उडावणी करणारा ३ पच लयाद ४ (कना) खडपाचा मुख्य, पागील [स] • वारण-न परिपापक कारण, पूर्वसिध्दिकारण पूर्ववारी कारणें कारण

(६) प्रिदिस्त्राजिग बोज • वेष्टन-वेष्टोळे-न हे एउ विजया योगाने चालणारे यत्र आहे याचा उपयोग वैद्यकात विद्युत् ध्वनिवाहक यंत्रात पुष्कळ होता (६) इहकान काईल -भासी

(७) २५० -काचार्य-३ धर्म, मत पथ इ० चा सद्व्यापक प्रवर्तणे-अकि १ तयार होणे, उद्युक्त होणे 'मी नणतु त्यापरी। प्रवर्तें वेष्टु। -हा १ ९८ २ चालू होणे चाल पडणे,

(काही काम) चालू असणे, सुदृढाकडे असणे 'या चहदानादि किया। जाकोर साबादिलिया। प्रवर्तेंती।' -हा १० ३६७ ३

(काव्य) आरंभणे सुरू होणे निशा प्रवर्तली सचल। ब्रह्माडकरडा मल्ले काळळ। -शिली २ ३१ ४ चालणे, जाणे [प्रवर्तन]

प्रवर्तमान-वि उद्युक्त व्यापलेला, बघणारा, चाणारा, हालचाल करणारा [स] प्रवर्तित-वि १ चालू वेष्टा, पुरस्कार केलेला, रुढ केलेला २ उत्तेजन दिलेला उद्युक्त केलेला, भर दिलेला [स]

प्रवर्त्यमान-वि चालू असलेला, सुरू असलेला चालविणाराच्या शिवा व्यवस्थापकाच्या हाताखाली असलेला (पदा) [स]

प्रवर्तन—३ १ आरंभणे सुरुवात चालू करणे, पुढे करणे २ उत्तेजन, उद्युक्त करणे भर देणे ३ वास्तूच, काम उरा, उद्योग, इहिक बर्ग ४ उपपादन [स]

प्रवसणे—मकि कुलाजो, थापटो 'कोडीमराणे पाये
धाडोने। राये हाते प्रवपिने।'—आ ७०८ [म प्रनष्ट्र]

प्रवसर—३ मोड—शर

प्रवस्त्रंथ—३ ज्याची मयादा मेयमडकापासून सूर्यमडका
पावेतो आंवे भला सप्तस्त्राणील दुसरा स्त्रा [सं]

प्रवहलिका—औ उमाणा, कोडे; वृत्तप्रभ, प्रहलिका [स]

प्रवाद—३ १ लोकातां, बदला, लोकात झालेला बोभाटा,
अफवा २ उंचा 'म्हणोनि प्रवादु तया। निष्कर्म्यु ऐमा।'—आ
१८ १७८ ३ शेडा 'तेवा सुखप्रवादु गळु। विपथिकु हा।'—आ
५ ११६ ४ बोलणे, भाषण [म]

प्रवाल—ल—३ पोंवडे 'प्रसंगप्रवाल सुप्रग। ईतादित
तथि विवृम।'—आ १ १७ [स] २ भस्म—न प्रवाळाची भी
लातून केलेले भस्मरूप औपध

प्रवान—३ १ स्वका सोदून अन्यत्र जाणे, दशाहन, पर
दशघरा २ परदेशात केला सातुऱ्या वाम, परदेशात प्रवास
कराणा राहणे ३ परदेश—समको [स] प्रवासणे—मनि
प्रवास करणे, देशातून वरणे, परदेशात सातुऱ्या राहणे [प्रवास]
प्रवासिक—३ प्रवासी 'प्रवागिकाते स्वपुत्रा जाया। तया
कृत्तिया नित्य।'—नेपट भाषावर ८३ (मराठी ६ वें पुस्तक
पृ १३७) प्रवासी—३ प्रवास करणाऱ्या, सुशाफर, पायस्थ,
उठाक—वि कशी 'अथय तेवा बहुन दिवप। वरिता झालें मी
प्रवासी।'—गु १ १८ [स] प्रवाशांचे झाड—न एक कुडर
पलाचे साड—बागेची माहिती प्र ११७

प्रवाह—३ १ जल वायु भूमि इ०ची गति किंवा एका
दिशेकडे गमन, ओव वाहणे जये—जल—उद ६—२ क—मुख
मवाह ३ (ल) कामाकासाची सरणी, ओव ३ भाषणाचा असड
पणा, जडयित भाष ४ कामधरा, उद्याग, हालचालीचे जीवन
५ (भ्रम, बुद्धि इ०चा) कल, लोक, प्रवृत्ति ६ ओड, पडपात,
प्रवृत्ति, धाव [ग] प्रवाहात पडणे—जन्ममुदागाच्या वर्तना
प्रमाणे किंवा स्वोपमाने पावणे सामास्य—० पतित—वि.
(छन्दस व ल) प्रवाहात पडलेला, प्रवाहाप्रमाणे जाणाऱ्या,
परिस्थितीप्रमाणे वागणाऱ्या, गतानुगतिक 'या कर्मधर्मात कर्म
निर्मात प्रवाहपतित अयुव अपरिहायिदि आड'—टिपु ५०
० पतित कर्तव्य—न ओष/ओषाते आजलेले कार्य प्रसंगोपात
कर्म हे प्रवाहपतितकृत्य करीत असता त्यात कोणत्या दुसऱ्या
लाभत्याय त्याची जबाबदारी लाभत्यावर यत नाही'—त्रि ३
२१० प्रवाहित—न वाहले राहण्याचा धर्म द्रवना जलरूपात
प्रवाही—वि वाहणारे, पातळ प्रवलय [म] ० क्षा—न जनासहच
मूर प्रवाही सुत्रित—वि १ वाहत्या पाण्यात म्दलेले २ (ल)
० अर्थ, निष्फल कर्तरी (खटपट काम प्रयत्न इ०) ० वायु—३
प्रवरूप, जलरूप वायु (इ) लिखित येमेस

प्रवाहण प्रवहण—न हाडी, नाव, तर 'सुवाता पाणिने
विमे। का पुर्वी पडलिवा प्रवाहणे।'—माता १८, ७०५ (नराट)
प्रवाहणे—मकि १ (काव्य) वाहणे, घराणे २ बहिवाट चालू राहणे
'तेणे जन्ममरणाचे वाट। पडपडात प्रवाहें।'—एमा ३ १३०

प्रवाळ—न १ प्रवाड पहा. २ पन्व, गुर ३ कवचा [स]
प्रचलाप—३ नाव नाहीने हावे (गिरवून किंवा शोषण
कल्यामुळे), शोषण [स]

प्रविशितमोघ—३ स्वप्नवान किंवा मनातून जातील
असण्य भोग [स]

प्रविष्ट—वि १ (अन्व व ल,) शिरलेला, घुसलेला २
पोहोवलेले पावलेले (पत्र) ३ निमग्न [स प्रविष्ट]

प्रवीण—वि चांगली माहिती असलेला, निपुण, निष्णात,
दुशार, कुशल, पारंगत, वाक्कवार, चतुर 'वगराजा रणप्रवीण।
कपे चालिण घेऊन बाण।'—एस्व १ ५१ [स]

प्रवृत्त—मनि १ उद्युक्त चालू असलेला, तयार, अभिप्रेत,
स्थापित २ कार्यामध्य व्यग्र झालेला, गुंतलेला तत्पर, कामात
असलेला ३ सासारिक, ऐहिक जीवनकालविषयक, प्रापंचिक [स]
प्रवृत्तणे—मकि (काव्य) एखाद्या कार्यात व्यग्र होणे, उद्युक्त,
तत्पर होणे [प्रवृत्त]

प्रवृत्ति—सी—औ १ प्रस्थापना, व्याप्ति, परिपाट, प्रजात,
हरी जन्म—कर्म—जाल—दश—धर्म—आचार—प्रवृत्ति २ चाल, गति,
गमन, आरम्भ, सुवात ३ निमग्नता, जडजळ, हालचाल एखाद्या
कामात गुंतलेले अगळे ४ सवार पय, मगारातीत आपकनता
आत्मस्वत्वाचा विसर पडून प्रापंचिक—० पवहारांमुलताकूप औषाची
किंवाप्रवृत्ति, बर्हिमुलप्रवृत्ति याच्या उलट निगृति 'अमुका चित्ताचे
अगवरी। प्रवृत्ति पेलोनि माचारी।'—मा १९ ११ ५ (ल) प्रवाह,
ओव, प्रवृत्ति ६ कल, ओड, धाव चाल (भ्रम, बुद्धि, मन इ०चा)
७ आसक्ति, पडपात ओडा ८ कर्ममार्ग 'तथे भ्रमेसहित
पडली प्रवृत्ति। किमयदिन गळाली प्रवृत्ति।'—एमा १३ ८०१
९ प्रणा 'ते साधी चिदुपु। कर्मप्रवृत्तीचा मळतु।'—आ १८
४५७ १० प्रेरक, प्रणालेतु 'म्हणोनि ज्ञान पेश झाला। हे
त्रिविध गा पाह्युता होयचि कमा समस्ता। प्रवृत्ति यव।'—आ
१८ ४८५ ११ प्रवात रूढी तरी हे प्रवृत्तीचे पोलणे। प्रत्ययास
आणी लणे—'दा ९ ७ ११ १२ वातमी—शर १३ कर्म,
क्रिया [स प्रवृत्ति] ० निमित्त—न (व्या व्याय) विशिष्ट अर्थानेच
शब्दाचा उपयोग किंवा रूढि होण्याचे कारण [म] ० मार्ग—३
प्रापंचिक व्यवहाराचा मार्ग ऐहिक सुखासर्वथाचा उद्योग, धार्मिक
क्रिया विधी आचार इ० याच्या उलट निगृतिमार्ग ० रोचक—
वि प्रवृत्ति करणारे, एखाद्या गोष्टीकडे मन वळविणारे 'तेवीं वेद
गोळे जे फट। ते प्रवृत्तिपचक कवड।'—एमा १८ ३६०
० स्त्रानेय—न इ० प्रस्थापन

प्रवृत्तिकारस्त—५ शेतकीचा उद्योग करणारा एक जातिप्रभु
दाय 'अवधू आणि मूर्धावसिस्त । प्रवृत्तिकारस्त आणि सारस्वत ।
इत्यादि नावे जे पडतात ते जाण समस्त अनुलेखक ।'—भा १० ३३

प्रवृद्ध—वि १ पूर्वापणे वाढलेला, प्रौढ, प्रगल्भ २ वाढलेला,
विस्तारलेला, विस्तीर्ण केलेला, वृद्धिंगत, वाढविलेला (शब्दशः व
ल) [स]

प्रवेश—उ १ शिरणे, निघणे, शिरकाव २ साधन वल्ल इ०
मध्ये झालेला लुढीचा शिरकाव ३ रगमूर्मीवर पात्राचे येणे ४
नाटकातील अन्वयाचा पोटभाग ५ दार [स.] म्ह० चतुप्रवेश सुसल
प्रवेश ० परीक्षा—स्त्री १ प्रवेश करण्याच्या पात्रतेची कसोटी.

२ मेट्रिक्युलेशन व तत्सदृश परीक्षा **प्रवेशक**—उ १ पूर्वेक,
मादी २ मुख्य पात्र रगमूर्मीवर यावयाच्या अगोदर ओल्याना
सदमे कळविणाऱ्या हलक्या दर्जाच्या पात्राचा प्रवेश ३ प्रस्तावना,
उपोद्घात, उपन्यास—वि प्रवेश करून, मिळवून देणारा
(शब्दशः व ल) [स] **प्रवेशार्थ**—अकि प्रवेश करणे शिरणे,
शिरकाव करणे, घुसणे 'तेही महापात्रे कुळी । प्रवेशती ।'—झ
११५१ [स प्रविश] **प्रवेशान**—न १ शिरणे, शिरकाव करणे २
(वृत्त्य) वृत्त्यामध्ये घुळणे अशी करावयाची रीती ती दिसनाशी
होतील हा अभिनय हास्य व बीभत्तसंयोजक आहे

प्रवेष्ट—उ कोपरापासून बराहा हात प्रकोट पडा [स]

प्रशम—उ १ (शम, लोभ इ०चे) सात्वन समाधान,
उपशम, शांति २ विनाश, विभ्रम, विसावा [स] ० न—न
१ समाधान, सात्वन, उपशमन २ सात्वन करणारे, शमविणारे,
दुःख, व्याधि, वेदना दूर करणारे, उताऱ्याचे औषध पत्र हे
पिताचे प्रशमन होय [स]

प्रशंसणे—अकि स्तुति करणे, गुणवर्णन करणे, व त्याणे 'जे
अभ्युद्योगी मृगिजे । जे ब्रह्मेशानी प्रशंसिजे ।'—झ १ ५५ [स
प्रशंस] **प्रशंसक**—वि स्तुति प्रशंसा करणारा, स्तुतावक [स]
प्रशंसनीय—वि स्तुतीस पात्र योग्य, स्तुत्य, वाखाणण्याजोगे,
श्लाघनीय [स] **प्रशंसित**—वि स्तुति केलेला, प्रशंसा केलेला,
वाखाणलेला, [स]

प्रशंसा—स्त्री स्तुति, वाखाणणी, तारीफ, नाव जणी, वाहवा
[स] ० पात्र—वि स्तुति करण्यास योग्य, प्रशंसनीय

प्रशस्त—वि १ स्तविलेले, वाखाणलेले २ ऐश्वर्य, विस्तीर्ण,
मोकळी (जागा, भाडे) ३ पुरण्यास्तक मोठे अपलपकळ, सैल,
मोकळे (घर) ४ मनमोकळे, रफट, खुले (आवण) ५ उदार,
थोर, दिलदार, उदात्त (मन, स्वभाव) ६ विपुल, अतिशय,
भरपूर, रेलचक, पुढळ (उपाय, साहित्य, सामुग्री) ७ योग्य,
बरोबर टीक, वाचवी, समाधानकारक (कृति थदा, वाणूक इ०)
'शति गुतरी त्याची । जतां प्रशस्त न बडे ।'—झ १ ४२८.

८ स्तुत्य, बरोबर, उत्कृष्ट, कौतुकास्पद, श्रेष्ठ 'तरी ओंकार
तत्कारी । कर्म केले जे ब्रह्मशीरी । जे प्रशस्तादि बोलवरी । वाखा
गिले ।'—झ १७ ३७८ ९ निर्दोष, दोषरहित—वि वि स्वेर,
मोठेकलेणे, स्वतंत्रपणे (भटकणे, पडणे, शिब्या देणे, चोरी, बाहेर
क्यालीपणा करणे इ०) [स] ० वाटणे—पसंत पडणे; मोकळे
व बरे वाटणे, टीक, वाचवी वाटणे, आवडणे

प्रशस्ति—स्त्री १ स्तुति, प्रशंसा, तारीफ, वाहवा २
पत्राचा गौरवपर लिहिलेला प्रास्ताविक भाग, अलकाव ३ प्रसन्नता
'आत्मबोध प्रशस्ती । इ तिये दरोची कथाती ।'—झ १८
१०५५ ४ समाधान 'ज्याचे नाव तीर्थरावो । दर्शन प्रशस्तीसि
ठावो ।'—झ ६ १०२ ५ महत्त्व, पूज्यत्व 'अवका सप्रमाचिया
आयिती । स्नेहो ज्ञेया ये व्यक्ती । का दर्शनाचिया प्रशस्ति । पुण्य
पुढर ।'—भा १३ १८२ [स]

प्रशंस्य—वि स्तुति करण्यास, वाखाणण्यास लाय्य, पात्र,
आवश्यक, योग्य, स्तुत्य, श्लाघनीय [स]

प्रशात—वि १ दान स्तब्ध, बंद पडलेला, थंड २ काम,
क्रोध इ० विकार ज्याचे झाले आहेत असा ३ मृत, नष्ट [स]

प्रशिष्य—उ शिष्याचा शिष्य [स]

प्रश्न—उ १ विचारणा, सवाल चौकशी, विचारपूस, पृच्छा
२ शुभ विचा मनुष्य दर्शविणारे चिन्ह दाखून 'असे सातही
उत्तम प्रश्न झाले ।'—कचेमुख ५ ३ भविष्यातील गोष्टीसंबंधाने
ज्योतिषी बरोबरचा घेतलेला सज्ञा मुद्दा; बाब ४ विचारलेल्या
भविष्याचे सांगितलेले भाकित विचा उत्तर 'जोशाचा प्रश्न उत्त
रला ' ५ कोट, कूट 'आपल्याला काय प्रश्न विचारला हा
मोठा प्रश्न आहे'—भावचपन पृ ३३ ६ अर्षण वदातील
एका उपनिषदाचे नाव [स] ० उठविणे—प्रश्न टाकणे ० पाहणे—
मृत आणि भविष्य गोष्टीचे ज्ञान फलज्योतिष, रमल इ० दाखवा
वरून करून घेणे ० सांगणे—ज्योतिषदाख बरोबरकरून विचार
लेल्या प्रश्नाचे उत्तर सांगणे, कूटप्रश्न, कोट इ० सोडविणे ० मोला,
प्रश्नाचल—स्त्री १ प्रश्नाची परंपरा, माहिती [प्रश्न+माला,
आवळि] **प्रश्नार्थक** सर्वनाम—न (क्या) प्रश्न विचारताना ज्या
सर्वनामाचा उपयोग करतात ते उदा० कोण, काय प्रश्नालेकार—
उ बाहेरून बाह्य प्रश्नासारखे दिसते पण वस्तुन वस्त्याचा त्या
गोष्टीविषयी पडा निघय असतो अशा ठिकाणी होणारा अन्कार
उदा० 'जे झाविडे अंधेते दिव्ये भव्ये सदबरे सुपदे । ते साधुकाय
काय सुप्रमणी करिल नाथे उपदे ।' 'कधी परि गुनिमेरी परम
उत्त दाखानळी । तयात अविपुल मी शलम जनि दावानळी । प्रमार्थ
पणुज्या शिवावरि वनी उभे कान्ते । स्मरादि रिपु मन्म ही अहि
न काळ भेज कस ।'—केश २१ [प्रश्न+कार] **प्रश्नान्तर**
जाति—स्त्री अनेक प्रश्नांचे एकच उत्तर, जा प्रश्न तेच उत्तर इ०

प्रसन्न—नि १ मनुष्य समाप्त नपुंसक बहुवचनप्रथित अर्थ
लेवा, प्रभावित असावित 'दि बुवागना लक्ष्मी प्रसन्न।'—दादि
२०४ २ अनरी, आल्हादिन, प्रकृति ३ आनंददायक, सतोष
उगारे अनुपुत्र ४ स्वच्छ, पुन साक पचरहीन, निरुध्र पुत्र
पुत्र ५ रवि (आकृति) ५ दात, निमज्ज सुदृशुक बाह्यारा
(प्रसाद आरा) [म] ० निस्त—नि सगु आनंदित मनाची
आनरी ० मुख—प्रदूत—नि आनंदित व समाधानपुंक चेष्टयावा
० मुखारा—प्र (वृत्त्य) हास्य, शृंगार व अद्भुत रसाध प्रसंगी
चेष्टयावर दास्यविज्ञे जागारे तत्र प्रसन्नार्थित्य—न अर्थानुसू
अन्य सहजायेत व दोशेत दाराचा विषय आह वग आमच्या
परिचित वास्तव्ये प्रभावित व एकाधैव करीक्षि मनुज हात नव
तत'—नि ३०—

प्रसन्न—प्र वन तज, सामर्थ्य म्हणोन तुमचा ह्या
आगाव तीं निव घेयी आमुते वरी जेसे याशिवा कथिगार गुर
परी। प्रभवविज्ञेप्रवादे।—हनुरा ७० ५२ [म]

प्रसार—प्र १ विस्तार प्रसार, फैलाव, वाड, वृद्धि 'तेमा
स्वभावविद्या प्रसार। सगी प्रणेदियसरोरा।'—दा १६ १०८
२ पसारा, पदार्थ अस्तित्वस्त पडणे, विघटने, पसरणे ३ प्राप्ति
—मनन—४ का [स]

प्रसारण—न १ विस्तार फैलाव प्रसार, वृद्धि २ पसरणे,
विस्तारणे, विस्तारणे पसारा ३ उगणतवा पेंढापासीं सवध झाला
अमना त्याच्या टिकाणीं आ कुणपशाचा धर्म उत्पन्न होतो हा
(६) एकपेंढान [म] ० गुणक—प्र पदार्थ किती प्रसंग
पावता व दराविगारा अनुपात (६) कां किंवाट ऑक एकपेंढान
० याग रता—शीलस्य—स्वीन टाकते अमना फुलत्यावाचून पसार
प्याचा किंवा वाटण्याची (वाचूची) यागपना, पनरूपनोदव (६)
मॅलिआमिलिा प्रसारणे अति पसरणे फैलावणे, विस्तार, वृद्धि
पावणे, विस्तारणे (शब्दस्त व स) [प्रसारण]

प्रसर्पित (करण)—न (वृत्त्य) उजवा हात रचित करून,
हावा हात कलाक्य करणे व पायाच तळव जमिनीवर सरपटत
पडण पुढे पुढे नेणे

प्रसन्न—प्र १ वाळत हाणे प्रसृति 'आसप्रसन्न गरोदर।
स्वय मनुमार पुनो लाज।—एमा १ ३५५ २ जन्म, उत्पत्ति ३
अपत्य, सतान [स] प्रसन्नविज्ञे—अति १ जन्माला येणे,
जन्मणे २ जन्म येणे, प्रसन्न हाणे वाळत होणे (६) उत्पन्न
हाणे करणे 'वीन शास्त्राते प्रसन्न।'—झा १ २९८ ४ (काव्य)
काही एक गोष्ट अभिव्यक्त हाणे किंवा करणे प्रसन्न ० बाल—प्र
वाळत होण्याचा समर्थ, प्रसृतिमय ० धर्मिणी—म्या (६)
प्रकृति मया 'आणि हिंसापमृत्तव रुचै वृत्तये प्रसन्न पावतात
किंवा उपा' पातान म्हणून प्रसरविमिणा, ही नवें प्रहरीस दत

अवगत '—गीग १५८ ० इंदना—मो वाळतपाक्या वरी
मोस वेगा—या वेगा प्रसन्नो—मो जम वगारी, आई मना
दया बाळक्याविद्या घणी पाहणे। कां पाचनि जाहलपणे हे हे।
३ मनुष्यवि एहलेनि जाणिजे। का प्रसन्निया।'—झा ८ ५१
—वि. उजवा हागारे, कगारी, प्रसन्नगारी तद्गो मुद्रप्रसन्नो
माया। पोषिणमनें अणिनी लया।'—एमा १० ३५५ [प्रसन्न]

प्रसाद—प्र १ कृपा, अनुग्रह 'जीवा प्रसाद दना वाचन्य
तिची जगामरी वदवी।'—मोभ दि १ ८ २ ह्या म्हणून दव गुठ
सापु ६० कडन मिळाले कीं कडे पुढे तादूळ ६० रूप वस्तु ३ पशास
कविनेच्या अज्ञाचा उरला (अल्प स बाटवयाचा) माग 'सत्य
नारादगाचा तीर्थप्रसाद घेऊन परी जा' ४ पुराण, कीर्तन ६० कपा
मयासीनउर वजात ती मिठाह कडे ६० ५ पशाला द्वाभार
विचरताना—चौल लवजाना—प्राकदा मुर्तल पिटववितात तीं
पुढे तादूळ ६० रूप वस्तु शील ६ स्वच्छता, निमेलण,
चकचकीतपणा ७ (स) मानविष्ट पाविष्य ८ (साहित्य)
सरळ रचनेचा गुण, रसधैर्य, सुबोवता 'या गुणास सप्रवृत्तानील
साहित्यमपात प्रसाद अर्थ पाणिमयिक नव आहे'—नि १३८
९ दगर्गी, बघीस दिनची वस्तु प्रसादक्यी प्रसु सेवकाही। प्याचा
नसे भुजग अन्य काही।' १० प्रसन्नता ११ साक्षात्कार [म]

म्हू १ सुरविणीची शिंते प्रसादावागीं पगी २ प्रसादोनि भयका
मुष्ट लोकांची कृपावसीत भीति उत्पन्न करणारी अमल ० मि
विणे—लोष्टत कीर्ति होईल अशी कृपा करणे 'मित्रा प्रसाद
लोकीं मित्रा मवि रोप वच इत्य निपा।'—मासादि ११ ५८
० पावळी—भी (वा) देशाचा नील प्रसादन—न स्तुति योग
कनन रूप करणे, आराधना, अनुकूल करणे, मनुष्य करणे [स]
प्रसादि (दा) क—वि (अप) प्रासादिक पदा दवाचन प्रसन्नपणे
जे जे घडे बोलणे। त ते अत्यंत आनंददाणे। या मां व प्रसादिक।
—दा १४ २ ६ [स प्रासादिक] प्रसादित—नि रूप केलेला
सनुष्यकेला, आराधित [स] प्रसादो—वि दव, सापु ६० न्हन
मपास आशीवादे म्हणून मिळाले (पत्र फूल ६०) [प्रसाद]
० मकत—प्र केवळ प्रसाद मिळावा म्हणून बनलेला भक्त

प्रसाध (प्रि) क—प्र १ पाषाण चडविणारा 'खासास कपडे
घालण्याचे काम प्रसाधिका म्हणून हात वसते'—ऐरापुर ११ ५८
२ क्षाग्रीदे 'सुख्य प्रसाधक यानी भोजनाचा प्रसन्न रजान
पेऊन'—ऐरापुर १ ३०५ [स]

प्रसाधनगृह—न पोषाचपर कपड करायची जागा
'महागणीसादेव याच्या प्रसाधनगृहान स्वारीच्या वडी शोभेल
असा पोषाच'—ऐरापुर ११ ५९८ [स]

प्रसार—प्र १ पसरणे, विस्तारणे फैलाव विस्तारणे २
विस्ताव पसारा, वडि वाड विस्त्रलेली किंवा पसरणे दिवति

[स] प्रसारण-न १ पसरणे, विस्तारणे, विगुणने २ (विशेष बाधा) पालविणे नाहीती करणे [स]

प्रसारणे—सकि पसरणे वितरणे, दूरपर पसरणे विसरुण प्रसारता—भा (संगीत) गातल्या हातपाय पसरणे प्रसारिणी—भी १ (संगीत) अकराव्या धुतीचे नव प्रसारित-नि पसरलेले, विस्फटनेले विस्तारलेले विगुणलेले २ वाढून टाकलेले पालविलेले, नाहीते केलेले (भूत, पिताच ६०) [म] •याहु-उ (वृत्त्य) अचित्वाहु छातीसमाच तिर्यक् होणार नाही असा पसरणे •पाश्वे-न (वृत्त्य) मृत्यामध्ये दोन्ही पायांच्या चवचवावर उभे राहिलेला असा समरपावून साधापदतथा भाग उच होता तो म्थिनि ह्यानिशय दाखविण्याच्या धर्मी हा अभिनय कर्तात

प्रसिद्ध—वि १ सर्वोत्तम टाक असलेला, विख्यात, जाहीर सार्वजनिक, एव २ एवढ उघड स्वच्छ ३ अस्तित्वात असलेला, सैमान हातविषाण पण्यापुन ३ पक्षाचे अतिरिक्त, ३ र सर्व प्रसिद्ध—भिवि उपपद्ये सापन्ननि-१०, बोधयगिसव ही पायसे प्रसिद्ध •पमिषा कल लागने [स] लाकप्रसिद्ध रुढीप्रसिद्ध—नि लाकात प्रसिद्ध असलेले, लाकडिय दारार प्रसिद्ध—नि द्यावांत निम्य जाडकणाती दासप्राम्य याप्रमाणेच प्रथ-वदा-विश्वप्रसिद्ध प्रसिद्धि-पदा—भी १ स्थापि कीर्ति, प्रसिद्धपदा २ व्याप्ति, रुडि, बहिशा प्रसार परिषाट [स] प्रसिद्धि] •पत्र-न बोधनीहि गोत्र प्रसिद्धीत आणणारे पत्र जाहीरनामा, जाहीर खबर जाहिरात

प्रसुप्त—वि गाढ नीवी गलेला निद्रिस्त [स]

प्रसू—भी प्रसूत हाणारी स्त्री -हजे [स] प्रसूत-नि १ बाळत झालेनी प्रसवल्ली २ जन्मलेले उत्पन्न झालेले [स]

प्रसूति-ती—भी १ बाळत होणे, प्रसवणे २ जन्म, उत्पत्ति, उत्पन्न होणे प्रसव उद्भूत 'सर्वी दारीती जीवांनी प्रसूतीःअन्यथा •यची प्रवेश -एमा १२ २९० [स] •यायु-उ प्रसूति काळ यऊन ठेवला असता गर्भ बाहेर पडण्यास कारणीभूत असा पात्रात उत्पन्न होणारा वायु •प्राय न १ बाळतपणाच्या वेदना मुळ त्या बळपुत्री स्त्रीस आलेली विरक्ति २ यावहन (ल) अल्प काळ निवणारे वैराग्य •व्यथा—भी बाळतपणाच्या वेळची वेदना वना प्रसूतिवेदना प्रसूतिका—स्त्री १ मुक्तीच प्रसूत झालेनी स्त्री बाळतणी २ जिला एकच मुलगा आहे कधी स्त्री [म]

प्रसूत—वि पसरले विसरलेले [स] प्रसूत (पुन)—न (वृत्त्य) मृत्यात सालच्या वरच्या पापण्या फार दूर नसून थोड्या पसरणे विस्मय हजे व नीरसयोज हा अभिनय आह [म]

प्रसूति—भी हाताचा पसा [स]

प्रस्त—न प्रथ पदा 'प्रप-प्रस्ती जाऊ नये। -दा १४

प्रस्ता—किं बहुतर, म्हणून -विषु

प्रस्ताय—भी (वों गो) •पाद, आनमर शुभकात्र

प्रस्तार—उ १ (वित्) प्रसार, पसरणे, विस्तार, फैलाव २ (गणित) एकीकरण ३ (संगीत) मात्राचे भेद चिन्हांनी लिहून दाखविणे व गणितपासाच्या रीतीने तालाच्या अनक प्रसारल्या रचना करून सारे प्रसार करणे [स]

प्रस्ताय—उ १ विषयाची •व्यक्ति कथन, उता वर्णन, निरूपण २ प्रसंग, अवसर, योग्य काळ (कि० चांगे, होणे, जमणे) ' कवचा माझा उवावा । कर्ता कोण प्रस्तावा । कलि साही आया । काय यथ । ' -हा १८ ६२२ ३ आरम, उपक्रम गुळात ' तरी आहेसारिखा प्रस्तावो । करीन पदा हा कथा । ' -एमा १ १८० ४ (हिं) टाव पाचव अविबशनमें सल १९१२ ' ये सद प्रस्ताव स्वीटल हुआ ' -क १५ १० १५ ५ प्रस्तावना (प्रथ, भाषण, कथा इ०ची) ६ गोट प्रसंग असा माता हा प्रस्तावा । आधी अज्ञानाचा धाडोळा येवा । ' -अमृ ७ ७ ७ पसारा ' पिंडप्रज्ञाहात्मक प्रस्ताव । तुमचमि जी सङ्गुह । -स्कारि १३ ४५ ८ विद्द करण्याचा आधार [स] •करणे—(व) दिलगिरी, खद •वस्त करणे

प्रस्तावणे—भकि १ पचाताप पावणे (वित्) पस्ता वणे ' चित्ती प्रस्तावला वैराग्य तुका । ' आळवी तेचि साक्षरी होनी । पायी सचि प्रस्तावती । -दा १ १ ३३ २ उपक्रम करणे साक्षरीत आरम करणे सुरवात करणे हा पट्टीवरी उपावो । का पं प्रस्तावीतेसे दवो । -हा १८ ११०९ [प्रस्ताव]

प्रस्तावन, प्रस्तावना—भकी १ नाटकाच्या आरंभी सृजधार आणि एखादे पात्र यांचे आभाषण पूर्ववृत्ता २ प्रथ भाषण, कथा इ०चा आरंभी केले विषयाचे दिग्दर्शन उपाह्यात ३ आरभ [स]

प्रस्तावा—व—उ पचाताप घटलेल्या गोष्टीबद्दल दुख खद पस्तावा ' पुढे हृदीस तत्त्वा । गभी प्रस्त वा होता । ' -दा ३ ५ ५४ हृदयकाठी विषमकाठी । पर्वकाठी प्रस्ता वकाळी । ' -दा ४ ३ ५ कल्या कमाचा प्रस्तावो । ज्याच्या हृदयी गुपज पदा हा । सुवादि ७ १ १ [म पचाताप हि पत्तावा म पस्तावा]

प्रस्ताविणे—सकि (काव्य) कथा भाषण विषय इ०च खरात करणे आरभ करणे [प्रस्तावन]

प्रस्ताविका—भकि पचाताप दाणे (एखाद्या वाईट हत्या वद्दल) अल्प खद हाणे पस्तावणे [पस्तावा]

प्रस्तु—उ प्रस्त होम -श्वर

प्रस्तुत—न व्याख्यान चांगे चला इ०चा विषय तरी तुलही सिद्धत द्वय शास्त्री प्रस्तुत । हा १८ १०४१ [व]

प्रस्तुत—वि. १ तयार, सिद्ध, पडलेले, वाट पहात असलेले, चालू २ विवादासाठी, चर्चेसाठी पेतलेला, वर्णिलेला (विषय) [स]

प्रस्तुत—मि वि तूत, आता सध्या, हल्ली 'परी मागील अमो देवा। आता प्रस्तुती उक्ता देखावा।'—हा ५६ [स]

प्रस्थ—स्त—न १ लग्न, मुज २० प्रमर्ग दिलेले प्राणममोजन २ (कोणी थोर मनुष्य प्रवासास जाण्यास निघताना किंवा लग्न कायाच्या चर्चें होणारी) गडबड, गोंयळ, पाई ३ विद्या, संपत्ति, वस्तुत्व ६० गोष्टीमुळे असामान्य असा माणूस ४ (ल) डोंग, स्तोम ५ (ल) घेंड, प्ररण ६ खडले, घटदार, जमीनजुमरा 'प्रवचप्रती जाऊ नये।'—दा १४ १ ५२ ७ आसन, स्थान 'माते प्रस्थ खरोखरच इळमळासुवा लागून मी भावावून गेलें'—नाडू ३ २ ८ धान्य मोजण्याचे एक माप, (६४ तोळयाचा) एक ढेर, कोठें १ पायली तर कोठें १ अधोली 'गजरय हय एक एक। गोसहस्र धान्या घुयक। रुनें प्रस्थभार एक एफ वनक। पेसी दक्षिणा प्रारमी।'—जै १११ [स] ० रुखन टेवणें—माळविणें—घाडविणें—दुसऱ्यावर छाप बसल असा भपका करणें, मसतें महत्त्व माजविणें, अहोमात तारीफ करणें

प्रस्थान—न १ जाणें, निघणें, गमन, प्रयाण प्रस्थान वेल तत्परणी।'—रयोया १ २०९ २ प्रवासास निघण्याचे वेळीं शुभ मुहूर्त नसल्यास तत्पूर्वी एखाद्या शुभवेळीं राजान्याच्या परीं राहून नंतर प्रवासास निघणें ३ प्रवासास निघण्याचे असेल तो दिवस अशुभ असल्यास त्यापूर्वी शुभदिवशीं तांदूळपेसा, इळइळ ६० पदार्थांची पुरवुदी करून ती दुसऱ्याच्या परीं देवदास ती प्रवासास जातात ही पुरवुदी बरोबर घेतात 'जरा मृत्यूचे प्रस्थान। भवळचामरेंसि आले जाण। मायुनि थाक्या आपण। बेळा निरीक्षण करितम।'—एभा ९ ०१५ ४ प्रवासास निघणें ५ आग्निनाचे विव्ह ठाणें निद्रालस्याचें नये प्रस्थान। तैलें करावें प्राणधारण।'—एभा १८ २४८ ६ (ल) मरणें (किं० गुंडाळणें) मरणें बाणें नदीवर चालणें ७ (दवपूजचीं उपकरणें), दुकानातील वस्तू धपाचीं इत्यादी, लेखनाचे साहित्य ८० वस्तु पसरलेल्या असणें, मांडलेल्या असणें ८ ईश्वरप्राप्तीचे निरनिराळे मार्ग पडती (योग, साध्य, वेदात ६०) ९ वेणेत्याहि प्रहारचा माटेपणा व प्रमुखपणा असलेला मनुष्य अत्यंत पराक्रमी वीर, विद्वान्, अशुद्ध, मोहरा घेंड प्ररण, प्रस्थ १० उच्चाटन [स] ० करणें—निघून जाणें ० टेवणें—१ उतरणें विहाड टेवो २ निघून जाण्याची तयारी करणें ० चालणें—मरणें ० जय—जयी—नली उपनिषत् वेदव (अन्न) एवें व भयवर्गोता ह तीन ग्रंथ प्रस्थानी घड्याडा पुष्कळ लमाच्या मिरवणुकीतील बराचमाव नील लाक

प्रस्थापन—न १ स्थापना, कायम करणें ४ बराचविणें खिळविणें २ पाटविणें [स] प्रस्थापना—शी स्थापना

[स] प्रस्थापित—वि १ घट, पकें, कायम व्हेलें, स्थापित, स्थापिलेले २ पाटविलेला [स]

प्रस्थित—वि प्रवासास जाण्यास निघालला, जाण्यासाठी प्रस्थान केल्या [स]

प्रस्फुट, प्रस्फुटित—वि १ पुळलेले, उमळलेले, प्रक्षुब्ध, विकसित २ (ल) पसरलेले, पुष्कळ लोकांस माहीत झालेले, जाहीर झालेले ३ स्पष्ट, सारक झालेले, उपड झालेले [स]

प्रस्र(छा)व—उ १ पासार, प्रवाद, धार २ मूत्र [स]

प्रहजळणें—मकि (सर्पानें) रागानें फुल्लार करणें, पुसपुसणें 'द्वाराशीं मुजग प्रहजळे अगीं। जीव त्या प्रसर्गीं कवीं राहो।'—व ६२ [स प्रज्वळ]

प्रहर—उ सगळ दिवसाचा आठवा भाग, तीन तास [स] ० वियस येणें—(ल) पापाचा घडा भरणें 'होळकरी जुलमी वेड प्रहर दिवस येंपयेंत जाणारें नाहीं'—विश्वस २ १५१

प्रहरणें—मकि पिडणें, हाकणें 'मग रघू प्रहरविला। सारविभा करवी।'—सिद्ध १७८ [स प्रहार]

प्रहरण—उ (साहित्य) एक अथवाकार जणें यत्न केल्या-वाचून कार्य सिद्ध होणें किंवा इच्छितावापेक्षा अधिक भयानचा लाभ होणें इत्यादिक वर्णन केलें असतें तेथे हा अलंकार होतो उदा० १ शुभायें फिलो मागीं। राजा बोलवि त्या मुद्दी। इच्छा भोजन द त्याला। विप्र सनुज जाइल।' २ पडू न्हणे एक तरीहि दारक। होवो मत्त जो नरकासि तारक। त्या जाहले पाव हत प्रहरण। यत्नाममात्रें दुरिताघमर्ण।' [स]

प्रहरिणी—शी एक वृत्त याच्या चरणात १२ अक्षरें आणि म, न, ज, र, व हे गण असतात उदा० 'अगानें सरळ तणाच तो मगानें। काळानें चलन तणाच तो धनानें। विद्येनें सरळ तणाच तो मतीनें। उक्तीनें चतुर तणाच तो ह्मतीनें।' [स]

प्रहसन—न १ एक हास्यरसप्रधान रूपक, फार्स याच्या सविधानकात व्यापकोक्त व एखाद्या गोष्टीचा उपहास केलेला असतो २ मोडा हशा [स]

प्रहात—उ सोड 'आमुडी गजाने प्रहात। पाय देउनी उपडी दात।'—उपा १५८३

प्रहार—उ १ मारणें, ताडणें २ आपापला ताडाखा टा ३ कटोर सध्यानीं झालेला दोमणा दहप्रार सामकेल पग दाव्दाचा प्रहार सोसवत नाहीं [स] प्रहारणें—मकि १ (काव्य) मारणें टाकणें धप धावणें २ (इत्यादि) चांगविणें यमदह प्रहाराचा जो त बेळा।'

प्रहास—उ १ मोडा हशा २ रगलपणा चैनवाजी ३ उपहास, यमसमस्ती. [स]

प्रमुह—वि मोक्ष, प्रौढ 'प्रमुह प्रतापी ब्रह्मा क्षियः।' -शिव ३५३. [सं प्रौढ] अन्ता-स्त्री प्रौढि; कीर्ति, सदस्व. 'संगीतनाची प्रमुहता ऐमी।' -शिव ३१७

प्रमेणक—न बायन, बाण, पाहुणरी, सासुरवाडीहून जख दास आलेला साज

प्रमेलिका—स्त्री उरगाणा; कोडे, कूटप्रश्न [स.]

प्रव्हाण—न (महायु.) तारु, नाव 'वेतन-सागरिचे प्रव्हाण घुडाले। पाडवांचे।' -भाए ११५ [सं. पवाहन]

प्रव्रपन—न बोलणे, प्रवचन 'ऐमे योलोनि वचन। पुढे करी प्रवचन।' -गीता १.५७३ [सं. प्रवचन]

प्रलय—यो, प्रलयकाल, प्रलयपीज, प्रलयसाईदा मिनी—प्रत्य ३० पदा [सं. प्रत्य] ० असि, प्रत्ययात्र-उ १ प्रलयहाजका अग्नि २ यावकून कार मोक्ष, भयकर व संसार करणारा अग्नि 'परम तैजम्बी प्रलयाम। पुजाळ लग्न पिजांचा।' [सं. प्रवय+प्रति] ० चपला-ळा-स्त्री १ प्रलयकालची बीज, २ (ल) यावकून कोणतीही मोठी बीज 'प्रलयपर्वळ उमोळ उडति। तेवि दिव्य कुडले तळपति।' ३ (ल) प्रलयबीज पदा याप्रमाणेच प्रलय मेघ-वात-वृष्टि-ज्वाला-दुंदुभि इ० सामासिक शब्द काव्यात आढळतात प्रलयांनु-न प्रलयकालचा दूर 'जैसा प्रकयाचा उमड। पुडवुनि विभाषा पवाड।' -आ १६ १३८ [सं. प्रलय+अंड]

प्रक्षाल(ळ)णे—नकि (वक्त्र, भाडे इ०) धुणे [सं. प्रक्षालन] प्रक्षालन-न धुणे 'वरण प्रक्षालना देखिलें अंगु।' -एरच १५ १४४ [सं. प्र+क्षाल] प्रक्षालित-वि धुवलेले [सं]

प्रक्षिप्त—वि १ केळिला, नाडलेला, टाकलेला २ पूर्वाच्या पश्चात समाहून धावलेला (वाक्य, ओक, शब्द इ०) 'दुवण्या सर्गोनील हा भाग प्रक्षिप्त आहे।' -मपाव २ ११३ [सं. प्र+क्षिप्] ० आकाशीचाचरी-न (धृन्व) उमवा पाय कुचित करून वर उचलणे व दुसऱ्या पायाच्या बाब्या बाजूस अंचित करून असा टाकणे की पोटच्याचे स्वस्तिक होईल [सं]

प्रक्षेप—उ १ फेकणे, टाकणे, उडविणे २ सुसद्हन देणे 'या सुवर्णात तांब्याचा प्रक्षेप कलासा दिसतो' ३ सुसद्हन दिलेला भाग 'या सुवर्णात जो पार्वर प्रक्षेप झाला आहे तो काढिला म्हणजे सोने निर्मल होईल' ४ -वि. प्रक्षिप्त पदा [सं. प्र+क्षिप्] प्रक्षेपण-न १ फेकणे, टाकणे २ निविन करणे, ठाविणे, नकी करणे [सं] प्रक्षेपणे-सकि टाकणे, सोडणे, फेकणे, प्रक्षिप्त करणे [प्रक्षेपण]

प्रक्षा—स्त्री १ विचारशक्ति किंवा आकलनशक्ति, ज्ञान, शहाणपण 'अज्ञान येमणे घेई। प्रक्षापरसें पुढे।' -आ १८ २८९ २ बुद्धि, अकल, ज्ञान 'ऐसा हरिखचोरदिवस। जो जाव्य शको ५ ३१

बोधमरि। तो जाण पा प्रक्षायुस्तु। धनुर्धर।' -आ २ १००. [सं.] ० चक्षु-उ १ जन्माप असलेला २ पुढावृ 'म्हणतेमि तुं हि मीठी की प्रक्षाचुचे सदा क्षिप्त हो।' -मोडयोग ६.१०. -वि. जन्माप असल्यामुळे बुद्धि डेच उदाचे होळे आहेत असा [सं]

० प्रमात-स्त्री बुद्धिरूप प्रात काळ 'जयजय आचार्या। समस्त सुरवा। प्रक्षाप्रमातपुर्या।' -माहा (पाठभेद) १४ १ ० वान-वि शहाणा, हुशार. ० वेली-स्त्री बुद्धिरूप वेल 'माही प्रक्षावेली वेल्हाउ। काव्ये हांय सुकउ।' -माहा १४ २१. प्रक्षात-वि. शहाणा हुशार, बुद्धिमान, धूर्त, तत्करीत [सं]

प्राक्षू—कवि १ पूर्वी, अगोदर, पूर्वमाळी, पूर्वैरपरी २ पूर्वभिक्क [सं] ० तन वि १ अगोदरचा, पूर्वीचा प्राचीन काळचा २ पूर्वजन्मीचे 'यापरी योगीभाषण। प्राक्तनसंस्कार जाण।' -एमा २८ ४२६ प्राक्षपाल-न, पूर्वगोलाचे ० पश्चिम-वि पूर्वपश्चिम अगोदर, पगलेले ० संसर्ध-उ पूर्वी केलेले पाप पुण्य व हृत्पेचे बरे देत भोक्तृत्व दामपील तबध ० संस्कार-सभ्याच्या जन्माळ सेण्यापूर्वीचे मनुष्याचे मागील जन्मी पद-लेल्या हृत्पेचे पडलेले संस्कार, परिणाम ० स्वस्तिक-न क्षिति-आचा पूर्वविंदु प्रागमाच-उ वस्तु उत्पन्न व्हावयाच्या अगोदरचा अभाव शभाव पदा [सं. अभाव] प्राक्षुमुख-वि १ पूर्वदिशेकडे टोंड असलेला २ (पराक्षुमुखबहुल बुक्तीने) विन्मुख. 'की मी कृपिणे प्राक्षुमुखे। शेठनि वचिले तुज।' -आ ५०

प्राक्कट्य—न प्रमिदि, जाहीर होणे, प्रकटपणा, उघडकी. [सं. प्रकट]

प्राक्किणक—वि प्रस्तुत चालू विषयानर्चें, प्रकरणविषयक [सं]

प्राकाश्य—न अष्टसिद्धीर्वा एव (ज्या ज्या सुखाची इच्छा करावी ते ते सुख अमयाद प्राप्त होणे) अष्टमहामिदि पदा [सं]

प्राकार—उ कुंपण, बंद, तट, कोट, पोंबळी, आवार 'सिध जिवांच्या अनुप्राह। जाळक निवाळा जो अपाह। तो महाभारत प्राकार। गोवता कला।' -आ १८ ३६ [सं]

प्राकाश्य—न अष्टसिद्धीर्वा एव ऐकून टाकक असलेल्या स्वगादि पारलौकिक स्थानी व द्रिष्टव्याजोग्या इहलोकांश स्थानी भोग व दर्शनाचे सामर्थ्य येणे. [सं]

प्राकृत—वि १ साधारण नेहमीच्या प्रचारातला, साधा, नेहमीचा 'हामे बोले तेमा नऱ्हे अनत। नये प्राकृत म्हणो यामी।' -तुगा ९४ २ प्रकृतीपासून (मायेपासून) उत्पन्न झालेले तेसे प्राकृत प्रकृती मिके। करणयी।' -आ ९ १०८ ३ गृत्वा, म्हावसिद्ध, सरास तिक नसगिद्ध, अष्टमि ४ निम्नतर, अति क्षिप्त, अडाणी, अडाजी 'तीए स्थानि १ महिमा। देवि वरीव

प्राक्तना आम्हा।' -इ ८१ ५ शुक्ल, इथें शुद्ध, कनिष्ठ 'उत्तम मध्यमप्राकृतमेव। वरी, परी छठ कद नेणें।' -एमा १० २१३ १ सामान्य मनुष्याधारखा देहधारी, क्षीररुक् 'सैमा मनुष्य लोकांभु। तो जरी जाह्ला प्राकृतु।' -झा १०.७९ ० ससृष्ट भाषेपासून झालेली जिंहा ससृष्टार पावण्यापूर्वी स्वाभाविक जगाची भाषा, जनभाषा (देशी भाषा, मराठी, बालभाषा इ०) 'साख रेवा योद्ध बेला। परी तो कडवणा न हीं आला। तैमा ग्रु प्राकृत भाषा जाह्ला। असे सचला स्वानंद।' -एमा १ ४१३ 'प्रय प्राकृत दिसते परि न प्राकृत विलासिता नीटा।' -मोमोप्प १२ ८० ८ प्रकृष्ट -मनरी १ प्रापचिक, समारंभील 'पां प्राकृतादी भ्रूतपाना। ना न इधये जी।' -सात्रा १० १११. [स]

(वात्र) •घोल्लेण, प्राकृताक्षर येणें-असम्यपणाची भाषा बोल्ले लाणें, शिबीगाळीवर येणें सामास्य- •तारा-उ (वृत्त) स्वाभाविक शिक्तीन असलेले युक्त •हृदि-क्षी १ चर्म चपु, नेहमीची सर्वसाधारण हृदि 'प्राकृत हृदिने पादिलें असता ईश्वर हृदीस पडणार नाहीं' २ लौकिक हृदि, सामान्यपणें विचार करणें, सर्वसाधारण हृदीने झालेली जाणीव 'ये देसिलि प्राकृत हृदि शुद्धता ते शिष्य न करावे' •हेदुरें-नि गबाळ, गबाळ, अत्रागळ, पापेराबा, बावळा गबाळ 'तेय येर प्राकृतहेदुरें। केवि जाणों लाहे।' -झा १ २८०. प्राकृतिक-वि १ प्रकृतीगर्भी, प्रकृतिविषयक २ स्वाभाविक, नैसर्गिक, अकृत्रिम ३ रा मान्य, चापा, प्रभारतील, कडीतील •प्रलय-उ १ स्वाभाविकपणें, कालांतरानें होणारा सर्व विश्वाचा नाश, विषय, पदमहाभूताचा ईश्वराने प्रकृतीत हाणारा लय निसर्गाचा संपूर्ण नाश [प्राकृत= नैसर्गिक+प्रलय] प्राकृत्या-वि सामान्य विचार्य, ज्यास ससृष्ट येत नाहीं व जो मराठी प्रथ वाचतो तो

प्राक्तन—न देव नक्षीव, प्रारब्ध 'नैसं दहाये प्राक्तन। तेसं होय अतनवसन।' -एमा २ ४१९ [स] प्राक्तनाची गति-क्षी नक्षिवाची गति, देवयोग 'प्राक्तनाची विचित्र गति। विधीने लिहिलें उचिती।' प्राक्तनाची दोरी-क्षी नक्षिवाचा धागा 'एवमृत्च अवया सत्ताधारी। हलविशी प्राक्तनाची दोरी।' प्रागति-वि ज्याची प्रगति होत नाहे असा [प्रगति] प्रागतिकपक्ष-उ राजकारणात हळू हळू प्रगति व्हावी अशी संपष्ट करणारा पक्ष (ल) मबाळ पक्ष 'देशातील प्रागतिक पक्ष आपल्या बाजूकडे ओढून घण्याचा नोकरताहीचा प्रयत्न करला' -क १० ६ १०

प्रागल्भ्य—न १ प्रौढपणा पूर्णवस्था मोठेपणा, पूर्णता २ साक्षात्पणा समजसपणा, चातुर्य (वस्तुत्व, वागणूक इ० ये) ३ हिंमत धिटाई धैर्य, पाणीदारपणा 'तें प्रागल्भ्य तेजा। जिये कमी गुण हुआ।' -झा १८ ८६० [स] प्रागल्भ्यता-

क्षी प्रौढपणा, साक्षात्पण 'हे अनुभवंक्षेय तत्त्वता। सृष्टप्रा गल्भता सरेता।' -एमा २८ २७६ [स]

प्रासु(प्राणि)क-वि १ अल्पकाळ टिकाणारा, क्षणभंगुर, अशिर यावरून २ (ल) पाहुणा [स]

प्राची-क्षी १ पूर्वदिशा 'सूर्य अग्निक्षी प्राची। जगा राणीव दे प्रदाशाची।' -झा १५ १० २ सरस्वतीनदीच्या पूर्वे व आग्नेय दिशेकडील दिंदी व बनारस यांमधील प्रांत [स]

प्राचीन—न देव, प्रारब्ध, पूर्वजर्म 'आणि मत्तियाईदि यावे येण। कां प्राचीन खबळले रोग।' -झा १६ १९२ -वि १ पूर्वदिशेकडील २ पूर्वाचा, अगोदरचा, गतकाळचा, पुरातन जुना [स] •दोरी, प्राचीनाची दोरी-क्षी जिणें बरेंवाईट पळ ह्या जन्मात मोगाचें लागतें अशी पूर्वजन्मातील कृत्याची मालिका, प्रारब्धकर्म 'आपण राजानियां दूरी। हल्ली प्राचीनाची दारी।' -णम्ब १२ ३० •लिपिनिष्ठा-क्षी प्राचीन लिपी आळखण्याची दिशा (इ) पंक्तिभोवती •संस्कार-उ प्राप्तस्कार वहा प्राचीनाधीति-क्षी उग्रवा खाणावर टबलेले व डाव्या इशीवर लोंबणारे भमें जाणवें असलेली स्थिति -वि उग्रव्या खाणावर टबलेले आणि डाव्या इशीवर लोंबणारे जाणवें धारण करणारा [प्राचीन+आधीतिव]

प्रासु(चु)र्य-न विपुलता पुष्कळपणा बाहुल्य समृद्धता [स प्रासुर्य]

प्राच्य-वि पूर्वदिशें पूर्वदिशेगर्भी [स]

प्राजल ल-वि १ ११२ सहज कळण्यासारखा (वच्चार, बोलणें इ०) 'साधनमार्गे अभ्यात्मनिरूपण। प्राजल बोलवें।' -दा ४० १६ २ स्वच्छ पुत्राच्य सुगम (लेखन) ३ निर्मळ निष्ठाप, निष्कपट, शुद्ध (अतकरण) ४ स्पष्ट, उघड, सचोनीचें (भाषण) ५ स्वच्छ, शुद्ध गदळ, पाण नसलेलें (पाणी, जगा) ६ प्रामाणिक सारळ, सत्त्वा (भाषूत इ०) 'तकें अनारें प्राजळें। सत्त्वापारें एकें विचळें।' -झा ११ १२५ ७ सोपें सुलभ, सरळ 'जो परिणामीचा निवाळा। अचुविनु ये फळा। आणि अनुष्ठिता प्राजळा। सावियाचि।' -झा ५ ७ ८० मुक्कल, स्वाधीन 'एकत्र वर्तती खळेमेळें। मित्रप्राजळें सत्यत्वं।' -एमा ११ १६५ ९ (सामा) स्पष्ट शुद्ध पवित्र 'नना पदपदार्थे प्राजळ। नित्य नवे देखती होळे।' -एमा २ ३६१ •पण-न स्पष्टता, शुद्धपणा 'तथापि ह्मीच्या लेखात एकदोन गोष्टी विलक्षण दिसल्या मुळें त्याचा आम्ही प्राजलपणें उल्लेख केला होना' -टि ४ १२३

प्राजापत्य-न १ एक प्रकारचे प्रावधान २ एक विशिष्ट यज्ञ होम ३ पापाचें परिमार्जन व्हावें म्हणून प्राजापत्य दिलेले गोमदान ४ (मिथुनी सांकेतिक) चार ही सख्या (प्राजापती(प्राजा) चार होई आहेव यावरून) -उ विवाहाच्या आठ प्रकारांपैकी

ए० - नि प्रभापतीसकषीं [स] ० विवाह-३ विवाहाच्या आठ प्रकाशपैकी एक ह्यात ह्या कन्येचीं धर्मांनें आपण वर निवा प्रभोत्पादनाथे कन्यापण असें म्हणून मुलीचा बाप वरास कन्या अपण करितो अथविवाह पहा

प्राज्य-वि १ पुढळ २ पुढिलगत झाले [स]

प्राटेस्टंट पंथ-३ ख्रिस्ती धर्मप्रधारणेच्या (रेफारमेशन) वेळीं जीं तत्वे प्रतिपादण्यात आलीं त्यांना अनुसरणारे जे ख्रिस्ती धर्मपंथ (चर्च) आहेत त्यांना हे सर्वसाधारण नांव आहे [इ प्रोटेस्टंट पंथ]

प्राड्विवाक-३ न्यायाधीस, न्यायमदिरातीस मुख्य अधिकारी [स]

प्राण-३ १ दहातील पाच वायु प्राण, अपान, व्यान, उदान व समान २ शरीरातील पाच वायुपैकी पहिला, हृदयागील वायु 'तैमी प्राणत्रये कर्मदिश। पुट गती।' - हा १९ १८३ ३ एक वेचर रमहीन व वासरहित वायु ह्याचे अद्वितीय हवेत, पाण्यात क्रियक शक्ति पदार्थात व सेंद्रिय वस्तुत असते हा वायु सर्व प्राणधान व कल्पवृक्षास अत्यावश्यक आहे - हाको (५) २५५ (इ) ओक्लिडन ४ आस, कुण्डुसात घतलेली निवा सोडलेली हवा, उच्छ्वास 'प्राण म्हणजे पुढें जाणारा म्हणजे उच्छ्वास वायु - गीर १७८ ५ वायु वारा ३ जीव ७ (ल) अत्यंत प्रिय वस्तु 'सहास्राब्दा प्राण तर आपण' - २१ २१ अधिक लाक्षणिक अर्थोसाठी जीव शब्द पहा. ८ (संभीत) तालास लागणारा आवश्यक आणि महत्त्वाची गोष्ट. हे प्राण दहा तालास, मार्ग, क्रिया अग, प्रह, जाति, कला, लघ, जडित-काल, मार्ग, क्रिया अग, प्रह, जाति, कला, लघ, जडित व प्रसार [स] (२ प्र) ० असर्पे-अत्यंत प्रिय असणे 'दुर्गादीसी तर सी रंगेसर प्राणच होती' - निवि ८ १९ ० उरणे-देखळ जणें, कसे तरी जमणे ० ओकरणे-१ अत्यंत दुःख करणे २ एखाद्या गोष्टीचा अतिशय छंद असणे ० ओवाळून टाकणे-स्वैस्व अर्पण करणे 'चाहूत, या तुझ्या शुणावरून प्राण ओवाळून टाकाव असे वाढते' - मृ २७ ० काढून ठेवणे-परापरीनें विनविणे, हट्ट घेणे करजा पाल म्हणून प्राण काढून ठेविला पण नाही होऐविले 'कहा ३ ० खाणे-अतिशय नास देणे, वासून सोडणे 'तु आमचा दोषाबा प्राण खात्रास' - नामना १२३ ० जाणे-मरणे ० ठेवणे-एखाद्या गोष्टीवर अन कल्पपूर्वक प्रेम करणे, जीव ही प्राण असणे ० डोळ्यांत उतरणे-प्राण आप्याचा प्रसंग येऊन टपणे 'तह पाच प्राण शरीर डोळ्यात उतरण्याचा प्रसंग यतो' - भाववचन ६ २० ० देणे-प्राणत्याग करणे, मरणे ० न ठेवणे-प्राण देणे, मरणे ३ मी प्राण ठेवणार नाही ० फुटणे-अतिशय उत्कृष्ट असणे, तीव्र इच्छा होणे तसें देखावे वाट पाहण्या प्राण फुटे।

-दावि १५५ ० घाहणे-एखाद्यासाठीं सर्वस्व अर्पण करणे, 'प्राण वाहिला पायावर' ० सोखणे-१ तहानेनें व्याकुळ होणे, तहा नेनें जीव कासावीस होणे २ एखाद्या गोष्टीचा ध्यास, हसहस खणणे, एखाद्या गोष्टीची तीव्र इच्छा परणे ० सोडणे-प्राण देणे, मरणे प्राणाचा घाली-जीविवाचा मालक, प्राणनाथ, नवरा प्राणापेशा कठीण-मरणापेक्षाहि वाई प्राणाशीं पांड-प्राण शोक्यात पडणे, प्राणसकट (किं० घालणे, पडणे, होणे) म्ह० असणारी सग प्राणाशीं गाठ प्राणाशीं जाणे- (आधुनिक घाला आल्यामुळे) प्राणास मुक्ते प्राणे उत्तीर्ण होणे-मरणे 'तेथ उत्तीर्ण होवेल प्राणे। परी ते कमळदळ चित्त नेणे।' - हा १ २०२ प्राणे जाणे-प्राण देणे 'आतां मी जाईन प्राणे। पुढाविण स्वये जिणे।' - कथा १ ४ १०१ उग्रहवा डोळ्यानें प्राण न जाणे-आपल्या डोळ्यातून एखादा अग्न्याय होत असतां स्वस्थ न बसवणे सामासक-० खाऊ-वि (प्राण खाणारा) प्राणावर बेतणारा, प्राण शोक्यात येईल इतका कष्ट दिवा प्राप्तदायक, जीवघेणा, प्राणघेणा [प्राण+खाणे] ० घात-३ १ ठार मारणे, प्राणहत्या, हिंसा २ (ल) नाश, विन्यस ० घातक-की-वि जीवनाचा नाश करणारा, जिवावर बेतणारा, जीव शोक्यात आणणारा, प्राणघेणा ० घेणा-वि. १ प्राण घेणारा, जीव घेणारा २ (ल) अतिशय लोभटः अतिशय कष्टप्रद (काम, भिकारी इ०) 'असली प्राणघेणी लढाई कोठे बोलली आहे काय?' - नि ९१३ [प्राण+घेणे] ० घोष-३ (कान बंद केले असता) कानांत होणारा मोठा आवाज ० जय-३ वायूचा निरोध 'तैसी प्राणत्रये कर्मदिया। कुटे गति।' - माहा १९ १८३ ० जीवने-न १ जीवनाचा आधार २ चरितावाचें साधन ३ पति, प्रियकर, जार ० तपणे-न प्राणाचें समाधान, मुक्तीची शक्ति 'शुभाश्रा जें दोखेले अत। तणे प्राणतपेण करावे।' - एमा १० ३०८ ० त्याग-३ १ प्राण सोडणे, मरणे २ प्राण देणे, आपल्या प्राणाचे बलिदान करणे ० दान-न एखाद्याला जिवावरच्या सकटातून सोडविणे ० घुत-न (ल) भयकर दिवा कजाचीची लढाई ० धर्म-३ मूक व तहान -हो ० धारण-धारणा नक्षी १ जिवत राहणे, जणें 'आम्ही वदमूल खाउन कडे तरी प्राणधारण करितो' २ (याग) आसाचा निरोध करणे. ३ जीवने ० नाथ-पति-प्रिय-प्यारा-३ पति, नवरा 'प्राणनाथाधिया आधीं। विरहणीति जिणेंही बाधी।' - हा १८ ९२० २ जार ० नाहो-३ नवरा, पति 'होवोनि माझा प्राणनाहो।' - सुआदि १० १३९ ० पंचक-न प्राण, अपान, व्यान उदान, सगा। यांचा समुदाय ० पूजा-की (ल) जेवण, भोजन ० प्रतिष्ठा-की १ दक्षिणाचार विधीच्या प्रसंगी मन्नादिनामी पाठ, काष्ठ, पुष्पाणि इत्यादिकांच्या दपतेच्या मूर्ती

प्राणाची स्थापना करायचा विधि हा चक्षुःक्षणीय विधीकोवर
करितात २ स्थापना 'दक्षिणेंत शिवाजीने मराठी राज्याची
प्राणप्रतिग केली' ० मय-वि पंचप्राणयुक्त, सजीव ० मय
कोश-३ आत्म्याच्या पंचकोशांपैकी दुसरा कोश पंचकोश पदा
० मित्र-३ १ नवरा, पति, जार २ त्रिवर्ग मित्र 'उत्तरेति
वैश्रवण । प्राणमित्र शिवाचा ।' ० यात्रा-० की चरितार्थ, उपजीविका
० याम-३ (प्र) प्राणायाम पदा ० रक्षण-न जीवितरक्षण,
जगणें, प्राणधारण ० लिंग-न गळघात असलेले महादेवाचे
लिंग-स्त्रि ० धातु-३ पंचप्राणांपैकी पहिला धातु, प्राण पदा
० वियोग-३ मरणसमयी शरीरापासून शालेला प्राणाचा वियोग
० रिसावा-३ अत्यंत आवडता मनुष्य (पति, जार, मित्र इ०)
'प्राणविसाव्याची भेट इच्छितसे ।' -रत्न ४३ २ प्राणाचे
विप्रातिस्थान ० संकट-३ प्राणघातक, दाहण, संकट विकट
परिस्थिति, जिवावरी गोष्ट ० सखा-३ प्राणविसावा ० संदेह-
३ दाहण परिस्थिति, प्राण जाईल किंवा राहिल अशा तऱ्हेची
संशयास्पद स्थिति, प्राणातिक संकट ० स्ना-वि (प्राणप्रमाणे)
अत्यंत आवडता प्राण+स्ना=सादरप्रवेशक प्रत्यय ० स्ना-ण-
की प्राणाची ओवाळणी 'ऐशियावस्तुन प्राणसाठण करु ।'
-दावि १०७ [प्राण+साठणे] प्राणाचा गिऱ्हाईक-३
प्राणघातक हात, हावरी प्राणात-३ १ आयुष्याची अखेर
शेवटची अवस्था, आयुष्याचा अखेरचा काळ २ अत्यंत अयकर
संकट 'लडाईत जाणे हा केवळ प्राणात आहे ।' ३ (समासात)
प्राणात-लेवण-यातना-व्यथा-समय ३ विवावरवी गाष्ट प्राणाची
गाष्ट 'घोर प्राणात बोडवला ।' ५ आयुष्याचा किंवा प्राणाचा
शेवट, घट्यु, मरण मच्छ तत्कालीन घटना जीवन । प्राणात
बोडवे त्यालागोन ।' [प्राण+अंत=शेवट] प्राणातदंड-३ दहात
शासन, फाटीची शिक्षा प्राणांतनुद्धि-की धाड्याचा किंवा
धातुक सल्ला (किं० सांगणें, सुचविणें) प्राणाति(ती)क-न
जीविताचा शेवट, मरणकाळ -वि घातक मयप्रद, प्राण घेणारे,
अति संकटमय (अजारीपण, संकट इ०) [प्राणत] प्राणांतिक
अवस्था-की मरण येतें की काय अशी स्थिति, प्राणमकन,
विवावरवी गोष्ट प्राणात्यय-३ १ (प्र) प्राणनाश २ (विद्)
प्राणत्याग प्राणापदी-की (महातु) प्राणतकट 'धीकृष्णा
संविता प्राणापदी जाली । ते सार्जे नेजिजे ।' -दिगु २३१
[प्राण+अपदा] प्राणायाम-३ (योग) मू, भुव इ० सात
व्याहरी म्हणून उजव्या नाकपुडीने श्वास आत घेणें, पुन त्या
सात व्याहरी म्हणून श्वास बाहेर धरणें व पुन त्या व्याहरी
म्हणून बाव्या नाकपुडीने श्वास बाहेर सोडणें या तीन क्रियांस
कुभक्त पुरक व रचक असे म्हणतात, श्वासाच्या यतीचा निरोध
'यई प्राणायामाचेनि आरब्धते । बरीता या ।' -झा १५५

(दाविडी) प्राणायाम-३ प्राणायाम करतांना उजव्या हाताने
नाकपुडी घावपाची असते त्यासाठीं सरळ, समोरून हात न घेता
होण्याच्या माथच्या बाजूने हात नेऊन तो पुढें आणून नाकपुडी
धरुने थाबून (२) त्रासयुक्त आहमार्गानें केलेली शेणटीहि
गोष्ट 'वेताळ पंचविशी हा प्रथम मूळचा सहजत, त्या आपेवून याचा
तुड्या फाटीची आपेंत साव, तीवून इमजीत, इयजीतून मराटी ।
कवळा शनिडी प्राणायाम ।' -नि प्राणायामी-वि प्राणा-
याम वरणारा 'एक अपातु प्राणी अपिती । एक दोहोतंदी निर
विती । ते प्राणायामी म्हणिवनी । पडुडुमरा ।' -हा ४ १४६
प्राणासन-न (योग) उजवी माडी मोडून व डावा पाय
जमिनीवर टकून घसत उजव्या पायाची बोटे दाव्या जाणेंत
मग्न झाला पाय डाव्या हाताच्या छायावस्तुन बाहून तो पाय
जमिनीवर टकणें व हात जमिनीवर टकणें -सयोग ३३१.
[प्राण+आसन] प्राणाहुति-ती-की भोजनाच्या आरमो पाच
प्राणना देतात ते पाच निचा सदा धाम 'तत्प्राण जाण हुरिले
निचरिऊमने । प्राणाहुती मागत पाच अनुक्रमानें ।' -आपू ४०
[प्राण+आहुति] प्राणेश प्राणेश्वर-३ १ पति नवरा
बोराटे मरणऐसे तेंही आणें अमिप्रवेशे । परी प्राणेश्वरीशे । न
पणीची सती ।' -झा १६ १८७ २ जार उपपति, प्रियकर
३ प्रभु स्वामी, मालक 'आता मज जाणें प्राणेश्वरसचें । मी
माथिया आणें अद्वयानें ।' -तुगा १८५ [प्राण+ईश ईश्वर]
प्राणेश्वरी-की १ प्रवृत्ति 'जो प्रियुषि प्राणेश्वरी । उदयें
आवडीचिय सरोभरी ।' अष्ट १ ३ २ धायरो [प्राण+ईश्वरी]
प्राणोक्तमण-न प्राण निवून जाणें, मरण, मृत्यु [प्राण+
उत्क्रमण] प्राणापासना-की उपासनेचा एक प्रकार 'उत्प
विद्या पर्येश्विया, प्राणोपासना इ० प्रकारची उपासना उपनिष
दांत वर्णिली आहे -गीर २८७ [प्राण+उपासना]
प्राणतिया-की मातीचे उघळ पात्र, परत, वाडी, पाळ
-हो
प्राणन-न जीवन 'प्राणवानें प्राणन फार दिवत चाल्णें
नाहीं ।' -विवि ८ १ ४६
प्राणिज-वि प्रव्यापासून उत्पन्न झालेले [१ प्राणी+ज=
उत्पन्न झालेले] ० सन्न-न प्रव्यापासून उत्पन्न झालेले अन्न,
मायादि मध्य (३) ३ निमज फूड ० उणता-की शरीराची
उणता शारीरिक उणता, अंगाची उणता. (६) ६ निमज हीट
० फाट्टि-की प्राणिजाति (६) ६ निमज विंगडम ० द्रव्य-
पदार्थ-न प्रव्यापासून उत्पन्न झालेले द्रव्य (६) ६ निमज मॅटर
प्राणिता-३ प्राणी 'जे शाश्वे वापुनि अ भिजे । प्रणिया
स्वमोतु न देने ।' -झा १० ३५ [प्राणी]
प्राणा-३ १ कोयताडि सचीव पदाथ -तिव २ गान
ईस, बेल, वाच ० ३ जखम, दा इ० मध्ये उत्पन्न होतात ते

पारीक वारीक जंतु; क्षमि ४ (ल.) अद्वितीय, अंतोमित्र दुष्य.
 'वाळाजी वाजीराव प्रधान, पेवळ निधान, होणे प्राणी.' - देपो
 २१७. [स. प्राणिन] ०करण, प्राणिलीकरण-न. प्राणिक
 करणे; प्राणवायुयुक्त करणे. (इ.) ऑक्सिडेशन प्राणिकोटी-
 की. प्राणिजाति; जीवमृत्ति (इ.) अंमिल किंग्डम प्राणि
 तापढाळु-न प्राणयाम प्राप्त देशासारखे शोकाचे बोलणे 'उरोयु
 वादळ; प्राणितापशब्द. उपहास चालू. येमरसणे.' - झा १३.
 २७०. प्राणिद-न कोणतेहि मूलद्रव्य आणि प्राण याचा संयोग
 होऊन मिळालेल्या रसायनास प्राणिद म्हणतात बहुतेक सर्व
 मूलद्रव्ये प्राणाशी संयुक्त होऊन प्राणिद होतात - शाको (प) २५६.
 (इ) ऑक्साइड. प्राणिदीकरण-न ज्वलनासच राष्ट्रीय
 मापित प्राणिदीकरण म्हणतात. ही क्रिया बहुतेक ज्वालामुखीत व
 उष्णतायुक्त भूभूत - शाको (प) २५६. (इ) बंधन. प्राणि-
 घृत-न पोंबडे, एडके, बेल इ० च्या छुंजीवर खेळावयाचा
 लुणार. प्राणिपूजा-नी प्राणिरूप ईश्वरावतार पूज्यासून तो
 मारलेल्या प्राण्याच्या हाडांना दिलेल्या मानापर्वतच्या सर्वे गोष्टींना
 प्राणिपूजा हे नाव देता येते मनुष्याला उपयुक्त, घातुक किंवा
 फूर, मानवी आत्मे, हाडून देणारे प्राणी यास एवय मानून त्याची
 पूजा करण्याचा प्रथात कित्येक देशात आहे - शाको (प) २५७.
 प्राणिल-न. वारीरास पोपक असे शब्द (इ) विट्रामिन. प्राणि-
 शास्त्र-न जीवशास्त्र, जीवविज्ञान, प्राण्यासंबंधाचे शास्त्र. (इ.)
 झुअर्लोजी. प्राणिहिंसा-नी जिईन प्राण्यामा ठार मारणे;
 जीवनास प्राणपांड्या छार जातो-लीअन-मनष्याचे प्राणी
 (पोडा, मनुष्य इ०) नयिन्दप्राणी (लेंकडा, विंगु इ०), गडुकाय
 प्राणी (गोमलगाय), हाराकुली प्राणी (पोंबळयाच कोटक, रूपजाचा
 किडा इ०)

प्रांत-३ १ देशाचा मोठा विभाग, इलाखा इ० प्रदेश. देश
 पहा २ भाषा, चालीरीति, हवापाणी इ० बाबतीवरून होणारा
 देशाचा विभाग ३ स्थळ, जागा, स्थान ४ शेवट, अंत, अखे-
 रची स्थिति 'नी रामकथेचा प्रांत. वारलीछुनरी जाणतसे।'
 -नावि ८५ ५ कड; काठ, हट, सीमा, मर्यादा, जीव 'परी तो
 तब रोराचा सागातु। जैमा नायक स्वस्तु। जव नगराचा प्रांत।
 म डिजेना।' - झा ३.२११ १ शेवटचा, टोकाचा भाग, अग्र
 ३ जिल्ह्यातले तीन चार ताळके मिळून मुलकी कामासाठी केलेला
 जिल्ह्याचा पोटविभाग ८ जिल्ह्याच्या बरील पोटविभागाचा
 अधिकारी; वित्तीयक डेप्युटी कलेक्टर व सुकाम प्रांतावरी नीट
 पाववी नऊन। - दावि १० १० समूह, गवा, समुदाय 'प्रात
 ते। फिरती अवल्यचे।' - माधवरी ५ ११ (ल) नाश, अत्यंत
 नाश, अखेर 'वाद्यकृदासि आल प्रन। हें जाणे श्रीकृष्णनाथ।
 -गमा ३० ७५. १२ बेल, समय 'पादुप्रत्यवरी येताचींतेन।'

-दावि १७३. १३ भाग. 'पाहता पाहता प्रांते। समाधान पावे
 चिते।' - झा ११ ५२५. १४ हस्तगत केलेला टापू, प्रदेश 'जो
 आळले गुणाआम। स्वासि ते गुण करिती प्रतु।' - एमा ७ १९३.
 १५ परिणाम -शर [सं] ० पहाणे-आयुष्याचे साधन कर
 ण्याची सोय पहाणे. 'प्रात नवे जाळी जों, तो मी पाहेन आपुला
 प्रात।' - भोगाश्रम २४२. ० भाग-३ वाजुचा किंवा शेवटचा
 भाग; कड; काठ; शेवट, हट; सीमा. ० भाषा-ची प्रांति भाषा;
 देशभाषा; विशिष्ट प्रांताची बोली. (इ) डायलेक्ट ० शिरस्ता-
 ३ सुतयशिरस्ता. ० साहिव-३ कलेक्टरच्या हाताखालील प्रांताचा
 अधिकारी. प्रात अर्थ ८ पहा 'धी. कुळकर्णी यास प्रांतसाहेबानी
 दोन महिन्यांनी कैदची शिक्षा दिली.' - के १४ ६.३०. ० स्थ-
 वि. प्रांतात राहणारा, प्रवासा, देशवासी. ० हान-वि अनर्थद,
 अपार, अनंत 'नी विवकायुतनामव। प्रातहीनु।' - झा २.३७४.
 प्रांति-वि. प्रांतातील, प्रांतासंबंधी [प्रात] ० परिपद-ची.
 प्रांतातील शेवटप्रतिनिधीची बेटके 'बेलगाव येथे भरलेली ...
 प्रांतिक परिपद सर्वेतेपरी अपूर्व होती.' - डि ३.३२८. ० सर-
 कार-न प्रांताची राज्यव्यवस्था पाहणारे सरकार. 'शिल्लेनील
 पेशाचा विनियोग प्रांति सरकाराला देणगी देण्याकडे करितात'
 - के १६.८३०

प्रात - कि. पहाटेस, उजवाडाच, सकाळी, प्रात काळी
 [सं प्रातर] ० काल-ळ-३ पहाट, सकाळ; प्रभातकाळ, पहा
 टेच्या २ घटकापासून ६ घटकापर्यंतचा काळ. दिवसाच्या पाच
 भागांपैकी पहिला भाग. पराश्र पहा प्रातभोजन-न. सकाळचे
 जेवण, न्याहारी प्रातविधि-३ शौच, सुस्माजिन, स्नान
 इ० सकाळी आठोकराच्या गोष्टी प्रात संध्या-न्ये प्रवर्गिकांनी
 करावयाची सकाळची संध्या दुसऱ्या दोन मध्याह्नेसंध्या व साय
 संध्या. ० स्नान-न अगदी सकाळी करावयाचे स्नान ० स्मरण-
 न पहाटेस देवाचे नाव घेणे, प्रात काळचे स्मरण प्रातराश-
 ३ सकाळचा फराळ किंवा जेवण, न्याहारी. [प्रात+भाश]
 प्रातिकूल्य-न. प्रतिकूलपणा, विरोध, वैरभाव, जरूर असा
 पदार्थाची उणीव असे -द्रव्य-लो०-काल-देश-प्रातिकूल्य [सं.]
 प्रातिमासिक-वि. वास्तविक नसता अग्रामुळे तसे दिसणारे,
 समरूप, सारखे दिसणारे [सं] ० सस्ना-ची वारव दिसणारे
 अदृक्त्व, वास्तविक नसून तसे भासणारे अस्तित्व, वरदुसता पहा
 प्रातिलोभ्य-वि प्रतिलोमपणा, विरुद्धपणा, उलटा क्रम
 [सं प्रति-विरुद्ध+लोभ+वेस]
 प्रांती-ची शेवट, समाप्ति -शर.
 प्रांतीची-ची पश्चिम दिशा [सं. प्रतीची] प्रांतीचीन-
 वि पश्चिमदिशेकडील, पश्चिम. [सं]
 प्रांतु-३. (मशरु) मार्ग, वाट. 'जेभाचा आम्ही नेजी
 प्रांतु। नमन मणे।' - दाव ४४१. [प्राव]

प्रातुपाहार—५ पहाटची वेळ, प्रातःकाळ 'रात्रि प्रकाश' जाला प्रातुपाहार । 'धवळे पूर्वांघ्रि ६७ [स प्रातःप्रहर]

प्रातःप्रायिक—वि १ अनुभवानें ओळखीचा दिवा माहिती असलेला २ विश्वास ठेवणारा भरवसा ठेवणारा [स]

प्रातःप्रायिक—वि दैनिक दरोबोचें 'आमच्या सुवर्णाच्या प्रातःप्रायिक पत्रातील असल्या सगळ्याच्या वातम्या वाचाय्या' -आगर २ १०६ [स]

प्रातःकाळ—५ (प्र) प्रातःकाळ, पहाट, सकाळ 'प्रातःकाळीं उठोन सज्जन ।' -दावि ४०१ [स प्रातःकाळ]

प्राथमिक—वि पहिले, आधीचे, सुरवातीचे आरम्भीचे [म] ० शिक्षण न मुळावा अगदी आरम्भी देणारे तें देशी भाषेचे शिक्षण 'हे शिक्षण ज्या अर्था मुलत्या प्राथमिक शिक्षणानें पुरे होत नाही' -कले १.७४ • **हुकुमनामा**—५ राज्याचा पूर्वापणे निकाल करता येण्यापूर्वी आपली राम चालवा यथाचे अमता कलेला हुकुमनामा

प्राथमिका—की त्रजेनी हाताचे चौथे बोट, आगट्याजवळचे बोट [स]

प्रादक्षिण्य—न (मार्गण, दवावी मूर्ति ६०८) उजवा बाजूने फेरी घालणे (विरु) प्रदक्षिणा [स]

प्रादुर्भावं—५ १ हगोचर होणे, दृष्टोत्पत्तीस येणे २ अस्तित्वात येणे, उत्पन्न होणे आज याचे घरीरात ज्वराचा प्रादुर्भाव दिसतो '३ उत्पत्ति, जन्म ४ आरम्भ, सुरवात ५ अवतार मोडे तय 'म प्रादुर्भावो । तो सामिलाप भिजचा रावो ।' -हा १८ ९७४ [स] **प्रादुर्भूत**—वि हगोचर झालेला, दृष्टोत्पत्तीस आलेला उत्पन्न झालेला, पसरलेला [स]

प्रादेश—५ अगट्या व त्याजवळील बोट यांच्या टोकातील सहस्रम अंतर, ही दान येतों टापून एकमेकापासून दूर घालीं असता त्यामधील अंतर बीज टीच [स] • **प्राज्ञ**—वि वीतभर टीक्षर

प्राधान्य—न १ मुख्यत्व बर्चस्व, श्रेष्ठत्व महत्त्व २ वैयुल्य अधिकपणा देही ज्या गुणाचे प्राधान्य । तैसिचि कर्म निरज जाण ।' -एमा ११ २३९ [स]

प्रापक—वि देणारा पोचविणारा मिळवून देणारा, बहाल करणारा [स प्र+आप्+क]

प्रापच प्राप्या—(अक्षिष्ट) प्रपंच, प्रपंची पहा

प्रापचिक—वि १ प्रपंचविषयक ऐहिक सामागिक २ हुंडुवन्मल ससारी [स]

प्रापण—न १ देण प्राप्त करून देणे पोचविणे नेने २ (रसा) उष्णतया स्थलतरीपैकी ही एक पद्विती आहे यात उष्णता, उष्ण गालेल्या शब्दाच्या परमाणुक्रम गिनि बसत (ई) कन्येदेश्वर -हाचे १०१ [स] --,

प्रापित—वि संपादित, प्राप्त करून दिलेला, पोचविलेला [स]

प्राप्त—वि १ मिळविलेले, संपादन केलेले संपादित २ पोहोचलेले, आलेले, येऊन दाखल झालेले 'सुयोद्यास भीमोत्तराणी प्राप्त झाले' 'द्याभी हा शब्द समासान पूर्वपदी योजतात जसे—प्राप्त-थी-यौवन-राज्य-यश ६० ३ येऊन ठेपेले, उद्भवलेले, भोगास आलेले 'मला दुख प्राप्त झाले' ४ जबर, आवश्यक भाग 'सरकारचा हुकूम आला म्हणजे जाणें प्राप्त' ५ पूर्ण अवस्थेला पोहोचलेला 'तैनी प्राप्तेही पुर्ण' । इतिथे काळिली जरी ओतुके ।' -हा २ ३५० १ (ल) सिद्धि पावलेला, हृताथ ७ बळकट -रूप [स] ७ कर्म-न अथि कारागुरुप सागास आलेले कर्म का प्राप्तकर्म साडिने । येतुलेनि नैककर्म्य होईने ।' -हा २ ४६ • **वाल**, **प्राप्तावसर**—वि समयोचित प्रसंगोचित कलागुरुप [प्राप्त+वाल, अवसर]

• **कालवचन**—न हजरजाब योग्य बळी दिलेले योग्य उत्तर

• **व्यवहार**—वि बालपण जाऊन वयात आलेला व्यवहार पहा

प्राप्तार्थ—वि हृताथ क्रतुवृत्त 'देखें प्राप्तार्थ जाहेला । जे निष्कामता पावला ।' -हा ३ १५५ [प्राप्त+अर्थ]

प्राप्त—की नका फायदा मिळकत प्राप्ति [स प्राप्ति]

प्राप्तव्य—न ध्येय, अंतिम हेतु साध्य स्वदेशाचे स्वातंत्र्य हे आमचे प्राप्तव्य आहे -वि मिळविण्यास योग्य

शक्य मिळविण्याजोगें संपादितव्य [स] **प्राप्तव्याश** **प्राप्ति** (प्राप्ति) ५ कायदा नका निश्चित [प्राप्त+व्य+अश]

प्राप्ति ५०—ला १ मिळकत लाभ फायदा, नका 'जे साम्यापरीती जरी । प्राप्ति नाही ।' -हा ६ ९१० २ प्राप्तपणा प्राप्तव्यति सिद्धि मफला ३ येणे, उद्भवणे प्राप्त होणे भागास येणे (शुल, दुख ६०) ४ अष्टमहासिद्धीपैकी एक सर्व प्राण्यांच्या इन्द्रियांनी त्या त्या इन्द्रियाच्या अधिपती देवतांच्या रूपाने सवध घडने 'आणिमा महिमा रुचिमास्मिती । शा सिन्धी देहमिद्धीची प्राप्ती । प्राप्तिरिद्रिय जे वदती ।' -एमा १५ ४३ ५ प्राप्ता, सामर्थ्य झाली किमत, विशात प्रतिष्ठा, साग पाह 'मजबोबर बालाबला त्याची बाब प्राप्ति' 'न हीतरी काय प्राप्ती भावाची । बर्चे दरावया ।' -जै २ २ ४४ [स प्राप्ति] • **हर**—वि प्राप्ती करून देणारा लाभकारक तब रुचि मला दला बोळा । बाहु सुखी वेळोबळा । हे तब चिह्ने ग गोपाळा । प्राप्तीहो पै हाती ।' -एस्व ५ ७६ • **पुटप**—५ जवळी अवघटस्वभावाचा साक्षात्कार साला आहे असा साधुगुण

• **वरान्न कर**—५ कामधेयाच्या वर, अगर इतर मागनें एखाद्या हसमास अगर सधस जे वार्षिक उत्पन्न येतें त्यावर सरकारकडून निश्चित प्रमाणत चर्यात यगारा कर प्राप्तीद्वारा—५ लब्ध्यांग, फायदा, मिळकत, नका [स प्राप्ति+अश]

हे आमचे प्राप्तव्य आहे -वि मिळविण्यास योग्य

शक्य मिळविण्याजोगें संपादितव्य [स] **प्राप्तव्याश** **प्राप्ति** (प्राप्ति) ५ कायदा नका निश्चित [प्राप्त+व्य+अश]

प्राप्ति ५०—ला १ मिळकत लाभ फायदा, नका 'जे साम्यापरीती जरी । प्राप्ति नाही ।' -हा ६ ९१० २ प्राप्तपणा प्राप्तव्यति सिद्धि मफला ३ येणे, उद्भवणे प्राप्त होणे भागास येणे (शुल, दुख ६०) ४ अष्टमहासिद्धीपैकी एक सर्व प्राण्यांच्या इन्द्रियांनी त्या त्या इन्द्रियाच्या अधिपती देवतांच्या रूपाने सवध घडने 'आणिमा महिमा रुचिमास्मिती । शा सिन्धी देहमिद्धीची प्राप्ती । प्राप्तिरिद्रिय जे वदती ।' -एमा १५ ४३ ५ प्राप्ता, सामर्थ्य झाली किमत, विशात प्रतिष्ठा, साग पाह 'मजबोबर बालाबला त्याची बाब प्राप्ति' 'न हीतरी काय प्राप्ती भावाची । बर्चे दरावया ।' -जै २ २ ४४ [स प्राप्ति] • **हर**—वि प्राप्ती करून देणारा लाभकारक तब रुचि मला दला बोळा । बाहु सुखी वेळोबळा । हे तब चिह्ने ग गोपाळा । प्राप्तीहो पै हाती ।' -एस्व ५ ७६ • **पुटप**—५ जवळी अवघटस्वभावाचा साक्षात्कार साला आहे असा साधुगुण

• **वरान्न कर**—५ कामधेयाच्या वर, अगर इतर मागनें एखाद्या हसमास अगर सधस जे वार्षिक उत्पन्न येतें त्यावर सरकारकडून निश्चित प्रमाणत चर्यात यगारा कर प्राप्तीद्वारा—५ लब्ध्यांग, फायदा, मिळकत, नका [स प्राप्ति+अश]

हे आमचे प्राप्तव्य आहे -वि मिळविण्यास योग्य

शक्य मिळविण्याजोगें संपादितव्य [स] **प्राप्तव्याश** **प्राप्ति** (प्राप्ति) ५ कायदा नका निश्चित [प्राप्त+व्य+अश]

प्राप्ति ५०—ला १ मिळकत लाभ फायदा, नका 'जे साम्यापरीती जरी । प्राप्ति नाही ।' -हा ६ ९१० २ प्राप्तपणा प्राप्तव्यति सिद्धि मफला ३ येणे, उद्भवणे प्राप्त होणे भागास येणे (शुल, दुख ६०) ४ अष्टमहासिद्धीपैकी एक सर्व प्राण्यांच्या इन्द्रियांनी त्या त्या इन्द्रियाच्या अधिपती देवतांच्या रूपाने सवध घडने 'आणिमा महिमा रुचिमास्मिती । शा सिन्धी देहमिद्धीची प्राप्ती । प्राप्तिरिद्रिय जे वदती ।' -एमा १५ ४३ ५ प्राप्ता, सामर्थ्य झाली किमत, विशात प्रतिष्ठा, साग पाह 'मजबोबर बालाबला त्याची बाब प्राप्ति' 'न हीतरी काय प्राप्ती भावाची । बर्चे दरावया ।' -जै २ २ ४४ [स प्राप्ति] • **हर**—वि प्राप्ती करून देणारा लाभकारक तब रुचि मला दला बोळा । बाहु सुखी वेळोबळा । हे तब चिह्ने ग गोपाळा । प्राप्तीहो पै हाती ।' -एस्व ५ ७६ • **पुटप**—५ जवळी अवघटस्वभावाचा साक्षात्कार साला आहे असा साधुगुण

• **वरान्न कर**—५ कामधेयाच्या वर, अगर इतर मागनें एखाद्या हसमास अगर सधस जे वार्षिक उत्पन्न येतें त्यावर सरकारकडून निश्चित प्रमाणत चर्यात यगारा कर प्राप्तीद्वारा—५ लब्ध्यांग, फायदा, मिळकत, नका [स प्राप्ति+अश]

हे आमचे प्राप्तव्य आहे -वि मिळविण्यास योग्य

शक्य मिळविण्याजोगें संपादितव्य [स] **प्राप्तव्याश** **प्राप्ति** (प्राप्ति) ५ कायदा नका निश्चित [प्राप्त+व्य+अश]

प्राप्ति ५०—ला १ मिळकत लाभ फायदा, नका 'जे साम्यापरीती जरी । प्राप्ति नाही ।' -हा ६ ९१० २ प्राप्तपणा प्राप्तव्यति सिद्धि मफला ३ येणे, उद्भवणे प्राप्त होणे भागास येणे (शुल, दुख ६०) ४ अष्टमहासिद्धीपैकी एक सर्व प्राण्यांच्या इन्द्रियांनी त्या त्या इन्द्रियाच्या अधिपती देवतांच्या रूपाने सवध घडने 'आणिमा महिमा रुचिमास्मिती । शा सिन्धी देहमिद्धीची प्राप्ती । प्राप्तिरिद्रिय जे वदती ।' -एमा १५ ४३ ५ प्राप्ता, सामर्थ्य झाली किमत, विशात प्रतिष्ठा, साग पाह 'मजबोबर बालाबला त्याची बाब प्राप्ति' 'न हीतरी काय प्राप्ती भावाची । बर्चे दरावया ।' -जै २ २ ४४ [स प्राप्ति] • **हर**—वि प्राप्ती करून देणारा लाभकारक तब रुचि मला दला बोळा । बाहु सुखी वेळोबळा । हे तब चिह्ने ग गोपाळा । प्राप्तीहो पै हाती ।' -एस्व ५ ७६ • **पुटप**—५ जवळी अवघटस्वभावाचा साक्षात्कार साला आहे असा साधुगुण

• **वरान्न कर**—५ कामधेयाच्या वर, अगर इतर मागनें एखाद्या हसमास अगर सधस जे वार्षिक उत्पन्न येतें त्यावर सरकारकडून निश्चित प्रमाणत चर्यात यगारा कर प्राप्तीद्वारा—५ लब्ध्यांग, फायदा, मिळकत, नका [स प्राप्ति+अश]

हे आमचे प्राप्तव्य आहे -वि मिळविण्यास योग्य

शक्य मिळविण्याजोगें संपादितव्य [स] **प्राप्तव्याश** **प्राप्ति** (प्राप्ति) ५ कायदा नका निश्चित [प्राप्त+व्य+अश]

प्राप्ति ५०—ला १ मिळकत लाभ फायदा, नका 'जे साम्यापरीती जरी । प्राप्ति नाही ।' -हा ६ ९१० २ प्राप्तपणा प्राप्तव्यति सिद्धि मफला ३ येणे, उद्भवणे प्राप्त होणे भागास येणे (शुल, दुख ६०) ४ अष्टमहासिद्धीपैकी एक सर्व प्राण्यांच्या इन्द्रियांनी त्या त्या इन्द्रियाच्या अधिपती देवतांच्या रूपाने सवध घडने 'आणिमा महिमा रुचिमास्मिती । शा सिन्धी देहमिद्धीची प्राप्ती । प्राप्तिरिद्रिय जे वदती ।' -एमा १५ ४३ ५ प्राप्ता, सामर्थ्य झाली किमत, विशात प्रतिष्ठा, साग पाह 'मजबोबर बालाबला त्याची बाब प्राप्ति' 'न हीतरी काय प्राप्ती भावाची । बर्चे दरावया ।' -जै २ २ ४४ [स प्राप्ति] • **हर**—वि प्राप्ती करून देणारा लाभकारक तब रुचि मला दला बोळा । बाहु सुखी वेळोबळा । हे तब चिह्ने ग गोपाळा । प्राप्तीहो पै हाती ।' -एस्व ५ ७६ • **पुटप**—५ जवळी अवघटस्वभावाचा साक्षात्कार साला आहे असा साधुगुण

• **वरान्न कर**—५ कामधेयाच्या वर, अगर इतर मागनें एखाद्या हसमास अगर सधस जे वार्षिक उत्पन्न येतें त्यावर सरकारकडून निश्चित प्रमाणत चर्यात यगारा कर प्राप्तीद्वारा—५ लब्ध्यांग, फायदा, मिळकत, नका [स प्राप्ति+अश]

प्राप्य—वि मिळविण्यास योग्य, लायक, शक्य, संपादनीय
—न कळ, साध्य 'या यशक्रिया तरी आत्तानीं' परी प्राप्य ते
एक ।' —हा ४ १०० [सं] -

प्राप्त्य—न प्रबलता, प्रबलपणा सामर्थ्य बरेंपण, बरे
जाण [सं.]

प्रामाणिक—वि १ खरा, सच्चा, हमानी, सत्यनिष्ठ,
विश्वासूक (मनुष्य, व्यवहार इ०) २ सामाजिक, आपारयुक्त ३
जो प्रवाशियाय आपल्या पदारे आपण करित नाही तो [सं]
—पणा—पु खरेपणा सच्चेपणा, सत्यनिष्ठता, विश्वासुपणा 'जे जे
भरें प्रामाणिकपणे चालविता येतात ते ते सारे शारक्या योग्यतेचे
होत' —सहचारिणी नाटक २०

प्रामाणिक—जम प्रमाणे 'स्वरूप हाते तदुल कमिकः पर
कथ त्या प्रामाणिक ।' —गुण (पाठभेद) ३८ ११ -

प्रामाण्य—न १ सप्रमाणता, सत्य, न्यायीपणा, वस्तु
स्थितिदर्शकत्व २ खरेपणा, मर्यादा, निरसनीयता, प्राज्ञलपणा
३ आधार पुंसाचा, प्रमाण [सं.] —प्रह—उ खरें, योग्य, न्याय्य
आहे असे मानणें, मान्य करणें, प्राय परणें, सप्रमाण मानणें, विश्वा
सणें [सं] —निष्ठपण—उ सत्य, बरोबर असल्याची खात्री [सं.]

प्रामादिक—वि चुकीचे, दोषयुक्त, चुकनीं व्याप्त [सं]

प्रॉमिसरी नोट—जी १ सावकाराकडून कर्ज घेऊन ते काही
टाविक व्याजासह परत देण्याबद्दल त्यास लिहून दिलेली वचनपिडी
'त्याच्या प्रॉमिसरी नोटा पार जाऊन टाकतो' —नाटू ३ ४१
२ सरकारला कर्ज काढण्याची जहरी लागते वेळा काही टाविक
व्याज देण्याचे वचन देऊन जो दस्तावेज विकतात तो [सं]

प्राय—वि १ (समासात) सारखा, तुल्य सम, सदृश प्रमाणे
जसे—मृत्यु—वृद्ध—अधुत—विप—जात—गत—प्राय २ बहुतासांनें युक्त
असेलें विदुल 'काकडी, कलिंगड केळें हे पदार्थ प्राय जळ
प्रायच आहेत' [सं]

प्रायः, प्रायश—किंवि १ बहुतकरून, बहुधा, बहुतांशी,
सामान्यपणे, साधारणत २ बहुतेक. विशेषेकरून 'प्राय आमचे
जाणे दहा दिवसांनी होईल' [सं प्रायम्]

प्रायश्चन—वि (च) म्हणतात—रिपु [प्राय (च)] =
मय+चत=प्रयय]

प्रायश्चा—स्वा—किंवि बहुतकरून, प्राय प्रायश 'प्रायशा
न घनवस्तूक त्यासि इहलोकीं नाही शुद्ध ।' —एमा २३ १००
[सं प्रायम्]

प्रायश्चित्त—न १ पापाच्या निराकरणाचे करावयाचे यज्ञ
उपवास तप दान इ० विधि पापक्षालनाचे केलेले कर्म दह
परिमाजून शुद्धि 'आणि विषयाचे विष उरहनि । जे सर्वेद्रिया
प्रायश्चित्त देऊनि ।' —हा ८ १०४ २ सर्वे दोषांचे व चुकांचे

विराजत करण्यासाठी यज्ञाच्या शेतटीं केलेला होम ३ (लि) येत
लिस्तानें मरणदुष्ट भोगून देवाचा व मनुष्याचा घडवून आणिलेला
समेष्ट (इ) अंतोन्मेष्ट 'जो प्रायश्चित्ताचा मेडा त्याच्या प्राय
श्चित्ताप्रोत्पत्ती अर्पण्यात येईल त्याशिवाय माणखी हा खड वेगळा
—गण ५८. [सं] प्रायश्चित्ती—नि प्रायश्चित्त घणारा, प्राय
श्चित्तास योग्य, पापशालन करणारा

प्रायिक—वि १ सामान्य, सार्वत्रिक, बहुतकरून बहुधा
असणारा. २ (चुकीनें) विरळा, कचित् आढळणारा ३ अर्धवट,
अस्पष्ट 'अशा प्रकारच्या प्रायिक पुराव्यावर उभारलेले'
—सोकेतिसांचे सवाद २६१ [सं]

प्रायोपवेशन—न काहीच अन्नप्रदण न करता एकांतीनें
बघून मरणाची वाट पडणें परिमार्जनाचा धिवा धार्मिक पुण्य
प्राप्तीचा हा एक मार्ग आहे [सं प्राय+उपवेशन=वसने] प्रायो
पविष्ट—वि प्रायोपवेशन करणारा प्रयोपविष्ट असता 'येणम

प्रारब्ध—न १ घन्याबाईट कर्मांचे ह्या जन्मात भोगावें लागणारे
कळ, सबितप्रारब्ध (पूरेजन्मीं केलेल्या कृत्यावरून टाविलेले) व
कियमाणप्रारब्ध (ह्या जन्मात केलेल्या कृत्यावरून टाविलेले) असे
प्रारब्धाचे भेद आहेत शिवाय कनिकप्रारब्ध, परेकप्रारब्ध व
स्वेकप्रारब्ध असेही आणखी भेद आहेत 'प्रारब्धकर्मणाभोगाव-
क्षय' सधितापर्यंत जेवढ्या भागाचीं कळे (कार्ये) भोगण्यास सुखात
मानी तेवढेंच प्रारब्ध होय' —गीर २९० २ नवीन, देव, मान्य ३
(सं) कपाळ 'रापोबादादानें प्रारब्धावर मारलें मारायणारावास
दिला वळवून ।' —गापो १०० [सं] —उद्यच्छणे—दैव उद्यहणे
पायली प्रदत्ता येणे, पुढाची प्राप्ति होणें 'यदीय प्रारब्ध
प्रगटच असेलें उघडले ।' —साह १ ५६ सामान्य—० गति—जी
नशिबाच्या चकाकार गतीबरोबर फिरणे आकस्मिक शोभ दैवाचा
फेरा —फुटका—वि फुटकश नशिवाचा, कसमशिवी, दुर्दैवी
—व्याग—उ १ नशिवाचा योग, दैवयोग २ यदच्छा, आकस्मिक
शोभ —वाद्—उ दैव हेच थेट असे मानणे याच्या उलट प्रयत्न
वाद् जिवा पोष्यवाद दैववाद पदा —वादी—उ प्रारब्धवादाच्या
तत्वाप्रमाणे चालणारा जिवा त्याचे समर्थन करणारा —सूत्र,
प्रारब्धाचा दोरा—उ नशिवाचा घागा जिवा साखळी

प्रारब्ध—नि आरभिलेले, आरब्ध, सुरुवात केलेले [सं]
प्रारंभ—उ आरभ, सुरुवात [सं] प्रारंभणें—उक्ति आर
मणें, आरंभ करणे सुरु करणें, सुरुवात करणें [आरभ]

प्रार्थक—वि १ याचना विनवणी करणारा मागणारा २
प्रार्थना करणारा [सं]
प्रार्थ(धि)—उक्ति १ याचना करणे, याविणे, मागणे, मित्रा
मागणे २ विनवि, अर्ज प्रार्थना करणे विनविणे तैसा-सुम्हीं मी
अभिकाहिला । सधनीं आपुला म्हणिल्ला । तरी तणें सहचें उपमा
हल्ला । प्रार्थ कायी ।' —हा १ ६० ३ मिळविणे 'सुमत् प्रार्थना

परदमनीं गमनीं तुरगं चालकता । '—मोक्षीम १ १०३ [प्रायेना]
 प्रार्थन, प्रार्थना—नक्षी १ याचना, मागणे २ विनति, विनवणी
 (कि० करणे, मागणे) 'प्रार्थना बहुत आयमनाची माहली ।' ३
 (सि) ईश्वराची जीवात्म्याचे समोपण, तसेच आपली पापे
 परी घेऊन व देवाने दिलेल्या दयेच्या देणग्या कृपेज्ञानापूर्वक
 करून घेऊन त्याच्या इच्छेनुसार असणाऱ्या गोष्टीसाठीं दिव्याच्या
 नावाने आपल्या विनत्या सादर करणे 'अनुमृति भक्ति स्वर्गाचिंच
 द्वार । परममुद्र प्रायेना हें ।' —उत्तर ३११ [स] प्रार्थनीय—
 वि प्रार्थना करण्यास योग्य लायक विनति, याचना करण्याजोगे
 [स] प्रार्थित—वि याचिलेला; विनति केलेला [स] प्रार्थ्य—
 वि याचना करण्यास योग्य शक्य आवश्यक, विनति प्रायेना
 करण्याजोगा [स]

प्रालम्भ—१ (अप) देव, कधीच, प्रारम्भ पदा. [स प्रारम्भ]
 प्रावपय—न १ उतार उतरण वाकडेपणा २ (ल) प्रवृत्ति,
 कळ, खोंक आसक्ति, ओढ [स प्र+अवनम]

प्रावरण—न पापरण्यांचे बळ, पापरण 'तप्तसुवर्णासमान ।
 उभयपतीतार जाण । एक कासे विराजमान । दुजा प्रावरण मोभता'
 —एसा ३० २०१ [स]

प्राव(वा)रण—सकि (शाल बांदे वापरण) अगावर टाकण,
 पापरणे, आच्छादणे 'प्रावारून उपा गुपारपला सुवंप्रतीक्षा
 करी । —कळ ६४ [प्रावरण]

प्राची निष्पण—न निष्पण कौशल्य, शास्त्र, कला इ० मध्ये
 निष्णातपणा दक्षता [स प्राचीभ्य]

प्रावृट् प्रावृष-पा, प्रावृट्काल—उभीष्ट वर्षाकाल,
 पावसाळा [स]

प्रावृत्त—वि १ आच्छादिलेले, झाकलेले गुरकलेले २
 वेश गाथा पावलेले [स]

प्रादाक—वि (समासात्) प्राशन करणारा पिणारा [स]
 प्रादर्शण—उक्ति प्राशन करणे पिणे, शोषणे, शोषून घेणे
 [नाशन] प्राशित—वि प्यावलेला, प्राशन केलेला, शोषून घेतलेला.

प्राशन—न १ पिणे पान 'नयनद्वारे प्राशन । करुनि
 हृदयीं आगिती कृण ।' —परम्ब ६ १९ २ शोषण शोषून
 घेणे ३ (ल) नाश 'कोष खळखळा दाण । मुदींचे तत्काल
 नाशे हान । तेव्हा विवेकाचें प्राशन । करी जाण महामोह ।' —एसा
 २१ २१७ [स] प्राशनीय—वि पिण्यास, प्राशन करण्यास
 योग्य पानीय शोषण करण्यास योग्य [स]

प्रादास्य—न १ प्रादास्यपणा ऐसपेसपणा अपचपचपणा,
 विस्मृता २ स्पर्शपणा मोडलेपणा, उघडपणा (आपण, बाणक
 यांचा) ३ घोरपणा औदार्य उच्चपणा (मावना मन इ० चा)

४ विपुलता समृद्धता, पुष्कटपणा (साधन, उपाय, सामुग्री
 इ० चा) [स]

प्रार्थित—न (अप) प्रायश्चित पदा 'अथवा प्रसाद मेवितो ।
 प्राश्चित पडे ।' —दा ५ २५९ [स प्रायश्चित]

प्राश्चिक्त—उ व्योतिथी —नि १ शङ्कनासवधी, गुमाश्चम
 लक्षणविषयक २ शङ्कन, टहात इ० चा उलगाडा करण्यात कुशल [स]

प्राप्त—उ एक शब्दात्कार यांत त्याच त्या अक्षराची
 पुनरावृत्ति होते अनुप्रास पदा उदा० अन्या धन्या कन्या अन्याय
 न्याय जाणवला होत्या ।' [स प्राप्त] प्रासाला प्राप्त—यम
 काला यमक

प्राप्त—उ भाला 'याशिवाय अन्य आयुषे सागितली आहेत
 तीं प्राप्त पराश्रु हीं होत ।' —हिल्ल ९ [स प्र+अप्]

प्रासंगिक—नि १ प्रसंगाने आलेला प्रसंगविषयक नैमि-
 त्तिक 'प्रासंगिक गोष्ट संपन्न प्रकृत कथा बाल या ' २ प्रसंगा
 मुख्य समयाचित विषयावरून ३ प्राप्तकाल प्राप्तोत्तर [स]

प्रासाद—उ १ राजबाबा राजमंदिर 'तेवींचि एखादा
 प्रासाद । कां करावा अर्थनेडु ।' —हा १४ २१२ २ देऊळ, देवा
 लय 'की प्रासादशेचि मीपि । आनाडा माच बाषले जैस ।' —म

१६ [स] •प्रतिष्ठा—त्री नव्या देवाळ्याचा उद्घाटनसमारंभ
 प्रासादण—सकि प्रतिष्ठापना करणे प्रतिष्ठापणे 'इतमान
 मूर्ति पुरातन निद्रिच्छ उठविली । ब्रमदेवें रेतापुणी पुन्र्नि जे
 प्रासादिली । —सप्र ३ ३८

प्रासादिक—नि १ देव, सत्पुत्र इ० पावून प्रसाद म्हणून
 मिळालेले (फूल फळ इ०) घोरक्या कृपेने मिळालेले २ ईश्वर
 ह्वाविशिष्ट प्रसादयुक्त (प्रप, वाच्य, वैप गुह) ३ क्रेमळ
 शर [स] •करिता—त्री प्रसादगुणाने युक्त कविता ईश्वरी
 प्रसादाने रचिलेली व अथवा केली असता ज्ञान होणारी कविता
 'प्रासादिक कविता ऐकोनि कानी । धोते आर्थयें करिती मनी ।' [स]

प्रासृत्तिक—नि वाळतपणासवधी, प्रवृत्तिविषयक [स]

प्रास्ताविक—वि १ समयोचित विषयावरून प्रस्तावनारूप
 २ योग्यपण सुरवात केलेले योग्य घडेली उभूत केलेले । [स]

प्रास्थानिक—न प्रवासात जाण्याच्या वळीं शुभ मुहूर्त नस-
 ल्यास प्रवासाप विषयापूर्वी तांदूळ हळदुव पैसा इ० ची पुसुडी
 करून दुसऱ्याच्या घरी ठेविताना ती प्रस्थान पदा [म] —वि
 प्रस्थानासवधी गमनविषय (मुहूर्त साहित्य इ०)

प्राही—थी (को) (प्र विक) परादे पदा

प्राहूण—उ दिवसाच्या तीन भागांपैकी पहिला भाग [स]

प्राज्ञ—न मनुषि अवस्थचा अभिमानी जीव 'जीवू अथ
 स्वाया अभिमानी । हृदी न घई जीवा लागुनी । विष तेजस प्राज्ञ
 तिन्ही । उच्चप्राग्मिमानी हे तिर्णिचे ।' —एसा १३ ३९७ —वि

शहाणा, हुपार, विद्वान्, बुद्धिमान् [स] प्राज्ञाभिमान-५ सुपुति
अवस्थेतील अभिमान [प्राज्ञ+अभिमान] प्राज्ञाभिमाना-५
सुपुति अवस्थेचा अभिमान धरणारा जीव [प्राज्ञ+अभिमाना]
प्राज्ञा—स्त्री १ तीव्र बुद्धिमत्ता, ज्ञान धृष्टेपणा २ योग्यता,
महत्त्व, पवां, किंमत, सामर्थ्य, मगदूर, लायकी, मातब्बरी
'समेमध्ये मजशी भाडायला काय तुम्ही प्राज्ञा?' [स]

प्रिड—३ (मुद्रण) छापा, ठसा, छापण्याचे साधन 'ह्या
मसुद्याचा प्रिड मध्य प्रेसमध्ये छापावयाचा आहे' [इ]

प्रिथिवी—स्त्री जग, पृथ्वी -राक ६०००चा विक्रमादित्य
ताम्रपट [स पृथ्वी]

प्रिन्सिपल्सदरअमीन—५ जिल्ह्याच्या न्यायाविशाच्या
हाताखालचा दिवाणीकोर्टातील न्यायाधीश, मुनसफ, सबज्जज
प्रिन्सिपॉल—३ मुख्याध्यापक, मुख्य [इ]

प्रिय—३ पति, नवरा, जार, प्रियकर 'सरी स्वाधिकाराचेनि
मागे। आले जे मानिले आगे। पतिनतेवेनि परीष्णगे। प्रियाते
जैसे।' -शा १८ ५८९ (काव्य) आनंद -हको-मनधो [स]

-वि आवडते, प्रेमाचे, सुखकर [स] •करणे—त्यर्थ करणे, सतोष
विणे सामासद्-•कर-३ पति, नवरा, कात, जार प्रियकराची
धनदौलत व अधिकार थोडा थोडा वापरण्यास डुरवता करारी
-मानाप ६२ प्रियकर-वि प्रेमास चालला देणारे, आदरास
उत्तेजन देणारे [स] प्रियतम-न (नाट्य) पति, नवरा, जार,
प्रियकर, नायक -वि अत्यंत प्रिय [स प्रिय+तम=उत्तमदर्शक
प्रत्यय] •तमा-स्त्री १ स्त्री, घरचीण, गृहिणी २ जारिणी,
प्रेमपात्र, नायिका [स] •पात्र-वि आवडत, राडका 'तो तों
दरिला समोरसुत। जो हानी भज विरक। जो श्रीरामाचा प्रियपात्र।
प्राणहनि पलीकडे।' -ह ११ १३ •वंत-३ प्रियकर 'होळ
काय उतरई दामी आपली प्रियवता।' -होला १५९ •वादी,
प्रियवद्-वि मोठ बोलणारा, मधुरभाषी. [स] प्रियाभिमानो-

स्त्री अत्यंत प्रेमाची स्त्री. [स प्रिय+अभिमाना] प्रियोत्तम-
५ पति, कात, नवरा 'जो प्रेक्षा प्रियोत्तम। व्रजविद्या विप्रास।'
-शा १० ३१ -वि अत्यंत आवडता, प्रीतिपात्र [प्रिय+उत्तम]

प्रियंगु—५ राखा (धान्य) [स]
प्रियंवदा—स्त्री एक दूत याच्या चरणात १२ अक्षर आणि
न, भ, ज, र हे गण असतात 'मुनिव्रती गदनसा दिसे सवे।
मत्र गते वर तुम्हा मनाव य। जनकजेग रिश्रुनिया वदा। वदतसे
निम्रसखी प्रियवदा।' -

प्रिया—स्त्री १ गृहिणी बावको २ जारिणी, प्रेमपात्र ३
नायिका. -वि आवडती [स] प्रियारू-वि (महातु) प्रिय
'तैमा मनुष्यदेशाचा आकार। बाहिने रथी प्रियास। भीतर कुडा।' -
-शा ७८९ प्रियु-यू-नि प्रिय, आवडता 'छेष्ट सद्गानी प्रियु

मगवता।' -दावि २५७ -५ पति, नवरा, पुरुष 'जो प्रियुची
प्राणेश्वरी। उलये आवडीचिये सरोमरी।' -अमृ १२.
प्रियेव, प्रेस—३ (गो) किंमत [पोर्तु प्रेसो]
प्रीणन—न सतोष, तृप्ति, खूप करणे. [स]
प्रीत—स्त्री. १ प्रीति, प्रेम २ आवड 'भक्ताच्या बाक्याची
प्रीत नारायेण।' -रामदासी २.१३२ -वि १ आवडते, प्रिय
मजलेडे २ स्तुत, वृत्त, खूप केलेला [स प्रीति]
प्रति—स्त्री १ प्रेम, स्नेह, माया, दया २ मनी, कृपा ३
आवड, शोक, सौरस्य, एखाद्या गोष्टीत सतोष मानणे 'कणस
टाकुनि रसाळ। प्रीतीने घेतले वनकडळ।' • ज्योतिषशास्त्रातील
सत्तावीस योगांपैकी दुसरा योग योग पहा ५ (संगीत) वाराच्या
धुतीचे नाव ६ (रसायन) एकमेकाशी मिलण्याचा घन (हं)
अंकिनिगी. [स] •लावणे-लावून घेणे-एखाद्याचे प्रेम
संपादन करणे सामासद्-•कर-वि प्रेम करणारा 'तुका म्दने
आम्ही जिवाच्या उदारा। झाले प्रीतिघटा गोविंदासी।' -तुगा
३०७ •कलह-५ प्रेमाचे मांडण, घटले केलेले मांडण, प्रेम
कलह. •वास-३ आवडनास 'तैसाच द्विघरसु। सपजवी
प्रीतिवासु।' -हा १ ११८ •दस-वि नववधू सासू-सासरा यामा
नमस्कार करवयास जाते त्यावेळी त्यानी प्रेमाने तिला दिलेले
(जीवन) •दान-न एखाद्याची विद्या, शौधेइ० गुणघर सतुष्ट
होऊन दिलेले वसीस, प्रेमाची रूण •पात्र-न १ आवडते माणूस,
२(ल) बायलो 'प्रीतिपात्र गेले मरणे। तयालागी जीव देणे।' -दा
२ ६ १०. •मान-वान्-वंत-वि प्रेमळ, मायाळ, दयावान्,
प्रीतियुक्त, प्रेम करणारा •वाद-३ अंत करणात काही किमिच
नसता केलेला वादविवाद •विवाह-३ वधूवरांच्या पत्रिका
बगैरे न पाहता त्याची गोष्टे व मने एकमेकाशी जुटून होणारा
विवाह •पडापटक-न (ज्योतिष.) सिंद-मीन, दूळ-दूधभ,
मकर-मिथुन, मेघ-शुक्र, व घन-वर्क ह्या दोन दोन जोड राशी,
हे विवाहात शुभकारक आहे •ध्याद्-न मावापितरांच्या
नावाने केलेले एक प्रकारचे भाद •संगम-३ समोसामोसून
येणाऱ्या दोन नद्यांचा संगम •सम्मान-३ प्रेमाने दिलेला मान
निता आदर प्रीतीचे साम-नांव-न (रहाव सुप्त)
वाकिरणाने दिलेले नाव प्रीत्यर्थ-जग (मूळ अर्थ प्रीतीसाठी,
प्रेमापुढे पतु रूढ अर्थ) करिता, साठी, सुद्धे, एखाद्याच्या उद्दे
झाने 'सोभाप्रीत्यर्थे हजार रूप सखे पडला' [प्रीति+अर्थ]

मु(मु)क—न (मुद्रण) जुळलेला मजदूर शुद्ध आहे की नाही
हे पाहण्याकरिता टाडघान चाई सगून साच्या कागदावर त्याचा
जो उडव काढतात तो, सर्वा, कच्चे मुद्रित 'कमा लावून मुक
तपावीत बमती -मोर ३१ [६] •करेयट्टर-३ (मुद्रण) जुळ-
विलेव्या मजकुराचा खर्चा शुद्ध आहे की नाही हे तपसणारा [इ]

प्रेमोलित(करण)—न (नृत्य) पाय कुचित करून वर करणे व पुढे मागे हलवून खाली टाकताना अचित् करणे व त्रिक फिरविता फिरविताच उडी मारणे [स]

प्रेत—न १ दाव, मुडदा २ सपिंडी, उत्तरक्रिया ३० होउन पितर होण्यापूर्वीचा मृत जीव [म] सामान्य-**० कर्म-कार्य-क्रिया**—नली और्ध्वदेहिक विधि **० कला-ळा**—भी १ मरण समर्थ तोंडावर येणारा फिटरपणा २ (ल) भीति, आजार, फजीती इ० मुळे चेहऱ्यावर दिसणारा निस्तेजपणा 'तेथें (महा राष्ट्रत) 'एकोणिसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात सर्व बाबतीत प्रेत-कळा आली होती.'—टि ४ २८२ **० ज**—वि (प्रेतापासून उत्पन्न झालेला पराश्रमाने भ्रातासाठी प्रेतापासून उत्पन्न वेला यावरून) शिपावन किंवा कोंकणस्थ प्राङ्गणावरून उपाहासांने योजितात [स] **० दीक्षा**—जी प्रेतकळा 'आकूरा गोपिकास दिवाकविल हरी मागत भिक्षा । आंकुरा । गोदुळाच्या जनास दिवली प्रेतदिक्षा ।'—होला १२ **० नाथ**—उ यम 'यमपुरी घोस पडे । म्हणोनी रव प्रेतनाथ ।'—एमा आनंदवहरी २८ **० धूम्रि-घन**—जीन स्मरान, मसणवटा [स] **० यात्रा**—की प्रेत स्मरानात नेण्यासाठी जमलेला, प्रेताच्या मागून जाणाऱ्या लोकांचा जमाव 'प्रेतयात्रा निघाली तेव्हा बराच लोकसमूह जमला' **० संस्कार**—उ श्रुत मनुष्याच्या शरीराची वि० देवाय लावणे, घडाना पारमार्थिक शुद्ध प्राप्त करून देणे व श्रुताच्या पश्चात् त्याच्या आप्ताना श्रुताच्या अश्रीवापासून मुक्त करणे **० साया**—की प्रेतछाया 'तया प्रेतसायाचा पाखाळ । रकणण्याचा डगाल ।'—एकनाथकृत २०६ **प्रेतावरील पान**—न (ल) अत्यंत झुकक पत्र अत्यंत अशुभ वस्तु **प्रेताशौच**—न श्रेत वाहून नेण्यामुळे होणारा विटाळ [प्रेत+शौच] **प्रेत्या**—उ (तिरस्कारार्थी) और्ध्व देहिक कर्म सांगणारा प्राज्ञान, वारडा [प्रेत]

प्रेत-रतु—उ प्रयत्न 'तो डावबा स्वप्रवधन । नरुगे आपीक साधन । तयास प्रेतन जाणतीबीण । बोलोचि नये ।'—दा ८ ७ ६३ [स प्रयत्न]

प्रेम—न १ प्रीति, माया, दया स्नेह, सौख्य २ दैवी प्रेम, प्रेमाची तदाकार अवस्था ३ पुत्र वगैरेच्या ठिकाणी असलेली अत्यंत प्रीति प्रीतीचा उमाळा (कि० येणे) [स] सामान्य-**० कलदा**—न प्रेमसुखी कमळ सुखी दंत तेजागळा भातु लेपी । तया पाउली प्रेमस्वरुहार बापी ।—सुरामाखल ९ **० घाई**—की प्रेमामुळे झालेली उत्सुकता, उत्तलीकपणा छुंय्या बांदल **० टांगा**—वि ज्याचे प्रेम शत्रूने आडे असता दुलाभिया भोगा-लागी प्रेमटागा । ते वरेयाचा गुहपा । तेसें होईल ।'—झा १३ ५५७ [प्रेम+टागणे] **० तत्त्व**—न वास्तविक खरी प्रीति प्रेम तत्त्व विस्तारिले । **० पात्र**—न प्रीतीचे माणूस 'शुद्धे दुद्धे कुणी

प्रेमपात्र आहे का ।'—निच १ ८ **० पान्हा**—उ १ मूल पाहताच मातल्या स्तनातून गडू लागते तें दूध २ प्रेमाचा पातर **० पूर**—उ अलोट प्रेम, अत्यंत प्रेम वाटणे 'रघुवीर आरिंगिला मानवी । प्रेमपूर न सावर ।' **० पेहे**—न प्रेमपय 'पाजी प्रेमपेहे वाहे तया अरी । म्हणे दे लाडकी तांदवी माझी ।'—निगा १६२ **० फांसा**—उ प्रेमांमध्ये गुरकणें, प्रेमपाश **० भाक**—की प्रेमाचे वचन, शपथ 'त्याला प्रेमभाक नाहीं का म्हणत ।'—मोर २६ **प्रेमाशु**—पुन अत्यंत प्रेमासुळे यणारे अशु, आनंदाशु [स प्रेम+अशु] **प्रेमल**—ल—वि ईश्वरभक्ति, क्या इ० विषयी अत्यंत प्रेम असलेला, प्रेमयुक्त, मायायु दयावान 'म्हणोनि प्रेमळाचा पळा । स्फुटस्फुटोनि रवठोस ।'—ह १४ १२० [प्रेम] **० स्थिति**—की (काव्य) प्रेमळपणा मायादपणा

प्रेमा—उ १ प्रेम, प्रीति 'राजा, तुला प्रेमा पाहून मी शत्रु झालें'—रत्न १४ २ प्रेमाने ओथपून आणे, प्रेमपान्हा, एसाया विषयी वाटते तें तत्त्व प्रेम (कि० येणे) ३ प्रेमाचा विषय प्रिय मनुष्य—घर [स] **प्रेमाथेणे**—अकि प्रेमात सुद्ध जाणे 'नाना त्याचे प्रेम जे प्राज्ञळ । तेंही योजले प्रेमजळ । त्याजरीं हो जळदनीळ । प्रेमयिला होस्ताता ।'—रास ५ ६२४ [प्रेम]

प्रेय—न इद्रियास प्रिय असे ऐहिकसुख—गीर ९३ [स] **प्रेरक**, **प्रेरयिता**—वि १ पाठयिणारा, पति दणारा २ उत्तेजन, चेतना, स्फूर्ति दणारा, प्रेरणा करणारा [स]

प्रेरण, **प्रेरणा**—नली १ पाठविणे, २ प्रवृत्त करणे, उत्तेजन, स्फूर्ति, चेतना, प्रोत्साहन, उठावणी 'जाणोनि मायेचे मिथ्यात्व पूर्वे । तिचे प्रेरण आणि जावणी ।'—एमा २९ ७७१ ३ आक्षा 'जो मनुष्यैतममर्देन । जो गुरारि मधुसूदन । जो परमात्मा श्रीकृष्ण । तो क्री प्रेरण प्रभासे ।'—एमा ३० ९९ ४ (वचशास) इया कारणाने स्थिर पदार्थांच्या अर्गी चलन उत्पन्न होते अथवा चलन पावलेल्या पदार्थांचे चलन कमी होते किंवा फिरते त्यास प्रेरणा म्हणतात (इ) फोड [स] **० क्रिया**—की. प्रयोजक घातु [प्रेरण+क्रिया] **० त्रिकोणसिध्दात**—उ विवक्षित कणावर कार्य करणाऱ्या प्रेरणांची परिमाणे व त्यांच्या दिशा त्रिकोणाच्या तीन बाजू वग्याने दर्शविली तर त्या प्रेरणा त्या कणास समतोल धरतील—यसि २८ **० पृथक्करण**—न एका प्रेरणेचा विघात करून अनेक घटकप्रेरणा काढण्याची रीत, प्रेरणाविघात—यसि ६. **० संस्करण**—न प्रेरणेचा सत्कार काही फक्त न पडता एकाच रीत एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी होणे—यसि ९ **प्रेरणेकी करण**—न अनेक प्रेरणांची फलितप्रेरणा काढण्याची रीत, प्रेरणा सघात—यसि ९ [प्रेरण+एकीकरण]

प्रेरणे—सकि १ पाठविणे २ उद्युक्त करणे, प्रवृत्त करणे प्रोत्साहन घेणे, मनंत ठरविणे भाग पडणे इद्रियां प्रेरिताकारिता ।

हे सत्ता-आधीन हृदयस्या ।'-एमा ११.११४७. [प्रेण]
प्रेरित-वि. १ पाठविलेला. २ उतेजन दिलेला; उत्तेजित; प्रोत्सा-
हन दिलेला. [सं.] प्रेरिता-वि १ पाठविणारा. २ चेतना,
प्रोत्साहन देणारा; प्रेरक. [सं.]

प्रेष-प्र. १ उत्तेजन; प्रोत्साहन, उदावणी; सुखविणे. (कि०
करणे). २ निरोप. 'स्वामीकडे विद्युत्मात्रांनी प्रेषी पाठविल्या.'
-अस्तमा ४७. ३ हुकूम; आज्ञा. (प्रौढमर्तो संय म्णण्या-
विपयी) ४ संधान. 'पण त्याच्याकडून हा प्रेष होता.'
-अस्तमा १६०. ५ जासूद. -नार. ६ तगादा, जाच 'न धरितां
प्रेषे कवणी ही ।'-दावि १४०. [सं. प्रेष्य] ०क-वि. पाठवि-
णारा. ०मंत्र-प्र. (याज्ञिक.) सोसाप्रत पाठविणारा मंत्र. [प्रेष=
पाठविणे+मंत्र] प्रेषोत्तवार-प्र संन्यास घेवेवेळीं तो घेणाऱ्यानें
केलेला प्रेषमंत्राचा उच्चार. 'सूनां अभयदानपुरस्कर । संकल्पपूर्वक
प्रेषोच्चार ।'-एमा १८.७६ [प्रेष+उच्चार] प्रेषण-न पाठविणे.
[सं.] प्रेषणीय-वि. पाठविण्यास योग्य, लायक [सं.]

प्रेषणे-सकि. (धाव्य) पाठविणे. 'धीराम जसा प्रेषी
शिकुनि सामोक्षि अंगदा साच्या ।'-मोक्षयोग ६१५. [प्रेषण]
प्रेषित-वि. १ पाठविलेला. २ कामाचा अधिकार देऊन पुढे पाठ
विलेला. ३ (सि.) मर्या करारात विस्ताराच्या प्रथम शिथ्यास
प्रेषित म्हणले आहे. ४ (सि.) धर्मीपदेशक; देसू सिन्धानें एक
नाम. (ई.) अर्पणसल, 'आपण स्वोच्छालेव्या धर्माचा प्रेषित व
सुख्य यात्रक येसू यात्रकडे लक्ष लावा.'-इयी ३.१. [सं.]
प्रेष्य-प्र. सेवक -वि. पाठविण्यास शक्य, लावश्यक [सं.]
प्रेषण-प्र. (अप.) प्रथ 'पुढें आदरे साधकु प्रेषण ऐसा ।'
-राम १९४. [सं. प्रथ]

प्रेस-प्र. छापखाना; मुद्रणालय. [ई.] ०अंश-प्र. छाप-
खाना, वैमानिकी यांत्रिकीचा कायदा. [ई.] ०मंत्र-प्र. कंपोज
केलेला मंत्र, छापण्याच्या संन्यासल छापून देणारा मनुष्य. [ई.]
प्रेसिडेंट-प्र. अध्यक्ष; समापति. [ई.]

प्रेक्षक-वि. १ पाहणारा; अवलोकन करणारा; विचारी. २
नाटक, तमाशा इ० पाहण्याला आलेला नागूस. [सं.]

प्रेक्षण, प्रेक्षा-नक्षी. १ अवलोकन, निरीक्षण, 'ख्य देणे;
विचार करणे. २ पाहणे. ३ (ल) विचार; ध्यान; चिंतन [सं]
प्रेक्षावान्-चंत-वि. १ दूरदर्शी. २ विचारी, चौकस; हुशार,
कसून पाहणारा. प्रेक्षणे-सकि १ अवलोकणे, नजर टाकणे,
पाहणे. २ नजर अमणे, लक्ष्य असणे [प्रेक्षण] प्रेक्षित-वि. १
अवलोकित; लक्ष्य दिलेले, चिंतित २ पाहिलेले [सं.]

प्रोक्त-वि. बोलेले, सांगितले, म्हटले 'कवि-देव-
शिव-प्रोक्त' [सं.]

प्रोज-न. गय. 'संगणनें प्रोज ज्या कंडा मेसुर रगल
सुद अमते.'-नाकु ३.२९. [ई.]

प्रोत-प्र. मागावर विणण्याचें उमे सुत; ताणा. 'ओतप्रोत
पटी । तंतु जेथी ।'-डा १०.२६४. [सं.]

प्रोत्स(स्वा)हन-न. उत्तेजन; चेतवणी; प्रवर्तन; चेतना.
[सं.] प्रोत्साह-प्र. उत्साह; उदावणी; आवेश, प्रबोधन. [सं.]
प्रोत्साहक-वि. उत्तेजन, देणारा, प्रोत्साहन देणारा; उद्बोधक.
[सं.] प्रोत्साहित-वि. चेतना, उत्तेजन, प्रोत्साहन दिलेला;
उद्बोधित [सं.]

प्रोथ-प्र. घोड्याच्या ओंढावरील भाग. -अथ १.६१.

प्रोफेसर-प्र. १ एखाद्या शास्त्रातील निष्णात. २ उच्च-
विद्यालयातील व्यापाक. [ई.]

प्रोपित-वि. बाहेर गेलेला; गढजर; गावली गेलेला. [सं.]

०मर्तुका-वि. जिचा पति गोवाला गेल्या आहे अशी (स्त्री) [सं.]

प्रो(मी)ष्टपदी-सो. भावपद शुद्ध पौष्णिमा. [सं. प्रोष्टपदी]

प्रोक्षण-न. शिपकणे; मिचन. [सं.] प्रोक्षणें-सकि. शिप-
कणे; मिचन करणे. [प्रोक्षण] प्रोक्षित-वि. शिपकेलेले; मिचन
केलेले. [सं.]

प्रौढ-वि. १ पूर्ण बाळकेले; परिपक्व; पूर्णावस्था प्राप्त झालेले
(शरीर, मन, माणूस इ०) 'म्हणे अर्जुना परिदेसी । जो हा अभि-
लाषु प्रौढ भावर्मी ।'-डा २.२९१. २ पोक्त; वयोवृद्ध; प्रगल्भ.
मोठे. 'तंति विस्मरण कैम । निजबाल्य प्रौढवयमे ।'-एमा २२.
४३७ ३ (ल.) घोर; पूज्य, सम्माननीय. ४ मोठा; मज्ज; नांव
लौकिकाचा (मनुष्य). ५ अलंकारिक; सुसोभित; सुरेख(शब्दरचना).
६ सम्य, समजस; शिष्टमंत (बाल, रीत). ७ समर्थ. 'म्हणोनि
ज्ञाना कमां कर्तया । पातेमो नये धनत्रया । जे दोनी बांधवी
सोदानया । एषि प्रौढ ।'-डा १८.५१८. ८ घोट. -वर. [सं.]
०ता-सो १ मोठेपणा, पोक्तपणा, प्रगल्भपणा. 'वचनपी
प्रौढता कवन चेतली.'-उ १२८८. ०प्रताप-प्र. पराक्रमी;
वीरशाली; सामर्थ्यवान्; बाळाखान पुसल. ०वर्ण-प्र. लसरांचा
उच्चवर्ण, ट वी व जोडादारे.

प्रौढणी-सो. तरण स्त्री. 'तये प्रौढ गिलावि ह्मिती माणी ।'
-दावि २९२. [प्रौढ]

प्रौढा-सो १ लीप से पत्रम वयपधैतथी स्त्री. 'प्रौढा
वेदी बोडकी धमेपली ।'-कम १.२६ २ मदनवस्थेनें जिवी
लक्षा निष्कळी आहे अशी नायिका [सं.]

प्रौढि-दो-सो १ प्रौढपणा, पूर्णता; प्रगल्भता (शरीर,
मन इ०ची) २ मोठेपणा; वीरि, शोचो. 'जे वळे प्रौढी पोछे ।
भीमासुनामारिसे.'-डा १.१७. ३ सामर्थ्य; पराक्रम, प्रखलता.
'तनी संधिवेसरी । बुद्धिचि एकी यारी । बुद्धी बर नरी ।
द्विद्विप्रौढी ।'-डा १८.३४८. ४ भारदस्तपणा; प्रगल्भपणा,
सुसोभितपणा (भाषा, चाली इ०चा). ५ आडपटा; अभिमान.

‘परी प्रीती न बोलें हो जी । मुन्हां सर्वज्ञाच्या समायी ।’ - झा १२ ६ महिमा, महत्त्व ‘मुदेची प्रीती ऐसी । तेथि सामिजेल आतां परिघेसी ।’ - झा ६ ११२. [स प्रीति] ० वाद-उ घाड साचे विधान, पूर्ण विचार न करता दिलेले मत

प्लॅचेट-न गृह मनुष्याची सभाषण करण्याचे एक यंत्र ‘प्लॅचेमधून संदेश पाठविले’ - नाक ३५ [६]

प्लॅ(फ्ला)टफॉर्म-उ फ्लाट, स्टेशनवर गाडी ज्या ठिकाणी उभी राहते ती ओटपासाररी जागा ‘प्लॅटफॉर्मवर उभी पळटण । ताकीद सर्वाला ।’ - मायो २७ [६ प्लॅटफॉर्म]

प्लव-उ १ नाव, नौका, होही ‘पणिं प्लेचि काय मुदिजे । बां मागीं जाता आरळिजे ।’ - झा २ २२३ २ वेदक ‘सापाने धरिला प्लव न जगे बहवदसि तू जसा पाने ।’ - मोक्षणी २७ २ [स]

प्लवंग-उ साठ सवतसापेकीं चाळीसाचा सवत्तर [स]
प्लव(य)ग, प्लवंगम-उ १ यान ‘आनरे नाचति प्लव गम ।’ २ वेदक [स]

प्लव-उ उबरदस्त ‘घात घुटन बटवत सातवंग प्लवदकिमी चाका ।’ - नरहरि, गणरात्ममाळा १५७ (मवनीत पृ ४३२). [स]

प्लव-उ १ कथानक ‘याच प्लववर सर्वोत्तम नाटक दिदिगाराला गवर्कपनीने पाच दहा हजारचे बक्षीस लावून पहावे ।’ - नाक ३४० २ कटवट ३ जमिनीचा तुकडा [६]

प्लव-की १ पाणयरी (इथि व त्याचा रोग) २ कोळ, तुल्य, पोटात हाणारा एक रोग [स,]

प्लव-उ (संगीत) ज्याचा तीन मात्रा इतका लाव टक्कार आहे असा आकारादि स्वर [स]

प्लव-की (पक्षी बहक इ०नीं) उडी मारीत चालणे, उडी [स]

प्लव-उ एक प्रकारचा सायीचा रोग, प्रथिज्वर [६]

प्लव-उ (मुद्रण) प्रेसवर फॉर्म असताना टाईप करताना करण्यासाठी तो टोकण्याकरिता उपयुगात आणावयाचा लाटडाचा टोकळा [६ प्लेन]

प्लव-न (ऊ,) पोट [पोट]

फ

फ-बाविसावा वर्ण, एका महाप्राण अक्षरविकास-याच्या चार अवस्था आहेत पहिली अशोक्या गिरनार शिलाखेळात दुसरी मदनोर लेखात (६ स ५३२), तिसरी पाली गावच्या दानपत्रात (६ स ४७७-७८) व चौथी ज्ञानेश्वरच्या हदीत

सलिपूर गांवानजीक सापडलेल्या तीर्थभोनी लेगांत (६ स १०३) - जोशा

फडलाय, फडलायणें, फडसल-फलाय, फैलायणें, फैसल ६० पदा

फई-किवि. (बों) मविध; जवळ ‘तेवा फईकडे’
फईल-उ (या) पेठ, विशेषत वटेनजवळील हमाल वरींची वस्ती - भाग्ये ७१ ते ४ [६ फाईल]

फऊज, फऊजदार ६०-फौज, फौजदार, ६० पदा.
फ(फ)क-न १ बोंबळ फळ ‘काजूचें फळ’ २ कच्चा काजू ३ बोंबळी मिरची

फक-कन-कर-दिनीं-दिनीं-किवि पोंहे ६० पदार्थ खाताना, शुलाल वरींची फकी उडविताना होणाऱ्या आवाजाचे, किचेचे अनुकरण करून (कि० खाणें, टाकणें, फेकणें) [प्ल फक । तुल० अर फक=जवडा]

फकड-वि स्वतंत्र, मोकळा, मोकाट, आडगाडी नमलेल, विश्रल (स्तुति अथवा निंदा करण्याच्या दृष्टीनें उपयोग) (प्र) फकड पदा.

फकडी-की १ तुलाच्या पाकळ्याची राग, ओळ किंवा घर २ एकेरी पाकळीचे फूल किंवा फुलसाळ उदा० जावव ह्याच्या उलट रेंद - वि १ तळ्याबाबत उलसणें लावून बनणारे विशेषण, असें-एक फकडी=एकेरी पाकळ्याचे, दुककडी=दुहेरी पाकळ्याचे, तिककडी, चौककडी, बहुफकडी, अनेक फकडी ६० २ एकेरी पाकळीचे

फकडी-वि फकिरी, दासाची एक जात
फकण्या-वि (ब) बफळक फकना पदा [फकणें]
फकत-स्त-किवि फकत केवळ, निवळ सुमता, मात्र, निःसार [अर फकत]

फकना, फकण्या, फकनेमाई-वि १ निर्धन, दरिद्री, मुकेशाल, फाकमेस्त २ उसती पेट आणणारी फकड [फका, फाकणें]

फकफक-का फकाका, फकाफक-फकां-किवि पाहे ६० मुके खावपदार्थ खाताना शुलाल ६० पदार्थ हातात घेऊन, फकदिशी ६० फेकताना जोराने व पुष्कळ ओकताना ६० वळीं होणाऱ्या आवाजाचे, किचेचे अनुकरण होऊन (कि० खाणें, चालणें, टाकणें, फेकणें, ओकणें) [प्ल फक दि]

फकफकाट-उ. फक्, फक् असा आवाज ‘मधूनच एथि नाची एवादी किंदी शिी व नेतर फकफकाट वर्णपटलावर पडत होता - समर्थे अक-कसमयूक ५४ २९ [प्ल फक्]

फकळ-न (ऊ) अगदी बोंबळ फळ, फक पदा [फक-ळ=अपार्थी प्रत्यय]

फा—३ फका पदा [ध्व फक्, तुल० अर. फक्=जवडा] फकेपरी—वि तोंडात मावेदना (पाय, इ०) 'गळ्याच्या होती परी । फकेपरी खाऊ नये।'—तुणा २०२१

फकाट—वि (व ना) १ फाकलेले, दूर केलेले(पाय) 'पाय फकाट केले' २ रुंद [फाकाटणे]

फकांड—डी-डया—वि (गो) १ टवाळखोर, रुप मस्कण्या, घेखोर फकाण पदा २ बबबडपा, पोकळ गप्पा मारणारा, गप्पोदास

फकांडी—खी, आधाहीन व अर्धहीन चालणे, पोकळ बडबड, निव्वळ गप्पा (अनेकबडनी प्रयोग) (किं० मारणे)

फकाण—न (गो) मस्करी, घा—वि टवाळ फकाड पदा फकाणा, फकांडा—३ पोहे इ० बोरट्या पदार्थांचा पास 'फका पदा

फकाणा—न (गो) टवाळकी, घम

फकाफक—फकां—त्रिवि फकफक पदा

फकारी—वि (गो) गप्पा झोकणारा, गप्प उडविणारा

फकिा—खी (अ फकिा) काही एका अर्थाच्या प्रति पादनाथ छंदोल्कारादिद्विहित प्रयकाराने रचिलेली वाक्ये, गद्य विवेचन, फकिा पदा

फकिराणा—३ १ फकीराच्या शरितापासांशी दिलेली इनाम जमीन 'फकिर्दी-दर-फकिर्दी फकिराणा चालला असे, सधई प्रमाणे चालवणे'—रा १५ १३१ २ दानधर्मे [फा फकीराणा]

फकिरी—खी १ फकीराची वृत्ति, व्यवसाय २ मोहरम-मन्थे फकीराचा वाक्याची मिश्रा 'गारपीरचे लफ्फाती' शिवाई व गंगाधरशास्त्री याजकडील माणगे मोहरमची फकिरी मागावयास आले, सवब मथानिलेलेनी लफ्फावले यास रुपये दहा व धाक्री याजकडील माणसास पाच एक्ण पंधरा रुपये दिले—पया १२६

३ मोहरममन्थे फकिराची दीक्षा घेतात तरी, गृहपास नाडा वाणणे इ० ४ दारिद्र्य, मिश्रावृत्ति, भीक—वि फकीरासवनी-फकीरविषयक [अर फकीर] • दौलत-संपत्ति—खी (मिझे कन्याची संपत्ति), बचत, अस्थिर संपत्ति, एके नागी पार वेळ न राहणारी लक्ष्मी • याणा ५ मिशेकन्याचा घरा वृत्ति मिश्रा देही, दारिद्र्य (किं० घरणे, घणे, वाळगणे)

फकिरी, फकिरी द्राक्ष—न द्राक्षाचा एक प्रकार, फकडी

फकी-क्री—खी १ (अ फकी) फका याचे गल्पतादरीक रूप ल्हान घास, फका २ चुर्चा, पूड ३ चुल्याची कळी उम ल्ल्यावर त्याची होणारी मुकटी [ध्व फक]

फकी—खी (गो) वडाई [स फक्कु=फुगणे]

फकीर—३ १ सुसलमानी धर्माचा भिक्षेवरी साधु यवन मिश्र प्रपच रा इत विरक्त होतसाता ईश्वरभजनी लागलेला दयन २ केलेली अच्यन २ विषयात करणे, अश्रासगिक बोलणे, बडकणे

मोहरमामन्थे (हिंदु किंवा मुसलमान) फकीराचा वप व वृत्ति धारण करणारा इमम, टोत्याच्या दिवसात त्या प्रोत्यर्थे अगावर नाडे घालणे, उपासकरणे, मिश्रा माणगे इ० रूप वत करणारा मनुष्य ३ सगरापासून व जगाच्या घासापासून अल्पित राहणारा इमम ४ पुढे कोणी नाहीं असा जो ससारत एकाकी तो, फकिम, सोटभरद भरिही, गणग, भिकारी, गरीब, फगाल [अर फकीर] • फुकरा—३ फकीर, गोसावी वर्णरे मिशेकरी लोकावदल व्यापक अर्थाचा शब्द, (सामा) गोरगरीब 'मन्सूरअली' उदास वृत्तीने अतीत-अभ्यागत फकीर-फुकरा यास द्रव्यदान व आनंददान करीत आपण जात्या आमले स्वप्नी उजूनवाजु करून सावज होता'—भाब ५२ [फकिर+फुकरा=फकीरचे अव गरीबगुरीब प्रमाणे द्विक्रित] फकिरी—याणा-फकिरी पदा

फकोडा—वि (विह) फांकडा पदा

फकाड—वि १ फकड शब्द पदा शोकास न सुमानता किंवा त्याची अपेक्षा न घरिता उत्साहाने स्वतंत्रपणे, घतैगारा, स्वतंत्र, कोणाचीही, कशाचीही आस्था संघष नसलेला २ पाकडा, पैनी, खेळ पाकडा पदा 'हे (रामजारी) पहिल्याने मोठे फकड, रंगेल व फकी होते'—नि ३१४, ३ सुंदर, छान, खुरेख [स फक्कु ?]

फकण-त-र—किति फकाफक पदा (किं० खाणे, फेकणे इ०) [ध्व फक]

फका—३ तोंडत मरलेला बडाणा, फका, फकाणा (पोहे, पीठ, चुणे किंवा कोणताही कोरडा पदार्थ याचा) (किं० मारणे). [ध्व फक्कु हि]

फकिा—खी १ (वादान) सिद्ध करावयाचा सुरा, प्रतिज्ञा, पूर्वपक्ष २ पुरी चौकशी कल्यादाचून बनविलेले गत, पूर्वग्रह ३ सिद्धांताभास, खोटे असता खरे भासविण्याचा प्रयत्न, हेत्वा भास ४ कण्ठ, लबाडी, लुच्चेगिरी फकिा पदा [स]

फकी—खी ल्हान फका, घुर्णादिकाचा घोडा किंवा ल्हान पाय, फका पदा [फका]

फकटरी—खी कारावाण, गिरणी [इ]

फक्क, फक्कस्त—किति केवळ-वकाचक शब्द केवळ, निवळ, सुसडा, मात्र निखालस 'फकत यजमानास बोलवा, मधळीस नको' (गो) फकत [अर फकट]

फका—खी १ सोईची वेळ सुसधि २ मोक्कीक, फुरसत (किं० फावणे) फमाणे—अकटुरकि १ सधि सापडणे २ सवड सापडणे, फावणे, भाकळीक असणे फावणे पदा

फंगडा—३ फनगडा पदा

फ(रं)गरुड फंगडा—रु १ आढवेले, मिथ्याविवाद, तकरार, हुज्जत, उगीच चिडित्सा, निराधार व निष्कारण उपस्थित करणारा, हुज्जत, उगीच चिडित्सा, निराधार व निष्कारण उपस्थित करणारा, अश्रासगिक बोलणे, बडकणे

‘परी प्रीती न धोले हो जी। तुम्हां सर्वशब्दा समाजी।’—हा १.२. १ महिमा; महत्त्व. ‘मुनेची प्रीती ऐसी। तेचि तामिजेल आतां परिघेरी।’—हा १.१२२. [सं. प्रीति] ०वाङ्-प्र वाङ्-साचे विधान, पूर्ण विचार म करता दिलेले मत.

प्लेचेष्ट—न. श्रुत मनुष्याशी संभाषण करण्याचे एक यंत्र. ‘प्लेचेष्टमपुन ऐंद्य पाठविले.’—नाक ३.५. [इ.]

प्ले(फ्ला)टफॉर्म—प्र फलाट; स्टेसनवर पाही ज्या टिकाणी उभी राहते ती ओटपासारखी जागा ‘प्लायफॉर्मवर उभी पळटण। साशीद सर्वाला।’—गापो २७ [इं प्लेफॉर्म]

प्लव—प्र १ नाव; नौका; दोरी ‘सांगें हेंचि काय शुद्धिजे. कां मागीं आतां आरुजिजे।’—हा १.२१३. ३ वेडूक. ‘सापामें धरिला श्रव न जे बडबडसि तूं जसा पावें।’—मोक्ष २७.२. [सं.]

प्लवंग—प्र. साठ सवत्सरांपैची वाढीहावा संवत्सर [सं.]

प्लव(य)ग, प्लवंगम—प्र १ वानर. ‘आवेई नाचसि श्रवंगल।’ ३ वेडूक. [सं.]

प्लव—प्र. उंबरदा. ‘साल कुटज वटशु सातवंग श्रवताडिमी बाळा।’—नरहरि, गंगारत्नमाला १४७ (मवनीत पृ. ४३२). [सं.]

प्लवट—प्र १ कपालक. ‘याच प्लवटवर खोतल माटक लिहिणाराला शेषवंदनीने पाव दहा हजातचे बशील लावून पडावे.’—नाक १ ४०. ३ कटकट. ३ जमिनीचा मुकडा. [इं.]

प्लिहा—की, १ पाणयरी (इंदिय व त्याचा रोग) २ कोव, शुष्म, पोटात होणारा एक रोग [सं.]

प्लुत—प्र (संघीत) ज्याचा तीन भाग इतका लाव उक्तावर आढे असो आकारादि स्वर [सं.]

प्लुति—की (पक्षी, वेडूक इ०नीं) उडी मारीत घालणे, उडी. [सं.]

प्लेग—प्र एक प्रकारचा सामीचा रोग, प्रथिव्वर [इं.]

प्लेग—प्र (मुद्रण) प्रेसवर फॉर्म असताना टाईप सरसा करण्यासाठी ते ठोकण्याकरिता उपयोगात आणवयाचा स्त्रॅकडाचा ठोकळा [इं प्लेन]

प्लायट—न. (कु.) पोट [पाट]

फ

फ—बाविसावा वर्ण, पचा महाप्राण असुरविकास—याच्या चार अवस्था आहेत पहिली अक्षोभाच्या गिरनार जिलाकेखात दुसरी मद्रवोर लेखात (इ स ५३२), तिसरी शाली नावच्या दानपत्रात (इ स ४७७-७८) व चौथी स्वातंत्र्याच्या हद्दीत

पल्लिपूर गांवानजीक सापडलेल्या सीयबोनी लेखात (इ स. १०३) —ओसा

फारलाय, फारलायण, फारसल—फेलाव, फेलावणे, फेमल इ० पदा.

फार—फि. (बो.) सशिय, जवळ. ‘तेचा फारकटे.’

फार्ल—प्र (या.) पेठ; विशेषत. स्टेशनजवळील हंगाम बगैरीनी वस्ती. —आश्र ७.१ ते ४. [इं फार्ल]

फाऊज, फाऊजदार इ०—फौज, फौजदार, इ० पदा.

फ(फि)क—न. १ बोवळे फळ. ‘काजूचे फंक.’ २ कच्चा काजू. ३ बोवळी मिरची.

फक—फन—फर—दिनीं—दिशीं—वि.ि. पोहे इ० पदार्थ खाताना, गुलाल बगैरीची फडी उडविताना होणाऱ्या आवाजाचे, कियेचे अनुकरण करून. (कि० खाणे, टाकणे; फेंकणे) [ध्व फक! तुल० अर. फक=बबहा]

फकड—वि. स्वतंत्र; मोकळा; मोकड; आडकाठी वगैरेला; विश्रंखल (स्तुति अथवा निंदा करण्याच्या हद्दीनें उपयोग) (प्र)

फकड पहा,

फकडी—की १ गुलांच्या पाकळ्याची राग, ओळ दिवा घेर. २ ऐकेरी पाकळीचे पूल किंवा फुलझाड. उदा० आनंद. झाव्या उलट येद. —वि. १ राक्याबाचक उपसर्ग लावून बगैरी विशेषण. असे—एक फकडी=ऐकेरी पाकळ्याचे, फुकडी=दुहेरी पाकळ्याचे, तिकडी; चौकडी, बहुफकडी; अनेक फकडी इ० २ ऐकेरी पाकळीचे

फकडी—वि. फकिरी, शाक्षाची एक जात

फकण्या—वि (ध) कफकफ फकना पहा. [फकणे]

-फकत-स्त—वि.ि फकत, केवळ, निवळ, शुद्धता, मान,

निखालस [अर. फकट]

फकना, फकन्या, फकनेमाई—वि. १ निर्धन, दरिद्री, मुकेकंगाल, फावेमस्त. २ उसनी ऐट आणणारा फकड. [फका, फाकणे]

फकफक—कां, फकाकां, फकाफक-फकां—वि.ि पोहे इ० घुठे खाचपदार्थ खाताना गुलाल इ० पदार्थ हातांत घेऊन, फकरीची इ० फेंकताना, जोराने व पुष्कळ ओकताना इ० वेळीं होणाऱ्या आवाजाचे, कियेचे अनुकरण होऊन. (कि० खाणे, घालणे, टाकणे, फेंकणे, ओकणे) [ध्व फक द्वि]

फकफकाट—प्र. फड, फडू असा आवाज ‘मधूनच एंजि नाची एखादी छिडी छिडी व नेतर फकफकाट.कणैपटलावर पडत होता’—समर्थ अंक-वसन्त १.५.२१. [ध्व. फडू]

फककड—न (ड.) अगरीं बोवळे फळ, फक पहा. [फक+रूड=अस्पायी प्रत्यय]

फ हा—३ फहा पहा [ध्व फह्, तुल० अर. फह=जवहा]
फकेवरी—वि तोंडात मांवेस्तहा (पास, इ०) ' गव्हाचिया
होती परी । फकेवरी खाले नये । '—तुगा १०८१

फकाट—वि (व ना) १ फकलेले, दूर केलेले (पाव) ' पाव
फकाट केले ' २ इंद [फाकाटणे]

फकांड—डी-ट्या—वि. (गो) १ टवाळखोर, शुप
मत्कन्या, थोडोर फताण पहा २ चवचढा, फोकळ गण्याभार
णार, गण्योदास

फकांडी—खी. आधारहीन व अर्थहीन बोलणे, फोकळ
बडबड, निव्वळ गण्या (अनेकवचनी प्रयोग) (कि० भारणे)

फकाण—न (गो) मत्करी, यहा—वि टवाळ फकाड पहा

फकाणा, फकांदा—३ पोहे इ० कोरड्या पदार्थांचा पास
फका पहा

फकाणा—न (गो) टवाळकी, यहा

फकाफक—फकां—किवि फकफक पहा

फकारी—वि (गो) गण्या क्षोकण्यात, गण्या उडविणारा

फरिका—खी (अ फकिहा) काही एका अर्थाच्या प्रति
पादनाथे छंदोलकाराद्विरहित प्रयकाराने रचिलेली वाक्ये, गद्य
विवेचन, फफिका पहा

फकिराणा—३ १ फकीराच्या वरिठापासोटी दिलेली इनाम
जमीन. ' कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी फकिराणा बालला असे सरहं
प्रमाणे बालवणे -४ १५ १३१ २ दानधर्म [फा फकीराणा]

फकिरी—खी १ फकीराची इति, न्यवसाय २ मोहरम-
मन्चे फकीराचा शावकाची भिक्षा ' शापोरचे लष्करातून शिपाई
व गगावरशास्त्री याजकडील माणसे मोहरमची फकिरी मागावयास
आले, सवव मरानिलेही लष्करवाले यास रुपये दहा व शास्त्री
याजकडील माणसांम पाच एवढा पंधरा रुपये दिव्हे -पया १०६

३ मोहरममध्ये फकिरीची दीक्षा घेतात ही, गुट्यात नाडा
वाचणे इ० ४ दाखि, भिक्षावृत्ति, भीक -वि फकीरासवंची-
फकीरविपयक [अर फकीर्] • दौलत-संपत्ति-खी (भिरे
मन्याची संपत्ति), चवल, गरिब संपत्ति, एके जागी पार वेळ न
राहाणारी लक्ष्मी • चाणा ३ भिक्षेकन्याचा भव, इति भिक्षा
देही, दाखि (कि० घरणे, घेणे, वाळवणे)

फकिरी, फकिरी द्राक्ष—न शाखाचा एक प्रकार, फकीरी
फकीरी—खी १ (अ फकी) फका याचे अल्पतापूर्वक
रूप लहान पास, फका २ चुई, पूड ३ गुन्याची कडी उम
लयावर त्याची होणारी मुकटी [ध्व फक]

फकी—खी (गो) वडाई [स फक्-कुमणे]

फकीर—३ १ मुसलमानी धर्माचा भिक्षुकी साधु खन
मिथु प्रपच २ इन विरफ होस्ताता ईश्वरमज्जी रागलेला यव २ केलेली अट्टण २ विपयातर करणे, आश्रमगिक बोलणे, वडकणे

मोहरममध्ये (हिंदु किंवा मुसलमान) फकीराचा वेप व वृत्ति धारण
करणारा इमम, कोल्याच्या दिवसात त्या प्रीत्यर्थ अगावर नाडे
पालणे, उपासकरणे, भिक्षा मागणे इ० रूप वत करणारा मनुष्य ३
समारापासून व जगाच्या आसारापासून अलिप्त राहणारा इमम ४
पुढे कोणी नाहीं असा जो सत्परात एकाकी तो, फकिंग, सोटभरत
भरिरी, भगव, भिकारी, गरीब, बगाल [अर फकीर्] • फुकरा-
३ फकीर, गोळावी वंगरे भिक्षुकी लोकावदल व्यापक अर्थाचा
शब्द, (साम्या) गोरगरीब ' (मन्सुराजी) उदास वृत्तीने अटीत-
अमन्यागत, फकीर-फुकरा यास द्रव्यदान व अन्नदान करीत आपण
जस्त्या आपले स्वकमी उज्रतवाजु करून सावर होता ' -भाव
५२. [फकीर-फुकरा-फकीरचे अव गरीबगुरोब प्रमाणे द्विभक्ति]
फकिरी-चाणा-फकिरी पहा

फकोडा—वि (विरु) फांकडा पहा

फकड—वि १ फकड शब्द पहा लोकास न जुमानता किंवा
ह्याची अपेक्षा न धरिता उत्साहातून स्वतंत्रपणे, वैभारा, स्वतंत्र,
कोणाचीहि, कशाचीहि आस्था संभव नसलेला २ फाकडा, बैनी,
रंगेल फाकडा पहा ' हे (रामचोरी) पहिल्याने मोठे फकड, रंगेल
व फंदी होते ' -नि ३१४. ३ हुंदर, छान, झुरेल [स फक्ड]

फकण-स-र—किवि फकाफक पहा (कि० खाने, फकणे
इ०) [ध्व फक्]

फका—३ तोंडात अलेख पकाणा, फका, फकाणा (पोहे,
पोठ, चुणे किंवा कोणताहि कोरडा पदार्थ चाचा) (कि० भारणे).

[ध्व फक् हि]

फकिहा—खी १ (बादल) मिड करावयाचा हुज, प्रतिज्ञा,
पूर्वपत्र २ पुरी चौकशी कल्याणाचून बनविलेले गत, पूर्वपत्र
३ सिदाताभास, खोटे असता खरे भासविण्याचा प्रयत्न, हेत्वा
भास ४ कपड, ल्याडी, लुक्केगिरी फकिहा पहा [स]

फकी—खी लहान फका, पूर्णाशिकाचा थोडा किंवा लहान
पास, फका पहा [फका]

फकरी—खी कारसागा, गिरणी [इ]

फकस्त, फकस्त—किवि केवळत्वशब्दक शब्द, केवळ,
निवळ, सुसता, मात्र निखाल्य ' फक्त यजमानास बोलवा,
मदळीस नरो ' (गो) फकत [अर फकड]

फका—खी १ सोईची वेड, सुसधि २ मोडळीक, फुरसत
(कि० फावणे) फकाणे—अकटुक १ सधि सापडणे २ सवड
सापडणे, फावणे, मोडळीक असणे फावणे पहा

फंगडा—३ फनगडा पहा

फ(फ)गरुड, फंगाड—ख १ आदवेडे, मिथ्याविवाद,
तक्कार, हुज्जत, उगीच चिह्नित्सा, निराधार व निष्कारण उपनिषत
विषय प्रपच २ इन विरफ होस्ताता ईश्वरमज्जी रागलेला यव २ केलेली अट्टण २ विपयातर करणे, आश्रमगिक बोलणे, वडकणे

‘परी प्रौढी न बोलें हो जी । तुम्हा सर्वज्ञाच्या समाजों।’—हा १२ ६ महिमा, महत्त्व ‘सुरेची प्रौढी ऐसी । तेचि सामिजेल आता परियेसी।’—हा ६ ११२. [स प्रौढि] • घाव—घ घाव साचें विधान; पूर्ण विचार न करता दिलेले मत

प्लॅचेट—न मृत मनुष्याचीं सभाषण करण्याचें एक यंत्र ‘प्लॅचेटमधून संदेश पाठविले’—नाक ३ ५ [इ]

प्लॅ(फ्ला)टफॉर्म—घ फलाट, स्टेशनवर गाडी ज्या ठिकाणी उभी राहते ती ओटयासारखी जागा ‘फ्लाटफॉर्मवर उभी पळतल। ताकीद सर्वाला।’—गापो १७ [इ प्लॅटफॉर्म]

प्लव—घ १ नाव, नौका, होडी ‘सायें प्लॅचि काय बुडिजे। कां मागीं जाता आडछिजे।’—हा २ २२३ २ वैदक ‘सापातें भरिला प्लव न जगे बडबडसि दू जसा पानें।’—भोकरण २७ २ [स]

प्लवंग—घ साठ सप्तसरापैकीं चाळीसावा सप्तसर [स]

प्लव(च)ग, प्लवंगम—घ १ धानर ‘आनदें नाचति प्लव गम।’ २ वैदक [स]

प्लुत—घ उबरवून घेतलं घुटन घटवून सातवण प्लुतदाहिमी पाका।’—नरहरि, गणारत्नमाला १४७ (नवनीत वृ ४३२) [स]

प्लोट—घ १ कथानक ‘याच प्लोटवर सर्वोत्तम नाटक लिहिणारला गद्यरूपानीत पाच दहा हजारांचे बडोस लावून पदावें’—माऊ ३ ४० २ कटकट ३ जमिनीचा तुकडा [इ]

प्लुहा—की १ पाणयरी (इंद्रिय व त्याचा रोग) २ कौल, गुल्म पोटात हाणारा एक रोग [स]

प्लुत—घ (संगीत) ज्याचा तीन मात्रा इतका लावठन्वार भावे असा आभारादि स्वर [स]

प्लुति—की (पत्नी वधूक इ०नीं) उडी मारीत चालणें, उडी [स]

प्लेग—घ एक प्रकारचा सायीचा रोग, प्रथिक्कर [इ]

प्लेना—घ (मुद्रण) प्रेसवर फॉर्म असताना टाईप सारखा करण्यासाठीं तो टोकर्याकरिता उपयोगात आणावयाचा लाकडाचा टोकरळा [इ प्लेन]

प्लोट—न (ऊ) पोट [पोट]

फ

फ—बाविसावा वर्ग; पचा महाप्राण अक्षरविकास—याच्या चार अवस्था आहेत पहिली अशोभाच्या गिरनार शिळाकेखात दुसरी मंदशोर लेखात (इ स ५३२), तिसरी पाली गावच्या दानपत्रांत (इ स ४७७-७८) व चौथी स्वाधेरेच्या हद्दीत

ललितपूर गांवजनीक सापडलेल्या सीयहोनी लेखांत (इ स १०३) —ओशा

फइलाय, फइलायणें, फइसल—फेलाव, फेलावणें, फंसल इ० पदा

फई—किवि (कों) रात्रिय, जवळ ‘तेचा फईकडे’

फईल—घ (खा) पेट, विशेषत स्टेशनजवळील हमाल बॅरेंची वस्ती —भात्रे ७ १ से ४ [इ फाईल]

फऊज, फऊजदार इ०—फौज, फौजदार, इ० पदा.

फ(फ)ऊ—न १ बोंबळें फळ ‘काजूचें फळ’ २ कच्चा काजू ३ बोंबळी मिरची

फक-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि पोहे इ० पदार्थ खाताना, गुळाल वगैरेची फकी उडविताना होणाऱ्या आवाजाचें, कियेचें अनुकरण करून (कि० खाणें, टाकणें, फेकणें) [ध्व फक। तुल० अर फक=जवडा]

फकरड—वि इतव, मोठळा, मोठाड, भाडळावी मसलेला, बिम्बसल (स्तुति अथवा निंदा करण्याच्या हद्दीनें उपयोग) (प्र) फकरड पदा,

फकडी—की १ गुलाब्या पाकळपाची राग, ओळ किंवा वेर २ एकेरी पाकळीचें फूल किंवा फुलदाड उदा० आसव झाच्या उत्पत्ती येद. —वि १ सख्यावाचक उपसर्ग सावून बनणारें विशेषण. अतें—एक फकडी=एकेरी पाकळपाचें, दुसकडी=दुसरी पाकळपाचें, तिसकडी, चौफकडी, बहुफकडी, अनेक फकडी इ० २ एकेरी पाकळीचें

फकडी—वि फकिरी, दासाची एक जात

फकण्या—वि (ब) कफळक फकना पदा [फकणें]

फकत-स्त—किवि फकत, केवळ, निवळ, शुभता, मात्र, निखास [अर फकत]

फकचा, फकण्या, फकनेमाई—वि १ निर्धन, दरिद्री, मूकेवगाल, फाकेयस्त २ उसनी ऐट आणणारा फकड [फका, फकणें]

फकफक-का, फकाका फकाफक-फका—किवि पाडे इ० मुळे खाद्यपदार्थ खाताना गुळाल इ० पदार्थ हातांत घेऊन, फकडिशी इ० फेंकताना, जोरात व पुष्कळ आकृताना इ० वळीं होणाऱ्या आवाजाचें, कियेचें अनुकरण होऊन (कि० खाणें चालणें, टाकणें फेकणें, ओकणें) [ध्व फक डि]

फकफकाट—घ. फक्, फक् असा आवाज ‘मधुनच रजि नाची एखादी हिंदी शिरी व नंतर फकफकाट कर्णपट्टावर पडत होता —समर्थे अक-बरमयूक ५ ४ २९ [ध्व फक्]

फकरूड—न (ऊ) अगदीं बोंबळेंफळ, फळ पदा [फक+रूड=अ+पाणी प्रत्यय]

फका—३ फका पहा [ध्व फक्, तुल० अर. फक्=जवडा]
फकेवरी—वि. तोंडात मायेइतका (घास, इ०) ' बगदाचिया
होती परी । फकेवरी खाऊं नये । ' - तुगा २७२१

फकाट—वि (व ना) १ फाकेले, दूर केले (पाय) ' पाय
फकाट केले ' २ रुद [फाकाटणे]

फकांडी—डी-ह्या—वि (गो) १ टवाळखोर, खुप
मस्कऱ्या, घडेखोर फकाण पहा २ बडबडपा, पोळळ गप्पा मार
णारा, गप्पीदास

फकांडी—खी, आधारहीन व अर्थहीन बोलणे, पोळळ
बडबड, निव्वळ गप्पा (अनुकवचनी प्रयोग) (कि० मारणे)

फकाण—न (गो) मस्करी, यहा -वि टवाळ फकाड पहा
फकाणा, फकांडा—३ पोहे इ० कोरट्या पदार्थांचा पास
फका पहा

फकाणा—न (गो) टवाळखोरी, घग
फकाफक—फका—किवि फकफक पहा

फकारी—वि (गो) गप्पा शोण्यारा, गप्प उठविणारा
फकिफा—खी (प्र फकिफा) काही एका अर्थाच्या प्रति

पादनाथ छंदोकरादिरहित प्रयकाराने रविलेलीं नाक्ये, गद्य
विवेचन, फकिफा पहा

फकिराणा—३ १ फकीराच्या बरितायांसाठी दिलेली इनाम
जमीन ' फकिर्दी-दर-फकिर्दी फकिराणा बालला असे, सदई
प्रमाणे बालवणे - रा १५ १३१ २ दानधर्म [फा फकीराना]

फकिरी—खी १ फकीराची वृत्ति, व्यवसाय २ मोहरम
मृत्ये फकीराचा थापयाची मित्रा ' गारपीरवे इत्यादीं निघाई

व गंगाधरराखी याज्जडील माणगे मोहरमची फकिरी मागावयास
आले, सवव मशांनिहेही इत्यादी येस रुपये दहा व शांशी

याज्जडील मागमास पाच एग पधरा रुपय दिहई - पया १२६

३ मोहरममध्ये फकिराची दीक्षा घेतात ती, गुळघात नगडा
याथगे इ० ४ दारिय मित्रावृत्ति भोक् -वि फकीरासंबंधी-

फकीरविषयक (अर फकीर) ' दौलत-संपत्ति-खी (भिक्षे
कन्याची संपत्ति), चवळ, अरिहर संपत्ति, एके जागी फार वेळ न

रादाणारी व्यक्ती ० धाणा-३ भिक्षेकन्याचा पदार्थ, वृत्ति मित्रा-
देही, दाधिय (कि० घरणे, पेंणे, घाळणें)

फकिरी, फकिरी द्राष्ट-न दाक्षत्या एक प्रकार, फकीरी
फकी-खी १ (प्र फकी) फका याचें अल्पतादृक्

रूप लहान पस, फका २ चुर्च, पुढ ३ पुन्याची बडी उम
ळ्यावर त्याची होणारी मुष्टी [ध्व फक]

फकी-खी (गा) बदाई [स एक्क-पुणगे]
फकीर-३ १ मुनमानाी धर्माचा भिक्षेकरी साधु खन
भिनु प्रपव ॥ इत विरक्त होस्साता शैश्रवज्जीं लज्जेन यवन २

मोहरममध्ये (हिंदू किंवा मुसलमान) फकीराचा वप व वृत्ति धारण
करणारा इतम, होत्याच्या दिवसात त्या प्रोत्यर्थ अगावर नाचे

घाळणे, उपास करणे, मित्रा माणगे इ० रूप वत करणारा मनुष्य ३

समारापासून व जगाच्या त्रासापासून अल्पित राहणारा इतम ४

पुढे कोणी नाहीं असा जो सतरात एकाही तो, फकिंग, सोटमैरव
५ फकीरी, अगम, मिहारी, गरीब, फगल [अर फकीर] ० फुकरा-

३ फकीर, गोसावी वगैरे भिक्षेकरी लोकावद्द व्यापक अर्थाचा
शब्द, (साम्य) गोरगरीब ' (मन्सुरअली) उदास वृत्तीनें अतीत-

अभ्यागत, फकीर-फुकरा यास द्रव्यदान व अन्नदान करीत आपण
जात्वा आपले स्वकीय उज्ज्वलाकू करून सावध होता ' - भाय

५२ [फकीर-फुकरा=फकीरचें अथ गरीबगुरीब प्रमाणे द्विरुक्ति]
फकिरी-बाणा-फकिरी पहा

फकीडा—वि (विरु) फोरडा पहा

फकड—वि १ फकड शब्द पहा शोकात न जुमानता किंवा
त्याची अपेक्षा न धरिता उत्साहांनें स्वतन्त्रपण, कौताहारा, स्वतंत्र,

कोणाचीही, कशाचीही आस्था संवध नसलेला २ फाकडा, बैनी,
रंगेल फाकडा पहा ' हे (रामजोशी) पहिल्यानें मोठे फकड, रंगल

व फकी होते ' - नि ३१४. ३ सुदर, छान, सुख [स फक्कु]
फकडण-त-र-किवि फकाफक पहा (कि० खाणे, फेकणे

इ०) [ध्व फक्कु]
फका—३ तोंडात भरलेला बकाणा, फका, फकाणा (पोहे,
पीठ, चुणे किंवा कोणताही कोरटा पदार्थ याचा) (कि० मारणे)

[ध्व फक्कु हि]
फकिफा—खी १ (यादान) विद्र कतावयाचा सुहा, प्रदिना,

पूर्वपक्ष २ पुरी चौकशी कल्पावाचून बनविलेले मत पूर्वपक्ष
३ विद्वतांमार्फ, पोढे असता करे मासविण्याचा प्रयत्न, हेत्वा

भास ४ कपट, लमारी, लुच्चेगिरी फकिफा पहा [स]
फकरी—खी लहान फका, चुगादिकाचा थोडा किंवा लहान

घास, फका पहा [फका]
फकटरी—खी कारखाना, गिरणी [इ]

फकट, फकस्त—किवि कवलत्ववाचक शब्द फवड,
निवळ, सुसता, माझ निव्वळस फकट यजमानास कोल्हा,

मंडळीत नको (गा) फकट [अर फकर]
फक—खी १ सोईची वृत्त, सुमधि २ मोकळीक, पुरसत

(कि० फाणें) फाणें-अकृतिक १ सधि सांपडणे २ रावड
गारडणे, फावण, माकळीक असले फाकणे पहा

फंगडा—३ फनगडा पहा
फ(फी)गळड फंगडा—३ १ आंचेवडे, मिण्याविवाद,

तकरार, हुज्जद, उगीव चिक्कित्ता, निराधार व निष्कारण उपदिष्ट
कन्येी अवस्थ २ विपयार करणे, अप्राप्तिक धाळणे, यक्षणे

‘परी प्रौढी न बोले श जी । तुम्हा सर्वज्ञाच्या समाजी ।’-हा १२ व महिमा महत्त्व ‘मुदेची प्रौढी ऐसी । तचि सामिजेळ आता पयिली ।’-हा ६ ११२ [ग प्रौढि] • वाद-उ पाक साचे विधान, पूर्ण विचार न करतो दिलेले मत

प्लॅचेट-न मृत मनुष्याची सभाषण करण्याचे एक यंत्र ‘प्लॅचेटमधून संदेश पाठविले’-माऊ १५ [६]

प्लॅट्फॉर्म-उ फ्लाट, स्टेदानवर गारी उद्या शिड्याणी उभी राहते ती ओटपासारखी जागा ‘प्लानफॉर्मवर उभी पळण । तादीद सर्वाला ।’-गापो २७ [६ प्लॅटफॉर्म]

प्लव-उ १ नाव नौका, होदी ‘सांगे प्लवेंचि काय बुडिजे । कां मागी जाता आरळिजे ।’-हा २ २२३ ३ वेहूक ‘सापाने धरिला प्लव न जणे बडबडसि तु जसा पाने ।’-मोकर्ण २७ २ [६]

प्लवंग-उ सात सवत्सरांपैकी चौथीसावा सवत्सर [६]

प्लव(स)ग, प्लवगम-उ १ पानर ‘आनदे नाचति प्लव गम ।’ ३ वेहूक [६]

प्लव-उ उबारव ‘सल पुटन वटपु सातवण ठणदाडिमी पाहा ।’-नहरि, गणारत्नमाला १४७ (मननीत पृ ४२२) [६]

प्लव-उ १ कपानक ‘याच प्लववर सर्वोत्तम नाटक लिहिणाराला मधर्वकपनीने पांच दहा हजारचे बक्षीस द्यावून पहावे’-नाऊ ३ ४० ३ कटपट ३ जमिनीचा तुकडा [६]

प्लोहा-ओ १ पाणथरी (इंद्रिय व त्याचा रोग) २ कोळ शुभ पांढाट हाणारा एक रोग [६]

प्लुत-उ (संगीत) ज्याचा तीन मात्रा इतका टाव ठक्कार आह असा आकारादि स्वर [६]

प्लुति-ओ (पगी वेहूक इ०नीं) उडी मारीत चालणें उडी [६]

प्लेग-उ एक प्रकारचा सायीचा राग ग्रथिज्वर [६]

प्लेना-उ (मुद्रण) प्रेसवर फार्म असताना टाईप सारखा करण्यासाठी तो टोकण्याकरिता उपयोग्य आणक्याचा लाकडाचा टोकळा [६ प्लेन]

प्लोट-न (ऊ,) पोट [पोट]

फ

फ-भावितत्वा वरून, पचा महाप्राण अक्षरविकास-याच्या चार अवस्था आहेत पहिली अशोक्या मिरलार शिलाखेळात दुसरी मदनोर लेखात (इ स ५२२) तिसरी पाली यावच्या दानपत्रात (इ स ४७७ ७८) व चौथी खाल्हेरच्या हद्दीत

खलिधूर गावानत्रीक साधनेच्या सीयरोनी लेखात (इ स १०२) -ओहा

फइलय फइलाघणें, फइसल-फलाव, फैलावणें, फैल इ० पहा

फई-किवि (कों) सत्रिध; जवळ ‘तेवा फईवड’

फईल-उ (खा) पट, विघात स्टेशनजवळील हमाल वगैरेची वस्ती-आये ७ १ त ४ [६ फईल]

फऊज फऊजदार इ०-फौज, फौजदार, इ० पहा

फ(फ)क-न १ बोंबळे फळ ‘काजूचे फळ’ २ कच्चा काजू ३ बोंबळी मिरची

फक-कन-कर-दिनीं-दिनीं-किवि पोहे इ० पदार्थ खाताना, गुलाल वगैरेची फडी उडवितांना होणाऱ्या आवाजाचे, कियेचे अनुकरण करून (किं खाणें, टाकणें, पेंकणें) [ध्व फक ! तुल० अर फक=जपडा]

फकड-वि स्वतंत्र, मोडळा, मोडटा, आडकाठी मसलेल्या, विश्रुत (स्तुति अथवा निंदा करण्याच्या रीतीनें उपयोग) (प्र)

फकड पहा,

फकडी-ओ १ गुलाच्या पाकळ्याची राग ओळ किंवा घर २ एकेरी पाकळीचे फूल निंबा फुलसाह उदा० आखव द्याच्या उलट गेद -वि १ मस्यवाचक उपसर्ग लावून बसणारे विशेषण जसे-एक फकडी=एकेरी पाकळ्यांचे, फुककडी=दुसरी पाकळ्यांचे तिककडी चौककडी, बहुफकडी, अनक फकडा इ० २ एकेरी पाकळीचे

फकडी-वि फकिरी, दाखाची एक जात

फकण्या-वि (व) कफकक फकना पहा [फकणें]

फकत-स्त-किवि फस्त केवळ निवळ शुध्ता मात्र निखारस [अर फकत]

फकना फकन्या, फकनेभाई-वि १ निर्धन, शिंदी युक्कणाल काकेमस्त २ ससनी ऐट आणणारा फकड [फका, फाकणें]

फकफक-का फकाका फकाफक-फका-किवि पोहे इ० जुके खावपदार्थ खाताना गुलाल इ० पदार्थ हातात घळून फकदिशी इ० पेंकताना जोताने व पुष्कळ आकताना इ० चळी होणाऱ्या आवाजाचे कियेचे अनुकरण होऊन (किं खाणें, चालणें टाकणें केळणें ओळणें) [ध्व फक दि]

फकफकटाट-उ फू फू असा आवाज ‘मधूनच एजि नाची एसादी किंदी शिंदी व नेतर फकफकाट कणेंपलवार पडत होता -समथे अक्-कमपूक ५४ २१ [ध्व फक]

फकरूड-न (ऊ) अगरी कोवळे फळ, फक पहा [फक+रूड=न०पार्थी प्रत्यय]

फका—उ फका पहा [ध्व फक्, तुल० अर. फक्=जड्या] फकेवरी—वि तोंडात मावेदवरा (घात, इ०) 'गव्हाचिया होली परी। फकेवरी खाऊ नये।'—तुगा २७२१

फकाट—वि (व ना) १ फाकेले, दर केलेले(पाय) 'पाय फकाट केले' २ हट [फकाटणे]

फकांड—डो—ढ्या—वि (गो) १ टवाळखोर, लुप मस्कण्या; थंडेखोर फकाण पहा २ बडबडवा, पोळळ गण्या मारणारा, गप्पीदास

फकांडी—की. आभारहीन व अर्थहीन बोलणे, पोळळ बडबड, निव्वळ गण्या (अनवनवनी प्रयोग) (किं० मारणे)

फकाण—न (गो) मस्करी यहा -वि टवाळ फकाड पहा

फकाणा, फकांदा—उ पोहे इ० कोरडवा वदायीचा पास 'फका पहा

फकाणा—न (गो) टवाळकी, यहा

फकाफक—फरा—किवि फकफक पहा

फकारी—वि (गो) गण्या झोंकणारा, गण्य उठविणारा

फकिा—की (प्र फकिा) काही एका अर्थाच्या प्रतिपादनाचे छोडोळकारादिरहित प्रयकाराने रचिलेली वाक्ये, गद्य विवेचन, फकिा पहा

फकिराणा—उ १ फकीराच्या चरितायासाठी दिलेली इनाम घनीन. 'फकिरी—दर—फकिरी फकिराणा चालता असे सर्व प्रमाणे चालवणे'—रा १५ १३१ २ दानधर्म [फा फकीराणा]

फकिरी—की १ फकीराची वृत्ति, व्यवसाय २ मोहरम-मन्ये फकीराना दावयाची शिक्षा 'गारपीरवे लफ्फातील शिपाई व गगाधरशास्त्री याजकडील माणसे मोहरमची फकिरीमागावयास आले, सवय मशानिल्लेनी लफ्फाबाले यास रुपय दहा व शास्त्री याजकडील माणसास पाच एडण पंधरा रुपय दिले'—धया १०६ ३ मोहरममये फकिराची दीक्षा घेतात ती, गुळबुल नाडा वाधणे इ० ४ दारिद्र्य भिक्षाश्रुति, भोक् -वि फकीरासंबंधी-फकीरविषयक [अर फकीर] •वोळत-संपत्ति—की (भिक्षे कन्याची संपत्ति), चचळ, अस्थिर संपत्ति, एके जागी फार वेळ न राहाणारी लक्ष्मी •वाणा उ भिक्षेकन्याचा यहा वृत्ति भिक्षा देही, दारिद्र्य (किं० घरणे, घणे, चालवणे)

फकिरी, फकिरी दाख—न ब्राह्मणा एक प्रकार, फकडी

फकी—की—की १ (प्र फकी) फका याचे अल्पतावर्तक रूप लहान पास, फका २ चुप, पूड ३ चुन्याची कळी उम लण्यावर त्याची होणारी मुकटी [ध्व फक]

फकी—की (गो) पगई [ध्व फक्-कुणें]

फकीर—उ १ मुसलमान धर्माचा भिक्षेकरी साधु यवन भिक्षु प्रथम २ वन विरक्त होस्तोता ईश्वरसन्नी अगवेला यवन २ केळी अडवण २ विषयांतर करणे, अप्रासंगिक बोलणे, बहर्णे

मोहरममन्ये (हिंदु मित्रा मुसलमान) फकीराचा वेप व वृत्ति धारण करणारा इम, कोल्याच्या दिवसात त्या प्रीत्यर्थ अगवर नाडे घालणे, उपास करणे, भिक्षा मागणे इ० रूप व्रत करणारा मनुष्य ३ सत्तापासून व जगाच्या श्रान्तापासून अलिप्त राहणारा इम ४ पुढे कोणी नाही असा जो सत्तातर एकाकी तो, फडिंग, सोटभैर ५ रिदी, भण्य, भिकारी, गरीब, वगळ [अर फकीर] •फुकरा—उ फकीर, गोसावी वगैरे भिक्षेकरी लोकाबद्दल व्यापक अर्थाचा शब्द, (सामा) गोरणीय ' (मन्सुरअली) उदास वृत्तीने अतीत-अन्यागत, फकीर-फुकरा यास द्रव्यदान व अपदान करीत आपण जात्या आभले स्वकर्मी उग्रतपात्र करून सावर होता'—भाय ५२ [फकीर+फुकरा=फकीरचे अव गरीबगुरीय प्रमाणे द्विभक्ति] फकिरी—वाणा-फकिरी पहा

फकोडा—वि (वित्त) फाकडा पहा

फकड—वि १ फकड शब्द पहा लोकास न लुगानता किंवा त्याची अपेक्षा न धरिता उत्साहाने स्वतन्त्रपणे, वैतणारा, स्वतंत्र, कोणाचीहि, कशाचीहि आल्या राबध नसलेला ३ फाकडा, बैनी, रंगेल काकडा पहा 'वे (रामगोरी) पहिल्याने मोठे फकड, रंगेल व फकी होते'—नि ३१४ ३ बुदर, छान, छुरेख [स फक्?] फकडण-न-र—किवि फकाफक पहा (किं० खाने, फेकणे इ०) [ध्व फक्]

फका—उ तोंडात भरलेला फकाणा, फका, फकाणा (पोहे, पीठ, चुपे किंवा कोणताहि कोरडा पदार्थ वाधा) (किं० मारणे). [ध्व फक् हि]

फकिा—की १ (वादात) सिद्ध करावयाचा सुरा, प्रतिज्ञा, पूर्वपद २ पुरी चौकशी केवयावाचून बनविलेले मत, पूर्वग्रह ३ सिद्धांताभास, खोटे असता खरे भासविण्याचा प्रयत्न, हेत्या भास ४ कपट, लबाडी, लुचवेगिरी फकिा पहा [स]

फकी—की लहान फका, चुर्णादिकाचा थोडा किंवा लहान पास, फका पहा [फका]

फकटरी—की कारखाना, गिरणी [इ]

फकत, फकटत—किवि केवळस्वभावक शब्द 'केवळ, निवळ, उस्ता, मात्र निव्वळ' 'फकत यजमानास बोलवा, मडळीस नरो' (गो) फकत [अर फकट]

फग—की १ सोईची वेळ, सुसंधि २ भोक्ळीक, फुरसत (किं० फावणे) फगणे—भक्कृति १ संधि सापडणे २ सवड सापडणे, फावण, भोक्ळीक असणे फावणे पहा

फगाडा—उ फवगडा पहा

फ(र्)गरुड फगाड—न्य १ आढवेडे मिथ्याविवाद, तत्त्वार, हुज्जत, उगीच चिकित्सा निराधार व भिद्यारण उपस्थित केळी अडवण २ विषयांतर करणे, अप्रासंगिक बोलणे, बहर्णे

३ बोलण्याची किंवा भाषणाची तराट, बोलण्यातील छंदपणे, पाचछल, बरोक्कि (किं० फोडणे, सावणे) फनगडा पहा [का पग, पगड=मिग, फाटे फुटलेले]

फॅचो—वि (गो) राखुंडा, बरच्या ओढास भेग असलेला, ओठमुट्या

फंजट, फंजरट, फंजरूट, फंज्या—नश्रीभूष, पोंचट (विर) पजट पहा

फजर—खी सहाळ -किवि उया सक्की, उदरेक. [अर. फज]

फजल—खी १ कुरा, वेहरवानगी 'खुदाचे फजलेने हत क्रियावर ईमनाची रेंवी होईल' -रा ११ १०५ २ (व) (ल) सुवसा, मुकाळ 'जिकवेतिकडे पावसाने फजट केली' [अर फजल]

फजितवाण—वि फजीतखोर 'एक उदार एक दृषण। एक नानाकिंत एक फजितवाण।' -मक २७ ७८ [फजिती]

फजिता—उ १ फजिती पहा २ वाईट तांदेने तयार केलेला खाण्याचा पदार्थ, पाणी, पींड इ० च्या आधिस्थायमुळे किंवा पदार्थ स्वादिष्ट होण्यास आवश्यक मसाला, फोडणी इ० नसल्यामुळे वाईट लागणारा आवरस, बरण सांबारें इ० पदार्थ ३ आग्याचे पातळ राखते ४ (खा) आग्याचा रस वाडल्यावर राईलेल्या कोया पाण्यात कोवून ओ रस होतो तो 'फजिता ओरपला, मग निपाण्या रस पेतला'

फजि(जो)ती—खी १ अपमान, अपकीर्ति, अप्रतिष्ठा, पन्नी, तमासा (किं० होणे उडणे) २ हुबेलडी, गडहडा, फटफजीती गोंधळ, सडटशळी करे वर काय करू असे वाटण्यासारखी जी अवस्था ती ३ दुर्गति वाईट स्थिति फज्या पहा. [अर फजीहद] फजिताचें जिव-गरीबीचे, शुद्धपणाचे, निष्ठेचे धर्त्येचे अपमानकारक जीवन

फजिदार—उ मालकीची जमीन असलेला इसम, जमीनदार [पोतु फाजदानेदार प्रत्यय]

फजीत—खी अपमान मानखडना फजिती पहा -वि लज्जित, विरमकेला, ओशाळलेला आपली फजिती झाली असे ज्याला वाटते तो, माही व्यवहारापासून मूर्खपणाचा दोष ज्याचे पदरी आला आहे तो (किं० होणे पावणे करणे) [अर फजीहद] ० खोर—उ नेदमी फजीत पावणारा किंवा उपहासास पात्र होणारा, कितीही फजिती झाली तरी न शरमान पुन.पुन सवेच बरण्याचा स्वभाव असलेला, नेदमी हस करून घणारा छी म्हणता येविल चोरा फजीतखोरा २ रागाची. मरफकी हा मोठा वाट करू नको घाट, मारला ज दी । -रागा ८२ [फजीती-सोर प्रत्यय] ० वाडा—उ अतिशय फजीती, सर्वत्र उध्दास

अप्रतिष्ठा 'इथे तिन्हाइताच्या घरी बोलल्याने सर्व फजीतवाडा होईल असा विचार करून ..' -भद्रकरदिग्ध [फजीति+वाडा, वाडा (वृद्धिवाचक) प्रत्यय]

फजीम—न वाडी, शेत इ० स्वतःच्या मालकीचे ठिकाण [पोतु फाजदा] ० दार—उ ठिकाणदार, फजिदार पहा

फजूल—वि (ना मालकी) फाजील, निष्कारण, व्यर्थ फुडट [अर पडूल]

फज्जा—उपा—उ भोग्या पहा

फज्जा—उपा—उ फजिती पहा. [अर. फजीह]

फज्जी—वि (ना व) शेवटचा. 'बघात त्याचा फज्जी नेबर आहे'

फट—खी दोन वदार्थांचा पर संयोग न झाल्यामुळे, त्या मर्त्ये राहिलेला अवकाश, भेग, पीर, खाव २ (ल) रिकामी, शिली जागा, हस (बोलण्यात, लिहिण्यात ठेवलेगी), टोकळपणे, भरमसाट बोलणाला ठेवलेगी कमीजास्त जागा 'शमर ब्राह्मणाची भरती झाली गेले यस्मानास सांगितले परंतु दोन ब्राह्मणाची भरत फट आहे' ३ किंचिद वेळ फावला वेळ, फुसलत [स. स्फुट; प्रा फट, ध्व फट] ० फावणे—सधी येणे, मिळणे, सापडणे

फट—खी १ (राखा) बाड्या, बड्या, निमित्त, सोंग, दोंग २ (गो) गप, खोटी गोष्ट [ध्व फट]

फट—उ—उपपर रांड, लंडी, फजिती इ० शब्दांनी व सत्य हस शब्दांनी आधिस्थायी उपशेग करणारे 'राडेजवळ राह गेली आणि फुराड घाली' 'हें काम जो न करील तो फटकडी' 'त्याची फटफजीती उडाली इ०'

फट—खी फजीती, तमासा 'पाच घोरें तीन टारें होजा' न्याचे परी । घरावा पति सोडियेला फट ससारी । -मज्ज ५५५ ० म्हणणे—१ धिक्कारणे अपमानणे २ रागाने बोलणे, खेळणे म्ह० फट म्हणता अप्रहत्या

फटक—किवि. फकीक, आधिक्य किंवा अतिशयत्व दाखविण्याच्या दृष्टीने पाडरा या शब्दांनी योजितात जेणे—पाडरा फकट-स्फटिकासारखा पाकरी [स स्फटिक]

फटक—किवि बालताना होणाऱ्या (फक फक अशा जोडा इ०च्या) आवाजासारखा आवाज होऊन [ध्व]

फटकडा—उ १ फडका (स्फोटक दाखने भरलेला) २ (ल) लहान, आटखरी, हुमकेदार, वाघेधुद, चलास इसम

फटकडी—खी १ लहान फगका (दाख्वा) २ (ल) मुबक, ठेगणी, ठवकेराज, सुदर स्त्री, नखरबाज स्त्री, चुगचुगीत व बागेसुद मुक्ती ३ उडी, झडप (घोरघाची) (कि० मारणे) ४ (घोडा वगैरच्या) घेपट्टीचा फटकारा, सपाटा (कि० मारणे) ५ एक प्रकारची लोक 'फटकडीचा मुवां तयार करविला आहे' -वेद २ ८७

फटफडो—मी तुरडी, फटकी [स स्फटिक+खंड, म फट+खंडी; हि फटकी]

फटफडी—मी (ऊ) बघाण्याशिवाय जास्त खोबरे घालून केलेली आमटी. [फट+फडी]

फट(द्र)कण-कन-कर-विर्नी-दिर्नी—किंवि १ एखादा पदार्थ गाली पडताना, बार उडताना उडी मारताना किंवा इतर प्रसंगी फट असा होणाऱ्या आवाजाने युक्त २ (ल) तडाग्यासरती, चटकन त्याने मी जाताच फटकर पांच रुपये दिले. [ध्व फट, स स्फट् प्रा फट्] ० घोलणे—विचार न करता, एकादम बोलणे

फटकणे—अकि १ सजकणे, सुकारी दळून निघून जाणे, निसडणे २ पुढून बाहेर पडणे, वेगळे होणे विभक्त राहणे या अर्थी फटकून राहणे किंवा असणे असा प्रयोग रूढ आहे. ३ बाहेर येणे, निघणे, पडणे 'पडता वृष्ट वृष्टवर्मा द्वारी एकासटी म फटकी दे'—मोक्षीभिर २ ३६—अकि १ (पाल्य ६०) गुणामध्ये घालून पाखडणे २ (विस्तव ६०काम) पंख्याने बारा घालणे, झडपणे फटवून—किंवि दूर, एकीकडे, वेगळेपणाने [किं० राहणे, अमणे, बाणणे] 'मंडळीत जव्हा कलह होऊ लागला तेव्हा मी फटावून फटकून राहिलो'

फटकणे—ग पत्ता, विस्तार, बघजन, झडपण [स स्फट्, प्रा फट् म फटकन् ध्व फट्, हि फटकना]

फटकफटक—किंवि तेल जोडा पायात घालून चालताना किंवा सुप इ०ने धावून पाखडताना बारबार होणाऱ्या झडपणे अतुल्य होऊन [किं० घालणे, वाजणे इ०] [ध्व फटक]

फटकफटकी—मी १ रूढान मुलाकरिता खेळण्याची चटूक, नपरी, नेपरी असणा ६०काचे फट किंवा पाल्याची गुहाळी इ० आत घालून गजाने ती देवली असता जीपासून आवाज होतो अशी चटूची मळी २ (ल) चटकधाणी, सुंदर छी, फटाफडी पहा [ध्व फट+फडी]

फटकर—न १ फाटके कावळे, गोंगडे किंवा पापराबयाचे वज्र वगैरे फटकर पहा २ झडके, वामार, लती, विरफडी, चिरण, विधी, विषडी [फाटणे]

फटकळ—न अशुभ गोष्ट घडून येणे दुर्घटना—वार—वि १ तोंडाचे काटेल तसे (अमर शिबराळ, वगैरे) बोलणारा, मागे पुढे न पाहता एखाद्यास शिबी देण्याचा किंवा बीमत्स भावण करणाचा स्वभाव असलेला, तोंडचा—हाताचा—पायाचा—फटवळ पहा २ वडकावणारा, भडकावून देणक बोलणारा, तोंडाचा हल्ला, फटपा पहा ३ स्वतंत्र वाण्याचा, वृत्तीचा, कोणावर अवलंबून नसणारा, एकाडा ४ (प्राय कविहस्त) पाणेरें, सराव, वाईट (भावण, अनुभव इ०) 'कळले त्यासि कसे फटकळ ते'—मोआदि २८ १ ५ अशुभ विषम (काळ) 'काळ मोठा

फटकळ आला'—स २१११ फटकाळ पहा ६ व्यर्थ बडबड करणारा, बडवाचा 'मदला, नरकपिप्पय दासविशी म्याड न हा फटकाळा।'—मोरा रामायणपंचमती ३०५ [फटकन] ० फाटळ—३ फाईट, प्रतिकूल, विषम वेळ, दुर्दैवाची, आपत्तीची वेळ, संधि अथवा योग फटकळ अर्थ ५ पहा

फटका—३ १ फटकारा, प्रहार, तडाखा (काठी, छडी, चाचूक, तोय, धात्र वगैरेचा) २ फटकारा शब्दाच्या प्राय सर्व अर्थी उपयोग करतात ३ एक प्रकारची तलवार ही सहज पण अशुद्ध असते ४ आवेशयुक्त पोवादेवजा पद, एक चुंगुरीत, उपदेशपर काव्य 'गावयास अनंतपदिचे फटक मागे ससु नको'—भफला ६१ [ध्व फट]

फटका—३ दरमारा, पस (गावाची, पठेची) फाटक पहा [हि फाटक]

फटकाफटकी—मी (का) थोडीशी मारामारी, शिबी-गाळ इ० ०२वहार, भाडण, झगडा, चटकट, बाबाबाच, राटराट [फटका द्वि]

फटकाफटकी—किंवि फटक्यासरती, लडाकडकी, सटक्या बरोबर, झुगात [फटका द्वि]

फटकारणे—मी १ भरकाडणे, सपाटणे, सपाटयासरती उरवणे २ फटकारा माणे, धुडकावून लावणे, हाकलपडो फटकारणे ये धातुसाधितनाम

फटकारणे—अकि १ शिताफीने व सटपट करणे, तडाख्या सरती संपविणे, उरवणे २ मोट्या दुशालेने, प्रतिष्ठेने, सहज मिळविणे साध्य करणे, सपादन करणे ३ फटकारा माणे (सहृदय व ल) ४ माराम धुणे (कपडे) फटकारून टाकणे असाहि प्रयोग रूढ आहे [फटकारा, हि फटकारना]

फटकारा—३ १ तडाखा, फटका (काठीचा, छडीचा, चाबकाचा, तलवारीचा), फटका पहा २ (ल) जोराचा, कुश लतेने केलेला प्रहार, परिभ्रम 'पडिल्या फटकारान्यस सी हजार रुपये मिळविले' ३ झडप, झपाटणे (शुताने अमर पिशाचाने) ४ झपाटा, जोर (वाऱ्याचा किंवा साधीच्या रोगाचा) ५ पाव साची जोराची सर ६ सटका मित्रा, झगटारा (हाताचा, गुणाचा यत्नाच्या पदराचा) ७ सु ए करीत जाणे, धडाका (बडुलीच्या ओळ्याचा अथवा बाणाचा) ८ सामान्यत दणका, बजाखणाची, आवेशाची वृत्ति ९ विंचवाच्या नाभीचा तडाखा, निचू चावणे १० पिताची उच्चल पिता होणे ११ लावणीची गुपुत्रासबद्ध चाल [ध्व फट+क+कार] फटक्याच्याला फाऊस—३ पावसाची जोराची सर, याच्या उच्चल भिजपाऊन

फटकाघणे—कि फटकारणे पहा

फटका(कुळ)—वि १ (गामा) पटकळ पहा 'गुड म्हणे रे कोडे नेवी माझ्या सुनेति फटकाळा।'—मोनव ११ ३८.

फटाकटळी—श्री. १ फटाकटळी पहा. २ फटाकटळी; पुष्पात पोरीगी.

फटाका—३. १ फटाकडा, फटाकरी; दाख्या बार; फटावी. किं० सोडणें. २ हातांनी दाखला असता होणारा कागदी ना. ३ (गोड्याच्या) शेपटाचा फटाकारा; तडाखा. (किं० रेख). ४ (ल.) हुपार व पुणपुणीत मुलगा, मुलगी किंवा जी. ५. फटाक; दि फटाका—सा.

फटागा—वि. १ आढवातिडवा; फटाबा; विस्तृत रीतीने फटागा (लहान वृक्ष, सुडप इ०) २ आखड, थपस्ट, पसरट फटा, वेदार (विणें इ०).

फटाणें—कि. १ फटाकणें; उजळणें (सुखे अवया थंड करीताना दिसा किंवा आकारा) २ चालला प्रकाशने (उजवणारा वेंदे, अवया थंड). —अकर्मक. फटाकरीत उजळणें फटाकणें पहा. ३. —फटाटां, फटाफटा—फटाटां—किवि. एवसारखे प्रहार करताना, घालून व बगेरेचा भडमार करताना, सोबाट्याच्या बांध्याने फट्टे हाकणें. एतसेच कोणत्याहि क्रियेबाधून फटाकट असा शब्द होताना असणें, आवाजाचें अनुकरण होऊन. फटाफटा—फटा पहा.

फटाडा—वि. छुटट व पसरट; सुटका व हंडट, पसरट; वस फटाकणें पहा.

फटाळ—श्री. (शाब्दवरून फटाळें) जलद, एकामागून एक फटाकणें पहाणें, [ध्व. फट]

फटास—श्री. (गो.) तिरफळें घालून बार उडविण्याची अनुकरण होऊंशी पहा.

फटाफटा—श्री. (गो.) मनीषा; हेतु.

फटाफटा—श्री. (गो.) मनीषा; हेतु. नपटी, नेपटी फटाफटा—श्री. (गो.) मनीषा; हेतु. १० अंत घातलेल्या राहणारा मनुष्य; कुटुंब किंवा परिवार बगेरे असो वेळीही इमम; सोटिंग; सोटमैरक. —वि. १ निरुद्ध; पहा. [ध्व. गो.] हा कवीही रामजोशासारखाच मोठा कटिंग होता.

फटाफटा—वि. ११६, २ (गो.) फटाण्या. [सं. स्फटिक] वल बगेरे—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—श्री. (ना.) लहान कांदी. फटा पहा.

फटाफटा—कि. (गो.) सोटें घालणें. फटाविणें पहा. [गो. फट]

फटाफटा—श्री. फटावणुक; फटावण पहा. [गो. फट]

फटा ओढणें—घालणें—पाडणें—कि. पडा शब्द पहा.

फटाफटा—श्री. फटावणुक पहा.

फटाफटा, फटाफटा, फटाफटा यावरा—वि. पीट व बेफिकरी; पूर्ण स्वतंत्र; निर्मोड, आपली मते नितीदि अग्रिय असली तरी ती घडवून घेऊन दाखविणारा. [फटाकण]

फटाफटा—वि. (कों.) (सामा.) फटाकण पहा.

फटा—श्री. १ सरकारी कामाची, व्यवहाराची, रावत्याची जागा, ठिकाण, जसे—न्यायकोर्ट, देवघेवीचा वडा, बाजार, चापडी नाके, ठिकाणाचे घर इ० २ याचा निरादारीत उपयोग होतो. उदा० खेळण्याचा फटा—हुवा खेळण्याचे घर; नाचण्याचा फटा; गाण्याचा फटा कड्याती खुळाती वा फटा इ०. ३ (वापकपणें) तालीमखाना, सैकस, झूब, वादविवादाचा, गप्पांचा इ०चा, अडा, जागा.

४ शेतातील पान्य सारा वसविण्यासाठी ज्या ठिकाणी जमविले जातें ती जागा; धान्याच्या, मालाच्या रूपाने सरकारी सारा ज्या ठिकाणी आणून दिला जातो ती जागा; कोठार. (सामा.) मालाच्या विक्री-तपासणीची जागा ५ मोठ्या उद्योगधंद्याची, कामाची जागा. उदा० कारखाना, गोदी, छापखाना इ०. ६ लागवड; पीक; हेत (ऊत, बाणी, मिरपरा, लहसुने इ० वें). ७ शेतामळपोतील उम्रे पीक ८ (ल.) जोरात, जोमात झुक असणें (एखादे धान); कामाचा रगडा. (किं० घालणें, पडणें; घालणें, माडणें). ९ मंडळी; बंधू, दोळी, ताका, संच (नटाचा, नाचण्याचा इ०). १० सभा, मंडळ, बैठक. फटा नासोचन थावा। पहाला प्रहंसा तावरावा। अतिवाद व करावा। कोणी येकामी। —हा ११.५.५१

११.५.५१—आपुल्या संवसदिश्या तिकडूनी घाई। तेंगे सतत फटा कणविला रे। —तुणा २४२ ११ (५) कणसाचा डीग. १२ (कों.) धान्याचे कोदार. १३ सरकारी व्यवहाराची जागा; निरनिराळ्या खात्याच्या वसत्याख्याचा समुदाय (त्या त्या खात्यावर देखरेख बसणारा फटाणीस म्हणतात) [दि, तुल० म पडणें] १० उल्लेख—१ सामना संपणें (कुट्याचा बगेरे) —खराचे ६४. २ (ल.) एखाद्या गोष्टीची चर्चा बगेरे संपणें पेटक उठणें ० पडणें—१

एखादे काम पूर्ण रेंगात, जोमात असणें २ कडाऱ्याच्या वादाचा विषय होवें ० मारणें—राखणें—संभाळणें—जुना डोल संभाळणें, वाढणा करणें, सोंग आणणें (वास्तव स्थिति सादण्यासाठी). ० मारणें—संपादनं—मारून नेणें—एखाद्या विषयाची चर्चा चालवी असता किंवा समाजाउठे प्रमेयास अनुसरून असे बोद्ध किंवा कुत्ति कल्ल वेळ मारून नेणें, साजरी करणें, सभा जिकणें, विजयी होणें. फटाफटा मापानें—किवि. मरमापानें भरपूर साधोवाढमाप घालून फटास येणें—सांख्यिक चर्चेचा विषय होणें,

फटाफटा—वि. (कों.) (सामा.) फटाकण पहा.

फटा—श्री. १ सरकारी कामाची, व्यवहाराची, रावत्याची जागा, ठिकाण, जसे—न्यायकोर्ट, देवघेवीचा वडा, बाजार, चापडी नाके, ठिकाणाचे घर इ० २ याचा निरादारीत उपयोग होतो. उदा० खेळण्याचा फटा—हुवा खेळण्याचे घर; नाचण्याचा फटा; गाण्याचा फटा कड्याती खुळाती वा फटा इ०. ३ (वापकपणें) तालीमखाना, सैकस, झूब, वादविवादाचा, गप्पांचा इ०चा, अडा, जागा.

४ शेतातील पान्य सारा वसविण्यासाठी ज्या ठिकाणी जमविले जातें ती जागा; धान्याच्या, मालाच्या रूपाने सरकारी सारा ज्या ठिकाणी आणून दिला जातो ती जागा; कोठार. (सामा.) मालाच्या विक्री-तपासणीची जागा ५ मोठ्या उद्योगधंद्याची, कामाची जागा. उदा० कारखाना, गोदी, छापखाना इ०. ६ लागवड; पीक; हेत (ऊत, बाणी, मिरपरा, लहसुने इ० वें). ७ शेतामळपोतील उम्रे पीक ८ (ल.) जोरात, जोमात झुक असणें (एखादे धान); कामाचा रगडा. (किं० घालणें, पडणें; घालणें, माडणें). ९ मंडळी; बंधू, दोळी, ताका, संच (नटाचा, नाचण्याचा इ०). १० सभा, मंडळ, बैठक. फटा नासोचन थावा। पहाला प्रहंसा तावरावा। अतिवाद व करावा। कोणी येकामी। —हा ११.५.५१

११.५.५१—आपुल्या संवसदिश्या तिकडूनी घाई। तेंगे सतत फटा कणविला रे। —तुणा २४२ ११ (५) कणसाचा डीग. १२ (कों.) धान्याचे कोदार. १३ सरकारी व्यवहाराची जागा; निरनिराळ्या खात्याच्या वसत्याख्याचा समुदाय (त्या त्या खात्यावर देखरेख बसणारा फटाणीस म्हणतात) [दि, तुल० म पडणें] १० उल्लेख—१ सामना संपणें (कुट्याचा बगेरे) —खराचे ६४. २ (ल.) एखाद्या गोष्टीची चर्चा बगेरे संपणें पेटक उठणें ० पडणें—१

एखादे काम पूर्ण रेंगात, जोमात असणें २ कडाऱ्याच्या वादाचा विषय होवें ० मारणें—राखणें—संभाळणें—जुना डोल संभाळणें, वाढणा करणें, सोंग आणणें (वास्तव स्थिति सादण्यासाठी). ० मारणें—संपादनं—मारून नेणें—एखाद्या विषयाची चर्चा चालवी असता किंवा समाजाउठे प्रमेयास अनुसरून असे बोद्ध किंवा कुत्ति कल्ल वेळ मारून नेणें, साजरी करणें, सभा जिकणें, विजयी होणें. फटाफटा मापानें—किवि. मरमापानें भरपूर साधोवाढमाप घालून फटास येणें—सांख्यिक चर्चेचा विषय होणें,

फटाफटा—वि. (कों.) (सामा.) फटाकण पहा.

फटा—श्री. १ सरकारी कामाची, व्यवहाराची, रावत्याची जागा, ठिकाण, जसे—न्यायकोर्ट, देवघेवीचा वडा, बाजार, चापडी नाके, ठिकाणाचे घर इ० २ याचा निरादारीत उपयोग होतो. उदा० खेळण्याचा फटा—हुवा खेळण्याचे घर; नाचण्याचा फटा; गाण्याचा फटा कड्याती खुळाती वा फटा इ०. ३ (वापकपणें) तालीमखाना, सैकस, झूब, वादविवादाचा, गप्पांचा इ०चा, अडा, जागा.

जाहीर चर्चा होणे, चारचीघात येणे [दि पदक] फड संपा
दणी—की फड मानून नेण्याचा व्यापार, प्रसंगास योग्य आणि
शोभेल असा देखावा दिव्या होत दाखविणे, फड खप देणे पहा

फड—१ १ खडुलीच्या पांदाचे गेंड, तुकडा पान, हीर २
निवडुगाचे पान, फडा [फडा]

फंड—१ इय्य, सपति, पैसा, इय्यनिरि 'राष्ट्रीयसभा सर्वोदा
हरी पण फंड इय्याला लोक तयार नाही' -दि ४ १४४ [८]

फडकणी—की फडकडणे, फडकी [फडकणे]

फडकणे—अकि १ वा-यामध्ये फडकडणे [निहाण पत्राका,
पत्र इ०], फडकड करणे, सरसकटे कडकडणे (बघटे ६०)
'जवान अमृत धीरासचरण । त्याची ध्वज विराजमान । रात्र
दिल फडकतने ।' २ जोराने अडूर बिंबा बोंब देणे जोराने ब ठणे
(घातातील पीक इ०) ३ मोतीने कापणे, डकडणे अपमाना
चिथे भाडके । देखोनि न फडके भयभीत ।' -एया ११ ४४४
४ सोंकात जाणे येणे असणे ५ जाणे, उडून जाणे, पुढे जाणे,
निसरणे 'पुनरपि फडके तो फारसा दूर नाही । जवळ जवळ
ऐसा भासला हत काही ।' -२ २० [४४ फड । फड ।]

फडफरी—१ १ खेळकन्याच्या, गंगच्या समासगिराच्या
इ०) कपूतील मुख्य फडातील इंसन २ फडाचा, रागागी रिता
गाचा, कारकाच्याचा मालक, अधिकारी, फड पदा ३ गिरोक
बिक्री करणारा (विशयत धान्याची) ४ (गुन्हाळवर नेण्या
साठी) उसाच्या फडातून उसा कापून दुगारा -इयि ४०३ [फड+
फरी प्रत्यय]

फडका—१ १ फडके विरगू धडगा, वज्राचा तुकडा २
चिपी, फाटका, जुना तुकडा, रस्तर ३ लुगड्याच्या गांठून नेत
ण्याचा पत्कर, घागरा ४ झटका, झटकारा (पला हात इ० वा)
[फडके] ० फाडणे—तुडका तोणे ० फाडणे—फाडून देणे—
(स) स्पष्ट किंवा तोखेगोळ उत्तर देणे, खडखडीत बोलणे

फडका—१ १ दुफग, एक प्रकारची पाभर घेण्याचे औत यास
दोन फग असून एका वेळी दान रागात बी पडते -इयि २५७

फडफानी—वि (माण) मोठे कान असलेली (मेढी)
फडफाविणे फडफाविणे—कि १ फडफडावयास लावणे
फडफडवणे (निहाण बगेर) २ भडकाविणे जोराने बघड किंवा
चपकाळ देणे (गालावर धावाडात) त्याने दोन घोवाडात फडका
विल्या' ३ (प्राय) फडाविणे [फडकणे]

फडनी—की १ रुडान मुगाची पंथण्याची रगीत साल
पीतावरसारखे उंची वज्र २ (वा) रुडान मुलीने पसाचा, पर
का) रुडान साडीसारखे नेसावयाचे वज्र, ओढणी [फडका]

फडकी—की तुटती फडकी पदा

फडके—न १ कापडाचा तुकडा, विरगूट, चिपी, रुडान
फाटका, पट्टा २ लुगडे—बदलापूर १२८

फडके—न (गो) एक मोठ्या जातीचा मासा यास दोन
मोठे पंंस असतात -मागप ३ ३

फडक्या—छया—१ (विप्र) फडता पदा

फडसडती—झाडणी—की १ कोणत्याहि फडाचा, सर
कारी कामाचा केलेला विरामिपटा, फडाच्या आगेची तपासणी
२ (स) जोराने, खडसावून रागे मरणे (कि० काडणे, घेणे)
३ निरनिराळ्या फडाची सडती घेणे, प्रगतपास करणे, निर
निराळ्या फडाचे दिशेब घेणे (आलेल्या मालाचा विक्रीचा
दराचा इ०) ४ समासगिराच्या दोन फडामधील, टोळीमधील
आरण, झणडा ५ (व्यापक) कटून परीक्षा घेणे, छाननी करणे
[फडसडती, झाडणी]

फडणपीस, फडणांस—फडनीस पदा

फडणिशी—सी—वि फडनिशी—सी पदा

फडतर—की (मदानु) रुडान पोड, तुकडा, काप 'तोचि
दुधीभाताचा उंडा वामकरी । भावळे बळे आलेजाचिमा फडतरी ।'
-दाब ३८५ [जाडणे, स रुट्, फडा, वेग्रा फड=अंश
दिसा, गु फाडिड]

फडतरणे—अकि ('मदानु) विभागणे, विस्तारणे 'किं
हुना चराचाचेलि मीपे । फडतरेचौरप पडियासे ।' -भाए ७००
[फातर]

फडत(ता)ळ, फडतार—न १ भितीत चौकटी, दारे
बसवून केलेडे कडाड २ सरदल्या झडपाची खोली, जथे—हुका
वाची खोली ३ खोलीच सरकते सडपे दापणे

फडत(त)स—वि (व ना बों) गकाळ, गवाळ, निरप
योगी इतरया दर्जाचा, फालतू

फडतार—१ १ जोराच्या धान्याने फडफड असा दुणारा
वज, विहाण, पसा इ०चा आवाज २ फडफड आवाज (शिरटाचा)
(कि० काडणे) 'बाववी पुन्हाचा फडकार ।' -नव १५ १२७
३ जोराचा मार (छडीचा, धावकाचा इ०) [ध्व फड+कारप्रत्यय]

फड(र)दा—१ (बों) भितीतील खाबावर, टंकणाच्या
बहालक्यामुळे फड झाकण्याकरिता पडद्या बमवितात त्या परदा
पदा [पडदा]

फडबविशी, फडनवीस—फडनिशी, फडनीस पदा

फडनीस—१ १ एक सरकारी अधिकारी वरिष्ठ दिशबनीम,
मुख्य दफतरदार पूर्वीच्या राजपट्टे त दफतरे इ० ठेवणे, सर्व खात्याचे
दिशेब तपासणे देणारया वणे, हुकुम सोडणे इ० कामे यास करावी
लगत दर्जा 'फायनॅस मेबर'ला म्हणतात याला प्रातातील तावे
खात्याचे दिशेब तपासून जमाखर्चाचा ताळेबंद तयार करणे जमा,
आणि खर्च याचा मेळ घालणे हीं कामे असतात २ मानलेदार

कोरीतील बरिष्ठ बारकून, हेड कारकून फडनिती-सी-सी ?
फडनिताचे काम २ फडनिताचा अधिकार, हुद्दा, दर्जा

फडपूस—की सरकारी, जाहीर उपर चौकशी [फड+पुसणे]

फडफड—की फजीती, घोड्या - धार

फडफड—की फडफड असा आवाज फडवणी—पे पहा
'कवळ कव्हेंते फार वेळा घुटायो ! फडफड निजपक्षी दाबि' की
उडायो।' -२१० -किवि निशाण, पत्ता, जाह कागद, सुप
शिण्याचा, बटुकीचा भडिमार, जोराचे प्रहार इ०च्या आवाजांचे
अनुरूप होऊन (किं० चालणे, वरणे, उडणे, हालणे, रात्रणे)
[फडफड !]

फडफडणी—की फडफडाट, फडफड, फडवणी [फड
फडणे]

फडफडणे—कि १ (पल, जाह कागद, सुप, बटुकीचा
भडिमार इ० चा) फडफड असा आवाज होणे, वरणे, फडफड
हालताना, झाडताना, प लढताना वाजणे २ एखाद्यावर तोंडसोडणे,
ताशारा झाडणे, शिण्याशाप देणे ३ लग्न इत्यादिक कार्याने प्राप्त
झालेल्या अधिकाराने एखाद्यावर रागावणे ४ (गों.) चडफडणे,
पथाताप वरणे [फडफड] 'मु०' आभाळ बडबडताना म्याला
सुप फडफडता मिश्रें काय ?

फडफडवणी, फडफडावणी—की १ फाडफाड मारणे
(बावूक, छडी इ०नीं) २ शिण्याशापाचा भडिमार, चडफड ३
फडफड आवाज

फडफडविणे फडफडाविणे—उक्ति १ छडी, बावूक इ०
चा सडाळा घेणे २ चडफावणे, एखाद्यावर रागाने ओरडणे ३
(वादविवादत) बरचडवणा पाडाव करणे ४ घाईने कसेतरी,
अपुरेपणे वरणे ५ फडफडावयास, फडफडाड त्रावयास लागणे
[फड ! फड ! फडडणे]

फडफडा—किवि फडफड पहा,

फडफडागत, फडफडाव—की ३ (व्यापक) मालमत्ता,
इस्टट चिंदगी (जमीनमुलमा, गुरेडोरे कुत्र व परिचार इ०)
समाराचे खरेले

फडफडाट—उ मुळा भडिमार (बटुकाचा, शिण्याचा
लायाबुकाचा इ०), फडाह [फडफड]

फडफडीत—प्रि अगदी मोठ्या ठट्टि व कोरडा (चांगला
न शिजविलेला मात साजा इ०)

फडफरमा(फमी)श-स—की १ गजेलकान्या किंवा
अधिकान्याच्या हुकुमाप्रमाणे ते गावी आले असता त्याला दिलेली
फडफडगुळ भाजोपाला इ० सरवार्ड, डारी, नवराणा, येट २
सरदारने किंवा सरदारी अधिकाऱ्याने रयतेकडून घेतलेला रद्दान
सद्दान जिवस किंवा काम वेड ३ येततत तयार झालेल्या पिकाचा

योडासा नमुना सरकाशन भरावा लागे तो (दा एफ सरकारी हक्क
असे). ऐन जिनती नजर 'जाजनी फडफरमास वगैरे मिळोन
'-बाढवावा १ २८८ 'गावचा अग्रल करार वेळा दखोल
वेड वेगार व फडफरमास बीतपत्तील '-समारो १ ००९ [फड+
पा परमाश्च=हुकुम]

फडशा—उ १ निराप ववाक करणे, फेड (वपांची),
रनिमल, वदोवस्त, खलास करणे (काम, व्यवहार इ०) देवाची न
वेवता खचें करून टाकणे, निरानिपटा करणे (दुकटपाचा, खाण्याचा
पदार्थ, वेगमी इ०चा) (किं० करणे, होणे) ४ नाश, निर्दलन,
संहार [हिं फना] ० उडणे—सपणे ० उडविणे—पाडणे—
सपवून टाकणे, संहार करणे 'आम्ही स्वभाजणांनीं पाळणेशे
केळपाचा फडशा उडविला ' ० चालविणे—संहार किंवा नाश
करण्याचा क्रम देवणे 'अनेक हुमतीनीं व दुराग्रहानीं महारोगा
प्रमाणे या देशाच्या सुदीचा, मीतीचा व शरीरसामर्थ्याचा हजारों
वर्षे फडशा चालविला आहे '-आगार

फडशाफारक—उ पूर्ण निरानिपटा, दोषटचा निकाल, वदो
वस्त (बादाचा, खत्र्याचा) -वि पूर्णपणे, अखेरचा निकाल
लवलेला व टाविलेला, अगदी निश्चित, ठाम [फडशा-फारिष]

फडस उडवणी—की एक मुलाचा खेळ -मराठी खेळाचे
पुस्तक १२७

फडसुळ—वि १ फडसिनी स्वतःच्या मनातील विचार
मोकळेपणे मोलून दाखविणारा, भाषण, उघळ फड-साळ चुळ
पहा २ दक्षिणे, ह्या, निरस, चितकादवाचा (देश जमीन,
शेत इ०) ० विकरी—की विकृक, भिकार विक्री व व्या उलट
कुठताळ विक्री=विपुल भरभराटीची, मोठी विक्री

फडा—की १ रदाचा आकडा असलेली नागाची फणी
'वाटे अडिक्या मेळा लावुनि रद दिव्यखचर फडेंते.'-मोरोप
९ ४५ २ (आले हळद बलड इ० ये) अनेक काड्याचा,
कुड्याचा पसरट काढा, पडा -पुढी निवडुगाची फणी, निवडु
गाचे पान [स फडा, प्रा फडा]

फडा—उ १ खजुरीच्या, शिंदीच्या झाडाच्या झावळीचा
तुकडा, झाडाच्या फांदीचे टोक पात, हीर फड पडा २ (ना)
(शिंदीच्या पानाची) केरडुणी [स फडा, प्रा फडा, तुल० प्रा
फड=मस]

फडा(चा)निवडुंग—पुन पण्या निवडुंग पहा

फडाका—उ १ फडफडाट (पल, निशाण, अज्ञाचे वीह
इ०चा) २ झटझट पत्रकार झणकार (वत्राचा) ३ पाव
साची जोराची तर तिचा आवाज ४ पडपडाट, खडखडाट, आप
टणे, आदळणे (प्रच० दाण्यात वस्तू इ०) ५ भडिमार (शब्दाचा,
शिण्याचा) ' तोडाचा-शिण्याचा-माडण्याचा फडाका ' फडाडा
(-किवि) पहा [फड]

फडाड—५ मोठा आवाज, धूमधडाका, भडमार (बहु
धीच्या गोळ्यांचा, शिब्यांचा, तडाख्यांचा, थो-थ्यावा ६०).
[(फडफड ने अतिशयत्व घेतक)]

फडाडो, फडफड, फडाफडा—वि रि बायूक ६० चे
तडाखे मारतांना, फगम्याचे फडफड धावू होताना, बहुधांचा भडि
मार होताना, पावसाच्या जोराच्या सरी पडताना, शिब्या ६० च्या
भडमार करताना होणाऱ्या धाव्यांचे अनुकरण होऊन फडफड पडा

फडो—खी १ नागाची लहान फडा, फगी २ (व) जणे
जु भाषतात तो धुऱ्याचा भाग [फडा] • फिदागणे—१ नाग ने
आपली फडा बाहेर काढणे २ (ल) बोळे वगळून पाहणे

फडो—खी (खा) केसुणी [फडा]

फडो—खी निडाल, सुलावा 'येचि मागो घरी । कम बेसो
तेचि फडो'—दुगा १३५६

फडें—न १ गोकमोची धादो २ गोकमोस म-ये एडाडेन
व्याकृति सपांच्या फणेमारखी विंगळी जाया [फडा]

फडें—वि (कु) सम (सम्या)

फडेकार—५ (बडोदे) विभागणी, पडदा 'फड्यांचा पडे
कार घालून केलेली खोली, '—स्वामीनियम ७.

फडो—खी (कवड्याचा टोळ) टोळ वर करून दिवा उघडी
पडलेली कवडी, याच्या उलट चितकवडी (१६)

फडो—वि नेवटबा (खेळगडी) [दि पडी=नेवटी]

फड्या—५ (धान्य ६०ची) किरबोळ, पुढकळ निळी करणारा
[दि करिया]

फड्या निवडग-निवडुंग—५न फडा, फण्या असणारा
निवडुग फण्या निवडुग [फडा+निवडुग]

फण—५ १ एक प्रकारचे दाताळें, गुठें याला बहुधा चार
दाते असतात २ बरील माउठाचा एक दात पांढरीचा फण्डळ,
दाणा खोळ जाण्याकरितां अमीन उकरणारा, पांढरीस लावलेला
लोखंडी फाळ-पत्रा, ३—५न फगी, फडा [स फण]

फण—५ (व) ओंढळाची कापणी केल्यावर त्याचा लमी
नीत उल्लेख खुट सड 'जवारीचा फण पायाला लागला' [का पणे]
• फण्ट—न (व) ओंढळा वाजरी ६० च्या तांगाचा सुकडा, धसकट

फणकार—५ वजगारी मराठे—मसाप २ २ १४२

फणका फणकारा—५ १ विचवाच्या ना १चा प्रहार
तहाखा नगी मारल्याने होणारी आग, वदना (कि० मारणे)
२ मीठ, मिरची ६० जखमेस किंवा शरीराच्या कोमल भागास
स्पर्श झाला असता होणारी आग ३ ज्वरादिकामुळे अंगाची होणारी
तलखी, काढली ४ रागाची उसळी सणकारा, सताप (कि० येणे,
होणे) [फण] आनी त्या धगधगीचे दृश्य ध्वनि]

फणकारणे—भरि १ फणकान्याने योळणे २ पत्रकारा
मारणे

फणकापिणे—कि फणका, नांगी मारणे (विचवाने), हसणे
'तो निघुने फणकापिळा'—दा १८ १० २३ [फणका]

फणकु(कु)ट—व (निस्कारणी) जाड दात्यांची, ओवड
थोबड फगी 'आणा फणकुट, घालू या धणकुट, जाऊया सुनकुट
माहेरी' (सुन माहेरी निघताना तिला उद्देशून सासुचे बोलणे)
[फगी+कुट प्रत्यय]

फणगडा—५ १ फाटा (नि० पुढेणे, वळविणे, फिरविणे)
'हा घरभाऱ्याने माझ्या कमाला फणगडा फोडला' ३ उप
स्थित झालेली, आणलेली हुरहत, अडचण, अडवळा, सडव
(कि० फोडणे) 'हा कोणतेहि काम पडले असतां सतरा फणगडे
फोडणार' ४ विषयान्तरें करणे ५ इतर अर्थां फांटा पडा

फणणें—उकि फण दिवा कुटव मानीं शत नांगणें [फण]

फणणें—न गांवजुगवाजवळ उगवणारीं गवत

फणफण—खी १ दाहामुळे होणारी दुसहुन २ विचवाने

नांगी मारल्यामुळे होणारी वेदना ३ (ना) सताप, मनहनाप

फणफण—फणा—किरि खदखदणाऱ्या पदार्थापासून
(साण्याच्या सुराप्रमाणे) निपणाऱ्या आवाजाचे निंबा रागाने पुन
पुनत असता होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन

फणफणणी—खी १ साण्यासारखा आवाज काढणे फडफडणे
फणफणणे, धुसधुसणे २ फुणफुण, दाह जळजळ [फणफणणे]

फणफणणें—कि १ सताप, दाह जळजळ, काहीत होणे
(अर्थात, कोधाने, कटव पदार्थ खाण्याने विपारी शक्ती चाव
ल्याने) 'माना स्वभावाने फणफणत निघून गेले'—अस्तमा ६
२ (पदार्थ खावत असताना) फणफणणे, फडफडणे, खदखदणे,
आवाज करणे [फणफण]

फणफणाट—५ अगावा दाह होणे (तापात), जोराची
खसखस, जळजळ, (पदार्थ ओवट असताना) खदखदणे, फणफणणे
फणफणणी पडा [फणफण ने अतिशयदर्शक रूप]

फणफणोस—वि १ (ताप, कोप, दश ६०नीं) फणफणणारा
२ खदखदणारा, फणफणणारा [फणफण]

फणशा—वि १ बलाख, तडफदार हिमंतवान २ निधरी,
भरारी, सणेदार, निर्भय (फणशा हे धनपरातीत एक आडनांव
आहे व या शब्दाचा मोठा, धेठ, प्रसिद्ध या अर्थां पुष्कळदा उप
रोधपूर्वक उपयोग करतात) [फणस पासून विशेषनाम]

फणशी—खी फणसासारखे एक जगली साड—वि
फणसाखर्ची, फणसाचे [फणस]

फणस—५ १ एक झाड २ त्याचे फळ 'घोस असे फण
साचे पण्यासाचे कितेक वरसाचे'—२ ८ (हा दृश मोटा

अपुन तो डोंगरी जायेंत बहुधा होतो. याच्या बरदा, कापा व
स्ताळ अशा जाती आहेत [स पनस, प्रा पणस, हि फनस]
फणसट-न (निदाशी) फणस. फणसपोळी, फणसाचा
साठा, फणसाचें साठ-ट-शीपुन. बरका फणगाच्या गऱ्या
तील आठळ्या काढून ते वाटून करतात ती पोळी, साठे फणसचें,
फणसांवा, फणसाचें-नपुन फणसाच्या झाडाच्या खोदवर
वाडलेले अळयें. याचा औषधत उपयोग आहे [फणस+जवा]
फणसुळ-२. (गो) फणस

फणस-३ एर गुलीचा खेळ. -मराठी खेळाचें पुस्तक ३२६.
फणसुला-३ १ (कु) सिताकळ २ (कु) पळसुला, मौजी
नटर ब्रह्मचारी काशीयात्रेस जाताना करण्याचा विधि

फणा-शी १ नागाची फणी, फडी, फडा २ (कों) केळयाचा
घोंस, घड. 'एका फण्याला केळी रिती' ३ (कों) मोटपानील
अग्निनीवरील शेण इ० खरबड्याचें लोखंडी हत्यार. फणा घेउन
जमीन खरड आणि मोट झाड '४ (गो) बाहेर दितणारी दाताची
कवळी ५ (हुन्दाळ) उकळत्या रसावरील सळी काढण्याचें शिफ-
तर, पाटी ६ विणलेला कपडा (गोणपाट इ०) गुंथाळण्याची फळी
-३ आल्याचें, हळदीचें कुडीं असलेलें मूळ [सं. प्रा.]

फणाडी-नि (नाशिक) फणी तयार करणारा. [फणी+
गाडी प्रत्यय]

फणाण-३ १ तपाने, कोयानें कडन व तिखट पदार्थ
खावपानें होणारी भाग, दाढ, फणका २ आपविलेले पदार्थ फस-
पताना होणारा आवाज, फणकण [फण । फण ।]

फणाणण-अकि तीन दाढ, अळजळ होणे, फणफणणे पहा.
[फणाण]

फणी-शी १ नागाची फडा. २-३ फडा असलेला सपे
'शिणगी सहस्र तोडे'. शेषफणी एंस घेडे. -तुगा १०५९ [फणा]
फणिमोळि-३ (महातु) सपेठ. 'सेलारा फणिमोळी'. उर्णनामि
शेळी. -भाण २६० ०वर-३ १ धेठुषपे, शेप २ रुक्षण
फणीद्र. फणिट-३ (महातु) शेप 'मृद्वोनि उबका फणिट.
रवी शब्दसागरी'. भाण ९ फणीद्रयाळी-शी एव दागिना,
वाडी 'नागबाळया फणीद्रयाळया हाशी हातसर'. -अफला ५५
फणीपाळ, फणिपाळ-३ घृथीला आपल्या फणीवर धारण
करणारा, शेप पाताळ साडुनि फणिपाळ ।

फणी-शी १ वेंस विचरण्याचें दाते असलेले साधन,
काना, विचरणी २ कापड विणण्यासाठी जीत दोर (ताणे)
ओंपतात ती चौकट ही बोरुल्या चोऱ्याची कलेली निंबा लोखंडी
ताराचीहि अणत, मागाची फणी ३ मिजण्याचें तन, साधन
४ काढिलेला चिकलेला गूळ खपळण्याचें साधन ५ कळयाचा
पड, फडी. [वेरा फणप, फणिह] म्ह० (गो) फणी गेली नेम

उर्णोड-कामाचा मनुष्य कामाला गेला. सामाशब्द-० फरंडा-
३ चादीच्या पत्र्याची लहान फणी व त्याचीच बुंक्वासाठी केलेली
लहान हवी (विवाहसंस्कारान वापरतात) फणेर, फण्यार-न.
१ शिवणकामाचें सामान ठेवण्याचें जुगदान, पिशावी २ (फणी,
करंडा, आसा इ०) वेणीफणी वरण्याचें साहित्य ठेवण्याचें
वायकाची पिशवी, सोळणा

फणीचेंदू-३ चेंदूफळीचा खेळ -मराठी खेळाचें पुस्तक
३७

फणोले-३ अथ १ खिरीकरिता सपीठाच्या पीठाचे केलेले
गडुले २ (वि) फंगया, फेगिया ३ दुषत भिजविलेल्या रव्याची
बारीक गोळी ती कोन्या फणीचे दण्यावरून सरकावयाची म्हणजे
वरून रेखा उठतात [फणी+ओळें प्रत्यय]

फण्णा-३ पूर्ण फडसा, पूर्णपणें खळास फुटत होणे, करणे
(३) फणा पडा

फण्णामोळे-३ (गो) एक प्रकारचे पजान

फण्या-३ लांकूड करवतीन कापताना आता पातलेली पाचर
फण्यानिवडुंग-३न फडया निवडुंग पहा

फनई-शी (ना) एक प्रकारचे जाडीट, फिनवी [अर फन्ही]

फतकण-ल-शी १ घनकण, आसनमाडी घालून प्रयात
बसणे (कि० धारणें, घालून बसणे) २ (ल) अ०यवस्थितपणें वेडें-
दाकडें बसणें [३ स प्रत्य, प्रा पत्य म फत+कण, कल प्रत्यय]
फतमाय-शी (निदाशी) पोपशी, आडक्या अंगाची व
ठेंगू शी [फतिमा=विशेषनाम]

फतराडा, फतरा-वि फताडा पहा 'आमचा फतन्या
हुपार आहे'

फतन्या-३ (प) कपाशीच्या, गाडीचें बजन करताना
बजनदार फतर उचलण्यासाठी ठेवलेला नोकर फतर पहा

फतया-३ १ वादप्रस्त प्रभावकर काहीन दिवेल्या निकाल
२ न्यायाधीश्याचा निवाडा, हुकूम [फा फतवा]

फताडा-वि १ पसरट, विस्तारलेलें (धुदुर) २ घसकट,
काया जसलेली, फाट फुटलेली (विणें दिग अशीं शिगे असलेले जना
वर) ३ दडत घबकट (तोड, बेहसा इ०) ४ चापट, ईदत, पस
रट (शेगा काडी फळे, निवडुंग इ०) (बहुधा निदाशी उपयोग)
५ (सामा) विद्रोहित वेडोल [स प्रत्य, प्रा पत्यथ]

फतुला-३ (कों) १ नपुसक, पड २ (ल) नेमळा

फतुलाई-शी १ (कों) पडपणा २ (ल) नेमलेपणा, बुडेलपणा

फतुला-नि (व) येनी 'बापाच्या जिवावर वे फतुल आहेत'

फतु-शी बुडत जाडीट -राव्य २ २७ [अर फन्ही]

फते-चे-शी विजय, सरशी, यश, उत्कर्ष. 'ईश्वर अशा
तऱ्हेन आमची फते करविली' -रा ८५ -नि १ यशस्वी,
विजयी (कि० होणें) २ कावीज, दस्तगत 'स्वामीचे गुण्येकरून

ज्या फते आहली - ख १ ३ [अर फन्द्] • मित्रयिमें-जय
मित्रविमें, कार्ये सिद्धीस नेणे • होणे-दुसरी हाणे, जिथे, उत्तम
पावे (उद्योग, धदा, मसलन) • जंगमहाद्व-उ एक पदवी
-मगचिपोशा ५२ [फा] सामासन्- • नशाथ-वि विजयशाली
'फतेनशीर व साहब-दिमन माहेत, करिता हाए प्रकरे फिरनियाचे
फौजेमत्तग करितील - चिरा १८ [फा फन्द्-नवीय्] • नकत-
• नी यश, विजय ' मोहियच्या फते-नकतीच्या दिव्येक सखरा
कलीने केल्या त्या मालूम होऊन गुलबक आले • -देष्टि २ ६५
[अर फन्द्-गुलब] • नाना-उ विजयाची बाता कळविणारे पत्र
• वाजी-• नी यश, विजय ' सिद्ध यांचकडील फतेबाजीचे फतमान
गुम्दी लिहिले - स ८ ४३७३ • ललशकर-ललश-न नेदमी
यशस्वी दानारा माणूस अपेशी माणसासाठी वरीथाने स्वगतात
-नि (स) ८५७, बोजड शरीराचा (मनुष्य, जनावर इ०)

फतेमारी-• नी जलद चालीने लढान गतस्त सीन ते पांच
पर्यंत शिडे असणारे गलबत [हि पाशानीय=प्रवाहक पोटे
पातामार, गो पातमार म पातमारी] •

फतोल्या फोडणे-कि (व) फाडे फोडणे, लकाडुसडा
काढणे ' उगीच फतोल्या फोडता, करणे काही नाही '

फत्तर-रा-उ १ फत्या, दगड, धोडा (सव्वा व स)
' वृ तेथे जातोस परत तुला फत्तर मिळायचा नाही ' २ (स)
मुद्रीका जड, मद्र इ० ' तो पोर केवळ फत्तर आहे ' अनकवचनी
फतरे, फतन्या अर्थांदि रूपे रूढ आहेत [सं प्रस्तर प्रा पत्थर, हि.
५ पर] (बाग्र) • चो रव- (व स) टाळताना वेणारी दिवा
अळ गट्ट दगडावची रथ सामान्य- • पुजा-• नी (ल) दगड
मारणे, दगडमार, कणमार करणे इ० • फोड-• नी १ दगड
फाडणे २ (ल) कठिण फार मजबूतीचे काम करणे उदा० मूर्खसि
बाघ दाकविश इ० - नि कठिण, दु साम्य, अवघड (काम)

फत्तारा रोटी-• नी रोटीचा एक प्रकार ही शरभर वज
नाची अतून वर इव जाड असते हिचा परिघ सुमारे एक फूट
असतो - श्दि २ १७

फत्ते, फत्तेमारी फत्तेलशकर-फत, फतेमारी इ० पहा
फत्य-न यश, फते पहा

फत्या-उ रात्री गस्त घालताना पहारेकऱ्यांनी एकमेवना
वग्याचा सोटा (पहारेकरी सावध राहण्यासाठी ही योजना असे)

फत्या-उ (अशिट) नुसक, बुळा मनुष्य

फत्या, फत्याई-• नी जय विजय, सररी फते पहा

फत्याई माली-• निवि ८ ४ ७७ [फा फते] पतरा गुरूज-

उ सर्वोत्तम मोठा गुरूज

फंद-उ १ कट, वत वर, कारस्थान (बहुधा वईट पोडीचे

सरकार इ०च्या विषय) (कि० रक्ते, कर्णे, बोजणे) ' वादमेद

मिदा हे पद वाट्याचे । गोविंतीं वाचे रिकामे । ' -तुगा १५७
' पसाद लावणिये मुनासब नाही ज्या प्रकारे पद मोडत ते
करावे ' -रा ५ १७७ २ दुगुंग, बदनन, पाईट सवय, वग (वत,
उगार, मुसपान, पल्लीगमन इ०) ३ छंद, नाद, खोड. ' दे
टाकुनि ह छंद वापुगे पर विषयाची बाय मजा । ' -अफला
६१ ४ प्रेमसवय, प्रेमविलास वास्तव पत्नीशी सवय ठेवणे ' वाटता
मुदी करापा पन्द् । गते हा पूर्वीचा ज्ञानानुभव । ' -परा ३२
५ धुरी, उन्माद ' यशान्या फतत निमम झाले होते, तो गर्वीचे
पर खाली ' -भाव ८२ ६ कौटिल्य, फसवगुळ • या, दुचेष्टा
-घार [फा फन्द्] • छंद-उ भव छेपे, फसवगुळ, ठकबाजी
(प्र) छंदका पहा. • फतेय-उ कौटिल्य लबाबीचे डावपेच
' व-फजल-इलाहि भीमेहो दूदेश व कुलाहोरा याचे फदफेरात
खुब बाजीक ' -पया ४६३ [फा फन्द्+फरप] • फरेयी-वि
गुटिच, पूर्ण, लणक • फितुरी-फितूर-• नी १ (व्यापक)
कट, कटूरी, बंडखोरणा दगलबाजी, स्वामिदोडाचे कारस्थान,
दगा इ० २ बडाजी, काति • फुरई-• नी १ (सामा) बडावा,
दगलबाजीची, स्वामिदोडाची शून्ये २ बंडखोरीदल दड [फद
दि] पंकी-वि १ वईट नाद कसलेला, छंदी, व्यसनी (माणूस)
दगाबाज, पदफितूर कलारा. ' दोषहि पन्दी व मकरी त्याची
उपेक्षा करी सलाह दीलत नाही ' -रा १९ १०० ३ विलासी,
बोरी, पैती • (व) लुच्चा [फद] • छंदी-वि (प्र) छंदी
करी दुष्ट कारस्थाने रथयाचे प्रवृत्ति भस्मेला, कुलगडी करणारा
• फांऊडा-नि छातटोक नखरेबाज पैती, विलासी [फद]
फदफद-फद्दा-• किनि (निशर्धी) उगाच, दुष्टपणाने मल्ल
सने खदखदो हसताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण करून
फिदिगिरी, खदखद (कि० बरणे, हसणे) [अ फद । फद ।]
फदफदणे-• कि १ खदखदणे, फसफसणे (आबताना-पदाथे)
२ टवटवणे दुसडुपण (फुगव्यास आळेंले गट्ट) ३ (गाय, वईत
इ०नी) मोठ्यादा आवाज करून हणणे पो घालणे [फद ।
फद हि फदफदाना]

फदुच्या-उ कुचवमाचा माणूस

फदूल-नि फोपश, लडमारी, वातपुष्ट

फदूल-वि (माण) फारसे काम न करता फत्तव मारून
बग्यारी

फद्या-उ पैसा, एक ताऱ्याचे नाणे (चार पैचे, सुवईत
रुब) -वि कुचकामाचा निष्पयोगी दबळा

फन-न १ मांगराव्या दाड्याचे, दाताचे टोक (ज्याला फाल
बनविलेला असतो ते) २ चात तळे ३ (व) सों लळांनी

कापणी झाड्यावर जमिनीत राहिलेल्या फन पत्रा • सावडी-

• नी (व) फन सावड्याचे एक आउत

फनगट-गडा—उ १ फाग २ शाडावर दोन खाया जेथे पुढतात ती जागा, दुवेळे, दुवेळकें फनगडा पहा

फनम—उ रहाण बादीचे नाणे फलम पहा

फना-घा—उ १ (साजण, खर्चण) फडशा, नि शेव, नाईसा होणे, करणे, खरात २ रुदन, मोहनरोहन, आढून वरें नास करणे, सत्यनास 'शहर हुरेन फना कले' -मदर १७३ 'पूल पालख्या तमाम केल्या फना' -ऐपो १३८ -वि नष्ट, उभ्यस्त, फस्त [अर फना=नाश] ० बाजी-खी नाशकारक खेळ फन-पुखी तीन फगाची पाभर, तिकण फग पहा [फन-न] फॅन्सी—वि १ सुवक, सुखेल, सुख 'आमचे दुर्गामी फॅन्सी पातळें व लुगडी मिळतीस' -जाहिरात ८४ (-के १६४ ३०) २ नक्की, दिसाल (माल) [६]

फणोला—वि पोपसा, रूल, वातपुत्र [फप, भपपल प्रत्यय]

फपप—भप पहा [फुगण्याचा आकार तुल० ६ ११]

फरकल्या—वि (कों) निहारयोगी, कुचक्षमाचा [१ हि फक=पडीत टबलेली जमोनभंग्या, किंवा पण्या]

फरदा—उ (ऊ) (गोन्याचा खेळ) जेथे उभे राहून गोटा दाखतात ती जागा

फर—नजी १ (कों) खडाटपाचे हाड, असफळक २ माडीचे हाड, जपाफलक फर पहा [स फल, प्रा फ=सक्ता, फरा]

फरक—उ १ अंतर, भिन्नत्व, जममानता २ फेर, निरोध, नेद, तफावत, विपरीता. ३ फन, अचारा, जागा, रीप 'फरक देखिली जागा रोही बाडयात शिरले.' -ऐपो ६९ 'लोक फरक करून' -पया ३९३ किवि वेगळा, निराळा, आडवाजूस, दूर [अर फरक] ० फरणे—१ जागा मोकळी करणे, दूरकरणे, घालविणे, ओढणे (गदी ६०) २ वेगळेपणा करणे, दाखविणे ० हाणें—१ वाटतून बाजूला होणे—सरणे, मार्ग देणे २ भिन्नत्व वाटणे, भासणे फरकणे—कि १ बाजूला होणे, वाट देणे २ (क) आवाज करून जाणे, फरवत निसरणे, घसरणे ३ फरक होणे [फरक, तुल० प्रा फरकिद=इलेखला]

फरक—उ (गवडी) कोंपरा, शेवट (मितीचा) [६ फोकीं फरकटणे—अंकि लुण सरकवीत, घाशीत जाणे फरकणे पहा [फर। फर]

फरकटणे—अंकि भरभर लिठिणे खरटणे, पाईनें लिठिणे (प) भरकटो पहा [फर।]

फरकडा-डा—उ फराडा पहा

फरकड-फाड—खी १ (ना) धाडल तिरविण ताराखळ (कि० मचणे) २ (साप ६०) सरपण्याया प्रण्याचे मार्गावर उमटलेले विन्ह फरकडा अर्थ ३ पडा

फरकंड—खी फरपत नेल्याचे विन्ह फरपग (कि० पडणे)

फरकंडा—उ १ पावोटी, चिंधी (पलाची) २ धाडल, पोंढाला, ताराखळ (कि० धारणे, पाडणे, पडणे) ३ फरकंड, फरकड, फरपत नेल्याचे, गेल्याचे विन्ह (साप ६०चे) फरकड पहा

फरकणे—अंकि उभे राहणे, फडकणे 'रोमाच जव फरक। तव तव आग सुरके।' -झा १८ १६०३ [फडकणे]

फरकणे—फिरकणे पहा

फरकन-फर-दिर्नी-दिर्शी—किवि फाडणे, ओढणे, वस रणे ६० क्रियाव्यायेळी होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होवत फरफाविणे—कि १ नटवजाज पणानें, डौलानें (फाटेल, पथेल ६० बाळगी न करता) शालजोडी ६० उंची वर धारण करणे, नेसवें २ भडकाविणे (तोंडात ६०) फडकाविणे पहा [ध्व फर।]

फरकी—खी मुख्य धान्यात दुसऱ्या जातीचे धान्य थोड्याडे मिसळून पेरणे फिराचें मिश्रण उतवडा पहा [फरक]

फरगटा-गडा-माडा—उ १ बाकडी लिटिलेली ओळ, बाकडी तिकडी रेष, फाटा, फराग (कि० ओढणे, पोडणे काढणे) २ (अ व) रुपेटी, ओरखडे, भरवाडे फरकाट (कि० पोडणे) ३ (ल) (कामामध्ये) भडकणी करणे, भडकळे, आक्षेप, छावाडे, पाडे [फर।]

फर(क)गत-गाड—न एक प्रकारचे लडाज जहाज, गलबत 'त्या समर्थी फिरगी याचे आरमार, न फरगत वेल नये' -बाड-समा २ ६७ [क मेगात, इ विगेट]

फरगूड-ड—न (बरे, जुनें) फडकें, चिंधी, धडपा चिराट पहा

फरजंद—उ १ रलगा, पुन 'किड्यात हरजी मडाडिक याचा फरजंद ठेवून ..' -मराचिधोरा ७० २ सुलगी. [फा फर=६=मूळ] फरजी—उ (दि) (बुदबळकीडा) राणाचा बनीर प्याळाचा फाजी=बलाचा राव या अर्थी [फा फजी]

फरडा—वि पडाईत जिणात, निपुण, कुशल (वक्ता, गवई, लेखक ६०) [फर।+डा प्रत्यय]

फरदू—उ (फर) (व) (खळ) कऱ्या, विशिष्ट (अर्थवर्तुल) आहूतीची दगडाची कपारी ठिकरी 'त्याने फरदू केवून राज्य घेतले'

फरडक फरडुके—न १ छुवीचे माषण, नर्माकि २ चुटका, बांधपर गोष्ट, म्हण दगड, सक्त ३ उपाख्यान, प्रस्तुत विषयातून निषणरें अप्रस्तुत ल्हानम कथानक, आडकथा, आख्यायिका [फरडा] ० फोडणे—फाट फोडणे अडथेळ जाणव, वयात सवगी सामणे फरडुक्या-वि विनोदी, रसिक भाषण करणारा विनोदी म्हणीचा ६० मरपूर साडू जवळ असलेला व प्रमगी त्याचा जोखण्यात उपयोग करणारा [फरडक]

फरतळ-ताळ-तार—न (अ) फरताळ पहा

फरतोडा—५. १ (ना व) साडाची फारी, शाखा २ हाड
तोडल्यानंतर त्यास फुटणारा अक्षुर. ३ फांदा, परदा

फरद, फर्द—प्रधान १ जोडीपैकी एक (विरोधत शाही,
घोसे, विशिष्ट दामिने इ०), एकेरी वख 'अहो शाळुच्या परदा
चवलिचा खुदा काय गोष्ट बागली'—ऐपे ३७२ २ ल्हानसं
लेखन, तका, यादी, कंटलग [अर पदे]

फरदखूर—५ एका जातीचा खूर (यातील बी फार
ल्हान असते)

फरदा—५ १ तका, फळी २ दस्ताव्याचे, खिचकीचे एक
दार, पत्री ३ चित्री 'घडी भरल्यावर मय काढिल बी फरदा'
—दप १८६४ फडदा पडा [अर पदे]

फरद(फोट)—खी १ जमीनीवरून ओढत, पसटत नेलेल्याची
खुण 'जिवी पवली फरद त्यात बुडाले तरिखुन'—(धवदा) मसप
१ ३ सापाची फरद=सापाच्या सरपटीने जमीनीवर उठलेली
जिरे, रेवा २ तपशी इ० धरून जमीनीवरून फरद ओढणे,
ओढीत नेणे (कि० काढणे) ३ (ल व सामा) माग, छडा (कि०
जाणे, ओढणे) ४ रीत, क्रम, बहिषाद, पररा 'मापून फरद
अशी घालत आली' [फरद=पडा, पाट] फरदटत घालणे—
फरदणे पडा फरदटत—५ रेश, खुण फरद पडा

फरद(फाटणे)—भक्ति १ घसटत जाणे, सरपटत चालणे २
पोटावर, दुगावर सरपटणे (जमीनीवरून) फरद(फाट)—क्रि
१ घसटत, खरडा, ओढत २ पोटांन, दुगांना जमीनीवर सरपटत
(जाणे)

फरदर—खी १ फरद पडा २ हाल, ओढासाण 'काय
तिची फरद चालविले आढे हुम्दी' [फर] दि

फरदर-फर्रा—क्रि ओढणे, फाडणे, पासणे इ० किया
होताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन घसडण, फरदटत
फरदर पडा 'ओढू नको फरदरा, वेड दे सावरनिया पदर'
—मोसमा ५७ [ध्व फर दि]

फरदरणे—भक्ति फरदर असा आवाज करणे—निघणे—होणे.
वरण, फरदर पडा [फर]

फरदरणे—भक्ति पुराणे, लवणे, स्वरुण पावणे (पाणी,
कातरी इ०) [स रुदूर, प्रा पुर]

फरदर(विणे)—भक्ति (आवाज होईल असा तऱ्हेने)
जमीनीवरून ओढणे, टाकणे, फरदर ओढणे

फरमा, फर्मा—३ १ (मुण्ड) मजकूर जुळवून त्याची
पेमीमाध्य २ घटविलेली छापीली जाब्याची छे, ठावा
सच (चेस असेल त्याप्रमाणे ८-१२-१६ छडांचा फर्मा होतो)
२ नेमुना प्रत ३ साचा, प्रकार, पद्धत, रचना, आकृति, बडण
'यथिय यथिय शोमती होई एक फर्माचे'—ऐपे ४२३ [फ फर्मा]

०जमविणे—मजकूर छापण्यापूर्वी कागदावर सर्व छत्राचे आकडे
एखावर एक (भागव्या व पुढच्या वाजुचे) असे आणणे व दोन्ही
वाजुचा मजकूर सारखा करून घेणे.

फरमान-ना, फर्मान-ना—३न राजाचा हुक्म, आज्ञा,
सनद, आज्ञापत्र (वतन, नेमगूळ इ० सवर्षी) 'यासही फर्मान
आला आहे'—रा ८ २१७ [फा फर्मान, हि फरमाना] ०बाडी—
खी फर्मान घेण्यासाठी जागा, दरबार, दरबार-देरा 'त्याने बल
मगदसत्रिध वेऊन फर्मान-बाडी उभी करून फर्मान सिल्लत घेतला'
—रा ६ ५९२ [फा फर्मान=बाडी=फा, बारी]

फरमा(वि)वणे, फर्मा(वि)वणे—भक्ति (राजादिक मोठ्या
सापसांनी) आज्ञा करणे, हुक्म करणे, करावयास सांगणे, आज्ञापिणे.
'रविचारी कूच करून पेडापुरावा सुकाम फर्मावणार'—रा १ १५६
[फा फर्मावा, हि फरमाना]

फरमाश(स), फर्मास—३ १ (राजादिकांची) आज्ञा,
हुक्म, फर्मान २ बहिषाण अर्षण केलेली वस्तु, नजरणा ३-प्रुकी
(गो) हुकावून येणारा हुकाचा नजरणा ४-खी हुक्मी वस्तु,
पाठविण्यास आज्ञा केलेला जिरस, मागणी 'श्रीमद स्वामीची
फर्मास दिशीहूव आंगिले पाच पेरी उत्तम आंगविली'—रा ३
१५०-वि अत्युत्कृष्ट, ईशान फर्माशी पडा 'काशीचा गुलाब
साखरदुधाची गैरकरातो उत्तम फर्मास जळर रवाना करणे'—रा
१ २४८ [वा फर्मास] फरमाशी-खी, फर्माशी-यली-
खी १ नम्र, अधिकार्यास दिलेली देणगी, फर्मास पडा २
मागणी 'गावगना स्वार बसुलस गेले त्याचा खर्च रोज व सुदाकी
चिरबोली फर्माशी वगैरे पाच हज्जार'—रा ११ ५९१४ ३ एक
तऱ्हा कर, पडा 'घट-वेगारी फर्मायशी हखील ठाणेप'—स
१५ १३५-वि १ हुकूम वेऊन, सापून करविलेला(जिरस) मुद्दाम
काढलेले, बगविलेले (वज्र इ०), सांगीचा, काडीब २ (न) भक्ति
उत्कृष्ट, इम्साल, पहिल्या प्रतीचा [फा फर्माशी] ०चोप-
मार-३ खडूस मार, जोराचा मार, इग्यामार

फरमिदा—३ (विह) फाजिदा पडा
फरल—न (गो) माडाच्या दुधाचा उभा चिरलेला भाग
फरल पडा

फरदा-स—३ कुन्दाब, कुन्दाहीसारखे दगड, पाशु, फरदी.
'जरा वेऊनि हाती'—मुण्ड १६ ५६ [स पाशु, हि फरदा,
शु फरसी] ०धर-३ पल धारण करणाऱा, पाशुधाम 'फरसाधे
अतिपराक्रमे दुमिनी को नि क्षेत्री'—ऐपे २६५ फरदा-
खी १ कुन्दाब, फरद पडा २ मोठी पदारी, (कु) फरसी
—वि फरदुचा टपा असलेला (दगदा इ० जाणे) 'दति प्रह्न
करमार दिगचे दिग कोर फरसी'—ऐपे १०४ [फरद]

फरशी—झी. १ दगरी चीप. २ दगरी विधानी केलेली जमीन; फरसबंदी. [अर. फर्श]

फरस—प. १ मोठी फरशी; दगरी चीप. २ फरशी केलेली जमीन; चिरेबंदी मूमि. [अर. फर्श; तुल० सं. पश्य, प्रा. फरस]
०ंधंदी—झी. १ चिरेबंदी; फरशीकाम. २ गवंडीकाम. —वि. १ फरशीचे. २ बांधकामाचे; गवंडीकामाने बांधलेले.

फरसपेटी—झी. (राडीकाम, विणकाम) वरें ६०च्या काठावर काढलेली विशिष्ट वेलबुटी, नकशी.

फरसयी—न. श्रावणपेवडा; याच्या जाती:—चांगरी पेवडा.—याची रोग लावणें व चपटी असते. श्रावणी, भादवी पेवडा:—याचा श्रावण—भाद्रपद हांगम असतो. रोग शब्द, चपटी व लांबट असते. फेरवीन्स. [फरस=चापट (अर. फर्श)+यी; किंवा फेर=फारस+वीन्स]

फरसाळें—वि. मित्र कवींचे, स्वादांचे. 'भाणि गोड आंवट मिळे। तेंप त्सातर फरसाळें। उठी दोही बेगळें। दोही जिंगतें।' —हा १८.२४५.

फरळ—न. (कों.) नावणी, हरीकृ. ६० चा फोंडा; टाफल.

फरळ—न. (व.) १ पसरट व झुपकेदार अशी साराशी तोडलेली कांदी. २ (व.) वेळ उंच चडण्यावरिता लावलेली काटकी. ३ पेरणीनंतर वरम बुजविण्याकरिता फिरविण्याची फास. [फारळ प्रत्यय]

फरा—प. १ खांब्याचे हाड, अंतःफलक २ मांडीचे हाड; फर पडा. ३ ओळ; रांग; समुदाय; पंक्ति (माणसे, जनवरे ६० उभो राहिली असता होणारी). 'फडकण्यांनी तवा फरा बाजुन.' —ऐपों २७७. 'सोंगें ऋषीचा फरा।' —आसी ९. ४ कडाळावर फरा ठरी (नीटनेटका नव्हे असा) ओढलेला कुंकवाचा पडा; फराटा. ५ मुलाच्या कपाळावर बांधावाचे मूषण; विपळपान, विपञ्चन. 'सीता-सतीचे निजशिरीं। राम शिरोमणी शिरावरी। चित्रत्वाच्या अंशेशीं। फरा ह्यावरी सोमत।' —भारतकिर्लिका १३.६३. 'रत्नखनि फरा तुज मौरिकुमरा।' —आहोती गणपतीची [सं. फलक; प्रा. फराज]

फरा—प. १ धान्य मापण्याचे साधन, माप, मण (१६ निंबा १२ पायलीचा). २ (कोंकणात कांदी मागांत फरी) अर्धा मण. ३ खडी, मुहम, माती वगैरे मापण्याचे २५ घनफुटाचे माप.

फराकणें—क्रि (व.) निवळणें [फरक]

फराक(रा)त—झी. १ मुक्ता, स्वास्थ्य; आराम 'किस्तीचा मुकदमा, तर अलीजाड यांचा महेला, यापासोन फरागत होऊन त्याचाही फैमला करण्यात येईल.' —रा ५ १३०. २ —वि. (व) १ मोकळा; रिकामा. 'गावाबाहेर चौचास जाण्यान फराकत मैदान.' २ ऐसपैस. —क्रि १ स्वस्थ; स्वस्थपणानें २ तप-शीलवार. [अर. फराफर]

फराफी—झी. नीट यशतां याचे म्हणून योगिरावर घातलेली गाडी; योगिरागी.

फराशिन्दह—वि. उमा(गारा). —अदिलशाही फर्मान. [फा.]

फराटा—प. १ जमीनीन पेरलेले बीं मातीने झाडून टावण्याचे आकन. २ (व) उचारी पेरण्याचे एक तीन फणी लाकडी अवजार.

फरांटा—प. (ठ.) (सामा.) फरगहा, फाटा. (किं० ओढणें; फोडणें; काढणें) [ध्व.]

फरांटा—प. (व.) झपाटा (चालण्याचा इ०); फेंक. 'एक फरांटा मारला तर येथपर्यंत आलों.' [फर ! फराटा]

फरांटा—प. (व.) फाडीचा, एका बाजुने घडविलेला दगड. 'भित्तीवारी फराटे घेलून त्याची रास पातली.' [फरा]

फरांटी—झी. चामडे प्यावर कायतात हो लांकडी ठोकळा. **फराफर-फरा**, **फरारा**—क्रि. काढणें, फाडणें इ० क्रियाच्या, वरेंच ओरपणें, ओढणें इ० क्रियाच्या आवाजाचें अनु-करण होऊन. (किं० झाडणें; हाळणें; फाडणें; ओरपणें; ओढणें; फेडणें; पाडणें). फरफर पहा [ध्व फर !]

फरामोश-प—वि विसरलेले; विसृप्त. 'या दोन्ही बापती फरामोश वरून आमची मुखालीकत कडूल बराल तरी...' —चिरा २३. [फा. फरामोश] **फरामोशी**—झी. विसर; विसृति. 'यास फरामोशी केली न पाहिजे.' —अप २३४. [फा.]

फराया—झीव (व) काढया.

फरारा—प. १ पताका; निशाण; वावडा; फडकणारे निशाणाचे वस्त्र. 'फ फरारा जराताचा.' —ऐपों ११. २ लेंवणाच्या वस्त्राचा सोबा; फडकणारे वस्त्रे. [ध्व. फर !]

फरारी—वि. १ वर व जमीनखुला सोडून गेलेला; देश त्याच केलेला, पराबंदा; पडून गेलेली (रथत, प्रवा, लोक). २ हत्ती न लागणारा; गुन्हा करून पडून गेलेला (पैदी, लगड मागूस, आरोपी). [अर.] ०होमै—पडून जाणें.

फरारी—झी १ अत करणाची ओढ २ आभिनय; धोर. पव. ३ भरमसाट. 'आणि पें तयाची परी। जीविताची फरारी। देखोनि जो नकरी। मृत्पुचिता।' —झा १३ ७३६. ४ भरमसाट बोलणें, बोलण्यातील भरमण्या; घोषाज बडबड. 'नीळिमा अंबरी। का मृगपुलावहरी। तैम वायाचि फरारी। वावो जाहलें।' —हा १३ १०५. 'जैसे बोले तैसे करी। त्यातें बंदिजे दरहरी। येर ते बोलची फरारी।' —भद्राबाळ ३.२० ५ गर्व.

फराल—न (कु) माडाच्या गुंफाचा उमा चिरलेला अर्धा भाग [फरा ?]

फराचाव—वि. अपरिमित —आदिलशाही फर्मान [फा.]

फरा(री)शीस-सी(सि)स—प. मंत्र मनुष्य 'फराशीस पुढे गेले गानाळा भरणोव्याचा भार।' —ऐपों ११३ —वि.

फ्रेच ' तो तेव्हा एका फरासिच शिवायाने चोरून नेला होता ' -मराठी ६ वे पु स्तक पृ ११४ [मं प्रासेत]

फरास, फराशी—३ विजयती पालगे, तंभू टोळणे साइन काढणे इ० कामे करणारा नेमलेला धीमताच्या घरातील नोकर अस्तारक —राव्यने २ २३ [अर फराश] फरासखाना—३ १ तंभू जाजने, विजयती इ० सजावट (समुच्चयाने) २ हरे, कनाया विजयती इ० सामान ठेवण्याची जागा, अक्षरगणार —राव्यने २ २३ ' तमाम रिखा फरासखाना । ' -ऐरा २१० [फा फरासखाना]

फरासपेठ—शी (वे) लुगट्याच्या काटातील नशीचा एक गुमुवा, प्रकार याचे चिन्ही आणि गोड असे दोन भेद आहेत

फराळ—३ १ अल्पाहार, थोडा आहार करणे, उपाहार, २ फळफळावळ व पोहे पीठ इ० पदार्थ ३ (विनोदाने) लिहिण्यात, बोलण्यात, म्हणण्यात शब्द गाळणे, शब्द, अक्षर खाणे ' गुप्ती पाईने म्हणता यासुळे काही पदाचा फराळ होतो ' [म फराहार, फराहार—फराह—वर्गव्यत्यसाने फराळ]

फराळा—३ (ना) (घोरत इ० वत्र) बरेचसे फाटणे, शिण्या विचणे, फाळा [च्व फर]

फरी—शी धान्य मोजण्याचे माप, अर्धा पग, अर्धामण

फरी—शी लहान ढाल व्यायामाश्रित तलपारीचे इत गदगा पेऊन शिजण्यासाठी वा चायण्याच्या ढालीचा उपयोग करतात

फरी—शी दुराची मारी, फरा [फरा]

फरीद—३ १ कुडव, आसववर्षी बरेच काही एक नसलेला इसम, फ्रिग सडा (प्राय निदारी उपयोग—कारण कोणताही पैसाचा व्यवहार अशा माणसाशी करी घोक्याचे समजले जाते) २ गोकळा, रिनामा (कामावरच्या वळेखेरीज) (शिपाई लोकांच्या वापरण्यातला शब्द) [अर फरई]

फरें—न १ साव्याचे हाड, असकळक २ मांडीचे हाड, जूपाफळक फरा पहा [फरा]

फरें—न फरेंफरें पहा

फराब—३ कौटिल्य कपट, लुचवगिरी ' वाहेत हचे अकर व फरेब दाखऊन ' -पया ४६५ [फा फरेव्] ' देणें—पय विणे —मोज २६३० [तुल० फा फरेव्—इ] फरेवी—नि लवाड, कुटिल विश्वासघातकी टोपीकराची जात वैश्मान व फोवी ' -पया ४६६ [फा]

फरेंमरें—न (मुलींचा) एक खळ विशिष्ट आइति काढून नऊ नऊ खडग्यांनी हा खळतात या खडग्यांना घुला म्हणतात तीन घुला एका रेषेत साव्यावर आल्या म्हणजे फरें होतें जिचे फरें होतें ती दुसरीच एक मरें (घुला) पेतें [फरा=गोकळ+मरें]

फरेल, फोलेर—३ (गो) दीपस्तंभ, दीपगृह [पोट्टी फारोल] फरेवाड—नि (माण) गुह्याच्या वर वाजवीपेक्षा नवत वाडलेला. [फरा+वाड]

फरोचा—पठ—नि विकलेलें, विकीत ' निमे ठरसीम दरो वस्त फरोच दिली ' -चन्द्रचूडसर १ १९ [फा फराचत]

फरणें—विहणे, • खत—पत्र—न विक्रीचे पत्र, खत, खरीदखत, फरोकी—खती—शी विक्री, विक्रय, विस्त रेणें फरोस्नी डेली असे ' -रा १३ ९२ [फा फरोस्]

फरोड—३ १ विस्तार, पसारा, व्याप्ति (काम, विषय इ०ची) (कि० घालणे, पसरणे, फैलावणे, पडणे; मानणे; वाडणे) २ (व) व्याप. [फड]

फरोदस्त—३ (वादन) तेरा मात्रांचा व सहा अतन्याचा (विभागाचा) ढाल

फरें—न डोकें —आदिलशाही फर्मान

फरेंमद—वि शुभ —आदिलशाही फर्मान

फर्गोल—३ रुद्रा पापयोक अगरखा, ओन्डूकोट, ' सड लाडू न मिळे यास्तव स्वामीचा फर्गोल पावता पाडविला असे ' -रा ८ १२० [फा फर्गेल]

फर्जोही—३ १ मूल, फजद पदा २ लेंकावडा, वासीपुन ३ (गो) गुह्य ' डेकरा—फर्जेन्डा बुदा ' -रा १५ २७५, [फा फर्जेन्ड]

फर्जित—वि (लोंग्याचा खेळ) कुट्ट, विनविरोधी (कि० जाणें) ' तोड मुरावयाची म्हदली म्हणजे ती अशी बाँ, एका पक्षा-कडच्या सर्वें सोडता राहून झाल्यावर एका पक्षाचे दाल पडून फर्जित जावा लागतो ' -मराठी सज्जने पुस्तक पृ १६९ (गीप)

फर्जी—३ १ मुद्रितळाच्या खळांतील बजीर फर्जी पहा ' व्याघासाली फर्जी गेल । गुळा म्हणे बाप झाल । ' -गुणा २ बजीर, राजाचा प्रधान (श्रयःजुन्या कवितेत) ' मर्जी पाहुनि अर्जी करी फर्जी जेता रागने । श्रीहृन्ना पाडवाचे पती ऐसा घावे झ [फा फर्जी]

फर्जेत—(गो) फर्जेद पदा

फर्जे—शी अतिशयिता —आदिलशाही फर्मान

फर्जे—फर्माशी—उत्कीन १ देख, एकरी पत्र ' येने जागिरीची फर्जे लिहून घ्यावी तरी आपणापाशी मोहरही नाही आम्ही गुमचाही काही आशय दिखोन येत नाही ' -रा ८ २१७ २ गेल लाक दावा काढलेला तथा लफ्फा पहा ३ फरद पहा [फा फर्दे]

फर्दा, फर्मान, फर्मावणे, फर्माशी, फर्मास—फरदा, फर्मान इ० पदा

फर्ने—न, पाण्याच्या आश्रयाने वाडणारे, सुरर पानाचे एक हाडप हें साड सावलीत ठेवून यास पाणी घातल्यास हें दिखणार

राहते सोनेरी, रुपेरी अशा याच्या जाती आहेत नेचा, पेरण पहा [६ फर्ने, सुल० स पर्णे]

फर्नादीन, फर्नादीस—उ (पोर्तु) आंब्याची एक जात, अवा पहा [पोर्तु फर्नादीझ]

फर्न्या—उ गुराचा एक स्पर्शजन्य रोग, गुराचा होणारा पटकी बगैरसारखा आजार —के १६ १ ३१

फर्नाद फर्नादी—झी सकार —आदिलशाही फर्मान फिर्नादी पहा

फॅरे—न (गो) इस्तरी [पोर्तु फेरा]

फॅरीस—वि (य) बोलण्यात पर्याईत, अधिक बोलणारा फरहा पहा

फॅली—झी वार्दी वर्षाच्या सोवरीनतर मिळणारी सवलतीची रजा [६]

फॅरी—उ कुन्हाड, परछा, फॅरा पहा 'फॅरी पेजिन करी निक्काचा। छेदिशा नर सहस्रकराचा।'—किंगवि ४९ [स फॅरा]

फॅरी-पॅ, फरस, फॅरी—उजी १ परस—शी बैठक, बैठकीची मोठी सतराजी रोसबमहालाचे सहजामध्ये बादणीचा फॅरी होऊन (नबाब) यरामर झाले '—रा ५ २०० २ चिरेगदीची जमीन, लायाची जमीन 'सबामगदप व भोंवतालचा फरस'—रा १५ ५६ [अर फॅरी]

फॅरीवा—उ फरसछान्याचे सामान —ख ५ २६२८ [अर फॅरी=विछायत]

फॅरील—न (गो) ल्हान कुन्हाड [स फॅरी]

फॅरीत—झी आनंद, हयें 'हमेद्या खत-किताबत फॅरीत जादा करीत जावी'—पया ४६० [अर फॅरी] 'नमस्त-वि आनंद देणारे, आनंददायक 'आसदिवाकक्षन पत फॅरीतनमत आले'—रा १०५ [अर फॅरीत=ननत्]

फल—न १ फळ (वृथादिकांचें) (याचे लक्षणें पुष्कळ अर्थ निघतात) २ (स) सतान, सतति, प्रज्ञा ३ फायदा, लाभ ४ प्राप्ति, उत्पत्ति, निष्पत्ति, कोणताहि व्यापार, किंवा यापासून निष्पन्न होणारी गोष्ट ५ परिणाम, नोबट अखेर 'तसेच त्या लेखाचें अगर यणाचें काही फल'—गीर २२ ६ (गणित) त्रैराशिकातील दुसरे व चवथे पद दिलेले प्रमाण दरवचतत, प्रमाणाक व उत्तराक ७ माला, बाण ८ शब्दांचें टोंक अगर हत्या राचें पातें ९ नागराचा फळ १० बनुवाचें क्षेत्रफळ [स] सामा शब्द—० **प्रथ**—उ शडून, सुटत, लक्षणे ६० कर्णी शुभाशुभ फळे सांगणारा फलज्योतिषाचा भाग, मसा ज्योतिषप्रथ ज्योतिष—न प्रहाच्या व भक्षनाच्या विशिष्ट स्थितीमुळे मनुष्यावर होणारे परिणाम सिद्धातस्वरूप सांगणारे शास्त्र, ज्योतिष (ज्योतिष हा

शब्द खगोलविद्या आणि खगोलापासून मिळणाऱ्या फलाचें ज्ञान या दोहोंसहि लागितात तेव्हा फलज्योतिष ही सहा ईश्वरी ज्योतिषा लोंबीला प्रतिशब्द म्हणून नवीन वनविण्यांत आली) ० **त्यागी**—वि आपल्या थमाचे फळ (ते मिळण्याच्या वेळींच) सुदाम सोडणारा, फळाची इच्छा न करणारा ० **द्रूप-प्रद-वि** १ फळ देणारे, फायद्याचे (काम, प्रयत्न, पुष्टि, उपाय) 'निगमागमद्रुमफल। फलप्रद।'—झा १८ २ २ फायदेरीर, परिणामकारक झालेला, सफल, गुणावद्ध. 'सफल फलद कर्म त्याज सन्यास साचा। म्हणुनि तमज होतो कथेच्या रसाचा।' ० **प्रदान**—न विवाहातील एक समारंभ चार्निश्याच्या वेळीं नवरीच्या ओटीत नवऱ्याच्या बापांनं नारळ बगैरे घालणें ० **न्यास**—उ आपण केलेल्या कृत्याबद्दल विवा विशिष्ट सत्कृत्याबद्दल मिळणाऱ्या वक्षिप्ताची आशा सोडणें, त्यावर हून सामणें, फळत्याग, निष्कामकर्म ० **भोग्य**—वि फलाच्याद्वारा, निष्पत्तीवरून, उपभोग घेता येणारे (फलज्ञा, पैसा, वतनवाडी), ह्याच्या ऊल्ल स्वतः भोग्य ० **मान**—न फलनिष्पत्ति ० **वाळा-च्छा**—झी फळाची, परिणामाची इच्छा, मोवदल्याची आशा याच्या उलट फलन्यास 'त्यजुनिहि फलावाग वाग्यकर्म करीती। प्रिय हरिस नव्हे ते सर्व ह्या लोकातीत।'—बामन, कात्यायनी व्रत ७० ० **यान्**—वि फलप्रद, फलद्रूप ० **शर्कटा**—झी फळापासून काढलेली साखर, (६) मुक्त्योन्न ० **धुति**—झी १ मत, स्तोत्र, ६० पुण्यकारक कृत्यापासून मिळणारे फळ सांगणारे शास्त्र, मयविभाग २ फळ, फायदा, निष्पत्ति 'गोष्ट हाजी खरी पण आज्ञा रागें मल्ल फलधुति काय?' [फल+धुति=शास्त्र] ० **क्षम-क्षेम**—वि १ फलें पारण करण्यास योग्य, फलद (शब्दश ब ल०) २ फलदायक, लाभप्रद, बल्याणप्रद [५ फलभम] **फलाकाक्षा**—झी फलेच्छा, आशा, फ+वाछा [स फल+आकाक्षा]—**कांक्षो**—वि फलाची, मोवदल्याची इच्छा करणारा **फलाफल**—न फायदा—तोटा, नफा मुक्ताव [फल+अफल] **फलाशा**—झी फळ मिळण्याची इच्छा, आशा (सुपरिणाम, बक्षीस इ०ची) **फलाहार**—उ थोडा उपाहार बरणें, फराळ, फळफळावळ, पोहे, इ० पदार्थ खाणें, असल्या पदार्थांचें भोजन [स फल+आहार] **फलित**—न गणित अर्थ, ध्वनि—वि १ फळ आलेल्या (शुद्धता इ०) २ (ल) फायदेशीर, फलद्रूप झालेला ३ ध्वनित गणित, अभ्याहृत (एव अर्थ इ०) [स] ० **प्रेरणा**—झी दोन विंवा अधिक प्रेरणांच्या इतकेंच कार्य करणारी प्रेरणा, फनेनुस प्रेरणा, परिणत प्रेरणा (६) रिहल्टट—यस्यि ६ **फलितार्थ**—उ १ गणितार्थ ध्वनितार्थ 'म्हणोनि ते बुद्धि रत्न। मववार ह साचू। सोलीव निर्वचू। फलितार्थेचि।'—झा १३ १०४९ २ फलपुष्टि अर्थ २ पहा [फलित+अर्थ] **फलोरपत्ति** की फायदा, नफा, किफायत [फल+उत्पत्ति] **फलेद्वय**—उ फळ येणें, दिसू लागणें [स फल+उदय]

फलक—३. १ फा, मांडीवा भाग —अक्ष १ ६२ २
फळा तळा 'चित्रफळ' [स]

फलकट—न १ पोळ्ड धान्य, फोलकट पदा 'जैसे कण
भाणि फळट. दोहीसि यादी एकवाट.' —एमा ११ ६२० २
अशा धान्याचा साठा, सचय रास 'जैसी घालणी पीट गाळनि
सर्वही। फलकट ठेवी आपणते।' —नि असार, ब्यथे, पांळ,
राटे, बायफळ 'रचते रचते सचिते। असार रिंते फळट।' —
गुगा ७११ 'हे काय सांगें फळट। जेंसि जेवण जात्रिया
उणिठट।' —कथा ४८८ [फोलकट]

फलकणें—उकि (ना) (वेड ६० चे) दोन भाग करणे,
फळणें पदा [स फळ=फाटणे, फोडणे]

फलकाई—छी (व) फलपल पदर हालवीत घालणारी छी
'आल्या फलकाई' [ध्व फलक+आई]

फलकारा—३ १ (व) पदराचा भार २ धान्याने उडणारा
पदर 'दिवाला फलकारा लागला' [फलक+कार, फलक+आरा
अन्वय] फलकारे मारणें—कि ये जा करणें सादेवाच्या अनावरून
दहा पाच वेळा उगीच इकडून निडके लावाला पार कापर हातान
पेऊन फलकारे मारतें श्री सयार '—फाळ माटपठटा २

फलकाच(वि)णें—उकि (प्र) फलकाविणें पदा
फलंग-लाग—छी उरी टाग (किं० मारणें) [हि फळांग]
फलफिहाळ—किवि टाचधर्णी ताबडतोब [अर २ बि
पिल]

फलम—३ १ सोन्याचें एक लहान नाणें हें पुतळीपेसां
कमी किमतीचें म्हणजे सुमारे तीन रुपये किमतीचें ठरतें होनाचा
दरास फलम सहासठ होन साहसहा फलम दान आणे याचे
धान्याचा सुटुक '—समारो १ १४० २ लहान चांदीचें नाणें,
दक्षिण मुद्रानान रुढ फलम असेंठि नांव आह १२॥ फलम=
१ रुपया [हि] फलमाची माळ—छी (गडगान दामिना
म्हणून घालण्याची) फलम नण्याची माळ

फलवा—३ एक औषधी धनस्पति [हि]
फलाखी—छी वैपुल्य समृद्धि याच्या उलट हलाखी
'फालसाहस अर्नी श्रीमताची पोटागी—फलाखी याची मान्य केटी'
—रा ६५५९ [फा फलाखी]

फलाटिण फलानेल—छी लोंकरी मज बळ, लोंकरी
काप [१ फॅनल (साटिणप्रमाणें फलाटिण रूप झालें असेल)]

फलाडो—छी (वो) बोलीच्या उम्या वाशाच्या टोंकना
बाधलेल लाकडाचे आखे वासे दाडकी प्रत्यक्षी (हे दोहोपेसां
जास्त गडी होना उचलण्यास असल्यासच बाधतात) 'फलाडया
शिवाय बोधेजण बोली कवी उचलणार २

फलानविस्तराण—न १ हें तें ही ती वस्त २ सत्प्रफर
अवगळ ३ काहीचें काही, निरवैक फाल्गुगोटी [फा फलान्द्रिह]

फलाणा—मना अमुक, अमुका, कोणी; काही (तुच्छता
दृष्टेक बान्द्र) 'स्वामी तो परमदृश। सुखदुःखातीत स्वामी असतां
खणवणां फलाणाने फळाणें जाहले, हत्तीमुळें फलाणें गेलें याप्रकारें
रिहून पाटविता याचा विचार काय?' —त्रच ३२ [फा फलाण,
अर फलान्] विस्तराणा—वि अमुकअमुक, कोणीएक, कोणीतरी
फलानी—छी—छी: फलागीन, लोंकरीचें कापड —मुव्या
१२३ [१ फॅनल]

फलुस—छी एक फळांतील साखर, फरफरा, (६)
मुकगेत्र साध्या साखरेपेसा ही गोड व पचण्यास हलकी भवते
हिचा उपयोग मधुमेह विकारावर होतो '—झाचें(क) ७ [स
फल+उप प्रत्यय]

फल्गु—छी १ फल्गु नावाची एक पाणी नहलेली नदी.
—नि २ (स) असार, नि सत्व ३ छुन, छुच्छ [स]

फल्गुम—३ फल्गु पदा
फल्गुणें—कि प्राप्त होणें, कावणें मिळणें पवणें पदा 'त्या
जाण बद्दगमीच्या धुती। धुतिरूपें माझी नव्हेचि प्राप्ति। तें परतल्या
म्हणेनि नेति नेति। माझी सुखमगती न पवेची।' —एमा १२
११३ [पवणें]

फवारा—३ १ पण्याचें उडणारें काजें 'फवार ल्याचे
व सान्याचे मजालस पाहून लावीत जावें' —पया २८६ २ कार
उग्याचें तोंड, ओढें ओढें असलेलें बोंड ३ काज्यादून व उडान्वित
टोंडावने पाणी उडणें जलोत्क्षेप [अर फवारा]

फॅशन—छी नवीन चाल रीत, उग, प्रथा, प्रचार [१]
फराळा—नि १ फपविलेला, धचित २ लुबाडलेला, ज्याच्या
टाकवून हात फिरविला आहे असा [फसणें] फराळाळी—छी
१ फसविणें, ठडविणें लबाडी करणें २ फसवणूक, ठडवणूक,
डडवण (किं० करणें होणें) [फसणें]

फर्रा—अ जाळवात फसत [फासची अनियमित घुमती]
० देणें सकि फारात पाडणें, अडविणें, फसविणें ० पाडणें—अकि
फारात पडणें फसून सकात सापडणें फसणें 'सगईन धान्य
पतलें माहीं यासुळें फर्रा पडलें' ० पाडणें—सकि फसवून सक-
टात, कडवणीत पाडणें

फसकटणें फसकटणें—अकि निष्फळ होणें सिद्धीस न जाणें
(सग मसलत, उपाय योजना आशा) फसकटणें [ध्व फस!]]

फस-कन-कर-द्विर्-द्विर्—किवि धान्यादिकाच्या
गळीत हात खुपसताना पोतें फुटून धान्य इ० बाहेर साडताना,
चिखगट बुकताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण [ध्व फस!]

फसकळ—छी आसनमाडी—माडा घालून प्रगस्तपण बसणें,
प्रगस्त अचळपचळ माडी घालणें (किं० मारणें घालून बसणें)
फसकळ पदा [हि फसकट]

फसकळ—वि मऊ व दवणाऱा, एखादा पदार्थ फसवून काही भात घुडण्याजोगी (दलदलीत जाणा, दाट पिराळ) [ध्व फस]
फसकी—की १ (दि) माजीपाला, धान्य इ०दरील ते विरुणान्याकडून सरकारी अधिकाऱ्याने घसल केलेला वर (एका मगास एक पसा असा तऱ्हेने घेतात तो) २ योग्य वजनवर किंवा मापावर दिलेले आणखी थोडेसे धान्य, वताविळा, केणें ३ (रों) भाताचे माप घेताना मापाच्या मेहनतान्यासाठी, तसेच मापाच्या गणतीसाठी बाहेर काढण्यात येणारे दर मापागणिक एक ओंजळभर धान्य खोताच्या नोकरास फसकीचा हक्क मिळतो ४ प्रथमविदर्भी किंवा लज्जणीच्या दिवशी शाळेतील विद्यार्थ्यांनी पतोजीस दिलेले ओंजळभर धान्य ५ धावण महिनाभर किंवा वर्षभर वायकानी प्रत्येक मोमवारी शिवाला वाहिलेली धान्याची मूठ, 'पे फसकी, वे लक्ष्मी'

फसगत, फसगप(फ)त, फसगफलत, फसगवफ(ध)
त—की फशी पडलेल्या, फनयूक, फजिती, फसल्याची—उपाठला गेल्याची स्थिति [फणें+नति, गफलत घेतत] **फस मामला**—३ शुक्ताची चदा, बुसतागीची, फसवशुकीची जागा, स्थिति, काम (कि० पडणे, वसणे, होणे, वरणे) [फणें+मामला]

फसणें—कि १ स्तंभ, गुठणें, अडकून पडणे, फसवून आत जाणे (बिखळ, वेती इ०मध्ये) २ (ल) जाळपात सापडणे, सकात, अचण्यांत अडकणे ३ ठकविले जाणे ४ (दिलेले कसे, ठेव इ०) घुडणे, डुबणे ५ नुकमान पावणे, टोटा येणे (घनवो, व्यापारी इ० नीं) ६ प्रगति, भरमात न होता मूळपदावर असणे, राहणे, प्रतिकूल परिणामयुक्त होणे (वेत, अंगीकृत कार्ये, उल्लापळ, उद्योग इ०) [ध्व फस। दि फसना] **फसण**—की १ बिखलाची स्थान, रूपण २ (ल) जाळें, फासा, फशी पाटणारी फसविणारी गोष्ट योजना फसणी फसणूक—की १ खले जाणे २ (ल) गुप्तून पडणे घुसफळें मागे (शब्दश व ल), फसणे फसण पदा [फणें]

फसफसो(सी)न—वि १ झिपता, चिकणाई नवडेल्या, सुका, मुमसुडीत (माती, पीठ तपकीर वायू इ०) २ अतिशय ओला दलदलीत, लवचरीत (पिठ्या गोळा, पातळ कणीक, माती इ०) [ध्व फस।]

फसफस-फसां—किवि वाळूसरून किंवा दाट चिखरांतून चालताना, पुष्कळ मुत्ताना आकलेल्या किंवा फेस येणाऱ्या पदा र्थाचा फसफस शब्द निघताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन [ध्व फस।]

फसफसणें—अकि १ फसफस आवाज होणे करणे (फेस घेताना किंवा जनावरें इ० जोराने फसफस मुत्ताना) २ आणून फुगणे ३ फेस घेणे ४ (कु) निराशा होणे ५ ऑफम होणे, सिद्दीस न जाणे, फसणें (वेत, कायें इ०) [ध्व. फस।]

फसल—की १ पिकांचा हंगाम, मोसम 'स्वराज्याचा अंमल फसलीचे फसलीस' पडल्या करीत जाण्याविषयी जागीरदार व आमील जमींदारास इनायत-नामे व्हावे'—रा ५ ११५ २ पीक 'अभ्याची फसल बारमाही चालती करितो'—रा ७ २१० ३ घोड्यास पोषक अन्न म्हणून दिलेले ओल्या हत्य्याचे घांटे, टहाळे, हरमन्याचा ओला चारा ४ लहान मुलांचे पुष्टिकारक अन्न (तूप, खारिक इ०) [अर फसल] ५ खरीपाच्या हंगामात येणारे पीक ० हंगाम—३ १ पिकाच्या हंगामाचे दिवस २ धान्ये पिकल्यावर त्याच्या कयविकायाचा काळ, हंगाम, दिवस [अर फसल+फा हंगाम]

फसली-हली—न एक मुसलमानी शक (याचा वारंभ मृगास म्हणजे ७४४ अथवा इपजी जून महिन्याच्या हुमारास होतो उत्तरेकडे प्रथम अक्बाने हा १५५६ व मुल फैजा, तोच लढाईताने दक्षिणेत १६१६ त मुल फैजा फसलीत मृगापूर्वी ५९९ व मृगानंतर ५९० मिळविले म्हणजे इस्वी सन होतो—वि हंगामी, मोसमातील [फा फसली] ० सन(घे)—साल—न १ हंगामाचे किंवा घुस्तेचे साल, उत्पन्नाचे वर्ष २ फसली बंदीगणना, शक दक्षिणेतील फसली साल व इतर चालणारे फसली साल यात दोन दोन वर्षांचा फरक आहे

फस(सा)विणें—अकि ठकविणें, भोंदणे, छकविणें [फणें प्रयोजक] **फसवण**—की फसवणूक पदा फसवणी—पूक—की ठकविणें, ठरवाजी, फसविण्याचा व्यापार [फसविणें] **फसवे निरी**—की १ (कायदा) ज्यात स्वार्थ असून दुसऱ्याचे नुकसान होण्याचा किंवा त्यास इजा होण्याचा संभव असतो असे कोणतेहि वतन, कृत्य, ठरवाजी २ फसविण्याचा व्यापार, पदा फसव्या—वि फसविणारा ठकविणारा

फसाट—न (व) अनिष्ट, चाईट परिणाम, नाश, घात ० काढणे—विघडविणें 'वामाचे फसाट काढले'

फसाट—३ (वा व) बैलगाडीचा मागचा भाग 'आम्ही फसाटत वसलों'

फसाटी—की (व) दोरास बांधलेला काट्याचा भारा, फळाचा फास (ज्वारीचे येथीनर वरम पडतात ते सुजण्या करिता) एका फागीत चार दोटे जमतात [फास+वाटी]

फसांडी—की १ (व) भ्रमाने आलेला यववा २ फजीती [ध्व फस]

फसाद फसादघोर, फसादी—किमाद पदा **फसाव**—३ १ हत्य्याची, फसण्याची जागा (चिरलगाचा, दळदळीचा भाग, रस्ता इ०) २ फासात, गोत्यात घालणारे काम, उद्याव फसण पदा [फसणें] **फसावा**—३ फमगत, फसविले जाणे, फसवणूक 'सध्यानाकडे याचा फसावा मारी जाहला'—समाते २ ११६

फक्ताफस-फक्तां, फक्तासां—किंवि. मोठ्याने फक्ताफस करीत फक्ताफस पहा.

फक्ताहत—स्त्री वक्ताहत. —आदिलशाही फक्ताहत.

फक्ताही—स्त्री. १ फक्ताही पहा. २ (गो.) बात; बाप.

फक्ताह—स्त्री (गो.) इज्जत, अन्न. फक्ताही फक्ताह-पहा. (गो.) १ इज्जत घालविणे २ भातगड. फक्ताही फक्ताह-पहा. (गो.) मान-परीत पहा.

फक्ताह—वि. फक्ता पहा. लुटणे, जाळणे, खाणे इ. द्वारां पूर्ण विप्लव, नाश, फक्ताह, निंदन, शांत, सध्वस्त, ओसाड. (किं लुटणे; जाळणे, पाहणे; खाणे, नेणे, कर्मन टाकणे व निंदन, लुट; फक्ता आणि नाशही या अर्थार्थी क्रियापद.) 'फक्ताह्यानी राव सुदन फक्ता केला.' [फा. फक्ताह]

फक्ताह—स्त्री. शीर (नाडी) तोडून रक्त काढणे. 'इकि मानी फक्ता सोडविलो, कल्याणी प्राप विबोन केला' —दिमा १. १५१ 'त्याचे फक्ता खोदून रक्त काढले मयतां ...' —पाके १७४ [अ. फक्ताह]

फक्तामिन्दा—कामिन्दा पहा. 'कोणी कमीदारीचे फक्तामिन्दा फक्तामिन्दा नं जाहला.' —दा १९.१०५. [फा. फक्तामीदा]

फक्ता—न १ सर्वे अपी फक्ता पहा. २ फक्ताप्रदान पहा. ३ बाफेपर सिजविलेला, रोट. (व.) उकडलेल्या पिटाचा अर्धगोळा. इति भक्ष्य पदार्थ. आपादी अनावाचेस कृतितात तो. 'बरावार फक्ते टाकलीं, आतां होतील.' ४ (५) कल्याणनाचा विधि; सार. ५ तेलफळ 'ते निमग्नहरीं फक्ता. यादव घेऊन आले तत्त-काळ' मेवणी देवले बन्हाडी सखल. भीमके तेव्हा पुजिले.' —इ १४ १०१ [सं फळ] इह. पक्ता फक्ताही आता-परवानगी (परवानगी देणान्याच्या मनल मुदा नसलेल्या कृत्याची गृहीत घाले' ममति) ० ताह-उ फक्ते घराणें ताहचें हाड. हे मादी जातीचे असले ० त्यागी-प्रदान- (२.) फक्तायागी, फक्ताप्रदान पहा ० फक्ताघळ-फक्ताही-स्त्री (सुसुक्क्याची) फक्ते; अनेक प्रकारची फक्ते, फक्तावळ पहा ० [फक्ता दि.] ० भाजी-शाक-स्त्री. ज्याच्या घाताचा खाण्याकडे उपयोग नसून फक्ता फक्ता-चाच होतो जसा मोरळा, वागें इ. माज्या याच्या लळत पाळेभाजी. ० शोम(शान)-न. प्रथम फक्ता प्राप्त झाल्यावर गर्भे शुद्धी करिता व गर्भापाण्या सुरू व्हावी म्हणून करावयाचा विधि; गर्भाधानसंस्कार, फक्ताप्राति (कु.) फक्तासोबाण. 'बाती फक्तासो-वन वारसें.' —दा १४ १.५३ [सं.] ० शुद्धी-शुन-स्त्री. फायदा; मुक्ता, लाभ फक्ताप्राति पहा. [सं. फक्ताप्राति] फक्तादेवा-उ १ फायदा; लाभ, फक्ता. २ परिणाम. 'याचा फक्तादेवा या प्रकल्पा जाहला.' —भाष ४४. [सं. फक्ता+आदा] फक्ताहार. फक्ताहार-उ फक्ताळ, फक्ताहार [सं फळ+आहार] फक्तावळ-ठि-स्त्री नानाप्रकारची फक्ते; फक्ताफळवळ. 'पात्रीं रत्नयणी फक्तावळ

ठिठे रत्नयणी खोबरे।' —आपू १९. फक्तादा-स्त्री. फक्ता-माहीची आदा. [सं. फक्ता+आदा] फक्तास-फक्तां येणें-फक्ता-हप होणें; सक्ता होणें; फायदा मिळणें; फायदेशीर होणें. 'शेष्टि जन्मीचे पुण्य जाण। फक्ताही आले आज तुझ्या।'

फक्ता—न. १ मात, बरची इ. वे पाते २ बाणाचा लोखंडी फळ. 'अहममोगास तयें तव संदर्शन जणें सरास फळे।' —मोमनु १.११. ३ कुमाराचे धापटणे. [सं. फळ]

फक्ता—न. (गो.) फक्ती.

फक्ताकट—वि. (कु.) फक्ताकट पहा.

फक्ताक(ग)ट—वि. १ गवाळपणाने घालेला (पोसाळ) २ अव्यवस्थितपणे घालविलेला (काम). ३ भोगळ, मिश्रित, ढिले (आचरण, वर्तन). ४ हलके; नि.सत्त्व; कमार (भूत इ.) —न. फोळ बट; फोळ. फक्ताकट पहा. 'सर्वेचे सुखदपण साडिलें। रूप भाणि-कधी माडिलें। इतके फक्ताकट काडिलें। मग्नर बाहले मायेचे।' —एस्तव २.१६. [फोळकट] ० नेशा-वि. (पोपाखत) नीटनेटका नसलेला; दिन बापवरीचा; कव्यवस्थित. [फक्ताकट+नेसणे]

फक्ताकण-वन-फक्ता-दिनीं-दिशीं—किंवि घन, रक्त, इष, पाणी, धान्य, बाळ इ. पदार्थ एकाएकी लोट वाहारे पडे असे सावतावा, वाहतावा होणाऱ्या भावाजासारखा घट्ट होऊन. [व्य फक्ता]

फक्ताकर—वि. फक्ताच्या बयास आलेली, एकाचारणेच्या स्थितीत पोवलेली (गाय, म्हैड इ.) [फक्ताकट+कर प्रत्यय]

फक्ताकषणी—न. (निदाही) पाणी जास्त झालेला पासक पदार्थ (वारण, लाक, साबरे इ.) [फक्ताकण+पाणी]

फक्ताण—स्त्री. गाई-जनावरांचा वर्षातील फक्ताण्याचा काळ, हंगाम, फक्ताण्याचे दिवस. [फक्ताणें] फक्ताणाघळ-स्त्री फक्ताण्याच्या दिलेली किमन, पैसा. [फक्ताणें] इह. अटक्याची बोंवडी टका फक्ताणाघळ फक्ताणी-स्त्री. मादीचे फक्ताणें, फक्ताण्याचा व्यापार. फक्ताणें-नकि. १ (शब्दस. व ल') फक्ता येण्याच्या स्थितीत असणें २ (प्राय. ल.) लाभदायक होणें, सफल होणें (काम, युक्ति) ३ प्रसन्न होणें, पावणे (देव) ४ समृद्ध, भाग्य. वाग्न होणें (मनुष्य) 'तीं (पुरुष) न जातांच औषधे केळी। गति फक्ताही कर्मणी.' ५ पुरे होणें, फक्तास येणें. 'तेज पहा वचनाचे ज्यासि फक्ताया न लागकी पटिका।' —मोवादि ११.६०. ६ नर जाहीरून संभोगिणी जणें, मेघुनसंस्कार मिळणें; भागण राहणें (गाय, म्हैड इ.) 'आमची गाय मुक्ताही फक्ताही.' [सं. फक्ता, आ. फक्ताण]

फक्ताणी—स्त्री (गो.) (दो.) सिजवया इ.) साहण्याची क्रिया.

फक्ताणें-वकि. (वो.) साहणें, बंद करणें (दोरे इ.). 'दार फक्ता'—दार बंध

फळणी—स्त्री. (मे.) धूल पातलेला लिहिव्याचा फळा; धूलपाटी. [सं. फल=तक्ता, फळा]

फळफळ—फळा, फळाफळ—फळा—किंचि. फळकण पहा. (फळकणपेशां हे शब्द आज्ञावाचे आधिक्य दर्शवितात).

फळफळणे—अति. १ पुष्कळ आणि आवाज करून मुतणे (जनावराने). २ मळमळ पाणी सोडणे (आई इ० कोने) ३ घळघळ वाहणे, जोराने बाहेर येणे (पाटलेल्या पिश्यातून धान्य इ०) ४ प्रसन्न होणे, पूर्ण अनुग्रह असणे, उदयास येणे, उघडणे (देव). 'त्याचें नदीव आता फळफळेल' ५ फायदेवीर असणे (धंदा). भरभराट होणे (कामाची). [ध्व. फळ दि]

फळफळाट—उ १ खल्लो; भरभराट २ सदी ३ विपुलता, प्रादुर्भाव, सगुदि फळफळण्याचा महिमाय.

फळफळीत—वि. १ कठिन व प्रत्येक कण वेगळा सालेला; फार मोकळा, फडफडीत (भात इ०) २ वाळलेला व शुष्कभूत (अपुत्र भिजविलेला चुना, साती). ३ फार पातळ, पाणवट (ताक इ०) फिझिकीत पडा.

फळपेतण—न. (गो.) गर्भपान.

फळयो—उ. (गो.) एक औषधि.

फळबला, फळोला—उ क, च, ट, त, प हे अक्षरांचे पाच वर्ग प्रत्येकी.

फळवाट—स्त्री (वांभारी) चामडें कापण्याची फळी. [फळी+कट प्रत्यय]

फळरी—स्त्री एक झडप.

फळा—उ १ नागराचा फळ २ मोठी फळी, यावर सडून लिहितात ३ (छ) वाळत्यानंतर ज्याचा कागद होतो असा (ताम इ०) इत्याचा थर ४ (रा) मूठ असलेली चापट फळी, फळ, पापटणे, हिने मळवीं लोकतात [सं फलक; प्रा फळभ]

फळाटी—स्त्री. चापटीचा वाळलेला छोट, काटकी (प्र.) फळाटी, पळहाटी पडा. [फळें+आटी(फाटी)प्रत्यय]

फळाटी—स्त्री. (सा.) मळक्याच्या फळाजवळचा भाग दोन्हापक्षांचे साधन, हत्यार, चापटणे, फळा. [फळ+फाटी]

फळांही—स्त्री. (कु.) पायतण नीट बरग्याचे वेळी चामा-राम रागणारे लांकूड.

फाफळ—स्त्री. (कों.) त्रिकोटीकचे पांढरे नंद बगणे (दुःखे, दाद, सिद्ध्या इ०). [फळणे]

फळी—स्त्री १ म्हाल फळा; लाकडाची रेंद पटी, टप्पा २ रंपलेची पटी ३ दार, गिऱ्ही इ०चे पान. सडप ४ बावू. पक्ष. 'दुफळी' ५ ओड, पंक्ति; राग, दुमन्याचा प्रवेश न होऊ देण्या जागी घडावने उभी राहिलेली पंक्ति (पट्ट, मल्ल, मेप इ०ची). (हि० धरणे, बांधणे, येने) 'पोरवरा शोधकरानी फळपा राव-

रंभासि चागल्या गोळपा मारल्या पठाणाच्या टोळ्या.'—ऐरो २४४. ६ समूह, संप, जूट, कंप. 'आले बाधोनि फळी घाल्वा' अरासुंध दंतवक्रादि वळी।'—मोक्षम ५३.१४. ७ शोवी; युद्ध (कि० घेणे). 'जया केसरी पाहता अशु धाळी। करी मत्तत्यासी फळी घेण्याली।'—वामनविराट ७.८ ८ खेळ. ९ विणकाम ठासून वसण्याकरिता टोळण्याचे साधन. [सं. फळ=फळा, फळी] (वाप्र.) ० घेणे—युद्धास सिद्ध होणे.—शर. ० फुटणे—सैन्याची राग मोडणे 'पळाले फळी फूटली राक्षसाची।'—शक १६५. ० फोडणे, फोडून जाणे—राग तोडून मग्न जाणे. ० मांडणे—सैन्याची राग लढाईत उभी करणे. 'आम्ही वर्षप्रमुख स्वजयांचे मांडिली एसात फळी।'—मोक्षम १४.५.

फळें—न. माला, राग इ०चे लोखंडी पातें, टोंक, फळ [फळ] फळें—न. १ (कों.) ओढबडोवड कापलेली फळी २ साध्या फळीचा केलेला ओढबडोवड सोंपाळा. ३ तुकाण ४ विद्विरीत तळनागी वसविलेली लाकडी चौकट ५ (ब.) माती ओढण्याची फळी. शेतीचें एक आउत. [फळी] ० पडणे—पिशाच्यबाधेमुळे येवूद पडणे (कत्यांची पटी) फळ्यांचा जेळ—उ (हेट) आटपापाटण्या खेळ फाटवार घसवप—कि (गो.) एका जागेवर गण बसविणे.

फाईल—टीन मिसल; फेरिल; नोंदवडी; कागदपत्राची चोपडी. 'ज्या वेळीं रजिस्ट्रेशन ऑफिसपील बयानुपर्ची फाईलें चोपाची व तथामाची लागतात.'—घडा १४ [६.] ० फाईलें—१ वहीत घालून ठेवणे, गोळवणे. व दफ्तरी दाखल करणे, नोंद करणे. २ कागदपत्र, तक्रार इ० सुखी टावून ठेवणे; त्यासंबंधी कार्हीन करणे.

फाक—न (कु.) बोकळे फळ. फक—फळ पडा.

फा(फा)क—स्त्री १ आवा, खरधुन, ओपटा इ० फळांचा किंवा सुरणादि कंदाचा पुलाच्या पाकळीसारखा लावट तुकडा; (सामा.) लांबट तुकडा २ शिमाय्यांत बोंब मारण्यापूर्वी जी बीमत्त्व बचने म्हणतात तीं प्रत्येक, शिमाय्यांतील तिची. ३ पोगल किंवा फुरसे (सापाच्या जाती) याच्या अंगावरील पाड; बाग. ४ विस्तार 'हें बहु जे जे जलियेले। तेथे कथेचि फाडू होईल।'—झा ५ १०३. (याच ओरींतील फाकचा अर्थ मादगावकी झाने-अरीत अंतर, प्रतिबंध असा दिला आहे) [फाकणे]

फा(फा)कट—न साधारण, कसे तरी केलेले ओढबडोवड दास, क्षापा; फाटक. —हि. फाकलेले, इतक्यात पसरलेले, इदावत नेलेले (पाय, तिचे, चर्चा, रस्ते इ०) [फाटक बर्गव्यत्यास] फा(फा)कटणे—कथि घनणे, (पाय, दुपळे इ०) दोन अव दब मळ्ये ताण बनेल असे दोहोईके दोन पगले [फाकणे] फा(फा)कटी—स्त्री. पाव इ० दोन अवदप पाध्दत्यामुळे होणारी स्थिति. केवढेचका; इंदुबकली स्थिति, मोठा ठणवा, हाण.

फांकटून उमा राहणें—पाय फाडून, फेंगळे करून उभे राहणें, चालणें [फांकणें]

फांकट—वि फालटू, निष्फट 'जे बोल्ती फांकट गोरी।' -शिक ११ फांकड पदा

फांकटणें—कि लागणें -हार

फांकड—न (राजा) बाकडे, टिळ्याचे, हरकतीचे, वितड-वादाचे बोलणें, हरकत, भाडफाटा, फगसड, धाकडल, फरदक [स फक्कू, हि फाकी]

फांकडपसारा—पु धडाचा अस्ताव्यस्त माडलेला-पड-लेला पसारा, फापट पसारा [फांकणें-पसारा]

फांकडा—वि १ फकड, चलाख, पाणीदार, तडफदार २ हुशार, बुधाल, निष्णात ३ ऐटबाज, अकडबाज 'फांकडा शिपाई बाजी।' -विक १० ४ सुंदर, गुलजार, मालू, फकड फांकड अर्भेहि तप भाडळते [फकड, हि फांकडा]

फांकडी—वि (राजा) वित्तवादी, हरकती आणणारे, फाटे फोडणारे [भापण, मापण] [फाकड]

फा(फा)कणें—अकि १ निरविरालया दिशांनी सर्वत्र पसरणें, विस्तार पावणें, सर्व जागा व्यापणें 'कणीची कुडले हग हाणेत। प्रभा फांकत दगदिशा।' २ विस्फोटणें ३ भटकणें, होरावैरी जाणें, एकावरच भेटीभूत न होता चव्कडे पसरणें (दटि, बुद्धि हान, मन ह०) ४ फुलणें 'एन्ही जाईविया फुला फांकणें।' -हा १८ २५४ ५ विघयातर करणें, पाल्हाळ लावणें 'कथेसी फाकलें सर्वथा। तो कोपू न मानावा श्रोतां।' -एभा १४१९ ६ दूर होणें, वियोग होणें 'बाजी दिसे हरी फाकला यापाशी। म्हणजनी एसी परी जाली।' -तुगा ४५ ७ ददवणें ताणेंज जाणें, असणें, दद विस्तृत होत जाणें (पाय, शिंभे, पया, रस्ते ह०) ८ (मन) आकाशायुक्त असणें, इच्छा दूरपर पोचणें, जाणें ९ वितुळणें, आसारणें (वट वेडका) १० पातळ होणें श्रवणें (थिजरेल रक्त) ११ बाळणें, श्रद्धित होणें 'हमचें ऐकयें त्रिजनी फांक।' -मुसमा १ ३३ १२ प्रकाशित होणें (दिशा) -अकि फोडी करणें, फाकी फाटणें [स स्फासीट्ट, प्रा फाई कव=न्यावलेले]

फा(फा)कणें—अकि हातांत भेजून तोंडांत मरणें, फजपा मारून खाणें (पोटे ह० पदार्थ), फांका मारणें [फांका]

फांकटाई—घोरपाचा रंग -अभप १ २८

फांकट्ट—न वाक्य, लेख परिच्छेद, कलम, निवयातील एक पूर्ण भाग, प्रकरण [फांक]

फांकट्ट—न बरेच विस्तृत व मोठे चंद्रसूर्या भोक्ती पडणारे सधे तडे

फा(फा)कळी—अकी १ फाक, पोट, छड्ड, धाकड, पाकळी २ (फ) (लाकडी) पत्रे फाडी [फांक]

फा(फा)का—पु तोंडात बकाणा भारण्यासाठी हातांत घेतलेला पदार्थ (धान्य, पीठ, साखर ह०), घास

फा(फा)का—पु उपास, जेवणाचा खाडा, उपासाचा दिवस 'दिवसेदिवस भन्न मिळेनासे जाहलें, चार चार फाके पडू लागले' -पाव ३० -वि रिकामा, निरपेक्ष, फुकट, रिता, खाली, वाद, मोरा, मोरबा 'नित्य विकरी होती असेच कांहीं घडत नाहीं एखाद दिवस फाका जातो।' [अर फाका=दारिद्र्य, अभाव]

० मारीत फिरणें—काहीं लाभ ह० नसून व्यर्थ भटकणें फाके कशी-सी-की उपासमारी 'जोतसिग खदावर मास फाकेकसी होत आहे' -रा ५ ११८ [फा फाका=करी] फाकेबाज-मस्त-वि दारिद्र्याने गाजलेल्या असून बाहेर तसें न दाखविणारा, मोर मनानें पूर्वीप्रमाणेच बाणगारा फाके मस्त-वि (व) व्याख्य फाके (उपास) पडूनहि जो मस्तासारखा राहतो तो फाकेकंगाल-मस्त-वि (ना) मुकेकमाल, अठराविधे दप्त्री फाकेशीर-वि उपासी (फा) -ऐव १९

फांकटणें—अकि फाकलें जाणें, वेगवेगळें होत, जाणें. एकमेकापासून दूर, अलग असणें फांकटणें पदा

फांकाफांक—अकी विस्फटलेरी स्थिति, अस्ताव्यस्त पसारा, पाणापांग [फांकणें]

फांकावा—पु विकास 'अविद्या नाशी जन्मेसु। फाकावा तैसा।' -अष्ट ६ ९० [फांकणें]

फांकी—अकी पूर्ण वाक्य, पूर्ण सिद्धांत, विधान फांका पदा फांकी—अकी १ वाच काढार, वाकर ह० कथा अगावरील पग २ (चाभारी) अर्पे कातडे, अगोड पदा फांक पदा

फांकी—अकी (गो) गप्प

फांका—पु घोड्याचा रंग -अश्व १ २७

फांकया—वि १ (व) उदाणटपू २ फाजील, चैनी, च १ मगी, फकड

फागा—पु १ होळीच्या वेळी नाचणाऱ्या मुलींनी घाेर म्हाटलेरी वृष्णाचीं गाणी, बेरया-कंचनीचीं गुणारपर गाणी लावण्या २ शिमगातील अपसव्द, अशील वाक्यप्रयोग, उस्ताणे फाक पदा 'शिमगा काम सारी हावा। रांभा पोरें मेळवी लोकां।' -तुगा १७९९ ३ (सामा) होळीचा सग, शिमगा [स फळ्यु प्रा फागु] ० पट्टी-अकी होळीसयची बोणी

फागा—न (कु) कोवळे फळ (विशेषत बाजूचें) पक, पक

फागा—अकी हाडी अडकविण्याची दोरी पाग पदा

फागल—न (कु) एक वेळ व तिथे फळ हें कार्यासारखे

असून त्याची भाजी करतात

फागलण—अकी (कु) एका वेळीचें नांव

फांगळा—पु (प्रा) पांगलेली, पसरलेली, विखटलेली स्थिति, अवस्था (किं पडणे, पाडणे) फगडा पडा [पाणें]
फागुर—पु (गो क) अकूर, वूट ' आन्याक आता फागुर ययुक लागल्या ' पांगोरा पडा

फागोटा—पु (कों) पोपळीच्या बुयाचें वेंचण, थोफळी वरील धांपूट विरीच्या आतल्या माजूला ज्या पातळ आच्छादना मध्ये गुहाळलेले असते ते ' मुज झालेले रंगोटी नेसणारे मुलगे फागोट्याची लंगोटी खोंवळपासाठी वापरतात '

फांज—फी १ शहर-गावाभोंवतीं असणारा तट (सामा)
सिंत, कोट फाजी अर्थ २ पहा ' सप्त चर्केंसीं सात बुरुज । रत्न किंला कोट सज्ज । अवघड सफेदी स्वखणी फाज । देदुर्गे पनासिलें ।
—स्वावि १० २ २२ २ खार भमिनींतील पावसाचे पाणी वाहून जाण्यास मूळ बाबास दरवाजा ठेवतात या दरवाजाचे दांडी बाजूस दगड-बुयाचे बुजव बांधतात ते प्रत्यक्षी ' फाजास उघड सापाचे दरवाजे ठेवतात ' [स पात, म फास, हि फाज]

फाज-जी—फी एक प्रकारची भाजीवी बेल फाद ही पावळावी असून हिचीं पांजे लहान अळवाच्या पावसासारखीं असतात
फाजणें—वकि १ टरकाणें, फाळणें चिरणें, पिचणें, तोंड उकळणें २ (मशाल बागली जळावी म्हणून दिवटीचे) तोंड फाळणें, उमळणें, ज्योत मोठी करणें ३ धीं पेण्याकरिता शेत तिफणीं साफ करणें ४ (योगीर इ०वर) निरनिराळ्या भाक्री दोन्वानी काढणें, विणणें

फाजणें—वकि फाजण लावून तागा ताड करणें फाजणी पहा
फाजणें—वकि (बोटा, हात इ०ने) उडी मारणें फाडणें पहा
फाजळ—वि विद्वान्, शाहाणा ' सवै गोरीनें हुम्मी पद मानळ आहा व सवै किताब जाणून अझल-पूर '—राज ३ १८६ [अर फासिल्]

फाजी—फी १ अडयळा, अडचण, प्रतिबंध (कि० मारणें, पाडणें, पडणें) २ नगरशेट, गावबसू प्राकारवेदिका फाज पहा ' उभासिटी हुंमं दारवट फाजी । '—तुगा १०० [फाज]

फाजील—वि १ अधिक, बाजवीपेक्षा जास्त, जादा ' भाजी मामलेदारांचीं पाचिं सरकारात पाचकात लण रुपये बुडाले '—थोमा २ २५४ ३ वटपयात वाटलेले (द्रव्य) त्याजकडे फाजील होतें ते माफ करून आणखी बसिसे उदक दिवलीं
—चित्रगुप्त ११९ ३ शिळक, सरलेले ४ पावट, अतिप्रसंग वर पारा; वायफळ बोलणारा, अधिष्ट [अर फासिल्] ० पणा—पावटपणा, घसितपणा [फाजील+पणा—प्रत्यय]

फाट—न (पयेंवरी) गोंडशाकरता वपयोग्यत यणारे खरे रेखीम

फाट—फी (वे) (पाण्याला लुपलेली, पैराची) जाडी
घडो ५ ३५

फाट—पु बुडीचा बार, फ [ध्व फट]

फाट, फाटफट-फटी—फी (कु) पडात; श्रमात [पहात]
फाट—फी (गो) पाठ, मागील भाग [पाठ] फाटल्यान-
किवि (गो) माणहून फाटल्यावरीन-किवि (गो) मागच्या बाजून

फा(फा)ट—पुफी १ हरकत, अडयळा, आडपाटा २ दोप, अपुरेपणा (कि० घेणें) ३ भाषण, लेखन इ० कात पूर्वात्तर पाडलेला स्पष्ट विशेष, अंतर, फरक ४ जुलत आलेला जो पचाईत इ० व्यवहार त्यात प्रतिकूळ होणारा मनुष्य (भागीदाराचे विषा मित्राचे) वेगळे होणें ५ फूट, विदुक्ता, परस्परभिक्ता ६ भेग, वकल, तोंड, भगदाड ७, अंतर ८ (सराफी) मोठ्याच्या मरल्या बाजूचा पुन्हा भाग, भेग ८ (बे) (गवडी काम) दरवाजे वगळ खिडक्यांचीं दारे उघडण्याकरता सोबलेल्या भिंतीचा उतरता भाग, दारासागील (पसरट) भिंत [फाटणें]

फाट—पु (नाविक) बल्लाने नावेचें तोंड फिरविणें, माघें वाठविणें (कि० धरणें, करणें)

फाट—न काळा, अकै (औषधी) [घ]

फाटक—न जुनेर, जुनें, पाडकें वज्र [फाटकर]

फाटक—न १ साधे, ओवडयोवड दार, आवघ, कवाड इ० (बाग धुपण इ० ने) २ रस्ता वर उरण्यासाठी रोंबलेलीं तशीं आढवीं साडकें ३ शहराची घेस, मुख्य दरवाजा [हि]

फाटकर—वि (राजा) जीर्ण, पाटकें (वज्र) [फाटणें]

फाटकळ, फुटकळ—फी फाटक्या तुक्या वस्तू, भाग वगड, सगरफय, विरकोळ चीजवस्तू वि १ फाटकेंतुडकें, जुनें, जीणें २ पडकें, मोडकें, टाकाळ (व्यापक) [फाटणें+तुणें]

फाटका—वि १ फांगलेला, भोकें पडलेला, विदीर्ण, विदारित २ (न) खणव झालेले उतरलेले, रोड, ह्या (गरीर, परि स्थिति इ०) ३ मोडक्यास आलेला, क्षुद्र, हलका झालेला, गरीब, हीन (पदा, व्यवहार इ०) ४ (घ) गगा [फाटणें]
म्ह० फाटक्याला शिववना आणि दुबळपाला देववना (वाग) फाटक्या अंगाचा—वि रोड, ह्या, पातळ अंगाचा, रोडवा, हाडक्या फाटक्यात पाय घालणें—शिराणें—जाणें—एखाद्या वार्हेत मोठीत दुवल्या वार्हेत मोठीची गर पडने वदा० अमोदाच सनापलेल्या मनुष्याला आणखी सताण्याचे कारण घडणें आगे दान दु ख भोगीत असलेल्या मनुष्यावर आणखी पीडा, सकटें येणें, नेहमीच्या दुखण्यात लापानी भर पडणें इ० ' दूध तापांत सांठें तर जगा फाटक्यात पाय

फाटकातुडका—वि फांगलेला व तुटलेला, मोडकातोडका (लुट्या, नाडुलत वस्तूविषयी म्हणतात) [फाटणें+तुणें]

फाटवूल—न (कु) गप्पा

फा(फा)टणे—अकि १ फाटले जाणें, टाकणें, चरकणें, (ताण बसल्यान) भेद होणें २ (ल) कुण्णें, दुमग होणें, वेगळें होणें, भिन होणें, (एकतन्त्रान चालणाऱ्याचा) मिश्रभाव होणें ३ (वाती, हृदय, काळीज-भूति, काळज्या, दु खे इ० नीं) उलगें, विदीन होणें, मोठा पका बसणें ४ वाढणें. 'किंवाहुना इहीं आठें। आगीं हा अधिष्ठ फाटे। परीं शिपीचि येवढें समटे। इवें जिवी।'—झा १५ १०६ ५ इतस्तत पळणें, दाणादाण होणें 'जिकडे जिद्धे पाडे तिकडे तिकडे भयें चमू फाटे।'—मोक्षस्य २ ७६ १ (होळे, नजर, मन, इच्छा इ०) फाकणें, भटकणें, परिभ्रमण करणें सेरावैरां जाणें, करणें ७ (कफ, रक्त इ०) वितळणें, आसरणें, फाकणें, पाणी होवें. ८ पोर्होचणें 'येथ जिमेचा हात फाटे। तब जेवित्ता गमे गोमटें।'—माहा १८ २४९ [स स्फट्, प्रा ४५]

फाटफूट—की १ छेद, फूट, चीर, तडा, दोरा (नीले, फाट, मित, अजीन यातील) २ (मागीदार, सैन्य इ० सोल) फूट, वेगळे होणें, जूट व राहणें, मित्र दिशास जाणें -वि. तडा, चीर, दोरा असलेले, तडकलेले, भेगलेले (जाणें इ०) [फाटणें+फुटणें]

फाटफूट—न १ फटाके, बटुका वगैरेचा होणारा आवाज २ (ल) छाई [ध्व]

फाटपाजू—की. कमानोच्या दगडाची (दर्शनी व मागील खेरीज इतर) बाजू -मॅट ४६

फा(फा)टा—प्र १ अडुर, फूट 'वेदधर्माचा मुठे फाटा। हातनोवांचा न चढवि ताळा।'—एमा २ ४१९ २ हात, धाखा, फादी, ओथ, प्रवाह, विभाग, काढ (छाड, नदी, रस्ता, दींगर, इ० चा), 'मुद्रिस्तीचा फाटा।'—विड २ ४४ ३ कावा, रेपोटी, फराटा, (लिहिलेले अक्षर खोबण्यासाठीं रथावर मारलेली) ४ विपयातर; अवातर कथा ५ अतिशय बढवढ 'हिविचें वेदी सचाराचा ताळा। मुखीं सुलसचे फाटा।'—भारा बाल ५ ३१ ६ गैरहजिरी, अनुपस्थिति (कि० दणें) ७ लावडें, संपण ८ (ना) वपा ९ (नदमापा) वरयाचा सोळावा हिस्सा भाणा [फाटणे] (वाप्र) ० देणें—१ बुी वणें, न जाणें 'चित्तुनं आज शाळला फाटा दिला २ वगळणें, कमी करणें, काढून टाकणें, माहीसा करणें, खोडणें 'लिहितान त्यानं गोविंदरावाचे नावास फाटा दिला ३ फुटणें—१ (मजबळ, पिशाच इ० नीं) भेद लागणें 'भीरम्र म्हणे व काय करिशी। मणवाळीं फाटा फुटला पुजशी।'—नव ७ ३९ २ फाकणें, प्रवार होणें 'जेंतें शोलपा बाजम भेटे। ते वेळीं रुणीसी फांग फुटे।'—झा १ २३ ३ एधा वामानुन दुसरे काम निपणें 'तुझा म्हणे वाट। नको कुणें वेळ फाटे।'—भरणें—१ बडकणें, बढवढ करणें 'हरकरीमार्गीं पाटा बया मर। वेद स्वर्ग बाडे अवांतर। ते फाटीं भले अपार। स्वर्ग तत्पर सक्षम।'—एमा २१ ३१८ २ अडकणें 'अयथाच्या

मोडी वाटा। न भरे फाटा आवागणें।'—तुगा ३२४. ३ वेद लागणें, फाटा फुटणें (मुखी-तोंडीं-तोंडाला) फाटा भरणें-तोंडाचा पत्र सुन्न होणें, तोंडाने बढवढ सुन्न वरणें 'म्हणौनि मुखीं भरला फाटा। बडबडे वोहटा भत्रेचि।' फाटे फोडणें-अडकले, हुकती लागणें, काढणें, सवधी सांगणें

फाटाफाट-फूट—की विभक्ता, वेगळे हाणें (मित्र, सैन्य इ०), वाढावट, ताटावट, फाटफूट पहा [फाटणें+फुटणें]

फांटी-टें—की हद व उघडी टोपली, पाटी, हारा पाटी पहा

फाटी—की १ टहाळी, फादी, ल्हान धाखा, फूट, रद्दान फाटा (छाड, नदी, रस्ता इ० चा) 'फाटी फाटीसी आदवत।'—दावि २६२ २ फाडा, टाळा 'बडना प्रपक्षांनी फाटी।'—च ५२३ ३ लाकडें, संपण, फाटें, पहा [फाटणें]

फाटुकलें—न महावेळराच्या आसपास होंगरावर आळ लागणें एक प्रकारचे फूल एथील व मे मध्ये याचा हंगाम असतो.

फा(फा)टें—न. अळाक लाकूड, सरपण, काटकी, ओंडा, बलपा [फाटा]

फाटोवाड—प्र १ मोठेपणा -शर, २ स्पर्शता, वेगळेपणा 'परि रेवि ऐसेनि निवाडे। जसे मेसलेलें खर कुडें। मग काडिज फाटोवाडें। पाखुनिया।'—हा ९ ४१ -वि १ पुष्कळ २ स्पर्श -शर [फाट+वाड=मोटा]

फाटया—वि. अडकले, विणें, हुकती लागणारा [फाटा] **फाड**—प्र १ (एलादा अवयव, पोड, गर्द इ०) कापण्याची क्रिया, वापून पाडलेली चीर, भेग, असमेचा छेद २ (ल) टाकें निरसन ३ एलाया विषयातील मारीकसारीक गोष्टी सुद्धी सो विषय विशद, स्पष्ट करणें, परितोड, स्पष्टकरण, विवेचन, पोड ४ (एलाया व्यवहारातील, कामातील) सुता माहीसा करणें, उल मडा पाडणें ५ घुपकरण -की १ (खें) पोड, हुकडा २ अर्धा चिरा, एकाच बाजूनें पडून सारखा केलेला दगड [स स्फट्, प्रा ४६, म फाडणें, वपा फाड=छिद, जडा १]

फाट—न पाचाचा समुदाय फाडे पहा [वे प्रा फा=समुदायविशेष]

फाड—प्र (गो) मोठी घरणी **फाड**—प्र फाड, उलगडा 'सुग्री त्या बाढपाचा फाड जाल तर आमचो कन्या तुम्हास वरील.' [फाडणें]

फाडकण—कम-फाट-दिनीं-दिशीं—किवि तोंडावर मारणें फटाफा वाणें इ० आवाजाचें अनुकरण होवन, ताडकन, माडकन इ० [ध्व फाड]

फाडकी—की (चामां) काढवपाचा एक प्रकार अपोड पहा

फाडणें—उक्ति. १ विदारणें; टरकावणें; तुकडे करणें; चिरणें, फाटेल असें करणें. २ (ना.) काडणें. 'कीर फाड' = रेव काढ. [सं. स्फोटय्, पाटय्; प्रा. फाड; हि. फाडना] (वाप्र) **फाडून खाणें**—(एखाद्यावर) (ल.) तुटून पडून घास घेणें; छळणें. **डोळे फाडणें**—डोळे पटारणें. **पट्टी फाडणें**—तुळाकडील बगुल पेण्या कातां अमक्यापासून अमूक घ्यावें अशी यादी लिहिणें

फाडा—उ (उजळणीतील गुणाकाराचा) पाडा—दा. [पाडा] **० वाचणें**—१ बारकाईने व सविस्तर इकीकृत सागत बसणें, इत्यर्थी कथन करणें. २ (अडचणीची, मुक्तसार्नीची) क्रमवार यादी सांगणें, वाचणें.

फाडा—उ १ (गो.) बज्राचा तुकडा. २ (गो.) माडाच्या अगर पोकाळीच्या काडाचा, साकटाचा तुकडा.

फाडापाडे—फाटोपाड पदा. —सार

फाडी—झी. १ फाड; एका भाजूने घडविलेला दगड; सहान घडीव दगड. २ खाडकी, सोड. [फाड] **० काम**—न (ह्यापत्त्य) घरांनें खाडकी काम.

फाडी—झी. ठराविक नगाचें माप, विशिष्ट नगाचा समुदाय. माधारणत पाच नगाची फाडी होते फाडे पदा.

फाडीव—वि १ ज्याचा काही भाग फाडलेला आहे असें (फाड), फाडून भवविष्ट राहिलेले २ मूळ गुणापासून फाड लेला, कापलेला, तोडलेला (भाग, तुकडा). [फाडणें]

फाडीवाडी, फाडोवाडे—क्रि. स्पष्टपणें, पुष्कळ फाटो-वाड पदा. —सार.

फाडे—न १ विशिष्ट समुदाय, साधारणत—छकडी; पंचकडी; पंचुडा (फडे, हप्ये, गोवऱ्या १० वा) २ (गो.) जोडी, बसुद्वय [प्रा. फा=समुदाय]

फाडो—(गो. कु.) फाडी पदा.

फाडोवाड—उ फाटोवाड पदा **फाडोवाडीं—डे**—क्रि. १ स्पष्टपणें; मोकळेपणानें. —एमा २०.२७० 'तें तुम्ही सज्ज फाडोवाडीं। सांगितलेचि स्वसुखसुखाधीं।' —रवादि १३.४.९. २ अनेकप्रबोः पुष्कळ 'ऐसें धन सांचिलें पाडोवाडीं।' —एमा २३.८७ [फाड+वाड=मोडा]

फाटोरी—झी. दोतरीची आवते

फाणपट—झी. (कों.) पहाट पाहणपट पदा.

फाणस, **फाणूस**—पुन बंदील, झाकलेला, बारा न झाग नारा दिवा. 'फाणस लावोच त्यांत मेणवत्या लावाव्या.' —पया २८५ 'फाणसे झाडे पिरंगणी काम यिरोरी। खजन मेणवत्या भेवताल्या हातोहाती।' —प्रला १२. [अर. फाणूस]

फाणाफाण—झी. (ना.) फाणाफाण, दाणादाण.

फाण्ण—न. (गो.) फोडणी. (प्र.) फोण्ण. [सं. स्फोटन; प्रा फोडण; गो. फोण्ण]

फांत—उ १ (गो.) जमिनीचा तुकडा, पडी. २ (गो.) कुणगा; मिल्कट फाटी पदा. [पोतुं फातिआ]

फातकील—झी. (कों.) फतकल पदा.

फातमाय—झी. (निंदाधीं) लख व बोजड अंगाची खी. फतमाय पदा.

फा(फा)तर—झी. १ (कु.) कपडे धुण्याचा, स्नानाचा दगड. २ चटणी इ० वाटण्याचा पाटा. [सं प्रस्तर; प्रा हि. पत्थर; म. फतर]

फातर—न १ (ना.) (फळाची) साल. २ मुलाना लावण्यात येणारा एक निंदाव्यंजक प्राम्थ्य शब्द.

फातरफोडी—झी. (गो.) एक प्रकारची बेल.

फातार—न (गो.) बरंदा.

फा(फा)ती—झी. १ (गो.) फुलांचा गजरा, वेणी. २ (गो.) पाषाचा पातळ तुकडा. (सामा.) तुकडा. फात पदा. [पोतुं. फातिआ]

फातुल्ली—तुळी—झी. (गो.) गोटा, गुंफा. [फातर]

फातें, फातोड—नजी. (गो. कु.) पहाड. [पहाट]

फातें—न (वे) हिंदूच्या घाी बर्की काण्याचा मुखलमानी मुद्राचा हक. कर्नाटकात हा एक बलवैदार आहे. मुसलमानांने फातें न घालतां बर्की कापल्यास कर्नाटकातील मुद्दतें. चाण्याच निषिद्ध मानतात फात्या पदा.

फातोरी—उ दगड. फातर पदा.

फात्या—झी. १ कुलाण्याचा आरंभ, कुलांतील पहिला सुरा; (मुलाकरिता हा वाचतात); फात्याचें पठण २ नैवेद्य समर्पण; बघी. 'कुलाणने फात्या न दिला तर बर्की मुदांन रहाते म्हणजे तें ह्याल होत नाही' —गाणा ११३. ३ आरंभ 'काल खमा होतां व मिर्जा मनुषा दिवस फात्याचा होता म्हणून बजोर ... नाही.' —वेद २१.१४१. ४ (निंदाधीं) अथेदुख्य वाचाळता; बडबड. (क्रि० मारणें; वेणें, घालें, घाडणें) [अर. फातिहा] हलवायाच्या घरावर फात्या वेणें—मारणें—दुसऱ्याचा माल उदारपणानें देणें; हलवायाच्या घरावर तुळशीपत्र ठेवणें.

फात्या—उ १ (कों.) बडविलेला रेहा, बेल २ दुर्बळ; घातक. फात्यावयलो—वि १ (गो.) उजाडव्यान्तरचा. २ शेकटचा. [फातें=पहाट] फात्यावेर—क्रि. (गो.) पहाटिस. [फाति+वरी]

फात्रेल—न (गो.) राकेड, केरोसीन. [फातर+तेल]

फात्रावचें—क्रि. (गो.) दगड मारणें. [फातर, फातर]

फांद—झी. १ कांढी; घाला. २ एक प्रहारची भाजी.

फांद—झी. (कों.) तडाची निंत; फांर.

फादकुलेर—किवि (गो) पाठगुडी. [पाठगुडी, गो फाट=पाठगुडी]

फादडणे, फांदाडणे—अकि १ (क.) फाडणे, टरकाविणे, दोन तुकडे करणे, चिरणे २ (ल) (एखाद्यावरील) प्रेम, लोभ, नाहीसा करणे, मर्जीतून उतरविणे, सुदिभेद करणे —अकि (खड सरेल्या, छाटलेल्या साड्याला) पांया फुडणे [फाद-फादबा]

फांदडा, फांदाडा—उ १ (साडाची) मोठी फादी, शाखा, २ (गव) (भाषणात) विषयातर, अवसर कथा, फाट फोडणे (कि० घेणे, फोडणे) ३ हरकत, आडकाटी [फादी]

फांदणे—अकि उघी मारणे, उघळणे (घोबा, हरीण इ०नीं) फाजणे. [स स्पंदन, प्रा पदण, हि पदगा]

फांदणे—अकि १ पसरणे, विचुरणे २ फाजणे पहा

फांदलायचे—कि (गो) (शाबाच्या फाया) सभोंवार पसरणे, फाडणे. [फादी]

फांदा—उ १ शाबाची डेळकी, ज्या ठिकाणी दोन खाखा फुटतात तो शाबाचा भाग २ (ल) अडचण, संकट, पोंटाळा (कि० पडणे) 'परि पडले फांदां. बहुत दिवा।'—विशु २०१ [हि फांदा=संकट] **फांदात घालणे-पाडणे**—गोघळात घालणे, पाडणे, कच्चाटीत, पेचत घालणे पाडणे **फांदा मारणे**—(ना) एखादी वस्तु लुकावणे, घबाड मिळविणे.

फांदाडणे, फांदाडा—फादडणे, फांदडा पहा

फांदाडणे—अकि (माण) लुकावणे, फसविणे

फांदाफांद—अकी पंगापांग पहा [फाडणे द्वि]

फादी—अकी १ (शाडाची) खादी, शाखा. २ (दिवा वगैरे अडकविय्याकरिता) मित, खांब इ०कास लावलेला आकडा **फाद्या फोडणे**—१ फाट फोडणे, विषयांतर करणे, आडकथा सांगणे २ पोळत सवयी आणणे, अडथळे, हरकती सांगणे **फांदोफांद**—किवि प्रत्येक शाखेला-पासून-कडे-ना-ये 'तु हिडलास फादी फांद, मी हिडले पांनोपांन' **फांदोरो**—अकी डहाळी, सडान खादी [फादी लघुरूप]

फानघटा—उ (को) उन्हाळ्यात घुरे शिंपण्यासाठी रेंगात, अंगणात, शाबाखाली घातलेला भाव

फानस-नुस—उ कदील फानस पहा

फा(फा)पटपसारा—उ धयाचा, उद्योगाचा अवाडव्य विस्तार, कामाचे अवडंबर [पसारा]

फापडणे—अकि पाखडणे —शर [ध्व]

फा(फा)पर—न पसरलेला भाग लक्ष्म, रवचेवर पसरलेले, चिडलेले खरून, विव्या इ० संपत्ती जे क्षण ते [हि फांकड]

फापर—उ (गो) रत्ता

फांपरणे—अकि (को) खरवणे; दगड वगैरे कातडीला फासून लक्ष्म होणे [फांपर]

फांपरणे, फांपसणे—अकि खोळवणे, धांसरणे, खरवणे वेदामेदा होणे, चिरवणे

फा(फा)परा, फांपा—वि तोतरा, बोचरा, अडखळत गोल गारा [ध्व फांफा!]

फापरी—अकी कुडीत वाडणारी एक मनस्पति

फांपसणे—अकि १ खुरडणे, धोळणे, मळणे, जोराने हाताळणे २ फार रागे भरणे, शाडणे, ताशेरा शाडणे, सरडपरी काडणे

फांपळ—न (गो) सुपारी (प्र) पोळत पहा

फांपावणे, फांपाडणे—अकि १ (शाडाला) मरगव पालवी देणे, फोफावणे २ लडू होणे, वाडणे, पुष्ट होणे फुगणे (माणूस, जनावर) ३ (ल) विस्तारणे, फैलावणे 'देखणे हत्तीची गजगजा. फापावत चालली.'—वेसीस्व ११ ११ 'सद्गुरु अतरी विचारी आधीं. म्हणे याचे ठायीं असे दड मुदि. तेणे हा पापावला त्रिमुदि. याही काडी सुवेना.'—स्वार्दि १० १ ४२

[फांप! हि फापना]

फापाळे—न १ (कु) विदिरितून पाणी काढताना पाय देण्यासाठी घातलेले भाबडे लकूड २ (गो) ओडपाच्या काळार ओलाइन जाण्यासाठी घातलेले माड—पोफडीचे तुकडे [पाय+फडी]

फाफुडचे, फाफुडणे—कि १ (गो) हाडणे, केर काडणे, झडवणे २ (गो) फोडणे विस्ताराने ढाकणे **फाफुडणी**—अकी (गो) केरापुणी

फा(फा)प्या—अकी १ (अव) स्फुडणे, हुदके भापके २ इडळणे ३ २ करीत असणे 'पेडान्यानीं सवेस्व नेतां फाप्या मारीत वसले' (कि० मारणे, वणे, करणे फुगणे) ३ (ल) अचाट पण निजले दय्य [फाफ! तुल० ई पफ]

फाफ्सावळे, फाफसुळे—अकि (गो) उज्वलत करणे, नवालीं ओरखणे **फाफ्सावणी**—अकी (गो) उज्वलत करण्याची क्रिया, नवालीं ओरखण्याचे काम

फाफर, फाफरणे, फाफरा, फाफा, फाफ्या—फांपर, फांपणे इ० पहा

फा(फा)फर—अकी लाय, रत्ता, फांपर पहा 'म्हणे। तंव शनि चालिना फाफर। मारावया।'—कथा ३ १ ११

फाफळे—न (कु) विदिरितून पाणी काढण्याचे नेळी पाय टेकण्याची फळी फांपाळे पहा [पाय+फडी]

फां फां जायप—कि (कु) उघडकीस देणे

फाफू—फेंफे पहा

फाफू फांफु—न मंत्र पालतांना पुढत पाण्याचा आवाज २ (ल) मंत्रतंत्र, गोहवगाल, टाणगेणा, गमूड हाफू [ध्व] **फाफणे**—उघडपडीने भामसाट खेच करून बोडीत करणे (प्रभ्य, धान्य इ०)

फाम—स्त्री चित्ताची स्थिरता, अवधान, देहमान, शुद्धि
समज अकल, यांच्या उलट वेफाम [अर फहम्]

फाम—पु (गो) जित्ती लोकांचा उत्सव [पोतुं फामा]

फामटणें—क्रि दपटणें

फामिदा—पु १ प्रकृतीवर परमेश्वराचें श्रेष्ठत्व सांगणारा
तुरेवाला (तुरा लावणी गाणारा) -वि २ कुठारही मारणारा,
यर्विठ (माणूस) ३ (लबाडोंत) निष्णात पदाईत, अखळ (निंदाधी)
४ हुशार, तरबेज फामिदा पडा [फा फह्मीदा]

फामिदा-दी—स्त्री पुरुषाप्रमाणे धीट व अधिकार चाल
विणारी स्त्री

फायदा—पु नफा, लाभ किंवायत प्राप्ति [अर फादरा]

फायदा—स्त्री जाहीराणा, प्रसिद्धी 'हें पत्र एकांती बाचून
ठेवतें, फायदा जाळ्याने येथें मेवकाची पत राहणार नाही' -मदना
१११५ [अर फाश]

फाया—पु १ अंतराचा बोळा २ अंतर लावण्यासाठीं थारीक
बोईच्या टोकाळ कापून लावून देतात ती काडी [हि]

फार—न (बद्दक, तोफ याचा) बार भर पेट (किं० सोडणें,
छुडणें) [इ फायर]

फार—पु १ (राजा) मुसळाचा, बऱ्याचा धव, प्रहार
(किं० धेंणें, लावणें, घालणें) २ (गो) भाटपाटापाड्या खेळा
तील मारहाण [स प्रहार]

फार—वि १ प्रसन्न, विकसित तैपी चटव्यादि थोरें।
हें तेंजें चियें फोरें। तियें ज्योचिनि आभारें। प्रकाशती। -झा
१५ ३११ २ स्वप्न उषा 'जिसें तिथोपण हारये। तव तव खरें
होय खें। का थोरी खपता साणें। फार होखे।' -झा १५ ३१०

३ पुष्कळ, बहुत विवुल -किनि अदिशाय [स रफार, प्रा
फार] ४६० फार झाले हातू आलें फारकलून-किनि बहुतांशी,
मुल्येंकलून, थड्या फारफार विचारणें-एखाद्याची पुष्कळ
आठवण काढणें 'माझ्या वीली फार फार विचारिलें -सु १७

फारक-वि फारीक पदा

फारक(ख)त, फारक(ख)ती—स्त्रीन १ कर्जेफडीचा
कापद ऋणमोचनपत्र २ मालमोर्तच्या मागवरील रोखलेल्या
हक्काचा दस्तऐवज, सोबिती, सवध हुनव्याविषयांचा कापद
वटपत्र, वाटपत्र ३ ताटाद' अरावडता विळगण्या (किं०
कर्णें, होजे) 'सिस्सन व राजकारण यांची घुरी फारकळ कर
ण्याच्या हेतूने' -कल १२०१ [फा फारिष्-खती]

फारकाय—स्त्री (गो) फेड

फारफेर—पु एकमेकांतील कमीअधिकपणांमुळें पडणारें
अंतर फेरफार पदा

फारवचें फारघचें फारोंवचें—क्रि (गो) छिद करणें,
मोक घडणें, ठोपणें पदा

फारशी-स्त्री—पु इराणचा रहिवासी, पारसीक, पारसी
लोकांचे इराणातील मूळ पुरुष -स्त्री इराणमधील भाषा -वि
इराणविषयक फारशी भाषेंतील, भाषेचा, भाषेमवणी [स पारत,
पारसीक, फा फारशी]

फारस—पु स्वार -आदिलशाही फर्मान [फा]

फारसनीस—पु फारशी भाषा जाणणारा वारकून, चिद
थीस, पारसनीस

फारावचें—क्रि (गो) (उखळात) सडणें, हड् काडणें [स
प्रहार म फार]

फारतवचें—क्रि (गो) बहुत मारणें [इ फायर म
फार]

फारावणें—क्रि (कु) दश करून घेणें

फारिखत, फारिखती—फारखत ६० पदा

फारिंग—न (गो) एक प्रकारचें शाह, याचीं पातें एराझ्या
पानासारखीं असतात यांच्या मुळाची भाजी करून खातात

फारी—स्त्री (व) गोव्याचा (गोणीचा) एक भाग

फारीक-ख-वि १ वारलेलें, फेडलेलें (कडें) 'सत्तावप्रसर्ग
कर्तव्यम होईल तर श्रीकृष्णें फारीक होईल' -रा ८ १२० २ मिट
लेळा, समेन झालेला, बंद पडलेला (भाडणतटा, चौकडी ६०) ३ खर्च
लेला, संपलेला, लाहलेला (पेसा, भान्य, अन ६०) ४ पायता, बुद्धता,
मादा 'खड फारीक क्षास्व्याव योदीबहुत त्याची नेदमानी करून
बहुमानें त्यास त्याचे स्थळास पाठवून यावें' -मराठा २३ ५
मुफ [अर फारिष्=मुफ] ०करणें-फेड करणें, फेडणें, दिशेवर
धुका करणें]

फारूनफेरून—क्रि वि बाजूचें त्यामात्रला करून, फिरवा
फिरवी करून फेरूनफारून पदा [फेरणें दि]

फारोळ—स्त्री (व) भागवड

फारोळा—पु फाळी, विपी चिरफळी चिपोटी (फाळ)

फारोळा-ळें—पुन पाहरीच्या दात्याचे कणाचें लेखडी
टोंक पाल फाफ फारोळे ईश्या पाळ। ऐसे जे जे पाहेतो
निश्चळ. -पैमापेदु

फार्म—पु शत, जमीन सरकारी फार्म हा एक अद्यापि
मनोरंजन फार्मचे आह' -टि २ ३६४ [इ]

फार्म—पु १ छापलेला मसुदा नमुना २ माहिती भरवायावें
पत्रक छापल फार्म अंधारानें मागवावेत' -के १७ ६ ३०
३ विशिष्ट आकार आश्रित ४ चौकट; (बॉरीट वगैरे सोत
ग्यासाठीं केपेली) ५ फार्मा पदा [इ]

फार्मास—स्त्री (गो) दवाखाना [पोतु फामासिआ,
इ फार्मेसी]

फास—उ १ सोंग, धतावणी, येचे प्रकार कायचाच बाटले ते बलम बाटले त्यावर लादण्याचा हा सुमदा फास आहे '—के १६ ४ ३० २ प्रहसन, नाटकाचा एक चुन्का 'करजाचा मनोरञ्जक फास' (सभा का म यत्ते, १८८८) [इ]

फालकुनो—न (कु) चाभारांचे एक हत्यार

फालतु फालतूक—वि १ ज्यास्त, शिष्टक, उरलेले, अधिक अनावश्यक २ बरकड पदा ३ भिन महत्वाचा; शुद्र (माणूस) [हि]

फालम—न खोटे वनावट मोती [इ फालस]

फालसा—उ. एक वृक्ष व त्याचे फळ, उत्तरहिंदुस्तानात याची विशेष उत्पत्ति होते पक फळे पिंपरीच्या फळासारखी असून ती खातात उन्हाळ्यात या फळाचे सुरवात करतात [स पर्य, हि]

फात—उ फाल्याचा रस घालून केलेला भात —गृहि ३७३

फाले—न (वे) पहाट

फालेडू—न (कों) नागराच्या छत्रावर फाळ बसविल्यानंतर त्यावर एक निमुळता लाकडाचा तुफडा ठेवतात तो रूढान लाकडी फाळ 'नागराचे फालेडू लवकर सिकते त्यामुळे लवकर लवकर बसवावे लागते' [फाळ]

फालगुन—उ १ वैशाख महिन्यातील बारावा महिना २ अक्षरांचे नाव [स] •धाद्य—न बोंब, शक्ज्वनि (फालगुन महिन्यात होळीच्या वेळी बोंब मारतात त्यावरून) •वाद्य करणे—बोंब मारणे फालगुना—नी—वि फालगुनविषयक फालगुनो—जी १ फालगुन महिन्यातील पौर्णिमा, होळी पौर्णिमा २ प्रथमची पूर्वा व उत्तरा नक्षत्रे

फाल्या—वि १ (ब) फालतू २ बाताच्या 'हा फाल्या आहे याच्यावर विश्वास न ठेवावा'

फादया फादया—किवि (गो कु) उद्या फाले पहा [पदा] म्ह० (गो) एवा निगुन फाल्या जायना—एकदा निज त्यावर उभाउत नाही (मध्ये कव्हातरी जमं होई) म्हणजे एकदाच करून काम संपत नाही फाल्याद्या—वि उद्याचा

फाय—उ १ प्राप्ति लाभ २ अनुभव 'तेथे रज तम निगुणे। तिथे जे उत्तम दिसे। तें सव्व हें आपेंतें। फाबासि ये।' —हा १७ ३१६ ३ अवकाश [स प्राप्, प्रा पाव म फावणे]

फाय—उ (गो) पोडे

फावटी—शी (ब) सधि, योग्य वेळ 'तुम्हीं असे केल्याने त्याचा फावटी सापडत्ये' फावती पहा [फावणे]

फावटीक येवप—(गो) मनुीं ओंझे काढून येणे

फावड—शी (ब) राख निमित्त, बहाणा 'समजावया लागे मगत भयंदा तेथेच फावड रडिले ला।' —मात्र ७८ [फावडी]

फावडा—उ मोठे लाकडी पावडे, पावडे फावरी पदा

फावडी—शी. १ खोरणे, (बोग, लीद इ० काठण्याचे) रूढान पावडे, खोरे हे बहुधा लाकडी असते २ जोगी, फजीर मान भाव इ० वापरतात ती बाकडी किंवा लाकडाची काठी हिला सोळी अटकवितात 'कुवडी फावडी कवडून पाणी। माघपणी मिसवला।' —नव १७ ८५ ३ लोखंडी खोरे, पावडे ४ उसाच्या रसावरील मळी काडणाना उपयोगात आणिले जाणारे लाकडी आज्ञा ५ दड किंवा जोर काढताना दोन्ही हात ज्या लाकडी ओळ्यावर ठेवतात ते प्रत्येकी, हत्ती ६ शेतात माती धोडण्या काता केलेले लाव दाडपांचे खोरे ७ (नागर, कुडव, कोळपे इ०च्या) दाडीला बागुनी आधार वणाच्या दोन काठपावडसामान्य गडद ८ अनर्थकारक स्थिति, कष्टप्रद अवस्था, देना, दु खद स्थिति, दुईशा [हि]

फावडे—न १ (सामा) फावडी पदा २ (त) पीडा, भागल्याच्या, ग्रास देणारा इसम (बाप्र) (कामात किंवा बोलण्यात) फावडे घालणे—एखाद्याच्या कामात किंवा भागणात फावडे फोडणे, फाटे फोडणे फावडे लावणे, फावड्यावर—फावड्याने पैसा ओढणे—संपत्तीत लोखणे, विकार पैसा मिळविणे 'सुमारे ५० वर्षांमोणे ज्यांनी बहाबत बिकेरी केली त्यांनी फावड्याने पैसे ओढिले'

फावणे—कि सव्व सापडणे, वेळ, सधि मोडलीक मिळणे 'दावाया अचि। विश्वतारक मुग्धा स्वामी बरे फावडे।' —मोह्य्या ६९ ११ —अकि १ प्राप्त होणे मिळणे जे बाधदातीत स्वभावे, ते थोटीचि जरी फावे। सरी आणिके काय करावे। सगें कथा।' —ही ५ ६८ २ अनुभवास येणे, समजणे 'मोठेकें दुस्तुये वदैजत दिसे। आणि हृदयीं स्वयंपवि असे। प्रत्यक्ष फावें लागे तेथें। आपेक्षयाचि।' —हा १ ४९ ३ (कु गो) योग्य अशे ४ योग्य, सोपे गोईवे, व्यवहारी वाटणे 'माझा हात फावेल तेव्हा करीत एव्हा करीत नाही' ५ जिकले जाणे लाभणे 'कालपुयातीत केवळ फावलास दो जी।' 'आजपर्यंत केले ते फावले' [प्रा कळीद—बरेथे लाभ प्राप्त करणे; गु पावव, स प्राप्]

फावती—शी (राजा) उद्योगपटू छुट्टा, गडबडीतून काढ लेली पुरवत, मोडलीक, रिकामपणा [फावणे]

फावड—उ सुखाद—दार

फावा—जी प्रसि फाव पदा 'स्वये दर्दनाचिया सवा। अवशिषाची खाती फावा। पती निजात्मभवा। न मोरताही।' —अष्ट ७ २५९ [स प्राप् प्रा पाव] •जाणे—अकि ठगणे नमदून येणे 'सरी सा। पा पांरवा। हा राजविदांतु आपवा। गुन एकजिणे फावा। गेला आहे।' —हा १८ १५४०

फावो—उ (गो १ जावणीतील गोंडा)

फावळी—उ (गो) मासळी

फाविदा—वि १ (निदारी) अडल, पडा, इरसल, ख्वा डीव्या कामात वस्ताद २ सवत, निपुण, निष्णात (चांगल्या अर्थी) [फाविदा]

फा(फा)शी—स्त्री १ फास, सुरगाढ, निसरगाढ, सरवपास. २ फासावर चढविण्याची शिक्षा [स पाश]

फा(फा)शी—स्त्री वेळच्यावेळी पाणी न पाजल्यामुळे गुरांना होणारा रोग या रोगात कुणकुसे पुगतात हा ससमैज्जन्य ओढे [स स्पर्श, प्रा फास=योग]

फास—स्त्री कुळवाचा एक भाग, कुळवाला बसविलेली लोखंडी पट्टी पास पद्धा 'फास फारोळे ईंध्या पाळ'—पैसापेंडु

फा(फा)स—पु १ सरकगाढ, पाश 'काळ्याचे बरे गळा फासे।'—मोक्या ६ ५ २ वायर, वायुरा, (पशुपक्षी पकडण्याची) फासरी, जाळे ३ (खा) पडान घालतवेळीं काट उचलण्याकरता घ्यावयाचे लाकूड ४ फायाचा, दहाळयाचा आरा ५ (व) काटयाच्या १० ते १२ फाटांथा, काटयाचा डीग, आरा ६ (ल) पाय मागे ओढणारा, स्वतंत्र, मोक्या राहू न दणारा ड्योगपदा, परिवार, लोखणे, आयापाश [स पाश, हि व फास] (वाय) फांशी देणें—१ फासावर चढविणें, जोब काण्या साठीं टागणें २ (ल) मडकविणें, घोटाळयात घालणें, पाडणें फांशी जाणें—चढणें—पडणें फासावर लटकविल्ल जाणें, गळ-फास लागणें फांशी भरणें—येणें—लागणें—गुलणें, कच्चाटीत सापडणें

फासका—पु (क) फास, फासा, वडा [फास] फासकी—स्त्री पशुपक्षी पकडण्याकरिता कलेलें बाळें [फास]

फासटणी, फासटाफांसट—स्त्री पायपिटी, कडाळवाणी, धमाकी बाल [फासटणें]

फासटणें—उक्ति १ (शरीराला भरम, भाडयाला राख इ०) जोराने लावणें, फासणें, स्पेटणें २ (राजा) पायपिटी, चारण्याचे धम करविणें, पाय झिरविणें 'काहीं लागू नसता ठगीच पाय फासटीत जातो कोण?' ३ (ल) फमविणें, एखाद्या व्यवहारात लबाडीने गुतविणें, भूलथापा देणें [फासणें]

फासडा—पु गुलागुत, दोन्याचा गुता, गाढ, जाळे [फास]

फासडा—पु सिडकी, दखामा इ० गितीत घड बसारी म्हणून त्यास मात्सेली चुटी

फासडे—न एक शेतरी आढल, मागलेल्या जमिनीतील डेकळे फोडण्याकरता फिरविल जाणारा लाकडी ओडा

फासण—स्त्री (गो) धमनीतील टणघा, टमट्या [ध्व]

फासणी, फांसडी, फांसणी—स्त्री १ (तुडवी लावण्या पूर्वी) रफ वाढण्यास सुखात व्याधी म्हणून वेलेला बावीर छेद, पाय, बीर (बहुधा अनेकप्रती प्रयोग) 'फाड रफ फासणी।

गुळवागात्री जाचणी।'—दा ३ ७ ११. 'जैसे खाहक झाले हाता वर। त्यावरी पासण्याचे मार।'—२ छेदन, फासणें (कि० वरणें) दु धावर फांसडया टाकणें—मारणें—दु खावर डाग देणें

फा(फा)सणें—उक्ति १ घासणें, चोळणें, लावणें, फासटणें (अगळ्या उरणें, भरम, भाडयाला राख इ०) २ (कु) पुसणें [स छत्र—स्पर्शन, प्रा फासण]

फा(फा)सणें—उक्ति १ गुतविणें, अडकविणें, गुरफटणें २ (ल) फडविणें, ठकविणें, भुलविणें [फास]

फां(फा)मणें—उक्ति १ (क) (लेखणी, मोड इ०) पिचणें, पित्रणें, फासटणें २ चिरणें, फासण्याचीं कापणें [हि फासना]

फा(फा)सणें—अक्ति (गुरांना पाणी वेळेवर व पाजल्यामुळे) घुमसटणें, गुदमसणें [फासा]

फासफूस—स्त्री धुमफूस, डुरडूर [ध्व]

फासकूस—स्त्री १ पाळ, भूस २ (ल) गाळ, गळदाटा, कचरा [फूस द्वि]

फासला—पु अंतर 'नयलर म्हणोन गाव धारवाडापासून एक कोसाच्या फासल्याने आहे'—ख ८ ४ १८९ [मर फासिला]

फासय—न फासु पदा

फा(फा)सळी—स्त्री बरागडी

फा(फा)सळी—स्त्री फासणी, धरोरातीळ रफ काढण्याकरता कसेली बावीर चोर [हि फासु]

फा(फा)सा—पु १ पाश, फास पदा 'हुसे पायीं पावे ऐसा। जेणे उगवे हा फासा।'—तुगा १२ ०९ २ पकड, मडकण, आकडा (सोरो, नय इ० दागिन्याचा) ३ अडकविण्यासाठीं टेबलेकें डिट, कडे, हुल ज्यात घालतात ती बडी, अगटी ४ पशुपक्षी यास पकडण्याकरिता कलेलें जाळे, वायुरा ५ (ल) एखाद्या माणसास फमविण्यासाठीं कलेली बुक्ति, पेंच [स पाश] ० घालणें—पसरणें—(ल) जाळें पसरणें (अडकवण्यासाठीं) ० टाकणें—पकडण्यासाठीं फाम टाकणें

फासा—पु सोंगटया इ० खडास वपयोगी असता इस्तिरती तुकडा यावर चारी वाज्वार अतुकुमें १, २ ५ व ६ असे टिपके अस्मात [स पाशक] म्ह० फासा पड सो दाव राजा करे सा न्याय फासा उमगणें—जाणणें—समजणें—(ल) गुप्त वत, लबाडी ओळखणें डाव ओळखणें ० उलटा पडणें—प्रतिकूल गाढ पडणें ० टाकून पडणें—(ल) नशिवाची परीक्षा पाहणें, फासत करणें ० टाकणें—१ आभिय टाकणें २ (खरदीविकीमध्यें) आपल्या सूचना करणे अथवा मागणी इ० सांगणें, आपडें म्हणणें ० लोखणें. ० स्वीयीचा पडणें—अनुद्ध गाढ घटणें **फासाटण**—कि फासटणें पदा.

फासा(सो)टी—सी फास, जाळें 'सप्रेमं मनुभव येता दिठी। तुटे फांगोटी भववधा।'—मरि ५० १२ [स पासा]

फासाडणें—सकि १ श्रुतविणें, अश्कविणें २ तोंडाला पानें घुसणें, फसविणें [फास]

फासारडें—न (कु) फास

फासावणें—अकि चिरणें 'फासावेना तरि दुस येतें पाव। मग होतो जीव फासावीस।'—दुगा २७७८. [फासवें=चिरणें प्रयोजक]

फासू—न नदी, समुद्र १० चा पाटा; खाडी, ओढोळ

फासूक—रहान खाडी

फा(फा)सेपारधी—उ १ पशुगण्याना जाळपात अश्कवून धरणारा २ (स) दुसऱ्यास कपटानें घेतात धरणारा; पसव्या

फा(फा)सोळी—सी बराडो फासळी पहा फासोळीस उजळ टिफ्या—वि धरावपावर पांढर टिपके असलेला (पोडा) हे अशुभ चिन्ह होय

फासूक—सी (गो) तांपळा [स पासाक, पोतू फासिकमा]

फासकी—सी. (गो) चौकट [पोतू फासिकमा]

फाळ—उ. १ मागताचा अवयव, मागताचे दावदार लावण्याचें लोखंडी पातें २ (ल) मोठ्या, जाड व दट्ट टोकाचा बोरु, लेखणी ३ भाला इ० शस्त्रांचे अम फळ पदा 'सर्वे स्वाराच्या हातांत तीक्ष्ण फाळ काढलेले लोख भाले होते'—स्वप ८८ [स फाळ]

फाळ—जी १ कुडाशीन काढलेला शंकडाचा मोठा तुकडा; डलपा २ चिंधी, चिरफळी, कापडाचा अर्ध लाव तुकडा ३ भाग, तुकडा 'कहनि दोन फाळी तारिला कृष्णे।'—एमा ३१ ३३८ फाळवट—न फाळका, केळीच्या पानाचा एका बाजूचा तुकडा

फाळकें(का)य—उ मागताचा भाकडा व लोखंडी फाळ याना जोडणारा लाकडी तुकडा, फाळू फाळवट [फाळनकाय]

फाळका—उ १ मोठा तुकडा (लाकड, फळ इ० चा) २ केळीच्या पानाचा (भागचा) एका अंगाचा तुकडा (जेवण्याकडे उपयोगी). ३ (विणकाम) सुत उकळण्याचें बांधूचें केलेलें रंदावजा साधन यावर घुताची कळी घालून उकळतात ४ (कु) चौकेचा खालचा भाग [फाळ] फाळकी—सी १ रहान फाळका २ जमिनीचा अर्ध भाग पटी [फाळका अत्यंत]

फाळट, फाळवट—न १ फाळदे २ मागताच्या फाळास तुकड्याद्वशे शब्द [फाळ] फाळटणें—अकि नागराच्या फाळानें कापलें पासटलें जाणें (बेल इ०)

फाळणी—सी १ जमिनीवरील फाळा (धारा) वेष्टाच्या उत्पन्नावर बसविलेला कर २ विभागणी वाटणी [स व्हाटन प्रा फालण]

फाळणें—अकि १ फाळवें, टरकाविणें बाणि गोवी घालिया जवळी। शगटल्या अग फाळी।'—झा १८ ३५५ ३ सान्याची

रवम वांटून घणें, टरविणें ३ (सागा) वाटणें, विभागणें [स व्हाटन, प्रा फालण]

फाळवट, फाळवटणें—फाळट व फाळटणें पहा

फाळवड—न (सांगी) फाळवाव, फाळदू

फाळ्या—उ १ पाहून काढलेला वस्त्राचा तुकडा, चिंधी; चिर फळी, चांदोटी २ शायदा, बामारा. (कि० काडणें, निघणें, जाणें) ३ वाटलेल्या रक्षमाची गुडी, वळी, मोठी परती अशा १४ वस्तूपाचा एक थाक दिवा अर्धा शेरिया होतो ४ कर, सारा 'फाळा शबिता उदह।'—दावि ३७७ ५ वाटपाचा भाग, हिस्सा फाळ्या फाडणें—परीचें, सान्याचें वांटप करणें

फाळ्या—उ नांगराचे पातें, फाळ पहा

फाळी—सी १ शकल, तुकडा 'सर्वे कृत्ति समान फाळी। अर्थिन्या दोर्षीच्या कातळी।'—मुसमा ६ २६ २ जमिनीची रहान वी ३ (गो) चिंधी, फडकें [फाळा अत्यंत]

फाळी—सी (व) फळी

फाळुदें—न (मदागु) रहान वळ; फडकें 'पहादचि उडुनि फाळुकें साहोनि आर्भो शगे।'—सुनपाठ १९०, [फाळका]

फाळुदें, फाळुदें, फाळोटा—नउ नांगराचा फाळ वष्ट बवावा म्हणून त्यावर बसविण्याचें काकड, फाळदें पदा फाळट फाळवट [फाळ]

फाळोरा रें—पुन बामरीच्या दात्याचें लोखंडी दोपण, लेंक फाळें [फाळ]

फिकट फिळट—वि १ अचक, पुसट २ काडीवा फिका ३ पिचुरेला, बेचव फिका पदा

फिकट, फिकीर—त्री काळजी, कळकळ, आत्सा, भाव चिंता, विचार 'जरी अवस्था वपुन जनाच्या मनि पडल्या फिकट।'—प्रेरा ७३ [अर फिकु] फिकीरमुन्द—वि चिन्ता कंता 'बरेसाहेबानां ही खबर ऐकून बहुत फिकीरमद जाते.'—पदमव ६९ [फा फिक्—मई]

फिका, फिकका—त्रि १ फिकया रगाचा, पिळट, उमरंग, उमरा, उण्या रगाचा २ चवीला कमी गोड, साधारण बेचव (अन्न खाव) ३ बोसेनेलेला निस्तेज, म्लान ४ पाणी, जोम नसलेला, मडद, गरीब बावळट ५ नीरस पारसे धरिणामी नसलेलें (भाषण इ०) [दि फिका, तुल० स पक प्रा पिक] ० पडणें—निस्तेज वयसोर होणें 'रगोजीचा पक्ष नानाच्या अभावीं फिका पडला'—विवि ८७ १३७

फिका—उ मजकूर—ए १६४. [अर]

फिगारणें—अकि फेकणें, टाकणें, झुगारणें

फिजारणें, फिजारी—पिजारणें, पिजारी पहा

फिट—३ विनीदाइच्या खेळातला दाडू -दार फिती अर्थ
३ पहा

फिटकर-री—को तुरी फट्ट पहा [हि]

फिटणें—अकि १ गुणें गुणें, सैल दिलें होणें (वख, गाठ

६०) ' आवरि दुज्या कर नें फिटता गमनेंरुनि वन्निवन '

—कम १ ३९ २ (कण, दणें ६०००) सुच होणें; फडलें जाणें

—मण्णि मण्णि मले म मण्णि जन्मदचें फिट । —कका ९५ २

सीण होणें ४ सपडणें ' तव ब्रह्मस्थानीचें वग । फिटले सहजे । '

—झा ६ २७९ ५ (नवस, सहस्र ६०) पूर्ण होणें फेडणें ६

(शका, शपथ उपकार ६०) निरसन होणें ' कम्हा राख सेवन

वाणी । फिट तो धणी मुका म्हणे । —तुगा ६९६ [स भद्र-

प्रट प्रा फि] इ०० शोरास सवाशा भटे सनवा सदाय फि

फिटफाट फिटफाटी—छीन परतफेड, वणेंवणें बरोबर

नि शोपता -वि फेडलेला उल्लेख पुण रीत नें परत केलेला नि चप

सात्रेय [फिणें द्वि]

फिटफिटें—वि (गा) तुणारें [फिणें]

फिटपसलें—वि (गा) फडणारा

फिटाल—वि (व) निहता फिका ' नाची गोष्ट मग

फिटाल पडली '

फिट्टा—को फेड ' भाणि पाहुन स्वयें कृपादष्टि । मग

दु खलेशाची झाली फिट्टी । ' -नव २४ १३० [फिटणें]

फिट्टी—को १ भोंक गुणविणारी छुनी, दड्या २ पाचर,

निमुळता लकडी तुकडा, खिटी ३ (राजा) विटी इनी

फिट्टुल—को (बों गुण) ठिगणी, रुद्रिग

फिट्ट—उ (राजा) फिट्टी इनी, विटी

फिट्टुल—न एक प्रकारचें गजानें वाजवावयाचें इमजी पद

तीचें तनुवाय [इ]

फिणफिण—छी १ रागाची धमडूस पुणपुण २ गुणगुण

३ खदखद, फिटफिट [ध्व]

फिणफिणणें—अकि १ रागानें फणफणणें, जळकळणें २

गुणगुणणें ३ खिदखिदणें, पमपमणें (आबिलेला पदार्थ) ४

जळजळणें घणघणणें (शरीर ६०) [ध्व फिण]

फितणें—अकि १ दगलपाचीनें, विश्वासपातानें फितूर होणें,

विश्व पक्षास जाऊन मिळणें २ (गृहान मूल-खाऊ ६० दास

विश्वामुळे) फसला जाणें, टडविला जाणें [अर फितन]

फितवण, फितवणी फितावणा—छी फितूर करणें, एकी

मध्ये भेद पाडणें फूट पाडणें [फितविणें] फितविणें फिता

वणें फित्याविणें फितयेविणें—अकि एखाद्याला फोडणें, फितूर

व्हावयास लावणें आपल्याला अनुकूल करून घेण [फितणें]

फितनती—छी वहाळी [अर फितन म फितणें]

घडो ५ ३६

फितना—उ एक मुवासिक दास, होत पुष्कळ इन्न्यें मिसळ

लेलें असतात

फितवा फितावा—उ १ भेद, फूट ' काय बोल बोल

धितवा । घामच्यें केला फितवा । ' -मध्य ९७ २ यड बैमनस्य,

विषाड ३ फितुरी, फितवणी पहा [फितणें] ० पाजरा—उ

फितुरी, फितवाफादवा ' फितवा पाजरा काहीं बाहेना गलिम हो

चिता करी । ' -ऐपो ३५५ [फितणें+पाजरा=फारी] ० फाड्डा-

फितवाफात -चित्रशुत ३६ ० फादा-स्वामिश्रोह, दगावाची,

कास्थान -सभासद २२

फितवी—छी एक प्रकारचें जावीट फितई पहा [अर

फितूदा]

फितुरणें—अकि फितूर होण्यास, बड वश्यास उठविणें,

फितूर करणें फितूरणें—अकि फितूर हाणें [फितूर]

फितूर, फितुरी—सुकी १ फितवा, स्वामिश्रोह, स्वपक्षत्याग,

दगावाची २ शैबस्य, बेधिरत -वि फितूर झालेला ह्यामखार,

स्वामिद्रादी, वकाला फितुरी पडुनि आले दखणात । ' -ऐपो

१३० [अर फितूर] फितुरा व्या, फितुरखोर-वि फितूर

होणारा, स्वामिद्रादी, विमानपातकी, निमकहराम, विश्व पक्षास

अजून मिळणारा [फितूर]

फितूरफादा—उ (० धावक) फडफितुरी [फितूर+फादा]

फित्तारीख—किवि तारखस -आदिश्याही कमान

फिताफिसाद—उ दगा, दगावगी मरूनत होऊन फितना-

फिताद वर्पा करितील ' -पयाव ४८० [अर फितन+फसाद]

फितने अंगेजी—छा श्रोह चियावणी, बसेडा, फितुरी

' फितने अंगेजीनें तुम्हास मामील होउन निमकहरामी पदरीं

ध्यावो हें दुक बादी ' -पारा ७७ [अर फितन-अन्धा]

फित्यावणें फित्येवणें—छी (राजा) फितविणें पहा

फित्तत, फित्वात—छा काति बखडा, निनायकी ' स

बळे झटाजीचें फित्तत जाली ' -रा १८ ३४. [अर फित्तत]

फिट्टफिट्ट—छी बडगठपाचे माटपाचें हासणें, दात काटणें

-किवि (निदायी) मोटमाटपाचें बडगळपणें (हणणें) [ध्व]

फिट्टफिट्टणें—अकि १ फडफट्टणें कपकपणें चरचरणें चट

चटणें २ (मिडलेला फोड) तडतडणें, ठपठपणें ' खारचेंन फिट

फिट्टले हात न कबर पाहण्याचा ज्याला कटाला ० सेल '

-जागर ३९ फडफट्टणें पहा

फिट्टवी—उ एकनिष्ठ संवक, मनन्यसेवक ' श्रीमतराव पत

प्रधान हुजुरचें फिट्टवी -दिमरा १ ३६ [अर]

फिट्टा—नि १ व्यासक अत्यंत अतुरक्त झालेला, आपक

जीव प्राण तुम्हापर फिट्टा । -प्रला ११७ २ रूप प्रमग (कि-

होणें) ' सदा हरि कविपयावर फिट्टा । -राला ८७ [अर फिट्टा]

फासा(सो)टी—झी फास, जाळे 'सप्रेम अतुल्य वेदा दिठी। तुटे फासोटी भववधा।'—भवि ५० ६२ [स पाश]

फासाडणे—तकि १ गुतविणे, अडकविणे २ तोंडाळ पाणे पुसणे, फसविणे [फास]

फासारडे—न (कु) फास

फासावणे—वकि चिणे 'फासावेना सरि दु ख घेतें वान। मग होतो जीव फासावीस।'—तुगा २७७८ [फासणे=चिणे प्रयोजक]

फासुं—न नदी, समुद्र ६० वा पाट्टा, खाडी, ओढोळ

फांमूक—लहान खाडी

फा(फा)सेपारधी—उ १ पशुपक्ष्यांना जाळयात अडकवून धरणारा २ (स) दुसऱ्यास कपटाने पेंचात धरणारा, फसव्या

फा(फा)सोळी—झी बगडी फासली पहा फासोळीस उजळ टिक्या—वि बगड्यावर पाढरे ठिपके असलेला (घोडा) हे अशुभ चिन्ह होय

फासूक—झी (गो) सापळा [स पाशक, पोतु फासिका]

फासूकी—झी (गो) पौकट [पोतु फासिका]

फाळ—उ १ नागराचा अवयव नागराचे शेवटास लावण्याचे लोखंडी पातें २ (ल) मोठ्या, जाड व दट्ट टोकाचा मोठ, लेखणी ३ भाल ६० दळाचे अन्न पत्र पहा 'सर्वे स्वाराच्या हातात तीक्ष्ण फाळ लावलेले हांव भाले होते'—स्वप ८८ [स फाल]

फाळ—झी १ कुडाडीने काढलेला हाकडाचा मोठा तुकडा, डळा २ चिथी, चिरफळी, कापडाचा मद्ध लाव तुकडा ३ भाग, तुकडा 'करुनि दोन फाळी लाविला इथें।'—एमा ३१ ३३८ फाळवट—न फाळका, केळीच्या पानाचा एका बाजूचा तुकडा

फाळक(का)व—उ नागराचा भाकडा व लोखंडी फाळ यांना जोडणारा हाकडी तुकडा, फाळेदू, फाळवट [फाळ+कीव]

फाळका—उ १ मोठा तुकडा (लाकूड फळ ६० वा) २ केळीच्या पानाचा (दागचा) एका अंगाचा तुकडा (जेवण्याकडे उपयोगी). ३ (विणकाम)सुत उकळण्याने बाजूने फलेले खाटवजा सापन यावर घुताची कळी घालून उकळतात ४ (कु) नौकेचा खालचा भाग [फाळ] फाळकी—झी १ लहान फाळका २ जमिनीचा अर्ध भाग पटी [फाळका अल्पत्व]

फाळट, फाळवट—न १ फाळेदू २ नागराच्या फाळस तुच्छादर्शक शब्द [फाळ] फाळटणे—अकि नागराच्या फाळाने कापणे, घांसटले जाणे (वैल ६०)

फाळणी—झी १ जमिनीवरील फाळा (भारा) होताच्या उत्पन्नावर वसविलेला कर २ विभागणी घांटीणी [स स्फाटन, प्रा फालण]

फाळणे—वकि १ फाळणे टरकाविणे भाणि गोंबी गलिया जवळी। हागटलिया अग फाळी।'—हा १८ ३५५. २ सान्याची

रस्य वादन वेणे, टाविणे ३ (सामा) वाटणे, विभागणे [स स्फाटन, प्रा फालण]

फाळवट, फाळवटणे—फाळट व फाळटणे पहा

फाळवड—न (सागली) फाळकाव, फाळेदू

फाळा—उ १ पाहून काढलेला वज्राचा तुकडा, चिथी; चिर फळी, घाटोटी २ वापडा, वाभारा (किं० काढणे, निघणे, जाणे) ३ कातलेल्या रेशमाची गुडी, बळी, मोठी परती अशा १४ वज्याचा एक पाक किंवा अर्धा शेरिया होतो ४ कर, सारा 'फाळा लाविला सदा।'—दावि ३७७ ५ वाटपाचा भाग, हिस्सा फाळा फाळणे—पटीचे, सान्याचे वाटप करणे

फाळा—उ नागराचे पातें, फाळ पहा

फाळी—झी १ हाकल, तुकडा 'शरें करुनि समान फाळी। अर्धित्या दोषीच्या करतली।'—मुसमा ६ १६ २ जमिनीची लहान वपी ३ (गो) चिथी, फडके [फाळा अल्पत्व]

फाळी—झी (व) फळी

फाळुंके—न (महादु) लहान वज्र; फडके 'पाहादचि उडुनि फाळुंके झाडोनि जाभों लागे।'—सुनपाठ १२०, [फाळका]

फाळेदू, फाळेदू, फाळोटा—नउ नागराचा फाळ बट वसावा म्हणून त्यावर वसविण्याचे लाकूड, फाळेदू पदा फाळट फाळवट [फाळ]

फाळोरा—रे—पुन यामरीच्या हात्याचे लोखंडी टोपण टोक फाळोरे [फाळ]

फिकट फिकट—वि १ अचक पुसट २ काडीसा फिका ३ शिजलेला बेचव फिका पहा

फिकर, फिकोर—झी काळजी, कळकळ, भास्या, भाच विता, विचार 'जरी अवस्था धुन जनाच्या मनि पडल्या फिकरा।'—प्रता ७३ [अर फिक्] फिकोरमुन्व—वि विन्ता कात 'बडासोवानी ही खबर ऐकून बहुत फिकीरमद जाले.'—पदमव ६९ [फा फिक्—मद]

फिका, फिक्का—वि १ फिन्या रणाचा, फिक्क, उमरंग, उमरा उण्या रणाचा २ चढीला कमी गोड, साधारण बेचव (अन्न, खाद्य) ३ बोमेजलेला, निहतेज, म्लान ४ पाणी, जोम नसलेला, मद्ध, गरीब बावळ ५ नीरस, फारसे परिणामी नसलेले (मापण ६०) [हि फिका, तुळ० स पर प्रा फिक्] ० पडणे—निस्तत्र कमजोर होणे 'रथेजीचा पशु नानाच्या अभावी फिका पडला'—विवि ८७ १३७

फिक्का—उ मजकूर—प १६४. [अर]

फिक्कारणे—वकि फेडणे, टाकणे, घुगारणे

फिज्जारणे फिज्जारो—विभागणे, पिजारी पहा

फिट—३ निधीदाह्या खेळातला दाद -दार फिटी अर्थ २ पदा.

फिटकर-री—शी तुरी फटक पदा [हि]

फिटणे—अकि १ सुटणे, सुटें, सैल, दिले होणे (पत्र, गाठ इ०) 'आवर दुज्या कर ने फिटता गमनें झुनि वटिकमन' -कम १ ३९ २ (अण, येणे इ० नून) मुच होणे; फडले जाण 'म्हणून म्हणती भेल न भण जन्मदये फिटे।' -कका ९५ २ क्षीण होणे. ४ लपडणे 'तव ब्रह्मस्थानीचें येगे। फिटेले सहने।' -ता ६ २७९ ५ (मवस, सकल्प इ०) पूर्ण होणे, फेडणे व (शका, शपथ, उपकार इ०) निरसन होणे 'कस हा रस केवन माणी। फिटे तो पणी तुका म्हणे।' -तुगा ९९६ [स अर्ध-प्रत, प्रा कि-] म्हणं चोरास तवाशर भेटे मनचा सवाय फिटे

फिटफाट, फिटफाटी—शीन परतफेड, वणेपणे बरोबर, नि शेपता -वि फेडलेला, उसने पूर्ण रीतने परत केलेला, नि शप सात्तेअ [फिणे हि]

फिटफिटें—वि (गा) तुणारे [फिणे]

फिटफसल—वि (गो) फडणारा

फिटाल—वि (व) निस्तत्र, फिका 'माची गोष्ट मग फिटाल पवली'

फिदा—शी फेड 'भागि पाहून स्वये कृपादशि। मग दुःखलेखाची झाली फिनी।' -नव २४ १३० [फिणे]

फिटी—शी १ भोंक बुजविणारी छुटी, बडधा २ पाचर, निमुळता लाकडी तुकडा, खिटी ३ (राजा) विटी, इटी

फिटुल—शी (को) पुण (ठिणगी, रुकुळिण

फिट्ट—ड (राजा) फिटी, इटी, विटी

फिट्टल—न एक प्रकारचे गजने बाजबावयाचे इमजी पद-तीचे तहुवाय [इ]

फिणफिण—शी. १ रागाची धुसफूस पुणपुण, २ गुणगुण ३ खदखद, फिदफिद [धव]

फिणफिणणे—अकि १ रागानें पणपणणे, जळकळणे २ गुणगुणणे ३ खिदखिदणे, फसफसणे (आवलेरा पदार्थ) ४ जळजळणे धगधगणे (शरीर इ०) [धव फिण]

फितणे—अकि १ दगल्याजीनें, विश्वासघातानें फिर होणे, विश्व पक्षाल जाउन मिळणे २ (ल्हान मूक-खाऊ इ० दाख विर्यामुळें) फसला जाणे, ठकविला जाणे [अर फितन]

फितघण, फितघणी, फिताघणी—शी फिर करणे, एकी मध्ये मेद पाडणे, फूट पाडणे [फितविणे] **फितविणे, फिताघणे, फित्याविणे, फित्येविणे**—अकि एखाद्याला फोडणे, फिर न्हावयास लावणे, आपल्याला अनुकूल करून घेणे [फितणे]

फितनती—शी बघाळी [अर फितन, म फितनें]

खो ५ ३६

फितना—३ एक शुवासिक दास, हीत पुणल इत्ये मिसळ-लेलीं मसतात

फितचा, फिताचा—३ १ मेद, फूट 'काय बोल बोल फितचा। पणमये केला फितचा।' -मध्व ९७ १ वड, बेमनस्य; **विषाड** २ शिबुरी, फित्वाणी पदा [फितणे] **पाजरा**—३ शिबुरी, फितवापादडा 'फितवा पाजरा काहीं चालेना गरिम हो चिता करी।' -ऐपो ३५५ [फितणे+पाजरा=फादी] **फाडडा**—फितवापादा -चित्रशुभ ३६ **फांदा**—स्वामिदोह, दगाबाजी, कारस्थान -सथासद २२

फितवी—शी. एक प्रकारचे जावीट फाई पदा [अर, फिरी]

फितुरणे—अकि फिर होण्यास, बड करणास उठविणे, फिर करणे. **फितुरणे**—अकि फिर होणे [फिर]

फितूर, फितुरी—३ शी १ फितवा, स्वामिदोह, स्वपक्षस्थान, दगाबाजी २ शिबित्य, बेशिरत -वि फिर सात्तेला, ह्यामसोर, स्वामिदोही, बडवाला 'फितुरी पळुनि आले दुखणात।' -ऐपो १३० [अर फितूर] **फितुरा** न्या, **फितुरखोर**—वि फिर होणारा, स्वामिदोही, विश्वासघातारी, निमकहराम, विरुद्ध पक्षास जाऊन मिळणारा [फिर]

फितूरफांदा—३ (व्यापक) फदफितुरी [फिर+फांदा]

फितुरीस—कि वि तारलस -आदिगशाही कर्मान

फितुराफिताद—३ दगा, उडावगी मन्तून होऊन फितुरा-

फिताव बर्पा करितोले '१-याय ४८२ [अर फितन+फिताद]

फितने अंगेजी—शी दोह विशावणी, बखेडा, फितुरी

'फितने अंगेजीनें तुम्हास सामील होऊन निमकहरामी पदरी

घ्यावी हे दुक नाही' -जाता ५७ [अर फितन-अंगेजी]

फित्याचणे, फित्येचणे—शी (राजा) फितविणे पदा

फित्तत, फित्तत—शी काति, बखेडा, निर्मायकी 'ते

वेळे शहाजीचे फित्तत जाली' -रा १८ ३४. [अर फित्त]

फिदफिद—शी वेडगळपणाचे मोठ्याने हासणे, दात काढणे

-किवि (निदार्थी) मोठमोठ्याने, वेडगळपणे (हसणे) [धव]

फिदफिदणे—अकि १ फदफदणे, फमफमणे सरचरणे, चट

चटणे २ (फिकलेल्या फोड) तडतडणे, ठगणे 'खरजेनें फिद

फिदलेले हात व कवर पाहण्याचा ज्याला कटाला असेल'

-आगर ३९ फदफदणे पदा

फिदवी—३ एकनिष्ठ सेवक, अनन्यसेवक 'श्रीमतराव पत

प्रधान हुसुचे फिदवी' -दिमरा १ ३६ [अर]

फिदा—मि १ आमक, अत्यंत अशुस्त झालेला, आपक

जोव प्राण तुम्हावर फिदा. -पला १९७ २ खूप, प्रसन्न (फि०

होणे) 'सदा हरि कविप्रायावर फिदा.' -राव ८७ [अर फिदा]

फिदाई—**श्री.** अनुस्तता, आसक्ति -वि आत्यन्त निष्ठेचा, एसाचा गोष्टीसाठी जिवान्वर उदार झालेला [पा फिदाई]

फिदारणे—**उक्ति** १ पमरणें, मोडे करणें, फिदारणें पदा डोकें, नाक याना जोडून उपयोग उदा० डोकें फिदारणें=डोकें बघारून पदार्थ, रागात बघणें नाक फिदारणे=रागात नाकपुरवी फुगविणें, नाक फिदारणे (वेंस, सेप्ट, पीस याला जोडून उपयोग) वेंस फिदारणे=वेंस विसरवणे, विजारणे सेप्ट फिदारणे=सेप्ट परधरावणे, वाट करणे पिमें फिदारणे=पिवारा पसरणे, उपहणे २ विजारणे पदा

फिदाळछोर—**वि** १ बगना करणारा, पुश्याखीन्या गोष्टी, मोठी सगणारा २ फिरीफिरी हसणारा [प्न फिद]

फिदाळग—**रि** (गा) बैनी, घुमालेचेंद [पोतुं फिदाळणे] फिनफिन—**न** (खा) लाकडास समातर खांच पावण्याचें हत्यार हें रण्यासारखें असतें

फिनाईल, फिनेल—**न** एक दुर्गंधीनासक द्रव्य [३]

फिरक—**श्रु** १ गायत्रीतील कर, लंके 'वंड तुला मज्जु सुमणित फिर ह्तरामयें स्वर फिरती । -प्रता २३६ २ इकडेतिकडे जाणें, सरकणें, हलणें ३ बळणें, अग इकडे तिकडे वळणें, हालयाल ४ हलण्याला किंवा फिरण्याला जागा 'ही दाटी फिरकवू देत नाही' ५ मोकळीक, फुरसत ६ परक यावद्दल चुनीतें उपयोग ७ (विणकाम) घारांची सांच कायम राहण्यास दोन्ही व जुन कामट्या पाळतात त्या कायम राहण्यास त्यास अडकविण्यासाठी दोन्ही बाजुस दोन लक्या आकाराचे आकडे बरतात ते प्रत्येकी [फिरकणें]

फिरकं(का)डा-डी—**श्रु** १ (ल) बळक, प्रयती, गिरकी, २ गोपळ, पोंटाळा, अडपळा (पयाचा, कामाचा, माणसाचा इ०) (सप्तमीत प्रयोग) [फिरणें] फिरकंड्यात-पालणें-पाडणें-मडलाकार गति, हलपाटा, पूर्वस्थानी येणें, निष्फल प्रवास

फिरकणें—**अक्ति** १ जाणें, पेटा बळसा घेणें, हालयाल करणें, संचार करणें 'तो किड्याभोवतें माणूस फिरकू देत नाही' २ सरणें, अग इकडेतिकडे वळविणें 'त्या दाटीमध्यें फिरकवला जागा नाही' ३ येणें, भटणें तो मडिन्यात इकडे फिरकला नाही' [फिरणें]

फिरका—**श्रु** १ (व) (प्रहाचा, परिस्थितीचा) फेर २ फिरवडा पदा

फिरकी—**श्री** १ गायत्रीतील लंकेर केंप, फिरक २ नाचण्यातील फेरा, गिरकी ३ मळसुत्राचा अवयव, नर ४ पाळणा, कठडा इ० ची कातीव घुडी ५ आसवर फिरनारी कोणतीदिस्वान वस्तू, फिरकिं फिरकिं, मोवरा इ० ६ दाखवावया जुलपाची भूट ७ खोनाराचा लहान तांबडा रास्त बजन दाखविणाऱ्या काटा ८ कांतें १० बास गरम फिरवायजोगा वकाकार अवयव असतो ती, करज्या, चकरपाळे इ०स सुरड पाळण्याचें साधन ११ मराठ्यांच्या पाणोटपाची कडी 'नवीन तन्हा नारळी मोईला पदर पाणोटपाची

फिरकी ।' -दोला १७ १० जमीनपद्दती सात्पातील एक भाग, जमीन मोजणीदाराची टोळी ११ घुरडी पळ्यारी दाडी -बदल'दूर १२. १२ (जतात पदा) भोरी करीक १३ (मातकाम) मातीचें चित्र पाटावर देवून ते एका गोलाकार चित्रणाच्या लकडी चौफुऱ्यावर ठेवतात ती १४ (विणकाम) हातमागावरील तांब्याची छत सरकू नयेत म्हणून घातलेला आडवा जाड दोरा १५ माळेला बांधी (लोट) बाणण्यासाठी लाकडाची काटी असते ती, खापेकड -मसाप २२५२ -**रि** १ फिरणारी २ फिरकीदार [फिरणें] फिरकी

पगडी—**श्री** कडीची पगडी 'निमाजामा फिरकी पगडी माजी सोभे पटका ।' -आपद १९ फिरकीदार-**रि** कडी असलेले फिरकीचें मूल-**न** डोक्यात घालण्याचे मळसुत्राचे सोन्याचे मूल

फिरंग—**श्री** (काव्य) तलवार 'हात फिरंग विशाल घन शर बाल्यचालवि दोनहि बाह । -आरी १९ -स्वादि १० २ १२

फिरमाण, फिरंगाण-**न** १ फि गी लोकांचा मुख्य (विशेषत पोतुंगीमाच्या अम गस्यातील) 'हुलाबा फिरमाण ।' -ऐपा १४४ २ फिरण्याचें राज्य, अपिहार ३ फिरंगी लोक [फिरंगी] फिरंगाणी-**वि** फिरमाण सवर्षी (बाळ, माया इ०) 'दोन कपू फिरंगाणी' -पया ५५

फिरंगी—**श्रु** १ (सामा) युरोपियन मनुष्य, टापोवाला 'फिरंगी अयावीस पातळे ।' -ऐपो ३७९ २ (विशेषत) पोतुंगीज ३ (गो) युरेनियम (ह स्वतः स म्हणून घेतात) [मिंन पा फिरंगी] ४ गाय-**श्रु** (गो) अगदीं येणऱ्यांचा चालणारा व पुढळ खर्चाचा न्याय, खटला ५ घाघुळ-**श्रु** एक कापरी झाड याच्या खाद्या

मुसक्या झाडाप्रमाणें असून यास बारीक रोंगा येतात सावड्या सिक असत ६ लोह-**श्रु** १ पोलाद तिलें २ लवंगर तुका म्हणें नाही मजलत अंगी । मज्ज त फिरंगी कठिम लोड ।' -तुगा २३९३.

फिरंगूट-**न** (तुज्जर्जी) फिरंगी

फिरवेल-**न** (गो) दोन वाद्यामज्ये तुळईवर बसविलेली ठगी पळी

फिरणें—**अक्ति** १ बळणें, हुसत्या दिसेस तोंड करणें २ परत येणें ३ मडलाकार चालणें गिरकी घेणें (चाक इ०) ४ चकर येणें, (डोकें) अमण होणें 'मला सज्या फिर लागले आहे' ५ इकडेतिकडे, मागेपुढे जाणें, करणें, चालणें, हिडणें, भटकणें 'किती फिरतें तुजविण आता' ६ घोर सणभर ना परते ।' ६ प्रवास करणें देशांत करणें, एकापासून दुसऱ्याकडे जाणें 'मी शहर परे फिरले' ७ नवी दिशा घेणें, बळणें ८ पालणें, बदलणें, परक पडणें 'एक पाठम पडताच झाडांची नवगी फिरली' ९ नाकारिले जाणें परत पाठविले जाणें १० (हुकूम, आज्ञा इ०चा) प्रसार होणें, एकावर दुसऱ्यास दाखविणें ११ उलटणें, विरुद्ध होणें 'आता माऊव माऊवावर फिरला' १२ रस होणें, मिळणें

१३ वणें लागणें, हिशोबाने घाबे ओं होणें 'माझ्याकडे तुमचे किती धन्य फिरतात ते एकदा सांगा' [फिरत, हि फिरता, स परी]

फिरत—जी (संगीत) तानेचा एक प्रकार

फिरता—वि १ भोंवती फिरणारा, गिरक्या येणारा, वेडे येणारा २ बदलणारा; रुंदी, घबल ३ परत, पुन्हा येणारा, बरेचवेर येणारा 'फिरती पाडी' ४ फिरतीवर असलेला. राहणारा; फिरता, फिरती असलेला 'फिरता-कारकून-बारभारी-सुमेदार' 'फिरता गुभा', 'फिरती स्वारी' ५ समोवार जाणारा, हिंवाणारा, इकडेजिथडे जाणारा 'फिरती-फौज-जासुद-पहारा' ६ बदलणारा, बदलत असलेला 'फिरता-दिवस-दुषार-वेळ' इतर अर्थोक्तितां फिरणें पदां ० रंग-उ प्रमाणाप्रमाणे बेबेगळ्या दिसणारा रंग (पातळ, कापड इ०चा) फिरती—जी पर्यटण दौरा, स्वारी [फिरणें]

फिरतें—न (व) लाटणें

फिरवणी—जी १ फिरणें, बदलणें २ (विणकाम) कापड गुहाळण्याच्या लाकडास (घून) अटक करण्याची लुगी; खील या होन असतात

फिरवान—वि उलटलेला 'घन्यावर बाकर झाले फिरवान'.

—अकला १९ [फिरणें]

फिरवाकिय—जी १ बरेचवेर उगीच जेजेंमाणें, काढणें चालणें, ठेवणें-उचलणें इ० व्यापार; वेगवार २ (सुदण) लुकविलेला मजूर फिरविणें, खालवर करणें [फिरविणें द्वि]

फिरविणें—सक्ति १ फिरण्यास लावणें; तोंडाची दिशा बदलणें, बाजू बदलणें २ भोंवती फिरण्यास लावणें, प्रदक्षिणा घेण्यास लावणें ३ दिंडविणें, किताब्यास लावणें, घेऊन जाणें ४ आतील बाजू बाहेर करणें उलटविणें, उलटून टाकणें ५ परत पाठविणें 'फिरविणें सुमर उतरला श्रीगणेश राम' '—मोरमाणें पृ ४३ इ फरक करणें, बदलणें (निरनिराल्या अर्थाच्या फरकाजें जोडतात) [फिरणें प्रयोजक]

फिरवें—न १ (गो) जिवाणू २ (ल) नसती गानगड [फुरवें]

फिरस्त—स्ता, फिरस्ता—प १ प्रवासी, परक्या ठिकाण्या, फिरता माणूस, यात्रेकरू २ फरीवाला, एक स्थळीं दुकान न घालता परोपर दिवून चित्रम विकणारा [फिरणें तुल० फा फिरित्त=प्रेषित, मिशनरी]

फिरस्ताई—वि घाबविलेला, नियुक्त 'राधो विद्वत् यास फिरस्ताई जले असत'—पंथा ३८० [फा फिरस्तादत्त-पाठविणें]

फिराद—जी फिर्याद पदा 'आले मदीवर फिराद अशी कराया'—न २५ ० होणें-फिर्याद होणें पदा 'रामोजी ब दयाजी बाहुर पादशाहापारी फिराद जहाळ'—ता १५ १३

फिरून, फिरोन—किरि १ परत, माघारी 'येता फिरीन समुदाय पर्यां तयाचे।'—न २ २ दुसऱ्या वेळीं, पुन [फिरणें]

फिर्याद—जी १ अपराधनिवेदन, न्यायाची मागणी, तक्रार, चौकशीपत्र २ (कायदा) कोणा मनुष्याने—तो मनुष्य माहीत असो दिवा नमो—अपराध केला आहे असा मॅजिस्ट्रेटकडे तोंडी रिवा लेखी सांगितलेला मजूर दिवा पोलिसचा रिपोर्ट (क्रि० येकणें, करणें) [अर फर्याद] ० होणें-फिर्याद करणें, न्यायाचाच होणें 'सूर्या कुमार हुजूर जाऊन फिर्याद जाला.'—ता ६ १८. ० जाणें-येणें-फिर्याद करण्याकरता जाणें, येणें फिर्यादी—वि दावा करणारा, वादी

फिरनाळा—जी. हत्तीवरील तोफ 'दुराव्या फिरनाळा सुतरनाळा या खेरीज' असा चालता तोफखाना सज्जिल '—सराभा ६ [अर पा फील=हत्ती+नाळ=तोफ]

फिरफिन्दी रोखण—झो (कु) सुताराचें एक रोखण्याचें हत्यार

फिरफोर—किरि ताबडतोय, लवकर, त्वरेने—पेटि १, ५९. [पा फि फोर]

फिरसाण—न (गो) कुनत्याची, कुनड पाण, मास फिस्तोक्षेरा—पु क्षामावरील रोग—इपि ५१८

फिरटर—न द्रवदार्थ गाळण्याचें साधन, गाळणी [इ] फिस्म—जी (खिनेमांतील) फोटो घेण्यासाठी वेल्ली विशिष्ट पी (हो सेल्युलॅइडची असते), चित्रपट [इ]

फिल्याके—किरि खरोखर, बसुत [अर फिल्याकिज] फिस्संड—न (गो) बट टपाई [पो. आफरिसाद]

फिल्हाळ—अकिरि सध्या 'फिल्हाळ इतका मजूर समजण्यात आला'—पदमव ११८ [अर]

फिशारत—जी फिशरत पदा फिशारकी, फिशारखोर. फिशारणें, फिशारी—पुशारकी इ० पदा

फिशाल—वि (गो) निष्णात, तखेज, दर्दी फिदश, फिदशो फिस्—अश (एखाद्या गांधीला म्हणून नाही असे दाखवावयाचे असेल तेव्हा करावयाचा आवाज) छत, शुन, उ [ध्व]

फिदशी—वि वेदगळ मूर्ख, अर्थवट

फिसकडणें फिसकडणें—अक्ति १ (मेनी, निग ६०चा) त्याग करणें, प्रतिगुल पराहत होणें, दूर जाणें २ (कारा बेल, योजना इ०) निरर्थक होणें, मोडणें, विरुद्ध पत्राणें, विषडो ३ राधा माल लागणें ब दूध न घेणें, मियरणें (गाय) ४ वेफाम, अनवर हाणें विषयें (घोडा) [ध्व फमक, फिस्]

पिम्कणें—भकि मांजराचें विपकारणें, पुस्तपुस्तके, विसणें
[ध्व किम्]

फिसका, फिसकारणें, फिसकारा, फिसफिसणें
फिस्स—कुसका इ० पडा.

फिसदाविणें—उकि एसायाच्या स्नेहाभयें फूट पाडणें,
फोडणें, मन फिरविणें उडविणें, बदलविणें [पिम्कणें]

फिसकें—न गद्य केमवूड; पुराळेलें दिरा पुवास ओळें
दु ख, वर पावडा असुन आन पू, प्राणी असलेले उडाय [पित]

फिमफिस—भी १ मावराचें विपकणें, विपकारणें २
(स) भगवरा वसकून येणें [ध्व] फिसफिस-फिसा-किवि
वर्तुशी, फणफणून, फिफकारून, चिडचिडेपणाने

फिसरव—जी विधावपात, हरामखोरी, बचवद्रोह - ति
वेदमानां विश्वसपातशी

फिमरा—वि वेदमान विधावपातशी, खोटा, विन भवशाच्या
फिसाईत-दुत—गी दगा - पाव ८ ' कोंकणात एकाम

सावन फिमाहत करून वडाहत होऊन घई' -इम १२१ [फिमरा]
फिसाद, फान्नाइ—जी १ वड; दगा (कि० उठणें, पडणें

होणें वे मे, वाडणें) ' परतु कशीं कधीं जिपारीच्या गाडी
बोवतात ' -वाडणवा २ ३३ २ दगायोपा, अडापुदी, हय

बवेडा ' तो एक-व-एक घरांनीत फिसाद उभा राहिला ' -रा
५ १४५ ३ (का कुनी) निहिण्णेत दिरोवत लबावन, गफळत

४ न जुळणें कैसमजून (कि० होणें, पडणें, चरणें वाडणें, उठणें
[अर पसाइ फिमारा, फिसादखोर-वि १ वडखोर जिगुरी,

उळटणारा होही फिसादी घडा हजार लोकांमिती पदून गला
-एजि १ ५९ २ वडगा दगेखोर, उळटूखळ [अर फवाइ]

फिसाळत—आ १ कारस्थान शिजे याचें व बायाचें
हरएकविशीं मिटो वळ नय याप्रमाणें आनून पियाळती होतया

-नर ११ ५०७२ २ जिगुरी पिपाद पडा
फिस्काटणें—कि पुमकाणें ' तीं लाडकिलिडीं पादीं

फिस्काळ करिती ' -गीता १ १९४
फिस्की—जी (व) घुरीचें पिल्लू (मादी) ' गामच्या

कुनीवा फिस्का शाली ' [२]
फिस्कवणी—न फाडावणी पडा

फिस्फिळीत—न पाणभट फज्जवणी, पाळळ (लक इ०)
फी—जी १ मोवदल, मेहमताना कामावदलची टाविक

रकम २ शिवण्यावळ लागणी रकम ३ वर दस्तुरी, हक
' गुरवराइल सरदारत फी सरावी लागते ' -के २६ ७ ३० [इ]

फी—किवि मध्य -आदिशब्द ही फमन [का]
फी—जी (गो) कलावत [पोडुं फिओ]
फीट—जी फेड (वज, उबदार इ० ची), परत करणें [पिम्कणें]

फाट—जी दोरा गुडाळण्याची पटी, बांबरी -न (राजा)
पाचेर, फटीत वगविण्याचा लांबट लाकडाचा तुकडा [फाट-टा]

फीट—जी दौट, अवसाराचा हटका. [इ]
फीत—भी नाडी, पटी, लव, रेडीम, सुन इ० विणून दाली

सारखा पण करतात तो, मगजो (पोडुं फिआ)
फीत—भी स्त्रीति, स्त्रीत पडा

फीर—भी (दों) मापार, परापति, मागें, परत फिरणें [फिरणें]
फीरोही—जी यश -आदिलशाही फमान [फा] फीरोश

मन्दी-भी यशसिना -आदिलशाही फमान
फीर—पु हत्ती, गज ' एक खजीर फोळ ' -पया ३८४.

[अर फीर, पा फीर] • खोना-पु हत्तीखाना, गजखाना
• नाळ-भी हत्तीवरील तोफ.

फीर—पु हार, माल इ०च्या टोकाला निवा कुलें, मोती,
मगि इ० आपट नये म्हणून वेडेल गोरक

फीस—कुमरा पडा
फुआ—पु (खा) आते(फुई)चा नवरा [हि पुआ-पु,

फुफु-फु]
फुइजी फुई—जी १ (बायली) आल्या ' ब्यादि जावई

फुई मावशी. ' -अवत ७३ २ नवनाची आई साए [हि
फुफो] • भाऊ-बहीण-उली आतेभाऊ-बहीण

फुई—जी तुपार सितोडा ' घेव फुई मोजावे. अणुणू
विनी. ' -दा ११ ७५ [ध्व फु]

फुईव—जी १ (कातवरी) आल्या २ मामी -बदलाए
११६ -

फु(कु)क—पुकी फुकर लेंडानें घातलेला वारा (कि०
मारणें) ' आगि फुके भाता फुरा. ' -शा १३ ६६४. [फुके

स फुवकू या फुव] • नळी-भी फुकणी धमनी
फुकट—वि १ घुश २ फुटवा पडा -किवि १ कथें,

विनाकारण, विरयेंक २ पैशाशिवाय निवा अशाशिवाय (मिला
लेला, दिलेला) ३ मोवदल्याशिवाय मोफत (केलेले काम इ०)

[स फुकटप १] इ० फुकट आगि खोळट-पदावि फुकट मिळावा
आगि तो बायला पण असवा (गरीबी इ०चा कारणे) फुकटचा-

वि १ मोफत, अनाशिवाय, पैशाशिवाय मिळणारा २ अन्यायें,
सुहन घडणारे हें काम फुकटचें नथे • खाऊ-खोर चोंड,

फुकटचा-वि १ विन परिधमाने विन मावदल्यानें आशेत फट
मिळवें म्हणून पुडें अलिख, निवाजा(दगम) २ दुनयच्या जिवा

वर मज्जा मारणारा ऐतसाळ पडा • पसार-वि फुकट हास-
व्याचा ज्याचा स्वभाव तो • फजिती-आ सुखसान धम,

विस्वार अपमान इ० पाच फुल लाभ होणारा धरा गोड इ०.
• फाकट-घारी-फुआ-किवि फुट मोफत मोवदल्याशिवाय

[पुञ्ज द्वि] ०फाकट प्रज्ञाज्ञान-न विन मोवदल्याने, प्रमाने मिळगारे भा-पारिनक ज्ञान (हे अंगे करीहि मिळत नातें निषेधार्थी प्रयोग) 'फुक्त प्रज्ञाज्ञान-मिळत नाही-सापडत नाही-सापडत नाही' ०मिसनी-वि पदाला खार न दापता चैन चालविणारा फाकडा, व्यसनी (मनुष्य), पुञ्जचोद इह० फुकट विसनी तमापू उसनी ०शार्ई-वि मोफत, फुट, पैसा खर्चे न होता मिळगारे [फुकट+शाही प्रत्यय] फुकटा, फुकट्या-वि १ मोफत फुकटशार्ई २ (स) फुकडामाचे ३ मोफत घेणारा, फुक्तखोर [फुक्त] फुक्तशार्ई-शी मोफतपणा, फुक्तपणा (क पचमीविमर्जीत उपयोग) फुकटाईने-खाली-घारी-फुकटाईचा-किवि वि फुञ्ज विना मोवदला मिळालेल, कलेग फुकटाफुकट, फुनडाफुकटो, फुकटाचारी-किवि मोफत घारी फुञ्जफाकट [फुञ्ज द्वि]

फुंकटाँ—पु (गो) फढो श्वभ्यासाद्ये भिनीत पुरस्त्रेला
लाहडी ठोकळा

कुंरुण फुकुशु—न (राबा) फोल रागा (विद्यपत
तादृ) अलीक अश किनिं सादपासुके पाकळ, हलके तावळे
धान्य [फुक]

फुरणी—बी (व) बाण दरात (कि० पणें) ' परात
काय फुरणी पडली आहे ' [फुरणे]

शुक्रणी—जी १ शुक्रं विस्त्वं कुलविष्माकति वायु
 पित्त ६० बी मली १ सर माळ ६० करित सोन्याचा मगर
 काचेचा नदीच्या आकाराचा मणी मुळा ३ पोथ्या-य शुक्रण
 (वाय्र) हातश्याच्या, हाडाच्या फुकण्या हाणें—अति
 वाय कडा होणे

फुफुल्लणे—अति १ फुल्ल मारणे तोंडानें फुफुल्लणें फुल्ल
 घालणें २ सनदे कथा ३० मुखवागे (तोंडानें) वागविणे ३ चेत
 विणें, पंगविणें जाटून भस्मपात करणें (दख गाव तयार रस
 यन ३०) ४ मना चालविणें आनून वारा यईल अशा रीतीनें
 हालविणें वारा मारणें ५ (पैसे दौकन) उघळणें उघळणी करणें
 ६ मन्नाची फुल्ल मारणें मन्न घालणें ७ प्रज जाल्लें दहनविधि
 करणें कशी तरी प्रजाची विवहवाप लावो (विधियुक्त येन वरता)
 ८ कसे तरी विकणें (कितीही कमी किमतीला) (स फुल्ल
 प्रा फुल्ल दे प्र फुल्ल दि फुल्ल) म्ह० दुपानें माजग तों लाक
 फुल्ल पितो (बाघ) कान फुल्लणें—१ मन्नापदेश सांगणें २ मन
 वळविण्यासाठी काही मोठी सांगणें चढाडा करणें वानमा फुल्लणें—
 वातमी विवक्षित स्थली पोचल अशें स्पेयादि द्वारा करणें गडी
 फुल्लणें—(तळात) गडी फुल्लणें मैत्रा सोरणें (यासाठी ल्हान
 मुंरें गात्र फुगवून वर दुन्या मानून फुल्लार वरताना) फुल्ल
 पाय टाकणें इतर पादन, दहत विचारानें बाणें

फुकफुक—उ (गे) भीति, धाधूक [ध्व] फुक
 फुकचै, फाफफकचै—(गे) छाती धडकने, भीतिग्रस्त होने
 फुंकर, फुंका, फुंकारा—उ तौडाने पातलेला वारा, फुक
 (कि० मारणे) [फुग] फुंमरणे फुकारणे—सति (अभि
 कट्ट अग्न ६० वर) तौडाने वारा घालणे, फुंकर मारणे—अकि
 दम लागने, धापा टाकणे (जनाजाने) [म फुक फुकर]

फुका फुका, फुंका फुका माठीं—किवि १ (कव्य)
 फुध, मोफन २ नफ्याविना, व्यर्थ 'मुकावा फुध पुरीव्या सुपा।'
 -विह ८८ [दे प्रा फुका=मिथ्या, फुध]

फुकाबा—वि किंवि १ फुका २ मनायामें, सहज 'कुछचा
सापडला उपरांत। पातळी यासी।'—छपा २९७१ 'फुकाचें
सुखीं बोलला दाय वेंचें।' ३ कुछचा पदा म्ह० (व) फुकाची
कडी घाक घाक बाडी वारकाचा भात आखजला हात=पक्षांत
वाढताना मेद करणें पक्षिप्रपक्ष कर्णें

फुकार—५ मनकुण्डो, धातू करणें शुशार बहुभ्रुति फुकार
कस्ति विचार न कळति सुरापुरा।'—आमहा २९ [फुकर]

फुंकार, फुरार—३ १ फुकर पदा २ सापाचा फुत्कार,
फुवकारणें (किं मारणें टाकणें, दणें, करणें) [फुकर]

फुकारा—५ कोर्टांत वादी-प्रतिवादींना इतर राहण्याकरता
चपराशी जी हाक मारतो ती (म) पुकारा पदा

कु(कुं)को—की (एबीनेहीच्या खेळात) रिकामी मूठ
मुर्खीत कामी न धरणे मुर्खीत वस्तुचा अभाव

पुक्क-वि (गो) पुक्क पक्ष • सचाय-वि (गो) मत्ती
 स्वस्त पुक्कयार फक्कयार-वि (गो) रिक्कामा

फुग—५ अभिमान, फुगारा 'रगद्वय मनो जाणिवचा फुग' न परिले सगळी अधभाचा । - व ४६७ [फुगणें]

फुगट्ट—वि फुगीर, किंचित् फुगले सुखेले [फुगो]
 फुगट्टे—अकि १ फुगो, मदन यो २ (ल) रागने,
 गवने फुगो ताटणे (उपहासायी फुगो) याच्या सर्व अर्थांनी
 योजात [फुगो]

फुगडी—की १ मुर्तीवा एक खेद यत् एकमेहीन ह्या
द्विा दृढ धत्ता व पाय उडवून गरगर फिरतत (निवा एम्मेही
समोर वसुन उडया मारीत पुडे जाणात) खेडताना तोंडाने काहीं
उखाण म्हाणतात निवा फुगडी ए' ससा सव्द कावून ता' घर
तात (नि. घाली) 'फुगी' खेड्य लाखोना' घर माझा
जाणाय। -मंत्र ३२ २ त) ब्रेडपात्राणें इन्हे तितडे दिजे,
फिरणें ३ व गडफिंगा म्हा. कानात शुगडी गावात फुगडी

पुनरागण—आदि १ पुनरीर होयें पुनरागण यणे वारा मात
मरणासुद्धे पसर्ये मोठा होयें २ (पात्र) पिसवी गानेहे
द० ३) आख्या त्यागेले शुद्ध होयें, मरणे, वर यणे ३

(गतिनिरोधामुळे ओडा इ० तील जड) तुक्कें, (पाणी) चढणें ४
 दमणें; रागावणें ५ उन्मत्त होणें, फुगारणें, ताटा भरणें तागटणें
 ' विषयाचीं सग घडो ज्या तें सेवुनि मरें । कुरी कुगती ।
 - मोक्षभोगे १ ५१ ६ प्रकुत्रि होणें आनरित होणें जो
 ध्यान सुखभो कुगता । ' - मोक्षाति ६ २९ ७ (अधिक विवक्षित
 अर्धे गाल्यामुळे एसादे प्रमाण इ०) मोडा होणें, वाढणें ८
 १६, स्थूल होणें (पागलें) [त फूट् प्रा फुट्, प्व फू फू ।]
 कुगदर कुगदोर—उ (गा) एक दागिना (पातें
 आभागादार]

कुगरा—वि कुलेवा, कुगीर [कुगणें]
 कुगराई—शी कुताराही, दाखी वग्व, बडबड [कुगरा]
 कुगळड—कुगळ पदा
 कुगवडा—टी—उशी १ सुत्र ठव झालेला, बाढलेला भाग,
 पग २ फोडसेवगा ३ तुरलेनी चढकेनी स्थिति (पाण्याची)
 [कुणें]

कुगवडी—जी १ अतिशयोक्ति, मोठें होणें, वाढ, पूग
 २ अतिशय स्तुति करून चढविणें [कुगविणें]
 कुगवडी—न कुलले तुरलेनी पाणी [कुणें-भगणी]
 कुगवडी—कुगवडा पदा

कुगविणें—वकि १ स्थूल, कुगीर, मोडा करणें कुगवयास
 लावणें २ (ल) अतिशय स्तुतीने चढविणें [कुणें प्रयोजक]

कुगा—उ १ (मात्रांमुळे येणारा) फोड २ कुगरा;
 कुगात फळेला आकार ३ कोणतीहि कुगलेनी वस्तु ४ सुडसुडा
 लहान मुलांच्या खेळण्यातील तोंडान कुगविण्याचा खरी मोळा ५
 प्रवाहात कुगल्ला भाग हुंकारा ६ हशारा कारजे इ० पा कुगीर
 सुवाकयन ७ राग घुस्सा ८ (ल) अभिमान ताटा (कि०
 येणें) ९ धोड्याच्या गुन्ध्याखालील सूत्र १० खोर्ते मोर्ती ११
 किंवाची जात - मुद्रया ४६ १२ मोर्ते गच्छावता बापरण्यात
 येणारा वस्तु सुईसारखी पांजी - वि १ कुलेला कुगीर २
 (ल) गपने अभिमानानें हाढलेला [कुणें]

कुगार—शी राग उतर जे पडत कुगार १ । - पला ७२
 [कुणें] कुगारणें—वकि कुगणें कुगीर होणें [कुणें]

कुगारा—उ १ कुग अर्थ १ २ ५ ७ पहा २ कुगरेला
 भाग ३ कुगलपणा कुगीरपणा (माकर इ० चा) ४ ताटा पोळळ
 डोळ नको मानली ज्ञानपदे कुगारा । - दावि १०४ [कुणें]

कुगारें—उ (गो) गुदमणें [पोतु आभागादर] कुगार
 जातुरू करूक-कि (गो) गुदमरा गुदमरायास लवणें
 [पोतु आभागादर] कुगारमार उ तोंड दाखून कुकुरांचा मार
 खंडनरा गुत्ताया

कुगाव—उपव (गो) काजण्या, विस्फोटक [पोतु कोणें]

कुगी—शी (पभासात उपशेण) कुगवगा [कुगणें] कुगानें
 खाण-न (कां) वायुच म्याणें

कुगीर—वि १ (कांहीपा) कुगलेला आकारानें मोडा झालेला
 कुगता पहा; २ पुढें; बाहेर वर आलेला वाढलेला ३ (ल) गपने
 हाढलेला, घेवडा चढलेला [कुग] • चोट-वि १ (अशिष्ट) फोपमा
 मनुष्य २ अभिमानानें गपानें फुगलेला • दाडका-वि घडाई
 खार ' कुगीर दोडका बायकांमधी । ' - पला ४ ३१ • पण-न
 ताटा आढपता; अदकार ' म्हणें गुळचा प्रागप वग्वून । कुगीरण
 भिरवितस । ' - वर १८ १४५

कुगीघ—वि १ कुगीर अर्थ १, २ पहा २ तुवलेलें, ताव
 लेलें (वपासा वातेलेलें पाणी) [कुणें]

कुगु—उ कुगी कुगवगा अशानु माघौता मुळला । तो
 सवेचि वरी साकडला । धरी पुगु । - हा ६ २१४ [कुणें]

कुगें—न १ वाटोळें फिलारें पाणी भोवरा २ प्रवाहाला
 वातेला बाध वधारा (कि० चालणें) ३ (कु) देवीच फोड
 कुणें [कुणें] • मोती-न नकली, खोटे मोर्ती

कुगोटी कुगोदी—शी कुगवगे-शी पहा

कुगीर—उ (गो) स्नान वसणें कुगारा पहा

कुगया (कुगया)—वीमव एक पकात कुगया कण्याचे परि
 कार । - वेदीस्व ८ ११७ [कुणें-कंगी]

कुगु—उ अभिमानानें कुणें ताळा पव ' स समई उतरे ।
 कुग वीगवाचा । ' - दा ६ १० १६ [पां]

कुगुणें—वकि १ स्फुरणें ' आकृष्ट रडे आणि कुगु । '
 - दा १ ८ २१ २ गपने कुणें गपने ताटोणें चालियाविनि
 आनदे । पुत्रो नेते । - हा १८ ५१२ [स स्फुट्]

कुगारणें—वकि निगारणें पहा

कुट—(गो) कूट पग

कुट कुटकुमल कुटगाव कुटजाहीर—कूट इ० पहा

कुटक—किवि कुटकळ वगळणें हुत्क - वि १ धीर
 किता ताडा मल्लें (नाणें माडें इ०) २ कुटलेनी भेगळेलेनी,
 तडा गेळी (भित बांध इ०) ३ हुत्कें मोडकें (यत्र) ४
 अपरा अवघट (सच प्रय) [स स्फुट् प्रा कुट] • पात्र-न
 तडा गेळले कुटलेलें भाडें

कुटकर—न पुटलेलें माडें - वि १ कुटका पहा २ कुटकळ
 तुटव निस्फोट वारीकसारीक ३ पागलेलें विस्फोटलेलें जूट नस
 लेलें (तेन्व इ०) [कुटवें]

कुटळ—शी १ भेगळेलेनी पुटलेली (भित बांध इ०)
 कुटक अर्थ २ पहा २ विभाग पाडलेलें गटतील मोठ्या साठय
 तीं एकदम थोडें पाळकें नव्ह असे लहान प्रमाणाचे ' माल
 धाळक वेतला तर थोडा स्वस्त पडेल पण पुटकळ चतल्याम महान

पेले ' ३ सामान्य हिंदोरांत न पेलेल्या (मर्णांच्या बाबी) ४ अपेक्ष; अपूर्ण मालातील एखादा दुसरा, गुण, इच्छलासिद्धता, क्षिप्रते ' ज्ञानशेतातील फुटकळ भाग मिळू शकतात. ' -किसि निःकोडीने, विभागला (दोरी, विही)

फुटकळ—वि फटकाळ पहा

फुटक(कु)ळणे—मकि फुटकुळणांनी भरणे (अंग) [फुटकळी]

फुटक(कु)ळी—की फुटकुडी, फुडी, लहान फोड [उं. फुट म फुटणे] फुटक(कु)ळपाचा दांयरे—३ अंगार उल्लेख फुटक फुटकुळपा उल्लेख

फुटका—वि असम्य, अशिष्ट, ग्राम्य (भाषण, बोलणे)

फुटरा—वि १ फुटलेला, क्षिप्रगति २ निरकोळ, हिंदोरांत नसलेला (वज, खाचो बाय इ०) ३ टाक अति घुसणारा निहा लिहिले असता धाई पमणारा (कायद), स्वकर फुटणारी, पमणारी (धाई) ४ जाड व अस्पष्ट (लिखाण, अक्षर हा शब्द कागद, धाई, अक्षर व लेख यांना सारखाच लावत) ५ अक्ष, मंदरष्टि, अश्वत्थ आलेला (होला) ६ सुक्याची नाही शिवा करी एक येणारा, बघिर (ज्ञान) ७ धाई, अमागी (नक्षत्र, देव) [फुटणे] (जपळ) ८ मणी—फणडी—फोड—नसणे—अतिशय इष्टि असणे ' माझ्या बायलेच्या अंगार फुटका मणि देखील राहिला नाही ' फुटका डोळा फाजळाने साजरा करणे—(स) फुडीने अवगुण हाकणे फुटकी तिनिसाज—की सूर्यास्ताची येळ, ऐन संध्याकाळ फुटक्या तिनिसाज—किसि ऐन संध्याकाळी फुटकें कपाळ—नशीब—दैव—न १ दुर्भाग्य २ वैषम्य ' फुटक्या कपाळाची—दैवाची—नि दुर्दैवी, कपाळ करी, विषया फुटक्या मगाचा—वि बचल, अनिधिन स्वमा बाचा, दुर्बल मनाचा

फुटखोत—३ फुटकळ खोत, घोड्या भागाचा अनीन सान्याचा मचेदार ' सरखोत व फुटखोत पुढे छुटीचा कड्या रोहिला नाही म्हणून कबजे मागतात ' -बाहसमा ३ १५५. [फुटणे+खोत]

फुटंग—वि (गो) पडीत नाकीदे

फुटगुढया—३ एक हलकी जात व हीतील वृत्ति हे नसरेच्या असपास आढळतात

फुटणावळ—की (राजा गुण) एक वर्षपर्यंत शाबाचे उत्पन्न (फळे इ०) येण्यावद्दल खावयाचे इत्य [फुट]

फुटणे—मकि १ मोडणे, तुटणे, तुकडे पडणे, वजा जाणे, उकळणे, तडकणे वीर पडणे, भग पावणे, एकदम बुडवणे होणे (सारळ व न्यापक जर्मी) २ अक्षर येणे, बोक, मोड येणे, कडणे ३ (वात) हिंदूयाच्या बाहेर येणे ४ (वर्दी, दूध इ०) चोऱ्या पाणी होणे, पनास व द्रव्या घळणे होणे ५ फुटका असणे (कागद,

धाई, अक्षर, लेख), धाई पसरणे, ओल्या कागदाने, धाई पोपणे, फेलावणे, अक्षर व लेख मोठे अस्पष्ट उत्तरणे फुटका पहा. ६ (मृता इ० ये) फाटे, धाया होणे, विभागला जाणे ७ फूट(संघि यात) विचाराने आजारी पडणे, मोडून येणे, टमकणे (अंग-ताप येण्याच्या वेळी) ८ पगपमणे, दाखळणे (वास्त) ९ (गुम गोत्र) प्रसिद्ध, जाहीर होणे १० फूट पडणे, विस्कटित होणे, पागणे (सैन्य, संस्था इ०) ११ भांडण होऊन चंगड होणे, विषाद उत्पन्न होणे १२ (खादक, गंध इ०) तोंड पडून वाहू लागणे १३ बाहेर पडणे, उमकणे, दिवू लागणे (कांजया, फुट्या इ०) उमकणे, उद्धवणे, बाहेर येणे ' रात्री माजी रक्षिते नगर। तब पूर्वत फुटले रविहर। ' -कथा २ २ ६१. ' खीषा फुटले नाही रडे। ' -बिक २९. १४ (आवाज, गळा इ०) घोंगा होणे, चिरकणे, बदलणे, ' कड फुटला ' (स) थोळता येऊ लागणे, वाचाळता उल्लेख हाणे १५ (हात, पाय, ओठ इ०) तडकणे, भेगा पडणे १६ (बागळ, फणस, पोखळ इ०) पूर्ण वाड होऊन फळे दिवू लागणे १७ (होळे, कान इ०) जाणे, आपापले काम करण्यास असमर्थ होणे १८ (मन, विचार इ०) फांकणे, फाटे फुटणे, उपायधान न राहणे १९ मर्यादा सोडून बाहेर येणे, अमर्यादा होणे, ' शरणी जलप्री फुटले वीरें पास एखा तुटले। ' -मोक्षीधम ३ ५९ २० बाहेर निघणे, वेगळे होणे, अलग होणे ' मामा जळावगळा फुटे। ते दु ख वाटे श्यासी। ' -भारा माल ८ ३५ २१ सरणे, सरकणे ' फुटे न पद बसुरी भिजलि अथ रोमाचिल। ' -रसकण्ठ अक्षर पृ २ १६७. [स फुट, प्रा फुट, स फुटन, प्रा फुण, हि फूना] दिशा फुटणे—उजोडणे

फुटफाट—की (क) फटाफट पहा

फुटफुट, फुटफुटणे—फुटण, फुटणणे पहा

फुटमुकासा—३ किरलोळ मुकासा अमल ' निशाळकर यास सल्लखर सामोव जमाकचे वगमीस खेरीज फुटमुकासे सुभासा व जकाती निमे सरंजाम दिव्हा असे ' -वाढमाया १ १७१ [फुट+मोहासा]

फुटपा—वि १ एकदम, सतत मोडणारा, तुकडे पडणारा, येकलणारा, फुटीर (विप्र) २ (यदी इ० मुळे) फुणारा, चिरा, भेगा पडणारा (पाय, अंग इ०) ३ फुटून राधा वनगारे(जोडळा, वरी इ० घान्न) [फुटणे]

फुटलासा—वि (व) (हृदय छाती) फुटेल इतका फार, खूप ' थाल खेळण्यासाठी फुटलासा रडला '

फुटवण—न (क) मसाल्याविरहित मासरस फुटणे पहा

फुटवा—३ (वो) नवी पालवी, फूट [फुटणे]

फुटळ—की (राजा) वण्या ताडूळ सडताना झालेले घान्याचे तुकडे [फुटणे]

कुटा—वि क्वि कुट्ठ पद्म [पुट्ठे]

कुटा—न एक वस्त्र 'पुटा परिचयेज्जे'—इ १०९ [सि पठ]

कुट्टो—वि (गो) गुणता, साधा, दूध नसलेला चटा [गो पुट्टो=सुसता+कणी=पाणी] कुट्टोवडी—स्त्री (गो) गोष व्याचा एव नसलेली वडी

कुटागूळ—उ घेव पुट्टन गुहरे केलेला, धारीक गूळ

कुटाणा—उ १ मित्रान, भात्रून स्वाध्यायादिक केलेला हर भव्याचा दाणा २ (स) बलास, सोन मुदीचा, बपळ गुल्मा, हरतरीत सवपदार गुल्मा [पुट्टे+दाणा स स्फुटन, प्रा पुट्टन] (वा२) पुटाणे उडणे—कुट्टणे—जोराने, ताडवाड, चोल्णे; रावली उडणे, सडणे पुटाणे कापणे—एखाद्याला अतिशय मारी, बरबड असणे, एखाद्याला विरुद्ध देशापेक्षायांमोला असणे. पुटाणे फोडणे—(स) (ना) पटापट उतारे येणे. पुटाणे भाजणे—(स) झुजून करणे, गांठे (मापणाचे—दाड्याचे—यागाचे) पुटाणे भाजणे—दाड्याचा भडिमार करणे, रावली उडविणे. पुटाण्या सारखा उडणे—१ रामने, गव ने जोरदार रीतीने अगविक्षेप करणे २ पार विडणे, चिडखोर असणे, रामासुळे स्वतः कोटी कायांस प्रसन्न होणे पुटाणागार—कुटाणे भाजणारा. —साम्य १०.११.

कुटाणी—स्त्री १ टिकरा टिकरांची, घुरापोर्षी वेळणी, डेंबी रत्नाम वस्त्र 'नेताया रंगी पुटाणी चे साद.'—सला ४९ २ (विगदान) एव प्रकारची वीण कणीतील दोनताणे काळे, दोन तांबे व असे उभार, व आडवणहि सर्वेच, किमार बोगत्याहि प्रकारची, या विशेषने लुगडे—वि टिपडे (पुटाण्यासारखे) असलेले (बीट ६०)

कुटापट कुटाफट—आ १ सपाटून एकेकाचे विभक्त होणे, फूट, भेद (सप, संस्था ६० कते) २ पाणापाय, दाणादाण (मैत्र्याची) ३ मोडतोड, फूटपट [पुट्टे हि]

कुटार, कुडार—वि (ग) मावी, हुडके, हुडील पद्म [पुट्टे] कुटाळ—न (को) दाडावरून पडून पुट्टलेले कळ (विश पन आल्याचे) [पुट्टे]

कुटाळी—स्त्री भेग

कुटाळ—वि १ (रागावाटीं भाजले असतां) सहज पुट्ट गारे (धान्य) २ ठिपळ (साहू, दमड) [पुट्टे]

कुट्टी—स्त्री १ तज, विक्का, दीप्ति 'तथेचि कृष्णमेपाचिया दाटी। माजी कल्पात विवृचिया पुट्टी।'—माझा ११ २०४ (पाटमेद) २ भेद, फूट [पुट्टे]

कुट्टीर—वि १ पुट्टा रिका २ उडलेला, दुभंगलेला 'पृथ्वीया पापुद्रा पुट्टळ टिकाणीं वायुवातिकडा दबला जाउन कुट्टीर होतो'—इ १०९ ३ जीर्ण ज्याच्यावरील सोने विंचा चादी निघून आतील रेशीम दिसते असा (कलावृ) ४ कणी पडलेले, मोडलेले तुटलेले (उपण ६०) [सि-सुट्टि प्रा पुट्टि]

कुडचा, कुडला, कुडा, कुडां, कुडार, कुडारी, कुडी, कुडीळ, कुडून कुडे—कुडचा १० पद्म (ही रूपे दक्षिण बोंकणीत, कुडाळप्रतापि प्रचलित आहेत) [पुट्टे] इह० (गो.) कुडले जोत लगे पाटले जोत=पुडले रोक करितात तसे मागील रोवडी करतात कुडत, कुडती, कुडतार्ह—स्त्री. (व) पार, जलदी 'मोट्या कुडतीने मिसटण' 'कुडपट—वि (राजा.) पदिलार, पदिल्या गिणीची, वेताची (गाय, इहेत १०). कुडसून—क्वि (कु) उडून. कुडा—प्रविनि पुडा, पुडा पद्म—वि, प्रमुख 'ऐसा गोमुद्र वेणुवा। पांडवामाजी पुडा।'—गीता १४५१ [पुट्टे]

कुडिया, कुडे—क्वि सरोवर 'इये पदे नमदी कुडिया। गंगायाचि घडिया।'—झा ७.१५५ कुडी—वि १ (महातु) दवर, खरी 'आगीव असोनि कुडी।'—झा १२९ २ एकी, पूर्ण, निर्भारीची. 'तडळी आसु आली कुडी। जिआवमाची।'—इ १०९ [स स्फुट, प्रा पुट्ट] कुडेपण—न निधय 'परिस आतां कुडेपणे। मन ते ऐसे।'—झा १३ १०२

कुण—क्वि (महातु) पुनर्दा, पुनरवि 'कीं जन्मिले देवांचा घरणी। ते उतावळ पुण नसे मनी।'—दास १७४ [सि पुनर्, प्रा पुण]

कुणकै—न (व) वाट्या बाजीचा हकदीव पद्म कुणगा—उ ठिपणी, पुणगी पद्म कुणगी—स्त्री १ ठिपणी २ (स) ओढ्याचे मूळ, कलागतीचा पाया (वि० टाकणे, लावणे) ३ (स) जाडवस्य स्त्री, तुलगी [पुण] तुळ स स्फुटि] कुणकुण(फुण)—स्त्री मुक्य (दघ, दाड ६०चे) दु ख पाव न्यानतर त्या दु खाच्या जागी होणारी जडभळ, आग, पुतुर, फणफण (कि० रागणे, दोणे, करणे) [पुण। पुण।] इह० आधीं करते घुनघुन मव करते पुणपुण। कुणकुणणी—स्त्री पुस-पुणणे, पुणपुणणे [पुणपुणणे] कुणकुणणी—१ रागाने सतावून, बोळे ६० लाल वरून, नाड फेदारून, सुकुरे टाकणे, फणफणट करणे, जडफळणे २ (विचू चावल्याने, कडक ओपणने) जळ जळणे, दाड होणे, भगभगणे ३ (पोहणी ६०चा) खमय, सण सगीत वास, अपकारा झुणे [पुण पुण।] कुणकुणाट—उ अतिशय दाह, जडभळ पुणपुण [कुणकुणणे]

कुण्णा, कुण्णेदार—पुद्मा, पुनेदार पद्म कुतकै—न (कु) टाडीचे भाडे, कुतकुत—स्त्री (गो) गुणगोड, कुलवून [पुतपुतणे] कुतपुतणे—अकि कुनेपुणणे, कानगोडी करणे [ध पुत] कुत—उ स्फुटि, ठिपणी [ध पुत]

कुंद—उ १ हुदरा, दावलेले रडे (कि० चालणे, निपणे, यणे, राहणे, जिरणे) २ अभिमान, गर्व, ताव, वाढपता, प्रौढी, मित्रास (कि०, यणे, भरणे) 'जानानी भोसले याचे स्नेहाचा

वगैरे मोठा पुढ खाला आहे '—पेद २० १३८ —वि १ पुगलेला, पुगीर २ (ल) गवनि ताळेलेला [स स्पद, स्पुद, प्रा फद पुद] पुवणी—स्त्री स्फुरणे, स्फुदन रडणे [फुरणे] कुंवणे—अकि १ हुदके देत रडणे, स्फुरणे, उतासे टाकणे 'खविजे गोपाळ पेरी चहूडे। हासे फुदे रडे कोणी धाके।'—गुगा ६९ २ धंढेड काणे [स्फुदन, स्पदन, प्रा फद, पद] कुंवकुंद, कुंदे, कुंदकुंद, कुंदकुंद—किवि स्फुदनस्फुदन 'रडे फुदकुंदे धरी पाद पद्मा।'—वामन भरतमाव [फुरणे]

कुंढणा—पु कुना पहा

कुंदना, कुदाणा, कुदाना, कुदिना—पु पुदिना पहा कुंदेल—न (बो.) दिश

कुन—अ (मदानु) पुन पुण पहा 'पुन बाचा रसाळा।'—विश्व २७ [स पुन]

कुनकाटणे—कि (कर) रागावणे

कुनगा—पु ठिगणी, पुणगा पहा कुनगानी—स्त्री १ (व) विस्तवाची ठिगणी २ (ल) बदाडी पुणगी पहा 'कुनगाच्या कोबत दिवतो'

कुनसी—स्त्री (ल) ल्हान पुतळी, पुढी

कुसा—पु गोंडा (रेशीम हं०चा), शुपका [दि] कुसे दार—वि शुपकेदार, गोंडा असलेला

कुपणे, कुपणे, कुंफणे—अकि १ (कुणीतून) कुडणे ३ (सापाचे) फुलकार करणे, फुमकारणे, फुसकुडणे ३ (पोण्याचे) फुरफुरणे ४ (तापाने, रागाने) फणफणणे. 'ज्या भवरोगाचेचि रवे। कुपात तापली त्रिविप तापे।'—एमा १० २ ५ पापा टाकणे [ध्व कु। कु।]

कुपाट—टा, कुंपाट—१ विस्तव विस्तव्यानंतरची राख, फार तापलेली राख (चूल, शेगडी इ०तील) २ उन्हांने तापलेली वाळू, खेड ३ (ल) हलकी, सुकी जमीन, सुसभृतीत राखेसारखी जमीन ४ रस्त्यावरील धुरळा, धूळ ५ (ल) कुपाराची बटाई भपका पोळळ देखावा (किं० करणे) [पु। पु०] उहं० आगीतून निघाला व कुपाट्यात सापडला

कुंपाट—पु पोंफाट, पुस्कारा, पों पों असा शब्द पुष्पा पहा 'हृदयेपेढीचा सर्ग। कुपाटें उठिला बर्च।'—सुमादि २८ १२ [फु० फु०] कुंपाटणे—अकि फुरारणे पुपणे पहा 'जैसा हवविला काळसर्प। पणा काडी फुकाटे।'—सुमादि ३० ४२

कुपा(फा)वणे—अकि कडकडणे आग पाखडणे, तासात शाडणे, रागावणे [कु। कु।]

कुप्कुस—न शरीरातील श्वासयंत्र छातीतील स्पंजसारख्या अवयव ही दोन अमून छातीच्या आतील बाजूस असतात यात रक्तछुदी होते [स]

बको ५ ३७

कुफाट—वि. (व) निर्विष (साप)

कुफा—स्त्री पत्रा; पडशा, पूर्ण नाश (द्रव्य अत हं०चा) —वि राखेपारखा उडून जाणारा —किवि लपडून [ध्व कु। कु।]

कुफाट, कुंफाट—उ फू फू पो फो असा शब्द, आवाज 'ननाय कामनास। कुफाट करीत उठला।'—मुक्ताहारश्रिष्टा ख्यान ७९ (नवनीत पृ १८७) —विवि प फाट्याने, पुगून जोराने आवाज करीत 'नदी कुफाट भरून चालली' 'गाडी (गरीचे बेल) कुफाट चाली' कुफाटणे—कि १ जोराने फुस्कारा सोडणे कुंफा पहा 'क्रोधे वृष दि कुफाटे।'—मोहण ३६ ७ २ पुपावणे पहा

कु(कुं)फारा—पु. फुलकार कोषकाटिया नाग होय खरा। दंत द्रवाचा फुकारा।—एमा ५ १०० [ध्व कु। कु।]

कुफु—स्त्री फुलकारा —किवि १ पुमरालन, पुसफुपुन २ पणफणागाने ३ फुरर घालून [ध्व] ० फुरणे कि (ल) धोने उडवून वणे (उल ३ पृ ५८) ० पात—उ (महाशु) यक्षना 'तो कुकुकारेचि जुमगाळे। पिशा कला तुमा।'—विश्व ४५७

कुयजी, कुयी—स्त्री कुयजी, कुई पहा

कुरई, कुरोई—स्त्री दध, वर, दबासाठी भागलेली वडुली (सामा) दड्या पूर्वप्रशस्ना जोडून योजना दहकुरई पहा 'सह रु कौलादिवाय खरकुरोईचा जमा आकारता आकारेल'—वाह समा १८

कुरवट, कुरकूट, कुरगूट—नपु १ स्वचा, रोप २ ताळ, भविमान (किं० चढणे, घेणे)

कुरकूटणे, कुरकुटणे, कुरगूटणे, कुरंगूटणे—अकि १ मनसत घुडणे, रसून बसणे, दुसुडणे २ गवाने पुगणे, मदान्मत गेणे, चढेलपणाने वागणे 'महु फुरकूटास बाल बाले उतान।'—अष्टक २ हृणगौतक १५ [कुरकूट]

कुरकणे—अकि हसणे फुरकणे पहा

कुरकणे—अकि १ भुरकणे, पुई असा आवाज काढून भुरके मारणे, ओरपून खाणे, २ ओठ मिदून पुई असा तोंडाने आवाज काढणे, वरणे, फुकी वाजविणे [फुरका]

कुरका—उ १ भुरका सुखयासाठी हातात घ्यावयाच्या पत्राचे प्रमाण (किं० मारणे) साक्षकाची कथिका। कडोनि हाती रसिना। जीचा चेता फुरका। स्त्री आणी सुवाते।—ने १४ ७९ २ ओगपत ना, भुरकताना होणारा आवाज [ध्व फुरे']

कुरफी—स्त्री १ ओठ मिदून तोंडाने (व्हान मुलानी) काढ रला आवाज (मुलानी असा आवाज करणे हे आगामी रोगांच लक्षण समजले जाते) २ फुरका, भुरका [ध्व फुरे']

कुरकूट कुरगूट—न १ उत्पन्न केलेले विनं, काटलनी अडवण, उपाधि रचाड (किं० पोडणे) २ भवभार, भाडड कथा, विषयासार (किं० काढणे)

कुरकूट-गूट—न रसबा कुरकूट पहा (कि० खणें, घडणें)
कुरक्या-का—वि १ भुरकपारा २ कुरकी बाजविपारा
कुरगुलें—न (इट) तव्यांत फुलविल्ली राही
कुरडा-डी—श्री कतर, पाव्यांत होगारा एक वर्षदिशष
 हा सातात

कुरदक, कुरडुन कुरडुपया—कुरदक इ० पहा
कुरण—न १ कप कुरगुलें लवणें (डोळ्याची पापणी,
 डोळा) २ (मारणें लवणें मारणें इ० सवपी) स्फुरण आवेश
 (कि० घेणें, घडणें) 'ऐमं म्हणना कपिनाया। पुरण आले ते
 काळीं।' —रावि १८ २४६ [स स्फुरण, प्रा पुरण]

कुरणें—भकि १ कुरगुलें कप होणें, लवणें (डोळा) २
 (मांडण मारणें बोलेणें इ० सवपी) स्फुरण घडणें स्फुरण पहा [पुरण]

कुरताई—की (१) जली घई [म स्फुरें दि पुढें
 चपला]

कुरकुर—की १ कुरकुरणें २ कुरकी इ० जळतला होगारा
 आवाज तडतडणें ३ स्फुरण आवाज —किवि पुरकण्यावा
 पाचक [ज्वरुं। स स्फुर]

कुरकुरणें—भकि १ (पोडपानें, गाडवानें) खेळाळणें आस
 जोरांनें सोडणें २ (कुरकी इ० तलकट पदार्थ जळतला) तडतडणें,
 कुरें असा आवाज होणें ३ तोंडांनें कुरें असा आवाज रणें फरडी
 बाजविणें ४ स्फुरणें (डोळा) लणें ५ (उ) अत्यंत उत्फुल्ल
 मुळ अगर आवेशांनें हात पाय, तोंड इ० मारणें पावणें
 बोलेणें इ० साटी स्फुरण पावणें ६ उतापका होणें **कुरकुरणी**—
 की धातुसाधितनाम

कुरकुराट—३ जोराची कुरकुर कुरकुरायाचा कुरकीचा
 मोठा आवाज

कुरकुरी कुरकुर कुरकुर—कीन हस-वाक्या पिठांन
 तवून केल्लें तोंडीलावणें [कुरकुर]

कुरकुर—वि (वि) पहिलटकरीण (म्हैस गाय) पुढवण पहा
कुरकीस—की (४) पुढीस पहा

कुरसत कुरसूत, कुसैत कुसैती—की १ रिकडपण
 सवड (उद्योगापासून) मोकळीक २ मधला रिकामा वळ ३
 प.दिन असल्या जास्त वळ अवधि अवकाश त्यासि सास
 तया भाकार तुम्हास आवापसी आनी पासून फुडेंत पुढील पावेतों
 िगी भाड '—रा १५ १६९ ४ सधी काडू [अर पुनैव]

कुरसुग—न (कातोडी) बाळगण —वदलापूर १२८

कुरसै—न कोणतीच एक विपारी साय रग विमट किंवा
 भुरक अणुन डोक्यावर त्रिश्यासा स पाडर पड असतात [कुरें।
 पुनै।]

कुराण—न (प्र) स्फुरण पुरण पहा हरि गिरी परि
 टाण। बळेचांगले कुराण। —दावि ४१६

कुरार—(बों नाविक) दोरी यिजू काच नये म्हणून बांधण्या
 ओग्या एवढ्या जागी घारीक दोरीनें विविष्ट ताहें गुहाघातात ते

कुरारणें—(फुरगुलेंवा अतिशय) पुरकुरणें पहा

कुताई—३ (गो) एक प्रकारचा आवा [पोतें]

कुलें—न (गो) फुललें अथवें [फुलणें]

कुसदगा—की भर पगारी रजा

कुलका कुलकी—पुकी फुगळेची म्हान चपाती म्हान व
 धिन घडीची पोळी [स पु म फुलणें]

कुलकार—३ (बों गो) फुलें विकणारा

कुलकाय कुलगाय कुलचाचे कुलछनी इ०—१ल
 चरामाच्ये पहा

कुलकें—न १ फाल धाम्य २ एक प्रकारची फुलें [फु म]

कुलगा—वि (गा) नित्य नवा पोशाख करणारा हीशी

कुलगुडे—अथव (गा) हळदकडू लावून पानाच्या दोणा
 एन फडकावळ वट्याचा सौभाग्य-लुणाचा प्रकार पुरविक

कुलजी—३ १ सुलवून दिल्यामुळें अनुबल झालेला स्तुतीने
 सुललेला २ राजाची प्रतिष्ठित स्थावर कुलजी होऊन बसला

दिपाई म्हणे यी मुरा।' —पसा ८३ [कुलजी प्रत्यय]

कुलसाडणी—की (मा) काडणी [कुल+साडणी]

कुलणी—की कुलणें (पावून धातुसाधित नाम) पहा

कुलणें—भकि १ (कडी) डमरुणें, विकसणें २ फुलाचा
 बहर येणें मोहोर येणें का वात कुली फुल्लें। झाड जैस।

—हा १४३४ ३ (भात पोषडा इ० यी) राही होणें ४

(काळी जमीन चुना धान्य इ० भिजल्याने) फुलणें ५ घरीस
 वयव फुगीर होणें सुजणें ६ (सुवें सगवतावा दिशा) उजळणें

फाळणें ७ अभिमानानें किंवा मवानें फुगणें, ताठा मारणें ह्मणें

स्तुतीने चढून जाणें ८ स्वयं दिवणें, मुद्रा प्रकटित दिवणें ९

हातोडपणें डोकल्यानें खिळपाचें दोळें फुलासारखें पसरट होणें

खिळा पडा होणें १० (पोडा, गाय इ० काच्या) अगावर पादर

विपके उठणें अग पांडच्या विपक्यानीं भरणें व्यापून जाणें ११

(माणसाच्या इ०) दागणें जागा भळून जाणें नाटयइ काल

फुल्लें होतें १२ (दवी) पोड कोड इ० नी) सर्व अग व्यापण

१३ कापडावर फुल येणें सत्पण्या घारीक घारीक गुळव्या बनणें

१४ वायेंच्यामुळें कस पादर हाणें होत पाणें १५ विवरल्यानें

कस मोकळी होणें ज्या नादींसा होणें १६ माजसाच्या घोंपटी

प्रभावे कस वर उभे राहणें, विजाराटा उभासण आसणें (विजारा
 इ०) फुलफुलणें पहा [स प्रा फळ किंवा स स्फुद्र प्रा पुग]

फुलपणें फुलपणें—भकि फुलावर वणें फुललेलें कसणें
 (वात) [फुल]

कुलकुल—लो. (ना.) एखाद्या गुप्त गोष्टीची परिस्थुता; वाच्यता. [सं. स्फुट; प्रा. कुल. कुल द्वि.]

कुलकुलणे—भक्ति. १ विस्तीर्ण होणे; फाळले जाणे (राग, लोभ इ. ६००) चोळे, गारुडया ६०. २ (वेहरा) आलंदी व सतेज दिमणे. ३ (स्तुतीने, दानां) कुणामे, कुणाले जाणे. ४ वसाहित होणे; खुलणे; स्फुरण येणे [कुलणे द्वि.]

कुल(ला)वणी—लो. १ कुलविणे (पासून धातुसाधित नाम) पहा. २ प्रकुलितपणा. -मनको. 'मधप्रकाशाची कुलवणी।' -विप ५ ८१.

कुलवरा—३. १ कुलाची माळ २ धान्याला येणारा मोहोर; कुलोरा, कुलौरा पहा. ३ देवावर टांगलेली फळे, खाद्य पदार्थ ६०ची माळ, कुलोरा पहा. 'हज मी कुलवरा पायिला।' [पूज]

कुलविणे—३कि समलविणे; कुणविणे (कुलणे पासून प्रयोजक रूप) पहा [कुल] कुलवून काम करून घेणे—एखाद्याची पोकर स्तुति करून त्याला स्तुप करणे व त्याच्याकडून इच्छित कार्य साधून घेणे. वेळबावर; वसविणे. खंडेराव करणे.

कुलसा—वि १ (व. ना.) पाडण; शुभ्र २ स्वच्छ; निर्मळ; शुभ्र साफ केलेला. 'कुलसे कापडे घालवित.' [कुल+सा=सारखा]

कुला—लो. गतिप्रकार; पुढला गति पहा. -अधप १.१८५.

कुलार—वि १ कुलसारखा हलका; सैल; न दाटणारा. २ हलकी व कुणार (माकरी ६०) ३ हलक्या जातीचे, दुर्जने (पुत ६५). ४ हलका; दिव्हाज, मावळ. ५ (पो.) गोडे (तांदूळ) उत्तम प्रकारे शिजलेली (पेज). [कुलणे]

कुलारणे—भक्ति १ (माघ; पोते; पांडे ६४) मेल असणे. २ (कुलारकीने, स्तुतीने) कुणामे, कुणविणे; लाड्यावे; लाडकापणे; चडवणे. कुलारून घेणे—असा रुढ प्रयोग

कुलारमाळी—३ एक माळी जत व तीतील व्यक्ति, (सामा.) कुलबागा तयार करणारा, कुलाचा धंदा करणारा मनुष्य

कुलारी—३ कुलमाळी. -ली. एक गुप्त उपायपिक बोलण्याची अगर लिहिण्याची पद्धति. यांत प्रत्येक अक्षरापुढी कुल हा शब्द घातलेला असतो.

कुलिका—ली. १ टिकली; चमकी. २ विकास. [सं. पुल्लिक]

कुलिग—नवी. टिंगणी. [सं स्फुलिग; प्रा कुलिग]

कुलियाव—न. (गो.) एक प्रकारचे गवत

कुलिमकेप—३. १६×१३ इंच आकाराचा व ८×१३ असा आकारात दुमडलेला लिहिण्याचा कागद (जुने कागद कारखानदार विदुषाच्या दोषी(कुल्लेदार)चे निज बॉयमार्के म्हाणून योजीत यासुद्धे कागदाला तसे नाव पडले) [इं. फ्ल्यू कॅप]

कुली—ली. १ कागद, कापड, धातु इतर कावलेले वस्तु; उपवृत्ति २ विव्याची एक गाडी—उभी रेष. ३ एक स्तुप;

विन्ह; चौकुली. ४ (अ) कुलयाचा भर. -ईको. -मनको. (आ) संयोग. (बंझा) 'तेथ बोहटे ना चढे एसा परि-पूणेचि भावडे। परी ते कुली जंव लुबडे। मेघालदीची।' -हा १५.१२०, ५ शब्दस्था; दशा. 'नुपडता बाळगणाची कुली। जेणे मियां जदानमी सृष्टि केली।' -हा १०.२८९. ६ एक प्रकारचा कुल्ल्याच्या आकाराचा दागिना. 'नागोत्रे धवणी विराजति पुल्या...' -अक्षक २. सीतास्वयंवर ४३. ७ (गो.) तुगाची एक जात. ८ (व) मिरव्याची लागवड करण्याची लाव दोरी. या दोरीला विवक्षित अंतरांने खुंटपा लाविलेल्या असतात खुंटयांच्या अंतरावर मिरव्याची रोपे लावितात. [फुल] (वाप्र.) ९ घालणे—पाडणे—१

(ठ) घावविणे; विघ्न आणणे; गति खुंटविणे. १ खोडणे; चूक घरणे (बोटे जुल्ल्यास तेथे उभी आडवी रेष मारतात यावरून वरील अर्थ). -भरणे—(चंगारी) डोपर व छोटी यांच्या मध्यभागी रेझीम असे. कुल्या पाडणे—(सोमारी) सोने गालण्यापुढी दिणकत सोने व चांदी भिगवून त्याचा रस पाण्यात पाडणे (रस पाण्यात पडताना येव लाडीच्या आकाराचे दिवतात त्यावरून).

१ फाट्टा—३. खोडल्याची लूण म्हाणून मारलेली कुली. खोडणे, बाद करणे (किं० देणे).

कुली—(राजा.) कागदाचे पांच ताव, पंचकडी.

कुल्ले—भव. १ (ना.) मेलेल्या माणसाची प्रेतदहनानंतर गोळा केलेली हाडे. २ (सोमारी वे.) हत्तीचा भाग. [फूल]

कुल्ले—न. अतर; छोंपी तेल, कुलांनी छुंवितात मेलेले तेल. १ परिमळें घुतरे कुल्लेमदिक। २—वेमोश ६ ६५ [कुल+तेल]

कुलोरा, कुलौरा—३ १ कुलवरा; शुभ्रशुच्छ; कुलाचा हार. २ कुलाचा पहा; मोड; धान्ये धारे पेरल्यानंतर त्या पिकास कुल्ले येणे. 'भावाचा कुलौरा होत जाये। मतिवरी।' -हा ९.२७. ३ (व.) सणात देवावर फळे, वस्त्राची धोरे टांगून ठेवण्याची लोखंडी अगर कासटीची चौकट कुलवरा पहा.

कुल्लेण, कुलेण—न (बें) जनावरांच्या उपयोगाचे आणि चांगले गवत (शाकाण्याच्या गवताहून भिन्न असे) [फूल+तण]

कुल्ल—वि. (गो.) अतिशय, फार (पांढरा). 'धवां धवां कुल्ल'

कुल्लट—ली (गो) पडिल्ल्यावर कुडवट पहा. [प्रा. पडिल्ल?]

कुल्ला—वि शरीरावर पाडणे टिपके असणारा (पोडा).

-अधप १ १०७ [कुल्ले]

कुल्लार—व (काव्य) पुण. फूल, कमळ 'सहस्रदलीनव कुल्लार। विचमली तें मुंजोर।' -मुआदि १८३ -वि. १ विक

सित; कुल्लेले. समल्लेले. २ कुल्लार पहा. [फुल. कुल्लेण]

कुल्लिग—न टिंगणी; पुलिग पहा [सं स्फुलिग]

कुल्लेदार—वि. कुल्लसारखी विन्मत्त 'कुल्ली कुल्लेदार। भाई

विन्मदार।' -महाप २ २३३. [फुल] १.

कुशाडा—३ (मुश) गुपडा 'कामले त्याचा पुपडा पाड जात' [दि पुपडा=चिपडा]

कुशाकी कुशारी—भी १ शेरी, बडाई. आत्मस्तुति (किं सगळे) २ पोछड बामरीन, प्रतिज्ञा, बरजाव; देखावा (किं मित्रिणे बाळगणे, मांडणे दाखविणे, करणे) कुशार गोर—मि १ पोछड बडाई मारणारा २ रिवाया शीन, देखावा करणारा [गुशार=गोर] कुशारणे—अकि कुशारी सारणे, मित्र विणे [कुशारी]

कुसकर—न, घोडा, घुम, कोलट, निराश्रय धान्य, पुमडा पदार्थ—मि कुमडा पडा [कुम! (बाय) •काढणे—पाढणे—दुईता करणे, रग पिरविणे]

कुसरटणे—अकि विपट्टणे पडा कुमकणे—अकि १ (दोरी, दारा, काटी इ०) कुमदिशी मांडणे गुगणे २ रिनमणे, अगुी राहणे, मोडणे (योजना, व्यवहार) ३ (बुक इ०) न उडणे, नेम घुडणे ४ (समा) हुडणे, घुडणे (नेम बार दन इ०) [ध्व पुमक]

कुस-वन-काण-कर-विती-विशी—किवि १ कुमक्या पडावाचे मोडणे, तुगणे, पुमडणी सोडणे इ० वेडी होणान्या भाषा जावे अनुकरण करून, २ बोलण्यादि गोष्टीतील आहस्तिक अप यशाचा शेतक माद ३ बहूक, लोक याचा बार न होता कुसडा आवाज होऊन [ध्व]

कुमका कुसकापुरी कुसकुल—मि १ सहज, कमळ मुगगात, माकणारा २ कमजोर पिसुड मुममुडीत, निर्वीर ३ नि सतर पोछड, निम, निकड, (सु गुम, पदार्थ, भाषण इ०) [ध्व] ३६० पुमडी बाको-कुमक नमापान कुसकाईचा अंबारा—उ (मिगीशड्या मेत्रीनटोना हुकला असता म्हणतात) बुकणे, अपयश, निष्कट यत्न कुसक्या यांना मारणे—निष्पयोगी रिवाया गांधी बोले

कुसकारा—उ १ कू कू वार, फुत्कार, फिंकारा (साप, शुन, माज, रागावलेला माणूस इ०चा) २ भाष, सुस्वारा, ओराने आस टाकणे (किं दणे, टाकणे) कुसकारणे—अकि १ (मापने) फुत्कार करणे २ (रागावल्या मोराने) फिंकारणे ३ मोट्याने भाषा टाकणे, घाबळणे [कुसकारा]

कुसकी—की १ कुवकुडा, हड्डच सोडरेला अपानबासु वारीक पाद (किं सोरणे) २ (ल) आहुन हड्डच केलेली निंदा, अगोख कुत्सित टीका (किं सोडणे मारणे) [ध्व पुस]

कुमकुला—मि कुमका पडा कुसकुली—की १ शब्द न होता हड्डच पाडणे, पुसकी (किं मारणे सोडणे) २ (ल) बारिक खोब व्योमोफि, दुस न्याम ल गगारे परतु आहुन, हल्लेव केलेले कुत्सित माधक, प्रत्यक्ष टीका, निंदा (किं सोडणे) ३ (गे) क्षुर गोष्ट [ध्व कुला]

कुसडा—उ भुमडा पडा कुसडी—की. १ बाबडाची दोरी, वादी २ नोंबता निगा गुट्टेला (बापडाचा) दोरा. ३ (सांडाचा) डगपी

कुसकुसीत—मि १ कमजोर, पुमडा, सतर मोडणारा, दुडगाटा २ मुममुडीत, वाळट (जमीन) [ध्व पुम! दि] कुसकुस—की १ दुस्धार, पुमपुमने २ कुमपुम, कान गोष्ट ३ मुडमुड करणे, मुमपुम ४ पुमपुम, चरफट, [ध्व]

कुमकुसणे—अकि १ पुसकारणे, पिसकारणे, फुत्कार करणे (साप, माज, पुम इ० नी) २ विद्वन भंगावर येणे, सेड्डणे ३ कुमपुमने, कानगोष्टी करणे ४ हड्ड हड्डाडणे, मुसमुसणे ५ चरफटणे, पुमपुमणे ६ (ओले लाकूड अश्रतांना) पुरपुरणे [ध्व पुम!]

कुसलापणी—की लडूच, आमिच (किं दणे, करणे) लपणे [कुसलाविणे घातुमापित नाम] कुसलाव(वि)णे—अकि १ (खोटी स्तुति, लाडूच इ० नी) बस करून घेणे, आप- लपता करणे, आपल्या बाजूला बडविणे २ समजून घालणे, बाबा- पुता करणे [दि पुमताना] कुसलाव्या—मि कुस लावणारा, वड करून देणारा [पुसलाविणे]

कुसाड, कुसाडा—उ (व) कुमडा, भुमडा पडा 'काम करून करून कुसाड पडते त्याचे'

कुसांडणे—अकि (वा) स्फुटणे, हुड करणे कुमक—की कुमकन निदून बाणे, हुडक पडा [ध्व कुस] कुस्कांबचं—कि (गे) ओठणे शिल्याकणे (विडी इ०) कुसाव—उ (गे) एक प्रकारचे कापड [पोटी.] कुस्त—उडा. (साप, माज इ०चे) फुत्कारणे, पिसकारणे इ०चा ध्वन्युत्कारी शब्द [ध्व]

कुळकवणी—न फळकवणी, फिळकवणी पडा कू, कुं—की कूकार, रागाचा कुस्कारा—उडा (सर्पादि काव्या) फुत्कारान्या आवाजाचा ध्वन्युत्कारी शब्द—किवि फुत्काराव्याच्या आवाजाने (बाय) •उडविणे—एखादी गोष्ट (कुलाने वेडील उडविण्याची) हलकी मानणे, कृणवट लेखणे, र पदार्थ समजणे •कारणे—उडविणे—फळून टाकणे—चड करणे, उघडणे, सलस करणे, उघडपरी करणे •पडणे—होणे—१ सापात ओराने आस टाकणे, सुस्कारे टाकणे, कडणे २ पुर फुलणे (घोडा) •होणे—१ उघडले जाणे सलस होणे, वाऱ्या वारी जाणे, उडणे २ रुमन, कुगून यतने ३ गरजे ताळणे •होणे—मरणे—मरून चालणे—मरेना करीत फोफाटपणे वाहाणे (शुद्ध मारलेली नदी) कू-कर-कन-दिशी—किवि कूडन, झकन; चटकन, क्षणात (किं उडणे, जाणे, पडणे) कूग—की १ सृज, मुगवटा; पुगीरा; पुगणे. २ (घें) जाडते पाणी तुषाचे म्हणून पातळेचा बाप [पुगणे]

फुल—ली १ (गो) हलका तवावू २ घडिसेप [पोरुं फयुचो]
 फुट—ली १ तव, भेग, चोर (दगड, भाटें, नाणें यांच्या-
 यरील) २ सडताना मोडलेले ताडूड इ० धान्य, कणी ३ लीन
 लोणच्याकरिता योग्य असा बोंबळा आवा, कैरी ४ (सामा)
 आल्यास तुळतादर्शक शब्द 'पन्हें फुटाचें मडा मिद्रा।'—अमृत
 ३५ ५ झाडावकून पडून फुटलेले फळ ६ वातविकाराचें होणान्या
 तीव्र वेदना (ह्या वेदनांनी अवयव फुटतो आह असें वाटतें)
 (कि० लागणें) ७ भेद, पृथक्त्व (एकाद्या पदार्थातील अवयवांचें),
 मेवनाव, दुही, वेगळें होणें (सध, सस्या इ० तील) ८ (युक्त
 गोष्टीची) परिस्फुटाता, वाच्यता, फैलाव ९ (सादें, ननस्पती
 यांना) पालवी फुटणें, अडुर, कोम, पुमारा (कि० फुटणें) १०
 (राजा कुण) एक वर्ष फळें घेण्याच्या बरारानें घेतलेले झाड.
 ११—न बोदाड, चिबूड, चिभूड इ० खरबुजाची हलकी जात
 १२ (सोनारी) मिश्रगानें ठिबूड झालेल्या सोन्यास ताप
 विग्याच्यावेळीं पडणारी भेग—जनि १२४ [स स्फट, प्रा फुट]
 ० अमल—उ १ अनेक अधिष्ठान्याचा अमल बरामाई असल,
 अमलविभागणी २ गावातील विभागित सत्ता, एकाच प्रजेवर
 विभागलेला निरनिराळा अमल अमल पडा ० गाव—पुन १
 ज्यात बस्ती, घरे पागलेलीं आहेत असें गाव २ ज्या जिल्ह्यात
 आहे त्या जिल्ह्याच्या अधिकारात नसणारें गाव ३ एकाच
 जिल्ह्यात किंवा विभागात न येणारें गाव ४ एका बाजूला पडलेले,
 बसलेले गाव ० जहागीर—ली ० भोंवतालच्या प्रदेशापासून वेगळी
 भसगारी जहागीर, जमिनी जहागीर-पडा ० तूट—ली १ मोड-
 तोड, फुटलेपण; झुडलेपणा इ० रूप दोष २ फुटलेल्या वस्तूचा
 समुदाय [फुटणें-मुटणें]
 फुट—न पाठीचे मांस [स १३]
 फुट—उ १ लावी मोजग्याचें एक माप, बारा इंच, पाऊल
 'फुट म्हणजे कृष्णी कदम स्पष्ट। जाणते जन बोलती।'—पैमा
 ५९ [३] ० पाय—उ पायस्ता, मोठया रस्त्याच्या दोन्ही
 बाजूस असलेला फरसवदी रस्ता [३] ० चाल—उ १ पायांनी
 उडवून खेळण्याच्या मोठा रवरी चेंद २ अद्या चेंदनें खेळावयाचा
 खेळ [३ फूट=पाय+चाल=चेंद] ० लाइट—उ (नाटय) रंगभूमीच्या
 कोनाला पात्राच्या समोर तळाशीं असणारा प्रकाश, दृश्यकाश,
 पायासमोरेचे दिवे [३ फूट=पाय, तल+चाल=उबेड]
 फुत्कार—उ १ रागाचा आवाशयुक्त फुडर झुत्कार, २
 पुनपुन आवाज, पुनपुननें, पुनधारणें (साप मोंबर, र्दैन इ०
 रागावलीं वनता) फुत्कार करि उडेंद व्हाळ न तो काय बोपला
 यमरह।'—मोहण १६ ३१ फुत्कारणें—अकि पुनपुननें
 फुट—झी (गा) श्रियाचें शुभेदिय, योगि, पोदा
 फुम—ओ (गो) गिरीज, मुडामा [पोरुं फयुचो]

फुय—ला ० (व कुण) फुडें, पडा
 फूर—उ सद्दी, बडेजाव 'नव्या देवाचा फूर मोठा'
 फुल—न १ पुष्प, मोहोर २ ठिगणी (विशे लोखंडाची),
 फुलासारखा अमीषा आकार (शोमेचे दाख्खामातील) ३ कापडावरील
 चारीक लव, केंस, तंतु, ज्या कापडाना फूल आहे अशीं कापडे बहु
 तेक उबव पन्हाचीं असतात ४ (अव प्रयोग) (गाय, पोडा,
 इ० च्या अंगवरील) पाहरे ठिपके ५ पत्रमाळ्यात दगडावर,
 लाकडावर उगवणारी छत्रीसारखी एक वनस्पति ६ डुबुळावर
 दिखणारा पाडरा ठिपका, शास्त्र हा एक नेत्ररोग आहे ७ एक
 विशिष्ट रानवनस्पति ८ उदांच धुराट, उदाचा जमलेला धूर ९
 जस्ताची लाही १० सुपारीची चागली कातरण, चागली कातरलेली
 सुपारी ११ विवा पेटवून त्याच्या तेलाचा पाडलेला घेव १२
 ओढ्यापासून बनविलेले एक औषध १३ अडाशय, ज्यांत गर्भ
 तयार होतो तो पोटाचा भाग (सामा) गर्भाशय (कि० बाकडें
 पडणें) १४ (कों) घाण पाण्यात झालेले चकाकार किडे १५
 स्पष्टिक—शर १९ (ला) देशी दास १७ घन स्वरूपातून द्रव रूपात
 न जाता वायुरूपात गेलेला पदार्थ १८ सोने, रपे इ० धातूचीं विवा
 हस्तित दास कापड लाकूड, बागद इ० कांची शोभेकरिता केलेली पुष्पा
 हति, फुलासारखी वस्तु, दागिना [स, प्रा फुलें, फूल] म्हु०
 आकाशीचें फूल त्याचें कुणाएवढे लूळ ० चल (ळणें)—बोनि,
 गर्भाशय स्थापन होणें ० सडून जाणें—१ कुलवत गळणें २
 पालिका इ० ची लव निपून जाणें (दिग्याला) ० दुपें—दिवा माल-
 विणें (दिवा मावविण्यासाठीं त्यावर फूल दाकीत असें सडून
 काप्यावतून दिते) ० नाहीं फुलाची पाकळी देणें—आपल्या
 ऐतत्प्रमाणे यथाशक्ति देणें, (मरपूर योग्य रक्कम, मोबदला देण्याची
 ऐपन नपल्यामुळे काहीं थोडा भाग देताना प्रयोग), ० पाहरे
 पडणें—निघणें—(गुम गोष्ट) बाहेर पुटणें, जाहीर होणें ० येणें—
 (वाई) उन्हांनें तापून जमीन सडत होणें ० घाहणें—लमात
 मुळीं बरास अपेन करणें, कन्यादान करणें फुलांत घाळून
 ठेवणें—राक्षणें—जपणें—अत्यंत काळजीपूर्वक व दक्षतेनें ठेवणें,
 नेणें फुलान्यास येणें—फूल देणें फुलें चढविणें—मुशवळ
 बाणें—बदलापूर १४० फुलें देणें—(ल) बायाकारां मान्यता देणें,
 सन्मान करणें 'मसल टीक केळी, आणि उगेच फुले पापी
 म्हणोन छिद होळकर व सुरजमळ जाट यांन विचारणा केळी'
 —भाब ११६ फुलें माळणें—१ (क) पडिल्या गरोदरपणात स्त्रीची
 पाचव्या महिन्यांत ओगी मारणें २ फुलाची माळ करणें फुलें
 विकलीं (येंचलीं) तेथें गोयन्या विकणें—जेथें पूर्वी वंभरांनें
 दिवप घालविले तेथे इथी दिवणीत राहणें, वंभराचा काळ
 जाऊन दागिमा देणें सामावण— फुल (वा)री—उ माठी
 ० फारी—ली. प्रादेड असणारी फूल शब्द जोडून बोलण्याची,

लिपिदाची साकेतिक भाषा - नि ज्यावर फुलाच्या आहारी
आहत असं (कापड कापड ६०) ०फोटी-नी एक प्रकारची
भाजी, सोनीचा एक प्रकार (६) कॉली फोवर ०गुडे-पु (गो)
इळरीकुळ फळफळावळ घण्याचा एक सौम्यविन्हाचा प्रकार,
फुगवड ०गोट्टा-पु एक प्रकारची खाळ पिगीसाखर ०चोचे-
पुभव तुडवी लावण्याच्या जमेवर फासण्या मांतात त्या (किं
घों, घें, मारणें) ०छडी-खो फुलांनी गुंफि केरी छडी, काटी,
फुलाचा छडीदार गुळ फुलजो-पु गवानें ताळलेला, अहमन्य
माणूस (फुलाप्रमाणे फुलणारा, ताटणारा व दिमाख दाखविणारा
मनुष्य) फूलझगरे-न १ गोंवन्हाचा विस्तृत व जळत निघार
०झडी-फुलवाची एक प्रकारचे शाभेचे दाहकाम (८) नातूक
छी 'कडमाये पिक दिसे अशिया व रूपदुर फुलझडी।' -
होला १०४ [स्मृतीसंगणे (पडणे)] ०झाड-१ फुलें चगारे
झाड ज्याचे फूल हेंच मुख्य आहे असे (बणार जावद, योगरा
३०) झाड याच्या उल्ल फळझाड २ एक प्रकारचे शाभेचे
दाहकाम [फलंझाड] ०धर-उ माळी -घार ०दान-दाणी-
मळी फुलें ठेवावयाचे भांडें (३) फणेंवर पांटे [फलंफा दान]
०दायरी-छी एक फुलपाड व त्याचे फूल ०पगडी-छी १
लहान बुदर व भारी दिमतीचे पांगों २ (८) इळी, शुद्ध
बस्तु ०पगर-न होक्यात घालण्याचा फुलाच्या आकाराचा
भागिता ०पत्री-छी (व्यापका) देवता वाहण्याच्या उप
योगी फुलें पावें ६० ०पाखळ-न विशिष्टिचि वखाचा
फुलाक उडत असतारा वयोग प्राणी फसत यायत आत अवस्था
असतारि-१ अडें, २ काडी किंवा मुळ ३ केश, ४ फुलांखर
गोव्या फुल्ल जाती आहेत ०पात्र-न पाणी पिण्याचे भांडें
धमपत्र (हें पिपळी असून याचा आकार साधारणत फुलासारखा
असतो) ०पासणी-ण्या-फुलचोचे पहा ०घड्या-उ
(महानु) फुलें पुर्विगात 'फुलवहा कतिपति।' -विशु ५१
[फुलन बटुक प्रा बटुक, म बटवा] ०घरडा-घरडा-उ
भाडायकून कच्ची काढून शिबवून वाळविलेली एक प्रकारची हुपारी
बटा पहा ०घाग पुनी फुलाची केलेला भाग [फूलभाग]
०घाजी छी १ कागदाच्या मळी कोमिची दाह करून तयार केलेला
बागभागीतल एक प्रकार ही पगविनी असतो फुलें गळताना
दिसतात २ (घने) तशाची विडी ०घाडी-छी फुलवाग
'कति प्रलून प्रदरून फुलवारीमचे दिसली.' -गला ५१ [फुल-
वा-वाडी ग पुष्पाविका] ०घामन घामन-न उची जिरत
कापड मळ नये म्हणून त्यांना मुळाळले सांचे कापड बातन
०वाड्या-नीभव बाडवाचा एक प्रकार एक दागिना फळ
घाल्या दगिना बाडवाचा प्रकार १-अपवा ५५ ०विसपा-
पी-नी-नि १ अशिवय नातूक कोमल २ पोशाखी नुसत

पेट मारणारा मित्राची अडवाव छेळपेला 'त्याच्याने
श्रमाचे काम हात नाही तो फुलविसनी आहे' [फुल+हि
विसणी=नातूक, छेला] ०माळी-पु फुलारी, माळी ०मेगा-
उ वर नमुक दिजडा ०घात-छी फुलाच्या आकृतीची
घापणाची घात ही निराजनांत लावतात ०विडे-पुभव (गों)
इळरीकुळ्याचा सम रंग फुलगुडे पहा ०सर-उ फुलांचा हार
'फुल फुलारां देख चडे। हुतीं हुजो अंगुठी म पडे।' -भा
१८.५० फुलाची जाळी छी फुलें फुल केली होक्यावर
शांभाव्याचे जाळी फुलार माळी-उ भाड्यानी पोटगात,
फुलाची पहा फुलारी उ माळी फुलमाळी 'हों फुलारी
आला ते वेळा। तणे हरिकटी घातल्या माळा.' -ह ११ ५१
-छी १ फुलारी भावा फुलारी पहा २ (५) फुलची पडो
फुलेंलें-नि (प्रा) फुलें फुलोडी-छी फुलाप्रमाणे नातूक
छी फुलवारी पहा 'बालेदुवकत ही मादवान फुलोडी।' -प्रला
११ फुलसाखर-छी ठंसाचारस आणून थोडा घातळ राहिला
असता मळक्यांत भयन घडवचीकर ठेवण्यावर आतील फाकवी
गळून बरील भागात छी पांडी साखर होते छी -दृपि ४६१
फुला माळप-कि (गो) १ गोटेंदरी छी भोटीमाण करणे,
याबवी त्या छील फुलांनी सजवितात २ प्रमा करणें भुलविणें
[फुलंमळणें]
फुल-छी १ वाईद काम करणारा वाहन गुमणें दिलेंलें
उत्तेजन मदीचे आचारान (विश्रवत व्याख्यावर 'दाघ टेंव'
व्याची, शिक्षा फुलवाची जहावदारी आड त्याचे) वाईद कृत्या-
कडे केलेला कारागोळा [किं० दंगे सावणें-मिळणें] २ सधि/
अनुकूल वेळ योग्य ठ सव (किं० दंगे कथने मिळणे)
सावणें होणें) 'फनेशोची मजर जरा फुलवी छी पोरला फुल
सावळी' -उर १ रदी सामान सपरफर अडगळ २ भाड
सांचे कृत्य भाषण -पु मोड आलेला नातूक किंवा ताडफळ
यांच्या योग्यतेत असणारा फुलफुलीत अग, गर [ध्व]
फुल-नि १ फुमका दिसूळ २ लेचापचा, शुद्ध [फुमका]
फुल-फुलकन पहा
फुलफास-वि रदी दाहक मिहार पोरकळ (माधुम
जनावर वस्तु) -छी १ पोरेण पावड भाषण (किं० लावणे
माळणें) २ शुद्ध, टाकाळ गोष्ट ३ सुसुमणें चरफह [ध्व]
फे-अ १ तुळता निस्कार दशक अव्यय 'हुल फे
तुळ्या भाषण फे' २ दमक हवापणा किंवा शाण आल्याची
कजूनी दशविण्यासाठी काढलेला लहान फे पहा [ध्व]
फेक-अ शाण यानीत अर्थाचे आधिक्य दाखविणारा
बाद पाठ या शब्दाचा जोडात 'प ठाफेक'
फेकगुडू-उ एक प्रकारचा भावा

फेंकटी—छी. (गो.) कटिभाग.

फे(फें)कणें—उक्ति. १ धुंगारणें; दूर टाकणें; उडविणें; अक्षेप करणें; झोकणें; मिरकावणें. २ (घोडा इ०) जोरासि पळविणें; दौडत चालविणें; मारधांव सोडणें. ३ (जासुर इ०) जळदीन पळविणें; लवकर पोचिल असा पाठविणें; वेगानें धाडणें; ताबडतोबीनें खाना करणें. ४ (पागोटें) हालविणें; होलानें होकीस पालणें. [सं. प्रेक्षण. हि. फेंकना]

फेंकारणें—कि. (महाशु.) हलणें; धारले जाणें. ' फेंकारते कुंजें जेवडेड. दळवेंयाचें. ' -शिशु ५२८. [सं. प्रेक्षण; म. फेंकणें]

फें(फे)गडा पावडा—रि. १ (व.) यत्न्यावृत्ति; चाकडा (पाय). २ यत्न्यावृत्ति पाय असलेला; प्राय वाक्यून, फाजून काळगारा (मनुष्य). ' एक दातिरें राखोंडे फेंगडे. ' -दाव २८६. -किवि. चाकड्या पायाच्या मनुष्याप्रमाणें (चालणें).

फेड—उ. घोळ; काड; निगार (विशेषतः ल उपयोग). [हि. फेट] = गळ्यांत घालणें-पडणें; घड करणें. ० धरणें-नागानें पकडणें, घरणें.

फेड—न. (राजा.) लांकडाचा निमुळता तुकडा. (पाचरे प्रमाणें छपयोगी पडणारा).

फेट—न. (उ.) झुली(खेकडा)चा एक लहान प्रकार.

फे(फें)टा—उ. पटका; लहान पागोटें. १०-१५ हात लांब व अर्धापाऊण हात रुंद असें सोड्याला बांधण्याचें वस्त्र. याहून इमाल वेगळा असतो. [सं. पट; हि.]

फेटाळ—वि. म्यसनी; मांडरल्याली. (पुरव, झो) [फिट=झाड]

फेटाळणें—सक्ति. १ धुडकावणें; हाकलणें. २ विचारत न घेणें; हाणून पाडणें (भलें, ठाव) [सं. स्फुट; हि. फेटना.]

फेटोल—उ. (ना.) मुलाचा एक मैदानी खेळ.

फेड—छी. १ (कर्ज, उपकार इ०) परत, मोबदला घेऊन टाकणें; निरास करणें; जगणिमोचन २ पूर्ति (नवड, वचन इ०ची). [फणें] म्ह० अपकाराची फेड उपकाराकें करावी. फेडणें—सक्ति. १ नैसर्गिक वस्त्र, बांधलेली गाड इ०) सोडणें; सैल करणें. ' फेडी वस्त्र सनीचें जेव्हां लपडे करावया आंग. ' -मोक्ष ४९.७. २ (महाशु.) परिहारणें; उतरणें; दखण करणें. ' जी हाची हुमचा पाहु. नव. जें एक वस्त्र फेडावा आस. उमवण्याचा. ' -शिशु ७५. ३ (कर्ज, उपकार, नवस धंदा इ०) बारी न देवणें, नि घेप करणें; फेड करणें ' तरी मास मनीचा भावरो. तो फेडा नी सवेदो. ' -बघा १.२.१६. ४ कातरणें; काडणें. ' तंव त्याचि नवें फेडावडा वाचि. परासि आसा. ' -पंच ५.१. ५ दूर करणें; माहीस करणें; लपड करणें. ' फेटिला होळियाचा कबळ. धुला गुणरोपाचा मळ. ' -गुण ७१२. ६ स्वकट करणें; छिन्नकरणें; धुणें; काडून टाकणें (नाक, तोंड, पाण) ७ एका आंधपातून दुसऱ्या आंधपांत घालणें,

आडणें. [फिटणें प्रयोजक; सं. स्फिटित; प्रा. फिटिअ] म्ह० होटील बाळ तार फेडतील काळ.

फेंड, फेंडर—उ. (गो.) फेंस. फेण पडा.

फेंड-डा—छी. (ना व) हुंगण; कुळा; टिरी. ' फेंडा हाल- वितो उरास वषटो जो वांकडे घालतो. ' -अकक २. रसकळोल ८१. फेंडकाड—छी. (तुळतादशक) फेड पडा.

फेडा—उ. मृदंगणाचा पुडा; नडपें; बोंडी; पूड. [फेट]

फेडीवेदी—छी. एक नैसर्गिक वस्त्र सोडून दुसरें नैसर्गिक पुन्हां पुन्हां सोडणें व नैसर्गिक ह्या प्रकार ' सहजेंचि नेटुगा दाटुगा. फेडी वेदी नाहीं श्रीरंगा. ' -एहस्व १५.७८ [फेडणें+वेडणें]

फेंडोरी—छी. (गो.) एक प्रकारची पोळी. फेगोरी पडा.

फेण—उ. १ फेंस; फेन ' फेण कुणें हेलात्रे. सैराविरा उदक धावें. ' -दा ११ ७५ २ (ल.) पिप. ' बचनाम सोमल अहि- फेण. ' -शंभ ८ १०२. [सं. फेन] फेणणें—अक्ति फेसणें; फेंत येणें; फेंसलणें [सं. फेन; म. फेण]

फेणी—छी. १ उकळणाऱ्या इंसाच्या रसावरील फेसाळ मळी. २ (गो.) माडाची दास, माडी; हलकी दास. ' लेबाजो एक एक कडी फेणी तर आगाऊच वसूल केळी आहत. ' -सव्यारी २०१. [सं. फेन]

फेणी—छी. १ भापवो; पापडासारखा ताड्याचा बनविलेला एक पदार्थ. २ तारफेणी; एक खापविशेष. ३ नोटा बत्तासा. [हे. प्रा. कोमिया=एक पत्राच, हि. फेनी, गु. फेणी. तुल० सं फेन]

फेणो—उ. (गो.) केळ्यांची फणी.

फेणोरी—छी. (गो.) फेडोरी; एक प्रकारचें पत्राळ; पोळी. [सं फेन+पुरी]

फेतका—उ. (व.) पेंड.

फेती—छी. (गो.) कारागिराची मसुरी, घडणावळ. [पोतु]

फेतीस—न. (कु) पत्याच्या खेळातील लवारी.

फेंद—उ (प्रा) तणावत; परक; (दिशेच, हकीगत इ० मधील) (कि० पडणें). [सं. हंपद. प्रा. फेंद]

फेंद—उ (प्र) फेंद पडा.

फेंदका—उ (रा) बोवजाचा खोळा

फेंदक—न (व) निपड, होळ्यातून येणारा पृ

फेंदडणें—सक्ति १ (प्रा) (प्रजा, नोकर, स्त्री इ०स) किन विणें, झुडविणें; मन फिरविणें २ (कामावहन.) काडून टाकणें; कमी करणें

फेंदडणें—अक्ति. चपटे टोणें, अगणें. फेंदणें पडा.

फेंदडणें, फेंदणें, फेंडाडणें, फेंदारणें—अक्ति (नाक) रागानें चुगविणें, पसरविणें; नष्ट करणें; मुगडणें.

फेंतूणे—अकि. १ इतके सराणे, सरपटन जाणे २ (स) रोगाळीं सावधाना बातये फेंदत घाल्जे, फेंदीखाची घाल्जे—अमेदि प्रयोग होतात

फेंदुरणे—अकि. नाकबसले पण्टें, पताह होये, सधये [रेंदरा]
फेंदरा—रि. १ बसके, पण्टें, शिमरे (माक) २ नवटणा, बसक्या नाकाचा (मनुष्य)

फेंदू—वि. १ आर्य, ताकद नसून मुलगा पोषण
फेंदू—उ. १ छत्र, दिवू २ प्राणी शिरहन झालेला पेंदा, लगदा २ मांस, पडें, ३ पदार्थ कुजून निवडितित, मऊ होये व त्यांना पानी मुरवें, (विह) पेंदा, पेंदू पदा

फेंन—उ. फेंप, फेंन पडा [स] फेंनिल—उ. रिय, रिं याची वडें घातणारेवरी वारतात -रि पेंसपुक्त, पेंमाळलेला [स फेंन]

फेरराहं, फेरराहं—भी. (उप) तातारा, पांवार. [फेरराहं]

फे(फें)परा—वि. हद नाकाचा, फेंदरा
फेररा—वि. फेंपे, पुंरें, येत असलेला, फेरवेवरी 'जो पारपी बहुजीव सदाही' जो फेरता होय सदाही । -शिरी २ १ २ २
फे(फें)परी, फेरपडी—भी. एकाद्याच्या शोल्याला छगणें व शिरसाद्याने घोडाबघाचा छन्द बघवड, जल्पना (किं. बघ करणे, होणे) 'तुमी फेरपी बंद वरीन' [फे(फें) फे] • वळणें—शोल्यांना गोघटून जाऊन मज्जळणें, बावरी बघणें

फे(फें)परे—न. १ अपस्मार रोग, तोंडाला फेंस व अगाला वर अशा रीतीने यणारी मुर्छा, सटका २ पिशाचबघावेमुळे येणारा अशा प्रकात्वा सटका (किं. योगे लागणे) [ध्व फे। फें] फेरवेवरी—उ. फेपन्या फेरपे येणारा मनुष्य, अपस्मारी, अप स्माराचा रोगी फेपन्यादेखी—भी. ज्या आक्या असठां अप स्माराचे सटके येतात अशा दवी दवरी पडा (किं. येणे, निपणे, फुगणे) [फेपे(पे)वेवी]

फेरपणा—वि. चपटणा, बसकट नाकाचा •
फेफळ—भी. प्रतिज्ञा -मनवो

फे. फे.—भी. १ त्रेधा, तिथीट, असहाय, शरणगताची स्थिति बेबे २ अपमानास्पद स्थिति -अ असिद्धयित धम, अगतिकत्व, दुबळेपणा दाखविणारा उद्गार [ध्व]

फेर—उ. १ रंगण, वृत्तकार दोड करीत निंबा इकडे तिडके फिरणे (बोडघाणे), फेरकटका (किं. घरणें घाल्जे) २ फक्त भिक्ता असमानता ३ भेद विसंगतपणा संपादत अंतर ४ (आजार, मनाची स्थिति निंबा वृत्ति २० मध्ये पडेल्या) फरक बदल पालट (किं. पडणे घेणे) 'त्याचे तापासार फेर पडला' ५ वाह बळण वाह (रस्ता, काटी २० चा) ६ गाण्यात निर

निहाळे स्वामेद, सापनाचा दसविषयाची शक्ति 'त्याचे गळपत फेर बांगला आह' ७ पतीप (बुड्याचा) ८ पेर, पोळ, कांड (पंकर, अंबराचा २० चा) ९ रंगण धरून गाणे व नाचणे (नाचपच मीस बायका फेर घातात सदा) (फिं. घरणें, घाल्जे, घेणे) १० (राजा) फेरा, समोवती बटणे, वाटोळे गुळाळणे बळसा, विळसा, बट, पीळ (दोरीचा, कापडाचा-काटीमोवती, स्वत मोवती) ११ बळन्याच्या पोटातील एक भाग -किंवि पुनः पेत, मापारी [व प्रा फिर, फेरा, दिंफे] (बाघ) • उलटणे—(चामारी) ठळ्या शिवलेला जोडा छुलट करणे • घेऊन मुलणे—बाईपणान (शिवणगीवर) ताण करणे जे—घेणी उम्याने मुताबयास सांगितले असता वाटोळे छिन्नस्थित मुलणे • घेणे—(चामारी) तळ व तळा एक छिन्नगी शिवणे. • घुंघुपणे—(चामारी) तळ व तळा एक छिन्नगी शिवण्यास सुरवात करणे • घेणे—छिन्नान भाणणे. 'बाजू स्वामीची धोमतीचे घोडे फेर देऊन भाणारे' -डुकराची शिकार १४ सामाचार-० इरयत-उ. आठपाकरवट (पहा) (दोन मनुष्यांनी चानविषयाचा, चौथ्या अखेरला किंवा नसला) • गोष्ट—भी. उलट उत्तर, दांडगाईने, उदरपणाचे उत्तर (बनिठ दमाच्या मनुष्यने दिलेले) • घोंगडें—न. १ (एकाद्याची घोमरी त्याच्या आंगवडन काढून भोकताण करणें, पाडणे, छिन्नकणे २० हस) अखेलेनने, अपमानाने बागविणे २ अशा तऱ्हेने बागविला गेलेल्या मनुष्याची स्थिति (किं. करणे, होणे) • घाडी—भी. (स) १ बाधरानें, हाताखालच्या मनुष्याने दांड गाईने दिलेले उत्तर, बट्याची उदरपणाचे बर्नन (किं. करणे) २ पुन्हा हत्ता, उलट छाने (पराभूत शत्रु पराजित लंडत घाली) (किं. करणे) • पगडी—भी. १ फेरपोरी पडा २ (बाई अर्धी) सामना, हपणा, चडाओर ३ कूत केलेली गोड न पाळणे ४ मन किले (बाईत तऱ्हेने) ५ बाईत माराला लागणे ६ (शब्ददा) अदलाबदल • बगडी—फेरपणी (अप) पडा • घोंगडें—न. प्रत्युपकार, हस (किं. घेणे) • तापासणी—भी. (कायदा) उलट तापासणीनंतर साक्षीदाराची—ज्या पक्षकारानें त्यास हजर केले त्याकडून झालेली पुन्हां तापासणी • निघडणूक—भी. एकदां निघडणूक झाल्यानंतर पुन्हां लवकर करवायाची निवडणूक • पक्ष—न. पक्षाचे उत्तर, पक्षोत्ता • फेरपत्र पाठविलें दाती धरून यावें तुला । -रेषा ११५ • पाळी—भी. १ पक्षावरून दुसऱ्यावर अर्धी फिरत येणारी पाळी, बायी २ पुन्हा आलेली पारी • पाळीने—किंवि फेरफेरानें अदलून बदलून, वारगीपारमीन • फंडका—उ. १ चकर, रंगण बोडघाची रपट इकडेतिकडे दोडणें २ हिडणे, भ्रमणें, फिरणे ३ (स) उपयोग, चालविणे यात्रेणें (स्वतःची बुद्धि अनुभव) • फार—उ. १ फेरबदल पालन, बदलाबदल २ फेरती २ फेरक संपादत अंतर (दिशेबत सामन्यात आजारता

मैत्री) [फेर दि] ० धडल-३ फर, फेरफार, ० धडली-
ली १ अदलाबदल, आदलापाळ २ फीज तुकडी यांनील शिपा
यांची भागमालीस मरली, पाळट, एरुने येउन दुसऱ्याला मोक
ळीक देणें ० गोषदला-मोषादला-३ नगात नग घेउन घेणें,
अदलाबदल, विनिमय ० लागावड-मी पुन्हा पेरणी 'निदान
फेर-लागावडीवर सारवारपा हफ नसावा' -के १४ ६ ३०

फेरयसविषयाचें खुणें-(पोतारी) गुण्याची एफ जात
फेरणें-सकि १ घाटाळें, रमगावर, इकडे तिकडे फिरविणें,
(पोतपाळ) दोडत नेणें २ या वागूकडून त्यावागून, हरदून तिकडे
खाल्वर, वाडी काळ घाल्णें, घाल्वा एणें ३ (ना) शाका
एणें ४ बदलविणें [फिरणें प्रयोजक, व प्रा फेण, दि, फेरना]
फेरणा-मी. पहिल्यापासून दोनपेयत परत पाळी घेणें,
वरणें, पुन्हापुन्हा आश्रित 'पहिल्या फेरणीस जितकीं अणुडें सांप
डलीं इतकीं दुसऱ्या फेरणीस सांपडणार नाहीत' [फेरणें]

फेरवई-ली बटाट बरा -पुडि १ ८१ [फेरणें+वई]
फेरा-३ १ बेडा, पळसा, बिठसा, पीळ, घेर २ चफर,
प्रदक्षिणा, घड्डाकृति मागें, गिरकी ३ (रस्त्याचें, नदीचें इ०)
बांज, बांज, बळण, बांज, बटसा ४ शिकामा हलवाडा, चक्कर,
फारी, ब्येथ येवसार. ५ (स) अडचण, सकट, पोंटाळा, पाश
(यामचीं सप्तमी विमर्षांत उपयोग जमने-फेयात) (कि०
घाटें, पडणें, सांपरणें) 'हेमाचरी पुढरी । येतं इरामि
विदरी । मयागुर पडिसा करी । भागें करी भातीपी ।' -भास
विक्रिमा १५ ५९. ६ बड्डाचा परीव ७ चौ-दायशी लक्ष
सोनीत जन्ममरण 'बुकेल चौ-दायशीचा फेरा । केमे महात्म्य
मगचें ।' -भुवाळी गोवची [फिरणें] फेराना आरी-ली
(बाभारी) खालचें तळ व वरचें तळ शिक्ण्याचें हत्यार

फेरिरीस्त-न टाचण, यादी, लुची, अजुकमणिडा,
फाईल, फर्दे, पट, फर्दा 'सन १८३५ सालीं हें दप्तर प्रतबतर
व माहालवार काबुज फेरिस्त तयार करणयास्तव अमानतदार याचे
स्वाधीन केले' -इनाम ५९ [फा फिरस्त]

फेरिस्ता-३ १ प्रमुपेयित, पेगवर, बंधूत २-विरोधनाम
एक मुप्रसिद्ध पारशी इतिहासकार [फा फिरित]

फेरी-ली १ चक्कर, प्रदक्षिणा; बळमा, एखाद्या वस्तूच्या
भोंवतीं दुसऱ्या वस्तूने फिरणें २ एका ठिकाणीं येणें, गिरकाडा,
फेरफटका ३ पाळी, घारी ४ गस्त, घस्त एकसारकें धाटणतून
किंवा सभोवार पडान्याकरिता फिरणें ५ बटुळ, मडल [फेरा]
० वर-३ घस्त घालणारा 'तयें आले फेरीकर । मग खालीं
काडोनि बूर । मार देती ।' -व्या २९ ११८ ० वाळा, फेरे-
वरी-३ १ फिरता, फिरता, फिरणारा २ जिवीचा माल वेळून
घातोदार दिवणारा ३ फिरता मिथुक, मिकारी.

फेरनफारुन-त्रिभि वरचेर पाळट बरून, सळटापाळट
बरून, या वागूचा त्या वागूकडे फिरवून, फारनेफरन [फिरणें दि]
फेराजी निराशन-ण-म विजयशाही, विजयविन्हावित
ध्वज विजयध्वज [फा फिरजी-निराशन]

फे. मोंवात-३ (गो) एक कच्ची भांग्याची जात, पर्ती
डिग फादिन पडा [पातु]

फेळ-न (पो) दाणा पोसण नसले १ पोचट देग बाल
इ०ची, हसण्याचा घाटा पाची देग [पोत]

फेळाव, फेळावणी फेळाघिणें-फेळाव इ० पडा

फेळ-मी (राजा) पाण, फाकळी, पीड, लांबट तुकडा.

फेळें(स)-३ १ फेन, फेण सायगाचे पाणी, दूध, मद्य इ०
दर पदायांवर येणाऱ्या असक्य रहान गुडगुडयांचा समूह [स फेन]
फेसकट-न (तुकडता निरस्कारार्थी) फेस [फेस+कट प्रत्यय]
फेसठ-वि १ फेंवाळ, फेवपुण पोडें फेनिल २ फेसकट पडा.
फेसणा, फेसणी-मी फेग भागण्याची क्रिया, फेनाळणें [फेवणें]
फेमाळ, फेसाळ-वि फेवानें युक्त, सवधर किंवा पुढळ फेस
यणारा; फेयट पडा, [फेन]

फेस-३ (क) बाभळ इ०च्या शिण्यांचा, काढक्या कुट
इशांचा भारा, आसैं बाटरी फाया-इहाळपांचा भारा फस पडा

फेसणी-मी (राजा) फोणी तुकडे वरणें (मोपडा इ०च्या)
[फेव] फेसणें-वकि (राजा) फोडी वरणें, तुकडे वरणें [फेस]

फेसणें, फेसळणें-अकि फेम वणें, फेसानें युक्त होणे
-वकि फेम भाणणें, हलकें दाण्यामादीं पोडणें (घर इ० पदार्थ)
[फेव] फेसळणी-ली फेव घेणें, फेमाळ वरणें, फेसणी पडा.

फे(फे)साटा-मी १ तोड कलेव्हाबाटोरी गुडपाचा मारा
२ पेरलेल्या जमिनीतील बीं झाकण्यासाठीं त्यावरून फिरविण्याचा
बाटोरी भास, बाटोरी गुडपाचा बनविलेला कुळव ३ साताळें पडा
ही फोसाराची लघुव जमीन नांपल्यावर दिवळें फाडण्यास दिवा
उपयोग करतात 'राबो २२० [फेम] इह० गाचीची वाट फेसा
टीनेंमोडाची=हातात असेल त्या साधनातेंच एखादी गोष्ट कवावी

फे(फे)साटणें-सकि (फेरलत वत) फेगाटी फिरवून
झाळणें फे(फे)साटणी-ली पेरलेल्या रोतात फसाटी फिरवून
वेस्तेले बीं मातीनें झाकण्याची क्रिया

फेसाड-१ (ना) पादल, तिरपीट, घेपा २ (व)
सकरीफ भ्रम [फेम तुळ० घेपा. फेस=घास, वर]

फेसक-न (गो) आगपेटी. [पोतु फेसफोरी]

फेसून-मी (गो) खिस्ती लोकांचा सण, जणा [पोतु
फेसा, इ फीस] इह० १ फेसकरिता गाव भाजी जिहाराचें
नाव=एखादी गोष्ट कावणें करावयाची पण नाव मात्र पुढान्याचें

पुढे यावयाचे १ फेस्तापुढे काम=श्रमाच्या आधीच आरंभाने राह
० फापड-न (गो) उंची लुगटे

फैज-उ कृपा [अर फैज] ० धक्ष-वि बध्निसे दणारा
० धक्षी-की वृषादान 'साहेबांनी वैजवक्षी करून लवकर जाव
पाठवावयाविशीं अद्वळारांस आज्ञा सादर जाली पाहिजे' -पद
मव ११२ [फा. फैश्वरव्या]

फैटण-खी एक प्रकारची चार चाकांची गाडी [मी.
फायपॉन, इं फायटन]

फैना-किवि (कर) उत्तम, उत्कृष्ट, चांगले

फैर-खी (बाण, बटू, तोफ इ०) अग्राच्या सारखा माण,
शिलग, शाहणी 'बाण बटुकीचे फैर शबती होफेचे मोळे पडे
जसे गार।' -ऐपो ११०. [इं फायर]

फैल-पुकी. १ कार्ये 'बोठी सिद्ध जातयावर फैल करावा
ऐशी याची चाल।' -ऐटी ३१५ २ अंमल सत्ता 'यात जो
फैल मनुष्यीने कर्तव्य तो करणे' -ऐक ११५ ३ मोकाट बतन,
बदकैल ४ दंगा, बड, टंडा, बरोडा -शिदि ८३ [अर फिल्ल]
० मचविणे-करणे-(ना) नानात हेचे रंगदंग करणे ० जामीन-
उ दुष्टत्व, दुर्वर्तन याबद्दल जातमुचलका, बातदेवेन वागण्या
पद्धतीचा जामीन [फा फिल्ल-इ-जामिनी] ० जामिनकी-
जामिनी-खी फैलजामिनाची हमी, जमानत, जामीन व्यवहार

फैल-उ १ (कां) दोळी, समूह 'रस्त्यावरल काम
करण्या मजुरांचा फैल' २ मजुराची स्थानजवळची बस्ती
[इं फाईल] फैलावर घेणे-धरणे-१ सारखे कडीण कामाला
उभेपणे, शिष्टा करणे २ कान लघावणी करणे ३ रिंगणावर धरणे,
फैचीत, चिमटण्यात धरणे

फैलाव-या-उ १ प्रसार, विस्तार (जखम, बस, लागण,
व्यवहार विषय, भाषण इ०चा), (शब्दच व ल) २ व्यापणी,
मावणी 'रुपनी निवेद्या जो एवढा फैलावा आपल्या लोकात इथीं
झाला आहे' -नि ६ ३ लावण-ड लावणे, दिरंगाई करणे
(कि० घालणे, मावणे, करणे, दडणे) [इं] फैलावणी-खी
फैलावण्याचा व्यापार, पसरणे, विस्तार होणे [फैलाविणे]
फैलावणे-सकि पसरणे, दाखव जाणे, विस्तारणे [इं फैलाव]
फैलाविणे-उकि पसरविणे दाखव नेणे [इं फैलाव]

फैसल, फैसला-झला-खीन १ निवाडा, निर्णय, निकाल,
न्यायाधिसाने कारणासह दिलेला निर्णय (इ जजमेंट) 'व्याक
रणाच्या तर्फे फैसला न होता प्रचाराच्यातर्फे होईल' -नि १२४
२ ऋणमोचन, बर्जाचा फडवा [अर फैसला] ० करणे-१
निवाडा नरणे, निकाल देणे २ पुरे करणे, फडवा पाडणे हे
काम फैसल एका दिवसात करून -ख ८७५ फैसलनामा-उ
मांडणाचा लेखी निर्णय, वादाच्या बाबतीत सरकारी हुकूम [फा]

फैसलपत्रफ, फैसलेपत्रक-न निकाल लागलेल्या सटल्यांची
(मागदेदार वगैरेने दिलेली) यादी

फोक-उ १ सरळ ओरी खांदी, फाट, गाठी वगैरे नस
लेली लहान बहाळी, शिरपट्टी 'बोरेडे पारव्या फोक।' -दा
३ ७ ६४ २ लांब सडक छडी, पांजे काढलेली (सिदीची) फाटी
(हाकिणे, मारणे यासाठी उपयोग) -वि १ सडपातळ पण मजबूत
अथवा मनीं तरुण शब्दापुढे योजितात उदा० तो नवा तरुणा फोक
आहे २ सडपातळ 'पातळ पुतळी फोक तनुशेण सडक चवळी।
रग लवधवित सदा पिळळी।' -प्रला १७०

फोक-उ एका माशांचे नाव

फोक-उ पातळ व पुष्कळ हाणें, रच, ढाळ (कि० जाणे)

फोकट-वि (क) फोल, खोटा [पुकट]

फोकणी, फोकाणी-खी विरळ घेरणी, धीं वडवून फेंवून
घेरणे (बोंकणांतील भातपरणीप्रमाणे) [फोकणे] फो(फो)रणे-
उकि धीं विरळ विरळ पडावे म्हणून पसरून फेंवून घेरणे धीं
फोकरण्या सेत। तरी मग तिपणी नांगर कासया।' -स्वादि १९
१ १९ फोकणे-वातमी इ० सर्वत्र प्रसिद्ध होईल असं वरणे
[फोकणे] फोकीव-नि फेंवून घेलेले (धीं) [फोकणे]

फोकनाड-(नाय) पाप, बाबफळ घोलणे (कि० सोडणे)

फोकरणे, फोकारणे-सकि १ पुकारणे, हाक मारणे

'धावा फोकीतु बोले तैवे। दीक्षाप्रति।' -भ ३७ २ प्रगट करणे
'तेता टाशट्याचा सला। घडूं जाला तो फोकारिज बला।' -हा
१६ २२२ ३ वणेन करणे [स पूत-क, प्रा पुकर, पोकर, पुकारणे]
फोकरले-उकि फोकाने मारणे [फा क]
फोकली-झी (अफोल) छोटे जनमेदिय 'फोकलीच्या'
अशा शिबीरें उपयोग [फा पुकळी]

फोकवण-खी ढाळ, रच होणे, पाशवासारखे शौचास होणे,
डेंडळ [फोकले] फोकलणे-सकि हगवण लागणे, डेंडाळणे

फोकस-उ (फोटो) वैद प्रकाशवेद, लेन्समधून जाणारे
किरण ज्या ठिकाणी एकत्र होतात ते ठिकाण [इ]

फोकाटा-उ १ (ना) फोक २ खूप उच मनुष्य शेकाटा
फोकाटी-खी १ लहानसा फोक, शिरपट्टी, बहाळी, छडी २
(ल) सडपातळ, नायुक्त मनुष्य [फोक] फोकाटणे-उकि
फोकाटीचे मारणे [फोकाटी]

फोकांडा, फोकांडी-पुकी डेंडळणी, जोराचा ढाळ, रच
(कि० लावणे, जाणे) [फोक] फोकांडणे-कि (व) रच
होणे, फोकले फोकावा]

फोकाड्या, फोकायरा-खीव (व) गप्पा, वाटा
(कि० सोडणे)

फोकी-फोगी पदा

फोफोटी—श्री (फों) वाङ्मोह्यापूषीच गळकेली सुपारी
फोरवृत्त—वि विक्लेले परांप पहा -दार
फोग—उ १ (गा) शोभेये दारुकास २ (स) रारइपणी
[फोर्तु फोगो] फोमेर—उ (गो) दात्सावान बनविणारा
फोगदर—वि (गो) रर (छी)
फोगार घचप—कि १ (गो) पुष्ट जाणे २ मरणे
फोगी—श्री, गलवताच्या नाळेवर असणारे विजोणाकृति
शीड

फोगेट—त, फोगोट, फोगाती—श्री १ (गो) १२
कडा, पडाडा २ रारइपणी, खडावाणी [फोर्तु फोगेता] फोगो
त्यान घाट मारप—१ फगकड्यांनीं वाट मारणे २ (ल)
कडसावण गोष्ट सद्गमासहजीं सांग करणाचा आव आणणे
फोट—उ १ टचिमपीलधीर, भेग २ फोड; गळ [स स्फोट]
फोटो, फोटोप्राफ—उ सूर्यप्रकाशाच्या साहाय्यानें क्यामे
रानें काढलेले छायाचित्र [६] फोटोप्राफर—उ फोटो
काढणारा, छायाचित्रकार [६]

फोंड—उ (राजा गो) बोड, सळगा खडा, पाण्याची सळी
फोंड-उ पहा लघुवत्सप फोंडी फोंडकूल-(गो) फोंड पडा
फोंड—उ १ गळ, उठापू, मण, भाजल्यामुळे टिंबा खरून
६० रोगानीं शरीरावर उठणारे बुडबुड्यासारखे आकार २ पापड
६० भाजले असता त्यावर उबराच्या पानावर दिसणार वर आलेले
फोडाप्रमाणे फुगार ३ परस्फोट, वाक्यता, गुप्त गोष्ट बाहेर फुजणे
४ विषय करून घ्यावे, स्फटीकरण, घुलसा ' हें उदाहरण मला
फोड करून घ्या, ' -श्री १ तुकडा, पोहून केलेला भाग, फाक,
सकल (फेडे, २६ इ०चें) २ (राजा) ओवडपोवड काढलेले
तुकडे ' लोकांची फोड ' ३ भेद, वियुक्तता [स स्फोट, प्रा
फोड, हि फोडा]

फोडणी—श्री १ तल निंबा तूप तापवून त्यात दिग, मोहरी,
कारळ, मेथ्या, हळद इ० पदार्थ तळून त्याचा नुरका आजो
आमनी इ० पदार्थास रसगणना, स्वाद देण्यावरता देतात ती
२ (ल) निंबा (यात लवंगा वगैरे फोडणीचे नाही पदार्थ अस
तात) ' नृणावीथ फोडणी पाली नदनी । ' -सुणे मूर्खार्थी लक्षणे
२२ ३ फोडणे, विभागणी, माग करणे, तुकडे करणे [फोडणे]
० देणे-(ल) झाडून टाकणे रागांनीं बोलणे ' पाना आता चागली
फोडणी घावी असें मनात आणून मी गर्जना करी ' -जाऊ
३ ३९ ० दाना-उ (काशी) चिबटा

फोडणे—उ १ चिरणे, तुकडे करणे, जोरांनीं वेगळेंकरणे,
विज्वस करणे २ (घराळा भितोला, पेटीला) फट मगदार, बोक
पाहणे फोडणेमोडणे ३ (पाव पाडून) तोडणे, भेदणे, तुकडे
करणे, खाडणे छेदणे ४ (फोड गळ इ०) काढणे भोक वाडून पु

वरेर बाहेर काढणे ५ (बोळे) बाहेर काढणे, खांचा करणे, रटि
नाहीशी करणे ६ (गुप्त गोष्ट) उघडकीस आणणे, प्रसिद्ध करणे ७
स्फट करणे, उलगडून दाखविणे ८ ताक विस्तारावर तापवून त्याचे
बोयापाणी करणे (फोडणे याचा क्रियेची आकस्मिकता व सपाटा
दारविण्याधरिता उपयोग करतात भाड्येंतोडणे पहा) [घ स्फुट,
व स्फोटन, प्रा फोडण, म फुजणेचे प्रयोजक, हि फोडना] (वाग्र)
फोडून फाडणे—सुप मारणे ' चांगली फोडून काढते हुला '
-नामना ८१ पाणी फोडणे—पाण्याला मार्ग करून वणे डोळे
फोडून पाहणे—निरासून पाहणे, डोळे ताणून पाहणे फोडलेले
पान-न पत्त्याच्या खळात उठावे टाकलेले पान फोडा घ
झोडा-फूट पाहून नंतर दोन्हीही पक्ष नमानें हाणून पाहणे
इंग्रजी विव्हाइड बॅंड रूल याला प्रतिसाद ' फोडा घ झोडा
ही इंग्रजांची राज्य भिडविण्याची राजनीति ' -के ३ ५ ३०

फोडनिशी, फोणिशी—श्री (गो) स्फटीकरण, विवे
चन फोड पडा [स स्फोटन]

फोंडयला—श्री १ शोकापरीक केसाचे समाप्तीस मानेच्या
मध्यमार्गी जी स्थानशी खळी भरते ती २ (सामा) स्थान
खळी, सळगा फोंडयती पडा [फोंड=खळी]

फोडरी—श्री रानात उगवणारी एक प्रकारची पालेभाजी
कावाच्या पात्याप्रमाणे हिला पात्या असतात

फोंडसावेत्री—श्री, (फ) (सावंतवाडी करावरून) ओररात्री,
भदाशुदी (बाजीरात्रीप्रमाणे) [फोंडसावत भाडनाव]

फोडसे—न पुरसे ' जो लाडणे ऐता न हवे । पायळ तेव्ही
न बवे । गुणियासि मागवे । फोडसे वेसे । ' -हा १३ ७२५

फोंडळणे—कि खोल जाणे (उपासनें फोट इ०) फोंडळणे पहा
फोंडारा—उ (गो) स्थान बोड, स्थान खडा फोंड पडा

फोडाळ, फोडला—वि फोडानीं, घुलघानीं भरलेला [फोड]
फोडाळणे—न गुरांना डोणारा एक रोग -मकि फोड,
पुडकुळा उठणे [फोड]

फोटो—श्री १ सुपारीचें खाड मी नेदीं फोटो । ' -भाए
१३८ २ कवडी ३ देखीची पुडकुळी, पुळी, फोड [फोट]
० पान-न पानखुपारी, निंबा ' असो सारिली आरोगणा । हड
पिथे दीपले फोटिपाना । -कथा ४ १७ १७ फोटव्या—श्रीभव
देवी (कि० यणे वानपणे, जिरणे)

फोटो—श्री (राजा) दोन सिंगामवील जागा, पोंडी पडा
फोटोच—वि फोडलेले, तुकडे केलेले फोडणे पहा

फोफो—उ (फों) गारळीचा पोफळीचा उभा चिरलेला तुकडा
फोंत—श्री (गो) पोत [फोर्तु] ० करप-दड माडी इ०
शरीराच्या विशिष्ट मार्गी हृतीनें फोड काढून तो पोहून त्यावर
हळद खवतात या मगदून दररोज शरीरातील दूषित रक्त वाहून

आज प्रवृत्ति निरोगी राहते शरीरातील दुषित रक्त काढण्याचा एक प्रकार फोतीर पान मारप—(गे) जखमेवर झोठ घालणे
फोतड—की (व) फजिती (कि० उडणे)

फातर—न १ (ना व) फोल्कट, सालपट, साल, पापुद्रा
२ (ल) मुलांना लावण्यांत येणारा निद्राव्यवहक शब्द 'फातर त सयच येवून राहाल आह !' 'तों पोर जास्ताच खोदकरणा करून राहिले आहे

फोदरी, फोदा—की (अलील) खीचे जनेनेदिय (शिम रयात उच्चारतात) फोदलणे, फादलणे, फोदळणे, फोदाळणे—कि (फोदा शब्दापासून बनविलेल्या) अवकटविककट शिब्या वणे सवाडणे फोदलपट्टी, फादलपट्टी—की अवकट विककट शिबीपाळ बरणे, आसडणे, शवाडपट्टी (कि० वाढणे)

फोनो, फोनोशफ—उ १ बोलेणाऱ्याच्या ध्वनीसारखा हुवेहुव ध्वनि काटणारे, गाणारे यत्र, ध्वनिलेखनयत्र. २ (ल) एवसारकी टकळी रावणास मापून [इ]

फोपणा—उ (व) फोदा, खीचे जनेनेदिय

फोपनीस—न (को) पणस, शिवासारखे एक मोठे फळ

फोपय—उ पय्या, पयई (साड व फळ) [पयबी]

फोप(फु)ला—उ (व) फोड (मात्रल्यामुळे येणारा, देवाचा) [स पुफळ, हि फोला]

फोपशा—सा—वि स्थूल, पाकळ, रड, कुगीरभंगाचा पखु अवास्त [फोप=कुगलेली स्थिति तुल० इं ९५]

फोपस—वि पोकळसर, पोकळ, फुडका 'कुपुडकाधीन फोरस। मेघ जेवें।'—कथा ५ १३ ११

फोपळ—की (हेट) पोकळ पहा

फोपा—उ १ घाईने वेडीवाकडी बनविलेली भाकरी, आरोळी, फूरी २ ओवडधोवड लावलेली गोवरी शेणी ३ रड इसम, पोपशा कुगलेला इसम

फोपाजणे—कि श्वासोच्छ्वास करणे थापा टाकणे [फोफटा]
फा(फो)पाटा—उ बडत र ख, धूळ, पुपटा पदा. [शा पुफुका म पुपाग]

फोपावणे—कि फोपावणे पहा

फोपाळ—न (कु) साडीचे, पाय टेकण्याचे भाडे लाकूड

फोपी—की (वर) रम्याची ल्हान घुरी, पोपी

फोपी—की (गे) फणसाच्या गंयामध्ये असणारी पात

फोपीस—न पुफुस 'वायूचे घर फोपीस जाण।' [स फुफुस]

फोपू—उ (व) पुपाय, तापलेली राख, धूळ [पुपाटा]

फोपूट—न (गे) ओठास किंवा तोंडात येणारा फोड, कुगा

फोपेटा—उ १ पुपाटा २ (राजा) घसटून निवा आज त्यामुळे निघालेला कातडीचा तुड्डा (कि० जाणे)

फोपेटी, फोपेटी—की एक प्रकारची वनस्पति, बांदी भागात हीन कपाळफोडी म्हणतात फोपेटे, फोपेटे—न फोके टीचे फळ

फोपेणे—कि (राजा) फोड उडणे, फोड आल्यामुळे कातडी पुगणे, विव्हा, शाचा धीक इ० लागल्याने फोड येणे फोप्यांचे—कि (गे) झाडाचा चोक लागल्यामुळे कातडी जाड होणे

फोपेरे—न अद् सुरण इ० कांची देटी [फो। फो। दिवा पोषा—कारण हें पोकळ असून पाण्याप्रमाणे वाजवितात]

फोपे—उ पयई, पोपई, पोपया, पयैया

फोफडा—उ (व) दुडुडा [पोपडा]

फोफडी—की सुज, पूग. वाताने अगावर फोफची चडते'—वि पोपशा पदा

फोफळी—वि (तजा) दुगड्याची एक जात, प्रकार, पोफळी पहा

फोफाटा, फोफेटी, फोफेटे—फोपाटा इ० पहा

फोफा(पा)र—उ (गे) राप, खोट

फोफावणे—कि १ फों फों करीत जाणे (बाण, बडुकीची गोळी, फगाड इ०) २ फुडकारणे (सापाने), कुपणे ३ फुगणे, फोपणे, वातपुड, फोडल्या होणे ४ (नदी) भरून जाणे फोंफें वाहतात जाणे. ५ लवकर बोंब फुटणे, वाडणे (साड) [व्य फो। फो।]

फोंफि—न (गे) त्रिभेरील तोंडाची पोवळी, टाळा; भाटका, खाल

फोमणो—की (अलील) योनि, शिवाचे जनेनेदिय

फोर—उ १ छट, बध्दर २ गव्याकडील जिरटी बायका गळपान घालतात तो दागिना हा तावडया खडपाच्या माळेत दिरवून खडपाचे पदक घालत व सोन्याच्या तारित गुपून बेंडल्या असतो [पोतु फोरी]

फोर—उ (नाविक) रोजाच्या खालच्या अवग रोजाच्या आकाराचे जे पुनरे लाकड जोडतात ते

फोल—न १ हलका, पोकळ दागा २ टरफळ, आतील दागा काढून बतलपावर राहिलेले दाग्याचे (साल, हरेररा इ०) साल, कडधान्याच्या दाण्यातील साल ३ कोंडा, मुसा, तूस ४ (ल) पोकळ व अविश्यासे वालणे, वचन, निरर्थक बडवड ५ निष्फल श्रम प्रवक्त—वि खाटे, व्यर्थे; कोडे, नि सत्त्व 'दु शासना न याचे येकाचे बोल फोल हा बाळ।'—मोसभा ५ ६२ [का पोळू]
० फट—न टारल, हलकें, पोकळ पोचट धान्य 'जेथे साठिजे फोल्कटा।'—विड ७ २१—वि व्यर्थे, पोकळ 'बाशीच्या शाळाचा फोलकट पणारा काय काढण्याचा?'—गीर ११ [फोल]

फोल—की (गे) कागदाचा ताव वद [पोतु फाहडा]

० फाव—उ (ग) कागदाचा लखाटा

फोलॅणें—उकि टरफल, साल काडणें, धान्य रादून, गरदून
बरीत फोलराट, बोंबा काडणें, सोल्ल फोलून फोलून खावें—
१ सावसा, हद्द हद्द सोलून खावें २ (ल) युस्तीन व दुमन्यास
न समर्थ देता त्यापासून हद्द हद्द तत्वांत हरण करणें, कादून येवें
[फाल]

फोलॅणें—भक्ति पडवें, पडवी, सोळसा ६० अणें [फोल]

फोलीण—न (गो) गिनच्या पत्र्याची वेगी

फोले—उ (छाप) बार धाचा कमां [६ फोडिओ]

फोव—उ (गो राजा गुग) पोह फोवांडपस ३

(गो) दिवाळी (फाळाळा पाशां) निरनिराळें प्रकार वरण्याची
रीत आह त्यावरून थिस्ती सारंग हा रावट रुड आह)

फोव घालणें—(रकरी) विणें—बदल १९ २५९

फोवा—उ (ना) तेड—भतरादिवाचा घोळा, फावा

फावो—उ (बों) माचणीचा बोंबा

फोस, फोस, फोस, फोस—वि (राजा) पुगता,

फोल, फोळ, भयप, कमजुबत, निरपयोगी ' विस्तारिली बाचा

फोडविण बेल । फोडवि बोल फोस बावो । '—गुग १०८३ [पुग]

फो—पुष फोव, पोह [पाह]

फोकारणें—भक्ति कीर्ति सांगे—मनरो [फोकारणें]

फोड—खी सैन्य, पलटण, सैन्याची तुकडी ' समुद्रीरा

बानरफोड । भाजी पातली पाडिवे । '—मुनन १५ १६२ [अर

फोड] • दार—उ १ चोरी, सिंदळकी, मारामारी ६० गुन्हाची

चोरशी करण्यावरवीं टेवेल्ला सरकारी अधिकारी, पोलिसअधि

कारी बोंकणान पांतीसपाटलासा म्हणतात २ सैन्यावर हुकूम

घालविणारा किंवा व्यावसायिक सैन्य आहे असा मतपुत्र ३ महात,

महाताबरील मुख्य [का फोडार] • दारी—खी १ पौत्रदाताचा

अधिकार २ गुन्याबद्दल खटला -वि गैरमुली गुन्यासवधी,

दिवागी न०ह असा चोरी, मारामारी, सिंदळकी, खून ६० गुन्या

सवधी (खटला कोर्ट, कायदा ६०) (६) किमिनल फोड

दारी कायदा—उ ज्या कायद्याने गुन्हागाराना गुन्हा करण्या

बद्दल शिक्षा सांगण्यात येत किंवा मुन्हे कोणत हें ठरविण्यात येतें

तो—पक्षा १६२ (६) किमिनल लों फौजदारी सिर्दाद, दावा

लोकाच्या हक्का बाधक असा गुन्हा केल्याबद्दल मलेली फिराद

किंवा केलेला दावा (६) प्रॉसिक्युशन • दारी त्रिपय—उ

गुन्याची वाव, फौजदारी खटला दिवाणी न०ह असा खटला

• नशीन फौजेनशीन—किवि पौजेनिशी, सैन्य परतु राजा

राम तिकडे जाऊन पुन्हा पूर्ववर फौजतशीन जाले—मराठिपोशा

४२ • फाटा—उ सैन्य व त्याबरोबर असणारे लागणारे साहित्य

फौज, तोफखाना शिबडी बॅरैर सैन्य, जमाव • वेडू—वि खडी

फौज ज्याजवळ आहे असा, लढाईस सज्ज असै सैन्य ज्याजवळ आहे

असा, सैन्य • थंदी—खी लढाईकरितां सैन्य घेऊन सिद्धता,

तयारी, फौज तयार वरून राज्य सशस्त्र करणें [फा] • सर-

जाम—उ पौजेच्या सवांसांती व विल्ल्याची व्यवस्था सामण्यासाठी

दिक्कली नेमणूक पौजनिवांदाचे दिलेलें उत्पन्न मान्या उलट जात

सज्जाम • सलतनत—खी, पौज, सैन्य ' बेजारी चोरी चालवून

दरारान याची पौज सलतनत सर्वत्र घुडवून गारत केली '—ख

४ १७१८ सलतनत पद्दा फौजी—वि सैन्यविषयक, रफदरी

' मुलकी आणि पौजी इम्र अधिकारी यावडीं खजिन्याच्या रक्ष

णाच्या बाबतीत मोठया काळजीत होते '—सन १८५७ ३३५

फौड—खी—खी (५) बखर तिकण फाटा अगर डवर

याला पुढच्या वाजुला लावेलें संकड—मसाप २ २५३

फौडी—खी धावूच्या ओतफामाचा कारगराना, विरोध

जपण्याचे निवडे पाडण्याचा कारखाना [६]

फौत—उ मृत्यु [अर फौद] • हाणें—मरणें, मृत्यु येणें

' एका रोजाचें खावयास नाहीस जाले अजो सवय आपला मर्तार

रानोजीतव फौत जाहला '—रा १७ १

फौरन—खी (व) जरीचा हुकूम—किवि (व) सत्तर,

स्वर [अर फौर, फौरन]

फयाफया, फयाफया—ज्या फेके पद्दा

फयांट—खी (कर) अडचण

फेव—वि फान्समधील लोकासवधी—विषयी [६] • फट—

उ नाचण्या स्त्रीस्तकी विशी, अर्घ्या मिशा टेवणें ' ताबडोब

फेवकट करून फालामुखी पद म्हणू लागतो '—नाक १ १६

• फॉलिश—न साकडावर दण्याचे एक फॉलिश, रोगण [६]

फ्रेम—खी चोफ्ट (फोटो ६० खी) [६]

फ्लानेल—न (गो) लोंकरीचे मऊ कापड, फलाणी [पोड]

व

व—उ १ वर्णमालेतील तेविसावें व्यंजन याच्या पाच अवस्था—

१ स्त्री अशोकाम्या गिरनार लेखांत २ स्त्री कुडेश्वरच्या लेखांत

(६ स ६६१) ३ स्त्री प्रतिहार बाळक्या जाणपूर येथील लेखांत

(६ स ८३७) ४ स्त्री जगानातील होयुजीच्या मठात सापड

लेल्या उष्णीपवित्रधारणीच्या ताडपत्री प्रयांत ५ स्त्री सालक्य

अमिदेवाच्या दावपत्रात या शब्दाच्या अवस्थेतील ' व ' आणि

व यात काहीच भेद नसल्यामुळे व पासून ' व निराळा काटण्या

साठी त्यात एक णि देऊ लागले पुढे याच टिकाची त्रिची रेप

बनून आजचा ' व ' तयार झाला. २—खी ल्हान मुलाचा आईत

हाक मारण्याचा शब्द

य—अ. फारसी पूर्वगामी अव्यय. ला-एँ, सह अथवा नें या अर्था 'य-अभियत' = सैन्यासह. [फा. वि. भा]

घं—अ. शिखला हांक मागण्याची रटून. [उं०]

या—(संशेष) १ बहल. 'फुलघाट मिनेगर ब्या मल्हारजी होळकर हिरे शहत.'—योमारो १ १५९. २ धरोवर. ३ य—मोजिव घ बाहुकुम.

य-अजे—अ. इतर. —आदिलशाही फर्मान [फा.]

य-अद्—किवि. त्यानंतर. —आदिलशाही फर्मान [फा.]

य-अद्दह—किवि त्यानंतर. —आदिलशाही फर्मान [फा.]

य-अद्दु(यु)—किवि. अद्दुसहित; प्रतिष्ठेने. 'मिर्जा इस्माईल बेगास य-अद्दु टेवाबि.'—दिमरा २. २६. [फा. वा-आद्दु]

य-अमल—किवि. रीतीप्रमाणे; नेहमीसारखे. 'तरी य-अमल दिवाणचे बन्दगीस मालूम करून फर्मान लिहविला.'—रा १६ १२. [फा.]

य-हुरमत, य-हुरमत-हुर्मत—किवि. सम्मानानें; आदर-पूर्वक. 'माहीन यास य-हुरमत व हुरमत पुण्यात ठेविले.'—ख १५६५ [फा]

य-इन्साफ—किवि. न्यायाल; निकाशस. —आदिलशाही फर्मान. [फा.]

य-इलका, य-इल—यह व बई यांनीं सुरवात होणाऱ्या शब्दां बहल व पहा.

य-इलत—किवि. कारणानें, साठीं. —आदिलशाही फर्मान. [फा]

य-इल्म, येशमी—किवि. अमक्या (इल्म) च्या शब्दानें. [फा.]

यह—अ. १ (लहान मुलाच्या भाषेत) आई. २ यथा आल्या-वा आईने लडिवाळपणानें संवोधण्याचा शब्द [आई]

य-ई-सखर—किवि. या कारणास्तव—पण्याव १८४. [फा]

य-एक—किवि एकदम 'मग य-एक अशी कसत करावी' अं पुढेत येऊं न यावी —ख ८ ३५६ [फा]

यक—उ. एक पक्षी, बगळा. 'देवासी शरण वारे नवजारी तेसा वक्र मीना जैसा मनुक्यालाही.'—तुगा २६७६. [सं]

०ध्यान—न १ बगळ्यासारखे ध्यान (बगळा कोडे मिटून तळपाच्या काठी ध्यान इव वसल्यासारखा दिसतो पण त्याचें तें ध्यान तळपातील मासे वगैरे अक्याकडे असतें) २ (ल) बोके सैन्यास, साधुत्वाचें अथवा धर्माचें दोंग, कार्येपिढीसाठीं पोटात कोम ठेवून बाह्यात्करे शांतपणा दाखविणें (किं० सावणें माझणें)

०ध्यानी—वि धर्माचें किंवा साधुत्वाचें स्वाचरितता सोडें श्रेय करणारा; दामिक. य(बे)कनळी—अ. (सोनरी) तोंडास बगळ्याच्या मानेसारखी माक घेतलेली—जोडकामात उपयोगी पद

णारी पितळी थारीक कुंकणी. ०बंधनन्याय—उ. सरकारीतोंने बरतां येणाऱ्या गोष्टीकरितां आढव्यातिडव्या मार्गांचा केलेला अवलंब (बगळ्यास धरणें ज्ञाल्यास, एकदम न धरतां प्रयत्न त्याचें होक्यावर सोणी टाकून तें त्याच्या डोळ्यांत उतरून त्यास दिसेनासे ज्ञाल्यावर धरतात, त्यावरून). ०मौन-द्रत-वृत्ति-विद्या—सैन्यास—नलीपु. यकध्यान पहा. —वि. (यकध्यानी. ०यती—वि. यकध्यानी.

यक—उ. मूल, पिकलें (माणसाचें, पक्षीचें). [सं. अर्थक]

यक—अ. (बहुधां अथवा बळा असण्याप्रमाणे) वटवट, छेकप्रमाण विरहित तोंडी भाषण; बचक, वाजारपण. [सं. वाक; हिं. यक] म्ह० हजार बळा आणि एक लिमा. यकयाद—उ. गण्याक; पोळक निरर्थक भाषण. ०वादी—वाद्या—वि बकणारा; बडबडया; बडवाद करणारा.

यक—अ. १ चौकी, पहाऱ्याची चौकी. २ अटक; पहारा. 'तुला चोटेहि बंध अटक नाही.'—२ १६ [सं]

यक—अ. १ पेढी; टेपी सुरक्षित ठेवण्याचें ठिकाण. बँकेचे, सराफी, टेपीची, साबकारी इ० प्रकार आहेत. २ पेढीची जागा, इमारत [इं]

यकई—अ. वस्तूच्याप्रमाणे असलेला वाकू. [सं. यक]

यकच्छादो—अ. (गो.) पडा.

यकट मैल—उ. १ मैदुलीचा माणूस. २ मड, डोंब्या; लुड.

चोट (भाय्य). —

यकटमोडीला—वि. एकसिबी. —

यकट—अ. य (भाय्य) पुण्याचे जलवेदिय —

यकणी—अ. १ तोंडात याल्यावरिता घेतलेली पीठ

वगैरेची मुट्टी, फफू; शुष्क खाद्यद्रव्याचा घास. (किं० मारणें).

२ असल्या कोरड्या पदार्थांचा बोकाणा (किं० भरणें) 'तोंडात बकणा माल्यामुळें शब्द बोवडा निघतो.' [घ्व ?]

यकणें—अकि अहेकारानें बडबडणें, वटवटणें; पुष्कळ व

पोळक वाता मारणें; तोंडाले येईल ते बोलणें [सं. वाकू; हिं. यकना]

यकतणें—अकि राहणें. —शर.

यक(ख)तर, यकन(ख)तर—न लोखंडी जाळीचें अथवा लहान लहान कडयांचें चिलखत 'तमाम अंगात चिलखतानें घालून व गतरें घालून'—भाव १०. [फा. यकतर] ०पोस—वि. चिलखत पातलेला 'पहा हजार स्वार यकनरपोस'—दासेइ १४.

यकनन्या—यकनन्या—वि. चिलखत घातलेला

यकंदी, यकमा—अ. मुढीचा, बुकीचा मार [मुका]

यकय ह—अ. जल्मना; बडबड, वटवट, निरर्थक भाषण,

बगणा [हिं घ्व] यकप्रक—यकां—किवि. १ पादनें व उतावीळ

पणानें; खाताना किंवा ओकताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें घ्वनि

होतल; सपाशीपणानें, उतावीळपणानें २ निरवैकपणें, यकायका (सोलें) ० खाणें-गणगण राणें, मटकावणें यकयकणें-
मकि बडवणें, वटवट करणें यकयकया-वि पुकळ बडवणारा
यकमार-माल-० गोठया तोंडाची ल्हान बटूक, मोठे
विस्तृत

यकाम-न (ता) एक जाह कापट (००१२ ६० शिवताना
याचा उपयोग करितात) [६]

यकरा-रा-रें-३ ओकड यकरी व तिच फिट करड
[स मरें, वरें, प्रा वरें] यकरफसाई-३ वकन्याचें
माथ विझारा, वकर-खाडीक ० कुदारी-० १ कडाप्रमाणें,
वकन्याप्रमाणें पाचणें, लडपा मारणें (किं० करणें) २ वज्ज
३० प्रणवीं दुबळ मनुष्यात अनेकानीं वकन्याप्रमाणें पुकळून
मारणें [यकरा+१ देणें] ० कुदो-० १ व'याक्या रोळातील एक
प्रकार २ पाण्यात उडी मारण्याचा एक प्रथा ३ वकन्याप्रमाणें
वर उडून पुढें उडी घेणें, घुसणें (किं० पुडणें, करणें मारणें)
[यकरा+३ देणें] यकरकुदोवर येणें-मकि (व.) (२)
लडण्यासाठीं निघावर येणें 'पळता येईना तेथ्हां आला वकरकुदो
वर' ० खाद-० वकन्याची सावडणी, धाड (वागेवर, मळयावर)
यकरतान-० वकन्याच्या वें-वें अशा ध्वनीसारखे गाणें, वेचव
व नीस तान घेऊन गाणें ० मोड-० (मळिया) एका हातानें
दुसऱ्यास व दुसऱ्या हातानें जिकडे मान मुगळावयाची असेल
त्या हाडण्या कानावर हात ठेवून मान मुगळून किंवा पिरगडून
पाळणें ० सट-० वकी मार्गशीर्ष शुद्ध पक्षी, यकापक्षी या दिवशीं
छोबापुढे वकीं बळी दतात

यकरा-नि किंवि (कु) जरा, थोडासा, थोडे

यकल-० १ कचळ, पट्याची कडी २ गडयातील
पट्यावरचा विण 'अमलदाराचीं बळले बादीचीं करयास हरकत
नाहीं'-(बरोदे) खानगीखातें १०५ [६]

यकलणें-० मकि घुटणें, लडपा मारणें, पुकळणें [यकलणें]

यकघरी-० वी एक तुणधान्य, वर्तीतील एक भेद

यक(ख)वा, यकवाद-० वकी १ वकवक (० वी) पदा २
(०) माथ, वाद, गोंधळ 'ठटावयाला तडका नाहीं वकवा
सारा धनि सावर झुसती' ०-२६६. ३-० वी यकवा,
पोवट वातमी 'तो येणार अशी मी बरवा ऐकली' [६]

यकस-० वी द्वेष, द्रोह, आवस (किं० वाघणें वरणें,
वाळणें) [६] वरअकस]

यकळ-० (गो) शुद्ध्या कानातील वाळा

यकना-३ पदारेकन्याची अथवा चौकीदाराची राग (किंवा
भोंवतालची) 'बकीं रिचे तव दया दिसताति वक' ०-२३

० ईत-३ चौकीपट्टार करणारा सिपाई, राजाच्या तबूमोंबतालचा
शिपाई

यकाट-० न असफल, परा, खाटा

यकाण-० ३ लिगाची एक जात हा मोठा असून पानें
बहुनिपासारखीं पण किंचित मोठीं असतात लहूड इमारीतस
लसम छापीं सावें खानदेशात जास्त यास कवड्यानिच असेंहि
म्हणतात [६] यकायन, गु. वकान]

यकाणा-३ यकाणी बोकणा, यकाणा पदा. [६]

यकांदा-० वी-३ वी वकदी पदा (किं० वणें, मारणें,
सावणें, बसवणें) [६]

यकाद्या-० वीव डवड 'हा लोक हो कसमसा करितो
यकाया' ०-अडक २ इरिराजहृत मुद्रालपायें विरचित रामायणें
भाषांतर २६ [६]

यकायक-यकां-० किंवि दुसऱ्या मारताना, ओवताना, पोहे
३० सुक पदाचे घाईनें, उतावीळपणें खाताना होणाऱ्या आवाजा
प्रमाणें आवाज होऊन, अभाव [६]

यकाय-उमर-दराज-० वी दीर्घावृत्त्याची शाश्वती 'तेथील
बन्दोवस्त जाल्यास बहुत दाव व लौकिक व यकायामूर-दराज'
-पया ४०१ [६] यका-३-उमर-३-दराज]

यकाया-३ टोप, पाशी, येणें अगेली बाफी एकम
'जीवा पाव आणें वकाया मजकडेस आहे' [६]

यकार-३ (उप) कामावरून काढणें, बसणें करणें (किं०
वणें) (बलरूपीचें आवाक्षर व यावरून) यकार-वि (गो)
देवोन्नगर, रिझमा, वेकार यकारी-वि कामावरून काढून टाक
लेला, बसणें केलेला, वेकार (किं० वणें, होणें) [६]

यकारा-३ गस्त बालगांवाचा शब्द 'काल रात्री यकारा
ऐकें आला नाहीं' [६]

यकाल, यकाल-३ १ दुकानदार, व्यापारी, लवमी, धान्य,
किराणा माल, कपडा इंचा व्यापारी बहुधा याची शब्दास
जोडून प्रयोग याचा ऐकरी प्रयोग तिरस्कार दर्शवितो 'दुकाळ
ह्यामधि बघाळ मळी ठकपरिस ठक भली' ०-ऐपो २०१. २
-न दुकानदाराची मळी कपू-समुदाय [६] यकाल=भाजी
विन्या] ० वस्तु-० वी दुकानदार व व्यापारी लोकांची वस्ती
यकाली-० वी दुकानदारीचें नाम, दुकानदारी, व्यापारपेशा
-वि १ दुकानदारासवधी. यकाल पदा २ यकाल, असकृत,
अव्यवस्थित (दुकानदाराची वही) ३ यकाल, चिन टापटिपीचें
(सुबध्य, काम जागा)

यकालणें-० मकि पुकळणें लडपा मारणें [६]

यकासुर-३ १ (ल) एक राक्षस २ (ल) अस्त्रिय
खादाह मनुष्य, अधाशीपणानें खाणारा इसम [६]

यक्काळी—शी एक जंगली फुलझाड
य-किफायत—किवि फायद्यासाठी—आदिलशाही फर्मान
[फा]

यक्की—शी एक फुलझाड.

यक्की—शी १ बगळ्याची मादी, बगळी २ (ल) पतना
‘अनामिल अपासु प्रभवधु यक्की पिंगला।’—केरु १ [स बक]

यकुल-कुळ, यकुळी—प्रभीन १ एक फुलझाड व त्याचे
फूल, ओवळ, याची पाने आव्याच्या पानासारखी फुले लहान,
पाडरी, चक्रावृत्ति व मध्यभागी छिद्रान्वित वास मधुर फळे
बदामाएवढी, किंचित गोड व तुरट फुलाचा अत्तराकडे व सालीचा
व विद्याचा औषधाकडे उपयोग लांकूड गळमताच्या उपयोगी
[स बकुल] यकुळीचें फूल—न एक मुलीचा खेळ—मराठी
खेळाचें पुस्तक पृ २०७

यक्कोरा—शी (वे) इत्याच्या आतील जाळी

यक्कोळी—शी एका जातीचा सुरवट याचा रंग हिरवा
अपुन हा उत्तर हिंदुस्थानात आढळतो—कृषि १७४

यक्कळ—उ अडकवणे •फान—उ विनारीचे काजे पाड-
लेले बर हे कौटाच्या शुद्धपात अडकवले म्हणजे कोट व विजार
जोडली जाते

यक्काल—बकल पदा

यक्क(र)र—न चिरखत वकतर पदा

यक्की(फरी)व—शी मुसलमानी जिन्हज महिन्याची दहावी
तारीख, बलिदानाचा दिवस, सण [फा बकर-ईद]

यक्(ख)शी-पी-यक्की गहू—उ उतम जातीचा गहू [हि]

यक्ख—उक्की १ बाजू, दुस २—न बगळ [स बकु]

यक्खत-यत्त, यक्खत—उ १ वळ काल, प्रसंग हवाम, (शेव
टचा अर्धे सोहन सवे अर्धी) वेळ पडा २ (ल) भाग्य, शुदैव
[आ वळत] म्ह० बखत पडे बाका तो गव्हेकू कहुना काय—यक
टाचे वेळी तुच्छ भागसाचे सुडा आलेव करावे लागते •द्वार-
घार-वि देवघाली, शुदैवी, भरभराटीचा, तालेवार ‘यक्खतपाराची
बाकरी करून मजुरा करून घ्यावा याच उद्देशे आली आहे’
—पेद १७७ [फा बखतावर बक्ख-यार] •धारी-शी
देवालुङ्ग्य, तालेवारी शुदैव ‘ऐसे सखतीने बखतवारीच्या बळी
जोरपारी केली’—रा १५ २४ [फा बखतावरी बक्खारी]
यक्खितपार-वि देवघाली आदिलशाही फर्मान [फा]

यक्खतर यक्खतच्या—यक्खतर पदा

यक्खतिर—किवि मनाला—आदिलशाही फर्मान [फा]

यक्ख(पा)वणे—शी (राजा) कोपरापासून बरच्या बाहुने
प्रहार करणे यक्ख(खा)दी—शी बरच्या बाहुने दिलेला धडा,
प्रहार (कि० मारणे)

यक्खया—शी रिकामी जागा, न व्यापलेली जागा (खेड्यां
तील, घराभोंवतालची इ०) [बखळ]

यक्खर-खेर—शी १ देवी भाषेत, गद्यात लिहिलेला इति
हास, कथानक अगर चरित्र २ हकीकत, वातमी ‘यक्खर पादशाहास
लेहून’—रा १५ १३ ३ (ल) अर्ज [अर खवर]

यक्खल—न (वो) १ फुटकें पोंचटलेले धातूचें भाडे २
रुपरी, डल्पी, तुकडा ‘नारळाचें-डोकीचें-बखल उठाले’ [भकल]

यक्खल—शी १ खोलगट जागा २ तळ, वूड ३ पोकळी
[सखळ] १

यक्खलणे—सक्ति १ तुकडा मारणे, मुक्कळणे, कुमलणे १
(महातु) दक्कळणे ‘ब्रह्मादिकाविषया वरिपडी। बखलुनि कव
णाचे ताट काढी।’—भाप ११२ [बख]

यक्खला—उ १ निराळा केलेला पापुश २ साल, कवची
काडणे, ओलणे [भकल]

यक्ख(ख)ळ—शी १ उपडी, मोवळी जागा, अगण २
घेरे इ० न बांधलेली दिवा लागवड न केलेली जागा ३ पट्टन
राहिलेला शिंश पडीक जागा, पडक्या घराची मोकळी जागा ४
(ल) विस्तीर्ण व रैराण प्रदेश, ओसाड जागा ५ बरातील, त्या
भोंवतालची रिकामी जागा ६ (कि० भकळी, भकळी) उपासा
मुळे पोटाला पडलेली खळी, खालगट जागा (कि० पाडणे, पडणे)
उपर, भुरे इ० बरील पोकळ, खालगट जागा (कि० पाडणे, पडणे)
[फा बखल=मोरी, गटार]—वि १ छली स्वच्छ (जागा) २
गुभक, निपुल, मुवलक (सक्येने, परिमाणाने) ‘त्या विहिरीला
बखळ पाणी आहे’ [भकळ]

यक्खा—शी बजन, महत्त्व, प्रतिष्ठा, किंमत, पाड ‘भी यमात्ता
भिगार नाही मग मुक्ती बला काय?’ [अर बका=किंमत]

यक्खाड—उ (व) अवघेण [स वपाव-बखावबखाव-ड]
यक्खाडी—टी—शी शरीराची एक बाजू मुख्यत्वे वरगटपा
खालचा प्रदेश [वख, तुङ्ग स यक्षोद्वि]

यक्खारी—शी (व) सामान, वाडगळ, धान्य वगैरे देवण्या-
ब्रिता मिर्तित, जोत्यासार्वी केलेले तळपट, वळद [बखार]

यक्खुद—किवि स्वतः ला—आदिलशाही फर्मान [फा]

यक्खेडा—उ १ कळद वाद मांडण, कटफ २ त्रासदायक,
बीड आणणारे काम लासा पदा ३ घुरळीतणें घाललेल्या
कामात आलेली अडक्य, विशेष, शुदैसा [हि] यक्खेडखोर-
नि माडखोर

य-क्खेरियत—किदि शुक्लरूप, पुरशितपणे ‘छ ११ शेजीं
बही नेली व बक्खेरीयतीने येऊन पावली’—चिरा १६

यक्खोट्टा—उ कांठापा सांघा, बाहुता [वख]

यशस्वी-पी-यश्वी-३ पीजेचा मुख्य अधिकारी, सेनापति [फा. यश्वी] • गिरी-यश्वीचा अधिकार, काम [पा यश्वीगरी]

यशस्वी (पी)स, यश्वीस-न १ देण्या (दातायालचे मोड १०स दावयाची) २ क्षमा, क्षमा करणे (कि० करणे, देणे) -वि माफ [पा यश्वीस]

यग-मी (अशिष्ट) सारीचा बाजू. यगल मुख्यत्वे विभक्ति प्रत्यय लागून उपयोग. जसे -त्या यगेस, ह्या यगेम [यग]

यग-वि पर, पस न जुटलेला, अजातपक्ष [यग]

यग-मी. १ धेला, धेळी, पोटे २ पित्रवी, कमा ३ (ल) सल्ला [दि]

यग-मी. (गो) कमीपणा [स यग]

यग-मी. (हा) होपाळा, पाळणा [दि.]

यगड-मी १ अशरीर, न काढलेले ताडूळ, बरड २ माताचा बोंडा [यगडे]

यगड-डा-ननु कमर, पाठीचा कमरेजवडील भाग याचा प्रयोग पेट्ट, पेडाह, खडा या शब्दाप्रमाणे मोडणे, मोडला करणे होणे, विला करणे-होणे (सामध्ये, दम, गने इ० मोडून टाकणे) या क्रियापदांती जोडून तिरस्कारार्थी होतो खग- (३) पडा [का यगड=भोरखणे, यगु=बाकणे] • मोडपा-वि मोड लेल्या पाठीचा, कमर कमजोर झालेला (निंदाधी अशिष्ट शब्द) [यगड+मोडणे] यगडा-डया वि १ मुडलेला धिंदा काकडा झालेला (बाहू, हात) २ हात बाकडा झालेला (मनुष्य) ३ (काव्य) सुदर, देखणा, सुबक

यगड भावार्थी-वि भगल्भावार्थी पडा

यगड-३ (धें) एक प्रकारचा मासा

यगडी, झाड यगडी-मी मध्य आणि काठ यांच्या

दरम्यान पैठणीवर काढलेले जस्तारीचे मलीकाम किंवा बलुगी

यगणे-यघणे पडा

यगदा-३ (व) पीठ, गुणा, लगदा [लगदा]

यग(गी)र-शम शिवाय, खेरीज, बाबून, दिना [फा विंघर]

यगर-रा-ननु (विरू) यगड, यगडा

यगरविणे-सकि (ना) पसरविणे (विजना ६०)

यगर-३ (ये) माताभोवर पिरणारा मातजमीनीतील

जोषळा

यगल-मी १ काख २ अगरखा, वडी इ०च्या बाहीला लावलेली कडी किंवा तिकोनी अगर चौकोनी घी ३ हगड्या माणसाची कुडी ४-न बाजू ५(मजविद्या)मोडीदारच्या उजव्या बगळीतील खड्यात जवियाने मारणे [फा बघल] (यात्र) • देणे-एका बाजूला होणे, सरणे • मारणे-१ सैन्याची एक बाजू पराभूत

करणे, कापणे २ एके बाजूस होणे, बाट घेणे ' आम्हास गिर न्याने बाट देऊन एरीकडे यगल मारून जाहला ' -माघ ११३ • दाखविणे, घगल-ला घर करणे-आपल्या जवळ काढी नाही हे सिद्ध करण्यासाठी बाहू वर करून दाखविणे, दिवाळे बाज ल्याचे प्रसिद्ध करणे यगलेंत असणे-१ (एखाद्याच्या) आध्या-यादी दिवा बघिल्याचा अर्थ ' जो कोणा तरी योर माणसाच्या बगळेत असेल त्याला सारे लोक नमून अमतात ' २ अश्वित अर्थ, सुटीत अर्थ यगला मारणे-कि (वृषि) खोळे, मोड, अडुर पुमून काढणे, डोळे काढून टाकणे (एखादी वस्तु) यगलेंत घालून चतुरसमुद्राचे स्नान करून येणे-(स) ती वस्तु आपल्या शिखण्णीत नाही असे धरून वाणें बगळेंत धरणे- आपल्या आध्याखाली घेणे यगळेंत मारणे-छाती व बाहू यांच्यामध्ये दाबून धरणे, काखोटीत मारणे. यगळेंतील गोष्ट-स्वकपोल वक्षित गोष्ट (गोष्ट) यगलेतून काढणे-खोटी गोष्ट बनवून ती खरी करून साणणे, बात सोडणे, बनावट गोष्ट करणे इह० ते काम त्याच्या बगळेंतले आहे-तें त्याला सहज करता येण्याजोगे आहे याशिवाय जास्त वात्र साटी काळ पडा सामा शब्द- • येटी-मी खाबेंत बरडविण्याची पिशवी • यड्या-३ १ सर्वस्व दुबा पाण्या तत्रानें चालणारा, दुमन्याचा हस्तक २ बरिण्याचा माणूस • यंद-३ (अगरखा इ०चा) काखेखालील आवळण्याचा बर [फा] • यिल्ली-मी १ लाहिकपणे वाग विल्ले मूल, आपडते मूल २ (काहींच्या मते) काखमांजर ३ (ल) बघिल्याचा मनुष्य [दि विरी=माजर] • भावार्थी-वि. दिसण्यात गरीब साधामोळा पण सवि सापडली वी बगळेत मारून दाखविणारा, भगल्भावार्थी, दाखवान • भिस्ती-मी १ घाम ह्याची दाग्याची पिशवी (पछाल) बगळेत नेणारा याहून पाठीवर पछाल दाखणारा भिराळा २ (विनोदाने) शिजवेल्या परत अधिक दिवस ठेवल्यामुळे नासलेला माजीपाला, दर्दा इ० पदार्थ [दि बगल बहुस्ती] यगला, यगलेक-म (गो) पाशी, जवळ, कडे यगलाविणे-सकि बोरलेला माल बगळेत मारून चालवें होणे यगली-मी १ छातीला मागीच्या घपेणामुळे पडणारे क्षत, वण २ (बगळेखाली आपण) मुदल खेळण्याचा एक प्रकार ३ बुस्ती तील एक डाव आपण एड हात जोडीदारच्या मानेवर ठेवून दुमन्या हातानें त्याच्या हाताचा पेजा धरून तो वर वरून बगळे खालून जाऊन त्याला चोत करे. ४ पाय घसल्याने उंटास होणारा रोष ५ मडखावाची एक उडी -वि बरील प्रमाणे घसणारा (उड) यगल्या-वि १ दुसऱ्याच्या हाताखाली चाकरी करणारा मदतनीस, हस्तक, अर्घ्याविनात, अर्घ्या सुटीत असणारा, पार्श्व होयबा, अश्वित • वोर ३ बाळा अतिने बाबून सधि मिळाली वी बगळेत मारून नेण्यास (चोरण्यास) तयार असलेला इसम

यमला—३ विशिष्ट आकाराची भारती नाव, होरी.

यंगला—३ १ रुग्णालयात रहाण्याचे पर २ इलासमंदिर.
३ दुय्यदार व पारी बाजूनी मोठे अंगलेले, एक विवा दुय्यजली पर [हिं.] ० ग्रास-न इमारतसहते ० ग्राहरी-की अंशारिपका छप्पर असलेला जुना रथ -पेरापुर १५१५

यंगला—३ (ना) उत्तरदिश्यानांत हागारी एक विद्याच्या पानांची जात ही पाने कार तिसर व उष्ण असतात [यंगला ३]

यंगलाट-उ-न १ छोटा आरोप, कुमाड, आळ. (हिं.) घेजे, पालगे, आणगे, उचगे) २ पाहण्याची उलाढाल विवा मसलत (पैमा मिळविण्याकरिता कलेली) यंगलाटी-टपा, यंगला ठकार-वि. १ (रा) कुमाडसोर, छोटा आरोप कर पारा. २ (गो) छोटे बोलणारा ३ साह्याच्या मसली वर पाराची सवध ठेवणारा विवा त्या स्वत करणारा [आ]

यंगली-भी (बरडी) दाताच्या चौथीजवळ हात आण्या सारखे पाडलेले भोंक [यंगल ३]

यंगलुस-३ यंगल ' आपले यंगलुसतून मोरआवळथाचा बस काढू. ' -मौतपौदता ४५ [यंगल]

यंगल-न (व) लांबडी ल्हानशी पेटी, करंडा (रत्ने ६० ठेवण्याकरिता)

यंगल-वि (गो) अजागळ, कुचकामी [यंगल; ० गण-न (गो) अजागळपणा

यंगला-३ ल्हान कीटक व मासे खाणारा एक पक्षी [सं वक]

यंगा-३ १ प्रकार ' परि ते एकवणी पोडे । ' -हा ११. ४०४ २ आकार ' तैसा सैन्याचा यंगा बग । मोडता वट न लागेल पै गा । ' -हा ११ ४१८ ३ सवध ' बाजिक पै देवबगे । चित देवी साख्ययोगे । ' -हा ११ १०२९ ४ मार्ग ' परी बोली ते पैसी सगे । पै घेवें जाता बोलवगे । कानीचिवेही लागे । हातीं वा मळ । ' -हा १८ ७६९ ५ देखावा ' कां गणायमुना लटक । सोब बगे वेगळिक । ' -हा १८ ५२ ६ पक्ष ७ उपाशी [आ]

यंगाड-न १ नवसाचा गड, जमीनीत पुरलेल्या, बाळत्या गाढपात एका वसविलेल्या खासावरील आडव्या लाकडात असलेला आकडा पाटीत खुपसून त्यावर लेंवकळणे (किं. घेजे, लागणे) खडोबा ६० देव नवसास पावल्यावर नवस फेडण्यासाठी देवापुढे हा विधि करतात, हल्ली हा विधि बंद केला आहे युद्धस्ता महाराचे बायकोने हणमताजवळ बगाड लाविले ' -बोमापो २ १३५ २ वरील प्रकारचा नवस ' दगडाच्या देवा बगाडी नवस । ' -तुगा २९७०

यंगाड, यगाडी-भी १ (व) खाटेचासांगाडा २ (व) मोट ओढण्याकरिता जीवर चाक वसविलेले असते अशी विहिरी वर लावलेली लाकडी चौकट [वख]

यंगार, यंगाणी-३ भी बभार, यभारणी पडा

यंगार-न पडाशील खोरे

यंगालभरय-३ (संमित) एक राग यत्त पड्ज, बोलम, सौम, सीम, गंधार, कोमल मध्यम, पंचम, बोलम पिरत हे रवर असतात जाति पाडव पाडव वादी धवत सवादी नयम, उमय प्रात ३३८

यंगाली-वि यंगल सर्वधी, यंगलप्रांतील (विप्र बंगर) [हिं-यंगली] ० केळी-भी केळीची एक जात, ही कटीं कार गोड व सुगंधिक असून पिढ्यावर त्यावर बाळमर विवडा रग पडता व सालीवर टिपक असतात ० हृष्टधन-विद्या-न यंगली जात ' जेणे व बाई यंगली हृष्टधन । ' -ताला १३ ' नट ठकडे यंगली विद्या चेतली सगे त्रियकर । ' वळेच बंड लाविले । ' ० सन-३ हा सन गेयमनांतीत सुख हातो ह्या संकतीस सुख हांगच्या मदित्यास वेतास म्हणतात तामोळ प्रांतीत यासच ' न म्हणतात हा शिस्ती रचानतर ५९३ वर्षांनी सुख झाला यंगाले-न मोठे व लांबेल्या जटीचे बागे, ह्याच्या देताला कटि नमतात

यंगाले-न नक्षत्रमाळा, (समस्त वपुवराच्या मिरवणुकीमध्ये न्याय्याच्या) यंगाली-भी चंद्र लोकांच्या रमात वपुवराच्या मिरवणुकीत वष काटीच्या वरच्या टोकास बांधून खाली लोंबत सोडलेले पागोडे

यंगी-भी एक विवा दोन पोडपाची, दुधाची विवा चौचाची वाडी, टांग ० खालाना-३ गारीखाना

यंगी-भी १ साधारतः सामान ६० वाहण्याची कावड, भारयति २ बाहरगावी रेव-पोडमार्या पाडविण्यासाठी, माल असून सोड दिलेला बरडा, पुढे [हिं बहन्गी]

यंगीमीचा-३ ल्हान बाण [का बाधीचा]

यंगुणी-जे-३ न मोठ्या तोडांचे-स्वयंपाकाच्या उपयोगाचे पातेलीसारखे धातूचे भांडे यंगुणी-भी पातेली, ल्हान यंगुणे [सं वहु-गुण]

यंगे-न १ सवध ' रवी दुजेपण आले । तोय वगे । ' -हा १५ ३३८ २ आकार ३ लट ४ हाजेपणा [आ]

यंगे-३ (ऊ) एक जातीचा मासा

यंगोटा-ट-३ न बाहुल बाहुवटा, धडाल जेवून हात फुत्तात तो भाग, हाताचा खुबा [हिं] यंगोटी-ट-भी (वी) (जशिष्ट) मान विवा मानचा मणका, नटें मानगुनी -धरणे, यंगोटीस वसणे-मानगोटी, गळा घरणे, पिच्छा पुरवणे यंगोटे-न १ (वी) यंगोटा पडा (किं. घरणे, ओढणे, उचरणे दुखवणे) २ यंगोटी पडा

यंगार-किवि (गो) श्वकारास, पुन पुन [स वगे]

घघणे—एकि १ (ग्राम्य) भवलोके, पाहणे २—एकि नजा लावणे, नजर पडणे [सं. पद १]

घघाटी—सी (ठोरी) मोठ्या पेटात पोटाच्याच्या बाजूत बसलेल्या भागास लावलेले कातडे.

घघार, घघारणी—पुढी (व) मागी १०० मसाला १०० पालून तापविलेल्या तेलाची, दुपाची घाव्याची फोडणी [हिं गद्गार]

घघारणी—सी (व) पुढून सांगणे, अतिशयोक्ति करणे 'घघारणी नको लावू आल्या घळाची' 'घघारणे—एकि १ पदार्थ, वाता मारणे २ (अन्न १०) शिजवून तयार करणे 'आज काय काय वगारले आईने?' 'घघार्या—वि. (व) बडारं मारणारा

घघ—सी चिन्ह मोल्याच्या १२ लकी (मोजक्याचे कोटक १ घघ=१२ लकी), एका लकीत ५० ते २०० पर्यंत दागे असतात—पुढ्या १११

घघ—न वळव. —अधप २ १०८

घघक, घघकण, घघका—जीउ १ (राजा) (राज्यांतून घान्य १० वेण्यासाठी) पसरलेला पालया कमलाकार हात, हाताच्या कवळा, (गो) वचक—वचका (किं० मारणे) २ मारलेली मूठ, वचक्यातून आणलेला पदार्थ (परिमाण) घघकेंत पाणी घरणे—(ल) अयशस्वी प्रयत्न करणे, अशक्य गोष्ट करू पाहणे.

घघकणा—जा—वि लहान, टोटेखानी, लहान मुलास योग्य (वच, विप्रम) [हिं वचकाना]

घघकणी—सी १ लहान मुलाचा रसमी पोतरजोडा 'घत रज्या अति विस्तृता वचकण्या आणिकेले चार्दये.'—सर्ग १४६ १ (को) मगाचा शिसा [हिं वचकाना का घघकणि]

घघ-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि पाय विसरतात बुद्धी ताना, वसरताना हांगान्या आवाजाप्रमाणे ध्वनि होऊन [ध्व]

घघकपट्टी—सी लहानसें तुकडान, उणीव भरून काढण्या करिता वसविलेला हलका कर, पत्ती [घघकपट्टी]

घघका—उ (राजा) घघक पदा

घघकुटी—सी (गे) गाल

घघदा—सी—उलीन (माथवे, पय्याचे) लहान बघचे, पिलू पार, प्राय लडिवालपणे प्रदाग गाईची बघडी खाते. १

घघे—पे ५० [स वत्स, का हिं वचका]

घघतुर—पु (गे) मूख, वचकल [वेनचतुर]

घघनाग—उ एक विपारी दाढ व त्याचे मूळ ही वनस्पति डोंगरात दिवा ओढ्याच्या कडेस होते मुळ्या पार विपारी असतात वचनाग शुद्ध करून खाण्यास वापरतात 'कि वचनाग मुली पालिवा। प्रथम गौड वाट तरवता। [स नत्सनाग, हि वचनाग] घघनागाची कांडी—आ (स) उपपत्ती माणूस

घघवच, घघमंगळ—सी. गोंधळ, घाण, अव्यवस्था, गडबडगुड, वचपचुरी, वेवदाही (काम वस्तु, मनुष्ये याची), अपमानास्पद दशा, हास्यास्पद अवस्था 'अवघे घघमंगळ केले। म्हणून एकावे आणले'—पुढ्या १२१ [ध्व] ० होणे—घोभाटा होणे घघवचपुरी—सी. घघवच, गोंधळ, अव्यवस्था

घघवचीत—वि वचवचीत, गिलगिलीत (विखल भात, तोंडी लावणी, फळे) [ध्व]

घघमट, नान्या—उ (नाटय.) पौराणिक नाटकात विशा-मिर १०० ऋषींचे शोग घेणारा वृद्ध मनुष्य तो वचमट, व त्या ऋषींच्या शिष्यांचे सौम्य घेणारा एक लहान पोर तो नान्या यास 'लटकीच्या नान्या' असे म्हणतात ही दोन्ही पात्रे हास्यास्पदास्पद असत

घघाव—उ १ संलग्न, घाण १ सुटका, मुपता, तागणे, सुरक्षितपणे (सकटानून) पार पडणे, निमाव ३ समर्थन ४ उपाय [हिं वचक] घघावणी—सी रक्षण, वचाव, निमाव घघावि(घ)णे—एकि १ राखणे, तागणे, संभाळणे २—एकि वाचणे, सुरक्षित राहणे [हिं वचाना]

घघे(छे)री, वछरी—सी कमिती, दुईशा; वेअरू, अपमान, उपहास, पच्ची, यट्टा, मस्दरी, टर (किं० करणे, होणे) [प्रा]

घघेली, वघली—चाळी—क्याळी—सी जरदा, मुख्यत्वे (पधु १००) खालचे आभाळ बेचाळी पहा

घघचा—घघा—उ १ लहान पोर, पिल्ल (मनुष्य, पधु १००) २ रेर वाडविण्यासाठी अगस्त १०० स लवलेला कापडाचा तुकडा कडी ओड ३ अमोनीत खंडी करून कवड्या, पैसे १० खेळतात त्या खेळातील एक शब्द ४ गाडीच्या बाकाच्या मोठ्या झालेल्या भोकात बसविलेला टोकळा ५ (ल) पागोटें भोंठें दित्वासाठी दिवा त्यास घाय लागू नये म्हणून वरील पागोट्याचे खाली घातलेले जुने अथवा लहान पागोटें [स. वत्स, का वचका] कच्चीं वचचीं—नपथ लहान मुले घघचा (चा) जी राम, घघमजी—वटा (उपहास किंवा विस्काराची शब्द) राजश्री! वटा! घघवेवाज—उ गुदमैथुन करणारा घघवेवाजी—सी गुदमैथुन, पुमैथुन [का वचकावजाज]

घघचा—उ (कर) (गोट्याचा खळ) बळ्या; दड म्हणून घेतलेली मोटी 'वचका टाक'

घघकान—सी दु खकारक स्थिति, गळदाटा, दैमा [का वद्धान]

घघ्या—उ दुघीच्या किंवा वचनीकेच्या पेटीचे सर साधेवृत्त वसविण्यासाठी माळेच्या मेलप्रमाणे मधोमध घालवयाची विविध पेटी. (दुघीचा वचका मापण्याच्या आकारासारखा व वचनीकेचा पार गोलकार मग्याच्या पेटीसारखा असतो) [वचका]

घट(छे)डा-डी-डें. घट(छे)रा-री-रें—घुन्नन १ सामान्यत गाय, घोरी, म्हय, इ०चे पोर, शिंगर, बासत २ मूल (लडिवाळपणने उपयोग) [हि बचहिडा, बचहरा, तुल० स बत्स] घजडा-रा—उ (काही) एक प्रकारची नाव [हिंदी-बजरा] घजउज—उ (गो.) घोटाळा, घल्ल, अनवस्था घज घजपुरी—नी बचबच, बचसगळ पहा. (गो.) वेळेवेळे 'पावाराच विवेच्या संगमने आमच्या दशात जी पोहोचडे बज्रघजपुरी माजली आहे' -नि ४४७ ० वरणें-माजविणें-अव्यवस्था, घोटाळा, गोंधळ करणें ० मोडणें-घोटाळा, अव्यवस्था घालविणें घ-जमियत—किवि सैन्यासह 'तिकडे बाघ व-जमियत आहे.' -स ११ १११९ [पा]

घ-जया, घजा-जया—किवि १ टिकाणी 'मादण्णापत व अकण्णापत म्हणजे व-जया पादशाही.' -सभासद ६८. २ वस्तुत 'धीमन व-जया स्वामीच' -रा ६ ५६९ [पा व-जय]

घंजर, घंजर जमोन-रान—बनजर पहा घजर(जं)ग—उ मास्ती, हनुमान [स वज्राय] ० यली-उ हनुमान, मास्ती [स वज्रायल्लि]

घजटपट्ट-घट्ट—उ १ एक ताडाचे झाड हे सीलेन-मल्लालेडे होते पाने मोठी असून त्याच्या वट्या, पत्र इ० कडात २ त्या झाडाचे पत्र अथवा बी झाडे मणी इ० करतात हे औषधी आहे ३ हनुमान, ४ (स) छटछुटीत व बलाउ मुल्या [स वज्रवट्ट सि भवर वट्ट]

घजट्टया—उ वायें बाजविणारा [हि]

घ-ज(ज)ा-ज्या, घ-जाहा—किवि १ रास्त, योग्य 'त्यास ह गोष्ट व-ज्या आहे' -दिमरा १७ २ मुकर, कायब 'बजा आणि (चकली)' -इम २३६ ३ स्वत, छट, आतीने 'सरदाराचहन काम रेरेना तेन्ना बजाहा महाराज गेले' ४ मार्केत, धतीने [पा व-जा] ० सावकार-धनी-उ स्वत चे हिमतीवर व्यापार सावकारी इ० करणारा

घजाख-ग, घजागी—वि १ रागीट, तामची २ भाड-खोर भाडकुदळ कजाख 'त्वरित ठट म्हणजे हे कन्यकेला घजागी' -साह ४ ६१ [हि वजाक=एक ताप]

घजाज—उ कापडाचा व्यापारी कापड विकणारा 'साहे घजाज निव्दून वसैभन्या लुणें एक' -योमारी ० २८६ [अ वदसाह] ० खाना-उ वाण्याचा पठ इ०च्या बजाजखान्यात गरी होऊन 'विक्षिप्त १ ५७ घजाजी-खी घजाजाचे काम, वापराचा व्यापार -वि १ वजाज त्याचे काम या सवर्ण २ (कापडविहत्याच्या आपल्या मालाची स्तुति करण्याच्या चाली वरून ल०) दिवाळ कामडोली [पा वझाजी]

घजाडणें—सकि १ (घ.) बाजविणें २ (स) बाणें चाप देणें [हि वजाडना, तु० स वादनम्]

घ-जान(नी)य—किवि १ यामी, प्रति 'व-जामीव कर्क नानी हात व इस्तकाल' २ कडे, बाजूम [पा व-जानीय]

घजार—उ (व) जिरे, न्गुण, नीठ, मिरची इ० पदार्थ सेलात सडून त्याचा पाटपावर बाटलेला ओला मसाला, बघार, वगारणी पहा 'जय बजारा सुत न परि तुज उरावयाचा' -अमृत ५३ [हि बघार]

घंजारी—उ (व) वणजारी, एक जात व सीतील व्यक्ति घंजाव(वि)णें—सकि १ सपादणें, करून टाकणें, करणें 'मुश्यायहील यानी खुनिगात वजावून' -रा ३ १८६ २ हड सुव सडणून सांगणें, निघून फर्माविणें, सक्त आज्ञा करणें तादीद देणें ३ बाजविणें (वाच) ४ (कायदा) हुकमाप्रमाणें करणें, अमलात आणणें (हुकुमनामा, नोटीस इ०) ५ सादवण देऊन अंगी लावणें (हुट्टय्य, गुन्हा) ६ हुश्र काम अगावर घडन सिदीस नेजे [पा वजा=जामी, आवडून=जामणें, हि वजाना] (व प्र) घजावून ठेवणें, घजाजत लावणें-(व) सांगून देणें घजावणी-खी १ सपादणी, कार्यपूर्ति, तामिरी २ आज्ञा करणें, तादीद ३ बाजविणें (वाच) ४ अम्मलबजावणी, अमलात आणणें ५ धाबिती, अंगी लावणें (गुन्हा)

घजाघट्ट—उ घजाच्या आरंभीचा पावारी मायना याच्या पुढे पुढकडा 'मास्त्र जी दारव' (अनन विनति कर्तो) हे शब्द देतात मराठीत याचा स्पष्टार्थ काही नाही [पा वजा आवडा=पुरा करून, आदोपून]

घजिद-द, घजोत—वि १ निष्ठ लावणारा 'सेवकखाना जवळ या मोठीकितलं नित्य वजीद आहेत' -रा १ १७ २ आग्रह करणारा ह' धरणारा 'कळम्बे मुझामी उभयतास वजीद हालें बी बलायें' -रा ५ १७ ३ दीन, भनी 'वेढा पडला म्हणोन बावटणें गळा पडान वजीद व्हाल तर याणें किण्याने काहीच करणें नाही' -स १ ११० ४ क' 'विदुर यास वसैम न खाटेसं समजटपावर आपले जाणें फार वजीद होउन' -स १० ५३२० ५ जिरेल पराजित, बस हालेल [स विजित, पा व विदद] ५ (वा)जीत-द हाणें-आग्रह करणें कृपा भाकणें बाजोद होऊन अमान देऊन 'माद्रिम ५० वजिदगी-वजि(ज)दी-खी १ अविजि, आज्ञेव साटसाहेव थडारानें समाम बहिदगीनें हिहिले' -रा १० २५२ 'त्यानीं वकील पाठवून बहुत वजिदी बेली' -स १००६ २ विनवणीचा आग्रह 'सत्वर यणें चेविशी बहुत वजीदी बेली' -पेद १८८८

वजिघान(स)—वि १ धडपडीत हटवून, साफ उघड उघड २ सात्पुरता ३ मुदाम दादून ४ छद्द स्वन, जातीनें, प्रवक्ष 'त्यासी व-जिघत नजरवगळाजी याणींही पत्र मेवेसी हिहिले आहे' -रा ८ २११ ५ प्रत्यक्ष, हुबहुव 'किहिले आले

त्याची व जिस्त नकल वरून पाठविली आहे ' -ख ५ २२१८
६ -नि असल, सारा, अकुरिम, चोख (सही, दस्तख, पावती,
रुनुवात, जमाखर्च, सातें ६० सोदा, लुच्चा, ल्वाड, चोर, ह्यामी
६०) [फा व जिम्सु] घ-जिस्तही-किवि प्रत्यक्ष -आदिल
साही फर्मान

घजेट-न पुढील जमाखर्चांचे अंदाजपत्रक, वर्षाच्या अणक
जमाखर्चांचे तपशीलवार पत्रक [६]

घ-जोरमर्दी-किवि शौर्यवळाने, पराक्रमाने 'बस्तवि
गजीनी जोधपूर घेतलें तें घ-जोरमर्दीने घेतलें' -ग १० २१९
[फा]

घज्जात-द-वि (ना) बदमाश, हुलकट [फा बे-इन्व]
घट-१ की (अंबाडी, ताग, इ० काचा) एकर जमवि
लेला अथवा विवण्यासाठी तयार केलेला तत्त्वा समुदाय, पेड २
-की (ल) केसाच्या जटा, वेणोचे पेड आवळणारे केस ३
-पुर्वीभव डोकीवरील लहान व आखूड वस ६ -न एक प्रश
रचें लोखंड [स बट] -वेणी-की डोकीच्या बाजूच्या बेसाच्या
घटाची वातलेली वेणी

घट-न पाचारवटाच्या घुतकीची पोलादी अभी, छिनी [घ]
घट-३ १ लहान तद्द २ (का) खेळण्याची माडी गोदी
-वि लहान पण मनवूत [स बट]

घट, घटला, घटलई-लुई-लोई-३ १ (व) लहान लोटा;
बाटोळ्या मुडाचें लहान घडीव भांडें, बरवी, कासादी 'माही पाणी
तायाची घटलोई दबवली 'माझी पाणी तापविण्याची चरवी हर
बली ३ मुडकुली 'घटलोईत तुप ठेव' [स बट]

घट-३ १ (गो) देवीची प्रतिमा व मणूरिच्छाचा शुच्य
भेडन घावपण करणारा २ (ल) (गो) कर्तिय

घट-खी (किनेट) मूठ असलेली दाढकडी, दाई [६]
घटई-खी १ एकाचें भावबल व हुस-त्याचे धम याप्रमाणें
मिळून केलेल्या चोतीची पदत २ चरचें व उतपन दोहोंना सम
समान घाटा पेगें ३ चोतीवद्दची पाती, निम्मे हिस्सा [हि
घाटना-विभागणे]

घटक(कु)क, घटकुली, घटकु(डु)र-कुर्-मधीन १
(निशार्थी) बगीच, दासी, मोलवरीण २-३ घटकीशीं सभोग
करणारा [बगीच] घटिकरी-घटकी, घटकी का मूळची
मन असून पुढें व्यभिचारी झालेली स्त्री व तोच घटा चालविणारी
तिची मुलगी, दासी, मोलवरीण, डुगवीण आहत वित्त
पुष्कळ, पुष्कळ त्याच्या गृहास घटकीडी १ -मोसमा ५ ३३ घट
कीच्या-पुष्प दासीपुत्र (ग्राम्य शिवी) 'किती गावें तरी न
मानिती घटकीचे' -नावि ५५०. घटक्या, घटुकन्या-र-
३ दासीशीं सभोग करणारा म्ह० देव सारके लटके ब्राह्मण झाले

घटके घटकी घंटा-काम-न हलकासरका, दासपणाचा घटा
घटकीपुरा-३ गावातील दुराचरणी त्रियाची पेठ, (सिवराळपणे)
त्रियाचा जमाव घटकीपुरा-३ घटकीचें मूल (सुलगा, मुलगी)
घट(टा)की-खी टिमवी, दवडी 'गावात घटकी वाजवून
जाहीर दवडी पिटीत' -परा २०९ [घ्व]

घटंग-३ (कों) (सोनारी घटा) सळे, आगटी ६० वर
नक्षी करण्याचें साधन, एप्रकारचा लोखंडी हातोडा [घ्व]

घटछपाई-खी १ वजन, मापे व नाणीं यावर-तीं खरीं
आहेत यावद्दल-सरकारी अधिकार्याने मारलेला शिक्षा चिन्हा छाप
२ वजन ६० वर छाप मारण्यावद्दल शाबयाचा कर 'मापे तेलचीं,
व गज यांचे घटछपाईचे काम' -वाढसमा ३ २३३ ३ घरील
शिक्षा मारण्याचा हक्क [हि घटछपायी]

घटण-न काच, शिंप, लाकूड इ० ची गुडी, विरडे, [हि घटण]
घटणावळ-खी वग, चलनी नाण्याचा वर्ताळा, बदला
वदलीची किंमत [बडा] घटणें-अकि बदलानदल हाणे (नाणें)
घटविणें पहा

घट(टा)घट-घटां-किवि एकदम निसरताना होणाऱ्या
आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन [घ्व]

घटयडीत-वि मोठाळे व विरूप (डोळे)
घटमोगरा-री-रें-३ योगन्यापी एक जात व त्याचें फूल
घटलर, घुडलेर-३ युरोपियनच्या खाण्यापिण्याची
व्यवस्था ठेवणारा नोकर, वाढपी [६ घटलर]

घटली-नि दिगकन, निरुद्ध, घटा पडणारे (नाणें) [बडा]
घटवट, घटवटणें-घटवट, घटवटणें पदा

घटवडा-३ घाटणी, वाढणे, दगें (मडुती, पगार) [हि
घाटना] घटवडेपत्रक-पत्र-न पगाराचा, घाटणोचा तक्का,
पत्रक

घटचा-३ (प्रपारी वगैरे करिता), मोळणा, चारपाच कण्याची
पिशवी दिला झाफदोरा व उघडदोरा लाविलेला असतो, पैसे
ठेवण्याचा रूप असलेला वसा घटची-खी लहान घटचा [हि
घटचा, का घटचे]

घटवाळ-वि घट, दोपी, अनाचारी 'घटवाल घुडुडी' ।
-दा २ ३ १० [शा]

घट(टा)चिणें-सकि एका जातीचे नाणें देऊन त्याच जातीचे
पण हलक्या किंवा भारी किमतीचे नाणें घटा देऊन घेणें, नाण्याची
अदलाबदल करणें -चणगी-खी नाण्याची अदलाबदल [घट्टा]
घटाई-खी बट्टा, बगाव, चलने बदल्याची किंमत
वर्ताळा [हि बडा]

घटाई-खी १ ऐन चिनसी सारा, निम्मे उत्पन्न स्वतः
देवून बाकीचे निम्मा सरकारस, मालकस दग्याचा टाव अर्धेगें

घेणें - मसाप २ १४०, २ वाटा 'त्या गावींची बटाई करावी.'
-वाड्यावा १ २०७ [हि पटरी]

घटांगा-३ (सोनारी) मणी बरण्यासाठी वेळेले अष्टांश
भाग, ह साल्मणने करतात

घटाटा-ट्टे-३ एन एक वृत्तान्तरिक्त बंद याचे उत्पत्तिस्थान
दक्षिण अमेरिका तथून याचे बी युरोप व हिंदुस्तानांत आडे
[स्पॅनिश, अमेरिकन, इंडियन बटाटा, ह पोटायाडे] घटाटेमात-
३ बटाटे व मसाले घालून स्वादिष्ट केलेला भात - युरी ३०४

घटाव-ऊ-३ १ बटाई, अदलाबदल, तिची रिमत, हुबणा
वळ, वडा २ वडा येणारा 'वाणी बटाव अनाथ दीन।' - भवि
४० ११ [हि. वडाळ]

घटाव-ऊ-वि स्वेर, दुराचारी, सोदा, बदकेली, (मुख्यत्वे
गाण्यात, रावण्यात रुढ)

घटी, घट्टी-जी एक प्रकारचे कृणधान्य

घट्ट घट्टक-न १ मुनीच्या शालापासून सोहमुनीच्या वयात
येण्यापर्यंतच्या कपातीत ब्राह्मणाचा मुलगा, ब्रह्मचारी २ रहान
मुलगा 'पूनी वळी मग म्हणे बट्टवामनाते।' - वामन, वामनचरित्र ८
[स] • भोजन-न मुनीमध्ये मुत्र शालेच्या बट्टा दिलेले भोजन
• घट्ट-न मुनीचे बट्टी बट्टा अगार येण्यास दिलेले वस्त्र
• वामन-३ बट्ट घट्टकरण-न उपनयनसंस्कार, भुंज

घट्टरी-जी बट्टापूळ [स वट]

घट्टवा-३ वटवा पहा

घट्टर-३ एक गोनिराणा पक्षी, याचा रंग गवतासारखा
असून वर काळ्या रंगा असतात

घट्टो-३ (क) डाग, काळिमा 'बुळाक वटा हावस्थान'
[वग]

घट्ट-३ मानेचा उब भाग [स अवट्ट]

घट्टा-३ १ नाण्याची बटाई, बटाव २ डाग, कलक दोष,
वैगुण्य 'मराठीत प्रथ लिहून आपल्या इमनी विद्वत्तेम वग आणणे
तर त्यास अगदी आवडत नाहीच' - नि २१ [स धृ-
वर्तन, सि भटा हि वग] • लागणें-कमीपणा यें • खाऊ
-यट्टेखोर-वि १ कमी किंमतीचे, बटा देणे भाग असलेले
(नाणे) २ काळिमा कलक लागलेला (माणूस वटा, वुठ)
• सट्टा-३ चलनी नाणी बदलून देणे, घेणे यट्टाई-जी बटाव
बटाई पहा यट्टाविणें-घणें सकि वट्टविणें पहा यट्टे होणें-
ककि (वे) नासणें यट्टेबाज-वि १ काळिमा कलक लागलेला
२ शट सोदा, लुच्चा, धूतै ३ रडीबाज िनाल स्वेर (पुढव
अववा जी) गुढी तर रेंवाज गुढ्याळ मी माहिल घटनापट्टी .
(उर्मीत उपयोग) वचवना गुढमैथुन करणारा • याजी-जी १
रडावाजी, िनाली स्वेस्ता (लोकी अववा पुण्याची) २ सोदे
मिरी, शाटप ३ वचवना, गुढमैथुन

घट्टा-३ कापडाचा लहानसा तुकडा, चिंधी (स्तेन इंग्रुदा
ल्ल्याकरिता घेतले) [हि वना, स यत्र]

घट्टी-जी १ लहानशी डेप अथवा वडी (गुळाची इ०)
२ सोबत्याची वाटी ३ सावणाची वडी ४ पांढीची वीट ५
(सामा) वागीच्या आकाराचे मांहे इ० [हि]

घट्टी, वाटी-जी (का) एक पत्रात्र, रानशेणेत भाज
लेले कणधीचे गोळे ह पुसकरून, सुपासार घालून ह्याच त्याह
कपून खातात किंवा बरणाबरोबर नुसतेच खातात [स वट्टिका]

घट्टीदार-वि (ना) भीव (फळ इ०)

घट्ट्यापोळ-३ १ गोंधळ, गडबड २ (कर) प्राप्त
यट्टे-न (गो) न काळ्या तयार केलेला भात -वि (गो)
निषेक

यट्ट-वि १ मद व आळशी, मड २ गुप्त [मड]

यट्टर-वि (व) टणक, कडक, जून, निव्वर

यट्टा-३ धरणें घेऊन बसणें (तगावाकरिता, निशेकरिता इ०)
(हि० घेणें) [हि वैडा]

यट्ट्या-वि (व) १ चालताना मध्येंच बसणारा (वैल)

२ (व) बसून किंवा काम व करिता खाणारा [हि वैडा]

यट्ट्या-३ (व) गड, लड

यड-३ वड काळ्याकरिता सारक्या आकाराच्या मोत्यांचे
वगवेगळे वजन करण्याची क्रिया,

यट्ट-वि (गो) वाशिक, परचेचे

यट्ट-न धाण, बांध, बंधारा [इ]

यट्ट-३ एक इमजी काय-बायसमुड [इ]

यट्ट-न १ संस्कारविध्द घडावणी, दगा, बैदा २ टोळी

अथवा कट्ट (बडखार, लुगार, दसवेखोर याचा) ३ साधुत्वाचे
सोंग, डोंग, थोडा ' ज्याची माते प्राप्तीचे कोडा । सो वाडी
वडा । कडिसिद्धीचे । ' - एमा १५ १८५ ४ पालाड मत ' भेदावी
ह्वायुमने वडातले जलीं घुले वडे । ' - मोमथ ३ ७७ ५ आघात
-मनडो इ-३ दगेखोर, राजबोही, पुड, लुगार • तोतया, खोटें
डोंग करून सिंहासन बळकावणारा • आडदाड, हनी, खट्याळ,
दाडमाई करणारा मुलगा • जन्मत, मस्तवाल मनुष्य ' वड पायाड
तडक । अपहारकर्ता । ' - दा २ ३ १९ १० लुळ ' लोकप्रमाचे
वड अजाण्यात आहे [फा वड] • खोर-वि दगखोर, राज
बोही • परोशी-वि वडेफरोशी पहा • चाला-३ वडखोरच्या
टोळीवरी एक, वडखोर, लुगार यडेफरोशी-वि १ वडखोर,
दगखार, राजबोही, वंडव २ दाड, फार प्राप्त देणारा [फा]

यडक-न (गो) म्हातारें जनावर मरावयास टाकलेले जनावर
[वडक] • यडक जायप-कि (गो) रोड व म्हातारें हाणें यडक-
ग -न १ (गो) गार्देंचे प्रेत २ -वि वडका अतिशय रोडाव
केला वडकुंचे-वि (गो) रुढ हाणें

घडका—३ वेडका, कफासहित धुवी [ध्व]

घडखुला—३ (राजा) एखाद्याच्या हाताखालचा नाचाचा मस्तनीस परत स्वतः शब्द विवा मूर्ख, नामधारी मस्तनीस, येडा [वडा+खुला]

घडगा—३ १ सोटा, दडका (किं० मारणें) २ एक डाढ म्हा० माभराने दूध पाहिले पण घडगा पाहिला नाही ० दवा विणें—(८) स्वकाये साधून दुसऱ्यास ठकविणे

घडगा—३ (व) पोळयाचे दुसरे दिवशीं एका मडक्यात वडव्या, विव्व, बेस, पुलें, डास पिसवा, हळदकुं पाखून ते मोट्या पदार्थे भोणस न दिसता दूर गावाबाहेर नेऊन पोढतात व आतील पदार्थ जाडून, टाकतात हा विधि केल्याने कोणतीहि पीडा, रोम इ० होत गाढी असत समज आह रोगराई नेरे घडगा नगे मावत किंवा इडापिडा खारी, खोकल घेऊन जांरे मारवेद असें सकाळीं व डेकून पिसवा, डास घेऊन जांरे घडगा असे सायकाळीं ओरडतात मडके फोडणे घडव्या—३ (ना) मार बदीच्या मिरवणुकीतील पुरुरूप प्रतिमा

घडगा—गी—३ की (कु) चवळी धान्य ही गोमातकात पित्रो दाणा उडवायेवडी असून रंग तारूस असतो

घडगी—३ (वे) सुतार

घडण—न शास्त्रापातील कुळाचार, प्रतिमंगलकार्यानिमित्त कार्याचे कृत्य घडण पहा यात कणकचे केलेले वेण्याफण्यादि अलंकार व तेलवडा इ० पाच अत्रे एका पाटीत भरून तीत रंग केला विवा लावून ते सर्व हाकून वेणीपुढे ठेवतात पाच रावासणे जेवणास बोलावून त्यास हळदीकुंकू, दक्षिणा देतात हे घडण दुसरे दिवशीं सासुरवासिनीनी खावयाचे असते घडणाच्या आदले रात्री गोवळ असतो माहेरवासिनीनी घडणातील दिवा पडावयाचा नसतो अथवा अन्न दृष्टवावयाचे नसते—मसाप १ २७३ [स वल् धान्य सावविणें, जगणें, घडन ण, स वर्धनम्]

घडतर्फे—वि बरतरफ पदच्युत, काढून टाकलेला [फा र्तरफ] घडतर्फे—की बरतरफी, पदच्युतता

घडती—की बडती पहा

घडदा—३ जिमस सोंबणात एक पाडदा कद हा डाय प्रतात होतो

उटदी द्राग—की (सजा) शेवट्याची द्राग

उडयड—की १ वडय, वडवक जल्पना टकळी २ वेष्टु दीत बोलणे बरळणे [ध्व] उडयडया—वि वडवड करणारा, योळवेवडा (गो) वडवणें उडयडणी—की वडवड अर्थ १, २ पहा उडयडणे—१ वडवड करणे, टकळी घासविणे, निरवैक आपण करणे २ वावळणे, बरळणे, ३ (गो) वडवडणे

उडयडा—३ (व) गवताची एक डाढ

उडयडत—वि पीठ अधिक झाल्यामुळे स्वादहित झालेले, विषडलेले (उटदी, सामोरे, इ०)

उडया—३ उडय गलबला, कोरडले, उडयड 'मग नाम रूपाचा वडवा' [उटदी, सामोरे, इ०] २७६ [प्रा]

उडयीज—न १ कमळाच्या एका जातीचे धी, मकाणा २ (रुहान बीजामधून विस्तृत होणाऱ्या वट्टावरून ल) मोठा विस्तार, अतिविस्तृत स्वरूपाचा धडा अथवा अतिशय गुतागुतीचे व प्रासदायक काम ३ अतिशय उत्पत्तीची काही विशिष्ट धान्ये ४ आया—वहिणीना शिण्या वेणारा निलैज मनुष्य [वड+वीज]

उडम—न १ पांचसहा भाज्या एकरुन शिजवून तयार केलेली पातळ भाजी २ (वर) अनेक खाद्यपदार्थांचा समूह

उडमी, उडमी—की रुहान गजी (गवत, कडवा, करडई इ० ची) रुहान रास

उडथेर काढप—अकि (हों) मारीत राहणे, सोडपत बसणे

उडल—न गाडोडें, गडडें, मोटली [इ]

उडवडणे—सकि (अदिष्ट) (प्र) वडवणें, ओढवणे

उडवणी—की १ ताडन करणे, मारणे, सोडपणे, आपणणे

२ वडवण्याचे मारण्याचे हत्यार) (चोपण्याशोडण्याची काडी इ०)

३ औषध्याचीं अगर वाजरीचीं कणसें वडवून दाणे काढणे [ध्व वडविणे] उडवणे—न वडवण्याचे साधन, टोकणे, चोपणे सोडा

उडव(वि)णे—सकि १ विरडणे, टोकणे २ सोडपणे मळणे (धान्य) ३ काडीने मारणे, दाडकणे (गो) वडवणे, वडीथ

४ खच्ची करणे (बैल इ०चा अड एका भक्षम दोरीने आवळतात आणि दोराच्या दोन्ही बाजूस दोन मुसडे बांधतात, वडणाच्या

खालच्या मुसळावर पाय ठेवून वडणे मुसळ वर ओढतात व पडा

रीने वडणाच्या शुक्रवाहिनी शिरा टोकतात त्यामुळे धीरेस्तभन

होजून वडण बारीक होते) ५ जोरात आपटणे (विरडणे—दगडावर

घुतावा) ६ लाव, लवे करणे [स उडु; का वडि] उडवण्या—

कीव्व (जोराच्या वडणा या सरीवरून) मूळ नसनावर वडणारा

पाजता उडवा—वडा ३ पडवूच्या विठोवाचा न्हाण पुजारी

कुसुम वाटिके माजी वाळ. उडवियासणे पातला । 'मु हरिश्चंद्र

रया १८५ [वडविणे टोकणे, दाडकणे—दवाभोवतीं गदीं कर

णा—वना वडवे काडीने वडवून मागे सरतात] उडव्याचा—वि

शोडलेला काडीने बरविलेला याच्या उलट खडपाचा तुडविलेला,

(धान्य, दाणा) [वडविणे]

उडवा(वे)वार—३ (गो) वडाई वडेजाव आढयता [प्रा]

उडवार—३ वडवार पहा

उडस—३ नकाचा, वेचडाचा वडका

उडसचें—कि (गो) मेजवानी दणे

यडहस—३ (सगीत) साणाचा एक प्रकार यांत वडूज तीव्र मधुम कोमल मध्यम पचम, तीव्र धैवत कोमल निषाद व स्वर लागतात आणि पाडव-याडव वादी पचम तवादी पडूज गानमय माण्याक [स]

यडा—वि १ मोठा थोर २ जणी इ. ३ वडा घरपोळ वासा ४ बडे वापके बडे=वापाच्या मोठेपणावर डोल मिळविणारा मनुष्य विलायनेनून आणलेल्या गडूनैरामध्ये चढवापके बडे आधिकारावरते पुढळ आहून —केले १ १८१ [स इ. २, ३ वडा वर हि वडा] यडास्त्रारो—की (ल) देवूण —राको

यडा—३ १ एका जातीच्या अडवाचा वाडा २ इतर दोला रोडा ३ (व) प्राण्य वीर साठविण्याची जागा, कोठार

यंडा—३ १ (गो) न साललेली पुसारी २ (गो) टरलेली विदागी

यंडार यंडाच—की ३ बर्गडे यंडाच पडा
यंडाई—की राजनाहाची पुडाईची काययाविरुद्ध इत्ये यंडाळ—टी—की १ क्षोभ हुन रावेवनेक अवयवत्वा २ गोपळ दगल (कामाची माणमाची) ३ (एकमत नसल्या मुळे) निवा इत्यादिवाक्या अभावामुळे होणारे) दुसऱे अडवण ओढपस्तता तारकव गैरमोय इत्यय त्याच परी जवणाची बगळी असत —वि ओगस्त 'या नात्याच्या गुंडाळ्याने गुंडाळुनि बगळवि झाले' —अमृत १९

यडि—डी यडिया यडियाना यडिनार—३ कवडणा साप दोराचिया सापासी। डोबा बडीना गड्याळा ऐसी। —सा ७ १९३ [मा]

यडि—की (बा) एक प्रकारची वैलगाडी, लढ

यडि(डी)याळे—न (गो) मशाच ल्हान गोळे

यडिवार—३ १ घोरवी वैभव तज महत्त्व अष्टा वीति (किं) सांगणे हाचणे गाणे आणज दाखविणे टावणे) पुढा म्हणे तुला एसा बडिवार। शिणे कगीवर बडेवेना। २ निदा कतेव्य असता अतिशयोक्तीने वर्णिलेला मोठेपणा प्रीती 'याची बायको सारा दिवस बडिवार सांगून असत्ये' ३ डोल एसे बडिवार बोलत। —गुच ४४ २४ [फा बडिन्धार]

यडिअर—न मास घण्याचा गळ विषयमहाप्रहाचे तोंडी। मी मापल्ले बडिशिडी।' —एसा २० ३५० [स]

यडी—की १ (राजा) आंकडी शेकाडी शेकाटा (एकें फुले काण्याचा) २ (की) काजी छडी ३ (की) दाडी (सोबने वाळत घालण्याची) (कु) ४ गवत गोळा करण्याची गेंकदार काडी ५ हातात घेवप (गो) माण्यास हात उगारणे

यडा—की १ वदशर व धोळ नसलेला कमरेपर्यंतचा अव रखा मारबडी २ (खा) परकर नसल्यावर डोकवीरून पदर वेण्याचे बळ

यंडा—की (व) एक प्रकारचा लांब गाथा, दमनी; छंडा; सामानाची गाडी लहानगड असेहि म्हणतात [त]

यंडी-टया—वि १ बडोरो बडसोरांच्या टोळीचा पुसारी दोण्यास नेहमी तयार असणारा नवेच लचाड उडविणारा २ अवघड स्वच्छरी हरी दुरामही (निशपत मल) [वड]

यंडीय—वि बडविलेला सुत भरण्यासाठी बडवून साफ कलेला (जाड इ. ६ वय) यंडीव (प्र) [बडविणे]

यंडीशे(दा)प—की एक औषधी धान्य या झाडाची पाने बारीक कोपिविरी सारली असतात झाडाच्या तुऱ्यास बडीशापेच दाने यतात याचा उपयोग ममात्यान करतात अर्क अनासावर गुणकारी आहे [हि बडीशाप]

यड(डि)जाच—पुकी प्रतिष्ठा उत्कर्ष माठपणा, आठपणा 'ज्याला मिळना माऊर अर्धी। त्याला बसायला पोढी अर्धी। त्याच बडजव आठवादी। सर्वेच त्यावर माली गर्दी।' —म राजाच्या मिळगुशीतील थोपदाराची पुढे चला। बाबा। बसवता नादा इ. ० अयाची लष्करी [हि बडेआव-ऊ] ० करणे—कि एखाद्याचा गोंधळ करणे त्याची प्रतिष्ठा बाढल असे करणे

यडेल—न बड तयलेले तल बडेल पडा

यडोदा—३ (कर) बला दोन्ही भित्तादपर्यंत असलेला अखड बाता पण पडा घाला बडोड पातळे आवेड

यड्यावाजेचा टेंकूण—३ (ल) स्वतःची तुच्छगिरी दोग नाडवून करपात होखी मिळवणा संशदाक्षिणी

यड(टा)ई—३ सुतार [स बडेकि हि का बडिगे]

यडत—की (सगीत) लहान ल्हान स्वस्तमुदायानी एक एक दान दोन स्वर नवे घेऊन तयार केलेली तान मारण [हि]

यडती—की १ बाव इडि चडती कळा २ प्राप्ति लाभ [हि]

यड्या—३ १ (की) शिवाई २ गाडीच्या दाट्या उच खन ज्यावर ठेवतात त शिवाई प्रयेरी पोडा —मसाप १ २५२

यडर—३३ एक हाड व त्याचे फळ

यडाई—इकी यडाव—की ३ आत्मस्तुति पुशारकी प्रौढी बडिवार पडा (किं) सांगणे करणे दाखविणे मिळविणे [हि] (वाप्र) ० योग्ये कि फुकरच्या मोठपणाची वीति उपभोगणे निवा त्याचा डोल घालणे ० मारणे—कि तंगी स्थिति नसताना आपण मोठेपणा सांगणे ० ई(य)खोर—वि शखीशज पुशारकी मारणारा नवती प्रीती सांगणारा

यडे(ढवे)ळ—न १ (की) बड पण इ. ० तडून कडईत राहिलेले तल २ (स) तडून राहिलेले तेल ३ (व) फोडणी (जिर मोहरी इ. ० घालून) दिलेले तल ४ —वि (व) ताप विल्ले (खाण्याच तल) [वडा+तेल व=नाड+तल]

यठ्या—प (वों) आवूड व घणसर लाकडाचा तुफडा, सोदा, दाढकें

यणक—खी (गो) केवड्याचें शाह व पान

येंणखेंण—खी (गो) तुफण, कैदखाना [चद+खण]

यणगी—खी १ बाजरीचें गोंद, फुळें २ बाजरीचा बारीक दाणा ३ असा दाण्याची लहान रास, डींग ४ (वों) एक लहान उडवी, गजी (गवत, भात, बरी, नाचणी इ० च्या पेंड्याची) [का]

यणवी—प यणवा [यणवा]

यणा—प (वे) उसाच्या शेताचा भाग

येंणें—प (गो) फणस लुट्टर पिकण्यासाठी त्याच्या देंग जवळ ठेवतात तो खुदा

यणीम—प (माण) कडक्याचा एकन रखलेला डींग

यण्या—प बाणकाराचें हत्यार [बाण]

यत—न जन, घुर्वांचे प्रकार फिरण -दार

यत—प घेत [स प्रा]

यत-आदी—क्रि वि जयरदस्तीनें—आदिलशाही फमान

यतक—खी एक प्रकारचे पाण्याचे भाडें (मातीचे, काचेचे)

यतक, यतका, यतखल—बदक, बदका, बदखल पदा

येंतकाडी—खी (गो) अंगात सचार झालेल्या माणसानें हातात घेतलेली काठी [वेत, वेन]

य-तंग—वि जेर, लाचार, गतिहीन 'बोंफेर फौजा ठेऊन सीनचार दिवस बतण केला' -रा ४ ५२ [का य-तंग]

यतणें—अक्रि (वों) (मोटयांचा खेळ) एका मोटीपासून दुसरी मोटी अमुक अंतरावर रहावी हा नियम मोडून तिचें अंतर झुणें, छळण्याच्या उपयोगी नाहीं अशा जागीं येणें. बीत, पाऊल इ०चे अंतरांनें मोटयांचे बतणें होत असतें

यतना-यताणा-ना, यताडा—प बच्चा वडा मोटया पागेटपांत घालवयाचें आंतील पागेटे 'तिवट चुनडी घमेत यतना व तुरा मुरेसी।' -बाइसमारी १ ११९ [का. वें.]

यतमतेल—न घुदाचें, कोंपीचें तेल -अथप २ १०८

य-तारीक—अ १ नियमाप्रमाणें 'यास्तव घुण्यासनिघ स्पळ निघे घरीक करून घावें' -बाइबाबा १ ५५ २ म्हणून 'त्यास य-तारीक नजबंद टेविले आहेत' -दिमरा १ १२२ ३ दाखल 'य-तारीक मेजगानी म्हणून हसी एक पोडा दिव्ह' -दिमरा १ ११४ [या य-तारीक]

यतया—खीअ (कु) पाता, गप्पा [बाता]

यना—प (रात्रा) फिर यता (घुण्याचा) 'चुन करील तुम्हाला धमे बटा, भगवेरा हा राव हो।' -मोभीप्य १.२१

यंतों—प (गो) शापी पेटी

पथे. ५ २०

यताण—न (नाविक) पट्यास फळ्या बसवितेवेळीं त्यामध्ये राहिलेला पोकळ भाग-पोकळी वॉकें घालताना लाकडांनीं भरून काढणें

यताणा-डा—वि सामान्य रीतीपेक्षा आकार दोन मोठा, विशाल, अवाढव्य, अफाट, प्रचंड

यताजांव—प (गो) लष्करी पलटण [पोतुं बॅल्हो, इ बॅटलियन]

य-तारीख—अ तारखेत 'य-तारीख छ० २' -रा १९ ५९ [का]

यताल्या—प (व) यडबडपा [याताड्या]

यतावणी—खी १ अभिनय करणें, सोंग घेणें, आणणें, वेप धारण करणें २ हावभाव, अभिनय, भाषण ३ सोंग, दोंग, यहाणा, याप ४ बजावून सांगितलेली गोष्ट ५ कीर्तीबल्ल घेतलेली जमाखर्चाची कच्ची खतावणी [हि] यतावण्या-वि नड, मुख्यत्वे रंगदार अभिनय करून हाकडोत्पादक सोंग आणणारा [यताविणें] यतावि(य)णें-अक्रि १ अभिनय व हावभाव करून सोंग आणणें २ तिसरतीठ लावून सांगणें, अतिशयोक्तीनें किंवा सजवून वर्णन करणें (एखाद्या देवाची, वीराची दत्तक्या) (कि० सांगणें, दाखविणें, यतावून सांगणें-दाखविणें) ३ दाखविणें ४ धमकी देणें [हि यताना]

यता(त्ता)सा—प सालरच्या पाकाची पुण्यासारख्या पदा यांची मिठाई [हि] यतासपेणी-नी-खी एक प्रकारची मिठाई [हि]

येंताळ—प (गो) यताळ, अकाळविराळ माणूस [वेताळ]

यत्रो—प (गो) पटिंगण, लघुद माणूस

यसी—खी (विर) यसी पडा

यतेला—प १ पनास ते पाचशे अडी पजन नेणारे जहाज, गलबत, कच्छी, खारवी बंगरे लोकांच गलबत 'यतेला सायकारी रूपोरल इमण मुघदैर याजकडील' -बाइसमारी २ ६१ २ (वों) पडाव [पोतुं यातेलें]

यता-त्या—प १ (वों) घुण्याचे, खलण्याचे दगडी किंवा लोखंडी साधन, दस्ता २ गाटपांच्या खेळांतील एक शब्द बतणें पडा ३ मोठे तपलें (मातेंच, वाणाचें) ४ (ओतकाम) पाकळ समईच्या मधला भाग ओतण्यासाठी उपयोगांत आणजे त्यासाठी यार [प्रा यता, या यता]

यत्तिशी-मी—खी १ बसणाऱ्या समुच्चय उदा० (अ) दस्ताची संख्या, (माणगाच्या तोंडात पडून बसणें दात अस्थिगत त्यावरून) दातांची बवड्यो 'पुण्याची पांढोनि यत्तिशी। पारली होमी।' -कथा ३ ११ १५३ (आ) ययाची यत्तिशी, यतीस वों यदाचा काळ 'आग्नी यत्तिशीत होनो तेम्हा पांच मनाचे

ओसें उचलीत होतो ' (६) ताम्याची, जाळ्याची एकी उदा० यत्तीस हात लायीचा तागा २ (ल) बोळणे, भापण, भविष्य 'तो बोळला होता कीं तुमचें कार्य होईल त्याप्रमाणें कार्य झालें तस्मात् त्याची यत्तीस पायली आहे ' ३ क्रियांचें एक मत, यत्तीस पौर्णिमा [यत्तीस] म्हणुं तेह्मितीस करीत नाही अशी यत्तीस करितो! तेह्मितीस कोणी दवांच्यानीं जे होत नाही ते यत्तीस दातांनीं (तोंडांनीं) हातें (अग्निज भापणात प्रयोग) (घात्र) • दाखविणें—कि हसणें (हसताना दांत दिसतात यावरून) • पाडणें—हालविणें—१ दात घसांत घालणें २ घोबार्डीत मारून दात पाडणें याद दांत पडतील इतक्या जोरानें घोबार्डीत मारणें • रंगविणें—१ दातांतून रक्त निघेल इतक्या जोरानें घोबार्डीत मारणें २ (ल) विद्या खाऊन तोंड व हिरण्य रंगविणें • लवणें—(बाईं गोष्टीचें) भावीत करणें • घडणें—घडून देणें, घडणें (अशुभ गोष्ट) • हालविणें हालणें—अनित्य मुचक भापण करणें, बाईंमचें भाकीत करणें • मसाला—३ पोडे, डॅट इ० स देश्याचा यत्तीस औषधे एकत्र करून तयार केलेला मसाला यत्तीसा—३ १ यत्तीस मसाला २ यत्तीस देश्यांचा बाळतिणीस दावयाचा काढा ३ (ल) पुष्कळ पदार्थांचें मिश्रण यत्ती—स्त्री १ वात (दिव्याची, नेणयत्तीची) २ (ल) दीप, दिवा ३ (फाका, धाण, हातलळा इ० च्या) वातीचें तोंड ४ वात (जळमंत घालावयाची), पोत ५ उणे पाहणे ६ कपे पागोटे, बरद पन्हाचे पागोटे बरद व ७५ ते १२५ हात लावीचें पागोटे ६ दाह्यची, बावरी वात (सुखासाठी) (कि० घालणें, पसरणें) ७ छपरवदाचा तिघाचा सव यातील एक पात्रे हायरतो, दुसरा त्यावर गवत घालतो व तिमरा त्यावर कापोट ठेवून तें सर्व बांधून आवळतो, बावूची काठी, घावीट [स वतिता, दि यत्ती] (घात्र) • देणें—पटविणें, शिल्लगविणें • लावणें—(कामाला, धराला, सपत्तीला, रोजगाराला इ०) आग लावणें, जळणें तिच्या पोटीं पाटीं यत्ती लागो—एक शिबी (एखादीच) सतवीला व भावावदाना लवकर यत्ती लागो (लवकर मरोत) • लावणें—१ रुहादिकास आग लावणें २ (ल) वैम नस्य उत्पन्न करणें, कर्जा लावणें

यत्तीस—वि ३२ ही सख्या तीस अधिक दोन [स दामिसद प्रा यत्तीस] • हालविणें—पाडणें—दात घातून टाकणें • अक्षरी मज—३ 'वृणाय बाधुदेवास हारये परात्माने। प्रणतैरुनाशाय गोवि० दाय नमोनम।' हा मज • गुणी—लक्षणी—वि १ सर्वगुणसंपन्न शास्त्रात सांगितलेल्या सर्व गुण लक्षणांनीं युक्त ही लक्षणे यत्तीस आहेत यत्तीस लक्षणी सावित्री इवारी कमरी १—२५ २८ २ (उप) अत्यंत मूर्ख नालायक • यिघा—जीव वृक्ष, पशु मनुष्य ससेचन, सहाण, रत्नमन,

दति, भस्मीकरण, सांकेत्य, पाथेय्य, तरी, नौ, नौका, कवचपथ, पटापथ सेतु झडत, रिमाननयन, वास इगी, मंदिर, प्रागाद, दुर्गे, पून, आकार, भापण, राज्यद आराम, वनालय नगर रचना, बुद्ध इ० विद्या—मगाव १ २ ६ यत्तीस राम पळीप—मि (गे) पुष्कळ काळ जगून पुष्कळ अनुभव घेणें

यत्त्या—यत्ता पहा

यध(थु)या, याथला—३ चावताची भाजी [दि]

यथथड—वि मद दुडीचा, बुद्धिहीन

यद—३ १ गमीमुळें हाणारे गद किंवा उठाणू २ (गोत्रपारा येऊ) गोटी टाकण्यासाठी वेळी लहानशी खाच, गल ३ (व) टेंगणी, ससत जाणा ४—स्त्री (विटोदाह) पाचव्या दाहचें अंतर किंवा टोत्र (कि० मारणें) [दि वद]

यदु—न (व) मुकडी, पीठ 'साळें वद विघ्न मिळोन'

यदु—वि पाईट, नीच (विशेषतः समासात उपयोग) [स वध,

का व ६ वेंड] सामाशब्द—मल—आम(म)ल आमली—

३ १ दुष्कर्म • २ भिचार, अविवाहित स्त्रीचीं गमन 'मनु

जापरीण, तिचें यद—अमल केला'—ख ८ ४ १३ २ इराम

खोरी 'यद—अमली करून यत्त्यास रुपये भीम ताचे सुतात

असे नाही'—ख ७ ३ ७५५ ३ गैरवैतूक, बेवस्थाही 'सुल्लंत

यद—अमली आली आहे'—दिमरा १ २ २४ [फा] • अहदी—

कौली—स्त्री १ वनभग, शब्दाप्रमाणें वनेत न करणें 'मिष्ट

वहादूर यत्ती यद—अहदी केल्यास तिही सनारानीं येक होऊन

त्याची तत्त्वी करावी'—रा ७ २. २ गैर—सलुक अमैरी [फा]

• फर्म—यद्याली—वस्त्री यदअमल व्यभिचार [फा] • ह्याल—

ली—वि यदहल व्यभिचारी • गोई—स्त्री कपमापण, निदा

'साष्टी—यद—गोई बेली'—रा १० १२० [फा] • इटली—

स्त्री १ भ्याडपणा २ वहीमखोरी • झेल—वि १ भ्याड २

ससारी, वहीमखोर—दिब २६१ [फा] • दुद्या—स्त्री वेडुवा

शाप 'यद—दुवा दिव्ही कीं या दोषाचा खान खारा'—मदर

१ ११८ [फा] • नकदा—क्षा—क्ष—नाम—नामी—पुनस्त्री पाण

उतारा, यामसज्जना, दुर्लौकिक, अप्रतिष्ठा येअत्र 'लोकांत यद—

मज हाय तें न कीज'—रा ८ २१३ [फा] • मजूर—स्त्री

१ नाईट दष्टि, सुतासना 'यद्यामिचें टोपीकराची यद—नजर'

—वाडमा १ ३४० २ वैर—ख ७ ३५६६ ३ वेयरवसा,

वेविधास [फा] • नाम—वि वेअम असलेला, झालेला मान

खंडित, दुप्रसिद्ध 'पुढें ऐसी यद—वहा वतैयूक करून यद नाम न

होणें'—रा १५ ३८१ [फा] • नियत—नेत—नेक—लीप

स्वामिद्रोह, हाणखोरी 'महाराजाचे पायाशीं सेनापतीनें यद—

नेत धरिला'—मराठिपोशा ४५ [फा] • नियती—वि स्वामि

द्रोही; दुष्ट हेतूचा 'परन्तु जेपूर्वाला प्रतापमिय यद—नियती'

-जारा १ ० फैल-५ १ वृम, दुर्वर्तन, दुर्व्यसन २ स्वामि
शेद 'माहीतर वदपेल वन पन्द करां तर जावली मारुन
तुम्हाय वेद करुन टेक' - ऐस्कुले १ २४ ३ -वि कुवर्मी,
रहीवाभ [अर फिमन्-चम] ० फैली-सी १ वदपेलाचें कर्म,
(मुक्यत्वे) रहीवाभी, सोदेगिरी २ तैरवतन ३ -वि कुवर्मी,
व्यभिचारी, पापाचरण करणारा ० चार्ह-चोप-सी १ पाण,
दुग्ध २ (ल.) वेमळ, अपमान, दुर्लभिक [फा वदपु] ० मस्त-
वि १ गांविं मत्त झालेला, धुद, उन्मत्त २ वडखोर 'गरीम
बहुत वदमस्त जोरावर जाहला' - पाय १२ [फा] ० मस्ती-
सी, १ लडपणा, ताळा, अभिमान, मगदरी, अरेरावी २ वड
खोरी, वड [फा] ० मामला-ली-पुशी १ वहराचें व दरेलीचें
बेतन, दाडगाई (मुक्यत्वे) पैसाच्या मागणीचा प्रतिकार करणाराचें
१ अन्याय 'माठीचें ठाणें इमचानें वदनामली करून घेतलें'
-बाळसमा २ १९ ३ इराम्तारी, वेदमानी ४ गोंधळ, अन्य
वस्था ५ भित्तेपणा -वि १ लुब्धा, हरामखोर 'इमज फार
वद-मामली आहोत' -रा १२ ६ [फा] ० मास-शा-प-वि
१ वाईट रीतीनें उपजीविका करणारा २ (ल.) दुराचरी, गुड,
गुड [फा मभाप-उपजीविका] ० मासगिरी-सी गुंगिरी,
पुडपणा ० रंग-पु १ नट, भंग झालेला मान, ऐश्वर्य, यादमाट
२ ऐश्वर्य ३ ० च्या भगानें झालेला अपमान, मानसहत्या, उपहास
३ वेरग ० रस्ता वहा-दाह-पु वाईट किंवा गैर चाल, बर्तन,
न्याय 'ह वदराही कैफियत' -ख ३ १५० [फा]
वदराई-वाह-हा-ही-वि १ वदमनानें मागणारा, कुमारी
'वदराईच्या पाडी दाळा' लागे हुकडाचा हुदाडा' -पुगा २ २२४
२ -किवि कुमारीन 'वोगी वद-राह पतीतील तर तुम्हा लोकींनीं
घुडिवाद सागावा' -रा ८ १२६ [फा] ० लाम-नाम-
नामी, घडलीकिक-वकर-वकरी-वक्र-वर्त्री-पुशी १
दुर्लभिक, वेमळ, अपकीर्ति, वदनामी २ अयोग्य आरोप, दोष,
ठपका, दुर्निमित्त (किं पाळणें, ठेवणें, आणणें, खणें) -वि
कर्मित, दुर्लभिक झालेला 'आम्हास वदलाम करु नये' -ख
१० १६२९ 'नवाब बुद्धिन होत्तातां हे दुडुडी वृद्धापकाळीं करुन
वदपक करुन घेतला' -त्र ४५ [फा] ० वदखन-वि दुर्देवी
[फा] ० सख-पुशी गैर घनैयूक अन्याय [फा] ० सबला-
सी वाईट मसलत ० सबलागर-पु वाईट मसलत देणारा
[फा] ० सुरत-वि अवलक्षणी मुद्रणा वरूप [फा] ० सुर-
वि वाईट स्वराचा, आवाजाचा वेसर (गाणें वाय) [फा]
० हवई-सी १ खोटी बातमी हवेंतील गप्प -वि विशेष खोटी
अगदीच वाच्यावची 'अशा वदहवई आवया उठविलील त्यात
जीव नाही' -ख १ १९३ [फा] ० हद्या-सी दुर्दिन वाईट
हवा [फा]

वद-किवि पुरतेपणीं, पुरा होईलें, काठोकाठ ३० [वद् ध्व]
वद-पु १ वाधण्याचें साधन, दोरी, फीत, नाडी. २ बध,
बधन, मर्यादा, शिस्त ३ (ल) वेडी, म्हाला, आळा, चौडी
४ अटक, कैद 'बळें तोडिला वद त्या ग्रीदशाचा' ५ अगस्ता,
वडी ६० स वाधण्यासाठीं लावलेला कसा ६ नियम, कायदा,
अट, दाखन 'लिहिण्यास काही नियम व बंद असतील असें
साधनचें दफ्तराचें स्थितीवरून वाटत नाही' -दनाम ४८ ७
सवि, चोटाचा साधा, पेंर ८ वेडी कागदाच्या तावाची घडी,
दोन बरवी कागदाचा ताव, कागद दुमडल्यावर त्याचें प्रत्येकी
होणारे दोन भाग, घड्या त्यावरून दुबरी, तिवरी, चौबरी ६०
'वद कागदाचा कोरा असे' -चागदेवचरित्र ३ २० ९ (गजि
फाचा खेळ) हातातील एका रंगातील अगदीं खालचा हुकम,
राजा, बजीर याच्या शिवाय वरच्या दराजचें पान १० (ल)
जमाव, राग, टोळी 'वद कापिला गोसाव्याचा' -ऐपे ३९०
११ (इमारत) भिंतीच्या रदीचा एक दंगड किंवा बीट (इ)
हडर -मॅट ४६ १२ (चैतगाडी) कुमाची दोरी १३ (हि)
भाटी -घार. [ग वन्य, फा वन्द] -वि १ रोधलेला, अड
विकेल, मना केलेला (रस्ता, वाट) २ पावलेलें (काम) ३
लावून घेतलेलें (दार इ०) (वात्र) वेदा खाली वसणें,
सहस्र यंदाखालीं वसणें-वधानी, कर्तव्यतेनें (विशे
पत रापवेच्या, वधान्या) वायलें जाणें भरल्या वंदात-
यंदाखालीं-वसणें-जाणूनबुजून, नादत्या घरात, भरल्या घरात
वचून, वचन पुरे न केल्यास, खोटे बोलल्यास अनिष्टाचा प्रसंग
येणार असें माहीत असूनहि रापव घेणें, वचन देणें, खातरीनें
सांगणें या अर्थी (स्वतःचें म्हणणें खरें आहे हे क्षपथप्रमाण
करून दाखविणा-या मठाची वात्र पैकीं हा एक आहे याच्या सार
खेच पुढील वात्र वाढित-ही काळीरात्र झाली (चालली) आहे, हा
रापपहारा आहे, भरल्या तिन्हीसाजा, सरती रात्र झाली, सूर्य
तपतो आहे, मो अन्नचर घसलें आहे, रक्ताची आण, खोटे बोलेल
तर जीम शबेल, तुमच पाय समझ ३०) भरल्या वंदात-यंदा
खालीं-किंवि भरल्या, वसल्या घरात, घराखालीं (रडणें, भाडणें
इ०चा निषेध कर्तव्य असता प्रयोग) सामान्य-वद-
खाना-पु वडीखाना कैदखाना, तुमग ० ख(खु)लास-सी-
पु वधन, कैद यातून मुक्तता -वि कैदेतून सोडलेला, वधमुक्त
अगोदर गुलामाची वदखाली करून -दिमरा १ २०७ [अर
खलस-मुक्का] ० छोड-पु वनडोड पहा ० लेख-पु नियम,
कायदेयाचा ठावरद उक्ता ० शाळ-ळा-सी तुमग, वडीखाना
'बघुदेवदेवरीची वद फोडिली झाली' -पुगा ४८२
व(त)दक-पु एक पक्षी, पाणकीवडा, कलहस याचीं जर्वां
व मास घालात [फा वदक] ० मुख-वि वदकाच्या चौंभीता
रखें लायत तोंड असणारा (घोडा) हे शुभलक्षण जाते

यद-रत-र-दिनी-दिशी-किवि श्रु व यलधलीत
पदार्थांचा कठिण पदार्थांचीं संभव होताना, सोणी, रोण इ०चा गोळा
पडताना, चिखलत पाय घसरताना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे
आवाज होऊन [ध्व]

यदकदा(इया)म-उ (शुभकारक) घोडा 'दोन्ही धडसे
धट मुवूक देखणे वान अखूड, जवडा वद तो वदकदयामां हुरंग.'
'परम रागीट कुमाईत। वदकदयाम स्थिर चालन।' -ह २२ ४५
[वदकदान या नावाच्या शब्दावरून]

यद(त)का-उ १ मुष्टिप्रहार, टोसा, गुदा २ (लेणी,
शेण, चिखल इ०) श्रु पदार्थांचा लडान गोळा [ध्व]

यद(त)खल-न दवलेली, खोलगट, अथवा सखल जागा,
तरु, पात्र, खवण 'तें गाव वदखलात आहे' -सी. फतकळ,
ऐसपैन पावलेली माढी -वि १ खोलगट (जमीन) २ डेंग
(माणूस, जनावर), ३ खकळ, वसकट (ताट, इमारत इ०)

यंदगी-सी १ दाख्य, सेवा, चाकरी, गुलामगिरी 'यादगार
बेगवावाहेवाचे यंदगीत गेला आहे.' -रा १ ६२ २ मायन्यातील
आर्भांचा स्तुतिवाचक शब्द 'यंदगीस अर्जे रोवांग होय' -रा
१ १५७ ३ यदन, नमस्कार, सलाम [फा]

यंदगी, यंदगी-सी गावोडें, पारसल 'दोन बदय्या दाखिजे
शुन्नरली' -रा ७ ११३. [फा जुना=सामान, पा यद=बद]

यदगुल्ले-न (व) लट मनुष्य, लडभाटी (तिलकाराने)
'यदगुल्लेच्या बदगुल्ले टाग्यात कसें मावले' [बद=गाढ]

यदग-न १ फोल, कवरा, सालाट (प्राय धान्ये, कडधान्ये,
फळे इ०चा) २ देव, माती, माळ, खडा, गदळ (धान्यातील,
साखरेतील, दाखलील) ३ क्षतातील पू अथवा रम ४ उठे (पानात
राहिलेले)

यद्वे-सकि १ (गो) दूर अथवा किंमत ठाविणे २ (गो)
पावडणे ३ (गो) वरा होणे ४ (गो) जुमानणे [वपणे]

यद्वडणे-सकि चोपणे, मारणे [स ध्व]

यद्वद-यदा-किवि सवरीत पदार्थ (दही, आंबास, पू इ०)
ओतताना किंवा बाहेर पडताना दिला अथवा फुटका शुद्ध वाज
विनावा, बदका मारताना, पोळक जमिनीवरून चालताना होणाऱ्या
आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन, धपाधप (कि०वाजणे, करणे पडणे,
मारणे) यद्वद्वद-सकि १ बदद आवाज हाणे (फुटक्या नगा
न्यास इ०) २ पू इ० पिकणे (उडाय, गाठ इ०लील) ३ पडाय
मुळे जर, भरलेले, कोडलेले होणे (डोकें, नाक इ०) [ध्व] यद्व
यदीत-वि बदद आवाज करणारा (फुटका शुद्ध, गाडे इ०)

यद्व-वि (व) डून, निष्पर

यद्व-वि अजीने करणारे -शर

यद्व-न योरीच्या झाडाचे फळ, योर [स] यद्वरी-सी
योरीचे झाड यद्वरीकेंद्रार-उन हिमालयाच्या शिखरावरील एक
पवित्र स्थान, बारा ज्योतिर्लिंगांपैकी एक आहे बारा ज्योतिर्लिंगे
पहा

यंद्वर-न १ गलबेत काठास लावण्यास व मालाची चड
उतर कण्यास सोईचे समुद्रकिनाऱ्यावरील ठिकाण किंवा असे ठिकाण
असलेले बाहेर, समुद्रकिनाऱ्यावरील, खाडीवरील उतरण्याची
जागा, धक्का २ समुद्रकिनारा [फा यद्वर] (वाप) ०करणे-१
मधल्या बदरात नागर टाकून जहाज लासुरते थांबविणे २ बदरात
किंवा कोठेही जहाज नागरणे ०घडणें-गुपानामुळे बद झालेले
यद्वर छुले होणे, असणे सामाशब्द-०काठ-ठा-किनारा-उ
समुद्रकिनारा, समुद्राचा काठ तीर ०धाट-सी समुद्राच्या,
खाडीच्या यात्रेने असलेला रस्ता. ०सई-सही-वि इच्छित
बदरास पोचेल्या, जममार्गाने, खुबशीने बदरात दाखल झालेला
(माल इ०) यंद्वरी-वि १ बदरात आलेला, मायात (माल)
२ बदरासवर्षी ३ (कु) हुपार, धूर्त, जाणता, यंद्वरी जिन्नस-
उ १ परदेशी माल २ (सांकेतिक) मासळीचा कुज यंद्वरी
मेवा-उ बदाम, येदागा इ० छुका मेवा

यंद्वर-न १ बानर, मावड २ (ल) हुपार, धूर्त, बागाक्ष,
बलाख (हावचेपात) [हिं] ०वाला-उ बानर, माकडे व बोकड
झाचे खेळ करणारा मुसलमान -गागा १२१

यद्वर(द्र)का-उ १ सोवत व संरक्षण करण्यासाठी घेतलेला
संरक्षारी शिपाई-व्याघाचा पदारा 'सरकाराने दस्तक व यद्वरका
वृद्धन' -रा ३५७ २ सोवती 'यद्वका प्रयोगन नाही' -चिरा
४५ ३ तनुका खावारील टोपण [फा]

यद्वरस-या, यद्वरस-सी मादरसा, बादरास पडा [फा]

यद्वरा-उ एक प्रकारची होडी, नाव, गलबत [हिं यद्वरा]

यद्वरा-री-पुत्री १ (सराफाची) पैसा देवण्याची पिशवी
२ बोकळा 'दासत बदरे' -त ३४८ २ पोडापावरील गोपी
[जर बरा]

यद्व(दोल)-पुत्री १ पाळट, फेर, फरक, अंतर (कि० करणे)
२ मनाचा पाळट, फेर (कि० घेणे) ३ आपल्या वचनापासून
फिरणे, माथार, उलट (कि० खाणे) -वि उलट, भरले 'इह
द्व ऐवज पावला असतो बदल गोष्ट समितल्याम ऐवज माथारा
व्यावा' -स ११ ५११० -उम १ करिता, पदला, विनिमयाने
२ जायते, वेवजी 'यागोटपावडल ह्या शेतात यद्व' ३ कापले,
साठी 'अध्ययनावन त्या गावात राहणे प्राप्त आहे' ४ मुळे
'पवपावडल हवी, घोडे, उठे यद्वत मेरी' -सराविधोरा १०
[जर बदर] ०द्वेणे-सकि मोयदल देणे, सचांकरिता देणे 'यद्वत
द्वेणे वतनात लोकांनी' -बाह-धाठ १ यद्वत, यद्वलावण,

यदलाचें लट्ट-न साटोलेटें, दोन घराण्यानीं परस्परान्या घरीं मुली देणें व त्याच्या कारणें ० खातर-शाश साटीं, कारणें, मुळें ० मुशारा-३ रोख, ऐनजिनसी, जमिनीच्या रूपानें सरकारी नोकरीस दिलेला पगार, वेतन, मुशारा यदलणें-सक्ति १ पालटणें, फेरफार कारणें २ फिरविणें, परतणें, वेगळे बनविणें ३ एक सोहान दुसरें घणें यदलून यदलून, अदलून यदलून-किंवि आलटून पालटून यदलणें-अक्ति १ (सामान्यत षळ) बदल होणें २ उलटणें, बढ करणें ३ नाकमूल जाणें. ४ परत फिरणें (प्रतिष्ठेपासून, हत्यापासून) यदलून-उलटून-फिरून पडणें-अगावर घणें, प्रतिकूल होणें यदला-३ १ बदलून घेण्याकरिता पसत कलेलें नाणें २ सुध, फेद, उदें, प्रतिक्रिया (कि० घेणें) ३ मुशारा, वेतन ४ एकाच्या ऐवजीं दुसरें घेणें ५ रोख्याची किंमत वाढिल या असेसुन 'बेल' नें तो खरेदी केला असता ग्यावटीच्या बेळी व्यवहारा पुढें दळल्यासाठीं घांया लायणाऱ्या व्याजाचा दर -वा गो काळित्त व्यापारी उलाढाली -शम करिता, जागीं, कारणें यदलायदल-ली-की विनिमय, अदलाबदल, उलटापालट यदला मुवादला-३ चलन, पैसे बदलणें, सराफी यदलाई-की उलटापालट ० कारणें-यदलाईस येणें-१ माघार घेणें, परत फिरणें (कामापासून) २ प्रतिकूल होणें, नाकमूल करणें (दूक इ०) यदली-मुकी १ बदलणें, फिरवणूक, पालट (सनीपाहारा, सरसक, सै-याची डोळी इ० वा) २ तात्पुरती सुटका करण्यासाठीं दिलेला मनुष्य, डोळी ३ बदल्या, एकाबद्दल दुसरा दिलेला मनुष्य ४ दुसऱ्या स्वर्की नेमणूक ५ मोबदला, विनिमय [डि]

यदला—पु (अहत) आले वजनावर चढविताना निरुप
योगी म्हणून काढलेला माल [यदल^२]

યદુલા—જિ કમી ગોલવટ, ચપટું કિંવા થોડું લાવટ આકા
રાજે, દુઝક્યા જાતીયે, ઠવદાર (મોર્તી) •ગોલવા મોર્તી-ન
થોડું ગોલવટ પણ વરીહ ફવચ સાક મઝ નસુન સઘવડીત અસલેહ
મોર્તી •ચાટ મોર્તી-ન. સાધારણ પહરે, અઘરી સપેત, અઘરી
લાલ પિયઝે, છુલ્લે વ ગોલવટ જાતીયે મોર્તી

रैदसया—प्र माडीपासी हुक्याप्रमाणे दिसणारे घोड्याचे एक
दाह -अक्षय २१८

व-दस्त्र—प्र प्रमाणे, पूर्ववत् 'विजयाचा बन्धोबस्त व-
दस्त्र' चालत आहे —रा १० ३४२ [फा] ०सायिका—किंवि
पूर्ववदिवाटीप्रमाणे —रा ८२१८ [फा]

वेदा—श्रु १ दासीची पुण्यव्रतति (गो) रखणीची सतति
२ भाववता दास, सेवक, गुलाम. ' साणेन मुदाची क्याव वेदा
बाजीना म्हणवितो. ' —ऐगो ६३ ३ (गो) दावासारखा नाण
वाजो, देवडी ४ (गो) गाणाऱ्याची एक जात — वरि (ल)
उपट्टन, उपकारवड [फा बन्द]

चंदा—वि १ रहान नाण्यात न मोडलेला, अखंड, संपद (राया, मोहोर, अणेरी इ०) २ निश्चित, नियमित, ठराविक, नेसलेली (चाकरी, कर्तव्य, वेतन) [फा वन्द]

चंद्राटी—जी १ (का) एक छुने व झुपकेदार झाड माशाना
 पाबाविण्याकरिता हे नदीच्या पाण्यावर भापवतात २ वद वाध
 प्यांचे साधन ३ वेव्ही काटी [स वष १] • घालणे—(मारकट
 जनावराची धार काढताना) काठीला दोरी बाधून ती त्याच्या
 सिगास अडकविणे चंद्राटणे—तकि (कर) बाधणे

चदाड—खी (व) सखल जागा - वि पुढक [खचदाड]
चदाडणें—न शोधण्योचें मारण्योचें हत्यार —सकि
(असिठ) सडणें, शोडणें, खोपणें, मारणें (काठीनें, चावकानें,
गुठीनें) [ध्व]

यदाफळ—न (मळ झालेले फळ पडताना यद आवाज होतो त्यावरून ल) जगी, फोपशा, धल्यलीत मनुष्य [ध्व]

यदायद-यदा—किंवि जलद व लागोपाठ पडणाऱ्या पदा
थांच्या किंवा जोरातें सुकपा मारण्याच्या, निसरक्या जमीनीवर
पाय नितळून मार्गें ६० पडण्याच्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन,
बदबद पहा [ध्वं] यदायदी—हो ? अनेकानीं परस्परसंयुक्तार्थी
वगैरे बदबद मारणें, तुकलायुकली २ खोंगट्याचा, बेड्या एक
खेळ [यदायद]

यदाम—पुनः १ कठिणश्चक्षुषत एक पौष्टिः फलं वत्याने
 शाकं कृषा व गोधा वशा याच्या दोन जाती आहेत वदाम
 खाण्यास पौष्टिक असून साल जाडून दातवण करितात तेल औषधी
 आहे २ (वत्याचा खेळ) वदामाच्या आहूतीचे तावड्या रगाचे
 पान [फा वदाम] यदामी—वि १ वदामासारखा (रा) २
 वदामी रगाने रपविलेले (वज्र) ३ वदामाच्या आकाराचा (पदाचे)
 यदामी खंरवाई—जी (सोनारी) विशिष्ट वाद देण्यास उपयोगी,
 गाढीच्या आस्त्रासारखी वदामी आकाराच्या टोंकाची काव
 यदामी हलचा—५ वदाम निष्ठित हलचा

व-दिमाख—किवि ऐगीनें, ऐटदार, छानछोकीनें 'पाच हजार खासा व-दिमाख पोशाख करून बसले' -दोके १०४ [फा]

यौदहीस्त-स्त-स्ती-स्ती १ सामान्यत इमारत, इमारत र
रचना वाष्पण, घडण (इमारतीची इ०) ३ व्यवस्थित, निय
मित रचना ४ बंदोबस्त 'सदरू विष्ठाची, वबोटाची बंदीस्ती
करून' -यसाप २१४० ५ फादरीच्या कागदाच्या पुड
क्याच्या मुद्राश्रवर अक, रूण पाहत त्यांचें अक, दिशेव
कणें -न ६ टाविक वेतन, पगार [स वध, फ बद्द]
यौदहीस्त-स्त्व-वि १ कुलेला, गवडीकामानें बंद केलेला,
पाखलेला 'त्या घरात चार खण बदिस्त, पाच खण मोकळे' २
बापून काढलेली, सोडाचे जागीं गवडीकाम असलेली (विही

तळे, वारा) ३ बाघेले, भोवती भिंदी घातले, राटरी, गवडी कामाने सुश्रित केलेले (घर, आवार, पाण, बाडगे) ४ टाविक, नियमित, निजित ५ यद निगडित, निहड ६ तुह्यात टाकलेला, कैद केलेला ७ श्रीमभोगहित, नैष्ठिक प्रवचन धारण करणारा ८ सुश्रवस्थित-रचित-नियमित-शासित (राज्य, सैन्य राह्या) ९ चोर, चामल्या रीतीने ठेवलेला, चालविलेला, आगेविलेला (दिशान, राटले, काम) १० सुशिक्षित, आकलित, शासित धंद्वस्त लेख-प्र पुस्तकांतील लेख याच्या उलट मोकड्यालेख धंद्वस्ती-११ मयूरा, भरीव, भवभाम विरवदी (इमारत) २ नियमित, व्यवस्थित, बरोबर (बद्देन, क्रिया, काम) यदी-स्त्री १ आळ, आरोप २ कपट 'त्याच्या मनाने यदी माही' -चिमा ३६ [का यद=वाईट]

यदी-स्त्री गडी, जमीनीत खणून केलेला राटगा, गल -माटी राट्याचे पुस्तक प्र २८

यदा, धंदो(वि)जन-उ राजादिकांची स्तुति करणारा, स्तुतिपाठक, भाट, वैतालिक(भाट प्रत्यक्ष दरमारात यजन राजाची स्तुति करतात व स्तुतिपाठक, वैतालिक, यदीजन हे यज्ञयादाने स्तुति करतात) 'ह्याही घेवनी पादुका उभा धंदिजन तुका।' -तुगा २७८ [स]

यदी-स्त्री १ भवपळा, प्रतिपथ, मनाई 'त्याला येथे येण्याची बदी आहे' २ तपस, यावधिणे, यद ठेवणे (काम, बाल) ३ रतीव, लकाडा (दूध, तूप इत्यादि) 'आमच्या बघे दोन शर दुध ने बदी आहे' ४ तुह्या, कैद, बंदन ५ -उ कैदी, कारागृहाने ठेविलेला [स बघ, का बदी] यदी घालणे-दुष्ट गात केत टाकणे 'रावगेयदी घातले इशासी।' -एमा १५५ धंदोगागा-दाळा-उस्त्री कारागृह तुह्या 'कामकोष बरी खाणी। तुका म्हणे दिले दोन्ही' -सुगा २११३ ०पाल-उ. तुह्या याचिकारी, जेअ ०मुदत-स्त्री टाविक, नियमित काल (हुंदीच्या फेडीचा) शारखरासुतची मुदत याच्या उलट कच्ची, छुली मुदत ०मोक्ष उ वधनातून सुटका ०घान-स्थ-उ कैदी

यदाक, बुदीक-न १ (गो) कुणा २ होगरी घाल्ये व-दील-घातर-किंवि सणाघानासाठी, मनाच्या खातरी करिता 'व-दील-खातर हजनीचे एवढयावर टाच झाला' -रा ५३१ [का]

व-दील-माहीद-किंवि अनन्यभावाने -निव अनन्य भाव ठेवणारा -इम [वदिल-अर मुवइदि]

यद-उ गोडयाच्या खेडातील जमिनीतील गल बंद खळगा येदक-य-ख १ दाढक्या यो नि गोळी मारावयाचे लोखंडी नदी दन्ता अयकले यद नदीयय -नाय ४१७ २ (विद) तोरपाची बूक [बुकी बूक, का बूक] (वाय)

०उहणे-बूक पेढून तीनीत गोळी जोराने मुरणे ०उमणे-मालेव्या जगावारा खाण्याकरिता वाघ परत येईल तेव्हा बूक त्याचे अगावर उघाची म्हणून ती त्या मालेव्या जगावाराजक मुरणे ०दार-उ बूकवाला शिपाई

येद-स्-नवि. १ बघेज पहा २ -उ बंध, बंदोबस्त 'राज्याचा सर्ववच बंध याद' -मोडुके २३ [का यदिर]

येदोष्ट-उ (गो) सोनारजातीची लेखले

येदस्ती-स्त्री (को) बाघ बगेर घालून मैनाची व्यवस्था करणे, पैद्याने माती ओढून जमीन सारंगी करणे बगेर याघ धंद्वस्ती करणे-राट्यातील उच जागेवरील माती खणून ती बाघावर घालणे व सखल जमी पसरणे

यदोयस्त, धंदोरस्ती-उस्त्री १ टावणूक, टाकडिची व्यवस्था 'यथे तुमच्या खचाचा व जायदादीचा यदोयस्त करून दूक' -दिमरा १२८० २ आळा, नियमन, शासन ३ तजवीज 'गप्रीची दयावाजी करील, यास्तव एविण्याची यदोयस्ती पागली असावी' -ख ४५१० ४ कैद दिक्कत ५ चालीचा व्यवस्थितपणा ६ मयांदशील बर्तणूक, आचरण ७ योग्य मांडणी, सुव्यवस्थित स्थिति, पद्धतशीरपणा ८ निहाळ [का यदुयस्त] यद-किंवि पूर्णपणे, अगदी, चाखरीत, घेत 'तो गाव एवून बंद चार बोस आहे' बलक पहा [स बद्ध]

यद-वि १ न बाजणारा (खया इ०) २ निघ [स अयय] यदल-बदल पहा

यदी-स्त्री (व) १ निरा, यदनामी, हुलीकिक 'कोणाची बदी करू नय' २ बारीट ग्रह, कण 'त्याच्या मनाने बदी आली' [का]

यदु-वि १ चेअल्या, हुलीकिकाचा, बारीट २ दुर्गंधीव, नेवळ, खराब झालेला ३ हाग लागलेला, कलकित 'त्याचे नाव बद्दु झाले रिया केले' [का यद=वाईट]

यदु-वि (अपराधासुद्धे, लज्जामुद्धे) तिमड केलेला, दाय लेला, दारा बसलेला प्रतिवध केलेला, बारीट मानला गेलेला 'मी ह्या दुष्टाचे सगतीस लापून त्या एवस्थेचा मात्र बद्दु झालो' [स बद्ध] ०होय-कि कलकित होणे

यद-वि १ बाघेला, जखडलेला २ (ल) कजर बाघेला, तयार [स] ०य-उ १ मलाबरोबर, बंदकोष्ठ २ जाचणारे कृत्य

यदकम-वि १ कोडणारा अडविणारा २ नासदायक, उपद्रवी ३ बंदकोष्ठ असलेला ४ कुपण विककू 'नविसचे भाडारा। बंदकू जेता।' -झा १३५०१ [स] ०फटाक्ष-न १ (रोखेली, आणि आघाची दष्टि) कायम व प्राणालिक बर हाडवेर घेऊनच ० एकाग्र लक्ष दष्टि -वि असला द्वे, असले लक्ष अवगारा [स]

०कुष्ठ-फाष्टन-न चौचाय साफ न होण्याची सवय मलाबरोबर

साखळा - नि कोठा साफ नसलेला, अवदमसळ [स] ० ता - स्त्री
 वधन [स] ० पचासन - न आसनाचा एक प्रकार पचासन
 पादून हात पाठी वून फिगून उजव्या हातानें उजव्या पायाचा
 व डाव्या हातानें डाव्या पायाचा आगळा धरणें याच्या योगानें
 शिरा साफ होतात, पाठीला पोक काढून वसण्याची सवय नाहीशी
 होते शालोठ्यास चांगला होऊ लागतो - संयोग ३१७ [स]
 ० भोमिचारी - न (रुत्य) पोटाच्याचें स्वरितक करून उभें राहणें
 व मांड्या हालविणें [स] ० मंत्र - वि मंत्र म्हणून बद्ध केलेला,
 जपडलेला [स] ० मुष्टि - वि १ मूठ मिटलेला २ (ल) कृपण,
 वशूप, चिकू [स] ० मूल - वि १ खोल व हट मुलें असलेला,
 मुलें खोल गेलेला २ पक्षा, हट व सुरक्षित झालेला (गुध, रोम,
 अधिकारी) [स] ० वैर - न बद्धकाश अर्थ १ पदा - वि
 बद्धकाश असलेला [स] ० शास्त्र - वि हत्यारबद्ध, सज्ज, साधु
 [स] यक्षाज (जु) लि स्त्री - वि १ हात जोडलेला (विनति
 करण्याकरिता रिवा भादर दाखविण्याकरिता) २ - स्त्री हात
 जोडण्याची क्रिया 'पुढे उभा असा मासति। बुद्धाजुडी करो
 निघा।' [स] यक्षान्न - न पचण्यास कठीण पदार्थ (गहू उडीव,
 हरमा इ० या) [स] यक्षायु - वि आधुव्याची नियमित
 सुप्त असलेला [स] यद्धि - वि बाधलेला, अडकलेला [स]
 वधा, वेड्या दोंड्या - ३ (व) बकरीवेड्या लहान बैल
 रंध - ३ १ नियम, कायदा, शासन, करार २ (व्यापक)
 आळा, निर्बंध ३ मर्यादा, सीमा, हद्द, इयत्ता ४ श्लोक त्रिदि
 ष्याची एक पद्धति. विशिष्ट आहुतीच्या बोटवात विशिष्ट प्रकारे
 याची अक्षरें लिपित पत्रपत्र, बापीवध, चक्रप इ० यांचे प्रकार
 आहेत ५ दोरीचा फित्तीचा तुकडा, बद्ध, बांधण्याचें साधन इथून,
 बांधणें ७ (ल) मालव्ही वृंखला, वेडी, अडक्या, विरोध असें - मोहवध,
 मायावध, भववध इ० ८ कैद 'तोडावे बंध सवळ सोडावे भूप
 हात जोडावे।' - मोसमा १ १०६ ९ रचना, बाणगी 'सुगुटा
 वरी स्तवक। ठायीं ठायीं पूजावध जनेक।' - शा ११ २२० १०
 (योग) विशिष्ट मुद्रा, मूल्य उडियानवध 'माजि पटिका लेपे।
 वरी थपु जो जातोपे। तो जालधरु म्हणिमि। पड्डुमार। - शा
 ६ २०८ ११ (बुडी) सुपाची सळई व वीण ज्या कामगरीने एकर
 विणतात ती कर [स] ० त्रय - न उडियान (नामिस्थानी)
 मू (गुदस्थानी) व जालधरवध (वटस्थानी) 'मेडिलें बधत्रय।
 गुडरिणीयोगें।' - स्वादि १० ५ ३८ [स] ० मोचन - न प्रति
 पधातून मुक्तता - वि बधापासून सोडविणारा [स] ० क - न
 गद्धाने वि वधन करणारे 'तेवीं बधर्ची बर्मी सुटिजे। नामे
 यणे।' - शा १७ ३६६ ३ दोमी [स] ० की - स्त्री १ दाही
 २ वधिवारिणी [स]
 बंध - ३ (महासु) महाभाय

वधणें - अकि १ मनाप्रमाणें, इच्छेनुसार करणें, अनुकूल
 होणें, वळ होणें 'बाबा कुठारकल्पमुसता हा वर मला बधोपाय।' -
 - मोमीध १ ८५ २ चुमानणें, आवरणें, ऐकणें 'वधेना मी कोणा
 सहि न जरि दुर्माव शमला।' - मोटण ७२ ६ ३ पडणें, घडून
 येणें, जमणें. 'सवध त्यासीं तुजवी बधावा।' - साख ३ ७
 ४ पद घेणें, कचणें 'क्षोबी खेळावयास तो बधायाचा नाहीं।' ५
 वाधा होणें 'जेता मज्जु न बधिजे। मृतवाधा।' - शा २ २३४.
 वधनि (व) णें - अकि १ घडविणें, सावणें, सपादणें २ समजाविणें
 ३ अनुकूल, वध करणें ४ (ना) मालाची परीक्षा करून रिमत,
 भाव ठाविणें [वधणें]

बंधन - न १ गाठ देणें, न हालेसा करणें, बांधणें, जखडणें
 २ गाठ दिलेली, बांधलेली स्थिति ३ निर्बंध, बद्ध, बधारण, बध
 (शब्दच बल) ४ लग्नानंतर होणारा बध्वराचा एक सोहळा
 भाट, दत्त, सोळ, मास या शब्दास जोडून उपयोग उदा०
 भाटबंधन, दत्तबंधन इ० भाट नहाण पदा [स]

बंधारी - स्त्री १ दोरीचा, बन्दाटाचा तुकडा २ लवचिक
 फाटी ३ (साम्रा) बांधण्याचें साधन ४ (पों वाटी) पावसा
 पासून नितीचें रक्षण न्हावें म्हणून मगतावें आण्डादिलेली काठयाची
 लागी, तळी ५ (ब) छपराचे बासे, गवत वगैरेस आधार
 म्हणून बांधलेल्या भाडव्या काठक्या [स बध]

बंधान - न १ ताबा, सत्ता 'बधान राज्याचें बहुकडे।' -
 - दावि २१० २ (ल) आक्रमण केलें बधान राष्ट्रचें। - दावि
 १६० [स बधन]

बंधानी - ३ तोफखान्यावरील कामगार 'पनास बधानी,
 - वास्पाचा १ १७९ [दे]

बंधारण - न १ कायदा, शासन, कादू विधि २ नियम,
 मर्यादा, टराव 'दुसाले गाव रिती व नच खर्च रिती या
 विषी बधारण करून' - इनाम ५० ३ (यु) धारा ४ (यु)
 गोठवण ५ (यु) ० यसन ६ (यु) पाटा [स बध-धारण]
 बधार - ३ १ बाध, धरण, धक्का २ शेताचा बाध ३
 वाहतें पाणी थोपविणें ४ थोपविलें गेल्याची स्थिति (कि०
 पालणें, करणें, होणें) [स बध]

बधिर - ति १ बहिरा २ स्पर्शानभिज्ञ, सवेदनशून्य, सुन,
 जड [स बधिर शा बहीरो]

बंधु - ३ १ सख्खा किंवा चुलत भाऊ २ स्वजन, नातेवाईक,
 भात, बाधव सबधी ३ (चुलत आते मामा, भावस या शब्दास
 जोडून) जवळच्याचा, आतेचा, मामाचा, भावरीचा सखा ४
 सोवती, सवधडी सहाभ्यायी, सहोद्यमी (समासात) गुह्यवधु
 विवा - कर्म - व्रत - जाति - धर्म - माला - वधु व्रत - धन - वैश्य -
 शूद्र - वधु ५ (समासात) सख्ख, पालक मित्र, उपकारका
 उदा० दीन - अनाथ - विश्व - जगत् - वधु [स] ० जन - ३ भाऊ,

नातेवाईक, पाथवजन -भव सवधी, नातेवाईक, दायाद [स]
 •अय-३ मावसवधु मामेवधु व अतेवधु अशा भावांने थिडूट
 [स] •व्य-न १ भावांने नाते २ पराकाष्ठेचे राख्य, माळपणा, भेडी
 [स] •राज-३ स्तुति किंवा निंदा या अर्थांने भाषास इष्टतात
 [स] •धर्म-३ १ बधुजन पदा २ -भव (उप) भाऊ 'मी
 बागली गोष्ट केली तथापि आमचे बधुवर्गाचे मनास येत नाही' [स]

यंघुला-३ दासीपुत्र [स बधुलक]

यंघुला-३ (बायको) भाऊ, बधु 'जरी कृपा आली
 बधुला; तरी एवढे रोविले।' -ह २ १६५ [हि बधुला]

यंघे(वे)ज-३ १ आळा, पररंघ, आडकाटी. 'काही वंघेज
 राहिला नाही' २ -नम अनिधित व श्रमाणावाहेर होणाऱ्या
 वीर्यस्वरनाचा निग्रह करणारे औषध, दीर्घस्तम्भक औषध ३
 त्रियापासून पूर्णपणे, पुष्कळ अशीं दूर राहणे, द्वासीगपराड्मुसता,
 प्रसन्नये -वि १ स्तम्भक, निग्रह करणारे औषध 'यंघेज पूर्ण
 बापरा' ३ ऊर्ध्वेता, प्रसन्नारी [क]

यन-न (काव्य) शाही, जंगल, मरुत्य, राई, फर,
 आगर -३ गोसाव्याचा एक पय आणि त्यातील व्यक्ति [स
 यन] •कर-३ माळी, कुलशाठे इ० लावणारा, वदर 'यन
 कांविचां ओडीरी।' -शिगु २५५ •फरी-३ (काव्य) अर
 ण्यात राहणारा, त्यात बारबार जाणारा, तें तोडणारा, राखणारा,
 विपिनक 'तरी यनकरी आपुनि निधित। शिक्षा निधित करावी।' •केळ,
 यनेळ-की रानकेळ, केळीची एक जात •जर-३
 जंगली, रानटी माणूस 'यनाकरी यनचारी सता।' -दा २०
 ४ २५ [स] •जर-न १ लहान छत्रपाचें जंगल, रानदाडी
 २ छत्रपाची व्यापिलेली जमीन (यनजर जमीन, शेठ, रान) ३
 माळजमीन ओसाड, नापीक जमीन [हि] •जार-जारा-री-
 ३ वगजार-री, एक जात व तीतील व्यक्ति हे लोक नेमाद्वतील व
 माळव्यातील बैल आणून खानदशात विकतात व बैंगवरून धान्याची
 ने-आण करतात [यनचारी] •सगर-की रानतगर, तगरीची
 एक जात यनयनकरी लकाडी-की (अनेक भिन्न यनातील
 लाकूड) एकाच वामात स्वतंत्रतेने गुळेल्या भिन्न मताच्या, विचा-
 राच्या माणसाची जमात [हि]

यनई-की निरगुडी -राको

यनगी-की १ (सामा) यनगी २ (व) लहान फाटा

यनहोड-३ एक आख्याची जात हा पुणें जित्यात व्हडस,
 घायरी येथे होतो शाड सरळ वाढते -वृषि ६०८

यनड-३ (व घाटी) लहान मुलास आळविण्याचा शब्द
 [यन्या ?]

यनणे-अकि १ केले जाणे, घडून येणे, शिद होणे साधले,
 सपादले जाणे अनुकूल होणे 'गतवर्षी घर बाणणार होतो पण

घादित्य मिळाले नाही इष्टून यनले नाही' २ पुरस्तत मिळणे ३
 (भाजन यंगर) जुणें, पेटणें ४ एखाद्या स्थितीत येणे, वेले-
 उतरले जाणे, होणे 'त्याचा रंग चामला बनला' ५ लडू व बडक
 ६ होणे, इष्टवान्, भागवान् होणे १ जुळणे, जमणे, पटणे
 'ह्याचें बाहेरचे माणसाशीं यनते पण परचे माणसाशीं यनत नाही'
 •नठणे, दगुगारें 'असी चडी पडी वरून वनून कोणीकडे ने
 चाल्यीस' ८ खादा बदलणे (हमाल, गडीयानी) ९ पटनेस येणे
 योग्य स्वरुपात, स्थितीत येणे (व्यापार, चाकरी, हातीं घेतलेले काम,
 चाल पाय) १० (ल) फसणे [स यन किंवा यून, प्रा भन,
 हि यनाना] (वाय) यनीं यनणें-१ सजणे २ सज्ज होणे कवर
 बाणून सयार असणे (चाकरीस, कामास) यनून ठवून चालणें-
 उंची व घवघवीत पोषाखाने मिरविणे यतून राहणें-वि होऊन
 राहणें 'त्यातील प्रत्येकजण केवळ धर्ममूर्ति वनून राहिला आहे'
 -वि ६२९ यनेल-वि (मा) स्वयंसिद्ध, उषड, स्पष्ट, वायम
 िकणारा यनेल तेथपर्यंत-वि हि होईल तेथपर्यंत यनेल
 तेव्हा-वि काबेलत्या वेळीं यनाय-३ १ परस्परचा भाणारा
 समज, ऐकमत्य, मेळ, अम संप्रतिपणा, अनुकूलभाव, सत्य
 (मनुष्य, गोष्टी, गुण याचा) 'आणि अत पर बासवादेकराचा
 त्याचा वनाव यनत नाही' -वाडवाचा १२८ २ अन्य रचना,
 यादमाटाची मावणी, सुनपडितपणा ३ प्रसंग ४ तद्वाचें बोलणे
 [हि] यनावट, यनोट-की १ मावणी, रचना घाट, बाणणी,
 धाटणी (इमारतीची, कविताची इ०) 'कवींनीं ज्यांच्या यद
 यनोट।' -येणे २२० २ सुत, धीग, पोत, (कापडाचा) ३
 रचना, मावणी, टेवण; माहण्याची पद्धत, व्यवस्था करण्याचा
 अनुक्रम (आग, काम, विधि उत्सव याचा) ४ यनावणी,
 सजवणूक, नटणे, अन्य पोशाखाने निघणे वक्तृत्वाच्या शैलीने व
 अलंकारिक रीतीने कथन करणे ५ (ल) कुसाड थोडाड, कुत्रिम,
 यनाळ गोष्ट -वि यनाळ नवली खोटी, १वलेली, कुत्रिम
 (समासात) यनावट-अजी-साक्षी-साक्षीदार-मुद्रा-वही-जमा-
 खर्च इ० 'यनावट सवव साणून माशा घात वेला' [हि] यना
 यणी-की वनविण्याची क्रिया, अलंकृत करणे इ० यनावट अर्थ ४
 पदा [यनाविणे] यना(न)विणें-यणें सक्ति १ शोभविणें, सज
 विणें, नटविणें २ तयार करणे, नमुनेदार घडणें, वळविणें ३
 घाटानें माळचें निघणे ४ प्रसस्त शब्दविस्तारानें, पुष्कळ अल
 ंकार व अर्थवादयुक्त असे साणें 'गोष्ट जरी नीस असरी तरी
 वनवून सांगितली इष्टाने गोड लागत्ये' ५ फसविणें 'हे लोक
 आपल्याला वनविहोत' [यनाव] यनाळ(वट)लेख, यनीय-
 -३वि १ खोटी सही किंवा मोहर वरून दस्त करणे, खऱ्या
 दस्तात स्वाहीने केरफार करणे किंवा वेडपा, अमल चढल्या
 माणसाची सही घेऊन दस्त करणे (६) फोर्डई डीड, २ केलेला

रवलेला, घडलेला ३ (ल) खोटी रचलेली, पदरची (मोष्ट) ४ वनावट, वृत्रिम ५ घाटलेला, नटलेला ६ परिष्कृत माधापद्धतीने व मोहक अभिनयाने अलंकृत (दत्तक्या, व्याख्या, निवेदन भाषण) [वनणें, वनविणें घासुताधित नाव]

वनशिली—स्त्री वाचाळ वाचवो

वनशी—स्त्री, वनशी—स्त्री १ सुरली २-३ कृष्ण -वि गन्दाची एक जात, याचा दाणा मोठा, विनपोटी, पिवळा जर्द व तेजदार असतो [स वश, वन]

घनात—स्त्री सकलाद, एक प्रकारचे लोंबरीचे वृक्ष [हिं, स कणी] घनाती—वि. सकलादीचा, घनातीचा (बटवा, टोपी इ०)

घ-नाम-म्—वि वि या नावाचा, नावानें, हेस्मी ' याची ऐक व-नाम जानी ' -वाह-शाळ २१८ [फा व-नाम्]

घनियन, घन्यान्—उ (माण) जाहीट, वृक्षा, घामोळें, पिन वाहाराचा गजिर्जो [स वणिज म बाणी, गु वनिया ह वापतात वाचकन]

घनिस्ती—स्त्री १ (गो) बदिस्ती, मुख्यवस्था २ (निदाही) निकाल, मोक्ष [बदिस्व]

घनीलो कापूस—उ लाव पागा व कनी सरकीचा कापूस बने(नै)टी—स्त्री दोन्ही डोकाना बिघ्याचे थोळे पेटवून खेळण्याची काठी, यथाटी [हिं]

घनोस्—वि किन्हा बाटिवी रगाचे (पागाठें) [वनोनी= वनोसी]

घनवृह—उ गुलाम, घाकर -आदिलशाही फमानें [पा] घनाखालीं वसून रागणें—स्त्री (ना) शपथपूर्वक ईश्वरसाक्ष रागणें वदाखालीं पडा

घनाचणें—स्त्री (व) मारणें ' खूब वजावळें त्याला ' [हिं वनाता, म वनविणें]

घनी, घनी—उ वर्षेपर टिकणारा कापूस -वृषि ३८४

घनूसी -वि (विगकाम) लुगट्याच्या निनासीचा एक प्रकार वेहीतील तीन तागे जामेळ व एक पादरा असें उगार व एक पादरा व तीन तागे तांबळे अशी आढवण या प्रकारची पतनी (किनार)

घप(फ)र—उ पाणी पिण्याचा पेठा [इ]

घ-पोशाख—वि पोशाखी, पोशाख कळेला ' मजालसीतून फास फिरणें त व-पोशाख असावे ' -पया २९६ [फा]

घ-फजल इलाही—कवि ईश्वरी कृपेने ' व-फजल-इलाही ओंसेहेलीं दूरन्देव व इलाहपोश यांचे फज्द फरबास रतून वालीफ ' -पया ४६३ [फा व-फदिल-इलाही]

घ-फज्जदानम—कवि वरापरपरेने [फा] शको ५ ५१

घफावणें—अस्त्री (व) चिडणें, राग वणें ' मास्यावर वफावडा '

घंफाळा—वि (व) ओवडघोवड ' घफाळा दाताचा ' व उडवणें—स्त्री (व) अतिशय मार धणें, मार-मारणें ' त्याला व-वडवून पिडा पाडला ' [ध्व वडवणें हिं]

घंन—उ १ भाग विसविण्याचें, खोलांतूर पाणी घर वाड प्याचें यत्र, पप २ सबळापैकीं भूम नामक एक भाग दुसरा भाग झील चौबड्यातील मोठें वाय ' वयावर चोप मार ' ३ अपकीर्ति, उपसिद्धि ' ह्याच्या नावाचा वर साला-वाजला ' ४ पाणी तापविणें, रग साटविणें इ०चें एक विशिष्ट आकाराचें मोठें पात्र ५ रग उड विण्याची कळकाची पिचकारी पुमभार अनिवार मार भर वयाच्या कड्या-याचा ' -ऐपो १९९ ६ घुराडि आगगाडीच्या घवातील घुराखेरीज दुसरा कोणता घुर आज नजरेस पडला ' -टिळे १ १०० -वि रूथ, रुठ बळवट मोठा, अग-वद ' त्याचें वेष्टें दो वव शरीर हें ' -कवि कडेपरत, काळाकट पूणें, हुडब ' वव पुमळे ' [हिं ववा, पोर्तु रीपा] ७ घाजणें-फजिती, हुलैकिक होणें, रोवटीं काडीं नाही असें होणें ८ वाजला, दिवा लावला- (व) कोणता पराक्रम केला या अर्था प्रथायैक शब्द घंघ्या-वि १ टेंब्या, भद्रपुष्ट पण विचारहित २ वरु -

घंन—उन (ये) री परग्याच्यावृत्ती शेतत उगवलेलें एक गवत मागीट सालच्या राहिलेल्या पियाचें उगवलेलें रोप

घंघ(म)महादेव—उत्ता भिक्षा मागतांना म्हणायच्या गोसा व्याचा शब्द -वि (ल) दाढगा, (मनुष्य) [म्रम-महादेव]

घंनदों—उ (गो) दाहडा, दाखवान मापून [पोर्तु]

वचव—उन अवच वमरकासवर्गीं उग्रावाचकशब्द [ध्व]

वररची—जी, वयर्जो—उ आचारी, स्वधपाकी (विशेषत) मासाचे पदार्थ राचणारा घट्टर [फा वाचवीं] २ याना—उ स्वधपाकफ

वेंगो—उ (गो) मोठा वेडूक

वयाड—वि (व) पुष्कळ ' वयाड सादें आहेत ' [वमाळ]

वेंवावचें—स्त्री (गो) मय दाखविणें भेडसावणें [मिदावणें]

वेंवाळ—उन (सामा) वमाळ पहा

वेंवाळ—उ १ समुदाय २ मोठा नाद -वि १ जगो अफाट अवाढव्य राखसी जय, विस्तृत, मोकाट पसरलेला मोठा ' प्रमाणाचा ववाळ दिवा ' -भाए ५४० २ उधळपट्टी वरणारा, उधळ (मनुष्य, त्याचें वर्तन इतु काम, राह्या, खेबे) ३ (रत्नाने) भरलेलें, वाढणारें उदा० १ ववाळ वमाळ पहा ४ (काव्य) मोठा (आशय) ५ तेजोमय तजाळ, सत्यगोपत पावडी दिवटिशा वमाळ । हातीं भरून विठुण्टपाळ । ' -मुआ १४ १४९ ० वि(री)वा-उ (महाउ) माठा दिवा, लामगदिवा

‘आटास्तेभा देवा ब्याडुरीवा।’ - शिष्ट १५३ [ध्व] यंयाळी-
की १ जगीप्या, अकाटप्या; विस्तृता २ पराकाष्ठेचे वैपुल्य, बंगळ
(मेजवानीचे प्रयमी अग्राची) ३ धुमधकी, धुमाळी, अप्रतिबद्ध
वर्तन ४ वेपवाई, बैन, उधळपट्टी (सर्वांची)

ययी—३ की लहान मुलगा—गी [१ येवी]
यंयुन्या, यंयू, यंय्या—३ (ल) पुरुषाचे जननेंद्रिय [बव]
यंयू, यंय्या—नि मूख, वेडा ‘वेडयू’ [बव]
यंयूचा पिळा—३ बोंड, माथा अखेलेला शिखा, गुलमेख
खपेल—न (गो) विव्याचे तेल [विव्या+तेड]
यंय्या—३ बंद कलेल्या, शिखेलेल्या पोत्यातील धान्य,
मान यांचा तमुना पाहण्यासाठी उपयोगात आणावयाचे घापन
याच लकडी मूठ असून पुढे टोकदार व पन्हुळ अखेलेला शेखरी
भाग असतो

यंयंर—३ प्रमद, धुगा ‘पीतां माद उदरभर यमराचें।’
-२९ [सं ध्रमर]

यम(य)रा, यम्रा—३ १ गवगवा, योगाटा, गुप्त गोष्टीची
प्रसिद्धि स्फोट २ उपहास, हुल्लंकि ‘खळ होते, साधूचा कर
णार बळे संभेत बघा ते।’ - मोक्षमा ४२ • करणें—बोभाटा
करणे, गुप्त गोष्ट उघड करणे

यमा(या)ळ—छें—३ १ भडभडणारा भडका (आगीचा),
पडपडाट, लोट २ दिववारी प्रभा, लोळ, क्षोण, लज्जटाट
(दिखावा) ‘पै दीपाचिया बयाळी। कां चर हन नें उजळी।’
-शा १५ १०८ ३ मोठा आवाज, घोष, गजैना, गोंगाट, हल-
काडोळ ‘ऐसा अद्भुत दुरबगळ। ऐकीनि ब्रह्मा व्याकुळ।’ -शा
१ ११६ ४ पुष्कळ व जोराचा प्रवाह (रफाचा, रसाचा, दहाचा)
५ आकस्मिक उजळी, भपकारा (उग्र वासाचा) -नि मोठा,
लखलखीत उदा • यमाळ जाळ उट्या—उजेड पडला [प्रा बव]

यभुत, विभुती—की (हि) विभूति भस्म ‘हैती दूनी
कथा क्षोळी यभुत लग्या तनमो।’ -दत्तपदं १८ [सं. विभूति]

यभोळा—३ ब्रह्मरूपी भोळा क्षर गौसाव्याचा म्हणा
वयाचा वाकप्रचार [सं ब्रह्म, प्रा यम+भोळ]

य-मज्जूर—किंवि म्हटल्याप्रमाणे, पूर्ववत् ‘बही मज्जुराची
नियत य-मज्जूर कायम असल्यास’ -दिमरा २ १७ [फा]

यंमडस—वि (ना) मूख, अकल्पन्य, मूढ
य-मय-ये, यमै—किंवि सहित, सह, सुद्धा ‘ब-मय
कुडुवासुद्धा’ -राज १० २६५ [यं+अर मज=सह]

य-मसाभज—किंवि कानास, कानावर —आदिलशाही
फमाने [फा]

य-मिनस—किंवि १ मिनतवारीने आर्जेवाने ‘अगर व-
मिनत आपणाशीं राजकारण लाजून’ -यया ४८३ २ उप
कारसहित [फा]

य-मु(मो)(जि)जीय य-मूजिय—किंवि प्रमाणे, अनुसार,
परानुक्रम (मुख्यत्वे रखात) ‘काजीपणाचा हण दस्तूर य-मोजिव
बल्याणभिवडीप्रमाणे घेत जाणे’ -बाबवाया १ १० [फा
य-मूजय]

य-मुसूयत—किंवि माणुसकीस अनुसरून ‘य-मुसूयत हजर-
तीची भीड त्यास गालव’ -रा ५ ७२ [अर मुसूयत=माणुसकी]

य-मुवाफिक—निंवि प्रमाणे —आदिलशाही फमाने [फा]

यमै—नि (य) पुष्कळ

यय—छी (व खा) आजीबाई, आजो [यया]

ययतन—न (व खा) संपण, बळण [स जवळ, गु ययु

याबकन या ययणे=बळगें+ययन, न=नवत]

ययतें, ययत्या—(बो) बळतें, बळत्या पहा

ययळा—छी—बैला बैली पहा

यया—३ पक्षिबिंदप, एक पक्षी

यया—छी १ आई, वडील आई यास भादरानें हाक मारण्याचा
सब्द ‘आई आई ययाबया म्हणतो।’ -नव १० ९२ २ (लांबीक
पयाने) लहान मुलगी ३ (ल) धिडका, आकाबाई [बाई]

ययाज—३ सविस्तर हकीमता, तपशील ‘याचा बयाज
सबनितर्ती बोदून ल्याहावा’ -बाबवाया १ १८१ [फा]

ययाया-पो-ना—३ १ सचकार विस्तार, आगाऊ दिलेला
पेसा २ निवेदन, हवीकत, खरी गोष्ट सांगणे ३ सपच, समजुती
साठी सांगितलेली कटाखवाणी गोष्ट (किं सांगणे, नाचणे) ४
राजेरजाबादे यागनें चालते असतां त्याच्या पुढे चोपदारांनीं
म्हणावयाचे स्तुतिपर वाक्य ५ (चि कु) उस्ताणा [अर
बैआला, पा ययान] • यापणें—किं विक्रीचे जिनसवर (मुख्यत्वे
दागिने—जवाहिरावर) आपली मोहोर, शिवा करणे (मोहोरकरणा
राने वेळ केलेल्या किंमतीपेक्षा जास्त किंमत दुसरीकडे न मिळ्या
ल्यास ते त्याचच यावयाचे अशा खुणेकरिता)

ययाद-ज, ययाचल—उजोन १ विस्तार, तपशीलवार
सांगणे २ सवच, निमित्त ‘ययादीवर बयादी चालविल्या’ [अर
बयाच]

• सांगणें—लाचणें—दाखविणें—अचकणी आणणें,
आक्षेप काढणें सववीदाखल व समजुतीदाखल लावलचक गोष्ट सांगणें

• खोर, ययादी—जी—नि कटाखवाण्या पुनरावृत्तीची, लावलचक
सांगण्याची, कष्टीकरणाची सवय असलेला, पाह्याळया, दीर्घसूत्री,
सववी सांगणा ० खोरी—छी शब्दपाह्याळ इ० काचे टिकाणी
आसक • यार—निंवि विस्तारानें, तपशीलवार, व्यनस्पदीर

ययादाटून—किंवि (व) विनाकारण —बशाप ५२ १

ययान—णी—३ १ विस्तार, तपशील ‘तुमचे योम्यतची
वृद्धी असावी याचा वाग्न्यास तिती सन्तोष याचा बयान नलने’
-रा ५ ११ २ वणें, तारीफ ‘रावजी शब्दच ऐसे ज जाते

सरगढेल-वि भुकेला, अधीर, उतावळा म्ह० बरगढेल मृत

यग्गा—पु १ इमालीलकडाचा चौकोनी तुडडा, दोन तुड्यावरील आज्ञी कडी, वासा ६० २ भित्तीत वसविलेला खान [हि] ० मोडणे—वडगा मोडणे

यर्ची—छी-शी, यर्ची—छी-शी, यर्चा—छी-पु एक प्रकारचा लहान भला, अकुश लटवण्या इतमाच्या डोक्यापेक्षा जास्त उंचीचे, लोखने दाड्याचे व शेवटास त्रिधारी गुप्तीप्रमाणे केलेले असल्याचे शस्त्र 'विचवा रचणी शुरुगुन साग सोंटा वरची फेकिली।'—ऐपो १०९ 'यर्ची सरळी मारी नैनाची पाहून हजारों अलम फिदा।'—पला ४ ३३ [हि वरछी]

यर्ज—पुन (राजा) वरग पहा

यर्जोर, यर्जोर—वि सलून, यलादघ 'यर्जोर मतिजा येज्ज'—अघ ५७ [फा यर्जोर] यर्जोरी—छी (यु) यलनवरी

यर्द—टा—पु चिखल 'मग दुखाचेन वरटे थोवले।'—माझा ७ ८८ [यवज] यर्द थोवळयें—अकि सारवणे

यर्दी—ड—छीपु भातशेतातील एक लुणधान्य, पाट्टे, बारीक बरी—राळयावारले असणारे धान्य, याचे कणीस नागली प्रमाणे असते 'शेतीतील निंदन काढले होते तरी सुद्धा यर्द नुन राहिला' म्हणुन तरीबरोबर यर्द चिरवला जातो

यर्द, यर्दयर्द, यर्दा—छी १ माळ जमीन, भाड 'वैषता कठिगदा यर्दाते।'—किंगिवे २६ २ (को) भाताचे आशेव काढल्यावर पुन्हा आवणासाठी दुगण्या वर्पापावेतो पडीत टाकलेली जमीन [ता यर्द=इसता]—वि १ आत मुकम, गोडा, यर्द व तावडी माती असणारी ओसाड, नापीक, निष्ठ (जमीन) 'कमाकमाचे गुडे : वाव व तले दोही कडे : नुपुके वरडे : राने केरी।'—झा १३ ४७ २ भाकड 'वीं कामेथेनु पय पान। यर्द गायीस मागतमे।'—अवि १० १२२. ३ ओवडपोवड, खडवडीत 'वीं यर्द गोटे चितामण। परी अमग जाहले वी।'—अवि १० ५ ४ (स) देवीचे वण असलेला (चेहरा) [यर्द दि] यर्दरान—न माळरान

यर्द—पु धान्य, लाकूड इ० स उपद्रव देणारा विडा यर्दणे—अकि १ किठणे, (धान्य लाकूड इ०) विडयाली पोयलेले जणे (गो) यर्दचे, यर्दचे २ (स) दवीचे वण, सळपा पडणे [यर्द=वीड]

यर्द वीं—यव्या—वि (व) शुभ ठेवावयाची गोष्ट सापत सुटणारा, बोंबाबोंब करणारा [ओरदणे+वींमलणे]

यर्दरी—छा—पु (व कृ) लंचे मडे, अडे, लिखा

यर्दा, यर्दी सुपारी—पुछी जून पोफटाची शिजवून, पाटून तयार केलेली सुपारी

यर्देल—न वडे तडून काढल्यावर राहिलेले तल, वडेले [यर्द+तेल] ० यर्दणे—अकि (स) मारणे—रावो

य(म)रणी—छी चिनी मातीचा लावट घट, उभंड मांडे 'एखादा न देखे तळ स्वामी। त्यासी मिळे क्षीरभरणी।'—सुच १३ ६ [सं भरण ?]

यर्तरफ—तर्फे यर्तेफ—वि कामावरून काढलेला, पदेच्युत. 'मुतादेखान याची फीज अगरी वर्तेफ केली'—ख १ २२४

यर्तरफी वर्तेफी—छी चाक्रीवरून दूर करणे, काढणे [फा]

यर्तर—वि जास्त मोठा. —मादिलशाही फर्माने [फा]

यर्ताघा—पु (न) कारभार, कारकीर्द [हि]

यर्दार, यर्दार—वि वाढणारा, नेणारा मुख्यत्वे हिंदी व फारसी शब्दांशी क्त समासत प्रयोग उदा० वेले यर्दार, शिके यर्दार, निशाण यर्दार (निशाण नेणारा) [फा]

यर्दास्त—दास्त—छी १ आदरसत्कार, पाहुणचार, सत्कार (पाहुण्याचा इ०) (कि० करणे, राखणे) २ निगा, देखरेख करणे, जोपासना, व्यवस्था देणे, शुध्दपा करणे (मुले, गुरे, जिन्नस याची) 'तुं जलमाची बगैरे यर्दास्त होत आहे'—ख ११ ६०१२—वि (व) सल्ल, खपण्याजोगे 'यर्दास्त होणार नाही'—सदन होणार नाही 'भाजगाहेवास हे यर्दास्त न होता.'—होके [फा बर्दास्त]

यर्प—कि (गो) लिहणे [वा बरिदु] यर्पी—पु लेखक, लिहिणारा

यर्फ यर्फ—न १ यिजलेले पाणी हे दोन प्रकारचे असते, निसर्गजन्य व कृत्रिम २ हिम, नीहार ३ (स) स्विकार बारीक पुकळ्या, मळ्या, पुसळ येणे उदा० दवीचे—मळ्याचे—मोडाचे—यर्फ याहेर पडले ४ दाट उगवणारे वनत, झाडपाटा, वेल इ० 'देतामन्ये वलता ये यर्फ लाले' [पा यर्फ] ० दाणी—छी अर्क ठेवण्याची पेटी

यर्फी यर्फी—छी १ निसर्गजन्य यर्फीची वडी २ मारळाचा येव, खावा, साखर याची केलेली एक प्रकारची लाण्याची मिठाई [पा यर्फी] मारळाची यर्फी छी मारळ घालून केलेली यर्फी यर्फीचुरमा—पु तळलेल्या रव्याचे गुठे पाटयावर वाटून युगा करून त्यात तुप साखर खावा व बदाम, फिस्ते इ० घालून त्याचे कापून चक्रीप्रमाणे केलेले तुडडे—गुशि १ ४४३

यर्घट—पुन १ (व) भावे, चिया इ० वेळून दाट केलेले पाणी, ताक इ० लावट पाणी, पन्डे, रायते 'चिचेचे यर्घट पितो' २ यक—यक्या माळाचा रस्ता, सामारें ३ चिखल 'मग दु साचेनि यर्घटे थोवले।'—झा ७ ८८

यर्घटणे—अकि १ यर्घट, चिखल इ० फातों लिप्त होणे २—अकि (ना) शोणने किंवा मातीने सारविणे [यर्घट]

वरवटी—शी (व) वरवटीच्या शेमेसारखी एक शेमाची जात [वरवट]

वरवडा—डी—डें—पुष्टीन एक जपली झाड व त्याचे बी, एक कृण्णान्य व त्याचे गवत याच्या बियाची भाकरी होते

वरवरणे—अकि १ पृथमय होणे, प्रथमकवत इत्ये गवत असणे (क्षते, पोड ६० वातन), रोडूड गळणे (नाक ६० वन) २ विकट्याने निवा कुजण्याने मृदु, सवणारे, पचपचीत होणे (लिपू पणस ६०) [ध] वरवर—वरा—किवि निचरे, वाडे, गळे, सब अशा रीतीने (कि० वाहणे, चालणे, शिकरणे, हणणे) वरवरीत—वि १ गलगलीत, विलचिलीत, सवणारे, मऊ (पातळ मोण, विल, नासके फळ) २ वरवारलेले, रोडूड गळणारे (नाक) ३ त्याळ गळणारे (तोंड, क्षत)

वरवाद, वर्याद—वि १ विषदलेले, नाश झालेले, गट, ओसाड, वाताहत झालेले 'गढी रोदून वर्याद बेली'—होके १४ (तामा) नासलेले २ रड, वड केवला 'पुढील तहनामा शास्त्र्यामतर मागील तहनामा वर्याद होतो'—रा ७ ३ ३ ओसाड [का वर्याद] ० करणे—सकि धुकपाण, मासाडी करणे वरवादी—ली नासाडी वरमंडडा—उ कटिचुवक, एक कोटी मृदुव [स वरमंडडा] वरमा—उडा, वर्या—उ १ दोरीने ओढून फिरवून ओंका पाडण्याचे यत्न, सामता, वेधन, गिरमिट २ दासच्या धाण्यांचे तोंडा कडील ओंका [का वर्या] यर्मदान—वि ओंका पाडण्यात कुशल 'अण्ठारी चांगले यर्मदान'—वाडसमा २ ९

वरवटीमाष्ट—उ सुरमाड—वागेची माहिती पृ ४ वरवळेख—किवि लेखाप्रमाणे, लिहिल्याप्रमाणे [का वर+स लेख]

वरव—ली वरवेपणा, सोमा 'जेसी नावेनीण वरव। का विरेनीण अवयव।'—एमा १४ १५७ [स वरम्, व वरवा] वरव(घ)ट—टा, वरवटा—वि गोविमाणे, सुदर, चालले, देखणे, छान, सुरेख, उत्कृष्ट उत्तम 'ठाड ठाड वरवट। निवृत्त मजैव घाट।'—क १८ वरवणे—अकि शोभणे प्रतिबिंब निवा अनु मापक। तीते द्वैतमिसे येक। वरवतसे।'—अनृ १ २६ वरवेटा—वि (ल) पतिव्रता, शुद्धाचारी 'आम्ही गौळणी वरवटा। जातों मधुरेच्या हाटा।'—होला ९ वरवटा—घी—वे—वि १ (काव्य) चाण्डा, छानदार 'वरविद्या बरवण घनमेवसाप्रळा। वैजयंती माळा गळा घोमे।'—तुगा ३ २ सुदर, नामी निवडक ६० [वरा] म्द० वाधेर वरवा आत हिरवा ० काळ होणे—(व) काळ अनुवृत्त होणे, आधिक परिस्थिति अनुकूल येणे, भरीपराट होणे वरवेपण—न सौंदर्य 'मग अलवारी वरवेपण। निवाडू दानी।'—झा १ ४४

वरवा—पुशी (राग) या रागात पडज, तीव्र रूप, कोमल गगनार, कोमल मध्यम, पथम, तीव्रथैवत कोमल व तीव्र निवाड दे

वर वसतात जाती औडव—सपूर्ण वादी रूपम, सवादी पथम मानसमय सपैकाळ [स वरम् १]

वरवाळणे—अकि मिणे 'सज्जनि आपुलले भार। वर वाळले समामा।'—सुभादि २३, ११७

वरसकाळा—उ (ना) पावसाळा [स वर्षाकाल] वरस(सा)न—न १ मस्तकातीत थडो, शैत्य, पडसे २ पडवामुळे नाक ६० गळणे (कि० येणे, वाहणे) [स वर्षण]

वरसात, वस्रात—ली १ पावसाळा, पाऊसकाळ २ वर्षाव, वृष्टि ३ पोड्यास होणारा शैत्य रोग, पोड्याच्या चार सवाटपावर होणारे ददे—अथप २ २४० ४ (पावसाळयात) पोडपाच्या डोळपाच्या रक्षणासाठी वेलेली कातडी क्षापड, पडदा [स वर्षण वृष्=पाऊस पडणे] वरसादो डगमला—उ (वडोदे) पावसाळयात पोयासावर वापरण्याचा डगला, (६) देनकोट

वरह(वर्ह)क—क—वि बरोबर, युक्त, न्याय्य, योग्य—किवि बरोबर रीतीने, न्यायाने, हक्कप्रमाणे 'मनसुवी मनास आणून वरहकडनचाफ करून उत्पन होईल'—वाडवावा २ २ [का वरहक]

वरहु(हु)कूम—किवि आक्षेपमाणे, वेताने, सारखे 'वरहुकूम याद'—वाडवावा २ ६६ 'धनी हुकूम मरील त्या वरहुकूम चालवे' [का वरहुकूम]

वरळ—न. मरळ दळलेले पीठ—वि १ विरळ विणीचा, अति-शय काढाभारडा (कपडा) २ मरळ दळलेले (धान्याचे पीठ) [वरड]

वरळ—ली १ विसंगत भाषण (शोंप, ताप, दास्यी निघा यातील) २ निरधक घडवड, वटवट, जवपना—वि १ असवड (भाषण), सूखेपणाचे भाषण वरगारा, भ्रमिष्ट सूखेपणाचे (भाषण) 'ऐतें चोळदी ते वरळ ज्ञानहीन।' २ मडकणारा, भाड मार्गाला जाणारा, छदिष्ट 'सुल्लो याचा वरळ। विनवीत असे।'—विपु २ ६ ३ भात 'जीव आधींचि समळ। वरि विपवेसनें होति वरळ।'—आए ६२१ [ध] ० जाणे—अकि वाचरणे, मात्र म्हणताना जुमणे 'देखा मज्ज वरळ जाय।'—झा १ १९० वरळणे—अकि १ असवड भाषण करणे, भल्लें भल्लें चोळणे (झोंपेत, तापत निघेत) २ पडवडणे, चावळणे, ३ स्वच्छद फिरणे मडकण, भल्ल्या मार्गाला जाणे 'इदिये वरळो नेदार्वा।'—झा २ ११६ वरळणी—ली घडवड (झोंपेतील)

वरा—उ कोवळा दुवा, लड शेंपटीचा मेंढा

वरा—वि १ चाण्डा गुणाचा मध्यम वर्गाचा, चालण्या जोग, योग्य २ टीक प्रकृतीचा, आरोग्य असणारा, रोगनिमुक्त ३ सुमाराचा, वराच, पुष्कळ नसला तरी पुरेपूर ४ (ल) शाहणा 'केवळ व्याकचि इच्छी विप्रुति धरायासि का वरा इच्छी।'—मो उद्योग १० ३—किवि १ घळेवर वफाशीर 'तू वरा आलास'

२ चागल्या, नीट रीतीने 'देव म्हणे बस बरा।' -मोगीय्य ४

१५ [स वरम्] घरा घेणें-चागल्या तऱ्हेने, रूप वणे (मार, ठपका ६०) खरडपनी काढणे घन्यावर असणें-एखाद्याने चांगले

दिक्खणे घन्या बोलानें-घाजीनें-किंवि गोडीगुलाबीने

राजीबुदीने, स्वन्वी चूक कबुल करून 'या चळवळीवरील अत्या

चाराचे आरोप घन्याबोलानें परत घ्यावेत' -के २७ ५ ३०

घन्याशा हाडाची साल फाडून न्हायप-(गो) चागल्या

माणसाच्या आधारांन राहणें घरापाईट-नि १ साधारण चांगला,

मध्यम, बरासा, चालचलाऊ २ (कु ल) आत्मदृष्ट्या, मरण

'जिवाचा बरावायट करूक वागता' घरीगत-गती-श्री पडगत

आशाजनकस्विति (बहुधा नकारायोग) 'त्या रोम्याची बरी कत

दिसत नाही' घरे-न १ कल्याण, क्षेम, भरभराट २ हित, नफा,

फायदा, चांगलें -किंवि १ ठीक, चांगले, योग्य मान्य २ पाद-

पूरणार्थक शब्द 'काय घरे यास उदाहरण' १ ठीक फार चांगले,

हीय (इश्वर, कजुकी, मान्यता ६० विवक्षित असता) [बरा] म्ह०

ज्याचे करावे घरे तो म्हणतो वर माझे घरे (घराघास-ला)

घरे मागणें-चांगले व्हावे अशी इच्छा, प्रायेना करणें ० पाहणें-

किं चांगले म्हणून समजणें, कल्याण वितणें 'बरीचे ब्राह्मण

पेखतील कोणी। बरें मजलागोमी न पाहती।' -तुगा घरेपण

जावप-कि (गो) मैत्री जमणें घरेपाईट-न ईशाने येणारें

हुकणें, मरण, नाश ६०, आरोग्यादिक बरे व रोगादि बाईट

घराए-किंवि विपरीत -आदिष्टाशी कमानें [का]

घराऊ-श्री चाळ, खोल्याची रांग, छावणी [इ बरूंक]

घराडी-नि १ पराकाष्ठेचा खादाऊ, आधारी 'हे तो

विड्यात खोडी खरचि न कवडी काय घेतो घराडी।' -किमुदाम

७४ २ हावरा, आशाळमूत 'कृपा कराल ते थोडी। पाया पडिलें

घराडी।' -तुगा ५५१ [घनाड, विरड]

घराडी-श्री (व) शाग काढून घेतलेली काडी, सणकाडी

घराडोल-उ भोंक पाहण्याचें हत्यार -रावो

घरात-उ १ बगकावनी नामक गजिकाच्या खेळांतील

तिसरा रंग २ -श्री खजिन्यातील पैशाची मागणी, हुडी ३

(बुनीने) लग्नाची बरात [का बरात]

घराडू-श्री (गो) पत्त्याचा सच [पोतु बरायो]

घरा(रो)वर-नि १ राय, तुल्य, सारखा, समान २ उत्तो

रात अचूक, मिळणारा न्युनाधिक नसलेला (दिशेव हरीकळे) ३

युक्त योग्य; न्याय्य रास्त चांगला ४ सपाट, सारखा, सम,

सख नियमित व्यवस्थित यथायोग्य सारखा, अनुगुण

-किंवि १ समवेत, समागमें मिळून एकाच नेट्री २ समपातळीत

सतोतत रीतीने मुख रीतीने न्यायानें टाकरीकणें नीटपणें,

खरेपणानें नेमका ६० [का बराडू] घरोवरचा-उरीचा-वि

१ सारखा, सम, तोलाचा २ एकाच वटेचा, पदवीचा ३ सोप

तीचा, सगदीचा, सगली ० होणें-भकि १ साफ जाणें, पूर्णपणें

सपणें, व्यय होणें २ चिरडले जाणें, चुराडा होणें, तुकडे तुकडे

होणें, उध्वस्त होणें, पूर्ण नाश केल्या जाणें (सध्दा व ल)

घरा(रो)वरी-श्री १ समता, सारखेपणा, (उद्दिष्ट क्रीडा) एका

वाजुची दुसऱ्या वाजुवर मात होणें, अशक्य नाही अशी स्थिति

होणें, (कोणत्याही खेळात) एका वाजुसारखा दुसऱ्या वाजुचा

दाब होणें. २ समानता, नियमितपणा, एकरूपता ३ समसमान

पणा (व्यापारात-नफातोडपाचा ६०) ४ तुलना, स्पर्धा, 'हीन

अनाशी बघवरी। बोल बोलें सरोतरी।' -दा २१ ५९

[का बरावरी] (वात्र) ० करणें-स्पर्धा करणें, तोलात तोल

देणें टकर मारणें ० पाहणें-करून पाहणें-तोलून पाहणें,

तुलना करणें घराउरीचा, घराघरीचा-वि सारख्या गुणाचा,

घनाचा, वीयाचा, कौशल्याचा, जोड, तोल

घरामत-श्री बलामत, कोटा आरोप (कि० येणें, आणणें,

घालणें) [का]

घरामद-श्री १ व्यवस्था, निकाल 'कामाची घरामद

होईल' -रा १० १८३ २ निर्गत मालावरील जडात -वि १

आगत, आलेला 'मागती नवाय बरामद होऊन इममी सहा सदां

वाची मुलाजमत झाली' -रा ५ १४१ ३ अधिष्ठित 'हुडीवर

नवाय बरामद झाले' -रा ७ ८४ [का बरामदू]

घराय, घराई-ये-किंवि १ साई, करिता 'बराय तिजा-

रत' -पदमव ११३ २ स्वत; जातीने खुद, प्रत्यक्ष 'तो

बराय अजे खातरेस काणून' -धोमरो १३१७ [का बराड]

घराय(ई) खुद-निंवि स्वतःच्या विचारानें, स्वत, जातीने

'इन्साफ बराई खुद (सध्दा स्वतःच्या विचारानें) जातीने

पहावी' -रा १५ २९८ [का बराय-खुद]

घरावद-घर्दी-श्री घरावदे पदा

घरास-म १ (व) क्षमर चौरस फूट अथवा दहा फूट

लाव, दहा फूट रुंद जागा २ क्षमर घनफूट ३ (गो) २५

घनहात [पोतु]

घरासकापूर-उ कापराची एक जात -मुक्या १५५

घरी-श्री आगस्त्याच्या पोळाची एक वाजु होणाऱ्या

दोन तिनेनी तुकड्यांपैकीं पुढचा तुकडा पेचकळी 'भवताले

घोंस गरीचे। सारे पडदे एक घरीचे। तुम्ही नेवळ लाल हरीचे।'

-अण १६६

घरी-उ (माळवी) उडदाचा वडा बरो

घरीऊ-किंवि बाक्याडकाराची प्रयोग जे०इ। सजातीय

पदार्थमधुदायादून विवभित गुणाचा एकच पदार्थ अपेक्षित असतो

तेव्हा उपयोगात आणतात मात्र, तेवडा, सत्यत खातरीनः

वास्तविक, तत्त्वतः, श्रुतीत धरुन, अभीकार करुन 'हे सगळे दागिन वाईट ओढेत हा यरीक चांगला' 'तरीति राम कवि म्हणो मामहरीच्या यरीक रीतीत' - मोसमा ५ ३१ [पदा]

यल्लु—पु. थोर, तृणविशेष, ज्याची लेखणी करतात असें ताट 'नाना देसीचे बल्ल आणावे।' - दा १९ १ १६ [प्रा यल्लु]

यरीदु—पु. तुळईवर देवाययाची लांकडी कडी 'यात परसा बरोदार देवतात' - सेंट ५६

यरींचे—कि. (गो.) लिहिणे बरप पहा यरींरार, यरींरारी—पु.ली निधितपणा, कायमपणा 'बर्क रातीचीं बचने शिवाजीमहाराजास सांगायी' - चित्रशुत ९ [फा यरींरार]

यर्का—पु. (बाई) हरजीसारखे गवत - मयाप ३ ३ - नि रसाळ यर्यांस—कि. १ खास, स्वतःची २ मुद्दाम 'यसति चिदी पळन पाठविली पाहिले' - रा १० ४२२ [फा]

यर्खुंदार—वि १ पळ खाणारा, उपभोक्ता २ चिरजीवी - रायको ८ ४५ [फा यर्खुंदार] यर्खुंदारो—की उपभोग [फा]

यर्गा—पु. लुगळ, गनीम 'बर्ग लोकाची बाल लटप्यास तोंड पावें आणि कमजोर आला म्हणजे पडून जावें' - भाव १०९

यर्गुजर—की दिराग, निश्चालजीपणा 'यर्गुजर न करणें' - रा १० ३६३ [फा]

यर्गोवर्चे—मकि. (गो.) लाकडाचा भुगा होणें बरग पहा यर्जा—वि मान्य, योग्य 'डुतर्का दोहती चालवी हें यर्जा' - रा १० १२८ [फा यर्जा]

यर्जेस—पु. (छापखाना) बारीक दाईप हा टीपाच्या लप योगी असतो [६]

यर्तव्यत—कि. तत्त्वावर ठिरीत पादमाहा यर्तव्यत यर्तव्या - दिमरा १ २६९ [फा]

यर्तर—वि श्रेष्ठ, उच्चतर 'पादशाही हुकूम यर्तर म्हणोन' - चित्रशुत ७० [फा]

यर्ताव—घा—पु. (ब) चाल, रीत, पद्धत [हि] यर्दार—बरदार पहा

यर्निश—पु. (सोनारी) भाडपावर पोलिश करण्याला गोलरपा [६]

यर्निस्वती—कि. प्रमाणे 'हें यर्निस्वती साल मस्कूर डुमारा कीजे' - रा १५ १३८ [अर निस्वतः=सुनव]

यर्पा—कि. उमा सुरू असलेला 'ह्यागमा यर्पा केला' - रा ७ ३५६७

यर्फ यर्फी—वरक बरपी पहा "

यर्घटाण—की (गो.) उग्र वास

यर्घर—पु. म्हेच्छातील एक जात व तींतील व्यक्ति [स]

यर्घरदेश—पु. आग्निंतील चार्चरी सत्पान - अक्षप १ ३४

यन्या—वि. (नामपुरी) वर

यर्ल, यल्लु—न १ (गो.) भुईगळा २ पीप ३ (वि) शिरी -वि (निर्दारी) अतिशय दास पिणारा [पोतें बॅरील]

यर्दक-रुत—कि. वचशीर, वेळेवर 'मस्तकत उम्दी बर्घत तर्गीर होउन' - पया ४६९ [फा]

यर्सात-ती—यर्सात-ती पहा

यर्हम—वि दिव, मग 'मर्जी यर्हम होत' - रा ५ ८, [फा यर्हम]

यर्हाणपुरी—वि बन्हाणपुर शहरचें (कापड, जरातर ६०)

यर्हि—एन दर्भ, दर्भमुष्टि श्रौत व स्मार्त यागत दर्भमुष्टि पसरून त्यावर हवणीय द्रव्य ठेवतात 'हुडमडप वेदिका सुलक्षण। इन्मा यर्हि तिसयान।' - भाराबाल १ ६९ [स]

यर्हि—पु. मोर, मयूर [स]

यल-ळ—न १ सामर्थ्य, जोर, शक्ति, कुबत, क्षमता (श-वश बल) (समासांत) सारा-मद-लम-गुद-बल (चद, सारा ६० थी अनुकूलता) ससेच द्रव्य-विद्या-बुद्धि-पाहु-मनुष्य-पुण्य-बल ६० २ सैन्य, फौज, दळ 'त्यावरि दुयोधन बल पचविससहस्र पाठवी राजा।' - मोभीष्म ५ ११ [स] ० कुवल-ळ-झी धोक्याचा

व अडचणीचा काळ, संकटसमय, परीक्षेची वेळ कालकला, वेळ अवेळ पदा -कि. धोक्याच्या अडचणीच्या वेळीं 'आम्हास

यल्लु वल पडल्यास कुमक करावी' - माराचियोरा ६३ [बल= शक्ति+कुवल=असहायता] ० ठा-पु. घळ, शक्ति -वि यळकट;

सशक्त, यल्लुय ० दर्प-पु. शक्तीचा गर्व [स] ० यत्तर, यलोत्तर-वि अतिशय यल्लुय, मजबूत समर्थ, शक्त, यल्लुय (मनुष्य विशेषतः देव, वेळ, परिस्थिति, यल्लेली गोष्ट) [स]

यल्लुय-यत्तर ० यल्लुय-यत्तर-वि यल्लुय, सशक्त [स] ० हा-पु. हद, यल्लुयचा हदनकर्ता 'यल्लुयकरिता मनती भगवि पावेल

सामरिह नल्हा' - योद्रोण १२ ८९ [स] ० क्षय-क्षयघात-पु. शक्तिघात कणा'या वातविकाराचा क्षोभ [स] यला(ळा)य्य-

वि यल्लुय, सशक्त [स] यल्ला(ळा)कार-पु. जुद्ध, जवरी, जवरदस्ती [स] यल्लायल्ल-न १ अन्योन्य शक्तता व अशक्तता,

यल्लाची तुलना (बादी पक्षाची, विधिमिपेक्ष पक्षाची, वादग्रस्त गोष्टीच्या अनुकूल-प्रतिकूल कारणाची) 'हे दोन पक्ष आहत त्यात यल्लाबल पाहून सबल पक्ष असेल तो घ्या' २ शक्ति लपाय,

साधन 'ज बाई करणें तें यल्लाबल पाहून करावें' ३ सामर्थ्य आगची शक्ति उत्कृष्टता (वस्तुतील, मनुष्यातील) [स यल्ल-अबल] यल्लाया, यल्लायाकी-की (गो.) वर, आरोग्य यल्लि

याड-वि यल्लि 'जे की यल्लियाड मुभट' - गीता १ ४९८

यल्लिष्ट-वि -बल अतिशय यल्लुय [स] यली ली-वि

समाप्त बलवान् पराक्रमी [तं] यलीकट्टु-वि बळकट्ट
'आमचा वीर यलीकट्टु' - पंच ११

घॅलें-न (गो) गूळ [भी. १]

यलक-यलय-उ १ श्रीकृष्ण विषय पदार्थ (अर्थे इ०
क्रीते) २ गूळ इ० या इष्ट ३ मगज गीर [हि.]

यलक-विक्रिती (ग्राम्य) घोर मोठ, पूर्ण, चरचरीत,
सम्यक, जबर पळकट परव, बद् (कोस मजल, ओस, माप
घेर इ०)

यलकाय-न १ (गो) सोपा २ घरापुढील दासाघरा
दोन्ही बाजूस बसण्यासाठी केलेली उंच जागा वटा [पातुं]

यलकी-भी राब इ०च्या कोपण्यापरी खोबण

यलकी-रिक् लकी यलक यलकें-रवें-मि विनिदानी
इतकाच मळ तर आणखी, दखील निबहुना '१०० पडोत बलकी
३५० पडोत पण पाडा प्याययाचा' [का बलि.]

यलग(गा)ट-न (चि) आरोप बायट दिवाळ सकट
यलगी-भी बाजरीच्या निमुसारे बसपट गोंड तेंदातत
अडकण्याने होणारे दुस 'दिवी मुने भरे यलगी।' - ना
१६१८

यलंगी-भी कुन्तीचा एक पंच (वि० अर्णे)

यलछडा-उ १ लाकडाचा जाड व लांब बासा (शिरी इ०
साठी) २ आल्याचा दांडा ३ (ल) माला

यलयल यलचलपुरी-भी १ दगडीचें गुमाइलीचे
टिकाण बाजार २ अन्ववस्था अधरनगरी गोंधळ, अशुद्धी
नियम इ०काकडे दुर्लक्ष वेदिस्ती (कि० माडणे होणें करणें)
'राजिरोक एवजारासी झाले इहणज सगळी, यलचलपुरी होऊन
जात' - बाजी' [बलचल+पुरी=शहर] इह० बलचलपुरी आणि
यमयम राज्य

यलयरीत-वि मऊ दबणारें विलविलीत, मित्रमिनीत व
चिपळणारें (फळ इ०) [ध]

यल(ल)म-उ आणूद माला खासे याच्याकरिता
बळम स्वारीत पाठविणें -(बरोदें) दुबराधी शिकार १४

यलवणें-भक्ति बोलवणें वाचे नो बल्चे सुहृद्वनमुखें या
उपरा ८ वदे। - निद्रल रसमजरी ४२ [बोलवणें]

यलवा-उ १ गलबला दगळ कोलाइल ल्या ठकार बळ
२ (ल) उपसिद्धि ३ अव्यवस्था (काम द्विचोव व्यवहार यत्नी)
४ उपपन्न [हि.]

यलवार-उ उपपन्नदाची जात व रीतीतील व्यक्ति

यला-भी मिस्त आधार पक्षकाराची बला बळिकावर
-गोज अ ३ (१९३५) [स बर]

यला यलाय-ई-भी १ सवट इडापिडा 'बोणीकाही
समजावी' आणि आपल्यावर देखादी पगई यईल' - मंदर
१ १२१ यास दुस पीडा (माकून, प्रसंग, यापासून) २ आळ
घालट आरोप (कि० घालणें आणणें) [अर यला] इह० साह
व्याधी कलायदूर यला-या घेणें-कि इडापिडा घालवण्यासाठी
घोटें मोडून इट काडणें 'उभाऊनि बाळा बला घस वगुनिया।

-सला ३० द्वितीक रुषवत्या मुस पाहुनी बलाया घेती। - यला
९२ यलागत-भी आकस्मिक घणारें सकट लचाड, पीडादायक
मनुष्य, पदा इ० (कि० यणें घालणें, आणणें) यलाडुरी-
भी सकट दूर दोषादीं ओवाळून टाकलेला पदार्थ बायकांनी
बला-डुरी व सतणें करून ओकाडिलें - चित्रगुप्त ११४

यला(ला)ट-ड-न गृधरोप लाळ घाटेंत घुपान (कि०
पण घालणें) [३] यलाटी दया यलाट-लाट-लाड-
घोर, यलाडा-डी-डया-वि घुपान घेणारा लाळ घणारा
यलाडा-वि (बों) बलवान विघारि घुपानी मोटा [स
बलावप]

यला(रहा)णी यलावणी यलाणी-भी १ (राजा)
देवळाच्या गामान्याच्या समामदपाच्या भितीलालागून असलेला
भोटा 'बरी बलाणी इस्तीळाची।' - कथा ४ १८ २१६ २
(बों) रडाटाडयें फिरविणाराची बलव्याधी जागा [८]

यलामत-भी १ मिथ्या आरोप २ बलागत या अर्थी
योजनात बला शब्दांत बलागत पहा [का बामत अर बगमत]

यलाय(र)उत्तर-न १ सतरफटर वस्तु २ लघारीने मिळ
विलेली मिळकत (जमाखर्चातील)

यलाय-न (हेट) कोडीपक्षा मोठी होडी [पोडी?]
यलायिणें यलायिणेंकरी-बोलायिणें बोलायिणेंकरी पहा
यला(ला)इक-उ मेप [स]

यलि-डी-उ १ वैष पिशाच याना अर्पण करावयाचें
अथ यडु १ शि इ० (कि० यणें) २ बलिदानाचे वेळचें देवपूजणें
साहित्य (गुण्यादिक) ३ बलि नामक राजा दैत्य; महाबलि पहा
-वि बलक सहाळ [स] •दान-प्रदान-न १ वगी अपण
करणे दान शाति इ० कांत उडीद मिसळलेल्या भातावर निवा
बोहळबावर शुल्ल टाकून त्यावर जळता काकडा लावून तो शिस्त
रत ठेवून तो मनुष्यादिकावरून ओवाळून देवतास अर्पण करि
तात तें मध्य पीडा निवारक बळिदान दणें। - दावि १०२
२ नम्रताय काही बळिदान अंगीकारा मागे। - एभा ४ १००
[स] •प्रतिपदा भी कार्तिक शुद्ध प्रतिपदा [स] •हरण-
न मृतयज्ञ

यलिष-वि सफ करडा - आदिलशाही फमानें [पा]
यलावर्द-उ अडिल बेल व बडविलेला बेल [स]

बलु(लो)ते—न १ गांवांतील चारा बतनदाराना अथवा हक्क-
दार कारना रीत पर त्यांच्या हक्काबद्दल गावकऱ्यानीं नेमून
दिल्ल्या घान्याचा, बापास्ताच्या उत्पन्नाचा वाटा, गांवकऱ्यांच्या
गरजा भागविण्यासाठी कारना कुणक्याकडून मेहनताना म्हणून
मिळणारा पिकाचा वसणपररागत वाटा २ (पहिली ठिकाणी) पाटील
कुळकर्णी ३० गावच्या पिढीजाल कामगारांचा हक्काचा वाटा ३
बरील चारा बतने—काही महाराष्ट्रती (मुसलमानी व मराठी राज्यात
मिळणारी) —१ शितादेवी किंवा ठम्पा उस्ताचा भाग २ चरी
बरची देणगी ३ शिमगीपौर्णमेस होळीचा नैवेद्य ४ येदूर-
बापादी पौर्णमेला घान्य ५ हातधाकणे=गुहाळावरील मठीचे
बत्ती ६ मृत जनावराचे अवशेष ७ परदक ८ दफनाचे खड्डे
सांगण्याचे पैसे ९ खळ्यावरील दागे १० पैवाच्या तळाचे दागे
३०—अष्ट ३७ 'येरा जय प्रताप कीर्ति' हे अयो-येची
बत्ती । 'वेसीख ६ ६३ [का बल=उमवा+कुड=देणे, बलुता=
उजव्या हाताचा हक्क म्हणून देणे] बलु(लो)तेदार, बलु(लो)
त्या, बलु(लो)लीता—३. बलुत्यावर हक्क असणारा गावचा
बतनदार सरकारी कामगार पाटील, कुळकर्णी ३० कारून व गित
अमुन चारा आहत—१ सुतार, २ लोहार, ३ महार, ४ माग (ही
पहिली किंवा मोरली कास किंवा बळ यापैकी तिघांचा घान्याच
चार पातुडे किंवा कणसासह २० पेट्यावर हक्क आह व महाराचा
८ पातुद्यावर हक्क आहे), ५ कुमार, ६ चामार, ७ परीट, ८ न्हावी,
(ही दुसरी किंवा मधली कास किंवा बळ या प्रत्येकाचा तीन पातुद्या
वर हक्क आहे), ९ भट, १० मुलाणा, ११ गुरव, १२ कोळी (ही
तिसरी किंवा धाकटी कास किंवा बळ या प्रत्येकास दोन पातुडे
मिळतात) याप्रमाणे पुढील चारा अलुते आहेत—तेली, तावाळी,
साळी, माळी, जंगम, वळावत, डब्या, ठाकर, घडशी, तराळ,
सानार, चौगुला हेहि हक्कदार आहेत (मान याचा हक्क टराविक
नाही) बाही ठिकाणी पुढीलप्रमाणे बलुतेदार आढळतात—
पाटील, कुळकर्णी, चौपरी, मोतवार, देशपाड्या, न्हावी, परीट,
गुरव, सुतार, कुमार, वेसकर, जोशी यात सुतार, लोहार चामार,
कुमार ही पहिली कास न्हावी, परीट, कोळी, गुरव ही मधली
कास आणि भट, मुलाणा, सोनार, माग ही तिसरी कास होय
बोंकणातील बलुतेदार याहून थोडेसे निराले आहेत इदापूर परग-
ण्यातील बलुतेदार पुढीलप्रमाणे आढळतात—पहिली कास सुतार,
लोहार चामार महार दुसरी कास—परीट, कुमार न्हावी माग
तिसरी कास—सोनार, मुलाणा गुरव, जोशी, कोळी, रामोशी
एकूण १४ पहरपूर प्रांतातील बलुतेदार—योरली बळ—महार,
सुतार लोहार, चामार मधली बळ—परीट कुमार न्हावी माग
धाकटी बळ—कुळकर्णी, जोशी, गुरव पोतदार फ्रॅन्क याच्या
मताने—सुतार, लोहार, चामार, माग, कुमार न्हावी, परीट, गुरव,

जोशी, भाट, मुलाणा हे बलुतेदार व सोनार, जंगम, शिपी, बोळी,
तराळ, वेसकर, माळी, डब्यागोसावी, घडशी, रामोशी, तेली,
तागोळी, गोघळी हे अलुतेदार आहेत पुष्कळ जागी महारास
पहिल्या, दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या बळीत धरतात ही आढळणारे
अलुतेदार किंवा नालू—सोनार, माग, शिपी, भट, गोघळी, बोरपूर,
कोटवाल, तराळ हे आहेत तथापि अलुतेदार व बलुतेदार हे नि-
रालाच जिल्ह्यात वेगवेगळे आहेत, त्यामुळे त्याची एकवाक्यता
होणे कठिण बरील कास म्हणजे, गाव ही गाव असून तिचे पीक
ही कास होय, आणि बलुतेदार ही या गाईच्या कासला पिगारी
कासर 'अहो जीवु एष उरिता। वस्तीक वटि जाता। आणि
प्राण हा बरोता। म्हणोनि जागे।'—शा १३ १४ [स बली+
अपत्य=बलुत्या]

घड्यामारी—उग (व) पत्रां, दिक्कत, फिकीर माही या
अर्थी 'या तेंपापार्थी परदार गल तरी बल्यामारी' [बला=
पीडा ?]

घड्यांव—न (बों) एक प्रकारची लहान होरी बळब पहा.

घडल—न (गो) वीर

घडलम—उ बलन पहा 'बलम बाण बोधाटपा।'—ऐपे
२०० [हि बलम]

घडलव—उ १ गोपाळ, गवळी 'वनी खेळती बाळ ते
वडवाचे।'—वामन, वनकुषा १ १६ २ आचारी, विराटाच्या ६वीं
मीमांने आचारीपणा बरीत असताना धारण केलेले नाव [स]

घडला—उ १ (व) सापळा व फाटा [का घडळी]
घरालाळताटी—छी (महातु) वनात 'गाढेयाच्या
निहंगी। पातली बगळताटी।'—शिशु ५ ६९

घडली—छी १ उधळ पाण्यात होरी पुढे लोटण्यासाठी
उपयोगात आणवयाची दाडी, वासा, तात्र २ नावेची डोल
काटी ३ (व) लाकडी दाडी, वासा

घडल्या—उ १ (क) वज्या २ (मुलात रुढ) पहा-
दाखल यावयाची गोटी 'मदपा द'

घड्या-ळ्या—उ १ ग बलवा पहा 'ज्याणीं बलवा कला,
त्यात धामील जाले असतील त्याचेहि पारिपत्य करणे'—रा ७
४१ [फा कला]

घड्यारी—छी (व) सामर्थ्य, बोरपणा, मोठेपणा 'काय
हुमची बल्यारी साणावी' [हि बल्यारी]

बच—न (ज्योतिष) अकरा करणांपैकी पहिले [स]

व-वकूफ—उ शहाणा [फा वा-वकूफ]

व-वक्त(खत)-नेक—किंनि शुभ समर्थी, प्रसंगी, बलेवर
योग्यवली 'खत मसरत-नमत पाटविले तें व-वक्त-नेक पोंह-
चें'—पया ४८० [फा]

घ-घञ्—किं असुनहि, शिषाय 'व-वञ्ज टोंगस मोशीन पुण्यात आला असता' -ऐटि १५८ [फा वा-घुञ्ज]

घ-घजे—किं वल्लुट्ट रीतीने, बहिवाटीप्रमाणे [फा]

वयर्ता—उ सफेत व काळया बेंसात लाल बेंस असलेला घोड्याचा एक रंग -अश्वप १ ३२

व-वार्क—किं 'खरेपणाने -आदिलशाही फर्माने [फा]

घ-वाजवी—किं योग्यतेनुसार 'व-वाजवी ताकीद होईल' -रा १५ १५६ [अर]

घ-वाशि(सी)र—छी मूळ-याघ -अश्वप २ ११५ [हि]

घ शर्त(र्थ)—र्ती—छी १ पराकाष्ठेचा यत्न, जरदस्त आणि निधयाचा प्रयत्न 'त्याने दास व-शर्तीने पाचविले' २ अट 'व-शर्तीची याद' -पया २५१ -वि अगोवरील 'व-शर्ती हुण्टा' -रा ११ ३२ -किं १ निधयाच्या प्रयत्नाने, आहवेने, आवेसाने 'त्या प्रसात व-शर्ती अम्मल वसविला' २ नि सशय, खासरीने विनयुक्त ३ शर्तीने, पैजने निधितपणे, पूर्वापणे, अगदी उदा० व-शर्ती ल्वाड-लुक्का-सोदा ३० ४ अटी प्रमाणे 'हुमचे काम व-शर्ती होले' -हव ५६ ५ अटीवर 'परतु व-शर्ती मशानिलेही कुडवे हाटारत दाखल व्हावी' -रा १० २६५ [फा व-वार्क]

यशा-यया—उ १ मात्काच्या वैद्विज्ञीत यज्ञाच्या, यज्ञाच्या राखणीस देवेल्या महार २ वसुन फुडत वेळ चालविणारा, आळशी [वसणे] ० खाणें अकि अडवून वसणे

यशारत—छी शुभ वार्ता, खुशखबर 'अशी आम्हास यशारत जाली आहे' -रा १ ६३ [अर यशारत]

यशी-सी—छी लहान ताटलीसारखे पसरट भांडे (विशेषत घडापरिण्याचे) 'कपवशी' (गो) काचेचे तवक [घोटे वसिया हिं वासन]

वेंछाँ—वि (गो) निरर्थक

वस-स्स—किं पुरे, पुरेसा, ठीक 'व्यासावर युरोपीय पडिगानी अलीकडे जो बोरीचा चाने आणला आहे तोच वस आहे' -नि ५०० -छी (अशिष्ट) वैपुल्य, रेलबेल, वमाळ 'त्याने माण्याची वस करून दिली' [फा वस्] (वाप्र) ० फरजे-अकि थायणे विरमणे, राहणे वस मारि—यज्ञा १ याव [पुरे वावा] २ वृत्ति कटाळा दाखविण्यासाठी योजतात (किं होणे कर्त्याची पटी) [हि वसमार्द]

यस—उ १ दंडा, निहितपणा, कायमरणा २ स्थिररथा वरस्थी स्थिति जम वजन ठाप पगडा (व) बलोटी (किं वसने) 'ज्या व्यवहारात ज्याचा वस वसला तो त्यास सुखर' [ययने] यसव—छी १ आसन, आस्तरण बैठक पिडाईत

(वाजम, सुर्वी इ०) २ बैठक, सुर्वी, तळखडा; (सामा) आघार ३ वसवी, तळ, वुड, पाय, बुधा, अहणी 'या दज तीवी चपक लहान म्हणून आपटते' ४ वसवी, याजारात घातेरेव्या दुकानावरील वर, पटी ५ वसवीची जमीन, सपाट, सखल जमीन, दरी, बदखल ६ जमीनीचा खोलगट भाग लवण ७ जमीनीवर ठाम वसुन राहणे (घकण्यामुळे, हशने-मनुष्याने, पशूने) (किं घेणे, मारणे) यसक—वि सखल, खोलगट (जमीन) यसवट—छी दमत्यामुळे, हशने, (तमादेवाल्याने कणकोला) रोखण्याकरिता जमीनीवर थक्क घालून घसणे, हातपाय मोकळे सोडून घसण्याची क्रिया, बैठक (किं घेणे, मारणे) 'ही म्हैस उभी आहे तों दूध काडा एकदा यसक भारी म्हणजे ठणार नाहीं' -वि १ सखल, यष्ट्य, चपरे, सपाटसर, याच्या उलट उभट उभार २ वपके पेंदरे वजे (नाक) यसवट नाक्या—वि पेंदरा, नकटा यसकण—न १ आस्तरण बैठक यसक (—छी) पहा २ यसवट, यवकल (—छी) पहा ० कण—घेणे मारणे—सिद्धीच्या निराशने हातीं घेतले काम सोडून दणे ० र(का)र—दूर, धरक—(स्का)र—छीन हातरी, चटई, जाजम, पडवची, मुलांनी घाळेत वसावयास आणलेले गोंणपाट इ० आसनाप्रमाणे पसरलेली टेव लेली योगतीहि वस्तु (हेट) वस्तुक [स विटर] ० कल—छीन वसण्यास फुरसत वेळ, सवड, सधि (बहुधा नकारार्थी प्रयोग) 'तो सारा दिवस पिरतो त्यास क्षणभर वसकत सावडत नाहीं' -वि १ वनी उंचीचे, आवड व पसरट, नीच व सपाट २ यसके, पेंदरे, नकटे (नाक) ३ खोलगट, खोलपट (जमीन) ० का—छी १ (राजा) बैठक, आसन, सुर्वी २ तळ पाया (वस्तूचा) -वि १ येताच्या उताराचा, आडव्या पाठाचा, याच्या उलट पाणदाळ, खर २ सपाट, थक्क ० फी—छा १ विटीदाड्याच्या खेळतील एक शब्द २ वसका अर्थ १ व २ पडा ३ जुचल -वि जुचळीसारखे यसकट (पागोडे) 'तिवट वसकी साधे' -समारा १ २०१ ० कीचा—वि १ तळ, पाया, बैठक, असलेला २ यण्यालायक (घोडा, बैल गाढव) ० दूर—छीन वसकर पहा यसकेचा—वि तळ, पाया, बैठक, आघार असलेला ० कोळी—छी यसकट मातीची पागर 'ययाविधीने त्या येरी। वसकोळपा घागीरी' -मुण २८० यसण—छी (कर) वसण्यास घेतलेली राकरी वस्तु यसणी—छी १ वसणे, बैठक मांडी ठोकून वसणे 'एका वसणीस म्या धांभर बद लिहिले' २ थुड, मासन ३ (कों) लहान पाट ० पुगडी—छी वसुन घालाव याच्या फुगडीचा खेळ 'वस पुगडी वसुणा। चतुर भुगा लालुगा। एक पाय खोरीतो। सीडाराम खोरीतो।' -समाप २ २३४ यसकल—छी (कों) माशाची एक जात ह ऑक्टोबर-नोव्हेंबरमध्ये पडणारा

यसर्णें—अकि १ बैठक मारणें २ दुगण, युडपा, पोडा
३ व्यावर टेंकणें ३ खालीं वृद्ध टेंकणें, उपविष्ट होणें, वसक घेणें,
परा आनुचित करून राहणें, विप्रातीसाठीं खालीं टेंकणें (पशु, पक्षी
यांनीं) ४ उद्योगपदा, काम बगैरशिवाय असणें, रिक्तमटेकडा,
निरयोगी असणें ५ फुकट वेळ घालविणें ६ गुर्ची ७ बैठकीवर
अधिष्ठित होणें ८ (शब्दस व ल०) वर पडणें, असणें 'अगावर
घुळ वसली' ९ (विशेषत ल०) एखाद्यास मारवून होणें,
एखाद्यावर अवयून असणें १० तळीं जाणें, रिशरावणें १० खालवणें,
कमी होणें (नरीचें, निहरीचें पाणी) ११ पोषट होणें (शस्त्राची
धार) १२ स्थिरावणें (एखाद्या मार्गांत, स्थितींत), (ल०) रमणें
'तुपुपर मग तीचें चित कोठें बसेना'—साह्र ३ ५९ १३ स्थिरा
पणें (पाऊन, उणना, ताप) १४ न्हास, अपकरणें होणें, खाल
वणें, काढतें घेणें, धेष्टता गमाविणें, वैभव कमी होणें १५ सब
पीन निष्पात किंवा तसेज होणें, अत प्रवेश होणें (हाताचा,
डुगच्या अवयवाचा, बुद्धीचा, ज्ञानाचा), चालणें समजणें 'हें
गणें मातें घसलें' १६ (ल०) अगावर यणें, पडणें 'मार-सचें-
सोग-वमला' १७ योग्य होणें, विचक्षितपणें जुळणें, मिळणें,
पणें जडणें, बरोबर होणें, लागू पडणें (साधेजोड, सुचित, शिक
मग दिशान) १८ खचणें, सुडणें, विन किपायतीचा होणें,
नासणें तोंटा पणें (ग्यारा, पदा यात) १९ योग्य, वसणू, खोल
व असणें होणें विपडणें (कड, गळा, घसा, आवाज) २० स्थापित
होणें (अम्मल, सत्ता) २१ जोर, जोर मिळविणें (पिकानें)
२२ पार जाणें, समूळ नाहीतें होणें २३ दवणें, कमी होणें,
घेणें (गळ) २४ आरंभ करणें २५ प्रमाण ठरणें २६ प्रहार
लागू पडणें, फजारा लागणें (चाकू ह० या) [स उपविशू,
मा उदरस, व्हस 'जि वेश, आमजि वेश] म्ह० वस जाणे
त्याला लड जोग म्हणजेज्याला कोठें व कस वसावें हें कळतें त्याला
'लड' म्हणून बोध म्हणेल 'यसतां लाथ उडतां पुक्की, उडतां
लाथ घसतां पुक्की-सर्गारा मार यसले(ल्या)घडीचा-नि
पुक्क दिवस एकसारखा घडी घालून ठेवेल्या व त्यामुळें बरे
पणा व शक्यपणगा गेल्या कोरा (कपडा) याच उलट ताण्याचा=
मोरावरकरीत [यसणें+घडी] यसले राहून-किंवि वरून
'मदाराच खिडकींत नहमी वसने' (राहून दिवस मोजीत -विश्वि
१ १३१ यसल्या महिना-वि चाकरी न रतिता दरमहाना दर
महा मिळणारा(ग्यारा) घसात आपणें-सकि स्वतःच्या ताब्यात
आणणें 'दहाजणी मी वसत आणिल्या प्रताचे पाऊन पाणी।' -
परा १४ वसून आतोळ दांग (मारणें)-की (मगविद्या)

वाजूच्या आपल्या पायांने जोडीदारास वर वळवून व त्याच्या
हातास आपल्याकडे ओढून धरता दळून त्यास चीत करणें वसून
बाहेरील दांग (मारणें)-की (मगविद्या) जोडीदारांने
आपल्यास खाली घाल्यास आपल्या एका हाताने
हात घालून त्या हाताने त्याचा हात घट घरून त्याच वाजूच्या
आपल्या पायांने जोडीदाराच्या पिंडरीस बाहून आपला पाय
तडून त्याच्या घटलेल्या हातास एकदम आंत धरता देऊन त्यास
चीत करणें (दांग=युड्यापासून घोटपापर्यंतचा पायाचा भाग)
यसणें-न वसण्यासाठीं फसलेली, ठेवलेली बोगडीहि वस्तु,
वेडक वसता-नि वसण्याच्या उपयोगी (पोडा, पैल ह०)

यसंत-य १ ग्याण्यातील एक राग २ वसतकृत [हि, स
वसत] यसंत-ती-नि केशरी, कुडुवी, पिंवाळा (कपडा किंवा राग)
'होईस वसती फेरा दुपेरा वसत ग।'—परा १४

यसून-न (बोर) जनावराच्या मागील फण्याची जागा, चौक
व(वि)सनेकड-न (को) सुडकुड्यामध्यें घातलेला दाडा
राहाटास बेल लावावयाचा नसल्यास ह्या दाड्याने राहाट फिरवितात
सुडकुड्याजवळ वसनेकडाची काटकोनात जोखड बांधतात

य-सर्जाम-किंवि सर्जामासहित [पा]

यसर-वि (न) द्वार गेलेला, पराजित 'कोणाला वसर
जाणार नाही तो' [ओसर] ० येणें-जाणें-अकि हरणें, पराभूत
होणें [ओसरणें-वसरणें-वसर]

यसराई-नि १ वसर शहरची (देशी वडें, मोर्चे, पळें)
२ केळीची एक जात हे केळें घारीक व लाव असतें याचें वीं
वसण्याहून आलेले आहे -रूपि ४८८ ० चोखे मोर्ती-न वसरा
येथील छुकुमार, तेव्हाची व मोल मोर्ती [फा]

यसला खाटा-भाग-य (फा) पाळ्यासहित उलट्यातील
माळकीचा विशिष्ट भाग (खबेंबेचाविरहित) हा कड्याच्यापुरताच
असतो

यसय-य रियायत घर्माचा मुख्य उत्पादक हा धर्म शिवो
पासक आहे [स वसु=वैल] यसय(स्व)ण्णा, यस्यण्ण ण,
यसवा-य अग्याच्या देवळातील पूजेचा नदी, पैल 'वसायाचे
वाळी माडिले प्रयाण। वस्यणाची आण तया माई।'—तुभा ३०६८

यसवंत-न उगास्व देवत 'साडी या विपयाची माई र।
यणेचि खेळे वसतत होसी।'—तुभा २४३ [प्रा]

य-सवाय-वि उचित त्याचा जगाच य-सवायच येईल'
—रा ५८५ [फा]

यसविणें-सकि १ यसायास रावणें 'मजावन करावया
यसविले नखावें घरा।'—वेक ५ २ पळें करणें, वाघणें, स्थिर
करणें (कोणत्याहि स्थितीत) ३ मार्थी मारणें, सोंपणें, लावणें
४ थड करणें, शमयणें, स्थिर करणें, विप्राति घेव्यास लावणें

५ भोगवयास लावणें, घर आणणें, गुरविणें (काहीं अनिट) ६ योग्य करणें, जमविणें, लावणें, जुळविणें, मिळविणें ७ स्थापणें (राज्य, सत्ता कानू विधि, वदिवाट) ८ (यायकी) -ह्मणवरीस मत्तरात ठेवणें (गर्मधालाच्या पूर्वी) [यणें] घमघो-की १ (वाजारात वसणारी) येवया, कपवोण निर्लेभ्जन्दादि मुणविनिष्ट गल्ली स्त्री २ जगम मताची कपवोण -शास्त्रीको ३ दवडी, घळी [यणें]

य-साअत-नेक-किवि शुभ घटिकेस [फा]

यमाल-की सधि स्नेह [अर विसाट] ०ती-वि स्नेहाचा, मैत्रीचा 'खान पुष्पकोचे बसालती सितिसन्यात दाखल जाला वाह' -रा १० २१

य-सिका-दास-किवि खास शिकवनिर्मा फर्मान
य-सिका-दास -रा २० ३६५ [फा]

यंसी-की बागरी, पावा, वेणू गुरली. 'अथीं धरिती बसीला।' -मध्य १४६ -पु छळण [हिं स वश]

यसु(सो)ला-ले-उकी सुताराची तासणो, वावस [हिं बसुला].

यसो-पु लसाची एक जात -हृपि ४५०

यसोल-पु (ब) मडविणारा

यस्त-पु बोकड 'कस दैत्य ह्म यस्त सळल। बळी घेसी तयसी।' -ह १४७ [स]

यस्त घ भाव-पु यस्तभाव-आदिलशाही फर्मान [फा]

यस्त(स्तान)-न १ रचना व्यवस्था देत बस, जम (त्रि० वसणें) स्तानाचें-जेवण्याचें-निजण्याचें-वस्तान वसतें '२ वरोवस्त, हियारवळेपणा निश्चिती कायमची जाया घेणें घरणें (कि० वसणें) ३ टरणें पडणें (प्रमाण) यावरून सत्ता सरी, मध्यम प्रमाण, वाटणीचें प्रमाण दर (कि० वसणें) 'पचरा सण्याचें पचवीस भाणसत वस्तान वागलें बसलें' ४ जम ताला (दिरेय हकीकत याचा) ख'या मोठीशीं मिळनी, मेळ (वात म्याचा इतिहासाचा, वगेनाचा) योग्य ठीक होणें (सामान्यत) (कि० वसणें, जमणें मिळणें) ५ सवध, प्रमाण 'आकाश तील गोलाच्या गतीवर मनुष्यास होणाऱ्या इष्टानिष्ट मोर्धेचें वस्तान असण्याचा सभव विती' -नि २३१ [फा वस्तन-वायणें, आवळणें] ०निघडणें-भक्ति विषाड होणें, वडी विषडणें

यस्तनी-की वेश्नी -रान्यको ८ ११० [हिं]

यस्तरवार-पु (ना खा) वृहस्पतवार, गुरुवार विस्तरवार

यस्ता-पु गदा (कापसाचा कागदाचा इ०) त्याचा वस्ता भवन टोकाचा स्वामीसी। -नामदासी २ ५७ येली गागेटे वदरा [फा बरता] वस्त(स्तान)-पु टाण दिड

यस्तानी-की टोंकास दोरी बांधलेली बाडी, गुल ना शिंसा कल्याचें गुजरीचें साधन

यस्तिन-स्ती-कीपु १ राखच्या घोडाचा भाग, सालचे पोट, ओटीपोट, सुत्राघव २ वस्तिन (कोठा साक करण्याचें) -न वस्तिनलिङ्ग -की १ वस्तीची नडी २ पिचकारी ३ गुददारात पिचकारीने पाणी सोडून मलोल्लेख करविण्याची क्रिया [स] यस्ती-की जैन लोकांचें दळ 'जरी लागला पाठी हस्ती। तरी न रिपावें वस्ती।' [यणें २]

यदकणें-भक्ति १ भडणें, रस्ता चुडणें, भडकणें, भळत्या वाटेस नागणें २ (ल) नीतिभ्रष्ट होणें, वाडें पाऊन पडणें ३ चुडणें, पसरणें ४ वेष्टुमार चडणें, कमर्याद होणें, आठोक्यावाहेर जाणें (किंमत, करार) ५ (वाच्य) सर्वत्र पसरणें, पांकाणें दसळणें (सुगंध) 'अयोध्येमाजी सुवास वदकत।' -रावि १० २१ ६ यदकणें, बाढवणें, भ्रमत पडणें [हिं यदकना] यदकणी, यदक(का)वणी-की चुडणें, भडकणें, भुलवणी यदक(का)यिणें-भक्ति १ भळत्या वाटेस लागणें, भडकावयास लावणें (सब्दस व ल०) २ गोंधळविणें, वापरविणें यदका-पु (ना) घोटाळा, भडल

यदंगी-की १ खाद्यावरून वहावयाची ओढ्याची काबड, बगी, पेटारा २ (ल) काबडीतून नेण्याचें ओलें [हिं]

यद(ह्म)गुण-न (ब.) वद तोंडाचें पातलें [बहुगुणी]

यदडणें-कि (वा) वाडणें, पुडें होणें [हिं वदना, स वधन]

यदुर-पुकी १ ह्मण, वेष्टुल्याचा काक, भर, सुगी, जोम, उत्कर्षाची पूर्णता तजेला (उत्पन्न, तारण्य आरोग्य मान, सपति खळ उद्योग याचा) 'रुन्द छातिवर पुन्द गेन्द णु सुलार वहरामधि फुलती।' -प्रल २ पराकाष्ठेचा रग मौज (कृत्यादिकाची) [फा व्दुर=वसत] ०भारणें-कि आनदान मौज भारणें पूजे सुलोपभोग घेणें वहरामन्द-वि सुची, सपन [फा] यदुरी-वहारी पदा

यदुरी, यदुरीससाणा-वहरी, वहरीससाणा पदा

य-दुर्गाज-हरगीज-जिचि कधीही, निरकूल हा मज्जून

य-दुर्गाज मौकुफ कर नये -रा ४ २३ [फा]

यदुच(व्द)स-वि १ येकद, बोवाळ, उरुखळ, फटिंग २ विष्काळणी, बेकायदा, वेवद जुलमी, स्वैर, स्वच्छाचारी (सामान्यत मनुष्य काम राज्य) [बहु-वास वणें]

यदस-की चर्चा -आदिलशाही फर्मान [फा]

यदळ-ल-वि १ भुरुर विपुल, पुष्कळ 'आनवामोद वदळ। तात्विचाचें मुळ।' -झा १५६ २ पुण 'चिन्मात्र तेज वदळ।

नि-य निर्मळ सत्तेस।' -एमा ९ २०७ ३ विस्तृत प्रवास्त, विस्तीर्ण मोळकी (मदारात, मंदान प्रवेश) [१ यदुल, का वाहळ]

यद्वा—खी किंमत, सर्व 'कागद-बहासतांल हपये पचवीम
देविले जातील'—सासंद जुलै ११ [फा यद्वा]

यद्वाईपथ—उ एक मुसलमानी धर्मपथ हा १८४४-४५
मध्ये इराणात उदय पावला याचा उत्पादक मिर्जाअली मसद
होय हाई हा पथ भरयस्तानात प्रवृत्त झाला आहे—शको (ब) ६२

यद्वाचर—वि १ (५) वास्त २ लावालाची करणारा
यद्वाड—न समुद्र, खाडी याच्या काठची भरतीची खाडी
जमीन

यद्वाड—न (प्र) बाड, साखंभ, कोठपणे १०
यद्वाण—खी (कों) नावेचा काठ, वड, बाण, बाणी
यद्वाणा—ना—उ मिप, होंग, खोटी सत्र, निमित्त 'राजप्री
भाऊचे पत्राचा यद्वाणा लावतील'—ख ५ २४७६ [फा.
यद्वाणा] • करणे—कि खोटे बोलून एखादी गोष्ट लपविणे

यद्वा(हि)णा—वि (ब पाटी) हाडक्या मुलीम म्हुळतात
यद्वाणे—सकि (काय) हाक मारणे, बोलवणे 'दुवोंघन
ये स्वये बदावाला'—मोडयोग ७८८ [स आवाहन]

यद्वात्तर—वि सत्तर आणि दोन [हि] • खोडी—खी
पोवपाचे वहातर दोष, वाईट लक्षण अशुभ लक्षण पद्म • लुट्टम—
उ पराक्रांटेचा लुट्टम • भोयरे—उभन कसाची वहातर बलये
(पोवपाची) यापैकी बासठ अशुभ व दहा शुभ • रोग—उभन
यशी वैद्यकातील रोगाचे वहातर प्रकार म्हणू • वहातर रोगाचा
खडोवा=अनेक रोग एकाच वेळी असलेला रोगी

यद्वाड(डु)हर—वि १ धोड, घाडशी छातोचा झर २
प्रवीण, निष्णात, निपुण, हुशार, बस्ताद, पडाईन [फा यद्वाडुर]
यद्वाड(डु)री—खी धोय, पराक्रम [फा] यद्वाडुराई खी
शाबासी, बथीस 'खंडराव महाराजास मिळाली यद्वाडुराई'
—गावो ५

यद्वाड(दु)री—खी बाहोदारी, हमी, जिम्मा यद्वांदरी—
खी गायकवाडीतील आरव सरदाराची जागीनकी

यद्वाट्टपानी कागद—उ एक जातीचा दौलताबादी कागद
यद्वाट्टीतोडी—उ (राग) यात पडून कोमल रूपम,
कोमल गाधार, तीव्र मध्यम पचम, कोमल धैवत तीव्र निषाद हे
स्वर लागतात जाती सपूर्ण—सपूर्ण बादी मद्रस्थानाचा धैवत व
सबादी मध्यस्थानाचा गाधार गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर

यद्वाक—न तमर व फराफ यांच्या राजावाडीनंतर ऐन
तिसरी धान्यरूपी सा याची नक किंमत वसुली गज्याची नाण्यात
किंमत [फा यद्वाकनक]

यद्वाकचोत—द—वि एक दिवी [हि बहेन=बहीण+चोदणे]

यद्वाह—उ बहर पद्म

यद्वाह—खी कमार, उल्लूखा • दारी—खी सौंदर्य 'हिमा
ल्यादि स्थानाचे वर्णनात यद्वाहारी बरीच दिसून येते'—विबि

८ ७ १२३ यद्वा(ह)री—वि १ मेजवाण्या, खेळ, आनंद व सुख
यात रमणारा. २ वास्तिक

यद्वाह—पुकी १ बहर पद्म २ एक राग यात पडून, तीव्र
रूपम, कोमल गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, कोमल
निषाद हे स्वर लागतात आशोढस रूपम व अशोढस धैवत वर्ज्य
जाति पाडव=पाडव बादी मध्यम, सबादी पडून गानसमय वसत
ज्यूतील रात्रीचा तिसरा प्रहर [फा यद्वाह, स विद्वाह]

यद्वाहम—वि १४, खप्पा, दिक्क बहम पद्म 'राजे मजूर
बाहेर जाऊन राहिल्यामुळे मनी बद्वाहम'—रा ५ १८० [फा]

यद्वाहल, भाल—न १ तुळई, सरा २ अवेलापासून बूल
निसळी बरणारा सुलीचा अवयव

यद्वाहल—वि १ प्रसन, रूप २ पूर्ववत् कामावर नेमलेला
३ क्षमा केलेला ४ यशील दिलेला 'कसबे मजूरची माकदमी
तुम्हास बहाल करून'—रा १५ २७८ ५ पुन्हा स्थापिलेले, परत
दिलेले 'बतन बहाल वचारी'—धोमारी १ ६५. ६ (ब) कायम
असलेला, टिकलेला—किवि पूर्ववत् 'याजकरिता लाडाचे बोंबे
दकेची इगारत ब=हाल ठेवणे जरूर'—रा ७ ९२ [फा बहाल]

• करणे सकि १ एखात होऊन देणे २ खालच्या कोटाचा
हुकुमनामा कायम करणे (मामलत, सनद इ. कोणा
एकास) • करणे—एखाद्यास पुन्हा हो अधिकार देणे • मजरी—
खी प्रसत्ता, सुखवर्षी यद्वाली—खी १ अतुकुलता, प्रसत्ता २
स्वापना, दाम करणे (अधिकारात, उद्योगात) ३ क्षमा, माफी,
रुपा 'मशानिन्देस बहालीची पत्रे पाठविली'—दिमरा १
१२० ४ (यागे सधिवी शब्द जोडून) एखाद्या कामावरून कमी
केलेल्या नोकराची कामावर पुन नेमणूक तंगिरी बहाली पद्म,
पुन नेमणूक (सरकारी अधिकार्याची, नोकराची) 'जनेल इश्वरिष्ट
यास हिंदुस्थानचे जेजेबा बहाली=वर्तणीचा मुक्त्यार केला आहे'
—दिमरा १ १२८ ५ चढती कमान बढती, उत्कर्ष 'जीववायादा
परशुरामपत्नीची दिसदिस बहाली'—ऐरो २२५ यद्वाली=मेहेर
दानगी—आ दया, रोम

यद्वाला यद्वाबा, यद्वाबा पचक यद्वावेपंचक,
यद्वाळा—बाहमच्ये पद्म

यद्वाळ, यद्वाळणे—बाहळ, बाहळणे पद्म

यद्वाळी—खी विपुलता, समृद्धि, भर, उत्कृष्टता 'अगा
वृष्टि। पाताळी। बळ सापडे सुळी। तें शाखागिरे बाहळी। बाहेर
दिसे।'—झ १२ १७१ [स वहुल]

यद्वा यद्वा—किवि बाहेर, बाहेरच्या वाजूस (समासात)
बाहेर प्रवेश, बहिर्भाग, बाहिर्कार ६० [स] • करण—न चजुरादि
दहा इद्रिये [स] • भोति, यहिममता, यहिलोम—खीपु

वरकणी प्रीति, माया [स] यहिरंग-न वायव्यस्थ -वि
परमा, अपरिचित, दूरवा, आपल्या कुडाच्या, अनुयायाच्या
विस्तारात नसेला याच्या उलट अतरंग [स] ० रंगपराश्रय-
न विशेष खोलत न जाता वरवर केलें आलोचन [स] ० रंगो
पासन-न याच उपासना ही मर्यादित, आरोपप्रति, समवेतिवि
व अन्धासविधि अशी चार प्रकारची आहे; कर्मयुक्ति [स]
० रवसा-उ वाहेरची (भूत, पिशाचाची) याचा यहिग्या(या)
स, यहिरयास-उ १ वाहेर राहणे २ (प्रहात) वाहेरच्या
उपयोगाचे नैसावयाचे वज्र, उत्तरीय वज्र 'चोखट यहिरवास
वेदीति।' -पूजावसर [स] ० रानी किंवि उपद्रवा मैदानत,
माकडेपणे (भटकेणे) ० रायाम पात-उ एक प्रकारचा धनुर्वात
यात रोम्याची छाती पुढे उठेन पाठीकडे कमान होते अतरायाम
वात पदा [स] ० रुपद्रव्य-यहिरवसा पदा [स] यहिक्वंप-
उ (प्र यहिक्वंप) बराणो पारण कलेला खोटा राग [स]
यहिरुह-न पडवी, ओसरी, ओटी, डेलच-ज, दवडी [स]
० दैत-उ ओटाच्या बाहेर आलेला दात [स] ० दर्द-उ
शरीराची काहली, याच्या उलट अंतराह [स] ० दिशेस-
भूमीस जाणे-अकि हौवास जाणे ० द्वांर-न व्यभिचार,
राह्याची यहि प्रकृति-लीजव राज्यकारभाराचे एक अंग
कोश, राष्ट्र दुर्ग, वज्र आणि प्रजा इ० याशिवाय दुसरी अत प्रकृति
प्रकृति अर्थ ७ पदा [स] ० भाव-उ वाद भाव, डोल, स्थिति
देखावा, हेतु [स] ० भूत-वि वायव्य बाहेरील 'मनाची गणना
काणी इद्रियात करितात कोणी त्याहून यहिदूत असे गणतात'
[स] ० भूमीची इवथा-ली (ल) इगजणीचा उपद्रव
० भूत-वि बाहेर तोंड असलेला, वायव्य प्रापचिक गोष्टींइडे कल
असलेला विषयामक याच्या उलट अंतर्मुख [स] ० ह्येद-वि
विश ल रोगाचा ० ह्येदिका-होडे, गूढ, ज्याच्या अंगभूतणा
सागीं बाहेरचे पद इ० ज्याचे लागते अशी कूट कविता अतर्लीग
कन्वा उलट [स] ० ह्येदकृष्ट-न गोलचे गूढ बाहेरच्या बाजूने
पारिले असता दिसणारा आकार -सुर्य ८ ० वर्ती-वि १ वाहेर
राहणारा असणारा २ (ज्यो) अष्ट सुषामोवती होणाऱ्या धृवी
प्रमाणेच्या मडलाबाहेर असणारा (ग्रह) बुध, शुक्र या शिवाय
वारीच्या ग्रहास यहिर्तीग्रह म्हणतात [स] ० विकार-उ १
(ल) उपद्रव, गर्मी २ वायव्य, शारीरिक व्याजार [स]
० व्यसन-न यहिर्द्वार पदा [स] ० व्यसन-वि व्यभिचारी,
रडोवाज [स] यहिस्त्रिक(करण)-न कृत्याचा एक प्रकार
यहिरुह-उ दिवाळ खोटी प्रीति ममता [स]

यहिरुह-उ दिवा देवा-उ वड दगा, मोपळ, देना [हि]
यहिरु यरक-ली निशाण जत्र, एका निशाणाबाजील
टोळी (अरवाची) शिन्दीन लाऊ पोलीसवात्पत नव्याने याच

वेडे न यहिरी राहिल्या नाहीत '-(वडोदे) ऐसा, प्रमत्तवन
९५

यहिरुस-उ (व) भैरव 'यहिरुमची यांना भक्ते' [स भैरव]

यहिरुय-उ १ (ताग) भैरव २ भैरव, यहिरोबा (एक दब)

'यहिरु खडेराव। रोटी सुगीमाटी देव।' -तुगा ७५१ यहि

रवी-ली भैरवी रागिणी [स भैरव]

यहिरा, यहीर-वि १ फुटका (वान) २ ज्याला मुर्खीच

ऐकू येत नाही दिवा कमी येंत असा ३ वेदनाक्षम, सुन,

खेदेनारहित (अवयव) [स बधिर] म्ह० (व) यहिन्याकांनी

कुपल्या, अडक्यावायती मोहल्या=यहिन्याला ऐकू येत नाही लब्धा

त्यास उद्गृह्ये म्हणतात ० पिसा-वि यहिरा व वैशा, पिमाट

यहिरुसट-वि यहिरा

यहिरागी-उ वैरागी पदा

यहिरादणे, यहिरणे-अकि १ बधिर होणे 'दिवाचक

यहिरुले। पाई निशाणाचा।' -लक्ष्मि ५८५ २ वेदनारहित, सुन

होणे [यहिरा]

यहिरि, यहिरीससाणा यहिरससाणा-ससा-उ १

सवाणा, एक मासभक्षणी याच्या पाठीचा रंग पारल्यासारखा

असून मध्ये वाळे ठिपके असतात दुसऱ्या पद्याची शिफार

कल्यासाठी हा वाळगतात 'वाज यहिरी सोनार।' -दावि २४४

२ (ल) हुपार व पीट माणूस ० योका-उ चलाख, वस्ताद, छाप

वसविणारा इतम (यहिरिससाणाप्रमाणे) थोडे असलेला, भाजरा

प्रमाणे चपल)

यहिरि-उ भैरव देव, यहिरोबा. [स भैरव]

यहिरिचे(व्य)था यहिरी-ली सुनयहिरि माभाचा रोग

याने त्वबला बधिरता येते

यहिरोवा-उ १ भैरव दब २ (ल) यहिरा मनुष्य [स

भैरव] ० की सेवा असणे-अकि यहिरा असणे

यहिरुपणे, यहिरी, यहिरापुणे-न पांजेतील याजार

कुणेंगे गदी 'भले भले सरदार यांनी यहिरांत तोंडे घातेगी.'

-एगो २७९ [हि यहीड सुनगाड]

यहिरुकार-उ १ जातीबाहेर किंवा पाळीत दावण्याची

विया (किंवा घाणे) २ (सामा) बाहेर ठेवणे, असहकारिता

'विनवणीस यहिरुकाराची पुरवणी दून' -टि ३१०

३ त्याच्या ठाविणे, अगिकार न करणे (वस्तू इ०) 'परदेशी

मालवर यहिरुकार पुहारला' [स] ० यादी-वि यहिरुकार पाळ

णार यहिरुकारादी वियाप्यांनी कॉलेजे सोडली' -केले १३२२

[स] ० य-अकि बाजीत दावणे 'अक्षे जेता पुन घट्टला। तो

सुखी जेवा यहिरुकारला।' -दू २० ८६ [स] यहिरुट-वि

१ जप्तीबाहेर, बाजीत दावलेला २ बाहेर ठेवलेला, वज्य केलेला

पहोण — स्त्री १ आपल्याच आईबापांची बऱ्या, भविनी
२ कुलत-माते-मागे-पहोण इ० ३ बशील पहोण ४ (निवाणी)
गुणत, बतेपुधीत एखादीची बरोबरी, बरबराणा बरबारी स्त्री
[स भगिनी, प्रा बहिणी, शु मन मि भेपु प भेण, भेनि
पेन] इह० पहिणीमुळे मावोजी होयरा ० जयार्ह-जावार्ह-
प (प) मेहुणा, बहिणीचा नवरा ० तीज-धीज-धी बार्दिक
पुत्र तृतीया भागि द्वितीया, गावचोज बीजेस पहोण गावास
ओवाळते प तीजस भाऊ तिथी वस्त्रालंकारांनीं तमादना बसतो
० पणा पु मेहुण्याचे माते 'देगा कडविला आमुचा पति । त्या
बहिणपणा आय लागो ।' — जै ७१ १०१ ० भापेंछे-नवव
भाऊ भागि बहिणी (समुच्चयाने) ० भाया-पु (साजा) एकाच
आईसून माते, भाऊ बहिणी, सदावरपणा इह० बहीणभाण्या
व सापु जाकया ० लेक-पु (ना) बहिणीचा मुलगा, भावा
० पळा-धीनव बहिणीची मालिहा [पहीन+ओळ] बहिणीस-
का (बों) (अक्षिप) पहोण बहिणुली-स्त्री लाडकी बहिणी
'मौपदि ह बहिणी- ०' — ३५ ४८ बहिणीहो-पु (ब) बहिणीचा
नवरा, मेहुणा [पहीण+नाहो] (नवरा) बहिणीहो-बहिणीहो]

पहीकळ-न धीकळ [हि]
पहीर-स्त्री अपाढीचे शिष्य, विनी [हि]
पहु-नि १ पुष्कळ, अतिशय, अनक (समासात) बहुपाद=
पुष्कळ पायाचा, बहुभुज=पुष्कळ हाताचा, बहुप्रिय=पुष्कळस प्रिय,
बहु-मन-गुण-तत्वां-पणै-पुत्र इ० २ -रिवि पार, अधिक 'तेवा
इरपतिचा मी की बहु राज्यापणादि यदुपट्टी ।' — साभीप्य
१२ ५१ [स] इह० यदुत्तना वसुधरा ० फडास-रिवि पारकाय
हरी व्हेसन पापहे बहुकशात काया धवा ।' — कका ७४ ० म्हुणी-
नि पुष्कळाचा द्योक्ती, बहुत ऋण असलेला इह० बहु उदात्यास
खाज नाही, बहुकणी त्यास राज नाही [स] ० काल-रिवि
पुष्कळ वेळपर्यंत, बहुकाल ० फोण-पु बोहोपेसा जास्त वाचूची
सरत्तरपाटनि — नहमा ७ ० गुणित-रिवि अनेक मिळून एकाप्रमाणे
दिखणारा — ज्योति शास्त्राची मूलतत्वे ० गुणी-रिवि १ पुष्कळ गुण
अवणारा पुष्कळ गोष्टी ज्यास करता यशात असा, पुष्कळ कामी
मिवा उपयोगी रावता येण्यासारखा (मनुष्य, वस्तु) २ एक
आत्मक रचना, टोळ्या, वईल 'बहुगुणी ईश्वरभजनी लक्षाचा
मनुष्य मोटयोम्य' या वाक्यातील पहिल्या तीन शब्दातील
आचार्याने घेतल्यास वईल असा शब्द बनतो मोटयोम्य म्हणजे
मात्र ओढण्यास योग्य टोळ्या असा रूप यात आह [स]
० चक्र-रिवि वाचाळ, बडबडया चाकट बहुचक्रांनीं बसू नये।
मैनी कदा ।' — दा २२ २५ [स बहुवाचक] ० चके-स्त्री
प्रमिश्रणा चावणी, बहकलेपणा बहुचके हातया । आम्ही
पणे ।' — शा १८ ५२१ ० जिन(झ)सी-रिवि आत पुष्कळ जिनस
अमणारा अनक प्रकारचा 'दशक अष्टादशक बहुजिनी ।' — दा

१८ ० प्र-रिवि पुष्कळ मार्गानीं, ठिकाणी [स] ० त्व-न १
पुष्कळता २ (प्रत्य) रागापासत एखाद्या स्वर अनेक वेळां घेणे
[स] ० दुधी-रिवि पुष्कळ दुध बगारी (गाय, म्हण) 'अनुद्विधीनी
अल्पमोटी बहुदुधी अशी (गाय) मिळणे कठीण' [यदु+दुध]
० घा-रिवि (काव्य) नाना प्रकारचा 'पाहो सुनिद्रासोदे बरनि वम
लहार उदित बहुधा मी ।' — मोअनु ७ १७ — रिवि १ पुष्कळ
मार्गानीं प्रचारानीं २ पुष्कळ अशी घटकरून, बहुदा, बहुतेक [स]
बहुधा नाही-रिवि बघिर, बहुदा, बघीदि न, पार बघित्
बहुधाकार-पु भव १ अनेक प्रकारचे आकार 'ऐस बहुधाकारी
पयेंनी । बहुचि हातनी ।' — झा ९ २५८ २ — न (स) जग
० धानक-स्त्री माया, प्रवृत्ति 'गुणवचकी पदायभेदाची धीजे
तीत आहत म्हणून बहुधानक ।' — गीर १५८ ० धान्य-पु साठसंव
स्तरातील बारावा रावत्तर ० नायकी-स्त्री पुष्कळचि राज्य सत्ता,
बहुराज्यी, (स) क्षोमिगादरादी, अदापुरी बारावायकी पदा
० पतिव्रत्य-न एक पति जिवत अमता दुसरा किंवा अनेक पति
करणे [स] ० पत्नीकत्य-न स्त्राची बायको जिवत असता दुसऱ्या
एक किंवा अनेक प्रियार्थी लभ करणे [स] ० पाद-पादी प्राणी-
पु अनेक पाय असणारा प्राणी या वर्गातील प्राण्याच्या पायाला
अणोदार टोंक असते व पुढील दान पायाच्या पजात विपाळ्या
माठी असतात पोथीड, पोण ह या वर्गात येतात [स] ० प्रजा-
रिवि पुष्कळ सतति सुलेबाळे, परिवार असलेला [स] ० प्रद-
रिवि उदार, सज्ज हाताचा [स] ० बीज-रिवि पुष्कळ दियाचा
[स] ० थोळका-रिवि वाचाळ, बडबडया ० भाग्य-(राज्य, वस्तु
इ० ना कारण असे) पुष्कळपणे येव [स] ० भाप(स)-भापी-
रिवि १ बहुचोळडा २ पुष्कळ भापा जाणणारा, दुभापी [स]
० मत-न साधारणत अचिक शोककस्येचे मत, गंध्यापणा अक्षि
मते — रिवि पुष्कळमत मान्य ० भीम्य म्हणे आ । बहुमत साधुचि,
न तस सदा श्रद्धे हाताचा ।' — मोमीप्य १ ८१ [स] ० मान-पु
आदर, मान, सन्मानवीय जागतस्वागत [स] ० मूनता-स्त्री
मेहाचा एक प्रकार, बहुमूनरोण [स] ० मूत्रमेह-रोग-पु
बसुधारा मूनलाव होणारा रोग मूत्रमेह यात वृक्षत्व घाम येणे,
तोंडास दुर्गंधि जीम, डोळे व कान यास जोरसरपणा खोकला,
अरचि बोरड दाह थकवा इ० विकार असून लघवी पिवजी होत
[स] ० मूत्र्य-माली-रिवि मौल्यवान उची इह० बहुमोली अल्प
सतोधी ० युक्पद-रिवि (गणित) पुष्कळ पदाचा [स] ० ये-रिवि
बहुत तप परिहार बहुये । अपडता ही ।' — अय १ २८ [स
३ प्रसंगानुवर्ती थळ पडेल तस वाणणारा [स] ० रतावसु
धरा-नानारतनामुधरा पहा [स] ० राशि-न (गणित)
सयुक्त व साधे गुणोत्तर यांचे समीकरण [स] ० राशिप्रमाण-

न एताया परिमाणे दोन दिवा अधिक परिमाणार्थी अमणारे
प्रमाण [स] ० रूप-न १ नाटप, अभिनय, सोबे घेणे, विड
पन ६० २ जगदाकार, विषय ' जो भेटतलेख सर । बहुरूप हे ।'
-अम् २९ -वि अनेक प्रकारचा, रूपाचा, नानाविध [स]
० रूप-न (रसा) अनेकावास्तव्य. ६ ऑस्ट्रोइसम, आल्ट्रोपी
यास प्रतिशब्द ० रूपी-उ नाचणारे, सोबे अणणारे, नकल ६०
जेकाच्या वर्गातील एक व्यक्ति, नावा प्रकारची सोबे घेउन सप
जीविता करणारा ' कळावत बहुरूपी ।' -दावि ४७४ ० पचन-
न (व्या) अनेकवचन, अनेकत्वयुक्त वचन [स] ० पचनान्त-
वि श्रवणी बहुवचनी प्रत्यय असलेला (दाध्, त्रियापद) [स]
० वस-सी १ वस्या, वसणी २ वसववा, बोभाटा, गाजा
बाजा (कि० करणे) -वि १ वाचाळ २ (काव्य) गोटा,
बहुत, पुष्कळ, पार, नानाविध, विस्तृत ' तैसा बहुवस सत्तार ।'
-एमा २४६० -निवि १ पुष्कळअर्था ' म्हणे हे आवड
बहुवस ।' २ (प्राय बहुवस) बघव, स्वेर ६० ३ सर्वज्ञ -मनवो
० वसपण-न १ सर्वज्ञता ' आपुलेनि बहुवसपणे । धीट्यण
म्हणे ।' -झा ६१०० २ सर्वज्ञ राहण्याचा धर्म, व्यापकता ' धी
वापुचिया बहुवसपणे । अश्री दिगंत लक्ष्मिने एक क्षणे ।' -स्वादि
१० २ ३५ ० घार-घाई-किवि पुष्कळदा, अनेकवेळ, अनेक
प्रसंगी ' प्रियावचनी जिही न बहुवार पनावळी ।' -केका ७
[स] ० घिघ-वि पुष्कळ प्रकारचा, नानाविध [स] ० घे-
किवि पार, पुष्कळ ' तया ठासी बहुघे पावे । मागवि तु ।'
-झा १७१३ [प्रा] ० घीहि-उ (व्या) एक समास यत्त
कोणतेहि पद प्रधान नमुन सवप सामासिक शब्द त्याहून निराळया
अशा नामाचे विशदण असतो उदा० बहुरूप, बशिरोसर ६०
[स] ० श-झा-किवि पुष्कळअर्था बहुतकरून, बहुधा
' बहुशा छेदिता जो दशकठ ।' -दावि १७४ [स] ० श्रुत-
वि ज्वाने पुष्कळ ऐविले आहे असा पुष्कळ मोठीचे शोधवोदे
ज्ञान असलेला सामान्य माहिती असलेला [स] ० समत-
न सामान्य मत अभिप्राय (कि० पडणे होणे, असणे, घेणे)
० साल-ळ-किवि १ (काव्य) पुष्कळ ' बहुसाल आरिले मुरके ।'
-मोडयोप ७७७ २ नित्य, नहमी, सरोदित, बारवार ३
पुष्कळ वर्षपर्यंत, लाय अवधिपारवती ० सालपण-न नावा
प्रकार ' शुध ऐसे न म्हणणे । तेही आह बहुसालपणे ।' -एमा
३ २५५ ० सुखवाद-पु (तत्त्वज्ञान) आधिमौक्तिक शुलवादातील
एक ४३ १४, अनहितवाद, पुष्कळअनेक पुष्कळ सुख अगर हित जणे
करून होईल ते करणे अशा प्रकारचे नीतितत्व ' बसाम मित्र
वगैर पशित ' बहुसुखवाद ' पयाचे पुरस्कर्ते आहेत ।' -झाकी (व)
६० [स] ० श्रम-वि अतिशय सोशीक शौर्याचा [स] ० श्र-
वि पुष्कळ जाणणारा [स]

बहुगुणे-जी-नकी हद तोडाचे धातूचे माडे [बहुगुण]
बहुगुणे-भकि १ मागे फिरणे, सरणे ' हृदाप्य तरी घुडे ।
साध्याची गोठी विघडे ।' -झा ६२६० २ उरणे -सकि
निरपे घले, कोठाविणे, परत पाठाविणे ' गढवा आळवणी बहु
विले ।' -गुगा ५०
बहुडा-ड-उ (हृपाडशीचा) वर्षाचे ' हे भेनी नडे
बहुडा । मेपाचा बहा ।' -झा ११६००
बहुडा-पु बदल्यासाठी खनिन्यापुन परत पाठविलेले पैसे,
बदला, पार, परतबहुडा असेहि म्हणतात कळवी पहा ' प्रेम वेडवि
बहुडा झाला । तुका म्हाणे विस्त झोला ।' -गुगा २७९ [गु]
बहु(ह) त-वि पुष्कळ प्रभु, पार, अनेक [स बहु
रिवा प्रभूत, आ बहुप, हि बहोत] ० फरून-किवि पुष्कळ
अर्था, सामान्यत, पुष्कळदा, प्राय ० फाळी-दिवदो-वि
गुगा, पुरातन, पुष्कळ दिवसाचा ० धाराचे निवडुंग-उ
पुष्कळ पारा असलेला निवडुंग निवडुंग पहा ० धीणि-वि पुष्कळ
अर्थचे प्रमदगारी ' म्हणोनि पहिल्याचि बडा । बहुतवीणि
जाली ।' -भाए ११४ [बहुतवीणि] बहुताये-न (वें)
(एखाद्या कामात) बाजवोपसा जास्ती व्यवस्थापकाचा, मर्त्याचा
रावप अर्थचे, दारभाईपणा ' मतलतीचे कामावर बहुतावे कामाचे
मार्ही ' बहुतेश-वि अनेक, विवेक, पुष्कळ ' मार्ही लेकें
बहुतक मेली । महा दुष्काळे वरुनिया ।' -ह २९१८८ -किलि
(काव्य) बहुतकरून पुष्कळअर्था, हजार वाटयार्थी [बहुत+एक]
बहुरणी-सी. गाभणेजनावर -वि गाभण (गाय, श्वेत ६०)
बहुल-ळ-उ पैसादि महिन्यातील बस पक्ष -वि १
बहुपक्ष २ (काव्य) पुष्कळ, पार, अतिशय [स] ० रुचर-
उ (सगीत) रागातील वादी स्वर
बहुली-वि मुदरा
बहुली-सी भावणीची हलकी जात
बहुले-न बोहले, रुमात मुर्जीत घातलेली चतुष्कोण वेदी
यावर बघूर, बहु वसतात व होम करितात ह्याची लावी-वेदी
५१४ आणि सची एक हात अमुन ती मुर्जीत मुलाच्या हाताने
व रुमात मुलीच्या हाताचे मापितात ' ऐसे सवादाचा बहुला ।
रुम दापाविश आतुला ।' -झा १८१५७८ [बहुल-मोवतारे,
मवालय बाहुल्य १]
बहुल्ये-भकि व्याकुळ होणे
बहेचचज्जु-किवि कोणत्याहि रूपाने -आदिरशाही
पमाने [फा]
बहेतळ बहा, बहाड यत्ताड-वि (व) मुसं
बहुर अवकट पिठाट ' [हि वेडका बहुरळ]
बहुरी-किवि बहुतेक [बहु+अर्था]

वळाणा—न (चि) वळद—मसाप २४ ३६६
 वळा(ला)णी—शी (चि) वसण्याकरिता (वाक्ताप्रमाणे)
 वळेला (चिरवरी ओढा—मसाप २४ ३६६
 वळार—शी (गो) मोठा वगळा
 वळाहक—उ नेप हग [स वळाहक]
 वळी—उ प्रसिद्ध दानचूर वळी राजा उला नववडी,
 वळी तरिव तो नस आटला।—हेका ७६ [स वळि] ० वधन—
 उ वळीला वधन करणारा वळीच्या वधनात राहिलेला वामन
 अनुल्लंघने प्रवृत्त। वळिवधनु।—हा १० २४१ ० राजा—उ
 कुणबी, शतकरी (हा धान्य पेटा करून दुवियच्या पोगपाण्याचा
 भार उचलतो म्हणून)—नांगा ७ वळिराजाचा धर्म उ
 शेतकऱ्यांचे दान

वळा—उ (को) दलदलीत राहणारा एक पक्षी

वळा—शी (वे) रक्षमाची पक्षी

वळी—उ (कोडी कर) सुत उक्कण्याच्या रहाटावरील
 लुमाच पाचरा पाचवीस (दो-याचे) पेटे यात तांब थोक आठ
 लुप्या विणली म्हणून एक वळी सुत शिंक राहते।

वळी—ळि—उली १ वळि पहा दंतसेस अर्पण करावयाची
 वस्तु (पु ६०) (कि० देणे वळी नेहूनि आम्हासी। ह आऊ
 पदवी पूर्ण पदासी।—एमा ४ १५४ २ (७) आहुति होम
 जीवने साधुनि वळी। मृत प्रत कुठे मेळी।—हा १७ ८०

३—उ वर पक्षी इतराची काय कथा? ज देणार त्रिकूच वळि
 या या।—मोसमा ३ ३१ [स वळि] ० दुष्टे म्हणू
 अर्पण करणे हुका म्हणे वळा। जीव दिव्य पायातर्फी।—गुणा
 ९९१ ० वळणे—कि भक्ष्यस्वामी पडेणे नास पावणे मरणे ० आ

वळरा—वि (कर) मुर्खाद वदान—प्रतिपदा वलिदान वलि
 प्रतिपदा पदा ० राजा—उ (वायकी) प्रसूतीच्या अकराव्या दिवशी
 निगळ फिण्यावर पाटावर काढलेल्या ताडुळाच्या दोन बाहुल्याची
 पूजा करून ती छुवासिनीच्या ओटीत घालण्याचा विधि ० हूरण न
 १ मृतज्ञ व्रतास रोज भूमीवर दिलेल्या माताच्या मळाला
 आहुती (वैश्रवद्याच्या आहुती नुवातील अर्घात टाकतात व या
 मुन्वर विशिष्ट क्रमाने घालतात) २ (ळ) पोथीच्या समासाभोवती
 छिपणीवळा किंवा लुकाच्या छुडीकरणाचे लिहून सर्व पोथी व्हाड
 करणे (त्रि० घालणे) [स वळिहण] ० घालणे—त्रि पोथी,
 पुष्पक चिंताड करून ठेवणे

वळी—वि १ वळकट वळवान एकसेगिरी घरिला गोवाळी।
 हाता भाव वळी आम्ही एस।—गुणा ७० २ बुदिवळे खळ
 व्याचा एक प्रकार जाही हाव [वळ] म्ह० वळी दो वान पिळी
 ० आ या—उ वळवान माणूस—वि वळि? वळाढप बापु
 वळिआ अभिमान। काई एउ न वळी।—शिपु ७४०—निवि

टप्पणाने ० करण—न १ वळकट, निरोगी करणे 'आता कर्तव्येवित
 व्याधि। वळाकरणाच्या आधी। आपपद न गोधी। सद्गुण जेसा।

—हा १६ १४१ २ उतार वमनोर वमी होणे [त्रा] ० व्याड—
 न शिपाई साचळ हाता वळियाडे। धांवणियासि निघाले।—दव
 दामकृत सतमालिका ९ ० व्याडा—ढा—वि वळकट वळाढप हड
 नि श्याचा पायाच प्रवळ वळियाडे। हसुरा २५ ८ ० व्यावणे—
 कि वळकावणे सतराविये पाणियाडे। वळियाविले। हा ९
 २१४ ० य वि (महातु) वळकट पांथु म्हण वळि पाय
 गरिम वळिभद वसुदवो नद।—धवळ पूर्वार्थ ५० ० येपणा—
 उ वळकटपणा, सामर्थ्य

वळुमार—उ एक खार—मुल्या १२८

वळे—निवि १ जोर जुद्ध जवरी सजि यारी २ दादून
 बुद्धिपूर्वक गुप्तम जाणुवजुन उदारपणानिले अजि गुरुपदासा
 वळे।—हेका ७० ३ हणामाने ४ आध्यामे तरेन गुप्तच्या
 वळे भव महानरी नाविता। हेका २२ [वळ] म्ह० आपल्या
 वळे बाधाची कास आणि कोणाची धम मय आस—नि ४३१
 वळेंचा वळेंवळेंचा वळयावळयाचा—वि वळाने काढ
 लेला ताणलेला ओढून काणलेला मनापासून नव्ह असो इत्रिम
 मस्वामाविक (अर्थ ६०) [द्वि]

वळा—उ (ऊ) एका माथ्याचे नाव

वळासा—नि वळकट बलवत्तर पहा

वळीवळी—ळि—निवि (महातु) एवसागले नगने भिर
 सांगी परडहुळी। वय न करित वळीवळी।—अ ६२०० [वळ]

वळिशरी स्त्री—शी वक्षीस पदा

वक्षी वक्षी खदी—उ १ सनापति सनाधक्ष ३ उभेद
 वाराची शिफारस करून सत्सव देवविणारा ३ सै-यातीत शिपा
 याचा वणार वाणारा [का वक्षी] ० गिरा—शी सनापिदव

वक्षी—न (नारिक) लवकर तयार होणारी विवडाच्या
 पानाची एक जात

वक्षामह वक्षी—उ वक्षी गहू पदा [दि]

वक्षी(वक्षी वक्षी)स वक्षिशरी—शी—नक्षी १ पारि
 तोषिक इनाम देणगी (वक्षी दजाच्या किंवा हाताखालील माण
 सास पिलेली) (त्रि० करणे) २ क्षमा माफी (त्रि० करणे देणे)

तिचे पायावर डोई ठेउन झाले अन्याय वक्षीस वरून घणे'
 —त्रप २८७ ३ (कायश) दान दणगी—वरा ४६—निवि

वक्षिाच्या रूपाने—वि माप [पा वरिदश] ० पत्र वहाल
 पत्र—न वक्षीस दिव्याचा रस वक्षीस दिवद ते वणिमपत्र रिवा
 वहालपत्र—मात्र १८३३

वा—उ १ (काय प पुण) काप जनक वक्षीत 'वक्षि
 सारोद अनुत हदगवडि हेव्या महावप वा ने।—माभीय

११ १६ २ सवोपन (लहान मुलें किंवा सवगावदळ प्रेमनें योज घाला), वावा 'वाळा ! अहो ! ' वा ! तुणा चालना काळ खायाळा मिळती सकळ ! ' ' आज्या वा न म्हणवें यहिर यतो तयाहि माज्या वा ! ' - मोआदि ३४ ७२ ३ बहुमानाची मनुष्य, देव इ० च्या नांवापुढें योजावयाचा प्रत्यय उदा० गगोबा, गोंदबा, विनया इ० ४ येंनें परंतु आदराचीं नामास जोडावयाचा प्रत्यय उदा० बायोबा, नागोबा, वेडोबा [स पाद-पाज-बाज-या पाद-प्रेष्ठत्व दर्शक पदवी उदा० गोविंदपाद -भाअ १८३५] म्ह० वाचा वा गेला नी बोंबलता ओठ गेला वा ह्मणवें-अकि (अजीब) मध्ये पडून विपडयिणें, मल्टीच गोष्ट करणें, घाण करणें मागून पुढून वा च नवरा-१ मुलांचे लग्न करण्याची पळ आली असता आपलेंच लग्न लावणाऱ्या विधुर बापायदल योजनत यावःन २ (ल) आपसतली मनुष्य

या-खी (गा) आई, म्हातारी खी [याई]

याआगळा-वि (त्यापेक्षा) वरच्या दर्जाचा, अधिक चांगला, उत्तम 'यें असला घोरतजोडा मिळेल म्हणून काय विचारलेस, याचा मामागळा मिळेल ! ' [बा=बाप+मागळा=गलीकडचा]

याइक्या, याइक्या-वि १ नदरीं वायकावरवर अनगारा, राखाराबाजी २ नामर्दे, पुरुषत्वहीन ३ बाईलुदया, वाय धोच्या तज्ञाने चालणारा [वायको, बाईल]

याइणी-खी वायदा, तगादा जेसा समर्थ आणि क्रियाशील मार्गे चाला वाइथिया ! ' -हा १८ २५२

याइनवीर-किवि (ना) अनुकमानें [याईन=अनुकम]

याइ(य)लर-य हापक, वाफेच्या दग्रातीत पाण्याची वाफ ज्या मागात वनत तो माग [इ वॉयलर]

याइलीचें पान-न विडयाच्या पानाची एक जात जनीचें पान पहा

याई-आ १ सामान्यतः शिष्याच्या नांवपुढें आदराची योजण्याचा शब्द ' रमानाई आली आणि मागवाई नेगी ' २ बडील जाऊ, आई, मोठी बहीण, परकी प्रतिष्ठित स्त्री ३ स्त्रियांक, मातारीण शिष्याची ४ मैत्रीण, सखी ' अगाई ' हा याई ! त्वरित वरि जाईल पडुनी ! ' -२ २१ ५ (बादवी) पादपुरणार्थक उद्गार ' दिखेन याइल याई पैस ' ६ (ल) रगळी ७ -अ.व.व अंगावर उठणाऱ्या वडी, पोड्या (कि० येंनें) [स भगवती-यआई-बावी-याई किंवा भवती-चडई=याई] म्ह० याई आल्या पणान आणि बोवा यमल कोनात ' याई-बग (बायकी) आथ्ये, चिकीर, कमाली इ० दूरीपणाचा उद्गार ' बाई, बाई ! गंधे माली ' यायावापडीचा-वि दुबळया व निराश्रित स्त्रीचा याई(र)ल-मी १ फत्ती, वायदा, लग्नाची किंवा पंगडीची स्त्री ' न म्हणे बदल याग कीं टवा (नटण) बई लयाला ! '

-मोळण ३९ ३२ २ (पाटावर) टेकलेली स्त्री, रक्षा [याई] म्ह० लहानपणीं आई आई, शोरपणीं वायला याई ' काम-न गृहिणीचें काम, घाकाम, पारधरा ' काम्या-वि केवळ घर काम किंवा बायकी काम करणारा, त्यानहुंवार (पुरुष) ' छाट्या-वि १ खीलपट, अति समोरी, रडीराज २ वायकोमान्या, ज्याच्या पुष्कळ वायका मेल्या आहेत असा [याईल+छाट] ' खाद्या-वि बाईलखाटया अर्थ २ पडा [याईल+साणें] ' गाड-खी बायकी गाड, सामान्य गाड, साधी गाड [याईल+गाड] ' पिसा-नि बाईलेवेग पडा ' पिने-वेड-न अत्यंत खीलपटता, समोरावदल आसतित, रडीराजपणा ' वडगा-भिडंग-पुन मुलेंवाजे, गुंतेजोरे, चीजवस्त इ० मोठे कुडव, खटले, पसारा (व्यापक अर्थानें) ' वंदा-वाध्या-मुष्ट्या-वि स्त्रीच्या, वायकोच्या तज्ञाने चालणारा, धीवरा, वायकोचा गुलाम असलेला ' मुद्धि-खी १ वायकी ज्ञान, सहायपणा, कष्ट, समजूत २ वायकी ममलन, संग, घत, विचार ३ (ल) बोते व अपरिपक्व विचार [याईल+मुद्धि] ' योइया-वि जनानी आवाजाचा (पुढव) [याईल+योलें] ' माडया-वि वायकोवर पैस किंवा लोकी मिळविणारा [याईल+माडे] ' मुला-वि स्वामीच्या वायकोचा पराक्रांटेचा दोधी, खालपट, लीचेत्वाळ [याईल+मुलें] ' माणूस-न १ वायकोमाणूस, स्त्री २ मार्गासस्त किंवा रडी वाज मनुष्य ३ पद, नमुक ' माम्या-वि १ वायकोचा जीव वेगारा २ बाईलखाटया अर्थ २ पडा [याईल+मारणें] ' वेड-त-वायकोचें वेड, कामुकता, टक्कट कानवासना, [याईल+वेड] ' वेड्या-वि स्वखीलपट, विपयवासनेनें भुटून गेलेला, रडीराज [याईल+वेडा] वायला-वदा-वि याईच्या पडा

याईस-आ कारण [जर वायस]

याउला-री-ले-य पुढला, वाहुला-री-ले ' काय दृणाचा वाउला ! -माश १८ ४३८ [प्रा वाउली]

याऊ-य भीतीदायक वस्तु, लहान मुलांना ज्याची भीति वाटते अशी कोणतीही वस्तु प्राणी इ० उदा० पाप, विषु किडा, मूत, नागुलवाचा फाड जखम इ० ' वृद्धते वाटे म्हणती याऊ ! हा मुखगौरव वाफेक्या ! ' -आरा वल १ ७३ [वावा] (बाप) ' करणें करून देवणें-सागणें-दाखयिणें-धुदगोरींग-नलतें महत्त्व देउन भीति दाखविणें भयजनार्थक हलकी गोष्ट पुढून साणें ' दाखयिणें-भीति दाखविणें, भिडविणें, सड्याची भीति पाल्ये ' छाटणें-भीनि वाटणें ' ज्या' रोड्यालाचा पुढटल याऊ वाग्लो ' -अग्र

याऊट-मी (व) शूराची छाया, डगाची छाया, आमुन याऊट-य १ (थें) एनमात्र, जपनीमात्र २ याऊ पडा याऊन-न मंदा, वादुद, वादुटा, वागून [म वाहु]

याऊळ—भी १ (राजा) होंगसावर, चवडावर वरीचमाती।
अमली सत्त्ववट व पवन भातविहाची जमीन. हिची भाजावळ
करावी लागत, व बोळ, सारी २—न (५) बरीचटिची भाजी
पाला वस्त्राची मळईची जमीन, मळई

घापरस—भी (राजा वि) पायसो, पत्नी [घारेंड]

घाव घाव—उ १ (दि) वक्रता, वळण, बांडण, वाक २
होंगसावरील वळणे असलेला रस्ता ३ (स) भांडण, मनातील तेंड,
विषाद, वनवास 'त्याचा व आमचा अलीकडे वाक पडला आहे'
४ एक प्रकारचा स्वतंत्र [म वक्र, दि वाक] ० दार—वि १
वाक, वाकडेपणा असलेला, तिरकस, बांडलेला २ (स) वनवास
असलेला, बांडडे असलेला ० दारी—भी १ तिरकसपणा, बांडडेपणा
२ (स) वनवासाची स्थिति, भांडण, बांडडे

घाव—उन वनवासाची लांबट व टेणगी चौकी, वनव्याचे
साधन [स्वीडिश व जर्मन वाक, पोतू वेंको]

घाव—न नदीच्या भाटीवर होणारे दाट पत्राचे एक शाख
यांफांड—न उलटिचे आखेने लावट लांडू [वरवांड]

घांफंडे—उ (गो) वात, वाप, गण

घांफडा—वि धाडसी, साहसी, वाहा, व्हेल, उरफाट्या
काळजाचा भीति न घालणारा, व्हाला म जाणारा [वाहा]

घाकणे—अकि १ वाकणे, वाक घेणे, असणे, खात्री घेणे,
ओणवे होणे, नमणे २ (स) वेमुवैतखोरणावे वाकणे, मिश्रण
सोडून घेणे, बांडणे अगर वैमनस्य असणे (वाकवत हा क्रिया
पद्दतीला जून प्रत्यय लागून पुढे दुसरे क्रियापद देते जसे—वाकून
असणे—वागणे—वतणे—वाळणे राखणे इ०) [हि]

घाकपुक—भी धाकपुक, छातीत पडपडणे, वागपुक [घव]

घाकर—न (व) खाऊ, करज्यात घालावयाचे पुरण
० घडी—भी एक खावपदार्थ, पत्रात, वरी

घाकर—रा—रां—वि (वि वों) जरा, थोडे, थोडावळ

घाकरु—उ (महानु) विनोद 'तुजसी वला घाकरु।'
—धवळे उत्तराचे १०

घाकस—भी चिपाड, चोदरी, चोवा 'रस चोसून घेईज।
वाकस पुकोनि साडिजे।'—एरहर १४ १२८—वि नि सत्व,
रसदीन, वचव, वमजोर, निवस, गुणहीन 'उत्तामध्वे पेईजे रस।
पर तें साडिजे वाकस।'—दा ६ ३ ९ [वेवस]

घाकस—भी (कों) काड्यांची पेटी [इ वॉक्स]

घाक—उ कर्णा नावाचे वाद्य काढला (किं० वाजविले)
[स वक्र] ० ईत, वाकिकरी—पुनी कर्णा वाजविणारा (हा वद्यवात
रिवा राजा अथवा मोठ्या माणसाजवळ असतो) चाक्री—भी
लहान कर्ण

घाका—कां—वि १ धाडसी, दार, धीट, पगईत (मुज्य)
'वाहा घिपाई' २ आजीवाणीचा प्रसंग 'प्रगय घाका मरा पण
तो टाळला पाडिजे' ३ वळवट, असाध्य, अवपड 'अवपड गड
वाकस रिता।'—ऐरो १९० [स पाक=आपति]

घाकायाका—भी भांडण, तंग, बोलावाल

घाकाळी—उ—भी एक रातो पुल्लाख, वनाळ

घाक्री—भी १ दोष, दिवड २ उरलेली रस, शिष्ट राई
मठी रसम, शिष्ट माग—वि राहिलेला, उरलेला, आणखी
[अर वावी] ० ओढणे—१ कर्जाची रसम, देणे असलेली रसम
मागील वडीवरून चालू वडीवर पेणे २ (व) मंडसळत घोरणे
० टेघणे—मयादेत असणे, साम्यात राखणे ० न टेघणे—१ मीड
मुर्वेत न टेघणे, मयादा न राखणे, सर्व काही वरून पुढे २
वर्तवळ करणे ० थकणे—लोकांकडे येणे तुलणे ० पूज्य करणे—
देणे असलेली सर्व रसम घेणे, देणे—येणे पुढे करणे ० छा—वि
शिष्ट राहिलेला, उरलेला ० दार—वि ज्याकडे बाकी येणे आहे
असा (कूट, रयत) ० साक्री—भी शिष्ट (रसम)
घाकुटणे—अकि (राजा) कोमेजणे, वाळणे, सुकणे, टव
टवी माहीती होणे [वाककुटणे?]

घाकू—उ (गा) तावडा वगळा [स वक्र]

घाकू(को)स—वि नि स-व, नीस, वचव, घाकस

घाकराय—वि (शु) रडाईतोर, फाडला, डौलाने वाग
णारा, चालणारा [वाहा]

घाकस—भी (इ) नादकपुढत सर्व कुटुंबाकरिता किंवा
निग्रम मंडळीकरिता प्रेक्षाकांढ्या आंगेत मुद्दाम कलेली जागा [इ]

घाखर—उ १ पुरण, सारण (करज्या—सादोच्या घालण्याचे,
खोचरे, मधसख गूळ किंवा साखर इ०चे वनविलेले) वाखर पहा

'साखराचे वाण। साटू हे जवू जवण।'—तुगा ८०५ २ (व)

घाटवरील अण्याचा मसाला, मक्याचे दाणे किंसे वेंडेली समज

किंवा बोहाळपाच्या मोठ्या पोलीची मसालेदार भाजी ० घडा—

उ (व) हरमन्थाच्या पिटाचा वाखर घालून ताळलेला वडा

घाखरणी—खर (गो) एक मोठ्यातीक्ष्ण काम [वखरणी?]

घाखल्ल, घापरल्ल—न (गा) अडगळ टवण्यासाठी भितीत

किंवा भितीखाली ठेवलेली शोकळ जागा, वळट, पवार

घाखळा—उ (व) जाईचे सामान

घाम—न (कों व) वाऱ वळण, वक्रत, रवण 'फडा

पुळ वाडला वाण।'—एमा १२ २८२ [स वक्र.] ० ट—वि

विचित्र वक्र ० पें—अकि १ (कों) वाकणे, लवणे, सुकणे,

मांडईतिकडे होणे २ (ल.) धरण येणे, हार जाणे ० घेचे—अकि

(गो) वाकणे

घाग, घागदोर—उभी घागदोर, लगाम, वासरा [हि]

बाग—पुष्पी १ पगीवा, उधान, उपवन २ —न (गो.)
माडांचें भाट, नारळीचें आगर ३ पुणें—महर्षीतील गाळेबाळे दर्यात
एक जेवण फळांपाणी करतात तें. [फा. बाघ्] ० पाडणें—(वों)
बागेतील सर्व नारळीवरील नारळ काढणे ० यरी (गि) द्या—उ
पुल्ल्याग, मळा, आगर [फा बाघ्] ० यान्—वाला—उ १
बागाईत करणारा माळी, बागेचें काम करणारा २ पुतें, फळें,
भाची इ० तयार करून व विकून त्यावर आपला निर्वाह करणारी
जात [फा] ० शाई—स्त्री पराभोवतीं केलेली रद्धानदी बाग
[बाग+शाई] बागाइतदार—उ अच. बागांची लागवड करणारे,
बागांचे हक्कदार मालक यागाइती—वि १ फळसाडे व भाजी
पाला याची लागवड केलेली किंवा लागवडीत योग्य असलेली
(जमीन, सेत) याच्या उलट जिर्णस्थिती २ सत्रांवार पुष्कळ
बागाईतजमीन असलेला (गाव) ३ बागाईत जमिनीवर काढलेले
(पीक) ४ बागेच्या जमिनीदुपरीं यागाई (घ) त—छीन
विहितीच्या अगर पाटाच्या पाण्यावर केलेली पुरवठासाठी, फळ
शाखाची किंवा भाजीपाल्याची लागवड, पाटल्याळ, बागेची
जमीन, लागवडीस योग्य असलेली जमीन, बागेतील उत्पन्न
' बागते आहे पाटल्याळ. जागा वहीत केवळ ४ बागाइताचा अम्मल.
शेवटी कब जागेना. ' —अन् ४०१ [फा याघाव्, बाघ्ये अच]
बाग—छी १ कोंड्याचें आरवणें (विशेषतः सकाळचें) २
युवाक्यांचा एक खेळ ३ (मुसलमानी) प्रार्थनेला योलावण्यासाठी
क्यावयाचा पुकारा, निमाजासाठीं केलेला पुकारा (कि० हणें)
' कोटें मजजीह (मसीह) आहे तेथे स्मरण करून बाग देतात व कोटें
दराल्य आहे तेथे पढा वाजवितात ' —बाह—सददा १५०
[फा बाग्] ० खलवात—उ (मुसलमानी) प्रार्थनेला योलाविण्या-
साठीं मुअझिन्न मशिदींतून जो पुकारा करितो तो
बागाई—वि रद्धान—कोटें ' तर्क नादगाव मरूड येथील बागाई
परिपेची पाहणी ' —वाडवावा १ २०१.

बागट—न तलवारीला तुच्छतादर्शक शब्द
बागड—गु (व) मिसळण
बागडखार—उ. काच वितळविण्यासाठीं किंवा बागट्या
करावयास उपयोगी पडणारा खार [बागडी+खार]
बागडणें—अकि आनदानें नाचणें उडया मारणें, खेळणें
(बुनी—माजरीचीं पिलें, कोंक० इ० नीं) बागडा—वि (काव्य)
खळकर, नाचणारा, उडया मारणारा वेडीं बागाडीं माविकें
गणणें । ' —मुसमा ७ १०

बागडा—उ समुद्रातील रद्धान व पादरा मासा याच्या
जाव बागडा व करता बागडा अशा दोन जाती आहेत बागडी
पाग—न असले मासे पकडण्याचें जळें
बागडिया—न गणें, गीत ' दिंडी पताका मकरद. नाना
बागडियाचें छंद । ' —ज्ञागा २२१ [बाग—बाघ]

बागडी—छी चेष्टा, खोळे, क्रिया, खेळ, कीडा ' पाया पडती
वेंगडी । हात घळती मुकडी । परवेपणा बागडी । नाचविलेला । ' —ज्ञा
१३ ५७०. —उ माकडाचे खेळ करणारा इसम, बहुरूपी [बागडणें]

बागडी—छी १ सुडा, ककण, बायकांनीं हातात घालावयाचें
बाचेचे किंवा सोन्याचें बलय (कि० मरणें, घालणें) २ दोरीचें
बटोळें किंवा बटोळें ३ (राजा) मळपुत्राचा पेंच, उसाच्या
चरकातील नवरी ४ भिक्षेकन्याची एक जात ' रिया ' त्यातील एक
अधिक ५ बैलगाडीच्या बाकाच्या तुल्याच्या दोन्ही तोंडांना वाहे
रून वचविलेली लोगडी मायणी ६ बटाट्यातील एक रोग, ' बक
७ उसाची एक जात ८ फोनोप्राफची तथकडी, प्लेट (वापर) ० बंद
होणें—(व) अत्यंत शांतता होणें (बायकांची निजानोज) ० फुटणें—
१ पति मरणें, वैधव्य येणें, (ल) माणसें मरणें (पति मेलाला असता
स्त्रिया थमाडपा पांडितात त्यावरून.) ' नऊ लाख बागडी फुटली ' —
वेशव्याचीं यपार २ जगाती होणें, नक्षा उतरणें, हानि होणें
बागडया भरणें—नामदे, होणें, पराक्रमशून्य होणें (दुसऱ्याचे
बायकोस) बागडया भरणें—उसत्या वस्तूवर पैसा टाचें करणें,
काहीहि परत मिळणार नाही अशा ठिकाणीं पैसा वेंचणें, खर्च करणें
० घाटणें—घाटणें—(बायकी) बागडी फुटणें (फुटणें हा शब्द
अनुभूत समजून त्यामंदल बाडणें, बाडणें हा योजितात) ० मखर—
न मध्ये एक व बाजूला चार मिश्रनृपाच पाच बागडयाची किनारी
असणारें मखर [बागडी+मखर] बागडया, भरलेला, चौक—
बागडयाचा रद्धानसा ओटा ' महाराणीसाहेब दाचें नहाणें घाल्या
वर स्वाती बागडया भरलेल्या चौकावर श्रीमहाराज सरकार याज
समवेत बसते ' —प्रतिष्ठित्यादरी पु ८ ० प्रिटिंग मशीन—न
(गुद्रज) प्रिटिंग मशीनचा एक प्रकार, अलिवियन हॅडप्रेस
० सिगापुरी—छी एक रेशमाची जात

बागडुली—छी (गो) रद्धान बागडा मासा
बागडो मारणें—(काशी) (यांत्रिककन्या योल्यात रुढ)
टिचकणें, टिचकी मारणें

बागदार—छी १ गुप्ती २ विली [फा]
बागधारी—छी घोड्याची चाल —अथप १ ११४
बागनेट—छी बडुकीस खोवावयाची सगीन [इ वेपोनेट]
बाग्वरी—उ घोड्याचा एक रंग —अथप १ २८
बागबूक—छी भीतीचा दचका भागबूक पडा
बागर—उ (राजा) अड न वचविलेला बैल, रडा, हाड
बागरसट—छी चपापट्टी, मार्गशीर्ष शुद्ध पक्षी [बागर—
पक्षी]

बांगराळें—न बागडीला वर्तुळ आकार देणारा लकडी
ठोकळा [बागडी+आलय]

बागलकोटी—वि बागलकोट येथील (रुपया, नाणीं, बडें)

यागा—३ १ (प्रा) आकार, मार्ग, वृत्ति 'जाणिजे आचरितेनि बागे' । —माहा १३ २४४ २ सप्तम 'परि बोधाचेन सेळे । पाणी उजू पण वाडूई जालें । खो दुजेपण आलें । तोय बागे ।' —माहा १५ ३३८ [का बगे=रीत, मार्ग]

• यांगा—स्त्री (नामपुरी) यांग, वाव, आंग वासवणे, पमक निषेण

यांगी—३ (गो) कळी, कमलिनीचा बंद, बोंद

यागी—स्त्री यळण, चाक [याग] • यळ—न कप, कापें 'माया आदरी मिरों । बागीबळ ।' —माहा १३ ७१७ • य—नि वाकलेला, वाकडा • य्ये—सक्ति वाकविणे

यागी—नि धडखोर, स्वामिशेही, उपद्रवी, दरोडेखोर 'लहानवाज खान बागी होउन दोलतावाड बळालन बसला आहे' —रा १ १५० [अर घापी]

यागु—स्त्री वाग, मार्ग निगे ऐसा बागु । पडता कां दवा ।'

—कृ ७ ८० [का बगे=रीत, मार्ग]

यागुरडा—३ एक किडा, झुरळ

यागुल—न (व) रवय

यागुल—३ रानमाजर, बाळल

यागुल, यागुल याचा—३ १ मुल ना भय, दाखविण्यासाठी कल्पिलेला एक अयकर प्राणी, भीति वाटण्याकरिता उभा केलेला पुगडा, आणिलेले सोंग 'कृष्ण राही रे लगला । नाही तरी सांगेन त्या यागुला ।' —भन ३३ २ (ल) पोकळ भीति 'जो तो या लोकमताच्या यागुलबोवाला भिजून दहून बघेल तर कोणत्याही समाजाला उजतावस्था येणार नाही' —आगर ३ बागुल बागुल्या, लहान मुलांचे प्रेमाने ठेवलेले टोपणनाव [स्वाभ्यानिक योग=देव वग=भुत]

यागेसरी यागेश्री, यागेश्वरी—स्त्री १ एक राग यात पडून तीन ऋषभ, कोमल गांधार कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, कोमल निषाद ह स्वर लागतात आरोहात पचम वज्र्य, जाति पाडव-सपूर्ण वादी मन्थम, सवादी पडल हाच्या दुसऱ्या प्रकाशात पचम स्वर अजिवात गाळतात, जाति पाडव-पाडव तिमऱ्या प्रकारात पचम स्वर आरोहात व अवरोहात येतात जाति मूर्ध्नी-सुर्गम हापैरी पहिला प्रकार विशेषरुढ आहे गान-समय मध्यरात्र २ सोनाराची शेगडी, काळम्मा 'मध्वनाथ म्हणे बागसरीपुढें । सोनं वरें कुंई निवडतें ।' —मध्व ४९८ [स व्याप्रभरी] • चारजणी असणे—(ल) विदोष परिश्रम विवा बुद्धिमत्ता याविषय धीमत्त हाण

यागांयचे यामोंचे—सक्ति (गो) दाकविणे [स रक]
याग्या—नि (व) मूर्ते, शेगाकडूनहि सडकपण गाणारा, मित्रा [दि भाग्य=पळणे]

याघेकरी—नि (कों) पूर्वापार काही हक्कपद नसून नवीन येऊन गावात राहिलेला, बतनदार नव्हे असा, उपरा

याघोडा—३ मुलाचा एक खेळ

याच, यांच—३ १ भयाची धडकी भीति, दराता (किं खाणें) 'प्रथम मी वरीन असें म्हणत होता, पण मग लागलाच बाच खाणा' २ आदरयुक्त भीति, दराता (किं खाणें, घणें) [याचवणें] • कणी—स्त्री एकदम भीति घेणे, दचका, गोंघळत पडलेली स्थिति, झुनडण्यात पडणे • कणें—अकि घावरणे, दचकणे, भीति, दरात, तितकारा इ० चा परिणाम मनावर एकदम होणे, गोंघळत किंवा बुचकळ्यात पडणे, चकित होणे, विचकें • काचि(व)णें—सक्ति एकदम भीति दाखविणे, भिचविणे, भेदराविणे

याचकुटणें—अकि १ नासणे, कुजणे, चिरडणे, आवणें (फडें, दुप, खाण्याचे पदार्थ इ०) २ कुपण्यामुळे दुसऱ्याचा प्रवीप होणे, भाडकणे नेत्रोगामुळे डोळे किंवा एखाद्या विकाराने इतर कवकव अचिक दुसु लागणे

याचकें—न १ (माण) रुद तोंडाचे गाढणे, मडके २ गाढोडे, पोचकें, ३ लहान पोते, लहान गदा

याचट, याचटणें—वाचोट व वाचोटणें पडा

याचटणें—अकि वाचकणे, एकदम भिणे, दचकणे

याच(स)ट्ट—३ १ (महातु) धक्का, २ (ल) परिणाम गेल 'या योलाचा याचट । न साडेच उदरदेव सुभट्ट ।' —भाप ७१

याचडा—३ वासडा पडा—

याचणूक, याचणी—स्त्री १ धडका, बलागत, पाचावाच २ बरळणे, भलतेसल्ले होणे, बडबड [स वाक् बच्=बोलणे] याचणें—अकि १ भाडणे, आरडाओरड करणे, तडणे, खडाजगी करणे २ बरळणे, वाचकळणे, अस्वस्थ होणे वाचरट—ट, वाचारा—नि बडबड्या, वाकडा, पाह्याळ आवणारा, बोलण्यात ताळतव नसलेला याचळणें, याचळणें—अकि १ देहभान विसरणें, गोंघटून जाणे, झुडि न राहणे २ निसवणे, स्वच्छद आणि बदलणे होणे ३ झोपेत बरळणे झट्टाट्टा मारणे [स काचाल] याचावाच, याचादाची—स्त्री जोराचे माडण, हमरीतुमरी, वासुद, उत्तरप्रत्युत्तर [वाचणे]

यांचीं—३ (गो) ओटाची कड, काठ

यांचाचणी—स्त्री (गो) धनाने टोंचणे [बांचणे]

याची—स्त्री (वे) लहूड तासण्याची तासणी, वावस

वाचुकणी, वाचुकणें—वाचकणी, वाचकणे पडा

वाचुटणें, याचाटणें—वाचकुटणें पडा

वाचो(चु)ट्ट—न १ कुपण्य, अपभ्यकरणाचे २ कुपण्याचा दुपरिणाम, उपपन्नाने वाढलेला विकार ३ (धुरामुळे) स्त्रीची मक्ता

वाचोट—वि शिळापाका, वेचव, नीस [बासट]
वाचुडाई—स्त्री पादशाही, सार्वभौमत्व 'चिद वाचुडाई'
तत्त येट ठेविली दृष्ट।'—ऐंगो ४२० [फा वादशाही]

वाज—स्त्री १ खाट, खाटले, वाजले २ (गो) पत्न्य [स
वड] वाजट, वाजले—न ल्हान खाट ० घट—न १ ल्हान
खाट २ वाजेची दोरी. —उ ३ (वों) चौरा

वाज—उ भय, भीति, दरास, वचक (कि० खाणे) 'बड
मनुष्ये आणील बाजा (खाटा)। मार वेतील दावून बाजा (भीति)।
दतिण वशी मरेल राजा। क्षेत्रभय होईल।'—अपला २४

वाज—उ बहिरीससाणा, दरेन पक्षी [फा बाज]

वाज—उ पीक (विशेषत फळे व फुले यांचे), बहार, बहार
घार [व स वाजयति] म्ह० कटव्या झाडास बहू वाज
वाजणे—भक्ति बहार, पीक यणे, फळे घरणे, फुलणे ० घट—
वि भरपूर विकणारे, बहारदार, खूप फणारे (झाड, पीक)

वाज—न (माविक—इट) तीन त पाच पर्यंत जिडे असणारे
गलवन.

वाज—न लुकायलेली मुख्य सार या सारवर बाव्या
हाताची बोटे देउन बाघ वाजवितात [स बड—बादन]

वाज—कटव वाद्यविधारा प्रत्यय, करणारा हा हिंदी व
फारसी शाब्दाना लागतो उदा० दास्त—दुर्गे—अक्कड—दगल—वाज
[फा बाजु—वेळ्याड]

वाज—जिवि उलट, उलट पशी 'वाज गुन्हाई माजे वतन
वेजल'—रा १५ १६ [फा बाजु]

वाज—जिवि नेतर 'वाज असतात यांचे पारिपत्य कर'
—होर्के ११ [अर याद]

वाजडे—न ल्हान गाठोडेबजा वाधून, बडकरून फाटवयाच्या
जिवा आलेला माल याचकें लये १ पडा [दि]

वाजगीर—उ कर बसल करणारा [फा. ?]

वाजत वाज(जि)द—जिवि १ सिवाय, आगरी 'मी
एक पोडा देखेन वाजत काही देणार नाही' २ नंतर पुढे 'वाजत
पसतात नम्रत भगदास जाईल'—मराठिपोडा ६८ ३ पयलीं
गंगम लिहिल्यानंतर हा बडर लिहिलात उदा० 'संगम बाजत
गंगम'—अनक नमहरार [फा]

वाजदादन—वि पत्त पत्नीमयपी 'प्रत मजबूरचे हिदपी
व जदादन रावे लिहून दणे'—बाड—दुसरा वाजीराव ० २१४
[फा]

वा—अमित—वि सत्य 'गुणम वा—अनिरत हजर
शेला'—रा ५ ११० [फा]

वाजरावाडा—उ अर्धे पीक कटव्याद्वरी उदा अजिनी
वाजरी पीक कटव्या ही जमीन [वाजरी—वाडी]

वाजरा—री—पुली वाजरीच्या मोट्या दाण्यास वाजरा व
ल्हान दाण्यास वाजरी म्हणतात, एक खाद्य धान्य, सजगुरा [दि]

वाजवट—उ वाजुवद नावाचा दागिना [वाज=वाजु+वट]

वाजा—उ १ वाये वाजविणे, सुरसनई, सनेळ इ० वायाने
एकदम वादन किंवा गजर २ वेडबाजा (कि० करणे, होणे, रडणे,
ओरड करणे) [दि, सं वाय] ० करणे—(ल) भोव मारणे, ओरडणे

वाजांगूळ—छीन (वों) वाजगूळ पहा

वाजार—उ १ मंडई, हाट, पण्यविक्री, दुकाने माइन
कयविकय जेथे चाल्थो तो, पेठ, गज (वाजार, हाट व गंज याच्या
अर्थात थोडा मेद आहे वाजार म्हणजे शेज किंवा आवडण्याने

किंवा नियमित बाती भाणारा हाट म्हणजे फक्त नियमित वेळीच

भाणारा वाजार व गज म्हणजे वाजारपेठ. १ खरेदीविक्री, वय

विक्रीव्यवहारीत जमलेला सडुदाय ३ (ल) प्रसिद्धि, बोभाडा, बभ्रा,

गवगवा ४ (ल) गोधळ, पमारा, अव्यवस्था, अव्यवस्थित धुडुड

किंवा घर ५ (ल कू) मासळी [फा वाजार] म्ह० वाजारात दुही

भट भटणीला मारी (वाप) ० करणे—वाडिने असलेली वस्तु वाजा

रात आजून विकत आणजे, घेणे ० मांडणे—अनेक पदार्थ इतकत

अव्यवस्थितपणे पसरणे ० भरविणे—अनेक माणसे—ज्यांचा काही

उपयोग नाही परंतु पोंटाळा मात्र होतो अशी—एके ठिकाणी गोळा

करणे ० भरणे—(ल.) कलकलत करणे, गोघळ माजविणे, पमारा

पमरणे गेल्या वाजार तरी—भिमानपूर्ण, निदान, कमीतकमी,

वाजार होउन गेल्यावर झिरला तरी 'गेल्या वाजार तरी त्या

पागाटपाचे पाच रुपये मिळतील' वाजाराच्या भातरी

भाजणे—नसत्या उदाटेची करणे, छडछड करणे, विनाकारण मज्जेब

तोंड चालणे (छडछांवा) वाजार विजणे—कवचपुत्री हाणे,

छडेच मूर्ख बाणने जमणे, दमग राज्य होणे वाजारांत पाच

पायलीने (विकणे मिळणे)—अत्यंत स्वस्त दगने, मादी

आणने (नगराची योजना) उरव्या वाजारांत भर वाजारांत,

सर्वाममज्ञ (जाहीर करणे, सारणे) धानासध—० अफया—

अघाई—गण्य—घातमी का निराधार वातमी, करी, निराधार

बाणी, चिन्मीगण्य [फा वाजार+भर अफया, कबाई, गण्य]

० करी—वि वाजरात विजणारा किंवा विजत पत्तारा (मनुष्य),

दुधावशार किंवा विहाईक [वाजरा+छले] ० पत्तार—वि (नाग)

जगला तम हा हाचविषया गाजवी गाडी कवच वर भाज

णारा [फा] ० जलम घालनी—वि वाजरात वाजु कवचने,

वाजले (जणे) ० निररग—उ १ वाजराभाव वाजारांत दस

—वि अत्यंत विरल 'वाजरांनिरग माडा'—वि वि प्रसिद्धीने,

मते होवले, वाजराचा दम घडवून घेऊन (जली पडे

अपने उरणे) (दि० वने) ० रा १ वर जिवीत पडले

हारी ० पट्टा—उ (दुखाचे भरड) वगैरे दा १ वाजारांत १०

भागेप्रमाणे कापलेली रक्कम • फलतः र्ही-र्ही बाजारात विविरी साठी देणाऱ्या मालाबरील सरकारी पट्टी (पसामर घान्य केणे)

• यष्टा-३ प्रमाण मानकेच्या माण्याशी बाजारातील इतर माण्यांचे दर, प्रमाण • यस्तका-३ बाजारातील दुकानांवरील वर - यादमा १.०० • यस्तयी-यस्तणी-मुणगी-मुंदगी, बाजाराची फाट, याजारीण-वि श्रेया, वसनीण [या बाजारात उपवसनी]

• यस्तया-वि (ल) निरंज, अद्यापी व दारगा, शिबदाळ व भांखोर, अगम्य • मुणगी-न १ पौजेबरोबर असण्याची अवतार मागते, पौजेबरोबर असणार दुकानदार इंग्रिजलाक लोक, कार

खाना २ कामाशिवाय वमलेला मनुष्यसमुदाय ३ (ल) फा कुन्याचा अगर बिघोटपाचा पडा, वतवार, निपटारा, सामुग्री [या

बाजारात दुन्गाह] • येडक-र्ही बाजारातील किंवा यापेठील दुकाना वरील वर • भरणा-भरती-३० १ बाजारात वक टेक्क्याच्या

निमतीची पल्लु मोलदीन, कुचकामाची वस्तु, खोरीभरती ३ (ल) नीच व निरुपयोगी मनुष्य • भाघ-३ बाजारात पाल

असेलला घर, बाजारनिरस • महशूर-वि बाजारात लहानापादन योरापर्यंत सर्वाना माहीत असेलला, गाजाबाजा हालेला, प्रसिद्ध

• घाडा-३ १ बाजार भरण्याची जागा, मरई २ (ल) अव्य वसित कुटुंब किंवा घर • शिररस्ता-३ बाजारातील सायान्य

वहिवाट, बाल, (रिवाज घर इ० या) [बाजार+फा सरिंदाह]

• हाट-र्ही बाजारेत, बाजारखोर्दी याजारी-वि १ बाजारा सवधी, बाजारचा, पंटेतील २ ऐकीव ' कागदा पत्रांचे वर्तमान

नव्हे बाजारी आहे ' - ख ८ ३१७६ ३ (ल) नीच, हलकट, अक्षभाविद, लुधा ४ सामान्य, साधारण, निवार, वाईट (वस्तु)

याजिज्ञा-वि १ खळाह, लुचा, हरी, खोकर ' रडे एकवि हा हरि मोटा याजिज्ञा । ' - निर्गुणाचा पाळणा २ भूत, निष्ठात, निपुण, फलवशू करणारा (निंदारी) फरडा, बहादर, जहाम

बाज, फाविदा ३ वनवम्या [या बास्तना]

याजी-र्ही १ पत्ते, गजिफा, सोगटपा यांचा खेळ, क्रीडा, ३ (ल) साठी, बाणा, बाजू, डाव ' एकवळ बाजी निरुपटरी

म्हणून फलवशी पुढे स्वस्थ वसत नाहीत ' - ख ११ ६१०० ३ (फत्याचा खेळ) रग, बाजू ४ हात जिवा वाटलेले पत्ते,

जिंकलेला हाव ५ खेळाची समाप्ति ६ (ल) वमळत, ' यासाठी अवघ्यानी साहित्य पुरवत बाजी सेवदास - याची ' - येद ५ २४

७ (ल) बाणा ८ घोड्याची एक बाल (कि० घरणे चरणे, वेणे, जाणे, उभारणे) ९ (ल) लवय, म्यसन अशा अर्थी शब्दाला जोडव उपयोग उदा० दारू-सडे-बाजी इ० [या बाजी]

• अगावर येणे-वेणे-हाणे, हाविणे • कार-वि वर्ता, तप्या दफ ' सर्वोचे समत या करण्याचे बाजीकार खुनाय विवई ' - रा ७ ३९ [या]

याजी-३ १ एक नांव २ (क) घनगरास मारावयाची हाक याजीग(गा)र-३ गारडी, जादूगर - वि उलटगारा ' माथीन बाजीगर होउन . ' - म ३५००. [या बाजीगर]

याजी(जे)मरी-गारी-गिरी-र्ही १ गारडीविद्या, वेदक मत्र तत्र, नगराची, हातचग्राची, इशाल ' माया मिथ्याबाजीमरी]

दिसे साचापिचे पती । ' - दा ६ ८ २४ ३ पत्ते, सोंगटपा खेळणे, दूत, जुगार - वि १ शिकामा, कुचकामा, निरुक्त, वाईट (वस्तु,

पदार्थ) ३ (ल) निरक्षक, पोचळ, मूर्खपणाचे (भाषण, वाणवूक, उपयोग), वाहरणी, डोंगी, वेजबाबदार (माणूस) [या बाजीगरी]

याजीद-वि साकार, दीन बमिद अर्थ १ पडा ' बाजीद होउन . ' - बाघाछ १ ८४

याजीरार-राची-र्ही दुसऱ्या बाजीराव पसण्याप्रमाणे बाटमाट आणि विरात • घोतरजोडा-३ हातहात रद रदीम

कडी धोतरजोडा घाजोगघनाना-३ (र्ही) भीमत मनुष्य याजीरावाचा मातू-३ १ (योरले बाजीराव पेशव्याचे नातू दुसरे

बाजीराव यांना आदरें राज्य मिळाले असता त्यानी ते पारविले यावरून) भीमत पल्लु मुलू व मिनासखोर माणूस याजीरावाचा

येटा-३ (ल भीमत नानासाहेब पेशवे यांच्या नांवावरून) गर्भभीमत

याजु(घ)पद-३ १ दहाला वापण्याचा क्रियांचा हागिना वाजुपद जोडी हात्तर । ' - जुगा २१९९ २ (दूतमाळी) दहाला

वापण्यासाठी केलेली पुलाची माळ [स बाहु=पाहु+बांध]

याजू-र्ही १ बाजू भुज २ भाग, पैल (वस्तुचा) कड कांड विनारी, मर्यादा ' त्रिशेन चौकोन इ० कांच्या बाजू ' ३

एखाद्या पदार्थाचा कोणत्याहि एखाद्या विभागाच्या निद्व अस लेला माग ४ (ल) पल्ल, फळी, कड, तर्क • वडाजोडीच्या

साधन्यातील एक पक्ष (कि० राखणे, सामाळणे) ५ मोठी सत रजी, आजम (पूर्वी खोलीच्या एका बाजूला पुरेले अशा सतरजीला

म्हणत) ६ अदतनीस, साहाय्यकर्ता, आपयदाता, साहाय्यक ' यशवतराव बाजू साग ज्या मराला । ' - ऐपो ७९ ७ (फत्याचा

खेळ) खेळातील रग, हात, गजिफातील एका रगाची १२ पाने, बाजी ८ गारीच्या साठीची लांबीच्या बाजूला असलेली दोन

राखडे त्याच्या उलट करीजे=साठीतील रुढीची लाकडे ९ सक्त अडचण विप्र पेंच [स बाहु, या बाजू] • भारणे-

आपल्या पसुनी सशरी करणे, स्वीकृत पत्र यशस्वी करणे • राखणे-जळू सभाळणे, नांव राखणे, फजिती किंवा दुर्लोकिक

न होऊ देणे • राखणे-जळू किंवा नाव राखणे • यर वेंतणे-अंगावर येणे-फजिती होण्याची वेळ येणे पराभव होण्याचा

रग दिसणे • चा देखावा-३ (रमात) पादवेनिदर्शन • भार गारा-भारून नेणारा-वि येलेला पक्ष यशस्वी करणारा,

आपला पक्ष सिद्धी नेणारा • स-किंवि एकीकडे

याजे—वि काही, अवांतर, इतर, वारड, विरबोळ 'याजे मातय वृष्णसव यास वलमी केले' -रा १० १६७ [पा वमशि] ०२४-५ मुदय शिकोयानाहेरील खर्च, विरबोळ खर्च; वारड खर्च ०लोह-०प्रथम एवरातील मिन एवराळ लोक, सतर फटर लोक [हिं] ०वतनदार-५ जोशी, उपाध्या, जगम, सेटया, गोटदार, काजी, मुलाणा, पाटील, मुजावर, कुभार, सुतार, कासार, न्हावी, तेली, महार, चामार, माग, परीट, मेहतर ६० वतनदार -मासा ० १३८

याजोट—न (या) पलग हा नवारीने विणलेला किंवा रिफाचा असतो. [याज]

याजोट—५ (व) डेंकून, एवमळ [याज]

यास—५ (को) पीक (फळे किंवा फुले यांचे), वहर [स उधु-वर्धु याज] ०ये-अकि (को) फळे, फुले धर्ये, साग वहर येणे, याजणे ०यट-वि (को) ज्यास पुढळ लग्न पेटो असे, पुष्कळ फळे, फुले देणारे, (शाड)

याट—५ १ अपवित्रपणा, विटाळ, वाटपूक, हवजातीत वाव एयाची अयोग्यता (वाटण्यामुळे) (किं० पडणे, असणे) २ हाग, वळक, दोष, टपका, दोष देण्याचा प्रसंग, वेळ (किं० ठेवणे, पडणे, अवणे, लागणे) -वि. १ लडाड, लुच्चा, लवाडीत व हलकटपणात हुशार, धूर्त 'सलीसेच पोर याट मोठे'. योरपण असून वहाड योडे' -भज १०५ २ वाटणा, वाड्या, दाहणा, उचटुल, लेंच वडक, लण्ड, शिरजोर, आकण्यास मठीण (मनुष्य पोडा, पैल इ०) [स भट, हिं] ०गा-याडगा-वि १ वाट लेला, भट, पतित, आचारविचारशून्य, हवजातीत वावण्यास अपवित्र, अयोग्य २ (हलकटपणाच्या व नीचपणाच्या आभास) हुशार, धूर्त, कुशल, चलाच ०गेला, वाडगेला-वि वाटणा पहा ०गी-वि १ बाटलेली २ व्यभिचारीणी ०पूक, याटणी-खी भ्रष्टता, भ्रष्ट होण्याची किंवा केला गेल्याची क्रिया, विटाळ [वाटणे] ०नाट-५ विटाळ, वाटणेपणा, भ्रष्टा (व्यापक) (किं० पडणे, होणे, असणे) [वाट+नाट] ०वडा, याटोडा-५ वाटावाट सर्वत्र भ्रष्टाकार, जिक्केतेकिळे झालेली भ्रष्टा, (सामा) वाटपूक वाटावाट-खी वाटवडा पहा पवित्र व अपवित्र यापुढे भेद न पाळल्याने किंवा व्यभिचारामुळे झालेला भ्रष्टाकार वाटोव, वाटया-वि वाटलेला, भ्रष्ट झालेला, चर्मे भ्रष्ट वाटणे-अकि. परमभ्रष्ट होणे (दुसऱ्या जातीचीं अगर धर्माच्या मनुष्याचीं वैयक्तिक संभोग, अनन्यवद्धार किंवा निषिद्ध पदार्थ सेवन गामुळे) हवजातीची व्यवहार कण्यास अपवित्र व अयोग्य असणे, (एखादी वस्तु) उपायोगास अयोग्य किंवा अव वित्र होणे वाटविणे-सकि विधिपूर्वक परमभ्रष्ट करणे, दुसऱ्या धर्मात नेणे, अमगलता आणणे, भ्रष्ट करणे (वस्तु किंवा मनुष्य), (गो) बाटोचे

याट—न मोठी तोलण्याचे वजन व त्याचा समूह जसे-१ आणा=१ तांदूळ वजनाइतका ४ आणे=पावरती, १६ आणे=१ ली, २४ ली=१ टाक, १ टाक=२२ क्यारेट इ० वजनाचा गट -जनि (पाति शब्द) १

याट—५ (को) एक जातीचा मासा

याट—५ गज, सच (वस्तूचा) -के ११ १० ३५

याटली-खी काचेची शिरी, कुप्पी [इं वोटल]

याटी-खी (मंडातु) निर्माल्य झालेली माळ 'जि तुझिये सुगुचीच्या बाटी' -१ १५ १५५ [वासन्=शिळे]

याटी-खी (माळवी) गेदा, दूध, मीठ तूप यांचे मिश्रण मद्यून त्याची (गोवरीच्या) विस्तवावर भाजलेली माहाराजी, गांख, वाटु(ट)क-न जोंधळपाचे कणीस निवडण्यापूर्वीचे ओठे ताट, चिपाड, ओला वड्या 'चारिती सरस वाटुक याते।' -दिगवि २२ -वि (व) आसूड, दुटके 'बाटुकनाक्या' [वुटके]

याटुक-५ (व) खाज

याटयीचे, याटयीचे-सकि (वे) (पदार्थावर) दुरा येणे, केण्दी येणे [वाटणे]

याड, याटी, याठी, यांठी-खी आभ्यातील कोय (यातील बीजासहित वचच) [हिं]

याड-खी (वी) आभ्यातील कोयीचे सुसते वचच याठळ, याटाठा, ट्याळ-वि याड झालेला, कोय पडी झालेला (आवा). याठळणे, याटाळणे-अकि आ-यात याठ पूर्ण तयार होणे, आवा पडा होणे

याड-खी (सावित्र) राजण, मोठे मढके [का ओटे]

यां(चा)ठा-५ १ (को) आभ्यातील कोय (वचच बीजा सह) २ (ल) आघातामुळे शरीरास आलेले टेंगूळ ३ जटा, गट, चेंसाचा किंवा तटुचा झालेला गुताडा, काण्याकरिता कुजत पातलेल्या थोडत राहिलेला कठिण भाग -वि धडाकडा, दाहणा, मजतून हट, निडावलेला [का ओटे] म्ह० साठा आणि वाटा याठा-५ (सुनरी) खेंकडा (नर)

याटुक-व (को) आभ्याच्या बाठीसारखे वळकट, जोर दार व टेंगणे मापूष किंवा जनावर, वळकट, कसलेले शरीर [वाडा] वाड-न टांबणाची वही, सामग्र, निरनिराळ्या शास्त्रीय (वैयक्त, ज्योतिष इ०) प्रथातील निवडक भागाचे किंवा सज्जत केलेल्या वेंच्याचे पुस्तक सर्वसंग्रह [स वाड=मोठे]

वाड-खी कड किंवा धार (शस्त्राची किंवा हत्याराची), (मुळची धार असल्यास किं० हणे, चिरणे इ० व पुन्हा धार तीक्ष्ण करणे अशा अर्थां किं० लावणे असे योजतात) -खीन १ (ल) कड, हट. तटुबीवाळवे आवरण (दार, निवडण इ० चे किंवा कना-चीचे), तटुची कनाथ, पडदा तटु (किं० चिरणे) (सामान्यतः)

कुंपण (कि० घालणे) २ शिपायाची राग •मारघ-(गो)
यापा देणे

घाड—श्रीपुन (स) एखादे वाईट घट्य वरण्याकरिता खोट्या
आथासनांनी एखाद्याला उत्तेजन देणे, चेतविणे, अशा तऱ्हेचे
उत्तेजन किंवा प्रोत्साहन (कि० देणे) —न १ त्वरार इ०चे
म्यान, २ घाप, गप्प, निरर्थक गोष्टी, चकाट्या, यापा (—अव
बाडा) (कि० मारणे, झोकणे, हावणे, हाणणे, फेवणे, साणेणे)

घाड—(व) (कापूस घटण्याचे जिनिंग मशीन येण्यापूर्वी
अद्या जागी पूर्वी हतरीवर कापूस वरीत असत परत हरी गुरे वाप
तात यावरून) बखळ, आवार, मोकटी जागा, गोटा, कापसाचे
भासे दावण्याची जागा —स्त्री (गो) घ्यावर सपति

घाड—वि धूर्त, लबाड [अर बयाझू हि वाड] घाड
असणे—(व) गाडीचे चाक चाकोरीच्या घाघरे असणे

घांड—वि १ रोगामुळे बंधट व धुरटलेले (पीक किंवा बारीक
हालेले धान्य, डाळ बोरें) २ बळकट, तेजस्वी, धडाक्या, जवान
'राज्यव्यवस्थेतील मोठ्या आगा विलायतेतील सध्या घाडस
मिळतात' —टि १ ११९ (मनुष्य) (याच्या मागे कर्ण तरणा
शब्द येतो किंवा येत नाही) ३ जाईमडे वस्त्र किंवा कापड ४
(प्राय) बड, बडजोर, बड्या [का उडिग उडिगी उडगी=
रिक्तामा, निरपयोगी]

घांड—उ १ छुती व हलक्या किमतीचे लुगडे, सुताबा, उणास
लुगडे (विनार छुती असलेले) २ काढा, नागदवण इ० झाडस
येणाऱ्या दुऱ्याचा दाडा, पोगाबा (पुलाचा किंवा झाडाचा) ३
बाढक, ऋणसावाचून असलेले जोधळ्याचे टाट, ज्यावर रोगामुळे
कणीस झाले नाही किंवा ज्याचे कणीस गुरांनी खाळे आहे किंवा
कापले आहे असे जोधळ्याचे अगर बाजरीचे टाट ४ अजळ
लाकडाचे बाटोळे तुकडे, न फोडलेले लाकडी ओढके ५ —कीन
धान्य न होता केवळ कडवाच होणारी जमीन; ज्यातील पीक
खराब आहे आहे किंवा गुरांनी खाळे आहे असे चेत, पीक १
वांग्याची एक जात [हि]

घांड—(गो) इपाळ •अडू—न मदारकरण

घांड—उ १ रोखा, दस्तेपेवज, कायद्याने वापून घेतल्याबद्दलचा
लेख, करारपत्रक २ विद्याभ्यास किंवा विज्ञा. [इ.]

घाडकीन—न (सुदण) अशुद्ध टाईम काढण्यावरतां दाम
पाच्या आकाराचे एक हत्यार [इ.]

घाडगा—वि १ उमेड, निदय, आडवाड, जुलमी, उन्मत्त,
अत्याचारी, शिजोर 'जावा मणदा बाग्या सासरासासु मोटी
निदय।' —दोला ९९ २ आवाण्यास कडिग, उचटूखल, खैर,
हरी (मनुष्य, पशु) ३ वाटगा, धड, बाटलेला [वाटगा] घाड
गेला—वि (अशिष्ट), दाहगा

घांडगा—गो—पुन खोमिराचा किंवा गुरीचा पाठीवरून
बाधावयाचा पडा, पाठवद, याच्या उलट उराठी—टी=छातीवरील
पडा

घाडगी—स्त्री १ स्वयंपाकाच्या उपयोगी, ताटाच्या आकारा
राचे मातीचे भांडे २ (निदार्थी) टोड [हि]

घांडगुळ—न बांदे, बादागुळ, झाडाचे बरट झाडावर बाड
णारे दुसरे लहान झुडूप, परोपजीवि वनस्पती याच्या पुष्कळ जाती
आहेत [सं वेदा]

घाडणे—अवि (व) कोमेजणे [वाघणे?]

घांडफरीद—उ १ (निदार्थी) न्हाकारी २ सोदा, लुच्चा,
भक्कभैरव, लढाणटपू माणूस [बाडा+अर फर=एकटा]

घाडविछा(शा)द, घाडविछाना, घाडविछायत—स्त्री
पुष्पी एकंदर सामानमुमान, जिरगुटाघरण, सतरपटर वस्तु
देरे=राहुटपा इ० 'घाडविछाद त्याचे हातास रागरी' —अ
७ ३६१५ [हि बाड+विछायत]

घाडस—उ खावाचा टेंडू, स्तंभपीठ [बाड]

घाडा—उ कनाथीचा परीघ 'बाडा बारा सेरा कोवाचा
बसला' —ना ७१०८ [पाड]

घांडा—वि १ पाटण्या, काळ्या किंवा तांबड्या रंगाचा पाटु
वर निराळ्या रंगाचे पेट किंवा टिपके असलेला (पशु, कपडा), काळा—
पादरा २ (सामा) बड, बंडखोर, धेड्या ३ आडूड, तोडडा
[हि] •भुरका—वि काडीस बाडा, विविध बाडा घांडा,
बाडेभाई, बाडुगला—उ (ना) (निदार्थी) मुसलमान

घांडा—उ (गो) लहान नारळ [बाडा=आडूड]

घाडाल—वि (व) नाटाळ, उनाड 'हरणा बैल जरा बावाळ
आहे' [बड]

घाडी—स्त्री १ आवार, पारु पडीतजमीन २ कुपण, तट,
मिंत ३ (व) मटल. [स घाटिका हि]

घाडी—गि १ बाबविषयक—सचर्ची (ओधध, बही) २
शाख पूर्वेपणे न मिळता सुसुते त्यातील उतारे पाहून तुटपुणे झान
सपादन केलेला (विशेषत ज्योतिषी, वैद्य). [बाड]

घाडी—जी १ पिढ्याची खराबी, जुजमानी, नापिकी पीढ
जुजमानी पडा २ (व) कणीस खोदर न पडता वास रहिलेले टाट,
बाड ३ (व) मूट, टेंबाई नपूट 'पोळीची पांढी भाजी.'
४ (ना) कमरेपथेत राव व अर्ध्या बागाचा कोट ५ (ठाणे) पोहारा,
मडके, ताडी साटविण्याचे मडके १ (व) सुताची लाथी ७
(स) रपे—गुजा [बाडा=आडूड]

घाडीगाड—उ घारीसतसक, हुजण्या, हुजुरहसन [इ]

घाडुका—उ (कु) येडक [स मडक]

धाडें—न (ता व) वांकडें, धनुत्व, वाकुली—किंवि धाडें,
रस्ता सोडून 'गाडी वाडी घालते'

धाडेलें—वि कणसे न आलेले 'बाहेल्याचें जाणा जाले
पीक।'—तुगा ३०४६ [माडा]

धाड्यां, धोड्यां—पु (गो चित्वा) मुलगा

धाड—वि अत्यंत, दड, पुष्कळ धाड 'धनुत्व जरी धाड
केले।'—मुआदि १२२ [स]—जडा सत्य खरोखर, होव [स]

धाडचोर—छी रुद तलवार [धाड=कड+चिरणें]—धार तयार
करणें—वेणें]

धाण—पु १ धनुष्याने माण्याचा तीर शर सायक
विशिश (किं० मारणें) २ अग्निशिल्पा, लाखडी कागदी किंवा
कळकाच्या नळीत दाखू भळून तिला काढी बाधून तयार केलेले
आयुध कळकी धाण आतपवाजीचा एक प्रकार ३ शिवलिंग दे
भस्मदा नदीत सापडतें याची शिब रामजून पूजा करतात ४ परदार,
कुटुंब इष्टमित्र किंवा धन धर्मेरे काही मतरेणा मनुष्य सडाफटिंग
सहस्रोत् ५ गलपताची बरची कड बद्धानी बद्धान —छी (गो)
होडीचा काठ ६ पाच सख्या (मदनाच अरविंद अशोक च्युत
नवमहिषा किंवा मोगा व नीलोत्पल ३ पाच धाण ओहेत त्यावरून)
'अतो बाणसख्या दिवसात।' ७ फातिटतापासून अंतर ८ (गो)
पचा, धोतर याचा रंगीत काठ ९ (ल) सुर्याचे किरण प्रत्येक
'जगला दिनराज बाण भाले चौवारा।'—ब ६०५, १० (ल)
महात्माचा मुद्रा (किं० गमावणें हातचा गमावणें) भळता प्रसंग
आल्यास हा धाण त्याने शिकळ ठेविले होता—इप १०८
—वि सवेलोत धरदार सोडलेला निबाण (माणूस) [स]
०दार धाणाईत—पु (दोन्ही प्रारंभे) धाण वाळवणारा
धाण फेकणारा शिपाई तिरदार ०पचक—न वर सगितलेले
मदनाच पाच धाण [धाण+पचक] धाणाकार—वि धाणाच्या
आकाराचा धाणाच्या गनीच्या आकाराचा समकलटिआकार
समकचछिआकार [स धाण+आकार] धाणाटी—छी धाण

धाणक रशीम, धाणक—न एक हत्यका जातीचे रशीम
धाणक मोठी लडकी रामपुरी—छी पिंबळया रंगच्या रसमाचा
एक प्रकार—मुव्या ९७

धाणगी—छी दुसऱ्याचा नंदाज काण्याकरिता केलेली
सुचना

धाणगुप्ती—छी लष्करी पोपाक व सखाम (मुख्यत्वे
अधिकार्याचा) ०हरणें—साडणें—वेणें—जाणें—लष्करी वामा-
वन्न काढला जाणें ०पेणें—आणविणें—जस करणें—लष्करातून
काढणे बमी करणें पक्षायात ठेवणें धेंदेत ठेवणें [धाण=धण
वश+गुप्ती=तयार]

धाणणें—अकि १ विवर्ण प्रयणें चिकटणें प्रतीतीस किंवा
अनुभवास येणें पटणें मनात पुरतवर्णें ठपणें (अभ्यास, पाठ

६०) 'वाळवणीच जयाच्या शस्त्राखरदृश्य मानसी घाणे,
—मोश्रुति ६ ११ २ परिधान करणें, आग घालणें 'का शिजे
एकी वस्तुलागीं' धाणोनि ज्ञानाची वज्राणी।'—ज्ञा ६ ४७५ ३
योग्यें योग्य दिवणें, ठीक वणें 'साणाची खीनट। अतिविरि
धाणला।—एभा १ ३४६ ४ स्वीकारणें 'कीं भक्ति सुखाळागीं
आपणेंचि दोही भागीं। वादनिश आगीं। सेवके बाणी।'—ज्ञा
१० १८५ ५ स्थिरावणें धमणें प्राप्तभोगें तृष्णा न वाणें।'—
—एभा १७ ०२६ ६ धाणा वाळवणें [धाण=तीर]

धाणफरीद—पु (विह) बाडफरीद पहा

धाणा—पु १ अभिमान शेखी आड्यता, डौल (एकाचा
विशेष गुणाचा अधिकाराचा ६०) (किं० वाळवणें) २ पोपाक
वेण पोपाकाची तडा ३ एक प्रकारचा दाखचा धाण ४
(विणवाम) वज्रातील आडवा भागा आडवे सुत, आडवज आडवण
५ (जस्ताची धडा) विन वळलेल रेशीम इत्याकडी सुड व जाळ
घारेचे पान मसलेला पडा एक हत्यार [हि] धाणाईत,
धाण्याचा—वि प्रतिष्ठा मित्रविणारा आदपता वाळवणारा मोठा
दिमाख दाखविणारा (प्रावीण्य विशद गुण याचा) अभिमान साग
णारा [धाणा] धाणो—छी १ धाणा अभिमान शेखी डौल
(किं० वाळवणें) २ धाणीधाणीची वळ निकराचा प्रसंग ३ जन्म
स्वभाव अन स्थिति [धाणा] ०धर येणें—आपला रागीत स्वभाव
दाखविणें चिद्दून जाऊन रागावणें ०च्चा—वि धाण्याचा, धाणे
धारपणा दाखविणारा मोठी आड्यता दाखविणारा ०दार,
धाणेंदार—वि अभिमान दाखणारा दिमाख दाखविणारा (एकादें
कार्ये वार पाडून) दुसऱ्याचे चित्त वेधून घणारा

धाणावचें—कि (गो) परसतील वचन उप्पन दाखवें
[वेणें]

धाणो—छी पदनि रीति (गाणें घाचन ६० ची) धुवपद
गायनाची पदति ह्या पद्याचा आगा त्या—मजदार नोंदार
डागुर व गोडार हा होत [स धाणी] ०च्चा—वि धाण्या
आवाजानें पुराण रंथर माणणारा धाणारा ०दार—वि (गायन,
वचन ६०) मोठक रीतीचें आकर्षक पदतीचे

धाणो—छी १ कड तीर काठ विनारा २ (हों) होडीचा
काठ बद्धान बद्धानी दोन्ही तारवें भरिती। धाणी लढकासी
मेळती।'—लिपु २ २५ ३६

धात—छी गप्प निर्देशक गोष्ट पोळळ वाळणें याप
[स वार्ता हि] इह० धानची वात व कुरापतची कुरापत
याता लडविणें—झोंकणें—फेकणें हाकणें—खोण्या वाटल्या
पसरविणें कडचा पिडविण याता कुटणें—झवाळणें—छाटणें—
मारणें—झाणणें—गण्या मणें धाणा मारणें निस्पद मोठी दोस्त
वतणें धात धाना घायात्या—रंगाल्या, खयाल्या, धात

सुट्या घातघोर, याताश्वा, यातेखपाल यातेखान्ति-
घातेकमांस, याताना, यात्या यात्या(ये)रा-नि कथा
यात्याची तव्य अमलेग, गरिष्ट, यापयात्र, यथीदास, योटेया
यातम्बा वनून पसरविणारा, कथा उदविणारा (गो) यातयों,
यातयो 'चित्त-शी समापण, यागोटी 'हुम्हातचे यातयित ।
बोण करील महाराजा ।' -नव १७ १४८

यात-कवि (५) एववर जलद 'यात एववपाक कर'

यातन-कवि अतस्य, गुतराणें, 'यातन निब्राम अचींचे
राजकारण लाविले' -रा १ १६० [मर यातिन]

यातमी-शी खर, यातां, हरीकत, नरमान [य यातां]
येथेणें-यातयें-खर मिळव्याचे साधन येथे, ल्या येथे, देह
खणी राखे 'फोडये-पुनये फाकये-खर प्रसिद्ध करे,
हकीकत जाहीर करे 'द्वार-नीस-नि १ यातमी तिहा फाट
विणारा, यातमी वेणार, येथेमान पत्रांना बाउम्याचा पुत्राचा वरणारा,
अस्वराज्यीस १ पराजयातील यातमी पुर्वविणारा, गुप्त हेर दूत

यात(ता)ल-वि १ योटी निरापार, रह, पोळ, व्यये
(गोष्ट, हकीकत) १ सोटी हकीकत सांगण्याची आवड असलेला,
प्रचारी गोष्ट आसणेकोनी संगणारा [कर यातिन]

यातां यातांजि-उन (गो) सांक्ष कोणारा किवा
यातयोंचे, यरगुचे-कि (गो) कथा, सांक्ष १-अभ्युपगोतहोणे

यातुला-वि लोट्टे [यात]

यातेरी-शी १ तोफलागा १ बीज लपय करण्याचा
वायवय [६ व्यागरी]

यातेला-उ लातये आमार, अरगारा लहाज, [पोर्त
फ्लोटिला, १ फ्लोटिला]

याथ-शी (महाउ) प्रवताक्या बळची शिबोरी अथ १
याथे बीज हवीकेपी । जीवा जाता हीं' शिउ १८ [याथ २]

याथॉ-उ (गो) भोक्त उड

याद-कवि बाहून टाकलेला वजा कमी कलेल (प) यादी
सल्या यातून (१०) घालणे घडण करणे 'याथें कांज पटास
होतें ते याद पडते -कवि नतर पथात् आम्ही ताकीद कल्या
याद मुबईकर पन्दा देणार नाहीत -ख ७ १५०० [कर
याद] 'पण-कवि कमी करणे वजा टाकणे 'करयें-१ बावा
पुन किवा उपयोगातून बाहून टाकणे, रह यरणें २ घालणे आळ
करणे (खेळांना गडी) ३ (चिराद दावा) बाहून टाकणे
'याकी-शी १ वजा केल्यानंतर राहिलेली बाकी, पाणीलवाकी
२ वजाबाकी ३ दिवस पुढा करणे (वजे अपाध ६०-पी) बाकी
बाहून टाकणे

याद-उ (गो) बीज, याद [याथा] येथे-भोवये बायन

याद-उ (१) बाप, घाता, भक्ता (कि० घातें) [न यथे]
येथेदुस्ती-शी बाध घाता, कुपण ६०, ते घालण्याचे काम
यादखासा-वि १ मध्यम प्रतीचा याताकरिता ममेल्या
(मुम्यलें विद्या) २ पुढे न पिकलेले पल्लु दिवें मळ अमे
(विद्याचे पान)

यादगूल-न यादगूल पहा

यादज-कवि नतर, पुन्हा, यापुढे बाजन हा 'दादा
साथ यादज दरात येतील' -इम २१० [फा यादज]

'सलाम-कवि बाजन अथे १ पहा

यादणें-कवि महा यणें बाजणे पहा

यादन-न पोटा, मुख्यत्वे वस्तीचा भाग, ओटीपोटा

यादपटावल-उ एणखान, चिन्ह

यादर-उ (५) वातर [वर्द बदर]

याददे-उ-न (गो) पटले वर, चिपी

यादरखा-रख यादरस-शी तय्य्या मपीत खांवा
वरील लांकडी टोपण किंवा लांकडी बाटोळा टुकडा, या खातवा
अपलेले सोंक भोकाळा बळवटी देणारा कातव्याचा वाड्याहार
वृक्ष [फा]

यादर(दा)री-उ (कोरनात-बदरीवतात अन्मलेले) हल्ला
हैपादव व्यास [८] 'सयध-उ कति लायचा, वरचा, ओदण
ताणू काडलेला सुपध (एकदा एका मनुष्याक एक लुका गेला
५ मी तुमचा सवयी आहे असे म्हणू लागला सवय निवारल्यावर
रयात पुढील आकृतीत सवय सांगितला 'अस्माक बदरीवक
मुष्माक बदरीवक । यादर(दा)रमवपात् यय यय यय यय ५
म्हणू आमच्या यादरला मोरीच्या लाकडाचे वाक आहे व तुमच्या
दारात मोरीचे लाक आहे हा यादरायण कथय)

याद(दा)री-शी १ क्षितिज २ साक्षातीच्या पायम्याजव
ढील प्रथम यादरी, मुन्हे व आवळ का तीन भाग सवादीचे
केले आहेत त्यातील यादरी म्हणून साक्षादीचा पश्चिमेकडील भाग
व्याघ्रायुन शिखरपर्यंतचा सर्व भाग [वाम्ये-मिया]

यादरी-शी हमी जामिनरी, जिम्मा (कि० धने)
[वाहीमरी]

यादल-उ दग मेप, अन्नपटल [फा]

यादला-उ सोन्याची किंवा कादीची तार मुलामा दिलेले
ह्याची तार, विस्तारवार पिवळी केलेली तांब्याची तार (कला
जुवतात काडलेली व चपटी केलेली) [हि] यादल्याचा
तारा-उ जुन्या काडीच्या सोन्यापासून तयार केलेल्या टिकत्या
यादलेने हि सोने अथे रावे याच्या ताराचे, काही घुत तेशीस
व काही जर मिळून विणलेले 'याथें अचिच्या काढपा असलेले,
सरजरी 'येथेथे धीमतास उची पोवाळ देऊन एक यादली वज्र
दिले' -पोरले मन्हासाय होळकर बरिज २ २६

वाढला-ले-३ पाणी मरण्याची काळज्याची एक मोठी विषवी ही पखालीच्या अण्वाइतकी असून बहुधा तिकडण्यावर घसविनेली असते 'खादला पडले घे वारले वाहता।' -परा ८० [हिं] वाढली-खी पाणी काढण्याचें भाडे, वालडी, वाल्टी, वकेट

वांघ(घ)वडी, वंदिवाडी, वांघो(दौ, घी)डी-खी (काव्य) वंदिखाना, तुंग, वदिवास, परतवडा, अधीनता 'दुख वाढवडी आहे हा सतार। मुखाचा विचार बारी नोंठे।' -सुगा १६५५ -नि अधीन, अवलंबून असलेला, बंदा, ताबेदार 'अथवा आग्रयाचिंये वाढवडी। धुपा तृषा कोडी।' [वाघें]

वांघवडी-खी शेताचा बांध वादाड पहा [फा]

वादाशहा, वांछा-३ पातशहा राजाधिराज, सार्वभौम राजा (मुसलमानी, पारसी राजासवर्षीय पक्ष उपयोग) [फा वादाश] ०ची ओळख देणें-(ल) लाव घेणे, मूठ दावणे (स्वभाव वादाशहाचा छाप असतो यावरून) ०जादा-३ युवराज [फा] वादाशही, वांछाई-खी पातशही, राजपद, राज कीय अधिकार, वादाशहाचा अधिकार-पद -नि १ वादाशहास वर्षी, राजकीय २ मुसलमान वादाशहानें दिलेली (तनूद, शिफा १०) ३ (ल) उत्तम, भव्य, लक्ष्य प्रतीचा, विलासी, सर्वेध्रेष्ठ

वांदा-३ गुलाम, पशु [स वध]

वांदा-३ (गे) तोपडी लावलेली राण [वाघ=किलारा]

वांदागुळ, वांढळ, वांढें-खीत वागुळ, (ऊ) वादा [वदा]

वादा(घो)डी, वांघोळी-खी. (कों.) लहान बाघ, धरण [वाघ]

वादाड-न १ शताचा न मागरेल्या भाग, बाघ, वड. ३ (ल) जसा आगेवर वाढणें गवन ३ शेताच्या कडेन साडलेली वाट [वाघ]

वादाडी-खी १ (वों) वट्टे अश्वविण्याच्या रुग्णस वाधाव्याची दोरी २ (गे) दोडीवरील आच्छादन [वाघें]

वादादुडी-वादी-खी १ शिकोव्याची बावी काणें, राहिलेरी दिवळ २ वषावाडी [वाद दि]

वादा-खी १ वदामांनं झाड २ -नघ वदाम पहा [वदाम] ०गोळा-३ वदाम (फळ) वादामी-खी वदामाचें झाड -नि वदामी, वदामाचा रंग रपाद आकार वाप्रमाणें असलेला

वादामिनी-खी एक औषधी

वादिवार-३ (गे) बाधा

वा(घ)दिमास-नि १ वडेल दिमासाचा ताटावाचा व (वायदन ल) जेथ, उत्तम, अण्णुल [वा]

वादिमान-३ एक प्रकारचें झाड व त्याचें फूल हीं वाल लेलीं फुलें मसाल्यात घालतात

वादी-खी दासी, गुलाम खी बटीक [हिं] ०चा-३ दासीपुत्र, लवडीचा 'एकासी म्हणे मी हुसे वादीचा।' -सुगा ३०५७ [स बदी]

वांदि-३ (गे) खाजणाचा एक भाग

वांदोड-३ (खा) ठेंकण

वांदोड्याचो दौलो शिराड्याची काईल-(गे) इकडचें तिकडचें साहित्य जमविणें

वाघा-३ (ना) वैदल खेळण्यासाठीं जमिनींत केलेली खाव, गल [वद=खा]

वाघ-३ हुकत, प्रत्यवाय, प्रतिबंध, दोष, अडथळा, विरोध, शब्दादि प्रमाणानीं एखाद्या कृत्यास असणारा प्रतिषेध (हा शब्द दोष, दोषत्व या अर्थीच वापरला जातो) 'हें हुज नव्हे प्रमातु। एय प्रवर्तिल्या दिततसे बाधु।' -हा २ ३१ [स बाधू=प्रतिषेध करणें]

वाघ-३ १ बघारा, धका, धाग, ताल (किं पालें) २ शेताची उंच केलेली हद्द, मर्यादा, शेताच्या काढावरून किंवा बाजूने असलेली वाट ३ बघन, बाघें, आवळणें ४ वद, दोरीचा किंवा नाडीचा तुकडा; कोणतेंहि बाधण्याचें साधन, बघन ५ (स) वेडी, गुळख ६ वांदाड [स वध=बाघें] ०काम-न दगड, विंग, चुना, माती इ०नीं एकत्र बांधलेली भित तट इ० ०ण-न १ नदीचा बोझासा प्रवाह अथवा ओढा ज्या जमिनी वून वाहतो व जीम बाघ पावून पाणी व त्यानरोबर वाहलेली मळी जीत आडवून घस्ताव ती जमीन विरोधत भाताचें दोत २ -नखी शतांनीलमाती पाण्याच्या प्रवाहांन बाहून जाऊनय म्हणून आडवा वातलेला बांध ३ वादाड्या पाण्याकरिता बांध घालणें (किं करणें, पालें) ४ बाघणें, बघन, वद ५ दामिण्यात तारच्या कडीत लोंबल्या बाधलेल्या रत्नांचें काम -जनि परिभाषा ११० ६ (वों) विरण ०घरो(रु)ळी-खी शेताची मर्यादा दासविणारा प्र-युक्त बोनावरीलमातीचा रींग, ओढा ०वाधोळी-खी. बांध, बघारा घरा ताल इ० बहल व्यापक अर्थाचा शब्द [वाघ=बांधोळी] ०वाट-खी १ मर्यादा शेताच्या बांधावरील वाट २ परती केलेला किंवा बाधलेला रस्ता वांधणावळ-खी १ (इमारात इ०) बाधण्याबद्दलची मजुरी २ बांधणी, बाधण्याची तत्वा पद्धत [बांधणें] वांधणी-खी १ बांधण्याची क्रिया २ बाधावाची तत्वा, पद्धत (पा, विहीर, पागोटें, गाठेंचें इ०) ३ (वों) बांध, बांध, बघारा, ताल ४ (ल) विहित, योग्य किंवा ठराविक मार्ग ५ शेतांनील कडेचा, मर्यादा मार्ग किंवा पाद-वाट ६ बाधण्याचें साधन माथी भोरी इ० -नि बांधणार्थकी'

बाधणातील विहासवर्षी [बाधणे] बांधा(चे)रा-३ ? शेताच्या कडेला घातलेला बाध २ प्रवाहाला अडविण्यासाठी घातलेला बाध, धरण ३ बाध घातल्याने फुगलेले पाणी, (किं घालणे, करणे, होणे). वा(यां)घारी-३ ? डोंगरावरचा प्रदेश, शिखराची, किड्यांची राग ' रांगणा किड्या व कोकणवाघारीचे शिळे । ' -मराठीयोंरा ४१ २ वधन, वधारा बांधप-न (राजा) बाधण्याचे सामान किंवा साधन, घराचे ओखण ६० बाधण्याकृता लागणारे गुम, दोर ६० [बाधणे] बांधावळ-की ? वनावट, घडण, रचना, बाधणी (घराची ६०) २ रचना, जुळणी, माडणी (लेख, ग्रंथ, कविता ६०ची)

बाधक-न १ अडथळा, प्रत्युपायकारण, आक्षेप, हरवत, दोष ' जे बाधका येइतसे स्तुती । योलाचिया । ' -झा १९ १७ २ (महातु) आरोप ' बाधकें ठेउन न-दती । राउळें नेली सवें सपति । ' -भाए ७१९ -वि. प्रतिरोधक, अडथळा आणणारा, करणारा, मार्गात आडवा येणारा, बाधा उत्पन्न करणारा, जावणारे, प्रतिकूल [स बाधकप्रतिषेध करणे, बाधणे]

बांध(घा)टणे-अकि (राजा) बाटळणे, बाट पूर्ण तयार होणे, पक होणे (बाधा)

बाधणे-अकि १ बाधा करणे, दुःख ठेणे, अपकार करणे, दूषित करणे २ खातेले अन्न किंवा केलेले काम पचणे, त्यापासून पीडा उत्पन्न होणे, बाधक होणे, रोग किंवा दुःख याची पीडा होणे ३ पिशाचाने पडाडणे, मपाटणे (विष, घाव, मजतन, दुष्टकृत्य, स्वन वें दुष्टकृत्य किंवा पाप याचा) वाईट परिणाम होणे, हजा पोहोचणे ५ प्रतिकार करणे, अडथळा उत्पन्न करणे, मोडा घालणे, अडचण करणे ६ अपकार होईल अशा रीतीने क्रिया करणे, हजा पोचणे पोहोचविणे ' नदीची घडी एववर बाधली ' ७ निर सणे -हको अहो आत्मनेजि बाधे । तेचि आरमेनसि नाव । -अमृ ७१० [स बाधू=पीडा करणे] बाधन-न प्रतिकार, अडथळा, मनाई मोडा (विरोधत तत्काळात व व्याकरणगत)

बाधणे-न (राजा) पाण्याच्या प्रवाहाची दिशा बदल ' पाकृता घातलेला बाध, असा बाध घालण्यासाठी उपयोगळ आणिलेले गवत व गाळसाळ ६० [स बाध]

बाधणे-सकि १ आवळणे, एकत्र करणे, हांगडणे, जडक वणे २ गाठ घेउन आवळणे, गाठ मारणे ३ नाळ मारणे, पाय बंद घालणे(पोड्यासाठी) ५ (पागोट्यासाठी) पडद्या घालून नीट आकार देणे, गुडाळणे ६ (बाध ६० घालून पाणी) अडविणे ७ (नियम, कायदे रीति वेळ ६०) योजणे स्थापन करणे प्रचारित आणणे ८ बाधून घेणे, राधण, जखमून टाकणे आखणे (कायद्याने, नियमांने) ' त्याचा सारा वळ बाधला असा ' -नि १९८ ९ (घर मित, अडाश ६०) रचणे, उभारण, बनविणे १० (धरण, रस्ता

६०) बाधून पक्का करणे ११ (काव्य, व्याख्या, ग्रंथ) रचणे रचना करणे, जुळणी करणे १२ (तर्क, कल्पना, बुद्धि युक्ति) योजणे, रचणे, बनविणे, एकत्र करणे. १३ बनविणे, वस्तू आकार देणे (जोडे, मिठाई ६०) १४ (वर, मत्सर, द्वेष) धरणे, वाळवणे, मनांत ठेवणे १५ मजाने ताप न येईल किंवा न दिसेल असे करणे, मजाने घावविणे, बंद करणे [स बाधू पोहोच घेवेलारा] १६ बाधली शिंदोरी व सांगितले हान परत नाही बांधली गाठ-की बंद केलेली पिशाची पिशाची, राखून ठेवलेले, साठविलेले पैसे, साठा, संचय [बाधणे+गाठ] बांधण्या कामरेचा-वि कामरपद, तयार, सावध

बांधरीनास-वि दोन्ही कानामध्ये आणि होक्यावरील केमांत असलेला भोंवरा (घोड) -अक्ष ११०१

बांधय-पु आजवर, सोयरेघायरे [स]

बाधवाई-वि (व) मवास्तव, बाजवीपक्षा जास्त [बाध] बाधा-की १ पीडा, त्रास, दुःख, विकार ' म निश्चर वधीं ठले कुजनविघ्नबाधा टळो । ' -वेका ११९ २ भूतपिशाचा पासून होणारा त्रास, दुःख ३ दोष, पाप ' एव एका स्तुती एका निदा । कविता आदिके सर्गी बाधा । ' -एसा ३५३९ ४ विरास, नामरूपतत्त्वस्य सुदीर्घ इतन -हको [स. वधू-१धू=प्रतिषेध करणे, व बाधणे] बाधिका-वि भ्रांति, बाधा काढला [बाधणे] बाधित-न दोष, पाप, निषिद्ध कर्म ' बळी जणभति खाय । हेचि बाधित जरी होवे । ' -माहा १९ १०२ -वि १ विद्वत्, कुदित, प्रतिदिग्द बाध आलेले, बाधक (विरोधत तर्क व व्याकरण शास्त्रात याचा उपयोग) २ मिथ्या, खोट ' गुरुहृते ओ सज्जन । त्यासि देहादे बाधित भाव । ' -एसा १३ ४७१

० बाधा-पु १ बाधोराची ठेवण हव, आकार, रूप, वनावट, पडण, रचना ' शरीर अविघेवा बाधा । ' -मुगा ७३९ २ गुळाची ठेप, मरा, भेली ' गुळाचा बाधा । ' -अमृ ७१४४ -वि १ वदा, न मोडलेला, सवध (रपया ६०) २. (ल) कायम, निश्चित, बाधलेली (जोकरी, काम) [बाधणे]

बांधाटी-की १ वधन, दोर ' मेणसुत्राच्या बापाटी । आरळावे खुद्द । ' -सुगादि ३५ ५५ २ ओंयंग वगेरेस बळ कटी आणण्यासाठी त्याम मध्ये मध्ये बाधलेल्या उम्या काट्या प्रचंडी ३ सताच्या बायावरून बाजूने किंवा मधून आणारा रस्ता पडव ट [बाधणे]

बाधाघाध-घाधी-बा आवराआवर, प्रवासाची तयारी, (गाढाची वाचडी, बळटुपा ६०) घाईने बाधणे [बांधणे द्वि]

बाधी-की १ वधन, निंदम ' अर्थी जवत ओपणी । सवकी मोंडे बाधी । ' -माहा १८ १५५ २ (व) दोतात

पातलेला वाघ [वाघणे] • करणे—कि कातकांम करतांना एखाद्या पदार्थावर जे काम करावयाचे असेल तसा तो पकडणे

बांधील—खी (कों) भाताची कापणी (छाणी) झाल्या नंतर त्याचे भारे वाघण्याची क्रिया -वि अवित, ओशाळा, केलेल्या कृपेमुळे बाघलेला, उपकाराचे बघन असलेला 'वैयाक रण हे प्रयोगाचे बांधील आहेत' -नि १२५

बांधीव—वि १ बाघलेला, रचलेला, सुद्धा बाघलेला, पक्का (रस्ता, तळे, विहीर) २ सागीचा, मापाप्रमाणे किंवा नमुन्या बरहुद्धा बनविलेला (जोडा, बहाण ६०) ३ चागल्या आकाराचा किंवा बनावटीचा (जोडा, बहाण ६०) ४ सध्यां शिसे ६० इतक्या किमतीची धातु पावून बनविलेले (सोन्याचे किंवा हव्याचे नाणे अगर लंगड) [बाघणे]

बांधे—न (कों) साला नसल्यामुळे गावजमिनीत सामील केलेली पडित जमीन **बा(धा)घेकरी—**उ १ राहत्या गावात बापजावांचे किंवा स्वतःचेहि वन किंवा जमीन नसलेला मनुष्य २ एका गावात राहून दुसऱ्या गावाची जमीन करणारा मनुष्य 'गावाचा बतनदार असोन खोत परगदा जाइला आहे आणि गावाची खोटी बांधेकरी करीत असेल त्यास स्वामित्व करार बतन घ्यावे' -बाघपोमारे २ ४४ ३ (कों) नवीन वस्ती करणारा किंवा पडीत जमीन लावणारा खेतकरी.

बांधे, बांधाळे—न बाघूळ [स वदा] **बाघेघुळ—**सूद्ध—वि चागल्या, रेखीव यथाप्रमाण बांध्याचा, आढोपशीर बारीराचा [बाधा+घुळ]

बांधोडी—उ (व) गुलाम 'बाधोड्यासारखे वाच्या बरी काम करे तरी नाव मिळत नाही' -वि (व) बाघलेले, मेमके, मोडके 'हा गडी बाधोडी काम तेवढेच करतो' [बाघणे]

बाघ्य—वि प्रतिबध किंवा प्रतिकार करण्यास योग्य, दध्य, दूषणीय, बाघ करण्यास योग्य, बाघणारा [स]

बाघनग—न (भाग) एक वर्षाच्या आतून दकरा

बाघनयान—न (गो) गजिमाच, लग कुठेत, घनियन पहा. [स घणज, म बाणी, गु बनिया हे वापरतात यावरून]

बाघनयसाघळी—खी बाघटी नावाच्या समुद्रतीळ मासाची एक जात

बाघा—उ बाणा, बघातील आरचे दूत वेदीस आरवण **बाघानात—**ती—बनात—ती वदा

बाघानसाधा—उ लठीचा एक प्रकार (हा जाड वेढावा किंवा अरीव बाघ्या असून त्याला तीन गट्टे दृग्द) बसविलेला अमलात -सध्या ६७ **बाघा हत्याराचा—**एक हत्यार बाघी लढी (दांडा व पाते मिदन) पमानद्वय जमते बाघी पात एका मुशीत घमविलेली जमते पान १९ इच ल'ब असून मुशीपासून सांगी मईद होत जाऊन रेंवटात टोक असते -सध्या ६७

बाघी—खी (वे) गुहाळात उसाचा रस साठविण्याचे लोखंडी माडे, कोळणे (बाघी साधारणपणे १६ घायरींची असते व अशा दोन बाघ्या रस एका काहिलीत घालतात)

बाघां—न (गो) ओटीपोट, बेंबोखालील पोटाचा भाग

बाघ्नी—खी (कोळी) दाते असलेला विला लावलेला वावू गुळा ६८ [स वंश]

बाघ्ना—उ याहणा, मिष, सोंग, डोंग 'मिथ्या असा तेथ करुनि बाघ्ना । घेऊनि ये शीघ्र मनोज्ञ कान्हा ।' -आपू २० [बाणा]

बाप—उ १ पिता, जनक २ (बापासारखा) चुलता (पुतराष्ट्र मीभास म्हणतो) 'की माझा बघिला शिसदिने बाप ।' -मोक्षणे १ १२ ३ (काव्य) सत्पुतातील तात शब्दाप्रमाणे अनुपपादित्वदर्शक संशोधन (लहानाला किंवा सत्काराची योजनात) 'जरी स्वधर्मकनित । वर्ताल बापा ।' -ज्ञा ३ १०२ -वि फार, पुष्कळ, मोठा 'बापु उपेगी वस्तु बापु ।' -अपू ६ १ -ब्रह्म आश्रय किंवा दुख यांचे दर्शक 'बाप ! ज्ञानाची मुलिकेची ।'

-आपू ३ १५ [स पिता, वस्तु ज्ञा वप, वप्यो, का बाप, पोडू जि वरते, बाप (पितृही) जास्त लुळणारा], आर्मेजि बाप]

म्ह० बापास बाप म्हणत नाही तो चुलत्यात काका कोडून म्हण

णार ? 'बापासि बाप न म्हणे ऐशासी काय होय आजोबा ।'

-मो (बाप) **बाप(व)रोटीची पेंड—**खी हवी त्याने हवी तितकी न्यावी अशी वस्तु, पुढत निळालेली व बाटिल तशी खचिली जाणारी वस्तु, सपत्ति, विपुल व घुसाध्य वस्तु (बापरोट नावाच्या श्रीमान व उदार यदस्याच्या नावावरून हा शब्द रूढ झाला असेल)

० होऊ लागणे, म्हणविणे, घाप होऊन (करणे, घोलणे)—बापाची किंवा मोटेपणाची जागा पणे, वर मोटेपणा मिरवणे (एखाद्याचा) घाप होणे-बाप लागून

राहणे—एखाद्यापेक्षा वरचढ वषणे, बाप वेणारा असणे बापाचा

माल-एक शिबी, कोणी उपेक्षेपणाने दुसऱ्याचा माल खर्च लाग-

ल्यास त्यास म्हणतात बापावरून पाघणे-बापाच्या नावाने,

बापावरून शिब्या वषे बापास बाप न म्हणणे-बाजवी गोष्टीत

घेणाचीहि सुवेत न पणे बापास बाप न म्हणणारा-भीड

सुवेत न घरणारा, खडबडीत धव्यावाचा ० आज्ञाचा धर्म-उ

पूर्वज्ञाचा धर्म, पिढीजात वारेल्या धर्म बापई-उ (माण)

बाघ्या, बघत जालेला पुराण ० घर-न मोहर 'मग आप-घर

त्यापुनि बापपती केरी वसित ।' -मपू ११ ८९ ० जन्मांत-

जन्मी-निवि सवे आश्रुपात, जन्मापासून आजपर्यंत 'मी बाप

जन्मी कोणाचें रणे उता सोदून घेतले नाही' [बाप+जन्म]

० जादे-दादे-उच्च वाहयडीत, पुढत 'दिशी यांचे बापजावाची

नाही, आ सामर्थ्याक होईल त्याची दीवत असे आहे ।'

-गेखचिशाव १२ [फा बाव=पिता+भर जड=आजोवा]
 ०पण-न सामर्थ्य, पितेपण 'तरि बापण आपुले का दाख
 विजेना।' -अ ३४ ०पोरका-वि बाप सेव्यामुळे पोरका
 वनलेला ०भाऊ-३ भाईवद, भाऊवद, नातेभाईक, दायाद
 (धननातील वाटदार) ०भावकी-छो १ भाऊवदकी, नाते २
 दाद परिचय परमस्नेह ०भ्रम-३ मोठा भ्रम 'बापभ्रमाचे
 विद्वान! केवढे सायास पकियाचे।' -जै ७४५४ [याप=
 मोठा+भ्रम] ०माय-की (काव्य) बाप आणि आई (हा
 शब्द विशेष लढ नाही रुढ शब्द मायबाप, आईबाप, मातापिता
 इ आहेत) 'जैसी अबला साधुरा रोहे। चित्तीं आठव बापमाया'
 बापया-य-३ चाण्या, पुरव बापयोद्धा-३ मोठा योद्धा.
 'बापयोद्धा तो निराक।' -जै ७५१२६ [याप=मोठा+
 योद्धा] ०रोटी, बापु(पो)ती-की (हि) (शब्दश अर्थ-बापाची
 आकरी, अन) वडिलोपार्जित चालत आलेली वतनवादी, चाल-
 मत्ता यापा-३ १ (खा) बाप २ बापाचे सवोधन, (आद
 रार्थी हाक मारताना) अहो! अरे! 'अर्थाचा दास पुरव अर्थ
 नव्हे पुरुषदास बापा हे।' -मोभीम १९० ३ (बों) एक
 पिशाचवृक्ष, बापवृक्ष बापाजो-३ (सवोधन) मोठ्या साण
 साला हाक मारताना म्हणतात बापाजी! आम्ही ही चिजे
 हुमचा अनुग्रह जिताती।' -मोडयोग ११५३ यापाला-३
 (गो) मावशीचा नवरा यापाशीक हवरी-वि (हेट) एक
 दिवी बापाशीं सभोग करणारी बापिक-३ कुलपरंपरात धर्म,
 हव्यकव्य कुलधर्म -वि कुळातील, कुलपरंपरात 'एव रक्षार्थीचे
 काज। ना बापिके व्याज।' -झा १२६७ बापु-वि मोठा
 -उदा बापरे, अरे बापरे। बापु। कला बापु नैसी।' -अ ६
 बापु(पु)रज(झ)वा-वि वक्षपरंपरा बापुजदा घेत आउन
 -बाडयोमारी ११०६ बापु(पो)लमाऊ-भाव-३ (गो)
 कुलत भाऊ बापु(पो)लयाँ-३ (गो) कुलत बापुला,
 बापु(पु)य-स-३ (गो कू बों) बाप बापू-३ आदरार्थी
 पुढ्यास म्हणतात बापोलमैण-की (गो) कुलतवहिन बाप्या,
 बाप्यो-३ बाप होण्याच्या वयाचा, वयात आलेला पुरव, प्रौढ
 -भव बापे-व्य) बाप्यामाणूस-३ पुरव बाप्या उलट बाई
 मापूस

बापडा, बापडीक-वि १ गरीबविचारा, सौम्य, निष्ठपथी
 २ मूर्ख, वक्षपथ, दुर्बल, दीनबाणा, कराव 'जयास ब्रह्मादिक
 धिंदी। तथे मानव बापुडे विदी। -दा १ २ २७ ३ बाप वस
 रव्याने पोरका -उदा औदासि-य विवा निव्वाळजीपण दाख
 विद्वाना योजितात 'कुरणार रर कर बापडे, माझे बाव नेले'
 [विश्र बपुड गु बापडो उह० बापडे ते बापडे आणि दुसऱ्यांचे
 ते बापडे=आपले मूल मात्र गरीब व बोकळे आणि दुसऱ्यांचे

मार खाण्याला वक्षपथक बापुडवाणा-की-वि १ गरीब,
 निराधार, निराश्रित 'कशी टिकावी तेथे बाणी मग बापुड-
 बाणी।' -विक ३ २ केविलबाणा, बॉव येण्याजोगा (आवाज,
 भाषण इ०) बापुडा बापुडीक-वि बापडा पडा [याप+
 उडें=डावलेला]

बापया-पिया, बापू चापेया-३ बापया, चातक पक्षी
 'सरिले सरिला समुद्र चडूकडे। परि ते बापियासि कोरडे। कां जे
 मेवौनि येवुय पडे। तें पाणी बों तया।' -झा १० १८३ [प्रा]
 बापूया-३ (ब) 'पेरते न्हा' असा शब्द काडणारा पक्षी
 [स वृष=पेरणे]

बातिस्मा-३ ख्रिस्ती धर्माची दीक्षा, पिता, पुत्र व पवित्र
 आत्मा ह्यांच्या नांवाने करण्यात येणारा प्रक्षालनविधि मग
 बातिस्मा घटव्यावर येथु लागलाच घर आला -मत १ १६
 [ग्री यॅप्टिडझो=शिपडणे, बुडविणे, इ बॅप्टिझम्]

बाप(प)टी-की एक पाळेमाजी व तिचे बों ही भाजी
 वातहारक असून छाड लहान व बों वपटवे=हुलशाराखे असते
 त्याबासून तेल काढतात -वपु ४५५ [स दिगुपनी]

बापळया-न (ब) फोल्कड, धान्याचा सत्त्वाचा काक
 ल्यानतर राहिलेला भाग

बाफोर, बाफार, बाफर-३ (गो) बापेने चालणारी
 लहान भागवोट [पोटे]

बाफता-३ एक प्रकारचे रस्तामी कापड पक्कीस बापेते
 उच्च खाशा पोशाकायोग्य -बाहवावा २ १५३ [का कुल०
 स वे]

बाव, बावत-की १ कलम, सुडा प्रकरण भाग २ कम,
 प्रकरण, गोष्ट, विषय (विशेषतः साध्या व वक्षरीसवर्षी कादप
 शत योजितात) ३ कर, पटी रक्कम, नवणी, जकात 'सुद्धेत
 जिजून नवाव वसविली बाव करून घुलधाणी।' -देवी ४१७ ४
 (गो) रिवाज रीत [अर बाव]

बाव-३ (क) बाव, नावापुडे आदरार्थी योजतात जते-
 यक्षवतवाव फटवाव [बाप]

बाँव-की (गो) ओरड, हाकाटी [बाँव?]

बाव-की एक जोपथी वनस्पति हिचीं फाँने लहान, चढ व
 चढ असून रंग तांबूस-हिरवा असतो आणि त्याचा घा वरक होतो
 ही वनस्पति पायथस जाणेत, जदीकांहीं होत स जलप्रद्री

बाँव-(बों) धीक, धान्य दांबा मोठा करणारा किवा हा
 हरमन्याच्या हातीप्रमाणे निवळसर रंगाचा असतो

बाँव-न (गो) मोठी बोंबी [वेवी]

बाँव-३ भयकर रंगटक द्रव्य घातेलेला दाऊदा गाळा,
 दुसरी गोळा बापा रंगटक साला असता वक्ष असणाऱ्या

इसमावर आतील टाचण्या, काचेचे तुकडे इ० वस्तु याचा मार यस्तो व इतर रफोटक श्रम्यांनी रजा होते [६]

घावट—स्त्री (राजा कु) पावसाळी हवा, टागमुळे आलेला अघार, वाभळ

घावटली, घावडी—वि (व) कुजट, न शिजणारी 'घावटली दाळ शिजत नाही'

घावडा—वि १ मुलासवर्षी लडिवाळपणे याचा याच्या ऐवजी योजावयाचा शब्द २ (का) वापडा, गरीब, विचार, दुर्वेल

घावडे—वि भाजलेले, अकुर न फुटणारे (यी) 'घावडे वीज पेरिल्या होती। विकास वाडले निश्चीर।'—एषा ११ ३१२

घावट—द—स्त्री १ बलम, वाय मुद्दा, प्रवरण, लक्ष्यात ठेवण्याची गोष्ट २ खोचाचा सोंवस्तर हिशोब, पाल्हाळ, सक्कीची, निमिताची मालिका (कि० सामणे, लाघणे माहणे, आणणे) —वि वि मुलें, करिता, बदल, विपरीत 'त्या कर्माबाबत क्षमर स्वयं थड वसला' [फा.] •घार, घाघाचार—वि वि पल्लवार, अति कमानें •घारी—स्त्री हिशोबात निचा नोंदणी पुस्तकात लिहिली गेल्ली कोणतीहि वस्तु सामान्य, वर निचा जमीनमहसुलाची यादी घावटी—स्त्री १ वसुलाची कोणतीहि बाय, एताया किशिश बाबी घर बसविलेला जादा वर २ (अव) दसमुख देशपांडे इ० बंधि सुल्लवार असणारे हक्क मराठ्यांनी चौधाई बौध पदा [फा]

घावट—वि (गो) टाकाळ हलका, मूर्ख

घावर—उ १ पावरसोटिंग, एक पिशाच 'छेळता पावर घावोनि वती। तेही वेती काशी बरन।'—नव १० ७८ २ (८) विस्फळले वेंस, विज्या [स वरें प्रा व वरी=वस] •झोटी—स्त्री (अव) अस्ताव्यस्त मोबळे सुटलेले वेंस, झिंवा, झिपमी 'घावरसोटिया केसाळ। तेचि नदीमाजी येवाळ।'—एरव १० ८१

घावर—भीन चिरमुटलेला निचा आकुचन पावरेला द्विदल धान्याचा दाण्या निचा अशा धान्याचा ढीग —वि चिरमुटले, विस्फळीत झालेले •झोटी दाढ विस्फळ अकाळविकाळ इमनाला म्हणतात •हो(हो-ओ)ट-ट-उ-व जाड ओठ [स ववैरोठ] •हो(हो-ओ)टया-टया—वि जाड ओठ असलेला 'प्राय शिंदी बावर ओठये असता' घावरी—स्त्री (अव) मोरुठ सुटलेले कम, सिपरी, मुरपे

घावरणे—अकि बावर होणे (द्विदल धान्य) बिबणे, चिरमुटणे, पूर्ण वाढ न होणे

वां(वा)र—न (कु) दवळ, दिखळ, रतण, नहमी निखळ असणारी जागा

वावरी—स्त्री (गो) वडपान्य, एक प्रहराचे मात —वि अर्धवट पिकलेली (फळे)

वायरु—वि (नदभाषा) घाटा 'घुताचा भाव वायरु वाह' वा(वा)यरु-ळ—न १ (महातु) दाट वन, वनसमूह 'ना जरी देखीनि रविमंडळ। विकाशे कमलाचे प.वळ।'—भाए १८ २ आधिक्य, वृद्धि 'तेथ वावरळ पडे अभिनव। विदा रावें।'—हा १५ १०१ (कि० पडणे) वा(वा)यरु(ळ)णे, वा(वां)यरु(ळे,ळे)जणे—सकि १ वावरळ पडणे, वृद्धि होणे, (झाडाळा) पुष्कळ बोवळी पालवी पुढणे 'चिरिया निघती निमिये। वावळे जुनी।'—हा १५ १८५ २ विस्तारणे पाह्या लावणे

वायटा—स्त्री १ लाडका-नया (रहान मुलाना लारिक पणे निचा तुच्छतने म्हणतात) [वावा]

वावा—उ १ बडील माणूस निचा वाप, बडील माऊन्यावद्दल आदाराचा शब्द २ मुलगा, वाळ (रहान मुलास लाडिकपणे म्हणतात) [वाप] •पुता(चाई)करणे—कि गोंगारणे, लाडीगोडी लावणे, गोडीगुलाचीने आर्पव करणे, मन बळविणे, दादा बाबा करणे, हातापाया पडणे •वोटो—उ मुले (युरोपियन लोकांचे घावर त्यांच्या मुलास म्हणतात) •घावर्य—न वाडवडिलांचे मत 'रया इतिहासफाराचे लय वसोटिला लागले नाहीत तरी त्याच प्रतीतील मातून त्याच लेखास बाबाबाक्याची योग्यता वेणे प्रशस्त नाही'—विचि ८ ८ १४४ [स वडू-बोलणे] म्ह० बाबा वाक्य प्रमाणम्=व्यास इवत ये मत नाही व तो वाडवडिलाचा शब्द हाच आधार मानतो आणि त्याखरीज दुसरे प्रमाण मानीत नाही त्याच्या उपपदार्थाचे दाखतात

वांवा—वि (गो) व्यवहारशून्य, बडा, मूर्ख [वव] •वांवाट—स्त्री (गो) गोंगाट [१६] •वांवाडई—उ (गो) वुडुडा, पुगा 'मनघाचे आसुव्य बांवाक्यामाशन' [स वडुवड]

वाचिन—अ—स्त्री घुत गुडाळण्याची लाकडाची अगर पत्र्याची पांरळ काडी, पिरकी [६]

वाचियां—यो—उ (गो) एक प्रकारचा कलमी मोठ आवा बावी—स्त्री लाडक्या मुलीस म्हणतात [६ वेवी]

वाउना—उ एक औषधोपयोगी वनस्पति 'गुलेबाउना'—मुन्या ११६ [फा वाउनाट]

वाउडी—उ (कु) कुलीने (सकडवाचे) रहान पोर वा(वा)वुडी-ळ—स्त्री डावाळ गोंडाळ 'परी लदवीं गाली वाउडी। ते वडळते जेसी सावोटी।'—हा ७ १०

वावू—उ १ मुलाला लडिवाळपणाने म्हणतात २ सभ्य गृहस्थ (वगातमध्ये सन्मान्य गृहस्थाला या नावाने हाक मारतात) ३ रहान मूळ, वाटला, भावला [व] म्ह० वावूचे भाडे दरवेडी= गवड योग्या माणसाशी असला तरी वगाल मनुष्य असणे या

वापी 'बोश वणीपिदारच्या हातीं समप्र जाउन पडला व
साऱ्या राष्ट्राच्या अभिमानास कारण झाला, पण बोशगारींनी
अवस्था काय ? . . ते नेमके पुरे दिवशींही देउन मिहल म्हणजे
बापूंचे भाई दारवेरी ही अवस्था बाही मुबली नही' -नि

चांगू-५ पेड, कडक, बिवा, पाणगा बापू हे उण कडि
वधांत उमवणारे हाक अगून त्याचा दहा सवळ व पुढील लोच
असतो याच्या अनेक जाती आहेत त्याचा उपयोग घरे बापच्या
कडे, बरदा व सुदकाम ६० वर हातो याच्या रांग्यापासून
कागदहि तयार करतात [६]

चांगूट-भी (बो) विट्टलला आंबा, जून न होतो
पिड्यासारखा दिसणारा भावा चांगूटणी-भकि (बो) विट्टलजे,
भावा ६० फळ न विकता विकली हाउन मुचु रागले

चाचे-राय करिता, वास्त, घाडी, सधेधाने, बरले 'मुमचे
पाचे लक्ष्मण बरळ बाणे १ वउन . .'-बाइसमा १७

चावीट, चावट-० उचळ पाण्यात पावणारी चावीची,
यव असणारी नाव [पोतु पैवोट]

चांजू-न (गो.) कोणदा. [पोतु]

चाव्या-५ (बो) चावला-त्या पदा 'वाव्या खाता चाव
वच पण चावता कोण'

चाव्री-भी (गो) बापू, हेवनळ ६० वनपणीन दूरदूर
पेरे असण्याचा प्रकार

चाम(च)ळ-ळी-भी एक काटरी पृष्ठ हा हिडल्यानातसवेच
आढळतो, बाड बोरड्या हेन होते याचा गोंद, साल, लाकूड ६०
उपनेमी आहेत चाऱ्या जाती चार-डेवकामूळ, निडर, पुलाडी
व रामकट्टी [स बरपुल] उहू- ज्या गावच्या बाही त्याच
गावच्या चामळी-देही झाडाना वाट असतात यावरून एखादा
मनुष्य बदावा माल लागला म्हणजे आम्ही गुला पळे ओढवून
आहे असे मुकविण्यासाठी योजतात (एकाच गावातील शेक
परस्परांना चांगले कोळखतात चावरी) • युद्धणे-(ल) तोटा होणे,
हुस याच्या हुऱ्यात विनावारण देवळादेवळ करणाऱ्या इसमाला
घुड्यातून लावतांना योजतात म्या कोरी नेली म्हात्त मार खाता
होत तुमी काय बायळ गुडारी • स काटा लावणे-सर्वप्रसिद्ध
ठाकूर दोघारोप करणे, बदमास रा बदमास म्हणजे यासुळीचा
काटा-५ (ल) आरभी घोट व पुशारकीच्या गाठी सामगारा
परतु लवकरच वच खाणारा, गाभार घणारा इसम, आरभ्यूर

चासुरडा-५ माझण शब्दांचि तुळवादेवक रूप

चाव्रव-न एर मोघनाम-५ रत्यागिरीकील माझणाची
एक पाटजात व तींतील व्यक्ति

चाम-भी १ एक प्रकारचा मासा, चाम २ एका साव्याने
नाव -५ (गो) मिकाची नासाडी करणारा एक वाटक

चाम-५ चांगीसच्या दुसऱ्या भागावर चोळण्याने एक मलम
[६]

चामण-५ १ (प्र) (अदिष्ट) ब्राह्मण २ चामणबाई,
माझणतील एक इच्छी जात ३ (गो) सारस्वत चामण. [स
माझण] म्ह० (गो) चामणक दिनी ओसरी चामण हातपाव
पासी • जण-जणकी, माझण जण-न जण शब्दांमध्यें पदा

• जरी-५ (व) न प्रणापासून झालेला विद्व, 'चामणजाचे
एक घर यवांत आहे' [स माझण+जात=माळेण] • व्हंड-५

(कु) न प्रणावर समविलेला घर (हा घर एका काळीं गुडाल
वशवर आद्य गौड माझणावर पाच वळ बसविण्यात आला होता).

• युद्ध-भी (गो) पृथ्वी, सुसारीपणा [स माझण+युद्ध]
चाम(म्हा)णी-मि पोंडरा (मिहक हाडे, प्राची यांच्या

पाट्या आठीवत योजितात) चामणी-काडकी-सारा-पाल
६० चाम(म्हा)णी(ण) दुरडा, चामण वरडा-५ (उण)

माझणाला दान म्हणून चावेचाचा जून झालेला आणि भाजण्या
करीन असा दुरडा, निदारीणी कोथळे चामुरडा-५ (तुळ

तेने) माझण चावटणी, चामणी-भी एक म्हान हावा चाम
णीचे लाकूड ओवडापारी जाळीत नाहीत)

चांय, चार्म-भी (गो) विहीर, चाव [स चापी]

चाय-य-भी १ (रात्रा कुण) आई २ (गो) तारे
(परिहालपणे) ३ वई [चाई]

चायक-ख-५ उमिकाच्या डावातील हुडूम [पा १]

चाय-य-दिगर-निमि एकमेकाशी 'चा-य-दिगर
मन्वा करू लागले बी' -पया ४७३

चायवॉट-५ बहिष्कार, गुडगुही वद करणे 'चायवॉट हा
देवमूक नाही -विले ३ १५२ (चायवॉटमधील व चाय-
वॉट माझच्या गृहस्थावर १८८० च्याचे वास्तवेत्या बहिष्कारावरून
हा शब्द उपयोगांत आला) [६]

चायकाडे-न (भाविक) उलाढीच्या दोनदि बाजूत बांधा
वयाचे दार [बाही+काड]

चायको-भी १ छी, नारी, अकला, भाई २ पत्नी,
लगाची छी ३ हाकतील जे दोन भेद आहेत त्यातील फळे वणारे
शाड पुरव झाडाला फळे येत नाहीत झाडांत असे दोन भेद

आहेत [व चायकु हा शब्द कुणव्यांत रुढ आहे] म्ह० १
चायकात पुरव लवोडा • चरणे-लक्ष बहून चायको मिळविणे,

लक्ष लावणे सामाशब्द-• माणूस-न लीजन, चायको याच्या
उरुत पुरवमाणूस • वेल्हाळ-वि वास्तवेडा, छोल्पड, चायको-

विचयीं आसक, राबन्डनी, (गो) चायकोलां चायकाचे
दाराख-चायकी काच, छियामध्ये चालू असले पण धमशाळांत
नवलेले विधी आणि नवधर्म याबद्दल चडेन म्हणतात चायको

जयल पट्टा खेळभारा-५ घामनेन फक्त सौर्य दाखविणारा
प्रायकी-वि वायकापवर्षीचे वायसेल बोमणारे वायक्या-
ह्या-वि ? नेहमी वायकात असणारा, असणारा, वायसे-चा
आनेन वायगाता, ह्रीवश वाडलुदुध्या २ नवूयक नायदे, श्रिया
प्रमाणे चालणे, चोळणे किंवा वायणे असलेला वायजण-वि
वायस्या वायरू-ली बटिक

वांयखुरी-ओ (गो) वाजूनद, वाकी
वायणी-ओ वायदा ' भोग डाका भाका वायविदा ।'
-स्वादि ० ० ३ [स वाणी ?]

वाययल-न ? तिस्तो लोकाचा धर्मयथ, पवित्रवाध,
याचे दोन विभाग आहेत -लुना करार -याचे १९ भाग असून हा
मूळ हित्र भाषेत लिहिला होता नवा करार -याचे २७ भाग
असून हा मूळ ग्रीक भाषेत लिहिला होता [३]

वायरायणे-एक वेगळे करणे [प्रा]

वायल-ओ वायको, वाईल , वायलेमि म्हणे अगे कागे ।'
-दा १३ १ २९ [वाईल] ० गोवो-पॉरॉ-वि (गो) वाईल
वेडा, लीन ० वाई-मोली-वि (गो) वाईलुदीचा वाय
लेक येवप-(गो) सारूप्य प्राप्त होणे वायलेचो भाजोजी-
५ (गो) वाईलेचडा

वायलर-५ वाय्याची वाक कल्याचे निरतिराच्या भाका
गव व मोलादी पन्नाचे केलेले एन पात्र, तापक, वायराय [६]

वायदा-वि (व) ह्री, नादिष्ट

वायसिकल-ओ पायाने वायविण्याची टुचारी गडी [६]

वायसकाउट-५ १ वाळवीर २ या मावाची एक मुलना
लक्षम नागरिक होण्याकरिता सिमण वेणारी नॅट्टे वेडन वॉनल यानी
काळजी मरवा [६]

वाया-५ १ ज्याग वाईलवेळी नसत ते सगल्याचे अग,
वाया २ पानाशी पान जोडून घट्टे करणारा पत्ती

वाया-ओ १ (राजा) वाई, अर्ध किंवा मादमारखी ग्री. २
थरी, पावसा म्ह० (गो) वायेची वाड -दाणक नी खाणाक
वायो-ओ (वें) वाई श्री

वायोनेट-न वायनेट, समीन [६ बयोनेट]

वायव-ओ (वें) नातिक) फनेमारी

वाय-ओ परवानगी तुमचे मन वाय उल नसिजे तग बीत-
बाल घेऊन पुत्रावतारी लोक ठेऊन पाठविज -रा १-३६०

वाय-ओ १ गेप पाठी मशीं पोस घ र वाय -तुया
०५६ २ बडाभाटीने आक ह० म्हण्याची मुलाचा क्रिया घोष
(कि० पाळणे टाकणे) ३ ६६ हक्याम नाद ' गहिले वाया
रानी आले । नाह मोठ मे वायगडे ।' -तुया ०५७ ४ पुत्राचे

अतर किंवा सुराधिक तेले काढण्याने अनेक सम्कार करतात ते
प्रत्येक -किवि (आशुतिदर्शक) वेळा, वार, बहुषा सख्याविशेष-
भाशीं जोडून योजनात जमे एक्वार=एकदा, एकदम तेरीण
साचवी धारोधार, काम नेई एरही वार ' [स वारम्]

वार-५ १ बहुशीत ठासलेली दात २ दाख्वा स्फोट, घडाका
३ ह्या रपोटाचा आवाज, बहुशीचा आवाज, मोठा आवाज (कि०
सोडणे, उडविणे) ४ बहुकाला शिपाई, पायदळ ५ घास,
बोकाणा ' ति तगावुचा वार भन्म स्वस्थ पडून होते ' -नाकु १ २
१ (सोनारी) हत्याराचा म्व [न श्र-भरणे] ० उडविणे-१०
(ल) अकल्पित रीतीने कठिण काम कसे करणे २ कार्यभाग करून
गळणे ० देणे-(ल) मान्य करणे ' गुह्या बोल्ण्यास मी वार देत
नाही ' ० देणे-ठासणे-भरणे-१ पटवून ठेवणे, अमूक प्रश्नाला
अमूक उत्तर दे असे सादून ठेवणे २ काही हेतु साधण्यासाठी सर्व
सधाने किंवा बघिले गुप्तपणे वापून ठेवणे ० भरणे-१ बहुशीत दात
टापून ती उडवावयाला हयार करून ठेवणे २ (ल) चिन्मीत
तपासू भरणे, विचा, तपासू ह० खाणे

वार-५ फळ, फुले इ० फस वेगारा बहर, भर ' मी नार ।
फार सुदुमार । वार वाय जादाला ।' -जला २९६ [बहर] ० धरणे-
वसादिकार्मी, फलपुष्पादिकार्मी बहले

वार-५ बोट, लेख -राज्यको ८ १०४ [का वार]
० करणे-१ नोंद करणे, चारनिशी करणे असल्या पत्रावर ' वार '
असा शब्द लिहिणे, बीबीतील रकमा खतावणीत ज्या त्या खात्यात
दाखल करणे २ (ना) संपविणे, पूर्ण करणे

वार-५ (व) चाडूक, चामड्याची वादी [का वाह]

वार-५ (को) १ ओसे २ भार जडपणा, वजन ३
-न तुई बहाल ४ (कु) इरीदाड्या छळातील दाद [त भार]

वार-५ १ धातूचा किंवा लाकडाचा अगर इतर पदार्थाचा
लागट तुकडा, काडी वाडी २ वडाचे साधन, सडडे अगर काडी
' सर्वेक्षणील वारचे कम पाटून आम्ही एक झालो ' ' गिगत
वार, हवलवार ' ३ सावणाचा लागट तुकडा [६]

वॉर-न १ (गो) वोर (फळ) ० (गो) गुनेल्या
मांगाचा तुकडा [स बदरी]

वारई-५ (व) तागेळी, वारी

वाकरी-५ (खा) दोनहील पात्राचे पाणी वटविण रा
वाकरी वडा [स द्वार]

वारकदा-स, भारकस-न नाटे व्यापारी गव्हन महा
मिरी [का बरकस]

वारकदी-ओ (व) वारावदी [वारा+द्वे=वद]

वारकस-वि अधिक वारीक, नाजूक (धन्य, पाठ मग्न-दा
ह०) [वारीक]

अभी 'कोश वर्णोदीतारण्या हातीं समग्र जालन पदला व
साऱ्या राष्ट्राच्या अभिमानास कारण झाला, पण कोशकारींनी
अवस्था काय ? ते नमके पुढे स्थितीतीं देठम भिडले म्हणजे
यातुके भाई दारवेदी ही अवरया काही सुपली नाहीं' -नि

चातू-प्र वद्ध, वद्ध, विद्या, माणगा वयू हे एण कटि
वधात उगवणारे हाव अगून त्याचा द डा सार व पुढील लाव
असतो याच्या अनेक जाती आहेत याचा उपयोग परे बापण्या
कडे, चट्या व सुदकाम इ० कडे ह तो याच्या राध्यापासून
नामदति सवार करतात [३]

धातू-सी (वो) विटुळला आवा, जून न होता
पिरल्यासारखा दिसणारा आवा धातूचें-कि (वो) विटुळणें,
आवा इ० फळें न पिरता पिरलीं हातन कुजू लागणे

वाघे-दाय करिता, पावत, सादी, सवधाने, बदल 'मुमचे
वाघे लक्ष्मण बहाळ थाणी र यजने. ' -बाहयसा १७

धावोट, धावट-ही उपल पाण्यात चालणारी बाघची,
म्ह असणारी नाव [पोतु दैवोट]

धावू-न (गो.) योगदा. [पोतु]

दाव्या-प्र (वो) वायला-व्या पदा 'वाम्या खातां यरा
वड पण वाडतो वोन'

दाव्या-ही (गो) वाडू वेवनळ इ० मनस्थीम दारू
पेरे असण्याचा प्रकार

वाम(मूळ)-ही एक फरिरी मूळ हा दिंडुपानात उबेव
आवळतो. वाड कोरड्या हवेत होते याचा गोद, साल, लाकूड इ०
उपयोगी आहेत याच्या जाती चार-देववामूळ, निंदर, पुळारी
व रामकाणी [स वडुळ] म्ह० ज्या वाळच्या बोरी त्याच
पावच्या वामळी-दीन्ही साठाना वाट असतात यावरून एखादा
समुध्य वढाया मारू लागला म्हणजे आम्ही तुला वणे ओळखून
आहो असे मुचविण्यासाठी योगतात [एकाच वाघातील लोक
परस्परांना चागले वीरतात याअर्थी] •मुळचें-(ल) तोटा होणे,
दुस याच्या वृत्त्यात विनाकारण दखळावळ करणाऱ्या इसमाला
पुढवावून लावताना योगतात म्या बोरी वेली म्याच मार खावा
हात तुशी काय बागूळ बुडाली ? •स काटा लावणे-सर्वप्रसिद्ध
दाखूर दोपारीचे वणे वदमाचारा वदमाव म्हणजे बाभुळीचा
काटा-प्र (ल) आरभीं भीट व पुतारहीच्या गाडी लागणारा
परतु लवकरच वन खाणारा माघार घणारा इहम आरभ्यार

वाभुरडा-प्र माझण शब्दाचे पुच्छतादर्शक रूप

वाभुरव-न एक योगनाम पु. रत्नागिरीकडील ब्राह्मणाची
एक पाठजात व हींदील व्यक्तिक

वाम-ही १ एक प्रकारचा मासा वाम २ एका झाडाचे
नाव -प्र (गो) पिंकाची नासारी करणारा एक बीटक

वाम-प्र वारीराच्या दुसऱ्या भागावर चोळण्याचे एक मलम
[३]

वामण-प्र १ (प्र) (अदिष्ट) ब्राह्मण २ वामणजाई
ब्राह्मणातील एक इतरां जात ३ (गो) सारस्वत ब्राह्मण [स
ब्राह्मण] म्ह० (गो) वामणाक दिवी कीसरी वामण हातपाय
पसरी •जण-जणकी, धातुण जण-ब्राह्मण शब्दामध्ये परा
•जाई-प्र (व) ब्राह्मणापासून झाला विद्वर, 'वामणजावांचे
एक परा वजांत आहे' [स ब्राह्मण+जात=वालेला] •वेंड-प्र

(कु) ब्रह्मणावर वसविलेला वर (हा वर एका काही बुडाले
दशकर आच गौड ब्राह्मणावर पाच वळ वसविण्यात आला होता)

•मुळ-ही (गो) धृता, मुत्सारीपणा [म ब्राह्मण+मुळ]
वाम(म्ह)णी-वि पाठरा (मिथक हाई, प्राणी याच्या

पांढऱ्या जातीवळ योनिता) वामण-काकरी-सराडा-पाल
इ० वाम(म्ह)णी(ण) दुरडा, वामण धरडा-प्र (गुग)

ब्राह्मणाला द न म्हणू पावदाचा जून झालेला आणि भाजण्यास
कडील अता हुडा, निद्वानोणी जोंवळे धामुरडा-प्र (हुक
तने) ब्राह्मण धामणी, वामणी-ही एक लहान हाड (वम
णीचे लाकूड ओव्यासारखी जातीत नाहींत)

वाय, वाय-ही (गो) विद्वर, वाय [स वापी]

वाय-य-ही १ (राजा गुण) आई २ (गो) टाई
(लविवाळपणे) ३ वाई [वाई]

वायक-ख-प्र मजिफाच्या दावातील हुडूम [वा']

वा-य-दिगर-कि.वि एकमेकांची 'वा-य-दिगर
मन्वा वळ लागल की' -पदा ४७३

वायवोट-प्र बहिष्कार, गुडगुडी वड काणे 'वायवोटडा
देवमूळ नाहीं -टिले ३ १५२ (आयरीडमधील व वाय
वोट नावाच्या एह्मवावर १८८० मध्ये घातलेल्या बहिष्कारावरून
हा शब्द उपयोगात आला) [३]

वायकाडे-न (नाविक) उलाढीच्या दोनदि बाजूस बाधा
वयाचे दावे [वाही+काड]

वायका-ही १ छी, नारी, अवला, वाई २ पत्नी
लगाची छी ३ हाडातील न दोन भेद आहेत त्यातील फळे देणारे
पाव पुरव झालेला फळे येत नाहींत झाडांत असे दोन भेद
आहेत [४ वायकु हा शब्द लुणव्यात रूढ आहे] म्ह० १
वायकात पुरव लावोडा •करणे-चम करून वायवा मिलविणे,
रम लावणे सामाकरून •माणूस-न, छीजन, वायको याच्या
उलट पुरवपासून •वेव्हाळ-वि वाईवेडा, श्रीलपट, वायको
निघवीं आसक, राउन्डसनी, (गो) वायवोणें वायकाचे
शाख-वायकी हा छेद क्रियामध्ये चालू असलेले पण धर्माशास्त्रात
उल्लेखे विधी आणि नमधर्म यावद्दल चढेन म्हणतात वायको

जन्तु पट्टा खेळभारा-३ घाम येच फक्त शौर्य दाखविणारा. वायकी वि वायकामवधीने, वायकोस बोभगारे वायक्या क्या-वि ? नेहमी वायकता असणारा, वसणारा, वायकोच्या भावेन वागणारा, लीवडा, वाडलुदुधा २ नवूतक, नामदे, त्रिया प्रमाणे चालणे, बोलणे किंवा वागणे नमः वायज्जन-वि वायक्या वायकू-ली बटिक

वायखुरी-खी (गो) वाजूनद, वाकी
घायणी-खी वायदा ' भोग डाका भाऊ वायणिवा ।'
-स्वादि २ २ ३ [स वाणी ?]

घायल-न १ लिस्ती लोकाचा धर्मप्रव, पवित्रसाध, याचे दोन विभाग आहेत-तुना करार-याचे २९ भाग असून हा मूळ हिंदू भाषेन लिहिला होता नवा करार-याचे २७ भाग असून हा मूळ ग्रीक भाषेत लिहिला होता [३]

घायरावणे-मकि वेगळे करणे [प्रा]
घायल-खी वायको, वाईल, वायलेमि म्हणे अगे कागे ।
-दा १३ १ २९ [वाईल] ० गोयो-पॉयॉ-वि (गो) वाईल वेडा, लैण ० वाई-बोली-वि (गो) वाईलमुडीचा. वाय लेक येवप- (गो) साध्य प्राप्त होणे घायलेखी भायोजी- ३ (गो) वाईलवेडा

घायलर-३ पाण्याची काफ करण्याचे निरनिराळ्या आरा गंधे व पोलादी पत्र्याचे केलेले एक पात्र, तावड, वाणपात्र [३]
घायदा-वि (व) हुन, नादिष्ट
घायसिरुल-खी पायांमं चालविण्याची हुयाची गाडी [३]
घायस्काउट-३ १ वातवीर २ या नावाची एक मुलगा उत्तम आंगिक होण्याकरिता शिष्य ठेणारी लंडे वेडन पांवल यामी काढली सख्या [३]

घाया-३ १ ज्याला शईलाचेनेरी नवते ते तसल्याचे अग, वागा २ पानांशी पान जोडून पट्टे करणारा पक्षी

घाया-खी १ (राजा) वाई, आई किंवा आईमारली खी. २ दवी, फोडपा म्हण (गो) वायेची जोड न्याणक नी याणाक पायी-खी (के) वाई खी
घायोनेट-न बागनेट, सगीन [३ बयोनेट]
घाय-खी (को) नाविक पत्तेमारी
घार-आ परवानगी ' तुमचे मन वार वत नमिले तरी नील- बोन घेऊन पुत्रावाचारी राक वेळून पाठविज -' सा १५ ३६७
घार-खी १ खेप पाळी ' मशीं पोरा घ व बार ।' -तुगा २५६ २ चडाआरीने स्नोक इ० म्हणण्याची मुलाची क्रिया, पोप (रि० घालणे, टाकणे) ३ छद्द हस्यास, नाद ' गडिने पडारा रंगमी अले। मोह मोह स वार येते ।' -तुगा २५७ ४ पुत्राने

अतर किंवा सुनामिक तेलें काढण्यान जे अनेक सम्कार करतात ते प्रत्येक -किवि (आरुतिदर्शक) वेळा, वार, बहुधा संख्याविशेष- पार्शीं जोडून योजनात जेम् एकवार=एकदा, एकदा ' तेलीण सत्तवी घारोवार, करम नेई एकही वार ' [स वारम्]

वार-३ १ बंदुकीत ठासलेली दात २ दातूचा स्पाट, घडाका ३ झा स्फोटाचा आवाज, बंदुकीचा आवाज, मोठा आवाज (कि० सोडणे, उडविणे) ४ बंदुक्वाला शिपाई, पायदळ ५ घास, घोकाणा ' ति तवापूचा वार मन्न स्वस्थ पडून होते ' -नाकु ३ २ ६ (सोनारी) हत्याराचा स्पर्श [म छ-भरणे] ० उडविणे-१ (ल) अकल्पितरीतीने कठिण काम फेते घरणे २ वार्यभाग कळत टाकणे ० देणे- (ल) मान्य करणे ' तुझ्या बोलण्यास मी वार देत नाही ' ० देणे-ठासणे-भरणे-१ पटून टाकणे, अमूक प्रभाल अमूक उत्तर दे असे सांगून टाकणे २ वाईं हेतु साधण्यासाठी सर्व सधाने किंवा बशिले गुप्तपणे वापून टाकणे ० भरणे-१ बंदुकीत दात ठासून ती उडवावयाला तयार करून टाकणे २ (ल) चिलमीत तवाळू भरणे, बिडा, तवाळू इ० खाणे

वार-३ फळे, फुले इ० अस येणारा वहर, भर ' मी नार । फार सुनुमा । वार काय जाडाला ।' -अला २१८ [वहर] ० धरणे- वृक्षादिकानीं, फल्गुप्यादिकानीं वहरणे

वार-३ नोंद, लेख्य -राव्यको ८ १०४ [फा वार] ० करणे-१ नोंद करणे, वारनिदी करणे असल्या पत्रावर ' वार ' असा शब्द लिहिणे, वीदीतील रचमा सत्तावर्गीत ज्या त्या सात्यात दाखल करणे २ (वा) सपविणे, पूर्ण करणे

वार-३ (व) चावूक, चामड्याची वादी [का वाह]
वार-३ (को) १ ओसे २ भार, जडपणा, वजन ३ -न सुळई, बहाल ४ (कु) इंगीदाहक्या खेळातील दाह [म भार]
वार-३ १ धातूचा किंवा लाकडाचा अगर इतर पदार्थाचा सावट तुकडा, काडा दाडी २ वेडाचे साधन, सळई अगर काठी ' सर्वशीतील वाराचे कप पाहून आम्ही बघ झालो ' ' मिंगल वार, डबलवार ' ३ सावण्याचा सावट तुकडा [३]

वॉर-न १ (गो) वोर (फळ) २ (गो) सुकण्या मासाचा तुकडा [स बदरी]

वार्ई-३ (व) तायेळी, वारी
वारकरी-३ (खा) घेतलील पाटाचे पाणी वळविणारा. वारिवरी पदा [स द्वार]

वारकडा-स, वारकस-न माडे व्यापारी गलवत, मंदा गिरी [फा वारकस]

वारकडी-खी (व) वारावदी [वारा+कड=वद]
वारकस-वि अधिक बारीक, चावूक (धान्य, पीठ मास-या इ०) [बारीक]

थारका—वि (कों) थारीक. थारकाई—थारकी—की ?
थारकावा, सुधरति, थारीकपगा, गुप्तपगा, चौकपगा, जाऊक
पगा २ चतुरपगा कृपगा (गो) थारकाय, थारीकसाण.
[फा] थारकाघणें 'अकि हुस दोणे, थारीक दोणे ' थारी थारका
वडे ' पाऊन थारकापला ' [थारीक] थारकावर—वि (ऊ)
मन्थम, थारीक (सुन धान्य ६०) थारकावा—उ थारकाई,
चौकपगा

थारकें—न बागचा समुदाय इसन [वरा]
• थारकोल—उ (वे) चावूक [वा]
थारखी—की (व) मोडा वासला, मोडा वांसा [वार]
थारखू(खो)ण—की (गो) सर्दी, दैत्यविहार
थारगण—न (व) तांबोळ्याची विहपाच्या पानाची पाटी
' थारगणात घातें मिळनील ' [थारी=तांबोळी]
थारंगपाटी—नी आठपायाटपाच्या खेळातील मधली
पाटी, सुरपाटी

थारगळ—वि १ उनाड, भक्क्या, स्वच्छदी, आवरण्यास
कठिण, उच्छृङ्खल (मनुष्य किंवा पशु) २ वेळादेशी, वेगळ
पणाचे, अनियंत्रित(शासन, कर्तन, छति इ०) थारगळणें—अकि ?
स्वच्छदीपणान बागणें, तांबा छुगारून घेणे ३ निकामी होणे, भ्रष्ट
होवें, भ्रष्टच नारीसा होवें ' सी शास्त्रोक्त मर्यादा उल्लंघित की
भेग थारगळणें '—वि ७६३ ३ अकृतारा हुदीच्या बाहेर जाणें
[बाहेर+गळणें] थारगणें=बाहेर जाणें थारगा—वि १ थारगळ
३ हेडन सांखिक्य कायदा, निधम इ० न पाळणारा

थारंगी—की (व) माडीबा सज्जा [स वदि +अय]
थारंगी(गी)र—उ धन्याने दिनेल्या किंवा सरकारी भोड्या
वर बसणारा लष्करातील शिपाई अथवाद खिलेदाच्या उलट
' वाहन यागा थारंगीर जमना '—ऐप्यो १११—वि हुसऱ्याचें
मापून आणलेलें ' कासया मी आता वचू हें थारीर । अदि थार
गीर जायजणें '—जुगा १०११ [फा थारंगीर फा थार=थोडा]
थारंगीरी—की थारंगीराचें काम किंवा पदार्थ—वि थारंगीराचें
किंवा त्याला शोभणारें त्याच्या योग्यतेचें पंचिथारंगीर—उ
यजमानाच्या पक्षीस जी उपरी मळी असतात त्यातील प्रत्येक
थारंगी—वि (गो) बांदेखेळाली, लढाणटप्पू [बाहेर+
स गम्—आणें]

थारजी—उ (ऊ) होळी (मालवगामध्ये हा शब्द फक्त
तांद्या कविलाच्या होडीला लाविलात) [इ थार] ?
थारटी—की एक तृणधान्य, थारटी पहा
थारड—वि (व) वदस्क, प्रौढ
थारडी—की घुमउळांगची थारी, थारडें
थारडी—की थारुली [इ वडेन]

थारणी—की (वे) चामड्याची पट्टी
थारणी—की (गो) छत्र, खंडणी थारखें—कि (गो)
खंड छविणे

थारणी—की थारी, खेप, पाळी
थारणें—सकि (कों) (अश्रय किंवा ल.) ओझे,
घालणे, वजन घालणे, लादणे, ओझे, भार, काम, उद्योग, दड इ०
' घनविंदु बारीले हृदयीच '—स्वादि ६ २ १९ [म भार]

थारवान—न १ (माल साठविण्याचें) पोतें, डबा, पीप,
गाडेंडें इ० २ (कों) जहाजावरील माल, माणसे इ० ओझे भर
णव, भत्ताड, भत्त (जहाज, गाडी पशु इ० चें) ३ तरट, गोण
पाट, गडयाचें वेष्टन, रिकामें पोतें ४ (व रडा) वापसाच्या
गाडीची बोंदरी [फा थार्वान]

थारवानी—की (नाविक) पावसाळी थारा
थारदार—उ सैन्यातील बटुकवाला—वरकदाज शिपाई
—वि १ फळें येण्याच्या पूर्ण भरात असलेलें, भागलें किंवा बहुरलेलें
(साठ) २ थरदार, ओझें घातून नेणारा [सं भार, वा बाह]
थारदार—वि पाळी किंवा थारी येणारा थारीदार (विनोयत
महार) [थारी=पाळी+थार]

थारदेश—उ गोव्याकडील एक प्रांत [थारा=अनेक+देश]
• फार—वि थारदेशान राहणारा थारदेशी—वि थारदेशासंबंधी,
थारदेशाला

थारनिशी—सी—की १ नोंद, टिपण, नोंदी करण्याचें काम
२ थारनिमाचा हुदर किंवा काम [फा थारनिशि] • फरणें—सकि
नोंद करणें, कागदपत्र हुडी इ० थार करणे, सरकारी अथवा जावक
दस्तावट टिपून ठेवणे व त्यावर थार असा राज्य लिहिणें थारनीम—
उ सरकार दस्तर्जी नोंद दाखल्याची खण म्हणून सनदा, रोखा थारे
वर 'थार' (नोंद) अशी अधोरे लिहिणारा अधिकारी [फा
थार+नविद—लिहिणारा]

थारवंड—डा—ड्या, थारवुं(पुं)डा—डी—वि वनाड,
थारगळ, वेष्टित नैवेज करणारा छटपाळ
थारवार—किंति थारवार, पुन्हापुन्हा, परत, वारंवार 'थार
वार थारवार थारवार थार थारवार थार करी '—राला ४ [दि,
स थारवा]

थारव—की पायविहिद, पायऱ्याची विहीर 'थारव आदे
वरल्या धनी'—मध्य ४००

थारखें थारखा—नप मुलाच्या जन्मापासून थारख्या
दिवशीं कटावयाचा नामकरणविधि थारखा—न (गो) दत्त
विधान (यथायथाच्या) थारखास जेवणें—एखाद्यापेक्षा कदाचें
मोठे असणें, एखाद्यापेक्षा जबरदस्त, सरस, हुपार, अधिक अनुभवी
असणें डावपेंचांनी न फसणें थारस, थारशी—की १ कोणतीहि

द्वादशी तिथि (विशेषतः कार्तिकसुद्ध) २ (बु) सावन मासच्या नंतर बाराव्या दिवशीचा समारंभ

बारा—५ १ बुभारान्या नीरें खालें तोंड २ बदराच्या समोरचा भाग [स द्वार]

बारा—वि १२ ही सख्या [स द्वादश प्रा बारह] (वाप्र) •करणें, बाराचें करणें—म्हणणें, बाराचा फाडा वाचणें, बाराचें लेख वाचणें—सफाईने किंवा धूर्ततेने पडून जाणें, पोवारा करणें •गोष्टो—फ्या सांगणें—करणें—गाणें, बारापंधरा करणें—सांगणें, बारावनिशा लावणें—असबद बोलणें, खोट्या सववी सांगणें, काही तरी सांगणें, धरपोडीने बोलणें, उन्हाउडवी करणें, भागदक्या सांगणें •वाजणें—(ल) उतरती कळा लावणें, सनापा होणें, माडा होणें, दिवाळे निघणें •वाजविणें—(ल) नाडा करणें, विजय करणें •घाटा करणें—उधळून लावणें, उधळणें •घाटा पळणें—होणें—१ अजिबात नाहीसा होणें २ चारी दिशानीं सराविरा पळणें, दागादाण होऊन पळत मुरणें, (सैन्य इ०) 'फजिलखान बारा बाटा।'—ऐ० २१ •घाटा उधळिला जाणें—पैसा, संपत्ति साठा इ० खर्च होणें •घाटा मोकळ्या होणें—मनमानेल तसे वागण्यास पूर्ण मोकळीक असणें इ० पळ पातास एक वाट, बोधपारास वाय वाता •गावच्या (पिंपळा घरचा) मुंज्या—एके ठिकाणी न राहता सदां भटकत असणारा •गावचें (शेडरचें) पाणी प्यालेला—नफाया, वस्ताद, चवचाल, बाग बदराचें पाणी प्यालेला, फार प्रवास केल्याने स्तुर व धूर्त बनलेला •घरेचे बारा—भिन भिन द्यकाच भिन भिन प्रकृतीचे एकत्र जमलेले लोक परस्परार्थी शोणत्याहि वाल्याने रावप नाही असे लोक •माड्यांचा घन्हाडी—५ सरोदित अनेक दिवाणी अनेक तऱ्हेची कामे असलेला इतम बाराचें वर्ष पाळटणें किंवा लाणणें—(ल) बारा वर्षांच्या मुलाप्रमाणें वर्तन करणें इ० १ उदीम करता तोळा बारा, शेती करता डोडेंबर भारा बारनायकी—क्षी १ अव्यवस्थित राज्य, दडावी अराजकता २ शिरजोर लोकांच्या कारमारांमुळे कामात होणारा पाटाळा बारा भाई—क्षी (ल) १ अनेक मतांच्या, स्वभावान्या लोकानीं मिटून केलेलें काम, अनेकच्या हातीं असलेली सत्ता २ गोंधळ, अव्यवस्था बारमाईचा कारप्पाना—कारभार—खेती—पुजी १ अव्यवस्थित कारभार किंवा स्थिति २ लोकप्रतिनिधींचा कारभार (नारायणराव पेशव्याच्या वधानंतर नाना फडणवीस मकाराम बापू इ० मुत्सदानीं चालविलेला कारभार) •बारमाईचा वाग्यार दिगीस आजपर्यंत कोणत्याहि शुद्धकल्हानंतर आरुप नाही—भाऊ १६ ३ (ल) गोंधळ ज्या कामात किंवा उद्योगात पुष्कळ महळीचें भग असतें आणि प्रत्येक जण यत्नमानासारखे हुकूम सोडीत असतो पाहून त्या हुकूमाची बचावणी मात्र कोणी बरीत

नाहीं अशा तऱ्हेचा गोंधळ इ० (व) बारमाईची खेती प्रजा पती लागला हातीं—परात कारभार करणारे पुष्कळ असले व कोणीच जबाबदार नसला तर कायदा होत नाही बारमाईची गाडी—क्षी जमल्ल्या व टपाळाची घोडागाडी (इतम कुपिणीच्या पहिल्या अमदानीत ही गाडी सुवई—पुणें याच्या दरम्यान होती) बार भाईचें कारस्थान—न अगदीं भावासारखी एकमतानें वागणारी जो मडळी तिने केलेलें कारस्थान, श्री नारायणराव पेशवे मारले गेल्यानंतर राधोबादादांच्या विरुद्ध कारभारी महळीनें केलेला कट बारमास, बारमहा, बारमाही—किवि वर्षभर, बारा महिने, सतत—वि बारमहिन्याचें [बारा+स मास, फा माह] बार वर्षी (रशी) सोळावर्षी (रशी), बारारवर्षे, सोळावर्षे—पुभव (बारवर्षीचे व सोळा वर्षांचे) अननुभवी सवणाची सभा, ज्या व्यवहारात एवढी श्रौढ मनुष्य नाही व सर्व एकजात तयार आहेत अशी महळी सामान्यतः बारा अक्षरी—१ पैसाची एक जात २ बारखडी •आदित्य—पुभव (बारा सुवई) वर्षातील सूर्याची बारा रूपे •कशी—क्षी बारा(री)बडी—क्षी, बारकशी [बसा=बद] •कारू—पुभव बळुनेदार पदा बारारखडी, बारस्क(र)डी—क्षी व्यवज्ञापासुत १२ हवराच्या मिश्रणांने पूर्ण होणाऱ्या अक्षराची मारिका [बारा+अक्षरी] •गणी—क्षी जमीन मोजण्याचें साठ किण्याचें एक माप •जन्म—किवि बारा जन्मत, कधीहि नाही •जिभ्या, बारजिभ्या—वि अतिशय छोटें बोलणारा, दडबडपा, विसगत बोलणारा [बारा+जीभ] •उद्योतिर्लिंगे—नभ्व शक्राची प्रसिद्ध १२ लिंगेही १ सोरडी सोमनाथ (काटेवाड) २ मन्त्रि-क्रातुन (मोंगलाई) ३ मद्राकाक्षेत्र (उज्ज्वनी) ४ भोंहार अमरेश्वर (भोंहार गापाता) ५ परडी पैजनाथ (भोंगलाई) ६ भोमासहर (पुणें जिल्हा) ७ अक्षर्या नागनाथ (भोंगलाई) ८ काशीविश्वाय (काशीस) ९ त्र्यंबकेश्वर (त्र्यंबक—नाशीक) १० केदारेश्वर (हिमालय) ११ पुणेश्वर (वेरुळ—भोंगलाई) १२ रामेश्वर (मद्रास इलाहा) •तेरा—पु भादपणीतील असबदता (किं० लावणें सांगणें, बोलणें) •द्वारी, दारी—क्षी १ बारा दारे असलेला एक प्रकारचा उन्हाळघात राहण्याचा हवादार बगला किंवा १२ पायबटा असलेली विहीर २ (ल) घडाउद्योगातील अव्यवस्थितपणा, पसारा [हि बारदारी] •पांच—पु (कु) कुडाकडेउडकर ब्राह्मण राजवटीतील बारा नाईक व पाच देसाई मिटून एकर सतरा मानकरी •येदी बारवंदी—डी—क्षी बारा बद असलेला अगत पालण्याचा एक कपडा, बारकशी •यलुती—सैन्य बळुनेदार पदा •यळी—घळी—पु जन्मापासुत बाराव्या दिसताचा एक विधि, बारये 'गरोदरसि प्रसुति होय। पुत्रजन्मे सुखावली दाय। तेही बारावरी जे पाह। त मौयु लाहे पुनघुल।'—पद्मा १० ६०३ •यायती—डीभव १ वरिष्ठ किंवा मुख्य

अधिकांश्याचे वगुलापैकी यारा हक २ विवाह निवा मोहूर ६०००००
 वेळचे पाटलाचे यारा हक (विवा, डिळा, शेला, वाटी, गणमवा-
 शीग ६०). ३ शेतकरी किंवा मदार यचि लम ६० वांकीतील
 यारा हक. ४ यारा वल्लेदारापैकी प्रत्येकाचे यारा हक. ५ (ल.)
 लंगड्या सचवी; पाल्हाळिक व मुलेपणाचे भायण, गववहगुंडा
 (किं० सामणे). ०. यापू-यापू-भाई(धारभाई)-घरचे यारा-
 निरनिराळ्या उद्देशांचा व भिन्नभिन्न स्वभावांचा परंतु एका बापायकडता
 एकत्र झालेला लोकसमूह; तसेंच या लोकांचा (पोटाळ्याचा) कार-
 भार; अनेकांच्या हाती असलेली सत्ता. ०. याविशा-सीभव
 प्रामाणिकान्याचे हक. 'गांवकाप्ये यारावाचिरा रामजी पालटाच्या
 आहेत.' [यारा+वाचिस] ०. योडयाचा-नि. (डुग.) एक
 शिवी, जारज ०. भट-वि. सदोदित आंगुली करणारा. ०. युजां-
 भुजांयळ-न. (गे) पुष्कळ कपि. [यारा+भुज=हात] ०. महाल-
 पुभव. राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी केलेली सवारी कामाची
 निरनिराळी १२ खाती. ही पुढील प्रमाणे:-पोते, पोटी, पाणा,
 दरजी, टंकसाळ, सौदागिरी, इमारत, हवेली, पालखी, यरी,
 चौविना व हारीमदाल ०. महिने-पुनव वर्षाचे महिने-चैत्र, वैशाख,
 ज्येष्ठ, आषाढ (आषाढ), भावण, भाद्रपद (भाद्रवा), आश्विन,
 कार्तिक, मार्गशीर्ष (शीर), पौष (पुस), माघ, व फाल्गुन (शिमगा)
 ही नावे अनुक्रमे पुढील मसत्रावरून पहिली आहेत-चित्रा,
 विशाखा, ज्येष्ठा, आषाढा, भावण, भाद्रपदा, आश्विनी, कृत्तिका,
 मृगशीर्ष, पुष्य, मघा, फाल्गुनी वर पौर्णिमेस या या मसत्री बंद
 असतो. यारा महिन्याची प्राचीन संस्कृत नावे.-मघ, माघ, शुक्र,
 ह्युषि, मभशू, मभस्य, इय, ऊर्ज, सहस, सहस्य, तपसू, तपस्य.
 -निवि बाराहि महिनेपर्यंत, सगळ्या वर्षभर. यारा महिने
 तेरा फाळ-किवि सदोदित, नेहमी ०. मावळें-नभव. पुण्या
 पासून शिवराजपर्वतची सदाश्रीच्या पूर्व उतरणीवरील १२ खोरी
 तीं-अंदर, नाणें, पवन, पोटाण, पीड, मोसें, मुठें, गुंजण, वेळवळ,
 भोर, शिवसर व शिरदसमावळ -मुलाचा महाराष्ट्र २०. ०. माशी-
 वि. वर्षाच्या सगळ्या महिन्यात येणारे किंवा असणारे (आवा,
 पणस, फुल ६०) ०. माशी खरकून-न खरबुजाची एक जात
 ०. रांडया-पु रडीवाज मनुष्य ०. राशी-जीभव (ज्यो)
 कातिनत्ताचे यारा विभाग मेप, वृषभ, मिथुन, कर्क, सिंह, कन्या,
 तुळ, शिशिक, धन, मकर, कुम्भमीन ०. लम्पे-नभव (ज्यो) ज्या
 वेळी जी रास क्षितिजावर उदयस्थानी असते ते त्या वेळेचे रूप
 याप्रमाणे १२ लम्पे आहेत. याराशी पहा ०. वफात-पु रविउ
 लावल महिन्यातील बारावा दिवस या दिवशी महमद पैगम्बराची
 पुण्यतिथि असल्याने हा दिवस मुसलमान लोक सण म्हणून साजरा
 करतात [वर वरात=मृत्यु] ०. वा-पु माणसाच्या मृत्युच्या
 बाराव्या दिवशी करावयाचा आदादि निधि -वि अनुक्रमाने

मोजे असतां ११ च्या पुढील ०. वा वृहस्पति असणें-(ल.)
 वर अमर्ते; उभा दारा असणें (जन्म राशीपासून बाराव्या राशीन
 शुभ असल्यास तो त्या माणसास फार दुख देतो त्याप्रमाणे).
 ०. वादी-मी. चपळची, वृद्धांची एक जात, प्रकार ०. सहस्री-
 ३. बाराइजार फौजेचा सरदार. 'आटोळे सेना-बारा सहस्री.'
 -मराचिबोरा ५२. ०. सोळा-मीभव सूर्याच्या यारा व चंद्राच्या
 मोळा कळा. 'आदुनिया हेमकळा. आटणी आटल्या बारासोळा'
 -एरस्व ७५०. ०. हळद्वार-पुभव. हळ असलेले खेड्यांतील
 बंधपरपरेचे बारा हळद्वार.-वेशमुन, देशपाडे, कुळकर्णी, पाननरे,
 शेठया ६०. ०. हुरी-झी. बाराखंडी पडा 'याराहुरी एका
 सारखी.' -रु ३६. [यारा+अक्षर] यारु-रो-ला-ली,
 यारोला-ली, यारोळा-नि यारा पायल्याचा (मग, खरी,
 माघ) यारोत्तर-वि एराया संकथेन अधिक यारा.
 'शके बाराघटें बारोत्तरें.' -शा १०. १०१० [यारा+उत्तर]
 यारोत्रा-पु १ व्याज्याच्या एकमेका बाराचा भाग (या भागाची
 गूट देतात) २ दरासालदशेंकडा बारा या दराप्रमाणे व्याज.
 [यारा+वत्तर]

याराजोणे-(ल) गुंसेरु
 यारिदगी-मी. घोड्याचा एक रोग. यात शुद्ध लाल होजून
 त्यावर फोड उठतात व रक्त वाहते -अभ्य २. १११६
 यारी-पु विड्याचीं पानें विकणारा, तांबोळी [हि]
 यारी-झी. १ दोन होंगरामधील घोड्याची खिळ. २ राना-
 तील घोड्याची वाट ३ कुंपणातून केलेली अडचणीची वाट ४
 खिडकी. (वा) कपाट ५ समुद्राचा घका, बंदर [स द्वार. हिं; शु
 आर्मे जि वर] घोरांची यारी-घोरांचा उपद्रव झालेली वाट.
 यारी-मी १ वळ; खेप, पाळी. २ कामाची पाळी,
 पालट (महाराची गोवकामाची) ३ सोंगटशाच्या छेळातील एव
 डाव ४ (व.) साप आंगांत आणण्याचे माणे-मंत्र नागपंचमीन
 म्हणवयाचे नागोवाचे माणे [यार-वार=वेळा]
 यारी-झी. कवूर फिरविण्यासाठी दहूर मुसळाच्या भोकात
 घातलेला बांसा. दहूर व दहूर मुसल पहा. [घोर=बांसा]
 यारी-पु छत्र परणारा. 'नीचि यारी मी कन्हेरी.' -एभा
 १२ ५६१. [या] ०. पण-न. छत्र घरण्याचे काम. 'छत्र मी
 आगि करीन. बारीपण.' -शा १२ ४१६. [यारी=तांबोळी?]
 यारीरु-नि १ सुसम; ज्याची जाडी कमी आहे असा;
 पातळ, हलका (खाव, बारीबावय सूत ६०) २ एकंदरीत आकाराने
 लहान असलेला (दाणा, सुपारी, लवंग, होळा ६०.) ३ तलम सूत
 असलेले (यत्र ६०) ४ तलम, पातळ (कण, अवयव.) जाड भरड
 नसलेले (पीठ ६०) ४ (ल.) सुप्त, गूढ (वाल्मी) ५ (ल)
 एकदम लक्षांत न येणारा (भेद, अर्थ) ६ कमी, छत्र; खप्पा

‘श्रीमत् स्वामीची बहुतच सर्जी बारीक जाली आहे’ -रा १ २०८ [फा बारीक] म्ह० (न) बारिकगळी सकनयली= फार हलू बोलणाऱ्या मुनेला साधू असं म्हणते. •फारिणें-१ दिशेबात दिवा बाणण्यात फार बारकाईने पाहणे, काढबोरपणांन बाणणे, फाजील पोखपणा करणे २ अत्यंत ह्या किंवा किटकिटीत होणे (एखाद्यावर) बारीक कातरणे-गोड गोड बोलून फसविणे, दयालुत्वाचा व सभ्यतेचा आव आणून ऐरापाला बुडविणे, त्याचा नाश करणे. •पहाणे-पैसे किंवा खर्च यत्कडे फार बारकाईने पाहणे, खांच्या मगदी हुक किंवा विस्कोळ गोष्टीकडे लक्ष पुरविणे, चिक्कपणा करणे. •कुटाळ-नि सम्यपणाचा आव आणून निदा करणारा, धृतेपणांन व गुप्तपणांन बलट घेणारा, आळ घाणारा (उपरोधिक बोलण्याने). •कुटाळी-श्री गुप्त गुप्तपण घेतलेलें बलट. •ओर-उ (गा) क्षयरोग [बारीक+स. वर] •दष्टि-नजर-श्री (र) फाजील दिशेची पाहणी, चिक्कपणा. •निरीक-सारीक-शिरिक-नि विस्कोळ, बारीक. [बारीक द्वि] •मोठा-नि बारीक आणि मोठा, काही बारीक काही मोठा. •रहणे-रखे-न हलू आवाजांन रहणे, मुसमुसणे, मुडमुडु रहणे. •राय-उ काडीबहिलवान, हठगाराळ ह्या मतुष्ये. •साय, साण-उ (गो) चौकपणा, सूक्ष्म दष्टि. •हंसणे, हंसे-न स्मित करणे, गालावरचा गालात हसणे, मोठ आवाज न करता हसणे.

बारीश-श्री वृष्टि, पाऊस. बारीश्या जराजुलें मापारी कूच करून गले. -पया ३८४ [स वर्षाव, फा बारीश] बारीशेचा शब्द-उ पावसाची सौत्र

बारू-इ-त-श्री धुडीची दाळ [फा बारू] •खाना-उ धुडीचा व तोफचा दाखेला टेकण्याची कोठी -ख ३६००.

बारें-न १ पाणी बाहण्याकरिता वाघांमध्ये पाडलेलें भोक, द्वार, पाण्याच्या पाडतून बाजूला फोडलेला बारीक प्रवाह सामान्यतः ल्हान द्वार, वाट २ (व) देत, नेवर. •बाजरीचें बारें [स द्वार] •बांधणे-मक्ति (दरबारात किंवा दरबारचें इ०) आपल्या विरुद्ध असलेल्या दुष्टत्वाची ओरड घाबविणे (लाबलुचपतीने किंवा उपचार स्वरूपांनी) •बारेंकरी-उ राज्याच्या बापायतून पाणीपुरवठा करणारा

बारिटीआ-उ दरबखोर, हवाईत. •एखाद्या काटेबाडा बा इतीआने मिरानाच्या राजात आपणस पडविले -नीति २२५ [गु]

बारफ-न (गो) ताळ, जहाज [पोर्तु. इ. बार्ब, फा बरिर्स] •बारेंस-न व्यापारी मालाच्या वाहतूकीचे जहाज [फा बार्स] •बारेंदी-उ मालाची वाहतूक बणारा •बारेंल-उ एक मावा -प्राणीना ८१

बार्याव-किंवि बवॉरीं हजार. •गुलाम जमियतसुद्धा हजार बार्याव होतो -रा ५ १५० [फा बर्याव]

बारहस्पत्य-न एक नीतिशास्त्रावरील ग्रंथ, दशनीति [स. बृहस्पति, ह्या या शास्त्राचा वर्ता मानला जातो त्यावरून]

बारहा-किंवि बारवार. •आम्ही हुजुरात बारहा अजै मारून करितो की -रा २० ६० [फा बारहा]

बाल-उ [किंविशियन लोकांचे मुख्य दैवत] सूर्य [त्याने बालाचें एक भवन क्षोभरीन यथे बांधले -रा १६ १० [हिब्रू बाल-ग्रन्थ, धनी]

बाल-उ १ वेंस. •हृष्ट सर्पिणीतें मेली मातुनि ओढ डे बाल। -मोसभा ५ १८ २ (सोनारी धदा) हातोडपाचा बरच्या बाजूचा पाचरीसारखा भाग (यांन कोणताहि वातु टोळून जलद वाढविता येतो) [स बाल, हि] •बाल-किंवि बेसागमिक, पूर्णपणे. •बाल बाल-गुन्हेगार-अपराधी-पापी-खरा-बोटेपारा-शिवा देणारा. •डेवणे-(ग) (अध्वनीपदवीप्रमाणे) डोक्यावर वेंस राखणे. •चें कापड-न बेसाळ कापड. •बाल खूप होणें-अतिशय प्रसन्न होणे, अत्यंत मृगु होणे. •बाल बोलणे-सांगणे-एकसारखी बरबड करणे, बडबड लावणे. •चीप फुट-श्री ? (नाणे बांगेरमधील) बेसासारखी बारीक चीर, हाड २ दगडाची लावट एरी. •फुट, फुटका-वि कमावतकी बारीक चीर-भेग-तडा-फुट ज्याला बाह असें नांवें बाल(ला)बाल-नि पूर्ण, बर्फा पेण्यात बेसमरहि जागा नाहीं इतकी, पक्की बालागणीत-क-किंवि १ बेसागमिक, प्रत्येक बेसाला २ (ल.) अविरत, एकसारखे (दिवा्या व्णे सोटें बोलणे इ०) [बाल+स गण-ओळणे] •बालाप्र-न बेसाचे टाक -किंवि यत्किंचितहि, बेसाच्या टोकाइतकें [स बाल+प्र-टोक]

बाल, बालरू-न १ ल्हान मूल, अमेक, अजान मूल २ -उ मुल्ला (शेत भाव्यापासून शेकी राखीपरतचा) -वि (सामानात) ल्हान, अल्पवयी, अजान कोंवडा, मुक्ताच लवय पावलेला (सूर्य इ०) [स] म्ह० स बालाद्वि शुभागत भाव्यम् =चावले भावण मग ते ल्हान मुलाच्या सोंडातून निगाले असलेली प्रदण करावे. •बोडा, लीला-श्री खळ. •भीपाट-उध्व ल्हानमोठी मुले. •प्रह-उध्व १ ल्हान मुलाना धोडा करण्यात आनंद मानणान्या दवता या नऊ आहत-स्वद स्वदा पस्यार, रातुनि, रवनी, वृत्ता, गंधर्वना (अध्वरूना), दीर्घरूना, मुखमडिका व नैगमेव -थोर २ ६५५. •आकडी, एवराग. •ब्वर-उ हुक पसलीलपचमी-परीचा कर [स] •चरित-य-न ल्हानपण्या कोडा किंवा खळ, पाटलीला [स] •च न बाल्य, बालपण. •बाल्य आह नय बाल्यमाचें. •परचेष्टा-पर(चें)शी-श्री १ लढाईत पडलेल्याच्या कुटुंबास-मुलांच्या

सगोपनासाठीं सरकारांन दिलेला पगार, वर्षांन, नेमणूक इ०, बाल परामर्श ' चौप सराव पाणपतावर पडले सवय त्याचे बायकांन बालपरवेशी साहीना छपये ' - वाडसा २ २५७ २ वाळ पणापासून ओडलेली चाकरी, मित्रत्व, आश्रितत्व इ०चा सवय किंवा तत्सवयी चाकर, मित्र, आश्रित इ० [स बाल+पा परवरीष्ट=पालन] • बुद्धि-की पोरबुद्धि, पोरसमजुत -वि अज्ञान, पोरवट समजुतीचा • बोध-वि ल्हान मुल ना दखील समजेल असे, सोपें, सुगम, सुलभ, याच्या उलट प्रोढबोध • यांतील विषयाची रचना मूळ प्रयत्न्यानेंच बालबोध ठेविली • यत्ति १ • बोध, बालबोध-की १ देवनागरी लिपि (मुलानाहि समजण्या सारखी) याच्या उलट मोडी लिपी -वि १ साधा, निरपक्व, प्रामाणिक, शुद्ध, देव, अवगुण विरहित (माणूस इ०) २ स्पष्ट, सरळ, खुल्या दिलाचा, खुन्या चालीचे (व्यवहार, भावण, वतें गूळ, बळण) ३ मुलाना शिकण्यास सोपी (भाषा, लिपि इ०) • बोध घर-न ज्या घरांत सर्व माणसे सरळमार्गी आहेत व • यात आधुनिक दग, चालाटपणा इ० शिरलेले नाहीत असे पर यात्रमार्गेच बालबोध घराणें, बालबोध कुटुंब हे प्रयोग रूप आहेत • बोध माणूस-उ सरळ मार्गेन चालणारा, छकेपने माहीत नवलेला, साधा माणूस • प्रज्ञाचारी-उ ल्हानपणापासून ज्वाला कीतण घडला नाही व ज्याचे रमडि झालेले नाही कसा मनुष्य • भाषा-की १ ल्हान मुलाची भाषा त्यांची बोलण्याची पद्धत उदा० इम्मा=गाय पापा=माकरी इ० २ एसायाची ल्हानपणा पासून बोलण्याची भाषा, मातृभाषा ३ सहजताची अपभ्रंश होऊन झालेली भाषा (ही नाटकातून श्रिया व हलक्या दर्जाची पात्रें याच्या तोंडीं घातिलेली असते) • मित्र-उ १ ल्हानपणापासूनचा मित्र ल्हानपणीं असलेला मित्र २ मुक्तताच ठगवलेला सूर्य, बोंबळ्या निरणाचा सकाळचा सूर्य • रंडा-राट-विधवा-की ल्हान वयात, नहाण येण्यापूर्वी जिचा नवरा नेला अशी छी [स] • रोग-उ ल्हान मुलाना होणारा रोग किंवा विकार [स] • वाचा-की ल्हान मुलाची भाषा, बालभाषा [स] • सरस्वती-उ ल्हानपणापासून अत्यंत बुद्धिमान असलेला पुरष • सूर्य-उ उदयकाळचा सूर्य ' बालसूर्याचिनि सजळें । तैसी कवळें टाचाचीं । ' - एहंन १ २१ [स] • हृत्प्या-की बाळहिंसा, बालवध, ल्हान मुलाला ठार मारणें [स] • हृत्प्यारा-उ ल्हान मुलाला मारणारा बालहत्या करणारा [बाल+हृत्प्या] • हरीतकी-की बोंबळे बोंबळे बाळविछेले हिरडे, बाळहिरडा [स] • घालातप-न सकाळचे सूर्यकिरण, सकाळचे बोंबळे वन [बाल+तातप] घालाभ्यास-उ ल्हानपणीं करावयाचा अभ्यास, ल्हानपणीं केलेला अभ्यास [स] घालाभ्यासी-वि ल्हानपणा पासून अभ्यास केलेला शिकलेला [स] बालार्थ-उ १ बाल

सूर्य २ त्याचें बोंबळें वन, बोंबळे किरण घालि(ले)श-वि क्वाही; अननुगवी, अल्पवयी, पोरक, मूर्ख ' स्वपर बळावळ नेणुनि घालिशा बहु बायकांत वडवडला ' - मोविसाट ३ ३९ [स] घालिशाता-की. मूर्खपणा, पोरकपणा ' अस्मददितदितद्विष्टिसि लविमि आम्हा दहात घालिशाता । ' - मासमा ४ ३३ घालोप चार-उ ल्हान मुलाना द्याय असे औपध किंवा औपधाची योजना, हलके व सौम्य औपध, उपचार इ० [स] घालोप चारी-वि सौम्य, ल्हान मुलाना दखील योग्य असे औपध इ० घालोपघीत-न ल्हान मुलाचे जानवे [स] घाल्य, घाल्या चर्या-नछी १ बालवध, बालपण, बयाच्या पाच वर्षांपर्यंतचा काल २ सौम्यावस्था, साध्यावस्थापर्यंतचा काल (सोळा वर्षां पर्यंतचा काल) [स]

घोल-उ (ग) १ एक प्रकारचा भावा २ एक पडात [पोत]

घोल-उ वेद, गोळा, गोठा, मोल [ई]

घालगुंडा-उ घाति अजमावण्यासाठीं मद्रासी उधनव्याचा गुडगोळा धोंडा गोटी [बल+गुंडा]

घालक्या-उ तोंकच्या गाडीला अडकविलेली वाण्याची घातऱ्याची पिघरी, बादली [बादली]

घालजुल-उ (खि) सैतान, भुताचा राजा ' भुताचा अधिपति घालजुल याच्या योगानेंच हाभुत काडतो ' - मत १२. २४ [दिबू बाल सडब-भासाचा स्वामी, नराकांथी प्रभु]

घाल(ल, ला)ट-न छोटा आरोप, आळ, कुभाड (कि० बेणे, घालणे) ' कसे घतले हेंचि बालट मोठें । ' - आह ३०.

-वि (ब) छोटा, बागट ' मतिमद व्यापारी पोर की बालट । '

-दावि २०७ घालेंटास किंवा घालटावर येणें-सरणें-

एखाद्याचे वचन किंवा करार मोडणें घालेंटखोर, घालेंटी-टया,

घालेंड-डी-वि छोटा आरोप करणारा, कुभाडी, धोताड्या,

घालण्या, कुभाडाचा, कुफानाचा

घालतीम-उ (गो) सिल्टी धर्मदीक्षा [पोतु बॅटिअम]

घालटार-वि पीळदार (पगडी) -घार

घालदी-टी-डी-की १ गलबतावर उपयोगात आणतात

तें नागवयाचें-पाणी उपसण्याकरतां भांडें २ पाणी काढण्याकरता

किंवा टेवण्याकरता समत आकाराचें-कडी असलेले भांडें, निराळ्या

आकाराचें गणाळ बादली, बॅट [इ बॅट]

घालघाड-की १ अतिशय मोठा खडक किंवा दगड २

(ल) मोठी पीडा त्रास, बालट छोटा आरोप

घालपेंच, बालमपेंच-उ १ एर कठिण पच २ पागोटें

अकडवाज दिसावें म्हणून त्याला दिलेला एक प्रकारचा पीळ

घालपेची पागोटें-वि घालपेंच असलेले पागोटें पडावद्दील

पागोट्याचा एक प्रकार 'रघुनाथराव यांनी गद्यावळास भरण्जी किनखावी अगरखा . बालपची पागोटें याप्रमाणे बळे देऊन' - तीप्र १३४

यालवसव—५ (व) सध्याकाळीं गावातून भिन्ना मागत वर्षभविष्य सांगत फिरणारा लिंगायत महत् [का]

यालव्रीज—न. मुद्रा, कातरीचे बी

यालमखिरा—५ लिंयाची एकजात एक प्रकारची काफडी वायूक [हि]

यालर—५ (छाप) दाड्या झाई लावणारा, हॅटमशीन हातांनी फिरवावयाचे असलेल्यावेळीं तें फिरविण्याचें काम करणारा [इ बॉल=गोळा]

यालव—न (ज्यो) सात करणातील दुसरें करण

याला—५ नाण्याचा टप्ता शिक्षा, माण्यावरील टप्ता नें टळलेला छाप

याला—वि विमण, उच, अलग [पा बाला=उच, वर]
० देणें-मारणें-हाकणें-पसवून पटन जाणें, हातावर तुरी देऊन पटून जाणें, पटून आऊन दगा देणें, पसविणें घाला होणें-अलग होणें बालामाला-वि. १ (ना) घट, परस्पर, परांतर १ पसवून कपटानें, गुप्तपणें

याला—की १ पाच ते सोळा वर्षांची मुलगी २ तरुण स्त्री (कियाच्या बाला, मुला, प्रौढा मगसा तीन अवस्था आहेत) [स]

यालाईया(जा)कृत—की अवातर मिळकत खेरीज प्राप्त प्र ३ जाकत [का बाला+३जाकत]

यालाड, बालाड, बालाडचोर, बालाटी-डगा, बालांड, बालाडचोर, बालाडी—बराड, बालड ६० पहा

यालाडचें—वकि (गो) भोलाडणें [स उरफन=बलाडणें]

बालाडो—५ (गो) देवळाचा सोपा [पोड्डे ई ब्यरांड]

बालात—न व, भ, मं, य, र, ल या 'ब' पासून 'ल' पर्यंत सहा वर्णांनी चिन्हित अशा सहा पाकळ्याचें स्वाधिष्ठान चक्र हें लिंगस्थानी आहे याची अधिष्ठात्री दयना ब्रह्मा होय ' लिंगो स्वाधिष्ठान पद्मद्वान्वित । तेय बालात सा मातृका विराजत ।

-स्वादि १ ३ ५५ [य+ल+अंत]

बालाले)तंगी-ग—की योगीर आपलण्याचा पडा [का]

बालावमुला बालावगला—की एक शुद्ध वस्तु

बालावेश—की संतर्जनी बडनी, अधिक मानाची जागा मिळणे ' जितुरियास जाया वडल त्याची बलावेश करणें ह भोगत रियासतीतील बाल आहे ' -स ७ ३५७१ [पा बालाद्वार]

बालिका—की मुली [स]

बालिएर—५ (अतिश) अत्यदवृद्ध [इ बेरिएर]

गता ५ ४६

बालिस्त, बालीस—की उशी, तक्या ' लोडें बालिस्तें पलग सुपति । परी नाहीं रगोगी नंसावया । ' -तुगा २१२८ [का बालिस्तर, बालिश]

बाले—५ मागातील एक पोटजात—अस्पृ ४७

बालेकिरळा—५ दोंगीर किर्याचा उच पोट किळा, सर्वांत वरचा भाग, उपरकोट [का बाला=उच] बालेघाट—५ घाट माथा, घाटावरील प्रदेश [का बाला+घाट] बालेमित—की मुख्य नित, चादई हिण्यावर सर्व घराचा भार अवलंबून असतो

बालोद्यान शाळा—की किंडर गार्टन पद्धतीची शाळा (किंडर गार्टन हा शब्द जर्मन असून त्याचा अर्थ मुलांचा बाग असा आहे, मुलांना शिक्षण देण्याची ही नवीन पद्धति जर्मन पंडित फ्रेडरिक फ्रोबेल यांनी काढिली)

बालोभा जोडा—५ मारवाडी जोडा

बास्त्री—न बैलाचें कातडें

बास्या—५ (वें) कुणबी वगैरे जातीतील घरकाम करव्या करिता ठेकेलें मनुष्य, पाण्या [स बाल]

बाँस्स—न (गो) तिस्रा [पोड्डे]

बास्होऱ्या—वि (व) लडवुव्या ' हा बास्होऱ्या तेंथें काभाही आहे '

बाव—५ (गो) वण

बाव—५ एक मुलीचा खेळ—मराठी लळाचें पुस्तक पृ २४५

बाव, बावडी—की (वें) विहीर भोडवातोंडाची विहीर, पायऱ्या असलेली विहीर ' जात्या तीर्थक्षप बावी नदी वृष । अवधे गगाजळ जालें । ' -तुगा १८४३ [स बापो, वा बावी, गु दि बाव(डी) ति बाइ, प बाड(डी)] ०उप सणी उपपणी—की विहीरीतील चिखल, गाळ, केरकचरा इ० काढून ती स्वच्छ करणे ०उपसणें उपपणें—न विहीरीं तील चिखल गाळ इ० बाधण्या करता उपयोगी अशी दोपरी, बालडी किंवा इतर कोणतेही माडे ०पोल—न कोरडी व अर्धे वर होरून गेल्ली विहीर

बायका—वि (वु) वीमजरेला, मुकलेला पाळ्या गलेला, बावलेला [बायणें]

बायको का बायगा—५ (गा) रानमाजर

बायकाड—न (नाविक) हाडी समतोल राहण्यासाठी जी उलाडी बावलेली असत ती ज्या दान किंवा वस्तूदार बासांनी बायतात त्यांतील प्रत्येक

बायकूपू—वि दाढणा [का बाकूपू]

बा-घम बा-घकर—वि प्रतियुक्त बौद्धिमान [पा बा-घकर]

बायघें(क, प)ड. बायान-ट. बायकडा—५न १ खांद्याच्या बाया भाग, जाडमुलाचा मर्मिप्रदेश रंगाची व्याघाटीतील

४ लांकडांपैकी लांबीची दोन लांकडे, गाडीच्या बरल्या बाजूच्या लांकडी बाजूचा, वटडा, रोसाडी आल्याच्या बरखाली लांकडे असतात त्यांपैकी वरचे लांकूड ३ बायकाड पदा [ग बाहुनक २-४४]

बायचेराती—वि स्वेर भगव्या, स्वेर वर्तनाचा -किति स्वेरपणाने, स्वच्छदीपणाने, मोहाटपणाने [बाय=घारा+सैराती उपधून टाकलेले]

बायचळ—३ बायचळ, वडगळपणा विक्षिप्तपणा [बाय=घारा+चळ=वड] ०णें-भक्ति १ बडबडणें, बरळणें २ (स) भ्रमिष्ट होणे, घाबरणे गोंधळून जाणे बायचळणें बेभन होणे 'कायदेभगामुळे नेकराही अगरी बायचळून गली आहे' -क १२ ३० ३ गैरिस्त व दुसऱ्यारी सांगाने घालणे दागणे **बाय(व)चा** **बायसा**, **बायचळा**—३ १ बिचका, विमट्ट, पोटाळा 'सगळ्या कामाचा बायचा कराम' २ बडीम तर्क संशय, समव (किं० जाणें, पडणे, होणे, घालणे भारणे)

बा(या)चची—० १ एक झाड, उंची दोन हात असून पाने साधारण लहान बी काळमर व मिऱ्याहून बारीक असतें पत्त्यांचे तल काढतात त्याचा उपयोग सुगंधी पदार्थांत व अगोळा उडी लावण्याच्या कामी करतात -बगु ४ ९० २ बावचीचें बी ३ (बों) गवारी, गवारीच्या बोंगा ४ एक प्रकारचे पत्र लहान्या [स बाहुची हिं गु बावची का बाऊचि]

बा-यशुद्ध—किति असें असुद्धि 'बा-बबूद अन्दालीची गडबड दिवईदिवस अधिक' -ता १ १०४ [का बायुधु]

बाय(व्ह)डा—३ १ निशाण भज डोडा २ बाहुडा, हाताचा बरील भाग [स बाहु हिं] ०ह्कारणें-(नाचि) आपले निशाण दाखविणे

बा(या)वटवा—क्षीभव गैरलागू उत्तरे, सरळ प्रश्नाची काकडी व विसंगत उत्तरे 'याला कोटून आला म्हणून विचारले तर त्याने हजार बावटवा लावल्या'

बायडा-ळा—३ (ना व) डेऊन

बावडा—वि १ (बों.) बापडा, दीनवाणा गरीव वड गळ मुळे २ सौम्य निस्पृश्य [बापडा]

बावणें, **बावडणें**—भक्ति १ (बों) कोमेजणे झुजणे खराब होणे, टपटवी नाहीशी होणे २ मावळणें पडिने बावळे दिनकर! -रिपु १ ३४ १०१

बावघनी—वि लुगड्याचा एक वाण याची किनार रंगमी मागी व चारकोयरी असते

बायन—न घाली, भाकारी यासी बावन [स वडन]

बायन—नउ उराम सोने बावनवरी सोने बावनासि कवी कनवरी उणे करु शक! -कथा ४ १६ १२ [स बावन]

बाघन-घ **बाघनचंदन** **बाघनया** **बाघना**—न उत्तम प्रकारचे चंदन, मेलगळ चंदन 'मोळिहारा घाडोळिता राणें! जवि मोळिए जोडिडे बाघन' -क १० [बाघनाचा अपभ्रंश, पवन=शुद्ध, पवित्र करणारा, धूप पावन हा शब्द चंदनाचा बावक बनला असावा]

बाघन-घ—रि ५२ ही सख्या ०५२-न उत्तम सनने बाघनक्याची नाणी १-बरीसव ७७७ [बाघन+कस] ०५२-वि १ अतिशय शुद्ध व उत्तम, बाघन घळा शुद्ध कलेले, (सोन्याच्या शुद्धतच बावन वस घाले तर) बाघनहि कस ज्याच उतरतात असे सोनेच बाघनवरी न वसे म्हणावे. -र ६ २ (ल) पवित्र विदोष प्रामाणिक (अनुष्य, पदार्थ ६०) [बाघनवस] ०५२(ख)णी-सी (पुणे) वेस्दाची गणी (कुत्रे वार पेटे खाऊ) बाल्याच्या पिडाडीत बाघनखानी एव बाळ होती तीत वेदया राहात असत त्याबन ०घातिशा-बाविशा-क्षीभव बारा बाविशा पदा ०रीर-३ १ एक दगडा समूह २ पराकमी निंबा हुपार इतम ३ (नाम निदार्थी) दुरा पराकमी म्हू ० एक टेंब खाई तो बावनवार होई बावन ठेंबा खाई तो गदा होई [हिं] ०माव(तु)रा-क्षीभव ० कारावर्षी अ उ, म या तीन मात्रा व बरील चिडु ही अथमात्रा मिळून साहसीन मात्रा व त्या पावून पुढें घवन १६ स्वर व ३६ व्यंजने मिळून ५९ मावका ०कार आणि स्वर व व्यंजने मिळून ५९ मूळाक्षरे 'आकार उकार मकार' अथमात्राचे अंतर १ आठमात्रा एतनतर १ बावन मावुका -दा १२ ५९ [बाघन+मावका अक्षर] ०मुद्रा-क्षीभव चंदनाच्या गंधाच्या मुद्रा ठसा बावनमुद्रा बुधिसमुद्रा परसुणमुद्रा सुवर्णमुद्रा द आमुच्या १ -पला ४ **बाघनी**—क्षी (गो) पत्त्याच्या खळात तेरा हात करून मिळालेला विजय

बायनी—क्षी (व) काटरी लहान झाड (शमोटेपापावून सगळें) 'त्या बावरीत बावल्या फार शाल्या

बाघवडी—क्षी स्वेरपणा उगाडपणा -वि स्वच्छदी उगाड -किति स्वच्छदाने अनियंत्रितपणे स्वेर 'ता बावरी फिरो

बावर—३ १ अनिष्टासवधी शका सशय (किं० जाणे) २ कल्पना, निचार (किं० यणे) [स भ्रम] **बाघरणें**—भक्ति बाघरणें, भोधकणें गडबडून जाणें (भय, आश्चर्य दु स विशाच बाघा यांनी) म्हू ० बावली माय काट काय-संशेदत साप हनेली क्षी वाटेले ते कण्यास घनत **बावरणी**—क्षी गोंधळून जाणे, गडबडून जाणे **बाघरा**—वि बाघरलेला गोंधळलेला, भावा वलेला 'प्रसन्न बहु होतमां परि कराल हो बावरी' -कथा ६८

बाघर्ते—न घोड्याचा एक रप -अधप १ २८

बावला—टी-ले बावले मोरपी बावले मोरीप—बाहुला ६० पदा

यावली—की चित्तानें केलेल्या शिकारीचें सास—चिमा३७
यावळें—न (नाविक) होल्काठी सरू नये म्हणून तीस
वेन पाजूर्नी लाविलेली लाकडे

यावसा—उ १ धाक, भीति दाररा (कि० पडणे) २
भय किंवा दारान्याचा परिणाम, दबका, (कि० मरणें, घेणें, घरणें,
वसणें) ३ बहीम, अदशा, तर्क, विचार बाबचा अर्थ ७ पडा
(कि० पडणें, येणें, जाणें, भासणें)

वाव(व्ह)ळा, वावसा—उ बाहुटा, खादा [स बाहु]
वावळा—वि १ वेडसर, मूखें, खुळचट २ खाया वष
धरावा बावळा। अतरीं असाव्या नांना वळा। '—दा [दि वावळा]
वावळीमुद्रा—की दिसण्यात वेडगळारासारु चंद्रा व हावभाव,
दिसण्यात वडा माणूस म्हणु बावळी मुद्रा आणि देवद्री निद्रा=
दिसण्यात बावळा पण खराखर नयनद्वारांचुतुर

वावळें—न छाया, साठली [बाहुलें]
वावा, वावाजी—न १ तपस्वी, जोगी, गोसावी, गुह
पाप, विद्वान मनुष्य किंवा वडील माणूस इ० कथा पुढें हा शब्द
लावण्यात येतो २ (को) लहान मुगाय लाडिल्याने लावण्याचा
शब्द 'आमा बाबा अस र काम करतो' ३ (गा) मोठा भाऊ
वावा—व्हा—उ एक औषधी झाड, याह्याचें झाड [बाहवा]
वावाकाठी—वि (तना) लुगड्याच्या किनारीच्या एक
प्रकार

वावाचे—पुनव गैलापु उत्तरे, बावडया, भावाले, गोंधळून
सांगितलेल्या सयबी, हांगी किंवा मानभावी उत्तरे (कि० पडणें,
लावणें, घेणें)

वाँवाळ—उ (गो) गरका, गरवड थोंवाळचें—कि (गो)
गरवड करणें, बरळणें

वाविशी—की (खा) मुलव्याध [पा ववासीर]
वावी—की बाव, पायविहीर, शेतातील विहीर 'असो हे
पाखरणी बावी। जमा धीचरणकळें बरवी।'—क १० [स बावी]
वावीस—वि २२ ही संख्या [दि वन्मीन स वाविशी]
वावीळ—की (वों) कातळावर माती टाकून बनविलेली
किंवा कातळावरील खड्यात माती साचून बाटिली शतजमीन
खरी, वाळूक पदा

वायें—न मुकाण हातात धरण्याचा दाढा वावा वायेवरी—
उ मुद्याया, मुकाणदार, कोंगार

वाव्हला—ली—ले, वाव्हलेभोरणी राव्हलेभारीप—
बाहुला, बाहुले भोरणी—भोरीप इ० पदा

वाव्हळ, वाव्हळ (ह)ळा, वावळेंड—उ हाताचा खाया
जवळील भाग [म बाहु]

वादा—उ १ घडका, दबका भीति २ अदशा, बहीम,
मक्षय ३—पुन्नी (कों) प्रहरीन मोरामा विवाह, किंचित दुखणें

वाशिग—न १ लग्नाचे वेळी किन्त्यक जातीत नवरा व नवरी
यांचे कपाळावर वाषण्याचें, वागदाचें व वेगडीचें केलेले मूषण,
गव्हाच चिरीत दहापाच मुणें घालून वधूवराचे मस्तकावर बाधावयास
मूषण करतात 'का विवूचे कपाळीं वाशिग वसलीं वायावे।'—एमा
११ ३६ २ पोळ्याचे वर्ळीं बेल म्हागतांना त्याच्या कपाळावर
वाषण्याचीं वगडी व कागदी मूषणें ३ पोळ्याच्या कपाळावरील
त्रिकोणाकार तीन भोंवर, हें शुभ स्थण आहे ४ (होराचा घडा)
पोळ्याच्या कपाळास बाधलेला बायाचा शुपका, ५ वाशिगी
जाळयें पान [म भाळ+शंग] म्हणु उतावळा नवरा गुडप्याला
वाशिग कामाचें वाशिग कपाळीं असणें—एखादें काम
वरण्याची विशेष प्रकारची योग्यता असणें, एखादें काम एखाद्याचेंच
करावें असें ठरलेलें असणें वगळ—न एखाद्याचा विवाह होण्यास
लागणारी दैवाची अनुकूलता त्याचें वाशिगमळ उभें राहिलेसं वाटतें,
त्याचें लग्न होणार 'वाशिगा—वि १ पुरव्याहून प्रकृति थेट मान
पारा व कलगी (राबणी) म्हणणारा २ वाशिग नावाचें शुभचिन्ह
कपाळीं असलेला (पोडा) वाशिगाकार—वि वाशिगाच्या
माकाराची (जमीन इ०) [वाशिग+माकार] वाशिगी—की
आण्याच्या झाडावरील वाशिगाकार पानाचें बाहूळ ही एक
चौषधी आहे

वाशी—वि शिडी, बोमेजलेली, निमांल्य झालेली 'वाशी
भाकर' [म वन्-वस]

वाशी—की साट, हागरी, बरी [पोट्ट, ६ नतिन]

वाशीरायन—न अवघनामुळें यगारी भोकारी, उष्टी

वाफळ—ल—की ऋज्वेदाची एक वाळा—वि १ (या
वाखेचे प्रतिस्पर्धी साना दपण देण्यास हा शब्द योजीत वावरून)

स्वेर स्वच्छदी वागव्यत आणि घोरण्यात ताळतून नसेलेला,
वाफट २ वायफळ, वायफट, असवढ (बोलणें, आचारण इ०)

'वाफळ मेलाचा हव्यास भारी।'—दावि ४० ३ खोटे,

अप्रामाणिक—हको [म वाफळ] म्हणु वाफळ जमा व पुनळ

खर्च वाफळणें—अकि स्वेराचार करणें, मनास येईल त्याप्रमाणें
वागणें वाफळ होणें वाफळता—की वाफळपणा, मन मानेल

तसे वागण्याचा गुण 'परतु हीं लक्षणें न पता। अवलक्षणें वाफ-

ळता। तेणें त्याप पन्ममूनै। येवा पाह।'—दा २.१.४२.

वाफळपत—उ विदुषक विवाहनामग्री करायला अनामयेय

वाफळपत येतो '—कल्याणनाटक

वाष्ट—वि आश्व वासट 'नन्विप आणि हिमुटें। वष्ट

आणि वावडें।—दा ३ ६ ४८ [स वास]

वाष्ट—नपु १ कट मदन रण्याची, गटिवरल्याची अवस्था

'आम जाहलें रोमचिंत। कीं वाष्ट प दात। शरीर वटचळा

कापलें। पडरी मूटित घरगीय।'—पठ्य १ ८८ २ वाफ

[स] वाघप(पी)भवन-न वाफ होणें, विशिष्ट लक्षणाभावाच्या मारली उगममान असतांना जर एखाद्या पदार्थाचें वायुसदृशअवस्थेंत रूपंतर होऊ लागलें तर त्या वायुसदृश अवस्थेंतील हव्यास वाघप हें नांव धाह वाघप होण्याच्या क्रियेस वाघपीभवन म्हणतात वाघपस्तान-न अगला वाफारा देउन घाम काढणें वाघ्या नयन-न एखाद्याचे अश्रुपुसणें, एखाद्याशीं समजु खी होऊन त्याचें सात्वन करणें [स वाघप+आनयन] वाघपीकरण-न वाफ उत्पन्न करणें

वाघा(गो)स—उ १ कळक, वावु दोवर, (खोटी, मटप इ० काच्या उपयोगी असा विवक्षित अपाराचा) ' फास गळयामधि बास पाटीवर लोह हवा लावितो । ' -ऐपा ३६७ २ उताची एक जात, हा कळकासारखा असतो ~वृषि ४५० ३ (चाभावी) पृथुच्या पाटीच्या बण्यावरील काठडे [हि, स वरा]

वास—उग्रा वस्त, पुरे, अधिक नको वासकरी—जी (खा) सोनाराची चोगडी, बागेसरी पद्दा वासला—न (राजा, दुगा) राशिग ' त्यानगर वासला बावून साव्यावर कूळ ठेवणारें जोरवें बण्यादान करते ' -मताप ४, २५४

वासचें, वाजचें—भक्ति (गो) खोटे बोलणें, कयुल न होणें, वाचावाच करणें, वाचणें, नाकशूल करणें

वासट, वासुट—न १ प्यापदार्थावर किंवा जा पदार्थे खाता असता हुन या खाण्या पदार्थास विकार होतो असे परस्परविरोधी पदार्थ-मिश्रण ' पुराणाच्या पोळीवर ताक बासट आहे ' २ कुपव्यामुळे नवीन उत्पन्न झालेला विशार ३ विप, कालकूट, पुष्कळ विषे एकत्र करून घनविशेला पदार्थ ' नाना निपवसु एववडु । तथा नाव जैसा वासटु । ' -ज्ञा १६ ११६ -नि १ परस्पर विरोधी, अपायकरक ३ ओशट, वचव, वास मारणारें, आवयलें, शिकें ४ वेचव, निरत, न वचणारें भाषण [हि] वासटणें भक्ति १ वाचकुटुणें २ माखणें, चोपवणें विपात घोलणें ' तथा द्वेपाचेनि काळकुटु । वासटोनि सिखेटें । कुबोलाची सदटें । सुति वाडें । ' -ज्ञा १६ ४०४

वासट-ए—नि ६२ ही सख्या [स द्विषष्टि] वासटें—न कालकूट विप, वाणाभावे विप ' बर्मस्पशाचि वासटें जाण । विधिता निदेचे वागजण । ' -एमा २३ ६० [वासट] वास(सं)डा—उ १ वास, वासा वावु सावकळक २ भाला ' पंशर वासवेला होळकर शत्रुला दवदवा । ' -ऐपो ३३३. [स वरा, हि वाम]

वासन—न १ आच्छादन, आवरण, गांठोडें किंवा पोची वाघण्याचा रुमाल (गो) वासण ' नाना नोक नाना वासने । ' -दा १९ १ २० २ गांठोडें, कपडे बाधून ठेवलेलें चोचकें (ल)

प्रवड, कर्वाढव्य, विस्तीर्ण असा किडा, शहर, तोफ, कारखाना, खोटे, पेढी इ० ' शास वासन (किडा) वजनदार, पाहुणे मेले घडुत फार । ' -ऐपो १८५ ४ (ल) प्रतिष्ठित मनुष्य, वडें प्रस्य, दुग्धार्थ ५ (व) दागिना ' अगावर रात्री वासन ठेवूनको वर ' [स वसन, वसू=आच्छादन करणे, वा वासनि] वासनी-नि गांठोडें वाघण्यास योग्य, कपडे बाधून ठेवण्याच्या उपयोगाचा (रुमाल, खारता इ०)

वासन-णै—न १ भाडें, मोठें भाडें (धावूचें, मातीचें) ' किस्मतगार हाहावासन सभाळावयास गुतेले ' -भाव ९७ २ (व ल) वाव ३ रखेली [स जावन]

वासर—नि १ भटक्या, स्वच्छरी, अमर्यादित, ओढाळ पाय साडूनिया फिरतो वासर । स्वामिसेवा चोर होऊनिया । ' -हुगा ११०२ २ वासें, शिकें (अन्न) [वासट]

वास(सु)री—की सुरली, पावा भलगून [स वरा] वासट्ट—नि ६० ही सख्या [स, द्विषष्टि] वांसा, वांसडा—उ (ना व) वास, वेळू, कळक [स वरा] वासिंग, वासिंगचळ वासिंगकार, वासिंगी—वासिंग इ० पद्दा

वासीउलढी—की आढत्या दिवशीचें न पचलेले ज्ञान सकाळीं ओवून पडण, अजीर्णानें सकाळीं होणारी बाती [वासें]

वासुं(सु-सां)ढी—की दुध भाटवून त्यास तासर व बदाम, फिरते इ० सत्ताला वास्तुन केलेले पय

वासुट—नि (व) वासट पद्दा वासें, वासा—नि १ शिकें (अन्न) २ (कों) कोमेजलेलें (फुल) [हि वासी, स वसू-वास]

वास्फळ—नि १ (गो) (प्र) वास्फळ ३ खोटा, खोटें चोलणारा [वास्फळ] ० खाणें-ठवि (माण) मास खाणें

वास्ता—किवि (व) नंतर, यण ' अरोद्र जव वास्ता पिरावयास जा '

वाह, वाहा, वाही, वाहे—की वाडु हात ' आदिचू-य ततोनि जावें । कडतें वाही । ' -ज्ञा १० १७८ [य वाहु]

वाह(हा)णें—तकि १ (काय) चोलावणें; हाक मारण ' घेनुवतें तुला वाहटी भाववा । ' -मृपाळी. २ -भक्ति आरोळी मारणें, घणें, जावाक करणें, चोरणें ' एव कोविळा वाहटी सुदर । ' [स आहान, वि+आहं=हाक मारणें]

वाहणें—भक्ति देणें, वाहणें ' मत्स्ययुग गगनोदरी । धनुष्य वाहनि मेदन करी । ' -मुआदि ३९ ८० [स वड=वाहन नेणें]

वाह(वहा)सर—नि ७२ ही सख्या [स द्विषष्टि] वाहदार-दारी—विप्र वाहीदार व वाहीदारी पद्दा

याहदाल—क्रि. (ना.) निदान; पण, परंतु 'ते सोने, याहदाल पितळ तरी असलेच.' [?]

याहरी—स्त्रीवि. बहर, बहरी, बहारा.

याहलकंचन वि. मानेच्या दोन्ही बाजूंस आयाळ असलेला (घोडा).

याहला—३. दूध वाढण्याचे वेळीं गाईचे पाय वाढण्याची दोरी; भाला. (किं० घालणे, वापणे; लावणे). 'रबरे वासले गाय दुहितां। वाहला न लगे सवेया।'—एमा २९.९९.७. [बाहु]

वाहवा—३. एक औषधी झाड याला पिवळीं फुले व हातभर लांबीच्या काळ्या देगा येतात शेंगातील सगळ्या काळा व चिबट असून औषधी आहे. झाडाची सालहि औषधी व कातडी कमावण्याच्या उपयोगी आहे. —झापो (व) १०० [मं. आरम्बव] वाहवा—वे पंचक—न. काढपत यालण्याची वाहवा इ० पाच औषधे.

वाह(हा)ळ—स्त्री, उपरणे, पागोडी इ० अंगाभोवतीं गुंडाळून घाल्या खाद्यावर त्याचा तैलट घेण्याची पद्धत (किं० घेणे, घालणे, टाकणे). (देशावर वाहाळ घेणे—टाकणे याचा अर्थ पांयरणे असा करतात). [सं. बाहु]

वाह(हा)ळ—३. विस्तार. 'तो गीतेचिया वाहरीं। वेदीज गेले पाहाळीं।'—हा १८.१५११. —वि १ पुढळ २ तापवून पातळ केलेले (तूप, काढवी, मध इ०). [मं. वड] वाह(हा)ळणे—भक्ति. वाहळ किंवा उणातले पातळ होणे, द्रव्य होणे

वाहळा—वि. वाढा, अंगवर डिके दिवा पेट असलेला (चैत्र, कुत्रा).

वाहळकणे—भक्ति (महातु) हजुरणे, भजन राहणे. 'वाहा कानि भागु भागी परिमळीं।'—दाव १५९.

वाहाड, वाहाण, वाहाणा, वाहाणे, वाहात्तर, वाहदूर, वाहादूर, वाहार, वाहाळ—वाहाड, वहाण इ० पदा.

वाहाला, वाहावा, वाहावापंचक, वाहाला—वाहला, वाहवा, वाहवापंचक, वाहला इ० पदा.

वाहारा—स्त्री. (सा.) सुन.

वाहा(हि)ळी—स्त्री. १ साडूपणा २ महत्त्व. ३ अति शययणा; वाहुल्य, भर. 'तेथ सप्त पौंटी। खनतेजाची वाहाळी।'—शिख ३०२. [मं. बहुल]

वाहिजु—क्रि. वाहेर. 'वाहिजु भीतरी ये दोन्ही बाही।'—झगा २९५. [वाहिजुवजु, रा वाहाजुजु] वाहिजे—क्रि. (महाजु) वाहेरील, वरचा 'वाहिजे रतीं प्रियासं। भीतर वृथा।'—झाप्र ७४९.

वाहिरी—स्त्री. व्यवहारिणी स्त्री. [वाहेर] वाहिरची—वि. वाहेरची (विताळणी). वाहिरवाहिरा, याहिरीवाहिरी—दरबान बांधण्याचा अलेदार. [सं.] मूल—न. माक; काय, पसोटा.

क्रि. परमारा, वाहेरचेवाहेर. 'काटियां काटी दारावी। वाहिरी-वाहिरी।'—शिख ४९४. वाहिरभूमिस—क्रि. सौचास; परसा. कटस 'तेव तो तपोधन मात्रा टेडवि। वाहिरभूमिस दुरि गेला।'—पंच १.२८

वाही—स्त्री. १ (खाद्यापासून मनगटापर्यंतचा) संबंध हात. २ अंगस्थ्याचा हात, अस्तनी. 'रक्तवर्ण भिजली वाही।'—ऐपे १६१. ३ दाराच्या चौकटीचे दोन बाजूचे दोन उभे खांबे. 'दारापारी येवोनि त्वरित। बादासी लाविले दोन्ही हस्त।'—महिक्या ५२३. ४ वाजु 'कुचे वळती दोही बाही।'—तुमा २७८. ५ (व.) मत; वाजु. 'वामच्या बाही तो मेला.'—देणें—खंदा देणें; मदत करणे, हातभार लावणे. 'धरण्याची लाज धरणें—आश्रयात आलेल्याचे धर्मबुद्धीने रक्षण करणे; त्याची वाजु पेश्यात अभिमान धरणे वाह्या थापटणे—पिटणे—मारणे—लटण्याला तयार असल्याप्रमाणे दंड थोपटणे; कुस्तीला तयार असणे. वाह्या (वाही) फुरफुरणे—फुरारणे—उत्सासणे—उडणे—अंगात लटण्याची तुमछुमी येणे, मारामारीला उत्सुक असणे. ०दार—वि. १ पाटीलाखा; मदत करणारा; वाजु घेणारा. २ हमी देणारा, जामीन होणारा, राहणारा. ०दारी—स्त्री. १ महत; पाटिवा २ जामिनरी; हमी; जिम्मेदारी (किं० करणे) ०हुडा—३ १ चोळीच्या याता होण्यातका सणाचा किंवा कापडाचा तुकडा २ चोळीच्या दोन्ही बागा, अस्तन्या. ०वळ—न. मन गटातील लाकर; शरीरसामर्थ्य; वाहुवल

वाही देणें—(सा.) पीक कोळपून काढणे. वाहीचा वसल—३ गांवसमुह्या, पोल्याच्या रकमेपेक्षा खनिष्ठात अधिक येणारी रक्कम यानूनच पाटील व कुलकर्णी यांचे पगार देत असत

वाहीर—क्रि. वाहेर [सं. बहि.]

वाहु—३ १ सयध हात; पुत्र २ वरचा हात, दंड. ३ सरळ. 'रपानी वनेलेल्या आहूतीची वाजु; बहुकोणाची वाजु ४ काटकोन त्रिकोणाचा पाया ५ भुज घाट अर्थ ५ पदा ६ (वृत्त्य.) खाद्यापासून मनगटापर्यंतचा भाग नृत्यामध्ये वाहूच्या योगाने केले जाणारे पुढील दहा अभिनय साहित्ये आहेत—१ अभ्योमुख, २ उर्ध्व—सस्य, ३ तिर्यक्, ४ अंचित, ५ अपविट, ६ प्रसारित, ७ स्वरितक, ८ उद्वेष्टि ९ मंडलपटि व १० पृष्ठानुमारी. [सं.] ०ज—३ क्षत्रिय. 'प्रसु वाहुजकुलमणि।'—आय २८ [मं.] 'कारुराज्य-वृत्त।'—श्रुमे १०१०८.] ०व्हंड—३ १ वरचा हात, दंड. २ सयध हात. 'दीयणें शोमसि वाहुव्हंडी।'—साळ ८.१५२. [सं.] ०व्यट—व्यट—न. शरीरसामर्थ्य, मनगटातील लाकर—भक्ति, बघट, मंत्रतंत्र भुक्ति इ० निरपेक्ष वेपळ गारिहिक भक्ति [सं.] ०भूषण—न. दंडान बांधण्याचा अलेदार. [सं.] ०मूल—न. माक; काय, पसोटा.

[स] •युद्ध-न इन्द्रयुद्ध, मायुद्ध, कुस्ती [स] •धनु-न १ हात-शर २ दंडावरील दागिना 'बाकि, बाहुबंदे, बाजुबंद, बाजी ।' -आपू १८ •धीर्य-न बाहुबल [स] •स्फुरण-न बाहुनां स्फुरण घरणे, हात शिवशिवणे (यु'दाकर्ता ६०) [स] याहुटा-टी-उ-न १ बाहुभूला (खाके) पासून कोपा पर्यंतचा हात २ खाद्याच्या साध्याचा भाग, दळोटा ३ ध्रियांचे एक बाहुपूण, बांशी बाहुला-उ (राजा) बसनाग, बाहुळा, याहु-उ हात, भुज (अयुद्ध) बाहुहावी-शी इन्द्रयुद्ध, कुस्ती 'तुम्ही बाहुवीची सेता म्हणोन।' -ह १९ १४० बाहु फुगणे-(एक बावींचे लक्षण) हात फुगणे बाहे-उ १ बाहु, हात 'समाणे आफळरी बाहे।' -उपा १४ १९ २ (ल) आधार 'मोहनि प्रदेवी बाहे।' -शा १० १४

बाहुटा-उ निवाण, ध्वज, पताका [हि]

बाहुला-उ १ कापड, लंकूड, मातो याचा बसविलेला पुतळा, पुरासाची प्रतिवृत्ति (विशेषतः मुलींच्या खेळण्यांत); भावला २ पुत्रावाचणे 'का तुणाचा बाहुला । जो आगरामें रेविल । तो सावधि राखिता कोन्हा । मानिजे मा ।' -शा १८ ४३८ बाहुली-स्त्री १ पुतळी, खेळण्याची भावली २ होळपाटील पुतळी, होळपात दिसणारे प्रतिबिंब, त्या प्रतिबिंबाची जागा ३ मोटेचा बाकदादा ज्यावर बसविलेला असतो ते दोन खाग, मुटली ४ (५) हसवीर [दे बाहुडी बाहुली] •देणे-दुष्ट-य करणाय प्रवृत्त करणे, दुष्टत्वास प्रोत्साहन देणे बाहुलें-न बाहुली अर्थ १ व १ पदा बाहुलेंमोरपी-उ कळवूनी बाहुल्याचा खेळ करणार मनुष्य बाहुलेंमोरपी-न कळवूनी बाहुल्याचा खेळ

बाहुलें-न म्हातील पोहले, बहुलें 'आला गडगि मूपती मय हवें' नें बाहुलें निर्मिलें ।' -अकळ २ अनंत सीतास्वयंवर ९९

बाहुल्य-न विपुलता, समृद्धि, अतिशयता [स]

बाहेजमा-स्त्री उपन्या लोकावर बसविलेला कर, खेडपाटील मूळचे रडिवासी नव्हत अशा लोकावर बसविलेला वर [स बायल-बाहेरील वरवड-अर जमा]

बाहेर-क्रि १ आतल्या बाजूहून मित्र टिकणीं, अज्ञान नव्हे असे लडा • घराबाहेर २ विशिष्ट देश-बाल-मर्यादा उल्लंघन शिवाय वेगळा लडा • महिन्यास बाहेर, शिरस्त्याबाहेर ३ क्षीर्ण आपल्या नव-वासवर्षी बोलताना योजावयाचा शब्द 'बाहेर माग बी जेवायाचें झाले आहे' याच्या उद्भूत नव्हे लक्षा आपल्या पत्नीसवणानें बोलतो तेव्हा सा घगत हा शब्द वापरतो [स बहिम् प्रा बहिरो, म बाद्रि वान्ते । इह • गगनवे शम् पुरवतात पण घगतील भेद पुरवत नाहीं -पिडे १ ३६ (वाप्र) •करणे-विद्वन् टाकणे काढून टाकणे दूर वरणे (अग्रिम माल

यता इ०) •काढणे-हटपार करणे 'दाहिजे प्रजठतीं वरी रितीनी आन । बाहेर काढिले।' -वमा ४ •जाणे-१ (ध्रियाच्या मर्यादा) लक्षणीला जाणे २ परताऊन जाण, बहिर्दिशेत जाणे. •निघणे-पडणे-विवाहित स्त्रीने आपला नवरा सोडून परपुरुषाकडे जाणे, घर सोडणे, गृहत्याग करणे •घसापयास जाणे-१ मित्राच्या घरीं बगण्याकरता जाणे २ शौचास जाणे, बहिर्दिशेत जाणे साम्राज्य-उ •फोटे-उ १ बाहेरील तट मित्रा किंवा, आतल्या तटाच्या बाहेरील तट २ आनील तट व बाहेरील तट यांच्या दरम्यानची जागा ३ किल्ल्याच्या बाहेरील प्रदेश •ख्याल-उ रंडीवाजी, चतुर्न्येसन [फा भियाल] •ख्याली-स्त्री व्यभिचार, रडिवाजी -वि १ शिनाल, रडिवाज, बदपेनी, व्यभिचारी २ बाहेरचा नाद-छद-चटक-तलप-व्यसन-वेड-सवय भालेश •गांव-उ न मोटया गावाच्या बाहेर असलेला स्थान गाव, उपग्राम •चार-उ रेंवराचार, रंगेलपणा, बदपेनी वृत्तीने राहणे घरवाराच्या उलट •चारी-वि हक्कठोडी, रंगेल, फायाहेर रेंवर वागणारा, राडवाज •चाल-चाली, बाहेरची चाल-स्त्री ज्योतिषशास्त्रविषयक वेळ, काल नक्षत्राची वित्तिष्ठ राखा सूर्य नक्षत्रापासून चालू नक्षत्रापर्यंतच्या सात सात नक्षत्रांचे गट करून त्यातील पहिल्या चारास आंत चालीचीं आणि पुढील तिहीस बाहेर चालीचीं नक्षत्रे म्हणतात आतचाल पदा •वट्टा-उ नाण्याची देवघेव करताना मिळालेला फायदा (याच्या उलट आतवट्टा-उत्सर्जन), माण्याच्या अदलापदलीच्या वेळीं दाबव्यानी वट्टापावळ •भि(भी)तर-क्रि १ बाहेर निंबा आत बाहेरील बाजूस निंबा आतील बाजूस आतबाहेर कोठेहि निंबा कोणत्याहि ठिकाणी 'तो पोरा कोठे बाहेरभितर असेल त्यास शोधून आण' [हि] •मुद्दी-स्त्री बाधसोमा दहावा बहिरंग -वि बाहेरून डोल करणारा 'तुकां म्हणे बाहेरुदी । आद्यान गाविदी न सती ।' -तुंग २८८० [स मोद-आनद] •रव, बाहेरघ, बाहेरवसा, बाहेरवासा-उ बाहेरची बाधा पदा •चाटेची असणे-व्यभिचारी, बाहेरखाली असणे 'तारा बाहेरचाटेची आहे' -हटप, शाधलीमुठ १२८ •चार-न (राजा) बाहेरील आवार, बाहेरील बाजु प्रदेश, आगण [बाहेर-आवार] •घारा-क्रि १ (राजा) (परबाहेरील निंबा आवाराबाहेरील) मोकळ्या जागेन-जागेवर, बाहेर [बाहेरवार] •सवडी-स्त्री बाधरि 'हेचि पहावबाधरणी । नावेक योक्तीने बाहेरसवडिया भणी ।' -शा १० २-६ -क्रि १ बाह्य वरपायी बाहेरचा-वि १ बाहेरील बाजूबा, बाहेरील २ परका, तिहाडे कुटुंबातील नसलेग (नैकर इ०) ३ हलक्या जातीचा (अष्टयय महारामा, भगो इ०) इ-हारी (प्राच्य विषया ध्रियाच्या आंत) पाडे रखा छद-नाद-उ रंडीवाजी बाहेरची-वि (बायकी)

विद्यालयी (वि. शास्त्रे, पत्तणे). याहेरची पीडा-शी उपरस, हेव आहे ' [बाग+माकार] याहोपचार-३ (वैधक) पोटीत गर्भाचा राग याहेरची याधा, याहेर याधा-शी भूतबाधा, न घेतो घरीरागा बाहेरून वरण्याचा इराज, औपधोजना [म. भुजाने, पिशाच्याने ६० हापाटणे (किं. लागणे, होणे, असणे) बाग+उपचार]

याहेरचें-न (बायली) भूतबाधा याहेरला, याहेरील-वि १ याहेरचा पडा २ शुभभागाबरोबर याहेरली, याहेरली पीडा-याधा-बाहेरची पीडा पडा. याहेरलें-न १ (व) भूत पिशाचाची याधा, पीडा, शास्त्र. २ (व स.) नमुसक याहेरा-३ (जविया) आपल्या हातातील जवियाने जोडीदाराच्या उजव्या कानासारक वेल्या वार याहेरील-वि याहेरचा पडा याहेरील दांग-शी (इस्ती) आपल्या पडा हाताने जोडी दाराचा हात आपल्या बगेलीन घेउन आपल्या दुपच्या हाताने त्याचे मनघट धरावे आपल्या ज्या दमोटेत जोडीदाराचा हात धरला असून त्याच बाजूच्या आपल्या पादान जाडीदाराचा गुदच्यापासून पोटापासून पाय अडकवून त्याला झाडा वडन पाडणे याहेरून-वि याहेरच्या बाजूने यहेरच्या बाजूकडून याहिरल-वि याहेरचा 'आंगोनि पणुणा शोडु. कडितावि ता पाहिरु.' -अट २ ४८.

याहो-३ बाहु, हात

याहोला-ली-लें-बाहुला ६० पडा

याहा-३ १ इदियम्यविषय, बागविषय जडम्य 'जयाते बाधाची भाय । नमिजेवि नि घो।' -शा १ १० २ इदिय-वि बाहेरीत, बाहेरचा (बाय बाहेर उतापदी येउन बाहेरील, पलीकडचा, विषय नसला ६० कधी याचे इतर पुढील समास होतात उदा० आचार-इदिय-पय-जाति-धर्मे-रीति-राक-विचार-शास्त्र-सप्रदाय-विधि-व्यवहार-प्रमाण-बुद्धि-ज्ञान-बाय) -किवि बाहेरच्या बाजूस 'नाना परींच्या घेतल्या सुपी । तरी अतर-गोमा याहा फाटली।' -एस्व १५ ३० [स] ० गाल-वि ज्याचा शुभभाग गोल असून बाहेर आलेला आहे असा याच्या उलट अंतर्गोल ० प्रयत्न-३ शब्दोच्चार वरण्यात आसाच्या होणाऱ्या दोन मोट्या त्रियायर्षी दुसरी-ओडबाहेर पूर्ण शब्दोच्चार होण्याची-वागिद्रियाची क्रिया यात एवढर वागिद्रियाच निरनिराळे अकरा प्रयत्न आहेत आम्हयतरप्रयत्न पडा ० लांग-न (गो) वाक्काय ० घट्टे-वि वि वाक्काचारी [३] ० स्थिति-शी (एखाद्या वस्तूची बाबीची) बाहेरील स्थिति, अवस्था [स] ० स्फूर्ति-शी बाहेरील वस्तूचे अस्तित्व समजण्याचे ज्ञान, बाहेरील वस्तूचा भाव, बाह्यज्ञान बाह्यस्फूर्ति मानळली ।' -एस्व १ ८० [स] ० याह्याकार्सी-किवि १ बाहेरील बाजूत, बाहेरून २ (उ) उपरपणे मोडळणे ३ बाह्यत, वरवर, दिसण्यात वरपाणी (मनापासून, आभाषिकपणे नव्हे असं) 'दे दावे वाह्याचारी गोडीने बालतात परतु बावून

याहा- (महाउ) बाहुबळ बाह 'मोडाचा बाया मेय।' -भाए ११ [स बाहु]

याहा-३ बग्या, पगवाजाची, शुभाची बाहु, शुभाडा, हा हाव्या हाताने बाजवितात म्हणून यात हे नांव पडले हा लांडकी शिवा वगुपा हाव्या-पिताळ्या असतो वरचे मोडळे तोड कातरवाने बाजविलेले असून त्यावर तसुभर व्यासाची वरीळाकार शाई घात लेली असते [दि बाह=बाबा, स वाम, दि बाय]

याड-३ बाहवा पडा

याळ याळक-न १ बालक लहान मुल २ -३ मुण्या, शिशु 'जगा बासबा यणळ याळ बापांनै।' -मोमीप्य ११ ६९ -वि १ लहान, अल्पवयी २ मुन्ने 'पहित न गममि जरि बहु पाडियदि करिषि रिशति याळ मला।' -मोर्कण ४१ १० ३ अज्ञान 'गुमजे बाळासि हिमपि ...।' -मोमोसल ११ [स बाल=मुल, बालक=बालक] इह ० असातील बाळ तर फेवतील बाळ ० आया-उ कच्चा किवा दिला भावा ० फट्ट-हु-न १ लहान मुलांचा विपरीत वीर विरयेक कड ओपणे (विशेषत उखाडी) उगादन पाजतात ते, सुदी १ (ल) लहानपणी निकालेले शिद्युन किंवा वटण याळकडू असणे-उपजव प्रवृत्ति शिवागुण असणे, गोरी असणे. 'बोडयाच्या मुल्यान पोहोण्याचे बाळकडूच असते' याळफा-३ गोसाव्याचा शिष्य [बालक] ० श्रोडा-शी लहानपणीचे लहान मुलाचे खेळ [स बालक्रीडा] ० खुंट-उ कळीच्या सुटास नवीन पुटगारा बॉम, बोना ० गळा-३ लहान मुलाचा बारीक आवाज, न कुठेसा आवाज ० गुट्टी-३ बाळगुडा पडा ० गोपाळ-३ वळ १ (हणजेच खड मडी, गवड्याची पारे याकरून) लहान मुलें, लहानमोडी एकत्र जमलेली मुलें २ एकत्र जमलेली गवाडील लहानयोर माणसे मद्राज, हे सर्व बाळगोपाळ मिळाले आहेत त्याजवर आपण दया करावी [वाउ+गोपाळ=गवडी] ० चरित-त्र-न लहानपणीचे चरित, बालक्रीडा [स] ० छट्ट-३ लहान मुलांचे पिते खेला बाळा, ह' [स] ० दोळ-३ लहान व दिरवा दोळ ० टांक-ढांक-३ बगळा ० ताड-३ नर जातीचा तार यास फळे यत नाहींत ० दूरा-ली बाल्य, बाळपण, बाल्यावस्था लाकली उपर बाळदशा ।' -शा ६ २६० [स] ० दात-उ प्रक व लहानपणेचे किंवा पहिले दात, दुधाचे दात ० दटि छी आगदार दटि [स] ० पणचें लोणी-न पहिल्याने व्याख्या बाईच्या किंवा म्हाडीच्या दुधावरील लोणी ० परचेरी-पर

यशी-परवर्षी-क्षी. वात्परवेदी पहा ० पाठ-३ लहानपणी
शिकलेली विद्या, लहानपणीची शिक्षण [स] ० फूट-न १
वाळआवा २ रण्या इ०कास असलेली वारीकरी ० पोथ-३
(नाजूक निहा बोंबळी काशी थावून) तरण, तरणाचांड, आढवाप्या
० वद-बोध-वि वात्बोध पहा ० वद-न वाळबोध, देवनागरी
लिपी ० बोध किता-३ (स) उदार धोरण 'मी सुवर्द
इलाख्याचा कारभार पालविताना एरिफ्टन यानी पाळत
दिलेला वाळबोध किता पळवीन' - दिले १४३६ ० बोध
घळण-न साधी रीत जुनी, समस्तधर्माची रीत ० बुद्धि-
क्षी मुलाची बुद्धि -वि पोरकट समजुतीचा, अज्ञानी, पोरबुद्धि
लुगुबुद्धि ० घेल-न बलाचे बोंबळे फळ ० ग्रसचारी-
भापा-मित्र-३० बालमन्ये पहा ० भिकारी-३ जन्मापासून
भिकारी वाच्या उलट गर्भग्रीभत ० भूक-क्षी (मुलाची भूक
वावरून) घरचेवर, घटकेघटकेला लागणारी भूक ० भोंक-
न १ बगळा, वाळढोक २ (स) लाव मानेचा इतम, लव
मान्या ० भोग-३ १ प्रात काळची पूजा झाल्यानंतर दबारा
अवध केलेला उपहार २ (वावरून) लहान मुलांचा सकाळचा
कराळ ३ असा नैवेद्याचे किंवा कराळाचे पदार्थ (नि० वणे,
करणे) ४ (सामान्यत) हिस्सा, वाग, आग (कि० वरणे)
० मति-क्षी अहान 'रतने म्हणेनि भरि इगळ जेवि खोळे। ये
काळ बाळमति पाहति लोक भोळे।' - आपू २९ ० मायणी-
क्षी गाडीच्या वाकाव्या आतील वाजुचा यव आतील वसवी,
कणा आखरीत अक्षम करण्याची लोखंडी बाकी(माण) वाळमाडी
० मुक्ती-क्षी १ नेजवागीच्या किंवा कराळाच्या वेळी गुपचुप वाजगी
म्हणून रागून टेवलेला एखादा जिप्रस निवा पास २ असा रागून
टेवलेला नसेल त्यास दब यावा लागणें किंवा दिलेला दड (कि०
लागणें) ० मुज्या-३ लहानपणापासून मुज्या, मोठा झाला असता
तरी अविवाहित किंवा व्रजचारी असलेला मनुष्य ० रंडा रंड-
विधवा-क्षी बालका पहा ० रंजा-३ पुढ घोट किंवा रंजण्या
मुलाचा आधिकरण लावण्यात येणारा शब्द [स] ० लेणे-
स्थाने-न लहान मुलाच्या अंगावर घालण्याचे विंदवी इ०
दागिने 'विदयाचे वाळणे। - शिगु ११ ० वाडी-क्षी
१ सकाळचा अल्पोपहार न्याहारी वाळभोग (कि० शोकेचे
चढविणे करणे खाणे, होणे) २ वाग भ्रम, हिस्सा ० वैद्य-
३ लहान मुलाचा वैद्य ० दाद-३ लहान मुलासारखे बोलणे
आवाज, उच्चार वाळशब्दे खेळवीळ तनुजाला।' ० रिंरिं-
न (बों) वाळतिणीला तिच्या मुलाकरिता घमासि दिले
दूध माठी व इतर आवश्यक वस्तू इ० [स बाल+धीर] ० सर-
स्वती-क्षी वात्सरस्वती पहा ० सखत-क्षी (बायली)
लहानपणापासूनची सवत [बा+स सपत्नी] ० स्वार-वि १

लहानपणापासून घोडपार घसणारा २ (ल) लहानपणापासून
एखाद्या कार्यात निवा उद्योगध्यात प्रवीण असलेला, जन्माभ्याम
असलेला ० हिरडा-हरडा-डी-हर्ती-३ क्षी वाल्हरीतरी,
बोंबळा वाळविलेला हर्डा, हे एक औषधी पत्र आहे चामारी
हिरडा पहा [स वाल्हरीतरी] वाळाचा-३ वाळआवा पहा
वाळाम्यास, वाळाम्यासी-वाळाम्यास, बालाभारी पहा
वाळामाई-क्षी आन्याव्या लहान झाल्याची वाग [वाळ+
आमराई] वाळायती-वि वाळ, लहान 'त्या वाळायती
गोपीत। हरि देख वधे तथे।' - रास २१६ वाळेमोंक-
न वाळमोंक, बगळा वाळेभोळे-वि अन्न आणि भोवसर
'माया हुस्तर शाश्वतसिद्धी। तथे वाळेभोळे स्थूल सुदी।' - एमा
३२४ वाळोपचार, वाळोपचारी-वालोपचारी पहा
वाळधी-क्षी (गो) उबकी
वाळधे-न १ छाया. २ प्रतिविंब -मनको [प्रा]
वाळगण-क्षी (मुले, हुंदोरे इ०कांचे) पालन, जोपासना
[वाळगणे] वाळगणा-वि (राजा) लहान मुलाची निवा
गुंराबासराची काळजी घेणारा लहान मुलांना संभाळणारा
[वाळगणे] वाळगणाघळ-क्षी मुल, गुरे इ० बाळगण्याबद्दल यावा
लागणारा पैसा, मजुरी वाळगणे-सकि १ संभाळणे, वाढविणे
काळजी घेणे, पालन करणे २ राखणे, परीं टेवणे, आश्रय देणे
(सैन्य परिवार इ०स) ३ घाणे, राखणे, जवळ असणे, टेवणे
(अभिमान, रवें, वने इ०) 'तो विद्या बाळगतो।' पैसा
असून वने वा बाळगतो।' वाळगील-क्षी १ (बों) मुले,
गुरे इ० संभाळण्याचे काम निवा वट २ (ल) जी संभाळण्याची
जबाबदारी आपणावर आहे व जी संभाळण्यात फार भ्रम व घात
होतो अशीं मुले किंवा गुरे इ० समुच्चयाने
वाळगुंडा-वालगुंडा पहा
वाळण-सकि (कापडाचे दुकान) विकलेली वस्तु विकत
णेणाऱ्याला दणे; त्याऱ्या रवाधीन वरणे, विवणे
वाळण-सकि (व) जाळणे (कापूर, उद उदयती, राळ
इ०) [यु]
वाळणें, वाळंदा-स्य (गो कु) देवळासमोरील मटवाला
दोन्ही निवा चारी वाजुनीं वसण्याकरता केलेला निवेदी ७१,
बलाणी यावर मत्मानवरी वसतात
वाळत-क्षी १ चुकी प्रसूत झालेला क्षी (कि० होणे)
२ (व) आपली फाजील काळजी घेणारा मनुष्य, स्वतःचे नदमी
बोडवोवूक करणारा इतम 'आली वाळत दोन गुडाळन' [स
वा+वती] ० काढा-३ वाळतिणीस पैश्यात सांगितलेला दावयाचा
काढा ० जोळी-क्षी वाळत होण्याची खोली ज्या खोलीत
वाळत क्षी असतली खोली ० घर-न १ ज्या खोलीत निवा पालन क्षी

बाळत झाली आहे त्याला सोडेर फिरेपर्यंत (रहा दिवस) म्हणतात
२ बाळतसोली • चुडा-३ बाळतिणीचा सोडेर फिरेस्थानवर
तिला भरावयाच्या वागड्या • निय-४ निंबाची एक जात, वडू
निंब • पण-५ १ प्रसुति २ बाळतिणीची चकरी, सुट्या ३
(ल) एखादे कार्य होऊन गेल्यावर त्यासमर्थी पुढे करावयाची
व्यवस्था • योळ-५ काळा बोट, हा एका शाळाचा बाळलेला
डिंक असून बाळतिणीला देतात याळंत(ते)र, याथंटेर-३न
(गो) बाळतपण याळंत रोग-३ बाळतिणीस होणारा क्षय
रोग, सुतिकारोग याची लक्षणे - ज्वर, अतिसार, म्लानि, शुळ,
अक्षकपणा इ० हा रोग बघसाध्य आहे • चिडा-३ बारसाळा
किंवा त्यानंतर बाळतिणीस तिच्या इष्टमित्रांनी, चातेवाईकांनी घाव
याचा विडा, ओटी, खण, कुशी, बाळलेले इ० • दोप-दोप-
की दोपेचा एक प्रकार, यामासून औषधी तेल निघते ही सिंग्य
व गोड असते पानयरी, जत व मूळव्याय या रोगावर व घात
कप्तावर उपयोगी आहे [स हातपुष्पिका, हि सोयासोयक बीज]
याळतीण-की हुकतीच प्रसूत झालेली की बाळत याळं(ळां)ते,
याळघर्ते-नव्व बाळतिणीच्या मुलाची आणि तिची वस्त्रे इ०
‘ निभुवनपाळा बाळत्याचे पापरवीजे लुगडे वो । ’ -मन्व २२

याळंदा-घा-३ १ मुले वाडविण्यात, त्याची ओपासना
करण्यात भोगावा लागणारा हा एक प्रकारचा त्रास किंवा काढाव्या
लागणाऱ्या खस्ता २ हा एक प्रकारचा त्रास देणारी मुले सुरे,
वायका इ० खटले, ३ लहान मुलांचे लेणे, अगावर घालण्याच
दागिने [स बाल+धा=धारण करणे]

याळदिंड-न (तजा) कळीचे काल [का वाळेदिंड
वाळे=केळे+दिंड=काल]

याळदी-वि बैल किंवा गाय याच्या कातड्याचा (जोडा)
याच्या वलट म्हणजे • जोडा-३ उंची जोडा, अथवा जोडघातून
उच्च प्रतीचा जोडा

याळ(ळी)वुगडी-की दागदागि-यावदलव्यावक अर्थाचा
शब्द वाळी व वुगडी

याळबोळ-किवि तोंटोतोंड, काठोकाठ पूर्ण माप भरून
(कि० घालणे, भरणे, भोजणे, मापणे)

याळघणे-सकि (व) चोरणे ‘ आमचें सुस्तव कोणीतरी
वाळवेलें ’ [पा बाळा]

याळवागी-की बेलागांगी पहा

याळसंतोप-३ भिकाऱ्याचा एक वर्ग किंवा त्यातील एक
व्यक्ति हे भिकारी बाळसंतोप हा शब्द मोठ्याने म्हणून जुन
कपडे मागतात याच्या अगावर नासा रंगाची पट्टे असतात
‘ बाबा बाळसंतोप, बाबा बाळसंतोप नाम पेदा हाती दोप । ’
-दावि ५०१ [स बाळ+संतोप] (बाप) उपलब्धोडा बाळ
संतोप-वि १ निघेन २ ज्यास कोणी मागेपुढे नाही असा

याळसांगाडा-३ (मरुतिया) आपल्या एका पायावर जमि
नीवर असलेल्या जाडिदासाचा पोटा धरून पाय उचलून आपला पाय
जोडीदाराकडील पायाच्या आतील घोट्याकडील बाजूने घालून
जोडीदाराच्या पायाचा पत्रा आपल्या जागाड्यात धरून व आपला
गुड्या जमिनीवर टेंकून जोडीदारास मारणे [वल्सगाड=माणसाळा
जोरांने दावून अडकवून ठेवणे, यावरून झाला असावा]

याळसे-न १ मूल साधारणत एक वर्षाचे होईपर्यंत त्याच्या
अंगावर दिवणारी पुष्टता, तान्त्रा किंवा लहान मुलाचा शुबशुभीत
पणा, लक्षणा (कि० घेणे, येणे) ‘ ऐसें टेंकरू एक । प्रसवली हे
दख । जयाचें त्न्हीलोक । बाळसें गा । ’ -हा १५ १०६ ३(ल)
टक्करी, टोळा, गंभीनपणा, काति (ताण्ण्याची किंवा घाल्याच
स्वेची) [याळ] • दार-वि शुभशुभीत, शुबशुभीत, लक्ष, बाळसें
घेतलेला, गोडस

याळसावणे, याळसणे-सकि १ शुबशुभीत होणे, लक्ष
होणे, बाळसे येणे (ताण्डे किंवा लहान मूल) २ (विशयत याळ
सणे) माता रोणे, (ल) मूल होणे ‘ याळसरीस आता पोरपणा
वरु नवो ’ ३ (विशयत याळसणे) पोरकटपणा करणे, मुलाप्रमाणे
पोरकटपणाने वागणे [याळसें किंवा बाळ]

याळार-की बाला, तक्षण की, नव्हतेच रूप शास्त्रकी लहान
मुलगी, ताण्ण्यावस्थेचे पूर्ण आली नाही अशी की जैस न साग
जेवरी । याळ पतीची रूप करी । ’ -हा १५ ४६८ [स बाला]

याळा-३ बैलाल लविवाळपणाने किंवा प्रेमाने लावण्यात
येणाव शब्द [पाल] याळया हाकणे-मारणे-देणे-धावणे,
पळणे, (मोटकरी मोट भरली म्हणजे बैलाली ती ओढावी म्हणून
याळया असा खुबेचा शब्द उच्चारतो त्यावरून -मोल) बाळा
हाकणे (म्हणजे फसवून पटून जाणे हा शब्द) व बाळा हाकणे
हा शब्द एकच असावा

याळा-की अप सुदृढते ‘ जाळमाता मायराणी । याळा
बगुळा भावविणी । ’ -दा ४ ६ १६

याळा-३ कामाचे चाक्याचे मोकत घालण्याचा बदकोरी
आकाराचा दोन्ही बाजूनी रत्नब्रुडित असा पुरुषाचा दागिना
चॉळो-वि बाह्य बाह्य तावड्या अगर काळ्या रंगावर
दुसऱ्या रंगाचे पटे किंवा छिपके असलेला (बैल गाय इ०)

चॉळो-३ (गो) शाई अगर कोणत्याही पातळ रंगाचा
थेंब अगर छिपका

चॉळो-३ (गो) एक प्रकारचा मासा, (क्लीचे) पिल्लू

याळाडचे-याळाडप-सकि (गो) जोताडे

याळात घर-चुडा-निय-पण-योळ-रोग-चिडा-
दोप-दोप-याळातीण याळाते-याळत याळात घर पहा म्ह०
बाळातीक वैजीण ही जायच =याळतिणीअ सुई ही पाहिजेच

वाळांदर—न (गो) साहावर राहणारा मुणसासारखा प्राणी हा पुढीस अगळेच्या पातळ चामडीच्या योगाने पंखासारखा उडून जातो

वाळाणेनसीं—वि (महातु) सज्जाम ये, ग्यालरीत, माडीवर 'वरुनि धापरचना । वेसली वाळाणेनसी ।'-आण ३०८ [स अलिंद आलिंद]

वाळिंगा—उ तरणा एडका, मेंढा (विशेषतः शुद्ध खेळणारा) २ (ल) जवान तरन ३ (ल) रूप मोठा दगड

वाळी—खी (बाय) कल्या, मुलगी, तदग छी नऊ पाहसी भीमकगळी ।'-एरस ८ २० [स कल्या] वाळी भोळी—वि भावडी 'तेथे जावें ते वाळीभोळी ।'-दावि २८१

वाळी—खी बर्णभूषण, कानातील एक अलंकार ० लुगडी—खी बाळयासुगड्या इ० बारीकसारीक दागिते

वाळे—न (राजा) म्हातारचळ म्हातारपणचे धमिश सारखे किंवा मृदासारखे आचरण [वाळ] वाळेणें—अकि चुळा बगें, म्हातारचळ लागणें, चडा होणें, सोयेंत पडवडणें [वाळे]

वाळेला—वि वेडसर झालेला 'लोधी बनीं, प्रभु गमे श्री विरही जेवि पड वाळेला ।'-मोवन ११ ५८ [वाळ]

वाळेणें—अकि विस्तार पुष्कळ होऊन फळें बसी लागणे (फळभाजी इ०स)

वि—न (जुल) झुझा, दि 'मी नि गले' । स अणि, आ वि]

विक—न १ बळ, सामर्थ्य अकि 'गुणा सगुणपणाचे विक । बहुवन पय ।'-ज्ञा १ १८ २ सोदये, सोभा 'वोवनभारभर विक दात । सपन योगलीळा ।'-दावि ११ ३ तेज सोभा -शर ४ होल, ऐत 'हय रय गज बढनादी सहर वसुनि मिर विसी विके ।'-रेप ६४ [स अमिल्या-मिल्या-विक-सामर्थ्ये]

निकट—वि १ कठिण, अवघड, (अनेक अर्थानीं उदा० किण केव्यास, बोंगर चढण्यास काम कण्यास, घडा-दिडचव समजण्यास, मोठ पडण्यास इ०) 'विकट वाट बढिवाट नसावी धोपमार्गा सोडु नको ।'-अपरा ५९ २ घालदायक ३ दुयोध ४ अजिज्य ५ दुःसाध्य ६ अय्यट, निकरानी, रसावरीची (शुद्ध लढाई इ०) 'अय्यतरायाच्या लोकानीं । विकट वेळी खणा राणी ।'-ऐयो ८९ [स विकट तुल० का विकट=घड+कट=वाधेन विकट]

निक(के)ण—नखी (गो कारवारी) पणसाच्या बायातील बी फगसाची आंगोळी निगट [वीं]

निकणी—खी (गो) बायणगत बी विस्तरण्याची किंवा निवळम—न १ लेखक काखुनावडून लिहिलेल्या पत्रावर नेकी यजमान स्वतः सहोदरा जी चार अक्षरें, रेप इ० चढतो

ते मालकाचे हस्ताक्षर २ वर्षी वर्षी देसाच्या, पत्राच्या देवणी लेखक हा सन्द लिहितात -किंवि बलमवार, तपशीलवार [का विनकल्या] ० लुलूम-वि लुलुमाने लिहिलेले 'आपणाम नेउन राचावद मसाले देहून घेतले मग आपण विवळमलुलूम म्दुणून दहतात साऊन गेहजीर होऊन तुमचे भेगीस आलों' -रा २० ४००

विकुण, विकुड—उ (गो) डेकण [डेगुण डि]

विम—न (शब्द व स) १ दोप, उणीव, उरेपणा ब्रह्म न्यून, वमत-ता २ गुप्त गोष्ट, गुण; रहस्य (चाईट अर्थाने) [स व्यय] ० वाहेर काढणें-पडणें-गुप्त गोष्ट, रहस्य उघड रीस आणणें, येणें 'खादिलकरी मेनेनें मातर त्या भगवताचे विग वाहेर काढले' -नाकु ३ ४१ विगा-वि सद्योप, अपूर्ण, उणा, मध्यगुप्त 'बर्ही बर्नादेश तेग्या, जगला परि विगा ।'-राग १०५ [स व्यय] विगें-न १ दोप, उणपणा, वमत-ता न्यून (कोणत्याही गोष्टीच्या उत्पटपणास किंवा पूर्वीतस जरूर असलेल्या एखाद्या गोष्टीचा) अभाव विग पडा (नि० पाहणें, करणें पडणें) 'त्यानें प्रयोजन कागले बेलें परतु तूय धागेरें होतें एवढे विगे पडले' २ कोणतेही गैरक्षिस्त, मोतिघट वतन, इति [स व्यय]

विंग—उ (वीं) एक प्रकारचा मासा

विगट—ति कठिण, अवघड, (विन) विकट पडा विगटया-रि डेकट, तिरस, व्यवहारास कठिण

विगट—न (गो) पणसाची आंगोळी विकण पडा

विगटणें—अकि १ (प्र) विलणें, विकटणें २ अगदीं जवळ येणें, गळपास पडणें [का विगिट=वड असणें]

विगट्टी—खी (वित्त) विनकी पडा

विगड, विग(गा)डणें, विगडाविगड, विगाड—विपड, विपडणें इ० पडा

विगार—अथ शिवाय, खेरीज वाचून 'तुमच्या विगार हे काम होणार नाही' [अर का व-धैर, हिं विगार] ० इयत्ता-खी (इयेंतेवाचून) उजळणी शिक्षणा या मुलाचा बगें, चालवगें, शिजवणें, विगारी

विगार—खी १ मोबदला किंवा मजुरी न देता सरकारने किंवा सरकारी बांधकाम्याने करवून घेतलेले काम वट २ सक्तीने काम करावयास लाविलेल्या इसमानें जनावराने वाहून नेलेले भोजे ३ (ल) निष्काळजीपणाने कडेवसे केलेले काम -इ० नसताना केलेले काम ४ सक्तीने, नाखुपाने केलेला उपकार [का वेगार-री] इहू० घेते विगार भगी=रिकामे वसण्यापेक्षा दुसऱ्याचें काम केलेले बरे ० खाते-न विगारीने करविलेल्या कामाचा विगारी लेकाचा हिशब ठेवणारे खाते ० धन-वि (व) फालतु विगारी-उ १ बडीस धरलेला माणूस, सक्तीने कोणतेही काम करावयास लाविलेला इसम २ हमाल, मजूर कुली

विगिगिगी, विगा विगिगी—किं (कुण) लवकर
लवकर 'न्यारिचा वक्तु होईल भैतरणी विगिगिगी चाल।'
-यशोधन [स वेगेन, तुल० का विगि, व्यागे=लवकर]

विग्रहणे—अकि खराब करणे, नुस्मान करणे, सडविणे,
नासविणे—अकि १ खराब होणे, वाईट होणे, नासणे २ (ल)
वैमनस्य, बेरनाब उत्पन्न होणे, सोईने न वागणे. ३ (शरीरप्रकृति)
नादुरुस्त होणे ४ वेगळे होणे 'ते दोन्ही जडता न ते विपडती
आर्थ्य बीरोत्तमा।'—आसेतु ३४ [स विग्रहण]

विग्रहाविग्रह—की १ सर्वसाधारण खराबी, नुकसान २
खराब झालेली, नास पावलेली स्थिति (वस्तु, मसला, कामकाज
इ०ची) [विग्रहण]

विघ्रा(घ)ड—पु १ खराबी, नास, नासाडी, वाईट, नुक
सानकारक स्थिति 'जैसें दुग्ध पवित्र मोह। परी खण स्वर्षेता
परमत्राड। तेवी तुने घडून विपड। आले आडे सदाराजा।'—भव
१६ १५१ २ बेरनाब, मांझण, विग्रह, वैमनस्य 'का र्थी त्
प्रगये विघाड लडिका जेव्हा मर्ती दाविती।'—केक ७१ [स
वि+घ्न]

विघाडणे—(विरु) विघडणे पहा

विघा—पु १ जमिनीच्या मोजणीचे परिमाण, बीस पाड
किंवा चारोंचौरस राठया हे परिमाण निरनिराळ्या प्रांतात भिन्न
आहे पुण्या-मुंबईकडे ३९०० चौ याई, गुजरात २९५० चौ
याई व मालगुजरे १६०० चौ याई म्हणजे एक विघा होतो
२ बीस पाड जमीन [स विग्रह] • विघोडी—की विघाशब्दाची
द्विरक्ति विघा पडा • वघणी विघ्रण—की १ विघ्याच्या मापान
फेलेली जमिनीची मोजणी २ विघ्याच्या मापाने वसविलेला
वातसारा, पाळा, तारमवरी (विघा) विघोडी—की (विरुका
राधी) विघा

विचकटणे—अकि १ (प्रा) (जमीन) वरकर उचरणे,
खणणे २ (विरु) विचकटणे पहा

विचकणे, विचकटणे, विचकावणे—अकि पावरणे,
दवरणे, घुजणे, एकदम भीति काटणे भयभीत होणे 'चित्तीं विच
कता मन। चविचेक बुडिदले जाण।'—एमा १४ ५०१ [स
वि+चद्, हिं निचकन]

विचकणी, विचकावणी—की दचकणी, सप्रसन्न स्थिति
भिणे विचकणे (धातुसाधित नाम)

विचका—क्या—वि सहजासहर्षो विचकणारा, दचकणारा,
घुजरा, घुजर* [विचकणे]

विचकाव(वि)णे—अकि भितविणे, भीति दाखविणे, भय
भीत करणे, दचकाविणे [विचकणे] विचकावणी—की एकदम
भितविणे, दचकाविणे [विचकाविणे]

विचवा—घा—वि १ तण्ड, हुपार, ततरीत (मूळ) २
चणळ, चलाख, तुस्तुर भावगारे (घोडे) ३ (व्यापक) जल्द,
मासर चालणारी, फर्मी (लेखणी) [विचवा]

विचरे—नन एक प्रकारचा मासा पाक पहा

विचल—कीउ १ विषाड, (चांगत्या गोष्टीचा वाईट गाडीत)
बदल, फेरफार २ माघार, कच (किं० खाणे) [स वि+चल]

विचलणी—की १ रस्ता सोडणे, आड जाणे, वाजूस धळणे २
योग्य, सरळ किंवा सम्य सरणी सोडून त्याच्या विरुद्ध सरणीस
लागणे [विचलणे] विचलणे—अकि १ सरळ मार्ग सोडून वाईट
मार्गांनी जाणे, ग्राहिस्त, दुष्टतेनी वगणे, विघडणे २ प्रमिष्ट होणे,
छुळावणे, वेडसर होणे ३ माघार खाणे, वचनभंग करणे, वरार
सोडून मार्ग हटणे ४ विचरणे [स विचलन, हिं विचलना]

विचरा, विचोवा—घा—पु ज्याला मध्ये खान नाही असा
डोरा, तद् 'खण एक आपांनी भाराम केला। विचोवात भाऊनीं
गाडिले।'—अकला १७—पेद १८ १७३ [फा बीचोवा]

विचवा—पु १ विचवाच्या आकाराची रडान, वाकडी कण्धार
'विचवा लवगी गुरगुज साय सोंडा बरची पेंकित।'—येनो १०९
२ (ल) रडान पल्लु भरार चालणारी लेखणी (मुळात रुढ)
३ रडान पल्लु हुषार, ततरीत माणूस ४ पायाच्या आगळपात
पालवयाचे बळे ५ डोंगराळ प्रदेसात होणारे एक रडान झाड
याचा आकार विचवाच्या नांगीप्रमाणे असतो (डासुरलोक त्यास
सोंबडा म्हणतात) [स शुधिक, हिं विचवा]—वि विचवा पहा

विचरा—वि. १ गरीब, अनाथ, दीन २ दुर्बल, घाणवा,
बीब बरण्याजोषा ३ धुड, पामर ४ निरपराधी [फा, तुल० हिं
वे स चार=गमन]

विच्छात—द—की (विरु) विशात पहा

विछाड(य)ती विछायत—वि १ बुकान न पालता आपला
माल पेड, बाजार यात विकण्यास नेणारा २ रस्त्याच्या वडेला
किंवा बराच्या पायरीवर माल मांडून विकणारा (उदमी, व्यापारी),
गैर बुकाचदार, फेरीपाला 'विछायती वाणी'—वाडसमा ३
१३५ 'अष्ट सजुरी, व्याज बघेरे जे जे राखे आम्हास घ्यावे
लाफतात त्याची खुणसेदार माहिती आमच्या विछाडत लोकाकरिता
दिली आहे —सुन्या (प्रस्तावना) १ ३ (व) माल खरेदीसाठी
नाबोगाव फिरणारा (अडत्या दलाल) ४ (अडत) ज्याला
उसकरिता पेड बघेरे येण्यासाठी आगळ पेसे देतात तो (सोतकरी)
—वि अशा तऱ्हेच्या व्यापा यासचर्ची, व्यापारविपयक (माल
इ०) [विजयत]

विछाई(य)त—की १ वसावयासाठी आणलेले जाजम
सतरजी इ० बैठक—सभासद ५८ २ मालमत्ता ३ शेज, विधाना
[अर विसात]

विष्ठा(छा)ना—३ निज्ञानयागादीं पत्तलेनी गारी, हवावा
६० भेदपन, वेग, द्रव्या [म रि+प्ठ् दि विज्ञान] विष्ठांने
मज्झला—३ (नाविह) मज्झसांन्या उदयायादृशितां सुखंते
विज्ञाने तागवाचा मज्झा; हा तोका मज्झसांगां सवणे (६)
वयेडेह विष्ठांन्यासव जिण्णे—(४) रोणी अतिवय अरुण
क्षान्न न्याय उदयायपयावी सके तवणे, अवदगाळा जिळणे

विष्ठावर्णा—ली (सर्परी, जात्रम ६०) जमिनीवर पण
रणे निवा आंवरणे [विज्ञाविणे] विष्ठाव(वि)णे—सर्प १ (सत
रजी, जात्रम गारी ६०) जमीन, प ग ६०५१ पसरणे, आंवरणे,
पाली 'नेरी महालामध्ये दिशः पल्ल विज्ञातल। शेजारी निम्रवे
दापे लई प्रीत पाऊन'—पल्ल ७९ २ पसरणे, पीत कांणे, जमीन
दास्त करणे, लोकविणे ३ तपून दाकणे सत्त्व करणे, करवा
करणे [दि विज्ञाना, विज्ञवना]

विज्ञक—म (मालवरोवर बोधवेली) दिमन ६० ची तप
शीतविडी, अक्षरी, आक्षरी बीजक पदा [स धोजक]

विज्ञणे—न बी विज्ञणे, हजत घालणे—मनसो [धीन]
विज्ञन—नभी कल्ल, जात, कल्लाप—वि निष्प्राय, टार
'आपल्या छाड बायकांत एवढीच बोलावून आणून तवरीने
छादून विज्ञन करवा'—एकल्ले १४ [का बी+ज्ञान-ज्ञान]

विज्ञयस्ती—ली (४) मार, मारुट
विज्ञनव—३ सवशांने बी—सुद्धा ११० १५०

विज्ञली—ली १ धीज, विगुत् २ विज्जवारी तेजस्वी, तह
फदार व सुदर छी ती विज्जरी आपल्या हातीं दईल तर काय
बदार [स विगुत् प्रा विगुत् विज्जली, दि विज्जली]

विज्ञला—भी मुज्झाच्या अक्षरेद्वारे नज्ञावा लेख मज्झ
ताना आसलेल्या घालन टाकण्यासाठी पतात ही दगडाची बीप,
दापरी निवा अकडावा दुकडा

विज्ञवई—ली (खा) बी-विज्ञाणे [धीज]

विज्ञवट—न १ पुरावे प्रजोत्पादक वीर्य वेत २ धीज
उत्पत्तिभरण, ताणा 'विज्ञवट चांगले आंगे म्हणजे पोर चांगले
होते' ३ सतान, सतति बळ भजी, (पोडा वेल ६० ची)
अवलाद 'हा पोडा कटेवाडी पोड्याचे विज्ञवट आह' [बीज+
वट प्रत्यय]

विज्ञवड—न १ ज्याच्या बीजापणून जो झाग तो (आवा
स्ता ६०) 'हा आंगा बनछोडाचा विज्ञवड आह' २ बीज,
अवलाद विज्ञवट पदा—३ शताची पुन्हा परणी, एक बीज
कापून घेतल्यावर पुन्हा त्याचने केलेले बीज (किं वरले)—३न
एकाच जमीनीत काढलेल्या पडिल्या पिकाचा दुसऱ्या पिचावर
जो साधकवाधक परिणाम हातो तो, पूर्वी-या पिचाचा जमिनीत

भाविट राहणारा मुणपणे, विज्ञ 'तागाचा विज्ञवट सर्वदा
पांजरा' [धीज]

विज्ञवर—३ १ दुगन्यारा रज काणारा, कलेला पुरव
आत्रम ज्ञापये पाळले नाही तरी निदान विज्ञवरापे पुनर्विवाह
बंद केले पाहिजेत—'दि ४ १४४' 'पेप्याचा गोडा पटीवर
लेजे। विज्ञवराची बायको मांडीवर लेजे'—'कुमारीचा उसाणा
२ ज्याचे लग्नाचे बंध होऊन गेले आह असा पुरव, पूर्वे प्रीट
मध्यम [विज्ञ+वर]

विज्ञवरा—३ (विज्ञेच्या अक्षप्रमाणे) छदान मुज्झाच्या
आणि श्रियांच्या कपाळाशील एक दागिना (याला जोडून विदी
बाबद येते) 'आळी सुदर सोमतो विज्ञवरा भांगी सुमुकाफेजे'
—अडक २, अनतगीतास्वधरा ४४ [बीज=विनीया]

विज्ञा—वि दुगार [सं द्वितीय, प्रा विद्वज गु धीजो]
म्ह० इश, विज्ञा, विज्ञा विज्ञाईत—वि दोन वेळा व्याख्या
(गाय, रईत ६०) दुजारीत [गु] विज्ञावल्ली—ली वगळेपणा,
मेद मिष्टा, अतार 'ते तन्दि ना सुवर्मा। निवि)भावळी आत्मया
बर्मा। असाहे जैती पधिया। पूर्वैति कां।'—माहा १० २१९

विज्ञाकार—३ तागा, विज्ञवट, खाण, उत्पत्तिस्थान, उगम
[स धीज+आधर]

विज्ञास्वर—म (महातु) रहस्यमय मंत्र 'मि होवेचा
पांचखरी। पस-याचेचां विज्ञास्वरी।'—नाए ७७३ [स बीजास्वर]

विज्ञागरी, विज्ञागरे—लीन दार, विहडी पेडी ६० ये
सांछण उपडता व लावता दईल अशा रीतीने ते जोडण्याची
साधपरी, ही मरमादीहून भिन्न असत इ दिनेम

विज्ञाळ—वि धीं पेलत केलेले, कलमाने तयार केलेले गव्हा
असे (साह, रापटे) [धीज+आळ प्रत्यय]

विजि(दि)ह—न एक प्रकारचा पत्र्याचा खड, पाट सात
दोन, चार किंवा सहा असे इसम खडतात व दोन किंवा चार
परवाच ओड घेतात [इ वैसिक्]

विज्जे—न १ आगमन, यणे (किं करणे) 'सुवा मिया
पाशीं कळे विज्जे।'—कुमुरा ५ १७ २ गमन, जाणे 'वर्षाकाळ
सरल त्यावरि विज्जे कोजे मना मानल्या।'—निमा ४ २५ 'देवे
एक कळे विज्जे।'—शिशु ७२५ [स मज्झ, प्रा वच्च, गो वचणे]

विज्जवारे—न १ (को) बंध आणि वर याच्या राशीत
सवच राशिमदलपे—चारा राशींचे अतार असणे, द्विद्विदसक २
(स) हावरे, उभा दावा [विज्ज+वारा]

विज्जोरा—३ एक दागिना विज्ञवरा पदा

विज्ञाईत—ली मात्स्यता [वर विज्ञाभव, विज्ञात्]

विट—३ विज्ञ पदा 'चाळता चाळता निवा ओझे वाहता
वाहता विट वासेल-निवेल-याहेर पडेल'

विटका—५ वायुविकृतीमुळे हात, पाय इ० मध्ये येतो तो पेटका, वळ

विटका—वि १ अगदी लहान आकाराचा, बुटका (आवा, पेरु, कणीस, नारळ इ०) २ लहानसा, टुमदार, लहान व सुरेख, छडला, बिमणा, पिडकुला, विट्टा (पदार्थ, मूल)

विटकी—जी १ गू, शेण इ० दुर्गंधी पदार्थांचा लहानसा गोळा २ (गहू, बाजरी, मका, जोंधळा इ० चें) लहान कणीस, तुरा ३ अगदी लहान जातीचा आवा ४ लहान आवा, पेरु इ० फळ ५ अगदी टेंगणा मनुष्य, टेंगू, बुटका मनुष्य ६ (खा) दूध विरजण्याचे अगदी लहान मर्बळे [१ पिटेनें तुळ० त विट= शुद्ध प्रा दे पि=वेदा, लडका]

विटकी—(गो) प्रवारी सामानसुमान ० उभारप—कि गाथा गुडाळये

विटारणे—अकि १ (अशिष्ट) खोडकर, माल्य, द्राड होणे (मुळे, गुरे यांच्या सवयी प्रयोग) २ नाश पावणे, विघडणे, अव्यवस्थित होणे (जमीनजुमला, कारभार इ०) [स विष्टा, म विष्ट]

विटिंग घाघणे—कि (सोनारी) मण्याचीं दान टरफले एकमेकावर अशा तऱ्हेनें बसविणे की त्याचे साधे एकमेकाचीं भिन तील व अशा तऱ्हेनें जुळवून झाल्यावर तीं सवाण्यात धरून क्लेटपाटीवरच्या काचात फिरवून दाखून घेणे

विटी—टी—जी १ विटकी अर्थ १ त ५ पहा २ सागर गोटाच्या खेळात एक सागरगोटा वर उडवून जमिनीवरून एकदम उचलून घेतलेल्या दोन सागरगोटापाशी जोडी ३ (नदपापा) गमर 'आज मी विटी भुरके (कपडे) हुडी करून पाटविले' ४ दाखनें भलेली कागदाची सुरळी ५ (कों) एकावर एक रचलेल्या नाण्याचा एकत्रित समूह चळत 'विसाविसाच्या विण्या लावल्या'—चैत्रावळ (महाराष्ट्रासारखा जून १९३५) ६ कागद धागेच्या विशिष्ट सख्यांची गूडी ७ पिवळ्या कपडेच्या पळा तील बों [विटकी]

विटोरी—जी १ गहू, जोंधळा, बाजरी, मका इ० चें अगदी लहान कणीस, विटकी २ दाख्खा लहान तोंटा, धाण, बिगी ३ (बिगीदाह्या खेळ) लहान विटी ४ वेणाचा लहान पोहो ५ लहान लेखणी वगैरे [विटी]

विटी—टथो—की (गो) सुलीचा एक खेळ

विट्टा—५ मलविसंज्ञेनाही इच्छा नसता किंवा प्रयत्न न करता गुदावते भीति, अति कष्ट इ० कारणांमुळे याहूर पडलेला मळ ० वासणे—साणणे—मोरुळा होणे—वाहेर पडणे—निघणे—१ हाणें २ (ल) गाळण उडवें, अति श्रम, भीति इ० नीं सुषेतासें होणें, जीव नकोसा होणें, खणें इ० 'सुषे टाणलीं विंगार बाहतां वाहतां विटा वासला'—अफला ६८ [१ स विष्टा]

विट्टा—मि लहान, छोटा विरोध लहान मुळाना म्हणतात विटी, विट्ट अशी नावेहि आहेत [विटका]

विट्टी—जी (व) कणकेचा जाडा पानगा, की

विड—पुनवी धराच्या गवती छपराच्या कोपऱ्याना पानें, गमत इ० चा घातलेला पेडा (कि० बाधणें) [स विडा] **विडका**—५ गदा, भारा. 'विडका पेडल कुरणातून आलों' [विडा] **विडके**—न गवत रोपटी, काटऱ्या इ० चें जुडवें, लहान विडा [विडा सल्याची]

विडगी—५ १ (महातु) दुर्ग २ समूह 'शमदमाचा कळनि मेळवा' इत्याचा विडगी जिणावा'—भाए २१९. [का विडिच=समूह]

विडनी—जी १ पेंच, पचाईत, अडचणीची स्थिति, सळत, कपाटी २ दोहोंकडून सकटप्रसंग येणें 'तुजें वाच मागें अस्वल अशा विडनीत सापडलों' [का विडते=अवकाश, अवसर]

विडावडणे—अकि गिडबडून जाणें, लिडविडणें 'राधवणी तुलीपुढें' १ वडे उन्मादती खातवडे' तैसीचि ये नाकाडें' विड विटती'—झा १३ ५९२ [वदवडणे]

विडलरण—न एक प्रकारचे मीठ, काळें मीठ, पादेलोण [स विटलवण बीड+लवण]

विडवडे—५ १ तळाचा रक्षक, छावणीचा अधिकारी २ शिवकर्ता, तारक, वैभारी 'जन्मा येऊनि तया लाभ झाला' विडवडे भेटला पाडुरा'—तुगा २३३६ [का बीड=तळ, छावणी]

विडा—५ १ (दोरी, सुत इ० चें) वगेळें, धोंडोळें २ (गवत काटऱ्या इ० चा) भारा, गदा 'पनापडीचे किती विडे' आदेते? ३ खडक, जमीन इ० च्या उचवडा, टकाड ४ डोंग राचा छुडका, कडा ५ (समासात) सोदवयाक पद उदा० राजविडा=राजासारखा विड असणारा [स विड, दि धोंडा]

विडा(दोर)—न घर, वसतिस्थान (विर) विन्हाड पहा 'आणि बायसि एके ठायीं' विडार जैस नाही'—झा १२ २११ [का बीडार=बीड=घार] ० रुट—करुं विडारी—वि दुसऱ्याच्या घाीं विन्हाडाणें उतणारा, राहणारा 'एथी येवोन विडारकर' का वो जाह्ण'—दया १ ११ १०३

विडाल—ळ विडाल(ळ)रु—५ माजर कीं मूषकालागीं विडालक' बिस टपत तयापरी'—रावि १ १०८ [स विडाल, विडालक]

विडी—जी १ बैद्याच्या पायात अडकविण्याची मुखला, कडी साखळी वेडी २ पायात घालण्याचा बादीचा एक साखळ्या—बाळ्याप्रमाणे दामिना, बल्य 'नाना ते विडुजेवी विडी' की ते अमित्र्याळची वेवळ पडि'—स्वादि १५ ३ ३ (ल) पादा, बघन, लोडणें, पायगुला, अडथळा, विघ्न ४ (कुला) चाकत टोकतात तें बाटोळें लोखंडाचें पचाणें, वचवी

[हिं] (वाय्) रुपेरी विडी=(ल) नोमरीचाडरी सेवकृति (व्हा राच्या शूखलेने नाकरी करणाऱ्या माणसाचे स्थानत्रय मर्यादित असते यावरून) सवामणाची विडी - स्त्री १ अदिशाय जड अशी पायातील घुसला २ (विवाहित स्त्रीचे पुण्यावर जन्मभर ओंख राहतं यावरून ल) पत्नी, बायको 'अटलेंचें वरें पुंरें होऊनहि पायात सवामणाची विडी दोकनी नाहीं असे मुलगे माता पूर्वीपक्षा जास्त सापडतील' - निच

विडी—स्त्री धूत्रपानाचे केलेली, तराखू आलेली टेंगुरणी इ० च्या पानाची कागदाची नली, (विरु) विडी

विडी—वि थोड नावाच्या धातूची बनविलेली (ताक इ०) 'तिनसे लोका बोर अखडी। पचशी आणि विडी लाखडी।' - एपो १२५ [बोड]

विडी—वि थोड दाह्रासवधीचे (कापड इ०) [बोड=एक निजाम हद्दीतील गाव]

विडी—स्त्री गवती छपराच्या कोपऱ्याना घातलेला गवताचा पेडा, विड पहा (कि० बाणें)

विडीस—न कामिप [स बडिषा प्रा विडिस]

विडीलें—न विडा गुडाळी (विरु) भंडोळें पहा

विणकूल—न (गो) बारीक भोंक

विणणी, विणणें—(विरु) वेणणी, वेणणें पहा

विणङ्—उ १ रस्ता, विदी, वाट मार्ग २ (ल)

(महातु) जवळपणा सांगिष्य, समीपता 'मीळे मुनीची मादी। तर निदास्तुतिची होय गवादि। म्हणौनि कडुणाचा विणिदीं। न रीगावें तुवा।' - माए १८५ [विडी=गती]

वितणें—भक्ति १ जवळ येउन ठेपणें अर्पणें जवळ येणें 'रम तर उयावर वितलें आणि साहित्य तों साळें नाहीं' २ गुर रणें कोसळणें (सकट, धोका कैतय पैच इ०) 'तो प्राणावर वितलें तरी खाणें वोल्णार नाहीं' ३ सुरू होणें (लडाई भाडण, वाद इ०) ४ घडणें, होणें घडून येणें (अनिष्ट गोष्ट घडता इ०) 'तरी अन्यस्थानी वृत्तात वितला। तो म्यां का नणिजे।' - वि ४ ३५ ५ टसणें, विणें (मन, अंत करण, आवना इ०वर) 'गुरूचा उपदेश ह्या दिण्याच्या मनात विततो' ६ गोष्ट्या व कवड्या यांच्या खळांतील एक परिभाषिक शब्द [स कूर-वर्तणें, हि वीतना, म वर्तणें]

वितप(कांशील, विपशील—किवि बारीकसारीक काव तीसड रुचिस्तर विस्तृत तपशीलवार [या नि-तक्षुली]

वितमाम—किवि पूर्णपणे तमाम पहा [विस्तमाम]

वि-तर्जुमा—किवि नियमानुसार -रा १५ २७१ [का विन्तर्जुमा]

वितेन चित्तावनीत—जी (कारुणी) वदाच्या चार रकान्यापैकी पहिल्या रका-याच्या मध्यापासून चवथ्या रका-याच्या मध्यापर्यंत ओढलेली आडवी रेप [का २]

वितें, विच(त्ती)म—वि १ खरी, बरोबर, भिनचूक २ खात्रीलायक, नशी, खात्रीची (वातमी, खर इ०) [अर वातम] ३ वातमी—स्त्री १ नको वातमी २ सविस्तार, पूर्ण माहिती, वातमी 'अरदीच्या हालचालीची वितवातमी समजण्यास मराठ्यास काहीच मार्ग नव्हता'

विन्—उ एक कवड्याचा खळ -मसतु १२५

विथर—वि (प्रा) गैर बेशिस्त, अव्यवस्थित (भाषण, वर्तन) विथरणी—स्त्री चुकणें, विथरणें (धातुसाधितनाम) पहा [विथरणें] विथरणें—भक्ति १ प्रतिकूल होणें, बिपडणें, उलटणें, फिमकणें (काम, धदा, मार्ग इ०) २ (ल) गैरविस्तारणें वारणें, वाईट मार्गास लागणें 'हा सोईनें वागता आह तों बरा एवदा विथरला तर शमरास ऐकणार नाहीं' ३ (सोईनें वागण्याचा) वागला स्वभाव सोडून दुर्वर्तेनी, खोडसाळ बनणें (जनावर) -सक्ति प्रतिकूल करणें, (स्नद, आत्माधाक्ता, पुण्यमार्ग इ० पासून) परादुष्ट करणें, वाईट पदास लागणें [हि विथरना, तुल० स वितर्जन]

विद्—उ (अशिष्ट) १ विदु धेंव २ पुरवार्चें बीर्य किंवा त्याचा एक धेंव ३ अशु 'मेजावाटे बाह विद। याचा बोळा लागेना।' -एकवाय, इष्णपदै [स विदु]

विद्—न (वे) प्लेगची गाठ [स पिड म विड]

विद्गा—उ (व) पाणी अरण्याची लहान घागर, कळशी विनगा पहा [का विदगी]

विद्डी—स्त्री—स्त्री १ (कास, कापड इ०चा) लहान गडा, गाठोरी; वस्ता २ (गवत, पाला, काक्या इ०चा) लहान भारा [विडा अल्पायी, स विदु]

विद्डें—न (क) (व्यापाऱ्यात रुढ) लुगडी, कापड इ०चा गडा 'विददी विदडें सोडा' [विडा]

विद्दलें—उ (गो) मातीचे मांडे, लहान कलश, विदगा

विद्दलें, विदली—नली १ लहान मुलगाच्या मनघटात घाला बयाचा पाटलीसारखा एक सोन्याचा दासिना २ (राजा) लहान बिंदु अनुस्मरणे, विषयीचे टिब [विदु]

विदचा—उ (प्रा) धाव्यावर पमरावयाची (विशेषत विडाल्या मर्तीतील) धूळ, घुराला, माती

विदा—वि १ पाठविलेला, रवाना केलेला २ जाण्यास परवानगी दिलेला (पाहुणा) (कि० करणें) [अर विदाअ]

विदा, विदाई—स्त्री-गो, विदायकी, विदागिरी—रु १ रवानगी, पाठवणूक, रवाना (कि० करणें, वणें) 'तुम्हासही

वैदी चालत्यान इजा दावी सवय आमच्या खावदानी आम्हास
रुसशामहून विदा वरून पाटविले ' -पाव १६ २ निरोप देणे,
बोळवणे ' नातू घरे घाले म्हणजे तुम्ही विदागी वरून ' -पेदसमा
४ ३ नियांत, बाहर पाटविणे ' येल्ची मज्बुराची विदा विळा
यतेम करणार ' -दिसरा २ ७९ ४ निरोप देताना, पाटवणी वर-
ताना संभावना म्हणून दिलेले पारितोषिक, देणगी, अखेर, बोळ
वणी ' नंतर विह दलम विदागिरी केली ' -रा १२ १९५
५ गुणिजनाना त्याच्या गुणाची चहा करणयासाठी दिलेलं बक्षीस,
देणगी [अर विदाज] विदा करणे-१ पाटवणी, बोळवणे
करणे, निरोप देणे २ काढून टाकणे.

विदाती-वि नवीन ' तरी तुम्ही मुसलमानी कामकाज
महजबाप्रमाणे विलादकत करून हसू खाजिकाना विदाती कसाम्या
बगेरे ' -वाडना २ १०६ [अर विदा, बदायतन्नास]

विदाने(न)द- (बाप्र) जाणोत, जाणोत बरी, त्यास कळावे
बी, आता बरी याअर्थी शब्द [फा वि-दान-द]

विदाचनी, विदी, विनी-ली १ (कों) कपाळपरी २
दारास दिशेला बरवी आडवी पटी ३ दाराची मणली उभी पटी

विदी-ली १ (खेडपातील, गावातील) रस्ता, गणी बीद
पडा ' इदियप्रामांचे राजविदी । ' -शा ७.१०६ २ (ल) गावातील
रस्त्यातून वाहणारे धारेदेखे पाणी ' परि गगच्या सवधी । विदी
आणि महानदी ऐक्य तेवीं माझ्या बोधी । हुमायुंशही । ' -शा
१० १२५२ [स बोधि, का बोधि] विदाविदी-किवि १
रस्तोरस्ती, गणेशी ' हस्तिया ह्या कैशा पडियल्या छदी । दिडली
विदीविदीं बाजारंसी । ' -न २९४ २ सर्वत्र, कोठेकोठे ' नद
घाने विदीविदीं । गोळी हुडकती साधोसाधी । ' -ह २ १२४

विदी-ली १ श्रियाच्या कपाळावरील मोत्याचा एक अल
कार २ सैन्याची आषाढी, विनी ज्याचा मगान्याचा घोडा
पुडच्या विदीला, निशाणाचा हत्ती पुडच्या विदीला ' -सासद ७
[स विदु=भुवयामधील भाग, फा बीनी=नाक]

विदु-पु १ येव, टिब, लेखणी इ०नीं उठविलेला ठिपका,
अनुस्वार किंवा विसर्गबोधक चिन्ह ३ मध्यविदु, वैद. ४ (प्रतिष्ठि)
ज्याचे भाग करता अत नाहींत किंवा जग्याला स्थिति असून महत्त्व
लावी रदी इ० नाहीं तो ५ घोड्याच्या कानाच्या खालीं सहा
अंगुलावर जो भाग असतो तो, कानाच्या पृष्ठभाग [स] विदुचा
लिधु करणारा-वि १ (ल) (एका घेबाचा समुद्र करणारा)
कवि २ अशक्तिपणाने अतिशयोक्ति करणारा माणूस विदु
हुली, विदुकाळे-लीन १ विदु, येव कायोजे विदु २ चद
विदु [विदु अल्पाधी] विदुली-ली चदविदु विदुली पहा
विदुले-न १ वचण -हार २ विदु, येव ३ पुन्य, पुन्य
' मग जाती व्यप्री पडे निदुले । जेव्हा भाव होटी मज मीनेले ।'
-हा १ ४६१ [विदु] विदे-न (अशिष्ट) पुरवाचें बीये किंवा
बीयांचा एक विदु, विद पहा

विदुहली-ली १ झाडाच्या पादीवर उगवणारी दुसऱ्या
प्रकारची वनस्पति, वाडगूळ -वृष्टि ६९३ २ (कों) दिडशी
(मोहोरलेली)

विदुळ-न (गो) मातीचें भाडे, ल्हान निदलें

विदोरी-ली (खा) पालखी इ० वहनाची (आतील मूर्ति-
सह) मिरवणुक

विद्र-न राजचिन्ह, चिन्ह. -शर [स. विद्र]

विद्रायनी सारंग-पु (सगीत) एक राग ह्या रागात
पडूज, तीव्र ऋषभ, बोलम मध्यम, पचम, बोलम निषाद, तीव्र
निषाद, हे स्वर येतात गाधार व पैवत वर्ये जाति औडुव-
औडुन वादी ऋषभ, सवादी पचम गानसमय मध्यान्ह ह्याचे
अवरोहात धैरवाचा अल्पप्रयोग विवादी या नात्यानें वचित होतो

विधी, वीध-ली रस्ता, गणी विदी पहा [स बोधि]

विन-पु गुल्या, पुत्र, वचू याचा उपयोग फक्त कागदीं
पत्रीं करतात जसे-रामभू विन छळामात्र [अर इन्न, फा विन]

विन-किवि (अ) शिवाय, खरीज घावून, विना हा शब्द

पुष्कळ वेळा नामाच्या मागे लावतात जसे-विन अपराध-
घोर-तोड-दिष्ट इ० (आ) कधी कधी हा शब्द क्रियापदाच्या

भूतकालाच्या रूपापुढे येतो जसे-'मी रुपये घेतल्याविन जाणार

नाहीं' (इ) कधी कधी हा शब्द (राहित्याचा बोध असताहि)

निरर्थक म्हणून योजतात जसे-विन पैशावाचून मौज [स विना]

०आपत किवि (अभावदी) काहीं अडचण किंवा हरकत न

आल्यास (कामगिरी करता येईल) ०कव(दे)ली-ली दुकानां

खोळात जुगल्यानंतर बदली पडावी ही न पडल्यानें झालेला पराजय

-वि ज्याला बदली पडली किंवा पडत नाहीं असा (खेडपारा,

खळ) चिन बदलीवर येणे-(४) माडगाला घुरात वरुणे,

तिरिगीमिलीक वरुणे, चिडोस जाणे ०कामी-खाली-किवि

(ना) विनाकारण, व्यर्थ ०खोट-किवि १ नि सदाय २ दिनपोक

०घोर-घोर-किवि मीति, राका किंवा कचर न बाळगता,

निधित 'मुलाचें ससार सबाळल्यानें मी आता विनघोर झालें'

०जोड-वि १ जोड नसलेले, एकसंधी २ अद्वितीय ०जोरी-

वि १ (पुढिवळे) दुसऱ्या मोहऱ्याचा किंवा प्याद्याचा आधार

नसलेले २ मारामारीचा (हाक) ०डाकिल-वि १ विन डाकून,

एकमधी, अराड २ (ल) शुद्ध 'विनडाकिल दामिन अमात्मिक

प्रमाक्ताचे टाळे।' ऐपो २२७ ०तक्रार-किवि तक्रार न

रस्ता, मुकाटयानें निमुटपणे ०तोड-ली सोंगटपान्या खळा

तील दुमऱ्याची मळई सोंगटी न मारता येणारी हार, पराजय

-वि १ ज्यावर तपाय किंवा दण्ड चालत नाहीं असा, आणी

बाणीचा 'प्रभव विनतोड आहे' -चप ६ २ बरोबर हाणू

पडणारे, विनचूक ३ सवोत्पद, अप्रतिम विनशोड पहा ०दाद-

किवि दाद न लागता, वेधडक, प्रतिवारहित 'त्याजवर धनवान
लोक अनक वेळा जुलूम दिनदाद करू शकतात' - नि ७०
० दिक्कत - किवि १ वेधडक, अविचाराने, बेलागक 'घरच्यापारीं
घसून जगात चाललेल्या लहान मोठ्या गोष्टींवर विनदिकृत टीका
करण्याची प्रो गोळ्याची हास अनावर आहे ही' - नि २
४ २३७ २ वेपिकीर विनघोर पहा ० धोक्ष - किवि विनघोर पहा

० पोटी - नि पगार विंवा मजुरी घेतल्याबाबतून कसेली, निवेंतन
(नोकरी, मजुरी) - किवि पोदाला न मिळता (नोकरी करणे)
० भाड्याचे घर - न (उप) तुष्टा वैदखाना ० मजुरी - नि
१ पगार न घेता केलेली विनपगारी (नोकरी) २ धमाचे काम,
मजुरी ३० माफ असलेली साधी (वैद देण सजा) ० मोझ्या चा-
वि १ ज्याबद्दल हिंदीय शाबा लागत नाही असे २ सरकारात
रहून न झालेले न नोंदलेले (पर, शेत ६०) ३ बेजबाबदार,
विनहिंशवी (बदगी माणूस) ० रेप-रेपा-रपी - नि रवा विंवा
नेसर नसलेला (आवा) ० धार(री)स - नि वारस, कायदेशीर
हक्कदार किंवा मालक नसलेला ० धारसा - उप धारसाचा विंवा
इतर हक्काचा अभाव निवारसा पदा ० धर्त - किवि कार्या अट न
घालता ० शाई - बी (ना व) लिपपेनशील ० सुट - किवि १
(वे) विचार न करता एवढी वेष्ट २ सुट मोकळीकन ठेता
० हुल्ली - बीवि पाशाक्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द हूल
म्हणून सांगण्या खेळण्याचा एक प्रकार आहे

विनकूल - किवि (क) (प्र) निवकूल सुर्वीच अगदी
[अर विवकूल]

विनगा त्रिनगी - पुत्री मातीची तावें ६० धातूची विशिष्ट
आकाराची कळशी लहान पाण विंदगी पहा

विनगाजा - पु (ना) वैडवाचा पदा

विन(ना)सणे - सक विषडविणे नासविणे सराव करणे
सुकसान करणे नाश करणे - सक १ विषडणे, नासणे, सुक-
सान झुजापत होणे, खराब होणे २ (ल) नाशित वनणे,
सत्त्वाईक स्वर अवलळ होणे (माणूस जनावर) ३ चाईट
मागास दारणे दुर्बतली होणे ४ बावडे येणे, विवाह उत्पन्न
होणे विदुष्ट येणे यवनाव होणे वाधा येणे ५ निष्फळ होणे
व्यर्थ होणे फसणे, फिसकटणे (युक्ति बेत उद्योग योजना)

[स विनन्स हि विनास] विन(ना)सणे - बी विषडणे नासणे

विना - उप समासामध्ये वाज्याच्या कोऱ्या जागेत लिहिलेली
टीप प्रकरणाचा मघळा [विनी तुल० अर विना=पाया मूल]

विना अलिप्यह - आणि यावर - आदिलशाही फर्मानि
[पा]

विनाश्री - बी वनेर हे एक मर्दानी खेळातील बोयांगी
धारसे परत थोडे निराळे हत्यार आहे लगी पाण पोधाट्या

दाट। विनाश्टाचा खळखळाट।' - ऐपो २२६ [तुल० हि
बनटी=हातात घरून फिरविण्याची, दोन्ही टोकास पेटलेली मसाल
विनाखी - बी १ काळजीपूर्वक व बारवाईची पाहणी,
तपासणी, चौकशी (किं० करणे) 'इमला अजमासे विनाखी'
- वाडमा २ १७५ २ असा तऱ्हेने चौकशी करून झालेला निधय,
टराव ३ (किंमत खर्च ६० चा) अजमास किंमत (किं० करणे)
[पा चीनाई]

विनायर - शम सार्थ, करिता 'विनायर मुलाजिमत शोर
साहेब आहे' - पदमव ११६ [पा विनावर]

विनायरान - शम म्हणून, प्रमाणे 'तरी विनायरान माल
मात मनास आणून तुम्हास कोल मईमत केला आहे' - रा
१७ २१ [पा]

विनामी - नि १ खोटे, पनावट २ हुतन्याच्या नावावर
केलेला (बंदवहार) येनामी पहा [हि] ० ब्यवहार - उप आपल्या
पैद्याने आपल्याकरिता, फक्त हुतन्याच्या नावाने मिळकत विकत
येणे सरकारच्या विंवा सावकाराच्या धाकाने मिळकतीचा बंधाव
म्हावा म्हणून बहुधा विनामी ब्यवहार होतात

विनी - बी १ सैन्याची आघाडी, म्दोरप, विन्दी 'घाय
गुदे घोरात पाडर लगड होते विनीरा।' - ऐपो १११ २
पागोट्याचे केळे, कपाळावर येणारा पुडचा भाग ३ दार,
लिडकी ६० च्या चौडटीचा वरचा भाग ४ दार, लिडकी ६० च्या
दोन फळ्यातील फट गुजगिऱ्याकरिता एकीस जोडणी परी टोव
तात जो ५ समासात लिहिलेला सारास विंवा प्रकरणाचा लहान
मघळा विना पहा ६ नाकावरची दोपी, नासाजान 'दोपास
लिऱ्या वरीर वावच विरये सिद्ध होऊन गोटाबादेर निघाले' - माप
५६ [पा चीनी=नाक] ० वर असणे - सर्वोच्या पुढे असणे
विनीचा - नि १ पुडचा, आघाडीच्या भागाचा २ (ल) मुख्य,
अग्रगण्य पदव्या प्रतीचा (सैनिक गवई चोर, सोदा, मायटा)
० दार - वि (नाक असलेले) बळीच्या खालच्या बाजूस पुढे
आलेला भाग असलेले विनी विंवा केळे असलेले (पागोटें) [पा]
० एट्टी बी नासनाग, घोणानाग - सार्वक्ये ४ १६ ० घाला -
उ १ विनीतील शिपाई इसम २ सैन्याच्या हालचाडी व तळ
दफ्यासध्याने मराठ्यांच्या सैन्याच्या आघाडीवरील अधिकारी
(६) वाटेसासटर - जनरल

विपरणे - सक १ स्वर व स्वच्छदी वनणे, भडकणे, मोफाट
सुणणे २ वैशिष्ट अन्वयविहित वनणे ३ सुडित होणे न्हास
पावणे (कामधदा) विपरणे पहा [हि विपरना=तिरसट होणे]

विफळ - न एक फळ [हि]

वित्र - न १ चद्र सूर्य ग्रह इत्यादि मळळ 'भूस्तराची वित्री।
वाजतिवा बायते जरी होकारी। की सूर्यविनामास्तरी। आंधारे

शिर।' - झा १ १२५ २ सुर्यमंडल 'जैसे विंश तरी वचके एवडे। परि प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडे।' - झा ४ २१५ ३ आरसा, पाणी इ०च्या प्रथमागवर ज्याचे प्रतिविंब दिसते तो पदार्थ याच्या उत्कृष्ट प्रतिविंब ४ राज्यादि अधिकारावर असतां पराक्रमादि गुण असोत किंवा नसोत पण ज्याच्या उपस्थितीमुळे सालच्या माणसाना शोभा येते, आवेश पडतो असा पुष्प, पदार्थ 'संदारलोक जाऊन लडाई देतील परतु राजाचा पुन उगीच विंब म्हणून धरोवर घ्यावा' ५ (साहित्य) रघुत, प्रमाण इ०नी प्रतिपादन करावयाचा विषय, प्रतिपाद्य अर्थ ६ मूर्ति, प्रतिमा 'तो चालो ज्ञानाचे विंब। तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंब।' - झा १० ७७ ७ ओंकाराची अर्धमात्रा 'तवरी तो समीह। निराळी कीजे स्थिर। मग सद्गी जेवि उक्ताह। विंबीचि विलसे।' - झा ११६ ८ प्रतिविंब, प्रतिक्रिया ९ (पिकलेले) तोंडले [म] १० दान-न जन्मराशोत रवि किंवा चंद्र असता ग्रहाच्या वेळीं क्षात्यर्थे स्थावरार्थे सोन्याकन्याचे विंबदान ११ प्रतिविंबमाध-३ विंबभूत व प्रतिविंबभूत अर्थाचा परस्पर संबंध १२ फाळ, विंया(वी)फाळ-न पिकलेले तोंडले 'अधर दोन्ही जाले सपर। विंबफळे रमाकार।' - एरव ७ २८ 'भासे मनात मनविंबकळभ्रमावे।' - २ १५ विंबाधर-३ (काव्य) तोंडल्याच्या फळाप्रमाणे असलेले ओंठ तयिडे ओंठ -वि विंबाप्रमाणे लाल ओंठ असणारी (स्त्री, सुदती) 'मधुरा विंबाधरा।' - शारदा [विंब+अधर] विंबोष्ठ-३ घालचा ओंठ विंबोष्ठ तळहस्ते स्पर्शनी। श्रीधर नाम उच्चारार्थे। - गुज ३६ १५८ [विंब+ओष्ठ]

विंब-वी-न श्री नागरमोथा भातखाचरात, दलदलीत उगवणारे निघारी गवत

विंबट-न १ विंब्याचे बोंड २ विंब्याच्या आकाराचा आणि बणाचा ठिपका (विंबळ्या बापाच्या अगारतील) ३ चित्ता, विंब्या वाघ [विंया] विंबटा-वि विंब्याप्रमाणे अगार ठिपके असलेला (वाघ, चित्ता, माजर) विंबट-न १ विंब्याप्रमाणे दिसणारा ठिपका २ विंब्याचे बों

विंबणें-अक्रि १ (ज्ञान शिखण इ० मनात) ठसणें उतरणें परिणामकारक होणें विसवून नये सर्वथा ब्रह्मविद्या। तरी बोध विबोनि नासे अविद्या।' २ मासणें, उत्पन्न होणें 'तेसैं सकळ हें मृते। जाण पा मायाकारिता। जैसे आकाशी विंबत। अग्रपटळ।' - झा २ १६८ ३ उमटणें - तुगा [विंब] विंबित-वि १ (शब्दा) प्रतिनिधित्त, परावृत्त २ (विरु) विंबलेले ठसलेले [विंब]

विंबत-श्री (कु) राख, विवृत (प्र) विंबृत [स विंबृति] विंबला-श्री-श्री एक प्रकारचे झाड विंबलें-न विंबल्याचे फळ हे आवट अहून याचे लोणें पाळलात

हाको ५ ४८

विंबली-श्री (कु) एक प्रकारचे रानगवत

विंबवा-३ एक प्रकारचे औषधी फळ, विंब्या ह्याचे तेल अगाला लागेलें असता उत्तरे ह्या तेलाने परीट शुण करतात [स भगतक हिं भिलावा, व भेला, गुन भिलावा, उत्कल मणि, द्रा विंबी, भिलवना, पोतुं कों विंबो] (कामावर) ० घालणें-मार्गात विंब उपस्थित करून काम विंबडविणे, कामात हरत आणणें, कुठित करणें, मोठा घालणें निरव्याचें शेवतें देणें-विंबा दिंब्या वर जाऊन त्याच्या तेलाचे काही थेंब दुधात किंवा लोण्यात पाडून देणें जुलाब घावविण्यासाठीं हें देतात शेवतें पहा विंबवी-श्री विंबव्याचे झाड निंबवेल-न विंबव्याचे तेल [विंबवा-तेल] विंबो-श्री-श्री १ विंबव्याचे झाड २ पिकलेला विंबा विंबीची माळ-विंबीच्या फळाची माळ विंबोटी-श्री विंब्याचे बोंड

विंबीरळा-३ एक जगली झाड विंबळा पदा

विंबळा विंबळाचाघ विंबळ्याचाघ, विंब्याचाघ-३ अगार विंब्यासारखे ठिपके असलेला वाघ, चित्ता

विंबा-श्री-३ १ भेला, भिलावा विंबवा पदा २ (ल)

विंबखोर गृहस्थ 'विंबका विंब्या बीडला, तेलत जाऊन घुडला'

० घालणें-(कामात) अडचणी उपस्थित करणें, (काम) विंबडविणे

० विंडणें-(ल) रागावणें ० फासणें-(ल) मोठा घालणें

अडचणी उपस्थित करणें नाहीं हर, न जाणों, ती घायचीच ठिकडे विंबा कासन -मोर १० ० येणें-विंब्या अगार कुटणें, उतणें

विंबेल-विंब्याचे तेल विंबोटी-विंब्याचे बोंड विंबट अर्थ १ पहा

विंबो-श्री-३ (गो) जुगण्यापूर्वीची काजूची बी कोंडला

काजू ओला काजू गर

विंबो-३ (गो) जुगड्याचा ल्हान चौकोन, घडी

विंबी-श्री-श्री एक झाड याच्या साल-पानापासून टिक

निघतो व तो कातडी वमविण्याच्या उपयोगी आहे

विंबी श्रयी-श्री १ कुलीन सुसलमान श्री २ थोर सुसल-

मान गृहस्थाची चायको [पा बीबी] म्ह० विंबी आये उमरी

तो मिया चले कबरी

विंबु(वृत्त)-श्री (कु गो) अभिमन्त्रित राख अगारा भस्म

[स विंबृति]

विंबूड-न श्री बींबूड पदा [वीनूडणें]

विंब्या-श्री-(राजा) (विरु) विंबवा-वी पदा

विंब(भि)त्स-वि (अप) वीभत्स पदा [स वीभत्स]

० दृष्टि-श्री (दृष्ट्य) भिलसवाणी गोष्ट पाडिली असता पापण्या

व कोळ्याच्या दोन्ही कोपण्यातील भाग आकुचित होतात तसें

करणे हा वीभत्ससाचा अभिनय होय

विभास-३ (सगीत) एक राग ह्याचे दोन प्रकार आहेत

पट्टियात पड्डय कोमल श्रृंग, तीव्र गंधार, पचम कोमल धैवत

हे स्वर रागतात जाति औडव-औडव वादी धैवत व सवादी गांधार गानसमय प्रातःकाळ दुतःप्रातः पड्ज, कोमल मध्यम, तीम गांधार तीम मध्यम, पचम, तीम धैवत, तीम निषाद हे स्वर रागतात जाति सपूर्ण-सपूर्ण वादी धैवत व सवादी गांधार गानसमय प्रातःकाळ 'सप्तस्वर पड्गाग रागिणी विमास आठविडो।' -पेप ८५

विमतीक-३ १ एक प्रकारचे झाड त्याच्या फळ २ (विरु) विन्वा, त्याचे झाड [स]

विमूत-की दान, साहजिक ६०ची राख, वपाळावर लावण्याचे मसम, विमूत [सं विभूति] २६० विभतीचे मूठ रेडपाण्या गाडीत

विम-३ (गो) एक प्रकारचे पवत

विमा, विमदार-विमा, विमदार पदा [दि]

विमारी-की आजार वमारी [पा धीमारी]

विमुर्ता-की हुतोरी जातीचा एक साप, माडुड [दि बे-बी-मुळ]

विमयी-की (राजा) शेंवळपा आण्याची खारवून देव लेली दैरी, येदयी [धी+जांवा]

विमयणी-न (राजा) पिकलेली कोडेवे फोहन त्यातील गिराचे करतात ते सार, पन्हे [धी+पाणी]

विमार्णे-न १ खाणीसाठी ठेवलेले उद्याचे दार, वेगे २ मनुष्य, पण ६० चे उत्पत्तिकारण, बीज, (गुणदोष वसात उत्पन्न करणारे) 'आमचे घरचे गुराचे विमार्णेच असे आहे की जे शुरु होते ते दुषाळ होते' [स धीज] विमार्णे, विमार्णळ-नकी मुद्दाम चांगली म्हणून पेरण्यासाठी टविलेली धीडे, धी विमार्ण्यास नसणे-पूर्णपणे संपणे, खराब होणे, वग्रा होणे

विरकाडी-की (विणकाम) विणकऱ्याचा घोटा [मिर+कांरी]

विरकुंड-डे-न (विरु) विरखड डे पहा

विरवृल-न १ ल्हान सोडाची व फुगीर पोटाची बाजूची पाटी २ बुरखड पदा

विरख(कंड)-डे विरखडा-न ३ (विरु) विरखडे पहा

विरखडणे-जकि ओरखडणे (कागद, भित ६०), रेवोटपा, चित्र ६० काढून वितरणे -जकि चाईचाईने वडेवाकडे लिहिणे, (श्लोक, वाक्य ६०) खरडणे [विरखडी]

विरख(खु)डी-की १ निष्काळजीपणाने काढलेले चित्र आवृत्ति कागद भित ६०वर ओढलेली रेवोट्टी 'त्या नकाशावर विरखडता ओढल्या' -वाळ २ ४० २ व्यास वळण नाही असे चाईचाईने लिहिलेले वाक्येतिवडे अक्षर भरवून लिहिणे [मिर+खोडणे]

विरखुंड-डे-न १ गामा, भेर, (बोर, जोघट्याचे ताट ६०चा) गीर, मगत्र २ दागे काढून पेललेले मका, जोघटा, बाजरी यांचे वणीस, विगुग विरखुंडा-३ विरखड अर्थ २ पदा

विरगावणे-जकि (व) रागावणे, विमार्णे

विरजणे-जकि (व) येऊन ठेपणे, तयार होणे 'तो तसे येऊन विरजला तेव्हा आम्हास तयार पडला' [विराजणे, व वि+राज]

विराडी-की (ना) तारखिळा, वृत्त

विराडी-नि पितळी -दिना २ १९५ [पा विर=पिणळ]

विरजुमाल-जकि एकत्र, एकवट समाईकत अमळेले सेन, जमीन, मालमत्ता ६० [अर वर=जमीन+जुमल=समुदाय] विरजुमाली-वि एकत्र, समाईक असलेले (स्त पर ६०)

विरडा-३ विरडे अर्थ १ पदा

विरडी-दी-की मित्र पाडून मोड भागलेला पावला दिवा बाल विरडे-डे-१ मोड आलेल्या पावटे, बाल ६०काची वतळ २ (यावरून) कोणतेही पातळ कारकण

विरडी-की १ सुखण्याची दोरी 'बाबुकीची दास विरडी। मग समुद्र मसिला कडोविकर्मी।' -दृ १८४ २ गुरी, विरडे 'ते गडेही काकणाची हाती। मौकिकाची विरडी छुटि खत्री।' -गिण्ट ६५९

विरडे-डे-न १ (अगरळा, सदरा ६०ची) गुडी किंवा गुरी चाण्याचे भोक, कापे, वळता २ (दावे ६०च्या) वळतात अडकवावयाची गांठ ३ गाठ (चोळी ६०) -मार १११ 'व्याख्या वृषाष्टीपुडे। जीवशिवाचे फिटें विरडे।' -एमा २४ ४१ ४ घोंगळा, कोडे 'कणावेगळा कोडा न बाढे। तेवीं पुरगा वेगळी प्रवृत्ति नाडुडे। हे प्रवृत्तिपुण्याचे विरडे। मुजवेगळे निवाडे निवेडेना।' -एमा २२ २३८ ५ (देड) ल्हान आकाराचे कड कोडे ६ विरडी पदा

विरडे-न समुद्र थावा 'मागे पावले विरडे राखसाचे।' -गीता २ २१५

विरद-न (विरु) विरद, विरद पदा विरदार्त-वि विशिष्ट विद्या गुण ६०मध्ये वाकवणार (पंडित, पुराणीक, गवई, ६०) कांही अष्ट गुणावद्दल विन्द पारण करतो तो [स विरद] विरदावळी-की गुण पराक्रम, अष्टता ६०दर्शक विन्हाची माळ, विरदावणी पदा

विरचल-३ १ एकवर बादलहाच्या एका हुपार व चतुर प्रपानाचे नाव २ (यावरून) चतुर व धारणी मनुष्य ३ (कु) नकटा 'झा विरचलाने नाव काय ठेविले।' विरचली-की सुक्ति, खुबी 'त्याने विरचली लढवून काम केले' [विरळ]

विराहाट्टी—स्त्री १ कुडवाचा फिडा, सोनफिडा, ताघवृमि २ (ल) छानछनेली 'ज्ञान अजन घालून डोळा वनली विर बाहुती.'—पन्ना १३ ५५ [हि वीरवहूती, वीरवहूती]

विरविटी—स्त्री ज्याचा गोळा करता येत नाही एण जे साधारणपणे पत्र आहे असे दोण, लोणी, कातवलेले पीठ इ०काण ताहि लिबलितीत पदाथे [वरवट]

विरविर-रा—क्रि. (विर) भिरभिर पडा
विरविरीत—वि विरविटीरूप, ज्याचा गोळा बनविता येण्याजोगा नाही असे लिबलितीत, पातळसर

विरवु(वो)टा, विरमु(मो)टा—उ ज्याचे दागे काढून घेतले आहेत असे मक्याचे कणीस, विरसुड

विरवोळा—उ १ एक वन्य वनस्पति २ त्याचा वादा कडवुक मूळ

विरमत—स्त्री (गो) प्रगल्हता [स प्रगल्हता अप]
विरमत—म (कु) लघाड, आळ विरमत, वलमत पडा
विरमुटी—स्त्री (को गो) चित्तू, एक प्रकारचा किडा विरवाहुटी पडा

विरया—क्रि. (गो) वरपड करण्यासाठी, दोरेने, दोरेस विरयाक लावून काम करप—हान पेढून काम करणे [स वीर्ये]
विरवण—स्त्री (वी) आकृति नक्षीकाम (लाकूड, तित, कापड, भांडे इ० वरील) कोरीवकाम किंवा नक्षीकाम—स्त्रीन (कु) वीरवण पडा **विरविण**—क्रि (रोने, चादी, सोन्याची तार, रेतीम इ० च्या) नक्षीकामाने सजविणे, (वज्र इ० स) शोभा आणणे [विरवण]

विरसुळणे—क्रि १ (सोड, फादी इ० ची) फाडणे तोडून, ओरबडून काळणे, मिड(र)घुळणे पडा २ पाने (फिडींनी) खाऊन फाट्या पणवित करणे

विरस्ता—उ (गो) वृक्षस्पतिवार शुद्धार [म वृक्ष स्पतिवार, अप]

विराड—न (कु गो) विहाड पडा

विराणा—उ बहुकीच्या दाळ्या दाणा, वण [हि जिली =हान दाणा] ०दाळू, विराण्याची दाळू—स्त्री रवदार, कणीदार बहुकीची दाळू

विराणा—उ वीरपुरुष, वीरनद्र [वीरराणा]

विराणा—उ (गवई लोकात रुढ) तवल्यावरच्या शईमध्ये पडणारी वीर 'विराणा मोठा पडला' [तुल० का विधि=कुन्हे तडरणे]

विराणा-ना—वि परका तिन्हाईत, अनोळखी, एखाद्याचे कुडुर, नाते दश इ० तील नव्हे असा तो आम्हास विराणा आहे ' [हि विराना]

विरादर—उ भाऊ, भाऊनद (सनदा, रोखे, दस्तबज इ० मध्ये वापरतात) 'नाईफवाडी कसवे मजकूर याचे विरादरीत विठोजी घिन हसाजी'—शाघ १ १०२ [फा. विरादर] ०भाऊ—उ (व्यापक) जातमाई, नातलग, सगासोयरा **विरादरी**—स्त्री १ वृक्षमाज, जमात २ माळवण, बहुभाव 'विरादरीसारखी चाल उभय दौळींची आहे'—रा ५ ८६ ३ भाऊनदकी 'खाद्याची थोडी तेगात बरतुवून विरादरी'—वाडवाचा १ ५५ [फा]

विरामण—उ (कु) ब्राह्मण, [स ब्राह्मण]

विरामत—स्त्री खोटा आरोप, आळ (कि० घालणे, आणणे, देणे) वलमत, वलागत पडा [फा वर-आमड]

विरार—उ विकार

विरार—उ (महात) स्पर्धा 'मुदियाचे हीरे। कागुळिया तेजाचे वानसरे। करिताति विरारें। एकमेकें सी।'—शिख ४० ३

विरियाणी, विर्याणी—स्त्री मासमिश्रित मसालेभात, एक सुसलमानी पत्रात पुलावा पडा [फा विर्यानी]

विरि—स्त्री लिंगाचा कानातील एक दागिना [हि वीर]

विरि—स्त्री (गो) पोंवळी, पोणळीच्या पोषणा श्रेण विरी पडा [विरी]

विरिज विरीज होणे—क्रि (व) टेंकीस येणे, तरुलीक पावणे 'पेशासाठी विरीज विरीज माला'

विरि(र)द—न १ विद्या-बलादि गुणात श्रेष्ठत्व असल्याचे चिन्ह म्हणून हात, दड इ०स वाधतात तो दोरा, गडा, बाहुसूषण 'जुष्टानी विरिदे बाधोन। तुवरापुडे माडिले गायन।'—एमा ५ ८३ 'जिवाचे धास्तीने बावन विरिदाचे धणी, भले सदांर, घोडे सोडून जीव जगविण्याकरिता पडाहात विराले'—भात्र ११

२ ग्रीद बाणा, प्रतिज्ञा, अर्गा असलेल्या गुणबद्दल वाटणारा अभिमान परी अट्टेना तुष्टेने वेधे। मिया देवपणाची विरिदे।'—ज्ञा १८ १३७२ ३ चिन्ह ४ नावलौकिक, कीर्ति 'तेयोनि तीर्था शिष्टेम्णी ऐत विरिद जालें।—भाव १०५ [स विरिद]

०वत-वि यक्षस्त्री -शर चिन्हाई(पि)त-वि प्रतिज्ञा करून पाळणारा बाणेंदार बाणा नाळणारा विदाईत. 'ऐशीं मिळोनि विरिदायितें। आर्षी बदरिकाप्रसा समस्ते।'—एमा ४ ८० चिह-

दावलि—स्त्री विरिदाची साळ [स विरिद+आवलि]

विरि—वि (वे) कठिण [का विरि]

विराजा—उ निळ्या द्रिण्या रंगाचा एक पापाण यास स्तन म्हणतात यात अविष्य समजण्याचा अद्भुत गुण आहे अशी समजुत आहे

विरोचा—उ १ (अशुष्ट) भैरव २ खडेराव, खडोवा ल्हक खडोवाच्या ठिकाणी ५० वीर आहेत अशी कल्पना करीत असल्याने

गीर सव्वापासुन हा शब्द तयार झाला असेल [स भैरव, म वीर स वीर]

विजें—(कों) माशाची एक जात हे मामे आकडोवर-
नोव्हेर महिन्यात पडतात

विजेंमाल—वि (राजा वृण) समार्क, निरुद्धमाल पदा
विर्मत—खी (गो) खोटा आरोप आळ विरामत पदा
०घेवप—(गो) आरोप ठेवणे, आळ घालणे ०फुटप—(गो)
प्रायश्चित्त भोगणे

विमुट्ट—टी—मी (गो) एक प्रकारचे फुलपाखरू
विमुट्ट—टी—खी दाड मारण्याचा एक प्रकार [स वीरमुष्टि
म वीर+मूट]

विन्हाड—न १ व्हावसाटी भाड्याने घेतलेली जागा, घर,
खोली इ० हे आमचे विन्हाड हवाशीर आहे २ एखाद्या ठिकाणी
उतरून काही काळ राहणे, मुकाम, वसति वास्तव्य [हा खोलीत
हुसण्याचे विन्हाड आहे] ३ विन्हाडकरूचे सामानसुमान खटले
चीजवस्त ससार 'आम्ही ययून विन्हाड उचलून तिकडे गेले ४
तळाचा त्रिवा व्यापारी मळकीच्या फिरत्या व्हारीचा निराळा
भाग एकाच ०पापाच्या सामानाचा (माल, तत्पुं गुरे इ०चा)
एकाच स्वतःन सडुदाय (तळावरील त्रिवा वाटवरील) ५ भाड्याने,
भाडेक थापमाणे राहणे आम्ही तसे विन्हाडाने आहो ६ भाड्याने
दुसऱ्याच्या घरात राहणारे कुटुंब, भाडेकरू ७ गुप्तपणा, लपटपणे
न घालना चोल्न देवलेला मुद्रा मजकूर बरोब्याने चोल्न असता
थान विन्हाड ठेवणे घालले नव्हे [विड(डा)हूर पहा] ०आडोपणे—
१ गाशा गढाळी निघून जाणे २ मरणे ०उचलणे—एखाद्या
ठिकाणाहून आपला ०नवस्त घडून निघून जाणे, ठळ हलविणे
०करणे १ कायमचे वास्तव्य करायच्या उद्देशाने आपल्या
सामानासुमानासह यवकामुलासह एखाद्या ठिकाणी राहणे २ एखा
द्याच्या इच्छेविषय त्याच्या घरी त्रिवा हारीरात ठाणे करून राहणे
कफने माझ्या छातीत विन्हाड केले आहे ३ विंचवार्ते विन्हाड
पाठावर पारसे लटवून जवळ नसणे सामाशब्द—०करी—करू,
निन्हाड—पु १ भाड्याने विन्हाड करून राहणारा इष्टम २ विन्हा-
डाचा मालक त्रिवा रहिवासी विन्हाड अर्थ ४ पदा ०खर्च-
पु विन्हाड करून राहण्यावद्दल खणारा जागचे भाडे कपरेचा
खर्च ०घाडाले—न वाढविस्तार सामानसुमान चीजवस्त
वाचणे (स्वाणी इशमाचे), खटले विन्हाड वाजले सगळीच
असणे—धर वायकामुळे इ०पासुन अलित मोठेले असणे मामें
छपूर नसणे सहेसोट असणे

विल—न १ भोंक वीळ उंदीर घुस साप इ०चे राहण्याचे
घर २ थापदादिकाची मुद्रा वीळ पदा [स]

विल—न १ विच्छेलेल्या जिनसची त्रिवा कलेल्या वामा
व लबा याद व त्यायदल्या वेदाचा मागणी २ वींन्सिलप

चविला आवयाचा कायद्याचा मसुदा, खडा ३ पत्रक, याद,
तपशील [इ]

विल्एकरई—किवि एकनिष्ठपणे 'तरी विल्एकरई दहतर
चिताळ्ड करितील'—रा ६ ६०२ [फा विल्+यकरई]

गिलकावणे—अकि (कु) एगीने रिकामे पिरणे, घेन करणे
विलकू(कु)ल—किवि १ शिक्षक न राखता पूर्णपणे, एकूण
एक 'गुजारा पतराम खडेराय याजकडे बाडा गुजवार येथील
भोजनसर्वांचे घरी विलकूल'—वाडदुवा ४२ २ अगदी, मुकीव
(नाही) [अर विलकुल]

विलग—वि वेगळा, निराळा, पृथक्, विभक्त विलग पदा
[स विलग, म विलग हि विलग]

विलगणी—खी चिकटणे, मिळणे इ० [विलगणे]

विलगणे—अकि १ चिकटणे अगदी जवळ राहणे, जाणे २
चवगळणे मिठी मारणे घट धरणे आवळणे ३ (ल) निघयाने
चाल करणे पावून जाणे, (मारणे, घ्यावे, लुटावे इ० कारणा
साठी) एखाद्याच्या अगला सोवणे [स विलग, विलग, हि
विलगना]

विलद—दी विलदर—वि १ मुख्य प्रधान, श्रेष्ठ, पहिल्या
श्रेतीचा २ उच दुर्मि, बलाग, अयाग 'अशीरगड फिला मात
बर विलद आहे—पारसनीस जप १४ 'पदाही किना असा
एका दिवसात याषा असे काही नाही, किना पार विलद आहे'
—चदचुद दतर १ १११ ३ (ल) पदा अल लकाज (लुचा,
आमटा चोर) जसे—विलद—घोर—सोदा—अमट—ह्यामी 'रमा
कता कारभारी हा विलदर लुच्चा असल्यामुळे त्याचे पक्षास बरेच
लेक शेत'—निच [फा शुल्द]

विलदी—खी गणयातील एक ताल [फा कुल्दी]

विलपद—न विलव काळत सतुवाय वाजविण्याचा एक
प्रकार—कला १२७ [स विलवित विलव+पद]

विलविल—अ (गो) माजरास चोलाविण्याचा एक शब्द
[च]

विलविलेणे—अकि अगदी मज नरम विलविलीत होणे
(फळ इ०) [विलविलीत]

विलविला विलविलीत—वि १ नरम चवण्यावागा,
लिचविलीत शिळे झाल्यामुळे, अतिशय पिकल्यामुळे चाववटल्या
मुळे फारच मजक असे (फळ गट्ट इ०) २ (ल) कटाच्या कामा
मुळे दीन गरीब झालेला, निर्वाय झालेला (माणूस, जनावर इ०)

[लिचविलीत लवळव अनुकराच वाचक]

विलथी—खी एक फटपाड

विलमाधरा—पु चमोगरा 'फोडीन मोती। धारीन चारा।

हाकरीन चारा। विलमोगरा विलमोगरा।'—मसाप २ २३३

विलहर, विलोर, विलर, विल्लोर—५ १ उंची काच, स्फटिक २ एक खनिजविशेष ३ एक प्रकारची उंची काचेची बागडी 'मी तुला तुझ्या हाताची विलोरांची एक जोडी आणीत'—मराठी ६ वे पुस्तक (१८५५) १११. ४ साधारण लावट आकाराचे पैलू पाडलेली सोन्याची बागडी [अर विलोर] • खाना—५ काचेचे सामान संभालण्या ठेवण्याचे खाते विलहरी विलहरी, विलोरी—वि काचगण्याचे, स्फटिकाचे, काचेचे [फा विलोरी] • आरसा—५ चालत्या काचेचा, पैलू असणारा आरसा

विलया—५ विघ्ना, विलाया पदा

विला—अ वाचून, विरहित, विषाय विना [अर.]

• उजूर—कवि हरकत न घेता 'विला उजूर न विलावसूर हुंवाला करून घाल देणे'—मोडसा १५—रा१९ ११५ • कसूर—कवि

१ चुक, हयगय न करता, विनचूक 'सेवकलोकाची वतने नेमस्त करून त्याप्रमाणे विलाकतूर पावतावी'—मराठा १२ २ नि रा वेह.—राष्ट्रको ८ ११ • महसूल—कवि जकात माफीने 'सामान लागी सरकारात मत्सूलव जाण्यास वेपारी याज पासोन विलामह

सुल खरीवी काण्याची परवानगी गतायो.'—रा ७ १४ • शाक—कवि नि संदेह, वैशाख 'तुम्ही फौजमुद्रा विलाख आजून सर खेळीस सामील होणे'—पया ४८६ • हरकत—कवि विन हरकत, हरकत न घेता 'हरी तुम्ही मुसलमानी कामकाज महजवा प्रमाणे विलाहरकत करून हक लवाजिमा'—बाडमा ९ १०६

• हुजमत—कवि विनतकार 'विलाहुजत बनवि'—ऐटी १ ७४

विलामत—अ खोटा आरोप, आळ, कुमाड, दलामत, बलागत पदा (किं आणणे, घालणे, घेणे) 'अशा प्रकारच्या मनवेकल्याच्या व ब्राह्मण भोमनाच्या लथोगात अकस्मात भलतोच विलामत गळवात यावी'—पेठावकालीन महाराष्ट्र ३८३ [फा वरून आमद]

विलायती—५ (व) विवळा धोतरा, याच्या मुख्य आणखी असतात

विलायती—वि (विल) विलायती पदा

विलाहर—ल—५ (संगीत) एक राग ह्या रागात वृज्ज, तीम ऋषभ, तीम गांधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र पैवंत तीव्र निपाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण सपूर्ण वादी पैवंत सवावी गांधार गानसमय दिवसाचा पहिला प्रहर अलेख्या प्रकुम देवगिरी, नट, यमनी, शुक्ल, संपदा इ० प्रकार आहेत [दि]

• थाट—५ (संगीत) एका थाटाचे नाव, हाचि स्वर यंत्रप्रमाणे असतात शुद्ध पड्ज, शुद्ध ऋषभ, शुद्ध गांधार, शुद्ध मध्यम शुद्ध पचम, शुद्ध पैवंत, शुद्ध निपाद • सप्तक—न स्वरसप्तक पदा

विलासखानी तोडी—अ (संगीत) एक राग ह्या रागात पड्ज, कोमल ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पचम, कोमल

पैवंत, कोमल निपाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण—सपूर्ण वादी पैवंत, सवावी गांधार गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर

विलिंद, विलिंदी, विलिंदर—विलंदर इ० पदा

विलिमातो—५ (गो) जत्रेत पैशासाठी तळी घेऊन फिरणारा एक नट

विल्ल—न (कु गो) ल्हान माजर [स विहाल, प्रा विलाह—ल, हि विंग=थोका]

विलोरी—नि १ घोड्याच्या रंगपैकी एक—अक्षय २८ २ विलर पदा [विलर]

विलोरीघोतरा—५ धोतऱ्याचा एक प्रकार विल्कू(चु)ल—अ सर्वेस्वी, मुळीच, अगदी, विल्लूल—पदमव ८५ 'आला मागत शुल्क मुश्किल मशीरुल्लु विल्कुल्ला' [अर विल्कुल]

विल्फेल, विल्फेल—अ खरोखर, वस्तुत, अगदी 'विल्फेल नातवान'—रा १५ २४८ [अर विल्फेल]

विलमत्ता—कवि भक्ताप्रमाणे, कराराप्रमाणे 'विलमत्ता खडणी केली ते वल्ल असोन'—रा १८ ५३ [अर विलमत्ता]

विलयाण, विलियाण—५ विवक्षित आकाराचा व पैलू पाडलेला विलायती दिघ, तलता [इ विलियट, फ्रे विला]

विल(वला)स—अ (ना व) बीत 'विलसभर वापड चोरले' [फा विलिष]

विलहा—५ १ शिपायाच्या पडद्याला छातीच्या भागावर असलेली धातूची तबकडी, चपरास, छातीवर लावण्याचे पदक २ खूण, निशाणी, तिकीट 'पोराचा विंग गळपात बाबल्याशिवाय इर तेथे येऊ देणार नाही'—माकु ३ ८३ [हि] विल्लेकरी—५ विहा असलेला शिपाई चपरासो, जायद

विल्ली—अ भाटी, माजर 'हुंडाच्या मुलागनाच्या भेटी। पतीला करून ठेविली विगी।'—पला १७ [स विहाल, प्रा विलाह—ल हि]

विल्ल—५ १ वेळ, वलाचे झाड हे शकरास प्रिय असते 'मदरामल वल्ल विल्ल कुट असोच चदन जाती।'—नवनीत (नरद्रीमगास्तनवाला) ४३२ २ वेलाच्या झाडाचे पान ३ वलाचे फळ वलफळ दड विल्ल पीनस्तन। बरी मुजावाची विरायमान।'—मुआदि १९ २१ [स] • पञ्ज—न १ वेलाचे तीनपानी दड २ (खडीकाम) वलावर खडीने काढलेली वेलाच्या पानाची आकृति

विल्ल—न (व) घुरावा वांगण्याकरिता त्याच्या गळ्यात घुरते उपयोगात आणलेले दोरखड विरडे पदा

विशड—५ १ वीन, कोंब, वीर्य २ चीजापासून झालेला माणूस, प्राणी, झाड इ० ३ मुख्य धान्य परण्यापूर्वी काढलेला आड पीक 'दाणाचा विशड सवे मालास चालला' ४ सत ५

विशड—५ १ वीन, कोंब, वीर्य २ चीजापासून झालेला माणूस, प्राणी, झाड इ० ३ मुख्य धान्य परण्यापूर्वी काढलेला आड पीक 'दाणाचा विशड सवे मालास चालला' ४ सत ५

विशड—५ १ वीन, कोंब, वीर्य २ चीजापासून झालेला माणूस, प्राणी, झाड इ० ३ मुख्य धान्य परण्यापूर्वी काढलेला आड पीक 'दाणाचा विशड सवे मालास चालला' ४ सत ५

विघाचा व्रम, पाळी ३ रत विंवा पहिले पीक यामुळे तयार झालेली उत्तम जमीन 'आतां थोड्याचकडीला निपाड्या आणि सजय सात्विवाचा विवड' - हा १५३३ ० वेदड पहा विगड, विघड जमीन-भी. जिच्यावर पूर्वी आठ पीक काढले आहे अशी बीजपोषक जमीन [सं बीज-पुष्ट, प्रा बीज-पुष्ट]

विघलकरी-वि १ (पंधराईअखेर फडणील विघलकर नावाच्या कारकुनाने घालून दिलेले अक्षरांचे बळण हे सोपे व सुंदर असे यावस्तुन) विघलकरीच्याप्रमाणे काढलेले साधे, गोंडस (अक्षर, रिता, बळण, लिहिले ६०) विघलकरी बळणाची मोठी अक्षरे साधी व गोल असून गोंडस दिसतात हे बळण जनावरांशी बळणपेक्षा निराळे आहे २ (ल) साधी, सरळ, बाळबोष बाग गूळ, बळण [विघलकर=आढनांव]

वि(वि)वळा-उ एक जपरी वृक्ष

विषळा-उ १ (कमवयासाठी जमीनीत पुरलेले) नाग घेलीचे वेगेळे, केळ ६० चा घुन, वाडने कलम २ (दो) पानवेळ ३ दोन ते सहा फुडव घायस मावळ एवढी रियाण्यासाठी रस्तून देविण्याची बीजवी मातेण ६० मध्ये बांधलेली मुडी मुडी पहा ० उतरणे-एवाचाच फुगलेले पोड ओसरणे, उतरणे विवाळो-उ (कु गो) ल्हान मुडा, मुडी

विवाडा-उ (को) (नाविक) गलवताच्या काढास आर्वील जास्त जाडीचा व कमो दरीचा दुरमीण टाकतात तो

विशाप-उ १ लिस्ती धर्माभ्यक्त, धर्माधिकारी 'पॅलिफांगला आपल्या मडळीच्या कार्यासमर्थाने इतर विश्वापना सागायला फार आवडे' - हातो ३१ ११११८ २ सुदिवळाच्या खेळातला ख [६]

विशा(सा)द-व-भी १ माळमत्ता, सामान, साधुनी. ' नाहींतरी माळविशातीची तमा न घरीता माडियाचे माराखाली सराडे फोडून टाकून सलवत पाडवी ' - मराठा ३८ - पद ०० ३ २ पैमा, इष्टट जिदगी ' बहिलाचे वेळची जी काय विशाद होती ती आम्ही सर्वांनी वाटून घेतली ' ३ रिमत मोल म्हणून ' पागोट्याची विशाद तो काय आणि भांडता कशास ? ' ' शमर हस्ये म्हणजे विशाद काय ? जाता जातां मिळवू ' ४ सामर्थ्ये ताकद मजाल प्राज्ञा, हिमत, छाती [भर विशाद]

विशी-भी १ होणारा खर्च सारखा वाडून घेऊन एका भोजन करणाऱ्याचे सळक, बळणावळ, (६) इय २ मडळीतील सर्व आसामींनी आपापले दरमहाचे पगार आळीवाळीने एकाच्या स्वाधीन करणे (कि० करणे) मिशी पडा [शु वीडी]

विस-न कमळाचा फेट [स] ० तत-तु-उ १ कमळाच्या देठातील धागा ' जैसा कमळमुनाळ विसतत । ठैसा शुद्ध नाद अत्य ' - पद्मा २१ ४०४ ' न सुकफळ भोजन करिती

विसततु भुजि फळाळ ' - मोकरी २८ १७ २ कमळाचा देठ विसिनी-भी कमरिनी ' सविता विसिनीमि वरी ही भेंटे हो गुण्य ती कविता ' - मोहण्य ८६ २७ [रिश]

विसखपरा-उ एक औषधी वनस्पति [दि]

विसनो-उ व्यसनी, दुराचारी, व्यभिचारी, हल्लू कोर खपारी ' तेवढ्यातच नय मुरकी । विमनीची नजरा तरकी । येदि दुघ्न मुरकी ' - प्रला १११ - नि (ये) चांढाळ [स व्यसनी] म्ह० पुढट विमनी आणि तशासु रसनी ० वेदार्ची-वि पदचा पैमा साचे न करात रोकाच्या पैमाने व्यसनं भागविणारा

विसलटा-लुटा-उ (वजा) हमायूची वरपशास कपूट्टी जेवणाचे आमघ्न [का विसल=वन+लुटा=जेवण]

विसा-वि (य) शुभभावी, शुगीत [का वेसू=चांगला]

विसाट-नि १ अभियमित, यदृच्छेने होणारे ' तेव्हा कारण हेतुयोगे । जे विसाट कथे निगे ' - हा १८ ३७५, २ मल्ले, ह्वैर टपालेले ' तयाचे विप्राट शब्द । मुझे म्हणो देती वेद । ' - हा १८ १६५५ विसाटणे-अभि पसरणे, काढणे, फैलावणे ' आपुला बसोटा जाडनी । विसाट वन्ही ' - हा १८ ६२४ [स विसलु]

विसाद-दी-भी जिनगी, विशास पडा ' नैवाने डल विसादी लुटून खाल्ला केली ' - रम ३३

विस्कि(ह्क)ट-न गळ्याचे कलेले एक बड्याप्रमाणे हुलके त्राय [६ विस्किट]

विस्तरवार-उ (अय) गुस्वार, वृद्धपतिवार [स वृद्धपतिवार]

विस्तरा-उ पयारी, अक्षरुणाप्रमाणे काही साधन [का हुळ० स विसु-स्तर]

विस्म, विस्मत-भी (शाप) एक धातु याचा औषधी उपयोग आहे [६ विस्मय]

विस्मिह्ला-उ १ सुखलमानात मुलाच्या अक्षर सुखीच्या पाचव्या वर्गी घोड्यावस्तुन मिरवणूक काढून मशीदीत नेऊन विस्मिह्लादि पुराणाचे कलमे पढवितात तो उपनयनसदृश विधि ' याचे कथ्येची विस्मिह्लाची शारीसाठी रविवारी रात्री मेहदी निघाती ' - रा ५ ५७ २ मंत्र म्हणून विधिपूर्वक हत्या करणे शुगीत विस्मिह्ला तो कशास ? ' - होके ११ ३ कार्यांमो परमे खरालनमव, थीपणेचायनम [जर विस्मिह्ला=परमेश्वर विस्मिह्ला हिंदूमानिंदीम=दयाळ व कन्याळ अशाच्या नाव ने]

विस्वा(दया)र-वि फार पुष्कळ ' विस्वार मुरवती ह्यामोल जहाती ' - पया ३८४, ४०० [का विस्वार]

विस्वक-विस्वा-उ पाडाचा किंवा पादाचा विसाचा भाग एक चौसट काटी, पाद हा विषयाचा विसावा भाग आहे ' आणि मदीं-कोट जिमी-विधा विस्वा-जापा तरला वीर बराबर

वादन खावा ' - पाडवावा १ २२ [सं विराति, म विस्वा, हि विस्व=विध्याचा २० वा दिवसा]

विह(हि)णें—अर्क (अप) भिणें 'ना तरी वतुन मेपासी बिहे। कीं अमतासी मरण आहे।' - हा १ १४ - अमृ ७ ५६ [स भी, प्रा विह, हि विहे इ०] विहालेपण—न (यहात) भीति 'ते विहालेपणे महेसे छपविजे। समुद्रा मार्जी।' - शिशु २३९

विहरी—वि (भि) दुसरी 'तिथीं विहरी येव्ही पोयरी चौई लिईन आली' - मि २३

विहाग—उ (सगीत) एक राग ह्या रागात पडज, तीव्र ऋषम, तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात आरोहात ऋषम, धैवत वर्य्ये जाति औडुव-संपूर्ण वादी गाधार, सवादी निषाद गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर. ह्या रागात तीव्र मध्यमाचा अल्पप्रयोग विवादी म्हणून केलेला दिसतो

विहागरा—उ (सगीत) एक राग ह्या रागात पडज, तीव्र ऋषम, तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत व कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात ऋषम धैवत वर्य्ये जाति औडुव-संपूर्ण वादी मध्यम, सवादी पडज गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर या रागात दोन मध्यम व दोन निषादाचा प्रयोग होतो

विहावा—यी—पुकी मिठात मुरलेला भावा, बेहवी [वीं भावा]

विहावा—उ भीति [विहणें, भिणें]

विहिती—खी भीति 'भवसिधुचेनि माजे। कवगासि धाऊ सुने। येव जरी कीं माझे। विहिती हन।' - हा १२ ८८ [स भीति]

विही—न एक फळशाद, फफट—न एक आवटगोड फळ

विहीक, विही—खीउ मय -मनको [स भी, प्रा विह]

विहगा—वि काळा पादरा मिश्र [का विळी=पादरेपणा]

विहक—न भोक, बीळ 'ह्या कागदाच्या दोन विहकें आहेत, त्या मिताहाला पारेने [पाहारीने] विहक पाड' [बीळ]

वी—खी १ बीज, फळाच्या आतील जो कठिण असा तो २ अंड, घृण ३ गळ इ०लील आतील भाग, गाभा ४ लसणीची पाकळी [स बीज] ० मोडणें—समूळ उच्छेद करणें, समूळ नाहीस करणें ० रुजणें—परिणामकारक होणें, यशस्वी होणें, फल हूप होण्याच्या पचात लागणें ० रुतणें—(हुदा, अधिकार, लागण, पदा इ०त) प्रवेश होणें विषांवा—नवाचा—वि १ येरावयासाठीं वातून काढून ठेविलेले (धान्य, दाणे, फळे इ०) २ मूळच्या उत्तम बीजाचा, बीयाचा, असकीर्ण, अस्सल, शुद्ध ३ अस्सल अल, पक्का, (धोर, आमना, लुब्धा) ४ ज्यात फार विद्या आहेत असे (पेठ इ० फट) ५ वियाणें म्हणून राखून ठेवण्यास योग्य [वी] वियाडक—वियाक—न (गो) चीन आलेला नारक

वी—न १ (समुच्चयाचीं) बीजे, (भाजी, गवत इ०चे) रोपे २ येरावयासाठीं राखून ठेवलेले धान्य पेच्याचे बीज, वियाणें म्ह० १ बीं तसा अकुर २ (बीं) बीं तसे भात. ३ विया, दाणे, शुद्र फळे, आठळ्या, मुळे, कलमें, पाने इ० उत्पादनाचे मूळ म्हणून मानलेली कोणतीही वस्तु ४ कापसासारखे दग, कसर, खार (कि० निघणें, विरणें, वाहणें) [स बीज, प्रा बीज, हि बीया] ० फेकणें—वीं फेकून पेरणी करणें ० दाणा शिळटणें—पेरलेले बीं न उगवणें, फार पाऊस पडून जमीनीस गाळा आला असतां पेरलेले बीं गाढून न उगवणें ० वियाणें—विरवण—वेणें—व्याणें—भरण—भरणा—नप पेरण्यासाठीं किंवा रोपे लावण्यासाठीं राखून ठेविलेलीं बीजें, मुळे, कांदे, कलमें इ० (समुच्चयानें) ० वियळा—उ १ बीं वियाणें 'यदा शेतभात वाढी करणार होतों, परतु बींविळा कोटें मिळेतना म्हणून सोडले' २ सुडी, विळा अर्थ ३ पडा ० सुडी—सुड—खी १ पीक हुडणें, अजीवाद् वियापुरेरेहि न पिकणें नाश पावणें २ (स) नायनाड, उच्छेद, कुल्लय. 'गुहा म्हणे जरी योगाची तातडी। आशेची बीपुत्री कीं आणी।' - तुगा २०७७ [वीं+मुडणें] ० वेचळा—उ बी वियाणें बींविळा पडा 'बीं—वेवळा उसनापासना आणावा आन् कष्टात मराव' - खेया १३ ० भरणा—न १ पेरणी २ गर्भाधान, सग 'होईल कधीं बीभरण। आठवीन भरण।' - प्रला २१८.

वी—खी (गो) द्वितीया, बीज वे पदा [प्रा वि, हि वे] वी—भ सुदा, दखील, हि 'हुडा हुदाविदा मला कायवी नय' - वाय २२ ३ विवाय, त्याचप्रमाणे, आणखी [स अवि, के नि बी]

वीक—न १ आपड, मोदी 'वेपें परिळापें धोक मोडे। जयाचेनि।' - हा ६ १५ २ सामर्थ्य, बळ, अधिभार 'तुज वडीलपणाचे धीक।' - कथा ३ १४ १८७ - हा १३ ७००. ३ सोमा, तेज, सीदयें 'सुख जेय दुखावले। स्वानदासी धीक आले।' - स्वादि ४ ३ ८५ - इ ७ ३ ४ भूषण 'सज्जनपणाचें अर्गी। धीक जया।' - हात्र १०८ - माए ४६ बिह पदा

वीकरान, वीगायत—वि अमित—आफमनिं वीगार—खी वेठ, विगार पदा—आफमनिं वीच—अ. मध्य, आत, मधील [हि] म्ह० वीचमे मेरा चांदमाई—मध्य आपलेच घोडे पुढे ढकलणें

वीज—खी द्वितीया, शुक्र किंवा कृष्णपक्षातील दुसरी तिथि भाऊबीज 'वीजेपासून चटल्या कटा।' - रावि १ १७ [स द्वितीया, प्रा बीदण, विजण, शु बीजू]

वीज—न १ वी, फळाच्या आतील कठीण भाग २ धान्या दिकाचें बीं 'सुडावि वीज काढिले। मग निर्वाळलिये भूमीं पेरिले।' - हा २ ३९ 'शुद्धबीज पोटी। फळे रसाळ गोमटी.'

-तुगा २२७२ 'वीज तैसें फळ येत असे गोष्ट।' -व १२३ २
३ खाण, कुळ, विजवट वी ४ पुराणेचे वीर्य, रेत ५ बाणीमृत
निवा मूळ मुद्दा, गोष्ट, क्रिया, मूल, कारण, उगम, आधार, निमित्त
'दशना वीजे तयें । जाणीव आणि ।' -अष्ट ७ ११९ इ खोल
हेतु, भाव, इंगित, वर्ण, अभिप्राय, युद्धार्थ 'हे तुम्ही म्हणतां ह्यात
वीज काय ।' 'नातरी अजुना हें वीज । पुढति सायिजळ तुज ।'
-शा १ ३४ ७ सख्या किंवा परिमाणे यावद्द अन्तरे योजून वरा
वयाचे गणित, वीजगणित ८ गृहमन्त्राक्षर 'परी म्या अम्यासिला
जो सवीज । तो स्वामी ऐकावा ।' -जै ६३ १७ [य] म्ह० यवा
वीज तथा अक्षर=वीज तसा अक्षर, झाड तसें फळ 'अष्ट क्रिया
भजित वीज-अक्षरत नाही, भजित क्रिया अष्ट वीजास
अक्षर नाही, भाजले वीज उगवत नाही, भाजलेल्या
वीजास मोड येत नाही-निष्काम, निस्स्वाधी, निर्वल अध्या-
त्मिक ईश्वरीतिप्रेरित अशा कृत्याना फळ येत नाही म्हणजे पुढल्या
जन्मी मिळणारे चांगले वाईट फळ येत नाही त्याच्या कृत्याला
श्रेष्ठ पुष्ट जो मोक्ष तोच प्राप्त होतो सामाशब्द-० कणिका-
की लहान वीज 'सविस्तर बटव जेत । वीजकणिकेमाजी असे ।'
-शा १ ११० ० फोडा, वीजाशय-उ फुलातील एक भाग,
वीजाची पिशवी [वीज+फोडा, आशय=संज्ञा] ० गणित-न
गणिताचा एक प्रकार, अन्वयक गणित, वीज अर्थ ७ पदा (६)
आलज्जा ० गर्भे-वि स्वामाविक प्रवृत्तिज 'वीजगर्भे गुण अर्थात
आपणव्याम' ये सकात होतात ' -नीति ३२१ ० चेंदूर-उ १
पुढति विधी, उत्सव, चाली संप्रदाय इ० समुच्चयाने (कि० कारणे)
'आपण आपले कुणारी आपणास आपला वीजचेंदूरच वरा ' २
चेंदूर, गूल, पैठाची चिंचे, फुलाच्या भाळा इ०चे नजराने सेतवरी
लोक पाटील, कुळकर्णी, देशमुख इ०ना रतात तो [वीज आणि चेंदूर
इ दोन सण] ० भरण-न धी भरण पदा ० भाव-उ वीज
रूप अन्वयक 'जयावी वीज भावो । वदाती केला ऐसा भावो ।'
-शा १५ ५१२ ० मंत्र-उ १ (महातु) जादूटोणा, मन्त्रतंत्र 'जिए
कामाचेनि वीजमन्त्रे । पोरति ना । -विशु ८०१ २ मूलमज
० मार-वि पेरलेल्या वीजातवेंमुद्दा धान्य देत नाही अशी
(अमीन) (वीज+मारणे) ० मुद्दा-की वीजाचा आकार, वीजाकार
'का बीजमुद्देवातु । थोके तर समस्तु ।' -शा १३ ९५ ० धर्म-ज
मुख्य गोष्ट, रहस्य ० सस्कार-उ एखाद्या प्राचीन सर्वमान्य
प्रमादिकात उगा किंवा अधिक फार करणे 'त्यनि पूर्वीच्या
प्रथात सुधारणा केगी आहे, ही सुधारणा कोठे स्वतंत्र रूपाने दिली
आहे व कोठे वीजसस्काराच्या रूपाने सापडली आहे' -दि ४
४२१ वीजाकित-वि वीजावृत्ताने अर्धित नष्टित परिवर्तित
'रामनाम योजाकित ।' [स वीज+कित] वीजाकुल्याय-
उ १ परस्परान असलेल्या कार्यकारणसमूह जसे-बीजापासून

अक्षराची उत्पत्ति आणि अक्षरापासून वीजाची उत्पत्ति 'आचीं
झाड का बी' श्रममाणे दोन परस्पर सबद्ध गोष्टींची कालानुवृत्ता
रुढिता येत नाही तेव्हा दृष्टी देतात 'अभिमानी जो विद्यास ।
तो चतुराननाचा अश्र । त्यासी ऐक्य मानी हा विश्वास । वीजाक्षर
न्याये ।' २ जसें वी तसें फळ, जसें कर्म तसा परिणाम [वीज+
अक्षर+न्याय] वीजाक्षरमाय-उ वीजाची अक्षरावस्था 'घन
अज्ञान छुडती । तो वीजाक्षरभावा म्हणती ।' -शा १५ ८९
[बीज+अक्षर+माय] वीजाक्षर-उ १ वीज पेरणे २
कोणत्याहि कार्याचे किंवा परिणामफळाचे मूल घालून देवणे 'करी
राम कया वीजाक्षरणा ।' -रावि १ [स बीज+आरोप, आरोपण]
वीजाक्षर-उ १ मूलाक्षर २ मनाक्षर, मन्त्राचे आवाक्षर वीज
अर्थ ९ पदा [वीज+अक्षर] वीजिका-की 'वीज, वी' 'जे
भवदुमवीजिका । जे प्रपचाची मूमिका ।' -हा १५ ८२

वीजक-न १ कापड इ०च्या गडगडात घालतात किंवा वर
लावितात ती किंमत, वजन, जात इ० ची चिडी, आकडा, (३)
केबल २ यारी, पट्टी, टाचण [स]

वीजाज-की (निरपराध जित लोकाची क्ताळ विजन पदा)
'कानूर सर केल्यामंतर त्यानीं तयें जो सरास वीजन कैरी'
-सव १८५७ पृ ३११ [विजन]

वीजपूरक-उ एक औषधी महाहुरी, लिठुणी किंवा
बोवरी. [स]

वीजाच्यद-वि मध्यभागी पेश घालून धागा बायल्ली
(बिरी) [दि वीज=मध्यें]

वीजाचळी-की भिन्नता -हको [दि वीजा=दुतरा]

वीजे-न १ गमन, जाणे (कि० धरणे) 'मग धीजे केले
सुतरी । समारोहपारी ।' -जिजु ७२४ २ आगमन, देणे 'आड
पडे म्हणे घरा । वीजे कीवो ।' -शा १३ ३७५ -क्या ४ १७ ३१

[स मनु]

वीट-उ एक प्रकारची विलायती गोडमाजी, विलायती गोड
मुळा यापासून साक्षर होते [६]

वीट-उ विभाग, तुकडा 'वीटाची विभागणी व्यक्तीच्या
नाववर व्हावी' -के १४ ६ ३० [६]

वीट-उ (राजा) पुकारा, लिलाव (कि० वरणे) [६
विड]

वीड-न (कों) (सुतारी) एक सुतारी इत्यार, गोलबी,
बोळमीट (कि० मारणे) [६ विट]

वीड-न १ अशापित, अप्रद लोखड २ ओतीव लोखड,
(६) कास्ट आयर्न ३ तावें इ०चे पत्रे ज्यावर वाडवितात, पड
वितात तो टोळडा ऐरण, मोठा चौरस तुकडा ४ एक क्षार काळे
मोट, विटलवन [तुल० स ब्येड=पोलाद]

बीड—झीन (कों) गाढधावर भरलेले गवत इ०स आवळा
क्याची जाडी दोरी

बीड—न १ नमुना; माप; परिमाण २ जात बीड पद्दा
'ह्या विद्याचा धोतरजोडा असला किंवा त्या विद्याचें पागोटें असलें
तर काढ ' [विडी=कटें]

बीड—झी (व) गवत वाढलेली पदीत जमीन 'पुढील
वावरापल्याच बीड आहे '

बीण—न (गे) नोक, बीळ पद्दा

बीत—झी मुलगी, कन्या कागदपत्रात बापाच्या नावापूर्वी
योजितात जसें ' लालवीवी बीत सैयद अहमद सुभेदार पोलीस
कोर ' [अर बित्]

बीत(जोळ)—झी (जमाखेच) कागदाच्या दोन्ही अंगास
सारखी कोरी जागा सोडून काढलेली रेष

बीत—झी जम, बस्तान 'फार मेहनत बीत खसावयास
लागली ' -पेद ११ ६१

बीद—ध—झी १ रस्ता, गल्ली, मार्ग (गाव, खेडें इ०तील)
विदी पद्दा. 'पुढी जाळनि वीदी बसति.' पूजावसर २ (कों)
गणर ३ (कु) विदीदाडच्या अगर गोटयाच्या खेळातील रहान
खळगा, गल [स बीयि, हिं बीद]

बीन—पुन (सगीत) एक तनुवाय याच्या दाडीच्या दोन
दोन्हास दोन भोपळे असतात व मध्ये दाडीवर २० पडदे असतात.
[स बीणा, हिं बीन.] •कार—पु बीन बाजविणारा

बीन—झी लेखाचा मयला, एका बाजूस, समासात दिलेला
सारास

बीन—विन पद्दा

बीमरस—पु नवरसापैकी एक रस किसस उत्पन्न करण्याच्या
वर्णनात हा रस असतो उदा० 'कावळे प्रीतीने खाताती खंबूड।
विष्ट पाटे मोठ दूकराशी।' नवरस पद्दा -वि १ किससबाणें,
आंगळ, पाणोटें, अमद (कृत्य, वस्तु भाषण, वर्षा इ०) २
भोतिप्रद, भयानक, राक्षसी, क्रूर ३ (कायदा) जणवकून मन
अपवित्र दुराचारी वनेल असा (भजकूर, कृत्य) [स]

बीमार—वि १ वेमार पद्दा २ दु खित, व्यथित [फा
बीमाः]

बीर—झी एक प्रकारची पिण्याची दारू [इ]

बीर—पु हिंदुस्थानी मापेंतील एक छद 'नाना पदे नाना
शोक। नाना बीर कडक।' -दा १२ ५५ [स बीर]

बीर—पु १ मजसाध्य पिशाचदेवताचा एक वर्ण किंवा
स्थंतील व्यक्ति 'रामचर्यादिमहादेव। बावत्र विरादि पै गले।' -
नव १० १८ २ (ल) भर, चड 'यासाठी कोणता बीर भर
तील न कळे' -पेद २० ८१, २१ ९६ [स बीर] •भरपों-

(एकाचाच्या) अगात भुताचा सचा करविणे •भरपों-देणें-ल
एकाचास) उत्तेजन देणें केनविणें, उठविणें (माझण, दुष्कृत्य
करण्यास) •कंगान-न (व) दहास बाधावयाचें वकण, वीर
वकण [वीरवकण] •भाटीच-पु वीरश्रीचें भाषण 'वीरभाटिव
विनोद। प्रसन्न करावे।' -दा ४ २ १४ [वीर+भाट] •भंमंत्र-
पु १ बीर वश करून घेण्याचा मंत्र २ जादू 'युनिव्हर्सिटीच्या
किताबतहि काहीं बीरमंत्र आहे कोण जाणे' -नि ८०३
•विद्या-झी जाडुगेण -घावो •सिखी-झी एक सिद्धी
'पूर्वी असे त्या सर्व वीरसिद्धी।' -दावि ४४९

बीरवाय(हु)टा—पु कुकवाचा विडा, सोनकिडा, सात्रहूमि,
इद्रोप विरवाहुटी पद्दा [हिं बीरवाहुटी, वीरवहुटी]

बीरवागें—न (व) दोमाटो, बेलवागें

बील—पु १ अडपातील तिरगिलीत पदार्थ, वलक २ मऊ
व रसाळ फळातील गीर, नासलेल्या फळातील बिलबिलीत भाग

बीवळ—न बीं, बीज 'अमृत घाडिलें तय वेढीं। पाहे
बीवळ। -कथा २ १४ २७ विवळा पद्दा

बीस—वि बीस पद्दा

बीस्त—वि बीस, विसा [फा]

बीहामी—न सहाय्यची एक जात -हपि ७२८

बीळ—न (राचा) टोपली, सूप, शिपतर इ० करावयासाठी
काढलेली वांघीची पातळ पाती 'बुढ्याने काडीची निटें काढिनी'

बीळ—न १ उदीर, घूम, साप इ० चें राहण्याचें ठिकाण,
भोक २ वाघ सिंह इ०ची गुहा [स बिल] •उघडणें-१ पाटे,
पोळे इ० उघडें पडणें, खुले होणें, पेव पुढेणें २ मुग्या इ०चें पेव
पुढेणें •पाडणें-(ल) काहीं हेतु साधण्यासाठी सधान उजवून
ठेवणें, लग्ना लावणें इह० (गे) बिलगत ना रीव आणि शोपडेक
बापातूसूप [उदराला स्वतः ला बिलगत सिरण्यास वाव नाही आणि
शोपटीला सूप का बापोते] घाणीबाहेर काम करण्याचा आव आणणें

बुक—न पुस्तक, ग्रंथ [इ] •सेलर-पु पुस्तकें विक
ण्याचा पदा करणारा [इ] बुकिश-वि पुस्तकी, पुस्तकापुरतें
नवरत्यें तात्पुरतें [इ] •नाटक-न गद्य नाटक •पंडित-पु
(वप) निवड पुस्तकी ज्ञान मिळविलेला (अन्यवहारी) विद्वान्
पुस्तकीज्ञानपटु जरा थीर पडा असे सांगणारे काहीं बुकिशपंडित
आमच्यात पुष्कळ निघातील -नि २ ७३

बुकटो बुकणा—आपु (औपध इ०चें) घृण पूर, सुकी
[हिं बुकना=घृण करणें]

बुकटी—झी (गे) निवड

बुकडुल—पु (कों) माशाची एक जात हे आकमेघर,
नोवेंबर महिन्यात पकडतात

-तुगा २२७२ 'वीज तैतें फळ येत असे गोड।' -व १२३ २
 ३ खाण, कुल, विजवट वी ४ पुरायचें वीर्य, रेत ५ कारणीसुत
 विवा मूळ मुद्दा, गोष्ट, क्रिया, मूल, कारण, उगम, आधार, निमित्त
 'दशना वीजें तेंपें । जाणीव आणी ।' -अमृ ७ ११९ इ खोल
 हेतु, भाव, इंगित, वर्म, अभिप्राय, शुद्धार्थ 'हे तुम्ही म्हणता ह्यात
 वीज काय ।' 'नातरी अजुना हें वीज । पुढति सागिजेंल तुज ।'
 -हा १ ३४ ७ सख्या किंवा परिमाणें यावद्दल अक्षरें योजून करा
 वयाचें गणित, वीजगणित ८ गृहमन्त्राक्षर 'परी म्या अम्यासिला
 जो सर्वाज । तो स्वामी एकावा ।' -जे ६३ १७ [ख] म्हणू यया
 वीज तया अजुन=वीज तसा अजुर, झाड तसें पळ भ्रष्ट किंवा
 भर्जित वीज-अंजुरत नाही, भर्जित किंवा भ्रष्ट वीजास
 अजुर नाही, भाजलें वीज उगयत नाही, भाजलेल्या
 वीजास मोड येत नाही-निष्काम, निष्कार्यार्थ, निरव्य अर्था
 तिमळ, ईशप्रीति प्रेरित अशा कृत्यामा पळ येत नाही म्हणजे पुढच्या
 जन्मी मिळणारे चाहेत फळ येत नाही त्याच्या कृत्याला
 भेट सुख जो माक्ष तोच प्राप्त होतो सामाद्यब्द- ० कणिका-
 की रहान वीज 'सविस्तर बटव्य जेई । वीजकणिकेमाजी असे ।'
 -हा १ ४१० ० कोश, वीजाशय-उ कुलातील एक भाग,
 वीजाची पिशवी [वीज+कोश, आशय=साठा] ० गणित-न
 गणिताचा एक प्रकार, अव्यक्त गणित, वीज अर्थ ७ पदा (६)
 आलंजेना ० गर्भ-वि स्वाभाविक प्रकृतिज 'वीजगर्भे गुण अर्थात
 भाषण्यामध्यें सकात होतात' -नीति ३२१ ० चेंदूर-उ १
 घाटाचे विषी, उत्सव, चाली सप्रदाय इ० समुच्चयाने (कि० करणे)
 'आपण आपले कुणवी आपणास आपला वीजचेंदूर कर' २
 चेंदूर गूळ, बैलाची चिन्हें, कुलाच्या माला इ०चे मजराणे शेतकरी
 लोक पाटील, कुळकणी, दशमुख इ०ना दतात तो [वीज आणि चेंदूर
 ह दोन सण] ० भरण-न बीं भरण पदा ० भाव-उ वीज
 रूप अव्यक्त 'ज्यासीका वीज भावो । वशतीं केळ ऐसा आवो ।'
 -हा १५ ५१२ ० मंत्र-उ १ (महानु) जादूटोणा, मन्त्रतंत्र 'जिए
 कामाचेवि वीजमंत्रे । फीटति ना । -विशु ८०१ २ मूलमंत्र
 ० भार-वि पेरलेल्या वीजाइतें सुद्धा घान्य वत नाहीं असी
 (जमीन) [वीज+भारणे] ० मुद्दा-की वीजाचा आकार, वीजाकार
 'का वीजमुद्देआतु । थोके तल समस्त ।' -हा १३ १५ ० धर्म न
 मुख्य गोष्ट, रहस्य ० संस्कार-उ एसाचा प्राचीन सवैमान्य
 प्रपादिकात उणा किंवा अधिक फार करणे 'त्यानें पूर्वीच्या
 प्रयात सुधारणा केनी आढे, ही सुधारणा नोंदें स्वतंत्र रूपानें दिली
 आढे व कोठें वीजसंस्काराच्या रूपानें सामिल्ली आढे' -टि ४
 ४२२ वीजकित-वि वीजाशयानें अरित लावित परिवर्धित
 'रामनाम वीजकित ।' [स वीज+कित] वीजाकुल्याय-
 उ १ परस्परान असलेला कार्यकारणसंबंध जसें-वीजापासून

अकुराची उत्पत्ति आणि अकुरापासून वीजाची उत्पत्ति 'आधीं
 झाड का बी' याप्रमाणें दोन परस्पर संबद्ध गोष्टींची कालानुवृत्ता
 उरविता येत नाही तेव्हा दृष्टात वेतात 'अभिमानी जो विश्वास ।
 तो स्मृताननाचा अश । त्यासीं ऐक्य मानी हा विश्वास । वीजाकुर
 न्यायें ।' २ जसें वी तसें पळ, जसें कर्म तसा परिणाम [वीज+
 अकुर+न्याय] वीजाकुरमाय-उ वीजाची अकुराकच्या 'घन
 अक्षान झुपुसी । ता वीजाकुरमाचो म्हणती ।' -हा १५ ८९
 [वीज+अकुर+भाव] वीजाारोप-रोपण-पुन १ वीज पेरणें २
 कोणत्याहि कार्याचें किंवा परिणामफलचें मूळ घालून ठेवणें 'करी
 राम कया वीजाारोपण ।' -रावि १ [स वीज+आरोप, आरोपण]
 वीजाक्षर-उ १ मूळाक्षर, २ मन्त्राक्षर, मन्त्राचें आयाक्षर वीज
 अर्थ ६ पदा [वीज+अक्षर] वीजिका-की 'वीज, बी' 'जे
 भवदुर्मवीजिका । जे प्रपचाची मूमिका ।' -हा १५ ८२

वीजक-न १ कापड इ०च्या गडयात घालतात किंवा वर
 लावितात ती किंमत, वजन, जात इ० ची चिडी, आकडा, (६)
 तेजल २ यादी, पंगे, टावण [स]

वीसन-की (निरपराध जित लोकांची कत्तल विजन पदा)
 'कानपूर सर कल्याणंतर त्यानीं तेंपें जी सररास वीजन कैरी'
 -सन १८५७ पृ ३११ [विजन]

वीजपूरक-उ एक औषधी महाडुगी, लिडुगी किंवा
 शेवडी [स]

वीज(चा)वेद-वि मन्त्रमार्गी पंच पादून धागा बापलेली
 (विडी) [हि वीज=मन्त्र्ये]

वीजाघळी-की भिन्ना -हबो [हि वीजा=डुसरा]

वीजें-न १ गमन, जाणे (कि० करणे) 'मग वीजें केले
 सुतारी । सभासडपासी ।' -जिजु ७२४ २ आगमन, येणे 'काड
 पडे म्हणे परा । वीजें कीजो ।' -हा १३ ३७५ -कथा ४ १७ ३१

[स प्रवृ]

वीट-उ एक प्रकारची विलायती गडमाजी, विलायती गोड
 मुळा यापासून साखर होवें [६]

वीट-उ विभाग, तुकडा 'वीटाची विभागणी व्यक्तींच्या
 नावावर न्दावी' -के १४ ६ ३० [६]

वीट-उ (राज) पुकारा, लावाव (कि० करणे) [६
 विट]

वीट-न (कों) (खुलारी) एक सुतारी हत्यार गोलची,
 डोळमीड (कि० मारणे) [६ विट]

वीड-न १ अशोधित, अशुद्ध लोखंड २ ओतीव लोखंड
 (६) कास्ट आयर्न ३ तावें इ०चे पत्रे ज्यावर वाढवितात, घड
 वितात तीं टोकडा, ऐण, मोटा चौस तुकडा ४ एक क्षार काळें
 मीठ विडलवण [तुल० स व्यड=पोलाद]

बीड—झीन (कों) गाढ्यावर भरलेले गवत इ०स आवळा वयाची जाडी दोरी

बीड—न १ नमुना, माप, परिमाण २ जात बीड पदा 'द्या विडाचा धोतरजोडा असला किंवा त्या विडाचें पायोटे असले तर काढ' [विडी=कडे]

बीड—की (व) गवत वाढलेली पडीत जमीन 'पुटील वावरापल्यान बीड आहे'

बीण—न (गो) भोंक, बीळ पदा

बीत—की गुलरी, कन्या कागदपत्रात बापाच्या नावापूर्वी योजितात जसे 'लालवीथी बीत सैयद अहमद खुमदार पोलीस फोर' [बर बिर]

बीत(ओळ)—की (जमाखर्च) कागदाच्या दोन्ही अगम सारखी कोरी जागा सोडून काढलेली रेष

बीत—की जम, बस्तान 'फार मेहनत बीत बसावयास लागली' -पेद १९ ६१

बीद—ध—की १ रस्ता, गल्ली, मार्ग (गाव, खेडे इ०तील) विडी पदा 'डुरी जाळनि बीदी मसति।' पूजावसर २ (कों) ग०र. ३ (कु) विडीवाडच्या अगर गोटाच्या खेळातील ल्हान खळगा, गल [स बीयि, हि बीद]

बीन—पुन (सगीत) एक सद्गुवाच याच्या दारीच्या दोन टोकास दोन मोपळे असतात व मध्ये दारीवर २० पडदे असतात. [स बीणा हि बीन] •कार—उ बीन बाजविणारा

बीन—की खेळाचा मयळा, एका यात्रूस, समासात दिलेला साराश

बीन—विन पदा

बीमस्त—उ नवरसापैकी एक रस किलस उत्पन्न करणाऱ्या वेगनात हा रस असतो उदा० 'कावळे प्रीतीने खातावी क्षेपुड। किडा वाट मोड झुकाशी।' नवरस पदा -वि १ किडसवाणे, भोंगळ, पाणेरडे, जमद (हृत्य, वस्तु भाषण, यत्ना इ०) २ भीतिभ्रद, भयानक, राक्षसी, क्रूर ३ (कायदा) जपेकरून मन अपवित्र दुराचारी बनेल असा (मजूर, हृत्य) [स]

बीमार—वि १ बेमार पदा २ दु खिंत, व्यथित [पा बीमार]

बीर—की एक प्रकारची पिण्याची दास [६]

बीर—उ हिंदुस्थानी भाषेतील एक छंद 'नाना पदे नाना भोळ। नाना बीर कडक।' -दा १२ ५५ [स बीर]

बीर—उ १ मंत्राच्या विद्यापदेवताच्या एक वर्ग किंवा रंगातील व्यक्ति 'रामसूर्यादिमहादेव। यावन्न विरादि पि गले।' -न० १० ३८ २ (ल) भर, पड 'यासाठी कोणता बीर भरतील न कळ' -पेद २० ८९, २१ ९९ [स बीर] •भरणे—

(एखाद्याच्या) अगात मुताचा संचार करविणे •भरणे—देणे—(ल एखाद्यास) उत्तेजन देणे चेनविणे, उठविणे (भाषण, जुष्ट्य करण्यास) •कंगल—न (व) दडास बाधावयाचें कण, वीर कण [वीरकण] •भाटीच—उ वीरश्रीचें भाषण 'वीरभावि विनोद। प्रसंगे करावे।' -दा ४ २ १४ [वीरभाट] •मंत्र—

उ १ वीर वश करून घेण्याचा मंत्र २ जाड 'सुनिव्हीसिटीच्या विद्याव्रतहि काही वीरमंत्र आहे कोण जाणे' -नि ८०३ •विद्या—की जादुयोग -घावो •सिद्धी—की एक सिद्धी 'पूर्वी असे त्या सर्व वीरसिद्धी।' -दावि ४४९

वीरधाव(हु)टा—उ उबवाचा किडा सोनकिडा, तावटुसि इंगोष विरवाहुटी पदा [हि वीरवाहुटी, वीरपहुटी]

वीरवागे—न (व) टोमाटा, बेलागो

वील—उ १ अडथळीत गिलगिलीत पदार्थ, दलक २ मऊ व रसाळ फळातील वीर, नासलेल्या फळाती ३ निलविलीत भाग

वीधळ—न वी, वीज 'अमृत घाविले तय वेळीं। पाह वीधळ। -कथा २ १४ २० विवळा पदा

वीस—वि वीस पदा

वीस्त—वि वीस, विसा [पा]

वीहामी—न सप्ताहाची एक जात -इवि ७०८

वीळ—न (राजा) दोपरी, सूप, शिपर ६० करावयासाठी काढलेली बावूची पातळ पातो 'सुवडाने काटीचीं विळे काढिली'

वीळ—न १ उदोर धूव, साप इ० चे राहण्याचे ठिकाण भोक २ वाप, सिंद इ०ची गुहा [स यिन] •उघडणे—१ फडें, पोळे इ० सपडे पडणे, खुले होणे २ सुटणे ३ सुट्या इ०चे पव कुणें •वाडणे—(ल) काही हतु साधण्यासाठी स्थान जुळवून ठेवणे, टग्रा त्यावेळे रुढ० (गो) विळात ना रीव आणि इपडेक वाघतो सूप (उदराला स्वतः ला विळात शिरण्यास वाव वाढी आणि शेपटीला सूप कां वाघतो) दाफीवाहेर काम करण्याचा आव भाषणे

वुक—न पुस्तक प्रप [६] •सेलर—उ पुस्तके विकण्याचा पदा कारणा [६] बुकिश—वि पुस्तकी, पुस्तकापुरते वावरचे तात्पुरते [६] •नाटक—न गद्य नाटक •पंडित—उ (तप) निवळ पुस्तकी ज्ञान मिळविलेला (अव्यवहारी) विद्वान् पुस्तकीज्ञानपट जरा धीर भरा असे सांगणार काही बुमिपणवित आयच्यात पुळळ निपलीत' -नि ३ ७३

वुकटी वुकणा—ओउ (ओपण इ०चे) तूने पूढ मुनी [हि वुकना=पूढ कराणे]

वुकटी—ओ (ग) निवळ

वुकडुल—उ (कों) मत्तानी एक जाण २ आकगदर भोव्हेवर महिन्यात पडवतात

सुकण—न बाजरीच्या बण्णातील दाण्याभोवट्याचे सुम, गोहम, गोंद

सुखा—उ (को) (अशिश) दुग्ण दुग्ण, बोवा, मागवा भाग ० हत्ती, सुखा—उ १ बाहेर दिवणाऱ मुळे नगरेणा हत्ती २ (ल) टेंगणा, डरपोटा, रुद्र सुरय विवा ह्मी

सुखा—भी १ (सामा) पट, पूर्ण ३ अक्षीर दुहा सुखा—भी (गो) जनावरांनी होक्यानी दिलेला धना सुखा—भी, दुग्णी [दि सुखा]

सुखा—भी (गो) कळपाची होदिवीर

सुखा(का)लणी सुखा—उकि सुखायली मारणे 'सुखा भीम सुखाति जेमे वृक्षत नोकडाला हा।' -मोशन १४७ [सुका] सुखा(का)लणी—भी सुखाया मारणे, सुखलणे [सुखलणे] सुखासुखल—भी शाय सुखायली घरम मारणे [सुखलणे दि] सुखासुखल—न मुख्य पिकात मिसळलेले दुसऱ्या जतीचे पीर, उतवडा -इरिगान घाते

सुखलो—उ (गो) बोका (प्र) बाजुल [दि विहा= बाका] ० संन्यास-उ बोकेस-बास पडा

सुखा—का, सुखा—पुकी १ सुखा, पूर्ण १ बरे तर, मज जवळ ही शिरी सुखा आह दिला सोनामुखी म्हणतात 'बाळ १ ७० २ बाळया रगाचे एक सुखाची पूर्ण २ दीर्घ पडा 'बोवा बदन मोगल अतर धीखड नवे सुखा।' -साख १ ४२ [दि सुखा, सु सुखा] सुखा लायणे—(कपेकन्याने पुरेता सप बला म्हणून त्यास सुखा लावितात बावडन ल) रजा द्या निरोप द्या, घालविणे

सुखा—का, सुखा—भी—उभी १ मूत्र, मुटि २ दोसा, सुखा 'बापे हो बीस तासमुत्र विभुचे वर ताची सुखाया।' -माहण ६० ० १ ३ (व) नास [ध्व, व प्रा सुखा=मुटि]

सुखाडा—उ १ (ऊ) मोठी मूठ २ फार जोराचा दुखा, घपडा

सुखादा—उ सुका, दासा सुखा (अल्पाधी सुखादी) [सुवी]

सुखाडा—उ (कु) मानगुणी बोवाडी पडा

सुखा(का)णा—उ बकाणा वाकणा पडा

सुखादी—उ (गो) एक चौपटी वद कोळवादा पडा

सुखाल, सुखाल बलु—न १ (गो) टोपडे कुचडे २ मधी [पारु बोविल्हा]

सुखेफ(कु)रोप—स—वि १ मुगये सुवासिक २ मुगधी बलु विकणाऱ, गधी

सुखडी—भी १ क्रियाचे एक वर्णभूषण 'सुगदया सुख बाळयाच्या जोटे। लणे कागधे। -दवदास मामावर्णन ४ २ मिरवीची एक जात ३ वस्त्राच्या बाटातील फुलाची एकवीण वहु ० सुडया गल्या पण भावे राहिली 'सुगदया गल्या पण भावे

राहिली म्हणीप्रमाणे कोरतीह च त रथा कारणाबरोबर नष्ट होत नाहीं' -निच

सुखडी—वि सोदुयाची एक जत

सुखधुंग—किंवि सुग्ग, पन्नावाज इ० च्या आवाज ने 'सुग्ग सुग्ग सुग्ग सुग्गी। सुग्ग सुग्ग नगता स्वतः सुग्गी। [ध्व]

सुखी—भी मुलाचे मनेद्रिय, सुगी, सुगी

सुखणे—उकि १ ओवाडणे, सुवाटणे २ (ल) लुणे, नावलेणे ३ (कु) (धान्याची सात, पीठ इ०) वरचेवर हात घादन जिवाविके निवडणे

सुखणे—मकि विचडणे, दचडणे, एकदम भीति घाटणे

सुख(कु)रणे—मकि नख इ० नी ओवाडणे, ओवाडणे

सुख(कु)रा—उ नख इ० चा आवाज, [सुखा] [विचडणे]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

सुख(कु)रणे—मकि वकि १ पाणी इ० मध्ये सुखून बाहेर बाजे सुखणे २ (ल) गडून जाणे निघत हाणे (शाव, मध, विषय इ०) ३ मस्कार झालेला असणे (शाख इ० चा)

४ (ल) गेवडणे, प्रमात पडणे, पुतळणे, सासक हाणे [ध्व]

वुचवुच—जी १ (ढेकूण, पिसवा इ० चा) वुजवुजाट
विपुलता २ (मिकारी, कनैदर इ० ची) गदी, दाटी [ध्व]

वुचवुच-वुचां, वुचवुच-चू—किंति १ ढेकूण, पिसवा
इ० च्या वुजुवाडाप्रमाणें हालवाल, आवाज कवन) २ एखाद्या
पदायांत हात बोटे इ० वचिवेर घालून (चिक्कणें), वचावचा
[ध्व.] वुचवुचणें—अकि १ (ढेकूण उवा इ० चा) वुजवुजाट
होणे २ (होके, विठाना इ० त) उवा, दहण इ० पार होऊन
वळवळत असणें [वुचवुच] वुचवुचाट—उ १ (पिसवा, दहण
इ० चा) सुळसुळाट, अतिसायितता, विपुलता २ (कामाची)
निरुद, गदी ३ (मिकारी इ० ची) गदी, दाटी, झुपड [ज्व वुचवुच]
वुचवुचि(ची)त—वि भरपूर, गच्च, विपुल 'एके दिशीं वर
करिते । येकें बहुबीजें वुचवुचिंते ।'—भास किंकिण्या १५ ६१

वुचवुचाव(वि)णें—अकि (वस्त्र, भाडें, वारी इ०) हलक्या
हातानें धुणे, घासणे, पाण्यात सुसते बुडवून काढणे [ध्व वुच]

वुचा-चचा—वि १ (नेदमीं असणारा दागिना इ० नसल्या
मुळे) मुडा, लाडा, उषवा, रिकामा (हात कान) २ शिंपमोडका
कानतुटका, होके फुटका इ० प्रकारचा ३ नाग्या, निराजण 'वुचा
म्हणे वातालाजधरी वुचा ।'—तुगा २५५ [दि वुचा=कानतुटका]
• वारभार—उ १ अधिकार नसता एखाद्या कामात हात घालणें,

रिक्ती ओरवावी २ लाडा कारभार, अनधिकृत लुब्धुद • कार
भारी—उ वुचा कारभार करणारा ३ हू • बुचे कारभारी आणि
नवटे चौधरी यु(तु)ची—खी (व) अल्कासहित खी, भोग्ठी
वुचाड—न (मळणीपूर्वीचा) कणसासह कडव्याच्या पेंडपाचा
डीग, डडवी, कडव्याच्या पेंडपाची एक रास [युचका-डा]

वुचाड(ट)णें—अकि १ (अगावचे वस्त्र, अल्कार इ०)
जोराचें दिसकणें, आढून काढणें, नागविणें २ (ल) लुटणें,
लुकाणें ३ (पाचें, पिसें इ०) ओरवाहून काढणें [वुचा]
• गावाडणें—अकि पूर्णपणें लुटणें, सर्वस्वी नागविणें [वुचाडणें दि.]

वुच-जु—उ (कें) वृच, वस्था, शाकण, सुट्टी [वृज]
वुचवी, वोची—खी (व) चोदपाच्या कपाळावरील डेंडी, चोटी,
चोटी.

वुजकणें, वुजग(गा)वणें—न १ वज्र पत्नी इ० ना मित्र
विण्यासाठी शेतात वेंचें कळेलें वाळुने निंदा काढीं शब्द करणारी वस्तु,
वागुल्येसा 'यद्यश्च वुजगणें व भक्तसि शिवीं न व डकाणें ।'
—मोउजोग ८ ६१ २ भीतिदायक गोष्ट, बदाय व्यर्थ इ०
'वाचें चोराची गोष्ट पडली असताहि तवार उपशेकी पळेले
प्रमाण नाही पण वुजगणें आदि म्हणून वाळगावी ' ३ अल्प
कुरव व भीतिप्रद माणूस [वुजणें] वुज(झ)वणें, वुजा(झा)वणें
वुरावाघण—न वुजकणें (सर्वेअर्था) पहा 'झाले तयमूतली वुजकणें
चालीं नृगाचं जयें ।'—निमा १ १८ [वुजणें, वुजणें=दचकणें]

वुंजका—उ वुजका पहा

वुज(झ)ट, वुजरट, वुजरा, वुजा(जी)र—वि १ महज
धावणारा, कारणाशिवाय दचकणारा, भितरा, वुजणारा त्याला
(समाजक्या वाडवाला) आढणारीं तें 'फार वुजरट असतात '
—आगर १ १०१ २ लाजरा, भीट नसणारा [वुजणें] वुजगी—
खी दचकणी, विचकणें, भीति [वुजणें] वुज(झ)णें—अकि
दचकणें, एकदम भीति वाटणें, घाबरणें 'हासे विजय मनि म्हणे
का गोपपक्ष्या मला वुजाल्या हो ।'—मोविराट ४ ८० [प्रा
वुजज=हणें, तु १०१ द यज (कें वृगे पासून)] वुज(झा)वणी—
खी वुजणी, दचकविणें, भिचविणें [वुजविणें, वुजाविणें] वुज
(झा)विणें, वुजा(झा)विणें—अकि दचकविणें, घाबरविणें, भिच
विणें, भीति दाखविणें [वुजणें]

वुज(झ)णें—अकि छिद्र, मार्ग इ० बद होणें, झलें जाणें
वुज(झ)णें, वुजविणें—अकि बद वरणें, मळून पाळणें (भोक,
मार्ग, भाडें इ०) 'सवेचि आणील खुनदन । पापाणीं सागर
वुजवोन ।' 'मर्लीं पोरा घे रे वार । तुसे वुजोन खालील द्वार ।'
—तुगा २५६ [स बद, प्रा वज्ज हल • प्रा वृज्जग=स्थगल]
वुजाविणें—अकि बद होणें, मिटणें 'तेवींनि नाही वुजाविरी ।
अशुन द्वे ।'—झा १२ १५

वुजतेलोया अवलग—वि घोडपाचा एक रंग सर्वे वारीर
बळीर असून त्यात काळसरपणा असलेला, कान आयाळ व हून
वाळी व पाटाखालीं वाळें व वारी पायावर काळी झाक असलेला
(घोटा) —अथ १ ३२ [पा वोच्=मलई रंगाचा+तत्त्रिया+
अवलस्]

वुजवुज-वुजां वुजवुजणें वुजवुजाट—वुचवुच इ० पहा
वुजरी—खी वुजणें, वुजणी नमी वुजरी वुजरी पत आदी ।
मुखे वावुरीच्या निच उजाल मोठी ।'—मुरामायण घाल ९९
[वुजणें]

वुजख(रु)क-रा—वि १ थोर वजनदार वुजणें पहा वुज
दगापासून पडित रजम वाजोराव पडित प्रधान यामी .
—चोमारी १ ६५ २ (व) वुदक ३ (मुसलमानात रुढ) सर्वेविशी
तिवि [पा वुजणें]

वुजाडणें—अकि (व) वुजणें
वुजगी—वि थोर, हूद वुदक 'अत्र वदीम मोहीनाचा व ई
जावनेचे वुजगींचा यत्नास ह्म उ घालून आला भाक '—रा
३ ९० [पा वुजणें] वुजगी—खी थोरली, मोटपणा 'नवावाजीं
तर वुजगीं सखाजीं माग पाहला '—रा ५ ३१ [पा वुजगीं]
वुजा(ज)णें—अकि १ समजणें हा मोहोर वुजे अरणाचा,
—किंति १० २ आणख भाडलून हाणें 'पाटीं जे निगिद
म्हणिये । तेंदी वुजाव स्वये ।'—र ४ ९१ [स वृज, प्रा वृज]

दि मि बुजना, बुजण; सु बुजु च बुजिवा] बुज(झ)वणी, बुजा(झा)वणी, बुज(जा)वणें अनी समजुत, शिकवणूक [बुजविणें] बुज(झ)विणें, बुजा(झा)विणें-अकि शिकविणें, विज्ञाद करणें, समजाविणें, समजुत घालणें 'श्रुति सग माता कन्यकेला बुजावी ।'-साहू ११०८ 'न जाणें न जेजे अशा पामराला । बुसावू राकेना विधाता तयाला ।'-बामन स्फुटश्लोक
 बुजावण-णी-ली १ समजुत, एकवाक्यता, (गो वों) बुजा वण 'जेय नानामता बुजावणी जाहली । एकमेवा शाखाची अमोळसी फिन्ली ।'-शा १२७४ २ समजावणी 'इत्येति तरो होईल बुजावणी । तांतवी करुनि साधावे हें ।'-मुगा १२१४
 बुट-३ कापडावरील नक्षी बुटा पहा 'श्रीमत मोत्याचे बुट सो-बांचे कट सजीवळ हुट हत्ती घेतले ।'-येपो ४३६ [बुटी]
 बुटपटक बुटखोळ, बुटसिळा-बुटपटक, बुटखीळ पहा
 बुट-फण-उन-कर-दिनीं-दिशीं-किवि पाणी ६० मज्ये अड पदांचे पडत असता किंवा बाहेर निघाला असता होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन, हुबहुन [ध्व]
 बुट(हुं)क(ग)णा, बुटुंगा-वि बुटका, ठेंगणा, टेंगू [बुटका]
 बुटका-वि १ आखूड, ठेंगणा, गिगा, खुजा २ ज्याचे टोक, दोडा, मोहडा आहे असा [तुल० का पट्ट-जडप्रण]
 बुटकी-ली मिरवीची एक जात ही फार बारीक असते -हृषि ५१० बुटकुला-ली-ले, बुटकुला-ली-ले-बुटकुला ६० पहा
 बुटवंगण-न फारच ठेंगणा व रुई माणूस, टेंगू [बुटका+वंगनवांगें]
 बुटकुली-ली सुठी, हुबकी, हुबकुली (कि० मारणें). [ध्व बुट] बुटकुल्या खाणें-(बुडणाऱ्या माणसांन) गट गळपा खाणें
 बुटकी-ली १ (स्वतःची) विवामी, फाजील वढाई पुरात रवी २ पोचळ होळ, प्रतिष्ठा, पेट (कि० मिरवणें, भाडणें, करणें)
 बुटणें-न (क) भाताची एक जात
 बुटणें-न धूच, द'या, साडण, बुटदी
 बुटणेर-उ युरोपियनाच्या पत्ता आचारी, बोठवळा, पवजी 'बुटेणसदिष याचेच प्रावश्य जास्त चालत असते '-नि ६१ [इ घटलर]
 बुटपु(ष्ट)-डी-नी १ पुटपु, डजबुज २ पावसाची गिरगिर ३ कानान सांगितलेला मंत्र 'मंत्र यत्र बाढी बरिसी बुटपुडी । तर्ग सुतपुडी पावनील ।'-मुगा २५०१ [ध्व]
 बुटपुट-बुटां-किवि १ टपटप, रिपरिप असा आवाज करून (पाऊस ० पणें) २ पुटपुट, कुजबुजत [ध्व] बुटपुटणें-अकि १ टपटप रिपरिप पडणें (पाऊस ६०) २ पुटपुटणें, गुणगुणणें, कुजबुजणें [बुटपुट]

बुटबुटीत-वि १ (क) घागला न शिकल्यामुळे टणक राहिलेला टपटपीत (ताटळ, हाळ ६०) २ (कों) बुलबुलीत
 बुटली-ली १ घातूचे लहान भाडें, तपेली. २ मोटेच्या चाकचा आस किंवा चरख्याची सळई ज्या दोन खुटधावर ठेवि तात त्यापैकीं प्रत्येक [का वटपु-भाटी] म्हु० दीड बुटली रवीं फुटली ० भट-उ (व) बड, नमवारी
 बुटा, बुटी, बुटी-उणी कापडावर रंगाचे ठसे उठवून अगर विणून काढलेली पुले, नक्षी 'हारा वर्णी कुसुम पदरास । बुटालिपी मिरवली ।'-नव २३ १५ [पा वोता, दि वूटा]
 दार, बुटेदार-वि बुपा, नक्षी असणारे, नक्षीचे
 बुटारणा-वि ठेंगणा, आखूड, गिगा, खुजा.
 बुटी, बुटी-ली १ (ल) एक औषधी वनस्पति २ गुप्त व रामबाण औषध, मज, तोडगा ६० ३ (ल) अडचणीच्या वेळीं उपयोगी पडणारा द्रव्य, विद्या ६० वा साटा ४ भागेचा पोटा. ५ माल, मिळकट -रावी [दि] ० देणें-गुप्तपणें वजेतन देणें.
 बुटी बुटी-ली पाटी, टोपली [का]
 बुटे-न गाडीच्या बऱ्यावरील फळी ० काढून-नेऊन-हलून ठेवणें-(ल) एजाचा कामाचें जरूर असें साधन काढून घेणें, नाहीतें करणें ० गहाण ठेवणें-अत्यंत जरूर अशी वस्तु दुसऱ्याच्या स्वाधीन करणें ० पटक-न गाडीचे बुटें न हलावें म्हणून बाधाबयाची दोरी ० खोळ-खिळा-लीय गाडीचे बुटें न कणा याना जोडणारा खिळा
 बुटण-न (व) बुटणें पहा
 बुट्टा-नि ठेंगणा, बुटका, आखूड (माणूस, पदार्थ)
 बुट्टा-उ ठिपका सुटी पहा [बुटा]
 बुट्टा-उ पाटा पहा
 बुट्टा, बुट्टी, बुट्टीदार, बुट्टें, बुट्टेदार-बुटा ६० पहा
 बुट्टाण-ली (गो) वफरा, पाच ६० च्या अंगाची किंवा नासलेल्या दुधाची घाण बुट्टी-ली साधारण लहान कान असलेली मेंढी
 बुट्टी, बुट्टीस मारणें-गुणारा देणें चुकविणें, सुटी घेणें, टाळणें (विचित्रत शालेतील मुलात रुढ)
 बुट्टी-ली १ (व) गाडीच्या साठीच्या पुढच्या भागाला असणाऱ्या दोन छटापैकीं प्रत्येक २ बुट्टी अर्थ २ पहा
 बुटण-न छुट, दुधा, पोटाण बुट्टा-वि बोंटा, छुगसारखा केलेला, बपाचें अन्न बुट्टें आहे असा (पदार्थ, अवयव, शास्त्र)
 [बुधा]
 बुड-ली वृत्त पहा
 बुड-न (गो) पाणवोवडा

बुडकणें—अकि पाण्यात बुडथा मारणें, हुंवणें [ध्व बुडक]
बुडकली—ळी, बुडकी—ळी बुडी. (किं मारणें)
बुडका—जी. नदी—ओढपाच्या काठी किंवा तळात पाणी
साचण्यासाठीं केलेली खाच, ल्हान विहीर बुडकी पहा

बुडकुला—ली—लें—प्रश्न १ सुमारे शेरभर पाणी मावेळ
एवढें मातीचें भाडें, ओढकें २ ल्हान तपेली, धावूचें ल्हान भाडें
३ खाण्याकम्याची कोटी 'माझ्या राहात्याची बाई बुडकुली पर
पण्यानें बाईल कुटली।'—मन ५५ ४ बोकळें बुडकुलें—प्र
ल्हान मुलाच्या खेळातील माती, लाकूड इ०चा कोणताहि पदार्थ
(घर, ताटली इ०) [बुडका]

बुडखा—उ १ शाव इ० चा बुधा, फाव्याच्या सालचा
मुखापर्यंतचा भाग २ तळ, मूळ, पाया, उगम, आधार (पराय,
काम, व्यापार इ० चा) [स बुध्न, प्रा बुध, बुद्ध, म बुद्ध]

बुडगा—वि (ना व.) म्हातारा [स बुद्ध, प्रा बुद्ध,
हि बुद्धा]

बुडण—ळी १ बुडण्याची जागा (पाणी, काम, व्यापार
इ०त) (शब्दश ब ल उपयोग) २ बुडसान, तोटा (व्यापार,
उद्योगधदा इ० त) बुडणूक—ळी बुडण्याची क्रिया, बुडलेली
स्थिति (शब्दश ब ल) बुडणें—अकि १ पाणी इ० प्रव पदा
पात खोल जाणें, अतपांन पावणें २ (ल) (काम, उद्योग,
कम्यास इ०त) गद्दून जाणें, गळें होणें, निमम होणें 'देवी
जयाची अहता ! बुडोनि ठेली।'—हा १५ ४२६ ३ (ल) (इ ल,
काळजी, चिंता, कजे इ० ने) व्यास होणें, जर्जर होणें, आकुल
होणें 'नता करनि मुच्छी म्हणसि मी बुडालों रिणें।'—केका
११ ४ (ल) (मनुष्य, पीक, गाव, देश, व्यवहार, पैसा इ०)
नष्ट होणें, नाश पावणें, नाहीस होणें 'तेवीं समूल अविद्या खाय।
तें शानही जें बुडोनि जाये।'—हा १५ ४४० ५ निष्फळ होणें,
फुट्ट आणें, गमावणें, निरुपयोगी होणें 'समयास जर बुद्धी तेंपें
पोहचला नाही तर तिकडील दक्षिणा बुडेल आणि घरचे कामाचा
दिवसही बुडेल' ६ (ल) (प्रय, नाणें, बाल, धर्म इ०) वद
पडणें, प्रचारात नवणें, अमलातून जाणें ७ (दिवस) सपणें, शेव
टास जावें ८ (सूर्य इ०) नावळणें [स बुद्ध=लेपणें, प्रा बुद्ध]
म्ह० बुडेल तो पडेल पोहल तो बुडेल बुडतटाय—उ मनुष्य
इ० बुडून आप्याहाती पाण्याची खोरी लाग्या उरत छातीटाव,
कमराटाव बुडता—वि १ बुडणारा, उतरता, न्हास पावणारा
जेंवें सुटता पाया—काल—व्यापार—यदा—चौल्ल इ० २ जात
टाकलेला पदार्थ बुडेल इतकें (पाणी, पुर, तेल). [बुडणें] म्ह०
बुडण्याचा पाय खोलात—खोलाकडे=खालावलेल्या भागभाषी
प्रकृति भागमी अपकृषाकडे होत जाते बुडता काळ—उ बुड
सानीचा काळ न्हासकाळ, सफ्टकाळ पडता काळ 'बुडत्या काळीं

हात देणारे थोडेव'—वि १ ८ ७१ बुडता पाया—उ उतरत्या
कलेचा, न्हासाचा भास (किं० रागणें, होणें) बुडचा—ला—
वि तळचा; बुडाकडील बुडालेल्या घरचा मोड—उ कुडवा
तील सर्व माणसें मरून जाऊन शिल्लक राहिलेला एकच मनुष्य

बुडबुडणूक—ळी. तोंडाची पुटपुट, बुडबुट पहा [ध्व] बुड-
बुड—डॉ—किवि १ बुडबुड्याच्या आवाजाप्रमाणें, बुडबुड असा
आवाज करून २ पुटपुट पहा [ध्व] बुडबुडगंगा—ळी मारभर
स्नान, दंडस्नान, मुसळस्नान, घोपटस्नान

बुडबुडणें—अकि १ बुडबुडपाच्या आवाजासारखा आवाज
होणें २ हलक्या व अस्पष्ट आवाजात बोलणें, पुटपुटणें ३ (गो)
पाण्यात हुंवणें [बुडबुड]

बुडबुडा—उ १ पाणी, दूध इ० मध्ये वारा गेल्यानें जो
वाटोळा आकार उत्पन्न होतो तो, जुगा २ भाजलेल्या त्वचेवर
वेणारा फोड (किं० निघणें, होणें) ३ (स) नश्वर, अस्पृशाल
ठिकणारी गोष्ट क्षणमगुर ससाराला बुडबुड्याची खपना देतात ४
ठकवाजी, सोदेगिरी, (इ.) बवल [ध्व, स. बुडबुड]

बुडवणी, बुडवणूक—ळी १ बुडविणें, बुडविण्याची
क्रिया (शब्दश व ल०) २ बुड, नाश, अथ पात 'धर्ममागें
पापपरिणामी असून तो देशात बुडवणूक भाणणारा असा त्याचा
प्रद आहे'—गि ४९० [बुडणें] बुडवणी—वि. माझ्याला
दोरी न लावता हातानेच भाडें बुडवून मरून घेता येईल इतकें खोल
(पाणी, विहीर, टाकें इ०) बुडविणें—अकि १ पाणी इ० मध्ये
पदार्थ घालणें, न दिसेसा करणें, बुडण्यास लावणें २ (ल)
मग्न करणें, बुडवळणें ३ (आलुल्याचा) नाश करणें, निरुपयोगी
बनविणें 'आपण मरून गेला व विचारीला व्यर्थ बुडविली' ४
वद करणें, वद पाडणें, यावविणें ५ बुडसान करणें, फडविणें,
खुलाखणें [बुडणें] बुडव्या, बुडवणा—पया—वि नाशास, न्हासास
कारणीमृत, बुडविणारा (मनुष्य)

बुडसळ—उव पाणें झडून वाळलेला दूध, शुष्ककाष्ठ, खोड
'तेवीं भोगधेयें मागिले। पडती वेहाचीं बुडसळें।'—हा १५
१६० [बुडसा]

बुडस्यळ—न १ बुडसान होण्याचा समग्र असलेला पदा,
व्यापार इ० धाडसायें, पोक्त्याचें काम 'समुद्रातील व्यापार हें
मोठें बुडस्यळ आहे' २ बुडल्यामुळे झालेले बुडसान, नाश, हावि,
बुडक्या 'बुड घरीं बसलों त्यामुळे चडूकडून बुडस्यळ झालें'
३ बुडित व्यापार [बुडणें=स्यळ]

बुडळणें—अकि बुडविणें 'तेगीं अविधिची उच्छळी। जया
जीवजातामें बुडळी।'—साए ५५६

बुडाव—(नाविक भों) दुसरीगास व वाहसारीस टोकलेले
आगड घिके [बुड]

युडी—श्री. १ युदिपुर-मर पाण्यत दिग्णे, युषकळी, युधकी (किं. मारणे, वणे) २ (खा) (धुंधारी) कुंभार पाक उधा दगडी खळ्यात फिरते तो खळगा [युद्धणे] ३६० साधगे तर उडी माही तर युडी ० मारणे-देणे-१ पाण्यात जाणे व काही काळ पाण्यातच राहाणे २ (ल) काढी वाळ पडून जाऊन दगून वगणे 'याने पार पडला युडी मारली' ३ काढी साधा-स्तव प्रपन्न वरणे. शंभर युड्या मारून गांध जोरडी दाख घिणारा-(राजा) कोणक करे यथेष्ट करुनहि लोकांत अस्मि पणे वागणारा

युडी-ढां—श्री भाव्य, वरची ६० चा दादा, पात्याच्या उलट बाजूचे टोक [युड]

युडो—श्री (ऊ) मासे पकडण्यासाठी समुद्राच्या तटी सावि लेंले जाळे (किं. मारणे) [का. युी=मासे, कुने ६०ची टोपणी]

युंडी—वि युट, वडवा 'साटसट्ट पडण युंडी।' -येणे २२५

युडीत—न १ युड, युक्कान, हानि २ जे परत मिळण्याची जाता माही असे करे, युडाले कथा युडीने देणे गुदामकराची मुलगी मुम्ही वरणार तर दोनवे रुपये युडीत या आणि तीनवे रुपये करे या म्हणजे पडेल '३ काहीएक पायदान न होत धर्वात युडालेली रकम -वि युडालेले, युक्कानीचे, गमावलेले [युद्धणे] ० फूळ-न घेतलेले करे फेडू शकत माही असे फूळ, दिवाळदोर वणको ० धूत-न नमुद केलेले करे परत मिळण्याची आशा माही क्रिया मुदतीबाहेर गेलेला असा वजरोसा ० खर्च-उ १ क्याचा मोबदला मिळणार माही असा खर्च २ (जमाकरे) युडा लेला गमावलेला पैसा ० खाते-न युडीत युडीच्या नोंदणीचा वर्ग यादी ० धाकी-ओ वसुन न होण्याओगी शक्ती 'त्या दुवानदाराचे दुकान बसण्यास बरीचशी युडीतवाकीच करण शाली'

युडीद—उ पाण्याची खोली मागण्याचा ओळवा [युद्धणे]

युद्धख—न १ खाड ६० चा युधा, युद्धा, मुळख 'जिशा खाडुनिया शान्ता। मग त्याबिधा युद्धा। उप कीजे।' -हा ११. २१८ २ तळ पाया; युद्धे (आडे, वस्तु ६० चा) ३ एखाद्या कामाचा प्रसवाचा सुरवातीचा भाग, आरम, उगम ४ ल्हान मूळ, आरम, आचार [युड] ३६० बडिलाचे युद्ध आणि नाचे युद्ध युद्धक=आडासा बडीलपणा मिळाल्याबरोबर दिमाक चढणे

युद्धम—उ (ना) मोठा पतंग

युद्धा—वि म्हातारा वयस्क [स युद्ध, शा युद्ध] ३६० युद्धी घोडी लाल रंगाम ० मगळ-उ (काळी) रागचमी साव्यावर प्रथम येणाऱ्या मगळवारी होणारा होळिचोसव हा उत्तर्द्धिदुस्यानात-विगेपत कागोभेर्त्री-फर मोठ्या प्रमाणावर होतो -तीप्र १०२ [दि]

युणगा, युणगे—उन १ तेव्हाच्या सामुग्रीचा तळ, गत माना 'तेदिगियाचे युणगे व मन्निना आडे, तो लुटून टाकावा' -भाष ४८ २ तेव्हाबरोबरचे उदमी ३० विनम्राक अवतार होऊ बाजारयुणगे पहा 'पायदळ तोपगणे। टाकिले पिठादीस युणगे।' -येणे २०३ -पया १०. [का यु-गार] युणुगगाजार-न बाजारगणे पहा 'युणुगगाजार फर उतर तीन कोसावर।' -येणे १४१.

युणगा—वि १ युडका, टेंगणा २ ल्हान, छोटा, थोडा (पदार्थ) युद सन्नात युडका पहा [सं विदु, म युड]

युणगी—श्री बाजरीचे नोंड टोपण, कचोळे

युणमुळे—न धान्य साठविण्याची ल्हान वणग, वणमुळे

युत—उ मूर्ति [का] ० परस्त्व-वि, मूर्तिपूजक [का सुपरत (युत=मूर्ति)] ० परस्ती-श्री मूर्तिपूजा 'मुक्त्मान होऊन ओ युपरस्ती बरील त्या राजा तो खिताब-माजीव आणि खीच माड' -मर २१५ [का] ० फरादा-वि मूर्तीचा विक्रय करणारा, धर्मांचा सौदा करणारा [का सुत्परोद्] ० फरोशी-श्री मूर्तीचा विक्रय, धर्मांचा व्यापार [का] ० शिक्षक-वि मूर्ति भजक [का युतिशक्] ० शिक्षकी-श्री. मूर्तिभजन करणारा [का]

युत—श्रीउ युप पदा

युत-कण-कण-कर-विनी-दिदी-जिति मज पदार्थ

परस्पर/अ आदल्यामुळे होणा'या भावाभाप्रमाणे भावाज करून [ध]

युतफा—उ युदा युक्का, दोसा [ध युन-द]

युतारा—उ (धे) मोठी बिरुणी, हाडणी युतारी-श्री ल्हान युतार

युताव—उ १ (गे) एक प्रकारचे लालमुशरीच्या आकाराच्या फुलाचे झाड २ युदी, युतावे, बिरडे [पोढे वाताव]

युतिश—न बाटलीच्या आकाराची चिनी मातीची बरणी [पोढे मोतिबा]

युत्ता, युत्ती—उकी (ना) (विशेदाइचा खेळ) विगीला टोला लगावण्यापूर्वी ती उच उसडविणे [दि युत्ता]

युत्ती—श्री (वायकी) खेडेगावातील सामुवासीण अगर माहत्वाशीण भावास जताना तिच्याबरोबर दिलेले खाद्यपदार्थ [दि युत्ती=पाथेर दुः० स सुकि, वृत्ति]

युथ यु(यु)थी—उकीन १ हाक्यावरून सर्व शरीरावर आच्छादवाध घेतलेले वस्त्र, पोडणी, खोळ 'कनकावराची घेउन युपी। वैमली सती कौसल्या।' २ वुरखा, धुण्ट, खाळ (वेंगडी ६०ची) (किं. घेणे, मारणे, जोडणे सारणे) 'काठी कावळी शुक्ल युपी।' -नव १३ १२३ ३ आश्रयस्वात, निवासपर 'जैगी आभाळाची युपी। करुनि राहे गमस्ती।' -हा ६ २५१ ४ रूप

वेश 'होतों दासारी तुम्ही वसुमती ध्या वानराच्या बुधी।' -निमा १२ ५ गवसणी, आच्छादन (ल) वचन 'सगला पाळ सक बुधी।' -कुसुमा ३९ ५४ [स अवयुजन] बुंधी पांच रणें-खिवांनीं लुगड्यावरून आगभरून दुसरे वज पावणें, शेला इ० घेणें बुंधड-ही वज्रप्रवण, पोशाख 'गाढव गाढविसि बुधड। न वरी अलंकार मोषड।' -एभा १३ ८२१

बुधारी-ही बुतारी पहा
बुध-न वृद्ध, तळ, खालचा भाग [पा बुता बुध्याद म वृद्ध] ० घेणें-(सणता सहन व्हावी म्हणून) बुलीवर देवावयाच्या (रापर इ०च्या) भाडपाच्या बुधाला माती, राख इ०चा लेप करणें

बुंद-५ कोंढी नावाच्या झाडाचे बीं बुंदाचा चहा-३ (कर) कोंढीचे बी उज्जून केलेले पेय, उकळलेल्या कोंढीचे पाणी, अकें, कवा बुंदाचे तेल-न वतम तेल, कोंढीपासून केलेले तेल -अश्व २ १०८ बुंदिन-न (शाप) पहा, कोंढी, कोको, ही उकळल्यानंतर त्यात सापडणारा एक शार, (इ) कोंढीन

बुद-वि १ (सौंदर्य, श्रेष्ठत्व, अप्रतीमत्व, दाखविण्यासाठी प्रमाण म्हणून योजतात) बुरेख, गोंडस, सुंदर, अप्रतिम 'नाजुक रणें बुद सुखाटा नवतीची लाली।' -होला १०१ २ लाल या विशयणापुढें त्या रंगाचें आधिक्य वर्णविण्यासाठी योजतात 'पागोट्याचा रंग लालबुद आह' बुदक(ख)डा-वि बुदर व वेखणा (ही किंवा पुरव) बुदडा-वि बुदखडा, बुरेख, अपके दार गोंडस वस्तु

बुद-५ थेंव, बिदु 'बुधाचे वागरी मयाचा हा बुद। पडि लिया बुद नव्ह मग।' -तुगा २८६४ [स बिदु हि बुदा] म्ह० बुदसे गई सो रौदसे नही आती बुदका-५ अच, ठिपका -शर -वि लहान, आवड, गुणगा पहा बुदकी-ही (कापड, कागद इ०वरचा) लहान ठिपका, बुी 'बुदकीचा मजमर चिरा जो तुम्हा।' -पेपो ५४

बुदकणें-अकि १ (कों) बुक्या मारणें, बुकलणें, बदकणें पहा २ बदकणें वेहच्या खेळात त्याला मी बदकून काढतो पहा 'बुदका' बुदका-५ १ (कों) बुदा, येला, बुका २ यत्ता 'बुना इ० बुदक्यानें बुडणें' -सको [व्य बुद']

बुदकें-न (गो) बुजी
बुदगा, बु(उ)दगुला-वि बुका, गुणगा पहा मोदकी बुधुनी टेंगणें टाण। अति दीर्घ जाण न वरावी। -एभा ११ ११८५ बुदगुलें-न लहान व विशिष्ट आकाराचे पादुचे भाडे बुदवळ-न बुद्धिवाच्या सगळील राजा, वजीर, हत्ती इ० प्रत्यक्ष मोहर्, सोंगरी [स बुद्धिवळ] बुदवळें बुदवळानें खेळणें-बुद्धिवाच्या खेळ सळणें

बुदबुद-ही बुदबुदे फुटणें, (पदार्थ नासल्यामुळें) बुदबुदे येळ लागण्याची स्थिति (कि० सुटणें) -५ बुदबुदा 'निळा म्हणे ठेविलें ऐसा। जळिया बुदबुद जळीचि जैसा।' -निगा १९१ बुदबुद-बुदां-किवि बुदबुदे येउन गदगदा, खदखदा बुदबुदणें-अकि (जखम, गख इ०) कमीनीं व्याप्त होणें, युज बुजाट होणें.

बुदधक-वि बुदुक पहा 'मोकदम मौजे चादे बुदरुक तर्फ पेडगाव याचे मावें कौल लिहून दिला' -समारो १, ७

बुदला-ली-लें-बुधला इ० पहा

बुंदी-ही हरमन्याचें पीठ मिजवून पातळ करून तें झाल्या तुन तुपात पाहून तळलेली कळी (अव) बुया 'बोटी मुग दळ बुंदी विरपा।' -नव १ ११७ [स बिदु, हि बुदिया] बुंदीचा लाडू-५ साखरेच्या पाकात बुधा पाहून केलेला लाडू, एक पत्रात ० पाडणें-बुदीच्या साह्याच्या कळपा पाडणें 'हजार पानाच्या बुदी पाठीन' -मोर १४

बुंदेला-वि बुंदेलखंडासवधीं बुधेला पहा

बुदा-५ अति कष्टामुळें होणारा शक्तिपात, शीण, यक्वा (कि० पाडणें, पडणें, होणें)

बुद्ध-५ १ बौद्ध धर्माचा सत्पापक शाक्यमुनि, गौतमबुद्ध २ विष्णूचा नववा अवतार, बौद्धावतार -ही (अप) बुद्धि पहा 'इस्रयाची बुद्ध येवत निमित्त्याची।' -पेपो १५७ -वि १ शानी, विद्वान 'सेवीं बुद्ध बुद्ध नित्य मुण। हा विसरोनि निजत्वापें।' -एभा १३ २२८ २ जाणला, समजला गेलेला (अर्थ) [स बुध-जाणणें]

बुद्ध-७ शेळी किंवा बंदी याची सरुया लिहावयाची असता सरुयावाचक विरुपणापूर्वी योजावयाचा शब्द; नग हा शब्द विसाच्या आत योजतात व त्याच्या पुढें माच शब्द योजतात 'शेळी बुद्ध एक, बंदी बुद्ध दोन' सा, वग, १५२, रास पहा

बुद्धवृहस्पति-५व १ (प्र) बुधवृहस्पति धावण महि न्यालील दर बुधवारी आणि गुधवारी श्रिया पुजितात त्या बुध व वृहस्पति यांच्या प्रतिमा, चित्रें २ (यावरून) बुधवृहस्पतीचे वत किंवा पुया ३ मामा व माचा एकत्र आले असताना म्हणतात (ब्रह्मणीतील भिसेस यणाच्या मामाभाच्याच्या जोडीवरून)

बुद्धि-ही १ पदायाच्या स्वतःचा ज्ञान करून दगारी, सारासार विचार करणारी व दुखाचा गोटीचे आकलन करणारी मानसिक शक्ति २ ज्ञान, जाणीव, आकलन, शृद्धानपण, समज 'बाप तें वरावरीं मागें। पवानि बीं बुद्धि सागों।' -शा ११ ५४९ ३ विचार, निश्चय, मन, मत 'बाल वतों म्हणाला, आज बुद्धि झिनी' 'जयास नाही दडबुद्धि। ती एक मूर्ख।' -दा २ १ २७ ४ मत्त समजून, अमुक गोष्ट अमुक रुपाची

विवा गुणाची आहे असा प्रह 'हा निलयाचा दुसरा। या बुद्धी हातु पातळा विलास।' -हा १४८ ५ इच्छा, भावना, अत करणप्रवृत्ति (कि० होणे) 'कोणत्या वेळी बाब युधि होईल हे कोणी सांगवें।' ६ वेत, सत्त्व, युधि, वषाय, इत्याज 'त्यास हे सांगवें वरमान। तो युधि पूर्ण सांगेल।' ७ (समासंत) भाव, दृष्टि, नजर जसे-अपकार-उपकार-तिरस्कार-पूज्य-हित-युधि, काच-काष्ठ-धर्म-युधि गुरु-पितृ-मातृ-मित्र-शत्रु-युधि ८ भावणे, समजणे [सं] म्ह० ज्यास युधि नाही त्यास भावत नाही (वाप्र) ० फांकणे-१ गोंधळणे, आध्वयेचकित होणे २ ज्ञान, अकलन वाळणे ० सांगणे-शहाणपणाच्या गोष्टी सांगणे, उपदेश करणे युद्धीने स्वर्गास जाणें-नुसत्या ज्ञानाच्या ओरा घर मोठी कृत्ये करणे व श्रेष्ठत्व संपादन करणे युद्धीस त्यागणे-एखाद्याच्या तजानें चालणे, इच्छेनुसार वागणे युद्धीशीं वैर फारणें-स्वतःच्या अतःकरणाच्या सदृष्टिविरुद्ध प्रयत्न करणे, मनात येतें त्याप्रमाणे न वागणे युद्धीचा खंदक-उ पूर्ण मूर्ख माणूस युद्धीचा पोरान-वि. दुष्ट, धांड मनाचा तुल०. 'पाखळ हे मारणे युधि खोटी।' -२ ११ युद्धीचा जड-वि मद युद्धीचा युद्धीचा सागर-उ १ अल्पत विद्वान, दुष्टार माणूस 'भले युद्धिचे सागर नाना। ऐसे नाही होणार।' -२५ ४१ १ (ळ) अत्यंत मद्र व मूर्ख मनुष्य युद्धीचा विकास-युद्धीचा विशालपणा 'बायकापोराच्या ऐवजी देशाचा सत्तार करण्याची युधि होणे हा त्या युद्धीचा विकास आहे' -तिसु १६८ सामाशब्द-० कौशळ-स्य-न युद्धीचा चलाखपणा, विलक्षण हुषारी, युद्धीची तीव्रता [सं] ० गम्य-वि युद्धीने जाणता येण्या जोगें, तक्क्ये गम्य पहा [सं] ० प्रह-उ मनाची समजूत, जाणीव, मत ० प्राह्य-वि युद्धीला प्रहण करता येण्यासारखे, युद्धिगम्य [सं] ० चापक्य-न युद्धीची तीव्रता चलाखपणा, तरतीतपणा [सं] ० चाळक-वि (काव्य) मनास जिवा इच्छेस चालना देणारा [सं] युद्धि+चालक] ० तत्त्व-न महत्त्व 'उभयसंयु पहिलें। युद्धिताच प्रचलले।' -शा १४ ९१ [सं] ० नीत-की उपदेश, सहा, वषाय, मार्ग इ० विषयीं सूचना ० पाटव्य-न युद्धीचा तीव्रपणा, चलाखपणा [सं] ० पुरसर-पूर्वक-कवि सुदाम, जाणूनवृत्त, युद्ध्या 'युद्धिपुर सर पाप केले आणि सहज पळले यात अंतर आहे' [सं] ० पुरस्कर-कवि (अप) युद्धिपुर सर पहा ० प्राचल्य-न युद्धीची पूर्ण वाद, परिपक्वता [सं] ० प्रामाण्यवाद-उ मानवी युद्धि हेच सर्व ज्ञानाचे प्रमाण व उगमस्थान आहे असे मानणारे मत (इ) रंशनेतिम् ० थळ-न १ युद्धीचे सामर्थ्ये शक्ति २ ज्यात युद्धीची शक्ति लागते असा एक थळ यात स्वकीय बाबेंबाची मापा असून पटा वर मोहती मांडन हा थळ थळण्यात यतो वेष्टी व युरोपियन असा

याच्या दोन तन्हा आहेत 'जेवि युद्धिपळे वाडे कोडे। मिच्या राजा प्रधान हत्ती घोडे।' -आरा वाल ११ २४९ ३ युद्धवळ पहा ० योध-उ जीव आणि ईश्वर 'भेदनदीचा दोही घडी। आरबातें विरहवेडी। युद्धियोध।' -माहा १६५ ० भेद-उ १ हेतूचा, उद्देशाचा बदल २ मनाचा, मनोवृत्तीचा बदल, मवपालट ३ वैमनस्य, द्वेष, कलह 'युद्धिभेद उत्पन्न करणारे वाद उत्पन्न होऊन बुद्धी भाजते' -ति २४३४ [सं] ० भंडा-उ १ विचारसक्तीचा नाश, मानसिक गोंधळ, भ्रम 'युद्धिभ्रंश होऊन रावणे। सीताहरण ये केले।' २ युद्धिभेद पहा [सं] ० भंद-वि ज्याची युद्धि जळ आहे असा, जळयुद्धि ० मांथ-न युद्धीचा जडपणा, मदत्व [सं] ० भंत-धंत-मान-धान-वि तीन युद्धीचा, दुष्टार, तरतीत, शहाणा, तैलयुद्धि ० योग-उ १ निष्कामकर्मयोग 'आर्ता युद्धियोयु निधित। भवधारी पा।' -हा २२१ २ ज्ञानयोग [सं] ० धाड-उ उपदेश, सहा, शिकारस, सूचना (कि० सांगणे, करणे) 'एके यतीने येवोनी। युद्धिवाद सांगितला।' -गुच ३३५ [सं] ० निलास-उ १ कल्पनेचा छेळ २ मनाचे जिवा युद्धीचे भटकत फिरणे [सं] ० विषय-उ १ युद्धीने जाणलेली, समजलेली गोष्ट २ युद्धिप्राश गोष्ट, मानसिक बाकीने प्रहण करण्याजोगी, मानसिक शक्तीच्या प्रहणाचा विषय होणारी गोष्ट [सं] ० वैभय-न युद्धीचें श्रेष्ठत्व, उच्चपणा, शक्ति [सं] ० स्थ-वि उद्देशिलेले, योजिलेले, कल्पिलेले [सं] ० स्वातंत्र्य-न स्वतः विचार, मनोवृत्तीचा भोकलेपणा 'ईश्वर मनुष्यास युद्धिस्वातंत्र्य देतो' -ति २४२ १ युद्धयंक्ति-वि युद्धीच्या आशेत राहणारा युद्धिवध [सं] युद्धि+अक्ति] युद्धयतीत-वि युद्धीच्या आठोक्यावाहेरील, युद्धीला न समजेल असे [सं] युद्धि+अतीत] युद्ध्यारुद-वि समजलेले, जाणलेले [युद्धि+आरुद] युद्ध्या-कवि १ सुदाम, जाणूनवृत्त, युद्धिपूर्वक २ मनाचें, दबळेपण, जाणीव असताना (समासत उपयोग) [युद्धि] युद्धयुद्ध-उ युद्धुष्टा 'जळांत उपजे जैसा फेण। युद्धयुद्ध राहे कोटें स्थिर।' -गुच २१ १ युद्धयुद्धाकार-वि युद्धयुद्धाच्या आकाराचा गर्भापणानंतर तितल्या दिशेचाच गर्भाचें स्वरूप [सं] युद्धयुद्ध+आकार]

युद्ध-ख, युद्धरुग-वि १ पूज्य, सन्माननीय, थोर, वृद्ध (वय, विद्वता, अनुभवं ६० नीं) २ एकाच नावाच्या दोन भावांपैकीं मोठे जसे-हिमंयेयुद्धक याच्या उत्पत्त हृदे 'सथ याजला मोजे शिरोवरी युद्धक पैवी एक चावर अमीन इनाम ...' -सयातो १ ६४ ३ एकाच नावाच्या दोन इतरांपैकीं मोठा, वडील ४ वृद्ध, दुबळा, असमर्थ 'मी आता युद्धक झालों आहे तेव्हा वारमार दुष्टीच पाहावा हे वें' [का युद्धगे]

युद्धंत-वि (ये दर्जा) युद्धीने व अनुभवानें प्रौढ, युद्धि वत पहा

बुध—५ सूर्यमालेतील एक अतःप्रद, नवग्रहातील चवथा हा सूर्याच्या अति जवळ आहे [स] ० वार—५ सात वारांपैकी एक वार, सौम्यवासर [स] म्हणून नवग्रहांसाठी याग बुधवारचे लग्न बुधवारणें—अकि (म्हैस) बुधवारी विणें हे वेत अजुन समजून वामरु ब्राह्मणस दान देतात [बुधवार] बुधाष्टमी—की ? छुद्र पक्षात बुधवारी वेणारी अष्टमी, २ क्रियांचे एक व्रत व्रत आचरणाच्या रीतें या व्रताची कथा जेवतांना एकावयाची असते व नवेंत नर काचा उजेव देताच जेवतांना उडावयाचे असतें वरिथे अचवून पुन्हा जेतावयाच्या परिपाठ आहे [स बुध+अष्टमी]

बुध—न सख्यावाचक विज्ञापणापूर्वी योजनावयाच्या वाद (विरु) बुध पदा

बुध—वि (व्यापारी, सात्त्विक) पाच (भाजीपाल्याच्या व्यवहारात योजतात)

बुध—वि वहाणा, विद्वान, ज्ञाता, पंडित 'बुध अन्योन्य म्हणति कां जाता या हाचि नाक-वास वस।' -मोसभा १८ -की. बुद्धि पदा म्हणून आगळ बुध वागिया पाळळ बुध वाम गिया 'विशेषवर्षी प्रत्यक्ष गोष्टीत रक्षिणी लोकांचे पाळळ पुढे जवून इतरांचे मागे असे, ती स्थिति बदलून आनने गुजराची पण आगळ बुध वागिया पाळळ बुध वामगिया ही म्हण खरी कल पाडत जावत ' -निमेषचित्रिका [स] ० वेंत-५ १ (वें) पुवारी, महाजन -लिपु ३ वनटिकातील देवगु जालींतील जात पागील -गागा ३ पुत्रत पदा

बुध—न १ (साह गवत, वरगुणी इ० वा) मुळाव्या भाग, बुडका २ पायवा, तळ, वूड, खाल्ला भाग बुधा पदा [स बुधन, या बुध तुल० का बुन] बुधट-न पेंडावर सारण्यासाठी वापरतात ती जीण व आखूड फडक की केरगुणी बुध नाल-की हाडाच्या बुध्यादी नालाप्रमाणे वाकवून वापून मारणें 'टाणें टिपच्या पिळोडे। वेडी बुधनाल कोरदो।' -दा ३ ७

१५ [बुधननाल] बुंधा, बुंधारा-५ १ (साह इ० वा) खाल्ला भाग, वूड, तळ, पायवा २ (ल) मूळ, पाया, उयम, गारम उत्पत्तीचें कारण [बुध] बुंधाड-न (विरु) बुद्धा पदा बुंधारणें—जकि केरगुणीच्या बुद्ध्याने मारणें [बुधा]

बुधला—५ १ तळ, तूप इ० ठेवण्याचे रहान तोडाचे चनेपात्र, कातड्याची बाटणी २ (व) ज्यामोवली आग वस विरले असतात तो चाकाचा मध्यभाग बुधा ३ बुधनें होके [वि बुद्धा, तुल० इ बॅटल] म्हणून बुधलावर तूप खालव बुध वयाचा माल नाही बुधलेमार-५ १ दाखने भरलेले तुपे आळीने टवून वार उडविणें २ दाख भरलेल्या बुधल्याची वापून त्या दाख भाग वापून मारणें 'गोपरीमार बुधलेमार। थोसदन इगरीं मार।' -दा १ ७ ६५ [बुधगममारणें]

बुधली—की ? सुग्री तेले अत्तरेइ० ठेवावयाचे चनेपात्र, रहान बुधला २ मशालीवर तेल ओतण्यासाठी तोंगी असलेले चामड्याचे किंवा धातूचे भाडे ३ (साम) रहान भाडे [बुधला अल्पायी] म्हणून तोंडी तीळ गाडीस पुवारी ० उताणी पडणे—भोंवतीं येवें—(ल) एखाद्याची लबाडी उघडकीस येणे बुधले—न १ तळ, तूप इ० ठेवण्याचे चनेपात्र २ (व) बुधला अर्थ २ पदा बुंधी—की ? बुरखा २ बुधी पदा 'अळखी जालेंया बुधी काडी। आणि राया।' -शिष्ट ७८ सोंग, वेरा

बुंधी—५ (वें) बोंवळे वायू बुंधेला—वि १ दुदरुखवात राहणारा (इसम) २ (ल) मूखें, माड, अडाणी ३ रेंगाळणा, मुस्ताईचा, दिला (इसम, वारभार) बुंधेला—वि बुधलेवरें तयार करणाऱ्या होजणाऱ्या जातीचा (इसम) [बुधला]

बुनगा—५ बाजार बुणें 'माम जांजा सारी। बुनगे पात-लेस माफारी।' -ऐरो १०७

बुनगा, बुनमुला—वि बुनगा पदा बुनमुलें—न धातूचे रहान भाडे बुनणें—जकि विणणें [हि बुनगा] बुनकर-५ (व) विणवरी, बोडी बुन्यावट-की वस्त्राची बीण विणण्याची तन्हा बुनियाद, बुना(न्या)द—की ? जोर, शक्ति, जोर २ (ल) विवाद मजल 'खापी काय-विती बुनियाद आहे की हा हजर रुपये खर्च करील ? ३ वजन, विमत, प्रमास, महत्त्व ४ भाडवळ साधन, बोण्याहि व माग लागणारी सामग्री ५ पाया बरिभास उरक्याची बुनियाद फसली होती -वेद २१ १४९ ६ आरम गुपत त्यत आवण बुनादीपासुन आपले वतनाचे वदेवान व कागदपत्र त्यास दाखविले -रा ८ ४४ ७ स्वभाव व्हात हलक्या गाडी अम्ह्याकडोत नवाव व वकनुदीला हेराखाच्या वरिगारी चोळत असल्यास त्याचा प्रकार, बुनियाद वता आहे तें वळतच आहे -ल १०७४ ८ (व) दद, धीमा, मर्यादा ह्या गाडीची विमतचमर घडय असेल, बुनियाद सारी -वि बुनाद फार प्राचीन काळापासुन चालत आलेला, बुना (मनुष्य हुका, माळमत्ता इ०) [या बुनाद] बुन्याद होणें—(व) अजोर होणें बुनियादी बुना(न्या)दी—की मूळाचा मुक्ती सर्वे हकिमत 'आपणे वरिगरी नीडा बुल बुनादी चांगितगी होती -रा १५ ७५ -वि बुना, मूटापासुन चालत आलेला याची वसुखी अल्पादी-बुनादी होती ऐसे आपणास ठावे आहे -रा १५ ७७ बुनाडीचे—वि शशीन, मनादि बाळवे

'बुना म्हणे बुनारीचे। काळे साचे उजवें।' -गुण ४०४७ बुधा—की (व) आत्या बापाची वहीण [हि वूड=वहीण] बुध—की वरच्या दबकी मुमटमान की, विरी [हि बीडी]

सुशु(सु-च)ळ—न १ डोळ्यातील मसंगोवक, नेत्रपिंड
२ डोळ्यातील वाळा भाग नेत्र जैवं कमळ। ऐसें सदां सोज्जळ।
सुशु अलिकुळ। शाभा दिस।'—कथा १ २ १५५ [सं सु
सुर-सुसुळ-सुसुळ -माभ १८३२, स सुद=पादाणे]

सुभां—न (कु) एक प्रकारचा मासा
सुसुकार—उ वानराच्या ओरडण्याचा शब्द सुसु कार पडा
'अद्या पर्ये वानर करिती सुसुकार।'—रामाची भारती [ध
सु + करणे]

सुसुसु—वि बोधाची इच्छा धरणारा, जिज्ञासु 'श्रीगुरु
भेटोनि करी पाहू। सुसुसु तेसा।'—झा १८ १९८ [स सुप्]

सुसुक्षा—शी. खाण्याची इच्छा, भूक, धुषा. 'सुसुक्षाज्या
तया मुक्ति। सुसुक्षा तया देसी मुक्ति।'—सपादी १ ४८ [स
सुप्]। **सुसुक्षित**—वि उज्याला भूक लागली आहे असा, भुकेला,
धुषित १ (ल) गरीब, गरजू [स] **सुसुधु**—वि भुकेला,
धुषित 'त्यावरि उठता गमला सुसुधु व्याघ्र सीम, दास हो ता'
—मांभीष्म ५ २७ [स]

सुयाडी—शी (गो) मासळीची एक जात
सुयाव—न (गो) बरणी [पोतुं भाजो]

सुर, सुराडी—उशी (व) अळशीच्या रोण्याचा बाळलेला
सुरा 'सुरांने घर शिवले'

सुर—न १ सुस्ता, बोंडा, भुगा 'चोरी हसा का. १ सुर।
वेगळे भावा घातला दुर।—तुगा २९९७ २ विगलित स्थिति
सुर पडा (किं निवणे) 'चरुनिया घोर रात्रे सुर निघाला।'
—तुगा १६३—वि वामद—शर

सुरफणें—मकि १ (म्हण, बैल, डकर ६०) ओरडणें, डर
कणें २ मूर्खपणानें, गैरसावधपणानें (रहस्य, मलतीच मोक्ष ६०)
बोल्न काणें [ध]

सुरकत—न (कों) (नाविक) चौकोनी परत लावटशीट
शिडाप्रमाणें ही उमरी न करता आवडी हाकारतात

सुरका-खा—उ १ मराठे, मुसलमान इ० च्या क्रिया तोंडा
वरून घेतात तो वस्त्राचा पदर, पडदा, अवघटन (किं घालणें,
पेणें) २ (पालखी, हत्ती इ० वरील) वस्त्राचे आच्छादन ३
प्रवागी गाडीचा चवरडोल बादवा, घटाटोप [अर सुर्वभ]

सुरकूल—न १ कापड पार घुतलें गेल्यामुळे त्याचे निघा
लेले तण वस्त्रावरचे फूल २ डोक्यावरचे पिज्जारलेले नैस ३
कच्चे सुत, धोरी इ०ची धसवट ४ बाळलेला दोटबा चोसले
इ०च्या सालीच्या आतील तनुमय भाग [सुर ३]

सुरखा—शी मुक्ती पडा
सुरखुड—न मका जोषळा इ०चे दाणे पाडून घेतलेले
कणीस बिरुड अर्थ २ पडा

सुर(री)ग—न (काव्य) शाहीर लोकांचे एक वाद्यविशेष
'ढोल टिमक्या सुरीं पाही।'—भारा क्रिष्णिया ९ १६

सुरंग(ग)ट **सुरंग(ग)ळ** **सुरगें**—न अत्यंत बारीक पातळ,
सुरुर (किं यणे, पडणे, लागणे, चालणे, वाहणे) [सुर, सुरा]
सुरंग(ग)ळणें—मकि १ स्वच्छंदाने, टाळतच सादून
वागणे, स्वेच्छयाचारी, उगाड बनणे २ (म्हंस इ०ने) ओरडणे,
सुरडणे ३ बरागळणे पडा

सुरशुंडा-डी-डें—उलीन (खा, वैदू पैकाडी) मूल
(मुलगा, मुलगी) [ते तुल० गो सुरगें]

सुरजी—शी (उदिवळें) एका पशाची राजाशिवाय सर्व
मोहरीं म्हणू हाव अगावर येणे [पा सुर्द]

सुरजा—वि कुत्र्याची एक जात
सुर(रं)जी—शी बाजरीचा पूर्ण न पोसलेला दाणा सुट-
लेली बाजरी पूर्ण पोसलेल्या बाजरीस शटण्यासारखी असे म्हण
तात [तुल० डा बरगु=बाजरीची एक जात]

सुर(रं)ट, सुरटें—न दाट गवत व झाडेझुडपें असलेले गर्द
स्थळ **सुर(रं)ट**—वि १ दाट, गहन, किरं (साडी, रान, आण्य)
२ सुटलेले, वाढ सुटलेले (साह) ३ सुरती, थोडें दूष वगारी,
आटलेली (गाय) दाच्या सलट दुधाळ 'जो सुट गौतमी कासे
खाली। सर्वे पदार्थे मदि जे उडरिती।'—नव १९ ४६ **सुरटा-उ**.
रोगामुळे सुटलेले, बडंबाकडें बाढलेले साह निजा फळ [स व्हा,
दि प्रया]

सुर(रं)ट—वि सुरसलेला, सुरशी बालेला [सुरा] **सुरट(ड)**
जे—मकि सुरडणें, सुरशी घेणें, सुरसणें जे कां साजुनि देविलीं
सुरटलीं उर्थीं सुनीं आपलीं।'—निमा १ ५० **सुरटा चोर-उ**
उचल्या, किरकोळ चोरी करणारा, भुचोर **सुरटी चोरी**—शी
किरकोळ चोरी, उचलेपणा, भुचोरी

सुरड—उ (विर) सुरड पडा **सुरडी, सुरडीच**—वि
सुरडानें बनविलेला (टोपली इ० पदार्थ)

सुरडचें, सुरडुंक—मकि (गो) ओरबाडणें सुचाडणे
सुरडें—न एक प्रकारचा मासा

सुरडी—शी सुहाळधरात दिवा देवण्यासाठीं असलेले तिकटे,
चोरी

सुरण(ण)स—उ १ न विणता खळ लाडून, लादून, दाडून
कलेले पिंबळच्या रोबरीचें वस्त्र २ रंग, काबळी यासारख्या लोंक
रीच्या पाषणालाहि म्हणतात [स उगाड] **सुरणुशी-नि** •
सुरणुमासवधी, सुरणुसाचे बनविलेले

सुरदंड—उ (विर) सुरद पडा
सुरसुर—शी १ तोंडाच्या तोंडात चोरणें, उटपुट सुरसुर
(किं लावणें, करणें) 'जागिबच्या मारें चेंपला उर। सदा

भोडिल्या. - रा ८०६. गुरजी गुरा-३. गुरजाच्या आकारा-
सारखा गुळाचा गुच्छ.

गुरूड-३. १ बळक, वेत इ०च्या कावीच्या एव, टोपल्या
इ०जिनसा करणाराची जात व या जातीतील व्यक्ति. २ (रा.)
सांगातील एक पोटगात. - शब्द ४०. [गोर]

गुरूम, गुरग-३. (वि.) सुगम पहा. गुरंगट, गुरंगी-
वि. मुरमट पहा.

गुरूस-३. बोटपातील मळ, निपडे, ग. [गुस्सा ?]
गुरला-वि. १ (ना.) स्नान न केलेला. २ दुसुंगलेज.
[गुरा]

गुरह-३. (गो.) पश्यांच्या शेळाचा एक प्रकार. [पोतू. प्युरो]

गुरहा-३. (प्र.) गुरा पहा.

गुरल, गुरली-झी. १ (गो.) लहान शिडी. २ (कु.)
किटली, चढावणी, [पोतू. ग्यूल. मूळ गिहरी शब्द]

गुरल-ले-झोन. १ (ना व.) धान्य साठविण्याची मातांची
लहान बोटी. २ लहान वणगी, उरवे.

गुरलाथणे-अकि. (व.) प्राप्त झालेले. गुलकाविणे अर्थ
२ पहा.

गुरलंगा-३. शैत्यभंगार. - राध्यको १०१.

गुरलंद-वि. उंच; गुंमग; येलाग. ' वरई आग व का गुलंद,
गुरंगाचा उपाय नाही. ' - रा १७८. [का. गुलंद] गुलंदी-झी.
जंबी. ' वीनी मरुप गुलंदीस कमी याजमुळे गर्मिणा भारी; दजमा
भारी होता ' - रा १०५४४५. [का.]

गुलगुल, गुलगुलघोचा, गुलगुल-३. १ एक गाणारा
पक्षी. २ (लहान गुलाची) बडबड; जीस बडबड करणे, (कि०
लावणे, मारणे, करणे). - किवि. एकसारखी बडबड करून;
जिथेची टकट्टी लावून (लहान गुलांनी घोलणे). (कि० करणे;
घोलणे). [का. गुलुड] गुलगुल चप्पी-वि. (गुलगुल
पश्याच्या डोळ्यासारखे) एवा विविध प्रकारचे कांड ज्योला
आहेत असे (वक्ष). ' या धोतरजोडपाचे रेखमी कांड गुलगुल
चप्पी विणकरीचे आहेत. ' [का. गुलुड-चप्पी=डोळा]

गुलाक-ख-३. नाकडुपांमधील पडद्यास भोंक पाहून त्यात
पालाक्याची सुलमान छियांची एक मोत्याची मव, डोलक
[का. गुलाक]

गुलाखा-३. (व.) रागाने नाक व डोळे वर चढवून धरून
केलेली चर्चा. [? गुलडू=मोठा डोळा]

गुली, गुरली-झी. १ लहान मुलाचे जननेदिय, बोटगुली,
मिरची. २ त्या आकाराचा गुळच्या कमरेला (संखळीला) अस-
लेला चांदी-गोण्याचा दागिना. [का. गुल-झी=पुसपाचे इदिय]

गुलीर- (कों. नाविक) परमान पुने-माणे भोडण्यासाठी
त्याच्या गुंप्याम बांधिली दोरी.
गुलेती-झी. (कों. नाविक) वट्टे अन्नविण्याची नावेवरील
गुंटी.

गुरदा-३. १ दाह. २ प्रांत. ' औरंगाबादेचे गुल्याचे गुमे-
दारीचे काम. ' - रा ७.२२१. [का. पस्ता]

गुया-३. १ पावा; मोठा व सन्मान्य मनुष्य; बोवा. ' हे
हरिदासगुवा आले आतां कसेस गुरवात होईल. ' २ सापु; संत;
गु. ३ सापुल; बाळ; मुलांना भीति दाखविण्यासाठी करिलेला एक
प्राणी. ४ एक आश्चर्याचक दृश्या. ' वा ! माझीवरील दिवाणखाना
तर सप बोलदार आहे गुवा ! ' ५ (घोनें) उंदरी; धूस. [पावा]
० पाजी-झी. (निदास्यत्रक) गुरगिरी; बोवा, सापु वगून
आपले प्रत्ये मात्तविण्याची क्रिया.

गुरो (से) त-न. (गो.) लहान कमी; दिनच्या पश्याची
पंटी. फोलीण पहा. [पोतू. मोंसेता]

गुहारा-वि. (व.) एक वायकी दिवी. ' गुहारी नेली !
मरतडे नाहीं स्वधर ! ' [? गुरा, गुराती]

गुळकट-वि. १ (कु.) तेल, सप इ० चोपडले गेल्यामुळे
गुळगुळीत, निमरडा झालेला. २ वेहसर; दुर्बळ. - रा. ३ गुळा
पहा.

गुळ-कण-कन-कर-दिवी-विशी-किवि. सैलकणे
गेल्याने एखाद्या वस्तूच्या बाहेर पडण्याच्या आवाजाप्रमाणे
आवाज होऊन. ' गुंठीवर फगोटें देवावयास गेलों तो गुळकन
गुंठी हातांत आली. ' [गुळ !]

गुळकणे-अकि. १ अतिसार इ० बिहरीमुळे एकदम व पातळ
सौचास होणे; पिळकणे. २ (फळ) नासणे आणि त्यांतून पोथा-
पाणी बाहेर पडणे. ३ (जलम, गव्हे इ०) वाहू लागणे. ४ (क.)
(दोरीची) गांठ, लाकडाचा सांधा इ०) सैल पडणे; एकदम गुळणे;
निष्ठळणे. [गुळकण]

गुळका-३. एक जलचर प्राणी; गाद्या मामा, घडपाळ मासा.

गुळका-वि. १ सैल; दिला; खिळखिळीत झालेला (सांधा,
गांठ, इमात. येज, माडणी, सांगाडा). २ (ल.) निष्काळजी;
दिला; गवाळ; अग्यवस्थित (कारभार, व्यवहार, वदन, कर्ता
इ०). [गुळकण]

गुळका, गुळकां (कें-कुं) डी, गुळक-की-गुनी. १
अतिसारांमुळे एकदम व आपोआप बाहेर पडणारा पातळ मळ;
हगवण. २ पुढलेल्या दिवा काढलेल्या पात्रांतून, वारदानांतून
बाहेर पडत असलेल्या पदार्थांची धार. ३ गुरांचा एक स्पर्शजन्म
रोग, फट्टी, देखी इ०. [गुळकण]

बुळबुळ(बु)ळ—**की** १ बुळबुळीतपणा, स्निग्धता, ओसटपणा, निसरडेपणा २ गळती, टपटप पडणे, टिक्कणे, पाझरणे, येथेथे पडणे (किं० लावणे, माडणे, वाढणे, लागणे, सुटणे, चालणे, होणे) **बुळबुळ-ळां**—किंवि पावसाची बुरबुर, (छपर, भाडे, दाण्याचे पोते, नाक इ० च्या) तारख्या गळण्याने किंवा टिक्कण्याने, जखमेतील घाण पदार्थाच्या वाहण्याने डेहूण, ऊ, पिसू इ० च्या, अगावरील वख इ०मध्ये होणाऱ्या हालचालीने होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन **बुळबुळणे**—अवि १ (ऊस, शरीर इ० मध्ये) उवा, पिसवा इ०चा बुजबुजाट होणे २ (जखम, फळ इ० मध्ये) वृमि वळवळत असणे [बुळ !] **बुळबुळपचाग**—उ (गो) अजागळ, बावळ मतप्य **बुळबुळाट, बुळबुळाण**—उ (कु) बुळबुळीतपणा, तेलकटपणा, आसटपणा **बुळबुळाविणे**—सकि १ तेल तूप इ० नी बुळबुळीत करणे २ कसेबसे धुणे, घासणे, विसळणे (वख, अंग, भाडे) [बुळबुळ] **बुज बुळीत**—न बुळबुळीतपणा, तेलकटपणा, निमारेपणा, बुळबुळीतपणा 'हावाचे बुळबुळीत अथाप जात नाही'—वि १ तेलकट, चिकट, तुळतुळीत २ निसरडा, पसरला ३ गरीब, भितरा, शेळकट ४ कमजोर, नीरस, पाणघट (बैंगण, मायण, लेख इ०)

बुळबुळी—**की** एक वनस्पति **बुळबुळी**—उ (गो) दलदल **बुळी**—वि १ नपुंसक, पळ, नामदे नामे वृद्धता—तो होय धरनिया करात बबु बुळी !'—मोविराट १०२ २ (ल) सैक, विसा, निष्काळजी, अव्यवस्थित बुळका पडा **बुळी**—**की** गळिकातील हलके पान नादर पडा **बुळी**—**न**—उ (प्र) दुडीव, गळ पडा **बु**—उ १ ह्दान मुलास भीति दाखविण्यासाठी हुवा, हाक या अर्थी हा शब्द योजतात २ (बालभाषा) दूध ३ धोकळ मिमात्र शुष्क दस्तावा, बडई **बुवादेर पडणे, दाखविणे**—होग, स्वाम उघडशीस येणे **बुदाखविणे**—१ काही तरी बाळ दाखवून भीति दाखविणे, भेडसावणे २ एखाद्या चांगल्या वस्तूचे पांझळ प्रदर्शन करणे

बुज—**बुज**—उ १ सुडरी, दहापा, सुटणे २ सुन्नवणी भर भरपाई 'त्याची बुज बरावया न अगदी कोणी कसे राहिले'—केक ५३

बुज—**खा** (गळिकावा खळ) मागील हावत लागलेली व चानू हावानून रावयाची पावे [बुजणे]

बुज—**की** १ (गुग, शीथे विद्या इ० सुट्टे होत ती) मान मान्यता, मग्यमान, आदर, पूज्यभाव परामर्ष (किं० राखणे, करणे) 'गरिबाची कीस होता बुज'—पयो १३८ २ आडग, जाणीव

'ययालागीं स्नेहें करुनि बुज धमें झडकरी। असे पाचारीलें हुत भज सवे चालति तरी।'—कीर्तन १ १७. [स बुध, हिं बोस, म बोज]

बूट—उ १, मागेचा पुष्पगुच्छ, पुष्पवत्ता २ वस्त्रादिकावर पावे, फुले इ० ची काढलेली नशी, वल्लुगी 'काठ विनारी बूट जरी भागी परीटपडीचे।'—प्रला १६ ३ नवीन व चमत्कारिक कल्पना, युक्ति रवी, दम, विचार इ० 'असा एक बूट काढिला होता कीं, नवन्याने जाण्यास बायको नातूप असल्यास, '—टि ४ ४४ ४ नवीन कविता, गाणे 'प्रभाकरांनी बूट प्रियकर गाहला।'—प्रला १८ [हि बूटा] **कातरणे**—एखाद्याविषय कारस्थान रचणे, खलवत करणे **बाहेर पडणे**—वहस्य, गुप्त योजना उघडकीस येणे **चिन्न**—न (फुलावेलाची) नक्षोदार चित्रे 'जेवें हुंदर बूटचिन्न दिसती त्रैलोक्य चित्रे बरी।'—निमा १ १९

बूट—उ एक अक्षर यांचे कोक हातोडीसारखे असते

बूट—उ (गो) बटका, विस्तवाचा हाग **बुद्विप**—(गो.) जनावराच्या विविध रोगावर वाढूच्या बोंकल्या व जळत्या काढींनीं टाग घेणे

बूट—**की** (गो) सुकसान बुड पडा (किं० लावप)

बूट—**न** ग्रामा घालावयाचे पेंड, कोंडा, सरकी इ० चे मिज-बून केलेले मिश्रण, अयोग

बूट—उ इमरी तन्हेचे पादत्राण, विशेषत बढाऊ जोडा [इ]

बूटवेगण—न बुटवेगण पडा

बूटी—**की** (काशी) भाग बुटी अर्थ ५ पडा [हि]

बूट—**की** १ (व्यापार इ० तील) तोटा २ (व्याज बदा इ० तपवी) सुकसान ३ सुडीतखर्च, सुडीतखर्च, बुडालेला पैसा ४ सुकसान, तोटा, हानि (किं० घेणे, लागणे, होणे) [सुटणे]

बूड—**न** १ तळ, पाया, शोणत्यादि वस्तूचा राखाचा भाग 'सुसंछिता लागले वन। बूड घेतोपे।'—कथा २ ५ २ २ सुडी वर देवावयाच्या भावणाच्या खालच्या बाजूस राख, माती इ० चा करतात तो रेष (किं० घेणे) ३ कुट्टाचा, जातीचा, वडाचा, मूलपुष्प ४ वनरात भागी असणारे अवयवी पहिले व ह्यात अस पारे कुट्ट ५ 'ह्या गावात पाटिलकीची मुख्य चार बुट्टे आहेत' ५ अशा कुट्टाकडील बटेनाचा हिस्सा [स बुज] **बूट्टेकणे**—बोडा वळवळणे **बूड**—**नि** १ (जड बुडाचा) (ल) धीमत, सपन, समृद्ध २ प्रतिष्ठित, वनरात सन्माननीय **बुडी**—किंवि खर्ची, तळी, अचाभागी पडेली जाता लवडसवरी। व्याघ्रें झपे पडिला बुडी।—सुभादि २४ ५१ हट्टीबुडी—हट्टीपाणी—समोर 'पडिलिया हट्टीबुडी। मायबापाचे टेवणे काजी'—पमा १० १०८ **बुडील**—नि तळचा, खालचा, मुडाकचा **बूड**—उ (गो) पाणझोबडा

अभयपत्रविरहित ०ख्ये-वि वि शोधने 'वेखने दुखरयाँ' -जोरा १०० ०खयर-वि वि असावध, गापीलपण [पा बीन मय] ०खयनार-वि वि असावध [पा] ०खर-खर-वि १ खरं कल्याणियाय धालेले, वेथेथे, दुष्टप्रावट २ खरं जयजगदी असा, निर्भय, शृण [पा बीनमय] ०खातर-भी अविचार. 'बार कोटीची मांशित जयजगदी ३ खूपपणने सदासत देसात रोने निरोप दिव्हा' -जोरा १०९ ०खर्द-वि वि शरारित, साधी नसलेले. 'मुद्रा अगदी बीमपचवीस बीसपर्यंत व-गर्द, वेचिवास चाहला' -पाव १४ [पा वगिदे] ०खार-खारी-वि वि, विगारी पदा ०खुन्हा-उ खुन्हापासुन खुन्हा खुन्हा -वि वि खुन्हा नसलेला, अपराधापासुन मुक्त झालेला -वि वि खुन्हा नसताना 'बशीस वेगुन्हा देवकेले' -जोरा १०० [पा] ०खुमान-नी-वि वि वेपारी, गर्बित, उन्मत्त, नि ईक, दुर्वत नसणारा [पा खुमान] ०खतुर-वि वि मूर्ख ०खरक-वि वि निर्भयपणे, धडाक्याने, निर्भीकपणे, यथार्थ ०खय वि इच्छीन, कलकीत, नीरस, निष्क ०खाड-वि वि पाहूनसलेला, एज्जहीन उदर ०खिराख-ग-वि वि धीपहीन, ओसाड, उचरड, वस्तीरहित, उजाड [पा बीनचिराख-वि वि] ०खूक-वि वि विनयक, बोवा, गुवा केत्या-गियाय [पा बीनहि चूक] ०खेन-वि वि अस्वस्थ, बाहीडि सुवत नारी असा [पा बीनहि केन] ०खोया-उ खायगियाय असलेला ल्हान तरु [पा बीनोया] ०खुटपणा-उ आळा, पथ मरणे, स्वेराचार, खचडीपणा ०ज्यात्र-वि वि उदर पणावे, वेपारीने (पोलणे, उत्तर ठणे) [पा बीनज्यात्र] ०जबाबदार-वि वि स्वतः वरवीं जोडीम न ओढसणारा, जोडीम न ओढसुन स्वेर वागणारा वेजवायदाह राज्यपद्धति-की लोडमतास जबाबदार नसलेली राज्यपद्धति ०ज्यावी-वि १ उदर, उमेर, वेगवेतयोरे २ तासाचे ठोके न दगारे (पटवाळ) [पा बीनज्याव-वि वि] ०जरघ-वि वि निर्भयपणे, निश्चय पणे, यथार्थ, जोराने, उठाव करून, धाक न बाळगता आमच्या भोले लोकांनी वेजख बोर्डी घालून विचारकास मोडून बोटापापर्यंत नेऊन घातला 'ख ७ २३८८ [पा] ०जात-वि (असित) हलक्या विवा निराळ्या जातीचा ०जान-वि निर्भीक ठार [पा] ०जाव-वि वेगुमान, वसुलाळा, वज्याबदार [पा] ०जावता-उ अन्ध्याय, टाळाविरुद्ध गोष्ट अविचारी भावा 'आम्ही रोचून वेणार नाही असेना अस म्हणून जाऊ अस वजावता पोळत होते' -टिकळचरित्र खंड १ ०ज्याहा-जा-जहा-वि, पाजील, अनाटारी अमुचित अयोग्य, अमर्याद, अकालीन, रष्ट, उघळपटीचा [पा बीनजा] ०जेजार-वि १ हेराण, घस्त, दमलेला धकलेला (धम दुख, कटवट यासुळे) २ दुखण्याने हेराण झालेला, दुखाईत [पा बीनार] ०जेजारी-

भी ग्राम, हेराणी, पाचा ०डर-न ड्रॅनोट नावाचे जमी ल्याऊ अडाऊ -वि न भिणारा, न टाणारा बघ पदा [दि डर] ०डोल-वि वि कुरूप, बघ, घट विवा आ १४ बांगरा नसलेला. ०डंग-उ डुराचार, स्वेराचार, वेताल वागणूक, सादेमिती [दि] ०डंग-भी-वि वि दुष्टाचारी, व्यगनी, स्वेराचारी [दि] ०डय-वि वि वेडोल, कुरूप, विविध, धवळताई, पागला पाट, आकार नसलेला, ओवडापावड [दि] ०तकरी-वि वि असमर्थ, ना-तवान [पा वगिदे] ०तफसी (शी)र, वेतपशी (तफसी)र-भी अपराधापासुन, गुन्हापासुन मुक्ता -वि वि निरपराधी, नादक, निर्दोषी [पा बीनतफसी] ०तमा-भी १ निर्लेगि वृत्ति २ वेचिडीपणा, वेपारा, उदासीनपणा -वि १ निर्लेगी, निरिच्छ २ वपरा, वसुमान, गर्बित, निष्कारजी, यमावर, काळजी, कळकळ न बाळगणारा -वि वि वेगुमानपणे सावावर टाकून पदर बोले वेतमा १ हमाया नवण्याशी बोले वतमा १ -पदा [पा] ०तमाज-वि (ना) उदर, असमर्थ [पा वेतमाज] ०ततुद-भी तजविचीवा अभाव, अन्धबत्त्या ०तन्हा-भी असाधारणपणा, पैठण्य, यमत्कारिकपणा -वि वि विलक्षण, यमत्कारिक, असाधारण, मारी, अतिशय 'वावपर उपेक्षा करून फाटलून कल्याण नवापाचे दौलतीस वे-तन्हा पदा बसेल -रा ७ १९९ [पा बीनततुद] ०तात्र-वि वि असमर्थ, क्षीण, हतथे मातुशी अहल्यायाईयास दौलतपदव होऊन पावसात दिवस व-तात्र होटी' -सदा १ २१८ [पा बीनतात्र] ०ताल-वि १ यादनात ताला सोडून असलेले (गणे-यत्रावणे) २ ताल सोडून गाणारा, वाजविणारा ३ (ल) अमर्याद, अनिय त्रित, स्वेर, उघळया [दि] ०तालूक-वि वि गैरबधी, तय नसलेला, भरता [पा यमत्तमलूक-सवध] ०दखल-वि १ अधिकारच्युत, बेइतबा २ गैरमाहीत [पा बीनदखल] ०दम-वि वि दम बोलला जाईपर्यंत, निपचीत पटपावटी दिलेला (मार) धकलेला, दमलेला, निपचीत [पा] ०डरद-दी-वर्द-वर्दी-वि १ वफावीर, वसुमान, मागेपुढे न पाहणारा, भय न बाळगिता स्वच्छदपणे वागणारा २ वारीसारीक विचार न पाहणारा ३ निर्भय, क्रूर, दया नसलेला [पा] ०दस्तूर-उ अन्ध्याय, नियमाविरहित गोष्ट, निश्चिस्ता ०दस्तूरी-भी (गो) उघळेपणा [पा] ०दाणा-दाना-उ १ आवा बी नारी असे दास दे ल्हान गेड गोल, विनयाचे असते २ सुखविलेले दास विनमिस [पा] ०दाणा डाळिय-न दाण्यात बी नसलेले डाळिय ०दादू-भी ववदासाही, अन्ध्याय जुलूम [पा] ०दार-वि वि जाग्रत, तयार नवाच वदार जाले' -रा ७ ८२ [पा] ०दावा-उ सोदचित्री नामागणी, हक सोडणे ०दावा पत्र-फारखती-वली हक साडल्याबद्दल, नमल्याबद्दल

लिहून दिलेला कागद, सोबच्छी •दिक(का,त-कवि वेलाक्षक, विवहाकृत, विगतकार, वेतुनूर, वि शक्पणे [फा.] •दिल-दील-वि उदासीन, असतुष्ट, दुखी, वधी [फा.] •दील हाणे-विघरणे •दिली-की ? असतुष्टता, औदासीन्य, निहत्साह २ रश्ता, मनाचा वेवनाव •दुवा-की अवस्था, शपथ [अर] •धडक-कवि विनयोक, निपास्तपणे, निर्भय, वेल्गळक [हि] •धरी-वि धरवद नसेलेला, नियुज नसेलेला, मोकाट, स्वैर [वे+धर] •नवा-वि अथोर, असहाय, निर्धन, शुबेला 'पादशहा वेवना होऊन खानास लिहीत -मराचिपोरा ५३ [फा] •नहाक-नाहक-कवि विनाकारण, सगीकच्याउगीच, कारण नसताना, ह्मनंदक, ह्मनाहक पहा •निगा-की दुईश, अपरक्षण [फा] •निसवत-कवि वेगळक, काहीहि विचार न करता, मनल कोणातीहि शका न वाळणता, वेपवाईने, एवदम [फा] •निहायत-न्याहत-कवि ति सीम, अपार, पसकाठेचा [फा] •पडदा-वि ? पडदा नसेलेला, उपडपणे, कोणत्याहि ताहेची सुसता न राखता २ (२) मानखचित कचित् कामाप्रमाणे उपयोग करितात-उ १ उपड गोष्ट, इपड गोष्ट २ (३) मानखटना [फा] •परघा-पर्या-वि निष्काळजी, निर्भय, वगुमान [फा] •परघाई-पर्याई-की निष्काळजीपणा, वेगुमानी, स्वैरवृत्ति [फा] •पर्याई-तुल ० स द्विप्रनाजिनी] •पाया-वि गैरकायदा, नियमाविद्ध •पंढी-वि ? वयसनी, दुराचारी, स्वैर २ खड्याळ, लक्ष्मल, खोशर (मूल) •फाम-वि ? वेसावध, वेगुद २ निश्चित, गोकिल, अनावर, मस्त, तुफान, वेमान 'शत्रु माघास गेला म्हणून वेफाम नाही, सावधपणा आहे' -ख ७ ३३१० [फा] •पामी-की गैरसावधपणा, गाफिली, निश्चिंती, कातजमा, दुईश 'या विश्वा सायर वफामी वाली याजमुळे दगाबाजीने निधोन गेला' -दिमरा १ २५२ •फायदा-वि गैरफायदेशीर, तोटयाचे, अव्यवस्थित •फिकि(की)र-की निष्काळजीपणा -वि ? निष्काळजी, वेपमां, अविचारी २ निश्चित, निपास्त, सतुष्ट [फा] •फिकिरी-की निष्काळजीपणा, गाफिली, निश्चयपणा •वेद-५ अराजकता शिस्तीचा अभाव, गोंधळ 'हुजरातीमध्य वंदव सर्वथा होऊ देऊ नय' -मराजा १४ -वि अव्यवस्थित, सुकत, •यवद्या, यशेवस्त, कायदा, शिस्त २० नपलेला, बसिस्त, अराजक [फा] •वेदशार्द-ही, वेवदाई-वेदी-की ? अव्यवस्था, गोंधळ, मोंगलाई, अनायकी, अदाशुची, अराजकता २ उलय 'सागु रिती हुनिववर वयदी ? ही मस्त खदी' -साल १०६ •यदले-वि ? बदलेला २ बखोर 'गुलाम कादर खान पादशहाची वेवदल होउन . ' -दिमरा १ २०० [फा] •यनाव-३ भाडण, तेंद, तगा, बिबाड •यकृत-की अवनति,

हलाची, तोडा [फा] •यहा-वि 'अमोल, किंमत करता येणार नाही असे [फा] •याक-वि निर्भीक, वेष्ट [फा] •याक-ग, येयाकी-की अशेष फडशा, वजाची पूर्ण फेड -वि नि देप, सपूर्ण, कांहीहि शिष्टक, वाजी न देवता फेदलेले (कजे) [फा] •यारत-की वेष्टमा, अविश्वास •युनियाद-युन्याद-की अन्याय, राखारगोळी, नाश 'आम्ही मदारल महाम व फामीस तिचे मिथून ह्मेजाची वेनुनियाद करू' -रा १० ११९ [फा] युनियाद=पाया] •युदी-दुद-की ? नाश, खरापी, कभाव २ नाथव [फा] •भरंघसा-भरोसा-उ अविश्वास, सशयितपणा, खात्री नसणे [हि] •भरोशी-वि खात्री बिचा भरवसा अगर विश्वास देवता येणार नाही असा, फसव्या •भजगी-की, बिठुष्ट, अर्धचि, वेवनाव 'पादशहाची व गुलामकादर याची वेमजगी होउन . ' -दिमरा १ ११९ [फा] •भनसबा-भनसबा-उ अविचार, खराब मसलत [फा] •भल्लग-मुल्लक-मोन्लक-वि असह्य, अपरिमित [अर मल्ल] •मरामत-की नादुरस्ती 'आरमाराची वेमरामत जाती' -बाहसमा २ ११५ -वि नादुरस्त, दुरस्तीची जर असलेले, दुरस्तीबाधून असलेले, अव्यवस्थित [फा] •मज्जी-की, इतराची, अवस्था, मजीविद्ध कर्तव [फा] •मलामत-वि कीर्तना [अर मलामत=पण] •मस्त-की अविचार 'क्षीनामक, बालनायक आणि वेमस्त, तीन गोष्टी येके ठिकाणी पोया नव्हार, तेव्हा ईश्वर त्या सर्गरीची कलू देवील तर देवो' -खप २ ७० [फा] •मान-मानी-मानजी-गी-वेममान २० पदा •मानगिरी-की वेममानी, इरामखोरी •मार-वि ? मार बिचा दहा करता न येण्यासारखा (किल) २ अतिशय, कमालीचा, जोरदार, विपुल, भरपूर, वेपुमार ३० उदा •वेमार-पाकस-वारा-ऊन-धूळ-लढाई-पीक घान्य-आव २० (पहतो-सुगला-पकते-उडते-बाल्ती-माले विकले २० कियापदाम जोडून उपयोग) ३ आजारी, दुखापाईत ४ चकलेला, दमलेला, दिमार ५ (४) वस्ती नसलेले, उपदोशांत नसलेले (वर, वरतु) [फा] •मारी-की ? आजार, आजारीपण, दुखणे २ दीणमाग, बक्वा, अश्वत्ता •मादूम-वि, मादीत न होण्याजोगे, दिसणार नाही, ओळखता येणार नाही, शाधता खनार नाही असे, जाणण्यास कठिण, हुवेहुव 'नवीन माहितीचा पुण्या पदतीशी वेमालूम साधा जोडणे कठिण आहे' -दि ४ २७१ [हि] •मुनासीव-मुनासच-वि अयाम्य गैरवाजवी, हुदील न पडणारे, अशुक्त [हि] •मुस्तफी-की अन्याय 'हिंदू मुस्लमान, ईश्वराचे घरचे दा-ही धर्म चालत असतां मुस्लमानांने हिंदूचे जाग्यास उपद्रव करवा हे ये-मुस्तफी' -पया १० [फा] •सुरयत-मुयत-वि नि असम्यपणे शिष्टाचाराला सोडून, भीड, पवां २० न वाळणतां [फा]

• **मुरवत-ती, मुचत-ती-वि** कडोर, निर्दय, निर्भीष्ट, निर्भय, वेमुलाजा [फा मुसवत=माणसकी] • **मुलाजा-मुलाहिझा**-
 किवि काही न पाहता, दयाभाया सोडून निष्ठुरपणे, बेमुवतपणे
 [अर मुलाहजा=पवा, विचार] • **मोताद-वि** वेमुमार, अशक्य,
 अपरिमित [अर मुभवद=सख्या, परिमित] • **मोयी(हे)न**-
मोहीन-मोहीन-वि १ अनियमित, ह्यापचाल २ अपरिमित
 अशक्य [फा यी+मुअय्यन] • **मोहूर-खी** विन शिकव्याचे,
 शिवा नसलेले, गैरमोहुरवन्दी/ 'वित्येक दफ्तरे सर्वमोहूर व
 वित्तरे वे-मोहुरची' -रा, खलप २९ [फा] • **मोहीम-**
वि मोहीम न करणारा, उपजीविकेकरता किंवा ध्या-उद्योगा
 करिता खटपट न करणारा, घरवशा, बाहेर न जाणारा [फा]
 • **रांग-उ** विमान, खराबी, मौजेचा (मान, ईर्ष्या, सौंदर्य इ० वा)
 नय, अपमान, फजीती -वि ज्याचा राग विपदला आहे असा
 [हि] • **राजी-वि** अचतुष्ट [फा] • **रखसद-किवि** पर्वा
 नगीषावून [अर रुससद=परवानगी] • **रु(रौ)ख-उ** १ दुसरी
 कब होईल फिरविणे, दिशा बदलणे २ प्रेमाचा अभाव -वि अप्रसन्न,
 उदासीन, रुझ, विनमुस [फा रु=दिशा] • **रौजगार-रौ-**
वि निरुद्योगी, बकार, रिकामा [फा] • **रुगाम-मी-वि** १
 रुगाम नसलेला २ रुगामाला दाद न देणारा ३ (ल) अनिश्चित
 स्वर मोडणारा, वेताला ४ आढळणो, जाण्यावेण्यास सोयीचे
 नसलेले, एकीकडे असलेले, गैरसोयीचे (रोट, घर) -किवि
 एकीकडे, एका बाजूला, आडवस्त्यावर [फा यी+रुगाम्]
 • **रुगामी पडणे**-१ अजत्या मार्गांका लागणे, बडकणे स्वर
 पणे २ हुयगय हाणे, आवाळ हाणे • **रुगाम-उ** निरवायाची
 किंवा नाशलाजाची स्थिति 'माझा मरणाला' -वि १ जो
 पण्याला किंवा ज्यावर मारा कण्याला कठिण आहे असा, दुस्काय
 अवघड, बळकट (किंवा) २ दुःसाध्य, दुराचार्य अत्राय्य,
 आचरण्यात कठिण असा (विषय) ३ सुधाराण्याला कठिण निव
 पायाचा दुःसाध्य (राग, विषय) -किवि १ मदतीवाचून,
 उपायावाचून निवडायला नाशलाजाले २ निराधार आधारवाचून
 ३ तडकाफडकी, सावडतोव, एका क्षणात [फा यी+म रुगणे]
 • **घकर-घकर-वि** फजीत, मानखडित, अपमानित [फा यी+घकर]
 • **घकरी-खी** मानखडना, अप्रतिष्ठा, निर्भर सैना [फा] • **घकुच**
 (फे)येकूय-वि मुख, घुळसट अत्राण बडाणी अंशान [फा
 वरकुच] • **घकूमी-फी-खी** मुखेणा मूढता • **घजे-खी** (व)
 गैरसोय गैरव्यवस्था, गैररीत विलक्षण प्रकार [विचजड] • **घतन-**
 किवि हद्दपार जगववन [अर वतन=जन्मभूमि] • **घसवसा-**
घसला-घसलास-किवि निर्भयपणे मित्रिन् शातपणे व
 दिवड निर्भीडपणे [अर वस्ता वसवा=भेति, काळजी]
 • **घारशी-घारशीक-घारीस-वि** ज्यावर काणाचा हक्क,

वारसा नाही असा, निवारशी, योग्य हक्कदार, मालक किंवा वारस
 नसलेला [अर घारिस=वहिलोपाजित सपत्तीचा हक्कदार]
 • **घारसा-उ** वारसाहक्क नसणे, वास नसणे • **घारा-उ** वज्र
 फेड; कामकाज ठरवून ठाकणे, उलगडा, साटा, पैसाइ० चा निहाळ
 लावणे [हि] • **घाक-वि** १ निर्व्यस्त, निद्रक, धीट २ निर्द्वज्ज
 -किवि १ निद्रकपणे, वेलाशक, निद्रक २ निर्द्वज्जपणे [फा
 यी+घाक] • **घारम-घरम-वि** निर्द्वज्ज, पाजी, निलाजरा [फा
 वे+घर्म] • **घारमी-घरमी-खी** निर्द्वज्जपणा, पाजीपणा • **घार्त-**
खी विनशतपणा -किवि विनशत, अट न टेवता, आवडेवेडे न
 घेता [अर शत=अट, नियम] • **घारस्ता-उ** गैरवहिवाट,
 गैररीत, वहिवाटीच्या विरुद्ध [फा सारिस्ता=वहिवाट, नियम]
 • **घारिस्त-खी** अव्यवस्था -वि गैरशिस्त, अव्यवस्थित, अनि
 यमित (मनुष्य, वतन, भाषण) [फा] • **घुद्ध-वि** गैरसावध,
 (मुकट इ० कार्मी) छुदीवर, आनावर नसलेला, घुद, अचान
 जड [फा यी+म घुदि] • **घुमद-किवि** निद्रक 'बेमुमद
 शिक्कत खाऊन फारी होतील' -पया ४८२ [फा] • **घोद-**
वि वेजकली, मूख, वेष्टू [अर घुज्=अक्षर] • **घुसर-**
वि अप्रतिष्ठित, मानखडित [अर सिज=पन्हा] • **घुसद-**
घुसदी-वि वेद्यावशीर सनदविरहित 'धीनत दादासाहब
 येठन त्या उभयतासी सल्ल करणार नाहीत व वे सनद पैसाही
 माणार नाहीत.' -रा ६ २८२ • **घुसज-उ** (वा) गैरसमज
 -वि अराणी [हि] • **घुसजाम-वि** सामुग्रीविहीन शिष्यही
 शिष्या [फा] • **घुसम-घुसम-वि** वेद्यारमपद्धा • **घुसाघ-**
वि १ रुक्ष नसलेला तयार नसलेला, निष्काळजी, गैरसावध २
 वाद, छुद्दीवर नसलेला [हि] • **घुमार-वि** अमर्याद अति
 शय अपरिमित मर्यादच्या, अदाजाच्या बाहेर [फा वीनुमाद]
 • **घुमारी-खी** अपरिमितता • **घुर्-वि** बद्धर घुसत नस
 लेला (आवाज-गाण्याचा, बाजबिण्याचा) [हि] • **घुगाम-उ**
 १ अवळ, भट्टा काळ-वेळ २ (ल) दगा 'ह घुगाम कर
 णार' -ख १२०५. [फा] • **हतनमाल-हतनमा-हून-**
तमाल-उ नेवारकी म्हणून सरकारत अमाशालेला माल, सपत्ति
 [फा यी+तन+माल] • **हतन मावाशी-खी** वहतनमाल व
 वरुणपदे या स्वर्गीच्या कामांचे खाते • **हतन-हत्तर-हत्तर-**
वि अधिक काळेत श्रेयस्वर [फा विन्तर तुठ० व वर]
 • **हतरी-हत्तरी-खी** बरेपणा, सुधारा, हद्द-ह-खी परा
 काश, अमर्यादपणा अतिशयितता यमुमारपणा -वि अतिशय,
 घाकाछेचा, यमुमार अमर्याद निस्तीम [फा यी+हद] • **हया,**
हय्या-वि उद्ध निर्द्वज्ज वेद्यारम, गिराजरा [फा] • **हाल-**
उ दुईसा -वि दुईसाधुस्त, दुखाते 'चिमट्याने भास लोहून
 देडाल करून गारिला' -जोरा ८५ [फा यी+हाउ] • **हिकमत-**

श्री मंगपगा [हि] ० हिममत-तो-श्री म्याडपगा [हि]
-वि हतपय; म्याड, मित्रा ० हिसा(दो)द-वि १ मयोम्य,
गैविचारये, अनुचित २ अनगित, दिशावावारीत, दिशाव यत्त
येगार नाहीं असे [फा] ० हुकुमी-श्री अवज्ञा, बहस्योरी
० हुशूर-वि १ एतावाच्या गैरहजरीत २ (सुधीनें) एखा
वाच्या समक्ष [फा] ० हुम(रम)त-ती-श्री अग्रप्रतिष्ठा मान
खडना, अपमान अर्थाति -वि मनखडित पत घालून पसंज्या,
मान नाहीता झालेला [फा] ० हुशार-रि गापीन, गैरसाव
० हुशारी-श्री वगावपणा, गाफिलगिरे [फा] ० हुशार-प-
रि वगुद पुद, तर, गापीन मुख पिचास्ताकि नाहीती झालेला
[फा चौदोश] ० ह्यादी-श्री बेठुदी

ये-न दाढी, मेढा, वासर इ-चा ओरहण्याचा आवाज
[घव] ० करणे-म्हणणे-(ल) हार खाणे अस्मान मोहन
मी हारले असे म्हणजे दाखविणे, पराभव होऊन हारण होणे
ये, अये-न्यापन अरे ! हे ! ए ! (आत्ताथी नित्रा बपवाडे
दाखविताना योजनात) [हि]

पेक-न विराच, निपच, एक या शब्दावरून झालेला
त्या शब्दाच्या उच्चाराना जुळता परंतु अर्थानें त्याविषय असा
शब्द आपण जे दोहोती त्याविषय नित्रा विस्तृत असा हुस-यानें
घेतलेला अर्थ ' मी एक म्हणून तर तो बघ म्हणणार तो माझे
आर्हत कसा बागेला ' ' मी सांगितले एक आणि दुसरा ' स यक '

पेकटा-उ ओळखून दारकळ काढलेला दाणा (मन्दाया,
ओंधळयाचा)

पेकनाट-उ (को) व्याजयज्ञ करणारा [वै स]

पेकी-श्री १ समसक्या एकीपेकीच्या खळातील एक शब्द
२ हुरी, सगा भावण ३ शाळेंतील लडान मुलें घोवास जाण्या
साठी पळानगी विचारतांना हा शब्द योजीत लडुशकला आव
याचें असताना एकी हा शब्द योजीत [वे-दोन]

पेखादा व-श्रीन (कर) लहान मेढ [वे-खादी]

पेग-श्री १ लग्न २ नियंत्रित सत्ता, अधिकार, हुकमत
(किं) घरणें, हाती राखणे रक्षाधीन असणे) ३ (सोनारी)
विजागर [स वागा, का विगी-बद हि बाग]

पेगें(पेगड)-श्री जस्तत्वा अतिशय पातळ व रगविलेला चक-
चकीत पत्रा वरें [का पेगड] पेगडी-वि १ पेगड लाविलेला,
पेगड लावून सुसोभित किंवा अपकेदार केलेला २ (ल) दिस
ण्यात अपकेदार पण आतून हलडा पोकळ नळी, दिखाल, लक
लारी ३ (ल) खोटा दोनी ' पेगडावा रग राह कोण काळ !

-तुगा ८६२ आमच्या वेगडी सुधारकाच्या प्रथम व्याख्यानानाचा
मफका पाहून लोक दिपले होते -टि ४ १२२

पेगडा-उ सोबती -वार

पेगनी-श्री (व) विले (हारले) वगैरे उचलण्याकरितां एखा-
वयाचें छाकुड

पेगम-श्री १ अविवाहित स्त्री, वयांत आलेली प्यार स्त्री
२ सरदारपत्नी, राणी, सन्मान्य गृहस्थाची पत्नी [तुर्की पेगम=
सरदारपत्न्या, सरदारपत्नी]

पेगमी, पेजमी-श्री १ निजिती निविन्तपणा लग्नाच्या
दरुवा पुढता असल्यानें होणारी समाधानवृत्ति २ पुरवडा,
सपड, पाया (विशेषत आन्याचा) [हि]

पेगमळ-रि बावळा, गुळसट ' ह्या अपट्टेट फॅनच्या
वैरिस्टारला मुस्यासारसी पेगमळ बावळी काय उपयोगाची ? '

-मु २२
पेगमटा-उ. (म्हातु) पाट ' परिमळ गमणा चित्रे पेग-
मटे । मानि माझे ना । ' -रिगु ७६९

पेगसार-रि (गो) लवकर उडू (गो) पेगसारक्षार
त्याची ममलाही टा-मो लवकर भरती त्याची मागे लुण उरत
[स पेग]

पेगी, पेगीन, पेगीन, पेगून, पेगें, पेगीविगी पेगो
पेग-निवि (पुग) लवकर, सत्वर, तातडीनें, विगिविगि, झट
पड, वागने [स पेग]

पेगी-न लिखी, गवाश, द्वार ' हत ब्रह्मण्यानीचें पेगी ।
फिटले लवडा । ' -हा ६ २७९ [प्रा]

पेग्या-उ १ दुमणे, ससेमिरा ' बाभ्यामागे गुझा सारखा
पेग्या लागलेला असतो ' २ गाढवाच्या खळातील एक प्रकार

पेच-न पानात फुटलेलें पान ' जिद्धे आतीची असोसे ।
निषती जेवे । ' -हा १५ १०२ [पेचक]

पेच-न १ बसण्याचे नाक घडवची २ न्यायाधियाचें
माळ, न्यायासन (दोन किंवा अधिक मॅजिस्ट्रेट एकत्र बसून बन
लेले जौजदारी बोर्ड) [इ]

पेचक-श्री, पेचकळी, पेचकुळी, पेचकुळें पेचकूल-
ळ, पेचकें पेचगळ पेचगळें-नश्री १ शाखाच्या दोन
खात्याच्यामधील जागा, दुवेकळें, वेळकें, वेळकी, वेळकें २ हाताच्या
किंवा पायाच्या दोन बोटांमधील अंतर किंवा जागा ३ शुद्धा,
हात वर मान यांच्या बाकाच्या नित्रा लखणीच्यामधील जागा,
अंतर [नीच-अगुली -वार] पेचकुळीत पेचगळ्यात-किंवि
१ पेचकटात दुवेकळ्यात २ (ल) अडचणीत (किं) सांपडणे,
घरणें)

पेचन-पेचन-न विक्री (किं) करणे [स विक्रय
हि] ० पेणे-विकत पेणे ० देणे-विकत देणे ० पत्र-न विक्रीखत,
विक्रीचा दस्तऐवज [हि पेचन+स पत्र] पेचाचण(म), पेचन-
श्री विक्री योग्य रीतीनें झाल्याबद्दला शेरा किंवा नोंद

नियमांला धरून सरेदीवित्री सात्याचा लेख असा घेरा, हुडी, रानामा, मकेपत्र, खत इ०वर मारतात [हि वेचना-विकर्णे]

येचरणें—अकि १ (खरुज, नायटा, इसव इ०) पसरणें २ कस डोक्यावर अस्ताव्यस्त विखुरणें, अस्ताव्यस्त होणें [स विभूर]

ये(वे)चळ, येचाड-ट—न जुवाड, झुवडा ' मग अणि याचें वेचळ । अर्धी दावी । '—झा १५ १३ [प्रा]

येचाळ, येचाळीस—वि २२ही सख्या [स द्विचत्वारिंशत] येचाळीस—उभव येचाळीस पिढ्या (मातृवशाकडील एक्वीस व पितृवशाकडील एक्वीस) (या शब्दाचा उपयोग शपथ घेताना किंवा शिष्या घेताना करतात) ' वृ येचाळीस सारून बोल ' ० उधरणें—एखाद्याच्या येचाळीस पिढ्यांना उद्धरण शिष्या इणें (फागद, पत्र, लखोटा इ०वर) येचाळीसचा अंक असणें—पत्रांत मृत्यूची बातमी असणें येचाळीसचा अंक घालणें—१ येचाळीस पिढ्यांना शिष्या वणें २ (पत्रावर, पाकिटा वर) येचाळीसाचा आकडा लिहिणें (अशा करिता कीं पत्र ज्याच्या नावाचें असेल त्यानेच तें उघडावयाचें आहे हें सुचविण्याकरिता)

येचाळी, येचाळें-ळ—नकी १ जवडा, खर्वण करण्याचे मुन्नाचणे दोन मास त्यातील खालचा विशेषत पशुसवयी व रागने किंवा तिरस्कारानें मनुष्यासवयीं बोलताना योजितात ' उगा शब्द बोलल्यास तर येचाळी फोडून काढीन ' २ इतुडी व चांग्या ओठ यामधील सळगा बवेळी, बयळी पदा

येजवी—वि व्ययी येजें, येजें—न १ युक्ति, वमै ' सुकल्या त्यागाचें बेंडें फग सवें त्यागहि होय कोरें । '—माझा १८ १३४ २ दुवेळें, फांक [प्रा]

येजार—क्रि वि जोरानें जोरावारानें [फा वी-भोर] येझोर—उ हा दगड काढी प्राण्याच्या शरीरात (विशेषत श्राणी शनवक्र-याच्या शरीरात) सापडतो हाडापासुनहि रुमिण वझोरतयार करतात वक्रा, उट मांसा, साप यांपैकीं ज्याच्या शरीरात सापडला असेल त्याप्रमाणें हा सडा निरनिराळ्या प्रकारचा असतो सर्पाच्या शरीरात सापडलेल्या खडबाला सर्पमणि म्हणतात खरा पौरस्त्य वेझोर अडाकृति व अकोडाहून सडान असतो हा गुळगुडीत व चकचकीत असून थरांवा वनडेला असतो हा सर्व ओलवा आवरण करून पतो यावरूनच याच्या अर्गी विष उदरण्याचा धर्म आहे अशी समजूत आहे—झाको (स) १५१

येट—न १ सर्व वाजुनीं पाण्याचें वेडिलेरी जमीन द्वीप २ एकाच प्रकारच्या शाडाचा समुदाय, वृन, जुवाड उदा० केळी, वेड् दर्भ इ० ३ ज्या वृक्षादिच्या मुळपास अक्षर पुटून अनेक वृक्षादि होताना असा केळी वेड् दर्भ याचा समुदाय ४ (ल)

(मित्र किंवा नातलग्याचा) समुदाय, गर्दी, दाटी ' बट सावताचें मारी पडले मुक्ताशाचे नात्यानें गावची वेढवगार घेत गले ' [स द्वीप, फा व्यड, सि वेड्] येटीं लागणें—१ (पोढणारा) तडीस लागणें, उघळ पाण्यात येऊन पोहोचणें २ (ल) (एखादें काम) निमित्त स्वम्पाळा, रगाळपाळा, आकाराला वणें

येटका—उ बकटा, ओलविलेला गहू जोपळा येटकुळी—खी १ (वयानें किंवा आकारानें) लहान वेडकी, २ दह किंवा पायाच्या पिठरीतील रसायुक्त्या आकुक्षनामुळें येणारा गोळा (कि० काढणें, उठवणें, दाखवणें) ३ वेटकुळीप्रमाणें उघडा माण्याचा एक मुलाचा खेळ—मराठी खेळाचें पुस्तक टृ १३१

येटणें, येटमोरा—नपु सोनाराची आवडी येटणें—चक्रि पत्र्यावर शिक्षा उठविणें, उठणें, पत्रा दागिता इ० वर छाप किंवा टसा उमटणें, उमटणें, आवडीवरील टसा पातूच्या पत्र्यावर उठवून पेण्यासाठीं तो आवडीवर ठोकणें येटणी—खी १ टसा उमटविण्याची क्रिया २ सोनाराची आवडी [येणें] येटीच—वि शिक्षा मारलेला, टसा उठविलेला छाप मारलेला, आवडीवर किंवा येणगीवर ठोकलेला याच्या उलट थळीव

येटवनी—सी (वैशाडी, साकेतिक) जुन्हाव येटा—पु १ मुल्या, पुत्र छोबरा २ पादपूर्णाधिक शब्द वेटा किंवा वेटपाचा हा पादपूर्णाधिक किंवा अलंकारिक शब्द म्हणून वापरण्याचा पुष्कळ प्रघात आहे उदा० ' बाय वेटा घोडा चागला आहे । ' [हि, व प्रा नि, ति वेने] येटी—खी कन्या, मुलगी (या शब्दाचा बरील अर्थी इन्तित्त उपयोग होतो परंतु वास्त्यालंकार म्हणून वगप्रमाणें उपयोग करतात) [हि] इड० पढीरी येटी मालाची (भनाची) पेटी ० व्यचद्वार—उ सोयरीक

येटाड—न १ वेट याचें गुच्छतापक्षक रूप २ मुळपाचें जुगाड, सुळें व लपू याचा गुता ३ (रागातील किंवा मैदानावरील) तोळलेला, अलग ठेवलेला, उचवटपाचा भाग ४ (ल) मोठें व लांबवर विस्तार पावळें घराणें, दोळी सध, जमाव, गर्दी [वेट]

येठण—न कापडाच्या गाठीमोवतीं गुंडाळलेले वस्त्र, यस्ता, येठन [स येठन] येटी—न अर्धवट पिक्लेट पड येटें शीत येटें—येठा मात—नपु (गो) पेज न काढता केलेला मात (गोंय्याकडे माताचे तादृश शिजले म्हणजे त्यासील सर्व पाणी काढून टाकतात)

येड—न १ उदाणू गहू सुज सपोट २ मोठी वेदी, लघ वाढलेली वेदी ३ काजू येडमोवरा इ०चे मागील पेट बोंड ४ गुनधरा हातून पश्चिमद्वारानें बाहेर जालेला वातावरणाचा भाग ५ नालेचे किंवा गर्भनालीचे वेगेळें ६ (माण) कडव्याच्या बुचड्या सवताना आग्नेयवुनशीच पोटात कण्माड जसा तमा केलेला दडवा ७ (की)

येड—न १ उदाणू गहू सुज सपोट २ मोठी वेदी, लघ वाढलेली वेदी ३ काजू येडमोवरा इ०चे मागील पेट बोंड ४ गुनधरा हातून पश्चिमद्वारानें बाहेर जालेला वातावरणाचा भाग ५ नालेचे किंवा गर्भनालीचे वेगेळें ६ (माण) कडव्याच्या बुचड्या सवताना आग्नेयवुनशीच पोटात कण्माड जसा तमा केलेला दडवा ७ (की)

विहिरीच्या लोहभांबवतांगी बापलेला दगडी दंडा ८ (ल) गुप्त गाठ [हि] • फुटण-राहेर येणे-पडणे-गुप्त गोष्ट लपवशील यम परितो • होम येडा येड्या-वि मोठी बॅबी असलेला येडाळणे-शक्ति पुणगे, पुणवग येणे, पुगीर होणे, येड ठढगे येडरा येडका-३ बडका, खाकरा, पुढेला कफ

येडका-न (कु) एवत्र बापलेले दोन अयाले नारळ, नारळाची सांगड

ये(ये)डकी-की १ न्हान बहक, न्हडकातील मादी २ देड किंवा पायाच्या पिंशीनील स्नायूचा जोराच्या बापाताने दगारा गोळा ३ देड किंवा पय यांमधाल स्नायूच्या आडुपनामुळे स्पष्ट दिसणारा गोळा, भागड्याच्या मुळाचा मासल भाग ४ धाडणाच्या पायाची गाठ [येडक] येडकीचे फुलप-न एक प्रकारचे सुवृण ह्याच्या वळट नडीचे सुवृण ये(ये)डकुळी, येडकीळी-बडकी पद्दा

येडग-न (माण) ल्हान ल्हान झुरणे लोहण्याचे हत्यार येडगा-३ (लुपरी) दोन फाट असलेले लांकूड पुन्न केनेरी शताच्या कुंपणातील बाग बुचडके, येडे यावून फक्त माण सासव जाता येते

येड(रु)णे-सक्ति १ (व ना) कोडणे, बुजविणे, बंद करणे १ (येडुलाचा धळ) एका गोडीचा दुसरीला स्पष्ट होणे

येडझेरी-की (भातकाम) बगीचामागे बिन लग्न करतारी पद (हा मिलितीप्रमाणे कोटपाटलेपोबर शिबतात)

येडभांबरी-रा-की३ एक प्रकारची वल व तिचे पळ येडर-बरा पडा

येड्या-येदा-३ (व) कोवरी, बंदके ठेवण्याचे घुराडे येडा-३ १ रोटा, पूर्ण पकडालेली सुपारी, अगोबी सुपारी १ (नें) बडे, मोय [हि वन-तराफा] • पार जाणे-असणे-हाणे-करणे-ल) • येयप्रसिध्द करून घेणे, स्वतःचे हेतू सिद्धीस नणे

येडा-३ बापकामात दोन दगडामध्ये बसविलेला दगडाचा ल्हान तुकडा, येडा-३ १ (गो) बघाचो टाविळ दगडी २ (ना) परिवार, समुदाय, गावाचा किंवा जहाजाचा समूह [बडका]

येडा-३ (आदराची) दर्शवारी, खलाची ताबेल बडागुळा-की याडगुळ पदा

येडी-की (गो) सुकलेली सुपारी यडा पदा येडी-की १ दुसळा, हडपवत पादवधन, पादलुखया २

एक मादोचा दागिना पायात पारण्याने नसलेले बादीचे कडे ३ (सामान्यतः हाताची हात किंवा हात ह्या सन्धाना जोडून हात कडी हातधारा ४ (ल) धवन लोडणे आज्ञे न्याद, लघाड प्रीतिवि १० बडी कडी । साडवी हदि जो करासि होंचे ठिकवी ।

-मोडण ४१ १ (आपल्या हाताने आपल्या पायात) वेडी घालून घेणे-आण होउन आपल्यावर सकल ओढवून घणे • सुन्नी-की (माण) पोड्याचे पुडील पायाच्या गुड्यावर गोम असणे [हि]

येडू-वि ठेगणा पण पणुत्र (मनुष्य, पणु)

येडू-३ मडक, येडकी हा गोड्या पाण्यात राहणारा प्राणी गाह याचे अगगर व मिश्रमिळीत अमुन आकाराने ल्हान, होळे धवटीत जवरा मोठा, जीम लपटी ओढाच्या बाजूस चिडटलेली असत रंग भोवतालच्या वस्तुशी जमे अग्या पावटण्यास जसरी हा डरावडारांवा असा आवाज करतो येडकाचे विषावर शिरावेचे बी निषारी निवडगुणे निडकत वाढून त्याचा दगार लेप लावतात -यार १००० (हा देईर, मडक, सि डडक)

येडे-न १ (बों) गाईचा गाटा २ (राता) बडे, येडी दुवेळके, कुपणाच्या आत आण्याकरिता वळले दुवेळक्याचे दार, कुपणातील बाट 'अवकाशियांचे वेडे' -मीता ११८१८

येड्या, येरड्या-जीवव (व जुग) जोत्या, जाती, जुण्या (वेलना शुभाव पोरण्याकरिता)

येणका-३ मोटवणाच्या दोन्ही सुन्दीत बाहुलीत यम जिलेला लाडवी तुकडा कादक

येणणी-की लण काढण्याची येणण्याची किया कातातील अगर आणारी रूगवत उपद्रव टावण्याचे काम, निदणी भाग ली [येणणे] येणणे-सक्ति १ शेतातील निदपयागी गवत ३० काढणे भागवून काढणे २ (वशाच्या दक्षिण भागात) बी पारणे

येणयाजा-३ इयडी ताहचे एक वाय [हि बॅड+न वाय] येणा-णी-णे-वि लपडा दिसू लागलेला, बरील आ-छा

दन दूर कल्यामुळे दिसणारा (कि० परणे) ' पाणा ओढाऊने म्हणज खडक येणा पडता ' [पा बीना-पाहणे] येणावणे-सक्ति भेविस्तेष्ट पडलेला पदार्थ ३० दिसू लागणे, तोंड दाखविणे उगवणे; उमटणे (माथूस, दुसुण ३०) ' सध्याकाळी माधारा यती म्हणून गरा हो पधरा दिवसानी बगावला

येणारी-३ पठरीच्या जिलेलाच्या पूजेच्यापळी मय म्हणून करणपूजा येणारा इतम -दार

येणे-न चियावे येण्याचे बी [चियावे]

येणे-न (खा) दारवाण्याच्या फळीला मजबुतीकरता मार लेली आडवी पडी

वेत-३ १ योजना, रचना; नमुना सुक्ति २ कारण, वदेष्ट, वडू नसलेल ३ पदत, रीति व्यवस्था, मावणी, टापोप ४ रूप आकार रूपरेषा, वळण, माराखडा (पुडील कामाचा वाड लेला योजलेला) [स हेतू हि] येताचा, येतायेताचा-वि १ रीतीचा पदतशीर योग्य व टाविक नमुन्याप्रमाणे असलेला

२ मध्यम साधारण, प्रमाणशीर, योग्य प्रमाणाचा, योग्य निमित्तीचा ३ जुळता, जुळणारा, जमणारा, माप, चालीरीती, स्वभाव इ०शी जुळता ४ अल्पस्वरूप, अगदी थोडा, तात्पुरता, क्षणिक, अर्धवट 'त्याचा ईश्वरवर येनायेताच्याच विश्वास आहे' -दि ४ ११४ वेताघर खलणें-निधय, टाउन व्यवस्था, वेत, योजना, नियम यांना धरून असणें, नियमाप्रमाणें अखणें वेत घात-३ व्यवस्था टापाटीप घेतवार-किवि पद्धतशीरपणें, नेम स्थापणें वेतावेत-किवि माप, आकार, तऱ्हा इ० वागतीत तनात जुळणारा २ (क) ततोत जुळणें घेत्या-वि नेहमीं भल तेच वेत, योजना करणारा, युक्त्या लढविणारा येतणें-सकि १ माप घेणें व कापणें (अगत घालावयाचें कपडे) २ मुस्तटात मारणें थोयादीत मारणें घेतकी-की १ माप, आकार रूपेया इ० ची आखणी, मोजणी (अगत घालावयाच्या कपडयाची) २ कपडा मापप्रमाणें काढणें कापणें येनमोचा-वि जमणारा, जुळना (मापणें, बनावटीनें इ०) (वेताचा ह्या अर्थां उपयोग) येतीच-वि १ वेताप्रमाणें कललें, योजनेनुसार असलेलें २ मापाप्रमाणें घेतलेले, कापलेले (कपडे) येतविणें-सकि १ माप घ्यावयास लावणें २ तोंडात धप्पड, चबराक लगाविणें 'तोंडावर केव्हा दोन वेनविच्या तड्डा कडलू झाला'

घेत-३ वेताची छडी, वेत [स वेतस्] ०ऊंस-३ उताची एक जात, हा ऊस थारू किंवा वेताप्रमाणें दिसतो

वेतणें-कि वितणें, प्रसंग येऊन पोंचणें

वेताळ-३ (कों) तामची दक्ता, सुवाचा राचा, वेताळ वेताळ, वेताळीस-वि वेचाळ, वेचाळीस पहा

वेताळामण-३ (व्यापार) एक माप या मणार्थें वजन १५१८ सुतीं रुपय असतें -मुन्या १०२

वेतो वेतीन-की सोंगण्याच्या खेळातील एक धान दुफाशी खळात दोन्ही काडावर तीन तीन (प्रत्यक्ष दोन दोन) पडणें 'वाडें वे तीन वोल्ली।' -ऐपो ३३ [वेन्तीन]

वेतुम-३ (गो) काचा घट बसविण्यासाठी कलेख राधा, लारी [पोतु]

वेतो-३ (गो) साची पेटी

वेथु-थू-वि दाडगा, अडदाड, जवान, वळकट 'घरीमीम सेन वेथु। तो जाडला असे सेवानाथु।' -हा १ १२० वेद

वेथूड-वि कुरूप विद्रूप वेडावाकडा, ओवडयोवड

वेद वेदाड-की दलदल, ओलाव्याची जागा

वेदड-डा-३ सैन्यावरोवर असलेली लुटारुजात, चोरीचा घदा बनणारी एक जात 'वेदड घालिती छापे वाट चालेना तिळ भर।' -ऐपो १२१ [वेरड]

वेदर-री-की गरू शुभकदार गवन

वेदर, वेदलु-न (गो) आंग, पणस यावरील वाडगूळ, श्वादनी

वेदरी-की एर फळसाड

वेदरी-वि बेदर गावीं वनविलेला किंवा त्या गावासघर्षीचा (पिडाणी, गुटगुडीचा पेला व इतर लोखंडी जिन्नस इ०)

वेदरी-की जोतें बापतामा जे तीन बापकामांचे थर घालतात त्यातील अगदीं खालील किंवा पहिला थर त्यानंतरच्या दोन थराना पेटी व पाटथर अशीं नावें आहत वेदरीतील दगडाना वेदरी खाडकी असे म्हणतात

वेदरीशाळ, वेदरशाळ, वेदरी-३ली शाळचा प्रकार

वेदाड-न मुळाचा झुवडा, बुवाड (दरवर पसरणाऱ्या गवताच्या मुळ्याचा उदा० हरळी, कुदा, मोळ, दर्भ इ०) -वि (जमीन-शेत-रान-आगा इ० शब्दाशीं समास होऊन उपयोग) बारीक गवत असलेली, वनस्पतींचा मुळचा असलेली, बारीक सारीक झुडपाची, पाळें व मुळ्या यांनीं भरलेली

वेदू-३ १ मंदू २ मगज, गाभा, कऱ्यातील गीर ३ विल विलीत झालेलीं फळे, मास इ० ४ (छुरळ, विंचू इ०चा) वेदा मंदा, रुदा, जळमेतुव बाइर वेणारे मास [मंदू]

वेदूर-३ पोळा, एक सण निरनिश्रब्धा दशाच्या चाली प्रमाणें आपाड, धावण किंवा माद्रपदातील अमावास्या या दिवशीं वेलाची पूजा करून याना शुगाळून त्याची मिरवणूक काढतात

वेदल-न (गो) परानजीवी, हुसण्याच्या अप्रावर पोसला जाणारा, आईतखाळ

वेना-३ बयाणा -वि उपड स्पष्ट -हार

वेने-इस्त्रायल-३ सुयदे इलाख्यातील क्यूधर्मी जात व -यकि

वेपटी-की (व) खोळ 'वपटीत धर गिळालें' [वेन्पटी]

वेपरवा-३ मोत्याचे सर एकत्र करून केलेला, खोऱ्यास एक बाजूस घालण्याचा वायकाचा दागिना

वेपार-३ व्यापार, उद्योग [स व्यापार, दि वेपार]

वेपारी-३ व्यापारी, दुकानदार, दबधेवीचा धदा करणारा.

वेफाटी-की (व) वेळी, वेडे पहा

वेवकाचा खेळ-३ (गो) माकरीचा खेळ

वेवरी-की (गो) वेवकी

वेवष्ट-न १ मोठी वेवी, उच वेवी २ वेवी या शब्दांचे

नुव्वाताक्षरूप रूप ३ जनावराची वेवी [वेनी]

वेवणें, वेवणें-अकि (राजा) वासल किंवा मेठस यानीं अयायुळें बेंबे असें ओरवणें आक्रोशणें 'सुकपणीं वेवात।' -एभा २१ २२१ [ध्व किंवा स विद्-आक्रोशणें]

वेवद्यो-३ (गो) दासवाज ० जावप-दासवाजीनें गुमी यणें

वेयल—न (कु) सुताराचें एक हत्यार
 येवली—बी एक फळशाड वेयलें—न बेवलीचें फळ
 येवहार—वि घहारदार, बहारवा, सुदार 'वेवहार मुलावी
 सर मोती सर चपक मोगरा ।'—पं. ४.१२ [पा]
 येवळ—ल, येवळें—वि १ विला, नि रात, लुळा, निजीव
 २ विव्हल, क्षीण 'सवोंग वागळा आला । अति सतापु उपनला ।
 तेव येवळ हातु गला । गाविकाचा ।'—पं. १.११७ [स विव्हल]
 येवळणें—अकि १ मेवणें, पुटणें, तुकडे होणें २ विव्हल होणें.
 येवा—पु एक प्रकारचें फुलपाखर
 येवारा—पु बोभाटा, एवादी गोष्ट उपडदीस येणें [बोंव]
 येवारा—पु येवारा पदा
 येवाचें—सकि (गो) भिवविणें, भीति दाखविणें
 येवाचणें—अकि येवटणें पदा [वे]
 येवी—बी ल्हान मुलगी, पुकुबाळ, लकल [इ] •वेंव-
 ल्हान मुलाची नेपी [इ]
 येवी—बी नाभी, पोटाचा ज्या ठिकाणी गर्भनाल जोडलेला
 असता तो पोटाचा अवयव [स नाभि] •चा देड पिळणें—पिडून
 तुळुळ्याणें नाभीच्या देडापासून कळवळ्या येणें—माया
 येणें—अतिशय कळवळ्या येणें •चें उरळ होणें—(ल) चम
 समीत खाणवानें व मुलाच्या राहणीनं रुड होऊन रोंद घुणें.
 •क्या देडापासून—किवि अगदी अत वरणापासून खऱ्या
 भावानें •पासून जोर व रुन घोलणें—शक्य रितीक्या ओरानें
 घोलणें सर्व शक्ति खर्च करून घोलणें ओरवणें
 येवुदी—बी वेगमी साठा, समद [का विवुद]
 ये—नकिवि वासराचें मेढराचें ओरवणें (कि० वरणें)
 येवे येवो—पु (गो) वेव्हक
 येवेरी—बी (गजिकाचा खेळ) हावाची पांजे वाटून झाल्यावर
 एखाद्या मुल्यां अथवा राजा आला नसेल (व कोणास पांजे
 देणें नसेल) तर तो हाव न सेकता पुन्हा गन्त करून पांजे वाटणें
 येवेंचें—सकि (गो) झोंपल वळणें [व्व]
 येर—पु (जागरी कें) एक प्रकारचें जाडेमरडें गवन
 येर येणो—बी (राजा) दुसरी नम्रणी (पहिली
 नागर उभी घालेली असली म्हणून दुसऱ्यानें आढवी नागरची
 करतात या दुसऱ्या नागरणीला म्हणतात), उखळणी [येन्दीन]
 येर—न (माण) पासरीक्या नजीकें घाऱ्य पडण्याचे
 जमिनीवरील भोंक
 येर—बी (व) वागरी
 येरदट—न १ बाईट व बरीच्या देगानें च' झालेल वेल
 दिवा तूप २ बरी ओशट पन्हारीतील मळ—नि येरी असलेले,
 रेंपाचें, मळानें युक्त (नट दप) [येरीनवट] •वें—अकि. समई

दिवा, तेगचें भाडें इ० तला—तुपातील बेरीमुळे बाईट होणें
 भाडें, दिवा इ०वर बेरी वसणें येरकूट, येरकुटणें—येरकट व
 परकटणें पडा

येरकट—वि बहिरट, कमी पेकू येत असलेला [बहिरा]
 येरका, येरकी—वि १ लुळा, हुपार, चलास; धूर्त २
 मिश्रयोजका [का]

येरकी—बी एक प्रकारचें गवत
 ये(यें)रंग—न (ना) तिथीट न लावलेले, नॉटपेड पत्र
 येरजून काढणें—कि (वे) वेचून काढणें
 येरट—न १ रेंदा, बेरी असलेले तेल तूप; गाळ, बाण इ०
 असलेले तेल, तूप २ (खा) होणचें

येरड—पु धववाईक लुगल विंवा ह्याची जात, रामोशी,
 योरी हा उपजीविकेचा धडा असणारे लोक, याची वस्ती कर्ना
 टकांत अधिक आहे [येडर, तुल० का वडर] येरडाई, येरड
 गिरी—येरडाव—चें—बीन येरडाचां लुगलपणा, येरडाची पुडाई
 (कि० मुणें, माजणें, माणें, सटणें)

येरड—बी गोंधळ, मिश्रण, सर्वगोलकार, पचमेळ
 येरड—बी लीख (विल) (व वेडा) लिखा, उवाची
 अडी (कि पहणें, होणें)

येरडी—बी (ना व) पैलाच्या मळपटीस जातें, जुपणी
 येरणें—अकि १ (ना) पसरणें, फैलावणें, जिफेरेतिके
 होणें (फक्त दाट उगवणाऱ्या गवतास उ' घुनव उपवोग) २
 आढवी वागट काणें

येरसा—वि दाडगा, विचारधन्य येरसा गाढव माय ना
 बहिरा। भुक बरीविण अलेंवि ।'—पु. ४१

येरट्टी—बी पोड्याचा एक रोग, जग, येरावणें—अश्व
 २ २६१

येरी—बी १ ओशट पन्हारीतील मळ, तला तुपात असणारा
 मळ, बाण इ० परकट २ मुळाची मळी

येरीज—बी १ मिळवणी, निरनिराळ्या सत्त्वांनी एकत्र करून
 झालेली सख्या मिळवणूक, जमा २ मिळवणी करावयाची क्रिया,
 दोन विंवा अधिक सजातीय सख्या एकत्र करणें (कि० घणें
 करणें) [पा वगीज] •भरता—बी टाविका सख्या घरी होण्या
 करता (भरण्याकरिता) केलेली भरती इष्ट सख्या दाखविण्या
 करिता गवाडीनें घालले की खोली भा

येर—वि (व) घुनघी मनात घाव धरणारा
 येराजा—पु एक औपधोषयोगी पदार्थ [का जिरोजाइ]
 येळ—पु विल्लूय हाकाला बेल दिय असल्यामुळे दे साह
 पावित मानचें जातें याहा श्रिदले खाता या भाडाची फळे पांजे,
 साल व मुल्या औषधी आहेत २ येळच्या शाखाचें पान—न

येन्फळ [स विल्] • घालणे—(व) (ल) विनाकारण गावात भट
 ३० • नाचरी—सी, बोंवडया येल्फळाचे वाळविलेले कातळे,
 काप (हे औषधी भादत) • पत्र—न येलांचे (जिदल) पान
 (घरावर, मालावर, पदार्थावर) • पत्र ठेवणे—बसुवरचा हफ
 सोडणे • पत्री रुपया—३ येलाच्या पानाच्या छायाचा रुपया
 • पानी टीक—टिका—सी स्त्रियाचा गळ्यात घालण्याचा एक
 दागिना, या दागिन्यातील प्रत्येक पेटी विस्वदद्यासारखी भराते
 चिन्मदली टिका असेंहि म्हणतात • फळ—न. १ चिन्म दृष्टाचे
 फळ २ येल्फळाच्या आकाराची तपकिरीची हवी या फळाच्या
 कवचीची केलेली, तपकीर ३० ठेवण्याची पेटी, हवी ३० • भंडार—
 ३ १ पदावरील येल् व भंडार हाताने उचलून वरण्याचा शायप-
 विधि २ अशा रीतीने घेतलेली शायप, देव साक्ष देवू चेतलेलेली
 भाषामाक (कि० काढणे, उचलणे) [येल्+भंडार=हळदीची पूढ]
 • घात—सी तीन सुताची पीळ पाळून केलेली, घार बोटें लागीची
 वात, ह्या वाती एक लक्ष फडन देवापुढे जावडात
 येल्—३ घोड्याला होणारा एक रोग —अथप २ २९०
 येल्—न (व) पिडाच्या दोन ओळी, राणा
 येल्फळ—न (को) टेंकडा, कॅट
 येल्का—फे—पुन (कु) हळद, कुकु ३० पदार्थ ठेवण्यास
 उपयोगी पडणारा पोखरलेला नारळ, येल्, येला
 येल्खरूज—सी मोठे फोड येऊन चिचकते व मोठी वर
 दळ पडतात अशी ओळी खरून
 येल्डी—सी (को) टाळकें, होक्याबद्दल तुच्छतादर्शक
 शब्द १ लवाड्या करतोस पळ तुशी येल्गी मोडून टाकीन
 येल्डे—डी—न (को) नारळ, डाकें यांना तुच्छता—तिर
 स्कार दर्शक शब्द, करटी, नरोटी [वल्फळ]
 येल्णे—न (व) लाटणे ' मोळया लाटण्याकरता मला
 येल्णे आणून दे ' [हि. वेरन]
 येल्तयस, येल्तीस—तयसें—तीसें—खीन एक रानवळ
 व तिचे फळ
 येल्तेल्—न. अवसाचे उकळलेले तेल [३ बॉइल+म तेल]
 येल्दा—३ (कु) समुद्रलेकडा
 येल्दार—३ १ पायलट, खाणीतील दगड खणून काढणारा,
 खणत्या, दगड फोडणारा कर्नाटकांनी ह्या शब्दा वरणाची एक
 जात २ (व) मातीचे काम करणारा गवडी [फ्र येल्=कुदल+
 दार]
 येल्पाटा—३ (व) लाकडास पुढेल्ले दुसरा पाटा
 येल्भाण—वि. (गो) दुदस्ता कत्ता न येणारे
 येल्चडी—सी कुपण, वचन; खीळ ' आनंद बोसडिनी
 सरी । तणे वाचेसि पळी येल्चडी । ' —एमा ९ ४९४

येल्घळ—सी लचवटयाची जमीन
 येल्वांगी—घागे—सीन टमाटायाचे झाड व फळ
 येल्डा ३ नारळ, येल्फळ ३० आतून कोरून तयार केलेले
 पात्र, हड [हि] येल्यांत मडक्या भरणे—(ल.) गोघळ
 करणे, गडवड करणे, घुमाकूळ घालणे
 येल्डा, येल्डा, येल्डा—३ १ (को) ओसें वल्फण्यासाठी
 एका काठीच्या मण्यावर बसविलेली एक लहान चौकट असलेले
 सापन २ अशा साधनांने एका मनुष्याला पेलेल, वाहून नेता
 यईल इतकें ओसें, (विघेपत) काठीचा भारा
 येल्डाखसूर—वि १ नि शक २ अविचारी, साहसी, —किवि
 नि शकणें, वेळशक, वेळशक, अविचारानें विलाखसूर पदा [अर
 निलाखसूर]
 येल्पापुरी रुपया—३ येल्पाूर यथे पाडलेला अशुशी रुपया
 तोंल एक प्रकारचा रुपया
 येल्डाशक—किवि यषडक, नि शकणें, निष्काळजीपणे,
 निर्धास्तपणें, अविचारानें [अर]
 येल्फि—३ नासल्या हाताखालचा एक कामगार, समन्ध
 लावणारा व यशावणारा शिपाई, कारकून [इ]
 येल्मिया—३ १ मोग्याच्या जालीतील एक फुलझाड २
 त्या झाडाचे फूल ३ त्या फुलापासून काढलेले तेल, अत्तर [हि]
 येल्डी—सी १ काबडी, नरोटी, नारळीपान २ तापड्या
 व काजसर सुताच्या चौकटी असलेले लुगडे ३ (गो) चिकट
 गुळाची (गुळपापडीची) बडी येल्डी—स्या—वि तावड्या व
 काळ्या रंगच्या सुताच्या चौकटी असलेले (लुगडे), तावूस व
 काळसर तावूस (रंग)
 येल्डी—३ (जुनरी) खेड्याची जात ही सर्वांत लहान
 असून डोंगरात अगर म्हापडोवरहि असते ह्या जातीच्या खेड्याचा
 रंग पांढरा असतो येल्डी पावात (चिळात) आह
 येल्डे—न. राणे ३० बडे लोक बाहेर निघाले म्हणजे घर्म बर
 ण्यावरता जो पैसा, पैशाची निशवी बरोबर घेतात ती [फा.
 बल] • चरदार—३ वरील येले (पैसा पिंवा त्यानी पिशवी)
 जवळ बाळगणारा मनुष्य [फा]
 येल्डे—न येला, भादशाप्रमाणे उपयोगी पडणारा, गुल्गुडीच्या
 उपयोगी पडणारा पोखरलेला नारळ, हड
 येल्डी—सी कोळसे, पिडातील गवट पावण्याचे हत्यार
 येल्डी—नअव नागराचे तास, पाणी साफावे म्हणून नागराने
 पाडलेले खोस धर
 येवड—सी १ कीनाची भेसळ, मुख्य वियाण्याच्या को
 र परेलेले सुवेंरें को, दुसऱ्या धाण्याबरोबर त्याच जागी परेले
 लपणान्य २ पीक चांगले येण्यासाठी एक यपांमाह एक दुय्यम

पीक काढतात त्यास येवड म्हणतात. 'दंबाराच्या येवड पिकाळा चांगला.' • करणे-ताग, लडीद, कारले यासारखे पीक करून ते जमीनीत गाढणे; जमीनीत सेदिय द्रव्यांचा हाता वाढविणे. विवड पहा.

येवडा—पु देशी दास.

येवरा—पु. येवरा पहा.

येवलकरी—वि विवलकरी पहा.

येवाडे—न. (कों.) दरीच्या वायुस पोटमांडवणीपर्यंत मिनी चढून काढलेला पोटमाळा; दुपारी व चौपायी यांच्या दरम्यानची छपराची रचना.

येवोस—वि. बावीस ही संख्या. [हिं]

येव—वि. चांगले, छान; योग्य; उत्तम; टीक; युक्त—किति. योग्यपणे; चांगल्या रीतीने; युक्तपणे; चुकीचे, धाईद मध्ये अशा रीतीने. [फा] • खासा—वि. फार चांगले, उत्कृष्ट; अगदी योग्य. [फा. येव+अर. खासा]

येवामी, येवम—किति नांवाने; नावे (दस्तऐवज, अर्ज, करारपत्रे इ० मध्ये फक्त याचा उपयोग करतात). 'दस्तक येवामी नारायण कोणुले.' [फा. व+इसम+इ=विस्मिन्=चा, नांवाचा वायुस]

येवशाक—नवी. शाक्येनाक ह्या शब्दाबद्दल मराठे बरेच आवाणी लोकांच्या तोंडी असलेला शब्द.

येव, येवक, येवपासा, येस, येसक—येस इ० शब्द पहा.

येष्ट—जी (ना. व.) बायली. • लायणे—येवडून दाखविणे ' मला येष्ट लावतोस ! '

येसक—न. स्थान, बैठक [वसणे]

येसकट—न. (कों.) फाटक (पावसाळ्यातील, हात्युत्ते, कटिरी छुडपाचे केलेले).

येसन—न. १ हरमन्याच्या हातीचे पीठ २ पिळें. ३ हरमन्याच्या पिठाचे केलेले पकन, राई इ० [हिं] • तोरण—साखरचवड्या—नवी. वेसनाची निरनिराळी पकावे.

येसनैकड—न. रहाटगाड्याच्या सुळईच्यास मारलेले आबवे लाकूड.

येसवेरो—वि (गो) अत्युत्तम [येस+वेर]

येसर—न. नासायुष्य; नाकातील एक अलेकार; नथ, धमकी मोहोणी, सुलाख इ० ' तेरी येरासुस्त फार मिरवे त्या ओष्ट विवावरी ! '—निमा १.२५ [हिं.]

येसमी—वेवमी पहा

येव(हा)ळणे—भक्ति (आवा, फळ, कणीस इ०) लाडावर पिडून तयार होणे.

येव(हे)डा, येवडाडा—पु एखाद्या स्वात्यातील नोकरचाकर, त्याचा पगार, हुंदा इ० बदलचे तपशीलवार पत्रक, अंदाजपत्रक;

नेमणुक; सरकारी नियम इ० सरकारी अधिकाऱ्यासाठी मांघून दिलेले, सरकारी कामकाजाच्या बहिर्वाटीचे नियम. ' सालमजुती गडवडीमुळे येवड्याचे नेमणुकेपेक्षा जास्ती लोक ठेवणे. '—वाड-समा ४.२. [हिं.] येवडापार—किति. पक्करलेले कार्य कसेहि करून येवडास नेऊन. (कि० करणे; होणे)

ये(व्या)डडा, येवडेडा, येवडाडा—पु. एक औषधी झाड व त्याचे फळ. (फळांना हेळ्याची किंवा धडिगाची फळे म्हणतात). याचे झाड फार उंच वाढते व विस्तारहि पुराच होतो. फळाच्या आत मयज असतो त्याने गुंगी येते. याचा लेड खोकल्यावर औषधी आहे. या झाडाला डिक येतो. फळांचा कातडी कमा-पण्याकडे उपयोग होतो. [सं. विभीतक; प्रा. बहेडओ, बहे-डव; हिं बहेडा]

येवडा, येवडाडा—वि. १ टणक; निबर. २ पत्र झालेले. ब्याडडा पहा.

येवंधी, येवंधी—जी. आंब्याची खाखलेली किंवा खारात टवलेली बोंबळी बैरी. [बी+आंबा]

येवडुदी, येवडुदी—घी, येवडूद—जी. १ छदियति, भर-भराद; मजबुती; मुख्यपक्षा. ' दौलतीची येवडूद बघात हे पुर्ते समजून आम्हाची मोलवे. '—रा ५.७५. २ जोपासना करणे, तर-तूद पाळणे; चांगली निगा राखणे; संमाळणे; पालनपोषण करणे (मुले, आश्रितवर्ग, गुंते इ० चे) (कि० करणे; राखणे; ठेवणे). [फा. निवडूद]

येवडरम—किति. सारोक; रट, खट्ट; पावकून गेलेला; गोंध-दून गेलेला. [फा. बडम]

येवडलावा—स्त्री (संगीत) आल्हावाच्या धर्तीची तान

येवडळा—पु १ वेळ भारा, जुडी; पुंजका (कांठी छुडपाचा, गवताचा). २ छक्का; धोंत, घट (मांदे, लवण इ० चा). ३ गेळा; एक शनरी माद.

येवडाय—किति. अतिशय; फार. ' तो माझ्या भाषणाने बेडाय खूप झाला ' [फा. १]

येवडळ—वि (बायकी) शिवराज; मशील, अभद्र, भीमत्स.

वेवडूड—स्त्री. (माण.) येवड पहा

वेवडूदा—वि. (ना) उद्वद, असम्य. [हिं.]

वेवडेड—स्त्रीन. पाण्याच्या थवाडाने पडलेली खळगी, दरी.

वेवेदा—पु वेदा पहा [वेदा]

येवडेस्त—पु. स्वर्ग. [फा. विदित्त] • मकान्—वि. स्वर्गस्थ; कैलासवासी.

वेवडा—वि. (व) निलाजरा. [बाळात १]

वेळ—न अर्धा आणा.

वेळ, वेळसा—न वावूची काढली पातळ चिरकळी (टोपल्या हातच्या ३० विणण्याची), वेळ

वेळ—शी (कु) समुद्रकाठी रेंगाड जागा [स वरा]

वेळ—न (व) १ हुयेळकें, वेळें देडे २ हुयेळकें त्यावून फक्त मनुष्ये जाण्याजोगा वेहेला घुपणातील रस्ता [सळक]

वेळ—न (गो) तरगाच्या (वळातील) देवतच्या चिन्हाच्या खाऱ्यापुढें शिपड्यात येणारे अत्र तरग पडा

वेळकें—न १ हुयेळकें, दोन फाट फुटलेलें लांकूड, फाटाचा चिमटा, फेकाटा २ (विणवाम) आरसड देवण्याचें लाकडी साधन [का. वेळे] घेऊंफाटा—शी पृथ्वी (व) हुयेळकें

वेळशी(ती)चें—कि (गो) आवणें, गुजण, वास यणें, वेळसडणें [सळक] घेऊंफुटाण—शी (गो) तिजविलेला पदार्थ शिळा होऊन गुजल्याची—आवल्याची पाण

वेळा—उ तातुळाची एक जात
वेळा—उ (व) लाकूड साक अगर गुळगुळीत करण्याचा लान रधा

वेळस—वि (कु) वेधव ० हाणें—नासणें, आवणें
वेळें—न (गो) एक पवान

वेळें—न १ हुयेळकें, कुपणाचा आडा, फक्त भाणसाना जाता वेता येईल, अशा प्रकारची रस्त्याची अडवणूक, बडे, वळकें मर तें वहायें वेळे। बोलाइन एकच वेळें। सवुकी फाटलें। मासे जाले।—झा १४५१ २ काकपद पायी, पत्र लिहित ना मज्दतरी सुळकें शब्द वर विंवा अन्यत्र लिहिते आहेत हें दाखविणारे चिन्ह ३ हातमागाच्या ताण्याला खाली आधारभूत असलेला जो आडसर तो ज्या दोन खुट्यावर बसविलेला असतो त्यांपैकी प्रत्येक [का]

वेळेंवीळें—न (लिगाईत) गूळ व भात (ह दोन्ही बिजस मेजवानीच्या वेळी प्रथम वाढण्याची चाल आहे) [का वेड—गूळ]

वेळार—उ (महानु) बरिष्कार असल्यात कवी वकार। वागितावि निरतर।—दाव २८ [स बरिष्कार]

वेगण—न —न वाणें, वाग्याची माजी [हि] वेगणी—ना—वि वाग्याच्या रगासारखें, सर्वे वमार वाळें व जाडवण सुवाती रागवर असलेलें (खुणें)

वेगुली—शी एक फूलाड

वेडक—शी १ वसण्याची क्रिया, २ दुष्टण टेंकून वसणें ३ (चर्चा—विचार—कर्मगुरू ३० कविता) जमलेली सामा ४ वृष्टि सभा ५ वेचें काम कण्याचे दिवस ५ काटें काम सार्गें अन्य काम मोहन एके ठिकाणी व्हेलेली अवस्थिति एव वा कामाचा काही काळ वसून विचार करणे 'हे काम उण्याउण्यांनीं होणार नाहीं तुमथी आमची चार घनका बैठक झाली पाहिजे' ६ वसण्याची शक्ती ५ ५२

पद्धत, आसन ७ वसण्याच्या उपयोगाची कोणतीही वस्तु वसण्याकता पगालेले जाजम, सतरजी, विडाईत, पट, खुर्ची, खोगीर ८ एखाद्या वस्तूचे वृद्ध, तळ, खालचा भाग (ज्यावर ती वस्तु किंवा पात्र टेंकते तो) ९ याजारांत वसणाऱ्या दुकानदारावरचा वर १० दमल्या—भाणल्यामुळे, भीत नें, निव्वायानें एकदम मारलेली थरवळ, वसकण (किं० मारणें) ११ भ्यायाम कण्याचा एक प्रकार, उण्यावसण्याचा व्यायाम, धाळीतील गुलाल तागितलेली शिळा, उठवरा १२ गाण्याची मजलत वसुन गाणें १३ गमनामध्ये बाही कार्यनिमित्त झालेला मुकाम, पडलेला रास १४ कर्मणुतीसाठीं अनकानीं जुळणें, जुळण्याची जागा १५ (व) दिवाणखाना १६ खेडगावात एकापुढे दुसऱ्या इतमाला गावसभा भरविणें झाल्यास त्या गावच्या रिवाजाप्रमाणें त्यानें गावकऱ्यांना रात्री लागणारी राख [स सपिशू प्रा बडूट हि. वेडना] ० मारणें—(ल) १ ठीया घणें, पुष्कळ काळ वसुन राहणें, अग मोहन काम काणें २ उठावताचा व्यायाम घणें, उठावता काढणें एका वेडकीस—किं० मध्ये न उठता, काही कामासाठीं एका ठिकाणीं वसुन (काम राखणें) वेडणें—बकि, वसणें 'तेहीं नित्यनैमित्तिकें। धर्मं जिये आवश्यकें। तयाच्या विधीं न राव। वेडना वडू।'—माहा १८५१७ [हि वेडोना]

वेडा—वि १ वसलेला, वसकट 'तु उमाना वेडा।'—माहा ११ २७७ २ वेकार, कामाशिवाय परीं वसुन राहिलेला [वेडणें] ३ ० (व.) वेडेसे विगार भली—मगदीच विनामे वसण्यापेक्षा थोडेंबहुत मिलेल ते काम चाळें ० गुणाकार—उ गुणाकाराचा एक प्रकार, गुणकातील प्रत्येक अकानें गुण्याला गुणून वगार गुणा कार एखाद्याची एक अमे माहून त्याची बेरीज न करता तोडीच गुणून तोडीच बेरीज घडून केलेला गुणाकार बोटशी गुणावार, धावरा गुणाकार व वपटसिधु पहा ० टेप—वेद—सजा—शी साच्या वेदची शिळा, सुसता सुहृत्वात ० पगार—मुसगार—उ चाकरीशिवाय मिळणारा पगार, पेन्शन ० पहारा—उ फक्त वसुन करण्याचा पदारा, दकरख साच्या उलट टाईला पदारा ० पहाकररी ३ वेडा पदारा करणारा शिपाई ० भागाकार—उ भागाकाराचा एक प्रकार भाजक व भाग कर याच गुणाकार न सादता समताल्यामनत व भाग्यातून वजा करून फक्त बाकी तबवी माहून केलेला भागाकार ० भात—उ पत्र न वाटता वेताचे पाणी घालून केलेला भात ० रोजगार, वेडी चाररी—३ शी घरदार किंवा गाव सोडवें लागणार नाहीं असा पदा, चाकरी वेडी बीद—शी सुरदीक्षा जमाखर्च लिहून शिक्क काढतात ती बीद ० वही—शी जीत रोजच्या खर्चाची याकी एकदम लिहून देवतात अशी रोजवही, दीन व्यवस्थिती सिद्धवास्तवी काडीन नाहींत वेडें र्हास—न एकदा दाखल करून विल्याव लावलेले खाते अगर

सर घेंठे घडीचा-नि वसल्या घडीचा, वरच दिवस दुकानत
पहन राहिलेला

घेंठा—पु लाकड साफ वरण्याचा रंधा, बेळा.

वैत—जी दोह्रा सयमक दोन ओळी, पारखी मापेतील
आवासांसाठी कविता 'या प्रयाच्या वैता तीस हजार आहत
—ऐरुले २४५ [अर वैत]

वैतण—न (या) जळाऊ लाकडें, सपेण, वयनन पहा

वैतन—वि वेवारशी 'जयपुरासारखें राज्य वैतन हातीं
लागलें'—दोह्रें १३ [फा वीतन] •भाषाशी-माल वैत
माल—उ वेवारशी, सरकार जमा माल बेहतमावाशी, बेहतमाल
पहा [अर वैतुमाल]

वैतें घेंत्या—वि (कों) बहुतें, बहुत्या पहा

वैतकरी—करू-दार—बहुतेदार पहा

वैद—पु हुदात [स व्याधि म व्याद १ दि]

वैदर—जी गोराडूची एक जात —न गोराडूचें फळ

वैदा—पु १ दगा, बडाळी फितुरी इ० रा०येतील सामा
न्यत मानगड तटा गोंधळ, अवाधुरी, पोंटाळी २ (खा)
अडगळ वैपात विजुकाटयाचा हात नको घालतो

वैदा—पु १ बोंडडीचें अंडें २ घोड्याचा एक रोग पुढील
पायाचें मनगट सुजणे व गाडीप्रमाणे दिसणे [दि वैर]

वैदुल—पु खेळण्याची गोटी [स वडेल १]

वैरक-रु—जी १ निजाण वैर २ एका निजाणाखाली
गोळा केलेलें वैर्य (विद्योपत अरवाचें) अरवाची एकरी तुडडी
'समामने आपले बडील अरवाच्या वैरला नहमी दोन दिल्या
आहत —रा १० १७३ [अर वैरकु]

वैरागा—पु विरक्त पुरव, गोसावी, सत्तार साहून तपाकरण
करणारा भज [स विरागी] वैरागडा—पु तिरुहार निता
तु—उता शायविणार वैरागी शब्दाचें रूप

वैराट—नि बहिरा, बहिरट नणद ते वैराट कानीं असें ।
—अक्क २ विठ्ठल रसमजरी ३० [बहिट]

वैल—पु १ वृषभ बलीवर्द खोड वसु बाल्यवदरा ज्याची
सपरी गादे असा गाईच्या जातीतील नर २ (उ) निरुद्ध,
निरुद्ध मद्र थोक्याचा मनुष्य ३ वैल अर्थ २ पदा [वै बरी
वर्दे वे प्रा वल्ल] •आनघाडेर घालणें वैलाची अदलावदल
कलें •गाईस दापविणें—(माण) वैलाकडून गाईला कपविणें
घेलास कुकडें हाणें—(माण) वैलाच्या नरक्यांत व निमबर
कपि केणे •वैलास फरदपोड उठली—वैलाचें पोट दुखण्यानें
पाठ तणवणे •स माजरी हाणें—(माण) वैगाच्या गळ्याजवळ
गांठी होणें म्ह० वैल गाभणार तर म्हणे तवबा सहिता (अतिशय
शुशामत करणें याअर्थी वापतात) सामाखरद—० खा-व्या—

पु १ वैल हाण्याला, गाडीवान २ गुराखी, पड्डाल, गुरें राख
णारा •खादा-खादे-पुन (वैलाचा खादा गाडीवाल्याच्या
हातातील कासरा जुपलेच्या दोन्ही वैलाच्या खाद्यावरून तिरका
व सारख्या अवगावर असा असतो त्यावरून) तिरकी दिवा, एखाद्या
वस्तूपासून, हुबमापासून निवा स्थळापासून सारख्या अंतरावर व
तिरक्या रेपेमध्ये असलेल्या वस्तूची विवा दोन खड्यांची स्थिति,
अशा रीतीचें खडें, वस्तु •खाद्या—वि वैलाच्या खाद्याप्रमाणे खाद
वमान कमलेला, बारीक व लहान खाद्याचा (रंदा) •घाट—पु
ज्यावरून ओढेंवाळे वैल जाऊ-येऊ शकतात असा वाट डोंगरातील
चढण, साधारण चढणीचा रस्ता •घाटा—की (वाई) एक वनस्पति
वैलट—न वैल शब्दाचें तुळतादशक रूप •वाम—पु वैलाच्या
विकीवरी कर •पाडा—पु (समुच्चयाची) वैल व पाडे •पाटणा—
पु (ल) ग्रासदायक, बेंटाळवाण, कढाचें काम दगदीचें काम
(कि० घालणें लावण, माडणें, वरणें, पडणें होणें) •पाडा—
पु गाईवैल गुरेदोरें त्या रस्त्यानें वैलवाडा बाहु कागला [वैल
दि] •वेगारी—पु मावैजनिक कामाकरितां घडींग धरलेले वैल
•भिस्ता—पु बलावरून पाणी वाहणारा पाणक्या, वैलाच्या
पाठीवर माकण घालून पाणी मरगारा मनुष्य •मळणी—की
धाण्याच्या वणसावरून वैल फिरवून केलेली मळणी •मार्गी—
रस्ता घाट—कीप ओढ्याचे वैल जाण्यादेण्याजोगा रस्ता
•माच्या—पु (वाणी, कु) आकाशातील गुरु मद्र(कारण या मद्राला
शुक समजून व हा उगवलेला पाहून पहाट झाली असें वादन
प्रवासास निघतात पण पुष्कळ प्रवास केला तरी दिवस उगवत
नाहीं आणि वैल बघेना पार प्र.प्र होता वावरून) •रहाट—पु
वेगानें फिनिण्याचें रहाटगडगे ठेचलेला वैल—पु बडविलेला
वैल भाया वैल, खच्ची केलेला वैल

वैल—पु (शेअर वाजार) बायदानें रोखा विरुत पेतल्यानतर
त्यावरून किमत न देता नफ्यानें तोच रोखा पुन्हा विकू इच्छि-
णारा हसम —वा गो काळजुत व्यापारी उगवारी [इ हुल]

वैला वैली—पुत्री १ दोरीवरून ओढें मत्ताना ते समतोल
राखण्याचें एक लाकडी साधन एक लोख दाड्याच्या मध्यभागी
एक सुनी आणि जाळी असते जाळींत ओढें ठवतात हा दाडा
हात त पारली येतो व त्यामुळे ओढें थोक्यावरून उचलतां येतें व
अमिनीवरुन सहज उतरितां येतें बेला पहा २ सुताच्या ताण्यास
वाजण करतेंबरीं सुत खळ लावणाऱ्याच्या छातीतक्या उंचीवर
लांबवर सांगले जाण्यास सुताच्या दोन्ही बाजूय दोन उभ्या कर
हात त्या नीझी खळ लावलेलीं ताण्याचीं सुनें तांगलेल्या दिवतींत
देवण्याचे व दोन घोडे ते श्रत्येक, हे वाडे दोन काटया सुमिणे
बिन्हाच्या (x) आन रत म-गावर बांधून त्यांच्या वरक्या देवगास
एक जाण्णी काटी बांधून केलेले असतात ३ तिफणीची दोरी

वैसक-का-कार-की (काव्य) १ बँटव वसकर, गालिचा, सतराजी, चटई ६० वसण्याकरिता पमरलेली वस्तु आसन 'वाहाडां येमरा पाये प्रसादनी तडीया तचलुबी। पुस्ये फळे तावाळे सीसोप।' -पवळे, उत्तरार्ध १० २ वसण्याची तन्हा, पदत, वसणे 'बाई पडती बहुत। परि येसरा न सोडी पवत।' ३ सत्कार, आदराने वसवून घेणे, वसविणे 'भीस्ये वेला येस करा।' -कथा १८ १४८ [येसणे] 'येसकासन-न घोड्या वरील बेटक, जेन 'पुढीं मिरवली येसकागेन।' [येसणे+आसन] 'येसणा-वि वसणारा 'विजाती इकोनि नयना। सोदभावे शुका जाणा। भजन घरोळा येणारा। गुदरां गुणा मी होईन। -एमा १२ ५८१ [येसणे] 'येसणाइत-उ (महातु) अधि पति, राजा 'तो रात्र रोहिणेदेव्या येसणाइत।' -ह १३० 'येसणी-की बँटव आसन 'ह्यावरां हितळवणी येसणी ये।' -माझा १६ २९० 'येसणे-भकि (काव्य) बसणे (बदवहारात पक्ष आशुधी एवढ्यानी प्रयोग) 'बातेजवि मृते येसले। आसना वरी।' -हा ६, २५८ -नजब बँटव आसन 'दापकाची येसणे। [पोतु] 'निये ह्यानी।' -अ ७९ [स उपावि] 'येसतयेयो-किवि बसल्या बरोबर 'आपवे अभ्यासु सरे। येसतलेवो।' -माझा १ १९१ 'येसनीणे-भकि (महातु) बसणे 'पाहुनेतु सांनि धो अनव। येसीनिहें विप्रशाळे आतु।' -शिउ १६० 'वैद्युदी-की सामान्यत वैद्युदी पदा 'यो-अ (ना) युवा 'कावो ?' =का हुता ? [तुन० स. भो] 'याई-की १ (राजा कु) हसणाची पाकळी, विवाची पोड २ दगाची कवडी 'योईरूप-उ (कु) रांपणीच्या मधल्या पाट्याच्या मध्य भागी बांधलेल्या दोरतळाच्या येवगास जो नारळ बांधतात तो [६ बांध रोप] 'योउला-न योहले आता योउला करावा।' -वसीस्व १० ८१ 'योक्का-चै, योक्सा, योगसा-बाचका व बाचकें यानी वनेविपर्यासांनै झालेलीं रूपे योक्का-कें पहा 'योक्ड-उ वकरा [स युफ, द प्रा योक्ड] •खळाडी-का अन्यवत्पित व यक्षिस्त वारमार करणारी यडळी सभा अगर असा वारमार करण्याची जागा, धिंगामस्ती टवाळकी ३० जेवें घालतात अशी जागा •दाढी-की १ (वाकडाची दाढी) कार वाकळी दाढी (निदावी) २ गालावर नसून फक्त हनकरीवर येणारी दाढी •दाढ्या-वि योक्डवाढी असलेल्या •धीज-उ आपल्या मावावहिणीना आईवरून शिब्या देणारा योक्ड-की (गा) बकरी

योक्डणे-भकि १ (भाजी ६०ची) वाढ रूप होऊन पळे मास कमी घरणे २ (मुलें) जोराने वाजीत लागून सडपातळ व उध घरणे योक्डणे-भकि (ना) ओरवाडणे योक्डया-उ (गो) एक वृक्षविशेष योक्डे मारण-कि (गो) घापा मारणे, बटाई मारणे योक्णा-वा, योक्णी-मुखी १ वकाणा, तोंडात घातलेला पोड, चुंगुरे ६० चा मोठा घास (किं० मारणे, घालणे, भरणे, मिळणे, खाणे, उगळणे) 'अवघा योक्णा मरिला। पुढें येस।' -हा १८ ५९ २ तोंड मिठा भोंक वेद करण्यासाठी घातलेली विंवा भरलेली कोणतीहि वस्तु; गुदरी (किं० घालणे, भरणे, घरणे) [वा बोंवण] योक्णाघणे-सवि (वर) अघादीपणानें खाणे योईदळ-नपु धिंगाणा, धुडगूस, धुमधरी, खिदळणे, धागडधिंगा -वि धडपुड, अगडवव, गलेरुड, राक्षसी (मनुष्य, पशु विंवा वस्तु) योक्मार-न मोठे पिटतळ, मोठ्या तोंडाची ल्हान बक्क [पोतु] योक्ल-न (बों) विहिरीचे बापकाम व वरील कलाजुस्ती योक्लणे, योक्(का)ळणे-भकि १ इकडेतिकडे मटवणे, आनदाने उड्या मारणे, धिंगामस्ती करणे, खिदळणे, आनदाच्या ओरडण्याने गोंगाड वरणे, माचणे, बागडणे (गुरें, मुले ६०) २ विशिष्ट पदांचे, तन्हा, धर्म, सोंबळे ६० चा प्रसार संपादन होणे, प्रसव घालणे, वाडणे 'याक्लणे योक्(का)ळणे-भकि (रागाच्या बोलेण्यात) संपादन खाणे, रूप खाणे, ठासून खाणे योक्काणे पहा [६ व वक्क] योक्कटा-उ (गो) एक जातीचा ल्हान मासा योक्काी-की (बों) नदीतील मासे घरण्यासाठी कलेली एक प्रकारची दोपडी 'वाकसा-स-उन योक्कें, गाडोई योक्(कु)ळ-की. यडळीचे शाव -न यडळीचे पूल योका-उ १ मान्यतातील नर २ (उ) गलेरुड, खालन खालन माजणला, पिप्पाड मनुष्य विंवा पशु (कोण्यादि) राक्षसी पदार्थ म्ह० शिंप्याचे तुटले, योक्काचे पटले विंवा शिकें तुटले आणि योक्काचे फावरें-शिकें तुटले असता दुधभुमते योक्काया व्याप्रमाणे आचेंत खाण्यामिळतें त्याप्रमाणे एखाद्याचा अकल्पित रीतीने आयता फायदा होणे योक्केलुज-लुज-कीन माजराचे भाडण, झुज, खोंवी योक्केसंन्यास-उ सन्यासाचे दोंग झोटा सन्यास, लोकांना वनविण्याकरता घेतलेला खोटा सन्यास योक्केसंन्यासी-उ दामिक सन्यासी, दोंगी साधु योका व्याप्रमाणे मोठा साधुत्वाचा डोल घालून मुपाट्याने वसतो पण उदरी नजस पडताच त्याचे साधुत्व लपवून तो त्याच्यावर

अथ प लो त्याप्रमाणे त्याची मधि येताच आले खरे स्वरूप प्राप्ता करणारा, मर्यादितपणाचे आपटे कपटविचार झाकणारा

घोका—३ मुनिक [स १४]

घाका—३ छाती का घोके(का)फोड—की १ काहीहि फायदा नसता जोराने ओरडणे, रिकामी वरस्फोड करणे २ (ल) निष्कल शिकविणे, निष्कल प्रयत्न [बोकाभूषण]

घोका(कू)ड—न (कु) बोडड, बवरा.

घाकाडां—ड—मीन मानगुी, मान (बाघ, वाघ, पिशाच ६० सवर्षाचा उपद्रव करता धरणे वरुणे ६० त्रियापदाही जोडून प्रयोग) ' बापाने बोकाडी-घरली-पोडली-तोडली ' ' हा त्याचे बोकाडी वसला ' [बोका १ माजरे आपली पिले नेताना त्याच्या मानगुी धरून उचलून नेतात त्यावरून ?] ० धरणे-रुकावाला दु खदायक रुचाटीत धरणे, एखाद्याचे हात उखडून टाकणे त्याला स्वकडेने वापू न वणे घोकाडीस वरुणे—१ मानगुीस वरुणे २ विच्छा पुरविणे, एखाद्याने काही एक गोष्ट वेष्ट्याविषय त्याला न सोडणे

घोराणा, घोकाश—३ पोड ६० चा तोंड भरून घेतलेला घास, मोठा घास, बोवणा (किं मारणे) [का बोवण] घोकादणे—वकि १ (बो) घोडणे मारणे, मोटमोठे व स घेणे, अवादीपणाचे खाणे २ (रागाच्या आर्ता) दहटून म्हाणे, घोक्लणे ठावून मरणे घोकादळ—बोक्दळ पहा

घोडू, घोतू—३ (गो) (वाल्नावा) शेळीचे पार, वरड [बोका]

घोरे—न (भो) घगटा [स वड]

घोकेडा—३ एक झाड

घोकर—न (बो) एका जातीचा मासा

घोक्का—३ घोक्के गाडोडे ' बापुने छुदसताचा घोक्का आपल्या घरास नेला '—रा २० १२८ [डुल ० दुक्का]

घो(वा)घा—३ शेडा डिंगी, गुरा बोंब, अकूर [स अन्वय २] वरडडणे—वकि अतिशय कडाग्रले झाड व घासे छुडून जाणे वाटनदोणे [घोसा] घो(ख)ाडणे सवि झाडाची पाने व शेडे तोडणे, ओरबाडणे, नखानी विचा इतर साधनांनी तोडून गळणे वाखरी घो(खी)—की (गो) लहान बोंब, नवा अकूर बोंबकी डिंगी [बोखा याचे लघुव्यवस्थे रूप]

घोका(का)डा घोके(के)डा—३ एक झाड, बोकाडा ही शाडे बोंब मोटी व खातरीच्या झाराप्रमाणे असतात व फळेहि तशीच असतात ही बोक्कात फार आहत याला काळा लवर असेही उल्लेख गाडवाडवर अशीहि माथे आहत—वसु ४ ११०

घाजार २—पोकळी, पळ, मोदरा [स पुनरु-भाकाड]

घोकारणे—मकि १ (महातु) झारणे. ' बोडुनि बोले चांबडे. घोकारिजे फुडके. '—भाए ४०३ २—मकि (व) रागावणे, विरणे

घोपापा—३ १ शोक्यावरून व तोडावरून वेता येईल अशा तऱ्हेने पडी घातेले वर (किं घेणे, ओढणे) ' फासे डीवा-घेत्याचा-शालीचा-लुगड्याचा-वळाचा-बोखारा ' २ (समान्यत वुरखा) आच्छादनाचे कापड, आवरणचे वर (हर्षी, गाडी इ० वर घालण्याचे) ३ खोलीतील एका बोपन्यात दोन मिठी घालून त्यास दार लावून बनविलेले कपाट, पडताळ

घोंगडा—३ (राजा) पूर्णपणे न हमलेली पुराची कळी, पुगीर घालेली स्वदरच उमलणारी कळी

घोंग(गा)ण-णी-णे, घोघ(घा)णी-णे—कीन ईद तोडाचे भोडे वगुणी, पातेली-ले (तजावरकडे लमात वगुमाय वगुच्या हातीं घोंगण देऊन वगुगुणी ऐस असा आशीर्वाद दते) [स वगुगुणी]

घोंगडा—३ १ बोंगराच्या पोटातून आतपार नेलेला रस्ता. २ मिठीतील खिडार, मगदाड ३ पैपासाठी केलेले तळघर. ४ भित, जमीन रातील भुयार तळघर (दार इ० जिमल टेवण्याचे) [पा गुणात्, तुर्षी बोघोस-विकीची समुद्रपटी, पोही आबोगदा]

घोंगर—वि (व) अनभिज्ञ, अडाणी

घोंगा—३ (कु) उचवट पापुघ्याखाली असणारे भोक् घोंगा—३ १ अचवट पुरलेली कळी, घोंगडा, पुगीर कळा २ माळ गर्भनाडी (पुंगलेली पुडे आलेली) ३ पोटाचा पुगीर माग घोंगे वरुणे, गर्भापणातील पोंगाचा पुगीरपणा, गर्भिणीचे माटे व अन्वयविषय पोड (किं बाडणे पुगणे) ४ घोतराच्या अंग पुंगडाच्या दिव्याचा पुगीरपणा ५ मोठे, जेडव पांगोटे ६ कापड विणणाऱ्या इवडी राहिलेले शिवा त प्यातील खराव झालेले सुताचे तुकडे, सुता इहू० अंगपेसा घोंगा मोठा घोंगा, दांगडाडा—वि १ धडपुंग मोठा ह्यूल, गलेल २ मोठा, बोजव ह्यूल, अवजड (अंगरुखा, वस्तु) घोंगाड्या, दांग्या—वि (व) मरुडिड वरुंर मड, मुल्ले बायलट

घोंगरा—३ कासारातील एक पोडजात वरीतील इसम [का]

घोंगराणी—की पोडणी [प्रा]

बो० ाडा घोगाळणे—बोकाणा, बोकादणे पहा

बोमोटी—टो—मीन बगोटी व बगोटे इ० पहा

बोमोणी बोमोणी, बोमोणे, घोघोणे—कीन वगुगुणी, वगुगुणे वगण पहा

घोंव—न १ काटा इ० बोंवल्यामुळे पडलेले भोक् किवा घालेली इवा, जखम २—झी (राजा) काट्याचे अणकुडीदार

टोक ३ (क) पश्याची बांच [बोचणे] योचकडणे, योच
कणे, याचकरणे योचकुरणे, योचकाडणे, याचकरणे-
सकि १ नखाने, पजाने, ओरवाडणे, ओरगाडणे, पाडणे २
पडणे, पडणे ३ पजस धरून ओरवाडणे, (विशेषत) हरयाराडे
खरून दाडणे योचकरणे-कारणे-पुरणे-(विशेषत राजा
पुराकर) गमत, रोपटी, मुळपा ६० नखाने ओरवाडणे, पत्रात
पवन एवढम रफणे, तोडणे योचकडा, योचकरा, योच
काडा-रा, योचकुरा-३ नखाने, पजाने वाडलेला ओरवाडा,
ओरवाडा, पाची घोरानी तवदम पडलेला बिचकुरा (कि० घणे,
काडणे, ओडणे) योचकणे-सकि १ टोचणे, बोचणे, गुपसणे
२ बांचविणे, गुपगविणे, बोगतादि अणुपुन्नीदार पदांचे ओसकणे
[बोचणे] योचका-३ हाताने, तोंडाने वाडलेला सचका, हुकडा
उदा० मालाचा ६० (कि० घणे, टाडणे, काडणे) याचलणे-
सकि. १ हलके टाचणे, बोचणे, बोचावणे, हलक भोक पाडणे
२ बांच मारणे, टाकणे

योचक-वि बडबड्या, बाचाळ, फारयालका [रा बाचाळ]
याचका-क-पुन गाडणे, बापचोप पड्या न वाडता बाय
कले गाडणे [सुद्धी युक्ता] उड० बाचकेडी डोचके योचक्या
तला उदार-वि (ल) एखाद्या कामाची, कारभाराची वाड
रील व अतस्य सर्व परिस्थिती माहीत असलेला, गुप्त व बारीक
सारक गोष्टी सुद्धा जाणणारा

योचकूल-न (गे) पजा [पचक]
बांचपिड, योचरपड-डा-डी, यांचरखिड(खिड)-
डा-डी-डी-डी योचरखिड, दातातीळ खिड, दोन दातांच्या
ओळीमधील फट 'दतपाटी उरालली । तों बांचखिडी
पाडली । -दा ३ २ ३९ योचपिड्या, यांचरपिड्या-वि
दातांच्या ओळीत फट, खिड व सरेला [का योच=६०विहीन
मागूस]

या(या)चणी-डी १ गुपसणे नोंकणे दुसऱ्याने २ टोचून
वाळणे जाचणी मनाला लागत असे बाळणे

योचणे-सकि १ (कों) टोचणे, भोक पाडणे इजा करणे
आत गुपणे २ (एलादे टोकदार हत्यार) खपसणे ओसकणे
३ (ल) दोमणा मारणे, अगण्याचे दोलणे मनाला लागणे, मनाला
खाल गसे वोलणे शब्दप्रहार करणे [स हसू=दिसा वरणे, तुळ०
६ म.पु.]

योचर-न १ (व) धार वगळेले हत्यार २ दात पडलेला
मनुष्य

योचरडा, योचरा योथरा योचिर-वि (सर्व विवा
काही) दत पडलेला, दात नमलेला 'नन दातांमध्ये फट राहिली
आठ अस' पाड पा रोडाचे घणे। जे बाचरिशा एकती खाणे।
ते पोटभरणे वी प्राणे। शुद्धी होय।' -दा १२ ५०

यांचरडे-यांचाडी-न (क) एका पश्याचे नाव
योचरणे-सकि १ नखाने, पजाने धरून काडणे, योच
करणे २ ओरवाडणे (क) शाडाचे सर्व दोरे ताडणे, शाडाचे
बोडे ओरवाडणे, पाला, डिव्या ६० खुद्दम शाड योचरे वरणे

यो(यो)चा-३ (अतिष्ठ) दुपण, गुप्तद्वार, अपानद्वार,
गाड [१] योचाळ-३ (अशील) गाडभराज, गुदमैथुनार्थ
बाळगला पोऱ्या, बावू, लघडा योचू-३ १ योचाड, हिजडा
२ -नि मूखे, वेढमर नादान, धागेडा, यकथित (कारभार,
काम, कारखाना, धडा, उदीम ६०)

योचा-३ (व) पोचा, भाडे पडल्यामुळे किंवा दुपटल्या
मुळे माडपाचा आंत गेलेल्या भाग

योचाडणे-सकि (व) सुटि होणे, वासना शमणे, इच्छा
तप्त राणे [स वाडा १]

यांचाचचे-कि (गा) शुद्धीने जमीन टोचणे वरवर
खणणे, राणत्यासारखी वरणे

योचाचणी-डी (गे) जमीन वरवर खणण्याची क्रिया

योचेलुलुलु-३ खुदखुलुलु पडा

योचर-वि तीक्ष्ण कामाचा, अणुपुन्नीदार, टोकदार,
योचण्यासारखे टोक असलेला

योचो-३ १ (गो) बोचरी पचूचे निमुळते तोंड २
दुवडी ३ मडप-(गो) मुरका मारणे

योज-३ १ वजन, महत्त्व योग्यता, किंमत, मोठेपणा
'हाती पडलेल्या कामाचा बाज त्यास बापाल इत्यो' -नि ९
२ मान, प्रशिक्ष, लौकिक, कीर्ती वांछाणणी, पन वून पडा (काम
झिवा सवोपधयतील) 'माणी बोग योज जाण हा शब्द। दरो
निया बाड काणिकां ठाणे।' -सुगा १९५० [हिं, म वून]

याजड-नि १ मोठे, अवजड, न पेलण्यासारखे (धारी,
अवयव) २ सैल व मोठे आटापशीर नसलेले (ओझे गाडोडे)
३ ओबडधोबड चांगले, कलाकुसरीचे नसलेले (खोदकाम ६०)
४ सामान्यत अवजड, वेदावाहरचे अवयवस्थित प्रमाणत
नसलेले आटापशीर नसलेले ५ फार जाडेभरडे अतिसय जाड
(कापड साल, कातडी) योजघारा-३ दुईशा, गोघळ
फाडीती वजन नाहीसे होणे

योजघार-३ मागीत लोणक्यात घालण्याचा हिंग, जिरे
मिरी, डळद ६० घालून केलेला मसाला [स वेसवार]

योजा-झा-३ १ ओझे वजन 'मग काकिला योजा।
योजित्या। -भाए ७६१ २ वजन यडापयन, दवसवच 'इतर
मिळकतीवर त्यांना योजा उत्पन्न करावा लागला -के २ ८ ३०
[हिं का. योजने]

याजा-ज्ञा-५ मय एक अमली, मादक पदार्थ बीयासा काढिला जैसा। मानदलीचा। -भाए ७१७ [या योजाङ्]

योजार-न (राजा) आख्याये मोहराचे लोणेचे

याट-ली १ वाफेच्या विवा तलाच्या यत्राने घालणारी मोठी होडी २ लहान गडबत नौका [३] -लगावणे याट्याच्या प्रवासासुळे भोवळ इ० यत्रन ओकरी बगेर यणे त्रास होणे

याट-न १ हाताची किंवा पायाची अगुष्टि किंवा आंगठा २ योटाच्या रूढी, जाडी किंवा लांबीसुळे परिमाण ३ योटर, अगदी थोडे, योटाळा चिकटल इतके परिमाण उदा० मधाचे योट गुणाचे योट ४ (ल) दाग काढिला अपकीर्ति, बाटाचा शिपडा वर एवढा दाग उदा० गालयोटा रूपसा उदयले कुट्टा। घमा विता कुठेचे योट। त्या लाजा प्राणसक्त होय जैसा। -हा १६ १७८ [का योटरु स पुत्र] इह० पाच याटे कोटे सारखी अततात काय १ किंवा पाची याटे सारखी नसतात-एक वत्तु दुसरीसारखी कधी नसत (यात्र) -फरये दाखविणे-योटाचे एखाद्या वस्तूचा निरुपकाणे, कुचविणे (एखाद्याकडे) दाखविणे-अल्ल्यालाच दोरी टाविणे -शिरफये-एखाद्या कामत प्रवेश मिळणे -अनुप्रवेश होणे (पुरातन मोठ्या पादयाच्या रूढीने) -ल्ल्यादवयाने योटा येणे (व) (ल) थोरल्या गाल ग्याचा राग येणे योटावर नाचविणे-आणाला पाडिजे त्या प्रमाणे एखाद्याकडून सर्वे कोटी करून घेणे एखाद्यास पूर्णपणे तो-वात देवणे इये तसे खळविणे योटे मोडणे-१ योटाची धेरे किंवा साये मोडून त्याचा आवाज काढणे करणे २ (ल) जागण्या जागी चरकडणे निमर्तना करणे आपणें ठपका देवणे विविधरी योटे मांडणे कार्ये खातात दात बाहर। -मोछी ४ २६ दोन योटे श्वर्य उरये-अभिमानाने पुगून जाणे गर्वाने ताडून जाणे

अतिशय धीमत असणे त्याची योटे त्याच्याच डोड्यात घालणे-त्याच्याच मापक्यात त्याला पकडणे, त्याच्याच गुकीने त्याला धरणे या योटाची थुकी त्या योटावर करणे-रुपटपचीन एखाद्या वस्तूचे स्वरूप निराळे भासविणे पयविणे, वेगळ्यात विना कृतीत मेळ नसणे (सुळे पाण्या हात वरून मध या योटाळा शुकी लावतात व मग अलीकडचे एक योटा एकदा व प १४० ये एक योटा एकदा अशी योटे त्या मयल्या शुकी लाव लेल्या योटास जुळवून दाखवितात या योगाने जी शुकी एकदा अलीकडील योटावर दिसत तीच दुसऱ्यादा पलीकडील योटावर दिसल्याचा भास होतो यावरून) सामाशब्द- -भा-वि १ योयट गुटका देणगा २ योदूक आलुव व सरळ विंच यणारे (साड) -काम-न घातील किंवा हसायचे अगदी बारीकसे काम उद्योग -खत-न दिशोबाच्या निरनिराळ्या बायीच किंवा खात्याचे केळेले पत्रक किंवा दाखण या बायी लिहिल्या

वरती आसलेला कागद -पेवटा-डी-पुकी एक प्रकारचा चवडा आणि त्याचा वट -चोपा-वि १ योटाचे दबला किंवा चपळा जाणार, चपला काईल इतका रिजस्टा किंवा चिक छला (भात, कड आवा इ०) २ (ल) याडयासा प्रयत्नाने साध्य होण्याच्या स्थितीस आलेले (काम) (योटा+चपणे) -धरणी माप-न धान्य मोजतना मापाच्या वर टाव्या हाताचे योटा धरून झालेले माप अद्या रीतीने अधिक माप भरून घेणे हा एक इफ अथ, बरीलप्रमाणेच पण योटावेगी आढवा हात घरणे या दोन्ही मापाच्या उत्तर राप्ती माप -धारा वि योटाच्या रूढीसुळा रुद व ज्यात काही नक्षी नाहीं असा काळ किंवा दिनार असलेले (योतर) 'कास कसिला पीतवर। याट घारी।' -कथा २ ११ ९० याट्या-५ १ गव्हाच्या पिग्या तोड्याच्या मागाराचा खिरीकरिता केवला गव्हा २ हुमारे रुग्णेच्या टोकासुळे लाव व इद असे कपाशास लावलेले कुकू योटाघात-ली वाटावर पीळ दवून एक प्रकारची बळकली दवापुढे आळण्याची बापसाची वात योटा(टा)ट(र)णे-ठकि फळे इ० योटाची दातूव टणक किंवा मज्जा भासेत हें पाहणे, चिबडणे, दाबणे गत्याने मिघडणे दिवडल्याने काईट होणे याटावरील जोर-५ ककवाटे टेंकू काढण्याचा दबाचा एक प्रकार योनाचे ठसे-५ चव बडिमी गुग्गुगाराच्या हाताच्या योटाचे बाप घड्याची सरकारी रीत यावरून गुग्गुगाराचा शोच लावता वतो योटा एवढे पोर-न अगदी लढा वदाच मूल योटी-ली १ योड किंवा श्रव्या वरण्यासाठी गव्हाच्या पिठाची केलेली गोळी लाडी २ सुत काढण्यासाठी वतलेली कापसाची लडी ३ कुचवून खारवलेला मासा ४ (कोवट्याचे इ०) सिजविलेले मस [दि, पा] योदूक-न १ आलूव व सरळ विंच कोंगळेच्या उत्तर २ एक चिचोका असलेला एवढ पेयाचा चिचका टुकडा ३ योदूक गुठण योटाण गुठण (वात दोरी इत्ये) [का बोण]

योतक-५ एक मुलीचा खेळ -मराठी खळाचे पुस्तक पु ३३४

योटाळणी-ली खारवत जमिनीतील वणणी -इयि २३१

याटी-लीनव (दाप) छापील कागद दावात देवताना त्यास खुटता येण्यासाठी त्यात काही जाड गुळगुळीत असे बोर कागद मधून मधून घालतात त्या [?]

याटण यादूक-न गुठण योदूक योणन छगारा खण पूर [का बोद्य] याटा-वि योदूक झालला योण (धुपा)

योड योडस-न (इस्तिथार्थ) डावे टकले टाळके बोच-डोसके टकुणे योडके [स पुण्ड, का बो तलगु बोळी बोडी-इजामत केवले बोच] योड करणे १ इज मत करणे २ खोड मोडणे नरम करणे चाडका-वि १ दोनयात काही एक

न घाललेला, उपासा पोत्याचा २ होकीवरीन मॅस काढलेला 'बोंड' पोहचा शिखा नट।'—नव १८ ३३ ३ व्या योगाने एखाद्या पदार्थाच्या शिरोभागी शोभा येते ते नसलेला, दोषदायर, शिखरा-यर, होक्यावर काढी नसलेला उदा० दोषपाणाचून हाड, दिवा बघून गाय, बोटाशिवाय हात पाय, होक्यावर बॅस बसलेली श्री, शाश्वशिवाय टेकरी, एप्पर नसलेले पर इ०, त्याप्रमाणे ज्याची बायलां मेळी आहे असा विपूर [स पुन, वा बोट] म्ह० हातीं धलदाय रोडका, शेरी घरच्यास यादका ० कांदा-३ पातो नसलेला कांदा याच्या उलट पातोचा कांदा ० देरी-३ की विपरा श्री ० नियडुंग-३ निवडुगाच्या अनेक जातींपैकी एक जात थोडक्याचिणें-मकि १ हाड इ० ज्या फाया तोडत सुमता पुढ उभा ठेवणें, हाड भुजें करणें, छाटणें २ रावेरी लुणें, नागविणें ३ हजामत करणें थोडकी-३ की कतवपन केलेली श्री, विपरा श्री म्ह० पाडकी आरकात पाह, सहस्र म्हणे कांदा तरी आहे थोडकूल, थोडकें-न १ (निदार्थी) थोडकें २ थोडकी. थोडकें भात, थोडका-न३ एक प्रकारचे भात, थोडविरे भात थोडणें-मकि १ (निदरें) हजामत करणें, मुडणें, बरपन करणें २ शडा छाटणें, मुडा करणें ३ सुचाडणें, नागविणें, लुणें ४ खरपटी कावणें, मोसडणें, पजीती करणें 'सोंगव्या नकाडी। हका थोडोनिया सोडी।'—हुगा २८१९ [का थोडिमु] थोडणी-३ १ हजामत २ छट, नागवण ३ खरपटी, ताशरा 'माली बाडणी रिगना।'—हुगा ७३० थोडंती-३ थोडणी थोड-भद्र-न (गे) भद्राकरण, हजामत यादरिमुळणी-३ थोडणी थोडसा-सं-३न (निदार्थी) थोडकें

थोड-३ १ कापूस, अक्ष इ० साडाचें फळ, बीजरोज, अशा आकाराच्या निरिनाळधा वस्तू २ विव्या, काजू इ०च्या मागील फळ, अवयव ३ वरील आकाराचें धरारा इ०च्या विळचें तळून खाण्यासाठी केलेले खाद्य, भजें ४ पळीचें टवळें, टवळचें चाडें ५ केळफूल ६ मस्येचे कणीस ७ शिखाची किंवा स्तनाची बोंडी, अप, टोक ८ (बों) लहान नारळ ९ सुण्याच्या पडारीस भोक पोण्यासाठी जें पालद भरतात तें १० (नाविक बों) जहाजाच्या शिडाचें आखूड व जाडें टोक याच्या उलट पात, परमाण्याचा खालचा भाग ११ वणकुलाप्रमाणे कानात घालण्याचा वायकाचा दागिना [का बोंड] थोडें वेंचणें-(ल) (अप रा गाची जाणीव असल्याने) होतरे बोलणें, बोलताना अक्षळणें थोडगड ५ रापल्या गड ० ग-नी-३ की केतकीचें शाड ० चोळी-३ की एक वनस्पति ० निवडुंग-३न फड्यानिवडुंग थोडें येणारा निवडुंग ० फळ-३ १ हावात मारलेली किंवा मेलेली सोंगरी २ (निदरें) नारळ, ज्या ठिकाणी काढी तरी मूल्यावान वस्तू वावयाची त्या ठिकाणी दिलेला नारळ 'तुम्या हातास कथ थोडफळ लाग'

वयाचें आहे।' ० चाहुलें-न (लाडिकपणें) लहान मूल ० घाळी-३ की कान त घालण्याचा चिऱ्याचा दागिना ० घारी, थोडघारी-३ (नाविक) शिडाच्या कोपऱ्यांना ते ताणण्याकरिता बांधलेली दोरी, वगणाचें बोंड पोतासाठी १ वण्यासाठी बोंडात अक्षकवि-लेरी घारी ० छें-न लहान मुलान दूध पाजण्याचें थोडक्यासारखें पात्र ० वेल-३ (बाई) हुरळीमारले तावडें गवत ० दी-३ थोडी, टोक घांडा, घांडारा-३ (बों) कोंवळा नारळ, लहान नारळ (कु) कोंवळा गळलेला, खराब झालेला नारळ थोड-न (बों) काजूचें रसभरित फळ हें बोन्या मागे असतें घाडें पाऊ-वि नामदें, फळंडी, मागुपाई, भिन्ना

थोडकी-३ १ (व) करडें २ (बों) धावपातासारखे एक हाड

थोडकी-३ (व) पुढे टोक नसलेला जोडा, हा कुण व्याच्या वायका घाटतात

थोडण-३ की म्हसरानी थोडण्याचें चिखलचें डबकें

थोडण-न महालक्ष्मीच्या किंवा आराध्यदेवतेच्या नावाने पाच गुकासिनी व एक कुमारीचा यांनी परातीत दूध, दही, बहे, भात, थोड्या, मध इ० एकत्र काळविण्याचा एक नैमित्तिक विधि वरण पदा (कि० मारणें) [स मुत्-बुडणें, मरेंन वरणें भिदोन]

थोडव-न १ (नाविक) जहाजाची किंवा थोडीची बाजू, अर्धे अग उदा० उजवें थोडव, डावें थोडव २ (ल) इज्जा-तट घालील प्रत्येक पक्ष [३ बोंडें]

थोडखा, थोडखाचिणें, थोडरी-३ थोडका इ० पहा

थोडसा-सं-३न लाकडें तोडण्याची मोदी कोयती

थोडा-३ (मशिथ) पुरुषाचे जननेद्रिय, शिख म्ह० माळाचा कडा, गरीबाचा थोडा थोडफकीर-३ (निदरें) अगदीं निर्धन माणूस, धरारा नसलेला, सडोसोट, फटिंग पुढव

थोडा-३ छुडी, डबकी (कि० मारणें, वणें)

थोडी-३ (महातु) वीस कवटपाचें एक नाणें 'बाळों आडिआ नितापणी। थोडिजे वचकू।-शिख ३३०

थोडी-३ (महातु) करे, लहान तळें 'तुम्हा थोडी गमासमानचि होआवी।'—सुत्रपाठ ११५

थोडी थोडरी-स्तो, थोडूस-क-१ नार, घान बोट, शिख इ० चे बाटोळें टोक किंवा अप २ अशा रीतीच्या मोदक इ० पदार्थाचे टोक, अप्रमाय ३ मागच्या पान्या अडनझून पुढे ल्हान राहिलेले केळफूल, केळकुलातील अगदीं अतीळ माग ४ कोणत्याही लावट पदार्थाचें बाटोळें टोक ५ (गे) नारळीची पोय ६ (व) दिव्याचे दागे ज्यात असतात ते थोड [बोंड] थोडक-न लहान थोड, लहान थोडी

योद्ध—उ कायुचें रसभरित पत्र यात्र पुढीलभागी वी
अत्रत योद्ध अर्थ २ पहा

योद्धे—उ १ (गो) विवळथा चोवीचा पोपन, याला वट
(गळपाभोवतालची काळी रेव) नसतो २ (स) ब्रह्मद्वाराच्या
अगर निवृद्ध मनुष्य रिकामा मनुष्य

याटया—डयो ल्या—उ मुलगा

याण—उ १ ग्वाही भिन्नल्ली वणीक ' लाकबे माद
ळ्यामि । कां बोण । ' -मोसमा ४ ११० २ (ना) खरकडे वरी
रचा हीग उकिरश [योने]

योणक—ली (गो) वेलची

याणार—उ (या) ताबट

याणी—ली (या) भवानी हुकान उपडल्यानतरची पहिली
विकी ० फरप—(गो) (स) शुद्धता प्राप्त करणे

याणें—न भोजन प्रसाद, पत्राक (सामान्यत) योने, नैवद्य
वरी ' यालागी प्रयुक्ताच्या ताटी । रमाची घोले याटी । ' -ज्ञान
५३ [योने]

यौथ—ली १ हुंखा सर्व अगामोवतीं गुहाळलेले कापड
अगर वळ होडावरचा पदर (जि० घेणे मारणे) २ विप्रकाराचे
पीस कुपली ३ (गो) भोकात बसविण्याचा बोळा गुहरी ४
(गो) बत्राची लहान चोमरी गुहारी ४ (ने) बारीक काटा
[स मुणी] योथारणें—अकि शुखा पणें योथानें आच्छादिते
जाणे साकणे

यौथर—रा योथा योथा—वि धारनसलेला, धार गलेला
धार बसलेला [योथा] यौथणें यौथणें अकि यौथ होणें
धार बसणें २ कमी होणें शिथिल होणें तीक्ष्णता कमी होणें
सवाध्यामुळें त्याच्या स्वाभिमानादि मनोवृत्ति मोडपाबहुत तरी
घोषट्या अस्ततात ' -टि २ ५८२ यौथविणें सकि धार
घालविणें

योथरसिद्ध—योथरखेडें—लीन दाताच्या ओळीत पड
लेली खिड अगर फट दातांच्या रांगेतील मजलेच दात पडल्याने
साल्ली खिड [योथरसिद्ध] योथरखेड—डा—डा योथर
खिड्या योथसिद्ध्या योथरा प्रा—वि दाताच्या ओळीं
मध्यें फट खिड पडल्या दातपडका बोचरा

योथरणें—अकि १ योथेंत बरळणें ' नको बाधो वा भया
वेनि नावें । ' -सुराम सुद ५ १५८ २ गळणें

योथरा योथारा—उ (रें) योथ १ अर्थ पहा डगला
किंवा कफनीप्रमाण उपयोग व्हावयाचें वळ [योथ]

योथरी—ली (ना) गोघडी

योथरें—न सासरी जाण्यास निघालेल्या मुगीबरोबर दिलेल्या
वस्तुचें योथकें

योथाटी—ली काठीच्या दोन्ही टोकांस जिथ्यांचे एक
हाब गोळे बांधा ती फिरविण्याचा एक अशी गोळे बमविलेरी
काठी ० ररवार—उ योथाटी फिरविणारा मनुष्य, मिरवणुकीमध्ये
योथाटी घेऊन जाणारा इसम

यौथी—ली १ टोंक मणकुची २ चितान्याची डुचली,
पीस ३ (कु) गुहरी भाडें धुण्याची दगडी डुडी ६० स भोंक
पडले असता त्यांत घातलेला बोळा योथा ४ काय्याचे कलेले
पायपुष्पे तन्यास तल लावण्यासाठी घेतलेली नारळाची दोडी
पुसणी ५ बाप अर्थ १ व योथरा पडा (कि० घेणें मारणें)
६ (गो) लहान बोळ ० के. ३—ली काठीची तीनपारी फळाची
एक जात ० के. ३ न वरील कळीचें फळ हे फळें आणुड
गुठ्याळें भाट सालीचें व त्रिपारी असते

योद्ध—ली चार कावळीं भाट धोंगड्याचा समुदाय

योद्ध—उ (माण) खांब्यावरील लाकडी वयळें व तुळई
यामध्ये बसविलेला लाकडी तुकडा वळी टिंबी

यो(या)द्ध—न १ दूदग पल्लवाज ६० स लाबावाची मित्र
विलेरी कणक ही पाद आवाज येण्यासाठी लावतात योद्ध—वि
१ बचव नीरस मद २ कणकटोर मनुष्य नसलेला बदबदीत
(आवाज) ३ खणकटीत नव्हे असा लाबावाचा (दया दूदग
६०) योद्धें योद्धें—न आदनी शिजल्यामुळें हालेला भावाचा
लमदा

योद्ध—न वळी इस्तिकाचा तुकडा ६० लुगाराच्या खळात
(इस्तिकाची) योजण्याकरिता घेतात तो

योद्धा—उ एक प्रकारचे गवत

योद्ध—वि योजड पहा

योद्ध(ध)णें—अकि (ना) तस होणें पोतभर खाणें

योद्धय—उ तावुस रंगाचा एक लहान मासा

योद्धर—उ (कु) जोपे वळ फाटकें वळ जुनापुराणा,
पुष्कळ वापरल्या व घागेरडा कपडा जुनर (एकवचनी स्वतंत्र,
पुढील सन्ध्याशी जोडन) पोतराचें—युगड्याचें—पागोट्याचें—
शेल्याचें—योळीचें—खणाचें—बोंदर योद्धर योद्धरा—वि निव्हा
लजी गवाळ घासट घागेरडा नी १ अन्यवर्तित वपडे
घाणारा वायणारा (व) योदान्या योद्धरी ली १ तरदाची
मोटी पिशवी पोतें गोणगाट २ (खा) गोणपाटाच्या पिशवीत
अलेख कापून एका योद्धरीचे वळ अरजि दीड मण असते

योद्धा—(व) शिंदीच्या आडाच्या विया

योद्धी—ली योधी कळ पडा

योद्ध—उ १ व्यापीन समजत बुद्धि प्रह, आत्मबोध
म्हणोनि अतिघने विषयां सेवावा । तैना बोधु मोक्षाना । ' -ज्ञा
१ १४८ २ काठीकरण विनादीकरण समजवणी माहिती

सागणे ३ चित्स्वरूप, प्रवृत्तान, पूर्ण माहिती 'जे वृत्ति तू सर्वां यया। मा बोणा बोधु बोणा माया। ऐसिया आयेअप लापविया। नमो तुज।' -शा १४९ ४ उपदेश, मार्ग, सूचना, परिचित करणे ५ जाग्रति, जागृपणाची स्थिति, जाग्रत अवस्था, प्रबोधित अगर प्रबुद्ध स्थिति 'जागणे जैस आना। बोधाचेनि।' -शा १५५२९ ६ कुलाचें उमलणे [स बुध्=जाणणे] ०४४५-वि समजण्याच्या बोटीतले, ज्ञान होण्याच्या किंवा समज पद्धत्याच्या आटोक्यात असलेला, याच्या उलट बोधगम्य, ०००५-वि स्पष्ट करून सांगण्यास योग्य, समजविण्यासारखें, शिकविण्यास योग्य, माहिती करून देण्यासारखे बोधधर्मे-सकि (काव्य) बोध करणे, स्पष्टीकरण करणे, समजाविणे, शिकविणे ज्ञान सांगणे, माहिती देणे, उपदेश करणे 'आता ऐसियापरी बोधसी। तरी निजे आम्हां करिसी।' -शा ३१३ -अवि जाणणे, समजणे, बोध होणे, ज्ञान होणे, जाग्रत होणे 'तो बोधकु षट्का। कि प्रबोउ बोधला।' -भाए २५३. [स] ०४-वि १ समजावून सांगणारा, अर्थ करणारा २ उपदेशक, पाप करणारा, शिकविणारा, सुचविणारा ३ जाग्रति करणारा, जागे करणारा ०४४६-ब्री दुसऱ्यास बोध करण्याची दाक्षि, शिकविण्याची योग्यता, अर्थ स्पष्ट करण्याची लायकी बोधदा-वि जाणणारा, समजणारा बोधन-ता-नशी १ बोध वरणे, उपदेश करणे, माहिती सांगणे, दिशा दाखविणे, सूचना, असत २ जाग्रति, जागे करणे 'अष्टा आदिलहाचे बोधनेवहून त्या कडे आले' -तुजावर दधील मराठी शिलालेख [ता बोधने] बोधपर-वि उपदेश करणारे, बोध करणारे बोधलेपण-न ज्ञान संपन्नता 'देणे थोर बोधलेपणें। तयासि गा दही ससजे।' -शा १४२१८ बोधविणे-सकि जाणविणे, सुचविणे, माहिती करून देणे, समजाविणे, शिकविणे, दाखविणे बोधव्य, बोध्य नि स्पष्ट करणास, सांगणास, शिकविण्यास शक्य, जरूर, योग्य, बोध करण्यासारखे बोधा-उ उपदेश मार्ग, ज्ञान [बोध] बोधागम्य-वि जाणण्यास कठिण, न समजण्यासारखे अवक्य बोधामास-उ १ ज्ञानाचा आभाव २ (ल) जीव -हको बोधित-वि बोध केलेला, केला गेलेला शिक्षित समितलेला, समजाविलेला किंवा समजलेला बाधिनी-बी कार्तिक शुद्ध एकादशी या दिवशी विष्णु जाग्रत होतो -नि बोध करून देणारी समजाविणारी बाध्य-उ ज्ञानाचा विषय जाणण्याचा मोष्ट, पदार्थ 'तैसा बोध्यजात गिल्लितु। बोधु बोधे जे मज जातु। मिसळला तेथ सावतु। अवेडु गेला।' -शा १८११०६

बोधधर्मे-न मग, उदीद, मटकी याचा बोडा, मूस बाधलायाचा-उ हेरोपदशा, गवहुल मनुष्य [बाधला-एक विषयनाम-थावा]

बोधावा-प शस्वर्तमान -दर [बोध]

बोम, बोर्ने, बोर्नेवटी-न ? (महातु) नेत्रेव, पत्रात्र, अत्र, आत बोर्ने पडा (कि० दाखविणे) 'मकरदाची बोर्नेवटी। अमर कवि आरोगी।' -भाए २२० 'देवो बोर्नेयाच्या अव सर्ती। लोभे वीर आठवण करी।' -शा ११५५१. २ मृदगाला लावण्याची भिजविलेली कणीक बोण पडा (कि० लावणे) ३ (बायक) भगलागोरीच्या पुजेच्या वळीं देवीस वाहिलेले वणकेचे आमले, खामले, हारपेरा, नागोसा, पाटावारवटा इ० पदार्थ दुपत्या दिवशीं ह सर्व निवाल्यातून काढून गयीव घालितात किंवा खातात ४ (व) बोहण, दहिमात ५ गाळडाळ, सधेरकरटे [वा बोर्ने=आत, अत्र]

बानस-उ १ बक्षीस, बक्षीस म्हणून दिलेली जारत रक्कम २ (निमा) तोपिक, बर्षेन, बर्षित, व्यागाशिवाय दिलेला मफा [इ] बोपला-उ (व) अतोनात बुजलेला शरीराचा अवयव. 'राजेंतून एकाएकी पायाचा बोपला झाला नी भयकर टणका लागल्या'

बोपला-उ (व) टपरीच्या वगैरे खावावरचा सुमारे एक एक फूट लांबीचा टोका

बोपा-उ १ (व) कापीलसाहायलेला मुलगा, बाव्या २ (व) त्रिज्यावर काबील प्रेम आहे अशी वस्तु 'पायाला फोड झाला तर बोपा बोपा करून घेउन वस्तूनाये काय होणार।' [बाप]

०५४७-उ (व) ताग्या मुलाची प्रकृति ठीक राहण्यासाठीं वटवार्स वाढावयाचा लाकडाचा व्हान पाळणा व लाकडी बाहुली

बोच-उ (गो) बोम, लहान मुलास दूध पाजण्याचे बाचेचे भांडे [पोर्ते एविणे]

बोच-म-१ (नाविक) नाळेवरचे शीड २ नाळेवरील व्हान शीड लावण्यासाठीं असलेले लाकूड, नाळेवरील डोलवादी

०५४८-बी (नाविक) दाटयावर लाकडी बोच अवब विण्या साठी एक आठे टोकात ते याच्या मध्यावर खालच्या अंगस खाचा टेबितात कारण बोच व आठे यास बाधणारी दोरी या खाचेतून भरून घेतात ०५४९-होजा-बीपु नाळीवरचे शीड वर करण्याची दोरी

बोच-बी १ तोंडावर हात मारीत मारीत काढलेला मोठा आवाज शखध्वनि (अति दु ख म्हत्सकट तत्रार विदा शिमगा यावेळीं केलेला) (कि० मारणे, दोनणे) २ हाकारी, दुर्मिष यदा पाण्याची फार बोंब उडारी ३ पुनरा, गलबला, ओरडा [दया बुवा ध्व व] म्ह० (राजा) मृगाआधीं परावे व बोवे आधीं पळावे ०५४९ १ बोच लागणे पडा २ भुनका उठणे जाहीर होणे ०५४९ वाजणे-होणे-१ ओरडा होणे, हाकाटी होणे, न मिळाल्यामुळे बोभाटा होणे २ अत्यंत प्रयासाने मिळवें दुर्मिष होणे (कोणेच्या नावाची) ३ पडणे-एखादे धर्म अवस्थाने वेलें असा बोभाटा होणे ०५४९-

(ना.) (३१ रोधिक) दलद्वय करणें; दिविजय करणें; दिवे लावणें. ० लागणें—बळ उठणें; वेदना होणें; बोंब उठणें; वेदनांनीं ओरडण्यास्तकें दुःख होणें. (पखाचाच्या नांवांने) योंध मारणें—एखादी वार्ड गोट अमक्यानें फेळी असें सांगत घुडणें. काय योंध मारली—(ब.) कोणती वरीपगारी फेळी? योंधलणें—अकि. १ बोंब मारणें; बोंब टोकणें. २ (एखादे कार्य किंवा मस-लत) फमणें; रोवटास किंवा पूर्णत्वास न जातां मध्येंच निःशेष होणें; काहीएक निष्पन्न न होणें. ३ (ब.) टेंमलणें; मोटपाने रचणें. योंधलता—वि. बोंधलणारा; योंध मारणारा. इह ० रहरयाची शेती बोंधलत्यांचे दुभते. योंधलपट्टी—स्त्री. १ मोटा आरडा-ओरडा; हाकाटी; गलबला. २ स्वतःची पुढारवी; आत्ममूर्ति; आत्मभ्रम्या. योंधल घाराखडी—स्त्री. अर्धी सुळीच विद्वत्ता नसून पांढऱ्याची ऐट दाखविणें. योंधलभिरया—वि. कषाल-करंटा; कमनशिवी; बुद्धी. [बोंधलणें+भीक] योंधल्या—वि. १ नेहमीं बोंधलण्याची किंवा आरडाओरड करण्याची संवय असलेला; बोंधलणारा. २ नेहमीं फुगुरणारा (घोडा) इह ० (ब.) घेरे माझ्या मागल्या पाप न जाई बोंधल्या. योंधल्या गणेश-हणमंत—पु. १ बाघळ, बटवटपा, तोंडाळ इतम. २ गुप्त गोट मनंत न ठेवणारा मनुष्य. ३ नेहमीं अमंगळ बोलणारा. अभद्रभाषी, रड्या माणूस. [योंधलणें+गणेश-हणमंत] योंधळी—स्त्री. बोंब. —सार. योंधायोंध—स्त्री. भयंकर हाकाटी; आरडाओरड (अनर्थां मुळें झालेली). 'कां मग योंधायोंध।'—टिळक. [योंध द्वि.] योंधाल—पु. गोंधळ; धांदल; दंगलधुमाळूळ; गडबड; धामधूम (मेजवानी इ० मध्यें). इह ० गावांत खनीन बुड्याला बोंधळ. योंधालणें—उकि. १ गोंधळांत सांघणें; घासांत अडकणें; गोंधळून जाणें; गडबडून जाणें. २ गोंधळ करणें; गडबड उडवून देणें; गोंध-ळांत पाडणें; त्रास देणें योंधो—वि (गो.) वेडा; मूठे. योंध्या—पु. १ गयेमधील एक पंढ्या; हा यांत्रिकर आले इहणजे त्यांच्या पुढें बोंब मारीत जातो. २ हाकारा करणारा नोकर. 'त्यांत येण्या निघून गेला.'—ऐपों ५२. ३ (घोडगाद्या दुखापतीमुळें किंवा भीतीमुळें) मोठी ओरड करणारा; बोंधलणारा. ४ वान फले करून न येणारा (एक शिवी)

योधफणें—अकि. १ तोंडांत बोंबणें; बोकाण मरणें (तिरस्का-राची). २ (यावरून सामान्यपणें) खणें. योधका—टा—पु. बोकाणा; मोटा योरला पांस. (कि० मरणें; देणें; मारणें).

योधडा—पु. दरळीच्या जातीचे गवत.
योधडा—वि. १ अस्पष्ट उच्चार करणारा; खबें बणें स्पष्टपणें उच्चारतां न येणारा (मनुष्य); स्पष्टीकरणास असमर्थ असलेले (वार्गदिय); अस्पष्ट वर्णाच्चार असलेले (भाषण). २ अर्धवट शिखर (बाळ, ताडूळ). [ध्व. ब-व!] योवडकांदा—वि. बोबडे

बोलणारा (इष्टग). योवडणें—अकि. बोबडे बोलणें. योवडी—स्त्री. (गयांने, गोंधळानें, जीम आंखड्यामुळे होणारा) अस्पष्टोच्चार; अस्पष्ट वाणी; बोलण्याची तारांयळ (कि० बळणें; पडणें). 'बेदांतासी परे योवडी।'—विठ ५.५५. ० धळणें—अग्यानें अस्पष्ट उच्चार निघणें. (ल.) फार घाबरणें.

योव्या)डा—न. बुडबुडा; पुगारा [सं. बुडबुड]
योव्ये—उकि. १ मांडें (आळ मंद लोभावा व तें काळें होऊं नये म्हणून) मातीनें अगर राखेनें माखणें; लिपणें; सावणें. २ धळण्यावतां पिटांनें माखणें; पिटांत बुडवून काढणें (घटाटा, वायें इ० चे काप). ३ रोण, माती, चिकी इ० नीं भोंक बुजविणें; बुजवून टाकणें; बंद करणें. ४ भरणें; लिप्त होणें; मासले जाणें. 'मग दुःखाचेनि बरबटे योंवेलें।'—झा ५.८८.

योवति—न (महाजु.) वाद्य. 'हुमहुमितीं योंवतिना। घन-पनितीं तांघकिं।'—शिशु ५२४. [ध्व. बोंब]

योवरी—पु. एक लहान माता.

योव्या—पु. आंब्याची एक जात; खोबऱ्यासारखा लाग-णारा आंबा.—वृषि ६७.

योवळ—न. (राजा) होळ्यांतील हुड्डळ; होळ्यांतील बाहुली. [बुडळ]

योवळ—न. बोंबाळ.

यो(यो)बाणें—अकि. बोभाडणें; बोभाडणें; मोटपाने बोलणें, हांक मारणें; गाजवाजा बरणें; बडबड करणें. 'जेसी पिकलीं दुही आदरे। बोभात निघे।'—झा ११.३०४. [ध्व. बोंब]

योवाळ—स्त्री—बोंबाळ—छी पदा.

योवी—स्त्री. देवी. [सं. नाभि] योंवली—स्त्री. (गो. ना.) देवी. ० विक्रप—(गो.) (ल.) लाक्ष्य देणें.

योवीळ—पु. (गो.) लाकडाळ्य भोंकें पाडणारा हुंगा.

योवीळ—पु. १ माशाची एक जात (या जातीचे मासे आकटोबर-नोवेंबरमध्ये पकडले जातात). २ बाळविलेला मासा. [पोतें बोंमेल]

बोभारणें, बोभाणें—उकि. १ (काव्य) मोटपानें हांक मारणें; बोलवणें. २ ओरडणें; ओरड करणें; हाकाहाक करणें. 'आपले पराचे कोणी नेणें मोवतीं। त्यांच्या नावें बोभे बोभे हा हो श्रीपति।'—गुणा १३१. 'इहणांतें पार्थातें कर्णहत समस्त वीर बोभाती।'—मोर्कणें ३१ ३५. [बाहुणें] बोभा—स्त्री. (काव्य) हांकें 'दुका म्हणे सालें निराळा। आतां गोपाळा देऊं बोभा।'—गुणा २०२. बोभाट—टा—पु. १ प्रसिद्धि; गवगवा; बोववा. (हुत गोष्टीचा). २ गजैना; पोप; गजर. 'आमितीं बोभाट। साडिती मेघ।'—झा १८.७३४. ३ ओरड; हाकाहाक; हाकाटी. 'बाळगे

बोभाट कर्माविण।'—गुण १४. ४ गान्धारणें; वागाली; तक्रार.

‘तुझे कथिति कोपिका विविध तीस बोभाट ते।’—केका ८६ ५
गावगुडकी [बोम+भाट प्रत्यय] इह० काम थोडे बोभाट मोटा
बोभाटणें—भकि १ वाजें, गर्गें, गाजें ‘हण्डुणा वाजती
नपुं। वाजी बोभाटती मजरे।’—दा १० २३ २ हाक मारणें,
बोलावणें, ओरडणें ‘उंच स्वेंर बोभाटत।’—गुण १६ ६४ ३
बोभाटा होणें, कुपसिद्धीस येणें, बोलाटा होणें बोभाटणें—भकि
१ (काव्य) घुगडाणें, कोल्याने आवाज करणें, ओरडणें, घुमणें,
कोल्हेईई करणें बोभाटणें पदा ‘राजमदिरीं अमगाठ। दिवाभीत
मोभावती।’ २ मोठणें ओरडणें, हाक मारणें ‘ते बेळीं मदा
विणुतें। बोभाटिलें आकान्ती।’—सृभादि ६ २२ बोभाटिणें—
भकि (काव्य) मोठणाने ओरडून हाक मारणें बोभाटणें पदा
‘एकमेकातें बोभाटिति।’

धोम—उ १ तोंड शिक्केल्या पोत्यातील धान्याचा मनुष्या
पादाभ्यासता आत बुभुक्षता येण्यासारखें तोंडदार व खोबण असलेले
एक लोखंडी हत्यार बऱ्या पदा २ (कों नाविक) बोंब पदा

धोय—झी १ बास, गंध २ (ल) वासाची लंफेर, रुचि,
छटा ‘इशमाचे मगजातील धोय येतो कीं तुम्ही दुमकेस न आला
तरी काय गेलें?’—स ८ ४१५२ ३ सार, अस [फा धोय]

धोय—झी. १ (राजा.) दही २ लसणाची, नारिंगाची
पाकळी, फाक, फोड ३ (गो) बों [धी]

धोय—झी (खा.) धाई

धोयडा—उ (कों) निनान्यात्मकता रुढान मासा

धोयरा—उ -समुद्रात खडकाची, धोवयाची जागा दाखवि
ण्यासाठीं ठेवलेली लंफणारी वस्तु [ई बोंय] धोयराप—न
(नाविक) गल्ल्याच्या नागरावरवर निघाणीकरिता पाण्यात
सोडण्याचे लाकूड

धोयें—न (कु) (अव बोई) दाताची सीमा (इह) बरोबर
रस्ताना उपयोगात आणण्याची वाढी, अशा तीन काठया उरून
सरळ रेष मारतात (मोजणीच्या वाढण्यासारक्याच या अस
तात)

धोर—नखी एका जातीचे गवत धोरीचा डाळीं—झी
धोर गवताची चटई

धोर—झी १ एक काटरी फळझाड याचे फळ सुपारीएवढें,
वाटोळ व हचकर असतें झाडास उत्तम डिक (लाख) येतो
सकूड नागर, गाडे इ०स उपयोगी असतें याच्या दाडेबोर,
चपेबोर इ० जाती अजित २ धोराच्या आकाराचा बायकाचा वेणीत
घालण्याचा सोन्याचा दागिता राखडि सुंदर मुद बोरही।’
—अमृत ५५ ३ बाळसर, तागूस रग, बोरासारखा रंग (पोड्याचा)
याचे प्रकार दोन—तेल्या धोर आणि तावडा बोर ‘अळ पोडा
असल बाळुवा लाल बोर टाकमयुही।’—पळा —न १ बरील

झाडाचे फळ २ धोराएवढे भरणें—वि बाळसर तागूस असा,
धोराच्या रगाचा (पोडा) ‘भाळमाहेव बोर धोडीवर न्वा
खाले।’—भाव ११५ [स बदरी=धोरीचे शाड, बदर=धोर(फळ),
आ धोर, धोर, हि धोर] इह० ज्या गावच्या धोरी त्याच
गावच्या बाभळी (बाभ) धोरांतील कौड, जाळीं—१ (ल)
नाजुक व फार सुंदर छी २ लहव आत्मसंतुष्ट मनुष्य धोरीस
बोरें आणणें—१ (खोडवर मुलास) धोराप्रमाणें झाडास लटवून
वेणें, झाडास टागणें, झाडास बांधून ठेवणें २ असम्य म्हणून
समजण्यात आल्ली गोष्ट खक्य कोटीतील करणें ‘रामडया
पैसे देत नाही म्हणता ठीक आंढ, मी धोरीस बोरें आणीन’
(त्याच्याकडून पैसे वसूल करीन) सामाशब्द—० वंडा, वंडा—
पु एक कडा, धोडगाच्या अंगावरील सामान ० वंडाटी, धोराटी,
धोरांटी—झी धोरीची वाढी, फाडी, वाढी, धोरीचे दिरें [धोर+
वाढी] ० कूट—धोरें वाळवून सार इ० बऱ्यावरिता करून ठेवलेली
पूड ० खडा—पु मुलीच्या सांगणोट्याच्या खेळातील एक
पारिभाषिक शब्द ० म्हाण—न फाल्गुन शुद्ध पौर्णिमा किंवा रंग-
पचमीच्या दिवशीं वर्षाच्या आतील मुळास धोरें, श्राद्ध, जुमुरें
व मिठाई एकत्र करून त्यांचे स्नान घालणें ० माळ—झी धोराच्या
आकाराच्या सोन्याच्या मण्याची गळपत घालण्याची माळ

धोरंगाळी—वि (महातु) धोडपोडा, अल्पता, क्षिमाक्षिमा
(पाळस) ‘धोराळाी धोरंगाळी पाळम येताय’—पैठण,
लीलाचरित्र ४७

धोरड—न (कु) नारळीचे जुनाट शाड

धोरड—न (नाविक) बोद पदा

धोरपी, धोरीप—भोरपी, भोरीप पदा

धोरपार—रा—उ १ खटपट, शीण २ मुखदुःख—इको [आ]

धोरशा—उ खानदेशातील एक प्रसिद्ध भाषा—रु ६७५

धोरशी—सी—झी १ (विर.) धुरशी २ दातावरील किटण,
घाण, सुत

धोरा—उ दिरें, कच्चे, टणक फळ, दोदा

धोरा—उ (महातु) लाल खडा ‘जैसा अवाडापुरिचा धोरा।
होय सगात्र सेंदुरा।’—भाए ६४५

धोरा धोरिया धोऱ्या—उ १ पोती, गोणपाट इ० क-
व्याच्या उपयोगी कापड अशा सापडाचे केलेले पोतें, तरट,
विजाईत, जाजम, बारदान गोणपाट २ शिंदी, ताड इ० च्या
पात्याची चटई, आवरी ‘काय मईये तृणाचा धोऱ्या।’—अमृत
११७ ३ लोंकर इ० ची जाड बंदळ धुणूम, घुनाचा विणलेला
धोऱ्या ४ (वे) साळी, भात ठेवण्यासाठी तुराटपा इ० ची
विणलेली कणम, बाढी (सामान्यत) चोहरा किंवा चोहरी
५ (ल.) फणीती—१ दिवाळघोर २ अनाय, हुडळ गरीब,

बंगाल (माणुम); भिरार; (पदार्थ). [फा. धूरिया] ० उडणें-
होणें-घाजणें फजीती होणें; अप्रतिष्ठा होणें; पत उडणें; योजवारा
होणें ० वागव्यान-वि बंगाल ० भाई-वि. कपलक. योरी-झी.

१ सताफ लोकाची पैसे देवण्याची लाव पिसावी; वसा. २ चटई.
योरी-झी योरीचें झाड. [सं. बदरी]

योळ-पु १ लेखणी करण्याच्या उपयोगाचें जाड काडाचें तुण;
वरु. योळ्शी वसईप्रमाणें वेटें नदीच्या बिंबा ओढोळाच्या बिंबा-
न्यास होतात, याचें ताट जोधळयाप्रमाणें दिसतें काळा व पादरा
अशा याच्या दोन जाती आढेत. परातील वूड, लेखणी, वजावळी
लावण्याच्या चोरी वगैरे कामी उपयोग - वयु ४.११२. २ (क.)
तागाची एक जात, सोनताग.

योर्ड-पु १ फ. १; तफा. २ जेवणखाण. ३ सभा; संप;
मंडळ. उदा० योर्डे ऑफ ट्रेड-व्यापारी मंडळ, मेडिवल योर्डे-
वैयक्तमंडळ. [इ.]

योर्डिंग-न भोजनवसतिगृह. -घार. [इ.]

योर्न्ये-न (को.) बैल गाडीच्या गाताच्या खालची आडवी
लांबरी फळी.

योळ-पु (गो.) एक प्रकारचा आंबा.

योळ-पु १ योळणें; भाषणातील अक्षयभूत जे शब्द बिंबा
जी बाक्यें ही; वाणी, भाषण. २ शब्द. पूर्वीचें भाषण; बोलून
दाखविलें मनोगत, मत; विचार; वचन. 'केला म्या सत्य बोलिल्ल
बोल.' -मोआस २ १३४. 'परिसोनि बोल काताही.' -मोडयोग
१३:२३३. ३ दोष; दोषतोष, निंदा; टपका 'भीष्म-पुताष्ट-
विदुर-द्रौण-कृप-नुपासि बोल तो लावी.' -मोसभा ५ ४५.
४ बाधावर प्रहार करून काढलेला निशिष्ठ ध्वनि. उदा० तबल्याचे
बोल (कि० काढणें, वाजविणें) ५ वणन. 'असोत हें बोल.
कास्ता जालें नवल.' -शिशु ५५५ ६ गाथाणें. 'जाताबोलाची
साठवण.' -क १६. [सं. दू. म योळणें; द. योळ=बल्लल]

मूळ० बोलाचीच ही बोलाचाची भात. जेवोनिया त्स कोण
शाला। (जेर काहीं न देता पफ तोंडाची शेरही सहाजुमुसि दाख
विल्याने कोणाचें समाधान झालें आहे काय।) ० करणें-(महाजु)
बोलणें, भाषण करणें. 'तव तो लक्ष्मी वजु। घाडुटियासी बोल
करितु।' -शिशु १७५. ० देवणें-लावणें-दोष देणें, लावणें;
नावें देवणें 'लावियला म्या हु खी भाई त्या ईश्वरासही बोल।'
-मोहृण ८३:३६ ० बोलणें-भापलें म्हणणें काय आहे तें स्पष्ट
पणें सांगणें ० लागणें-दोष लागणें, वडा लागणें; बाळिमा लागणें
'तरी भरत वृद्धगुरूंच्या रागेना बोल काय गा बहिःम्या।' -
मोडयोग १ ५०. बोलांत बोल नसणें-बोलण्यांत मेळ नसणें;
बोलण्यांत विभागित नसणें. बोलाकुलास गाठ पडणें-१ मूल
पडेल असे म्हणण्याला आणि मूल पडण्याला एकच गाठ पडणें.

२ सहज म्हणून बोललेली गोष्ट कावतालीयन्यायानें घडून येणें.
बोललेले बोल सिध्दीस नेणें-दिलेव्या वचनाप्रमाणें वागणें;
सामाशब्द- बोलगडा-गाडा-वि. बोलका; वडवडया; वाचाळ,
वारेमाप बोलणारा; (शब्दशः गाडीभर बोलणारा). [बोल्लं+गाडा]
० घेवडा-घेवडी-वि. वाचाळ (मनुष्य अगर स्त्री); बटवट
करणारा-री; फार बोलण्याचा स्वभाव असलेला. ० तान-झी

ज्या तानेमध्ये चीमेंतील अशरें विवक्षित स्वरानें म्हटलीं जातात ती
तान ० पुतळी, -माणफो-झी. फार बोलणारी, बोलानें बोलणारी
झी. ० भाफ-पु वचन; ५ पय; करार. ० भांड-वि. १ आवेशानें
बोलण्याच्या व भाडणाच्या कामात पटाईत. २ यत्किंचित कारणा-
वरून भांडावयास सिद्ध होणारा ० वरी-किवि. शब्दांनी. 'ज्यासि
परतळ आले हाता। तोचि जाणें सद्गुरूची पुज्यता। इतरासि हे न
कळे कथा। अनुमानता बोलवरी।' -एमा १३.७४६. ० घा-
वाय-पुळी. (घो.) सोकवातें; वदता; घास्त्रोपत प्रवृत्त झालेली
वातमी. बोलका, बोलिका-वि. १ बोलणारा; वागलें बोलणारा.
२ फार बोलणारा, बटवट करणारा; वाचाळ; वडवडया; भाट. ३
बोले शब्दणारा; बोलता चेत असलेला (पोष्ट, लहान मूल) ४
वक्ता; संभाषणांत भाग घेणारा; दुम्यासारखान वतणारा. [बोल्लें]
० का-चालफा-वि. बोलण्यास व चालण्यास येऊं लागलेलें (मूल).
[बोल्लें+चाल्लें] बोलयाला-पुकि. उत्कर्ष; बैभव; विजय; भर-
भराट, अभ्युदय, घटती कमान; कीर्ती. 'शत्रुवर बोलबाला। आले
बरून शहर पुण्याला।' -ऐपे २३७. (कि० होणें) [दि.]
बोलाचाली, बोलाबोली, बोलाचाल-झी. १ संभाषण;
बोलणें-चालणें. २ बादविवाद; भाडण; वाचावाची; रागावागचें
भाषण बोलाचालीवर येणें-भाड लागणें, चिरीडोस जाऊन
बोलणें.

बोलु-लु-पु. बोल; वचन, शब्द. 'नैस दीसती बोलु रसाळ
तें गाव्हावें धोता।' -शिशु १६. [बोलणें]

बोल्लें-कि. १ शब्द उच्चारून मनोगत कळविणें. २ (पोप-
टानें) कार्नी पडलेले डिवा शिकविलेले शब्द उच्चारणें ३ (वाशानें)
ध्वनि उत्पन्न करणें ४ म्हणणें, नाव देणें. 'पोहीला संसृष्ट भादेंत
पुरतक बोलतात.' ५ रागें भरणें; रागावणें, दोष देणें; बोल लावणें.
'मी येथून गेलो सर साहेब मला बोलली.' ६ व्याख्याना देणें;
सांगणें, म्हणणें, वचन करणें [सं. लू. ? , प्रा. बोल, वदय. बोई]
मूळ० बोलेल तो बरी ६ काय, गजेल हो पडेल काय। बोलणे
फिरावणें-बोलता बोलता आशय बिंबा ये ० दलणें; बोलणें
सावरणें बोलून येणें-दुसरा मनुष्य रागावेल असें वतन करणें
लोकांच्या रागास पात्र होणें. 'मी वशाप ५ ही कोणाचे उणे उत्तर
बोलून घेतलें माहीं' बोलण्यावर जाणें-(एखाद्याच्या)
बोलण्यावर विश्वास देवणें. बोलण्यावरून बोलण येणें-

बगाल (माणुम), भिहार, (पदार्थ) [फा मुरिया] उडणें-
होणें-चाजणें फजीती होणें, अप्रतिष्ठा होणें, पत उडणें, बोजवारा
होणें ० बागवान-वि बगाल ० भाई-वि बफरक चोरी-झी
१ सराफ लोकाची पैसे ठेवण्याची लाव पिताबी, वसा २ चटई
चोरी-झी चोरीचें झाड [सं बदरी]

चोरू-पु १ लेखणी वल्याच्या उपयोगाचें जाड काडाचें तुण,
वरु चोरूचीं वसईप्रमाणें घेंटें नदीच्या जिवा ओहोळ्याच्या जिवा
प्यास होतात, याचें ताट जोंधळाप्रमाणें दिसनें काळा व पादरा
अशा याच्या दोन जाती आहेत घरातील वूड, लेखणी, पत्रावळी
लावण्याच्या चोरी बगरे कामीं उपयोग -वयु ४ ११२ २ (व)
तागाची एक जात, सोनताग

चोर्ड-पु १ ५ १, तफा २ जेवणखाण ३ सगा, संप,
मडळ उदा० चोर्डे ऑफ ट्रेड=व्यापारी मडळ, मेडिक्ल चोर्डे=
वैद्यकमडळ [ई]

चोडिंग-न भोजनवस्तुतयूद-शर [ई]

चोच्ये-न (कों) बैल गाडीच्या गाताच्या खालची आठवी
लाडवी फळी

चोल-पु (गो) एक प्रकारचा कावा

चोल-पु १ चोलणें, भाषणातील अवयवमूल जे शब्द जिवा
चीं बाक्यें तीं, वाणी, भाषण २ शब्द पूर्वार्थें भाषण, बोलून
बाक्यिल्लें मनोगत, मत, विचार, वचन केला म्या सत्य बोलिला
चोल।' -मोआक्ष २ १३४ परिसोनिबोल कानाहीं।' -मोडयोग
१३ २३३ ३ दोष, दोषारोप, निंदा, टपका 'भीष्म-पुतराळ-
विशु-त्रोण-रूप-नृपाति बोल तो लावी।' -मोसभा ५ ५५
४ बापावर प्रहार करून काडलेला विशिष्ट ध्वनि उदा० लहल्याचे
बोल (कि० बाळणें, बाजविणें) ५ वणन 'असोत हें बोल।'
चापता जालें नवल।' -शिशु ५५५ ६ गाहाणें 'आतां बोल्याची
साठवण।' -न १६ [स हू म चालणें व बोल=बलकल]

मह० बालाचोर डी बोल्याची भात। जेवोनिया तूस कोण
शाल। (बरे काहीं न दता फक्त तोंडाची कोरडी सहाय्युति दाख
विल्याने कोणाचें समाधान झालें आहे काय।) ० करणें-(महातु)
बोलणें भाषण करणें 'तब तो लक्ष्मी वानु। धावुटियासी बोल
करितु।' -शिशु १७५ ० ठेवणें-लावणें-दोष देणें, लावणें,
नावें ठेवणें 'लाविश्या म्या दु हीं बाई त्या ईश्वरासही बोल।' -
मोहृण ८३ ३६ ० चालणें-भापलें म्हणणें काय आहे तें स्पष्ट
पणें सांगणें ० लागणें-दोष लागणें बडा लागणें, बाझिमा लग्णें
'तरी भरत पुळपुळच्या लागेना बोल काय गा महिम्या।' -
मोडयोग ३ ५० ० बोलान बोल नसणें-बोलण्यात झेल नसण,
बोलण्यात विभागित असणें बोलपुलास गाठ पडणें-१ पूल
पडेल असें म्हणण्याला आणि पूल पडण्याला एकच गाठ पडणें

२ सहज म्हणून बोललेली मोठ काकतालीयन्यायानें घट्ट येणें
बोलले बोल सिध्दीस नेणें-दिलेखा वचनाप्रमाणें वाणें,
सामाशब्द- बोलगाडा-गाडा-वि बोलका, बडबड्या, वाचाळ,
बारेमाप बोलणारा, (शब्दश गडीभर बोलणारा) [बोलणें-गाडा]
० घेवडा-घेवडी-वि वाचाळ (मनुष्य अगर छी), घटवट
वरणारा-री, फार बोलण्याचा स्वभाव असलेला ० तान-झी
ज्या तानेमध्ये चीजेंतील अक्षरें विवक्षित स्वरांनीं म्हटलीं जातात ती
तान ० पुतळी, -माणकी-झी, फार बोलणारी, डौलानें बोलणारी
झी ० भाक-पु वचन, २ पय; करार ० भाई-वि. १ आवेशानें
बोलण्याच्या व भाडणाच्या कामात पडाईत २ यक्षिंकित कारणा-
वरून माडावयात सिद्ध होणारा ० बरी-क्रि वि शब्दांनीं 'ज्यासि
परमज्ञ आले हाता। तोचि जाणें सद्युक्तची पुन्यता। इतरासि हे न
कळे कथा। अनुमानता बोलवरी।' -एमा १३.७४६ ० वा-
याय-पु (कों) रोचवार्ता, बदता, चारचौपत प्रलत झालेलीं
वातमी बोलका, बोलिका-वि. १ बोलणारा, वागलें बोलणारा
२ फार बोलणारा, बटवट करणारा, वाचाळ, बडबड्या, भाट ३
बोल शब्दणारा, बोलता येत असलेला (पोपट, लहान मूल) ४
बका, सभाषणात भाग घेणारा, घुम्यासारखान बसणारा. [बोलणें]
० का-चालका-वि बोलण्यास ब चालण्यास येऊ लागलेलें (मुस)
[बोलणें+चालणें] बोलयाला-पु कि उत्कृष्ट, वैभव, विजय, भर
भराट, अम्युदय, चढती कमान, कीर्ती शत्रूवर बोलयाला। आले
वरून शहर पुण्याला।' -ऐणे २३७ (कि० होणें) [हि]
बोलाचाली, बोलाबोली, बोलाचाल-झी १ संभाषण,
बोलणें-चालणें २ वादविवाद, भाडण, बाचावाची, रामारामाचें
भाषण बोलाचालीवर येणें-भाहू लागणें, विरडीस आउन
बोलणें

बोलु-पु १ बोल, वचन, शब्द 'कैसे दीसती बोलु रसाव
तें गाव्हावें धाता।' -शिशु १६ [बोलणें]

बोलणें-कि १ शब्द उच्चारून मनोगत कळविणें २ (पोप
टाने) कार्नी पडलेले हिंसासिद्धिविल्ल शब्द उच्चारणें ३ (वाचाणें)
ध्वनि उत्पन्न करणें ४ म्हणणें नांव देणें 'पोहीला सख्खत मादेंत
पुरतक बोलतात' ५ घणें भरणें, रागावणें, दोष देणें, बोल लावणें
मी येथून गले तर साहेब मला बोलतील' ६ व्याख्यान दणें,
सांगणें, म्हणणें, वचन करणें [स हू ३, श बोल, दयय बोई]
मह० बोलें तो बरी क काय, गजेल तो पडल काय। बोलणे
फिरावणें-बालता बोलत आशय विधा ये दणें, बोलणें
सावरणें बोलून घेणें-दुसरा मनुष्य रागावले असें व्हेन वरणें,
लोकाच्या रागास पत्र होणें 'मी कदाप-धी कोणाचे ठणे उत्तर
नादून घेतले नाहीं' बोलण्याघर जाणें-(एसाद्याच्या)
बोलण्यावर विचार ठेवणें बोलण्यावरून बोलण येणें-

वाढणें—एखादी गोष्ट बोलत असता इतर गोष्टी सुचून अधिक बोलणे विशिष्ट गोष्टीचा सदर्थ, जसेच यामुळे बोलानें लागणें, वाद विवाद होणें उत्तर बोलणें, उत्तर करणें—उत्तर वणें, उत्तर वाचवास लावणें 'मोथे तुक्यास बोले उत्तर। वेंसें बुढविलें मासें पर।' बोलून सुप्रध—भला—चांगला—मधु—बोलणें, बर्तन ६० मध्ये चांगला; सरळ, गोडबोल्या भाजीवाळा बोलणें—निरर्थक बडबड करणें, भाषणात अर्थ नसणें बोलणें—चाळणें—न समापण, व्यवहार, दळणवळण; लोकांशीं वागण्याची तन्हा बोलून चाळून—निवि १ लोकांशीं वागण्याच्या बाबतीत, व्यवहारात अनुसरून २ उपडउपड, स्पष्टपणें, धडधडीत, आडपडदा न ठेवतां, उपडपणें, साधुनसवरून 'लागले असता बोलून चालून दोन रुपये मागून घ्यावे परतु बोरून एक पिसाहि घेऊ नये' ३ मुद्दाम ४ सवैधेव, काहीं झाले तरी बोलतलेवो—न बोलल्याबरोबर 'ऐस बाक्य जी बोलतलेवो। मागुता मनुष्य जाहला देवो।'—ज्ञा ११ १४० बोलता—वि बोलणारा, सांगणारा उद्द० मारत्याचा हात धारेल, बोलत्याचें तोंड धरत नाहीं बोलती—की थापी—शर—वि बोलवयाची 'आता बोलती ते चढाई। सांगिले।'—ज्ञा १६ ११९

बोलशी—की १ दारू भरून ठेवण्याचें दिण २ (कु) न्हाण्याची घोकटी

बोलशेव्हिक—उ समाजसत्तावादी, रशियाच्या अस्तंत ज्वाल प्रतीच्या क्रांतिकारक वर्गातील मनुष्य [६]

बोलाडबाघळी—की समुद्रातील बाघळी नावाच्या माशाची एक जात प्रकार

बोलाड(वि)णें, बोलाघिणें—सकि १ हाक मारणें २ आमत्रण हणें निमत्रण करणें—न आमत्रण, निमत्रण बोलाड वणूक—न (साडी—बोळी) बोलावणें, आमत्रण 'रागळे देवाना बोलावणूक काय बरी।'—मसाप ११ बोल(ला)वणे करी—उ १ बोलवणारा, आमत्रण देणारा माणूस २ निमत्रित लोकांना जेवणाला बोलावणारा मनुष्य

बोलि(ली)गड—डा—वि बोलका 'अतिशीतळ तो दाण अशी। मुक पुराणी बोलिगडे।'—एमा ११ ७४०

बोली—की १ भाषा, भाषाभेद पोटाभाषा, एकाच भाषेतील विशिष्ट प्रकार २ करार वचन बजाव, ठराव जावसाल घेऊन बोली ठीक झाली '—पया १० ३ शब्द भाषण बोलणें, म्हणणें आता अमो ह सकळ बोली। मागील आशका राहिली।'—दा ८३ २५ ४ सोय दक्षयता 'अशा पावसात बाहेर पडण्याची योगी नाही' [बोलणें] •बोलणें—(व) क्रियतसायणें •बोडविणें—करावून गुण्याला बाट राखून ठेवणें वरावाला अपवाद ठेवणें •बोली—की १ बरेल्या बरासच्या बाबतीत

वाटापाट, करारमदार करण्यापार्थी बरेली चर्चा २ संदिग्ध बाबींचा निकाल लावण्याच्या उद्देशानें बरेली वाटापाट [हि बोलणें+चा+णें]

बोलें—न (महासु) बहुलें बोहलें 'धडाचे बोलें करौनी।'—शिग्रु ४५४ [बोहलें]

बोस्ट—उ पंच असलेला खिळा, बोस्ट [ई] बोवण—पों, बोह(हो)ण—न. मृदगाला लावण्याच्या कण केचा गोळा [बोणें]

बोवळें—न १ (राजा) बोनाडा २ बोहलें, बहुलें बोवळी—उ (गो) गवताची गज

बोवा—उ सुव पहा

बोवा—उ (राजा) लसणाची पाकळी

बोवाळ, बोवाळणें—(बोव शब्दात) बोबाळ बोबाळणें पहा

बोस—उ (बायवी) मनातल्या मनात कुडणें, आकस, राग, हुस्सा, द्वेष (कि० धरणें, करणें)

बोसक—की (खा) पाण

बोसका—उ (ब) तुकडा, काडकें

बोसका—कें—उन बोसकें गाडोडें

बोसकाडा—उ (ब) ओरखडा बोसकाडणें—न कि १

(ब) ओरखडणें, बोसकाणें २ (दयाचें) बोषापाणी होणें

बोडचक—वि १ बाबाळ, बडबड्या, बडबडया २ दुस-

ऱ्याच्या कामात लुडलुडणारा [सं बहुवाचक]

बोहण—न, बोवण पहा

बोहणी—की, भवानी—की १ दुकानदारानें सकाळीं दुकान

उघडल्यावर होणारी पहिली विक्री ही बहुधा रोखीची करतात, व

तिच्यावरून लाभ—हानि समजते 'शेर हादूळ सारकें सजगणी।

इतकीच रोप जाली थाहणी।' २ (ल) आरभ, सुरुवात 'बोद

जिवडीची येवडें। भारी जेव।'—ज्ञा १८ ७८४ ३ लाभ 'पावे

सत्तति बोहणीसचि सया ज्ञानामुतें बोहणी।'—मृगोचरित्र १

[स भवानी का बोणी] •चे प्रदरीं—पाहरीं—पारीं—बोहणीचे

बळीं सजाळीं

बोहणें—सकि (कुण) बोलाघिणें हाक मारणें, वाहणें

बोहता जवळ पाय ये सुरू।'—अक्क १ सुदल्लाचार्य विरचित

रामायणीं ओकउद भाषातर ३९ [वाहणें]

बोहण्णी—की (ब) नेमसुणी

बोहरणें—उकि नास पावणे भरस करणें—शर

बोहरणी बोहोरीची बोहरीच, बोहूरूच, बोहोरीच—

भारी भोरीच पहा

बोहग बोहरी बोहारी—उ सुमनमानातील एकजात व

इयम हलेंद लोखडी सामान, स्थानरी ६० चा न्यापार करतात

[स व्यवहारी]

घोहरी, घोहरी—स्त्री. १ देवावाहेर घालविणे, वदावता ह्मणारी 'जाही तापामी घोहरी । ते परिण्या पा ।'—अ. १० २ नाच. घुराडा 'नाचून केले घोहरी । त्या सर्पांचिया दर्पांची ।'—रास ३ २१६ ३ वणवा, अग्नि 'नाना घनामाजी घोहरी । कड सणी जेवी न करी ।'—हा १८ ५५५ [२] घोहरा घोहारा—वि (व ना) अभद्र, कपाळधरा, सत्यनाश करणारा, नाश दायक व अग्रिय व्यक्ति

घोहल्या, घाहलें, घोहलें—न बहुले पडा
घोह (हि)ली—स्त्री बोली, शब्द 'विकाराची सविही घोहिली ।'—माहा ९ २१५ [बोली]

घोहिणें—कि बाहेणे पहा
घोशोगणी—घो—मीन बहुगुणी—जे, योगणी, बगुणे, पातेली घोहाचक्र, घोहोण, घोहोणे. घोहोरी घोहोले—घोह पक, घोहण इ० पडा

घोळ, घोळक—उ अरुड बाज, गणी (हुतर्पा घरांमधील विंवा वृणामधील) सडुडली

घोळ—जी (गो) बागेच्या राखणीबद्दल गाळाच्यारूपात वावयाची मजुरी

घोळ—न १ एक प्रकारचा औषधी बीक, ठिक ठावे प्रक्षर—(अ) पाठायोक व बाळवोळ (आ) काळा, कड घोळ, एलिया (इ) रक्त्या, तावडा दिला घोळ (ई) भेसा घोळ (ठ) कातवोळ हे भाहेत (सुसत्या घोळ ह्या शब्दानें बाळावोळ समजतात) 'जेणे प्रयमचि वृज्या लागला घोळ खावा ।'—मोकुण्य २१३ 'क्षीमिधये हिंग दुधामध्ये घोळ । तिथेचि बोंगळ नाश केला ।'—तुगा ३०७५ २ दाट झालेले दर्दी झाडे, रंग इ० ३ घान्य फडें इ० मधील गाळ साळ टाकाळ भाग मदळ ४ (गो) ५ वृक्षमूळ बलक वोलभो ५ विकुण मातीचा एक प्रकार—वि घोयट 'मात्रा बाळु घोळ आह ।' [स बोळ] • घालणें—घालणं घरणें—फार फार बालून, हुज्जतबालून छाती दुखवून घेणे (आणि छातीवर वोल घालण्याचा प्रसंग येणे) (परायाचा कापान) • घालणें—पाजणें—पाडणें—वेगें—काम विपदविण, कामाची खगवी करणे

घोळकुलें घोळकें—न १ (मातीचे लाकडाचे, घातूचे) सुगंधे खडक्याचे पात्र २ (ल) दाट नसलेले तोंड 'तोंडाचे वाळकें पालें ।' [प्रा वोलज]

घोळखिळा, घोळखाळ—पुन्ही गाडीच्या शिवाळीची वाहेरील खुंगी, आतील पोडखीळ

घोळणें—अकि १ दाट होणे गोठणें, सावळणें, गोळे बनणें वुळूळीत होणे (रंफ, दर्दी, काजळ, अळित्याची झाडे) २ (ल्हू वाजरी, हरमरा इ०तील) सत्वास पूर्ण पोसलेला असणें ३ (ल)

(ओज्य, माहिती, परिचय) विसरली जाणे, स्मृतिपत्रावरून सुमली जाणे, मरू होणे ४ (व) दाट होणे, तीनपणा नार्हीसा होणे, ५ (सान इ०) बांधट होणे ६ पाभरीमधील रीं बांधवामून घमरून खाली पडणे ७ (ना) पळ पडिपड होऊन लुप्तवृत्तीत होणे—अकि १ तेल वृष इ०नीं (एतादा पराध) घोषणें, माखणें २ (राजा) झाडे, दर्दी, दूध इ०मध्ये (ऐखणी, भाकरी इ०) बुचकळणे, बुडविणे ३ भोंढामध्ये सुगी, विळा इ० घालून ते मोठे करणें घोळणें—न खाव व पावनेरें झालेले वख, हलकें व कमी निमतीचें वख, बोळा [बोळा]

घोळंघाळ—किरि काठोकाठ, अगरी काठापर्यंत (कि० माप—पाळणें, मरणें, मोजणें, मापणें).

घोळवण—घी—स्त्री १ रवानगी, पाटवणी, निरोप देणे २ नववधूचें नवऱ्याचे घरीं घाटामाठाचे प्रथम गमन ' तिची करावया घोळवण । वृज्या भागी आगवण ।'—एरव १५ ७४ ३ विवाहा नंतर बापशाच्या मडळीची स-वारपूर्वक करून दिलेली रवानगी ४ गाथात आलेल्या भुताना अत्रादि बळी देऊन गावकऱ्यानीं त्याची बाजतगाजत गावाबाहेर बेलेली ह्मणणारी ५ पाहुण्या-बरोबर घोडसे जाऊन त्याची बेलेली रवानगी, दिलेला निरोप ६ पाटवणी, विदागी, बेलेल्या कामाबद्दल जाताना दिलेली रक्कम ७ (व) ब्रह्मणेत जातोंतील गर्भाधानाचा समारंभ (कि० करणें) [का घोळु] घोळव(गि)णें—१ आलेल्या पाहुण्याबरोबर सत्कारार्थे थोरसे बालून त्यास निरोप देणे, रवानगी करणे, घोडेंकविय्यास जाणे विसत्रेन करणे, बालविणे, पाटविणे. 'तीन पावले मातापित्या घोळवाया आली ।'—वसा ५५ २ (विनोदानें) नार्हीसे करणे, गमाविणे, (मित्र, आप्त, विद्या इ०) विसरून जाणे सदा० 'त्याने आपली आई घोळविली आणि स्वस्थ बसला ।' ३ नव, सुकें इ० दागिन्यांचा पासा दुमडून घट वसविणे ठरकूप बहून टाकणे फामा बशादरि अडकणार नार्ही विंवा निपणार नार्ही असा वसविणे ४ वृजविणे, बद करणे घोळावा—घी—उ १ मुकामापर्यंत पोचविण्यासाठी बरोबर आलेली माणस, सोबती, रवानगा पहाता 'पुस्ता चुका होतो वाटा । खेंचें गोळावा गोमटा ।'—तुगा २४६६ २ घोळवण, घोळवणी, रवानगी ३ विदागी पाटवण

घोळसों—उ (गो) एक प्रकारची मासळी

घोळा—उ १ चिंच्याची गुळाळी, जुना दणें, भोक वृजविणे, भित सारविणे, इ०साठी कापडाचा केलेला गोळा, पोतरे लहान मुलांच्या तोंडात दुधात बुडवून दिलेली चिंधी २ कागद इ०वर झाडे, रवाचा इ०पडलेला टिपका, डाग ३ जुने व घाणे रडे वध, क्वाची घडी व्यवस्थित न करता कसा तरी गोळा केला आह असे वज, कापड, पाने इ० • फासणें—फिरविणें—

१ पुसुन टाकणे, पुसुन स्वच्छ करणे २ (ल) नालीसा करणे, विपद विणे; पूर्वांचे रूप पदलून टाकणे ३ नामजूर करणे 'पण बेथेच सर्वे सुधावर बोळा फासला गेला' - सास ० ११ बोळयानें दूध पिणें—(अगदी लहान मुलाला स्वतः दूध पिता अतः नसल्या मुळें त्याला बोळयानें दूध पाजावें लागतें यावरून ल) स्वतःची अन्न नसल्याने दुसऱ्याच्या सांगीप्रमाणे घालणे, बुद्धिहीन असणे बोळी—शी (माण) बोळवें बोळीहोण—न—पु एक जातीचा होण (नाणे) बोळुं—न भाकरी, पोळी, घालीशीठ इ० खाताना बोरडे शास पुन, रोणी, दर्ही इ० घेतात ते [बोळणे] बोळून जाणें—(व) विठणे, विटून जाणे [बोळणे] बोळें—वि (वर) व्यवस्थित आकाराचे नसलेले, कातीव—कोरीव नव्हे असं ओवटपोवड, कड नसलेले 'बोळे लाकूड स्वस्त मिळते' [का.]

बो—पु बाळ, मुलाना भीति दाखविण्याचा शब्द बोढणें—अति लयास जाणे—हकी बोडू—भूय—पु १ विष्णूचा नववा अवतार २ युद्धांत स्थापिलेला धर्म ३ बौद्धमतानुयायी मनुष्य—वि युद्धांत कल्पिलेला, कल्पित कल्पनेतील बौद्धावतार घेणें—धरणें—कोणी कितीही बाईत केले तरी न रागावता, उपेक्षेनें मौन धरणें बोळें—न (मंडान) बहुलें 'पंडित्यशी यादवासाहिदु। बोला येस पु द्वारकेराया।'—धवळे उत्तरार्ध १३ बोड्डा—पु रुष्टि 'आइके द्वारकापुरसुहाडा। मज कुक्तया ओ हाडा। हे मेठी नव्हे बोड्डा। मेवाचा केला।'—माझा (पाठ) ११ ६०० [चढळ, स घु—भरणे] बो(यो)हें, बोहें—वि बहुत, पुष्कळ आगितेणें आणुलेपणा चनि मोड। शुद्धी सत घेतले असा बोहें।—माझा १ १० [स बहु] व्यवहस्तनशीन—वि स्वर्गवासी [फा वेहस्तनशीन] रूहाग—पु एक राग, विदाग पहा व्या—उद्गा १ ओरडणें, अमतिक्रवाचा दीनपणाचा शब्द (कि० काणें, होणें) २—किवि व्या करून [ज] व्याडगा—पु (खुनरी) कुदळ व्याणा—ना—पु बयाणा—ना, सचकार [हि] व्याघणें—कि अमुक क्रिमंत आल्यास दुम यास विक्रावा, नाही तर तो माझा, असा एखाद्या पदार्थाविषयी त्याच्या मालमतीस सकेत करून त्यावर आपली मोहोर करणें व्याणें—न (राजा) १ वियाणें, पेरण्याचें बीं २ उपद्रव दुसरीकडे लावण्यासाठीं केलेले निराशी इ०चे रोप, हाडाचें कलम हुडा [बी]

व्याणय व्याणी—न १२ ही सख्या

व्याघ—द—शी १ रोग, आजार २ (ल) पीडा, त्रास दायक गोष्ट, प्रात्य मापूष [स व्याधि]

व्यायशी—वि ८२ ही सख्या

व्यारिस्टर—पु विलायतेंत परीक्षा दिलेला, एक प्रतीचा बरील [६]

व्याड(हा)डा, व्याडही—वि बहुतेक पिकलेला (साडा बरील आवा, फळ) २ जास्त पिकलेला व बडीण, निघर (हुरबा, घान्याच दाणे, विशिष्ट वनस्पति)

व्याड(हा)डा—पु (प्र) वेहडा, वेहड्याचें साड, फळ

व्याहा—वि निरुज्ज [फा वेह्या]

व्याळ—पु अर्धा आण

व्याळ येहाळ—वि १ निंदक शिवीगाळ करणारा (व) खोडकर, अवळक्षणी २ भीमत्स घोरणारा, विचकट (मनुष्य, भाषा, मुख्यत्वे चिन्हात)

व्याळु—शी (नगरी) तिसऱ्याप्रहराचा फराळ

व्र—उद्गा बचारा नंद, अवाक्षर (कि० वाडणें) 'एव्हा तु बोलतोस पर समेन'—युज्या तोंडापुन व्र निषायाचा नाहीं [ज]

व्रम—पु (शाप) एक रासायनिक मूलद्रव्य 'ब्रोमीन' यास प्रतिशब्द

व्रश—पु कुचला—री (कि० करणें) [६]

व्रस्पतार—पु (अशिट) गुस्वार [स बृहस्पतिवासर]

व्रह्म—न १ सत्त्व, जगत्कारण, सच्चिदानंदरूप वस्तु वादग्रंथीच्या युद्धांत असणारे तित्य इ०य—गौर २२१ २ चार वेद ३ (समासात) ब्राह्मण ४ (ल) जातिभेद किंवा सौवळेभोवळे मोडल्याने होणारा घोटाळा, भ्रष्टाकार ५ नवल, गूढ, अद्भुत अथवा दुर्ज्ञेय गोष्ट यांचेच गंध्यात तुम्हास काय ब्रह्म वाटले आहे न केले' ६ ब्रह्मवेश ७ (ल) विष्णु कृष्ण 'ब्रह्मासहि गदिवरवी गदिवरवीर पाडुची भार्या।'—मोडयोग ७४४ ८ ईश्वर, परमात्मा [स बृह—वाडणें] (वाप्र) • मिळणें सांगडणें—हातीं लागणें—प्राप्त होणें—कि (ल) पतावट्टेची आधर्ष्यकारक, उत्कृष्ट गोष्ट सापडणे, मिळणे सामान्य—० कट्टाह पु जगत, ब्रह्मरूप वटई तथ ब्रह्मपाद घतहूट। हो पाहत असे।'—ज्ञा १ १४० [स] • कन्या—की १ सरस्वती २ अदिल्या [स] • कप(पा)ट—न १ चासदायक सत्तापजनक काम पेंच २ पिच्छा न सोडणारे बुद्धि 'मासे पाठीसी ब्रह्मकपाट लागले' • कर्म—न ब्राह्मणाई धार्मिक कर्तव्ये [स] • काट्ट—न मांदार 'गदक्यादि शिळा मूर्ती। का का दाढ ब्रह्मकाट्टव्यची।'—एमा २० १९ • गाठ—की १ जान—व्यास दिलेली गाठ पवित्र ग्रंथ २ नेमाने ३ (ल) घोटाळा ४ न मोडणारा सवध [स] • गिरि—पु ज्यापासून गोदावरीचा उपम झाला तो नीलकण्ठ पर्वत [स] • गिन्हा—व्हो—

५ ब्रह्माक्षस 'वताळ खडाळ लागला। ब्रह्मगिद्दो सचला।'
-दा ३ २ २८ ० गाल-ळ-गोल(ळ)-न-५ सष्टि, जगत
ब्रह्मा [स] ० ग्रह-हो-५ १ (प्र) ब्रह्मगिरि-न्हा ब्रह्माक्षस
२ (ल) वणेश्वर अत्यंत घोटाळा [स] ० घातक-फो-
वि १ ब्रह्मदत्ता करणारा २ (ल) ब्रह्मदेवी [स] ० घोंटाळा-
५ आचारविचाराची अव्यवस्था, फार गोंधळ ० घोघ-५ १
वेदघोष, मोठ्याने वद म्हणे २ ब्रह्म मताचा (जगदीश्वरावादाचा)
घोष उपदेश [स] ० घोट ५ १ जातिभेद शुद्धशुद्धता इ०च्या
उपेक्षेने झालेला घोटाळा, अव्यवस्था 'त्या प्रयोगात खोबळ्या-
ओंबळ्याचा विवर राहिला नाही सर्व ब्रह्मघोळ झाला' २
गोंधळ, अव्यवस्था (पुढळ माणसे एवढी खोबळ्यापासून उत्पन्न
झालेल) पराक्रांतेचा गोंधळ ० ह्र-वि ब्रह्मपातक [स] ० चर्य-
न १ वार आश्रमापैकी पहिला, मुनींपासून लग्नापर्यंतचा-ब्रह्मणाचा
आश्रम २ स्त्रीसंग करण्याचे व्रत (आजन्म किंवा मृतागत्वेवरून),
एवंपत्नीव्रत [स] ० चर्यस्तरन-न स्त्रीसंगपरित्यागाव्रताचा
संग (भुक्त्येवें ब्रह्मणाचा) ० चारी-५ १ सुवीपासून लग्नाच्या
कालापर्यंत स गितेवेलें नियम शाळणारा ब्रह्मण, सुच झालेला
सुलगा बट्ट २ कासगपरित्यागाचे व्रत आजन्म किंवा काही काल-
पर्यंत करणारा ब्रह्मण 'सोळा सहस्र गोपी भागून ब्रह्मचरी'
३ (वप) पूर्ण रक्षितपद, व्यभिचारी अनुनहि अव्यभिचाराचा व
पावित्र्याचा ढोल करणारा [स] ० चोदटी-की फारच व्हडान
काही पटी, दागिना ताट भाजें इ० ० जन-५ ब्रह्मण 'तथा
रक्षिते ब्रह्मजन। तया वेद दिवले शासन।' -शा १० ३३९
० जीवी ५ वेद शिकवून, आर्तिव्रज इ० करून उपजीविका करणारा
ब्रह्मण [स] ० झाट-न (० श्रील) हाथ या अर्थी क्वचित्
प्रयोग -किंवि व ही देखील घोडेसेहि (कि० देवें, मिळण
प्राप्त होणे इ०) ० टाळा-की १ योगाचा एक प्रकार, टाळीत
(हाक्याच्या घाक्या भागांत) आत्मा नगें २ (ल) रंगाळणी,
दोषसुत्रीपणा (कि० देवें लावणें माळणें) ० तस्य-न आत्म
तत्त्व तात्त्विक सत्य पदार्थमात्राच्या सत्तेला आधारभूत असें
ब्रह्म [स] ० ताल ५ एक ताल यांत २८ मात्रा व १४ विभाग
असतात ० तज-न १ सामान्य माणसाहून निराळ असें ब्रह्म
णाच्या अगचे तेज तजस्विता २ ब्रह्मणाच्या अगचे विद्यावि
सामर्थ्य [स] ० दुह ५ प्रायश्चित्त, धाद तीर्थविधि इ०काच्या
अधिकार ये ब्रह्मणास शावयाचे द्रव्य [स] ० दुह-डी-५ श्री
एफ औपवी, वाटबुक वटपटारी, अथ पुष्पी ही पारदक्षय करत
० दत्त-वि ब्रह्मदत्तने दिलेले [स] ० दिन-५ १ ब्रह्मदेवाचा
दिवस २ व प्रतिपदेच्या दिवशीं करलेले गत व आसी मन्वादिर्वाच
धन्य अमलादन, वर्षाश्रावण [स] ० देव-५ १ ब्रह्म,
त्रिमूर्तींरीं रजोगुणमक पहिला सृष्टिकर्ता २ वाचच्या सोनार

सुतार, जिनगर इ० कार्ती वसविलेला व ब्रह्मण पुजारी असलेला
आमदेव, ब्रह्मणदेव [स] ० देव होणे-कि (ल) (१)
विवाहित होणे ० द्रोह द्वेष-५ ब्रह्मणाचा द्वेष [स] ० द्रोही-
द्वेषी-वि ब्रह्मणाचा द्वेष करणारा [स] ० नंदन-पुत्र व ब्रह्मदेवाचे
मानसपुत्र (नारद-यसिष्ठादिक) [स] ० नन्दिनी-की ब्रह्मदेवाची
कन्या, सरस्वती, अहल्या 'तरी अहल्या ब्रह्मकन्यापूर्ण। गौत
माची निजपत्नी।' -रावि ७ १२९ [स] ० निवृत्त-न ब्रह्मा
ल्य होऊन त्याशीं एकरूप होणे, मोक्ष [स] ० निवृत्त-वि ब्रह्म
चित्तात निमग्न झालेला [स] ० पद-पदवी-नधी ब्रह्मणि-
तेचा अधिकार, पद, पदवी, कतिशय उच्च पद किंवा स्थान
(कि० पावणे, मिळणे, प्राप्त होणे) [स] ० पाशा-५ ब्रह्मदेवाचा
पास, एक सुरातन बाण [स] ० पिशाच-पुरुष-न५ ब्रह्म-
राक्षस [स] ० पिशा-वि ब्रह्म १ सानें हाडपलेला ० पिसें-न
ब्रह्माराक्षसानें हाडपल्यामुळे उत्पन्न झालेले वेड ० पीडा-की (ल)
अतिशय पीडा देणारा, नासदायक, द्राव मनुष्य, कतिशय दुःख
किंवा प्राप्त ० पुरी-की बहुतेक ब्रह्मणाची वस्ती असलेला गांव,
विद्वान् व तपोविद ब्रह्मणांनी ० लेली जाणा, गद्दी, पद [स]
० प्रत्य-५ १ ब्रह्मणाच्या प्रत्येक शब्द वार्थाच्या अर्था होणारा
सर्व विश्वाचा पिताश यात ब्रह्मा शुद्धा नास पावतो २ (ल) मोठा
अनर्थ, सष्ट [स] ० प्राप्ति-की ब्रह्मणी प्राप्ति, ब्रह्मात-जीवा
त्माचा लय, जीवास होणारा स्वस्वरूपसाक्षात्काररूप लाभ [स]
० धंघु-५ भट व बहिष्कृत ब्रह्मण [स] ० घट्ट-न ब्रह्मणाचे
तज 'सात्रबळाहुनि वका। पाम तुक ब्रह्मबळ पहा नीटा।'
-मोअथ १ ११ ० विदु-५ (ल) वेदपठन करताना उघालेली
ब्रह्मणाची धुमी [स] ० धीज-न ब्रह्मणवीर्यापासून उत्पन्न
झालेला कोणीही मादल [स] ० भाव-५ ब्रह्मविषयि 'परि
अनुभविलिया ब्रह्म भावा। गवतणी होऊनि।' -शा ८ ११०
[स] ० भावना-की सव वराचर ब्रह्म आह कसा भद्र, अद्वैत
मताचा स्वीकार [स] ० भुवन-न ब्रह्मदेवाचा सत्त्वलोक
० भूत-वि अद्वैतानुभवसमय एव ब्रह्मभूत ही द्वाजनी। -यथादि
५ १८ ० दह-५ १ वेदाध्ययन २ अपिदक्ष पहा [स]
० दोनि-की काशीतील एका सत्त्वकालील लाव व अरद असें भोक्त
या मधून प्रत्येक यात्रेकरूस जावें लागतें जताना जर हो मध्यम
अच्छता तर तो पापी असें समजतात तथेच दूदोनि नावाचे
एक दुसरे भोक्त आह [स] ० ईश-न ज्यामुन मृत्यूनंतर काश्मा
निघून जातो असें टाडवरील शुभ छिद्र योगसामर्थ्याने वेदून
प्राण जतां यतो असें मस्तकतील गुप्त छिद्र, दहावे द्विय 'आक
ळलेनि दांघे। मध्यमामध्यमार्गे। अर्धस्थानीन निग. ब्रह्मप्रा।'
-शा ८ १४ [स] ० रस-५ १ वैदिक ज्ञान या आत्माद दत्त
म्यास नें होणारा वनद २ ब्रह्ममद [स] ० रात्रि-की ब्रह्मव की

राष्ट्र ही पेनाच्या सहस्र युगांनंतर अमते [स] • राक्षस-३ • विद्वान् पण अभिमानी ब्राह्मणांचे मरणांतर घालेलें पिशाच ३ सामान्यतः ब्राह्मणांचे पिशाच [स] • रेखा-५१-लिपित-लेख-भीतपु १ ब्रह्मदेवांचे प्रत्येक प्राण्याच्या कपाळावर निदितेले स्थिति नवीच, देव, कर्मादिन टय्णारी मोष्ट २ (स) खातीची व निघण्याचे मापण, वचन ६० 'माझे धोरणे हे ब्रह्मदेवा आह कर्मादि सोदें होणार नाही' [स] • रपि-३ • १ ब्राह्मण जातीचा ऋषि पुरातनशरी हा शब्द त्यांच्या विख्यात पावित्र्यामुळे ब्राह्मणत्व लावीत अथवा २ ब्रह्मण असून ऋषि, ब्राह्मणातील सत्पुरुष [स] • रणे-३ ब्रह्म्याचा लोक, सत्यलोक [स] • रघ्वैस-यवैस-न १ वेदाच्या ४५-पाशापासून व ५१-पाशनापासून उत्पन्न होणारा पवित्रपणा, तेज 'ब्रह्मचर्यज्ञत धर्मे' ब्रह्मचर्यच चढ तेंगे ।' -गमा १७ ३३४ ३ ब्राह्मणाची श्रेष्ठा, वैलक्ष्ण्य [स] • रविद-१ ब्रह्मज्ञी, ब्रह्मवेत्ता (पुरुष) • रविद्या-१ आरमभान [स] • रवीणा-३ १ विशिष्ट प्रकारची बीणा, नारदाची महती बीणा २ मन्त्र [स] • रवृत्ति-१ १ तत्प्रकार इति २ ब्राह्मणाची वपनीविका [स] • रघु-३ १ ब्राह्मणाची सभा, समुदाय २ (स) धर्मशीलतेने, विद्वत्तेने श्रेष्ठ अग्रेष्ठा ब्राह्मण [स] • येस्ता-वित्-वि ब्रह्मज्ञानी [स] • शाप-३ ब्राह्मणाचा शाप [स] • शाळा-७४-१ वैदशाळा 'करी जेही बद्दी' ब्रह्मशाळा' -हा १७ १०९ [स] • संतर्पण-१ ब्राह्मणमोजन • सदन-१ ब्रह्मणेक • संपदा-१ देवी संपत्ति • समा-१ ब्रह्मदेवाची सभा [स] • संवध-समय-६-३ ब्रह्मसमय • संविति-१ ब्रह्मज्ञान [स] • साम्राज्य-१ विस्तृत, बलाढ्य अथि राज्य, अमल, साम्राज्यी सत्ता • सायुज्य-१ ब्रह्मणी एकर पना [स] • साक्षात्कार-३ ब्रह्माची प्राप्ति, ब्रह्मचर्य, निर्गुण साक्षात्कार [स] • सुख-१ ब्रह्माचे सुख, ब्रह्मस [स] • सुत-३ नारदऋषि • सुत्र-१ १ ब्रह्मदेवांचे नेमलेली व्यवस्था, भागे, ईश्वरी नेमाने २ जातवे, यशोपवीत 'ब्रह्मसुत्रेची ब्राह्मण । सत्याशी नव्ह दवेवीण ।' -भाग, बाल १० ६२ ३ ल्पामदलचा ईश्वरी नेमाने, ब्रह्म्यांचे ठरवून ठेवलेले देव 'ब्रह्मसुत्र असेल तर त्या सुगंधी ध्याचे लम होईल' ४ (लम ठरविताना) न्वारवरीची उची नोज्य्याचे सुत्र, प्रमाणसुत्र ५ व्याससृष्ट वेदान्तसुत्रे 'तो न पदा का ब्रह्मसुत्र ।' -हा १७ ८५ [स] • सुत्राची गाठ-१ देवांचे वाघलेली गाठ, ल्पामविषयी ब्रह्म्यांचे ठरविलेला पूर्व सकत • सुष्टि-१ ब्रह्मदेवांचे निर्मिलेले जगत् याच्या सृष्ट विधिमित्र सुष्टि [स] • स्थान-१ ब्रह्मदेवाच्या उत्पत्तीची जागा २ वेदी ३ सहस्रदलकमल, ब्रह्मादिक 'तया अनाद-ताचनि मेधे । मय आकाश दुग्धुर्मां लग । त्व ब्रह्मस्यानींचे वधे । पित्रे सजे ।' -हा ६ २७९ [स] • स्व-१ ब्राह्मणाची शक्ती ५ ५४

मालमत्ता २ ब्राह्मणाये पतलेले वज्र ३ (सामा) वज्र 'त्याचे काळ-
शेष बाळ्या नाही, वसो जाहत्यामुळे ब्रम्हचरी वसुत जाहे' ।
-ममारे १ ३३. [स] ० हृदय-न एक मङ्गलपुत्र [स]
० हृत्या-नी १ ब्राह्मणाचा वष, व त्यामुळे लागलेले पातक २
(२) एकमारेची पाठीस लागलेले दुर्दैव. [स] ३ हू-हैव-पट्ट
मृदा ब्रम्हहत्या-शुद्ध कारणाने, प्रमाणाने मोठाले अनर्थ उद्भू
वगे ० हृत्यारा-वि ध्याने ब्राह्मण माला अदि तो [स]
० धान-न १ जगाचे कारण व आधार असलेल्या ब्रम्हाचे ज्ञान
२ देविक, अध्यात्मिक, विबुद्ध ज्ञान ३ (ल) कुष्ठ रूढाणण्याच्या
गोष्टी [स] ३ हू-लोका सांगे ब्रम्हज्ञान आपण कोरडा पापाण
ब्रम्हज्ञानी-त-वि १ त्रा जाणणारा २ लोकांस ब्रम्हाज्ञान सांग-
णारा [स] ब्रम्हाकार-उ जग आणि सर्व वस्तू ब्रम्हरूप
आहत असे मानेंगे 'ब्रम्हाकार-बुद्धि-दृष्टि-मन-वृत्ति' [स]
ब्रम्हाची गांठ-भी लक्षाविरुपी ब्रम्हदेवाने टाकिलेली योजना,
नेमानेम ब्रम्हांड-न १ जग, चवदा लोक, विश्व वसुदेवशुक्लने व
सत्यगेळ पदा २ होव्यावरील दाद, ब्रम्हपत्र 'ब्रम्हाई वैतली
गोळी' ।-ऐषो ८९ ३-वि प्रवक्ष, विस्तृत, अमयाद (समासात)
ब्रम्हाड-नदी-वर्षत-पापाण-प्ल-साप-हृत्ती-काम-कारखाना-
कारभार-वमारा-वर्ज-खर्च-ससार [स] ब्रम्हांडांत न माणे-
माउर्णे-कि अतिशय असह्य, मोठा, अफाट इ० असणे
ब्रम्हाडकटाद-उ विश्व, ब्रम्हाड अडकट्या पदा [स] ब्रम्हाड
गोलक-गोल-उ विश्व ब्रम्हणेळ [स] ब्रम्हांड भंडप-उ
ब्रम्हादाचा वरप, गोल, विश्व 'ब्रम्हाडमव्या मावारी' । जिची
प्रतिमा नाही दुसरी । 'ब्रम्हाडज्ञान-न जगाचे ज्ञान (सुखमरवे
मानवी शरीराच्या अभ्यासापासून व ज्ञानापासून मिळालेले),
पिड्यान स] ब्रम्हानंद-उ १ ब्रम्हाचे सुख, २ ब्रम्हाच्या टिप्पणी
लय झाला असता होणारा आनंद ३ (ल) अत्यानंद, परमानंद
'त्याचे ज्ञाप पाहता विशेष । ब्रम्हानंद उचवळे । [स] ब्रम्हानंदी
टाळी लागणे-कि सच्चिदानंदरूपतत्त्वज्ञान हाणे ब्रम्हासन-
न १ ब्रम्हाचित्तन कण्यास योग्य असे शरीराचे आसन, देवगे,
वसण्याची पद्धति २ अष्टाधिकारानेकी एक, वरीशरीराचा हक्क
[स] ब्रम्हास्त्र-न १ ब्रम्हदेवाचे शस्त्र, त्याच्या मग्नाने अग्नि
मज्जित कलेली काठी, बाण अथवा कोणतीहि वस्तु 'नरके ब्रम्हास्त्र
सोडिले जाण । तेंही मिळिले असलीही २ ब्रम्हाणाचा शप
[स] ब्रम्हाहमस्मिबोध-उ मी ब्रम्हा आहे असा बोध 'जे
ब्रम्हा-मस्मिबोधे सणगे ।'-ज्ञा १५ २५१ [स] ब्रम्हाक्षर-
न त्रयमूर्ति ईश्वराचे पवित्र आणि मूढ नाव ओम पदा [स]
ब्रम्हाष्ट-वि ब्रम्हाचित्तनात निमग्न झालेला [स] ब्रम्हाभूत-वि
स्वतः त्रा झालेला, ब्रम्हाशी एकरूप झालेला, मृत सत्यामी [स]
ब्रम्होपदेश-उ ब्रम्हाचा निगुण ध्यानात्मक पूजेचा उपदेश [स]

ब्रह्मा—३ १ तीन दवापैकी पहिला, ब्रह्मवच 'ह आदि पुण्याची माया। ब्रह्मेय ही नयचि माया।' - ब्रा १ २०३ २ २७ योगातील पंचविशाखा योग ३ यज्ञातील धौतस्मार्त, यामातील सर्व कर्म यथासांग पार पाडण्याविषयी अवावदाती वाहणारा व त्यातील बुभुक्षुल प्रायश्चित्तरूप याग वणारा ऋत्विज ४ (प्रशसा) अथष्टिन घनसामाध्य अर्णी असलेला मृत्यु उदा० कलिगुणाचा ब्रह्मा ५ (गो) एक पिशाच [स] ०३७-३ स्तुति पाठ हरि ॐ 'त्व भार्गी ब्रह्मा ॐ कला। तथा वैद्याचा दस्य पत्ताया दीक्षया।' - शिषु १०२९

ब्रह्मा ह्या—३ सुताराचा बरमा, सामता 'मध्वनाथ म्हेने चतुराननप्रभा। सुताराचा ब्रह्मा नाममात्र। - मध्व ४९९ [का वमा]

ब्रह्मी—की १ (को) खरसावळी नावाची औषधी वनस्पति हिच्या देगा खातात २ ब्रह्माची एक शक्ति

ब्राकेट—३ १ तुळई, खाद्य याच्यामध्ये वसविलेला लोखंडी अपवा विडाचा धीर २ वस [इ]

ब्राडी—की विलायती दास [इ]

ब्राह्म—वि १ ब्रह्मदव किंवा ब्राह्मण यासवधी (हाथ तज, मंत्र इ०) २ वणाव्यातील केसवचनसून यानी स्वाधिकेत्या ब्रह्ममाज नावाच्या पयातील मृत्यु [स] ब्राह्म—ह्रीं मूर्ति—३ चार पडदा रात्रीपासून सुयोदयापूर्वीच्या दोन घटिका परतका काल चितीन त्वद्विजय ब्राह्ममूर्ती उद्यान १२१ मी। - श्रीमीष्म १९५ [स] ० विद्याह—३ वरापासून काही मोव दला न घता त्यास सालकृत कन्यादान करण्याची विवाहपद्धति [स] ब्राह्मी संपत्ति की १ दैवी संपदा (वैराग्य, दया क्षमा तितिक्षा इ०) २ विशुद्ध पवित्र असं कृत्य [स] ब्राह्मी स्थिति—की ब्रह्मादीं एकरूपता ब्रह्मेक्य जीवबुभुक्षुवस्था [स]

ब्राह्मण—३ १ आर्यांच्या चार वर्णातील पहिला वर्ग द्विज विप्र काही शब्दाद्वी हा शब्द जोडला असता उच्चरत चरस्त्री असा अर्थ दर्शविला जातो उदा० ब्राह्मणहिरा=वहिल्या प्रतीचा ते जन्वी हिरा ब्राह्मण भाग-सवजी-पिंपळ इ०=शुद्धतम जातीची भाग इ०. ब्राह्मणाच्या जातीची काही नावे त्या त्या वर्गाच्या शब्दांवाली दिली आहेत पचगौड व पंचद्विज पहा २ ब्रह्मस्वरूप जाणणारा 'करितो ब्रह्मनिरूपण। जाणती ब्रह्मसंपूर्ण। देखि जणाव ब्रह्मण ब्रह्मविद' - दा ६ ४ ७६ ३ दैव अथवा पितृकाव्योत मोनवा. आमत्रित व्यक्ति ४ भिक्षुक [म] (बाप्र) ३६० बाळा ब्राह्मण गारा दूद यास पाहून कोप रद्द ० घारणें-कि ब्राह्मणास आजव देणें ० घाडप-कि (गो) ब्राह्मण शाणें सामास्य-० फासोटा ३ (राजा) खासच्या जातीच्या क्रियाशील ब्राह्मणच्या क्रियासारखे वय नवें ० ३१-जनफा की ब्रह्मण लोकांचे वतव्य, पद ० घेवडा-३ (साकतिक) बो ० मसा

० चांडाल-३ जातिवाद्य ब्राह्मण (अन्य जातीची स्त्री असलेला अथवा आई ब्राह्मण व बाप शूद्र असलेला मनुष्य) [स] ० जन-३ ब्राह्मणाच्या घरी शागोदपणा करणारा ब्राह्मण पाणक्या, धोतर वडव्या [स] ० जनकी-की ब्राह्मणजनांचे काम, ब्राह्मणकी ० जाई-३ ब्राह्मणापासून हलक्या (किंवा शूद्र) जातीच्या स्त्रीच्या टाची उत्पन्न झालेला अशाची जात अथवा एक व्यक्ति ० थर-३ ब्राह्मणांम योग्य (अस पोशाख कपड इ०) यार शब्द पहा ० दिव्य-न पवित्र ब्राह्मणाचे पाय धरून घेतलेली शपथ [स] ० देव-३ (राजा) ब्राह्मण पुजारी असलेला एक प्रामदेव, गुरु, पाडी राजकु वयाचा पुजारी आहे असा देवाहूच भित्र ० दोक-वि ब्राह्मणांचे आणलेले उपयोग केलेले, स्पर्श केलेले (पाणी, माई, शेणतीही वस्तु) याच्या उलट कुणबी दोक [ब्राह्मण+उदक] ० वडाई-यी-यदायकी-की ब्राह्मण जातीचा गर्व, अभिमान वडेजाव ० भोजन-सतेपण-न घमाई ब्राह्मणास भोजन घालणें [स] ० स्वयंघ-३ ब्रह्ममय पहा [स] ब्राह्मणाई-की १ ब्राह्मणांचे वर्चस्व, प्राबल्य, प्रासुर्य २ ब्राह्मण जातीचा सडा, डोल ब्राह्मणाऊ-नि ब्राह्मणास योग्य, उचित, शोभणारा, विहित ब्राह्मणाद्विक्रान्ति-कीच हिंदूच्या चार मोठ्या जाती ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र इ० [स] ब्राह्मणी-की १ ब्राह्मणजातीची, की २ (गो) (स) उपहाररुद्ध, बहाचें हुकान 'ब्राह्मणी खात्री' = ब्राह्मणा हुकानात पराळ केला -वि ब्राह्मणासमर्थी (चाल वेव भाषा इ०) ब्राह्मण्य-न १ ब्राह्मणाचा समुदाय २ ब्राह्मणपणा 'ब्राह्मण्य रक्षाचें आदरें।' - दा ४ २ २० [स]

ब्राह्मी—की १ एक औषधी वनस्पति अपस्मार व रक्त शुद्धीकर उपयोगी जाड २ कित्येक शुद्धपाचें सामान्य माज [स] ब्रां—की (गो) एक प्रकारचे कापड [पोई] ब्रीद-दु—न १ प्रत प्रतिष्ठा शील वाणा विरद विरीद पहा (कि० पाळणें, सत्य करणें) देविका-ताट-काढा हें ब्रीद माझे। तिहीं लेगीं। - शिषु ७६ २ काग्याचें दरोक चिन्ह (पदक, कडे, चिन्हा इ०) ३ पदीं राखणे सदा ब्रीद गाजे - शम २९ [स] विव्द ब्रीदाईत-वि ब्रीद पाळणारा ब्रीदावळी-की गुणानुवाद प्रतिष्ठेची ओळ विद्वदावलि पहा ब्रूस—३ कुचा, कुचरी [इ ब्रस] ब्रुक—३ गाडी यावविण्याचें साधन, आचकण, खरी [इ] ब्रेड—की भावर, पाव [इ] ब्रॅकेट—न रायस पापरुण, घोंगरी [इ] ब्रलाऊज—३ एक प्रकारचे पोलूचें [इ] ब्रॉक—३ १ आगा खण २ शकडावा ओडा, टोळा, टोणका -राघो ३ कायम ट्यावा टोळाळा [इ] प्रिट, ४ भाग-गाडीचा घन भाग [इ]

झा—३ बावा, बुवा
 झाड—१ (कु) केडफूल २ रीं काडलेले बाजूचे फड [बोड]
 ज्ञाय—झी (कु) मोठ्याने आरडाभोरड करणे
 ज्ञाम—३ १ (कु) बोंम, बोंब २ स्तनाचे सड.

भ

भ—चोविसांचे व्यंजन अक्षरविक्रम—याच्या पाच अक्षरा
 भादवदात त्या १ री गिरनार सिंचले २ री नाणेपटातील
 लेख (दि पृ २ री दातक) ३ री दि पृ १ त्या दातकाच्या
 सुमागचा मथुरा जेलेले ४ थी समुद्रगुहाचा अलाहाबाद येथील
 स्तभावरील लेख ५ थी हैदर जाजरेबाबांच्या येथील लेख (इ० स
 १११४)

भ—न १ मदन २ मेवादि राशि [स]
 भक्र—उन १ पिशाच, प्रामदेवता इ० कास दिलेले अन्न
 भक्ष्य, पक्षि 'वेवाला बोंबेक भक्ष दिले मग मला सोडले' २
 (अशिष्ट) खाद्य, भक्ष्य, अन्न ३ (गो) अघाशीपणा, खादा
 हपणा, आहार [स भक्ष्य] • सें—सकि १ (गो) जास्त आहार
 करणे २ (बों) पिशाचपचाधेने रोबावत जाणे

भक्र(क)—कण—कर—दिनी—दिशी—कवि एकदम अमि
 पेट घेताना धुरळा उडताना, धूळ, कफी इतर जात असताना
 होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन

भक्रणी—णे—यदकणी, यदकणे पहा 'मितीएवाम दुसरा मार्ग
 सापडला ते त भरोन आडानात पडले' —गाव १२४ भक्र
 णी, भक्र(रा)विणें—बहकवणी, बहकविण पहा

भक्र(ग)भक्र(ग)—की १ (मिरच्या, मिर्चे इ० खाण्याने
 रावल्याने होणारी) आग, जळजळ २ भूक, बसबस ३ त्रास
 —वि (व) भयाण

भक्र(का)ल—न (वे) अर्धा नारळ, नारळाचे शकळ [का.
 व्हकळ]

भक्रणी—णे—बहकणी, बहकणे पहा
 भक्रणे—उकि (महातु) उकळणे, टाकणे तिण लागे
 या सावाशी मकळिली' —शिष्ट ६०७ [बहकणे]

भक्रणे—कि खाणे [स भक्ष]
 भक्रणी भक्रविणे भक्राविणे—बहकवणी—णे इ० पहा
 भक्रणे भक्रळी—भक्राणी, भक्रळी पहा
 भक्राका—कवि धूळ, भुकती इ० उडताना होणाऱ्या
 आवाजाचे अनुकरण होऊन [ध्व]

भक्राट—न. उपासामुळे रोल गेलेला शरीराचा, पोटाचा
 भाग, (पोटाची) खळगी (कि० बसणे, पडणे, पाडणे) 'गारला
 कोण्डी बैरण घालली नाहीं म्हुण तिची भक्राटे बसली' [स
 मय=भोक्] भक्राटे मारणे—कि पोटात भरणे भक्राटी, भक्रा
 (का)ळी—की १ (कार दिवसाच्या उपासाने) पोटात आत, खाली
 जाण्याची अवस्था 'पोटा भक्राटीस, भक्राळीस गेले' 'पोटाला
 यक्राळी पडली निवा पोटाची भक्राळी झाली' २ वास्तव निवा
 वाजु खोल गेल्याने झालेला खळगा, उपासाने पडलेली पोटाची
 खळगी (कि० बसणे, पडणे, पाडणे) ३ हुशी 'मेहनतीने
 भक्राटवा जसा उडतात त्या ह्या उडत नाहीं' —पधप १ १२३
 (पोट)भक्राटीस जाणे—कि पोटात अन्न नसण्यामुळे त्यास
 खळी पडणे, पोटात खोः जाणे

भक्रांडा—डी—पुत्री शोकाडा, शोकाडी (कि० जाणे)
 भक्रा(का)ट—घ—की बहकणे 'बर्म उपासमेचा कसाव।
 तेथे भक्रापेति जाला टाव।' —दा ५ २ ५७ [हि बहकना]
 भक्रा(का)टा—घा—की कुचेष्टा, निंदा 'वेदाध्ययन सद्धि-
 दधि। भक्राया करिती तयाची।' —दुगा ४ १५६

भक्रा(क)भक्र—भक्रां—कवि अमिस्वाला मडकताना, ओक
 ताना, धूळ बघेर उडकताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन
 [ध्व]

भक्रारी—की १ (स) माकरी २ भाग [भकार]
 भक्राविणें—सकि १ भुमागकडे नेणे, मलतीकडे नेणे २
 कावविणे पोषकविणे [बहकाविणे, हि बहकाना] भक्रावणी—
 की यदकवणी,

भक्रास—वि ओसाड, उजाड, निजैव शून्य (गाव, घर
 इ०) (कि० पडणे) 'पैस अथकाश आकाश। काटीव नाहीं जे
 भक्रास।' —दा ८ १ १६ [का वक्र] भक्राशा मारणे—मकि
 (व) भयाण घालणे 'मुले नसक्याने घर भक्राशा मारते'

भक्रा(को)ळणे—कि १ (राजा) (उपासाने) पाटात आत
 जाणे, खोल जाणे २ वस्तु पोटाचा असणे (मनुष्य) [भक्राळी]

भक्राळी—की भक्राटी पहा
 भक्री—की (गो) तावडी, पेंच
 भक्रील मोडन—न अन्नवन्न 'मरील भोवनाची चिन्ता।
 —सिपु २ ८ ८१

भक्रुट—न लक्ष इ० कर्तव्य असता वधूवराच्या राशि, त्याचे
 शत्रुत्व मित्रत्व इ० पाहणे, पडित [स मय=नजान=कूट]
 भक्रम—वि १ वलकन, घट्टन दाडगा, डड, जगी, मोठा
 (मनुष्य वस्तु, ओपे दागिना इ०) २ पुष्कळ, प्रचुर, विपुल,
 रगड [का वलकळ]
 भक्रळ—वि खपाटीस गेलले (पोटा)

भक्त—तपु शिवविलेखे तांदूळ, इतर पान्य, शिवविलेखा, पत्र, भात -वि शिवविलेखा (भात) [स.] •द्वेष-उ अशाचा निटकारा [स]

भक्त—पु भजन-पूजन करणारा, उपासक, निष्ठावंत पूजक, सेवक, परायण उदा० भगवत्-गुरु-हरी-पितृ-भक्त 'भक्तवृत्तिजे विभक्त नव्ह' । -दा ४ १ ९ -वि भजलेला, सेविलेला [स] भज्=पूजणे] •व्यामकरद्रुम-याज्ञकैयारी-अज्ञाभिमानी-पु भक्तीच्या इच्छा परिपूर्ण करणारा, त्याच्या कामाचा नेवार घेणारा, त्याचा सरसक (देव, गुरु साधु) [स] •भासिक-पुनव (व्यापक) पूजक, भजक •राज-पु भवतथेष्ट •व्यस्तल-वि भरतांस अनुकूल, प्रसन्न, भक्तावर अति प्रेम करणारा [स.] भक्तालय-न भवतरूपी मंदिर 'देशा भक्तालयो बोसर्गे' । -हा १८ १५०९

भक्ति—स्त्री १ पूजा, भजन २ भत करणाची प्रवृत्ति, तरव रता, धदा (धर्मेमार्गांत) ३ आवड, प्रीति, शौक, आसक्ति, निष्ठा प्रत्येक्य -हकी [स] •व्यसर्गे-कि मान्य होणे, योग्य, बाला, उचित वाटणे, प्रीति वाटणे भक्तीचें दुकान घालणे-मांडणे-पसरणे-करणे-कि भक्तीचा बोल, आव घालणे भक्तीनें आसटणे-कि पराकष्टेचा भान न होणे, अस्वेत शोधी करणे •प्रेम-न भक्तीचें प्रेम, भक्तियुक्त प्रीति, आसक्ति •भाव-पु १ भक्तीचा, पूज्यतेचा भाव, भक्तियुक्त दृष्टि, भक्ति युक्ता २ आसक्ति, शौक, प्रवृत्ति [स] •मान्-मन्त-वि १ धार्मिक भजनशील २ आसक्त, तत्पर ३ अढालु निष्ठायुक्त [स] •मार्गी-पु १ भक्तीनें सुक्ति मिळविण्याचा मार्ग, सप्रदाय, ध्वज कीर्तन इ० साधनांनी ईश्वराची केदळ भक्ति केल्यानें सुक्ति मिळू शकत असे ह्या मार्गाचें तत्त्व अह झानमार्ग व कर्ममार्ग या दोहोहून भक्तिमार्ग हा निम्न आह २ भक्तिस्त्व, भक्तीनें देवत्व मिळविण्याचा प्रकार ३ विधीबद्ध, कर्मकांडाकडे स्थूल न देता कठोरी भक्ति [स] •मार्गी-वि भक्तिमार्गास अनुसरणारा [स] •योग-पु उपासना [स] •वेष्ट-न भक्ती-शिवाय काही न दिसणे, अधभक्ति •ह्रीन्-वि भक्तिचूच्य, भक्ति नसलेला भक्तीण-स्त्री १ भक्ति करणारी स्त्री, विश्रवत वेष्टी, भैरोबा इ० देवळांतील शाहलोट करणारी बाई (दिच्या टिभाणी रोग वर करण्याची इ० शक्ति असते असे मानतात) २ कलावतीण भक्त्या-पु देवमस्त, देवभक्ती भैरवग-न (गो) भेकटपणा [भैरव] •भैरा-पु (गो) एक वन्य जनावर, भैरव भक्तम(मन)ण-णी-स्त्री (गो) क्षमा; माफी

भस्तर-पु (राग) यात पडून कोमल न्द्रव्य, तीव्र गाधार, कोमल व तीव्र मध्यम, पचम, तीव्र धैर्य व निघाद असे

याचे स्वर गाहेत जाति मंगुल-सपूर्ण, वादी पंचम, संवादी पडून समय रागोचा तितरा प्रहर

भग—पुन (अतिष्ठ) भक्त, भक्त [सं भक्त] भग—ने पु १ क्षत, मग (सुक्यतेचे उपद्रवापासून झालेला) २ योगि, त्रिद्यानें उपस्थ 'भगद्वाद्या बालाची रासात् ।' -एमा ८ २५८ [रा] •वड-दाड-वळ-न माठें भोंक, मिड जमीनीत पसरलेला खड्डा २ जलम, मग •देव-वि (ल) बाहेर-रचाली (माणूस) •पाळ-ति विपयासक्त 'चेल्पात्वा सुराळ । पिहद भगपाळ ।' -तुगा २८१९, •भास्य-न त्रिद्यानें आपल्या स्वतःच्या आणि पुराणाने आपल्या वादकीच्या, सुलीच्या इ० श्रेष्ठविद्यानें मिळविलेली सपत्ति, भेष्टता [स] •भोग-पु योगिगुल •घृत्ति-स्त्री वैद्यावृत्ति, भगजीविका [स] भगल-पु (सा) गोट्या खेळण्यासाठी जमीनीत केलेला खड्डा •ले पूर्ण-न शत्रिविलास, इक भगल-ळी-की वीर, मेग, भगदळ (विषयक जमीनीतील, इमारतीतील) भगल-भगाड-स-कीन १ मोठें ओवडपावड भोंक, खिडार (नित, ताल, बंधारा यांतील) २ इंद टोडाची जखम, क्षत

भग—न ऐश्वर्य, नशीब [स] भंग—स्त्री भांग [स भगा] भंगट-ड-वि १ माग विण्याचे व्यसन असलेला २ (ल) अमर्षाद उघळण्या करणारा 'त्याचा सर्व भंग आदे अशाने तो कडेजाजारी होईल' ३ (व) उघळणा भंगी-वि भगट भंगीचंगी-पु चणीभगी, बडसनी, रडीबाप 'अवा भगोचगी इववु तया काय करणे' । -उमाविक्रम ४ भंगेरा-री-वि भाव तयार करणारा, विकणारा भंग्या-वि भगट

भग—पु १ पुढणे, मोडणे, नाश पावणे २ भेदणे, फोडणे, चिरणे विध्वंस होणे नासणे, विवाह (वस्तु सैन्य काम याचा), मोडणे (वचन, कायदा, मळकी, सध इ०) कमी करणे, खचविणे (दिशत) ३ असे करण्यानें झालेली स्थिति ४ लुप्त सानीची भीति, समज, अपाय 'लाकडी काम करावे त्यापेक्षां दगडी कामारा भग नाही' •५ परामय 'सोसिल इतर कसी दे मदिपूनी भव राजि रामा जी ।' -मोमीय ११ ३६ ६ तरंग लाट गति भय बहु पाणउतार होतो ।' -२ २ (सामासांत) आज्ञाभय (आज्ञेचे उल्लंघन) आज्ञा भय (आज्ञेचा मोड), उत्साहभय (उत्साहाचा त्रास) इच्छा-बाई-गात्र-एह-छदम्-तपस्-तबस्-धैर्य-भियम-प्रीति-मनस्-मान-राज्य-वत-शक्ति-सैन्य-स्नेह-भय [स भज्=मोडणे] भगास जाणे-कि मोडणे, फाटून होणे भंगणी-स्त्री १ मोड, नाश 'होय भंगणी द्रष्टाची' । -एसा २३ १७४ ३ त्रेधा, दाणादाण 'पहलां पंचा मनाची पाणी होय सदगजा भंगणी ।' -उभा २९ ७१ भंगणे-

उकि १ मोडणे, नासणे, छिन्नमित होणे, नाश पावणे अथ पक्षा
२ हळणे, हलणे 'पठ सात्त्यवी न भगे आकर्तो सुख हीको
पळमा' - मोर्का १११ ३ पराभव पावणे 'मज सांग सज्या
ते ज्या सामर्थ्ये रणी न भगति ते।' - मोर्माध ६४ [स मग
मे वि फग, वग] 'देश-पु रणागण 'चूणे करील तुम्हाला
धर्मवता, भगवत हा खल हो।' - मोर्माध १०१ [स] 'शिर-
वि फुण्यासारखे अगुर 'परतु काचेचे आठे भगशिर आहे'
-अथ २६१ भंगुर-वि १ भगेल्ल, वाकलेला २ (ल)
नखर, क्षणिक ३ पळपुता 'रतिसर्गि अगुर हा क्यपास हो यासि
तो पाहिके दहणे।' -अथक राधावर्णन २८ [स]

भंगडतू-पु (व) एक रोल

भंगण-न-पु १ मेपादि वारा राशी २ नक्षत्रसमूह 'परी
सर्वात अथ रामचंद्र। रोहिणीवर भंगणात जैसा।' -रावि ८९६
३ राशिभाग, राशिचक्र आक्रमण्यास लागणारा काल [स भ=
नक्षत्रभंग=समुदाय]

भंगत-उ १ भाग, अतुयायी, उपासक 'भंगत परि
रावळे। हीं सेविजताए।' -क ८१ २ देवकृपी, देवभक्त्या,
देवकी करणारा, ज्याच्या अंगत सते तो ३ (व) निमज
[स भक्त] 'की-की भंगताचे विधि, मज ३० कर्ने ० राज-
उ (शेमाने, वासल्याने) अथ ० बाडा-उ देवाच्या पुजा-
ण्याची राहण्याची जागा

भंगदर-पु ज्यात गुद व इतर गुहा माग याच्या टिकाणी
नारीमग आणि सलग छिद्रे होतात असा रोग याच्या आठ जाती
आहेत त्या -अथैस, उन्मागी, विवा उच्छ्रीव उच्छिरोवर, कड,
परिभावी, परिसेपी, कतपोनक शक्कावर्त [स]

भंगभग-भी १ (मिची ६०) तिरुड पदार्थाचा उपयोग
कर्याने उत्पन्न झालेली भाग, दाह, जळजळ २ (ल) त्रास,
उपद्रव पीडा, स्वरस (किं लाणें, करणे) 'मला वा तुझी
भगभग।' -०-अकि भाग जळजळ होणे (मिचें ६०) उगादन
शक्क्याने, हात, डोळे, तोंड इ०ची) भंगभगाट-उ फार
भगभग भंगभगीत-वि उष्ण, तिखट जाल चरचरीत, दाह
करणारा (मलाच्याचा पदार्थ, अन्न इ०)

भंगर-भी बरी, सावा चरटी इ० घन्य (भारत,
काडून पोहा काढलेले), वन्याचे तांदूळ -वि (व) कणपुस्त
[भुग] भंगरा-उ १ कुमकरलेली भुगा सारेली काडी स्थिति
(भाकर, पीठ मिरी इ०ची) २ बोरहा भुगा, बुरा, कुमकर
३ बाथीचे पीठ घालून, फगून केलेली मुलवाची भाजी -वि
सापारण दडलेला कुलेला बाटेली कुमकरलेला भंगराळा-
राळ-उ १ कुमकरलेले, पूर्ण केलेले सापारण कुलेले हव्य, बुरा
भुग्याचा पडा २ -वि (व) कणपुस्त [भुगा, भंगरा]

भंगल-भीन दोंग, रुवाडी टोंगी वतन 'जाणों रणमर-
णाचें करतुनि पुनरपि हरी भंगल, वाहे।' -मोआश्रम ५३ [हि]
(बाघ) ० उडणें-कि दोंग उडवकीस येणे ० भावार्थी-वि
जात कावेबाजी व बाहेरून निष्कलपीपणा, प्रामाणिकपणा दाखवि-
णारा भंगली-व्या-वि १ टोंगी, दामिक, कपटी 'भंगली ते फुल-
वीसी उरावरील गोळे।' -मध्य ३८२ २ खुपमस्कच्या [भंगल]
भंग(म)ल-भी (राता कु) उपहास, यश, फजिती
(किं करणे, माणणे, उठवणे) 'विडू पराशरामाचि छंद असेग
वेवहारी। भंगलीच्या लढाच्या मगल मगमग सारी।' -पला ८०
[हि भागना=भंगीट=पडलेला] ० उडणें-भकि (व) फजीती
उठवणे ० उडविणें-भकि (ना) यश करणे फजीती करणे, वेवडी
उठविणे भंगली-वि (गो) येथोर भंगेल-भी उपहास,
विनवना इ०

भंगवत-वि १ सख्खत भगवान् याचें न्युपसर्गि रूप २
भगवान् (ईश्वर) या शब्दाचें समासत होणारे रूप उदा० भगव
त्प्रा=ईश्वरी वृषा, भगवदिच्छा, भगवत-सेवा, भगवदूप, भग
वत्माया, भगवद्भक्ति, भगवद्भजन, भगवत्प्राप्ति इ० [स भग=
ऐश्वर्य+भक्त(वत्)] भगवत-उ १ परमेश्वर, दब, पडपुणधर्य-
सपन ईश्वर 'यश धी वैराग्य ज्ञान। ऐश्वर्य औदार्य हे पड शुभ।
नित्य वपती परिपूर्ण। तो मी नारायण भगवत।' -एभा १५ १७
२ (काव्य) अलौकिक सामर्थ्यांनू अथि, साधु इ० भगवतपण-
न ईश्वरत्व (पाठन करण्याचा स्वभाव) 'भगीचें भगवतपण।
आळती वापा।' -हा ११ ४४३ भंगवती-भी १ पार्वती,
देवी २ (स) भगवती आई (तावट्या मिरच्याची पूर) ३
मुदगावर बाजविण्याचा एक टक्का 'याचे बाल-ता पिथी, ता
पिग पिता [स]

भंगव्या-वि कावच्या रगाचा या रगाचे कपडे बहुधा
सल्यागी वापरतात [स भुग] ० झेडा-उ मराठ्यांचे निशाण
भंगवें करणे-घेणे-कि सल्यागी हाणे, सल्यान घेणे

भंगवान्-उ १ पडपुणधर्य सपन्न परमेश्वर, दब 'अमा
ग्याचा साथी भंगवान्' २ पडपुणधर्यमरणा या शब्दाच्या दोन
व्याख्या आहेत त्या रणे प्रमाणें-१ उतरनि प्रत्यय चैव भूताना
मावति गतिम्। बनि विद्याविद्याय म वाच्या भगवानिति।' २
ऐश्वर्यस्य समस्य धर्मस्य यशस्य श्रियः। ज्ञानवैराग्यदोषेन
दग्ना भग इतीरित। मरुत ऐश्वर्य, धर्म अथवा धार्य, कीर्ति,
हव्य ज्ञान वैराग्य हीं महा भगे (ऐश्वर्य) उद्याम आहेत तो
भंगवान् हाय [स भगवन्]

भंगसाळ-भी १ माग पग मद्यान बाहा २ (सो) देव
ळाणा गभारा व सभमरप यामार्ग प्रदेश ३ नगराट भग
दळ, दद मेग ४ कुडादेकर मद्रान राजाजीत बाहेल्या

कुडाळच्या नदीवरील सध्याचा घाट ५ (गो.) शिंदेपकामाच्या उपयोगी, लाकडाचा कारखाना

भगसाळी—३. गुजराथी दुकानदाराचा एक वर्ष व व्यक्ति
भगसुचें—सकि (गो) क्षमा करणे

भंगळ—वि भवाळ, सडपातळ 'पोट भंगळ पातळ।'
-वसा ३८ [भकाट]

भंगळवणी—वि (कु) तिसट
भंगार—३ (कु) लाडिकपणानें हाक मारण्याचें संवोधन
२ (व) कुळाचाराच्या दिवशी देवाच्या नैवेद्यासाठी केलेले कण
केचे तळलेले मोदक, फळे इ०

भंगारा—३ (व) दुसऱ्या, आजार 'घरभर भंगारा नी
कोणा करू भंगारा'

भंगास—न भगदळ, खिडार, मोठा व्रण -वि ओसाड,
निजैन, वसति नसलेले [भग]

भगिनी—स्त्री बहीण [स] भागिनेय, भागिनेयी-
उज्जी बहिणीचा मुलगा, भाचा-मुलगी, भाची

भंगी—स्त्री १ वळण, शोक, डोल, धाळणी, रीत 'हूवि
पढावयालागीं। आवेक भोलिचें बाहेरिसवाडिया भंगी।' -हा १०
१२६ २ एकाच अर्थी केलेले वाक्याचे भिन्न प्रकार 'तो जाऊव
त्यानें जावें या भंग्या मान दोन पल्लु अर्थ एकच' -शाहीको
३ क्रम 'भोकसगतीची भंगी।' -एभा ११ ६९० ४ स्थिति व
गति दाखविण्यासाठी काढलेली खगोलाची आकृति, नकाशा [स]

भंगी—३ मेहतर, हाडवाला हलारखोर [हि]
भंगीरय प्रयत्न—३ पराकृष्टा व विस्मयकारक प्रयत्न
'ही वस्तु मला भंगीरयप्रयत्नानें मिळाली' [स भंगीरय=भक
राजा+प्रयत्न=उद्योग या राजानें स्वर्गांतून गृह्युलोकीं भांगीरयी
आणली अशी दत्तकथा आहे]

भंगेद्र—३ इद [स भग+इद]

भंगेद्र—न भगदर, त्यानें पडलेले क्षत [स भगदर]

भंगोडा—वि (व) पळयुण्या [हि भांगना=पळणे]

भंगार—किवि (गो) फिरून फिरून पुन.पुन

भंग—वि १ भंगलेला २ (ल) उपळलेला खडबिखड

केलेला, फाडलेला नष्ट बिघडलेला, नासलेला, परामृत भंग पडा

[स भङ्] ० दंतोच्चारण-अ १ दात पडून गेल्याप्रमाणे

बोवडें बोलणे २ अस्पष्ट उच्चार [स] ० नेत्र-वि दृष्टिमांद

उत्पन्न करणारा (संभ्रपात एखादा रोग) [स] ० मनोरय-

वि मनोतील इच्छा पूर्ण न झालेल्या निराश प्रयत्नकल्प त्वरित

सम मनोरय आल्या। मनयी शोककथा स्फुट आल्या। [स]

भजक्र—न १ रातिमडल २ नक्षत्रांचा समूह यडळ [स]

भजक्र—वि मोठणारा, नाचक्यां (शब्दश बळ) [स भज]

भजणें—सकि १ आराधणे, पूजणें 'अशा तुज न जो भजे

मनुज धिक्कृत्याचें जिणें' -केका ११ २ सेवा करणें 'तैसा

आपल्या विस्मृती। आत्मा आपणचि प्रवृत्ती। सारिखा गमोनि

पुढती। दिवेसीचि भजे।' -हा १५ ३५४ ३ आचरणें, अनुष्ठान

करणें 'आता ययाचि कर्मा भजता।' -हा १८ ६२८ ४ आदर

वाळणें, सत्कार करणें, मान देणें 'पै राजमुद्रा आथिलिया।

प्रना भजे मळतया।' -हा १८ ८४९ ५ अवलवणें, आश्रय

करणें 'परी जे विचारुनि पुनरावृत्ति। भजतीचि ना।' -हा २

१७६ ६ घेणें, अनुसरणें, समत होणें 'भजे जशी वृषा कपिला'

-मोविराट ६ ५८ ७ लभ लावणें 'गाधर्वचि करातें भजल्या।'

-मोआदि १० ४२ ८ भजनीं लागणें, मैसुन करणें 'वच्येते

भजता जरि फळ तरी देखैल यश कुनीतीतें।' -मोहालय ३ ५४

९ (काव्य) वकूल करणें, प्रहण, मान्य करणें (विवरण, अर्थ इ०)

'साकथात भावार्थ असा भजता।' [स भज=पूजणें] भजता-

भजक्र-वि भक्त, भजन करणारा भजती-स्त्री भजवाचा

साथ 'परि ते भजती लजरी मळे।' -हा ९ ३४५ भजन-

न १ आराधना, पूजा सेवा २ स्थापना करणें 'करिति जनने

जयाचें अभिप्रेतुनि सदधि पितृपरी भजन।' -मोआदि ५ ८९.

३ अर्चाचें कृत्य म्हणून देवाचें नामस्मरण करणें ४ देवाचें स्तोत्र,

गीत ५ आश्रय खुशामत, मनपराणी करणें 'इच्छलेने भजन-

सवध।' -एभा २६ ४५४ ५ (गणित) भागाकार [स] भजनीं-

भजनास लागणें-कि नारीं लागणें भजनपूजन-न (व्यापक)

१ पूजा २ सेवा [स] भजनफल-न (गणित) भागाकार [स]

भजनशील-वि भक्तिमान, धर्मेनिष्ठ सत्कर्मपरायण 'की दैत्य

कुली भजनशील। प्रह्लाद पूर्वी जन्मला।' भजनी-वि १ भक्ति

मान् धर्मेनिष्ठ २ धर्मभोळा, दामिकावडून सडन फसला जाणारा

भजनीय, भज्य-वि पूजन, आराधना, सेवा करण्यास योग्य

'जाला श्रुत्यु भज्य कालोवा। भक्तिच्या परी।' -अमृ ९ ३०

[स] भजिणें-सकि भजनीं लागणें 'आणि कही गोपपंक्ति।

सहैकरि भजिनेले।' -रास १ ४६०

भजन-न १ मोडणें फोडणें २ (ल) दाणादाण, मोट,

विच्छन्न निर्दालण, विघात, नाश भग पडा ३ सीमता नाईशी

करणारी, दोषापहाराक वस्तु 'कडव्या घुरणास मोडा करण्यास

भजन राख' [स भज्] भजण-कि मोडणें, तुकडे करणें

प्रदहून शक्य झाला अप्रिघाते।'

भजाडी-स्त्री (व.) सरकारी जगल

भंजाल-न प्राप्त अडचण ल्हाड [स भजाल]

भज-व हरमन्याचें धीट मित्रवून त्याचि ल्हान ल्हान

गोळ वळ हा इ० मध्यें लढून केलेले खाव; बोंड, तळलेल्या

हरमन्याच्या किंवा इतर पिढ्यांचे वधधर खाव

भजेडवणे—सकि १ विभक्ते वपन करणे २ (ल) एखा याचो खाड मोडणे

भट—प (गो) लाकूड इ० पोंखरुन नाश करणारा किंवा
०पडप—अकि किडे पडणे, भडया पडणे (लोणचे इ० कात)
भट पडो—पडा जळो, मरो या अर्थी, रागाने व तिरस्काराने
योचावयाचा शब्द (वदाचित भट म्हणजे लाकूड पोखरणारा
किंवा याच अर्थी यथे भट शब्द असून चुकीने ब्राह्मण असा अर्थ
पतला गला असवा) म्ह० लुट्या कामात भट पडो=काय्याचा
नाश होचो [हि भट-भटी=जादून नाश करणारी]

भट—प १ ब्राह्मण, परतु विषयत प्राय मिथुनीवर विवाह कर
णारा २ जोशी, ज्योतिषी, गणक 'पटका तिथि भट सायता यस्वा
आहे मुहूर्ते।'—ऐपो १३२ ३ मिथुक ब्राह्मणाच्या नावापुढे
व्यावयाचा प्रतिशदशक शब्द जसे—रामभट इ० [स भट]
म्ह० भडाला दिली ओसरी, भट हातपाय पसरी ०गोसायी—
प सत्ताराचा त्याग करून घर्मेनिष्ठ बनलेल्या ब्राह्मणास आदराची
म्हणतात ०पण, भटकी—नखी गळवें उपाध्येपण 'कसिता
भटपण आधीं आज्ञा मजला उमाप तिटकारा।'—स्फुर्भावा
०मार्गे—प (महाड) महादुर्भाग्य 'नको गा रीगणा मज
भटमार्गीचा उरोद्वज्जसे'—जागदेवाचार्यस्मृति १०३ भटजी—
प सामान्यत ब्राह्मणास आणि विशेषत वैदिकास सणोपण्याचा
शब्द भटभार्डे—प उपहासाची ब्राह्मणास सवाधण्याचा शब्द
भट्टी—वि भटासवर्षी, भटाचा भटुरगा—प (निदने) गुणहीन
भटजी मज भट्ट—प (निदने) भट म्ह० भादव्यत भट्ट
वारिनात तट्ट (पुष्ट होलात) भट्टोवा—प व्यवहाराखान नस
लेला ब्राह्मण भट्टोरखाना—प (निदने) ब्राह्मणाचा समुदाय,
सण [भगेर भटखाना] भट्टोरा—प (निदने) भट

भट—प बोदा, लढवण्या 'आम्हाकडील जो भट म्हणसी
तो म्हणि सारा मेल।'—मोमीष्म ५ १८ [स भट]

भट भटोल्ले—न (ने) त्रिकोणाकृति दाढा असलेले लाकूड,
दुपळक असलेले दोन फाट असलेले लाकूड

भटर्दे—की (व) लढावण्यात होणारे लढान व काळवा
पगचे वागे [हि भट=वागे]

भट-कण-कन-कर-विशी—किवि १ पटकन जरदीने
२ भडकण अर्थ २ पडा

भटकर्णे—अकि व्यर्थे हिंणें फिरणें भटक्या मारणें [हि
भटक्या स भट्ट भट्ट भटकभवानी—मेरघ—कीपु भटक
णारी की विंवा पुण भटके कया—पुन्नी=व रिकामे हिंण्या—
किण्याची क्रिया (किं मारणें मारीत फिरणें) भटक्या—
वि १ भटक्यास सवकेला २ कुडार भटकणी—की बदर
हिंणें फिरणें इ०

भटमोगरा—प एक फुलझाड मोगन्याची गेंददार जात
चटमोगरा पद्म

भटा(ट्या)रखाना—प १ जेवणावळीत विंवा मेजवानीत
पवित्र व अपवित्र, उच्च व नीच, किंवा पृथक् स्वयंपाककरणाच्या
लोकांच्या मिश्रणाने होणारी अव्यवस्था २ भटारखाना, खाणावळ
होटेल ३ स्वयंपाकघर. [हि भटियारखाना] भटा(ट्या)री,
भटियारी—प भटारखाना चालविणारा, खाणावळवाला [हि]
भटारीण—की खाणावळवाली

भटियार—प (संगीत) एक राग यात पडून, कोमल ऋषभ,
तीव्र गाधार, कोमल व तीव्र मध्यम, पचम, तीव्र धैवत व तीव्र
निषाद इत्ये रंगतात जाति सपूर्ण—सपूर्ण बादी कोमल मध्यम
सबादी पडून गान समय रानीचा तिसरा प्रहर

भट्टी—की भट्टी पहा
भट्ट(टो)र—न कृत्रिम घातु (तांबें, कथील जस्त इ०कांग).
भट्टोरी—वि भटोर धातूचा, कृत्रिम धातूचा कलेला भट्टोरें—न.
भट्टर विंवा भटोर धातूचें माढें

भट्ट—प १ विद्वान् विद्यावान् मनुष्य २ ही एक पत्नी
असून ती विद्वान् ब्राह्मणाच्या नावास जाडतात ३ भट भिडेश्वर
निवाह करणारा ब्राह्मण [स] भट्टाचार्य—प विद्वान् ब्राह्मणास
गौरवाची म्हणतात [स]

भट्टा—प आविस्तव असून बाहेरून झाकलेले मातीचे
माढें [हि बड्या, स भूति]

भट्टी—की १ बुलाण २ लोहाराची साळ, सामान्यत
विस्तवाच्या भोंवतीं केलेले मातीचे आवार (इलायाचे, भट
भुज्याचे) धोब्याच्या सतल्याचा बुला ३ भवकारा ४ (ल)
भीत तयार केलेले दम्य, एकदा तयार केलेले परिमाण, धागा
५ तयार करण्याची युक्ति खुवी, पद्धति, रीति रचना पद्धण दव
'ही भट्टी चागली उतरली' 'ह्या रसायणाची भट्टी त्या वैद्यास
चाकली डाकड आहे' शरीराची—पाणोट्याची—मसळीची—भट्टी'
इ (केळी, विड्याचीं पाने इ०) पिकविण्यासाठी त्यामांयतीं
गवत, कळीचे पान इ० गुहादून दावून किंवा लिपून ठेवण्याची
क्रिया ० दाह्या कारखाचा, गुता [स मृष्टि, हि] ०विघट्टे—
त्रिनसर्णे—एखाद्या गोष्टीत फमभग, चूक इ० साह्यासुळे ती
न्हावी तशी चागली न होणे ०साधणे—१ स्वयंपाकाच्या
पराधीवर अमिसम्भार योग्य प्रमाणात होणे स्वयंपाक इ०
उत्तम साधणे २ (ल) एखादे काम करण्याची कुशी हातोटी
साधणे प्राप्त होणे ०कुमार—प उभारारतील कर ०खुमार—न
दाह मद्य तयार करणाऱ्यावरील कर ०भाजणारा—प भटभुज्या,
कुमार मी पटविणारा

भट्ट भर—न (व) कड्याच्या धामर त एकपेनास पडण

भट्या—३ एक जाव, व तीतीत माणूय.

भट्यारंग—३ (माळवी) जिल्हसर याच्यासारखा एक रंग
[हि मग=बागे]

भट—न (व) कणीस कादन पेटलेले उवारीचे हाट,
वड्या, वापनाच्या सोतातील उवारीचा धांडा—झी हलके व
जळताना तडतडणारे जळण [ध्व मड] भटस—की (कों) देत
जमीन माजण्यासाठी सोवर पसरवेल जळण (वाटवया, पाने, एण
१०), भट्युज्याने पोढे ६० भाजण्याकरिता चुलीत पातळेचे हलके
तडतडणारे जळण ० भरपों—माताच्या जमीनीत राव पसरणे
भटस—शा—न एक प्रकारचे जाट व धमी प्रतीचे मात, भाक
रीच्या उपयोगी मात ० साची दाढ—झी साबाच्या दहाळाची
दाढ, हे दाढा जमीनीवर पसरून सोणाच्या दाढीप्रमाणे यावरदि
गवत पसरावे लागते भटसाळ—झी तांदुळाची एक जात

भँड—न १ (गो.) बॅगर २ (गो.) पार असलेला विपळ
भँड—३ नट, कुशीलव, मोड, नट्या [स]

भँड—न (विरु) अभय पदा

भँड—न.३ १ प्राय कुमांड, हुफान, खोटा आरोप २
प्राप्त 'या पोरांनी फार भंड दिला आहे हुवा।' ३ (गो.)
लबांड लोंडाचे भँड करणे—कि सितराळ होणे

भँड—न विटवना, फजिती, उपहास, हसे 'दिवाळसोराचा
माण्ड। पाहता बैभव दिते सदह। परी ते अवघे थोटांड। भंड
पुढे।'—दा १० ८ १५ [स भांड] ० सुलणे—फुटणे—(व)
परी ते बाहेर पडणे, गोप्य बाहेर येणे, गोप्य स्फोट होणे. भँडमा
(या), भँडवा(वाडा), भँडोडा—झी (गो.) विटवना, फजिती,
हसे, विडवडे (कि० करणे, उडविणे, मांडणे, होणे, उडणे)
'व्यग जालिया भंडमा बीजल। दवडतावी।'—स्वादि ५ ३
५६ भंडवाणे—न फजिती, फजीवणे 'न सोसिती भंडवाणे।
सहजच होय।'—दा १२ २ १३ भँडाई—की अपकीर्ती,
फजिती 'न व्हावी त शाली आमुची भडाई।'—सुगा ३ १७
भँडावा, भँडाळी—पुकी विटवना, फजिती, उपहास (कि०
करणे) भँडमा—की शेंग, फजिती 'त बाण तत्पता अति
भंडमा।'—एमा ३ ३८८

भँड—वि १ माडखोर, सामग्री, हद्दी २ बरेखोर ३ लवाड
[स] भें(मा)डाई—की भांडण, कजेदलाली 'तुका म्हणे वितो
करिती लडाई। होईल भडाई बोर पुढे।' 'यदिणी म्हणे आतां
करीन भडाई।'—य ४८८ ० उभँड—न निरक्षर वडवड, पोवळ
वल्यान 'व्याच मुलीं भरडभड। तो यक भूखे।'—दा १ २७

भटक—की १ चकरी, झळाळी आग, चमक (कि० बारणे)
२ आग [हि]—वि १ चकचीत भटूक, झळकदार धवणीत
तेजस्वी (नावड्या व पिचळ्या रंगाची वस्तु पदार्थ) २ प्रकाशी लाव

या शब्दास जोडतात जसे—लाल भटक, लाल्लासमडक. ३ प्र-
धानी तिखट शब्दास जोडतात तदा० तिखट भटक, भागभटक ४
चकचकारणे (सोने, हवे इ०कानी), भटूक, सळक, दवदार (पोशाख,
तो घाण्यारा) ० आग—की चिंतेम दिल्या अमंत्रक अग्नि.
० जर—३ भरजर ० वार—वि चकचकीत, लव, डोळ्यांत भरण्या-
सारखा (दागिना, पोशाख, मनुष्य)

भट-फण-फन-फर-दिनीं—विनि १ (बोंबा,
पूर, विस्तृत इ०) एवढम उघळताना, भटकत ना होणाऱ्या आवा
जाचे अनुकरण होऊन, भडभड पडा २ सटकन, जलद, पटकन,
फटकन [ध्व.]

भटकणे—अकि १ भडाणे, भयकर रीतीने वार जाणे व पस
रणे, मोटपा जोरास पेटणे (ज्याळा), जोरास उठणे (वार) २
चोंहोक्के पसरणे (प्रकाश, वास) ३ भम होणे, पागणे (नैन्य)
४ गुजणे, वेवेद पळणे (पशु), गुगून दूध वेईनास होणे (हुभते
हुत) ५ सोकळे मुदून यथेच्छ बागणे, आहाभग करणे, बावळणे
६ फार रागावणे. ७ भळोईडे वडून जाणे (निरोप नेणारे कुतूहल)
८ छुणे अर्थ ३ पडा ९ भटकणे, दिडणे, फिरणे, भटक्या
मारणे [ध्व. भड] भटकणी—की. भडाणे, उघळणे, पेट,
भाग पसरत जाणे भटकतेल—न खाजेस लावावयाचे एक तेल,
नल्प, पायतेल पदा

भटका—३ १ भडाड, मोठी ज्याळा, आगीचा पेट 'अध
मांचा भटका उडी। दोघिता हद्दी देखता।'—एमा १४ ३ ६६ २
भयकर भाग, दाह (तिखट पदार्थाच्या सेवनाने, उजर, मिसा
पिकय, बोध द्याही होणारा 'उसीव्यथेचा भटका। शिवशोभे।'—
कथा ६ १७ ८१ ३ वाऱ्याचा सोसाटा ४ जोराची चपराक
५ आवाज धाणारा भक्का (सुताचा, शुवण्याचा) [ध्व. भड]
भटकाझ—झि—झीउ भवाप्रपदा भटकावणी—की फिरविणे,
भटक्या मारावयास लावणे (चकवून, कावेवाजपणाने)

भटका(क)विणे—अकि झकविणे, छकविणे उकविणे, भोंदणे
भटकावि(थ)णे—अकि १ (आवाज होईल अशी) तोंडत
मारणे, चपराक देणे, चमकावणे (चपराक, चपड इ०) 'त्याचे
तोंडी जेव्हा एक भटकाविली तेव्हा तो उगा राहिला' २ फेंकणे,
झुगारणे 'मुणोळमुणी पाचवी यत्रे। स्वसत्ता औपधीची पात्रे।
भोनिऱ्या स्मरारिमित्रे। भटकाविली हुडावरी।'—द २६ १६
[मड=चपराकीचा आवाज] भटकी—की १ उत्तेजन, भर, चिया
वणी (कि० देणे) २ उडीवर उडी घालून बोलणे (वित्रीच्या
पदार्थाकरिता) (कि० देणे, करणे) भटक्या—वि भटवया

भटकी—की (व) (वरडीचे) तेल काढण्याची रीत
भटकीच—वि १ भितरा, गुजरा (पशु) २ हुजरेला,
जिचकलेला

भट्टसंख्या-भा—५ (महा) रणभूमीवरवेंदूर लावून उभा
कलेखा खाव, विजयस्तंभ 'तैसा प्रगदाचा भट्टखावा। पुतळियेचेनि
मिथें कीज उभा।' भाए ३६० [स भट्टस्तम्भ^२]

भडखळ-ली-ली १ रणमूमि 'भडखळी' राहुनि घे
जादु। विचारेंसी।' -भाए ३६४ २ पहाण्याची जाणा [भट+
स्थळ।]

भंडा—वि १ सढळ हागाचा, सदार, दानशूर २ उधळ्या,
सडाळ [दि]

भडंग—न (कु.) उष्ण (तेल)

भंडा—पु (व) मोठा पत्रग ' भंडा उदधिष्याजोगा बारा
आहं '

भंडा—वि (गो) भंडक 'सावडाभंडा' = सात्सुडक

भङ्गभिक्षार-रो-तु १ सपत्नीविक्रयं बाह्यादि साधन
नस्येला भिक्षारी, २ भिक्षान्याया समुदाय (कि० येणें, जमणें,
मिळणें, दाटणें चालणें) [हि]

भंडागल्ल—वि नयाण अत्तुन कफाट द्युत्थ, ओसाड, निर्जन
एण प्रचड (घर, मैदान)

महंगा—५ (राजा) (प्र) भवका

भड्डड्ड—क्रिवि तोप्राच्या एकसारक्या होणाऱ्या वाराच्या
भाषाभाषे अनुकरण होऊन [ध्व]

महपुराण—न लावल्बक व कटालवायी गोष्ट, भाष्य
कारक व अविशसनीय गोष्ट, चन्हाट, बडबड [मर=देवीने मार
छेत्पा एका दैत्याचे नाव, यासयवी पुराणात एक लावल्बक कथा
आहे]

भडभड-भड्डा—किवि १ मोठपानें भाकणें, जखमेतून एक पळपळा बाहणें, भळभळ पाणी ओतणें, निर्यथ नांदा, धम कावणी, बढड करणें वाटेळ त्या बाजूनें लोकार्ती जलदीनें घुसणें, जलद पेटणें, मोठपानें धडकणें, अमर्याद खर्च करणें इ० क्रियांचें अनुष्ठान होतलें। घटवन घटवन घटवन भडभड मल्लेंच बोले।

दुधगामाची पदं (नदनीत पृ ४४८) २ तोफ ६० काच्या आवा
जाचे अनुकरण होऊन (कि० वाजणे, उठणे) [ध्व] भड
भडा-ड्या-वि मनात यदील ते, विचार न करता बोदून टाक

गंगा मडमडणे-अनि १ मडाडणे (विस्तार) २ मोठ्याने
पेट घेणे (गुद, जखम इ०) ३ पुष्कळ जोराने व आवाज करून
वाडणे, फटफटणे, लफाळणे, इ वु सांगणे करू, अतः कारण मरून
येणे मडमडून येणे-कि शोकाचे वाद वाटून मडमड
(डागिरी) मडमडणे-अनि १ मडाडणे (विस्तार) २ मोठ्याने
पेट घेणे (गुद, जखम इ०) ३ पुष्कळ जोराने व आवाज करून
वाडणे, फटफटणे, लफाळणे, इ वु सांगणे करू, अतः कारण मरून
येणे मडमडून येणे-कि शोकाचे वाद वाटून मडमड

मंडात-३ १ आगोचा अतिशय मडका बोंवाळा २ दणका,
यहाका तडाखा, कडाखा, गर्जेना (तोफा, बादल, शिबिंगाळ,
निशा याचा) ३ सामान्यत मोठा, गर्मीत व एवढेवढेला, गोंयच्या

आवाज, गोंधळ ३ दगलीची, मजलसीची मौज, आनंद करणे
भडभडीत-वि फटफटीत, चकचकीत, स्वच्छ (कि० उजाडणे)

भंडभंड—न घृया बडबड

भडमसक—न (व) आडमाप

भइमुञ्जा—५ सुमुरे इ० भाजेके पदार्थ तयार करणारा,
विकणारा [स अष्टभुजक, हि.]

भड(डि-डे)भार—५ जोराचा व मोठा दहा, एकमासा
 मारा (चोफा, बुढी, दगड, निदा, अपराध याचा) [ध्व
 मड-भार] भंडवा, भंडवाडा-भट्टा पदा

भडवळ—सी (कों) जमीनीतील भेग, चीर.

मड(डु)या—५ १ कलावतीन नाचताना किंवा गाताना
 मय बाजवून साथ करणारा तिचा मोकर, साजिदा २ (स)
 मट्या ३ स्त्री भाष्याने दणारा ४ (ग्राम्य) एक शिवि, लप
 मट्ट [स अर्थाट, मट्ट (भाडक=भाष्याने दणे), हि मडुजा, म
 मट्या]

भडस-सैं-न (का) ? भडका, भडाड, होड, पूर, मायिकय ६ उदय, उत्कर्ष 'जैसे भाग्याचिये भडसे।' - हा ६ १५४ ३ महत्त्व, धोरपणा 'एन्ही भडपणाचिये भडसे। न चुकतीच पुनरावृत्तीचे बळसे।' - हा ८ १५२ ४ उमाळा 'गुरूसी उपज भडस।' - विपू १ ६४ - की (महात्मा) उतवड इन्जा, हाव 'परि मासी पुरवी भडस।' - भाए ६४३ - वि गोदवपोवड [ध्व, भड?] भडपयार्णे-न (महात्मा) हावभाव युक्त भावणे, कोटिकस, बर्षा 'ताकिंका-पी भडपयार्णे। तैसी बोलही परपक्षदूषणे।' - भाए ५८४ [भडस+भाणी]

भडस—मठ पहा

भडाका—३ भडका पहा [भठ।]

भडाग—को १ प्रताप चित्तस दिलेला अभिप्रेत अमि,
भडागि २ (राजा) तिसर, शोबणाया पदार्थाच्या सेवनाने
होणारा दाह. [भडा+आग]

मडाग्र-सि-३ अमत्रक चितामि [भड+अमि]

मडाड—१। आयीचा मडाक, होव 'होका ने महाप्रख्यावा
मडाडु।'—का ११ २०४ २ मोठ्या शब्दाचा दणका (तोफा,
मेघाजिना इ० काव्या) मोठा व गभीर असा एवढेलेला आवाज
(सामान्यत) [भट] मडाडणें—जकि १ मडकणें, मचडणें,
धडपडा जळ लागणें (अति) मडाडे श्रोतामीडरति मग तो
तेच समयी।—मध्य ८८१ २ दणधणें घडाडणें, मोठा शब्द
कणें (तोफा इ०नी) ३ जोरांनें वाडणें उफाळणें (रक्त इ०)

मुन्नातून शाणिन भराखे । भराडा, भडामड-भडां-
किवि जलद तपराटणें व लागोपाट पडणा-या मस्तूच्या भावा
जाचें, मोटयानें पुन्हा पुन्हा ओकण्याच्या भावाजाचें, तोपांच्या

दण्ड्याचें, निंदा, घमनाची य शिष्याचा दयावि, गुपानी वारा
ह्यादींच्या शब्दाचें अनुकरण होउन

भंडार—न जामदारखाना, राजिना, भांडार [स भ हा
गार] ० भरपूर—न भरलेला आणि भरून वाहणाऱा खनिजा,
सद्या या शब्दाचा वासाची ६० श्लोक आशीसाद दस्ताना उपयोग
करितात 'भंडारभरपूरकावळक दूर' भंडारी—३ १ आमदार,
भांडार राखणारा, खनिजदार. २—ली नितीनील पैसे देवण्याचे
पडताळ

भंडार—३ हळदीचे पूर्ण हे सुरत्यचे खडोयास वाहतात
'मोठ्या हुसे पाय मी पाहीन । पुतुनि मुमने भंडार पाहीन ।'
—मन्त्र ३१०. ० उघडणें—सकि १ हळदीची पूर उघडणें २
(ल) स्तुति करणे भंडारा—३ (पायकी) भोवनापूर्वी, तीर्थ
देण्यापूर्वी थोडी हळद पातून सगळ्यांरीस वाहिलेली बणीत
भंडारी—ली भंडार देवण्याची पिशवी (साध्याच्या भजनी)

भंडारा—३ १ पैगो, साधुमत याना दिलेले भोजन २
भंडारखाना ३ (ल) धूलपण 'भंडारा उडवी दिवला.'
—सप्तमगीतें १५. ० उडणें—नकि पटाव सोपयला होणे ० बरपें—
(यावरून प्रसाद वाटून घेणे ल) घटणी करणे, खाणे ० घालणें—
कि वारकरी व इतर लोक याना जेवण घालणे भंडारखाना—३
१ सोबळें—भोवळें, घिउपणा ६० जे रहात नाहीं असा दमलीचा
जेवणसमारम 'बिबबडवर दवाचे थरी भंडारखाना आहे' २
खजिना [भंडारा+खाना]

भंडाराडलटा—३ (हि) (जविया) चडीच्या नाडीजवळ
पोगळांली वाय्याच्या मागला भंडारा म्हणतात आपल्या हातातील
जवियाने आपल्या डावीकडच्या अर्पात जोडीशराच्या उजव्या
बाजूवरील वाय्यावर चडीच्या नाडीजवळ मारणे भंडारासोधा—
३ (हि) आपल्या हातातील जवियाने आपल्या उजवीकडच्या
अर्पात जोडीशराच्या डावीकडील वाय्यावर चडीच्या नाडीजवळ
मारणे

भंडारी—३ १ सुदातील एक वर्ग य त्यातील व्यक्ती हे ताड
माडापासून दास काढतात २ (नाविक) जहाजावरील जवण
तयार करणारा रसम खलाशी भंडारडा—ड्या ३ (तुळतेने)
भंडारी भंडारथल भंडारख (व) डा—नपु भंडारी लोकांनी
राड्याचाची जागा मोडला 'माड व भंडारथल दखील'—बाड
यव १ ३ भंडारमाड—३ फळें उजळत गारु मारी काण्यासाठी
गहूच मळिल्ला मास यच्या उलट मारळमाड (फांम ही उब
ल्ले मारणें साड) भंडारी+माड]

भंडा पवि—सकि भंडार श्राम ३ ० ल ० म ० का
पणे करून माडणे [भंड]

भंडी—ली १ दोन मुलपैकी एकाचे कविता म्हटली अमता
विच्या दोघाटी दणारे अशुर जिच्या आरभी अशी कविता दुमन्या
मुलने म्हणावयाची याप्रमाणें आलटून पालटून कविता म्हणण्याचा
प्रकार अशाच तऱ्हेने होणत्या तरी अशी देवून कविता म्हणजे
(कि० सावणें, चरविणें, होणें) २ पजिती फनबगूद

भंडी—ली (तजा) गाडी [तामिळ बडी]
भंड—३ (य.) मोठा वानर, वानरांच्या कळपांतीत नर
[हि बडा, म भट] भंडेराक्षस—३ राक्षसी, रानटी, माण इद
याच्या दूर माणमात्र तित्स्काराने म्हणतात [हि बडा+राक्षस]

भंडोड—ड—३ अम [प्रा]
भंडोळ—ली—ली (बो) भडवळ, चोर, भेग (जमीनीं
तील) 'दत्तत वार भंडोळया आहेत'

भंडू—वि (गो) बहिरी [स बधिर]
भंडी—वि (गो) माठ जमीन [वाड]
भंडूचेंचें, भंडूचेंचें—कि (गो) भड दळणे, भरवणे
भडया—३ (माळवी) कुतार [हि]

भण—ली (कशिड) बहीण, भगिनी 'माझ्या भणीच्या
बोवरा।'—ऐपे ८९ [स भगिनी]
भणखणें—अकि (व) विघडणे, फिरणे 'दोडे अन्यासांने
भणखणें.' [मडकणे]

भणवा—३ १ पोलका (माडा, मघमाशा ६०कांचा)
(ल) गुणगुणारा आवाज, (सामान्यतः) घुमणारा नाद [स भ
भणभण—ली १ गुणगुण आवाज (माळांचा ६०)
ओसाडी, भयानपणा (जाणेचा) ३ सोसाट्याचा वारा, अश
वाऱ्याचा आवाज—वि ओसाड भणभण—भणार्—वि गुण
गुण आवाजांचे, वाऱ्याच्या सणसण आवाजाचे, अनुकरण [ध्व
(वाय) भणभण करणे—अकि १ शून्य, भयान, ओसाड
दिसणे (वर, विजेने आण्य, गाव) २ दो घो करणे (माशा ६०)
अणभण फिरणे—स्वरपणे इतस्त हिडणे, भटकणे भण
भणणे—अकि १ गुणगुणणे, घोवाणे (मघमाशा, माशा ६०कांचा
यवा) २ (ल) दाणादाण होणे, दसादिशा पळ काढणे (सैन्य
६० नी) ३ सणपणें, सणसणें (मार, रोय ६०कांमुळे वान
६०) ४ वाजणे, गरजेने (वारा लोफ) ५ दावयात, कानात
भणभण असा आवाज होणे भणभणविणें सकि १ मोठ्याने
गुणगुणणे घोवावेने सणसणणे वाजणे गरजेने ६० किशा करा
वडास लावणे २ (जोगच्या दोशाने) सणसणणास भिभभयान
ल वणे (वाज ६०) ३ वाजिल्ल भणभणे उता पण्य वास
विटे डाकयस ००० भण भण—३ १ गुणगुण व नग ० या
भणभणें वोग वें २ दुःखास उदसपणा भण भण ० आसाड
पणा (भवामे घ रव भण ० ०२ याचा) भणभण (ना), धित—

वि. रिहामेपगामुळें, ओसाडपगामुळें उदाम, दुन्य दिशया। (ओसाड गांव, इमला ६०). 'आभ्रमोत पाहती येऊन। दिमे सुन्य भगमणि।' - नावि १६.१. भणभणवा-वि निरर्थक दिहणारा. भगमण फिराता. भण्णाट(ण)ण-भक्ति. गोष्ट्याने गुणगुणणे, योगावणे, सगमणणे, वाजणे, गरजेने ६०. भण्णाटा, भण्णाण-णा-उ १ भणभण्ट. २ पक्षापट; पांयापांय, दायादाय. 'इनुवया उपरी भण्णाण कोजेचा तात्ता।' - देवो ८८. ३ (दिक्. भण्णाटा) पक्षाटोची पालमेल; अभ्यवस्था (कामाची, धंद्याची). ४ नाभ, ओसाडी. 'सात्यकि बुद्ध्याचा, पवन पत्ताचा तसा, करि भण्णा।' - मोक्षोण १५.२७. भण्णाण-किवि. भगमण शब्द करून; घोषो आवाज करून. 'भण्णाण-साशा उडाल्या-यसल्या-जमल्या-दाटल्या ६०.'

भणक्या-भीषण. निरर्थक दिहणे, फिरणे; भटारी. (कि० मारणे). [भटका]

भण(ण)ण-उ १ लमण; अतिशय गरज मनुष्य; भिकारी. 'पोते हें रचत हुले हांतत होतावि मज जसा भण्णा।' - भोकरण ५५.१२. २ -भीन मयाण (इमारत); ओसाड (गांव). [दि. भण; का. वगु] ० भिकार-री-नउ. भणंभिशार पदा.

भणणे-कि. म्हणणे; बोलणे. 'तव मणे उदवदेउ।' - शिउ ११५. [स. भण] भणभ(औ)नि, भण्णीनि-किवि. म्हणून; करिता. 'भण ७०नि तेयां मदनचें आवगणे।' - शिउ २६८. 'भणऔनि न करावो प्रमणु।' - दाव ६२. भणितु-त-न. बोललेली, उच्चारलेली गोष्ट. -वि. बोललेले; म्हटलेले. 'आतावि भणितु होवें।' - शिउ ११६. [भणणे] भणिजणें-सकि म्हण-विणे. 'जे स्थान मेविनी श्रीपुरख। अयापि जणिजतानि।' - अ ११. भण्णीचें-कि. म्हणावें. 'वैरीवना वनवा। तूं तें भण्णीचें।' - शिउ ५१७.

भण्णी-ई-औन. १ विस्तव पालन होक्यावर घेतलेले खापर; भदे. 'नाहीं जाळीत भण्णी। उदो म्हणोनि आनंदी।' - गुणा १८१६. २ पोत; मशाल.

भणभणणे-भक्ति. बळकरीत, पूर्ण उगाडणे; दिशा उज-छणे (सूर्य, चंद्र लगनाना) भणभणित-वि (सूर्य, चंद्र यांच्या उदयाने) प्रकाशित झालेली (दिशा). ० उजेडणें-भक्ति. फट फटणे; पडात होणे. ० दुपार-औ मर दुपार; मध्याह्न भणभण-औ. लखलखाट.

भण्णीये-कि (महातु) सांगितलेले काम करणे, मूर्तिनिष्ठ व्यापार; कर्तव्य. 'तुम्हा एक भण्णीये गा।' - वील्याचकर.

भतका भतका, भटका-उ १ हलक्या हाताने नेलेला प्रहार; घपका; गुस्सा; ओसा. (कि० मारणे; देणे). २ फेकलेल्या गोळा; बटका; लपका (शेणाचा). (कि० मारणे, पारणे). [ध्व]

भत्ता-उ १ विशेष मोठगीमाठी टाविह पगारापेक्षा अधिक दिलेले वेतन; रोटीज मुयाहिण (लटाईवील मैन्त्याम चाकरात, हुमाळत). २ ज्याकडे मरकारी कामगार पाठविला वस्तो त्याने त्या कामगारास ठेकेकर्या दिवतावद्दल पावयाची पोटणी, प्रबाम राखे ३ सावकाराने दिवाणी तुरुंगात ठेवलेल्या माणसास सावकारा-बद्दल मिळणारा खर्च. ४ वैदी, कोर्टात साक्षीकरिता येणारा साक्षीदार, समस्त (कोर्टाचा हुकूम) बजावणारा पेशेवाला ६० कांचा पोटणी खर्च. ५ निवृष्ट प्रतीचे खाणे; डाळें, सुमुरे इत्यादि एवत्र केलेले खाण. [ध. भन्-भण; हि.] भत्तेकरा-उ. भत्ता घेणारा (लव्करी शिपाई, पेशेवाला, हुमाळ, विगारी ६०).

भंद-न. (प्र.) भगरी, भंदे-भंदे पहा.

भद-वन्-कर-दिनी-दिशां-किवि. अनेक आवस्मिक आणि जलद क्रियाच्या, भडकणाऱ्या विस्तवाच्या, जोराने पडणाऱ्या जाड व मऊ गोंड्याच्या आवाजाचे अनुकरण होऊन. [ध्व.]

भदभद-औ. फुटण्या भांडपाचा आवाज.

भदभद-भदां-किवि. बटवरी; तीव्र, जलद आणि लागोपाट होणाऱ्या आवाजाच्या, तडा गेलेल्या, फुटलेल्या वाघाच्या आवाजाचे, मऊ गोळा पडतांना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन.

भदभदणें-भक्ति. बटपडणे; बट वाजणे (तडा गेलेले वाघ). भदभद पहा. [ध्व.]

भदरणें-सकि. भादरणें; बोडणें; वातरणें (केंस ६०). भद-रंचामी-औ. (ना.) बोडती; खरपरी भदरपीडा-औ. (व) शास; दु.ख.

भदाड-न. १ भगदाड; खिडा. २ (सामा.) भोंक.

भदाड-डे-न. (व. वृण.) मडकें (सामा. तोंड फुटलेले).

[भदे] ० वासणें-भक्ति. मोठ्याने रडणे.

भदाभद-भदां-किवि. बदाबद. भदभद पहा [ध्व]

भदु(दा)ला, भदाडा-वि कोपसा; लह झालेला.

भद(ई)ई-न. १ अर्थ मडकें, खापर. २ आत विस्तव घातलेले खापर. गोसावी, गोंधळी लोक हे विशिष्ट प्रसंगी घेऊन होक्यावर नाचतात (कि० घेणे). 'मस्तकीं भदे जाळाने। पोते आग हुरफळावे।' - दा २.६ ३० ३ वाकलेले, फुटलेले माडे, फुटलेली दिमकी, कर्कश वंठ, कडोर आवाज, नाराळेले, विपडलेले काग, भंदा ६० कास मिदने म्हणतात 'त्याचे एकदा लाख रुपये फमले त्यामुळे त्याच्या व्यवहाराचे भदे झाले.' [भदे=पोरळ] ० घेणे-सकि. शेताच्या, गावच्या वादग्रस्त सीमेवर जाऊन तेथे बरीत प्रभारचें खापर हातात घेऊन वापवविधि करणे. तोंडाचें भदे करणे-शिवांगड करणे. ० भर-वि (निदाई) पुष्कळ.

भदैवी-औ. कृपा, दया.

भद्र—५ हत्ती 'मग भद्राचेनि महाद्वारे। उभे टेलें।'—शिशु ५१० [स] 'जाति-ती-३ १ हत्ती 'जेथ महाद्वार भद्रजाती। आवरतीना।'—हा १ १३३. २ उत्तम घोडा

भद्र—न १ भाग्य, शुभ, कल्याण २ दोन खाबान्या मधील भाग (देवळाच्या सभामंडपाच्या) ३ (गो) मुख्य मंडपाच्या चारी बाजूस असलेले उतरत्या छप्पाचे सोपे प्रत्येक, सादवान ४ सभागृह; दिवाणखाना, मद्राची कचेरी 'भद्रासि दैत्यछुदनी। एतो जाला।'—शिशु २३० 'जेवीं भद्री निजले निरायें।'—एसा २६५ ५ राज्य, सिंहासन 'इकडे राव बैसला भद्री। बोलाविलें प्रधान शुभ मंत्री।'—कथा १८८० ६ अहमदाबाद येथील भद्रकालीच्या देवळाजवळचा भाग—वि १ भायबाजू, सुखी २ मंगल, प्रसन, रुजवळ, अनुगुण ३ (सामा) हितावड, चांगला [स] भद्रकर-कारक-कारी-वि सुखकर, मंगल, अनुकूल भद्रकाली-छो-ओ काली, दुर्गादेवी 'देश-३ (इजिप्त) मिसर देश—अध्व १ ३४ 'पुरुष-३ महापुरुष 'प्रस्तुत भद्रपुरुष हे आपल्या देवधूच्या पारंगीदिक दिशाची एवढी कळकळ बाळगीत असता।'—नि ३४० [स] 'मुस्ता-मोथा-३ एक घुवासिक गवत, नागरमोथा [स] भद्र-मुस्ता-मस्तक' 'लोकर-३ महाजन, शिष्ट लोक भद्रासन-१ १ सिंहासन, सत्य २ भक्तांचे आसन, योगासन [स] भद्राक्ष-३ एक रुखविशेष आणि त्याचे फळ याच्या दोन्हीकडे मणी बर टात हैं बीं द्याक्षाराखं च पण कांदीस हलकें व जास्त ठिपूळ असतें, द्याक्ष व भद्राक्ष जरी एकच समजले जातात तरी वस्तुतः मित्र आहेत [स]

भद्रकरण—न (मूळ संहृत शब्दाचा खालिल करणें असा अर्थ आहे मराठीत उण) १ भादरणें, बडक तासदण्डी, हजामत २ शिवीगाळ [भादरणें]

भद्रा—ओ १ (ज्यो) सातवें करण (अनेकवचनी उपयोग) करण अर्थ ४ पदा २ शुद्धपक्षातील द्वितीया, सप्तमी, द्वादशी या तिथी [स] भद्रा नक्षत्रावर जन्मणें—(व) गभागी, दमिंदी असणें (कपाळी) भद्रा असणें—लभ होण्याची वेळ असता दुर्दैवाने लाभदान होणे मद्रा, मद्रा कपाळाचा—नि बगळ करता अमर लक्षणाचा, दुर्दैवी [स]

भद्राज—नि (व) मध्यम

भनेभन—ओ भगमग, भणमण पडा

भनाना—५ हाडाकार / रिपू विफने सर्व जाला भनाना।'—भावन निराट ७ १०८ [ध्व]

भंपक—३ १ (हर) उचल्या, आगापिळ्या मसलेला अनुष्य २ गावडपा, गांवडळ

भपरा, भपराटा, भपकावणी-भपकी—भपका ३० पडा

भपारी—ओ (व) गप्प, बात 'भपान्या सोडतो खूब'

भपुरा—३ १ सुज (शरीरावर, आलेली), सुजलेले शरीर अवयव, (सामा) फुगीर वस्तु २ मोठा आव, डोल ३ पुराचे जन्मेदिय—किवि जल्द व मोठ्या फुगान्याने (कि० सुजणे, फुगणे) [ध्व, मप] भप(प)—किवि सोसाट्याने भपका न्याने, क्षपाट्याने 'भप आग उडाली-भप आग सुजले भप वात आला-सुग उडला-उजेड पडला'

भयकणी—ओ १ भडकणी, फुगवण, सोसाट्याने वाहणे, वाय ह०नीं घापा टाकणे २ एखादे वाईट काम करण्याविषयी एखाद्यास दिलेले उत्तेजन उठावणी (कि० देणे) [भयकणें] भयकणें—अकि १ उठाव होऊन जल्द सर्वन पसरणे (आग, सुवाणी, मिथें, वारा धूळ, वातमी ह०) २ सोसाट्याने वाहणे (वारा) ३ घापा टाकणे, गर्जेना करणे (उढी मारताना वाय, सतापेल्या मनुष्य यांनी) ४ (ना) भयकणें, संतापणें, तोंडाचा पटा सोडणे [हि भयकना] भयकावणी—ओ १ भडकावणी, सोसाटा, घोषावणी (वाऱ्याची) २ (वायले) उढी मारताना कलेली गर्जेना ३ (ठ) वाईट काम करण्याविषयी उत्तेजन, 'चिवावणी (कि० देणे, दाखविणे) भयकी, भपकी—ओ १ शळ (अमि, ह० ची) भपकारा, दाखळ (मिरपूड ह० चा) २ (स) लौकिक बदल, सुमरा (कि० उठणे) ३ उडावणी, चिवावणी, उत्तेजन (कि० देणे, दाखवणे) ४ किंमत बडविणे, वाडविणे (कि० वरणे) ५ (हि) धमकी ६ बडाई ऐट 'याचे आर्षीं वापावें शौर्य नवून भयभीती आवड माय होती'—नि ६०९

भयका भनकारा—३ १ आकस्मिक आणि जोराची शळ (अमि उण वारा, वाक यांची) २ वाऱ्याच्या शळकीने, उघळ वयाने मिरच्य़ा, मसाला, सुगंध धारेच्या भुकणीचा नाका तोंडात शिरणारा लोट ३ घाटमाट, ऐट

भय(प)कारा—३ भय किंवा अर्क काढण्याचे यत्न; आशुति पाव झगयन

भयारू—ओ (व) तवावुच्या, चांग्याच्या पिळात होणारे एक प्रकारचे तण

भया(मा)डा—३ उघळपडी

भयाळ—बगळ पडा 'महापुरुष ते ज्वाळ भयाळ जाला।'—राक १८८५

भयूरू—वि शकचकीत, मडक, शडपक, लवळकीत, पचपवीत (सोबडपा, पिचडपा रागाचा पदार्थ), लाल दाबदास प्रकृतेदोन नाथें जोडलात

भंवेरी—ओ १ फजीति, टर, उपहास, निंदा; कचेरी (कि० होणे, उठणे, वाजणे, करणे) गजिर्वाच्या सज्जतीत एक

भंयो-इया-वि १ बन्धा, मोठा आणि गलेपत्र अवजड
बाणाचा (मनुष्य) २ राक्षसी, अशान्ध, जमी (पदार्थ)
भंयानाथ-उ मोठा, दोणपा क्षत, टोंब्या, मुख्य
भंसाळ, भंमेरी, भंभ्या-भयाळ भयरी भयो पडा
भंसाळा-वि १ मोठा, प्रसस्त अवजड, प्रचर २ अशान्धा
सन्धा, उपपदवीचा 'बाहता भंसाळा राखे हुंदापावळीमुळेच
होतो' -ति १ १५१

भमडल-न १ नक्षत्रमंडल, नभोमंडल 'नक्षत्रे रिचवती
मनबळी। घेतरी मेघाची दांतयिळी।' २ भट्टा, वातिमंडल
[स]

भय-न १ भीति, धास्ती, दहशत २ भीतीचे निमित्त,
घोका, जातीय, सड्ड 'या वाटेत काही भय नाही गुहाल आघे
३ भय, नाश भय 'या परास तागवानी याचे पाला म्हणजे
१०० वर्षे भय नाही' [स भो-भिर्भो, भय] म्ह० एक भय
राहो जायें (दोहो पडात परस्पर भीति असणे) ० घेणें-सकि
पावणें ० द्वाळविणें-सकि भीतीचे निमित्त दाखवून भिण्यास
लावणे ० काप-उ भीतीने कापणे [स] ० (रं)कर-वि भय
जनक, घोर, दाहण, जबरदस्त [स] ० कातर-वि भ्यालेखा
[स भय+कातर] ० चकित-भीत-भीर-भीठ-वि भ्यालेखा
पावावर घारण घसेलेखा [स] ० पीडित-वि भयाने पीडिलेला
[स] ० प्रदोशन-न १ भीतिदायक वस्तु, पदार्थ पुढे दाख-
विण्याची ठेवण्याची, क्रिया २ निवविण्यासाठी ठेवलेली कोणतीहि
वस्तु गुजगवणे (लाकडी तिपाई फटाकडा इ०) ३ स्वतः
भीति वाटवी आहे असे दाखविणे, धास्ती घेणे [स] ० भोति-
भी भयाने उत्पन्न झालेली भीति [स] ० भक्ति, भयभक्ति-
भी भयाने उत्पन्न झालेली भक्ति, भावमणीहून भित्त [स]
० विव्दल-वि भयाने, धास्तीने अस्वस्थ, क्षुब्ध झालेला [स]
० शील भयाळ वि भीरु शाकलोर, भ्याड, भिन्न मित्रा [स]
० सान-वि (व) भयकर, भीतिप्रद भयाधुल, भयाक्रांत,
भयातुर, भयान्त्रित, भयार्त-वि भयाने व्याप्त, पीडित
असा [स] भयाक्रांत-वि (गो) भयकर, भयानक भयाण-
न-न भयपूर्ण उदासवणा, भीति उत्पन्न करणारा ओसाडपणा
(आस पडलेल्या पराचा, भयकर अरण्याचा) -वि ओसाड,
उदास उजाडीमुळे अशोल्यादक घोर भयानक, भयावड,
भयासुर भ्यासुर-उ नवरसापैवी एक -वि भयघर घोर,
दाहण, भयोत्पादक, भेसुर भीतिदायक 'देखे भयानक क्षाकिचले
होळे।' -तुगा २० [स] भयानक(टपि)-भी (नृत्य)
एखादी भयकर गोष्ट किंवा एकाद्रे भयकर स्थापद दृष्टीस पडले
असता पापण्या निव्वळ करून घुडुळे नरच्या बाजूस घालविणे व
बाह्यत्वा चपळ करणे हिचा उपयोग भयानक रसात करितात

[स] भयाभी(भि)त-वि भयभीत भयानंगास जाणें-
भक्ति तुळडे तुळडे होणे, रानोमाळ होणे, नष्ट भम होणे (राज्य,
सैन्य संपत्ति) [भय भग] भयामया-वि वि नीच वृत्तीने,
दीनपणाने (वि० करणे, करीत जाणे, पिरणे) [भय] ० वरणे-
करीत जाणे-करीत फिरणे-भक्ति अत्यंत नीच वृत्तीने व
विपत्तीने दाखेदार भिन्ना मागत दिवणे 'विद्या दक्षिणे पीडित
होऊन लोकांच्या नरकात घुडून भयामया करीत अनाचे मागे हिंड
तात' -याक २ १२१ ० होणे-भक्ति अत्यंत दीन, दीन होणे,
विषा स्थितीत असणे

भयाना-नी-नि बाधक

भय्या, भय्यन-उ भाऊ पुरभय्या जातीसघर्षो योजतात
पुरभय्या पदा [स धाता, हि]

भर-उ १ पूर्णता, प्राचुर्य उत्कर्ष, सौगा, वैपुल्य, बळत्त,
बरे, उत्त, छोट, घडार, रंग (पा-य, ताण्य, ज्योरीय, मान,
संपत्ति रोक, उद्योग यांचा) 'सति भर आनंदाळा जो देतो तोचि
भर विलापाल।' -मोसभा ७ ५५ 'गाण्याला आता भर आला
आह' २ आवड, छळ, मनोवृत्ति (उद्वेग, इच्छा, प्रवृत्ति, आवड
यांचा) 'पोराचा प्राय खेळाकडे भर असतो' ३ बार (बनुकीचा)
४ मात्र मस्ती, कामुभावस्था (पशुची) ५ भरते, उत्पन्न
६ आवेश 'यमाने त्या भरत सावित्रीला पुनवती भव असा
आशीर्वाद दिला' ७ उत्साह, डौल 'उभे सडे फौजेत भराने।
-रेपो २१७ ९ सपाटा 'होता दिज भोजन भर बुद्धिचा पळहि
तो न रव राह।' -मोसभा ५ १३ ८ भार, ओझे 'प्रचय भर
चे शिरी करि कृपा पिता त्यावरी।' -वेका १४ ९ (इच्छायाचा)
जोर आवेग (बोकाचा) १० (गो) नाद, फर 'भरीक
पडचें' ११-छी भरती, भरताड (गल्बगल्बे, गाडीचे) गुज
लेली स्थिति गुज (सालीची, जाड भितीची), पूरण, उणीव
अरून काढणे (संख्याची, परिमाणगी) १२ आधिक्य 'जेव-
णाच्या पदार्थांत काही भर लागल्यास ते बदरावर विक्त घेत
असु' -पावड ४६ १३ भरून काढण्यासाठी टाकलेली माती,
दगड इ० (झाडाच्या मुळावर, बापाच्या भितीच्या मध्ये इ०)
पडवीची जमीन वीतमर खोड आहे भर घालून ती ओढीच्या
जमीनीकोवर काढी' १४ पूरण, पुरी करण्यासाठी मिळ
विलेली संख्या परिमाण तुंबडा इ० उदा० रकमेची, कापडाची
मापाची भर -किवि (शब्दाच्या पुढे जोडल्याने) पर्यंत,
इतके पूर्णपणे उदा० लोकांभर साने कोसभर वाट मगभर-
भयभर-प्रीतिभर-आनंदभर इ० साद्यत, द्युत याअर्थ उदा०
तिबून धृव्यीमर, यावभर, महिनाभर इ० शब्दाच्या मागे जोड
ल्यास परममर्थपर्यंत, पूर्णतम, उच्चतम स्थितीत, असा अर्थ
होतो उदा० भर-अम्बर-आकार-वैराग्य-दगाम-पीक-ओझे-

कचरी-अमदानी-सौलत-बोस 'मूढभर राय दिले-गुडीच्या
 पुर्णमानातके हपय दिले' आणि 'भरमूढ राय दिले म्हणजे
 पराकाष्ठा करून सुगीत जिविते राहू शकतील निरनं (बौद्धचौदन
 भरून) राय दिले असा अर्थ [स चमणें पोसणें; भर]
 •करणें-१ भरणें, कापणें घालणें, तूट घरणें, आपण न
 भोगता दुसऱ्यास दडन टाकणें 'आपण स्वतः खाऊं नाहीं, दान
 घेई किंवा नाही, रात्री पोराची माय भर केली' २ न्यूनता
 पुरी करणें •घालणें-देणें-उठावणी करणें, उत्तेजन देणें •चेत
 वणें •घेणें-आपणास पुरेसे पणें (आपल्या)भरानें घालणें-
 कि आपल्या स्वतःच्या (अविचारी) मागस मनुसरणें, स्वच्छद
 घालणें भरानें घालणें-देणें-प्रवाहात, मार्गात टाकणें, चेत
 विणें नादी लावणें 'तमोगुणें भरी घालतेसे।' -तुगा ५३९
 भरीचा-वि १ एक, भरपाई करणारा, भरीचा पुरवणीचा २
 पुरा करणारा, भरून काढण्यास पुरेसा असलेला भरानें पडणें-
 आत पडणें, सहकारि होणें, मुदून जाणें भरीस पडणें पदा भरानें
 भरणें-१ अतोनात नादी लागणें, पूर्णपणें प्राप्त जाणें, हावभरी
 हाणे 'बहुमास भरी भरला प्रिसवळ सचिवांसि विसरला निपट।' -
 मोवन ४ ९८ २ विनाकारण ह्यास घेणें भरीस घालणें-१
 न्यूनता नाहीरी करण्यासाठी कमी असलेले घालणें २ बदविणें,
 उत्तेजन देणें 'लोकीं भरीस घालें।' -दा ३ ५१२ भरीस
 देणें-तोंडापुढे करणें, नादी लावणें 'सर्व उदासीतपणें पादसि
 आम्हासि वडुनी मरिला।' -मोआदि ४ ८२ भरीस पडणें-१
 भरीस पडणें (एकादी गांठ काम मनुष्य इ.च्या) कमीपणा,
 अन्वगी भरून काढण्यासाठी येचले जाणें खर्च हाणें, नष्ट होणें,
 गवय प्रन्त केलें जाणें 'त्याची सर्व संपत्ति राजाचे भरीस
 पडली' अमिमानास घेणें मी बालपणापासून ससाराच्या भरीस
 पडलों 'सकर्मक' भरीस घालणें भरून येणें-१ मनातून जाणें,
 विसरण पडणें (शोक इ.) २ पूर्ण वरी होणें (जसम)
 समाशब्द-० अमदानी-की पूर्णावस्थेची अमदानी, कारकीर्द
 •अमली-वि पूर्णत्वाचें सारकारच्या अमलाखाली असणारा (गाव,
 जिल्हा तातुडा इ.) •अमल-पु पूर्ण अमल, सत्ता
 •उभार-की १ भरणें उपरणें भरणें व ओतून टाकणें २ भरणें
 आणि रिंते करणें उदा •छादा पदार्थ घेताना माणें आणि खाती
 करिता पुन माणें 'मायाची भरउभार केल्यास मोजेलेला दणा
 कमीजास्त हातच आह' ३ (ल) मिळविणें व गमावणें, खर्च
 करणें समाराची भरउभार आह ४ (साईत अयानें) उठावणी,
 मयकणी समारणी, मन वळविणें छाप वळविणें (मत उद्देश
 विचार याची) ५ (ल) एखाद्या गोष्ट विषयी विचार करणें,
 पाळणें [भाणें+उभरणें] •धचेरी-की मनुष्याची पूर्ण मारलेली
 कचेरी •कचल्या-पु (गुन्हाळ) एक इसम प्रथम परकांत

काडें लावणे, व त्यातील रंग निघल्यावर दुसरा इसम तेंच काडें
 पुन लावून उरलेला रंग काढून घेतो यापेची पडिला इसम-इपि
 ४०३ •छुं-पू(खुम)-वि १ (राजा) हिवर गभीर दांत,
 प्रहृतीचा २ पुफळ [भर+पुव] •कोडा-पु (क) दस (कणि
 कैतील) •खुम-वि (गो) भामकम •खुमा-की स्वभा
 वाची हिराता, विचारीपणा, अमत्ता, गामीये •गच्छा-वि
 भरजडा व भरडा पदा •गच्छी-वि सोनेरी, हरेरी, कटाव
 क्यंत फार विणली आह अर्जे (कापड, अशा कापडाचा केलेला
 अंगरखा इ.) •गच्छी जेवण-न घांगल्या चमचमीत पदा
 यांनी पोत मरणें, आकट भोजन •ग(गी)त-की १ भरी, भर
 ताड (गाडीचे, पोटाचे) २ भरून काढलेली स्थिति (घडा,
 बघारा, जाड भित याची) ३ पुरण, पूर्णता (सल्या, परि
 माण याची) -न बारदान, भगदार, ओसे, आतील जिनस
 (गल्बत, गाडी इ. च्या) (धें) पूर्ण •गाव-उन दाढ
 वस्तीचा गांव, परे जवळजवळ असून वस्ती मोठो नसलेला भाग
 •गोणी-की मरलेली, सवध गोणी, पोतें भरजकात बसण्या
 जोगी गोणी •गोळी-की गोळीचा टप्पा (लाव पल्ल्याच्या
 बडुका, तोपा याच्या) -किवि २ गोळीच्या अंतरावर, टप्पात
 •घोसानें-किवि प्रदिष्ट व चमकित, ऐटीत, घोसा बाबडीत,
 चट्या पोड्यानिशी 'भर घोसानें धीमत त्यावर पुण्यास देतां
 क्षणी।' -ऐवो ३९९ •चक्रा-वि बागल्या वस्तुची चगळ
 असणारी (मेजवनी), लव्यळ ओकारी येण्याइतकें, अडेच्छ
 (भोजन) विचार, दाढ भरलेला, गडगच्च प्रभुर, विपुल(जेवण-
 अलंकार वक्र, आव, लाई पीक पाऊस हंगम, पावसाळा,
 उन्हाळा) •चंदो-की १ घोड्यास खाण्यास देण्याचे भरपूर
 पाव्य २ (ल) भरपूर अन्न •चौक-की चौक्याची भरधाव
 चाल •जमा-की भरजमावरी सर्व जमावरी (देहा, गाव इ.ची
 -सादिकार, वृद्ध इ.च्या वजा वाढीच्या पूर्वीची) •जमीन-
 की पूर्णपारा असलेली जमीन •जरी-वि पूर्णपणें सोन्या-
 रुपाच्या कलावतुचा केलेला (कपडा गोडा, कापड) •जवाना-
 जा(जवा)नी-की १ ऐन उमेदीचे वय २ छापण्याचा भर
 [भर+पा जवायी] •ज्यहा-ज्याहा-ज्यहा-इत्याल-किवि
 भरदह पदा •डाव-पु (गजिका व बुद्धिबळ) पूर्ण स्थितीतील
 दाव (गारी पावें खेळण्याच्या भारीमोहरी येण्याच्या पूर्वीचा)
 •तिग्या साज-की पूर्ण तिग्याजाची वेळ ऐन सण्याचाळ
 याच्या उत्प. पुढेकी तिग्यासाज •तीर-पु पाणाच्या पेशीचे
 -२२ बाणाचा टप्पा -किवि असुक अनारकर •तोंडली-
 की सवध, मसाळा मयन केलेली तोंडल्याची भाजी •धुड-
 पु भुईद इश-याचा जिन्नस आपल्या हातून हरवला दिवा
 जामीनकी जगास आली असतां भरावा लागणारा पदा •धुड-

दौड - धाव - पल्ला - धूम - दपट - लीपू पूर्णदौड, धाव (धाव्याची, मनुष्याची) - क्रि वि पूर्ण वेगाने (दवडणे, धावणे, दपटणे, हावणे, पिटणे, चालणे, दामटणे, काढणे, गळणे) •द्वार-वि १ चांगला भरलेला, दळदार, गरम, टाटसीत २ पूर्ण वाढ झालेला, पिळदार (माणूस, घोडा, छाती, दड इ०) •द्वोन प्रहर-५ ऐन दुपार •दौलत-ली संपत्ति आणि वैभव याची मरती, बहार •धाव-चाल-ली पोढ्याची-जलदचाल, चौपायी जलद धावत जाणे •नकशी-झी-नि १ पूर्ण नक्शीचा (काठ), असल्या काठाचा (कपडा) २ अतिशय कोरीव काम असलेला (स्तंभ, छत, चौकट इ०) •नचती-ली ऐन ताळण्याच्या, हिमतीचा भर, कळस, बहर •पंचविशी-ली मनुष्याची ऐनदमर, प्रौढशा, पुण्याची ठमेदी, वय •पायी-ई-ली १ भरपाती (विणे गारा रेल्या रत्नेची, सालाची) २ मरपातीची रसीद, प्राय भर पाई भरून पावले हे शब्द लिहून केलेला इकरार •पायी (ई)झाली-लिहून देतो-पत्रा (कटाळा, कतिवृत्ति दाखविणारे शब्द) बस, पुरे करा •पावली-क्रि वि भरचालीने मारतीने (कि० पळणे, धावणे, चालणे, घेणे, जाणे) [भर-पाल्ल] •पितळ-वि (ऊ) पितळ, कलावतू लावून शोभित केलेले (पायतन, वहाण) •पूड-न वाहणाऱ्या फोडावर, उठाण वर (हेंवत लपटें पडल्याने) वेगारी पातळ त्वचा (कि० घरणे, फुडणे, पाहणे, निचरणे, गळणे) अशा रीतीने वद झालेले सपू वस्त्र •पूर-वि १ पूर्ण भरलेले, भरून काढलेले, बोंबलेले २ प्रचुर, सुवलक पूर्ण ३ गभीर, भरघोस (आवाज) [हि] •पोट-वि भरपूर •पोट-क्रि वि १ भरलेल्या पोटात, पोटावर २ पोटावर (घाणे, पिणे) •पोशाख-३ निशिष्ट दिवशी निवा प्रमगी घालायच्या पोशाख, खास पोशाख •पादली-वि पूर्णपणे सोन्याच्या, रन्याच्या कलावतूचा केलेला (गोंडा, वपडा, कापड) •विदु-३ आकाशातील क्रांतिस्तोत्राचे विपुवापासून अति दूरचे विदु-सूर्य २१ •मज्जम-वि १ प्रचुर, बहुते, सुवलक २ अतिशय भरलेला, चोंदलेला, आकट भरलेला •मार-३ पूर्ण भार वजन •शुरूचा भरमार साढावया जाण। -एसा १२ ५५९ •मजल-ली १ पूर्ण मजल (प्रवासाची) २ -क्रि वि भरमजलीनी (प्रवास करणे) [भर+भर मनसिल] •मज(झ)रस-ली भरभरा भरलेली कचरी [भर+भर मजलसु] •मजला-३ मोठा व उंच वरचा मजला (घराचा) -वि मोठा व उंच असा वरचा मजला असलेले (घर) •माहा-क्रि वि सव महिना 'एक भरमाहा पास दानायाचे ऐवडी' -वारवावा ११०६ •मुठ-ली पूर्ण भरलेली मुठ (घान्य इ०शानी) •मट्टा वि भर का पडा भर मोठ, भद्रम, आरी या अर्थीहि योजतात लढा •भरटा मजल-दोस-पद्मा स्वतः, जवर,

जवर शब्द पहा •रस्ता-३ हमस्ता. •रास-ली १ शेगात पिडलेल्या धान्याची एकत्र केलेली रास, ढीग (भागीदारात वाटण्याच्या पूर्वीची) २ (सामा) रास, ढीग •वयाचा-नि प्रौढ, पोक, भरवानीचा, •वसूल-३ (सश, गय, जमीन इ०पासून) मिळालेला पूर्ण वसूल •वसुली-वि ज्याचा भरवसूल (काही बजावाट न होता) मिळाला आहे असा (गाव, शेत इ०) •वार्गी-नभय, निरनिराळ्या फोडी न करता चिन्न, मसाला भरून केलेली सगळ्या वाण्याची भाजी •वायकी-ली (व) वढाई •वाई-ली गभीर आवाज निषण्यकरिता परवाजाच्या मध्यभागावर लावलेला शार्दचा जाड धर, याच्या वलट पाणगाई •सांड-वि भरपूर, राड •सुगी-ली ऐन हंगाम •हाक-ली १ भर आवाजाने मारलेल्या हाकेचे अंतर, टप्पा २ -क्रि वि अग्रा अंतरावर, टप्प्यावर

भरकट(डणे), भरकाडणे-एक जलरीने व सत्तासी करून टाकणे, झटक्यासरशी ठरकणे, क्षपाटणे, रगडणे, खरडणे, (लिहिणे, नागरणे, रेशाटणे, सारविणे इ०) 'रथाने दहा आगद एके घटकेमध्ये भरकटले, हे वावर भरकाडून टाकले' [भर, भरभर] भरकट(ड)णी, भरकाडणी-ली क्षपाटणाने उडवणे, क्षपाटणे भरकटणे-एक वृद्धात जाणे, तर्क करित घुटणे 'सामान्य जगती तेपपर्यंत न भाकता देवावर भरवसा देवावा' -नि १ भरकंडणे एकी खरडणे, भरकटणे, बिरलडणे भरक(क)डा-३ लिहिण्यातील फागडा, फाटा (कि० काढणे, फोडणे) भर-कण-कन-कर-दिनी-दिशी-क्रि वि १ पक्षी बसल्या आगेबसून अकस्मात उडण्याच्या, गवत अकस्मात भडकताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होऊन २ एका क्षणात, झटक्यात, पळता [च, भर]

भरका(का)ड-न १ जलद व आवाज करून जळणारे जळण गवत, भूस इ० २ भरकाड जमीन, रुक्ष आणि भिकार जमीन, ओलावा न धरणारी जमीन [भर १]

भरकाडा-३ १ गिरकी, खर (कि० मारणे) २ फेरा, मिरवा, ओवडा (कि० मारणे) ३ (ल) गिरकाडा, ओवडा, घोंटाळा, चवच्यूड (आत शब्दासह कि० सापडणे, पडणे, घालणे, पाडणे) ४ घेरा, वेडा (भिकारी, तणादारा याचा) (कि० घालणे) ५ झोट, रोड, (चा याच्या झटवयाचा) ६ रगडणी, क्षपाटणी (उदा० नाय, लेखणी केरकुणी, कुत्ती इ०क्षपाटणाने फिरवून होणारी) जलद क्षपाटणाने वाचणे म्हणजे बोलणे, लिहि तना क्षपाटणाने फिरवण (कि० मारणे, काढणे, घेणे)

भरंग(गा)ळणे-एक (व) १ पोटाळणे २ चवचडणे 'मूढे मूर्खणे भरंगही।' -दा १९७२१

भरंजळ-३ (गे) एक प्रशस्ती मासळी

भरड—पुली १ साजा, पिडाचे जाड वण, भरडा (गो) भडा २ भरडलेली डाळ इ० 'जोग्या सोलावून पत्र पुजून भरड म्या घातिला।' -भज ५९ ३ -की आरूढ व जाड दोरी बाधून ओथें ओढीत नेण्याची क्रिया), असली आरूढ व जाड दोरी (कि० भरणे, घालणे) ४ -झी खण, राग, माळ (गुरे, सैन्य यांची ५ (गो) पाव्हाळ, चन्हाट ६ -न (राजा) डोंगराळ जमीन, टकड्यामधील नापीद्वयेश, माळ जमीन -वि १ जाड दळलेले (धान्य) २ जाडाभरडा (कपडा इ०) ३ भुमेर-की (गो) डोंगराच्या उत्तरीवरील रान तोडून तेथील जमीनीत बरकस घान्ये पितविण्याची शेतीची पद्धत -सद्याद्रीच्या पाय प्याशी ३००

भरडणे—सकि १ जाडदळणे २ (स) सरासरी व ओबड थोडड रीतीने करणे, भरडणे भरडण-न १ भरडण्यास घेतलेले धान्य २ जाड कणीदार दळण 'दोन पायली भरडणाचे भरडण करावयाचे आहे' भरडणी-की जाड दळण इ० भरडा-पु १ कळणा, भरडलेले तांदूळ व उडीद, इतर डाढी यांचे मिश्रण २ भरडलेली डाळ, धान्य भरडी-वि भरडलेली (डाळ, धान्य, औषधी मसाले सुता), भरडणाची करेली (धुली, भाकरी, पोळी, औषध) भरडीव-वि भरडलेले (धान्य, डाळ)

भरडा—उ माद्रपद पिकांसाठी कुडीय -कृषि ३२७ भरडा—की (वो) कंहेरी, कण्याचा पातळ आत, ऐज भरण—की १ (ना) राग, ओळ -की (राजा कु.) मरून काढण्याकरिता आत घातलेले, मिळविलेले द्रव्य २ -न (खा) भरणे, खाणाचा माया आणि पिडे, तुकडे या दोहोंमध्ये मारलेला लाडकाचा तुकडा 'माणिकाच्या भरणे' -देष्टो १५ ४ -न पोषण पालन 'ह्या एक व्यक्ती पळ. दह भरण।' -झा १८ ५५४ ५ वतन, पोषणसाधन, निवाहसाधन 'मोगिजती शब्दाधिके। विषयभरणे।' -झा १५ ३६० ६ एक बळी दिव्याच्या टक्क्यात, तळणाच्या कडईत घातलेले (तल तुष इ०चे परिमाण, (घायवी) समस्त जळण्याकरिता वापरतात ते तेल ७ भरणे या अर्थी विविध टिकाणी जोडतात वदा० पट, भाडे, गण इ० भरणे दिव्यास तेल, ज्वारस दळण, बागेस पाणी इ० पुरविणे, शाहाच्या सुध्यादीं मातीच बीग घालणे (कि० करणे, घालणे) ८ भाडे, कळशी, घागर 'दुसली हीर सतोपोन। भरणे दोन तय बळी।' -गुच २२ ४८ ९ माप भरणे, मापणे १० मारलेली, पूर्ण कलेली स्थिति ११ एखाद्या वस्तूच्या पोटात भरण्याचे द्रव्य, पुरण, सारण (कड्या पोड्या यांचे) १२ मरण सद्या १३ भाडुन्य 'जगाया दोन्ही सैन्या-रीचि भरण पुटे।' -झा ११ ४९९ १४ मर-भर मरती. बायु मेघाचे भरण मारी।' -देष्टो १६ समुदाय 'मोगिजती शब्दा

धिके। विषयभरणे।' -झा १५ ३६० [स भू=पोषणे] ० दाज-वि चांगले मारलेले आणि भक्कम (पीक, कणीस, दाणा, पेडी इ०), धशुष्ट, ऐवजदार (मनुष्य) ० पोषण-न पालनपोषण, सामाळ भरणा-पु १ पूर्ण करणे, भरणे, मरती, जमा करण्याकरितां जम वाजमव 'सरकारचे मखत्याचा भरणा केल्यावर मी येईन' २ पूर्ण केलेली स्थिति, मरती ३ पूर्णपणे भरणे, (तिनोरी, पेडी इ० टिकाणी) मरलेले पैसे इ० 'शेटजीच्या दुकांनी ऐवजाचा भरणा करून पावती आणून द्या' ४ जमाव, एकत्र मिळालेला समुदाय, सख्या उदा० ब्राह्मणाचा-पुषदाचा भरणा, दूळ-हेत-घर-आवत-ची-भरणा ५ भर घारा (कि० लावणे, बसवणे, टाविणे) 'देताचा भरणा सात्त्या वर्षी होईल' ६ दूध काढण्याची चावी, भाडे, भरणे 'हातीं भरणा घेऊन गोपाळ। घारा काढी त्वरेने।' -इ ८ १०४ भरणावळ-की १ भरण्याचे मोल, मजुरी २ माल भरण्याची क्रिया भरणेकरी-पु. १ पैसा भरणास मनुष्य (तिनोरीत, पेडीवर इ०) २ पुढोवारा भरणेपावती-यादू-की भरलेल्या, पुरवलेल्या वस्तूची (पैसे, द्रव्ये, माल) पावती भरणेवाईक-वि (पैसे, ज्ञान, गीते, गोष्टी, हिंमती, शुक्ति इ०चा) भरणा, सद्या असलेला भरण्याचा-वि १ उपयुक्त असा वस्तू कदा याचा सद्या असलेला २ भरतीचा, परिमाण, सख्या पूर्ण करण्यास किंवा सळगी, जागा भरून काढण्यास योग्य (वस्तु) ३ सद्या, भरणा (पेछा, ज्ञान, गीते, गोष्टी सुखी, हिंमती इ० चा) असणारा ३ बसाली दराने, भर धान्याने काढलेली (जमीन)

भरणे—न (गो) दमा भरणी—की १ भरणे (=कि) पदा २ भरण्याचे द्रव्य (माती, घडे इ०), भर ३ सामग्री 'आद्याभरणी राजसा।' -एमा २५ ३०२ ४ वस्ती -घर [भरणे] ० देणे-कि खारीच्या काटास दरवर्षी वाहून गेलेल्या टिकाणी वाहरील बाजूने मातीची भर देणे -इपि २४५

भरणी—की १ सत्तावीस नक्षत्रांपैकी दुसरे नक्षत्र २ भरणी प्राद [स] ० चौघ-की चौयभरणी पदा ० ध्याद-न घृत तिथीवापुन बारा सद्विध्याच्या जात साद्रपद वयात भरणी नक्षत्रा वर वरावयाचे शुद्धाचे ध्याद

भरणे—सकि १ पुणे करणे २ मुक्कविणे मरून काढणे (सद्यगा, रिकामी जाण, व्यय) ३ आत, वर, घालणे, टक्के (मरित, भर-ताड, पुरणद्रव्य), टांसे (घा) ४ आन ओढणे (स, मुक्ती, धान्य वादू इ०) 'रिपू वधण मरी।' -झा १२ ५६ ५ सदैव ग्रहणे गिप्त करणे (हेत तुष, चिराल, धूळ वाजळ इ०-स मा-न्दत अपवित्र घागेरुपा वस्तूनी) १ पूर्ण करणे (ब-चे आधार, आराध्य, रचाने, धरे, टंजे, कोष्टे इ०) ७ मरणा करणे (दणे

भरावण-खल्ल-भी (बों) जमीन भावण्याद्विती तिखर
गत, वापा, छोट भाणि दण इ० पमाणें भराविणें-सकि
१ जणानें, घाणेंचें चोपणें, मागणें (इत, प य, वय) २ भर
विणें पहा भरीखा-वि १ विवक्षित माप पुणे भल इतका २
निर्मितार्थ पत्र भरले अतः ते पुणे भरल इतका मनीस घरा
वयाचा (पदाय) भरी(रित), भरत-न १ लाटल्याची, भर
ल्याची द्रिपति २ भगलेला, भरावयाचा माल (पोतें इ० त),
ओसे, वाजा ' हे स मान दोहों पेल चें भरित जाह ' इलदणी,
ओसे, गताह ३ चिपळणाच्या जगमा, वांटी माचा पयमय व
वाखलेली द्रिपति ५ पावें वरि भाटून दही पावून बरेली कोसि
वीर (वागी इ०ची) ० पत्र-न गत्यतावीरल भरताची (वार
दानाची) वादी भरून देणें-नकि सुगीची, छोटपाची निवृत्ति
करणें भरून पावणें-सकि पूर्वरानें पावणें, पुरी करून मिळणें
(मागणी इ०)

भरत-न तावें, जस्त, कधील इ० घातू मितून बेल्ला
कृत्रिम धातू [स न] भरताचें भाडें-न भरत धातूचें बेल्लें
भाडें भरती-वि भरत धातूचें बेल्लें

भरतकाम-न वापरावर नशी, कशिदा काढण्याची कला,
आष्टी काढून त्या दोन्यांनी, शारांनी मरपाचें काम, चिगाचें काम
भरतखंड-वर्ष-न हिमालयापासून समुद्रापर्यंतचा हिंदु
स्थानाचा भूविभाग, भारतवर्ष [स]

भरतशास्त्र-न १ नाट्यशास्त्र, नाटक व अभिनय यावरील
भरतमुनिवृत्त प्रमाणमूल प्रय २ नाटक व त्याचे प्रयोग यांचे
नियम [स] भरतशास्त्री-वि भरतशास्त्र ज्ञाणारा

भरत्या-पु (व) वरुण शिखरिण्यासाठीं वारें अथवा पितळ
या धातूचा कडेल्या जाड लोटा [भरत=मिश्रधातू]

भरगाज-पु १ एक पक्षी, सोनवाबळा, कुत्रुडपुआ २
एक कृषि [स]

भरभर-भी भरभाटा, उत्तव, पहूर, कळस, अर (कि०
होणें चालणें) ' हरिदासगृहीची उदह भरभर ही । ' -मोसगा १
११ [भरणें] भरभराट-पु पराकोट्टी भरभर अथवा उत्तव
(कि० होणें, अरणें, चालणें) भरभरणें-नकि इष्ट, अनुकूल
होणें (देव, नशीब, विधि) ' त्याचें भरभरणें दिसतें '

भरभर-भरा-वि १ जलदीन, क्षपाटयान, गडवडीन
२ क्षपाट्याच्या व क्षपाट्याच्या आवाजाचे अनुकरण होऊन
अथवा क्षपाट्याची किया होऊन [ध्व भर]

भरभरणें-नकि १ कडक आवाज करून जळणें (शुष्क
तण छडपें, काटे) क्षपाटयानें जळून जाणें, वेतणें, घेणें ' प्रयुषा
प्रताप तो तनमदवर्षी हृष्यभुज भरभरे हो । ' -मोडयोग ८ ७१
२ चक्र आल्यासारखें वाटणें, भगणणें (टोकें) [ध्व भर]

भरभरीत-वि १ भरड, जाड, दुर्ग, अतिगप (पीठ,
गहन, बस) २ भरड, जाड, सारसरीत (वापड) -किवि
(गो) परासरी

भरभ-पु १ (अप) सुखीची कल्पना, मिथ्यामद भ्रम
समृद्धा अथवा (कि० धरणें) २ पक्षीम, तरे, भावना, मन,
समाख्य कल्पना अथवा विचार, (कि० धरणें, जाणें) ३ सद्य,
सद्य, दिनु (कि० बाळगणें, पाळणें) ४ पत्र, अमू, नाव ५
भ्रम, दबाव दारा ' भरभ समृद्धा या मोगलाजली राहिला
नाही ' -पद १० २० [स भ्रम, हि] भरभ-भरभाचा
भोपळा, भरभाची मोट-पुभी पयवा आधाराद्विषय वर
वरची वागली पत्र, अमू असणारा मनुष्य, काम, गोष्ट, दिव्यत
ऐवजदार पण पोळ, क्वचीमोल वातु भरभसाट-वि पुळळ,
अमयाद ' ती तोंडानें भरभसाट स्तुति करील ' -मातृ १ ३०
-किवि अविचारानें, मेदामेदन करितां भरभाचें पोतें-न
(विचार, सपत्ति, अपि इ० विदर्श) वाग्न लौकिक असणारा
पत्रु सरोवर पोळळ मनुष्य इ० भरभा भरभी-किवि. १ वाडि
रीत अनुकूल प्रदानें, सामान्य समग्रप्रमाणें, आभावावर (पैसा-
विषया आह असा) ' त्यापाशीं एक पैसा म्हणला तर नाही भरभाभ
रभी सवार पारवितो ' २ संवयावरून ' भरभाभरभी चोर घरा '

भरभ-पु माड, भेला इ० झाडांच्या शाक्याचा, पाणी
वाटून नेण्यासाठीं कोरून बेल्ला पन्हाळ

भरभरणें-न १ (बों) आग्रात (नाळ इ०ची) पूर्ण
अथवा टराविक सफ्येस्तकी लावड करणें २ आग्रावर घसवि
लेला भरभासा याच्या उलट कमलावणें

भरभणी-भी १ भरण्यास इ० लावणें २ हातानें, बय
व्यानें लाक घालणें, भरभणें ३ वारवार सावून शिक्कणें ४ अन्न
प्राणनाची सत्कार [भरविणें]

भरभाड-भीपु एक घनगर जात त्या जातीचा मनुष्य
भाड पहा

भरभाविणें-सकि १ भरणेंचें प्रयोजक भरणें पहा २
हातानें धमच्यानें लाक घालणें (लहान मुलास, काजरी मनु
ष्यास), लोंकत भास देणें, हातानें घालणें (लहान मुलाच्या अन्न
इ०) ' ओवरि अर्जुन सारनि तन्मास शिवादिक्क न भवीन '

-मोवर्ण ६ ५८ ३ (ल) वारवार सावून शिक्कणें [भरणें]

भरवसा, भरसा-पु १ विश्वास, प्रत्यय, स्तवार, आशा
सन २ खातरी, मनाचा निविदपणा, नि संवेद [स विश्रम, हि]
उड्डू भरवसाचें म्हणून टोणगा-पुणें भरवसा असलेल्या माणसा
पासून, पोथीपासून, शेवटी निरास होणें ० तुटणें-नकि विश्वास
नाहीसा होणें ' उठावेकी शेकी म्हणुनि तुट हा भरवसा । '

-साह १ १२६ भरवसाचा-वि विश्वास, इमानी -शाची

मोट-मैस-चै कूळ-कीन ब्यावर, भरवया देवलेला आहे
असा माणस, मोट

भरस—उ (गो) मिसळ, भेसळ भरसु(भरसु)चै—मकि
(गो) मिसळणे, एकत्र करणे

भरा—उ धान्याचें एक माप सालवणकडे १६० पादल्याचा
किंवा १० मणाचा भरा होतो ' जेय मरणाचे भरे रोटेले ' —हा
१४९६

भरावा—उ १ पयाची भरारी, झपाटा(उडण्याच्या पद्याचा)
(कि० मारणें, उडणें, चालणें) २ सणाणणारी गिरकी (गोप-
णीची, हाताची) . (कि० मारणें) ३ धाव, जोरानें धुसणें(शब्दश
व ल), जलद आणि जोराचा चलन, व्यापार ' चोडधावर बसलो
आणि भरान्यासरसाच पुण्यास दाखल झालों ' ४ देवाचा,
पिताचाचा झटका, झपाटा, रागाचा, धान्याचा, झटकारा,
सनाटा, कामाचा, मारण्याचा, गाण्याचा थडाका इ० ५ घन, दाट
घुष्टि (दाढ, बाण, माले यांची) ६ झपाटा; गिरकाडा; झेंप,
घडका, कोणतीहि आकस्मिक आणि वेगाची हालचाल ' पिशाच
सचरसाच ह्या मरक्यासरसैच विहिरीत उडो टाकली ' ७
अपानवायु सरणें, पावणें (कि० सोडणें, सारणें) ८ (सामा)
झपाटा झपाटा पहा [च्व] मरक्यासरसा उडणें—मकि
झपाट्याप्रकारे उडणें भरक्यासरसा येणें—जाणें—पडणें—
मकि भिरिरी, सणाण इ० आवाज करून, सपाटपानें किंवा
वेगानें वेणें, आणें, पडणें भराटणें—मकि त्वरेंत वरणें, भरक
टणें, झपाटणें (एखादें काम), खाऊन चट करणें, झटकर फडशा
पाडणें (अनाचा), धाईवाडेंत कसेबसे उरकणें, करणें भराटा—उ
भरें आवाज होईल असें उडणें (पड्याचें), इकडेतिकडे फट
कणें (हलका कचरा, जितस) गोंगाटानें वाहणें, चालणें (धान्याचें)
आदळणें (पावसाच्या सरीचें), जलदीची, सपाटपाची, दणक्याची
क्रिया (धावणें, आणें, घोलणें, खाणें इ०) शेतक, निडक, झपाटा
(काम करावयाचा), पडशा (लिहिण्याचा, कामाचा), गोंगा
टाची, घडाक्याची हालचाल, क्रिया (कि० होणें, चालणें, लागणें
उडणें, वरणें, माडणें, चालविणें, लाविणें, उडविणें) २ अत्यंत चैतुल्य,
समुद्धि (सुगीची, पिकाची), पिकाचा, धान्याचा आभ्याचा,
अमदानीचा मराटा ' —वि प्रचुर, विपुल, जोराचा, मकम
' मराटा—मीक—पाऊस—मारा ' ४ जलद केलेला व संपूर्ण पन्ना,
फडशा (अनाचा, आडकामाचा) (कि० उडणें, होणें, करून
टाकणें, करणें)

भराड—न १ डोंर वाजवून व नाचून देशपुडे भराडपानें
केलेले भजन गोंधळ ' कथा लावणी गोंधळ भराड गीत गाती
अवळा ! ' —पला १ ३३ २ (व) जुगुप्पी लोक व बक्षर वगैर
मारून केलेले नवरात्रि जेवण भराडा—डी—उ १ गोसाव्याचा

एक पप डोंरी, गोसावी, भराड—गोंधळ घालणारा अठरा अष्टाडे
पदा भराडी, गोंधळी, मुरळ्या, बापे हे गावांवाहेर पाले देऊन
रोहतात याभ्याजवळ गाई म्हशी, वेत, टोणगे, कोंबड्या, यकरी
असतात व तीं ते विकतात हे खडोवा, यदिरोवा इ० वेवाचीं
गाथीं, पोवाडे व लावण्या गातात काही बैठकीचें माणें, तमाशा
करितात —गाथां १२० २ पुजारी [स भरटक, भराड पदा]
भराडी गौर—खी (ना) श्रावण महिन्यातील मुलींचा गौरीचा
उत्सव व खेळ वगैरे. भराडी बोंबसा—उ एक भत ' विधिमन
सुधील स्नान । सतीनें केले आपण । मग भराडी बोंबसा दान ।
करिती जाहली । ' —कथा ३ १२ ७३

भराड—न (कु) थरड, थरकस जमीन

भरंदो—उ (वें) नारळाला कोंब आल्यानंतर फळात
मिळणारा पदार्थ [भरणें]

भरापुरा—वि १ भरून चाललेला, चालला मरलेला (गाव,
विदीर, तळें, मळा इ०) २ (ल) विद्वान्, गुणसंपन्न,

भराभर—भरं—किवि भरभर, झपाटपानें, झटार [थ]

भराभरी—किवि (राजा) प्रवाणाइतकें, पूर्ण माप भरून
(कि० उरणें इ०)

भरार—रां, भरारून—किवि १ झपाटपानें जाण्याच्या,
चालण्याच्या विशिष्ट ध्वनीच्या, तसेंच झपाटपानेच्या विशिष्ट
क्रियेच्या (भरारणें, झटकणें, सोसाटपानें वाहणें, फडकडवणें, थोपटणें
इ०) आवाजाचे अनुकरण होऊन (कि० उडणें, उडणें, पडणें,
निघणें, सुटणें, चालणें, घुजणें, फुगणें इ०) २ (ल) जलदीनें,
झपाटपानें, सपाटपानें [च्व भर !] भरारणी—खी मोठपानें
फडकड आवाज करून जळणें इ० भरारणें पदा भरारणें—मकि १
झपाटपानें भरभरणें २ जलदीच्या हालचालीनें, भरें असा आवाज
करून उडणें, भरारी मारणें ३ (ल) (एखाद्या गोष्टीविषयीं)
उत्पुष्टेनें व आग्रशानें मागें लागणें, नाहीं लागणें, हुरळणें ४
भडाडणें, पेटणें (आग, गवत), जोरानें वाहणें (वारा), रागोमाळ
उडणें (धूळ, धूर, मुक्णी) झपाटपानें व रगडावून उडणें (पुरळ),
फुगणें सुजणें (फोड गाठ) ५ अतिशय तयारणें, भरभरणें (काम
घडा, व्यापार), वाढणें, वृद्धित हाणें ' लोभायथ्री तुम्ही भरारो
हे । —योगादि १२ २० भरारून या धातुसाधिताचा भरारच्या
ऐवजीं पुष्कळां उपयोग करितात भरारा—उ १ वेगानें, झपा
टपानें आणि उत्प्रेतेनें घावणें, घुसणें, हल्ला, पाटलाग, चाल,
अभिनिवेश २ सोडाटा शिरें उण्ण पाऊस वायु भरारा । '
—कथेपुत्र ४ २ भरारी—जी १ भरवून उडणें, उडाण (पड्याचें),
अति त्वरेंत उच किंवा दूर जाणें (कि० मारणें) २—उ (साके
तिक) रघुनाथराव पेशवे (यास त्याच्या जलद रथाचावरून
रापो भरारी असें म्हणत) ' अटनेवर झेडे न्याया आणितां हुद्दून

भरारी—यापुढें । '—विक्र १० ० भारणे—कि १ उडणें, उडण करणे
२ जलदीन प्रवास करणें ३ (एखाद्या गोष्टीचा) मधला भाग अजीबाद
गाढून किंवा ह्याकडे लक्ष्य न देता एकदम पुढच्या भागावर
जाणें, उड्या मारणें 'जी हकीकत पडली ती साधन सांग भरान्या
मारु नको '

भरावरी—किवि वरचेवर, वारवार

भरावणें—अकि यथिर, जड, ताठर होणें (शरीर, अवयव)
[भारावणें]

भरित—ति १ भरलेला, पूर्ण 'अत करण भरितु।'—झा
२ १९२ ३ पोसलेला [स भू-भरणे]

भरिमार—उ पूर्ण विश्वास, भरवसा (कि० ठेवणें)

भरी—किवि (गो) बाजूने 'अणी भरी = अणियाच्या बाजूने
[परी ?]

भरीत—भर पहा

भरीव—ति १ भरलेला, लादलेला २ भरदार, घन, ऐवज
दार गाभा रस, दळ ६० अमूलेला घडव लह, पोळकच्या उलट.
'जों जों दिसे वर भरीव त्याशि तों तों।'—र १५ [स भू=
पोसणें, धारण करणें, अरणें] ० चिबा-उ निवा नामक जातीचा
वर बाजू कागडी विण्याच्या उलट पोळक नसेलेला बावू

भरू-ळं—कीउ १ भर, आवड, आसकि 'कमी भरू
होवावा तैसा।'—झा २ १९९ २ विस्तार 'आता भणे कवी
मास्करा। एय काड्या भरू।'—शिथु ३०९

भरेकरी—उ कापडाचा काता व्यापारी, कापड तयार
कारणारापासून तें विकत घेऊन दुकानदाराम तें कुठळक विकणारा
उदमी [भरणे-करी]

भरो—उ १ (अ) चार खंडींचे कुडाळी माप २ लाह्याची
मोडी [स भू-भारा]

भरोभर—की (प्र) भरउभर पहा भरोभरी—की
(काव्य) भरली, पूर्णता, पूर्ण पुरवण केल्याची स्थिति सधारांनी
भरोभरी। माणें केली बहुता परी।' भरोभरी नै—किवि १
मापासमाप, परिमाणास परिमाण, वरोचरीने (कि० दणें, घणें,
उतरणें) 'गड दिले आणि भरोभरी ताडूळ घेतले' २ माप
ळले पुन्हा मापून (एकदा मापल्यावर परीक्षेकरिता) 'बाजाराचें
माप घरचें माप भरोभरीने अधिक उणें होतें (राजा) अर्था
भरी [भरणें दि] भरोभरी—की १ सामुप्री 'सागों ऐक
प्रज्ञेभिया। भरोभरी।'—झा १८ ८५५ २ मावड ३ गर्दी, दागी
'जेमी कमीनी भरोभरी।'—विपु ४ ६० —वि भरपूर, पूर्ण
—वि वि धमाने आयासानें 'सधाराचा हाट फिर्तो दुकानें।
भरोभरी घन मेळविनें।'—तुगा १९६५ [भरणें]

भर्ग—उ १ महादेव २ —न तेज [स] भर्गविध—वि
(व) पुरे 'रुग्णा काहीं, बाकी मनुष्य भर्गदेवच वर कां।'

भर्गत—वि (गो.) पूर्ण [भर]

भर्जणें—अकि भाजणें [स भर्जन] भर्जन—न भाजणें

भर्जित—वि गाजलेला

भर्णकुटां, भरणकुटां—वि (गो) दमेकरी [भरणें ?]

भर्ना, भर्तां छ १११२—उ १ पति, नवरा २ पालन वर
णारा 'भर्ता अणि भोक्षा कर्ता आणि करविता।'—तुगा ६३०
[म] भर्तृघात—१ भवत्याचा घात, पतिहत्या भर्तृत्व—न
भवत्याची स्थिति, त्याचा अधिकार, सवय, पतित्व

भर्तृर्ण—अकि (काव्य) निंदा, दुस्ता, गहां करणें [स
भर्तृर्ण] भर्तृर्ण—ना—नशी निंदा, तिरस्कार, वेदाळणी भर्तृर्ण—
वि निंदित तिरस्कारलेला

भर्तें—वि (गो) आमास झालेला, असलेला (मनुष्य)

भव्याचा—वि १ भरणारा, पूर्ण करणारा, पूर्णपणें गुदख
णारा (कालविभाग दिवस, रात्र इ०), माणें जोडलेल्या कालदशेक
नामासह समासात योजतात उदा० दिवसाभव्याचा उपोदित,
महिन्याभव्याचा ववरप्रस्त, वर्षाभव्याचा उमेदवार इ० २ हव्यार्थी
नामासह योजतात उदा० पेशाभव्याचा, हव्याभव्याचा [भरणें]

भव्योडे—अकि (गो) बहिरे होणें [बहिरा]

भर्वण—वि (गो) पसरलेली, साडलेली, शिंपडलेली
(बस्तु) [भरणें]

भल—न भाला, छल, बाण इ०चें डोंक, फळ [स भज]

भल—ति १ चांगला, मामी, समदा भल-भोदा-गाजी-
भदे-सालेकरी-दांडगा-जेवण '२ पडा, असल, अल्ल, विलदर
उदा० भल-भोदा, भल-मुल्चा ३ मोठा, अफाट अशब्दव्य, विल-
क्षण उदा० भलभोसे भलभोणी ४ प्रकर्षार्थी नामे व विशेषणें
आजवरोबर योजतात उदा० भलभनेच, भलभानी [भला]
० कडें—किवि (व) भल्लेच, कोणीकडेच्या कोणीकडे [भलती
इडे] ० कस्ता—वि (ना) विचित्र विलक्षण ० कुयल—उ
(माप) कठीण प्रसव ० काठें—किवि काठेंतरी, कोणी कडे तरी

भलता—वि १ कोणीहि कोणी तरी कोणता तरी २ चाल
विषयाची अवयव अप्रस्तुत विमगत मन मानव तमा ३ काल
स्थल, परिमाण, साम्य इ० पुढक विशेषणासह समासात योज
तात उदा० भलतीकडे भलतीकडचा भक्तवत्ता, भलतमा,
भल्लेच्छा, ४ पुढक विलक्षण 'वाट मज लाभ रत्ना तुल्य
तुमोदमतहि वष मजला भलता।'—मोड्ग्या ४० ११० [भला]
भलतवापरी—किवि मनाला बांगल तम, वाटल त्या रीतीने
'ते आणुला अलक्षित।' भलतवापरी।'—झा १ ८२ भल
तसा भलतसल्ला—वि १ कोणत्याहि जातीचा, बांगल
त्या जातीचा आणि प्रकारचा, वाटल त्या सारखा २—किवि
कोणत्याहि रीतीने, तडने, वाटल तमत्या रीतीने [भलता+असा]

मलतसें-मि. वहादि प्रहारें; वेवघोडें; जये देईत तये. 'म्हणेनि नियमस्तुता मलतये तुला यामितो।' -केदा ६०. मलतासलता-वि. घोणी तरी; कोणता तरी (मनुष्य, बाब, वस्तु). [मलता द्वि.] मलतासया-मि. अल्पवस्त्रिय, कोणत्यादि बाजूला. 'पडे देहाडी। देह भलीखावा सोटी।' -गुण ५५५. मलतीसा-सी-से-वि. (व) पुष्कळ. मलतें -वि. १ हवें तें; कोणतेंहि. 'हे बरी मलतें वरितु।' -हा १.११५. २ कोणीदि. 'मलताया दुख वेतु जाये।' -हा १८. १५६. ३ (त) अवाप; अवपव. 'अवपा मलते घोरीश ४५...' -पेद १.१८३. मलतेउतें-म. पाहिजे तेंच; पाहिजे तसे. 'जाळें आगीचें मलतेउतें।' -हा १६.२८८. मलतेपडे-मि. कोणी तरी. मलतेणें-वि. वाटेल त्याचें. 'भोगिजे मलतेवेळा। मलतेणें।' -अम १.५५. मलतेतुके-मि. पाहिजे तिळें. 'आणि पाणी हो की मलतेतुके।' -हा १८.८१२. मलतेथ-से-थे-मि. वाटेल तेंच. 'मग मलतेथ मलतेथी।' -अप ७. १७६. मल(ले)तेथदी-वि. पाहिजे तेवढी. 'तरी हो का मल तेवडी। बरिचील वाडी।' -हा १५.४९. मलतेव्हा-मि. पाहिजे तेव्हा. 'वाटेल त्या वेळीं.' 'मग मलतेथ मलतेव्हा।' -अम १.७७६. मलतेसणा-वि. कोणताहि; पाहिजे तेवढा 'मलतेमणी हानिलासु। न मनी जेरी।' -हा १६.७९. मल-तैसा-वि. कसा तरी, कसाहि. 'सुंदर अवघा दुखपेसा। बर मिळो मलतैसा।' -कपा १.३.९९. मलतैसें-वि. वाटेल तें. 'आता मलतैसें करावें। इत्य मिळवून न्यावें।' -हा १.४.५५. मल-त्यास-वि. कोणासहि; अनधिकार्यालाहि 'सदैव मलत्यासदी गुण आपली गायका।' -केदा ७५. मलमलता-वि. अनेक प्र-रानी भलता; वाटेल तो. 'ववषामध्ये योग्य लसल तेंच कोलवें भलमलतें बांढूं नये.' मलयता-ती-तें-वि. भलता. 'जन्ही तो जनु मलयता। मलयतें म्हणे।' -गीता १२.३३१.

मलपणें-मकि हालणें

मलमाणसाई-की माणुवकी, सम्यता, रीतभात, वंदन यात सात्विकपणा. [मला+माणस]

मला-वि १ चांगला; सद्गुणी, योग्य, चांगल्या स्वमा-वाचा 'चिकित्सक मला मला म्हणुनि फार वास्तुपिला।' -केदा ४४ २ सम्य; पतवाला; आवदार, चांगल्या मान्यतेचा, मावाचा ३ (काव्य) बरा. 'पावु मला होये।' -वैशक ७६ ४ जसा अवाका तसा, योग्य गुणाचा, परिणामाचा, प्रशंसेस वाच, नामी, उत्कृष्ट, उमदा; अभ्य 'आज मला पाठम पडला' ५ मोठा, सपाटा 'इतक्यात येजारच्या वाळवतून एक भला मोठा नाग निघून...' ६ (व ल) श्रीमंत ७ (व) मोठा; पुष्कळ. 'हा मला खावकोका आहे' -उद्गा. शाबास; भले. 'बस्ता। मला। लयपद मारायण सखा नरा। हो रे।' -मोनीष्म ५.२४. [सं.

मलक; प्रा. मलको; वप. म. ३, हि.] म्ह० भले मले वकन भागवी व वेवघेवला लागली. ०पेपें-मकि. सपाटून मारणें, निदणें. मल्ल घेऊन फिरणें, पुसणें, विचारणें-सुखेवणानें समजु सी. मायाळ अमणें; सचाळपणें दुमन्याच्या कल्याणाबद्दल काळजी वाळणें. 'मासें भले का घेऊन फिरतोस।' मला घुरा-वि. चांगला अवघा वाईट. 'तुळ सडळाचें गोनिदाचें हातीं। कोण कोण गति भलीचुरी।' [हि.] ०माणूस-उ १ अहूचा, प्रामा-निक, सम्य, मनुष्य. २ (व) श्रीमंत, चांगला मनुष्य. मला-इकी-यकी. मलाई-सी. १ चांगुलपणा; सुनवता; सात्विकता; स्वभावाचें शुद्धत्व, कोमलता. २ मोठेपणा. 'भरी मलाई बर पण कांही आमंमणी दिमंनरी।' -अपवा ६०. ३ सन्मान्य प्रतिदि, कीर्ति. (कि० मिळणें, मिळवणें). ०ईवुराई-सी. चांगलेपणा रिवा बाईटपणा, बरेवाईटपणा. [हि.] मलाव(माण)-की. १ अहूच, आपले ओळखीच्या पत् असलेल्या मागतावर एलायास गरज असलेली रुपम वेण्याविषयी दिलेली विद्दी, वरात, व ओळ-खीचें पत्र, शिफारसपत्र. २ आश्रय; नेहेवानी, शिफारस (मला) ०घणीपत्र-न. एक मनुष्य दुसऱ्या मनुष्यास उधारी वेण्याविषयी असत्थार देतो तो लेख. ०घणी-सी. (गुल) शिफारस भली-घरी-सी. १ चांगलें व वाईट वतें; पत (मनुष्याचें); चांगले-पणा व बाईटपणा (स्वल, धंदा इ० काचा). [हि] भली मला-ई(य), भलीमलायकी-सी. १ चांगलेपणा, सद्गुण, सदाचरण, स्वभावाचा चांगुलपणा. २ कीर्ति, सामान्य प्रतिदि, लौकिक, प्रशंसा ३ सुशालीची हकीकत, आरोग्य, चाव काम, परिस्थिति याची वातनी [हि] भल्ले-उद्गा साक्षी। नामी। चांगले। शाबास। 'भल्ले स्वरण जाहले समधि वतदासीवरें।' -केदा ३७. भल्ले याप-उद्गा उतेजन, स्तुति याचिकवी उद्गा. भल्ले लोक-उ राजे, सरदार इ० कधि पदवीं जे मानकरी, भिमाई, शिलेदार इ० लोक असतात ते भल(ले)री-सी. १ समुदायानें कथाचें काम करीत असलेल्या मनुष्यानीं तें हक्कें जचें म्हणून गणें म्हणणें, एकमेकांस हाकमारणें व उतेजन देणें, भले रे दादा। भले रे भाई। इ० उतेजनपर शब्द (माण) काढणीच्या वेळचें गीत, शेतकामें करण्यास उद्गाव वेण्यासाठीं गाण्याचें गीत (कि० घालणें) २ जोरदार व न सडणारा यत्न, कथाचें काम, झपाट्याची एक-सारखी ओळ, धाव, नेट, ताण, दस (कि० लावणें; घालणें) ३ कृत्रिम, तोंडपुजेपणाची. मुखेंपणाची वाखाणणी, गाणें इ० कलेचे मर्म न जाणता, तें उत्तम नमता त्याची उगीच केलेली प्रशंसा, अवास्तव स्तुति [मला+अरे] भलोवा-उ. लडिवाळपणाचा शब्द; चांगला, मला माणूस [मला+वा]

मलाई-ज आत विस्वष चाळून, गोसावी, गोंधळी डोक्या-वर घेतात तें मळक्याचें वदसल, भदें, सापर.

भल्ल—न भाला, छल, धाण ६० कच्चे टोंक, एक प्रकारचा धाण, भाला 'धुतकमा मग तदनु राहुनि भंडेचि तन्धिर च्छेदी।' —मोक्षणे १ २१ [स]

भल्ला—आ घे! पाहवा!—वि १ भला, चांगला या अर्थी योजतात २ (४) रूप, आदत्त

भल्लातक—पुन विद्याने शाहव त्याचे फळ [स] ० क्षार—५ विन्वे, सुड, मिरी, पिपळी, हिरवा, चेहवा, आवळकाटी, तेंपे लोण, पावलेण व विहलोण हे प्रत्येकी आठ तोके घळन अतःमाने राख करून चूणे केलेला क्षार हा जेवतेवळीं तुपापरोबर घेतल्याने हृदय, पादुरोग, समहणी, उदावती व हलू याचा नाश होतो—योर १ ४४५

भल्लु(ल्लु)क—पु अवल्ल [स]

भंय—न १ भ्रमण २ जन्मसंरण [स भ्रम]

भव—पु १ शकर 'भव राज्य करी। भवानीही।'—एभा २४ २४८ २ ससार 'भव जेणों। भव जेणों। सर्व हे प्रवचि जाणों।'—हको ३ सुख दुखे, संयोग आणि घोर एतद्विशिष्ट अस्तित्व, घट्टलोक 'जे आवडोनि घेतले। भवस्वर्गादिक।'—झा १४.४२ ४ जन्म, उत्पत्ति 'पुढे अशीं गोष्टि जिता भवाची।'—राम २६ ५ सत्ता, अस्तित्व ६ पावून उत्पन्न झालेला या अर्थी समासात प्राचुर्याने योजतात उदा० बंदभव (बारीपासून उत्पन्न झालेले दुख ६०), मनोभव (मनापासून उत्पन्न झालेला क्रोध ६०) तसेंच ससार या अर्थी पूर्वपदीं योजतात उदा० भव-चक्र-सागर-बाधा-रोग-दुख-जाल-पादा-भजन भवानल, भवा टवि ६० [स] सामाशब्द—भोग्या—पु ससाररूपी शब्द 'करणसागर नाम सत्य करी उगवी भवगोवा।'—देव ३३ [स] च्छेदक—वि ससाराचा नाश करणारा विठाबाई विष्णूने भवच्छेदके।'—तुगा १५७३ [स] ० जनक—दायक—वि (दुसऱ्या) जन्मास कारणीभूत (पापकृत्ये हाना जन्मान्तराची शिक्षा व शुद्धी पाहिजे असते [स] ० डोह—डोहो—पु प्रचलण गर्ता, विवर दोह ० तारीया—वि भवतारक ० भव्ही—की १ गंगा २ ससारलदी [स] ० पाश्चात्तिघट्टन—वि (कांय) प्रपंचाच्या पाशाचा छेद करणारा (क्षर) [स] ० भोजन—वि ससाराचा मोह तोडणारा [स] ० भय—न अन्य जन्मांचे, ससाराचे, भय 'ज्याचे नावाचे सकीर्तन। करो भवमायाची निवृत्त।' [स] ० भाव—पु ससाराचे अस्तित्व तेव्हा मिथ्या प्रतीति भवमाया।'—एभा ११ ७३ [स] ० मारचक—मोचन—वि ससारापसून निवा गिन आणि व्यक्त विषयक अस्तित्वापासून सोडविणारा 'ते तपोवळ आण परि नव्हे भव मोचन।' [स] ० मोचन—न मुक्ति—वि ससारापासून सोडविणारा [स] ० रोगनिरसनी घेष्ट—पु ससारवरून मन उडविणारा, परमायेश्वरी वैद्य (शुल) [स]

० रोगी—वि प्रापंचिक उद्योगरूप, मुख्यरूप आजार झालेला, भगमाधानकारक रीतीने त्यांत दुबलेला 'भवरोगिया आरोग्य येणेचि होय।' [स] ० ध्यया—भी प्रापंचिक विता, दुखे, धम, मंताप ससारदुख [स] भवातक—वि (सायुज्य मुक्ति होउन) जन्मान्तराचा नाश करणारा (क्षर) [स] भवाग्निघ—पु ससारसमुद्र [स] भवार्ति—वि १ प्रपंचाचा वीट झालेला, प्रापंचिक दुख्खानी व आमासानी बटाळलेला २ भवातुर, भवा कान्त, भवरोगी, भवदुःखित, भवपीडित [स] भवाम्ब—पु उत्पत्ति आणि नाश [स]

भयई—क्या—पु एक जात व तींतील एक व्यक्ति तमासर्गीर लोक हे नटाचा व नर्तकाचा धदा करितात हे गुनराय देशांतील आहेत 'छाह्रातील उत्तम गाणारणी याचे नाच व भयई लोकचि तमासे सारी राख होतात'—तीप्र ११७

भयई—भी भयई, होळपाच्या बत्क्या भागीं घट्ट्याकार असलेली वेचपकित [स प्र, दि] ० उच्चलणे—रागाने पाहणे भंवयास गांठी घालणे, भंवया चढविणे—कि कपाळाला आटपा पालणे म्हुं ० भवयास गांठी तोंडास मिठी=नेदमीचा घुमेपणा व द्राष्टपणा, तेंपेच व घुपपणा, नटप्रवृत्ता दाखविणे या अर्थी.

म(मो)वंड, मच(डी)—भी घेरी, भोंबळ दकर, मुळई गिररी 'हे मचो आमी भरलिया भवडी। जेसा भोंबत दिसती भरदीराही।'—हा ९ ८१ [स भ्रमण] ० भें, भंवणे—भकि (धाम) भोववणे व भोंवणे—भकि भोववणे, गगन फिरविणे 'पक्ष भवनिहा भुगेळ। यकीं पडे गगन।'—मुभादि ६ ३६ मचडा—पु गरवा, चखर भोवळ भवणे—भकि १ गगन फिरने 'देह भवतेचें बावीं रुदले। जन्मवृत्तय्या।'—हा ३३ ११०२ १ भोंवणे, हिकडे, मडवणे 'घेतले भोंव पिसें। होऊनिया।'—झा १८ ५५१ भवे, भवे—न १ भ्रमण, भ्रम 'तैसें बुदीसि होती भवे। घट्टपेरी।'—हा १ ३३६ २ जन्मसंरणचे देरे

भवडे—पु एक मलकार, फिरवीचे फूल 'कगी धीसफूल गोंदा। राखडी भवडु आणि दाडा।'—क्या ३ १२ २३

भवणे—न भोंवणे
भवणे—न समयेणे
भवणे—भकि अगावर येणे, भोगावे लागणे 'ते कर्म त्यांचे त्यागीच। भवले साच त्या भोंवते।'—एभा १ २१० [भोगणे]

भं(भ)यना, भवताला ली—किवि भोवता भोवताला, समोक्ती [भवे] भवता—तीं-ते-किवि समोवार, भोंवतीं 'तयाचि भवत्या उन्म्या परमेश्वरुके राहती।'—मोक्षणे ५५

भं(भ)यतालाचा—वि भोवतालाचा
भवति न भवति—भी वादविवाद, वाटापाट, चर्चा, खल [स भवति=होते+न भवति=होत नाही]

भयन—न. १ पा, वगिरिपान. २ राह्याये, अस्तमये
दिशान ३ होणे, कमी [स]

भय(पा)न—न (पुलाबाची) बारड 'रया भयानान्
एक न.११ बाहेर आला' [सं ३११]

भयनीय—रि बहावदात वरिष्ठ ००, होण्याजोगे [स]
भू+भनीय प्र-सय []

भयभय—भी उज्ज्वलपूरण, भयभय, रंघ (दुख नें, मुने
१० पोटांत होणारा) (दि० उठणे, होणे, व टणे) 'मध्यम
एतनी भयभय करी आली, परावरेने जेवना'—पता १९ [प]
००—मनि नावत, भयभय होणे

भयभू—न (या) जाहीने समेलन

भयर—भी (य) मया 'रायभर भयर सानी कायदाची.'

भयर—पु (महातु) भयर, भुण. 'बाई भयराविषयची'
—नाप १४. [स भयर]

भयरकडी, भयरगांव, भयरपाडी, भयरा, भयरी,
भयळ, भयपाडा, भयार, भयारगांव १०—भोवराची,
भोवरागांव १० पहा

भयरा—पु भयर, भुण 'आपणचि भयरा होणारे
पडे'—अप ५४०. [स भयर] भयरी—भी १ भयरी २
भयण, भोवरी, गिरी, केरा 'एका पुढी भरती व.'—एभा
८.१९४. ३ (न) (य) कापणी करेच्या पिकाच्या, कड्याच्या
पेढ्या एरीशी एक उज्या समान बसुलाकार केलेला ढीग—वि
(माण) पाड्या रगाची (स्टेव).

भ-यलय—अभूत—न काटिपूत [स]

भयले—न बटुले, बाहेले.

भयपाडा—पु बघा [प्र]

भयानी—भी. १ सोम्य रूप धारण केलेली पावती देवी
'दरनि विजय-वर असा हाती अन्तरिदा भयानी ती'—मोगीप
१५० २ कोहणी पदा [स] म्हणू सवा रुपयाची भयानी व
सोळा रुपयाचा मोथळ ० कचडो—भी सामान्य कचडी दही
कचरी, सगुणी कचडी व भयानी कचरी असा कचरीच्या तीन जाती
आहव

भयितृत्य—न १ भावी आणि निश्चित गोष्ट, अवश्यहोणारी
गोष्ट २ (स) देव, प्रारब्ध, नशीब [स] एता—ली पुढेपळ
गारी गोष्ट [स] भयिता—वि पुढे होणारा भावी (कीर्दगी
रूप भविनी) [स] भयितृत्य—न भवितव्यदा [स]
भयिघ्नणे—ककि होणे 'मय तयादि धरी आडु भविघ्नता'
आकाशाचा'—हा ३ ३९४

भविष्य—न १ भावी गोष्ट २ भावी गोष्टीविषयी अगोदर
कलेले कथन, भावीत (कि० सांगणे, बोलणे) ३ (व्या) पुढे

वेणारा काळ ४ (य) उत्पत्त—वि भावी [सं भू]
० काल—पु (व्या) वीम न सांगणुदे वेणारा काळ या काळी

अमृत्या वियापदायन पुढच्या काळाचा मोप होतो [सं]
भविष्यदत्ता, भविष्यवादी—वि भावितावरणारा, भविष्य

सांगणारा [स] ० भविष्य—पु (व्या) विविध भविष्य
काळाच्या पुढच्या काळी एताचा विदया व्यापार बहावदाचा

असतां सोजवदाचा भविष्यकाळ उदा० करणार कसेन [स]

० भूत—पु (व्या) एतादी विया भूतकाळी करावयाची होटी,

पंतु काळी बसवयासुद्धे ती मिठीस गेली नाही, कदा कडी

दोत्रबयाचा हो भविष्यभूतकाळ उदा० करणार होतो [स]

० माण—वि होणारे 'का भविष्यमाणे त्रिये ही। सीरी मज

सयडी नाही।'—हा १ ११ [प] ० चादी—वि (दि) १ संघटा

'भविष्यकारी त्यागी सारे सांगतिनाचाया।'—उस ७६ २ (दि)

आत्म्याच्या प्रारंभेने जाणारा, काय करणारा ३ (दि.) ईश्वरी

प्रारंभेने पवित्र शास्त्रातील रहस्याचा उत्पत्ता करणारा, (ई) भोवट

४ अति दारिद्र्य (पुरव) [स] ० मुखव—वि १ दुशीत गोष्ट आगाऊ

सावविनाश २ दुर्बुध्दक, अमृदुधक, उद्धोषक [स] ० हान—

न पुढे दोणाच्या गोष्टीचे हान [स] भविष्योत्तर—न भवि

त्वाचे भविष्य, भावीत केलेली भावी गोष्ट (कि० सांगणे, बघणे,

कथन देणे, कथन करणे) 'विदे भविष्योत्तर आणि पाव साधु

पदता' [स] भविष्या—वि १ भविष्यदत्ता २ दिवसगतीवर

दाखणारा, दखलपत्री करणारा, देणट ३ मातये पुढे अवधान

नसावे, बारवार आति पाववी अशा स्वभावाचा [स]

भय्य—न कल्याण, दित 'आदिपोंद मजकब या देवल

भय्यकोटि केवराचा'—मोभीप १ १९—वि १ दयदार, भीट,

दिसाळ मुंदचा, शरप, देवणा २ प्रदरत, टोलेजग ३ भावी,

होणारा, भविष्य [स]

भट—पु (गो) विटाळ, रबोदशानामुळे वियास वेणारी

अरसता भट्टी—भी (गो) विटाळशी [स भट] भट्टेचे—

ककि (गो) विटाळणे, भट्टावणे, भट्ट होणे भट्टेड कडळो—पु.

विटाळशीचे अवहण (अस्तामस्त विहाना)

भट्टावचे—सकि (गो) भेटसाकणे

भस—न (गो) जेवण

भसकचाट, भसक्या—वि दाड्या, धसक्या; लाटण्या,

अविचारी, रगडा (माणूस) [प्व भस। भस। भस। भस।]

भसकटणे—सकि बढकणे, वाट खुकणे, गहाळणे, गमावणे,

सांठणे—सकि भोसकणे, पुसणे

भस-कण-कन-कर-विनी-दिशी—किवि किचित्

प्रतिबध करणव्या पदाशीत जोरात सिरताना होणाऱ्या आवाजाचे

अनुकरण होउन [ध्व] भसकणी—छी १ खुपसणी, भोसकणी,

भोसणी १ बहकणी, पाट चुकणे १० भसकणे-सकि १ जोरावे रुपसणे, भोसकणे, भोसणे २ बहकणे भगकणे पहा भसका- ३ १ प्राय नासला, भोसून पडलेले भोंक २ (सावा.) भोंक (भित, कपडा, कागद इ० कतीत)

भसका-३ (ब) बचका, चुकवणी, भाय 'भसकाभर पीठ' [बचक]

भसकापुरी-स्त्री १ भरभरीत, नीरस तपवीर, तपरा २ वाळलेल्या मिरच्यांची पुढ, भगवती ३ हलका व मुसमुसीत, बबडीमोल जिहस (धान्य, लोडू, बबडा, सुत इ०) ४ भाज लेल्या धान्याचे पीठ

भसकायि(पाणे)-सकि १ जोरावे आवाज करून भोसणे, रुपसणे, भोसकणे २ भोंक पडेल कदा रीतीने रुपसणे [ध भय !] भसमशी(सी)त-वि १ रक्ष व हलका, भू आवाज करून उरण्यासारखी (तपवीर, धुवणी इ०) २ पुसपुडीत, विरगारा, भरभरीत, रक्ष भसभस-भसा-किसि १ प्रचंड धूळ उडताना, रेंती, चिखल इ० बांत पाय रताना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण होउन २ घसघस-घसा भसमीमळ-वि शिथिल, छिन्न, घलघलीत (कोडे, गाठोडे, मांस), शिथिल, विली, गवाळ, बपरा (बाम करण्याची पद्धत) [भस+मोगळ]

भसडायचे-सकि (गो) निंबावणे [भित्तावणे]

भसमणे-भकि (ब) सारा खाली उतरणे, निरुसाह बसणे 'पडिल्याने उतमात कळी मग भसमला' [भसम]

भसरा खा भसिका-३स्त्री १ योगपद्धतीत शरीरातील वायु काही बळ बंद बरण्याची, त्याचा निग्रह करण्याची पद्धति २ (प्राय) भसरे, धंदाळी [ध्व]

भसरे मस्रे-न १ परताकडेचा उपश्रव येऊन (मुख्याचे अपचनापासून होणारी) २ ज्यात गळा सुजतो, तोंड घटते असा उष्णतेने होणारा आजार [भस !]

भसाडा-वि १ भरव व जाड (गवत, सुत इ०) २ वेढव व जोड (अक्षर, अक्षति, चिन्ह, दागिना वस्तू) ३ भरव राठ ओबडधोबड (बाम) ४ सोडकामी, घसक्या, रगड्या (कारागीर) ५ खाण्यापिण्यात अक्षिप्त आणि अर्वा-न्य सवयीचा ६ गव्हार वतनाचा, घालीचा ७ (खा) मोठा, कवैदा [स भू, भय !] भसाळ-वि १ जमी, अष्टाट अजडव्य, राक्षसी २ ओबडधोबड, दडव, मसाडी (श्मशान जिथे) [भस !]

भसाभस-भसा भसासा-वि १ कापीत काटीत खापीत असता-मज व दवणाऱ्या पिडाक्या आवाजाचे, चिखलित इ० निसरणाऱ्या पायाच्या शब्दांचे अनुकरण होउन २ चसा धम-घसा [ध्व]

भसित-न भसम, राय 'साबडे त्रिय पुत्र भवित मिश्रित मनुष्यादि दग्ध हो पावे' -मोआदि १ ३६ 'माला कवी हृदयमालासि तें भवित.' -आराम ५ [स]

भसम-न १ रास, रक्षा, विमृति २ वैद्यकक्रियेने धातूची वेळेची रक्षा [स] ३ क रोग-३ यांत बर्फ क्षीण झाला असता स्वरुपाची बाबलेले पित्त पाताला अनुसरून जठराग्निला अत्यंत वाढविते तहान, दाह, मुर्च्छा, भौबळ, खोकला, तूज, मळ, शुष्क हाणे, मोह व धम हीं दृशेणे होतात -योर १ ४८२ [स] भसमणे-भकि (दाह्य) भसम होणे 'भसमाधुर भसमला हे मात' [वामादाह-० फोयळा-३ १ (ल) जमी प्रमाणात, भरवट भरवट अग गवत बरगारे पाट २ सादाह, अघाशी मनुष्य ० रंग-रंगी-वि भसमाच्या रंगाचा, भसमी ० रोग-३ किरीटि खावे तरी धुधा शान्त होत नाही असा रोग, कवडे खावे तेवढे भसम व्हावे पण अशीं लागू नये असा रोग ० रोगी-वि १ भसमरोगाने पीडिलेला २ (निंदने) शुष्कळ वाढनहि निव्विहीत आणि रोगीच राहणारा ३ सदा रोगी असलेला [स] ० वर्ण-वि भसमाच्या रंगाचा [स] ० सात-किसि भसमाप्रमाणे, भसमाच्या स्थितीत, स्थितीस (कि० बरणे, करून दाखणे, होणे) [स] ० सात बरणे-सकि जाडून राय करणे ० हान-न पाण्याच्या बभावी घोराला भरस कोळणे जेथे वेदघातरीतीने जलहूनन निरिष्ट बेलें काह तथे हानाचा गौणस्व [स] भसमासुर-३ १ सखोस जाडून दाहण्याची शक्ति असलेल्या एका दैत्याचे नांव 'तरी काय मी भसमासुर ! अर्जुन म्हणे.' -शा २ ३८ -वि विध्वंस करणारा ३ (ल) अतिशय खादाह [स] भसमी-वि १ भसमाच्या रंगाचा २ सोनेरी बलावतुव्या नशीने अलवृत (दाग, पागोटें इ० पोछास) भसमीकरण-न (रक्षा) घुळाया इत्यांचे भसमात स्थानंतर करणे [स] भसम्या-वि (निंदने) किरीटि सावयास घातले तरी दह होत नाही, अर्गी लागत नाही असा, ज्याचे पोटा भरत नाही असा (मनुष्य), भसमरोगी भसम्या रोग होणे-भकि अति खादाहपणा करणे

भसमार-३ १ (ब) कळदिकाचा अन्यवर्तित दीग २ (बा) कोळकोळा 'हृगवधवा भसमारा'

भस्रा-३ माता [स सखा] भस्री-स्त्री लहान माता

भळ-स्त्री बीर, मेग तडा, मगदाह

भळद-दे-न बिध्या व तेल घालून पटवितात तें खापर, मळस्यांचे बंदकल भेदे पहा (कि० पारणे) 'येविले मळ वाहिले भळदी.' -रवादि २ २ २ भळधा(दा)चा गोघळ घालणे-करणे, भळवे घेणे-बोबीवर, हातावर भळद घेउन स्वरुपे इच्छेतिहद नाचणे

भळमळ-भळीं—किंवा पान्य, वाद १० मळतीना, रक्त, दिवा पतळ पदार्थ अर्ध ठोंढावून वाढतीना, अशुधारा वाढतीना होणाऱ्या सदाचे अनुकरण होऊन, भरभर (किं० मळणे, पडणे, सुटणे, हाडणे, वाडणे, चालणे), 'होळे मळती भळ-भळी।'—दा १५ ३८. [प] भळमळणें—भकि १ जोराने वाहू लागणे, मळमळा हाणे २ अनुकूल, प्रसन्न होणे (एखाद्याचे नशीब, देव) 'राजप्रीये भळमळले' भळमळटाट—पु दिशाळपणा, घनपरीतपणा, मोठेपणा, भरकपणा (गप, पुकू ६०, मुखदत्ते तोंडे नशीदार बांड यांचा) भळमळीत—मि (गो) भळाभळा भळमळीत—मि १ मोठा व अभ्य, ऐराज, झुक, भडक, सडकरीत, पचपरीत (नशीदार काठ, गंध, कुंई—विशेषतः पिवळी तापडो, एखादी वस्तु) २ सडकरीत (सुर्योदयाच्या वेळची दिशा) भळालणे—भकि १ मोठ्या प्रमाणात, सपाटपाने व मोठ्या आवाजाने वाडणे २ अतिदाय फडकळणे (एखाद्याचे नशीब)

भळशींचे—भकि (गो) शिजविलेला भात कारान्तराचे मासणे, विचरणे

भळू—मि वेडा, अपेवड, भोलसर, नेमळा, सहज कसणारा

भक्ष—मनु १ अन्न, भाज्य, खाद्य २ आहार, जीवन, खाद [स अनु=खाणे, भक्ष्य] भक्षक—मि खाणारा, मशी पडा [स] भक्षण—न १ खाणे, २ मनु पडा म्हू=नात भक्षणा पोळी दक्षिणा भक्षणीय—मि खाण्यास योग्य, खाण्याजोगा [स] भक्षणे—भकि खाणे [भक्षण] •स्थानीं—किंवा भक्ष्याच्या जागी, अशा ऐवजी (वाप) •स्थानीं टाकणे—सोडणे—उतरणे—१ भक्ष्याच्या स्थानीं टाकणे, सोडणे, घरात उतरविणे, गट करणे, गटप करणे (विशासाने देखलेला पैसा, माल) •स्थानीं पडणे, उतरणे—कि १ भक्ष्याच्या स्थानीं पडणे, घरात उतरले जाणे, गट केले जाणे २ (सलीने) खाऊन टाकणे, खाणे, खाऊन टाकले जाणे, खात्रे जाणे भक्षित—मि खात्रे [स] भक्षी—मि खाणारा, (समासात) अन्न-तुण-फल-मांस-अप्य-वहु—मित-अमित-पण्य-अपण्य-कदर-पराय-मशी [स] भक्ष्य—न खाद्य, अन्न—मि खाण्यास दक्ष्य उद्दिष्ट, जर, योग्य, भक्षणीय [स] भक्ष्यभाज्य—न (व्यापक) भक्ष्य पदार्थ मर्त्यमात्रे—नमक खाणे [स] भक्ष्यमाह्य—मि भक्ष्यावयास व भोजनास योग्य (पदार्थ) [स]

भा—भी शोभा, तज, प्रभा. [स भा=प्रकाशणे]

भां, भांवां—पु (गो) (बालभाषा) खाऊ

भाहज—मि बाहेर जाईल असे, प्रगट 'हैं सांगितले तुज युज. होमो नेदने भाहज।'—कथा ४ ६ ४७ [स बाहज]

भाई—पु १ भाऊ 'व्याही भाई हरि सोयरा जावई. जव पियाण्या ठाई केला एक।'—तुगा २५ २ (वयीग, घदा, जात

१० वैशिष्ट्य सांगतांना) कोणीहि माणूस जसे—कारूनभाई, सिपाई भाई, भटभाई २० ३ आदरार्थी उपयोग (बहुधा हिंदी—गुजरातीत) नानाभाई. ४ (साम्यवादी) मित्र, समान दर्जाचा मनुष्य ई बॉम्बेड शब्दाला प्रविष्टाद् 'भाई बागे' [स धावू, प्रा भाउ, हिं गु भाई] •चागा-वारी-पणा-चंदकी—की-पुत्री १ भावांचे, भाऊपणाचे नाते २ सलोण्याचा सवय, मित्रत्व, स्नेह, यशुच भाईचंदाने सांगणे—चिचारणे—मित्रत्वाच्या, सलो-ण्याच्या नात्याने, बावापुता वस्तु विचारणे •चंद-पुवळ १ नातण्य, आस, भाऊवद २ एकाच व्यक्तीसाठी किंवा समर्थीत सांगणे, उदयछादयवू •राज-राय-पु (आदरार्थी) भाऊ, बंधुराज

भाई—मि (व) पुत्र, पुढळ (बहु)

भाईण—भी (देट.) भावीग पडा

भाईभाई—मि (मि) भयामया पडा.

भाउक—पु शृंगारपदा 'हवामी केवि तुम्ही लपये करितां नेदी वडा भाउका।'—धीरेण १ ८२. [स भावक]

भाऊ—सरोपव. (चा) अहो [स भा-भाई ७ १ ते ४.]

भाऊ—पु १ बंधु, प्राता 'मग जगदीश्वर तैपुनि त्याचा विन बावयासि भाउ निचे।'—माउयोग ७ १४ २ (साहितिक) बुद्ध वधु, मामेवधु, आतेवधु, मावसवधु ३० जवळचा नातेवाईक ३ एकच धरा, सत्या, व्यवसाय इत्यादी सांगणे, दोस्त, सहकारी ४ एक बहुमानार्थी उपपद जसे—हरीभाऊ, बाळाभाऊ ५ सदाशिव राव पडवे—पया १४८ परशुराम त्रिविक पडवे—पया ४९५ [स धातू प्रा भाउ] •गर्दी—भी १ (फातिप यथे भाऊसहैव पडव यानी घनघोर शुद्ध केले त्यावस्तु ल) निवराचे शुद्ध, 'सुब्बा लक्ष कौजनिशी भाऊगर्दी होऊन प्यादमात कशी झाली'—आव १ २ (ल) अदाधुरी, घामधूम 'सवचि झाले भाऊगर्दी।'—अपल ६५ [भाऊ+फा गर्दी=नाश] •पण-पणा-चंद-चंदकी—चंदकी—चंदकी—नपुं १ वधुत्वाची वाणुक २ वधुत्वाची रीति, सवय ३ (यावरून ल) मित्रत्वाचे, सलीने नाते, सत्य ४ भावाभावातील विरुद्ध, तदा •चंद-पु नातेवाईक, दायदा, आस. •बहिणी—भी एक सुल्लेचा खळ—मखेपु २१६ •वीज—भी वार्षिक शुद्ध द्वितीया या दिवशी वहीण भावास बोलावून त्याचा सन्मान करते व भाऊ तीस द्रव्यवस्त्राकारादि ओलावणी घालतो [भाऊ+वीज=द्वितीया] •वळ भी भाऊवदाच्या क्रमाने नतलाचा प्राप्त होणारा भोगपणा [भाऊ+आवळ] भाऊवळीने असाहि प्रयोग रूढ आहे भाऊ(ओ)जी, भाऊ-ओ—पु १ नवऱ्याचा भाऊ, दौर २ बहिणीचा नवरा ३ नवऱ्याचा मित्र, दौराप्रमाणे असणारा इत्तम ४ (वों) वायकोचा भाऊ, मेहुणा [भाऊ+जो=आदरार्थी प्रत्यय]

भाऊरा—नि (प्र) भावुक पदा

भाऊरा—न (गो) तत्स

भाऊरा—उ (को) (अशिष्ट) भाऊ पदा

भाऊ—उ ? (महानु) अस्तित्व 'जरि माजारी मोटका
चि आभो। तरि चराचरा नैसा भाओ।'—शिख ३१४ २ (उत्तर
अर्थ) भाव शब्द पदा [स भाव]

भाऊ—की ? वचन, खात्री, आश्वासन (कि० वणे)

'नारायणा आम्हा माहीं वयलीक। पूर्वीक हे भाऊ साभाळिली।'—
तुगा ३११ २ परस्परालोल टाक, वरार, (आण शब्दाला
जाहून येतो) कडुलायत 'जेसी पूर्वजाची भाऊ। पाळिली सत्य
बादी लोक।'—एभा ७५६ ३ केलेल्या नवसाची फेड होई
पर्यंत दवापाशी अनानत देविलेला पदार्थ ४ भायण, सकि
५ (व) विनवणी [स भाषा] ० उत्तरणे, भाऊस उत्तरणे—
वचनाप्रमाणे हावून वृत्ति घडणे ० देणे—वचन, कडुली देणे, रायप
वेणे 'न करी चिता वेळोवेळीं। म्हणोन भाऊ वतसे।'—गुच
१२ ५३ ० सत्य करणे—दिलेला शब्द खरा करणे, वचनाप्रमाणे
वृत्ति करणे भाऊस गुंतणे—वचनात, शब्दात गुंतणे 'यदुत्तिक
जिचे हा गुत्ता पूर्ण भाऊ।'—साह ४४७ ० पालक—उ वचन
पाळणारा—वित्तु ० बाहण—की ? प्रतिज्ञा, वचन, रायप (दवा
पाशी घेतलेली) 'देवाला भाऊबाहणीवर गुतविले' २ नवसाची
फेड होईपर्यंत दवापाशी अनानत देविलेला पदार्थ ३ भाऊ पदा
'दवाची भाऊबाहण टेवली' [भाऊ+बाहण (ट्रिकि शब्द)]
भाऊणे—जकि. ? भविष्य सांगणे 'दिवडा सत्यदा भाऊन मेल।
अतरी धोका लागला।—दा ३ ७५९ २ भविष्यचन, आश्वा
सन म्हणून दवाजवळ काही वस्तु देवणे ३ (काव्य) भागणे,
विच्छेदणे, दोनबाणीने विनति करणे (करणा, धोव, काडुळति ६०
शब्दावरवीर संप्रयोग) 'भाऊवी करणा। विनवा वैउठीचा राणा।'
—तुगा ६७३ [स भाष] भाऊणूक—की ? दवाकडून निळा
छेले उत्तर २ (क) भविष्य कथन ३ योरणे, सांगणे ४ कौल,
शुनुन ५ विनवणी [भाऊणे] भाऊतीत—न भविष्य (कि०
करणे, सांगणे) [स भाषित, भाऊणे]

भाऊड—वि ? म्हातारपणासुळे दूष देत नसलेली, लाट
लेली (गाय, म्हैस ६०) 'का चिखली रस्तली गये। धड भाऊड
न पाह।—शा १६ १४२ २ (विजून बरेच दिवस झाल्याने)
दूष दर्शनाशी झालेली (गाय, म्हैस ६०) —एभा ११ ५५६ ३
ज्या दिवशी काही धार्मिक मत्त, विधि नारीत असा (धोड दिवस)
४ ज्यात काही पायदा होत नाही असा, निरर्थक (धदा, जमीन,
प्रयत्न ६०) ५ निरर्थक, नि सत्य (अश ६०) ० कथा—की
? एका कथेचे अनुमधान चालू असता मध्ये निघणारी दुसरी
कथा, भाऊकथा २ रिहामटकरे भायण, बाळक कथा, लाकलक,

नीस, वटाळवाणी हकीगत, गोष्ट ६० 'झाली ही सर्व भाऊड-
कथाच वाटत। वाहवा।'—नाकु ३ ८६

भाऊर—री—की ? जोषळा, बाजरी ६० च्या पिठाचा चपटा
आणि पाटोळा (भाऊ-पोळीसारखा) भाऊन केलेला खाद्य पदार्थ
'बांराची उत्पत्ति, बीराचे सगोपन व बीराचे तेजोवर्धन स्वकृशच्या
भाऊरी करीत असतात'—मत्तपरीक्षा ७७ दशावरभाऊ (अनेक
वचन भाऊरी) व कोंकणत भाऊरी (अनेक वचन भाऊन्या) अशी
रूपे रूढ आहेत भाऊर शब्द घोडा अशिष्ट मानतात २ पाण्या
वर उडविण्याचा चपटा दगड आणि हा खेळ [स भक्ष्याहार]
म्ह० भाऊरीस तोंड नाही भाडणास मूक नाही ० पायांना
खावणे—भाडणे—मूर्ख, वेढगळ असणे भाऊरीला भूक
लागली—जेवण वाट पाडात आहे सामाशब्द—० झाला—उ
भाऊरी व इतर खाद्य पदार्थ याचा कुसकरा, दूधभाऊरी 'सुख
प्रसन्नत बरी। भविष्य भाऊरकाल।'—घन श्यामाची सुपाळी
० खाऊ—वि (निदार्था) भाऊरी हे ज्याचे खाणे आहे असा
(शतकरी, कुणारी ६०) याच्या उलट भात खाऊ म्हणजे पाट
पेसा [भाऊर+खाणे] ० तुडडा—उ (धुम्रादर्थक सहा) ? भाऊरी
२ अन, जवण ० बडव्या—वि (तिरस्काराची) कुसल्याच्या बरी
भाचारीपणा कपन उपरीविद्या करणारा, स्वभाऊरी [भाऊर+बड
विणे] ० मोडवा—वि ? भाऊरखाऊ पदा २ तुडकमोडवा भाऊ
रीचा खेळ—उ पाण्याच्या धुमभागला तीन चार वेळा स्पर्श
करून पुढे भाऊर अवाप्रकारे खाण्या किंवा चपट दगड पाण्यावर
फेकण्याचा मुलाचा खेळ भाऊरीचा पिंड—उ सुख्यतेने भाऊरी
वर पोसला गेलेला, भाऊरी मानवगारा मनुष्य, भाऊरखाल
भाऊरीची खाऊरी—की पोटा भरण्याकरिता करावी लागणारी
नोकरी 'कल्पनात्या सुखसचार सपला आणि एवढीं बा भविष्य
काळ व भाऊरीची खाऊरी होळे फाडून द्याई लागली'—तीन
भाणाला १० भाऊरीचे झाड—न एक प्रकारचे झाड हे
दक्षिण पॅसिफिक महासागराच्या वटवून होते, यापासून भाऊरी
करतात भाऊन्या—वि दुसऱ्याच्या बरी तुडक मोडणारा, चपट
सुख भाऊन्या भाऊने—मुलींचा खेळ—मखेपु ३४६ लडक
रच्या भाऊचा भाऊने—नसत्या उठावेरी करणे (पूर्वी जयां
ठिकाणी स्थिरी छळ पकट्या ठिकाणच्या लोकांना भाऊन्या भाऊ
ण्यास लावीत) भाऊन्या निवडुंग—उन फडपानिवडुंग पदा
भाऊस—उ (कों) साहोच्या पाण्यातील एक लहान मासा
भाऊ—खा, भाऊ—की (विरु) भाऊ पदा 'विनवुना
दया आसा। दैताचा जेप उघडा।'—अष्ट २ ५४ 'नीधरी भावा
जाला। एकेमेकसि पुढात।'—घवळे पृ ६
भाऊर—न (ल) लहान कुपे असलेले मोठे रान
भाऊरा—न (गो) कोळण, पायत्रमा

माकाळा—उ मऊगा भळाळी पहा 'तुला पोटर अम मिळत नसेल हे तुझ्या पोटाचा पडलेल्या भाकाळपायसून स्पष्ट होत आहे' -निध्याचल पृ १४१

भाग—न देव, नशीब. भाग्य पहा [स भाग्य] भागा येणे. भागास येणे—नशिवास येणे 'पक्षिणी म्हणे कम हेचि भागा आले। दुसरा न बोल उपाय हो।' -य ५३७ भागती भुगती—की देवाने दिलेले, नशीबाने असलेले सुख दुःख 'भागती भुगती जशी साधेल हादी होईल' [भाग्य+भोग]

भाग—उ १ शींग, भागवटा २ खटपट 'इतुळियाही भागु। भगनाचा तिरि तो मागु।' -अपू ७८० [भागणे]

भाग—उ खच, पड, वांक (किं० वणे) 'तव भाग उल लुपेगी। बेसी बोरसली धरणी।' -फिउ १० १०७ [हा मागु]

भाग—उ १ बांटा, हिस्सा, वाटपास आलेला पदार्थ 'की मी भागवताचा भाग असें आणिले मनीं हवामी।' -मोसंदाय तलमाला ८ (नवनीत पृ ३४५) २ (गणित) भागाकाराचे पक्ष ३ बाण्णी, विभागणी करणे 'या पेरूचे सारखे पाच भाग घर' ४ मुद्रा, हेतु उद्देश, तात्पर्य, बोरण (भाषण इ०) ५ अंदा, विभाग ६ कार्य, मोठ, प्रयोजन 'आजच ते करावयाला पाहिजे होते अशावेला काही भाग नाही' -नोरिक ४६ ७ एखाद्याचे टाळले काम, कर्तव्य कार्यभाग 'भागचें एकाकी जय सावरला साधि आणुव्या भागा।' -मोकरे ४४ १४ ८ घर, सरकारी हिस्सा, डोल ९ निवड, मेद 'येथ बाबूय बाबूही। भागु न धरी।' -हा १८ १६८१ १० प्रकार 'येर माणुसपण ते भाव। लौकिक भागु।' -हा १० ७७ [स] ० असणे—पडणे—उचित असणे, अरुी पडणे ० होणे, भागास येणे—पडणे—प्राप्त होणे, वाटपास वणे 'वा। गा। भागा तुझ्याचि यश आले।' -मोवन १० ११४

० तुटणे—दुसऱ्याशी केलेला व्यवहार निकालात मिथम, संपणे ० पाडणे—डुम करणे, सचीने करावयास लावणे 'योग्य कारण दाखविल्यास अज्ञान मुलीला तिच्या सासरी राहण्यास कोणतेहि कोट भाग पाटणार नाही' -मसाप १३५ ० फिटणे—१ टूट भाव नाहीसा होणे २ वाटपास देणे 'जे महर्षी वाटले। विरका भागा फिळे।' -हा ५ १४७ भागाने लागण करणे—विशिष्ट हिस्सा घेण्याचे ठरवून घेणे लावणे ० गर्भ—५ साराख—हवो ० जाति—जाति प्रपूर्णांक—की शुद्ध अपूर्णांकाचा एक प्रकार, साधा अपूर्णांक [स] ० प्रभाग—५ मिश्र अपूर्णांक [स]

० स्थळ—न वरवसुलीची जागा, डोळ्यांक भागाकार—उ १ (गणित) सरबेचे काही नियमित प्रमाणाने भाग पाडण्याची क्रिया २ मायून जी सख्या घेते ती [भाग+आकार मायणे] भागा नुरंध—उ (गणित) अपूर्णांक मिळविलेली पूर्णांक सख्या उदा० दोनपूर्णांक तीननुपुंसा याच्या उलट भागापवाद [स भाग+अपवाद] भागानुरंध पूर्णांक—उमय पूर्णांक लिहून त्यापुढे अपूर्णांक लिहिण म्हणजे त्याम भागानुरंध पूर्णांक म्हणतात—छअ ३८ भागापवाद—उ अपूर्णांक बजावलेली पूर्णांक सख्या. याच्या उलट भागानुरंध [स भाग+अपवाद] भागाळी—खी (कों) (विभागणी केलेले रात, घर इ०चा) भाव, हिस्सा भागिक—वि (क्षाप) अपूर्ण, आशिक, अरात (इ) मेंस्थान 'भागिक—उज्वेपातन—स्फटिकीमान इ० भागी, भागीदारी—खी १ अनेकांनी समाद्रीचा केलेला व्यवहार, पाती, सराव २ अशा व्यवहारातील भाग ३ (कायदा) काही माणसांनी आपली जिंदगी, मेहनत, चानुये काही उद्योगात एकत्र करून त्यापासून होणारा नफा वाटून घेण्यावद्दचा केलेला वार (इ) पाटनरशिष भागी, भागीन, भागीदार, भागील दार—उ १ पातीदार, सरकती २ हिस्मेदार, वाटिकरी 'ऐमेनर काचिये सेले। भागीन जे जे अजमले।' -हा १६ ३७५

भाग—उ १ श्रिया इ० डोक्यावरचे वेदा विभागून मधोमध पाडतात ती रस २ एक मोल्याचा दागिना 'सात घर कैदूर मस्तर्षी घापिला। भाग मोल्याचा भरला।' -ऐपो ४८ [स भंग] ० टिळा—उ १ वगी—पगी, काजळडूक इ० श्रियाचा प्रमां घनविधि, दृणार, नटापा २ श्रियाचा एक दागिना (रपाळा वरचा)(गे) भागतिथो 'भाकि माग टिळा, नासिंदी धुपाणी।' -आपू १८ ३६० जिवी सद्गज लिळा मिला वदास पाहिजे भाग टिळा ० पट्टी—की भागटिळा ० लीळा—खी मुद्रावळ, लला-मळ—रावप २ २१० भागवळ भागोळी—खी १ (कों) बेस, लेंकर इ० दोरीबेस करून (बोदे, वेस इ० वर) केळगी रेपा, भाग २ (श्रियाच्या) तोंडाच्या दोहोंवाडूकडील आणुड केसांनी रेपा, कागजवळील आणुड—बेस [भाग+स आवलि] ० सळ—सळई—य—खी कोरून भाग पाडण्यासाठी रेनामध्ये श्रियावयाची चादी इ० चाटूची काडी ही लग्नात वदाडून धरून देण्यात वत

भाग—उ १ ओहोटी मुकती भागमोड पदा २ छळ किंवा वय अष्टमीच्या दिवशी होणारी उतरती ओहोटी (समुद्राची), कमी भरती [भग] ० भरू—वि १ ओहोटीची २ (ल) सुवर, सुम 'मेनवनि नीट घन्य वाट बरी भाग भरु।' -आपू ९१ ० मोड—ओहोटी भाग पदा भागाची भरती, भांगांचे पाणी—खीन कमीभरती भाग अर्थ २ पदा भांगटणे—अकि भग पावणे

भाग—खी १ एक मादक वनस्पती २ ह्या वनस्पतिपासून केलेले पेय, चोटा (कि० छानणे) 'तुला या पुण्याच्या वाळ वनगर भाग छानत घेतलेला पाहिला म्हणजे मला अतूर्णा नगरीतील आमच्या व्हानपणची आठवण होते' -भाऊ २१ ३

[स भाग+अपवाद] भागानुरंध पूर्णांक—उमय पूर्णांक लिहून त्यापुढे अपूर्णांक लिहिण म्हणजे त्याम भागानुरंध पूर्णांक म्हणतात—छअ ३८ भागापवाद—उ अपूर्णांक बजावलेली पूर्णांक सख्या. याच्या उलट भागानुरंध [स भाग+अपवाद] भागाळी—खी (कों) (विभागणी केलेले रात, घर इ०चा) भाव, हिस्सा भागिक—वि (क्षाप) अपूर्ण, आशिक, अरात (इ) मेंस्थान 'भागिक—उज्वेपातन—स्फटिकीमान इ० भागी, भागीदारी—खी १ अनेकांनी समाद्रीचा केलेला व्यवहार, पाती, सराव २ अशा व्यवहारातील भाग ३ (कायदा) काही माणसांनी आपली जिंदगी, मेहनत, चानुये काही उद्योगात एकत्र करून त्यापासून होणारा नफा वाटून घेण्यावद्दचा केलेला वार (इ) पाटनरशिष भागी, भागीन, भागीदार, भागील दार—उ १ पातीदार, सरकती २ हिस्मेदार, वाटिकरी 'ऐमेनर काचिये सेले। भागीन जे जे अजमले।' -हा १६ ३७५

भाग—उ १ श्रिया इ० डोक्यावरचे वेदा विभागून मधोमध पाडतात ती रस २ एक मोल्याचा दागिना 'सात घर कैदूर मस्तर्षी घापिला। भाग मोल्याचा भरला।' -ऐपो ४८ [स भंग] ० टिळा—उ १ वगी—पगी, काजळडूक इ० श्रियाचा प्रमां घनविधि, दृणार, नटापा २ श्रियाचा एक दागिना (रपाळा वरचा)(गे) भागतिथो 'भाकि माग टिळा, नासिंदी धुपाणी।' -आपू १८ ३६० जिवी सद्गज लिळा मिला वदास पाहिजे भाग टिळा ० पट्टी—की भागटिळा ० लीळा—खी मुद्रावळ, लला-मळ—रावप २ २१० भागवळ भागोळी—खी १ (कों) बेस, लेंकर इ० दोरीबेस करून (बोदे, वेस इ० वर) केळगी रेपा, भाग २ (श्रियाच्या) तोंडाच्या दोहोंवाडूकडील आणुड केसांनी रेपा, कागजवळील आणुड—बेस [भाग+स आवलि] ० सळ—सळई—य—खी कोरून भाग पाडण्यासाठी रेनामध्ये श्रियावयाची चादी इ० चाटूची काडी ही लग्नात वदाडून धरून देण्यात वत

भाग—उ १ ओहोटी मुकती भागमोड पदा २ छळ किंवा वय अष्टमीच्या दिवशी होणारी उतरती ओहोटी (समुद्राची), कमी भरती [भग] ० भरू—वि १ ओहोटीची २ (ल) सुवर, सुम 'मेनवनि नीट घन्य वाट बरी भाग भरु।' -आपू ९१ ० मोड—ओहोटी भाग पदा भागाची भरती, भांगांचे पाणी—खीन कमीभरती भाग अर्थ २ पदा भांगटणे—अकि भग पावणे

भाग—खी १ एक मादक वनस्पती २ ह्या वनस्पतिपासून केलेले पेय, चोटा (कि० छानणे) 'तुला या पुण्याच्या वाळ वनगर भाग छानत घेतलेला पाहिला म्हणजे मला अतूर्णा नगरीतील आमच्या व्हानपणची आठवण होते' -भाऊ २१ ३

भाग्या साक्षाची वाळेली पावे, सोडे, कडवा १०, गोजा (किं ओढणे) [स भाग] भागोमध्ये तुळस-बाईट बाईसांच्या पोटी सालेले चानोडे अवत्य, वाईटात पावगी गोष्ट भाग मुरका-उ १ भाग, गोजा, तबारा १० निषट केंनीचे पदार्थ (समुच्चयाने) 'पची पडे मरणान। भागमुर्का हे साधन। 'नुगा २८ १९ २ उघटपरी, नामाची (किं करणे) ३ ससरातीत कमी महत्वाचा, किरकोळ बाबतीचा सार्वे (किं करणे खाली उडविणे) 'पैशाचा-मालाचा-त्रिदगीचा-भागमुरका केला' भागीट-ह-ळ, भागी भाग्या-वि भाग पिण्याचे व्यसन लागतेला, भाग

भाग-उ मुलीचा एक सळ -सलेपु ३३८

भागडा, भागडपाटया-भि (न) ज्याची पाठसोल-पाठ, मध्ये वाळेली आह असा [भागवे=सचनें+पाठ]

भागणी-भी १ विभागणी, भाग करणे २ ही न पेरता जाण्याचेपुढासाठी वाट म्हणून ठेविलेली राततीत पडी; बिन परणीची ओळ [भागणे]

भागणे-भकि १ भ्रमणे, दहणे, दहणे, दिणणे 'त्यामागे सीढि निघे घर्मे म्हणे भागलीस जा परत।' -मोवन १३ ६० २ (ल) खचणे, वाकणे, दहणे (खांब, तुळई ६०) ३ (आजार, म्हातारपण ६० पुढे) ह्या, घातितहीन होणे नेटापुटीस वणे (घारी, मनुष्य) ४ (ल) चालणे, घुरे होणे घुरे पडणे, निरिड होणे 'पगार दंतो इतक्याने विहाडखचें मात्र भाग्यो' ५ पिऊने लावीले होणे 'दहा वर्षे रोजगार करून ऋणमात्र भागले' ६ मुली इतक्याच हाणे 'हुवा दीघला वैडुटीठ। मम मानस भागवया। -१ १८ ५ [स भज-मोडणे, तुट-का व गिडु=वाडणे] भागलीक, भागवन्-कीउ (ऊ) दह्या, क्षीण दमनूक दमलेपणाची स्थिति [भागणे] भागशीण-उ क्षतिग्रस्त घडवा क्षीण (किं होणे यणे) भागील्ली-वि १ (गे) भागळेला २ हडा

भागणे-उकि (गणित) भाग दणे एका सख्येतून दुसरी सख्या किती बळा वजा जाईल हे साक्षित रीतीने पाहणे [भाग]

भागणे-भकि १ घावणे जाणे -मोसमा ५ ७५ 'भागवे सयवरी जिजुनि त्याते यक्षास त्यागवें।' -कीर्तन १ ४१ २ पळणे [हि भागना]

भागणे-भकि उघाणाचे दिवम जाऊन समुद्र कमी पाणी भरण्याच्या दिवशीम ओढोनीस वणे [भाग]

भागणे-सकि १ शेन १० मध्ये पाचवाट करणे २ (होडी म्ळत १०-नी) आपल्या मतीने समुद्र मदीं १० चे पाणी दुभा गणे ३ (अंभे पीक) भागलेण कोळपणे बखरणे, गवत वाडणे ४ भगण, कुठणे [भाग]

भागदा-उ (गे) वाक नसलेला होयता भागन-भ (सर्वे १० स) राशिचक्रातून जाण्यास लागणारा कात भग पहा [स]

भागभूक-भी. धाकभूक, वाकभूक पहा (किं होणे, उठणे, मुठणे) [ध्व]

भागव-भी (गे) बचची, मुकण्यास आलेली काजूची वी

भागार-उ (बो) गुतांचा गोठा

भागाराळणे-भकि (व) गोंघळणे, मुचेनासे होणे 'पो पाईने भागाराळला'

भागारणी-भी १ रोत वगणे, निदणे २ (राताची)

राटणी, विभागणी ३ (रोतातून) वाट करणे [भागलणे]

भागारणे-उकि (रोत) निदणे भागणे पहा

भागवणी-सी १ घडविणे, दमविणे, प्रमविणे १ कटाच्या

व आवाक्याच्या बाहेर अशा कामाने व्हर करणे [भागविणे]

भागवण्याकड्या गोष्टा-कीनव अत्यंत कठिण व करावयास

अशक्य अशा गोष्टी भागविणे-भकि १ दमविणे, दहविणे

कटविणे, प्रमविणे 'हुक सगळे भागविला कळणे वाहानि लकडे

घाय।' -कीर्तन १ ३ २ घातितहीन, सामर्थ्यहीन करणे, जोर,

जोम नाहीसा करणे ३ चालविणे निर्वाह करणे [भागणे]

भागवत-उ १ विष्णुभक्त वैष्णव २ भगवद्भक्त भक्त

'भागवताच रच क्य। जो मस्तकीं वरीना आपण।' -एमा

११ १२३१ ३ (वडा) हरदास, कीर्तनकार ४ पौराणिक

नाटकातील सूत्रधार 'वत्सा भागवता तुवे कल्याण भसी'

-किरातार्जुन अ १ प्र १ -न कटरा पुराणावरी एक पुराण

पहा -वि भगवद्भक्त भगवानामवर्षी [स] ० ना-सी

भक्तवत्सा 'या लागीं उत्तम भागवतता। त्यासीच हत्वा वागली।'

-एमा २ ६५९ ० घम-उ निगुण व अचिंत्य ० शा पत्रघाचे

सगुण रूप डोळपापुढ उठून त्याची उपासना व भक्ति केल्याने

मोक्षप्राप्ति होत अशा मठाचा पय रामानुज मध्व राम नंद,

कबीर कदम नामदेव तुकाराम हे सत भागवतधर्मीय होत -ज्ञाको

म १८ ० मडळी-सी पौराणिक नाटक करणारी मडळी प्रथम

सागलेकड नाटक मडळी निघाली त्याचवी तिला हे नाव लावीत

भागस-सी (व) अज्ञात अडचणीची जागा सायकेंद

'कोण्या भागशीत ठेवला चाकू जाता रिसत नाही'

भागळकचडी-का (प्र) भोगवकचडी पहा

भाग-उ १ (राज) रात २ राताचा तुकडा, भाग ३

(वे) वटा विभाग ० पाडण-रातातून वाट करणे

भागाड्या-वि पळपुण्या 'शिंद याच पौनवी हटाळणी

भागवे म्हणून डोळक्याच लोक करीत होत -भाव (नवी प्रत)

१९ [भागणे, हि भागना=पडून जाणे]

भांगानगर—न. दक्षिणेतील देहावाड बाहेर (भागा नावाच्या छीन्हा स्वरणाचे बसविले म्हणून) भांगानगरासज्जाणें—(ल.) पडून जाणे. [भाणें=पळणें]

भांगभांग—स्त्री. १ वियोग, ताटावृत्त. २ पळापळ; घडपड; यातायात. [भांग; भाणजे]

भागाभाग—पु. (ना.) ऋणानुबंध; देवयोग. [सं भाग्य]

भांगार—रें—न. १ सोने. ' सरी घडले एकेचि भांगारें । '

—इ. १.९८. २ इय्य; पैसा. ' तेंव तो म्हणे केरीकरां । मज नवो कर्ण मारार । परा जावोनि भांगारा । भागा शिबेसी । ' —कथा

२.१.१११. भांगरी—वि. (गो.) सोनेरी. [१ भेगा; मृदुभंगार]

भांगार पेटप—(गो.) दागिने घळणे. भांगारले—वि. १ (महातु) सोनेरी; सुवर्णाचे. २ तांबड्या-पांढऱ्या छिपण्यांचे. ' निन्हा

तेजाविरी भांगारली । ' —दाव २८०.

भागाघळ—स्त्री. (गो.) घरेपारागत देवकृत्य किंवा पिशाचकृत्य. [भाग]

भागो—म. भंगे; स्वतः. —मनको.

भागोरखी—स्त्री. (भगीरथाने आपली म्हणून हें नांव.) गंगा नदी. ' भगिरेणें आणिली भागीरथी । ' —सूर्यवंशी राजांची

सूचाली पृ. १५. [सं.]

भागु(गु)बाई—स्त्री. पळपुडा, भित्रा, पुषाट, नामदेव माणूस.

' भगोदर आनंदचूर आणि मागाहून मागुबाईप्रमाणें पल्यान करणारे बीरपुत्र समाजमुपारणेला उपयोगी नाहीत. ' —ईदुप्रकाश.

[भाणजे]

भागोरो—पु. (कु.) एक झाड.

भागोली—पु. १ (कों.) भागीदार; पातीदार. २ बटिकरी; समादकीच्या कवचद्वारात ज्याचा कांहीं ठराविक भाग आहे तो.

३ (कु.) शेताचे भोंपे उत्पन्न झालेला देण्याच्या शक्तीवर दोत घरणारा; खंडकरी. ४ कुळ; शेत्या. [भाग] भागेतभाग—पु.

(गो.) कुळाचा वांटा. [भागेली भाग]

भागो—पु. (राजा. पुण.) जमीनीचा तुकडा; भाग. [भाग]

भांगरें—न. फाळणी.

भागोटा—पु. (देवज्ञ) लमांतील गांववाल्या पक्षांने जाण घेववाल्या पक्षास एक वेळ जेवणास पुरेल असा दावयाचा शिवा.

—बदलापुर २३५.

भागोडा—पु. गांववाल्या पक्षांने जाण घेववाल्या पक्षाला तो आल्यावर घातलेले जेवण. —बदलापुर १११ [भागवटा]

भागोरा—रें—पुन. १ राखारंगोळी. ' आपणावांचुचि बाहेर पाहतां । जेथें तेथें भांगोरा । ' —अमृत ११८. २ दिवाळें. (किंवा जेणें; होणें). [सं. भंग]

भांगीरें—न. वनावट मोष्ट; वताकणी.

भाग्य—न. १ नशीब; देव. ' म्हणे भाग्य ना माझे. आजि सुखिये नाहीं दुजे । ' —इ. १४.१५१. २ वैभव; ऐश्वर्य. ' राखावीं बहुतांची अंतरे । भाग्य येतें तदनंतरे । ' —दा ११.३.१८. [सं.]

भुलणे-फाळणे—भाग्यवान् होणें; सुली होणें. भाग्यास चढविणें—भाग्यवान् करणें; श्रीमंत व सुली करणें. ० पुरुष-पु.

भाग्यवान् मनुष्य; देवघाली इसम; पुण्यात्मा. ० लक्षण-न.

चांगल्या नशिवाचें चिन्ह. ० धान्-घंत-झाली-वि १ देववान्;

पुढीची; नशीबवान्. ' भाग्यवंत म्हणूं तया । धारण गेले पंडरियाया । ' २ पुण्यात्मा; पद्महस्ती ० हीन-वि. दुर्दैवी, कमनक्षिणी. भाग्यो-

दय-पु. उत्कर्षाचा काळ. ' भाग्योदये भजति त्या प्रभुदेवराया । ' [सं. भाग्य+उदय] भाग्याचा भोवपळा-पु. दुर्दैवी, हतभागी

माणूस.

भाग्य—वि. भाग देण्यास योग्य, शक्य; भाग्यशाल्यक.

भाचर—स्त्री. भरी. —दार [सं]

भाचा—पु. बहिणीचा मुलगा; छीन्हा भावाचा, बहिणीचा

द्विवा नणंवेचा मुलगा. ' रे उत्तरा बाकुनिचा या म्युहांत न दिसे मला भाचा । ' —मोविराट ४. ७८. [सं. भागिनेय; प्रा. भाच-

जेज; द्वि. भागजा] भाचरुं, भाचार-न. भाचा, भाची पदा.

भाची—स्त्री. पुरणाच्या बहिणीची मुलगी; छीन्हा भावाची, बहिणीची

नणंवेची मुलगी. [सं. भागिनेयी; प्रा. भाजेभजी] भाचेजाघई-पु.

भाचीचा नवरा. भाचेरतून-स्त्री. भाच्याची बायको.

भांचोद—वि. (आश्रित) एक शिवी. [बहीण+चोदणें]

भाज, भाजा—स्त्री. (शक्य) बायको; पत्नी; भार्या. ' दिग्भारवर्ती रघुराज । सव्यभागी सीता भाज । ' —वेसीस्व १०.९५.

[सं. भार्या; प्रा. भग्जा]

भाज—स्त्री. कावड; संतोष. ' सर्वस्व आपुलें अर्पुनि भाज । लळे पाळिले बहुत । ' —स्वादि ३.३.२२.

भाजगड, भाजगडणें, भाजगडखोर—(प्र.) भागगड, इ.० पहा.

भाजणें—कति पोळणें; चढका नसणें; जळणें; होरपळणें.

—कति. १ जमीनवर तवा, खापर इ.० ठेवून माकर, धान्य इ.० शेळणें; पकडणें, पोळणें; परतणें. २ पोळणें; होरपळणें. ३ (ल.) गाजणें; छळणें; सत्तावणें; प्रास देणें ' मरता तरी राज्य करिन जरि

तुं म्हणसिल न ईस माजीत । ' —मोवच १२.१५८. ४ (कों.) (सामा.) जाळणें. ५ (राजा. कु.) छळणें; खोदणें (दिशेव.)

[सं. प्रस्ज्; प्रा. भज्ज] इ.० दुषानें माजला तो ताक कुंकून धितो. भाजकट, भाजट-वि. १ किंचित भाजलेले. २ भाज-

ल्याचा बास येत असलेले. भाजका-कें-वि. १ भाजलेले, शेक-

लेले (धान्य इ.०). २ भाजलेली; तापविलेली (जमीन, सेत इ.०).

३ तापविशेष, शोकेश, भाजेश एतलेका, एक केन्ना (बोण तादि पदार्थ) भाजण-न १ भाजणें, शोके २ खापर इ० त भाजण्यासाठीं घेतलेले धान्य इ० ३ भाजावयासाठीं एकसार घाला वयाचें धान्यादिकाचें परिमाण, हप्ता, पाणा ४ एवढा भाजण्याची क्रिया [स अञ्जन, प्रा मञ्जन] भाजणावळ-ही भाजण्याची सजुती भाज(जा)णी-नी-ही १ चार पाच तहेची धान्ये भाजून एम्बर ददन केलें पोट याचें घालपीठ, फडगेळीं इ० करतात २ भाजणें, शोके, भाजण्याची क्रिया ३ पेरणीच्या अगोदर जमीन भाजण्याची क्रिया ४ (मदात) किंचित उष्ण करणें, शोके, मित्रिण करणें 'ब्रह्मविद्येचे निरुपे' कामतत्वा भाजनी दीमे ।' -भाए ३४ भाजणूक-ही (ल.) उजणूक, पीडा, ग्राम, गाजणूक भाजणें भाजण-न भाजणपदा भाजणें-न ज्यात धान्य भाजतात ते खापर भाजणी-उ (राज) पोडे, राणा इ० भाजणात, (छील्लिणीरूप भाजणी) भाजपोळ-ही १ भात पोतवीसाठीं जमीन भाजणें इ० कामें १ जाळपोळ, लुट करताना घाला आग लावणें, भाणसास भाजणें इ० क्रिया 'त्या गावात पेंढाऱ्यानी फार भाजपोळ केली' [भाजणें+पोळणें] भाजभूज-ही १ भाजणें, शोके २ भाजलेले धान्य [भाजणें दि] भाजलेलें-न भाजून केलें, धान्यादिकठप्पार पदार्थ भाजवट-ही १ री पेरण्यापूर्वी जमीन भाजण्याची क्रिया १ भाजलेली जमीन -वि १ भाजलेली (जमीन) २ भाजावयास पाडिज अदी (जमीन) ३ (क) भाजलेलें, शोकेलें (धान्य) भाजा-उ (शें) एषा वेळीं भाजलेलें धान्याचें परिमाण, हप्ता, पाणा भाजाणा-उ भाजलेला हरमरा इ० वा दाणा (सामान्यत अनेकवचनी प्रयोग) [भाजणें+दाणा] भाजावळ-ही (शें) भाजवट पदा भाजाण-न भाजलेलें एक केलेलें धान्यादिक -वि भाजलेलें, शोकेलें भाजुक-वि १ पकें भाजलेलें २ (ल) घाणें 'भाजुक साजुक भाजुक राजसवणें ।' -अमृत ३५

भा(भा)जणें-उक्ति १ भाजणें, विभागणें वाटणी, भाग करणें २ (गणित) भाजणी करणें [स भाजन] भाजक-वि १ विभागणारा, भाग करणारा २ भाजणारी सख्या जिने भाजवाला भागावयाचें ती सख्या [स] भा(भा)जणी-ही १ (गणित) विशिष्ट वजावाकी किंवा भागाकार, हल्क्या परिमाणाच्या अक्षासभारी परिमाणाचें रूप देणें किंवा भारी परिमाणाच्या अक्षास हल्क्या परिमाणाचें रूप देणें ह्याचे दोन प्रकार आहेत-सम्यक् भाजणी व चढती भाजणी २ वाटणी वाटप विभागणी ३ कोळणी, वरणी ४ (अदिष्ट) विषयविणें, खरावी करणें विचका करणें (मि० मारणें) ५ कर्म, भेद राखत टाकससत्त गुणी देवा दानवाची भाजणी ।' -क्या ४५ १५७ भाजणी खाजणी-ना-ही. क्षययदि 'भाजणी खाजवी । तुझा सास

उरला दोन्ही ।' -नुमा ३११५ भाजिन-वि. १ (गणित) भागलेला, भागला गेलेला २ विभागलेला, वाटणी, वाटप केलेला भाज्य-न (गणित) भाजकाने चिला भागावयाचें ती सख्या -वि विभागण्यास योग्य, जरूर, शक्य, ज्याची वाटणी करावयाची आहे असे [स.] ० रेखा-ही दोन भाग निरनिराळे दाखविणारी रेखा, (इ) लाईन ऑफ डिमांडेशन

भाजणें-अक्ति विप इ० उतरणें, नाहींस होणें, क्षमणें 'सबभै हृदय कल्हारी । तेय कारण्यवेळेच्या भरी । लागला म्हणोनि लहरी । भाजवि ना ।' -हा २७१ [स भंजन]

भाजन-न १ (सामा) पात्र, भाडें 'तै देस काळ भाजन । द्रव्यही मिळे ।' -हा १७२७० २ (ठ) स्थान, आधार, गृह उदा० मान-मुख-स्तुति-भाजन 'बैक्यो असत्याचें भाजन ।' -रावि १० ६१ ३ भागणें, भागाकार [स]

भाजा-ही भाज पदा

भाजी-ही १ मुख्य नत खाताना, फळें, सुळें, पाला इ० शिजवून, मसाला घालून तोंडी लावण्यासाठीं तयार केलेला पदार्थ, गाक पालेमाजी व फळमाजी असे दिवे दोन प्रकार आहेत २ शिजवून खाण्याच्या कामी उपयोगात आणतात ती फळें, सुळें, वद, पाला इ० ३ निसर्गानें मेलेल्या जनावराचें मांस -बार ४ पिटीदाह्या खेळातील एक पारिभाषिक शब्द शक्क्याणीच्या खेळात आपल्या उजव्या हाताच्या मुळीत दाह घालून मुशीवर दाहस लागून इरी ठेवणें व मग ती पोडी वर उडवून तिच्यावर दाह मारणें ५ (स) चौकामोळा म्हू० (व) भाजीसारखें पस्ताचें आणि जगासारखें बर्ताबें (कागद, पायड्रून इ०ची) ० इरणें-चोळामोळा वरणें अव्यवस्थित करणें भाजीकाची-वि (भाजी कच्ची ।) कोणताहि मनुष्य, परिस्थिति, पदार्थ इ० विपर्ययी नेहमीं माणुषी दवेविणाऱ्या इसमावद्दल योजितात माव इतीचें भीड अळणी याप्रमाणें. ओली भाजी आणि घाटली भाजी की ताजी, हिरवी भाजी आणि सुद्धून ठेविलेली भाजी ० दुस-उ बाजारांत बिकावयास आणलेल्या भाजीवरील कर ० पाला-उ १ शिजवून खाण्यास, तोंडी लावणें करण्यास योग्य अशीं फळें वद पाला, सुळें इ० समुच्चयानें 'दोर्ची दिवसा मिळे तण । भाजीपाला भक्षितो ।' २ निरर्थक, तथ्य नमेल्ली गोष्ट 'त्याचें बोलणें भाजीपाला' ० भाकर-ही साधें, गरीबीचें अन्न (एखाद्यास जेवणाचें आमंत्रण देताना घरच्या जेवणावद्दत विनयानें योजितात)

भाट-उ १ रात्रे रजवाडे, सरदार इ०चीं स्तुतिस्तोत्रें गाणाऱ्याची एक जात व हातींल व्यक्ति 'भाट वेताळ पदीजन । निज घाटार्दी चाखिले ।' -जै १० ४१ हा एक अलुतेदार असून वाण्याच्या वशावळी ठेवणें, एतें प्रमविणें, घाल्म्या

बगोच्या लोकांसलमाचा सुहृत् काढून देणें अर्दी दाची कामे असत
-भाचवृ ६४ २ स्तुतिपाठक 'दिगतीचे मूपति। भाट होऊनि
बाळापती।' -शा २ २१२ -वि व्यर्थ, पोकळ पडपड करणारा
(माणूस) [स भट=बोलणे, दि] भाटकी-की (कु) भाटपशी,
एक प्रकारचा पशी (६) लांक, भाटणें-सकि बाळविणें -शर
भाटचोळापणा-उ व्यर्थ पडपड 'जशो ऐसीं श्रीदावळी।
भाटचोळीपणाची।' -तुगा १७७ भाटि(टी)य-की स्तुति,
गुणवर्णन 'ज्याचिये भाटिवेलायी। मी कपिल जाहलों।' -हा
१३ १५७ भाटिवकी-नी स्तुतिपाठकता 'ज्याच्या पदासि
वरदेवमान याची। ते। मुखी करिति भागिवशी ज्याची।' -
आसी ७०

भाट-कीन १ ओहोटीच्या वंशीं समुदातील हिंदा पाणी
बागल्यामुळे नदीतील उघडी पडणारी सपाट उचवट जागा, राग,
खाव्या, दावा १ (कों) उसाच्या लागवडीसाठी तयार केलेली
जमीन ३ उसाची लागवड ४ -न (कों) भाटलें, झेतजनि
नीच्या आसपासची उचवट्याची जमीन, पडित, बरड, उखर
जमीन हीं बर हलकीं धान्ये होतात 'मग महाभूतांचे एक वाट।
सैरा वेडावुनि भाट।' -हा १३ ४५ (गो) भाटलीची बाग
-सहाद्रीच्या पायथ्याशी ३०६ भाटकार-उ (गो) भाटचा
मालक, जमीनदार -सहाद्री ३०६ भाटलें-न १ भाट अर्थ
४ पहा ३ उसाच्या लागवडीसाठी केलेली जमीन भाट अर्थ २
पदा भाटवळ-वि (कों) भाट जमीन पुढळ असलेली (जागा)
भाट्याची जमीन-की गुनतापेंत ज्या ठिकाणी नदीच्या
पाण्यास फार वेग नसतो व जेथे पावसाने पाणी मिरनिताळ्या
ठिकाणाहून वाहून येउन त्याचा उचवण होऊन पुढें उ-हाळवत
पाणी सुद्धं जी ठिकाणी होत अशी जमीन, भाट टुपि १६

भाटक-न भाडें, मसुरी, पगार [स]
भाटजाय(मूळ)-की एक औषधी झाड
भाटवरणा-उ एक जंगली झाड
भाटवा-उ (ना व) बसोल बहिणीचा नवरा
भाटों-उ (गो) धुळीवर तलेल्या काजूच्या वियाच्या
रागा रचून त्या तिरावून खेळतात या खेळात त्या रागा अचूक
तिराक्यासाठी म्हणून वापरतात ती जड व भाटी बीं
भाटाटि-ळें-की भाट भाटी 'नारदे कबळिआपेकि
भागाळि' -शक १२८९ वा यादवाचा झिललेख
भाटी-की १ भाट अर्थ १ पहा 'खलदावा म्हणावे
दसाने चालवा नाहीं तर भाटीवर लागाल बरें' -शेकूपीअर
भाटपमाला-तुफान भाषांतर पृ १ २ नदी, खाडी इ० च्या
काठची बागाईत मळे इ० साठी उपयोगी पडणारी सुपीक जमीन
भाटी-की मानरी

भाटी-की १ (गो) दात गाळण्याचा कारखाना, भी
२ दात गाळण्याचे यंत्र ३ घडाभर दात
भाटीय-य-न ऐक्य -मनरो
भाटु-उ भट, मिश्रक 'नामें खवणा भाटु आला।' -पच
१ ४३. [भट]

भाट्टे-उ (महा) भट पहा 'भणभोनि कसानेचा
होईचे। पुढा गाढ धाडिज।' -शिष्ट ४४४ [माट]

भाट्या-उ गुजराथी लोकांची एक जात किंवा त्या जातीचा
इसम भाटेशाई-वि पाणेठपाची एक त हा -मराठी तिसरे
पुस्तक (१८७३) पृ ६४

भाट्याघाघळी-की समुदातील वाघळी नावाचा मासा
भाड-की १ आपली वायको, वहीण इ० स उपभोगार्थ
देऊन मिळविलेला पैसा, कुठणपणाने मिळविलेले इत्य 'मात
परीत पार कथा। भाड घेता न हाजे।' -तुगा २४०८ २
दहाली [स भाटक] ० द्याऊ, भाड्या-वि घरच्या ब्रियाच्या
वश्यापणावर निहाड करणारा ही तिची म्हणून वापरतात

भाड-न १ धान्य इ० भाजण्याची अडभुजाची भरी २
ह्या भरीखाली सर्पण घालणे ३ भरीत घातलेले सर्पण, जळण
(किं० घालणें, भाजणें) भड, भडस पदा [भड, हि भाड]

भाड-उ १ नट्या नाटक तमाशा, पणुपक्ष्याच्या शब्दांचे
अनुकरण इ० करून चरितार्थ घालविणाराची एक जात व
तींतील व्यक्ति, विदूषक, बहुरूपी 'का भाडाच सोंडीं भडपुतण।
त्यावरी आडा शिमग्याचा सण।' -एभा ८ ८२ २ कडपेदाल
-सि बहरम निरैज (माणूस) 'सर सर परती घालेव आता
भाड। कैसे दाखविशी अगा या तोंड।' -तुगा १११ [स भड,
भाड] म्ह० राड भाड म्ह्या विरडे हो होय कैमा

भाड-न १ भाडें, पाय 'गगदेक परी जालें। तरी मय
भाडा जाले। -हा १७ ५२ २ सडपें, मातीचा डेरा 'जैशी
भाडवटभरावी। तदाकारें असे धृषी।' -हा १२.८७२ [स]
० बोंडघुळें-बोंडोळें-न भाडपात लाविलेले घालीपीठ
० दारा-उ भाडपारा फास लाविलेली विहीरीतून पाणी काढ
ण्याची दारी २ 'कृपातरीं घालुनि भाडदोरा। शोभतसे सुंदर
गोपदास। -अकड २ गोपीगीत १२

भाड-की (व) तोफ मडें पहा
भाड भाण-न (गो) वरच्या ओठास जन्मत पडलेली
मेग भाडी पहा भांडव्यो-वि (गो) जन्मत ज्याचा वरचा
ओठ चिरलेला भाड असा (मनुष्य) राखडा

भाड, भाडघोर, भाडगा-रा-नि क्षुद्रक कारणाकरून
भाडण करणारा 'म्हणाल तरि तत्सुता कथि तुम्हासवे भाडगा।' -
-कका ३५ [भाडणे] म्ह० भाडाच्या गाडीसालून जाऊ नये

भांडकुदल-वि भाडखोर [भाडणें] भांडकें-वि भाडखोर
'जैसे आपण नम भाडकें । जगातें म्हणें ।' -हा १८ १२५

भाड-कण-कन-कर-दिन-दिनीं-दिशीं-किवि
एकदम, ताडवन, शब्द होई असें (१४, फल इ०नीं) पडणें किंवा
तडकाफडकीं करणें, घोरणें इ०च्या ध्वनीचें अनुकरण होऊन
'एकाएकी मढेदाला भाडन फोडोप्रापी शिबण्याचा शोक
लागला' -पपथे ५७

भाडकल-न (ईश) इहलज पदा

भाडण-न १ तडा, फलद, कज्जा, बखेडा २ तडा, बलद,
कज्जा करणें [भाडणें] म्ह० दोषाचें भाडण तिसऱ्यास लाभ
० उकरून काढणें-मागच्या गोष्टीचा उल्लेख करून व प्रति
पद्याला क्षीम घेईल अशा गोष्टी सोडून भाडण उपस्थित करणें
भाडणाचें तोंड काळें-भाडणाचें दर्शनसुद्धा नको, भाडणाचा
परिणाम लाजिरवाणा असतो भाडणें-मकि १ भाडण, तडा,
कलद, कज्जा करणें २ सुद करणें, लढणें 'मी भाडन स्थिर हो
तुजहि मजहि आनि आनि न परतणें ।' -मोविराट २ ५०.
[स भाड-बलद करणें]

भाडमतिभांडक-उ मोमदला, अदलाबदल, एक वस्तु
वेळून दुसरी वस्तु घन्याचा एक गणितप्रकार, छाटेलोटे [स]

भाडभीड-ली मुरवत भीडभाड पदा

भाडबल-न १ व्यापार, सावकारी इ०त घातलला पैसा,
इच्छोत्पादनाचें साधन २ (ल) (इय्य, बुद्धि, अकल इ०चा)
साठा, देवा, पुजी सायुती करावया भाडबला । पैसला गर्वी ।'-इया
३ ७७३ [स भांड, दि] ० बाहेर पडणें-वेत, कट प्रगट
होणें 'आणि सवें भाडवल बाहेर पडल' -चंद्र १३६ ० शाही-
ली भाडवलवाल्याचें कर्तृत्व (इ) नैपिटल्लिहम् 'क्षारसाही,
शिथलाही, दोलतशाही किंवा भाडवलशाई जशी काईट'
-सुद १५७

भाडळी-ली एक शाख शाच्या काढया सुधीप्रमाणे
प्रमाणासाठी घेतविताना

भाडळीमत-न सहववाची ली भाडळी हिणें काढलेले
फलन्योतिपाचें मत, पदाति

भाडों-उ (गो) कुणगा [भाडें]

भाडागार, भाडार, भाडारखाना-गृह-नपुन १
इय्यसम्राजें स्थान, खजिना, कोठार, इय्यकोश अंतोरिया इ०भरें।
साठोनिया भाडारें ।'-हा १ २२० २ (सामा) खजिना, साठा,
सचयस्थान तें मोडनिधीचें भाडार ।'-ऊ ३८ सं भाडागार,
गावार] भाडागारी, भाडागारिक, भाडार-उ खजिन
दार, कोठारी, गोशाध्यक्ष कुडेर सुसा भाडारी ।'-क्य १९

भाडामाड-डी-ली आपसातील तटा, भाडण [भाडणें दि]

भाडाघणें-मकि १ भय होणें २ बंद होणें, पडणें 'का
अगदीन भाडाघे । रयाची गती ।'-हा १७ २८९ [भड]

भाडाचा-उ योदा -शर [भाडणें]

भांडाल, भाडुका-वि भाडखोर

भाडी-ली घरच्या ओठांत बसत असणारी फट 'हुसऱ्याचें
नासिक घेणें । पडटी भाडी ।'-सुपु २ २५ ७१ [घों, भड]

भाडीर, भांडिक-उ गीतें म्हणणाऱ्या व वादतुकाल
छेकाची एक जात -महाप १ १ १ भांडीर, भाडीरी,
भाडिकी-ली बजोत्र, मगध, गौड, महाराष्ट्र कलिंग या देशाची
संस्कृतमिश्र गीतभाषा काही ही लुनी मराठी भाषा म्हणतात
-महाप १ अक १ व ३

भाडुली-ली. ल्हान भाडें 'कापुराची भाडुली परिमळें
भली ।'-शुणा ४५९ [भाडें]

भाडे-न १ एखाद्याचें घर जमीन इ०च्या उपयोगाबद्दल
त्यास द्यावयाचें इय्य 'राहेत देऊन विठयेक भाडें ।'-सारह
६५३ २ काही माल, मनुष्य इ० स घोरें, पैल, मनुष्य इ०नीं
बाहुन नेण्याबद्दल जें इय्य घेतात तें, दिसाया ३ माल, मनुष्य इ०स
इय्य घडन पोचवून देण्याचें काम [स भाटक, प्रा भाडय]
जळतें घर भाड्यान घेणें-(ल) घोका भाडे असें प्रत्यक्ष
दिवत जतला त्यात पडणें सामाशब्द-०करी-उ १ (जनावर,
घर, गावो इ०) भाडें घेऊन वापरावयास देणारा २ हुसऱ्याचें घर
इ० भाडें देऊन वापरणारा ३ (ल) मजुरी घेऊन काम कर
णारा, भाडोजी कोकर, मोलकरी, वतन्या 'जर हलकें काम भाडे
कन्याचें करीन तर अगात शक्ति नाहीं' -व्यानि ८७ ४ व्याच्या
मजुरी पक कड असतात व त्या कड्यापासून झालेला फायदा त्यास
न मिळता हुसऱ्यास मिळतो असा इय्य, मजुर ०चिह्नी-जी
होत, घर, जमीन इ० काही सुदतीपर्यंत वापरावयास देऊन त्याबद्दल
केव्हा रेखी करार ०तोडे-न भाडे, वापरावयास दिलेल्या
वस्तुबद्दलचा मोबदला इ० समुच्चयानें [भाडें दि] ०पट्टा-उ
काही काळपर्यंत एखादी मिळकत उपभोगावयाचा हाक द्यावर
मिळकतीच्या मालकाक हुसऱ्याने घेताना या हाक्याबद्दल ठराविक
रकम, पिकाचा अंश किंवा एखादी वस्तु भाडें म्हणून मालकास
देण्याचा करार भाडची-रि ओबोजी -शर भाडेले-(गो)
ओशें बाहणारी ली भाटेली-उ (गो) ओशें बाहणारा मजूर
भाडोतीची, भाडोजी-वि १ भाडे देऊन मालकाच्या घरी
राहणारा २ पैस घेऊन काम करणारा मोलकरी 'स्वभूमिच्या
मोचनार्थ व स्वातंत्र्याप्रित्यर्थ हातावर धीर घेतलेल्या वीराचा
सत्साध देण्यापद्धत कर्म पाहणाऱ्या अन्वयाची राजाच्या भाडें
भापणाऱ्या भाडोजी निपायान वसा यणार' -शिववाचन्य ५
१३ [भाडे+ठवणें] विन भाड्याचें घर-न (द्रव्यात राह
णाऱ्या कैद्यास भाडे घालें लागत नाहीं यावरून) ठुरन

भाडें—न १ (पातु, माती, सकृद, दगड इ०) पात्र, पातले तपेली, मडकें इ० २ (ल) तोफ 'तैतीचि आत्मासु सधानाचीं भाडीं।' 'सुरजोसुरज टेविलीं कति कडाडीं।'—स्वादि १० २७ ३ नदीचे पात्र ४ प्रसूतीनंतर निवा काडीं रोगाने बाहेर येणारा जन्नेद्रियाचा भाग (विशेदते पशुचा) ५ नगरा, पडपम इ०चे गगळ, पडगा ६ (ना व) दागिदा, अलंकार 'सुरीच्या अणवार पचवीस तोळपाचीं भाडीं आहेत' ७ (व) शेतीच्या कामातील वस्तु ८ (व ल) विहीर [स भाड] ९ फुटणें—१ (ल) गुप्त फुटणें, उघड होणें, अडू जाणें २ (कु) पुजळ जुलाब होणें, कोठा फुटणें ३ बाहेर येणें—प्रसूतिसमयीं पशु इ०च्या जन्नेद्रियाचा भाग बाहेर येणें, आम बाहेर येणें भाडें ४ दागणें—तोफेस बत्ती लावणें 'सदरसरतोबत, हवालदार यासीं घडूकीचा व भाडीं दागायचा अन्व्यास असावा'—मराभा १३ भाड्याच्या तोंडीं—मुखीं उडविणें—तोफेच्या तोंडीं देऊन दार मारणें 'का माड्यामुळे उडवणें। या नाव आदि सूतिक।'—दा ३ ७ ७२—शारी १९३ भाड्यास भाडें छागणें—शेजाच्या शेजा—यात मतभेद तट इ० होणें भाडीं कुडीं—नव्व भाडीं व इतर सत्सरोपयोगी सामानसुमान (समुच्चयानें)

भाण—५ न नाटकासारखा काव्याचा एक प्रकार ह्याचे दहा प्रकार आहेत—नाटक प्रकरण भाग प्रहसन, शिम, व्यायोग, समक्कर, घोषी, अज व ईशाष्ट [ल]

भाण—५ १ (कारवारी) हडा—शर २ (गो) मोठी परगी [स भाड, भाजन]

भाण—न (कुमारी) जेवण 'वितराच्या नावी देवा भाण मारावें'—वदलापूर ८० भाणें पहा

भाणवशी—औ भुमत्याचीं भाडीं देवाक्याची घडवची, उत रड भाण (न) घस—सा, भाणोसा—खीप्र १ सुरीच्या भाणें दण्ड, माती, गुमा इ०चा करतात तो ओठा 'जेवीं ससा भाणवसा आला। तो मुके प्राणा।'—कथा ४ ७ १२० 'नजीब खान रोडिला ससे भाणवसियास सावरवें तैरा बाळा आह'—भाष ४१ २ उतरडीचें भाडें नीट वसावें म्हणून जमीनीवर कलेले मातीचें बोंडळें ३ उतरड लावण्याची जागा उतरडवर 'धोमा आली भाणवसासी। कृत्रिम रुदमी शोमली वेंसी।'—एरवत १८ ३५ ४ स्वयंपाकवर 'जें जें मागेल भाणवसी। सर्वे बाणनि त्वा दावें।'—गुप्त ७ १८—जड ३८ [स महानस] भाणवसी—५ कावारी, स्वयंपाकी 'शुद्ध विश्वासी भाणवसी। त्यासीं सागुनि शर्वरासी।'—मुआदि २९ ६१ भाणाशिरे—न १ स्वयंपाकिणीने उपयोगात आणलेला मटकट कडा २ वयमिचारीण ३ एक शिबी [भाग, भाडेंचरी]

भाणस—५ (कों) १ काही जातीत लक्षाच्या वेळीं नवरीं सुरीच्या बापाकडून नव—यामुलाकडे सामा—रत पचवीस मटकीं पाठविण्यात येतात तीं, गौरीहार वही 'पाहाली चोखट। भाणसा साजत।'—खोरीत १३ २ (सामान्यत) दूधभत्यासाठीं असलेले दीड—दोन रोराचे मातीचे भाडे, हे उभट असून वर अरद असते.

भाणस जाणें—व्यर्थ, वाया जाणें घुडणें 'पिक सर्वे बोंवळे कापिले। आमचें जीवित्व भाणस गेले।'—गुप्त ४८ २४.

भाणसाघर—न स्वयंपाक—लिपु
भाणा—ण—शी बहीण 'आक्षत भरली भाणा। दुणा ब्राह्मण मेहुणा।'—दा ३ ३ १० [स भगिनी]

भाणूस—५ भाणवस पदा
भाणें—न (काव्य) १ पात्र, भाजन 'जें सकळ रोगाचें भाणें। वाडिले आहे।'—ज्ञा ८ १४३ २ जेवण, अन्नाने भरलेले शेट 'वाडिले ठायींचे भाणें। टाकोनियां भावें।'—दुमा ७२९ ३ जेवण, भोजन—अग्नि जेवणें भोजन करणें [स भाड, भाजन—भाजन—भाणें—भाणें—राजवाडे प्रथमासा तुल्य गु भाण]

भात—न एक तृणधान्य, टरफलासह तांदूळ, डाळीं हळवे व गरवे अशा भाताच्या दोन मुख्य जाती, यात पत्रास प्रकार आहेत—५ १ तांदूळ शिजवून करतात तें अन्न याचे साधा भात वागीभात साखरभात इ० अनेक प्रकार करतात 'अस्तमार्गी कधीं रात्रीं भातभक्षिती पाटावरती।'—एयो ४०१ २ जोष कडाच्या कऱ्या शिजवून करतात तें अन्न, जोषकडाचा भात ३ (ल) नातळें, नातलेले फळ ४ (ल) चिपळत चाललेली जखम [स भक्त, या भक्त=भोवन, प भक्त, लि भक्त, हि शु य भात] ५ मोडणें—(राजा) भात विकणे ६ राघोणें—भाताचे आरे रचल्याबरोबर भात थोडेंतर मोडत म्हणून बाहीं दिवस उघवी तशीच देवणें—इपि २३९ सामासद—० फ(क)ण—५ टरफळ असलेला तांदुळाचा दाणा, साळीचा दाणा—न तांदुळात मिसळलेली किंवा त्यातून निवडून काढलेली निवड, भातगेटे ० करी—कार—५ भाताची लायवड करणारा शेतकरी ० वाडे तांदूळ—पुसव लागण तसे भात थोडें मुसळानें कोडून केलेले तांदूळ ० खळे—न भात शोरण्यासाठीं व तुडविण्यासाठीं केलेले खळे ० खाऊ—भरु—भो(चो) कण्या—भो(क्या) नि १ भाकर खाऊनी प्राय भात खाणाऱ्या लोकाबद्दल उपहासाचे योजनायचा छन्द, लुसता भात खाणारा, घरगार मादूस 'भो(कण्या) भात भो(कण्या) भाण निरत्यक कामात चित करु'—भोरिक ६६९ २ शिंकांमटवडा काही उद्योगधदा न करता खाणारा 'सर्वे भात खाऊ मिळालेत सार।'—रामदासी २ ५४ म्ह० ३ बोंवळे आणि आनबोंवळे ० गोटा—५ १ टाफले काढून टाकलेल्या तांदुळात शिडलेला टाफलासहित दाणा, भातकण २ (गो) शितकण

० जमीन-नी भाताच्या पिंकास योग्य अशी जमीन 'घणी-
खी (गो) पेज' ० शेत-ती-नखी १ भात पेरण्याचे शेत २
भाताच्या लागवडीस योग्य अशी जमीन, भातजमीन, पाचर
० शेती-वि भातभातासंबंधी (जमीन, वसूल, रोकडो) ० साण-
खी कुचलेल्या भाताची, बोंडपाची पाण भात(से)ण, भात्या-
(ये)ण-न पेडा, भाताच्या काढणा, भात.चे पीक काढून घेतल्या
नंतर उरतात त्या काढणा, गवत इ० [भात+तण] भातळ-वि
ज्यांत घरेच भातगोटे राहिले आहेत असे (तांदूळ) भाताचा
पिंड-प्र वेवळ भातावरच पोसलेला इसम भाताणी गवत-
न. रावला उपयोगी पडणारे भातगवत पेडणाची गूत बंगरे
-बद्दलपूर ३१

भात-नी १ बाल, रीत, तऱ्हा; पद्धत, दृष (चालणे,
घोलणे, वागणे इ० ची) २ प्रकार, तऱ्हा, जात [हि.] भात-
भातचा-वि तऱ्हेतऱ्हेचा; निरनिराळ्या प्रकारचा 'भातभात
पात त्यात बहु भात करीतो.' -अष्टशुक् २३ भांतीं (तो)
भांतीं-निवि १ निरनिराळ्या मार्गांनी, रीतींनी २ निरनिराळ्या
प्रकारांनी (कि० घोलणे, छळणे इ०) भांतीभांतीचा-वि
नानाप्रकारचा, तऱ्हेचा

भात-खी लाव व दाट वगळलेले कुसळाचे गवत
भात-खी. (मां) पत, नावलीकिक; कीर्ति (कि० राखणे,
सामाळणे, ठेवणे)

भात-न (गो.) जेवण ० मारण- (गो.) यथेच्छ ताव मारणे
भात(तु)कली-खी १ ल्हान मुली स्वयंपाक, जेवण इ०
ससारातील गोष्टींचे अनुकरण करून खेळतात तो खेळ, खेळांतला
स्वयंपाक २ ह्या खेळांत करून खातात ती खाई (समुच्चयाने)
[भात अल्पाधी]

भातकुळें, भातकुळें, भातकुळ-न १ ल्हान मुलांना
खाण्यासाठी दिलेला जिवस, खाऊ २ भातकुळीच्या खेळातील
पदार्थ (पीठ, पोह इ०) ३ चांगले, बवदार खाद्य भातुकें अर्थ
३ पहा [भात, भातुकें]

भातक-भातुकें पहा
भातड-डा, भातडी-नपुंखी (काव्य) वाण ठेवण्याची
पिशवी, भाता 'सुद्धा माळें घारादर। सरले भातडीचे धर।' -
एमा ३० १४४. [भाता]

भातडी, भाताडी-खी सोनार इ०चा अग्नि प्रज्वलित
करण्याचा ल्हानसा भाता [भाता]

भातलुईडा-प्र चांगलेचा-या द्वयेने एका विषयस झालेला
मुलगा 'प्रसादविधिवशी बाळ। जन्मिल्या वेवळ भातलुईडा।' -
निगा १४१ -वि (भात ० वडणाचा) एक आकस्मात वरील विध
वेस मुलगा झाला त्याबद्दी उत्सवाप्रोत्यर्थ करेल्या अक्षतपणा

तील सरलेला भात मदीत रुबवून दिला या आर्याविशेषकन हे
एक आह्वान पडले आहे. [भात+लुईडो]

भातघडा-डी-खी जोपळण्याचे भरवपीठ वगडून त्याचे
पापडीप्रमाणे उन्हात वाळवून केलेले एक ताद्य (मराठ्यात रुड)
जोषळ्यांच्या कण्याची माजीव माळपावडी 'नाही भातघडा, तथा
दक्षिणा कॅचा। ग। तो जीवडा।' -आसु ५ [भात+वडा-डी]

भातघडी रुपाया-प्र अमुदी रुपयाचे एक चलनी नाणे
पूर्वी सातवड गांवीं हे नाणे पाडीत असत [भातवड]

भाता-प्र १ सोनार, सोहार, ताबट इ० ची विस्तृत प्रज्व
लित करण्यासाठी वारा भरण्याची पिशवी (कि० फुकते) २
वाण ठेवण्याची चामडपाची पिशवी 'काय पिनाकपाणीच्या
भाता। कायकाई आहाती।' -हा ११ २०७ ३ प्रव सात रुपय
पाकाची माडीकुडी ठेवण्याची शिपाई, प्रवाडी इ०ची चामडपाची
पिशवी ४ धारी भाजल्यामुळे त्या जागचे गडून पडले ते कातडे
[स भद्रा, प्रा भरपा] भाती-खी वारा घालण्याचा मावा
-धर [स भद्रा, प्रा भल्ली, दि भापी]

भाता-प्र (अशिष्ट) मत्ता पहा 'त्यास भात्याबद्दल एक
रोजा रसानगी ठेवण्याची यारी झुती.' -समारा २ १४७

भातार-ठ-क-प्र अतार, नवरा 'जेसी भातारोहीन बनिता।
उपदती पावे संध्या।' -हा २ ११९ [स अतार]

भांती-खी प्रकार, तऱ्हा भात पहा 'विचि जानि मांती।
प्रमेय उपलब्ध पुढती।' -हा १४८६

भातुकें, भात(तु)क-न १ (काव्य) भोजनाव्यतिरिक्त
सहान मुलांस देतात ते खाद्य, खाऊ, भातकुळ 'जे लोक
प्रवाचे भातुकें। खेळताचि खाद्य बवतिकें।' -हा २ २४८ २
अल्प उपादार, फराळ, खाद्य (पीठ, पोह, लाइ इ०) 'मज
भीक कांहीं देवा। प्रेम भातुकें पाटवा।' -गुणा ११८२ ३ चांगले,
बवदार हलके खाद्य 'रई आवडीचे भातुकें।' -सुभादि १२ ६
४ अस्य 'बहा कॅचि रिसे। हे काळाचे भातुकें।' -गुणा ५ अन्न,
आहार 'हृष्य दशनाचेनि भातुकें... मासें धारी अजय।' -
जै ५५ ६ विवाहात बंधूकडून बराबड नेतात ते फराळाचे
पदार्थ -झात्रीको [भात]

भातें-न १ टराबिक पगारापेक्षा जो नोकरास माल, वाट
खर्च, आरेंठोडे इ० साठी अधिक पैसे देतात तो, भत्ता २
(कायदा) मत्ता 'भातें वाडीने प्रथम पावे।' -न्यास २४
३ सावकार, सकार इ० बद्दल आपणाकडे आलेल्या मनुष्यास
आपण त्याच्या सोळावा इ० च्या सरफाईसाठी द्यावयाचे द्रव्य
भुला पडा ४ पोटाची, खाद्य 'ऐसें मुक्तीचेनि हाते। जे इशिया
कोपिते भातें।' -माहा ६ ३१२ ५ वतन -धर [स मज, दि]
भातें-न (काव्य) समुद्रादिकास यत्ने ती मरती [स. स्त]

भातं—न १ उरीं फुटलेल्या माणसास किंवा जनावरास पाजतात ते एक औषध २ वाकेरी इ० औषधीचा कड, मूळ

भातें—न (गो) लहान भाता. [भाता]

भातेरी—खी (गो) खरबरी [पातु वातेरिया, इ बॅटरी]

भातोडी—खी बाण ठेवण्याचा भाता भातड पहा

भात्या—उ डिकाची एक जात—मुव्या ४६

भात्या, भातोटा—उ सोनार इ० चा बारा पालण्याचा भाता.

भादरणी—खी १ (म्हस, मंदी इ० च्या केसाची) कात-
रणी. २ हजामत करणे [भादरणे]

भादरणे—यकि १ (म्हस, मंदी इ० जनावर, कातडे, बळ पावलील केंच, लोकर, दसा, वायड विणताला शिळक राहिलेले पोरे) अणवोचोर कापणे, कातरणे, खरदून घासून काढणे, पोढणे. २ (निंदाची) हजामत करणे, केंस काढणे (डोकें, दाढी, इतर अवयव यांचे) ३ (ल) तासडपडी, खरडपडी काढणे [स भद्रा-
करण] भादरपट्टी—खी १ तासडपडी, खरडपडी (किं० करणे, काढणे) २ हजामत [भादरणे+पट्टी]

भांदरी, भांरजी—खी (बे) एक प्रकारचे झुडप

भांदरड—खी १ अकूच्या पिकासाठी तयार केलेली जमीन.
२ नीत पावसाळ्यात पीक न घेता पडीत ठेवतात अशी जमीन.
—छिप ५०२

भादली—खी नाचवीप्रमाणे एक हजेरें तृणधान्य हे देवा
वर होतें याच्या भाकरी करतात

भादवड—खी भाद्रपद महिन्याचा काल 'भाद्रवडीत याचे
तोडले म्हणजे त्यात नाहीत' [भाद्रवा] भाद्रवडीचा—वि
भाद्रवडीत तोडलेला (वासा, काष्ठ इ०)

भाद्रवा—उ भाद्रपद महिना 'शुद्ध पक्षिचा मास भाद्रवा'
—मध्व ५ [स भाद्रपद, प्रा भद्रवस, हि प भाद्रो] ० तीळ,
भाद्रवा तीळ—उ भाद्रपदात पिकणारा तीळ ० भट्ट—उ भाद्र
पद महिन्यात जेवावयास बोलाविलेला ब्राह्मण म्ह० भाद्रवे भट्ट
आखाडी तट्ट आणि पोथी कुजवट्ट भाद्रवी—खी (बों)
भाताची कापणी झाल्यानंतर राहिलेल्या मुळ्यास फुटलेला अणुर,
दुसरें पी (कि० रुजणे) (गो फु) भाद्रवी—वि भाद्रपद
महिन्यासबंधी भाद्रवी ताप, भाद्रव्याची ताप—खी उ भाद्र
पद महिन्यात होणारा उष्मा भाद्रवी लाकूड—न भाद्रपद महि
न्यात तोडलेले लाकूड भाद्या—वि भाद्रपद महिन्यात जन्मलेला
(कैल गाय, वासरु इ०)

भाद्रवा—उ (१) वाडलेल्या शाडाच्या बुडातून फुटणारी
फाटी

भाद्रवा—वि (१) उतार वयात आलेला, म्हातारा

भाद्रवा—खी एक प्रकारचा भासा

भाद्रपणे—यकि (कु) ओलसर होण

भाद्रा—द्या—वि (वर्ह) खन्खी केलेला, अंड बडविलेला
(वैल) 'शाडीला भाद्रा वैल बरा' भाद्रा पडणे—(१) नरम येणे

भाद्री—वि १ पूर्वी दोन तीन वेळा व्यालेली, त्रिती, फळती,

फडिलटकरीण नव्ह अशी (गाय, म्हंस इ०) २ चांगली, नीट
नेटरी 'आपकाचि विषयी भाद्री। परि साजवगी टेंको नेदी।'

—झा १३ ६३०.

भाद्रुर—वि बहादुर पहा 'पठाणाची फौज कुमरभाद्र जोर
आला।'—हेपो ८१.

भाद्रपद—उ कैनादि महिन्यापैकी सहावा महिना [स]

भाद्रपदा—दी—वि भाद्रपद महिन्यासबंधी (तिथि, वार इ०)

भान—न १ शुद्धि, सावधपणा, अत करणाची जागृत स्थिति,
जाणीव 'नाहीं छोपुरुभान। मी तू पण कैचे।' २ लक्ष, ध्यान,
अनुसंधान, काळजी 'प्रपवाचे भान नाही जया।'—रामदासी
२७५ ३ आठवण, स्मरण 'येविषयी एका सावधान। शात्यासि
देहाचे बाधीना भान।'—एसा १३ ५८२ ४ कल्पना, प्रतीति,
समजुत, भावना 'नगान्याच्या शाब्दावकून राजाची स्वारी बाल्की
असें भान झालें' 'हृणध्यानीं निमम। नाट्येचि तुजे भाव।'—
जै १६ ४१ ५ चैतन्य ६ अधिष्ठान 'मिथ्या कल्पनेचे भान।
उठोन जाये।'—दा ७ ५ २७ ७ भास, आविष्कार 'निज
स्वाचे अदरीन। दैचि भान प्रहृतीचे।'—एसा १ २३३ [स]

भान—उ सूचें [स भाजु]

भान—न. (१) जेवणाचे ताट पात्र म्ह० (१) भाण्याची
मूक अन्न दृष्टीची माया [स भाजन, न भाण]

भानगड—खी १ गुतागुत, घोंटाळा, अव्यवस्था, गोंधळ,
तुयडा ही तुमच्या कळातील भानगड काहीं उलगडत नाही
२ घोंटाळ्याचे किंवा माळणाचे काम प्रकरण ३ वाधा, तेंप्याचे
कारण 'त्याची माडी दहा रुपयाची भानगड पडली आहे'
[हि भाजना] ० खोर, भानगट्या—वि घोंटाळा, अव्यवस्था,
गोंधळ कल्प्यात आनंद मानणारा भानगरी करणारा भानगडणे—
उकि अव्यवस्थितपणा घोंटाळा, गुतागुत करणे, भानगडीत पडणे

भानगुली—खी कणगुलीप्रमाणे कळकळ्या कावीचे विणलेले
पात्रविकेण 'कनगुले भानगुली सुफोपली।'—भज ७४ [भाण
अल्यार्थी]

भानगडा—उ एक प्रकारचा हाकीचा वडा—गुशि ४५५

भानवस—सा, भानसी—खी. भाणवस पहा

भानसीण—खी १ मानकरीण 'ते समयी उभयता बाद्याचा
व भानसीणी याचा कोरडाळ शाळा'—भाव १४ २ स्वयंपाकीण
३ दासी

भानसुरें—(हेट) भाणसुरें अर्थ १ व २ पहा

माना—५ घराच्या भिंतीत गुप्तपणे घुसून देखिलेले पैसांचे भांडे, इत्याचा हडा

माना—५ घडाणा पडा

मानामती—स्त्री १ जादुगरी, हातचलाखी, गाढवाचे खेळ २ (ल) कला, युक्ति, कपट ३ श्रीजादुगार [स भाउ मती] मानामत्या—वि जादुगार, गाढवी

मानामती—स्त्री चूल्

मानार—५ भवारा, मेजवानी

मानिल—न (शाप) रंग तयार करतनाच उपयोगी असणारे पदार्थे (१) पेनासाईन

मानु—५ १ सूर्ये 'हा मीष्टम गगनदुः। जो प्रतापतेऽस्वी मानु।'—हा ११०५ [स] ० नंदन—५ १ यम २ दानि ३ सुग्रीव ४ कर्णे ० धार—घासर—५ रविवार, आदितवार ० सप्तमी—स्त्री शुद्ध दिवा बर पक्षातील आदितवारी येणारी सप्तमी हा दिवस फार छुम मानितात

मानु—५ (योग) पिंगळा माडीतून वाढणाऱ्या बारा 'मग शशी आणि मानु । ऐसा कल्पिते जो अनुमानु । सो यातीवरी पयसु । गिबसिता न दिसे ।'—हा १ २४५

मानुमती—स्त्री १ एका तालाचे नांव ह्यांत अकरा भागा व पाच विभाग आढात २ मानामती पडा

मानि—न (हैश व) जेजणाचे वाढलेले पान भाणे पडा

मानोसा—स, भाग्यसा—५ स्त्री भाग्यसा पडा सससा

मानोसाई येणे—इच्छितवस्तु प्रयत्नाशिवाय बसल्याजामी मिळणे भाप—स्त्री (व) धाप, हुल

भापझिरा—५ (व) नदीच्या बालवटात केलेला शिरा

भाप—स्त्री मोठी विहीर भाग पडा

भाप—स्त्री सोभा, सौंदर्य 'अवयवकृतीची भाव । तैसी दिग ।'—हा ६ २५१ 'तुम्हाविण व्यर्थचि त्याची भाव ।'—स्वादि १२ १८ [स भा]

भाप—न आभास, प्रति 'घर माणुपण तें भाव । लौकिक भागु ।'—हा १० ७७ [स प्रम प्रा भाग]

भापट—वि (व) पक्के मोडकळीस आलेले (घर विहीर इ०) भाग, भागट पडा

भाप (म) भूत भावर (ढ) भूत भावर सुसका—वि वेदवार मुखे पिताट प्रभिट (मनुष्य) समेमध्ये सामिमान । भ भक्तभूत दशानन । वैसल्ये ।'—मध्व ३७ [भाप] भावर सुत्या—५ (को दादर) कडकळ्यमी, मासुडवाला भिक्षेकरी

भापडा—वि भोळा; साधा सरळ मनाचा निष्कपनी 'लोक भावडे म्हणून पराज्याचा खुल्लम सहन करतात'—नि २९९ [भाव]

भांव(धा)घणी—स्त्री गोंधळणे, चुकळण्यात पडणे, कावरा कावरा होणे [भांवणे]

भांव(धा)घणे, भाभाघणे—भक्ति १ (मय, हं ६००) हानचे भाव मांडीत होणे, गोंधळणे, चुकणे, भ्रम पावणे 'नहुड स्वर्गाधिपति जाहला । परि राहाटी भाभाघला ।'—हा १८ १४७९ २ घावणे, मयभीत होणे, भीतीने, भावयाने चमकणे, गोंधळणे [स भ्रम, प्रा भाग, म भांव] भावा—स्त्री विहार, झालि भव पडा 'सैवी आत्मघाती भावा । भाग्याची ।'—विपु ७ ११५

भांव्या, भांव(घ)ळ—ळधा—वि १ विसात चुकणारा, भ्रमिट २ अव्यवस्थित चुकणारा, निष्काळजी (मनुष्य, काम), नेघळा

भायी—स्त्री (व) भावत्रय, भावाची बायको (हि भाभी)

भांवरुडी—स्त्री एक औषधी वनस्पति

भाभापाटळी—स्त्री मनुषक पुरव

भाभी—स्त्री आटपापाटपाच्या छेळतील एक पारिभाषिक शब्द—मखेपु ११

भाभ, भाघ—स्त्री (अशिट) आटवण, स्मरण [भाभ]

भाभ—स्त्री बार मोटा शाळतील एवढी मोठी विहीर भाव

भाभ—५ मेहुणा

भाभर्म—व (गो) (बालभावा) दागिना, अलंकार

भाभटा—५ (व) छुताट, अर्थवट चुकलेली विहीर

भाभटा—टधा भावटा—टधा—५ १ सुटणारा लोकाची

एक जात व त्यातील व्यक्ति ह्या लोकाचा मुख्य घडा बोरी

करणे हा भाडे २ उचल्या भुंभोर, मळळट चारी करणारा ३

(ल) लताड कारत्यानी माणस

भाभर—न (व) परसे

भाभसाळें—न (गु) प्रगत नवरदवाची वाढलेली रात्रीची मिरलपुक

भाभा—स्त्री १ बायरा, स्त्री 'छोनि लाकासहित भाभा ।

घरल्या सुपळाच्या भाभा ।'—कौटिल १८ २ सत्यभाभा,

कृष्णाची एक राणी 'वड भाभा कोये अतिविक्क चावुनि अधरा ।'

वाभन भाभाविलास १४ (नवनीत पृ १००) [स] सामिना—

स्त्री १ राणीत, राणावलेली स्त्री २ भाभा अर्थ २ पडा [स]

भाभ्या—५ (निवायी) यजुर्वेदी वाहण्यास घाभ्या या शब्दाप्रमाणे योजितात

भाय—स्त्री (को) फांदी हावा [बाही] भायटी—स्त्री

भायचे अल्पत्वदोष रूप

भाय—वि (व) पुष्कळ [स बहु]

भायकाळ—न (वे) भोक

भायंगीण—स्त्री (गो) एक औषधी वनस्पति

भाष्यताड—३ (कों) लाया असणाऱ्या ताडाची एक जात [भाई+ताड]

भायर—कि (गो) बाहेर पडा ० करण—कि (गो) हडपार करणे, बाहेर टाकणे ० जावण—चौतार होणे ० पडण—मरणे भायरो—वि (गो) बाहेर टाकलेला, बहिष्कृत

भायरी—की जुलावाचे औषध.

भायलो—लो—वि (गो. कु) बाहेरवा [भायर] ० लोऊ—प्रण्व दूद लोक भायली, भायली पीडा—की १ उपदश विकार २ पिशाच्याचा उपद्रव

भायेस—३ (गो) (शूद्र लोकात) वशील दीर [माल]

भार—३ (वे) ताप

भार—३ १ गुरुत्व, जडपणा ज्या योगाने पदार्थ निराधार असता खाली येतो तो पदार्थाचा धर्मविशेष २ वजन तोलून काढलेले परिमाण ३ कोणतीही वजनदार वस्तु, दाव, दडपण 'कागद वाच्याने उडतात त्यावर काही भार टेव' ४ (ल) (काम, उपकार, नेहेरबानी इ० चे) वजन, ओझे 'तो भार फेडावेआ जगन्नाथा। अवतरलासी तूं।'—मिश्र १४७ ५ (ल.) ओल्याप्रमाणे मानलेले काम, दयेचे कृत्य उपकार ६ (ल) महान गौरव, घन्यता, वजन ७ शैत्यादि विकारामुळे शोच्यास भासणारा जडपणा 'काज माझे मस्तकास भार पडला आहे' ८ एक वपयाच्या वजनाइतके वजन एक तोळा वजन 'ही वाडी पचवीस भार आहे' ९ (समासात पदलोप होऊन) विशिष्ट वजन 'पैसाभार लेणी, डगुभार साखर, बीस रुपये भार वूळ' १० ओझे वजन उदा० काढ—तुण—पण—भार 'सोनसाखळीचा झाला भार।'—महाप १ १ ११ (सत्याचे एक अंग म्हणून) सख्या बल जसे—अश्वभार, पुंजरभार, दळभार, रथभार इ० १२ (द्रव्य) कळप, ताडा, समूह 'वाटसि गहगहता व्याघ्र। योचती जैसे अजाचे भार।' १३ समूह, समुदाय मेजा, गर्दी उदा० गोमाद, दिजभार मृत्युभार इ० 'माशीवंचनी जयजयकार। वरुनि वैचला क्षीरिचा भार।'—सुजादि १६ ११० १४ मेजा, समूह 'दळ व्याचा भार कुडकुच्या मैदानी गेला।'—ऐप्री ६८ १५ भर, वहर 'मग हे सभावपुरी फुलें। नानाये फळभारे फळा देईल।'—शा ११ २० 'नम्र होती फळभारे तखर सारे'—शाकुंतल १६ ओझे काळजी, जवाबदारी साधार 'सम्ब, मी सर्व भार परमेश्वरावर टेविल्ला आह'—रत्न २१ १७ व्यूह, वत 'त पादान राजभुवनाने शूद्र पायदल कीज करून भार रचिके'—इम ९ १८ आठ हजार तोळे वजन (चार तोळे=१ पल १०० पल=१ तुल्य, २० तुल्य=१ भार 'रत्ने प्रण्व भार एक एक वनक। ऐवी दमिमा आरभी।'—जै १ ९१—वि जड 'अप्रथ भर का गमला।'—मोअभ २३० [व भार, का भार]

० कस—नू १ गाडशावर विवा उंट, हत्ती इ० च्या पाठीवर सामान कसून वाधण्याचा सोल, दोर २ वादळात तरु डळमळ नये म्हणून त्याच्यावरून टाकून जमिनीस खिळविलेली दोरी [तुल० का बारझ] ० भस्त—पीडित भागकुल भागाक्रांत, भारान्वित भारती—वि (शब्दस व स) ओझ्याने पीडितेला, त्रासलेला ० दुडीचा—वि वजनदार, भारदस्त ० दशीर—वि वजन दाखविणारे (परिमाण) उदा० मण, पौंड, तोळा, माझा इ० ० दस्त—दस्ती—दास्त—दार—वि १ वजनदार, मंद रवाचा २ बहुमोलाचा, मूल्यवान [भार+का दस्त इ०] ० दस्ती—दारी—की १ वजन, महत्त्व २ हुक्मत वार्यावण्याचे सामर्थ्य, अधिकार, सत्ता भारंदाज—वि वजनदार, फायदशीर, भरभरा टीवा (माणूम, भदा) [का बार+भदाज] भारंदाजी—की सार, महत्त्व, नतीवपणा, फायदशीरपणा (मनुष्य, काम इ० चा) ० दार—वि निष्णात प्रवीण, वाकबगार; महावाचे काम कराव याला जवाबदारी घेण्याला लायक, समर्थ [हि] ० दारी—वि ओझे वाहणारा, ओझ्याचा 'जलरियात प्रसंगी भारदारी गाडे ल मल्यास'—राजमहाल कामगारी कारकुनाच्या कर्ते-या सवर्षी नियम पृ ६ ० धडी—की १ जड वस्तु, भारी सामान 'भारघडी हाडून गेली परतु वस्तोस मनुष्ये दोर्ती'—भाद ३० २ गेल्याला लोक 'मन्हारराव बाची मुलेंमाणसे भारघडी इद्रास राहिली'—भाब १६ ० ध(वा)रदारी—किवि लवा जम्यासह औरंगाबादेन देखील भारभारदारी दिडीस जात आरेत—शाळ १ २७ [भार+वदार=वाहक] भारंभार—वि साख्या वजनाचे, भारोभार 'हे रुपये वावे आणि भारभार चादी प्यानी' [धार+भाणि+भार] ० भूत—वि १ जड, भार झालेला 'भारभूत होय जिणे'—वि ८२ २ (ल) निद्रवणेनी, निरवेक ० मान—न १ गुरुत्व जडपणा याच्या उलट आकारमान २ हवेचा दाब जोजण्याचे द्रव्य भारमापक यंत्र (६) बॅरोमीटर ० वाहक—वि १ ओझे वाहणारा (मनुष्य, गाडी, जनावर इ०) ० धी आले खर, भारवाहक असे पोर्गी मनुष्यावृत्ती।—वि १२ २ (सम्राट, कामधडा इ० चा) भार, जवाबदारी सहन करणारा ३ अर्थी असलेल्या विधादि गुणाला—द्रव्य मिळविणे इ० कामी उपयोग न करणारा (माणूम) ओझ्याचा बेल ० धांखळ—छा—नी (महातु शुक्ल 'ते खुशारा गडे। पाई भारगाखळ काढ।'—भाप ३५९ [भार+शुखला] भारोभार—किवि सारख्या वजनाचे, भारभार [भार दि] भारनी—के—कीन (काटक्या, गवन पावे इ० चा) रद्दान मारा ओझे [भार भाप]

भार—३ १ (गे) अवसर, संचार (पिशाचाचा) (क्रि० काढणे) २ मयचा प्रयोग विनिर्गो (क्रि० टाकणे, घालणे, पुडणे, हाण हाणे) [भाणे] ० दोरी—की गमे गलित न

वडावा म्हणून काही खिया कमरेला पावतात ती भारलेली दोरी (सामा) भारलेली दोरी, गडा 'बांधे कृपाट्टिचि भारदोरी'.

—भाए ७७५ —दा १४ १० ८ [भारणें+दोरी]

भारकुण-कूम—खी (गे) सरदी, शैत्यविकार

भारंग-भी—खी एक औषधी वनस्पति [स भार्या, हि भार्या, गु भारगि]

भारजा—खी भार्या, खी, वायको 'सुप्रसन्न देवी राखी त्याची भारजा।' —वसा १ [स भार्या]

भारणशुद्ध, भार(रा)णसुद्ध—त—वि १ वजनदार, सन्मान्य, पूज्य, सन्म्य घालीचा, भारदस्त (माणस, वर्तन, भाषण, पोशाख). २ (शब्दशा व ल) ओझे वाहून नेण्यास, जबाबदारीचे काम करण्यास लायक (जनावर, मनुष्य) [भरण-भारणशुद्ध]

भारणी, भारांतर—खी (राजा) ओवतीच्या आडव्या दाहीच्या दुसऱ्या बाजूस असलेला वजनाचा धोंडा [भार]

भारणी—खी (व) धीं जमिनीत खोल जाण्याकरिता माती भरून तिकणीवर ठेवतात ते पोते

भारणी—खी १ (शब्दशा व ल) भुरळ, मूल, मोहनी २ भुरळ पळगारा मंत्र, वसोकरणविद्या, भूल (किं) घालणे, टाकणे) 'तरी पडिदंतयाची कहाणी। हे सुलीची भारणी।' —झा १२ १५८ ३ नेत्रांनी काही पदार्थ पाहून सुखावण्याचा व्यापार [भारणें]

भारणें—जकि १ सतराणें, (अक्षता, पाणी, शख ६० मध्ये) मंत्रांनी अष्टा सामध्ये उत्पन्न करणे 'तेव्हा वीर सुयमां सौप नांझे करुनि शार भारी।' —मोकरणें ३३ ४५ २ मोहून टाकणे मंत्रांनी स्वप्न करणे ३ (ल) भुल्यापानीं एखाद्यास वश करणे, नाहीं लावे-भारणें—कि भारलें जाणें 'सुद्धितल्लें भारलें। होय मन।' —झा १४ ११

भारणें—जकि जड हाणें, भारावणें 'जोखीतों खग भारला समणें नोहेचि तो भारला।' —आशिचि २९ [भार]

भारत—न १ हिंदुस्थान देश, भरतभूमि 'ध्वजा वीपि नाथी मिरवी भारतात घाटें।' —विक ७ २ एक ऐतिहासिक काव्यप्रथम महाभारत ३ (ल) नावलचक्र, क्ळाळाणी गोष्ट ४ गुतागुनीचे कार लावलेले काम [स] भारती—वि १ मात पुराणांमध्ये २ जमी; भरतुदेवी भारतीय युद्धाच्या तोडीची 'लेखां भारती लढाई भारती.' —रम २५६ ०वीर—उ लढाईत पाठ न दागविणारा, पाहिल्या प्रतीचा वीर (भारतातील वीरा प्रमाणे) भारतीय—वि हिंदुस्थानचा—द्वर्षी

भारती—खी १ सत्यवती 'नाना कथासुने भरती। प्रकटली असे विप्रगनी।' —झा १ १० २ धाणी, वाचा 'जती प्रकट गिदयलवती। तरी मुक्या आयी भारती।' —झा १ ७८ ३ एक

माटण प्रवरचनाविशेष —पु गोसांच्याची एक ज त विवा तीतील व्यक्ति. [स]

भारतुळव—उ तुळव पडा

भारद्वाज—उ १ एक पक्षी, कुकडवुड्या, भरद्वाज २ एक जपि ३ रत्नागिरीकडील ब्रह्मणाची एक जात व तीतील व्यक्ति [स]

भारवट—खी (माण) वोदाच्या वर बसवितात तो लांबी ओढा भारोटा पडा

भारदिंग—न सावराचे दिंग

भारा—उ १ (गवत, पाणें, वाटक्या ६० चा) गडा, ओझे २ (हिचें गवत, पाळेभाजी ६० पी) पेंढी, लुडी. [भार] भारे भात—न भात सोडपल्यावर दर भात्यागणिक अर्धा मण उतरलेलें भात (किं) उतरणे, होणे [भारा+भात]

भारदिक—वि (गे) भारदस्त [भार]

भारांवचें—जकि (गे) बहिष्कारणे, अपाक, भरपूर, मानणें [बाहेर]

भारावणी—खी जड होणे [भारावणें]

भारावणें—जकि १ अधिक जड होणे (भिन्न, जास्त ओझें पडून—गाढे ६०) २ (सरदी, धम ६० मुळें) शरीर, शरीरावयव जड होणे, जाखरणे (गे) भारावचे [भार]

भारिखसु—वि (मदानु) दुखी 'निन्हा वासु। होतसे भारिखसु।' —भाए १३४ [भार+उ ल+वय]

भारिषा—वि (मदानु) कठीण, दुर्गम 'मग निपाळा चक्र-वीडु। भारिषा तो।' —क २९ [भार]

भारी—खी (कों) (गवत, वाटक्या ६० चा) गडा, ओझे; मोळी, भात 'जे शून स्वये घुडे। म्हणुनि भारी मावडे।' —अव ३ १४ [भार अन्वयाची]—वि १ जड, वजनदार 'तत्काळ तन्मस्तक होय भारी।' —साह २ ७० २ (ल) फार किमतीचा, महत्त्वाचा, योग्यतेचा ३ (ल) अधिक, मोठा (विद्या, शाहाण पण शौर्य, सामर्थ्य ६०नी), बलवान 'हा शिपाई दहास भारी आहे।' ४ पुष्टाळ, फार, अतिशय (कियाविशेषणासाक्षादि उपयोग होतो) 'विदासुविद राजे त्यांसी करि युद्ध सात्यकी भारी।' —मोकरणें ९ २ ५ कठीण 'म्हणुनि जीवितात तेया। नोहेचि भारी।' —झा १५ ५८९ ६ अनिर्वाह, न होणारा 'हे कम त्यास काही सारी नाहीं।' [भार] ७ पणा—उ मोठे पणा थोरपणा याच्या उलट थोरपणा, हलकपणा ६०

भारड—उ न १ (मदानु) धनगर 'रत्नप्रमेवेनि कोडें। मेदिधा कृपातीति भारडें।' —ज ५४ २ कर्नाट रंग या नावाची एक जात आहे सावड पडा

भाळू—न १ लांबच लांब, गुतागुनीची बटाळवाणी हवी गत, ह्यात, कथा (किं) लावणें) २ पच+ईत, सध, विज्य,

क्याद (क्रि० घेणे; येउन पडणे). ३ त्रासदायक, बंटाळवाणा वाद.
४ अवघट, बूट कविता, लेख, रूपक इ० 'एकनाथी मारूढ.' ५
(व्यापक) पुभांज; लोहमत (क्रि० आणणे, टाकणे, रचणे, वाढणे).
[भारत+रुढ; भारणे ?]

भारोट—जी. (व.) खांबावरील आढणी चौकोनी मयाळ;
खांबावरील लाकडी उघळें व तुळई यांमध्यें वसविलेला लांकडी
तुळ्या. बोद, भारवट पहा.

भार्गव—पु. १ कुक्ष नावाचा ग्रह. २ परशुराम. ३ गुजराची
ब्राह्मणांची एक जात व तीतील व्यक्ति. ४ (काव्य) कुंमार. 'भार्गव
शाळेंचे भाजन. आणि ईंधने आज्यादि।' -मुक्तेश्वर हरिश्चंद्राख्यान
१११. (नवनीत पृ. २०३). [सं.] भार्गव—ची—पु. शुक्राचार्य.
'नमो आतां हे कवी। व्यास बाल्मीक भार्गवी।' 'भार्गवी—
जी. १ लक्ष्मी. २ पार्वती. -वि. भार्गवासंबंधी. भार्गवी चारुणी
विद्या—जी. अध्यात्मविषयक विशिष्ट ज्ञान. 'वाक्यरिता धृती।
हे भार्गवी चारुणी विद्या म्हणती।' 'वामन -निगमसार १.४५.

भार्या—जी. बायको; पत्नी; स्त्री. [सं.]
भाल—जी. माला, बची, याण इ० चे लोखंडी पाते, फळ.
'कनकाची भाल कुपात। कासया व्यपे टाकावी।' -भवि ३७.
६८. [सं. भाल] म्ह० सुवर्णाची भाल बरबात घाल=नाजूक घालू-
पर नाजूकच हत्यार चालवावे.

भाल—पुन. कपाळ. [सं.] ० पत्र-न. मनुष्यवृत्त पुराव्याने
कन्याचा निकाल लागला नाही म्हणजे दिव्य करण्याच्या वेळी
काही शिवा प्रतिवादी यांची शपथपूर्वक जवानी व राजीनामा
लिहिल्या कागद (हा दिव्य करणाऱ्याच्या कपाळावर बांधतात).
-पेशवेकालीन महाराष्ट्र ४९१.

भाल—झी. टापर. 'धी वेदनाय देवाची भाल सवुडुंधी मा
पडे।' -परलचा शिल्यलेख. शके ११०९.

भाल—झी. (विटीदाह) हुसळ्याने संच धरत फेकलेली विटी
वरचेवरच परतविण्यासाठी दाहने मारलेला टोला. (क्रि० हाणणे,
मारणे).

भाल—झी. एक वनस्पति.
भाल—झी. (बों. नाविक) डोलकाठीजवळच्या दोन
आख्यातील भाग.

भाल—झी. (बों.) तुळई; तुळवट बहाल पहा.
भालगड. भालगडणें, भालगडयोव, भालगडबा—
मानगड इ० पहा.

भालगांजा—पु. गाजाची एक जात.
भालदेव—पु. (व.) महालक्ष्मीच्या दिवशी पूजेकरिता
आणतात ते रुढाळे.

भालदोरी—झी. पिढ्यांपादिकाचा उपग्रह होऊ नये म्हणून
दत्त, गळा इ०मध्ये बांधावयाचा अभिमंथित दोरा. गारदोरी पहा.

'भालदोरी वरून घोरटी। घालिती हरीच्या निजवटी।' -ह ४.
२०६. [भारणेंदोरी]

भाला—पु. लांब काठीच्या टोबाला पोलादी पातें असलेले
एक सत्त. 'साहेब काय वांटे जातो मनीं शिरोनि शर भाला।' -
मोमीयम ८.२६ २ भाल्याच्या लांबीइतके अंतर, टप्पा. ३ (बों.)
ज्यास कोळ्यें वरविर्ते असते असा लाटेला लाविलेला तुकडा.
[सं. भाल] म्ह० खाद्यावर भाला आणि जेकावरास घाला भाल-
काटी—झी. १ भाल्याच्या दाढ्याच्या वार्मी उपरुक्त अशी काटी
२ निवळ दांडा (ज्याचे पातें मोडले विवा हरवले आहे असा).
[भाल+काटी] भालाईत—पु. भालेवरी पहा. भालदार—पु.
राजा सरदार इ० बड्या मनुष्याजवळचा छडीदार सेवक; वेत्र-
पारी. याचे काम खलराज्या देणे, मोलावणे करणे, ताबोद करणे
इ० असते. 'भाड साट भालदार भवत्ये।' -ऐपों २३९. भाल-
दारी—झी. भालदाराचे काम; भालदारपणा. भालेकरी—पु.
भाला धारण करणारा शिपाई. [भाल+करी] भालेराई—झी. १
भालेरावाची सत्ता, अंमल खावावर भाला टाकून स्वच्छंदतेने छंद
व लुप्त्यकरणाच्या लोकास भालेराव म्हणत. २ (ल.) कोणताहि
साहसी जुलूम; दरोडेखोरी; छुडई. ३ शिरभोरणाचा व अंदाधुं-
दीचा कारभार; वेवंदताही. 'त्यास पेशजी भालेराई जाहली.'
-समारो २.२४७.

भाला—पु. गार्ह्यें दूध काढतांना दिनें लाय मार्क नये म्हणून
तिच्या मागील दोन्ही पायास बापाबयाची दोरी. (क्रि० बांधणे,
घालणे, लावणे).

भाली—झी. एक प्रकारचे गवत.

भाली—झी. १ (गो.) छत्रीची काठी. २ तिराळा अस-
लेले पोलादाचे पातें. ३ (सामा.) तीर. 'गुण बाजती रणभुण।
भाळी येताली संगसंग।' -उपा ५६८.

भालुंड—न. डुतोंडें. -शर.

भालुंडा, भालुक, भालुचा—झी. १ अस्वल. २ म्हातारी
कोट्टी. 'तो धरि धूमयोनीं बघे मृ कापली रडे भाडु।' -मोमंय-
रामादण, पुढ ६२४ 'गावत मुक्तील भाडुवा।' -अपला २४.
३ (राक्षस) हिरीस म्हातारी की [सं. भलुक] भाडूसारखा
असणें—रोह, अशफ, किडकिडीत असणे.

भालेमाल—पु. मुलींचा एक ऐक. -मरोपु २२६.

भालो—पु. (गो.) कोळ्याची रमी दांडी. [भाला]

भाय—पु. (बों) माक [माक] भायकी—झी. १ भाऊ-
पणा. बपुष्यः स्नेह 'मित्रास बंधिती मग बोद्धुन भावको।' -
ऐपों ३६९ २ समग्रकट हिरसा, भाग. [भाक]

भाय—पु. बाजारातील दर, दाम, किंमत 'आज बाजारांत
बाजरीचा भाव सहा फेर होता.' ० भावित—झी. बाजारातील दर,

‘दम इ० समर्थीदी हवींगत, बाजारपप. ‘बाय हो, आपण बाजारून आलात, भावभक्ति बरी बाय !’ भगत-बी. बरही, नरगाड, विपुला इ०षा बाल (मनुष्य, बार्धेदा, चळी इ०षा) ‘पषा दिवत आस्थी भावभगत आहं. ‘

माद्य—यु १ भवित; धन्वा, मित्रा; राधापीथी; भवना. 'माद्ये
मत्र देवी रंसे। परि आनानी भाषी।'—हा १.३५१. 'अमेहो
जया अंतरी भाव होता।'—राम १५. १ हेतु, अर्थ; मन, अंत
वस्त्रप्रवृत्ति, वेश. 'न कळे हो रदा साहित्य भाव। आपणाती
दाव संदापती।'—तुगा १०. ३ अभिप्राय, आशय, धोरण, वचन;
शोक; गर्भितार्थ. 'रूप तमें विविध लिंगें कां किमें स्पष्ट ता
भावते।'—सोसभा ५.११. ४ मनोविचार; मनोवृत्ति, अवस्था.
ज्ये-शत्रु-बधु-बोध-दुष्ट-भरित-मित्र-भाव ५ अस्तिव्य, असत्त्व.
'एव कोणेदि परी। अहंनभावाची उचरी।'—भय ७ ७७. 'जेथे
धनाचा भाव तेथे विवेचा अभाव असे प्रायः आते.' ६ प्रत्यय
विषा अनुपेक्ष सामुळें होणाऱ्या पेशपाशनिवाय असणारा दुष्ट
धात्वर्थ, धातुचा मूळ अर्थ. उदा० चाम १० धातुपुढें ने हा
प्रत्यय चाम धातुचा मूळ दाखवितो. ७ भावद्वंद्वितीतीत वास
स्थानांमधीं प्रत्यक्ष, स्थान. कुंडली पदा. ८ नैसर्गिक स्थिति, धर्म,
स्वभाव, प्रवृत्ति. ज्ये-सत्त्वभाव, तमोभाव; रसोभाव. 'मृगोमि
सात्विक भावाचें मोदीं। हृष्टाभ्रागी अर्जुना भाषी।'—हा
८.५१. ९ विचार, वृत्ति, राग, क्रिया, चित्तवृत्ति, दासभाव १० चा
वर्ग हाथे पाच प्रकार आहेत विभाव, अनुभाव, व्यभिचारी भाव,
सात्त्विकभाव, स्वार्थीभाव वैधी विभाव, अनुभाव व स्वाधीभाव
हे अनुक्रमे रसाची कारणे, कांय व पूर्ववर्त्ये आहेत १० जीवाची
स्थिति, दशा, अवस्था. ज्ये-उत्पत्ति, स्थिति, १४ १० 'हेसे मृद्वे
त्यह्नि माव अहो त्रिषाचे।'—वामन मरतभाव ५८. १३ (शब्दाचा)
धर्म, गुण, अस्तिव्य, विषय, संबंध, अधिकार, अवस्था १० की
स्थिति, सत्त्वस्तातील ता आणि रव व प्राकृतातील वण, पणा, की
हे प्रत्यय त्याच शब्दाचा शब्दाचा अर्थ. ज्ये-ब्राह्मणाधिकित भाव
तो ब्राह्मणपणा, संप-नूर-दृढ-तौम्य-शत्रु-बधु-भाव. 'अयमेनि
संगे ब्राह्मणो। आतासहि।'—हा ६.१०२. १३ जन्म, जस्त
रवात येणे, उत्पत्ति. १३ (तर्क) पदार्थ. भाव विद्या भावरूप पदार्थ
सदा आहेत-द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष आणि सत्त्वाय.
सात्त्वा पदार्थे अभाव १४ रति, प्रेम (काव्यमालीत वपेनाचा विद्या
नाट्य प्रयोगाचा विषय) १५ क्षमता; शक्ति, सामर्थ्य, पात्रत्व
(शाौरिक विद्या मानसिक) १६ माया, मिथ; कपट, भाव.
'ध्यान केंद्राचा भाव करितो.'—वर्म १. १० लक्षण, प्रकार
'द्वितीयाध्यायीं ब्रह्मोत्पत्ति। चारी दुगाथे भाव वयिती।'—गुच
५३.२० १८ इच्छा 'हाची भाव माझिया जीवा। पुढवी वेवा
मनोरप।'—तुगा ६११. १९ आवड. 'दुष्टोपेते विद्याये सुखिती

भीम उभय भाव । १-मोक्षार्ति ११.१३. २० (नृत्य) अभिनय
पदा [सं गु-भाव] महु० असा भाव तमे पळ. ०पाहणे-
(मा.) परित्या वरुणे, अनुभव देणे. १ मोक्षादाया भाव पादिता.
या जगत कोणी कोणचे नाही. ०भाऊणे-१ दुष्ट हेतु रक्षीत
नेणे. २ एकादिने वेळेने दुष्ट आशित प्रत्यक्षा देणे. ०सोडणे-
१ (कुमारे) पक्षादेष्ट्या मागसास होवणे. २ मरणे; ह्मणान
होणे ३ नासाय्या मार्गात कसणे. भावाचा मुखे ला-अपित,
प्रदा दाखवितां शुद्धता. १ भावाचा मुखे ला अपित। आश्रित रिती
नावडे त्या। १ सामाद्वय- ० कर्तारि-रि जेथे क्रियेचा वेचन
भाव होय वर्ता असतो आणि शिवाय नैमी ननुसकलिंगी एव-
वर्षानी कसते कसा (प्रयोग) उदा० मला कळमळसे. ०वर्तु-
वि. (व्या.) भाववर्तरी प्रयोगांचे (विद्यापद) ०कुंढली-की.
(व्या.) एतु. यन इ०ची १२ स्थानी दाखविण्यासाठी वारा रादीची
परे वदावर दाखविनी आश्रित जसे वहुळ कुंढली पदा. ०गर्भ-
प्र. १ प्रयागीत सारांच २ अंतस्थ हेतु. ०गर्भ-गमित-वि. १
ध्वनित, गमित कर्माचा. २ ध्वनित अर्थ वयक्त जाहे असे; दिसतो
ह्यावेलां अधिक अर्थ असलेले (आद्यन, देश इ०) ०चलित-
वि. (व्या.) तत्वादिष्टानीं अणुन अंसी बहून बलिप्त हाहा
हो (सुखे दिवा इतर ग्रह). ०मविन-मगत-भी १ मन-
पूर्वक, धदा-प्रेमयुक्त, निष्कामपणे केलेली भक्ति, याच्या खलट
अभयमविन. २ एकाचार्यापयी भावार्णे कर्तव्य प्रेम, मनाची ओढ.
०याचक नाम-न. (व्या.) १ आणि विवा पदार्थ याच्या गुण-
धर्मांचा बोध बहून देणारे नाम [सं] ०याचकसंख्या-की. जात
सत्तयाची संख्या, संख्या दिवा परिमाणे याचा दिसवा, पद.
०दादल-न भावनाविकाराचा गोंबळ; कालवाकालव, अनेक
सत्तांचे मिश्रण. -वि. गेंधळलेल्या भावनाचा. [सं.] ०मुद्रि-की.
अत करणमुद्रि 'सेणे भावमुद्रिच्या याटे । विहारे विवेकीचे
होटे ।'-हा ७.१७०. ०संक्षि-प्र मिश्र, संकीर्ण भावना, मनो-
वकार. [सं.] ०संक्षि-प्र निरिमाख्या, रसपरविध्द भावना
मनलेल्या मनाची धरलोवपणाची अवस्था, अंत-करणक्षीत मिश्र
सप्रकार [सं] ०सं-वि. आशय, अभिप्राय जाणणारा, गुणज्ञ.
पाहतायां भावज्ञा कावती गुण । चित्तामणीचे ।'-हा ६.२१.
मायांतर-न अर्थातील परक, विद्वगत्पणा [सं भाव+अंतर]
मायामाध-प्र कर्तित्वनारितत्व, खरेखोटे, चैतन्य आणि जह.
मावाभावारूप स्फुरे । हरय जे हें ।'-हा १८.११८९. [सं.
भाव+अभाव] भावाभास-प्र १ हृष्टिम प्रेम, इवि विवा
पादककार भावी केलेले प्रेमाचे खोटे वर्णन विवा प्रदक्षीन. २
वैषांचा समज, ग्रह, वचपना. [भाव+आभास] भावार्थ-प्र १
तत्त्वार्थ, साराश २ अभिप्राय प्रथ वदावया निरूपणे । भावार्थ-
भावी जयामाजी ।'-व्यं २. ३ धदा; विश्वास. भाव 'जयाचा

भावाथे जैसा । तयास लाभ तैसा ।' - द. १ १ ३८ अंत-वर
णाची निष्पट वृत्ति, प्रामाणिकपणा - विवि स्त्रोखर, नि सवाय
' तो भावाथे गांवास गेला, मी आपल्यापार्शी वा खोटे सांगेन '
भावाथी-वि १ भाविक २ साधा, भोळा, सरळ स्वभावाचा
भावि(वी)क-वि १ धडावात्र, निश्रवत २ सतुष्ट होणारा ' तिहीं
यशभाविही सुती । ज ह सपत्ति दिखली पुरी ।' - शा ३ १०४
३ भक्तिपुक्त अंत करणाचा भावि(वी)कजन, भावीजन-
३ भदापुक्त, निश्रवत अंत वरणाचा मनुष्य ' अद्यापि दीपाचे
सुट्याळ । भावीकजन देखति ।' भावित-वि १ कल्पित, कल्पित
चित्तिलेले, कल्पित २ ज्यावर भावना विषय सत्कार केले आहेत
असे (औपप) [स] भावित्ता-वि धंदकार केलेल्या - चार
भावी-पे प्रयोग-३ (व्या) जेथे कर्तव्यरुन अथवा कर्मावरून
क्रियापद बदलत नाही व सामान्यतः त्याचे रूप नपुंसक लिंगी एक
वचनी असते असा प्रयोग ' मी त्यास सारिले ' भावुक-न १
भगवद्ग वाचने १ कल्याण, दित, क्षेम ऐसा भक्तमयूर पात
कहि जो नजें हुजो भायुके ।' - मोष्टण १ ५१ भावुक(क)-
वि भक्तिपुक्त, निश्रवत, भाविक ' असात गुन आमुची सरळ
भावुकापुष्टे ।' - केका १४ भावेभक्ति-वी भावभक्ति पदा
भावो-३ भाव पदा ' म्हुणोनि मज आत्मयाचा भावो
निही जियावया केला ठावो ।' - शा १० १४१ भावो सरणे-
वाद लागणे - चार ' तेथ आदिता पासोनि पाया । आह
किजे ऐसीचि अवस्था । दुणावनी हे यदुनाया । भावो सरले ।'
- सा. १ ४८४ (पाठ) भाव्य-वि उपासना करण्यास योग्य
जो ह्या एतकिया मूलप्रामा । भाव्यु सदा ।' - शा १ ८४

भावई-थी-वी १ ज्येष्ठ महिन्यातील अमावास्या २
व) सर्वात फडक उन्हाळा असलेला महिना
भावई-वी एक वनस्पतिविशेष
भावका, भावका देवी, भावकाई-वी १ शुद्धाची एक
देवता २ (भावस्त ल) एक बायनी शिबी ' भाकाव पसर
यला काय झाल म भावकाई ।' - दुष्ट-वा ४९ ३ ह्म- भावका
देवीस नाही नवरा आणि वेताळास नाही नवरी

भावजई-जय-वी भावाची बायको (गे) भावज
[स भावजाया, प्रा भावजाया, हि भावजाई, सि भावजाई, हि
गे भावज]

भावह-हं-न १ एकाच आईबापाच्या सततीचे एकमेकांशी
गोते भाऊ विवा वहीण यांचे सामान्य नाव २ सावत्र भाऊ
विवा वहीण ३ चुलत-जाते-नामे-भाऊ-वहीण ४ जवळचा
नातेवाईक [भाऊ]

भावडावणे-भक्ति (गे) फिरविणे, गोवटविणे [गोवट]
भावडावणी-वी १ (गे) गोवडावणी २ फिरवणूक
शब्दो ५ ५९

भायणे-भक्ति १ मानणे, समजणे, वाटणे, गणणे ' वा
दळतां लिहदि पदर भावी वृद्धनाति साष्टम रामा जी ।' - मोरभा
५ ७७ २ कल्पणे, मनांत समजणे, चिंतन करणे, विचार करणे
' मनीं जे भावणें । बोलणें बघि ।' - शा ८ ७६९ ३ योजणे,
वेत करणे, उद्देशणे ' हनुमत भावी मनात पुच्छे बाधून आणावा ।'
४ इच्छा करणे ' तेथे जेणे जे भाविजे । ते फळ तेणे पाविजे ।'
- शा ७ १४६ - भक्ति १ (हवा, पाणी, अन्न इ.) मानवणे,
हितकर होणे ' एथील हवा मला भावत नाही ' २ भाववणे,
पसत पडणे, मान्य होणे ' असलीं बुजकीं भाषणें तुला घरी भाव-
दात ।' - सति १ भाव धरणे. ' भावति ते पावती । तन्मयते ।'
- रास १ ४७१ २ पुढे दणे ' तवीं जासुनि सुखरसे । जीतु भावि
ल्या अम्यासे ।' - शा १८ ७०६ [भाव]

भायताडो-३ (गे) फेरा, प्रदक्षिणा [भावते]
भावना-वी १ कल्पना, मनाचा प्रह ' तैसी इये निर्मळ
माझ्या स्वहर्षी । जो भू-भावना जापो ।' - शा ९ ७९ २
जरीरप्रवृत्तीची अवस्था उदा-रोग-मरती-बायती-वृद्धती-भावना
३ भ्रदा, निश्र, भक्ति, पुष्टभावा विश्वास ' भावना राहिली
एराचिया ठायी । तुफा रूढे पाथीं गोविदाचे ।' - तुगा २४ ४
रसायनादिकांस रसाथी पुढे, अमिपुढे ६० सत्कार करतात त्यापैकीं
प्रत्येक ' वां कदिल्या वीजे हवे । रसभावनी ।' - शा १८ ७७४
५ (योजनणित) गुणाकाराची एक रीत हिचे अंतर्भावना, समास
भावना, तुल्यभावना असे प्रकार आहेत ६ जाति, प्रवृत्ति, स्वभाव,
स्वाभाविक धर्म त्या भावनांची भावनाच अशी की कोयीपाथी
आवट असावे ' ७ लक्षणांनीं युक्त असलेला रोग निदानासह
एवढे रोग ८ रूचि, आश्वय ' प्रसवी या नाही ह्मनाची भावना ।
तेथे या वचना कोण मानो ।' - तुगा ३१४ ९ विचार ' न
सह्ये विद्योग करितो रोदना । अमिष्ट भावना देशचिया ।' - तुगा
१०९ १० अस्तित्व भावना म्हणजे अभाव नसावा । पाद
नय ग्नेवा अनित्याचा ।' - ह्मो [स] भावनीय-वि कल्पना,
तर्क, विचार करण्यास योग्य, लायक [स]

भावरपायल-न (गे) एक प्रकारचे वाटाळे जाळे.
[गोवराभगे पायल=जाळे]

भावला-ली-लें, भावलेभोरपी, भावलेभोरपी-
(प्र) बाहुला ६० पहा

भावस-३ (कु) भाऊ, वधु ० सूत-वी (व) धावट्या
भावानी बायको

भावसदा-३ आश्रय-ह्मो

भावसा-३ वहील दीर

भावस्ताळों-३ (गे) बाळ, विकल्प

भाष्य—५ (गो) भाऊ, वधु (प्रायः अनववयवनी प्रयोग)
दोषे भाष्य रोजगारी आहत । [भाऊ]

भाष्यळा—वि भाष्यळा मोळा भाषिक पहा [भाव]

भाषा—५ ज्येष्ठ दीर, नव-याचा वडील भाऊ (सामा)
दीर 'असे तुला दारण जेष्ठ भावा ।' -साराह ७ १०८ [भाऊ]
भाषेदीर—५ अथ नव-याचा मोठे व लहान भाऊ वडील भावांस
भावा व घाकटपास दीर म्हणतात 'भावदीर करितोळ उपहास ।
मग या जीवास उरी बैची ।' -बै १७ ६३

भाषाई—५ (गो) तळ्याचे पाणी लवकर दाहीसे होण्या
साठी वाधास पाडतात तें ओळ

भाषाटी—छी १ (गो) एक प्रकारची मासळी २ एक
प्रकारची बल

भाषाड—न (विस्) भावड पहा

भाषानगरी—वि भाषनपासवधी (बलनी नाणे ६०)

भाषाळे—५ अथ घरमोडीची व असवद् उत्तरे सोट्या व
पोळ सववी, झुगला सोडून असलेले भाषण (किं० पोळणे,
काढणे, घेणे) [बाहु-फादी फाटा १]

भाषिकरणे—अकि मोल पावणे -दार [भाष]

भाषित—न १ दोन किंवा अधिक परिमाणाना गुणाकार
२ असला गुणाकार असलेले समीकरण

भाषी—वि—छी भविष्य, भाषित (किं० शा १० बोलणे,
कथने उत्तरणे प्रत्ययास येणे, मिळणे) -वि पुढे होणारे,
भविष्यकालासवधीने ह्मणा म्हणे सध्या न कोणीही छुड भाषि
दालाया ।' -नोसभा ४ १०१ भावी होणार ते सुवत नाही ।
[स भावी]

भाषीण—छी १ दवीच्या सेवला जिणे वाहून घेतले आह
अशी छी मुरळी देवदासी या वर्गातील पुरवामा देवळी म्हण
तात २ नायकीण ब्रह्मा कलावतिणी व भाविणी यास निखलस
सतति नसेल ' -नोमातक रीतिभाती पृ ९ [भाव] **भावि**
णीचा कासोटा ५ (ल) मालकाची परधानगी आह विवा
माही ह्याचा विचार न करता वाटल त्याने वापरावी अशी वळ,
पात्र इ० बोगतीहि वस्तु

भाष भाषवद् भाष भाषुजी भाओ भाओजी—
(प्र) भाऊ इ० पहा

भाषेस—५ नव-याचा भाऊ दीर भावा पहा

भाषो—५ (क राजा) मेहुणा भावोजी पहा

भावोजी—५ १ वधिणीचा नवरा अनुत्त मन्त्र ते सत्यचि
भावोजी ! तुम्हि असे मनी आणा । -मोहणी ४ १ ८९ २ दीर
लक्ष्मण भावोजी मागे पुढे स्वामी ।' -अभंगराभाषण ११
[भाऊ]

भाष्य—न भविष्य भवितव्य -ति पुढे न्दावयाचे, होईल
असे [स]

भाष्या—५ (व) नव-याचा वडील भाऊ भावा पहा

भाष्या—छी भव जावा -दार

भाष्या—५ गोव्याकडील भाष्याची एक जात

भाषि(सि)ग—न भाषिग पहा

भाषोन—किंवि (गो) मताने दृष्टीने श्रवणे [भाष]

भाष—छी १ वचन, आश्वासन, भाऊ, शपथ (किं० देणे,
घेणे) 'भाष घेतनि विश्वासेसी । कधी गला रपितपासी ।'
-मुआदि ५० २४ २ परस्परतील कथार एकमेकास दिलेले
वचन (किं० देणे) ३ बोली, भाषा 'अवघे जगचि मी होये ।
तुम्हा तो मी ह्म भाष जाय ।' -एमा ४ १४४ ४ भाषण पत्रांत
'त वळी कुडलनी हे भाष जाय । मग माहत ऐसे नाव होव ।'
-शा ६ ३०१ [स भाषा] ५ सत्य करणे -वचनाप्रमाणे वापण
भाषण—न १ होणारे २ व्याख्यान तोंडो विवचन ३ सवाव
[स] **भाषा—छी १** मनतःया कल्पना शब्दाच्या द्वारे बाहेर
प्रवृत्तिव्याचे साधन, बोली 'मनुष्याच्या मनोदृष्टीस किंवा
अतःकणास होम होऊन ते तरंग उठतात ते ज्या रूपाने प्रवृत्त
होतात ते रूप भाषा होय ।' -वि १४६ २ व्याख्या ३ (कायदा)
वहिर्भागीत जी वादीची अर्जा वेतात तिचा पर्यायवाचक शब्द
भाषा, प्रतीक्षा, पक्ष हे अर्जाचे पर्यायवाचक शब्द जाणाव ।
-मिताधरा वस्यवर्धामयूख दायविभाग ११ [स] ४ **फरणे—१**
(क) उलट प्रवृत्त करून फसविणे २ बोलणे उच्चार करणे ३ **शास्त्र**
न भाषेच्या बाडीचा अभ्यास व त्याचा वावरून मानवजातीचा जो
इतिहास याचा ज्या शास्त्रात विचार करेला असतो असे शास्त्र
४ **शैली—छी** भाषाभाटणी, भाषेच्या अर्थ आणि ध्वनि या दोन
अंगाची परस्पर अनुराग -प्रतिभासाधन **साघातर—न** एका
भाषेतोळ श्रव वाक्य इ०चा दुसऱ्या भाषेत केल्या अर्थ तनुमा
(किं० वरणे) **भाषित—न** भाषण बोलणे वचन, वाक्य
-वि बोललेले [स] **भाषी—वि (समासात)** बोलणारा उदा०
मितभाषी मधुसभाषी सत्यभाषी [स] **भाष—५** भासपहा
भाषागाराग—५ (खोत) देशाच्या निरनिराळ्या भागातील
प्रचारावरून बनविलेला शाय

भाषाण—छी भाषलेल्या किंवा जळलेल्या पदार्थास देणारी
चाण [आबट+चाण]

भाष्य—न १ सूत्रप्रथावरील टीका विवरण २ (सामा)

टीका व्याख्या, विवरण स्पष्टीकरण ३ वचन शपथ 'राया
भाष्य करी सत्य । दे गा हें पुत्र अपत्य ।' -नया १ २ १०१
[स] ४ **कार—५ १** भाष्य करणारा, शास्त्रीय प्रवांचि विवादी
वरण करणारा २ भाष्य शक्यवाच्य 'भाष्यकारांत वाट पुसतु ।'

-हा १८ १७२२ 'दान-न. वचन, आभासन देणें 'हेसे दोषा मानले मन । तसेच दीधले भाष्यदान ।' -कथा २.५ ८२

भास—पु निळया रंगाचा पक्षिविशेष [सं]

भास—पु १ मनावर झालेला ठ्ठा, समज, कन्यता 'बाहेर कोणी मला असा मला भास झाला' 'भास मला आहला । पाहतां करोला । ईदु तो नमीचा, सेवि झुटलावा ।' २ श्रुति, शक्ता नदी किंवा सरोवर याचा भास होणें यास शृंगज मृणतात ३ सादश्य, सारखेपणा, एकरूपता 'शरीरात जवराचा भास होतो-दिसतो' ४ संभव [सं] भासकता-वि प्रकाश कता 'पाहे पा भास्य भासकता । आपुला ठाई दाविता ।' -अमृ १.५५ भासणें-अकि. १ भास होणें, वाटणें, दिसणें, प्रतीत होणें 'परंतु मज भासले मृणुनि जोडितों मी करा ।' -वेका १८ २ वास्तविक किंवा संभवनीय वाटणें भासमान-वि १ प्रकाशपारा, चक्राकार २ जाणवू लागलेला, भासणारा भास्य-वि प्रकाशला जाणारा 'पाहे पा भास्यभासकता ।' -अमृ १.५५

भास—झी १ भाषा 'पानकासस्त्र जपीनला । सुमरीली मंत्रभास ।' -उपा ६१८ २ रीत, प्रथा पद्धत, चाल 'गज वेदार अंगरखे आजून पोळक अंगरख्याची भास पडली' -नि२८ ३ छाप, प्रभाव 'जुनी मते याची भास आता सुडाली' -नि५५

भास—झी (कों) तांडळ भरवले असता जात्यावून बाहेर पडतें तें घव्या, कोंडा इ०चे मिश्रण भासकटणें, भासकणें-अकि गहाळ होणें, अलंकीकडे पडणें, टाकले जाणें भासळ-वि ज्यात भरवलेल्या भाताचे कण, कोंडा, चुरा इ० आदित वसे (काढलेले भात) [गेलळ] भासणणें-अकि करड, तांडळ इ० भासळ होणें -उकि मिसळणें, मिश्रित करणें

भासट—वि असमवीत, चिकन गव्हे अशी, भरड (माती) 'कौलेविदना माती भासट लागते' -बदलापूर १६ [मस ।]

भासभूस—झी फोल, भूस, सडारफर वस्तु (विल) फाडफूम पडा [भूस दि]

भासरा—पु (व) नवऱ्याचा बडील भाऊ, वीर, भावा [हि भासुर]

भासुर—वि तेजस्वी 'ज्याची भासुर मा प्रमाकरनिभा व्यापून लयी नभा ।' -आक २ [स]

भास्कर—पु सूर्य, रवि [स]

भास्करी—झी (विनोदने) भाकरी (भास्कर खब्दाशी आकार साम्य व अनुप्रास जोडून)

भास्कळणें—अकि (कों) गोडळणें [भासल]

भासवत—पु १ सूर्य २ अग्नि [स]

भास्वर—वि तेजस्वी, प्रकाशपारा [स]

भाळ—झी धोतर अंगावर घेण्याची एक ताडा, खाशेवर धोतर घेणें (कि० घेणें, मारणें) ' गोविंदरावांनीं अंगावर धोतराची भाळ, घेतली '

भाळ—न १ कपाळ, भाळ पडा ' रोखे हा लापरें सकळ । तयाच्या भाळ पायावरी ।' -तुगा ६९७ २ नदीव, दैव ' भोग वायुनि न सरे जे अरतें कर्म आपल्या भाळीं ।' -मनरामायण, उत्तरकांड ३६२ [स भाळ] ० पिटणें-अत्यंत दुःख झाले असता कपाळ जमिनीवर आपटणें, फार दुःख, शोक करणें ' तें कळता तळोचें रुत एकतीं रडे पिटी भाळ ।' -मोआदि ३ ३१ ० फुटणें-बडीव फुटणें, मोटी आपत्ति येणें, अभागी होणें ' आपुलें फुटलें जरि भाळ ।' -संप्रामगीतें १२५. भाळीं लिहिणें-वपानीं असणें, नशिवात असणें ' सुखदुःख पडे विधिने लिहिले पदिलेंच कीं असे भाळीं ।' -मोर्कण २ २८ सामाशब्द- ० नेत्र-पु शस्त्र, शिव ० पत्र-न दिव्य करण्यास राजी असणाऱ्याचे म्हुणें ज्या चांगदावर लिहून आरोपीच्या कपाळावर बांधतात तो कागद [स भाळ+पत्र] ० लोचन-वि १ शस्त्र २ भयाळबळबाण, ज्याची भयाळ दोहडी बडे पडते लता (पोडा) -अक्षप १ ९८

भाळणें—उकि भुलणें, मोहित, बरा होणें, फिदा होणें, (विल) मारणें पडा ' काय मूर्खीही मृगजळा । भाळावें नाही ।' -हा १८ ३८९ मारणें पडा

भाळणें—उकि (नदभाषा) विकणें.

भाळवण(णी)पत्र-जबाब—नुप शिफारसपत्र, भलाबण पडा

भाळा—न (राजा) नाचणीचें गवत

भाळाभोळा—वि १ सरळ, साधा, निष्कपट, भोळा ' भाळ्याभोळ्या निजभक्तासी । धर्मे रागशी भागवत । २ भावडा, मूर्ख [भोळा दि]

भाळी—झी (राजा) १ बाजूच्या कामटपाची चौकट (पदार्थ ठेवण्यासाठीं टांगलेली, मोडलेल्या अवयवाला पाधा बयाची) २ देवाच्या मूर्तीवर छत्रप्रमाणें टांगलेली बाजूच्या काय टपाची चौकट

भाळी—झी (कों) १ गवताचा मारा, गडा २ मातेण इ०चा गडा मारा.

भिकट-ड, भिडूड—वि मितरा, मेकड, भीर [भिणें]

भिक(पु)टणें—उकि झाडाच्या वडाळ्या, पानें ओरबवणें

भिकण—न (गो) गन्यातील बी

भिकणा—पु (घेने) नकाराची उद्गार

भिकणी—झी डेंकूण बसण्यासाठीं लाकडी पळीस भोके पाहून बलात तें साधून देवणें, देवनास दसण्याची सहिद्र पटी

मिका—भीक पहा -वि हलका, हिराकट (भीक) मिका ३ १ भीक मागणारा मनुष्य २ दरिद्री, गाल मनुष्य ३ -वि. घरक-३ मिहार बाल, बार्ड कागदाचा अर्धा, गाळा बंद मिहाबद पहा मिहें, मिहेबंद-३ मिहाबद पहा मिहे सघता-३ मिहारी 'जगाचा जो नित्य दाता। तो भासनें करा निकेतसता।' -एमा ८ ३१० मिहार(रा)ळ-की (प्र) मिहाळ, मिहाळक 'मुजीची मिहाळ'

मिकार्यद-३ १ चिनी, पोर्तुगीज कागदाचा चतुर्पाज पूर्वी कचेऱ्यात हे कागद बापरीत असत [मिकार+यद]

मिकार-न मिहान्यांचा पहा, समुदाय, समुच्चयानें मिहारी लोक -वि दरिद्री, मिहारी, क्वाळ, जीवनाच्या सामान्य घुसकिरहित (देस गाव, खेडे) मिहारी, दरिद्री जमे-मिहारी-राज्य-अमीन-बाग-दौलत-पीक हलाम ६० [स भिक्षू=मागणें] •काम-न दरिद्री, मिहारी काम •छाना-३ १ मिहान्याची वस्तीची जागा २ मिहार पर, वसतिस्थान ३ (निवेने) मिहारी, दरिद्री मानलेले पर •रोड-चट-चाळा-कीड अष्टि, किनसाविन मिहायासारखी खोड, चाळा, चाल, रीत, डण, सवय •गंड-न मिहारी लोक •वेष्टा की इष्टट धुव पाणेरडे, गडक अयोग्य काम, हत्य, निवळ रिकामा कार भार, वेपारवतीर इत्य •खोट-वि १ (मिदारी) मिहारी, हणण २ दरिद्री, हुक्य वसत नसलेला, (मिमत, बळकणी गुप्ता, ६० कांत) कमी दर्जाचा, अपुरा (पत्राये) •छट-३ बार्ड नाद, सवय, खोड •टोकार-न (व्यापक सामा) मिहारी लोक मिहान्यांचा व भोळभरवांचा समुदाय [मिकार टि] •डा-३ (तिरुकारदौत्र) मिहारी •जे-भकि मिहारी, दरिद्री होणे •वासा-२ हुंडी-मी अत्यंत गरीब माणसाकडे केल्या पैसाची मागणी, विनति •पेठ-की मालाचा पुरवठा पूर्ण नसलेले शहर (समासत) मिहार-नगरी-पुरी-वस्ती ६० •मुद्रि-की मिहारी शुद्धि हलकी कल्पना युक्ति, तोड सडा विचार •भास-की (गे) मिहार चेष्टा •भोषळा-वि हुईकी, कपाळकरता •लक्षण-न हलकट व मिहारी लक्षण, चिन्ह मिहार चाळा •राड-३ (मिहारी कण्यासारखे लाड) अतिशय कौतुक आणि लाज (प्राय मुलांचे) मुलास विषकवण्यासारख लाड - •वाडा-३ १ मिका सान्नी राहण्याची जागा २ मिकायाचा समुदाय ३ मिहार दिवणारे पर, इमारत •विकरी-की १ मिहार वस्तूची विक्री २ धोडकी विकरी अतिशय म्हान प्रमाणातील निरकोळ विकरी •सौदा-३ मिहार बाल, वस्तु कोणताहि वकायदेशीर व्यापार करार मिहार कटले काम •हट-३ नीच हलकट अयोग्य स्वस्तव हाव व्यापार -री हाड-न १ (ल) मिहारी किंवा गरीब कुळी २ अत्यंत हीन असे जीवित राडाचे दारिद्र्य हादीमाणी खिललेली दारिद्र्या मिहारी-

३ १ भीक मागणारा मनुष्य २ दरिद्री, गाल मनुष्य ३ -वि. (मिदारी) क्वारीगो, तुळ, मिहारी (मनुष्य, हलक, वस्तु) ४ हिताची मोष्ट न देशणारा, लाभाविषयी परावृत्त, तोग, नास कण्याच्या कामाविषयी तत्पर असा (मनुष्य ६०) म्ह० (व) मिहायाला ओळान्या=मिहान्याला आढणता पार

मिहूण-३ डेहण

मिग-न १ तावदान, सपाट बांच, आरगा २ दावेचा तुकडा ३ अत्रक 'जगा मिगचेनि घरे। दीपप्रकाश नावरे।' -हा १४ ३०८ ४ एक पांडरा समुदासा (बाप) •वेणे-अत्रकचे पुत्र वणे 'तरी ते मोतियांही मिग देणें। तेंतें होईल।' -हा १० १४ मिगार-रा-३ १ कील, मिगचे पर तावदान का मिहारी दीप टेलिला. काहेरी फाके।' -हा १३ १८० [मिग] मिगुले-न म्हान आसा, बाच 'मिगचे मिगुळे।' मिग(गो)री-की १ एक खळणे, मध्ये अरी असणारे व कावाटीप्रमाणे पिरविले जाणारे वाटोळे एक भोंवरी २ वाती ३ भोंवरी नावाची वस्त व तिचे वळ ४ एक किडा, भुगा, धमरी मिगेच्या म्हणती आमुचे घर।' -हा १ १० ३८ [ज्व] (बाप) (पायास) मिगरी असणें-दिवसभर भ्रमण्याचा स्वभाव असणें मिगळ-की मित्री, मुक्क रातकिडा मिगारणें-सकि कोणचे केवळ मिहाराचें मुगारणें मिगारा-३ मिरीचेटी, गरगर तित्णें मिगार, गाडे मिगार-अत्रक १ कोकळपा भोवळपा २ मोगी मिगरी कोयाळ तिचें गुणें टकार ३ एक खळ मिगुरटी भोंगुरटी-की भुगा धमरी; मिगोटो 'भोंगुरटी जेणे कसे। मियां गुड केली वणे।' -भाए ४५९

मिगारी-२-वि (माण) सर्वांगवर पादरे पिपके अस रेले (येथी, वासळ) 'मिगार खेरे।' -हा १० १९२ मिगो-की (व) विंगट रगाची जमीन मिगुळ मिगुळबाणें-वि १ भयकर, भयानक 'तैस अति मिगुटबाणेंवय। धरनीं तक्षिरे।' -हा ११ ३४६ २ उदा सोन ओस जात्या दिशा सन मिगुळबाणें।' -तुगा १५५९ ३ विपरीत विचित्र 'जे जथिवें गौरव नेणें। तयासि तें मिगुळ कायें।' -हा १८ १६३६

मिगोट(टी) भोगा-३ (व) भुगा [ध्व] मिगोल-न चिचण मातीची लुणमातीची एक जात दी तापवून दिवपासुन एक पाडरा रग किंवा कपडे पुण्याचे द्रव्य कळतात

मिजक(ग)ट मिजक मिजक-वि किंचित् मिजलेला (मिजण्यानें अपकार होईल तेव्हा) योजतात [मिजणे] मिजण-की १ मिजत पातलेली हाळ, धान्य (भाजण्याकरिता, भरदन हाळ कण्याकरिता) २ उसळीसाठी मिजत घेतलेली असली हाळ,

धान्य मिजणूक—मी मिजणें, ओलें होणें, मिजल्याची स्थिति (किं० पडणें, होणें) मिजणें—अकि १ ओलें होणें, आर्द्र होणें २ (ल) ओलसर, दमट, सर्द, भरभराटीचे उत्कृष्टपिं होणें (काम, स्थिति) ओला व बोरा पद्दा ३ लाच घेणें [स अभियेचनम् (सिच=सिपडणें), हि भीजना] (वात्र) (एखाद्याच्या धर्मा) हात मिजणें—जेवण्याचा प्रसंग येणें मिजत कांबळें—(कांबळें कोक्रीचे असल्यामुळें तें फार वेळ पाण्यात ठेवल्याशिवाय मिजत नाही यावरून ल) (एखादे काम) लेंवत, अनिश्चित ठेवणें (किं० घालणें, ठेवणें) मिजत पडणें मिजतकांबळें—घोंगडें पडणें—(एखादे काम) लेंवत, अनिश्चित पडणें मिज पाऊस—३ जमीन चांगवी मिजवणारा पाऊस याचे उलट फटकण्याचा पाऊस मिजवण—न १ मादगास चिकणलेलें अन्न, खररटें इ० ओलें करून काढण्याकरिता भाड्यास लावलेली मिजलेली रास माती २ माकरी इ० बोरडा पदार्थ सुलभतेने खाता येण्यासाठी त्यावरचा घेतात तें दूध, ताक इ० ३ ज्यात दुसरा कोणताहि पदार्थ मिश्रिला जातो असा पदार्थ [मिजविणें] मिजवणी, मिजवणूक—की १ मिजविणें, मिजत ठेवणें २ मिजविलेपणा, आर्द्रपणा. मिजवणी करणें—सकि (कु) नागरण्यासाठी जमीन मिजविणें मिजवाण—की (कु) जमीन मिजवून भात परणें मिजविणें—सकि १ ओलें करणें २ (ल) एखाद्याचा हात ओला करणें, लाब देणें [मिजणें] हात मिजविणें—सकि (ल) लाब देणें मिजाला—३ मिजलेला दाणा, पाण्यात घादून फुगविलेला इतरा इ० (अनेकवचनी योजतात) [मिश्रणें+दाणा] मिजण—की (गो) तांदुळाशिवाय स्वेदाकास लागणारें खामान, शिवा

मिड्ड—वि (गो) मित्रा [मिणें]

मिटीमिटी—किपि कावरावरा होऊन, रिवागणें (किं० पाडणें)

मि(मि)ड—न टोळी, जमात शुड, घाटी [स पिड, म पिड] मिडंग, मिडंगमिन्कार—री—अडंग, अडंगमिन्कार पद्दा मिडण—न अर्थ व वाड, अर्थ ओवें (लफडाचें, कडव्याचें) मिडणें—अकि १ रंगत्यात, जवळ येणें, जवळ वसणें (मनुष्य गोष्ट, काळ) २ चिकणणें, गन्ध धरणें, चिरणणें, भेटणें ३ पोहोचणें, जाणें 'पूर्वी ठरलेल्या मुकामाच्या जागीं अग्राळ मिडतात'—गुजा ३६ ४ दुस्ती वरणें, झुपणें 'या वगळा आन वीर। मजसीं मिडों शकुना।'—मुआदि ४१ १४४ ५ युद्ध करणें 'वत्सा। किति नित्य पुमसि इह भीड।'—मोसीम्य ५ ५९ [देमा मिड] मिडणें मिडविणें—अकि १ रंगत्यात, जवळ आणणें, एकाजवळ एक माडणें (तुलनेकरिता), एके ठिकाणीं जोडणें, ठेवणें २ अगगर वाढून येणें, तोंड देणें, हागडणें

उडणें 'अजुन वृद्धता मी, मिडला ज्या चापपाणि सह देव।'—मोविराट ७७ 'वळें नाटोपे कवणासी। तो मिडवी बव्हासी।'—मुविराट २ ४० ४ सोंवी लावणें, हागण्यास लावणें ५ वडणें, बाघणें, लपेटणें, झपटून लावणें (तरवार, ढाल, पद्दा, वटूक, कट्यार, जीन, खोगीर काव्या, पडवळें, पोषाख इ०), लपेटणें, बापणें (काव्यानें, खोगिरानें, हुरेचानें, सरजामानें—बमर, गाडी, घोडा फौज, माणूस इ०) ६ खुपसणें [देमा मिडण] (कागद) मिडणें, मिडविणें—एक पत्र, कागद दुसऱ्यात रेटणें, दफणें 'तुम्ही आपल्या लाखोट्यात एवढा मात्ता कागद मिडून पाठवा' मिडती—तु—त्या, मिडू—३ मुलाच्या खेळातील एक शब्द, खेळातील जोडीदार एका बाजूचा म्हारस्या 'रामटुण जाहले मिडती।'—ह १४ १९४ मिडन—न १ जनावराच्या पाठीवर लादलेल्या (लाकूड, कडवा इ०) ओड्याचें कर्ध, एक बाजू २ जेवरद पट ओढता यावा म्हणून त्याखालील पोवळीत भरण्याकरिता कोमिरावर, मुळीवर ठेवलेल्या बापडाच्या, अथवा कसल्या तरी पत्र्या मिडाऊ—वि मिडणारा 'गला तो मरू मिडाऊ'—सप्रामगीत १०५ मिडावून—किवि मिळवून 'मुसलमानाहीं छात्री मिडावून लडण्याचें सामर्थ्य शिवाजीनें लोकांत आणिलें'—नि २९९ मिडिनणें—अकि मिडणें, युद्ध करणें 'परशुरामेंसी रणागणीं। भीम मिडिला निवांणयाणीं।'—एमा ९ ३९६

मिडसणें, मिडसुडणें, मिर(विर)सुडणें—सकि धस फसा, अवकारक रीतीनें छाडणें (काया, पानें).

मिडा—भी इच्छा [स अभिप्राय]

मिडा—न (चि) दगडी काढीट, आयोळी, घावन धवरे वण्याचे दगडी रुद्र पात्र

मिडी—जी गोरुष मिडीपा(मा)ल ३ गोफण-गुडा मिडिमान्डा—गाळा—कीजव (काव्य) एक शस्त्र 'सडका पास मिडिमाळा थोर। धेऊन पुडें धावती।'—ह २० ३१ 'कीं कोणतें कातिया मिडिपाळा।'—सुरामायण सुरकांड ५१ [र]

मिडू—३ १ खेळणारा जोडीदार, गडी, एका पक्षाचा मनुष्य एखाद्याच्या वतीनें खडणारा मनुष्य २ माहाय्यकरां ० वाटून घेणें—खेळातील मुलांपरीं दोघजण एके ठिकाणीं बसतात व बाकीचीं मुलें दोघांपेक्षाची जोडी करून बसलेल्या मुला पासून लाब जाऊन प्रत्येकजण आपणास कोणतें तरी नाव (३, सुयें इ०) ठेवितो याप्रमाणें राबें जोड्यातील मुलांनीं केरयावर जोडीतील मुलें त्या बसलेल्या मुलाजवळ येतात व बसलेलीं मुलें त्यांनीं ठेविल्या नांव बसून त्याची मागणी करतात याप्रमाणें आळीपाळीनें मिडू वाटून घेणें

मिहें—न १ (ताजा दुग्ग) (बाधकाम) दोन दगडांच्या फर्गन पडसतवावाचा तुकडा २ मोटा जमाव—मसाल २ ३६४
मिहें याधणें—कि (कु) चिर, दगड एकमेकांवर टोमून घुनलावणें

मिहेंल—न (कों) कोवणांच्या विषाचे तेज, कोवलेल, मिरहेल

मिहोळी—की (वे) भेव, भीर

मिहोळी—की (गो) जारकमें करणारी की

मिणमिण, मिणमिणणें, मिणमिणयणें, मिणमिणाड, मिणमिणीत मिणाण, मिणाणणें—भगमण इ० पहा

मिणमिणांक—किवि (कु) सहाय्याचा सधप्रवादात्म्यावेळीं

मिणें—अकि १ सळणें, दहशत बाळगणें 'पापास्त मिळन पागावें' २—अकि मययुक्त होणे, मय पावणे [स भय, मा पीर, (विहाता अये रूप झालेथरीत येते) में जि बीएल] इ० मिण्यापाटीं झरासत=मिणारा माणूस आपणावर विघ्ने ओढून घेतो मिणेंमिणें—किवि मीतीने व धास्तीने

मि(मि)त—की १ दिवाल, भित्ति, मातीची दिसा दगड विण बोरची लमी रचना २ नश्राण अक्षय आपणारा विकार [स भित्ति] तामाशब्द—मितयंड—न (ना) मिताड मित छाव, मिताडयांव—उ मीतीत वसविलेला खाव मितड—डी—की (कु) बळकण, घराच्या भितीच्या बाजूला काढलेली पडवी भित्तानगोरी पाणी—की, भितीजवळ गागोरीने (वेडेंने) खेळणे दोन गड्यानीं एक काडी व दोन भेड खेळन मीतीस लागून असलेल्या मोठ्या जागी खेळण्याचा एक खेळ—सखेडु ५१

मिटाडपा—वि पारोडया भित्तयड—डी (गो) भितीचा आधार •सरी—की (कु) भितीकरील लाकडाची पटी मिताड—न १ घराच्या भितीशिवाय दुसरी कोणीही भित्त, अनाच्छादित भित्त (बाग, किण पटके घर यांची), रद्धान भित्त २ (सामा) भित्त (निस्काराची) भितीवरचे लिहिणें—न काहीं प्रसंगीं श्रियांनीं भितीवर काढलेलीं गोपुंर आकृति भितीची चिमणी—की भितीस लवण्याचा दिवा भितोडी, भिती—की (गो) घरामोर्बाराची, भितीला लागून अमलेली जमिनीची पटी

मि(मो)नर—रि—किवि आंत, आतल्या बाजूस (गो) भिन्न [स अम्यतर, दम्रा भितर, हिं] भितरसवाई—की नफ्याची अपेक्षा असता जालेलें तुकसान [भितर + सवाई] भिनेव्हल्लें—वि (गो) आतील

मिनरणें—अकि मिणें [भितरा मिणें] भितरा—त्रा, भितरा—वि भीड भयशील मेकड, भिणारा 'कोपें म्हणे हुयो धन सीतो भीमासि सुत हा भितरा।'—मोसमा ४ ११२ [स भी=मिणें]

मित(ता)झा—उ (कों) जळगावरीता पोडलेला लाकडाचा तुकडा; ओडा, दसया मितें, मितळें—न बोरीत, जळते लाकूड, काट 'उत्तम म्हणजे जळतें मिहें।'—स्वादि २ ४९१ 'जळत मिहेंचे घेरोनिया।'—इ १४ ११३ [स मिद् प्रा मित]

मिदुर—न वज्र 'ऐसे वर वचन तें कविदयाशिष न वाचवी मिदुरा।'—मोसमा १ ५८—वि मोडणारें, हिंस्र [स मिद्]

मिनणें, मिन(ना)रणें, मिदणें—अकि १ शिरणें आणि व्यापणें, सर्वत्र मुरणें (तेज, दूध, पाणी इ०—शोधक पदार्थ) २ (अंगी) आंत शिरणें(ओपणें), विणें इ०—त्यांच्या स्वराक्षतीने, गुणानें) ३ (स) मुरणें, टमणें (शिक्कण, बोलणें, उपदेश) [स मिद्]

मिन्न—न (घ) अपूर्णा [न] •संस्कृतन—म्यकृतन—गुणन—भग्नन—न अपूर्णांवाची वेडीज, दगाबाडी गुणाकार व भागाकार अपूर्णांवाचीं पूर्णांकाच्या वेगवेगळीं दि शब्दांत •धर्म—घन—उ अपूर्णांच्या धर्म, घन •धर्ममूळ—घनमूळ—न अपूर्णांवाचे वगैरे पदमूळ •धर्मपरिकर्म—न अपूर्णांवाचे वगैरे पदमूळ •परिकर्माष्टक—न अपूर्णांच्या गणिताच आठ मूळ नियम

मिन्न—वि १ भागलेला, विभागलेला, वेगळा केलेला २ निराळा, खुदा वगैरे ३ मोडलेला, फोडलेला, फुटलेला 'माते असकचि गायती । परि सगे भिन्न गमनी होती ।'—सा ५ ४४ [स मिद्] इ० मिन्न रुचिहिं लोक=भिन्न भिन्न लोकांच्या आवडी मिन्न भिन्न असतात •अंघकार=काटोख—उ गाढ आधार •खुर—उ पोडपाचा पायाचा रोग—अश्व २ १८ •ता—की भेदभाव •दुपार—की ऐन दोन प्रहराची वज्र टळटळीत दुपार •पात्र—न १ जेवणाचे पान आणि दोण हीं दोन निर निराळ्या पानांचीं असण्याची स्थिति, अत्रा निर्वंध, एक पात्राच्या उत्तर २ निराळें पात्र •भाव—उ १ द्विध भेद (मताचा, आत्म्याचा) २ मी तु पणाची भिन्ना, दुजा भाव [स] मिन्नोदर—वि भिन्न गर्भाच, वेगळ्या आईच्या पोटी जन्मलेला एकोदर सहोदर, याच्या उलट [स भिन्न+उदर]

मिन्नारणें—अकि (व) मारणें भडकावणें 'ऐनेना तेव्हा एक दिनी मिन्नावून' [मिनणें] मिन्नावणें—अकि (व) जोरांने रणावणें, भडकावणें (चाप) मिन्नावणें—अकि (व) रागास वणें

मिन्निरडें मिन्निरडें, मिन्निरडें—न (कों) पडटिचा अगुक प्रकाश चांचवड उडावता वेळचे सुजुसुजु

मिन्ना—उ (वे) नागरमोया

मिमि(भी)स्त—वि भीड, मेकड, भिन्ना [स भीत]

मिमथडी-थड, भीमातीर-ही भीमानदीच्या बाजूने असणारी थड, भीमेच्या काठचा प्रदेश **मिमथडी**-वि भीमेच्या काठचा [भीमा] **भिमावळ**-३ (गयाशहरात राहणाऱ्या गया वजाप्रमाणे) भीमेच्या तीरावर राहणारा पदया, क्षेत्राध्याय

भिर्योवधे-अकि (गो) भिणे भिर्यांगुळी-की (गो.) भीतीने गाळण उडणे

भिरवें(कां)डा-३ १ भिरकाडा, फेक (दगड, घारा, पाणी याची); चकर, गिरकी, भोंवडा (कुलांनी अगाभोवती घेत लेख) (कि० देणे, खाणे) २ तिरमिरी, भिरमिरी (राग इ० विद्वानांनी आलेली) (कि० देणे) ३ निष्फळ येरासार, फेरा, गरका (कि० मारणे, देणे, पाडणे, घणे, खाणे, पडणे) ४ लढा मशी पेरी, बोडें फिरून येणे 'तू एथेच वस मी भिरकडा मारून येतो' ५ (ल) गोंटाळा, अडचण, फेरा ६ शौक, सोकाडी (कि० जाणे) ७ चिधडी, घापोटी ८ (विरु भिरकाडा) फरकड, फरपट (फरकटविलेले काटेरी झुडूप, नूत पशु, जड लाकूड, साप याची) (ओरवड्यामुळे उडलेला) अगावरील ओरवडा, भिरकाडा, गरकाडा [५ भिर।] **भिरकंडयात पडणे**-गोंटाळणे, गोंधळणे **भिरकंडया उडविणे**-(ल) गोंधळवणे, घुरित करणे, निव्हर करणे, कोष्टिमाने निव्हेने जैर वरणे **भिरकें(कां)डी**-की १ भेलकडा, भेलकडी, शोक, सोकाडी (कि० जाणे) २ निष्कारण, निष्फळ, इकडेतिक्के हिडणे (कि० मारणे, खाणे) ३ अमण (भोवरा, धवातील कोल्हाटपा यांचे) (कि० घेणे, मारणे) ४ रागाचा झटका, भिरमिरी, तिरमिरी **भिरकणे**-अकि प्राय भिरकावणे **भिरका**-३ भिरकाडा (दगड इ०चा), भिरका व मराका पदा या शब्दाशी भिरका शब्द समानार्थक आढ, तथापि याचा प्रचार इथी आढे **भिरकाडणे**-अकि १ भोवडणे, भिर कावणे, गोफणीने पचणे (दगड इ०) २ (ल.) जोरात हाकणे (गाडी इ०) **भिरकाडा**-डी-भिरकाडा व भिरकडी पदा **भिरकाडे**-न १ तिरमिरी, भिरमिरी, रागाच्या झटक्याने म्हालेली चकर, डोळे फिरणे २ गोंधळ, कामाचा गरगरा, पायवूत ३ तणादाराची निकड आणि बटकट **भिरकावि(व)णे**-अकि १ गोफणीने भोवडणे आणि झोकणे २ झुगारणे, पचणे, झोवणे, भिरकावणे 'मग तेंत त्याचे भोवडून। रागे दिव्हे भिरकावून।' ३ तिरकाराने, वेपवाईने देणे, एखाद्याकडे झोकणे, पचणे, टाकणे **भिरकुटी**-की भिरकटा, लिहिण्यातील रुपेटी (कि० काढणे, ओढणे) **भिरकें**-न १ एक किंवा दोन माग्यें असणा जागी बेल्याची, घोडयाची गाडी हिला साठी नसते, आसवार दोन एक फळथा टाकतात व घोडयावर बसतात त्याप्रमाणे बस तात २ झोट, चकर, तिरमिरी, भिरमिरी ३ सुव्याचा **भिरगोरें**-न १ भिरमिरे २ गिरकी खाणे ३ (ल) गाजणूक, ओढा

ताण (तणादारा, मूल इ० घडून), (कि० लावणे, माडणे, देणे, आणणे) तोडतोडून खाण्याची, घोटाळ्यात पडल्याची स्थिति (कि० देणे) **भिर(रें)ड**-की तिरमिरी, रागाचा आवेश (कि० येणे) **भिरडी**-की १ तिरमिरी २ खरवपडी, निर्मत्सना (कि० काटणे, उडविणे, करणे)

भिरकुडें-वूट-कुंड-न बोहतील गाभा, गीर, भेंड **भिरड, भिरुड, भिरोड, भेरुड**-३ १ शेवगा, आवा इ० वृक्षास कीड लागून होणारा रोग 'यश अन्वयाना भेरुड झाला आढ' -राको २ (व.) लाकूड कोणारा एक किडा -न (ना) कीड लागून लाकडाचा भुगा पडतो तो **भिरडणे**-अकि आवा इ० वृक्षास भिरड (विडीचा रोग) लागणे **भिरडुंगा**-३ कीड, वाळवी 'या आतुन लागला काळ भिरड भुगा।' -रात्ता ९०

भिरड, भिरडणे-भेरुड व भेरुडणे पदा **भिरंड**-कीन (वें) रातवीचे, बोवबाचे झाड व त्याचे फळ. **भिरंडल, भिरुल**-न (गो) रातवीच्या वियाचे तेळ, सुकें बोवयतेळ, रातावेळ **भिरडी**-की रातवीचे, भिरडीचे बी **भिरण**-की (कु) बोवबाचे झाड

भिरभि(भां)र-रां-किवि. १ भिरभिच्यानी, भोंवल्यानी इ० कळेव्या भिर। भिर। आवाजाचे अनुकरण होउन २ सपाटापणे, तडाख्याने, जलदीने, अचानक ३ भिरू आवाजाचे (कि० टाकणे, फेकणे, झुगारणे, मारणे, गोफणीने-धोडे इ०) ४ पाहणे-अकि कावरावावरेपणाने इकडेतिक्के पाहणे ५ धोळणे-वाईने, जलदीने बोलणे ६ हिडणे-फिरणे-रिकासपणे इकडेतिक्के हिडणे **भिरभिरणे**-अकि १ सगळणणे, सगसणणे, भगभणणे, थरथर कापणे (वान, हात इ०-तडाखा बसल्यामुळे) २ सगळणणे, सगसणणे, घणघणणे ३ शेत्यादि विकरासुळे करीरास मुग्या आल्यासारखे वाटणे ४ ति मिरा यणे **भिरभिराविणे**-अकि भिरू असा आवाज होईल अशा रीतीने भिरकून झुगारणे, फेकणे **भिरभिरी**-की १ तीक्ष्ण वदना, सगसण, तिडीक, अगास मुग्या आल्यासारखे वाटणे २ रागाचा उवाळा, पेरी, नवर याचा झटका (कि० यणे) [भिर] **भिरभिरें**-न बायाने मळसकार भिरभिर फिरणारे, काण्ड इ० काचे मुलाचे खळणे **भिररेवडी** की कजीती, हुयों दिववना, उपहास, उपहासित स्थिति (कि० करणे उडवणे) **भिरंघडेकन्याचे पुस्तक**-न अतिशय अव्ययस्थेने पडलेल्या कावदास आणि पुस्तकास निव्हेने म्हणतात **भिराका**-३ घाव, सपाटा, सपाटा, शटका, दम, ताण इ० मराका अर्थ ३ पदा **भिराडी**-की रागाचा उवाळा (कि० यणे) **भिरिरी**-की १ रागाची लहर २ पेरी (कि० येणे) **भिरिरी**-किवि भिर। असा आवाजाने (कि०, फेकणे, मारणे-गोफणीतून दगड) **भिरें**-न १ टोडधाड। लिन

मिडस भी जरिदि कायलोभी तिला । ' - केवा १०. ०चेपों-कि (राजा घनो) साचाका(साजणा)म वाहरून मातीची घुर्दी दणें ही दिरी अस्ता पाणी सिरपन नाहीं ०चेपों-मरपों-कि अति परिचायाच्या योगानें भीति, दाररा नाहींछा होणें, घरच्याप्रमाणें वाद लागणें ०चेपों-कि. एसायाच्या मनातील भीति, पूज्यता, आदर दाणें, निष्ठेहीत करणें ०घरणें-कि मान देणें, योजणें, आदरानें, मान्यतेंने वागविणें, लाजणें, भिडन, वचवून असणें, मर्यादें अतिक्रमण न व्हावें म्हणून जपणें ०न तुटलें-कि मनांत नमताहि दुसऱ्याच्या आग्रहावर बळी पडणें ०यागयिणें-कि भीड घरणें 'धुतिनिघोचीहि भीड वागविसी ।' - भक्तमयूर-केवा पृ १४ मिडेला गुंतणें-कि भिणें, सकोच बाळगणें, कचणें, आपडाला बळी पडणें, मन न मोडणें मिडेचा-ति मान्य, आदरणीय सामासक- ०वर-वरी-घोर-सर-सर-सारु-शील-साळू-खुल-वि ? आदरशील, पूज्यता बाळगणारा २ मिडस्त, राजा, विनयशील 'सापू होय भीड सोर ।' - विपु ७९ ०भाड-मर्यादा-मुख(येत)-नीक-की ? पूज्यता, मान, मान्यता २ सकोच मुवेत, पवा (कि०घरणें, राखणें, करणें, ठेवणें, जमणें) भीडस-वि मिडस्त 'आपण वित्तत कार भीडस ही ।' - मोआदि १५ ५१ मिडस्त-रय, मिडिस्त, मिडा-वि ? दुसऱ्याच्या मतस नर्तस मान देणारा २ लाजाय, सभामोड, सलज २ 'लेलीशीं सलस बडा । रागें कोरवें खातो मिडा ।' - तुगा ३२८४ मिडावणें-अकि दाररा मान यानें दडपला जाणें, पडाछायेची भीड पडणें

भीम-छी भीति पदा 'मातचियाखादी बाळ नेणेभीम ।' - तुगा ३६०९ [भिणें]

भीत-छी (प्र) भित, दिवार, दगडाविटाची अगर मातीची उभी रचना, पडवी [स भिति]

भीतर-प्र ? आठला भाग 'त्या एकैकाच भीतीं पाहिजे ।' - झा ८२३ २ वत करण 'यंचि चित भाखा करला भीतर ।'

-तुगा १६४० [स अम्यतर प्रा भितर, हि भीतर] ०ला-वि आतील 'भीतरले वृषचेनि बळें ।' - झा १३ २७४ ०भातर-वि आतभातरा भीतरेचीणु-क्रि वि अत करणात आवड असल्यावाचून 'आहोजी भीतरेविणु ।' - ऋ ४४ भीतर-रा-री-रीं-क्रि वि आत, मध्य

भीति-छी ? मय दहण २ वचक घास्ती ३ रुवेद, आशका [सें भी=भिणें] ०भंग-प्र निर्भयता 'ते खाल नम ह्वरवि आपव । पल भीतिभंग ।' - ऋ ५७ [स] भीत-वि म्यालेला शहरलेला 'भव-धीत-भीतिभीन-स्वाताला दाखिला बरा पया ।' - मोल्फुट बार्पा (नववीत पृ २५४)

भीम-प्र ? पाच पाहवापैवी दुसरा हा कर शक्तिमान व खादाड होता २ (ल) धिम्पाड परिपाचा व अघाधी मनुष्य

३ मारति, पल्भीम 'भयासुर तो भीम सिधु लडाला ।' - राव १८ -वि मयकर, मयानक, भयावद, भय उत्पन्न करणारा (माणुष, गोष्ट) 'तव राक्षस ठटल त उढी । भीम कोन्हाळ बरिती ।' [स] ०तुसा-प्र (ना) एक गोंडी वाय हें एक तारी असून याच्या दांडीच्या मज्यावर खालच्या बाजूस ल्हान माण्डला बसविलेला असून दांडीच्या वरील बाजूस त्रच तिघेनी ५ । ६ पडवे उभतात ०पलासी-प्र (संगीत) एक राग

यात ६ ह्रस्व, तीन ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पचम, तीम धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात आरोहात ऋषभ आणि धैवत वर्य जाति औदव-संपूर्ण वादी मध्यम रुवादी पद्म गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर ०पाव-प्र भीमाचा पाह म्हणजे खाण्याचे तामसो पदार्थ याच्या उलट नळपाक (भातिव पदार्थ) ०रात्र-त्रि-की माण्डाच्या वयाच्या ७७व्या वर्षाच्या सातव्या मर्यादाची सातवी रात्र ०सेन-प्र भीम अर्थ १ व २ पदा ०सेनी ऊद-प्र एक तावडसर जातीचा ऊद ०सेनी एकादशी-की श्युष्ट ह्मण एकादशी भीम दुसऱ्या कोणत्याहि एकादशी न कराता हीच करीत असे ०सनी फापुर-प्र फापुराची एक जात

भीमाशंकर-प्र यारा ज्योतिर्लिंगावैवी एक (पुणें तिन्हा) बारा ज्योतिर्लिंगे पदा [स]

भीरवाहूर आणणें-कि (माण) निरभिस आणणें, वजार करणें, त्रास देणें [भीर+वाहूर]

भीरु-वि ? भितरा, शकालुच, भयशील २ भीति वाट लेटा, न्यालेला (समासात) पापभीर, लणभीर [स भी=भिणें]

भीरू-छी (भिनी) झी, वाई [स]

भील-प्र भिळ पदा [स भिळ]

भीषण-वि भयकर, भयानक, घोर [स]

भीष्म-प्र ? कौरव, शहाणपणा, ब्रह्मचर्य व सत्यप्रतिष्ठा याविषयीं एक पुराणप्रसिद्ध क्षत्रिय भारती सोदा २ (ल) शूर, बुद्धिमान, इद्रियनिग्रही, सत्यप्रतिष्ठा असा मनुष्य ३ (सकेंव) डेकूण (कारण भीष्माच्या नेत्रांनीं जवा दिला मग हाई त्याप्रमाणे या प्राण्याच्या रचाने हिा अगतो असें म्हणतात) [स] सामासक- ०तर्पण-म दिववाळीमध्यें नरक चतुर्दशीस

भीष्मापीत्यर्थ बराबराचे तर्पण [स] ०प्रतिष्ठा-की ? शिष्याने कामरूप पाळकनी अविवाहित राहण्याची प्रतिष्ठा यावरून २ (ल) खात्रीचेवचन, बघीं म मोहणारा निश्चय ३ पार, अचाट प्रतिष्ठा भीष्माष्टमी-की माघ शुद्ध अष्टमी, भीष्माच्या पुण्यतिथीचा दिवस [स भीष्म+अष्टमी]

भी-भीस-की ? लाव आणि राठ कस, लोकर (झुपा, बडवा, मंडळ ह-च्या अंगावरील), दाट केंव, जटा २ (निदाशी)

मनुष्याच्या होक्यावरील, दाढीचे फाजील वाढलेले केस, झुरपें विम पडा भीस-स-वि. केगाळ 'रिसे कर्से भीस सिंगोळ बाणी।' - राक ११८

भीस-स्त्री (राजा) मिशी पहा

भुइला-लो-उ एका राक्षसाचे नाव वाणकोट ते दामोळ बराच्या दरम्यान काही गावात दासाल धावण वय श्रयोदशीला सायराशी याची प्रतिमा करून पूजा, पुषाशी ६० वरतात

भुई-ई-स्त्री १ जलस्थलमय गोल, भूगोल २ भूमि ३ जमीन या शब्दांखाली दिलेल्या सर्व अर्थात व वाकप्रचारात जमिनीच्या ऐवजी भुई शब्दहि योजतात ४ सारीची रुची, चण, बाधा, टेवण 'त्या माणसाची भुई टेंवणी आहे' [स भूमि; सि भुई] म्ह० पयल्या पायाला भुई थोडी (धात्र) ० उच्चरणे-कि भुई ओर खडगे, निष्कारण पायाची धोटे भुईवर ओढीत राहणे (दोषी, गुन्हा) साधीत इगरेच्या किंवा लाजलेल्या इसमासध्याने म्हणतात

भुईचा लहान-वि खुजट, टेंग लहान कणीचा भुईचा सावरणे-कि (ल) भयंकर दुष्प्रत्ययान वरें होणें, पुन आपल्या पायावर उभे राहणें भुईच्या तुकड्यावर राहणें-काठे तरी राहणें भुईत जाणें-कि खुजट खुरटे होणें (प्राणी, वनस्पति) भुई फोडून जाणें-कि (लज्जेनें) भुईत मग्न होण्यास, तोंड लपविण्यास तयार होणें, असणें, ० यडचिणें-कि (ल) गुपान घेणें, छाटा टपका, आरोप करणें 'साप साप म्हणून भुई बडवू नये' भुई थोम देऊन उडणें-एकाचाच्या पापाविरुद्ध लोकांनीं मोठ्याने ओरडणें, पाप प्रमिद होणें, करणें सामाशब्द ० आघळी-स्त्री एक साव हिची पानें एजाळ सारखीं वारीक, ठेची वीत दोन विती असत कळें दिखीं व साचणीऐवडी, रुचि आयत व कडवट वेसते ० कंद कांदा-उ एक वनस्पति, कंद ० काळा-उ जमीन सारवण्यासाठी एकत्र केलेले शेण व पाणी, सारवण ० फोड-उ मैदानावत्वा किंवा डोंगरी निःश्याच्या उलट ० कोह(हा)-हो-व्हा)ला-कोह(व्हा)लें-पुन भुईकोहळीचा कंद भुईकोहळ्यात साधा भुईकोहळा व इवभुईकोहळा अशा दोन जाती आहेत त्याचा पाक वास्तविक आहे - वयु ४ ११६ ० कोहळी-कोव्हाळी-स्त्री भुई कोहळ्याचा बेल ० घर-न भुईखानील खोली, तळघर

भुईचणे, भोयचणे-उ नव (तजा) भुईमूग ० चापा-फा-उ एक फूलवाड याला पानें पुढच्यापुढीं भुईतूनच दाढा येऊन त्यास फुलें येतात ० सार-स्त्री (राजा) गुरामा खावयास योग्य असें दिवें गवत, ओला चारा इ० ० छत्री-स्त्री एक वनस्पति, अन्न, दुःखाचे मूत ० डावूर-उ (निवारणी) गुळा, टेंग वामन मूर्ति मनुष्य इ० ० सरवड-उ एक औषधी झाड, सोबासुखी ० देणें-न जमिनीचे भांडे ० नळा-उ दाखने भरलेला मातीचा नळा हा भुईवर ठेवून घेतविला म्हणजे दाखण्या दिणया कार

ज्यासारख्या उहतात ० नेत-न एका औषधीचें नाव ० पारणें-न (पानाशिवाय, ताटाशिवाय) भुईवरच जेवण्याचे वन ० पाळणा-उ भुईवरचा पाळणा घोडेपालण्याच्या उलट ० फुगाडी-स्त्री एक मुरीचा खेळ - मखेपु २१८ ० फोड-न भुईछत्री पहा ० यिगा-उ (वे) एक प्रकारची वनस्पति किंवा उत त्यास दिचा रस लावल्याने तो कमी होतो ० भाग-उ (सर कारनें) पैशाच्या रुपाचें धारा घेण्याऐवजीं जमीनीच्या उत्पन्नाचा घेतलेला भाग ० भाटलें-न (कों) १ ज्यामध्ये वरकस अथवा निहट्ट धान्याची लागवड वरतात अशी जमीन, वावस जमीन, डोंग्याळ आणि सखल जमीन 'आमर व शेत व भुईभाटलें व मझानवी हांचें उत्पन्न' २ (फाटीं) खतपत्रमिळ्यें जमिनी वावर्षीं हा शब्द योजतात) सर्व प्रकारच्या व सर्व उपयोगाच्या जमिनी

० भाडे-न दुसऱ्याच्या मालकीच्या जमिनीवर इनात बाधली असतां मालकीद्वारावद्दल खावयाचें भाडें, भुईदेणे ० साडा-उ (कों) आपोआप बीज पडून उमडलेला रोपा. ० मीट-न डोंवेंदुखी, दश इ० वर सवण्यास करतात तो चिकणमाती, मीठ व पाणी याच्या मिश्रणाचा रुप ० मूग-उ १ एक कंद याच्या केलाचे ताणे जमिनीवर पसरतात, केलास आऱ्या पुढून त्या जमिनीत गेल्यावर तथे त्याच्या रोंगा होतात भुईमुगाचा खावयाकडे व तेल वाडव्याकडे उपयोग होतो २ बलाची रोंग ० रिंगणें-न सामान्यत रिंगणे, लहान मुलाचें खोपणें ० दोंग-स्त्री भुई मुगाची रोंग ० सपाटी-स्त्री पट्ट ० सर-न भुई, जमीन (पराची) -निभि भुईच्या पृष्ठाभागावर, सपृष्ठाला लागून

० सरपट्ट-टा-निभि भुईस लागून, भुईबोरकर (इशाची छाडी, घराचें पाखे इ० असणें), सरपट्या वाजुनें पण पृष्ठाभागासून दूर (वाण, गोळी इ० काचे जाणें) [भुई-सरपटणें] ० सरपट्टा-उ जमीनीवर पसरणाऱ्या एका कलेचें नाव ० साड-निभि (राजा) भुईपासून थोडें वर (ओले उचलणें), जमीनसाड भुक्-वि खाणारा भोगणारा, उपयोग करणारा (समा सात) वायु-सर्प-मुपग-पृष्ठी-ऐक्य-भुक् [स]

भुक्ता-टी, भुक्ती, भुक्ती-पुकी पड, पूर्ण घेतले पदार्थ सु-सुंकर(क)ड-वि. १ उचित आणि गरजू, दुसुक्षित, अतिशय दारिद्र्य, उघडा, नारीक, सुकिस्त पहा २ वार्डट; भिकार, निरुपयोगी, नादान (घित्रस, पदार्थ इ०) ३ रोड, वाळका, किडकिडीत दीसता तदपि भुक्ड वा हो। - विवाय २२ [भुक्] सुकान-वि (व) अशाण, ओसाड 'मुकान खेडें'

सुकण-न उचें 'तो सज्जन्म होउन भुक्ण।' - स्वावि २ ४ ५१ [ध्व] सुकर्णें-अग्नि दुःखाचें मोक्षणें, ओरडणें [ध्व व सुक्न, प्रा सुकर, हि] सुकं(का)दा-उ (सामा) दुकादा; सुधिराण [ध्व]

सुकं(का)दा-उ (सामा) दुकादा; सुधिराण [ध्व]

माणे आणि तिने व इतर सुवासिनींनी त्यास भिक्षा (राह फळे, इत्य इ०) घालणे २ अशा रीतीने मायितलेली भिक्षा ३ ही भिक्षा घालण्याचा समारंभ मिश्रित-वि भिक्षा मागून आण केला, याचित भिक्षेकरी-३ भिवारी भिक्षेश्वरी-औ मीक म्ह० भिक्षेश्वरी किंवा लक्ष्मरी [स] भिक्षोपजीवी-वि भिक्षेवर वप्रीविका कणारा [स भिक्षा+उपजीवित]

मिश्रु-३ सन्यासी (विशे) बौद्ध सन्यासी [स] मिश्रु-३ १ याजन, प्रतिग्रह व अध्यापन हीं कर्म करून निवाह करणारा ब्राह्मण २ (सामान्यतः) भिकारी [स भिक्षु=मागणे] मिश्रुकाची धाम-औ उत्कटित अशा मिश्रुक ब्रह्म गात्वा, सामान्यतः याचकाचा घना, सगूह मिश्रुकी-औ मिश्रुक ब्राह्मणाने काम धदा, मिश्रुकपणा, मिश्रुकाची प्रति (समासात) मिश्रुकी-कावा-अक्षर-खर्च-बाणा-वेत याच्या उलट गृहस्थी पदा

मी-औ मीति, भय तें होय फार मी मते।'-ओमीधम ११६५ [स]

मीकस-न (कों) पाखरे इ० सऊ नयत यासाठी रस्तात देवळें घुमणाकणें [भी]

मीक-औ १ भिक्षा दानधर्म २ अभाव, कमताई, उणोव वंशुष्य 'सर्वे गोष्टींनी मीक लाह' [स भिक्षा, प्रा गिवसा] म्ह० १ भिकारी हरी शिष्यास चढत नाही २ मीक मको पण गुहा आपर (घात्र) मीक असून द(दा)रिद्र(द्र)का-भिक्षेच्या धदा पतकरल्यावर सग अडकण का सोस की ३ 'नाटणे-कि अडकण सोसणे, दारिद्र्य अनुभवणे ० घालणे-कि १ (स) बघवून असणे 'तो माण्यावर आपला असत घालू पाहतो, पण मी कोठे त्याला मीक घालायला बसले लाह।' ३ माजणे मानणे, लुमाने 'मायव्याच्या धमका वगीला का तुम्ही मीक घालणार २' २ मागीतलेली वस्तु ठेणे पत्तापाची विनति मान्य करणे (हा प्रयोग नवमी नवरात्री असतो) 'मी त्याला परोपरीने विनविले पण त्याने माझ्या शब्दाला मीक घाली नाही' ० न घालणे-वि अतिशय तुच्छ ठेवणे ० लागणे-कि १ फार मागणी असणे अतिशय चण्णगीच्या कसे २ भिक्षा मिळणे, बसताई असणे भिक्षेचा डोहळा-३ दारिद्र्य आणणारी हलकट, नीच भिकार खोड इत्य इच्छा (कि० लागणे, आटवणे, होणे) भिक्षेच डोहळे होणे-कि दारिद्र्यादि दुर्दैवा यण्यापूर्वी तत्सुख पूर्वाच्या संपन्न स्थितीस विरुद्ध असा वातना होणे (ज्या प्रकारची सति श्रावयाची असते त्या प्रकारच डोहाळ-वासना गमारपणी वादना हातत यावरून) निरधर लक्ष्य ठेवणे-मीक माण्याचा प्रणम रईल आण १ निवेदन करणे आळशी, उध्या इ० बनणे भिक्षेवर पडे ५ ६०

श्राद्ध-न १ भिक्षेवर केलेले श्राद्ध, भिकार, सुदुष्टीत श्राद्ध २ (स) दिलेल्या, उसन्या घेतलेल्या, तुटपुज्या सामग्रीवर भिकार पणाने चाळविलेला घदा, काम (कि० करणे, होणे) सामाद्य-० दुख-न मीक मागण्याची दुःखकारक स्थिति ० पायली-औ गवकन्यावहन महारास दिले जाणारे पान्य ० चरी-औ भिक्षा, धर्म, (कि० मागणे) [मीक द्वि] मी(मि)क याळी-औ पुरुषाचा उजव्या कानात घालण्याचा मोत्याचा दागिना, पूर्वी ही भिक्षा मागून मिळविलेल्या सान्याची अवघात्या पैशाचे सोने घेऊन त्याची करीत ० मागता-माग्या-वि भिक्षा मागणारा, भिकारी म्ह० मीक मागत्या दहा धरे भिकणे-न १ भिक्षा मागून मिळालेली एखादी वस्तु भिक्षा (कि० मागणे) २ ओशी, भच, उपाध्याय इ० कास दिलेले बशीस, इनाम ३ धर्मादाय ४ धर्मादाय म्हणून सत्काराकडून पेश्यात देणारा कर पचलुने अल्ले बळुदेदार इ० स धान्य ठेणे ६ जकातीच्या उत्पन्नातील पतरीस दिलेल्या हक्क ७ भिकारीपणा, दारिद्र्य (कि० लागणे)

मीड-औ १ मसारा घालून खमग कण्याकरिता, भाजण्या करिता उसळीवरिता मिजविलेले हरमरे, वाटाणे इ० २ असल्या दाण्याची उत्तक ३ मिजणे [मिजणे]

मीड-न सुताचाच एक हत्यार साधे दातून बसविण्याचे हत्यार 'खोबणशदे एकमेकात मिटने दातून बसवाच' -मोड ५९ [मिडणे=पोडणे] मीडका ३ अन्नविशेष मीड पिल पिल-न (सुतारकाम) दोन पळयात सुरसे बसवताना दातून पाल्याचे साधन [मिडणे]

मीड-औ १ (क) विश्रुता, टच ई (महापाई जुळे होणारी) 'आज बाजारांत माण्याची फार मीड लाह' २ दाडी, रती, पपावच दबळत मनुष्याची फार मोड साली लाह '[मिडणे]

मीड-औ १ आदर मान, सुरवत, वाड, मान्यतया, आदराचा भाव (कि० धरणे, राखणे, देवणे, उठणे निवणे, मुठणे इ०) 'दरबारात तुमची मीड आह म्हणून सारित्पुत्र रावे' ३ वसिला वजन गापाळ्यावर तुम्ही पोडी मीड राखे करा म्हणून नोकरा मिळाल ५ आपण दादाची मीड पळी म्हणून जेवावयास गले ६ लाज 'राखून न घरील आमुची मीड।' -ओमीधम ५ ५९ ७ मीति श्रवण तरि बरा मज जे कुचलेसे ठेवि मीड सोहनी। -मोसमा ५ ४० [स मीत] ० राखणे-कि आपणाविषयी दुसऱ्याच्या मनात असलेल्या आदर मुदीच्या जारावर त्याला काही विनति करणे; त्याच्याजवळ काही तरी मागणे 'रेते आणून मनात मीड खरघिरी दिवाणात।' ० घालणे मिडस घालणे-कि एखाद्याचा आपणाविषयी जो आदर असतो त्याच्या बळावर त्याचा विनंति, आपण करणे, जावेच, स्तुति इ० उपायानी अनुकूला मिळविणे 'न घालिन

मुका—३ १ नागरमोपा, बाळा, कचोरा इ० वंचि मुवातिक
चूण, (विल) युका २ मुकटी, पूढ

मुका—३ (कोडी) (गुाच्या) केसाचा झुपका

मुकार—वि कुभाराचे फिर्ते चाक —हंकी.

मुक्त—वि १ भोगिलेला, उपयोगकेलेला २ खाहेला, भक्षित
३ भोलाइलेला उचवन केलेला (सोरे, प्रह इ० कार्नाई आकाशाचा
प्रदेग) [म मुज] मुक्ति—की—की १ भोजन (कि० वरणें)
'आम्हा सोडोनि केवी मुक्ति ।' —गुच १६, १८ २ अज 'मुमुसा
तया तैवी मुक्ति ।' —ययादी १ ४८ ३ भोग, उपभोग, भोगवटा
'मुक्ति मुक्ति परमार्थ । जे जे वांछिजे मन त ।' —गुच ३ ९
४ भोगवण —दर इ० अमोदर मुक्ति मग भक्ति

मुगतांमगती—की भोक्त्व, भोगण्याची अवस्था [भुक्ति]

मुगमुग—३ (गो) दाढ, आग (मिरचीने, भाजल्याने
होणारी) भगभग पडा [भगभग]

मुगराळा—३ १ घुरलेला, मुगा केलेला, भरवलेला पदार्थ,
पीठ २ चुलेला कागद, सुरकलेला कपडा इ०. चुलयाची, सुरकत-
व्याची स्थिति ३ मुक्तेनुकडे झाल्याची, पुटल्याची स्थिति
(गाडी, भाडे, पिपड इ० कारी) ४ (अतिशयोक्तीने) सोड
ल्याची, साथे उरकल्याची स्थिति (हिदळणे, फार दपटणे, इ०
ळणे इ०नी कारी) (कि० होणे) [मुगा, मगरा] मुगा-

गी—पुजी १ वृण पु [स भुम, प्रा भुग] २ (गो) राख

मुगामागा—वि चू, वारीक प्रव्य, घुरलेला पदार्थ [मुगा घि]

मुगाळ—वि भुमुग्रात, मुगा झालेला

मुगा—३ १ भ्रमर २ भुग्याच्या आकाराचा जिवाचा
शेक्यातील भ्रकार ३ हंगण पीडा, भुगभुग ४ भ्रमण ५
बाईप्राती प्रगट ० स्लेल्या एका आल्याची जात याच्या फार
गोडीमुळे फळात वारीक पाखरे होतात व ती फळ कापल्याबरोबर
वडन जातात—रुपि ६७९ [स भुग] भुंरीर—न भुग्याने
पावले वारीक भोड 'त्यात (सागवानी काढता) भेग सुगीर,
गाडी व डार कोणत्याहि प्रकारचे' —मॅरट ७

मुज—३ १ सगडा बाहु (खाद्यापासून हाताच्या बोटाच्या
दोऱ्यांत) २ मुमिरीच्या बहुकोणी आकृतीची एक बाजू
३ क टोकोनभिर्भोगात कर्ण आणि कोटि यांच्याशिवाय राहिलेली
तिमरी बाजू ४ दोन किंवा चार काटकोनाची अस्ती, तीन काट
कोनांची पुखगी ५ समवृत्ताच्या घुतासून जाणाऱ्या मंडळाच्या

भुज्याची ज्या, प्रहाचे समवृत्तापासून अंतर ६ वळण, वक्क.
० राशिककत नव्वद अथ किंवा त्याहून कमी अंतर ८
(साम) बाजू [स] सामासब्द— ० ज्या—की धवूची ज्या
(६) सारें [स] ० वृद्ध—३ वरवा, अथवा समळा बाहु
'प्रचव बापा मुजदच सारी सव्ये करे पापटी कैमारी.' —बामन

कालियामर्दन ४६ ० वंभ—३ बाहुमूषण [स] ० प्रतिमुज—३
चतुष्कोणाच्या दोन समोरासमोरच्या बाजू [स.] ० वल-ळ-न
१ बाहुचे सामर्थ्य २ शारीरिक बळ, शक्ति युक्ति, कुशलता यांच्या
दरम 'मुजबळे ब्राह्मदून । उदावरी झाडोत ।' ० भांवरी—
की बोड्याच्या खाद्यावरील केसाचा भोंवरा -वि खाया-
वर भोंवरा असेलेला (बोडा), खोडिलखाद ० वट-घटा-न५.
१ खायाचा साभा (कि० उखळणे, हिसकणे, दुखणे) २
पाटणीच्या दोन कड्यामध्ये वसवावयाची पट्टी [मुज+वट]

भुंजक—वि उपभोग घेणारा, खाणारा [स भुज] भुंजणे—
तकि १ भोगणे, अनुभव घेणे 'जो समाधिमुक्त भुजे । अख
हित ।' —झा २ २८८ २ उपभोग करणे 'पुढीत मुजावा भावे
यणे ।' —झा १७ ०८८ [स भुज] भुंजीत—वि भोगिलेला
'मुजीत जीवणाचे मने ।' —ममृ ३ २

भुजकड—३ (व) दाढगा, अज्य पुढप, धिप्पाळ माथूस
'दिसायला भुजकड मुति'

भुजंग—३ १ सर्प, नाग, ज्याच्या शेक्यावर दहाव्या
आकड्याचे चिन्ह असेल असा मोठा साप २ बंदीक, राख बाळग-
णारा मनुष्य, आर ३ योग्य, क्षम, समर्थ, दुपार मज्जय ४
तापट कूर माथूस [स] ० ब्रह्मरेचित (करण)—न (वृत्त्य)
पायाचे भुजगनासित करून दोन्ही हात दाव्या बाजूस रेचित
करणे [स] ० ब्रासिक (करण)—न (वृत्त्य) उजवे पाठक
उचित करून दुसऱ्या पादाच्या मांडीशी असे देवाचे बी, त्यामुळे
पायाचा जिवाण ० हावा, नंतर माडी, शुद्धा व कटि बाजूस बळ-
विणे [स] ० ब्रासित (आकादी)—न (वृत्त्य) पाय उचित
करून वर उचलून दुसऱ्या पायाच्या मांडीच्या पाठीमागे देवणे
नन्व मांडीवडीत कापून असे वळवे बी बोंपर व गुडणा हींदि
वळल्यासारखी दिसतील [स] ० प्रयात—न एक वृत्त याच्या
चरणात चार अक्षरे अपुन य, य, य, य असे चार गण अस
तात वटा ० 'कुणी दुष्ट अगल लावील हान । तरी दाखवावा
मुजवप्रयात ।' [स]

मुजणे—एकि (वृण) (सामान्यत) भाजणे
मुंजचे—नकि (गो.) पावरणे, धावरून वेगवेगळ्या पावरणे
[वृजणे]

मुज (जि) पत्र—न १ (प्र) मूवंपत्र, भूर्ज पत्राची अंतरमाल
२ (ल) बतळ, शिरकिरीत, जुना, जीणे कागद, वळ इ० [म
भूर्जपत्र]

मुजरी—की ओलसर काळ्या मातीत टगवलेले साडी, गद्द
याचे गडद भुजण्या—कीमन (परवशी) थावणी पौर्णिमेला
ज्यास अक्षर फुटले आहेत असे टोपले, पाटी इ०त लावलेले सेत
दोक्यावर घेऊन जिवावयाचा विधि

सुजली—स्त्री गुराख्याचें एक विशेष प्रकारचें दाख [भुज= हात]

भुजा—स्त्री १ (काव्य) सबंध हात, बाहु भुज पदा २ (नाट्य) वेव राक्षस यांचीं योगें येमाताच्या दहावर वा नावयाच्या पौराणिक नाटकांतलीं भूषणांपैकीं एक या भुजा मातीच्या वनदून त्यावर कागदाचे थर देऊन मग त्या सोनरी वखनें मंडवितात [स] भुजातर—न (काव्य) दोन्ही बाहूमील माग छती वन स्थळ 'शिरला भुज तरी शर वल्माकामाजि नागनाथ कपा।'—मा ० दंड—प (महाभू) भुजवरड 'मग आळीं गेजि भुजादर्डी।' वैमविला तो।'—भाए ७५ [स] भुजोट्या—प भुजवग भुजसपि पदा

भुजाड—नि भाजलेले भजित—हवो [स भ्रज्] भुजारी, भुजारी—रा—उ भजभुजा, धान्य भाजणारा भुंजाजणें—ठकि भाजणें भुजीजणें—ठकि १ भोगणें 'तय सकळ दुख गमे। भुजी जती जियें नृत्यजुमें।'—हा १८ १२७० २ उत्पन्न करणें [स भुज्]

भुटा टा—प मक्याचें कणीठ [दि] भुटे(टे)खाऊ—वि (निदार्थी) गरीब, मूक, भितरा (चाकर, शिपाई, कारमारी) भुटे(ट्टे)बोर—प १ भुट बोर, भामग उंचल्या २ मार काच्या जिवावर आपले कायें ताणून येणारा गोड्याच्या, आजिवी व गुलाबत करून पोटा भरणारा माणूस ३ ज्यापासून कहीं उप योग फायदा नाही असा भागित, भायलोभी, फुटखल्ल

भुटाटकी—स्त्री. १ भुटाटकी, भूटराधा २ भुटावणी 'अवधी प्रांतीची भुटाटकी।'—दा १७ ४ २९ [मूत]

भुट्टा—प (कुस्ती) आपल्या ओडीदाराच्या हाताचा पजा आपल्या हाताच्या पजानें दावून पिरगटून ओडीदारास मारणें [भुज] भुट्ट्याची टाग स्त्री (कुस्ती) मक्याच्या कणसाला आपण ज्याप्रमाणें पिरगळतो, त्याप्रमाणें कुस्ती कर पाऱ्याच्या हाताचा पजा आपल्या मानेवर आपल्याच हाताच्या पजानें दावून घळून पिरगटून टाग मारणें

भुडकी—स्त्री १ नदी, ओढा यांच्या काठाशीं खणळली न वारलेली, पोखरा ल्हान विहीर खाच (विदारत जमिनीम पाणी देण्यासाठी) [भुडा] २ जे न नदी करिण करिण ते भुडकी।'—मोदक ३ ५९ भुडकें—न १ भुडकी २ (व) नात्यात खणलेल्या सत्याचें पाणी काढून ते नात्याच्या काठीं अमलेच्या सेनात नव्याचा पाट काढवा

भुडराया—प (व) दागणट मनुष्य भुडभुड-भुडा—निवि भुडभुड, भुडभुडा पदा [ध्व] भगगा—स्त्री वरंघने, वुरमुट्टें केलेले स्नान (कि० कणें)।

भाडगा—प (व) कथा तरी घाईनें उरकून घतलेला सहकार 'लभावा भुडभुड भाडगा एका दिवमान उरकणें भाग पडले' भाडगें—न १ घाईनें केलें स्नान २ अत्यंत लहान प्रदश, शेत पीक व्यापार, घडा इ०

भुडळी—स्त्री (व) जमिनीला पडलेली भेग [हि भुड] भुडा—वि १ उपडा, नागडा, पुच्चा, नेहमीचें भूषण इ० नसलेला २ किणें मुरडलीं मागें आणि खालीं पिरलीं आहत असा (वैल इ०) ३ किणें बोडी अन्न नसलेला ४ फक्त निवळ, नेहमीचा उरावा आधिक्य नसलेला उदा० भुडा-स्पया-दोर-पायरी-मण भुड-झभर-द्वार इ० भुंडी गाय—स्त्री १ विन शिंगी मुरडकेगा-मागें हिरेकेंय शिंगाची गाय २ (ल गरीब, शात, स्त्रीन मनुष्य

भुणें—न (गे) की काढून घेतल्यानंतर पिडलेले काजूचें बोंड काजूचे फळ

भुणभुण—स्त्री त्रास तणावा द्वंदुर [ध्व] भुतणे—कि १ भुलणें 'जियें मूर्तिमते भुटरी। मृतलेया॥'—बागा १७ २९६ २ येरणें, व्यापणें 'जे भ्रातिज भुतला। ते स्वप्नपुत्रे भुतला।'—हा ५ ४७ ३ होणें ४ अनुभवणें [स भू-भूत] भुताग—स्त्री, भुतेरा—पुली (कों) खोटा शाक्यापर्वत पित्रलली माडाच्या हिराची करमुणी, सामान्यत विषाकाची, कर बहाची केलेली करमुणी

भुताचळ, भुताळ—मृत शाब्दाराली पदा भुतायळ-चळ—स्त्रीन दाहकामाचा एकदम पत्र, जाताप याजी

भुताचें—न वन्न, घुडी सुतार अर्थ ० गदा भुती—स्त्री (माण) वन्दानदीन भियाचें अग हाडून पण्याचे वन्न [धुपी]

भुती—स्त्री (गे) शिंदरी परगावीं जातना पांवार न्याव याचें पावेंड [धुति]

भुत-वन-कर-दिनीं-विनीं—किरि बुदबुन, चारानें आदळणाऱ्या घुट्ट पदायाच्या आवाजचें कतुरण होऊन [ध्व]

भुत्तु(त्तुर)—वि (व) आंतील—मिनि अंत [भीतर] भुदगा—प १ करपळें अन्न २ अन्न मिश्रिताना जड्यालेले भादें ३ भुमभुतीपण गुण नाश पावणेची स्थिति 'कमिनिं घाल्ताडीचा अगदीं भुदगा माला' [भुगा]

भुनास—प हत्तीस बांधण्याचा राव भुषकार—प १ वानतंगी आदली दाब (कि० उणें) २ (ल) भुषका, वदना (कि० उणें, होणें, करणें) [ध्व]

भुषाळी—स्त्री (प्र) घुटाची पदा भुषारट—वि (व) हलकी, निवड (जमीन)

मुप्री—खी (कु) एका माशाचे नाव
 भुमु फार—५ भुगकार पहा 'भुमु फार नादे ते वेढीः
 इळमळिळा भुगोळ।' [ध्व]

भुमुसणे—अक्ति उदयात येणे -दको [स भु, भस्=जना
 दाणे २]

भुमुसा—खी भूक धुपा [स उमुसा] भुमुक्षित—वि
 मुक्रेला; धुषित [स उमुक्षित]

भुम्—खी (कातोडी) भन्नी -वदलपूर १२८

भुमरपै—अक्ति १ गात्रणे २ गरजणे (तोफ, बाघ ६०)
 [ध्व] भुमका—खी-खी अकवा, लाकडात, पातमी (कि०
 उठणे, उडणे, होणे, निपणे, बालणे) [ध्व तुल० ६ धूम]

भुमका—खा १ (राजा) सारक्षणदेवता, स्थानदेवता
 (गाव, जमीन, स्थल याची) २ (गो.) भूमि [स भूमि]
 भुमपुरुस्त—५ (गो) घर, बाग, गाव याचा मूळपुरुष [भूमि+
 पुरुष] भुमा भूम्या—वि १ स्थानिक 'भुमे रजवाडे यात पजे
 प्रविष्ट केले' -भाब १४ २ एका जागेत फार दिवस राहिलेला
 (माणूस) जुना (रहिवासी) ३ (ल) (स्थल, भूदा, गोष्ट
 याचा) बागमा माहितगार, मार्गदर्शक ४ बागवट्या

भुमजान-घाना—नड (राजा) नेक, सुगंध, शिष्टे,
 मिश्री ६० नाशकारक शासदायक प्राण्याचा भवा, समुदाय

भुमरट—खी (व घाटी) विवळट रणाची, सडकाची
 माती होऊन बनलेली जमीन

भुम—खी भुई भूमि अधिक अर्थ व सामासिक शब्द यासाठी
 भुई शब्द पहा [स भूमि] भुंवखाड—खी (गा) मोठे खड
 भु(भु)गार भुयेर—न १ होगराळ प्रज्जातील जमीनीखालचे
 विवर गुण स्वार २ तळपर जमिनीखालील खोली ३ वातळ
 [स भूमिगड=भुईधर हि] भुगाळ—५ स्थानिक रहिवासी
 'वा' बुळ्या भुयाळासी। फेरा पडे बाले जागल्यासी।' -एमा
 ११ ११६८ [स भू+जाल] भुगी—खी जमीन, भुई पहा

भुगार—र।—खी (गा) खर्चीसारखी व वेढीच्या रणाची
 एक माशाची जत

भुरकण—न, १ (राजा) चापाची गर्जना २ (ल)
 नोराची आरड गर्जना डरकी, आरोळी (कि० फोहणे) ३
 आवहन घडलेल्या रडण्याचा वेग अवस्माव बाहर पडल्याने
 होणारा मोठ्या दावड [ध्व भुर!] भुरकणे—अक्ति गर्जना बरणे
 (बाघ ६०नी) सकि भुरं असा आवाज करून पिणे, भुरका मारीत
 खार्म (कडी खोर ६० पातळ पशू १) [ध्व] भुरका—फी-५ खी
 १ भुरं असा आवाज करून पातळ पशूचे (कनी ६०) मुखाने
 आल ओढणे ओरपणे भुरकणे (कि० मारणे घेणे) 'आले डंडर
 दिवल्या मिळक्या बटुसाल मारिले भुरक।' -मोळदोय ७ ७७

२ भुरका (हुका ६० कापा) (कि० मारणे, घेणे) भुरकाटणे—
 अक्ति (कु) आनधाने रडून जाणे, हुळणे भुरकाड—न १
 हलकें जळण, भुरकून जळणारे द्रव्य (काटक्या, घलत्या, गवत,
 लाकूड ६०) भुरकाडी—ळी-खी हलकी व छुष्क काठी, काडी,
 पलगी [ध्व] भुरकाळ—५ (वे) एक प्रकारचे गवत भुर-
 कान-फार-दिनीं-दिशां-किरि विप्रातिम्यलापासून पक्षी एक-
 दम उडविला, गवत ६० एकदम पडताना होणाऱ्या आवाजाचे
 अनुकरण करून, होऊन भुरार पहा [ध्व भुर!] भुरकूट—न
 छुष्क घलत्या, काटकीचा तुकडा, भुरकून जळून जाणारे लाकूड

भुरकणे—न (कों) अनिष्टाच कोवळा नारळ
 भुरका—नि १ मळकट, धुळकट, चिंचित पाडल्या रंगाचा २
 (अशिट) पादरा -५ १ वूड (विशेषत तावड्या मिरच्याची)
 २ (वदभाषा) राया 'मना चार भुरक लसनवार मिळतील
 काय?' [स अम्र+क] भुरका (हरिणा)—वि भुरकट,
 एका विशिष्ट रंगाचा (घोडा) -अधप १ २० भुरकट—ड-वि.
 १ मळकट, धुळकट पादरा, पादरका २ नापिक, भुक्ति, हल
 (जमीन) -किवि अशुक्को, अस्पष्ट (दिसणारा) [भुरका]
 भुरकाड—न हल आणि भुक्तिज जमीन, भुक्ति पण भुराच्या
 खताने बनलेली विशिष्ट जमीन -वि निळम, भिकार (भुक्ति
 जमीनीवरील गवत पीक, उत्पन्न), दस भुड, भुरकन ओलावा
 नाहीसा होणारी (जमीन)

भुरका—५ १ भुरका—खा पहा २ गाडीवरील पडदा
 भुरकी—खी १ बोरपाचे डोळे व शरीर आच्छादणारा कपडा,
 झुल २ पालखी, होडा ३ गाडीवरील कापडी आच्छादन, बेलक
 ३ गाडीचा टप, पददा ० गाडी—खी झाकलेली गाडी, टपाची,
 पददाची गाडी

भुरकूळ—न भुरकूळ पहा
 भुरके दैकूण—३ भव कापसाच्या सर्रातील तेल शोषणारे
 दिडे

भुरकोढल—न (ना) कोढले भुरा पहा
 भुरगजी—खी एक पक्षी [भुर=भुरग]
 भुरंगुली—ले—खीन (कों) भिन्नविलेच्या व भाजलेल्या भात

६० घान्याची लाही (प्राय अनकवचनी प्रयोग)
 भुरगे भुरगे—नड (गो) लहान मूळ (मुलगा मुलगी)
 भुरगे पहा [स अर्थक, भुरगे] भू० (गो अशिट) भुरगे ना शाल
 चोट वाजयता टाळ=मूलाळ नसलेल्यास उडेवून भूणटात
 ० धण—न बालपण

भुराडा—५ (कों नाविक) नाळीच्या वर बसविलेले लाकडी
 होरा, यात होरा मोठे जमतात त्यातील एक कमीवहन नागराचा
 होरा नोडरा जातो
 भुरडी—खी खयटपाच्या जातीचा पक्षी, भोरडी

भुरदंड—३ १ ह्रामतोरीने, लवाहीने मिलविलेच्या मिल कतीवर वसविलेला दंड २ स्वतःच्या दुसऱ्याच्या दुदैवाने यत्नवरी—अविचारामुळे सोसेलेला दंड, गुन्ह्यारी, आपल्या हातून पडलेल्या तुफानीची भरपाई (किं० घालणे भरणे दणे, पडणे यत्ने) [स भुरि=पुष्कळ विषा ध्व भुरदंड]

भुरभु(भुर)भुरा—क्रि वि १ गवत इ० हलके जळण जळदीने जळताना होणाऱ्या आवाजाचे अन्वकरण २ लोक चेष्टेचे उत्कटेने व स्पर्शने बुसताना पक्षी एकदम उडताना, गवत इ० हाडताना, पावारा करताना, हलके धावताना इ० यली होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण करून [ध्व] **भुरभुरणे**—भक्ति १ भुरभुर जळणे (गवत इ०) २ भुरभुर उडणे, भरारणे (डोक्यावरचे शरीरावरचे विस) ३ -सक्ति हलक्या हाताने थोडथोडी पसरून टाकणे (पूव इ०)

भुरभुरा भुरभुरीत—वि हलके व शुष्क भुरभुरजळणारे (जळण)

भुरभुरळीत—वि (घ) भुसभुरीत

भुरभुरा—छी भेसळ -भार

भुरभुरीत—वि फुसका, हलका (कपडा इ०)

भुरभुसा—३ चारीकभुसडा (करवलेल्या मिडीने खाऱ्या लकडाचा) [भुरा+भुस]

भुर(र)र-री-र—शुकीन १ भुर, झाति, भुरळ २ शुभी, गगनि ३ पिते वेड मद उन्माद भुररें—छी बौटाळ, चेद्व पडे सभामोहन भुररी केडके। -दा ५ २ २ [भुरळ] **भुरर** करी—वि भुरळ पाडणारा सुर्व पथी भुरेररी। -दा ३ ७ ४

भुरही—छी (राजा) एक किमणीसारखे परतु तिच्यापक्षा मोठे पाखळ [ध्व भुरे]

भुरली—छी (बों) फजीती टर, रेवडी (नि० उडण, धरणे उडविणे)

भुरले—न (बों) एक सपक्ष रहान विडा हा छुने ताद्व स्वतः उत्पन्न होता [भुरे]

भुरघणी—छी (बों) गवड्याची लहान कणी [भुरवणे]

भुरघणे—न (बों) १ गवड्याची माटपा गाकाराची वरणी २ यमीन चोपण्याचे मोठे चोपणे

भुरदा—छी १ दुर्गा, घुरा २ दातावरील विटण [घुरा]

भुरदा—छी भुदही (अप), दक्षणा भिखुदाचा मान

भुरापुरता—वागीश्वरी ४ १० २ ७९९

भुरळ—न विरळ अन्न दग खार (किं० यणे निचणे जपणे, घालणे वाढणे विणे) -न रुी मोह बड भादिनी भा 'पापुण्य रते रेमे। भुरळे पडडे। -दुगा ४०७९ [भुर विषा भुर] 'पे-भक्ति १ आभाळ अन्न पावस नाईसा होवे २ माह पडणे मग्नबद होणे टक्के, पणणे **भुरळे**—म भुरळ (-छी) पहा (किं० पडणे घालणे)

भुरळणी—छी मोठे वरणे, रुद करणे खोल करणे (खिळा इ० कानी छिद्र) **भुरळणे**—न छिद्र माठे करावयासाठी उप योगात आणावयाचे हत्यार जिप्रस -सक्ति १ छुनी, खिळा, जळते लोखंड इ० आत घालून व फिरवून मोठे करणे (भोक, छिद्र) २ वर लेखणी फिरवून अधिक मोठे व जाड करणे (लेखातील अक्षर) रग दृढन टसटशीत करणे, उजळणे, उज रणे, नवे करणे (चित्र)

भुरा—३ बौद्धाळ

भुरा—३ १ भुरा (करवलेल्या, किडीने काढलेल्या लाक डाचा) २ सुरी, घुरा घुरा पहा

भुरा—वि फिकडा तामडतर, पिगट रगाचा [दि] **भुरा**

वासडा—३ उसाची एक जात -दा ११ ६०

भुराढा-ढा—३ १ उडणाऱ्या पदयाचा जडणाऱ्या गव

ताचा हलक्या इग्याचा, शाडले सता उडणाऱ्या तुपाचा भुर, भर, भिर असा आवाज २ (ल) सपत्तीचा जल्द नाश हाणे ३ कामाचा भाकाडा, सपाटा (किं० उडणे, होणे) [ध्व भुरे]

भुराघणे—भक्ति (कु) मानदीने हुरदन आणि भुरकावणे

भुरावळ—छी (गो) समुदाय, पोरासोराचा, बालगोपा

राचा नमाव [भुराग+आपवि]

भुरी—छी श्लाघवरील एक बीड

भुरी—छी १ (बों) गावरी इ०ची पाहरी शाख भस्म व डोळपावरील अथाती, भुरे पडल ३ अगास लावण्याची बदना

दिकाची उगी तकी द्यामार्गी बदनाची भुरी। -एभा १४ ४८३

४ पिटी साखराचा एक प्रकार ५ भुराही, घुरा घुरा पहा [दि]

भुरझाणे—कि (कु) हुरळणे [ध्व भुरे]

भुरंपरी—छी (गो) अन्ववस्थित कादंपप्र

भुरभुर-रु—क्रि वि भुरभुर पहा [ध्व]

भुरेडो भुरेडाघणी—३ छी (गो) अत्यानंद ह्यातिरक

भुन्याघणे, भुन्योभुन्यो करणे—भक्ति व्यर्थे उल्लेखेने,

औत्सुक्याने भरणे अविचारीपणा, उतावीळपणा धरणे हुरळणे

[ध्व भुसुक भुरभुरा]

भुरणे—भक्ति १ स्वतास विसरणे वडा होणे सुदि गमा

वणे माहित होणे सुभ होणे २ वेमान होणे (दारू, सपति, मान,

प्रोत्तिह० कनी) -भक्ति विसरणे जयाच्या आदरी भुतिग।

भापु १ वाट। -दा १८ ८०८ [स धरग, प्रा भुरे दि भुना]

भुरळपा(ता)प-छी १ भुराडा वाळण्याकृति मारलेल्या

(हळ० वणे) २ कपड्याक भुरळपा-छी १ (राजा) भुरविण्याची,

माहिण्याची मिश्रा २ भुरळ, माहित विपति (मग्न गुतामत्त

इ०० नी) (किं० घालणे पडणे) ३ भुरपाप भुरळपाणि

माहित करपास, भुरविणारा 'गण्डा गावडी गावडा। लंपरी

अवका भुलवणा । ' - दुगा ७३७ भुलवणी-की मूल भुलवण
पदा भुलवि(वी)णें सवि १ विसरण्यास लावणें २ कुकविणें,
मुल्कावणी दासविणें ' जो समार्णु भुलवी । ' - हा १८ १०५१
३ वड लावणें, मोहविणें, छक्विणें, मूल घालणें ' जैसी मज्जाते
विवनी । मुखी का । ' - हा २ ३१२ (गो) मुख्यावणें भुलसा
घणी-की (गो) मूल मुलाई, मुलाघणी-की १ फमवणूक,
हुल्कावणी मुलाई-की (व) नववी की हुल्काभटवा-वि १
वेवद आणि भटभटा २ गोंधळल्यानें बहवणारा [मुल्ले+भटवणे]
भुल्ली-की (वाच्य) शुभी मुख, मोह, भ्रम विसरण्याशीलता
' रायासी अतरी भुरी पल्ली देखो निया तियते । ' - कथा
१८ १५२ भुलीचें झाड-न (स) मोह भ्रम उत्पन्न करणारे
दूत मुलाची बाघा (किं भटणे) मुलोचा-उ देतात पायसा
साटी उभे केलें छजगावेंगे मुख्यो-व्या खटातील तातपुरती
तहडवी, धुरतो मुखल(ल्लु)सचें-अकि (गो) भ्रश पावणें, वेव
लागणें [मूल]

मुखाई-की १ भवई, निवई पदा २ (अभिनय) नाट्य व
वृत्त्य ह्यामध्ये मुख्याच्या अभिनयाचे सात प्रकार दृष्टीस पडतात,
त्याचीं नावें- १ उत्सेप, २ पाहन, ३ भुपुटी, ४ चतुर, ५
निष्ठित, ६ रचित, ७ स्वाभाविक [त धू, धूर्तिका, प्रा
मुख्या-मुखाई-मुखाई]

मुचन-न १ लोक, जग, ब्रह्मांड गोल (मर्त्य, अमर यांनी
घसेलेला) भुवनें कवदा आहोत-कवदा भुवनें, सत्लोक व सप्तपाताल
पदा मारावया तिनें उगारिली काटी । भुवनें त्या गोटी चौदा
वख । - दुगा २० २ जगा, दिवाण 'राजधानी भुवन । अमर
पती । - हा १ ३२० ३ घर, मंदिर इद्रुषनातें पावळें दृष्टीनें ।
- हा २ ३१३ ४ नगर, पुर होतें द्वारकाभुवनी । ' - सौंद ५
उदक पाणी [स] सामाशब्द- ० दीप-उ ब्रह्मादीप, सूर्य
[स] ० सुंदर-वि सर्व ब्रह्मांडात मनोहर - ८ ५६ दवतचें
अभिधान आली भुवनसुदचाची । इंदिरावरा सुदचाची । '

मुचनश्वरी शाति मुचनश्वरी-की पुढोगाव री
प्रथमत ऋतु-नात झाली असता भुवनश्वरी प्रात्यर्थे करावयाची
शाति ही गंधाधान सत्कारास जोडून करतात [स]

मुचलई-उ मूलाक व सुलाकयामधील प्रदक्ष घृष्टीच्या
वर व सुयाच्या खाली असलेला सिद्ध व अग्नि याचा राहण्याचा
लोक [स]

मु-मुंदी-की (वो) धारीक तूस, धान्याच्या कुसाचीं,
खपल्याचीं दांजे तुक्क, सुसकट [भुस] सुसक(कृट) सुस
कटा, सुसकुरा-न १ (वो) भुस तूस २ चूर्ण (विडीनें
खाहेल्या, कावतलेल्या इ० लावडाचें) [मुस] (वाप्र) ० क इटनें-
पाडणे-सकि (काम पाणव्हाट फिरविणें दासटणें, मारणें इ० खाली)

वेजार करणें, जेरीस आणणें (मनुष्य, पशु यांस). ० निघणें-
पडणें घासणें-अकि प्रासाच्या वागवणुकीखाली जंजर होणें
मुसकाटणें-अकि (कु) छुजणें मुसकट, मुसका-वि १
मुक्कळ मूस असणारे, दुपदुप (धान्य) २ किडींनीं खाण्यामुळे,
वीणें झाल्यामुळे भुसमुसीत झालेले (लव्ह) ३ (शब्दस
वळ) हलका, पुसका

मुसकट-न (व) भुवन, मोटेपणा [स मूय]
मुस-वण-वन-कर-दिनीं-दिशीं-त्रिवि १ कटिण व
अनीदार वस्तु घुड व निश्चित प्रतिवधक अशा पदायांत जोरानें
मिताताना, त्यागादर निघताना होणाऱ्या आवाजाचा अनुकरण वाचक
शब्द शपवन २ काही अपाटपाच्या क्रियाच्या शब्दांचे अनुकरण
असकण पदा [ध्व भस ।]

मुसका-वि. (ना) पाडुरका, छुटीनें झालेला
मुसकाडया-उ (ना) आटपापाटया इ० खेळत दोन्ही
बाजूनीं पाडणारा गडी

मुसकापुरी-की (प्र) भसकापुरी पदा
मुस(सं)डा-उ घासलेली, चोळवलेली, जीण आणि तिज
लेली, योमलेली व चोळलेली, दमलेली माणसली स्थिति (दाढया
व कपरां वागवणुकीखालीं वस्तूची, उघड भ्रमानें प्राण्याची, शरि
राची), घुराडा पीढ, दिडा (किं पावणें काढणें, पळणें, निघणें,
बासणें) [भुस दि] मुसंटा खेळ-उ १ मुसटा पाडणारी बाग
वणूक नास, विपाड होईल अशा त हनें कामास लावणें (प्राणी,
वस्तु) (किं खटणें करणें, लावणें, चालविणें) २ दाढगाईनें
फेळाळणें, तिरस्कारणें (मुद्रा, मत)

मुसदुकान-न (गो) घुरातून चालणा एक कर [स हुस]
मुसमुदी(सी)त-वि १ हलका आणि वाळलेला, टिड्ळ,
चिवणपणा नसलेली (जमीन, माती, लाव्ड, दगड) २ पुसका
(कपडा) [भुस]

मुसमुस स-त्रिवि गवत मोडणें, वस उदटणें, कुजका,
हलका कपडा फाडण, हलकीं द्रव्ये इ० जळणें ह्या क्रियांच्या
आवाजाचें अनुकरण, खडबडणाऱ्या, फटफटणाऱ्या, घुड सध्म
पुणनि अनुकरण [ध्व भस ।]

मुसळण्याचें दोवाळें-न (कर) तवाराचें पान
मु-मुसा-उ १ मूय, तूस २ चूर्ण, भुपकट इ० (कावत
लेल्या लाकडाचें) ३ मुसटा पदा [स हुस दि] ० डा-उ
मुसटा मु(मु)सार-न १ कयविकय योग्य असें खाण्याच्या
उपयोगी धान्य, गवत कडवा इ० काय सामान्य शब्द
' साहळ मुगतात मोडतो बों दिशणत । ' २ धान्याचा व्यापार
' मय तें साडी मुगार । ' - गीता २ ११५५ ३ मुमारी लोकांचा
समुदाय धान्याच व्यापारी, धान्याच उदमी लोक ' मुसारास

नडात ध्यावयाचा पहिल्यापासून शिरस्ता नाहीच ' -भोमारी
१६८ सामाशब्द- भुसार पेठ-ही गावातील, बाजारातील
भुसान्याच्या दुकानाचा भाग, धान्याचा बाजार भुसार माप-
न (भुसाराचें माप) रगडपंथी, सढळ हातांचें, झुल्लें माप
भुसार माप-ही धान्य, भुसार जिनसा यांच्यावरील कराची
माफी भुसारी-३ १ धान्याचा व्यापारी, गळेकडी, दावेपारा,
दुकान देऊन फिरवोळ विक्री करणारा, खेड्यात धान्य खरेदी
करून ते शहराच्या पेठात नेऊन विकणारा व्यापारी २ मात, दूर
६० धान्य विकत घेऊन त्याचे तांदूळ, डाळ इ० करून विकणारा
उदमी भुसान्यानें धान्यसंग्रह घेता. 'मोजिताभ्ये जन्ममेला'
३ भूस विकणारा भुसारीपसरा-३ (गो) धान्याचें दुकान
भुसार-न भुसाची गजी, रास (सामान्यतः वडव्याच्या पेंढ्यानीं
घटिकेनीं व घरून भाकळविलेली) भुसी-ही थारीक भूस, भुसी
पदा भुस-न १ सुरगट, शिमशिम पाऊस २ घुळें
भुसारचें-कि (गो) जेवणें भुसाघळ-ही १ (गो)
भाजनभाज २ लोकसमुदाय, मजळी भुसाळणें-कि (नद
भाषा कर) जेवणें

भुलक(श)डी, भुलकुडी-ही भुलकाडी पदा
भुलभुल-भुला-कि धान्य, कावू इ० गळतना, रवत,
पाणी इ० अरद सोडावून बाह्यताना, अथु पस्ताना, पाणी मळ
मळताना इ० वेळीं होणाऱ्या भाषाजाबे अनुकरण होऊन [ध्व]
०ण-भक्ति शिवाशिव उत्पन्न करीत त्वरिनें (अगावर) इतस्तत्
पावण्याची, फिरण्याची पिशा माशा, देवूण याची क्रिया भुल
भुळीत-वि शुध्क, रक्ष व मळ, भुसभुली, भुगाळ (माती इ०)
भुला(ला)घाई-क्षा कागिन भट्टियास मुली, बाहुला
बाहुलीपुढे गाणीं म्हणतात, खेळतात तो खेळ, भोदला [इ०
भाई]

भू-वि (पमासात उत्तरपदी) पासून उत्पन्न झालेला होणारा
जसे- पद्मभू=कमलापासून उत्पन्न झालेला, इषभू=इतत पासून
उत्पन्न होणारा, स्वत सिद्ध [स]
भू-ही पृथ्वी, जलस्थलमय गोल 'हासोनि म्हणे नारद
भुवरी तो हेच दिव्यदधि राजा।' -मोसमा १ १२ [स]
सामाशब्द- ०वंप-३ धरणीदण [स] ०वमळ-न सदाबेधेवर
पथें होणारे एक जातीचे फूल ०वड-न भूगोकाचा भाग तुकडा
[स] ०खळें-न पृथ्वीरूप अगण, खळें राशी धान्या सुखळी'
-सुमादि ४९ ११४ ०गर्भ-न १ सुधार 'विरयक दालाच
वषवामी। इच्छित होत पगतीसी। त पावळ मनोगयासी। भूगर्भाचें
आल।' -वसीद्व १२ ५८ २ पृथ्वीचा आतील माग, पाट
०गर्भवास-३. सुहा इ० स्पर्श राहणें [म] ०गर्भशास्त्र-न
पृथ्वीच्या पोटात असणाऱ्या पदापासुवर्षी शास्त्र, मूलशास्त्र (इ)

जिजोल्जी. [स] ०गर्भक्षितिज-न मूळ, वास्तविकक्षितिज,
खगोलक्षितिज [स] ०गोल-ळ-३ १ जलस्थलमय गोल २
पृथ्वीरूप गोल, पृथ्वी ३ पृथ्वीवरील वेशाची माहिती, सूचकन
[स] ०गोलशास्त्र-न पृथ्वीसंबंधी माहिती देणारे शास्त्र यात
सूरतशास्त्र, वातावरण शास्त्र, निरनिराळ्या वेशाची भूस्तरस्थता
साहस्रतिक्क व राजकीय विविध माहिती व व्यापारी माल, साधनें,
इ० माहितीचा समावेश होतो [स] ०चंपक-३ भुईचाक्याचे
झाळ व त्यांचे फूल [स] ०चर-वि जमिनीवर फिरणारा,
राहणारा, स्तलचर (जलचर, जलस्थलचर, खचर, दान्या चरत)
[स] ०चरी-ही योगाच्या चार मुद्रांपैकी एक [स] ०चरी
नयन-३५५ अथोदधि 'मृति कराभी कति दीन। खेचरी भूचरी
जिचे नयन।' -एभा ११ १२८४ ०चरीमुद्रा-ही नासिकाप्रा
वरून भूमीकडे वजर लावणें अशी एक योगातील मुद्रा 'की
भूचरीमुद्रा योगेश्वर।' -इ६ ८९ [स] ०चुवकत्व-न पृथ्वीचा
आकर्षण करण्याचा धर्म (इ) टरिदिट्टअल् भॅमेदिशम् [स]
०ज्या-ही भूमध्यापासून मृष्टाचे जे उत्तर ते [स] ०तळ-
ळ-न १ पृथ्वीचा पृष्ठभाग २ (सामा) झुलोक, पृथ्वी
[स] ०तलविष्टा-ही मृष्टासंबंधी शास्त्र, (१) मिजिकल्
जॉफ्री [स] ०तैल-न पृथ्वीपुन पावणारे तेल, तेलतैल (इ)
पेट्रोलेयम् ०दिन-३ सावगदिन पदा [स] ०देव-३ पृथ्वी
वरील देव, ब्राह्मण 'निळविली कीर्ति आजवरी। ती दुहेल थीं
भुदेवा।' -विक १६ [स] ०देवी-ही माव, घेत, जागा याची
रक्षक देवता [स] ०धर-३ १ पर्वत, डोंगर २ भूगोल मरतकी
पारण करणारा शय नामक सर्प ३ राजा [स] ०प-३ १
राजा २ भूप्रकृत्याण राग 'दीप भूप्रकृत्याण त् गाता प्रकाश
सा या स्वर्गी पडती।' -प्रता १३७ ०पकृत्याण ३ पक
राग ०पति-पाल(ळ)-३ राजा [स] ३ भू ०भूपतिर्वा
यतिर्वा=मी राजा तरी होईन नाहीं तर यति तरी होईन ०परिघ-
३ मृष्टावरून जाणारे धाटे वृद्ध [स] ०परिमाण-न
भ्रमान पदा [स] ०पृष्ठ-न १ पृथ्वीचा पृष्ठभाग २ सपाट
जमीन, समवळ (इ) घाटदण्डवृद्ध [स] ०पृष्ठवर्धन-न
(भूगोल) पृथ्वीवर कवणा या दोन मुख्य गोष्टी पाणी व जमीन,
त्यावरील सर्व बाबुनें ०सणारे नालावण, वायिपथी दारुनीय
माहिती व वर्णन, तसेच त्यामध्ये रमणेचर होणारे निरनिराळे
वस्तुकार वायिपथी विवरण उपात करे असतेतें वर्णन, छात्र [स]
०पृष्ठक्षितिज-न दृश्य अर्थ क्षितिज [स] ०भा-ही (गुदी)
१ पृथ्वीची छाया २ इषुचय या [स] ०भाग-३ भूगोलाचा एक
भाग [स] ०भा विद्य-न पृथ्वीच्या छायेनें विद्य [स] ०भार-
३ भूमीस झालेला (पातळी घनता) भार भूगार हाराचा सार,
चिंतिन अवतार, कविच्या योगी।' -दत्ताची आरती [स] ०भुज-

भुज-वि (पमासात उत्तरपदी) पासून उत्पन्न झालेला होणारा
जसे- पद्मभू=कमलापासून उत्पन्न झालेला, इषभू=इतत पासून
उत्पन्न होणारा, स्वत सिद्ध [स]
भू-ही पृथ्वी, जलस्थलमय गोल 'हासोनि म्हणे नारद
भुवरी तो हेच दिव्यदधि राजा।' -मोसमा १ १२ [स]
सामाशब्द- ०वंप-३ धरणीदण [स] ०वमळ-न सदाबेधेवर
पथें होणारे एक जातीचे फूल ०वड-न भूगोकाचा भाग तुकडा
[स] ०खळें-न पृथ्वीरूप अगण, खळें राशी धान्या सुखळी'
-सुमादि ४९ ११४ ०गर्भ-न १ सुधार 'विरयक दालाच
वषवामी। इच्छित होत पगतीसी। त पावळ मनोगयासी। भूगर्भाचें
आल।' -वसीद्व १२ ५८ २ पृथ्वीचा आतील माग, पाट
०गर्भवास-३. सुहा इ० स्पर्श राहणें [म] ०गर्भशास्त्र-न
पृथ्वीच्या पोटात असणाऱ्या पदापासुवर्षी शास्त्र, मूलशास्त्र (इ)

५ राजा (स भूमज्ज) • भुजेंद्र-५ सार्वभौम राजा, राजाचिराज [स भूमज्ज+इर] • भुवरि-५ इर [स भुवरत्न+रि] • भूम-५ पृथ्वीचे भ्रमण, गति (प्रक्षप्रमाणे) [स] • भूमक-५ (ना) प्रमाधिकारी, हा गावाच्या सीमेच्या देवतेची पूजा करतो व सरकारी कामगार गावी आले असता त्याची व्यवस्था देवते • भंडल-ळ-न जलस्थलमय पृथ्वीरूप गोल [स] • मान-परिमाण-न पृथ्वीचे मान, माप [स] • मिति-ही (गणित) जमिनीची मापणी, रेखागणित, भूमितीत वास्तवीय पटतीने चौरस, काटकोन, त्रिकोण वगैरे आकृति काढण्याचे नियम व सिद्धांत यांचे विवेचन करले असते [स] • मितिप्रमाण-मितिधेधी-मितिप्रमाणधेधी-मितिधेदी-ही (गणित) जीत काही एका विवक्षित पटीने सख्या वाढतात किंवा कमी होतात ती पट्टि, रेखागणितश्रेणी शुणोत्तराने सारख्या सख्या वाढते ते जसे- २, ४, ८ १६ इ० [स] • मरुत विद्या-ही जमिनीवर वेधा किंवा आकृति काढून कपून पाहण्याची विद्या • मरु-५ (काव्य) इश, वनसरति 'टांग न कळे रवीहून। कुटारपाथे मरुह जैसा।' [स] • म्लोक-५ इश्लोक, पृथ्वी सप्तलोक पहा [स] • म्लेच्छ-५ पृथ्वीवरील वैदुष्ट, विद्वत्त्व (वृत्तांचे, विष्णूचे) वित्त्य वसतिस्थान असलेले पर्वतपूर इ० क्षेत्र 'सहज दीर्घांचे माहेर। भुवैदुष्ट निर्वि कार।' -तुगा २५९१ [स] • म्यास-५ भूमध्यांतून जाऊन वृक्षशस दोहों बाजूस मिळणारी वेधा • मालाका-माह-कीन जमिनीचा समुद्रात गेलेले टोंक, जमिनीचा चिथोळा भाग [स] • मरु-५ भुव, प्राधान्य मानुनि रवे स्नातक भुवृज वृजावया उठे आहे। -मोसभा १९२ [स] • मरुतशास्त्र-न दांत पृथ्वी वरील जमीन पाणी, खडक वामध्व्ये हाणाच्या घडामोडी व संशोधन पृथ्वीच्या उदरात असलेल्या स्थितीबद्दल व द्रव्यावद्दल माहिती बनवणित, प्राणी याचा इतिहास इ० गोष्टींचे विवेचन केलेले असते, भूगर्भशास्त्र (इ) जिऑलजी

भूमरी-ही (महातु) उगळण्याची क्रिया 'अनुलेपना चिया भूमरी। मी अल्कापते पानांरी।' -आप १५१ [मोवरी]

भूम-ही १ धुपा, खाण्याची इच्छा २ कामना, इच्छा ३ (ल) इच्छा, तळमळ 'मृद्गोनि आपुलेंचि मुख। पदावयाची मूक।' -अमृ ७११५ [स] भुमुखा, प्रा भुमुक्खा, व भुमुक्, सि मुख, हि मु व मूख, उरिया भोक भासैनि मुख, पोतै जि भोक। मृह • भुकेला बोंडा आणि निजेला घोडा-चागली मूक लागली म्हणजे बोंडयासारखा वचव पदार्थदि गोड लागतो आणि शोषला मनुष्य आळा म्हणजे त्याला थोड्यावरदि मूक गादीवर निजल्यापेक्षा चागली शोष लागते (वाप्र) • भुवर्ण-कि १ मूक दावणे, पांढविले २ मूक तस, दात होणे, दावणे, 'चतवीरावर माझी मूक घरी काय?' • मारणे-कि मूक

दावून धरणे, तिची पर्वा न करणे, थोड्याशा साण्याने भुकेला मारणे • भुवर्ण-कि भुकेचे भान न राहणे भुकेचा कावळा असणे-मूक गेटण्याचे सामर्थ्य नसणे 'तो थोड्या भुकेचा आहे' भुके मरणे-उपारी मरणे • भोड-ही १ हलक्या व थोडक्याचा फगळाने मूक शमविले, मूक धरणे २ विवचाने मूक पालविले ३ वासना तस वरून ती पालविले, मनशाभोड, तृप्ति ४ धुपेची तृप्ति होण्यापूर्वी झालेला अडकळा • भोड-५ प्रवासाच्या उपयोगी फगळाचे पदार्थ, विदोरी तान-व्हान लाद पहा भुकाळ-झू-वि अन्नासाठी हवापलेला, क्वाला मूक वास्तार लागते व ती लगली असता काळ घडवत नाही तो तया दुर्भावाच्ये पुत्रे। भुक् लु जो।' -हा १६ २२३ भुक्वित-वि १ क्षुधित, अभाषी, फार मूक असलेला 'आले म्हाती अभ्यागत। आर्क नेदी ओ भुक्वित।' -हा ७७५३ २ (ल) गरजवत, गरजू ३ क्वाळ ४ (स) भुवृह, भरह, रक्ष निरु (जमीन) ५ हुनका, वाजट, अस्प दृष्टुता, मुकीच काही नसणारा (दश, गाव, याजार, धदा, रस, भादण) ६ विकार, दुःख, रद्धान, कबडीमोल (प्राणी, वास्तु) मृह • भुक्वित एक वळकणी उपसते 'भुक्वी-वि थोडीशी मूक राहून कवगारा मृह • १ भुक्वी तो भुक्वी २ भुक्वी राखी थोडा वोन भुक्वे (व) गाल-वि दारिद्रि खावयात न मिळणारा, भुकेला व गरजू, कस्यत गरजवत, हुकडलेला, हत भागी, करीव [दि] भुकेचा मोटला-५ अत्यंत धुपेने धाधा वलेला माणूस, मूक घडवत नाही असा मनुष्य भुकेच्या तोंडा-किवि मूक लागली असता 'आम्हा ई भुकेच्या तोंडा।' -तुगा (नवनीत पृ ४४८) भुकेजणे, भुकेणे-अकि १ क्षुधित होणे २ (स) उरकटेने इच्छेने, आशा करणे, धाढावणे, हाव घुटणे भुकेला, भुकेजला-वि १ क्षुधित २ अतिशय उत्प्रेक. 'तोचि ऐकावा जीव हा भुकेला।' -२ २६

भुज-ही. १ भुजा, सवय बाहु २ (क्षेत्र मापनात) एक बाजू (शेताची, जागेची) ३ (रसा) लोडबुडकाच्या धुवाभाषील आढवी रोखणी पटी [स] भुज

भुजपत्र-न १ भुजे नावाच्या पृष्ठाची अतस्ता २ (ल) अर्धी क्षिरक्षीरत घस [स]

भूत-वि १ (व्या) वर्तमान क्षणापूर्वी गेलेला काळ, भूत-काळ २ गेलेला, झालेला 'भूत मविष्य कळो यावे वर्तमान।' -तुगा २११२ ३ (समासत उत्तरपदी) झालेला, एखाद्याच्या स्थितीत झालेला आणि स्थित असणारा उदा० पात्र-विषय-आधार-आश्रय-सिद्ध-साधन-भूत समासात पदार्थ ई

प्रत्यय लागून काही समास होतात. उदा० कारणी-प्रमाणी-धुदी-पवित्री-मस्मी-वशी-द्रवी-भूत इ० [स] (वाप्र) न भूतो न भविष्यति-विलक्षण गोष्ट जे कधी नव्हते व

कधी होणार नाही अशी गोष्ट. ० पूर्व-वि पूर्वी झालेला, मागील काळात असलेला, झालेला [स] ० भविष्य-वि १ झालेलं व हाणारं २ (व्या) भविष्यकाळीं एखाद्या क्रियेचा व्यापार होऊन गेला असेल असा अर्थ ज्या क्रियापदाच्या रूपापासून निघून होतो तो (काळ) [स] ० भूत-वि (व्या) भूतकाळीं व्यापार होऊन संपला असा क्रियापदाच्या रूपापासून बोध होतो तो (काळ) [स] ० भूतले-वि १ अनुभविलेले, भोगलेले 'मग जीवें भूतलीं जियें सकटे।' - भा ११ ५७६ २ झालेले, होऊन गेलेले 'तरि भूतले आठवे।' - भा १३ १२०

भूत-न १ राक्षस, पिशाच, हमशानात संचार करणारी, शाकावर वास्तव्य करणारी, प्रेतास तजीव करणारी, मनुष्ये खाणारी एक दुष्ट योनि कधी कधी देवास, मूर्तात वास करणाऱ्या चित्रकलेस लक्षणेने हा शब्द लावतात 'पदरीचे भूत मोठे । भावाचीया क्षवपी नेटे ।' २ मृताची छाया, पिशाच, समष्टि 'ती त्या पाहू न शकति जेवि वृद्धिमज्जनपरा भूते।' - मोभीष्म ५ १५ ३ (स) विटलेली खाव झालेली वस्तु 'बाळले चिळले हुकले विद्वज त्यांचे भूत झालेले' - नामवा ८० ४ उपदेवताचा एक विशिष्ट वर्ग, योनिविशेष ५ शूची, आप, तेज, वायु, आकाश या पंचतत्त्वांपैकी कोणतेहि आदितात्व 'ऐसी दोनी भूते घाये।' - भा ६ २४० ६ सृष्ट पदार्थ (सजीव, निर्जीव), कोणतेहि द्रव्य, तत्त्व, कारण 'सोळा सूर्य भूतादि सत्रावा जीव' (पंच-कर्मदिये, पंचज्ञानेदिये, पंचतन्मात्रा, मन व जीव) ७ प्राणी 'मनुष्यादिभ्रमायापासुनि भागे बळेंचि रिखीत। ऐसे भूत नसेचि त्रिजनी.. - मोक्षणे २७ ५४ ८ (कायदा) खरी, जती पदरी तारी गोष्ट ९ (सौगण्याचा खेळ) एका मारली गेली असून पुन शवात वसलेली सोगटी [स मू=हाणे] ० घालणे-मनत्रांने एखाद्याच्या अंगात भुताचा संचार, परी भूतवाधा करविणे 'जगाति एखाद्याच्या अंगात भुताचा संचार, परी भूतवाधा करविणे' जगाति पाल्ति भूत ।' - दावि ४८० भूत म्हणतां भूत लागत, लागाययाचें-भूत म्हणा म्हणजे भूत शिल्लेच, भूत पुढे दस म्हणून उभेच 'भुतें नाचणें-(परात, गाथात रातात) एखाद्या स्थलाचा भणभणीतपणा दर्शविण्या करिता उपयोग करितात सामाशब्द-० के(खे)त-प्रेत-न (व्यापक) भूत, प्रेत, पिशाच, रातात इ० [मू=कल(दि) भूत+प्रेत] ० कोन्नीत-न पिशाच दीपिका. ० छान-न (९) जिचे देस मोकटे कल्याण्डस्त मुलेले, बरे घागेरही, आनि हवकर भयकर व हिडिस आगे अशी श्री, मुलगी, विदूष मूल [मू=फा खान] ० पाना-उ १ भूते, पिशाचे आनि वेताळ यांचा उपपद असलेली जगा २ भूते, पिशाचे यांच्या सोडपा, वेडा व दुष्ट इत्ये भूतचे भूते, पिशाचे यांच्या सोडपा, वेडा व दुष्ट इत्ये भूतचे (कि० उठणे, मारणे) 'जिकडे टिकडे भूतसना उठला आहे, दुपराची बाहेर जाऊ नको' ३ भूतांचा समुदाय ४ (स.) एका

डिकाणी गोळा झालेल्या मुलाचा जमाव ५ अवाधी लोकांची दगल व भयकर व हिडिस माणूस ७ (निदने) घागेरही व भयवस्थित जागा ८ प्रीमेसन सध्या [मू=फा खान] ० खीच-की भूताची खिचडी, श्राण्याचा नास 'नाना युगासशरीची पात्रे । भूतखिचा कोटविली ।' - भा ११ ३४३ ० ग्राम-उ १ स्थावर व जग वस्तु २ पंचमहाभूताचा समुदाय [स भूत+ग्राम] ० चेष्टा-जी भुताचा खेळ, कृति, चमत्कार (शरीरवाधा होणे, भ्रम हाणे, टवल्या जागेवरून पदार्थ अकस्मात नाहीसा होणे इ०) [स] ० जात-न जीवमात्र, सर्व प्राणी 'हुवा जन्मौनि पोसिली । भूतजाते ।' - क ४५ [स] भुते(तां)डा-उ १ गाजवूक, कुतरभोद (खाद्यवनी, तगाददार इ० काची) २ दबडगा, दगदग (चामाची) (कि० लागणे) ० त्रय-न वृत्ती, आप व तेज 'लोप आधी भूतमात्रा । देहीचा देही ।' - भा ६ २९८ [स] ० दया-की प्राणिमात्रावर करावयाची दया ० पत्ति-उ शिव, शरर [स] ० पीडा-की भूतवाधा [स] ० प्रलय-उ १ सर्व सजीव व निर्जीव वस्तूचा नाश, सर्वगत प्रलय २ भुताच्या वेव्हारा चेष्टा [स] ० प्रेत-न भूतकेत पहा [स] ० व्याधा-की भुताची पीडा, भुतांनी उत्पन्न केलेला रोग, दुसरी एखादी अनिष्ट गोष्ट [स] ० भाव-उ प्राणिमात्र तेनी भूतभावी नाशिवत । अविभाश जे ।' - भा ८ १७७ [स] ० भावन-वि १ जग ह्या रूपरूपाचा आश्रय 'मी ये परीचा भूतभावतु । परी सर्व भूतसि अमिनु ।' - भा ९ ८९ २ जग उत्पन्न करणारा, पोषण करणारा [स] ० यज्ञ-उ १ पंचमहायज्ञांपैकी एक, वैश्वदेवातील वरिष्ठरण पंचमहायज्ञ पदा २ (विनोदाने) आपल्या वडातील पंचमहाभूतात वरदान जेवण, भाजन ठेणे (कि करणे) [स] ० येळ-की भर हुप २, मध्याकाळ व मध्यात्र (या वडी भूते वाहर पडतात) ० येघ-वि देवकरी पनाशरी [स] ० मुद्धि-वृजच्या, एखाद्या सरकाराच्या पूर्वी बराबराचा एक विधि [स] ० संचार-उ पिशाचाचा अंगात भूत येणे [स] ० खुरि-की १ भुताच्या शक्तीने उत्पन्न झालेली माया, प्रेतात्र २ मायिक, जादुगार, यादवी यानी केलेली टक्कटूक, हातचलासी, चरचरी ३ भूतांचा समुदाय ४ पंचमहाभूत तमक जग पंचम हाभूतापासून ईश्वराने उत्पन्न केलेली शरीरे मनुक पंचमहाभूते ५ (स) अकस्मात उत्पन्न होऊन आत नाश पावणारे, हुडहुडपणार काटपट्टि प्राणी (माशा, कायदा, इमी इ०) म] भुतांची छाई-की १ अगत असल्या भुतांचे छाया त्यांचे धावलेंच कि चल्तचलून २ मारलेल्या भुतांनी केलेली पामपुस व खाद्यवस्तु 'एकविच भुतांची छाई । जव मज्ज बनी नही पडत ।' भुताची द्विपटी-की भूतांच्या जमीनींजून निघून गेलेल्या शरीरमात्र इ० ही संपन्न सदाचारशी

अतरालांत उद्यान्यासारखी दिसते (१) १ गुन -सारे ५८१.
 मुताटकी-भी. १ एगापाचे बाईट बरे कल्यातादी मुताट कीदी
 देऊ कम्बन त्यांना उटण्याची, पालण्याची, काढण्याची विद्या, धडा,
 जादुगिरी चेष्टा २ मुतांचा व्यवहार, चेष्टा ३० [मृत+अर्थी
 (का आढरी=पाळ)] मुताटफया-की-वि मुताटची घरजात
 मुताट(र)णें-मकि (राजा) राग ३० मुळ मृत अर्थात राव
 रत्याप्रमाणे पाळे करणे मृतात-३ (महातु) काळ, दम
 'तुज सदा मृतांत हो ही मीय।' -गमो १५ मृतरमा-
 ३ १ शरीर, वड २ जीवाचे व किटने उपादानकारण असे मृत
 मृत सत्व, प्राणिमात्रांचा आत्मा ३ वष [स] मृताभास-
 ३ जग भासणे, जग वा आभास 'आणि मृतामासु अर्थाच
 सर।' -झा ९०० [म मृत+आभास] भुतारणें-मकि
 (राजा) भुतांजने भुतारा-री, भुतरा-उचोड मुने काढणारा,
 पचासरी भुतारें-न ल्हान मृत भुतातें-वि मुतांने पीडिल्या
 [स मृत+अर्थ] मुतायळ मुताळ-ळ-लीन १ भुताची,
 पिशाचाची जमात (किं० उठणे येणे, लागणे) २ (समुच्चयने)
 भुते आणि पिशाचे त्याचा सर्व रंग वर्ण ३ (स) लुकेले, सोडे,
 शाळ मिळारी दिव झाड आणि घासदायक मुले यांची ग्नी दण्ड
 लोकची दोळी (किं० माजणे, उठणे, जमणे) [स मृत+
 आवडि] म्ह० बलाकाचे मागे मुतावळ आवेच मुताळा-ळ्या-
 वि दुसऱ्याचा न हा होण्याकरिता त्यावर भुते पालणारा, पचासरी,
 चेष्ट्या भुतावळी-ली भुतावळ, भुतांचा समुदाय 'तेसे वीर
 किधीचे भुतावळी। नेदिजे देहदमलाची वळी।' -भाए २२३
 'भुतावळी ओट बोटी।' -दा २० १ २६ [स मृत+आवडि]
 भुतारिष्ट-वि भुतसचार झालेला [स मृत+आवडि] भुता
 चेष्टा-३ भुतसचार, पिशाचसचार [स मृत+आवेष्ट] भुता
 द्विती-३ वेव-पितर-आत्म-ऋण न वेणारा -हयो [स]
 भुतेवेते नमव भुते पिशाचे, हळदी, समधर० भु(भू)तोडी-
 की १ पचमहाभुतास म्हणजे देहाच्या पडक्यास दिवेल्या भाव घास,
 फाळ अल्पाहार (किं० हणे) 'भुताला भुतोडी याची भग
 निघावे' २ भुतावळी 'ऐसे आमुगुरिय प्रवृत्तीच तोडी। जे जाले
 या मृतेडी। -झा ९१८४ [स मृत+उडी] भुत्या भुता-
 ३ भवानी वधीच्या भगताच्या वर्गातील एक व्यक्ति, ऐशीचा
 उपासक ह गळपात वचक्याच्या माळा अणवार तेलकट वळे
 आणि हातांत पोत (जळता वाढव) घेऊन भिक्षा मागत फिरतात
 भुत्याचे झाड भुत्या-गुप एक झाड याचे लाकूड बळताना
 प्रकाश पडतो किंवा रक्या ह० कल्याणके याचा उपयोग
 करतात या लाकडाची रवी पुरली असता शिला अणुत पुढो अस
 म्हणतात म्हणून या रवीच्या योगाने भेजकां प्रतिहार होउन
 लोणी यते अस सामानुतीने रोगी येण्यावरिता हिचा उपयोग

ह्मतात भुतेगमाद-३ भुतापेष्टामुळे उत्पन्न झालेल वेड, योत
 योग्यांचे धमापन पराक्रम, शक्ति व हालचाल, तसेच तत्त्वज्ञान,
 शिष्यपण ३० जाणण्याची शक्ति ही अमापुन असतात या उगमा
 दाच्या सधरीचा काळ टाढाविक असतो -योर १ ७१२ [स मृत+
 उगमाद]

भुतेवेष्टा-वेस-वृस-३ एव शुद्ध
 भुतेपे-न मृत, मोह -हरी -मकि भुते
 भुति-की १ शिवाच्या शिवाणी असलेली व तीव्र आणि
 यात्रिक विधीच्या आचरणाने प्राप्त हाणारी अलौकिक शक्ति २
 मोटेपणा, वैभव, ऐश्वर्य ३ जन्म, उत्पत्ति [स भू=होणे]

भुपकल्याण-३ (सर्गांत) कल्याण रागातील एक मेद (३)
 भूपाली-की १ एक राग ह्यांत पद्म तीन ऋषम तीन गांधार,
 पचम, तीन पैवन ह हवर लगतात जाति ओटुर-ओडव बारी
 गांधार, सहादी पैवन गानसमय रात्रीचा पटिला प्रहर २ भूप
 रागांत पद्मि म्हणजे पद्म ३ बदिकनारी गाहली स्तुति ४
 वहाट म्हणायदाची ईशस्तवनपर पठे [भूप+आळविणे]

भूम-न १ मुगाचे बाळ (विशेषत वसति) २
 सोनाराकडे पचावयास दिलेल्या सोन्यातून बाही माग त्याने
 लबाडीने काढून घेतला असता त्या सोन्याचे वजन भरून काढण्या-
 करिता त्याने त्यांत टाढलेली भर, सोहडीट [स भूमि]

भूम-३ (४) वनादिक व द्रविष वशात विवाहामध्ये वधूवर
 व वर वयाकडील सौमन्यवती त्रिया यांची एक परत साधारणत
 एकपात्रभोजनकार

भूमका-की गांव शीव जमीन, जागा याची संधिप्राप्ती
 एवता [भूमि+]

भुमंगल-वि ज्याच्या उरावर निवा कडावर वार पाव भोवरे
 असतात अशा (पोडा), -अश्व १ ९९ अशा पोडांनाळ्याच्या घाटी
 होता

भूमा-३ १ अभेद शुद्धीने सर्व पाहणे एकत्र व जाणणे २
 ज्याचा कर्मी चावट नाहीं असे मुख 'सो भूमा म्हणून अतरहित
 गुप्त ते।' -यथादी १२ ५३३ [स]

भूमि-की १ पृथ्वी २ जमीन जमीन हाच्या बहुलक सर्व
 अर्षी हा शब्द वाढवतो मुद्दे पदा ३ (स्मृति) बहुलकाची बैठक,
 पाया सामान्यत पाया ४ मूळ मूळ आधार कवण भूमि हें न
 भोजन। -झा १० ४३ ५ मजला माळा भूमी निवाळिल्या पुरा।
 प्रासादु जाहला। -भा १८ ३९ ६ स्थान 'आणि प्रवृत्तिरम-।
 भूमिका यची।' -हा १४ ११८ [स] सामशब्द-० कप-३
 मूक घराणीव [स] भूमिका-की १ पृथ्वी २ नाटकांतील
 वेड स्वभूमीवर दाखविलेल्या सोगाचा वेप सोग ३ स्थल
 (कित्ये) रंग, रंगभूमि; रणांगण ४ आधार जाग, आळा,

पारा 'प पाणिपाचिये भूमिके। पाणी तळये वीतुके।' -शा
१३ ६०९ प वेळ 'अगा माळळेलि अके। सधेचिये भूमिके।
ज्योतिदीप्ती वीतुके। दिसे जैसी।' -शा १८ ४२५ ६ गवल्या
'तो आपवीयाचि भूमिका-। सवें बोलि।' -शा १८ १०४३ ७
पावरी, मजला 'अग्याही प्रथम भूमिका।' -एमा १३ २५५
८ स्थिति 'तेमा आवडति ये भूमिके।' -अष्ट ७ २६० [८]
० गत-वि जमिनीत पुरलेले 'न सापडे झाले भूमियत घन।' -
नुपा १६४० ० प्रस्त-वि १ पृथ्वीने गहप घेलेला, जमि
नीत गहप झालेला २ जमिनीने ताब्यात घेतलेला, पुरलेला
'द्रव्याचे चार भाग करावे. एक भूमिप्रस्त, एक घर्मे, एक स्थव
ह्वर, एक आपतविषय हाप' [स] ० ज्ञा-की सीता, जानकी
[य] ० तळ-न मृदु [स भूमि+तळ] ० तेल-न खटकतेल, घास
लेट राखेल, पेट्रोळ. [स] ० देव-उ ब्राह्मण 'पूजति पेट नाही
का' हो। या भूमिदेवदासाचे।' -मोसमा १ १० [स] ० घर-
उ मूधर, पवत [स] ० निक्षेप-उ जमिनीत पुरून ठेवणे
'भूमिनिक्षेप जे करूं जाती।' -एमा १३ १३४ [स] ० भार,
भूमीस भार-उ १ पृथ्वीवरील (पातकी लोकाचा) भार 'हरितिल
सवाहि भूमिभारा हे।' -मोपनी ४६ १४. २ अतिशय डट,
कबलीमोल मजकूर 'भूमिभार जालें बवळ। हें तु कृपाळ जाणसी।' [स]
० भूमिया, भूमा-भ्या-उ १ जमिनीचा मालक २ गावचा
मुळचा रहिवासी, कार दिवसाचा दिवासी, गावचा मुख्य पाटील,
पाटील बगैरे ह्कदार (गुजराथें व राजपुतान्यांत) ३ भिन्न जातीचा
बटाव्या ४ (समुक्त प्रांतांत) एक राजधानी जात [स भूमि
भूमिज] ० रह-उ हस्त 'अप्रत्य भूमिरेह हा बटाया।' -साह
१ ६३ [स] ० शयन-शय्या-नकी जमिनीवर निजणे [स]
० सुर-उ न दण, भूमीवरील ठव 'तें मज सांगुनि तूदि स्वयं
तो जेवि भूमिपुर साजे।' -मोसमा २ १००

भूय-की (गा) (ल) तळपट, नि सतान

भू-भूय-नी १ पृथ्वी २ जमीन मुई 'हो भुईमेणें पळों
जाये। तो जेथें पळें तेथें भूये।' -एमा २ ५१२ जमीन
शाब्दास्ताली दिलेल्या सर्वे अर्थी योजतात [स भू, प्रा भुई]
० कावा-उ (गा) भुईकावा, औपवी वस्तु ० घर-न (की)
मुगार तळपर ० भूमा-उ एक वर भुईसुग पहा

भूय-रि वि पुनपुन [म भूयस]

भूयसी-की १ धार्मिक विधीच्या चढवटी, जवळच्या रवी
अर्ध्यात टावयाची दक्षिणा २ मोठ्याच्या दण्ड्या (मर्मभाषण
आधिक भद्रवनीच्या वेळी वारवार पुढरळम दिलेल्या) [स]

भूर भुरी-की १ वनमुळे होटपांन मुकट अपुड टिपणे
अगा रोग, शाळपंबरी २ अघारी, पुपुळवरील हाप, पातळ चंडांत

पडदा २ गाह --वि १ भुन्या रंगाचा, भुरा २ क्षणभंगुरता
'दिसे तें तें भूर दादा सांगो काय अती।' -भज ४१ [स अग्र]

भुरेबडी-की एक रद्दान हाड

भूर्ज-उ शूद्रविशेष ही झाडे हिमालयावर सापडतात याची
साल कापडापेक्षाहि अधिक टिकाळ असते [स] ० पत्र-न १
भूर्ज वृक्षाची आतःसाल हिंदुस्थानातील बरेच प्राचीन प्रथ भूर्ज
पत्रावर लिहिलेले हावे सौगंधिक व जतुनासक गुणहि याच्या
अर्गी आहत २ (ल) विरलेला कपडा ३ अतिपातळ कापड [स]

भूळ-१ (वाई) एक वनस्पति -मसाप ३३ २ गुरांचा
एके रोग -नो ६ ४६

भूल-लि-ली-की १ शुभो, ग्रेडदपणा (सादक पदा-
यांच्या सेवनाने उत्पन्न झालेला) २ मतिमाळ, मनाचा गोंधळ,
घोटाळा, सुदिग्रह, भ्रम (किं पडणे, पालणे) 'सारी चित्तें
जेंसें भुली। पितें आलपु घाली।' -शा १८ २६ ३ चूक,
वित्तरण [हि] ० भूलधा(ता)र-की पमनचूक, टक्कचूक, मन
बंधविषयासाठीं कलेली हिकमत (किं ठेणे) याप पडा. [भू+
याप] ० भूलभूलैया-की एक प्रकारची बटुकणी दिवा
बटुलाकार फेलेली, स्फुटामगणे रचना, चार चढ व चार विडु यांच्या
जुळणेंचें याच्य होणारी रचना याची मसळी माहीत नसेल
तर अथ सापडलेल्या मनुष्यास बाहेर पडणे कटिण जातें

भूषण-न १ अलंकार (शब्द व ल), भूषविणारी, नक्षि
करणी, शोभविणारी कोणतीहि वस्तु (रत्न दागिना, सद्गुण,
मुलक्षण, गुण, विद्या) २ अलंकार, मेकन, शोभा ३ अलंकृत,
नक्षि स्थिति ४ मदन, शोभन (शब्द व ल) [स भूष]
० भूषण-व विड करणे आणि अमिड करणे, वादप्रवाद, लडण
मदन स्थापने व टीका करणे (पत्र, प्रमेय ६०) [स भूषण+
दूपण] ० भूष-नि शोभादायक [स] ० भूषविणे-अकि मंडित
करणे, शोभविणे, अलंकृत करणे (शब्द व ल) ० भूषा-त्री
भूषण पडा 'पाशा सूतां पयनें दानी-दामाध-हस्तिन-रथ-रत्ने।' -
भाट्ट ६६ ४० [स] ० भूषार्थ-न भूषण भूषित-नि
अलंकृत शोभविलेला

भूरत-उ (ग) वेग [ग भुग भूम-माप-दापणी-
की (गा) ० पण व दंडावत

भू-भूम-न १ भुग २ (ल) धुड पदार्थ 'मोक्ष
ह्वाप हवी भुग। -एमा २० ६१० ३ भूग, पीठ (गिरीजे
साहेल्या लाडक्या) ४ याच्याविषयी सामान्य ५ 'ताडळ
भुवांत योगला की विरचयत गावला' ५ गुगडा पडा [ग
भुग व भूमि भु भुगी, भुग, व भुग भि भूम, भूग, भि
भुड, भुडी, भि वि पुन (पत्र व ल)] ६ भू-वाच्य व ल
मुनावर चिडी. ० मरण-वदपड ७ २, मारी, पोवो मुसामें

अंग भरणे-१ (ल) गवर असणे (सावकारासुद्धे प्रतिष्ठा विरविणाऱ्या सखपातीत भुजाने अंग भरलेल्या कुळास किंवा कुळव्यास त्याचा भरपूर उत्पन्न झाले या अर्थाने म्हणतात) २ पुष्कळ संपत्ति असल्यामुळे कुल्ले भुसके लाडू-उपम १ लाकडाच्या मुशाचे लाडू (दिसण्यात लाकडासारखे, पण खाऊ लागल्यास निरुपयोगी यावकून ल) २ नकली भाषण किंवा हत्य भुसा-पु १ भुसकट (बाह वगैरेचे) २ गुळाचा एक प्रकार -शे ७८९

भुकुटी-स्त्री १ धूसकोच, भिवया चढविणे, आठपा पडणे (प्र) झुटी २ भिवई 'भुकुटि वरू करुनि बघत।' -सौमद्र [स] ० भंग-पु कपाळास आठपा घालणे, रागाची इष्टि (किं करणे) [स]

भुंग, भुंगराज-पु भ्रमर, भुगा [स] भुंग(सि)राज-पु १ माका, हा भोवपी आहे २ एक पक्षी काकाच्या भुंगि राज होणे-एका पिसले मोर होणे

भुंगा-स्त्री-स्त्री भाग [स भुंग]

भुंगी-पु एक शिबगण [स]

भुंगु-पु १ छत्र २ पर्वतादिवाचा डब तुटलेला कडा [स] ० पतन-न कडावकून पडणे 'हौ भुंगु-पतन तसे हे जे तु करणार त्या करीत रण।' -मोरुल २६ २८ [स.] ० पात-पु डोंगरावरून कळून घेतलेला स्वतःचा कडेलोट [स] ० चार-घासर-पु छत्रवार [स]

भुति भुत्या-स्त्री १ मजुरी, पगार, भाडे २ पोषण [स] भु=पोसणे] भुत्यु-पु १ मोलकरी, मजूर वेतन घेऊन काम करणारा २ सामान्यतः चाकर 'स्वामिभुत्याचा न करी। सबाडु काई।' -ज्ञा १८ ८५ ३ भण [स भु=पोसणे] म्ह० भुत्यवृत राजनि=चाकराच्या हत्य्याचा सर्व मान, अपमान घन्याला मिळतो

भुंझी-स्त्री एक शब्द 'मुनर चक्रे भुंझीसी। -ज १८ ८५ [स]

भुष्ट-वि भाजलेला. [स अरज]

भे-न १ भय, भीति 'प्रकट न तें दल करी जाणो होईल त्या स्वनिधिला भे।' -मोवन ७८७ २ भयाचे कारण घोळा [स भय] म्ह० शें तों भे, हजार तों बाजार लाख तों कास भेणे भेनें भेन-क्रि वि मीतीमुळे, भयान्या प्रमावामुळे 'सर्वां भेनें जावे पण प्रालब्धा भेनें कोठे जावे' देश्याभेन मर्या सुचत नाही' म्ह० गोड मारा अमच्या ल चोल्या भेनें न उरल्या भेउर-उरें-न भय भीति हे भवा भेउरें। आपवेंचि।' -ज्ञा १३ १०४० भेकट भेक(का कु)ह-वि भितरा भेकणा-वि १ वरप २ भयूर. -शर

भेक-न बहुक 'स्मरादि रिपु मन्मनीं नदि न काळ भेक कये।' -केदा २१ [स]

भेक-न तुकडा, चीर, फाक फोड भेकणे-सक्रि निरणे, (पदायांची) फोड काढणे [भेग] भेकल-न (कु) तुकडा.

भेकणे-भक्ति (रहणे या शब्दावरवीर प्रयोग उदा० रडणे भेकणे) रडणे, रडून आकाश करणे भेकाड पहा [ध्व]

भेकर-रें-न हुरिणाची एक ल्हान जात 'जवुक चितळे रोटी भेईर कुलाहुन धरणे।' -ऐरो ३१०

भेकाड-न वासलेले तोंड (विह) भोकाड पहा भेग, भेमें) गार, भेगळा-टी-स्त्री चीर फट, तडा [स भिद्, भेदक, प्रा भेगण] भेगलणे-भक्ति उल्लेख, चीर पडणे, तरडणे (जमीन, हात, पाय इ०)

भेज(शु)ड-वि १ लाजाय चारचोपात वोलणे, चालणे ० विपयीं येवें नाहीं असा २ भितरा, भेड्ड [भे देमा भेज=मीर]

भेट-स्त्री १ गाठ, माणसाचा संयोग, मुलाखत २ परस्पर रत्नी गठ घेताना दिलेले आस्मिगन, मिठी ३ मोठ्या मनुष्यास भेटापयास गेले असता द्रव्य, वस्त्र पडले इ० चा दिलेला नम्रणा ४ भेगास किंवा इष्टमित्रास दिलेली देणगी, सवायन, वस्त्र [देमा भिह, दि] ० धकरा-पु १ (ल) कोणी सरकारी नमलदार, देशमुख आपल्या गावीं आला असता त्याला गांवकामगार, गावकरी देतात ती भेट देणगी २ स्मांत वपूची आई, बराच्या आईला स्मास नेताना किंवा रासतहाणाच्या बैळीं देते तो नज साण्याचा मान (बरील प्रसंगी प्राचीन काळी प्रत्यक्ष बसराच देत) [भेट=वकरा] ० भलदई-स्त्री (ना) भेनीगादी, बोलणे इ० भेटणे-भक्ति १ एखाद्याकडे सुदान काही कारणासाठी जाणे, मुलाखत करणे, गाठ घेणे २ आस्मिगणे, कवगळणे ३ युरळले कोणी बोणाला दिसणे, गाठ पडणे ४ (खा व) मिळणे, पावणे 'मला अनुक येसे भेटले' भेटतसेवो-क्रि वि भेता सणीच 'जीवीं बांधे उदका। भेटतसेवो।' -ज्ञा १४ १५ भेटविणे-सक्रि १ गाठ घादून देणे, संयोग करून देणे २ कव टाळविणे ३ अर्पण करणे 'बोधानि पाचाळ नरेश्वर। भेटवी उपावनें मगार। -मुनादि ४५ १६ भेटाभेट-स्त्री परस्परा तीस भेट आस्मिगन इ० [भेट द्वि] भेटि-टी-स्त्री १ (काव्य) भेट सुलखन गाठ 'भेनें लागी पद्रीनाथा। मनालागी तळमळ वेचा।' २ नम्रणा देणगी 'गोडो याची मज बहुभेदि उदरा। तुला गमे योडी।' -माहृण ८१ १६

भेड्ड-न भय भीति 'हा देवोवन्ही विषेगभडे। जे गाळ तरि जगायेवडे।' -अष्ट १६ -वि (काव्य) मित्रा भेड्ड म्याह 'हृदि या जी विषयभडा। नाहीं निजबोध, धडफुडा।'

-एमा ६ २१ [स मी-मेवड, प्रा मेड] •चित्त-वि घर्षदीन
•पण-न भित्रेपणा, न्याहपणा 'बोध न करवे परिपूर्ण। हे मेड
पण शास्त्राचे।' -एमा २१ ८२९ •स(सा)र, मेडसार-वि
(कांय) मित्रा, न्याह मेडसारणे-न पक्षी, पशु इ०स
शेतपुन हाकलून लावण्यासाठी करतात ते मनुष्याकृति बाहुल्ये, बुज
गावणे मेडसारविणे, मेड(डा)विणे-सकि १ भिवविणे, भीति
दाखविणे 'यद्भी न्याली अमेव प्रवळ परम जे यादवा मेड
सावी।' -मोहण ७६ ४ २ घमवी देणे मेडका-वि मित्रा
न्याह, 'ऐसा मी विश्वमूर्ती। मेडका जाहलें।' -झा ११.३८६

मेड-पुन १ नोल, जोंपळा इ०चे साद, यातील भुसभुशीत
भागि मज गाभा २ (ल) भुसभु जळणारे, हलके लाकूड,
१ सावणीसारखा साखरेचा केलेला एक खाद्य पदार्थ ३ -न
(राजा) डोळ्यातील पृ ५ -न मासे धरण्याच्या जाट्याच्या
शेवटाम लावलेला तरंगणारा लाकूड इ०चा तुकडा, सोयरा इ-पु
झानाच्या पाटांत दागिना घालण्यासाठी वाडरले भोंव भोंगे
कारण्यासाठी त्यात घातलेला बोरु इ० चा तुकडा (वि० घालणे)
७ (कों) चिवट व हलके असे गाढवा इ० करण्यास उपयोगी
एक लाकूड 'तो बाढोनि मोडला। मेडू जसा।' -झा १८ ५०५
(गे) पारसा पिंपळ

मेडकी-वि (व) डेव व विडविडीत बांध्याचा (मनुष्य).
मेडणे-भक्ति आन्यापाटपा, विडीदाह इ० खेळात खेळा
इवी वाटणी करतांना दोन दोन खेळाडूंनी मेडकुड जाणे मेडकु-
तो, मेड-पु १ आटवापाटपा, विडीदाह इ० खेळातील गडी
व दून घेतवळचा एका पक्षाचा नायक भिडू पहा २ (तिरस्काराची
व विनोदाने) सभा, समेलन इ० चा अभ्युक्ष, मुख्य

मेडलोमाड-पु (कु) माडाचा एक प्रकार
मेडस-मी (गे) जामळाच्या झाडासारखे एक इमा-
स्तीच्या उपयोगी जंगली झाड.

मेडस(सु)ण, मेरसुडणे-भक्ति भिडसणे, भिडसुडणे पहा
मेडा-पु १ (इमास्तीच्या उपयोगाची) मातीची कच्ची
पीट, मालीचे देवूड 'संसप्तकात शाला मम जसा सामरोदरी
मेडा।' -मोक्ष १० २७ २ घोड्याच्या गुडघ्यावर होत ती
गांठ, भेंडी ३ मुद्दल तुवून पुगलेली रवम, दीग (न्याह, कजे
इ०ची) (कि० जमणे, करणे, घालणे, असण, वाडणे, पुगणे,
फेकणे, पिठणे).

मेडा-पु १ एक वनस्पतिविशेष २ त्याचे फळ ३ लाकूड
पोषकन खाणारा एक किडा 'मेडा लागणें-मेडागणें-मेडा
नांवाच्या किडाने लाकूड, साह इ० खाने जाणे मेडाळणे-
भक्ति १ स्व, पोषणे होणे २ कदाच, कदाबोर होणे (अवयव).

मेडा-पु (गे) ववर मेडाक धरप-भक्ति (गे)
वमरेस धरणे मेडाधप-भक्ति (गे) समोग करणे

मेडी-मी १ एक फळमाजीचे शाह व त्याचे फळ २ मेडा
मर्ष ३ व ३ पडा ३ रातवीचे एक साह, गिरड ४ ज्याचे
लाकूड तावूस रगाचे असते असा एक वृक्षविशेष त्याच्या पुष्पळ
जाती आहेत (वेप्रा मिटिया। हि मडा) •धीज-न मेडीचे बी
हे कळ्या उपधान्यापैवी एक आहे. मेडवडा-पु (व) मेडीचा
वडा, एक खाद्य पदार्थ

मेडु(ड)का-वि १ अयभीत २ मेकड, मितरा
मेडुसान-पु (गे) बहिरपणा
मेडो(डा)ळे, मेडो(डा)ळा-नय गुहाळी, झुळी, वळ
वडी (कागद, दोरा इ०ची) 'तुका म्हणे तोयें आपुलें मेडोळे।' -
नुगा १०२९ विडोळे पहा.

मेडोळे-न (हे मराठ्याचा) जाह पालीवीड पापडा-हे पहा
मेण-न अय, भीति 'मग मेणें मेण जेतें। मुखां साबा
लावयाचिनि मिसे।' -झा ११ १८३ •मेण-किवि भीतभीत
'मग तैसाचि मेण मेण। पुढती जोडारुति वरण।' -झा ११ ४९०.
मेणे-भक्ति मिणे, भीति वाटणे. -किवि भीतीने 'तदिर खग
अणें वेगळाले पळाले।' -२ १० •मेणेभक्ति-भीतीने केलेली
परमेश्वराची भक्ति मेणेभांव-पु भीतिजन्य ईश्वरभक्ति, मेणेभक्ति
मेणीस-मी (कु) बहीण [स मगिनी, प्रा भवणी]

मेत, मेतूक, मेतकूल-नमी फड, लाकूड इ०चा तुकडा,
पीर, फाक, पार, चिरफाडी, हलपा मेक पहा -न १ (गे) बापूचे
चपटे पाते बीळ पहा २ (कु) मीठ वगैरे लावून झुकविलेली
आम्याची पोह [घ] मेतणें-भक्ति (पदार्थाच्या) उम्या चिर
फळपा, फाटी काढणे मेतळणें-भक्ति (राजा) उभे पाटणें,
चिरले, मेणलें याणे मेतळ-ळा, मेताळ-पु (राजा) जळण-
करिता पोहलें लाकूड, सर्पण, लाकडाचा जाड, लाव ओंडा (विरा)
मिनळा पहा मेताळा-पु (राजा कु) मोठी भेग, पीर, फ

मेव-पु १ विभागणे, वेगळे करणे, गदी फोडणे, विभक्त
करणे (कि० करणे). २ विभागलेली, वेगळेपणाची स्थिति ३
अलग होणे, वेगळेपणा, पुष्कपणा, मिश्रता 'सिळा स्फटिकाची
न पालटे अंदे। दाऊमिया छंदे जेथी तेथी।' -नुगा १३ ४
फरक, अंतर, दुखा भाव तुज मज जननी हा सर्वेचा मेद नाहीं।' -
सारह २ १०४ ५ फरक करणे, वेगळेपणा करणे, मिश्रता करणे,
दुखाभाव (कि० करणे) ६ योग, जाति, प्रकार, विभाग, तन्हा
जरी आहे बहुत कोळिले। विषय भेद वृत्ति।' -झा २ २६०
•मत्तभित्रेमुळे आलेले विपुल, बेवनाव, फाटापूट. विरोध
'स्पर्शतीस एक पुटकी कवरी। भेद पारी सुडांगी।' -एमा
२३ ३४४ ८ वेद, रमेह नाहींचा करणे, शब्द विवचन्याच्या चार

प्रकारांपैकी एक साम, दाम, दंड पदा १ एखाद्या गोष्टीपासून परावृत्त होणे, माघार घेणे, मन इ० ते झालेला बदल, घालट 'हा चाकरीस बघूळ झाला होता तुम्ही ह्याचा मेद घेला म्हणून शाहीनाला झाला' १० गुप्त यातमी, रहस्य, पितूरी दिव्हीचा मेद झाडून मजपाती आहे' - भाव २५ ११ (तत्त्वज्ञ न) परक, वेगळेपणा; भिन्नता ह्याचे तीन प्रकार आहेत- स्वगतमेद (उदा० आम्हाच्या पानाशी मजरी भिन्न आहे), सजातीयमेद (उदा० आमच्या हा बघु-लाशी भिन्न आहे), विजातीय मेद (उदा० एव हा दगडाशी भिन्न आहे) 'विजातीय मेद ते दार्यां नसे सजातीय मेद काही। स्वगतमेद तोही नाही। मेदच्युन पाही ये रीती।' - प्रभा १ ११२ १२ (व्या) क्तां काही निया स्वत करणे विवा दुसऱ्याकडून करवितो किंवा ती निया करण्याचे कर्त्याला सामर्थ्य आहे हे अर्थ दाखविणारी नियापदाच्या रूपात घेणी जाते ती भिन्नता ह्याचे मूळरूप, प्रयोजक व शक्य असे तीन प्रकार आहेत [स भिद= पाडणे] ० अर्थ मेदार्थ-३ दुसरा हेड, खरे स्पष्टन दुसरे व सांगणे 'तरी तुम्हाम भेद अर्थ फाट्यास दाखित।' - कचेमुच ५ ० प्रय-जितय-न भेद अर्थ ११ पहा 'तैसा मी पूर्ण पुरातन मेदप्रय नाही।' - वृष १०४ [स] ० दृष्टि-युद्धि-जी (हे हासं हे दुसऱ्याचे, कार्य निराळे, कारण निराळे इ० रूप) दृष्टीची भिन्नता; निराळेपणा [स] ० प्रत्यय-युद्धि-युद्धि १ प्रज्ञापासून दृष्टि अगणी स्वतंत्र आहे असा विश्वास मत द्वैतवाद १ भेदरति पहा [स] ० भाव-३ भिन्नत्वाची बुद्धि पलेपणाची भावना सगळे पाषाण हड्डाही। मेद भावन धरिती। ० युति-योग-जीउ (य्यो) योगात सूर्य व खरूप पदार्थ ह्यामधील दक्षिणोत्तर विवर त्यांच्या त्रिज्यांच्या वेगवेगळ्या कमी असले म्हणजे त्या खरुताये विव सूर्यविजाच्या बाब यत् असा योग - सूर्य २४ ० वाद-३ परमात्मा आणि विश्व भिन्न आहेत असे तत्त्व विवा त्याचे समर्थन, द्वैतवाद [स] ० वादी-३ भेदवादाचे समर्थन करणारा, द्वैतवादी मेदक-न (को) छुपारीचे खाड -वि भद कणारा, विभक्त, पृथक् कणारा 'दख घूत योग्य सार्थिक। सत्य साहित्य नेमक मेदक।' - वा २ ८ १३ [स] ० मेदणें-सकि १ विभागणे, विभक्त करणे, वेगळे करणे (शब्दस व ल) 'मग मेदिळे छणीं तिहीं।' - झा १७ ११९ २ छेदणे, फाडणे, कोरणे जैसा अमर मेदी कोडे। सल्लेसे काप कोडे।' - झा १ २०१ ३ परक, दुजा भाव करणे ४ (औषध, विष इ० शरीरात) भिनणे, जिरणे मिसळणे ५ आपल्या पक्षाकडे वळविणे, बुद्धिमेद करणे पितूर करणे 'तुज मेदिळे परानीं स्पष्ट म्हणुनि कोलवी असे खाटे।' - मोकणी २७ ४४ ६ मारणे 'त्यासमयीं ० टोंचणे चापछेदी भेदी ममीं निनीं घडीत शतमाया।' - मोमीव्य ८ २३ मेदन-न भिन्न वेगळे करणे, पृथक् करणे [स]

मेदनीय-वि विभक्त, वेगळे, पृथक् करण्यास योग्य, लायक [स] मेदाभेद-३ भिन्नभाव, भेदभाव, भिन्नता, परक 'अद्वैतस्वरूपी काही भेदाभेद नाही।' [मेद+अभेद किंवा भेद, द्वि] ० मेदि(वी) क-वि हृदयापर्यंत खोल जाऊन पोचणारे (वेदांतपर व गूढ अर्थाचे गाणे, पोवाडा, लावणी इ०) 'टाळ, वीणा, पखवाजावर गोड मजून करावे अथवा मेदिक लावण्या गाव्या' - सेया ५७ मेदि-वि विभागलेले, भिन्न, वेगळे, विभक्त केलेले [स] मेदी-मेद्या-३ १ गुण, मर्म, अतस्त गोष्टी जाणणारा (राज्य, स्थळ, कामधदा इ० च्या) २ असल्या छुग गोष्टी फोडणारा, भेद करणारा, पितूरी 'आधीच छहर खाली आणि नजीबखान तो वेवळ भेया' - भाव २६ मेद्या-वि भेदावयास योग्य, शक्य, फोडण्यासारखा, विभागण्यासारखा [स]

मेदड-वि भितरा, म्याड [भे, भय] मेदर-री-रुकी (व) विरवागे, दोमाटो मेदरणें-भकि (एकाच स्थितीत राहिल्यामुळे गाव इ० स) बधिरता येणे (गे) भेन्कोंचे [बधिर]

मेद(दा)रणें-भकि भिणे, पावरणे, भीतीनें गागळून जाणे, भयभीत होणे, भावावणे [भे] मेद(दा)रा-३ १ भय, भीति, काळजी (कि० छुटणे) 'विपुलपते अति मेदरा। पक्षीं शतें दाखिती।' - मुकादि ६ ४८ २ दहशत, बचक, घबकी, धास्ती; दारा (कि० घेणे, बसणे, होणे) भेभि(भी)स्त-वि भितरा, म्याड, भेकड 'त्यात आम्ही भेभिस्त तुझी बोळाया वाट अया' - झोला १८० [भयभीत]

मेदवचें-भकि (गे) मेदराने ओरटणे [ध्व] मेर-की (राजा) मेग, वीर, फड मेर-जी भोरीचे झाड, घोर पहा मेर, मेरी-की १ मोठा नगरा, नौबत २ कर्ण्यासारखे एक वाय ३ (ल) डेर, पुगीर पोट ४ हाडाचे पुढे आलेले खोड ५ अतिशय मोठा दगड [स मेरी] मेरका-वि (व) तिरळपा नजरेचा

मेर(ल)गा-३ छपण छुजून ते खाली लोंबण्याचा विकार अजड्दि, अवर्णक (कि० उतरणे, ओसरणे, वसणे) [मेला=मोळा] मेर(ल)ड-न १ झाड, फळ इ० पोखरून नासाडी करणारा किंवा (कि० लागणे) २ या विड्यामुळे झाड इ० स उत्पन्न होणारा रोग ३ (ल) ज्यात शरीर झिजत जाते असा रोग ४ (ल) सावकार इ० चा पैसासाठी लागलेला तगादा (सामा) कडकट, तगादा (कि० लागणे) [प्रा] मेर(ल)डणें-भकि मेरड नावाच्या किड्यानीं झाड पोसरले जाणे मेरड-न बोट्यातील पू मळ

भैरव—लीन एक धृष व त्याचें फळ भिरड पहा भैर
डेल—न भैरवाच्या फळाचें तेल, भिरडेल

भैरवा—पु वेहेडा पदा

भैरवा(ली)माड, भैरवामाड, भैरळ, भैरळीमाड,

भैरवामाड—पु माडाची एक जात, सुत्ताड

भैरा—वि ? (राजा) बहिरा, बधिर कानाचा २ बधिर,
सुता, निर्जीव, सवेदनाशून्य [बधिर] भैरकट—वि क्वचित बहिरा,
पहिर भैरवाची सेवा असणें—बहिरा असणें

भैरा—पु ? (व) आडवे उमे दोन एकाड्याचे तुकडे एवत्र
खळवून आणि मध्यभागी ओंठ पाडून त्यात एन उभा दावा
आवळेलें चक्रासारखें, दोरीस पीळ देण्याचे साधन २ (व)
खागाराचा उयळा ३ (व) फळ तुवा व आरे लाविलेला
घाकाचा भाग

भैरवा भैरवात—रूप स्थूला आणणारा एक वास्तविकार
भैर-ली—ली (को) गुळाची डेप यापटी (व) भैरवी
भैर—ली ? भैरळ, मिश्रण, भैर २ भैरवीला पातलेली,
मिळलेली वस्तु [प्रा भैर] भैरण—न भैर अर्थ २ पहा भैरणें—
वकि मिळणें, एकर करणें, मिश्रण करणें.

भैरकंड—कंडा—डी—नपुंी शोकाडी, शोक किं० जाणें,
खाणें) भैरकंडणें—वकि शोकाडी जाणें, अडखळत, हेलाव
खात चालणें

भैला—पु ? कडवा, सरम, गवत इ०चें सत्वच लाव वेडेलें,
गुळाळा ओलावा, सोपा यापासून घाण्याचें रक्षण व्हावें म्हणून हा
पत्रात घाण्याभोवतीं घालतात (किं० चालणें, वाचणें घसविणें)
२ (व) भैल्या पदा ३ डेप, रास, गोळा (एळ लासर लेणी,
कवा इ० या) 'हातीं गुळाचा भैला। रसना चाटीतमे व्याळा।'
—यथारी २ ३६८ 'आशीच नैपयकदा नवनीत भैला।'—२ २६

भैलाडा—पु (कु) लहान मुलास सावयाच्या बाल
औषधातील चाळणीतील समुद्र फळ

भैरंड—न (व) जबरदस्त दु रा सकट

भै-भैव—न भय, भीति (किं० बाटणें, काणणें) 'तव
शाखा कडाडली भैवो। नाना खेवर पळाले।—मुआदि ५ ११४
[म भय] भैवाडणें—वकि (व) भैरवावणें पहा

भैश—स—ली तुकडा पाक भाग —न (पु) भैस्कूट

भैश-प—स—पु ? पोशाख पेशेराव डेप २ पोशाखाची
वडा ३ सोप रूप वय ऐसे नाना भैय पडनि हिट्ठी। पोटा
साठीं घेती प्रतिग्रह।'—तुगा २८३८ [स वय, प्रा वस, हि
५ भैस]

भैयज—न औषध [स.] भैयजी—पु. औषधें दिवणारा;
पवारी

भैययाळें—वि (कु) ज्याच्या भैशी, भैशी काढता येतील
इतकें नून सारेलें (वाहाळें)

भैयावप—वकि (गो) भिदविणें, भैरवावणें

भैसक—वि मिश्रित, मिळलेलें 'रजपि तमभैसक। तेष
श्रुत ते वा।'—झा १८ ८२९

भैसर—वि भितरा, भ्याड, भैकड [भय]

भैसळ—ली मिश्रण, मिशळ, भैळ भैसळणें—वकि
मिळवणें, भैळणें मिळवणें पहा 'पाटीं तेंथेंचि तो भैसळला। तव
शब्दाचा दिवो मावळला।'—झा ६ ३१४

भै(भै)सुड—सूर—वि ? भितरा, भ्याड २ भयंकर, भीति
प्रद, मयाण, वक्राकविकाळ [भें]

भैळ—ली भैसळ, मिशळ भैल पहा [हि] भैळाभैळ—
ली मिशळलेली मिश्रित स्थिति भैळणें—वकि मिळवणें, भैळणें

भैळा—पु ? भैला अर्थ १ पहा २ एक जमरी वृक्ष

भैण, भैणुली—ली (कु वों) वहीण [स सतिनी, प्रा
मरणी] भैयनहांवरा—वि (हिट) (शिधी) भानचोद याप्रमाणें
भैम—वि भयंकर, भीतिप्रद, भैसर, दाहण [घ]

भैल्या, भैल्यन—पु पुरमच्या पदा

भैरव—पु ? शकराचा एक अवतार विशेषत असिताम, दह,
चक्र, क्रोध, उन्मत्त, कुपति (विषा वपाळ) भीषण आणि सहार हीं
शकराचीं आठ रूपें, मूर्ती २ (सामा) खरेराव 'भैरव भयवही
मलारी। सुखा वृत्तिद वनचकरी।'—दा ४ ५ ७ ३ एक राग शक्ति
पडूज, कोमल कृपम तीव्र गाधार, कोमल मध्यम, पचम, 'कोमल
धैवत, तीव्र निपाद इ स्वर रागतात आति सपूर्ण—सपूर्ण वादी धैवत
संवादी कृपम गायनसमय प्र त काल ह्याच्या अवरोहात कोमल
निषादाचा अल्प प्रयोग विवादी ह्या नात्याने फलेला दिसतो ह्याचे
अद्वीर आनंद, गुणवली, प्रभात, वगातशिव, रामकली, सौराष्ट्र,
हिजेज इ० प्रकार आहेत इ श्रियाचें एक कर्णमुद्रण —वि भयंकर,
भीतिप्रद भीषण घापासि काळ आणि भैरव दुष्टभावा।—नरहरि
गणपतरत्नमाला १५४ (नवनीत ७ ८२३) [घ] ० शुंढा—पु
(महापु) मोठा दगड 'नमत्राको भैरवगुडा। कवि पाजिज गमनीचा
हुडा।'—भाए ५९४ ० लब्ध न भीषण परिस्थिति ० जोंगो—
पु कानफाट्या गोसावी, हे भैरवमण्डि असतात ० थाट—पु
(सगीत) एका खाग्याचे नाव ह्याचे पुढील सात स्वर अमतात—शुद्ध
पडूज, कोमल कृपम शुद्ध गाधार, शुद्ध मध्यम, शुद्ध पचम, कोमल
धैवत शुद्ध निपाद ० फेरा—ली—पु की कानफाट्याची सध्या
काळची मिसेची फेरी भैरवाष्टमी—ली वृष्णपक्षातील अष्टमी
[भैरव+आष्टमी] भैरवी—ली ? एक राग शक्ति पडूज, कोमल
कृपम, कोमल गाधार, कोमल मध्यम, पचम, कोमल धैवत, कोमल
निपाद हे स्वर रागतात आति सपूर्ण—सपूर्ण वादी धैवत संवादी

गंधार गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर बोणी त्यास सार्थ कालिक मानितात त्याच्या अशरीरांत हीम रूपम विरादी या नाटकाने दिलेला दृष्टीस पडतो २ दुगादेवी भैरवीचक्र-उत्पन्न लक्ष्मणा पेशी एक घट यत्र ' भैरवीचक्रं बहुत कर्त्तुं । आणि संप्रदायाद्दत्ती ही कविर्नि । '—कपासा १४ १११ भैरवी थाट-उ (वगीत) एका घाटाचे नांव ह्याचे पुढील सात स्वर असतात शुद्ध एवज्, कोमत्र नरम कोमल गंधार, शुद्ध मध्यम शुद्ध एवम, कोमल पैवन कोमत्र निराव भैरवी यातना-भी काशीमध्ये जा मरण पावना त्याच्या पदरीं जे वाप असते त्याच्या निरसनाचे गैरा पावून जो यातना सासावी लागत ती भैरी-उ भैरव नांवाचा देव भैरी-उ बहिरा माणून ०वे(व्य)द्या-भी स्वचेचें रचते हान नाहीं होणारा रोग, बहिरा

भैरी, भैरोससाणा—उ एक पत्नी, बहिरासाणा पदा भैरवी—उ अनेक सोगे पजन सपत्नीद्वारा करणारा, भोरवी, बहुवपी [बहुवपी]

भैरोजळप—उ (कु) मलतीच बडबड, पात्रील बाणलुक [बहिराकल्याण]

भैरोया—उ १ भैर २ बहिरा माणून, बहिराया भैरव—न औपधावी योजना, औपधोपचार [स] भैसान—नि (व) फार मोठा, भयकर ' नदीला भैसान पार होता सरी त्याने उडी टाकली ' [भय]

भैशु-हय—न १ भिन्ना पावून मिळालेले जन २ भिन्ना माणण्याची वृत्ति भिन्नेति [स] ०भीष्टिका-वर्णा-बुद्धी-भी भिन्ना पावून धर्माभिर्वाह करणे भिन्नुत्पत्ति आणि परतवत्ता ही दोन्ही परस्परव्यावृत्त कोणी पहाणा निघेल असे आम्हांच वटत नाही —टिळ २ ७७

भोररा—भी उसाच्या शुलाण्याची राख जेथे पडते ती आगा [शुद्ध]

भार्—भी जमीन, भुई पदा ' मग तू राह अलते ठायीं । अनी वनी खाट मोई । '—मुगा ३१३० [स ४]

भार्डि—भी (कडिल) भुवई

भोर्—उ १ पालखी, मेणा डोली इ० वाहणाऱ्याची जात न सीतील व्यक्ति होलकर कोळी विवर २ (साम्रा) पालखी, कोली इ० वाहणारा इसम ३ (ल) पालख्याच्या आधाराचे जे चार खुर त प्रत्येक ४ मुलान्या पेळातील एक पारिमाषिक शब्दा, मोर्या [दि] ०खाना-महाल-उ पालक्या, मेणे इ० जेथे टवताना व जेथे त वहाणारे मोई राहतात ती जागा ०बाज-उ (गौरवाने) मोई, पालखी इ० वाहणारा

भोईनधान्या—उ (व) हलक्या दर्जाचा जडवू [भुईन धान्यारा]

भो(मो)क—न १ छिद्र, बीळ, पेज २ (ल) पोखळपणा, पोखरलेली स्थिति ' बाहेर तावधारी मोठी दिसती परतु मंत सारे भोंक आहे ' ३ (ल) दारदार, सध्या इ० मध्ये प्रवेश, सधान, बधिला [स मूक, का भोके] भोंकणा-नि (ना व) गोषळा (तिरपधाराची), एडबोळया भोकरणे-सकि १ भोकर पाडणे, छिद्र, बीळ करणे २ रावसणे, भोकरणे भोकरसणे-सकि (विक्त) भोकरणे पदा भोकरसा-स-पुन (राजा) १ मोठे भोकर भगळ, पत्र (कि० काढणे, निघणे) २ व्यापारात झालेला तोटा, नुकसान (कि० निघणे) ३ बधिला

भो(मो)क—उ (राजा) १ कुत्र्याचे ओरडणे, भुकरणे २ (ल) (एहान मुलाने) एकाएकी मोठ्याने रडणे किंवाळी, दाहो फोडणे (कि० फोडणे) ' पोराने रडें गिळले पण आई छीस पडताच भोंकपोडले ' [भुकरणे] भोकरण-न (एहान मुलाने) एकाएकी मोठ्याने रडणे, किंवाळी पोडणे भोकरणी-भी भुकरणे, कुत्र्याचे ओरडणे भोकरणे-भकि (कुत्र्याचे) ओरडणे, भुकरणे भोकरमर-किभि कुत्र्याचे भोंकरणे ऐकू जाईल तेपर्यंत (अंतर) [सं भुकर]

भो(मो)कर—भी १ एक फळसांड, शेलवट या साबास पांडरा गोंद येतो २-न ओकरीचे विच्छेद व रसाने चुक असे फळ याचे शेणचे होते ३ क्रियांचे एक कर्णभूषण ०डोळ्या-वि बटवटीत, मोठ्या डोळ्यापास ०बाळी-भी क्रियांचे कर्ण भूषण भो(मो)कर-भी ओकराचे साड

भो(मो)कसा-स-पुन १ मेलेल्या जनावराच्या कातरुपा सोल मांस, हाडे इ० ' जेथे सत्याचा भोक्ता काडिला । मग असत्य लुगलुग भरिला । '—हा ३ २५० २ (महातु) गवसणी खोळ ' चवचविताना मांसा । पातला चामाचा भोक्ता । '—भाए ७५८ ३ छिद्र बीळ [भोकर]

भोहा भोकेसंग्यास-सी-पोवा, भोक्कसंग्यास-सी इ० पदा

भा(मो)काड-र-न रडणे, खाणे इ० प्रयगीं वासलेले लोख (कि० पसरणे वासणे विचकणे काढणे) [भोकर-छिद्र] भो(मो)क-उ १ भोकर छिद्र २ कुपण भित वई इ० मध्ये पडलेले भोकर, खिडार वाट

भोक्ता—वि १ सपभोग घेणारा भोगणारा २ अनुभविणारा ३ खाणे, पिणे इ० मुखोचो उत्कट आवड असलेला ४ गुणज्ञ मार्मिक दर्दी [स] भोक्क्य-वि भोगास काढले, भोगावयाचे (छुछ छुछ इ०) [स] भोक्क्य-न १ आरब्धयोग्याने जे भोगले पाहिजे असे आपल्या नशिबी ठरलेले असते ते २ भोग सदन करणे, अनुभवणे ३ देव, नदीव [स]

भोग—उ १ सपभोग सुखदुःखाचा अनुभव (कि० येणे करणे) ' या सकळीं वषादे । मग ज भोग भोगावे । '—हा

१२११ २ उपभोगिल्लें सुख किंवा दुःख, विषय ३ उपयोग, वापर, ताबा असणें (किं० करणें, घेणें) ' तुम्ही या हाल जोडीचा आजपर्यंत भोग घेतलात ' ४ उपभोगण्याचा, अनुभविण्याचा भोगताहि विषय ' क्षालीं कर्मपथैर्विरहित । मया भावये तो भोग भोगीत । ' ५ दैवगतीनें भोगावें लयगणारें सुखदुःख (किं० घेणें, सठणें, उभा राहणें, उचलणें) ' भोग असेल तितका भोगून सारला पाहिजे ' ६ (काळ, प्रदेश इ० चें) आक्रमण, ओलाढा ' सूर्य प्राय तीस दिवसांत एक राशीचा भोग करतो ' ७ आक्रमण केलेली स्थिति यावरून ८ आकाशातील रेखांश ९ तान्याचें शरद्वृत्त आणि उत्तरायणपातालील शरद्वृत्त ह्या पातञ्जलामध्ये जो कोन होतो त्याला त्या तान्याचा भोग म्हणतात - मध्ये १८ १० कष्ट, त्रास ' जरी मित्र आहे हरी तुमचा हो । तरी भोग का न हो ' आयुष्या हो । ' - कचेधुक् ३ ११ सुखदुःखादि अनुभवाचें फळ, प्रारब्ध, देव, नशीब ' भजन घाली भोगावरी । अकर्म्य मनीं घरी । ' - भुग २१०४ १२ नैवेद्य ' तो भोग पारतंत्र्याचा । ' - सप्रामर्शितें १२ १३ भैरवसुख १४ शिखर असतांना भाववाच्या वर आलेला भात १५ नागाची फणा [स] म्ह० भोग फिटे आणि वेव भेटे (वापर) ० घेणें-दैवगतीनें सुखदुःखादि नशिबी येणें ' आल्या भोगासीं असावे सादर । ' ० चंद्रविणें-लावणें-देवांस नैवेद्य दाखविणें भोगास येणें-(कोणतीही गोष्ट) अनुभवण्याचा प्रसंग नशीबीं येणें सामाशब्द- ० चतुष्टय-न चार प्रकारचे भोग, स्पर्शभोग, प्रविष्टिभोग, आनंदभोग आणि निराद भोग यांचा समुच्चय ० पति-उ (कायदा) एखादा पदार्थ ज्याच्या ताब्यात आहे असा मनुष्य, वस्तूचा मालक [स] ० भरणि-जो-खी भोग भोगणें, दुःख सोसणें ' अक्क प्रारब्ध भोगभरणि । ' - ज्ञानप्रदीप २४७ ० भूमि-जो स्वर्ग इत्येक [स] ० भोगवटा-उ पदार्थाचा उपभाग, ताबा, वापर इ० भाजा वापर ह्या वतनाचा भोगभावना घळून दशातरी गला ' ० मूर्ति-जो १ उत्सवात मिरवावयाची मूर्ति, दिवाळ शरीर ' हे ही पाडुहि विदुरहि या याच्या भोगमूर्ति, हे शिव रे । ' - मोलदोग ११ ११ २ (ल) काही एक न करता लोकांच्या धर्माचे फळ उपभोगणारा इसम मालक धनी ३ एखाद्या सत्तेत प्रत्यक्ष काम करणारा मालक [स] ० लाभ-उ एखाद्यानें आपल्याकडे देव म्हणून ठेवलेल्या वस्तुपासून झालेला फायदा [स] ० वटा-उ उपभोग, वापर बहिष्कार कबला, ताबा ० वटदार-उ (गो) जमिनीचा उपभोग घेणारा, धनी, बहिष्कारदार ० विडा-उ नळ पांनें नळ उपान्या इ० घालून नळ बिंदे करून ब्राह्मणास किंवा शुवासिनीस मकरसंक्रातीच्या दिवशी क्रिया देतात त्यापैकी प्रत्येक ० विलास-उ सुखोपभोग नैनबाजी [स] ० क्षम-न शरीर ' क्षमि सयवि स्थिति तमी । जे बाहोनि निमती भोगक्षमी । ' - हा १४ २७४.

-वि भोगाना योग्य, भोगण्यास योग्य ' निगे साहनि कोपट भोगक्षम हें । ' - हा १४ २९८ [स] ० क्षीण-वि ज्याचें प्रारब्ध संपलें आहे असें ' पाटीं भोगक्षीण आपणें । देह गेलिया ते न दिसे । ' - हा १५ ३७५ ० भोगायतन-न अंत पुर ' दवायिया भोगायतनी । खेळता आशकना मनीं । ' - हा ११ ५५२ [स भोग+आयतन] भोगावळ-न (गो) पिशाच्याना दाखवावयाचा वार्षिक नैवेद्य, देणें [भोग+आवली] भोगी-उ साप ' भोगी तुम्ही उपजला जरि नागलेकीं । ' - २ ४१ - वि १ भोक्ता, होरी, विडासी, रगेल २ भोगणारा, सुखदुःखादि अनुभवणारा, सहन करणारा भोगी-खी १ मकरसंक्रातीच्या पूर्वीचा दिवस २ नरक चतुर्दशीच्या पूर्वीचा दिवस भोगीचा विडा-उ (वायकी) भोगविडा पहा भोगीचूपण-उ शकर, शिव - हकीं भोगी (गि) या-वि भोग घेणारा ' स्वामी तुज्याचा भोगिया चतुर । ' - भुग ११४ ० राव, भोगीं (ग) द्र-उ शेप ' टाकोनि कपट कुटिल भाव । स्वामीसी हासे भोगिराव । ' - ह ३.१८ भोगोत्र, भोगोत्तर-न व्यक्तिास उपभोगण्यासाठीं विनापत ब्राह्मणास दिलेलें इनाम (जमीन इ०) [स भोग+उत्तर] भोग-न उपभोग बहिष्कार, वापर, ताबा, कबजा (किं० करणें) - वि १ भोगण्यास किंवा सासण्यास योग्य, जरूर, शक्य, अनुभवनीय २ उपयोगी, उपभोगण्यासारखें, वापरण्याजोगें ' काहीं भोग्य वस्तू गृहणा देवशील तर व्याज हलकें पडेल ' ३ प्रजादि कार्वांनी आकमावयाचा सहिलेला (माये). [स] भोग्या-उ १ आधळी ब्रेक्षिवीर, इगोमिरी २० खेळामध्ये सर्वांनी खडम ज्यास शिवावयाचें असतें असा मनुष्य, दगड, खांब इ० स्फटाव, खेळेसाहजी इ० खळात दुर्ग्याचे खेळे साधारण २ चेशेयेचा उपभोग घेणारा ' जसा भोग्या मिळेल तशी राज कळावी ' [भोग] ० शिघणें-एखाद्याहून काही प्राप्त करून घ्यावयाचें असता तें प्राप्त होव नाहीं असें समजले असताहि त्यास चारवार भेटणें, प्रयत्न करणें ० भोंवर-उ निर्लेजपणें चेशेयेच्या नाहीं लागलेला पुढा म्ह० भोग्या भोंवर राट्या भोंवर भोगमणें-उक्ति १ उपभोगणें (सुखदुःख), सोसणें, अनुभविणें, सहन करणें २ उपभोग करणें ताबा असणें वापरणें ३ उपभोगले जाणें, मिळले जाणें त्या कुळाहून पंचवीस रुपये व्याज आम्हास भोगलें ' - अकि (ना) सणें पूर्ण होणें आज ३० तारीख आहे आज तुझा सहिना भोगला ' भोंग-न (व) गोंक, छिद [भोंक] - वि (व) मूळ, अकलहीन भोंग गा-उ एक पखाचा किडा, भ्रमर, भुग ' भोंग पाडेलें बायिती । ' - दा १ १० ५५ [भ्रमर] भोगतृप्त्य-न (भप) भोक्त्व पहा

मोग(गा)वती—की पाताळगा [स. भोगवती]

भोगळ—की तुतारी, पिपाणी, कर्ण ' भेरी निशाण मादळ ।
दाख कादळा भोगळ । ' -हा १ १३२ [ध्व]

भोगळ-ळा—वि १ सैल, दिलें, न भावळले (गाठें, गडा, पोशाख इ०) २ सैल कपडे घालणारा, अजागळ (मनुष्य) ३ अथेवट, मूर्ख (मनुष्य) ४ अव्यवस्थित, दिवार्हा (घदा, काम) ५ पोकळ, कमजोर, भरीव नसलेला (वासा, खाव, दाणा इ०) ६ हलकी, पोकळ (वटवी) ७ ज्याचें भोंक मोठें हालें आवे असा (मोती) ८ (व) नागवा, नागवा, बळहीन, उघडा [भोंक] ० फकडी—की (ल) अजागळ, बहसर मनुष्य ० जमा रचें-रकम—पुकी केवळ दाखविण्यापुरता सरासरी अव्यवस्थित पणें ठेविलेला जमाखर्च किंवा दर्शनी रकम, निश्चित बन्धे अशी रकम ० तारीख—की शोणत्यादि तारखेचा न जमलेला जमाखर्च ० पणा—उ सैलपणा, दिलाई, अव्यवस्थितपणा ' भाणि फुटड अत्ता पणें यात सरकारचा भोगळपणा आहे ' -नाम ११४ ० भंड—उ अजागळ, नेमळट द्राघण, पोकळभट ० घडी—की अव्यवस्थित जमाखर्चाची वढी ० सुती—सुत्री—वि सैल, नेमळट, अव्यवस्थित, दिलाईचा, अजागळ (काम, धदा, आपण, वागणूक, बघा, मजूर इ०) भोगळणें—सकि (कों) दिला, सैल, अव्यवस्थित होवें (गडा, गाठोडें, पोशाख इ०) भोगळी—की (अक्षिष्ट) गळाळ, नेमळट, अव्यवस्थित, दिवरीस की भोगळी—की १ नळीतील पोकळी (यावळून) २ मळी, नळकळें, झुरळी वळी ' नंतर कागदाचे भोगळीत भरून . वळवळी करून सात -असि ३ ३ (कों) पाणी वहावयासाठी माळ इ० शाखाचा पोखराला नळ ४ पोकळी ५ बवगळ घरावरील कोळें इव नयेत म्हणून बळचणीस टोकलेली घडी, गजभोगळी पहा ६ (अक्षिष्ट) दुगण कुं ० कुलप, भोगळीचें कुलप—न नळीच्या आका राचें देखी कुलप

भोगळें—न अवघण -सत्ताप १२८

भोगा—पु कारखान्याच्या एजिनची शिटी [ध्व]

भोगा—पु नारळाच्या शाखास लागणारी कीड -कृषि७७७ [मुगा]

भोगाह—न (व) भोंकाड पहा

भोगाहया भोग्या—उ (व) बाहुल्योवा, बाळ

भोगुळ—उ (व) मुगा, भ्रमर. [मुगा]

भोगू—पडा (गो) असो ! राहू व ! नको ! याअर्थी उद्गार

भोगोळ—वि (गो) विज्ञान अर्थास [का बरकळ]

भोयणें—सकि भोसकणें ' शेवटामा घात आळा द्यावा भोयुदरे बोबा । ' -देणे ५४ [ध्व]

भोज, भोजपत्र—न भूज, भूजपत्र पहा ' मग आणुनिया पुढे ठेविलें भोजपत्र वळलोनि । ' -होला ६०

भोज—न १ उत्साह, आनंद ' मग तथा बोधाचेनि माजें । नाचती सवादसुखाचीं भोजें । ' -हा १० १२० २ कवेवगारी, करा

मत ' जेणें जम आणुलेनि भोजें । नाचवीत असे । ' -हा ३ २४९

३ चित्र, मूर्ति सोम ' परि पुढें वाल्माचें भोज । नाचत असे । ' -हा ६ १२३ ४ प्रेम, आवड, कौतुक, आदर, गतोप, सुख

' जणाचे बाचेपुढें भोजे । नाम नाचत असे भाजें । ' -हा ९ ५६६

५ वृद्धि, वाढ ' सैखि सत्त्व रज । लोणेनि तमाचें भोज । ' -हा १४ १०० ६ निधान, साठ, टेका ' अथा दाविलें भोज । आन

दावें । ' -कथा १ ६ १९३ ७ भोजन, जेवण ' जेवां वाहलें राणिवेचें भोज । ' -शिस्त १६० ८ राज्य ' ब्यावें बीं सुखाचें भोज । ' -स्वादि १२ १ ९२ ९ मृषण, अत्कार ' वषण बाईल मरि

पणाचें भोज । ' -भाए १२३ १० भोटेपणा महत्त्व, मोठ

[सं भुक्] ० कोटदेश—उ कच्छदेश -अथ १ ३४ ० राजा—उ १ (महाउ) वस राजा ' की वलय वीडा भोजराजा

निपलु ' -वस्तो ६१ २ एक घोराचा उदार राजा

भोजन—न जेवण, खाणें [स] ० खर्च—उ जेवणाचा खर्च

० दक्षिणा—की द्राघणाला जेवू घालून नंतर शिरीं दक्षिणा

[स] ० पात्र—न १ ज्यांत जेवावयाचें तें ताट केळीचें पान

इ० रूप पात्र २ तोड -वि अन्न समर्पण करण्यास योग्य, लायक पैसा बऱ्ये बहान सवें आर्ता, जीव भोजनपात्र आहेत [स] ० प्रिय—

भाऊ, भोजन्या—उ घरात बाईं एक क मकाज न करता केवळ

जेवणारा भावशी भाणि निहयदोगी माणूस ० मिह्या—की भक्ष्य

पदार्थांची मिह्या [स] ० मिघि—उ जेवणाच्या वेळीं बरावयाचा

विधि व्रत, जेवणें, जेवणाची क्रिया ० वेळ—की जेवणाचा समय

भोजनायसर—उ जेवणाची वेळ [स भोजन+असर] भोज

नीय—वि १ खाण्यास योग्य, लायक, खाद्य २ उपभोगपदास

योग्य ३ खाऊपड घालून पोसण्यास योग्य (मातापितरें, शुलें

इ०) [स] भोजप्रता—धी (महाउ) जेवावयाची जागा

' त्या भेरावा उत्तरे भोजप्रता । ' -रुद्रि ११६ भोजिणें सकि

भोजन करविणें, जेवावयास घालणें ' जिहीं निष्ठम द्विज भोजिले ।

ते पावले सत्य लोक । ' -एमा २४ २२५ भोजी—वि (समासात)

खाणारा भक्षण करणारा जणें-अन्न-मित-अल्प-पल्प-भोजी

[स] भोजे—न भोजन, खाणेंपिणें ' परिबुनि प्रमाचें भोजे । घरी

भावही पोटीसी । ' -मुधादि २४ ५८ भोज्य—न खाण्याजोगी

वस्तु खाद्य अन्न कें भाग्य नांनापणें । कें कोरहया जावती । ' -मुगा २७१७ -वि १ खाण्यास योग्य लायक २ भोजनीय

अर्थे ३ पहा [स]

भोग्या—उ (कों) (वित्त) भोग्या पहा

भोट—वि. १ (कु.) बावळट; वेदसर. २ (व.) वेगा; गुंड. **भोमामा—वि.** (कु.) बावळट; वेदसर (मनुष्य). 'पण खाडिलकरी मेनका काही भोटमामा नाही?' -नाकु ३.९०.

भोटो—जी. (गो.) वाजुची मोठी बी.

भोंड, भोंडणें, भो(भों)णें—(प्र.) भोंवड (वेरी), भोव णें; भोंवणें इ० पदा. **भोंड जरणें—कि.** (व.) यस्ती जिरणें.

भोंड—न. जोंपळा, वाजरी इ०च्या दाण्याचे टरफळ; भोंड. **भोंडें—नमव.** भुतकट; बोंदा; फोल.

भोंडगा, भोंडया—उ. (कों.) (तिरस्कारार्थी) भंडारी.

भोंडणी—ची. (व.) भावपद शुद्ध पौर्णिमा.

भोंडला—उ. १ आश्विन महिन्यात मुली पिलीवर, पाठार, देवाच्या मूर्ती इ० निचे काढतात तीं समुच्चयानें. २ त्याच्यापुढे म्हणतात तीं गाणीं समुच्चयानें.

भोंडणो—उ. (गो.) पोर; जेकरा. [बोडणो]

भोंडा—वि. १ (अशिष्ट) म्हातारा; वृद्ध; जोंण. २ ओका. (विरु) शुंडा पहा. ३ छप्परबंद्याच्या दोळींतील खोटे माणें चालविणारा (मनुष्य). -गुजा १६. **भोंडार—न** (कों.) (तिरस्कारार्थी) म्हातारा; म्हातारा. **भोंडें—वि.** (व.) ओकें; सुन.

भोंडमारुड—न. अडचण; संशय, घोंटाळा; पंच; पंचाईत. (कि० घेणें, येउन पडणें). [भारुड दि.]

भोत—उ. १ धान्य साठ्यावयाचा, गोणपाड इ० चा मोठा धैला, पिशाची, पोतें. 'भोतगाढे रणगाढे भरून चाली हजारीत।' -पेपो ११९. २ आज्ञ्यामुळे त्या जागेवरील निपून जाणारी त्वचा ३ कातडे काढून त्यात भुसा भरून तयार केलेली आकृति. 'आपुल्याचा भोत घाटी। मारी कडी पारिण्या।' -गुण २१८२ ४ अंगची त्वचा काढल्याने बाहेर दिसणारा मादपिंड, नखशिखात अंगचे कातडे काढणें. 'भोत आणी चोटभोटी। अथवा गळ घालणें कंटी।' -दा ३.७ ७३. ५ अनेक चिंच्या शुद्धाद्धन केलेला व तेवत सुडवून पेटविलेला भोण्याचा काकडा, मशाल. ६ दोरी बळावयाजोगा घायाळाच्या पातीचा तंतु. [दि.] **भोतणें—होणें—मार** खाल्ल्यामुळे अंग छुन्न भोताप्रमाणें होणें. **मारून भोत** करणें, **मारता भोत** भरणें—(भोताप्रमाणें अंग सुजेपर्यंत) खूप मारणें.

भोता, भोतालचा, भोताळा, भोतावी, भोंतें—(प्र.) भोंवता इ० पदा.

भोंदगिन्हा—उ १ भूत, पिशाच, संभय. (यावरून) २ (ल) एखाद्याच्या मागे लागलेले लबांड, शाय, डु.छ, डुरेंव. 'हा भोंदगिन्हा माझ्या पाठीस लागला.' ३ अनिवाय, कंटाळवाण्या कामाचा भर; कर्ज, संकट इ०चे वाटणारे गोडे, लचपचकारन तणादा. (कि० लावणें; लागणें).

भोंदणें—सकि. मुलयापानी, कपटानें, गोड बोटून वश करणे मुलविणें; फसविणें; फूस लावणें. 'जाणोनि अत्यनिष्ट क्षिप्र तय लांबळपासि भोंदाया।' -भोसभा ६.६७. [हि. भोंदना] **भोंदू—द्या—वि.** भोंदणारा; फसविणारा; दासिक; दोंगी.

भोदरा—दरा—जी. १ (व.) ओल्या जाणेत वसल्याने अंगास येते ती बथिता. २ मोलीविके इ० ओल्याच्या खाली होवयावर ठेवितात ती बळकटी, सुंबळ. [बधिर]

भोमोशी—जी. (वे) वृष पाळण्याची तोटी असलेली झारी;

भोप(य)दो—न. (गो.) एक प्रकारची बारीक मासळी.

भोपळा—उ. १ एक प्रकारचे भाजीचे फळ. छाचेंकाळा, पादरा

व तावडा असे प्रकार आहेत. उंदराच्या विषावर वाडया भोप-

टाचा दंड रगटून लावतात. वड भोपळा म्हणून एक भोपळ्याची

जात आहे. बीणा, सतरा यांच्या डेन्यात याचा उपयोग करतात. २

बीणा इ०चा डेर. ३ (व) माट व खांद्याच्या बरचे डोंक यामधील

टोकळा. ४ (स.) कमेंडळ; हुंवा. (बाप्र.) (घनाचा) भोपळा

कुटणें—एखाद्या गोष्टीत काही अर्थ असले मशी जो समयुक्त ती काही

कारणाने त्या गोष्टीचे खरें स्वरूप उघडकीत येऊन द्र होणें. (हातीं)

भोपळा येणें—बघिरी होणें, भीक मागू लागणें. भोपळ्या पचवें

दुग्ध—अत्यंत अभाव. भोपळ देवता—जी. लढाव मुलाप्रमाणे

खोडया करणारी, अटक्या मारणारी वयस्क स्त्री. [भोपळा+देवता]

भोपळसुती—वि. १ जें चाटविण्यात बंदोबस्त, व्यवस्थितपणा,

वारसाई, कुशलता इ० नाही असे (राज्य, कारभार, सावकारी,

व्यवहार इ०) २ अव्यवस्थित; अजागळ: निष्काळजीपणाने केलेला

(पोपाळ, वामकाज). ३ जादेभरडें; राकड; ओमडपोवड (सामान-

सुमान, वामकाज) [भोपळा+सुत] **भोपळी—जी.** भोपळ्याचा

वेळ. **भोपळी खरदूज—न.** एक प्रकारचे खरदूज

भोपळी मिरची—जी. एक प्रकारची जाड मिरची ही कमी तिखट असते.

हिची भाजी करतात. **भोपळ्या रोग—अंगत मेनेरुडि करणारा**

एक रोग; फोफसेपणा.

भोपी—प्या—उ. वेचीच्या देवळातील पुजारी. हा बहुधा

युद्ध असतो. [का. बोपी]

भोवडा—वि. (व) ज्याचे दात पडले आहेत असा; बोयरा.

भोवा—भा—उ. १ उडोण, मोगली एरंड इ०चे कच्चे, हिरवे

त्वचेरहित फळ. २ बोंबळा, अपक भोपळा.

भोंवा—उ लहान मुलाला भीति दाखविण्यासाठी करिफेले

एक मू; वाळ, बायल्योवा ०४रणें—करून सांगणें—भीति

वत्पन्न वरण्यासाठी एखादी रोट पुढागून सांगणें; वाळ वरणे.

भोंवाड—ळ, भोम, भोमाड, भोंवाटा—न मुगी, साप

इ०चे नावळ. [मुनि]

भोंयारा—३ (व) पडसे [ध्व]
भोंयारा—री—३ली १ खरज सुराचे एक पितळी बाघ २ (क) एखाद्या गोष्टीचा बोभाटा, प्रसिद्धि, जाहीरपणा (किंवा जिवणे, वाजणे) [भों १ ध्व]
भोंयी—झी (अशिष्ट) धना, कोथिंबिरीचे बी
भोंयी(झुल) —३ (राजा कु) भुगा, भोंवर पदा [भ्रमर]
भोंवो—न (गो) तळपास पाणी जाण्याचे मोठे दार
भोभो—किंवि बुन्याच्या भुक्ण्याच्या आवाजाप्रमाणे आवाज करून [ध्व] ० करणे—(ल) एखाद्यावर शिन्ध्याचा वपवि करणे, एखाद्याच्या अंगावर साठयाने ओरवणे
भोभ—३ समसमारभात इष्टमित्र व आप्त यास दिलेली मेजवानी (किं० करणे) भूम पदा
भोभ—न १ सुर्याचे (बाळवीचे) बाळ, भोभाड २ सोनाने पडवावयाच्या दासिन्यातून चोरलेल्या सोन्याबद्दल भरतीस घातलेले लोहबीड, भूम पदा [भूमि]
भोभ—झी (कु) डोंगराकड्या पठाराखाली असलेली दरी [भूमि]
भोभणे—सकि. बोंवणे पदा
भोभयार—३ सगळ्यार, (प्र) भोभयार पदा
भोभा—३ एक जगळी झाड
भोय—ये—झी १ भुं, जमीन, भूमि 'मग चितिलिया हे भोय । पुस्य सवैज जैसा होय ।' -शा १८ १५५ २ (तेजा) लुगड्याचे अंग काढ व पदर छत्रीज करून लुगड्याचा अवशिष्ट भाग सवा [स भूमि] भोयरे—न उसाच्या गुन्हाळेत गुल्ल्या-खाली राखतायी केलेली खाव -दार
भोय—३ (को नाविक) अस्त्रमनाच्या पुढील भागावर गळताच्या काठापेक्षा एकदोन हात उच्च, गोल विचा चौरस असे लाकूड अस्त्रमनास दुसरी खाच पाहून उभे फरतात ते हे भोय तीन अवतात एक कलमीजवळ, दुसरा वाठोजवळ व पुढील दाटपा मागे तिसरा
भोय—झी (व) भोंवळ, चक्र, पेरी
भोयलण, भोयलंग—न (व) हळद, भीड व पाणी अमिनीवर घालून व गरम करून खरघटलेल्या जागवर लावण्यासाठी केलेले औषध [भू-स्वण] भोयार—न भुयार पदा
भोयाळ—३ वाटाड्या, वाट दाखविणारा 'भोये पाय सिद्ध आहेतो । भोयाळेवीण द्या भ्रमती ।' -एभा ३ ८०८ [भुंई]
भोयो—झी (गो) 'यथा निदा
भोर—३ (व) एक ताडस भुरक्या रंगाचा पक्षी
भोर—वि काळ्या रंगाचे आधिक्य दर्शविण्यासाठी जोजा घ्याचा शब्द जसे-काळाभोर [भोर=भुगा] ० घडी झी (व) काळसर, गळघट अनीन

भोरकडी, भोरजाळी, भोरा, भोरी—(प्र) भोरकडी १० पडा
भोरगांव, भोरपाशी—(प्र) भोंवरगाव, भोंवरपाशी १० पदा
भोरडी—झी. वीच पक्षी याचा जोडल्याच्या विकास फार उपद्रव होतो 'शरीरसवपाचे नाते । भोरड्या बुडविती शताते ।' -गुणा २९८८
भोरडा—झी जिच्याभोंवती सोन्याची तार गुढाळलेली वाह अशी भायडी
भोरपी—३ बहुरूपी 'भोरप्याने सोंग पारटिले वरी ।' -गुणा २९९६. [स बहुरूपी]
भोरयो—झी इमारीत लांकडाचे एक मोठे झाड
भोरमेंडी—झी मुलीचा एक खेळ -मयेपु ३ २१४
भोर—वि पादुरका व ताडस रंगाचा [दि]
भोरा—३ भोंवर (फिरविण्याचा)
भोरी—झी उदी भावरी पदा 'सर्वां भोरी केली' -धयु ६९
भोरी(ल)प-भोरी—न १ बहुरूपी समासा, नाटक १० खेळ, वाहुल्याचा नाच, कसरत, सोंगे १० बहुरूपी लोकाचा खळ २ मुलांचे नाचणे-बागडणे [स बहुरूप]
भोलाग—ड—वि (व ना) निजैन, भोसाड, भयान
भोव—झी (ना) भोवच पदा
भोव, भोंवटी—झी (गो) मदीस घातलेल्या घायास पडलेले भगदाड
भोवई—३ गुजरायी लोकांची एक जात दिवा सीतील व्यक्ति भवई पदा
भोंवई—झी भुवई पदा (गो) भोंवी [स झू] भोंवई (यी)स गाडी घालणे-कि एखाद्या गोष्टीविषयी मापसति दर्शविणे 'घाली हातुनि तिर्येण्कु नतमुस भोवयासि तो गाडी ।' -मोदयोग १० ६८
मायडाळ—झी (गो) काळजी फिरार [स भवजाळ]
भोमोभंड-डी—झी भोंवळ, पेरी, चक्र (कि० यणे, जाणे) भोवडी दाटली सपूर्ण ।' -मुजादि २१ १३९ [भोवणे]
भोरिविणे—रग, गुमी जिरविणे नसा उतराविणे भोवडणे-सवि १ फ्रिविणे गरण फिरविणे 'वस भोंवडन सत्राणे ।' -मुजादि ३० ३० ३ (ल) इकडून तिकडे घालण्यास, पावण्यास सावणे 'चोडयाने मला पाटीमापून चार कोस भोवडले तेव्हा सापवला' ३ (गुरे ६०) इकडून वणे, उपद्रव सावणे 'भोवडा सडळ आणतातुनि ।' -निगा ९८ भोवडी दुकान-न (गो) फ्रिटें दुकान भोंवडायणी-झी (गो) मिरवणूक

भो(भों)वणे—जकि १ वाटोळें फिरणें, गिरगिरणें, भ्रमण करणें 'भोंवरी देतां मदराचळ । भोंवें लागल विरचीगोळ ।' -मुजादि ४९१. २ घेरी, चकर, भोंवळ, दोळयाला येणारी अंधेरी 'मला दिवसभर भोंवते' ३ (ल) उपद्रवकारक होणें, प्राप्ति, छळणें, सोसावें लागणें, प्राप्त होणें 'ती चोरधाक बरकाहास सोडून त्या गरिबास भोंवली' ४ फिरता घालणें, घुटमळणें 'कामिक मेळ भोंवें भोंवता' ५—भुविराट ३६ [स भ्रमण, प्रा ५ भोंगा, सि भोंणु] भोवणी—नी—की फेरी, भ्रमण, चाल भोविझणें—जकि फिरणें 'जैसी ते शुक्राचेचि जागमावें । नळिका भोवितली एरी सोहरे ।' -ता ९ ७६

भो(भों)वता—ती—तें. भो(भों)वताला—किवि सर्भोवार, सर्व बाजूनीं, आसमतात भोंवतड—ण—की (गे) सर्भोवारचा दाग, आजूबाजूचा प्रदेश भोंवतणी—विवि (गो) सर्भोवार भोंवताडा—की (कों) जवळ व लाव असलेल्या वाटेपैकीं लावची वाट. भो(भों)वतालचा—वि सर्भोवारचा, सर्व बाजूचा भोंवती—की (राजा) वेवाच्या मूर्तीला प्रदक्षिणा घालण्यासाठी गाभा व्यास विषयून असलेली वाट

भोवनी—की १ आराम, सुखात बोहणी पडा २ चिन्ह, शकुन 'साम अथवा हानी । योदधामध्येचि भोवनी ।' -मुगा १३५३ [भावनी]

भोवर—की नारळीच्या कवाम्यास, रोण्यास लागणारी कीड -कृपि ७५४

भोंवर—रा—उ १ मुगा, भ्रमर 'विसीकभोवर गोविंद जाण ।' -दा ३ ७ ७ २ मुगाच्या आकाराचा खिंब्याच्या दोक्यातीस एक दागिता ३ (गो) कलवतिणीचा कुडळाकृति नाच ४ नारळीच्या भोंवळ्या पानास लागलेली कीड [सं भ्रमर]

भोंवर—शम सर्भोवतालचें, आसपासचें, सर्भोवारचें 'समर्थें भोंवताडियाचीं शूद्र दपत्यें जाणविलीं ।' -सप्र १९ ७८ [स भ्रमण] ० गंध—उन आसपासचें एखाद्या गावाच्या जवळचें गाव ० पाग—न (गो) एक वाटोळ जळें ० पारदी—किवि जवळ पास, सर्भोवातालच्या प्रदेशात, आसमतात

भो(भों)वरा—उ १ लहान मुलाचें, दोरी गुहाळून गरगर फिरविण्याचें लाकडाचें एक खेळणें २ मडलाकार फिरणारे पाणी, आवतें ३ शरीरावरील वेसाची मडलाकार रचना ४ भोंवरीचें फळ ५ मार्तंड खळी करून त्यात राहणारा एक शुद्ध वीडक ६ शेंरीच्या भोंवती शोमेसाडी राखतात तें वेसावनय, वेरा, सजाप ७ गाप, म्हेस ८० च्या अगाल्य स्पर्श झाला असता त्वचेवर उत्पन्न होतें तें बटुळाकार स्फुरण ८ (क्र) गिरवी, चकर, फेरा, बळसा (कि० देणें; येणें) ९ एक वनस्पति, तेड,

पाडरे विशेषतः १० (काव्य) चक्र, (सामा) चकाकार फिरणारी कोणतीही वस्तु 'कुळाचा भोवरा । जैसा भवे गरगरा ।' [सं भ्रमर, अप भवर, हि ५ भीरा] ० करणें—गाय, म्हेस ८० स स्पर्श झाला असता त्यानीं बटुळाकार स्फुरण करणें भोवण्यांत सांपडणें—स्वर नार्हीसा न होणाऱ्या सम्यक्त, अडचणीत गुंतेण (पायाला) भोंवरा असणें—सारखें फिरत राहणें भोंवरकडी—की शुराच्या दाभ्याला असते तशी फिरती वडी भोवरजाळी—की भोवण्याची दोरी भो(भों)वरी—की १ एक प्रकारचा वेळ २ राससालमित्री ३ पायात फाटा मोडल्या मुळें तेथें जी वाटोळी गळ उत्पन्न होते ती, चवदळ ४ कणे कडाचें टोंक खालच्या च्या पोळ भागावर टेंकतें तो भाग ५ मडलाकार भ्रमण, गिरवी, प्रदक्षिणा, बळसा, फेरा (नाचपारा, भोंवरा ८० चा) (कि० घेणें, येणें) ६ घोडपातील व्यंग (हेंसाचे वलय किंवा चकदळ) ७ (अक्षिप्त) मोहरीचें बीं ८ झालर 'तो विणला पाट सुतातें । मोत्याची भोवरी ।' -बसा १५ ९ एक प्रकारचा दागिता, बुगडी 'पै आकारा नाम भोवरी । येर सानें तें सोने ।' -ह्रा १० १०२ १० (वा) एक लहान पाखळ ११ वेण्याडीचें चाक. १२ (को) भोंवार पहा १३ (गो) टकटी, चाती

भो(म)वरी—की (मद्रान) लटी भोरी पहा 'सर्वांनीं एक्षदर्भाची मोवरी देति ।' -पूजावसर

भोंवरुल्ला—उ (क्र) कुणडीचा एक प्रकार

भोवळणें—सकि मुलविणें 'कुचमदीं गोपिका धारी भोवळवि गोवळया पोरी ।' -शाल १८. [मूळ]

भोवळें—न (वित्त) बहुलें पहा

भोंवस—उ (गो) डकराचा जमाव, चुड, दवा

भो(भों)वळ—की गितादि विव्हीतुमुळें येणारी ती घरी, चकर, मोवड [स भ्रमण, म भोवणें] ० जिरणें—जसा उतरणें, गवाचा पछिरा होणें

भा(भों)वाडा—उ १ चकर, फेरा, बळसा २ एखाद्या सार्वजनिक रीत्या झालेला अपमान, फजीतवादा, धिंद (गुन्हेगार ८० ची गाडवाबल काढलेली), (विशेषत) भोवाडापोवाडा (कि० काडणें, मिरविणें, वाजविणें, निषणें, वाजणें) ३ पदार्थ फार दिवचला गेल्यामुळें त्याची होणारी नासाडी, कालवाकालव ४ होळीच्या प्रसंगी दवीच्या सोंगाची काढलेली मिरवणूक (कि० मिरविणें, काडणें, निषणें, होणें) [भोवणें] भोंवांडणें—सकि भोंवडणें पहा

भोंवार—की (हों) पाणव्हाट, तल्याचा पाणा ८० भोंवती वेळ ८० ची फिरण्याची बटुळाकार वाट, मार्ग [भोवणें] ० गंध—उन (प्र) भोवलात पहा

मौशा—भी (हे' मादिक) मॉर बापलेली दुसरी स्त्रान दारी

मौशा अंत. मौस-सा—उ देमाची एक जात मौस-उ बाह्मारां पद तुग

मौसकट-कट, मौसक—नउ १ (सों) (गि ६० तील) गिर, विहार, भगदाड २ (कापर ६० त पडलेले) मोठे, धोबड धोबड भोक [भोक]

मो(मौ)मकणें, मास हाविणें—सकि १ एखाद्या पदार्थांत अणुचीदार पदार्थ निहाळिणे २ साधार सुी, पुई ६० दुपच्या पदार्थांत जोरानें छानने ३ शाकाची फारी दारीराक्यव ६० त्याच्या सुटावादि कांही भाग नियतकें जोरानें उपटणे हिमने ४ विपड जिणे, खराब करणे (ज्व मत!) मो(मौ)सबा, भासई—पुन (विम)मौच्या पदा मो(मौ)सणें—सकि (विम)मौसकणें पदा

भा(मौ)सडी—भी (मथील) विर्याचे जननेदिय, योनि [त भवड] मौम(सा)डणें—सकि सरावडी करणे, दिव्या वी फाटणे मौसहपट्टी—भी सरडपती. (वि० काटणे) मौसडीचा—वि अलवड, शिबीप्रमाणें योजतात

मो(मौ)मडी—भी मौशा ऊन निगणी जमाची एक जण मौळ—भी चकर, घेरी, भोवळ (कि० वणें) [मोवळ]

मौजा—उ शहर शिव 'ब्रह्मांडाह्नि वेगळा' देवास निमांण करा'भोळा'—एमा १४ २२९—वि १ साधा, सरळ मनाचा, निश्कप अड कण या दुस पावर विधात देवनागा २ मुर्ख, बदर अजागळ मौळानंदी—उ मुले वेडगळ, बावडट मनुष्य ० नाथ-शंकर-साय-महादेव-उ १ शहर शिव २ अत्यंत भोळा सरळ मनाचा मनुष्य ० भाव-मानार्थ-उ साधेपण, सरळ पणा निष्कपणागा म्ह० भोळाभाव सिद्धीव जाव ० भावार्थी—वि साधा सरळ, निष्कपनी ० भासा—उ १ चूक चुकभूट, हयगय दुर्दैव (कि० काडो, निपणें जाणें) ३ नगरासुीमुळें होणारा फायदा—वि विस्तार, निष्काळजी दुर्लभ करणारा 'तुझी राय दिले त्याविपरीती मी भोळ्याभासा गेलों नाहीं' [भोळा दि] भोळ्याभासा घागा घ्यावा—चूकभूल घावी घ्यावी ० भाळा—वि भोळा पहा ० राजा—उ साधा निष्कपनी मनुष्य भोळारट, भाळसर—वि १ काहीमा भोळा साधा २ किंचि वेडसर अजागळ भोन्नसाविणें, भोन्नारिणें—सकि फसविणें ठकविणें भोळीव—ही (काव्य) भालेपणा, सरळपणा, नेणतेपणा, निश्कपटपणा 'वेळनि माळिवेरी दुधी। आपणा रजिने साधयस्ता।'—सुआदि १५ १४६ भाळें—न १ नगरचूक चुकभूल (हिरोष ६० तील) 'हिरोष चुकला तर आणवी फलन पहा मला तुजें भोळें नवी' २ दुप-याच्या नखचुकीमुळे घालेला लाभ किंवा हानि ३ अम जाति, गुरळ,

मोहनी (कि० घालणे, पडणे) 'एक मोसावी बाल आला होता त्यानें भोळे पात्रून दोन हाये व पागोटें नेले' (लामायेक्षा)

भोन्नयाची आशा फार-बात्री नश्यानें समाधान न होऊन दुस-याच्या नजरासुीनें होणाऱ्या फायद्याची आशा अणें म्ह० गाडवाची गोणी मधीनें भोळें भोळें भाग्य—न मूलं, अजागळ माझ्याम धीमन करणारे नवीव भोळे भाषिक—उपव विपस टवगार, धत्ताड लोक भोळेंभासे—न भोळें अर्थ १ पदा [भाळे दि] भोळ राज्य—न भोळा राजा पदा

भाह्यमाण—वि भोगवयाचे, सोसावयाचे (धुय, दु ख ६०) [स]

भौ, भोय—वि १ (गो) पुष्टळ, जास्त, बहु २ (स, श्रियाच्या अपेत) इमी, नाहीं असें दुपम भोय दाला [म बहु]

भौकोष—किवि (ये) बहुतकरून, बहुतेक

भौतिफ—न पचमहाभूतांचे बनलेले दारी 'आणि वढतेनि भौतिफे। पापुण्य येथे पिके।'—हा १३ १५६—वि १ मृता तपशी, पिशाचागवधी, पैशाचिक २ पचमहाभूतामवधी ३ विधातवधी [स]

भौम—न स्थाडीनें दागिन्यांतील सोनें काढत वेळन त्या ऐवजी मरीस पातलेला बुतारा दिणकस घातु लोहडीन दम पदा भौम—उ एक पापप्रद, पृथ्वीचा पुत्र, सगळ 'नातरी भौमा नाम मंगळ। राक्षसीतें म्हणती जडु।'—हा १५ ११६ [स]

० पार-वासर—उ सगळवार

भौम—वि भूमिमरवी पृथ्वीसवधी [स] भौमिक—वि इहलोकींचा, भूमिसेवधाचा पृथ्वीसवधाचा [स]

भौमानेस्त—वि (गो) मानवीय, वय [भोगान=बहुमान]

भौरी फिरणें—जकि (य) गवत, कडवा ६० की राजी, पर ६० आगीनें वेडून जाणें, वडणें आग लागणें 'एवदा भौरी फिल्यावर घरातील सामान वसें निपणार?' [स म]

भौस—उ (गो) ग्रामस्थतातर्गत वृष्टिकर्मी याचा सध [स म]

भौ(मौ)सळ—भी दुबराची फेरी

भ्या—न अय भीति 'उडवा पाण्यात घालती। घालती मणाऱ्यान।'—येथे ८३ [म अय] भ्याड ड—वि मितरा, भोड भ्यासर—वि अयकर भीतिदायक, भीति उत्पन्न करणारा, भेष्ट

भ्याडा—वि (अशिष्ट) व्याडा पदा

भ्यात—उ (ऊ) बाजूचा अर्धा कितेला भाग, भेत

भुनार—उ नवरा, पक्षि [स मर्त]

भुम—उ १ पितादिकानें मरण फिरणें, फेरा मंडलाकर गति, भोवळ २ मळकणे, हिरेणें, भ्रमण ३ फेरा, प्रदक्षिणा, गरका,

४ चुक; चुकीची कल्पना, मत, गैरसमज; विपरीत ज्ञान. ५ शेवयांत होतो तो विचारांचा घोटाळा; संदेह; विचारांचा विसंगतपणा; मनाचा गोंधळ. ६ (ल.) योग्य मार्गापासून च्युत होणे; सत्यप-
भ्रंत; बहकणी. ७ बहीम; आति; अनुमान; आदेश. 'ज्याचा आम्ही भ्रम धरला होता तोच शेवटी चोर ठरला.' ८ संशय; संका; सांशक वृत्ति. 'हा ब्राह्मण जिवा चंद्र ह्याविषयी आम्हाला भ्रम आहे.' [सं.] भ्रमाचा भोवळा, भ्रमाची मोट-पुटी-
पुत्री जे खरोखर चांगले नाही ते चांगले आहे असा एखाद्याचा तालेला सुरीचा प्रह; गोंधळ वस्तु. भ्रमाचा भोवळा फुटणे-
एखाद्याच्या सोदथा कल्पनेचे गिरेस्त होणे. समाशब्द- १२-
५ १ दाक; छुप; मय. २ (ल.) मोह. 'तेच ब्रह्मस आणि भ्रम-
रस। इही युक्त अश्रुतकलश।' - एसा १४.११. ०-हृत्-वि. भ्रम-
लेळा; भ्रमिष्ट; भ्रांत. 'आता जाहालिया भ्रमहत। जेंस पिशाचाचे चित।' - शा ५.५०. ०-ज्ञान-न सुरीचेंज्ञान, चुक, गैरसमज. [सं.]
भ्रमलेपण-न. आति; मोहावस्था. 'तुं भ्रमलेपणे भंडकृति। यासि पांतु न धरिती चित्ती।' - शा २.१८. भ्रमिष्ट-स्त-त-वि.
१ कैक इ०नी भ्रम झालेला. 'परि भ्रमिष्ट झाला द्विपंचवदन।' २
पेडार; लुका. ३ ज्याचे विचार सदा घोटाळलेले असतात असा;
सदा सांशक; गोंधळलेला. ४ चोटे; न चालणार. 'कीं भ्रमिष्ट
नाचें असेल पोटी। सुलाख दोचिती निजबळे।' - भवि ५.१४.
[सं. भ्रमिष्ट] भ्रमी-वि. १ भटकणारा; भटक्या. २ बहकणारा;
चुकीच्या मार्गाने जाणारा. ३ सदा गोंधळलेला; झुंजित. [सं.]
भ्रामक-उ. लोहडुंबक. 'भ्रामकाचेनि सोंपे। जेंस लोहो वेडा
रिगे।' - शा १८.१११. [सं.] -वि. घोटाळपत्त पाडणारा;
संशय उत्पन्न करणारा; भ्रमोत्पादक.

भ्रमण-न. १ मंडलाकार फिरणे; गगन फिरणे २ (शब्द
व ल.) भटकणे; फिरणे; हिंणे. 'नाही केले तीर्थीचे भ्रमण।
पाळिला पिढ करसरण।' - तुगा ६९२. ३ (ल.) आति पडणे;
बहकणे, कुमारांस लागणे. ४ एक अश्रुभ भुट्टे. अश्रुभ वेळ. [सं.]
०-चक्र-न. १ (काव्य) इहलोक सत्यस्वरूप आहे असा मनाचा
खोटा प्रह. 'जेणे ब्रह्मादि वेवगण। भ्रमणचकी पाडिले।' २ गति
अहणाच्या प्रदाचे बक 'भ्रमणचकी न भवे। पुत्र जेवा।' - शा
१३.४८८. [सं.] ०-प्रवाह-उ. प्राणप्रवाह (३) कन्वलेकन
करं ०-रील, भ्रमणीक-वि. भटकणारा; भटक्या. भ्रमणे-भक्ति.
१ चकाकार फिरणे; गिरी मारणे. २ भटकणे, हिंणे ३ (मनाने)
पाव घेत सुटणे; भटकणे ४ मल्लयाच मार्गाने जाणे; लुकणे. ५
पावरणे. 'भ्रमता सहस्रनयनहि परि रैप्यलखि नदीज न भ्रमला।'
-मोनीभम ११.१९. ६ भुलणे; भुलणे. 'नासरी महासिद्धि-
संभने। जिला तापसु भ्रमे।' - शा १ २७१. ७ पाठ दाखविणे;
मायार घेणे. 'वत्सा। जरि तुं सुंदी न भ्रमसिल पावरील सुगती।' -

-मोरी ४.१९. भ्रमता-वि. भटकणारा. 'ऐमेनि न राहतया
राहवी। भ्रमतयाते बैसवी।' - शा ६.१९९. भ्रमंती-बी. भ्रमण
[सं.]

भ्रमर-उ. १ भुंग. २ केसांची मंडलाकृति; भोंवरा. ३
भोंवरा. [सं.] ०-फीट-उ. कुंभारीण मादी. ०-गुंफा-बी. (योग)
गोन्दाटावरील योगशालीक स्थान. गोन्दाट अर्थ २ पदा. 'ते
कौटवीर गोन्दाट। सांहुनि भ्रमरगुंफा कपाट।' - एसा १९
१५२. ०-पटळ-ळी-जी. (काव्य) भ्रमरांचा समुदाय. 'भ्रमर
पड्यो रोमावडी। धीवत्त नव्हाळी तेचि पं।' [भ्रमर+पटळ]
०-भ्रमर(इस्त)-उ. (शृत्प) हाताचा आगळा व मंचले बोटा
थावीं अथे एकमेकांम लाहणे, तंजनी पाकडी करणे, करंगळी आणि
अनामिका सभ्या टेवणे.

भ्रमी-बी. विशिष्ट सैन्यसंख्याव्यूह एक भ्रमी=इहा हजार
हारी, एक लाख रथ, एक बोटी घोडे, एक अन्न पदाति. 'हयीं
हयीं शतपदाती जाण। इतके मिळोनि एक भ्रमीप्रमाण।' - जे
३२.१०.

भ्रंश-उ. १ पतन; पडणे; गळणे. २ (ल) अपर्य; न्हास;
नाश; च्युत होणे (यहव, दर्जा, जात, सत्ता इ० पासून) बळ;
वेड; लुक. जेंस-सुदि-ज्ञान-बैराग्य-साति-भ्रंश. [सं.] भ्रंशणे-
घकि. १ (काव्य) घोटाळपात पाडणे; गोंधळविणे, चुकविणे. २
एखाद्याच त्याच्या स्थानावरून च्युत करणे. -भक्ति. १ गोंधळणे;
चुकरळपत्त पडणे. २ स्थानावरून च्युत होणे; भ्रंशे होणे; लुकणे;
भ्रम पावणे. 'कीं तपोचळे नदी। पातलिया भ्रंशे सुदी।' - शा
१.१८८. ३ गड होणे; नाहीने होणे. 'तिमिरावड जेंस। हरीचे
तेड भ्रंशे।' - शा २.५६. भ्रंशित-वि. (विरु.) भ्रष्ट पहा. [सं.]

भ्रष्ट-वि. १ भाजलेला, शेकलेला. २ शिजविलेला. [सं. अश्रु]
भ्रष्ट-वि १ पडलेला; छुटलेला; पतन पावलेला (सद्गुण,
आचार, विचार, दर्जा, सत्ता, महत्त्व, योग्यता, पावित्र्य इ०
पासून) २ घोटाळयात पडलेला; गोंधळलेला; चुकळपत्त पड-
लेला [सं.] ०-मागीस्थापक-वि. (काव्य) घरांतचंभी चुकीचा
मागी स्थापन करणारा; धर्मेबाळ आचरणाचा संस्थापक. [सं.]
०-संकरूप-वि १ ज्याचा हेतु निष्फळ झाला आहे असा. २
स्वतःचा व्यवसाय, धंदा इ०त अयशास्त्री झालेला. [सं.] भ्रष्टा-
कार-उ. सोंबळे ओबळे, अस्वच्छता, न्यभिचारादि दोष इ० न
पाळण्यामुळे उत्पन्न झालेली अपवित्रता, अनंगलपणा. [भ्रष्ट+
आकार] भ्रष्टाचार-उ १ शास्त्रविहित आचारास सोडून अस-
लेले वर्तन, अनाचार. २ अश्रकार पहा. [भ्रष्ट+आचार] भ्रष्टा-
चारी-वि. शास्त्रास आचरण करणारा; अनाचार करणारा. [सं.]
भ्रष्टाभ्रष्ट-बी. सर्वसाधारण भ्रष्टाकार; अपवित्रता. [भ्रष्ट द्वि.]
भ्रष्टे-भक्ति. १ (काव्य) पतित होणे, खाली येणे; च्युत होणे

सद्गुण, योग्यता, पदवी ६० पासून) २ गोंधळजे; मुचकळपांत पडणे. 'होणाराची विचित्र गति। अश्ली गति सयाची।' अत्र-विणें-सक्ति. (काव्य) अपवित्र करणें; विधिपूर्वक वाटविणें. अत्रया-वि. धार्मिक आचारविचारप्रमाणें न वागल्यामुळे पूर्ण अष्ट झालेला (मनुष्य).

आंत-स्त्री. आंति पदा. 'ज्याला पडली आकची आंत। ते राहिले रणांत।' -पेणे १३०. -वि. १ चुकलेला; धोटाळपांत पडलेला; बद्दलेला; गोंधळलेला; सारांक झालेला. 'ज्याचेनि सोंगे ब्रह्मभावो। आंता सही।' -हा १.१०२. २ परिभ्रमण केलेला; गिरकी, बळसा घेतलेला ३ आंतिष्ठ पदा. [सं.] ०खोर-घट-वि. आंतिखोर, आंतिवट पदा. ०हृदय-वि. संशयी; शंका-कुशकांनी युक्त; शंकेखोर. [सं.] आंति-स्त्री-स्त्री. १ चुक; भूल; चुकीचा समज; मिथ्याज्ञान; भ्रम. 'देखे विवेकी जे होती। ते दोर्हांतीही न शोचिती। जे होय जाय हे आंती। म्हणकनिया। -हा २.१०२. २ गोंधळ; धोटाळा. 'जुजेंना घालुनि अनिवार आंति। मणा छळविशी तया हाती।' ३ संशय; शंका; सारांकइति. [सं.] ०कट-कर-घट, आंतवट-वि. संशयारूपद; धोटा-ळयाचा; संशयित. 'आले तर येईन असे आंतिकर सांगे मका. काय ते स्पष्ट सांगा.' ०खोर-वि. शंकेखोर; संशयी. ०पटल-न. (काव्य) भ्रम, मोह यांचे आचरण, आच्छादन, पडदा. आंतिष्ठ, आंत्या-वि. १ संशयित वृत्तीचा; संशयी; डळमळीत मनाचा; अनिश्चित विचारांचा. २ गोंधळलेल्या मनाचा, धोटाळा-

लेला; अमिष्ट. ३ क्या त्या गोष्टीविषयी शंका येणारा; शंकेखोर. ४ नेहमीं चुकणारा. [सं.]

आता-उ. भाऊ; बंधू. (सामासिक शब्दांत आत असे रूप होतें). [सं. आत] भातजाया-स्त्री. भावाची भायबो; भावजय. [सं.] ०ख-न. बंधुत्व; भावाचे नाते; भाऊपणा. [सं.] ०हत्या-स्त्री. भावाचा खून. [सं.] ०हत्यारा-उ. भावाचा खून करणारा. आतव्य-उ. भावाचा मुलगा; पुतण्या. [सं.] आंताय-वि. भावासबंधाचे. [सं.]

झुकटी-स्त्री. १ भुंवईचे आकुंचन. २ (सामा.) भुंवई ३ (वृत्त्ये) भुंवईचा एखादा भाग न उचलतां सवंच भुंवई एकदम उचलणें. [सं.] ०चटविणें-उम मुद्रा धारण करणें. ०मंग-उ. रागानें भिवया चडविणें; कपाळास आठपा घालणें. [सं.]

झ-स्त्री. भुंवई. [सं.] ०पकलव-उ. भुंवई. 'सहजें तिहीं संधी भेटी। जेथ झूपां पडे गांठी।' -हा ५.१५२. [सं.] ०मंग-उ. झुडटीमंग पदा. [सं.] ०मध्य-उ. दोन भुंवयांमधील जागा. [सं.] ०लता-स्त्री. (काव्य) भुंवई. 'म्लता आठी घालत। नेत्रमुगुल बटाले।' [सं.] ०संकेत-उ. भुंवई बांकडी करून केलेली इशारात, सूचना; नेत्रसंकेत (कि० दाखविणें; दाबणें). 'अंगदादि भूसंकेत। दाविता जाला ताणकात।' [सं.]

झूण-उ. धर्म; गर्भावस्थेतील बालक. [सं.] ०हत्या-स्त्री. गर्भस्ये प्राण्याची हिंसा; गर्भपात. [सं.] ०हत्या-वि. गर्भपात करणारा.